Fatawa Rizvia With verification and translation of Arabic passages Imam Ahmad Raza Barelvi (May his secret be sanctified) 26

Raza Foundation Jamia Nizamia Razavia Inside Lohari Gate Lahore, 8 Pakistan (54000)

फतावा रिज़विया अरबी इबारतों के तख़रीज और तर्जुमे के साथ इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (कुद्दिस सिर्रहु) २६

रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रिज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा लाहौर, ८ पाकिस्तान (५४०००)

فتاویٰ رضویہ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ ۲۶

رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور، ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰)

Fatawa Razawiya Volume 26

Contents Summary List 4
Foreword ..... 5 Twenty-sixth Volume ..... 9 Important Note ..... 10 Detailed Table of Contents ..... 11 List of Subsidiary Issues ..... 41 The Book of Inheritance (Kitab al-Faraid) 55
Treatise ..... 153 Al-Maqsad al-Nafi' fi 'Asubat al-Sinf al-Rabi' (1315 AH) ..... 153 (The beneficial objective regarding the agnatism of the fourth class) 153
Treatise ..... 189 Tayyib al-Im'an fi Ta'addud al-Jihat wal-Abdan ..... 189 (The best insight into the multiplicity of directions and bodies in extreme depth) 189
Treatise ..... 213 Tajliyat al-Salam fi Masa'il min Nisf al-'Ilm (1321 AH) ..... 213 (Illuminating the peace/ reconciliation in some issues of 'Half of Knowledge' [Inheritance]) ..... 213 The Book of Miscellaneous Topics (Part 1) ..... 395 (Miscellaneous topics) ..... 395 History, Biographies, and Tales of the Pious 395
Treatise ..... 405 Nutq al-Hilal bi-Tarikh Wiladat al-Habib wal-Wisal ..... 405 (The testimony of the crescent on the dates of birth and passing of the Beloved of God, peace and blessings be upon him) 405
Treatise 439

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

विषय-सूची संक्षिप्त सूची 4
प्रस्तावना ..... 5 छब्बीसवीं
जिल्द ..... 9 ज़रूरी
बात ..... 10 विस्तृत विषय-
सूची ..... 11 गौण विषयों की
सूची ..... 41 विरासत की किताब (किताबुल
फ़राएज़) 55
रिसाला ..... 153 अल-मक़सद अन-
नाफ़े फ़ी अशुबत अस-सिन्फ़ अर-राबे' (1315 हिजरी) ..... 153 (चौथी श्रेणी
के असबा होने में लाभ देने वाला उद्देश्य) 153
रिसाला ..... 189 तय्यिब अल-इमआन
फ़ी तअद्दुद अल-जिहात वल-अबदान ..... 189 (दिशाओं और शरीरों
की बहुलता के बारे में अत्यंत गहराई से बेहतरीन दृष्टि) 189
रिसाला ..... 213 तज्लियत अस-सल्म
फ़ी मसाइल मिन निस्फ़ अल-इल्म (1321 हिजरी) ..... 213 (इल्म-ए-विरासत
के कुछ मसलों में सुलह को स्पष्ट करना) ..... 213 किताबुश शुत्ता (भाग
1) ..... 395 (विविध
विषय) ..... 395 इतिहास, जीवनी और नेक लोगों
की कहानियाँ 395
रिसाला ..... 405 नुत्क अल-हिलाल बि-
तारीख़ विलादत अल-हबीब वल-विसाल ..... 405 (अल्लाह के हबीब ﷺ
की जन्म और वफ़ात की तारीख पर चाँद की गवाही) 405
रिसाला 439

पृष्ठ 1/615

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

Contents اجمالی فہرست ..... 4 پیش
لفظ ..... 5 چھبیسویں
جلد ..... 9 ضروری
بات ..... 10 فہرست مضامین
مفصل ..... 11 فہرست ضمنی
مسائل ..... 41 کتاب
الفرائض 55
رسالہ ..... 153 المقصد النافع فی
عصوبة الصنف الرابع ۱۳۱۵ھ ..... 153 (چوتھی قسم کے عصبہ ہونے
میں نفع دینے والا مقصد) 153
رسالہ ..... 189 طیب الامعان فی
تعدد الجهات والابدان ..... 189 (جہتوں اور بدنوں کے تعدد کے
بارے میں انتہائی گہرائی میں بہترین نظر کرنا) 189
رسالہ ..... 213 تجلية السلم فی
مسائل من نصف العلم ۱۳۲۱ھ ..... 213 (صلح کو روشن کرنا نصف العلم
کے کچھ مسائل میں) ..... 213 کتاب الشتی (حصہ
اول) ..... 395 (متفرق
موضوعات) ..... 395 تاریخ و تذکرہ و

حکایات صالحین 395

رسالہ ..... 405 نطق الهلال بارخ

ولاد الحبیب والوصال ..... 405 (حبیب خدا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم

کی تاریخ ولادت و وصال پر ہلال کی گواہی) 405

رسالہ 439

Fatawa Razawiyya Volume 26

439 ..... Collection of the Quran and its attribution to Uthman 1322 AH 439 ..... (Why is the Quran collected and why is it attributed to Hazrat Uthman Ghani, may Allah be pleased with him?)
453 ..... Exegetical Benefits and Sciences of the Quran 467 ..... Treatise
467 ..... Al-Samsam 'ala mushakkik fi ayat 'ulum al-arham 1315 AH 467 ..... (A sharp sword on the neck of the person who casts doubt on the verses related to the knowledge of the wombs)
495 ..... Assemblies and Gatherings
495 ..... (Mawlid and Giyarween Sharif etc.) 495 ..... Treatise
495 ..... Iqamat al-Qiyamah 'ala ta'in al-qiyam li-nabi Tihama 1299 AH 495 ..... (Establishing the Resurrection against the one who objects to the respectful standing for the Prophet of Tihama, peace and blessings of Allah be upon him) 555 ..... Sufism, the Spiritual Path, and the Etiquettes of Allegiance, Mentorship, and Discipleship
595 ..... Treatise
595 ..... Kashf al-Haqa'iq wa'l-Asrar wa'l-Daqa'iq 1308 AH 595 ..... (Revealing realities, secrets, and subtle matters) 605 ..... Litanies, Invocations, and Spiritual Practices

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

439 ..... जम्उल क़ुरान व बिही अज़्वुहु ली-उस्मान 1322 हिजरी 439 ..... (क़ुरान को जमा करना और उसकी निस्बत हज़रत उस्मान ग़नी रज़ियल्लाहु अन्हु की तरफ़ क्यों करते हैं?)
453 ..... फ़वाइदे तफ़सीरिय्या व उलूमे क़ुरान
467 ..... रिसाला
467 ..... अस-समसाम अला मुशक्कि फ़ी आयात उलूमिल अरहाम 1315 हिजरी 467 ..... (काटने वाली तलवार उस शख़्स की गर्दन पर जो उलूमे अरहाम से तअल्लुक़ रखने वाली आयतों में शक डालने वाला है)
495 ..... महफ़िल व मजालिस
495 ..... (मीलाद व ग्यारहवीं शरीफ़ वग़ैरह) 495 ..... रिसाला
495 ..... इक़ामतुल क़ियामा अला ताइनिल क़ियाम लि-नबिय्ये तिहामा 1299 हिजरी 495 ..... (नबिय्ये तिहामा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के लिए क़ियाम-ए-ताज़ीमी पर एतराज़ करने वाले पर क़ियामत क़ायम करना) 555 ..... तसव्वुफ़ व तरीक़त व आदाब-ए-बैअत व पीरी व मुरीदी 595 ..... रिसाला
595 ..... कश्फ़ुल हक़ाइक़ वल-असरार वद-दक़ाइक़ 1308 हिजरी 595 ..... (ज़ाहिर करना हक़ीक़तों, राज़ों और बारीक बातों को)
605 ..... औराद व वज़ाइफ़ व अमलियात

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

439 ..... جمع القرآن وبِہ عزوہ لعثمان ۱۳۲۲ھ

439 ..... (قرآن کو جمع کرنا اور اس کی نسبت حضرت عثمان غنی رضی اللہ عنہ کی طرف کیوں کرتے ہیں) 453 .....

فوائد تفسیریہ و علوم قرآن

467 ..... رسالہ

467 ..... الصمصام علی مشکک فی آیۃ علوم الارحام

۱۳۱۵ھ 467 ..... (کاٹنے والی تلوار اس شخص کی گردن پر جو علوم ارحام سے تعلق رکھنے والی آیتوں میں شک ڈالنے والا ہے)

495 ..... محافل و مجالس

495 ..... (میلاد و گیار ہویں شریف وغیرہ) 495 .....

رسالہ 495 ..... اقامۃ القیامۃ علی طاعن القیام لنبی تہامۃ

۱۲۹۹ھ 495 ..... (نبی تہامہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے قیام تعظیمی پر اعتراض کرنے والے پر قیامت قائم کرنا)

555 ..... تصوّف و طریقت و آداب بیعت و پیری و مریدی 595 .....

رسالہ 595 ..... کشف حقائق و اسرار و دقائق

۱۳۰۸ھ 595 ..... (ظاہر کرنا حقیقتوں، رازوں

اور باریک باتوں کو) 605 .....

اوراد و وظائف و عملیات

Volume 26 Fatawa Razawiyya

Fatawa Razawiyya With references and translation of Arabic phrases

Imam Ahmad Raza Barelvi (May his secret be sanctified) Raza Foundation Jamia Nizamia Razawiyya

Inside Lohari Gate, Lahore No. 8 Pakistan (54000)

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawateislami

Page 1 of 613

जिल्द 26 फ़तावा-ए-रज़विया

फ़तावा-ए-रज़विया म'अ तख़रीज ओ तर्जुमा अरबी इबारात

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (क़ुद्दसा सिर्रहू) रज़ा फ़ाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया

अन्दरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर नम्बर 8 पाकिस्तान (54000)

www.dawateislami.net आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

पृष्ठ 613 में से 1

جلد ۲۶ فتاویٰ رضویہ

فتاویٰ رضویہ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ

اندرون لوہاری دروازہ لاہور نمبر ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰)

www.dawateislami.net آئی ٹی مجلسِ دعوتِ اسلامی

صفحہ 1 از 613

Fatawa Razawiyya Volume 26 "Whomever Allah intends good for, He gives him understanding of the religion" (Hadith) Al-Ataya al-Nabawiyyah fil-Fatawa al-Razawiyyah With referencing and translation of Arabic phrases. Volume 26 A grand legal encyclopedia of the 14th century, containing rare research. Imam Ahmad Raza Barelwi (May his secret be sanctified) 1272 AH — 1340 AH 1856 AD — 1921 AD Raza Foundation, Jamia Nizamia Razawiyya Inside Lohari Gate, Lahore-8, Pakistan (54000) Phone: 7657312

फ़तावा रज़विया खण्ड 26 "जिसके साथ अल्लाह भलाई का इरादा करता है, उसे धर्म की समझ प्रदान करता है" (हदीस) अल-अताया अल-नबविया फ़िल-फ़तावा अर-रज़विया अरबी इबारतों के संदर्भ और अनुवाद के साथ। खण्ड 26 दुर्लभ शोधों से युक्त चौदहवीं शताब्दी का भव्य विधायी विश्वकोश। इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (अल्लाह उनकी कब्र को पवित्र करे) 1272 हिजरी — 1340 हिजरी 1856 ईस्वी — 1921 ईस्वी रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर-8, पाकिस्तान (54000) फ़ोन: 7657312

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶ مَنْ يُرِدِ اللهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّيْنِ (الحديث) الْعَطَايَا النَّبَوِيَّةِ فِي الْفَتَاوَى الرَّضْوِيَّةِ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات جلد ۲۶ تحقیقاتِ نادرہ پر مشتمل چودہویں صدی کا عظیم الشان فقہی انسائیکلوپیڈیا امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ العزیز ۱۲۷۲ھ — ۱۳۴۰ھ ۱۸۵۶ء — ۱۹۲۱ء رضا فاؤنڈیشن، جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ، لاہور ۸، پاکستان (۵۴۰۰۰) فون: ۷۶۵۷۳۱۲

Fatawa Rizvia Volume 26

(All rights reserved by the publisher) Book Name: Fatawa Rizvia Volume 26 Author: Sheikh-ul-Islam Imam Ahmed Raza Qadri Barelvi (Mercy of Allah be upon him) Translation of Arabic Passages: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education Jamia Nizamia Rizvia, Lahore Foreword: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education Jamia Nizamia Rizvia, Lahore List Compilation: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education Jamia Nizamia Rizvia, Lahore Referencing and Correction: Maulana Nazir Ahmed Saeedi, Maulana Muhammad Akram Ullah Butt, Maulana Ghulam Hussain Supervision: Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi, Secretary General Tanzeem-ul-Madaris Ahle Sunnat, Pakistan Calligraphy: Muhammad Sharif Gul, Karial Kalan (Gujranwala) Pasting: Maulana Muhammad Mansha Tabish Qasuri, Teacher Department of Persian Jamia Nizamia Lahore Pages: 616 Publication: Muharram-ul-Haram 1425 AH / March 2004 AD Printer: Publisher: Raza Foundation Jamia Nizamia Rizvia, Inside Lohari Gate, Lahore Price:

Available at: * Raza Foundation, Jamia Nizamia Rizvia, Inside Lohari Gate, Lahore 0300/ 9415300 7665772 * Maktaba Ahle Sunnat Jamia Nizamia Rizvia, Inside Lohari Gate, Lahore * Zia-ul-Quran Publications, Ganj Bakhsh Road, Lahore * Shabbir Brothers, 40-B, Urdu Bazaar, Lahore

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

(सर्वाधिकार प्रकाशक के पास सुरक्षित हैं) पुस्तक का नाम: फ़तावा रज़विया जिल्द 26 लेखक: शैख़-उल-इस्लाम इमाम अहमद रज़ा क़ादरी बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैह) अरबी अनुच्छेदों का अनुवाद: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर प्रस्तावना: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर सूची संकलन: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर हवाला और संशोधन: मौलाना नज़ीर अहमद सईदी, मौलाना मुहम्मद अकरम उल्लाह बट, मौलाना ग़ुलाम हुसैन पर्यवेक्षण: मौलाना मुफ़्ती मुहम्मद अब्दुल क़य्यूम हज़ारवी, महासचिव तंज़ीम-उल-मदारिस अहले सुन्नत, पाकिस्तान सुलेख: मुहम्मद शरीफ़ गुल, करियाल कलां (गुजरानवाला) पेस्टिंग: मौलाना मुहम्मद मंशा ताबिश क़सूरी, शिक्षक फ़ारसी विभाग जामिया निज़ामिया लाहौर पृष्ठ: 616 प्रकाशन: मुहर्रम-उल-हराम 1425 हिजरी / मार्च 2004 ईस्वी मुद्रक: प्रकाशक: रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर मूल्य:

मिलने के पते: * रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर 0300/9415300 7665772 * मकतबा अहले सुन्नत जामिया निज़ामिया रज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर * ज़िया-उल-क़ुरान पब्लिकेशंस, गंज बख्श रोड, लाहौर * शब्बीर ब्रदर्स, 40-बी, उर्दू बाज़ार, लाहौर

पृष्ठ 3 का 613

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

(جملہ حقوق بحق ناشر محفوظ ہیں) نام کتاب: فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶ تصنیف: شیخ الاسلام امام احمد رضا قادری بریلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ ترجمہ عربی عبارات: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور پیش لفظ: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور ترتیب فہرست: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور تخریج و تصحیح: مولانا نذیر احمد سعیدی، مولانا محمد اکرم اللہ بٹ، مولانا غلام حسین باہتمام و سرپرستی: مولانا مفتی محمد عبدالقیوم ہزاروی ناظم اعلیٰ تنظیم المدارس اہلسنت، پاکستان کتابت: محمد شریف گل، کڑیال کلاں (گوجرانوالا) پیسٹنگ: مولانا محمد منشا تابش قصوری معلم شعبہ فارسی جامعہ نظامیہ لاہور صفحات: ۶۱۶ اشاعت: محرم الحرام ۱۴۲۵ھ / مارچ ۲۰۰۴ء مطبع: ناشر: رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور قیمت:

ملنے کے پتے * رضا فاؤنڈیشن، جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور ۰۳۰۰/ ۹۴۱۵۳۰۰ ۷۶۶۵۷۷۲ * مکتبہ اہلسنت جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور * ضیاء القرآن پبلیکیشنز، گنج بخش روڈ، لاہور * شبیر برادرز، ۴۰ بی، اردو بازار، لاہور

Volume 26 Fatawa Razawiyya

Summary Table of Contents

(1) Preface ____ 5 Book of Inheritance (Kitab al-Fara'idh) ___ **55 History, Biographies, and Stories of the Pious** __ **395 Benefits of Exegesis and Sciences of the Quran** _ ***453 Assemblies and Gatherings*** ___ ***495 Sufism, Path, and Etiquette of Allegiance and Mentorship*** ___ ***555 Litanies, Invocations, and Spiritual Practices*** _____ 605

List of Treatises Al-Maqsad al-Nafi' ___ 153 Tayyib al-Im'an ___ **189 Tajliyat al-Salam** ___ ***213 Nutq al-Hilal*** ____ 405 Jam' al-Quran ___ ***439 Al-Samsam*** _____ 467 Iqamat al-Qiyamah ____ **495 Kashf al-Haqa'iq** _____ 595

Page 4 of 613

जिल्द २६ फ़तावा रज़विया

संक्षिप्त विषय-सूची

(१) प्रस्तावना ____ ५ किताबुल फ़राइज़ (उत्तराधिकार की पुस्तक) __ **५५ इतिहास, जीवनी और नेक लोगों की कहानियाँ _ ३९५ तफ़्सीर के लाभ और कुरान का विज्ञान _ ४५३ महफ़िलें और सभाएँ** ___ ४९५ सूफ़ीवाद, अध्यात्म और बैअत व पीरी-मुरीदी के शिष्टाचार ___ ५५५ औराद, वज़ाइफ़ और रूहानी अमल _____ ६०५

निबंधों की सूची अल-मक़सद अन-नाफ़े ___ १५३ तैय्यब अल-इमआन ____ १८९ तजलियत अल-सलम ___ २१३ नुतक़ अल-हिलाल ___ **४०५ जमअ अल-कुरान** ___ ४३९ अस-समसाम _____ **४६७ इक़ामत अल-क़ियामा** ___ **४९५ कश्फ़ अल-हक़ाएक़** _____ ५९५

पृष्ठ ४ का ६१३

جلد ۲۶ فتاویٰ رضویہ

اجمالی فہرست

(۱) پیش لفظ _____ ۵ کتاب الفرائض _____ **۵۵ تاریخ و تذکرہ و حکایات صالحین** ___ **۳۹۵ فوائدِ تفسیریہ و علوم القرآن** ____ **۴۵۳ محافل و مجالس** ____ **۴۹۵ تصوّف و طریقت و آداب بیعت و پیری مریدی** _ ۵۵۵ اوراد و وظائف و عملیات _____ ۶۰۵

فہرست رسائل المقصد النافع _____ **۱۵۳ طیب الامعان** _____ ۱۸۹ تجلیۃ السلم _____ **۲۱۳ نطق الہلال** ____ **۴۰۵ جمع القرآن** ____ **۴۳۹ الصمصام** _____ **۴۶۷ اقامۃ القیامۃ** ____ ۴۹۵ کشف حقائق _____ ۵۹۵

Page 4 of 613

Volume 26 Fatawa-e-Razvia In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful Foreword All praise be to Allah! To bring the scientific treasures and jurisprudential stores of Ala Hazrat Imam-ul-Muslimeen Maulana Shah Ahmad Raza Khan Barelvi (mercy of Allah be upon him) into the limelight in a modern way, in exact accordance with the requirements of the present era, the institution named 'Raza Foundation' established in Dar-ul-Uloom Jamia Nizamia Razvia Lahore in March 1988 is moving towards its goal by completing the evolutionary stages of the proposed project with extreme success and lightning speed. So far, this institution has published many works of Imam Ahmad Raza, among which the following Arabic works published according to international standards are of special importance: (1) Ad-Dawlat-ul-Makkiyya bil Maddat-il-Ghaybiyya (1323 AH) With Al-Fuyuzat-ul-Makkiyya li Muhibb-id-Dawlat-il-Makkiyya (1326 AH) (2) Anba-ul-Hayy anna Kalamah-ul-Masun Tibyanan li Kulli Shay'in (1326 AH) With At-Ta'liqat Hasim-ul-Muftari 'ala as-Sayyid-il-Bari (1328 AH) (3) Kifl-ul-Faqih-il-Fahim fi Ahkam Qirtas-id-Dirham (1324 AH) (4) Saiqal-ur-Rain 'an Ahkam Mujawarat-il-Haramayn (1305 AH) (5) Hadi-ul-Adhiyya bish-Shat-il-Hindiyya (1313 AH) (6) As-Safiya-ul-Muhiya li Hukm Julud-il-Adhiyya (1307 AH) Page 5 of 613

जिल्द 26 फ़तावा-ए-रिज़विया बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम प्रस्तावना अल्हम्दुलिल्लाह! आला हज़रत इमाम-उल-मुस्लिमीन मौलाना शाह अहमद रज़ा खाँ बरेलवी (रहमतुल्लाहि तआला अलैह) के इल्मी खज़ानों और फ़िक़्ही ज़ख़ीरों को आधुनिक अंदाज़ में, वर्तमान युग की आवश्यकताओं के बिल्कुल अनुरूप सामने लाने के लिए, दारुल उलूम जामिया निज़ामिया रिज़विया लाहौर में मार्च 1988 में 'रज़ा फाउंडेशन' के नाम से जो संस्था स्थापित की गई थी, वह प्रस्तावित परियोजना के विकास के चरणों को अत्यंत सफलता और तेज़ गति से तय करते हुए अपने लक्ष्य की ओर बढ़ रही है। अब तक यह संस्था इमाम अहमद रज़ा की कई रचनाएँ प्रकाशित कर चुकी है, जिनमें अंतर्राष्ट्रीय मानकों के अनुसार प्रकाशित निम्नलिखित अरबी रचनाएँ विशेष महत्व रखती हैं: (1) अद-दौ़लत-उल-मक्किया बिल माद्दत-इल-ग़ैबिया (1323 हिजरी) अल-फ़ुयूज़ात-उल-मक्किया लि मुहिब-इद-दौ़लत-इल-मक्किया के साथ (1326 हिजरी) (2) अनबा-उल-हयय अन्ना कलामह-उल-मसून तिब्यानन लि कुल्लि शैय (1326 हिजरी) अत-तअ्लीक़ात हासिम-उल-मुफ़्तरी अ़लस-सैय्यिद-इल-बरी के साथ (1328 हिजरी) (3) किफ़्ल-उल-फ़क़ीह-इल-फ़ाहिम फ़ी अहकाम क़िरतास-इद-दिरहम (1324 हिजरी) (4) स़ैक़ल-उर-रैन अ़न अहकाम मुजावरत-इल-हरमैन (1305 हिजरी) (5) हादी-उल-अज़हिया बिश-शात-इल-हिन्दिया (1313 हिजरी) (6) अस-साफ़िया-उल-मुहिया लि हुक्म जुलूद-इल-अज़हिया (1307 हिजरी) पृष्ठ 5 / 613

جلد ۲۶ فتاوی رضویہ بسم اللہ الرحمن الرحیمط پیش لفظ الحمد للہ! اعلیٰحضرت امام المسلمین مولانا شاہ احمد رضا خاں بریلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کے خزائن علمیہ اور ذخائر فقہیہ کو جدید انداز میں عصرِ حاضر کے تقاضوں کے عین مطابق منظرِ عام پر لانے کے لئے دارالعلوم جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور میں رضا فاؤنڈیشن کے نام سے جو ادارہ مارچ ۱۹۸۸ء میں قائم ہوا تھا وہ انتہائی کامیابی اور برق رفتاری سے مجوزہ منصوبے کے ارتقائی مراحل کو طے کرتے ہوئے اپنے ہدف کی طرف بڑھ رہا ہے۔ اب تک یہ ادارہ امام احمد رضا کی متعدد تصانیف شائع کر چکا ہے جن میں بین الاقوامی معیار کے مطابق شائع ہونے والی مندرجہ ذیل عربی تصانیف خاص اہمیت کی حامل ہیں: (۱) الدولۃ المکیۃ بالمادۃ الغیبیۃ (۱۳۲۳ھ) مع الفیوضات المکیۃ لمحب الدولۃ المکیۃ (۱۳۲۶ھ) (۲) انباء الحی ان کلامہ المصون تبیاناً لکل شییئ (۱۳۲۶ھ) مع التعلیقات حاسم المفتری علی السید البری (۱۳۲۸ھ) (۳) کفل الفقیہ الفاہم فی احکام قرطاس الدراہم (۱۳۲۴ھ) (۴) صیقل الرین عن احکام مجاورۃ الحرمین (۱۳۰۵ھ) (۵) ہادی الاضحیۃ بالشاۃ الہندیۃ (۱۳۱۳ھ) (۶) الصافیۃ الموحیۃ لحکم جلود الاضحیۃ (۱۳۰۷ھ) صفحہ ۵ از ۶۱۳

Fatawa Ridawiyya Volume 26

(7) Al-Ijazat al-Matinah li-'Ulama' Makkah wa al-Madinah (1322 AH) However, the greatest achievement of this institution is the publication of "Al-Ataya al-Nabawiyyah fi al-Fatawa al-Ridawiyyah," commonly known as Fatawa Ridawiyya, in an excellent and beautiful manner, along with its extraction (research) and translation. The publication of the said Fatawa began in Sha'ban al-Mu'azzam 1410 AH / March 1990 AD. By the grace of Allah Almighty and the kindness of His Noble Messenger, twenty-six volumes have been published in a short period of about fourteen years and are now in your hands. The details of the twenty-five volumes published before this, according to the years of publication, books and chapters, total pages, number of questions and answers, and the number of treatises included in them, are as follows:

Vol	Title	Questions/ Answers	No. of Treatises	Years of Publication	Pages
1	Kitab al-Taharah (Book of Purification)	22	11	Sha'ban al-Mu'azzam 1410 AH / March 1990 AD	848
2	Kitab al-Taharah	33	7	Rabi al-Thani 1412 AH / November 1991 AD	710
3	Kitab al-Taharah	59	6	Sha'ban al-Mu'azzam 1412 AH / February 1992 AD	756
4	Kitab al-Taharah	132	5	Rajab al-Murajjab 1413 AH / January 1993 AD	760
5	Kitab al-Salat (Book of Prayer)	140	6	Rabi al-Awwal 1414 AH / September 1993 AD	692
6	Kitab al-Salat	257	4	Rabi al-Awwal 1415 AH / August 1994 AD	736
7	Kitab al-Salat	269	7	Rajab al-Murajjab 1415 AH / December 1994 AD	720
8	Kitab al-Salat	337	6	Muharram al-Haram 1416 AH / June 1995 AD	664
9	Kitab al-Jana'iz (Book of Funerals)	273	13	Dhu al-Qi'dah 1416 AH / April 1996 AD	946

Vol	Title	Questions/ Answers	No. of Treatises	Years of Publication	Pages
10	Kitab Zakat, Sawm, Hajj	316	16	Rabi al-Awwal 1417 AH / August 1996 AD	832
11	Kitab al-Nikah (Book of Marriage)	259	6	Muharram al-Haram 1418 AH / May 1997 AD	736
12	Kitab Nikah, Talaq (Marriage, Divorce)	328	3	Rajab al-Murajjab 1418 AH / November 1997 AD	688
13	Kitab Talaq, Iman aur Hudood-o-Ta'zeer	293	2	Dhu al-Qi'dah 1418 AH / March 1998 AD	688
14	Kitab al-Siyar (1)	339	7	Jumada al-Akhira 1419 AH / September 1998 AD	712

फतावा रज़विया जिल्द 26

(7) अल-इजाज़ात अल-मतीना लि-उलमा मक्का व अल-मदीना (1322 हिजरी) लेकिन इस संस्थान की सबसे बड़ी उपलब्धि "अल-अताया अन-नबवियाह फि अल-फतावा अर-रज़वियाह", जिसे फतावा रज़विया के नाम से जाना जाता है, का संदर्भ (तखरीज़) और अनुवाद के साथ बेहतरीन और खूबसूरत अंदाज़ में प्रकाशन है। उक्त फतावा का प्रकाशन शाबान अल-मुअज़्ज़म 1410 हिजरी / मार्च 1990 ई. में शुरू हुआ था और अल्लाह तआला के फज़ल और उसके पाक रसूल की कृपा से लगभग चौदह वर्षों की संक्षिप्त अवधि में छब्बीस जिल्दें प्रकाशित होकर आपके हाथों में हैं। इससे पहले प्रकाशित पच्चीस जिल्दों का विवरण उनके प्रकाशन वर्ष, पुस्तकों और अध्यायों, कुल पृष्ठों, सवालों और जवाबों की संख्या और उनमें शामिल शोध पत्रों (रिसालों) की संख्या के अनुसार निम्नानुसार है:

जिल्द	विषय/किताब	जवाब/सवाल	रिसालों की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
1	किताब-उत-तहारत	22	11	शाबान अल-मुअज़्ज़म 1410 हि. / मार्च 1990 ई.	848
2	किताब-उत-तहारत	33	7	रबी-उस-सानी 1412 हि. / नवम्बर 1991 ई.	710
3	किताब-उत-तहारत	59	6	शाबान अल-मुअज़्ज़म 1412 हि. / फरवरी 1992 ई.	756
4	किताब-उत-तहारत	132	5	रजब-उल-मुरज्जब 1413 हि. / जनवरी 1993 ई.	760
5	किताब-उस-सलात	140	6	रबी-उल-अव्वल 1414 हि. / सितम्बर 1993 ई.	692
6	किताब-उस-सलात	257	4	रबी-उल-अव्वल 1415 हि. / अगस्त 1994 ई.	736
7	किताब-उस-सलात	269	7	रजब-उल-मुरज्जब 1415 हि. / दिसम्बर 1994 ई.	720
8	किताब-उस-सलात	337	6		664

जिल्द	विषय/किताब	जवाब/सवाल	रिसालों की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
				मुहर्रम-उल-हराम 1416 हि. / जून 1995 ई.	
9	किताब-उल-जनाइज़	273	13	ज़ीकादह 1416 हि. / अप्रैल 1996 ई.	946
10	किताब-ज़कात, सोम, हज	316	16	रबी-उल-अव्वल 1417 हि. / अगस्त 1996 ई.	832
11	किताब-उन-निकाह	259	6	मुहर्रम-उल-हराम 1418 हि. / मई 1997 ई.	736
12	किताब-निकाह, तलाक	328	3	रजब-उल-मुरज्जब 1418 हि. / नवम्बर 1997 ई.	688
13	किताब-तलाक, ईमान और हुदूद-ओ-तज़ीर	293	2	ज़ीकादह 1418 हि. / मार्च 1998 ई.	688
14	किताब-उस-सियर (1)	339	7	जमादी-उल-उखरा 1419 हि. / सितम्बर 1998 ई.	712

पृष्ठ 6/613

(۷) الاجازات المتینۃ لعلماء بکۃ والمدینۃ (۱۳۲۲ھ) مگر اس ادارے کا عظیم ترین کارنامہ العطایا النبویۃ فی الفتاوی الرضویہ المعروف بہ فتاوی رضویہ کی تخریج و ترجمہ کے ساتھ عمدہ و خوبصورت انداز میں اشاعت ہے۔ فتاویٰ مذکورہ کی اشاعت کا آغاز شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ / مارچ ۱۹۹۰ء میں ہوا تھا اور بفضلہ تعالیٰ جل مجدہ و بعنایت رسولہ الکریم تقریباً چودہ سال کے مختصر عرصہ میں چھبیس جلدیں جلد آپ کے ہاتھ میں ہے۔ اس سے قبل شائع ہونے والی پچیس جلدوں کی تفصیل سنین اشاعت، کتب و ابواب، مجموعی صفحات، تعداد سوالات و جوابات اور ان میں شامل رسائل کی تعداد کے اعتبار سے حسب ذیل ہے:

	جلد عنوان	جوابات/ اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
۱	کتاب الطہارۃ	۲۲	۱۱	شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ ---------- مارچ ۱۹۹۰ء	۸۴۸
۲	کتاب الطہارۃ	۳۳	۷	ربیع الثانی ۱۴۱۲ھ ---------- نومبر ۱۹۹۱ء	۷۱۰
۳	کتاب الطہارۃ	۵۹	۶	شعبان المعظم ۱۴۱۲ھ ---------- فروری ۱۹۹۲ء	۷۵۶
۴	کتاب الطہارۃ	۱۳۲	۵	رجب المرجب ۱۴۱۳ھ ---------- جنوری ۱۹۹۳ء	۷۶۰

جلد	عنوان	جوابات/ اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
۵	کتاب الصلوٰۃ	۱۴۰	۶	ربیع الاول ۱۴۱۴ھ ---------- ستمبر ۱۹۹۳ء	۶۹۲
۶	کتاب الصلوٰۃ	۲۵۷	۴	ربیع الاول ۱۴۱۵ھ ---------- اگست ۱۹۹۴ء	۷۳۶
۷	کتاب الصلوٰۃ	۲۶۹	۷	رجب المرجب ۱۴۱۵ھ ---------- دسمبر ۱۹۹۴ء	۷۲۰
۸	کتاب الصلوٰۃ	۳۳۷	۶	محرم الحرام ۱۴۱۶ھ ---------- جون ۱۹۹۵ء	۶۶۴
۹	کتاب الجنائز	۲۷۳	۱۳	ذیقعدہ ۱۴۱۶ھ ---------- اپریل ۱۹۹۶ء	۹۴۶
۱۰	کتاب زکوۃ، صوم، حج	۳۱۶	۱۶	ربیع الاول ۱۴۱۷ھ ---------- اگست ۱۹۹۶ء	۸۳۲
۱۱	کتاب النکاح	۲۵۹	۶	محرم الحرام ۱۴۱۸ھ ---------- مئی ۱۹۹۷ء	۷۳۶
۱۲	کتاب نکاح، طلاق	۳۲۸	۳	رجب المرجب ۱۴۱۸ھ ---------- نومبر ۱۹۹۷ء	۶۸۸
۱۳		۲۹۳	۲		۶۸۸

جلد	عنوان	جوابات/ اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
	کتاب طلاق، ایمان اور حدود و تعزیر			ذیقعدہ ۱۴۱۸ھ ---------- مارچ ۱۹۹۸ء	
۱۴	کتاب السیر (۱)	۳۳۹	۷	جمادی الاخریٰ ۱۴۱۹ھ ---------- ستمبر ۱۹۹۸ء	۷۱۲

Fatawa Rizvia, Volume 27

Vol	Title of Book	Pages/ Topics	Issues	Hijri / Gregorian Date	Total Pages
15	Book of Travel (Part B)	81	15	Muharram al-Haram 1420 AH / April 1999 AD	744
16	Book of Partnership, Book of Endowment	432	3	Jumada al-Ula 1420 AH / September 1999 AD	632
17	Book of Sales, Book of Transfer of Debt, Book of Suretyship	153	2	Dhul Qadah 1420 AH / February 2000 AD	726
18	Book of Testimony, Book of Judiciary and Claims	152	2	Rabi ath-Thani 1421 AH / July 2000 AD	740
19	Book of Agency, Book of Acknowledgment, Book of Settlement, Book of Commenda, Book of Trusts, Book of Loan, Book of Gift, Book of Hire, Book of Duress, Book of Interdiction, Book of Usurpation	296	3	Dhul Qadah 1421 AH / February 2001 AD	692
20	Book of Pre-emption, Book of Partition, Book of Sharecropping, Book of Hunting and Slaughtering, Book of Sacrifice	334	3	Safar al-Muzaffar 1422 AH / May 2001 AD	632
21	Book of Prohibition and Permission (Part 1)	291	9	Rabi al-Awwal 1423 AH / May 2002 AD	676
22	Book of Prohibition and Permission (Part 2)	241	6	Jumada al-Akhira 1423	692

Vol	Title of Book	Pages/ Topics	Issues	Hijri / Gregorian Date	Total Pages
				AH / August 2002 AD	
23	Book of Prohibition and Permission (Part 3)	409	7	Dhul Hijjah 1423 AH / February 2003 AD	768
24	Book of Prohibition and Permission	284	9	Dhul Hijjah 1423 AH / February 2003 AD	720
25	Book of Debts, Book of Drinks, Book of Pledging, Chapter of Distribution, Book of Wills	183	3	Rajab al-Murajab 1424 AH / September 2003 AD	658

The arrangement of the chapters in the first eight volumes of the old Fatawa Rizvia is the same as mentioned in well-known and current books of jurisprudence and fatwas. The twenty volumes published by the Raza Foundation have maintained this same order. However, the arrangement of the remaining four printed volumes of the old Fatawa Rizvia (Volumes 9, 10, 11, and 12) is questionable due to its lack of conformity with the chapters of jurisprudence. Therefore, after consultation and inquiry with the Chief Patron of this institution, Mohsin-e-Ahle Sunnat Mufti-e-Azam Pakistan Hazrat Allama Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi and other senior scholars and Mashaikhs, the members of the institution decided that in the volumes after the twentieth volume, the order of the old volumes of Fatawa Rizvia...

फतावा रिज़विया, जिल्द 27

जिल्द	पुस्तक का शीर्षक	पृष्ठ/ विषय	मसले	हिजरी / ईस्वी तिथि	कुल पृष्ठ
15	किताब अल-सियर (ब)	81	15	मुहर्रम अल-हराम 1420 हिजरी / अप्रैल 1999 ईस्वी	744
16	किताब अल-शिर्कत, किताब अल-वक़्फ़	432	3	जमादी अल-ऊला 1420 हिजरी / सितंबर 1999 ईस्वी	632
17	किताब अल-ब्यूअ, किताब अल-हवाला, किताब अल-कफाला	153	2	ज़िलक़दा 1420 हिजरी / फरवरी 2000 ईस्वी	726
18	किताब अल-शहादत, किताब अल-क़ज़ा वल-दावा	152	2	रबी-उस-सानी 1421 हिजरी / जुलाई 2000 ईस्वी	740
19	किताब अल-वकाला, किताब अल-इकरार, किताब अल-सुलह, किताब अल-मुज़ारबत, किताब अल-अमानात, किताब अल-आरिया, किताब अल-हिबा, किताब अल-इजारा, किताब अल-इकरह, किताब अल-हज्र, किताब अल-ग़सब	296	3	ज़िलक़दा 1421 हिजरी / फरवरी 2001 ईस्वी	692
20	किताब अल-शुफ़ा, किताब अल-क़िस्मत, किताब अल-मज़ारत, किताब अल-सैद वज़-ज़बाह, किताब अल-उज़हिया	334	3	सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र 1422 हिजरी / मई 2001 ईस्वी	632

जिल्द	पुस्तक का शीर्षक	पृष्ठ/ विषय	मसले	हिजरी / ईस्वी तिथि	कुल पृष्ठ
21	किताब अल-हज़र वल-इबाहत (हिस्सा अव्वल)	291	9	रबी अल-अव्वल 1423 हिजरी / मई 2002 ईस्वी	676
22	किताब अल-हज़र वल-इबाहत (हिस्सा दोम)	241	6	जमादी अल-आखिरा 1423 हिजरी / अगस्त 2002 ईस्वी	692
23	किताब अल-हज़र वल-इबाहत (हिस्सा सोम)	409	7	ज़िल-हिज्जा 1423 हिजरी / फरवरी 2003 ईस्वी	768
24	किताब अल-हज़र वल-इबाहत	284	9	ज़िल-हिज्जा 1423 हिजरी / फरवरी 2003 ईस्वी	720
25	किताब अल-मदायनात, किताब अल-अशरबा, किताब अल-रहन, बाब अल-क़िस्म, किताब अल-वसाया	183	3	रजब अल-मुरज्जब 1424 हिजरी / सितंबर 2003 ईस्वी	658

पुराने फ़तावा रिज़विया की पहली आठ जिल्दों के अध्यायों का क्रम वही है जो न्यायशास्त्र और फतवा की प्रसिद्ध और प्रचलित पुस्तकों में उल्लिखित है। रज़ा फ़ाउंडेशन द्वारा प्रकाशित बीस जिल्दों में इसी क्रम को ध्यान में रखा गया है। लेकिन पुराने फ़तावा रिज़विया की शेष चार मुद्रित जिल्दों (जिल्द नौ, दस, ग्यारह, बारह) का क्रम न्यायशास्त्र के अध्यायों के साथ असंगति के कारण विचारणीय है। इसलिए, इस संस्था के मुख्य संरक्षक मोहसिन-ए-अहले सुन्नत मुफ्ती-ए-आजम पाकिस्तान हजरत अल्लामा मौलाना मुफ्ती मोहम्मद अब्दुल कय्यूम हजारवी साहब और अन्य वरिष्ठ विद्वानों और मशायखों के साथ परामर्श और पूछताछ के बाद, संस्था के सदस्यों ने निर्णय लिया कि बीसवीं जिल्द के बाद की जिल्दों में फ़तावा रिज़विया की पुरानी जिल्दों के क्रम के..

पृष्ठ 7/613

فتاویٰ رضویہ ، جلد ۲۷

| ۱۵ | کتاب السیر (ب) | ۸۱ | ۱۵ | محرم الحرام ۱۴۲۰ھ ___ اپریل ۱۹۹۹ء | ۷۴۴ | |
۱۶ | کتاب الشرکۃ، کتاب الوقف | ۴۳۲ | ۳ | جمادی الاولیٰ ۱۴۲۰ھ ___ ستمبر ۱۹۹۹ء |
۶۳۲ | | ۱۷ | کتاب البیوع، کتاب الحوالہ، کتاب الکفالہ | ۱۵۳ | ۲ | ذیقعد ۱۴۲۰ھ ___
فروری ۲۰۰۰ء | ۷۲۶ | | ۱۸ | کتاب الشہادۃ، کتاب القضاء و الدعاوی | ۱۵۲ | ۲ | ربیع
الثانی ۱۴۲۱ھ ___ جولائی ۲۰۰۰ء | ۷۴۰ | | ۱۹ | کتاب الوکالۃ، کتاب الاقرار، کتاب الصلح،
کتاب المضاربۃ، کتاب الامانات، کتاب العاریۃ، کتاب الھبہ، کتاب الاجارۃ، کتاب الاکراہ، کتاب الحجر،
کتاب الغصب | ۲۹۶ | ۳ | ذیقعدہ ۱۴۲۱ھ فروری ۲۰۰۱ء | ۶۹۲ | | ۲۰ | کتاب الشفعہ،
کتاب القسمہ، کتاب المزارعہ، کتاب الصید و الذبائح، کتاب الاضحیہ | ۳۳۴ | ۳ | صفر المظفر
۱۴۲۲ھ ___ مئی ۲۰۰۱ء | ۶۳۲ | | ۲۱ | کتاب الحظر والاباحۃ (حصہ اول) | ۲۹۱ | ۹ |
ربیع الاول ۱۴۲۳ھ ___ مئی ۲۰۰۲ء | ۶۷۶ | | ۲۲ | کتاب الحظر والاباحۃ (حصہ دوم) |
۲۴۱ | ۶ | جمادی الاخریٰ ۱۴۲۳ھ ___ اگست ۲۰۰۲ء | ۶۹۲ | | ۲۳ | کتاب الحظر والاباحۃ
(حصہ سوم) | ۴۰۹ | ۷ | ذوالحجہ ۱۴۲۳ھ ___ فروری ۲۰۰۳ء | ۷۶۸ | | ۲۴ | کتاب
الحظر والاباحۃ | ۲۸۴ | ۹ | ذوالحجہ ۱۴۲۳ھ ___ فروری ۲۰۰۳ء | ۷۲۰ | | ۲۵ | کتاب
المداینات، کتاب الاشربہ، کتاب الرھن، باب القسم، کتاب الوصایا | ۱۸۳ | ۳ | رجب المرجب
۱۴۲۴ھ ___ ستمبر ۲۰۰۳ء | ۶۵۸ |

فتاویٰ رضویہ قدیم کی پہلی آٹھ جلدوں کے ابواب کی ترتیب وہی ہے جو معروف و متداول کتب فقہ و فتاویٰ میں مذکور ہے۔ رضا فاؤنڈیشن کی طرف سے شائع ہونے والی بیس جلدوں میں اسی ترتیب کو ملحوظ رکھا گیا ہے۔ مگر فتاویٰ رضویہ قدیم کی بقیہ چار مطبوعہ (جلد نہم، دہم، یاز دہم، دواز

دہم) کی ترتیب ابواب فقہ سے عدم مطابقت کی وجہ سے محل نظر ہے۔ چنانچہ ادارہ ہذا کے سر پرست اعلیٰ محسن اہلسنت مفتی اعظم پاکستان حضرت علامہ مولانا مفتی محمد عبدالقیوم ہزاروی صاحب اور دیگر اکابر علماء و مشائخ سے استشارہ واستفسار کے بعد اراکین ادارہ نے فیصلہ کیا کہ بیسویں جلد کے بعد والی جلدوں میں فتاویٰ رضویہ کی قدیم جلدوں کی ترتیب کے

Fatawa Rizvia Volume 26

Instead of making the well-known order of the chapters of jurisprudence (Fiqh) the basis, in this series, we have also kept in view the valuable and elegant research of Bahr-ul-Uloom, Hazrat Maulana Mufti Abdul Mannan Sahab Azmi (May his high blessings last). We have fully benefited from it and sought guidance from it. Generally, in books of jurisprudence and fatwas, after 'Kitab al-Adhiya' (The Book of Sacrifice), the title 'Kitab al-Hazr wal-Ibaha' (The Book of Prohibition and Permission) is mentioned. Since the twentieth volume published by our institution ended with Kitab al-Adhiya, the publication of the issues of 'Hazr wal-Ibaha' was started from the twenty-first volume. After the completion of Kitab al-Hazr wal-Ibaha (which consists of four volumes 21, 22, 23, and 24), the twenty-fifth volume, containing chapters on Madainat (debts), Ashriba (drinks), Rahn (mortgage), Qasm (oath), and Wasaya (wills), has also come to light. Now, among the jurisprudential chapters, only 'Kitab al-Fara'idh' (The Book of Inheritance) remained, which has been included in the forthcoming volume. As for the theological issues and other miscellaneous topics, the discussions and fatwas of Ala Hazrat, which are recorded in the ninth and twelfth volumes of the old Fatawa Rizvia in an unarranged and unorganized manner, their arrangement and categorization was not an easy task. However, with the grace of the Lord of the worlds, the kind gaze of the Mercy for the worlds (peace and blessings of Allah be upon him, his family, and all companions), and the spiritual influence and miracles of Ala Hazrat and Mufti-e-Azam (may Allah have mercy on them both), the writer has also crossed this hurdle. Like 'Kitab al-Hazr wal-Ibaha', I have threaded these scattered pearls into the string of chapters, making them connected and organized, and praise be to Allah.

In this regard, we have specifically kept the following points in mind: (1) All those theological and miscellaneous issues have been given the central title of 'Kitab al-Shati' and divided into different chapters. (b) In categorization, the question and inquiry (istifta) have been taken into account. (c) In case questions related to different chapters are mentioned in a single inquiry, each issue along with the name of the inquirer has been included under the relevant chapters. (d) The treatises included in both the above-mentioned volumes (old ninth and twelfth) have been included under relevant chapters according to their titles. (h) The beginning and end of the treatises have been distinguished. (w) Some of Ala Hazrat's treatises related to the chapters of 'Kitab al-Shati' which could not be included in the old Fatawa Rizvia have also been included in appropriate and suitable places. (z) Since the current order after the new

categorization is completely different from the previous one, a complete list of issues had to be prepared afresh according to the current chapters. (h) Complete and detailed lists of contents of all treatises included in 'Kitab al-Shati' have been prepared.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 26

फ़िक़्ह (न्यायशास्त्र) के अध्यायों के प्रसिद्ध क्रम को आधार बनाने के बजाय, इस श्रृंखला में हमने बह्र-उल-उलूम हज़रत मौलाना मुफ्ती अब्दुल मन्नान साहब आज़मी (उनकी उच्च बरकतें बनी रहें) के मूल्यवान और सुंदर शोध को भी ध्यान में रखा है और उससे भरपूर लाभ और मार्गदर्शन प्राप्त किया है। आम तौर पर फ़िक़्ह और फ़तवा की किताबों में 'किताब अल-अज़हिया' (बलिदान की पुस्तक) के बाद 'किताब अल-हज़र वल-इबाहा' (निषेध और अनुमति की पुस्तक) के शीर्षक का उल्लेख किया जाता है। चूंकि हमारे संस्थान द्वारा प्रकाशित बीसवीं जिल्द का समापन किताब अल-अज़हिया पर हुआ था, इसलिए इक्कीसवीं जिल्द से 'हज़र व इबाहा' के मसलों का प्रकाशन शुरू किया गया। किताब अल-हज़र वल-इबाहा (जो चार जिल्दों 21, 22, 23 और 24 पर आधारित है) के पूरा होने के बाद, मदैनात (ऋण), अशरिबा (पेय पदार्थ), रहन (गिरवी), क़सम (शपथ) और वसाया (वसीयत) के अध्यायों पर आधारित पच्चीसवीं जिल्द भी सामने आ चुकी है। अब फ़िक़्ही अध्यायों में से केवल 'किताब अल-फ़राइज़' (उत्तराधिकार की पुस्तक) शेष थी, जिसे आगामी जिल्द में शामिल कर लिया गया है। जहाँ तक कलामी (ईश्वरमीमांसा) मसलों और अन्य विविध विषयों की बात है, आला हज़रत की वे बहसें और फ़तवे जो पुराने फ़तावा रिज़विया की नवीं और बारहवीं जिल्द में बिना किसी तरतीब (क्रम) और तबवीब (वर्गीकरण) के दर्ज हैं, उनका संकलन और व्यवस्था करना आसान काम नहीं था। लेकिन रब्बुल आलमीन की तौफीक, रहमतुल लिल आलमीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विशेष कृपा, आला हज़रत और मुफ्ती-ए-आज़म (अल्लाह उन दोनों पर रहम फ़रमाए) के आध्यात्मिक प्रभाव और करामात से लेखक ने यह मुश्किल भी पार कर ली है और 'किताब अल-हज़र वल-इबाहा' की तरह इन बिखरे हुए मोतियों को अध्यायों की माला में पिरोकर एक-दूसरे से जोड़ दिया है और व्यवस्थित कर दिया है, अल्हम्दुलिल्लाह।

इस सिलसिले में हमने निम्नलिखित बातों का विशेष ध्यान रखा है: (1) उन तमाम कलामी और विविध मसलों को 'किताब अल-शती' का केंद्रीय शीर्षक देकर विभिन्न अध्यायों में विभाजित कर दिया है। (ब) वर्गीकरण में प्रश्न और इस्तेफ़ता (पूछताछ) का ध्यान रखा गया है। (ज) एक ही इस्तेफ़ता में विभिन्न अध्यायों से संबंधित प्रश्न होने की स्थिति में, प्रत्येक मसले को पूछने वाले के नाम के साथ संबंधित अध्यायों के अंतर्गत शामिल कर दिया गया है। (द) उपरोक्त दोनों जिल्दों (पुरानी नवीं और बारहवीं) में शामिल शोध-पत्रों (रसाइल) को उनके शीर्षकों के अनुसार संबंधित अध्यायों के अंतर्गत शामिल कर दिया गया है। (ह) शोध-पत्रों की शुरुआत और अंत को स्पष्ट किया गया है। (व) किताब अल-शती के

अध्यायों से संबंधित आला हज़रत के कुछ शोध-पत्र जो पुराने फ़तावा रिज़विया में शामिल नहीं हो सके थे, उन्हें भी उचित और उपयुक्त स्थानों पर शामिल कर दिया गया है। (ज़) नए वर्गीकरण के बाद वर्तमान क्रम चूंकि पिछले क्रम से बिल्कुल अलग हो गया है, इसलिए मसलों की पूरी सूची वर्तमान अध्यायों के अनुसार नए सिरे से तैयार करनी पड़ी। (ह) किताब अल-शती में शामिल सभी शोध-पत्रों की विषय-सूची की पूर्ण और विस्तृत सूचियाँ तैयार की गई हैं।

पेज 8 का 613

بجائے ابواب فقہ کی معروف ترتیب کو بنیاد بنایا جائے ، نیز اس سلسلہ میں بحر العلوم حضرت مولانا مفتی عبد المنان صاحب اعظمی دامت برکاتہم العالیہ کی گرانقدر تحقیق انیق کو بھی ہم نے پیش نظر رکھا اور اس سے بھر پور استفادہ اور رہنمائی حاصل کی۔ عام طور پر فقہ و فتاویٰ کی کتب میں کتاب الاضحیہ کے بعد کتاب الحظر والاباحۃ کا عنوان ذکر کیا جاتا ہے اور ہمارے ادارے سے شائع شدہ بیسویں جلد کا اختتام چونکہ کتاب الاضحیہ پر ہوا تھا لہذا اکیسویں جلد سے مسائل حظر و اباحۃ کی اشاعت کا آغاز کیا گیا۔ کتاب الحظر والاباحۃ (جو چار جلدوں ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴ پر مشتمل ہے) کی تکمیل کے بعد ابواب مداینات، اشربہ، رہن، قسم اور وصایا پر مشتمل پچیسویں جلد بھی منصہ شہود پر آچکی ہے۔ اب ابواب فقہیہ میں سے صرف کتاب الفرائض باقی تھی جس کو پیش نظر جلد میں شامل کر دیا گیا ہے۔ باقی رہے مسائل کلامیہ و دیگر متفرق عنوانات پر مشتمل مباحث و فتاوائے اعلیحضرت جو فتاویٰ رضویہ قدیم کی جلد نہم و دوازدہم میں غیر مبوب وغیرہ مرتب طور پر مندرج ہیں، ان کی ترتیب و تبویب اگر چہ آسان کام نہ تھا مگر رب العالمین عز و جل کی توفیق، رحمۃ العالمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ اجمعین کی نظر عنایت، اعلیحضرت اور مفتی اعظم رحمۃ اللہ علیہما کے روحانی تصرف و کرامت سے راقم نے یہ گھاٹی بھی عبور کر لی اور کتاب الحظر والاباحۃ کی طرح ان بکھرے ہوئے موتیوں کو ابواب کی لڑی میں پرو کر مرتبط و منضبط کر دیا ہے وللہ الحمد۔

اس سلسلہ میں ہم نے مندرجہ ذیل امور کو بطور خاص ملحوظ رکھا : (۱) ان تمام مسائل کلامیہ و متفرقہ کو کتاب الشتی کا مرکزی عنوان دے کر مختلف ابواب پر تقسیم کر دیا ہے۔ (ب) تبویب میں سوال و استفتاء کا اعتبار کیا گیا ہے۔ (ج) ایک ہی استفتاء میں مختلف ابواب سے متعلق سوالات

مذکور ہونے کی صورت میں ہر مسئلہ کو مستفتی کے نام سمیت متعلقہ ابواب کے تحت داخل کر دیا ہے۔ (د) مذکورہ بالا دونوں جلدوں (نہم و دوازدہم قدیم) میں شامل رسائل کو ان کے عنوانات کے مطابق متعلقہ ابواب کے تحت داخل کر دیا ہے۔ (ھ) رسائل کی ابتداء و انتہاء کو ممتاز کیا گیا ہے۔ (و) کتاب الشتی کے ابواب سے متعلق اعلیحضرت کے بعض رسائل جو فتاویٰ رضویہ قدیم میں شامل نہ ہو سکے تھے ان کو بھی موزوں و مناسب جگہ پر شامل کر دیا ہے۔ (ز) تبویب جدید کے بعد موجودہ ترتیب چونکہ سابق ترتیب سے بالکل مختلف ہو گئی ہے لہذا مسائل کی مکمل فہرست موجودہ ابواب کے مطابق نئے سرے سے مرتب کرنا پڑی۔ (ح) کتاب الشتی میں داخل تمام رسائل کے مندرجات کی مکمل و مفصل فہرستیں مرتب کی گئی ہیں۔

Fatawa Rizvia Volume 26

Twenty-sixth Volume

This volume consists of answers to 325 questions and spans a total of 616 pages. The translation of Arabic and Persian phrases in this volume has been carried out by the undersigned. Prior to this, volumes 11, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, and 25 have also been published with translations by the undersigned.

The present volume primarily comprises grand discussions from 'Kitab-ul-Fara'iz' (Book of Inheritance) and 'Kitab-ush-Shatta' (Book of Miscellaneous Subjects - Part I), covering chapters such as History and Biographies, Benefits of Exegesis and Quranic Sciences, Gatherings and Assemblies, Sufism and Spiritual Paths, and Litany and Supplications.

However, many other issues related to various other topics have been discussed incidentally. Therefore, in addition to the detailed list of primary issues and treatises, a separate list of incidental issues has also been prepared for the convenience of the honorable readers. Furthermore, if issues related to the permanent chapters in this volume were recorded incidentally under another heading, they have been mentioned as an appendix at the end of the respective chapter's list to avoid any difficulty or ambiguity in locating them. The following eight treatises, featuring profound and valuable research and investigations, also grace this volume:

(1) Al-Maqsad un-Nafi' fi 'Usubat is-Sinf ir-Rabi' (1315 AH) A detailed and reasoned response to an inquiry comprising eight questions regarding the fourth category of 'Asabah bi Nafsihi' (residuary heirs), i.e., branches of the paternal grandfather of the deceased.

(2) Teeb ul-Im'an fi Ta'addud il-Jihaat wal-Abdaan (1317 AH) A lucid explanation of the validity of multiple relationships and bodies in inheritance.

(3) Tajliyat us-Silm fi Masa'il min Nisf il-'Ilm (1321 AH) Correcting the misconceptions of some contemporary scholars regarding certain issues in inheritance laws.

(4) Nutq ul-Hilal bi-Arkh Wilad il-Habib wal-Wisal (1317 AH) The correct date of the blessed birth and holy passing of the Beloved of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) based on lunar months and years.

(5) Jam' ul-Qur'an wa bim 'Azoohu li-Uthman (1322 AH) The history of the compilation of the Quran and the reason for attributing it to Hazrat Uthman (may Allah be pleased with him).

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

छब्बीसवीं जिल्द

यह जिल्द 325 सवालों के जवाब और कुल मिलाकर 616 पृष्ठों पर आधारित है। इस जिल्द के अरबी और फ़ारसी वाक्यों का अनुवाद अधोहस्ताक्षरी (राकिम-उल-हुरुफ़) ने किया है। इससे पहले 11वीं, 12वीं, 13वीं, 16वीं, 17वीं, 18वीं, 19वीं, 20वीं और 25वीं जिल्द भी अधोहस्ताक्षरी के अनुवाद के साथ प्रकाशित हो चुकी है।

प्रस्तुत जिल्द मुख्य रूप से 'किताब-उल-फ़राइज़' (विरासत की किताब) और 'किताब-उश-शत्ता' (विविध विषयों की किताब - भाग 1) के कुछ अध्यायों जैसे इतिहास और जीवनी, तफ़सीर के लाभ और कुरआन के विज्ञान, सभाएं और गोष्ठियां, सूफीवाद और आध्यात्मिक मार्ग, और वजीफ़े और दुआओं की भव्य चर्चाओं पर आधारित है।

हालाँकि, विभिन्न अन्य विषयों से संबंधित कई अन्य मुद्दे आकस्मिक रूप से चर्चा में आए हैं। इसलिए, उपरोक्त प्राथमिक शीर्षकों के तहत सूचीबद्ध मुद्दों और शोध प्रबंधों की विस्तृत सूची के अलावा, पाठकों की सुविधा के लिए आकस्मिक मुद्दों की एक अलग सूची भी तैयार की गई है। इसके अलावा, यदि इस जिल्द में शामिल स्थायी अध्यायों से संबंधित मुद्दे किसी अन्य शीर्षक के तहत आकस्मिक रूप से दर्ज किए गए थे, तो हमने उन्हें संबंधित अध्याय की सूची के अंत में परिशिष्ट के रूप में वर्णित किया है ताकि इन मुद्दों को खोजने में कठिनाई और अस्पष्टता न हो। अत्यंत गहन और मूल्यवान शोध और अन्वेषणों पर आधारित निम्नलिखित आठ शोध प्रबंध भी इस जिल्द की शोभा बढ़ा रहे हैं:

(1) अल-मक़सद उन-नाफ़े फ़ी उसूबत इस-सिन्फ़ इर-राबे (1315 हिजरी) 'असबाह बि नफ़िसही' के चौथे प्रकार यानी मृतक के दादा की शाखाओं के बारे में आठ सवालों पर आधारित एक विस्तृत और तर्कसंगत उत्तर।

(2) तैयबुल इमान फ़ी ताअद्दुदिल जिहात वल अब्दान (1317 हिजरी) विरासत में रिश्तों और शरीरों की बहुलता की वैधता का स्पष्ट विवरण।

(3) तज्लियत उस-सिल्म फ़ी मसाइल मिन निस्फ़ इल-इल्म (1321 हिजरी) विरासत के कुछ मुद्दों में कुछ समकालीन विद्वानों की गलतफहमियों का निवारण।

(4) नुक़्त उल-हिलाल बि-अर्ख़ विलाद इल-हबीब वल-विसाल (1317 हिजरी) अल्लाह के हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक जन्म और पवित्र विसाल (देहावसान) की चंद्र महीनों और वर्षों के आधार पर सही तारीख।

(5) जम' उल-क़ुरआन व बिम अज़ूहु ली उस्मान (1322 हिजरी) क़ुरआन के संकलन का इतिहास और इसे हजरत उस्मान (रज़ियल्लाहु अन्हु) की ओर मंसूब करने का कारण।

पेज 9 ऑफ़ 613

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

چھبیسویں جلد

یہ جلد ۳۲۵ سوالوں کے جوابات اور مجموعی طور پر ۶۱۶ صفحات پر مشتمل ہے۔ اس جلد کی عربی و فارسی عبارات کا ترجمہ راقم الحروف نے کیا ہے۔ اس سے قبل گیارہویں، بارہویں، تیرہویں، سولہویں، سترہویں، اٹھارہویں، انیسویں، بیسویں، اور پچیسویں جلد بھی راقم کے ترجمہ کے ساتھ شائع ہو چکی ہیں۔

پیش نظر جلد بنیادی طور پر کتاب الفرائض اور کتاب الشتی (حصہ اول) کے چند ابواب یعنی تاریخ وتذکرہ، فوائد تفسیر یہ وعلوم قرآن، محافل و مجالس، تصوف و طریقت اور اوراد و وظائف کے مباحث جلیلہ پر مشتمل ہے۔

تاہم متعدد دیگر عنوانات سے متعلق کثیر مسائل ضمناً زیر بحث آئے ہیں لہٰذا مذکورہ بالا بنیادی عنوانات کے تحت مندرج مسائل ورسائل کی مفصل فہرست کے علاوہ مسائل ضمنیہ کی الگ فہرست بھی قارئین کرام کی سہولت کے لئے تیار کر دی گئی ہے، نیز اس جلد میں شامل مستقل ابواب سے متعلق مسائل اگر کہیں ایک دوسرے کے تحت ضمناً درج تھے تو ان کی فہرست ہم نے متعلقہ ابواب کی فہرست کے آخر میں بطور ضمیمہ ذکر کر دی ہے تاکہ ان مسائل کی تلاش میں دقت وابہام پیدا نہ ہو۔ انتہائی وقیع اور گرانقدر تحقیقات وتدقیقات پر مشتمل مندرجہ ذیل آٹھ رسائل بھی اس جلد کی زینت ہیں:

(۱) المقصد النافع في عصوبة الصنف الرابع (۱۳۱۵ھ) عصبہ بنفسہ کی قسم چہارم یعنی فروع جد میت کے بارے میں آٹھ سوالات پر مشتمل استفتاء کا مفصل و مدلل جواب۔

(۲) طيب الامعان في تعدد الجهات والابدان (۱۳۱۷ھ) وراثت میں تعدد جہات وابدان کے معتبر ہونے کا روشن بیان۔

(۳) تجلية السلم في مسائل من نصف العلم (۱۳۲۱ھ) بعض مسائل فرائض میں کچھ علماء معاصرین کی غلط فہمیوں کا ازالہ

(۴) نطق الهلال بارخ ولاد الحبيب والوصال (۱۳۱۷ھ) حبیب خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ولادت مبارک اور وصال اقدس کی صحیح تاریخ باعتبار قمری ماہ و سال۔

(۵) جمع القرآن وبم عزّوه لعثمان (۱۳۲۲ھ) جمع قرآن کی تاریخ اور حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی طرف اس کو منسوب کرنے کا سبب۔

Fatawa Razawiya Volume 26

(6) Al-Mussam ala Mushakkik fi Ayat Uloom al-Arham (1315 AH) - Interpretation of the holy verses related to the knowledge of the wombs and a refutation of the claims of doctors and priests. (7) Iqamat al-Qiyamah ala Ta'in al-Qiyam li-Nabi Tihama (1298 AH) - Proof of standing out of respect (Qiyam) at the time of the mention of the blessed birth in Milad gatherings and a powerful refutation of its deniers. (8) Kashf al-Haqa'iq wa Asrar al-Daqa'iq (1308 AH) - Explanation and commentary of a few verses related to Sufism.

Important Note Although Jamia Nizamia Razavia had to face an unbearable shock due to the sorrowful passing of the Grand Mufti (may Allah have mercy on him), it is the blessing of that embodiment of miracles and generosity that his noble son, Hazrat Maulana Allama Mufti Muhammad Abdul Mustafa Hazarvi (may his shadow be extended), who is an authenticated scholar of religious and contemporary sciences and the heir and guardian of the Grand Mufti's scientific and practical breadth and wisdom, showing great patience and steadfastness, has been working day and night for the promotion and development of all departments. This is the reason why he has appointed several experienced teachers due to a significant increase in the number of students at the Jamia, and in the publication and printing of the new Fatawa Razvia, he continues to follow the beautiful footsteps of the Grand Mufti (may Allah have mercy on him). This is why the publication of two volumes annually is taking place regularly as per the norm. We just request you all to keep blessing us with prayers so that the mission of the Grand Mufti (may Allah have mercy on him) can be carried out by his physical and spiritual successors by successfully achieving progress. Only this.

10 Muharram al-Haram 1425 AH March 2, 2004 Hafiz Muhammad Abdul Sattar Saeedi Director of Education, Jamia Nizamia Razvia Lahore, Sheikhupura (Pakistan)

फतावा रज़विया खंड २६

(६) अल-मुस्साम अला मुशक्िक फी आयत उलूम अल-अरहाम (१३१५ हिजरी) - गर्भों के ज्ञान से संबंधित पवित्र आयतों की व्याख्या और डॉक्टरों के दावों और पादरियों का खंडन। (७) इकामत अल-कियामत अला ताइन अल-कियाम लि-नबी तिहामा (१२९८ हिजरी) - मिलाद महफिलों में पवित्र जन्म के ज़िक्र के समय सम्मानजनक खड़े होने (कियाम) का प्रमाण और इसके इनकार करने वालों का कड़ा खंडन। (८) कशफ़ अल-हक़ाइक व असरार अद-दक़ाइक (१३०८ हिजरी) - सूफीवाद से संबंधित कुछ छंदों की व्याख्या और स्पष्टीकरण।

महत्वपूर्ण बात यद्यपि मुफ्ती-ए-आजम (रहमतुल्लाह अलैहि) के दुखद निधन पर जामिया निज़ामिया रज़विया को एक असहनीय सदमे का सामना करना पड़ा, लेकिन यह उस चमत्कारिक और उदार व्यक्तित्व का ही फ़ैज़ान है कि उनके सुयोग्य पुत्र हज़रत मौलाना अल्लामा मुफ्ती मोहम्मद अब्दुल मुस्तफ़ा हज़रवी (मद्दज़िल्लहु), जो धार्मिक और समकालीन विज्ञान के एक प्रामाणिक विद्वान और मुफ्ती-ए-आजम की वैज्ञानिक और व्यावहारिक व्यापकता और बुद्धिमत्ता के उत्तराधिकारी और रक्षक हैं, अत्यंत धैर्य और दृढ़ता दिखाते हुए सभी विभागों के प्रचार और विकास के लिए दिन-रात एक किए हुए हैं। यही कारण है कि उन्होंने जामिया के छात्रों की संख्या में उल्लेखनीय वृद्धि के कारण कई अनुभवी शिक्षकों को नियुक्त किया है, और नए फतावा रज़विया के प्रकाशन और छपाई में भी मुफ्ती-ए-आजम (रहमतुल्लाह अलैहि) के सुंदर पदचिन्हों पर चलना जारी रखे हुए हैं। यही कारण है कि सामान्य रूप से प्रति वर्ष दो खंडों का प्रकाशन नियमित रूप से हो रहा है। बस आप सभी से अनुरोध है कि दुआओं से नवाज़ते रहें ताकि मुफ्ती-ए-आजम (रहमतुल्लाह अलैहि) के मिशन को उनके शारीरिक और आध्यात्मिक उत्तराधिकारियों द्वारा सफलतापूर्वक प्रगति के शिखर तक पहुँचाने में अपनी भूमिका निभा सकें। केवल इतना।

१० मुहर्रम अल-हराम १४२५ हिजरी २ मार्च २००४ हाफ़िज़ मोहम्मद अब्दुल सत्तार सईदी शिक्षा निदेशक, जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर, शेखूपुरा (पाकिस्तान)

पृष्ठ १० का ६१३

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

(۶) المصصام علی مشکک فی آیۃ علوم الارحام (۱۳۱۵ھ) - علوم ارحام سے متعلق آیات کریمہ کی تفسیر اور ڈاکٹروں کے ادعاء اور پادریوں کا رد۔ (۷) اقامۃ القیامۃ علی طاعن القیام لنبی تھامۃ (۱۲۹۸ھ) - محفل میلاد میں بوقت ذکر ولادت طیبہ قیام تعظیمی کا ثبوت اور اس کے منکرین کا ردِ بلیغ۔ (۸) کشف حقائق واسرارِ دقائق (۱۳۰۸ھ) - تصوف سے متعلق چند اشعار کی توضیح و تشریح۔

ضروری بات گو مفتی اعظم علیہ الرحمۃ کے وصال پر ملال سے جامعہ نظامیہ رضویہ کو نا قابلِ برداشت صدمہ سے دوچار ہونا پڑا، مگر یہ اس سراپا کرامت وجود باجود کا فیضان ہے کہ ان کے فرزند ارجمند حضرت مولانا علامہ مفتی محمد عبدالصطفیٰ ہزاروی مدظلہ جو علوم دینیہ و عصریہ کے مستند فاضل اور حضرت مفتی اعظم کی علمی و تجرباتی وسعت و فراست کے وارث وامین ہیں، نہایت صبر و استقامت کا مظاہرہ فرماتے ہوئے تمام شعبہ جات کی ترویج و ترقی کے لئے شب وروز ایک کئے ہوئے ہیں۔ یہی وجہ ہے کہ موصوف نے جامعہ کے طلباء کی تعداد میں خاصا اضافہ ہونے کے باعث متعدد تجربہ کار مدرسین مقرر کئے ہیں اور فتاویٰ رضویہ جدید کی اشاعت و طباعت میں بھی بدستور مفتی اعظم علیہ الرحمہ کے نقوشِ جمیلہ پر گامزن ہیں۔ یہی وجہ ہے کہ حسب معمول سالانہ دو جلدوں کی اشاعت باقاعدگی سے ہورہی ہے۔ بس آپ حضرات سے درخواست ہے کہ دعاؤں سے نوازتے رہئے تاکہ حضرت مفتی اعظم علیہ الرحمۃ کے مشن کو ان کے جسمانی وروحانی نائبین بحسن و خوبی ترقی سے ہمکنار کرنے میں اپنا کردار سرانجام دیتے رہیں۔ فقط

۱۰ محرم الحرام ۱۴۲۵ھ ۲/مارچ ۲۰۰۴ء حافظ محمد عبدالستار سعیدی ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور، شیخوپورہ (پاکستان)

Page 10 of 613

Volume 26 Fatawa Rizwia

Detailed Table of Contents

Book of Inheritance Laws

- An adopted son is not an heir. - 55
- When will funeral expenses be deducted from the estate? - 56
- Dower should be paid before distributing the inheritance. - 58
- A woman with whom marriage was not solemnized and her children will not inherit the estate. - 59
- The scenario of treating heirs as non-existent if they die before the distribution of the estate. - 66
- Zaid died leaving heirs: two wives, one daughter, and one brother. The dower of the first wife is 125,000 and the second wife's is 10,000 rupees. How will the property be distributed? - 69
- A question regarding a scenario where some heirs die before the distribution of property. - 70
- Dowry belongs exclusively to the woman. - 72
- Shias are deniers of the essentials of religion; marriage with them is not permissible, and they will not inherit from Sunnis. - 73
- Ruling on 'Ma'afi' (exempted) land (Persian Q&A). - 74
- The husband is responsible for paying the wife's dower; if the wife dies, he will be an heir. - 77
- A Rafidiah wife is not a legal wife and is not entitled to inheritance. - 78
- If an heir spends the estate without the permission of other heirs, they will be liable for compensation. - 82
- A person died leaving heirs: the widow of a paternal cousin, two sons, and one daughter. How will the inheritance be distributed? - 82

जिल्द 26 फ़तावा रज़विया

विस्तृत विषय-सूची

विरासत की किताब (किताब-उल-फ़राइज़)

- दत्तक पुत्र (मुतबन्नी) वारिस नहीं है। - 55
- अंतिम संस्कार के खर्च जायदाद से कब काटे जाएंगे? - 56
- विरासत बाँटने से पहले मेहर अदा किया जाए। - 58
- बिना निकाह वाली औरत और उसकी औलाद को विरासत नहीं मिलेगी। - 59
- विरासत के बँटवारे से पहले कुछ वारिसों की मौत हो जाने पर उन्हें नगण्य मानने की सूरत। - 66
- ज़ैद मर गया जिसके वारिसों में दो पत्नियाँ, एक बेटी और एक भाई मौजूद है, पहली पत्नी का मेहर सवा लाख और दूसरी पत्नी का मेहर दस हज़ार रुपये है, जायदाद कैसे विभाजित होगी। - 69
- जायदाद के बँटवारे से पहले कुछ वारिसों की मृत्यु होने की एक स्थिति के बारे में सवाल। - 70
- दहेज खास तौर पर औरत का ही होता है। - 72
- शिया दीन (धर्म) की ज़रूरतों के मुनकिर (इनकारी) हैं, उनसे निकाह जायज़ नहीं है और वे सुन्नियों की विरासत नहीं पाएंगे। - 73
- माफी की ज़मीन का हुक्म (फ़ारसी सवाल-जवाब)। - 74
- शौहर के ज़िम्मे बीवी का मेहर वाजिब-उल-अदा है; बीवी मर गई तो वह वारिस होगा। - 77
- राफ़िज़िया (शिया संप्रदाय विशेष) पत्नी शरई पत्नी नहीं है और विरासत की हक़दार नहीं है। - 78
- अगर कोई वारिस दूसरे वारिसों की अनुमति के बिना विरासत खर्च कर दे, तो उस पर हर्जाना लाज़िम होगा। - 82
- एक व्यक्ति की मृत्यु हुई जिसके वारिसों में चचेरे भाई की विधवा, दो बेटे और एक बेटी है; विरासत कैसे विभाजित होगी। - 82

पृष्ठ 11 / 613

جلد ۲۶ فتاویٰ رضویہ

فہرست مضامین مفصل

کتاب الفرائض

- متبنی وارث نہیں ہے۔ ۵۵
- مصارف تجہیز و تکفین ترکہ سے کب وضع ہو گا۔ ۵۶
- مہر ترکہ تقسیم کرنے سے پہلے دیا جائے۔ ۵۸
- غیر منکوحہ اور اس کی اولاد ترکہ نہیں پائیں گی۔ ۵۹
- قبل تقسیم ترکہ بعض ورثہ مر جائیں تو ان کو کان لم یکن کرنے کی صورت۔ ۶۶
- زید مر گیا جس کے وارثوں میں دو زوجہ، ایک دختر اور ایک بھائی موجود ہے، زوجہ اولیٰ کا مہر سوالاکھ اور زوجہ ثانیہ کا مہر دس ہزار روپے ہے جائداد کیسے تقسیم ہو گی۔ ۶۹
- تقسیم جائداد سے قبل کچھ وارثوں کے فوت ہونے کی ایک صورت کے بارے میں سوال۔ ۷۰
- جہیز خاص عورت کا ہے۔ ۷۲
- شیعہ ضروریات دین کے منکر ہیں ان سے نکاح جائز نہیں اور وہ اہلسنت کا ترکہ نہیں پائیں گے۔ ۷۳
- معافی کی زمین کا حکم (فارسی سوال و جواب) ۷۴
- شوہر کے ذمہ بیوی کا مہر واجب الادا ہے بیوی مر گئی تو وہ وارث ہو گا۔ ۷۷
- رافضیہ زوجہ شرعیہ نہیں ہے اور ترکہ کی مستحق نہیں۔ ۷۸

- کوئی وارث دیگر ورثاء کی اجازت کے بغیر ترکہ کو خرچ کر ڈالے تو اس پر تاوان لازم ہو گا۔ ۸۲
- ایک شخص فوت ہوا جس کے وارثوں میں پھوپھی زاد بھائی کی بیوہ، دو بیٹے اور ایک بیٹی ہے ترکہ کیسے تقسیم ہو گا۔ ۸۲

84 - An illegitimate child does not inherit from the fornicator (father). | 94 - The legacy of Taj Muhammad is distributed among his living heirs into 403,200 shares. How much will each aforementioned heir get from his 160 square yards of inherited land? 84 - An adopted or stepson does not legally acquire any right in the inheritance. | 94 - Zaid married off both his sons and divided the property equally between the two daughters-in-law and sold it. Later, the younger son's wife passed away, what will be the situation? 85 - Disowning (Aaq) is not a Sharia-recognized concept; parents do not have this right. | 96 - Payment of dower (mahr) takes precedence over the distribution of inheritance. 85 - By disowning, one will not be deprived of inheritance. | 96 - Zaid died leaving behind a full brother and a wife. Then, a month later, the wife died, who has three brothers. How will Zaid's inheritance be distributed? 86 - A woman died leaving behind two maternal uncles and a son of a paternal aunt's son. The uncles will be heirs while the aforementioned nephew will be deprived. | 98 - It is not permissible to deprive any heir of inheritance without a Sharia-sanctioned reason. 87 - Zaid left among the heirs a mother, a sister, and a great-grandson of the great-grandfather's brother. How will the inheritance be distributed? | 99 - A missing person (Mafqud-ul-Khabar) is like the dead regarding the rights of others; he will not receive inheritance. 90 - According to the pure Sharia, utmost caution is desired in establishing lineage. | 102 - A person married three times in succession, whose dower was sixty-five thousand each. Two have died, the third is alive. How much dower will the heirs receive? 92 - Being the wife of a maternal grandfather's brother is not a legal means of inheritance. | 103 - Hindah died; her husband and two Muslim daughters of a non-believer maternal cousin are alive. What will be the situation of the inheritance distribution? 92 - When is a gift (Hiba) complete and when is it void? | 104 - Sons of the mother's husband who are neither from their parents' seed nor from their own mother's womb do not become heirs. 92 - In case of an incomplete gift, after the death of the donor, the gifted items will pass to the donor's heirs. | 106 - A strange issue which can be called one of the strangest issues. 92 - Adoption is not recognized in Sharia. | 109 - A pregnancy from someone other than the deceased can inherit in only three cases. 93 - If debt covers the entire legacy, no heir can take anything from that inheritance before the payment of the debt. |

84 - ज़िना से पैदा हुई संतान व्यभिचारी (पिता) की वारिस नहीं होती। | 94 - ताज मोहम्मद की विरासत उसके जीवित वारिसों के बीच चार लाख तीन हज़ार दो सौ हिस्सों में विभाजित होती है। तो उसकी 160 वर्ग गज की विरासत में से प्रत्येक उल्लेखित वारिस को कितना मिलेगा? 84 - गोद लिया हुआ या सौतेला बेटा शरीयत के अनुसार विरासत में कोई अधिकार प्राप्त नहीं करता है। | 94 - ज़ैद ने अपने दोनों बेटों की शादी कर दी और संपत्ति को दोनों बहुओं के बीच आधा-आधा बाँटकर बेच दिया। बाद में छोटे बेटे की पत्नी का निधन हो गया, तो क्या स्थिति होगी? 85 - आक़ (बेदखल) करना कोई शरीयत की चीज़ नहीं है; माता-पिता को इसका अधिकार नहीं है। | 96 - मेहर (स्त्रीधन) का भुगतान विरासत के वितरण पर प्राथमिकता रखता है। 85 - आक़ करने से विरासत से वंचित नहीं किया जाएगा। | 96 - ज़ैद एक सगे भाई और पत्नी को छोड़कर मर गया। फिर एक महीने बाद पत्नी की मृत्यु हो गई, जिसके तीन भाई हैं। ज़ैद की विरासत कैसे वितरित की जाएगी? 86 - एक महिला दो मामा और एक बुआ के पोते को छोड़कर मर गई। तो मामा वारिस बनेंगे जबकि उक्त भतीजा वंचित रहेगा। | 98 - बिना किसी शरिया कारण के किसी भी वारिस को विरासत से वंचित करना जायज़ नहीं है। 87 - ज़ैद ने वारिसों में माँ, एक बहन और परदादा के भाई के एक प्रपौत्र को छोड़ा है। विरासत कैसे विभाजित होगी? | 99 - लापता व्यक्ति (मफ़क़ूद-उल-ख़बर) दूसरों के अधिकारों के मामले में मृत के समान है; उसे विरासत नहीं मिलेगी। 90 - शरीयत-ए-मुतह्हरा के अनुसार वंश स्थापना में अत्यधिक सावधानी बरतना आवश्यक है। | 102 - एक व्यक्ति ने एक के बाद एक तीन शादियाँ कीं, जिनका मेहर पैंसठ-पैंसठ हज़ार था। दो की मृत्यु हो गई है, तीसरी जीवित है। वारिसों को कितना-कितना मेहर मिलेगा? 92 - नाना की भाभी होना शरीयत के अनुसार विरासत का ज़रिया नहीं है। | 103 - हिंदा की मृत्यु हो गई; उसका पति और एक काफ़िर मामा के बेटे की दो मुस्लिम बेटियाँ जीवित हैं। विरासत वितरण की स्थिति क्या होगी? 92 - हिबा (उपहार) कब पूर्ण होता है और कब शून्य (बातिल) होता है? | 104 - माँ के पति के बेटे जो न तो अपने माता-पिता के वीर्य से हों और न ही अपनी माँ के गर्भ से हों, वे वारिस नहीं बनते। 92 - अपूर्ण उपहार (हिबा) की स्थिति में, दाता (वाहिब) की मृत्यु के बाद उपहार में दी गई वस्तुएँ दाता के वारिसों को मिलेंगी। | 106 - एक अजीब मसला जिसे सबसे अजीब मसलों में से एक कहा जा सकता है। 92 - गोद लेना (मुतबन्नी बनाना) शरीयत में कोई चीज़ नहीं है। | 109 - मृतक के अलावा किसी और से जो गर्भ है, वह केवल तीन

स्थितियों में वारिस हो सकता है। 93 - यदि ऋण पूरी विरासत को घेरे हुए है, तो ऋण के भुगतान से पहले कोई भी वारिस उस विरासत से कुछ नहीं ले सकता। |

पेज 12 ऑफ 613

۸۴ - ولد الزناء زانی کا وارث نہیں ہوتا۔ | ۹۴ - ترکہ تاج محمد اس کے ورثہ احیاء پر چار لاکھ تین ہزار دوسو سہام ہو کر تقسیم ہوتا ہے تو اس کی ایک سو ساٹھ گز متروکہ زمین میں سے ہر وارث مذکور کو کس قدر ملے گا۔ ۸۴ - متبنی یا سوتیلا بیٹا شرعاً ترکہ میں کوئی استحقاق پیدا نہیں کرتا۔ | ۹۴ - زید نے اپنے دونوں بیٹوں کی شادی کر کے جائداد کو دونوں بہوؤں پر تقسیم نصف نصف کر کے بیع کر دی بعد کو چھوٹے بیٹے کی بیوی نے انتقال کیا تو کیا صورت ہوگی۔ ۸۵ - عاق کرنا کوئی شرعی چیز نہیں والدین کو اس کا حق نہیں۔ | ۹۶ - ادائیگی مہر ترکہ کی تقسیم پر مقدم ہے۔ ۸۵ - عاق کرنے سے ترکہ سے محروم نہ ہوگا۔ | ۹۶ - زید ایک حقیقی بھائی اور بیوی چھوڑ کر مر گیا پھر ایک ماہ بعد بیوی فوت ہوئی جس کے تین بھائی ہیں ترکہ زید کیسے تقسیم ہوگا۔ ۸۶ - ایک عورت دوماموں اور ایک پھوپھی زاد بھائی کا بیٹا چھوڑ کر مر گئی تو ماموں وارث بنیں گے جبکہ مذکور بھتیجا محروم رہے گا۔ | ۹۸ - بے وجہ شرعی کسی وارث کو میراث سے محروم کرنا جائز نہیں۔ ۸۷ - زید نے وارثوں میں ماں، ایک بہن اور پڑدادے کے چچا کا ایک پڑ پوتا چھوڑا ہے ترکہ کیسے تقسیم ہوگا۔ | ۹۹ - مفقودالخبر دوسرے کے حق میں مثل میت ہے ترکہ نہ پائے گا۔ ۹۰ - شریعت مطہرہ کے نزدیک اثبات نسب میں نہایت احتیاط منظور ہے۔ | ۱۰۲ - ایک شخص نے یکے بعد دیگرے تین شادیاں کیں جن کا مہر پینسٹھ پینسٹھ ہزار تھا دو مر گئی ہیں تیسری زندہ ہے مہر ورثاء کو کتنا کتنا ملے گا۔ ۹۲ - نانا کی بھاوج ہونا شرعاً ذریعہ توریت نہیں۔ | ۱۰۳ - ہندہ فوت ہوئی شوھر اور کافر ماموں زاد بھائی کی دو مسلمان بیٹیاں زندہ ہیں تقسیم ترکہ کی کیا صورت ہوگی۔ ۹۲ - ہبہ کب تام اور کب باطل ہوتا ہے۔ | ۱۰۴ - شوہر مادر کے بیٹے جو نہ اپنے ماں باپ کے نطفہ سے ہوں اور نہ ہی اپنی ماں کے پیٹ سے ہوں وراثت نہیں بنتے۔ ۹۲ -

ناتمام ہبہ کی صورت میں موت واہب کے بعد اشیاء موہوبہ وارثان واہب کو پہنچیں گی۔ | ۱۰۶ - ایک مسئلہ غریبہ جس کو اغرب مسائل کہا جاسکتا ہے۔ ۹۲ - متبنی کرنا شرعاً کوئی چیز نہیں۔ | ۱۰۹ - غیر میت سے جو حمل ہوتا ہے وہ صرف تین صورتوں میں وارث ہو سکتا ہے۔ ۹۳ - اگر قرض ترکہ پر محیط ہو تو ادائیگی قرض سے قبل کوئی وارث اس وراثت سے کچھ نہیں لے سکتا۔ |

Fatawa Rizvia, Volume 26

Index	Category / Principle	Specific Case / Detail	Page
109	A fetus from someone other than the deceased can inherit in only three cases.	Dower (Mahr) takes precedence over the distribution of inheritance.	119
111	If an adulterous woman is an illegitimate child, her inheritance goes to her maternal relatives; otherwise, it is distributed among all people.	A woman died leaving behind a daughter and a husband; then the husband also died leaving behind some heirs. What will be the manner of distribution of inheritance?	120
111	Illegitimate children inherit from and are inherited by maternal relatives only.	In case of debt engulfing the estate, ownership of the estate is not established for the heirs, nor can they distribute it among themselves without clearing the liability.	122
112	A query consisting of two questions.	Without the consent of the creditors, heirs do not have the right to sell the estate when debt covers the entire estate.	123
112	First Question	If some heirs paid for the funeral and burial expenses of the deceased or paid off debts from their own money, they have the right to recover it from the deceased's property.	125
113	Inheritance is compulsory; upon the death of the legator, every heir necessarily becomes the owner of their legal share.	If an heir pays off the deceased's debt of dower from their own money, under what circumstances can they recover it from the estate?	125
115	Second Question	There is no right to dispose of the estate without the permission of the debtor.	127

Index	Category / Principle	Specific Case / Detail	Page
115	Ruling on jewelry given as offerings.	Zaid planted four garden plots with his mother's consent during her lifetime. Now, after the mother's death, will Zaid's sisters have any right in these gardens or not?	128
118	Zaid bought a shop with his own money and put it in his grandson's name, giving him possession through his father. Now, after Zaid's death, will that shop be distributed among Zaid's heirs according to the laws of inheritance, or will it belong only to the grandson?	Expenses for Fateha etc., will not be deducted from the estate.	130
119	Property received by one grandson from a grandmother as a bequest does not include the grandson's other brothers.	The right of inheritance is a command of Shariah; it is not nullified by anyone's renunciation.	133
119	Until the dower and other debts are paid, the estate should not be distributed.	Zaid owes debts to several people. He pawned some of his wife's jewelry with one creditor. After that, he died leaving behind the following relatives: a wife, mother, five daughters, one brother, and two sisters. How will his estate be distributed?	133

फ़तावा रज़विया, खंड 26

अनुक्रमणिका	श्रेणी / सिद्धांत	विशिष्ट मामला / विवरण	पृष्ठ
109	मृतक के अतिरिक्त किसी अन्य से गर्भ में पल रहा बच्चा केवल तीन स्थितियों में उत्तराधिकारी हो सकता है।	मेहर (स्त्रीधन) का भुगतान विरासत के बँटवारे से पहले अनिवार्य है।	119
111	यदि व्यभिचारिणी महिला स्वयं अवैध संतान है, तो उसकी विरासत उसके मातृपक्ष के रिश्तेदारों को मिलेगी; अन्यथा, यह सभी लोगों के बीच समान रूप से विभाजित होगी।	एक महिला एक बेटी और पति को छोड़कर मर गई; फिर पति भी कुछ वारिसों को छोड़कर मर गया। विरासत के बँटवारे का तरीका क्या होगा?	120
111	अवैध संतान केवल मातृपक्ष के रिश्तों से विरासत पाती है और उनका वारिस बनती है।	यदि विरासत पर कर्ज का बोझ बहुत अधिक हो, तो वारिसों का उस संपत्ति पर मालिकाना हक साबित नहीं होता, और न ही वे कर्ज चुकाए बिना उसे आपस में बाँट सकते हैं।	122
112	दो प्रश्नों वाला एक सवाल।	लेनदारों की सहमति के बिना, वारिसों को विरासत की संपत्ति बेचने का अधिकार नहीं है, खासकर तब जब कर्ज विरासत की पूरी संपत्ति के बराबर हो।	123
112	पहला प्रश्न	यदि कुछ वारिसों ने मृतक के कफन-दफन का खर्च या कर्ज की अदायगी अपने पास से की है, तो उन्हें मृतक की संपत्ति से वह राशि वापस लेने का अधिकार है।	125
113			125

अनुक्रमणिका	श्रेणी / सिद्धांत	विशिष्ट मामला / विवरण	पृष्ठ
	विरासत अनिवार्य है; मृतक की मृत्यु के साथ ही प्रत्येक वारिस अनिवार्य रूप से अपने कानूनी हिस्से का मालिक बन जाता है।	यदि कोई वारिस अपने पास से मृतक का मेहर चुका दे, तो वह किन परिस्थितियों में उसे विरासत की संपत्ति से वापस ले सकता है?	
115	दूसरा प्रश्न	कर्जदार की अनुमति के बिना विरासत की संपत्ति में कोई भी फेरबदल करने का अधिकार नहीं है।	127
115	चढ़ावे के गहनों का हुक्म।	जैद ने अपनी माँ के जीवनकाल में उनकी सहमति से बगीचे के चार हिस्से लगाए थे। अब माँ की मृत्यु के बाद, क्या जैद की बहनों का भी उन बगीचों में कोई अधिकार होगा या नहीं?	128
118	जैद ने अपने पैसों से एक दुकान खरीदी और उसे अपने पोते के नाम कर दिया और उसके पिता के माध्यम से उसे दुकान का कब्जा दिला दिया। अब जैद की मृत्यु के बाद, वह दुकान जैद के वारिसों के बीच विरासत के नियमों के अनुसार बँटेगी या केवल पोते को मिलेगी?	फातिहा आदि का खर्च विरासत की संपत्ति से नहीं काटा जाएगा।	130
119	दादी से वसीयत के रूप में एक पोते को जो संपत्ति मिली, उसमें उस पोते के अन्य भाई शामिल नहीं होंगे।	विरासत का अधिकार शरीयत का हुक्म है; किसी के त्याग देने से यह समाप्त नहीं होता।	133
119	जब तक मेहर और अन्य कर्जों का भुगतान न हो जाए, विरासत का बँटवारा नहीं किया जाना चाहिए।	जैद पर कई लोगों का कर्ज है। उसने एक लेनदार के पास अपनी पत्नी के कुछ गहने गिरवी रखे थे। इसके बाद,	133

अनुक्रमणिका श्रेणी / सिद्धांत	विशिष्ट मामला / विवरण	पृष्ठ
	वह निम्नलिखित रिश्तेदारों को छोड़कर मर गया: एक पत्नी, माँ, पाँच बेटियाँ, एक भाई और दो बहनें। उसकी विरासत का बँटवारा कैसे होगा?	

पृष्ठ 613 का 13

نمبر شمار	عنوان / مسئلہ	تفصیل / جزئیات صفحہ
۱۰۹	غیر میت سے جو حمل ہوتا ہے وہ صرف تین صورتوں میں وارث ہو سکتا ہے۔	مہر تقسیم ترکہ پر مقدم ہوتا ہے۔ ۱۱۹
۱۱۱	زن فاحشہ اگر ولد الزنا ہو تو اس کا ترکہ مادری اقرباء کو ملے گا ورنہ مثل تمام لوگوں کے درمیان تقسیم ہوگا۔	حیات خاتون ایک بیٹی اور شوہر چھوڑ کر فوت ہوئی پھر شوہر بھی کچھ ورثاء چھوڑ کر مر گیا تو تقسیم ترکہ کی کیا صورت ہوگی۔ ۱۲۰
۱۱۱	اولادِ زناء صرف مادری رشتوں سے وارث و مورث ہوتی ہے۔	در صورت احاطہ دین ورثہ کے لئے ترکہ میں ملک ثابت نہیں ہوتی، نہ بے فراغ ذمہ باہم تقسیم کر سکیں۔ ۱۲۲
۱۱۲	دو سوال پر مشتمل استفتاء۔	بے رضا اربابِ دیون وارثوں کو بیع ترکہ کا اختیار نہیں جبکہ دین ترکہ کو مستغرق ہو۔ ۱۲۳
۱۱۲	سوال اول	۱۲۵

نمبر شمار	عنوان / مسئلہ	تفصیل / جزئیات	صفحہ
		میت کی تجہیز و تکفین یا دین کی ادائیگی بعض ورثاء نے اپنے مال سے کی تو انہیں میت کے مال سے لینے کا حق ہے۔	
		ارث جبری ہے کہ موت مورث پر ہر	
۱۱۳	وارث خواہ مخواہ اپنے حصہ شرعی کا	کوئی وارث اگر میت کا دین مہر اپنے مال	۱۲۵
	وارث ہوتا ہے۔	سے ادا کر دے تو کس صورت میں ترکہ سے وصول کر سکتا ہے۔	
۱۱۵	سوال دوم	بے اجازت مدیون ترکہ میں تصرف کا حق نہیں۔	۱۲۷
		چار قطعہ باغ زید نے اپنی ماں کی حیات میں اس کی رضامندی سے غرس کئے	
۱۱۵	چڑھاوے کے زیورات کا حکم	تھے اب ماں کی وفات کے بعد ان باغوں میں زید کی بہنوں کا بھی کچھ حق ہوگا یا نہیں۔	۱۲۸
		زید نے ایک دکان اپنے روپے سے خرید کر اپنے نبیرہ کے نام کر دی اور بولایت	
۱۱۸	اس کے باپ کے دکان پر قبضہ کرا دیا، اب انتقالِ زید کے بعد وہ دکان حسب	فاتحہ وغیرہ کا صرفہ ترکہ سے وضع نہ ہوگا۔	۱۳۰

نمبر شمار	عنوان / مسئلہ	تفصیل / جزئیات	صفحہ
	فرائض ورثاء زید میں تقسیم ہو گی یا صرف نبیرہ کو ملے گی۔		
۱۱۹	جو جائداد دادی سے ایک پوتے کو بطور وصیت ملی اس میں پوتے کے دیگر برادران شامل نہیں۔	حق میراث حکم شرع ہے کسی کے ساقط کرنے سے ساقط نہیں ہوتا۔	۱۳۳
۱۱۹	جب تک مہر اور دیگر دیون ادا نہ ہو جائیں ترکہ کی تقسیم نہ کی جائے۔	زید پر کئی لوگوں کا قرض ہے اس نے ایک دائن کے پاس اپنی بیوی کا کچھ زیور رہن رکھا اس کے بعد مندرجہ ذیل رشتہ دار چھوڑ کر فوت ہو گیا، ایک بیوی، ماں، پانچ بیٹیاں، ایک بھائی اور دو بہنیں۔ اس کا ترکہ کیسے تقسیم ہوگا۔	۱۳۳

Fatawa Razawiya, Volume 26

Page	No.	Subject Matter	No.	Subject Matter	Page
144	135	A market woman cannot be declared a wedded wife merely on the basis of a profligate relationship.	135	Whatever was spent on the service of parents and the upbringing and marriage of siblings cannot be taken from the parents' inheritance; however, the amount spent on paying the father's debt and on funeral and burial expenses can be taken.	144
144	135	The lineage of children born out of wedlock will only be proven from the mother, and they inherit only from the mother's side.	135	A person owes the dower (Mahr) of two wives, while his inheritance is equal to the dower of only one; what is the ruling?	144
146	136	Making a non-heir an heir is not in anyone's power.	136	A woman died leaving behind parents, a son, a daughter, and a husband. A dower of ten thousand rupees is payable by the husband, while the husband has ownership of only five thousand; how will the distribution be?	146
147	137	The Torah is by the command of the Lord of the Worlds, not in the language of Zaid and Amr.	137	Accusing someone of adultery is forbidden, for which eighty lashes are commanded, and such a person's testimony is rejected.	147
147	138	The will of only one heir is not enforceable in joint property.	138	The maximum duration of pregnancy is two years.	147
147	141	It is a sin to transfer one's property to a maternal cousin's name in order to deprive consanguine brothers.	141	A childless woman died whose dower was a debt upon the husband; can the husband receive a half share from this payable dower?	147

Page	No.	Subject Matter
149	142	Hind died leaving a paternal cousin, a maternal cousin (male), and a maternal cousin (female); how will her property be distributed?

No.	Subject Matter	Page
142	Zaid passed away, leaving two sons from his first wife and one daughter from his second wife. The first wife had died during Zaid's lifetime, and her dower was owed by the husband. Now the sons are demanding their mother's dower; what is the Sharia ruling on this?	149
143	A person passed away leaving a wife, a minor son, a minor daughter, and a full brother among the heirs. How will his inheritance be distributed, and who gets the right of guardianship of the children?	

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

पृष्ठ	संख्या	विषय वस्तु	संख्या	विषय वस्तु	पृष्ठ
144	135	बाज़ारू औरत को सिर्फ व्यभिचारी संबंध के आधार पर विवाहिता घोषित नहीं किया जा सकता।	135	माता-पिता की सेवा और भाई-बहनों के पालन-पोषण और विवाह में जो कुछ खर्च किया गया, वह माता-पिता की विरासत से नहीं लिया जा सकता; हालाँकि, पिता के ऋण के भुगतान और अंतिम संस्कार तथा दफनाने पर किए गए खर्च को लिया जा सकता है।	144
144	135	बिना निकाह के पैदा होने वाली औलाद का वंश केवल माँ से सिद्ध होगा और वे केवल माँ की ओर से उत्तराधिकारी बनते हैं।	135	एक व्यक्ति के ज़िम्मे दो पत्नियों का मेहर देय है, जबकि उसकी विरासत केवल एक के मेहर के बराबर है; तो क्या आदेश है?	144
146	136	किसी गैर-वारिस को वारिस बनाना किसी के अधिकार में नहीं है।	136	एक महिला अपने माता-पिता, एक बेटा, एक बेटी और पति को छोड़कर मर गई। पति के ज़िम्मे दस हज़ार रुपये मेहर देय है, जबकि पति के पास केवल पाँच हज़ार की संपत्ति है; वितरण कैसे होगा?	146
147	137	तौरात रब्बुल आलमीन के आदेश से है, न कि जैद और अम्र की जुबान में।	137	व्यभिचार का आरोप लगाना हराम है, जिसके लिए अस्सी कोड़े लगाने का आदेश है और वह व्यक्ति गवाही के लिए अयोग्य है।	147
147	138	संयुक्त संपत्ति में केवल एक वारिस की वसीयत लागू नहीं होती।	138	गर्भावस्था की अधिकतम अवधि दो वर्ष है।	147
147	141	सौतेले भाइयों को वंचित करने के लिए अपनी संपत्ति	141		147

पृष्ठ	संख्या	विषय वस्तु	संख्या	विषय वस्तु	पृष्ठ
		ममेरे भाई के नाम कर देना गुनाह है।		एक निसंतान महिला की मृत्यु हो गई जिसका मेहर पति पर ऋण है; क्या पति इस देय मेहर में से आधा हिस्सा पा सकता है?	
149	142	हिंदा एक चचेरे भाई, एक ममेरे भाई और एक ममेरी बहन को छोड़कर मर गई; उसकी संपत्ति का वितरण कैसे किया जाएगा?	142	जैद का निधन हो गया, उसने पहली पत्नी से दो बेटे और दूसरी पत्नी से एक बेटी छोड़ी। पहली पत्नी जैद के जीवनकाल में मर गई थी, जिसका मेहर पति के ज़िम्मे था। अब बेटे अपनी माँ का मेहर माँग रहे हैं; इसमें शरीयत का क्या हुक्म है?	149
			143	एक व्यक्ति की मृत्यु हो गई, वारिसों में एक पत्नी, एक नाबालिग बेटा, एक नाबालिग बेटी और एक सगा भाई बचा है। उसकी विरासत कैसे वितरित की जाएगी और बच्चों के संरक्षण का अधिकार किसे मिलता है?	

صفحہ نمبر	موضوع	نمبر
۱۴۴ ۱۳۵	بازاری عورت کو صرف تعلق فاجرانہ کی بناء پر منکوحہ قرار نہیں دیا جاسکتا۔	۱۳۵
۱۴۴ ۱۳۵	جو اولاد بے نکاح پیدا ہو اس کا نسب صرف ماں سے ثابت ہوگا اور وہ صرف ماں کی جہت سے وارث بنتے ہیں۔	۱۳۵
۱۴۶ ۱۳۶	غیر وارث کو وارث بنانا کسی کے اختیار میں نہیں ہیں۔	۱۳۶
۱۴۷ ۱۳۷		۱۳۷

صفحہ نمبر	موضوع	نمبر
۱۴۴	ماں باپ کی خدمت اور بہن بھائیوں کی پرورش و شادی میں جو کچھ خرچ کیا وہ والدین کے ترکہ سے نہیں لے سکتا، البتہ باپ کے قرض کی ادائیگی اور تجہیز و تکفین پر جو خرچ کیا وہ لے سکتا ہے۔	۱۳۵
۱۴۴	ایک شخص کے ذمے دو بیویوں کا مہر واجب الادا ہے جبکہ اس کا ترکہ صرف ایک کے مہر کے برابر ہے تو کیا حکم ہے۔	۱۳۵
۱۴۶	ایک عورت اپنے والدین، ایک بیٹا، ایک بیٹی اور شوہر چھوڑ کر فوت ہوئی اس کا دس ہزار روپے مہر شوہر کے ذمے واجب الادا ہے جبکہ شوہر کے پاس صرف پانچ ہزار کی ملکیت ہے تقسیم کیسے ہوگی۔	۱۳۶
۱۴۷		۱۳۷

صفحہ نمبر	موضوع	نمبر
	توریت رب العالمین کے حکم سے ہے، نہ زید و عمرو کی زبان میں۔	
	مشترکہ جائداد میں صرف	
۱۴۷ ۱۳۸	ایک وارث کی وصیت نافذ نہیں ہوتی۔	۱۳۸
	علاقی بھائیوں کو محروم کرنے کے لئے اپنی جائداد	
۱۴۷ ۱۴۱	کو ماموں زاد بھائی کے نام کر دینا گناہ ہے۔	۱۴۱
	ہندہ ایک چچازاد بھائی، ایک ماموں زاد بھائی اور ایک ماموں زاد بہن چھوڑ	
۱۴۹ ۱۴۲	کر فوت ہو گئی اس کی جائداد کو کیسے تقسیم کیا جائے گا۔	۱۴۲
		۱۴۳

صفحہ	موضوع	نمبر
	زناء کی تہمت لگانا حرام، جس پر اسی کوڑے لگانے کا حکم ہے اور وہ مردود الشہادۃ ہے	
۱۴۷	حمل کی اکثر مدت دو سال ہے۔	۱۴۷
۱۴۷	عورت لاولد فوت ہوئی جس کا مہر شوہر پر قرض ہے تو کیا شوہر اس واجب الادا مہر میں سے نصف حصہ پاسکتا ہے۔	۱۴۷
۱۴۹	زید نے انتقال کیا، دولڑ کے اول بیوی کے اور ایک لڑکی دوسری بیوی کی چھوڑی، پہلی بیوی زید کی موجودگی میں فوت ہوگئی تھی جس کا مہر بذمہ شوہر تھا، اب لڑکے اپنی ماں کا مہر طلب کرتے ہیں اس میں حکم شرعی کیا ہے۔	۱۴۹
	ایک شخص فوت ہو گیا وارثوں میں زوجہ، ایک نابالغ بیٹا، ایک نابالغ بیٹی اور ایک حقیقی بھائی چھوڑے ہیں، اس کا ترکہ کیسے	

تقسیم ہو گا اور بچوں کا حق ولایت کس کو

پہنچتا ہے۔

Fatawa Rizvia | Volume 26

150: What is the Islamic legal consequence for a person who transfers his property to his nephews in order to deprive his real brother?

153: Treatise "Al-Maqsad al-Nafi' fi 'Asaba al-Sinf al-Rabi'" (1315 AH).

153: (An inquiry containing eight questions regarding the fourth category of agnates in their own right ('Asaba bi Nafsihi), i.e., the descendants of the deceased's grandfather).

154: Question 1: What is the source of the words "(or higher)" prescribed in the four types of agnates ('Asabat), especially in the fourth category?

154: Question 2: Is it impossible or not for consanguineous agnates ('asabat nasabi) to be non-existent according to the stated explanation?

154: Question 3: If it is impossible for consanguineous agnates to be non-existent, then in which case will the issues related to agnates by cause ('asabat sababi), etc., which are prescribed in the absence of consanguineous agnates, be applicable?

154: Question 4: Is there any ruling in the noble Sharia that absent shareholders should not be informed, or that those who do not claim due to ignorance of the deceased's death or ignorance of Sharia rules should remain deprived of their rightful inheritance and not be sought out?

154: Question 5: Is it possible that someone comes from Arabia and, proving you to be descendants of Sayyid Muhi, Ali, and Bani Fatima, has the estate of some descendant of Ali or Bani Fatima in India distributed among the Sharers (Dhuwi al-Furud)? Or could a Sayyid from India go to Arabia and receive the inheritance of a deceased Sayyid there, if the judges (qadis) of Arabia grant it to him upon proof of lineage?

154: Question 6: Was inheritance ever granted to such distant agnates ('asabat ba'ida) in competition with Sharers (Dhuwi al-Furud) during the era of the Sahaba (Companions), Tabi'un (Successors), or Atba' al-Tabi'un? If so, from which book is it proven?

155: Question 7: To the knowledge of the muftis of this query, have such distant agnates—like the descendants of the brother of a great-great-grandfather, or the descendants of the paternal uncle of a great-great-great-grandfather, or the

descendants of any even higher ancestor—ever received a share in the presence of consanguineous Sharers? If so, when and in which family?

155: Question 8: If the custom in a town or city is that in the absence of agnates of the first, second, and third categories, shares are given only up to the descendants of the grandfather from among the fourth category against Sharers, and no share is given to the descendants of the great-grandfather, great-great-grandfather, or any higher ancestor, but instead, it is returned to the Sharers—is this custom actionable and worthy of consideration or not?

फ़तावा रिज़विया | जिल्द 26

150: अपने सगे भाई को वंचित करने के लिए अपनी संपत्ति भतीजों के नाम कर देने वाले व्यक्ति पर शरीयत के अनुसार क्या दंड है?

153: रिसाला "अल-मक़सद अल-नाफ़े फ़ी असाबा अल-सिन्फ़ अल-रबी'" (1315 हिजरी)।

153: (असाबा बी नफ़्सिही की चौथी श्रेणी यानी मृतक के दादा की शाखाओं के बारे में आठ सवालों पर आधारित एक इस्तफ़्ता)।

154: पहला सवाल: असाबात की चार श्रेणियों, विशेष रूप से चौथी श्रेणी में जो शब्द "(या उससे ऊपर)" निर्धारित हैं, उनका स्रोत क्या है?

154: दूसरा सवाल: क्या विवरण के अनुसार नसीबी असाबात का न होना असंभव है या नहीं?

154: तीसरा सवाल: यदि नसीबी असाबात का न होना असंभव है, तो सबबी असाबात आदि से संबंधित मसले, जो नसीबी असाबात न होने की स्थिति में निर्धारित हैं, किस स्थिति में लागू होंगे?

154: चौथा सवाल: क्या शरीयत-ए-मुतह्हरा में कहीं ऐसा हुक्म है कि अनुपस्थित हिस्सेदारों को सूचित न किया जाए, या जो लोग मृतक की मृत्यु या शरीयत के मसलों की अज्ञानता के कारण दावेदार न हों, वे अपने वाजिब अधिकारों से वंचित रहें और उनकी तलाश न की जाए?

154: पांचवां सवाल: क्या ऐसा हो सकता है कि अरब से कोई व्यक्ति आए और आपको सैय्यद मुही, औलाद-ए-अली और बनी फ़ातिमा साबित करके भारत में किसी औलाद-ए-अली या बनी फ़ातिमा की विरासत उसके ज़वी अल-फ़ुरूद से बँटवा ले? या भारत का कोई सैय्यद अरब जाकर किसी मृतक सैय्यद की विरासत प्राप्त कर ले और अरब के क़ाज़ी वंश सिद्ध होने की स्थिति में उसे दिला दें?

154: छठा सवाल: क्या सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम), ताबेईन या तब-ए-ताबेईन के युग में कभी ऐसे दूर के असाबात को ज़वी अल-फ़ुरूद के मुक़ाबले में हिस्सा दिलाया गया है? यदि दिलाया गया है, तो यह किस किताब से साबित है?

155: सातवां सवाल: इस इस्तफ़्ता के मुफ़्ती साहबान की जानकारी में क्या कभी ऐसे दूर के असाबात —जैसे परदादा के भाई की संतान या दादा के चाचा की संतान या उनसे भी ऊंचे किसी दादा की

संतान को नसीबी ज़वी अल-फ़ुरूद की मौजूदगी में हिस्सा मिला है? यदि मिला है, तो कब और किस खानदान में?

155: आठवां सवाल: यदि किसी कस्बे या शहर में यह रिवाज है कि पहली, दूसरी और तीसरी श्रेणी के असाबात की अनुपस्थिति में, चौथी श्रेणी में से दादा की संतान तक ही ज़वी अल-फ़ुरूद के मुक़ाबले में हिस्सा दिया जाता है, और परदादा या उससे ऊपर के किसी दादा की संतान को हिस्सा नहीं दिया जाता बल्कि ज़वी अल-फ़ुरूद पर "रद" हो जाता है—तो क्या यह रिवाज अमल में लाने योग्य और विचारणीय है या नहीं?

पृष्ठ 15 / 613

۱۵۰: حقیقی بھائی کو محروم کرنے کے لئے اپنی جائیداد بھتیجوں کے نام کر دینے والے شخص پر شرعاً کیا مواخذہ ہے۔

۱۵۳: رسالہ المقصد النافع فی عصبة الصنف الرابع (۱۳۱۵ھ)

۱۵۳: (عصبہ بنفسہ کی قسم چہارم یعنی فروع جد میت کے بارے میں آٹھ سوالات پر مشتمل استفتاء)

۱۵۴: سوال اول: عصبات کی اقسام اربعہ خصوصاً قسم چہارم میں جو الفاظ (او عالیھا) مشروع ہیں ان کا ماخذ کیا ہے۔

۱۵۴: سوال دوم: عصبات نسبی کا غیر موجود ہونا حسب شرح صدر ناممکن ہے یا نہیں۔

۱۵۴: سوال سوم: عصبات نسبی کا غیر اگر موجود ہونا ناممکن ہے تو مسائل متعلقہ عصبات سببی وغیرہ جو بصورت نہ ہونے عصبات نسبی کے مشروع ہیں کس صورت میں کارآمد ہوں گے۔

۱۵۴: سوال چہارم: شرع شریف میں کہیں ایسا حکم ہے کہ غیر حاضرین حصہ داران کو اطلاع نہ دی جائے یا جو لوگ بوجہ لاعلمی وفات مورث یا لاعلمی مسائل شرعی کے دعویدار نہ ہوں وہ اپنے حقوق واجبی سے محروم رہیں ان کی تلاش نہ کی جائے-

۱۵۴: سوال پنجم: ایسا ہو سکتا ہے کہ عرب سے کوئی شخص آئے اور آپ کو سید محی اولاد علی و بنی فاطمہ ثابت کر کے ہند میں کسی اولاد علی بنی فاطمہ کا ترکہ اس کے ذوی الفروض سے

تقسیم کرالے یا ہند کا کوئی سید عرب میں جا کر کسی سید متوفی کا ترکہ پائے قاضیان عرب بصورت ثابت کر دینے نسب کے اس کو دلا دیں گے۔

۱۵۴: سوال ششم: عہد صحابہ رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین یا تابعین یا تبع تابعین میں کبھی ایسے عصبات بعیدہ کو بمقابلہ ذوی الفروض کے حصہ دلایا گیا ہے کہ نہیں، اگر دلایا گیا تو کس کتاب سے ثابت ہے۔

۱۵۵: سوال ہفتم: اس استفتاء کے مفتیان صاحبان کے علم میں کبھی ایسے عصبات بعیدہ محی پردادا کے بھائی کی اولاد یا سردادا کی عم کی اولاد یا ان سے بھی عالی کسی جد کی اولاد کو بحالت موجودگی ذوی الفروض نسبی کے حصہ ملا ہے کہ نہیں اگر ملا ہے کب کس خاندان میں۔

۱۵۵: سوال ہشتم: اگر کسی قصبہ یا شہر میں رواج یہ ہے کہ بصورت عدم موجودگی عصبات قسم اول و دوم و سوم کے منجملہ قسم چہارم جد کی اولاد تک بمقابلہ ذوی الفروض کے حصہ دیا جاتا ہے اب الجد یا جد الجد یا اس سے بھی عالی کسی جد اولاد کو حصہ نہیں دیا جاتا بلکہ ذوی الفروض پر رد ہو جاتا ہے تو یہ رواج قابل عمل درآمد ولائق لحاظ ہے کہ نہیں۔

Fatawa Rizvia Volume 26

155 | Answer to first question, which consists of one holy verse and six Hadiths. | When all or part of the dower (Mehr) is the husband's responsibility and the woman dies without a valid Shariah discharge or forgiveness, it becomes like other debts and assets of the deceased woman's estate. | 167 158 | Answer to second question, which consists of eight scenarios. | A man's wife died, and after that, a son and a daughter she had with this husband also died. Now, can the husband get a share from the deceased's father's left property which is in the possession of her brother and mother? If yes, then by what calculation? And if she hadn't forgiven the dower, are her mother and brother entitled to receive the dower money from her husband or not? | 167 159 | Third question was resolved on its own, hence no need for an answer. | The burial and shrouding expenses of the woman are the husband's responsibility. | 169 159 | Warning (Rare case) | Asking for marriage expenses is purely improper. | 170 159 | For our master Prophet Isa (peace be upon him), there is no agnate relative (asaba) yet. | Muhammadi Begum left the following heirs: two daughters of one sister, two sons and one daughter of another sister, and one daughter of a brother. How should the inheritance be distributed? | 170 161 | Answer to fourth question | A woman died and left no heirs except the daughter's husband, the husband's sister, and the husband's cousin (son of paternal uncle). To whom will her estate be given? | 171 162 | Answer to fifth question | A son-in-law is like a Mahram and a son. | 171 162 | Mere verbal claim of being someone's relative does not grant inheritance; Shariah proof is required. | Neither can the right be forfeited by separation, nor by giving up possession. | 172 162 | Right of inheritance based on agnation is not just about being a relative, but follows a specific order in Shariah. | Hindah died leaving these heirs: one full sister, one nephew (sister's son), two full brothers, one half-brother (paternal), and a husband. How will the estate be divided? | 172 163 | Answer to sixth question | In every type of agnates and distant kindred, proximity of degree absolutely mandates preference. | 173 164 | Answer to seventh question | If distribution is made to children during one's lifetime, son and daughter should be given equally. | 176 166 | Answer to eighth question | | |

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

१५५ | पहले सवाल का जवाब, जो एक पवित्र आयत और छह हदीसों पर आधारित है। | जब मेहर (दहेज) का पूरा या कुछ हिस्सा पति की ज़िम्मेदारी हो और औरत बिना वैध शरई माफ़ी के मर जाए, तो वह औरत की छोड़ी हुई अन्य संपत्तियों और ऋणों की तरह होती है। | १६७ १५८ | दूसरे सवाल का जवाब, जो आठ स्थितियों पर आधारित है। | एक व्यक्ति की पत्नी मर गई, उसके बाद उसके उस पति से जो एक बेटा और एक बेटी थी, वे भी मर गए। अब क्या उस पति को उस पत्नी के पिता की छोड़ी हुई जायदाद से हिस्सा मिल सकता है जो उसके भाई और माँ के कब्ज़े में है? अगर मिल सकता है तो किस हिसाब से? और अगर उसने मेहर माफ़ न किया हो तो क्या उसकी माँ और भाई उसके पति से मेहर की रकम पाने के हकदार हैं या नहीं? | १६७ १५९ | तीसरा सवाल क्योंकि खुद ही हल हो गया इसलिए जवाब की ज़रूरत नहीं। | औरत के कफन-दफन का खर्च पति के जिम्मे है। | १६९ १५९ | चेतावनी (दुर्लभ मामला) | शादी का खर्च माँगना बिलकुल गलत है। | १७० १५९ | हमारे स्वामी हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) के लिए अब तक कोई नसबी असबा (वंशानुगत उत्तराधिकारी) नहीं है। | मुहम्मदी बेगम ने निम्नलिखित वारिस छोड़े हैं: एक बहन की दो बेटियाँ, दूसरी बहन के दो बेटे और एक बेटी, और एक भाई की एक बेटी। विरासत का बँवारा कैसे किया जाए? | १७० १६१ | चौथे सवाल का जवाब | एक औरत मर गई और उसने अपनी बेटी के शौहर, शौहर की बहन और शौहर के चचेरे भाई के अलावा कोई वारिस नहीं छोड़ा। उसकी विरासत किसे दी जाएगी? | १७१ १६२ | पाँचवें सवाल का जवाब | दामाद महरम और बेटे के समान होता है। | १७१ १६२ | महज़ किसी के ज़बानी दावे पर कि मैं फलाँ का रिश्तेदार हूँ, विरासत नहीं मिल सकती, इसके लिए शरई सबूत चाहिए। | न अलग हो जाने से हक़ ख़त्म होता है और न ही कब्ज़ा छोड़ देने से। | १७२ १६२ | विरासत का हक़ सिर्फ नसबी होने पर आधारित नहीं है बल्कि शरीयत में इसके लिए एक तरतीब (क्रम) है। | हिंदा की मौत हुई जिसके वारिस ये हैं: एक सगी बहन, एक भांजा, दो सगे भाई, एक सौतेला भाई (बाप की तरफ से) और पति। विरासत का बँवारा कैसे होगा? | १७२ १६३ | छठे सवाल का जवाब | असबात (पितृपक्षीय रिश्तेदार) और ज़विल-अरहाम (मात्र पक्षीय या दूर के रिश्तेदार) की हर श्रेणी में निकटता का दर्जा निश्चित रूप से प्राथमिकता का कारण है। | १७३ १६४ | सातवें सवाल का जवाब | जीवनकाल में औलाद के बीच बँवारा किया जाए तो बेटे और बेटी को बराबर दिया जाए। | १७६ १६६ | आठवाँ जवाब | | |

पृष्ठ १६/६१३

۱۵۵ | جواب سوال اول، جو ایک آیتِ کریمہ اور چھ احادیث پر مشتمل ہے۔ | مہر جبکہ کل یا بعض ذمہ شوہر ہو اور عورت بے ابراء و معافی معتبر شرعی مر جائے تو وہ مثل دیگر دیون واموال ترکہ زن ہوتا ہے۔ | ۱۶۷ ۱۵۸ | جواب سوال دوم، جو آٹھ صورتوں پر مشتمل ہے۔ | ایک شخص کی بیوی فوت ہوگئی، اس کے بعد ایک لڑکا اور لڑکی جو اس شوہر سے تھی وہ بھی فوت ہو گئے، اب مرحومہ کے باپ کی جائیداد متروکہ سے جو اس کے بھائی اور ماں کے قبضہ میں ہے اس کے شوہر کو حصہ مل سکتا ہے یا نہیں، اگر مل سکتا ہے تو کس حساب سے، اور اگر اس نے مہر معاف نہ کیا ہو تو اس کے ماں اور بھائی اس کے شوہر سے زرِ مہر پانے کے مستحق ہیں یا نہیں۔ | ۱۶۷ ۱۵۹ | سوال سوم چونکہ خود مندفع ہوگیا لہٰذا حاجت جواب نہیں۔ | عورت کی تجہیز و تکفین شوہر کے ذمہ ہے۔ | ۱۶۹ ۱۵۹ | تنبیہ (صورتِ نادرہ) | شادی کا خرچ مانگنا محض بے جا ہے۔ | ۱۷۰ ۱۵۹ | سیدنا حضرت عیسٰی علیہ الصلوۃ والسلام کے لئے اب تک کوئی عصبہ نسبی نہیں۔ | محمدی بیگم نے مندرجہ ذیل ورثاء چھوڑے ہیں ایک بہن کی دو بیٹیاں، دوسری بہن کے دو بیٹے اور ایک بیٹی، جبکہ بھائی کی ایک بیٹی، ترکہ کیسے تقسیم کیا جائے۔ | ۱۷۰ ۱۶۱ | جواب سوال چہارم | ایک عورت فوت ہوئی اور سوائے زوج البنت، اخت الزوج اور ابن عم الزوج کے کوئی وارث نہیں چھوڑا اس کا ترکہ کس کو دیا جائے گا۔ | ۱۷۱ ۱۶۲ | جواب سوال پنجم | داماد محرم و مانندِ پسر کے ہوتا ہے۔ | ۱۷۱ ۱۶۲ | مجرد کسی کے زبانی ادعا پر کہ میں فلاں کا نسیب ہوں توریت نہیں ہو سکتی اس کے لئے ثبوت شرعی چاہیے۔ | نہ جدا ہو جانے سے حق ساقط ہو سکتا ہے نہ قبضہ چھوڑ دینے سے۔ | ۱۷۲ ۱۶۲ | استحقاقِ ارث عصوبت صرف نسیب ہونے پر مبنی نہیں بلکہ شرع میں اس کے لئے ترتیب ہے۔ | ہندہ فوت ہوئی

جس کے ورثاء یہ ہیں ایک عینی بہن، ایک بھانجا، دو حقیقی بھائی، ایک علاتی بھائی اور شوہر، تقسیمِ ترکہ کیسے ہوگا۔ | ۱۷۲ ۱۶۳ | جواب سوال ششم | عصبات و ذوی الارحام کی ہر نوع میں قرب درجہ مطلقاً موجب ترجیح ہے۔ | ۱۷۳ ۱۶۴ | جواب سوال ہفتم | زندگی میں اولاد پر تقسیم کی جائے تو بیٹا بیٹی کو برابر دیا جائے۔ | ۱۷۶ ۱۶۶ | جواب ہشتم | | |

Fatawa Rizvia Volume 26

Page	Description	Topic No	Topic No	Description	Page
190	If marriage occurred unknowingly with someone already married, it is irregular (fasid), and the offspring will inherit.	176	176	Perspective of Imam Abu Yusuf (r.a) and Imam Muhammad (r.a) on multiple legal grounds (Ta'addud-e-Jihat).	190
191	One of Zaid's three sons was adopted by a childless person; will he also inherit from his biological father or not?	178	178	Research on the author's (r.a) consideration of multiple legal grounds in the Principles (Al-Usul).	191
191	Zaid died leaving three wives (Layla, Salmi, Su'ad), a maternal cousin Amr, a maternal aunt's daughter Jamilah, and a paternal aunt's daughter Hasinah. His wife Salmi is the biological sister of Amr, and his second wife Su'ad is the biological sister of Jamilah. How will Zaid's estate be divided in this case?	179	179	Multiple legal grounds necessitate multiple individuals, even if legally so.	191
192	Meaning of the words 'Aq' and 'Aaq'.	180	180	Multiple legal grounds in any subsidiary branch do not prove plurality in its physical form.	192
203	No paper is divisible without Shariah evidence, nor can it be established as being written by the person to whom it is attributed.	181	181	Division of the case/ inheritance problem.	203
208		182	182		208

Page	Description	Topic No	Topic No	Description	Page
	How will Hindah's estate be divided given she left the following heirs: three sons and three daughters of one paternal cousin's sister, two daughters of another paternal cousin's sister, one son of a paternal aunt's daughter, and one daughter and two sons of a maternal aunt's daughter.			The estate of an heirless deceased person.	
209	The children of the husband's sister and brother do not become heirs.	182	182	Ruling on dowry and wedding gifts (Padhawa).	209
210	A case of Munasakha (successive inheritance).	184	184	Divorce before privacy (Khalwat) causes the forfeiture of half the dowry (Mahr).	210
210	Treatise 'Tayyib al-Im'an fi Ta'addud al-Jihat wa al-Abdan' (1317 AH).	189	189	Death, even if before privacy, makes the entire dowry mandatory.	210
210	Our Imams agree that one with multiple relationships will receive a share for each relationship.	190	190	Question and answer regarding the inheritance of step-siblings.	210

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

पृष्ठ	विवरण	विषय सं.	विषय सं.	विवरण	पृष्ठ
190	यदि अनजाने में किसी विवाहित स्त्री से निकाह हुआ तो वह निकाह फासिद (अनियमित) है और संतान विरासत पाएगी।	176	176	अनेक कानूनी आधारों (तअद्दुद-ए-जेहात) पर इमाम अबू यूसुफ (र.अ.) और इमाम मुहम्मद (र.अ.) का दृष्टिकोण।	190
191	ज़ैद के तीन बेटों में से एक को किसी नि:संतान व्यक्ति ने गोद ले लिया है, क्या वह अपने सगे पिता का भी वारिस बनेगा या नहीं?	178	178	उसूल (सिद्धांतों) में तअद्दुद-ए-जेहात पर विचार करने के संबंध में लेखक (र.अ.) का शोध।	191
191	ज़ैद ने तीन पत्नियां लैला, सलमा, सुआद, एक ममेरा भाई अम्र, एक मौसेरी बहन जमीला और एक बुआ की बेटी हसीना को छोड़कर इंतकाल किया। उसकी पत्नी सलमा अम्र की सगी बहन है और दूसरी पत्नी सुआद जमीला की सगी बहन है। इस स्थिति में ज़ैद की संपत्ति कैसे विभाजित होगी?	179	179	अनेक कानूनी आधार अनेक व्यक्तियों की उपस्थिति को अनिवार्य करते हैं, चाहे वह कानूनी तौर पर ही क्यों न हो।	191
192	शब्द 'आक़' और 'आक़' (Aq & Aaq) का अर्थ।	180	180	किसी भी उप-शाखा में अनेक कानूनी आधार उसके भौतिक रूप में बहुलता सिद्ध नहीं करते।	192
203		181	181		203

पृष्ठ	विवरण	विषय सं.	विषय सं.	विवरण	पृष्ठ
	कोई भी कागज़ शरीयत की गवाही के बिना विभाज्य नहीं होता और न ही उसे संबंधित व्यक्ति द्वारा लिखा गया माना जा सकता है।			मामले/विरासत की समस्या का विभाजन।	
208	हिंदा की संपत्ति का विभाजन कैसे होगा जबकि उसने निम्नलिखित वारिस छोड़े हैं: एक चचेरी बहन के तीन बेटे और तीन बेटियाँ, दूसरी चचेरी बहन की दो बेटियाँ, बुआ की बेटी का एक बेटा, ममेरी बहन की एक बेटी और दो बेटे।	182	182	लावारिस व्यक्ति की संपत्ति (तरका)।	208
209	पति के बहन और भाई की संतान वारिस नहीं होती।	182	182	दहेज और चढ़ावे का हुक्म।	209
210	मुनासखा (विरासत का क्रमिक हस्तांतरण) का एक रूप।	184	184	एकांत (खलवत) से पहले तलाक होने से आधा मह्र गिर जाता है।	210
210	रिसाला 'तय्यिब अल-इमान फी तअद्दुद अल-जेहात व अल-अब्दान' (1317 हिजरी)।	189	189	मृत्यु, चाहे एकांत से पहले हो, पूरे मह्र को अनिवार्य कर देती है।	210
210	हमारे इमामों का इस पर इत्तिफ़ाक़ है कि अनेक रिश्तों वाला व्यक्ति अपने हर रिश्ते के अनुसार हिस्सा पाएगा।	190	190	सौतेले भाई-बहनों की विरासत से संबंधित प्रश्न और उसका उत्तर।	210

صفحہ	تفصیل	نمبر موضوع
۱۹۰	منکوحہ غیر سے لاعلمی میں نکاح ہوا تو فاسد ہے اور اولاد ترکہ پائے گی۔	۱۷۶
۱۹۱	زید کے تین بیٹوں میں سے ایک کو کسی لاولد شخص نے اپنا متبنیٰ بنا لیا ہے، کیا یہ اپنے باپ کا بھی وارث بنے گا یا نہیں۔	۱۷۸
۱۹۱	زید نے تین بیویاں لیلیٰ، سلمیٰ، سعاد، ایک ماموں زاد بھائی عمرو، ایک خالہ زاد بہن جمیلہ اور ایک پھوپھی زاد بہن حسینہ چھوڑ کر انتقال کیا، اس کی زوجہ سلمیٰ عمرو کی اور دوسری زوجہ سعاد جمیلہ کی حقیقی بہن	۱۷۹
۱۹۰	تعدد جہات میں امام ابویوسف علیہ الرحمہ اور امام محمد علیہ الرحمہ کا نقطہ نظر۔	۱۷۶
۱۹۱	مصنف علیہ الرحمہ کی اعتبارِ تعدد جہات فی الاصول کے بارے میں تحقیق۔	۱۷۸
۱۹۱	تعدد جہات تعدد اشخاص کا موجب ہے اگرچہ حکماً ہو۔	۱۷۹

صفحہ	تفصیل	نمبر موضوع
	ہے۔ اس صورت میں ترکہ زید کس طرح منقسم ہوگا۔	
۱۹۲	لفظ آق اور عاق کا معنی۔	۱۸۰
۲۰۳	کوئی کاغذ بے شہادت شرعیہ قابل تقسیم نہیں ہوتا اور نہ وہ منسوب الیہ کا لکھا قرار پا سکتا ہے۔	۱۸۱
۲۰۸	ہندہ کا ترکہ کیسے تقسیم ہوگا جبکہ اس نے مندرجہ ذیل وارث چھوڑے ہیں، ایک چچا زاد بہن کے تین بیٹے اور تین بیٹیاں، دوسری چچا زاد بہن کی دو بیٹیاں، پھوپھی زاد بہن کا ایک بیٹا، ماموں زاد بہن کی ایک بیٹی اور دو بیٹے ۔	۱۸۲
۲۰۹	شوہر کے بہن اور بھائی کی اولاد وارث نہیں بنتی۔	۱۸۲
۲۱۰	مناسخہ کی ایک صورت۔	۱۸۴

تفصیل	نمبر موضوع	صفحہ
کسی فرع میں تعدد جہات اس کے بدن میں تکثر کو ثابت نہیں کرتا۔	۱۸۰	۱۹۲
تقسیم مسئلہ	۱۸۱	۲۰۳
لاوارث کا ترکہ	۱۸۲	۲۰۸
جہیز اور پڑھاوے کا حکم	۱۸۲	۲۰۹
	۱۸۴	۲۱۰

صفحہ	تفصیل	نمبر موضوع	نمبر موضوع	تفصیل	صفحہ
				قبل خلوت طلاق ہونا باعثِ سقوطِ نصف مہر ہوتا ہے۔	
۲۱۰	رسالہ طیب الامعان فی تعدد الجہات والابدان (۱۳۱۷ھ)	۱۸۹	۱۸۹	موت اگرچہ قبل خلوت ہو کل مہر کو لازم کر دیتی ہے۔	۲۱۰
۲۱۰	ہمارے ائمہ کا اتفاق ہے کہ متعدد قرابتوں والا اپنی ہر قرابت کی رو سے حصہ پائے گا۔	۱۹۰	۱۹۰	سوتیلے بہن بھائیوں کی توریث سے متعلق سوال اور اس کا جواب۔	۲۱۰

Fatawa Rizvia Volume 26

213: Treatise "Tajliya al-Salam fi Masail min Nisf al-Ilm" (1321 AH) (Correction of misconceptions of some contemporary scholars regarding certain inheritance issues) -> 226 213: Three are among those principles in which 'Awl' (proportional reduction) never occurs. -> 226 213: Total outlets (Makharij) are seven, in four of which 'Awl' does not occur. -> 226

Section One

213: In which outlets does 'Awl' occur and in which does it not. -> 227 214: A severe error of Maulvi Abdul Hai Lucknawi in the issue of Takharuj (withdrawal from inheritance). -> 229 214: Clarifications on the inclusion of specific particulars. -> 231 216: Section Three -> 231 218: Regarding a settlement made with an heir for their inheritance share during the life of the deceased: the investigative finding is that it is void and ineffective. An heir's right of inheritance is not fundamentally extinguished by it. However, if consent to this settlement remains after the death of the deceased, then it becomes valid. -> 232

Section Two

221: Research of Minnah Alayhi al-Rahma that there are three types of narrations in the mentioned issue. -> 232 221: The situation of making consanguine and uterine sisters 'Asaba-ma-Ghair' (residuary with others) with granddaughters and lower female descendants, and removal of any doubt found in it. -> 239

Section Four

222: The statement of Sharh al-Basit is an explicit error. -> 239 222: Whether other wives of the father besides the real mother and other wives of the grandfather besides the real grandmother receive inheritance or not. -> 239 222: 'Daughter of a son' (Bint al-Ibn) certainly includes granddaughters and all lower female descendants. The specification 'and lower' (wan suflat) is merely for clarification and emphasizing generality. -> 239 222: What is meant by "and higher" (fa sa'idan) and "or more" (aw akthar) after 'grandmother' in Durr al-Mukhtar, Faraiz Sharifia, etc. -> 239 222: On what basis are two, three mothers, three, four up to fifteen grandmothers listed in the examples of Tas-hih (rectification). -> 239 222: Non-mention can never be non-existence. -> 239

General Rule of the Issue

224: A person's mother and grandmother are those to whose womb he is attributed; he is their descendant and they are his root. Other wives of the father and grandfather, and the mother's grandmother are not, nor do they have any share in inheritance. -> 239 226: Five states of sisters. -> 240 226: The situation of multiple mothers and fathers in a state of dispute. -> 240 226: Two thirds cannot be combined twice in any issue. -> 242 226: Method of identifying and counting correct maternal and paternal grandmothers. -> 242

फ़तावा रिज़विया जिल्द 26

213: रिसाला "तज्लिया अल-सलाम फ़ी मसाइल मिन निस्फ़ अल-इल्म" (1321 हिजरी) (विरासत के कुछ मसलों में कुछ समकालीन उलेमा की गलतफहमियों का निवारण) -> 226 213: तीन उन सिद्धांतों में से हैं जिनमें कभी 'औल' (आनुपातिक कमी) नहीं होता। -> 226 213: कुल 'मखरीज' (निकास) सात हैं जिनमें से चार में 'औल' नहीं होता। -> 226

अध्याय एक

213: किन मखरीज में 'औल' होता है और किन में नहीं होता। -> 227 214: मौलवी अब्दुल हई लखनवी साहब की मसला 'तखारुज' (विरासत से वापसी) में भारी चूक। -> 229 214: विशिष्ट विवरणों के शामिल होने का स्पष्टीकरण। -> 231 216: अध्याय तीन -> 231 218: वारिस से उसके विरासत के हिस्से के बारे में जो सुलह 'मौरिस' (मृतक) की ज़िंदगी में की जाए: तहकीकी (शोधपूर्ण) बात यह है कि वह बातिल और बेअसर है, इससे वारिस का विरासत का हक मूल रूप से समाप्त नहीं होता। हाँ, अगर मौरिस की मृत्यु के बाद इस सुलह पर रजामंदी रहे तो अब सही हो जाएगी। -> 232

अध्याय दो

221: मिन्ना अलैहिर्रहमा का शोध कि उक्त मसले में रिवायतें (वर्णन) तीन प्रकार की हैं। -> 232 221: सगी और सौतेली बहनों को पोती और उससे नीचे की महिला वंशजों के साथ 'असबा-मा-गैर' बनाने की सूरत और इसमें पाए जाने वाले भ्रम का निवारण। -> 239

अध्याय चार

222: 'शराह बसीत' का बयान स्पष्ट चूक है। -> 239 222: सगी माँ के अलावा पिता की अन्य पत्नियाँ और सगी दादी के अलावा दादा की अन्य पत्नियाँ विरासत पाती हैं या नहीं। -> 239 222: 'बिंतुल इब्न' (बेटे की बेटी) निश्चित रूप से परपोती आदि तमाम निचले वंशजों को शामिल है। 'वान सुफलत' (और नीचे तक) की स्पष्टोक्ति केवल स्पष्टीकरण और व्यापकता पर जोर देने के लिए है। -> 239 222: 'दुर्रे मुख्तार' और 'फराइज शरीफिया' आदि में दादी/नानी के आगे "फ-साइदन" (और ऊपर) और "औ अक्सार" (या अधिक) से क्या मुराद है। -> 239 222: 'तसहीह' (शुद्धिकरण) के उदाहरणों में दो-तीन

माँ, तीन-चार यहाँ तक कि पंद्रह दादियाँ/नानियाँ किस आधार पर दर्ज हैं। -> 239 222: जिक्र न होना हरगिज़ न होना नहीं हो सकता। -> 239

मसले का सामान्य नियम

224: आदमी की माँ और दादी/नानी वही हैं जिनकी कोख से वह संबंधित हो; वह उनकी शाखा और वे उसकी जड़ हों। पिता और दादा की बाकी पत्नियाँ, माँ की दादी/नानी नहीं हैं, और न ही उनके लिए विरासत में कोई हिस्सा है। -> 239 226: बहनों की पाँच स्थितियाँ। -> 240 226: विवाद की स्थिति में अनेक माता-पिता की सूरत। -> 240 226: किसी मसले में दो बार दो-तिहाई (तिहाई के दो हिस्से) जमा नहीं हो सकते। -> 242 226: सही ननिहाल और ददिहाल की दादियों/नानियों की गणना पहचानने का तरीका। -> 242

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

۲۱۳: رسالہ تجلیة السلم فی مسائل من نصف العلم (۱۳۲۱ھ) (بعض مسائل فرائض میں کچھ علماء معاصرین کی غلط فہمیوں کا ازالہ) -> ۲۲۶ ۲۱۳: تین ان اصول میں سے ہیں جن میں کبھی عول نہیں ہوتا۔ -> ۲۲۶ ۲۱۳: کل مخارج سات ہیں جن میں سے چار میں عول نہیں ہوتا۔ -> ۲۲۶

فصل اول

۲۱۳: کن مخارج میں عول ہوتا ہے اور کن میں نہیں ہوتا۔ -> ۲۲۷ ۲۱۴: مولوی عبدالحئی لکھنوی صاحب کی مسئلہ تخارج میں سخت لغزش -> ۲۲۹ ۲۱۴: خاص جزئیہ شمول کی تصریحات۔ -> ۲۳۱ ۲۱۶: فصل سوم -> ۲۳۱ ۲۱۸: وارث سے اس کے حصہ میراث کے بابت جو صلح حیات مورث میں کی جائے تحقیقی یہ ہے کہ باطل وبے اثر ہے، اس سے وارث کا حق ارث اصلاً زائل نہیں ہوتا، ہاں اگر بعد موت مورث اس صلح پر رضامندی رہے تو اب صحیح ہو جائے گی۔ -> ۲۳۲

فصل دوم

۲۲۱: منّہ علیہ الرحمہ کی تحقیقی کہ مسئلہ مذکورہ میں روایات تین طرح کی ہیں۔ -> ۲۳۲ ۲۲۱: اخوات عینیہ وعلاتیہ کو بنات الابن اور اس سے سفلیات کے ساتھ عصبہ مع غیرہ بنانے کی صورت اور اس میں پائے جانے والے وہم کا ازالہ۔ -> ۲۳۹

فصل چہارم

۲۲۲: شرح بسیط کا بیان صریح لغزش ہے۔ -> ۲۳۹ ۲۲۲: سوائے مادر حقیقی دیگر زوجات اب اور سوائے جدہ حقیقیہ دیگر زوجات جد میراث پاتی ہیں یا نہیں۔ -> ۲۳۹ ۲۲۲: بنت الابن ضرور

بنت ابن الابن وغیرہ جملہ سفلیات کو متناول ہے، تصریح وان سفلت محض الیضاح و تاکید عموم ہے۔ -> ۲۳۹ ۲۲۲: در مختار اور فرائض شریفی وغیرہما میں جدہ کے آگے "فصاعداً" اور "او اکثر" سے کیا مراد ہے۔ -> ۲۳۹ ۲۲۲: تصحیح کی مثالوں میں دو تین ام تین چار یہاں تک کہ پندرہ جدات کس بناء پر درج ہیں۔ -> ۲۳۹ ۲۲۲: عدم ذکر ہر گز عدم نہیں ہو سکتا۔ -> ۲۳۹

مسئلہ کا کلیہ

۲۲۴: آدمی کی ام وجدہ وہی ہیں جن کے بطن کی طرف یہ منتسب ہو وہ اس کی اصل اور یہ ان کی فرع ہو، باقی زوجات اب وجد، ام وجدہ نہیں، نہ ان کے لئے میراث سے کوئی حصہ ہے۔ -> ۲۳۹ ۲۲۶: اخوات کے پانچ حال -> ۲۴۰ ۲۲۶: تعدد ام واب کی صورت بحالت تنازع۔ -> ۲۴۰ ۲۲۶: کسی مسئلے میں دو بار ثلثین جمع نہیں ہو سکتے۔ -> ۲۴۲ ۲۲۶: جدّات صحیحہ امیہ وابویہ کا شمار پہچاننے کا طریقہ۔ -> ۲۴۲

Fatawa Razawiya, Volume 26

Page	Index	Description
251	243	Allamah Al-Anqarwi authored the book "Hall al-Mushkilat" in 964 AH. / Map of Mothers.
252	243	Sixth proof. / Map of Paternal Ancestors.
252	243	Seventh proof. / Map of proven grandmothers (paternal and maternal) of the fifth degree.
252	244	A thing whose existence entails non-existence is impossible. / Map of fifteen valid grandmothers—one maternal and fourteen paternal—in the briefest way, as they occur in the fourth degree.
252	245	The consistent principle in residuaries (Asabat) is that the descendants of the deceased take precedence over the descendants of the deceased's father. / Fifth Chapter.
252	245	Eighth proof. / A person died leaving a wife, three daughters, three granddaughters, and two grandsons of a brother. How should the inheritance be distributed?
253	246	Parallel residuaries (Ta'seeb Muhaziya) are not exclusive to the existence of two biological daughters. / In the mentioned case, granddaughters will be excluded because of the daughters.
254	246	Ninth proof. / Arguments. First proof.
255	246	There is no residuary in a case of 'Awl' (proportional reduction). / Only a grandson or great-grandson can make granddaughters residuaries.
255	248	Tenth proof. / Second proof.
259	248	Sixth Chapter. / In residuaries, by consensus, the grandsons and granddaughters of the deceased are included under his sons and daughters.
259	248	Does the right of inheritance lapse with the passage of time or not? / Third proof.
261	248	The author's research states that there are two points here. / When scholars mention residuaries etc., they restrict granddaughters to residuaries along with grandsons.
261	249	First point. / Fourth proof.
262	249	

Page	Index	Description
		Second point. / No one besides sons, grandsons, full brothers, and consanguine brothers has the power of residuaries.
271	250	A person died leaving the following heirs: a wife, mother, one full sister, one consanguine sister, one uterine brother, and one paternal cousin, while he bequeathed all his property to the paternal cousin. What is the ruling regarding his will now, and what will be the form of inheritance distribution? / Fifth proof.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

पृष्ठ अनुक्रम विवरण

251 243	अल्लामा अल-अंकरवी ने 964 हिजरी में "हल अल-मुश्किलात" नामक पुस्तक लिखी। / माताओं का नक्शा।
252 243	छठी दलील। / पिताओं का नक्शा।
252 243	सातवीं दलील। / पाँचवें दर्जे की पितृपक्षीय और मातृपक्षीय प्रामाणिक दादियों/नानियों का नक्शा।
252 244	वह चीज़ जिसका होना न होने को आवश्यक बना दे, वह असंभव है। / संक्षिप्त रूप में पंद्रह सहीह दादियों (एक मातृपक्षीय और चौदह पितृपक्षीय) का नक्शा जो चौथे दर्जे में प्राप्त होती हैं।
252 245	उत्तराधिकार (असाबात) में सामान्य नियम यह है कि मृतक का अंश, मृतक के पिता के अंश पर वरीयता रखता है। / पाँचवाँ अध्याय।
252 245	आठवीं दलील। / एक व्यक्ति की मृत्यु हुई जिसने एक पत्नी, तीन बेटियाँ, तीन पोतियाँ और भाई के दो पोते छोड़े, विरासत का बँटवारा कैसे होना चाहिए?
253 246	समानांतर उत्तराधिकार (ता'सीब मुहाज़िया) केवल दो सगी बेटियों की उपस्थिति तक ही सीमित नहीं है। / उक्त स्थिति में पोतियाँ बेटियों के कारण वंचित रहेंगी।
254 246	नौवीं दलील। / प्रमाण। पहला प्रमाण।
255 246	'औल' (अनुपातिक कमी) की स्थिति में कोई असबा (शेष उत्तराधिकारी) नहीं होता। / पोतियों को केवल पोता या परपोता ही असबा बना सकता है।
255 248	दसवीं दलील। / दूसरा प्रमाण।
259 248	छठा अध्याय। / उत्तराधिकार में सर्वसम्मति से मृतक के पोते और पोतियाँ उसके बेटों और बेटियों के तहत शामिल हैं।
259 248	क्या समय बीतने के साथ विरासत का अधिकार समाप्त हो जाता है या नहीं। / तीसरा प्रमाण।
261 248	

पृष्ठ अनुक्रम विवरण

	लेखक का शोध है कि यहाँ दो बिंदु हैं। / विद्वान जब असबा आदि का ज़िक्र करते हैं तो पोती को पोते के साथ उत्तराधिकारी होने के रूप में सीमित करते हैं।
261 249	पहला बिंदु। / चौथा प्रमाण।
262 249	दूसरा बिंदु। / बेटों, पोतों, सगे भाइयों और सौतेले भाइयों (बाप की तरफ से) के अलावा किसी में उत्तराधिकार की शक्ति नहीं है।
271 250	एक व्यक्ति निम्नलिखित वारिसों को छोड़कर मर गया: एक पत्नी, माँ, एक सगी बहन, एक सौतेली बहन (बाप की तरफ से), एक सौतेला भाई (माँ की तरफ से) और एक चचेरा भाई, जबकि उसने अपनी पूरी संपत्ति चचेरे भाई के लिए वसीयत कर दी है, अब उसकी वसीयत के बारे में क्या हुक्म है और विरासत बँटवारे की क्या स्थिति होगी। / पाँचवाँ प्रमाण।

पृष्ठ 19 / 613

صفحہ	نمبر شمار	تفصیل
۲۵۱	۲۴۳	علامہ انقروی نے کتاب "حل المشکلات" ۹۶۴ھ میں تصنیف فرمائی۔ / نقشہ امہات۔
۲۵۲	۲۴۳	چھٹی دلیل / نقشہ ابویات۔
۲۵۲	۲۴۳	ساتویں دلیل / نقشہ جدّات ثابتہ ابویات و امیہ درجہ پنجم۔
۲۵۲	۲۴۴	جس شے کا وجود مستلزم عدم ہو وہ محال ہوتی ہے۔ / نقشہ پانزدہ جدہ صحیحہ یکے امیہ و چہاردہ ابویہ بطریق اخصر کہ در درجہ چہارم حاصل میشوند۔
۲۵۲	۲۴۵	عصبات میں اصل مطرد یہ ہے کہ میت کی جز، میت کے باپ کی جز پر مقدم ہوتی ہے۔ / فصل پنجم۔
۲۵۲	۲۴۵	آٹھویں دلیل / ایک شخص فوت ہوا جس نے ایک بیوی، تین بیٹیاں، تین پوتیاں اور بھائی کے دو پوتے چھوڑے ہیں، تقسیم ترکہ کیسے ہونا چاہئے۔
۲۵۳	۲۴۶	تعصیب محاذیہ دو صلبیہ کے وجود کے ساتھ مختص نہیں ہے۔ / صورت مذکورہ میں پوتیاں بیٹیوں کی وجہ سے محجوب ہوں گی۔
۲۵۴	۲۴۶	نویں دلیل / دلائل۔ پہلی دلیل
۲۵۵	۲۴۶	صورت عول میں کوئی عصبہ نہیں ہوتا۔ / پوتیوں کو صرف پوتا پڑ پوتا ہی عصبہ بنا سکتا ہے
۲۵۵	۲۴۸	دسویں دلیل / دوسری دلیل

تفصیل	نمبر شمار	صفحہ
فصل ششم / تعصیب میں میت کے پوتے اور پوتیاں بالاجماع اس کے بیٹوں اور بیٹیوں کے تحت داخل ہیں۔	۲۵۹	۲۴۸
حق ارث تقادم زمان کے ساتھ ساقط ہو جاتا ہے یا نہیں۔ / تیسری دلیل۔	۲۵۹	۲۴۸
تحقیق مصنف کہ یہاں دو مقام ہیں۔ / علماء جب عصبہ وغیرہ کو ذکر کرتے ہیں تو پوتی کو پوتے کی تعصیب کے ساتھ مقید کرتے ہیں۔	۲۶۱	۲۴۸
مقام اول / چوتھی دلیل	۲۶۱	۲۴۹
مقام دوم / بیٹے، پوتے، عینی بھائی اور علاتی بھائی کے علاوہ کسی کو قوت تعصیب نہیں ہے۔	۲۶۲	۲۴۹
ایک شخص حسب ذیل ورثاء چھوڑ کر فوت ہوا: ایک بیوی، ماں، ایک حقیقی بہن، ایک علاتی بہن، ایک اخیافی بھائی اور ایک چچا زاد بھائی، جبکہ اس نے تمام مال کی وصیت چچا زاد بھائی کے لئے کردی ہے، اب اس کی وصیت کے بارے میں کیا حکم ہے اور تقسیم ترکہ کی کیا صورت ہوگی۔ / پانچویں دلیل۔	۲۷۱	۲۵۰

Fatawa Ridawiyya, Volume 26

Page	Topic 1	No.	Topic 2
281	Marriage is not valid without witnesses.	272	A will is made for one-third.
282	In case of an invalid and void marriage, the woman does not become an heir.	273	For which heir is a will prohibited and for whom is it permissible?
283	A son born to a 'chamari' without marriage does not become an heir.	273	A will for one excluded from inheritance is permissible by consensus.
285	Answer to a summary question.	274	Definition of residuaries (Asaba).
286	In the presence of a son, the grandson will receive nothing.	275	As long as any male among the offspring of the grandfather or great-grandfather is present, nieces cannot become heirs.
287	Zaid died leaving behind a pregnant wife and two brothers, what will be the method of inheritance distribution?	276	The ruling on their inheritance if the beliefs of the Rafidites do not reach the level of disbelief.
288	If any heir spends on Fatiha, Soyem, Chehlum, and making the grave solid, the other heirs will not be responsible for it.	276	The wealth earned by an apostate during their time in Islam belongs to their Muslim heirs, and what was earned during apostasy is for the poor Muslims.
288	A woman at the time of death left a husband, a son, and a daughter as heirs. The son, for reward or fame, spent 2,700 rupees without consulting other heirs on funeral rites, Fatiha, and Chehlum etc. To what extent can the heirs be held responsible for the payment of these expenditures?	277	Mahr (dower) and all debts take precedence over the distribution of the estate.
288		277	

Page	Topic 1
	To what extent, according to Sharia, are funeral rites, Fatiha, Soyem, Chehlum, and Urs etc. prioritized over the distribution of inheritance?
288	According to Sharia, in the present time, how much money can be sufficient for funeral rites, Fatiha, and Urs etc. of the people of Allah?
289	According to Sharia, can one distribute the expensive clothes of the 'people of Allah' to disciples as a blessing and to the poor as a reward, without the consent of other heirs?

No.	Topic 2
	The debt of the husband that the woman paid by selling her jewelry herself, she can take from the husband's estate.
277	Zaid passed away leaving a wife, four nieces, and four paternal cousins (sisters), how will the estate be divided?
278	If a wife separates her eighth share from the estate of her indebted husband and puts the debts only on the shares of other heirs, then this is purely void.
279	Answer to a question regarding the inheritance of a missing person.

फतावा रज़विया, जिल्द 26

पृष्ठ	विषय 1	नंबर	विषय 2
281	गवाहों के बिना निकाह सही नहीं है।	272	वसीयत एक तिहाई (1/3) में होती है।
282	निकाह-ए-फासिद और बातिल की स्थिति में औरत वारिस नहीं बनती।	273	किस वारिस के लिए वसीयत मना है और किसके लिए जायज़ है।
283	बिना निकाह के चमारी से पैदा होने वाला लड़का वारिस नहीं बनता।	273	महजूब (विरासत से वंचित) के लिए वसीयत इज्मा के साथ जायज़ है।
285	एक संक्षिप्त प्रश्न का उत्तर।	274	असबा (अवशेषी उत्तराधिकारी) की परिभाषा।
286	बेटे की मौजूदगी में पोते को कुछ नहीं मिलेगा।	275	जब तक दादा और परदादा की औलाद में कोई मर्द मौजूद हो, भतीजियाँ वारिस नहीं बन सकतीं।
287	ज़ैद गर्भवती पत्नी और दो भाई छोड़ कर मर गया, विरासत के बँटवारे की क्या सूरत होगी।	276	अगर राफ़ज़ियों के अक़ीदे कुफ्र की हद तक न पहुँचें तो उनकी विरासत का हुक्म।
288	अगर कोई वारिस फातिहा, सोयम, चेहलुम और पक्की कब्र बनवाने में कुछ खर्च करे तो अन्य वारिस इसके ज़िम्मेदार नहीं होंगे।	276	मुर्तद (धर्मत्यागी) के इस्लाम के ज़माने का कमाया हुआ माल उसके मुस्लिम वारिसों का है और मुर्तद होने की हालत का माल गरीब मुसलमानों के लिए।
288	एक महिला ने मृत्यु के समय पति, एक पुत्र और एक पुत्री वारिस छोड़े। पुत्र ने सवाब या नाम के लिए अन्य वारिसों की सलाह के बिना 2,700 रुपये कफन-दफन, फातिहा, चेहलुम आदि पर खर्च किए। वारिस इन खर्चों के भुगतान के लिए किस हद तक ज़िम्मेदार हो सकते हैं?	277	महर और तमाम कर्ज़ विरासत के बँटवारे से पहले चुकाए जाएँगे।

पृष्ठ	विषय 1
288	कफन-दफन, फातिहा, सोयम, चेहलुम और उर्स आदि को शरीयत के अनुसार विरासत के बँटवारे पर किस हद तक प्राथमिकता दी गई है?
288	शरीयत के अनुसार वर्तमान समय में अल्लाह वालों के कफन-दफन, फातिहा और उर्स आदि के लिए कितने रुपये पर्याप्त हो सकते हैं?
289	क्या शरीयत के अनुसार कोई व्यक्ति अन्य वारिसों की सहमति के बिना अल्लाह वालों के कीमती कपड़े मुरीदों को बरकत के तौर पर और गरीबों को सवाब के तौर पर बाँट सकता है?

नंबर	विषय 2
277	शौहर का जो कर्ज़ औरत ने खुद अपने ज़ेवर बेच कर अदा किया, वह शौहर की विरासत से ले सकती है।
277	ज़ैद का निधन हुआ, उसने एक पत्नी, चार भांजियाँ और चार चचेरी बहनें छोड़ी हैं, विरासत कैसे बँटेगी?
278	अगर पत्नी अपने कर्ज़दार शौहर की विरासत से अपना आठवाँ हिस्सा अलग कर ले और कर्ज़ का बोझ केवल अन्य वारिसों के हिस्से पर डाल दे, तो यह पूरी तरह बातिल है।
279	गुमशुदा व्यक्ति की विरासत से संबंधित एक प्रश्न का उत्तर।

पृष्ठ 20/613

صفحہ	مضمون ۱	نمبر	مضمون ۲
۲۸۱	گواہوں کے بغیر نکاح صحیح نہیں۔	۲۷۲	وصیت ایک تہائی میں ہوتی ہے۔
۲۸۲	نکاح فاسد و باطل کی صورت میں عورت وارث نہیں بنتی۔	۲۷۳	کس وارث کے لئے وصیت ممنوع اور کس کے لئے جائز ہے۔
۲۸۳	بغیر نکاح کے چماری سے پیدا ہونے والا لڑکا وارث نہیں بنتا۔	۲۷۳	محجوب کے لئے وصیت بالاجماع روا ہے۔
۲۸۵	ایک مجمل سوال کا جواب۔	۲۷۴	عصبہ کی تعریف
۲۸۶	بیٹے کی موجودگی میں پوتے کو کچھ نہیں ملے گا۔	۲۷۵	جب تک دادا پر دادا کی اولاد میں کوئی مرد موجود ہو بھتیجیاں وارث نہیں بن سکتیں۔
۲۸۷	زید حاملہ بیوی اور دو بھائی چھوڑ کر فوت ہو گیا تقسیم ترکہ کی کیا صورت ہو گی۔	۲۷۶	عقائد روافض حد کفر تک نہ پہنچیں تو ان کی میراث کا حکم۔
۲۸۸		۲۷۶	

صفحہ	مضمون ۱	نمبر	مضمون ۲
	اگر کوئی وارث فاتحہ، سوم، چہلم اور قبر پکی کرانے میں کچھ خرچ کرے تو دیگر ورثاء اس کے ذمہ دار نہ ہوں گے۔		مرتد کے زمانہ اسلام کا کمایا ہوا مال اس کے مسلمان وارثوں کا ہے اور حالت ردت کا فقراء مسلمین کے لئے۔
	عورت نے وقت وفات ایک زوج، ایک پسر، ایک دختر وارث چھوڑے۔ پسر نے بہ نظرِ ثواب یا بغرض نام آوری خود بصرف مبلغ دو ہزار سات سو بلا مشورت	۲۷۷	مہر اور تمام دیون تقسیم ترکہ پر مقدم ہیں۔
۲۸۸	دیگر ورثاء تجہیز و تکفین وفاتحہ و چہلم وغیرہ مورث کا کیا ورثاء کس قدر ادائے اصرافات کے ذمہ دار ہو سکتے ہیں۔		
	صرف تجہیز و تکفین و فاتحہ و سوم و چہلم و عرس		شوہر کا جو قرضہ عورت نے بطور خود اپنا زیور بیچ کر ادا
۲۸۸	وغیرہ شرعاً کس قدر تبلیغ وراثت پر مقدم رکھا گیا ہے۔	۲۷۷	کیا وہ شوہر کے ترکہ سے لے سکتی ہے۔
	شرعاً زمانہ حال میں اہلِ اللہ کے تجہیز و تکفین و فاتحہ		زید کا انتقال ہوا اس نے ایک زوجہ، چار بھانجیاں اور چار
۲۸۸	و عرس وغیرہ کے لئے کس قدر روپیہ کافی ہو سکتا ہے۔	۲۷۷	چچازاد بہنیں چھوڑی ہیں، ترکہ کیسے تقسیم ہوگا۔
۲۸۹		۲۷۸	

صفحہ	مضمون ۱ نمبر	مضمون ۲
20/613	۲۷۹	بیوی اپنے شوہر مقروض کے ترکہ سے اپنا آٹھواں حصہ الگ کر کے دیون صرف دیگر وارثوں سے سہام پر ڈالے تو یہ محض باطل ہے۔ وراثت مفقود سے متعلق ایک سوال کا جواب۔

شرعاً لباس قیمتی اہلِ اللہ کا مریدان و معتقدان کو تبرکاً و مساکین کو ثواباً ایک بلا استرضاء دیگر ورثاء تقسیم کر سکتا ہے۔

Fatawa Rizvia, Volume 26

No.	Question / Summary
289	Who is legally (Shari'ah-wise) called the Sajjada Nashin, and what superior rights does said Sajjada Nashin have over other heirs?
289	Can heirs be legally compelled to continue the annual Urs of the deceased, and offerings (Nazr-o-Niyaz) for the martyrs of Karbala and the Urs of elders that the deceased maintained during his lifetime, after his death?
289	What is legally called a Khanqah?
290	Is a house where holy men (Ahl-e-Allah) reside, or where people become disciples, or where they perform Dhikr-e-Ilahi, or where instruction in Dhikr is given, or where Urs or Sama gatherings take place, or if the latrine or kitchen of the Khanqah is in that house, or where visitors for Urs stay, considered the inheritance of the deceased or not, and is it divisible or not?
290	
291	Can a house designated as a guest house or kitchen (langar khana) attached to a Khanqah, or a house where Sajjada Nashins have traditionally lived, or a house where participants of Urs or those receiving instruction in Dhikr-e-Ilahi reside, be legally divisible or not?
291	If a house has been named a 'Khanqah', can it be considered a Waqf (endowment) legally on that basis or not?
291	Is there any detail found in the Quran and Hadith, from which fatwas are derived, regarding differences or distinctions between the laws of Tariqat (the spiritual path) and the laws of Shari'at?
291	Can the incompetence of heirs deprive them of any inheritance from the deceased?
292	

No.	Question / Summary
	If a house was the permanent sitting place (Nishat Gah) of the deceased, repaired and renovated at his own expense, and remained in his sole possession until death, even locking it for his own needs; can such a house, after the death of the deceased, be saved from mutual division among partners due to the high cost of construction of tombs etc., and can such a house be declared Waqf or not?
290a	Are floor mats, glasswares, and other movable items used by holy men during Urs subject to inheritance/distribution or not?

Page 21 of 613

No.	Question / Summary
	Can a woman, due to natural incompetence, be deprived of any inheritance from the deceased?

फतावा रिज़विया, खंड 26

सं.	प्रश्न / सारांश
289	शरीअत के अनुसार 'सज्जादा नशीन' किसे कहते हैं, और अन्य वारिसों पर उक्त सज्जादा नशीन को क्या-क्या श्रेष्ठ अधिकार प्राप्त हैं?
289	क्या मृतक के वारिसों को उसके वार्षिक उर्स, कर्बला के शहीदों के लिए नज़्र-ओ-नियाज़ और उन बुज़ुर्गों के उर्स जारी रखने के लिए मजबूर किया जा सकता है जिन्हें मृतक ने अपने जीवनकाल में जारी रखा था?
289	शरीअत के अनुसार 'खानकाह' किसे कहते हैं?
290	जिस घर में 'अहले अल्लाह' (पवित्र पुरुष) रहते हों, या जिस घर में लोग मुरीद बनते हों, या जहाँ अल्लाह का ज़िक्र होता हो, या ज़िक्र की शिक्षा दी जाती हो, या जहाँ उर्स या समा की महफिलें होती हों, या जिस घर में खानकाह का शौचालय या रसोईघर हो, या जिस घर को खानकाह से संबंधित गेस्ट हाउस या लंगर खाना नाम दिया गया हो, या जिस घर में सज्जादा नशीन रहते आए हों, या
291	जिस घर में उर्स के मेहमान या अल्लाह के ज़िक्र की शिक्षा पाने वाले ठहरते हों, क्या वह घर शरीअत के अनुसार बंटवारे के योग्य है या नहीं?
291	यदि किसी घर को 'खानकाह' नाम दिया गया है, तो क्या वह कानूनी तौर पर उस आधार पर वक्फ (बंदोबस्ती) हो सकता है या नहीं?
291	क्या कुरान और हदीस, जिससे फतवे निकाले जाते हैं, में कोई ऐसा विवरण पाया जाता है कि तरीक़त (आध्यात्मिक मार्ग) के नियमों और शरीअत के नियमों में कोई मतभेद या अंतर हो?
291	क्या वारिसों की अयोग्यता उन्हें मृतक की किसी विरासत से वंचित कर सकती है?

सं.	प्रश्न / सारांश
	उर्स में आने वाले लोग वहाँ ठहरते हों, क्या वह मृतक की विरासत है या नहीं, और क्या वह बँटवारे के योग्य है या नहीं?
290	जिस घर में मृतक का स्थायी बैठने का स्थान (नशिस्त गाह) रहा हो, जिसकी मरम्मत उसने अपने खर्च पर की हो, और अपने जीवन के अंत तक बिना किसी अन्य की भागीदारी के उस पर अपना कब्जा रखा हो, यहाँ तक कि अपनी ज़रूरतों के लिए उस घर को ताला लगा कर कब्ज़ा लिया हो; क्या वह घर मृतक की मृत्यु के बाद मकबरे आदि के निर्माण पर भारी खर्च के कारण साझेदारों के बीच आपसी बँटवारे से सुरक्षित रह सकता है या नहीं, और क्या ऐसे घर को वक्फ घोषित किया जा सकता है या नहीं?
290a	उर्स में पवित्र पुरुषों के काम आने वाले कालीन, कांच के बर्तन और अन्य चल संपत्ति विरासत के वितरण के योग्य है या नहीं?

पृष्ठ 613 का 21

सं.	प्रश्न / सारांश
292	क्या कोई महिला स्वाभाविक अयोग्यता के कारण मृतक की किसी विरासत से वंचित हो सकती है?

نمبر	سوال / خلاصہ	نمبر	سوال / خلاصہ
۲۸۹	شرعاً صاحبِ سجادہ کس کو کہتے ہیں، اور دیگر ورثاء پر سجادہ نشین مذکور کیا کیا حقِ فائق رکھتا ہے۔	۲۹۱	جس مکان کو متعلقِ خانقاہ مہمان خانہ یا لنگر خانہ موسوم کیا جائے یا جس مکان میں سجادہ نشین رہتے چلے آئے ہوں یا جس کے مکان میں مہمانِ عرس کے شریک ہونے والے یا تعلیمِ ذکر الٰہی پانے والے قیام پذیر ہوا کرتے ہوں وہ مکان شرعاً قابلِ تقسیم ہے یا نہیں۔
۲۸۹	شرعاً عرس سالانہ مورث و نذر و نیاز شہدائے کربلا و عرسِ بزرگانِ جن کو مورث نے اپنی حیات میں جاری رکھا تھا بعد وفات مورث کے ورثاء بھی اس کے اجراء رکھنے پر مجبور ہو سکتے ہیں یا نہیں۔	۲۹۱	اگر کسی مکان کو خانقاہ کے نام سے موسوم کیا ہو تو وہ شرعاً اس بناء پر وقف ہو سکتا ہے یا نہیں۔
۲۸۹	شرعاً خانقاہ کس کو کہتے ہیں۔	۲۹۱	قرآن و حدیث جس سے استخراجِ فتاویٰ کا ہوتا ہے اس میں کوئی تفصیل ایسی پائی جاتی ہے کہ

نمبر	سوال / خلاصہ	نمبر	سوال / خلاصہ
			احکامِ طریقت اور احکامِ شریعت میں اختلاف یا کچھ تفاوت ہو۔
۲۹۰	جس مکان میں اہلِ اللہ قیام پذیر ہوں یا جس مکان میں لوگ مرید ہوا کرتے ہوں یا جس مکان میں اہلِ اللہ ذکرِ الٰہی کیا کرتے ہوں یا تعلیمِ ذکرِ الٰہی ہوتی ہو یا عرس یا جلسہ سماع ہوتا ہو یا اس مکان میں پائخانہ یا باورچی خانہ خانقاہ ہو یا آیندگانِ عرس اس میں قیام کرتے ہوں وہ ترکہِ مورث ہے یا نہیں اور قابلِ تقسیم ہے یا نہیں۔	۲۹۱	ورثاء کی نا قابلیت ان کو کسی ترکہِ مورث سے محروم رکھ سکتی ہے۔
۲۹۰	جس مکان میں مورث کی ہمیشہ نشست گاہ رہی ہو اور اس نے اس کی اصلاح و مرمت اپنے اصراف سے کی ہو اور بلا شرکتِ غیرے اپنا قبضہ خالص اپنی حیات تک رکھا ہے بلکہ اپنی ضروریات میں اس مکان کو مقفل کر کے قبضہ بھی مورث نے لیا ہے وہ مکان بعد وفات مورث بوجہِ اصرافِ کثیر تعمیرات مقبرہ وغیرہ تقسیمِ باہم شرکاء سے محفوظ رہ سکتا ہے یا نہیں، اور ایسا مکان وقف قرار دیا جا سکتا ہے یا نہیں۔	۲۹۲	کیا عورت بوجہ نا قابلیت کے فطرتی کسی ترکہِ مورث سے محروم رہ سکتی ہے۔
۲۹۰a			

نمبر	سوال / خلاصہ نمبر	سوال / خلاصہ
	فرش و شیشہ آلات و دیگر اسباب منقولہ جو عرس میں اہلِ اللہ کے کارآمد ہوتا ہے قابلِ تبلیغ وراثت ہے یا نہیں۔	

Fatawa Razawiyya Volume 26

Right Description	Ref No.	Left Description	Page No.
Fifth reason (Fifthly)	309	Fatwa of the scholars of the Two Holy Harams regarding the Gangohi group.	317
Zero is not counted as zero and zero is not counted as zero-	309	An apostate cannot inherit from anyone.	318
Fatiha expenses shall not be adjusted from the deceased's estate at all.	311	A person who, knowing someone's state of apostasy, considers them fit for leadership (Imamat), their prayer —let alone their faith—will not remain valid.	318
The burial shroud and expenses of a woman are obligatory upon her husband.	312	Fatwa should be given based on the Imam's saying.	318
Zaid passed away at Umar's place; Umar had been supporting Zaid or Zaid was dependent on him. Now, will Zaid's property go to his heirs or to Umar?	31	Some principles of issuing fatwas and the etiquette of a Mufti.	318
Does marrying into a family of prostitutes cause the loss of inheritance rights, or is the right granted according to the noble Sharia?	312	Examples of disqualifying an heir.	318
Children born out of wedlock receive a share only from their mother and her maternal relatives.	312	First example.	320
It is forbidden to not give a share to girls.	313	Second example.	320
A person who is pleased with Hindu customs and displeased	313	Third example.	320

Right Description	Ref No.	Left Description	Page No.
with Sharia rulings should renew their Islam.			
Meaning of children being disowned (Aaq).	315	Fourth example.	320
By the father disowning them, children are neither excluded from being his offspring nor deprived of inheritance.	315	Fifth example.	321
When does a marriage become void if it's in a non-compatible (Ghair Kufu) family?	315	A unique case for sharpening the minds of experts in inheritance laws.	323
Answer to a multi-faceted and extensively debated issue.	316	Can the final correction of inheritance distribution (Munasakha) ever be simplified? If so, then here is a summary of the process to be recorded at the end of the Munasakha.	324
One who only has female offspring, the male descendants of their ancestors, no matter how distant, are their 'Asaba (residuaries).	317	A non-believer (Kafir) is an heir to another non-believer.	326
The right of 'Asaba (residuaries) is not equal to that of fixed sharers (Ahl-e-Faraid), rather it is secondary.	317	A problem that most scholars of the time find difficult to grasp easily.	328

फतावा रज़विया जिल्द 26

दाहिना विवरण	संदर्भ संख्या	बायां विवरण	पृष्ठ संख्या
पांचवां कारण (पंचम)	३०९	गंगोही गिरोह के संबंध में हरमैन शरीफ़ैन के विद्वानों का फतवा।	३१७
शून्य को शून्य नहीं गिना जाता और शून्य को शून्य नहीं गिना जाता-	३०९	एक धर्मत्यागी (मुरतद) किसी का वारिस नहीं हो सकता।	३१८
फातिहा का खर्च मृतक की संपत्ति से बिल्कुल भी नहीं काटा जाएगा।	३११	जो व्यक्ति किसी के धर्मत्याग की स्थिति से अवगत होने के बाद भी उसे इमामत के योग्य समझेगा, उसकी नमाज़ तो दूर, ईमान भी नहीं रहेगा।	३१८
स्त्री का कफ़न-दफ़न उसके पति पर अनिवार्य (वाजिब) है।	३१२	फतवा इमाम के कथन पर दिया जाना चाहिए।	३१८
ज़ैद का उमर के यहाँ देहांत हुआ; उमर ही ज़ैद का भरण-पोषण कर रहा था या ज़ैद उस पर आश्रित था। अब ज़ैद की संपत्ति उसके वारिसों को मिलेगी या उमर को?	۳۱	फतवा देने के कुछ सिद्धांत और मुफ़्ती के शिष्टाचार।	३१८
वेश्याओं के परिवार में विवाह करने से विरासत का अधिकार समाप्त हो जाता है या शरीयत के अनुसार अधिकार मिलता है?	३१२	किसी वारिस को बेदखल करने के उदाहरण।	३१८
बिना निकाह की संतान केवल अपनी माँ और ननिहाल वालों से हिस्सा पाती है।	३१२	पहला उदाहरण।	३२०
लड़कियों को हिस्सा न देना हराम है।	३१३	दूसरा उदाहरण।	३२०
	३१३	तीसरा उदाहरण।	३२०

दाहिना विवरण	संदर्भ संख्या	बायां विवरण	पृष्ठ संख्या
जो व्यक्ति हिंदू रीति-रिवाजों पर खुश हो और शरीयत के आदेशों से नाखुश हो, उसे अपने इस्लाम का नवीनीकरण करना चाहिए।			
संतान को 'आक़' (बेदखल) करने का अर्थ।	३१५	चौथा उदाहरण।	३२०
पिता द्वारा 'आक़' कर देने से संतान न तो संतान होने से बाहर होती है और न ही विरासत से वंचित होती है।	३१५	पांचवां उदाहरण।	३२१
गैर-कुफु में निकाह कब रद्द होता है?	३१५	विरासत के विशेषज्ञों की बुद्धि तेज़ करने के लिए एक अनूठा मामला।	३२३
एक बहु-शाखाओं वाले और व्यापक रूप से चर्चित मसले का उत्तर।	३१६	क्या विरासत वितरण (मुनासखा) के अंतिम संशोधन को कभी सरल किया जा सकता है? यदि हाँ, तो प्रक्रिया का सारांश यहाँ है कि मुनासखा के अंत में किस तरह लिखा जाए।	३२४
जिसकी केवल बेटियां हों, उसके पूर्वजों के पुरुष वंशज, चाहे वे कितनी भी दूर के हों, उसके'अस्बा' (अवशेषी वारिस) होते हैं।	३१७	एक काफ़िर, काफ़िर का वारिस होता है।	३२६
'अस्बा' का अधिकार निश्चित हिस्सेदारों (अहल-ए-फ़राइज़) के बराबर नहीं होता बल्कि उसके बाद आता है।	३१७	एक ऐसा मसला जिसे समय के अधिकांश विद्वान आसानी से नहीं समझ पाते।	३२८

نمبر شمار	دایاں بیان	صفحہ نمبر	بایاں بیان
۳۰۹	وجہ پنجم (خامساً)	۳۱۷	طائفہ گنگویہ کی نسبت علمائے حرمین شریفین کا فتویٰ۔
۳۰۹	الصفر لا یعد الصفر و الصفر لا یعد الصفر۔	۳۱۸	مرتد کسی کا وارث نہیں ہو سکتا۔
۳۱۱	فاتحہ کا صرف ترکہ سے اصلاً مجرا نہ ہوگا۔	۳۱۸	جو شخص مرتد کی حالت پر آگاہ ہو کر اس کو قابل امامت سمجھے گا اس کی نماز تو درکنار ایمان بھی نہ رہے گا۔
۳۱۲	عورت کا کفن دفن شوہر پر واجب ہے۔	۳۱۸	فتویٰ قول امام پر دیا جائے۔
۳۱	زید نے عمر کے پاس انتقال کیا عمر ہی زید کا کھاتا یا اس کو کھلتا رہا۔ اب زید کا مال اس کے وارثوں کو ملے گا یا عمر کو۔	۳۱۸	چند اصول افتاء ورسم المفتی۔
۳۱۲		۳۱۸	کسی وارث کے کالعدم کرنے کی مثالیں۔

نمبر شمار	دایاں بیان	صفحہ نمبر	بایاں بیان
	خاندان طوائف میں نکاح کرنے سے حق میراث زائل ہو جاتا ہے یا شرع شریف کے مطابق حق ملتا ہے۔		
۳۱۲	بے نکاحی اولاد صرف اپنی ماں اور مادری رشتہ والوں کا حصہ پاتی ہے۔	۳۲۰	پہلی مثال۔
۳۱۳	لڑکیوں کو حصہ نہ دینا حرام ہے۔	۳۲۰	دوسری مثال۔
۳۱۳	جو شخص رسم ہنود پر راضی ہو اور حکم شریعت سے راضی نہ ہو وہ تجدید اسلام کرے۔	۳۲۰	تیسری مثال۔
۳۱۵	اولاد کے عاق ہونے کا مطلب۔ باپ کے عاق کر دینے سے اولاد نہ تو اولاد ہونے سے خارج ہوتی ہے اور نہ ہی میراث سے محروم ہوتی ہے۔	۳۲۰	چوتھی مثال۔
۳۱۵		۳۲۱	پانچویں مثال۔
۳۱۵	غیر کفو میں نکاح کب باطل ہوتا ہے۔	۳۲۳	تشحیذ اذہان فرائض داناں کے لئے ایک صورت بدیعہ۔
۳۱۶		۳۲۴	

دایاں بیان	نمبر شمار	بایاں بیان	صفحہ نمبر
ایک کثیر الشقوق والمباحث مسئلہ کا جواب۔	۳۱۷	کیا تصحیح اخیر مناسخہ کبھی پھر قابل اختصار ہو جاتی ہے، اگر ہو جاتی ہے تو ہاں خلاصہ عمل کہ مناسخہ کے آخر میں لکھا جاتا ہے کس طرح تحریر کیا جائے۔	
جو صرف اولاد دختری رکھتا ہو اس کے اجداد کی اولاد کور میں جو مرد کتنے ہی فاصلہ پر جا کے ملتا ہو وہ اس کا عصبہ ہے۔	۳۱۷	کافر کافر کا وارث ہے۔	۳۲۶
عصبہ کا حق اہل فرائض کے برابر نہیں ہوتا بلکہ متاخر ہے۔	۳۱۷	ایک مسئلہ جو اکثر علماء زماں کی سمجھ میں سہل آنے کا نہیں۔	۳۲۸

صفحہ ۶۱۳ کا ۲۳

Fatawa Rizvia | Volume 26

Page	Topic / Ruling	Page	Topic / Ruling	Ref
340	A boy will stay with his maternal grandmother until the age of seven and a girl until the age of nine, after which the father will take them.	328	He who acts in haste falls into error (Hadith).	320
341	For worldly gain, making oneself bound by Hindu Dharma Shastra contrary to the commands of the Holy Quran is an admission of one's disbelief, upon which renewal of Islam and renewal of marriage is commanded.	331	What is the right of a son-in-law directly in the father-in-law's inheritance in the presence of other heirs?	321
342	Zaid passed away and left a wife, a real grandmother's brother, a real grandfather's grandson, and two paternal aunts' sons of the father. How will his inheritance be distributed?	331	Is adoption and making someone an heir permissible in Islam or not?	322
343	The right of sons in the father's property is by the categorical text of the Quran, which no one can reject.	332	There are two ways of making an heir: one actual, the other legal/ constructive.	323
344	In inheritance, neither the intention and will of the deceased nor the actions of some heirs have any influence.	332	A woman adopted her nephew and raised him; he calls himself the 'khalf' (successor) of the woman's husband (his paternal uncle). Whose son will he be considered, and what will be his status in inheritance etc.?	324
344	Mahr is inheritance, and in inheritance, superior and inferior are not considered.	332	'Khalf' means successor, and it is also used for a son.	324

Page	Topic / Ruling	Page	Topic / Ruling	Ref
344	Inheritance is compulsory; it is not revoked by anyone's renunciation.	332	If someone calls another person his father, will that person be considered his real father or not?	324
344	If the wife of a murdered man was sentenced by the court merely on suspicion without eye-witness testimony, is she entitled to her Shariah share in the deceased's inheritance and receiving her Mahr?	337	Hindah passed away and left a husband (who is also her maternal cousin), a paternal uncle's daughter, and a maternal uncle's daughter. According to Hanafi jurisprudence, how will her inheritance be distributed?	324
344	Is a boy born after the murder of the victim entitled to a share of the victim's inheritance or not?	338	The common custom regarding dowry (jahez) is that the woman is its owner.	324
345	If a husband paid for his wife's funeral expenses, fatiha, and charity with the permission of other heirs, intending to fulfill the debt of her Mahr, what would be the Shariah status of this?	338	Anything that was made someone's property during their lifetime and given into their possession, they become its permanent owner; its return after death is forbidden.	325
		340	Mahr is inheritance.	320

पृष्ठ	विषय / नियम	पृष्ठ	विषय / नियम	संदर्भ
340	लड़का सात वर्ष और लड़की नौ वर्ष की आयु तक नानी के पास रहेगी, फिर पिता उसे ले लेगा।	328	जो जल्दबाजी करता है वह गलती करता है (हदीस)।	320
341	सांसारिक लाभ के लिए पवित्र कुरान के आदेशों के विरुद्ध स्वयं को हिंदू धर्म शास्त्र का पाबंद बनाना अपने कुफ्र (अविश्वास) को स्वीकार करना है, जिस पर इस्लाम के नवीनीकरण और निकाह के नवीनीकरण का आदेश है।	331	अन्य उत्तराधिकारियों की उपस्थिति में ससुर की विरासत में दामाद का सीधे तौर पर क्या अधिकार है?	321
342	ज़ैद का निधन हो गया और उसने एक पत्नी, सगी दादी का एक भाई, सगे दादा का एक पोता और पिता की दो बुआ के बेटों को छोड़ दिया। उसकी विरासत का वितरण कैसे किया जाएगा?	331	इस्लाम में गोद लेना और उत्तराधिकारी बनाना जायज़ है या नहीं?	322
343	पिता की संपत्ति में पुत्रों का अधिकार कुरान के स्पष्ट पाठ (नस) द्वारा प्रमाणित है जिसे कोई नकार नहीं सकता।	332	उत्तराधिकारी बनाने के दो तरीके हैं: एक वास्तविक (हक़ीक़ी), दूसरा कानूनी (हुक्मी)।	323
344	उत्तराधिकार में न तो मृतक की नियत और इच्छा का कोई प्रभाव होता है और न ही कुछ उत्तराधिकारियों के कार्यों का।	332	एक महिला ने अपने भतीजे को गोद लेकर पाला जो खुद को महिला के पति यानी अपने फूफा का 'खलफ़' (उत्तराधिकारी) कहता है। उसे किसका बेटा माना जाएगा और विरासत आदि में उसकी क्या स्थिति होगी?	324
344		332		324

पृष्ठ	विषय / नियम	संदर्भ
	महर विरासत है और विरासत में श्रेष्ठ और हीन को नहीं देखा जाता।	
344	विरासत अनिवार्य (जबरी) है जो किसी के त्यागने से समाप्त नहीं होती।	
344	यदि किसी हत्या किए गए व्यक्ति की पत्नी को केवल संदेह के आधार पर प्रत्यक्षदर्शियों के बिना अदालत से सजा मिली है, तो क्या वह मृतक की विरासत में शरीयत के हिस्से और महर प्राप्त करने की हकदार है?	
344	क्या पीड़ित की हत्या के बाद पैदा हुआ लड़का पीड़ित की विरासत में हिस्सा पाने का हकदार है या नहीं?	
345	यदि एक पति ने अन्य उत्तराधिकारियों की अनुमति से, महर का कर्ज चुकाने की नियत से अपनी पत्नी के कफ़न-दफ़न, फातिहा और खैरात के खर्चों का भुगतान किया, तो शरीयत की दृष्टि से इसकी क्या स्थिति होगी?	
	'खलफ़' का अर्थ उत्तराधिकारी है, और यह पुत्र के लिए भी प्रयोग किया जाता है।	
332	यदि कोई व्यक्ति किसी अन्य को अपना पिता कहे, तो क्या वह व्यक्ति उसका वास्तविक पिता माना जाएगा या नहीं?	324
337	हिंदा का निधन हो गया और उसने एक पति (जो उसका ममेरा भाई भी है), एक चचेरी बहन और एक ममेरी बहन छोड़ी। हनफ़ी फ़िक़्ह के अनुसार उसकी विरासत कैसे बांटी जाएगी?	324
338	दहेज के संबंध में आम रिवाज यह है कि महिला उसकी मालिक होती है।	324
338	जो चीज़ किसी के जीवनकाल में उसकी संपत्ति बनाकर उसके कब्जे में दे दी गई, वह उसका स्थायी मालिक बन जाता है; मृत्यु के बाद उसकी वापसी वर्जित (हराम) है।	325
340	महर विरासत है।	320

صفحہ	مسئلہ / عنوان	صفحہ	مسئلہ / عنوان	نمبر شمار
۳۴۰	لڑکا سات برس اور لڑکی نو برس کی عمر تک نانی کے پاس رہے گی پھر باپ لے لے گا۔	۳۲۸	جو جلدی کرتا ہے خطا میں پڑتا ہے (حدیث)	۳۲۰
۳۴۱	دنیوی فائدے کے لئے اپنے آپ کو بر خلاف احکام قرآن مجید ہندو دھرم شاستر کا پابند بنانا اپنے کفر کا اقرار ہے جس پر تجدید اسلام و تجدید نکاح کا حکم ہے۔	۳۳۱	ترکہ سسر میں بموجودگی دیگر ورثاء بلاواسطہ براہ مستقیم داماد کا کیا حق ہے۔	۳۲۱
۳۴۲	زید نے انتقال کیا اور ایک زوجہ، حقیقی دادی کا ایک بھائی، حقیقی دادا کا ایک نواسہ اور والد کے دو پھوپھیرے بھائی چھوڑے ہیں، اس کا ترکہ کس طرح تقسیم کیا جائے گا۔	۳۳۱	متبنیٰ کرنا اور وارث بنانا اسلام میں جائز ہے یا نہیں۔	۳۲۲
۳۴۳		۳۳۲	وارث بنانے کی دو صورتیں ہیں: ایک حقیقۃً، دوسری حکماً۔	۳۲۳

صفحہ	مسئلہ / عنوان	صفحہ	مسئلہ / عنوان	نمبر شمار
	باپ کے مال میں بیٹوں کا حق بنص قطعی قرآن ہے جسے کوئی رُد نہیں کر سکتا۔			
۳۴۴	وراثت میں نہ نیت وارادہ مورث کو دخل ہے نہ بعض ورثاء کے عمل کو۔	۳۳۲	ایک خاتون نے اپنے بھتیجے کو متبنیٰ بنا کر پرورش کی جو اپنے آپ کو خاتون کے شوہر یعنی اپنے پھوپھا کا خلف کہلاتا ہے، تو وہ کس کا پسر متصور ہو گا اور میراث وغیرہ میں اس کی کیا صورت ہو گی۔	۳۲۴
۳۴۴	مہر میراث ہے اور میراث میں افضل و غیر افضل نہیں دیکھے جاتے۔	۳۳۲	خلف کا معنی جانشین ہے، اور بیٹے کو بھی کہتے ہیں۔	۳۲۴
۳۴۴	میراث جبری ہے جو کسی کے ساقط کرنے سے ساقط نہیں ہوتی۔	۳۳۲	اگر کوئی شخص کسی دوسرے کو اپنا باپ کہے تو وہ شخص اس کا اصلی باپ سمجھا جائے گا یا نہیں۔	۳۲۴
۳۴۴	زوجہ مقتول کو محض شبہ میں بلا شہادت عینی کے عدالت سے سزا ہوئی تو کیا تر کہ مقتول میں حصہ	۳۳۷	ہندہ نے انتقال کیا اور ایک زوج جو اس کا ابن الخال بھی ہے، ایک بنت العم اور	۳۲۴

نمبر شمار	مسئلہ / عنوان	صفحہ
	ایک بنت الخال کو چھوڑا۔ از روئے فقہ حنفی کے اس کا ترکہ کیسے تقسیم ہوگا۔	
۳۲۴	جہیز میں عام عرف یہ ہے کہ عورت اس کی مالک ہوتی ہے۔	
۳۲۵	جو چیز تاحینِ حیات کسی کی ملک کر کے اس کے قبضہ میں دے دی گئی وہ اس کا مستقل مالک ہو جاتا ہے اس کی واپسی بعد موت حرام ہے۔	
۳۲۰	مہر میراث ہے۔	۳۴۰

صفحہ	مسئلہ / عنوان صفحہ	
	شرعی اور مہر یابی کی مستحق ہے۔	
۳۴۴	بعد مقتول جو لڑکا پیدا ہوا وہ ترکہ مقتول سے حصہ یابی کا مستحق ہے یا نہیں۔	۳۳۸
۳۴۵	شوہر نے بیوی کے گور و کفن، فاتحہ و خیرات کے مصارف دیگر وارثوں کی اجازت سے بنیت اداء دین مہر ادا کئے تو اس کی شرعاً کیا صورت ہو گی۔	۳۳۸

Fatawa Razawiyya Volume 26

What is the Sharia ruling for a Sunni Muslim who handles inheritance according to Hindu religion? | 446 | In the presence of a son or paternal uncle, a maternal uncle receives no share from the inheritance. | 355

The inheritance of a paternal aunt was distributed equally between two nephews, one of whom paid for the aunt's illness, funeral, and death anniversary expenses out of his own pocket; is it obligatory for the other nephew to pay half? | 447 | There is certainly a command to help the poor, but from one's own wealth, not from someone else's. | 355

Answer to a question where relationships are written in very distant, brief, and ambiguous terms. | 448 | Payment of prompt dower (Mahr Mu'ajjal) is necessary before consummation, or whenever the woman demands it. | 356

Being disinherited or not depends on the actions of the children. | 449 | Sharia divorce cannot be accepted without proof; the woman is definitely entitled to inheritance. | 356

The meaning of disinheriting (Aaq) as understood by common people is purely baseless. | 449 | Whose opinion is followed for Fatwa in matters of 'Dhuwi al-Arham' (distant kindred)? | 356

Five impediments to inheritance. | 449 | A person died leaving a paternal grandmother, a maternal grandmother, a father, and a sister; how will the estate be divided? | 356

A deceased person's property is mortgaged with someone, and there is no primary heir; with whom will the sale proceedings take place? | 450 | The grandson of a great-grandfather's son is deprived while cousins from the maternal aunt are present, because he is more distant in degree than the offspring of the maternal aunt. | 360

A legal query (Istifta) consisting of five questions regarding the inheritance of the husband of two wives. | 450 | Question regarding inheritance in a woman's dowry items. | 360

Those who do not give inheritance to daughters and sisters are sinners, and saying that they have no right is explicit disbelief (Kufr). | 453 | Sharia ruling on inheritance between a Muslim and a non-believer. | 361

A denier of Sharia inheritance is outside the fold of Islam; he can neither be a trustee of a mosque nor manage Muslim endowments. | 454 | Becoming a Muslim does not eliminate ownership. | 361

Dower (Mahr) is waived if it is forgiven. | 455 | Islam is not a reason for termination of ownership. | 361

Inheritance cannot be waived by simply forgiving it. | 455 | Disinheriting (Aaq) has no basis in Sharia, nor does it void the right to inheritance. | 362

Page 25 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

जो सुन्नी मुस्लिम विरासत का लेनदेन हिंदू धर्म के अनुसार करता है, उसका शरई हुक्म क्या है? | 446 | बेटे या चाचा की मौजूदगी में मामा को विरासत से कोई हिस्सा नहीं मिलता। | 355

एक बुआ का तरका (विरासत) दो भतीजों को बराबर मिला, जिनमें से एक भतीजे ने बुआ की बीमारी और कफ़न-दफ़न व बरसी का खर्च अपनी जेब से किया; क्या दूसरे भतीजे को आधा अदा करना वाजिब है या नहीं? | 447 | गरीब की सहायता का निश्चित रूप से आदेश है, लेकिन अपने धन से, न कि दूसरों के धन से। | 355

एक ऐसे प्रश्न का उत्तर जिसमें रिश्तों को बहुत ही दूर के संक्षिप्त और संदिग्ध शब्दों में लिखा गया है। | 448 | मेहर मुअज्जल (त्वरित मेहर) का भुगतान विदाई से पहले या जब भी स्त्री मांगे, आवश्यक है। | 356

'आक़' (बेदखल) होना या न होना संतानों के कर्मों पर निर्भर है। | 449 | बिना शरई प्रमाण के तलाक कतई नहीं माना जा सकता, स्त्री निश्चित रूप से विरासत की हकदार है। | 356

आम लोगों के विचार में 'आक़' करने का जो अर्थ है, वह पूरी तरह निराधार है। | 449 | 'ज़वी अल-अरहम' (दूर के रिश्तेदार) के मामलों में फ़तवा किसके कथन पर आधारित है? | 356

विरासत के पांच बाधक कारण। | 449 | एक व्यक्ति का निधन हुआ जिसने एक दादी, एक नानी, पिता और बहन छोड़े हैं; विरासत का बंटवारा कैसे होगा? | 356

एक मृतक की संपत्ति किसी के पास गिरवी है, उसका कोई प्राथमिक वारिस नहीं है, तो बिक्री की कार्यवाही किसके साथ होगी? | 450 | परदादा के पोते का नाती, मौसेरे भाई-बहनों की मौजूदगी में वंचित रहता है क्योंकि वह श्रेणी में मौसी की संतान से अधिक दूर है। | 360

दो पत्नियों के पति की विरासत से संबंधित पांच प्रश्नों पर आधारित इस्तेफ्ता (कानूनी जिज्ञासा)। | 450 | स्त्री के दहेज के सामान में विरासत से संबंधित प्रश्न। | 360

जो लोग बेटियों और बहनों को विरासत नहीं देते वे गुनहगार हैं, और यह कहना कि उनका कोई अधिकार नहीं है, स्पष्ट कुफ्र (ईश्वरनिंदा) है। | 453 | मुस्लिम और काफिर (अविश्वासी) के बीच विरासत का शरई हुक्म। | 361

शरई विरासत का इनकार करने वाला इस्लाम से बाहर है; वह न तो मस्जिद का मुतवल्ली (ट्रस्टी) हो सकता है और न ही मुसलमानों के औक़ाफ़ का। | 454 | मुस्लिम होने से संपत्ति का स्वामित्व समाप्त नहीं होता। | 361

मेहर माफ करने से माफ हो जाता है। | 455 | इस्लाम संपत्ति के अधिकार को खत्म करने वाला नहीं है। | 361

तरका (विरासत) माफ करने से माफ नहीं हो सकता। | 455 | 'आक़' कर देने का शरीयत में कोई आधार नहीं है और न ही इससे विरासत रद्द होती है। | 362

पृष्ठ 25 का 613

جو مسلمان سنی المذہب ورثہ کالین دین ہندو مذہب کے مطابق کرے اس کا شرعاً کیا حکم ہے۔ | ۴۴۶ | بیٹے یا چچا کی موجودگی میں ماموں کو میراث سے کوئی حصہ نہیں ملتا۔ | ۳۵۵

پھوپھی کا ترکہ دو بھتیجوں کو برابر ملا جس میں سے ایک بھتیجے نے پھوپھی کی بیماری اور تجہیز و تکفین کا خرچ برسی اپنے پاس سے کیا دوسرے بھتیجے کو نصف ادا کرنا واجب ہے یا نہیں ۔ | ۴۴۷ | غریب کی اعانت کا بیشک حکم ہے مگر اپنے مال سے نہ کہ پرائے مال سے۔ | ۳۵۵

ایک ایسے سوال کا جواب جس میں رشتے بہت بعید الفاظ مجمل محتمل سے لکھے گئے ہیں۔ | ۴۴۸ | مہر معجل کی ادائیگی پیش از رخصت ضروری ہے ورنہ جب عورت طلب کرے۔ | ۳۵۶

عاق ہونا نہ ہونا اولاد کے فعل پر ہے۔ | ۴۴۹ | بے ثبوت شرعی طلاق ہر گز نہیں مانی جا سکتی عورت ضرور مستحق میراث ہے۔ | ۳۵۶

عوام کے خیال میں عاق کرنے کا جو مفہوم ہے وہ محض باطل ہے۔ | ۴۴۹ | مسائل ذوی الارحام میں فتویٰ کس کے قول پر ہے۔ | ۳۵۶

موانع خمسہ ارث ۔ | ۴۴۹ | ایک شخص کا انتقال ہوا جس نے ایک دادی، ایک نانی، باپ اور بہن چھوڑے ہیں تقسیم ترکہ کیسے ہوگا۔ | ۳۵۶

ایک شخص متوفی کی جائداد کسی کے پاس رہن ہے، اس کا کوئی اصلی وارث نہیں ہے تو کارروائی بیع کی کس کے ساتھ ہوگی۔ | ۴۵۰ | خالہ زاد بہن بھائی کے ہوتے ہوئے پردادا کے پوتے کا نواسہ محروم رہتا ہے کیونکہ درجہ میں وہ اولادِ خالہ سے بعید ہے۔ | ۳۶۰

دو بیویوں کے زوج کی میراث سے متعلق پانچ سوالات پر مشتمل استفتاء۔ | ۴۵۰ | عورت کے اسباب جہیز ی میں میراث سے متعلق سوال۔ | ۳۶۰

جو لوگ بیٹیوں اور بہنوں کو ترکہ نہیں دیتے گنہگار ہیں، اور یہ کہنا کہ ان کا کوئی حق نہیں صریح کفر ہے۔ | ۴۵۳ | مسلمان اور کافر کے درمیان توریت کا حکم شرعی۔ | ۳۶۱

وراثتِ شرعیہ کا منکر خارج از اسلام ہے وہ نہ مسجد کا متولی ہو سکتا ہے نہ اوقاتِ مسلمین کا۔ | ۴۵۴ | مسلمان ہونے سے ملک زائل نہیں ہوتی۔ | ۳۶۱

مہر معاف کرنے سے معاف ہو جاتا ہے۔ | ۴۵۵ | اسلام قاطع ملک نہیں۔ | ۳۶۱

ترکہ معاف کرنے سے معاف نہیں ہو سکتا۔ | ۴۵۵ | عاق کر دینا شرع میں کوئی اصل نہیں رکھتا اور نہ ہی اس سے میراث ساقط ہوتی ہے۔ | ۳۶۲

Fatawa Razviya, Volume 26

Page	Subject	Page	Subject	Page
462	It is permissible to deprive a sinner (fasiq) of inheritance.	462	In a void sale, the buyer does not become the owner before taking possession.	469
463	A complete response regarding the division of property among heirs and the order of deaths cannot be given without details.	463	If an adult brother of a minor girl is present, the mother will not have the guardianship for her marriage.	470
464	Method of depriving a sinful and ill-behaved son of inheritance.	464	The meaning of a passage in Al-Siraji regarding the 'States of the Mother' (Ahwal-e-Umm).	470
464	If a gift (hiba) is given and possession is transferred during the terminal illness (marz-ul-maut), other heirs have no right to it.	464	A widow's act of occupying all property and not giving it to the heirs is oppression.	471
465	A woman is the owner of her dower (mahr).	465	The rulings for the Rawafid (Shia sect) are like those for apostates (murtad).	471
465	Debt cannot be sold to someone other than the debtor.	465	Difference of religion is an obstacle to inheritance.	473
466	It is not permissible to use inherited property for a mosque without the heirs' permission.	466	A Sunni individual passed away leaving two Sunni sisters and one Shia sister; in this case, how will the inheritance be divided according to Sharia?	473
466	Depriving women of inheritance is strictly forbidden (haram-e-qati), it is following Hindu customs and turning away from the pure Sharia.	466	Zaid died leaving three sons and six daughters; the sons continued to trade with the joint property and also earned some profit. Now the daughters are asking for their share, what will be the situation?	472

Page	Subject	Page	Subject	Page
467	Answer to a question which is very detailed on secondary matters and extremely brief on essential matters.	467	Sharia ruling regarding the profit earned on usurped (ghasb) property.	473
468	The pure Sharia has made the grandfather the guardian of a minor's property after the father and the paternal executor.	468	Zaid did not make his wife the owner of the jewelry given to her, nor is ownership implied by custom; therefore, Zaid himself is its owner.	474
468	A mother cannot be the guardian of property.	468	The guardian of a minor girl is her father, not her maternal grandparents.	474
469	If either the donor (wahib) or the donee (mawhoob lahu) dies before possession is taken, the gift (hiba) becomes void.	469	Fatwa inquiry (Istifta) of Siraj-ul-Fuqaha Maulana Siraj Ahmad Khanpuri regarding the restrictive rule for the fourth class of distant kindred (Dhawi al-Arham), sent by Mr. Ahmad Bakhsh Chishti, Sajjada Nashin Jhabbah Sharif, Bahawalpur.	474
469	A sale is void due to uncertainty (jahalat) of price (thaman).			

फ़तावा रज़विया, जिल्द २६

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
४६२	फ़ासिक़ (पापी) को विरासत से वंचित कर देने की अनुमति है।	४६२	अमान्य (फ़ासिद) बिक्री में कब्ज़े से पहले खरीदार मालिक नहीं होता।	४६९
४६३	उत्तराधिकारियों और मौतों के क्रम के पूर्ण विवरण के बिना संपत्ति के बंटवारे का उत्तर देना संभव नहीं है।	४६३	यदि नाबालिग लड़की का वयस्क भाई मौजूद हो, तो माँ को उसके निकाह का संरक्षण (विलायत) प्राप्त नहीं होगा।	४७०
४६४	फ़ासिक़ और दुराचारी बेटे को विरासत से वंचित करने का तरीका।	४६४	'सिराजी' की एक इबारत (वाक्य) का अर्थ जो माँ की स्थितियों (अहवाल-ए-उम) से संबंधित है।	४७०
४६४	यदि मृत्यु रोग (मर्ज़-उल-मौत) में उपहार (हिबा) दिया गया और कब्ज़ा दिला दिया गया, तो दूसरे उत्तराधिकारियों का इसमें कोई अधिकार नहीं है।	४६४	विधवा का सारी संपत्ति पर कब्ज़ा कर लेना और उत्तराधिकारियों को न देना ज़ुल्म (अन्याय) है।	४७१
४६५	स्त्री अपने मेहर (स्त्रीधन) की मालिक है।	४६५	रवाफ़िज़ (शिया संप्रदाय) के नियम धर्मत्यागियों (मुरतद) की तरह हैं।	४७१
४६५	कर्ज़दार के अलावा किसी और को कर्ज़ नहीं बेचा जा सकता।	४६५	धर्म की भिन्नता विरासत में बाधा है।	४७३
४६६	उत्तराधिकारियों की अनुमति के बिना विरासत की संपत्ति को मस्जिद में लगाना जायज़ नहीं है।	४६६	एक सुन्नी व्यक्ति की मृत्यु हुई, उसने दो सुन्नी बहनें और एक शिया बहन छोड़ी; इस स्थिति में शरीयत के अनुसार विरासत का बँटवारा कैसे होगा?	४७३
४६६	महिलाओं को विरासत से वंचित करना पूर्णतः हराम है, यह	४६६	ज़ैद ने तीन बेटे और छह लड़कियाँ छोड़कर मृत्यु पाई; बेटे संयुक्त संपत्ति से व्यापार करते रहे और	४७२

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
	हिंदुओं का अनुसरण और पवित्र शरीयत से मुँह मोड़ना है।		कुछ लाभ भी प्राप्त किया। अब लड़कियाँ अपना हिस्सा माँगती हैं, तो इसकी क्या स्थिति होगी?	
४६७	एक प्रश्न का उत्तर जो गौण बातों पर बहुत विस्तृत और आवश्यक बातों पर अत्यंत संक्षिप्त है।	४६७	हड़पी हुई (ग़सब की हुई) संपत्ति पर प्राप्त लाभ का शरई हुक्म।	४७३
४६८	पवित्र शरीयत ने पिता और पैतृक वसीयतकर्ता के बाद नाबालिग की संपत्ति का संरक्षक (वली) उसके दादा को बनाया है।	४६८	ज़ैद ने अपनी पत्नी को दिए गए गहनों का मालिक नहीं बनाया और न ही रीति-रिवाजों से उसका मालिक होना समझ में आता है, तो ज़ैद ही उसका मालिक है।	४७४
४६८	माँ संपत्ति की संरक्षक नहीं हो सकती।	४६८	नाबालिग लड़की का संरक्षक उसका पिता है न कि नाना-नानी।	४७४
४६९	कब्ज़ा लेने से पहले यदि उपहार देने वाला (वाहिब) या प्राप्त करने वाला (मवहूब लहु) मर जाए, तो उपहार (हिबा) रद्द (बातिल) हो जाता है।	४६९	ज़वी-अल-अरहाम (दूर के रिश्तेदारों) की चौथी श्रेणी की संतान के निषेधात्मक नियम के संबंध में सिराज़-उल-फ़ुक़हा मौलाना सिराज़ अहमद खानपुरी (अलेहिर्रहमा) का इस्तेफ़्ता, जो जनाब अहमद बख्श चिश्ती, सज्जादा नशीन झब्बा शरीफ़, बहावलपुर द्वारा प्रेषित है।	४७४
४१९	मूल्य (थमन) की अज्ञानता (जहालत) के कारण बिक्री रद्द (बातिल) हो जाती है।			

पृष्ठ २६/६१३

صفحہ	موضوع	صفحہ
۴۶۲	فاسق کو میراث سے محروم کردینے کی اجازت ہے۔	۴۶۲
۴۶۳	تقسیم جائداد کا جواب ہے تفصیل کامل ورثاء و ترتیب اموات نہیں ہوسکتا۔	۴۶۳
۴۶۴	فاسق اور بد چلن بیٹے کو میراث سے محروم کرنے کا طریقہ۔	۴۶۴
۴۶۴	مرض الموت سے ہبہ کرکے قبضہ دلادیا تو دوسرے وارثوں کا اس میں کوئی حق نہیں۔	۴۶۴
۴۶۵	مہر کی مالک عورت ہے۔	۴۶۵
۴۶۵	دین غیر مدیون کے ہاتھ بیع نہیں ہوسکتا۔	۴۶۵
۴۶۶		۴۶۶
۴۶۹	فاسد بیع میں قبضہ سے قبل مشتری مالک نہیں ہوتا۔	
۴۷۰	نابالغہ کا بھائی بالغ موجود ہو تو ماں کو ولایتِ نکاح حاصل نہ ہوگی۔	
۴۷۰	احوالِ ام سے متعلق سراجی کی ایک عبارت کا مطلب۔	
۴۷۱	بیوہ کا کل جائداد پر قبضہ کرنا اور وارثوں کو نہ دینا ظلم ہے۔	
۴۷۱	روافض کے احکام مرتدوں جیسے ہیں۔	
۴۷۳	اختلافِ دین مانع ارث ہے۔	
۴۷۳		

صفحہ	موضوع
۴۶۶	وارثوں کی اجازت کے بغیر ترکہ کا مال مسجد میں لگانا جائز نہیں۔
۴۶۶	عورتوں کو میراث سے محروم کرنا حرامِ قطعی، اتباعِ ہنود اور شریعتِ مطہرہ سے منہ پھیرنا ہے۔
۴۶۷	ایک سوال کا جواب جو زائد باتوں سے بہت مفصل اور ضروری باتوں سے نہایت مجمل ہے۔
۴۶۸	شریعتِ مطہرہ نے پدری وصی پدر کے بعد نابالغ کے مال کا ولی اس کے دادا کو بنایا ہے۔
۴۶۸	ماں ولیِ مال نہیں ہوسکتی۔
۴۶۹	

صفحہ	موضوع
۴۷۲	ایک شخص سنی المذہب کا انتقال ہوا اس نے دو بہنیں سنی المذہب اور ایک بہن شیعی المذہب چھوڑی، اس صورت میں شرعاً تقسیم ترکہ کس صورت میں ہوگا۔
۴۷۲	زید نے تین لڑکے اور چھ لڑکیاں چھوڑ کر انتقال کیا لڑکے مشترکہ مال میں تجارت کرتے رہے اور کچھ نفع بھی حاصل کیا اب لڑکیاں حصہ مانگتی ہیں تو اس کی کیا صورت ہوگی۔
۴۷۳	مالِ غصب پر حاصل کئے جانے والے نفع کا شرعی حکم۔
۴۷۴	زید نے زوجہ کو دیئے گئے زیور کا مالک نہیں بنایا اور نہ ہی عرف و رواج سے مالک ہونا مفہوم ہوتا ہے تو زید ہی اس کا مالک ہے۔
۴۷۴	نابالغہ لڑکی کا ولی اس کا باپ ہے نہ کہ نانا نانی۔
۴۷۴	

صفحہ	موضوع صفحہ	موضوع صفحہ
	قبضہ سے قبل واہب یا موہوب لہ فوت ہوجائے تو ہبہ باطل ہوجاتا ہے۔	ذوی الارحام کی صنفِ رابع کی اولاد کے قاعدہ تحریمی سے متعلق سراج الفقہاء مولانا سراج احمد خانپوری علیہ الرحمہ کا استفتاء مرسلہ جناب احمد بخش چشتی سجادہ نشین جھبہ شریف بہاولپور۔
۴۶۹	بیع بوجہ جہالتِ ثمن باطل ہوتی ہے۔	

Fatawa Rizvia - Volume 26

Page 27 of 613

- Letter to Sadr al-Shariah Maulana Amjad Ali Sahib (May Allah have mercy on him). 378
- Scholarly response from Ala Hazrat Fazil Barelvi (May Allah have mercy on him). 378
- Here are two issues: First, whether in a state of exclusion the descendant of an heir is preferred or not. Second, if so, whether the strength of kinship is also a preference factor. 378
- The author of the book "Hall al-Mushkilat", written in 962 AH, is Maulana Fazil Shuja bin Noorullah Al-Fatwa. 379
- Names of the authors of Mukhtasar al-Fara'id (1241 AH) and Zubdat al-Fara'id. 379
- A few necessary warnings. 381
- First Warning (Firstly). 381
- There is no 'Book of Inheritances' in Al-Hidayah, although its second source Mukhtasar al-Quduri contains inheritances. 381
- Second Warning (Secondly). 381
- Those commentaries of Hidayah that do not contain inheritances. 381
- Third Warning (Thirdly). 382
- Discussion on a passage from Kanz. 382
- Fourth Warning (Fourthly). 383
- Fifth Warning (Fifthly). 383
- After equal rank, the rule for precedence and lack of heirs is general. 383
- Sixth Warning (Sixthly). 383
- Texts are the summaries that Imams write for preserving the school of thought. 384
- The rank of Sirajiyyah, Munyah, and Al-Ashbah. 384
- Seventh Warning (Seventhly). 384
- Imam Sarakhsi collected all the books of Zahir al-Riwayah in Al-Mabsut. 385
- Summary of the text of Al-Mabsut Sharif. 393
- The correct and reliable law for the descendants of the fourth category. 394
- History, mentions, and stories of the righteous.
- Whoever claimed someone to be more knowledgeable than the Holy Prophet (PBUH) has insulted the Holy Prophet (PBUH). 395

• A few sayings regarding the progeny of Satan. 396
• The obligation of the five daily prayers on the night of Mi'raj is proven by Mutawatir (consecutive) Hadiths. 396
• The reality of the incident of Harut and Marut. 397
• A description of whether the sacred soul of Sayyiduna Ghaus al-Azam (May Allah have mercy on him) offered a shoulder to the Prophet (PBUH) while mounting the Buraq on the night of Mi'raj or not. 398
• Who added diacritics (A'rab) to the Quran? 399
• The incident of Hussain bin Mansur Hallaj saying "Ana al-Haq". 400
• Are Ilyas and Khidr (peace be upon them) Prophets? 401
• Both Hazrat Ilyas and Hazrat Khidr (peace be upon them) go for Hajj every year, drink Zamzam water, and that suffices them for the whole year. 401

फ़तावा रज़विया - खंड २६

पृष्ठ २७ का ६१३

- सद्रुश-शरिया मौलाना अमजद अली साहब (रहमतुल्लाह अलैह) के नाम पत्र। ३७८
- आला हज़रत फ़ाज़िल बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैह) की ओर से शोधपूर्ण उत्तर। ३७८
- यहाँ दो समस्याएँ हैं: प्रथम, क्या 'अकलाफ़' की स्थिति में भी वारिस की संतान को प्राथमिकता है या नहीं। द्वितीय, यदि है तो क्या रिश्तेदारी की प्रगाढ़ता भी प्राथमिकता का कारक है। ३७८
- ९६२ हिजरी में लिखित पुस्तक "हल अल-मुश्किलात" के लेखक मौलाना फ़ाज़िल शुजा बिन नूरुल्लाह अल-फ़तवा हैं। ३७९
- 'मुख़्तसर अल-फ़राइज़' (१२४१ हिजरी) और 'ज़ुबदत अल-फ़राइज़' के लेखकों के नाम। ३७९
- कुछ आवश्यक चेतावनियाँ। ३८१
- पहली चेतावनी (प्रथम)। ३८१
- हिदाया में 'किताब अल-फ़राइज़' नहीं है, हालाँकि इसके दूसरे स्रोत मुख़्तसर अल-क़ुदूरी में विरासत (फ़राइज़) का उल्लेख है। ३८१
- दूसरी चेतावनी (द्वितीय)। ३८१
- हिदाया की वे व्याख्याएँ जिनमें विरासत का उल्लेख नहीं है। ३८१
- तीसरी चेतावनी (तृतीय)। ३८२
- 'कन्ज़' के एक अंश पर चर्चा। ३८२
- चौथी चेतावनी (चतुर्थ)। ३८३
- पाँचवीं चेतावनी (पंचम)। ३८३
- पद की समानता के पश्चात, प्राथमिकता और वारिस न होने का नियम सामान्य है। ३८३
- छठी चेतावनी (षष्ठ)। ३८३
- 'मतून' वे सारांश हैं जो इमाम अपने मत (मज़हब) के संरक्षण हेतु लिखते हैं। ३८४
- सिराजिया, मुन्या और अश्बाह का दर्जा। ३८४
- सातवीं चेतावनी (सप्तम)। ३८४
- इमाम सरख़सी ने 'मबसूत' में ज़ाहिर अर-रिवैया की सभी पुस्तकों को संकलित किया है। ३८५
- मबसूत शरीफ़ का संक्षिप्त पाठ। ३९३
- चौथी श्रेणी की संतान हेतु सही और विश्वसनीय नियम। ३९४

• नेक लोगों का इतिहास, संस्मरण और कहानियाँ।
• जिसने किसी को पवित्र नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अधिक ज्ञानी बताया, उसने उनकी शान में गुस्ताखी की। ३९५
• शैतान की संतति के संबंध में कुछ कथन। ३९६
• मेराज की रात पाँच समय की नमाज़ का फ़र्ज़ होना मुतवातिर हदीसों से सिद्ध है। ३९६
• हारूत और मारूत की घटना की वास्तविकता। ३९७
• इस बात का वर्णन कि क्या सैय्यदना गौस-ए-आज़म (रहमतुल्लाह अलैह) की पवित्र आत्मा ने मेराज की रात बुराक पर सवार होते समय पवित्र नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को कंधा दिया था या नहीं। ३९८
• क़ुरआन पर एराब (ज़ेर-ज़बर) किसने लगाए? ३९९
• हुसैन बिन मंसूर हल्लाज के"अनल हक़" (मैं सत्य हूँ) कहने की घटना। ४००
• क्या इलियास और ख़िज़्र (अलैहिमुस्सलाम) नबी हैं? ४०१
• हज़रत इलियास और हज़रत ख़िज़्र (अलैहिमुस्सलाम) दोनों प्रतिवर्ष हज हेतु जाते हैं, आबे-ज़मज़म पीते हैं और वही पूरे वर्ष हेतु पर्याप्त होता है। ४०१

فتاوی رضویہ - جلد ۲۶

صفحہ ۲۷ از ۶۱۳

- مکتوب بنام صدر الشریعہ مولانا امجد علی صاحب علیہ الرحمہ۔ ۳۷۸
- محققانہ جواب از اعلیحضرت فاضل بریلوی علیہ الرحمہ۔ ۳۷۸
- یہاں دو مسئلے ہیں: اول بحالت اکلاف بھی ولد الوارث کو ترجیح ہے یا نہیں۔ دوم اگر ہے تو قوتِ قرابت بھی مرجح ہے یا نہیں۔ ۳۷۸
- کتاب "حل المشکلات" مصنفہ ۹۶۲ھ کے مصنف مولانا فاضل شجاع بن نوراللہ الفتوی ہیں۔ ۳۷۹
- مختصر الفرائض ۱۲۴۱ھ اور زبدۃ الفرائض کے مصنفوں کا نام۔ ۳۷۹
- چند ضروری تنبیہات۔ ۳۸۱
- پہلی تنبیہ (اولاً) ۳۸۱
- ہدایہ میں کتاب الفرائض نہیں ہے حالانکہ اس کے ملحقات ثانی مختصر القدوری میں فرائض ہے۔ ۳۸۱
- دوسری تنبیہ (ثانیاً) ۳۸۱
- وہ شروح ہدایہ جن میں فرائض نہیں۔ ۳۸۱
- تیسری تنبیہ (ثالثاً) ۳۸۲
- کنز کی ایک عبارت پر بحث۔ ۳۸۲
- چوتھی تنبیہ (رابعاً) ۳۸۳
- پانچویں تنبیہ (خامساً) ۳۸۳

- بعد استواء درجہ تقدم ولاوارث کا حکم عام ہے۔ ۳۸۳
- چھٹی تنبیہ (سادساً) ۳۸۳
- متون وہ مختصرات ہیں کہ ائمہ حفظِ مذہب کے لئے لکھتے ہیں۔ ۳۸۴
- سراجیہ، منیہ اور اشباہ کا مرتبہ۔ ۳۸۴
- ساتویں تنبیہ (سابعاً) ۳۸۴
- امام سرخسی نے مبسوط میں تمام کتب ظاہر الروایہ کو جمع فرمایا ہے۔ ۳۸۵
- مبسوط شریف کا نص ملخص۔ ۳۹۳
- اولاد صنف رابع کا قانون صحیح و معتمد۔ ۳۹۴
- تاریخ و تذکرہ و حکایات صالحین
- جس نے کسی کو سرکار سے زیادہ علم والا بتایا اس نے سرکار کو گالی دی۔ ۳۹۵
- ذریتِ شیطان کے بارے میں چند اقوال۔ ۳۹۶
- شب معراج نماز پنجگانہ کی فرضیت احادیث متواترہ سے ثابت ہے۔ ۳۹۶
- ہاروت وماروت کے واقعہ کی حقیقت۔ ۳۹۷
- سید نا غوث اعظم رحمۃ اللہ علیہ کی روح اقدس نے شب معراج براق پر سوار ہونے کے وقت حضور کو کاندھا دیا یا نہیں، اس امر کا بیان۔ ۳۹۸
- قرآن پر اعراب کس نے لگائے۔ ۳۹۹
- حسین بن منصور حلاج کے انا الحق کہنے کا واقعہ۔ ۴۰۰
- کیا الیاس و خضر علیہا السلام نبی ہیں۔ ۴۰۱
- حضرت الیاس و خضر علیہا السلام دونوں ہر سال حج کے لئے تشریف لے جاتے ہیں، آب زم زم پیتے ہیں اور وہی سال بھر کے لئے کفایت کرتا ہے۔ ۴۰۱

Fatawa Razawiyya Volume 26

- Which saints adopted the profession of weaving and shoemaking? (402) | The holy demise occurred on Monday in Rabi-ul-Awwal. (415)
- Ruling on the one who denies the martyrdom of Imam Hussain (RA). (403) | Hajjat-ul-Wida' unanimously took place on Friday. (418)
- Treatise: Nutq al-Hilal bi-Arkh Wilad al-Habib wal-Wisaal (1317 AH) (405) | Nature of the difference in moon sighting in the Two Holy Harams. (421) (Correct date of the Prophet's birth and holy demise according to lunar months and years)
- Chapter One (405) | Consecutive months of 29 do not exceed three, and of 30 do not exceed four. (423)
- First Issue: In which month and date did the conception of the pure seed of the Master of the World (PBUH) occur? (405) | First Proof (424)
- Second Issue: What was the day? (406) | Second Proof (424)
- Third Issue: What was the duration of the noble pregnancy? (407) | Investigation through astronomy and science that the holy demise was on 13 Rabi-ul-Awwal, Monday, June 8, 632 AD. (426)
- Fourth Issue: What was the day of the noble birth? (408) | In some books, the birth date of the Holy Prophet (PBUH) is mentioned as 9 Rabi-ul-Awwal; is this correct and should Eid Milad be celebrated on 9 Rabi-ul-Awwal? (427)
- Fifth Issue: Which month was the noble birth? (408) | Famous among the majority is 12 Rabi-ul-Awwal, and according to astronomical tables and science, the birth date is 8 Rabi-ul-Awwal; 9 Rabi-ul-Awwal is not correct by any calculation. (427)
- How were months determined in the Pre-Islamic era (Jahiliyya)? (409) | The funeral prayer for the crying palm trunk (Ustun Hanana) was not performed, and its burial is mentioned in one narration. (428)
- The Holy Prophet's birth date according to the famous and preferred view is 12 Rabi-ul-Awwal. (411) | The incident of the Prophet's (PBUH) meeting with Dajjal and Hazrat Umar striking Dajjal with a sword is a lie and fabrication. (429)
- Sixth Issue: What was the Gregorian date and year for 12 Rabi-ul-Awwal? (414) | Answer to the question regarding Tabarani, the author of 'Iqd al-Farid, and the author of 'Khalal al-Ayyam'. (429)
- Chapter Two (414)

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

- किन औलिया ने बुनाई और जूता सिलने का पेशा अपनाया। (402) | विसाल-ए-अकदस रबी-उल-अव्वल में सोमवार के दिन हुआ। (415)
- इमाम हुसैन रज़ी अल्लाहु अन्हु की शहादत के मुन्किर (इनकार करने वाले) का हुक्म। (403) | हज्जतुल विदा सर्वसम्मति से जुमा (शुक्रवार) को हुआ। (418)
- रिसाला नुल्कुल हिलाल बि-अर्ज़ विलाद अल-हबीब वल-विसाल (1317 हिजरी) (405) | हरमैन तय्यबैन में चाँद देखने के मतभेद की स्थिति। (421) (हुज़ूर की विलादत-ए-मुबारका और विसाल-ए-अकदस की सही तारीख़ हिजरी साल के अनुसार)
- पहला अध्याय (405) | लगातार 29 के महीने तीन से ज़्यादा और 30 के चार से ज़्यादा नहीं होते। (423)
- पहला मसला: सैयदे आलम ﷺ का नुत्फ़ा-ए-ज़किया किस महीने और तारीख़ में ठहरा? (405) | पहली दलील (424)
- दूसरा मसला: दिन कौन सा था? (406) | दूसरी दलील (424)
- तीसरा मसला: मुद्दत-ए-हमल (गर्भावस्था की अवधि) कितनी थी? (407) | इल्मे तौकीत व हियत से इस बात की तहकीक कि विसाल-ए-अकदस 13 रबी-उल-अव्वल पीर के दिन, 8 जून 632 ईस्वी को हुआ। (426)
- चौथा मसला: विलादत-ए-शरीफ़ा का दिन कौन सा था? (408) | कुछ किताबों में नबी करीम ﷺ की विलादत की तारीख़ 9 रबी-उल-अव्वल दर्ज है, क्या यह सही है और क्या ईद-ए-मीलाद 9 रबी-उल-अव्वल को मनाई जाए? (427)
- पाँचवाँ मसला: विलादत-ए-शरीफ़ का महीना कौन सा था? (408) | जमहूर के नज़दीक मशहूर 12 रबी-उल-अव्वल है और इल्मे ज़ीजात व हियत के हिसाब से 8 रबी-उल-अव्वल विलादत की तारीख़ है, 9 रबी-उल-अव्वल किसी भी हिसाब से सही नहीं है। (427)
- ज़माना-ए-जाहिलियत में महीनों का निर्धारण किस तरह होता था? (409) | उस्तुन-ए-हनाना (रोने वाला खंभा) की नमाज़-ए-जनाज़ा नहीं पढ़ी गई और उसे दफ़नाने का ज़िक्र एक रिवायत में आया है। (428)

• हुज़ूर ﷺ की विलादत की तारीख़ मशहूर और राजेह (वरीयता प्राप्त) कॉल के मुताबिक़ 12 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ है। (411) | हुज़ूर अलैहिस्सलाम की दज्जाल के साथ मुलाक़ात और हज़रत उमर का दज्जाल को तलवार मारने की घटना झूठ और मनगढ़ंत है। (429)
• छठा मसला: 12 रबी-उल-अव्वल को ईस्वी तारीख़ और साल क्या था? (414) | तबरानी, अक्दुल फ़रीद के लेखक और ख़ललुल अय्याम के लेखक के बारे में सवाल का जवाब। (429)
• दूसरा अध्याय (414)

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

- حائکہ اور جوتا سینے کا پیشہ کن اولیاء نے اپنایا۔ (۴۰۲) | وصال اقدس ربیع الاول میں بروز دوشنبہ ہوا۔ (۴۱۵)
- شہادت امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے منکر کا حکم۔ (۴۰۳) | حجۃ الوداع بالا تفاق جمعہ کو ہوا۔ (۴۱۸)
- رسالہ نطق الھلال بارخ ولاد الحبیب والوصال (۱۳۱۷ھ) (۴۰۵) | حرمین طیبین میں رؤیتِ ہلال کے اختلاف کی کیفیت۔ (۴۲۱) (حضور کی ولادت مبارکہ اور وصال اقدس کی صحیح تاریخ باعتبار قمری ماہ و سال)
- فصل اول (۴۰۵) | متواترہ ۲۹ کے تین اور تیس کے چار مہینوں سے زیادہ نہیں ہوتے۔ (۴۲۳)
- مسئلہ اولیٰ: استقرار نطفہ زکیہ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کس ماہ و تاریخ میں ہوا۔ (۴۰۵) | دلیل اول (۴۲۴)
- مسئلہ ثانیہ: دن کیا تھا۔ (۴۰۶) | دلیل دوم (۴۲۴)
- مسئلہ ثالثہ: مدت حمل شریف کس قدر تھی۔ (۴۰۷) | علم توقیت وہیت سے اس بات کی تحقیق کہ وال اقدس ۱۳ ربیع الاول بروز دوشنبہ مطابق ۸ جون ۶۳۲ عیسوی کو ہوا۔ (۴۲۶)
- مسئلہ رابعہ: ولادت شریفہ کا دن کیا تھا۔ (۴۰۸) | کچھ کتابوں میں نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تاریخ ولادت ۹ ربیع الاول درج ہے کیا یہ صحیح ہے اور کیا عید میلاد ۹ ربیع الاول کو کی جائے۔ (۴۲۷)

- مسئلہ خامسہ: ولادت شریف کا مہینہ کون سا تھا۔ (۴۰۸) | مشہور عند الجمہور ۱۲ ربیع الاول اور علم زیجات وہیأت کے حساب سے ۸ ربیع الاول تاریخ ولادت ہے، ۹ ربیع الاول کسی حساب سے صحیح نہیں۔ (۴۲۷)
- زمانہ جاہلیت میں مہینوں کی تعیین کس طرح ہوتی تھی۔ (۴۰۹) | اسٹن حنانہ کی نماز جنازہ نہیں پڑھی گئی اور دفن کرنا ایک روایت میں آیا ہے۔ (۴۲۸)
- حضور کی تاریخ ولادت مشہور و راجح قول کے مطابق ۱۲ ربیع الاول شریف ہے۔ (۴۱۱) | حضور علیہ السلام کی دجال کے ساتھ ملاقات اور حضرت عمر کے دجال کو تلوار مارنے کا واقعہ جھوٹ اور افتراء ہے۔ (۴۲۹)
- مسئلہ سادسہ: ۱۲ ربیع الاول کو تاریخ وسنہ عیسوی کیا تھی۔ (۴۱۴) | طبرانی، صاحب عقد الفرید اور صاحب خلل ایام کے بارے میں سوال کا جواب۔ (۴۲۹)
- فصل دوم (۴۱۴)

Fatawa-e-Razvia | Volume 26

Page	Subject	Page	Subject
430	All statements regarding the caliphs of Shah Madar are baseless.	434	Question regarding the twelve Imams.
430	The revelation of Surah Al-Fatiha was not for any specific incident.	435	Hadrat Imam Baqir (RA) was conveyed the greetings of the Holy Prophet (PBUH) by Hadrat Jabir (RA).
430	The verses 'Innamā amwālukum wa awlādukum fitnatun' and 'Yā ayyuhalladhīna āmanū lā tulhikum amwālukum...' are general addresses; specific individuals are not intended.	435	What is meant by Imamat (Leadership/Imamship).
431	Whether Khidr (AS) is the master of land or sea.	436	Narrations of Siddiq-e-Akbar and Farooq-e-Azam (RA) in the Sihah (Six Authentic Books of Hadith) are very few.
431	And Idris (AS) is in the heavens.	436	Divine mercy has distributed roles: some serve words, some serve meanings, some achieve objectives, and some are led to the goal.
431	An incorrect narration regarding Hadrat Junaid Baghdadi (RA).	436	Imam Ahmad is a student of Imam Shafi'i.
431	A question about a narration found in some books of Sufism.	437	Imam Shafi'i is a student of the students of Imam-e-Azam.
432	Sayyiduna Ghous-e-Azam (RA) is certainly and definitely from the most eminent of the noble Sayyids.	437	Where are the shrines of Hadrat Ali al-Murtaza and Hadrat Khatoon-e-Jannat (RA)?
432		438	

Page	Subject
	The Rafidites of this age are apostate disbelievers.
433	Among the Rafidites, the criterion for being a Sayyid is 'Rafd' (rejection); they do not accept a Sunni as a Sayyid.
433	O Treatise 'Jam' al-Quran wa bi Azwat Uthman' (1322 AH)
434	(History of the compilation of the Quran and the reason for attributing it to Hadrat Uthman Ghani (RA))
439	The compilation and arrangement of the verses of the Great Quran and the completion and detailing of the Surahs took place during the sacred era of the Holy Prophet (PBUH) by divine command according to the description of Gabriel.
	The noble names of Hadrat Sayyiduna Ghous-e-Azam (RA).
438	The narration about Sarkar Ghous-e-Pak seeing Imam Ahmad in a dream is not authentic.
439	Sayyid Ahmad Kabir al-Rifa'i (RA) had no biological children.
439	Are all narrations about the martyrdom of Sayyiduna Imam Hussain (RA) weak?

फ़तावा रज़विया | जिल्द २६

पृष्ठ	विषय
४३०	शाह मदार के ख़लीफ़ाओं के बारे में तमाम बातें बे-बुनियाद हैं।
४३०	सूरह फ़ातिहा का नुज़ूल (अवतरण) किसी विशेष घटना के लिए नहीं है।
४३०	आयतें 'इन्नमा अमवालुकुम व औलादुकुम फ़ितनतुन' और 'या अय्युहल्लज़ीना आमनू ला तुलहिकुम अमवालुकुम...' आम संबोधन हैं; विशेष व्यक्ति अभिप्रेत नहीं हैं।
४३१	ख़िज़्र (अलैहिस्सलाम) थल के स्वामी हैं या जल के।
४३१	और इदरीस (अलैहिस्सलाम) आसमान पर हैं।
४३१	हज़रत जुनैद बग़दादी (रहमतुल्लाह अलैहि) के बारे में एक ग़लत रिवायत।
४३१	एक रिवायत के बारे में सवाल जो तसव्वुफ़ की कुछ किताबों में है।
४३२	

पृष्ठ	विषय
४३४	बारह इमामों के बारे में सवाल।
४३५	हज़रत इमाम बाक़िर (रज़ियल्लाहु अन्हु) को हज़रत जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम का सलाम पहुँचाया।
४३५	इमामत से क्या तात्पर्य है।
४३६	सहाह (छः प्रामाणिक हदीस ग्रंथों) में सिद्दीक़-ए-अकबर और फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की रिवायतें बहुत कम हैं।
४३६	ईश्वरीय कृपा ने हिस्से बाँट दिए हैं: कोई शब्दों की सेवा करता है, कोई अर्थों की, कोई उद्देश्यों की प्राप्ति करता है, और कोई वांछित लक्ष्य तक पहुँचाता है।
४३६	इमाम अहमद, इमाम शाफ़ई के शिष्य हैं।
४३७	इमाम शाफ़ई, इमाम-ए-आज़म के शिष्यों के शिष्य हैं।
४३७	

पृष्ठ	विषय
	सैयदुना ग़ौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) निश्चित रूप से सबसे प्रतिष्ठित सादात-ए-किराम में से हैं।
४३२	ज़माने के रवाफ़िज़ (राफ़िज़ी) काफ़िर और मुर्तद हैं।
४३३	राफ़िज़ियों के यहाँ सैय्यद होने का मापदंड 'रफ़्ज़' (इनकार) है; वे सुन्नी को सैय्यद नहीं मानते।
४३३	O रिसाला 'जमउल क़ुरआन व बि-अज़वति उस्मान' (१३२२ हिजरी)
४३४	(क़ुरआन जमा करने का इतिहास और हज़रत उस्मान ग़नी रज़ियल्लाहु अन्हु की ओर इसे मंसूब करने का कारण)
४३९	क़ुरआन-ए-अज़ीम का संकलन और आयतों की तरतीब, तथा सूरतों की पूर्णता और विवरण, हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पवित्र युग में ईश्वरीय आदेश से हज़रत जिब्रील के बयान के अनुसार संपन्न हुई।

पृष्ठ	विषय
	हज़रत अली मुर्तज़ा और हज़रत ख़ातून-ए-जन्नत (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के मज़ार कहाँ हैं।
४३८	हज़रत सैयदुना ग़ौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के मुबारक नाम।
४३८	सरकार ग़ौस-ए-पाक द्वारा इमाम अहमद को ख़्वाब में देखने वाली रिवायत सही नहीं है।
४३९	सैय्यद अहमद कबीर रिफ़ाई (रज़ियल्लाहु अन्हु) की कोई सगी (नस्ली) औलाद नहीं थी।
४३९	क्या सैयदुना इमाम हुसैन (रज़ियल्लाहु अन्हु) की शहादत के बारे में तमाम रिवायतें ज़ईफ़ (कमज़ोर) हैं।

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۴۳۰	شاہ مدار کے خلفاء کے بارے میں تمام باتیں بے سرو پا ہیں۔	۴۳۴	بارہ اماموں کے بارے میں سوال۔
۴۳۰	سورہ فاتحہ کا نزول کسی خاص واقعہ کے لئے نہیں۔	۴۳۵	حضرت امام باقر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو حضرت جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا سلام پہنچایا۔
۴۳۰	آیات انما اموالکم واولادکم فتنۃ اور یایھا الذین آمنوا لا تلھکم اموالکم ولا اولادکم عن ذکر اللہ سے خطاب عام ہے خاص اشخاص مراد نہیں ہیں۔	۴۳۵	امامت سے کیا مراد ہے۔
۴۳۱	خضر علیہ السلام مالکِ بری ہیں یا بحری۔	۴۳۶	صحاح میں صدیق اکبر و فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی روایات بہت کم ہیں۔
۴۳۱	اور لیس علیہ السلام آسمان پر ہیں۔	۴۳۶	رحمتِ الٰہی نے حصے تقسیم فرما دیئے ہیں کسی کو خدمتِ الفاظ، کسی کو خدمتِ

صفحہ	مضمون
۴۳۱	حضرت جنید بغدادی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کے بارے میں ایک غلط روایت۔
۴۳۱	ایک روایت کے بارے میں سوال جو بعض کتبِ تصوف میں ہے۔
۴۳۲	سیدنا غوثِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ یقیناً قطعاً اجل ساداتِ کرام سے ہیں۔
۴۳۲	روافض زمانہ کفار مرتدین ہیں۔
۴۳۳	رافضیوں کے یہاں معیارِ سیادت رفض ہے وہ سنی کو سید نہیں مانتے۔
۴۳۳	O رسالہ جمع القرآن وبہ عزوہ لعثمان (۱۳۲۲ھ)
۴۳۴	(جمع قرآن کی تاریخ اور حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی طرف اس کو منسوب کرنے کا سبب)
۴۳۶	امام احمد امام شافعی کے شاگرد ہیں۔
۴۳۷	امام شافعی امام اعظم کے شاگردوں کے شاگرد ہیں۔
۴۳۷	حضرت علی مرتضیٰ اور حضرت خاتون جنت رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے مزارات کہاں ہیں۔
۴۳۸	حضرت سیدنا غوثِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اسماءِ گرامی۔
۴۳۸	سرکار غوثِ پاک کے امام احمد کو خواب میں دیکھنے والی روایت صحیح نہیں۔
۴۳۹	سید احمد کبیر رفاعی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی صلبی اولاد نہیں تھی۔
۴۳۹	معانی، کسی کو تحصیلِ مقاصد اور کسی کو ایصال الی المطلوب۔

صفحہ مضمون

کیا سیدنا امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہ
کی شہادت کے بارے میں تمام روایات
ضعیف ہیں۔

قرآنِ عظیم کی جمع و ترتیب آیات و تکمیل
و تفصیل سُور زمانہ اقدس حضور پر نور
۴۳۹ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بامر الٰہی حسبِ
بیانِ جبرائیل واقع ہوئی۔

(Heading: Fatawa Razawiyya Volume 26)

Page	Subject	Page	Subject	Page
440	The Holy Quran was in the hearts of the companions, on papers, stones, bones, etc.; the entire Quran was not compiled into a volume.	440	Quranic verses were in the hands of Muslims in the same beautiful order as they were in the Preserved Tablet (Lawh-e-Mahfuz).	450
440	The Battle of Yamama and the compilation of the Holy Quran.	440	The Holy Quran was revealed over twenty-three years.	450
440	Upon the suggestion of Farooq-e-Azam, Siddiq-e-Akbar commanded Zaid bin Thabit to compile the Quran (may Allah be pleased with them).	440	The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself used to provide the order of the chapters (surahs) and verses.	450
440	Who kept the Quranic manuscripts?	440	The Wahhabi doubt, on which half of Wahhabism depends—that if someone does an action that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not do, does he know the interests of religion better than him? This was rejected by the consensus of the Sahaba.	452

Page	Subject
441	During the holy time of the Prophet (peace and blessings be upon him), every Arab tribe was allowed to recite in their own style and accent.
441	Commander of the Faithful Uthman Ghani (may Allah be pleased with him), after consulting Hazrat Ali Murtaza and other prominent companions (may Allah be pleased with them), made it obligatory for all people to recite according to the pure dialect of the Quraysh.
441	Uthman Ghani had copies of the manuscripts prepared and sent to various cities.
441	The Siddiqian manuscripts were preserved until the caliphate of Amir Muawiyah, then Marwan took them and tore them up.
442	Hazrat Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) is called "Jami al-Quran" because he had copies of the Siddiqian manuscripts made and sent to Islamic lands; otherwise, in reality, the Compiler of the Quran is Allah, the Lord of Honor Himself, and apparently the Prophet (peace and blessings be upon him). In terms of gathering it in one place, the first Compiler of the Quran is Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him). Narrations in support.

Page	Subject	Page
441	Regarding the compilation of the Quran, Hazrat Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) performed three tasks, due to which he is called "Jami al-Quran" (The Compiler of the Quran).	452
441	**Benefits of Exegesis (Tafsir) and Quranic Sciences**	
441	The reason for the revelation (Shan-e-Nuzul) of a verse.	453
441	Is the Hadith of Tha'labah authentic (Sahih), good (Hasan), weak (Da'if), or fabricated (Mawdu)?	453
442	Tha'labah bin Hatib was martyred in the Battle of Uhud, and Tha'labah bin Abi Hatib died during the Uthmani era.	454

Page	Subject	Page	Subject	Page
450	Answer to the question of why Hazrat Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) is called the Compiler of the Holy Quran.	450	God forbid, how can light and darkness coexist?	454

(शीर्षक: फ़तावा रज़विया जिल्द २६)

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
४४०	क़ुरान मजीद सहाबा के सीनों, कागजों, पत्थरों और हड्डियों आदि पर था, सारा क़ुरान संकलित नहीं था।	४४०	कुरान की आयतें मुसलमानों के हाथ में उसी सुंदर क्रम में थीं जिस क्रम में वे लौहे महफ़ूज़ में थीं।	४५०
४४०	यमामा का युद्ध और कुरान मजीद का संकलन।	४४०	कुरान मजीद तेईस वर्षों में उतरा।	४५०
४४०	फ़ारूक़े आज़म के सुझाव पर सिद्दीक़े अकबर ने ज़ैद बिन साबित को क़ुरान संकलित करने का आदेश दिया (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो)।	४४०	सूरतों और आयतों का क्रम स्वयं अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बताया करते थे।	४५०
४४०	कुरानी पांडुलिपियाँ किसके पास रहीं?	४४०	वहाबियों का यह संदेह जिस पर आधी वहाबियत टिकी है—कि जो काम अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने नहीं किया, क्या दूसरा उसे करने वाला उनसे ज़्यादा दीन के लाभ जानता है? इसे सहाबा के आम सहमति (इज्मा) से खारिज कर दिया गया।	४५२
४४१	हुज़ूर अलैहिस्सलाम के पवित्र समय में हर अरब क़बीले को अपनी शैली और लहजे में क़िरात (पाठ) की अनुमति थी।	४४१	क़ुरान के संकलन के संबंध में हज़रत उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने तीन कार्य किए जिसके कारण उन्हें "जामेउल क़ुरान" कहा जाता है।	४५२
४४१	अमीरुल मोमिनीन उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हज़रत अली मुर्तज़ा और अन्य प्रमुख सहाबा के परामर्श से सभी लोगों को विशुद्ध	४४१	**तफ़्सीर के लाभ और क़ुरान के विज्ञान**	

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
	कुरैश के लहजे के अनुसार पढ़ने के लिए पाबंद कर दिया।			
४४१	उस्मान ग़नी ने पांडुलिपियों की प्रतियाँ तैयार करवाईं और उन्हें विभिन्न शहरों में भेज दिया।	४४१	एक आयत के अवतरण का कारण (शाने नुज़ूल)।	४५३
४४१	सिद्दीकी पांडुलिपियाँ अमीर मुआविया के खिलाफत तक सुरक्षित थीं, फिर मरवान ने उन्हें लेकर फाड़ दिया।	४४१	षलबह की हदीस सही है या हसन या ज़ईफ़ या मौज़ू।	४५३
४४२	हज़रत उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) को सिद्दीकी पांडुलिपियों की प्रतियाँ करवाकर इस्लामी देशों में भेजने के कारण "जामेउल क़ुरान" कहा जाता है, अन्यथा वास्तव में कुरान का संकलनकर्ता स्वयं अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त है और ज़ाहिरी तौर पर हुज़ूर अलैहिस्सलाम हैं। और एक जगह इकट्ठा करने के लिहाज़ से सबसे पहले जामेउल कुरान सिद्दीक़े अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) हैं, समर्थन में हदीसें।	४४२	षलबह बिन हातिब ओहद की जंग में शहीद हुए और षलबह बिन अबी हातिब उस्मानी काल में मरे।	४५४
४५०	इस सवाल का जवाब कि हज़रत उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) को किस लिहाज़ से जामेउल क़ुरान मजीद कहते हैं।	४५०	हशा लिल्लाह, प्रकाश और अंधकार कैसे एक साथ हो सकते हैं।	४५४

(فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶)

مضمون	صفحہ
قرآن مجید صحابہ کے سینوں، کاغذوں، پتھروں اور ہڈیوں وغیرہ پر تھا سارا قرآن مجموع نہ تھا۔	۴۴۰
جنگ یمامہ اور تدوین قرآن مجید۔ فاروق اعظم کی تحریک پر صدیق اکبر نے	۴۴۰
زید بن ثابت کو جمع قرآن کا حکم دیا رضی اللہ تعالٰی عنہم۔	۴۴۰
قرآنی صحیفے کس کس کے پاس رہے۔	۴۴۰
	۴۴۱
آیات قرآنیہ اسی ترتیب جمیل پر مسلمانوں کے ہاتھ میں تھیں جس ترتیب سے لوح محفوظ میں تھیں۔	۴۵۰
قرآن مجید تئیس برس میں اترا۔ سورتوں اور آیتوں کی ترتیب	۴۵۰
خود رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بتا دیا کرتے تھے۔ وہابیہ کا یہ شبہ جس پر آدھی وہابیت کا دارو مدار ہے کہ جو فعل رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی	۴۵۰
علیہ وسلم نے نہ کیا دوسرا کیا ان سے زیادہ مصالح دین جانتا ہے کہ اسے کرے گا باجماع صحابہ مردود قرار پایا۔	۴۵۲
	۴۵۲

مضمون	صفحہ
حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے زمانہ اقدس میں ہر قوم عرب کو اپنے طرز و لہجہ میں قرآت کی اجازت تھی۔	
امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حضرت علی مرتضیٰ و دیگر اعیانِ صحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے مشورہ سے تمام لوگوں کو خالص لغت قریش کے مطابق پڑھنے کا پابند کر دیا۔	۴۴۱
عثمان غنی نے صحائف کی نقلیں تیار کرا کے مختلف شہروں میں بھیج دیں۔	۴۴۱
صحائف صدیقی خلافت امیر معاویہ تک محفوظ تھے پھر مروان نے لے کر چاک کر دیئے۔	۴۴۱
حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو صحائف صدیقی کی نقلیں کرا کے بلاد اسلام میں بھیجنے کی وجہ سے "جامع قرآن" کہا جاتا ہے ورنہ حقیقتہً جامع قرآن خود اللہ رب	۴۴۲
جمع قرآن کے سلسلے میں حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے تین کام کئے جس کی وجہ سے آپ کو "جامع القرآن" کہا جاتا ہے۔	
فوائد تفسیریہ و علوم قرآن	۴۴۱
ایک آیت کا شان نزول۔	۴۴۱
حدیث ثعلبہ صحیح ہے یا حسن یا ضعیف یا موضوع۔	۴۴۱
ثعلبہ بن حاطب غزوہ احد میں شہید ہوئے اور ثعلبہ بن ابی حاطب عہد عثمانی میں مرا۔	۴۴۲

صفحہ	مضمون صفحہ	صفحہ	مضمون صفحہ
	العزة اور بنظر ظاہر حضور علیہ الصلوة والسلام، اور ایک جگہ اجتماع کے لحاظ سے سب میں پہلے جامع القرآن صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہیں، تائید میں روایات۔		
۴۵۰	اس سوال کا جواب کہ حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو جامع قرآن مجید کس رو سے کہتے ہیں۔	۴۵۴	حاشا للہ نور و ظلمت کیونکر جمع ہو سکتے ہیں۔

Fatawa Razawiyya, Volume 26

- Difference between faith and hypocrisy (Iman and Nifaq) between Tha'labah bin Hatib and Tha'labah bin Abi Hatib. (Page 457) | Treatise: Al-Samsam 'ala Mushakkik fi Ayat al-'Ulum al-Arham (1315 AH). (Page 457)
- Pointing out some undesirable words in the translation of Shah Abdul Qadir Sahib. (Page 457) | (A sword to strike the neck of the person who doubts the verses related to the knowledge of the wombs). (Page 467)
- The excellence of the Quran translation by Sheikh Saadi Shirazi. (Page 458) | Exegesis and explanation of the verses concerning the wombs (Ayat-e-Arham). (Page 468)
- Explanation of the meaning of 'Aaleen'. (Page 459) | Knowing through any instrument whether the child in the womb is male or female is absolutely not contrary to the verses of 'Arham'. (Page 470)
- Detailed explanation of a verse where the attribute of Satan is mentioned as being from 'Aaleen'. (Page 459) | The difference between Divine knowledge and knowledge obtained through these modern instruments is based on several reasons. (Page 471)
- Whether Maryam bint Imran remained a virgin after the birth of Prophet Isa (peace be upon him). (Page 460) | Allah Almighty bestowed countless knowledges upon His beloved ones. (Page 472)
- How many abrogating (Nasikh) and abrogated (Mansukh) verses are in the Holy Quran. (Page 460) | Some signs of a child being male or female are known through instruments. (Page 475)
- Whether there was any other messenger between the Prophet (peace be upon him) and Prophet Isa (peace be upon him). (Page 460) | The knowledge of creation has no standing compared to the knowledge of the Creator. (Page 477)
- Sayyidah Maryam will be honored with marriage to the Master (Prophet Muhammad) in Paradise. (Page 460) | Explanation through an example. (Page 478)
- No prophet was sent between Prophet Isa and the Holy Prophet (peace be upon them). (Page 462) | Details of the corrupt beliefs of the Christians. (Page 481)
- "Uli al-Amr" (Those in authority) refers to the religious scholars. (Page 463) | Explicit insolence regarding the holy status of Prophet Lut and Prophet Dawud. (Page 483)

- The accursed Yazid is not among the "Uli al-Amr". (Page 463) | How the removal of opposites (irtifa'-e-naqizain) can be permissible in the blessed verse "He will neither die therein nor live". (Page 488)
- The meaning of the Hadith: "Whoever did not recognize the Imam of his time, his death will be that of ignorance (Jahiliyyah)". (Page 464) | Conceptual research on the word 'Rajfah' in "Falamma akhadhathum-ur-rajfatu". (Page 489)
- The word 'Doon' in the Arabic language encompasses ten meanings. (Page 464) |

फतावा रज़विया, खंड २६

- सअ़लबाह बिन हातिब और सअ़लबाह बिन अबी हातिब के बीच ईमान और निफाक (पाखंड) का अंतर। (पृष्ठ ४५७) | रिसाला अल-समसाम अला मुशक्ि क फी आयात अल-उलूम अल-अर्हाम (१३१५ हिजरी)। (पृष्ठ ४५७)
- शाह अब्दुल कादिर साहब के अनुवाद में कुछ नापसंद शब्दों की पहचान। (पृष्ठ ४५७) | (उस व्यक्ति की गर्दन पर काटने वाली तलवार जिसे उन आयतों के बारे में संदेह है जिनका संबंध इल्म-ए-अर्हाम से है)। (पृष्ठ ४६७)
- शेख सादी शीराज़ी के कुरान अनुवाद की खूबियाँ। (पृष्ठ ४५८) | अर्हाम (गर्भाशय) से संबंधित आयतों की व्याख्या और स्पष्टीकरण। (पृष्ठ ४६८)
- 'आ़लीन' के अर्थ की व्याख्या। (पृष्ठ ४५९) | किसी उपकरण के माध्यम से गर्भ में मौजूद बच्चे के बारे में यह जान लेना कि वह नर है या मादा, अर्हाम की आयतों के कतई विपरीत नहीं है। (पृष्ठ ४७०)
- एक आयत में शैतान की विशेषता 'आ़लीन' से होना बताई गई है, इसकी विस्तृत व्याख्या। (पृष्ठ ४५९) | ईश्वरीय ज्ञान और इन आधुनिक उपकरणों के माध्यम से प्राप्त ज्ञान के बीच अंतर के कई कारण हैं। (पृष्ठ ४७१)
- हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) के जन्म के बाद हज़रत मरियम बिन्ते इमरान कुंवारी थीं या नहीं। (पृष्ठ ४६०) | अल्लाह ताआला ने अपने प्रियजनों को असंख्य ज्ञान प्रदान किए। (पृष्ठ ४७२)
- कुरान मजीद में कितनी नासिख और कितनी मनसूख आयतें हैं। (पृष्ठ ४६०) | उपकरण के माध्यम से बच्चे के नर या मादा होने के कुछ संकेत ज्ञात हो जाते हैं। (पृष्ठ ४७५)
- हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और हज़रत ईसा (अलैहिमुस्सलाम) के बीच कोई और रसूल थे या नहीं। (पृष्ठ ४६०) | सृष्टि के ज्ञान की सृष्टिकर्ता के ज्ञान के सामने कोई हैसियत नहीं है। (पृष्ठ ४७७)
- हज़रत सैयदा मरियम जन्नत में सरकार (हुज़ूर) के निकाह-ए-अकदस से सम्मानित होंगी। (पृष्ठ ४६०) | एक उदाहरण के माध्यम से स्पष्टीकरण। (पृष्ठ ४७८)
- हज़रत ईसा और हुज़ूर (अलैहिमुस्सलाम) के बीच कोई नबी नहीं भेजे गए। (पृष्ठ ४६२) | ईसाइयों के भ्रष्ट अकीदों का विवरण। (पृष्ठ ४८१)

- 'उली अल-अम्र' से तात्पर्य उलेमा-ए-दीन हैं। (पृष्ठ ४६३) | हज़रत लूत और हज़रत दाऊद की पवित्र शान में स्पष्ट गुस्ताखी। (पृष्ठ ४८३)
- यज़ीद पलीद 'उली अल-अम्र' में से नहीं है। (पृष्ठ ४६३) | आयत-ए-करीमा "ला यमूतु फीहा वला यह्या" में विरोधाभासों का निवारण कैसे जायज़ हो सकता है। (पृष्ठ ४८८)
- इस हदीस का अर्थ कि "जिसने अपने समय के इमाम को नहीं पहचाना उसकी मृत्यु जाहिलियत की मौत होगी"। (पृष्ठ ४६४) | "फलम्मा अ़ख़ज़तहुमुर रजफ़त" में 'रजफ़ा' शब्द का वैचारिक शोध। (पृष्ठ ४८९)
- अरबी भाषा में 'दुन' शब्द दस अर्थों को समाहित करता है। (पृष्ठ ४६४) |

पृष्ठ ३१ / ६१३

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

- ثعلبہ بن حاطب اور ثعلبہ بن ابی حاطب کے درمیان ایمان ونفاق کا فرق۔ ۴۵۷ | رسالہ الصمصام علی مشکك في آية العلوم الارحام (۱۳۱۵ھ) ۴۵۷
- شاہ عبد القدیر صاحب کے ترجمہ میں بعض نا پسندیدہ الفاظ کی نشاندہی۔ ۴۵۷ | (اس شخص کی گردن پر کاٹنے والی تلوار جس کو ان آیتوں کے بارے میں شک ہے جن کا تعلق علم ارحام سے ہے) ۴۶۷
- شیخ سعدی شیرازی کے ترجمہ قرآن کی خوبی۔ ۴۵۸ | آیات ارحام کی تفسیر و تشریح۔ ۴۶۸
- عالمین کے معنی کی تشریح۔ ۴۵۹ | کسی آلہ کے ذریعہ پیٹ میں موجود بچہ کے بارے میں یہ جان لینا کہ یہ مذکر ہے یا مؤنث، آیات ارحام کے قطعاً منافی نہیں۔ ۴۷۰
- ایک آیت میں شیطان کی صفت "عالین" سے ہونا بیان کی گئی ہے اس کی تشریح منیب۔ ۴۵۹ | علم باری اور ان جدید آلات کے ذریعے حاصل علوم کے درمیان فرق چند وجوہ پر ہے۔ ۴۷۱
- بعد ولادت حضرت عیسیٰ علیہ السلام حضرت مریم بنت عمران باکرہ تھیں یا نہیں۔ ۴۶۰ | اللہ تعالیٰ نے اپنے محبوبوں کو بے شمار علوم عطا فرمائے۔ ۴۷۲
- قرآن مجید میں ناسخ آیتیں کتنی ہیں اور منسوخ کتنی۔ ۴۶۰ | آلہ کے ذریعہ بچے کے مذکر و مؤنث ہونے کی کچھ نشانیاں معلوم ہو جاتی ہیں۔ ۴۷۵
- آنحضرت اور حضرت عیسیٰ علیہما الصلوۃ والسلام کے درمیان کوئی اور رسول تھے یا نہیں۔ ۴۶۰ | خالق کے مقابل مخلوق کے علم کی کوئی حیثیت ہی نہیں۔ ۴۷۷

- حضرت سیدہ مریم جنت میں سرکار کے نکاح اقدس سے مشرف ہوں گی۔ ۴۶۰ | ایک مثال کے ذریعہ وضاحت۔ ۴۷۸
- حضرت عیسیٰ اور حضور علیہما السلام کے درمیان کوئی نبی مبعوث نہیں ہوئے۔ ۴۶۲ | نصاری کے عقائد فاسدہ کی تفصیل۔ ۴۸۱
- اولی الامر سے مراد علماء دین ہیں۔ ۴۶۳ | لوط علیہ السلام و داؤد کی شان اقدس میں صریح گستاخی۔ ۴۸۳
- یزید پلید علیہ مایتستحقہ اولی الامر میں سے نہیں۔ ۴۶۳ | آیت کریمہ "لا یموت فیھا ولا یحیی" میں ارتفاع نقیضین کیونکر جائز ہو سکتا ہے۔ ۴۸۸
- اس حدیث کا مطلب کہ "جس نے امام وقت کو نہ پہچانا اس کی موت جاہلیت پر ہوگی"۔ ۴۶۴ | "فلما اخذتھم الرجفة" میں رجفہ کی معنوی تحقیق۔ ۴۸۹
- "دون" عربی زبان میں دس معنی پر مشتمل ہے۔ ۴۶۴ |

Fatawa Ridawiyya Volume 26

Topic	Page	Topic	Page
Answer to a question regarding a tafsiri (interpretative) saying.	489	Arrangement and compilation of religious books according to the era.	502
The division into parts (Parahs) was not done by Amir al-Mu'minin 'Uthman Ghani (R.A), nor by any Sahabi (companion), nor by any Tabi'i (successor). It is unknown who started it; it is a very recent occurrence.	492	For new issues arising due to changing times, the authority of authentic scholars of that era is sufficient.	502
When were the diacritical marks (A'raab) placed on the Holy Quran?	493	The practice of reciting Salat-o-Salam after the Adhan began in 781 AH.	503
Answer to a question about Tafsir-e-Qadri.	493	The name of Quran and Hadith from the mouths of Wahhabis is merely to appease the common people.	504
Gatherings and assemblies (Milad, Giyarwin Sharif, etc.)	-	Non-conformists (Ghair-Muqallideen) are followers of whims.	504
Treatise: Iqamat al-Qiyamah 'ala Ta'in al-Qiyam li-Nabi Tihamah (1298 AH)			
(Proof of standing in respect during the mention of birth in Milad and a strong rebuttal of deniers)	495	According to Wahhabis, Imams, Sahabis, Prophets, and even God Himself are polytheists (Mushrik). Allah forbid.	504
Two points mandatory to be informed.	497	Standing during the mention of the birth has been established and accepted for hundreds of years in Islamic lands, especially in the holy cities (Haramayn).	504
First Point	497	Imam Subki and many scholars stood up during the mention of	505

Topic	Page
Two blessed laws for understanding the Holy Quran.	498
First Law.	498
Second Law.	498
Incidents/events are endless.	500
In every era, one group from the great majority (Sawad-e-A'zam) will remain on the truth.	500
the birth and praise of the Master (Peace be upon Him).	
Even non-conformist Wahhabis unanimously consider Imam Subki a great Imam.	506
According to the great scholar Ja'far 'Alawi Madani, standing is recommended (Mustahab), and the consensus of the Ummah cannot be on misguidance.	507
Celebrating the night of birth, reciting Milad Sharif, and feeding attendees are all part of honoring the Prophet.	509
During the mention of the birth, the sacred soul of the Prophet (Peace be upon Him) manifests.	511

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
एक तफ़्सीरी क़ौल के हवाले के बारे में सवाल का जवाब।	489	ज़माना के एतबार से कुतुब-ए-दीनिया की तरतीब व तस्नीफ़।	502
पारों पर तक़्सीम अमीर-उल-मोमिनीन उस्मान ग़नी रज़ियल्लाहु अन्हु ने न की, न किसी सहाबी ने न किसी ताबेई ने, मालूम नहीं इसकी इब्तिदा किसने की, यह बहुत हादिस है।	492	हवादिस-ए-ज़माना के एतबार से नौपैदा मसाइल में इस ज़माने के मुस्तनद उलमा की सनद काफ़ी है।	502
कुरान मजीद पर एराब कब लगाए गए।	493	अज़ान के बाद अस्सलातो वस्सलात का आग़ाज़ 781 हिजरी में हुआ।	503
तफ़्सीर क़ादरी के बारे में एक सवाल का जवाब।	493	वहाबिया के मुँह से कुरान व हदीस का नाम महज़ बराए तस्कीन-ए-अवाम है।	504
महफ़िल व मजालिस (मिलाद व ग्यारहवीं शरीफ़ वग़ैरा)	-	ग़ैर मुक़ल्लिदीन अहल-ए-हवा हैं।	504
रिसाला इकामतुल कियामह अला ताइनिल कियाम ली-नबी तिहामा (1298 हिजरी) (महफ़िल-ए-मिलाद में बवक़्त ज़िक्र-ए-विलादत कियाम ताज़ीमी का सुबूत और मुनकिरीन का रद-ए-बलीग़)	495	वहाबिया के नज़दीक अइम्मा, सहाबा, अम्बिया बल्कि ख़ुद ख़ुदा भी मुशरिक है। मआज़ अल्लाह।	504
दो मुक़ाम वाजिब-उल-एलाम।	497	ज़िक्र-ए-विलादत के वक़्त कियाम सदहा साल से बिलाद-ए-इस्लाम बल्कि हरमैन तय्यिबीन में मुक़र्रर व मक़बूल है।	504
मुक़ाम अव्वल	497		505

विषय	पृष्ठ
कुरान करीम समझने के लिए दो मुबारक क़ानून।	498
क़ानून अव्वल।	498
क़ानून दोयम।	498
हवादिस ग़ैर मुतनाही हैं।	500
हर ज़माना में एक गिरोह सवाद-ए-आज़म हक़ पर रहेगा।	500
पृष्ठ 32 का 613	

विषय	पृष्ठ
इमाम सुबकी और कसीर उलमा ने बवक़्त ज़िक्र-ए-विलादत व मदह-ए-सरकार कियाम फ़रमाया।	
ग़ैर मुक़ल्लिद वहाबिया भी इमाम सुबकी को बिल-इज्मा इमाम-ए-जलील मानते हैं।	506
फ़ाज़िल-ए-अजल जाफ़र अलवी मदनी के नज़दीक कियाम मुस्तहब है और उम्मत का इज्मा गुमराही पर नहीं हो सकता।	507
शब-ए-विलादत ख़ुशी मनाना और मिलाद शरीफ़ पढ़ना हाज़िरीन को खाना खिलाना यह सब ताज़ीम-ए-रसूल से है।	509
ज़िक्र-ए-विलादत के वक़्त रूह-ए-अक़दस हुज़ूर जलवा फ़रमा होती है।	511

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

موضوع	صفحہ
ایک تفسیری قول کے حوالے کے بارے میں سوال کا جواب۔	۴۸۹
پاروں پر تقسیم امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے نہ کی ، نہ کسی صحابی نے نہ کسی تابعی نے ، معلوم نہیں اس کی ابتداء کس نے کی ، یہ بہت حادث ہے۔	۴۹۲
قرآن مجید پر اعراب کب لگائے گئے ۔	۴۹۳
تفسیر قادری کے بارے میں ایک سوال کا جواب۔	۴۹۳
محافل و مجالس (میلاد و گیارہویں شریف وغیرہ) رسالہ اقامة القيامة على طاعن القيام لنبي تهامه (۱۲۹۸ھ)	-
(محفل میلاد میں بوقت ذکر ولادت قیام تعظیمی کا ثبوت اور منکرین کا رد بلیغ)	۴۹۵
زمانہ کے اعتبار سے کتب دینیہ کی ترتیب و تصنیف۔	۵۰۲
حوادث زمانہ کے اعتبار سے نوپید مسائل میں اس زمانے کے مستند علماء کی سند کافی ہے۔	۵۰۲
اذان کے بعد الصلوٰۃ و السلام کا آغاز ۷۸۱ھ میں ہوا۔	۵۰۳
وہابیہ کے منہ سے قرآن و حدیث کا نام محض برائے تسکین عوام ہے۔	۵۰۴
غیر مقلدین اہل ہوا ہیں۔	۵۰۴
	۵۰۴

موضوع	صفحہ
دو مقام واجب الاعلام۔	۴۹۷
مقام اول	۴۹۷
قرآن کریم سمجھنے کے لئے دو مبارک قانون۔	۴۹۸
قانون اول۔	۴۹۸
قانون دوم۔	۴۹۸
وہابیہ کے نزدیک ائمہ ، صحابہ ، انبیاء بلکہ خود خدا بھی مشرک ہے۔ معاذ اللہ۔	
ذکر ولادت کے وقت قیام صدہا سال سے بلاد اسلام بلکہ حرمین طیبین میں مقرر و مقبول ہے۔	۵۰۴
امام سبکی اور کثیر علماء نے بوقت ذکر ولادت و مدح سرکار قیام فرمایا۔	۵۰۵
غیر مقلد وہابیہ بھی امام سبکی کو بالاجماع امام جلیل مانتے ہیں۔	۵۰۶
فاضل اجل جعفر علوی مدنی کے نزدیک قیام مستحب ہے اور امت کا اجماع گمراہی پر نہیں ہوسکتا۔	۵۰۷
شب ولادت خوشی منانا اور میلاد شریف پڑھنا حاضرین کو	۵۰۹

موضوع	صفحہ
حوادث غیر متناہی ہیں۔	۵۰۰
ہر زمانہ میں ایک گروہ سواد اعظم حق پر رہے گا۔	۵۰۰
کھانا کھلانا یہ سب تعظیم رسول سے ہے۔	۵۱۱
ذکر ولادت کے وقت روح اقدس حضور جلوہ فرما ہوتی ہے۔	۵۱۱

Fatawa Rizvia | Volume 26

Topic	Page	Topic	Page
This standing (Qiyam) has been inherited among the Imams.	512	Evidence is required for prohibition and dislike.	526
Proof of standing from Ihya-ul-Uloom.	514	Second point.	528
Description of types of innovation (Bid'at).	515	Reasoning from generalities and absolute terms has been common from the Companions until today.	528
One who denies the gathering (Majlis) and standing (Qiyam) is an innovator.	516	Whatever Sharia has called praiseworthy will always remain praiseworthy unless a specific prohibition comes from specific Sharia.	528
Hadith: "Whatever Muslims consider good is good."	516	The goodness of absolute remembrance of God (Dhikr-e-Ilahi) is proven from Quran and Hadith.	528
Fatwa regarding the recommendability (Istihbab) of Milad and Qiyam on which there are seals of thirty scholars.	516	Proof for every single detail from Sharia is not necessary.	528
Multiple Fatwas of the scholars of the Two Holy Cities (Haramain).	516	It is forbidden to remember God with the tongue while sitting in the toilet.	528
Fatwas of scholars from twenty countries.	521	Commentary on "Wa rafa'na laka dhikrak" (And we raised high your fame).	530
Following the Great Majority (Sawad-e-Azam) is proven from Hadith.	522	The remembrance of Muhammad Mustafa ﷺ is exactly the remembrance of God.	530
Honoring the mention of the Messenger is like honoring the Messenger.	523	The noble birth of the Master of "Lawlaak" ﷺ is the origin of all blessings.	530

Topic	Page
A refined anecdote.	524
Even the top Hadith scholars of the Wahhabis have declared Qiyam as commendable.	524
Second section.	525
Some summary points.	525
First point.	525
Permissibility is the original state of things.	525
To honor and revere the Prophet ﷺ is the faith of a Muslim.	530
Due to the general application of verses on honoring the Messenger of Allah ﷺ, whichever way it is done, it will remain good and praiseworthy.	531
It is forbidden to prostrate before the Holy Prophet ﷺ.	531
It is forbidden to take the name of the Prophet ﷺ instead of Takbir at the time of slaughtering.	531
Admonition.	531
Let alone the successors (Tabi'in) and their successors, the goodness of the gathering and standing is proven from the Quran itself.	531

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
यह क़ियाम इमामों के बीच विरासत में चला आ रहा है।	५१२	हुरमत और कराहत के लिए दलील दरकार है।	५२६
इह्या-उल-उलूम से क़ियाम का सुबूत।	५१४	दूसरा नुक्ता।	५२८
बिदअत की अक्साम का बयान।	५१५	उमूम व इतलाक़ से इस्तिदलाल सहाबा से लेकर आज तक शाया है।	५२८
मजलिस व क़ियाम का मुनकिर बिदअती है।	५१६	जिस बात को शरअ ने महमूद फ़रमाया वह हमेशा महमूद रहेगी जब तक किसी सूरते-ख़ासा की मुमानअत ख़ास शरअ से न आ जाए।	५२८
हदीस पाक कि "जिस चीज़ को मुसलमान नेक जानें वह नेक है"।	५१६	मुतलक़ ज़िक्रेइलाही की ख़ूबी क़ुरआन व हदीस से साबित है।	५२८
मीलाद व क़ियाम से मुतअल्लिक़ इस्तिहबाब का फ़तवा जिस पर तीस उलमा की मुहरें हैं।	५१६	हर हर ख़ुसूसियत का सुबूत शरअ से ज़रूरी नहीं।	५२८
उलमा-ए-हरमैन के मुतअद्दद फ़तावा।	५१६	पाख़ाना में बैठकर ज़बान से यादे-इलाही करना ममनूअ है।	५२८
बीस ममालिक के उलमा के फ़तावा।	५२१	'व रफ़ाना लका ज़िकरका' की तफ़्सीर।	५३०
सवादे-आज़म की पैरवी करना हदीस शरीफ़ से साबित है।	५२२	मुहम्मद मुस्तफ़ा ﷺ की याद ब-ऐनहि ख़ुदा की याद है।	५३०
ज़िक्रेरसूल की ताज़ीम मिस्ल ताज़ीमे-रसूल है।	५२३	विलादते-अक़दस साहबे-लौलाक ﷺ तमाम नेमतों की असल है।	५३०
लतीफ़ा नज़ीफ़ा।	५२४	नबी ﷺ की ताज़ीम व तौक़ीर मुसलमान का ईमान है।	५३०

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
ख़ुद वहाबिया के उम्दतुल मुहद्दिसीन भी क़ियाम को मुस्तहब क़रार दे चुके।	५२४	ब-वजह इतलाक़ेआयात ताज़ीमे-रसूलुल्लाह ﷺ जिस तरीक़े से की जाए हुस्न व महमूद रहेगी।	५३१
मुक़ामे-दोम।	५२५	हुज़ूरे-अक़दस ﷺ को सजदा करना ममनूअ है।	५३१
चंद इजमाली नुक्ते।	५२५	ज़बह के वक़्त तकबीर की बजाए हुज़ूर अलैहिस-सलातु वस-सलाम का नाम लेना ममनूअ है।	५३१
पहला नुक्ता।	५२५	तन्बीह।	५३१
अस्ले-अशिया में इबाहत है।	५२५	ताबेईन व तब-ए-ताबेईन तो दरकिनार ख़ुद क़ुरआन मजीद से मजलिस व क़ियाम की ख़ूबी साबित है।	५३१

पृष्ठ ३३/६१३

موضوع	صفحہ
یہ قیام ائمہ کے درمیان متوارث چلا آیا ہے۔	۵۱۲
احیاء العلوم سے قیام کا ثبوت۔	۵۱۴
بدعت کی اقسام کا بیان۔	۵۱۵
مجلس و قیام کا منکر بدعتی ہے۔	۵۱۶
حدیث پاک کہ "جس چیز کو مسلمان نیک جانیں وہ نیک ہے"۔	۵۱۶
میلاد و قیام سے متعلق استحباب کا فتویٰ جس پر تیس علماء کی مہریں ہیں۔	۵۱۶
علماء حرمین کے متعدد فتاویٰ۔	۵۱۶
حرمت و کراہت کے لئے دلیل درکار ہے۔	۵۲۶
دوسرا نکتہ۔	۵۲۸
عموم واطلاق سے استدلال صحابہ سے لے کر آج تک شائع ہے۔	۵۲۸
جس بات کو شرع نے محمود فرمایا وہ ہمیشہ محمود رہے گی جب تک کسی صورتِ خاصہ کی ممانعت خاص شرع سے نہ آجائے۔	۵۲۸
مطلق ذکر الٰہی کی خوبی قرآن وحدیث سے ثابت ہے۔	۵۲۸
ہر ہر خصوصیت کا ثبوت شرع سے ضروری نہیں۔	۵۲۸
پاخانہ میں بیٹھ کر زبان سے یاد الٰہی کرنا ممنوع ہے۔	۵۲۸

موضوع	صفحہ
بیس ممالک کے علماء کے فتاویٰ۔	۵۲۱
سواد اعظم کی پیروی کرنا حدیث شریف سے ثابت ہے۔	۵۲۲
ذکر رسول کی تعظیم مثل تعظیم رسول ہے۔	۵۲۳
لطیفہ نظیفہ۔	۵۲۴
خود وہابیہ کے عمدۃ المحدثین بھی قیام کو مستحب قرار دے چکے۔	۵۲۴
مقام دوم۔	۵۲۵
چند اجمالی نکتے۔	۵۲۵
پہلا نکتہ۔	۵۲۵
اصل اشیاء میں اباحت ہے۔	۵۲۵
و رفعنا لک ذکرک کی تفسیر۔	۵۳۰
محمد مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی یاد بعینہ خدا کی یاد ہے۔	۵۳۰
ولادت اقدس صاحب لولاک صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تمام نعمتوں کی اصل ہے۔	۵۳۰
نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم و توقیر مسلمان کا ایمان ہے۔	۵۳۰
بوجہ اطلاق آیات تعظیم رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جس طریقے سے کی جائے حسن و محمود رہے گی۔	۵۳۱
حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو سجدہ کرنا ممنوع ہے۔	۵۳۱
ذبح کے وقت تکبیر کی بجائے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا نام لینا ممنوع ہے۔	۵۳۱
تنبیہ۔	۵۳۱
تابعین و تبع تابعین تو درکنار خود قرآن مجید سے مجلس و قیام کی خوبی ثابت ہے۔	۵۳۱

Fatawa Razawiya Volume 26

Topic	Page	Topic	Page
Third point.	531	A matter should be good in itself, even if a religious leader hasn't done it.	540
Fourth point.	532	The story of the compilation of the Quran.	540
Legally and rationally, time has no control over the rulings of Sharia or the praise and condemnation of any action.	532	Tenth point.	542
The emergence of something new is not a cause for dislike (karahat).	532	Eleventh point.	543
Many innovations (Bid'ah) are recommended or even obligatory.	532	An action indicates permissibility, but the absence of an action never implies prohibition.	543
Imam Ghazali says that not every innovation is bad.	532	Twelfth point.	544
Types of innovation (Bid'ah).	533	Thirteenth point.	545
Fifth point.	534	Fourteenth point.	545
It is not proven from "The best of generations is my generation" that every innovation is misguidance.	534	Whatever matter has more involvement in honoring the Holy Prophet is better.	546
Religious scholars are never the source or manifestation of evil at any time.	535	A few examples of matters that arose concerning respect and etiquette.	546
Sixth point.	535	First example	547
The praise for an era and its aftermath in Hadiths does not necessitate that the innovations of that era are good.	536	Second example	548
Shah Waliullah Muhaddith Dehlavi and the meaning of the Hadith "The best of generations is my generation".	536	Imam Malik would not ride a mount in Medina.	548

Topic	Page	Topic	Page
Meaning of 'Qarn' (Generation/Century).	536	Third example	548
Seventh point.	537	Fourth example	548
A group of the Ummah of the Prophet (peace and blessings be upon him) will always remain firm on Allah's command.	538	Fifth example	548
Eighth point.	539	Sixth example	549
The statements of the Companions themselves bear witness that existence in our times is not evidence of being good (khair).	539	Seventh example	549
Ninth point.	540	Verifications of the Ulema: Maulana Irshad Husain Sahib Rampuri.	550

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
तीसरा नुक्ता।	531	बात अपने आप में अच्छी होनी चाहिए, भले ही धार्मिक नेताओं ने उसे न किया हो।	540
चौथा नुक्ता।	532	कुरान के संकलन की कहानी।	540
शरिया और तर्क के अनुसार, समय का शरिया के नियमों या किसी कार्य की प्रशंसा या निंदा पर कोई नियंत्रण नहीं है।	532	दसवाँ नुक्ता।	542
किसी नई चीज़ का उभरना नापसंदगी (कराहत) का कारण नहीं है।	532	ग्यारहवाँ नुक्ता।	543
कई नवाचार (बिदअत) मुस्तहब (पसंदीदा) या यहाँ तक कि अनिवार्य (वाजिब) होते हैं।	532	कार्य करना अनुमति का संकेत देता है, लेकिन कार्य न करना कभी भी निषेध का संकेत नहीं देता।	543
इमाम गज़ाली कहते हैं कि हर नवाचार बुरा नहीं होता।	532	बारहवाँ नुक्ता।	544
नवाचार (बिदअत) के प्रकार।	533	तेरहवाँ नुक्ता।	545
पाँचवाँ नुक्ता।	534	चौदहवाँ नुक्ता।	545
"सबसे अच्छा युग मेरा युग है" से यह सिद्ध नहीं होता कि हर नवाचार पथभ्रष्टता है।	534	जिस बात में हुज़ूर के सम्मान का अधिक स्थान हो, वह बेहतर है।	546
धार्मिक विद्वान किसी भी समय बुराई के स्रोत या प्रकटीकरण नहीं होते।	535	सम्मान और शिष्टाचार के संबंध में उत्पन्न हुए कुछ मामलों के उदाहरण।	546
छठा नुक्ता।	535	पहला उदाहरण	547
हदीसों में किसी युग की प्रशंसा का अर्थ यह नहीं है कि उस युग के नवाचार भी अच्छे हों।	536	दूसरा उदाहरण	548

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
शाह वलीउल्लाह मुहद्दिस देहलवी और हदीस "खैरुल कुरून करनी" का अर्थ।	536	इमाम मालिक मदीना में सवारी पर नहीं बैठते थे।	548
'क़र्न' (युग) का अर्थ।	536	तीसरा उदाहरण	548
सातवाँ नुक्ता।	537	चौथा उदाहरण	548
हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की उम्मत का एक समूह हमेशा अल्लाह के आदेश पर अडिग रहेगा।	538	पाँचवाँ उदाहरण	548
आठवाँ नुक्ता।	539	छठा उदाहरण	549
सहाबा के कथन स्वयं इस बात के साक्षी हैं कि हमारे समय में होना अच्छा होने का प्रमाण नहीं है।	539	सातवाँ उदाहरण	549
नौवाँ नुक्ता।	540	विद्वानों का सत्यापन: मौलाना इर्शाद हुसैन साहब रामपुरी।	550

عنوان صفحہ		عنوان صفحہ	
تیسرا نکتہ۔	۵۳۱	بات فی نفسہ اچھی ہونی چاہئے خواہ پیشوائے دین نے نہ کی ہو۔	۵۴۰
چوتھا نکتہ۔	۵۳۲	جمعِ قرآن کا قصہ۔	۵۴۰
شرعاً و عقلاً کسی طرح زمانے کو احکام شرع یا کسی فعل کی تحسین و تقبیح پر قابو نہیں۔	۵۳۲	دسواں نکتہ۔	۵۴۲
کسی چیز کا نو پیدا ہونا موجب کراہت نہیں۔	۵۳۲	گیارہواں نکتہ۔	۵۴۳
بہتیری بدعتیں مستحب بلکہ واجب ہوتی ہیں۔	۵۳۲	فعل جواز پر دلالت کرتا ہے لیکن عدم فعل ہرگز ممانعت پر دال نہیں۔	۵۴۳
امام غزالی فرماتے ہیں کہ ہر بدعت بری نہیں۔	۵۳۲	بارہواں نکتہ۔	۵۴۴
اقسامِ بدعت۔	۵۳۳	تیرہواں نکتہ۔	۵۴۵
پانچواں نکتہ۔	۵۳۴	چودھواں نکتہ۔	۵۴۵
خیر القرونِ قرنی سے ہر گز ہر بدعت کا گمراہی ہونا ثابت نہیں۔	۵۳۴	جس بات کو حضور کی تعظیم میں زیادہ دخل ہو وہ بہتر ہے۔	۵۴۶
	۵۳۵		۵۴۶

عنوان	صفحہ
علماءِ دین کسی وقت میں مصدر و مظہر شر نہیں ہوتے۔	
چھٹا نکتہ۔	۵۳۵
کسی زمانے کی تعریف اور اس کے مابعد کا احادیث میں مذکور ہونا اس کو مستلزم نہیں کہ اس زمانے کے محدثات خیر ٹھہریں۔	۵۳۶
شاہ ولی اللہ محدث دہلوی اور معنی حدیث "خیر القرون قرنی"۔	۵۳۶
قرن کا معنی۔	۵۳۶
ساتواں نکتہ۔	۵۳۷
حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی امت کا ایک گروہ ہمیشہ خدا کے حکم پر قائم رہے گا۔	۵۳۸
آٹھواں نکتہ۔	۵۳۹
صحابہ کے اقوال اس بات پر خود شاہد ہیں کہ ہمارے زمانے میں ہونا خیر ہونے کی دلیل نہیں۔	۵۳۹
نواں نکتہ۔	۵۴۰
چند مثالیں ان امور کی جو دربارہ تعظیم و آداب حادث ہوئے۔	
مثالِ اول	۵۴۷
مثالِ دوم	۵۴۸
امام مالک مدینے میں سواری پر سوار نہ ہوتے۔	۵۴۸
مثالِ سوم	۵۴۸
مثالِ چہارم	۵۴۸
مثالِ پنجم	۵۴۸
مثالِ ششم	۵۴۹
مثالِ ہفتم	۵۴۹
تصدیقات علماء کرام: مولانا ارشاد حسین صاحب رامپوری۔	۵۵۰

Fatawa Rizwia Volume 26

551 | Maulana Abdul Qadeer Sahib, lover of the Prophet, of Badaun Shah Badruddin Madar Sahib is among the great saints. | 559 551 | Maulana Abdul Muqtadir Sahib Our master, Ghaus-e-Azam, is the Helper of Helpers until the appearance of Imam Mahdi, and his foot is on the necks of all saints. | 559 552 | Maulana Salamatullah Sahib of Rampur and other scholars. Inferring from Shah Waliullah Sahib's book that the Holy God manifests in the form of a spiritual guide (Pir) is a misunderstanding. | 562 553 | Standing during the Noble Mawlid with folded hands is better, just as the rule during presence at the Illuminated Tomb. What is the right of the spiritual guide (Pir)? | 562 553 | When is standing for Mawlid recommended, when Sunnah, and when obligatory? Can a Sheikh initiate his own wife into allegiance? | 563 553 | The legal ruling regarding modern-day Mawlid celebrations with decorations and arrangements. Difference between a miracle (Karamat) and spiritual grace (Faiz). | 564 --- | Sufism, spiritual paths, and the etiquette of allegiance and the master-disciple relationship. Allegiance in absentia is possible. | 565 555 | The levels of guided people in love. Hazrat Ghaus-e-Azam is the master of saints; calling Hazrat Shah Madar superior to him is ignorance. | 566 556 | First Level (Lowest). It is necessary for allegiance that the Pir meets four specific conditions. | 566 556 | Level of boiling love and envy. Allegiance is not forced; it can occur without parental permission. | 567 556 | Second Level (Middle). If a Pir does not meet the necessary conditions, then leaving him and pledging allegiance to another is permissible. | 568 556 | Level of annihilation of will in the Beloved. Allegiance via correspondence is also permissible. | 568 556 | Third Level (Highest). True devotion is an act of the heart. | 568 556 | Level of annihilation in the Beloved. The noble Qadri family is superior to all other families. | 568 557 | The lineage of allegiance of Madar Sahib is not active; it was initiated among elders merely for blessings. Our master, Ghaus-e-Azam, is the Pole of Guidance. | 568 557 | The Qadri order is the best of all spiritual lineages. If a leaf or tree stops its glorification due to negligence or an animal is slaughtered, is its resumption of glorification after the punishment for negligence established or not? | 569 558 | Difference between a disciple (Mureed) and a seeker (Talib).

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

551 | मौलाना अब्दुल क़दीर साहब मुहिब्बे रसूल बदायूँनी शाह बदरुद्दीन मदार साहब अकाबिर औलिया में से हैं। | 559 551 | मौलाना अब्दुल मुक़्तदिर साहब सैयदुना गौस-ए-आज़म इमाम मेहदी के ज़ुहूर तक गौस-उल-अग़वास हैं और तमाम औलिया की गर्दन पर आप का क़दम है। | 559 552 | मौलाना सलामतुल्लाह साहब रामपुरी व दीगर उलमा। शाह वलीउल्लाह साहब की किताब से इस्तदलाल कि खुदावन्दे कुद्दूस पीर की शक्ल में मुतशक्किल होता है ग़लतफ़हमी है। | 562 553 | कयाम-ए-मौलूद शरीफ़ हाथ बाँध कर होना बेहतर है जैसे हाज़िरी रौज़ा-ए-अनवर के वक़्त हुक्म है। पीर का हक़ क्या है। | 562 553 | कयाम-ए-मौलूद कब मुस्तहब, कब सुन्नत और कब वाजिब है। क्या शेख अपनी ज़ौजा को बैअत कर सकता है। | 563 553 | आज-कल जो मीलाद मुरव्वज है मा ज़ेबो-ज़ीनत व एहतिमाम, इसके मुताल्लिक हुक्मे शरई। करामत और फ़ैज़ में फ़र्क़। | 564 --- | तसव्वुफ़ व तरीक़त व आदाबे बैअत व पीरी व मुरीदी बैअते ग़ायबाना हो सकती है। | 565 555 | इश्क़ में अहले हिदायत के मक़ाम। हज़रत सैयदुना गौस-ए-आज़म सैयदुल औलिया हैं, हज़रत शाह मदार को उनसे अफ़ज़ल कहना जहालत है। | 566 556 | मक़ामे अव्वल (अदना) बैअत के लिए लाज़िम है कि पीर चार शर्तों का जामे हो। | 566 556 | मक़ामे जोशिशे इश्क़ व रश्क। बैअत जब्रन नहीं होती वालिदैन की इजाज़त के बग़ैर हो सकती है। | 567 556 | मक़ामे दोयम (औसत) अगर पीर जामे शराइत नहीं तो उसको छोड़कर दूसरे की बैअत जायज़ है। | 568 556 | मक़ामे फ़ना-ए-इरादा दर महबूब बैअत ब-ज़रिये ख़त व किताबत भी जायज़ है। | 568 556 | मक़ामे सोम (आला) अस्ल इरादत फ़ेअले क़ल्ब है। | 568 556 | मक़ामे फ़ना फ़िल महबूब। ख़ानदाने अक़दस कादरी तमाम ख़ानदानों से अफ़ज़ल है। | 568 557 | मदार साहब का सिलसिला बैअत जारी नहीं, महज़ तबर् रुक के लिए अकाबिर में जारी हुआ। सैयदुना गौस-ए-आज़म कुत्बे इरशाद हैं। | 568 557 | सिलसिला कादरिया अफ़ज़ल-उस-सलासिल है। जो पत्ता या दरख़्त ब-वजह ग़फ़लत तस्बीह गिर जाए या जानवर ज़िबह कर दिया जाता है तो फिर बाद अज़ सज़ा-ए-ग़फ़लत उसका तस्बीह में मशग़ूल होना साबित है या नहीं। | 569 558 | मुरीद और तालिब में फ़र्क़।

पृष्ठ 35 का 613

۵۵۱ | مولانا عبدالقدیر صاحب محب رسول بدایونی شاہ بدرالدین مدار صاحب اکابر اولیاء میں سے ہیں۔ | ۵۵۹ ۵۵۱ | مولانا عبدالمقتدر صاحب سیدنا غوث اعظم امام مہدی کے ظہور تک غوث الاغواث ہیں اور تمام اولیاء کی گردن پر آپ کا قدم ہے۔ | ۵۵۹ ۵۵۲ | مولانا سلامت اللہ صاحب رامپوری و دیگر علماء۔ شاہ ولی اللہ صاحب کی کتاب سے استدلال کہ خداوند قدوس پیر کی شکل میں متشکل ہوتا ہے غلط فہمی ہے۔ | ۵۶۲ ۵۵۳ | قیام مولود شریف ہاتھ باندھ کر ہونا بہتر ہے جیسے حاضری روضہ انور کے وقت حکم ہے۔ پیر کا حق کیا ہے۔ | ۵۶۲ ۵۵۳ | قیام مولود کب مستحب، کب سنت اور کب واجب ہے۔ کیا شیخ اپنی زوجہ کو بیعت کر سکتا ہے۔ | ۵۶۳ ۵۵۳ | آج کل جو میلاد مروج ہے مع زیب وزینت واہتمام، اس کے متعلق حکم شرعی۔ کرامت اور فیض میں فرق۔ | ۵۶۴ --- | تصوف و طریقت و آداب بیعت و پیری و مریدی بیعت غائبانہ ہو سکتی ہے۔ | ۵۶۵ ۵۵۵ | عشق میں اہل ہدایت کے مقام۔ حضرت سید نا غوث الاعظم سید الاولیاء ہیں، حضرت شاہ مدار کو ان سے افضل کہنا جہالت ہے۔ | ۵۶۶ ۵۵۶ | مقام اول (ادنیٰ) بیعت کے لئے لازم ہے کہ پیر چار شرطوں کا جامع ہو۔ | ۵۶۶ ۵۵۶ | مقام جوشش عشق و رشک۔ بیعت جبراً نہیں ہوتی والدین کی اجازت کے بغیر ہو سکتی ہے۔ | ۵۶۷ ۵۵۶ | مقام دوم (اوسط) اگر پیر جامع شرائط نہیں تو اس کو چھوڑ کر دوسرے کی بیعت جائز ہے۔ | ۵۶۸ ۵۵۶ | مقام فنائے ارادہ در محبوب بیعت بذریعہ خط و کتابت بھی جائز ہے۔ | ۵۶۸ ۵۵۶ | مقام سوم (اعلیٰ) اصل ارادت فعل قلب ہے۔ | ۵۶۸ ۵۵۶ | مقام فنا فی المحبوب۔ خاندان اقدس قادری تمام خاندانوں سے افضل ہے۔ | ۵۶۸ ۵۵۷ | مدار صاحب کا سلسلہ بیعت جاری نہیں، محض تبرک کے لئے اکابر میں جاری ہوا۔ سید نا غوث اعظم قطب ارشاد ہیں۔ | ۵۶۸ ۵۵۷ | سلسلہ قادریہ افضل السلاسل ہے۔ جو پتہ یا

درخت بوجہ غفلت تسبیح گر جائے یا جانور ذبح کر دیا جاتا ہے تو پھر بعد از سزاائے غفلت اس کا تسبیح میں مشغول ہونا ثابت ہے یا نہیں۔ | ۵۶۹ ۵۵۸ | مرید و طالب میں فرق۔

Fatawa Rizvia Volume 26

- Being a disciple (Murid) is a Sunnah. - 570
- Benefits and necessity of being a disciple. - 570
- He who has no spiritual guide (Pir), his guide is Satan. - 570
- A question about a guide who started initiating people into discipleship without a robe of poverty (Khirqa-e-Faqr) or permission. - 570
- There are several conditions for the custom of Pir and Murid. - 571
- If a perfect spiritual guide is not available, a seeker of God should recite Salawat (Durood Sharif) excessively. - 574
- If a Muslim is not a disciple of anyone in the path of gnosis (Ma'rifat), will Satan be their guide in the hereafter? - 574
- Who are the people referred to by "He who has no Shaykh, his Shaykh is Satan"? - 575
- Taking oath of allegiance (Bay'at) at the hands of a Shaykh who meets the conditions is a continuous Sunnah of Muslims. - 575
- It is permissible to become a disciple of another after the death of one's spiritual guide. - 575
- It is necessary for a Pir to meet four conditions. - 575
- It is not mandatory for a Pir to be a Syed (descendant of the Prophet). - 576
- Whether a person can become a disciple in the Naqshbandi order after being a disciple in the Qadri order. - 576
- It is not permissible to change one's Shaykh without Sharia-compliant necessity. - 577
- Blessed mention of the letters (Maktubat) of Imam Rabbani. - 577
- Not turning towards a Sunni, correct-believing scholar Pir is a satanic whisper. - 577
- A question about a custom of Pir and Muridi. - 577
- A question about Madar Sahab and his two deputies Ahsan and Jumman Jati. - 578
- Even a day-old child can become a disciple with the permission of their guardian (Wali). - 578
- A person who has already pledged allegiance to a Shaykh who meets the conditions should not seek allegiance from others. - 579
- A disciple who is shared between two spiritual guides does not succeed. - 579

- There is no harm in seeking spiritual benefit from another Shaykh who meets the conditions. - 579
- Seeking a second Shaykh is permissible, but one should keep their primary devotion to the first Shaykh. - 580
- The reason for the oath of allegiance to the Rightly Guided Caliphs at the time of each caliphate. - 580
- Rights of the Pir (spiritual guide). - 581
- Verses of Shaykh Attar regarding the Pir. - 583
- Permission from parents or husband is not required for taking the oath of allegiance at the hands of a Shaykh who meets the conditions. - 584
- Seeking from ignorance is better, but deviating from a correct Pir is not permissible. - 584

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

- मुरीद होना सुन्नत है। - ५७०
- मुरीद होने का फायदा और इसकी ज़रूरत। - ५७०
- जिसका पीर नहीं उसका पीर शैतान है। - ५७०
- एक पीर के बारे में सवाल जो खिर्क़ा-ए-फ़क्र और इजाज़त के बग़ैर लोगों को बैअत करने लगा। - ५७०
- रस्म-ए-पीरी व मुरीदी के लिए चंद शराइत हैं। - ५७१
- पीर-ए-कामिल मयस्सर न हो तो तालिब-ए-ख़ुदा को दुरूद शरीफ की कसरत करनी चाहिए। - ५७४
- अगर कोई मुसलमान तरीक़ा-ए-मअरफ़त में किसी का मुरीद न हो तो क्या हश्र में उसका पीर शैतान होगा? - ५७४
- "मन ला शैख़ा लहू फ़शैख़हुश्शैतान" का मिस्दाक़ कौन लोग हैं? - ५७५
- शैख़ जामे शराइत के हाथ पर बैअत सुन्नत-ए-मुतवारिसा मुस्लिमीन है। - ५७५
- अपने पीर के विसाल के बाद दूसरे का मुरीद होना जाइज़ है। - ५७५
- पीर को चार शराइत का जामे होना ज़रूरी है। - ५७५
- सैयद होना पीर के लाज़मी नहीं। - ५७६
- कोई शख़्स सिलसिला क़ादरिया में मुरीद होने के बाद सिलसिला नक़्शबंदिया में मुरीद हो सकता है या नहीं। - ५७६
- बिला ज़रूरत-ए-शरिया शैख़ तब्दील करना जाइज़ नहीं। - ५७७
- मकतूबात इमाम रब्बानी का ज़िक्र-ए-खैर। - ५७७
- पीर सुन्नी सहीहुल-अक़ीदा आलिम की तरफ रुजूअ न होना शैतानी वसवसा है। - ५७७
- पीर और मुरीदी की एक रस्म के बारे में सवाल। - ५७७
- मदार साहब और उनके दो खलीफ़ों अहसन और जुम्मन जती के बारे में सवाल। - ५७८
- एक दिन का बच्चा भी अपने वली की इजाज़त से मुरीद हो सकता है। - ५७८
- जो शख़्स किसी शैख़ जामे शराइत के हाथ पर बैअत हो चुका हो तो दूसरों के हाथ पर बैअत न चाहिए। - ५७९
- जो मुरीद दो पीरों के दरमियान मुश्तरक हो वो कामयाब नहीं होता। - ५७९

- दूसरे जामे शराइत पीर से तलब-ए-फ़ैज़ में हरज नहीं। - ५७९
- शैख़-ए-सानी का तालिब होना जाइज़ है मगर अपनी इरादत शैख़-ए-अव्वल से ही रखे। - ५८०
- ख़ुल्फ़ा-ए-राशिदीन की बैअत हर ख़िलाफ़त के वक़्त होने की वजह। - ५८०
- हुक़ूक़-ए-पीर। - ५८१
- पीर के बारे में शैख़ अत्तार के अशआर। - ५८३
- जामे शराइत पीर के हाथ पर बैअत के लिए वालिदैन या शौहर की इजाज़त ज़रूरत नहीं। - ५८४
- जहल से तलब औला है मगर पीर-ए-सहीह से इनहिराफ़ जाइज़ नहीं। - ५८४

पृष्ठ ३६ का ६१३

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

- مرید ہونا سنت ہے۔ - ۵۷۰
- مرید ہونے کا فائدہ اور اس کی ضرورت۔ - ۵۷۰
- جس کا پیر نہیں اس کا پیر شیطان ہے۔ - ۵۷۰
- ایک پیر کے بارے میں سوال جو خرقہ فقر و اجازت کے بغیر لوگوں کو بیعت کرنے لگا۔ - ۵۷۰
- رسم پیری و مریدی کے لئے چند شرائط ہیں۔ - ۵۷۱
- پیر کامل میسر نہ ہو تو طالب خدا کو درود شریف کی کثرت کرنی چاہئے۔ - ۵۷۴
- اگر کوئی مسلمان طریقہ معرفت میں کسی کا مرید نہ ہو تو کیا حشر میں اس کا پیر شیطان ہو گا؟ - ۵۷۴
- من لا شیخ لہ فشیخہ الشیطان کا مصداق کون لوگ ہیں۔ - ۵۷۵
- شیخ جامع شرائط کے ہاتھ پر بیعت سنت متوارثہ مسلمین ہے۔ - ۵۷۵
- اپنے پیر کے وصال کے بعد دوسرے کا مرید ہونا جائز ہے۔ - ۵۷۵
- پیر کو چار شرائط کا جامع ہونا ضروری ہے۔ - ۵۷۵
- سید ہونا پیر کے لازمی نہیں۔ - ۵۷۶
- کوئی شخص سلسلہ قادریہ میں مرید ہونے کے بعد سلسلہ نقشبندیہ میں مرید ہو سکتا ہے یا نہیں۔ - ۵۷۶
- بلا ضرورت شرعیہ شیخ تبدیل کرنا جائز نہیں۔ - ۵۷۷
- مکتوبات امام ربانی کا ذکر خیر۔ - ۵۷۷

- پیر سنی صحیح العقیدہ عالم کی طرف رجوع نہ ہونا شیطانی وسوسہ ہے۔ - ۵۷۷
- پیر اور مریدی کی ایک رسم کے بارے میں سوال۔ - ۵۷۷
- مدار صاحب اور ان کے دو خلیفوں احسن اور جمن جتی کے بارے میں سوال۔ - ۵۷۸
- ایک دن کا بچہ بھی اپنے ولی کی اجازت سے مرید ہو سکتا ہے۔ - ۵۷۸
- جو شخص کسی شیخ جامع شرائط کے ہاتھ پر بیعت ہو چکا ہو تو دوسروں کے ہاتھ پر بیعت نہ چاہئے۔ - ۵۷۹
- جو مرید دو پیروں کے درمیان مشترک ہو وہ کامیاب نہیں ہوتا۔ - ۵۷۹
- دوسرے جامع شرائط پیر سے طلب فیض میں حرج نہیں۔ - ۵۷۹
- شیخ ثانی کا طالب ہونا جائز ہے مگر اپنی ارادت شیخ اول سے ہی رکھے۔ - ۵۸۰
- خلفاء راشدین کی بیعت ہر خلافت کے وقت ہونے کی وجہ۔ - ۵۸۰
- حقوق پیر۔ - ۵۸۱
- پیر کے بارے میں شیخ عطار کے اشعار۔ - ۵۸۳
- جامع شرائط پیر کے ہاتھ پر بیعت کے لئے والدین یا شوہر کی اجازت ضرورت نہیں۔ - ۵۸۴
- جہل سے طلب اولیٰ ہے مگر پیر صحیح سے انحراف جائز نہیں۔ - ۵۸۴

Fatawa Rizvia Volume 26

Page 37 of 613

Page	Topic	Topic	Page
585	If the spiritual guide (Murshid) is far away, can Bai'at (pledge of allegiance) be done through a messenger or letter?	Calling the recitation of Shajra (spiritual lineage) a 'trap of deception' is pure falsehood.	590
585	If the full Kalima Tayyiba or its second part is recited, Durood (salutation upon the Prophet) should also be recited along with it.	A response to a statement by Maulana Jami in Baharistan.	590
585	The first part of Kalima Tayyiba is 'hot' and the second part is 'cool'.	If there were no chains of narration (Asnad), anyone could say whatever they wanted in religion.	591
585	A Durood Sharif without dots (dotted letters).	Benefits of reciting the Shajra.	591
585	Zaid does not believe in the prevalent practice of Pir-Muridi as Sunnah, and does not pray behind his teacher who believes it is Sunnah and opposes it; what is the Sharia ruling regarding Zaid?	It is not permissible to take Bai'at at the hand of someone who has not received permission (Ijazat) from a Pir.	592
586	Bai'at is a beloved Sunnah; proofs for this.	The incident of a disciple of Abul Hasan Josaqi (RA) who mistook a satanic trick for Lailat-ul-Qadr.	593
586	To consider Bai'at as purely a common practice (jamad) is ignorance.	After the passing of a Pir who meets all conditions of Bai'at, his disciple should not take Bai'at with another, though he can still receive spiritual benefit (Faiz).	594
587	One who abandons the congregational prayer (Tarik-e-Jama'at) is a	Treatise 'Kashf-ul-Haqa'iq wa Asrar-ul-Daqai'q' (1308 AH)	595

Page	Topic	Topic	Page
	transgressor (Fasiq) and his testimony is rejected.	(Explanation and elucidation of some verses related to Sufism).	
588	Four conditions for a Pir.	First Verse.	596
588	If even one of the four conditions is lacking, taking Bai'at at his hand is not permissible.	Allah Almighty is Merciful (Raheem) and also Subduer (Qahhar); Mercy is the attribute of Beauty (Jamal) and Wrath is the attribute of Majesty (Jalal).	596
588	A cuckold (Dayyouth) is an open transgressor (Fasiq-e-Mu'lin).	The most tested among people are the Prophets, then those most like them, then those most like them.	596
588	Virtues of Farooq-e-Azam (Radi Allahu Ta'ala Anhu).	Examples of Allah Almighty's attribute of Beauty and attribute of Majesty.	597
589	Can a woman become a disciple (Murid) without her husband's permission?	A disciple of Ghaus-e-Pak melted while praying behind him.	597
589	The method of Bai'at of the Holy Prophet (Peace and Blessings of Allah be upon him) is placing hand on hand, not drinking from a cup.	Second Verse.	598
590	If someone becomes a disciple at someone's insistence, is he considered a disciple according to Sharia or not?		

फतावा रज़विया जिल्द २६

पृष्ठ ३७/६१३

पृष्ठ	विषय	विषय	पृष्ठ
५८५	अगर कोई मुर्शिद दूर हो तो ज़रिये क़ासिद या ज़रिये ख़त बैअत हो सकती है।	शजरा ख्वानी को 'दामे तज़वीर' (धोखे का जाल) कहना महज़ बातिल (झूठ) है।	५९०
५८५	कलिमा तय्यिबा मुकम्मल या इसके दूसरे हिस्से का विर्द किया जाए तो साथ दरूद भी पढ़ा जाए।	मौलाना जामी के बहारिस्तान के एक इबारत का जवाब।	५९०
५८५	कलिमा तय्यिबा का पहला हिस्सा गर्म और दूसरा हिस्सा ठंडा है।	अगर इस्नाद (प्रमाण की कड़ियाँ) न होतीं तो जिसका जो दिल चाहता दीन में कह देता।	५९१
५८५	एक गैर-मनक़ूत (बिना नुक्ते वाला) दरूद शरीफ।	शजरा ख्वानी के फायदे।	५९१
५८५	ज़ैद प्रचलित पीरी-मुरीदी को सुन्नत नहीं मानता और सुन्नत मानने वाले अपने उस्ताद के पीछे नमाज़ भी नहीं पढ़ता और विरोध करता है, ज़ैद के बारे में शरीयती हुक्म क्या है?	जिसे किसी पीर से इजाज़त न मिली हो उसके हाथ पर बैअत करना जायज़ नहीं।	५९२
५८६	बैअत सुन्नते महबूबा है, इस पर दलीलें।	अबुल हसन जोसक़ी अलैहिर्रहमा के मुरीद का वाकया कि वो शैतानी करतब को शबे क़द्र समझ बैठा।	५९३
५८६	बैअत को महज़ रिवाज़ (जमाद) समझना जहालत है।	जामे-शराइत बैअत पीर के विसाल के बाद उसका मुरीद दूसरे की बैअत न करे, हालांकि वो फ़ैज़ हासिल कर सकता है।	५९४
५८७	जमाअत छोड़ने वाला (तारिकेजमाअत) फ़ासिक़ और जिसकी गवाही रद्द हो, ऐसा होता है।	रिसाला 'कश्फ़ुल हक़ाइक व असरारुल दक़ाइक' (१३०८ हिजरी)	५९५

पृष्ठ	विषय	विषय	पृष्ठ
		(तसव्वुफ़ से मुताल्लिक चंद अशआर की तशरीह व तौज़ीह)।	
५८८	पीर के लिए चार शर्तें (शराइते अरबआ)।	पहला शेर।	५९६
५८८	चार शर्तों में से एक भी कम हो तो उसके हाथ पर बैअत जायज़ नहीं।	अल्लाह तआला रहीम भी है और क़ह्हार भी, रह़मत शाने जमाल है और क़ह्र शाने जलाल।	५९६
५८८	दय्यूथ फासिक़े मोतिन (खुला गुनहगार) है।	सबसे ज़्यादा आज़माईश नबियों की होती है, फिर उनके बाद जो उनके जैसा हो, फिर उनके बाद।	५९६
५८८	फारूक़े आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के मनाक़िब।	अल्लाह तआला की शाने जमाल और शाने जलाल की मिसालें।	५९७
५८९	क्या औरत शौहर की इजाज़त के बिना मुरीद हो सकती है?	ग़ौस पाक का एक मुरीद आपके पीछे नमाज़ पढ़ते हुए पिघल गया।	५९७
५८९	हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का बैअत का तरीका हाथ पर हाथ रखना है, न कि प्याला पिलाना।	दूसरा शेर।	५९८
५९०	किसी के इसरार (ज़ोर देने) पर मुरीद हुआ, क्या यह शरीयत की नज़र में मुरीद हुआ या नहीं?		

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

صفحہ ۳۷ از ۶۱۳

صفحہ	موضوع	صفحہ	موضوع
۵۸۵	اگر کوئی مرشد دور ہو تو بذریعہ قاصد یا بذریعہ خط بیعت ہو سکتی ہے ۔	۵۹۰	شجرہ خوانی کو دام تزویر کہنا محض باطل ہے ۔
۵۸۵	کلمہ طیبہ مکمل یا اس کی جز دوم کا ورد کیا جائے تو ساتھ درود بھی پڑھا جائے ۔	۵۹۰	بہار ستان مولانا جامی کی ایک عبادت کا جواب ۔
۵۸۵	کلمہ طیبہ کی جزء اول گرم اور جزء ثانی ٹھنڈی ہے ۔	۵۹۱	اگر اسناد نہ ہوتا تو جس کو جو دل چاہتا دین میں کہہ دیتا ۔
۵۸۵	ایک غیر منقوط درود شریف ۔	۵۹۱	شجرہ خوانی کے فوائد ۔
۵۸۵	زید مروج پیری مریدی کو سنت نہیں مانتا اور سنت ماننے والے اپنے استاذ کے پیچھے نماز بھی نہیں پڑھتا اور مخالفت کرتا ہے ، زید کے بارے میں حکم شرعی کیا ہے ۔	۵۹۲	جسے کسی پیر سے اجازت نہ ملی ہو اس کے ہاتھ پر بیعت کرنا جائز نہیں ۔
۵۸۶	بیعت سنت محبوبہ ہے اس پر دلائل ۔	۵۹۳	ابوالحسن جوسقی علیہ الرحمہ کے مرید کا واقعہ کہ وہ شیطانی شعبدہ کو شب قدر سمجھ بیٹھا ۔
۵۸۶	بیعت کو خاص بجماد سمجھنا جہالت ہے ۔	۵۹۴	

صفحہ	موضوع
۵۸۷	تارک جماعت فاسق و مردود الشہادت ہوتا ہے ۔
۵۸۸	پیر کے لئے شرائط اربعہ ۔
۵۸۸	چار شرطوں میں سے ایک بھی جس میں کم ہو اس کے ہاتھ پر بیعت جائز نہیں ۔
۵۸۸	دیوث فاسق معلن ہے ۔
۵۸۸	مناقب فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۔
۵۸۹	عورت بغیر اجازت شوہر مرید ہو سکتی ہے ۔
۵۸۹	جامع شرائط بیعت پیر کے وصال کے بعد اس کا مرید دوسرے کی بیعت نہ کرے تاہم فیض لے سکتا ہے ۔
۵۹۵	رسالہ کشف حقائق و اسرار دقائق (۱۳۰۸ھ) (تصوف سے متعلق چند اشعار کی تشریح و توضیح)
۵۹۶	شعر اول
۵۹۶	اللہ تعالیٰ رحیم بھی ہے اور قہار بھی ، رحمت شان جمال ہے اور قہر شان جلال ۔
۵۹۶	اشدالناس بلاء الانبیاء ثم الامثل فالامثل ۔
۵۹۷	اللہ تعالیٰ کی شان جمال و شان جلال کی مثالیں ۔
۵۹۷	غوث پاک کا ایک مرید آپ کے پیچھے نماز پڑھتے ہوئے پگھل گیا ۔
۵۹۸	شعر دوم ۔

صفحہ	موضوع	موضوع صفحہ
	حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا طریقہ بیعت ہاتھ پر ہاتھ رکھنا ہے نہ کہ پیالہ پلانا ۔	
۵۹۰	کسی کے اصرار پر مرید ہوا کیا یہ شرعاً مرید ہوا یا نہیں ۔	

Fatawa Razawiya Volume 26

Page	Topic	Entry No.	Topic	Page
603	Explanation of the issue with the example of sunlight.	598	Where to search for the Lord.	603
603	Third verse	599	Eighth verse	603
603	Recognition of heart and soul is not possible without recognition of God.	599	When the entire universe was created from the Muhammadi Light, the origin of everything is your light, so in the stage of creation, He is He.	603
603	"He who knows himself knows his Lord"	599	In the stage of existence, there is only Truth (Allah) Almighty.	603
603	There are two worlds: the World of Command and the World of Creation.	600	Meaning of the Unity of Existence.	603
604	Fourth verse	600	Ninth verse	604
604	From the reflection of the Light of Oneness, the Muhammadi Light was formed, and from its reflection, the entire universe appeared.	600	In the verse, by the 'point of knowledge', the Holy Being of Allah Almighty is meant, whose essence can never come into comprehension or imagination, nor be contained in description or speech.	604
	Stages of creation of earth, sky, and the four elements.	600	**Invocations, Litanies, and Practices**	
605	Water is the substance of all creatures.	600	How is it to say: "Peace be upon you, O Khwaja Abdul Karim" towards the west; "Peace be upon you, O Khwaja Abdul Rahim" towards the east; "Peace be upon you, O Khwaja Abdul Rashid" towards the north; and "Peace be upon you, O Khwaja Abdul Jalil" towards the south?	605

Page	Topic	Entry No.	Topic	Page
605	Meaning of death.	601	The four pillars (Awtad) of the four directions.	605
606	Fifth verse	601	Every Ghaus's name is Abdullah, and his two ministers' names are Abdul Malik and Abdul Rabb.	606
606	Meaning of celestial soul and terrestrial soul.	601	A proven cure for forgetfulness.	606
606	Angelic, bestial, and satanic qualities are all combined in humans.	601	Calling jinns through spiritual sessions with the intention of companionship and meeting is not commendable; at the very least, the harm caused by meeting jinns is that a person becomes arrogant.	606
606	A believing servant is more beloved to Allah Almighty than some angels.	602	The name of the mother of our Master Moses (peace be upon him) is 'Yokhand'.	606
607	Sixth verse	602	Authorization for litanies, invocations, and practices.	607
607	Why can no one except the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) see Allah in this world?	602	For what purposes are amulets and spiritual diagrams permissible, and for what are they forbidden and prohibited?	607
	Seventh verse	603		

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

पृष्ठ	विषय	प्रविष्टि संख्या	विषय	पृष्ठ
६०३	सूर्य के प्रकाश के उदाहरण से मसले की व्याख्या।	५९८	रब को कहाँ तलाशा जाए।	६०३
६०३	तीसरा शेर	५९९	आठवाँ शेर	६०३
६०३	दिल और रूह की पहचान अल्लाह की पहचान के बिना नहीं होती।	५९९	जब पूरा ब्रह्मांड नूरे-मुहम्मदी से पैदा हुआ तो हर चीज़ की असल आपका नूर है, इसलिए रचना के स्तर पर वही वह हैं।	६०३
६०३	"जिसने अपने आप को पहचाना उसने अपने रब को पहचाना"	५९९	अस्तित्व के स्तर पर केवल हक़ (अल्लाह) अज्ज़-व-जल्ल है।	६०३
६०३	आलम दो हैं: आलम-ए-अम्र और आलम-ए-ख़ल्क़।	६००	वहदतुल वजूद का अर्थ।	६०३
६०४	चौथा शेर	६००	नौवाँ शेर	६०४
६०४	नूर-ए-अहदियत के प्रतिबिंब से नूर-ए-मुहम्मदी बना और उसके प्रतिबिंब से सारा संसार प्रकट हुआ।	६००	शेर में इल्म के नुक्ते से मुराद ज़ात-ए-पाक बारी तआला है कि कभी उसकी हकीकत न समझ और कल्पना में आ सके न बयान और कलाम में समा सके।	६०४
	पृथ्वी, आकाश और चार तत्वों के निर्माण के चरण।	६००	**औराद-ओ-वज़ाइफ़ और अमलियात**	
६०५	पानी तमाम मख्लूकात का मादा है।	६००	पश्चिम की ओर "अस्सलामु अलैका या ख्वाजा अब्दुल करीम", पूर्व की ओर "अस्सलामु अलैका या ख्वाजा अब्दुल रहीम", उत्तर की ओर "अस्सलामु अलैका या ख्वाजा अब्दुल रशीद", और दक्षिण की	६०५

पृष्ठ	विषय	प्रविष्टि संख्या	विषय	पृष्ठ
			ओर "अस्सलामु अलैका या ख्वाजा अब्दुल जलील" कहना कैसा है?	
६०५	मौत का अर्थ।	६०१	चारों दिशाओं के चार औताद (स्तंभ)।	६०५
६०६	पाँचवाँ शेर	६०१	हर ग़ौस का नाम अब्दुल्लाह और उसके दोनों वज़ीरों का नाम अब्दुल मलिक और अब्दुल रब्ब है।	६०६
६०६	रूह-ए-अलवी और रूह-ए-सुफ़ली का अर्थ।	६०१	भूलने की बीमारी का परीक्षित इलाज।	६०६
६०६	इंसान में मलकूती, बहीमी और शैतानी गुण सब जमा हैं।	६०१	हाज़रात-ए-जिन से जिन्नों को बुलाना और उनसे संगति और मुलाकात का इरादा रखना अच्छा नहीं है; कम से कम नुकसान जो जिन्न की मुलाकात से होता है वह यह है कि आदमी अहंकारी हो जाता है।	६०६
६०६	मोमिन बंदा अल्लाह तआला को कुछ फरिश्तों से ज़्यादा प्यारा होता है।	६०२	सैयदना मूसा अलैहिस्सलाम की माँ का नाम 'यौहान्द' है।	६०६
६०७	छठा शेर	६०२	औराद-ओ-वज़ाइफ़ और आमाल का इजाज़त नामा।	६०७
६०७	हुज़ूर अलैहिस्सलाम के सिवा किसी को दुनिया में अल्लाह का दीदार क्यों नहीं हो सकता?	६०२	किन उद्देश्यों के लिए तावीज़ और नक्श जाइज़ हैं और किन के लिए हराम और मना हैं?	६०७
	सातवाँ शेर	६०३		

صفحہ	مضمون	نمبر شمار	مضمون	صفحہ
۶۰۳	نور آفتاب کی مثال سے مسئلہ کی توضیح۔	۵۹۸	رب کو کہاں تلاش کیا جائے۔	۶۰۳
۶۰۳	شعر سوم	۵۹۹	شعر ہشتم	۶۰۳
۶۰۳	قلب و روح کی معرفت بے معرفت الٰہی نہیں ہوتی۔	۵۹۹	تمام عالم نور محمدی سے پیدا ہوا تو اصل ہر چیز کی آپ کا نور ہے پس مرتبہ ایجاد میں وہی وہ ہیں۔	۶۰۳
۶۰۳	من عرف نفسہ عرف ربہ	۵۹۹	مرتبہ وجود میں صرف حق عزوجل ہے۔	۶۰۳
۶۰۳	عالم دو ہیں: عالم امر و عالم خلق۔	۶۰۰	وحدت وجود کا معنی۔	۶۰۳
۶۰۴	شعر چہارم	۶۰۰	شعر نہم	۶۰۴
۶۰۴	نور احدیت کے پرتو سے نور محمدی بنا اور اس کے پرتو سے سارا عالم ظاہر ہوا۔	۶۰۰	شعر میں علم کے نکتہ سے مراد ذات پاک باری تعالیٰ ہے کہ ہر گز اس کی کنہ نہ فہم تصور میں آسکے نہ بیان و کلام میں سما سکے۔	۶۰۴

صفحہ	مضمون	نمبر شمار	مضمون	صفحہ
	زمین و آسمان اور			
	عناصر اربعہ کی تخلیق	۶۰۰	**اورادو وظائف و عملیات**	
	کے مراحل۔			
			جانب مغرب السلام علیک یا خواجہ عبد الکریم،	
			جانب مشرق السلام علیک یا خواجہ عبد الرحیم،	
	پانی مادہ تمام مخلوقات			
۶۰۵	کا ہے۔	۶۰۰	جانب شمال السلام علیک یا خواجہ عبد الرشید، اور	۶۰۵
			جانب جنوب السلام علیک یا خواجہ عبد الجلیل کہنا	
			کیسا ہے۔	
۶۰۵	موت کا معنی۔	۶۰۱	جہات اربعہ کے اوتاد اربعہ۔	۶۰۵
			ہر غوث کا نام عبد اللہ اور اس کے دونوں وزیروں	
۶۰۶	شعر پنجم	۶۰۱	کا نام عبد الملک اور عبد الرب ہے۔	۶۰۶
	روح علوی و روح سفلی			
۶۰۶	کا مطلب۔	۶۰۱	نسیان کا مجرب علاج۔	۶۰۶
			حاضرات جن سے جنوں کو بلانا اور ان سے	
	انسان میں صفت ملکوتی			
۶۰۶	و صفت بہیمی و صفت	۶۰۱	صحبت و ملاقات مقصود ہونا محمود نہیں کم از کم	۶۰۶
	شیطانی سب جمع ہیں۔		ضرر جو جن کی ملاقات سے ہوتا ہے یہ ہے کہ	
			آدمی متکبر ہو جاتا ہے۔	
۶۰۶		۶۰۲	سیدنا موسیٰ علیہ السلام کی والدہ کا نام 'یوحاند' ہے۔	۶۰۶

صفحہ مضمون	نمبر شمار	مضمون	صفحہ
بندہ مومن اللہ تعالیٰ کو بعض ملائکہ سے زیادہ پیارا ہوتا ہے۔			
۶۰۷ شعر ششم	۶۰۲	اجازت نامہ اورادو وظائف و اعمال۔	۶۰۷
حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے سوا کسی کو دنیا میں دیدار الٰہی کیوں نہیں ہو سکتا۔ ۶۰۷	۶۰۲	کن مقاصد کے لئے تعویذات و نقوش جائز اور کن کے لئے حرام و ممنوع ہیں۔	۶۰۷
شعر ہفتم	۶۰۳		

Volume 26 Fatawa Rizvia

Description	Page	Description	Page
Assisting an oppressor is forbidden (haram).	607	Answer to a question about the reward for reciting some supplications.	610
On a person's request regarding the zakat of Surah al-Waqi'ah, the author granted permission and corrected his errors.	608	The narrations of Noor Nama are baseless.	610
Vowing the reward of any action to Allah the Almighty is ignorance.	609	Question regarding an act mentioned by Ashraf Ali Thanvi and its blasphemous wording.	610
Gifting reward to a Prophet or a saint is disrespectful.	609	Spiritual exercise (wazifa) for warding off anger.	612
Gifting (of reward) is from an elder to a junior.	609	A practice for harmony among all family members.	612
Answer to a question regarding a holy name of Allah the Almighty in Surah Ya-Sin.	609	What to do if someone's memory becomes weak.	612

जिल्द २६ फ़तावा रज़विया

विवरण	पृष्ठ	विवरण	पृष्ठ
ज़ालिम की मदद करना हराम है।	६०७	कुछ दुआओं के पढ़ने के पुण्य के बारे में प्रश्न का उत्तर।	६१०
सूरह वाक़िया की ज़कात के बारे में एक व्यक्ति के अनुरोध पर, लेखक ने उसे अनुमति दी और उसकी गलतियों को सुधारा।	६०८	नूर नामा की रिवायतें निराधार हैं।	६१०
किसी कार्य का पुण्य अल्लाह तआला को नज़र करना अज्ञानता है।	६०९	अशरफ अली थानवी द्वारा वर्णित एक कार्य और उसके कुफ्र (ईश-निंदा) वाले शब्दों से संबंधित प्रश्न।	६१०
नबी या वली को सवाब (पुण्य) बख्शना (उपहार देना) असभ्यता है।	६०९	क्रोध को दूर करने के लिए वज़ीफ़ा।	६१२
बख्शना (उपहार देना) बड़े की ओर से छोटे को होता है।	६०९	घर के सभी सदस्यों में एकता के लिए अमल (उपाय)।	६१२
सूरह यासीन में अल्लाह तआला के एक पवित्र नाम के बारे में प्रश्न का उत्तर।	६०९	यदि किसी की याददाश्त कमज़ोर हो जाए तो क्या करे।	६१२

مضمون	صفحہ
ظالم کی اعانت حرام ہے۔	٦٠٧
سورہ واقعہ کی زکوٰۃ کے بارے میں ایک شخص کی درخواست پر مصنف نے اس کو اجازت دی اور اس کی لغزشوں پر اس کی اصلاح فرمائی۔	٦٠٨
کسی عمل کا ثواب مولیٰ تعالیٰ کی نذر کرنا جہالت ہے۔	٦٠٩
نبی یا ولی کو ثواب بخشنا بے ادبی ہے۔	٦٠٩
بخشنا بڑے کی طرف سے چھوٹے کو ہوتا ہے۔	٦٠٩
سورۃ یس میں اللہ تعالیٰ کے ایک اسم مقدس کے بارے میں سوال کا جواب۔	٦٠٩
کچھ ادعیہ کے پڑھنے کے ثواب کے بارے میں سوال کا جواب۔	٦١٠
نور نامہ کی روایات بے اصل ہیں۔	٦١٠
اشرفعلی تھانوی کے بیان کردہ ایک عمل اور اس کی کفری عبارت سے متعلق سوال۔	٦١٠
دفع غضب کے لئے وظیفہ۔	٦١٢
سب گھر والوں میں اتفاق کے لئے عمل۔	٦١٢
کسی کی یادداشت کمزور ہو جائے تو کیا کرے۔	٦١٢

Fatawa Razawiya Volume 26

440 | Every Ghouth's name is Abdullah and his two ministers' names are Abdul Malik and Abdul Rabb. | 605 | The Holy Quran was in the hearts of the Companions, on papers, stones, and bones etc.; the whole Quran was not compiled. 440 | The name of the mother of Sayyiduna Musa (peace be upon him) is Yuhanadh. | 606 | At the suggestion of Farooq-e-Azam, Siddiq-e-Akbar commanded Zaid bin Thabit to compile the Quran, may Allah be pleased with them. | | | Who held the Quranic manuscripts.

Supplement: Sufism and Spiritual Path (Tasawwuf & Tariqat) 441 | Legally, who is called the 'Sahib-e-Sajjada' (custodian of a shrine), and what superior rights does the mentioned Sajjada-Nashin have over other heirs? | 289 | During the holy time of the Prophet (peace be upon him), every Arab tribe was allowed to recite in their own style and accent. 450 | Legally, can heirs be forced to continue annual Urs (death anniversaries) of the ancestor, offerings to the martyrs of Karbala, and Urs of elders which the ancestor had started during his life, after his death or not? | 289 | The answer to the question: why is Hazrat Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) called 'Jami' al-Quran' (Compiler of the Quran)? 450 | Legally, what is called a 'Khanqah'? | 289 | Quranic verses are in the hands of Muslims in the same beautiful order as they were in the 'Lawh-e-Mahfuz' (Preserved Tablet). 450 | A question about a narration found in some books of Sufism. | 437 | The Holy Quran was revealed over twenty-three years.

Supplement: Interpretive Benefits (Fawa'id-e-Tafseeriya) 450 | Who placed the diacritics (eraab) on the Quran? | | The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself used to dictate the order of Surahs and verses. 452 | The revelation of Surah Al-Fatiha is not for any specific incident. | 399 | Regarding the compilation of the Quran, Hazrat Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) performed three tasks due to which he is called "Jami' al-Quran". 498 | The address in verses "Indeed, your wealth and your children are but a trial" and "O you who have believed, let not your wealth and your children divert you from the remembrance of Allah" is general, not intended for specific individuals. | 435 | Two blessed laws for understanding the Holy Quran. 530 | The compilation, arrangement, completion, and detailing of the Surahs of the Great Quran took place during the holy time of the enlightened Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) by Divine command as per the statement of Gabriel (Jibra'eel). | 435 | Interpretation of "And We raised high for you your repute" (Wa rafa'na laka dhikrak). 609 | | 439 | Answer to a question regarding a holy name of Allah Almighty in Surah Ya-Sin.

फ़तावा रज़विया खंड 26

440 | प्रत्येक गौस का नाम अब्दुल्ला और उनके दो मंत्रियों का नाम अब्दुल मलिक और अब्दुल रब है। | 605 | कुरान मजीद सहाबा के सीनों, कागजों, पत्थरों और हड्डियों आदि पर था, सारा कुरान एक जगह संकलित नहीं था। 440 | सैयदुना मूसा (उन पर शांति हो) की माता का नाम युहानज़ है। | 606 | फ़ारूक़-ए-आज़म के सुझाव पर, सिद्दीक़-ए-अकबर ने ज़ैद बिन साबित को कुरान संकलित करने का आदेश दिया, अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो। | | | कुरानी पांडुलिपियां किन-किन के पास रहीं।

परिशिष्ट: तसव्वुफ़ और तरीक़त (अध्यात्मवाद) 441 | शरीयत के अनुसार 'साहब-ए-सज्जादा' किसे कहते हैं, और उक्त सज्जादा-नशीन को अन्य वारिसों पर क्या-क्या श्रेष्ठ अधिकार प्राप्त हैं? | 289 | हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र समय में प्रत्येक अरब कबीले को अपनी शैली और लहजे में क़िरात (कुरान पाठ) की अनुमति थी। 450 | क्या वारिसों को पूर्वज के वार्षिक उर्स, कर्बला के शहीदों के लिए नज़्र और नियाज़, और बड़ों के उर्स जारी रखने के लिए मजबूर किया जा सकता है जो पूर्वज ने अपने जीवन में शुरू किए थे, उनकी मृत्यु के बाद या नहीं? | 289 | इस प्रश्न का उत्तर कि हज़रत उस्मान गनी (रज़ियल्लाहु अन्हु) को किस आधार पर 'जामे उल कुरान' (कुरान का संकलनकर्ता) कहा जाता है। 450 | शरीयत के अनुसार 'खानक़ाह' किसे कहते हैं? | 289 | कुरानी आयतें उसी सुंदर क्रम में मुसलमानों के हाथ में हैं जिस क्रम में वे 'लौह-ए-महफ़ूज़' में थीं। 450 | तसव्वुफ़ की कुछ पुस्तकों में वर्णित एक रिवायत के बारे में प्रश्न। | 437 | कुरान मजीद तेईस वर्षों में अवतरित हुआ।

परिशिष्ट: फ़वायद-ए-तफ़्सीरिया (व्याख्यात्मक लाभ) 450 | कुरान पर एराब (ज़ेर-ज़बर) किसने लगाए। | | सूरतों और आयतों का क्रम स्वयं रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बताया करते थे। 452 | सूरह फातिहा का अवतरण किसी विशेष घटना के लिए नहीं है। | 399 | कुरान संकलन के संबंध में हज़रत उस्मान गनी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने तीन कार्य किए जिसके कारण आपको "जामे उल कुरान" कहा जाता है। 498 | आयतें "बेशक तुम्हारे माल और तुम्हारी औलाद एक आज़माइश हैं" और "ऐ ईमान वालों, तुम्हारे माल और तुम्हारी औलाद तुम्हें अल्लाह की याद से गाफ़िल न कर दें" में संबोधन सामान्य है, विशेष व्यक्तियों के लिए नहीं है। | 435 | कुरान मजीद समझने के लिए दो मुबारक कानून। 530 | कुरान अज़ीम का संकलन, क्रम, समापन और विस्तार हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र समय में ईश्वरीय आदेश से जिब्रील अलैहिस्सलाम के बयान के

अनुसार हुआ। | 435 | "व रफ़अना लका ज़िकरक" की व्याख्या। 609 | | 439 | सूरह या-सीन में अल्लाह तआला के एक पवित्र नाम के बारे में प्रश्न का उत्तर।

पृष्ठ 40 का 613

۴۴۰ | ہر غوث کا نام عبد اللہ اور اس کے دونوں وزیروں کا نام عبدالملک اور عبدالرب ہے۔ | ۶۰۵ | قرآن مجید صحابہ کے سینوں، کاغذوں، پتھروں اور ہڈیوں وغیرہ پر تھا سارا قرآن مجموع نہ تھا۔ ۴۴۰ | سید نا موسیٰ علیہ السلام کی والدہ کا نام یوحانذ ہے۔ | ۶۰۶ | فاروق اعظم کی تحریک پر صدیق اکبر نے زید بن ثابت کو جمع قرآن کا حکم دیا رضی اللہ عنہم۔ | | | قرآنی صحیفے کس کس کے پاس رہے۔

ضمیمہ تصوف و طریقت ۴۴۱ | شرعاً صاحب سجادہ کس کو کہتے ہیں، اور دیگر ورثاء پر سجادہ نشین مذکور کیا کیا حق فائق رکھتا ہے۔ | ۲۸۹ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے زمانہ اقدس میں ہر قوم عرب کو اپنے طرز و لہجہ میں قرات کی اجازت تھی۔ ۴۵۰ | شرعاً عرس سالانہ مورث و نذر و نیاز شہدائے کربلا و عرس بزرگان جن کو مورث نے اپنی حیات میں جاری رکھا تھا بعد وفات مورث کے ورثاء بھی اس کے اجراء رکھنے پر مجبور ہو سکتے ہیں یا نہیں۔ | ۲۸۹ | اس سوال کا جواب کہ حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو جامع قرآن مجید کس رُو سے کہتے ہیں۔ ۴۵۰ | شرعاً خانقاہ کس کو کہتے ہیں۔ | ۲۸۹ | آیات قرآنیہ اسی ترتیب جمیل پر مسلمانوں کے ہاتھ میں ہیں جس ترتیب سے لوح محفوظ میں تھیں۔ ۴۵۰ | ایک روایت کے بارے میں سوال جو بعض کتب تصوف میں ہے۔ | ۴۳۷ | قرآن مجید تئیس برس میں اترا۔

ضمیمہ فوائد تفسیریہ ۴۵۰ | قرآن پر اعراب کس نے لگائے۔ | | سورتوں اور آیتوں کی ترتیب خود رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بتا دیا کرتے تھے۔ ۴۵۲ | سورہ فاتحہ کا نزول کسی خاص واقعہ کے لئے نہیں ہے۔ | ۳۹۹ | جمع قرآن کے سلسلے میں حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے تین کام کئے جس کی وجہ سے آپ کو "جامع القرآن" کہا جاتا ہے۔ ۴۹۸ | آیات انما

اموالکم واولادکم فتنۃ اور یا ایھا الذین آمنوا لاتھلکم اموالکم ولا اولادکم عن ذکر اللہ سے خطاب عام ہے خاص اشخاص مراد نہیں ہیں۔ | ۴۳۵ | قرآن مجید سمجھنے کے لئے دو مبارک قانون۔ ۵۳۰ | قرآن عظیم کی جمع و ترتیب و تکمیل و تفصیل سُور زمانہ اقدس حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بامر الہی حسب بیان جبرائیل واقع ہوئی ۔ | ۴۳۵ | ورفعنا لک ذکرک کی تفسیر۔ ۶۰۹ | ۴۳۹ | سورہ یٰس میں اللہ تعالیٰ کے ایک اسم مقدس کے بارے میں سوال کا جواب۔

Fatawa Razawiyya Volume 26

Index of Subsidiary Issues

Column 1 Text	Page	Column 2 Text	Page
Prayer		To what extent are burial and shroud, Fatiha, Soyem, Chehlum, and Urs, etc., legally prioritized over the distribution of inheritance?	288
The obligation of the five daily prayers on the night of Mi'raj is proven by mutawatir (widely transmitted) hadiths.	396	Legally, in current times, how much money is sufficient for the burial, shroud, Fatiha, and Urs, etc., of holy people (Ahl-Allah)?	288
Funerals		If the executor or heir performs the burial and shroud from their own money, they shall receive compensation.	299
When will the expenses of burial and shroud be deducted from the estate?	56	If the husband paid for the burial and shroud, Fatiha, and charities for his wife with the permission of other heirs with the intention of paying the dower debt, what would be the legal status of this?	345
If some heirs paid for the deceased's burial and shroud or debt from their own wealth, they have the right to take it from the deceased's property.	125	**Marriage and Divorce**	
The responsibility for the wife's burial and shroud lies with the husband.	169	A Rafidhi (Shia) woman is not a legal wife and is not entitled to inheritance.	78
If an heir spends something on Fatiha, Soyem, Chehlum, and making the grave solid, other heirs will not be responsible for it.	288		

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

प्रासंगिक मुद्दों की सूची

कॉलम 1 का पाठ	पृष्ठ	कॉलम 2 का पाठ	पृष्ठ
नमाज़		केवल कफ़न-दफ़न, फ़ातिहा, सोयम, चेहलुम और उर्स आदि को शरीयत के अनुसार विरासत के वितरण पर किस हद तक वरीयता दी गई है?	288
शबे मेराज नमाज़े पंजगाना की फ़र्ज़ीयत मुतवातिर हदीसों से साबित है।	396	शरीयत के अनुसार वर्तमान समय में अल्लाह वालों के कफ़न-दफ़न, फ़ातिहा और उर्स आदि के लिए कितना रुपया पर्याप्त हो सकता है?	288
जनाइज़ (अंतिम संस्कार)		यदि वसीयतकर्ता या उत्तराधिकारी अपने धन से कफ़न-दफ़न करता है, तो उसे मुआवजा मिलेगा।	299
कफ़न-दफ़न के खर्च विरासत से कब काटे जाएँगे?	56	यदि पति ने अन्य उत्तराधिकारियों की अनुमति से महर के ऋण अदायगी की नीयत से पत्नी के कफ़न-दफ़न, फ़ातिहा और खैरात के खर्चों का भुगतान किया है, तो इसकी शरिया के अनुसार क्या स्थिति होगी?	345
यदि कुछ वारिसों ने मृतक के कफ़न-दफ़न या ऋण की अदायगी अपने धन से की है, तो उन्हें मृतक के माल से लेने का अधिकार है।	125	**निकाह व तलाक**	
औरत के कफ़न-दफ़न की जिम्मेदारी पति पर है।	169	राफ़ज़िया (शिया) पत्नी वैध पत्नी नहीं है और विरासत की हकदार नहीं है।	78
यदि कोई उत्तराधिकारी फ़ातिहा, सोयम, चेहलुम और कब्र पक्की कराने में कुछ खर्च करता है, तो अन्य	288		

कॉलम 1 का पाठ	पृष्ठ	कॉलम 2 का पाठ	पृष्ठ
उत्तराधिकारी इसके जिम्मेदार नहीं होंगे।			

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

فہرست ضمنی مسائل

کالم ۱ عبارت	صفحہ	کالم ۲ عبارت	صفحہ
نماز		صرف تجہیز و تکفین و فاتحہ و سوم و چہلم و عرس وغیرہ شرعاً کس قدر تبلیغ وراثت پر مقدم رکھا گیا ہے۔	۲۸۸
شب معراج نماز پنجگانہ کی فرضیت احادیث متواترہ سے ثابت ہے ۔	۳۹۶	شرعاً زمانہ حال میں اہل اللہ کے تجہیز و تکفین و فاتحہ و عرس وغیرہ کے لئے کس قدر روپیہ کافی ہو سکتا ہے۔	۲۸۸
جنائز		وصی اور وارث اپنے مال سے تجہیز و تکفین کرے تو معاوضہ پائے گا۔	۲۹۹
مصارف تجہیز و تکفین ترکہ سے کب وضع ہوگا۔	۵۶	شوہر نے بیوی کے گور وکفن، فاتحہ و خیرات کے مصارف دیگر وارثوں کی اجازت سے بنیت اداء دین مہر ادا کئے تو اس کی شرعاً کیا صورت ہوگی۔	۳۴۵
میت کی تجہیز و تکفین یا دین کی ادائیگی بعض ورثاء نے اپنے مال	۱۲۵	**نکاح و طلاق**	

کالم ۱ عبارت	صفحہ	کالم ۲ عبارت	صفحہ
سے کی تو انہیں میت کے مال سے لینے کا حق ہے۔			
عورت کی تجہیز و تکفین شوہر کے ذمہ ہے۔	۱۶۹	رافضیہ زوجہ شرعیہ نہیں ہے اور ترکہ کی مستحق نہیں۔	۷۸
اگر کوئی وارث فاتحہ، سوم، چہلم اور قبر پکی کرانے میں کچھ خرچ کرے تو دیگر ورثاء اس کے ذمہ دار نہ ہوں گے۔	۲۸۸		

Fatawa Rizwia Volume 26

Topic	Page	Topic	Page
A prostitute cannot be declared a wedded wife solely on the basis of a sinful relationship.	135	A childless woman died, whose mahr (dower) was a debt upon her husband. Can the husband receive half of this payable dower?	147
A marriage occurring unknowingly with someone already married to another is invalid (fasid).	176	Zaid passed away, leaving behind two sons from his first wife and one daughter from his second wife. The first wife had died during Zaid's lifetime, and her mahr was owed by the husband. Now the sons are demanding their mother's mahr. What is the Sharia ruling on this?	149
Divorce before seclusion (khalwat) causes the forfeiture of half the mahr.	210	When the whole or part of the mahr is the responsibility of the husband, and the woman dies without a valid Sharia exoneration or forgiveness, then it is like other debts and assets of the deceased woman's estate.	167
Answer to a question regarding the inheritance of a missing person.	279	Death, even if it occurs before seclusion, makes the entire mahr obligatory.	210
Marriage without witnesses is not valid.	281	Mahr is inheritance.	320
In the case of an invalid (fasid) or void (batil) marriage, the woman does not become an heir.	282	Mahr is forgiven if it is voluntarily waived.	355
When is marriage in a non-compatible match (ghair-kufu) void?	315	Payment of prompt mahr (mahr-e-mu'ajjal) is necessary before departure (rukhsat), or whenever the woman demands it.	356
Divorce cannot be accepted at all without Sharia proof.	352	The woman is the owner of the mahr.	365

Topic	Page	Topic	Page
Prohibited Relations (Maharimat)		**Dowry (Jahez)**	
A son-in-law is a mahram and like a son.	171	Dowry specifically belongs to the woman.	72
Mahr (Dower)		Ruling on dowry and offerings/wedding gifts.	209
Mahr should be paid before distributing the estate.	58	The general custom regarding dowry is that the woman is its owner.	338
Payment of mahr precedes the distribution of the estate.	96	Question regarding inheritance from a woman's dowry items.	360
Mahr takes precedence over the distribution of the estate.	119	**Pregnancy (Haml)**	
A person owes mahr to two wives, but his estate is only equal to the mahr of one wife. What is the ruling?	144	The maximum duration of pregnancy is two years.	147

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

विषय	पृष्ठ
बाज़ारी औरत को सिर्फ फजराना (गुनाहगार) ताल्लुक की बिना पर मनकूहा (ब्याहता) करार नहीं दिया जा सकता।	१३५
मनकूहा-ए-ग़ैर से ला-इल्मी में निकाह हुआ तो फासिद (अमान्य) है।	१७६
क़ब्ल-ए-खलवत (एकांतवास से पहले) तलाक़ होना बाइस-ए-सुकूत-ए-निस्फ-महर (आधा महर गिरने का कारण) होता है।	२१०
वरासत-ए-मफ़क़ूद (लापता व्यक्ति की विरासत) से मुताल्लिक एक सवाल का जवाब।	२७९
गवाहों के बगैर निकाह सही नहीं।	२८१
निकाह-ए-फासिद व बातिल की सूरत में औरत वारिस नहीं बनती।	२८२
	३१५

विषय	पृष्ठ
औरत ला-वल्द (निस्संतान) फौत हुई जिसका महर शौहर पर क़र्ज़ है, तो क्या शौहर उस वाजिब-उल-अदा महर में से निस्फ (आधा) हिस्सा पा सकता है?	१४७
ज़ैद ने इंतकाल किया, दो लड़के पहली बीवी के और एक लड़की दूसरी बीवी की छोड़ी। पहली बीवी ज़ैद की मौजूदगी में फौत हो गई थी जिसका महर शौहर के ज़िम्मे था, अब लड़के अपनी माँ का महर तलब करते हैं, इसमें हुक्म-ए-शरई क्या है?	१४९
महर जबकि कुल या बाज़ (पूरा या हिस्सा) ज़िम्मा-ए-शौहर हो और औरत बे-इबरा व माफ़ी-ए-मोतबर शरई मर जाए, तो वह मिस्ल-ए-दीगर द्यून व अमवाल (अन्य ऋणों और संपत्तियों की तरह) तरका-ए-ज़न (स्त्री की संपत्ति) होता है।	१६७
मौत अगरचे क़ब्ल-ए-खलवत हो, कुल महर को लाज़िम कर देती है।	२१०
महर मीरास (विरासत) है।	३२०
महर माफ़ करने से माफ़ हो जाता है।	३५५
	३५६

विषय	पृष्ठ
ग़ैर-कुफ़ू (बेमेल) में निकाह कब बातिल होता है।	
बे-सुबूत-ए-शरई तलाक़ हरगिज़ नहीं मानी जा सकती।	३५२
मुहर्रमात (वर्जित रिश्ते)	
दामाद महरम व मानिंद-ए-पिसर (बेटे के समान) होता है।	१७१
महर	
महर तरका (विरासत) तक़सीम करने से पहले दिया जाए।	५८
अदायगी-ए-महर तरका की तक़सीम पर मुक़द्दम (प्राथमिक) है।	९६
महर तक़सीम-ए-तरका पर मुक़द्दम होता है।	११९
एक शख़्स के ज़िम्मे दो बीवियों का महर वाजिब-उल-अदा है जबकि उसका तरका सिर्फ एक के महर के बराबर है, तो क्या हुक्म है।	१४४
महर-ए-मुअज्जल की अदायगी पेश-अज़-रुख़सत (विदाई से पहले) ज़रूरी है वरना जब औरत तलब करे।	
महर की मालिक औरत है।	३६५
जहेज़	
जहेज़ ख़ास औरत का है।	७२
जहेज़ और चढ़ावे का हुक्म।	२०९
जहेज़ में आम उर्फ़(प्रथा) यह है कि औरत इसकी मालिक होती है।	३३८
औरत के अस्बाब-ए-जहेज़ी में मीरास से मुताल्लिक सवाल।	३६०
हमल (गर्भावस्था)	
हमल की अक्सर (अधिकतम) मुद्दत दो साल है।	१४७

عنوان صفحہ		عنوان صفحہ	
بازاری عورت کو صرف تعلق فاجرانہ کی بناء پر منکوحہ قرار نہیں دیا جاسکتا۔	۱۳۵	عورت لاولد فوت ہوئی جس کا مہر شوہر پر قرض ہے تو کیا شوہر اس واجب الادا مہر میں سے نصف حصہ پا سکتا ہے۔	۱۴۷
منکوحہ غیر سے لاعلمی میں نکاح ہوا تو فاسد ہے۔	۱۷۶	زید نے انتقال کیا، دو لڑکے اول بیوی کے اور ایک لڑکی دوسری بیوی کی چھوڑی، پہلی بیوی زید کی موجودگی میں فوت ہوگئی تھی جس کا مہر بذمہ شوہر تھا، اب لڑکے اپنی ماں کا مہر طلب کرتے ہیں اس میں حکم شرعی کیا ہے۔	۱۴۹
قبل خلوت طلاق ہونا باعث سقوط نصف مہر ہوتا ہے۔	۲۱۰	مہر جبکہ کل یا بعض ذمہ شوہر ہو اور عورت بے ابراء و معافی معتبر شرعی مرجائے تو وہ مثل دیگر دیون واموال ترکہ زن ہوتا ہے۔	۱۶۷
وراثت مفقود سے متعلق ایک سوال کا جواب۔	۲۷۹	موت اگرچہ قبل خلوت ہو کل مہر کو لازم کر دیتی ہے۔	۲۱۰
گواہوں کے بغیر نکاح صحیح نہیں۔	۲۸۱	مہر میراث ہے۔	۳۲۰
	۲۸۲	مہر معاف کرنے سے معاف ہو جاتا ہے۔	۳۵۵

عنوان	صفحہ
نکاح فاسد و باطل کی صورت میں عورت وارث نہیں بنتی۔	
غیر کفو میں نکاح کب باطل ہوتا ہے۔	۳۱۵
بے ثبوت شرعی طلاق ہرگز نہیں مانی جاسکتی۔	۳۵۲
محرمات	
داماد محرم و مانند پسر کے ہوتا ہے۔	۱۷۱
مہر	
مہر ترکہ تقسیم کرنے سے پہلے دیا جائے۔	۵۸
ادائیگی مہر ترکہ کی تقسیم پر مقدم ہے۔	۹۶
مہر تقسیم ترکہ پر مقدم ہوتا ہے۔	۱۱۹
ایک شخص کے ذمے دو بیویوں کا مہر واجب الادا ہے	۱۴۴
مہر معجل کی ادائیگی پیش از رخصت ضروری ہے ورنہ جب عورت طلب کرے۔	۳۵۶
مہر کی مالک عورت ہے۔	۳۶۵
جہیز	
جہیز خاص عورت کا ہے۔	۷۲
جہیز اور چڑھاوے کا حکم	۲۰۹
جہیز میں عام عرف یہ ہے کہ عورت اس کی مالک ہوتی ہے۔	۳۳۸
عورت کے اسباب جہیز ی میں میراث سے متعلق سوال۔	۳۶۰
حمل	
حمل کی اکثر مدت دو سال ہے۔	۱۴۷

عنوان صفحہ

جبکہ اس کا ترکہ صرف ایک

کے مہر کے برابر ہے تو کیا

حکم ہے۔

صفحہ ۴۲ از ۶۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 26

Lineage (Nasab) Pure Sharia has made the grandfather the guardian of a minor's property after the father and the father's executor. 368 According to pure Sharia, extreme caution is required in proving lineage. 90 The grandfather is made the guardian of a minor's property. 368 Children born out of wedlock will have their lineage established only through the mother, and they will inherit only from the mother's side. 135 The mother cannot be the guardian of property. 368 Inheritance cannot be granted solely on someone's verbal claim of being related to a certain person; legal proof is required. 162 If an adult brother of a minor girl is present, the mother will not have guardianship over the marriage (wilayat al-nikah). 370 A boy born to a Chamar woman without marriage does not become an heir. 283 The guardian of a minor girl is her father, not her maternal grandparents. 374 A woman adopted her nephew who calls himself the successor of her husband (his uncle); whose son will he be considered, and what will be the situation regarding inheritance etc.? 332 **Juridical Benefits (Fawa'id Fiqhiyya)** If a person calls someone else his father, will that person be considered his biological father or not? 334 An adopted son is not an heir. 55 Is a boy born after the murder of his father entitled to a share from the deceased's estate or not? 344 An illegitimate child (walad al-zina) does not inherit from the adulterer. 84 **Custody (Hazanat)** An adopted or stepson does not legally create any entitlement in the inheritance. 84 A boy stays with his maternal grandmother until age seven and a girl until age nine, after which the father will take them. 340 Disowning (Aaq) is not a Sharia-recognized act; parents do not have this right. 85 **Guardianship (Wilayat)** One will not be deprived of inheritance by being disowned (Aaq). 85 A person died leaving a wife, a minor son, a minor daughter, and a full brother; how will his estate be distributed, and who gets the right of guardianship over the children? 133

वंश (नसब) पवित्र शरीयत ने पिता और पिता के वसीयतकर्ता के बाद नाबालिग के माल का वली (अभिभावक) उसके दादा को बनाया है। 368 पवित्र शरीयत के अनुसार वंश साबित करने में अत्यंत सावधानी बरती जानी चाहिए। 90 नाबालिग के माल का वली उसके दादा को बनाया गया है। 368 जो संतान बिना निकाह के पैदा हो, उसका नसब केवल माँ से साबित होगा और वे केवल माँ की ओर से वारिस बनते हैं। 135 माँ माल की वली नहीं हो सकती। 368 किसी के केवल मौखिक दावे पर कि मैं फलां का वंशज हूँ, विरासत नहीं दी जा सकती; इसके लिए शरई सबूत चाहिए। 162 यदि नाबालिग लड़की का बालिग भाई मौजूद हो, तो माँ को विलायत-ए-निकाह प्राप्त नहीं होगा। 370 बिना निकाह के चमारिन से पैदा होने वाला लड़का वारिस नहीं बनता। 283 नाबालिग लड़की का वली उसका बाप है न कि नाना-नानी। 374 एक महिला ने अपने भतीजे को गोद लेकर पाला जो खुद को महिला के पति (फूफा) का उत्तराधिकारी कहता है; वह किसका पुत्र माना जाएगा और विरासत आदि में क्या स्थिति होगी? 332 **फिक्ही फायदे (Fawa'id Fiqhiyya)** यदि कोई व्यक्ति किसी दूसरे को अपना पिता कहे, तो क्या वह व्यक्ति उसका असली पिता समझा जाएगा या नहीं? 334 मुतबन्नी (गोद लिया हुआ बेटा) वारिस नहीं है। 55 मृतक की हत्या के बाद पैदा होने वाला लड़का क्या मृतक की विरासत से हिस्सा पाने का हकदार है या नहीं? 344 वलद-उज़-ज़िना (अवैध संतान) ज़ानी (व्यभिचारी) का वारिस नहीं होता। 84 **परवरिश (हज़ानत)** मुतबन्नी या सौतेला बेटा शरीयत के अनुसार विरासत में कोई अधिकार पैदा नहीं करता। 84 लड़का सात साल की उम्र तक और लड़की नौ साल की उम्र तक अपनी नानी के पास रहेगी, फिर बाप उन्हें ले लेगा। 340 'आक़' करना (बेदखल करना) कोई शरई चीज़ नहीं है; माता-पिता को इसका अधिकार नहीं है। 85 **अभिभावकत्व (विलायत)** 'आक़' करने से विरासत से वंचित नहीं किया जाएगा। 85 एक व्यक्ति की मृत्यु हो गई, वारिसों में पत्नी, एक नाबालिग बेटा, एक नाबालिग बेटी और एक सगा भाई छोड़ा है; उसकी विरासत कैसे विभाजित होगी और बच्चों का विलायत का अधिकार किसे मिलता है? 133

نسب شریعتِ مطہرہ نے پدری وصیِ پدر کے بعد نابالغ کے مال کا ولی اس کے دادا کو بنایا ہے۔ ۳۶۸ شریعتِ مطہرہ کے نزدیک اثباتِ نسب میں نہایت احتیاط منظور ہے۔ ۹۰ نابالغ کے مال کا ولی اس کے دادا کو بنایا ہے۔ ۳۶۸ جو اولاد بے نکاح پیدا ہو اس کا نسب صرف ماں سے ثابت ہو گا اور وہ صرف ماں کی جہت سے وارث بنتے ہیں۔ ۱۳۵ ماں ولی مال نہیں ہو سکتی۔ ۳۶۸ مجرد کسی کے زبانی ادعا پر کہ میں فلاں کا نسیب ہوں توریت نہیں ہو سکتی اس کے لئے ثبوت شرعی چاہیے۔ ۱۶۲ نابالغہ کا بھائی بالغ موجود ہو تو ماں کو ولایت نکاح حاصل نہ ہو گی۔ ۳۷۰ بغیر نکاح کے چماری سے پیدا ہونے والا لڑکا وارث نہیں بنتا۔ ۲۸۳ نابالغہ لڑکی کا ولی اس کا باپ ہے نہ کہ نانا نانی۔ ۳۷۴ ایک خاتون نے اپنے بھتیجے کو متبنّٰی بنا کر پرورش کی جو اپنے آپ کو خاتون کے شوہر یعنی اپنے پھوپھا کا خلف کہلاتا ہے، تو وہ کس کا پسر متصور ہو گا اور میراث وغیرہ میں اس کی کیا صورت ہو گی۔ ۳۳۲ **فوائد فقہیہ** اگر کوئی شخص کسی دوسرے کو اپنا باپ کہے تو وہ شخص اس کا اصلی باپ سمجھا جائے گا یا نہیں۔ ۳۳۴ متبنّٰی وارث نہیں ہے۔ ۵۵ بعدِ مقتول جو لڑکا پیدا ہوا وہ ترکہ مقتول سے حصہ یابی کا مستحق ہے یا نہیں۔ ۳۴۴ ولد الزناء زانی کا وارث نہیں ہوتا۔ ۸۴ **حضانت** متبنّٰی یا سوتیلا بیٹا شرعاً ترکہ میں کوئی استحقاق پیدا نہیں کرتا۔ ۸۴ لڑکا سات برس اور لڑکی نو برس کی عمر تک نانی کے پاس رہے گی پھر باپ لے لے گا۔ ۳۴۰ عاق کرنا کوئی شرعی چیز نہیں والدین کو اس کا حق نہیں۔ ۸۵ **ولایت** عاق کرنے سے ترکہ سے محروم نہ ہوگا۔ ۸۵ ایک شخص فوت ہو گیا وارثوں میں زوجہ، ایک نابالغ بیٹا، ایک نابالغ بیٹی اور ایک حقیقی بھائی چھوڑے ہیں، اس کا ترکہ کیسے تقسیم ہو گا اور بچوں کا حق ولایت کس کو پہنچتا ہے۔ ۱۳۳

- Adopting a child is not recognized in Sharia. -> 92
- A missing person is considered deceased regarding others' rights; they shall not receive inheritance. -> 99
- A rare issue which can be termed as one of the rarest of issues. -> 106
- Inheritance is compulsory; upon the death of the deceased, every heir necessarily becomes the owner of their legal share. -> 113
- No document is divisible without Sharia evidence, nor can it be established as written by the person it is attributed to. -> 181
- Our Imams agree that a person with multiple kinship relations will receive a share for each relation. -> 190
- The perspective of Imam Abu Yusuf (RA) and Imam Muhammad (RA) regarding multiple aspects. -> 190
- Multiplicity of aspects leads to multiplicity of persons, even if legally. -> 191
- Multiplicity of aspects in any branch does not prove plurality in their physical body. -> 192
- Five states of sisters. -> 226
- Two-thirds cannot be aggregated twice in any single problem. -> 226
- Three are among those principles in which 'awl' (increase) never occurs. -> 226
- What is meant by the terms "fasa'idan" (and upwards) and "aw aksar" (or more) following 'grandmother' in Dur-ul-Mukhtar and Faraiz-e-Shareefi etc. -> 239
- Method of identifying and counting valid maternal and paternal grandmothers. -> 242
- When scholars mention 'asabah' (agnatic heirs) etc., they condition the granddaughter with the agnatization of the grandson. -> 248
- Does the right of inheritance lapse with the passage of time or not? -> 259
- Author's research that there are two points here. -> 261
- Definition of 'Asabah' (agnatic heir). -> 274
- Is there any detail found in the Quran and Hadith, from which fatwas are derived, showing a difference or some disparity between the rulings of Tariqat and Shariat? -> 291
- The meaning of disowning/disinheriting children. -> 315
- By the father's disowning, the children neither cease to be his children nor are they deprived of inheritance. -> 315
- Answer to a problem with many branches and extensive discussions. -> 316

- A unique scenario to sharpen the minds of those learned in inheritance laws. -> 324
- A problem that most contemporary scholars would not find easy to comprehend. -> 328
- Answer to a question where relationships are described in very remote, concise, and ambiguous terms. -> 348
- Being disowned or not depends on the actions of the children. -> 349
- The public's concept of disowning is purely baseless. -> 349
- Inheritance cannot be waived just by granting a pardon. -> 355
- The method to deprive a transgressing and ill-behaved son of inheritance. -> 364

- दत्तक लेना (बच्चा गोद लेना) शरीयत में कुछ नहीं है। -> ९२
- लापता व्यक्ति दूसरों के हक में मृत के समान है, उसे विरासत नहीं मिलेगी। -> ९९
- एक अजीब मसला जिसे अजीब तरीन मसलों में से कहा जा सकता है। -> १०६
- विरासत अनिवार्य है, मृतक की मृत्यु पर हर वारिस लाज़मी तौर पर अपने शरीई हिस्से का वारिस हो जाता है। -> ११३
- कोई भी कागज़ बिना शरीई गवाही के बटवारे के योग्य नहीं होता और न ही उसे उस व्यक्ति का लिखा हुआ माना जा सकता है जिससे वह संबंधित हो। -> १८१
- हमारे इमामों का इस पर इत्तेफाक है कि कई रिश्तों वाला व्यक्ति अपने हर रिश्ते की हैसियत से हिस्सा पाएगा। -> १९०
- पहलुओं की बहुलता (तअद्दुद-ए-जेहात) में इमाम अबू यूसुफ़ (रह.) और इमाम मुहम्मद (रह.) का दृष्टिकोण। -> १९०
- पहलुओं की बहुलता व्यक्तियों की बहुलता का कारण बनती है, चाहे वह कानूनी तौर पर ही क्यों न हो। -> १९१
- किसी शाखा में पहलुओं की बहुलता उसके शरीर में बहुलता साबित नहीं करती। -> १९२
- बहनों के पांच हाल। -> २२६
- किसी भी मसले में दो बार दो-तिहाई (two-thirds) जमा नहीं हो सकते। -> २२६
- तीन उन उसूलों में से हैं जिनमें कभी 'औल' (बढ़ोतरी) नहीं होता। -> २२६
- दुर-ए-मुख्तार और फ़राइज़ शरीफ़ी आदि में दादी/नानी के बाद "फ़साइदन" (और ऊपर) और "औ अकसर" (या अधिक) से क्या मुराद है। -> २३९
- सही दादी और नानी की गिनती और पहचान का तरीका। -> २४२
- उलेमा जब असबा आदि का ज़िक्र करते हैं, तो पोती को पोते की तअसीब (सह-वारिस) के साथ जोड़ते हैं। -> २४८
- क्या समय बीतने के साथ विरासत का अधिकार समाप्त हो जाता है या नहीं? -> २५९
- लेखक का शोध कि यहाँ दो स्थान/बिंदु हैं। -> २६१
- असबा (Asabah) की परिभाषा। -> २७४

- क्या कुरान और हदीस, जिनसे फतवे निकाले जाते हैं, उनमें कोई ऐसा विवरण मिलता है कि तरीक़त के अहकाम और शरीयत के अहकाम में कोई अंतर या भिन्नता हो? -> २९१
- संतान के'आक' (disown) होने का अर्थ। -> ३१५
- पिता द्वारा 'आक' कर देने से संतान न तो संतान होने से बाहर होती है और न ही विरासत से वंचित होती है। -> ३१५
- एक बहुत सी शाखाओं और चर्चाओं वाले मसले का जवाब। -> ३१६
- विरासत के कानून जानने वालों के लिए दिमाग तेज़ करने वाली एक अनूठी स्थिति। -> ३२४
- एक ऐसा मसला जिसे समय के अधिकांश उलेमाओं के लिए समझना आसान नहीं होगा। -> ३२८
- एक ऐसे सवाल का जवाब जिसमें रिश्ते बहुत दूर के, संक्षिप्त और संदिग्ध शब्दों में लिखे गए हैं। -> ३४८
- आक होना या न होना संतान के कर्म पर निर्भर है। -> ३४९
- आम लोगों के मन में आक करने का जो अर्थ है, वह पूरी तरह निराधार है। -> ३४९
- विरासत को माफ़ कर देने से वह माफ़ नहीं हो सकती। -> ३५५
- पापी और बदचलन बेटे को विरासत से वंचित करने का तरीका। -> ३६४

पृष्ठ ४४ का ६१३

- متبنّٰی کرنا شرعاً کوئی چیز نہیں۔ -> ۹۲
- مفقود الخبر دوسرے کے حق میں مثل میت ہے ترکہ نہ پائے گا۔ -> ۹۹
- ایک مسئلہ غریبہ جس کو اغرب مسائل کہا جاسکتا ہے۔ -> ۱۰۶
- ارث جبری ہے کہ موت مورث پر ہر وارث خواہ مخواہ اپنے حصہ شرعی کا وارث ہوتا ہے۔ -> ۱۱۳
- کوئی کاغذ بے شہادت شرعیہ قابلِ تقسیم نہیں ہوتا اور نہ وہ منسوب الیہ کا لکھا قرار پا سکتا ہے۔ -> ۱۸۱
- ہمارے ائمہ کا اتفاق ہے کہ متعدد قرابتوں والا اپنی ہر قرابت کی رو سے حصہ پائے گا۔ -> ۱۹۰
- تعدد جہات میں امام ابویوسف علیہ الرحمۃ اور امام محمد علیہ الرحمۃ کا نقطہ نظر -> ۱۹۰
- تعدد جہات تعدد اشخاص کا موجب ہے اگرچہ حکماً ہو۔ -> ۱۹۱
- کسی فرع میں تعدد جہات اس کے بدن میں تکثر کو ثابت نہیں کرتا۔ -> ۱۹۲
- اخوات کے پانچ حال -> ۲۲۶
- کسی مسئلے میں دو بار ثلثین جمع نہیں ہو سکتے۔ -> ۲۲۶
- تین ان اصول میں سے ہیں جن میں کبھی عول نہیں ہوتا۔ -> ۲۲۶
- درمختار اور فرائض شریفی وغیرہما میں جدہ کے آگے "فصاعداً" اور "اولاکثر" سے کیا مراد ہے۔ -> ۲۳۹
- جدّات صحیحہ امیہ وابویہ کا شمار پہچاننے کا طریقہ۔ -> ۲۴۲

- علماء جب عصبہ وغیرہ کو ذکر کرتے ہیں تو پوتی کو پوتے کی تعصیب کے ساتھ مقید کرتے ہیں۔ -> ۲۴۸
- حق ارث تقادمِ زمان کے ساتھ ساقط ہو جاتا ہے یا نہیں۔ -> ۲۵۹
- تحقیق مصنف کہ یہاں دو مقام ہیں۔ -> ۲۶۱
- عصبہ کی تعریف -> ۲۷۴
- قرآن و حدیث جس سے استخراج فتاویٰ کا ہوتا ہے اس میں کوئی تفصیل ایسی پائی جاتی ہے کہ احکام طریقت اور احکام شریعت میں اختلاف یا کچھ تفاوت ہو۔ -> ۲۹۱
- اولاد کے عاق ہونے کا مطلب -> ۳۱۵
- باپ کے عاق کر دینے سے اولاد نہ تو اولاد نہ ہونے سے خارج ہوتی ہے اور نہ ہی میراث سے محروم ہوتی ہے۔ -> ۳۱۵
- ایک کثیر الشقوق والمباحث مسئلہ کا جواب۔ -> ۳۱۶
- تشحیذ اذہان فرائض داناں کے لئے ایک صورت بدیعہ۔ -> ۳۲۴
- ایک مسئلہ جو اکثر علماءِ زماں کی سمجھ میں سہل آنے کا نہیں۔ -> ۳۲۸
- ایک ایسے سوال کا جواب جس میں رشتے بہت بعید الفاظ مجمل محتمل سے لکھے گئے ہیں۔ -> ۳۴۸
- عاق ہونا نہ ہونا اولاد کے فعل پر ہے۔ -> ۳۴۹
- عوام کے خیال میں عاق کرنے کا جو مفہوم ہے وہ محض باطل ہے۔ -> ۳۴۹
- ترکہ معاف کرنے سے معاف نہیں ہو سکتا۔ -> ۳۵۵
- فاسق اور بد چلن بیٹے کو میراث سے محروم کرنے کا طریقہ۔ -> ۳۶۴

Fatawa Ridawiyya Volume 26

Description	Ref No.	Description	Page No.
When is standing during Mawlid commendable, Sunnah, or obligatory?	553	It is a sin to transfer property to a maternal cousin to deprive consanguine brothers of inheritance.	141
Vowing the reward of a deed to Allah Almighty is ignorance.	609	If inheritance is distributed among children during one's lifetime, sons and daughters should be given equally.	176
Bestowing reward upon a Prophet or Saint is disrespectful.	609	Something given into someone's ownership and possession for their entire life makes them the permanent owner; reclaiming it after their death is forbidden.	338
Bestowing is from an elder to a younger.	609	If a gift (hiba) is made and possession given during terminal illness, other heirs have no claim to it.	362
Liability and Compensation		A gift becomes void if the donor or recipient dies before possession is taken.	369
If an heir spends the inheritance without other heirs' permission, compensation will be mandatory for them.	82	If Zaid did not make his wife the owner of jewelry he gave her, and ownership is not implied by custom, then Zaid remains the owner.	474
Gift (Hiba)		**Debt (Qardh)**	
When is a gift complete and when is it void?	92	If debts cover the entire inheritance, no heir can take anything from the inheritance before debt repayment.	93
	92		119

Description	Ref No.	Description	Page No.
In case of an incomplete gift, gifted items will pass to the donor's heirs after the donor's death.		Inheritance should not be distributed until the dower and other debts are paid.	
Ruling on jewelry offered as offerings.	115	Heirs do not have the right to sell inheritance without the consent of creditors when the debt engulfs the estate.	123
Zaid bought a shop with his own money for his grandson and gave possession; after Zaid's death, will it be shared among heirs or belong only to the grandson?	118	If an heir pays the deceased's dower/debt from their own wealth, under what conditions can they recover it from the estate?	125

फ़तावा रिज़विया जिल्द 26

विवरण	संदर्भ सं.	विवरण	पृष्ठ सं.
मीलाद में कयाम कब मुस्तहब, कब सुन्नत और कब वाजिब है।	553	सौतेले भाइयों को महरूम करने के लिए अपनी जायदाद को मामाज़ाद भाई के नाम करना गुनाह है।	141
किसी अमल का सवाब अल्लाह तआला की नज़र करना जहालत है।	609	जीवन काल में औलाद के बीच बँटवारा हो तो बेटे और बेटी को बराबर हिस्सा दिया जाए।	176
नबी या वली को सवाब बख्शना बेअदबी है।	609	जो चीज़ जीवन भर के लिए किसी के स्वामित्व में दे दी गई, वह उसका स्थायी मालिक बन जाता है; मृत्यु के बाद उसकी वापसी हराम है।	338
बख्शना बड़े की ओर से छोटे को होता है।	609	यदि अंतिम बीमारी (मर्ज़-उल-मौत) में उपहार (हिबा) देकर कब्ज़ा दिला दिया गया, तो अन्य वारिसों का उस पर कोई अधिकार नहीं।	362
ज़मान व तावान (दायित्व और मुआवजा)		कब्ज़े से पहले दाता या प्राप्तकर्ता की मृत्यु हो जाए तो उपहार रद्द (बातिल) हो जाता है।	369
यदि कोई वारिस अन्य वारिसों की अनुमति के बिना विरासत (तरका) खर्च कर दे, तो उसे मुआवजा देना होगा।	82	ज़ैद ने पत्नी को दिए आभूषणों का उसे मालिक नहीं बनाया और न ही रीति-रिवाज से ऐसा समझा जाता है, तो ज़ैद ही मालिक है।	474
हिबा (उपहार)	92	**कर्ज़**	93

विवरण	संदर्भ सं.	विवरण	पृष्ठ सं.
उपहार कब पूर्ण होता है और कब शून्य (बातिल)?		यदि कर्ज़ विरासत पर हावी हो, तो कर्ज़ चुकाने से पहले वारिस विरासत से कुछ नहीं ले सकते।	
अपूर्ण उपहार की स्थिति में, दाता की मृत्यु के बाद वस्तुएँ दाता के वारिसों को मिलेंगी।	92	जब तक महर और अन्य कर्ज़ न चुका दिए जाएँ विरासत का बँटवारा नहीं किया जाना चाहिए।	119
चढ़ावे के गहनों का आदेश।	115	लेनदारों की अनुमति के बिना वारिसों को विरासत बेचने का अधिकार नहीं है यदि कर्ज़ विरासत से अधिक हो।	123
ज़ैद ने पोते के नाम दुकान खरीदी और कब्ज़ा दिलाया; ज़ैद की मृत्यु के बाद दुकान विरासत में बँटेगी या केवल पोते की होगी?	118	यदि कोई वारिस मृतक का महर/कर्ज़ अपने धन से चुका दे, तो वह किस स्थिति में उसे विरासत से वसूल कर सकता है?	125

تفصیل	نمبر	صفحہ نمبر
قیام مولود کب مستحب، کب سنت اور کب واجب ہے۔	۵۵۳	
کسی عمل کا ثواب مولیٰ تعالیٰ کی نذر کرنا جہالت ہے۔	۶۰۹	
نبی یا ولی کو ثواب بخشنا بے ادبی ہے۔	۶۰۹	
بخشنا بڑے کی طرف سے چھوٹے کو ہوتا ہے۔	۶۰۹	
ضمان و تاوان		۳۶۹
علاتی بھائیوں کو محروم کرنے کے لئے اپنی جائیداد کو ماموں زاد بھائی کے نام کر دینا گناہ ہے۔		۱۴۱
زندگی میں اولاد پر تقسیم کی جائے تو بیٹا بیٹی کو برابر دیا جائے۔		۱۷۶
جو چیز تاحین حیات کسی کی ملک کرکے اس کے قبضہ میں دے دی گئی وہ اس کا مستقل مالک ہو جاتا ہے اس کی واپسی بعد موت حرام ہے۔		۳۳۸
مرض الموت سے ہبہ کرکے قبضہ دلا دیا تو دوسرے وارثوں کا اس میں کوئی حق نہیں۔		۳۶۲

تفصیل	نمبر
کوئی وارث دیگر ورثاء کی اجازت کے بغیر ترکہ کو خرچ کر ڈالے تو اس پر تاوان لازم ہوگا۔	۸۲
ہبہ	
ہبہ کب تام اور کب باطل ہوتا ہے۔	۹۲
ناتمام ہبہ کی صورت میں موت واہب کے بعد اشیاء موہوبہ وارثان واہب کو پہنچیں گی۔	۹۲
چڑھاوے کے زیورات کا حکم	۱۱۵

تفصیل	نمبر	صفحہ نمبر
قبضہ سے قبل واہب یا موہوب لہ فوت ہوجائے تو ہبہ باطل ہو جاتا ہے۔		
زید نے زوجہ کو دیئے گئے زیور کا مالک نہیں بنایا اور نہ ہی عرف و رواج سے مالک ہونا مفہوم ہوتا ہے تو زید ہی اس کا مالک ہے۔	۴۷۴	
قرض		
اگر قرض ترکہ پر محیط ہو تو ادائیگی قرض سے قبل کوئی وارث اس وراثت سے کچھ نہیں لے سکتا۔	۹۳	
جب تک مہر اور دیگر دیون ادا نہ ہو جائیں ترکہ کی تقسیم نہ کی جائے۔	۱۱۹	
	۱۲۳	

تفصیل نمبر		تفصیل	صفحہ نمبر
		بے رضا ارباب دیون وارثوں کو بیچ ترکہ کا اختیار نہیں جبکہ دین ترکہ کو مستغرق ہو۔	
۱۱۸	زید نے ایک دکان اپنے روپے سے خرید کر اپنے نبیرہ کے نام کر دی اور بولایت اس کے باپ کے دکان پر قبضہ کرا دیا ، اب انتقال زید کے بعد وہ دکان حسب فرائض ورثاء زید میں تقسیم ہوگی یا صرف نبیرہ کو ملے گی۔	کوئی وارث اگر میت کا دین مہر اپنے مال سے ادا کر دے تو کس صورت میں ترکہ سے وصول کر سکتا ہے۔	۱۲۵

Fatawa Razawiya Volume 26

[Right Column] 568 | If a Pir (spiritual guide) does not meet the necessary criteria, it is permissible to leave him and pledge allegiance (Bai'at) to another. 568 | Pledging allegiance via correspondence is also permissible. 575 | Becoming a disciple (mureed) of another after the passing of one's Pir is permissible. 577 | Changing one's Sheikh without Sharia-compliant necessity is not permissible. 607 | Assisting an oppressor is forbidden (Haram). Section: Wills (Bequests) 119 | Property received by a grandson from his grandmother as a bequest does not include the grandson's other brothers. 138 | In joint property, a bequest made by only one heir is not enforceable. 171 | A person died leaving the following heirs: a wife, mother, a real sister, a consanguine sister, a uterine brother, and a paternal cousin. He bequeathed all his property to the paternal cousin. What is the ruling regarding his bequest and what will be the method of distribution of the estate? 272 | A bequest is valid only up to one-third of the estate. 273 | For which heir is a bequest forbidden and for whom is it permissible. 273 | A bequest for a 'Mahjoob' (an excluded heir) is permissible by consensus (Ijma).

[Left Column] 292 | A man bought a house for himself exclusively with his wife's money and took a loan of fifty rupees. He then died leaving a widow, two daughters, a sister, and five nephews. Now, what will be the procedure for debt repayment and distribution of the inheritance? 292 | When debt exceeds the inheritance, creditors are paid on a pro-rata basis. Section: Prohibition and Permissibility 98 | Depriving an heir of inheritance without a Sharia-compliant reason is not permissible. 127 | Without permission, the debtor has no right to dispose of the estate. 170 | Demanding marriage expenses is completely improper. 289 | According to Sharia, expensive clothing belonging to men of God can be distributed as a blessing to disciples and followers, and to the poor for reward, by one person without the consent of other heirs. 313 | Not giving a share to girls is forbidden (Haram). 362 | Permission is granted to deprive a transgressor (fasiq) of inheritance. 528 | Verbally remembering God while in the toilet is forbidden. 531 | Prostrating to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is forbidden. 531 | It is forbidden to take the name of the Prophet (peace and blessings be upon him) instead of saying the Takbir at the time of slaughtering.

फतावा रज़विया जिल्द २६

[दायां कॉलम] ५६८ | यदि पीर शर्तों पर खरा नहीं उतरता, तो उसे छोड़कर दूसरे की बैत (शिष्यता) करना जायज़ है। ५६८ | पत्राचार के माध्यम से बैत करना भी जायज़ है। ५७५ | अपने पीर के वसाल (मृत्यु) के बाद दूसरे का मुरीद होना जायज़ है। ५७७ | बिना शरई ज़रूरत के शेख बदलना जायज़ नहीं है। ६०७ | ज़ालिम की सहायता करना हराम है। अनुभाग: वसीयत (वसाया) ११९ | जो जायदाद दादी से एक पोते को वसीयत के तौर पर मिली, उसमें पोते के अन्य भाई शामिल नहीं हैं। १३८ | संयुक्त संपत्ति में केवल एक वारिस की वसीयत लागू नहीं होती। १७१ | एक व्यक्ति निम्नलिखित वारिसों को छोड़कर मर गया: एक पत्नी, माँ, एक सगी बहन, एक सौतेली बहन (बाप शरीक), एक सौतेला भाई (माँ शरीक) और एक चचेरा भाई। उसने अपनी सारी संपत्ति चचेरे भाई के नाम वसीयत कर दी है। अब उसकी वसीयत के बारे में क्या हुक्म है और विरासत के बंटवारे की क्या सूरत होगी? २७२ | वसीयत कुल संपत्ति के एक तिहाई हिस्से तक ही होती है। २७३ | किस वारिस के लिए वसीयत मना है और किसके लिए जायज़ है। २७३ | महजूब (वंचित वारिस) के लिए वसीयत करना सर्वसम्मति (इज़्मा) से मान्य है।

[बायां कॉलम] २९४ | एक व्यक्ति ने अपनी पत्नी के रुपयों से अपने लिए घर खरीदा और पचास रुपये उधार लिए। फिर वह एक विधवा, दो बेटियाँ, एक बहन और पाँच भतीजे छोड़कर मर गया। अब उसके कर्ज की अदायगी और विरासत के बंटवारे का तरीका क्या होगा? २९४ | जब कर्ज विरासत से अधिक हो, तो कर्जदाताओं को आनुपातिक रूप से हिस्सा दिया जाता है। अनुभाग: हज़र व इबाहत (निषेध और अनुज्ञेयता) ९८ | बिना किसी शरई कारण के किसी उत्तराधिकारी को विरासत से वंचित करना जायज़ नहीं है। १२४ | बिना अनुमति के कर्जदार को विरासत की संपत्ति में अधिकार जताने का हक नहीं है। १७० | शादी का खर्च माँगना बिल्कुल अनुचित है। २८९ | शरीयत के अनुसार, पुण्यात्माओं के कीमती वस्त्रों को उनके मुरीदों और अनुयायियों में बरकत के तौर पर और गरीबों में सवाब के तौर पर बिना अन्य उत्तराधिकारियों की सहमति के बाँटा जा सकता है। ३१३ | लड़कियों को हिस्सा न देना हराम है। ३६२ | फासिक (पापी) को विरासत से वंचित करने की अनुमति है। ५२८ | शौचालय में बैठकर ज़बान से अल्लाह को याद करना वर्जित है। ५३१ | हुज़ूर पाक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सजदा करना मना है। ५३१ | ज़िबह के समय तकबीर की जगह हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नाम लेना मना है।

पृष्ठ ४६ का ६१३

[دایاں کالم] ۵۶۸ | اگر پیر جامع شرائط نہیں تو اس کو چھوڑ کر دوسرے کی بیعت جائز ہے۔ ۵۶۸ | بیعت بذریعہ خط و کتابت بھی جائز ہے۔ ۵۷۵ | اپنے پیر کے وصال کے بعد دوسرے کا مرید ہونا جائز ہے۔ ۵۷۷ | بلا ضرورت شرعیہ شیخ تبدیل کرنا جائز نہیں۔ ۶۰۷ | ظالم کی اعانت حرام ہے۔ وصایا ۱۱۹ | جو جائداد دادی سے ایک پوتے کو بطور وصیت ملی اس میں پوتے کے دیگر برادران شامل نہیں۔ ۱۳۸ | مشترکہ جائداد میں صرف ایک وارث کی وصیت نافذ نہیں ہوتی۔ ۱۷۱ | ایک شخص حسب ذیل ورثاء چھوڑ کر فوت ہوا: ایک بیوی، ماں، ایک حقیقی بہن، ایک علاتی بہن، ایک اخیافی بھائی اور ایک چچا زاد بھائی، جبکہ اس نے تمام مال کی وصیت چچا زاد بھائی کے لئے کردی ہے، اب اس کی وصیت کے بارے میں کیا حکم ہے اور تقسیم ترکہ کی کیا صورت ہوگی۔ ۲۷۲ | وصیت ایک تہائی میں ہوتی ہے۔ ۲۷۳ | کس وارث کے لئے وصیت ممنوع اور کس کے لئے جائز ہے۔ ۲۷۳ | محجوب کے لئے وصیت بالاجماع روا ہے۔

[بایاں کالم] ۲۹۲ | ایک شخص نے خالص بیوی کے روپے سے اپنے لئے مکان خریدا اور پچاس روپے اس نے قرض لئے پھر بیوہ، دو بیٹیاں، ایک ہمشیرہ اور پانچ بھتیجے چھوڑ کر فوت ہو گیا، اب اس کے قرض کی ادائیگی اور تقسیم ترکہ کی کی صورت ہوگی۔ ۲۹۲ | دین جب ترکہ سے زائد ہو تو دائنوں کو حصہ رسد دیا جاتا ہے۔ حظر واباحت ۹۸ | بے وجہ شرعی کسی وارث کو میراث سے محروم کرنا جائز نہیں۔ ۱۲۷ | بے اجازت مدیون ترکہ میں تصرف کا حق نہیں۔ ۱۷۰ | شادی کا خرچ مانگنا محض بے جا ہے۔ ۲۸۹ | شرعاً لباس قیمتی اہل اللہ کا مریدان و معتقدان کو تبرکاً ومساکین کو ثواباً ایک بلا استرضاء دیگر ورثاء تقسیم کر سکتا ہے۔ ۳۱۳ | لڑکیوں کو حصہ نہ دینا حرام ہے۔ ۳۶۲ | فاسق کو میراث سے محروم کر دینے کی اجازت ہے۔ ۵۲۸ | پاخانہ میں

بیٹھ کر زبان سے یاد الٰہی کرنا ممنوع ہے۔ ۵۳۱ | حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو سجدہ کرنا ممنوع ہے۔ ۵۳۱ | ذبح کے وقت تکبیر کی بجائے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کا نام لینا ممنوع ہے۔

Fatawa Razawiyya | Volume 26

Fundamental Principles

Fundamental Principles		**Permissibility is the original state of things.**	**525**
The right of inheritance is a Shariah ruling; it does not lapse by anyone's waiver.	133	Evidence is required for prohibition and dislike.	526
Making a non-heir an heir is not in anyone's power.	146	Reasoning from generality and absoluteness has been prevalent from the Sahaba until today.	528
Neither can a right be waived by separation nor by relinquishing possession.	172	That which Shariah has declared praiseworthy will always remain so unless a specific prohibition for a specific situation is issued by Shariah.	528
Non-mention can never be the mention of non-existence.	222	Proof for every single specification from Shariah is not necessary.	528
General rule of the matter	223	Legally and rationally, time has no control over the approval or disapproval of Shariah rulings or any action.	532
That whose existence necessitates non-existence is impossible.	252	The emergence of something new does not necessitate dislike.	532
The established rule among residuary heirs is that the descendant of the deceased takes precedence over the descendant of the deceased's father.	252	Many innovations are recommended, rather even obligatory.	532
Sin in belief is more severe than sin in action.	295	Imam Ghazali states that not every innovation is bad.	532
Analysis indeed leads back to its components.	306	It is not proven that every innovation passing after 'the best of eras is my era' is misguidance.	532
	307		536

Fundamental Principles

Unity cannot possibly become duality.

One is unity, and two are dualities, and so on.

The right of sons in the father's property is a definitive text of the Quran which no one can reject.

Neither the intention and will of the deceased nor the actions of some heirs have any role in inheritance.

Inheritance is involuntary; it is not waived by anyone's waiver.

God forbid, how can light and darkness be combined?

Page 47 of 613

Permissibility is the original state of things. **525**

The praise of a certain era and its subsequent periods mentioned in Hadith does not necessitate that the innovations of that era be considered good.

307 A matter should be good in itself, even if a religious leader has not performed it. 540

343 Action indicates permissibility, but non-action never indicates prohibition. 543

343 That which involves greater respect for the Holy Prophet is better. 546

442 If there were no chain of narration (isnad), anyone would have said whatever they wanted in religion. 591

452

उसूली फ़ायदे

उत्तराधिकार का अधिकार शरीयत का आदेश है; यह किसी के त्यागने से समाप्त नहीं होता।	१३३	निषेध (हुरमत) और अरुचि (कराहत) के लिए प्रमाण आवश्यक है।	५२६
गैर-वारिस को वारिस बनाना किसी के अधिकार में नहीं है।	१४६	सामान्य और पूर्ण शब्दों से तर्क करना सहाबा से लेकर आज तक प्रचलित है।	५२८
न अलग होने से अधिकार समाप्त हो सकता है, न कब्ज़ा छोड़ देने से।	१७२	जिसे शरीयत ने सराहनीय (महमूद) कहा है, वह हमेशा सराहनीय रहेगा जब तक कि शरीयत से किसी विशेष स्थिति के लिए विशेष निषेध न आ जाए।	५२८
उल्लेख न होना कभी भी अस्तित्वहीनता का उल्लेख नहीं हो सकता।	२२२	हर एक विशेषता का शरीयत से प्रमाण आवश्यक नहीं है।	५२८
मसले का कुलिया (सामान्य नियम)	२२३	शरीयत और तर्क की दृष्टि से, समय का शरीयत के आदेशों या किसी कार्य की प्रशंसा या निंदा पर कोई नियंत्रण नहीं है।	५३२
जिस वस्तु का अस्तित्व अनस्तित्व को आवश्यक बना दे, वह असंभव है।	२५२	किसी नई चीज़ का पैदा होना अरुचि (कराहत) का कारण नहीं है।	५३२
असबात (अवशिष्ट उत्तराधिकारियों) में स्थापित नियम यह है कि मृतक का अंश मृतक के पिता के अंश पर पूर्वगामी होता है।	२५२	बहुत सी बिद'अतें (नवाचार) मुस्तहब (पसंदीदा) बल्कि वाजिब (अनिवार्य) होती हैं।	५३२
विश्वास में अनाचार व्यावहारिक अनाचार से अधिक गंभीर है।	२९५	इमाम गज़ाली फ़रमाते हैं कि हर बिद'अत बुरी नहीं होती।	५३२

वस्तुओं की मूल स्थिति अनुमेयता (इबाहत) है। ५२५

उसूली फ़ायदे

विश्लेषण वास्तव में इसके घटकों की ओर वापस ले जाता है। ३०६

एकता संभवतः द्वैत नहीं बन सकती। ३०७

एक इकाई है, दो द्वैत हैं, और इसी तरह। ३०७

पिता की संपत्ति में बेटों का अधिकार कुरान का स्पष्ट आदेश (नस्से-क़तई) है जिसे कोई भी अस्वीकार नहीं कर सकता। ३४३

विरासत में न तो मृतक की नियत और इच्छा का कोई दखल है और न ही कुछ वारिसों के कार्यों का। ३४३

विरासत अनिवार्य (जबरी) है जो किसी के त्यागने से समाप्त नहीं होती। ४४२

हाशा-लिल्लाह (ईश्वर न करे), प्रकाश और अंधकार एक साथ कैसे हो सकते हैं? ४५२

वस्तुओं की मूल स्थिति अनुमेयता (इबाहत) है। ५२५

'सर्वश्रेष्ठ युग मेरा युग है' के बाद आने वाली हर बिद'अत का पथभ्रष्ट होना सिद्ध नहीं है। ५३२

हदीसों में किसी काल और उसके बाद के काल की प्रशंसा का उल्लेख होना यह आवश्यक नहीं करता कि उस काल के नवाचारों को अच्छा माना जाए। ५३६

बात अपने आप में अच्छी होनी चाहिए, चाहे धर्म के किसी पेशवा (नेता) ने उसे न किया हो। ५४०

कार्य करना अनुमति का संकेत देता है, लेकिन कार्य न करना कभी भी निषेध का संकेत नहीं देता। ५४३

जो बात हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सम्मान में अधिक सहायक हो, वह बेहतर है। ५४६

यदि सनद (प्रमाणों की श्रृंखला) न होती, तो जो चाहता वह दीन में जो चाहता कह देता। ५९१

पृष्ठ ४७ / ६१३

فوائد اصولیہ

فوائد اصولیہ

حق میراث حکم شرع ہے کسی کے ساقط کرنے سے ساقط نہیں ہوتا۔ ۱۳۳

غیر وارث کو وارث بنانا کسی کے اختیار میں نہیں۔ ۱۴۶

نہ جدا ہو جانے سے حق ساقط ہو سکتا ہے نہ قبضہ چھوڑ دینے سے۔ ۱۷۲

عدم ذکر ہر گز ذکر عدم نہیں ہو سکتا۔ ۲۲۲

مسئلہ کا کلیہ ۲۲۳

جس شے کا وجود مستلزم عدم ہو وہ محال ہوتی ہے۔ ۲۵۲

۲۵۲

اصل اشیاء میں اباحت ہے۔ ۵۲۵

حرمت و کراہت کے لئے دلیل درکار ہے۔ ۵۲۶

عموم و اطلاق سے استدلال صحابہ سے لے کر آج تک شائع ہے۔ ۵۲۸

جس بات کو شرع نے محمود فرمایا وہ ہمیشہ محمود رہے گی جب تک کسی صورت خاصہ کی ممانعت خاص شرع سے نہ آجائے۔ ۵۲۸

ہر ہر خصوصیت کا ثبوت شرع سے ضروری نہیں۔ ۵۲۸

شرعاً و عقلاً کسی طرح زمانے کو احکام شرع یا کسی فعل کی تحسین و تقبیح پر قابو نہیں۔ ۵۳۲

کسی چیز کا نو پیدا ہونا موجب کراہت نہیں۔ ۵۳۲

بہتیری بدعتیں مستحب بلکہ واجب ہوتی ہیں۔ ۵۳۲

فوائد اصولیہ

عصبات میں اصل مطرد یہ ہے کہ میت کی جزء میت کے باپ کی جزء پر مقدم ہوتی ہے۔ ۲۹۵

فسق اعتقاد فسق عملی سے اشد ہے۔ ۳۰۶

انما التحلیل الی مأمنہ الترکیب۔ ۳۰۷

الوحدۃ لاستحیل ان تصیر وحدتین۔ ۳۰۷

الواحد وحدۃ والاثنان وحدتان وھکذا۔ ۳۰۷

باپ کے مال میں بیٹوں کا حق بنص قطعی قرآن ہے جسے کوئی رد نہیں کر سکتا۔ ۳۴۳

وراثت میں نہ نیت و ارادہ مورث کو دخل ہے نہ بعض ورثاء کے عمل کو۔ ۳۴۳

اصل اشیاء میں اباحت ہے۔ ۵۲۵

امام غزالی فرماتے ہیں کہ ہر بدعت بری نہیں۔ ۵۳۲

خیر القرون قرنی سے ہر گزر ہر بدعت کا گمراہی ہونا ثابت نہیں۔ ۵۳۲

کسی زمانے کی تعریف اور اس کے مابعد کا احادیث میں مذکور ہونا اس کو مستلزم نہیں کہ اس زمانے کے محدثات خیر ٹھہریں۔ ۵۳۶

بات فی نفسہ اچھی ہونی چاہئے خواہ پیشوائے دین نے نہ کی ہو۔ ۵۴۰

فعل جواز پر دلالت کرتا ہے لیکن عدم فعل ہرگز ممانعت پر دال نہیں۔ ۵۴۳

جس بات کو حضور کی تعظیم میں زیادہ دخل ہو وہ بہتر ہے۔ ۵۴۶

فوائد اصولیہ

میراث جبری ہے جو کسی کے ۴۴۲
ساقط کرنے سے ساقط نہیں ہوتی۔

حاشا للہ نور و ظلمت کیونکر جمع ۴۵۲
ہو سکتے ہیں۔

صفحہ ۴۷ از ۶۱۳

اصل اشیاء میں اباحت ہے۔ ۵۲۵

اگر اسناد نہ ہوتا تو جس کو جو دل چاہتا دین میں ۵۹۱
کہہ دیتا۔

Fatawa Rizvia Volume 26

Page 48 of 613

Ifta and Customs of the Mufti	Page	Lexicon (Lughat)	Page
Maulvi Abdul Hai Lakhnawi's severe error in the matter of Takharuj (withdrawal from inheritance).	214	The meaning of the words 'Aaq' and 'Aaq' (disobedient).	180
Three forms of the problem for further clarification.	216	'Khalaf' means successor, and it is also used for a son.	334
The statement in Sharh-e-Basit is an explicit error.	222	Explanation of the meaning of 'Alameen' (the worlds).	459
'Bint-ul-Ibn' (son's daughter) and 'Bint Ibn-il-Ibn' etc. include all lower descendants; the clarification 'even if low' is merely for explanation and to emphasize generality.	222	The word 'Doon' in the Arabic language comprises ten meanings.	462
Fatwa should be given according to the Imam's saying.	318	Semantic research on 'Rajfah' in the verse 'When the earthquake seized them'.	489
Some principles of Ifta and the customs of the Mufti.	318	Meaning of 'Qarn' (generation/ horn).	536
In matters of 'Dhawi al-Arham' (distant kindred), on whose word is the fatwa based?	356	Meaning of death.	601
An answer regarding property division cannot be given without full details of heirs and the order of deaths.	363	**Punishments (Hudood-o-Ta'zir)**	
The 'Book of Inheritance' (Kitab-ul-Fara'id) is missing in Al-Hidayah, although its second source, 'Mukhtasar al-Quduri', contains inheritance laws.	381	Accusing someone of adultery (Qazf) is haram; it is commanded to give eighty lashes, and such a person's testimony is rejected.	174
Commentaries of Al-Hidayah which do not contain inheritance laws.	381	One who abandons congregational prayer is a	587

Ifta and Customs of the Mufti	Page	Lexicon (Lughat)	Page
		transgressor and his testimony is rejected.	
Exhortation and Warning (Targheeb-o-Tarheeb)			
What is the Sharia's accountability for a person who transfers his property to his nephews to deprive his real brother.	150		
It is better and superior to deprive a transgressing and deviant heir of inheritance.	295		
Severe warning in Hadith for one who deprives some heirs of their inheritance.	296		
Those who do not give inheritance to daughters and sisters are sinners, and to say they have no right is clear disbelief (Kufr).	353		
Texts (Mutoon) are the summaries that Imams write for the preservation of the school of thought (Madhab).	384		
The rank of Sirajiyyah, Munyah, and Ashbah.	384		
Imam Sarakhsi gathered all the books of 'Dhahir al-Riwayah' in 'Al-Mabsut'.	385		
The correct and reliable law regarding the fourth class of descendants.	394		
Fatwa regarding the desirability (Istihbab) of Mawlid and standing (Qiyam), bearing the seals of thirty scholars.	516		

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

पृष्ठ ४८ ऑफ़ ६१३

इफ्ता और मुफ़्ती के नियम **पृष्ठ**

मौलवी अब्दुल हई लखनवी साहब की तख़ारुज (विरासत से वापसी) के मसले में गंभीर चूक। २१४

अतिरिक्त स्पष्टीकरण के लिए मसले के तीन रूप। २१६

शर्हे बसीत का बयान स्पष्ट चूक है। २२२

'बिन्त-उल-इब्न' और 'बिन्त इब्न-इल-इब्न' आदि सभी निचली संतानों को शामिल करते हैं; 'चाहे वह कितनी ही नीचे हो' का स्पष्टीकरण केवल विवरण और सामान्यता पर जोर देने के लिए है। २२२

फ़तवा इमाम के कथन के अनुसार दिया जाना चाहिए। ३१८

इफ्ता और मुफ़्ती के कुछ सिद्धांत। ३१८

'ज़वी अल-अरहाम' (दूर के रिश्तेदार) के मसलों में फ़तवा किसके कथन पर आधारित है? ३५६

वारिसों के पूर्ण विवरण और मृत्यु के क्रम के बिना संपत्ति विभाजन का उत्तर नहीं दिया जा सकता। ३६३

हिदाया में 'किताब-उल-फ़राइज़' (विरासत की पुस्तक) नहीं है, हालांकि इसके दूसरे स्रोत 'मुख़्तसर अल-क़ुदूरी' में यह मौजूद है। ३८१

शब्दकोश (लुग़त) **पृष्ठ**

'आक़' और 'आक़' शब्दों का अर्थ। १८०

'ख़लफ़' का अर्थ उत्तराधिकारी है, और बेटे को भी कहा जाता है। ३३४

'आलमिन' के अर्थ की व्याख्या। ४५९

अरबी भाषा में 'दुन' शब्द के दस अर्थ हैं। ४६२

आयत 'जब उन्हें भूकम्प ने आ पकड़ा' में 'रज़फ़ा' पर शोधपरक अध्ययन। ४८९

'क़र्न' का अर्थ। ५३६

मृत्यु का अर्थ। ६०१

दंड और सज़ा (हुद्दूद-ओ-ताज़ीर)

व्यभिचार का दोष लगाना हराम है, जिस पर अस्सी कोड़े लगाने का आदेश है और उसकी गवाही स्वीकार्य नहीं है। १७४

५८७

इफ्ता और मुफ़्ती के नियम **पृष्ठ**

हिदाया की वे व्याख्याएं जिनमें विरासत के नियम नहीं हैं।

प्रोत्साहन और चेतावनी (तर्ग़ीब-ओ-तर्हीब)

अपने सगे भाई को वंचित करने के लिए अपनी संपत्ति भतीजों के नाम करने वाले व्यक्ति पर शरीअत के अनुसार क्या जवाबदेही है। १५०

एक पापी और गुमराह वारिस को विरासत से वंचित करना बेहतर और उत्तम है। २९५

कुछ वारिसों को विरासत से वंचित करने वाले के लिए हदीस में कड़ी चेतावनी। २९६

जो लोग बेटियों और बहनों को विरासत नहीं देते वे गुनहगार हैं, और यह कहना कि उनका कोई अधिकार नहीं है, स्पष्ट कुफ़्र (अविश्वास) है। ३५३

मतून (मूल पाठ) वे सारांश हैं जो इमाम अपने पंथ (मज़हब) के संरक्षण के लिए लिखते हैं। ३८४

सिराजिया, मुन्या और अश्बाह का दर्जा। ३८४

इमाम सरख़्सी ने 'अल-मबस्त' में 'ज़ाहिर अल-रिवायत' की सभी पुस्तकों को एकत्र किया है। ३८५

चौथी श्रेणी के वंशजों के संबंध में सही और विश्वसनीय कानून। ३९४

मिलाद और कयाम की सुन्नत (मुस्तहब) होने के संबंध में फ़तवा, जिस पर तीस विद्वानों की मुहरें हैं। ५१६

शब्दकोश (लुग़त) **पृष्ठ**

सामूहिक प्रार्थना छोड़ने वाला फासिक़ है और उसकी गवाही रद्द कर दी जाती है।

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

صفحہ ۴۸ از ۶۱۳

افتاء ورسم المفتی صفحہ

مولوی عبدالحئی لکھنوی صاحب کی مسئلہ تخارج میں سخت لغزش۔ ۲۱۴

زیادت ایضاح کے لئے مسئلہ کی تین صورتیں۔ ۲۱۶

شرح بسیط کا بیان صریح لغزش ہے۔ ۲۲۲

بنت الابن ضر و بنت ابن الابن وغیرہ جملہ سفلیات کو متناول ہے، تصریح وان سفلت محض ایضاح و تاکید عموم ہے۔ ۲۲۲

فتوٰی قولِ امام پر دیا جائے۔ ۳۱۸

چند اصول افتاء و رسم المفتی۔ ۳۱۸

مسائل ذوی الارحام میں فتوٰی کس کے قول پر ہے۔ ۳۵۶

تقسیم جائیداد کا جواب بے تفصیل کامل ورثاء و ترتیب اموات نہیں ہو سکتا۔ ۳۶۳

لغت صفحہ

لفظ آق اور عاق کا معنی۔ ۱۸۰

خلف کا معنی جانشین ہے، اور بیٹے کو بھی کہتے ہیں۔ ۳۳۴

عالمین کے معنی کی تشریح۔ ۴۵۹

"دون" عربی زبان میں دس معنی پر مشتمل ہے۔ ۴۶۲

"فلما اخذتھم الرجفۃ" میں رجفہ کی معنوی تحقیق۔ ۴۸۹

قرن کا معنی۔ ۵۳۶

موت کا معنی۔ ۶۰۱

حدود و تعزیر

افتاء ورسم المفتی صفحہ

ہدایہ میں کتاب الفرائض نہیں ہے حالانکہ اس کے ماخذ ثانی مختصر القدوری میں فرائض ہے۔ ۳۸۱

وہ شروح ہدایہ جن میں فرائض نہیں۔ ۳۸۱

ترغیب و ترہیب

حقیقی بھائی کو محروم کرنے کے لئے اپنی جائداد بھتیجوں کے نام کر دینے والے شخص پر شرعاً کیا مواخذہ ہے۔ ۱۵۰

فاسق و بد مذہب وارث کو ترکہ سے محروم کرنا بہتر وافضل ہے۔ ۲۹۵

بعض ورثاء کو وراثت سے محروم کرنے والے کے لئے حدیث میں وعیدِ شدید۔ ۲۹۶

جو لوگ بیٹیوں اور بہنوں کو ترکہ نہیں دیتے گنہگار ہیں، اور یہ کہنا کہ ان کا کوئی حق نہیں صریح کفر ہے۔ ۳۵۳

متون وہ مختصرات ہیں کہ ائمہ حفظِ مذہب کے لئے لکھتے ہیں۔ ۳۸۴

لغت صفحہ

زنا کی تہمت لگانا حرام، جس پر اسی کوڑے لگانے کا حکم ہے اور وہ مردود الشہادۃ ہے ۱۷۴

تارکِ جماعت فاسق و مردود الشہادت ہوتا ہے۔ ۵۸۷

افتاء ورسم المفتی صفحہ **لغت صفحہ**

سراجیہ، منیہ اور اشباہ کا مرتبہ۔ ۳۸۴

امام سرخسی نے مبسوط میں تمام کتب ظاہر الروایہ کو جمع فرمایا ہے۔ ۳۸۵

اولاد صنفِ رابع کا قانون صحیح و معتمد۔ ۳۹۴

میلاد و قیام سے متعلق استحباب کا فتویٰ جس پر تیس علماء کی مہریں ہیں۔ ۵۱۶

Volume 26 | Fatawa Razawiyyah

Multiple fatwas (edicts) of the scholars of Haramayn. | 516 | **Waqf (Endowment)** Fatwas of scholars from twenty countries. | 521 | Whether a house which was always the sitting place of the deceased, and he renovated and repaired it at his own expense and kept sole possession of it during his lifetime, and even pledged the house for his needs, can remain protected from division among heirs after his death due to heavy expenditure on building a tomb etc., and whether such a house can be declared a waqf or not. | 290 **Sulh (Settlement)** | | Whether a house named as a Khanqah can be considered a waqf in Sharia on that basis alone or not. | 291 A settlement made with an heir regarding their share of inheritance during the lifetime of the deceased is actually void and ineffective. It does not nullify the heir's right to inheritance at all. However, if they agree to this settlement after the death of the deceased, it will become valid. | 232 | **Rulings of the Mosque Qismat (Distribution)** | | It is not permissible to use inherited property for a mosque without the permission of the heirs. | 366 Whether a house in a corner of whose courtyard are graves of saints or ancestors is legally divisible according to Sharia after excluding the land of the graves, or not. | 290 | **Investigation and Critique** Whether a house designated as a guest house or kitchen (Langar Khana) associated with a Khanqah, or a house where successors (Sajjada Nashin) have continuously resided, or a house where participants of the Urs or those receiving instruction in Dhikr reside, is legally divisible according to Sharia, or not. | 291 | Inquiry by Maulana Zafaruddin regarding the blessed statement "Rather, the truth is that there are no two divisions there" mentioned in the author's fatwa, and the author's response comprising five investigative reasons. | 302

Page 49 of 613

खंड 26 | फ़तावा रज़विया

हरमैन के विद्वानों के अनेक फ़तवे। | 516 | **वक़्फ़ (धार्मिक बंदोबस्त)** बीस देशों के विद्वानों के फ़तवे। | 521 | जिस मकान में पूर्वज (मौरिस) का हमेशा बैठने का स्थान रहा हो और उसने अपने खर्च से उसकी मरम्मत और सुधार किया हो और बिना किसी की भागीदारी के अपनी मृत्यु तक उस पर पूर्ण अधिकार रखा हो, बल्कि अपनी ज़रूरतों के लिए उस मकान को गिरवी रखकर उसका कब्ज़ा भी लिया हो, क्या वह मकान मौरिस की मृत्यु के बाद मक़बरे आदि के निर्माण पर भारी खर्च के कारण उत्तराधिकारियों के बीच विभाजन से सुरक्षित रह सकता है या नहीं, और क्या ऐसे मकान को वक़्फ़ घोषित किया जा सकता है या नहीं। | 290 **सुलह (समझौता)** | | यदि किसी मकान को खानक़ाह का नाम दिया गया हो, तो क्या वह इस आधार पर शरीयत के अनुसार वक़्फ़ हो सकता है या नहीं। | 291 उत्तराधिकारी के साथ उसके विरासत के हिस्से के संबंध में पूर्वज के जीवनकाल में किया गया समझौता वास्तविकता में शून्य और बेअसर है। इससे उत्तराधिकारी का विरासत का अधिकार मूल रूप से समाप्त नहीं होता। हाँ, यदि पूर्वज की मृत्यु के बाद वे इस समझौते पर सहमत रहते हैं, तो अब यह सही हो जाएगा। | 232 | **मस्जिद के अहकाम (नियम) क़िस्मत (विभाजन)** | | उत्तराधिकारियों की अनुमति के बिना विरासत के धन को मस्जिद में लगाना जायज़ नहीं है। | 366 जिस मकान के आँगन के कोने में संतों की कब्रें या पूर्वजों की कब्रें हों, क्या वह मकान कब्रों की ज़मीन को छोड़कर शरीयत के अनुसार विभाज्य है या नहीं। | 290 | **अनुसंधान और आलोचना** जिस मकान को खानक़ाह से संबंधित अतिथि गृह या लंगर खाना नाम दिया गया हो, या जिस मकान में सज्जादानशीन (उत्तराधिकारी) रहते आ रहे हों, या जिस मकान में उर्स के भागीदार या अल्लाह के ज़िक्र की शिक्षा प्राप्त करने वाले लोग ठहरते हों, क्या वह मकान शरीयत के अनुसार विभाज्य है या नहीं। | 291 | लेखक (रह.) के फ़तवे में उल्लेखित धन्य वचन "बल्कि शोध यह है कि वहाँ दो विभाजन नहीं हैं" के संबंध में मौलाना ज़फ़रुद्दीन की पूछताछ और लेखक (रह.) का पाँच शोध कारणों पर आधारित उत्तर। | 302

पृष्ठ 49 का 613

جلد ۲۶ | فتاویٰ رضویہ

علماء حرمین کے متعدد فتاویٰ۔ | ۵۱۶ | **وقف** بیس ممالک کے علماء کے فتاویٰ۔ | ۵۲۱ | جس مکان میں مورث کی ہمیشہ نشست گاہ رہی ہو اور اس نے اس کی اصلاح و مرمت اپنے اصراف سے کی ہو اور بلا شرکت غیرے اپنا قبضہ خالص اپنی حیات تک رکھا ہے بلکہ اپنی ضروریات میں اس مکان کو مکفول کرکے قبضہ بھی مورث نے لیا ہے وہ مکان بعد وفات مورث بوجہ اصراف کثیر تعمیرات مقبرہ وغیرہ تقسیم باہم شرکاء سے محفوظ رہ سکتا ہے یا نہیں، اور ایسا مکان وقف قرار دیا جاسکتا ہے یا نہیں۔ | ۲۹۰ **صلح** | | اگر کسی مکان کو خانقاہ کے نام سے موسوم کیا ہو تو وہ شرعاً اس بناء پر وقف ہوسکتا ہے یا نہیں۔ | ۲۹۱ وارث سے اس کے حصہ میراث کے بابت جو صلح حیات مورث میں کی جائے تحقیقی یہ ہے کہ باطل وبے اثر ہے، اس سے وارث کا حق ارث اصلاً زائل نہیں ہوتا، ہاں اگر بعد موت مورث اس صلح پر رضامندی رہے تو اب صحیح ہو جائے گی۔ | ۲۳۲ | **احکام مسجد قسمت** | | وارثوں کی اجازت کے بغیر ترکہ کا مال مسجد میں لگانا جائز نہیں ہے۔ | ۳۶۶ جس مکان کے گوشہ صحن میں قبور اہلِ اللہ یا قبور مورث واقع ہوں وہ مکان مع صحن بعد مستثنیٰ کرنے اراضی قبور کے شرعاً قابل تقسیم ہے یا نہیں۔ | ۲۹۰ | **تحقیق و تنقید** جس مکان کو متعلق خانقاہ مہمان خانہ یا لنگر خانہ موسوم کیا جائے یا جس مکان میں سجادہ نشین رہتے چلے آئے ہوں یا جس کے مکان میں مہمان عرس کے شریک ہونے والے یا تعلیم ذکر الٰہی پانے والے قیام پذیر ہوا کرتے ہوں وہ مکان شرعاً قابل تقسیم ہے یا نہیں۔ | ۲۹۱ | مصنف علیہ الرحمہ کے فتویٰ میں مذکور قول مبارک "بل التحقیق ان لیس هناک الاقسمان"

سے متعلق مولانا ظفر الدین کا استفسار اور مصنف علیہ الرحمہ کا پانچ تحقیقی وجوہات پر مشتمل جواب۔ | ۳۰۲

صفحہ 49 از 613

Fatawa Rizvia Volume 26

[Philosophy and Mathematics Section] Philosophy and Mathematics | Page | Page | Beliefs, Theology, and Biographies According to researchers, 'one' is not a number. | 306 | 309 | Zero is not counted except by zero, and zero is not counted except by zero. A definitive argument from the author (mercy be upon him). | 306 | 200 | Stages of creation of the earth, heavens, and the four elements. Number is quantity (Kam). | 306 | | **Beliefs, Theology, and Biographies** Quantity is an accident that accepts division by its essence. | 306 | 73 | Shias are deniers of the essentials of religion; marriage with them is not permissible, and they will not inherit from Sunnis. It is impossible to assume one thing in the 'One' without another, otherwise it would be multiple and not one. (Arabic) | 306 | 276 | Ruling on the inheritance of the Rawafidh (Shias) if their beliefs do not reach the level of disbelief. Part is not conceivable for unity at all. (Arabic) | 307 | 276 | Wealth earned by an apostate during their time as a Muslim belongs to their Muslim heirs, and wealth from the period of apostasy is for the poor Muslims. Investigation into the meaning of fractions. | 307 | 312 | A person who is pleased with Hindu customs and not pleased with the command of Sharia should renew their Islam. Zero cannot be a margin of a number because it is mere negation. | 307 | 318 | An apostate cannot be an heir to anyone. Zero is the name for the elevation of rank/position. | 307 | 318 | A person who, being aware of an apostate's condition, considers them fit for leadership (imamat), let alone their prayer, their faith itself will not remain. Meaning of adding zero to a number. | 308 | 341 | Binding oneself to Hindu Dharma Shastras against the commands of the Holy Quran for worldly gain is an admission of disbelief, for which the ruling is renewal of Islam and renewal of marriage. The numerical nature of zero is void by self-evident reason. | 309 | 346 | What is the legal ruling for a Sunni Muslim who handles inheritance transactions according to the Hindu religion? A number is a 'thing' and zero is 'no-thing'. | 309 | 354 | A denier of Sharia inheritance is outside the fold of Islam; he can neither be a trustee of a mosque nor of Muslim endowments. | | 309 | A number is a 'thing' and zero is 'no-thing'.

Page 50 of 613

फ़तावा रिज़विया जिल्द २६

[दर्शन और गणित अनुभाग] दर्शन और गणित | पृष्ठ | पृष्ठ | अक़ीदा, कलाम और सीरत शोधकर्ताओं के अनुसार, 'एक' संख्या नहीं है। | ३०६ | ३०९ | शून्य को केवल शून्य ही गिनता है, और शून्य को केवल शून्य से ही गिना जाता है। लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) की ओर से निर्णायक तर्क। | ३०६ | २०० | पृथ्वी, आकाश और चार तत्वों के निर्माण के चरण। संख्या मात्रा (कम) है। | ३०६ | | **अक़ीदा, कलाम और सीरत** मात्रा एक ऐसा आकस्मिक गुण है जो स्वतः ही विभाजन को स्वीकार करता है। | ३०६ | ७३ | शिया धर्म की अनिवार्यताओं के इनकारी हैं, उनके साथ विवाह जायज़ नहीं है और वे सुन्नियों की विरासत नहीं पाएंगे। एक में किसी चीज़ को मानना और किसी अन्य को न मानना असंभव है, अन्यथा वह बहुवचन हो जाएगा और एक नहीं रहेगा। | ३०६ | २७६ | रफ़ाज़ियों (शियाओं) की विरासत का हुक्म यदि उनके अक़ीदे कुफ़्र की सीमा तक न पहुँचें। एकता के लिए किसी भी भाग की कल्पना बिल्कुल नहीं की जा सकती। | ३०७ | २७६ | एक धर्मत्यागी (मुर्तद) द्वारा मुस्लिम होने के समय कमाया गया धन उसके मुस्लिम वारिसों का है, और धर्मत्याग की स्थिति का धन मुस्लिम गरीबों के लिए है। भिन्नों (कसूर) के अर्थ की जाँच। | ३०७ | ३१२ | जो व्यक्ति हिंदू रीति-रिवाजों पर प्रसन्न हो और शरीयत के हुक्म से प्रसन्न न हो, उसे अपने इस्लाम का नवीनीकरण (तजदीद) करना चाहिए। शून्य संख्या का हाशिया नहीं हो सकता क्योंकि यह केवल अभाव (नेगेशन) है। | ३०७ | ३१८ | एक मुर्तद किसी का वारिस नहीं हो सकता। शून्य पद/स्थान की ऊँचाई का नाम है। | ३०७ | ३१८ | जो व्यक्ति मुर्तद की स्थिति से अवगत होने के बाद उसे इमामत के योग्य समझेगा, उसकी नमाज़ तो दूर, ईमान भी नहीं रहेगा। संख्या में शून्य जोड़ने का अर्थ। | ३०८ | ३४१ | दुनियावी फ़ायदे के लिए पवित्र कुरान के आदेशों के विरुद्ध खुद को हिंदू धर्म शास्त्र का पाबंद बनाना कुफ़्र का इकरार है, जिसके लिए इस्लाम और निकाह की तजदीद का हुक्म है। शून्य का संख्या होना स्वतः स्पष्ट बुद्धि से बातिल (शून्य) है। | ३०९ | ३४६ | उस सुन्नी मुस्लिम के लिए शरीयत का क्या हुक्म है जो हिंदू धर्म के अनुसार विरासत का लेन-देन करता है? संख्या एक वस्तु है और शून्य 'अवस्तु' है। | ३०९ | ३५४ | शरीयत की विरासत का इनकारी इस्लाम से बाहर है; वह न तो मस्जिद का मुतवल्ली हो सकता है और न ही मुसलमानों के वक़्फ़ का। | | ३०९ | संख्या एक वस्तु है और शून्य 'अवस्तु' है।

पृष्ठ ५० / ६१३

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

فلسفہ و ریاضی | صفحہ | صفحہ | عقائد و کلام وسیر محققین کے نزدیک واحد عدد نہیں ہے۔ | ۳۰۶ | ۳۰۹ | اصفر لایعدہ الا الصفر والصفر لایعد الا الصفر۔ مصنف علیہ الرحمہ کی طرف سے دلیل قاطع۔ | ۳۰۶ | ۲۰۰ | زمین و آسمان اور عناصر اربعہ کی تخلیق کے مراحل۔ عدد کم ہے۔ | ۳۰۶ | | **عقائد و کلام وسیر** کم ایسا عرض ہے جو لذاتہ تقسیم کو قبول کرتا ہے۔ | ۳۰۶ | ۷۳ | شیعہ ضروریات دین کے منکر ہیں ان سے نکاح جائز نہیں اور وہ اہلسنت کا ترکہ نہیں پائیں گے۔ الواحد یستحیل ان یفرض فیہ شیئ دون شیئ والا لتعدد فلم یکن واحدا۔ | ۳۰۶ | ۲۷۶ | عقائد روافض حد کفر تک نہ پہنچیں تو ان کی میراث کا حکم۔ لا یعقل للوحدۃ بعض اصلا۔ | ۳۰۷ | ۲۷۶ | مرتد کے زمانہ اسلام کا کمایا ہوا مال اس کے مسلمان وارثوں کا ہے اور حالت ردت کا فقراء مسلمین کے لئے۔ کسور کے معنی کی تحقیق۔ | ۳۰۷ | ۳۱۲ | جو شخص رسم ہنود پر راضی ہو اور حکم شریعت سے راضی نہ ہو وہ تجدید اسلام کرے۔ صفر حاشیہ عدد نہیں ہو سکتی کیونکہ وہ محض سلب ہے۔ | ۳۰۷ | ۳۱۸ | مرتد کسی کا وارث نہیں ہو سکتا۔ صفر غلو مرتبہ کا نام ہے۔ | ۳۰۷ | ۳۱۸ | جو شخص مرتد کی حالت پر آگاہ ہو کر اس کو قابل امامت سمجھے گا اس کی نماز تو درکنار ایمان بھی نہ رہے گا۔ جمع اصفر مع عدد کا معنی۔ | ۳۰۸ | ۳۴۱ | دنیوی فائدے کے لئے اپنے آپ کو برخلاف احکام قرآن مجید ہندو دھرم شاستر کا پابند بنانا اپنے کفر کا اقرار ہے جس پر تجدید اسلام و تجدید نکاح کا حکم ہے۔ عددیت صفر بداہت عقل سے باطل ہے۔ | ۳۰۹ | ۳۴۶ | جو مسلمان سنی المذہب ورثہ کا لین دین ہندو مذہب کے مطابق کرے اس کا شرعاً کیا حکم ہے۔ عدد شے ہے اور صفر لا شے ہے۔ | ۳۰۹ | ۳۵۴ | وراثت شرعیہ کا منکر خارج از اسلام

ہے وہ نہ مسجد کا متولی ہو سکتا ہے نہ اوقات مسلمین کا۔ | | ۳۰۹ | عدد شے ہے اور صفر لا شے ہے۔

صفحہ ۵۰ از ۶۱۳

Fatawa Razawiyya, Volume 26

- Islamic legal ruling on inheritance between a Muslim and a non-believer. (Ref: 461, 523)
- Mentioning the Prophet (peace be upon him) with respect is like respecting the Prophet himself. (Ref: 461, 523)
- Ownership is not lost by becoming a Muslim. (Ref: 461, 530)
- Respecting and honoring the Prophet (peace be upon him) is the faith of a Muslim. (Ref: 461, 530)
- Islam does not sever ownership. (Ref: 461, 531)
- Due to the general application of verses, however the respect of the Prophet (peace be upon him) is shown, it will be good and praiseworthy. (Ref: 461, 531)
- The rulings for Rawafid (Shia) are like those for apostates. (Ref: 471, 538)
- A group from the Ummah of the Prophet (peace be upon him) will always remain firm on the command of Allah. (Ref: 471, 538)
- Whoever claimed someone had more knowledge than the Prophet (peace be upon him) has insulted the Prophet. (Ref: 495, 592)
- Allah Almighty is both Merciful (Raheem) and Wrathful (Qahhar); mercy is His attribute of Beauty (Jamal) and wrath is His attribute of Majesty (Jalal). (Ref: 495, 592)
- Are Ilyas and Khidr (peace be upon them) prophets? (Ref: 501, 596)
- "The people who are most severely tested are the Prophets, then those most like them, then those most like them." (Ref: 501, 596)
- What is meant by Imamate? (Ref: 430, 599)
- "He who knows himself knows his Lord." (Ref: 430, 599)
- The Rawafid of the current era are apostate non-believers. (Ref: 438, 600)
- There are two worlds: the World of Command (Alam-e-Amr) and the World of Creation (Alam-e-Khalq). (Ref: 438, 600)
- According to the Rawafid, the criterion for being a 'Syed' is being a Rafidi; they do not accept a Sunni as a Syed. (Ref: 438, 600)
- The Light of Muhammad was created from the reflection of the Light of Unity, and from its reflection, the entire universe became manifest. (Ref: 438, 600)
- The knowledge of creation has no status compared to the Creator. (Ref: 774, 600)
- Water is the substance of all creation. (Ref: 774, 600)
- Details of the corrupt beliefs of Christians. (Ref: 481, 602)

- A believing servant is more beloved to Allah Almighty than some angels. (Ref: 481, 602)
- Explicit insolence regarding the majestic status of Lut (AS) and Dawud (AS). (Ref: 483, 602)
- Why can no one but the Prophet (peace be upon him) have a vision of Allah in this world? (Ref: 483, 602)
- Events are infinite. (Ref: 500, 603)
- In the rank of existence, there is only Truth (Allah), the Exalted and Majestic. (Ref: 500, 603)
- In every era, one group, the "Sawad-e-A'zam" (the great majority), will remain on the Truth. (Ref: 500, 603)
- The meaning of "Wahdat-ul-Wajood" (Unity of Existence). (Ref: 500, 603)
- Celebrating birth night, reading Milad Sharif, and feeding the attendees—all this is out of respect for the Prophet. (Ref: 509)
- **Refutation of Deviance**
- Explanation of the types of Innovation (Bid'at). (Ref: 533, 515, 516)
- The Fatwa of the scholars of the Two Holy Harams regarding the Gangohi group. (Ref: 317)
- The one who denies gatherings and standing (for Milad) is an innovator (Bid'ati).

फतावा रज़विया, जिल्द २६

- मुसलमान और काफिर के बीच विरासत का शरई हुक्म। (Ref: ४६१, ५२३)
- रसूल के जिक्र की ताज़ीम, रसूल की ताज़ीम की तरह है। (Ref: ४६१, ५२३)
- मुसलमान होने से मिल्कियत खत्म नहीं होती। (Ref: ४६१, ५३०)
- नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ताज़ीम व तौकीर मुसलमान का ईमान है। (Ref: ४६१, ५३०)
- इस्लाम मिल्कियत को खत्म करने वाला नहीं। (Ref: ४६१, ५३१)
- रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ताज़ीम की आयतों के आम होने की वजह से, जिस तरीके से भी की जाए, वह अच्छी और प्रशंसनीय होगी। (Ref: ४६१, ५३१)
- रवाफ़िज़ (शिया) के अहकाम मुर्तदों (धर्मत्यागियों) जैसे हैं। (Ref: ४७१, ५३८)
- हुज़ूर अलैहिस्सलाम की उम्मत का एक गिरोह हमेशा खुदा के हुक्म पर कायम रहेगा। (Ref: ४७१, ५३८)
- जिसने किसी को सरकार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से ज़्यादा इल्म वाला बताया, उसने सरकार को गाली दी। (Ref: ४९५, ५९२)
- अल्लाह तआला रहीम भी है और कह्हार भी; रहमत शान-ए-जमाल है और कहर शान-ए-जलाल। (Ref: ४९५, ५९२)
- क्या इलियास और खिज़्र अलैहिमुस्सलाम नबी हैं? (Ref: ५०१, ५९६)
- "सबसे सख्त आज़माइश नबियों की होती है, फिर जो उनके सबसे करीब हों, फिर जो उनके करीब हों।" (Ref: ५०१, ५९६)
- इमामत से क्या मुराद है। (Ref: ४३०, ५९९)
- "जिसने अपने नफ्स (स्वयं) को पहचाना, उसने अपने रब को पहचाना।" (Ref: ४३०, ५९९)
- ज़माने के रवाफ़िज़ मुर्तद काफिर हैं। (Ref: ४३८, ६००)
- आलम (जगत) दो हैं: आलम-ए-अम्र और आलम-ए-खल्क। (Ref: ४३८, ६००)
- राफ़िज़ियों के यहाँ सियादत (सैयद होने) का मेयार 'रफ़्ज़' है; वे सुन्नी को सैयद नहीं मानते। (Ref: ४३८, ६००)
- नूर-ए-अहदियत के अक्स से नूर-ए-मुहम्मदी बना और उसके अक्स से सारा आलम ज़ाहिर हुआ। (Ref: ४३८, ६००)

- खालिक के मुकाबले मख्लूक के इल्म की कोई हैसियत ही नहीं। (Ref: ७७४, ६००)
- पानी तमाम मख्लूक का मादा (तत्व) है। (Ref: ७७४, ६००)
- नसारानी (ईसाइयों) के फासिद अकीदों की तफ़्सील। (Ref: ४८१, ६०२)
- मोमिन बंदा अल्लाह तआला को कुछ फरिश्तों से ज़्यादा प्यारा होता है। (Ref: ४८१, ६०२)
- लूत (अ.) और दाऊद (अ.) की शाने अकदस में स्पष्ट गुस्ताखी। (Ref: ४८३, ६०२)
- हुज़ूर अलैहिस्सलाम के सिवा किसी को दुनिया में दीदार-ए-इलाही क्यों नहीं हो सकता। (Ref: ४८३, ६०२)
- हवादिस (घटनाएं) गैर-मुतनाही (अनंत) हैं। (Ref: ५००, ६०३)
- रुतबा-ए-वजूद में सिर्फ हक़ अज़्ज़ व जल्ल है। (Ref: ५००, ६०३)
- हर ज़माने में एक गिरोह 'सवाद-ए-आज़म' हक़ पर रहेगा। (Ref: ५००, ६०३)
- वह्दत-उल-वजूद का माना। (Ref: ५००, ६०३)
- शब-ए-विलादत खुशी मनाना और मीलाद शरीफ पढ़ना, हाज़िरीन को खाना खिलाना, ये सब ताज़ीम-ए-रसूल से है। (Ref: ५०९)
- **रद्द-ए-बद मज़हबी**
- बिदअत की अकसाम का बयान। (Ref: ५३३, ५१५, ५१६)
- ताइफा-ए-गंगोहिया की निस्बत उलमा-ए-हरमैन शरीफैन का फतवा। (Ref: ३१७)
- मजलिस व कयाम का मुनकिर बिदअती है।

पृष्ठ ५१ / ६१३

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۶

- مسلمان اور کافر کے درمیان توریت کا حکم شرعی۔ (Ref: ۴۶۱, ۵۲۳)
- ذکر رسول کی تعظیم مثل تعظیم رسول ہے۔ (Ref: ۴۶۱, ۵۲۳)
- مسلمان ہونے سے ملک زائل نہیں ہوتی۔ (Ref: ۴۶۱, ۵۳۰)
- نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم و توقیر مسلمان کا ایمان ہے۔ (Ref: ۴۶۱, ۵۳۰)
- اسلام قاطع ملک نہیں۔ (Ref: ۴۶۱, ۵۳۱)
- بوجہ اطلاق آیات تعظیم رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جس طریقے سے کی جائے حسن و محمود رہے گی۔ (Ref: ۴۶۱, ۵۳۱)
- روافض کے احکام مرتدوں جیسے ہیں۔ (Ref: ۴۷۱, ۵۳۸)
- حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی امت کا ایک گروہ ہمیشہ خدا کے حکم پر قائم رہے گا۔ (Ref: ۴۷۱, ۵۳۸)
- جس نے کسی کو سرکار سے زیادہ علم والا بتایا اس نے سرکار کو گالی دی۔ (Ref: ۴۹۵, ۵۹۲)
- اللہ تعالیٰ رحیم بھی ہے اور قہار بھی ، رحمت شان جمال ہے اور قہر شان جلال۔ (Ref: ۴۹۵, ۵۹۲)
- کیا الیاس و خضر علیہما السلام نبی ہیں۔ (Ref: ۵۰۱, ۵۹۶)
- اشد الناس بلاء الانبیاء ثم الامثل فالامثل۔ (Ref: ۵۰۱, ۵۹۶)
- امامت سے کیا مراد ہے۔ (Ref: ۴۳۰, ۵۹۹)
- من عرف نفسہ عرف ربہ۔ (Ref: ۴۳۰, ۵۹۹)

- روافض زمانہ کفار مرتدین ہیں۔ (Ref: ۴۳۸, ۶۰۰)
- عالم دو ہیں : عالم امر و عالم خلق۔ (Ref: ۴۳۸, ۶۰۰)
- رافضیوں کے یہاں معیارِ سیادت رفض ہے وہ سنی کو سید نہیں مانتے۔ (Ref: ۴۳۸, ۶۰۰)
- نور احدیت کے پرتو سے نور محمدی بنا اور اس کے پرتو سے سارا عالم ظاہر ہوا۔ (Ref: ۴۳۸, ۶۰۰)
- خالق کے مقابل مخلوق کے علم کی کوئی حیثیت ہی نہیں۔ (Ref: ۷۷۴, ۶۰۰)
- پانی مادہ تمام مخلوقات کا ہے۔ (Ref: ۷۷۴, ۶۰۰)
- نصاریٰ کے عقائدِ فاسدہ کی تفصیل۔ (Ref: ۴۸۱, ۶۰۲)
- بندہ مومن اللہ تعالیٰ کو بعض ملائکہ سے زیادہ پیارا ہوتا ہے۔ (Ref: ۴۸۱, ۶۰۲)
- لوط علیہ السلام و داؤد کی شانِ اقدس میں صریح گستاخی۔ (Ref: ۴۸۳, ۶۰۲)
- حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے سوا کسی کو دنیا میں دیدارِ الٰہی کیوں نہیں ہو سکتا۔ (Ref: ۴۸۳, ۶۰۲)
- حوادث غیر متناہی ہیں۔ (Ref: ۵۰۰, ۶۰۳)
- مرتبہ وجود میں صرف حق عزوجل ہے۔ (Ref: ۵۰۰, ۶۰۳)
- ہر زمانہ میں ایک گروہ سوادِ اعظم حق پر رہے گا۔ (Ref: ۵۰۰, ۶۰۳)
- وحدت وجود کا معنی۔ (Ref: ۵۰۰, ۶۰۳)
- شب ولادت خوشی منانا اور میلاد شریف پڑھنا حاضرین کو کھانا کھلانا یہ سب تعظیم رسول سے ہے۔ (Ref: ۵۰۹)
- **رَدِّ بد مذہبی**
- بدعت کی اقسام کا بیان۔ (Ref: ۵۳۳, ۵۱۵, ۵۱۶)
- طائفہ گنگویہ کی نسبت علمائے حرمین شریفین کا فتویٰ۔ (Ref: ۳۱۷)

- مجلس و قیام کا منکر بدعتی ہے۔

Subject/Text	Page
The suspicion of Wahhabis, upon which a person's Wahhabism depends—that if someone performs an act that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not perform, does that person know the religious interests better than him?—is declared rejected by the consensus of the Companions.	452
The mention of Quran and Hadith from the mouths of Wahhabis is merely for the satisfaction of the general public.	504
Non-Muqallids are followers of their whims.	504
According to Wahhabis, Imams, Companions, Prophets, and even God Himself are polytheists (Mushrik). Allah forbid.	504
Mortgage (Rahn)	
A deceased person's property is mortgaged with someone; if there is no original heir, with whom will the sale transaction be conducted?	350
Alms and Charity	
Assisting the poor is certainly commanded, but from one's own wealth, not from the wealth of others.	355
Sales (Buyoo')	
Explanation of the Words of the Scholars	
Meaning of a passage from Siraji regarding the states of the mother.	470
Discussion on a passage from Kanz.	382
Answer to a passage from 'Baharistan' of Maulana Jami regarding an act of worship.	590
Usurpation (Ghasb)	
For a widow to occupy the entire property and not give it to the heirs is oppression.	471
Shariah ruling on the profit obtained from usurped property.	473
Sighting of the Moon (Ruyat-e-Hilal)	
The nature of the difference in moon sighting in the Two Holy Cities (Haramayn Tayyibayn).	421

Subject/Text	Page
Debt cannot be sold to anyone other than the debtor.	365
Sale is void due to ignorance of the price.	369
In a voidable sale (Fasid Bay'), the buyer does not become the owner before taking possession.	369

Page 52 of 613

Subject/Text	Page
There are no more than three months of 29 days and four months of 30 days consecutively.	423
Timing, Astronomy, and Celestial Science	
Investigation from the science of timing and astronomy regarding the fact that the sacred passing (Wisaal) occurred on 13th Rabi' al-Awwal, Monday, corresponding to 8th June 632 AD.	426
Famous among the majority is 12th Rabi' al-Awwal, and according to the calculations of astronomical tables and astronomy, 8th Rabi' al-Awwal is the birth date; 9th Rabi' al-Awwal is not correct by any calculation.	427

विषय/लेख	पृष्ठ
वहाबियों का वह संदेह जिस पर व्यक्ति की वहाबियत टिकी है—कि यदि कोई ऐसा कार्य करे जो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने नहीं किया, तो क्या वह उनसे अधिक धर्म के हितों को जानता है?—इसे सहाबा की आम सहमति (इजमा) से खारिज घोषित किया गया।	452
वहाबियों के मुँह से कुरान और हदीस का नाम केवल आम जनता की तसल्ली के लिए है।	504
गैर-मुकल्लिद अपनी इच्छाओं के अनुयायी (अहल-ए-हवा) हैं।	504
वहाबियों के अनुसार इमाम, सहाबा, नबी यहाँ तक कि स्वयं ईश्वर भी मुशरिक (बहुदेववादी) है। अल्लाह की पनाह।	504
रहन (गिरवी)	
एक मृत व्यक्ति की संपत्ति किसी के पास गिरवी है, उसका कोई असली वारिस नहीं है, तो बिक्री की कार्यवाही किसके साथ होगी?	350
सदका और खैरात	
गरीबों की सहायता का बेशक हुक्म है, लेकिन अपने माल से, दूसरों के माल से नहीं।	355
बय (बिक्री/व्यापार)	
विद्वानों (उलेमा) के कथनों की व्याख्या	365
माँ की अवस्थाओं से संबंधित 'सिराजी' के एक अंश का अर्थ।	470
'कंज़' के एक अंश पर चर्चा।	382
इबादत के बारे में मौलाना जामी के 'बहारिस्ताँ' के एक अंश का उत्तर।	590
गसब (अवैध कब्ज़ा)	
विधवा द्वारा पूरी संपत्ति पर कब्जा करना और वारिसों को न देना जुल्म है।	471
छीनी गई संपत्ति (गसब) से प्राप्त लाभ का शरीयत के अनुसार हुक्म।	473
रुयते हिलाल (चांद देखना)	
हरमैन तैयबैन (मक्का और मदीना) में चाँद देखने के मतभेद की स्थिति।	421
	423

विषय/लेख	पृष्ठ
कर्ज ऋणी के अलावा किसी और के हाथ नहीं बेचा जा सकता।	
कीमत की अज्ञानता के कारण बिक्री (बय) बातिल (अमान्य) होती है।	
फासिद (दोषपूर्ण) बिक्री में कब्जे से पहले खरीदार मालिक नहीं होता।	
पृष्ठ 52 / 613	
लगातार 29 दिनों के तीन महीने और 30 दिनों के चार महीनों से अधिक नहीं होते।	
तौकीत, हैयत और फलकियत (समय-निर्धारण और खगोल विज्ञान)	369
समय-निर्धारण और खगोल विज्ञान के माध्यम से इस बात की जांच कि पवित्र विसाल (देहावसान) 13 रबीउल अव्वल, सोमवार, 8 जून 632 ईस्वी के अनुसार हुआ।	369
जम्हूर (बहुमत) के निकट 12 रबीउल अव्वल प्रसिद्ध है और खगोलीय गणना के अनुसार 8 रबीउल अव्वल जन्म की तारीख है; 9 रबीउल अव्वल किसी भी गणना से सही नहीं है।	427

موضوع/عبارت	صفحہ
وہابیہ کا یہ شبہ جس پر آدمی وہابیت کا دارومدار ہے کہ جو فعل رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے نہ کیا دوسرا کیا ان سے زیادہ مصالح دین جانتا ہے کہ اسے کرے گا باجماع صحابہ مردود قرار پایا۔	۴۵۲
وہابیہ کے منہ سے قرآن وحدیث کا نام محض برائے تسکین عوام ہے۔	۵۰۴
غیر مقلدین اہل ہوا ہیں۔	۵۰۴
وہابیہ کے نزدیک ائمہ، صحابہ، انبیاء بلکہ خود خدا بھی مشرک ہے۔ معاذ اللہ۔	۵۰۴
رہن	
ایک شخص متوفی کی جائداد کسی کے پاس رہن ہے، اس کا کوئی اصلی وارث نہیں ہے تو کاروائی بیع کی کس کے ساتھ ہوگی۔	۳۵۰
صدقہ و خیرات	
شرح کلامِ علماء	
احوالِ ام سے متعلق سراجی کی ایک عبارت کا مطلب۔	۴۷۰
کنز کی ایک عبارت پر بحث۔	۳۸۲
بہارستاں مولانا جامی کی ایک عبادت کا جواب۔	۵۹۰
غصب	
بیوہ کا کل جائداد پر قبضہ کرنا اور وارثوں کو نہ دینا ظلم ہے۔	۴۷۱
مال غصب پر حاصل کئے جانے والے نفع کا شرعی حکم۔	۴۷۳

موضوع/عبارت	صفحہ
غریب کی اعانت کا بیشک حکم ہے مگر اپنے مال سے نہ کہ پرائے مال سے۔	۳۵۵
بُیوع	
دین غیر مدیون کے ہاتھ بیچ نہیں ہو سکتا۔	۳۶۵
بیع بوجہ جہالت ثمن باطل ہوتی ہے۔	۳۶۹
فاسد بیع میں قبضہ سے قبل مشتری مالک نہیں ہوتا۔	۳۶۹

موضوع/عبارت	صفحہ
رویت ہلال	
حرمین طیبین میں رؤیتِ ہلال کے اختلاف کی کیفیت۔	۴۲۱
متواترہ ۲۹ کے تین اور تیس کے چار مہینوں سے زیادہ نہیں ہوتے۔	۴۲۳
توقیت و ہیئت و فلکیات	
علم توقیت و ہیئت سے اس بات کی تحقیق کہ وال اقدس ۱۳ ربیع الاول بروز دوشنبہ مطابق ۸ جون ۶۳۲ عیسوی کو ہوا۔	۴۲۶
مشہور عند الجمہور ۱۲ ربیع الاول اور علم زیجات و ہیئت کے حساب سے ۸ ربیع الاول تاریخ ولادت ہے، ۹ ربیع الاول کسی حساب سے صحیح نہیں۔	۴۲۷

Fatawa Razawiyya, Volume 26

- Explanation of the issue using the example of sunlight. (Page 598)

Virtues and Merits - "Ulil Amr" refers to religious scholars. (Page 463)

Hadith Benefits - One who hastens falls into error (Hadith). (Page 328) - Allah Almighty has bestowed countless sciences upon His beloveds. (Page 472) - Narrations from Siddiq al-Akbar and Faruq al-Azam (may Allah be pleased with them) are very few in the Sahah. (Page 431) - Non-conformists (Wahhabis) also unanimously recognize Imam Subki as a great Imam. (Page 506) - Whether the Hadith of Tha'labah is Sahih (authentic), Hasan (good), Da'if (weak), or Mawdu' (fabricated). (Page 453) - The virtue of absolute remembrance of Allah is proven by the Quran and Hadith. (Page 528) - The meaning of the Hadith "Whoever does not recognize the Imam of the time, his death will be on ignorance." (Page 464) - Religious scholars are never a source or manifestation of evil. (Page 535) - The holy Hadith "What Muslims consider good, it is good." (Page 516) - A few examples of matters that arose regarding respect and etiquette. (Page 546) - Following the Sawad-e-Azam (Great Majority) is proven by the noble Hadith. (Page 522) - Imam Malik would not ride a mount in Medina. (Page 548) - Shah Waliullah Muhaddith Dehlawi and the meaning of the Hadith "The best of generations is my generation." (Page 536) - The Qadri Sufi order is the most superior of all orders. (Page 557)

Asma-ur-Rijal (Biographies/Narrators) - Shah Badruddin Madar is among the great saints. (Page 559) - The difference of faith and hypocrisy between Tha'labah bin Hatib and Tha'labah bin Abi Hatib. (Page 455) - Sayyiduna Ghaus-e-Azam is the Ghaus-ul-Aghwath until the appearance of Imam Mahdi, and his foot is on the necks of all saints. (Page 559) - Hadrat Sayyiduna Ghaus-e-Azam is the leader of the saints; to call Hadrat Shah Madar superior to him is ignorance. (Page 566) - The noble Qadri family is superior to all families. (Page 568)

फतावा रज़विया, खंड 26

• सूरज की रोशनी के उदाहरण से मसले की व्याख्या। (पृष्ठ 598)

फ़ज़ाइल व मनाक़िब (गुण और गौरव) - 'उलिल अम्र' से मुराद उलमा-ए-दीन (धार्मिक विद्वान) हैं। (पृष्ठ 463)

फ़वाइद-ए-हदीसिया (हदीस के लाभ) - जो जल्दी करता है वह गलती करता है (हदीस)। (पृष्ठ 328) - अल्लाह तआला ने अपने महबूबों को अनगिनत उलूम (ज्ञान) प्रदान किए। (पृष्ठ 472) - सिहाह (हदीस की प्रामाणिक पुस्तकें) में सिद्दीक़ अकबर और फारूक़ आज़म (रज़िअल्लाहु अन्हुमा) की रिवायतें बहुत कम हैं। (पृष्ठ 431) - ग़ैर-मुक़ल्लिद वहाबी भी इमाम सुबकी को सर्वसम्मति से इमाम जलील (महान इमाम) मानते हैं। (पृष्ठ 506) - हदीस-ए-सअलबा सही है या हसन या ज़ईफ़ या मौज़ू। (पृष्ठ 453) - मुतलक़ (निरपेक्ष) ज़िक्र-ए-इलाही की खूबी क़ुरआन और हदीस से साबित है। (पृष्ठ 528) - इस हदीस का अर्थ कि "जिसने अपने समय के इमाम को नहीं पहचाना उसकी मृत्यु अज्ञानता पर होगी"। (पृष्ठ 464) - उलमा-ए-दीन कभी भी बुराई का स्रोत और प्रकटीकरण नहीं होते। (पृष्ठ 535) - हदीस-ए-पाक कि "जिस चीज़ को मुसलमान अच्छा जानें वह अच्छी है"। (पृष्ठ 516) - उन मामलों के कुछ उदाहरण जो ताज़ीम और आदाब (सम्मान और शिष्टाचार) के बारे में उत्पन्न हुए। (पृष्ठ 546) - सवाद-ए-आज़म (बहुमत) का अनुसरण करना हदीस शरीफ से साबित है। (पृष्ठ 522) - इमाम मालिक मदीना में सवारी पर सवार नहीं होते थे। (पृष्ठ 548) - शाह वलीउल्लाह मुहद्दिस देहलवी और हदीस "खैरुल कुरून करनी" का अर्थ। (पृष्ठ 536) - सिलसिला-ए-क़ादरिया अफ़ज़ल-उस-सलासिल (सभी सिलसिलों में श्रेष्ठ) है। (पृष्ठ 557)

अस्मा-उर-रिजाल (वर्णनकर्ताओं के नाम) - शाह बदरुद्दीन मदार साहब बड़े औलिया (संतों) में से हैं। (पृष्ठ 559) - सअलबा बिन हातिब और सअलबा बिन अबी हातिब के बीच ईमान और निफ़ाक़ (पाखंड) का अंतर। (पृष्ठ 455) - सैयदुना ग़ौस-ए-आज़म इमाम महदी के ज़हूर तक ग़ौस-उल-अग्रवात हैं और तमाम औलिया की गर्दन पर आपका क़दम है। (पृष्ठ 559) - हज़रत सैयदुना ग़ौस-ए-आज़म सैयदुल औलिया हैं, हज़रत शाह मदार को उनसे अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) कहना जहालत (अज्ञानता) है। (पृष्ठ 566) - खानदान-ए-अक़दस क़ादरी तमाम खानदानों से अफ़ज़ल है। (पृष्ठ 568)

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۶

نورِ آفتاب کی مثال سے مسئلہ کی توضیح۔ (صفحہ ۵۹۸)

فضائل و مناقب اولی الامر سے مراد علماءِ دین ہیں۔ (صفحہ ۴۶۳)

فوائدِ حدیثیہ جو جلدی کرتا ہے خطا میں پڑتا ہے (حدیث)۔ (صفحہ ۳۲۸) اللہ تعالیٰ نے اپنے محبوبوں کو بے شمار علوم عطا فرمائے۔ (صفحہ ۴۷۲) صحاح میں صدیق اکبر وفاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی روایات بہت کم ہیں۔ (صفحہ ۴۳۱) غیر مقلد وہابیہ بھی امام سبکی کو بالاجماع امام جلیل مانتے ہیں۔ (صفحہ ۵۰۶) حدیث ثعلبہ صحیح ہے یا حسن یا ضعیف یا موضوع۔ (صفحہ ۴۵۳) مطلق ذکر الٰہی کی خوبی قرآن وحدیث سے ثابت ہے۔ (صفحہ ۵۲۸) اس حدیث کا مطلب کہ "جس نے امام وقت کو نہ پہچانا اس کی موت جاہلیت پر ہوگی"۔ (صفحہ ۴۶۴) علماءِ دین کسی وقت میں مصدر و مظہرِ شر نہیں ہوتے۔ (صفحہ ۵۳۵) حدیثِ پاک کہ "جس چیز کو مسلمان نیک جانیں وہ نیک ہے"۔ (صفحہ ۵۱۶) چند مثالیں ان امور کی جو درباره تعظیم و آداب حادث ہوئے۔ (صفحہ ۵۴۶) سوادِ اعظم کی پیروی کرنا حدیث شریف سے ثابت ہے۔ (صفحہ ۵۲۲) امام مالک مدینہ میں سواری پر سوار نہ ہوتے۔ (صفحہ ۵۴۸) شاہ ولی اللہ محدث دہلوی اور معنی حدیث "خیر القرون قرنی"۔ (صفحہ ۵۳۶) سلسلہ قادریہ افضل السلاسل ہے۔ (صفحہ ۵۵۷)

اسماء الرجال شاہ بدر الدین مدار صاحب اکابر اولیاء میں سے ہیں۔ (صفحہ ۵۵۹) ثعلبہ بن حاطب اور ثعلبہ بن ابی حاطب کے درمیان ایمان ونفاق کا فرق۔ (صفحہ ۴۵۵) سیدنا غوث اعظم امام مہدی کے ظہور تک غوث الاغواث ہیں اور تمام اولیاء کی گردن پر آپ کا قدم ہے۔ (صفحہ ۵۵۹)

حضرت سیدنا غوث الاعظم سید الاولیاء ہیں، حضرت شاہ مدار کو ان سے افضل کہنا جہالت ہے۔

(صفحہ ۵۶۶) خاندانِ اقدس قادری تمام خاندانوں سے افضل ہے۔ (صفحہ ۵۶۸)

Volume 26 Fatawa Razawiyya

568 | Our Master Ghaus-ul-Azam is the Qutb-ul-Irshad. | In view of the incidents of the times, the testimony of the authentic scholars of this era is sufficient regarding newly arising issues. | 502 588 | Virtues of Farooq-ul-Azam (may Allah be pleased with him). | Virtues of the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him). | | Medicine | Hadrat Sayyidah Maryam will be honored with marriage to the Master (Prophet) in Paradise. | 460 475 | Some signs of a child being male or female through instruments become known. | The remembrance of Muhammad Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) is exactly the remembrance of God. | 530 | Knowledge, Scholars, Education | The sacred birth of the Owner of 'Lawlak' (peace and blessings of Allah be upon him) is the root of all blessings. | 530 502 | Arrangement and authorship of religious books according to the era. | The entire universe was created from the Light of Muhammad (peace be upon him), so your light is the origin of everything, thus he is the one in the stage of creation. | 603

Page 54 of 613

खण्ड 26 फ़तावा रज़विया

568 | हमारे आका गौस-ए-आज़म क़ुत्ब-ए-इरशाद हैं। | ज़माने के हादसों के एतबार से नए पैदा होने वाले मसाइल (समस्याओं) में इस ज़माने के प्रामाणिक विद्वानों की सनद (प्रमाण) काफी है। | 502 588 | फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के गुण। | सैय्यद-उल-मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के फ़ज़ाइल (गुण)। | | चिकित्सा (तिब्ब) | हज़रत सैयदा मरियम जन्नत में सरकार के निकाह-ए-अक़्दस से सम्मानित होंगी। | 460 475 | यंत्र (आला) के ज़रिए बच्चे के नर या मादा होने की कुछ निशानियां मालूम हो जाती हैं। | मुहम्मद मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की याद हूबहू खुदा की याद है। | 530 | ज्ञान, विद्वान, शिक्षा | साहिब-ए-लवलक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मुकद्दस जन्म तमाम नेमतों की जड़ है। | 530 502 | ज़माने के एतबार से धार्मिक पुस्तकों का संकलन और लेखन। | सारा आलम नूर-ए-मुहम्मदी से पैदा हुआ तो असल हर चीज़ की आपका नूर है, लिहाज़ा ईजाद (सृजन) के मर्तबे में वही वह हैं। | 603

पृष्ठ 613 का 54

۵۶۸ | سید نا غوث اعظم قطب ارشاد ہیں۔ | حوادث زمانہ کے اعتبار سے نو پیدا مسائل میں اس زمانے کے مستند علماء کی سند کافی ہے۔ | ۵۰۲ ۵۸۸ | مناقب فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | فضائل سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم | | طب | حضرت سیدہ مریم جنت میں سرکار کے نکاح اقدس سے مشرف ہوں گی۔ | ۴۶۰ ۴۷۵ | آلہ کے ذریعے بچے کے مذکر و مؤنث ہونے کی کچھ نشانیاں معلوم ہو جاتی ہیں۔ | محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی یاد بعینہ خدا کی یاد ہے۔ | ۵۳۰ | علم، علماء، تعلیم | ولادت اقدس صاحب لولاک صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تمام نعمتوں کی اصل ہے۔ | ۵۰۲ ۵۳۰ | زمانہ کے اعتبار سے کتب دینیہ کی ترتیب و تصنیف۔ | تمام عالم نور محمدی سے پیدا ہوا تو اصل ہر چیز کی آپ کا نور ہے پس مرتبہ ایجاد میں وہی وہ ہیں۔ | ۶۰۳

Volume 26

Fatawa Razawiyya

Book of Inheritance

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Problem 1: 1st Dhu al-Hijjah 1305 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Hindah was a woman from the community of courtesans who married Amr. Hindah's madam (na'ika) had several other courtesans from different mothers (mukhtalif al-batn) who still practice their profession. Hindah, who had no heir, adopted her husband's nephew (Zaid) and, during her lifetime, made a will regarding her entire estate—which she had inherited from her husband—stating that after her death, Zaid would be the owner of the entire estate. Now, after Hindah's death, another courtesan of her madam, named Laila, claims to be her sister and seeks the inheritance. In this situation, legally (under Shari'ah), does the right belong to Laila or Zaid? Please explain and be rewarded. (State and receive reward. - Ed.)

The Answer: The husband's nephew, even if adopted, is not a legal heir in Shari'ah. Therefore, if the will is proven by just witnesses whom the Shari'ah accepts, then there is no doubt that Zaid becomes the legatee (musa-lahu) in every respect. Whether Laila is Hindah's sister or not, the difference would be: if Laila and Hindah were born from the same mother, then she (Laila) would be considered a uterine sister (akhyafi bahen) and would be entitled to one-sixth as a fixed share (fardhan) and half by way of return (raddan). For, according to us, "Radd" (return of surplus to heirs) takes precedence over a legatee for the entire property (because according to us, the return [to heirs] is prior to a person for whom a will for the entire property has been made. - Ed.).

Page 55 of 613

जिल्द २६

फ़तावा रज़विया

किताब अल-फ़राइज़ (उत्तराधिकार की पुस्तक)

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम (अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है)

मसला १: १ ज़ुल-हिज्जा १३०५ हिजरी धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: हिन्दा वेश्या समुदाय की एक महिला थी जिसने अम्र से विवाह किया था। हिन्दा की नायिका (मालकिन) की कई अन्य वेश्याएँ भी थीं जो अलग-अलग माताओं से थीं और जो अब भी अपना पेशा करती हैं। हिन्दा, जिसका कोई वारिस नहीं था, उसने अपने पति के भतीजे (ज़ैद) को गोद लिया और अपने जीवनकाल में अपनी पूरी संपत्ति के संबंध में—जो उसे अपने पति से विरासत में मिली थी—ज़ैद के लिए वसीयत की कि मेरे बाद ज़ैद पूरी संपत्ति का मालिक होगा। अब, हिन्दा की मृत्यु के बाद, उसकी नायिका की दूसरी वेश्या लैला, बहन होने का दावा करते हुए विरासत चाहती है। इस स्थिति में शरीयत के अनुसार हक़ लैला का है या ज़ैद का? कृपया स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (बयान करें, पुण्य पाएँ। - सं.)

उत्तर: पति का भतीजा, भले ही गोद लिया गया हो, शरीयत में कानूनी उत्तराधिकारी नहीं है। इसलिए, यदि वसीयत ऐसे न्यायप्रिय गवाहों द्वारा सिद्ध हो जाए जिन्हें शरीयत स्वीकार करती है, तो इसमें कोई संदेह नहीं है कि ज़ैद हर तरह से वसीयत पाने वाला (मूसा-लहू) बन गया। लैला हिन्दा की बहन हो या न हो, अंतर यह होगा कि यदि लैला और हिन्दा एक ही माँ के गर्भ से पैदा हुई हों, तो वह एक गर्भाशय बहन (अखियाफी बहन) के रूप में निर्धारित हिस्से (फ़र्ज़न) के रूप में छठे हिस्से की और लौटाए जाने वाले हिस्से (रद्दन) के रूप में आधे की हकदार होगी। क्योंकि हमारे निकट, "रद्द" (उत्तराधिकारियों को अतिरिक्त हिस्सा लौटाना) संपूर्ण संपत्ति के लिए वसीयत पाने वाले पर प्राथमिकता रखता है (क्योंकि हमारे निकट, रद्दन [उत्तराधिकारियों को लौटाना] उस व्यक्ति से पहले है जिसके लिए पूरी संपत्ति की वसीयत की गई है। - सं.)।

पृष्ठ ५५/६१३

جلد ۲۶

فتاوی رضویہ

کتاب الفرائض

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مسئلہ ۱: یکم ذی الحجہ ۱۳۰۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہندہ ایک عورت قوم طوائف سے تھی جس نے عمرو سے نکاح کیا، ہندہ کی نائکہ کے اور بھی چند رنڈیاں مختلف البطن تھیں جو اپنا پیشہ کسب اب تک کرتی ہیں ہندہ نے جس کا کوئی وارث نہ تھا شوہر کے بھتیجے کو متبنیٰ کیا اور اپنی حیات میں اپنے کل متروکہ کی بابت جو اسے ترکہ شوہر ہی سے پہنچا تھا زید کے لئے وصیت کی کہ میرے بعد کل ترکہ کا مالک زید ہو ، اب بعد انتقال ہندہ اس کی نائکہ کی دوسری رنڈیاں لیلیٰ بد عویٰ خواہری ترکہ چاہتی ہے اس صورت میں شرعاً حق لیلیٰ کا ہے یا زید کا؟ بینوا توجروا (بیان کرو اجر پاؤ گے۔ ت)

الجواب: شوہر کا بھتیجا یہ اپنا متبنیٰ شرعاً وارث نہیں ، پس اگر گواہان عادل سے جنہیں شرع قبول کرلے وصیت ثابت ہو جائے تو شک نہیں کہ زید ہر طرح موصی لہ ہو گیا خواہ لیلیٰ ہندہ کی بہن ہو یا نہ ہو فرق یہ ہوگا کہ لیلیٰ و ہندہ ایک ماں کے پیٹ سے پیدا ہوئیں تو وہ اخیافی بہن ٹھہر کر چھٹے حصے کی فرضاً اور نصف کی ردّاً مستحق ہوگی فان الرد مقدم عندنا علی الموصی لہ لجمیع المال (کیونکہ ہمارے نزدیک رّد اس شخص پر مقدم ہے جس کے لئے کل مال کی وصیت کی گئی ہے ۔ ت)

Volume 26 Fatawa Razawiyya

The will will be executed only in one-third of the remaining property after payment of debts; the remaining two-thirds will go to Laila, as a mandatory share and by return. And if it is proven that Laila is not Hindah's sister but rather they were called sisters because they were prostitutes from the same brothel, then the will will be applicable to the entire estate. After paying debts, if any are due from Hindah, the entire left property will go to Zaid. However, it is necessary to consider that for establishing lineage, mere public renown is sufficient, as stated in Al-Khulasah, Al-Khaniyah, Al-Hidayah, Al-Hindiyyah, Al-Durr, etc. (as is in Khulasah, Khaniyah, Hidayah, Hindiyyah and Durr etc. - T). Therefore, if it is well-known that these two women are from the same womb, even if they are illegitimate children, they will certainly be considered sisters and Laila will be an heir, as stated in Durr al-Mukhtar, etc. (as is in Durr-e-Mukhtar etc. - T). And Allah Almighty knows best.

Issue 2: 22 Jamadi al-Akhirah 1306 AH What do the scholars of the religion say about this issue: A woman at the time of her death handed over jewelry to her brother and said, "This jewelry belongs to my deceased daughter-in-law." The details are that some were given by her parents and some were given by me. First, the daughter-in-law passed away, and I performed her burial and funeral rites. Later, her husband passed away, and I also performed his burial and funeral rites. Both died childless. In return for this, more money than the value of that jewelry was spent on their deaths, and no one has a claim to this property. After me, give all my property in charity. Now, the daughter-in-law's parents say, "It is our daughter's property; we are the heirs." The husband's heirs say, "It is our brother and sister-in-law's property; we are the heirs." The woman's parents say, "We also want our daughter's dower (Mahr)." The husband's heirs say, "Our brother said that my wife forgave the dower to me." Now, according to the Shari'ah, should that property be given in charity or to the heirs? And to which heirs and in what proportion should it be given?

The Answer: If the woman performed the burial and funeral of her daughter-in-law on her own accord, she is not entitled to receive any compensation for it at all. In 'Al-Uqud al-Durriyah', cited from 'Al-Tatarkhaniyah' via 'Al-Uyun': "When an heir shrouds the deceased from their own property..."

जिल्द २६ फतावा रज़विया

वसीयत केवल कर्ज की अदायगी के बाद शेष संपत्ति के एक तिहाई हिस्से में ही लागू होगी; शेष दो-तिहाई हिस्सा लैला को मिलेगा, फ़र्ज़ और रद के रूप में। और यदि यह सिद्ध हो जाए कि लैला हिंदा की बहन नहीं है, बल्कि उन्हें बहनें केवल इसलिए कहा जाता था क्योंकि वे दोनों एक ही कोठे की वेश्याएं थीं, तो वसीयत पूरी संपत्ति पर लागू होगी। कर्ज की अदायगी के बाद, यदि हिंदा पर कोई कर्ज है, तो पूरी छोड़ी गई संपत्ति ज़ैद को मिलेगी। लेकिन यह ध्यान रखना आवश्यक है कि वंशावली सिद्ध करने के लिए केवल लोक प्रसिद्धि ही पर्याप्त है, जैसा कि अल-खुलासा, अल-खानिया, अल-हिदाया, अल-हिन्दिया, अद-दुर्र आदि में है (जैसा कि खुलासा, खानिया, हिदाया, हिन्दिया और दुर्र आदि में है - त)। इसलिए, यदि यह प्रसिद्ध है कि ये दोनों महिलाएँ एक ही कोख से हैं, भले ही वे नाजायज संतान हों, तो वे निश्चित रूप से बहनें मानी जाएंगी और लैला उत्तराधिकारी होगी, जैसा कि दुर्र अल-मुख्तार आदि में है (जैसा कि दुर्र-ए-मुख्तार आदि में है - त)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २: २२ जमादी अल-आख़िरह १३०६ हिजरी दीन के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं: एक महिला ने मरते समय अपने भाई को जेवर सौंपे और कहा, "ये जेवर मेरी मृत बहू के हैं।" विवरण यह है कि कुछ उसके माता-पिता द्वारा दिए गए थे और कुछ मेरे द्वारा दिए गए थे। पहले बहू का इंतकाल हुआ और मैंने उसकी तजहीज़-ओ-तक़फ़ीन (दफन संस्कार) की, और बाद में उसके पति का इंतकाल हुआ तो मैंने उसकी भी तजहीज़-ओ-तक़फ़ीन की। दोनों निःसंतान मरे। इसके बदले में उन दोनों के मरने पर जेवर की कीमत से ज्यादा रुपया खर्च हो गया है और इस संपत्ति पर किसी का दावा नहीं है। मेरे बाद मेरी पूरी संपत्ति खैरात (दान) कर देना। अब बहू के माता-पिता कहते हैं कि यह हमारी बेटी की संपत्ति है, हम वारिस हैं। पति के वारिस कहते हैं कि यह हमारे भाई और भाभी की संपत्ति है, हम वारिस हैं। औरत के माता-पिता कहते हैं कि हमें हमारी बेटी का महर भी चाहिए। पति के वारिस कहते हैं कि हमारे भाई ने कहा था कि मेरी पत्नी ने मुझे महर माफ कर दिया है। अब शरीअत के अनुसार वह माल खैरात किया जाए या वारिसों को दिया जाए? और किस-किस वारिस को कितनी मात्रा में दिया जाए?

अल-जवाब: यदि महिला ने अपनी बहू की तजहीज़-ओ-तक़फ़ीन अपने पास से स्वयं की थी, तो वह उसका मुआवजा पाने की बिल्कुल हकदार नहीं है। 'अल-उक़ूद अद-दुर्रिया' में 'अल-ततारखानिया' के हवाले से 'अल-उयून' से उद्धृत है कि: जब वारिस अपने माल से मैय्यत (मृतक) को कफन पहनाए...

صرف ایک ثلث باقی بعد ادائے دین میں وصیت نافذ ہوگی دو ثلث باقیماندہ لیلیٰ کو ملیں گے۔ فرضاً و ردا اور اگر ثابت ہوگا کہ لیلیٰ ہندہ کی بہن نہیں بلکہ صرف اس وجہ سے انہیں بہنیں کہا جاتا کہ دونوں ایک ڈیرے کی رنڈیاں تھیں تو وصیت کل مال میں جاری ہوگی اور بعد ادائے دین اگر ذمہ ہندہ ہو کل متروکہ زید کو ملے گا مگر اس امر کا لحاظ واجب ہے کہ نسب کے ثبوت میں صرف شہرت کافی ہے کما في الخلاصة والخانية والهداية والهندية والدر وغیرھا (جیسا کہ خلاصہ، خانیہ، ہدایہ، ہندیہ اور در وغیرہ میں ہے۔ت) پس اگر مشہور ہو کہ یہ دونوں عورتیں ایک ماں کے پیٹ سے ہیں اگرچہ اولاد زنا ہی ہوں تو بیشک وہ بہنیں ٹھہریں گی اور لیلیٰ وارثہ ہو گی کما في الدرالمختار وغیرہ (جیسا کہ در مختار وغیرہ میں ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲: ۲۲ جمادی الآخرہ ۱۳۰۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک عورت نے مرتے وقت زیور اپنے بھائی کے سپرد کیا اور یہ کہا یہ زیور میری بہو متوفی کا ہے، اس تفصیل سے کہ کچھ اس کے والدین کا دیا ہوا ہے اور کچھ میرا دیا ہوا ہے اور اول بہو کا انتقال ہوا تو اس کی تجہیز و تکفین میں نے کی اور بعد کو اس کے خاوند کا انتقال ہوا تو اس کی بھی تجہیز و تکفین میں نے کی اور دونوں لاولد مرے ہیں اور بالعوض اس کے مال دونوں کے مرنے میں اس مال کی تعداد سے زیادہ روپیہ خرچ ہو گیا ہے اور اس مال میں کسی کا دعویٰ نہیں ہے تم بعد میرے کل مال کے میرے خیرات کر دینا، اب بہو کے والدین کہتے ہیں کہ ہماری دختر کا مال ہے ہم وارث ہیں اور خاوند کے وارث کہتے ہیں کہ ہمارے بھائی اور بھاوج کا مال ہے ہم وارث ہیں، عورت کے والدین کہتے ہیں کہ ہماری دختر کا مہر بھی چاہئے، خاوند کے وارث کہتے ہیں کہ ہمارے بھائی نے کہا کہ مہر مجھ کو میری زوجہ نے بخش دیا ہے۔ اب بموجب شرع شریف کے وہ مال خیرات

کیا جائے یا وارثان کو دیا جائے اور کس کس وارث کو کس تعداد سے دیا جائے؟ الجواب: اگر عورت نے اپنی بہو کی تجہیز و تکفین اپنے پاس سے بطور خود کی تو اس کا معاوضہ پانے کی اصلاً مستحق نہیں، في العقود الدرية عن التتارخانية عن العيون اذا كفن الوارث الميت عقود الدریہ میں تاتار خانیہ سے بحوالہ عیون منقول ہے کہ جب اپنے مال سے میت کو کفن پہنائے

If one shrouds from their own wealth, they can reclaim it; otherwise, a stranger cannot. [Footnote 1]

Then they can reclaim from the estate, and if a stranger does so, they cannot reclaim. [It is further] quoted therein from 'Nahj al-Najah': If someone other than an heir shrouds the deceased from their own wealth without the heir's permission, with the intention of reclaiming it from the deceased's estate, they have no right to reclaim, whether they did so in the presence of the heir or in their absence. (T)

From the book 'Nahj al-Najah' as quoted in both: If someone other than an heir shrouds the deceased from their own wealth without the heir's permission, with the intention of reclaiming it from the deceased's estate, they have no right to reclaim, whether they did so in the presence of the heir or in their absence. [Footnote 2]

Based on this estimation, half of the jewelry belongs specifically to the daughter-in-law's parents, regarding which the woman's will is merely redundant. And if the husband of the deceased woman, i.e., her son, or her mother or father, or in short any of her heirs gave permission for the funeral and shrouding, then the amount spent on the funeral and shrouding—provided it did not exceed the Sunnah standard (i.e., five garments) and the standard shroud (Kafan-e-Misl)—can be recovered from the daughter-in-law's estate.

In 'Al-Uqud': "As for a stranger, they have no right to reclaim at all unless the heir has permitted them." [Footnote 3]

In 'Al-Uqud' it is stated: But a stranger has no right to reclaim at all unless the heir has permitted them. (T)

The remaining half is the right of her parents. In both cases, the remaining half-portion was the husband's. Now, regarding the son's funeral and shrouding, it will be observed whether there was an excess over the Sunnah standard or standard

shroud; for example, if four garments were given instead of three, or a shroud better than the clothes he used to wear on Eid was provided, then even here, they cannot demand it from the son's estate; rather, it will be considered a benevolent act he did of his own accord.

In 'Al-Uqud' from 'Al-Anqarwi' from 'Majma al-Fatawa': If he shrouded him with more than the standard shroud, he shall not reclaim because one of the heirs does not own [the right to do so]. Does he have the right to reclaim from the estate to the extent of the standard shroud?	**In 'Al-Uqud' from 'Al-Anqarwi' with reference to 'Majma al-Fatawa', it is reported: If an heir provided the deceased with a shroud more than the standard (Kafan-e-Misl), they will not reclaim it because no single heir can do so. In the mentioned case, does he have the right to reclaim up to the limit of the standard shroud from the estate?**

[Footnote 1]: Al-Uqud al-Durriyya fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyya, Book of Wills, Chapter on the Executor, Arg Bazar, Kandahar, 2/327. [Footnote 2]: Al-Uqud al-Durriyya fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyya, Book of Wills, Chapter on the Executor, Arg Bazar, Kandahar, 2/327. [Footnote 3]: Al-Uqud al-Durriyya fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyya, Book of Wills, Chapter on the Executor, Arg Bazar, Kandahar, 2/327.

अगर कोई अपने धन से कफ़न दे तो वह उसे वापस मांग सकता है; अन्यथा एक अजनबी वापस नहीं मांग सकता। [पाद-टिप्पणी 1]

तो वह विरासत में वापस मांग सकता है और एक अजनबी ऐसा करे तो वापस नहीं मांग सकता। उसी में 'नहज अल-नजात' से उद्धृत है: यदि वारिस के अलावा कोई अन्य व्यक्ति वारिस की अनुमति के बिना अपने धन से मृतक को इस नियत से कफ़न पहनाता है कि वह मृतक की विरासत से इसकी भरपाई करेगा, तो उसे वापस मांगने का कोई अधिकार नहीं है, चाहे उसने वारिस की मौजूदगी में ऐसा किया हो या उसकी अनुपस्थिति में। (त)

'नहज अल-नजात' से दोनों में उद्धृत है: यदि वारिस के अलावा कोई अन्य व्यक्ति वारिस की अनुमति के बिना अपने धन से मृतक को इस नियत से कफ़न पहनाता है कि वह मृतक की विरासत से इसकी भरपाई करेगा, तो उसे वापस मांगने का कोई अधिकार नहीं है, चाहे उसने वारिस की मौजूदगी में ऐसा किया हो या उसकी अनुपस्थिति में। [पाद-टिप्पणी 2]

इस आधार पर, आधे गहने विशेष रूप से बहू के माता-पिता के हैं, जिसके संबंध में उस महिला की वसीयत केवल निरर्थक है। और यदि मृतक महिला के पति (अर्थात उसके बेटे) या उसकी माँ या पिता, संक्षेप में उसके किसी भी वारिस ने अंतिम संस्कार और कफ़न की अनुमति दी, तो अंतिम संस्कार और कफ़न पर खर्च की गई राशि—बशर्ते कि वह सुन्नत की मात्रा (यानी पांच कपड़े) और सामान्य कफ़न (कफ़न-ए-मिसल) से अधिक न हो—बहू की विरासत से ली जा सकती है।

'अल-उक़ूद' में है: "जहाँ तक एक अजनबी का सवाल है, उसे तब तक वापस मांगने का कोई अधिकार नहीं है जब तक कि वारिस ने उसे अनुमति न दी हो।" [पाद-टिप्पणी 3]

'अल-उक़ूद' में है लेकिन अजनबी को पूरी तरह से वापस मांगने का अधिकार नहीं है सिवाय इसके कि वारिस ने उसे अनुमति दी हो। (त)

शेष आधा उसके माता-पिता का हक है। दोनों ही मामलों में, शेष आधा हिस्सा पति का था। अब बेटे के अंतिम संस्कार और कफ़न के मामले में भी यह देखा जाएगा कि क्या सुन्नत मात्रा या सामान्य कफ़न से अधिकता की गई है; उदाहरण के लिए, यदि तीन कपड़ों के स्थान पर चार कपड़े दिए गए या ईद पर पहनने वाले कपड़ों से बेहतर कफ़न दिया गया, तो यहाँ भी वे बेटे की विरासत से इसकी मांग नहीं कर सकेंगे; बल्कि यह माना जाएगा कि यह एक भलाई का कार्य था जो उसने स्वयं किया।

'अल-उक़ूद' में अनक़रवी से 'मजमा अल-फ़तावा' के हवाले से: यदि उसने मृतक को मानक कफ़न से अधिक पहनाया, तो वह वापस नहीं मांगेगा क्योंकि वारिसों में से कोई एक इसका स्वामी नहीं है। क्या उसे विरासत से मानक कफ़न की सीमा तक वापस मांगने का अधिकार है?

'अल-उक़ूद' में अनक़रवी से 'मजमा अल-फ़तावा' के हवाले से उद्धृत है: यदि वारिस ने मृतक को मानक कफ़न (कफ़न-ए-मिसल) से अधिक पहनाया तो वापस नहीं मांगेगा क्योंकि कोई एक वारिस ऐसा नहीं कर सकता। क्या उपर्युक्त स्थिति में उसे विरासत में मानक कफ़न की सीमा तक वापस मांगने का अधिकार है?

[पाद-टिप्पणी 1]: अल-उक़ूद अल-दुर्रिया फी तनक़ीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, अर्ग बाज़ार, कंधार, 2/327. [पाद-टिप्पणी 2]: अल-उक़ूद अल-दुर्रिया फी तनक़ीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, अर्ग बाज़ार, कंधार, 2/327. [पाद-टिप्पणी 3]: अल-उक़ूद अल-दुर्रिया फी तनक़ीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, अर्ग बाज़ार, कंधार, 2/327.

पृष्ठ 57/613

من مال نفسه يرجع والا جنبی لایرجع 1 اھ

تو وہ ترکہ میں رجوع کرسکتا ہے اور اجنبی ایسا کرے تو رجوع نہیں کرسکتا اھ

وفیھما عن نھج النجاۃ لو کفن المیت غیر الوارث من مال نفسه لیرجع في ترکته بغیر امر الوارث فلیس له الرجوع اشھد علی الوارث او لم یشھد 2۔

اور اسی میں نہج النجاۃ سے منقول ہے اگر غیر وارث اپنے مال سے وارث کی اجازت کے بغیر اس نیت سے میت کو کفن پہنائے کہ وہ میت کے ترکہ میں رجوع کرے گا تو اس کو رجوع کا حق نہیں چاہے وارث کی موجودگی میں ایسا کرے یا غیر موجودگی میں۔ (ت)

اس تقدیر پر نصف زیور خاص بہو کے ماں باپ کا ہے جس کی نسبت عورت کی وصیت محض مہمل، اور اگر شوہر متوفاۃ یعنی اپنے پسر خواہ بہو کے مادر یا پدر غرض اس کے کسی وارث کے اذن سے تجہیز و تکفین کی تو جس قدر صرف کفن دفن میں صرف ہوا بشرطیکہ اس میں قدر سنت یعنی پانچ کپڑوں اور کفنِ مثل سے زیادتی نہ کی ہو اس قدر کی قیمت بہو کے ترکہ سے لے سکتی ہے۔

في العقود اما الاجنبی فلارجوع له مطلقا الا فی اذن له الوارث 3۔

عقود میں ہے لیکن اجنبی کو مطلقا رجوع کا حق نہیں سوائے اس کے کہ وارث نے اس کی اجازت دی ہو۔ (ت)

باقی کا نصف اس کے ماں باپ کا حق ہے، رہا دونوں صورتوں پر باقیماندہ آدھا نصیبہ شوہر تھا، اب تجہیز و تکفین پسر میں بھی نظر کریں گے اگر قدر سنت یا کفنِ مثل سے زیادت کی ہے مثلاً تین کپڑوں کی جگہ چار کپڑے دیئے یا جیسے کپڑے وہ عید کو پہنتا تھا ان سے بہتر کفن دیا تو

یہاں بھی ترکہ پسری سے اس کا مطالبہ نہ کرسکیں گے بلکہ یہ ٹھہرے گا کہ وہ ایک سلوک تھا جو اس نے بطور خود کیا۔

في العقود عن الانقروی عن مجمع الفتاویٰ ان کفنه با کثر من کفن المثل لایرجع لان احد الورثة لا یملکه وهل له ان یرجع في التركة بقدر کفن المثل.

عقود میں انقروی سے بحوالہ مجمع الفتاوی منقول ہے اگر وارث نے میت کو کفن مثلی سے زائد پہنایا تو رجوع نہیں کرے گا کیونکہ کوئی ایک وارث ایسا نہیں کرسکتا، کیا صورتِ مذکورہ میں اس کو ترکہ میں کفن مثلی کی حد تک رجوع کا [حق ہے].

1 العقود الدرية في تنقيح الفتاوى الحامديه كتاب الوصايا باب الوصى ارگ بازار قندهار ٢ / ٣٢٧ 2

العقود الدرية في تنقيح الفتاوى الحامديه كتاب الوصايا باب الوصى ارگ بازار قندهار ٢ / ٣٢٧ 3

العقود الدرية في تنقيح الفتاوى الحامديه كتاب الوصايا باب الوصى ارگ بازار قندهار ٢ / ٣٢٧

Fatawa Rizvia - Volume 26

[Arabic Box 1]: Scholars have said that he has no right [to claim reimbursement] because choosing something beyond the standard shroud (Kafan-e-Mithl) is evidence of a voluntary donation (Tabarru'). I say, something similar is mentioned in Al-Khaniya briefly and with a rationale, and the ruling has been given accordingly in Al-Khulasa, Al-Bazzaziya, and Al-Multaqit. Even though after that the scholars stated that if it is argued that he can claim back the equivalent of a standard shroud, there is a reason for it, as per the wording of the first two books; or it's not far-fetched as per the wording of the last book. Because this is not a reported narration, nor is there any indication in it to rule by it or choose it, as is not hidden. (T)

Similarly, expenses for post-burial rituals like Soyem (3rd day), Chahlum (40th day), Fatiha, Recitation of Durood, etc., are not deductible [from the inheritance] anywhere.

[Arabic Box 2]: It is stated in the Hashiya al-Tahtawi on Al-Durr al-Mukhtar: Preparing the deceased does not include [the expenses of] beads, reciting Surah Ikhlas (Samadiya), gathering people, and meals, because these are not essential matters. Therefore, if the person doing this is one of the heirs, it will be deducted from his share and he will be considered a donor. And the same rule applies if the person is a stranger. (T)

Yes, if the funeral and shrouding were done according to the Sunnah and there was no excess over the standard shroud, then indeed from the son's estate...

---

1. Al-Uqud al-Durriya fi Tanqih al-Hamidiya, Book of Wills, Chapter on the Executor, Arg Bazar, Kandahar, Afghanistan, 2/327.
2. Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance Laws, Al-Maktaba al-Arabiya, Kansi Road, Quetta, 4/367.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 26

[अरबी बॉक्स 1]: विद्वानों ने कहा है कि उसे अधिकार नहीं है क्योंकि मानक कफ़न (कफ़न-ए-मिस्ल) से अधिक का चयन करना दान (तबर्रु) का प्रमाण है। मैं कहता हूँ, इसी के समान अल-खनिया में संक्षिप्त रूप से और तर्क के साथ उल्लेख किया गया है, और इसी के अनुसार अल-खुलासा, बज़्ज़िया और मुल्तक़ित में निर्णय दिया गया है। हालाँकि इसके बाद विद्वानों ने कहा कि यदि यह कहा जाए कि वह मानक कफ़न की मात्रा के बराबर वापस मांग सकता है, तो इसका भी एक आधार है जैसा कि पहली दो पुस्तकों के शब्दों में है; या यह कि ऐसा करना असंभव नहीं है जैसा कि अंतिम पुस्तक के शब्दों में है। क्योंकि यह कोई वर्णित रिवायत नहीं है और न ही इसमें इसके अनुसार निर्णय लेने या इसे चुनने का कोई संकेत है, जैसा कि स्पष्ट है। (त)

इसी प्रकार कफ़न और दफ़नाने के अलावा तीसरे (सोयम), चालीसवें (चेहलम), फ़ातिहा, दरूद आदि के खर्चों की कहीं भी कटौती की अनुमति नहीं है।

[अरबी बॉक्स 2]: अल-दुर्र अल-मुख्तार पर हाशिया अल-तहतवी में है कि मृतक की तैयारी (तजहीज़) में तस्बीह, सूरह इखलास (समदिया) का पाठ, लोगों को इकट्ठा करना और भोजन का प्रबंधन शामिल नहीं है क्योंकि ये आवश्यक कार्यों में से नहीं हैं। इसलिए ऐसा करने वाला यदि वारिसों में से है, तो यह उसके हिस्से में गिना जाएगा और वह दानकर्ता (मुतबर्रे) माना जाएगा। और यही नियम होगा यदि ऐसा करने वाला कोई अजनबी हो। (त)

हाँ, यदि अंतिम संस्कार और कफ़न सुन्नत के अनुसार किया गया हो और मानक कफ़न से अधिक न हो, तो निश्चित रूप से पुत्र की संपत्ति से...

---

1. अल-उक़ूद अद-दुरिया फ़ी तनक़ीह अल-हामिदिया, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़ग़ानिस्तान, 2/327।
2. हाशिया अत-तहतवी अला अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल फराइज़, अल-मकतब अल-अरबिय्या, कांसी रोड, क्वेटा, 4/367।

पृष्ठ 58 का 613

[Arabic Box 1]: قالوا لایرجع لان اختیارہ ذلك دلیل التبرع اہ قلت مثلہ في الخانیة مقتصرا معللا و بہ حکم فی الخلاصة و البزازیة و الملتقط و ان قالوا فیما بعد انہ ان قیل یرجع بقدر الکفن المثل فلہ وجہ کما ہو لفظ الاولین او لا یبعد کما ہو لفظ الاخیر فان ذلك لیس بروایة ولا فیہ دلالة علی الحکم بہ او الاختیار کما لا یخفی۔

حق ہے؟ مشائخ نے کہا کہ اسے حق نہیں کیونکہ کفن مثلی سے زائد کو اختیار کرنا تبرع کی دلیل ہے اھ میں کہتا ہوں اسی کی مثل خانیہ میں ہے اختصار کرتے ہوئے اور علت بیان کرتے ہوئے، اسی کے ساتھ حکم لگایا گیا ہے خلاصہ، بزازیہ اور ملتقط میں اگر چہ اس کے بعد مشائخ نے فرمایا کہ اگر مثلی کفن کے برابر رجوع کرنے کا قول کیا جائے تو اس کی بھی وجہ ہے جیسا کہ پہلی دونوں کتابوں کی عبارت ہے یا یہ کہ ایسا کرنا بعید نہیں جیسا کہ آخری کتاب کی عبارت ہے کیونکہ یہ کوئی روایت نہیں اور نہ ہی اس میں مذکور کے ساتھ حکم لگانے یا اسے اختیار کرنے پر دلالت ہے جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔(ت)

اسی طرح کفن دفن کے علاوہ سوئم، چہلم، فاتحہ، درود و غیرہا کے مصارف کہیں مجرا نہیں ملتے،

[Arabic Box 2]: فی الحاشیة الطحطاویة علی الدرالمختار التجہیز لایدخل فیہ السبح و الصمدیة والجمع والبوائدلان ذلك لیس من الامور اللازمة فالفاعل لذلك ان کان من الورثة یحسب علیہ من نصیبہ ویکون متبرعا وکذا ان کان اجنبیا۔

در مختار پر حاشیہ طحطاویہ میں ہے کہ میت کی تجہیز میں دعا و درود، لوگوں کو جمع کرنا اور کھانے کا اہتمام کرنا داخل نہیں کیونکہ یہ لازمی امور میں سے نہیں ہیں لہٰذا ایسا کرنے والا اگر وارثوں میں سے ہے تو اس کے حصے میں شمار کیا جائے گا اور وہ متبرع ہوگا۔ اور یہی حکم ہوگا اگر ایسا کرنے والا اجنبی ہو۔(ت)

ہاں اگر تجہیز و تکفین پسر مطابق سنت کی اور اس میں کفن مثل پر زیادت نہ کی تو بیشک ترکہ پسری

---

1. العقود الدرية في تنقيح الحامدية كتاب الوصايا باب الوصی ارگ بازار قندهار افغانستان ٢ / ٣٢٧
2. حاشية الطحطاوی على الدرالمختار كتاب الفرائض المكتبة العربيه كانسی روڈ كوئٹہ ٤ / ٣٦٧

She has a prior right to this amount over all other heirs because debt takes precedence over inheritance (since it is a debt, and debt precedes inheritance. - Trans). And here, the permission of the son, who is an heir, is not required because the woman herself was an heir to her son.

In Al-Uqud, as narrated from Hawi al-Zahidi: If one of the heirs spends on the funeral preparations from the estate without the permission of the rest, it will be accounted for from the deceased's property and the spender will not be considered a volunteer. (Trans)	**It is narrated in 'Al-Uqud' from 'Hawi al-Zahidi' that if any one heir spent on the deceased's funeral preparations from the estate without the permission of the other heirs, it will be counted towards the deceased's estate and the person who spent will not be considered a volunteer. (Trans)**

However, her merely saying that 'I spent on my son's shroud and burial from my own pocket' is not a legal proof; other heirs must also accept it, or it should be proven by legal witnesses. In that case, it will be established that her son owed her this amount. Similarly, the claim of the deceased's heirs that 'our brother said that his wife had gifted her dower to me' is completely inadmissible. Even if they are telling the truth, how can the debtor's own statement regarding a claim of forgiveness be a legal proof? Rather, witnesses are required to prove that the wife had gifted the dower. If the gift is proven, then from the half-share that was determined for the man, first his mother's debt – which is payable under the aforementioned conditions (i.e., proof by admission of heirs or testimony of witnesses, and not exceeding the prescribed limits for the funeral and shroud) – shall be paid. Then the remainder shall be divided among the man's heirs (including his mother) according to the obligatory shares. If the forgiveness is not proven, it must be seen whether the wife's half dower, which remained a claim against the husband, and the mother's debt regarding the funeral preparations and shroud, which is proven payable under the stated conditions (and similarly other debts if the man was liable for them), collectively exceed, equal, or are less than the total value of the man's estate (whether this half-share consists of the jewelry he received from his wife's estate or his own property). If it is equal or more, then neither the mother nor the brother nor any heir will receive anything by way of inheritance. Instead, the claims of all creditors will be paid proportionately from this share of jewelry and the rest of the man's estate. If the total debt is less than the total estate of the son, then after paying the debts (and executing the son's wills, if any),

the remainder will be distributed among the man's heirs including his mother. Now, in these cases, whatever...

---

[1] Al-Uqud al-Durriyya, Book of Wills, Chapter of the Executor, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/327

वह इस राशि के लिए सभी उत्तराधिकारियों से पहले हकदार है क्योंकि ऋण उत्तराधिकार पर पूर्वता रखता है (क्योंकि वह एक कर्ज है और कर्ज विरासत पर मुकद्दम है - अनु)। और यहाँ किसी वारिस बेटे की अनुमति की भी आवश्यकता नहीं है क्योंकि स्त्री स्वयं अपने बेटे की उत्तराधिकारी थी।

'अल-उक़ूद' में हावी अज़-ज़ाहिदी से उद्धृत है: यदि उत्तराधिकारियों में से किसी एक ने अन्य की अनुमति के बिना मृतक की संपत्ति से अंत्येष्टि (तैयारी) पर खर्च किया, तो उसे मृतक की संपत्ति से गिना जाएगा और खर्च करने वाला स्वयंसेवक (दान देने वाला) नहीं माना जाएगा। (अनु)

'अल-उक़ूद' में हावी अज़-ज़ाहिदी से मनकूल (वर्णित) है कि अगर किसी एक वारिस ने बाकी वारिसों की इजाज़त के बगैर मय्यत (मृतक) के तरके(संपत्ति) में से उसकी तजहीज़ (अंतिम संस्कार) पर खर्च किया तो वो मय्यत के तरके से शुमार किया जाएगा और वो खर्च करने वाला मुतबर्रअ (दानदाता) नहीं होगा। (अनु)

लेकिन सिर्फ उसका यह कहना कि 'मैंने अपने पास से बेटे के कफ़न-दफन का खर्च किया' प्रमाण नहीं है; अन्य उत्तराधिकारियों को भी इसे मानना चाहिए या शरीयत के गवाहों से प्रमाण मिलना चाहिए। तब यह माना जाएगा कि बेटे पर उसकी माँ का इतना कर्ज है। इसी प्रकार, मृतक के वारिसों का यह कहना कि 'हमारे भाई ने कहा था कि पत्नी ने मुझे मेहर बख्श दिया' पूरी तरह से अस्वीकार्य है। अगर वे सच भी कहते हैं, तो कर्जदार की अपनी ज़बान से माफ़ी का दावा प्रमाण कैसे हो सकता है? बल्कि इसके लिए गवाहों की ज़रूरत है कि पत्नी ने मेहर बख्श दिया था। यदि बख्शिश साबित हो जाए, तो उस आधे हिस्से से जो मर्द के लिए निर्धारित हुआ था, पहले उसकी माँ का वह कर्ज जो उपर्युक्त शर्तों के अधीन (यानी वारिसों की स्वीकृति या गवाहों की गवाही से साबित हो, और सुन्नत के अनुसार कफ़न-दफन की सीमा से अधिक न हो) देय हो, अदा किया जाए। फिर शेष मर्द के वारिसों (जिनमें उसकी माँ भी शामिल है) के बीच फ़रायज़ (अनिवार्य हिस्से) के अनुसार बाँटा जाए। और यदि माफ़ी साबित न हो, तो यह देखना होगा कि पत्नी का आधा मेहर जिसका दावा पति पर बाकी रहा और माँ का अंत्येष्टि खर्च का कर्ज जो उक्त शर्तों के तहत देय साबित हो (और इसी प्रकार अन्य कर्ज भी यदि मर्द पर हों), सब मिलकर मर्द की कुल संपत्ति (चाहे वह गहने का आधा हिस्सा हो जो उसे पत्नी की विरासत से मिला या उसकी अपनी संपत्ति हो) से अधिक है या बराबर या कम। यदि बराबर या अधिक हो, तो माँ या भाई कोई भी वारिस विरासत के रूप में कुछ नहीं पाएगा, बल्कि गहनों के उस हिस्से और मर्द की अन्य संपत्ति से सभी लेनदारों (कर्जदाताओं) का हक हिस्सा-रसद

(आनुपातिक रूप से) अदा किया जाएगा। और यदि कुल ऋण बेटे की कुल संपत्ति से कम है, तो ऋणों की अदायगी के बाद (और यदि बेटे ने कोई वसीयत की हो तो उसके कार्यान्वयन के बाद) जो बचेगा वह मर्द के वारिसों और उसकी माँ के बीच विभाजित किया जाएगा। अब इन स्थितियों में जो कुछ...

---

[1] अल-उक़ूद अद-दुर्रिय्या, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/327

पृष्ठ 59/613

میں اس قدر کا استحقاق سب وارثان سے پیشتر رکھتی ہے کیونکہ دین مقدم علی الارث (کیونکہ وہ قرض ہے اور قرض میراث پر مقدم ہے۔ت) اور یہاں کسی وارث پسر کا اذن بھی درکار نہیں کہ عورت خود اپنے پسر کی وارث تھی۔

فی العقود عن حاوی الزاھدی احد عقود میں حاوی الزاہدی سے منقول ہے اگر کسی ایک وارث الورثۃ انفق فی تجھیز البیت من نے باقی وارثوں کی اجازت کے بغیر میت کے ترکہ میں سے التركة بغير اذن الباقين يحسب من اس کی تجہیز پر خرچ کیا تو وہ میت کے ترکہ سے شمار کیا مال الميت ولايكون متبرعا۱۔ جائے گا اور وہ خرچ کرنے والا متبرع نہیں ہوگا۔ (ت)

مگر صرف اس کا کہنا کہ میں اپنے پاس سے پسر کا کفن دفن کیا حجت نہیں دیگر ورثہ بھی مانیں یا گواہان شرعی سے ثبوت ہو تو اس وقت یہ ٹھہرے گا کہ پسر پر اس قدر اس کی ماں کا دین ہے۔ یونہی وارثانِ مرد کا یہ کہنا کہ ہمارے بھائی نے کہا تھا زوجہ نے مجھے مہر بخش دیا محض نامسموع ہے اگر وہ سچ بھی کہتے ہیں تو مدیون کا اپنی زبان سے دعوٰی عفو کیونکر حجت ہوسکتا ہے بلکہ گواہ درکار ہیں کہ زوجہ نے مہر بخش دیا تھا اگر بخشش ثابت ہوجائے تو اس نصف سے جو نصیبہ مرد قرار پایا تھا پہلے اس کی ماں کا دین جو بشرائط مذکورہ (یعنی ثبوت باقرار ورثہ یا شہادت گواہان وعدم تجاوز بقدر مسنون و کفن مثل) قابلِ ادا ہو ادا کر کے باقی وارثان مرد پر (جن میں اس کی ماں بھی داخل ہے) حسب فرائض منقسم ہو جائے اور اگر معافی ثابت نہ ہو تو یہ دیکھنا ہے کہ زوجہ کا نصف مہر جس کا مطالبہ شوہر پر باقی رہا اور ماں کا دین بابت تجہیز و تکفین جو بشرائط مذکور قابلِ ادا ثابت ہو (اور اسی طرح اور قرض بھی اگر ذمہ مرد ہوں) سب مل کر مقدار کل ترکہ مرد سے (خواہ یہ نصف حصہ زیور ہو جو اسے ترکہ زوجہ سے ملا یا اپنا مال ہو اس مجموع سے) زیادہ ہے یا برابر یا کم اگر برابر یا زائد ہو تو ماں یا بھائی کوئی وارث بحیثیت وراثت

کچھ نہ پائے گا بلکہ اس حصہ زیور اور دیگر ترکہ مرد سے سب دائنوں کا حق حصہ رسد ادا کیا جائے گا اور اگر مجموعہ دیون مجموعہ ترکہ پسر سے کم ہے تو بعد ادائے دیون (وانفاذ وصایا پسر اگر کی ہوں) جو بچے گا وہ وارثانِ مرد پر مع اس کی ماں کے تقسیم ہو جائے گا۔ اب ان صورتوں میں جو کچھ اس

---

۱ العقود الدرية كتاب الوصايا باب الوصی ارگ بازار قندهار افغانستان ۲ / ۳۲۷

Fatawa Razawiyyah Volume 26

It will fall into the share of the woman who made the will, whether from the estate of the daughter-in-law through the debt of funeral expenses (in cases where it is obligatory to pay) or from her own share, whether through a claim for funeral expenses under the mentioned condition or by way of inheritance, or through both reasons. Collecting all these together with her remaining property (if she has any), her will for charity will be executed from one-third of this total without the permission of her heirs.

"For debt also enters into a bequest of property according to what is preferred in Al-Wahbaniyyah, because it is legal property. When it is recovered, it becomes actual property, and the establishment of the legatee's right is possible after recovery, just like a legatee in retaliation (qisas). When it transforms into property, his right is established therein because it is the deceased's property. As for their saying: 'Whoever swears that he has no property while he is owed a debt does not commit perjury,' that is because oaths are based on custom, as stated in Miraj al-Dirayah."

Debt that the deceased is to receive will also be included in the bequest of property, as preferred in Al-Wahbaniyyah, because it is considered property in legal status. When it is received, it will be actual property, and the establishment of the legatee's right is possible only after receipt, just as a legatee in retaliation (qisas). And when that debt becomes property, the legatee's right will be established in it because it is the property of the deceased. However, the saying of the masters (mashayikh) is that "the person who swears that he has no property, even though someone owes him a debt, will not be a perjurer." The reason for this is that oaths are based on custom (urf); this benefit is given in Miraj al-Dirayah. I say: An evidence for my statement is the permissibility of sale in exchange for debt, because sale is the name for exchanging property for property. So understand. (T) What remains belongs specifically to her heirs. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best.

Problem 3: What do the scholars of religion and muftis say regarding this matter? Zaid's first wife, who had gifted half of her dower to Zaid during her lifetime, passed away leaving behind a son from the same husband, a mother, and her husband. Subsequently, that boy also died in the presence of his father and maternal grandmother. Zaid [married] a second [wife]...

फतवा रज़विया जिल्द 26

औरत वसीयत करने वाली के हिस्से में आकर पड़ेगा चाहे बहू के तरके से बज़रिये दीन-ए-तजहीज़-ओ-तकफ़ीन (जिस हालत में कि वह वाजिब-उल-अदा हो) या अपने हिस्से से चाहे बज़रिये मुतालिबा-ए-तजहीज़-ओ-तकफ़ीन शर्त-ए-मज़कूर या बतौर-ए-विरासत या दोनों वजहों से इन सबको जमा करके मय उसके बाकी माल के(अगर रखती हो) इस मजमूअ की तिहाई में उसकी वसीयत-ए-ख़ैरात बे-इजाज़त उसके वारिसों के नाफ़िज़ होगी।

"क्योंकि कर्ज़ भी माल की वसीयत में शामिल होता है जैसा कि वहबानिया में इसे तरजीह दी गई है, क्योंकि वह हुक्मी तौर पर माल है। और जब वह वसूल हो जाए तो हकीकतन माल होगा और मोसी-लह (जिसके लिए वसीयत की गई) के हक का सुबूत वसूली के बाद ही मुमकिन है जैसा कि किसास (बदले) में मोसी-लह। और जब वह माल बन गया तो उसमें मोसी-लह का हक साबित हो जाएगा क्योंकि वह मैय्यत का माल है। लेकिन मशायख का कौल कि 'जिस शख्स ने कसम खाई कि उसका कोई माल नहीं हालाँकि उसका कर्ज़ किसी पर है, तो वह हानीस (कसम तोड़ने वाला) नहीं होगा।' इसकी वजह यह है कि कसमों की बुनियाद उर्फ़(प्रचलन) पर होती है, मेराज-उद-दराया में इसका फायदा दिया गया है।"

मैय्यत ने जो कर्ज़ लेना है वह भी माल की वसीयत में दाखिल होगा जैसा कि वहबानिया में इसको तरजीह दी गई है क्योंकि वह हुक्मी तौर पर माल है और जब वह वसूल हो जाए तो हकीकतन माल होगा और मोसी-लह के हक का सुबूत वसूली के बाद ही मुमकिन है जैसा कि किसास में मोसी-लह और जब वह कर्ज़ माल बन गया तो उसमें मोसी-लह का हक साबित हो जाएगा क्योंकि वह मैय्यत का माल है। लेकिन मशायख का कौल कि "जिस शख्स ने कसम खाई कि उसका कोई माल नहीं हालाँकि उसका कर्ज़ किसी पर है तो वह हानीस नहीं होगा।" इसकी वजह यह है कि कसमों की बुनियाद उर्फ़ पर होती है मेराज-उद-दराया में इसका फायदा दिया है, मैं कहता हूँ मेरे कौल पर एक दलील कर्ज़ के बदले बैअ (खरीद-ओ-फरोख्त) का जायज़ होना है क्योंकि बैअ नाम है माल का माल के साथ तबादले करने का। पस समझ। (त) बाकी जो रहेगा वह खास उसके वारिसों का है। और अल्लाह तआला सुब्हानहु-व-तआला खूब जानता है।

मसला 3: क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-किराम इस मसले में कि ज़ैद की पहली बीवी, जिसने अपना आधा महर अपनी ज़िन्दगी में ज़ैद को हिबा (दान) कर दिया था, एक बेटा इसी

शौहर से और एक माँ और शौहर छोड़ कर इंतकाल कर गई। इसके बाद वह लड़का भी बाप और नानी के सामने मर गया, ज़ैद ने दूसरी...

पृष्ठ 60/613

عورت وصیت کنندہ کے حصہ میں آکر پڑے گا خواہ بہو کے ترکہ سے بذریعہ دینِ تجہیز و تکفین (جس حالت میں کہ وہ واجب الاداہو) یا پسِ کے حصہ سے خواہ بذریعہ مطالبہ تجہیز و تکفین شرطِ مذکور یا بطور وراثت یا دونوں وجہوں سے ان سب کو جمع کر کے مع اس کے باقی مال کے (اگر رکھتی ہو) اس مجموع کی تہائی میں اس کی وصیت خیرات بے اجازت اس کے وارثوں کے نافذ ہوگی،

فان الدین ایضاً یدخل فی الوصیۃ بالمال علی ما رجحہ فی الوھبانیۃ لانہ مال حکمی واذا خرج صار مالا حقیقۃ وثبوت حق الموصی لہ بعد الخروج ممکن کالموصی لہ فی القصاص واذا انقلب مالا یثبت فیہ حقہ لانہ مال المیت اما قولھم من حلف لامال لہ ولہ دین لایحنث فذلک لان بناء الایمان علی العرف افادہ فی معراج الدرایۃ قلت ومن الدلیل علی ما قلت جواز البیع بالدین وانما ھو مبادلۃ مال بمال فافھم۔

میت نے جو قرض لینا ہے وہ بھی مال کی وصیت میں داخل ہوگا جیسا کہ وہبانیہ میں اس کو ترجیح دی ہے کیونکہ وہ حکمی طور پر مال ہے اور جب وہ وصول ہوجائے تو حقیقۃً مال ہوگا اور موصی لہ کے حق کا ثبوت وصولی کے بعد ہی ممکن ہے جیسا کہ قصاص میں موصی لہ اور جب وہ قرض مال بن گیا تو اس میں موصی لہ کا حق ثابت ہوجائے گا کیونکہ وہ میت کا مال ہے۔ لیکن مشائخ کا قول کہ "جس شخص نے قسم کھائی کہ اس کا کوئی مال نہیں حالانکہ اس کا قرض کسی پر ہے تو وہ حانث نہیں ہوگا۔" اس کی وجہ یہ ہے کہ قسموں کی بنیاد عرف پر ہوتی ہے معراج الدرایہ میں اس کا فائدہ دیا ہے، میں کہتا ہوں میرے قول پر ایک دلیل قرض کے بدلے بیع کا جائز ہونا ہے کیونکہ بیع نام ہے مال کا مال کے ساتھ تبادلے کرنے کا۔ پس سمجھ۔ (ت) باقی جو رہے گا خاص اس کے وارثوں کا ہے۔ واللہ تعالیٰ سبحنہ وتعالی اعلم۔

مسئلہ ۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ اس مسئلہ میں کہ زید کی زوجہ اولیٰ جس نے نصف مہر اپنا اپنی حیات میں زید کو ہبہ کردیا تھا ایک بیٹا اسی شوہر سے اور ایک ماں اور شوہر چھوڑ کر انتقال کر گئی اس کے بعد وہ لڑکا بھی باپ اور نانی کے سامنے مر گیا، زید نے دوسری

Fatawa Razviya Volume 26

...married; the second wife forgave Zaid her entire dowry. Now, Zaid died leaving behind this wife and two real brothers as heirs. In this situation, how will Zaid's estate be divided? And how much will be given to whom from the estate regarding the remaining dowry of the first wife? Explain and be rewarded.

The Answer: Assuming the questioner's truthfulness, the absence of inheritance impediments, the restriction of heirs to those mentioned, and the correct order of deaths; first of all, from Zaid's estate, the remaining dowry of the first wife which was payable by Zaid - i.e., half of the remaining dowry - should be given to the mother of the first wife, 19 parts out of 72 parts, as will be clear from the derivation (as will be evident from the solution of the issue. -T). Similarly, if there are other debts and legacies of Zaid, they should also be paid and executed. After that, whatever remains should be divided into eight shares: two shares go to the second wife and three shares to each brother. And Allah knows best, and His knowledge is most complete and His judgment is most firm. (Allah Almighty knows well and His knowledge is complete and His decree is established. -T)

Issue 4: What do the scholars of religion say in this situation: a person died leaving three sons and one daughter from the womb of a wedded wife with a dowry, and he also left three sons and three daughters from the womb of two unwedded women. Subsequently, the wedded wife also died leaving behind the aforementioned children. In this situation, how will the estate of the deceased woman be divided? And while they are alive, who among the unwedded women and their children is entitled to inheritance? And is the payment of the dowry debt prior to the division of the estate or not? Explain and be rewarded.

The Answer: The two women whom the questioner describes as unwedded, if in reality marriage with them is not proven, they were not legal concubines, they did not live with that person like spouses for a period, and dealings like husband and wife were not ongoing between them, then those two and all their children are deprived of the estate. In this case, assuming the questioner's truthfulness, the absence of inheritance impediments, the restriction of heirs to those mentioned, and prioritizing matters preceding inheritance such as paying debts and executing legacies, the estate of the deceased person will be divided into seven shares: two shares each will go to the three sons of the wedded wife, and one share to her daughter. And the payment of the dowry debt, like all other debts and legacies, is

undoubtedly prior to the division of the estate. This is explicitly stated in the books of Fiqh. (It is clarified in the books of Jurisprudence).

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

...शादी की, दूसरी पत्नी ने ज़ैद को अपना पूरा मेहर माफ कर दिया, अब ज़ैद ने यह पत्नी और दो सगे भाई वारिस छोड़कर वफ़ात पाई, इस सूरत में ज़ैद का तरका (संपत्ति) किस तरह विभाजित होगा? और पहली पत्नी के बकाया मेहर के बारे में तरके से कितना और किसे दिया जाएगा? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब (उत्तर): मुस्तफ़्ती (प्रश्नकर्ता) की सच्चाई, विरासत की रुकावटों की अनुपस्थिति, वारिसों का बताए गए लोगों तक सीमित होना और मौतों के सही क्रम को मानते हुए; ज़ैद के तरके से सबसे पहले पहली पत्नी का बकाया मेहर, जो ज़ैद के ज़िम्मे वाजिबुल-अदा है यानी बाकी मेहर का आधा, ७२ हिस्सों में से १९ हिस्से पहली पत्नी की माँ को दिए जाएँ, जैसा कि तख़रीज (समाधान) से स्पष्ट होगा। (जैसा कि मसले के हल से ज़ाहिर होगा। -टी) इसी तरह अगर ज़ैद के और भी कर्ज और वसीयतें हों तो उन्हें भी अदा और लागू किया जाए। इसके बाद जो कुछ बचेगा उसे आठ हिस्सों (सहम) में बांटा जाए, दो हिस्से दूसरी पत्नी को और तीन-तीन हिस्से हर भाई को मिलेंगे। वल्लाहु आलम (अल्लाह बेहतर जानता है) और उसका इल्म सबसे कामिल और हुक्म सबसे मज़बूत है। (अल्लाह तआला बेहतर जानता है और उसका ज्ञान पूर्ण है और उसका आदेश अटल है। -टी)

मसला ४: उलेमा-ए-दीन इस बारे में क्या फरमाते हैं कि एक व्यक्ति अपनी निकाह की हुई और मेहर वाली पत्नी से तीन बेटे और एक बेटी छोड़कर मरा, और उसने दो गैर-निकाह वाली औरतों से भी तीन बेटे और तीन बेटियां छोड़ीं। इसके बाद, निकाह की हुई पत्नी भी उन्हीं बच्चों को छोड़कर मर गई। इस सूरत में मृतका का तरका किस तरह बंटेगा? और उनके जीवित रहते हुए गैर-निकाह वाली औरतों और उनकी औलाद में से कौन-कौन विरासत का हक़दार है? और क्या मेहर के कर्ज की अदायगी तरका बांटने से पहले ज़रूरी है या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब (उत्तर): जिन दो औरतों को प्रश्नकर्ता गैर-निकाह वाली बता रहा है, अगर वास्तव में उनसे निकाह साबित नहीं है, न वे शरीयत के अनुसार लौंडियाँ थीं, न वे एक मुद्दत तक उस व्यक्ति के साथ पति-पत्नी की तरह रहीं, और न ही उनके बीच पति-पत्नी वाले मामले जारी थे, तो वे दोनों और उनकी औलाद सब विरासत से वंचित हैं। इस सूरत में, प्रश्नकर्ता की सच्चाई, विरासत की रुकावटों की कमी, वारिसों के सीमित होने और विरासत पर पहले के कार्यों जैसे कर्ज की अदायगी और वसीयतों को पूरा करने को प्राथमिकता देते हुए, मृत व्यक्ति का तरका सात हिस्सों में बंटेगा: दो-दो हिस्से

निकाह की हुई पत्नी के तीनों बेटों को और एक हिस्सा उसकी बेटी को मिलेगा। और मेहर के कर्ज की अदायगी, अन्य सभी कर्जों और वसीयतों की तरह, बिना किसी शक के तरका बांटने पर मुक़द्दम (पहले) है। यह फ़िक़्ह की किताबों में स्पष्ट रूप से वर्णित है। (फ़िक़्ह की किताबों में इसकी तसरीह (स्पष्टीकरण) मौजूद है)।

पेज 61 ऑफ 613

شادی کی، زوجہ ثانیہ نے کل مہر اپنا زید کو معاف کر دیا، اب زید نے یہ زوجہ اور دو برادر حقیقی ورثہ اپنے چھوڑ کر وفات پائی، اس صورت میں ترکہ زید کا کس طرح منقسم ہوگا ؟ اور بابت مہر باقیماندہ زوجہ اولیٰ کے ترکہ سے کس قدر کسے دیا جائے گا؟ بینوا توجروا

الجواب: بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث وانحصار ورثہ فی المذکورین و صحت ترتیب اموات ترکہ زید سے پہلے پہلے بقیہ مہر زوجہ اولیٰ جو ذمہ زید واجب الاداء ہے یعنی نصف مہر باقیماندہ کے بہتر ۷۲ حصوں سے انیس ۱۹ حصے زوجہ اولیٰ کی ماں کو دیئے جائیں کما یظہر بالتخریج (جیسا کہ مسئلہ کی تخریج سے ظاہر ہوگا۔ت) اسی طرح اگر اور دیون ووصایائے زید ہو تو وہ بھی ادا و نافذ کئے جائیں۔ اس کے بعد جس قدر باقی بچے آٹھ سہم پر منقسم ہو دو سہم زوجہ ثانیہ اور تین تین ہر بھائی کو پہنچیں۔ واللہ اعلم وعلمہ اتم وحکمہ احکم (اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے اور اس کا علم اتم اور اس کا حکم مستحکم ہے۔ت)

مسئلہ ۴ : کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس صورت میں کہ ایک شخص تین پسر اور ایک دختر بطن زوجہ منکوحہ ذی مہر سے چھوڑ کر فوت ہوا اور تین پسر اور تین دختر بطن دو عورتوں غیر منکوحہ سے چھوڑے بعدہ، زوجہ منکوحہ بھی وہی اولاد مذکور چھوڑ کر فوت ہوئی، اس صورت میں ترکہ متوفیہ کا کس طرح منقسم ہوگا اور بحالت زندہ رہنے اور عورات غیر منکوحہ اور ان کی اولاد کے کون کون مستحق وراثت کا ہے اور ادائے دین مہر تقسیم ترکہ پر مقدم ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: جن دو عورتوں کو سائل غیر منکوحہ ظاہر کرتا ہے اگر فی الواقع ان سے نکاح ہونا ثابت نہیں، نہ وہ کنیز ان شرعی ، نہ ایک مدت تک اس شخص کے پاس مثل ازواج رہیں، اور باہم ان میں معاملات مانند زن وشوہر جاری نہ تھے تو وہ دونوں اور ان کی اولاد سب ترکہ سے محروم ہیں۔ اس صورت میں بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث وانحصار ورثہ فی المذکورین و تقدیم امور مقدمہ علی المیراث کا اداء الدیون واجراء الوصایا ترکہ شخص متوفی کا سات سہم پر منقسم ہو کر دو ۲ دو ۲ سہم تینوں پسر زوجہ منکوحہ اور ایک اس کی دختر کو ملے گا اور ادائے دین مہر مثل سائر دیون ووصایا تقسیم ترکہ پر بلا ریب مقدم ہے ھو مصرح به في كتب الفقه (کتب فقہ میں اس کی تصریح ہے)

Volume 26 Fatawa Rizwiya

...has been done. (T: Translator's note) And Allah Almighty knows best.

Question 5: What do the scholars of religion say in this regard: If the denominator of the corresponding part (juz' wifq) of two concordant numbers (mutawafiqayn) is twelve (12), is it permissible to say that the ratio between them is "concordance by a part of twelve" (tawafuq bi-juz' min ithnay 'ashar - with one part out of twelve)? And if before the distribution of the estate, one, two, or more heirs pass away, and their specific heirs are the same as the heirs of the first deceased, and the distribution does not change by their death, is it better to exclude these deceased heirs from the beginning and treat them as if they never existed (ka'an lam yakun), or should their lineages (batun) be established and a separate correction (tashi'h) be made for each? Explain and you shall be rewarded. (T)

The Answer: And Allah is the Giver of success and correctness. (T) In the queried situation, just as expressing it through fractions and calling those two concordant numbers "half of a sixth" or "one-sixth of a half" is permissible, similarly, expressing it through the "part" and calling them concordant by "one part out of twelve" is also permissible, and it is common and prevalent among the scholars of inheritance (fara'idhiyyin).

(Arabic Text)	**(Urdu Translation)**
In Al-Sirajiyyah: For two, it is by a half; for three, by a third; for four, by a fourth, and so on up to ten. And for what is beyond ten, they are concordant by a part of it, meaning in eleven by one part of eleven, and in fifteen by one part of fifteen. And in its commentary, Al-Sharifiyyah: In short, for all numbers beyond ten in their entirety, concordance can be expressed by parts related to the denominator, such as one part out of eleven and one part out of twelve.	It is in Sirajiyyah that in two there will be concordance of a half, in three of a third, and in four of a fourth, and similarly up to ten, i.e., in ten there will be concordance of a tenth. And for the numbers above ten, the concordance will be of one part of it, for example, in eleven one part of eleven and in fifteen one part of fifteen. In its commentary Sharifiyyah, the summary is that for all numbers above ten, the expression in concordance will be with those parts which are attributed towards the denominator, like from eleven...

1 Al-Siraji fi al-Mirath, Chapter on knowing equality, overlapping, etc. Maktaba Zia-ul-Islam, Rawalpindi, pp. 33 & 34. Page 62 of 613

जिल्द २६ फ़तावा रज़विया

...कर दी गई है। (त) और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला ५: उलमा-ए-दीन इस बारे में क्या फ़रमाते हैं कि अगर दो मुवाफ़िक़ आदाद (concordant numbers) का मख़रज जुज़-ए-वेफ़्क़ बारह (१२) हो, तो उनमें निस्बत "तवाफ़ुक़ ब-जुज़ मिन इसना अशर" (बारह में से एक हिस्सा के साथ। त) कहना जायज़ है या नहीं? और अगर विरसा (विरासत) की तक़्सीम से पहले एक या दो या ज़ायद वारिस इंतक़ाल कर जाएं और उनके मुतअय्यन वारिस वही मय्यत-ए-अव्वल के वारिस हों और उनकी मौत से तक़्सीम में तब्दीली न आए, तो क्या उन मुतवफ़्फ़ी वारिसों को शुरू से ख़ारिज कर देना और "का-अन-लम-यकुन" (गोया कि वह था ही नहीं। त) कर देना बेहतर है या उन बतून (पीढ़ियों) को क़ायम रखना और हर एक की अलग तसहीह (correction) करना बेहतर है? बयान करें, अज्र पाएंगे। (त)

अल-जवाब: वल्लाह-उल-मुवफ़्फ़िक़ वस्-सवाब (अल्लाह तआला ही सच्चाई और दुरुस्ती की तौफ़ीक़ देने वाला है। त) सुवाल की सूरत में जैसे कि कसर-ए-मंतिक़ के तौर पर ताबीर करना और उन दो आदाद को "ब-निस्फ़ अस-सुदुस" (छठे हिस्से का आधा) या "ब-सुदुस अन-निस्फ़" (आधे हिस्से का छठा) कहना जायज़ है, वैसे ही "बिल-जुज़" ताबीर करना और उन्हें "तवाफ़ुक़ ब-जुज़ मिन इसना अशर" कहना भी रवा (जायज़) है, और फ़रायज़ के माहिरों (फराइज़ियों) में यह आम है।

(अरबी इबारत)

अल-सिराजिया में है: दो में आधे का तवाफ़ुक़, तीन में तिहाई का और चार में चौथाई का, और इसी तरह दस तक यानी दस में दसवें हिस्से का तवाफ़ुक़ होगा। और दस से ऊपर जो अदद है उसमें तवाफ़ुक़ उसके एक हिस्से का होगा, मिसाल के तौर पर ग्यारह में ग्यारह का एक हिस्सा और पंद्रह में पंद्रह का एक हिस्सा। इसकी शरह शरीफ़िया में है: खुलासा यह है कि दस से ऊपर वाले तमाम आदाद के तवाफ़ुक़ में ताबीर

(उर्दू तर्जुमा)

सिराजिया में है कि दो में आधे का तवाफ़ुक़, तीन में तिहाई का और चार में चौथाई का, और इसी तरह दस तक यानी दस में दसवें का तवाफ़ुक़ होगा। और दस से ऊपर जो अदद है उसमें तवाफ़ुक़ उसकी एक जुज़ (हिस्से) का होगा मसलन ग्यारह में ग्यारह की एक जुज़ का और पंद्रह में पंद्रह की एक जुज़ का। इसकी शरह शरीफ़िया में है कि खुलासा यह है कि दस से ऊपर वाले तमाम अददों के तवाफ़ुक़ में ताबीर

(अरबी इबारत)	(उर्दू तर्जुमा)
उन हिस्सों के साथ होगी जो मख़रज की तरफ़ मंसूब होते हैं, जैसे ग्यारह में से...	उन अज्ज़ा (हिस्सों) के साथ होगी जो मख़रज की तरफ़ मंसूब होते हैं जैसे ग्यारह में से

१ अल-सिराजी फ़िल-मीरास, फ़स्ल फ़ी मारफ़त-अत-तमासुल वत-तदाखुल वग़ैरह, मकतबा ज़ियाइया रावलपिंडी, स. ३३ व ३४ पेज ६२ ऑफ़ ६१३

کر دی گئی ہے۔ ت) واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۵: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس باب میں کہ اگر عددین متوافقین کا مخرج جزء وفق بارہ ۱۲ ہو تو ان میں نسبت توافق بجزء من اثنی عشر (بارہ میں سے ایک جزء کے ساتھ ت) کہنا جائز ہے یا نہیں؟ اور اگر قبل تقسیم ترکہ ایک یا دو یا زائد ورثہ انتقال کریں اور ان کے وارث با عیانہم وہی ورثہ میت اول ہوں اور ان کی موت سے تقسیم متغیر نہ ہو تو ان ورثہ اموات کو بین سے خارج اور کأن لم یکن (گویا کہ وہ تھا ہی نہیں۔ت) کر دینا اولیٰ ہے یا ان بطون کی اقامت اور ہر ایک کی علیحدہ تصحیح۔ بیّنوا توجروا (بیان کرو اجر پاؤ گے۔ت)

الجواب: واللہ الموفق والصواب (اللہ تعالیٰ ہی سچائی اور درستگی کی توفیق دینے والا ہے۔ت) صورت مستفسرہ میں جیسے کہ تعبیر بکسر منطق اور ان عددین کو متوافقین بنصف السدس یا بسدس النصف کہنا جائز ویسے ہی تعبیر بالجزء اور انہیں متوافقین بجزء من اثنی عشر کہنا بھی روا، اور فرائضیوں میں شائع و ذائع۔

| فی السراجیہ ففی الاثنین بالنصف وفی الثلاثہ بالثلث وفی الاربعہ بالربع ھکذا الی العشرۃ وفی ما وراء العشرۃ یتوافقان بجزء منہ اعنی فی احد عشر بجزء من احد عشر وفی خمسہ عشر بجزء من خمسہ عشر ۱۔وفی شرحھا الشریفیۃ وبالجملۃ یمکن فیما وراء العشرۃ باسرھا ان یعبر فی التوافق بالاجزاء المضافۃ الی المخرج کجزء من احد عشر وجزء من اثنی عشر | سراجیہ میں ہے کہ دو میں آدھے کا توافق، تین میں تہائی کا اور چار میں چوتھائی کا، اور یونہی دس تک یعنی دس میں دسویں کا توافق ہوگا۔ اور دس سے اوپر جو عدد ہے اس میں توافق اس کی ایک جزء کا ہوگا مثلاً گیارہ میں

گیارہ کی ایک جزء کا اور پندرہ میں پندرہ کی ایک جزء کا۔ اس کی شرح شریفیہ میں ہے خلاصہ یہ کہ دس سے اوپر والے تمام عددوں کے توافق میں تعبیر ان اجزاء کے ساتھ ہوگی جو مخرج کی طرف منسوب ہوتے ہیں جیسے گیارہ میں سے |

۱ السراجی فی المیراث فصل فی معرفۃ التماثل والتداخل الخ مکتبہ ضیائیہ راولپنڈی ص ۳۳ و ۳۴

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Arabic column]: ...and a part of thirteen, and it is possible in some of them to express with compound rational fractions. To point this out, the Sheikh mixed rational with irrational, mentioning eleven and fifteen together[1]. In the marginal notes by Qazi Abdul Nabi Ahmadnagri (may Allah have mercy on him): If it is asked why the author said that beyond ten they agree in a part, even though it is possible to express some without the word "part"? I say the author's (may Allah have mercy on him) purpose is that the agreement of two numbers beyond ten in a part is a universal rule, unlike expressing it with another word. So understand[2]. In Radd al-Muhtar (Warning): When two numbers agree in a composite number, which is formed by multiplying one number by another, like fifteen with forty-five. If you wish, you can say they agree in a part of fifteen...

[Urdu column]: ...one part out of twelve, one part out of thirteen, and in some of them, expression with compound rational fractions is possible. To draw attention to this, the Sheikh (author of Sirajiyyah) mentioned rational (a fraction that can be expressed with terms of part or non-part) and irrational (a fraction that can only be expressed with the term 'part') together because he mentioned eleven and fifteen together. In the marginalia of Qazi Abdul Nabi Ahmadnagri (may Allah have mercy on him), it is stated: If it is asked why the author (may Allah have mercy on him) said that in numbers above ten, agreement is with one of their parts, whereas in some cases expression is possible without the word 'part', then I will say that the author's purpose is that agreement with a 'part' in numbers above ten is a universal rule, as opposed to expression with any other word. So understand. In Radd al-Muhtar, it says (Warning): When two numbers agree in a composite number, which is formed from the multiplication of one number into another, like fifteen with forty-five. Then if you wish, say that in both of them, agreement is one part of fifteen...

---

[1] Al-Sharifiyyah Sharh al-Sirajiyyah, chapter on knowing similarity and overlapping etc., Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 61. [2] Hashiyah Sharh al-Sharifiyyah.

फतावा रज़विया, खंड 26

[अरबी कॉलम]: ...और तेरह में से एक भाग, और उनमें से कुछ में संयुक्त परिमेय भिन्नों (compound rational fractions) के साथ व्यक्त करना संभव है। इसी ओर संकेत करने के लिए शेख ने परिमेय और अपरिमेय को मिलाकर उल्लेख किया, जहाँ उन्होंने ग्यारह और पंद्रह का एक साथ उल्लेख किया[1]। काज़ी अब्दुल नबी अहमद नगरी (रहमतुल्लाह अलैहि) के हाशिए (टिप्पणी) में है: यदि यह पूछा जाए कि लेखक ने यह क्यों कहा कि दस से ऊपर की संख्याओं में वे एक भाग (जुज़) में सहमत होते हैं, जबकि कुछ को 'भाग' शब्द के बिना व्यक्त करना संभव है? तो मैं कहूँगा कि लेखक (रहमतुल्लाह अलैहि) का उद्देश्य यह है कि दस से ऊपर की संख्याओं में एक भाग के साथ सहमति एक सार्वभौमिक नियम (हुक्म-ए-कुल्ली) है, किसी अन्य शब्द के साथ व्यक्त करने के विपरीत। अतः समझ लें[2]। 'रद्दुल मुहतार' में है (चेतावनी): जब दो संख्याएँ किसी संयुक्त संख्या में परस्पर सहमत हों, जो एक संख्या के दूसरी संख्या से गुणा होने से बनती है, जैसे पंद्रह पैंतालीस के साथ। तो यदि आप चाहें तो कहें कि उन दोनों में पंद्रह का एक भाग सहमत है...

[उर्दू कॉलम]: ...बारह में से एक भाग और तेरह में से एक भाग और उनमें से कुछ में संयुक्त परिमेय भिन्नों के साथ व्यक्त करना संभव है। इसी पर ध्यान दिलाने के लिए शेख (सिराजिया के लेखक) ने परिमेय (जिस भिन्न को 'जुज़ियत' या 'गैर-जुज़ियत' शब्द से व्यक्त किया जा सके) और अपरिमेय (जिसे केवल 'जुज़ियत' शब्द के साथ व्यक्त किया जा सके) को मिलाकर उल्लेख किया, क्योंकि उन्होंने ग्यारह और पंद्रह का एक साथ उल्लेख किया। इस पर काज़ी अब्दुल नबी अहमद नगरी (रहमतुल्लाह अलैहि) के हाशिए में है: यदि यह कहा जाए कि लेखक (रहमतुल्लाह अलैहि) ने यह क्यों कहा कि दस से ऊपर की संख्याओं में उनकी सहमति एक भाग (जुज़) के साथ होती है, जबकि कुछ में 'भाग' शब्द के बिना व्यक्त करना संभव है, तो मैं कहूँगा कि लेखक का उद्देश्य यह है कि दस से ऊपर की संख्याओं में भाग के साथ सहमति एक सार्वभौमिक नियम है, किसी अन्य शब्द के साथ व्यक्त करने के विपरीत। अतः समझ लें। 'रद्दुल मुहतार' में है (चेतावनी): जब दो संख्याएँ किसी संयुक्त संख्या में परस्पर सहमत हों, जो एक संख्या के दूसरी संख्या से गुणा होने से बनती है, जैसे पंद्रह पैंतालीस के साथ। तो यदि आप चाहें तो कहें कि उन दोनों में पंद्रह का एक...

---

[1] अल-शरीफिया शरह अल-सिराजिया, तमातुल और तदाखुल आदि को जानने पर अध्याय, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 61। [2] हाशिया शरह अल-शरीफिया।

فتاوی رضویہ، جلد ۲۶

[عربی کالم]: وجزء من ثلثة عشر و یمکن فی بعضھا ان یعبر بالکسور المنطقة المرکبة وللتنبیه علی ذلك خلط الشیخ المنطق بالاصم حیث ذکر احد عشر وخمسة معا ۱۔ و فی حاشیتھا للقاضی عبد النبی الاحمد نگری رحمه الله تعالی فان قیل لم قال المص وفیما وراء العشرة یتوافقان بجزء مع انه یمکن التعبیر فی البعض بغیر لفظ الجزء قلت غرض المص رحمه الله تعالی ا ان توافق العددین فیما وراء العشرة بجزء حکم کلی دون التعبیر بلفظ اخر فافھم ۲۔ و فی رد المحتار (تنبیه) اذا توافقا فی عدد مرکب وھو ما یتألف من ضرب عدد فی عدد کخمسة عشر مع خمسة و اربعین فان شئت قلت ھما متوافقان بجزء

[اردو کالم]: ایک جزء بارہ میں سے ایک جزء اور تیرہ میں سے ایک جزء اور ان میں سے بعض میں کسور منطقہ مرکبہ کے ساتھ تعبیر ممکن ہے۔ اسی پر تنبیہ کرنے کے لئے شیخ (صاحب سراجیہ) نے منطق (جس کسر کو لفظ جزئیت و غیر جزئیت سے تعبیر کیا جاسکتا ہو) اور اصم (جس کسر کو فقط لفظ جزئیت کے ساتھ تعبیر کیا جاسکتا ہو) کو ملا کر ذکر فرمایا کیونکہ اس نے گیارہ اور پندرہ کو اکٹھا ذکر کیا۔ اس پر قاضی عبدالنبی احمدنگری علیہ الرحمہ کے حاشیہ میں ہے۔ اگر کہا جائے کہ مصنف علیہ الرحمہ نے یہ کیوں کہا کہ دس سے اوپر والے اعداد میں توافق ان کی ایک جزء کے ساتھ ہوتا ہے جبکہ بعض میں بغیر لفظ جزء کے ساتھ ہوتا ہے جبکہ بعض میں بغیر لفظ جزء کے تعبیر ممکن ہے تو میں کہوں گا کہ مصنف علیہ الرحمہ کی غرض یہ ہے کہ دس سے اوپر والے اعداد میں جزء کے ساتھ توافق ایک حکم کلی ہے، بخلاف کسی دوسرے لفظ کے ساتھ تعبیر کے۔ پس سمجھو۔ رد المحتار میں ہے (تنبیہ) جب دو عدد کسی عدد مرکب میں باہم متفق

ہو جائیں جو کہ ایک عدد کی دوسرے میں ضرب سے مؤلف ہوتا ہے جیسے پندرہ پینتالیس کے ساتھ پس اگر تو چاہے تو یوں کہے کہ ان دونوں میں توافق پندرہ کی ایک

---

۱ الشریفیة شرح السراجیة فصل فی معرفة التماثل والتداخل الخ مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۶۱ ۲ حاشیة شرح الشریفیة

...out of fifteen. If you wish, relate the unit to it with two fractions, one of which is added to the other. Thus you would say: Between them is a concordance (muwāfaqa) of a third of a fifth, or a fifth of a third. This is expressed by 'juz' (part) and by added rational fractions, unlike non-compound numbers, for it is only expressed by 'juz'. In Al-Fatawa al-'Alamgiriyya: if the common divisor (juz' al-mufni) for the two numbers is more than ten, then look: if the divisor is a single odd number [prime], which is that which has no integer part—meaning it is not composed of the product of one number by another, like eleven—then say the concordance between them is by one-eleventh part, because it cannot be expressed correctly by anything else. If the common divisor is an even number, like eighteen, or a composite odd number—which is that which has two or more integer parts, like fifteen—then in this case if you wish, say as you said for the first odd case...

1 Radd al-Muhtar, Book of Inheritances, Chapter on Outlets, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/516. Page 64 of 613

...पंद्रह में से। यदि आप चाहें, तो एक को पंद्रह से दो ऐसे भिन्नों के साथ संबंधित करें जिनमें से एक दूसरे से जोड़ा गया हो, और आप कहें: उनके बीच पांचवें के एक-तिहाई या एक-तिहाई के पांचवें की सहमति (मुवाफ़क़ा) है। इस प्रकार, इसे 'जुज़' (भाग) और एक-दूसरे से जुड़े तर्कसंगत भिन्नों द्वारा व्यक्त किया जाता है। यह गैर-मिश्रित संख्याओं के विपरीत है, जिन्हें केवल 'जुज़' के रूप में व्यक्त किया जा सकता है। फतवा आलमगीरिया में कहा गया है: यदि दो संख्याओं का सामान्य विभाजक दस से अधिक है, तो विचार करें कि क्या वह विभाजक एक एकल विषम संख्या है—और एकल विषम संख्या वह है जिसका कोई पूर्णांक भाग नहीं होता है, अर्थात वह एक संख्या के दूसरी संख्या से गुणा से नहीं बनी है, जैसे ग्यारह। फिर कहें कि इन दोनों के बीच ग्यारहवें भाग की सहमति है, क्योंकि किसी अन्य चीज़ के साथ इसकी सही अभिव्यक्ति संभव नहीं है। यदि विभाजक एक सम संख्या है, जैसे अठारह, या एक मिश्रित विषम संख्या है—और मिश्रित विषम संख्या वह है जिसके दो या अधिक पूर्णांक भाग होते हैं, जैसे पंद्रह—तो इस मामले में, यदि आप चाहें, तो वैसे ही कहें जैसे आपने पहले मामले में कहा था...

1 रद अल-मुह्तार, विरासत की किताब, निकास द्वार पर अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/516। पृष्ठ 64 का 613

(عربی متن): من خمسة عشر وان شئت نسبت الواحد اليه بكسرين يضاف احدهما الى الآخر فتقول بينهما موافقة ثلث خمس او خمس ثلث فيعبر عنه بالجزء وبالكسور المنطقة المضافة بخلاف غير المركب فانه لا يعبر عنه الا بالجزء - وفي الفتاوى العالمكيرية ان كان الجزء المفنى للعددين اكثر من عشرة فانظر فان كان المفنى فردا او لا وهو الذى ليس له جزء صحيح اى لا يتركب من ضرب عدد فى عدد كأحد عشر فقل الموافقة بينهما بجزء من احد عشر لانه لا يمكن التعبير عنه صحيحا بشيئ آخر وان كان العدد المفنى زوجا كالثمانية عشر او فردا مركبا و هو الذى له جزء ان صحيحان او اكثر كخمسة عشر، فان شئت ان تقول كما قلت فى الفرد الاول

(اردو متن): ایک جزء کے ساتھ ہے اور اگر تو چاہے تو واحد کی پندرہ کی طرف ایسی دو کسروں کے ساتھ نسبت کرے جن میں سے ایک دوسرے کی طرف مضاف ہوتی ہے، اور تو یوں کہے ان دونوں کے درمیان موافقت پانچویں کے تہائی کے ساتھ ہے یا تہائی کے پانچویں کے ساتھ چنانچہ اس کو جزء کے ساتھ اور کسور منطقہ جو کہ ایک دوسرے کی طرف مضاف ہوتی ہیں کے ساتھ تعبیر کیا جاتا ہے۔ بخلاف غیر مرکب کے کہ اس کو سوائے جزء کے تعبیر نہیں کیا جا سکتا۔ اور فتاوی عالمگیریہ میں ہے: اگر دو عددوں کو فنا کرنے والا عدد دس سے زائد ہو تو پھر نظر کر اگر وہ عدد فرد مفرد ہو، اور فرد مفرد وہ ہے جس کی کوئی جزء صحیح نہ ہو یعنی وہ ایک عدد کی دوسرے میں ضرب سے مرکب نہ ہو جیسے گیارہ تو اب کہہ کہ ان دونوں میں موافقت گیارہویں جزء کی ہے اس لئے کہ کسی دوسری شی کے ساتھ اس کی صحیح تعبیر ممکن نہیں، اور اگر دو عددوں کو فنا کرنے والا عدد زوج ہو جیسے اٹھارہ یا فرد مرکب ہو، اور فرد مرکب وہ ہوتا ہے

جس کی دو یا دو سے زائد جزئیں صحیح ہوں جیسے پندرہ، تو اس صورت میں اگر تو چاہے تو ویسے ہی کہے جیسا کہ تو نے

1 رد المحتار كتاب الفرائض باب المخارج دار احياء التراث العربي بيروت ٥ / ٥١٦ Page 64 of 613

Vol. 26 Fatawa Rizvia

[Left Column - Arabic/Urdu] It is compatible with one part out of fifteen and with one part out of eighteen. If you wish to relate the single unit to it with two fractions, one added to the other, then for fifteen, you would say the compatibility between them is one-third of a fifth, and for eighteen, it is one-third of a sixth. Measure similar cases accordingly. (1) In "Mukhtasar al-Faraiz," if two numbers agree in two, they are compatible by half; if in three, by a third; and so on up to ten, where they are compatible by a tenth. If they agree in eleven or more, it is expressed by "part," for example, in eleven by "a part out of eleven," and in twelve by "a part out of twelve," and so on. (2) Etc. And in "Zubdat al-Faraiz" by Maulana Imad-ud-Din al-Bukni (may Allah Almighty have mercy on him), if they agree in twelve, the compatibility is by one part out of twelve, they say, meaning compatibility by the twelfth share, such as twenty-four (24) and thirty-six (36).

[Right Column - Urdu Translation] In the single unit, it is said that in it, there is compatibility of the fifteenth part or the eighteenth part. If one wants, one can relate the unit to it with such two fractions, one of which is added (possessive) to the other. For instance, for fifteen, say it is compatible in one-third of a fifth, and for eighteen, say it is compatible in one-third of a sixth. And deduce other similar cases accordingly. In "Mukhtasar al-Faraiz," it is stated that if two numbers agree in two, there is compatibility of half between them, and if they agree in three, there is compatibility of one-third. Similarly up to ten, where there is compatibility of the tenth. And if those two agree in eleven or more, it will be expressed with the word "part" (juz'); for example, in eleven, the eleventh part, and in twelve, the twelfth part, and so on until the end. And in Maulana Imad-ud-Din's (may Allah Almighty have mercy on him) work "Zubdat al-Faraiz," it is written that if two numbers agree in twelve, it will be said that their compatibility is in one part of twelve, meaning the twelfth part. For example, twenty-four and

[Footnotes] 1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Faraiz, Chapter 12, Nurani Kutub Khana Peshawar, 6/467. 2. Mukhtasar al-Faraiz.

खंड २६ फ़तावा-ए-रज़विया

[बायाँ कॉलम - अरबी/उर्दू] यह पंद्रहवें हिस्से और अठारहवें हिस्से के साथ संगत है। यदि आप एकल इकाई को दो अंशों के साथ उससे संबंधित करना चाहते हैं, जिनमें से एक दूसरे की ओर जोड़ा गया है, तो पंद्रह के लिए आप कहेंगे कि उनके बीच संगति पांचवें के एक तिहाई में है, और अठारह में छठे के एक तिहाई में है। इसी तरह अन्य मामलों का अनुमान लगाएँ। (१) "मुख्तसर अल-फ़राइज़" में है कि यदि दो संख्याएँ दो में सहमत होती हैं, तो वे आधे से संगत हैं; यदि तीन में, तो एक तिहाई से; और इसी तरह दस तक, जहाँ वे दसवें भाग से संगत हैं। यदि वे ग्यारह या उससे अधिक में सहमत होते हैं, तो इसे "हिस्सा" (जुज़) द्वारा व्यक्त किया जाता है, उदाहरण के लिए ग्यारह में ग्यारहवें हिस्से द्वारा और बारह में बारहवें हिस्से द्वारा और इसी तरह। (२) आदि। और मौलाना इमादुद्दीन अल-बुकनी (अल्लाह उन पर कृपा करे) की "ज़ुबदत अल-फ़राइज़" में है, यदि वे बारह में सहमत होते हैं, तो संगति बारहवें हिस्से से होती है, वे कहते हैं, यानी बारहवें हिस्से में संगति, जैसे चौबीस (२४) और छत्तीस (३६)।

[दायाँ कॉलम - उर्दू अनुवाद] एकल इकाई में कहा गया है कि इसमें पंद्रहवें हिस्से की संगति है या अठारहवें हिस्से की। यदि कोई चाहे तो इकाई को उससे ऐसे दो अंशों के साथ संबंधित कर सकता है, जिनमें से एक दूसरे की ओर जोड़ा (षष्ठी) गया हो। उदाहरण के लिए, पंद्रह के लिए कहें कि यह पांचवें के एक तिहाई में संगत है, और अठारह के लिए कहें कि यह छठे के एक तिहाई में संगत है। और इसी आधार पर अन्य समान मामलों का अनुमान लगाएँ। "मुख्तसर अल-फ़राइज़" में है कि यदि दो संख्याएँ दो में सहमत होती हैं, तो उनमें आधे की संगति होती है, और यदि तीन में सहमत हों तो एक तिहाई की संगति होती है। इसी तरह दस तक कि उसमें दसवें की संगति होती है। और यदि वे दोनों ग्यारह या उससे अधिक में सहमत हों तो उसे 'जुज़' (हिस्सा) शब्द के साथ व्यक्त किया जाएगा, जैसे ग्यारह में ग्यारहवाँ हिस्सा और बारह में बारहवाँ हिस्सा और इसी तरह अंत तक। और मौलाना इमादुद्दीन (अल्लाह उन पर कृपा करे) की कृति "ज़ुबदत अल-फ़राइज़" में है कि यदि दो संख्याएँ बारह में सहमत हों तो कहेंगे कि उनमें संगति बारह के एक जुज़ में है, यानी बारहवें हिस्से में है। उदाहरण के लिए चौबीस और

[पाद-टिप्पणियाँ] १. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-फ़राइज़, अध्याय १२, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ६/४६७। २. मुख्तसर अल-फ़राइज़।

[بایاں کالم - عربی/اردو] هو موافق بجزء من خمسة عشر وبجزء من ثمانية عشر وان شئت ان تنسب الواحد اليه بكسرين يضاف احدهما الى الآخر فتقول في خمسة عشر بينهما موافقه بثلث الخمس وفی ثمانية عشر بثلث السدس وقس عليه نظائره ۱ وفی مختصر الفرائض فان اتفقا في الاثنين فهما متوافقان بالنصف وفی الثلث بالثلث وهكذا في العشرة بالعشرون توافقا في احد عشر اواكثر منه يعبر بالجزء مثلا فی احد عشر بجزء من احد عشر وفی اثنی عشر بجزء من اثنی عشر وهكذا ۲ الخ وفی زبدة الفرائض مولانا عماد الدین البکنی رحمة اللہ تعالیٰ علیه واگر در دوازده متفق شوند توافق بجزء من اثنی عشر، گویند یعنی توافق بحصه دواز دہم چنانچہ بست و چهار ۲۴ و سی و شش ۳۶

[دایاں کالم - اردو ترجمہ] فرد مفرد میں کہا کہ اس میں توافق پندرہویں جزء کا ہے یا اٹھارویں جزء کا۔ اگر چاہے تو واحد کو اس کی طرف ایسی دو کسروں سے منسوب کرے جن میں سے ایک دوسرے کی طرف مضاف ہوتی ہے، چنانچہ تو پندرہ میں یوں کہے کہ یہ پانچویں کے تہائی میں موافق ہے اور اٹھارہ میں یوں کہے کہ یہ چھٹے کے تہائی میں موافق ہے اور اسی پر دیگر نظائر کو قیاس کرلے۔ مختصر الفرائض میں ہے کہ اگر دو عدد، دو میں متفق ہو جائیں تو ان میں آدھے کا توافق ہے اور تین میں متفق ہوں تو تہائی کا توافق ہے یونہی دس تک کہ اس میں دسویں کا توافق ہے اور اگر وہ دونوں گیارہ یا اس سے زائد میں متفق ہوں تو اس کو لفظ جزء کے ساتھ تعبیر کیا جائے گا مثلاً گیارہ میں گیارہویں جزء اور بارہ میں بارہویں جزء اور اسی طرح آخر تک۔ اور مولانا عماد الدین رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہ کی تصنیف زبدۃ الفرائض میں ہے کہ اگر دو عدد بارہ میں متفق ہوں تو کہیں گے کہ ان میں توافق بارہ کی ایک جز میں ہے یعنی توافق بارہویں حصہ میں ہے چنانچہ چوبیس اور

[حواشی] ١ الفتاوی الهندية كتاب الفرائض الباب الثانی عشر نورانی كتب خانہ پشاور ٦ / ٤٦٧ ٢

مختصر الفرائض

صفحہ ۶۵ از ۶۱۳

On this analogy in all stages, according to 'Zubdat al-Fara'iz' by Maulana Abdul Basit al-Qanuji (may Allah have mercy on him), numbers above ten are expressed by a fraction that is added to the divisor. Thus, in eleven, as a fraction of eleven, in twelve, as a fraction of twelve, and so on until infinity.

In the case of thirty-six, the proportionality will be in the twenty-fourth and thirty-sixth parts, and this will be analogized for all stages. And in the work 'Zubdat al-Fara'iz' by Maulana Abdul Basit Qanuji (may Allah the Almighty have mercy on him), it is stated that numbers greater than ten are expressed with a fraction of that number which is added to the annihilating number; for example, in eleven its eleventh part, and in twelve its twelfth part, and so on until infinity. (T)

And when the death of some heirs occurs before the distribution according to the mentioned manner, then it is better to exclude them from among them as if they never existed, rather than establishing lineages and separating corrections.

In 'Al-Fara'iz al-Sharifiyyah' (If some shares become inheritance before the division), we say: if the heirs of the second deceased are none other than the heirs of the first deceased and no change has occurred in the division, then the property is divided at once, as there is no benefit in repeating it. For example, if someone leaves sons and daughters from one wife, then one of the daughters dies and has no heir other than those brothers and sisters from the same father and mother, then the total estate is divided among the survivors, for a male like the share of two females, in a single division as it was to be divided among all.

In 'Fara'iz Sharifah' it is stated: (If some shares become inheritance before the division) then we say that if the heirs of the second deceased are the same as the heirs of the first deceased except for the second deceased, and no change has occurred in the division, then in this case the property will be distributed with a single division because there is no benefit in repeating the division. For example, if a person left some sons and some daughters from the same wife, then one daughter died who has no heir other than those real brothers and sisters, then in this case the entire estate will be divided among the remaining sons and daughters with a single division according to 'li-dhakari mithlu hazzi al-unthayayn' (the share of a male is equal to the share of two females), in the same way as it was to be divided among all those sons and daughters.

1 Zubdat al-Fara'iz 2 Zubdat al-Fara'iz

और इसी सादृश्य (क़ियास) पर सभी स्तरों में, 'ज़ुबदत अल-फ़राइज़' में मौलाना अब्दुल बासित अल-क़ानूजी (अल्लाह की उन पर दया हो) दस से ऊपर की संख्याओं को एक ऐसे अंश (जुज़) के रूप में व्यक्त करते हैं जो विभाजक में जोड़ा जाता है। अतः ग्यारह में ग्यारहवें हिस्से के रूप में, और बारह में बारहवें हिस्से के रूप में, और इसी तरह अनंत तक।

छत्तीस की स्थिति में, सामंजस्य चौबीसवें और छत्तीसवें हिस्से में होगा, और इसी पर सभी स्तरों में क़ियास होगा। और मौलाना अब्दुल बासित कानूजी (अल्लाह तआला उन पर रहम फरमाए) की रचना 'ज़ुबदत अल-फ़राइज़' में है कि दस से अधिक संख्याओं में, उन्हें उस संख्या के ऐसे हिस्से (जुज़) के साथ व्यक्त करते हैं जो 'जुज़ ए अदद मुफ़्नी' की ओर मुज़ाफ़ (जोड़ा हुआ) होता है; जैसे ग्यारह में उसका ग्यारहवाँ हिस्सा और बारह में उसका बारहवाँ हिस्सा, इसी तरह अनंत तक। (त)

और जब कुछ वारिसों की मृत्यु उपरोक्त स्थिति के अनुसार विभाजन से पहले हो जाए, तो उन्हें उनके बीच से बाहर करना और ऐसा करना जैसे वे थे ही नहीं, बेहतर है, न कि वंशों की स्थापना और सुधारों का पृथक्करण करना।

'अल-फ़राइज़ अल-शरीफ़िया' में (यदि कुछ हिस्से विभाजन से पहले विरासत बन जाएं), तो हम कहते हैं: यदि दूसरे मृतक के वारिस पहले मृतक के वारिसों के अलावा कोई नहीं हैं और विभाजन में कोई बदलाव नहीं हुआ है, तो संपत्ति को एक ही बार में विभाजित किया जाएगा क्योंकि विभाजन को दोहराने का कोई लाभ नहीं है। उदाहरण के लिए, यदि किसी ने एक ही पत्नी से कुछ बेटे और कुछ बेटियाँ छोड़ी हों, फिर एक बेटी की मृत्यु हो जाए और उन सगे भाई-बहनों के अलावा उसका कोई वारिस न हो, तो उस स्थिति में पूरी विरासत को शेष बेटों और बेटियों में 'लिल-ज़करी मिस्लु हज़िल उनसयैन' (एक पुरुष को दो महिलाओं के बराबर) के अनुसार उसी तरह विभाजित किया जाएगा जैसे उन सभी बेटों और बेटियों में विभाजित होना था।

'फ़राइज़ शरीफ़ा' में है: (यदि कुछ हिस्से विभाजन से पहले विरासत बन जाएं) तो हम कहते हैं कि यदि दूसरे मृतक के वारिस पहले मृतक के वारिसों के अलावा वही हैं जो पहले मृतक के वारिस थे और विभाजन में कोई बदलाव नहीं हुआ है, तो इस स्थिति में माल को एक विभाजन के साथ बाँट दिया जाएगा क्योंकि विभाजन के दोहराव का कोई लाभ नहीं है। जैसे किसी व्यक्ति ने एक ही पत्नी से कुछ बेटे और कुछ बेटियाँ छोड़ी हों, फिर एक बेटी मर गई जिसका उन हक़ीक़ी भाई-बहनों के सिवा कोई वारिस नहीं है, तो इस स्थिति में तमाम तरका बाक़ी बेटों और बेटियों में एक ही विभाजन के साथ 'लिल-ज़करी मिस्लु हज़िल उनसयैन' के मुताबिक़ उसी तरह विभाजित करेंगे जैसा कि उन तमाम बेटों और बेटियों में विभाजित होना था।

1 ज़ुबदत अल-फ़राइज़ 2 ज़ुबदत अल-फ़राइज़

وعلی هذا القیاس در جمیع مراتب چھتیس کی صورت میں توافق چوبیسویں اور چھتیسویں

۱وفي زبدة الفرائض مولانا عبدالباسط حصہ میں ہوگا، اور اسی پر قیاس ہوگا تمام مراتب میں۔

القنوجي رحمة الله تعالٰی علیہ در مافوق اور مولانا عبدالباسط قنوجی رحمہ اللہ تعالٰی کی تصنیف

العشرة بجزء دے کہ مضاف بسوئے زبدۃ الفرائض میں ہے کہ دس سے زائد عددوں میں اس

عاد باشد تعبیر کنند پس در احد عشر عدد کی ایسی جزء کے ساتھ تعبیر کرتے ہیں جو جزء

بجزوے از احد عشر واثنی عشر عدد مفنی کی طرف مضاف ہوتی ہے چنانچہ گیارہ میں

بجزوے از اثنی عشر وہکذا تا غیر اس کی گیارھویں جزء اور بارہ میں اس کی بارہویں جزء،

نہایت ۲- اسی تک غیر نہایت تک۔ (ت)

اور جب انتقال بعض ورثہ قبل از تقسیم کیفیت مذکورہ سے ہو تو انہیں خارج من البین وکان لم یکن کرنا ہی اولی ہے نہ اقامت بطون وافراز تصحیحات۔

في الفرائض الشريفية (لو صار بعض الانصباء ميراثا قبل القسمة) فنقول ان كانت ورثة الميت الثانى من عداه من ورثة الميت الاول ولم يقع في القسمة تغيير فانه يقسم المال حينئذ قسمة واحدة اذلا فائدة في تكرار هما كما اذا ترك بنين وبنات من امرأة واحدة ثم مات احدى البنات ولا وارث لها سوى تلك الاخوة والاخوات لاب وام فانه يقسم مجموع التركة بين الباقين للذكر مثل حظ الانثيين قسمة واحدة واحدة كما كانت تقسم بين الجميع

فرائض شریفہ میں ہے (اگر بعض حصے تقسیم سے پہلے میراث ہو جائیں) تو ہم کہتے ہیں کہ اگر میت ثانی کے ورثاء سوائے میت ثانی کے وہی ہیں جو میت اول کے ورثاء ہیں اور تقسیم میں کوئی تبدیلی واقع نہیں ہوئی تو اس صورت میں مال کو ایک تقسیم کے ساتھ بانٹ دیا جائے گا کیونکہ تقسیم کی تکرار کا کوئی فائدہ نہیں۔ جیسے کسی شخص نے ایک ہی بیوی سے کچھ بیٹے اور کچھ بیٹیاں چھوڑی ہوں پھر ایک بیٹی مرگئی جس کا ان حقیقی بہن بھائیوں کے سوا کوئی وارث نہیں تو اس صورت میں تمام ترکہ باقی بیٹوں اور بیٹیوں میں ایک ہی تقسیم کے ساتھ للذکر مثل حظ الانثیین کے مطابق اسی طرح تقسیم کریں گے جیسا کہ ان تمام بیٹوں اور بیٹیوں میں تقسیم ہونا تھا

Fatawa Rizvia Volume 26

...as if the second deceased was not in between. It is stated in Al-Durr al-Mukhtar: "If some of the heirs die before the distribution of the estate, the first case (problem) is resolved and the shares of each heir are given, then the second [is resolved]," except if they are unified, such as if someone dies leaving ten sons, then one of them dies leaving them [the remaining brothers]. It is stated in Al-Fatawa al-Hindiyyah: "If the heirs of the second deceased are the same as the heirs of the first deceased and there is no change in the distribution, a single distribution will be made because there is no benefit in repeating the distribution." In Mustakhlas al-Haqa'iq Sharh Kanz al-Daqa'iq: "If some [heirs] die before the distribution, the problem of the first deceased is rectified and the shares of each heir are given, then the problem of the second deceased is rectified." This is when the heirs inherit differently from how they inherit from the first deceased. However, if they are the exact same heirs, then there is no need for two rectifications, as in the case where someone dies leaving ten sons, then one of the sons dies and leaves no heir other than his mentioned nine brothers. Likewise in Az-Zahidi and Zubdat al-Basitiyyah.

1. Al-Sharifiyyah Sharh al-Sirajiyyah, Bab al-Munasakha, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 91.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Chapter on Munasakha, Mujtabai Press Delhi, 2/366.
3. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Fara'id, Chapter 5, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/470.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

...जैसे कि दूसरा मृतक बीच में था ही नहीं। अल-दुर्रुल मुख़्तार में है: "यदि संपत्ति के वितरण से पहले कुछ वारिसों की मृत्यु हो जाती है, तो पहले मसले (समस्या) का समाधान किया जाता है और प्रत्येक वारिस का हिस्सा दिया जाता है, फिर दूसरे का," सिवाय इसके कि यदि वे एकीकृत हों, जैसे कि यदि कोई दस बेटों को छोड़कर मर जाता है, फिर उनमें से एक उन्हें [शेष भाइयों को] छोड़कर मर जाता है। फ़तावा अल-हिंदिया में है: "यदि दूसरे मृतक के उत्तराधिकारी वही हैं जो पहले मृतक के उत्तराधिकारी हैं और वितरण में कोई परिवर्तन नहीं होता है, तो एक ही वितरण किया जाएगा क्योंकि वितरण को दोहराने में कोई लाभ नहीं है।" मुस्तख़लास अल-हक़ाएक़ शरह कंज़ अद-दक़ाएक़ में: "यदि वितरण से पहले कुछ [वारिसों] की मृत्यु हो जाती है, तो पहले मृतक के मसले को सही किया जाता है और प्रत्येक वारिस का हिस्सा दिया जाता है, फिर दूसरे मृतक के मसले को सही किया जाता है।" यह तब होता है जब उत्तराधिकारी पहले मृतक से मिलने वाले उत्तराधिकार से अलग तरीके से उत्तराधिकार प्राप्त करते हैं। लेकिन, यदि वे बिल्कुल वही उत्तराधिकारी हैं, तो दो सुधारों की कोई आवश्यकता नहीं है, जैसा कि उस स्थिति में होता है जब कोई व्यक्ति दस बेटों को छोड़कर मर जाता है, फिर बेटों में से एक की मृत्यु हो जाती है और वह अपने उल्लिखित नौ भाइयों के अलावा कोई वारिस नहीं छोड़ता है। इसी तरह अज़-ज़ाहिदी और ज़ुबदतुल बासितिया में है।

1. अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, बाब अल-मुनासखा, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर लाहौर, पृष्ठ 91।
2. अल-दुर्रुल मुख़्तार, किताब अल-फ़राइज़, फ़स्ल फ़ि अल-मुनासखा, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/366।
3. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-फ़राइज़, अध्याय 5, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 6/470।

पृष्ठ 67/613

كذلك فكان الميت الثانى لم يكن فى البين، وفى الدر المختار (مات بعض الورثة قبل القسمة للتركة صحت المسئلة الاولى و اعطيت سهام كل وارث ثم الثانية) الا اذا اتحد كأن مات عن عشرة بنين ثم مات احدهم عنهم ، وفي الفتاوى الهندية ان كانت ورثة الميت الثانى هم ورثة الميت الاول ولا تغير في القسمة تقسم قسمة واحدة لانه لا فائدة في تكرار القسمة، في مستخلص الحقائق شرح كنز الدقائق (ان مات البعض قبل القسمة فصحح مسئلة الميت الاول و اعطى سهام كل وارث ثم صحح مسئلة الميت الثانى) هذا اذا كانت ورثة يرثون خلاف ما يرثون من الميت الاول اما اذا كانوا يرثون بعينهم فلا حاجة الى التصحيحين كمالومات عن عشره ابناء ثم مات احد البنين ولم يترك وارثاً سواهم كذا في الزاهدي

گویا کہ میت ثانی درمیان میں تھا ہی نہیں، در مختار میں ہے ترکہ کی تقسیم سے پہلے وارثوں میں سے کوئی مر گیا تو پہلے مسئلہ کی تصحیح کر کے ہر وارث کے حصے دئیے جائیں گے پھر دوسرے مسئلہ کی تصحیح کی جائے گی سوائے اس کے کہ دونوں مسئلے متحد ہوں، جیسے کوئی شخص دس بیٹے چھوڑ کر مر گیا پھر ان میں سے ایک باقی نو بھائی چھوڑ کر مر گیا۔ فتاوٰی ہندیہ میں ہے اگر میت ثانی کے ورثاء وہی ہوں جو میت اول کے ورثاء ہیں اور تقسیم میں کوئی تبدیلی نہ آتی ہو تو ایک ہی تقسیم کی جائے گی کیونکہ تقسیم کی تکرار میں کوئی فائدہ نہیں۔ مستخلص الحقائق شرح کنز الدقائق میں ہے اگر وارثوں میں سے کوئی ترکہ کی تقسیم سے پہلے مر گیا تو پہلے میت اول کے مسئلہ کی تصحیح کر کے ہر وارث کو حصے دئے جائیں گے پھر مسئلہ ثانی کے مسئلہ کی تصحیح کی جائے گی، یہ اس وقت ہوگا جب میت ثانی کے ورثاء میت اول کے ورثاء سے مختلف ہوں۔ لیکن اگر میت ثانی کے ورثاء بعینہ میت اول کے ورثاء ہوں تو پھر دو تصحیحوں کی کوئی ضرورت نہیں جیسے کوئی شخص دس بیٹے چھوڑ کر فوت ہوا پھر بیٹوں میں سے ایک

مر گیا اور اس نے سوائے اپنے مذکورہ نو بھائیوں کے کوئی وارث نہیں چھوڑا۔ یونہی زاہدی اور زبدہ باسطیہ

1 الشریفیه شرح السراجیه باب المناسخة مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازه لاہور ص ۹۱ 2 الدرالمختار کتاب الفرائض فصل فی المناسخة مطبع مجتبائی دہلی ۳۶۶/۲ 3 الفتاوی الهندیة کتاب الفرائض الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۴۷۰/۶

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Left Column - Arabic/Persian Quote]: In 'Az-Zubdat al-Basitiyah' (1): "Know that if the heirs of the second deceased are the exact same as the heirs of the first deceased, and the division remains unchanged because they belong to the same category, then for the sake of brevity, the second deceased is considered as non-existent and one single calculation (Tas-hih) is sufficient." In 'Mukhtasar al-Fara'iz' (2): "Know that if the heirs of the second deceased are those who inherit from the first deceased, excluding the second deceased himself, and no change occurs in the division due to his death, then the estate is divided among the remaining heirs in a single division, and the second deceased is treated as if he were not present. For example, a man died leaving four sons and three daughters, all from one wife. Then one son died before the division, leaving three full brothers and three sisters. Then a sister died, leaving three brothers and two sisters. The problem was solved from eight: each of the three sons received two shares, and each of the two daughters received one share. The deceased son and daughter are treated as if they were never in between." End of quote. Despite this, the objective of the scholars of inheritance (Ilm-ul-Fara'iz) is always to reduce the number of shares and simplify the calculation...

[Right Column - Urdu Translation/Explanation]: ...is in: so know that if the heirs of the second deceased are identical to the heirs of the first deceased and there is no change in the division on the basis that they belong to the same category, then for brevity, the second deceased is considered as non-existent and a single calculation is relied upon. In 'Mukhtasar al-Fara'iz' it is stated: Know that if the heirs of the second deceased are those who would inherit from the first, except for the second deceased himself, and no change occurs in the division due to the death of the second deceased, then in this case the estate will be distributed among the remaining heirs in one division, and the second deceased will be considered as non-existent from the middle. For example, a person died leaving four sons and three daughters, all from one wife. Then before the division, a son died who left three full brothers and two sisters, so the case will be formed from eight: each of the three sons will get two (2) shares each and each of the two daughters will get one share each. And the deceased son and daughter will be considered as if they were not there in the middle. End of quote. Despite this, the goal of the scholars of inheritance is always to reduce the shares and the calculation...

Footnotes: 1. Mustakhlas al-Haqa'iq Sharh Kanz al-Daqaiq 2. Mukhtasar al-Fara'iz
Page 68 of 613

फतावा रज़विया, खंड 26

[बायां कॉलम - अरबी/फारसी उद्धरण]: 'अज़-जुबदतुल बासितिया' (1) में है: "जान लें कि यदि दूसरे मृतक के उत्तराधिकारी वही हैं जो पहले मृतक के उत्तराधिकारी थे, और विभाजन में कोई परिवर्तन नहीं होता क्योंकि वे एक ही श्रेणी से संबंधित हैं, तो संक्षिप्तता के लिए दूसरे मृतक को अस्तित्वहीन मानकर एक ही गणना (तस-हीह) पर संतोष किया जाता है।" 'मुख्तसर अल-फ़राइज़' (2) में है: "जान लें कि यदि दूसरे मृतक के उत्तराधिकारी वही हैं जो पहले मृतक से विरासत पाते हैं, सिवाय स्वयं दूसरे मृतक के और उसकी मृत्यु से विभाजन में कोई बदलाव नहीं आता, तो संपत्ति शेष वारिसों के बीच एक ही बार में बांट दी जाती है, और दूसरे मृतक को ऐसे माना जाता है जैसे वह था ही नहीं। उदाहरण के लिए, एक व्यक्ति चार बेटे और तीन बेटियाँ छोड़कर मर गया, जो सभी एक ही पत्नी से थे। फिर विभाजन से पहले एक बेटा मर गया, जिसने तीन सगे भाई और तीन बहनें छोड़ीं। फिर एक बहन की मृत्यु हुई, जिसने तीन भाई और दो बहनें छोड़ीं। समस्या का समाधान आठ से हुआ: तीन बेटों में से प्रत्येक को दो-दो हिस्से मिले, और दो बेटियों में से प्रत्येक को एक-एक हिस्सा मिला। मृतक बेटे और बेटी को ऐसे माना गया जैसे वे बीच में कभी थे ही नहीं।" उद्धरण समाप्त। इसके बावजूद, विरासत के विद्वानों (इल्म-उल-फ़राइज़) का लक्ष्य हमेशा शेयरों को कम करना और गणना को सरल बनाना होता है...

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद/व्याख्या]: ...में है: तो जान लें कि यदि दूसरे मृतक के उत्तराधिकारी पहले मृतक के उत्तराधिकारियों के समान हों और विभाजन में भी कोई परिवर्तन न हो इस आधार पर कि वे एक ही श्रेणी के हैं, तो संक्षेप में दूसरे मृतक को अस्तित्वहीन मानकर एक ही तस-हीह पर संतोष किया जाता है। 'मुख्तसर अल-फ़राइज़' में है: जान लें कि यदि दूसरे मृतक के उत्तराधिकारी वही हों जो पहले घर के वारिस बनते हैं, सिवाय स्वयं दूसरे मृतक के और दूसरे मृतक की मृत्यु के कारण विभाजन में कोई परिवर्तन न हो, तो इस स्थिति में विरासत को एक ही विभाजन के साथ शेष उत्तराधिकारियों में बाँटा जाएगा और दूसरे मृतक को बीच से अस्तित्वहीन मान लिया जाएगा। उदाहरण के लिए, एक व्यक्ति चार बेटे और तीन बेटियाँ छोड़कर मर गया जो सभी एक ही पत्नी से थे। फिर विभाजन से पहले एक बेटा मर गया जिसने तीन सगे भाई और दो बहनें छोड़ीं, तो मामला आठ से बनेगा: तीन बेटों में से प्रत्येक को दो-दो (2) हिस्से मिलेंगे और दो बेटियों में से प्रत्येक को एक-एक हिस्सा मिलेगा। और मरने वाले बेटे और बेटी को ऐसा समझा जाएगा जैसे वे बीच में थे ही

नहीं। उद्धरण समाप्त। इसके बावजूद, हमेशा विरासत के विद्वानों का लक्ष्य शेयरों और गणना को कम करना होता है...

पाद टिप्पणियाँ: 1. मुस्तखलस अल-हकाइक शरह कंज अल-दकाइक 2. मुख्तसर अल-फ़राइज़ पृष्ठ 68 का 613

[بایاں کالم - عربی/فارسی عبارت]: وفی الزبدة الباسطیة ۱بدانکہ اگر ورثہ میت ثانی عین ورثہ میت اول باشند و نیز قسمت تغیر نیابد بجهت آنکہ از یک جنس بودند پس بناء بر اختصار میت ثانی را کالمعدم شمار کردہ بر تصحیح واحد اکتفا نمایند۔ وفی مختصر الفرائض اعلم ان ورثة المیت الثانی ان کانواهم الوارثین للمیت الاول سوی المیت الثانی ولا یتغیر التقسیم بموته تقسم التركة على الورثة الباقية تقسيماً واحدا ويجعل الميت الثانی كأن لم يكن في البين مثلاً ترك واربعة ابناء وثلاث بنات كلهم من زوجة واحدة ثم مات ابن واحد قبل القسمة وترك ثلثة اخوة وثلث اخوات لاب وام ثم ماتت اخت وتركت ثلثة اخوة واختين كانت المسئلة من الثمانية لكل من الابناء الثلثة اثنان ولكل من البنتين واحد ويجعل الابن والبنت كأن لم يكونا في البين ۲انتهت معهذا مطمح نظر علمائے

[دایاں کالم - اردو ترجمہ و تشریح]: میں ہے : تو جان لے کہ اگر میت ثانی کے ورثاء میت اول کے ورثاء کا عین ہوں اور تقسیم میں بھی کوئی تبدیلی نہ آتی ہو اس لحاظ سے کہ وہ ایک ہی جنس سے تعلق رکھتے ہوں تو اختصار کی بنیاد پر میت ثانی کو کالعدم شمار کرتے ہوئے ایک ہی تصحیح پر اکتفاء کرتے ہیں۔ مختصر الفرائض میں ہے : تو جان لے کہ میت ثانی کے ورثاء اگر وہی ہوں جو بیت اول کے وارث بنتے ہیں سوائے میت ثانی کے۔ اور میت ثانی کی موت کی وجہ سے تقسیم میں کوئی تبدیلی نہ آتی ہو تو اس صورت میں ترکہ کو ایک ہی تقسیم کے ساتھ باقی وارثوں پر تقسیم کیا جائے گا اور میت ثانی کو درمیان سے کالعدم قرار دے دیا جائے گا مثلاً کوئی شخص چار بیٹے اور تین بیٹیاں چھوڑ کر مر گیا جو کہ تمام ایک ہی بیوی سے ہیں پھر تقسیم سے پہلے ایک بیٹا مر گیا جس نے تین حقیقی بھائی اور دو بہنیں چھوڑی ہیں تو مسئلہ آٹھ سے بنے گا تین بیٹوں میں سے ہر ایک کو دو دو ۲ حصے ملیں گے اور دو بیٹیوں میں سے ہر ایک کو ایک ایک حصہ ملے گا۔

اور مرجانے والے بیٹے اور بیٹی کو ایسا سمجھا جائے گا گویا کہ وہ درمیان میں تھے ہی نہیں انتہت، اس کے باوجود ہمیشہ علماء فرائض کا مطمح نظر سہام کو کم کرنا اور حساب کو

حواشی: ۱ مستخلص الحقائق شرح کنز الدقائق ۲ مختصر الفرائض صفحہ 68 از 613

Fatawa Rizvia Volume 26

“In the obligations (laws of inheritance), it is always about the reduction of shares and simplification of calculations, as it is not hidden from a person who has even a slight passing through the streets of this art (field of study).” (T)

Therefore, in the case of multiple numbers, the greatest common divisor is considered so that the common part becomes minimal and the calculation becomes easier and simpler. And among the three principles of correction established between shares (saham) and heads (ru'us), the relationship of 'Tadakhul' (overlap) is excluded for the sake of brevity. If shares are divisible by heads, it is returned to 'Tamathul' (equality), otherwise to 'Tawafuq' (proportionality). There are many such examples recorded in the scriptures of this art. (There are many examples of this written in the great books of this art. T). And it is evident that treating the mentioned heirs as if they did not exist (as if they were not there. T) results in the brevity of division, lightness of burden, and ease of calculation, which is in perfect harmony with the intended purpose of this art. And Allah Almighty knows best, His knowledge is most complete, and His command is most wise.

Problem 6: What do the scholars of religion say regarding this matter where Zaid died, and among the heirs are his two wives? The dower (mahr) of the first wife is one and a quarter lakh (125,000) rupees, and there is also a daughter. The second wife is childless, and her dower is up to ten thousand rupees. There is also a brother. On how many shares will the property be divided? Explain and be rewarded.

Answer: The questioner states that the property is equivalent to 17 (units). According to Sharia law, the payment of dower and other debts takes precedence over the distribution of the inheritance. In this case, where the amount of both dowers exceeds the total value of the property, no heir has an ownership right in the property. Therefore, from all the deceased's property that remains after funeral and burial expenses, the dowers of both wives and any other debts besides them should be paid proportionately. No heir will receive anything unless the dower is waived or an heir pays off the debts from their own pocket to clear the property. Then, after paying debts and executing the will, whatever remains will be divided into sixteen shares, with one share for each wife, eight shares for the daughter, and six for the brother.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

“फ़राइज़ (विरासत के नियम) में शेयरों को कम करना और गणना को सरल बनाना हमेशा उद्देश्य होता है, जैसा कि उस व्यक्ति से छिपा नहीं है जिसने इस कला की गलियों में थोड़ा सा भी समय बिताया है।” (त)

इसलिए, कई संख्याओं के मामले में, सबसे बड़े सामान्य विभाजक पर विचार किया जाता है ताकि साझा हिस्सा न्यूनतम हो जाए और गणना आसान और सरल हो जाए। और शेयरों (सहम) और सिरों (रुऊस) के बीच स्थापित सुधार के तीन सिद्धांतों में से, संक्षिप्तता के लिए 'तदाखुल' (अतिव्याप्ति) के संबंध को बाहर रखा गया है। यदि शेयर सिरों द्वारा विभाज्य हैं, तो इसे 'तमाथुल' (समानता) पर लौटा दिया जाता है, अन्यथा 'तवाफुक' (आनुपातिकता) पर। इस कला के ग्रंथों में ऐसे कई उदाहरण दर्ज हैं। (इस कला की बड़ी किताबों में इसके बहुत से उदाहरण लिखे हुए हैं। त)। और यह स्पष्ट है कि उल्लेखित वारिसों को ऐसा मानना जैसे वे थे ही नहीं (जैसे कि वे नहीं थे। त) विभाजन की संक्षिप्तता, बोझ की हल्कापन और गणना की सुगमता में परिणत होता है, जो इस कला के इच्छित उद्देश्य के साथ पूर्ण सामंजस्य में है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है, उसका ज्ञान सबसे पूर्ण है, और उसका निर्णय सबसे न्यायपूर्ण है।

मसला ६: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद की मृत्यु हो गई और वारिसों में उसकी दो पत्नियाँ हैं? पहली पत्नी का मेहर सवा लाख रुपये है, और एक बेटी भी है। दूसरी पत्नी निसंतान है और उसका मेहर दस हज़ार रुपये तक है। एक भाई भी है। संपत्ति कितने शेयरों पर विभाजित होगी? बयां करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: प्रश्नकर्ता का कहना है कि संपत्ति १७ (इकाई) के बराबर है। शरीयत के कानून के अनुसार, मेहर और अन्य ऋणों का भुगतान विरासत के वितरण पर पूर्वता रखता है। इस मामले में, चूँकि दोनों मेहरों की राशि संपत्ति के मूल्य से अधिक है, इसलिए किसी भी वारिस का संपत्ति में मालिकाना हक नहीं है। अतः मृतक की कुल संपत्ति में से जो कफ़न-दफ़न के खर्च के बाद शेष बचे, उससे दोनों पत्नियों के मेहर और उनके अलावा यदि कोई अन्य ऋण हो, तो उन्हें आनुपातिक रूप से चुकाया जाना चाहिए। किसी भी वारिस को तब तक कुछ नहीं मिलेगा जब तक कि मेहर माफ न कर दिया जाए या कोई वारिस संपत्ति को ऋणमुक्त करने के लिए अपनी जेब से भुगतान न कर दे। फिर, ऋणों के भुगतान और वसीयत के निष्पादन के बाद, जो कुछ भी बचेगा वह सोलह शेयरों में विभाजित

होगा, जिसमें प्रत्येक पत्नी के लिए एक शेयर, बेटी के लिए आठ शेयर और भाई के लिए छह शेयर होंगे।

पृष्ठ ६९/६१३ त. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

فرائض دواماً تقلیل سہام وتسہیل حساب کما آسان کرنا ہوتا ہے جیسا کہ اس شخص پر مخفی نہیں جس کا اس لیس بخلاف علی من لہ ادنی مرور في زقاق ھذا الفن۔ فن کی گلیوں میں تھوڑا سا گزر ہوا ہے۔(ت)

ولہٰذا در صورت تعدد عاد اکثر العداد کا اعتبار فرماتے ہیں تاجزء وفق اقل ہو اور حساب اہون واسہل اور اصول ثلاثہ تصحیح سے کہ بین السہام والرؤس مقرر ہیں نسبت تداخل کو محض روگا لالاختصار خارج اور اگر سہام رؤس پر تقسیم ہو جائیں تو تماثل ورنہ توافق کی طرف راجع کرتے ہیں ونظائر ذلك كثيرة وفی اسفار الفن مسطورة (اس کی نظیریں بہت ہیں جو اس فن کی بڑی بڑی کتابوں میں لکھی ہوئی ہیں۔ ت) اور پر ظاہر کہ ورثہ مذکورین کو کأن لم یکن (گویا کہ وہ نہیں تھا۔ ت) کرنے میں اختصار قسمت اور خفت مؤنث اور حساب کی ہے اور اسی مقصود فن سے کمال مناسبت، واللہ تعالی اعلم وعلمہ اتم وحکمہ احکم۔

مسئلہ ۶: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید مرا اور وارثوں میں اپنی دو زوجہ اور زوجہ اولیٰ کا مہر سوالاکھ روپیہ کا اور ایک دختر بھی ہے اور زوجہ ثانی لاولد اور مہراس کا دس ہزار روپیہ تک ہے، اور ایک بھائی، کتنے سہام پر جائیداد تقسیم ہو گی؟ بینوا توجروا

الجواب: سائل مظہر کہ جائیداد بقدر ۱۷ کے ہے اور حکم شرع میں ادائے مہر ودیگر دیون تقسیم ترکہ پر مقدم اس صورت میں کہ مقدار دونوں مہروں کی حیثیت جائیداد سے زائد ہے، کسی وارث کو جائیداد میں استحقاق مالکانہ نہیں، لہٰذا کل جائیداد متروکہ سے جو بعد تجہیز و تکفین کے باقی رہا دونوں زوجہ کے مہر اور ان کے سوا اگر کوئی اور دین ہو تو ان کے ساتھ وہ بھی سب بطور

حصہ رسد ادا کر دیئے جائیں اور کسی وارث کو کچھ نہ ملے گا مگر یہ کہ مہر معاف ہو جائے یا کوئی وارث جائیداد کے خالص کر لینے کو اپنے پاس سے ادا کر دے تو بعد ادائے دین واجراء وصیت جو بچے گا سولہ سہام پر منقسم ہو کر ایک سہم ہر زوجہ اور آٹھ سہم دختر اور چھ برادر۔

صفحہ 69 از 613 مجلسِ دعوتِ اسلامی

Fatawa Razawiyya Volume 26

...will receive. And Allah the Almighty knows best.

Problem 7: 8 Rabi' al-Thani 1307 AH What do the scholars of religion say in this matter: Three real brothers, Zaid, Amr, and Bakr, were owners of a property. First, Zaid died, leaving Khalid and Umdah as parents. Then Umdah died, leaving Amr and Bakr as sons, Hindah as wife, Saeeda as daughter, and Khalid as husband. Then Khalid passed away from the mentioned heirs. Then Amr died childless, leaving wife Khadija. Then Hindah died, leaving husband Abdullah, sons Hamid and Mahmood, and daughter Fatima. How will the inheritance be divided? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: Assuming the truth of the inquirer, the absence of impediments to inheritance, the limitation of heirs to those mentioned, the correctness of the sequence of deaths, and the priority of what takes precedence such as dower, debts, and will; one-third of the property, which is Zaid's share, shall be divided into nine hundred and sixty (960) shares and distributed among the living heirs as follows:

Correction (Tasheeh) 960 | Bakr | Saeeda | Khadija | Abdullah | Hamid | Mahmood | Fatima | | :--- | :--- | :--- | :--- | :--- | :--- | :--- | | 440 | 220 | 80 | 55 | 66 | 66 | 33 |

And that is because the correction reaches two thousand eight hundred and eighty (2880) and it was divided thus: And this is because the correction reaches two thousand eight hundred and eighty (2880), as if it is divided this way. (T)

Bakr	Saeeda	Khadija	Abdullah	Hamid	Mahmood	Fatima
1320	660	240	165	198	198	99

As appears from the derivation, we found in all shares an agreement by one-third, so we reduced the problem for brevity to what you see. As is apparent from the derivation, we found a concurrence of one-third in all shares, so for the sake of brevity, we returned the problem to one-third as you can see. (T)

And the second third, which is Amr's share, after being divided into three hundred and twenty (320) shares, shall be received by each heir in this way:

...मिलेंगे। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 7: 8 रबी-उल-सानी 1307 हिजरी दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक जायदाद के मालिक ज़ैद, उम्र और बक्र तीन सगे भाई थे। पहले ज़ैद का इंतकाल हुआ, उसने वालिदैन खालिद और उम्दा को छोड़ा। फिर उम्दा ने बेटे उम्र और बक्र, बीवी हिंदा, बेटी सईदा और शौहर खालिद को छोड़कर इंतकाल किया। फिर खालिद का ज़िक्र किए गए वारिसों में से इंतकाल हो गया। फिर उम्र बेऔलाद फौत हुआ और बीवी खदीजा को छोड़ा। फिर हिंदा मर गई और शौहर अब्दुल्ला, बेटे हामिद और महमूद और बेटी फातिमा को छोड़ा। तरका (विरासत) कैसे तक़सीम होगा? बयान फ़रमाएँ सवाब पाएँ।

अल-जवाब: मुस्तफ़्ती (सवाल करने वाले) की सच्चाई, विरासत की रुकावटों की अदम-मौजूदगी, ज़िक्र किए गए लोगों में वारिसों का महदूद होना, मौतों की तरतीब की सच्चाई और उन चीज़ों की तक़दीम जो मुक़द्दम हैं जैसे मेहर, कर्ज़ और वसीयत को मानते हुए; जायदाद का एक तिहाई हिस्सा जो ज़ैद का हिस्सा है, उसे नौ सौ साठ (960) सहम (हिस्सों) पर तक़सीम किया जाए और ज़िंदा वारिसों में इस हिसाब से बाँट दिया जाए:

तसहीह (सुधार) 960 | बक्र | सईदा | खदीजा | अब्दुल्ला | हामिद | महमूद | फातिमा | | :--- | :--- | :--- | :--- | :--- | :--- | :--- | | 440 | 220 | 80 | 55 | 66 | 66 | 33 |

और यह इसलिए है क्योंकि तसहीह दो हज़ार आठ सौ अस्सी (2880) तक पहुँचती है और यह इस तरह तक़सीम होती थी: और यह इसलिए है क्योंकि तसहीह दो हज़ार आठ सौ अस्सी (2880) तक पहुँचती है, गोया इस तरह तक़सीम होती है। (त)

बक्र	सईदा	खदीजा	अब्दुल्ला	हामिद	महमूद	फातिमा
1320	660	240	165	198	198	99

जैसा कि तख़रीज (निष्कर्ष) से ज़ाहिर होता है, हमने तमाम हिस्सों में तिहाई का तवाफ़ुक़ (सहमति) पाया तो हमने मसले को इख़्तिसार (संक्षेप) के लिए तिहाई की तरफ़ लौटा दिया जैसा कि तुम देख रहे हो। जैसा कि तख़रीज से ज़ाहिर होता है, हमने तमाम हिस्सों में तिहाई का

मेल पाया तो हमने मसला को संक्षिप्त करने के लिए एक-तिहाई पर ला दिया जैसा कि आप देख रहे हैं। (त)

और दूसरा तिहाई हिस्सा जो उम्र का हिस्सा है, वह तीन सौ बीस सहम पर तक़सीम होकर हर वारिस को इस तरह मिले।

पेज 70 / 613

کو ملیں گے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ **مسئلہ ۷: ۸ ربیع الثانی ۱۳۰۷ھ** کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک جائیداد کے مالک زید و عمر و بکر سہ برادران حقیقی تھے ، اول زید فوت ہوا ، خالد و عمدہ والدین چھوڑے۔ پھر عمدہ نے عمر و بکر پسر ہندہ سعیدہ دختر خالد شوہر چھوڑے پھر خالد نے وارثان مذکور سے انتقال کیا پھر عمرو نے زوجہ خدیجہ چھوڑ کر لا ولد وفات پائی پھر ہندہ شوہر عبداللہ پسر حامد محمود دختر فاطمہ چھوڑ کر مر گئی، ترکہ کیونکر منقسم ہوگا ؟ بینوا توجروا۔

الجواب: بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث وانحصار ورثہ فی المذکورین وصحت ترتیب اموات و تقدیم مایقدم کالمہر والدین والوصیۃ ایک ثلث جائیداد کہ حصہ زید ہے نو سو ساٹھ ۹۶۰ سہام پر منقسم ہو کر ورثہ احیاء پر جس حساب سے بٹ جائے۔

| **تصحیح ۹۶۰** | بکر | سعیدہ | خدیجہ | عبداللہ | حامد | محمود | فاطمہ | | :--- | :--- | :--- | :--- | :--- | :--- | :--- | :--- | :--- |
| | ۳۳ | ۶۶ | ۶۶ | ۵۵ | ۸۰ | ۲۲۰ | ۴۴۰ | | | | | | | | | |

و ذلک لان التصحیح یبلغ الفین وثمان مائۃ و ثمانین ۲۸۸۰ و کان ینقسم ھکذا۔ اور یہ اس لئے ہے کہ تصحیح دو ہزار آٹھ سو اسی ۲۸۸۰ تک پہنچتی ہے گویا اس طرح تقسیم ہوتی ہے۔ (ت)

بکر سعیدہ خدیجہ عبداللہ حامد محمود فاطمہ

۱۳۲۰ ۶۶۰ ۲۴۰ ۱۶۵ ۱۹۸ ۱۹۸ ۹۹

كما يظهر بالتخريج فوجدنا في السهام كلها موافقه بالثلث فرددنا المسئلة للاختصار الى ماترى۔ جیسا کہ تخریج سے ظاہر ہوتا ہے ، پس ہم نے تمام حصوں میں تہائی کا توافق پایا تو ہم نے مسئلہ کو اختصار کے لئے تہائی کی طرف لوٹا دیا جیسا کہ تو دیکھ رہا ہے۔ (ت)

اور ثلث دوم کہ حصہ عمرو ہے تین سو بیس سہام پر انقسام پا کر یوں ہر وارث کو ملے۔

Page 70 of 613

Fatawa-e-Razvia Volume 26

Total ..... 320 ..... Remaining Bakr, Sayyidah, Khadijah, Abdullah, Hamid, Mahmood, Fatimah 80, 120, 60, 15, 18, 18, 9

As is evident from the 'Munasikha' (inheritance redistribution process). (T) And the third portion specifically belongs to Bakr. If one wishes to combine all the property and distribute it at once, it would be much more concise. By dividing the total property into one hundred and forty-four parts and distributing them in this manner, everyone will receive their full rights:

Total ..... 144 ..... Remaining Bakr, Sayyidah, Khadijah, Abdullah, Hamid, Mahmood, Fatimah 20, 16, 5, 6, 6, 3

This shortcut is for students to examine: how Bakr's third was separated within these shares, and both estates were fully distributed without resorting to invalid assumptions, such as treating the primary ancestor as one or using rules beyond single division according to the established principles of calculation. (T) However, this is only possible if at the time of distribution, the three brothers were equal partners in the property. This could be because they were equal from the beginning and there were no debts or wills on the estates of Zaid and Amr, or if there were, they were paid from other assets. Or, if they were initially different, but after paying the debts and wills of Zaid and Amr from this property, the three portions have now become equal. If at the time of distribution there is inequality, whether it was from the beginning or has arisen now due to payment of debt and will, then the first method of distribution will be followed, where each person's share is separate. And Allah Almighty knows best.

Problem 8: 12 Dhul Hijjah 1307 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A boy named Zaid, aged two and a half, died leaving behind a wife, his mother, and a real brother. Subsequently, without the wife's permission, the uncle of the deceased Zaid transferred Zaid's left estate as well as the wife's dowry property in the name of Zaid's son and handed it over to Zaid's real brother until the said son reaches maturity. At the time of handing over the said property, the boy's maternal grandfather and the community members expressed their consent to the handover of the property.

फ़तावा रज़विया खंड 26

कुल ..... 320 ..... शेष बक्र, सईदा, खदीजा, अब्दुल्ला, हामिद, महमूद, फातिमा 80, 120, 60, 15, 18, 18, 9

जैसा कि 'मुनासखा' (विरासत पुनर्वितरण) से स्पष्ट होता है। (त) और तीसरा हिस्सा विशेष रूप से बक्र का है। यदि कोई पूरी संपत्ति को मिलाकर एक साथ विभाजित करना चाहता है, तो यह बहुत संक्षिप्त हो जाएगा। पूरी संपत्ति को एक सौ चौवालीस भागों में विभाजित करके और इस तरह से वितरित करने पर, प्रत्येक को अपने पूरे अधिकार प्राप्त होंगे:

कुल ..... 144 ..... शेष बक्र, सईदा, खदीजा, अब्दुल्ला, हामिद, महमूद, फातिमा 20, 16, 5, 6, 6, 3

यह संक्षिप्त तरीका छात्रों के लिए परीक्षा के योग्य है कि कैसे इन शेयरों में बक्र का तिहाई हिस्सा अलग हो गया और दोनों विरासतें पूरी तरह से विभाजित हो गईं बिना किसी गलत धारणा के, जैसे कि प्राथमिक पूर्वज को एक मानना या गणना के स्थापित सिद्धांतों के अनुसार एकल विभाजन से परे नियमों का उपयोग करना। (त) हालांकि, यह केवल तभी संभव है जब वितरण के समय, तीनों भाई संपत्ति में बराबर के हिस्सेदार हों। यह इसलिए हो सकता है क्योंकि वे शुरू से ही बराबर थे और ज़ैद और अम्र की विरासत पर कोई कर्ज या वसीयत नहीं थी, या यदि थी, तो उसे अन्य संपत्तियों से चुका दिया गया था। या, यदि वे शुरू में अलग थे, लेकिन इस संपत्ति से ज़ैद और अम्र के कर्ज और वसीयत का भुगतान करने के बाद, अब तीनों हिस्से बराबर हो गए हैं। यदि वितरण के समय असमानता है, चाहे वह शुरू से थी या अब कर्ज और वसीयत के भुगतान के कारण हुई है, तो वितरण का वही पहला तरीका लागू होगा जहाँ प्रत्येक व्यक्ति का हिस्सा अलग है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 8: 12 ज़ुल हिज्जा 1307 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: ज़ैद नाम का एक लड़का, जिसकी उम्र ढाई साल थी, अपनी पत्नी, माँ और सगे भाई को छोड़कर मर गया। इसके बाद, पत्नी की अनुमति के बिना, मृतक ज़ैद के चाचा ने ज़ैद की छोड़ी हुई संपत्ति और ज़ैद की पत्नी की दहेज की संपत्ति को ज़ैद के बेटे के नाम कर दिया और उक्त बेटे के वयस्क होने तक उसे ज़ैद के सगे भाई के सुपुर्द कर दिया। उक्त संपत्ति सौंपने के समय, लड़के के नाना और बिरादरी के लोगों ने संपत्ति सौंपने में अपनी सहमति व्यक्त की।

البـ..... ۳۲۰ ..... لـغ بکر سعیدة خدیجة عبدالله حامد محمود فاطمة ۸۰ ۱۲۰ ۶۰ ۱۵ ۹ ۱۸ ۱۸

کما یظهر بالمناسخة (جیسا کہ سے ظاہر ہوتا ہےـت) اور ثلث سوم خاص بکر کا ہے اور اگر ساری جائیداد ملا کر دفعۃً تقسیم کرلینا چاہیں تو بہت اختصار ہو جائے گا کل جائیداد کے ایک سو چوالیس حصے کرکے اس طرح تقسیم کریں ہر ایک اپنے تمام حقوق کو پہنچ جائے گا:

المـ..... ۱۴۴ ..... لـغ بکر سعیدة خدیجة عبدالله حامد محمود فاطمة ۲۰ ۱۶ ۵ ۶ ۶ ۳

یہ اختصار قابل امتحان طلبہ ہے کہ کیونکر ان سہام میں بکر کا ثلث الگ ہو کر دونوں ترکے پورے پورے تقسیم ہوگئے من دون ان یمکن فرض باطل کجعل المورث الاعلی واحدا اولیستعان بقاعدة فوق التقسیم المفرد علی ضوابطها المقررة عند الحساب (بغیر اس کے کہ کسی باطل کو فرض کیا جائے مثلاً صورت اعلیٰ کو ایک قرار دیا جائے یا تقسیم مفرد کے اوپر والے قاعدے سے ان ضوابط کے مطابق مدد لی جائے جو حساب میں طے شدہ ہیںـت) مگر یہ جبھی ممکن کہ وقت تقسیم تینوں بھائی جائداد میں بحصہ مساوی شریک ہوں عام ازیں کہ اول ہی سے برابر تھے اور زید وعمر کے ترکہ پر دین وصیت کچھ نہ تھا یا تھا اور اس جائداد کے غیر سے ادا کردیا گیا یا اول سے مختلف تھے اور دیون و وصایائے زید و عمر اس ترکہ سے ادا ہو کر اب تینوں حصے برابر آگئے اور اگر وقت تقسیم کمی بیشی ہے خواہ ابتداء سے تھی یا اب بوجہ ادائے دین ووصیت ہو گئی تو تقسیم کی وہی پہلی صورت رہے گی کہ ہر ایک کا جدا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۸: ۱۲ ذی الحجہ ۱۳۰۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید لڑکا بعمر ڈھائی برس اور زوجہ اور والدہ اپنی اور برادر حقیقی چھوڑ کر فوت ہو گیا بعدہ بلا اجازت زوجہ زید کے چچا زید متوفی نے مال متروکہ زید و نیز مال جہیز ی زوجہ زید کا پسر زید کے نام کر کے تا بلوغ پسر مذکور سپرد برادر حقیقی زید کے کردیا وقت سپردگی مال مذکور کے نانالڑکے کے اور نیز اہل برادری نے سپردگی مال میں رضامندی ظاہر کی

Volume 26 Fatawa Razawiyya

In this case, since the consent and permission of Zaid's wife were not taken, is it permissible to register the property in the boy's name and hand it over to Zaid's real brother or not? And will Zaid's property be divided according to the shares? Give a ruling, you will be rewarded. (Editor's note: Explain and gain reward).

The Answer: The dowry (jahez) is the exclusive property of Zaid's wife. It is neither Zaid's legacy nor does any heir of Zaid have any right to it. It is stated in Radd al-Muhtar: "Every person knows that the dowry is the property of the woman, and no one else has any right to it." (Everyone knows that dowry belongs to the woman, no one else has a right in it. (Ed.))

And Zaid's legacy, assuming there are no impediments to inheritance and the heirs are confined to the aforementioned persons, and after prioritizing matters that precede inheritance such as payment of mahr (dower), other debts, and execution of wills, shall be divided into twenty-four shares. Three shares will go to the wife, four to the mother, and seventeen to the son. Thus, the son was entitled to seventeen out of twenty-four shares of Zaid's legacy. Transferring the entire legacy of Zaid to the son's name is injustice and ignorance, and adding Zaid's wife's dowry to it is injustice upon injustice. The consent of the grandfather or the community is irrelevant as they are not the owners.

Allah Almighty says: "O you who believe! Do not consume your wealth among yourselves unjustly." (Allah Almighty said: O believers, do not consume each other's property through wrongful means (Ed.))

Therefore, registering the entire property in the boy's name and handing it over to Zaid's brother is all absurd and void. And Allah Almighty knows best.

Question 9: Month of Safar 1308 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid passed away following the Sunni school of thought. He left behind a Sunni daughter from his first deceased wife, a consummated wife who is a new Muslim Shiite, a maternal cousin (son of his maternal aunt) who is also his brother-in-law, two real nieces (Sunni), a paternal cousin (Shiite), a grandson (Shiite), and a son-in-law (Shiite), i.e., the father of the grandson whose mother died during the lifetime of the deceased Zaid. How will the property owned and possessed by the deceased Zaid be distributed among all these heirs according to the rules of inheritance (fara'iz)?

1 Radd al-Muhtar, Book of Maintenance (Bab al-Nafaqah), Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2 / 253 2 Al-Qur'an al-Karim 2 / 29

इस मामले में, चूंकि ज़ैद की पत्नी की सहमति और अनुमति नहीं ली गई थी, क्या संपत्ति को लड़के के नाम पर पंजीकृत करना और उसे ज़ैद के सगे भाई को सौंपना जायज़ है या नहीं? और क्या ज़ैद की संपत्ति का बंटवारा हिस्सों के अनुसार होगा? फ़तवा दें, आपको पुण्य मिलेगा। (त: बताएं और पुण्य प्राप्त करें)।

उत्तर: दहेज का सामान तो ज़ैद की पत्नी की अपनी संपत्ति है। वह न तो ज़ैद की विरासत है और न ही ज़ैद के किसी वारिस का उसमें कोई अधिकार है। रद अल-मुह्तार में लिखा है: "हर कोई जानता है कि दहेज औरत की मिल्कियत होता है, इसमें किसी और का कोई हक नहीं होता।" (हर कोई जानता है कि दहेज महिला की संपत्ति है, इसमें किसी का कोई अधिकार नहीं है। (त))

और ज़ैद की छोड़ी हुई संपत्ति, विरासत की बाधाओं की अनुपस्थिति और वारिसों के उपरोक्त व्यक्तियों तक सीमित होने की स्थिति में, और विरासत से पहले के मामलों जैसे कि मेहर की अदायगी, अन्य ऋण और वसीयत के क्रियान्वयन को प्राथमिकता देने के बाद, चौबीस हिस्सों में विभाजित की जाएगी। तीन हिस्से पत्नी को, चार माँ को और सत्रह पुत्र को मिलेंगे। इस प्रकार, ज़ैद की छोड़ी हुई संपत्ति में भी पुत्र चौबीस में से सत्रह हिस्सों का हकदार था। ज़ैद की पूरी विरासत ज़ैद के पुत्र के नाम कर देना ज़ुल्म और अज्ञानता है, और इसके साथ ज़ैद की पत्नी का दहेज भी मिला देना ज़ुल्म पर ज़ुल्म है, और नाना या बिरादरी की सहमति का कोई महत्व नहीं क्योंकि वे मालिक नहीं हैं।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "ऐ ईमान वालो! आपस में एक-दूसरे का माल अन्यायपूर्ण ढंग से न खाओ।" (अल्लाह तआला ने फरमाया: ऐ ईमान वालो, आपस में एक दूसरे का माल गलत तरीके से न खाओ (त))

अतः पूरी संपत्ति को लड़के के नाम करना और ज़ैद के भाई के हवाले करना सब व्यर्थ और बातिल (अमान्य) है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला ९: माह सफ़र १३०८ हिजरी धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद सुन्नी विचारधारा पर रहते हुए मर गया। उसने अपनी पहली मृत पत्नी से एक सुन्नी पुत्री, एक विवाहित पत्नी जो कि नव-मुस्लिम शिया है, एक मौसेरा भाई जो ज़ैद का बहनोई भी है, दो सगी भतीजियां (सुन्नी), एक चचेरा भाई (शिया), एक नवासा (दोहता - शिया) और एक दामाद (शिया) यानी उस नवासे का पिता जिसकी माँ मृत ज़ैद के जीवनकाल में ही मर गई थी, वारिस छोड़े। मृत ज़ैद के अधिकार और

कब्जे वाली संपत्ति का इन सभी वारिसों के बीच 'फ़राइज़' (विरासत के नियम) के अनुसार किस तरह बंटवारा होगा?

१ रद अल-मुह्तार, बाब अन-नफ़क़ा, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत २/२५३ २ अल-क़ुरआन अल-करीम २ / २९

पृष्ठ ७२/६१३

پس اس صورت میں جو رضا مندی اور اجازت زوجہ زید سے نہیں لی گئی مال لڑکے کے نام قائم کرنا اور برادر حقیقی زید کے سپرد کرنا جائز ہے یا نہیں؟ اور مال زید کے سہام پر تقسیم ہوگا؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر پاؤ گے۔ ت)

الجواب: مال جہیز تو خاص ملک زوجہ زید ہے نہ وہ زید کا ترکہ نہ زید کے کسی وارث کا اس میں کوئی حق۔ ردالمحتار میں ہے: کل احد یعلم ان الجھاز ملک المرأۃ لاحق لاحد فیہ۱۔ (ہر ایک جانتا ہے کہ جہیز عورت کی ملک ہوتا ہے اس میں کسی کا کوئی حق نہیں ہوتا۔ (ت))

اور متروکہ زید بر تقدیر عدم موانع ارث وانحصار ورثہ فی المذکورین وتقدیم امور مقدمہ علی المیراث مثل ادائے مہر ودیگر دیون وتنفیذ وصایا، چوبیس سہام پر منقسم ہو کر تین سہام زوجہ اور چار والدہ اور سترہ پسر کو ملیں گے تو متروکہ زید میں بھی چوبیس سہام سے سترہ کا استحقاق پسر کو تھا کل ترکہ زید بنام پسر زید کردینا ظلم وجہالت ہے اور اس کے ساتھ زوجہ زید کا جہیز بھی ملادینا اور ظلم بر ظلم اور نانیاہل برادری کی رضامندی کوئی چیز نہیں کہ وہ غیر مالک ہیں۔

قال اللہ تعالیٰ "یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْکُلُوْٓا اَمْوَالَکُمْ بَیْنَکُمْ بِالْبَاطِلِ"۲۔ (اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اے ایمان والو آپس میں ایک دوسرے کا مال ناحق نہ کھاؤ(ت))

پس کل مال لڑکے کے نام قائم کرنا اور برادر زید کی سپردگی میں دینا سب بیہودہ و باطل ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۹: ماہ صفر ۱۳۰۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید مذہب اہل تسنن پر فوت ہوا اور اس نے ایک دختر سنی زوجہ اولیٰ متوفیہ کے بطن سے اور ایک زوجہ مدخولہ نو

مسلم شیعہ اور ایک برادر خالہ زاد کہ زید کا بہنوئی ہے اور دو بھانجی حقیقی مذہب سنی اور ایک بھائی چچا زاد شیعہ اور ایک نواسہ شیعہ اور داماد شیعہ یعنی باپ اس نواسہ کا کہ جس کی ماں حیات میں زید متوفی کی مرگئی تھی وارث چھوڑے جائیداد مقبوضہ مملوکہ زید متوفی جمیع ورثہ پر ازروئے فرائض کس طرح

۱ ردالمحتار باب النفقه دار احیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۲۵۳ ۲ القرآن الکریم ۲ / ۲۹

Fatawa Rizvia, Volume 26

Question: How should the division be done and who are the rightful heirs in the aforementioned property? State the ruling and be rewarded.

Answer: The answer: From the writings of the Mujtahid of Lucknow and the experience of both the elite and commoners among the Shias, it is proven that the Shias of this age are deniers of the necessities of religion. Therefore, marriage with them is absolutely impermissible; such a marriage is not a valid legal marriage. They cannot inherit the estate of the Ahl al-Sunnah, nor can they be considered heirs to the Ahl al-Sunnah. It is stated in Al-Alamgiri:

[Arabic Text]: "It is obligatory to declare the Rafidis (Shias) as infidels because of their belief in the 'Raj'ah' (return) of the dead to this world and because of their belief in the emergence of a hidden Imam... these people are outside the fold of Islam and their rulings are the rulings for apostates. Similarly, it is in al-Zahiriyyah."[1]

[Urdu Translation]: It is obligatory to declare the Rafidis as disbelievers due to their statement that the dead return to the world and due to their statement about the appearance of the hidden Imam (up to where it is said) and this group is outside the fold of Islam and their rulings are like those for apostates. Similarly, it is in al-Zahiriyyah. (T)

Also in it: [Arabic Text]: Difference of religion also prevents inheritance.[2] [Urdu Translation]: Difference of religion also prevents inheritance. (T)

Therefore, the entire estate of Zaid, assuming the truthfulness of the questioner and the absence of other impediments to inheritance and the absence of other heirs, and after prioritizing the debts and the will, will go solely to his Sunni daughter. And this wife (with whom marriage was consummated) and the paternal cousin who are Shias will receive nothing. Neither the maternal cousin, nephews, grandsons, nor the son-in-law have any right. Yes, if this wife or paternal cousin both do not deny any essential of religion, then under the aforementioned conditions, the estate will be divided into eight shares: one for the wife, four for the daughter, and three for the paternal cousin. If only the paternal cousin is not a denier, then it will be divided into two parts, and the daughter and paternal cousin will each receive half; the wife will receive nothing. And if only the wife is not a denier, then it will be divided into eight shares, one share for the wife and seven for the daughter; the paternal cousin will remain deprived. And Allah, Glory be to Him and Most High, knows best.

[1] Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Siyar, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana Peshawar, 2/264 [2] Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Fara'id, Chapter Five, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/454

फतावा रज़विया, खंड 26

प्रश्न: संपत्ति का विभाजन कैसे होना चाहिए और उक्त संपत्ति में कौन-कौन हकदार हो सकते हैं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: जवाब: लखनऊ के मुजतहिद के लेखों और शियाओं के विशिष्ट और सामान्य वर्गों के अनुभव से यह सिद्ध है कि इस युग के शिया धर्म की अनिवार्यताओं (ज़रूरियात-ए-दीन) के मुनकिर (इनकारी) हैं। इसलिए उनसे विवाह कतई जायज़ नहीं है, न ही वह विवाह शरीयत के अनुसार विवाह माना जाएगा। न ही वे सुन्नियों की विरासत पा सकते हैं, और न ही सुन्नी उन्हें अपना वारिस कह सकते हैं। आलमगिरी में उल्लेख है:

[अरबी पाठ]: "राफिदियों (शियाओं) को उनके इस कथन के कारण काफिर करार देना वाजिब है कि मुर्दे दुनिया में वापस आते हैं और उनके इस कथन के कारण कि एक गुप्त इमाम का उदय होगा... ये लोग इस्लाम के दायरे से बाहर हैं और उनके लिए वही नियम हैं जो धर्मत्यागी (मुर्तद) के लिए होते हैं। ज़हीरिया में भी ऐसा ही है।"[1]

[उर्दू अनुवाद]: राफिदियों को उनके इस कथन के कारण काफिर कहना अनिवार्य है कि मृत संसार में लौट आते हैं और उनके इस कथन के कारण कि गुप्त इमाम का प्रकटीकरण होना है (यहाँ तक कि कहा गया) और यह कौम इस्लाम से बाहर है और उनके नियम धर्मत्यागियों जैसे हैं। ज़हीरिया में भी ऐसा ही है। (त)

इसी में है: [अरबी पाठ]: धर्म का अंतर भी उत्तराधिकार (विरासत) में बाधक है।[2] [उर्दू अनुवाद]: धर्म का अंतर भी विरासत से रोकता है। (त)

अतः ज़ैद की पूरी विरासत, प्रश्नकर्ता की सच्चाई और विरासत की अन्य रुकावटों की अनुपस्थिति तथा अन्य वारिसों के न होने की स्थिति में, और ऋण तथा वसीयत को प्राथमिकता देने के बाद, केवल उसकी सुन्नी बेटी को मिलेगी। और यह पत्नी (जिसके साथ संभोग हो चुका हो) और चचेरा भाई जो शिया हैं, उन्हें कुछ भी नहीं मिलेगा। न ही मौसेरे भाई, भांजे, नवासे या दामाद का कोई हक है। हाँ, यदि यह पत्नी या चचेरा भाई दोनों किसी आवश्यक धार्मिक विश्वास से इनकार नहीं करते हैं, तो उपरोक्त शर्तों के साथ विरासत आठ हिस्सों में विभाजित होगी: एक पत्नी को, चार बेटी को और तीन चचेरे भाई को मिलेंगे। और यदि केवल चचेरा भाई इनकारी न हो, तो दो हिस्से होकर बेटी और चचेरे भाई को आधा-आधा मिलेगा; पत्नी को कुछ नहीं मिलेगा। और यदि केवल पत्नी इनकारी न हो, तो

आठ पर विभाजन होकर एक हिस्सा पत्नी को और सात बेटी को मिलेंगे; चचेरा भाई वंचित रहेगा। और अल्लाह, जो पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे बेहतर जानता है।

[1] अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-सियार, अध्याय नौ, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 2/264 [2] अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-फराइज़, अध्याय पांच, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/454

تقسیم ہونا چاہئے اور کون کون ذی حق جائداد مذکورہ میں ہوسکتا ہے؟ بینوا توجروا الجواب:

تحریرات مجتہد لکھنؤ و تجربہ خواص و عوام شیعہ سے ثابت کہ اس زمانے کے شیعہ ضروریات دین کے منکر ہیں تو ہرگز نہ ان سے مناکحت جائز، نہ وہ نکاح شرعاً نکاح، نہ وہ اہلسنت کا ترکہ پاسکیں، نہ اہل سنت کو ان کا مورث کہہ سکیں۔ عالمگیری میں ہے:

یجب اکفار الروافض في قولھم برجعة الاموات الی الدنیا وبقولھم في خروج امام باطن (الی من قال) وھؤلاء القوم خارجون عن ملة الاسلام واحکامھم احکام المرتدین کذا في الظھیریة ۱۔

رافضیوں کو کافر قرار دینا واجب ہے ان کے اس قول کی وجہ سے کہ مردے دنیا کی طرف لوٹ آتے ہیں اور ان کے اس قول کی وجہ سے کہ امام باطن کا ظہور ہونا ہے (یہاں تک کہ کہا) اور یہ قوم ملت اسلام سے خارج ہے اور ان کے احکام مرتدوں جیسے ہیں۔ یو نہی ظہیریہ میں ہے (ت)

اسی میں ہے: اختلاف الدین ایضا یمنع الارث ۲۔ | دین کا اختلاف بھی میراث سے مانع ہے (ت)

پس کل ترکہ زید بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث وعدم وارث آخر وتقدیم یا بقدم والدین والوصیۃ، صرف اس کی دختر سنیہ کو ملے گا۔ اور یہ مدخولہ اور چچا زاد بھائی کہ شیعہ ہیں کچھ نہ پائیں گے نہ خالہ زاد بھائی بھانجوں نواسے داماد کا کوئی حق ہے ہاں اگر یہ مدخولہ یا چچا زاد بھائی دونوں کسی ضروری دین کا انکار نہ کرتے ہوں تو بشرائط مذکورہ ترکہ آٹھ سہام پر منقسم ہوگا ایک زوجہ اور چار دختر اور تین ابن العم کو ملیں گے اور صرف ابن العم منکر نہ ہو تو دو حصہ ہو کر دختر وابن العم کو نصف نصف پہنچے گا زوجہ کچھ نہ پائے گی، اور صرف زوجہ

منکر نہ ہو تو آٹھ پر تقسیم ہو کر ایک سہم زوجہ اور سات دختر کو پہنچیں گے ابن العم محروم رہے گا واللہ سبحنہ وتعالیٰ اعلم

۱ الفتاوی الہندیۃ کتاب السیر الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۲ / ۲۶۴ ۲ الفتاوی الہندیۃ کتاب الفرائض الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۴۵۴

Fatawa Razawiya Volume 26

Issue 10: From Ujjain, Gwalior region, residence of Mir Khadim Ali Sahib Assistant, sent by Muhammad Yaqub Ali Khan, 20 Safar 1308 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid lived with his real younger brother and both of them, through their joint effort, accumulated a house, jewelry, cash, utensils, and other household items worth approximately fifteen hundred rupees. They had no distinction between them in terms of eating, drinking, and livelihood. Additionally, the government allotted one hundred bighas of land specifically in Zaid's name, but the development and population of the said land and the construction of the well were done through joint expenditure. Now Zaid has passed away, leaving behind a childless second wife. From his first wife, who died before him, he left one son and three daughters, whose marriages Zaid performed during his lifetime. He also left a third wife, from whom there are three sons who remained unmarried during Zaid's lifetime. He also left this brother. Now, how will Zaid's inheritance be distributed? Does the other brother have a share in the land that was allotted solely in Zaid's name? And will there be any difference in the inheritance among the children of the first and third wives because the children of the first wife were married at Zaid's expense during his lifetime, while the children of the third wife remained unmarried? Please explain and be rewarded. (T)

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

मसाला 10: उज्जैन, ग्वालियर क्षेत्र, मीर खादिम अली साहब असिस्टेंट के निवास से, मोहम्मद याकूब अली खान द्वारा प्रेषित, 20 सफ़र 1308 हिजरी।

विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: ज़ैद अपने सगे छोटे भाई के साथ रहता था और उन दोनों ने मिलकर अपनी मेहनत से मकान, जेवर, नकदी, बर्तन और घर के अन्य सामान, जिनकी कीमत लगभग पंद्रह सौ रुपये है, जमा किए। उनके खाने-पीने और रहन-सहन में कोई फर्क नहीं था। इसके अतिरिक्त, सरकार ने विशेष रूप से ज़ैद के नाम पर सौ बीघा ज़मीन आवंटित की थी, लेकिन उक्त ज़मीन को बसाने और कुएँ के निर्माण में संयुक्त रूप से खर्च किया गया था। अब ज़ैद की मृत्यु हो गई है और उसने अपनी दूसरी निसंतान पत्नी को पीछे छोड़ा है। उसकी पहली पत्नी, जो उससे पहले मर गई थी, से एक बेटा और तीन बेटियाँ हैं, जिनकी शादी ज़ैद ने अपने जीवनकाल में कर दी थी। उसने एक तीसरी पत्नी भी छोड़ी है, जिससे उसके तीन बेटे हैं जो ज़ैद के जीवनकाल में अविवाहित रहे। उसने इस भाई को भी छोड़ा है। अब ज़ैद की विरासत (तरका) का बँटवारा कैसे होगा? क्या उस ज़मीन में दूसरे भाई का भी हिस्सा है जो केवल ज़ैद के नाम पर आवंटित की गई थी? और क्या पहली और तीसरी पत्नी की संतानों के बीच विरासत में इस कारण कोई अंतर होगा कि पहली पत्नी की संतान की शादी ज़ैद के जीवनकाल में ज़ैद के खर्च पर हुई थी, जबकि तीसरी पत्नी की संतान अविवाहित रही? कृपया स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

فتادی رضویہ جلد ۲۶

مسئلہ ۱۰: از اوجین علاقہ گوالیار مکان میر خادم علی صاحب اسٹنٹ مرسلہ محمد یعقوب علی خاں ۲۰ صفر ۱۳۰۸ھ

چہ فرمایند علمائے دین دریں مسئلہ کہ زید بار اور خرد حقیقی شریک حال بودہ مکان و زیور و نقد و ظروف و اشیائے خانہ داری تعدادی تخمینا پانزدہ صد روپیہ ہر دو بشرکت بزور بازوئے خود فراھم کردند و در خورد و نوش معیشت پیچ امتیازی نداشتند و علاوہ اموال مذکورہ صد بیگھہ زمین از سر کار خاص بنام زید معاف شد الاد رستی و آبادی زمین مزبورہ و تیاری چاہ بزر مشترک شد و آمدنی سالیانہ بشرکت صرف می نور حالاً زید زوجہ ثانیہ لا ولد و زوجہ ثالثہ و یک پسر و سہ دختر از بطن زوجہ اولی کہ پیش از زید مردہ بود و شادی اینھا زید بحیات خود کرد و سہ پسر از بطن زوجہ ثالثہ کہ ہر سہ بحیات زید ناکتخدا ماندند و ہمیں یک برادر وارث گزشتہ وفات یافت پس ترکہ زید چساں انقسام یابد وزمینی کہ تنھا بنام زید معاف ست دراں برادر دیگر را ہم حصہ است یا خیر و در اولاد زوجہ اولی و ثالثہ بوجہ کتخدا زدن بحیات زید از رف زید و نا کتخدا ماندن فرقے در ارث خواھد بود یا نہیں۔ بینوا توجروا۔

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ کے بارے میں کہ زید اپنے چھوٹے حقیقی بھائی کے ساتھ تھا اور دونوں نے شراکت میں اپنے زور بازو سے مکان، زیور، نقدی، برتن اور خانہ داری کی دیگر اشیاء جن کی مالیت تقریباً پندرہ سو روپے ہے جمع کیں اور کھانے پینے میں وہ دونوں آپس میں کوئی فرق نہیں رکھتے، احوال مذکورہ کے علاوہ سو بیگھہ زمین حکومت نے خاص زید کے نام الاٹ کی مگر مذکورہ زمین کی آبادی اور کنویں کی تیاری مشترکہ طور پر صرف ہوتی رہی،

اب زید مر گیا اور اس نے اپنی دوسری بیوی بے اولاد چھوڑی اور پہلی بیوی جو زید سے پہلے مر گئی سے ایک بیٹا اور تین بیٹیاں چھوڑیں جن کی شادی زید نے اپنی زندگی میں کر دی، اور تیسری بیوی چھوڑی جس سے زید کے تین بیٹے ہیں جو زید کی زندگی میں کنوارے رہے اور ایک یہ بھائی چھوڑا ہے، تو اب زید کا ترکہ کیسے تقسیم ہوگا اور جو زمین تنہا زید کے نام پر الاٹ ہوئی اس میں دوسرے بھائی کا بھی حصہ ہے یا نہیں؟ اور اس کی پہلی اور تیسری بیویوں کی اولاد میں اس وجہ سے کوئی فرق ہو گا یا نہیں کہ پہلی بیوی کی اولاد زید کی زندگی میں زید کے خرچ سے شادی شدہ ہوئی جبکہ تیسری بیوی کی اولاد کنواری رہی۔ بیان کرو اجر دیئے جاؤ گے (ت)

Fatawa Razviya (Volume 26)

The Answer: The land that was allotted solely in the name of Zaid is his exclusive property. The other brother has no claim to it because land allotments are specific to the individual to whom they are granted. Just as a gift belongs only to the recipient to whom it was gifted. Using joint funds for cultivating the land or constructing a well does not necessitate joint ownership of the land itself, as is evident. However, whatever they earned through their own efforts while living together in unity and harmony—if both were engaged in the same profession as partners, even if one worked more and the other less, or if they earned separately but pooled their earnings and spent them together such that no distinction was apparent in their ownership—then whatever they acquired will be shared equally, half for each brother. In 'Fatawa al-Khayriyya', a question was asked regarding two brothers whose business was one and whose family was one. They had accumulated wealth in the form of livestock, etc., through their combined efforts. Is all that they acquired through their labor and earning shared between them?

Page 75 of 613

उत्तर: वह भूमि जो केवल ज़ैद के नाम पर आवंटित की गई थी, वह उसकी विशेष संपत्ति है। दूसरे भाई का इसमें कोई अधिकार नहीं है क्योंकि भूमि का आवंटन उसी के लिए होता है जिसके लिए वह किया गया हो। जिस प्रकार दान (हिबा) की गई वस्तु का स्वामी केवल वही होता है जिसके लिए वह दान की गई हो। भूमि की खेती और कुएं की तैयारी में साझा धन खर्च करना स्वयं भूमि में भाई के स्वामित्व का कारण नहीं बनता, जैसा कि स्पष्ट है। लेकिन जो कुछ उन्होंने एकता और सद्भाव की स्थिति में अपने बाहुबल से कमाया—यदि दोनों एक ही व्यवसाय में भागीदार के रूप में लगे हुए थे, भले ही एक अधिक काम करता हो और दूसरा कम, या वे अलग-अलग कमाई करके उसे एक साथ जमा करते और एक साथ खर्च करते थे, इस तरह कि दोनों के स्वामित्व में कोई अंतर स्पष्ट नहीं होता था—तो जो कुछ उन्होंने प्राप्त किया है वह उन दोनों भाइयों में समान रूप से आधा-आधा होगा। 'फ़तावा खैरिया' में दो भाइयों के बारे में सवाल पूछा गया जिनका व्यवसाय एक था और उन दोनों का परिवार भी एक था। उन दोनों ने अपनी मेहनत से मवेशी आदि के रूप में कुछ संपत्ति जमा की, तो क्या जो कुछ उन्होंने अपनी मेहनत और कमाई से प्राप्त किया, वह उनके बीच साझा है?

पृष्ठ 75/613

الجواب: ز مینے کہ تنہا بنام زید معاف شد خاص ملک اوست برادر دیگر را دران استحقاقی نیست فان الاقطاع انما یکون لمن اقطع له کما ان الموھوب لا یملکه الا من وھب له و در آبادی و تیاری چاہ صرف زر مشترک مستلزم ملک برادر در عین زمین نیست کما لا یخفی اما آنچہ بحالت اتحاد و یکجائی بزور بازوئے خود پیدا کردند اگر ھر دو بکسب واحد برو جہ شرکت اشتغال میداشتند گوئے عمل بیش می کرد و دیگرے کم یا آنچه به مکاسب جداگانہ خود ہامی اند و ختند خلط می کردند و یک جا صرف می نمودند که در ملک ھر دو تفاوت معلوم نیست پس ھمه آنچه بہم حاصل کرده اند نصفاً نصف علی السویہ ملک ہر دور اور باشد فی الفتاوی الخیریة سئل في اخوین سعیھما واحد وعائلتھما واحدة حصلا بسعیھما اموالا من مواش وغیرھا فھل جمیع ما حصلا بسعیھما وکسبھما مشترك بینھما تجب

الجواب: جو زمین اور زید کے نام الاٹ ہوئی وہ خاص اسی کی ملکیت ہے۔ دوسرے بھائی کا اس میں کوئی حق نہیں، اس لئے کہ زمین کے قطعات اس کے لئے ہوتے ہیں جس کے لئے الاٹ کئے جائیں۔ جیسا کہ موہوب کا مالک سوائے اس کے کوئی نہیں ہوتا جس کے لئے ہبہ کیا گیا اور زمین کی آبادی اور کنوئیں کی تیاری میں مشترکہ مال کا خرچ ہونا عین زمین میں بھائی کی ملکیت کا مقتضی نہیں جیسا کہ پوشیدہ نہیں، لیکن جو کچھ انہوں نے اتحاد و اتفاق کی حالت میں اپنے زور بازو کے ساتھ کمایا اگر دونوں ایک ہی کسب میں بطور شرکت مشغولیت رکھتے تھے اگر چہ ایک کام زیادہ کرتا ہو اور دوسرا کم یا وہ الگ الگ کسب کر کے جو کچھ جمع کرتے اس کو اکٹھا کر لیتے اور اکٹھا خرچ کر لیتے اس طور پر کہ دونوں کی ملکیت میں کوئی فرق معلوم نہیں ہوتا پس جو کچھ انہوں نے حاصل کیا ہے وہ ان دونوں بھائیوں میں مساوی طور پر نصف نصف ہوگا۔ فتاویٰ

خیریہ میں ہے دو بھائیوں کے بارے میں سوال کیا گیا جن کا کاروبار ایک ہے اور ان دونوں کا کنبہ بھی ایک ہے ان دونوں نے اپنی محنت سے مویشی وغیرہ کی صورت میں کچھ مال جمع کیا، تو کیا جو کچھ انہوں نے اپنی محنت اور کسب سے

Fatawa Razawiya Volume 26

[Arabic Column] ...divided between them equally or not? The answer was yes. End of summary. In Radd al-Muhtar, it is taken from what was fatwa-ed in Al-Khayriyya. Regarding a woman's husband and her son living together in one house, each of them earning separately and combining their earnings, without knowing the disparity or equality, or differentiation. The answer was that it is between them equally. Likewise, if brothers gather to work on their father's estate and the wealth grows, it is between them equally, even if they differ in work and opinion. [End of quote]. And some children remaining unmarried during the life of the legator does not cause an increase in their share over the married ones, because inheritance is only after death or at the time of death according to the difference of opinions among scholars, not before it by consensus. So whatever reached some of them from before as a donation...

[Urdu Column] Has it been obtained that it is common between the two? Will its division be mandatory as half-half between them or not? The answer was yes. End of summary. Radd al-Muhtar states that from this it will be taken what was fatwa-ed in Al-Khayriyya about a woman's husband and their son who live together in one house, each of them earns separately then they collect their earnings and no difference is known in it, nor is there any knowledge of equality or excess or deficiency, so the answer was that it will be equal between the two. Similarly, some brothers get together and work on their father's legacy and the wealth increases, then it will be equal between them even if they are different in work and opinion, and some children remaining unmarried in the father's life does not become a reason for their share to be more than the married ones because inheritance is established after death or at the time of death as there are different opinions of scholars. Inheritance is not established before death by consensus. And whatever some children received from the legator before death as a donation...

[Footnotes] 1. Al-Fatawa al-Khayriyya, Book of Partnership, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/112. 2. Radd al-Muhtar, Section on the Corrupt Partnership, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/349.

फतावा रज़विया जिल्द २६

[अरबी कॉलम] ...उनके बीच आधा-आधा बांटा जाए या नहीं? उत्तर मिला: हाँ। सारांश समाप्त। रद अल-मुह्तार में इसे उसी से लिया गया है जो अल-खैरिया में फतवा दिया गया था। एक महिला के पति और उसके बेटे के बारे में जो एक ही घर में साथ रहते हैं, और उनमें से प्रत्येक अलग-अलग कमाता है और अपनी कमाई को एक साथ मिला देता है, और उनमें विषमता, समानता या अंतर का पता नहीं चलता है। तो उत्तर दिया गया कि यह उनके बीच बराबर होगा। इसी तरह, यदि भाई अपने पिता की संपत्ति पर काम करने के लिए एक साथ आते हैं और धन बढ़ता है, तो यह उनके बीच बराबर होता है, भले ही वे काम और राय में भिन्न हों। [उद्धरण समाप्त]। और वसीयतकर्ता के जीवन काल में कुछ बच्चों का अविवाहित रहना विवाहितों पर उनके हिस्से में वृद्धि का कारण नहीं बनता है, क्योंकि उत्तराधिकार केवल मृत्यु के बाद या मृत्यु के समय विद्वानों के अलग-अलग मतों के अनुसार होता है, उससे पहले सर्वसम्मति से नहीं। अतः जो कुछ उनमें से कुछ को दान के रूप में पहले ही प्राप्त हो गया...

[उर्दू कॉलम] क्या यह प्राप्त हुआ है कि वह उन दोनों के बीच साझा है? क्या इसका विभाजन उन दोनों के बीच आधा-आधा होना अनिवार्य होगा या नहीं? जवाब दिया कि हाँ। सारांश समाप्त। रद अल-मुह्तार में है, इससे वह लिया जाएगा जो खैरिया में एक औरत के पति और उनके बेटे के बारे में फतवा दिया गया है जो दोनों एक घर में इकट्ठा रहते हैं, उनमें से हर एक अलग कमाई करता है फिर वे दोनों अपनी कमाई एक जगह कर लेते हैं और इसमें कोई फर्क मालूम नहीं होता और न ही इसमें बराबरी और कमी-बेशी का पता चलता है तो जवाब दिया कि वह उन दोनों के बीच बराबर होगा। इसी तरह कुछ भाई इकट्ठा होकर अपने बाप के तरके(विरासत) में काम करते हैं और माल बढ़ जाता है तो वह उनके दरमियान बराबर-बराबर होगा अगरचे वे अमल और राय में मुख्तलिफ (अलग) हों, और बाज़ औलाद का बाप की ज़िंदगी में कुंवारा रह जाना इस बात का सबब नहीं बनता कि उनका हिस्सा शादीशुदागान पर ज़्यादा हो जाए क्योंकि मीरास (विरासत) मौत के बाद या मौत के वक्त साबित होती है जैसा कि उलमा के मुख्तलिफ कौल (कथन) हैं। मौत से पहले मीरास बिल-इजमा (सर्वसम्मति से) साबित नहीं होती। और जो कुछ बाज़ औलाद को मूरिस (वसीयतकर्ता) की तरफ से मौत से पहले बतौरे तबर्रुअ (दान स्वरूप) वसूल हुआ...

[पादलेख] १. अल-फतावा अल-खैरिया, किताबुश-शिरकत, दारुल माअरिफा, बेरुत, १/११२। २. रद अल-मुह्तार, फ़स्ल फिश-शिरकतिल-फासिदा, दार इह्याइत-तुरासिल अरबी, बेरुत, ३/३४९।

पृष्ठ ७६ का ६१३

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

[عربی کالم] قسمته بينهما مناصفة ام لااجاب نعم ۱ اهـ ملخصاً. في ردالمحتار يؤخذ من هذا ما افتى به في الخيرية. في زوج امرأة وابنها اجتمعا في دار واحدة واخذ كل منهما يكتسب على حدة ويجمعان كسبهما ولا يعلم التفاوت ولا التساوي ولا التمييز فاجاب بانه بينهما سوية وكذلك لو اجتمع اخوة يعملون في تركة ابيهم ونما المال فهو بينهم سوية ولو اختلفوا في العمل والراي ۲ اهـ وناكتخدا ماندن بعض اولاد بحیات مورث موجب زیادت حصہ ایشاں برکتخدا ایاں نیست فان الارث انما یکون بعد الموت او عنده على اختلاف العلماء لا قبله بالاجماع فما وصل الى بعضهم من قبل على جهة تبرع

[اردو کالم] حاصل کیا وہ ان دونوں کے درمیان مشترک ہے اس کی تقسیم ان دونوں کے درمیان نصف نصف واجب ہوگی یا نہیں؟ جواب دیا کہ ہاں اھ تلخیص۔ ردالمحتار میں ہے اس سے اخذ کیا جائے گا وہ جو خیریہ میں ایک عورت کے شوہر اور ان کے بیٹے کے بارے میں فتوٰی دیا ہے جو دونوں ایک گھر میں اکٹھے رہتے ہیں ہر ایک ان میں سے الگ کمائی کرتا ہے پھر وہ دونوں اپنی کمائی یکجا کر لیتے ہیں اور اس میں کوئی فرق معلوم نہیں ہوتا اور نہ ہی اس میں برابری اور کمی بیشی کا پتہ چلتا ہے تو جواب دیا کہ وہ ان دونوں کے درمیان برابر ہوگا۔ اسی طرح کچھ بھائی اکٹھے ہو کر اپنے باپ کے ترکہ میں کام کرتے ہیں اور مال بڑھ جاتا ہے تو وہ ان کے درمیان برابر برابر ہوگا اگرچہ وہ عمل اور رائے میں مختلف ہوں، اور بعض اولاد کا باپ کی زندگی میں کنوارہ رہ جانا اس بات کا سبب نہیں بنتا کہ ان کا حصہ شادی شدگان پر زیادہ ہو جائے کیونکہ میراث موت کے بعد یا موت کے وقت ثابت ہوتی ہے جیسا کہ علماء کے مختلف قول ہیں۔ موت سے پہلے میراث بالاجماع ثابت نہیں ہوتی۔ اور جو کچھ بعض اولاد کو مورث کی طرف سے موت سے قبل بطور تبرع موصول ہوا

[حواشى] ١ الفتاوى الخيرية كتاب الشركة دار المعرفة بيروت ١/ ١١٢ ٢ ردالمحتار فصل في الشركة الفاسدة دار احياء التراث العربي بيروت ٣/ ٣٤٩

Fatawa Rizvia Volume 26

...from the deceased, it is not possible to count it as inheritance. The reason for this is the well-known connection and relationship, in which all are equal. Therefore, in this case, all the allotted land and half of the joint properties between the two brothers—provided there are no obstacles to inheritance and the heirs are restricted to the aforementioned individuals, and after prioritizing matters that precede inheritance such as paying the dower of the three wives, other debts, and executing wills—shall be divided into one hundred and seventy-six shares. Eleven shares will go to each existing wife, twenty-eight to each son, and fourteen to each daughter. The brother has no share in the legacy of Zaid. Allah, the Pure and Exalted, knows best what is correct. (T)

Problem 11: 8 Rabi-ul-Awwal 1308 AH. What do the scholars of religion say in this situation: the dower (Mahr) of the late Mst. Riyasat-un-Nisa is payable by her husband Ahmad Shah Khan. According to the law of inheritance, half of her legacy belongs to her husband. The dower amount is five thousand (5000) rupees, while the legacy is a small amount. The mother and brother of the deceased are claimants of the dower. In this case, will the husband receive the legacy or not? State the ruling, you will be rewarded. (T)

The Answer: Indeed, he will receive it. "For a debt encompassing the estate prevents the distribution of the legacy among the heirs, not a debt owed to the deceased." This is because a debt that encompasses the entire estate, if owed by the deceased, prevents the distribution of the inheritance among heirs. But if the debt is owed by others to the deceased... (continued on next page)

फतावा रज़विया जिल्द 26

...इसे विरासत में शुमार करना मुमकिन नहीं है और इसका सबब वही मेल-जोल और ताल्लुक़ है जो मालूम है और वो सारे इसमें बराबर हैं। चुनांचे इस सूरत में अलाट शुदा तमाम ज़मीन और दोनों भाईयों के दरमियान मुश्तरका अमवाल में से आधा, इस तक़दीर पर कि विरासत के मवानिअ (रुकावटों) में से कोई मौजूद न हो और ज़ैद के वर्सा (उत्तराधिकारी) सिर्फ़ यही मज़कूरा अफ़राद हों और जिन उमूर को मीरास से मुक़द्दम करना लाज़िम है मसलन तीनों बीवियों का महर, दीगर क़र्ज़ों की अदायगी और वसियतों के नफ़ाज़ के बाद जो माल बचे, उसके एक सौ छिहत्तर हिस्से करके ग्यारह-ग्यारह हिस्से हर मौजूदा बीवी को, अट्ठाईस-अट्ठाईस हिस्से हर बेटे को और चौदह हिस्से हर बेटी को पहुँचेंगे। भाई के लिये ज़ैद के तरके(विरासत) में कोई हिस्सा नहीं। अल्लाह सुब्हानहू व तआला दुरुस्तगी को ख़ूब जानता है। (त)

मसला 11: 8 रबी-उल-अव्वल 1308 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस सूरत में कि मुसम्मात रियासत-उन-निसा मरहूमा का महर अहमद शाह ख़ाँ शौहर के ज़िम्मे वाजिब-उल-अदा है और तरका-ए-मुसम्मात से आधा हिस्सा उसके शौहर का है। महर की तादाद पाँच हज़ार (5000) रुपये है और तरका बहुत कम मिक़दार में है। मुसम्मात की वालिदा और भाई महर के दावेदार हैं। इस सूरत में तरका उसके शौहर को मिलेगा या नहीं? बयान फ़रमाइये अज्र दिये जाओगे। (त)

अल-जवाब (उत्तर): बेशक मिलेगा। "क्योंकि वह क़र्ज़ जो पूरे तरके को घेर ले, वह वर्सा के दरमियान तरके की तक़सीम को रोकता है, न कि वह क़र्ज़ जो मैयत का दूसरों पर हो।" इसलिये कि तरके का अहाता करने वाला क़र्ज़ अगर मैयत पर हो तो वो वर्सा में तरके की तक़सीम से मानिअ (रुकावट) होता है और अगर मैयत का क़र्ज़ दूसरों पर हो... (अगले पृष्ठ पर जारी)

من المورث لا یمکن ان یحسب من الارث و سببہ ھی الوصلۃ المعلومۃ وھم فیھا سواء پس دریں صورت کل زمین معافی ونیمہ ایں اموال کہ در آنہا شرکت ہر دو برادر ست بر تقدیر عدم موانع ارث وانحصار ورثہ فی المذ کورین وتقدیم امور مقدمہ علی المیراث مثل اداء مہر ہر سہ زوجہ و دیگر دیون وانفاذ وصایا۔ بر یک صد وہفتاد وشش سہام منقسم یافتہ یازدہ سہم بہر زن موجودہ و بیست وھشت بہر پسر و چھار دہ بہر دختر رسد و برادر را در ترکہ زید حظے نیست واللہ سبحنہ وتعالی اعلم بالصواب۔

اس کو میراث میں سے شمار کرنا ممکن نہیں اور اس کا سبب وہی ملاپ اور تعلق ہے جو معلوم ہے اور وہ سارے اس میں برابر ہیں، چنانچہ اس صورت میں الاٹ شدہ تمام زمین اور دونوں بھائیوں کے درمیان مشترکہ اموال میں سے نصف اس تقدیر پر کہ میراث کے موانع میں سے کوئی موجود نہ ہو اور زید کے ورثاء صرف یہی مذکورہ افراد ہوں اور جن امور کو میراث سے مقدم کرنا لازم ہے مثلاً تینوں بیویوں کا مہر، دیگر قرضوں کی ادائیگی اور وصیتوں کے نفاذ کے بعد جو مال بچے اس کے ایک سو چھتر حصے کر کے گیارہ گیارہ حصے ہر موجودہ بیوی کو اٹھائیس اٹھائیس حصے ہر بیٹے کو اور چودہ حصے ہر بیٹی کو پہنچیں گے بھائی کے لئے زید کے ترکہ میں کوئی حصہ نہیں۔ اللہ سبحانہ و تعالی درستگی کو خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۱: ۸ ربیع الاول ۱۳۰۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس صورت میں کہ مہر مسماۃ ریاست النساء مرحومہ کا ذمہ احمد شاہ خاں شوہر کے واجب الادا ہے اور ترکہ مسماۃ سے نصف حصہ اس کے شوہر کا ہے مہر بتعداد پانچ ہزار (۵۰۰۰) روپیہ ہے اور ترکہ بمقدار قلیل مسماۃ کی

والدہ اور بھائی دعویدار مہر ہیں۔ اس صورت میں ترکہ اس کے شوہر کو ملے گا یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤگے۔ ت)

الجواب: بیشک ملے گا، فأن الدین المحیط علی الترکة تمنع تقسیم الترکة بین الورثة لادین اس لئے کہ ترکہ کا احاطہ کرنے والا قرض اگر میت پر ہو تو وہ ورثاء میں ترکہ کی تقسیم سے مانع ہوتا ہے اور اگر میت کا قرض دوسروں پر ہو (جاری)

Fatawa Razawiyya, Volume 26

Al-Mayyit (The Deceased) - It does not prevent. (T) She should take her share from the inheritance, and the remaining heirs should take half of the dower from her; if she does not give it, they should claim it, for indeed the debt has become due upon death. (Because due to death, the time for repayment of the debt has arrived. - T). The notion that there is a large dower and small property upon her, and if given a share from the inheritance, she might transfer it to someone else's name and the dower might be lost, will not prevent her from receiving the inheritance at all. Nor is this prevention useful because she can sell it even without division, which would be absolutely valid. This is because restraint (al-hajr) due to debt is not permissible at all according to the Imam (Abu Hanifa), and without a judge's (Qazi) order, it is invalid by consensus. It is in Al-Hindia from Al-Muhit:

"Then there is no disagreement between the two (Sahibayn - Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad) that restraint due to debt is not established except by the judgment of a Qazi (judge)." - 1 And Allah knows best. Then according to the Sahibayn, there is no disagreement that a restriction due to debt is not established without the judge's decision. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 12: 28 Rabi' al-Awwal 1308 AH. What do the scholars of religion say on this issue: A man of the Ahlus Sunnah wal Jama'ah school of thought had a marriage contract performed according to the Rafidi (Shia) method with a Tabarrai Shia woman and brought her into his marriage. Can that woman be a lawful (shari'i) wife or not, and is she entitled to that man's inheritance or not? Explain and be rewarded. (T)

Answer: She is by no means a lawful wife, nor is she originally entitled to inheritance. A Tabarrai Rafidi is absolutely a disbeliever (kafir) according to our noble jurists, the masters of Fatawa (may Allah Almighty have mercy on them all). This issue is clearly stated in many places in general books of Fatawa, and according to the praised jurists, their disbelief is established for many reasons: Firstly: This cursed Tabarra (reviling) itself, and we seek refuge in Allah Almighty. Noble jurists state that the one who utters these cursed words against the two Shaikhs (Abu Bakr and Umar, may Allah be pleased with them) is a disbeliever. It is in Fatawa Alamgiri from Fatawa Khulasah:

1 Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Al-Hajr, Chapter Two, Section One, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/55.

फतवा रज़विया, जिल्द २६

अल-मय्यित (मृतक) - वह बाधक नहीं होता। (त) वह विरासत से अपना हिस्सा ले और बाकी वारिस उससे आधा महर लें; अगर वह न दे तो दावा करें क्योंकि मौत के कारण कर्ज चुकाने का समय आ गया है। (त)। यह विचार कि उस पर बहुत अधिक महर और संपत्ति कम है, यदि विरासत से हिस्सा दिया जाए तो शायद वह किसी और के नाम कर दे और महर मारा जाए, उसे विरासत मिलने से बिल्कुल नहीं रोकेगा। न ही यह रोकना उपयोगी है क्योंकि वह बिना बंटवारे के भी इसे बेच सकती है, जो पूरी तरह लागू होगा। ऐसा इसलिए क्योंकि कर्ज के कारण प्रतिबंध (अल-हज्र) इमाम के अनुसार बिल्कुल नहीं है और काजी के आदेश के बिना सर्वसम्मति से जायज़ नहीं है। हिन्दिया में मुहित से है:

"फिर उन दोनों (साहिबैन) के अनुसार इसमें कोई मतभेद नहीं है कि कर्ज के कारण प्रतिबंध काजी के फैसले के बिना स्थापित नहीं होता।" - १ और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। फिर साहिबैन के अनुसार इसमें कोई मतभेद नहीं है कि कर्ज के कारण पाबंदी काजी के फैसले के बिना साबित नहीं होती। और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

मसला १२: २८ रबीउल अव्वल शरीफ १३०८ हिजरी दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं: अहले सुन्नत व जमाअत के एक व्यक्ति ने राफिज़ी तरीके के अनुसार एक तबराई शिया महिला से निकाह (सीगा) पढ़वाया और उसे अपनी पत्नी बनाया। क्या वह महिला शरीयत के अनुसार पत्नी हो सकती है या नहीं और क्या वह उस व्यक्ति की विरासत की हकदार है या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा। (त)

जवाब: वह हरगिज़ शरीयत के अनुसार पत्नी नहीं है, न ही वास्तव में विरासत की हकदार है। हमारे सम्मानित न्यायविदों (फुक़हा), फतवा देने वाले महानुभावों (अल्लाह तआला उन सब पर दया करे) के अनुसार राफिज़ी तबराई पूरी तरह काफिर है। सामान्य फतवा की किताबों में इस मसले की जगह-जगह स्पष्टता है और प्रशंसित न्यायविदों के अनुसार उनका कुफ्र कई कारणों से सिद्ध है: पहला: स्वयं यही शापित तबरा (गाली देना), और हम अल्लाह तआला की शरण मांगते हैं। सम्मानित न्यायविद फरमाते हैं कि हज़रत शैख़ैन (अबू बक्र और उमर, रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की शान में इन शापित शब्दों को कहने वाला काफिर है। फतवा आलमगीरी में फतवा खुलासा से है:

१ अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल हज्र, दूसरा अध्याय, पहला खंड, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/५५।

المیت۔ تو وہ مانع نہیں ہوتا۔ (ت) وہ ترکہ سے اپنا حصہ لے اور باقی وارث اس سے نصف مہر لیں اگر نہ دے دعوٰی کرلیں فان الدین قد حل بالموت (کیونکہ موت کے سبب سے قرض کی ادائے گی کا وقت آپہنچا ہے۔ت) یہ خیال کہ اس پر مہر کثیر اور جائداد قلیل اگر ترکہ سے حصہ دے دیا جائے گا شاید کسی کے نام منتقل کردے اور مہر مارا جائے ہرگز اسے ترکہ ملنے سے مانع نہ ہوگا نہ یہ روکنا کچھ مفید کہ وہ بلا تقسیم بھی بیچ کر سکتا ہے جو قطعاً نافذ ہوگی کہ یہ حجر بالدین امام کے نزدیک مطلقاً اور بے حکم قاضی اجماعاً جائز نہیں۔ ہندیہ میں محبط سے ہے:

ثم لاخلاف عندھما ان الحجر بسبب الدین لا یثبت الابقضاء القاضی ۱۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ پھر صاحبین کے نزدیک اس میں کوئی اختلاف نہیں کہ قرض کی وجہ سے پابندی قضاء قاضی کے بغیر ثابت نہیں ہوتی۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۲: ۲۸ ربیع الاول شریف ۱۳۰۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں ایک مرد مذہب اہلسنت و جماعت نے عورت مذہب شیعہ تبرائی سے حسب طریقہ روافض صیغہ پڑھایا اور اپنی زوجیت میں لایا وہ عورت زوجہ شرعی ہوسکتی ہے یا نہیں اور ترکہ اس مرد کی مستحق ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر پاؤ گے۔ت)

الجواب: وہ ہر گز زوجہ شرعیہ نہیں، نہ اصلاً ترکہ کی مستحق۔ رافضی تبرائی ہمارے فقہاء کرام اصحاب فتاوٰی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہم اجمعین کے نزدیک مطلقاً کافر ہے، عامہ کتب فتاوٰی میں اس مسئلہ کی جابجا تصریح ہے اور فقہائے ممدوحین کے نزدیک ان کا کفر بوجوہ کثیرہ ثابت: اولاً: خود یہی تبرائے ملعون والعیاذ باللہ تعالٰی فقہاء کرام فرماتے ہیں حضرات شیخین رضی اللہ تعالٰی

عنہما کی شان میں ان کلمات ملعون کا کہنے والا کافر ہے۔ فتاویٰ عالمگیری میں فتاویٰ خلاصہ سے ہے:

۱ الفتاویٰ الہندیۃ کتاب الحجر الباب الثانی الفصل الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵ /۵۵

Volume 26 | Fatawa Razawiyya

[Table 1] Left Column: "If a Rafidi reviles the Shaikhayn (Abu Bakr and Umar, may Allah be pleased with them) and curses them, God forbid, then he is a disbeliever." 1 Right Column: When a Rafidi abuses the Shaikhayn, may Allah Almighty be pleased with them both, and curses them, God forbid, he shall be a disbeliever. (Trans.)

It is stated in Bahr al-Ra'iq: Imam Abu Zaid Dabusi, Imam Abu al-Layth Samarqandi, Imam Abu Abdullah Hakim Shaheed, and other great Imams have explicitly stated that a Tabarra'i Rafidi is an absolute disbeliever. This has been firmly established in Al-Ashbah wa al-Naza'ir, Tanwir al-Absar, Minah al-Ghaffar, Durr al-Mukhtar, and other reliable books. In Durr al-Mukhtar, it is written:

[Table 2] Left Column: "In Al-Bahr, from Al-Jawharah, attributed to Ash-Shaheed: Whoever reviles the Shaikhayn or slanders them becomes a disbeliever, and his repentance is not accepted. This view was adopted by Ad-Dabusi and Abu al-Layth, and it is the preferred view for issuing a Fatwa. End of quote. It was firmly stated in Al-Ashbah and endorsed by the author..." 2 etc. Right Column: In Al-Bahr, with reference to Al-Jawharah, it is attributed to Ash-Shaheed that whoever abuses the Shaikhayn, may Allah Almighty be pleased with them both, or slanders them, becomes a disbeliever, and his repentance is not accepted. From this, Dabusi and Abu al-Layth have taken their stance, and it is the chosen view for the Fatwa. End. In Al-Ashbah, this has been firmly stated, and the author (mercy be upon him) has kept it as a settled matter. etc. (Trans.)

Secondly: Denying the rightful leadership (Imamate) of the best of saints, the first among believers, the commander of the faithful, the leader of the pious, our master Siddiq al-Akbar, may Allah Almighty be pleased with him. The jurists state: According to the correct school of thought, the denier of it is a disbeliever. In Fatawa Zahiriyyah, then in Al-Tariqah al-Muhammadiyyah and its commentary Al-Hadiqah al-Nadiyyah, it is stated:

[Table 3] Left Column: "Whoever denies the Imamate of Abu Bakr as-Siddiq, may Allah be pleased with him—meaning his Caliphate over the Ummah after the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him—is a disbeliever according to the correct opinion, due to the consensus (Ijma) of the Ummah on this, without any disagreement from anyone of reliable authority." 3 Right Column: Whoever denies the Imamate of Abu Bakr as-Siddiq, may Allah Almighty be pleased with him, i.e., his caliphate over the Ummah after the Messenger of Allah, peace and

blessings of Allah be upon him, then in the correct view, he is a disbeliever, because there is consensus of the Ummah on this and no person of reliable authority has disagreed with it. (Trans.)

[Footnotes] 1 Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Siyar, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana Peshawar, 2/264. 2 Al-Durr al-Mukhtar, Book of Jihad, Chapter of the Apostate, Matba' Mujtabai Delhi, 1/375. 3 Al-Hadiqah al-Nadiyyah Sharih al-Tariqah al-Muhammadiyyah, Chapter Two, Section One, Nooriyya Razawiyya Faisalabad, 1/321.

जिल्द 26 | फ़तावा रज़विया

[सारणी 1] बायाँ स्तंभ: "राफ़िदी जब शैख़ैन (अबू बक्र और उमर, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) को अपशब्द कहे और उन पर लानत भेजे, अल्लाह की पनाह, तो वह काफ़िर है।" 1 दायाँ स्तंभ: राफ़िदी जब शैख़ैन रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा को गाली दे और उन पर लानत भेजे, अल-इयाज़ु बिल्लाह, तो वह काफ़िर होगा। (अनु.)

बहरुल रैक में है: इमाम अबू ज़ैद दबूसी, इमाम अबुल लैथ समरकंदी, इमाम अबू अब्दुल्लाह हाकिम शहीद और अन्य महान इमामों ने तबराई राफ़िदी के पूर्णतः काफ़िर होने का स्पष्ट उल्लेख किया है। और इसी पर अशबाह वन-नज़ायर, तन्वीरुल अबसार, मिनहुल ग़फ़्फ़ार, दुर्रे मुख़्तार और अन्य विश्वसनीय पुस्तकों में दृढ़ता व्यक्त की गई है। दुर्रे मुख़्तार में है:

[सारणी 2] बायाँ स्तंभ: " बहर में जौहरा के हवाले से शहीद की ओर सम्बद्ध है: जिसने शैख़ैन को अपशब्द कहे या उनमें दोष निकाला, वह काफ़िर हो गया और उसकी तौबा स्वीकार नहीं की जाएगी। इसी को दबूसी और अबुल लैथ ने अपनाया है, और फ़तवे के लिए यही चुनी हुई राय है। समाप्त। और अशबाह में इसी पर दृढ़ता दिखाई गई है और लेखक ने इसे स्वीकार किया है..." 2 इत्यादि। दायाँ स्तंभ: बहर में जौहरा के हवाले से शहीद की तरफ़ मंसूब है कि जिसने शैख़ैन रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा को गाली दी या उन पर तंज़ (आक्षेप) किया तो वह काफ़िर हो गया और उसकी तौबा स्वीकार नहीं होती। इसी से दबूसी और अबुल लैथ ने लिया है और वही फ़तवे के लिए मुख़्तार (चुनी हुई राय) है। समाप्त। अशबाह में इसी पर जज़्म (दृढ़ता) किया है और मुसन्निफ़ अलैहिर्रहमा ने इसे मुसल्लम रखा है। इत्यादि (अनु.)

दूसरा: वलियों में श्रेष्ठ, ईमान वालों के सरदार, अमीरुल् मोमिनीन, इमामुल मुत्तक़ीन, हमारे आका सिद्दीक़े अकबर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की इमामत-ए-बरहक़ से इनकार करना। फ़ुक़हा-ए-किराम फ़रमाते हैं: सही मज़हब पर इसका मुनकिर (इनकार करने वाला) काफ़िर है। फ़तावा ज़हीरिया, फिर तरीक़ा-ए-मुहम्मदिया और उसकी शरह हदिक़ा-ए-नदिया में है:

[सारणी 3] बायाँ स्तंभ: "जिसने अबू बक्र सिद्दीक़ रज़ियल्लाहु अन्हु की इमामत का इनकार किया—अर्थात अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बाद उम्मत पर उनकी ख़िलाफ़त का—तो सही कौल (कथन) के अनुसार वह काफ़िर है, क्योंकि इस पर उम्मत का इज्मा (सहमति) है और किसी भी विश्वसनीय व्यक्ति ने इससे मतभेद नहीं किया।" 3 दायाँ स्तंभ: जिसने अबू बक्र सिद्दीक़

रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की इमामत यानी रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बाद उम्मत पर आपकी ख़िलाफ़त का इनकार किया तो सही कौल में वह काफ़िर है, क्योंकि इस पर इज्मा-ए-उम्मत है और किसी क़ाबिल-ए-एतबार शख़्स ने इससे इख़्तिलाफ़ (मतभेद) नहीं किया। (अनु.)

[पाद टिप्पणियाँ] 1 अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुस सियर, बाब नौ, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 2/264। 2 अद-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुल जिहाद, बाबुल मुर्तद, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/375। 3 अल-हदिक़ा-ए-नदिया शरह तरीक़ा-ए-मुहम्मदिया, बाब दो, फ़स्ल एक, नूरिय्या रज़विया फ़ैसलाबाद, 1/321।

الرافضی اذاکان لیسب الشیخین و یلعنھما و العیاذ باللہ فھو کافر۔ 1 رافضی جب شیخین رضی اللہ تعالیٰ عنہما کو گالی دے اور ان پر لعنت بھیجے العیاذ باللہ تو وہ کافر ہوگا۔ (ت)

بحر الرائق میں ہے: امام ابوزید دبوسی و امام ابواللیث سمر قندی و امام ابوعبداللہ حاکم شہید و غیرہم ائمہ کبار نے رافضی تبرائی کے مطلقاً کافر ہونے کی تصریح فرمائی اور اسی پر اشباہ والنظائر و تنویر الابصار و منح الغفار و در مختار و غیرہا کتب معتمدہ میں جزم کیا۔ در مختار میں ہے:

فی البحر عن الجوھرۃ معزیاً للشھید من سب الشیخین او طعن فیھما کفر و لا تقبل توبۃ و بہ اخذ الدبوسی و ابواللیث، وھو المختار للفتوی انتھی و جزم بہ في الاشباہ و اقرہ المصنف 2 الخ۔ بحر میں بحوالہ جوہرہ شہید کی طرف منسوب ہے کہ جس نے شیخین رضی اللہ تعالیٰ عنہما کو گالی دی یا ان پر طعن کیا تو وہ کافر ہوگیا اور اس کی توبہ قبول نہیں ہوتی اسی سے دبوسی اور ابو اللیث نے اخذ کیا اور وہی فتویٰ کے لئے مختار ہے انتہی۔ اشباہ میں اسی پر جزم کیا ہے اور مصنف علیہ الرحمہ نے اس کو مسلم رکھا ہے الخ (ت)

ثانیاً: حضرت افضل الاولیاء المحد بین امیر المومنین امام المتقین سیدنا صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی امامت برحق سے انکار کرنا، فقہاء کرام فرماتے ہیں: صحیح مذہب پر اس کا منکر کافر ہے۔ فتاویٰ ظہیریہ پھر طریقہ محمدیہ اور اس کی شرح حدیقہ ندیہ میں ہے:

من انکر امامۃ ابی بکر الصدیق رضی اللہ تعالی عنہ ای خلافتہ بعد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم علی الامۃ فھو کافر فی القول الصحیح لا جماع الامۃ علی ذلك من غیر خلاف احد یعتدبہ 3۔ جس نے ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی امامت یعنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے بعد امت

پر آپ کی خلافت کا انکار کیا تو صحیح قول میں وہ کافر ہے، کیونکہ اس پر اجماعِ امت ہے اور کسی قابلِ اعتبار شخص نے اس سے اختلاف نہیں کیا۔ (ت)

1 الفتاوی الہندیۃ کتاب السیر الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۶۴ 2 الدرالمختار کتاب الجہاد باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۷۵ 3 الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیۃ الباب الثانی الفصل الاول نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱/ ۳۲۱

Fatawa Razawiyya Volume 26

Similarly, it is stated in Fatawa Alamgiri: "The correct view is that he is a disbeliever."[1] (The correct view is that he is a disbeliever. - t) Thirdly: Denying the rightful caliphate of Hazrat Amir al-Mu'minin, the Leader of the Just, Umar al-Faruq al-A'zam (may Allah be pleased with him). The jurists state: According to the most correct school of thought, this is also disbelief (kufr). It is mentioned in Zahiriyya, Alamgiriyya, Seerat Ahmadiyya, and others:

Likewise, whoever denies the caliphate of Umar (may Allah be pleased with him) is a disbeliever according to the most correct statement.[2]	Likewise, whoever denies the caliphate of Hazrat Umar Faruq (may Allah be pleased with him) is a disbeliever in the most correct view. (t)

It is mentioned in Fatawa Khulasa and Fath al-Qadir Sharh al-Hidaya:

If one denies the caliphate of al-Siddiq or Umar, he is a disbeliever.[3]	If someone denies the caliphate of Siddiq-e-Akbar or Hazrat Umar (may Allah be pleased with them both), he is a disbeliever. (t)

And if you trace through the books of jurisprudence, you will find other reasons for disbelief in the cursing Rawafidh besides these. The truth is that the Rawafidh of our time are absolutely and certainly disbelievers and apostates by consensus, as their denial of the essentials of faith is proven from printed writings of the mujtahids of Lucknow, etc.

"And we have detailed this in some of our fatwas, and you will not find a single one of them who does not say that the great Quran present in the hands of Muslims today is less than what was revealed to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Their elders, youngsters, scholars, and ignorant ones have explicitly stated this in writing."	We have explained this in detail in some of our fatwas. You will never find anyone among them who does not believe that the current Quran in the hands of Muslims is less than the Quran revealed to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). This fact has been explicitly mentioned by their elders, youngsters, scholars, and the ignorant in their writings and speeches. Thus...

[1] Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Siyar, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 2/264 [2] Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Siyar, Chapter 9, Noorani Kutub Khana

Peshawar, 2/264 [3] Fath al-Qadir, Kitab al-Salat, Chapter al-Imama, Maktaba Nooria Razawiyya Sukkur, 1/304

फतावा रज़विया जिल्द 26

इसी तरह फतावा आलमगीरी में है: "सही यह है कि वह काफ़िर है।"[1] (सही यह है कि वह काफ़िर है। - त) तीसरा: हज़रत अमीरुल मोमिनीन, इमामुल आदिलिन उमर फारूक आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) की बरहक खिलाफ़त का इंकार करना। फुक़हा-ए-किराम फ़रमाते हैं: सबसे सही मज़हब के मुताबिक यह भी कुफ्र है। ज़हीरिया, आलमगीरिया, सीरत अहमदिया और दीगर में है:

इसी तरह जो हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की खिलाफ़त का मुनकिर है, सबसे सही क़ौल के मुताबिक वह काफ़िर है।[2]	इसी तरह जो हज़रत उमर फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हु) की खिलाफ़त का मुनकिर है, सबसे सही क़ौल में वह काफ़िर है। (त)

फतावा खुलासा और फतह अल-क़दीर शरह हिदाया में है:

अगर किसी ने सिद्दीक या उमर की खिलाफ़त का इंकार किया तो वह काफ़िर है।[3]	अगर किसी ने सिद्दीक-ए-अकबर या हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की खिलाफ़त का इंकार किया तो वह काफ़िर है। (त)

और अगर आप फिक़्ह की किताबों की छानबीन करेंगे तो उनके अलावा और भी कुफ्र की वजहें तबर्रई राफ़ज़ियों में पाएँगे। हक़ यह है कि हमारे ज़माने के ये राफ़ज़ी बिल्कुल, यकीनी तौर पर इज्मा' (सहमति) के साथ काफ़िर और मुर्तद हैं, क्योंकि उनका दीन की ज़रूरी बातों का इंकार करना लखनऊ के मुजतहिद की छपी हुई तहरीरों वगैरह से साबित है।

"और हमने अपने कुछ फतवों में इसकी तफ़सील बयान कर दी है और उनमें से हरगिज़ तुम्हें कोई ऐसा न मिलेगा जो इस बात का कायल न हो कि आज मुसलमानों के हाथ में मौजूद अज़ीम कुरान, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर नाज़िलशुदा कुरान से कम है। उनके बड़ों, छोटों, आलिमों और जाहिलों ने लिखित रूप में इसकी वज़ाहत की है।"	हमने अपने कुछ फतवों में इसकी तफ़सील बयान कर दी है। उनमें से आपको हरगिज़ कोई ऐसा नहीं मिलेगा जो इस बात का कायल न हो कि मुसलमानों के हाथ में जो मौजूदा कुरान मजीद है, वह रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर नाज़िलशुदा कुरान मजीद से कम है। इस बात की तसरीह (स्पष्टीकरण) उनके बड़ों, छोटों, आलिमों और जाहिलों ने तहरीर और तक़रीर में की है। इसी...

[1] अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुस सियर, बाब 9, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 2/264 [2] अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुस सियर, बाब 9, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 2/264 [3] फतह अल-क़दीर, किताबुस सलात, बाबुल् इमामा, मकतबा नूरया रज़विया सुक्कुर, 1/304

पेज 80/613

اسی طرح فتاوی عالمگیری میں ہے: الصحیح انه کافر[1] (صحیح یہ ہے کہ وہ کافر ہے۔ت) ثالثاً: حضرت امیر المؤمنین امام العادلین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کی خلافت برحق سے منکر ہونا، فقہاء کرام فرماتے ہیں: اصح مذہب پر یہ بھی کفر ہے۔ ظہیریہ و عالمگیریہ و سیرت احمدیہ و غیرہا میں ہے:

کذلك من انکر خلافة عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ فی اصح الاقوال[2]۔ اسی طرح جو حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہ کی خلافت کا منکر ہے اصح قول میں وہ کافر ہے۔ (ت)

فتاوی خلاصہ و فتح القدیر شرح ہدایہ میں ہے:

ان انکر خلافة الصدیق او عمر فھو کافر[3]۔ اگر کسی نے صدیق اکبر یا حضرت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما کی خلافت کا انکار کیا تو وہ کافر ہے۔ (ت)

اور کتب فقہ کا تتبع کیجئے تو ان کے سوا اور وجوہ کفر بھی روافض تبرائی میں پیدا ہوں گی اور حق یہ ہے کہ ہمارے زمانے کے یہ رافضی قطعاً یقیناً بالاجماع کافر مرتد ہیں کہ ان کا منکر ضروریات دین ہونا تحریرات مطبوعہ مجتہد لکھنؤ وغیرہ سے ثابت۔

وقد فصلنا ذلک فی بعض فتاوانا ولن تجد احدا منھم الا وھو یقول بنقصان القرآن العظیم الموجود بـاید المسلمین الیوم عن القدر المنزل علی رسول اللہ صلی اللہ وسلم ہم نے اپنے بعض فتووں میں اس کی تفصیل بیان کردی ہے۔ ان میں سے ہرگز تجھے کوئی ایسا نہ ملے گا کہ جو اس بات کا قائل نہ ہو کہ مسلمانوں کے ہاتھ میں جو موجودہ قرآن مجید ہے وہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر نازل شدہ قرآن مجید سے کم ہے۔ اس بات کی

تعالٰی علیہ وسلم وقد افصح بذلک کبارھم وصغارھم وعلماؤھم وجھالھم تحریرا

تصریح ان کے بڑوں، چھوٹوں، عالموں اور جاہلوں نے تحریر و تقریر میں کی ہے۔اسی

[1] الفتاوی الھندیۃ کتاب السیر الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۶۴ [2] الفتاوی الھندیۃ کتاب السیر الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۶۴ [3] فتح القدیر کتاب الصلوۃ باب الامامۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۳۰۴

Fatawa Razawiyyah Volume 26

...and likewise, by preferring our master Ali al-Murtaza and the rest of the pure Imams (may Allah Almighty ennoble their faces) over all the previous Prophets (blessings and peace of Allah be upon them all). Therefore, it is not permissible for a Muslim to doubt the disbelief (kufr) of these impure and filthy people; we seek refuge in Allah Almighty from the evil of every sneaking whisperer. (T)

So, undoubtedly, a Rafidi woman can never be a legal wife for a person from the Ahl al-Sunnah, and marriage with them is purely void (batil), and children born from it are illegitimate, and they have no right to the inheritance of the Ahl al-Sunnah. It is stated in Alamgiri:

Difference in religion prevents inheritance. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 13: 19 Jumada al-Akhirah 1308 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Sayyid Hussain Ali earned money from his job, collected it at his house and sent it. His wife, Ma'suma, after the death of Mir Hussain Ali, purchased property in the name of her minor son, Mir Fazal Ali. Mir Ali Hussain left behind this wife, son, and two daughters named Musteen and Bismillah as heirs. Then Fazal Ali died leaving the same heirs and an uncle Haider Ali. Then Bismillah died leaving a husband Ali Jan and the same heirs. Then Ma'suma died leaving a daughter Musteen as an heir. In this situation, will that property be considered as belonging to Mir Hussain Ali or Fazal Ali? And how much will each heir receive? Please explain and be rewarded.

The Answer: In the asked situation, the owner of the property is Fazal Ali. It is stated in 'Uqud al-Durriyah': Mentioned in 'al-Dhakhirah' and 'al-Tajnis' is that a woman purchased a property for her minor son from her own wealth...

1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Inheritance, Chapter Five, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/454.

फतावी रज़विया जिल्द २६

...तथा इस प्रकार, हमारे स्वामी अली अल-मुर्तज़ा और बाकी पवित्र इमामों (अल्लाह तआला उनके चेहरों को सम्मानित करे) को सभी पिछले नबियों (उन सभी पर अल्लाह का दुरूद और सलाम हो) पर वरीयता देना। इसलिए, किसी मुसलमान के लिए इन नापाक और गंदे लोगों के कुफ्र (अविश्वास) में संदेह करना जायज़ नहीं है; हम हर छिपकर बहकाने वाले के डर से अल्लाह तआला की शरण चाहते हैं। (त)

अत: निस्संदेह, एक राफ़िज़ी महिला कभी भी सुन्नी की शरीयत सम्मत पत्नी नहीं हो सकती, और उनके साथ निकाह पूर्णतः बातिल (अमान्य) है और उनकी संतान अवैध है और वे सुन्नी की विरासत के हकदार नहीं हैं। आलमगीरी में है:

धर्म का अंतर विरासत में बाधक है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला १३: १९ जमादी अल-आखिरा १३०८ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: सैय्यद हुसैन अली ने नौकरी से पैसे कमाए, उन्हें अपने घर में जमा किया और भेजा। उनकी पत्नी मासूमा ने मीर हुसैन अली की मृत्यु के बाद उस पैसे से अपने नाबालिग बेटे मीर फजल अली के नाम पर संपत्ति खरीदी। मीर अली हुसैन ने इस पत्नी, बेटे और मुस्तीन और बिस्मिल्लाह नाम की दो बेटियों को वारिस के रूप में छोड़ा। फिर फजल अली की मृत्यु हो गई और उन्होंने वही वारिस और एक चाचा हैदर अली को छोड़ा। फिर बिस्मिल्लाह की मृत्यु हो गई और उन्होंने पति अली जान और वही वारिस छोड़े। फिर मासूमा की मृत्यु हो गई और उन्होंने एक बेटी मुस्तीन को वारिस छोड़ा। इस स्थिति में, क्या वह संपत्ति मीर हुसैन अली की मानी जाएगी या फजल अली की? और प्रत्येक वारिस को कितना हिस्सा मिलेगा? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: पूछी गई स्थिति में संपत्ति का मालिक फजल अली है। 'उक़ूद अल-दुर्रिया' में है: 'अल-ज़खीरा' और 'अल-तजनीस' में उल्लेख है कि एक महिला ने अपने धन से अपने नाबालिग बेटे के लिए संपत्ति खरीदी...

1. अल-फतवा अल-हिन्दिया, विरासत की किताब, अध्याय पांच, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ६/४५४।

पृष्ठ ८१ का ६१३

وتقریرا وکذلك بتفضیل سیدنا علی ن المرتضی وسائر الائمة الاطهار کرم الله تعالی وجوههم علی جمیع الانبیاء السابقین صلواة الله وسلامه علیهم اجمعین فلایجوز لمسلم ان یرتاب في کفرهؤلاء الانجاس الارجاس والعیاذ بالله تعالی من شرکل وسواس خناس۔ طرح وہ سیدنا علی مرتضٰی رضی اللہ تعالٰی عنہ اور باقی ائمہ اطہار کی تمام سابقہ انبیاء علیہم الصلوات والتسلیمات پر افضیلت کے قائل ہیں لہذا کسی مسلمان کے لئے جائز نہیں کہ وہ ان پلید وغلیظ لوگوں کے کفر میں شک کرے، ہر چھپ کر پھسلانے والے وسوسہ ڈالنے والے کے شر سے اللہ تعالٰی کی پناہ۔ (ت)

پس بلاشبہ رافضیہ ہر گز اہلسنت کی زوجہ شرعیہ نہیں ہو سکتی اور ان سے مناکحت محض باطل اور اولاد اولاد زنا اور وہ ہرگز ترکہ اہلسنت کا استحقاق نہیں رکھتی۔ عالمگیری میں ہے:

اختلاف الدین یمنع الارث ۱۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ دین کا مختلف ہونا میراث سے مانع ہے اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۳: ۱۹ جمادی الآخرہ ۱۳۰۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ سید حسین علی نے نوکری سے روپیہ پیدا کیا اور اپنے مکان پر جمع کرکے بھیجا اس کی زوجہ معصومہ نے بعد انتقال میر حسین علی کے اس روپے سے اپنے نابالغ بیٹے میر فضل علی کے نام جائداد خریدی میر علی حسین نے یہی زوجہ و پسر اور دو دختر مستین، بسم اللہ وارث چھوڑے پھر فضل علی نے یہی وارث اور حیدر علی چچا پھر بسم اللہ نے شوہر علی جان اور یہی ورثہ پھر معصومہ نے دختر مستین وارث چھوڑ کر انتقال کی اس صورت میں وہ جائداد میر حسین علی کی قرار پائے گی یا فضل علی کی؟ اور ہر وارث کو کس قدر پہنچے گا؟ بینوا توجروا۔

الجواب: صورت مستفسرہ میں مالک جائداد فضل علی ہے۔ عقودالدریۃ میں ہے: ذكر في الذخيرة والتجنيس امرأة اشترت ضيعة لولدها الصغير ذخیرہ اور تجنیس میں ہے ایک عورت نے اپنے مال سے اپنے نابالغ بیٹے کے لئے جائداد خریدی

١ الفتاوىٰ الهندية كتاب الفرائض الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۴۵۴

Fatawa Razawiyya Volume 26

[Arabic Quote]: From her own money, the purchase occurred for the mother because she does not possess the right of purchase for the child, and the estate belongs to the child because the mother becomes the donor, and the mother possesses that, and her possession of the sold item occurs on behalf of the child (Ahkam al-Sighar from Al-Buyoo)[1].

[Urdu Translation of Quote]: Then the purchase will occur on behalf of the mother because she is not the owner of buying for minor children, and the property will belong to the son because the mother became the one who gives (donates) it, and she is its owner, and the mother's possession of the sold item will occur on behalf of the son (Ahkam al-Sighar, Kitab al-Buyoo). (T).

Therefore, the aforementioned property, assuming the absence of impediments to inheritance, the restriction of heirs to those mentioned, the correctness of the sequence of deaths, and the priority of matters preceding inheritance such as payment of debt and execution of will, will be divided into twenty-four shares and given to the heirs of Fazal Ali according to this calculation.

Masten (6), Haider Ali (4), Ali Jan (3) [Note: The numbers written above the names in the original image likely represent specific shares or parts in the inheritance calculation.]

However, since the money for which this property was purchased belonged to Mir Hussain Ali and all the heirs of Mir Hussain Ali had a right in it, which Masooma spent without the permission of other heirs, the liability for the shares of the remaining heirs fell upon Masooma. They have the right to recover it from her estate (whether it be the share of this property of Fazal Ali or anything else). It is stated in Radd al-Muhtar:

[Arabic Quote]: Whatever one of them buys for himself belongs to him, and he guarantees the share of his partners from its price if he paid it from the shared money. And Allah, Glory be to Him and Exalted, knows best.

[Urdu Translation of Quote]: Whatever one of the partners purchased for their own self will belong to them, and they will pay the penalty for the shares of the other partners in its price if they paid the price from the shared property. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 12: From Rampur state, sent by Janab Syed Mazhar Hussain Sahib, servant of Jubba-e-Muqaddasa, 16 Dhu al-Qi'dah 1308 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter that Ghulam Hussain Khan died childless and he had married...

[1] Al-Uqud al-Durriyya, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasi, Arg Bazar, Kandahar, Afghanistan, 2/347 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Sharika, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/338

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

[अरबी उद्धरण]: अपने धन से खरीद माँ के लिए हुई क्योंकि वह बच्चे के लिए खरीदने का अधिकार नहीं रखती, और जायदाद बच्चे की होगी क्योंकि माँ दाता बन जाती है, और माँ उसकी मालिक है और माँ का बेची गई वस्तु पर कब्ज़ा बच्चे की ओर से होगा (अहकाम अल-सिग़ार, अल-बुयू से)[1]।

[उर्दू अनुवाद]: तो खरीदारी माँ की तरफ से वाक़े होगी क्योंकि वह नाबालीग औलाद के लिए खरीदारी की मालिक नहीं और जायदाद बेटे के लिए होगी क्योंकि माँ हिबा करने वाली हो गई और उसकी वह मालिक है और माँ का मबीअ (बेची गई चीज़) पर कब्ज़ा बेटे की तरफ से वाक़े होगा (अहकाम अल-सिग़ार, किताब अल-बुयू)। (त)।

अतः उक्त संपत्ति, विरासत की रुकावटों की अनुपस्थिति, वारिसों के केवल उल्लेखित लोगों तक सीमित होने, मौतों के क्रम की शुद्धता, और विरासत से पहले के कार्यों जैसे ऋण भुगतान और वसीयत के निष्पादन की प्राथमिकता को मानकर, चौबीस हिस्सों में विभाजित की जाएगी और इस गणना के अनुसार फ़ज़ल अली के वारिसों को दी जाएगी।

मस्तीन (६), हैदर अली (४), अली जान (३) [नोट: मूल छवि में नामों के ऊपर लिखे गए अंक संभवतः विरासत की गणना में विशिष्ट शेयरों या हिस्सों को दर्शाते हैं।]

हालाँकि, चूँकि वह रुपया जिसके बदले यह संपत्ति खरीदी गई थी, मीर हुसैन अली की मिल्कियत थी और उसमें मीर हुसैन अली के सभी वारिसों का हक था जिसे मासूमा ने अन्य वारिसों की अनुमति के बिना खर्च कर डाला, तो बाकी वारिसों के हिस्सों का हर्जाना मासूमा पर आया। वे इसे उसके द्वारा छोड़ी गई संपत्ति से (चाहे वह फ़ज़ल अली की इसी जायदाद का हिस्सा हो या इसके अलावा कोई और चीज़ हो) वसूल करने का अधिकार रखते हैं। रद्द अल-मुह्तार में है:

[अरबी उद्धरण]: उनमें से किसी एक ने अपने लिए जो कुछ खरीदा वह उसी का होगा, और वह उसकी कीमत में अपने साझेदारों के हिस्से की गारंटी देगा यदि उसने उसे साझे धन से अदा किया है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

[उर्दू अनुवाद]: भागीदारों में से एक ने जो कुछ अपनी ज़ात के लिए खरीदा वह उसी का होगा और उसके मूल्य में अन्य भागीदारों के हिस्से का हर्जाना देगा अगर उसने साझा माल से मूल्य अदा किया हो। और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

मसला १२: रियासत रामपुर से, प्रेषक जनाब सैयद मज़हर हसन साहब, खादिम जुब्बा-ए-मुक़द्दसा, १६ ज़िल्काद १३०८ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि गुलाम हुसैन खां बेऔलाद मरा और उसने निकाह...

1. अल-उक़ूद अल-दुर्रिया, किताब अल-वसाया, बाब अल-वसी, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफगानिस्तान, २/३४७
2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-शरिका, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, ३/३३८

पेज ८२ ऑफ़ ६१३

من مالها وقع الشراء للام لانها لاتملك الشراء للولد وتكون الضيعة للولد لان الام تصير واهبة و الام تملك ذلک ویقع قبضا عنہ احکام الصغار من البیوع ۱۔

تو خریداری ماں کی طرف سے واقع ہوگی کیونکہ وہ نابالغ اولاد کے لئے خریداری کی مالک نہیں اور جائیداد بیٹے کے لئے ہوگی کیونکہ ماں ہبہ کرنے والی ہوگئی اور اس کی وہ مالک ہے اور ماں کا مبیع پر قبضہ بیٹے کی طرف سے واقع ہوگا (احکام الصغار، کتاب البیوع) (ت)۔

پس جائیداد مذکورہ بر تقدیر عدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و صحت ترتیب اموات و تقدیم امور مقدمہ علی المیراث کاداء الدین واجراء الوصیۃ، چوبیس سہام پر منقسم ہو کر اس حساب سے ورثہ فضل علی کی دی جائے گی۔

مستین (۶)، حیدر علی (۴)، علی جان (۳)

البتہ جبکہ وہ روپیہ جس کے عوض یہ جائیداد خریدی گئی ملک میر حسین علی تھا اور اس میں تمام وارثان میر حسین علی کا حق تھا جسے معصومہ نے بے اجازت دیگر ورثہ خرچ کر ڈالا تو باقی وارثوں کے حصص کا تاوان معصومہ پر آیا کہ وہ اس کے متروکہ سے (خواہ اسی جائیداد فضل علی کا حصہ ہو یا اس کے سوا اور کوئی چیز ہو) وصول کرنے کا استحقاق رکھتے ہیں۔

ردالمحتار میں ہے:

ما اشتراہ احدھم لنفسہ یکون لہ ویضمن حصۃ شرکائہ من ثمنہ اذا دفعہ من المال المشترک واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔

شرکاء میں سے ایک نے جو کچھ اپنی ذات کے لئے خریدا وہ اسی کا ہوگا اور اس کے ثمن میں دیگر شرکاء کے حصہ کا تاوان دے گا اگر اس نے مشترکہ مال سے ثمن ادا کیا ہو۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۲: از ریاست رامپور مرسلہ جناب سید مظہر حسن صاحب خادم جبہ مقدسہ ۱۶ ذیقعدہ ۱۳۰۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ غلام حسین خاں لاولد مرا اور اس نے نکاح...

۱ العقود الدریہ کتاب الوصایا باب الوصی ارگ بازار قندھار افغانستان ۲ / ۳۴۷ ۲ رد المحتار کتاب الشرکۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۳۳۸

Fatawa Razawiyya Volume 26

...had no heir except Khairati Khan, his paternal cousin, and no one else was there, but Khairati Khan died before him. Khairati Khan left behind one daughter from his wife who had died before him, and from his second wife who is alive, he left two sons, Banda Hasan and Mujib Hussain. In this situation, will these heirs of Khairati Khan be the heirs of Ghulam Hussain Khan or not? If they will be, how much will each receive? Give a ruling and be rewarded. (t)

Answer: Assuming the truth of the questioner's statement, the absence of impediments to inheritance, the confinement of heirs to those mentioned, the correct order of deaths, and the settlement of prior matters such as debt payment and execution of the will, the estate of Ghulam Hussain Khan will be divided into five shares. Banda Hasan and Mujib Hussain will each receive two shares, and the paternal aunt will receive one share, while Khairati Khan's wife will receive nothing. It is stated in Al-Alamgiriyya:

"If several relatives of the fourth class of distant kindred (Dhawu al-Arham) gather and their source of relationship is the same, the one with the strongest tie is preferred. Then, the descendant of an heir is preferred. If their proximity is equal, then a male receives twice the share of a female. For example, if someone dies leaving a paternal aunt's son and a paternal aunt's daughter, the estate will be divided between them such that the male gets twice the female's share. The ruling regarding their children is the same as that of their ancestors when the ancestors are non-existent." Summarized from Al-Fatawa al-Hindiyya. And Allah knows best. (t)

Problem 15: From Tonk, Darwaza Kalan, sent by Ahmad Hasan Khan, scribe of Thana Jhandwa, Pargana Sironj, State of Tonk. 10 Rajab 1309 AH. What do the scholars of religion say in this matter: A person named Bohar Khan had married a Muslim woman...

[1] Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Inheritance, Chapter 10, Fourth Class, Nurani Kutub Khana Peshawar, 6/462 to 463.

Page 83 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

...उसका वारिस सिवाय खैराती खान, उसके फुफेरे भाई के और कोई न था, लेकिन खैराती खान उसके सामने ही मर गया। खैराती खान ने अपनी पहली पत्नी से, जो उसके सामने मर चुकी थी, एक बेटी छोड़ी और दूसरी पत्नी से, जो जीवित है, दो पुत्र बंदा हसन और मुजीब हुसैन छोड़े। इस स्थिति में, क्या खैराती खान के ये वारिस गुलाम हुसैन खान के वारिस होंगे या नहीं? यदि होंगे, तो किसे कितना मिलेगा? बयां फरमाएं अजर दिया जाएगा। (त)

जवाब: यदि प्रश्नकर्ता का कथन सत्य है, विरासत में कोई बाधा नहीं है, वारिसों का घेरा केवल वर्णित लोगों तक सीमित है, मौतों का क्रम सही है, और विरासत से पहले के कार्य जैसे ऋण चुकाना और वसीयत पूरी करना हो चुके हैं, तो गुलाम हुसैन खान की संपत्ति पांच हिस्सों में विभाजित होगी। बंदा हसन और मुजीब हुसैन को दो-दो हिस्से मिलेंगे और बुआ को एक हिस्सा मिलेगा, जबकि खैराती खान की पत्नी को कुछ नहीं मिलेगा। आलमगीरिया में है:

"यदि दूर के रिश्तेदारों (दवू अल-अरहम) की चौथी श्रेणी के कई रिश्तेदार जमा हों और उनके रिश्ते का आधार एक ही हो, तो जो अधिक निकट होगा वह श्रेष्ठ होगा। फिर वारिस की संतान श्रेष्ठ होगी। और यदि उनकी निकटता बराबर है, तो पुरुष को महिला से दोगुना मिलेगा। यदि कोई अपनी बुआ का बेटा और बुआ की बेटी छोड़कर मर गया, तो संपत्ति उनके बीच इस तरह विभाजित होगी कि पुरुष को महिला से दोगुना मिले। उनकी संतान के बारे में भी वही नियम है जो उनके पूर्वजों के बारे में है, जबकि पूर्वज मौजूद न हों।" संक्षिप्त, अल-फतावा अल-हिंदिया। और अल्लाह बेहतर जानता है। (त)

मसला 15: टोंक, दरवाजा कलां से, प्रेषक अहमद हसन खान, मुहर्रिर थाना झंडवा, परगना सिरोंज, रियासत टोंक। 10 रजब 1309 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फरमाते हैं: बोहार खान नामक व्यक्ति ने एक मुस्लिम महिला से निकाह किया था...

[1] अल-फतावा अल-हिंदिया, किताबुल फ़राइद, अध्याय 10, चौथी श्रेणी, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/462 से 463।

पृष्ठ 83 का 613

بھی نہ کیا تھا اس کا وارث سوا خیراتی خان ، اس کے پھوپھی زاد بھائی کے اور کوئی نہ تھا مگر خیراتی خان اس کے سامنے مر گیا ۔ خیراتی خان نے اپنی زوجہ سے کہ اس کے سامنے مر چکی تھی ایک دختر چھوڑی اور زوجہ ثانیہ سے کہ زندہ ہے دو پسر بندہ حسن و مجیب حسین چھوڑے ، اس صورت میں یہ وارثان خیراتی خان غلام حسین خان کے وارث ہوں گے یا نہیں ؟ اگر ہوں گے تو کس کس کو کتنا کتنا پہنچے گا؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤ گے ۔ ت)

الجواب: بر تقدیر صدق مستفتی و عدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و صحت ترتیب اموات و تقدیم امور مقدمہ علی المیراث کاداء الدین واجراء الوصیتہ ، ترکہ غلام حسین خاں کا پانچ سہام پر منقسم ہو کر دو دو سہم بندہ حسن و مجیب حسین اور ایک سہم پھوپھی کو ملے گا اور زوجہ خیراتی خان کچھ نہ پائے گی۔ عالمگیر یہ میں ہے: ان اجتمعوا وکان حیز قرابتھم متحدًا فالا قوی اولی، ثم ولد الوارث اولی، وان استوت قرابتھم فللذکر مثل حظ الانثیین، فان ترك ابن عمة وابنة عمة فالمال بینھما للذکر مثل حظ الانثیین، والکلام في اولاد ھؤلاء بمنزلة الکلام في آبائھم عند انعدام الاصول[1] اھ ملتقطا واللہ تعالٰی اعلم۔ اگر ذوی الارحام کی صنف رابع کے چند رشتہ دار جمع ہوں اور ان کی قرابت متحد ہو تو ان میں سے جو اقوی ہوگا وہ اولی ہوگا۔ پھر وارث کی اولاد اولی ہوگی، اور اگر ان کی قرابت برابر ہے تو مذکر کے لئے مؤنث سے دگنا ہوگا۔ اگر ایک پھوپھی کا بیٹا اور ایک پھوپھی کی بیٹی چھوڑ کر مر گیا تو ترکہ کا مال ان کے درمیان یوں تقسیم ہوگا کہ مذکر کو مؤنث سے دگنا ملے گا، ان کی اولاد میں کلام ایسے ہی ہے جیسا ان کے آباء میں ہے جبکہ اصول معدوم ہوں اھ التقاطاً۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۵: از ٹونک دروازہ کلاں مرسلہ احمد حسن خاں محرر تھانہ جھندوا پر گنہ سرونج ریاست ٹونک ۱۰ رجب ۱۳۰۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مسمی بوہار خاں نے ایک عورت مسلمان کی تھی

[1] الفتاوی الهندية كتاب الفرائض الباب العاشر الصنف الرابع مكتبه نورانی كتب خانہ پشاور ۶/ ۴۶۲ تا ۴۶۳

Fatawa Rizwia Volume 26

Question: Three boys were born to Bohar Khan from her, but they were not married. Now, can these boys inherit from Bohar Khan's estate or not? Please clarify and be rewarded.

Answer: If it is indeed established by Sharia proof that Bohar Khan took this woman into his usage without marriage, and these boys were born (God forbid) out of mere adultery—in short, the situation is such that Sharia does not establish their lineage from Bohar Khan at all—then they certainly have no right to Bohar Khan's estate. It is stated in Durr al-Mukhtar:

"The child of adultery and the child of imprecation (li'an) inherit only from the mother's side, as we have previously mentioned in the chapter on residuaries (asabat), for they have no [legal] father." And Allah knows best.

In the case of adultery or imprecation, children inherit only from the mother's side, as we have already mentioned in the discussion of residuaries that neither has a father. And Allah knows best. (T)

Problem 16: 24 Rajab 1309 AH What do the scholars of religion say regarding this issue: When Zaid was born, his maternal aunt took him from her sister and raised him as her own son. After the sister's death, this woman entered into marriage with Zaid's father. In this situation, will he receive anything from her estate or not? Please clarify and be rewarded.

Answer: If the questioner's intention is whether Zaid will receive anything from his aunt's estate due to being an adopted or stepson, then the answer is no, as being an adopted or stepson does not legally create any right to inheritance. And if the intention is whether Zaid will receive a share from his biological mother's or father's estate in this situation, then the answer is yes, he certainly will. Someone making him their son does not exclude him from being the son of his biological parents. And Allah knows best.

Problem 17: From Marehra Sharif, Bagh Pukhta, sent by Molvi Nabi Bakhsh Sahib, 20 Shawwal al-Mukarram 1309 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say about this issue: A person [says] to his son...

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Faraid, Section on Al-Gharathi etc., Matba' Mujtabai Delhi, 2/365.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

प्रश्न: बोहार खां से उस महिला के तीन लड़के पैदा हुए, लेकिन उन्होंने निकाह नहीं किया था। क्या अब ये लड़के बोहार खां की विरासत में वारिस हो सकते हैं या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

उत्तर: अगर वास्तव में शरीयत के प्रमाण से यह सिद्ध हो जाए कि बोहार खां ने उस औरत को बिना निकाह के अपने पास रखा और ये लड़के(अल्लाह की पनाह) केवल व्यभिचार (ज़िना) से पैदा हुए—संक्षेप में स्थिति यह हो कि शरीयत के अनुसार उनका वंश बोहार खां से बिल्कुल भी सिद्ध न हो—तो बेशक बोहार खां की विरासत में उनका कोई अधिकार नहीं है। 'दुर्रुल मुख्तार' में है:

"व्यभिचार से उत्पन्न सन्तान और लआन (शाप) वाली सन्तान केवल माँ की ओर से वारिस होती है, जैसा कि हमने असबात (अवशेष वारिसों) के अध्याय में पहले उल्लेख किया है कि उन दोनों का कोई (कानूनी) पिता नहीं होता।" और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

ज़िना और लआन की स्थिति में संतान केवल माँ की ओर से वारिस होगी जैसा कि हम असबात में उल्लेख कर चुके हैं कि उन दोनों का कोई पिता नहीं होता। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 16: 24 रजब 1309 हिजरी धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि जब ज़ैद पैदा हुआ तो उसकी खाला (मौसी) ने अपनी बहन से उसे लेकर अपना बेटा बनाकर पाला और बहन की मृत्यु के बाद यह महिला ज़ैद के पिता के निकाह में आ गई। इस स्थिति में क्या उसे (ज़ैद को) विरासत में कुछ मिलेगा या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

उत्तर: यदि पूछने वाले का अर्थ यह है कि क्या इस स्थिति में ज़ैद को अपनी इस खाला की विरासत से गोद लिया हुआ (मुतबन्ना) या सौतेला बेटा होने के कारण कुछ मिलेगा, तो उत्तर यह है कि कुछ नहीं मिलेगा क्योंकि गोद लिया हुआ या सौतेला बेटा होना शरीयत के अनुसार विरासत में कोई अधिकार पैदा नहीं करता। और यदि अर्थ यह है कि क्या इस स्थिति में ज़ैद अपनी सगी माँ या पिता की विरासत से हिस्सा पाएगा, तो उत्तर यह है कि बेशक पाएगा, किसी का उसे अपना बेटा बना लेना उसे अपने असली माता-पिता का बेटा होने से बाहर नहीं करता। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 17: मारहरा शरीफ़, बाग़ पुख़्ता से, प्रेषक मौलवी नबी बख़्श साहब, 20 शव्वालुल मुकर्रम 1309 हिजरी। धर्म के विद्वान और सुस्पष्ट शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि एक व्यक्ति [कहता है] अपने बेटे से...

1. अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल फ़राइज़, फ़स्ल अल-गरसी इत्यादि, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/365।

पृष्ठ 84 का 613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

اس سے تین لڑکے بوہار خاں کے پیدا ہوئے مگر نکاح نہ کیا تھا اب بوہار خاں کے ترکہ میں یہ لڑکے وارث ہو سکتے ہیں یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اگر فی الواقع ثبوت شرعی سے ثابت ہو کہ بوہار خاں اس عورت کو بے نکاح تصرف میں لایا اور یہ لڑکے معاذ اللہ محض زنا سے پیدا ہوئے غرض حالت وہ ہو کہ شرع ان کا نسب بوہار خاں سے اصلاً نہ ثابت کرے تو بیشک ترکہ بوہار خاں میں ان کا کوئی حق نہیں۔ در مختار میں ہے:

یرث ولد الزنا واللعان بجھة الام فقط لما قدمناہ في العصبات انه لا اب لھما ۱- واللہ تعالیٰ اعلم۔

زنا اور لعان کی صورت اولاد فقط ماں کی طرف سے وارث ہوگی جیسا کہ ہم عصبات میں ذکر کر چکے ہیں کہ ان دونوں کا کوئی باپ نہیں ہوتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۱۶: ۲۴ رجب ۱۳۰۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جب زید پیدا ہوا اس کی خالہ نے اپنی بہن سے اسے لے کر اپنا بیٹا کر کے پالا اور بعد انتقال ہمشیرہ یہ عورت پدر زید کے نکاح میں آئی اس صورت میں کچھ ترکہ اسے ملے گا یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اگر مراد سائل کی یہ ہے کہ اس صورت میں زید کو اپنی اس خالہ کے ترکہ سے بوجہ متبنی یا سوتیلے بیٹے ہونے کے کچھ پہنچے گا یا نہیں، تو جواب یہ ہے کہ کچھ نہیں کہ متبنی یا سوتیلا بیٹا ہونا شرعاً ترکہ میں کوئی استحقاق نہیں پیدا کرتا۔ اور اگر یہ مراد ہے کہ اس صورت میں زید اپنی حقیقی والدہ یا والد کے ترکہ سے حصہ پائے گا یا نہیں، تو جواب یہ ہے کہ بیشک

پائے گا کسی کا اسے اپنا بیٹا بنا لینا اپنے حقیقی والدین کے بیٹے ہونے سے خارج نہیں کرتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۷: از مارہرہ شریف باغ پختہ مرسلہ مولوی نبی بخش صاحب ۲۰ شوال المکرم ۱۳۰۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اور مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص اپنے فرزند سے...

۱ الدر المختار كتاب الفرائض فصل في الغرثي الخ مطبع مجتبائی دہلی ۳۶۵/۲

Fatawa Razawiyya Volume 26

Question: A person is severely displeased with his son born from a wedded wife due to his bad deeds (meaning the son does not care for his father's honor, speaks rudely to him, and intends to kill him if given the opportunity). He wishes to disown (Aaq) him and give his property to his two sons born from an unwedded woman. Is it permissible for this person to disown his son for these actions and give his property to the sons of the unwedded woman? What words are spoken to disown someone? Please explain and be rewarded.

Answer: It is in the minds of the ignorant that just as the Pure Shariah has instituted divorce to sever the marital relationship, the authority for which lies with the husband, and there are specific words that when uttered by the husband result in divorce; similarly, "disowning" (Aaq) is also some Sharia-sanctioned thing to sever the child's relationship of parentage, the authority for which lies with the parents, and there are some prescribed words for it which, if used by the parents, would result in the child being disowned and deprived of inheritance. However, these are merely fabricated notions which have no basis whatsoever in the Pure Shariah. Neither is the relationship of parentage something that can be severed by anyone's act of severing, except, God forbid, in the state of apostasy (Riddah) - may Allah protect us. In Sharia, "Uquq" refers to the disobedience of parents, which is the act of the child. A person who does not obey their parents' command without a Sharia-valid excuse, or, God forbid, causes them pain, is "Aaq" (disobedient), even if the parents do not formally "disown" them, rather out of excessive love, they are not even displeased in their hearts. But no person can be deprived of inheritance due to being "Aaq" (disobedient). Conversely, one who is busy obeying their parents, but they are displeased with him without reason or because he does not follow them in an act contrary to Shariah according to the rule "There is no obedience to anyone in disobedience to Allah Almighty" (the command of no one will be followed in the disobedience of Allah - T), he is not "Aaq" at all. And if someone says a hundred thousand times to his obedient or disobedient son, "I have disowned you" or "I have deprived you of my inheritance," neither can this statement of his produce any new effect, nor can the son be deprived of inheritance for this reason. If this person gives his property to the sons of the unmarried woman just to deprive his own son, then although this action of his may pass in this world, he will be held accountable before

Allah. It is stated in a Hadith that the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him...

1. Kanz al-Ummal, quoted from Q, D, N from Ali, Hadith 12874, Muassasat al-Risala Beirut 6/76.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

प्रश्न: एक व्यक्ति अपनी विवाहित पत्नी से पैदा हुए अपने बेटे के बुरे कर्मों (अर्थात बेटा अपने पिता के सम्मान की परवाह नहीं करता है, उनसे अभद्र भाषा बोलता है और अवसर मिलने पर उन्हें मार डालने का इरादा रखता है) के कारण बहुत नाखुश है। वह उसे "आक" (बेदखल) करना चाहता है और अपनी संपत्ति उन दो पुत्रों को देना चाहता है जो एक अविवाहित स्त्री से हैं। उस व्यक्ति का अपने पुत्र के इन कार्यों के कारण उसे "आक" करना और अपनी संपत्ति अविवाहित स्त्री के पुत्रों को देना कैसा है? "आक" करने के लिए कौन से शब्द कहे जाते हैं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: अज्ञानियों के मन में यह बात बैठी हुई है कि जिस प्रकार शुद्ध शरीयत ने वैवाहिक संबंध विच्छेद करने के लिए तलाक रखा है, जिसका अधिकार पति के हाथ में है और उसके लिए कुछ शब्द हैं कि जब वे पति द्वारा कहे जाते हैं तो तलाक हो जाता है; वैसे ही संतान के पितृत्व (वलदियत) के संबंध को समाप्त करने के लिए "आक" करना भी कोई शरिया-सम्मत चीज़ है, जिसका अधिकार माता-पिता के हाथ में है और उसके लिए भी कुछ शब्द निर्धारित हैं जिनका उपयोग यदि माता-पिता करें तो संतान "आक" होकर विरासत से वंचित हो जाए। लेकिन ये केवल मनगढ़ंत विचार हैं जिनका शुद्ध शरीयत में मूलतः कोई आधार नहीं है। न ही पितृत्व का संबंध वह चीज़ है जिसे किसी के काटने से काटा जा सके सिवाय - अल्लाह न करे - धर्मत्याग (इरतिदाद) की स्थिति में - अल्लाह इससे हमारी रक्षा करे। शरीयत में "उकूक" माता-पिता की अवज्ञा को कहते हैं जो संतान का कार्य है। जो व्यक्ति बिना किसी शरिया कारण के अपने माता-पिता की आज्ञा नहीं मानेगा या अल्लाह न करे उन्हें पीड़ा पहुँचाएगा, वही "आक" (अवज्ञाकारी) है, भले ही माता-पिता उसे "आक" न करें बल्कि अपने अत्यधिक प्रेम के कारण मन में उससे अप्रसन्न भी न हों। लेकिन कोई भी व्यक्ति "आक" होने के कारण विरासत से वंचित नहीं हो सकता। और जो व्यक्ति माता-पिता की आज्ञा मानने में व्यस्त रहे और वे बिना किसी कारण के उससे अप्रसन्न हों या नियम के अनुसार "अल्लाह सर्वशक्तिमान की अवज्ञा में किसी की आज्ञा नहीं मानी जाएगी" (अल्लाह की अवज्ञा में किसी की बात नहीं मानी जाएगी - त) किसी शरिया-विरोधी बात में उनकी बात न माने और वे इस कारण से अप्रसन्न हों, तो वह कदापि "आक" नहीं है। और यदि कोई व्यक्ति लाख बार अपने आज्ञाकारी या अवज्ञाकारी बेटे से कहे कि "मैंने तुझे आक कर दिया" या "तुझे अपनी विरासत से वंचित कर दिया", तो न तो उसका यह कहना कोई नया प्रभाव पैदा कर सकता है और न ही वह इस कारण से विरासत से वंचित हो सकता है। यह व्यक्ति यदि अपनी संपत्ति अपने ही बेटे को वंचित करने के लिए उन अविवाहित स्त्री के

लड़कों को दे देगा, तो दुनिया में उसकी यह कार्यवाही भले ही चल जाए, लेकिन अल्लाह के पास वह जवाबदेह होगा। हदीस में है कि अल्लाह के रसूल, अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए...

1. कंज़ अल-उम्माल, हदीस 12874, मुअस्सत अल-रिसाला बेरूत 6/76।

पृष्ठ 85/613

جو کہ عورت منکوحہ سے ہے بسبب اس کے اعمالِ زبوں (یعنی فرزند اپنے باپ کی عزت کا خواہاں نہ ہے اور سخنِ نازیبا باپ کو کہتا ہے اور قصد کرتا ہے کہ اگر موقع ہو تو باپ کو مار ڈالوں) کے سخت ناخوش ہے اور چاہتا ہے کہ اس کو عاق کر دے اور اپنی جائیداد کو دو اور لڑکوں کو جو عورت غیر منکوحہ سے ہیں دے دے تو اس شخص کا اپنے فرزند کے ان افعال پر عاق کرنا اور اپنی جائیداد کو غیر منکوحہ کے لڑکوں کو دینا کیسا ہے اور عاق ہونے کے واسطے کون سے الفاظ کہے جاتے ہیں؟ بینوا توجروا۔ الجواب: بے علموں کے ذہن میں یہ ہے کہ جس طرح عورت کا علاقہ زوجیت قطع کرنے کے لئے شرع مطہر نے طلاق رکھی ہے کہ اس کا اختیار بدست شوہر ہے اور اس کے لئے کچھ الفاظ ہیں کہ جب شوہر سے صادر ہوں طلاق واقع ہو یوں ہی اولاد کا علاقہ ولدیت قطع کرنے کے لئے عاق کرنا بھی کوئی شرعی چیز ہے جس کا اختیار بدستِ والدین ہے اور اس کے لئے بھی کچھ الفاظ مقرر ہیں کہ والدین ان کا استعمال کریں تو اولاد عاق ہو کر ترکہ سے محروم ہو جائے۔ مگر یہ محض تراشیدہ خیال ہیں جس کی اصل شرع مطہر میں اصلاً نہیں، نہ علاقہ ولدیت وہ چیز ہے کہ کسی کے قطع کئے منقطع ہوسکے، مگر معاذ اللہ بحالتِ ارتداد والعیاذ باللہ تعالٰی۔ شرع میں عقوق ناہق نافرمانی والدین کو کہتے ہیں کہ یہ کارِ اولاد ہے، جو شخص اپنے ماں باپ کا حکم بے عذرِ شرعی نہ مانے گا یا معاذ اللہ انہیں آزار پہنچائے گا وہی عاق ہے اگرچہ والدین اسے عاق نہ کریں بلکہ اپنی فرط محبت سے دل میں ناراض بھی نہ ہوں مگر کوئی شخص عاق ہونے کے سبب ترکہ سے محروم نہیں ہوسکتا اور جو فرماں برداری والدین میں مصروف رہے اور وہ بے وجہ اس سے ناراض رہیں یا بحکم لا طاعۃ لاحد فی معصیۃ اللہ تعالٰی (اللہ تعالٰی کی نافرمانی میں کسی کی بات نہیں مانی جائے گی ت) کسی مخالفِ شرع بات میں ان کا

کہنا نہ مانے اور وہ اس سبب سے ناخوش ہوں تو ہرگز عاق نہیں۔ اور اگر کوئی شخص لاکھ بار اپنے فرمانبردار خواہ نافرمان بیٹے کو کہے کہ میں نے تجھے عاق کیا یا اپنے ترکہ سے محروم کر دیا تو نہ اس کا یہ کہنا کوئی نیا اثر پیدا کر سکتا ہے نہ وہ بدیں وجہ ترکہ سے محروم ہوسکے۔ یہ شخص اگر اپنی جائیداد اپنے ہی بیٹے کو محروم کرنے کے لئے ان بے نکاحی عورت کے لڑکوں کو دے دے گا تو دنیا میں یہ کارروائی اس کی اگر چہ چل جائے مگر عند اللہ ماخوذ ہوگا۔

حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ

1 کنز العمال برمز ق-د-ن عن علی حدیث ۱۲۸۷۴ مؤسسة الرساله بیروت ۷۶/۶

Fatawa Rizwia Volume 26

...and the Prophet (peace and blessings be upon him) says: "Whoever flees from the inheritance of his heir, Allah will cut off his inheritance from Paradise." (Reported by Ibn Majah from Anas, may Allah be pleased with him. Allah knows best.)

Problem 18: From Sahib Ganj Gaya Makan, Syed Muhammad Abu Salih Khan Bahadur, Raees Kada, sent by Sheikh Wazarat Husain Khan, 3 Jumada al-Ula 1310 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A woman passed away and left behind two maternal uncles, a nephew (i.e., the son of a paternal aunt's brother) whose father had died before her, and a paternal aunt's daughter. In this situation, who will receive the inheritance and in what proportion? Please explain and be rewarded.

The Answer: Assuming no impediments to inheritance or other heirs exist, and after fulfilling prioritized obligations like debts and wills, the entire inheritance will be divided equally between the two maternal uncles. The children of the paternal aunt will receive nothing. Allamah Abu Abdullah Muhammad Ghazzi states in "Tanwir" regarding the general rules for distant kindred (Dhu-l-Arham): "The closer among them excludes the more distant." (Allah knows best). This means the closer relative becomes a barrier (hajib) for the more distant one. And Allah knows best.

Problem 19: From Badaun, Maulana Maulvi Abdul Rasool Muhib Ahmed, may Allah preserve him, 23 Jumada al-Ula 1310 AH. Most honorable Maulana, may your glory increase... with the performance of obligatory etiquettes, bliss...

1. Sunan Ibn Majah, Book of Wills, Chapter on Injustice in Wills, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 198.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Commentary of Tanwir al-Absar, Book of Inheritance, Chapter on Inheriting of Distant Kindred, Mujtabai Press, Delhi, 2/363.

फतावा रज़विया खंड 26

...और अल्लाह के रसूल (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) फरमाते हैं: "जो कोई अपने वारिस की विरासत से भागता है, अल्लाह जन्नत से उसकी विरासत को काट देगा।" (इसे इब्न माजा ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। अल्लाह बेहतर जानता है।)

मसला 18: साहिब गंज गया मकान, सैयद मुहम्मद अबू सालेह खान बहादुर, रईस कड़ा, शेख वज़ारत हुसैन खान द्वारा प्रेषित, 3 जुमादाल उला 1310 हिजरी। दीन के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक महिला का निधन हो गया और उसने दो मामा, एक भतीजा (यानी बुआ के भाई का बेटा) जिसका पिता उस महिला के सामने मर चुका था, और एक फुफेरी बहन को छोड़ा। इस स्थिति में, उसकी विरासत किसे और कितनी मिलेगी? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: विरासत में कोई बाधा न होने और अन्य वारिसों की अनुपस्थिति की स्थिति में, और ऋण और वसीयत जैसे पूर्व-नियत कार्यों को पूरा करने के बाद, पूरी विरासत दोनों मामाओं को आधी-आधी मिलेगी। बुआ की औलाद को कुछ नहीं मिलेगा। अल्लामा अबू अब्दुल्ला मुहम्मद ग़ज़ी 'तन्वीर' में ज़वी-अल-अर्हाम (दूर के रिश्तेदारों) के सामान्य नियमों में फरमाते हैं: "उनमें से जो निकटतम है, वह दूर वाले को रोक देता है।" (अल्लाह बेहतर जानता है)। इसका अर्थ है कि निकटतम रिश्तेदार दूर वाले के लिए 'हाजिब' (रुकावट) बन जाता है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 19: बदायूँ से मौलाना मौलवी अब्दुल रसूल मुहिब अहमद, अल्लाह उनकी रक्षा करे, 23 जुमादाल उला 1310 हिजरी। परम आदरणीय मौलाना, आपकी महिमा बढ़े... अनिवार्य शिष्टाचारों के पालन के साथ, सौभाग्य...

1. सुनन इब्न माजा, किताबुल वसाया, वसीयत में अन्याय का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 198।
2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, तन्वीर अल-अब्सार की व्याख्या, किताबुल फराइज, ज़वी अल-अर्हाम की विरासत का अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/363।

पृष्ठ 86/613

وسلم فرماتے ہیں: من فر من میراث وارثہ قطع اللہ میراثہ من الجنۃ۔ جو اپنے وارث کی میراث سے بھاگے اللہ تعالٰی اس کی میراث جنت سے قطع کر دے (اس کو ابن ماجہ نے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم (ت) رواہ ابن ماجہ عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۸: از صاحب گنج گیا مکان سید محمد ابو صالح خان بہادر رئیس کڑہ مرسلہ شیخ وزارت حسین خاں ۳ جمادی الاولٰی ۱۳۱۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک عورت نے انتقال کیا اور دو ماموں ایک بھتیجا یعنی پھو پھی زادہ بھائی کا لڑکا جس کا باپ اس عورت کے سامنے مر چکا تھا اور ایک پھوپھی زادہ بہن کو چھوڑا، اس صورت میں ترکہ اس کا کس کس کو کس کس قدر ملے گا؟ بینوا توجروا۔

الجواب: بر تقدیر عدم موانع ارث و وارث آخر و تقدیم ما یقدم کالدین والوصیۃ، کل ترکہ دونوں ماموں نصفاً نصف پائیں گے۔ پھوپھی کی اولاد کو کچھ نہیں ملے گا۔ علامہ ابو عبداللہ محمد غزی تنویر میں ذوی الارحام کے احکام عامہ میں فرماتے ہیں: یحجب اقربھم الابعدا اھ، واللہ تعالٰی اعلم۔ ان میں سے جو اقرب ہے وہ دور والے کے لئے حاجب (رکاوٹ) بن جاتا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۹: از بدایوں مولانا مولوی عبدالرسول محب احمد سلمہ اللہ تعالٰی ۲۳ جمادی الاولی ۱۳۱۰ھ

مولانا المجد زاد مجد کم بادرائے ملیجب مستعد بودہ شرف انداز معروضات ام ہمارے مولانا بزرگوار آپ کی بزرگی میں اضافہ ہو آداب واجبہ کی ادائے گی کے ساتھ سعادت مندی

1 سنن ابن ماجہ کتاب الوصایا باب الحیف فی الوصیۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹۸ 2 الدر المختار شرح تنویر الابصار کتاب الفرائض باب توریث ذوی الارحام مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۶۳

Fatawa Razawiyyah Volume 26

Request presented by the bearer for delivery to the noble presence. After obtaining it, I am honored to present to your service that a request for a legal opinion (istifta) is being sent through the bearer to your noble presence, the details of which are as follows:

Original Case of Zaid Situation H ———————— Thus

Mother — 2 Sister — 3 Son of the son of the son of the paternal grandfather's brother — 1

(Text block divided into two columns - right column is Urdu explanation, left is original Arabic with Persian notes) It is stated in 'Ad-Durr': Then the agnates (Asabat) by themselves are of four categories: the descendant of the deceased, then his ascendant, then the descendant of his father, then the descendant of his grandfather, etc. Allamah Shami commented on the author's statement "then the descendant of his grandfather": he meant by grandfather that which includes the father's father and those above him to the end. Allah knows best. The writer, Muhib Ahmad Abdul Rasul (may he be forgiven), notes that an opposing party disagrees on this issue, claiming that "descendant of the grandfather" only refers to the paternal uncle of the father and the paternal uncle of the grandfather, and not those above them. And according to Shami (may Allah have mercy on him), those above refer only to these two relatives.

Footnotes: 1. Ad-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance, Chapter on Agnates (Asabat), Mujtabai Press, Delhi, 2/356. 2. Radd al-Muhtar, Book of Inheritance, Chapter on Agnates (Asabat), Dar Ihya at-Turath al-Arabi, Beirut, 5/293.

Page 87 of 613

फतावा रज़विया जिल्द 26

प्रार्थना पत्र (इस्तिफ़ता) वाहक द्वारा आपकी महान सेवा में प्रस्तुत है। इसे प्राप्त करने के बाद, मैं आपकी सेवा में यह निवेदन करने का गौरव प्राप्त कर रहा हूँ कि एक धार्मिक प्रश्न (इस्तिफ़ता) इस वाहक के माध्यम से आपकी पवित्र सेवा में भेजा जा रहा है, जिसकी स्थिति इस प्रकार है:

मूल समस्या ज़ैद स्थिति ह ———————— इस प्रकार

माता — 2 बहन — 3 परदादा के भाई के परपोते — 1

(दो स्तंभों में पाठ - दाहिना स्तंभ उर्दू व्याख्या है, बायां मूल अरबी और फारसी टिप्पणियाँ हैं) 'अद-दुर' में कहा गया है: फिर असबात (अग्नेट्स) अपने आप में चार प्रकार के होते हैं: मृतक का अंश (संतान), फिर उसका मूल (पूर्वज), फिर उसके पिता का अंश, फिर उसके दादा का अंश, आदि। अल्लामा शामी ने लेखक के कथन "फिर उसके दादा का अंश" पर टिप्पणी की: दादा से उनका अभिप्राय वह है जिसमें पिता का पिता और उसके ऊपर वाले अंत तक शामिल हैं। अल्लाह ही बेहतर जानता है। लेखक, मुहिब अहमद अब्दुल रसूल (अल्लाह उन्हें क्षमा करे), नोट करते हैं कि एक विरोधी पक्ष इस मुद्दे पर असहमत है, उनका कहना है कि "दादा का अंश" से तात्पर्य केवल पिता के चाचा और दादा के चाचा से है, न कि उनके ऊपर वालों से। और शामी (अल्लाह उन पर दया करे) के अनुसार भी, ऊपर वालों से तात्पर्य केवल इन दो रिश्तेदारों से है।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अद-दुर अल-मुख्तार, विरासत की किताब, असबात पर अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/356। 2. रद अल-मुह्तार, विरासत की किताब, असबात पर अध्याय, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/293।

पृष्ठ 87 का 613

استفتاء بدست حامل ابلاغ والا خدمت ست۔ حاصل کرنے کے بعد آپ کی خدمت میں عرض کرنے سے مشرف ہو رہا ہوں کہ حامل ہذا کے ہاتھ خدمت اقدس میں استفتاء ارسال ہے جس کی صورت اس طرح ہے:

اصل المسئلة زید صورت ھـ ——————— کذا

مادر — ۲ خواہر — ۳ ابن ابن ابن عم جدا لاب — ۱

قال فی الدر ثم العصبات بانفسھم اربعة اصناف جزء المیت ثم اصلہ ثم جزء ابیہ ثم جزء جدہ الخ۔ قال العلامة الشامی قولہ ثم جزء جدہ اراد بالجد ما یشمل اب الاب ومن فوقہ الی آخرھا۔ واللہ اعلم الساطر الوارد محب احمد عبدالرسول عفی عنہ فریق مخالف را دریں مسئلہ مخالفتے است میگوید کہ مراد از جزء جدہ فقط عم اب و عم جد است نہ آنہا کہ فوق اینہا اند ونزد شامی علیہ الرحمة از من فوقہ صرف ہمیں دو اہل قرابت مراد اند

در میں کہا پھر عصبہ بنفسہ کی چار قسمیں ہیں: میت کی جزء، پھر میت کی اصل، پھر میت کے باپ کی جزء، پھر میت کے دادا کی جزء الخ۔ علامہ شامی نے کہا کہ مصنف کے قول "پھر میت کے دادا کی جزء" میں دادا سے مراد وہ ہے جو باپ کے باپ اور اس سے اوپر والے کو شامل ہو الخ۔ اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے، راقم السطور محب احمد عبدالرسول اس کی مغفرت ہو جائے۔ مخالف فریق اس مسئلہ کی مخالفت رکھتے ہوئے کہتا ہے کہ دادا کی جزء سے مراد فقط باپ کا چچا اور دادا کا چچا ہے نہ کہ اس سے اوپر والے۔ اور شامی علیہ الرحمہ کے نزدیک بھی اوپر والوں سے مراد یہی دو اہل قرابت ہیں

١ الدرالمختار كتاب الفرائض فصل فى العصبات مطبع مجتبائى دہلى ٣٥۶/٢ ٢ ردالمحتار كتاب الفرائض فصل فى العصبات داراحياء التراث العربى بيروت ٢٩٣/٥

Fatawa Razawiyya Volume 26

[Top Left Section] Thus, it is clear from the example. Sending back the required answer with the bearer. Peace. One of the servants of the lowliest of creatures, Abdul Rasool Muhib Ahmad, may he be forgiven.

[Top Right Section] As is well evident from the example, the required answer is sent with the bearer of this. Your sincere servant, most needy among the creation, Abdul Rasool Muhib Ahmad, may his forgiveness be granted. (T)

[Heading] The Answer:

[Main Body Text - Synthesis of Columns] Honourable Maulana, may the Generous Lord grant you honour. Peace be upon you and the mercy of Allah and His blessings. The gentleman's answer is right and correct. In reality, in the case asked, Bakr is the agnate ('asaba) of Zaid and is entitled to the remainder of the wealth. He is included in the statement "part of the deceased's grandfather" because in [the book of] Inheritance Laws (Fara'iz), and indeed in all chapters of jurisprudence, by "grandfather" (Jadd) is not meant only the father's father or the near grandfather, but rather all males in the father's lineage in whose relation to the deceased no woman intervenes. This is how all have defined "grandfather" and when the term is used without qualification, this is what is meant. The author of 'Sirajiyya', in the explanation of the distribution of agnates, stated: "Then the grandfather, i.e., the father's father, however high up." The same statement is in 'Durr-ul-Mukhtar': "Then the sound grandfather (Jadd-e-Sahih), and he is the father's father, however high up." It is stated in 'Sharifiyya': A sound grandfather is one in whose relation to the deceased a mother does not enter, such as...

[Footnotes] 1 Al-Sirajiyya fi al-Mirath, Chapter of Agnates, Maktaba Ziya'iyya, Rawalpindi, p. 22 2 Al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance Laws, Section on Agnates, Mujtaba'i Press, Delhi, 2/356

Page 88 of 613

फतावा रज़विया खंड 26

[ऊपर बायां हिस्सा] जैसा कि उदाहरण से स्पष्ट है, वांछित उत्तर वाहक के साथ भेजा जा रहा है। शांति। सृष्टियों में सबसे अधम का एक सेवक, अब्दुल रसूल मुहिब अहमद, उन पर कृपा हो।

[ऊपर दायां हिस्सा] जैसा कि उदाहरण से भली-भांति स्पष्ट है, वांछित उत्तर इस पत्र के वाहक के पास है। आपका निष्ठावान सेवक, सृष्टियों में सबसे अधिक जरूरतमंद, अब्दुल रसूल मुहिब अहमद, उनकी मगफिरत (क्षमा) हो। (त)

[शीर्षक] उत्तर:

[मुख्य पाठ] आदरणीय मौलाना, उदार रब आपको सम्मान प्रदान करे। आप पर शांति और अल्लाह की दया और उसकी बरकतें हों। महोदय का उत्तर सत्य और सही है। वास्तव में, पूछे गए मामले में बक्र जैद का 'अ़सबा' (अग्नेट) है और शेष संपत्ति का हकदार है। वह इस कथन में शामिल है कि "मृतक के दादा का अंश", क्योंकि उत्तराधिकार नियमों (फ़राइज़), और वास्तव में न्यायशास्त्र के सभी अध्यायों में, 'दादा' (जद्द) से केवल पिता का पिता या निकटतम दादा ही अभिप्रेत नहीं होता, बल्कि पिता के वंश के वे सभी पुरुष अभिप्रेत हैं जिनके मृतक के साथ संबंध में कोई महिला मध्यस्थ न हो। सभी ने दादा की यही परिभाषा दी है और जब इस शब्द का बिना किसी शर्त के प्रयोग किया जाता है, तो यही अर्थ होता है। 'सिराजिया' के लेखक ने अ़सबा के वितरण के वर्णन में कहा है: "फिर दादा, यानी पिता का पिता, चाहे वह कितना ही ऊपर क्यों न हो।" 'दुर्र-ए-मुख्तार' के इसी विवरण में है: "फिर सही दादा (जद्द-ए-सहीह), और वह पिता का पिता है चाहे वह कितना ही ऊपर क्यों न हो।" 'शरीफ़िया' में है: सही दादा वह है जिसके मृतक के साथ संबंध में माँ का प्रवेश न हो, जैसे...

[पाद टिप्पणियां] 1 अल-सिराजिया फ़िल-मिरास, अ़सबात का अध्याय, मकतबा ज़ियाइया, रावलपिंडी, पृष्ठ 22 2 अल-दुर्र अल-मुख्तार, उत्तराधिकार नियमों की पुस्तक, अ़सबात पर अनुभाग, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/356

पृष्ठ 88 का 613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

چنانچہ از مثال پر ظاہر ست بوابسی حامل جواب مطلوب والسلام یکے از خدم افقر البرایا عبدالرسول محب احمد عفی عنہ ۔ جیسا کہ مثال سے خوب ظاہر ہے حامل ہذا کے ہاتھ جواب مطلوب ہے۔ آپ کا مخلص خادم مخلوق میں سب سے زیادہ محتاج عبدالرسول محب احمد، اس کی مغفرت ہو جائے۔ (ت)

الجواب:

مولانا المکرم اکرمکم الاکرام السلام علیکم و رحمۃ اللہ وبرکاتہ جواب جناب حق وصواب ست فی الواقع در صورت مستفسرہ بکر عصبہ زید و مستحق باقی و در قول درجزء جدہ داخل است کہ در فرائض بلکہ ہمہ ابواب فقہ از جد ہمیں پدر پدر یا جد قریب پدر مراد نباشد بلکہ از نسب پدر جملہ ذکور کہ در نسبت بایشان زن نیاید بذلک عرفوہ قاطبۃ وھو المراد حیث اطلق سراجیہ در ہمیں بیان تقسیم عصبات فرمود ثم الجد ای اب الاب وان علا خود در ہمیں عبارت در مختار است ثم الجد الصحیح و ھو اب الاب وان علا ۔ در شریفہ است ھو الذی لا تدخل فی نسبتہ الی المیت ام

مولانا مکرم رب کریم آپ کو اکرام بخشے، السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ جناب کا جواب حق اور درست ہے۔ فی الواقع صورت مسئولہ میں بکر زید کا عصبہ اور بچے ہوئے مال کا مستحق ہے اور درکے قول "میت کے دادا کی جزء " میں داخل ہے کیونکہ فرائض بلکہ فقہ کے تمام ابواب میں دادا سے فقط باپ کا باپ کا جد قریب ہی مراد نہیں ہوتا بلکہ باپ کے نسب کے تمام ذکور جن کی میت کی طرف نسبت میں کوئی عورت واسطہ نہ آتی ہو۔ تمام نے دادا کی یہی تعریف کی ہے اور جب اس کا اطلاق کیا جائے تو یہی مراد ہوتا ہے۔ صاحب سراجیہ نے تقسیم عبارت کے اسی بیان

میں فرمایا پھر جد یعنی باپ کا باپ اگرچہ اوپر تک ہو۔ خود در مختار کی اسی عبارت میں ہے پھر جد صحیح اور وہ باپ کا باپ ہے اگرچہ اوپر تک ہو۔ شریفہ میں ہے جد صحیح وہ ہے جس کی میت کی طرف نسبت میں ماں داخل نہ ہو جیسے

1 السراجي فی المیراث باب العصبات مکتبہ ضیائیہ راولپنڈی ص ۲۲ 2 الدر المختار کتاب الفرائض فصل فی العصبات مطبع مجتبائی دہلی ۳۵۶/۲

Volume 26 Fatawa Razawiya

[Top Left Box]: Like the father's father, even if higher, according to 'Zubdat al-Faraiz'. That is, the paternal grandfather no matter how far up. The issue is clear and no rational person of knowledge can doubt it. However, listen to the specific textual evidence; it is in 'Zubda' that the agnates in their own right (Asaba bin-nafsihi) are of four types (up to his statement). The fourth type is the progeny of the deceased's grandfather, like the full and half-paternal uncles and their descendants, no matter how far up or down they go. After that, the progeny of the deceased's grandfather, meaning his paternal uncles. After that, the progeny of the father's grandfather, meaning the father's paternal uncles, then their descendants no matter how far down they go. After that, the paternal uncles of the deceased's grandfather and their descendants, no matter how far up or down they go, infinitely. And Allah Subhanahu wa Ta'ala knows best.

[Top Right Box]: The father's father, even if higher up. In 'Zubdat al-Faraiz', it says: the paternal grandfather as far up as he goes. The issue is clear, no knowledgeable person can imagine a doubt in it. However, listen to the specific ruling: 'Zubda' says agnates in their own right are of four types (until his saying). The fourth type is the progeny of the deceased's grandfather, such as the full and consanguine paternal uncles as far up as they go, and their sons as far down as they go; they are included in this category. After that, the progeny of the deceased's father's grandfather, i.e., the father's paternal uncles, and then their sons as far down as they go. After that, the paternal uncles of the deceased's grandfather, then their sons, whether up or down, infinitely. And Allah Ta'ala knows best. (T)

Problem 20: From Ujjain, residence of Mir Khadim Ali Sahib, Assistant, sent by Muhammad Yaqub Ali Khan, late Sha'ban 1310 AH. What do the scholars of Shariah and the Muftis of the Prophetic path say regarding this matter: A person named Hafiz Fateh Muhammad Sahib had three sons: Hamiduddin, Rahimuddin, and Nuruddin. No Shariah heirs from the descendants of these three full brothers remain, except for the wife of Rahimuddin. However, a daughter was born out of adultery to Nuruddin's divorced woman, and from that daughter, a boy was born. The girl died during Nuruddin's lifetime, and the divorced woman remains. Now, that boy born out of adultery from Nuruddin's daughter wants a share from Rahimuddin's wife's estate. Is the child born out of adultery entitled to a share according to Shariah, or is he deprived? Furthermore, the deceased wife of Rahimuddin had made her nephew the owner, adopted son, and authorized representative of the share of her husband's

inheritance she received according to Shariah rules. She executed a deed of gift (Hibanama), which was written by the Qazi and possession was handed over. A few days later, she passed away. So, regarding this property and the gifted share of the husband's inheritance in the name of Rahimuddin's wife's nephew...

[1] Al-Sharifiyah Sharh al-Sirajiyyah, Chapter on Recognition of Prescribed Shares and their Entitlements, Matba' Alimi, Lohari Gate, Lahore, p. 19.

[बायां ऊपरी बॉक्स]: 'जुबदतुल फ़राइज़' में है कि जैसे पिता का पिता चाहे कितना भी ऊपर हो। अर्थात् दादा जहाँ तक ऊपर चला जाए। मामला स्पष्ट है और किसी भी समझदार विद्वान को इसमें संदेह नहीं हो सकता। फिर भी एक विशेष अंश का पाठ सुनें; 'ज़ुबदा' में है कि 'अ़सबा बि-नफ़्सिही' (स्वयं में वंशानुगत उत्तराधिकारी) चार प्रकार के होते हैं (उनके इस कथन तक)। चौथा प्रकार मृतक के दादा के वंशज हैं, जैसे सगे और सौतेले चाचा और उनके पुत्र, वे चाहे कितने भी ऊपर या नीचे चले जाएं। उसके बाद मृतक के दादा के वंशज, यानी उनके चाचा। और उसके बाद मृतक के पिता के दादा के वंशज, यानी पिता के चाचा, फिर उनके पुत्र जहाँ तक नीचे चले जाएँ। उसके बाद मृतक के दादा के चाचा और उनके पुत्र, जहाँ तक ऊपर या नीचे चले जाएँ अनंत काल तक। और अल्लाह सुभानहु व तआ़ला बेहतर जानता है।

[दायां ऊपरी बॉक्स]: पिता का पिता चाहे कितना भी ऊपर हो। 'जुबदतुल फ़राइज़' में है, अर्थात् पिता का पिता जहाँ तक ऊपर चला जाए। मामला साफ़ है, इसमें किसी जानकार की ओर से संदेह की कल्पना नहीं की जा सकती, फिर भी विशेष अंश का पाठ सुनें, 'ज़ुबदा' में है कि 'अ़सबा बि-नफ़्सिही' चार प्रकार के होते हैं (उनके इस कथन तक)। चौथा प्रकार मृतक के दादा के वंशज हैं जैसे सगे और सौतेले चाचा जहाँ तक ऊपर चले जाएँ और उनके बेटे जहाँ तक नीचे चले जाएँ इसी श्रेणी में आते हैं। इसके बाद मृतक के पिता के दादा के वंशज यानी पिता के चाचा और फिर उनके बेटे जहाँ तक नीचे चले जाएँ। इसके बाद मृतक के दादा के चाचा और फिर उनके बेटे जहाँ तक ऊपर या नीचे चले जाएँ अनंत तक। और अल्लाह तआ़ला बेहतर जानता है। (टी)

मसला २०: उज्जैन से, मीर खादिम अली साहब असिस्टेंट का निवास, प्रेषक मुहम्मद याकूब अली खान, शाबान १३१० हिजरी के अंत में। शरिया के विद्वान और पैगंबर के मार्ग के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि हाफ़िज़ फ़तह मुहम्मद साहब के तीन पुत्र थे: हमीदुद्दीन, रहीमुद्दीन और नूरुद्दीन। इन तीनों सगे भाइयों की संतान में से कोई भी शरिया उत्तराधिकारी शेष नहीं है, सिवाय रहीमुद्दीन की पत्नी के। लेकिन नूरुद्दीन की तलाकशुदा स्त्री से व्यभिचार (ज़िना) के कारण एक लड़की पैदा हुई थी, और उस लड़की से एक लड़का पैदा हुआ। लड़की तो नूरुद्दीन के जीवनकाल में ही मर गई और तलाकशुदा स्त्री जीवित है। अब वह लड़का जो नूरुद्दीन की बेटी से व्यभिचार के कारण पैदा हुआ, रहीमुद्दीन की पत्नी से हिस्सा माँग रहा है। क्या व्यभिचार से जन्मी संतान शरिया के अनुसार हिस्से की हकदार है या वंचित? और रहीमुद्दीन की दिवंगत पत्नी ने अपने पति की विरासत से जो हिस्सा शरिया

के नियमों के अनुसार प्राप्त किया था, उसने अपने भतीजे को उसका मालिक, दत्तक पुत्र और मुख्तार बनाकर हिबानामा (दानपत्र) करवा दिया था, जिसे काज़ी साहब ने लिखकर कब्ज़ा दिलवा दिया था और कुछ दिनों बाद वह स्वर्ग सिधार गईं। तो पति की विरासत के उस संपत्ति और हिबा किए गए हिस्से के बारे में रहीमुद्दीन की पत्नी के भतीजे के नाम...

[1] अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, निर्धारित हिस्सों की पहचान और उनके हकदारों का अध्याय, मतबा़ अ़लीमी, लोहारी गेट, लाहौर, पृष्ठ १९।

पृष्ठ ८९/६१३

کاب الاب وان علا [1] در زبدۃ الفرائض ست یعنی اب الاب ہر چند بالا رود، مسئلہ واضح ست وشک در آن از پیچ ذی علم معقول نے تاہم نص جزئیہ خاصہ بشنوید در زبدہ است عصبہ بنفسہ چہار قسم است (الی قولہ) چہارم جزء جد میت مانند عم اعیانی و علاتی وابنائے ایشاں ہر چند بالا و پایان روند ہمدرانست بعد ازاں جزء جد میت یعنی اعمام او وبعد ازاں جزء جد اب میت یعنی اعمام اب او بعد ازاں ابنائے ایشاں ہر چند پایان روند بعد ازاں اعمال جد میت وابناء ایشاں ہر چند بالا و پایان روند تا غیر نہایت واللہ سبحٰنہ و تعالٰی اعلم۔

باپ کا باپ اگرچہ اوپر تک ہو۔ زبدۃ الفرائض میں ہے یعنی باپ کا باپ جہاں تک اوپر چلا جائے۔ مسئلہ واضح ہے اس میں کسی علم والے کی طرف سے شک کا تصور نہیں ہوسکتا تاہم خاص جزئیہ کی نص سماعت فرمائیں، زبدہ میں ہے عصبہ بنفسہ چار قسم پر ہے (اس کے اس قول تک) چوتھی قسم میت کے دادا کی جزء ہے جیسے اعیانی اور علاتی چچے جہاں تک اوپر چلے جائیں اور ان کے بیٹے جہاں تک نیچے چلے جائیں، اسی قسم میں داخل ہیں۔ اس کے بعد میت کے باپ کے دادا کی جزء یعنی باپ کے چچے اس کے بعد ان کے بیٹے جہاں تک نیچے چلے جائیں، اس کے بعد میت کے دادا کے چچے پھر ان کے بیٹے جہاں تک اوپر یا نیچے چلے جائیں غیر نہایت تک۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۲۰: از اوجین مکان میر خادم علی صاحب اسٹنٹ مرسلہ محمد یعقوب علی خاں آخر شعبان ۱۳۱۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے شرعیہ و مفتیان طریقہ نبویہ اس مسئلہ میں کہ مسمّٰی حافظ فتح محمد صاحب کے تین فرزند حمید الدین اور رحیم الدین اور نور الدین، ان تینوں برادران حقیقی کی اولاد سے کوئی ورثہ شرعیہ باقی نہیں، مگر زوجہ رحیم الدین فقط باقی ہے، لیکن نور الدین کی

عورت مطلقہ کے نطفہ زنا سے ایک لڑکی پیدا ہوئی تھی، اور اس سے ایک لڑکا پیدا ہوا، لڑکی تو بحین حیات نور الدین فوت ہوئی اور زوجہ مطلقہ باقی ہے، اب وہ لڑکا جو نطفہ زنا دختر سے نور الدین کے پیدا ہوا زوجہ رحیم الدین سے حصہ چاہتا ہے تو فرزند زنا زاد ہا ازروئے شرعی حقدار حصہ ہے یا محروم؟ اور زوجہ رحیم الدین مرحوم نے اپنے برادر زادہ کو اس حصہ اپنے کا ترکہ شوہری سے حسب القاعدہ شرعیہ پایا تھا مالک و متبنیٰ و مختار کرکے ہبہ نامہ نمودہ قاضی صاحب لکھ کر قبضہ کرواکے چند روز کے بعد منتقل سوئے جنان ہوئی تو اس جائداد و ہبہ شدہ حصہ ترکہ شوہری سے بنام برادر زادہ زوجہ رحیم الدین

[1] الشریفیہ شرح السراجیہ باب معرفۃ الفروض ومستحقیھا مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۹

Fatawa Razawiya, Volume 26

...and from the wife of Hamid-ud-Din, named Azim Khan son of Mahboob Khan Sahib, that boy born out of wedlock wants a share. Is it permissible or forbidden? And what about the deed of gift (Hibanamah) that the wives of Rahim-ud-Din and Hamid-ud-Din made for the movable and immovable, possessed and unpossessed inherited share—is it valid or revoked? Please explain the ruling on this issue with verified research and references from the books, may Allah Almighty have mercy on them all.

Answer: The Pure Shariah observes extreme caution in establishing lineage. Wherever even a slight possibility is found, it affirms the lineage, and as far as possible, never declares a child as illegitimate (Wald-uz-Zina). Hundreds of scenarios exist where common people, due to their ignorance, might consider a child illegitimate, while legally (Shariah) their lineage is established. For instance, in the case of a divorced woman: if she is given a revocable divorce (Talaq Raj'i) and has not yet acknowledged the completion of her waiting period (Iddah), then even if a child is born twenty years after the divorce, it will be attributed to the husband. Similarly, if it was an irrevocable or severe divorce (Talaq Ba'in or Mughallazah) and two years have not yet passed before the child was born, or if born after two years and the husband claimed, "This is my child," then it will also be considered his. There are many such situations where the assumptions of the ignorant are contrary to the Pure Shariah. It is stated in Durr-ul-Mukhtar:

Arabic Text

The lineage of the child of a woman observing the waiting period of a revocable divorce (Iddah al-Raj'iyyah) is established even if she gives birth after more than two years, even if it is twenty years or more, due to the possibility of prolonged purity and conception during the waiting period, as long as she does not acknowledge the passing of the waiting period and the duration allows for it. Similarly, as a precaution, it is established without a claim for a woman given an irrevocable divorce

Urdu Translation

The lineage of a child born to a woman undergoing the waiting period (Iddah) for a revocable divorce (Talaq Raj'i) will be established even if she gives birth after more than two years, whether twenty years or more have passed. This is because there is a possibility of a long period of purity and conception during the waiting period, provided the woman has not acknowledged the completion of her waiting period and that duration still allows for the possibility of the waiting period continuing. Just as, for precaution, the lineage of a child of a

Arabic Text

who brings a child in less than the specified time from the moment of divorce due to the possibility...

Page 90 of 613

Urdu Translation

woman given an irrevocable (Bainah) divorce is established without a claim when born from the time of divorce...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

...और हमीद उद्दीन की पत्नी जिसका नाम अज़ीम खान वल्द महबूब खान साहब है, से वह लड़का जो ज़िनाज़ादा है, हिस्सा चाहता है। क्या यह सही है या मना है? और वह हिबा नामा (दान पत्र) जो रहीम उद्दीन और हमीद उद्दीन की पत्नियों ने चल और अचल, कब्ज़े वाली और बिना कब्ज़े वाली विरासत के हिस्से के लिए किया था, क्या वह जायज़ है या मंसूख (रद्द) है? इस मसले में जो तहक़ीक़ी हुक्म हो, उसे बयान फ़रमाएं किताब के हवाले के साथ, अल्लाह तआला उन सब पर रहमत फ़रमाए।

जवाब: शरीयत-ए-मुतह्हरा (पवित्र शरीयत) में नसब (वंश) साबित करने में बहुत ज़्यादा एहतियात बरती जाती है। जहाँ भी थोड़ी सी गुंजाइश पाई जाती है, नसब को साबित कर दिया जाता है और जहाँ तक मुमकिन हो, किसी बच्चे को 'वल्द-उल-ज़िना' (अवैध संतान) नहीं ठहराया जाता। ऐसी सैकड़ों सूरतें निकलेंगी जहाँ आम लोग अपनी अज्ञानता के कारण बच्चे को अवैध समझेंगे, जबकि शरीयत के अनुसार उनका वंश साबित होता है। मिसाल के तौर पर, यही तलाक़शुदा औरत की सूरत है: अगर औरत को तलाक़-ए-रजई दी गई हो और उसने अभी तक इद्दत पूरी होने का इक़रार न किया हो, तो भले ही तलाक़ के बीस साल बाद बच्चा पैदा हो, वह शौहर का ही माना जाएगा। इसी तरह अगर तलाक़-ए-बाइन या मुग़ल्लज़ा थी और अभी दो साल नहीं गुज़रे थे कि बच्चा पैदा हो गया, या दो साल के बाद हुआ और शौहर ने इक़रार किया कि "यह मेरा बच्चा है", तो भी वह उसी का माना जाएगा। ऐसी बहुत सी सूरतें हैं जिनमें अज्ञानियों का वहम पवित्र शरीयत के खिलाफ है। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

अरबी पाठ

तलाक़-ए-रजई की इद्दत गुज़ारने वाली औरत के बच्चे का नसब साबित होगा चाहे वह दो साल से ज़्यादा अरसे में बच्चा जने, चाहे बीस साल या उससे ज़्यादा गुज़र जाएं क्योंकि पाक रहने की मुद्दत लंबी होने और इद्दत के दौरान हमल ठहरने का एहतमाल (संभावना) मौजूद है जब तक कि औरत ने इद्दत गुज़र जाने का इक़रार न किया हो और वह मुद्दत भी इद्दत गुज़र जाने का एहतमाल

उर्दू अनुवाद

तलाक़-ए-रजई की इद्दत गुज़ारने वाली औरत के बच्चे का नसब साबित होगा अगरचे वह दो साल से ज़ायद अरसा में बच्चा जने, चाहे बीस साल या इस से ज़ियादा गुज़र जाएँ क्यूँकि तुह्र के दराज़ होने और इद्दत के दौरान हमल ठहरने का एहतिमाल मौजूद है जब तक औरत ने इद्दत के गुज़र जाने का इक़रार न किया हो और वह मुद्दत भी इद्दत के गुज़र जाने का एहतिमाल रखती हो

अरबी पाठ

रखती हो। जैसा कि बिना दावे के एहतियातन तलाक़-ए-बाइना वाली के बच्चे का नसब साबित होता है जबकि वह तलाक़ के वक़्त से...

पृष्ठ 90/613

उर्दू अनुवाद

जैसा कि बग़ैर दावे के एहतिहातन बाइना तलाक़ वाली के बच्चे का नसब साबित होता है जबकि वह तलाक़ के वक़्त से...

وزوجہ حمید الدین موسومہ عظیم خاں خلف محبوب خانصاحب سے وہ لڑکا زنازادہ حصہ چاہتا ہے۔ درست یا ممنوع اور خط تبنگی اور وہ ہبہ نامہ جو زوجہ رحیم الدین اور حمید الدین نے جائداد منقولہ و غیر منقولہ اور مقبوضہ و غیر مقبوضہ حصہ یافتہ کیا تھا جائز ہے یا منسوخ؟ اس مسئلہ میں جو حکم بالتحقیق ہو بیان فرمائیں بحوالہ الکتاب رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین۔

الجواب: شرع مطہر کو اثبات نسب میں نہایت احتیاط منظور، جہاں ادنیٰ گنجائش پائی ہے نسب ثابت فرمائی ہے، اور حتی الامکان ہرگز ولد الزنا نہیں ٹھہراتی۔ صدہا صورتیں نکلیں گی کہ عوام اپنے بے علمی سے بچہ کو ولد الزنا سمجھیں اور شرعاً وہ ثابت النسل ہو مثلاً یہی مطلقہ کی صورت ہے اگر عورت کو طلاق رجعی دے اور اس نے ہنوز انقضائے عدت کا اقرار نہ کیا تو اگرچہ طلاق سے بیس برس بعد بچہ پیدا ہو شوہر کا ہی قرار پائے گا، یونہی اگر طلاق بائن یا مغلظ تھی اور ہنوز دو برس نہ گزرے کہ بچہ ہو گیا یا دو برس کے بعد ہوا اور شوہر نے اقرار کیا کہ یہ میرا بچہ ہے تو بھی اس ہی کا ٹھہرے گا۔ یوں ہی بہت صورتیں ہیں جن میں زعم جہال مخالف شرع مطہر ہے۔ در مختار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
یثبت نسب ولد معتدۃ الرجعی وان ولدت لا کثر من سنتین ولو لعشرین سنۃ فاکثر لاحتمال امتداد طہرھا وعلوقھا فی العدۃ مالم تقر	طلاق رجعی کی عدت گزارنے والی عورت کے بچے کا نسب ثابت ہو گا اگرچہ وہ دوسال سے زائد عرصہ میں بچہ جنے، چاہے بیس سال یا اس سے زیادہ گزر جائیں کیونکہ طہر کے دراز ہونے اور عدت کے دوران حمل ٹھہرنے کا احتمال موجود

عربی عبارت	اردو ترجمہ
بمضی العدة والمدة تحتملہ کما یثبت بلادعوة احتیاطاً فی مبتوتة جاءت بہ لا قل منهما من وقت الطلاق لجواز	ہے جب تک عورت نے عدت کے گزر جانے کا اقرار نہ کیا ہو اور وہ مدت بھی عدت کے گزر جانے کا احتمال رکھتی ہو جیسا کہ بغیر دعویٰ کے احتیاطاً بائنہ طلاق والی کے بچے کا نسب ثابت ہوتا ہے جبکہ وہ طلاق کے وقت سے

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Arabic Text]: Its presence and time [of birth] were not acknowledged after its passing, and for both cases, the lineage is not established. It is said it is established. In 'Al-Jawharah' it was claimed that the correct view is it is established only by his claim because he committed himself to it, etc. summarized.

[Urdu Explanation]: A child is born in less than two years because there is a possibility of pregnancy existing at the time of divorce, and the woman has not acknowledged the completion of the waiting period (iddat). If she gives birth at exactly two years, lineage will not be proven, though it has been said it will be. In 'Jawhara', it was presumed that this is correct, but if the husband claims it, lineage will be proven because the husband took the responsibility upon himself, etc. summarized. (T)

Thus, if the daughter of Nur-ud-Din's divorced wife, whom the questioner says is born from adultery, was born under such circumstances that she is legally declared the daughter of Nur-ud-Din, then even if the ignorant call her an illegitimate daughter, her child—even if, God forbid, born out of wedlock—is the grandson of Nur-ud-Din and among his distant kindred (Dhu-l-Arham). If Nur-ud-Din had no heirs among the sharers (Ashab al-Faraid) or agnates ('Asabat), then he would be the rightful heir to Nur-ud-Din's estate. If Nur-ud-Din dies before any of his brothers, then among those brothers, whoever dies last, if he has no agnate heir nor any sharer heir except for a wife, his estate will go to this boy because he is his brother's grandson. Although the lineage of an illegitimate child is not traced to the father—legally he has no father, and for the adulterer there is the stone (deprivation)—it is certainly established from the mother and he definitely inherits from her side. Relationships through a grandfather or a grandfather's brother are maternal relations; therefore, there is no doubt in inheritance through this means.

[Arabic Text]: In 'Al-Hindiyyah': A child of adultery has no father, so his mother's relatives inherit from him and he inherits from them. Summarized.

[Urdu Translation]: It is in 'Hindiyyah' that an illegitimate child has no father, therefore his mother's relatives will be his heirs and he will be their heir. Summary. (T)

Yes, if the lineage of the daughter of Nur-ud-Din's divorced wife is not legally established from Nur-ud-Din, then this son of hers...

---

1 Al-Durr al-Mukhtar, Book of Divorce, Chapter on Establishing Lineage, Mujtabai Press, Delhi, 1/261 2 Al-Sahih al-Bukhari, Book of Inheritance (Fara'id), Chapter: The child belongs to the bed, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/999 3 Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Inheritance (Fara'id), Chapter 3, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/452

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[अरबी पाठ]: इसकी उपस्थिति और समय की पुष्टि उसके बीतने के बाद नहीं की गई, और दोनों ही स्थितियों में वंश (नसब) सिद्ध नहीं होता है। कहा गया है कि सिद्ध हो जाता है। 'अल-जौहरा' में दावा किया गया कि सही बात यह है कि यह केवल उसके दावे से सिद्ध होता है क्योंकि उसने इसे स्वयं पर अनिवार्य कर लिया था, आदि सारांश।

[उर्दू व्याख्या]: दो साल से कम समय में बच्चा पैदा हो जाए क्योंकि तलाक के समय गर्भ मौजूद होने की संभावना है और महिला ने इद्दत गुजरने का इकरार नहीं किया है। और अगर वह पूरे दो साल पर बच्चा जने तो नसब (वंश) साबित नहीं होगा और कहा गया है कि साबित हो जाएगा। 'जौहरा' में गुमान किया गया कि यही सही है लेकिन जब पति दावा करे तो नसब साबित हो जाएगा क्योंकि पति ने इसका इल्तज़ाम (ज़िम्मेदारी) अपने ऊपर कर लिया आदि सारांश। (त)

अतः यदि नूरुद्दीन की तलाकशुदा पत्नी की वह लड़की, जिसे प्रश्नकर्ता व्यभिचार (ज़िना) से पैदा हुआ बताता है, किसी ऐसी ही स्थिति में पैदा हुई थी जिसमें वह शरीयत के अनुसार नूरुद्दीन की बेटी मानी गई, तो चाहे अज्ञानी उसे ज़िना की बेटी कहें, उस बेटी का बच्चा—चाहे वह, अल्लाह न करे, व्यभिचार के माध्यम से ही पैदा हुआ हो—नूरुद्दीन का नवासा (नाती) और उसके'ज़ुल-अरहम' (रक्त संबंधियों) में से है। यदि नूरुद्दीन का कोई वारिस 'अहले फर्ज़' (निश्चित हिस्सा पाने वाले) या 'अस्बात' (पितृपक्षीय रिश्तेदार) में से न था, तो वह नूरुद्दीन के वारिस का हकदार है। और यदि नूरुद्दीन अपने किसी भाई से पहले मर गया, तो उन भाइयों में जो सबसे अंत में मरा हो, यदि उसका कोई अस्बा (अग्नेट) न हो और न ही पत्नी के अलावा कोई ज़ुल-फर्ज़ हो, तो उसकी विरासत इस लड़के को मिलेगी क्योंकि यह उसके भाई का नवासा है। हालांकि अवैध संतान का नसब पिता से नहीं होता—शरीयत के अनुसार उसका कोई पिता ही नहीं है, 'और व्यभिचारी के लिए पत्थर (वंचना) है'—लेकिन माँ से निश्चित रूप से सिद्ध है और उसकी ओर से वह अवश्य वारिस होता है। नाना या नाना के भाई का रिश्ता मातृ-पक्ष का रिश्ता है, तो इस माध्यम से उसकी विरासत में कोई संदेह नहीं है।

[अरबी पाठ]: 'अल-हिन्दिया' में है: व्यभिचार की संतान का कोई पिता नहीं होता, इसलिए उसकी माँ के रिश्तेदार उसके वारिस होंगे और वह उनका वारिस होगा। सारांश।

[उर्दू अनुवाद]: 'हिन्दिया' में है कि वल्द-उज़-ज़िना (अवैध संतान) का कोई पिता नहीं होता, इसलिए उसकी माँ के रिश्तेदार उसके वारिस बनेंगे और वह उनका वारिस बनेगा। सारांश। (त)

हाँ, यदि नूरुद्दीन की तलाकशुदा पत्नी की बेटी का नसब शरीयत के अनुसार नूरुद्दीन से सिद्ध न हो, तो उसका यह बेटा...

---

1 अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुत तलाक, फ़स्ल फी सुबूत-उन-नसब, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 1/261 2 अल-सहीह अल-बुखारी, किताबुल फ़राइज़, बाब: अल-वल्दु लिल-फिराश, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 2/999 3 अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल फ़राइज़, बाब 3, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/452

पृष्ठ 91/613

وجودہ وقتہ ولم تقر بمضیھا وان لتمامھما لا یثبت النسب وقیل یثبت، وزعم فی الجوھرۃ ان الصواب الا بدعوتہ لانہ التزمہ اھ ملخصاً۔ | دو سال سے کم مدت میں بچہ جنے کیونکہ بوقت طلاق حمل کے موجود ہونے کا امکان ہے اور عورت نے عدت کے گزرنے کا اقرار نہیں کیا اور اگر وہ پورے دو سال پر بچہ جنے تو نسب ثابت نہیں ہوگا اور کہا گیا ہے کہ ثابت ہو جائے گا، جوہرہ میں گمان کیا کہ یہی درست ہے مگر جب شوہر دعویٰ کرے تو نسب ثابت ہو جائے گا کیونکہ شوہر نے اس کا التزام اپنے اوپر کرلیا الخ ملخصاً۔ (ت)

پس اگر زن مطلقہ نورالدین کی وہ لڑکی جسے سائل نطفہ زنا سے بتاتا ہے کسی ایسی ہی صورت پر پیدا ہوئی تھی جس میں شرعاً وہ دختر نورالدین قرار پائی اگرچہ جہال دختر زنا کہیں تو بیشک اس دختر کا بچہ اگرچہ وہ اس کے بطن سے معاذ اللہ بذریعہ زنا ہی پیدا ہوا ہو نورالدین کا نواسا اور اس کے ذوی الارحام سے ہے کہ اگر نورالدین کا کوئی وارث اہل فرض وعصبات سے نہ تھا تو وہ مستحق ترکہ نورالدین ہے اور اگر نورالدین اپنے کسی بھائی سے پہلے مرا تو ان بھائیوں میں جو سب سے پیچھے مرا ہو کہ نہ اس کا کوئی عصبہ ہو نہ سوائے زوجہ کے کوئی ذی فرض تو اس کا ترکہ اس لڑکے کو پہنچے گا کہ یہ اس کے بھائی کا نواسا ہے، ولد الزنا کا نسب اگرچہ باپ سے نہیں ہوتا شرعاً اس کا کوئی باپ ہی نہیں وللعاھر الحجر (اور زانی کے لئے پتھر ۔ ت) مگر ماں سے یقیناً ثابت اور اس کی طرف سے ضرور وارث ہوتا ہے اور نانا یا ناناکے بھائی کی قرابت قرابت مادری ہے تو اس ذریعہ سے اس کی وراثت میں شک نہیں۔

فی الھندیۃ ولد الزنا لا اب لہ، فترثہ قرابۃ امہ و یرثھم اھ ملخصاً۔ | ہندیہ میں ہے کہ ولد الزنا کا کوئی باپ نہیں ہوتا چنانچہ اس کی ماں کے قرابت دار اس کے وارث بنیں گے اور وہ ان کا وارث بنے گا اھ تلخیص (ت)

ہاں اگر مطلقہ نورالدین کی دختر کا نسب شرعاً نورالدین سے نہ ٹھہرے تو اس کا یہ بیٹا...

---

۱ الدرالمختار کتاب الطلاق فصل فی ثبوت النسب مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۶۱ ۲ الصحیح البخاری کتاب الفرائض باب الولد للفراش قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۹۹۹ ۳ الفتاوی الہندیۃ کتاب الفرائض الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۴۵۲

Nooruddin has no one. Even if this son was legitimate, legally a child of adultery does not inherit from the daughter's side, and since that girl herself was not the daughter of Nooruddin, how could her son be a grandson? Moreover, even in the scenario where we might consider him an heir, he has no right to the property of Rahimuddin's wife. Legally, being the grandmother's brother's wife is not a basis for inheritance. Specifically, regarding the property which she had already legally gifted (Hiba) to her nephew and given possession of, she no longer has any connection to it. It has become the property of that donee (Mauhoob lahu). In this regard, the person's claim is even more baseless. A gift (Hiba) of divisible items that are separate, without partnership or joint ownership, and where the donor (Waahib) gave full possession to the donee, becomes complete and perfect. However, for those items where full possession was not given—whether because possession was not given at all, or because they were joint and didn't come into possession as separate and divided parts—the gift became void in that regard. It is stated in 'Durr-ul-Mukhtar':

[Arabic]: The 'Meem' stands for the death of one of the contracting parties after delivery; if before delivery, it is void. [Urdu]: 'Meem' refers to the death of either the donor or the donee after handing over. If someone dies before handing over, the gift will be void. (T)

In this situation, those items for which the gift remained incomplete will pass to the heirs of the donor by way of inheritance after the donor's death. As for adoption, it is nothing in Sharia.

[Arabic]: Allah the Almighty said: "None are their mothers except those who gave birth to them." And Allah, Glory be to Him, and the Exalted, knows best. [Urdu]: Allah the Almighty said that their mothers are none but those who gave birth to them. And Allah, Glory be to Him, and the Exalted, knows best. (T)

Problem 21: What do the scholars of religion say regarding this matter: Sheikh Muhammad Ali passed away leaving behind his wife Rahmu, son Ghulam Muhammad, daughter Bajjo, Muniran, and a raw (mud) house on two hundred yards of land. Then Bajjo, the mother of Rahmu, died leaving behind a husband, a son, and a daughter. Later Rahmu passed away leaving behind son Ghulam Muhammad and daughter Muniran. After his father's death, Ghulam Muhammad renovated one part of that raw house with raw bricks and another outer part with baked bricks at his own expense...

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Gift, Chapter on Revocation of Gift, Mujtabai Press, Delhi, 2/161.
2. The Holy Quran, 58/2.

नूरुद्दीन का कोई नहीं है। भले ही यह पुत्र वैध संतान हो, शरीयत के अनुसार ज़िना (व्यभिचार) की पुत्री, पुत्री की विरासत में हिस्सेदार नहीं होती, तो वह लड़की स्वयं नूरुद्दीन की बेटी नहीं थी, तो उसका बेटा पोता कैसे हो सकता है? फिर, जिस स्थिति में हमने उसे वारिस मान भी लिया हो, उस आधार पर भी रहीम उद्दीन की पत्नी की संपत्ति में उसका कोई अधिकार नहीं है क्योंकि नानी की भावज (भाई की पत्नी) होना शरीयत में विरासत का ज़रिया नहीं है। विशेष रूप से वह संपत्ति जिसे उसने अपने भतीजे को कानूनी रूप से दान (हिबा) कर दिया था और उसका कब्ज़ा दिला दिया था, उससे अब उसका कोई संबंध नहीं रहा। वह संपत्ति अब विशिष्ट रूप से उस दानग्राही (मौहूब लहू) की हो गई, इस मामले में उस व्यक्ति का दावा और भी अनुचित है। और दान (हिबा) जहाँ तक विभाज्य वस्तुओं का था जो बिना किसी साझेदारी या संयुक्त स्वामित्व के अलग थीं, और दानदाता (वाहिब) ने दानग्राही को उस पर पूर्ण कब्ज़ा दिला दिया, वह पूर्ण और संपन्न हो गया। और जिन वस्तुओं पर पूर्ण कब्ज़ा नहीं दिलाया गया, चाहे कब्ज़ा बिल्कुल न हुआ हो या संयुक्त स्वामित्व के कारण अलग और विभाजित होकर कब्ज़ा न मिला हो, वह दान उस सीमा तक शून्य (बातिल) हो गया। 'दुर्र-ए-मुख्तार' में है:

[अरबी]: मीम का अर्थ है सुपुर्दगी के बाद अनुबंध करने वालों में से किसी एक की मृत्यु; यदि सुपुर्दगी से पहले हो तो शून्य है। [उर्दू]: 'मीम' से तात्पर्य सुपुर्दगी के बाद दानदाता या दानग्राही में से किसी एक की मृत्यु है, और सुपुर्दगी से पहले मृत्यु हो जाने पर दान शून्य होगा। (त)

इस स्थिति में वे वस्तुएं जिनका दान अधूरा रहा, दानदाता की मृत्यु के बाद उत्तराधिकार के रूप में दानदाता के वारिसों को मिलेंगी। जहाँ तक गोद लेने (मतबन्नी करना) का सवाल है, शरीयत में इसकी कोई हैसियत नहीं है।

[अरबी]: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "उनकी माताएं वही हैं जिन्होंने उन्हें जन्म दिया।" और अल्लाह ही बेहतर जानने वाला है। [उर्दू]: अल्लाह तआला ने फ़रमाया कि उनकी माताएं वही हैं जिन्होंने उन्हें जन्म दिया। और अल्लाह ही बेहतर जानने वाला है। (त)

मसला २१: धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि शेख मुहम्मद अली ने पत्नी रहमू, पुत्र गुलाम मुहम्मद, पुत्री बज्जो, मुनीरन और दो सौ गज ज़मीन पर बने एक कच्चे मकान को छोड़कर देहांत किया। फिर रहमू की माँ बज्जो, पति, पुत्र और पुत्री को छोड़कर मर गई। फिर रहमू ने पुत्र गुलाम

मुहम्मद और पुत्री मुनीरन को छोड़कर देहांत किया। गुलाम मुहम्मद ने पिता के बाद उस कच्चे मकान का एक हिस्सा कच्चा और एक बाहरी हिस्सा पक्की ईंटों से अपने खर्च पर बनवाया...

---

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हिबा, बाब अल-रुजू फ़िल-हिबा, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, २/१६१।
2. अल-क़ुरान अल-करीम, ५८/२।

पृष्ठ ९२/६१३

نور الدین کا کوئی نہیں، اگرچہ یہ پسر ولد الحلال ہے کہ دختر زنا شرعاً در باہ میراث دختر نہیں تو وہ لڑکی خود ہی نور الدین کی بیٹی نہ تھی اس کا بیٹا نواسا کیونکر ہو سکتا ہے، پھر جس حال پر ہم اسے وارث کہہ آئے اس تقدیر پر بھی زوجہ رحیم الدین کے مال میں اس کا کوئی حق نہیں کہ نانا کی بھاوج ہونا شرعاً ذریعہ توریث نہیں خصوصاً جو مال کہ وہ اپنے بھتیجے کو ہبہ شرعیہ کر کے قابض کرا چکی اس سے اسے بھی کچھ تعلق نہ رہا وہ خاص اس موہوب لہ ، کا مال ہو چکا اس میں اس شخص کا دعوٰی اور بھی بے جا ہے، اور ہبہ جس قدر اشیائے منقسمہ جداگانہ بلا شرکت و شیوع تھا اور واہبہ نے موہوب لہ ، کو اس پر قبضہ کاملہ دلا دیا اس قدر میں تام و کامل ہو گیا اور جن اشیائے موہوب لہ ، کو قبضہ کاملہ نہ دلایا خواہ یوں کہ سرے سے قبضہ ہی نہ ہوا یا ہوا تو شیوعاً موہوب جدا و منقسم ہو کر قبضہ میں نہ آئی اس قدر میں باطل ہو گیا۔ در مختار میں ہے:

المیم موت احد العاقدین بعد التسلیم فلو قبلہ بطل[1]- میم سے مراد سپردگی کے بعد واہب یا موہوب لہ میں سے کسی ایک کا مرجانا ہے اور سپردگی سے پہلے مر گیا تو ہبہ باطل ہوگا۔ (ت)

اس صورت میں یہ اشیاء جن کا ہبہ ناتمام رہا بعد موت واہبہ وارثان واہبہ کو وراثتاً پہنچے گی، رہا متبنٰی کرنا وہ شرعاً کوئی چیز نہیں۔ قال اللہ تعالٰی "اِنْ اُمَّهٰتُهُمْ اِلَّا الّٰتِيْ وَلَدْنَهُمْ"[2]-واللہ سبحٰنہ وتعالٰی اعلم۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا کہ ان کی مائیں نہیں مگر وہ جنہوں نے ان کو جنا۔ واللہ سبحٰنہ وتعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۲۱: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شیخ محمد علی نے زوجہ رحموا، ابن غلام محمد و بنت بجو، منیرن اور ایک مکان خام جس میں دو سو گز، زمین تھی چھوڑ کر انتقال کیا

پھر بجو مادر رحموا اور شوہر و پسر و دختر چھوڑ کر فوت ہوئی پھر رحموا نے پسر غلام محمد دختر منیرن چھوڑ کر وفات پائی غلام محمد نے بعد پدر اس مکان خام کا ایک حصہ کچے اور ایک حصہ بیرونی پختہ اینٹ سے بصرف خویش

---

[1] الدر المختار كتاب الهبة باب الرجوع في الهبة مطبع مجتبائی دہلی ۱۶۱/۲ [2] القرآن الكريم ۲/۵۸

Fatawa Razawiya, Volume 26

[He] built and left behind a debt of 360 rupees and only his share in the deceased's house, and his wife Tyarti Bi, two sons Ali Muhammad and Wali Muhammad, and a daughter Abadi Begum, then passed away. Ali Muhammad and Wali Muhammad arranged for the father's funeral and paid off the entire debt. In this case, what was Ghulam Muhammad's share, and are the heirs of Abadi Begum entitled to receive their inherited share from Ghulam Muhammad's estate from Ali Muhammad and Wali Muhammad without paying the debt? Or, since the estate of Ali Muhammad (which is only this share) is much less than the amount of the said debt, has it now become a debt owed to Ali Muhammad and Wali Muhammad, so that until this debt is paid, no heir is entitled to receive a share? Please explain and be rewarded.

Answer: Given the truthfulness of the petitioner and the absence of impediments to inheritance, the limitation of heirs to those mentioned, the correctness of the sequence of deaths, and the priority of what takes precedence such as dower and will, the share of Ghulam Muhammad from the estate of Sheikh Muhammad Ali is 157/288, as is apparent by calculation and reduction to the lowest denominator. (That is, if this property is divided into 288 parts, 157 of them will belong to Ghulam Muhammad, and the rest to the heirs of Muniran, her husband, and children etc. - Translator's note) And since, according to the petitioner's statement, Ghulam Muhammad's estate consists only of this and it is much less than the amount of the debt, no heir of Ghulam Muhammad can receive anything from it through inheritance until the debt is paid. Just as the property was previously absorbed by the debt of another person, it is now encompassed by the debt of Ali Muhammad and Wali Muhammad, unless they explicitly stated that they were paying this debt purely as a charitable act and favor and would not take it back from the paternal estate. It is mentioned in Al-Ashbah:

Arabic

A debt encompassing the entire estate prevents the ownership of the heir. In Jami' al-Fusulayn: If debt encompasses the estate, it shall not be owned by inheritance unless the creditor acquits the deceased or his heir pays it on the condition of gratuity at the time of

Urdu Translation

Debt that encompasses the estate is a barrier to the heir's ownership. It is in Jami' al-Fusulayn that if debt encompasses the estate, no one will be the owner of that estate as inheritance, except when the creditor exonerates the deceased or an heir of that deceased pays that debt in

Arabic

payment. However, if he pays it from his own wealth unconditionally, a debt becomes due to him from the deceased, thus it (the estate) remains occupied by debt.

Page 93 of 613

Urdu Translation

such a way that at the time of payment he makes a condition of gratuity. And if he paid the debt from his own wealth absolutely without the condition of gratuity and recourse, then for that heir...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[उन्होंने] निर्माण किया और अपने ऊपर 360 रुपये का कर्ज और केवल उसी मकान का हिस्सा मतरूका (विरासत) और पत्नी तयारती बी, दो पुत्र अली मुहम्मद, वली मुहम्मद, पुत्री आबादी बेगम छोड़कर इंतकाल कर गए। अली मुहम्मद, वली मुहम्मद ने पिता की तजहीज़-ओ-तक्फीन (अंतिम संस्कार) की और पूरा कर्ज अदा किया। इस स्थिति में गुलाम मुहम्मद का हिस्सा कितना हुआ और आबादी बेगम के वारिस गुलाम मुहम्मद के तरके(संपत्ति) से अपना विरासत का हिस्सा अली मुहम्मद, वली मुहम्मद से बिना कर्ज चुकाए पाने के हकदार हैं? या अब अली मुहम्मद का तरका कि केवल यही हिस्सा है और उसकी मात्रा उक्त ऋण से बहुत कम है, अली मुहम्मद और वली मुहम्मद का कर्जदार हो गया कि जब तक यह कर्ज अदा न हो जाए कोई वारिस हिस्सा पाने का हकदार नहीं है। बयान करें, पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: मुस्तफ़्ती (प्रश्नकर्ता) की सच्चाई और विरासत में बाधाओं की अनुपस्थिति, वारिसों के उल्लेखित व्यक्तियों तक सीमित होने, मौतों के क्रम की शुद्धता और मेहर और वसीयत जैसी चीजों की प्राथमिकता को ध्यान में रखते हुए, शेख मुहम्मद अली के तरके से गुलाम मुहम्मद का हिस्सा 157/288 है, जैसा कि गणना और सबसे निचले हर (denominator) में बदलने से स्पष्ट है। (अर्थात, यदि इस संपत्ति को 288 भागों में विभाजित किया जाता है, तो उनमें से 157 गुलाम मुहम्मद के होंगे, और बाकी मुनीरन के वारिसों, पति और संतानों आदि के होंगे।) और चूंकि, ज़ायल (प्रश्नकर्ता) के बयान के अनुसार, गुलाम मुहम्मद का तरका केवल यही है और वह कर्ज की राशि से बहुत कम है, इसलिए जब तक कर्ज अदा नहीं कर लिया जाता, गुलाम मुहम्मद का कोई भी वारिस विरासत के माध्यम से इससे कुछ भी प्राप्त नहीं कर सकता। जैसे संपत्ति पहले दूसरे व्यक्ति के ऋण में डूबी हुई थी, अब वह अली मुहम्मद और वली मुहम्मद के ऋण से घिरी हुई है, जब तक कि उन्होंने स्पष्ट रूप से यह न कहा हो कि हम यह ऋण केवल दान और परोपकार के रूप में अदा कर रहे हैं और पैतृक संपत्ति से वापस नहीं लेंगे। 'अशबाह' में है:

अरबी (अनुवाद)	**उर्दू**
तरके(संपत्ति) को घेर लेने वाला ऋण वारिस के स्वामित्व को रोकता है। 'जामे अल-फुसुलैन' में है: यदि ऋण तरके को घेर ले, तो वह विरासत के	जो कर्ज तरके को घेरे हुए हो, वह वारिस के स्वामित्व में बाधक है। 'जामे अल-फुसुलैन' में है कि यदि कर्ज तरके को घेर ले, तो विरासत के

अरबी (अनुवाद)

रूप में स्वामित्व में नहीं आएगा, सिवाय इसके कि लेनदार मृतक को बरी कर दे या उसका वारिस भुगतान के समय दान (तबर्रु) की शर्त के साथ उसे अदा कर दे। हालाँकि, यदि उसने अपने धन से बिना शर्त भुगतान किया, तो मृतक पर उसका ऋण वाजिब हो जाएगा, इस प्रकार वह (तरका) ऋण से ग्रस्त रहेगा।

पृष्ठ 93 का 613

उर्दू

रूप में उस तरके का कोई मालिक नहीं होगा, सिवाय इसके कि जब कर्जदार मृतक को बरी कर दे या उस मृतक का कोई वारिस वह कर्ज इस तरह अदा कर दे कि वह अदायगी के समय दान (तबर्रु) की शर्त रखे। और अगर उसने अपने माल से कर्ज अदा किया, बिना दान और वापसी की शर्त के, तो उस वारिस के लिए...

تعمیر کیا اور تین سو ساٹھ روپے اپنے اوپر قرضہ اور صرف اسی مکان کا حصہ متروکہ اور زوجہ تیارتی بی دو پسر علی محمد، ولی محمد، دختر آبادی بیگم چھوڑ کر رحلت کی۔ علی محمد، ولی محمد نے باپ کی تجہیز و تکفین کی اور کل قرضہ ادا کیا۔ اس صورت میں حصہ غلام محمد کس قدر ہوا اور وارثان آبادی بیگم ترکہ غلام محمد سے اپنی موروثہ کا حصہ علی محمد ولی محمد سے بے ادائے قرضہ پانے کے مستحق ہیں یا اب ترکہ علی محمد کہ صرف یہی حصہ ہے اور اس کی مقدار دین مذکور سے بہت کم ہے علی محمد و ولی محمد کا مدیون ہو گیا کہ جب تک یہ دین ادا نہ ہو کوئی وارث حصہ پانے کا مستحق نہیں۔ بینوا توجروا

الجواب: بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و صحت ترتیب اموات و تقدیم مایقدم کالمھر والوصیۃ ترکہ شیخ محمد علی سے حصہ غلام محمد ۲۸۸ / ۱۵۷ ہے کما یظھر بالتخریج ورد الکسر الی اقل المخارج (جیسا کہ تخریج اور کسر کو اقل مخرج کی طرف لوٹانے سے ظاہر ہے۔ت) یعنی اگر اس جائداد کے دو سو اٹھاسی حصے کئے جائیں تو ان میں سے ایک سو ستاون غلام محمد کے ہوں گے باقی وارثان منیرن و شوہر و اولاد بجو کے، اور جب کہ حسب بیان سائل ترکہ غلام محمد صرف یہی ہے اور وہ مقدار دین سے بہت کم ، تو جب تک دین ادا نہ کر لیا جائے کوئی وارث غلام محمد بذریعہ وراثت اس سے کچھ نہیں پا سکتا۔ جائیداد جیسے پہلے اور شخص کے دین میں مستغرق تھی اب علی محمد و ولی محمد کا دین اس پر محیط ہے جبکہ انہوں نے صراحۃً یہ نہ کہہ دیا ہو کہ ہم یہ قرضی محض بطور تبرع واحسان ادا کرتے ہیں ترکہ پدری سے واپس نہ لیں گے۔ اشباہ میں ہے :

عربی	اردو
والدين المستغرق للتركة يمنع ملك الوارث، فی جامع الفصولين لواستغرقها دين لا يملكها بارث الا اذا ابرأه الميت غريمه او اداه وارثہ بشرط التبرع وقت الاداء ، اما لو اداه من مال نفسه مطلقا يجب له دين علی الميت فتصير مشغولة بدين	جو قرض ترکہ کو محیط ہو وہ وارث کی ملکیت سے مانع ہے۔ جامع الفصولین میں ہے اگر قرض ترکہ کا احاطہ کرلے تو بطور میراث اس ترکہ کا کوئی مالک نہیں ہوگا سوائے اس کے کہ جب قرض خواہ میت کو بری کردے یا اس میت کا کوئی وارث وہ قرض ادا کردے اس طور پر کہ وہ ادائیگی کے وقت تبرع کی شرط کرے۔ اور اگر اس نے اپنے مال سے قرض ادا کیا مطلقاً بغیر شرط تبرع ورجوع کے تو اس وارث

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Boxed text]: "So they do not own it etc. summarized, and Allah subhanahu wa ta'ala knows best. The debt will be established against the deceased. Accordingly, the estate will be occupied by the debt. Therefore, the heir will not become its owner etc. summarized, and Allah subhanahu wa ta'ala knows best. (T)"

Problem 22: 6 Dhu al-Qi'dah 1310 AH

What do the scholars of religion say regarding this matter: Why was the inheritance of Taj Muhammad divided among his living heirs into four hundred and three thousand two hundred shares?

Zuhuran: 23040, Nanhni daughter of Kallan: 30720, Wife of Chiyu: 28800, Ajibah: 5760, Bhajju: 117168, Sa'ad Ullah Jia: 117168, Chhuttan nephew of Umdah: 16200

Natthe brother: 16200, Chhuttan: 16200, Tulman: 2025, Wife of Nathu: 1475, Munna: 5120, Chhuttan brother Banda: 2560, Maseen (shares details mentioned below)

So, out of one hundred and sixty yards of inherited land from the deceased, how much will each aforementioned heir receive? Inform us and be rewarded. (Answer please, you will be rewarded. - T)

The Answer:

Zuhuran: 9 yards 2 and 21/41 pikkah, Nanhni daughter of Kallan: 12 yards 3 and 1/21 pikkah, Wife of Chiyu: 11 yards 4 and 4/41 pikkah, Ajibah: 2 1/4 cubits 4 and 3/105 pikkah, Bhajju: 46 yards 4 and 3/105 pikkah, Sa'ad Ullah Habia: 46 yards 3 and 1/105 pikkah, Chhuttan nephew of Umdah: 6 yards 1/2 pikkah.

Natthe brother: 6 yards 1/2 pikkah, Chhuttan: 6 yards 1/2 pikkah, Tulman: 12 pikkah, Wife of Nathu: 1/100 yard 10 pikkah, Munna: 32/63 cubit pikkah, Chhuttan brother Banda: 16/23 cubit pikkah.

And Allah Ta'ala knows best.

Problem 23: What do the scholars of religion and the muftis of the clear Shari'ah say in this matter that Zaid has two sons Amr and Bakr, of whom Amr is the elder son and Bakr is the younger son. Zaid got both sons married and...

---

1. Al-Ashbah wal-Naza'ir, The Third Art, Discourse on Ownership, Idarat al-Qur'an Karachi 203/2

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[बॉक्स किया गया पाठ]: "तो वे उसके मालिक नहीं होंगे इत्यादि सारांशित, और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है। मृतक पर ऋण सिद्ध होगा। तदनुसार, वह विरासत ऋण में व्यस्त रहेगी। इसलिए, वारिस इसका मालिक नहीं बनेगा इत्यादि सारांशित, और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है। (त)"

मसला 22: 6 ज़ीक़ाद 1310 हिजरी

धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ताज मुहम्मद की विरासत उसके जीवित वारिसों के बीच चार लाख तीन हज़ार दो सौ हिस्सों में क्यों विभाजित की गई?

ज़ुहूरन: 23040, नन्ही पुत्री कल्लन: 30720, पत्नी चियु: 28800, अजीबा: 5760, भज्जू: 117168, सादुल्लाह जिया: 117168, छुट्टन भतीजा उम्दा: 16200

नत्थे भाई: 16200, छुट्टन: 16200, तुलमन: 2025, पत्नी नत्थू: 1475, मुन्ना: 5120, छुट्टन भाई बंदा: 2560, मसीन (हिस्सों का विवरण नीचे दिया गया है)

तो, मृतक से विरासत में मिली एक सौ साठ गज़ ज़मीन में से प्रत्येक उपर्युक्त वारिस को कितना प्राप्त होगा? बताएं और पुण्य प्राप्त करें। (बताएं पुण्य मिलेगा। - त)

उत्तर:

ज़ुहूरन: 9 गज़ 2 और 21/41 पिक्का, नन्ही पुत्री कल्लन: 12 गज़ 3 और 1/21 पिक्का, पत्नी चियु: 11 गज़ 4 और 4/41 पिक्का, अजीबा: 2 1/4 हाथ 4 और 3/105 पिक्का, भज्जू: 46 गज़ 4 और 3/105 पिक्का, सादुल्लाह हबिया: 46 गज़ 3 और 1/105 पिक्का, छुट्टन भतीजा उम्दा: 6 गज़ 1/2 पिक्का।

नत्थे भाई: 6 गज़ 1/2 पिक्का, छुट्टन: 6 गज़ 1/2 पिक्का, तुलमन: 12 पिक्का, पत्नी नत्थू: 1/100 गज़ 10 पिक्का, मुन्ना: 32/63 हाथ पिक्का, छुट्टन भाई बंदा: 16/23 हाथ पिक्का।

और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 23: दीन के विद्वान और शरीयत-ए-मतीन के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद के दो बेटे उम्र और बक्र हैं, जिनमें से उम्र बड़ा बेटा और बक्र छोटा बेटा है। ज़ैद ने दोनों लड़कों की शादी कराकर...

---

1. अल-अशबाह वल-नज़ायर, तीसरी कला, स्वामित्व पर प्रवचन, इदारत अल-कुरान कराची 203/2

पृष्ठ 613 का 94

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۶

[باکس میں متن]: "فلا یملکھا اھ ملخصاً، واللہ سبحنہ وتعالٰی اعلم۔ کا قرض میت پر ثابت ہوگا۔ چنانچہ وہ ترکہ قرض میں مشغول ہوگا۔ لہٰذا وارث اس کا مالک نہیں بنے گا اھ ملخصاً، واللہ سبحنہ وتعالٰی اعلم (ت)"

مسئلہ ۲۲: ۶ ذیقعدہ ۱۳۱۰ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ترکہ تاج محمد کا اس کے ورثہ احیاء پر چار لاکھ تین ہزار دو سو سہام ہو کر کیوں منقسم ہوا :

ظہورن: ۲۳۰۴۰، ننھی بنت کلن: ۳۰۷۲۰، زوجہ چیو: ۲۸۸۰۰، اعجبہ: ۵۷۶۰، بھجو: ۱۱۷۱۶۸، سعد اللہ جیا: ۱۱۷۱۶۸، چھٹن برادرزادہ عمدہ: ۱۶۲۰۰

نتھے برادر: ۱۶۲۰۰، چھٹن: ۱۶۲۰۰، تلمن: ۲۰۲۵، زوجہ نتھو: ۱۴۷۵، منا: ۵۱۲۰، چھٹن برادر بندا: ۲۵۶۰، مستین (سہام کی تفصیل نیچے درج ہے)

پس ایک سو ساٹھ گز زمین متروکہ مورث سے ہر وارث مذکور کو کس کس قدر پہنچے گا؟ بینوا توجروا (بیان کیجیے اجر پائیے ۔ ت)

الجواب:

ظہورن: ۹ گز ۲ و ۲۱/۴۱ پگہ، ننھی بنت کلن: ۱۲ گز ۳ و ۱/۲۱ پگہ، زوجہ چیو: ۱۱ گز ۴ و ۴/۴۱ پگہ، اعجبہ: درعان ۲ ۲/۴ گز ۴ و ۳/۱۰۵ پگہ، بھجو: ۴۶ گز ۴ و ۳/۱۰۵ پگہ، سعد اللہ حبیا: ۴۶ گز ۳ و ۱/۱۰۵ پگہ، چھٹن برادرزادہ عمدہ: ۶ گز ۱/۲ پگہ۔

نتھے برادر: ۶ گز ۱/۲ پگہ، چھٹن: ۶ گز ۱/۲ پگہ، تلمن: ۱۲ پگہ، زوجہ نتھو: ۱/۱۰۰ گز ۱۰ پگہ، منا: درعان ۳۲/۶۳ پگہ، چھٹن برادر بندا: درعان ۱۶/۲۳ پگہ۔

واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳: کیا فرماتے علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید کے دو لڑکے عمرو و بکر ہیں جس میں سے عمر بڑا لڑکا اور بکر چھوٹا لڑکا ہے۔ زید نے دونوں لڑکوں کی شادی کرا کر

---

۱ الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول فی الملک ادارۃ القرآن کراچی ۲۰۳/۲

Fatawa Ridawiyya Volume 26

Question: A person divided his property equally between his two daughters-in-law, i.e., the wife of Bakr and the wife of Umair, and sold it. Later, Bakr's wife passed away. Explain the ruling, may you be rewarded.

Answer: If the claimant was not present there until now, or was incapacitated due to being a minor etc., or if Bakr admits that he received this property through his wife's inheritance, then in these cases the claimant's case is maintainable; otherwise, it is not. As scholars have detailed in their books such as 'Fatawa al-Khayriyya', 'Al-Uqud al-Durriyya', etc. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 24: 30 Safar 1311 AH Musharraf Pure land estate for Ushr, 11 Gaz

Son: Abdul Jalil, 4th Degree, 13 4/9 Girah Son: Abdul Khalil, 4th Degree, 13 4/9 Girah Son: Isma'il, 4th Degree, 13 4/9 Girah Daughter: Abbasi Jan, 2nd Degree, 6 5/9 Girah Daughter: Turabi Jan, 2nd Degree, 6 5/9 Girah Daughter: Chhoti Jan, 2nd Degree, 6 5/9 Girah

From Chhoti Jan's share of 6 5/9 Girah: Wife of Ghulam Muhiuddin Khan: 1st Degree, 5 23/36 Girah Son Aminuddin Khan: 1st Degree, 9 29/30 Girah Son Imamuddin Khan: 1st Degree, 9 29/30 Girah Daughter: 12 59/60 Girah

From Isma'il's share of 13 4/9 Girah: Wife: 1st Degree, 5 23/36 Girah Son: 7th Degree, 4 53/54 Girah Daughter: 7th Degree, 2 53/108 Girah

And Allah Almighty knows best.

Page 95 of 613

फतावा रज़विया खंड 26

प्रश्न: एक व्यक्ति ने अपनी संपत्ति को अपनी दो बहुओं, यानी बक्र की पत्नी और उमैर की पत्नी के बीच आधा-आधा बाँटकर बेच दिया। बाद में बक्र की पत्नी का देहांत हो गया। स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: यदि दावेदार अब तक वहाँ मौजूद नहीं था या अल्पायु होने आदि के कारण अक्षम था, या बक्र को स्वीकार हो कि यह संपत्ति उसे अपनी पत्नी की विरासत के माध्यम से मिली है, तो इन स्थितियों में दावेदार का दावा सुनने योग्य है, अन्यथा नहीं। जैसा कि विद्वानों ने अपनी पुस्तकों जैसे 'फ़तावा अल-ख़ैरिया' और 'अल-उक़ूद अद-दुर्रिया' आदि में इसका विवरण दिया है। और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला 24: 30 सफ़र 1311 हिजरी मुशरफ़ पैतृक शुद्ध भूमि संपत्ति 'उश्र' के लिए, 11 गज़

पुत्र: अब्दुल जलील, 4 दर्ज़ा, 13 4/9 गिरह पुत्र: अब्दुल ख़लील, 4 दर्ज़ा, 13 4/9 गिरह पुत्र: इस्माईल, 4 दर्ज़ा, 13 4/9 गिरह पुत्री: अब्बासी जान, 2 दर्ज़ा, 6 5/9 गिरह पुत्री: तुराबी जान, 2 दर्ज़ा, 6 5/9 गिरह पुत्री: छोटी जान, 2 दर्ज़ा, 6 5/9 गिरह

छोटी जान के6 5/9 गिरह के हिस्से से: गुलाम मुहीउद्दीन खां की पत्नी: 1 दर्ज़ा, 5 23/36 गिरह पुत्र अमीन उद्दीन खां: 1 दर्ज़ा, 9 29/30 गिरह पुत्र इमाम उद्दीन खां: 1 दर्ज़ा, 9 29/30 गिरह पुत्री: 12 59/60 गिरह

इस्माईल के13 4/9 गिरह के हिस्से से: पत्नी: 1 दर्ज़ा, 5 23/36 गिरह पुत्र: 7 दर्ज़ा, 4 53/54 गिरह पुत्री: 7 दर्ज़ा, 2 53/108 गिरह

अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

पृष्ठ 613 का 95

اپنی جائیداد کو نصف نصف دونوں بہوؤں پر یعنی زوجہ بکر و زوجہ عمیر پر تقسیم کر کے بیع کر دی، بعد کو بکر کی زوجہ نے انتقال کیا۔ بیّنوا توجروا۔

الجواب: اگر مدعی اب تک وہاں موجود نہ تھا یا بوجہ نابالغی وغیرہ معذور تھا یا بکر کو اقرار ہو کہ یہ جائیداد بذریعہ میراث زوجہ اس نے پائی ہے تو ان صورتوں میں دعوی مدعی قابلِ سماعت ہے ورنہ نہیں۔ کما فصلہ العلماء فی کتبہم مثل الفتاوٰی الخیریۃ و العقود الدریۃ و غیرہما۔ جیسا کہ علماء نے اپنی کتابوں میں اس کی تفصیل بیان کی ہے مثلاً فتاوٰی خیریہ اور عقود الدریہ وغیرہ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے (ت)

مسئلہ ۲۴: ۳۰ صفر ۱۳۱۱ھ مشرف ترکہ خالصہ زمین لعشر ۱۱ گزہ

ابن: عبدالجلیل، ۴ درجہ، ۱۳ ۴/۹ گرہ ابن: عبدالخلیل، ۴ درجہ، ۱۳ ۴/۹ گرہ ابن: اسمٰعیل، ۴ درجہ، ۱۳ ۴/۹ گرہ بنت: عباسی جان، ۲ درجہ، ۶ ۵/۹ گرہ بنت: ترابی جان، ۲ درجہ، ۶ ۵/۹ گرہ بنت: چھوٹی جان، ۲ درجہ، ۶ ۵/۹ گرہ

منہ حصہ چھوٹی جان درجہ ۶ ۵/۹ گرہ: زوجہ غلام محی الدین خاں: ۱ درجہ، ۵ ۲۳/۳۶ گرہ ابن امین الدین خاں: ۱ درجہ، ۹ ۲۹/۳۰ گرہ ابن امام الدین خاں: ۱ درجہ، ۹ ۲۹/۳۰ گرہ بنت: ۱۲ ۵۹/۶۰ گرہ

منہ اسمٰعیل ۱۳ ۴/۹ گرہ: زوجہ: ۱ درجہ، ۵ ۲۳/۳۶ گرہ ابن: ۷ درجہ، ۴ ۵۳/۵۴ گرہ بنت: ۷ درجہ، ۲ ۵۳/۱۰۸ گرہ

واللہ تعالٰی اعلم

Fatawa Razawiya Volume 26

Problem 25: What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say about this matter: A person named Zaid passed away, leaving a wife and several children (sons and daughters) as heirs. The wife wants the deceased's estate to be given to her in exchange for the dower (Mahr) which has not been paid. The dower is large, the estate is small; the estate is not enough to cover the dower. Other heirs say that everyone should get a share from the inheritance according to the prescribed duties. Now, should the dower be paid first, or should the estate be distributed among all the heirs?

The Answer: Paying the dower takes precedence over the distribution of the estate. Until the dower is paid or forgiven, no heir can receive anything if its amount exceeds the estate. Allah Almighty says: "...after any bequest you [may have] made or debt." (1) - Allah Almighty said: [This is] after any bequest you have made and after any debt. (T) However, it is not necessary to give the exact property in dower. The heirs have the choice to pay the dower from their own pocket and save the property for distribution, or sell the property and spend it on paying the dower. And Allah knows best. Safar al-Muzaffar 1312 AH.

Problem 26: What do the scholars of religion say in this matter: Zaid passed away without a will and left behind movable property, earned and miscellaneous, of the type of cash and gold jewelry etc., and household furniture, one house with a share of inherited land, and legal heirs of Zaid as follows: one biological brother alive, one wife Hindah who died approximately one month after Zaid and had forgiven her Shariah-mandated dower in front of witnesses to her husband Zaid, and Hindah was living and eating together with Bakr in the aforementioned house after her husband's death. Thus, the funeral and burial and death rituals of Zaid and also Hindah were done with Zaid's money. After the death, persons named Khalid and Mahmood, Hamid, Ahmed - brothers of the deceased Hindah - took the cash along with the aforementioned jewelry (on which Zaid during his lifetime had full control like pawning and selling etc. from time to time as an owner) from the ancestral house while hiding from Zaid's heirs. Therefore, now a dispute regarding...

---

1. Al-Quran al-Karim 4/12

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

मसाला 25: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं: जैद नाम का एक व्यक्ति मर गया, जिसने वारिस के रूप में एक पत्नी और कई बच्चे (बेटे और बेटियाँ) छोड़े। पत्नी चाहती है कि मृतक की संपत्ति उसे उस मेहर (दहेज) के बदले में मिलनी चाहिए जो अदा नहीं किया गया है। मेहर अधिक है, संपत्ति कम है; संपत्ति मेहर के लिए पर्याप्त नहीं हो सकती। अन्य वारिसों का कहना है कि कर्तव्यों (फराइज) के अनुसार संपत्ति में से सभी को हिस्सा मिलना चाहिए। अब, पहले मेहर की अदायगी होनी चाहिए या संपत्ति सभी वारिसों में बांटी जानी चाहिए?

उत्तर: संपत्ति के वितरण पर मेहर की अदायगी को प्राथमिकता प्राप्त है। जब तक मेहर अदा न कर दिया जाए या माफ न कर दिया जाए, कोई भी वारिस कुछ भी प्राप्त नहीं कर सकता जबकि उसकी राशि संपत्ति से अधिक हो। अल्लाह तआला ने फरमाया: "जो वसीयत तुम कर जाओ उसके बाद और कर्ज के बाद।" (1) - अल्लाह तआला ने फरमाया: उस वसीयत के बाद जो तुम कर जाओ और कर्ज के बाद। (त) लेकिन मेहर में वही संपत्ति देना आवश्यक नहीं है। वारिसों को यह अधिकार है कि वे मेहर अपने पास से अदा करें और संपत्ति को विरासत के वितरण के लिए बचा लें, या संपत्ति बेचकर मेहर की अदायगी में खर्च की जाए। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। सफर अल-मुजफ्फर 1312 हिजरी।

मसाला 26: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि जैद बिना किसी वसीयत के मर गया और अपनी कमाई हुई और विविध चल संपत्ति छोड़ी जैसे नकद राशि और सोने के गहने आदि, और घरेलू सामान, एक घर विरासत में मिली जमीन के हिस्से के साथ, और जैद के कानूनी वारिस इस प्रकार हैं: एक सगा भाई जीवित है, एक पत्नी हिंदा जो जैद के लगभग एक महीने बाद मर गई और उसने गवाहों के सामने अपने पति जैद को अपना शरीयत सम्मत मेहर माफ कर दिया था, और पति की मृत्यु के बाद हिंदा बक्र के साथ उसी घर में रहती और खाती-पीती थी। इस प्रकार जैद और हिंदा के कफन-दफन और मृत्यु की रस्में जैद के पैसों से की गईं। मृत्यु के बाद, मृत हिंदा के भाइयों खालिद और महमूद, हामिद, अहमद ने नकद राशि और ऊपर बताए गए गहनों को (जिन पर जैद ने अपने जीवनकाल में मालिक के रूप में गिरवी रखने और बेचने आदि का पूर्ण अधिकार रखा था) जैद के वारिसों से छिपकर पैतृक घर से ले गए। इसलिए अब विवाद इस बारे में है...

---

1. अल-कुरान अल-करीम 4/12

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

مسئلہ ۲۵: علمائے دین ومفتیانِ شرع متین کیا فرماتے ہیں اس بارے میں کہ مسمّیٰ زید فوت ہوا ایک زوجہ اور چند اولاد بیٹا و بیٹی متوفی کے وارث ہیں، زوجہ چاہتی ہے کہ ترکہ متوفی کا بمقابلہ دین مہر کے کہ ادا نہیں ہوا ہے مجھ کو ملنا چاہئے۔ دینِ مہر کثیر، ترکہ قلیل، دین مہر کو کافی نہیں ہو سکتا ہے۔ دیگر ورثاء کہتے ہیں کہ بموجب فرائض کے ترکہ میں سے وراثتاً سب کو حصہ ملنا چاہئے، اب اول ادائے دین مہر ہونا چاہئے یا ترکہ وارث کل ورثاء پر تقسیم ہوئے۔

الجواب: ادائے مہر تقسیمِ ترکہ پر مقدم ہے جب تک مہر ادا یا معاف نہ ہو لے کوئی وارث کچھ نہیں پاسکتا جبکہ اس کی مقدار ترکہ سے زائد ہے۔ قال تعالیٰ 'مِنْۢ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوْصُوْنَ بِهَآ اَوْ دَيْنٍ' ۱ - اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اس وصیت کے بعد جو تم کر جاؤ اور قرض کے بعد۔ (ت) مگر عین جائیداد کا مہر میں دیا جانا ضروری نہیں ورثہ کو اختیار ہے کہ مہر اپنے پاس سے ادا کریں اور جائیداد تقسیم ترکہ کے لئے بچالیں یا جائیداد بیچ کر ادائے مہر میں صرف کی جائے۔ واللہ تعالٰی اعلم صفر المظفر ۱۳۱۲ھ

مسئلہ ۲۶: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے بلا وصیت انتقال کیا اور چھوڑی جائیداد منقولہ مکسوبہ و متفرقہ خود از قسم زر نقد و زیور طلائی و غیرہ اور اثاث البیت خانگی، ایک مکان مع حصہ اراضی موروثی، اور وارثان شرعی زید کے حسب ذیل: یک برادر حقیقی بقر حیات، یک زوجہ ہندہ جو تخمیناً ایک ماہ بعد زید کے مر گئی اور اپنا مہر شرعی روبرو شاہدین شوہر زید کو معاف کر دیا تھا اور خورد نوش یکجائی ہندہ کے بعد وفات شوہر کے ہمراہی بکر مکان مذکور میں تھی چنانچہ تجہیز و تکفین و رسومات موتہ زید و نیز ہندہ کی زید کے روپے سے ہوئی۔ بعد وفات کے مسمیان خالد و محمود، حامد، احمد برادران ہندہ متوفیہ زر نقد مع زیور مذکورہ

بالا جس پر کہ زید بحیاتِ خود باختیار تصرف مثل رہن و بیع وغیرہ وقتاً فوقتاً مالکانہ متصرف تھا اس کو برادران ہندہ باخفائے ورثائے زید مکان موروثی سے لے گئے، لہذا اب تنازع بابت

---

١ القرآن الکریم ١٢/٤

Fatawa Razawiyya Volume 26

Zaid's estate is among the heirs of Zaid, namely Bakr, Khalid, Hamid, Mahmood, and Wahed. In the above-mentioned situation, how should the estate be distributed? Bakr performed the funeral expenses (tajheez-o-takfeen) and the third-day ritual (soyem) of Hinda using Zaid's money, and Hinda's brothers performed the funeral expenses of Hinda using Zaid's money. Please clarify and be rewarded.

The Answer: The jewelry that was the property of Zaid (meaning it was not Hinda's dowry nor did Zaid transfer its ownership to Hinda, even if he gave it to her to wear) is Zaid's estate; only his specific heirs are entitled to it. Whatever Zaid's brother spent on Zaid's funeral rites according to the Sunnah, he shall be reimbursed for. After deducting that, the remaining estate will be distributed among Zaid's heirs. Whatever was spent on charity, donations on the day of death, at the time of burial, on the third day, etc., will fall solely on the share of Zaid's brother; the other heirs have no concern with it. Thus, assuming the petitioner is truthful, there are no impediments to inheritance, the heirs are confined to those mentioned, and the order of deaths is correct: after paying for Zaid's Sunnah funeral expenses and any debts Zaid may have had, divide the remainder—along with the money that Zaid's brother and Hinda's brothers spent on Fateha, charity, etc.—into sixteen shares. Give four full shares to Zaid's sister. In the eight shares, include the expenses for Zaid's Fateha and charities and give them to Zaid's brother; meaning, consider whatever Zaid's brother spent on Fateha as having been received by him. In the remaining four shares, include all expenses for Hinda's Sunnah funeral rites and the expenses for Hinda's Fateha incurred by Hinda's brothers and give them to Hinda's brothers; meaning, charge all expenses related to Hinda's death to those four shares. Then, the Sunnah expenses will be charged against Hinda's estate, and the excess expenses will be borne only by those brothers who spent it—if all spent it, then by all. And Allah the Almighty knows best.

Problem 72: From Shehr-e-Kuhna, 9 Rabi al-Awwal 1312 AH. What do the scholars of the religion say on this matter? A woman's son passed away. A grandson and nephews are present. The nephews are pressuring her to transfer her property to them, saying, "We are your heirs; the grandson has been excluded from the inheritance (mahjoob)." In this situation, is it permissible to transfer it to the nephews, depriving the grandson? And is their request worthy of consideration? Please clarify and be rewarded.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

ज़ैद की छोड़ी हुई जायदाद ज़ैद के वारिसों यानी बक्र, खालिद, हामिद, महमूद और वाहिद के बीच है। तो उपरोक्त स्थिति में जायदाद का बँटवारा किस प्रकार होना चाहिए? और हिन्दा के कफ़न-दफ़न (तजहीज़-ओ-तक्फ़ीन) और सोयम (तीसरे दिन की रस्म) आदि का खर्च बक्र ने ज़ैद के रुपयों से किया, और हिन्दा के भाइयों ने हिन्दा के कफ़न-दफ़न आदि का खर्च ज़ैद के रुपयों से किया। स्पष्ट उत्तर देकर पुण्य अर्जित करें।

उत्तर: जो ज़ेवर ज़ैद की मिलकियत (स्वामित्व) था (अर्थात् न तो वह हिन्दा का दहेज था और न ही ज़ैद ने हिन्दा को उसका मालिक बनाया था, भले ही पहनने के लिए दिया हो), वह ज़ैद की जायदाद है; केवल उसके वारिस ही उसके हकदार हैं। ज़ैद के भाई ने ज़ैद के सुन्नत के अनुसार कफ़न-दफ़न में जो खर्च किया है, वह उसे वापस मिल जाएगा। उसे निकालकर बाकी जायदाद ज़ैद के वारिसों में बांटी जाएगी। और जो कुछ सदका, खैरात, मृत्यु के दिन, दफन के समय और सोयम आदि में खर्च किया गया, वह विशेष रूप से ज़ैद के भाई के हिस्से में से होगा, बाकी वारिसों का उससे कोई सरोकार नहीं है। अत; यदि याचिकाकर्ता सच बोल रहा है, विरासत में कोई बाधा नहीं है, वारिस केवल वही हैं जिनका उल्लेख किया गया है, और मृत्यु का क्रम सही है: ज़ैद के सुन्नत के अनुसार कफ़न-दफ़न के खर्च और ज़ैद पर यदि कोई ऋण हो तो उसे चुकाने के बाद, जो कुछ बचे—उस पैसे के साथ जो ज़ैद के भाई और हिन्दा के भाइयों ने फातिहा, सदका आदि में खर्च किया—सबके सोलह हिस्से (सहाम) करें। उनमें से चार पूर्ण हिस्से ज़ैद की बहन को दें। आठ हिस्सों में ज़ैद के फातिहा और सदके के खर्च को शामिल करके ज़ैद के भाई को दें; अर्थात्, ज़ैद के भाई ने फातिहा में जो कुछ खर्च किया, उसे यह समझा जाए कि वह उसे प्राप्त हो चुका है। बाकी चार हिस्सों में हिन्दा के सुन्नत के अनुसार कफ़न-दफ़न के कुल खर्च और हिन्दा के फातिहा के खर्च को शामिल करके जो हिन्दा के भाइयों ने किया, हिन्दा के भाइयों को दें; अर्थात्, हिन्दा की मृत्यु का पूरा खर्च उन चार हिस्सों पर डालें। फिर उनमें से सुन्नत के अनुसार होने वाला खर्च हिन्दा की जायदाद पर पड़ेगा, और अतिरिक्त खर्च केवल उन भाइयों के हिस्से पर पड़ेगा जिन्होंने उसे खर्च किया, और यदि सभी ने किया तो सब पर। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

मसला 72: शहर-ए-कुहना से, 9 रबी-उल-अव्वल 1312 हिजरी। विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि एक महिला के बेटे का निधन हो गया। पोता और भतीजे मौजूद हैं। भतीजे उस पर दबाव डाल रहे हैं कि अपनी संपत्ति हमारे नाम लिख दो क्योंकि "हम तुम्हारे वारिस हैं, पोता विरासत से वंचित

(महजूब) हो चुका है।" इस स्थिति में, पोते को वंचित करके भतीजों के नाम लिख देना जायज़ है या नहीं? और क्या उनकी मांग विचारणीय है? स्पष्ट उत्तर देकर पुण्य अर्जित करें।

पृष्ठ 97 का 613

متروکہ زید کے درمیان ورثاء زید یعنی بکر وخالد و حامد و محمود واحد کے ہے، پس صورت مذکورہ بالا تقسیم متروکہ کے کس طور پر ہونا چاہئے اور تجہیز و تکفین و سویم وغیرہ ہندہ کی بکر نے زید کے روپے سے اور ہندہ کی تجہیز و تکفین وغیرہ برادران ہندہ نے زید کے روپے سے کی۔ بینوا توجروا۔

الجواب: جو زیور ملک زید تھا (یعنی نہ جہیز ہندہ کا تھا نہ زید نے ہندہ کو تملیک کر دیا تھا اگرچہ پہننے کو دیا ہو) وہ متروکہ زید ہے خاص ورثاء اس کے مستحق نہیں۔ برادر زید نے تجہیز و تکفین زید بقدر سنت میں جو خرچ کیا وہ مجرا پائے گا کہ اسے نکال کر باقی ترکہ وارثان زید پر تقسیم ہو گا، اور جو کچھ صدقہ خیرات روز وفات وقت دفن و سوم وغیرہ میں اٹھایا وہ خاص برادر زید کے حصہ پر پڑے گا، باقی ورثہ کو اس سے سروکار نہیں۔ پس بر تقدیر صدق مستفتی و عدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و صحت ترتیب اموات خرچ تجہیز و تکفین زید بقدر سنت اور نیز اگر کوئی دین ذمہ زید ہو وہ ادا کر کے جو باقی بچے مع اس روپے کے جو برادر زید و برادران ہندہ نے خرچ فاتحہ و صدقہ و غیرہ میں اٹھایا سب کے سولہ سہام کریں ان میں سے چار سہم کامل خواہر زید کو دیں اور آٹھ سہم میں خرچ فاتحہ و صدقات زید شامل کر کے برادر زید کو دیں یعنی جو کچھ برادر زید نے فاتحہ میں اٹھایا وہ اسے وصول پایا ہوا تصور کریں باقی چار سہام میں کل خرچ تجہیز و تکفین ہندہ بقدر سنت و خرچ فاتحہ ہندہ کہ برادران ہندہ نے کیا سب شامل کر کے برادران ہندہ کو دیں یعنی موت ہندہ کا کل خرچ انہیں چار سہام پر ڈالیں پھر اس میں سے خرچ مسنون ترکہ ہندہ پر پڑے گا اور خرچ زائد صرف ان برادران کے حصہ پر جنہوں نے اٹھایا اور سب نے اٹھایا تو سب پر۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۷۲: از شہر کہنہ ۹ ربیع الاول ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک عورت کے بیٹے نے انتقال کیا پوتا اور بھتیجے موجود ہیں، بھتیجے اس پر زور ڈالتے ہیں کہ اپنا مال ہمیں لکھ دے اس لئے کہ ہم تیرے وارث ہیں پوتا محجوب الارث ہو چکا ہے، اس صورت میں پوتے کو محروم کر کے بھتیجوں کو لکھ دینا جائز ہے یا نہیں؟ اور ان کی درخواست قابل سماعت ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

Fatawa Rizvia, Volume 26

Answer: Their request is meaningless and inadmissible. Firstly, during the lifetime of the owner, there is no heir to this property, and after death, who knows who will be alive and who dead. And if after the woman, the grandson and nephews all remain, then only the grandson will be the heir. In his presence, the nephews will receive nothing, so the nephews themselves will be deprived of inheritance, not the grandson. The grandson is the direct heir of his grandparents, not through the father such that he would be deprived if the father died first; these are all matters of ignorance. It is absolutely not permissible for the woman to write off her property to her nephews in order to deprive the grandson. It is stated in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	**Urdu Translation**
"Whoever flees from the inheritance of his heir, Allah will cut off his inheritance from Paradise on the Day of Resurrection." (Allah's refuge is sought. This has been narrated by Ibn Majah from Hazrat Anas bin Malik, may Allah be pleased with him. - T). And Allah Subhanu wa Ta'ala knows best.	"Jo apne waris ki miras se bhage, Allah Ta'ala roz-e-qiyamat uski miras jannat se qata farmade." (Allah ki panah. Isko Ibn Majah ne Hazrat Anas bin Malik radi Allahu Ta'ala anhu se riwayat kiya hai. - T). Wallahu Subhanuhu wa Ta'ala A'lam.

Problem 28: From Lucknow, Mohalla Mahmood Nagar, Matba Mustafai, sent by Maulvi Abul Khair Muhammad Jan Sahib, 19 Rabi-ul-Awwal Sharif 1312 AH. What do the scholars of religion (may Allah have mercy on them) say in this matter? For example, out of three sons and two daughters of Zaid, one son went completely missing during the lifetime of the parents. There has been no sign of him for twenty-five to thirty years. In the meantime, first his father and then his mother passed away. Now the sons of the deceased Zaid want to divide the estate of their deceased parents according to the guidance of the noble Sharia, specifically the mother's estate because the property is in the mother's name. But the wife of this missing son, who is still alive, excuses herself saying, "Include the share of my missing husband also, and since he is not here, give that share to me." Therefore, it is inquired whether the wife of the missing son, according to Sharia, the wife...

---

1. Sunan Ibn Majah, Book of Wills, Chapter on Injustice in Wills, H.M. Saeed Company Karachi, p. 198. Page 98 of 613

उत्तर: उनकी यह माँग व्यर्थ और अस्वीकार्य है। पहली बात तो यह कि मालिक के जीवनकाल में इस संपत्ति का कोई वारिस नहीं होता, और मृत्यु के बाद किसे पता कि कौन जीवित होगा और कौन मृत। और यदि महिला के बाद पोता और भतीजे सभी जीवित रहें, तो केवल पोता ही वारिस होगा। उसकी उपस्थिति में भतीजों को कुछ नहीं मिलेगा, अतः भतीजे स्वयं विरासत से वंचित होंगे, न कि पोता। पोता अपने दादा-दादी का स्वयं वारिस है, न कि पिता के माध्यम से कि उनके पहले मर जाने से वह विरासत से वंचित हो जाए; ये सब अज्ञानता की बातें हैं। महिला के लिए यह बिल्कुल भी जायज़ नहीं है कि वह पोते को वंचित करने के लिए अपनी संपत्ति भतीजों के नाम लिख दे। हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
"जो अपने वारिस की विरासत से भागे, अल्लाह तआला कयामत के दिन जन्नत से उसकी विरासत काट देगा।" (अल्लाह की पनाह। इसे इब्न माजाह ने हज़रत अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। - त)। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।	जो अपने वारिस की विरासत से भागे, अल्लाह तआला कयामत के दिन जन्नत से उसकी विरासत काट देगा। (अल्लाह की पनाह। इस को इब्न माजाह ने हज़रत अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। - त) वल्लाहु सुब्हानहु व तआला आलम

मसला 28: लखनऊ, मोहल्ला महमूद नगर, मतबा मुस्तफ़ाई से, प्रेषक मौलवी अबुल खैर मुहम्मद जान साहिब, 19 रबी-उल-अव्वल शरीफ 1312 हिजरी। दीन के विद्वान (अल्लाह उन पर रहम करे) इस मसले में क्या फरमाते हैं कि उदाहरण के तौर पर ज़ैद के तीन बेटों और दो बेटियों में से एक बेटा माता-पिता के जीवनकाल में ही बिल्कुल लापता (मफक़ूदुल ख़बर) हो गया। पच्चीस-तीस साल से उसका कहीं पता नहीं है। इस बीच पहले उसके पिता का और फिर उसकी माँ का निधन हो गया। अब ज़ैद के(अन्य) बेटे अपने दिवंगत माता-पिता की संपत्ति को शरीयत के निर्देशानुसार विभाजित करना चाहते हैं, विशेष रूप से माँ की संपत्ति को क्योंकि जायदाद माँ के नाम है। लेकिन इस लापता बेटे की पत्नी, जो अभी जीवित है, तर्क देती है कि "मेरे लापता पति का हिस्सा भी लगाओ और चूंकि वह नहीं है, इसलिए वह हिस्सा मुझे दे दो।" अतः यह पूछा जाता है कि क्या लापता बेटे की पत्नी शरीयत के अनुसार पत्नी...

1. सुनन इब्न माजाह, किताबुल वसाया, बाबुल हैफ फिल वसिया, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 198 पेज 98 of 613

الجواب: ان کی یہ درخواست مہمل و ناقابلِ سماعت ہے اول تو حیاتِ مالک میں اس مال کا کوئی وارث نہیں اور بعد موت کب معلوم کون زندہ ہوگا کون مردہ، اور اگر عورت کے بعد پوتا اور بھتیجے سب باقی رہے تو پوتا ہی وارث ہوگا۔ بھتیجے اس کے ہوتے کچھ نہ پائیں گے تو محجوب الارث خود بھتیجے ہوں نہ کہ پوتا۔ پوتا اپنے دادی دادا کا خود وارث ہے نہ بواسطہ پدر کہ ان کے پہلے مرجانے سے یہ محجوب الارث ہو جائے، یہ سب جہالت کی باتیں ہیں۔ عورت کو ہر گز جائز نہیں کہ پوتے کو محروم کرنے کے لئے اپنا مال بھتیجوں کو لکھ دے۔ حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

| من فرّ من میراث وارثہ قطع اللہ میراثہ من الجنۃ یوم القیمۃ۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ ، رواہ ابن ماجۃ عن انس بن مالك رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۱۔ واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم۔ | جو اپنے وارث کی میراث سے بھاگے اللہ تعالیٰ روزِ قیامت اس کی میراث جنت سے قطع فرمادے۔ (اللہ تعالیٰ کی پناہ۔ اس کو ابن ماجہ نے حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت) واللہ سبحنہ وتعالیٰ اعلم |

مسئلہ ۲۸: از لکھنؤ محلہ محمود نگر مطبع مصطفائی مرسلہ مولوی ابوالخیر محمد جان صاحب ۱۹ ربیع الاول شریف ۱۳۱۲ھ علمائے دین رحمہم اللہ تعالیٰ اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ مثلاً زید کے تین لڑکوں اور دولڑکیوں میں سے ایک لڑکا بحیات والدین بالکل مفقود الخبر ہوگیا پچیس تیس برس سے اس کا کہیں پتا نہیں، اس درمیان میں پہلے اس کے والد نے پھر اس کی والدہ نے انتقال کیا اب زید متوفی کے لڑکے اپنے والدین متوفین کے متروکہ کو حسب ہدایت شرع شریف تقسیم کرنا چاہتے بلکہ ماں کے متروکہ کو کیونکہ جائداد ماں کے نام ہے لیکن اس مفقود الخبر لڑکے کی

زوجہ جو ہنوز زندہ ہے عذر کرتی ہے کہ میرے زوج مفقود الخبر کا بھی حصہ لگاؤ اور چونکہ وہ نہیں ہے لہذا حصہ وہ مجھے دو، پس استفسار کیا جاتا ہے کہ ابن مفقود الخبر کی زوجہ عند الشرع زوج

---

۱ سنن ابن ماجہ کتاب الوصایا باب الحیف فی الوصیۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹۸ Page 98 of 613

Fatwa Razawiyya Volume 26

Can the missing person (Mafqud-ul-Khabar) receive a share or not? If yes, then how much? And what will be the share of the girls? Please clarify and be rewarded. The Answer: The boy who went missing during his mother's lifetime is considered as deceased regarding the mother's inheritance. "In Al-Tanwir: He is considered dead with respect to the rights of others, so he shall not inherit from others." (1) In Tanwir, it states that a missing person is considered dead in relation to the rights of others, hence he will not become an heir to another. (T) Therefore, until his being alive after the mother's death is legally proven, his wife and other claimants to his inheritance have no right to demand his share from the mother's estate. Without such proof, he himself would legally receive nothing from the said estate; how then could it reach his heirs indirectly through inheritance? Rather, the estate, assuming no other legal impediments and after settling prior obligations like debts and wills, should be divided into twenty-four shares. Give each existing son six shares and each daughter three shares, and keep six shares in reserve until seventy complete years have passed from the missing person's birth. That is, until that period expires when, if he were alive, he would have reached seventy (70) years. For example, if at the time of disappearance he was twenty (20) years old and has been missing for thirty (30) years, then wait for twenty more years. Or if he went missing at the age of thirty-five (35) and forty-five (45) years have passed, then wait for ten (10) years.

[Table Section] (Arabic Content): "This is the best view to turn to and rely upon, as it is supported by Hadith and the evidence of the current times. According to the Hadith, what is intended here is the attainment of a strong assumption (Ghalib Guman) only, as there is no way to reach certainty. Thus, the estimation of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is better than anyone else's estimation. Scholars have explicitly stated this, such as the commentator of 'Al-Munyah,' the learned researcher Muhammad bin..."

(Urdu Translation of the Arabic): "And this is the best view towards which recourse should be made and upon which reliance should be placed, because it is supported by Hadith and the current state of times bears witness to the Hadith. This is because fixing a limit here is based merely on a strong assumption, as there is no possibility of certainty here. Thus, the estimation appointed by the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is better than the estimation of anyone else. And

scholars have provided explicit text (Nas) on this, as the two commentators of Munyah, the learned researcher Muhammad bin Amir al-Haj has..."

1. Ad-Durr al-Mukhtar sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Mafqud, Matba' Mujtabai Delhi, 1/369. Page 99 of 613

फतावा रज़विया जिल्द २६

क्या लापता व्यक्ति (मफ़क़ूद-उल-ख़बर) को हिस्सा मिल सकता है या नहीं? यदि हाँ, तो कितना? और लड़कियों का हिस्सा क्या होगा? कृपया स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। उत्तर: वह लड़का जो अपनी माँ के जीवनकाल में लापता हो गया, माँ की विरासत के मामले में मृत व्यक्ति के समान है। "अत-तन्वीर में है: वह दूसरों के अधिकार के संबंध में मृत है, इसलिए वह दूसरों से विरासत नहीं पाएगा।" (१) तन्वीर में है कि लापता व्यक्ति दूसरों के अधिकार में मृत माना जाता है, अतः वह दूसरे का वारिस नहीं बनेगा। (त) इसलिए, जब तक माँ की मृत्यु के बाद उसका जीवित रहना कानूनी रूप से सिद्ध न हो जाए, उसकी पत्नी और उसकी विरासत के अन्य दावेदारों को माँ की संपत्ति से उसके हिस्से की मांग करने का कोई अधिकार नहीं है। बिना इस प्रमाण के, उसे स्वयं कानूनी तौर पर उक्त संपत्ति से कुछ नहीं मिलेगा; फिर विरासत के माध्यम से परोक्ष रूप से उसके वारिसों तक पहुँचने का क्या अर्थ है? बल्कि, विरासत में बाधाओं की अनुपस्थिति और ऋण एवं वसीयत जैसे पूर्व दायित्वों को पूरा करने के बाद, संपत्ति को चौबीस हिस्सों में विभाजित किया जाना चाहिए। प्रत्येक उपस्थित बेटे को छह और प्रत्येक बेटी को तीन हिस्से दें, और छह हिस्से तब तक रोक कर रखें जब तक कि लापता व्यक्ति की आयु से पूरे सत्तर वर्ष न बीत जाएँ। यानी वह अवधि समाप्त हो जाए कि यदि वह जीवित होता तो सत्तर (७०) वर्ष का हो जाता। उदाहरण के लिए, यदि लापता होने के समय वह बीस (२०) वर्ष का था और तीस (३०) वर्ष से लापता है, तो बीस वर्ष और प्रतीक्षा करें। या यदि पैंतीस (३५) वर्ष की आयु में गायब हुआ और पैंतालीस (४५) वर्ष बीत गए, तो दस (१०) वर्ष।

[तालिका अनुभाग] (अरबी सामग्री): "यह सबसे अच्छा मत है जिसकी ओर मुड़ा जाए और जिस पर भरोसा किया जाए, क्योंकि यह हदीस द्वारा समर्थित है और वर्तमान समय के हालात इसका प्रमाण हैं। हदीस के अनुसार, यहाँ जो अभिप्रेत है वह केवल प्रबल धारणा (ग़ालिब गुमान) की प्राप्ति है, क्योंकि निश्चितता तक पहुँचने का कोई रास्ता नहीं है। अतः अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अनुमान किसी और के अनुमान से बेहतर है। विद्वानों ने स्पष्ट रूप से ऐसा कहा है, जैसे 'अल-मुन्याह' के व्याख्याकार, विद्वान शोधकर्ता मुहम्मद बिन..."

(अरबी का उर्दू अनुवाद): "और यह बेहतरीन कहौल (कथन) है जिसकी तरफ रुजू किया जाए और उस पर भरोसा किया जाए क्योंकि हदीस से इसकी ताईद (पुष्टि) होती है और हाल ज़माना हदीस का शाहिद (गवाह) है क्योंकि यहाँ हद मुक़र्रर करना महज़ गुमाने ग़ालिब की बुनियाद पर है क्योंकि यहाँ यक़ीन की कोई सूरत नहीं। पस रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का अंदाज़ा मुक़र्रर

फ़रमाना ग़ैर के अंदाज़े से बेहतर है। और उलमा ने नस फ़रमाई है जैसा कि मुनिया के दो शारेहीन (व्याख्याकार) अल्लामा मोहक़्क़िक़ मोहम्मद बिन अमीर अल-हज ने..."

1. अद-दुर्र अल-मुख्तार शरह तन्वीर अल-अबसार, किताब अल-मफ़कूद, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, १/३६९। पृष्ठ ९९ का ६१३

مفقود کا حصہ پاسکتی ہے یا نہیں؟ اگر پاسکتی ہے تو کس قدر؟ اور لڑکیوں کا حصہ کیا ہوگا؟ بینوا توجروا۔ الجواب: وہ لڑکا کہ حیاتِ مادر میں مفقود الخبر ہو گیا ترکۂ مادر میں مثل میت ہے۔ في التنویر میت في حق غیرہ فلا یرث من غیرہ ۱۔ تنویر میں ہے مفقود الخبر غیر کے حق میں مردہ ہوتا ہے لہذا وہ غیر کا وارث نہیں بنے گا۔ (ت) توجب تک بعد وفاتِ مادر اس کا زندہ رہنا شرعاً ثابت نہ ہو جائے اس کی زوجہ وغیرہ مدعیانِ ارث مفقود کو ترکۂ مادری سے اس کے حصہ کا مطالبہ ہر گز نہیں پہنچتا کہ بے اس ثبوت کے شرعاً خود اسے ترکہ مذکورہ سے کچھ نہ ملے گا اس کے ورثہ کو بذریعہ توریث بالواسطہ پہنچنا کیا معنی، بلکہ وہ ترکہ بر تقدیر عدمِ موانع ارث و وارث آخر و تقدم مقدم کالہ دین والوصیہ، چوبیس سہام پر منقسم کریں ہر پسر موجود کو چھ ہر دختر کو تین دے کر چھ موقوف رکھیں یہاں تک کہ عمر مفقود سے ستر سال کامل گزر جائیں یعنی وہ مدت منقضی ہو کہ اگر زندہ ہوتا تو ستر ۷۰ برس کا ہو جاتا مثلاً وقت فقدان بست ۲۰ سالہ تھا اور مفقود ہوئے تیس ۳۰ برس ہوئے تو بیس برس اور انتظار کریں یا پینتیس ۳۵ سال کی عمر میں گم اب پینتالیس ۴۵ گزرے تو دس ۱۰ برس۔

هذا احسن مایصار الیه ویعول علیه فانه المؤید بالحدیث و شاهد حال الزمان للحدیث ان المرئی ههنا هو حصول الظن لیس الا فانه لاسبیل الی الیقین فتقدیر رسول الله صلی الله علیه وسلم خیر من تقدیر غیره وقد نص العلماء کشارح المنیة العلامة المحقق محمد بن

اور یہ بہترین قول ہے جس کی طرف رجوع کیا جائے اور اس پر بھروسا کیا جائے کیونکہ حدیث سے اس کی تائید ہوتی ہے اور حال زمانہ حدیث کا شاہد ہے کیونکہ یہاں حد مقرر کرنا محض گمانِ

غالب کی بنیاد پر ہے کیونکہ یہاں یقین کی کوئی صورت نہیں۔ پس رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا اندازہ مقرر فرمانا غیر کے اندازے سے بہتر ہے۔ اور علماء نے نص فرمائی ہے جیسا کہ منیہ کے دو شارحین علامہ محقق محمد بن امیر الحاج نے

۱ الدر المختار شرح تنویر الابصار کتاب المفقود مطبع مجتبائی دہلی ۳۶۹/۱ Page 99 of 613

Fatawa Rizvia, Volume 26

Amir al-Hajj in 'al-Hilya' and Allama Ibrahim al-Halabi in 'al-Ghunya' and others in other books have specified that a rational judgment (dirayah) will not be deviated from if it is supported by a narration (riwayah), especially when it is more lenient for the people and more in accordance with the times. Indeed, lifespans have shortened and deaths occur sooner. Allah is sufficient for us, and what an excellent Guardian He is! Therefore, we have relied upon this in all our fatwas, and success is from Allah Almighty alone. Tirmidhi narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him) and Abu Ya'la from Anas bin Malik (may Allah be pleased with them both) that they said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The lifespans of my Ummah are between sixty and seventy years, and few among them surpass that." Its chain of transmission is good (hasan), as the Hafiz has stated in 'Fath al-Bari'. (T)

The Absolute Researcher Imam, possessor of the power of preference and fatwa, states in 'Fath al-Qadir':

In my view, the most preferable opinion is seventy years, because of the saying of the Prophet (peace and blessings be upon him): "The lifespans of my Ummah are between sixty [to seventy...]"

---

1 Ghunya al-Mustamli Sharh Munya al-Musalli, Fara'id al-Salah al-Thamin, Ta'dil al-Arkan, Suhail Academy Lahore, p. 295; Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Supplications, chapter 'Minhu', Amin Company Delhi 2/193. 2 Kanz al-Ummal, reported from Abu Huraira, Hadith 42697, Mu'assasah al-Risalah Beirut 15/777.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

'अल-हिलिया' में अमीर अल-हज और 'अल-गुनिया' में अल्लामा इब्राहिम अल-हलबी और अन्य विद्वानों ने अन्य पुस्तकों में स्पष्ट किया है कि उस तर्कसंगत निर्णय (दरायत) से विचलन नहीं किया जाएगा जिसका समर्थन कोई रिवायत करती हो, विशेष रूप से जब वह लोगों के लिए अधिक सुविधाजनक हो और समय के अधिक अनुकूल हो। वास्तव में, जीवन काल कम हो गए हैं और मौतें जल्दी होने लगी हैं। अल्लाह हमारे लिए पर्याप्त है, और वह क्या ही बेहतरीन कार्यसाधक है! इसलिए हमने अपने सभी फ़तवों में इसी पर भरोसा किया है और सफलता अल्लाह तआला की ओर से ही है। तिर्मिज़ी ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से और अबू याला ने अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है, उन दोनों ने कहा कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "मेरी उम्मत की उम्र साठ और सत्तर साल के बीच होगी, और उनमें से बहुत कम ऐसे होंगे जो इससे आगे बढ़ेंगे।" इसकी सनद (प्रमाण श्रृंखला) हसन है जैसा कि हाफ़िज़ ने 'फ़तह अल-बारी' में इस पर स्पष्ट रूप से कहा है। (त)

मुहाक़िक़-ए-मुतलक़ इमाम, जो तरजीह और फ़तवा के अधिकार के मालिक हैं, 'फ़तह अल-क़दीर' में फ़रमाते हैं:

मेरे नज़दीक सबसे बेहतर सत्तर साल वाला मत है, नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस फरमान की वजह से कि: "मेरी उम्मत की उम्र साठ [और सत्तर के बीच...]"

---

1 ग़ुनिया अल-मुस्तमली शरह मुनिया अल-मुसल्ली, फ़राइज़ अल-सलाह अल-सामिन, तादील अल-अरकान, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृष्ठ 295; जामिअ अत-तिर्मिज़ी, दुआओं के अध्याय, 'मिन्हु' अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली 2/193। 2 कंज़ अल-उम्माल, हज़रत अबू हुरैरा से रिवायत, हदीस 42697, मुअस्साह अल-रिसाला बेरूत 15/777।

امیر الحاج فی الحلیۃ والعلامۃ ابراہیم الحلبی فی الغنیۃ وغیرھما فی غیرھما انہ لا یعدل عن درایۃ ما وافقتھا روایۃً لاسیما وھو الارفق بالناس والاوفق بالزمان فقد تقاصرت الاعمار وتعجلت المنون وحسبنا اللہ ونعم الوکیل فلذا عولنا علیہ فی جمیع فتاونا وباللہ التوفیق اخرج الترمذی عن ابی ہریرۃ وابویعلی عن انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنھما قالا قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اعمار امتی مابین الستین الی السبعین واقلھم من یجوز ذلک سندہ حسن کما نص علی الحافظ فی فتح الباری،

حلیہ میں علامہ ابراہیم حلبی نے غنیہ میں، اور ان دونوں کے علاوہ دیگر علماء نے دیگر کتابوں میں تصریح فرمائی کہ اس درایت سے عدول نہیں کیا جائے گا جس کی موافقت روایت کرے خصوصاً جبکہ اس میں لوگوں کے لئے زیادہ نرمی اور زمانے کے ساتھ زیادہ موافقت موجود ہو۔ تحقیق عمریں کم ہو گئیں اور موتیں جلدی واقع ہونے لگیں۔ اللہ تعالٰی ہمیں کافی ہے اور کیا ہی اچھا کارساز ہے۔ اسی لئے ہم نے اپنے تمام فتاوٰی میں اس پر اعتماد کیا اور توفیق اللہ تعالٰی ہی کی ہے۔ ترمذی نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ اور ابویعلی نے انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے تخریج کی، ان دونوں نے کہا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: میری امت کی عمریں ساٹھ اور ستر سال کے درمیان ہوں گی بہت کم ان میں سے ایسے ہوں گے جو اس سے آگے بڑھیں۔ اس کی سند حسن ہے جیسا کہ فتح الباری میں حافظ نے اس پر نص کی ہے۔ (ت)

امام محقق علی الاطلاق مالک ازیۃ الترجیح والفتیا فتح القدیر میں فرماتے ہیں :

عندی الاحسن سبعون لقولہ علیہ الصلوۃ والسلام اعمار امتی مابین الستین الی

میرے نزدیک سب سے بہتر ستر سال والا قول ہے۔ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اس فرمان کی وجہ سے کہ میری امت کی عمریں

---

1 غنیہ المستملی شرح منیۃ المصلی فرائض الصلوۃ الثامن تعدیل الارکان سہیل اکیڈمی لاہور ص ۲۹۵، جامع الترمذی ابواب الدعوات باب منہ امین کمپنی دہلی ۲/۱۹۳ 2 کنز العمال برمزت عن ابی ہریرہ حدیث ۴۲۶۹۷ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۵/۷۷۷

Fatawa Razawiyyah Volume 26

"The seventies are usually the limit" - they will be between sixty and seventy years. Thus, life usually ends at seventy. (T)

In Jawahir al-Akhlati it is stated: "It is more cautious and more logical." (T). In the same book: "And the fatwa is based on this." (T). If it becomes clear during this period that the missing person is alive, or was alive after the mother's death, even if he died a moment later, then these six shares will be given to him if he is alive. Otherwise, according to the rules of inheritance, they should be given to his heirs, such as his wife, who were alive at the time of his death, even if they have since passed away. And if it is proven that the missing person died before the mother, or if the mentioned period passes without any proof until his death is declared from the day of his disappearance, then his heirs have no right to these shares; instead, they will be given to the four existing children, two to each son and one to each daughter.

Arabic Original	**Urdu Translation**
In Al-Tanwir: His portion is suspended. If he appears alive, it is his. After that, he is judged dead regarding the property of others from the time he went missing, and the suspended portion is returned to whoever would have inherited from his predecessor at the time of the predecessor's death. - Summarized.	In Tanwir it is stated: The share of the missing person (Mafqud al-Khabar) will be kept suspended. If he appears alive, this share belongs to him. After that (i.e., after the death of his contemporaries), his death will be judged in the property of others from the time of his disappearance. Consequently, whatever was kept suspended for him will be returned to those who were heirs at the time of his predecessor's death. - Summarized. (T)

These six shares will remain as a trust until the settlement of the rulings with the person who has possession of the mentioned legacy at that time, i.e., after the death of the predecessor, whether it be any existing son, daughter, or son's wife, or any stranger.

1. Fath al-Qadir, Kitab al-Mafqud, Al-Maktabah al-Nuriyyah al-Radawiyyah, Sukkur, 5/374.
2. Jawahir al-Akhlati, Masail al-Mafqud, Manuscript copy, p. 120.
3. Jawahir al-Akhlati, Masail al-Mafqud, Manuscript copy, p. 120.
4. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Mafqud, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/369.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

"सत्तर के दशक आमतौर पर सीमा होते हैं" - वे साठ से सत्तर वर्ष के बीच होंगे। इस प्रकार, जीवन आमतौर पर सत्तर पर समाप्त होता है। (त)

जवाहर अल-अखलाती में उल्लेख है: 'यह अधिक सावधानीपूर्ण और अधिक तर्कसंगत है।' (त)। उसी में: 'और इसी पर फतवा है।' (त)। यदि इस अवधि के दौरान यह स्पष्ट हो जाता है कि लापता व्यक्ति जीवित है, या माँ की मृत्यु के बाद जीवित था, भले ही वह एक क्षण बाद ही क्यों न मर गया हो, तो ये छह हिस्से जीवित रहने की स्थिति में उसे दिए जाएंगे। अन्यथा, उत्तराधिकार के नियमों के अनुसार, उसकी पत्नी आदि जैसे उसके उत्तराधिकारियों को दिए जाने चाहिए जो उसकी मृत्यु के समय जीवित थे, भले ही वे अब मर चुके हों। और यदि यह सिद्ध हो जाए कि लापता व्यक्ति माँ से पहले मर गया था, या यदि उल्लेखित अवधि बिना किसी प्रमाण के बीत जाए यहाँ तक कि उसके गायब होने के दिन से उसकी मृत्यु का निर्णय दे दिया जाए, तो इन हिस्सों में उसके उत्तराधिकारियों का कोई अधिकार नहीं है; बल्कि वे मौजूदा चार बच्चों को दिए जाएंगे, प्रत्येक बेटे को दो और प्रत्येक बेटी को एक।

अरबी मूल

तनवीर में: उसका हिस्सा स्थगित रखा जाएगा। यदि वह जीवित प्रकट होता है, तो वह उसका है। उसके बाद, लापता होने के समय से दूसरों की संपत्ति के संबंध में उसकी मृत्यु का निर्णय लिया जाएगा, और स्थगित हिस्सा उसे लौटा दिया जाएगा जो उसके पूर्वज की मृत्यु के समय उत्तराधिकारी था। - संक्षिप्त।

उर्दू अनुवाद

तनवीर में है: लापता व्यक्ति (मफ़क़ूद अल-ख़बर) का हिस्सा स्थगित रखेंगे। यदि वह जीवित ज़ाहिर हो गया तो यह हिस्सा उसका है, इसके बाद (यानी उसके हमउम्रों के मरने के बाद) उसके गुम होने के वक़्त से ग़ैर के माल में उसकी मौत का हुक्म दिया जाएगा, चुनाँचे जो कुछ उसके लिए मवक़ूफ़ (स्थगित) रखा गया था वह उनकी तरफ़ लौटा देंगे जो उसके मोरिस (पूर्वज) की मौत के वक़्त वारिस बने थे। (संक्षिप्त) (त)

ये छह हिस्से नियमों के निपटान तक उसके पास अमानत के रूप में रहेंगे जिसके पास उस समय उक्त विरासत का कब्ज़ा है, यानी पूर्वज की मृत्यु के बाद, चाहे वह कोई मौजूदा बेटा हो या बेटी या बेटे की पत्नी या कोई अजनबी।

1. फ़तहुल क़दीर, किताबुल मफ़क़ूद, अल-मकतबतुल नूरिया रज़विया, सुक्कुर, ५/३७४.
2. जवाहर अल-अखलाती, मसायलुल मफ़क़ूद, कलमी नुस्खा, पृष्ठ १२०.

3. जवाहर अल-अखलाती, मसायलुल मफ़क़ूद, कलमी नुस्खा, पृष्ठ १२०.
4. अद-दुर्रुल मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल मफ़क़ूद, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, १/३६९.

पृष्ठ १०१/६१३

السبعین فکانت المنتھی غالبا - ساٹھ سے ستر سال تک کے درمیان ہوں گی۔ چنانچہ غالبا ستر پر زندگی کی انتہا ہوتی ہے۔ (ت)

جواہر اخلاطی میں ہے: انہ احوط واقیس (بے شک وہ زیادہ احتیاط والا اور زیادہ قرین قیاس ہے۔ ت) اسی میں ہے: وعلیہ الفتوی (اور اسی پر فتوی ہے۔ت) اس مدت میں اگر ظاہر ہو کہ مفقود زندہ ہے یا بعد موت مادر زندہ تھا اگرچہ ایک آن بعد مر گیا تو یہ چھ سہام بحالت حیات خود اسے، ورنہ بحسب احکام فرائض اس کی زوجہ وغیرہ ان کے ورثہ کو کہ اس کی موت کے وقت زندہ تھے اگرچہ اب مر چکے ہوں دے دیئے جائیں اور اگر ثابت ہو کہ مفقود پیش از مادر مر گیا تھا یا مدت مذکورہ گزر جائے اور کچھ ثبوت نہ ہو یہاں تک کہ روز فقدان سے اس کی موت کا حکم کر دیا جائے تو ان سہام میں اس کے ورثہ کا کچھ حق نہیں بلکہ انہیں چار اولاد موجود کو دیئے جائیں ہر پسر کو دو ہر دختر کو ایک۔

| في التنویر یوقف قسطه فان ظهر حیا فله ذلك وبعده یحكم بموته في مال غیره من حین فقد فیرد الموقوف له الی من یرث مورثه عند موته - اھ ملخصا | تنویر میں ہے مفقود الخبر کا حصہ موقوف رکھیں گے اگر وہ زندہ ظاہر ہو گیا تو یہ حصہ اس کا ہے، اس کے بعد (یعنی اس کے ہم عمروں کے مرنے کے بعد) اس کے گم ہونے کے وقت سے غیر کے مال میں اس کی موت کا حکم دیا جائے گا، چنانچہ جو کچھ اس کے لئے موقوف رکھا گیا تھا وہ ان کی طرف لوٹا دیں گے جو اس کے مورث کی موت کے وقت وارث بنے تھے اھ ملخصا (ت) |

یہ چھ سہام تانفصال احکام اس کے پاس امانتہ رہیں گے جس کے قبضہ میں متروکہ مذکورہ اس وقت یعنی بعد موت مورثہ ہے خواہ وہ کوئی پسر موجود ہو یا دختر یا زن پسر یا کوئی اجنبی

1 فتح القدیر کتاب المفقود المکتبة النوریة الرضویہ سکھر ۵/ ۳۷۴ 2 جواہر اخلاطی مسائل المفقود قلمی نسخہ ص ۱۲۰ 3 جواہر اخلاطی مسائل المفقود قلمی نسخہ ص ۱۲۰ 4 الدرالمختار شرح تنویر الابصار کتاب المفقود مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۶۹

Fatawa Razawiyya Volume 26

In which, apart from necessary preservation and correction, he will have absolutely no authority for any proprietary disposal as long as no dishonesty appears from him; otherwise, it will be taken from his possession and handed over to some just, reliable, trustworthy, pious, and God-fearing person. It is stated in Fath [al-Qadir]:

[Arabic Text]: A man died leaving behind two daughters, a missing son, and a grandson, and the property is in the hands of a stranger. It shall not be removed from the hands of the stranger unless his dishonesty is evident. In that case, it shall be taken from him and placed in the hands of a just person. If it is in the hands of the two daughters, the property shall not be moved from its place. And if it is in the hands of the child of the missing person, it shall remain suspended in the hands of whoever has it. [Summarized from Fath al-Qadir]

[Urdu Translation]: A person died leaving two daughters, a missing son, and a grandson, while his property is in the possession of a stranger. That property will not be taken back from the stranger's hand unless his dishonesty becomes apparent. In this case, the property will be taken from him and given into the possession of a just person. If the property is in the possession of both daughters, it will not be moved from its place. And if it is in the possession of the missing person's offspring, the share of the missing person will be kept suspended in the hand of the one who holds it. [Summarized (T)]

The humble servant says, may Allah Almighty forgive him: No one will be appointed as a trustee over it except one who considers others' property as a blazing fire, and none will accept it except a most sinful person, a negligent fool, or a just person with little means. Alas, alas! Where is knowledge and where is justice? There is no power or strength except with Allah, the Most High, the Supreme. And Allah Almighty knows best.

Problem 29: From Thana Kacha, Kham area, 23 Rabi al-Awwal 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Ghulam Ghaus married a second wife after his first wife died, then married a third wife after the second passed away. The first wife's real brother is alive, as is a girl from the second wife who came with her, and the third wife is alive along with her son who came with her. The dower (mahr) for all three women was fixed at sixty-five rupees each. Now, according to the Sharia, how much dower will reach which heir? Give a ruling and be rewarded.

1 Fath al-Qadir, Kitab al-Mafqud, Al-Maktaba al-Nuriyya al-Razawiyya, 5 / 474-475

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

जिसमें आवश्यक सुरक्षा और सुधार के अलावा, उसे किसी भी मालिकाना अधिकार का कोई अधिकार नहीं होगा जब तक कि उससे कोई बेईमानी ज़ाहिर न हो; अन्यथा, उसे उसके कब्ज़े से निकालकर किसी न्यायप्रिय, विश्वसनीय, अमानतदार, परहेज़गार और खुदा से डरने वाले व्यक्ति को सौंप दिया जाएगा। 'फ़तह' में है:

[अरबी पाठ]: एक व्यक्ति की मृत्यु हुई, उसने दो बेटियाँ, एक लापता बेटा और एक पोता छोड़ा, और संपत्ति किसी अजनबी के पास है। उसे अजनबी के हाथ से तब तक नहीं निकाला जाएगा जब तक कि उसकी खयानत (बेईमानी) ज़ाहिर न हो जाए। ऐसी स्थिति में, उससे संपत्ति लेकर किसी न्यायप्रिय व्यक्ति के सुपुर्द कर दी जाएगी। यदि संपत्ति दोनों बेटियों के पास है, तो उसे उसके स्थान से नहीं हटाया जाएगा। और यदि वह लापता व्यक्ति की संतान के पास है, तो लापता व्यक्ति का हिस्सा उसी के पास रुका रहेगा जिसके पास वह है। [फ़तह अल-क़दीर से संक्षिप्त]

[उर्दू अनुवाद]: एक व्यक्ति दो बेटियाँ, एक लापता बेटा और एक पोता छोड़कर मर गया, जबकि उसकी संपत्ति किसी अजनबी के कब्ज़े में है। तो वह संपत्ति अजनबी के हाथ से वापस नहीं ली जाएगी, सिवाय उस समय के जब उसकी बेईमानी ज़ाहिर हो जाए। इस स्थिति में उससे संपत्ति लेकर किसी न्यायप्रिय व्यक्ति के कब्ज़े में दे दी जाएगी। और यदि संपत्ति दोनों बेटियों के कब्ज़े में है, तो वह संपत्ति अपनी जगह से नहीं हटाई जाएगी। और यदि वह लापता व्यक्ति की संतान के कब्ज़े में है, तो लापता व्यक्ति का हिस्सा उसी के हाथ में रुका रखा जाएगा जिसके पास वह है। [संक्षिप्त (त)]

फ़क़ीर कहता है, अल्लाह तआला उसे क्षमा करे: इस पर किसी को अमानतदार नहीं बनाया जाएगा सिवाय उस व्यक्ति के जो दूसरों की संपत्ति को धधकती आग समझता हो, और इसे कोई स्वीकार नहीं करेगा सिवाय किसी महा-पापी, गाफ़िल मूर्ख या उस न्यायप्रिय व्यक्ति के जिसके पास साधन कम हों। अफ़सोस, अफ़सोस! कहाँ इल्म और कहाँ इंसाफ? अल्लाह के सिवा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है, जो सबसे ऊँचा और महान है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 29: थाना कछा, इलाका खाम से, 23 रबीउल अव्वल 1312 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: गुलाम गौस ने अपनी पहली पत्नी की मृत्यु के बाद दूसरी शादी की, फिर दूसरी के इंतकाल के बाद तीसरी शादी की। पहली का सगा भाई जीवित है, दूसरी की एक लड़की जो उसके साथ आई थी जीवित है, और तीसरी अपनी उस लड़के के साथ जो उसके साथ आया था

जीवित है। तीनों औरतों का महर पैंसठ-पैंसठ (65-65) रुपये तय हुआ था। अब शरीयत के अनुसार कितना महर किस-किस वारिस को पहुँचेगा? उत्तर दें और पुण्य कमाएँ।

---

1 फ़तह अल-क़दीर, किताब अल-मफ़क़ूद, अल-मक्तबा अल-नूरिया अल-रज़विया, 5 / 474-475

جس میں حفظ و اصلاح ضروری کے سوا کسی تصرف مالکانہ کا اسے اصلاً اختیار نہ ہوگا جب تک اس سے کوئی خیانت ظاہر نہ ہو ورنہ اس کے قبضہ سے نکال کر کسی عادل ثقہ امین متقی خدا ترس کو سپرد کریں گے، فتح میں ہے:

[رجل مات عن ابنتین وابن مفقود و ابن ابن والمال فی ید اجنبی لاینزع من ید الاجنبی الا اذا ظهرت خیانته فیوخذ منه و یوضع علی ید عدل ولو کان في ید البنتین لایحول المال من موضعه ولو کان في ید ولد المفقود یوقف في ید من کان في یده ا هـ ملتقطاً۔] کوئی شخص دو بیٹیاں ایک مفقود بیٹا اور ایک پوتا چھوڑ کر مر گیا جبکہ اس کا مال کسی اجنبی کے قبضہ میں ہے تو وہ مال اجنبی کے ہاتھ سے واپس نہیں لیا جائے گا مگر اس وقت جب اس کی خیانت ظاہر ہو جائے اس صورت میں اس سے مال لے کر کسی عادل کے قبضہ میں دے دیا جائے گا، اور اگر مال دونوں بیٹیوں کے قبضہ میں ہے تو وہ مال اپنی جگہ سے نہیں ہٹایا جائے گا، اور اگر وہ مفقود کی اولاد کے قبضہ میں ہے تو مفقود کا حصہ اسی کے ہاتھ میں موقوف رکھا جائے گا جس کے ہاتھ میں وہ ہے ا ھـ ملتقطاً (ت)

فقیر کہتا ہے غفر اللہ تعالیٰ لہ ، امین نہ کریں گے اس پر مگر جو مال غیر کو نار سوزاں جانتا ہو اور قبول نہ کرے گا اسے مگر فاسق افسق یا غافل احمق یا عادل مرفق قلیل ماہم ہیہات ہیہات کہاں علم اور کہاں عدالت، لا حول ولا قوۃ الا باللہ العلي العظیم ط واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۹: از تھانہ کچھا علاقہ خام ۲۳ ربیع الاول ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ غلام غوث نے اپنی پہلی بیوی کے مرنے کے بعد دوسری شادی کی، پھر دوسری کے انتقال ہو جانے کے بعد تیسری شادی کی، پہلی کا حقیقی بھائی اور دوسری کی ایک لڑکی جواس

کے ساتھ آئی تھی اور تیسری مع اپنے لڑکے کے جو ہمراہ آیا تھا زندہ ہے، تینوں عورتوں کا مہر پینسٹھ پینسٹھ روپیہ کا بندھا تھا، اب شرع شریف کے نزدیک کتنا مہر کس کس وارث کو پہنچے گا؟ بینوا توجروا۔

---

1 فتح القدير كتاب المفقود المكتبة النورية الرضوية ٥ / ٤٧٤-٤٧٥

Fatawa Razawiya Volume 26

The Answer: In the mentioned case, the brother of the first childless wife or any other heir should be given 32 rupees and 8 annas from the legacy of Ghulam Ghous towards her dower (Mahr). To the daughter of the second wife and other heirs, give 48 rupees and 12 annas towards her dower. To the third wife, who is alive, give her full dower of sixty-five (65) rupees. And Allah Almighty knows best. Problem 30: From Meerut, Chhatta Shaikhan, sent by Hafiz Muhammad Akbar Sahib - 25 Rabi' al-Akhir 1312 AH Zaid, along with his entire family, is a non-believer (Kafir). Hinda, Zaid's daughter, and Jahanda, Zaid's wife, both became Muslims after Zaid's death. Hinda, being a widow, began earning and acquired her own property and remarried. Now she has passed away and has no heir other than her husband. The two daughters of Hinda's maternal cousin, who is still a Kafir, have become Muslims. Their father, i.e., Hinda's maternal cousin, is a Kafir. Can these two be Sharia heirs to Hinda's legacy? Does their father act as a barrier (Hajib) and does the difference of religion affect this? These two are distant kindred (Dhawi al-Arham). Please clarify and be rewarded.

The Answer: If Hinda's mother died before her, and after her, only her husband and these two daughters of her maternal cousin remain, and there is no other Muslim relative who is equal or superior to them in the degree of inheritance, then Hinda's legacy, after the payment of debts and fulfillment of wills, will be divided into four shares. Two shares will go to the husband, and one share each will go to these two women. Their Kafir father being alive cannot deprive them, because a Kafir is considered as deceased regarding the legacy of a Muslim, and a deceased person can neither be an heir themselves nor deprive another heir. It is stated in Sharifiyyah:

[Table Header] [Arabic Text]: Al-mahruum 'anil-meeraathi bil-kulliyati laa yahjubu 'indanaa ghairahu aslan laa hajba hirmaanin walaa hajba nuqsaanin huwa qawlu 'aammatish-sahaabati radiyallaahu ta'aalaa 'anhum ruwiya anna imra'atan muslimatan tarakat zaujan musliman [Urdu Translation]: One who is completely deprived of inheritance, according to us, does not exclude anyone else at all, neither by total exclusion (Hajb Hirman) nor by reduction (Hajb Nuqsan). This is the opinion of the general companions (Sahaba), may Allah Almighty be pleased with them. It is narrated that a Muslim woman left a Muslim husband and...

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

जवाब: पूछी गई स्थिति में, पहली निस्संतान पत्नी के भाई या किसी अन्य वारिस को गुलाम ग़ौस की विरासत से मेहर के बत्तीस ३२ रुपये आठ आने दिए जाएं। दूसरी पत्नी की बेटी और अन्य वारिसों को उसके मेहर के अड़तालीस ४८ रुपये बारह आने, और तीसरी पत्नी जो जीवित है, उसे उसके मेहर के पूरे पैंसठ (६५) रुपये दिए जाएं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मसला ३०: मेरठ, छत्ता शेखां से हाफ़िज़ मोहम्मद अकबर साहब द्वारा भेजा गया - २५ रबी-उल-आख़िर १३१२ हिजरी ज़ैद अपने पूरे परिवार के साथ काफ़िर है। ज़ैद की मौत के बाद उसकी बेटी हिंदा और ज़ैद की पत्नी जहांदा दोनों मुसलमान हो गईं। हिंदा विधवा होकर कमाने लगी, उसने अपनी निजी संपत्ति बनाई और निकाह किया। अब उसकी मृत्यु हो गई है और पति के अलावा उसका कोई वारिस नहीं है। हिंदा के ममेरे भाई, जो अभी तक काफ़िर है, की दो बेटियाँ मुसलमान हो गई हैं। उनका पिता, यानी हिंदा का ममेरा भाई, काफ़िर है। क्या ये दोनों हिंदा की संपत्ति की शरीयती वारिस हो सकती हैं? और क्या उनका पिता 'हाजिब' (बाधक) है और क्या धर्मों का अंतर इस पर प्रभाव डालता है? ये दोनों 'ज़वी अल-अर्हाम' (दूर के रिश्तेदार) हैं। उत्तर दें और पुण्य प्राप्त करें।

जवाब: यदि हिंदा की माँ उसकी मृत्यु से पहले मर गई थी, और उसके बाद केवल उसका पति और उसके ममेरे भाई की ये दो बेटियाँ बचती हैं, और कोई अन्य मुस्लिम रिश्तेदार नहीं है जो उत्तराधिकार के क्रम में उनके बराबर या उनसे ऊपर हो, तो ऋणों और वसीयतों के भुगतान के बाद हिंदा की विरासत चार हिस्सों में विभाजित होगी। दो हिस्से पति को मिलेंगे और एक-एक हिस्सा इन दोनों महिलाओं को मिलेगा। उनके काफ़िर पिता का जीवित होना उन्हें वंचित नहीं कर सकता क्योंकि एक मुस्लिम की संपत्ति के मामले में काफ़िर को मृत माना जाता है, और एक मृत व्यक्ति न तो स्वयं वारिस हो सकता है और न ही किसी अन्य वारिस को वंचित कर सकता है। 'शरीफ़िया' में उल्लेख है:

[तालिका शीर्षक] [अरबी पाठ]: المحروم عن الميراث بالكلية لا يحجب عندنا غيره اصلا لا حجب حرمان ولا حجب نقصان هو قول عامة الصحابة رضى الله تعالى عنهم روى ان امرأة مسلمة تركت زوجا مسلما [उर्दू अनुवाद]: जो व्यक्ति पूरी तरह से विरासत से वंचित हो, हमारे नज़दीक वह किसी दूसरे के लिए बिल्कुल भी 'हाजिब' (बाधक) नहीं बनता, न तो पूर्ण वंचन (हज्ब हिरमान) के रूप में और न ही कमी (हज्ब नुक़सान) के रूप में। यही आम सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) का मत है। वर्णित है कि एक मुस्लिम महिला ने एक मुस्लिम पति और...

الجواب: صورت مستفسرہ میں پہلی بیوی لاولد کے بھائی یا اس کے سوا اور جو وارث ہوا انہیں ترکہ غلام غوث سے مہر کے بتیس ۳۲ روپے آٹھ آنے دیئے جائیں، اور دوسری کی بیٹی وغیرہ ورثہ کو اس کے مہر کے اڑتالیس ۴۸ روپے بارہ آنے، اور تیسری کہ زندہ ہے اسے اس کے مہر کے پورے پینسٹھ (۶۵) روپے۔ واللہ تعالی اعلم مسئلہ ۳۰: از میرٹھ چھتہ شیخاں مرسلہ حافظ محمد اکبر صاحب ۲۵ ربیع الآخر ۱۳۱۲ھ زید مع اپنے کل خاندان کے کافر ہے، ہندہ زید کی بیٹی اور جہندہ زید کی بیوی، بعد مرنے زید کے دونوں مسلمان ہو گئیں۔ ہندہ رنڈی بن کر کسب کرنے لگی اپنی ذاتی جائیداد پیدا کی اور نکاح کر لیا اب وہ مرگئی اور سوائے خاوند کے کوئی وارث نہیں، ہندہ کے ماموں زاد بھائی کی جو اس وقت تک کافر ہے دو بیٹیاں مسلمان ہو گئیں ان کا باپ یعنی ہندہ کا ماموں زاد بھائی کافر ہے، کیا یہ دونوں وارث شرعی ہندہ کے ترکہ کی ہو سکتی ہیں؟ اور ان کا باپ حاجب ہے اور مانع اختلاف دینین کا اس پر اثر ہے اور یہ دونوں ذوی الارحام ہیں۔ بینوا توجروا

الجواب: ہندہ کی ماں اگر اس سے پہلے مر گئی بعد اس کے صرف شوہر اور یہ دو عورتیں اس کے ماموں زاد بھائی کی بیٹیاں رہیں اس کا کوئی رشتہ دار مسلمان کہ درجہ وراثت میں ان کے ہمسر یا ان سے مقدم ہو، نہیں، تو متروکہ ہندہ بعد ادائے دیون و وصایا چار سہام پر منقسم ہو کر دو سہم شوہر اور ایک ایک ان دونوں عورتوں کو ملے گا اور ان کے کافر باپ کا زندہ ہونا انہیں محروم نہ کر سکے کہ کافر ترکہ مسلم میں مردہ ہے اور مردہ نہ خود وارث ہو نہ دوسرے وارث کو محروم کر سکے۔ شریفہ میں ہے:

[جدول] [عربی متن]: المحروم عن الميراث بالكلية لا يحجب عندنا غيره اصلا لا حجب حرمان ولا حجب نقصان هو قول عامة الصحابة رضى الله تعالى عنهم روى ان امرأة مسلمة تركت زوجا مسلما

[اردو ترجمہ]: جو شخص کلی طور پر میراث سے محروم ہو ہمارے نزدیک وہ کسی غیر کے لئے بالکل حاجب نہیں بنتا، نہ حجب حرمان کے ساتھ اور نہ ہی حجب نقصان کے ساتھ۔ عام صحابہ کرام کا یہی قول ہے رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔ مروی ہے کہ ایک مسلمان عورت نے مسلمان خاوند اور

Vol. 26 Fatawa Razawiyyah

[Top Boxed Content] (Arabic): Two Muslim uterine brothers and a disbelieving son were left. Regarding this, Hazrat Ali and Hazrat Zaid bin Thabit (may Allah be pleased with them) ruled that the husband receives half, the two brothers receive one-third, and the remainder is for the agnates ('asaba'). Allah knows best. (Urdu): Two Muslim uterine brothers and one disbelieving son were left. Regarding this, Hazrat Ali al-Murtaza and Hazrat Zaid bin Thabit (may Allah be pleased with them) decided that for the husband there is half, and for the two brothers there is one-third, and what remains is for the agnates ('asaba'). Allah knows best. (T)

Problem 31: 25 Rabi' al-Akhir 1312 AH: What do the scholars of the religion say about this matter: A woman and her daughter became Muslim. She married a man and also arranged her daughter's marriage. The man she married had children from his first wife. No children were born to this new Muslim woman and her second husband except for that girl (the daughter from her previous marriage). There are no other children; the parents have passed away. Now, after this woman's husband died, his estate was distributed according to the noble Sharia. Now this woman has died. She has no children. She has two brothers who do not share the same mother, and their parents are separate. How should this woman's estate be distributed? Please state, and may Allah Almighty reward you.

Answer: The sons of the mother's husband, who are neither from the father's seed nor from the mother's womb, are not heirs. Therefore, if no Shar'i Muslim heir of the said woman exists, nor has she made a will for anyone regarding her wealth, then her entire wealth, after paying off any debts (if she had any), should be given to needy and helpless Muslims or spent on their medicine and burial costs. If these sons of the mother's husband are helpless and needy, they may also be given it, or it may be given solely to them. In short, if they are needy, they can be deserving due to their need, not due to inheritance. It is stated in Durr al-Mukhtar:

[Bottom Boxed Content] (Arabic): An estate without an heir; its expenditure is for a poor foundling and a poor person without a guardian. (Urdu): That estate which has no heir, its expenditure is that abandoned child who was found...

1. Al-Sharifiyya Sharh al-Sirajiyyah, Bab al-Hujb, Matba' Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 49. Page 104 of 613

[शीर्ष बॉक्स] (अरबी): दो मुस्लिम सौतेले भाई और एक काफ़िर बेटा बचा। इस बारे में हज़रत अली और हज़रत ज़ैद बिन साबित (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने फैसला दिया कि पति के लिए आधा है, और दो भाइयों के लिए एक तिहाई, और जो बाकी बचा वह 'असबा' (वंशजों) के लिए है। अल्लाह बेहतर जानता है। (उर्दू): दो मुस्लिम अखियाफ़ी भाई और एक काफ़िर बेटा छोड़ा। तो इसके बारे में हज़रत अली मुर्तज़ा और हज़रत ज़ैद बिन साबित रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा ने फैसला दिया कि उसके शौहर के लिए निस्फ़ (आधा) और दोनों भाइयों के लिए एक तिहाई है, और जो बाकी बचा वह असबा के लिए है। वल्लाह तआला आलम। (त)

मसला 31: 25 रबी-उल-आख़िर 1312 हिजरी: धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं: एक महिला और उसकी बेटी मुसलमान हुईं। उसने एक मुस्लिम से निकाह कर लिया और अपनी बेटी का भी निकाह कर दिया। जिस मर्द से उसने निकाह किया, उसकी पहली बीवी से औलाद है। और इस नौ-मुस्लिम औरत और दूसरे शौहर से इस लड़की के अलावा कोई औलाद नहीं हुई। माँ-बाप का देहांत हो चुका है। अब यह महिला रही जिसका शौहर मर गया, शरीयत के मुताबिक़ उसके शौहर का जो कुछ तरका (विरासत) था वह तक़सीम हो गया। अब यह औरत मर गई, इसकी कोई औलाद नहीं है। इसके दो भाई हैं जो माँ में शरीक नहीं हैं, माँ-बाप अलग हैं। अब इस औरत का तरका किस तरह तक़सीम हो? बयान करें, अल्लाह तआला अज्र देगा।

जवाब: माँ के शौहर के बेटे, जो न तो अपने बाप के नुत्फ़े से हों और न अपनी माँ के पेट से, वारिस नहीं हैं। पस अगर उक्त महिला का कोई शरीयत-सम्मत मुस्लिम वारिस मौजूद नहीं है और न ही उसने किसी के लिए अपने माल की वसीयत की है, तो उसका कुल माल कर्ज़ की अदायगी (अगर उसके ज़िम्मे हो) के बाद मोहताज और बेसहारा मुसलमानों को दे दिया जाए या उनकी दवा और कफ़न पर खर्च किया जाए। अगर माँ के शौहर के ये बेटे बेसहारा और मोहताज हैं, तो उन्हें भी दें या उन्हीं को दे दें। संक्षेप में, यदि वे मोहताज हैं, तो मोहताजी की वजह से मुस्तहिक़ (हक़दार) हो सकते हैं, वरासत की वजह से नहीं। दुर्रे-मुख़्तार में है:

[नीचे का बॉक्स] (अरबी): बिना वारिस का तरका; उसका खर्च गरीब लावारिस बच्चे और बिना अभिभावक के गरीब पर है। (उर्दू): वह ऐसा तरका जिसका कोई वारिस नहीं, उसका मसरफ़ वह लावारिस बच्चा है जो...

1. अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, बाब अल-हुज्ब, मतबा अलीमी, अंदरून लोहारी गेट लाहौर, पृ. 49. पृष्ठ 104 का 613

واخوین من امھا مسلمین وابنا کافرا فقضی فیھا علی وزید بن ثابت رضی اللہ تعالیٰ عنھما بان للزوج النصف ولاخویھا الثلث وما بقی فھو للعصبۃ اھ واللہ تعالیٰ اعلم۔ دو مسلمان اخیافی بھائی اور ایک کافر بیٹا چھوڑا۔ تو اس کے بارے میں حضرت علی مرتضیٰ اور حضرت زید بن ثابت رضی اللہ تعالیٰ عنھما نے فیصلہ دیا کہ اس کے خاوند کے لئے نصف اور دونوں بھائیوں کے لئے ایک تہائی ہے، اور جو باقی بچا وہ عصبہ کے لئے ہے اھ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۳۱: ۲۵ ربیع الآخر ۱۳۱۲ھ : کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں ، ایک عورت اور بیٹی اس کی مسلمان ہوئی اور ایک مسلم سے اس نے نکاح کرلیا اور اپنی بیٹی کا بھی نکاح کردیا۔ اور جس مرد نے مال لیا تھا اس کی پہلی بی بی سے اولاد ہے اور اس نو مسلم عورت اور شوہر ثانی سے کوئی اولاد نہ ہوئی بجز اس لڑکی کے اور کوئی اولاد نہیں، ماں باپ فوت ہو گئے ، اب یہ عورت جو رہی اس کا خاوند مرا، موافق شرع شریف کے اس کے خاوند کا جو کچھ ترکہ تھا تقسیم ہو گیا، اب یہ عورت مری، اس کی کوئی اولاد نہیں دو بھائی اس کے ہیں ماں میں شریک نہیں ماں باپ الگ ہیں، اب اس عورت کاترکہ کس طرح تقسیم ہو؟ بیان کرو اللہ تعالیٰ اجر دے گا۔

الجواب: شوہر مادر کے بیٹے جو نہ اپنے باپ کے نطفے نہ اپنی ماں کے پیٹ سے ہوں وارث نہیں، پس اگر عورت مذکورہ کا کوئی وارث شرعی مسلمان موجود نہیں نہ اس نے کسی کے لئے اپنے مال کی وصیت کر دی تو اس کا کل مال بعد ادائے دین (اگر اس کے ذمہ ہو) محتاج بیکس مسلمانوں کو دے دیا جائے یا ان دوادار و کفن میں صرف کیا جائے اگر یہ پسران شوہر مادر بیکس محتاج ہیں تو انہیں بھی دیں یا انہیں کو دے دیں ، غرض یہ محتاج ہوں تو بوجہ محتاجی مستحق ہو سکتے ہیں نہ بوجہ وراثت۔ در مختار میں ہے:

ترکۃ بلاوارث مصرفھا لقیط فقیر وفقیر بلا ولی وہ ایسا ترکہ جس کا کوئی وارث نہیں، اس کا مصرف وہ گرا پڑا بچہ ہے جس کو پایا گیا...

1 الشریفیہ شرح السراجیۃ باب الحجب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۴۹ Page 104 of 613

Fatawa Razawiyya Volume 26

[Box 1 - Right] "Some poor person picked it up, such a poor person who has no guardian (Wali)." (Summarized)

[Box 1 - Left] (Summarized)

In Radd al-Muhtar, it is stated:

[Box 2 - Left: Arabic text] His saying "and a poor person without a guardian" means there is no one who is obligated to provide for him. It is stated in Al-Bahr that from this wealth, their maintenance, medicines, and the shrouding of their dead shall be provided, and the blood money (Diyah) for their offenses shall be paid. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best.

[Box 2 - Right: Urdu translation] The author's statement that "such a poor person who has no guardian" means that no such person exists upon whom providing maintenance for this poor person is mandatory. It is stated in Al-Bahr that from this wealth, the maintenance and medicines for the poor, the shrouds for their deceased, and the blood money for their criminal offenses shall be given. And Allah the Almighty knows best.

[Main Body Text] The author's statement that "such a poor person who has no guardian" means that no such person exists upon whom providing maintenance for this poor person is mandatory. It is stated in Al-Bahr that from this wealth, the maintenance and medicines for the poor, the shrouds for their deceased, and the blood money for their criminal offenses shall be given. And Allah the Almighty knows best.

Issue 32: From Calcutta, Madrasa Alia, sent by Maulvi Syed Abdul Rauf Sahib, student resident of Dhaka, 10th Shaban al-Muazzam 1312 AH.

[Table Header - Right] What do the scholars of the true religion say in this matter that a person's wife distributed her property during her lifetime among heirs other than her husband, who are four sons and one daughter. The husband did not raise any objection at the time of distribution, nor did he show any denial for not being counted among the heirs. Instead, in the case of him not being counted among the heirs, where each son gets two parts out of nine, while writing those parts as dower (Mehr) for the elder son's wife, he...

[Table Header - Left: Persian script content] What do the scholars of the true religion say in this: that a person, during his wife's lifetime, distributed her property among the heirs other than him, who were four sons and one daughter. He did not raise any objection and did not manifest any denial for not being counted among the heirs. With his own supervision, he gave the share of one son, which in the case of him not being counted among the heirs would be two shares out of nine, to the wife of his eldest son in exchange for her dower (Mehr) and registered it of his own accord. After the woman's death, at the time the other sons take their shares, he makes a claim and says that one-fourth of the woman's estate...

[Footnotes] 1 Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Jihad, Chapter on Jizya, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/352. 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Jihad, Chapter on Jizya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/282.

फतावा रज़विया जिल्द 26

[बॉक्स 1 - दायां] "किसी फकीर ने उठा लिया ऐसा फकीर है जिसका कोई वली नहीं है।" (संक्षिप्त)

[बॉक्स 1 - बायां] (संक्षिप्त)

रद अल-मुहतार में है:

[बॉक्स 2 - बायां: अरबी पाठ] उनके कथन "और एक वली के बिना गरीब" का अर्थ है कि ऐसा कोई व्यक्ति नहीं है जिसके ऊपर उसका भरण-पोषण (नफ़क़ा) अनिवार्य हो। अल-बहर में कहा गया है कि इस धन में से उनका भरण-पोषण, दवाइयाँ, उनके मृतकों का कफ़न और उनके अपराधों के लिए रक्त-धन (दियत) दिया जाएगा। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है।

[बॉक्स 2 - दायां: उर्दू अनुवाद] लेखक का कथन कि "ऐसा फकीर जिसका कोई वली नहीं है" का अर्थ यह है कि ऐसा कोई व्यक्ति मौजूद नहीं है जिस पर उस फकीर का नफ़क़ा वाजिब हो। बहर में फरमाया कि इस माल में से फुकरा का नफ़क़ा, दवाइयाँ, उनके मुर्दों का कफ़न और उनकी जिनायतों की दियत दी जाएगी, अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[मुख्य पाठ] लेखक का कथन कि "ऐसा फकीर जिसका कोई वली नहीं है" का अर्थ यह है कि ऐसा कोई व्यक्ति मौजूद नहीं है जिस पर उस फकीर का नफ़क़ा वाजिब हो। बहर में फरमाया कि इस माल में से फुकरा का नफ़क़ा, दवाइयाँ, उनके मुर्दों का कफ़न और उनकी जिनायतों की दियत दी जाएगी, अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 32: कलकत्ता से मदरसा आलिया, प्रेषक मौलवी सैयद अब्दुल रऊफ साहब, छात्र निवासी ढाका, 10 शाबान अल-मुअज़्ज़म 1312 हिजरी।

[तालिका शीर्षक - दायां] दीन-ए-मतीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि एक व्यक्ति की पत्नी ने अपनी जिंदगी में शौहर के सिवा दूसरे वारिसों में, जो कि चार बेटे और एक बेटी हैं, अपना माल तकसीम (विभाजित) कर दिया, और शौहर ने तकसीम के वक्त कोई ऐतराज नहीं किया, और वारिसों में उसे शामिल न किए जाने पर कोई इनकार जाहिर नहीं किया। बल्कि वारिसों के बीच उसका शुमार न होने की सूरत में हर एक बेटे को नौ में से दो हिस्से मिलते हैं, उन हिस्सों को बड़े बेटे की बीवी के महर के एवज (बदले में) तहरीर करते हुए अपने... [अगले पृष्ठ पर जारी]

[तालिका शीर्षक - बायां] विद्वान इस बारे में क्या कहते हैं: कि एक व्यक्ति ने अपनी पत्नी के जीवनकाल में ही उसकी संपत्ति को उसके अलावा अन्य वारिसों के बीच बांट दिया, जो चार बेटे और एक बेटी थे। उसने कोई आपत्ति नहीं की और वारिसों में न गिने जाने के प्रति कोई अस्वीकृति नहीं दिखाई। अपनी देखरेख में, उसने एक बेटे का हिस्सा, जो उसके वारिसों में न गिने जाने की स्थिति में नौ में से दो हिस्से होता, अपने बड़े बेटे की पत्नी को उसके मेहर के बदले में दे दिया और अपनी मर्जी से उसका पंजीकरण कराया। स्त्री की मृत्यु के बाद, जब अन्य पुत्र अपना हिस्सा लेने लगे, तो वह दावा करता है और कहता है कि स्त्री की छोड़ी हुई संपत्ति का एक चौथाई...

[पाद टिप्पणियाँ] 1 अल-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-जिहाद, जिज़्या पर अध्याय, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/352। 2 रद अल-मुहतार, किताब अल-जिहाद, जिज़्या पर अध्याय, दार इह्या अल-तुरात अल-अरबी, बेरुत, 3/282।

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

[باکس ۱ - دائیں] کسی فقیر نے اٹھا لیا ایسا فقیر ہے جس کا کوئی ولی نہیں اھ ملخصاً (ت)

[باکس ۱ - بائیں] اھ ملخصاً۔

ردالمحتار میں ہے:

[باکس ۲ - بائیں: عربی عبارت] قولہ وفقیر بلا ولی ای لیس لہ من تجب نفقتہ علیہ قال فی البحر یعطی منہ نفقتھم وادویتھم ویکفن بہ موتاھم ویعقل بہ جنایتھم2 اھ واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔

[باکس ۲ - دائیں: اردو ترجمہ] مصنف کا قول کہ "ایسا فقیر جس کا ولی نہیں" اس سے مراد یہ ہے کہ کوئی ایسا شخص موجود نہیں جس پر اس فقیر کا نفقہ واجب ہو۔ بحر میں فرمایا کہ اس مال میں سے فقراء کا نفقہ، دوائیاں، ان کے مردوں کا کفن اور ان کی جنایتوں کی دیت دی جائے گی اھ، واللہ تعالٰی اعلم (ت)

[مرکزی متن] مصنف کا قول کہ "ایسا فقیر جس کا ولی نہیں" اس سے مراد یہ ہے کہ کوئی ایسا شخص موجود نہیں جس پر اس فقیر کا نفقہ واجب ہو۔ بحر میں فرمایا کہ اس مال میں سے فقراء کا نفقہ، دوائیاں، ان کے مردوں کا کفن اور ان کی جنایتوں کی دیت دی جائے گی اھ، واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۳۲: از کلکتہ مدرسہ عالیہ مرسلہ مولوی سید عبدالرؤف صاحب طالبعلم ساکن ڈھاکہ عشرہ شعبان المعظم ۱۳۱۲ھ

[ٹیبل ہیڈر - دائیں] کیا فرماتے ہیں علمائے دین متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص کی بیوی نے اپنی زندگی میں شوہر کے سوا دیگر ورثاء میں جو کہ چار بیٹے اور ایک بیٹی ہیں اپنا مال تقسیم کر دیا، اور شوہر نے تقسیم کے وقت کوئی اعتراض نہیں کیا، اور وارثوں میں اسے شمار نہ کئے جانے پر انکار ظاہر نہیں کیا بلکہ ورثاء کے درمیان اس کا شمار نہ ہونے کی صورت میں ہر ایک بیٹے کو نو میں سے دو حصے ملتے ہیں ان کو بڑے بیٹے کی بیوی کے مہر کے عوض تحریر کرتے ہوئے اپنے--- [آگے جاری ہے]

[ٹیبل ہیڈر - بائیں] چه می فرمایند علماء دین متین اندرینکہ شخصی درہنگام زوجہ دے اموال خود رابحین حیات خود در میان ورثہ کہ ورائے او چهار پسر و یک دختر بودند ہیچیک اعتراض نکرده واظہار انکار بعدم شمار او در میان ورثہ ننموده باہتمام خود حصّہ یک پسر را که بر تقدیر عدم شمار او در میان ورثہ دو بہرہ از نه سہام می شدی به زوجہ پسر کلاں وے در عوض کابین نوشته داد و باختیار خود رجسٹری نمود بعد از وفات زن بوقت اخذ پسران دیگر بہرہ ہائے خود راد علوی نماید و میگوید کہ ربع از اموال متروکہ زن---

[حواشی] 1 الدرالمختار کتاب الجہاد فصل فی الجزیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۳۵۲ 2 ردالمحتار کتاب الجہاد فصل فی الجزیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۲۸۲

Fatawa Razawiyya Volume 26

[Left Column Text] ...reaches me. So if one-fourth of the remainder, after the son's wife (who had again received from nine with her consent) has taken her share, were to be collected, it would result in injustice regarding the inheritance of the other sons. It was necessary for the wife, during her lifetime, not being satisfied with this situation, to have summarily given something from her assets to her husband and made him agree to renounce her estate, so that injustice towards the inheritance rights of the other children (besides the eldest son) would not occur. Give your ruling, you will be rewarded.

[Right Column Text] ...voluntarily arranged for registration. Now, after the wife's death, at the time the other sons were taking their shares, the husband claimed, saying, "I receive one-fourth of the wife's deceased estate." Accordingly, after receiving two out of nine shares of the eldest son's wife with the husband's consent, if the husband is given one-fourth of the remainder, it would constitute an injustice to the inheritance of the other sons because the woman, during her life, not being pleased with this situation, had given her husband something from her property and made him agree not to take anything from the inheritance so that injustice would not befall the inheritance rights of the other sons who are besides the eldest son. Explain, you will be rewarded. (T)

[Bottom Section - The Answer]

[Left Column Text] Answer: Although the issue is very rare, such that it can be called one of the rarest of issues, some scholars have presented a form so it can be called the form of 'Takharij' (voluntary withdrawal from inheritance) during the lifetime of the legator. It is mentioned in 'Al-Ashbah' from the ranks of Sheikh Abdul Qadir on the authority of 'Khazanat al-Jurjani' from Abu al-Abbas al-Natiqi from some of his teachers. And in 'Jami' al-Rumuz' from Al-Natiqi, then followed by Al-Jawahir with what is more conforming and closer. And in 'Jami' al-Fasulayn' from 'Jami' al-Fatawa', two opinions are narrated as in 'Radd al-Muhtar'.

[Right Column Text] Answer: Although the problem is very unique, so much so that it can be called the most unique problem, some scholars have declared it a form of 'Takharij' during the life of the legator, as cited in 'Al-Ashbah' from the ranks of Sheikh Abdul Qadir with reference to 'Khazanat al-Jurjani'. Jurjani mentioned it from Abu al-Abbas Natiqi on the authority of some of his elders, and in 'Jami' al-Rumuz' it was quoted from Natiqi, then mentioned with reference to 'Jawahir' which is more

compliant and closer. And in 'Jami' al-Fasulayn', it is quoted with reference to 'Jami' al-Fatawa' that they quoted two views as in 'Radd al-Muhtar'.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

[बायां कॉलम] ...मुझ तक पहुँचता है। सो यदि पुत्र की पत्नी (जिसने उसकी सहमति से नौ में से फिर प्राप्त किया) के लेने के बाद शेष का एक चौथाई हिस्सा लिया जाए, तो अन्य पुत्रों की विरासत में अन्याय होगा। यह आवश्यक था कि स्त्री ने अपने जीवनकाल में, इससे संतुष्ट न होते हुए, अपने पति को अपनी संपत्ति में से कुछ संक्षेप में दे दिया होता और उसे विरासत न लेने पर सहमत कर लिया होता, ताकि बड़े बेटे के अलावा अन्य बच्चों के विरासत अधिकारों में अन्याय न हो। उत्तर दें, आपको पुण्य मिलेगा।

[दायां कॉलम] ...स्वेच्छा से पंजीकरण कराने का प्रबंध किया। अब पत्नी की मृत्यु के बाद, जब अन्य बेटे अपना हिस्सा ले रहे थे, पति दावा करते हुए कहता है कि "पत्नी की छोड़ी हुई संपत्ति में से मुझे चौथा हिस्सा मिलता है।" तदनुसार, पति की सहमति से बड़े बेटे की पत्नी के नौ हिस्सों में से दो हिस्से प्राप्त करने के बाद, यदि पति को शेष में से चौथा हिस्सा दिया जाता है, तो अन्य बेटों की विरासत पर अन्याय होता है क्योंकि स्त्री ने अपने जीवन में इस स्थिति से खुश न होते हुए, पति को अपनी संपत्ति में से कुछ देकर विरासत में से कुछ न लेने पर सहमत किया था ताकि बड़े बेटे के अलावा अन्य बेटों के विरासत अधिकारों पर अन्याय न हो। वर्णन करें, आपको प्रतिफल दिया जाएगा। (त)

[नीचे का खंड - अल-जवाब]

[बायां कॉलम] उत्तर: यद्यपि यह मसला बहुत विचित्र है, इसे सबसे विचित्र मसलों में से एक कहा जा सकता है। कुछ विद्वानों ने एक रूप प्रस्तुत किया है ताकि इसे विरासत देने वाले के जीवनकाल में 'तखारुज' (विरासत से स्वैच्छिक निकासी) का रूप कहा जा सके। इसका उल्लेख 'अल-अश्बाह' में शेख अब्दुल कादिर के वर्गों से, 'खज़ानत अल-जुर्जानी' के हवाले से, अबू अल-अब्बास अल-नातिक़ी के हवाले से, उनके कुछ उस्तादों से किया गया है। और 'जामी अल-रुमूज़' में नातिक़ी से उद्धृत है, फिर 'अल-जवाहर' के हवाले से उल्लेख किया गया जो अधिक उपयुक्त और निकट है। और 'जामी अल-फ़सूलैन' में 'जामी अल-फ़तावा' के हवाले से उद्धृत है कि उन्होंने दो मत उद्धृत किए हैं जैसा कि 'रद अल-मुहतार' में है।

[दायां कॉलम] उत्तर: हालाँकि समस्या बहुत ही अनूठी है कि इसे सबसे अनूठी समस्या कहा जा सकता है, कुछ विद्वानों ने इसे विरासत देने वाले के जीवन में 'तखारुज' का रूप करार दिया है, जैसा कि 'अश्बाह' में शेख अब्दुल कादिर के वर्गों से 'खज़ानत अल-जुर्जानी' के हवाले से उद्धृत किया गया

है। और जुर्जानी ने अबू अल-अब्बास नातिक़ी से उनके कुछ बुजुर्गों के हवाले से उल्लेख किया, और 'जामी अल-रुमूज़' में नातिक़ी से उद्धृत किया, फिर 'जवाहर' के हवाले से उल्लेख किया जो कि अधिक अनुकूल और निकट है। और 'जामी अल-फ़सूलैन' में 'जामी अल-फ़तावा' के हवाले से उद्धृत है कि उन्होंने दो मत उद्धृत किए जैसा कि 'रद अल-मुहतार' में है।

पेज 106 का 613

[بایاں کالم] بمن میرسد پس اگر ربع از مابقی بعد از اخذ زوجہ پسریکہ دوبارہ از نہ برضائی او یافتہ گرفتہ آید حیف علی الارث پسران دیگر لازم آید کہ زن در حین حیات خود بریں راضی ناشدہ زوج را اجمالاً چیزی از اموال خود دادہ راضی بر عدم اخذ ترکہ دے نمودہ بود تاحیف علی الارث در حقوق فرزندان دیگر کہ ورائے پسر کلاں او بودند لازم نیاید بینوا توجروا۔

[دایاں کالم] اختیار سے رجسٹری کرانے کا اہتمام کیا۔ اب بیوی کی وفات کے بعد دوسرے بیٹوں کے اپنا حصہ لینے کے وقت خاوند دعوٰی کرتے ہوئے کہتا ہے کہ بیوی کے متروکہ مال میں سے چوتھا حصہ مجھے ملتا ہے۔ چنانچہ خاوند کی رضامندی سے بڑے بیٹے کی بیوی کے نو حصوں میں سے دو حصے وصول کرنے کے بعد باقی میں سے خاوند کو اگر چوتھا حصہ دیا جائے تو دوسرے بیٹوں کی میراث پر ظلم لازم آتا ہے کیونکہ عورت نے اپنی زندگی میں اس صورت حال پر راضی نہ ہوتے ہوئے شوہر کو اپنے مال میں سے کوئی چیز دے کر ترکہ میں سے کچھ نہ لینے پر اس کو راضی کیا تھا کہ دوسرے بیٹوں کے حقوق میں میراث پر ظلم لازم نہ آئے جو کہ اس کے بڑے بیٹے کے علاوہ ہیں۔ بیان کرو اجر دیئے جاؤ گے۔ (ت)

[نیچے کا حصہ - الجواب]

[بایاں کالم] الجواب: اگر چہ مسئلہ بس غریبہ کہ از اغرب مسائل توان گفت بعض علماء صورتی آوردہ اند تا بصورت تخارج بحیات مورث کہا جائے ذکرہ فی الاشباہ عن طبقات الشیخ عبدالقادر عن خزانہ الجرجانی عن ابی العباس الناطقی عن بعض مشائخہ وفی جامع الرموز عن الناطقی ثم اعقبہ عن الجواھر بما ھو اوفق واقرب وفی جامع الفصولین عن جامع الفتاوٰی حکی قولین کما فی ردالمحتار

[دایاں کالم] الجواب: اگرچہ مسئلہ بہت انوکھا ہے کہ اس کو سب سے انوکھا مسئلہ کہا جا سکتا ہے بعض علماء نے اس کو مورث کی زندگی میں تخارج کی صورت قرار دیا ہے جیسا کہ اشباہ میں طبقات شیخ عبد القادر سے بحوالہ خزانہ الجرجانی نقل کیا ہے، اور جرجانی نے ابوالعباس ناطقی سے اس کے بعض مشائخ کے حوالے سے ذکر کیا، اور جامع الرموز میں ناطقی سے نقل کیا، پھر اس کے بعد جواہر کے حوالے سے ذکر کیا جو کہ اوفق واقرب ہے۔ اور جامع الفصولین میں جامع الفتاویٰ کے حوالے سے منقول کہ انہوں نے دو قول نقل کئے جیسا کہ ردالمحتار

Fatawa Rizwia - Volume 26

I say, and I have seen in Jami' al-Fasulayn that prior to this, a statement from Imam Muhammad's Siyar al-Kabir was quoted, which is in accordance with the principles and suitable for both rational and transmitted knowledge, as we have indicated towards all of this in our commentary on Radd al-Muhtar. However, that was also in such a manner that the predecessor gives some property to each of the heirs on the condition that after their death, they will have no share in the inheritance. Here, after inquiry, the situation became apparent that the woman did not give anything to her husband; rather, she allocated some property for her fifth son, who was from a previous husband, along with her other sons. And the husband agreed to waive his right in the inheritance under this condition. Thus, this is nothing but a promise to waive the inheritance, and a mere promise is not worthy of anything except by the decree of a judge. It is stated in Al-Zahiriyya, Al-Khaniyya, and Al-Hindiyya that fulfilling promises is not mandatory for him. It is in Al-Dhakhira and Al-Hindiyya that this was a promise from his side which does not make anything mandatory for him, especially in the matter of inheritance which does not reach the heir by their choice but by necessity (compulsorily).

1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Leasing, Chapter Seven, Nurani Kutub Khana Peshawar, 4/427
2. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Leasing, Chapter Seven, Nurani Kutub Khana Peshawar, 4/427

फतावा रज़विया - जिल्द 26

मैं कहता हूँ, और मैंने जामिउल फुसूलैन में देखा कि उन्होंने इससे पहले इमाम मुहम्मद की सियारुल कबीर से वह कथन उद्धृत किया जो सिद्धांतों के अनुकूल है और तर्कसंगत व प्रमाणित ज्ञान के लिए उपयुक्त है, जैसा कि हमने रद-उल-मुहतार पर अपनी टिप्पणी में इन सबकी ओर संकेत किया है। लेकिन वह भी इस तरह से था कि पूर्वज वारिसों में से प्रत्येक को इस शर्त पर कुछ संपत्ति देता है कि उसकी मृत्यु के बाद विरासत में उनका कोई हिस्सा नहीं होगा। यहाँ जाँच के बाद यह स्थिति सामने आई कि महिला ने अपने पति को कुछ नहीं दिया; बल्कि उसने अपने पाँचवें बेटे के लिए, जो पहले पति से था, अपने अन्य बेटों के साथ कुछ संपत्ति आवंटित की। और पति इस स्थिति में विरासत में अपना अधिकार छोड़ने के लिए सहमत हो गया। अत; यह विरासत छोड़ने के वादे के अलावा और कुछ नहीं है, और केवल वादा काज़ी के फैसले के बिना किसी भी चीज़ के लायक नहीं है। ज़हीरिया, खानिया और हिंदिया में है कि वादों को पूरा करना उस पर अनिवार्य नहीं है। ज़खीरा और हिंदिया में है कि यह उसकी ओर से एक वादा था जिससे उस पर कुछ भी अनिवार्य नहीं होता, विशेष रूप से विरासत के मामले में जो वारिस के विकल्प से नहीं बल्कि अनिवार्य रूप से उसे पहुँचती है।

1. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल इजारा, अध्याय सात, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 4/427
2. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल इजारा, अध्याय सात, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 4/427

पृष्ठ 107/613

قلت ورأیت فی جامع الفصولین قدم قبله عن السیر الکبیر للامام محمد ما هو الموافق للاصول والمرافق للمعقول والمنقول کما اشرنا الی کل ذلك فیما علقنا علی رد المحتار، تا آں نیز بایں طورست کہ مورث ہر یکے از ورثہ امالی دہد بر آں شرط کہ پس از مرگ بہرہ از میرشش نباشد اینجا بعد استفسار حالے ظاہر شد کہ زن شوہر خود را چیزے نداده است بلکہ مالے بنام پسر پنجمین او کہ از ہمنوابہ پیشین بودہ ہمراہ پسران خودش تعیین نمود و شوہر ہمبریں معنی راضی با سقاط حقش از میراث شد پس این نماند جز وعدہ تبرک ارث و وعدہ مجردہ جز قضا رانزد فی الظهیریہ والخانیہ و الهندیہ لایلزمہ الوفا بالمواعید ۱- وفی الذخیرۃ و الهندیہ هذا وعد منه ولا یلزمہ بذلک شیئی ۲ خاصہ در امر میراث کہ هم باختیار وارث نیست بلکہ بناچار رسد فی الاشباہ

میں ہے، میں کہتا ہوں میں نے جامع الفصولین میں دیکھا کہ انہوں نے اس سے ما قبل امام محمد کی سیر کبیر سے وہ قول نقل فرمایا جو اصول کے موافق اور معقول و منقول کے مناسب ہے جیسا کہ ہم نے رد المحتار پر اپنی تعلیق میں اس تمام کی طرف اشارہ کیا ہے لیکن وہ بھی اس طور پر ہے کہ مورث وارثوں میں سے ہر ایک کو اس شرط پر کچھ مال دے کہ اس کے مرنے کے بعد میراث میں ان کا کوئی حصہ نہیں ہوگا جبکہ اس جگہ تفتیش کے بعد یہ حالت ظاہر ہوئی کہ عورت نے اپنے شوہر کو کوئی چیز نہیں دی بلکہ کچھ مال اپنے پانچویں بیٹے کے لئے جو کہ پہلے خاوند سے ہے اپنے دوسرے بیٹوں کے ساتھ مختص کیا۔ اور شوہر اس صورت پر میراث میں سے اپنا حق ساقط کرنے پر راضی ہوا، چنانچہ یہ میراث چھوڑنے کے وعدہ کے سوا کچھ نہیں اور محض وعدہ سوائے قاضی کی قضا کے کسی شئی کے لائق نہیں۔ ظہیریہ، خانیہ اور ہندیہ میں ہے کہ وعدوں کی وفا اس پر لازم نہیں۔ ذخیرہ اور ہندیہ میں ہے یہ اس کی طرف سے وعدہ ہوا جس سے

اس پر کچھ لازم نہیں آتا خصوصاً میراث کے معاملے میں جو وارث کے اختیار سے نہیں بلکہ جبری طور پر اسے پہنچتی ہے۔

۱ الفتاوی الھندیۃ کتاب الاجارہ الباب السابع نورانی کتب خانہ پشاور ۴ / ۴۲۷ ۲ الفتاوی الھندیۃ کتاب الاجارہ الباب السابع نورانی کتب خانہ پشاور ۴ / ۴۲۷

Fatawa Rizvia, Volume 26

Main Text (in table format):

Left Column (Arabic with Urdu commentary): From the discourse on ownership: "Nothing enters the ownership of a human being without their choice, except for inheritance by consensus, and similarly a bequest in the issue of..." etc. Especially in this case where that promise also took shape during the lifetime of the testator, before the establishment of the inheritance, and it is evident that a waiver before establishment holds no meaning. "Do you not see that if a woman waives her right to turns (in marriage), she has the right to retract? It is stated in 'Ghamz al-Uyun': She was only allowed to retract because her right had not yet been established; thus, it is merely a promise that is not binding, like the lender..." etc. Therefore, if a testator made a bequest for an heir and others gave their consent during his lifetime, this permission also counts for nothing, and they have the right to retract after the death of the testator. In 'ad-Durr al-Mukhtar': "Their permission during his lifetime is not considered at all, but rather after his death." In 'Radd al-Muhtar': "Because it is before the right is established for them, as its establishment is at the time of death, so they have the right to reject it after his death, unlike the permission after death, because it is after the establishment of the right."

Right Column (Urdu translation/explanation): It is stated in 'Al-Ashbah' regarding the discourse on ownership that nothing enters a person's ownership without their choice except for inheritance, which by consensus enters their ownership. Similarly, a bequest in a certain issue, etc., especially in the state where that promise also occurred during the life of the testator before the proof of inheritance. Therefore, it is clear that for something to be waived before it is proven holds no meaning. Do you not see that if a woman waives her right to her turn, she has the right to retract? It is said in 'Ghamz al-Uyun' that she has the right to retract because her right was not yet established, so this will be merely a promise which is not binding, just like one who lends something, etc. And this is the reason that if a testator made a bequest for an heir and others expressed consent during his lifetime, then this permission is not worthy of obligation and those heirs have the right to retract after the death of the testator. It is in 'ad-Durr al-Mukhtar': The permission of heirs during the lifetime of the testator is not considered at all, but rather it is considered after his death. It is in 'Radd al-Muhtar': It is because...

Footnotes: 1. Al-Ashbah wa an-Naza'ir, The Third Art, Discourse on Ownership, Idara-tul-Qur'an Karachi, 2/202. 2. Ghamz 'Uyun al-Basa'ir, The Third Art, Rulings on Cash and what is Specified therein, etc., Idara-tul-Qur'an Karachi, 2/162. 3. Ad-Durr al-Mukhtar, Book of Wills, Matba' Mujtabai Delhi, 2/317.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

मुख्य पाठ (तालिका प्रारूप में):

बायां कॉलम (अरबी और उर्दू टिप्पणी के साथ): स्वामित्व पर चर्चा से: "इंसान के स्वामित्व में उसकी पसंद के बिना कोई चीज़ प्रवेश नहीं करती, सिवाय सहमति से विरासत के, और इसी तरह ... के मसले में वसीयत" आदि। विशेष रूप से इस मामले में कि वह वादा विरासत के प्रमाण से पहले वसीयतकर्ता के जीवनकाल में ही हुआ था, और यह स्पष्ट है कि प्रमाण से पहले त्याग का कोई अर्थ नहीं है। "क्या आप नहीं देखते कि यदि एक महिला बारी के अपने अधिकार को त्याग देती है, तो उसे वापस लेने का अधिकार होता है? 'ग़मज़ अल-उयून' में कहा गया है: उसे वापस लेने की अनुमति केवल इसलिए थी क्योंकि उसका अधिकार अभी तक स्थापित नहीं हुआ था; अतः, यह मात्र एक वादा है जो बाध्यकारी नहीं है, जैसे उधार देने वाला..." आदि। इसलिए, यदि वसीयतकर्ता ने वारिस के लिए वसीयत की और अन्य लोगों ने उसके जीवनकाल में सहमति दी, तो यह अनुमति भी निष्फल है, और वसीयतकर्ता की मृत्यु के बाद उन्हें पीछे हटने का अधिकार है। 'अद-दुर्र अल-मुख्तार' में: "उनके जीवनकाल के दौरान उनकी अनुमति पर बिल्कुल विचार नहीं किया जाता, बल्कि उनकी मृत्यु के बाद।" 'रद्द अल-मुह्तार' में: "क्योंकि यह उनके लिए अधिकार स्थापित होने से पहले है, क्योंकि इसकी स्थापना मृत्यु के समय होती है, इसलिए उन्हें उनकी मृत्यु के बाद इसे अस्वीकार करने का अधिकार है, मृत्यु के बाद की अनुमति के विपरीत, क्योंकि वह अधिकार की स्थापना के बाद है।"

दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद/व्याख्या): 'अल-अशबाह' के भीतर स्वामित्व के कथन में है कि मनुष्य के स्वामित्व में उसके अधिकार के बिना कोई वस्तु प्रवेश नहीं करती है, सिवाय इसके कि विरासत आम सहमति से उसके स्वामित्व में प्रवेश करती है। और इसी तरह वसीयत एक मुद्दे में आदि विशेष रूप से इस स्थिति में कि वह वादा भी विरासत के प्रमाण से पहले वसीयतकर्ता के जीवन में घटित हुआ। अतः स्पष्ट है कि किसी चीज़ के प्रमाण से पहले उसका समाप्त होना कोई अर्थ नहीं रखता। क्या तुम नहीं देखते कि औरत अगर अपनी बारी का अधिकार छोड़ दे तो उसे वापस लेने का अधिकार होता है। 'ग़मज़ अल-उयून' में कहा कि उसको वापस लेने का अधिकार इसलिए होता है कि उसका अधिकार अभी तक साबित नहीं हुआ तो यह मात्र एक वादा होगा जो अनिवार्य नहीं होता जैसा कि उधार देने वाला आदि और यही कारण है कि अगर वसीयतकर्ता ने किसी वारिस के लिए वसीयत की और दूसरों ने उसकी ज़िन्दगी में रज़ामंदी ज़ाहिर कर दी तो यह इजाज़त अनिवार्यता के योग्य नहीं और उन वारिसों को वसीयतकर्ता के मरने के बाद वापस लेने का अधिकार प्राप्त है। 'दुर्र-ए-मुख्तार'

में है: वसीयतकर्ता के जीवन में वारिसों की अनुमति बिल्कुल विश्वसनीय नहीं बल्कि उसकी मृत्यु के बाद विश्वसनीय है। 'रद्दुल मुह्तार' में है इसलिए कि...

पादलेख (Footnotes): 1. अल-अशबाह वन-नज़ैर, तीसरी कला, स्वामित्व पर चर्चा, इदारतुल क़ुरआन कराची, 2/202। 2. ग़मज़ उयूनुल बसैर, तीसरी कला, मुद्रा के नियम और जो उसमें निर्दिष्ट है आदि, इदारतुल क़ुरआन कराची, 2/162। 3. अद-दुर अल-मुख्तार, वसीयत की किताब, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/317।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۶

جدول کا متن:

بایاں کالم (عربی مع اردو تبصرہ): من القول في الملك لايدخل في ملك الانسان شئی بغير اختياره الا الارث اتفاقاً وكذا الوصية في مسألة الخ خاصہ بحالی آں وعدہ پیش از ثبوت ارث ہم در حیات مورث صورت بست و پیداست کہ سقوط پیش از ثبوت معنی ندارد الاتری ان المرأه لو اسقطت حقها من القسم كان لها الرجوع قال في غمز العيون انما جازلها الرجوع لان حقها لم يكن ثابتا بعد فيكون مجرد وعد فلايلزم كالمعير الخ و لہٰذا اگر مورث برائے وارثے وصیتے کرد و دیگران بحیاتش رضا دادند ایں اجازت بجولے نیز زدو ایشاں را پس از مرگ مورث رجوع میرسد۔ فی الدر المختار لاتعتبر اجازتهم حال حياته اصلا بل بعد وفاته في ردالمحتار لانها قبل ثبوت الحق لهم لان ثبوته عند الموت فكان لهم ان يردوه بعد وفاته بخلاف الاجازة بعد الموت لانه بعد ثبوت الحق

داہنا کالم (اردو ترجمہ و تشریح): اشباہ کے اندر ملکیت کے قول میں ہے کہ انسان کی ملکیت میں اس کے اختیار کے بغیر کوئی شئی داخل نہیں ہوتی مگر میراث بالاتفاق اس کی ملکیت میں داخل ہوتی ہے اور اسی طرح وصیت ایک مسئلہ میں الخ خاص طور پر اس حال میں کہ وہ وعدہ بھی میراث کے ثبوت سے پہلے مورث کی زندگی میں رونما ہوا۔ پس ظاہر ہے کہ کسی چیز کے ثبوت سے پہلے اس کا ساقط ہونا کچھ معنی نہیں رکھتا۔ کیا تو نہیں دیکھتا کہ عورت اگر اپنی باری کا حق ساقط کر دے تو اسے رجوع کا حق ہوتا ہے۔ غمز العیون میں کہا کہ اس کو رجوع کا حق اس لئے ہوتا ہے کہ اس کا حق ابھی تک ثابت نہیں ہوا تو یہ محض ایک وعدہ ہوگا جو لازم نہیں ہوتا جیسا کہ عاریت پر دینے والا الخ اور یہی وجہ ہے کہ اگر مورث نے کسی وارث کے لئے وصیت کی اور دوسروں نے اس کی زندگی میں رضامندی ظاہر کر دی تو یہ اجازت وجوب کے لائق نہیں اور

ان وارثوں کو مورث کے مرنے کے بعد رجوع کا حق حاصل ہے۔ در مختار میں ہے مورث کی زندگی میں وارثوں کی اجازت بالکل معتبر نہیں بلکہ اس کی وفات کے بعد معتبر ہے۔ ردالمحتار میں ہے اس لئے

حواشی: 1 الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول في الملك ادارة القرآن کراچی ۲/ ۲۰۲ 2 غمز عیون البصائر الفن الثالث احکام النقد ومایتعین فیه الخ ادارة القرآن کراچی ۲/ ۱۶۲ 3 الدر المختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 26

And its completion is in al-Minah[1]. Therefore, the husband's claim stands on its own. Whatever was in the woman's ownership at the time of her death, a quarter of it reaches her husband, provided there are no impediments to inheritance and after the settlement of prior obligations such as debt and bequest. No injustice is necessary in inheritance if what the eldest son received before the death of the ancestor was gifted to him by the ancestor in a correct Sharia manner of transferring ownership. That amount went out of the inheritance itself, for inheritance does not pertain to anything except the estate, and the estate is nothing but what is in the ancestor's ownership at the time of death. And Allah Almighty knows best.

...that the permission occurred before their right was established. Because their right is established at the time of death, it is permissible for them to reject it after the death of the ancestor. This is contrary to permission given after the death of the ancestor, as it occurs after the establishment and completion of the right (al-Minah). Accordingly, the husband's claim is valid; whatever was in the ownership of the woman at the time of her death, the husband will receive a fourth share of it, provided no impediment to inheritance is found, and provided things prior to inheritance have been prioritized, such as debt and bequest. No injustice is necessary in inheritance because whatever her eldest son received before the woman's death, if she had made him the owner in a legitimate Sharia manner, then that amount itself was excluded from the inheritance. This is because inheritance does not pertain to anything other than the estate, and the estate is nothing but what was in the ancestor's ownership at the time of their death. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 33: From Atinkah, sent by Hamid Husain Khan, 10 Shawwal 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Hindah left behind her mother and three paternal uncles as heirs. A year after Hindah's death, a son was born to her mother. How will Hindah's estate be divided? Explain and be rewarded.

The Answer: A fetus from someone other than the deceased can inherit in only three cases: either at the time of the deceased's death...

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/417.

फतावा रज़विया, जिल्द 26

और इसकी पूर्णता अल-मिन्हा में है[1]। इसलिए पति का दावा अपनी जगह है। स्त्री की मृत्यु के समय जो कुछ भी उसकी मिल्कियत में था, उसका चौथा हिस्सा उसके पति को मिलेगा, बशर्ते कि विरासत में कोई बाधा न हो और कर्ज और वसीयत जैसे पूर्व दायित्वों के भुगतान के बाद। विरासत में कोई अन्याय आवश्यक नहीं है यदि पूर्वज की मृत्यु से पहले बड़े बेटे ने जो कुछ प्राप्त किया, वह उसे पूर्वज द्वारा सही शरई तरीके से स्वामित्व हस्तांतरित करके दिया गया था। वह राशि विरासत से ही बाहर हो गई, क्योंकि विरासत का संबंध जायदाद (तरका) के अलावा किसी और चीज से नहीं होता, और जायदाद वह है जो मृत्यु के समय पूर्वज के स्वामित्व में हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

...कि वह अनुमति उनके अधिकार के स्थापित होने से पहले हुई है। क्योंकि उनका अधिकार मृत्यु के समय स्थापित होता है, इसलिए उनके लिए यह जायज़ है कि वे पूर्वज की मृत्यु के बाद इसे अस्वीकार कर दें। पूर्वज की मृत्यु के बाद दी गई अनुमति के विपरीत, क्योंकि वह अधिकार की स्थापना और उसकी पूर्णता के बाद होती है (अल-मिन्हा)। तदनुसार, पति का दावा सही है; महिला की मृत्यु के समय जो कुछ भी उसके स्वामित्व में था, उसका चौथा हिस्सा पति को मिलेगा, बशर्ते कि विरासत में कोई रुकावट न हो, और विरासत से पहले की चीजों को प्राथमिकता दी गई हो जैसे ऋण और वसीयत। और विरासत में कोई अन्याय आवश्यक नहीं है क्योंकि महिला की मृत्यु से पहले उसके बड़े बेटे ने जो कुछ प्राप्त किया, यदि महिला ने उसे शरीयत के तरीके से मालिक बना दिया था, तो उतनी राशि विरासत से बाहर हो गई। क्योंकि विरासत का संबंध जायदाद (तरका) के अलावा किसी और चीज़ से नहीं होता, और जायदाद उस चीज़ के अलावा और कुछ नहीं है जो पूर्वज की मृत्यु के समय उनके स्वामित्व में थी। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 33: एटिंगा से, प्रेषक हामिद हुसैन खान, 10 शव्वाल 1312 हिजरी। विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: हिंदा ने अपनी माँ और तीन सगे चाचाओं को वारिस के रूप में छोड़ा। हिंदा की मृत्यु के एक साल बाद उसकी माँ के यहाँ एक लड़का पैदा हुआ। हिंदा की विरासत कैसे विभाजित होगी? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: मृतक के अलावा किसी और से जो गर्भ हो, वह केवल तीन स्थितियों में वारिस हो सकता है: या तो मृतक की मृत्यु के समय...

[1] रद अल-मुह्तार, किताब अल-वसाया, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/417.

و تمامه في المنح [18] پس دعوٰی شوہر بجائے خودست آنچہ ہنگام مرگ زن در ملک زن بودہ ربع او بشرط عدم موانع ارث و تقدیم ماتقدم کالدین و الوصیة بشوہرش می رسد و ہیچ حیف در میراث لازم نیست کہ آنچہ پسر کلاں پیش از موت مورثہ یافت اگر مابلکہ بروجہ صحیح شرعی تملیک او کردہ بود آن مقدار از ارث خودبیروں رفت کہ ارث متعلق نہ شود جز بترکہ و ترکہ نیست جزآنکہ ہنگام موت مورث در ملک اوست۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

کہ وہ اجازت ان کا حق ثابت ہونے سے پہلے واقع ہوئی ہے کیونکہ ان کا حق موت کے وقت ثابت ہوتا ہے تو ان کے لئے جائز ہے کہ وہ مورث کی وفات کے بعد اس کو رّد کردیں بخلاف مورث کی موت کے بعد ہونے والی اجازت کے کیونکہ وہ حق کے ثبوت اور اس کی تمامیت کے بعد واقع ہوئی ہے (المنح)، چنانچہ شوہر کا دعوٰی بر محل ہے، جو کچھ بوقت موت عورت کی ملکیت میں تھا اس کا چوتھا حصہ شوہر کو ملے گا بشرطیکہ میراث سے روکنے والی کوئی چیز نہ پائی جائے، اور جو چیزیں میراث سے مقدم ہیں انہیں مقدم کر دیا گیا ہو جیسے قرض اور وصیت۔ اور میراث میں کوئی ظلم لازم نہیں آتا کیونکہ عورت کی موت سے پہلے جو کچھ اس کے بڑے بیٹے نے پایا اگر مابلکہ نے شرعی طریقے پر اس کو مالک بنا دیا تھا تو اتنی مقدار خود میراث سے خارج ہو گئی کیونکہ میراث کا تعلق ترکہ کے ماسوا کے ساتھ نہیں ہوتا اور ترکہ سوائے اس شئی کے نہیں جو مورث کی موت کے وقت اس کی ملکیت میں ہو۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۳۳: از اٹنگہ مرسلہ حامد حسین خاں ۱۰ شوال ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہندہ نے ماں اور تین حقیقی چچا وارث چھوڑے اور اس کی ماں کے، انتقال ہندہ سے سال بھر بعد، ایک لڑکا پیدا ہوا، پس ترکہ ہندہ کا کس طرح منقسم ہوگا؟ بینوا توجروا۔

الجواب: غیر میت سے جو حمل ہو وہ صرف تین صورتوں میں وارث ہو سکتا ہے، یا تو وقت موت میت

1۸ رد المحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۱۷

Fatawa Ridawiyya Volume 26

...was born exactly at six months or within six months, or if his mother was in the 'iddah' (waiting period) of death or divorce and did not admit to the expiry of the 'iddah' until he was born, or if the remaining heirs admit that this child was in his mother's womb at the time of the deceased's death. The questioner states that these situations were not present here: the boy was born a year after Hindah's death, his father remained alive, and the mother was not divorced such that she would be in 'iddah', nor did the other heirs accept that he was in his mother's womb at the time of Hindah's death. Therefore, in the inquired scenario, assuming the questioner is truthful, there are no impediments to inheritance, and the heirs are limited to the aforementioned, and after prioritizing matters preceding inheritance like debt and will, Hindah's estate will be divided into nine shares: three shares for her mother and two shares each for her four real uncles.

[Boxed Content] Arabic: In 'Radd al-Muhtar', 'and if the pregnancy is from someone other than the deceased, then he shall only inherit if born within six months or less, otherwise not, unless she is an 'observee' (of 'iddah) and she did not approach the expiry of her terms or the heirs admit to his presence as is known from 'Sakb al-Anhur' with the commentary of Ibn Kamal and the footnote of Yaqub.' And Allah Almighty knows best.

Urdu: In 'Radd al-Muhtar', it is stated: if the pregnancy is from someone other than the deceased, the child will become an heir if born within exactly six months or less. Otherwise, he will not, unless his mother is in 'iddah' and has not admitted to the expiry of 'iddah', or the heirs admit that he was present at the time of the legator's death, as is known from 'Sakb al-Anhur' with the commentary of Ibn Kamal and the footnote of Yaqub. And Allah Almighty knows best (T).

Masla 34: From Pilibhit, 5 Dhu al-Qi'dah 1312 AH. What do the scholars of religion and the luminaries of the clear Shariah say in this matter: Zaid married a woman named Hindah, and due to discord between the parties, Hindah went to her father's house. Later, the same Zaid married a courtesan. Subsequently, Zaid passed away. After Zaid's death, the courtesan also passed away and left behind some property. Now, who will be the owner of this property given that the courtesan is childless? Will it be Zaid's brother or sister, or Hindah, or someone else?

Footnote: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Section on the Drowned and the Burned, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/511. Page 110 of 613

फ़तावा रिज़विया जिल्द २६

...ठीक छह महीने पर या छह महीने के भीतर पैदा हुआ हो, या उसकी माँ मृत्यु या तलाक की इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) में हो और उसने बच्चे के पैदा होने तक इद्दत बीत जाने का इकरार न किया हो, या बाकी वारिस इकरार करें कि यह बच्चा मृतक की मृत्यु के समय अपनी माँ के पेट में था। यहाँ प्रश्नकर्ता का कहना है कि ये स्थितियाँ नहीं थीं: लड़का हिन्दा की मृत्यु के एक साल बाद पैदा हुआ, उसका पिता जीवित रहा, और माँ को तलाक भी नहीं हुआ था कि वह इद्दत में होती, और न ही अन्य वारिसों ने स्वीकार किया कि वह हिन्दा की मृत्यु के समय अपनी माँ के गर्भ में था। अत; पूछी गई स्थिति में, यदि प्रश्नकर्ता का कथन सत्य है, विरासत में कोई बाधा नहीं है और वारिस केवल उपरोक्त तक सीमित हैं, और विरासत से पहले के मामलों जैसे ऋण और वसीयत को प्राथमिकता देने के बाद, हिन्दा की विरासत नौ हिस्सों में बांटी जाएगी: तीन हिस्से उसकी माँ को और दो-दो हिस्से उसके चार सगे चाचाओं को मिलेंगे।

[बॉक्स सामग्री] अरबी: 'रद्द अल-मुह्तार' में है, 'और यदि गर्भ मृतक के अलावा किसी और का है, तो वह केवल तभी वारिस बनेगा जब वह छह महीने या उससे कम में पैदा हो, अन्यथा नहीं, जब तक कि वह मुअतदा (इद्दत वाली) न हो और उसने अपनी शर्तों की समाप्ति का दावा न किया हो या वारिस उसकी मौजूदगी को स्वीकार न करें जैसा कि 'सक्ब अल-अनहर' शरह इब्न कमाल और हाशिये याकूब से ज्ञात है।' और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

उर्दू: 'रद्द अल-मुह्तार' में है: यदि गर्भ मृतक के अलावा किसी और का है, तो वह उस स्थिति में वारिस बनेगा यदि वह पूरे छह महीने की अवधि में या उससे कम अवधि में पैदा हो, अन्यथा नहीं बनेगा सिवाय इसके कि उसकी माँ मुअतदा (इद्दत वाली) हो और उसने इद्दत गुजर जाने का इकरार न किया हो या वारिस इकरार करें कि यह मौरिस (मृतक) की मृत्यु के समय मौजूद था, जैसा कि 'सक्ब अल-अनहर' मय शरह इब्न कमाल और हाशिये याकूब से मालूम होता है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है (त)।

मसला ३४: पीलीभीत से, ५ ज़ुल-क़ादा १३१२ हिजरी। धर्म के विद्वान और स्पष्ट शरीयत के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने हिन्दा नाम की महिला से शादी की और दोनों पक्षों के बीच अनबन के कारण हिन्दा अपने पिता के घर चली गई। बाद में उसी ज़ैद ने एक तवायफ से शादी कर ली। इसके बाद ज़ैद का निधन हो गया। ज़ैद की मृत्यु के बाद तवायफ की भी मृत्यु हो गई और उसने

अपनी कुछ संपत्ति छोड़ी। अब इस संपत्ति का मालिक कौन होगा जबकि तवायफ की कोई संतान नहीं है? क्या ज़ैद का भाई, बहन या हिन्दा या कोई और होगा?

पाद-टिप्पणी: १. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-फ़राइज़, गर्क़ी और हरक़ी का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, ५/५११। पृष्ठ ११० का ६१३

سے ٹھیک چھ مہینے پر یا چھ مہینے کے اندر پیدا ہوا ہو یا اس کی ماں موت یا طلاق کی عدت میں ہو اور اس کے پیدا ہونے تک عدت گزر جانے کا اقرار نہ کرے یا باقی وارث اقرار کرتے ہوں کہ یہ بچہ وقت موت میت اپنی ماں کے پیٹ میں تھا۔ سائل مظہر کہ یہاں یہ صورتیں نہ تھیں کہ لڑکا موت ہندہ سے سال بھر بعد پیدا ہوا اور اس کا باپ زندہ رہا اور ماں کو طلاق بھی نہ ہوئی کہ عدت میں ہوتی اور دیگر ورثہ کو تسلیم بھی نہیں کہ یہ وقت موت ہندہ اپنی ماں کے حمل میں تھا۔ پس صورت مستفسرہ میں بر تقدیر صدق مستفتی و عدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و تقدیم امور مقدمہ علی المیراث کالدین والوصیۃ ترکہ ہندہ کا نو سہام پر منقسم ہو کر تین سہام اس کی ماں اور دو دو ہر حقیقی چچا کو ملیں گے،

[باکس کا متن] عربی: فی ردالمحتار وان کان (ای الحمل) من غیرہ فانما یرث لو ولد لستۃ اشھر او اقل والا فلا الا اذا کانت معتدۃ و لم تقرباً نقضاتھا او اقر الورثۃ بوجودہ کما یعلم من سکب الانھر مع شرح ابن کمال وحاشیۃ یعقوب ۱۔ واللہ تعالی اعلم اردو: ردالمحتار میں ہے اگر حمل میت کے غیر کا ہے تو وہ اس صورت میں وارث بنے گا اگر وہ پورے چھ ماہ کی مدت میں یا اس سے کم تر مدت میں پیدا ہو، ورنہ نہیں بنے گا سوائے اس کے کہ اس کی ماں معتدہ ہو اور اس نے عدت گزر جانے کا اقرار نہ کیا ہو یا وارث اقرار کریں کہ یہ مورث کی موت کے وقت موجود تھا جیسا کہ سکب الانھر مع شرح ابن کمال اور حاشیہ یعقوب سے معلوم ہوتا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۳۴: از پیلی بھیت ۵ ذیقعدہ ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اور فضلائے شرع مبین اس مسئلہ میں کہ زید نے ایک شادی ہندہ سے کی اور بہ سبب ناچاقی طرفین کے ہندہ اپنے باپ کے یہاں چلی آئی اور بعد کو اسی زید نے ایک شادی ایک طوائف سے کی، بعدہ، زید فوت ہو گیا، اور

بعد فوت ہونے زید کے طوائف بھی فوت ہو گئی اور اس طوائف نے اپنی کچھ ملکیت چھوڑی، تو اس ملکیت کا مالک کون ہوگا جبکہ طوائف لاولد ہے آیا زید کا بھائی بہن یا ہندہ یا کون ہوگا؟

حاشیہ: ۱۔ ردالمحتار کتاب الفرائض فصل فی الغرقی والحرقی داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۵۱۱ صفحہ ۱۱۰ از ۶۱۳

Fatawa Rizvia Volume 26

The Answer: If a profligate woman is born out of wedlock (walad al-zina), her inheritance will go to her maternal relatives such as her mother, maternal grandmother, maternal brother and sister, or maternal aunt and uncle, etc. If she was not born out of wedlock, her inheritance will reach all her paternal and maternal relatives according to the laws of inheritance, just like for any other person. If she has absolutely no heir, it will be distributed among the poor Muslims, as is the rule for all ownerless properties. (T) In any case, Zaid's siblings or Hindah have no right in this, unless it is proven that she has no legal heir and the inheritance is to be given to the poor, then those among them who are poor can receive it just like other poor people. And Allah Almighty knows best.

Issue 35: From Marehra Mutahira, sent by Hazrat Miyan Sahib Qibla, May his high shadow endure, 13 Dhu al-Hijjah 1312 AH.

What do the scholars of religion say regarding this issue: how should the inheritance of illegitimate children be distributed? The paternal side is completely non-existent, so will it go to the maternal side or not? For example, a woman has two daughters, both born out of wedlock. After the death of one sister, will the other sister be an heir or not? And if one sister gets married and starts living in seclusion (purdah), while the other continues to be unveiled and remains in the profession of prostitution, will the inheritance of the repentant sister go to the unrepentant one or not? And if it is to be received, and the repentant sister, thinking that her inheritance should not go to the profligate as it would aid her in her sins and debauchery, spends her wealth on charitable causes, is this permissible or not? Explain and be rewarded.

The Answer: Children are heirs and are inherited from not only through maternal relations. For example, in the asked scenario, one sister will receive the inheritance of the other as a maternal sister (ukht madari), not as a full sister (ukht ainiya), even if they are from the seed of the same person. It is stated in Durr-e-Mukhtar:

[Box Content] Arabic: The child of adultery and the child of imprecation (mula'anah) inherit only through the mother's side, as we have previously stated in the section on agnates (asabat), for they have no father.

Urdu: The children of adultery (zina) and imprecation (la'an) become heirs only from the mother's side, as we have mentioned in the section on agnates; both of them have no father. (T)

1 Al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance, Chapter on the Drowned and Burned, Mujtabai Press, Delhi, 2/365.

फतावा रिज़विया खंड 26

उत्तर: यदि एक व्यभिचारी महिला व्यभिचार की संतान (वलद अल-ज़िना) है, तो उसकी विरासत उसके मातृ पक्ष के रिश्तेदारों जैसे माँ, नानी, सौतेले भाई और बहन (माँ की ओर से), या मौसी, मामा आदि को मिलेगी। और यदि वह व्यभिचार की संतान नहीं थी, तो उसकी विरासत सभी लोगों की तरह पैतृक और मातृ पक्ष के सभी रिश्तेदारों को उत्तराधिकार के नियमों के अनुसार पहुंचेगी। और यदि उसका कोई वारिस बिल्कुल भी न होगा, तो उसे गरीब मुसलमानों के बीच वितरित कर दिया जाएगा, जैसा कि सभी लावारिस वस्तुओं का नियम है। (त) बहरहाल, ज़ैद के भाई-बहनों या हिंदा का इसमें कोई अधिकार नहीं है, जब तक कि यह सिद्ध न हो जाए कि उसका कोई कानूनी वारिस नहीं है और विरासत गरीबों को दी जानी है, तो उनमें से जो गरीब हों, वे इसे अन्य गरीबों की तरह पा सकते हैं। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 35: मारहरा मुतहरा से, हज़रत मियां साहब किबला, खुदा उनका साया बनाए रखे, 13 ज़ुल-हिज्जा 1312 हिजरी।

धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि अवैध संतानों की विरासत कैसे बांटी जाए? पिता का पक्ष तो पूरी तरह से अनुपस्थित हो गया, क्या यह माँ के पक्ष को जाएगा या उसे भी नहीं? उदाहरण के लिए, एक महिला की दो बेटियां हैं और दोनों अवैध हैं, तो एक बहन की मृत्यु के बाद दूसरी बहन वारिस होगी या नहीं? और यदि एक बहन विवाह कर लेती है और पर्दानशीन हो जाती है, जबकि दूसरी पहले की तरह बेपर्दा और वेश्यावृत्ति के पेशे में रहती है, तो उस पश्चाताप करने वाली (तइबा) बहन की विरासत उस पश्चाताप न करने वाली को मिलेगी या नहीं? और यदि मिलती है और यह तइबा इस विचार से कि मेरी विरासत व्यभिचारी को न मिले क्योंकि इससे उसके पाप और अनैतिकता में मदद मिलेगी, अपनी संपत्ति नेक कार्यों में खर्च कर दे, तो क्या यह जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: संतान न केवल मातृ संबंधों से वारिस होती है और वारिस बनाती है, उदाहरण के लिए पूछी गई स्थिति में, एक बहन दूसरी की विरासत मातृ बहन (अख़्त मादरी) के रूप में पाएगी, न कि सगी बहन (अख़्त ऐनिया) के रूप में, भले ही दोनों एक ही व्यक्ति के वीर्य से हों। दुर्रे मुख़्तार में है:

[बॉक्स कंटेंट] अरबी: व्यभिचार की संतान और लान (शाप) की संतान केवल माता की ओर से उत्तराधिकार प्राप्त करती है, जैसा कि हमने पहले असबात (रक्त संबंधी) के बारे में उल्लेख किया है, क्योंकि उनका कोई पिता नहीं होता।

उर्दू: ज़िना और लआन की औलाद केवल माँ की ओर से वारिस बनती है जैसा कि हम असबात में उल्लेख कर चुके हैं कि उन दोनों का कोई बाप नहीं होता (त)।

1 अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-फराइज़, डूबने और जलने वालों का अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/365।

पृष्ठ 111 का 613

الجواب: زن فاحشہ اگر ولد الزنا ہو تو اس کا ترکہ اس کے مادری اقربا مثل مادر و مادر مادر و برادر و خواہر مادری یا خالہ ماموں وغیرہم کو ملے گا اور اگر ولد الزنا نہ تھی تو اس کا ترکہ مثل تمام لوگوں کے اقربائے پدری و مادری سب کو حسب فرائض پہنچے گا اور اگر اس کا کوئی وارث اصلاً نہ ہو گا تو فقرائے مسلمین پر تقسیم کر دیا جائے گا کما ھو حکم سائر الضوائع (جیسا کہ تمام لاوارث چیزوں کا حکم ہے۔ ت) بہر حال زید کے بہن بھائی یا ہندہ کا اس میں کوئی حق نہیں مگر جب کہ ثابت ہو کہ اس کا کوئی وارث شرعی نہیں اور ترکہ فقراء کو دینا ٹھہرے تو ان میں جو فقیر ہو بحکم فقر مثل اور فقراء کے پاسکتا ہے۔ واللہ تعالی اعلم

مسئلہ ۳۵: از مارہرہ مطہرہ مرسلہ حضرت میاں صاحب قبلہ دام ظلہم العالی ۱۳ ذی الحجہ ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ترکہ حرامیوں کا کیسے تقسیم ہو، باپ کی سمت تو مفقود محض ہو گئے ماں کی سمت کو پہنچے گا یا اس کو بھی نہیں، مثلاً ایک عورت کی دو بیٹیاں ہیں اور دونوں حرام سے، تو بعد فوت ایک اخت کے دوسری اخت وارثہ ہوگی یا نہیں، اور اگر ایک اخت عقد کر کے پردہ نشین ہو گئی دوسری بدستور بے پردہ اور پیشہ کسب کا رکھتی ہے تو اس اخت تائبہ کا ترکہ اس غیر تائبہ کو ملے گا یا نہیں؟ اور اگر ملتا ہو اور یہ تائبہ اس خیال سے کہ میرا ترکہ فاحشہ کو نہ ملے کہ اس کے فسق و فجور میں مدد پہنچے گی اپنا مال امور خیر میں صرف کر دے تو یہ جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اولاد نہ صرف مادری رشتوں سے وارث و موروث ہوتی ہے مثلاً صورت مسئولہ میں ایک بہن دوسری کا ترکہ اخت مادری ہو کر پائے گی نہ اخت عینیہ، اگرچہ دونوں ایک ہی شخص کے نطفہ سے ہوں۔ درمختار میں ہے:

[Box Contents] عربی: یَرِثُ ولد الزنا واللعان بجهة الام فقط لما قدمناه في العصبا ت انه لا اب لهما 1۔ اردو: زنا اور لعان کی اولاد فقط ماں کی جہت سے وارث بنتی ہے جیسا کہ ہم عصبات میں ذکر کر چکے ہیں ان دونوں کا کوئی باپ نہیں ہوتا (ت)

1 الدرالمختار کتاب الفرائض فصل فی الغرقی والحرقی مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۶۵

Fatawa Rizvia Volume 26

And just as a repentant sister inherits from a non-repentant sister, similarly, a non-repentant sister will inherit from a repentant one, because being an adulteress is not an impediment to inheritance. However, in view of the aforementioned [reason], it is permissible, rather more meritorious and better, as clarified by scholars, for a repentant woman to spend her wealth on charitable causes and not leave an inheritance for an immoral woman. In Khulasa, it is stated:

Arabic	Urdu Translation
If his son is a sinner and he wants to spend (his wealth) on charitable causes and deprive him of inheritance, this is better than leaving it (to him).[1]	If someone's offspring is a sinner and that person wants to spend his wealth on good deeds and deprive the sinful offspring of inheritance, then this is better than leaving the wealth for the sinful offspring. (T)

In Bazzaziya, it is stated:

Arabic	Urdu Translation
If he wants to spend his wealth on good, and his son is a sinner, then spending on good is better than leaving it for him, because (leaving it) is assistance in sin.[2] And Allah Almighty knows best.	If someone intended to spend their wealth on a good deed while their son is a sinner, then spending it on a good deed is more meritorious than leaving the wealth for this son because leaving the wealth for him is aiding in sin. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 36 & 37: From Lucknow, Mahmood Nagar, As-Sahh al-Matabe, sent by Maulvi Muhammad Abdul Ali Sahib Madrasi, 7 Safar 1313 AH

What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say regarding the following stated issues:

First Question Shah Muhammad Isa, Shah Muhammad Yaqub, and Shah Muhammad Fasahat, all three real brothers, were in possession and control of a joint property. Shah Muhammad Isa passed away, leaving behind two sons and three daughters. The son married off two of the daughters at different places; both of them died after a few days. Now for the division of the inheritance...

[1] Khulasat-ul-Fatawa, Book of Gifts, Chapter 1, Second Kind, Maktaba Habibiya Quetta, 2/400 [2] Fatawa Bazzaziya on the margins of Fatawa al-Hindiyyah, Book of Gifts, Third Kind, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/273

फतावा रज़विया जिल्द २६

और जिस तरह तौबा करने वाली बहन तौबा न करने वाली बहन की वारिस होती है, वैसे ही तौबा न करने वाली, तौबा करने वाली की वारिस होगी क्योंकि बदचलन (ज़ानिया) होना उत्तराधिकार की राह में रुकावट नहीं है। हाँ, जैसा कि उल्लेख किया गया है, एक तौबा करने वाली स्त्री के लिए यह जायज़ बल्कि बेहतर और अफ़ज़ल है कि वह अपनी संपत्ति नेक कामों में खर्च कर दे और बदचलन स्त्री के लिए विरासत न छोड़े, जैसा कि विद्वानों द्वारा स्पष्ट किया गया है। 'ख़ुलासा' में है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
यदि उसकी संतान दुराचारी हो और वह चाहे कि अपना धन पुण्य के कार्यों में खर्च करे और उसे उत्तराधिकार से वंचित कर दे, तो यह उसे धन छोड़ने से बेहतर है।[1]	यदि किसी व्यक्ति की संतान दुराचारी (फ़ासिक़) हो और वह व्यक्ति चाहे कि अपना माल नेकी के कामों में खर्च करे और दुराचारी संतान को विरासत से वंचित कर दे, तो यह दुराचारी संतान के लिए माल छोड़ने से बेहतर है। (त)

'बज़्ज़ाज़िया' में है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
यदि वह अपना धन पुण्य के कार्य में खर्च करना चाहता है और उसका पुत्र दुराचारी है, तो पुण्य के कार्य में खर्च करना उसे धन छोड़ने से बेहतर है क्योंकि यह पाप में सहायता करना है।[2] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।	यदि किसी ने इरादा किया कि वह अपना माल नेक काम में खर्च करे इस हाल में कि उसका बेटा दुराचारी हो, तो उस बेटे के लिए माल छोड़ने से नेक काम में खर्च करना अफ़ज़ल है क्योंकि उसके लिए माल छोड़ना गुनाह पर मदद करना है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला ३६ और ३७: लखनऊ, महमूद नगर, अस-सह अल-मताबे से, प्रेषक मौलवी मुहम्मद अब्दुल अली साहब मद्रासी, ७ सफ़र १३१३ हिजरी।

दीन के उलेमा और मज़बूत शरीयत के मुफ़्ती नीचे लिखे गए मसाइल के बारे में क्या फ़रमाते हैं:

पहला सवाल शाह मुहम्मद ईसा, शाह मुहम्मद याकूब और शाह मुहम्मद फ़साहत, ये तीनों सगे भाई एक संयुक्त संपत्ति पर काबिज़ और दखील थे। शाह मुहम्मद ईसा का इंतकाल हुआ, उन्होंने दो बेटे

और तीन बेटियाँ छोड़ीं। बेटे ने दो बेटियों का निकाह अलग-अलग जगहों पर कर दिया, वे दोनों कुछ दिनों के बाद मर गईं। अब विरासत के बँटवारे के बारे में...

[1] ख़ुलासत-उल-फ़तावा, किताबुल हिबा, अध्याय १, दूसरा प्रकार, मकतबा हबीबिया क्वेटा, २/४०० [2] फ़तावा बज़्ज़ाज़िया, फ़तावा अल-हिंदिया के हाशिये पर, किताबुल हिबा, तीसरा प्रकार, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, ६/२७३

पेज ११२ / ६१३

اور جس طرح اُخت تائبہ غیر تائبہ کی وارث ہوتی ہے یونہی غیر تائبہ تائبہ کی وارث ہوگی کہ زانیہ ہونا موانع میراث سے نہیں، ہاں بخیال مذکور تائبہ کا اپنے مال کو وجوہِ خیر میں صرف کردینا اور فاحشہ کے لئے میراث نہ چھوڑنا بتصریح علماء جائز بلکہ یہی افضل و بہتر ہے۔

خلاصہ میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
لوکان ولدہ فاسقاً فارادان یصرف الی وجوہ الخیرہ ویحرمہ عن المیراث ھذا خیر من ترکہ ۱۔	اگر کسی شخص کی اولاد فاسق ہو اور وہ شخص چاہے کہ اپنا مال نیکی کے کاموں میں خرچ کرے اور فاسق اولاد کو میراث سے محروم کردے۔ تو یہ فاسق اولاد کے لئے مال چھوڑنے سے بہتر ہے۔ (ت)

بزازیہ میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
ان اراد ان یصرف مالہ الی الخیر وابنہ فاسق فالصرف الی الخیر افضل من ترکہ لہ لانہ اعانۃ علی المعصیۃ ۲۔ واللہ تعالٰی اعلم۔	اگر کسی نے ارادہ کیا کہ وہ اپنا مال نیک کام میں خرچ کرے اس حال میں کہ اس کا بیٹا فاسق ہو۔ اس بیٹے کے لئے مال چھوڑنے سے نیک کام میں خرچ کرنا افضل ہے کیونکہ اس کے لئے مال چھوڑنا گناہ پر مدد کرنا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۳۶ و ۳۷: از لکھنؤ محمود نگر اصح المطابع مرسلہ مولوی محمد عبدالعلی صاحب مدراسی ۷ صفر ۱۳۱۳ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین مسائل مصرحہ ذیل میں:

سوال اول شاہ محمد عیسیٰ و شاہ محمد یعقوب و شاہ محمد فصاحت ہر سہ برادران حقیقی ایک جائداد مشترک پر قابض و دخیل تھے، شاہ محمد عیسیٰ نے انتقال کیا، دو لڑکے تین لڑکیاں چھوڑیں، لڑکے نے دو لڑکیوں کا نکاح مختلف جگہوں پر کردیا، وہ دونوں چند روز کے بعد مر گئیں۔ اب تقسیمِ ترکہ کے

۱ خلاصۃ الفتاویٰ کتاب الھبہ الفصل الاول الجنس الثانی مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۲/ ۴۰۰ ۲ فتاویٰ بزازیہ علی ھامش الفتاوی الھندیہ کتاب الھبۃ الجنس الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۲۷۳

Fatawa Rizvia Volume 26

At the time of inheritance distribution, should that portion of the property also be included which would have been part of the shared estate left by the daughters' father, or not? And let it be clear that the property was initially shared between Shah Muhammad Isa and Shah Muhammad Fasahat. Then, after the demise of Shah Muhammad Isa, it remained shared between his sons, Shah Muhammad Yaqub, and Shah Muhammad Fasahat, and until today, it remains shared as before. Only the names of the three individuals are entered in the government records, but collection, recovery, management, etc., are all done jointly. People distribute among themselves according to their shares. The daughters never demanded their share during their lifetime, nor is there a custom of giving it. The summary is that in this property which is shared within shared (i.e., the first sharing between the sons of Shah Muhammad Isa, Shah Muhammad Yaqub, and Shah Muhammad Fasahat, and the second sharing among the sons and daughters of Shah Muhammad Isa), do the husbands of those daughters have any right or not? Please state in detail with references. May you be rewarded for explaining.

The Answer: Inheritance is compulsory; upon the death of the ancestor, every heir becomes the owner of their legal share whether they want it or not, whether they ask for it or not, whether they take it or not, and whether there is a custom of giving it or not. No matter how much time has passed since the inheritance, and no matter how many levels of 'sharing within sharing' have occurred, essentially nothing can invalidate an established inheritance. Nor can any custom change the obligations ordained by Allah. To the extent that even if, let alone not asking, an heir explicitly says "I have relinquished my share," their ownership still does not cease. Therefore, in the estate of Shah Muhammad Isa, provided there is no impediment to inheritance, a final heir, and after settlement of debts and wills, every daughter became the owner of one share out of seven. And from the estate of every daughter, under the aforementioned conditions, if she had offspring, the husband gets half, otherwise a quarter. Proof of this lies in two Quranic verses:

Arabic Verse	**Urdu Translation**
"Allah commands you concerning your children: for the male, what is equal to the share of two females." (1)	Allah Almighty commands you regarding your children that the share of a son is equal to that of two daughters. (T)

Arabic Verse	Urdu Translation
And His saying: "And for you is half of what they leave"	And His decree is: And for you is half of what your wives...

1. The Holy Quran 4/11 Page 113 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

क्या विरासत के बँटवारे के समय जायदाद का वह हिस्सा भी शामिल किया जाना चाहिए जो लड़कियों के पिता की छोड़ी हुई संयुक्त (मुश्तर्का) जायदाद में से होता या नहीं? और यह स्पष्ट रहे कि वह जायदाद पहले शाह मुहम्मद ईसा और शाह मुहम्मद फ़साहत के बीच संयुक्त थी। फिर शाह मुहम्मद ईसा के इंतकाल के बाद, उनके बेटों और शाह मुहम्मद याकूब व शाह मुहम्मद फ़साहत के बीच संयुक्त रही और आज तक बदस्तूर संयुक्त है। केवल इन तीनों व्यक्तियों के नाम सरकारी कागज़ात में दर्ज हैं, लेकिन वसूली, प्रबंध आदि सब कुछ संयुक्त रूप से होता है। लोग आपस में अपने हिस्से के अनुसार बाँट लेते हैं। लड़कियों ने अपने जीवन काल में कभी अपना हिस्सा नहीं माँगा और न ही देने का कोई रिवाज़ है। सारांश यह है कि इस जायदाद में जो संयुक्त दर संयुक्त है (यानी पहला साझा शाह मुहम्मद ईसा के बेटों, शाह मुहम्मद याकूब और शाह मुहम्मद फ़साहत के बीच और दूसरा साझा शाह मुहम्मद ईसा के बेटों और लड़कियों के बीच), क्या उन लड़कियों के पतियों का कोई हक़ होता है या नहीं? विस्तार से सन्दर्भ सहित बतायें। बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

अल-जवाब (उत्तर): विरासत अनिवार्य (जब्दी) है कि पूर्वज की मृत्यु पर हर वारिस अपने शरई हिस्से का मालिक हो जाता है, चाहे वह माँगे या न माँगे, ले या न ले, और देने का रिवाज़ हो या न हो। भले ही विरासत को कितना ही समय बीत गया हो और चाहे साझे में साझा कितने ही स्तरों तक पहुँच गया हो, मूल रूप से कोई भी बात स्थापित विरासत को समाप्त नहीं कर सकती। और न ही कोई रिवाज़ अल्लाह के फ़राएज़ (अनिवार्य कर्तव्यों) को बदल सकता है। यहाँ तक कि न माँगना तो दूर, यदि वारिस स्पष्ट रूप से कह दे कि "मैंने अपना हिस्सा छोड़ दिया," तब भी उसका स्वामित्व समाप्त नहीं होगा। अतः शाह मुहम्मद ईसा की विरासत में, बशर्ते कि विरासत में कोई बाधा न हो, अंतिम वारिस मौजूद हो और कर्ज़ व वसीयत की अदायगी के बाद, प्रत्येक बेटी सात हिस्सों में से एक हिस्से की मालिक हुई। और प्रत्येक बेटी की छोड़ी हुई संपत्ति से, उपरोक्त शर्तों के साथ, यदि उसकी संतान थी तो पति को आधा हिस्सा मिलेगा, अन्यथा चौथाई। इसके प्रमाण में दो क़ुरानी आयतें हैं:

अरबी आयत	**उर्दू अनुवाद**
"अल्लाह तुम्हें तुम्हारी औलाद के बारे में हुक्म देता है: बेटे का हिस्सा दो बेटियों के बराबर है।" (1)	अल्लाह तआला तुम्हें तुम्हारी औलाद के बारे में हुक्म देता है कि बेटे का हिस्सा दो बेटियों के बराबर है। (त)

अरबी आयत

और अल्लाह का फ़रमान है: "और तुम्हारे लिए आधा है जो वे छोड़ें"

उर्दू अनुवाद

और उसका फ़रमान है: और तुम्हारी बीबियाँ जो...

1. अल-क़ुरान अल-करीम 4/11 पृष्ठ 113/613

وقتِ ترکہ میں وہ حصہ جائداد بھی شامل کیا جائے جو لڑکیوں کے باپ کی جائداد متروکہ مشترکہ میں سے ہوتا یا نہیں، اور واضح رہے کہ وہ جائداد اولاً شاہ محمد عیسیٰ، شاہ محمد فصاحت میں مشترک تھی۔ پھر بعد انتقال شاہ محمد عیسیٰ کے ان کے لڑکے اور شاہ محمد یعقوب و شاہ محمد فصاحت میں مشترک رہی اور آج تک بدستور مشترک ہے صرف نام تینوں آدمیوں کا کاغذات سرکاری میں داخل ہے لیکن تحصیل و وصول انتظام وغیرہ سب ایک جا بالاشتراک ہوتا ہے آپس میں بقدر حصہ کے لوگ تقسیم کر لیتے ہیں۔ لڑکیوں نے اپنی حیات میں اپنا حصہ کبھی نہیں مانگا اور نہ دینے کا عرف ہے۔ خلاصہ یہ کہ اس جائداد میں جو مشترک در مشترک ہے (یعنی پہلا اشتراک ابن شاہ محمد عیسیٰ و شاہ محمد یعقوب و شاہ محمد فصاحت میں اور دوسرا اشتراک شاہ محمد عیسیٰ کے لڑکے اور لڑکیوں میں) ان لڑکیوں کے شوہروں کا کچھ حق ہوتا ہے کہ نہیں؟ تفصیل سے حوالہ قلم فرمائیے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: ارث جبری ہے کہ موتِ مورث پر ہر وارث خواہ مخواہ اپنے حصہ شرعی کا مالک ہوتا ہے مانگے خواہ نہ مانگے، لے یا نہ لے، دینے کا عرف ہو یا نہ ہو، اگرچہ کتنی ہی مدت ترکہ کو گزر جائے، کتنے ہی اشتراک در اشتراک کی نوبت آئے اصلاً کوئی بات میراثِ ثابت کو ساقط نہ کرے گی، نہ کوئی عرف فرائض اللہ کو تغیر کر سکتا ہے، یہاں تک کہ نہ مانگنا در کنار اگر وارث صراحتہ کہہ دے کہ میں نے اپنا حصہ چھوڑ دیا جب بھی اس کی ملک زائل نہ ہوگی تو شاہ محمد عیسیٰ کے ترکہ میں بشرط عدم مانعِ ارث و وارث آخر و تقدیم دین و وصیت، ہر دختر سات سہام سے ایک سہم کی مالک ہوئی اور ہر دختر کے متروکہ سے بشرائطِ مذکورہ اگر اولاد تھی شوہر نصف ورنہ ربع کا جس کے ثبوت میں دو آیۂ قرآنیہ:

آیۂ قرآنیہ	ترجمہ
"یُوْصِیْكُمُ اللّٰهُ فِیْۤ اَوْلَادِكُمْۗ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَیَیْنِۚ" ۱	اللہ تعالیٰ تمہیں حکم دیتا ہے تمہاری اولاد کے بارے میں بیٹے کا حصہ دو بیٹیوں کے برابر ہے۔ (ت)
وقولہ تعالٰی "وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ"	اور اس کا فرمان ہے اور تمہاری بیبیاں جو

۱ القرآن الکریم ۴/۱۱ Page 113 of 613

[Quranic Verse]: "...from what your wives leave, if they have no child, then for you is half. But if they have a child, then for you is one-fourth of what they leave, after [payment of] any bequest they may have made or debt." (1) | [Urdu Translation]: [From what your wives] leave, for you is half if they have no offspring; then if they have offspring, then for you is a quarter from their inheritance, after taking out any bequest they made or debt. (T)

In 'Ashbah' it is stated: "Nothing enters a person's ownership without their choice except inheritance, by consensus etc." (2) | A thing does not enter a person's ownership without their choice, but inheritance enters by consensus etc. (T)

In the same [book] it is stated: "If an heir says, 'I have left my right,' his right is not invalidated, because ownership is not invalidated by abandonment." (3) | If an heir said that I have given up my right, then his right will not be invalidated because ownership is not invalidated by giving it up. (T)

In 'Ghamz al-Uyun' it is stated: "If a person dies leaving two sons and one of them says, 'I have left my share of the inheritance,' it is not invalidated because it is an obligatory right that is not discarded by abandonment. Rather, if it is a physical asset, then transfer of ownership (Tamleek) is necessary, and if it is a debt, then a release (Ibraa) is necessary etc." (4) | If a person died leaving two sons and one of them said that I have given up my share from the inheritance, then his share will not be invalidated, because that share is mandatory which is not abandoned by giving it up; rather, if it is an actual asset then its transfer (Tamleek) is necessary, and if it is a debt then it is necessary to give exemption (Bara'at) from it etc. (T)

In 'Ashbah' it is stated:

1. The Noble Quran 4/12
2. Al-Ashbah wa an-Naza'ir, Third Art, Discourse on Ownership, Idarat-ul-Quran Karachi, 2/202
3. Al-Ashbah wa an-Naza'ir, Third Art, Rules of Currency, Idarat-ul-Quran Karachi, 2/160
4. Ghamz al-Uyun al-Basair with Al-Ashbah wa an-Naza'ir, Idarat-ul-Quran Karachi, 2/160

फ़तावा रज़विया | जिल्द २६

[कुरान की आयत]: "...तुम्हारी पत्नियाँ जो छोड़ जाएँ उसमें से तुम्हें आधा मिलेगा यदि उनकी कोई संतान न हो। लेकिन यदि उनकी संतान हो, तो उनके छोड़े हुए माल में से तुम्हें चौथाई मिलेगा, उनके द्वारा की गई किसी वसीयत या ऋण के भुगतान के बाद।" (१) | [उर्दू अनुवाद]: [तुम्हारी पत्नियाँ जो] छोड़ जाएँ उसमें से तुम्हें आधा है अगर उनकी संतान न हो, फिर अगर उनकी संतान हो तो उनके तरके(विरासत) में से चौथाई है जो वसीयत वे कर गईं और ऋण निकाल कर। (त)

'अशबाह' में है: "इंसान के स्वामित्व में उसकी इच्छा के बिना कोई वस्तु प्रवेश नहीं करती, सिवाय विरासत के, जो सर्वसम्मति से स्वतः प्रवेश करती है इत्यादि।" (२) | इंसान की मिल्कियत (स्वामित्व) में उसके अधिकार के बिना कोई वस्तु दाखिल नहीं होती मगर विरासत सर्वसम्मति से दाखिल होती है इत्यादि। (त)

उसी में है: "यदि वारिस कहे कि 'मैंने अपना हक छोड़ दिया है', तो उसका हक रद्द नहीं होगा क्योंकि स्वामित्व त्यागने से रद्द नहीं होता।" (३) | अगर वारिस ने कहा कि मैंने अपना हक छोड़ दिया है तो उसका हक बातिल (रद्द) नहीं होगा क्योंकि मिल्क (स्वामित्व) छोड़ देने से बातिल नहीं होता। (त)

'ग़म्ज़ुल उयून' में है: "यदि कोई व्यक्ति दो पुत्र छोड़कर मर जाए और उनमें से एक कहे कि 'मैंने विरासत में से अपना हिस्सा छोड़ दिया', तो उसका हिस्सा रद्द नहीं होगा क्योंकि वह हिस्सा अनिवार्य है जो त्यागने से नहीं छूटता। बल्कि यदि वह कोई भौतिक वस्तु है, तो उसके लिए स्वामित्व हस्तांतरण (तमलीक) आवश्यक है, और यदि वह ऋण है, तो उससे मुक्ति (इबरा) आवश्यक है इत्यादि।" (४) | अगर कोई व्यक्ति दो बेटे छोड़कर मर गया उनमें से एक ने कहा कि मैंने विरासत में से अपना हिस्सा छोड़ दिया तो उसका हिस्सा बातिल नहीं होगा, क्योंकि वह हिस्सा लाज़िम (अनिवार्य) है जो छोड़ देने से मतरूक (परित्यक्त) नहीं होता बल्कि अगर वह ऐन (भौतिक वस्तु) हो तो उसके लिए तमलीक (स्वामित्व हस्तांतरण) ज़रूरी है, और अगर दैन (ऋण) हो तो उससे बरात (मुक्ति) करना ज़रूरी है इत्यादि। (त)

'अशबाह' में है:

1. अल-कुरान अल-करीम ४/१२

2. अल-अशबाह व अन-नज़ायर, फन सालिस, अल-क़ौल फ़िल मिल्क, इदारतुल कुरान कराची, २/२०२
3. अल-अशबाह व अन-नज़ायर, फन सालिस, अहकामुल नक़्द, इदारतुल कुरान कराची, २/१६०
4. ग़म्ज़ुल उयून अल-बसायर मअ अल-अशबाह व अन-नज़ायर, इदारतुल कुरान कराची, २/१६०

पृष्ठ ११४ / ६१३

أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّهُنَّ وَلَدٌ ۚ فَإِن كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ ۚ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ ۗ ۱ | چھوڑ جائیں اس میں سے تمہیں آدھا ہے اگر ان کی اولاد نہ ہو، پھر اگر ان کی اولاد ہو تو ان کے ترکہ میں سے چوتھائی ہے جو وصیت وہ کر گئیں اور دین نکال کر۔ (ت)

اشباہ میں ہے: لا یدخل فی ملك الانسان شیئ بغیر اختیارہ الا الارث اتفاقاً الخ۔ ۲ | انسان کی ملکیت میں اس کے اختیار کے بغیر کوئی شئی داخل نہیں ہوتی مگر میراث بالاتفاق داخل ہوتی ہے الخ (ت)

اسی میں ہے: لو قال الوارث ترکت حقی لم یبطل حقه اذا الملك لا یبطل بالترك۔ ۳ | اگر وارث نے کہا کہ میں نے اپنا حق چھوڑ دیا ہے تو اس کا حق باطل نہیں ہوگا کیونکہ ملک چھوڑ دینے سے باطل نہیں ہوتا۔ (ت)

غمز العیون میں ہے: لومات عن ابنین فقال احدهما ترکت نصیبي من المیراث لم یبطل لانه لازم لا یترك بالترك بل ان کان عینا فلابد من التملیك وان کان دینا فلابد من الابراء۔ ۴ | اگر کوئی شخص دو بیٹے چھوڑ کر مر گیا ان میں سے ایک نے کہا کہ میں نے میراث میں سے اپنا حصہ چھوڑ دیا تو اس کا حصہ باطل نہیں ہوگا، کیونکہ وہ حصہ لازم ہے جو چھوڑ دینے سے متروک نہیں ہوتا بلکہ اگر وہ عین ہو تو اس کے لئے تملیک ضروری ہے، اور اگر دین ہو تو اس سے برات کرنا ضروری ہے الخ (ت)

اشباہ میں ہے:

١ القرآن الكريم ۴/ ١٢ ٢ الاشباه والنظائر الفن الثالث القول في الملك ادارة القرآن كراچی ٢٠٢/٢ ٣ الاشباه والنظائر الفن الثالث احكام النقد ادارة القرآن كراچی ١۶٠/٢ ۴ غمز العيون البصائر مع الاشباه والنظائر ادارة القرآن كراچی ١۶٠/٢

Fatawa Razawiyya Volume 26

Legal Principle: "A right is not extinguished by the passage of time."[1] Translation: A right does not lapse simply because a long time has passed. (T)

In the same (source), it is mentioned from Zaheeriyyah: Legal Principle: "Practice contrary to a clear text (Nass) is not considered."[2] And Allah Almighty knows best. Translation: People's general practice contrary to the clear text (of religious law) is not reliable. And Allah Almighty knows best. (T)

Second Question Ahmadi Bibi passed away, leaving behind her mother, husband, a brother, and two sisters. Since there was no custom of distributing inheritance and no one demanded their share at that time, her jewelry and utensils, etc., from her dowry (which were all in the husband's possession), were partly given by the husband to his second wife when she was sent to her parents' house from her in-laws, and some utensils were given to his relatives in time of need. The husband himself passed away a few days later. Now, a few matters need clarification: 1. What was the husband's share in Ahmadi Bibi's inheritance? 2. Regarding the jewelry etc., which the husband gave from the joint inheritance of his first wife, Mst. Ahmadi, to his second wife without the permission of other heirs, does it belong to her (the second wife), or will it return to the husband's estate after his death and be considered his property? 3. Now that the remaining heirs of Ahmadi Bibi (mother, father, brother, etc.) are ready to take their share, do these heirs still have a right in those jewels and utensils etc., which the deceased husband gave to his second wife and relatives without permission? If they do, how should this right be reclaimed? Should those jewels and utensils be taken back from the second wife and relatives and divided among everyone according to their share, or should they relinquish their claim on the given items and receive their share in cash from the deceased husband's property?

[1] Al-Ashbah wan-Nazair, Art Two, Book of Judiciary, Idarat-ul-Quran Karachi, 1/353 [2] Al-Ashbah wan-Nazair, Art One, Sixth Principle, Idarat-ul-Quran Karachi, 1/128

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

कानूनी नियम: "हक़ समय बीतने के साथ समाप्त नहीं होता।"[1] अनुवाद: लंबे समय के बीत जाने के कारण हक़ समाप्त नहीं होता। (त)

इसी में ज़हीरिया से है: कानूनी नियम: "स्पष्ट पाठ (नस्स) के विपरीत प्रथा (अमल) मान्य नहीं है।"[2] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। अनुवाद: नस्स के खिलाफ लोगों का अमल (प्रथा) विश्वसनीय नहीं होता। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

दूसरा सवाल अहमदी बीबी का निधन हो गया, उन्होंने अपनी माँ, पति, एक भाई और दो बहनों को पीछे छोड़ा। चूंकि विरासत के बँटवारे का रिवाज नहीं था और न ही किसी ने उस समय अपने हिस्से की मांग की थी, इसलिए अहमदी बीबी के गहने और बर्तन आदि जो दहेज के सामान में से थे (जो सब पति के कब्ज़े में थे), पति ने उनमें से बहुत कुछ अपनी दूसरी पत्नी को पहना कर ससुराल से मायके विदा कर दिया और बर्तनों में से भी कुछ अपने रिश्तेदारों को ज़रूरत के समय दे दिए। खुद वह पति भी कुछ दिनों के बाद इंतकाल कर गया। अब यहाँ कुछ बातें पूछनी हैं: १. अहमदी बीबी की विरासत में से पति का हिस्सा कितना होना था? २. वह गहने आदि जो पति ने अपनी पहली पत्नी मुसम्मात अहमदी की संयुक्त विरासत में से अन्य वारिसों की अनुमति के बिना अपनी दूसरी पत्नी को पहना दिए थे, क्या वह उसके(दूसरी पत्नी के) हो गए या पति की मृत्यु के बाद फिर पति की ओर लौट आएंगे और पति की ही संपत्ति समझा जाएगा? ३. तीसरा यह कि अब अहमदी बीबी के बाकी वारिस यानी माँ, बाप, भाई आदि अपना हिस्सा लेने के लिए तैयार हुए हैं, तो क्या अब इन वारिसों का हक़ उन गहनों और बर्तनों आदि में भी होता है या नहीं जो मृत पति ने अपनी दूसरी पत्नी को बिना अनुमति के पहना दिए थे और रिश्तेदारों को दे दिए थे? अगर होता है, तो यह हक़ अब किस तरह लिया जाए? क्या उन गहनों और बर्तनों को दूसरी पत्नी और रिश्तेदारों से वापस लेकर हर व्यक्ति को उसके हिस्से के अनुसार बाँटा जाए, या वे इन गहनों आदि दी गई चीज़ों से अपना दावा छोड़ दें और मृत पति की संपत्ति से अपने हिस्से के बराबर नकद रुपया वसूल करें?

[1] अल-अशबाह वन-नज़ायर, अल-फ़न अल-सानी, किताबुल कज़ा, इदारातुल कुरआन कराची, १/३५३ [2] अल-अशबाह वन-नज़ायर, अल-फ़न अल-अव्वल, अल-क़ायदा अल-सादिसा, इदारातुल कुरआन कराची, १/१२८

पृष्ठ ११५ / ६१३

الحق لا یسقط بتقادم الزمان^1 ۔ زیادہ زمانے کے گزر جانے کی وجہ سے حق ساقط نہیں ہوتا۔(ت)

اسی میں ظہیریہ سے ہے: التعامل بخلاف النص لایعتبر^2۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ نص کے خلاف لوگوں کا تعامل معتبر نہیں ہوتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

سوال دوم احمدی بی بی نے انتقال کیا ماں اور شوہر اور ایک بھائی اور دو بہنوں کو چھوڑا، چونکہ تقسیم ترکہ کا رواج نہ تھا اور نہ کسی نے اپنے حصہ کا اس وقت مطالبہ کیا اس وجہ سے احمدی بی بی کے زیورات اور برتن وغیرہ اسباب جہیز میں سے (جو کل شوہر کے قبضہ میں تھے) شوہر نے بہت کچھ اپنی دوسری منکوحہ کو پہنا کر سسرال سے میکے رخصت کر دیا اور برتن میں سے بھی کچھ اپنے عزیز کو بوقت ضرورت دے دیا اور خود یعنی وہ شوہر بھی تھوڑے دنوں کے بعد انتقال کر گیا، اب یہاں چند باتیں دریافت طلب ہیں: ایک یہ کہ احمدی بی بی کے ترکہ میں سے شوہر کا کتنا ہونا تھا؟ دوسرے جو زیور وغیرہ کہ شوہر نے اپنی پہلی بیوی مسماۃ احمدی کے ترکہ مشترکہ میں سے بلا اجازت دیگر ورثہ کے دوسری منکوحہ کو پہنا دیا وہ اس کا یعنی دوسری منکوحہ کا ہوایا شوہر کے مرنے کے بعد پھر شوہر کی طرف عود کر آئے گا اور شوہر ہی کی ملک سمجھا جائے گا؟ تیسرے یہ کہ اب احمدی بی بی کے باقی ورثہ یعنی ماں باپ بھائی وغیرہ اپنا حصہ لینے پر مستعد ہوئے ہیں تو اب ان ورثہ کا حق ان زیورات اور برتن وغیرہ میں بھی ہوتا ہے یا نہیں جو شوہر متوفی نے اپنی دوسری منکوحہ کو بلا اجازت پہنا دیئے تھے اور عزیز کو دے دیئے تھے اگر ہوتا ہے تو یہ حق اب کس طرح لیا جائے، آیا ان زیورات اور برتنوں کو دوسری منکوحہ اور عزیز سے واپس لے کر ہر شخص بقدر حصہ کے تقسیم کرے یا ان

زیورات وغیرہ دے دی ہوئی چیزوں سے دستبردار ہو کر شوہر متوفی کے علاقہ سے بقدر اپنے حصہ کے نقد روپیہ وصول کریں۔

1۸ الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب القضاء ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۳۵۳ 2۸ الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ السادسۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۱۲۸

Fatawa Razawiyya, Volume 26

Fourthly, please clarify whether the jewelry and clothes that a husband gives his wife to wear or provides for wearing during his lifetime become the property of the wife or not? That is, if the husband dies, will those jewelry and clothes be taken back from the wife and included in the estate (inheritance) or not? Explain and be rewarded. (T)

The Answer: In the state of health, and specific to inheritance and prioritizing debt and will, the estate of Ahmadi Bibi, divided into twelve shares, goes as: two shares for the mother, six for the husband, two for the brother, and one share each for each sister. As for the jewelry a husband puts on his wife, if it is proven through explicit words or through customary indication in any way that the intention was to make the wife the owner, then the woman becomes the owner after taking possession, otherwise not. The same is the case with clothes and expensive heavy outfits, other than maintenance clothing, which are worn for attending weddings and ceremonies. A woman's mere wearing and using them is not evidence of ownership, because husband and wife continue to enjoy each other's property due to their mutual pleasure. It is stated in 'Bahr-ul-Ra'iq' and 'Uqud-ud-Durriya':

Arabic Text	**Urdu Translation/Explanation**
Lā yakūnu istimtā‘uha bi-mashrabihī wa ridāhu bi-dhālika dalīlan ‘alā anna milkahā dhālika kamā tafhamuhu an-nisā’u wal-‘awāmu wa qad aftaytu bi-dhālika mirāran - 1	A woman benefiting from jewelry etc., with her husband's desire and consent, is not proof that it is the woman's property, as common women and the general public understand it, whereas I have issued this fatwa many times. (T)

Therefore, if proof of gift (hiba) and transfer of ownership (tamlik) is not established for the jewelry that Ahmadi Bibi's husband gave his second wife to wear and the utensils given to Aziz, then it is clear that those will be taken back from the said second wife and Aziz, and divided half-and-half among the husband's heirs and the remaining heirs of Ahmadi Bibi. Half of everything, which was the husband's right, will reach the second wife and other heirs of the husband according to obligatory shares. The other half will go to those aforementioned six shares of Ahmadi Bibi's mother, brother, and sisters. And if it is proven that the husband had gifted these jewelry and utensils to the wife and Aziz, even then that gift of half of each item, which was owned by the remaining heirs of Ahmadi Bibi, would be void due to the dissatisfaction of the owners...

1 Al-Uqud ad-Durriyya, Kitab ad-Da'wa, Lā yakūnu istimtā‘ al-mar’ati bimā ishtarāhu zawjuhā etc., Arg Bazaar Kandahar Afghanistan 2/35.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

चौथा, कृपया स्पष्ट करें कि गहने और कपड़े जो एक पति अपने जीवनकाल में अपनी पत्नी को पहनने के लिए देता है या पहनने के लिए प्रदान करता है, वे पत्नी की संपत्ति हो जाते हैं या नहीं? यानी, अगर पति की मृत्यु हो जाती है, तो क्या वे गहने और कपड़े पत्नी से वापस लेकर विरासत (तरके) में शामिल किए जाएंगे या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

उत्तर: स्वास्थ्य की स्थिति में, और विरासत के विनिर्देश और ऋण तथा वसीयत को प्राथमिकता देते हुए, अहमदी बीबी की संपत्ति बारह हिस्सों में विभाजित की गई: दो हिस्से माँ के लिए, छह पति के लिए, दो भाई के लिए और एक-एक प्रत्येक बहन के लिए। पति अपनी पत्नी को जो गहने पहनाता है, यदि स्पष्ट शब्दों में या प्रथागत संकेत के माध्यम से किसी भी तरह से यह सिद्ध हो जाए कि इसका उद्देश्य पत्नी को मालिक बनाना था, तो महिला कब्जे के बाद मालिक बन जाती है, अन्यथा नहीं। यही बात भरण-पोषण के कपड़ों के अलावा उन भारी कीमती जोड़ों (कपड़ों) के बारे में भी है जो शादी-ब्याह में आने-जाने के लिए पहने जाते हैं। महिला का केवल उन्हें पहनना और उपयोग करना स्वामित्व का प्रमाण नहीं है क्योंकि पति और पत्नी अपने आपसी सुख के कारण एक-दूसरे की संपत्ति का उपभोग करते रहते हैं। 'बहर-उर-राईक़' और 'उक़ूद-उद-दुर्रिया' में लिखा है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद/स्पष्टीकरण**
ला याकूनु इस्तमताउहा बि-मशरबिही व रिदाहु बि-ज़ालिका दलीलन अला अन्ना मिलकहा ज़ालिका कमा तफहमुहु अन-निसाउ वल-अवामु व क़द अफतयतु बि-ज़ालिका मिरारन - 1	पति की इच्छा और सहमति से गहनों आदि से लाभ उठाना इस बात का प्रमाण नहीं है कि वे महिला की संपत्ति हैं, जैसा कि आम महिलाएं और सामान्य जनता समझती है, जबकि मैं कई बार यह फतवा दे चुका हूँ। (त)

अतः, यदि अहमदी बीबी के पति ने अपनी दूसरी पत्नी को जो गहने पहनने के लिए दिए थे और अज़ीज़ को जो बर्तन दिए थे, उनके लिए हिबा (उपहार) और तमीलीक (स्वामित्व हस्तांतरण) का प्रमाण स्थापित नहीं होता है, तो यह स्पष्ट है कि वे उक्त दूसरी पत्नी और अज़ीज़ से वापस ले लिए जाएंगे और पति के वारिसों और अहमदी बीबी के शेष वारिसों के बीच आधे-आधे बाँट दिए जाएंगे। हर चीज़ का आधा हिस्सा, जो पति का हक था, अनिवार्य हिस्सों के अनुसार दूसरी पत्नी और पति के अन्य वारिसों को मिलेगा। शेष आधा हिस्सा अहमदी बीबी की माँ, भाई और बहनों के उन पूर्वोक्त

छह हिस्सों में जाएगा। और यदि यह सिद्ध हो जाए कि पति ने ये गहने और बर्तन पत्नी और अज़ीज़ को उपहार में दिए थे, तो भी प्रत्येक वस्तु के आधे हिस्से का उपहार, जो अहमदी बीबी के शेष वारिसों के स्वामित्व में था, मालिकों की असंतोष के कारण अमान्य और...

---

1 अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताब अद-दावा, ला याकूनु इस्तमता अल-मर'अति बिमा इश्तराहु ज़ौजहा आदि, अर्ग बाज़ार कंधार अफ़गानिस्तान 2/35.

چوتھے اس کی تصریح فرمائیے کہ شوہر اپنی حین حیات میں جو زیورات اور کپڑے کہ اپنی زوجہ کو پہنا دیئے یا پہننے کو دے دیئے تو وہ زوجہ کا ہو جاتا ہے یا نہیں یعنی اگر شوہر مر جائے تو وہ زیورات اور کپڑے زوجہ سے واپس لے کر شامل ترکہ کریں گے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤ گے۔ت)

الجواب: بحالت صحت و اختصاص وراثت و تقدیم دین و وصیت، ترکہ احمدی بی بی بارہ سہم پر تقسیم ہو کر دو سہم مادر، چھ شوہر، دو برادر، ایک ایک ہر خواہر کا ہوا۔ شوہر جو زیور اپنی عورت کو پہنائے اگر صراحتہً دلالتہً لفظاً عرفاً کسی طرح ثابت ہو کہ اس سے مقصود زوجہ کو مالک کر دینا ہے تو عورت بعد قبضہ مالک ہو جاتی ہے ورنہ نہیں۔ یہی حال ثیاب و نفقہ کے سوا ان بھاری گراں بہا جوڑوں کا ہے جو شادی براتوں میں آنے جانے کے لئے پہنتے ہیں عورت کا صرف پہننا برتنا دلیل ملک نہیں کہ زن و شوہر اپنے اپنے باہمی انبساط کے باعث ایک دوسرے کے ملک سے تمتع کیا ہی کرتے ہیں۔ بحرالرائق و عقود الدر یہ میں ہے:

| لایکون استمتاعھا بمشربہ و رضاہ بذلک دلیلا علی ان ملکھا ذلک کما تفہمہ النساء و العوام و قد افتیت بذلک مراراً- 1 | عورت کا شوہر کی خواہش اور رضامندی سے زیور وغیرہ سے نفع اٹھانا اس بات کی دلیل نہیں کہ وہ عورت کی ملک ہے جیسا کہ عورتیں اور عوام سمجھتے ہیں حالانکہ میں کئی بار یہ فتوی دے چکا ہوں۔(ت) |

پس وہ زیور کہ شوہر احمدی بی بی نے اپنی زوجہ ثانیہ کو پہنایا اور وہ برتن کہ عزیز کو دیئے اگر ان میں دلیل ہبہ و تملیک ثابت نہ ہو جب تو ظاہر ہے کہ وہ زوجہ ثانیہ و عزیز مذکور سے

واپس لے کر وارثانِ شوہر و بقیہ ورثہ احمدی بی بی پر نصفاً نصف منقسم ہوں گے۔ ہر چیز کا نصف کہ حق شوہر تھا زوجہ ثانیہ و دیگر ورثہ شوہر کو حسب فرائض پہنچے گا اور نصف باقی انہیں چھ سہام مذکورہ ہر مادر و برادر و خواہران احمدی بی بی کو اور اگر ثابت ہو کہ شوہر نے یہ زیور، برتن زوجہ و عزیز کو ہبہ کر دیئے تھے تاہم وہ ہبہ ہر شیئی کے نصف میں کہ مملوک بقیہ ورثہ احمدی بی بی تھا بوجہ ناراضی مالکان باطل و . . .

---

1 العقود الدرية كتاب الدعوى لايكون استمتاع المرأة بما اشتراه زوجها الخ ارگ بازار قندهار افغانستان ۳۵/۲

Fatawa Rizwia, Vol 26

The half of everything that has become ineffective can be taken back from the wife and the dear one. Despite the existence of the specific inherited items, they will not be forced to take the price against their will, because half of each item was in the hands of those gifted persons as a usurpation (ghasb), and as long as the usurped item remains in its original form, the rule for it is the return of the specific item itself, not the obligation of compensation.

[Arabic]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'The hand is responsible for what it has taken until it pays it back.' Reported by Ahmad, the four (compilers of Sunan), and Al-Hakim from Samurah bin Jundub (may Allah be pleased with him) with a good (hasan) chain of narration. [Urdu]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: It is obligatory upon the hand to return what it has taken until it has paid it back. It was narrated by Imam Ahmad bin Hanbal and the authors of the four Sunan and Imam Hakim from Samurah bin Jundub (may Allah be pleased with him) with a good chain of narration. (T)

Yes, the other half which was the husband's right due to the husband's gift and the possession by the recipients, and since jewelry and utensils are both things of which each individual unit is not separately divisible.

[Arabic]: Common ownership (shuyu') does not harm in things where division (tab'id) causes harm because it is property that does not bear division (qisma). Therefore, gifting a valid dirham from two men is correct according to the correct opinion as in Al-Khaniyyah and others. In the thirty-first chapter of Jami' al-Fusulayn, it is said that common ownership is divided into two types: common ownership that bears division like half a house or half a large room, and common ownership that does not bear it like half a slave, a millstone, a bathhouse, a garment, and a small room. So the distinction between them is... [Urdu]: Indivisibility is not harmful in a thing where division is harmful, because it is among those things that do not have the possibility of division. For this reason, the gift of one dirham to two persons is correct according to the correct statement, as mentioned in Khaniyya etc. And in the thirty-first chapter of Jami' al-Fusulayn, it is said that an undivided part which has the possibility of division is like half a house and half of a large house (2), and that undivided part which does not have the possibility of division like a slave, a millstone, a bathhouse, clothes, and...

1 Jami' at-Tirmidhi 2/152, Sunan Abi Dawud 2/125, Sunan Ibn Majah p. 257, and Musnad Ahmad bin Hanbal 5/8. 2 Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Hiba, Chapter on Gift of Common Property, Naval Kishore Lucknow, 4/299.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

वह हर चीज़ जिसका आधा हिस्सा निष्प्रभावी हो गया, पत्नी और प्रियजन से प्राप्त किया जा सकता है। मूल विरासत की वस्तु के मौजूद रहते हुए, उन्हें उनकी इच्छा के विरुद्ध कीमत लेने के लिए मजबूर नहीं किया जाएगा, क्योंकि प्रत्येक वस्तु का आधा हिस्सा उन उपहार प्राप्तकर्ताओं के हाथों में अपहरण (ग़सब) के रूप में था, और जब तक अपहृत वस्तु अपने मूल रूप में बनी रहती है, उसका आदेश मूल वस्तु की वापसी है, न कि मुआवज़े की अदायगी।

[अरबी]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: 'हाथ पर वह भार है जो उसने लिया है जब तक कि वह उसे अदा न कर दे।' इसे इमाम अहमद बिन हंबल, चार सुनन के संकलनकर्ताओं और इमाम हाकिम ने समुरा बिन जुंदुब (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हसन सनद के साथ रिवायत किया है। [उर्दू]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: हाथ पर वाजिब है जो कुछ उसने लिया है जब तक कि वह उसे अदा न कर दे। इसे इमाम अहमद बिन हंबल और चार सुनन के लेखकों और इमाम हाकिम ने समुरा बिन जुंदुब (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हसन सनद के साथ रिवायत किया है। (त)

हाँ, दूसरा आधा हिस्सा जो पति का अधिकार था, पति के उपहार और उपहार प्राप्तकर्ताओं के कब्ज़े के कारण, और चूँकि गहने और बर्तन दोनों ऐसी चीज़ें हैं जिनका एक-एक टुकड़ा अलग से विभाजित करने योग्य नहीं है।

[अरबी]: उन चीज़ों में साझा स्वामित्व (शियु') हानिकारक नहीं है जहाँ विभाजन हानिकारक होता है क्योंकि वह ऐसी संपत्ति है जिसमें विभाजन की गुंजाइश नहीं होती। इसलिए दो व्यक्तियों को एक दिरहम का उपहार देना सही राय के अनुसार सही है जैसा कि खानिया आदि में है। और जामी-उल-फुसुलैन के इकतीसवें अध्याय में कहा गया है कि साझा हिस्सा दो प्रकार का होता है: वह साझा हिस्सा जो विभाजन को सहन कर सकता है जैसे आधे घर या एक बड़े कमरे का आधा हिस्सा, और वह साझा हिस्सा जो उसे सहन नहीं कर सकता जैसे आधा गुलाम, चक्की, हमाम, कपड़ा और छोटा कमरा। तो उनके बीच का अंतर... [उर्दू]: अविभाजित होना उस चीज़ में हानिकारक नहीं है जिसमें विभाजन हानिकारक है क्योंकि वह उन चीज़ों में से है जो विभाजन की संभावना नहीं रखती हैं। इसी कारण दो व्यक्तियों को एक दिरहम का उपहार देना सही कथन के अनुसार उचित है जैसा कि खानिया आदि में है। और जामी-उल-फुसुलैन के इकतीसवें अध्याय में कहा गया है कि अविभाजित

हिस्सा जो विभाजन की संभावना रखता है जैसे घर का आधा हिस्सा और बड़े घर का आधा हिस्सा (2), वह अविभाजित हिस्सा जो विभाजन की संभावना नहीं रखता जैसे गुलाम, चक्की, हमाम, कपड़े और...

1 जामी-अत-तिर्मिज़ी 2/152, सुनन अबी दाऊद 2/125, सुनन इब्न माजा पृष्ठ 257, और मुसनद अहमद बिन हंबल 5/8। 2 फ़तावा क़ाज़ी खान, किताब-उल-हिबा, मुशाअ के उपहार पर अध्याय, नवल किशोर लखनऊ, 4/299।

पृष्ठ 117/613

بے اثر ہوا وہ ہر چیز کا نصف زوجہ و عزیز سے ہوا سکتے ہیں، باوصف بقائے عین مترو کہ خواہی نخواہی اخذ قیمت پر مجبور نہ کئے جائیں گے کہ ہر عدد کا نصف ان موہوب لہما کے ہاتھ میں بطور غصب تھا اور معصوب جب تک بعینہ قائم ہو حکم اس کا رد عین ہے نہ کہ ایجاب ضمان۔

قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم علی الید ما اخذت حتی تؤدی رواہ احمد والاربعۃ والحاکم عن سمرۃ بن جندب رضی اللہ تعالی عنہ بسند حسن۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کہ ہاتھ پر لازم ہے جو کچھ اس نے لیا یہاں تک کہ وہ اس کو ادا کر دے۔ اس کو امام احمد بن حنبل اور اصحاب سنن اربعہ اور امام حاکم نے سمرہ بن جندب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے سند حسن کے ساتھ روایت کیا ہے۔ (ت)

ہاں نصف دیگر کہ حق شوہر تھا بوجہ ہبہ شوہر و قبضہ موہوب لہما و از انجا کہ زیور و برتن دونوں ایسی چیز ہیں جن کا ایک ایک عدد جدا گانہ قابل تبعیض نہیں۔

ولایضر الشیوع فیما یضرہ التبعیض لکونہ ممالا یحتمل القسمۃ ولذا جاز ھبۃ درھم صحیح من رجلین علی الصحیح کما فی الخانیۃ وغیرہ وقال فی الحادی والثلثین من جامع الفصولین الشائع ینقسم علی قسمین شائع یحتمل القسمۃ کنصف الدار و نصف البیت الکبیر و شائع لایحتملھا کنصف قن و رحی وحمام وثوب وبیت صغیر فالفاصل بینھما غیر منقسم ہونا اس چیز میں نقصان دہ نہیں جس میں تقسیم نقصان دہ ہے اس وجہ سے کہ وہ ان چیزوں میں سے ہے جو تقسیم کا احتمال نہیں رکھتیں اسی لئے دو شخصوں کو ایک درہم کا ہبہ صحیح قول کے مطابق درست ہے جیسا کہ خانیہ وغیرہ میں ہے۔

اور جامع الفصولین کی اکتیسویں فصل میں کہا کہ غیر منقسم جو تقسیم کا احتمال رکھتا ہے جیسے گھر کا نصف اور بڑے مکان کا نصف (۲) وہ غیر منقسم جو تقسیم کا احتمال نہیں رکھتا جیسے غلام، چکی، حمام، کپڑے اور

1 جامع الترمذی ۲/ ۱۵۲ و سنن ابی داؤد ۲ / ۱۲۵ و سنن ابن ماجہ ص ۲۵۷ و مسند احمد بن حنبل ۵ / ۸ 2 فتاوی قاضی خان کتاب الہبہ فصل فی ہبة المشاع نولکشور لکھنؤ ۴ / ۲۹۹

Fatawa Razawiya Volume 26

[Arabic part transcribed from text] One word, and it is that if the judge compels one of the two partners to divide at the request of the other, it belongs to the first type. And if he does not compel, it belongs to the second, as compulsion is a sign of acceptance. (Finis). In 'Al-Fatawa al-Hindiyya', the Chapter on Partition states: Vessels made from a single material, such as a tub, a small pot, and a basin made of brass, are categorized with items of different types. Therefore, the judge shall not divide them by compulsion. This is also stated in 'al-'Inaya'. He shall, however, divide by compulsion silver and gold nuggets and their likes which are not wrought (unmanufactured), etc.

[Urdu translation of the above] Half of a small house. The difference between these two types is with one word, which is that if the judge compelled one of the two partners to partition due to the request of the other, then it is from the first type. And if he did not compel, then it is from the second type, because compulsion is a sign of acceptance, etc. In the Book of Partition of 'Al-Hindiyya', it is stated that vessels made from a single material such as a tub, small pot, and tray made of brass are categorized with things whose types are different; hence the judge will not partition them by force. Similarly, in 'al-'Inaya', it is stated that pieces of gold and silver and what is similar to them which have not been melted down (wrought), the judge will partition them by force, etc. (T)

Those vessels and jewelry became the property of the second wife and the aforementioned relative, and their return is no longer possible due to the marital relationship and the death of the donor, both of which prevent revocation (of a gift). (The presence of marriage and the death of the donor prevent revocation - T). Through this explanation, the answers to all queried levels have become clear. And Allah, the Glorified and Exalted, knows best.

Issue 38: What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid, during his lifetime and while in full legal capacity, purchased a shop with his own money in the name of his grandson and handed over possession of that shop to him through his father. Now Zaid has passed away. In this situation, will that shop be divided among Zaid's heirs according to the laws of inheritance, or will it belong only to the grandson? Explain and you shall be rewarded.

1 Jami' al-Fusulayn, Chapter 31, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/82 2 Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Partition, Chapter 3, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/209

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

[अरबी पाठ का अनुवाद] एक शब्द, और वह यह है कि यदि न्यायाधीश ने दो साझेदारों में से एक को दूसरे के अनुरोध पर विभाजन के लिए विवश किया, तो वह पहली श्रेणी से है। और यदि विवश नहीं किया, तो वह दूसरी श्रेणी से है क्योंकि विवशता स्वीकार करने का संकेत है। (समाप्त)। 'अल-फ़तावा अल-हिंदिया' के विभाजन अध्याय में है: एक ही सामग्री से बने बर्तन जैसे टब, छोटी देगची और थाल जो पीतल के हों, उन्हें अलग-अलग प्रकार की वस्तुओं की श्रेणी में रखा जाता है। इसलिए, न्यायाधीश उन्हें जबरन विभाजित नहीं करेगा। 'अल-इनाया' में भी ऐसा ही है। वह सोने और चांदी के टुकड़ों और उनके समान जो अभी ढाले नहीं गए हों, उन्हें जबरन विभाजित करेगा, इत्यादि।

[उपरोक्त का उर्दू से हिंदी अनुवाद] छोटे मकान का आधा भाग। इन दोनों श्रेणियों के बीच का अंतर एक शब्द के साथ है, और वह यह है कि यदि न्यायाधीश ने दो साझेदारों में से एक को दूसरे के अनुरोध पर विभाजन के लिए विवश किया, तो वह पहली श्रेणी से है, और यदि विवश नहीं किया, तो वह दूसरी श्रेणी से है क्योंकि विवशता स्वीकार करने का संकेत है, इत्यादि। 'अल-हिंदिया' की किताब अल-किस्मत (विभाजन की पुस्तक) में है कि एक ही सामग्री से बने बर्तन जैसे टब, देगची और थाल जो पीतल के बने हों, वे उन वस्तुओं के साथ शामिल होते हैं जिनकी किस्में अलग-अलग होती हैं; इसलिए न्यायाधीश उन्हें जबरन विभाजित नहीं करेगा। 'इनाया' में भी ऐसा ही है, और सोने-चांदी के टुकड़ों और उनके समान जो अभी ढाले न गए हों, उन्हें न्यायाधीश जबरन विभाजित करेगा, इत्यादि। (त)

वे बर्तन और आभूषण दूसरी पत्नी और उल्लेखित संबंधी की संपत्ति बन गए जिनसे अब वापसी संभव नहीं है, वैवाहिक संबंध और दाता की मृत्यु के कारण, और ये दोनों वापसी को रोकने वाले हैं। (वैवाहिक संबंध की उपस्थिति और दाता की मृत्यु वापसी से रोकते हैं - त)। इस विवरण से पूछे गए सभी स्तरों के उत्तर स्पष्ट हो गए हैं। और अल्लाह, महिमामय और सर्वोच्च, सबसे बेहतर जानता है।

मसला ३८: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने अपने जीवनकाल में और पूर्ण कानूनी क्षमता की स्थिति में अपने पैसे से अपने पोते के नाम पर एक दुकान खरीदी और उसके पिता के माध्यम से उस दुकान का कब्जा उसे सौंप दिया। अब ज़ैद का निधन हो गया है। इस स्थिति में, क्या वह दुकान ज़ैद के उत्तराधिकारियों के बीच विरासत के नियमों के अनुसार विभाजित की जाएगी या केवल पोते को मिलेगी? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

१ जामि अल-फुसुलैन, अध्याय ३१, इस्लामी कुतुब खाना, कराची, २/८२ २ अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-किस्मत, अध्याय ३, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५/२०९

पृष्ठ ११८/६१३

حرف واحد وھو ان القاضی لو اجبر احد الشریکین علی القسمۃ بطلب الآخر فھو من القسم الاول ولو لم یجبر فھو من الثانی اذا الجبر آیۃ القبول اھ وفی القسمۃ الھندیۃ الاوانی المتخذۃ من اصل واحد کالاجانۃ والقمقمۃ والطست المتخذۃ من صفر ملحقۃ بمختلفۃ الجنس فلا یقسمھا القاضی جبرا کذا في العنایۃ ویقسم تبر الفضۃ والذھب وما اشبہ ذلك مما لیس بمصوغ الخ۔

چھوٹے مکان کا نصف۔ ان دونوں قسموں کے درمیان فرق ایک لفظ کے ساتھ ہے اور وہ یہ کہ اگر قاضی نے دو شریکوں میں سے ایک کو دوسرے کے مطالبے کی وجہ سے تقسیم پر مجبور کیا تو وہ پہلی قسم سے ہے، اور اگر مجبور نہیں کیا تو وہ دوسری قسم سے کیونکہ جبر قبول کرنے کی نشانی ہے الخ ہندیہ کی کتاب القسمۃ میں ہے کہ ایک ہی مادہ سے بنائے جانے والے برتن جیسے ٹب، دیگچہ اور تھال جو کہ پیتل سے بنائے گئے ہوں وہ ان چیزوں کے ساتھ ملحق ہوتے ہیں جن کی جنسیں مختلف ہوں، چنانچہ قاضی ان کو جبراً تقسیم نہیں کرے گا۔ عنایہ میں یو نہی ہے، اور سونے چاندی کے ٹکڑوں اور جو ان کے مشابہ ہے جسے پگھلایا نہ گیا ہو کو قاضی جبراً تقسیم کرے گا الخ (ت)

وہ برتن اور زیور زوجہ ثانیہ و عزیز مذکور کی ملک ہو گیا جن سے اب واپسی ممکن نہیں لمکان الزوجیۃ وموت الواھب وکلاھما یمنع الرجوع (زوجیت کی موجودگی اور واہب کی موت کے سبب سے اور وہ دونوں رجوع سے مانع ہیں۔ ت) اس بیان سے تمام مراتب مسئولہ کا جواب واضح ہو گیا۔ واللہ سبحنہ وتعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے اپنی حیات میں بحالتِ نفاذ تصرفات ایک دکان اپنے نبیرہ کے نام اپنے روپے سے خرید کردی اور اسے بولایت اس کے باپ کے اس دکان پر قبضہ کرادیا، اب زید نے انتقال کیا، اس صورت میں وہ دکان حسبِ فرائض ورثہ زید پر منقسم ہو جائے گی یا صرف نبیرہ کو ملے؟ بینوا توجروا۔

1 جامع الفصولین الفصل الحادي والثلاثون اسلامی کتب خانہ کراچی ۸۲/۲ 2 الفتاوی الهندية كتاب القسمة الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۲۰۹/۵

Fatawa Rizvia - Volume 26

The Answer: In the case in question, since Zaid bought that shop in his name and through the guardianship of his father, gave him possession, that grandson became its owner. That shop will not be considered Zaid's inheritance to be distributed among his heirs according to the duties of inheritance. And Allah Almighty knows best.

Problem 39: What do the scholars of religion say regarding this issue: Hindah died leaving a son and a daughter as heirs. Hindah had willed her property to one of her grandsons whom she had adopted. After Hindah's death, a panchayat (arbitration council) was held between the mentioned heirs and the legatee grandson. The head of the council and the council members, accepted by both parties, decided that three 'biswa' of Hindah's property be given to the legatee grandson as a valid bequest within one-third, and the remaining property be distributed among the heirs. Now, Hindah's son has died. His other sons are claiming against their brother that those three 'biswas' should be divided among them according to the rules of inheritance. What is the Shariah ruling in this situation? Explain and be rewarded.

The Answer: In the case in question, those three 'biswas' that the legatee grandson received through the bequest according to the panchayat's decision, he alone is the owner of them. His other brothers have no right of claim in it, nor can they be distributed among them according to the rules of inheritance because this is not their father's legacy; rather, it reached him from the grandmother's property by way of a bequest. And Allah Almighty knows best.

Problem 40: What do the scholars of religion say regarding this issue: Ghulam Muhammad died leaving a wife, a son, and three daughters as his heirs. The one entitled to dower is in possession of the property and does not allow the deceased's estate to be distributed, saying, "Pay my five thousand rupees dower as per the deceased's will, and after paying the dower, distribute the property." In this situation, can the deceased's estate be distributed without paying the dower or not? Explain and be rewarded.

The Answer: The payment of debts takes precedence over the distribution of the estate. Therefore, as long as the dower and other debts, if any, are not paid...

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, जब ज़ैद ने वह दुकान उसके नाम से खरीदी और उसके पिता के संरक्षण में उसे कब्ज़ा दिला दिया, तो वह पोता उसका मालिक हो गया। वह दुकान ज़ैद की छोड़ी हुई संपत्ति (मतरूका) नहीं मानी जाएगी कि उसे विरासत के नियमों के अनुसार उसके वारिसों में बांटा जाए। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 39: इस मसले में दीन के विद्वान क्या कहते हैं: हिन्दा ने एक बेटा और एक बेटी वारिस छोड़कर वफ़ात पाई। हिन्दा ने अपने पोतों में से एक पोते को, जिसे उसने गोद लिया था, अपनी जायदाद के बारे में वसीयत की थी। हिन्दा की वफ़ात के बाद, उसके उक्त वारिसों और वसीयत पाने वाले पोते के बीच एक पंचायत हुई। सरपंच और पंचों ने, जो दोनों पक्षों को स्वीकार थे, यह फ़ैसला किया कि हिन्दा की जायदाद में से तीन बिस्वा वसीयत के तौर पर (जो कि कुल माल के एक तिहाई के अंदर है) वसीयत पाने वाले पोते को दी जाए और बाकी माल वारिसों में बांट दिया जाए। अब हिन्दा के बेटे की वफ़ात हो गई है। उसके दूसरे बेटे अपने भाई पर दावा कर रहे हैं कि वे तीन बिस्वा भी विरासत के नियमों के अनुसार हम सबमें बंटनी चाहिए। इस स्थिति में शरीयत का क्या हुक्म है? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, वह तीन बिस्वा ज़मीन जो वसीयत पाने वाले पोते को पंचायत के फ़ैसले के अनुसार वसीयत के तौर पर मिली है, उसका मालिक सिर्फ वही पोता है। उसके दूसरे भाइयों का इसमें कोई दावा या अधिकार नहीं है, और न ही वे विरासत के नियमों के अनुसार उनमें बांटे जा सकते हैं क्योंकि यह उनके पिता की छोड़ी हुई संपत्ति नहीं है, बल्कि यह उसे उसकी दादी की जायदाद से वसीयत के ज़रिए मिली है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 40: इस मसले में दीन के विद्वान क्या कहते हैं: ग़ुलाम मोहम्मद का देहांत हो गया, उसने एक पत्नी, एक बेटा और तीन बेटियाँ वारिस छोड़ीं। महर (दहेज) की हक़दार (पत्नी) जायदाद पर काबिज़ है और मृतक की संपत्ति को बंटने नहीं दे रही है। वह कहती है कि मृतक की वसीयत के अनुसार मेरा पाँच हज़ार रुपये महर का कर्ज़ अदा कर दो, और महर अदा करने के बाद जायदाद बाँट लो। इस स्थिति में क्या महर का कर्ज़ चुकाए बिना मृतक की संपत्ति बाँटी जा सकती है या नहीं? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: कर्ज़ों की अदायगी संपत्ति के बँटवारे से पहले अनिवार्य है। इसलिए जब तक महर और अन्य कर्ज़, यदि हों, अदा न कर दिए जाएं..

पृष्ठ 119 का 613

الجواب: صورتِ مسئولہ میں جب کہ زید نے وہ دکان اس کے نام خریدی اور بولایت اس کے پدر کے اسے قابض کر دیا تو وہ نبیرہ اس کا مالک ہو گیا اور وہ دکان متروکہ زید نہ قرار پائے گی کہ حسب فرائض اس کے ورثہ پر تقسیم ہو۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۹: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہندہ نے ایک بیٹا اور ایک بیٹی وارث چھوڑ کر انتقال کیا اور ہندہ نے اپنے پوتوں میں سے ایک پوتے کو جسے اپنا متبنیٰ کیا تھا نسبت اپنی جائیداد کے وصیت کیا بعد انتقال ہندہ اس کے ورثہ مذکورین اور نبیرہ موصیٰ لہ میں پنچایت ہوئی سرپنچ و پنچان مقبولہ فریقین نے فیصلہ کر دیا کہ تین بسوہ جائیداد ہندہ سے بابت وصیت نافذہ فی الثلث نبیرہ موصیٰ لہ کو دیئے اور باقی مال ورثہ پر تقسیم کر دیا۔ اب پسرِ ہندہ نے انتقال کیا اس کے اور بیٹے اپنے بھائی پر دعویٰ کرتے ہیں کہ وہ تین بسوہ حسب فرائض ہم پر منقسم ہو جائیں ، اس صورت میں حکم شرع کیا ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: صورتِ مسئولہ میں وہ تین بسوہ کہ نبیرہ موصیٰ لہ نے بابت وصیت حسب فیصلہ پنچایت پائے ان کا مالک صرف وہی موصیٰ لہ ہے۔ اس کے اور بھائیوں کا اس میں کچھ حق دعویٰ نہیں، نہ وہ حسب فرائض ان پر تقسیم ہو سکیں کہ یہ متروکہ ان کے باپ کا نہیں بلکہ اسے مالِ جدہ سے از روئے وصیت پہنچے ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۴۰: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ غلام محمد فوت ہوا اس نے ایک زوجہ اور ایک پسر اور سہ دختران وارث اپنے چھوڑے، ذی مہر قابض جائیداد ہے ترہ مورث کا تقسیم نہیں ہونے دیتی اور کہتی ہے پانچ ہزار روپیہ دین مہر میرے کا بموجب وصیت مورث کے ادا کر

دو، بعد ادا کرنے دین مہر کے جائیداد تقسیم کر لو۔ اس صورت میں ترکہ مورث کا بدوں ادائے دین مہر کے تقسیم ہو سکتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: ادائے دیون تقسیمِ ترکہ پر مقدم ہے پس جب تک مہر اور دیگر دیون بھی اگر ہوں ادا نہ ہو لیں

Fatawa Razawiyya Volume 26

Distribution should not be carried out. However, regarding the determination of the amount of five thousand rupees, there is a detail: if this amount is proven through a means other than the deceased's acknowledgement, or if the illness in which the deceased passed away was not 'Marad-ul-Maut' (terminal illness) – meaning an illness where death is predominant, or because of which he became bedridden or unable to perform outdoor tasks – or if the heirs confirmed this amount after the deceased's acknowledgement during his lifetime or thereafter, even if they are not consenting now, or if this amount does not exceed the customary dowry (Mahr al-Mithl) of the wife; then in all these cases, it is mandatory to give the full five thousand rupees. Otherwise, the amount equivalent to the customary dowry will be awarded, and the deceased's acknowledgement for any amount exceeding that will not be considered.

[Arabic Box Text] In Al-Hindiyya: If a person during his terminal illness acknowledges a debt of dowry for his wife, he is believed up to the completion of her customary dowry (Mahr al-Mithl), and she shares with the creditors of health. Thus it is in Khizanat al-Muftin. And if he acknowledges for her more than her customary dowry, the excess is void. Thus it is in Al-Mabsut.

Urdu Translation of Arabic Box: It is in Al-Hindiyya: If someone during terminal illness acknowledges the debt of dowry for his wife, then his acknowledgement will be confirmed up to the full customary dowry (Mahr al-Mithl), and that wife will be included among the creditors of the period of health. In Khizanat al-Muftin it is similarly mentioned, and if he acknowledged more than the customary dowry for the wife, the excess is void. In Al-Mabsut it is similarly mentioned. (T)

Problem 41: What do the scholars of religion say regarding this issue that Hindah passed away, leaving behind Zaid (son), Aisha (daughter), and Khalid (husband) as heirs. The jewelry and belongings left by Hindah were taken by Khalid into his possession; afterwards, Khalid also passed away, leaving behind Fatimah (wife), and Zaid and Aisha (son and daughter) as heirs. Hindah's dowry was Khalid's responsibility. Can Zaid and Aisha demand that jewelry and belongings from Khalid's estate or not? And will Hindah's dowry take precedence over the distribution of the estate or not? Explain, may you be rewarded.

The Answer: On the premise of the truth of the inquirer, Zaid and Aisha have the right to demand their legal shares of that jewelry and belongings from Khalid's

estate, and those shares, as well as Hindah's dowry and Fatimah's dowry (if any), take precedence over the distribution of the estate.

1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Acknowledgement, Chapter Six, Noorani Kutub Khana Peshawar, 4/176

विभाजन नहीं करना चाहिए, लेकिन हाँ, पाँच हज़ार रुपये की राशि के निर्धारण में विस्तार है: यदि यह राशि मृतक की स्वीकृति के अलावा किसी अन्य तरीके से भी सिद्ध है, या मृतक की वह बीमारी जिसमें उसने देहांत किया, मर्ज़-उल-मौत (अंतिम बीमारी) नहीं थी—यानी ऐसी बीमारी जिसमें मृत्यु की संभावना अधिक हो, या जिसके कारण वह बिस्तर पर पड़ गया हो या घर के बाहर के कार्यों से असमर्थ हो गया हो—या उत्तराधिकारियों ने मृतक की स्वीकृति के बाद उसके जीवनकाल में या उसके बाद उस राशि की पुष्टि की थी, भले ही वे अब अनुमति न दें, या यह राशि पत्नी के महर-ए-मिस्ल (प्रचलित मेहर) से अधिक नहीं है, तो इन सभी स्थितियों में पूरे पाँच हज़ार देना अनिवार्य है, अन्यथा महर-ए-मिस्ल की सीमा तक दिलाया जाएगा और अधिक मात्रा में मृतक की स्वीकृति का विचार नहीं किया जाएगा।

[अरबी बॉक्स पाठ] अल-हिंदिया में है: यदि किसी व्यक्ति ने अपनी अंतिम बीमारी में अपनी पत्नी के मेहर के ऋण की स्वीकृति दी, तो उसे उसके महर-ए-मिस्ल की पूर्णता तक सच माना जाएगा और वह स्वस्थ अवस्था के ऋणदाताओं के साथ हिस्सा लेगी। ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन में भी ऐसा ही है। और यदि उसने उसके लिए महर-ए-मिस्ल से अधिक की स्वीकृति दी, तो अधिकता शून्य है। अल-मब़सूत में भी ऐसा ही है।

अरबी बॉक्स का उर्दू अनुवाद: हिंदिया में है कि किसी व्यक्ति ने मर्ज़-उल-मौत में अपनी पत्नी के लिए मेहर के ऋण की स्वीकृति दी, तो महर-ए-मिस्ल तक उसकी स्वीकृति की पुष्टि की जाएगी और वह पत्नी स्वास्थ्य काल के ऋणदाताओं में शामिल हो जाएगी। ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन में भी ऐसा ही है, और यदि पत्नी के लिए महर-ए-मिस्ल से अधिक की स्वीकृति दी, तो वह अधिकता शून्य है, मब़सूत में भी ऐसा ही है। (त)

मसला 41: धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि हिंदा का देहांत हुआ, उसने ज़ैद (पुत्र), आयशा (पुत्री), और ख़ालिद (पति) को वारिस छोड़ा। हिंदा के छोड़े गए ज़ेवर और सामान ख़ालिद ने अपने अधिकार में ले लिए; उसके बाद ख़ालिद का भी देहांत हो गया, उसने फातिमा (पत्नी), और ज़ैद व आयशा (पुत्र और पुत्री) को वारिस छोड़ा। हिंदा का मेहर ख़ालिद की ज़िम्मेदारी थी। क्या ज़ैद और आयशा ख़ालिद की विरासत से उस ज़ेवर और सामान की मांग कर सकते हैं या नहीं? और क्या हिंदा का मेहर विरासत के वितरण पर प्राथमिकता रखेगा या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: यदि प्रश्नकर्ता की बात सत्य है, तो ज़ैद और आयशा को ख़ालिद की विरासत से उस ज़ेवर और सामान में अपने कानूनी हिस्सों की मांग करने का अधिकार है, और वे हिस्से, तथा हिंदा का मेहर और फातिमा का मेहर (यदि हो) भी, विरासत के वितरण से पहले चुकाए जाएंगे।

1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल इकरार, छठा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 4/176

पृष्ठ 120 / 613

تقسیم نہ کرنا چاہئے مگر ہاں تعین مقدار پنج ہزار روپیہ میں تفصیل ہے اگر یہ مقدار سوا اقرار مورث کے دوسرے طریقہ سے بھی ثابت ہے یا مورث کا وہ مرض جس میں اس نے انتقال کیا مرض موت یعنی ایسا مرض نہ تھا جس میں غالب ہلاک ہوتا ہو یا اس کے سبب سے وہ صاحب فراش یا کار ہائے بیرون خانہ سے عاجز ہو گیا ہو یا ورثہ نے بعد اقرار حیات مورث میں خواہ اس کے بعد تصدیق اس مقدار کے کئے تھے گو اب مجیز نہ ہوں یا یہ مقدار مہر مثل زوجہ سے زائد نہیں تو ان سب صورتوں میں پورے پانچ ہزار دینا لازم ہیں ورنہ بقدر مہر مثل دلایا جائے گا اور قدر زائد میں اقرار مورث کا اعتبار نہ کیا جائے گا۔

[Arabic Box Text] في الهندية اقر في مرض موته بدين من مهر لامرأته يصدق الى تمام مهر مثلها وتحاص غرماء الصحة كذا في خزانة المفتين ولو اقر لها بزيادة على مهر مثلها فالزيادة باطلة كذا في المبسوط۔

Urdu Translation of Arabic Box: ہندیہ میں ہے کسی شخص نے مرض الموت میں اپنی بیوی کے لئے دین مہر کا اقرار کیا تو تمام مہر مثل تک اس کے اقرار کی تصدیق کی جائے گی اور وہ بیوی صحت کے قرضخواہوں میں شامل ہو جائے گی۔ خزانہ المفتین میں یونہی ہے اور اگر بیوی کیلئے مہر مثل سے زائد کا اقرار کیا تو زیادتی باطل ہے، مبسوط میں یونہی ہے۔ (ت)

مسئلہ ۴۱: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہندہ فوت ہوئی زید پسر، عائشہ دختر، خالد زوج وارث چھوڑے۔ زیور و اسباب مترو کہ ہندہ، خالد اپنے تصرف میں لایا بعدہ، خالد بھی فوت ہوا۔ فاطمہ زوجہ اور زید وعائشہ پسر و دختر وارث چھوڑے۔ مہر ہندہ کا ذمہ خالد ہے، آیا زید و

عائشہ کو ترکہ خالد سے مطالبہ اس زیور و اسباب کا پہنچ سکتا ہے یا نہیں؟ اور مہر ہندہ تقسیم ترکہ پر مقدم ہو گا یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: بر تقدیر صدق مستفتی زید وعائشہ کو مطالبہ اپنے سہام شرعیہ کا اس زیور و اسباب کے مترو کہ خالد سے پہنچتا ہے اور ان سہام اور نیز مہر ہندہ اور مہر فاطمہ بھی اگر ہو تقسیم ترکہ پر مقدم ہے۔

۱ الفتاوی الہندیۃ کتاب الاقرار الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۴/ ۱۷۶

Fatawa Razawiyya Volume 26

Problem 42: What do the scholars of religion say regarding this matter: Hayat died leaving behind one daughter, Sarah, and a husband, Amir-ud-Din, as heirs. Afterwards, the husband died leaving behind heirs: a wife, Fath Khatun, and Maryam; three sons, Ala-ud-Din from Fath Khatun, and Hamid-ud-Din and Bashir-ud-Din from Maryam; and three daughters, Sarah from Hayat Khatun, and Sakina and Hindah from Maryam. Amir-ud-Din, during his lifetime while capable of managing his affairs, had separated a portion of his property and given it to Fath Khatun and Ala-ud-Din. In this situation, what will Amir-ud-Din receive from the estate of Hayat Khatun, and how will it be distributed among Amir-ud-Din's heirs? Will Fath Khatun and Ala-ud-Din also receive a share from Amir-ud-Din's legacy, or because they had already taken their portion according to their shares during the ancestor's life and separated, will they not receive it now? Please explain and be rewarded.

The Answer: In the inquired situation, assuming the truth of the questioner etc., Amir-ud-Din will receive one-fourth (1/4) from the estate of Hayat Khatun. This, along with other assets, provided there are no obstacles to inheritance and no other heirs, and after prioritizing debts, dower (Mahr), and funeral expenses and bequests, will be divided into 144 shares. Then, 9 shares each will go to Fath Khatun and Maryam; 28 shares each to Ala-ud-Din, Hamid-ud-Din, and Bashir-ud-Din; and 14 shares each to Sarah, Sakina, and Hindah. Amir-ud-Din giving a piece of property to Fath Khatun and Ala-ud-Din and separating them does not prevent inheritance. However, if this giving was by way of 'Tasaleh' and 'Takharuj' (compromise and withdrawal), meaning Amir-ud-Din gave them that property on the condition that "I am giving this to you as your share which would reach you after me; now you have no right to inheritance in my property after me," and they accepted this meaning and agreed to it, then they no longer have a claim because they have already taken their share of their own volition. Sheikh Allama Abdul Qadir has clarified this in 'At-Tabaqat'. (Sheikh Allama Abdul Qadir has explained this in Tabaqat. - Editor). And Allah the Almighty knows best.

Problem 43: What do the scholars of religion say in this case: Zaid died and left possession of property, and left a debt of dower (Mahr) of (so many) rupees. Some property was taken into possession by the executor heirs. The remaining property was sold by the lady, i.e., the deceased's wife, not out of compulsion but fearing a decrease in value, to settle the dower debt and pay the husband's debt, and she took nothing for herself. Now the heirs are making a claim. Is this claim valid without

paying the dower and debt or not? And is such a sale valid according to Sharia or not? And...

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

मसला 42: उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि हयात एक बेटी सारा और एक पति अमीर-उद-दीन वारिस छोड़कर मर गई। उसके बाद पति वारिस छोड़कर मर गया: पत्नी फ़तहुन खातून और मरियम; तीन बेटे अला-उद-दीन फ़तहुन खातून से, और हमीद-उद-दीन व बशीर-उद-दीन मरियम से; और तीन बेटियाँ सारा हयात खातून से, और सकीना व हिंदा मरियम से। अमीर-उद-दीन ने अपनी ज़िंदगी में, जब वे अपने मामलों के प्रबंधन के लिए सक्षम थे, अपनी संपत्ति का एक हिस्सा फ़तहुन खातून और अला-उद-दीन को देकर अलग कर दिया था। इस स्थिति में, अमीर-उद-दीन को हयात खातून की विरासत से क्या मिलेगा और वह अमीर-उद-दीन के वारिसों में कैसे विभाजित होगा? क्या फ़तहुन खातून और अला-उद-दीन को भी अमीर-उद-दीन की विरासत से हिस्सा मिलेगा, या क्योंकि उन्होंने पूर्वज के जीवनकाल में ही अपने हिस्सों के बराबर संपत्ति लेकर अलग हो गए थे, अब उन्हें नहीं मिलेगा? बयान करें ताकि आप पुरस्कृत हों।

जवाब: पूछी गई स्थिति में, प्रश्नकर्ता की सच्चाई के आधार पर, हयात खातून की विरासत से अमीर-उद-दीन को एक चौथाई (1/4) मिलेगा। यह और अन्य संपत्तियाँ, विरासत में किसी बाधा की अनुपस्थिति और अन्य वारिसों के न होने की शर्त पर, और कर्ज, मेहर, और वसीयत को प्राथमिकता देने के बाद, 144 हिस्सों (सहम) में बांटी जाएंगी। फ़तहुन खातून और मरियम को 9-9 हिस्से; अला-उद-दीन, हमीद-उद-दीन और बशीर-उद-दीन को 28-28 हिस्से; और सारा, सकीना और हिंदा को 14-14 हिस्से मिलेंगे। अमीर-उद-दीन द्वारा फ़तहुन खातून और अला-उद-दीन को संपत्ति का एक हिस्सा देकर अलग कर देना विरासत से नहीं रोकता है। लेकिन हाँ, अगर यह देना 'तसालेह' और 'तखारुज' (समझौते और अलगाव) के माध्यम से था, यानी अमीर-उद-दीन ने उन्हें वह संपत्ति इस शर्त पर दी थी कि "मैं तुम्हें यह तुम्हारे उस हिस्से के बदले में दे रहा हूँ जो मेरे बाद तुम्हें मिलता; अब मेरे बाद मेरी संपत्ति में तुम्हारा विरासत का कोई अधिकार नहीं है," और उन्होंने इस अर्थ को स्वीकार कर लिया और इस पर सहमत हो गए, तो अब उन्हें दावा करने का अधिकार नहीं है क्योंकि उन्होंने अपनी स्वेच्छा से अपना हिस्सा पहले ही ले लिया है। शेख अल्लामा अब्दुल कादिर ने 'तबाक़ात' में इसे स्पष्ट किया है। (शेख अल्लामा अब्दुल कादिर ने तबाक़ात में इसकी व्याख्या की है। - त)। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 43: उलेमा-ए-दीन इस स्थिति में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद मर गया और संपत्ति पर कब्ज़ा छोड़ गया, और मेहर का कर्ज (इतने) रुपये छोड़ गया। कुछ संपत्ति वसीयतकर्ता वारिसों ने अपने कब्ज़े में

ले ली। शेष संपत्ति महिला यानी मृतक की पत्नी ने, मजबूरी में नहीं बल्कि कीमत कम होने के डर से, मेहर का कर्ज चुकाने और पति का कर्ज अदा करने के लिए बेच दी और खुद कुछ नहीं लिया। अब वारिस दावा कर रहे हैं। क्या मेहर और कर्ज चुकाए बिना यह दावा सही है या नहीं? और शरीयत के अनुसार ऐसी बिक्री सही है या नहीं? और...

مسئلہ ۴۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ حیات ایک دختر سارہ اور ایک شوہر امیر الدین وارث اپنے چھوڑ کر فوت ہوئی بعدہ شوہر کا زوجہ فتح خاتون اور مریم اور تین پسر علاء الدین بطن فتح خاتون سے اور حمید الدین، بشیر الدین بطن مریم سے اور تین دختر سارہ بطن حیات خاتون اور سکینہ و ہندہ بطن مریم سے وارث اپنے چھوڑ کر مرگیا اور امیر الدین نے اپنی حیات میں بحالت نفاذِ تصرفات ایک حصہ اپنی جائداد کا فتح خاتون اور علاء الدین کو دے کر الگ کر دیا تھا اس صورت میں امیر الدین کو متروکہ حیات خاتون سے کیا ملے گا اور وہ ورثہ امیر الدین پر کیونکر تقسیم ہوگا اور فتح خاتون و علاء الدین بھی ترکہ امیر الدین سے حصہ پائیں گے یا بسبب اس کے کہ وہ بقدراپنے حصص کے حیات مورث میں لے کر جدا ہو گئے تھے اب نہ پائیں گے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: صورت مستفسرہ میں بر تقدیر صدق مستفتی الخ متروکہ حیات خاتون سے چہارم امیر الدین کو ملے گا اور وہ مثل اس کے اور متروکات کے بشرط عدم موانع ارث و وارث اخر و تقدیم دیون و مہر و زنان و وصایا ۱۴۴ سہام پر منقسم ہو کر ۹، ۹ سہام فتح خاتون و مریم اور ۲۸، ۲۸ علاء الدین و حمید الدین وبشیر الدین اور ۱۴، ۱۴ سارہ و سکینہ وہندہ کو ملیں گے اور امیر الدین کے فتح خاتون و علاء الدین کو ایک پارہ جائداد دے کر الگ کر دینا مانع ارث نہیں مگر ہاں اگر یہ دینا بطریق تصالح و تخارج تھا یعنی امیر الدین نے وہ جائداد ان دونوں کو اس شرط سے دی تھی کہ یہ میں تمہارے اس حصہ میں دیتا ہوں جو تمہیں بعد میرے پہنچے اب تمہیں میرے بعد میری جائداد میں استحقاق میراث نہیں اور انہوں نے اس معنی کو قبول کر لیا اور اس پر راضی ہو گئے تو اب انہیں دعوی نہیں پہنچتا کہ وہ اپنا حصہ برضاے خود پہلے ہی لے چکے صرح بذلک الشیخ العلامۃ

عبدالقادر فی الطبقات (شیخ علامہ عبدالقادر نے طبقات میں اس کی تصریح فرمائی ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۴۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس صورت میں کہ زید فوت ہوا اور جائداد پر قبضہ چھوڑا اور دین مہر (لہ صہ) روپیہ چھوڑا کچھ جائداد وصی وارثوں نے اپنے قبضہ میں لے لی، بقیہ جائداد مسماۃ نے یعنی زوجہ متوفی نے نہ بہ مجبوری بہ خوف کمی قیمت تصفیہ دین مہر فروخت کر کے قرضہ شوہر ادا کیا اور آپ کچھ نہ لیا، اب ورثہ دعوٰی کرتے ہیں پس بلا ادائے مہر اور قرضہ یہ دعوٰی صحیح ہے یا نہیں؟ اور شرعاً ایسی بیع درست ہے یا نہیں؟ اور

Fatawa Razawiyya Volume 26

Can a claim for division [of inheritance] be made without settling the dower? State the answer, may you be rewarded.

The Answer: It is clear from the statement of the question that the debt encompassed the estate, and in the case where debt encompasses the estate, ownership is not established for the heirs in the estate, nor can they divide it among themselves without freeing the deceased from liability by payment or acquittal.

In 'Al-Ashbah wa al-Nazair', a debt that encompasses the estate prevents the heir's ownership. It says in 'Jami' al-Fusulayn', Chapter 28: If debt encompasses the estate, no one will own it by way of inheritance unless the creditor acquits the deceased of the liability, or an heir pays it on the condition of donation (tabarru') at the time of payment, etc.

In 'Al-Ashbah wa al-Nazair', it is stated that a debt which encompasses the legacy prevents the heir from ownership. In the twenty-eighth chapter of 'Jami' al-Fusulayn', it is written: if debt covers the legacy, no one will own it as inheritance unless the creditor discharges the deceased's liability or some heir pays it, specifying it as a voluntary donation at the time of payment, etc.

Thus, Zaid's wife, by selling the left property, relieved Zaid of the burden of debts. Among those creditors, she herself was one who took nothing, and the other creditors, who had the right to annul the sale, took their respective debts from the proceeds of the sale and did not object to the sale. Now, the heirs of Zaid, who claim for the sake of division and undue disposal without the intention of clearing the estate by paying the dower and other debts, their claim is merely for name and is legally dismissed from hearing.

In the Fatawa of the learned scholar Khair al-Din al-Ramli (may Allah have mercy on him), he was asked about a man who died while having debts, and some of his heirs sold some of his real estate to settle his debts; do the rest of his heirs have the right to annul it?

In the Fatawa of the noble scholar Khair al-Din al-Ramli (may Allah's mercy be upon him), it is written that a question was asked about a person who had debt and passed away, then some of his heirs sold a portion of the deceased's property to pay off his debt. Can the remaining heirs...

1. Al-Ashbah wa al-Nazair, Third Section, Discourse on Ownership, Idarat al-Qur'an Karachi, 2/204.

फ़तावा रज़विया खंड 26

क्या मेहर का भुगतान किए बिना विरासत के विभाजन का दावा किया जा सकता है? उत्तर दें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: प्रश्न के विवरण से स्पष्ट है कि ऋण ने विरासत को घेर लिया था, और ऐसी स्थिति में जहाँ ऋण विरासत को घेर ले, वारिसों के लिए विरासत में स्वामित्व सिद्ध नहीं होता, और न ही वे मेहर के भुगतान या माफी द्वारा मृतक को दायित्व से मुक्त किए बिना आपस में विभाजन कर सकते हैं।

'अल-अश्बाह व अन-नज़ाइर' में है कि जो ऋण विरासत को घेर ले, वह वारिस के स्वामित्व में बाधक है। 'जामे उल-फ़ुसूलैन' के अठाइसवें अध्याय में है: यदि ऋण विरासत को घेर ले, तो विरासत के रूप में कोई भी इसका मालिक नहीं होगा, जब तक कि लेनदार मृतक को दायित्वमुक्त न कर दे या कोई वारिस भुगतान के समय दान (तबर्रु) की शर्त के साथ उसका भुगतान न कर दे आदि।

'अल-अश्बाह व अन-नज़ाइर' में है कि जो ऋण विरासत को घेर ले, वह वारिस के स्वामित्व को रोकता है। 'जामे उल-फ़ुसूलैन' के अठाइसवें अध्याय में है: यदि ऋण विरासत को घेर ले, तो विरासत के रूप में कोई भी इसका स्वामी नहीं होगा, सिवाय इसके कि लेनदार मृतक को ऋणमुक्त कर दे या कोई वारिस भुगतान के समय इसे स्वैच्छिक दान घोषित करते हुए भुगतान कर दे आदि।

अतः ज़ैद की पत्नी ने छोड़ी हुई संपत्ति बेचकर ज़ैद को ऋणों के बोझ से मुक्त कर दिया और उन लेनदारों में वह स्वयं भी एक थी जिसने कुछ नहीं लिया, और बाकी लेनदारों ने, जिन्हें बिक्री रद्द करने का अधिकार था, बिक्री की आय से अपना-अपना ऋण प्राप्त कर लिया और बिक्री पर कोई आपत्ति नहीं की। अब ज़ैद के वारिस, जो मेहर और अन्य ऋणों का भुगतान करके विरासत को ऋणमुक्त करने के इरादे के बिना विभाजन और अनुचित उपयोग के लिए दावा कर रहे हैं, उनका यह दावा मात्र नाम के लिए है और शरीयत की दृष्टि से सुनवाई के योग्य नहीं है।

'फ़तावा अल-फ़ाज़िल अल-अल्लामा ख़ैर अल-दीन अल-रमली' (अल्लाह उन पर रहम करे) में है कि उस व्यक्ति के बारे में पूछा गया जिस पर ऋण था और वह मर गया, तो उसके कुछ वारिसों ने उसका ऋण चुकाने के लिए मृतक की संपत्ति का कुछ हिस्सा बेच दिया; क्या उसके बाकी वारिसों को इसे रद्द करने का अधिकार है?

फ़ाज़िल अल्लामा ख़ैर अल-दीन रमली (अलैहिर्रहमा) के फ़तावा में है कि उस व्यक्ति के बारे में पूछा गया जिस पर ऋण था और वह मर गया, तो उसके कुछ वारिसों ने उसका ऋण चुकाने के लिए मृतक की जायदाद का कुछ हिस्सा बेच दिया, क्या बाकी वारिस...

1. अल-अश्बाह व अन-नज़ाइर, तीसरा खंड, स्वामित्व पर प्रवचन, इदारत अल-कुरान कराची, 2/204।

पृष्ठ 122/613

دعوی تقسیم بلا تصفیہ مہر ہو سکتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیجئے ۔ت)

الجواب: تقریر سوال سے ظاہر کہ دین ترکہ کو محیط تھا اور در صورت احاطہ دین ورثہ کے لئے ترکہ میں ملک ثابت نہیں ہوتی نہ بے فراغ ذمہ بادایا ابرار با ہم تقسیم کر سکیں۔

فی الاشباہ والنظائر الدین المستغرق للترکۃ یمنع ملك الوارث قال في جامع الفصولین من الفصل الثامن و العشرین لو استغرقها الدین لا یملکها بارث الا اذا ابرأ البیت غریمه او اداه وارثه بشرط التبرع وقت الاداء الخ۔

الاشباہ والنظائر میں ہے جو قرض ترکہ کا احاطہ کرنے والا ہو وہ ملک وارث سے مانع ہے، جامع الفصولین کی اٹھائیسویں فصل میں ہے اگر قرض ترکہ کا احاطہ کرے تو بطور میراث کوئی اس کا مالک نہیں ہوگا سوائے اس کے کہ قرضخواہ میت کو بری الذمہ قرار دے دے یا کوئی وارث ادائیگی کے وقت تبرع کی شرط کرتے ہوئے اس کو ادا کر دے الخ(ت)

پس زوجہ زید نے کہ جائداد متروکہ بیچ کر زید کو بار دیون سے سبکدوش کیا اور ان قرضخواہوں میں ایک خود وہ تھی جس نے آپ کچھ نہ لیا اور باقی دائنوں نے جنہیں اختیار نقض بیع حاصل تھا ضمن مبیع سے اپنا اپنا قرض لیا اور بیع پر کچھ اعتراض نہ کیا تو اب ورثہ زید کہ بغرض تقسیم و تصرف بے جا بے قصد استخلاص ترکہ بادائے مہر و دیگر دیون دعوئ کرتے ہیں یہ دعوئ ان کا محض نام قبول اور شرعاً قابل سماعت سے معزول۔

فی فتاوی الفاضل العلامة خیرالدین الرملی رحمة الله علیه سئل فی رجل مات وعلیه دین فباع بعض ورثته شیئاً من عقاره فی وفاء دینه هل لبقیة ورثته نقضه

فاضل علامہ خیر الدین رملی علیہ الرحمہ کے فتاوی میں ہے کہ اس شخص کے بارے میں پوچھا گیا جس پر قرض تھا اور وہ مرگیا تو اس کے بعض وارثوں نے اس کا قرض ادا کرنے کے لئے میت کی جائداد کا کچھ حصہ فروخت کر دیا، کیا باقی وارثوں

1 الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول فی الملک ادارۃ القرآن کراچی ۲۰۴/۲

Fatawa Razawiya, Volume 26

[Top Box - Left: Arabic] Whether they have the right to cancel this sale or not? You replied: If the estate is not encompassed by debt, his sale is not effective except in his own share. So, the rest of the heirs have the right to rescind it in their respective shares. And if it (the estate) is encompassed by it (debt), his sale is not effective even in his own share if it was without the permission of the creditors or without the permission of the judge (Qazi). Thus, the creditors have the right to rescind it in this situation. And Allah knows best. [Footnote 1] And Allah Almighty knows best. (T)

[Top Box - Right: Urdu] Do they have the right to cancel this sale or not? You answered: If the debt has not encompassed the estate, the sale will be effective only in the seller's portion; the remaining heirs will have the right to cancel the sale in their respective portions. And if the debt has encompassed the entire estate, then the sale will not be effective even in the seller's own portion if that sale was conducted without the permission of the creditors and the judge, and the creditors have the right to cancel the sale. The situation here is exactly as described, and Allah knows best. Allah Almighty knows best. (T)

[Main Text - Urdu] Problem 44: (The problem is not mentioned, it should probably be like this) A person passed away whose debt exceeds his estate. A son Zaid and two daughters Kubra and Sughra are his heirs. Zaid and Sughra want to sell the property to pay off the debt, while Kubra forbids them from doing so. Can they sell the estate property to pay off the debt, and does Kubra have the right to forbid it? The Answer: Zaid and Sughra do not have the authority to sell the estate without the consent of the creditors, and if they do sell, it will not be effective as the debt encompasses the estate.

[Bottom Box - Left: Arabic] In 'Al-Ashbah': The heir's sale of an estate encompassed by debt shall not be effective; rather, the judge (Qazi) sells it. [Footnote 2] Al-Hamawi said that the statement of the author of Al-Ashbah "The heir's sale shall not be effective etc." means that his sale is suspended (mauquf).

[Bottom Box - Right: Urdu] It is in 'Al-Ashbah': An heir's sale of such an estate will not be effective which is surrounded by debt; only a judge (Qazi) can sell it. Hamawi said that the statement of the author of Al-Ashbah "An heir's sale will not be effective" means that his sale...

[Footnotes] 1. Al-Fatawa al-Khayriyya, Kitab al-Buyu', Dar al-Ma'rifa Beirut, 1/223 & 224. 2. Al-Ashbah wa'n-Nazair, Art 3, Discourse on Ownership, Idara-tul-Quran Karachi, 2/205.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[शीर्ष बॉक्स - बायाँ: अरबी] क्या उन्हें इस बिक्री को रद्द करने का अधिकार है या नहीं? आपने उत्तर दिया: यदि संपत्ति ऋण से घिरी नहीं है, तो उसकी बिक्री उसके अपने हिस्से के अलावा प्रभावी नहीं है। इसलिए, बाकी वारिसों को अपने संबंधित हिस्सों में इसे रद्द करने का अधिकार है। और यदि यह (संपत्ति) इससे (ऋण से) घिरी हुई है, तो उसकी बिक्री उसके अपने हिस्से में भी प्रभावी नहीं है यदि वह लेनदारों की अनुमति के बिना या न्यायाधीश (क़ाज़ी) की अनुमति के बिना हो। इस प्रकार, लेनदारों को इस स्थिति में इसे रद्द करने का अधिकार है। और अल्लाह सबसे अच्छा जानता है। [पादलेख 1] और अल्लाह तआला सबसे अच्छा जानता है। (T)

[शीर्ष बॉक्स - दायाँ: उर्दू] क्या उन्हें इस बिक्री को तोड़ने का अधिकार है या नहीं? आपने जवाब दिया कि अगर कर्ज ने तरके(विरासत) का घेराव नहीं किया है तो बिक्री सिर्फ बेचने वाले के हिस्से में लागू होगी, बाकी वारिसों को अपने हिस्सों में बिक्री तोड़ने का अधिकार होगा और अगर कर्ज ने तरके को घेर रखा है तो खुद बेचने वाले के हिस्से में भी बिक्री लागू न होगी जबकि वो बिक्री कर्जदारों और काज़ी की इजाजत के बिना हो और कर्जदारों को हक पहुँचता है कि वो बिक्री को तोड़ दें। यहाँ सूरत-ए-हाल ऐसी ही है और अल्लाह तआला खूब जानता है। अल्लाह तआला खूब जानता है। (T)

[मुख्य पाठ - उर्दू] मसला 44: (मसला उल्लिखित नहीं है, शायद ऐसा होना चाहिए) कोई व्यक्ति मर गया जिसका कर्ज विरासत से अधिक है। एक बेटा ज़ैद और दो बेटियाँ कुबरा और सुग़रा उसके वारिस हैं। ज़ैद और सुग़रा कर्ज की अदायगी के लिए जायदाद बेचना चाहते हैं जबकि कुबरा उन्हें ऐसा करने से रोकती है। क्या वे कर्ज की अदायगी के लिए विरासत की जायदाद बेच सकते हैं, और क्या कुबरा को मना करने का अधिकार है? जवाब: ज़ैद और सुग़रा को लेनदारों की मर्जी के बिना विरासत बेचने का अधिकार नहीं है और अगर वे बेचते हैं तो वह प्रभावी नहीं होगा क्योंकि कर्ज ने विरासत को घेर रखा है।

[निचला बॉक्स - बायाँ: अरबी] 'अल-अशबाह' में है: ऋण से घिरी संपत्ति की वारिस द्वारा बिक्री प्रभावी नहीं होगी; बल्कि, न्यायाधीश (क़ाज़ी) इसे बेचता है। [पादलेख 2] अल-हमवी ने कहा कि अल-अशबाह के लेखक का कथन "वारिस की बिक्री प्रभावी नहीं होगी आदि" का अर्थ है कि उसकी बिक्री निलंबित (मौक़ूफ़) है।

[निचला बॉक्स - दायाँ: उर्दू] अल-अशबाह में है: वारिस का ऐसी विरासत की बिक्री करना प्रभावी न होगा जो कर्ज में घिरी हुई है, सिर्फ काज़ी ही इसकी बिक्री कर सकता है। हमवी ने फरमाया कि साहिब-ए-अशबाह के कौल "वारिस की बिक्री प्रभावी न होगी" से मुराद यह है कि उसकी बिक्री...

[पादलेख] 1. अल-फ़तावा अल-खैरिया, किताब अल-बुयू, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत, 1/223 और 224। 2. अल-अशबाह वन-नज़ायर, कला 3, मिल्कियत पर प्रवचन, इदारा-तुल-क़ुरआन कराची, 2/205।

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۶

[اوپر والا خانہ - بائیں جانب: عربی] ام لا اجاب ان لم تکن التركة مستغرقة بالدين لا ينفذ بيعه الا في حصته فلبقية الورثة نقضه في حصصهم و ان كانت مستغرقة به لا ينفذ بيعه في حصته اذا كان بغير اذن الغرماء او بغير اذن القاضي فللغرماء نقضه والحال هذه والله اعلم 1 اه واللہ تعالٰی اعلم۔

[اوپر والا خانہ - دائیں جانب: اردو] کو یہ بیع توڑنے کا حق ہے یا نہیں؟ آپ نے جواب دیا اگر قرض نے ترکہ کا احاطہ نہیں کیا ہوا تو بیع فقط فروخت کرنے والے کے حصہ میں نافذ ہوگی باقی وارثوں کو اپنے حصوں میں بیع کے توڑنے کا حق ہوگا اور اگر قرض نے ترکہ کا احاطہ کیا ہوا ہے تو خود بائع کے حصہ میں بھی بیع نافذ نہ ہوگی جبکہ وہ بیع قرضخواہوں اور قاضی کی اجازت کے بغیر ہو اور قرضخواہوں کو حق پہنچتا ہے کہ وہ بیع کو توڑ دیں۔ یہاں صورت حال ایسی ہی ہے اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے اھ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

[عبارت: اردو] مسئلہ ۴۴: (مسئلہ مذکور نہیں غالباً یوں ہونا چاہئے) کوئی شخص فوت ہوا جس کا قرض ترکہ کو محیط ہے۔ ایک بیٹا زید اور دو بیٹیاں کبرٰی اور صغرٰی اس کی وارث ہیں، قرض کی ادائیگی کے لئے زید اور صغرٰی جائیداد بیچنا چاہتے ہیں جبکہ کبرٰی اس سے منع کرتی ہے، کیا وہ قرض کی ادائیگی کے لئے ترکہ کی جائیداد فروخت کر سکتے ہیں، اور کیا کبرٰی کو منع کا حق ہے؟ الجواب: زید و صغرٰی کو بے رضائے ارباب دیون بیع ترکہ کا اختیار نہیں اور اگر بیع کریں گے تو نافذ نہ ہو گی کہ دین ترکہ کو مستغرق ہے۔

[نیچے والا خانہ - بائیں جانب: عربی] في الاشباه ولا ينفذ بيع الوارث التركة المستغرقة بالدين و انما يبيعه القاضي 2 قال الحموی قوله ولا ينفذ بيع الوارث الخ يعنى ان بيعه موقوف

[نیچے والا خانہ - دائیں جانب: اردو] الاشباہ میں ہے: وارث کا ایسے ترکہ کی بیع کرنا نافذ نہ ہو گا جو قرض میں گھرا ہوا ہے، فقط قاضی اس کی بیع کر سکتا ہے۔ حموی نے فرمایا کہ صاحب اشباہ کے قول "وارث کی بیع نافذ نہ ہو گی" سے مراد یہ ہے کہ اس کی بیع

[حواشی] 1 الفتاوی الخیریۃ کتاب البیوع دار المعرفۃ بیروت ۱ / ۲۲۳ و ۲۲۴ 2 الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول فی الملک ادارۃ القرآن کراچی ۲ / ۲۰۵

[Arabic Quote]: On the consent of the creditors. It is stated in Al-Bazzaziyya, in the seventh chapter of the Book of Wills: An heir does not possess the right to sell an estate that is overwhelmed by a debt encompassing it, except with the consent of the creditors. 1 A.H.

[Urdu Translation]: It will be dependent on the permission of the creditors. In the seventh chapter of the Book of Wills in Al-Bazzaziyya, it is stated: An heir is not the owner of the sale of such an estate which is surrounded by debt without the permission of the creditors. 1h (T)

And if Kubra (the widow/elder heir) wants to pay the debt from her own wealth, she can stop Zaid and the minors from selling, even if the creditors agree to the sale, or even prevent the judge himself from selling. Otherwise, her mere refusal will be of no use because the heirs have no right of ownership in that estate due to the total absorption of the debt.

[Arabic Quote]: Al-Hamawi said regarding his statement "And only the judge sells": I say, it is appropriate that the sale takes place in the presence of the heirs because of their right to retain it and settle the debt from their own wealth. 2 A.H. (Summarized). And in Al-Ashbah: Debt encompassing the estate prevents the ownership of the heir. 3 And Allah Almighty knows best.

[Urdu Translation]: Hamwi said regarding the statement of the author of Al-Ashbah that "only the judge can sell it": I say that the sale should be in the presence of the heirs because they have the right to retain the estate's property and pay the deceased's debt from their own wealth. 1h (Tal'khee) and in Al-Ashbah, it is stated that the debt which encompasses the estate is a barrier to the heir's ownership, and Allah Almighty knows best. (T)

Problem 45: What do the scholars of religion say regarding this issue: Zaid died leaving a wife, several children, and property in his estate. His funeral expenses were paid from his wealth. His wife spent a lot of money from his wealth on his Fatiha, prayers, the third-day (Sowm) and fortieth-day (Chehlum) ceremonies, etc. Now she claims that she spent three hundred rupees from her own wealth on these matters and is entitled to receive them back. In this case, is her claim admissible or not? Explain and you will be rewarded.

1 Ghamz 'Uyun al-Basair with al-Ashbah wa al-Nazair, The Third Art: Discourse on Ownership, Idarat al-Qur'an, Karachi, 2/205 2 Ghamz 'Uyun al-Basair with al-Ashbah wa al-Nazair, The Third Art: Discourse on Ownership, Idarat al-Qur'an, Karachi, 2/205 3 Al-Ashbah wa al-Nazair, The Third Art: Discourse on Ownership, Idarat al-Qur'an, Karachi, 2/204

[अरबी उद्धरण]: लेनदारों की सहमति पर। अल-बज़्ज़ाज़िया में वसीयत की किताब के सातवें अध्याय में कहा गया है: वारिस उस संपत्ति (तरका) की बिक्री का अधिकार नहीं रखता जो कर्ज से घिरी हुई हो, सिवाय लेनदारों की सहमति के। १ अ.ह.

[उर्दू अनुवाद]: यह लेनदारों की अनुमति पर निर्भर होगा। अल-बज़्ज़ाज़िया की वसीयत की किताब के सातवें अध्याय में है कि वारिस लेनदारों की अनुमति के बिना ऐसी संपत्ति को बेचने का मालिक नहीं है जो कर्ज से घिरी हो। १ह (त)

और यदि कुबरा (विधवा/बड़ी वारिस) अपने धन से कर्ज चुकाना चाहती है, तो वह ज़ैद और नाबालिगों को संपत्ति बेचने से रोक सकती है, भले ही लेनदार बिक्री के लिए राजी हों, यहाँ तक कि वह खुद न्यायाधीश (हाकिम) को भी बेचने से रोक सकती है। अन्यथा, उसकी केवल मनाही किसी काम की नहीं होगी क्योंकि कर्ज के कारण संपत्ति पर वारिसों का मालिकाना हक नहीं रहता।

[अरबी उद्धरण]: हमवी ने अल-अशबाह के लेखक के इस कथन पर कि "और केवल काजी ही बेचता है", कहा: मैं कहता हूँ कि बिक्री वारिसों की उपस्थिति में होनी चाहिए क्योंकि उन्हें यह अधिकार प्राप्त है कि वे संपत्ति को अपने पास रखें और अपने धन से मृतक का कर्ज चुका दें। २ अ.ह. (संक्षिप्त)। और अल-अशबाह में है: संपत्ति को घेर लेने वाला कर्ज वारिस के स्वामित्व को रोकता है। ३ और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

[उर्दू अनुवाद]: हमवी ने अल-अशबाह के लेखक के इस कथन पर कि "सिर्फ काजी ही इसे बेच सकता है", कहा: मैं कहता हूँ कि बिक्री वारिसों की मौजूदगी में होनी चाहिए क्योंकि उन्हें हक है कि वे संपत्ति के माल को रोक लें और मृतक का कर्ज अपने माल से अदा कर दें। १ह (तल्खी) और अल-अशबाह में है कि जो कर्ज पूरी संपत्ति को घेर ले, वह वारिस के मालिकाना हक में बाधा है, और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (त)

मसला ४५: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: ज़ैद ने एक पत्नी, कई बच्चे और जायदाद छोड़कर इंतकाल किया। उसके कफन-दफन का खर्च उसके माल से किया गया। उसकी पत्नी ने उसके माल से उसकी फातिहा, दरूद, सोयम और चेहलुम आदि में बहुत सारा पैसा खर्च किया। अब वह दावा करती है कि उसने इन कामों में अपने पास से तीन सौ रुपये खर्च किए हैं और वह उन्हें पाने

की हकदार है। क्या इस स्थिति में उसका दावा सुना जा सकता है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

१ गम्ज़ 'उयून अल-बसार मा अल-अशबाह वा अल-नज़ायर, तीसरी कला: स्वामित्व पर प्रवचन, इदारात अल-कुरान, कराची २/२०५ २ गम्ज़ 'उयून अल-बसार मा अल-अशबाह वा अल-नज़ायर, तीसरी कला: स्वामित्व पर प्रवचन, इदारात अल-कुरान, कराची २/२०५ ३ अल-अशबाह वा अल-नज़ायर, तीसरी कला: स्वामित्व पर प्रवचन, इदारात अल-कुरान, कराची २/२०४

पृष्ठ १२४/६१३

[عربی عبارت]: علی رضاء الغرماء قال فی البزازیة فی السابع من کتاب الوصایا لا یملک الوارث بیع الترکة المستغرقة بالدین المحیط الا برضاء الغرماء ۱ اھـ

[اردو ترجمہ]: قرضخواہوں کی اجازت پر موقوف ہوگی۔ بزازیہ کتاب الوصایا کی ساتویں فصل میں ہے وارث قرضخواہوں کی اجازت کے بغیر ایسے ترکہ کی بیع کا مالک نہیں جو قرض سے گھرا ہوا ہو ۱ھ (ت)

اور کبری اگر اپنے مال سے ادائے دین چاہے تو زید و صغری کو اگرچہ غرماء بیع پر راضی ہوں بلکہ خود حاکم کو بیچنے سے روک سکتی ہے ورنہ مجرد منع اس کا کچھ بکار آمد نہ ہوگا کہ ورثہ کو بوجہ استغراق دین کوئی استحقاق ملکیت اس ترکہ میں نہیں۔

[عربی عبارت]: قال الحموی قولہ وانما یبیع القاضی اقول ینبغی ان یکون البیع بحضرة الورثة لمالھم من حق امساکھا وقضاء الدین من مالھم ۲ اھـ ملخصاً، وفي الاشباہ والدین المستغرق للترکة یمنع ملك الوارث ۳ واللہ تعالی اعلم۔

[اردو ترجمہ]: حموی نے کہا صاحب الاشباہ کا قول کہ "فقط قاضی اس کو بیچ سکتا ہے" میں کہتا ہوں کہ بیع وارثوں کی موجودگی میں ہونی چاہئے کیونکہ انہیں حق حاصل ہے کہ وہ ترکہ کے مال کو روک لیں اور میت کا قرض اپنے مال سے ادا کر دیں ۱ھ تلخی اور الاشباہ میں ہے جو قرض ترکہ کو محیط ہو وہ وارث کی ملک سے مانع ہے، اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۴۵: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے ایک زوجہ اور چند اولاد اور مترو کہ میں جائیداد چھوڑ کر انتقال کیا اس کا کفن ودفن اس کے مال سے کیا گیا اور اس کی

عورت نے اس کی فاتحہ و در و دو سوم و چہلم وغیرہ میں بہت روپیہ اس کے مال سے اٹھایا اب وہ دعوی کرتی ہے کہ میں نے ان امور میں تین سو روپے اپنے مال سے اٹھائے میں ان کے پانے کی مستحق ہوں۔ اس صورت میں یہ دعوی اس کا مسموع ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

۱ غمز عیون البصائر مع الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول في الملك ادارة القرآن کراچی ۲/ ۲۰۵ ۲

غمز عیون البصائر مع الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول في الملك ادارة القرآن کراچی ۲/ ۲۰۵ ۳

الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول في الملك ادارة القرآن کراچی ۲/ ۲۰۴

The Answer: His claim is void. Even if he performed the mentioned acts with his own money, they will be considered acts of charity and benevolence, and he will not receive reimbursement from the deceased's estate. If he spent from the deceased's assets, it will be deducted from his share accordingly.

In Al-Tahtawi: "The funeral preparations do not include reciting the rosary (Tasbih), Surah Al-Ikhlas (As-Samadiyya), gatherings, and arranging meals, because these are not mandatory matters. Therefore, if the person doing this is one of the heirs, it will be counted against his share and he will be considered a benefactor (performing charity). Similarly, if the person is a stranger." [Al-Tahtawi][1] | **Translation from Urdu:** It is stated in Al-Tahtawi: Fatiha and Durood, the gathering of people, and arranging meals for them are not included in the funeral preparations because these are not mandatory matters. If the person doing this is from the heirs, it will be counted from his share and he will be declared as one performing charity and benevolence, and likewise if the person doing such is a stranger. (T)

However, if he performed the funeral and burial according to the Sunnah with his own personal wealth, then undoubtedly, he can recover the cost of the shroud and burial expenses from the estate.

In Khania (Chapter on the Executor): "If one of the heirs pays off the debt of the deceased or provides the shroud for the deceased from his own wealth, he will not be considered a volunteer (performing charity). Rather, he has the right to seek reimbursement from the deceased's assets and estate."[2] [Summary] | **Translation from Urdu:** In the chapter on 'The Executor' in Khania, it is stated: If any heir pays the debt of the deceased from his own wealth or provides the shroud to the deceased from his own wealth, he will not be considered as one performing charity and benevolence. Rather, he can seek reimbursement from the deceased's assets and estate. [Summary] And Allah the Almighty knows best. (T)

And Allah the Almighty knows best.

Problem 46: What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid died and he had put his wife Hindah in possession of his property in lieu of her dower (Mahr). Afterwards, one of the heirs, Amr, paid the entire dower of the wife from his own pocket and freed the property from her possession. Now all the heirs and the

wife are seeking their respective Sharia shares. In this situation, the wife and all the heirs...

[1] Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Al-Maktabah al-Arabiyyah, Quetta, 4/367 [2] Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasi, Fasl fi Tasarrufat al-Wasi, Nawal Kishore, Lucknow, 4/354

उत्तर: उसका दावा अमान्य है। भले ही उसने उल्लेखित कार्य अपने पैसों से किए हों, उन्हें दान और उपकार माना जाएगा और उनका खर्च उसे मृतक की विरासत (तरका) से वापस नहीं मिलेगा। और यदि उसने मृतक के धन से खर्च किया है, तो वह उसके हिस्से से उतना ही काट लिया जाएगा।

अल-तहतावी में: "अंत्येष्टि की तैयारियों में तस्बीह, सूरह इखलास का पाठ (समदिया), सभाएं और भोजन का आयोजन करना शामिल नहीं है क्योंकि ये अनिवार्य बातें नहीं हैं। इसलिए, यदि ऐसा करने वाला वारिसों में से है, तो इसे उसके हिस्से में गिना जाएगा और वह दानकर्ता माना जाएगा। इसी प्रकार यदि वह अजनबी हो।" [तहतावी][1] | **उर्दू से अनुवाद:** अल-तहतावी में है: फातिहा और दरूद, लोगों का जमावड़ा और उनके लिए खाने का प्रबंध करना अंत्येष्टि (तजहीज़) में शामिल नहीं है क्योंकि ये चीजें अनिवार्य कार्यों में से नहीं हैं। यह कार्य करने वाला यदि वारिसों में से है, तो इसे उसके हिस्से में गिना जाएगा और वह दान और उपकार करने वाला माना जाएगा, और ऐसे ही यदि ऐसा करने वाला अजनबी हो। (त)

हाँ, यदि उसने सुन्नत के अनुसार स्वयं के धन से कफ़न और दफ़न का कार्य किया हो, तो निश्चित रूप से वह कफ़न की कीमत और कब्र के खर्च के बराबर विरासत से वापस ले सकता है।

खनिया (वसीयतनामा अध्याय) में: "यदि वारिसों में से कोई मृतक का ऋण चुकाता है या मृतक को अपने धन से कफ़न देता है, तो वह स्वेच्छा से दान करने वाला नहीं माना जाएगा। बल्कि उसे मृतक की संपत्ति और विरासत से इसकी भरपाई का अधिकार है।"[2] [संक्षेप] | **उर्दू से अनुवाद:** खानिया के 'बाब अल-वसी' (कार्यकारी का अध्याय) में है: यदि कोई वारिस मृतक का ऋण अपने धन से चुका दे या मृतक को अपने धन से कफ़न पहना दे, तो वह इसमें दान और उपकार करने वाला नहीं माना जाएगा बल्कि वह मृतक के धन और विरासत से इसकी भरपाई की मांग कर सकता है। [संक्षेप]। और अल्लाह ही सबसे बेहतर जानता है। (त)

और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है।

मसला 46: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: ज़ैद की मृत्यु हो गई और उसने अपनी पत्नी हिंदा को मेहर के बदले अपनी संपत्ति पर कब्ज़ा दिला दिया था। उसके बाद, वारिसों में से एक वारिस अम्र ने अपनी ओर से पत्नी का पूरा मेहर अदा कर दिया और संपत्ति को उसके कब्ज़े से छुड़ा लिया।

अब सभी वारिस और पत्नी अपने-अपने शरीयत के हिस्से की मांग कर रहे हैं। इस स्थिति में पत्नी और समस्त वारिसों को...

[1] हाशिया अल-तहतावी अला अद-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-फ़राइद, अल-मकतबाह अल-अरबिया, क्वेटा, 4/367 [2] फतावा काज़ी खान, किताब अल-वसाया, बाब अल-वसी, फ़स्ल फ़ी तसरुफ़ात अल-वसी, नवल किशोर, लखनऊ, 4/354

पेज 125/613

الجواب: دعویٰ اس کا باطل ہے اور امور مذکورہ اگرچہ اس نے اپنے روپے سے کئے ہوں تبرع واحسان قرار پائیں گے اور ان کا صرف اس کے ترکہ سے واپس نہ ملے گا اور مال میت سے اٹھایا تو اسی قدر اس کے حصہ سے مجرا ہو جائے گا۔

في الطحطاوی التجهيز لايدخل فيه السبح و الصمدية والجمع والموائد لان ذلك ليس من الامور اللازمة فالفاعل لذلك ان كان من الوارثة يحسب عليه من نصيبه ويكون متبرعا وكذا ان كان اجنبيا اهـ[1] | طحطاوی میں ہے فاتحہ ودرود، لوگوں کا اجتماع اور ان کے لئے کھانے کا اہتمام کرنا تجہیز میں داخل نہیں کیونکہ یہ چیزیں لازمی امور میں سے نہیں، یہ کام کرنے والا اگر وارثوں میں سے ہے تو اس کے حصہ میں سے بشمار ہوگا اور وہ تبرع و احسان کرنے والا قرار پائے گا، اور یونہی اگر ایسا کرنے والا اجنبی ہواھ (ت)

ہاں اگر کفن ودفن بطریق سنت اس نے اپنے مال خاص سے کیا ہو تو بیشک بقدر قیمت کفن و خرچ قبر ترکہ سے واپس لے سکتی ہے۔

في الخانية من باب الوصي بعض الورثة اذا قضى دين الميت او كفن الميت من مال نفسه لايكون متطوعا وكان له الرجوع في مال البيت والتركة[2] اهـ ملخصا۔ | خانیہ کے باب الوصی میں ہے اگر کوئی وارث میت کا قرض اپنے مال سے ادا کردے یا میت کو اپنے مال سے کفن پہنادے تو وہ اس میں تبرع واحسان کرنے والا قرار نہیں پائے گا بلکہ وہ مال میت اور ترکہ میں رجوع کرسکتا ہے اھ ملخصا۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۴۶: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید فوت ہوا اور اس نے زوجہ ہندہ کو بالعوض دین مہر کے اپنی جائداد پر قابض کرادیا بعدہ، منجملہ وارثان ایک وارث عمرو نے کل دین مہر زوجہ اپنے پاس سے ادا کرکے جائداد کو اس کے قبضہ سے مستخلص کرایا۔ اب سب وارثان اور زوجہ اپنے اپنے حصہ شرعی کے خواستگار ہیں اس صورت میں زوجہ اور جملہ وارثان کو

[1] حاشیۃ الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الفرائض المکتبۃ العربیہ کوئٹہ ۴/ ۳۶۷ [2] فتاویٰ قاضی خاں کتاب الوصایا باب الوصی فصل فی تصرفات الوصی نولکشور لکھنو ۴/ ۳۵۴

Fatawa Rizvia, Volume 26

Question: Should the dower debt (Mahr) be paid to Amr according to the proportional share or not? Please explain and be rewarded.

The Answer: The questioner clarifies that the wife's possession was not through a gift in exchange (Hiba bil-'Iwadh), but the property was merely pledged for the dower debt. Therefore, in the described scenario, if Amr had paid the wife's dower debt on the condition that he was giving it from his own side as a voluntary gift (tabarru') and would not take it back from the deceased's estate, then the deceased's liability for the debt is cleared. Amr cannot demand it from the deceased's estate or from the remaining heirs. However, if this condition was not set, then that amount of debt remained as a liability of the deceased on Amr's behalf. Until it is paid from the shared estate, the estate cannot be partitioned. But if the remaining heirs pay Amr's debt from their personal wealth according to their proportional share, they may do so, even though this is not mandatory for them as the debtor was the deceased, not the heirs. Alternatively, if the said debt is less than the estate and the deceased left other property besides the property to be partitioned which is sufficient to pay the mentioned debt, then even in this case, the partition of that much property will be valid, and Amr's debt will be paid from the remaining undivided property.

Arabic Text

In 'Al-Ashbah' from 'Jami' al-Fusulayn' in the twenty-eighth chapter: If a debt consumes the entire estate, it is not owned through inheritance unless the creditor pardons the deceased, or an heir pays it on the condition of being a gift (tabarru') or payment. However, if an heir pays it from their own money unconditionally [without] the condition of gift or recourse, a debt becomes due to them from the deceased, so the estate becomes occupied with a debt... etc. And it says after a few lines: It is permissible for the heir to recover the estate by paying off the debt, even if it covers the

Urdu Translation / Explanation

It is quoted in 'Ashbah' from the twenty-eighth chapter of 'Jami' al-Fusulayn': If a debt encompasses the estate, no one will be an heir to it by way of inheritance, unless the creditor clears the deceased of the debt, or some heir pays off this debt while setting a condition of gift at the time of payment. But when the heir paid the debt absolutely from his own wealth without the condition of gift or recourse, then the heir's debt will become obligatory upon the deceased. Similarly, that estate will become occupied in the debt of the heir... etc. and in the same, after a few lines it is stated: it is

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
entire estate. End. And in 'Al-Uqud ad-Durriyya' from 'Al-Fusul al-Imadiyya' regarding partition...	permissible for the heir to pay the debt and get the estate released, even if that debt surrounds the estate... etc. From 'Al-Uqud ad-Durriyya' in 'Fusul al-Imadiyya'.

1. Al-Ashbah wal-Naza'ir, Third Art, Discourse on Ownership, Idara-tul-Quran Karachi, 2/204-205.
2. Al-Ashbah wal-Naza'ir, Third Art, Discourse on Ownership, Idara-tul-Quran Karachi, 2/205.

फतावा रिज़विया, जिल्द 26

प्रश्न: क्या मेहर के ऋण (देन महेर) का हिस्सा अम्र को आनुपातिक रूप में दिया जाना चाहिए या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

उत्तर: सवाली स्पष्ट करता है कि पत्नी का कब्जा हिबा बिल-इवज़ के ज़रिये नहीं था, बल्कि संपत्ति सिर्फ मेहर के ऋण के बदले गिरवी (मकफूल) थी। अतः, पूछी गई स्थिति में यदि अम्र ने पत्नी के मेहर का ऋण इस शर्त पर चुकाया था कि वह इसे अपनी ओर से दान (तबर्रुअ) के रूप में दे रहा है और मृतक की संपत्ति (तरका) से वापस नहीं लेगा, तो मृतक ऋण के दायित्व से मुक्त हो गया। अम्र अब इसका दावा मृतक की संपत्ति से या शेष वारिसों से नहीं कर सकता। और यदि यह शर्त नहीं लगाई गई थी, तो ऋण की वह राशि अम्र की ओर से मृतक का दायित्व बनी रही। जब तक इस ऋण को साझा संपत्ति से चुका नहीं दिया जाता, तब तक उसका बंटवारा नहीं हो सकेगा। लेकिन यदि शेष वारिस अपने निजी धन से अपने आनुपातिक हिस्से के अनुसार अम्र के ऋण को चुका देते हैं, तो वे ऐसा कर सकते हैं, हालाँकि यह उन पर अनिवार्य नहीं है क्योंकि ऋणी मृतक था, वारिस नहीं। या यदि उक्त ऋण संपत्ति से कम है और मृतक ने बंटवारा होने वाली संपत्ति के अलावा अन्य संपत्ति भी छोड़ी है जो उक्त ऋण चुकाने के लिए पर्याप्त है, तो इस स्थिति में भी उतनी संपत्ति का बंटवारा मान्य होगा और अम्र का ऋण शेष अबंटित संपत्ति से चुकाया जाएगा।

अरबी पाठ

'अल-अशबाह' में 'जामि' उल-फ़ुसूलैन' के अठाइसवें अध्याय से उद्धृत है: यदि ऋण पूरी संपत्ति को घेर ले, तो विरासत के माध्यम से इसका कोई वारिस नहीं होगा, सिवाय इसके कि लेनदार मृतक को ऋण से मुक्त कर दे, या कोई वारिस भुगतान के समय दान (तबर्रुअ) की शर्त के साथ उसे चुका दे। लेकिन अगर वारिस ने बिना किसी शर्त के अपने धन से ऋण चुकाया, तो मृतक पर उस वारिस का ऋण वाजिब हो जाएगा और संपत्ति ऋण के बोझ

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

'अशबाह' में 'जामि' उल-फ़ुसूलैन' की अठाइसवीं फ़सल से नक़ल किया गया है: अगर क़र्ज़ तरके (संपत्ति) को घेर ले तो विरासत के तौर पर उसका कोई वारिस नहीं होगा, जबकि क़र्ज़ख्वाह (लेनदार) मैयत को क़र्ज़ से बरी कर दे या कोई वारिस अदायगी के वक़्त तबर्रुअ (दान) की शर्त करते हुए इस क़र्ज़ को अदा कर दे। लेकिन जब वारिस ने तबर्रुअ और रुजूअ की शर्त के बग़ैर मुतलक़न अपने माल से क़र्ज़ अदा किया तो मैयत पर उस वारिस का क़र्ज़ वाजिब हो जाएगा। इसी तरह वह

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद / व्याख्या
तले दब जाएगी... इत्यादि। और उसमें कुछ पंक्तियों के बाद है: वारिस के लिए ऋण चुकाकर संपत्ति को मुक्त करना संभव है, चाहे वह पूरी संपत्ति को घेरता हो। उक़ूद अद्दुर्रिया में फ़ुसूल अल-इमादिया से विभाजन के बारे में...	तरका वारिस के क़र्ज़ में मशग़ूल हो जाएगा... इत्यादि। और उसी में चंद सतरों के बाद है: वारिस के लिए जायज़ है कि वह क़र्ज़ अदा करके तरके को वागुज़ार (मुक्त) करा ले, चाहे वह क़र्ज़ तरके को मुहीत (घेरे हुए) हो... इत्यादि। 'उक़ूद अद्दुर्रिया' में 'फ़ुसूल अल-इमादिया' से।

1. अल-अशबाह वल-नज़ायर, तीसरा फ़न, मिल्क (स्वामित्व) पर चर्चा, इदारा-तुल-क़ुरआन कराची, 2/204-205.
2. अल-अशबाह वल-नज़ायर, तीसरा फ़न, मिल्क (स्वामित्व) पर चर्चा, इदारा-तुल-क़ुरआन कराची, 2/205.

पेज 126/613

بقدر حصہ رسدی دین مہر کے عمر و کو دینا چاہئے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: سائل مظہر کہ یہ قبضہ زوجہ کا بذریعہ ہبہ بالعوض نہ تھا بلکہ جائیداد دین مہر میں صرف مکفول تھی، پس صورت مستفسرہ میں اگر عمر و نے دین مہر زوجہ اس شرط پر ادا کیا تھا کہ یہ اپنے پاس سے بطریق تبرع دیتا ہوں اور ترکہ میت سے واپس نہ لوں گا تو ذمہ میت دین سے بری ہوا اور عمر و اس کا مطالبہ ترکہ میت خواہ ورثہ باقین سے نہیں کر سکتا اور جو یہ شرط نہ لگائی تھی تو اس قدر دین عمر و کا ذمہ میت عائد رہا تو وقتیکہ اس ترکہ مشترکہ سے ادا نہ کر دیا جائے تقسیم نہ ہونے پائیگی مگر یہ باقی ورثہ دین عمر و کو حصہ رسد اپنے پاس سے اپنے مال خاص سے ادا کر دیں اگرچہ یہ امر ان پر لازم نہیں کہ مدیون عمر و میت ہے "نہ ورثہ" یا دین مذکور ترکہ سے کم ہے اور اس جائیداد کے سوا جس کی تقسیم مطلوب ہے اور مال بھی متوفی نے چھوڑا ہو جو ادائے دین مسطور کے لئے کفایت کرے تو اس صورت میں بھی اس قدر جائیداد کی تقسیم جائز ہوگی اور دین عمر و مال باقی غیر مقسوم سے ادا کیا جائے گا۔

| في الاشباہ عن جامع الفصولین من الفصل الثامن والعشرین لو استغرقھا دین لا یملکھا بارث الا اذا ابراً المیت غریمہ او اداہ وارثہ بشرط التبرع او الاداء اما لو اداہ من مال نفسہ مطلقا بشرط التبرع او الرجوع یجب لہ دین علی المیت فتصیر مشغولۃ بدین 1 الخ وفیہ بعد سطور للوارث استخلاص الترکۃ بقضاء الدین ولو مستغرقاً 2 اہ وفی العقود الدریۃ عن الفصول العمادیۃ عن قسمۃ | اشباہ میں جامع الفصولین کی اٹھائیسویں فصل سے منقول ہے اگر قرض ترکہ کا احاطہ کرلے تو بطور میراث اس کا کوئی وارث نہیں ہوگا جبکہ قرضخواہ میت کو قرض سے بری کر دے یا کوئی وارث ادائیگی کے وقت تبرع کی شرط کرتے ہوئے اس قرض کو ادا کردے۔ لیکن جب وارث نے تبرع اور رجوع

کی شرط کے بغیر مطلقاً اپنے مال سے قرض ادا کیا تو میت پر اس وارث کا قرض واجب ہو جائے گا۔ اسی طرح وہ ترکہ وارث کے قرض میں مشغول ہو جائے گا الخ اور اسی میں چند سطروں کے بعد ہے وارث کے لئے جائز ہے کہ وہ قرض ادا کر کے ترکہ کو واگزار کرالے اگرچہ وہ قرض ترکہ کو محیط ہو الخ۔ عقود الدریہ میں فصول العمادیہ |

1 الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول في الملك ادارة القرآن کراچی ۲/ ۲۰۵-۲۰۴ 2 الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول في الملك ادارة القرآن کراچی ۲/ ۲۰۵

Fatawa Razawiyya Volume 26

Al-Hidayah: The division [of the estate] is delayed until the payment of debt for the right of the deceased, unless there remains from the estate what suffices for the debt. If it is divided then, it is permissible. End of selection. And Allah the Almighty knows best.

It is narrated with reference to Qismat al-Hidayah (the Book of Division in Hidayah) that the distribution of inheritance will be delayed until the payment of the debt due to the right of the deceased. However, if after the distribution, enough property remains in the estate to cover the debt, then in such a case, if the estate was divided, it is permissible. End of selection. And Allah the Almighty knows best.

Problem 74: What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid died and his estate was held as security for the dower (Mahr) of his wife Hindah. The heir, Amr, filed a lawsuit for the redemption of the mortgage, and after paying 163 rupees of the dower, he obtained a decree and paid the entire dower to Hindah without any charitable intent (tabarru'). Afterwards, Hindah sold her share to her daughter named Husaini. Now Husaini wants to divide the deceased's estate without paying the debt. In this case, can Husaini have her mother's share divided without paying the proportional dower? Provide a ruling, you will be rewarded. (T)

Answer: Since Amr paid Hindah's dower from his own funds without charitable intent, the estate, which was previously held for Hindah's dower, is now held for Amr's debt.

(Arabic Text)	**(Urdu Translation)**
It was mentioned in Al-Hamwi that if the heir does not stipulate charity (tabarru'), the estate is not cleared of the debt because it becomes held against the heir's right.	It is mentioned in Al-Hamwi that if the heir does not make a condition of charity, the estate will not be released from the debt because it will be held in the right of the heir. (T)

Until Amr's debt is paid from Zaid's estate or the heirs pay it from their own personal wealth as charity, no disposition of the heirs in this estate, such as sale, gift, etc., can be valid without Amr's permission according to the preferred view of the school of law.

---

1 Al-Uqud ad-Durriyyah, Book of Division, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/96-195. 2 Ghamz al-Uyun al-Basair.

फतावा रज़विया जिल्द 26

अल-हिदाया: ऋण के भुगतान तक विभाजन को मृतक के अधिकार के लिए विलंबित किया जाता है, जब तक कि संपत्ति में से वह शेष न रहे जो ऋण के लिए पर्याप्त हो। यदि तब इसे विभाजित किया जाता है, तो यह अनुमेय है। उद्धरण समाप्त। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे अच्छा जानता है।

हिदाया के विभाजन की पुस्तक (किताब अल-किस्मत) के हवाले से यह उद्धृत है कि मृतक के अधिकार के कारण विरासत का वितरण ऋण के भुगतान के बाद तक टाल दिया जाएगा। लेकिन यदि वितरण के बाद संपत्ति में इतना धन शेष रहता है जो ऋण के भुगतान के लिए पर्याप्त हो, तो ऐसी स्थिति में यदि संपत्ति का वितरण कर दिया गया हो, तो यह जायज़ (उचित) है। उद्धरण समाप्त। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 74: दीन (धर्म) के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि ज़ैद का निधन हो गया और उसकी छोड़ी हुई संपत्ति उसकी पत्नी हंदा के महर के बदले गिरवी थी। वारिस अम्र ने बंधक छुड़ाने का मुकदमा दायर किया और महर के163 रुपये अदा करके डिक्री प्राप्त की और हंदा को बिना किसी दान (तबर्रु) के पूरा महर अदा कर दिया। उसके बाद हंदा ने अपना हिस्सा अपनी बेटी मुसम्मात हुसैनी को बेच दिया। अब हुसैनी ऋण चुकाए बिना पूर्वज की संपत्ति का बँटवारा करना चाहती है। क्या इस स्थिति में हुसैनी आनुपातिक महर चुकाए बिना अपनी माँ का हिस्सा बँटवा सकती है? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा। (त)

अल-जवाब: चूँकि अम्र ने अपने निजी धन से हंदा का महर बिना तबर्रु के अदा किया, तो वह संपत्ति जिस तरह पहले हंदा के महर के लिए रुकी हुई (महबूस) थी, अब अम्र के ऋण के लिए रुक गई।

(अरबी पाठ)

इसे हमवी में उल्लेख किया गया है कि यदि वारिस दान (तबर्रु) की शर्त नहीं लगाता है, तो संपत्ति ऋण से मुक्त नहीं होगी क्योंकि वह वारिस के अधिकार में रुक जाएगी।

(उर्दू अनुवाद)

इसे हमवी में उल्लेख किया गया है कि यदि वारिस दान (तबर्रु) की शर्त नहीं लगाता है, तो संपत्ति ऋण से मुक्त नहीं होगी क्योंकि वह वारिस के अधिकार में रुक जाएगी। (त)

जब तक अम्र का ऋण ज़ैद की छोड़ी हुई संपत्ति से अदा नहीं किया जाता या वारिस अपने निजी धन से दान के तौर पर इसे नहीं चुकाते, तब तक इस संपत्ति में वारिसों का कोई भी हस्तक्षेप जैसे बेचना,

उपहार देना आदि, अम्र की अनुमति के बिना मज़हब के मान्य विचार के अनुसार प्रभावी नहीं हो सकता।

---

1 अल-उक़ूद अद-दुर्रिह, किताब अल-किस्मत, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/96-195। 2 ग़मज़ अल-उयून अल-बसायर।

الھدایۃ ان القسمۃ مؤخرۃ قضاء الدین لحق المیت الا اذا بقی من التركۃ ما یفي بالدین فاذا قسمت جاز اھ ملتقطا واللہ تعالی اعلم

سے بحوالہ قسمۃ الھدایۃ (ہدایۃ کی کتاب القسمۃ) منقول ہے کہ حق میت کی وجہ سے میراث کی تقسیم قرض کی ادائیگی سے مؤخر ہو گی مگر جبکہ تقسیم کے بعد ترکہ میں سے اتنا مال باقی بچتا ہے جو قرض کی ادائیگی کے لئے کافی ہے تو ایسی صورت میں اگر ترکہ تقسیم کر دیا گیا تو جائز ہے اھ التقاطا واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۷۴: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید فوت ہوا اور ترکہ اس کا عوض دین مہر زوجہ ہندہ کفول تھا، عمر و وارث نے نالش انفکاک رہن کر کے بادیئے ایک سو تریسٹھ ۱۶۳ روپیہ دین مہر کے دائر کر کے ڈگری حاصل کی اور کل دین مہر زوجہ ہندہ کو بلا تبرع ادا کر دیا، بعدہ، ہندہ نے اپنا حصہ بدست مسماۃ حسینی دختر اپنی کے بیع کر دیا، اب حسینی بلا ادائے دین کے ترکہ مورث تقسیم کر دینا چاہتی ہے، اس صورت میں بلا ادائے دین مہر رسدی کے حسینی حصہ اپنی ماں کا تقسیم کرا سکتی ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر دیئے جاؤ گے۔ت)

الجواب: جبکہ عمر و نے اپنے زر خاص سے دین مہر ہندہ بلا تبرع ادا کیا تو وہ ترکہ جس طرح پہلے دین ہندہ کے لئے محبوس تھا اب دین عمر و کے لئے محبوس ہو گیا،

| ذکر ذلك في الحموی ان الوارث لو لم یشترط التبرع لم تخلص التركۃ من الدین لانه صار محبوسا من حق الوارث 2 | اس کو حموی میں ذکر کیا ہے کہ اگر وارث تبرع کی شرط نہ کرے تو ترکہ قرض سے واگزار نہیں ہو گا کیونکہ وہ وارث کے حق میں محبوس ہو جائے گا (ت) |

حتی کہ جب تک دین عمر و مترو کہ زید سے ادا نہ کیا جائے یا ورثہ اپنے مال خاص سے بطریق تبرع قضانہ کر دیں اس ترکہ میں کوئی تصرف ورثہ کا مثل بیع و ہبہ وغیرہ ہما کے بلا اجازت عمر و مذہب راجح پر نافذ نہیں ہو سکتا۔

---

1 العقود الدرية كتاب القسمة ارگ بازار قندهار افغانستان ۲ / ۹۶-۱۹۵ 2 غمز العيون البصائر

Fatawa Razawiya Volume 26

[Boxed Text] In At-Tahtawiyyah: The ruling regarding the estate before the payment of debt is like the ruling for an item pawned (mortgaged) against a debt owed by the deceased. Therefore, the heirs' transactions regarding it are not valid. This applies if the estate is less than or equal to the debt. However, if there is a surplus in it over the debt, then there are two views regarding the validity of the heirs' transactions. One view is that they are valid as long as a portion of the estate equal to the debt remains. The more evident view of the two is the non-validity of transactions based on analogy with a pawned item. (End)

So, if Amr did not give permission for the sale to Hindah, Husayni has the choice: either wait until the estate is cleared of debt, or turn to the Shariah ruling and have the sale annulled, as is the ruling for a pawned item explicitly mentioned in the primary texts (Mutun). As for the distribution of the estate, if there is other wealth of the deceased Zayd besides this estate that suffices for debt repayment, or if the heirs set aside enough of this property to cover the debt, then they can distribute the remainder among themselves according to the laws of inheritance. Otherwise, they are prohibited from distributing the estate until it is cleared of debt—whether by paying it from this property, or the heirs paying it voluntarily from their own funds, or Amr forgiving the debt. This is as stated in the Book of Partition (Kitab al-Qismah) in Al-Fatawa al-Hindiyyah and other books of jurisprudence. And Allah Almighty knows best.

Problem 28: What do the scholars of religion say regarding this matter: A village was an ancestral (inherited from mother) zamindari (estate). A woman died leaving one son and three daughters. One daughter gave her share to Zayd (the son). Zayd gave the remaining daughters two shares in the village according to the noble Shariah. In this village, Zayd had planted four garden plots with his mother's consent during her lifetime. Now, after the mother's death, do the sisters have any right in the gardens as well?

1 Hashiyah al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritances, Al-Maktabah al-Arabiyyah Quetta, 4/367. Page 128 of 613

फ़तावा रज़विया खंड 26

[बॉक्स में पाठ] अत-तहतावीयाह में है: कर्ज की अदायगी से पहले विरासत (तरका) का हुक्म वैसा ही है जैसा कि मरने वाले पर कर्ज के बदले में गिरवी रखी गई चीज़ का होता है। इसलिए वारिसों के उसमें किए गए लेनदेन मान्य नहीं होंगे। यह तब है जब विरासत कर्ज से कम या उसके बराबर हो। लेकिन अगर विरासत में कर्ज से ज़्यादा संपत्ति मौजूद हो, तो वारिसों के लेनदेन मान्य होने के बारे में दो पक्ष हैं। उनमें से एक यह कि लेनदेन तब तक मान्य रहेंगे जब तक विरासत में कर्ज की राशि के बराबर हिस्सा बचा रहे। और उनमें से अधिक स्पष्ट पक्ष गिरवी रखी चीज़ पर तुलना (क़यास) करते हुए लेनदेन के अमान्य होने का है। (समाप्त)

अतः, यदि अम्र ने हिंदा को बिक्री की अनुमति नहीं दी, तो हुसैनी को अधिकार है कि वह चाहे तो उस समय तक प्रतीक्षा करे जब तक कि विरासत कर्ज से मुक्त न हो जाए, या शरीयत के हुक्म की ओर रुख करके बिक्री रद्द करवा ले, जैसा कि गिरवी रखी वस्तु का हुक्म है जिसका स्पष्ट उल्लेख मूल ग्रंथों (मतून) में किया गया है। रही विरासत के बंटवारे की बात, तो यदि मृतक ज़ैद के पास इस विरासत के अलावा कोई और माल ऐसा है जो कर्ज चुकाने के लिए पर्याप्त है, या वारिस इस संपत्ति से ज़रूरत भर कर्ज का हिस्सा अलग कर देते हैं, तो वे बाकी बची संपत्ति को शरीयत के नियमों के अनुसार आपस में बाँट सकते हैं। अन्यथा, जब तक विरासत कर्ज से मुक्त न हो जाए—चाहे वह इसी संपत्ति से अदा किया जाए, या वारिस अपनी ओर से स्वेच्छा से दें, या अम्र कर्ज माफ कर दे—बिना इसके वे विरासत के बंटवारे से वर्जित रहेंगे। जैसा कि 'फ़तावा हिन्दिया' और अन्य फ़िक़्ह की किताबों के 'किताबुल क़िस्मत' (बंटवारे के अध्याय) में वर्णित है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 28: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक गाँव पैतृक (माँ से मिली) ज़मींदारी थी। एक महिला एक बेटा और तीन बेटियाँ छोड़कर मर गई। एक बेटी ने अपना हिस्सा ज़ैद (बेटे) को दे दिया। ज़ैद ने बाकी बेटियों को शरीयत के अनुसार गाँव में दो हिस्से दे दिए। इस गाँव में ज़ैद ने अपनी माँ के जीवनकाल में उसकी सहमति से चार बगीचे लगाए थे। अब माँ की मृत्यु के बाद, क्या बगीचों में बहनों का भी कुछ अधिकार है?

1 हाशियह अत-तहतावी अला अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल फराइज, अल-मकतबाह अल-अरबिय्याह क्वेटा, 4/367। पृष्ठ 128/613

[باکس میں متن] فی الطحطاویة حکم التركة قبل قضاء الدین كحكم المرهون بدین علی المیت فلا تنفذ تصرفات الورثة فیها هذا اذا كانت التركة اقل من الدین او مساویة له واما اذا كان فیها زیادة علیه ففی نفوذ تصرفات الورثة وجهان احدهما النفوذ الی ان یبقی قدر الدین واظهر هما عدم النفوذ علی قیاس المرهون اھ طحطاویہ میں ہے قرض کی ادائیگی سے پہلے ترکہ کا حکم میت پر قرض کے بدلے رہن رکھی ہوئی شے کے حکم کی مثل ہے۔ چنانچہ اگر ترکہ قرض سے کم ہو یا اس کے برابر ہو تو ترکہ میں وارثوں کے تصرفات نافذ نہیں ہوں گے۔ لیکن اگر ترکہ میں قرض سے زیادتی موجود ہو تو وارثوں کے تصرفات نافذ ہونے میں دو وجہیں ہیں ، ان میں سے ایک یہ کہ تصرفات نافذ ہوں گے جب تک ترکہ بقدر قرض باقی رہے اور ان میں سے زیادہ ظاہر وجہ مرہون پر قیاس کرتے ہوئے تصرفات کا عدم نفاذ ہے اھ (ت)

پس اگر عمرو نے بیع ہندہ کو اجازت نہ دی تو حسینی کو اختیار ہے چاہے اس وقت صبر کرے کہ ترکہ دین سے فارغ ہو جائے یا حکم شرع کی طرف رجوع کر کے بیع فسخ کرالے کما ھو حکم المرھون المصرح بہ فی المتون (جیسا کہ مرہون کا حکم ہے جس کی تصریح متون میں کردی گئی ہے۔ ت) رہی تقسیم ترکہ پس اگر اس ترکہ کے سوا زید متوفی کا اور کوئی مال ایسا ہے جو ادائے دین کے لئے وفا کرے یا ورثہ اس جائداد سے بقدر کفایت دین جدا کردیں تو باقی ماندہ کو باہم حسب فرائض تقسیم کر سکتے ہیں ورنہ جب تک ترکہ دین سے فارغ نہ ہوجائے خواہ بایں طور کہ اسی جائداد سے دیا جائے یا ورثہ اپنے پاس سے تبرعاً دیں یا عمرو دین معاف کردے ، بے اس کے تقسیم ترکہ سے ممنوع رہیں گے کما فی القسمة الھندیة وغیرھا من کتب الفقہ (جیسا کہ ہندیہ وغیرہ کتب فقہ کی کتاب القسمة میں ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۸ : کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک گاؤں مادر زاد زمین داری تھا وہ ایک پسر تین دختر چھوڑ کر فوت ہوئی ، ایک دختر نے اپنا حصہ زید کو دے دیا باقی دختران کو زید نے دو حصہ بموجب شرع شریف گاؤں میں دے دیئے، اس گاؤں میں چار قطعہ باغ زید نے اپنی ماں کی حیات میں اس کے رضامندی سے غرس کئے تھے۔ اب بعد فوت مادراں باغوں میں بہنوں کا بھی کچھ حق

1 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الفرائض المکتبۃ العربیہ کوئٹہ ۴ / ۳۶۷ Page 128 of 613

...is it for the one who planted them? Explain, and you shall be rewarded.

The Answer: If Zaid had specified that "I am planting this garden for myself," or if his mother had told him, "Plant the garden for yourself," then the owner of the trees is Zaid alone, not the other heirs. And if he did not specify it for himself, nor was there special permission specifically for him in the words of the deceased, but she only expressed her consent for planting the garden, then that garden will be established as the property of Zaid's mother and will be distributed among all her heirs according to the mandatory shares (Fara'id).

(Arabic Text)

In various matters of *Ad-Durr al-Mukhtar*: If a man repairs his wife's house with his own wealth with her permission, the building belongs to her and the expenditure is a debt upon her, because her order is valid. If he repairs it for himself, the building belongs to him - excerpted. Ash-Shami said: If it is with her permission, it is a loan (*'ariyah*). In the chapter of Endowments (*Waqf*) of *Al-Ashbah*: Whoever builds on another's land by their command, the building belongs to the owner of the land. Al-Hamawi said: It is said that this is when he speaks generally or specifies it for the owner; but if he specifies it for himself, it belongs to him, and he becomes a borrower of the land, etc. He concluded by saying:

(Urdu Explanation)

In the miscellaneous issues of *Durr al-Mukhtar*, it states: If a man builds his wife's house with his own wealth with her permission, the building belongs to the wife, and the expenses will be a debt upon the wife because her order is valid. And if the man built it for himself, the building will belong to the man - excerpted. Shami said: If he built it with the woman's permission, it will be a loan. In the Book of Endowments of *Al-Ashbah*, it says: Whoever constructs a building on someone else's land with their permission, the building will belong to the owner of the land. Hamawi said: It is said that this applies when the builder does not specify, or specifies for the owner. Therefore, if he specified for his own person, the building will be his and he...

1 Ad-Durr al-Mukhtar, Miscellaneous Issues, Mujtabai Press Delhi, 2/348 2 Radd al-Muhtar, Miscellaneous Issues, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/276 3 Al-Ashbah wan-Naza'ir, Book of Endowments, Idara al-Quran Karachi, 1/302

...है या वह केवल रोपण करने वाले के लिए हैं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: यदि ज़ैद ने यह निर्धारित किया था कि "मैं यह बाग अपने लिए लगा रहा हूँ" या उसकी माँ ने उससे कहा था कि "तू अपने लिए बाग लगा ले," तो पेड़ों का मालिक ज़ैद ही है, अन्य उत्तराधिकारी नहीं। और यदि उसने अपने लिए निर्धारण नहीं किया था और न ही मृतक के शब्दों में उसके लिए विशेष रूप से अनुमति थी, बल्कि केवल बाग लगाने की सहमति व्यक्त की गई थी, तो वह बाग ज़ैद की दिवंगत माता की संपत्ति माना जाएगा और उनके सभी उत्तराधिकारियों में अनिवार्य हिस्सों (फ़रायज़) के अनुसार विभाजित किया जाएगा।

(अरबी पाठ)

अद-दुर्र अल-मुख्तार के विभिन्न मसलों में: यदि किसी व्यक्ति ने अपनी पत्नी की अनुमति से अपने धन से उसके घर का निर्माण कराया, तो वह इमारत पत्नी की होगी और खर्च उस पर ऋण होगा, क्योंकि उसका आदेश मान्य है। यदि उसने अपने लिए निर्माण कराया, तो इमारत उसकी होगी - संक्षेपित। शामी ने कहा: यदि यह उसकी अनुमति से है, तो यह ऋण (आरिया) है। अल-अशबाह के वक़्फ़ अध्याय में: जो कोई दूसरे की भूमि पर उसके आदेश से निर्माण करता है, तो इमारत भूमि के स्वामी की होती है। अल-हमवी ने कहा: कहा गया है कि यह तब होता है जब वह सामान्य रूप से कहता है या स्वामी के लिए निर्दिष्ट करता है; लेकिन यदि वह इसे अपने लिए निर्दिष्ट करता है, तो यह उसका है, और वह भूमि का उधार लेने वाला होगा, इत्यादि। उन्होंने यह कहते हुए निष्कर्ष निकाला:

(उर्दू व्याख्या)

दुर्र-ए-मुख्तार के विविध मसलों में है: पुरुष ने पत्नी की अनुमति से उसका घर अपने धन से बनाया तो वह इमारत पत्नी की होगी और खर्च पत्नी पर ऋण होगा क्योंकि पत्नी का आदेश सही है, और अगर पुरुष ने अपने लिए बनवाया तो वह इमारत पुरुष की होगी - संक्षेपित। शामी ने कहा अगर औरत की अनुमति से बनवाया तो वह 'आरियत' (उधार) होगी। अल-अशबाह की किताबुल वक़्फ़ में है जिस व्यक्ति ने दूसरे की ज़मीन में उसके हुक्म के साथ इमारत बनाई तो वह इमारत ज़मीन के मालिक की होगी। हमवी ने कहा: कहा गया है कि यह उस समय है जब इमारत बनाने वाला निर्धारण न करे या मालिक के लिए निर्धारण करे। इसलिए अगर उसने अपने व्यक्तित्व के लिए निर्धारण किया तो इमारत उसकी होगी और वह...

1 अद-दुर्र अल-मुख्तार, रसीद मसले, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/348 2 रद्द अल-मुह्तार, रसीद मसले, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/276 3 अल-अशबाह वन-नज़ायर, किताबुल वक़्फ़, इदारा अल-कुरआन कराची, 1/302

पृष्ठ 613 में से 129

ہے یا وہ فقط غارس کے لئے ہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اگر زید نے تعین کی تھی کہ یہ باغ میں اپنے واسطے لگاتا ہوں یا اس کی والدہ نے اس سے کہا تھا کہ تو اپنے لئے باغ لگا لے تو درختوں کا مالک زید ہی ہے نہ دیگر ورثہ۔ اور اگر نہ اس نے اپنے لئے تعین کی نہ مورثہ کے کلام میں خاص اس کے لئے اجازت تھی بلکہ صرف باغ لگانے کی رضامندی ظاہر کی تو وہ باغ بی مادر زید کی ملک ٹھہر کر اس کے سب وارثوں پر حسب فرائض منقسم ہو جائیں گے۔

| في شتى الدر المختار عمر دار زوجته بماله بأذنها فالعمارة لها والنفقة دين عليها الصحه امرها و لو عمر لنفسه فالعمارة له اه ملتقطاً۔ قال الشامی فلو بأذنها تكون عارية اه وفی وقف الاشباه كل من بنى في ارض غيره بامره فالبناء لمالكها قال الحموي قيل هذا اذا طلق او عينه للمالك فلو عينه لنفسه فهو له و يكون مستعير الارض الخ، و ذيله بقوله | در مختار کے مسائل شتیٰ میں ہے مرد نے بیوی کی اجازت سے اس کا مکان اپنے مال سے تعمیر کیا تو وہ عمارت بیوی کی ہو گی اور خرچہ اس بیوی پر قرض ہو گا کیونکہ بیوی کا امر صحیح ہے، اور اگر مرد نے اپنے لئے تعمیر کرائی تو وہ عمارت مرد کی ہو گی اہ التقا ط شامی نے کہا اگر عورت کی اجازت سے تعمیر کرائی تو وہ عاریت ہو گی اہ الاشباہ کی کتاب الوقف میں ہے جس شخص نے غیر کی زمین میں اس کے حکم کے ساتھ عمارت بنائی تو وہ عمارت زمین کے مالک کی ہو گی۔ حموی نے کہا: کہا گیا ہے کہ یہ اس وقت ہے جب عمارت بنانے والا تعین نہ کرے یا مالک کے لئے تعین کرے۔ چنانچہ اگر اس نے اپنی ذات کے لئے تعین کی تو عمارت اس کی ہو گی اور وہ |

1 الدر المختار مسائل شتی مطبع مجتبائی دہلی ۳۴۸/۲ 2 رد المحتار مسائل شتی دار احیاء التراث العربی بیروت ۲۷۶/۵ 3 الاشباہ و النظائر کتاب الوقف ادارۃ القرآن کراچی ۳۰۲/۱

Fatawa Rizvia, Volume 26

...he will be considered as one who took the land on loan, etc. and at its end this saying is written: "So consider it a gain (treasure)". In 'Fatawa al-Hindiyyah', in the miscellaneous sections of the Book of Usurpation, it is stated: A woman spun thread from her husband's cotton. If the husband allowed her to spin and said, "Spin it for yourself," (the author of Hindiyyah stated) then the thread will belong to the woman. If he said, "Spin it," and mentioned nothing else, then the thread belongs to the husband. End of quote from 'al-Iltiqat'. And Allah Almighty knows best (T).

Issue 49: What do the scholars of Islam say about this issue: Zaid died leaving a wife, four sons (two minors), and one adult daughter. Some of Zaid's money was owed by others as debt and some was cash. From the cash, three hundred rupees were spent on the daughter's wedding with the consent of the mother and two adult brothers. Some money was also spent on Zaid's Fateha and Durud. The other adult brothers engaged in trade on their own and spent some of its profit on Zaid's Fateha. In this case, how will Zaid's estate—house, debt, and cash—be distributed? On whom will the expenses of the wedding and Fateha fall? Can the heirs deduct the total wedding expenses from this daughter's share or not? And do only those two brothers have the right to the trade profit, or are all heirs shared in it? Clarify and you shall be rewarded.

The Answer: Assuming the truth of the inquirer, the absence of inheritance obstacles, the limitation of heirs to those mentioned, and the prioritization of matters before inheritance such as payment of dower and execution of the will: All left property of Zaid—house, debt, and cash—divided into seventy-two shares, nine shares will go to his wife, fourteen to each son, and seven to the daughter. As for the expense of Fateha, whether it was from the estate or separate money, whoever incurred it will be responsible for it. And for what permission...

1. Ghamz 'Uyun al-Basa'ir with al-Ashbah wa al-Naza'ir, Book of Waqf, Idara-tul-Quran Karachi, 1/302.
2. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Usurpation, Chapter 14, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/531-532.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

...वह भूमि को उधार लेने वाला माना जाएगा आदि और इसके अंत में यह कथन लिखा है कि "इसे एक गनीमत (वरदान) समझो"। 'फ़तावा अल-हिन्दिया' में किताबुल गसब (अवैध कब्ज़ा) के मुतफ़र्रकात (विविध) में है: एक स्त्री ने अपने पति की रुई से सूत काता, अगर पति ने उसे कातने की इजाज़त दी और कहा कि "इसे अपने लिए कात ले" (साहिब-ए-हिन्दिया ने कहा) तो वह सूत औरत का होगा, और अगर कहा कि "इसे कात ले", इसके इलावा कुछ ज़िक्र नहीं किया तो सूत शौहर का होगा। इल्तिक़ात समाप्त। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है (त)।

मसला 49: क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि ज़ैद ने एक बीवी, चार बेटे (दो नाबालिग) और एक बालिग़ बेटी छोड़कर वफ़ात पायी। ज़ैद का कुछ रुपया लोगों पर कर्ज़ था और कुछ नकद था। इसमें नकद से तीन सौ रुपये माँ और दो बालिग़ भाइयों की रजामंदी से बेटी की शादी पर और कुछ रुपये ज़ैद के फातिहा व दुरूद में खर्च हुए। दूसरे बालिग़ भाइयों ने खुद व्यापार किया और उसके मुनाफ़े का कुछ रुपया भी ज़ैद के फातिहा में लगाया। इस सूरत में ज़ैद की मीरास (मकान, कर्ज़ और नकद) किस तरह तक़सीम होगी और शादी व फातिहा का खर्च किस-किस पर पड़ेगा? और क्या शादी का कुल खर्च वारिस इस बेटी के हिस्से से काट सकते हैं या नहीं? और क्या व्यापार के मुनाफ़े पर सिर्फ उन दो भाइयों का हक़ है या तमाम वारिस इसमें शरीक हैं? बयान फरमाएं सवाब पायें।

अल-जवाब: मुस्तफ़ती (प्रश्नकर्ता) की सच्चाई मानकर, मीरास में किसी रुकावट की अनुपस्थिति, वारिसों का उपर्युक्त तक सीमित होने और मीरास से पहले के ज़रूरी काम जैसे महर की अदायगी और वसीयत को पूरा करने को प्राथमिकता देते हुए: ज़ैद की छोड़ी हुई तमाम जायदाद—मकान, कर्ज़ और नकद—बहत्तर (72) हिस्सों में तक़सीम होकर 9 हिस्से उसकी बीवी को, 14-14 हर बेटे को और 7 हिस्से बेटी को मिलेंगे। जहाँ तक फातिहा के खर्च का सवाल है, चाहे वो मीरास से हुआ हो या अलग माल से, जिस-जिस ने किया उन्हीं के ज़िम्मे पड़ेगा। और जिसकी इजाज़त...

1. गम्ज़ उयून अल-बसायर मअ अल-अशबाह वल नज़ार, किताब अल-वक़्फ़, इदारातुल क़ुरान कराची 302/1
2. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल गसब, बाब 14, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/531-532

فاغتنمہ ۱ اھ۔ وفی متفرقات غصب الندیة اذا غزلت المرأة قطن زوجها فان اذن لها بالغزل وقال اغزلیه لنفسك کان الغزل لها ولو قال اغزلیه ولم یذکر شیئاً کان الغزل للزوج ۲ اھ۔ بالالتقاط واللہ تعالی اعلم۔

زمین کو عاریت پر لینے والا قرار پائے گا الخ اور اس کے آخر میں یہ قول لکھا کہ تو اس کو غنیمت جان اھ ہندیہ میں کتاب الغصب کے متفرقات میں ہے ایک عورت نے اپنے شوہر کی روئی سے سوت کاتا، اگر شوہر نے اس کو کاتنے کی اجازت دی اور کہا کہ تو اس کو اپنے لئے کات لے (صاحب ہندیہ نے کہا) تو وہ سوت عورت کا ہوگا، اور اگر کہا کہ تو اس کو کات لے، اس کے علاوہ کچھ ذکر نہیں کیا تو سوت شوہر کا ہوگا اھ التقاط واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۴۹: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے ایک زوجہ اور چار پسر دو نابالغ اور ایک دختر بالغہ چھوڑ کر انتقال کیا اور کچھ روپیہ زید کا لوگوں پر قرض اور کچھ نقد تھا اس میں نقد سے تین سو روپے والدہ ودو برادرانِ بالغ کی رضامندی سے دختر کی شادی اور کچھ روپے زید کی فاتحہ و درود میں صرف ہوئے اور دوسرے برادرانِ بالغ نے بطورِ خود تجارت کی اور اس کے نفع کا قدرے روپیہ بھی فاتحہ زید میں اٹھایا۔ اس صورت میں ترکہ زید مکان وقرض و نقد کیونکر تقسیم ہوگا اور صرفِ شادی و فاتحہ کس کس پر پڑے گا اور کل مصارفِ شادی یہ ورثہ اس دختر سے مجرا لے سکتے ہیں یا نہیں؟ اور نفع تجارت کا صرف انہیں دو برادران کو استحقاق ہے یا کل وارث اس میں بھی شریک ہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: بر تقدیرِ صدقِ مستفتی فعدم موانع ارث وانحصار ورثہ فی المذکورین و تقدیم امور مقدمہ علی المیراث کاداء المھر واجراء الوصیة، کل متروکہ زید مکان و قرض و نقد بہتر سہام پر منقسم ہو

کر نو سہام اس کی زوجہ اور چودہ ہر پسر اور سات دختر کو ملیں گے اور صرفِ فاتحہ کا خواہ ترکہ میں سے ہوا ہو یا جدا مال سے جس جس نے کیا انہیں کے ذمہ پڑے گا اور جس کی اجازت

1 غمز عیون البصائر مع الاشباہ والنظائر کتاب الوقف ادارۃ القرآن کراچی ۳۰۲/۱ 2 الفتاوی الہندیہ کتاب الغصب الباب الرابع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵۳۱/۵-۵۳۲

Fatawa Razawiyya Volume 26

...she was not [responsible], she will be free from it. This ruling is in the book of Inheritance (Fara'id) from Hashiya al-Tahtawi on al-Durr al-Mukhtar. (This issue is from the book of inheritance in Tahtawi's marginal notes on Durr al-Mukhtar - T). Especially for the two minors, for they cannot be held responsible under any circumstances, even if they had given permission. And this is very apparent (T). And the exact same case applies to wedding expenses; whoever spent it will be solely responsible for it. Those who did not give permission or the minors have nothing to do with it; they will receive their full share from their father's legacy. A claim for wedding expenses cannot be made against the daughter alone unless it was agreed upon with her that "we will adjust all these expenses against your account".

And that is because they were not compelled to do that, and there is no way for it [to be considered otherwise]. Therefore, the one who does it is considered a volunteer (Mutabarri'), unless he stipulates reimbursement, just as if a stranger shrouds a deceased person or pays someone else's debt without their permission. Both these issues are mentioned in al-Durr al-Mukhtar and al-Uqud al-Durriyya.

This is because they were not forced to do it, nor was there such a provision. Therefore, the one doing so will be considered a volunteer (doing it for charity/reward), unless he had made a condition for reimbursement. Just as if a stranger provides a shroud for a dead person or pays off someone's debt without their permission. These two issues are mentioned in Durr al-Mukhtar and al-Uqud al-Durriyya. (T)

And as for trading with the inherited wealth, which two adult brothers did of their own accord, only those two are entitled to its profits and no other heir is a partner in it. However, yes, it is necessary that whatever profit is obtained, it is pure (Tayyib) for them only to the extent of their shares, the rest is impure (Khabith). They should give that remaining amount to the rest of the heirs according to their shares or give it in charity; they should not spend it on themselves. For example, suppose 100 rupees were obtained as profit, and in that 35/72 is pure for them as brothers together, and 37/72 is impure. They should give that 37/72 in charity, or among those, give 35/72 to the two minor brothers, 18/72 to the sister, and 12/72 to the mother; and this course of action is better.

In al-Uqud al-Durriyya, the author quoted from al-Fatawa al-Rahimiyya: He was asked about wealth...	**It is in al-Uqud al-Durriyya; the author has quoted from Fatawa al-Rahimiyya about a question regarding such wealth...**

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Chapter on the Testimony of Executors, Mujtabai Press, Delhi, 2/339; Al-Uqud al-Durriyya, Kitab al-Wasaya, Chapter on the Executor, Arg Bazaar, Qandahar, Afghanistan, 2/326.

...वह उससे बरी (मुक्त) रहेगी। यह मसला 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' पर 'हाशिया अल-तहतावी' के फ़राइज़ (उत्तराधिकार) अनुभाग में है। (यह मसला 'दुर्रे मुख्तार' पर 'तहतावी' के हाशिये के फ़राइज़ में से है - त)। विशेष रूप से दोनों नाबालिगों के लिए, क्योंकि उन पर तो कोई ज़िम्मेदारी बिल्कुल नहीं हो सकती, भले ही उन्होंने अनुमति दे दी हो। और यह बिल्कुल स्पष्ट है (त)। और शादी के खर्च का भी यही हाल है; जिसने खर्च किया, वही इसका उत्तरदायी होगा। अनुमति न देने वालों या नाबालिगों का इससे कोई संबंध नहीं है; वे अपने पिता की विरासत से अपना पूरा हिस्सा पाएंगे। और शादी के खर्च का दावा केवल बेटी से नहीं किया जा सकता, जब तक कि उससे यह तय न कर लिया गया हो कि "हम यह सारा खर्च तुम्हारे हिसाब में काट लेंगे।"

"और यह इसलिए है क्योंकि वे ऐसा करने के लिए विवश नहीं थे, और इसका कोई अन्य मार्ग नहीं है। अतः ऐसा करने वाला दानकर्ता (मुतबर्रि') माना जाएगा, जब तक कि वह पुनर्भुगतान की शर्त न रखे, जैसे कि कोई अजनबी किसी मृतक को कफ़न पहनाए या बिना अनुमति के किसी का ऋण चुका दे। ये दोनों मसले 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' और 'अल-उक़ूद अद-दुर्रिया' में वर्णित हैं।"

"यह इसलिए है क्योंकि वे इसमें विवश नहीं थे और न ही इसका ऐसा कोई प्रावधान था। इसलिए ऐसा करने वाला उपकारी (मुतबर्रि') माना जाएगा, सिवाय इसके कि उसने वापसी की शर्त रखी हो, जैसे कोई अजनबी मृतक को कफ़न पहनाए या किसी की अनुमति के बिना उसका ऋण चुका दे। ये दोनों मसले 'दुर्रे मुख्तार' और 'उक़ूद अद-दुर्रिया' में वर्णित हैं। (त)"

और विरासत के माल से व्यापार, जो दो वयस्क भाइयों ने स्वयं किया, उसके लाभ पर केवल उन्हीं दोनों का अधिकार है और कोई भी वारिस (उत्तराधिकारी) इसमें भागीदार नहीं है। हाँ, इतना ज़रूर है कि जो लाभ प्राप्त हुआ, वह केवल उनके हिस्सों की सीमा तक ही उनके लिए 'तय्यब' (पवित्र/हलाल) है, बाकी 'ख़बीस' (अशुद्ध) है। उन्हें चाहिए कि वह शेष राशि अन्य वारिसों को उनके हिस्सों के अनुसार दे दें या दान (ख़ैरात) कर दें; अपने स्वयं के उपयोग में न लाएं। उदाहरण के लिए, मान लें कि 100 रुपये लाभ प्राप्त हुआ, जिसमें 35/72 हिस्सा उनके लिए शुद्ध है, और 37/72 हिस्सा अशुद्ध है। वे उस 37/72 को दान कर दें या उनमें से 35/72 दोनों नाबालिग भाइयों को, 18/72 बहन को और 12/72 माँ को दे दें; और यही तरीका बेहतर है।

"अल-उक़ूद अद-दुर्रिया में लेखक ने अल-फ़तावा अर-रहीमिया से उद्धृत किया है: ऐसे माल के बारे में पूछा गया..."	**"उक़ूद अद-दुर्रिया में है, लेखक ने फ़तावा अर-रहीमिया से ऐसे माल के बारे में सवाल का उद्धरण दिया है..."**

[1] अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल वसाया, फ़स्ल फ़ी शहादतिल अवसिया, मुतबआ मुज्तबाई दिल्ली, 2/339; अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, अर्क बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/326।

نہ تھی وہ اس سے بری رہے گا، والمسئلة في الفرائض من الحاشية الطحطاوية على الدر المختار (یہ مسئلہ در مختار پر حاشیہ طحطاویہ کے فرائض میں سے ہے۔ت) على الخصوص دونوں نابالغ کہ ان کے ذمہ تو ہرگز نہیں ہو سکتا اگرچہ انہوں نے اجازت بھی دے دی ہو و هذا ظاهر جداً (اور یہ خوب ظاہر ہے۔ت) اور بعینہ یہی حال صرفِ شادی کا ہے جس نے صرف کیا فقط وہی اس کا متحمل ہو گا اجازت نہ دینے والوں یا نابالغوں کو اس سے کچھ تعلق نہیں وہ اپنا حصہ متروکہ پدری سے پورا پورا پائیں گے اور صرف شادی کا مطالبہ صرف دختر سے نہیں ہو سکتا مگر یہ کہ اس سے ٹھہر الیا ہو کہ ہم یہ سارا صرف تیرے حساب میں مجرا لیں گے،

وذلک لان ماکانوا مضطرین في ذلک وماسبیلہ هذا ففاعلہ متبرع الا ان یشترط الرجوع کما اذا کفن الاجنبی المیت اوقضی دین غیرہ بلا اذنہ والمسئلتان في الدر المختار والعقود الدریة۔

یہ اس لئے ہے کہ وہ اس میں مجبور نہیں تھے نہ اس کی یہ سبیل ہے لہذا ایسا کرنے والا متبرع قرار پائے گا سوائے اس کے کہ اس نے رجوع کی شرط کی ہو جیسا کہ کوئی اجنبی میت کو کفن پہنائے یا کسی کی اجازت کے بغیر اس کا قرض ادا کر دے۔ یہ دونوں مسئلے درمختار اور عقود الدریہ میں مذکور ہیں۔(ت)

اور مالِ ترکہ سے تجارت کہ دو بالغین برادروں نے بطورِ خود کی اس کے نفع کا صرف انہیں دونوں کو استحقاق ہے اور کوئی وارث اس میں شریک نہیں، مگر ہاں اس قدر ضرور ہے کہ جو نفع حاصل ہوا وہ بقدر ان کے حصوں کے ان کے لئے طیب ہے باقی خبیث۔ انہیں چاہئے کہ اس قدر باقی ورثہ کو بحساب ان کے حصوں کو دے دیں یا خیرات کر دیں اپنے صرف میں نہ لائیں۔ مثلاً فرض کیجئے کہ ۱۰۰ روپیہ نفع میں حاصل ہوئے و اس میں ۳۵/۷۲ تو ان کے لئے پاک ہیں کہ

بھائی کو ۳۵/۷۲ اور ۳۷/۷۲ ناپاک ان ۳۷/۷۲ کو یا تصدق کر دیں یا ان میں سے ۳۵/۷۲ دونوں برادران نابالغ کو دے دیں اور ۱۸/۷۲ ہمشیرہ کو اور ۱۲/۷۲ والدہ کو، اور یہی صورت بہتر ہے۔

فی العقود الدریۃ نقل المؤلف عن الفتاوی الرحیمیۃ سئل عن مال

العقود الدریہ میں ہے مؤلف نے فتاویٰ الرحیمیہ سے نقل کیا ہے ایسے مال کے بارے میں سوال

[1] الدر المختار کتاب الوصایا فصل فی شهادة الاوصیاء مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۳۹، العقود الدریة کتاب الوصایا باب الوصی ارگ بازار قندهار افغانستان ۲/ ۳۲۶

Fatawa Razawiya, Volume 26

[Arabic Text (Left Column) / Urdu Translation (Right Column)]

Question/Scenario: Something was held jointly between orphans and their mother. The executor (wasi) earned some profit on it for the orphans. Is the mother entitled to the profit on her share or not?

Answer: The Imam answered: Any profit obtained by the executor in such a way that the purchase was made for someone other than the mother, she will not be entitled to anything from that profit. For example, if one of two partners earns profit from joint property solely for himself. However, the profit derived from the mother's share will be considered 'khabeeth' (impure/ill-gotten) for the one who earned it; the Shariah-prescribed course for such gains is to give them as charity to the poor. (End of quote).

Author's Note: I say: From this and what preceded it, the ruling for the case where some heirs work and exert effort with joint property without the authorization (executorship or agency) of the other heirs also becomes clear. (End of the text from *Al-Uqud al-Durriya*).

I say: The reason why we mentioned that it is better to give the profit back to the owners of the shares is the evidence found in the statements of the noble scholars that such gains are 'khabeeth', and thus its Shariah-prescribed way is to give it as charity to the poor. However, if it is returned to the original owner, then it is better and pure for them because it is, in fact, a profit from their own property. And Allah Almighty knows best, and His knowledge is most complete, and His ruling is most wise. (T)

---

1. *Al-Uqud al-Durriya*, Book of Partnership (Kitab al-Shirka): "The mother is not entitled to what the executor earned...", Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan 1/94.

फतावा रज़विया, खंड 26

[अरबी पाठ (बायाँ कॉलम) / उर्दू अनुवाद (दायाँ कॉलम)]

प्रश्न/परिदृश्य: कुछ संपत्ति अनाथों और उनकी माँ के बीच संयुक्त थी। वसीय (निष्पादक) ने अनाथों के लिए उस पर कुछ लाभ अर्जित किया। क्या माँ अपने हिस्से के लाभ की हकदार होगी या नहीं?

उत्तर: इमाम ने उत्तर दिया: वसीय ने जिस लाभ को इस तरह प्राप्त किया कि खरीदारी माँ के अलावा किसी और के लिए की गई थी, उसमें माँ उस लाभ के किसी भी हिस्से की हकदार नहीं होगी। जैसे दो साझेदारों में से कोई एक यदि संयुक्त संपत्ति से केवल अपने लिए लाभ प्राप्त करे। अलबत्ता माँ के हिस्से से प्राप्त लाभ अर्जित करने वाले के लिए 'ख़बीस' (अशुद्ध) होगा; ऐसी आय के लिए शरीयत सम्मत तरीका यह है कि उसे गरीबों में दान (सदका) कर दिया जाए। (उद्धरण समाप्त)।

लेखक की टिप्पणी: मैं कहता हूँ: इससे और इससे पहले जो कहा गया, उस स्थिति का हुक्म भी स्पष्ट हो गया जहाँ कुछ वारिस बिना अन्य वारिसों की वसीयत या एजेंसी (अधिकार) के संयुक्त संपत्ति के साथ काम और प्रयास करते हैं। (अल-उकूदुद दुर्रिया का पाठ समाप्त)।

मैं कहता हूँ: हमने जो उल्लेख किया है कि हिस्सों के मालिकों को लाभ लौटा देना बेहतर है, उसका कारण वे दलीलें हैं जो विद्वानों के बयानों में मौजूद हैं कि ऐसी आय 'ख़बीस' है, इसलिए इसका शरीयत सम्मत तरीका गरीबों को दान देना है। हालांकि, यदि इसे मूल मालिक को लौटा दिया जाए, तो यह उनके लिए बेहतर और पवित्र है क्योंकि यह वास्तव में उनकी अपनी संपत्ति का लाभ है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण है, और उसका हुक्म सबसे हिकमत वाला है। (त)

---

1. अल-उकूदुद दुर्रिया, किताबुश शिरका: "माँ उस चीज़ की हकदार नहीं जिसे वसीय ने अर्जित किया...", अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान 1/94.

पृष्ठ 613 में से 132

مشترك بين ايتام وامهم استربحه الوصي للايتام هل تستحق الام ربح نصيبها اولا اجاب لا تستحق الام شيئاً مما استربحه الوصي بوجه شرعي لغيرها كاحد الشريكين اذا استربح من مال مشترك لنفسه فقط ويكون ربح نصيبها كسباً خبيثاً ومثله سبيله التصدق على الفقراء اه اقول ايضاً ويظهر من هذا ومما قبله حكم مالوكان المباشر للعمل والسعی بعض الورثة بلاوصاية اووكالة من الباقين 1انتهی ما في العقود قلت واما ما ذكرنا من ان الاولی الدفع لاصحاب الحصص فلما تقرر في كلمات العلماء ان كان خبيثاً مثل هذا فسبيله التصدق وان رد علی المالك فهذا اولی والطيب له لكونه ربح مملكه والله تعالیٰ اعلم وعلمه اتم وحكمه احكم.

کیا گیا جو کچھ یتیموں اور ان کی ماں کے درمیان مشترک ہے۔ وصی نے یتیموں کے لئے اس پر کچھ نفع حاصل کیا تو کیا ماں اپنے حصہ کے نفع کی مستحق ہو گی یا نہیں؟ امام نے جواب دیا جو نفع وصی نے اس طور پر حاصل کیا کہ خریداری ماں کے غیر کے لئے کی اس میں سے ماں کسی شئی کی مستحق نہیں ہوگی، جیسے دو شریکوں میں سے کوئی ایک اگر مال مشترک میں سے فقط اپنی ذات کے لئے نفع حاصل کرے۔ البتہ ماں کے حصہ کا نفع ان کے لئے خبیث ہوگا جس کا شرعی راستہ یہ ہے کہ فقراء پر صدقہ کردیا جائے اھ میں کہتا ہوں اس سے اور اس کے ماقبل سے اس صورت کا حکم بھی ظاہر ہو گیا کہ اگر مشترکہ مال میں کام اور محنت کرنے والے بعض وارث ہوں بغیر باقی وارثوں کی وصایت و وکالت کے، العقود الدریہ کی عبارت ختم ہوئی۔ میں کہتا ہوں یہ جو ہم نے ذکر کیا ہے کہ حصوں کے مالکوں کو نفع دے دینا اولی ہے اس کی دلیل وہ ہے جو علماء کرام کی عبارات میں ہے کہ اس جیسا مال خبیث ہے چنانچہ اس کا شرعی راستہ فقراء پر

صدقہ کرنا ہے اور اگر مالک کو لوٹا دے تو یہ اس کے لئے اولیٰ اور طیب ہے کیونکہ یہ اس کی ملک کا نفع ہے ، واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ اتم وحکمہ احکم۔(ت)

---

1 العقود الدریۃ کتاب الشرکۃ لا تستحق الام مما استربحہ الوصی ارگ بازار قندھار افغانستان ۱/ ۹۴

Fatawa Rizwia Volume 26

Problem 50: (The problem is not stated as such, it should probably be: Khurshid Hasan Khan died leaving one son, Imdad Hasan Khan, and two daughters, Wajeeh-un-Nisa and Tatir Begum. Imdad Hasan Khan renounced his share. How will the inheritance be distributed now?)

The Answer: The right of inheritance is a command of Sharia that the Lord of the Worlds, Blessed and Exalted, has ordained. It cannot be forfeited by someone's act of renunciation.

[Arabic Box Text]: Our scholars have said, as mentioned in 'Al-Ashbah' and elsewhere: "Inheritance is compulsory; it is not dropped by renunciation." [Urdu Translation in Box]: Our scholars said, as in Ashbah etc., that the right of inheritance is compulsory; it is not forfeited by anyone's renunciation. (T)

And the reason for this is clear: for instance, a son inherits from his father because he is his son. Just as he cannot erase the fact that he is his son, he cannot forfeit his right to inheritance. Therefore, Imdad Hasan Khan's renouncement of the deceased's estate is not valid at all. It cannot become null and void for this reason even if he renounces it a million times; Sharia will not accept it and will deem him the owner of his share. Yes, if he does not wish to take it, he should do so by taking it and then making a complete gift (hiba) to his sister, or sister-in-law, or whomever he wishes. For divisible property, he should divide it and hand over possession. Only then will his right be transferred; otherwise, mere renouncement is of no use. Thus, the total estate of Khurshid Hasan Khan, movable and immovable, assuming the questioner is truthful and there are no impediments to inheritance, and that the heirs are restricted to those mentioned, and after prioritizing preliminary matters over inheritance such as payment of dower and execution of a will, it will be divided into four shares: one share will go to Wajeeh-un-Nisa, two shares to Imdad Hasan Khan, and one share to Tatir Begum. And Allah Almighty knows best.

Problem 51: What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid mortgaged some jewelry of his wife, which she had brought in her dowry, with her permission to a creditor in exchange for his specific debt. Zaid also had other debts. One wife of Zaid died during his lifetime. Afterwards, Zaid died leaving a second wife, mother, and three daughters—one from the first wife and two from the second—and one brother and two sisters as heirs. After Zaid's death, the second wife gave the mortgaged jewelry to the creditor in exchange for the debt for which the jewelry was

mortgaged, and now she wants to take that amount from the husband's estate. In this case...

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

मसाला 50: (उक्त मसाला इस तरह नहीं है, शायद ऐसा होना चाहिए कि ख़ुर्शीद हसन ख़ान एक बेटा इमदाद हसन ख़ान और दो बेटियां वजीह-उन-निसा और ततिर बेगम छोड़कर इंतक़ाल कर गए। इमदाद हसन ख़ान अपने हिस्से से दस्तबरदार हो गया, अब विरासत का बँटवारा कैसे होगा?)

अल-जवाब: विरासत का हक़ शरीअत का हुक्म है जिसे रब्बुल आलमीन तबारक व तआला ने मुक़र्रर फ़रमाया है। किसी के साक़ित (रद्द) करने से साक़ित नहीं हो सकता।

[अरबी बॉक्स]: हमारे उलेमा ने फ़रमाया जैसा कि 'अशबाह' वग़ैरा में है: "विरासत (मिरास) जबरी (अनिवार्य) है, यह छोड़ने से ख़त्म नहीं होती।" [उर्दू बॉक्स]: हमारे उलेमा ने फ़रमाया जैसा कि 'अशबाह' वग़ैरा में है कि हक़-ए-मिरास जबरी है, किसी के साक़ित करने से साक़ित नहीं होता। (त)

और इसकी वजह साफ़ है कि बेटा मिसाल के तौर पर अपने बाप का इसलिए वारिस होता है क्योंकि वह उसका बेटा है। तो जिस तरह वह अपने बेटे होने की हक़ीक़त को नहीं मिटा सकता, वैसे ही अपने मिरास के हक़ को साक़ित नहीं कर सकता। इसलिए इमदाद हसन ख़ान का मृतक की जायदाद से दस्तबरदार होना हरगिज़ मोतबर (मान्य) नहीं है। और वह इस वजह से कभी भी ख़त्म नहीं हो सकता चाहे वह लाख बार दस्तबरदारी कर ले, शरीअत उसे स्वीकार नहीं करेगी और उसे उसके हिस्से का मालिक ठहराएगी। हाँ, अगर उसे लेना मंज़ूर नहीं है, तो वह ऐसा करे कि अपना हिस्सा लेकर अपनी बहन या भाभी या जिसे चाहे उसे मुकम्मल हिबा (दान) कर दे और जो माल बँटने लायक़ हो उसे बाँटकर क़ब्ज़ा दिला दे। उस वक़्त अलबत्ता उसका हक़ मुंतक़िल (ट्रांसफर) हो जाएगा वरना सिर्फ़ दस्तबरदारी किसी काम की नहीं। लिहाज़ा ख़ुर्शीद हसन ख़ान का पूरा तरका (जायदाद), चल और अचल, मुफ़्ती के सच होने और विरासत की रुकावटों के न होने और वारिसों के सिर्फ़ ऊपर बताए गए लोगों तक सीमित होने की सूरत में, और विरासत से पहले ज़रूरी कामों जैसे मेहर की अदायगी और वसीयत पर अमल के बाद, चार हिस्सों (सहाम) में बँटेगा। एक हिस्सा वजीह-उन-निसा को, दो हिस्से इमदाद हसन ख़ान को और एक हिस्सा ततिर बेगम को मिलेगा। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसाला 51: क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि ज़ैद ने अपनी बीवी का कुछ ज़ेवर, जो वह अपने जहेज़ में लाई थी, उसकी इजाज़त से अपने ख़ास क़र्ज़ के बदले लेनदार के पास गिरवी रखा और इसके सिवा ज़ैद पर और भी क़र्ज़ था। ज़ैद की एक बीवी उसके सामने ही मर गई। उसके

बाद ज़ैद का इंतक़ाल हुआ और उसने वारिसों में दूसरी बीवी, माँ, और तीन बेटियां (एक पहली बीवी से और दो दूसरी बीवी से) और एक भाई और दो बहनें छोड़ीं। ज़ैद की मौत के बाद दूसरी बीवी ने गिरवी रखा हुआ ज़ेवर उस क़र्ज़ के बदले लेनदार को दे दिया जिसके लिए ज़ेवर गिरवी था, और अब वह उतनी रक़म शौहर की जायदाद से लेना चाहती है। इस सूरत में...

مسئلہ ۵۰: (مسئلہ مذکورہ نہیں غالباً یوں ہونا چاہئے خورشید حسن خان ایک بیٹا امداد حسن خان اور دو بیٹیاں وجیہ النساء اور تتر بیگم چھوڑ کر انتقال کر گیا امداد حسن خان اپنے حصہ سے دستبردار ہو گیا اب تقسیم ترکہ کیسے ہو گا؟)

الجواب: حق میراث حکم شرع ہے کہ رب العالمین تبارک و تعالٰی نے مقرر فرمایا کسی کے ساقط کرنے سے ساقط نہیں ہو سکتا۔

[Arabic Box]: قال علماؤنا کما في الاشباہ وغیرہ الارث جبري لایسقط بالاسقاط [Urdu Translation in Box]: ہمارے علماء نے فرمایا جیسا کہ اشباہ وغیرہ میں ہے کہ حق میراث جبری ہے کسی کے ساقط کرنے سے ساقط نہیں ہوتا۔ (ت)

اور وجہ اس کی ظاہر ہے کہ بیٹا مثلاً اپنے باپ کا اس لئے وارث ہوتا ہے کہ یہ اس کا بیٹا ہے تو جس طرح یہ اپنے بیٹے ہونے کو نہیں مٹا سکتا یو نہی اپنے حق میراث کو نہیں ساقط کر سکتا، پس امداد حسن خان کا ترکہ متوفی سے دستبردار ہونا ہر گز معتبر نہیں، اور وہ اس وجہ سے زنہار کالعدم نہیں ہو سکتا اگر لاکھ بار دست برداری کر لے شرع تسلیم نہ فرمائے گی اور اسے اس کے حصہ کا مالک ٹھہرائے گی ہاں اگر اسے لینا منظور نہیں تو یوں کرے کہ لے کر اپنی بہن خواہ بھاوج خواہ جسے چاہے ہبہ کامل کر دے اور جو مال قابل تقسیم ہوا اسے منقسم کر کے قبضہ دلا دے اس وقت البتہ اس کا حق منتقل ہو جائے گا ورنہ مجرد دست برداری کچھ بکار آمد نہیں پس کل ترکہ خورشید حسن خان منقولہ و غیر منقولہ بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث و انحصار

ورثہ فی المذکورین و تقدیم امور مقدمہ علی المیراث کاداء المہر واجراء الوصیۃ چار سہام پر منقسم ہو کر ایک وجیہ النساء اور دو امداد حسن خان اور ایک تتر بیگم کو ملے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۵۱: یا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے اپنی زوجہ کا کچھ زیور کہ وہ اپنے جہیز میں لائی تھی باجازت اس کے خاص اپنے قرض کے عوض دائن کے پاس رہن رکھا اور اس کے سوا اور قرضہ بھی زید پر تھا اور ایک زوجہ زید کی اس کے سامنے مر گئی بعدہ زید نے زوجہ ثانیہ اور ماں اور تین بیٹیاں ایک بطن زوجہ اولیٰ اور دو بطن ثانیہ سے اور ایک بھائی اور دو بہنیں وارث چھوڑ کر انتقال کیا، زوجہ ثانیہ نے بعد وفات زید زیور مرہون بالعوض اس قرضہ کے جس میں زیور رہن تھا مرتہن کو دے دیا اور اس قدر روپیہ تر کہ شوہر سے لینا چاہتی ہے۔ اس صورت

Volume 26, Fatawa Ridawiyya

Question: Will that money be given to the second wife or not? And according to what calculation will the inheritance be distributed, and is the first wife, who died before Zaid, entitled to a share? Please explain and you will be rewarded.

The Answer: In the inquired case, if the heirs of the deceased are minors and there is no executor (wasi) for them, the ruler should appoint an executor to sell the mortgaged item and pay the debt to the mortgagee (Al-Durr al-Muhtar, p. 623). If they are adults, they should settle it themselves. If the estate is insufficient to cover the debt to the mortgagee, the marriage dower (mahr), and other debts, the debt to the mortgagee should be paid first. Afterwards, if anything remains, other debts should be paid proportionately if they are all debts incurred during health or all during illness; otherwise, debts incurred during health take precedence (according to Fara'id). Following that, if anything remains, bequests (wasaya), if any, should be executed from one-third of it, unless the heirs permit more. Then, assuming the truth of the statement of the questioner and the absence of impediments to inheritance, and that the heirs are limited to those mentioned, the estate of the deceased Zaid will be divided into 288 shares. The wife will receive 36 shares, the mother 48 shares, each of the three daughters will receive 64 shares, the brother 6 shares, and the two sisters 3 shares each. Allah Almighty knows best.

In the inquired case, when those ornaments were the exclusive property of the second wife, and Zaid had mortgaged them for a loan before her permission, and after the wife's death, she paid off that loan, she will undoubtedly get that amount of money back from Zaid's estate.

[Boxed Text] Arabic: "Fi Tanwir al-Absar: Wa lau aftakkahu al-mu’ir ujbir al-murtahin ‘ala al-qabul thumma yarji’ al-mu’ir ‘ala al-rahin bima adda. (End)" Urdu Translation (provided in text): In Tanwir al-Absar, it is stated: If the one who gave [the property] as a loan for security redeems the mortgage, the mortgagee is compelled to accept it. Then the lender can recover what he paid from the mortgagor. End (T)

Similarly, other debts owed by Zaid and the dower of both wives, if remaining, etc.

Issue 52: What do the scholars of religion say regarding this matter: A common woman (out of wedlock) had a son Zaid and three daughters Laila, Salma, and Azra. That woman died, and her son Zaid died leaving a son Amr. Laila and Salma got married. Now Laila has also passed away leaving two sisters, Salma and Azra, a

nephew Amr, and a husband. In this case, how will Laila's estate be distributed, and will Azra...

---

1. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Rahn, Bab al-Tasarruf fi al-Rahn etc., Matba' Mujtabai Delhi, 2/577.

जिल्द 26, फ़तावा रज़विया

प्रश्न: क्या वह रुपया दूसरी पत्नी को दिया जाएगा या नहीं? और विरासत का बँवारा किस हिसाब से होगा, और क्या पहली पत्नी, जिसकी मृत्यु ज़ैद से पहले हो गई थी, हिस्सा पाने की हकदार है? कृपया स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

अल-जवाब: पूछी गई स्थिति में, यदि मृतक के वारिस नाबालिग हैं और उनका कोई वसीयत करने वाला (वसी) नहीं है, तो शासक को एक वसी नियुक्त करना चाहिए ताकि वह गिरवी रखी गई वस्तु को बेचकर लेनदार (मुर्तहिन) का कर्ज चुकाए (दुर्रे मुख़्तार, पृष्ठ 623)। और जो बालिग हैं, वे स्वयं इसे सुलझा लें। यदि संपत्ति लेनदार के कर्ज, मेहर और अन्य ऋणों को चुकाने के लिए पर्याप्त नहीं है, तो पहले लेनदार का कर्ज चुकाया जाना चाहिए। उसके बाद, यदि कुछ बचता है, तो अन्य ऋणों का भुगतान आनुपातिक रूप से किया जाएगा यदि वे सभी स्वास्थ्य की स्थिति में या सभी बीमारी की स्थिति में लिए गए ऋण हों; अन्यथा स्वास्थ्य की स्थिति में लिए गए ऋणों को प्राथमिकता दी जाएगी। इसके बाद, यदि कुछ बचता है, तो उसकी वसीयत (वसाया), यदि कोई हो, उसके एक-तिहाई हिस्से से पूरी की जाए, जब तक कि वारिस इससे अधिक की अनुमति न दें। फिर, प्रश्नकर्ता के कथन की सत्यता और विरासत में किसी बाधा के न होने और वारिसों के उल्लेखित लोगों तक सीमित होने की स्थिति में, मृतक ज़ैद की संपत्ति 288 हिस्सों में विभाजित की जाएगी। पत्नी को 36 हिस्से, माँ को 48 हिस्से, तीनों बेटियों में से प्रत्येक को 64 हिस्से, भाई को 6 हिस्से और दोनों बहनों को 3-3 हिस्से मिलेंगे। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

पूछी गई स्थिति में, जब वे गहने विशेष रूप से दूसरी पत्नी की संपत्ति थे और ज़ैद ने उसकी अनुमति से पहले उन्हें ऋण के बदले गिरवी रखा था और पत्नी की मृत्यु के बाद उसने वह ऋण चुका दिया था, तो निस्संदेह वह ज़ैद की संपत्ति से उतनी राशि वापस पाएगी।

[चौकोर बॉक्स] अरबी: "फ़ि तनवीर अल-अबसार: व लौ अफ़्तकहु अल-मु'ईर उज्बिर अल-मुर्तहिन अला अल-क़बूल थुम्मा यरजि' अल-मु'ईर अला अल-राहिन बिमा अद्दा। (अत)" उर्दू अनुवाद (पाठ में दिया गया): तनवीर अल-अबसार में है: अगर उधार देने वाले ने गिरवी रखी चीज़ को छुड़ाया, तो लेनदार को इसे स्वीकार करने के लिए मजबूर किया जाएगा, फिर उधार देने वाला उसने जो भुगतान किया है उसे कर्जदार से वापस माँग सकता है। (त)

इसी तरह वे अन्य ऋण जो ज़ैद पर हैं और दोनों पत्नियों का मेहर यदि शेष हो, आदि।

मसला 52: दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि एक बाज़ारी औरत के बिना निकाह के एक लड़का ज़ैद और तीन लड़कियाँ लैला, सलमा, अज़रा पैदा हुईं। वह औरत मर गई और उसका बेटा ज़ैद एक बेटा अम्र छोड़ कर मरा। लैला और सलमा ने निकाह कर लिया। अब लैला की भी मृत्यु हो गई और वह दो बहनें सलमा और अज़रा, एक भतीजा अम्र और एक पति छोड़ गई। इस स्थिति में लैला की विरासत का बँवारा कैसे होगा और अज़रा कि...

---

1. अल-दुर्र अल-मुख़्तार शरह तनवीर अल-अबसार, किताब अल-रहन, बाब अल-तसर्रुफ़ फ़िल रहन आदि, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/577।

पेज 134 / 613

میں وہ روپیہ زوجہ ثانیہ کو دلایا جائے گا یا نہیں؟ اور تقسیم ترکہ کس حساب سے ہوگی اور زوجہ اولیٰ کہ زید سے پہلے مر گئی مستحق حصہ پانے کی ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: صورت مستفسرہ میں اگر ورثہ میت نابالغین ہوں تو اس کا وصی نہ ہو تو حاکم کوئی وصی نصب کرے کہ وہ شیئی مرہون کو بیچ کر کے دین مرتہن ادا کرے در مختار ص ۶۲۳، اور جو کبار ہوں تو وہ خود چھٹالیں سہ، اگر ترکہ دین مرتہن و مہر زوجیت و دیگر دیون کو وفا نہ کرے تو پہلے دین مرتہن ادا کیا جائے بعدہ، اگر باقی بچے تو دیگر دیون حصہ رسد اگر سب دین صحت یا دین مرض ہوں ورنہ دین صحت مقدم ہوگا فرائض۔ بعدہ، اگر کچھ باقی ہے تو اس کے ثلث سے اور ورثہ زیادہ کی اجازت دیں تو زیادہ سے وصایا اس کے اگر ہوں تو نافذ کی جائیں پھر مابقی بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث وانحصار ورثہ فی المذکورین ترکہ زید متوفی کا دوسو اٹھاسی سہام پر منقسم ہو کر ۳۶ سہام زوجہ اور ۴۸ ماں پائیں گی اور ۶۴/۶۴ ہر سہ دختران کو ملیں گے اور ۶ بھائی اور ۳/۳ دونوں بہنیں پائیں گی۔ واللہ تعالیٰ اعلم

صورت مستفسرہ میں جب وہ زیور خاص ملک زوجہ ثانیہ تھا اور زید نے اس کی اجازت سے پہلے قرض کے عوض رہن رکھا اور اس کے بعد وفات زوجہ نے وہ قرضہ ادا کر دیا تو وہ بلاشبہ اس قدر روپیہ ترکہ زید سے واپس پائے گی،

فی تنویر الابصار ولو افتکہ المعیر اجبر المرتھن علی القبول ثم یرجع المعیر علی الراھن بما ادی اھ تنویر الابصار میں ہے اگر عاریت پر دینے والا رہن کو چھڑائے تو مرتہن کو قبول کرنے پر

مجبور کیا جائے گا، پھر عاریت پر دینے والے نے جو کچھ ادا کیا ہے، وہ راہن سے اس کار جوع کر سکتا ہے اھ (ت)

اسی طرح وہ قرضہ دوسروں کا جو ذمہ زید ہے اور دونوں زوجہ کا مہر اگر باقی ہو الخ۔

مسئلہ ۵۲: یا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک بازاری عورت کے بلانکاح ایک لڑکا زید اور تین لڑکیاں لیلیٰ، سلمیٰ، عذرا پیدا ہوئیں وہ عورت مر گئی اور اس کا بیٹا زید ایک بیٹا عمرو چھوڑ مرا اور لیلیٰ سلمیٰ نے نکاح کر لئے اب لیلیٰ نے بھی سلمیٰ، عذرا دو بہنیں اور عمرو بھتیجا اور ایک شوہر چھوڑ کر انتقال کیا۔ اس صورت میں ترکہ لیلیٰ کا کیونکر منقسم ہوگا اور عذرا کہ

---

1 الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب الرھن باب التصرف فی الرھن الخ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۵۷۷

Fatawa Rizvia Volume 26

...remains in the same profession, will she be entitled to inheritance or not?

The Answer:

A common woman who persists in her profession and lives with a man like a married woman but does not adopt housebound modesty cannot be considered a wedded wife solely due to a sinful relationship, unless there is Sharia-compliant proof of marriage. The lineage of children born out of wedlock is established only through the mother, not the father, even if it is certain they are from his sperm and they are attributed to him with that intent.

Arabic	Urdu
The Prophet (peace be upon him) said: "The child belongs to the bed [husband], and for the adulterer is the stone [punishment/ deprivation]."[1]	The Messenger of Allah (peace be upon him) said: "The child belongs to the owner of the bed, and for the adulterer are stones." (T)

Therefore, all four are siblings from the mother's side only and can inherit from that relation.

Arabic	Urdu
In Al-Durr al-Mukhtar: A child of adultery or imprecation inherits through the mother alone, as we mentioned in the section on agnates, because they have no father.[2]	It is stated in Al-Durr al-Mukhtar: The child of adultery and imprecation becomes an heir only through the mother's side, as we have already mentioned in the section on agnates that neither of them has a father. (T)

And the fact that Uzra's profession involves immorality and debauchery does not prevent inheritance, as it is a sin, not disbelief. Thus, in the inquired scenario, assuming the truth of the questioner and the absence of inheritance barriers and the restriction of heirs to those mentioned, and after prioritizing prior obligations like debts and wills, the estate of Laila will be divided into four shares. Two shares will go to Bakr, and one share each to Salma and Uzra.

Arabic	Urdu
This is because the two [sisters] share a third, and for the husband is half. The remaining sixth is returned	And this is because both are partners in one-third, and half of the estate will be for the husband. The remaining sixth portion will be

Arabic	Urdu
to the two of them, so the divisor changes from six to four.	returned to them both (Salma and Uzra), so the calculation will revert from six to four. (T)

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Sales 1/761, Book of Inheritance 2/1001, Chapter "For the Adulterer is the Stone" 2/1007, Book of Judgments 2/1065. [2] Al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance, Section on drowning and burning, Mujtabai Press, Delhi 2/365.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 26

...अभी भी उसी पेशे में है, क्या वह विरासत की हक़दार होगी या नहीं?

जवाब:

एक बाज़ारी औरत जो अपने पेशे पर रहे और एक व्यक्ति के साथ विवाहित स्त्री की तरह पाबंद होकर घर में रहने को न अपनाए, उसे केवल पापी संबंध के कारण विवाहित पत्नी नहीं माना जा सकता, जब तक कि शरीयत के अनुसार विवाह का प्रमाण न हो। और जो बच्चे बिना विवाह के पैदा हों, उनका वंश केवल माँ से सिद्ध होता है, पिता से नहीं, भले ही यह निश्चित हो कि वे उसके वीर्य से हैं और वे इसी इरादे से उसकी ओर संबंधित किए जाएँ।

अरबी	**उर्दू**
अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "बच्चा बिस्तर वाले (पति) का है और ज़िना करने वाले के लिए पत्थर हैं।"[1]	अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "बच्चा बिस्तर के मालिक का है और ज़िना करने वाले के लिए पत्थर हैं।" (त)

तो वे चारों केवल माँ की ओर से भाई-बहन हुए और इसी नाते विरासत पा सकते हैं।

अरबी	**उर्दू**
अल-दुर्रुल मुख़्तार में: ज़िना और लिआन की संतान केवल माँ की ओर से विरासत पाती है, जैसा कि हम असबात के भाग में बता चुके हैं कि उन दोनों का कोई पिता नहीं होता।[2]	दुर्रे मुख़्तार में है: ज़िना और लिआन का बच्चा केवल माँ की ओर से वारिस बनता है, जैसा कि हम असबात में ज़िक्र कर चुके हैं कि इन दोनों का कोई बाप नहीं होता। (त)

और उज़रा का पेशा अनैतिकता और व्यभिचार में होना विरासत से नहीं रोकता क्योंकि वह गुनाह है, कुफ़्र नहीं। अतः पूछी गई स्थिति में, यदि पूछने वाले की बात सच है और विरासत की कोई रुकावट नहीं है और वारिस केवल बताए गए लोग ही हैं, और कर्ज़ व वसीयत जैसे पहले के अधिकारों को पूरा करने के बाद, लैला की संपत्ति चार हिस्सों में बांटी जाएगी, जिसमें दो हिस्से बक्र को और एक-एक हिस्सा सलमा और उज़रा को मिलेगा।

अरबी	उर्दू
यह इसलिए है क्योंकि वे दोनों एक-तिहाई में भागीदार हैं और पति के लिए आधा हिस्सा है। बचा हुआ छठा हिस्सा उन दोनों पर लौटा दिया जाएगा, तो मामला छह से चार की ओर लौट आएगा।	और यह इसलिए है कि वे दोनों एक तिहाई में शरीक हैं और पति के लिए जायदाद का आधा हिस्सा होगा, बाकी छठा हिस्सा बचा जिसे उन दोनों (सलमा और उज़रा) पर लौटाया (रद्द) जाएगा, तो मामला छह से चार की तरफ वापस आएगा। (त)

[1] सहीह अल-बुखारी, किताबुल बुयू 1/761 और किताबुल फ़राइज़ 2/1001 और बाब लिल-आहिरिल हजर 2/1007 और किताबुल अहकाम 2/1065। [2] अल-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुल फ़राइज़, फस्र फी अल-गरक़ वल-हरक़, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/365।

पृष्ठ 135/613

ہنوز اسی پیشہ پر ہے مستحق ارث ہوگی یا نہیں؟

الجواب:

بازاری عورت جو اپنے پیشہ پر رہے اور ایک شخص کے ساتھ بطور زنانِ منکوحہ پابند ہو کر خانہ نشینی اختیار نہ کرے اسے صرف تعلقِ فاجرانہ کے سبب منکوحہ نہیں ٹھہرا سکتے تا وقتیکہ حجتِ شرعیہ سے ثبوتِ نکاح نہ ہو اور جو اولاد بے نکاح پیدا ہو اس کا نسب صرف ماں سے ثابت ہوتا ہے نہ باپ سے، اگرچہ اس کے نطفے سے ہونا متعین ہو اور وہ اس خیال سے اس کی طرف نسبت بھی کئے جائیں۔

عربی	اردو
قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الولد للفراش وللعاھر الحجر- 1	رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا بچہ صاحبِ فراش کا ہے اور زانی کے لئے پتھر ہیں۔ (ت)

تو وہ چاروں صرف ماں کے جانب سے بہن بھائی ہوئے اور اسی جہت سے وراثت پا سکتے ہیں۔

عربی	اردو
فی الدرالمختار یرث ولد الزنی واللعان بجھۃ الام وحدہ لما قدمناہ فی العصبات انہ لا اب لھما- 2	درمختار میں ہے زنا اور لعان کا بچہ فقط ماں کی جہت سے وارث بنتا ہے، جیسا کہ ہم عصبات میں ذکر کر چکے ہیں کہ ان دونوں کا کوئی باپ نہیں ہوتا۔ (ت)

اور عذرا کا پیشہ فسق و فجور میں ہونا مانع ارث نہیں کہ وہ گناہ ہے نہ کفر۔ پس صورتِ مستفسرہ میں بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث وانحصارِ ورثہ فی المذکورین و تقدیمِ ما تقدم کالدین

والوصیۃ ترکہ لیلیٰ کا چار سہام پر منقسم ہو کر دو سہام بکر اور ایک ایک سلمیٰ و عذرا کو ملے گا،

عربی	اردو
وذلك لانهما شريكتا ثلث وللزوج النصف بقى السدس يردعليهما فتعود من ستة الى اربعة۔	اور یہ اس لئے ہے کہ وہ دونوں ایک تہائی میں شریک ہیں اور خاوند کے لئے ترکہ کا نصف ہوگا باقی چھٹا حصہ بچا جسے ان دونوں (سلمیٰ و عذرا) پر رد کیا جائے گا تو مسئلہ چھ سے چار کی طرف عود کرے گا۔ (ت)

1 صحیح البخاری کتاب البیوع ۱/۷۶۱ و کتاب الفرائض ۲/۱۰۰۱ و باب للعاہر الحجر ۲/ ۱۰۰۷ و کتاب الاحکام ۲/۱۰۶۵ 2 الدرالمختار کتاب الفرائض فصل فی الغرق والحرق مطبع مجتبائی دہلی ۲/۳۶۵

Fatawa Rizwia Volume 26

And Amr, who is Laila's nephew, will not receive anything in the presence of sisters, for he is the son of a uterine brother and thus belongs to the 'Dhu al-Arham' (distant kindred) as stated in Tanwir al-Absar and others (because he is the son of a uterine brother, he will be among the distant kindred, as mentioned in Tanwir al-Absar, etc. - T). And Allah knows best.

Question 53: What do the scholars of religion say regarding this matter: Mir Mohsin passed away leaving behind a female residence (zanana), a male gathering place (nishan-gah mardani), and an adjacent piece of vacant land. After him, except for his son Mir Anfa Ali, and Mir Jamal Ali and Hasan Shah, the sons of Mir Aqna' Ali (Mir Anfa Ali's full brother who had passed away during the lifetime of his father Mir Hasan), no one else remained. Since both grandsons were excluded from inheritance in the presence of their uncle, Mir Anfa Ali, out of love, did not want them to be deprived and wrote an agreement stating: "I want to make my two nephews heirs as well. This entire property belongs to both of them and my son Mir Awn Ali." He divided the female residence in front of them into three separate parts and gave possession of one house to Mir Jamal Ali, one to Hasan Shah, and one to his own son Mir Awn Ali. However, the gathering place was not divided, and all four of them, including Mir Anfa Ali, used to sit there. Similarly, the vacant land was also not divided, but Mir Anfa Ali had written about the entire property, which included that land and the gathering place. Now, after the death of Mir Jamal Ali, his two sons Mir Hasan Raza and Mir Mulai, and after the death of Hasan Shah, his two sons Mir Abid Ali and Mir Baqir Ali and daughter Zubaydah al-Nisa became heirs. Mir Anfa Ali had no heir other than Mir Awn Ali, after whose death only his son Mir Faiz Ali became his heir. Mir Faiz Ali sold all his rights and interests to Mir Hasan Raza and Mir Mulai. Now those sellers and buyers have also passed away. Mir Abid Ali and Mir Baqir Ali, sons of Mir Jamal Ali, claim that Mir Faiz Ali had no right in the sitting area and vacant land, except for the internal house named after Mir Awn Ali. Therefore, it cannot be included in that sale. Is this claim of theirs Shariah-compliant or not? And does Zubaydah al-Nisa receive anything from the estate of Mir Jamal Ali or not? Please clarify and be rewarded.

Answer: Since after the death of Mir Mohsin, Shariah-wise, there was no heir other than Mir Anfa Ali, and Mir Jamal Ali and Hasan Shah were excluded from inheritance in his presence, making a non-heir an heir is not in anyone's power. Mir Anfa Ali alone became the owner of this entire property, and his desire that "I... my..."

और अम्र, जो लैला का भतीजा है, बहनों की मौजूदगी में कुछ नहीं पाएगा क्योंकि वह एक अखयाफी (सौतेले) भाई का बेटा है, इसलिए वह 'ज़ुल-अरहाम' (दूर के रिश्तेदारों) में से होगा जैसा कि तनवीरुल अबसार वगैरह में है। (क्योंकि वह सौतेले भाई का बेटा है, इसलिए वह ज़ुल-अरहाम में से होगा, जैसा कि तनवीरुल अबसार वगैरह में है। -अनुवादक) और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 53: इस मसले में दीन के उलेमा क्या फरमाते हैं कि मीर मोहसिन ने एक ज़नाना मकान और एक मर्दाना बैठक और उससे जुड़ी एक ज़मीन का टुकड़ा छोड़कर इंतकाल किया। उनके बाद उनके बेटे मीर अनफ़ा अली के अलावा और मीर जमाल अली व हसन शाह, जो मीर अक्ना अली (मीर अनफ़ा अली के सगे भाई, जिनका इंतकाल उनके वालिद मीर हसन के सामने हो चुका था) के बेटे थे, के सिवा और कोई वारिस न बचा। चूँकि दोनों पोते अपने चाचा की मौजूदगी में विरासत से महरूम थे, लेकिन मीर अनफ़ा अली ने प्यार की वजह से उन्हें महरूम नहीं करना चाहा और एक इकरारनामा इस मज़मून का लिख दिया कि "मैं अपने दोनों भतीजों को भी वारिस बनाना चाहता हूँ, यह पूरी जायदाद उन दोनों और मेरे बेटे मीर औन अली की है।" ज़नाना मकान को उनके सामने तीन हिस्सों में अलग-अलग तकसीम करके एक मकान पर मीर जमाल अली, एक पर हसन शाह और एक पर अपने बेटे मीर औन अली को कब्ज़ा करा दिया, मगर बैठक का मकान तकसीम नहीं हुआ और उसमें मीर अनफ़ा अली वगैरह ये चारों बैठा करते थे। इसी तरह वह खाली ज़मीन भी तकसीम नहीं हुई मगर मीर अनफ़ा अली ने पूरी जायदाद के बारे में तहरीर लिखी थी जिसमें वह ज़मीन और बैठक भी शामिल थी। अब मीर जमाल अली के इंतकाल के बाद उनके दो बेटे मीर हसन रज़ा व मीर मुलाई, और हसन शाह के इंतकाल के बाद उनके दो बेटे मीर आबिद अली व मीर बाकिर अली और एक बेटी ज़ुबैदातुन निशा वारिस हुए। और मीर अनफ़ा अली का मीर औन अली के सिवा कोई वारिस न था, जिसके इंतकाल के बाद सिर्फ मीर फैज़ अली बेटा उनका वारिस हुआ। मीर फैज़ अली ने अपने सारे हक-हकूक मीर हसन रज़ा व मीर मुलाई के हाथ बेच दिए। अब उन बेचने वालों और खरीदने वालों का भी इंतकाल हो चुका है। मीर जमाल अली के बेटे मीर आबिद अली और मीर बाकिर अली दावा करते हैं कि मीर फैज़ अली का मीर औन अली के नाम के अंदरूनी मकान के अलावा बैठक और खाली ज़मीन में कोई हक नहीं था। इसलिए वह इस बिक्री में शामिल नहीं हो सकता। क्या उनका यह दावा शरीयत के लिहाज़ से सही है या नहीं? और क्या ज़ुबैदातुन निशा को मीर जमाल अली की विरासत से कुछ मिलता है या नहीं? बयान फरमाएं सवाब पायें।

अल-जवाब: चूँकि मीर मोहसिन के इंतकाल के बाद शरीयत के अनुसार मीर अनफ़ा अली के सिवा उनका कोई वारिस न था और मीर जमाल अली और हसन शाह उनके सामने विरासत से महरूम थे, तो किसी गैर-वारिस को वारिस बनाना किसी के अख्तियार में नहीं है। अकेले मीर अनफ़ा अली इस पूरी जायदाद के मालिक हुए और उनकी यह ख्वाहिश कि "मैं अपने..."

اور عمرو کہ لیلیٰ کا بھتیجا ہے بہنوں کے ہوتے کچھ نہ پائے گا فانہ ابن اخ لام فکان من ذوی الارحام کما فی تنویر الابصار وغیرھا (کیونکہ وہ اخیافی بھائی کا بیٹا ہے لہٰذا ذوی الارحام میں سے ہو گا، جیسا کہ تنویر الابصار وغیرہ میں ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۵۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ میر محسن نے ایک مکان زنانہ اور ایک نشست گاہ مردانی اور اس کے متصل ایک قطعہ زمین افتادہ چھوڑ کر انتقال کیا بعد ان کے سوا میر انفع علی پسر اور میر جمال علی و حسن شاہ پسران میر اقنع علی، برادر حقیقی میر انفع علی جو اپنے والد میر حسن کے سامنے قضا کر چکے تھے اور کوئی باقی نہ رہا جبکہ دونوں نبیرے اپنے چچا کے سامنے محروم تھے مگر میر انفع علی نے براہِ محبت ان کا محروم نہ کرنا چاہا اور ایک اقرار نامہ اس مضمون کا لکھ دیا کہ میں اپنے دونوں بھتیجوں کو بھی وارث کرنا چاہتا ہوں، یہ کل جائداد ان دونوں اور میرے پسر میر عون علی کی ہے۔ مکانِ زنانہ اپنے سامنے تین حصہ پر جدا جدا تقسیم کر کے ایک مکان پر میر جمال علی اور ایک پر میر حسن شاہ اور ایک پر اپنے پسر میر عون علی کو قابض کر دیا مگر مکان نشست منقسم نہ ہوا اور اس میں میر انفع علی وغیرہ یہ چاروں بیٹھا کرتے تھے۔ اسی طرح وہ زمین افتادہ بھی منقسم نہ ہوئی مگر میر انفع علی نے تحریر کل جائداد کے نسبت کی تھی جس میں وہ زمین و نشستگاہ بھی داخل تھی۔ اب بعد انتقال میر جمال علی، میر حسن رضا و میر ملائی دو پسر اور بعد انتقال میر حسن شاہ، میر عابد علی و میر باقر علی دو پسر اور زبیدۃ النساء دختر وارث ہوئے، اور میر انفع علی کا سوا میر عون علی کے کوئی وارث نہ تھا جس کے انتقال کے بعد صرف میر فیض علی پسر اس کے وارث ہوئے، میر فیض علی نے اپنا کل حق حقوق میر حسن رضا و میر مولائی کے ہاتھ بیچ کردیا۔ اب ان بائع و مشتریان نے بھی وفات پائی۔ میر

عابد علی و میر باقر علی پسران میر جمال علی دعویٰ کرتے ہیں کہ میر فیض علی سوا مکان اندرونی موسوم بنام میر عون علی کے مکان نشستگاہ و زمین افتادہ میں کچھ حق نہ تھا۔ لہٰذا وہ اس بیچ میں داخل نہیں ہو سکتا۔ آیا یہ دعویٰ ان کا شرعاً صحیح ہے یا نہیں؟ اور زبیدۃ النساء کو متروکہ میر جمال علی سے کچھ پہنچتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: جب کہ بعد انتقال میر محسن کے شرعاً میر انفع علی کے سوا ان کا کوئی وارث نہ تھا اور میر جمال علی و میر حسن شاہ ان کے سامنے محجوب الارث تھے تو غیر وارث کو وارث کرنا کسی کے اختیار میں نہیں تنہا میر انفع علی اس کل جائداد کے مالک ہوئے اور ان کی یہ خواہش کہ میں اپنے ان

Wishing to make both nephews heirs as well, whether verbally or in writing, is never acceptable according to Shariah, as inheritance is by the command of the Lord of the worlds, glorified and exalted be He, and not by the tongue of Zayd and Amr. The utmost is that if the words in this deed are suitable for a gift (Hiba), or if words of gift were uttered verbally by Mir Anfa' Ali, then these three brothers, namely Mir Aun Ali, Mir Jamal, and Mir Hasan Shah, will be considered the recipients of this entire gifted property. However, regarding the inner house which Mir Anfa' Ali divided into three separate parts during his lifetime and gave possession of one separate house to each person, the gift there is truly valid, executed, and complete, and those three parts legally became the property of those three. But for the outer house and the barren land, even if a verbal or written gift is assumed a thousand times, it cannot legally become the property of the heirs because until the death of Mir Anfa' Ali, those two were undivided, and Mir Anfa' Ali had not removed his connection, control, and occupancy according to the old custom. Therefore, until the death of Mir Anfa' Ali, the possession by the recipients of the gift was not established, and such a gift becomes void after the death of the donor, as stated in Durr al-Mukhtar. Now that the gift is declared void, legally no one became the owner of that outer house and barren land except Mir Aun Ali, and Mir Jamal Ali and Mir Hasan Shah had no right in them at all. After the death of Mir Aun Ali, Mir Faiz Ali became the sole owner of these two plots and one inner house, and all these houses were transferred through sale to Mir Hasan Raza and Mir Moulai according to their positions. Mir Abid Ali and Mir Baqi Ali have no Shariah right except for the two-thirds of the inner house which Mir Anfa' Ali had given and granted possession to their ancestor Mir Jamal Ali during his lifetime. Even in that, assuming the truthfulness of the petitioner and the absence of impediments to inheritance and the limitation of heirs to the aforementioned individuals, and after prioritizing the preliminary matters like debt and will, the fifth part belongs to their sister Zubaida-un-Nisa. This is the Shariah ruling, and whatever is contrary to this is absolute falsehood. And Allah Almighty knows best.

Problem 54: What do the scholars of religion say regarding this matter: Sheikh Rahm Ali, Sheikh Sa'adat, and Sheikh Ahmad were three brothers. They acquired a property with their own money. They remained joint owners throughout their lives and their food and drink were all together. Afterwards, Sheikh Rahm Ali passed away and left behind his heirs: his wife Auliya, a son Bachan, and three daughters Bajo and Blaqin. Among them, Bajo died leaving her mother Auliya, husband Muhibbullah, son

Saadullah, and daughter Umdah. Then Najju died leaving her mother Auliya, two sons Wazir and Musit, and two daughters Amiran and Faqiran. Then Auliya passed away leaving son Bachan and daughter Blaqin. After the death...

दोनों भतीजों को भी वारिस बनाना चाहता हूँ, चाहे ज़बानी हो या लिखित, यह शरीयत के अनुसार कभी भी स्वीकार्य नहीं हो सकता, क्योंकि विरासत रब्बुल आलमीन के हुक्म से होती है, न कि ज़ैद और अम्र के कहने से। बात यह है कि यदि इस इकरारनामे के शब्द हिबा (उपहार) के लिए उपयुक्त हों या ज़बानी तौर पर मीर अन्फ़ा अली द्वारा हिबा के शब्द कहे गए हों, तो ये तीनों भाई यानी मीर औन अली, मीर जमाल और मीर हसन शाह इस पूरी उपहारित संपत्ति के प्राप्तकर्ता (मूहूब लह) माने जाएंगे। लेकिन अंदरूनी मकान जिसे मीर अन्फ़ा अली ने अपने जीवनकाल में तीन अलग-अलग हिस्सों में विभाजित करके प्रत्येक व्यक्ति को एक अलग मकान पर क़ब्ज़ा करा दिया था, वहाँ तो हिबा वास्तव में सही, लागू और पूर्ण है और वे तीनों हिस्से शरीयत के अनुसार उन तीनों के स्वामित्व में आ गए। लेकिन बाहरी मकान और खाली ज़मीन के मामले में, चाहे हज़ारों बार ज़बानी या लिखित हिबा मान लिया जाए, शरीयत के अनुसार वह उत्तराधिकारियों की संपत्ति नहीं हो सकती क्योंकि मीर अन्फ़ा अली की मृत्यु तक वे दोनों अविभाजित थे और मीर अन्फ़ा अली ने पुरानी प्रथा के अनुसार अपना संबंध, नियंत्रण और निवास वहाँ से नहीं हटाया था। इसलिए मीर अन्फ़ा अली की मृत्यु तक उपहार प्राप्तकर्ताओं का क़ब्ज़ा स्थापित नहीं पाया गया, और ऐसा हिबा दाता की मृत्यु के बाद अमान्य (बातिल) हो जाता है जैसा कि 'दुर्रे मुख्तार' में है। अब जब हिबा बातिल करार पाया गया है, तो उस बाहरी मकान और खाली ज़मीन का शरीयत के अनुसार मीर औन अली के अलावा कोई मालिक नहीं हुआ, और मीर जमाल अली और मीर हसन शाह का उनमें बिल्कुल भी कोई अधिकार नहीं था। मीर औन अली की मृत्यु के बाद मीर फ़ैज़ अली इन दोनों भूखंडों और एक अंदरूनी मकान के बिना किसी साझेदारी के मालिक बन गए और ये सभी मकान बिक्री के माध्यम से मीर हसन रज़ा और मीर मौलाई की ओर उनके पदों के अनुसार हस्तांतरित कर दिए गए। मीर आबिद अली और मीर बाक़ी अली का शरीयत के अनुसार कोई अधिकार नहीं है सिवाय अंदरूनी मकान के उस दो-तिहाई हिस्से के जिसे मीर अन्फ़ा अली ने अपने जीवनकाल में उनके पूर्वज मीर जमाल अली को देकर क़ब्ज़ा करा दिया था। और उसमें भी, पूछने वाले की सत्यता और विरासत की बाधाओं की अनुपस्थिति और उत्तराधिकारियों के उल्लेखित व्यक्तियों तक सीमित होने की स्थिति में, और प्रारंभिक मामलों जैसे ऋण और वसीयत को प्राथमिकता देने के बाद, पाँचवाँ हिस्सा उनकी बहन ज़ुबैदा-उन-निसा का है। यह शरीयत का हुक्म है, और इसके विपरीत जो कुछ भी है वह पूर्णतः असत्य है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 54: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि शेख रहम अली, शेख सआदत और शेख अहमद तीन भाई थे, उन्होंने अपने पैसों से एक संपत्ति बनाई, वे तीनों अपने जीवन तक साझेदार रहे और उनका खाना-पीना सब एक साथ था। इसके बाद शेख रहम अली की मृत्यु हो गई और उन्होंने अपने वारिसों के रूप में पत्नी औलिया, पुत्र बचन और तीन बेटियां बजो और बलाक़िन को छोड़ा। उनमें से बजो की मृत्यु हो गई और वह अपनी माँ औलिया, पति मुहिबुल्लाह, पुत्र सादुल्लाह और पुत्री उम्दा को छोड़ गई। फिर नज्जू की मृत्यु हो गई और वह अपनी माँ औलिया, दो पुत्र वज़ीर, मुसीत और दो पुत्रियां अमीरन और फ़क़ीरन को छोड़ गई। फिर औलिया की मृत्यु हो गई और वह पुत्र बचन और पुत्री बलाक़िन को छोड़ गई। वफ़ात के बाद...

دونوں بھتیجوں کو بھی وارث کیا چاہتا ہوں زبانی ہو خواہ تحریری ہرگز شرعاً قابل قبول نہیں ہو سکتی کہ توریت رب العالمین جل جلالہ کے حکم سے ہے نہ زید و عمرو کے زبان میں۔ غایت یہ کہ اگر الفاظ اس اقرار نامہ کے صالح ہبہ ہوں یا زبانی میر انفع علی سے الفاظ ہبہ صادر ہوئے ہوں تو یہ تینوں بھائی یعنی میر عون علی و میر جمال و میر حسن شاہ اس کل جائدادے موہوب لہ، قرار پائیں گے مگر مکان اندرونی جسے میر انفع علی نے اپنی زندگی میں جدا جدا تین حصہ پر تقسیم کر کے ہر شخص کو ایک مکان علیحدہ پر قابض کرایا تو وہاں تو ہبہ واقعی صحیح و نافذ و تام ہے اور وہ تینوں حصے ان تینوں کا شرعاً مملوک ہو گئے لیکن مکان بیرونی و زمین افتادہ میں کہ اگر چہ ہزار بار ہبہ زبانی خواہ تحریری مانا جائے، شرعاً مورث ملک نہیں ہو سکتا کہ تا وقت انتقال میر انفع علی کے وہ دونوں غیر منقسم تھے اور میر انفع علی نے اپنا تعلق و تصرف و نشست و برخاست حسب دستور قدیم بھی نہ اٹھادیا تھا پس تادم انتقال میر انفع علی کے موہوب لہم کا قبضہ نہ پایا گیا اور ایسا ہبہ بعد انتقال واہب باطل ہو جاتا ہے کما فی الدرالمختار (جیسا کہ در مختار میں ہے۔ ت) اب کہ ہبہ باطل قرار پایا تو اس مکان بیرونی و زمین افتادہ کا شرعاً کوئی مالک سوا میر عون علی کے نہ ہوا اور میر جمال علی و میر حسن شاہ کا ہر گز ان میں کچھ حق نہ تھا بعد انتقال میر عون علی کے میر فیض علی کے ان دونوں قطعوں اور ایک مکان اندرونی کے بلا شرکت غیرے مالک ہوئے اور یہ سب مکانات بذریعہ بیع میر حسن رضا اور میر مولائی کی طرف بالمنصب منتقل کئے گئے میر عابد علی و میر باقی علی کا حق شرعی سوا سو دو ثلث مکان اندرونی کے جو میر انفع علی اپنی حیات میں ان کے مورث میر جمال علی کو دے کر قابض کرا دیا تھا ہر گز نہیں، اور اس میں بھی بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و تقدیم

امور مقدمہ کالدین والوصیہ پانچواں حصہ ان کی بہن زبیدہ النساء کا ہے، یہ ہے حکم شرعی، اور اس کے خلاف جو کچھ ہو باطل محض۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۵۴: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شیخ رحم علی و شیخ سعادت و شیخ احمد تین بھائی تھے، انہوں نے اپنے روپے سے ایک جائداد پیدا کی، ان تینوں کی زندگی تک مشترک رہے اور خوردونوش سب کا یکجا تھا، پس ازاں شیخ رحم علی کا انتقال ہوا اور ان کے اولیاء زوجہ اور بچن پسر اور بجو، بلاقن تین دختر وارث چھوڑے ان میں سے بجو نے ماں اولیاء اور شوہر محب اللہ اور ابن سعد اللہ اور بنت عمدہ پھر نجو نے ماں اولیاء اور دو پسر وزیر، مسیت اور دو دختر امیرن، فقیرن پھر اولیاء نے بچن و بلاقن پسر و دختر چھوڑ کر انتقال کیا۔ بعد وفات

Fatawa Razvia, Volume 26

The joint, undivided property of Sheikh Rahm Ali remained with Saadat Ahmad. Saadat died leaving behind a wife, Azimah, and four sons: Abdullah, Jamman, Nathay, Mehdi Hussain, and four daughters as heirs. The entire property then came into the hands of Sheikh Ahmad, where Qadir Bakhsh and Mamman, his two sons, were heirs. Among them, Mamman died first, leaving two wives, Balakan and Banda, who voluntarily separated from the inheritance after taking some money from Qadir Bakhsh. Then Qadir Bakhsh, who after the death of his father and brother was in possession of the entire property, died leaving two wives, Majju and Bani-k, one daughter, Niyazan, and five paternal cousins: Chakan, Ibadullah, Jamman, Nathay, and Mehdi Hussain as heirs. During his terminal illness, he made a will for his entire property in favor of his daughter and two wives, stating that they are the owners of this property after him. The five brothers (cousins) do not accept this will. In this situation, how will the deceased's estate be divided? And will Qadir Bakhsh's will be valid and enforceable or not? Please explain, you will be rewarded. (T)

The Answer: In the case presented, the owners of this property are the heirs of Rahm Ali, Saadat, and Ahmad, all three. Qadir Bakhsh alone was not the owner such that he would have the authority to bequeath the entire property. Just because a portion or the whole property remained with him does not invalidate the rights of other heirs. His portion would have been subject to the will if the five paternal cousins had permitted it. Since they do not accept it, it becomes unenforceable. Therefore, the entire property, as the original ancestors were partners in it throughout their lives and there was no distinction between each other's wealth, and they all ate and drank together, will be divided into three equal parts. The share of each ancestor will go to his heirs, provided the seeker's statement is true and there are no impediments to inheritance, and the heirs are restricted to those mentioned, and the sequence of deaths is correct, and after prioritizing matters like the payment of dowry for wives and settlement of debts, it will be divided in this manner.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

शेख रहम अली की वह संयुक्त, अविभाजित संपत्ति सआदत अहमद के पास रही। सआदत ने पत्नी अज़ीमा और चार पुत्र: अब्दुल्ला, जुम्मन, नत्थे, मेहदी हुसैन और चार पुत्रियाँ उत्तराधिकारी छोड़कर मृत्यु पाई। पूरी संपत्ति फिर शेख अहमद के हाथ में रही, जहाँ कादिर बख्श और मम्मन, उनके दो पुत्र, उत्तराधिकारी रहे। उनमें से पहले मम्मन ने दो पत्नियों बलाक़न और बंदा को छोड़कर मृत्यु पाई, जो कादिर बख्श से कुछ रुपये लेकर अपनी इच्छा से विरासत से अलग हो गई थीं। फिर कादिर बख्श, जो अपने पिता और भाई की मृत्यु के बाद पूरी संपत्ति पर काबिज़ था, दो पत्नियों मज्जू और बनी-क, एक पुत्री नियाज़ान और पाँच चचेरे भाइयों: चकन, इबादुल्लाह, जुम्मन, नत्थे और मेहदी हुसैन को उत्तराधिकारी छोड़कर मर गया। अपनी मृत्यु शैय्या पर उसने अपनी पूरी संपत्ति के संबंध में अपनी पुत्री और दोनों पत्नियों के लिए वसीयत की कि मेरे बाद वे इस संपत्ति की मालिक हैं। पाँचों भाई इस वसीयत को स्वीकार नहीं करते। इस स्थिति में, मृतक की संपत्ति का बँटवारा किस हिसाब से होगा? और क्या कादिर बख्श की वसीयत सही और प्रभावी होगी या नहीं? कृपया उत्तर दें, आपको पुण्य मिलेगा। (त)

उत्तर: प्रस्तुत मामले में, इस संपत्ति के मालिक रहम अली, सआदत और अहमद तीनों के उत्तराधिकारी हैं। केवल कादिर बख्श ही मालिक नहीं था कि उसे पूरी संपत्ति की वसीयत करने का अधिकार होता। संपत्ति का एक हिस्सा या पूरी संपत्ति उसके पास रहने से अन्य उत्तराधिकारियों का अधिकार समाप्त नहीं होता। उसका हिस्सा वसीयत में प्रभावी हो जाता यदि पाँचों चचेरे भाई इसकी अनुमति देते। चूँकि वे इसे स्वीकार नहीं कर रहे हैं, इसलिए वह भी अप्रभावी हो गई। अतः, पूरी संपत्ति को, क्योंकि मूल पूर्वज जीवन भर इसमें भागीदार रहे और एक-दूसरे के धन में कोई भेद नहीं था और सभी का खान-पान एक साथ था, तीन बराबर भागों में विभाजित किया जाएगा। प्रत्येक पूर्वज का हिस्सा उसके उत्तराधिकारियों को जाएगा, इस शर्त पर कि पूछने वाले का कथन सत्य है और विरासत में कोई बाधा नहीं है, और उत्तराधिकारी केवल वही हैं जिनका उल्लेख किया गया है, और मृत्यु का क्रम सही है, और पत्नियों की मेहर की अदायगी और ऋणों के निपटान जैसे प्राथमिकता वाले कार्यों के बाद, इसे इस तरीके से विभाजित किया जाएगा।

شیخ رحم علی کے وہ جائیدادِ مشترکہ غیر منقسمہ سعادت احمد کے پاس رہی اور سعادت نے زوجہ عظیمہ اور چار ابن عبداللہ جمن، نتھے، مہدی حسین، چار بنت ورثہ چھوڑ کر وفات پائی اور جائیداد سب شیخ احمد کے ہاتھ میں رہی کہ قادر بخش و ممن دو پسر ان کے وارث رہے ان میں پہلے ممن دو بیبیاں بلا قن و بندہ جو قادر بخش سے کچھ روپیہ لے کر ترکہ سے برضائے خود علیحدہ ہوگئیں چھوڑ کر انتقال کیا پھر قادر بخش نے کہ بعد مرنے اپنے باپ اور بھائی کے تمام جائیداد پر قابض تھا دو زوجہ مجو، بنی، ک اور ایک دختر نیازن اور پانچ بھائی چچا زاد چکن، عباد اللہ، جمن، نتھے، مہدی حسین ورثہ چھوڑ کر وفات پائی اور اپنے مرض موت میں کل مال کے نسبت اپنی دختر و زوجین کے لئے وصیت کر گیا کہ مالک اس جائیداد کے بعد میرے وہ ہیں اور پانچوں بھائی اس کے یہ وصیت گوارہ نہیں کرتے، اس صورت میں وہ متروکہ کس حساب سے منقسم ہوگا؟ اور یہ وصیت قادر بخش کی صحیح و نافذ رہے گی یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: صورت مسئولہ میں مالک اس جائیداد کے رحم علی و سعادت و احمد تینوں کے ورثہ ہیں صرف قادر بخش مالک نہ تھا کہ سے اکل جائیداد کے وصیت کرنے کا اختیار ہوتا اور ایک حصہ ایک جائیداد کا اس کے پاس رہنے سے حقِ دیگر ورثاء کا باطل نہیں ہوتا رہا، حصہ اس کا اس میں وصیت نافذ ہو جاتی اگر پانچوں چچا زاد بھائی اس کی اجازت دیتے اب کہ وہ اسے گوارہ نہیں کرتے تو وہ بھی غیر نافذ ہوئی، پس کل جائیداد کے بوجہ اس کے کہ اصل مورثانِ اعلیٰ تاحیات خود اس میں شریک رہے اور ایک دوسرے کے مال میں باہم تمیز نہ تھی اور خورد و نوش سب کا یکجا تھا، برابر تین حصے کئے جائیں گے اور ہر مورث کا حصہ اس کے وارث پر برتقدیر صدق

مستفتی و عدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و صحت ترتیب اموات و تقدیم امورِ مقدمہ چوں ادائے مہر و زوجات و قضائے دیون اس طریق سے منقسم ہوجائے گا۔

Fatawa Razvia Volume 26

Distribution of Rahm Ali's Inheritance Rahm Ali Case 80 multiplied by 36 (2880) Widow Auliya | Son Pachan | Daughter Balaqan | Daughter Bachu | Daughter Najju 5/180 | 13/504 | 7/252 | 7/252 | 7/252

Case 36 | Bachu | Total discrepancy (Baynahuma Tabayun) | Correction 1 Mother Auliya | Wife of Muhibbullah | Son Sa'dullah | Daughter Umda 6/42 | 7/63 | 14/98 | 7/49

Case 36 | Najju | Steadfastness (Fastiqamat) | Correction 752 Mother Auliya | Son Museet | Son Wazir | Daughter Amiran | Daughter Faqiran 6/42 | 10/70 | 10/70 | 5/35 | 5/35

Case 3 | Auliya | Steadfastness (Fastiqamat) | Correction 294 Son Pachan | Daughter Balaqan 2/176 | 1/88

Total Amount: 1240 The Living Heirs: Pachan | Balaqan | Muhibbullah | Sa'dullah | Umda | Museet | Wazir | Amiran | Faqiran 680 | 320 | 63 | 98 | 49 | 70 | 70 | 35 | 35

Distribution of Sa'adat's Inheritance Case 96 | Sa'adat Widow Azmeen, Son Ibadullah, Son Jaman, Son Nanhe, Son Mehdi Husain, Daughter, Daughter, Daughter 12 | 12 | 12 | 12 | 14 | 7 | 7 | 7

Page 139 of 613

फ़तावा रिज़विया जिल्द 26

रहम अली की विरासत का वितरण रहम अली मसला 80 गुणा 36 (2880) विधवा औलिया | पुत्र पचन | पुत्री बलाक़न | पुत्री बच्चू | पुत्री नज्जू 5/180 | 13/504 | 7/252 | 7/252 | 7/252

मसला 36 | बच्चू | उनके बीच विषमता (बैनहुमा तबायुन) | शुद्ध 1 माता औलिया | मुहिब्बुल्लाह की पत्नी | पुत्र सअदुल्लाह | पुत्री उम्दा 6/42 | 7/63 | 14/98 | 7/49

मसला 36 | नज्जू | दृढ़ता (फास्तिकामत) | शुद्ध 752 माता औलिया | पुत्र मुसइत | पुत्र वज़ीर | पुत्री अमीरन | पुत्री फ़क़ीरन 6/42 | 10/70 | 10/70 | 5/35 | 5/35

मसला 3 | औलिया | दृढ़ता (फास्तिकामत) | शुद्ध 294 पुत्र पचन | पुत्री बलाक़न 2/176 | 1/88

कुल राशि: 1240 जीवित वारिस: पचन | बलाक़न | मुहिब्बुल्लाह | सअदुल्लाह | उम्दा | मुसइत | वज़ीर | अमीरन | फ़क़ीरन 680 | 320 | 63 | 98 | 49 | 70 | 70 | 35 | 35

सआदत की विरासत का वितरण मसला 96 | सआदत विधवा अज़मीन, पुत्र इबादुल्लाह, पुत्र जमन, पुत्र नन्हे, पुत्र मेहदी हुसैन, पुत्री, पुत्री, पुत्री 12 | 12 | 12 | 12 | 14 | 7 | 7 | 7

पृष्ठ 139 का 613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

تقسیم ترکہ رحم علی رحم علی مسئلہ ۸۰ مضروبہ ۳۶ (۲۸۸۰) زوجہ اولیاء | ابن پچن | بنت بلاقن | بنت بچو | بنت نجو ۵/۱۸۰ | ۱۳/۵۰۴ | ۷/۲۵۲ | ۷/۲۵۲ | ۷/۲۵۲

مسئلہ ۳۶ | بچو | بینہما تباین | مصح ۱ ام اولیاء | زوجہ محب اللہ | ابن سعد اللہ | بنت عمدہ ۶/۴۲ | ۷/۶۳ | ۱۴/۹۸ | ۷/۴۹

مسئلہ ۳۶ | نجو | فاستقامت | مصح ۷۵۲ ام اولیاء | ابن مسیت | ابن وزیر | بنت امیرن | بنت فقیرن ۶/۴۲ | ۱۰/۷۰ | ۱۰/۷۰ | ۵/۳۵ | ۵/۳۵

مسئلہ ۳ | اولیاء | فاستقامت | مصح ۲۹۴ ابن پچن | بنت بلاقن ۲/۱۷۶ | ۱/۸۸

المبـــــــــــــلغ ۱۲۴۰ الاحیاء پچن | بلاقن | محب اللہ | سعد اللہ | عمدہ | مسیت | وزیر | امیرن | فقیرن ۶۸۰ | ۳۲۰ | ۶۳ | ۹۸ | ۴۹ | ۷۰ | ۷۰ | ۳۵ | ۳۵

تقسیم ترکہ سعادت مسئلہ ۹۶ | سعادت زوجہ عظیمن، ابن عباداللہ، ابن جمن، ابن ننھے، ابن مہدی حسین، بنت، بنت، بنت ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۴ | ۷ | ۷ | ۷

Distribution of the Legacy of Sheikh Ahmad

Except for the property that his son, Qadir Bakhsh, gave to both his wives, Bilqan and Banda, with their mutual consent, thereby excluding them from the inheritance in this manner:

Sheikh Ahmad Son of Mamman Son of Qadir Bakhsh Multiplied Issue 80-80

(Arabic Text)	(Urdu Translation)
It was as if he did not exist, because no one inherited from him except for the brother and the two wives. Then, the two wives reached a settlement for a specified amount and withdrew from the estate. Thus, none remained but his brother, Qadir Bakhsh.	It was as if he was not there at all; thus, except for a brother and two wives, he had no other heirs. Then the wives also withdrew from the legacy after a settlement on a specific item, and except for his brother Qadir Bakhsh, no one else remained. (T)

Issue 80 Qadir Bakhsh

Heir	Share
Wife Bago	5
Wife Bani	5
Daughter Niazan	40
Cousin Bachan	6
Cousin Ibadullah	6
Cousin Jumman	6
Cousin Nanhe	6
Cousin Mehdi Hussain	6

Total: 80

Bago | Bani | Niazan | Bachan | Ibadullah | Jumman | Nanhe | Mehdi Hussain 5 | 5 | 40 | 6 | 6 | 6 | 6 | 6

And Allah Almighty knows best, and His knowledge is supreme. And Allah Almighty knows very well and His knowledge [encompasses everything].

शेख अहमद की विरासत का बटवारा

उस संपत्ति के अलावा जो उसके बेटे कादिर बख्श ने अपनी दोनों पत्नियों बिलकान और बंदा को उनकी आपसी सहमति से देकर उन्हें इस तरह विरासत से बाहर कर दिया:

शेख अहमद मम्मन का पुत्र कादिर बख्श का पुत्र मसाला (गुणा किया हुआ) ८०-८०

(अरबी पाठ)

मानो वह था ही नहीं, क्योंकि उसके भाई और दो पत्नियों के अलावा उसका कोई उत्तराधिकारी नहीं था। फिर पत्नियों ने भी किसी निश्चित वस्तु पर समझौता करके विरासत से अपना दावा छोड़ दिया, और उसके भाई कादिर बख्श के अलावा कोई शेष नहीं रहा।

(उर्दू अनुवाद)

मानो वह था ही नहीं; अतः भाई और दो पत्नियों के सिवा उसका कोई वारिस नहीं हुआ। फिर पत्नियों ने भी किसी विशेष चीज़ पर समझौता करके विरासत से अपना दावा त्याग दिया, और उसके भाई कादिर बख्श के अलावा कोई शेष नहीं रहा। (त)

मसाला (मामला) ८० कादिर बख्श

वारिस	**हिस्सा**
पत्नी बगो	५
पत्नी बनी	५
पुत्री नियाज़न	४०
चचेरा भाई बचन	६
चचेरा भाई इबादुल्लाह	६
चचेरा भाई जुम्मन	६
चचेरा भाई नन्हे	६
चचेरा भाई मेहदी हुसैन	६

कुल योग: ८०

बगो | बनी | नियाज़न | बचन | इबादुल्लाह | जुम्मन | नन्हे | मेहदी हुसैन ५ | ५ | ४० | ६ | ६ | ६ | ६ | ६

अल्लाह तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म [पूर्ण है]। और अल्लाह तआला खूब जानता है और उसका इल्म...

पृष्ठ १४० / ६१३ | मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

تقسیم ترکہ شیخ احمد

سوا اس مال کے جو اس کے پسر قادر بخش نے بلقن وبندہ ہر دو زوجہ من کو دے کر بتراضی اس کو ترکہ سے خارج کر دیا اس طور پر :

شیخ احمد ابن ممن ابن قادر بخش مسئلہ مضروبہ ۸۰-۸۰

(عربی)	**(اردو ترجمہ)**
کان لم یکن لانه لم یرثه الا الاخ والزوجان ثم ان الزوجین قد تصالحتا علی شیئ معلوم وتخار جتا من التركة فلم یكن الباقی الا اخاه قادر بخش۔	گویا کہ وہ تھا ہی نہیں چنانچہ سوائے بھائی اور دو بیویوں کے اس کا کوئی وارث نہ ہوا پھر بیویاں بھی کسی معین شئی پر مصالحت کر کے ترکہ سے دست بردار ہو گئیں اور سوائے اس کے بھائی قادر بخش کے کوئی باقی نہ رہا۔ (ت)

مسئلہ ۸۰ قادر بخش

وارث	**حصہ**
زوجہ بکو	۵
زوجہ بنی	۵
بنت نیازن	۴۰
ابن العم بچن	۶
ابن العم عباد اللہ	۶

وارث	حصہ
ابن العم جمن	۶
ابن العم ننھے	۶
ابن العم مہدی حسین	۶

المبلغ: ۸۰

بکو | بنی | نیازن | بچن | عباد اللہ | جمن | ننھے | مہدی حسین ۵ | ۵ | ۴۰ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶

واللہ تعالٰی اعلم و علمہ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے اور اس کا علم

Fatawa Rizvia, Volume 26

| It is complete and its command is firm. (T) | |---|---|

Problem 55: From Dongargarh, District Raipur, Central Province. Inquired by Sheikh Hasanuddin Ahmed Khan Sahib, 11 Shaban 1313 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: Here, a gentleman named Muhammad Abdul Karim Khan, a doctor, is very devout and pious but childless. He has considerable property, which is entirely his own personal acquisition and not inherited from his ancestors. He did not take even a grain from his father's property; his paternal half-brothers took possession of all of it. The doctor has no full siblings. He wishes to transfer all his property to his maternal cousin and then leave for the Noble Mecca. However, some ignorant people here who claim to be Muslims say that such a deed would be ineffective and his paternal half-brothers would still be entitled. Therefore, the doctor seeks a fatwa. Explain and be rewarded.

The Answer: If he transfers his entire property to his maternal cousin through a valid sale or a gift with possession (hibba ma'al qabd), the cousin will become the independent owner. The paternal half-brothers will have no right. However, if this act is done without any Shariah-compliant reason, solely for the purpose of depriving the paternal half-brothers of inheritance, it will be a sin. It is narrated in a Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"Whoever flees from the inheritance of his heir, Allah will cut off his inheritance from Paradise on the Day of Resurrection." (1)	**"Whoever flees from the inheritance of his heir, Allah will cut off his inheritance from Paradise on the Day of Resurrection."**

Indeed, if those people are transgressors and sinners who would spend the property in acts of disobedience to Allah, and the maternal cousin is not like that, then it is permissible, rather better [to give it to the cousin]. It is stated in 'Wajiz al-Imam al-Kardari':

"If a person intends to spend his wealth on charitable deeds while his son is a transgressor (fasiq), then spending it on charitable deeds is better than leaving it for him, because leaving wealth for such a person is an aid to sin." (2)

It is stated in the Wajiz of Imam Kardari: If someone wishes to spend his wealth in good deeds while his son is a transgressor (sinful), then spending it in good deeds is more excellent than leaving it for that son, because leaving wealth for him is like helping in sin. (T)

1. Sunan Ibn Majah, Book of Wills, Chapter on Injustice in Wills, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 198.
2. Fatawa Bazzaziya on the margin of Fatawa al-Hindiyya, Book of Gifts, Third Type, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/23.

फतवा रज़विया, जिल्द 26

| यह पूर्ण है और इसका हुक्म मज़बूत है। (त) | |---|---|

मसला 55: डोंगरगढ़, ज़िला रायपुर, सेंट्रल प्रोविंस से। मुस्तफ़ती (प्रश्नकर्ता) शेख हसनुद्दीन अहमद खां साहिब, 11 शाबान 1313 हिजरी।

उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि यहाँ एक साहब मोहम्मद अब्दुल करीम खां डॉक्टर निहायत आबिद और मुत्तकी हैं, ला-वल्द (नि:संतान) हैं। उनकी काफी जायदाद है, जो पूरी तरह उनकी अपनी मेहनत की कमाई है, पैतृक नहीं है। उन्होंने अपने पिता की जायदाद में से एक रत्ती भी नहीं लिया; उनके सौतेले भाइयों (पिता की ओर से) ने उस पर कब्ज़ा कर लिया। डॉक्टर साहब का कोई सगा भाई-बहन नहीं है। उनकी इच्छा है कि पूरी जायदाद अपने ममेरे भाई के नाम करके मक्का मुअज्जमा चले जाएँ। मगर यहाँ के कुछ कम-इल्म लोग जो इस्लाम का दावा करते हैं, कहते हैं कि इस लिखा-पढ़ी से कुछ नहीं होगा और सौतेले भाई भी इसके हकदार होंगे। लिहाज़ा डॉक्टर साहब फतवा चाहते हैं। बयान फरमाएँ और सवाब पाएँ।

जवाब: अगर डॉक्टर साहब अपनी पूरी जायदाद सही बिक्री (बै-ए-सही) या कब्जे के साथ उपहार (हिबा मअ अल-क़ब्ज़) के ज़रिये अपने ममेरे भाई को दे देंगे, तो वह मुस्तकिल मालिक हो जाएगा। सौतेले भाइयों का कोई हक नहीं रहेगा। लेकिन अगर यह काम बिना किसी शरई वजह के सिर्फ सौतेले भाइयों को विरासत से महरूम करने की नीयत से किया गया, तो यह गुनाह होगा। हदीस में है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

मन् फ़र्र मिन मीराथि वारिथिहि कतअल्लाहु मीराथहु मिनल जन्नति यौमल कियामह। (1)	**जो अपने वारिस की विरासत से भागेगा, अल्लाह तआला कयामत के दिन जन्नत से उसकी विरासत काट देगा।**

हाँ, अगर वे लोग फासिक और गुनहगार हों जो जायदाद को अल्लाह की नाफरमानी के कामों में खर्च करेंगे और ममेरा भाई ऐसा नहीं है, तो फिर यह जायज़ बल्कि बेहतर है। 'वजीज़ुल इमाम अल-करदरी' में है:

फ़ी वजीज़िल इमाम अल-करदरी अन अरा-द अन यसरि-फ़ मालहु इलल खैरि वब्नुहु फ़ासिकुन फ़स्सरफ़ु इलल खैरि अफ्ज़लु मिन तरकिहि लि-अन्नहु इआनतुन अलल मअ-सिय्या। (2)

इमाम करदरी की वजीज़ में है कि अगर कोई शख्स चाहता है कि वह अपना माल नेकी के कामों में खर्च करे जबकि उसका बेटा फ़ासिक (पापी) है, तो उसके लिए माल छोड़ने के बजाय नेकी के काम में खर्च कर देना अफ़ज़ल है, क्योंकि उसके लिए माल छोड़ना गुनाह के काम में मदद करना है। (त)

1. सुनन इब्न माजह, किताबुल वसाया, बाबुल हैफ़ फिल वसिय्यत, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 198।
2. फतवा बज़ाज़िया अला हामिश अल-फतवा अल-हिन्दिया, किताबुल हिबा, अल-जिन्स-अत-सालिथ, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/23।

पृष्ठ 141 (613 में से)

اتم وحکمہ احکم۔ (ت) کامل اور اس کا حکم مضبوط ہے۔ (ت)

مسئلہ ۵۵: از ڈونگر گڑھ ضلع رائے پور سنٹرل پروونس مسئولہ شیخ حسن الدین احمد خاں صاحب

۱۱ شعبان ۱۳۱۳ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ یہاں ایک صاحب محمد عبدالکریم خاں ڈاکٹر نہایت عابد متقی لا ولد ہیں جائداد بہت ہے، خاص ان کی ذاتی پیدا کی ہوئی ہے موروثی نہیں اپنے والد کی جائداد میں سے ایک حبہ نہ لیا کل جائداد پر ان کے علاقی بھائی قابض ہوگئے، ڈاکٹر صاحب کے کوئی بھائی بہن حقیقی نہیں ان کی خواہش ہے کہ کل جائداد اپنے ماموں زاد بھائی کے نام کر کے مکہ معظمہ چلا جاؤں مگر یہاں کے دیوان جاہل اسلام میں فرماتے ہیں کہ اس تحریر سے کچھ نہ ہوگا اس کے حقدار علاقی بھائی بھی ہوں گے، لہذا ڈاکٹر صاحب فتوی چاہتے ہیں۔ بینوا توجروا۔

الجواب: اگر بذریعہ بیع صحیح یا ہبہ مع القبض اپنی تمام جائداد اپنے بھائی ماموں زاد کو دے دیں گے وہ مالک مستقل ہو جائے گا علاقی بھائیوں کا کوئی استحقاق نہ ہوگا مگر یہ فعل اگر بلاوجہ شرعی برادران علاقی کو اپنے ترکہ سے محروم کرنے کی غرض سے ہوگا تو گناہ ہوگا، حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

من فر من میراث وارثہ قطع اللہ میراثہ جو اپنے وارث کی میراث سے بھاگے اللہ تعالیٰ روز قیامت من الجنۃ یوم القیامۃ ۱۸۔ اس کی میراث جنت سے قطع فرمادے گا۔

ہاں اگر وہ لوگ فساق فجار ہوں کہ جائداد کو معاصی الہی میں صرف کریں گے اور ماموں زاد بھائی ایسا نہیں تو جائز بلکہ بہتر ہے۔

في وجيز الامام الكردری ان اراد ان يصرف ماله الى الخير وابنه فاسق فالصرف الى الخير افضل من تركه لانه اعانة على المعصية .[2]

امام کر دی کی وجیز میں ہے اگر کوئی شخص چاہتا ہے کہ وہ اپنا مال نیکی کے کام میں خرچ کرے درانحالیکہ اس کا بیٹا فاسق ہے تو اس بیٹے کے لئے مال چھوڑ جانے سے نیکی کے کام میں خرچ کر دینا افضل ہے کیونکہ اس کے لئے مال چھوڑنا گناہ پر مدد ہے۔ (ت)

1 سنن ابن ماجه کتاب الوصایا باب الحیف فی الوصیۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹۸ 2 فتاوی بزازیة علی هامش الفتاوی الهندیۃ کتاب الهبۃ الجنس الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۲۳

Similarly, if one bequeaths a third of their wealth to a maternal cousin (brother), there is no harm in any case. Regarding their share of the paternal inheritance, if they haven't legally transferred it to the consanguine brothers through a valid Islamic transaction like sale or gift after distribution with possession, then it remains under their ownership as before. By not demanding it or simply leaving it, it doesn't leave their ownership. They can include that share in the third they leave for the consanguine brothers. For example, if their share currently in their possession is worth two thousand and besides that, there is newly acquired property worth one thousand, they can give this entire new property to the maternal cousin because they already have two-thirds in their possession. And if this new property is worth four thousand, then give half of it to the maternal cousin so that this half and that share together make two-thirds, and so on. And Allah Subhanah wa Ta'ala knows best (And it will be deduced accordingly, and Allah Subhanah wa Ta'ala knows perfectly. T).

Question 56: What do the scholars of religion say regarding this matter: A woman named Hindah passed away, leaving three relatives behind: a full paternal uncle's daughter (real cousin sister), a maternal uncle's son (maternal cousin brother), and a maternal uncle's daughter (maternal cousin sister). How will the inheritance be distributed among these three? Explain and you shall be rewarded.

Answer: Assuming there are no impediments to inheritance or other heirs, and after settling debts and wills, the estate of Hindah will be divided into nine shares. Six shares will go to the paternal uncle's daughter, two shares to the maternal uncle's son, and one share to the maternal uncle's daughter.

[In Sharifiya: If they are equal in proximity but differ in the direction of their kinship, such as some being from the father's side and some from the mother's side, then here, according to Zahir al-Riwayah, the strength of kinship or being the child of an 'Asabah (agnate) is not considered. Therefore, the paternal uncle's daughter is not more entitled than the maternal aunt's daughter because the fact that the paternal uncle's daughter is the child of an 'Asabah is not considered here. However, two-thirds go to those who are related through the father's side.]

[In Sharifiya, it is stated: If they are equal in proximity but differ in the direction of kinship, for example, some are from the father's side and some from the mother's side, then here, according to Zahir al-Riwayah, the strength of kinship and being the child of an 'Asabah has no consideration. Thus, the paternal uncle's daughter will not

be superior to the maternal aunt's daughter because here there is no consideration of the fact that the paternal uncle's daughter is an 'Asabah. But one who is attributed to the deceased through the father's kinship (gets more).]

इसी तरह अगर कोई अपनी संपत्ति का एक तिहाई हिस्सा अपने मामा के बेटे (ममेरे भाई) के नाम लिख दे, तो किसी भी स्थिति में कोई हर्ज नहीं है। पैतृक विरासत से उनका जो हिस्सा था, यदि उन्होंने उसे बिक्री या कब्जे के साथ वितरण के बाद हिबा (उपहार) जैसे सही शरीयत हस्तांतरण के माध्यम से सौतेले भाइयों को नहीं दिया है, तो वह पहले की तरह उनके स्वामित्व में बना रहता है। मांग न करने या बस उसे छोड़ देने से वह उनके स्वामित्व से बाहर नहीं हो जाता। वे उस हिस्से को भी उस तिहाई में शामिल कर सकते हैं जो वे सौतेले भाइयों के लिए छोड़ रहे हैं। उदाहरण के लिए, यदि उनके कब्जे में उनका हिस्सा दो हजार का है और इसके अलावा नई अर्जित संपत्ति एक हजार रुपये की है, तो वे यह पूरी नई संपत्ति ममेरे भाई को दे सकते हैं क्योंकि उनके पास खुद दो-तिहाई हिस्सा मौजूद है। और यदि यह नई संपत्ति चार हजार की है, तो उसमें से आधा ममेरे भाई को दे दें ताकि यह आधा और वह हिस्सा मिलकर दो-तिहाई हो जाएं और इसी तरह। और अल्लाह सुभानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है (और इसी पर कयास किया जाएगा, और अल्लाह सुभानहु व तआला खूब जानता है। त)

मसला 56: इस मसले में दीन के उलमा क्या फरमाते हैं कि मुसम्मात हिंदा का इंतकाल हो गया और उसके तीन रिश्तेदार बाकी रहे जिनमें एक सगी चचेरी बहन और एक ममेरा भाई और एक ममेरी बहन है, तो इन तीनों में विरासत किस तरह बांटी जाएगी? बयान करें सवाब पाएं।

जवाब: विरासत में बाधाओं और अन्य वारिसों की अनुपस्थिति में और कर्ज और वसीयत की अदायगी के बाद, हिंदा की संपत्ति नौ हिस्सों में बांटी जाएगी जिसमें से छह हिस्से चचेरी बहन को और दो हिस्से ममेरे भाई को और एक हिस्सा ममेरी बहन को मिलेगा।

[शरीफ़िया में है: यदि वे निकटता में बराबर हों लेकिन उनकी रिश्तेदारी की दिशा अलग-अलग हो, जैसे कुछ पिता की ओर से हों और कुछ माता की ओर से, तो यहाँ ज़ाहिर अल-रवायाह के अनुसार रिश्तेदारी की ताकत या 'असबा' (पितृपक्षी) की संतान होने का कोई महत्व नहीं है। इसलिए, चाचा की बेटी बुआ की बेटी से श्रेष्ठ नहीं है क्योंकि यहाँ इस बात का कोई महत्व नहीं है कि चाचा की बेटी 'असबा' है। लेकिन दो-तिहाई हिस्सा उन्हें मिलता है जो पिता के रिश्ते के माध्यम से जुड़े होते हैं।]

[शरीफ़िया में है: अगर वे रिश्तेदारी में बराबर हों लेकिन रिश्तेदारी की दिशा में अलग हों जैसे कुछ पिता की दिशा से हों और कुछ माँ की दिशा से हों, तो यहाँ ज़ाहिर अल-रवायत के मुताबिक

रिश्तेदारी की ताकत और असबा की औलाद होने का कोई एतबार नहीं है। चुनांचे चाचा की बेटी खाला की बेटी से औली (श्रेष्ठ) नहीं होगी क्योंकि यहाँ इस बात का एतबार नहीं है कि चाचा की बेटी असबा है, लेकिन जो पिता की रिश्तेदारी के वास्ते से मैयत की तरफ मंसूब हो (उसे ज्यादा मिलता है)।]

पृष्ठ 142/613

یونہی اگر اپنے مال کا ثلث ماموں زاد بھائی کو لکھ دیں تو کسی حال میں کچھ مضائقہ نہیں، ترکہ پدری سے جو حصہ ان کا تھا یہ اگر نقل صحیح شرعی مثل بیع یا بعد تقسیم ہبہ مع القبض کے ذریعہ سے برادران علاتی کو نہیں دے دیا ہے تو وہ بدستور ان کی ملک پر باقی ہے مطالبہ نہ کرنے یا یونہی چھوڑ دینے سے ان کی ملک سے خارج نہ ہو ا وہ ثلث جو برادران علاتی کے لئے باقی چھوڑیں ان میں وہ حصہ بھی محسوب کر سکتے ہیں مثلاً ان کا وہ حصہ جو ان کے قبضہ میں ہے اگر دو ہزار کا ہے اور اس کے علاوہ جائداد پیدا کردہ ہزار روپے کی ہے تو یہ کل جائداد جدید ماموں زاد بھائی کو دے سکتے ہیں کہ دو ثلث ان کے پاس خود موجود ہے اور یہ نئی جائداد چار ہزار کی ہے تو اس میں سے نصف ماموں زاد بھائی کو دے دیں کہ نصف یہ اور وہ حصہ مل کر دو ثلث ہوجائیں وعلی ھذا القیاس، واللہ سبحانہ تعالٰی اعلم (اور اسی پر قیاس ہوگا، اور اللہ سبحانہ و تعالٰی خوب جانتا ہے۔ ت)

مسئلہ ۵۶: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مسماۃ ہندہ فوت ہوئی اور تین شخص قرابتی اس کے باقی رہے جس میں ایک حقیقی چچازاد بہن اور ایک بھائی ماموں زاد اور ایک بہن ماموں زاد ہے، پس ان تینوں میں ترکہ کس طرح پر تقسیم ہوگا؟ بینوا توجروا۔

الجواب: بر تقدیر عدم موانع ارث و وارث دیگر و تقدیم دین و وصیت ترکہ ہندہ کا نو سہام پر منقسم ہو کر چھ سہم چچازاد بہن اور دو ماموں زاد بھائی اور ایک ماموں زاد بہن کو ملے گا۔

فی الشریفیۃ ان استودا فی القرب ولکن اختلف قرابتھم بان کان بعضھم من جانب الاب و بعض من جانب الام فلا اعتبار ھھنا لقوۃ القرابۃ ولا لولد العصبۃ فی ظاھر الروایۃ فبنت العم لیست اولی من بنت الخال لعدم اعتبار کون بنت العم ولدا لعصبۃ لکن الثلثین لمن یدلی بقرابۃ الاب

شریفیہ میں ہے اگر وہ قرابت میں برابر ہوں لیکن جہت قرابت میں مختلف ہوں جیسے بعض باپ کی جہت سے اور بعض ماں کی جہت سے ہوں تو یہاں ظاہر الروایۃ کے مطابق قوت قرابت اور عصبہ کی اولاد ہونے کا کوئی اعتبار نہیں چنانچہ چچا کی بیٹی خالہ کی بیٹی سے اولیٰ نہیں ہوگی کیونکہ یہاں اس بات کا اعتبار نہیں کہ چچا کی بیٹی عصبہ ہے لیکن جو باپ کی قرابت کے واسطے سے میت کی طرف منسوب ہو

Fatawa Rizvia Volume 26

[Box text] And the third is for the one who is related through the mother's side. - abbreviated. (Arabic) For him is two-thirds, and for those who are attributed to the deceased through maternal kinship, there will be one-third. (Urdu interpretation)

Issue 57: 19 Muharram-ul-Haram 1314 AH What do the scholars of religion say in this matter that a person named Nanhe passed away leaving a wife, a son, a daughter, and a real brother as heirs? Nanhe's wife had already waived her dower (Mahr) and now wants to remarry and is leaving the children behind as they are still minors. How much of Nanhe's inheritance will go to these heirs, and who holds the right of guardianship over the children? Explain and you will be rewarded.

Answer: From the questioner's statement, it is clear that the boy is eight years old and the girl is four years old. Nanhe's brother is a young adult and the children's maternal grandmother (widow) is alive. The woman wants to marry a person who is not a 'Mahram' (unmarriageable relative) to these children. Therefore, in the inquired situation, the boy will stay with his uncle from now on. The girl will stay with her mother until she is nine years old, provided the woman does not marry such a person. If she does marry, the girl will stay with her maternal grandmother until that age, after which she will be handed over to the uncle. Nanhe's inheritance, assuming no obstacles to inheritance and that the heirs are limited to those mentioned, after payment of dower and other debts and legacies, will be divided into 24 shares: 3 shares for the wife, 14 shares for the son, and 7 shares for the daughter. The brother will receive nothing. And Allah Almighty knows best.

Issue 58: 13 Rabi-al-Akhir 1312 AH Sent by: Bulaqi Khan, Bareilly Dear Maulvi Sahib, Greetings. It is respectfully submitted that I have one sister and three brothers. Our father had stopped working long ago. Whatever I used to earn, I would bring it to him. One sister of mine was a minor; I raised her with my own hard work and married her off. My two brothers were young; I raised them as well and arranged their marriages. Now, they are demanding the property that belonged to our father. Is it mandatory (to give it) or not? And after the passing of the father and...

---

1 Al-Sharifiyyah Sharh al-Sirajiyyah, Chapter on Distant Kindred, Section on their children, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, pp. 119-120 Page 143 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

[बॉक्स टेक्स्ट] और तिहाई उसके लिए है जो माँ की तरफ़ से सम्बद्ध हो। - संक्षेप में। (अरबी) उसके लिए दो तिहाई और जो माँ की रिश्तेदारी के माध्यम से मृतक की ओर सम्बद्ध हो, उसके लिए एक तिहाई होगा। (उर्दू अनुवाद)

मसला 57: 19 मुहर्रम-उल-हराम 1314 हिजरी दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि नन्हे नामी व्यक्ति का निधन हो गया, उसने वारिसों में एक पत्नी, एक बेटा, एक बेटी और एक सगा भाई छोड़ा है। नन्हे की पत्नी अपना मेहर माफ़ कर चुकी है और अब वह अपना दूसरा निकाह करना चाहती है और बच्चों को, जो अभी नाबालिग हैं, छोड़ रही है। नन्हे की विरासत इन वारिसों को किस कदर मिलेगी और बच्चों की विलायत (अभिभावकता) का हक़ किसे पहुँचता है? बयान करें, सवाब पाएँ।

जवाब: पूछने वाले के बयान से साफ़ है कि लड़का आठ साल का और लड़की चार साल की है और नन्हे का भाई जवान है और इन बच्चों की नानी (विधवा) ज़िंदा है। औरत ऐसे व्यक्ति से निकाह करना चाहती है जो इन बच्चों का महरम नहीं है। अतः पूछे गए मामले में लड़का तो अभी से अपने चाचा के पास रहेगा। और लड़की अपनी माँ के पास नौ साल की उम्र तक रहेगी, बशर्ते वह औरत ऐसे व्यक्ति से निकाह न करे। और अगर वह निकाह कर लेती है, तो लड़की उस उम्र तक अपनी नानी के पास रहेगी, जिसके बाद उसे चाचा की सुपुर्दगी में दे दिया जाएगा। नन्हे की विरासत, विरासत में किसी बाधा के न होने और वारिसों के उपर्युक्त लोगों तक सीमित होने तथा मेहर व अन्य कर्ज़ों और वसीयत की अदायगी के बाद, 24 हिस्सों में बाँटी जाएगी: 3 हिस्से पत्नी को, 14 हिस्से बेटे को और 7 हिस्से बेटी को मिलेंगे। भाई को कुछ नहीं मिलेगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 58: 13 रबी-उल-आख़िर 1312 हिजरी प्रेषक: बुलाकी ख़ाँ, बरेली जनाब मौलवी साहब सलामत, अदब के साथ गुज़ारिश है कि मेरी एक बहन और हम तीन भाई हैं। जनाब वालिद साहब ने लंबे समय से सारा काम छोड़ दिया था, जो भी मैं कमा पाता था उनके सामने लाता था। मेरी एक बहन नाबालिग थी, उसे मैंने अपनी मेहनत से पाल-पोसकर उसकी शादी कर दी और दोनों भाई छोटे थे, उनकी भी परवरिश की और उनकी भी शादियाँ कर दीं। अब वे उस जायदाद की माँग कर रहे हैं जो वालिद के समय की है। क्या यह वाजिब है या नहीं? और वालिद के गुज़रने के बाद और...

1 अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, बाब ज़वी अल-अरहाम, फ़स्ल फ़ी औलादिहिम, मतबा अलीमी, अंदरून लोहारी गेट लाहौर, पृ. 119-120 पृष्ठ 143/613

والثلث لمن یدلی بقرابۃ الام اھ مختصرا۔ اس کے لئے دو تہائی اور جو ماں کی قرابت کے واسطے سے میت کی طرف منسوب ہو اس کے لئے ایک تہائی ہوگا اھ مختصرا (ت)

مسئلہ ۵۷: ۱۹ محرم الحرام ۱۳۱۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مسمیٰ ننھے فوت ہوا ایک زوجہ ایک بیٹا ایک بیٹی ایک بھائی حقیقی وارث چھوڑے، ننھے کی بی بی مہر معاف کر چکی ہے اور اپنا نکاح ثانی کیا چاہتی ہے اور بچوں کو کہ ابھی نابالغ ہیں چھوڑے دیتی ہے، پس ترکہ ننھے کا ان وارثوں کو کس قدر پہنچے گا اور حق ولایت بچوں کا کس کو پہنچتا ہے؟ بینوا توجروا الجواب: بیان سائل سے واضح ہوا کہ لڑکا آٹھ برس کا اور لڑکی چار برس کی ہے اور ننھے کا بھائی جوان ہے اور ان بچوں کی نانی بیوہ زندہ ہے اور عورت ایسے شخص سے نکاح کیا چاہتی ہے جو ان بچوں کا محرم نہیں، پس صورت مستفسرہ میں لڑکا تو ابھی سے اپنے چچا پاس رہے گا۔ اور لڑکی اپنی ماں کے پاس نو برس کی عمر تک رہے گی اگر وہ عورت ایسے شخص سے نکاح نہ کرے اور اگر نکاح کرے گی تو لڑکی تنی عمر تک اپنی نانی کے پاس رہے گی اس کے بعد چچا کی سپردگی میں دی جائے گی اور ترکہ ننھے کا بر تقدیر عدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و تقدیم مہر و دیگر دیون و وصایا چوبیس ۲۴ سہام پر منقسم ہو کر تین سہم زوجہ اور چودہ سہم پسر اور سات دختر کو ملیں گے اور بھائی کچھ نہ پائے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۵۸: ۱۳ ربیع الآخر ۱۳۱۲ھ مرسلہ بولاقی خاں بریلی جناب مولوی صاحب سلامت، بعد آدب گزارش ہے کہ ایک ہمشیرہ اور تین ہم بھائی ہیں، جناب والد صاحب نے ایک عرصہ سے سب کام چھوڑ دیا تھا جو مجھ کو میسر آتا تھا حاضر لاتا تھا ایک ہمشیرہ میری نابالغ تھی اس کو میں نے اپنی محنت سے پرورش کر کے شادی کردی اور دونوں بھائی چھوٹے ان کو بھی پرورش کیا اور

بھائیوں کی بھی شادی کر دی، اب جو جائیداد والد کے وقت کی ہے وہ طلب کرتے ہیں، واجب ہے یا نہیں؟ اور بعد گزرنے والد کے اور...

---

1 الشریفیة شرح السراجیة باب ذوی الارحام فصل فی اولادھم مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۱۹-۱۲۰ Page 143 of 613

Fatawa Razawiyya, Volume 26

Question: I buried both my parents and no money of theirs was spent. There was a debt of nearly two hundred rupees on my father which I also paid, and my brother and sister admit this themselves. Therefore, I trouble you to ask who is entitled to the right according to Sharia?

Answer: The questioner stated that his father passed away before the mother, and the mother had forgiven the dower (Mahr). Both left these three sons as heirs. In this case, whatever the questioner spent in serving his parents, he will not receive it from anyone. Whatever he spent on the upbringing and marriage of his siblings, he will not get from anyone. Yes, whatever he spent on paying the father's debt and for the father's shroud and burial according to the Sunnah, that is a debt on the father's property. First, this debt and any other debt owed by the father should be paid. From the remaining third, if the father made any will for anyone, it should be implemented. Then divide the remainder into eight parts: one part for the mother, two parts for each son, and one part for the daughter. Now, this one part which reaches their mother—the questioner states that there is no other inheritance of the mother besides this—from this, whatever the questioner spent on the mother's shroud and burial according to the Sunnah and whatever debt was on the mother, should be paid. If nothing remains, then the other heirs will receive nothing from the mother's share. If something remains, then from its one-third, the mother's will, if she made any, should be implemented. Divide the rest into seven parts: two for each son and one for the daughter. And Allah knows best. Only.

Problem 59: From Baijanath Bazaar, Raipur, Central Province. Sent by Sheikh Akbar Hussain Sahib, Trustee of the Mosque and Director of Anjuman Numaniya. 7 Jamadi-ul-Awwal 1314 AH.

The property of the late Yaqub Ali, husband of Faiz-un-Nissa Begum, at the time of his death was only enough to cover the dower (Mahr) of Faiz-un-Nissa Begum. Therefore, Faiz-un-Nissa Begum took possession of the entire property in exchange for her debt of Mahr. Please state whether the children of the late Yaqub Ali's first wife can get a proportionate right from this property for their deceased mother's Mahr? Clarify and be rewarded.

Answer: When some dower of the second woman is also owed by the husband, then one woman cannot be entitled to receive only her own debt from the entire inheritance, even if her dower alone exceeds the amount of the inheritance. Rather,

the obligatory dower of both women and any other debts owed by the deceased should all be paid proportionately from the inherited property...

फतावा रज़विया, जिल्द २६

प्रशन: मैंने अपने माता-पिता दोनों को दफनाया और उनका कोई पैसा खर्च नहीं हुआ, और पिता पर लगभग दो सौ रुपये का कर्ज था जिसे मैंने ही चुकाया, और मेरे भाई और बहन खुद इसे स्वीकार करते हैं। इसलिए, मैं आपको कष्ट देता हूँ कि शरीयत के अनुसार किसे हक पहुँचता है?

उत्तर: प्रशनकर्ता ने बताया कि उसके पिता की मृत्यु माता से पहले हुई, और माता ने मेहर (स्त्रीधन) माफ कर दिया था। दोनों के वारिस यही तीन बेटे रहे। इस स्थिति में प्रशनकर्ता ने अपने माता-पिता की सेवा में जो कुछ भी खर्च किया, वह उसे किसी से नहीं मिलेगा। जो उसने अपने भाई-बहनों के पालन-पोषण और विवाह में खर्च किया, वह भी उसे किसी से नहीं मिलेगा। हाँ, जो कुछ उसने पिता के कर्ज को चुकाने और पिता के कफ़न और दफ़न में सुन्नत के अनुसार खर्च किया, वह पिता की संपत्ति पर उसका कर्ज है। सबसे पहले यह कर्ज और पिता के जिम्मे जो अन्य कर्ज थे, उन्हें चुकाया जाए। शेष के एक तिहाई हिस्से से यदि पिता ने किसी के लिए कोई वसीयत की हो, तो उसे लागू करें। शेष के आठ हिस्से करें: एक हिस्सा माँ के लिए, और दो-दो हिस्से प्रत्येक बेटे के लिए और एक हिस्सा बेटी के लिए। अब माँ को मिलने वाला यह एक हिस्सा—प्रशनकर्ता का कहना है कि इसके अलावा माँ की कोई और विरासत नहीं है—इसमें से जो कुछ प्रशनकर्ता ने माँ के कफ़न और दफ़न में मसनून (सुन्नत के अनुसार) तरीके से खर्च किया और जो कर्ज माँ पर था, उसे चुकाया जाए। यदि कुछ न बचे, तो माँ के इस हिस्से में से दूसरे वारिसों को कुछ नहीं मिलेगा। और अगर कुछ शेष बचे, तो उसकी एक तिहाई से माँ की वसीयत, यदि उसने की हो, उसे लागू करें और बाकी के सात हिस्से करें: प्रत्येक बेटे को दो और बेटी को एक। और अल्लाह ही बेहतर जानता है। केवल।

मसला ५९: बैजनाथ बाजार, रायपुर, मध्य प्रांत। प्रेषक शेख अकबर हुसैन साहब, मस्जिद के मुतवल्ली और अंजुमन नुमानिया के निदेशक। ७ जमादी-उल-अव्वल १३१४ हिजरी।

फ़ैज़-उन-निसा बेगम के दिवंगत पति याकूब अली की संपत्ति उनकी मृत्यु के समय इतनी ही थी जो फ़ैज़-उन-निसा बेगम के मेहर के लिए पर्याप्त थी। इसलिए फ़ैज़-उन-निसा बेगम ने अपने मेहर के कर्ज के बदले पूरी संपत्ति पर कब्जा कर लिया। कृपया बताएं कि क्या स्वर्गीय याकूब अली की पहली पत्नी की संतानें अपनी मृत माँ के मेहर के लिए इस संपत्ति से आनुपातिक अधिकार प्राप्त कर सकती हैं? बताएं और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: चूंकि दूसरी महिला का भी कुछ मेहर पति के जिम्मे बाकी है, तो कोई एक महिला पूरी विरासत से केवल अपना ही कर्ज पाने की हकदार नहीं हो सकती, भले ही अकेले उसका मेहर विरासत की राशि से अधिक हो। बल्कि दोनों महिलाओं का वाजिब-उल-अदा मेहर और उनके अलावा जो भी कर्ज मृतक के जिम्मे हों, वे सब विरासत में मिली संपत्ति से आनुपातिक रूप से चुकाए जाएं..

पृष्ठ १४४ / ६१३

والدہ کے دونوں کو میں نے دفن کیا اور کوئی پیسہ ان کا خرچ نہیں ہوا اور قریب دو سو روپے کے والد پر قرض تھے وہ بھی میں نے دیئے اور بھائی اور بہن خود تسلیم کرتے ہیں، لہٰذا آپ کو تکلیف دیتا ہوں کہ شرعاً کس کو حق پہنچتا ہے؟

الجواب: سائل نے بیان کیا کہ اس کے باپ نے ماں سے پہلے انتقال کیا ماں مہر معاف کر دیا تھا دونوں کے وارث یہی تین بیٹے رہے۔ اس صورت میں سائل نے جو کچھ اپنے ماں باپ کی خدمت میں صرف کیا وہ کسی سے نہ پائے گا جو اپنے بہن بھائیوں کی پرورش و شادی میں اٹھایا وہ کسی سے نہ ملے گا، ہاں جو کچھ باپ کا قرضہ ادا کرنے اور بقدر سنت باپ کے کفن و دفن میں اٹھایا وہ باپ کے مال پر اس کا قرض ہے پہلے یہ قرضہ اور جو قرضہ اس کے باپ کے ذمہ ہوا ادا کر کے باقی تہائی سے اگر باپ نے کچھ وصیت کسی کے لئے کی ہو نافذ کر کے باقی کے آٹھ حصے کریں ایک حصہ ماں اور دو دو ہر بیٹے اور ایک بیٹی کو ، اب یہ ایک حصہ جو ان کی ماں کو پہنچا سائل بیان کرتا ہے کہ اس کے سوا ماں کا کچھ اور ترکہ نہیں اس میں سے جو کچھ سائل نے ماں کے کفن و دفن بقدر مسنون میں اٹھایا وہ اور جو قرضہ اس کی ماں پر ہے ادا کریں اگر کچھ نہ بچے تو ماں کے اس حصہ میں سے دوسرے وارثوں کو کچھ نہ ملے اور اگر کچھ باقی رہے تو اس کی تہائی سے ماں کی وصیت اگر اس نے نافذ کی ہو ادا کر کے باقی کے سات حصے کریں ہر بیٹے کو دو بیٹی کو ایک۔ واللہ اعلم فقط۔

مسئلہ ۵۹: از بیجا ناتھ بازار رائے پور ملک متوسط مرسلہ شیخ اکبر حسین صاحب متولی مسجد و دیرا نجمن نعمانیہ ۷ جمادی الاول ۱۳۱۴ھ

فیض النساء بیگم کے شوہر یعقوب علی مرحوم کی جائداد وقت مرنے کے اس قدر تھی جو فیض النساء بیگم کے مہر کو اکتفا کرتی اس لئے فیض النساء بیگم کل جائداد پر بعوض اپنے دین مہر کے قابض ہوئی، فرمایئے کہ یعقوب علی مرحوم کی پہلی بیوی کی اولاد کو اپنی ماں متوفیہ کے مہر میں اس جائداد سے بحصہ رسدی حق مل سکتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: جبکہ دوسری عورت کا بھی کچھ مہر ذمہ شوہر باقی ہے تو نہ ایک عورت کل ترکہ سے اپنا ہی دین پانے کی مستحق ہو سکتی ہے اگر چہ تنہا اسی کا مہر مقدار ترکہ سے زائد ہو بلکہ دونوں عورتوں کا بقدر واجب الادا مہر اور ان کے سوا اور جو دین ذمہ مورث ہوں سب حصہ رسد متروکہ سے ادا

...will be done, nor can a woman take possession of the property herself in exchange for her dower (Mahr). Rather, the property shall be sold to pay the dower, for her right lies in the value (monetary worth), not in the specific physical asset. (T) It is mentioned in al-Alamgiriyya:

[Arabic Text]: The deceased made a will for his wife and left some property, and the woman's dower was owed by him. If the deceased left cash equivalent to her dower, she could take her dower from that cash because she succeeded in obtaining her right in kind. If the deceased did not leave cash, she has the right to sell what is most suitable for sale and realize her dower from the price.

[Urdu Translation]: The deceased made a will for his wife and left some property, and the woman's dower was owed by him. If the deceased left cash equivalent to her dower, she could take her dower from that cash because she succeeded in obtaining her right in kind. And if the deceased did not leave cash, it is permissible for the woman to sell what is suitable for sale from the husband's estate and receive her dower from the proceeds. I (the author) say: the restriction of 'suitability for sale' applies when debts do not encompass the entire estate and not everything is sold, as is evident. (T)

The heirs of the first wife can claim the amount of dower due to their mother from Faid-un-Nisa Begum.

[Arabic Text]: Because she is an heir, she is eligible to be an adversary for the creditors from this perspective, even if she is not eligible from the perspective of being a creditor herself. This is based on the opinion chosen by the jurist (Faqih) that an heir is an adversary to the creditor, even if the estate is [overwhelmed] by debt.

[Urdu Translation]: Because the wife is an heir, she is eligible to be an adversary for the creditors from this perspective, even if she does not have the capacity for litigation as a creditor herself. This is based on the opinion chosen by the jurist that an heir can become an adversary to the creditor even if the estate is in debt.

1 Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Wasaya, Chapter 9, Nurani Kutub Khana Peshawar, 6/153.

...किए जाएंगे, न ही औरत खुद अपने महर के बदले संपत्ति पर कब्ज़ा कर सकती है, बल्कि संपत्ति बेचकर महर अदा किया जाएगा क्योंकि उसका हक मालियत (मूल्य) में है, न कि मूल वस्तु में। (त) आलमगीरिया में है:

[अरबी पाठ]: मृतक ने अपनी पत्नी के लिए वसीयत की और कुछ संपत्ति छोड़ी, और औरत का महर उसके ज़िम्मे था। यदि मृतक ने महर के बराबर नकद राशि छोड़ी है, तो औरत उस नकदी से अपना महर प्राप्त कर सकती है क्योंकि उसने अपने हक की चीज़ प्राप्त करने में सफलता पा ली है। और यदि मृतक ने कोई नकद राशि नहीं छोड़ी, तो औरत के लिए जायज़ है कि वह पति की विरासत में से जो चीज़ बेचने योग्य है, उसे बेचकर उसकी कीमत से अपना महर प्राप्त करे।

[उर्दू अनुवाद]: मृतक ने अपनी पत्नी के लिए वसीयत की और कुछ संपत्ति छोड़ी, और औरत का महर उसके ज़िम्मे था। यदि मृतक ने महर के बराबर नकद राशि छोड़ी है, तो औरत उस नकदी से अपना महर प्राप्त कर सकती है क्योंकि उसने अपने हक की चीज़ प्राप्त करने में सफलता पा ली है। और यदि मृतक ने कोई नकद राशि नहीं छोड़ी, तो औरत के लिए जायज़ है कि वह पति की विरासत में से जो चीज़ बेचने योग्य है, उसे बेचकर उसकी कीमत से अपना महर प्राप्त करे। मैं कहता हूँ कि 'बेचने योग्य होने' की शर्त वहाँ होगी जहाँ कर्ज़ विरासत को पूरी तरह घेरे हुए न हो और उसकी हर चीज़ न बेची जाए, जैसा कि स्पष्ट है। (त)

पहली पत्नी के वारिस अपनी माँ के महर की बकाया राशि का दावा फ़ैज़-उन-निसा बेगम पर कर सकते हैं।

[अरबी पाठ]: क्योंकि वह वारिस है, इसलिए वह इस नज़रिए से लेनदारों के लिए प्रतिवादी बनने के योग्य है, भले ही वह लेनदार होने के नज़रिए से योग्य न हो। यह उस राय पर आधारित है जिसे फकीह ने चुना है कि वारिस लेनदार का प्रतिवादी होता है भले ही विरासत कर्ज [से घिरी हो]।

[उर्दू अनुवाद]: क्योंकि पत्नी वारिस है, इसलिए वह इस लिहाज़ से कर्जदारों के लिए प्रतिवादी बन सकती है, भले ही वह कर्जदार होने की हैसियत से मुकदमेबाजी की योग्यता न रखती हो। और यह उस राय पर आधारित है जिसे फकीह ने चुना है कि वारिस कर्जदार का प्रतिवादी हो सकता है भले ही विरासत कर्ज में [डूबी हो]।

1 अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल वसाया, बाब 9, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/153।

पृष्ठ 145 का 613

کئے جائیں گے، نہ عورت بطور خود اپنے مہر کے بدلے جائدا د پر قابض ہو سکتی ہے بلکہ جائدا د بیچ کر مہر ادا کیا جائے گا فان حقھا فی المالیۃ لا فی العین (کیونکہ عورت کا حق مالیت میں ہے نہ کہ عین میں۔ ت) عالمگیریہ میں ہے:

میت اوصی الی المرأتہ وترک مالا وللمرأۃ علیہ مھراً | میت نے اپنی بیوی کے لئے وصیت کی اور کچھ مال چھوڑا، ان ترک المیت صامتا مثل مھرھا کان لھا ان تاخذ | عورت کا اس کے ذمے مہر ہے، اگر میت نے عورت کے مہر کی مھرھا من الصامت لانھا ظفرت بجنس حقھا وان | مثل نقدی چھوڑی ہے تو عورت اس نقدی سے اپنا مہر وصول لم یترک المیت صامتا کان لھا ان تبیع ما کان اصلح | کر سکتی ہے کیونکہ وہ اپنے حق کی جنس کو پانے پر کامیاب ہو گئی للبیع وتستوفی صداقھا من الثمن اہ قلت والتقیید | ہے، اور اگر میت نے کوئی نقدی نہیں چھوڑی تو عورت کے بالاصلاح حیث لم یکن الدین محیطا ولا بیع کل | لئے جائز ہے کہ وہ خاوند کے ترکہ میں سے جو چیز قابلِ بیع ہے شیئ کما لایخفی۔ | اس کو بیچ کر ثمن میں سے اپنا مہر وصول کرے اھ، میں کہتا ہوں قابلِ بیع ہونے کی قید وہاں ہو گی جہاں قرض ترکہ کو محیط نہ ہو اور اس کی ہر شیئ نہیں بیچی جائے گی جیسا کہ مخفی نہیں۔ (ت)

وارثانِ زوجہ اولٰی اپنی ماں کے مہر سے مقدار واجب الاداء کا دعوٰی فیض النساء بیگم پر کر سکتے ہیں،

لانھا وارثۃ فتصلح خصما للغرماء من ھذہ الجھۃ و | کیونکہ بیوی وارث ہے اس لئے وہ اس جہت سے قرضخواہوں ان لم تصلح من جھۃ انھا دائنۃ وذلک بناء علی ما | کے لئے خصم بن سکتی ہے

اگرچہ وہ قرضخواہ ہونے کی حیثیت اختارہ الفقیہ ان الوارث خصم الغریم وان کانت | سے خصومت کی صلاحیت نہیں رکھتی، اور یہ مبنی ہے اس قول الترکۃ | پر جس کو فقیہ نے اختیار کیا کہ وارث قرضخواہ کا خصم بن سکتا ہے اگرچہ ترکہ قرض میں

1 الفتاوی الھندیہ کتاب الوصایا الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۵۳

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Boxed Text]: "Engulfed by debt. Yes, in this case, an oath is not required on it, as mentioned in the chapter of Al-Wasi (The Executor) in Al-Hindiyyah from Al-Muheet." (T)

But this is in the state when no factor is proven against the heirs of the deceased woman that would void the claim or prevent it; otherwise, the claim would be unheard, as it is not hidden. And Allah, Glorified and Exalted, knows best. (T)

Issue 60: Zaid's daughter was married to Khalid with a fixed mahr (dowry) of ten thousand. Zaid's daughter died, leaving behind a son, a daughter, her parents, and her husband. Khalid possesses property worth five thousand. In the case where heirs do not sue, how much share should the parents get from the existing property or as per the fixed mahr? Clarify, and you shall be rewarded.

Answer: In the questioned scenario, one-fourth of the mahr is waived from the husband's responsibility. If the full amount is not received, then every heir can take from what is received according to their prescribed share in inheritance. It's not that some heirs take their full claim. The questioner states that both children are minors; in this case, not filing a claim cannot be considered a waiver of rights. However, if any adult heir forgives a portion of the debt equivalent to their share, the other heirs can still take their respective claims. And Allah Almighty knows best.

Issue 61: 4 Shaban 1312 AH What do the scholars of religion say regarding this issue: Zaid died, leaving his wife three months pregnant. Six months after Zaid's death, a boy was born. Umar, out of malice and fear that the boy would be entitled to the deceased Zaid's property, declares the boy illegitimate to deprive him of his rights, claiming the boy was born a year and a quarter after Zaid's death. Firstly, the boy was correctly born six months after Zaid's death. Hypothetically, if Umar's claim that the boy was born a year and a quarter later is accepted, then according to the Noble Shari'ah, is the boy legitimate or illegitimate? And is he from the seed of the deceased Zaid or not? Clarify and you shall be rewarded. (T)

Footnote 1: Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Wills, Chapter Nine regarding the Executor, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/154.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द २६

[बॉक्स वाला पाठ]: "कर्ज में डूबा हुआ। हाँ, इस मामले में उस पर कसम नहीं आती। जैसा कि हिन्दिया के अध्याय 'अल-वसी' (वसीयत निष्पादक) में 'मुहीत' से उद्धृत है।" (त)

मगर यह उस स्थिति में है जब मृत महिला के वारिसों के खिलाफ कोई ऐसी बात साबित न हो जो दावे को खारिज कर दे या दावे को रोक दे; अन्यथा दावा सुनने योग्य नहीं होगा जैसा कि स्पष्ट है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला ६०: ज़ैद की बेटी का निकाह खालिद के साथ दस हज़ार महर तय होने पर हुआ। ज़ैद की बेटी मर गई, एक लड़का, एक लड़की, माता-पिता और पति वारिस बचे। खालिद के पास पाँच हज़ार की जायदाद है। दावेदारों के न होने की स्थिति में, माता-पिता को मौजूदा जायदाद में से कितना हिस्सा मिलना चाहिए या तयशुदा महर के हिसाब से? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, महर का एक चौथाई हिस्सा पति की जिम्मेदारी से माफ हो गया है। यदि पूरी महर प्राप्त नहीं होती है, तो प्राप्त राशि में से प्रत्येक वारिस अपने शरीयत के निर्धारित हिस्से के अनुसार ले सकता है। ऐसा नहीं है कि कुछ वारिस अपना पूरा दावा ले लें। पूछने वाला कहता है कि दोनों संतानें नाबालिग हैं, इस स्थिति में उनका दावा न करना उनके अधिकार की समाप्ति नहीं माना जा सकता। हाँ, यदि कोई वयस्क वारिस अपने हिस्से के बराबर कर्ज माफ कर दे, तो बाकी वारिस अपना-अपना दावा ले सकते हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ६१: ४ शाबान १३१२ हिजरी इस मामले में दीन के उलेमा क्या फरमाते हैं: ज़ैद की मृत्यु हुई, वह अपनी पत्नी को तीन महीने के गर्भ के साथ छोड़ गया। ज़ैद की मृत्यु के छह महीने बाद एक लड़का पैदा हुआ। उमर ने द्वेष और इस डर से कि लड़का मृतक ज़ैद की संपत्ति का हकदार होगा, उसे वंचित करने के लिए लड़के को हराम की औलाद बताया और कहा कि लड़का ज़ैद की मृत्यु के सवा साल बाद पैदा हुआ। पहली बात तो यह कि लड़का सही तौर पर ज़ैद की वफात के छह महीने बाद पैदा हुआ। और मान लीजिए अगर उमर की बात मान ली जाए कि लड़का सवा साल बाद पैदा हुआ, तो शरीयत के अनुसार लड़का हलाल है या हराम? और वह मृतक ज़ैद के वीर्य से है या नहीं? बयान फरमाएं पुण्य पाएं। (त)

फुटनोट १: अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल वसाया, बाब ९ वसी के बारे में, नूरानी कुतुब खाना पेशावर ६/१५४।

पृष्ठ १४६ का ६१३

[باکس]: مستغرقة بالدین نعم لاحلف علیه ح کما فی وصی الهندیة عن المحیط۔ گھرا ہوا ہو۔ ہاں اس صورت میں اس پر قسم نہیں آتی۔ جیسا کہ ہندیہ کے باب الوصی میں محیط سے منقول ہے۔ (ت)

مگر یہ اس حالت میں ہے کہ وارثان زن متوفاہ پر کوئی امر مسقط مدعی یامانع دعوی ثابت نہ ہو ورنہ دعوی نامسموع ہوگا کما لایخفی واللہ سبحنہ وتعالی اعلم (جیسا کہ پوشیدہ نہیں، اور اللہ سبحانہ و تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ ت)

مسئلہ ۶۰ : زید کی بیٹی کا خالد کے ساتھ نکاح ہوا، دس ہزار مہر معین ہوا، زید کی بیٹی مرگئی، ایک لڑکا اور ایک لڑکی اور والدین اور شوہر اس کا باقی رہا، خالد کے پاس پانچ ہزار کی ملکیت ہے، درصورت غیر دعویدار ہونے اولاد اور شوہر کے والدین کو حصہ کس قدر ملکیت موجودہ سے ملنا چاہئے یا بقدر مہر ؟ بینوا توجروا

الجواب: صورتِ مستفسرہ میں چہارم مہر کا شوہر کے ذمہ سے ساقط ہوگیا باقی اگر تمام و کمال اسے حصول نہ ہو تو جتنا وصول ہو ہر وارث اس میں سے بقدر سہم فرائض کے لے سکتا ہے نہ یہ کہ بعض ورثہ اپنا کل مطالبہ لے لیں، سائل مظہر ہے کہ اولاد دونوں نابالغ ہیں اس صورت میں اس کا دعوی نہ کرنا کب کیا مسقط حق ہوسکتا ہے البتہ اگر کوئی وارث بالغ دین میں سے بقدر اپنے سہم کے معاف کردے تو باقی ورثہ اپنا اپنا مطالبہ لے سکتے ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۶۱ : ۴ شعبان ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں، زید مرا، زوجہ اپنی کو سہ ماہ کے حمل میں چھوڑا، بعد انتقالِ زید کے چھ ماہ کے بعد لڑکا پیدا ہوا، عمرواز راہ بغض و خوف اس کے کہ لڑکا زید متوفی کی جائداد کا مستحق ہو اس کی حق تلفی کے واسطے لڑکے کو

ولد الحرام بیان کرتا ہے اور کہتا ہے کہ بعد انتقال زید کے لڑکا سوا برس کے بعد پیدا ہوا، اولاً تو لڑکا صحیح طور پر بعد انتقالِ زید کے چھ ماہ کے بعد پیدا ہوا، اور بالفرض عمرو کا قول تصدیق کیا جائے کہ لڑکا سوا برس کے بعد پیدا ہوا تو بموجب شرع شریف کے لڑکا حلالی ہے یا ولد الحرام؟ اور زید متوفی کے نطفے سے ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر پایئے ۔ ت)

۱ الفتاوی الهندیة کتاب الوصایا الباب التاسع في الوصی نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۵۴

Fatawa Razawiya Volume 26

The Answer: Amr is lying; for such an accusation, the Great Quran has prescribed a punishment of eighty lashes and declared such testimony forever inadmissible. A hundred years is a long time; even if it were born within two years, it would undoubtedly be considered Zaid's child. Legally, this boy is definitely Zaid's and his legal heir. Yes, if after the husband's death and before the boy's birth, the woman had declared that her waiting period (iddat) had ended, and then a child was born six months or more after that declaration, he would not be attributed to the deceased husband. Otherwise, calling the child illegitimate simply because he was born one and a quarter years after the death is pure injustice and falsehood. It is stated in Durr-e-Mukhtar:

Arabic Text	Urdu Translation
The lineage of a child of a woman observing the iddat of death is established if he is born in less than two years (i.e., the maximum period of pregnancy) from the time of death. (T)	If a woman observing the waiting period for death gives birth to a child in less than two years from the time of the husband's death, its lineage will be established. (T)

It is stated in Sharifiya: | Arabic Text | Urdu Translation | |---|---| | If the pregnancy is from the deceased, such as if the deceased left a pregnant wife and she gave birth at the full maximum term of pregnancy, i.e., two years, or less, and she had not declared the end of her iddat, then that child inherits from the deceased and his relatives. - Summarized - And Allah knows best. | If the pregnancy belongs to the deceased, the situation is that the deceased left a pregnant wife, and she gives birth at the completion of the pregnancy period, i.e., two years, or in less time, provided the woman has not declared the expiry of her iddat, then this child will be the heir of the deceased and his relatives. Summarized, and Allah knows best. (T) |

Problem 62: From Benares city, Kundi Gudtola Mohalla, Masjid Bazaar, sent by Hafiz Wali Muhammad Sahib, 21 Shawwal 1314 AH. What do the scholars of religion and the muftis of the clear Shari'ah say on this issue? Hindah, the wife of Zaid, died leaving some of her legal heirs and Zaid, her husband. She did not receive the dower (Mahr) which was due from Zaid, and she left no children. In this situation, can Zaid also receive half of the dower due from him, just as he can from all of Hindah's legacy, or not? The doubt is that...

1. Durr al-Mukhtar, Book of Divorce, Chapter on the Establishment of Lineage, Mujtabai Press, Delhi, 1/261.
2. Al-Sharifiyya Sharh al-Sirajiyya, Chapter on Kindred (Dhu al-Arham), Section on Pregnancy, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 132.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

उत्तर: अम्र झूठा है, ऐसी तोहमत पर क़ुरान अज़ीम ने अस्सी कोड़ों का हुक्म दिया है और गवाही को हमेशा के लिए नामंजूर कर दिया है। सौ बरस तो बहुत हैं, अगर दो बरस तक भी पैदा होता तो बिना किसी शक के ज़ैद का ही माना जाता। शरीअत के अनुसार यह लड़का ज़रूर ज़ैद का है और उसका कानूनी वारिस है। हाँ, अगर पति की मृत्यु के बाद और लड़के के जन्म से पहले, स्त्री ने यह इक़रार कर लिया होता कि उसकी इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) बीत चुकी है, और उस इक़रार के छह महीने या उससे अधिक समय के बाद बच्चा पैदा होता, तो उसे मृतक पति का नहीं माना जाता। अन्यथा, केवल इस आधार पर कि मृत्यु के सवा साल बाद पैदा हुआ, उसे 'औलाद-उल-हराम' (अवैध संतान) कहना सरासर ज़ुल्म और बातिल (झूठ) है। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
मृत्यु की इद्दत गुज़ारने वाली महिला के बच्चे का नसब (वंश) तब साबित होगा जब वह पति की मृत्यु के समय से दो वर्ष से कम समय में बच्चा जने। (त)	मृत्यु की इद्दत गुज़ारने वाली महिला अगर शौहर की मौत के वक्त से दो साल से कम मुद्दत में बच्चा जने तो उसका नसब साबित होगा। (त)

'शरीफ़िया' में है: | अरबी इबारत | उर्दू अनुवाद | |---|---| | यदि गर्भ मृतक का है, जिसकी सूरत यह है कि मृतक ने गर्भवती पत्नी छोड़ी हो और वह गर्भ की अवधि यानी दो साल पूरे होने पर या उससे कम समय में बच्चा जने, जबकि स्त्री ने इद्दत गुज़र जाने का इक़रार न किया हो, तो यह बच्चा मृतक और उसके रिश्तेदारों का वारिस बनेगा। - सारांशतः- और अल्लाह ही बेहतर जानता है। | अगर हमल मय्यत का है जिसकी सूरत यह है कि मय्यत ने हामला बीवी छोड़ी हो और वह मुद्दत-ए-हमल यानी दो साल के पूरा होने पर या इससे कम मुद्दत में बच्चा जने जबकि औरत ने इद्दत के गुज़र जाने का इकरार न किया हो तो यह बच्चा मय्यत और उसके क़राबतदारों का वारिस बनेगा। मुल्तकृतन, वल्लाहु तआला आलम (त) |

मसला 62: बनारस शहर, मोहल्ला कुंडी गुड़तोला, मस्जिद बाज़ार, प्रेषक हाफिज़ वली मुहम्मद साहब, 21 शव्वाल 1314 हिजरी। दीन के आलिम और शरीअत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि हिंदा, जो ज़ैद की पत्नी थी, अपने कुछ शरई वारिसों और अपने शौहर ज़ैद को छोड़कर मर गई। उसे वह मेहर नहीं मिला था जो ज़ैद के ज़िम्मे वाजिब-उल-अदा (देय) था, और उसने कोई औलाद नहीं छोड़ी। इस सूरत में क्या ज़ैद उस मेहर में से भी, जो उसके ज़िम्मे वाजिब-उल-अदा है,

आधा हिस्सा पा सकता है जैसा कि वह हिंदा के कुल विरासत (तरुके) से पा सकता है या नहीं? संदेह यह होता है कि...

---

1. अल-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-तलाक़, नसब की स्थापना का अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 1/261।
2. अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, ज़वी अल-अरहम का अध्याय, गर्भ पर खंड, अलीमी प्रेस, अंदरून लोहारी गेट, लाहौर, पृष्ठ 132।

पृष्ठ 147 का 613

الجواب: عمرو جھوٹا ہے، ایسی تہمت پر قرآن عظیم نے اسی کوڑوں کا حکم دیا ہے اور گواہی کو ہمیشہ مردود۔ سو برس تو تھوڑا ہے دو برس تک بھی پیدا ہوتا تو بلا شبہہ زید کا قرار پاتا، یہ لڑکا شرعاً ضرور زید کا اور اس کا وارث شرعی ہے، ہاں اگر عورت بعد موت شوہر قبل ولادت پسر اقرار کر چکی ہوتی کہ میری عدت گزر گئی، اور اس اقرار سے چھ ماہ یا زائد کے بعد بچہ پیدا ہوتا تو شوہر متوفی کا قرار نہ پاتا ورنہ صرف اس بنا پر کہ موت کے سوا برس بعد پیدا ہوا اولاد الحرام کہنا محض ظلم و باطل ہے۔ در مختار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
یثبت نسب ولد معتدۃ الموت لاقل منھما (ای من سنتین) من وقت الموت الخ۔	موت کی عدت گزارنے والی خاتون اگر شوہر کی موت کے وقت سے دو سال سے کم مدت میں بچہ جنے تو اس کا نسب ثابت ہوگا۔ (ت)

شریفہ میں ہے: | عربی عبارت | اردو ترجمہ | |---|---| | ان کان الحمل من المیت بان خلف امرأۃ حاملا و جائت بالولد لتمام اکثر مدۃ الحمل ای سنتین او اقل ولم تکن اقرت بانقضاء العدۃ یرث ذلك الولد من المیت واقاربہ - ملتقطاً- واللہ تعالیٰ اعلم۔ | اگر حمل میت کا ہے جس کی صورت یہ ہے کہ میت نے حاملہ بیوی چھوڑی ہو اور وہ مدت حمل یعنی دو سال کے پورا ہونے پر یا اس سے کم مدت میں بچہ جنے جبکہ عورت نے عدت کے گزر جانے کا اقرار نہ کیا ہو تو یہ بچہ میت اور اس کے قرابتداروں کا وارث بنے گا۔ ملتقطاً، واللہ تعالیٰ اعلم (ت) |

مسئلہ ۶۲: از شہر بنارس محلہ کنڈی گڈ تولہ مسجد بازار مرسلہ حافظ ولی محمد صاحب ۲۱ شوال ۱۳۱۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ہندہ زوجہ زید کچھ اپنے ورثائے شرعی اور زید اپنے خاوند کو چھوڑ کر مرگئی اور مہر جو زید کے ذمہ واجب الاداء ہے وصول نہیں پایا اور کوئی اولاد اس نے نہیں چھوڑی، اس صورت میں زید مہر میں سے بھی جو اس کے ذمہ واجب الاداء ہے نصف حصہ پاسکتا ہے جیسا کہ ہندہ کے کل متروکہ سے پاسکتا ہے یا نہیں، شبہ یہ ہوتا ہے

---

۱ الدرالمختار کتاب الطلاق فصل فی ثبوت النسب مطبع مجتبائی دہلی ۱/۲۶۱ ۲ الشریفیه شرح السراجیه باب ذوی الارحام فصل فی الحمل مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۳۲

Fatawa Razawiyya Volume 26

That analogically (by Qiyas), Zaid should also receive half of the dower (Mahr). However, the Legislator of Islam has placed Mahr for the purpose of honoring the marital relationship (bid'ah). The ultimate goal is the honor and respect of the wife. Even if Zaid receives half of the Mahr, this goal will be partially met. In any case, please write down the details with reference to books and grant us success through the answer. Only.

The Answer: In the situation asked, half of the Mahr will certainly be dropped from Zaid's responsibility, not in the sense of non-obligation (since Mahr, after confirmation by death, does not have the capacity to fall in that sense), and if there were any deficiency in the aforementioned goal, it would be through this very situation. Rather, it is in the sense of possession through succession and inheritance from the wife, because of Allah Almighty's saying: "And for you is half of what your wives leave if they have no child" (Qur'an 4:12). There is no doubt that Mahr is also included in the wife's estate. These meanings do not contradict that ultimate goal; rather, they confirm and establish it. If the entire Mahr of the wife, even if it were wealth, were contrary to the mentioned purpose, then gifting (Hiba) or discharging (Ibraa) it would also be prohibited. However, they are permissible because they originate from the wife's ownership, so they confirm it and do not negate it, even if they remove it. Rather, even if the removal were to contradict the goal, there is no escape from the fact that death definitively terminates ownership. If it is said that the heirs' ownership, due to succession, takes the place of the wife's ownership, then it's as if the proxy's survival remains. Thus, the husband's ownership of this half is also through inheritance. Here too, the same result is achieved and the doubt is removed. It is mentioned in 'Al-Qunya':

Our teacher, may Allah Almighty have mercy on him, said: I was asked about a woman who died leaving a husband, two daughters, and a full brother, and she had no property except for a dower owed by her husband, which was one hundred dinars. Then the husband died and left only fifty dinars...

Our teacher, may Allah Almighty have mercy on him, said: I was asked about a woman who passed away leaving a husband, two daughters, and a real brother, and she had no wealth except that one hundred dinars of her Mahr were owed by her husband. Then the husband died, and besides...

[1] The Holy Quran 4/12

फतावा रज़विया जिल्द 26

कि कयास के तौर पर तो महर में से भी आधा हिस्सा ज़ैद को मिलना चाहिए, मगर महर को शरीअत ने निकाह के एहतराम की खातिर रखा है और इसका असल मकसद बीवी की इज़्ज़त और एहतराम है। और आधा हिस्सा पाने की सूरत में भी ज़ैद के महर में यह मकसद किसी हद तक पूरा हो जाएगा। हर सूरत में, किताबों के हवाले के साथ जज़ई (विवरण) तहरीर फरमाएं और जवाब से नवाज़ें। फ़क़त।

अल-जवाब: पूछी गई सूरत में, ज़ैद की ज़िम्मेदारी से आधा महर ज़रूर साकित (खत्म) हो जाएगा, न कि वाजिब न होने के मायने में (क्योंकि मौत से ताकीद के बाद महर साकित होने की काबिलियत नहीं रखता) और अगर मज़कूरा मकसद में कुछ कमी आती तो इसी सूरत से आती। बल्कि यह बीवी के वारिस और उत्तराधिकारी होने के नाते मालिकाना हक के मायने में है, क्योंकि अल्लाह तआला का इरशाद है: "और तुम्हारी बीवियाँ जो छोड़ जाएँ उनमें से तुम्हें आधा है अगर उनकी औलाद न हो" (सूरह निसा, आयत 12)। इसमें कोई शक नहीं कि महर भी बीवी के छोड़े हुए माल (तरका) में शामिल है। और ये मायने उस मकसद के खिलाफ नहीं हैं बल्कि उसे पुख्ता और मुक़र्रर करते हैं। अगर बीवी का सारा महर, चाहे वो माल ही क्यों न हो, मज़कूरा मकसद के खिलाफ होता तो हिबा (दान) और इबरा (माफ करना) भी नाजायज़ होते, मगर वे इसी तरह जायज़ हैं कि वे बीवी की मिलकियत पर आधारित हैं, तो वे उसे साबित करते हैं न कि खत्म करते हैं, चाहे वे रफ़ा (हटाने वाले) ही हों। बल्कि अगर रफ़ा करना भी खिलाफेमकसद होता तो उससे चारा ही क्या है क्योंकि मौत यकीनी तौर पर मिलकियत खत्म कर देती है। अगर ये कहा जाए कि वारिसों की मिलकियत उत्तराधिकार की वजह से बीवी की मिलकियत की जगह है, तो गोया कि नायब का बाकी रहना बाकी है, तो शौहर की इस आधे हिस्से में मिलकियत भी विरासती ही हुई। यहाँ भी वही बात हासिल हुई और शक दूर हो गया। 'कुनिया' में है:

हमारे उस्ताद रहमतुल्लाह अलैहि ने फ़रमाया: मुझसे उस औरत के बारे में पूछा गया जो शौहर, दो बेटियाँ और एक सगा भाई छोड़कर फौत हो गई और उसका महर के100 दीनार जो शौहर के ज़िम्मे थे, उसके सिवा कोई माल न था। फिर

हमारे उस्ताद साहब रहमतुल्लाह अलैहि ने फ़रमाया: मुझसे उस औरत के बारे में पूछा गया जो शौहर और दो बेटियाँ और एक हकीकी भाई छोड़कर इंतकाल कर गई और उसका कोई माल नहीं सिवाए इसके कि सौ दीनार उसके महर के

शौहर मर गया और उसने सिर्फ50 दीनार छोड़े...

शौहर के ज़िम्मे हैं, फिर शौहर मर गया और सिवाए...

[1] अल-कुरान अल-करीम 12/4

کہ قیاساً تو مہر میں سے بھی نصف حصہ زید کو پانا چاہئے ہے مگر مہر کو شارع اسلام نے بغرض احترام بضع رکھا ہے اور غایت اس کی عزت و احترام زوجہ ہے اور بحالت نصف حصہ پالینے زید کے مہر میں سے بھی یہ غایت فی الجملہ ہو جائے گی، ہر صورت کے جزئی بھی باحوالہ کتب تحریر فرمائی جائے اور جواب سے جدل سرفرازی بخشی جائے فقط

الجواب: صورت مستفسرہ میں ضرور نصف مہر ذمہ زید سے ساقط ہوا نہ بمعنی عدم وجوب رہا بسا کہ مہر بعد تاکید بالموت بایں معنی قابلیت سقوط نہیں رکھتا اور غایت مذکورہ میں اگر کچھ نقص آتا تو اسی صورت سے، بلکہ بمعنی تملک بخلافت و وراثت زوجہ لقولہ تعالیٰ ۱ "وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّهُنَّ وَلَدٌ" (اللہ تعالیٰ کے اس ارشاد کی وجہ سے "اور تمہاری بیبیاں جو چھوڑ جائیں ان میں سے تمہیں آدھا ہے اگر ان کی اولاد نہ ہو") اور شک نہیں کہ مہر بھی متروکہ زوجہ میں داخل ہے اور یہ معنی اس غایت کے منافی نہیں بلکہ مؤکد و مقرر ہیں کہ کل مہر زوجہ ولو مالاً منافی غرض مذکور ہو تو ہبہ و ابراء بھی ناجائز ہوں مگر وہ یونہی جائز ہیں کہ ملک زوجہ پر متفرع ہیں تو اس کے مقرر ہیں نہ دافع اگرچہ رافع ہوں بلکہ اگر رفع بھی خلافت غایت ہو تو اس سے چارہ کہاں کہ موت قطعاً نافی ملک ہے، اگر کہئے کہ ملک ورثہ بوجہ خلافت قائم مقام ملک زوجہ ہے تو گویا وہ بقائے نائب باقی ہے تو ملک زوج بھی اس نصف میں وراثتی ہی ہوئی یہاں بھی وہی گویا حاصل اور شبہ زائل، قنیہ میں ہے:

قال استاذنا رحمہ اللہ تعالیٰ سئلت ہمارے استاذ صاحب رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے فرمایا مجھ سے عمن ماتت عن زوج وبنتین واخ لاب اس عورت کے بارے میں پوچھا گیا جو خاوند اور دو بیٹیاں

و ام ولا مال لها سوى مهر على زوجها مائة دينار ثم مات الزوج و لم يترك الا خمسين دينارا

اور ایک حقیقی بھائی چھوڑ کر انتقال کر گئی اور اس کا کوئی مال نہیں سوائے اس کے کہ سو دینار اس کے مہر کے خاوند کے ذمے ہیں، پھر خاوند مر گیا اور سوائے

١ القرآن الكريم ١٢/٤

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Table Content] Arabic Text: I said: It is divided between the two daughters and the brother proportionately according to their shares. Because it is mentioned in the book 'al-’Ayn wa al-Dayn' that if one of the heirs owes a debt of the same kind as the tangible assets (‘ayn) of the estate, what he owes as debt is counted as if it were ‘ayn. His share is left to him against his debt, and the actual ‘ayn is left for the portions of other heirs. Therefore, we calculated twenty-five dinars from the dowry against the husband as if it were ‘ayn, and the remaining fifty dinars remained in the share of the two daughters and the brother. Thus, it will be divided among them according to their shares from the original problem[1]. And Allah, Glory be to Him and the Almighty, knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is more complete and firmer.

Urdu Translation: He left nothing of the fifty dinars, so I said that the estate should be divided into nine parts and distributed between the two daughters and the brother according to their shares. Because it is stated in the book 'Al-’Ayn wa al-Dayn' that when an heir owes a debt of the same kind as the tangible assets of the inheritance, that debt will be counted in their share as if it were tangible assets, and their share will be left against that debt, and the actual tangible assets will be left for the shares of the other heirs besides that heir. Accordingly, we counted twenty-five dinars from the dowry against the husband as if they were tangible assets. The remaining fifty dinars were left for the share of the two daughters and the brother, so they will be divided between them according to their shares in the original case. And Allah, Glory be to Him and the Almighty, knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is more complete and firmer. (T)

Date: 9 Dhu al-Qi'dah 1312 AH

Problem 63: What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say on this matter: Zaid passed away and left two sons from his first wife, and one daughter from his second wife, and the second wife is alive. The first wife passed away in the presence of her husband, and her dowry should be the responsibility of the husband. Now the sons are demanding their mother's dowry. Explain and you shall be rewarded.

Answer: The questioner states that the first wife's dowry was twenty-five thousand and the second's was three hundred and sixty, out of which Zaid himself had paid

one hundred and fifty. Now two hundred and ten remain, and the property [is for] both dowries…

[1] Al-Qunyah al-Munyah li-Tatmim al-Ghunyah, Book of Inheritances, printed in Calcutta, India, p. 392.

फ़तावा रिज़विया, खंड 26

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: मैंने कहा: इसे दो बेटियों और भाई के बीच उनके शेयरों के अनुसार आनुपातिक रूप से विभाजित किया गया है। क्योंकि 'अल-ऐन वा अल-दीन' पुस्तक में उल्लेख है कि यदि वारिसों में से किसी पर विरासत की मूर्त संपत्ति ('ऐन) के समान ऋण है, तो वह जो ऋण के रूप में बकाया है उसे 'ऐन' माना जाता है। उसका हिस्सा उसके ऋण के बदले उसे छोड़ दिया जाता है, और वास्तविक 'ऐन' अन्य वारिसों के शेयरों के लिए छोड़ दिया जाता है। इसलिए, हमने पति के खिलाफ महर से पच्चीस दीनार की गणना की जैसे कि वह 'ऐन' हो, और शेष पचास दीनार दो बेटियों और भाई के हिस्से में रहे। इस प्रकार, यह मूल समस्या से उनके शेयरों के अनुसार उनके बीच विभाजित किया जाएगा। और अल्लाह, वह महिमामय और सर्वोच्च है, सबसे अच्छा जानता है, और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महिमामय हो, अधिक पूर्ण और दृढ़ है।

उर्दू अनुवाद: पचास दीनार के कुछ नहीं छोड़ा, तो मैंने कहा कि तरके(विरासत) के नौ हिस्से बनाकर दो बेटियों और भाई के बीच उनके सहम (हिस्सों) के अनुसार बाँट दिए जाएँ, क्योंकि किताब अल-ऐन वद-दैन में लिखा है कि जब किसी वारिस पर विरासत की वस्तु (ऐन) की तरह का कुछ कर्ज हो, तो उस कर्ज को उसके हिस्से में गिना जाएगा जैसे कि वह ऐन (वस्तु) है, और उसका हिस्सा उस कर्ज पर छोड़ दिया जाएगा और ऐन को उस वारिस के अलावा अन्य वारिसों के हिस्सों के लिए छोड़ दिया जाएगा। तदनुसार, हमने पति पर महर में से पच्चीस दीनार गिने जैसे कि वे ऐन हों। शेष पचास दीनार दो बेटियों और भाई के हिस्से में बच गए, इसलिए वे मूल मसले में उनके हिस्सों के अनुसार उनके बीच होंगे। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महिमामय हो, अधिक पूर्ण और दृढ़ है। (त)

तिथि: 9 ज़िल-क़ादा 1312 हिजरी

मसला 63: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद का इंतकाल हो गया और उसने पहली पत्नी से दो लड़के छोड़े, और दूसरी पत्नी से एक लड़की छोड़ी, और दूसरी पत्नी जीवित है। पहली पत्नी का इंतकाल पति के सामने (उससे पहले) हुआ था, और उसका महर पति के ज़िम्मे होना चाहिए। अब लड़के अपनी माँ का महर माँग रहे हैं। बयान करें, पुण्य पाएँ।

जवाब: पूछने वाले का कहना है कि पहली पत्नी का महर पच्चीस हज़ार था और दूसरी का तीन सौ साठ था जिसमें से डेढ़ सौ ज़ैद ने खुद ही अदा कर दिए थे, अब दो सौ दस बाकी हैं और जायदाद दोनों महरों को...

[1] अल-कुन्या अल-मुन्या लि-ततमीम अल-गुन्या, किताबुल फराइज, कलकत्ता भारत में मुद्रित, पृष्ठ 392।

[جدول کا مواد] عربی عبارت: فقلت یقسم بین البنتین والاخ اتساعاً بقدر سھامھم لانه ذکر في کتاب العین والدین اذاکان علي بعض الورثة دین من جنس عین الترکة یحسب ما علیه من الدین کانه عین ویترك حصته علیه ویترك العین لانصباء غیره من الورثة فحسبنا علی الزوج من المھر خمسة وعشرین دیناراً کانه عین و بقی الخمسون دیناراً في نصیب البنتین و الاخ فتکون بینھم علی سھامھم من اصل المسألة۱. واللہ سبحنہ وتعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

اردو ترجمہ: پچاس دینار کے کچھ نہیں چھوڑا، تو میں نے کہا کہ ترکہ کے نو حصے بنا کر دو بیٹیوں اور بھائی کے درمیان ان کے سہام کے مطابق تقسیم کیا جائے گا، اس لئے کہ کتاب العین والدین میں مذکور ہے جب کسی وارث پر عین ترکہ کی جنس سے کچھ قرض ہو تو اس قرض کو اس کے حصہ میں شمار کریں گے گویا کہ وہ عین ہے، اور اس کا حصہ اس قرض پر چھوڑ دیں گے اور عین کو اس وارث کے علاوہ دیگر ورثاء کے حصوں کیلئے چھوڑ دیا جائے گا۔ چنانچہ ہم نے شوہر پر مہر میں سے پچیس دینار شمار کئے گویا کہ وہ عین ہیں۔ اور باقی پچاس دینار دو بیٹیوں اور بھائی کے حصہ میں بچ گئے تو وہ ان کے درمیان اصل مسئلہ میں سے ان کے سہام کے مطابق ہوں گے۔ واللہ سبحانہ و تعالی اعلم و علمہ جل مجدہ اتم و احکم۔(ت)

تاریخ: ۹ ذیقعدہ ۱۳۱۲ ھ

مسئلہ ۶۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید نے انتقال کیا اور دو لڑکے اول بیوی کے چھوڑے، اور ایک لڑکی دوسری بیوی سے چھوڑی، اور بیوی دوسری

زندہ ہے اور پہلی بیوی نے انتقال کیا شوہر کے روبرو، اور مہر اس کا ذمہ شوہر کے چاہئے ، اب لڑکے اس کے مہر اپنی ماں کا طلب کرتے ہیں۔ بینوا توجروا۔

الجواب: سائل مظہر کہ پہلی زوجہ کا مہر پچیس ہزار ہے اور دوسری کا تین سو ساٹھ تھا جس میں سے ڈیڑھ سو زید نے خود ہی ادا کر دیئے تھے، اب دو سو دس باقی ہیں اور جائیداد دونوں مہروں کو

١ القنیۃ المنیۃ لتتمیم الغنیۃ کتاب الفرائض مطبوعہ کلکتہ بھارت ص ٣٩٢

Volume 26 Fatawa Razawiyya

...is not sufficient. In the case under inquiry, both dowers (mahr) and similarly whatever debt is owed by Zaid should be paid proportionately. The first wife is by no means entitled to receive her portion first merely because her marriage took place earlier (on the grounds that until her dower is paid, the remaining dower of the second wife or any other proven debt should not be paid). Rather, all of them will be paid together. When there is no other property and it is insufficient, both dowers and every proven debt will be paid proportionately. And if nothing remains, the heirs will receive nothing through inheritance.

Allah Almighty said: "(After payment of) any bequest he [the deceased] may have made or debt." - 1 | Allah Almighty said, "after any bequest you may have made or debt." (T) And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

Problem 62: From the old city, 6 Sha'ban 1315 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid has bequeathed his vast property to his nephews who are excluded from inheritance, and kept a very small thing for his real brother who is the heir. His intention behind this was to deprive his brother of his right so that it doesn't reach him after him. In this case, is there any accountability for him before Allah or not? Please explain, may you be rewarded.

The Answer: When the heir is not a vagabond or of bad character, such that it is suspected that if wealth remains for him, he will squander it in disobedience to Allah, then any action taken with the intention of depriving him is punishable before Allah. It is mentioned in the Hadith:

"Whoever flees from the inheritance of his heir, Allah will cut off his inheritance from Paradise on the Day of Resurrection." - 2 Narrated by Ibn Majah from Anas, may Allah Almighty be pleased with him. | Whoever runs away from his heir's inheritance, Allah Almighty will cut off his inheritance from Paradise on the Day of Judgment (Reported by Ibn Majah from Hazrat Anas, may Allah be pleased with him. - T)

1. Al-Quran al-Karim 12/4
2. Sunan Ibn Majah, Book of Wills, Chapter on Injustice in Wills, H.M. Saeed Company Karachi, p. 198. Page 150 of 613

जिल्द 26 फ़तावा रज़विया

...पर्याप्त नहीं है। पूछताछ की गई सूरत में, दोनों मेहर और इसी तरह जो भी ऋण ज़ैद के जिम्मे हो, उनका भुगतान अनुपात के आधार पर किया जाए। पहली पत्नी इस कारण से कि उसका निकाह पहले हुआ था, पहले पाने की हकदार कतई नहीं है (कि जब तक उसका मेहर अदा न हो जाए, दूसरी पत्नी का शेष मेहर या किसी अन्य ऋणदाता का प्रमाणित ऋण अदा न किया जाए)। बल्कि, उन सभी का भुगतान एक साथ किया जाएगा। और जब संपत्ति और न हो और पर्याप्त न हो, तो दोनों मेहरों और प्रत्येक प्रमाणित ऋण का भुगतान आनुपातिक रूप से किया जाएगा। और जब कुछ नहीं बचेगा, तो वारिसों को विरासत के माध्यम से कुछ नहीं मिलेगा।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "(...भुगतान के बाद) जो वसीयत वह [मृतक] कर गया हो या ऋण।" - 1 | अल्लाह तआला ने फ़रमाया "उस वसीयत के बाद जो तुम कर जाओ और क़र्ज़ के बाद"। (त) और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानता है।

और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 62: पुराने शहर से, 6 शाबान 1315 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने अपनी बहुत सी संपत्ति अपने उन भतीजों के नाम लिख दी जो विरासत से वंचित (महरूम) हैं, और अपने सगे भाई के लिए, जो वारिस है, एक बहुत ही मामूली चीज़ रखी। ऐसा करने से उसकी नीयत भाई का हक मारने की थी ताकि मेरे बाद उसे कुछ न मिले। इस स्थिति में, क्या अल्लाह के यहाँ उस पर कोई जवाबदेही है या नहीं? वर्णन करें, आपको पुण्य मिलेगा।

जवाब: जब वारिस आवारा या दुश्चरित्र न हो जिससे यह संदेह हो कि जो धन उसके लिए बचेगा उसे वह अल्लाह की अवज्ञा के कामों में उड़ा देगा, तो उसे वंचित करने की नीयत से की गई कोई भी कार्रवाई अल्लाह के यहाँ जवाबदेही के योग्य है। हदीस में है:

"जो अपने वारिस की विरासत से भागेगा, अल्लाह तआला कयामत के दिन जन्नत से उसकी विरासत काट देगा।" - 2 इसे इब्न माजह ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। | जो अपने वारिस के विरासत पाने से भागे, अल्लाह तआला कयामत के दिन जन्नत से उसकी विरासत काट देगा (इसे इब्न माजह ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। - त)

1. अल-कुरान अल-करीम 4/12

2. सुनन इब्न माजह, किताबुल वसाया, बाबुल हैफ़ फ़िल वसिय्या, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 198। पेज 150/613

کافی نہیں۔ صورتِ مستفسرہ میں دونوں مہر اور اسی طرح اور جو دین ذمہ زید ہو حصہ رسد ادا کریں، پہلی بی بی اس سبب سے کہ اس کا نکاح پہلے ہوا پہلے پاتی کی (کہ جب تک اس کا مہر ادا نہ ہو لے زوجہ ثانیہ کا بقیہ مہر یا اور کسی دائن کا دین ثابت ادا نہ کیا جائے) ہرگز مستحق نہیں بلکہ وہ سب ایک ساتھ ادا کئے جائیں گے اور جبکہ جائداد اور نہیں، کافی نہیں دونوں مہروں اور ہر دین ثابت کو حصہ رسد ادا کیا جائے گا اور جب کچھ نہ بچے ورثہ کچھ بذریعہ وراثت نہ پائیں گے۔

قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی: "مِنْۢ بَعْدِ وَصِیَّۃٍ تُوْصُوْنَ بِھَا اَوْ دَیْنٍ" ط - 1 | اللہ تعالیٰ نے فرمایا " اس وصیت کے بعد جو تم کر جاؤ اور قرض کے بعد"۔ (ت) واللہ سبحٰنہ وتعالٰی اعلم۔

واللہ سبحٰنہ وتعالٰی اعلم

مسئلہ ۶۲: از شہر کہنہ ۶ شعبان ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے اپنی جائداد کثیرہ اپنے محروم الارث بھتیجوں کو لکھ دی اور اپنے حقیقی بھائی وارث کے لئے ایک خفیف شیئی رکھی اس سے اس کی نیت بھائی کی حق تلفی تھی کہ اسے میرے بعد نہ پہنچے، اس صورت میں اس پر کچھ مواخذہ عنداللہ ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: جبکہ وارث آوارہ بدوضع نہ ہو جس سے مظنون ہو کہ مال جو اس کے لئے رہے گا معاصی الہیہ میں اڑائے گا تو اسے محروم کرنے کی نیت سے کوئی کارروائی کرنی عند اللہ قابلِ مواخذہ ہے، حدیث میں ہے:

من فرمن میراث وارثہ قطع اللہ میراثہ من الجنۃ یوم القیامۃ - 2 رواہ ابن ماجۃ عن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | جو اپنے وارث کے میراث پانے سے بھاگے اللہ تعالیٰ روزِ قیامت اس کی میراث جنت سے قطع فرمادے گا (اسے ابن ماجہ نے حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت)

1 القرآن الکریم ۱۲/۴ 2 سنن ابن ماجہ کتاب الوصایا باب الحیف فی الوصیۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹۸

Fatawa Razawiya Volume 26

And keeping even a small thing would not be sufficient if the intention is of this mischief.

"Actions are but by intentions and every person will have only what they intended."[1] - Indeed, the reward of deeds depends on intentions, and for every person, there is that which he intended. (T)

However, proof of intention is required; otherwise, Siddiq-e-Akbar, Imam Hasan Mujtaba, Umm al-Mu'minin Siddiqa, and other leaders of the religion (may Allah be pleased with them) have repeatedly donated all their wealth as charity, leaving nothing even for their food and clothing, as confirmed by authentic hadiths (as authentic hadiths are reported on this. T). And Allah Almighty knows best.

---

[1] Sahih al-Bukhari, Chapter: How Revelation Started, etc. Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/2

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

और कोई मामूली चीज़ बाकी रखना काफ़ी नहीं होगा जबकि नीयत इस फ़साद की हो।

"बेशक आमाल का दारोमदार नीयतों पर है और हर शख़्स के लिए वही कुछ है जिसकी उसने नीयत की।"[1] - बेशक आमाल का दारोमदार नीयतों पर है और हर शख़्स के लिए वही है जिसकी उसने नीयत की। (त)

मगर नीयत का सुबूत चाहिए वर्ना सिद्दीक़-ए-अकबर, इमाम हसन मुजतबा और उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा वग़ैरह आइम्मा-ए-दीन रज़ियल्लाहु अन्हुम ने बारहा अपने कुल माल सदक़ा कर दिए हैं, अपने खाने पहनने को भी कुछ न छोड़ा, जैसा कि इस पर सहीह अहादीस वारिद हैं (त)। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

---

[1] सहीह बुख़ारी, बाब: कैफ़ कान बद-उल-वही... पुरानी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/2

اور کوئی خفیف شیئی باقی رکھنا کافی نہ ہوگا جبکہ نیت اس فساد کی ہو۔

فانما الاعمال بالنیات وانما لکل امرئ مانوی[1]۔ - بے شک اعمال کا دارومدار نیتوں پر ہے اور ہر شخص کے لئے وہی کچھ ہے جس کی اس نے نیت کی۔ (ت)

مگر نیت کا ثبوت چاہئے ورنہ صدیق اکبر و امام حسن مجتبی وام المومنین صدیقہ وغیر ہم ائمہ دین رضی اللہ تعالٰی عنہم نے بارہا اپنے کل مال تصدق فرمادیئے ہیں اپنے کھانے پہننے کو بھی کچھ نہ چھوڑا، کما صحت بذلک الاحادیث (جیسا کہ اس پر صحیح احادیث وارد ہیں۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

---

[1]صحیح البخاری باب کیف کان بدؤ الوحی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۲

Fatawa Razawiyya Volume 26

Treatise: Al-Maqsad un-Nafi' fi 'Usubat-is-Sinf-ir-Rabi' 1315 AH (The Useful Purpose Regarding the Agnation of the Fourth Class)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful

Problem 65: From Etawah, adjacent to the Munsifi Court, the house of Maulvi Habib Ali Sahib, sent by Maulvi Wasi Ali, 5th Ramadan al-Mubarak 1315 AH. What do the scholars of the religion say about this issue: that there are four established categories of agnates ('Asabat) - descendants of the deceased, ancestors of the deceased, descendants of the deceased's father, and descendants of the deceased's grandfather. Among these, there is no dispute regarding the first, second, and third categories. However, the lineage of the fourth category, i.e., descendants of the deceased's grandfather, is so vast that reaching the truth of it seems difficult, even impossible. For there will be no Muslim who does not have a paternal relative ('Asabah Nasabi) of the fourth category, i.e., descendants of the grandfather, great-grandfather, great-great-grandfather, or even descendants of an ancestor higher than that. If they are not in the village or town of the deceased's residence, they will be in another village, town, city, or country. For example, if they are not in India, then they will be in Arabia or elsewhere; they will surely exist somewhere in the entire inhabited quarter of the world. Therefore, in the absence of agnates of the first, second, and third categories, searching for such agnates...

Page 153 of 613 I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

रिसाला (लघु पुस्तिका): अल-मक़सद उन-नाफ़े फ़ी उसुबत-इस-सिन्फ़-इर-राबे' 1315 हिजरी (चौथी श्रेणी के असबा [रक्त संबंधी उत्तराधिकारी] होने के बारे में लाभदायक उद्देश्य)

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम

मसला 65: इटावा से, मुंसिफी कोर्ट के पास, मौलवी हबीब अली साहब का मकान, प्रेषक मौलवी वसी अली, 5 रमज़ानुल मुबारक 1315 हिजरी। विद्वान इस मसले में क्या फरमाते हैं कि असबात (रक्त संबंधी उत्तराधिकारियों) की जो चार श्रेणियाँ निर्धारित हैं: मृतक के वंशज, मृतक के पूर्वज, मृतक के पिता के वंशज, और मृतक के दादा के वंशज। इनमें से पहली, दूसरी और तीसरी श्रेणी में कोई विवाद नहीं है, लेकिन चौथी श्रेणी यानी मृतक के दादा के वंशजों की श्रृंखला इतनी विशाल है कि उसकी सच्चाई तक पहुँचना कठिन बल्कि असंभव प्रतीत होता है। क्योंकि ऐसा कोई मुसलमान नहीं होगा जिसका चौथी श्रेणी का असबा-ए-नस्बी (पैतृक संबंधी), यानी दादा की औलाद या परदादा की औलाद या पर-परदादा की औलाद या उनके ऊपर के किसी पूर्वज की औलाद मौजूद न हो। यदि वे मृतक के निवास स्थान वाले गाँव या कस्बे में नहीं होंगे, तो दूसरे गाँव या कस्बे में, या दूसरे शहर या देश में होंगे। उदाहरण के तौर पर, यदि भारत में नहीं हैं, तो अरब या ग़ैर-अरब देशों में होंगे; वे पूरी दुनिया के बसे हुए हिस्सों में कहीं न कहीं ज़रूर मौजूद होंगे। अतः पहली, दूसरी और तीसरी श्रेणी के असबात की अनुपस्थिति में, ऐसे असबात को तलाश करना...

पृष्ठ 153/613 आई.टी. मज्लिस दावत-ए-इस्लामी

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

رسالہ المقصد النافع فی عصوبۃ الصنف الرابع ۱۳۱۵ھ (چوتھی قسم کے عصبہ ہونے میں نفع دینے والا مقصد)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مسئلہ ۶۵: از اٹاوہ متصل کچہری منصفی مکان مولوی حبیب علی صاحب مرسلہ مولوی وصی علی ۵ رمضان المبارک ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ عصبات کی جو چار قسمیں مقرر ہیں، فروع میت، اصول میت، فروع اب میت، فروع جد میت، منجملہ ان کی قسم اول و دوم و سوم میں کوئی بحث نہیں مگر قسم چہارم یعنی فروع جد میت کا سلسلہ ایسا وسیع ہے کہ حق رسی اس کی دشوار بلکہ غیر ممکن معلوم ہوتی ہے کیونکہ کوئی مسلمان ایسا نہ ہوگا جس کا عصبہ نسبی قسم چہارم یعنی دادا کی اولاد یا پر دادا کی اولاد یا سرداداکی اولاد یا ان سے بھی عالی کسی جد کی اولاد موجود نہ ہو اگر دیہہ یا قصبہ مسکن میت میں نہ ہوگا تو دوسرے دیہہ یا قصبہ میں یا دوسرے شہر یا ملک میں ہو گا مثلاً ہند میں نہ ہوگا تو عرب یا عجم میں ہوگا تمام ربع مسکون میں کہیں نہ کہیں ضرور موجود ہوگا، پس در صورت عدم موجودگی عصبات قسم اول و دوم و سوم کے ایسے عصبات کو تلاش کرنا

صفحہ 153 از 613 آئی ٹی مجلسِ دعوتِ اسلامی

Fatawa Rizvia Volume 26

...and reaching their share to them is impossible, and in the manifest Shariah, no such ruling is found that the present heirs of the deceased should distribute the inheritance among themselves without informing the absent heirs, or that those who do not claim due to ignorance of the ancestor's death or ignorance of Shariah issues should have their rights wasted. Rather, for a missing person, when the ruling is that their share should remain as a trust until the age of ninety, how can such shareholders be deprived? Besides, for other heirs who are entitled in the absence of agnates (Asbaat Nasabi), such as the master of manumission (Mawla al-Itaq), those entitled to prescribed shares (Zawi al-Furud) getting a share via return (Radd), distant kindred (Zawi al-Arham), the patron of friendship (Wali al-Muwalat), the one whose lineage is acknowledged (Muqarr-lahu bin-Nasab), the legatee of the entire estate (Musi-lahu), etc., no way of establishing their rights seems possible. Because when the absence of an agnate relative is impossible according to the aforementioned explanation, then the establishment of the rights of subsequent heirs is also impossible. Thus, the issues related to such heirs become merely useless, whereas no issue of Shariah is such that it can be subject to any kind of objection. Therefore, the following specified matters are sought to be inquired:

Firstly: What is the source of the categories of agnates that have been established, especially the fourth category mentioned by the words "id-aliha" (or above it)? That is, from which verse of the Holy Quran or from which Hadith or from what other source are they derived?

Secondly: Is it impossible or not for agnate relatives to be absent according to the aforementioned explanation?

Thirdly: If it is impossible for agnate relatives to be absent, then in what case can the issues related to "Asbaat Sababi" (agnates by cause) etc., which are prescribed in the absence of agnate relatives, be useful?

Fourthly: Is there any ruling in the noble Shariah that absent shareholders should not be informed, or those who do not claim due to ignorance of the ancestor's death or ignorance of Shariah issues should remain deprived of their obligatory rights and no search should be made for them?

Fifthly: Can it happen that someone comes from Arabia and, proving himself to you as a Sayyid, for example, from the offspring of Ali and the children of Fatima, gets the

inheritance of some offspring of Ali or child of Fatima in India distributed from their prescribed shareholders (Zawi al-Furud)? Or a Sayyid from India goes to Arabia and the judges of Arabia, upon proof of lineage, grant him the inheritance of a deceased Sayyid?

Sixthly: In the era of the Companions (may Allah be pleased with them all), or the Successors (Tabi'in), or the Successors of the Successors (Atba al-Tabi'in), was there ever such...

फतावा रज़विया जिल्द 26

...और उनका हिस्सा उन तक पहुँचाना असंभव है, और शरीयत के स्पष्ट हुक्मों में ऐसा कोई हुक्म नहीं पाया जाता कि मृतक के उपस्थित वारिस मृतक की विरासत को आपस में बाँट लें और अनुपस्थित हकदारों को सूचित भी न करें, या जो लोग पूर्वज की मृत्यु की अनभिज्ञता के कारण या शरीयत के मसलों की अनभिज्ञता के कारण दावेदार न हों, उनके हक नष्ट कर दिए जाएँ। बल्कि लापता व्यक्ति के लिए जब यह हुक्म है कि उसका हिस्सा नब्बे वर्ष की आयु तक अमानत रहे, तो ऐसे हिस्सेदारों को कैसे वंचित किया जा सकता है? इसके अलावा, अन्य वारिस जो रक्त-संबंधी 'अस्बात' (agnates) न होने की स्थिति में हकदार होते हैं, जैसे 'मौला-उल-इताक' (मुक्ति देने वाला स्वामी), 'ज़वी-उल-फुरुज़' जिन्हें 'रद्द' के रूप में हिस्सा मिलता है, 'ज़वी-उल-अरहाम' (दूर के रिश्तेदार), 'वली-उल-मुवालात' (मित्रता का संरक्षक), 'मुक़र्र-लहू-बिन-नसब' (जिसका वंश स्वीकार किया गया हो), 'मूसी-लहू' (संपूर्ण वसीयत पाने वाला) आदि, उनके अधिकारों के स्थापित होने का कोई रास्ता ही नज़र नहीं आता। क्योंकि जब उपर्युक्त व्याख्या के अनुसार रक्त-संबंधी 'अस्बाह' का अनुपस्थित होना असंभव है, तो बाद के वारिसों के अधिकारों का स्थापित होना भी असंभव है। अतः ऐसे वारिसों से संबंधित जो मसले हैं, वे केवल बेकार हो जाते हैं, जबकि शरीयत का कोई भी मसला ऐसा नहीं है जो किसी प्रकार के आक्षेप का विषय बन सके। इसलिए, निम्नलिखित स्पष्ट किए गए विषयों की जानकारी चाही गई है:

पहला: 'अस्बात' (agnates) की जो श्रेणियाँ निर्धारित की गई हैं, विशेष रूप से चौथी श्रेणी जो "इद-अलीहा" (या उससे ऊपर) शब्दों के साथ है, उनका स्रोत क्या है? अर्थात्, वे पवित्र कुरान की किस आयत या किस हदीस शरीफ से लिए गए हैं या किसी अन्य स्रोत से?

दूसरा: उपर्युक्त व्याख्या के अनुसार रक्त-संबंधी 'अस्बात' का अनुपस्थित होना असंभव है या नहीं?

तीसरा: यदि रक्त-संबंधी 'अस्बात' का अनुपस्थित होना असंभव है, तो 'अस्बात-ए-सबबी' (कारण-आधारित अस्बात) आदि से संबंधित मसले, जो रक्त-संबंधी अस्बात के न होने की स्थिति में निर्धारित हैं, किस स्थिति में उपयोगी हो सकते हैं?

चौथा: क्या शरीयत-ए-मुतह्हरा में कहीं ऐसा हुक्म है कि अनुपस्थित हिस्सेदारों को सूचित न किया जाए, या जो लोग पूर्वज की मृत्यु की अनभिज्ञता या शरई मसलों की अनभिज्ञता के कारण दावेदार न हों, वे अपने अनिवार्य अधिकारों से वंचित रहें और उनकी तलाश न की जाए?

पाँचवाँ: क्या ऐसा हो सकता है कि अरब से कोई व्यक्ति आए और आपको, उदाहरण के तौर पर, सैयद अली की संतान और फातिमा की संतान सिद्ध करके भारत में किसी अली की संतान या फातिमा की संतान की विरासत, उसके'ज़वी-उल-फुरुज़' से वितरित करा ले? या भारत का कोई सैयद अरब में जाकर अरब के काज़ियों के समक्ष वंश सिद्ध करके किसी मृत सैयद की विरासत प्राप्त कर ले?

छठा: क्या सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) या ताबेईन या तब-ए-ताबेईन के युग में कभी ऐसा...

पृष्ठ 613 का 154

اور ان کا حصہ ان کو پہنچانا غیر ممکن ہے اور ظاہر شرع شریف میں کوئی ایسا حکم بھی پایا نہیں جاتا کہ میت کے ورثاء حاضرین میت کے ترکہ کو با خود تقسیم کر لیں حقداران غیر حاضرین کو اطلاع بھی نہ دیں یا جولوگ بوجہ لاعلمی وفات مورث یا بوجہ لاعلمی مسائل شرعی کے دعویدار نہ ہوں ان کے حقوق ضائع کر دیئے جائیں بلکہ مفقود کے واسطے جب کہ یہ حکم ہے کہ حصہ اس کا نوے برس کی عمر تک امانت رہے تو ایسے حصہ دار کیوں کر محروم کئے جاسکتے ہیں، علاوہ اس کے دیگر حقداران جو بصورت نہ ہونے عصبات نسبی کے مستحق ہیں مثلاً مولی العتاق ذوی الفروض مستحق پانے حصہ کے بطور رد کے ذوی الارحام ولی الموالات مقرر لہ النسب موصی لہ مستحق رد وغیرہ ان کے حقوق قائم ہونے کی کوئی صورت ہی نہیں معلوم ہوتی کیونکہ جب عصبہ نسبی کا غیر موجود ہونا حسب تشریح صدر غیر ممکن ہے تو حقداران مابعد کے حقوق قائم ہونا بھی غیر ممکن ہے پس ایسے حقداران کے متعلق جو مسائل ہیں وہ محض بیکار ہوئے جاتے ہیں حالانکہ شریعت کا کوئی مسئلہ ایسا نہیں ہے جو مورد اعتراض کسی قسم کا ہو سکے لہذا دریافت طلب امور مصرحہ ذیل ہیں :

اولاً: عصبات کی جو اقسام قرار دی گئی ہیں خصوصاً قسم چہارم جو الفاظ "ادعالیھا" (یا اس سے اوپر ت) مشروع ہیں ان کا ماخذ کیا ہے یعنی کس آیت قرآن شریف یا کس حدیث شریف سے ماخوذ ہے یا اور کس ماخذ سے۔

ثانیاً: عصبات نسبی کا غیر موجود ہونا حسب شرح صدر ناممکن ہے کہ نہیں۔

ثالثاً: عصبات نسبی کا غیر موجود ہونا ناممکن ہے تو مسائل متعلقہ عصبات سببی وغیرہ جو بصورت نہ ہونے عصبات نسبی کے مشروع ہیں کس صورت میں کار آمد ہو سکتے ہیں۔

رابعاً: شرع شریف میں کہیں ایسا حکم ہے کہ غیر حاضرین حصہ داران کو اطلاع نہ دی جائے یا جو لوگ بوجہ لاعلمی وفات مورث یا لاعلمی مسائل شرعی کے دعویدار نہ ہوں وہ اپنے حقوق واجبی سے محروم رہیں ان کی تلاش نہ کی جائے۔

خامساً: ایسا ہو سکتا ہے کہ عرب سے کوئی شخص آئے اور آپ کو سید مثلاً اولاد علی و بنی فاطمہ ثابت کر کے ہند میں کسی اولاد علی بنی فاطمہ کا ترکہ کہ اس کے ذوی الفروض سے تقسیم کرا لے یا ہند کا کوئی سید عرب میں جا کر کسی سید متوفی کا ترکہ کہ پائے قاضیان عرب بصورت ثابت کر دینے نسب کے اس کو دلا دیں گے۔

سادساً: عہد صحابہ رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین یا تابعین یا تبع تابعین میں کبھی ایسے

Fatawa Rizwia Volume 26

Whether distant agnates (Asabat-e-Ba'ida) have been given a share compared to the prescribed heirs (Dhawi al-Furud) or not? If they have been given, from which book is it proven? Seventhly, in the knowledge of the Muftis of this inquiry, has it ever occurred that such distant agnates, for example, the offspring of a great-grandfather's brother, or the offspring of a great-great-grandfather's paternal uncle, or the offspring of an even higher ancestor, have received a share in the presence of prescribed blood heirs? If they have, then when and in which family? Eighthly, if it is a custom in any town or city that in the absence of the first, second, and third categories of agnates, among the fourth category, a share is given up to the offspring of the grandfather compared to the prescribed heirs, but no share is given to the offspring of the great-grandfather or great-great-grandfather or any ancestor even higher, and instead, it is returned to the prescribed heirs—is this custom enforceable and worthy of consideration or not? Explain and be rewarded (Bayyinu Tu'jaru).

The Answer: Answer to the first question Its source is the Word of Allah Almighty and the Sunnah of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Allah, the Blessed and Exalted, said:

Quran Verse: "And blood relations among each other have closer personal ties in the decree of Allah. Indeed, Allah is Knowing of all things." Translation: And relatives are closer to one another in the Book of Allah. Surely, Allah knows everything. (T)

First Hadith: Abd bin Humaid and Ibn Jarir narrated in their Tafsir from Qatadah: Arabic Text: Indeed, Abu Bakr Al-Siddiq (may Allah be pleased with him) said in his sermon: "Verily, the verse with which Surah Al-Anfal was concluded, He (Allah) revealed it concerning the near of kin, some of whom are closer to others in the Book of Allah." Translation: Sayyiduna Abu Bakr Al-Siddiq (may Allah be pleased with him) said in his sermon: "Be aware! The verse with which Surah Al-Anfal was concluded, Allah the Blessed and Exalted revealed it regarding relatives, stating that 'some of them are closer to others'."

1 Al-Quran al-Kareem 8/75 Page 155 of 613

फतावा रिज़विया जिल्द २६

क्या दूर के रिश्तेदारों (अस्बात-ए-बईदा) को ज़वी अल-फुरूद (नियत वारिस) के मुक़ाबले हिस्सा दिया गया है? अगर दिया गया है, तो यह किस किताब से साबित है। सातवाँ, इस इस्तेफ़्ता के मुफ़्तियों के इल्म में कभी ऐसे दूर के रिश्तेदार, जैसे परदादा के भाई की औलाद या परदादा के चचा की औलाद या उनसे भी ऊंचे किसी दादा की औलाद को ज़वी अल-फुरूद की मौजूदगी में हिस्सा मिला है या नहीं? अगर मिला है, तो कब और किस खानदान में। आठवाँ, अगर किसी क़स्बे या शहर में रिवाज यह है कि पहली, दूसरी और तीसरी श्रेणी के अस्बात की गैर-मौजूदगी में, चौथी श्रेणी में दादा की औलाद तक को ज़वी अल-फुरूद के मुक़ाबले हिस्सा दिया जाता है, लेकिन परदादा या पर-परदादा या उससे भी ऊंचे किसी दादा की औलाद को हिस्सा नहीं दिया जाता, बल्कि बचा हुआ हिस्सा ज़वी अल-फुरूद पर वापस कर दिया जाता है—तो क्या यह रिवाज अमल में लाने के काबिल है और लिहाज़ के लायक है या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

उत्तर: पहले सवाल का जवाब इसका स्रोत अल्लाह अज़्ज़-व-जल का कलाम और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सुन्नत है। अल्लाह तबारक व तआला ने फरमाया:

क़ुरान की आयत: "और रिश्ते वाले एक दूसरे के अल्लाह की किताब में ज़्यादा नज़दीक हैं। बेशक अल्लाह सब कुछ जानता है।" अनुवाद: और रिश्ते वाले एक दूसरे से ज़्यादा नज़दीक हैं अल्लाह की किताब में। बेशक अल्लाह सब कुछ जानता है। (त)

पहली हदीस: अब्द बिन हुमैद और इब्न जरीर ने अपनी तफ़सीर में क़तादा से रिवायत की: अरबी पाठ: सैय्यदना अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अपने खुतबे में इरशाद फरमाया कि खबरदार! वह आयत जिस पर सूरह अनफाल खत्म की गई, अल्लाह तबारक व तआला ने उसे रिश्तेदारों के बारे में नाज़िल फरमाया कि 'उनमें से कुछ दूसरों से ज़्यादा करीब (औला) हैं' अल्लाह की किताब में। अनुवाद: सैय्यदना अबू बक्र सिद्दीक़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने अपने खुतबे में इरशाद फरमाया: खबरदार! वह आयत जिस पर सूरह अनफाल खत्म की गई, अल्लाह तबारक व तआला ने उसको रिश्तेदारों के बारे में नाज़िल फरमाया कि 'उनमें से कुछ दूसरों से ज़्यादा करीब हैं'।

1 अल-क़ुरान अल-करीम ७५/८ पृष्ठ १५५ / ६१३

عصباتِ بعیدہ کو بمقابلہ ذوی الفروض کے حصہ دلایا گیا ہے کہ نہیں، اگر دلایا گیا تو کس کتاب سے ثابت ہے۔ سابعاً اس استفتاء کے مفتیانِ صاحبان کے علم میں کبھی ایسے عصباتِ بعیدہ مثلاً پر دادا کے بھائی کی اولاد یا سردادا کے عم کی اولاد یا ان سے بھی عالی کسی جد کی اولاد کو بحالت موجودگی ذوی الفروض نسبی کے حصہ ملا ہے کہ نہیں، اگر ملا ہے تو کب کس خاندان میں۔ ثامناً اگر کسی قصبہ یا شہر میں رواج یہ ہے کہ بصورت عدم موجودگی عصباتِ قسم اول و دوم و سوم کے منجملہ قسم چہارم جد کی اولاد تک بمقابلہ ذوی الفروض کے حصہ دیا جاتا ہے اب الجد یا جد الجد یا اس سے بھی عالی کسی جد کی اولاد کو حصہ نہیں دیا جاتا بلکہ ذوی الفروض پر رد ہو جاتا ہے تو یہ رواج قابلِ عملدرآمد ولائقِ لحاظ ہے کہ نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤ گے)

الجواب: جواب سوال اول ماخذ اس کا کلام اللہ عزوجل وسنت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہے۔ اللہ تبارک وتعالٰی نے فرمایا:

"وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ" 1 اور رشتہ والے ایک سے دوسرے سے زیادہ نزدیک ہیں اللہ کی کتاب میں۔ بیشک اللہ سب کچھ جانتا ہے۔ (ت)

حدیث اول: عبد بن حمید و ابن جریر اپنی تفسیر میں قتادہ سے راوی: ان ابا بکر الصدیق رضی اللہ تعالی عنہ قال فی خطبتہ الا ان الاٰیۃ التی ختم بھا سورۃ الانفال انزلھا فی اولی الارحام بعضھم اولی ببعض فی کتاب اللہ سیدنا ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اپنے خطبہ میں ارشاد فرمایا:

خبردار وہ آیت جس پر سورہ انفال ختم کی گئی اللہ تبارک وتعالیٰ نے اس کو رشتہ والوں کے بارے میں نازل فرمایا کہ "ان میں سے بعض بعض سے اولیٰ ہیں"

1 القرآن الکریم ۷۵/۸ صفحہ 155 از 613

Fatawa Razvia - Volume 26

- "...what the womb has brought of the agnates (Asaba), this is concise." In the Book of Allah, "meaning every agnate (Asaba) whose relationship through lineage is established. This is concise." (T)

Second Hadith[2]: Ahmad, Bukhari, Muslim, and Tirmidhi narrate from Hazrat Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Give the fixed shares (Fara'id) to those entitled to them, and whatever remains belongs to the nearest male relative." Give the fixed shares to the primary heirs (Dhu al-Furud), and whatever remains belongs to the nearest male relative. (T)

Third Hadith[3]: Narrated from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him) in Sahih Bukhari, the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) says: "There is no believer but I am closer to him in this world and the hereafter. Recite if you wish: 'The Prophet is closer to the believers than their own selves.' So, whichever believer dies and leaves property, let his agnates inherit it, whoever they may be. And whoever leaves behind a debt or vulnerable family members, let him come to me, for I am his guardian." This hadith is documented by Bukhari and Muslim (Shaykhayn), Ahmad, Nasai, Ibn Majah, and others. "No believer exists except that I am his guardian in this world and the Hereafter. If you wish, read the verse: 'This Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is more entitled to the believers than their own lives.' Therefore, whoever among the believers dies and leaves behind wealth, it is for his close heirs and agnates, whoever they may be. And whoever has left a debt or weak offspring, let them come to me, I am their guardian." And this hadith is established according to the two Shaykhs (Bukhari and Muslim), Imam Ahmad, Nasai etc. (T)

---

[1] Jami' al-Bayan (Tafsir ibn Jarir) under the verse "They ask you for a legal verdict..." (al-Kalalah), Al-Matba'ah al-Maymaniyyah, Egypt 4/266; Al-Durr al-Manthur with reference to 'Abd bin Humayd etc. //////// Maktabah Ayatullah al-Uzma, Qom Iran 2/251. [2] Sahih al-Bukhari, Book of Inheritance (Kitab al-Fara'id), Chapter on the inheritance of a child from their father and mother, Qadimi Kutub Khana, Karachi 2/997; Sahih Muslim, Book of Inheritance 2/34; and Jami' al-Tirmidhi 2/31 and Musnad Ahmad bin Hanbal 1/325. [3] Sahih al-Bukhari, Book on Borrowing etc.,

Chapter on praying over one who left a debt, Qadimi Kutub Khana, Karachi 1/323 // Book of Commentary (Kitab al-Tafsir), Surah al-Ahzab // 2/705 //

Page 156 of 613

फ़तावा रज़विया - जिल्द २६

- "जो गर्भाशय ने असबा (पितृवंशीय उत्तराधिकारी) में से लाया है, यह संक्षिप्त है।" अल्लाह तआला की किताब में "अर्थात हर वह असबा जिसमें वंशगत रिश्ता जारी हो। यह संक्षिप्त है।" (त)

दूसरी हदीस[2]: अहमद, बुखारी, मुस्लिम और तिर्मिज़ी ने हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "नियत हिस्सों (फ़राएज़) को उनके हकदारों को दे दो, और जो कुछ बच जाए वह सबसे करीबी पुरुष के लिए है।" फ़राएज़ (नियत हिस्से) उनके हकदारों को दो, और जो बच जाए वह निकटतम पुरुष रिश्तेदार के लिए है। (त)

तीसरी हदीस[3]: सहीह बुखारी में हज़रत अबू हुरैरा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत है, हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "कोई मोमिन ऐसा नहीं है जिसका मैं दुनिया और आखिरत में वली (संरक्षक) न हूँ। अगर तुम चाहो तो यह आयत पढ़ लो: 'यह नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मुसलमानों पर उनकी अपनी जान से ज़्यादा हक़ रखते हैं।' अतः जो मोमिन मर जाए और कोई माल छोड़ जाए, तो वह उसके करीबी वारिसों और असबा (पितृवंशीय) के लिए है, जो कोई भी वे हों। और जिसने क़र्ज़ या कमज़ोर औलाद छोड़ी हो, तो वह मेरे पास आए, मैं उसका मौला हूँ।" और यह हदीस शेख़ैन (बुखारी व मुस्लिम), इमाम अहमद, नसाई और इब्न माजा आदि के पास उनसे इसी तरह वर्णित है। "कोई मोमिन नहीं है मगर यह कि मैं दुनिया और आख़िरत में उसका वली हूँ, अगर तुम चाहो तो आयत पढ़ लो 'यह नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मुसलमानों का उनकी जान से ज़्यादा मालिक है'। पस जो कोई मोमिन मर गया और उसने कोई माल छोड़ा तो वह उसके क़रीबी वारिसों और असबा के लिए है जो भी वो हों, और जिसने क़र्ज़ या कमज़ोर औलाद छोड़ी हो तो वह मेरे पास आए मैं उसका मौला हूँ। और यह हदीस शेख़ैन, इमाम अहमद, और नसाई वग़ैरा के नज़दीक साबित है।" (त)

---

[1] जामि अल-बयान (तफ़्सीर इब्न जरीर) आयत "वे आपसे फतवा मांगते हैं..." (अल-कलाला) के तहत, अल-मतबआ अल-मैमनह, मिस्र 4/266; अद-दुर्र अल-मंसूर हवाले से अब्द बिन हमीद आदि //////// मकतबा आयतुल्लाह अल-उज़मा, क़ुम ईरान 2/251। [2] सहीह अल-बुखारी, किताबुल फ़राएज़, बाब: पिता और माता से औलाद की विरासत, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची 2/997; सहीह

मुस्लिम, किताबुल फ़राएज़ 2/34; और जामि अत-तिर्मिज़ी 2/31 और मुसनद अहमद बिन हंबल 1/325। [3] सहीह अल-बुखारी, किताबुल इस्तिफ़राज़ आदि, बाब: उस पर नमाज़ जिसने क़र्ज़ छोड़ा हो, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची 1/323 // किताबुत तफ़्सीर सूरह अल-अहज़ाब // 2/705 //

• ماجرت به الرحم من العصبة[1] ، هذا مختصر ۔ اللہ تعالٰی کی کتاب میں "یعنی ہر وہ عصبہ جس میں نسبی رشتہ جاری ہو۔ یہ مختصر ہے۔ (ت)

حدیث دوم[2]: احمد و بخاری و مسلم و ترمذی حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: الحقوا الفرائض بأهلها فما بقی فهو لأولی رجل ذکر[2] ۔ فرائض ذوی الفروض کو دو، اور جو بچ جائے وہ قریب ترین مرد کے لئے۔ (ت)

حدیث سوم[3]: صحیح بخاری میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی، حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ما من مؤمن الا وانا اولی به فی الدنیا والآخرة اقرؤا ان شئتم النبی اولی بالمؤمنین من انفسهم فایما مؤمن مات وترك مالا فلیرثه عصبته من کانوا ومن ترك دیناً او ضیاعاً فلیؤتنی فأنا مولاه والحدیث عند الشیخین[3] واحمد والنسائی وابن ماجة وغیرهم عنه نحوه۔ کوئی مومن نہیں مگر یہ کہ میں دنیا و آخرت میں اس کا ولی ہوں، اگر تم چاہو تو آیت پڑھ لو "یہ نبی (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) مسلمانوں کا ان کی جان سے زیادہ مالک ہے"۔ پس جو کوئی مومن مر گیا اور اس نے کوئی مال چھوڑا تو وہ اس کے قریبی وارثوں اور عصبہ کے لئے ہے جو بھی وہ ہوں، اور جس نے قرض یا کمزور اولاد چھوڑی ہو تو وہ میرے پاس آئے میں اس کا مولی ہوں۔ اور یہ حدیث شیخین، امام احمد، اور نسائی وغیرہ کے نزدیک ثابت ہے (ت)

---

[1] جامع البیان (تفسیر ابن جریر) تحت آیة لیستفتونك قل اللہ یفتیکم فی الکلالة المطبعة المیمنہ مصر ۲۶۶/۴، الدر المنثور بحوالہ عبد بن حمید وغیرہ //////// مکتبہ آیۃ اللہ العظمٰی قم ایران ۲۵۱/۲ [2] صحیح البخاري کتاب الفرائض باب میراث الولد من ابیہ وامہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۹۹۷/۲،

صحیح مسلم کتاب الفرائض ۳۴/۲ وجامع الترمذی ۳۱/۲ ومسند احمد بن حنبل ۳۲۵/۱ [3] صحیح البخاري کتاب فی الاستقراض الخ باب الصلوٰۃ علی من ترك ديناً قديمی کتب خانہ کراچی ۳۲۳/۱،، // کتاب التفسیر سورۃ الاحزاب // ۷۰۵/۲ //

Volume 26 Fatawa Ridawiyya

Hadith 4: Narrated by Ahmad, Abu Dawood, Nasa'i, Ibn Majah, and Baihaqi with an authentic chain via Amr bin Shu'aib from his father from his grandfather, from the Commander of the Faithful Umar Farooq (may Allah be pleased with him), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Ma ahraza al-waladu aw al-walidu fahuwa li-asabatihi man kan[1].	Whatever wala a child or parent acquires, it belongs to his agnates, whoever they may be. (T)

Hadith 5: Abdur Razzaq narrates in his Musannaf from Hazrat Ibrahim Nakha'i that the Commander of the Faithful Farooq al-A'zam (may Allah be pleased with him) says:

Kullu nasabin tawasala 'alayhi fil-Islami fahuwa warithun mawruthun[2].	Every lineage that is connected in Islam is an heir and inherited from. (T)

Hadith 6: In Sunan al-Baihaqi:

Narrated from Jarir from al-Mughirah from his companions, who said: Ali (may Allah be pleased with him) and his companions, when they did not find a sharer (fixed heir), would give the inheritance to the relatives, whether near or far, if they were blood relatives (rahim). So the property belongs to him when no one else is found[3]. This is a summary.	Hazrat Jarir narrated from Hazrat Mughirah, meaning from his companions; Mughirah said Hazrat Ali (may Allah be pleased with him) and his companions, when they did not find any sharer (Zui-Sahm), would give the inheritance to the relatives, whether near or far. Since they are relatives, then all the property belongs to him when no one else is present. This is brief. (T)

The Quranic verse kept relatives general; Siddiq al-Akbar (may Allah be pleased with him) clarified that every agnate relative (asba nasbi) is included in the verse. The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) in the third and fourth Hadith clearly generalized that an agnate is an heir, whoever they may be. In the fifth Hadith, Farooq al-A'zam (may Allah be pleased with him) said...

---

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Fara'id, Bab fi al-Wala, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/28; Sunan Ibn Majah, Bab Mirath al-Wala, H.M. Saeed Company Karachi, p. 200. [2] Al-Musannaf of Abdur Razzaq, Bab al-Hamail, Hadith 9180, Al-Majlis al-Ilmi Beirut, 10/301. [3] Al-Sunan al-Kubra of al-Baihaqi, Bab man qala bi-tawrith dhuwi al-arham, Dar Sadir Beirut, 6/217.

हदीस 4: अहमद, अबू दाऊद, नसाई, इब्न माजह और बैहक़ी ने अम्र बिन शुऐब के माध्यम से उनके पिता, उनके दादा, अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक सही सनद के साथ रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

मा अहरज़ल वलदु अविल वालिदु फ़हुवा लि-अस़बतिही मन कान[1]।	जो वला संतान या पिता हासिल करे वह उसके अस़्बा (उत्तराधिकारी) के लिए है चाहे वह कोई भी हो। (त)

हदीस 5: अब्दुर रज्ज़ाक़ अपनी मुसन्निफ़ में हज़रत इब्राहिम नख़ई से रिवायत करते हैं कि अमीरुल मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं:

कुल्लु नसबिन तवस़ल अलैहि फ़िल इस्लामि फ़हुवा वारिस़ुन मौरूस़ुन[2]।	हर नसब (वंश) जो इस्लाम में मिलता हो वह वारिस और मौरूस है। (त)

हदीस 6: सुनन बैहक़ी में है:

ज़रीर से, मुग़ीरा से, उनके साथियों से रिवायत है, उन्होंने कहा: हज़रत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) और उनके साथी, जब उन्हें कोई 'ज़ी-सहम' नहीं मिलता था, तो वे रिश्तेदारों को हिस्सा देते थे, चाहे वे पास के हों या दूर के जब वे रक्त संबंधी (रहम) होते थे, तो सारा माल उन्हीं का होता था जब उनके सिवा कोई और न हो। यह संक्षिप्त है[3]।	हज़रत ज़रीर ने हज़रत मुग़ीरा यानी उनके साथियों से रिवायत की, मुग़ीरा ने कहा हज़रत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) और उनके साथियों को जब कोई 'ज़ी-सहम' न मिलता तो वे विरासत रिश्तेदारों को दे देते, चाहे वे क़रीबी हों या दूर के जबकि रिश्ता हो तो सारा माल उसी का है जब उसका कोई अन्य मौजूद न हो। यह संक्षिप्त है। (त)

आयते करीमा ने रिश्तेदारों को सामान्य रखा; सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने स्पष्ट कर दिया कि आयत में हर 'अस़्बा नसबी' शामिल है। सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने तीसरी और चौथी हदीस में साफ़ तौर पर सामान्यीकरण किया कि अस़्बा वारिस है, चाहे वह कोई भी हो। पाँचवीं हदीस में फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फ़रमाया...

---

[1] सुनन अबी दाऊद, किताबुल फ़राइज़, बाब फ़िल वला, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/28; सुनन इब्न माजह, बाब मीरासुल वला, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 200. [2] अल-मुसन्निफ़ लि-

अब्दुर रज्ज़ाक़, बाबुल हमैल, हदीस 9180, अल-मजलिसुल इल्मी बेरूत, 10/301. ³ अस-सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी, बाब मन काला बि-तौरीत ज़ुल अरहाम, दार सादिर बेरूत, 6/217.

पृष्ठ 157 / 613

حدیث چہارم۴: احمد و ابو داؤد و نسائی و ابن ماجہ و بیہقی بسند صحیح بطریق عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ امیر المومنین عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ما احرز الولد او الوالد فھو لعصبتہ من کان[1]۔

جو ولاء اولاد یا والد حاصل کرے وہ اس کے عصبہ کے لئے ہے چاہے وہ کوئی ہو۔ (ت)

حدیث پنجم۵: عبدالرزاق اپنی مصنف میں حضرت ابراہیم نخعی سے راوی، امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں:

کل نسب توصل علیہ فی الاسلام فھو وارث وموروث[2]۔

ہر نسب جو اسلام میں ملتا ہو وہ وارث و موروث ہے۔ (ت)

حدیث ششم۶: سنن بیہقی میں ہے:

عن جریر عن المغیرۃ عن اصحابہ قال کان علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ اصحابہ اذا لم یجدوا ذاسھم اعطوا القرابۃ و ما قرب او بعد اذا کان رحماً فلہ المال اذا لم یوجد غیرہ[3]، ھذا مختصر۔

حضرت جریر نے حضرت مغیرہ یعنی ان کے اصحاب سے روایت کی، مغیرہ نے کہا حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور ان کے اصحاب جب کوئی ذی سہم نہ پاتے تو وہ ترکہ رشتہ داروں کو دے دیتے وہ قریب والا ہو یا بعید والا جبکہ رشتہ دار ہو تو سب مال اسی کا ہے جب اس کا غیر موجود نہ ہو۔ یہ مختصر ہے۔ (ت)

آیۃ کریمہ نے رشتہ داروں کو مطلق رکھا صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے تصریح فرمادی کہ آیت میں ہر عصبہ نسبی داخل۔ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حدیث سوم و چہارم میں صاف تعمیم فرمائی کہ عصبہ وارث ہے کوئی ہو، حدیث پنجم میں فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا

---

[1] سنن ابی داؤد کتاب الفرائض باب فی الولاء آفتاب عالم پریس لاہور ۲۸/۲، سنن ابن ماجہ /// باب میراث الولاء ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۰۰ [2] المصنف لعبد الرزاق /// باب الحمیل حدیث ۹۱۸۰ المجلس العلمی بیروت ۳۰۱/۱۰ [3] السنن الکبری للبیھقی /// باب من قال بتوریث ذوی الارحام دار صادر بیروت ۲۱۷/۶

Fatawa Rizvia Volume 26

In Islam, wherever the lineage meets, it is a cause for inheritance. In the sixth Hadith, the statement of Mawla Ali (Karam Allahu Wajhahu) is that whether the relative is near or far, if there is no other heir, then all the wealth belongs to them. These statements have included all near and distant agnatic relatives (Asaba-e-Nasabi) within the circle of inheritance. And in the second Hadith, the noble statement of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) that whatever remains from the designated heirs (Ahl-e-Fara'id) is for the nearest male relative, has established the rule of 'the nearest and then the next nearest.' Inevitably, in terms of closeness of connection, these four categories have been organized.

Answer to the second question: It is not impossible at all; rather, it has occurred many times and happened during the prophetic era itself, and it is occurring now and will continue to occur customarily. Firstly: Suppose a person from the nations of disbelievers like Magians, Hindus, Christians, Jews, etc., becomes a Muslim while his remaining relatives persist in their disbelief; among them, who is his agnatic relative (Asaba-e-Nasabi)? There is none.

Allah Almighty said: "Indeed, he is not of your family; indeed, he is [one whose] work was other than righteous."[1]	Allah Almighty said: "He is not from your household; indeed, his deeds are very unworthy." (T)
The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:	
A Muslim does not inherit from a disbeliever, nor does a disbeliever inherit from a Muslim. Narrated by the two Sheikhs (Bukhari and Muslim) from Usama bin Zaid (may Allah be pleased with them both).[2]	A Muslim is not the heir of a disbeliever, nor is a disbeliever of a Muslim. The two Sheikhs narrated this from Hazrat Usama bin Zaid (may Allah be pleased with them both). (T)

[1] The Holy Quran 11/46 [2] Sahih al-Bukhari, Book of Inheritance Laws, Chapter: A Muslim does not inherit... etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1001/2, Sahih Muslim // Chapter: Proportions of the Path etc. // 33/2

फतावा रिज़विया जिल्द 26

इस्लाम में नसब (वंश) जहाँ जाकर मिले, वह विरासत का कारण है। छठी हदीस में मौला अली (करम अल्लाह वज्हहु) का फरमान है कि रिश्तेदार पास का हो या दूर का, जब कोई और न हो तो सारा माल उसी का है। इन इरशादात ने तो तमाम करीब और दूर के नसबी असबात (पिता पक्ष के रिश्तेदार) को विरासत के दायरे में दाखिल फरमाया और दूसरी हदीस में हुज़ूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इरशाद-ए-अकदस ने कि जो 'अहले फराइज़' से बचे वह करीबी मर्द के लिए है, 'अल-अकरब फल-अकरब' (जो सबसे करीब हो, फिर उसके बाद वाला) का हुक्म बताया। लाजिमी तौर पर जुड़ाव की करीबी के लिहाज़ से ये चार किस्में मुनतज़िम हुईं।

दूसरे सवाल का जवाब: यह हरगिज़ नामुमकिन नहीं बल्कि बारहा वाकअ हुआ और खुद रिसालत के ज़माने में हुआ, और अब वाकअ है और आदतन वाकअ होता रहेगा। अव्वलन: फ़र्ज़ कीजिए कि मजूसी, हिन्दू, ईसाई, यहूदी वगैरह काफिरों की कौमों में से एक शख्स मुसलमान हुआ और उसके बाकी रिश्तेदार अपने कुफ्र पर हैं, उनमें उनका नसबी असबा कौन है? कोई नहीं।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "बेशक वह तेरे घर वालों में से नहीं है, बेशक उसके काम बहुत नालायक हैं।"[1]	अल्लाह तआला ने फरमाया: "वह तेरे घर वालों में नहीं, बेशक उसके काम बड़े नालायक हैं।" (त)
रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:	
मुसलमान काफिर का वारिस नहीं होता और न ही काफिर मुसलमान का। इसे शैखैन (बुखारी और मुस्लिम) ने हजरत उसामा बिन ज़ैद (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया।[2]	मुसलमान काफिर का वारिस नहीं होता और न ही काफिर मुसलमान का। इसे शैखैन ने हजरत उसामा बिन ज़ैद रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया। (त)

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 11/46 [2] सहीह अल-बुखारी, किताबुल फराइज़, बाब: ला यरिसुल मुस्लिम... अलख, कदीमी कुतुब खाना कराची 1001/2, सहीह मुस्लिम // बाब: कदरुत्तारीक अलख // 33/2

पृष्ठ 158/613

اسلام میں نسب جہاں جا کر ملے موجبِ وراثت ہے، حدیثِ ششم میں مولٰی علی کرم اللہ وجہہ کا ارشاد کہ رشتہ دار پاس کا ہو یا دور کا، جب اور نہ ہو تو سب مال اسی کا ہے۔ ان ارشادات نے تو تمام قریب و بعید کے عصباتِ نسبی کو دائرۂ توریت میں داخل فرمایا اور حدیثِ دوم میں حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ارشادِ اقدس نے کہ جو اہل فرائض سے بچے وہ قریب تر مرد کے لئے ہے ترتیب الاقرب فالاقرب کا حکم بتایا لاجرم بلحاظ قربِ اتصال یہ اقسام اربعہ منتظم ہوئیں۔ جوابِ سوالِ دوم ہرگز نا ممکن نہیں بلکہ بارہا واقع ہوا اور خود زمانہ رسالت میں ہوا، اور اب واقع ہے اور عادۃً واقع ہوتا رہے گا۔ اوّلاً: فرض کیجئے مجوس و ہنود و نصارٰی یہود و غیر ہم کفار کی اقوام سے ایک شخص مسلمان ہوا اور اس کے باقی رشتہ دار اپنے کفر پر ہیں ان میں ان کا عصبہ نسبی کون ہے کوئی نہیں

قال اللہ تعالٰی "اِنَّہٗ لَیْسَ مِنْ اَھْلِكَ اِنَّہٗ عَمَلٌ غَیْرُ صَالِحٍ"[1]

اللہ تعالٰی نے فرمایا: "وہ تیرے گھر والوں میں نہیں بے شک اس کے کام بڑے نالائق ہیں۔ (ت)

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لا یرث المسلم الکافر ولا الکافر المسلم، رواہ الشیخان عن اسامۃ بن زید رضی اللہ تعالٰی عنہما۔[2]

مسلمان کافر کا وارث نہیں ہوتا اور نہ ہی کافر مسلمان کا۔ اس کو شیخین نے حضرت اسامہ بن زید رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ (ت)

[1] القرآن الکریم ۱۱/ ۴۶ [2] صحیح البخاری کتاب الفرائض باب لا یرث المسلم الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۰۰۱/۲، صحیح مسلم // باب قدر الطریق الخ // ۳۳/۲

Secondly: A non-Muslim pregnant woman became a Muslim and a child was born during the days of Islam. Her young children who were born during the time of infidelity (Kufr) were declared Muslims according to the rule "Al-Waladu yatba'u khaira al-abawayni dinan"[1] (A child follows the one with the better religion among the parents. - T). These children have no close paternal relative who is their 'Asabah' (residuary heir).

Thirdly: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Lil-'ahiri al-hajar"[2] - For the adulterer is the stone. (T) Therefore, the child of adultery (Walad-al-Zina) has no father nor any paternal residuary heir. Thus, two children of a woman born out of wedlock, even if from the same man, inherit from each other as maternal siblings (Walad al-Umm) and not as full siblings (A'yan), as stated in Durr al-Mukhtar and other voluminous books. (T)

Fourthly: A husband and wife performed 'Li'an' (mutual imprecation). The child was left without a paternal residuary heir "li-annahu aydan la aba lahu" - because he also has no father, as stated in Durr al-Mukhtar. (T)

Fifthly: Some infidels were brought as prisoners from Dar al-Harb (Land of War). The Commander of the Faithful distributed them among the conquerors (Ghanimin). They all became Muslim bondmen and bondwomen. They are very close relatives to each other and all are Muslims, but all are slaves. Now, if one of them is freed, the rest are not his paternal residuary heirs because slavery (riqq) is a barrier to inheritance.

Sixthly: A child was found abandoned on the street and was raised. Who shall be called his paternal residuary heir? Similarly, other scenarios are also possible. Some of these are cases of non-existence of parentage, such as a child of adultery or 'Li'an'. Some are cases of lack of knowledge of parentage, such as a foundling (Laqit). The objective is achieved that inheritance without knowledge (of lineage) is impossible. Necessarily, there will be recourse to the lower stages of 'Radd' (return of inheritance) etc. In our time, 'Radd' also occurs for spouses, as explicitly stated by scholars. (As the Masters have decreed. - T). Now, the third question is automatically dismissed and there is no need for an answer.

Note: Apart from these matters, there is one rare case which occurred once and is possible countless times, i.e., a child being born without a father, as for our Master Jesus (peace and blessings be upon him), the Word of Allah.

1 Al-Durr al-Mukhtar, Book of Nikah, Chapter on Marriage of Infidels, Mujtabai Press, Delhi, 1/210. 2 Sahih al-Bukhari, Book of Inheritance, Chapter on the Child belongs to the bed etc., Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/999.

फतावा रजविया जिल्द 26

दूसरा: एक काफ़िर गर्भवती महिला मुसलमान हो गई और इस्लाम के दिनों में एक बच्चा पैदा हुआ। उसके छोटे बच्चे जो कुफ़्र के ज़माने में पैदा हुए थे, इस नियम के अनुसार "अल-वलदु यतबा'उ खैरा अल-अबावैनि दीनन"[1] (बच्चा माता-पिता में से बेहतर धर्म वाले का अनुसरण करता है। - त) मुसलमान घोषित किए गए। इन बच्चों का कोई करीबी नसीबी रिश्तेदार उनका 'अ़सबा' (अवशिष्ट उत्तराधिकारी) नहीं है।

तीसरा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "लिल-'आहिरी अल-हजर"[2] - ज़ानी के लिए पत्थर है। (त) इसलिए, ज़िना की औलाद (वलद-अज़-ज़िना) का न कोई बाप है और न ही कोई नसीबी अ़सबा। अतः, एक औरत के दो बच्चे जो ज़िना से हों, चाहे एक ही मर्द से हों, आपस में 'वलद अल-उम्म' (माँ की तरफ से भाई-बहन) के रूप में विरासत पाते हैं न कि 'अयान' (सगे भाई-बहन) के रूप में, जैसा कि 'दुर्रे मुख्तार' आदि बड़ी किताबों में है। (त)

चौथा: पति और पत्नी ने 'लिआन' (परस्पर श्राप) किया। बच्चा बिना नसीबी अ़सबा के रह गया "लि-अन्नहू अयज़न ला अबा लहू" - क्योंकि उसका भी कोई बाप नहीं है, जैसा कि 'दुर्रे मुख्तार' में भी है। (त)

पांचवां: दारुल हर्ब (युद्ध क्षेत्र) से कुछ काफ़िर बंदी बनाकर लाए गए। अमीरुल मोमिनीन ने उन्हें गा़निमीन (विजेताओं) में बाँट दिया। ये सब दासी और गुलाम मुसलमान हो गए। वे आपस में बहुत करीबी रिश्तेदार हैं और सभी मुसलमान हैं लेकिन सभी दास (ममलूक) हैं। अब उनमें से एक आज़ाद हो गया, बाकी उसके नसीबी अ़सबा नहीं हैं क्योंकि गुलामी (रिक्क) विरासत में बाधा है।

छठा: एक बच्चा सड़क पर पड़ा मिला और उसका पालन-पोषण किया गया। उसका नसीबी अ़सबा किसे कहा जाए? इसी तरह अन्य स्थितियां भी संभव हैं। उनमें से कुछ पितृत्व के अभाव के मामले हैं जैसे ज़िना की औलाद और लिआन। कुछ पितृत्व के ज्ञान के अभाव के मामले हैं जैसे लकी़त (लावारिस बच्चा)। इससे उद्देश्य यह सिद्ध होता है कि ज्ञान के बिना विरासत (तौरीस) असंभव है। अनिवार्य रूप से 'रद्द' आदि के निचले स्तरों की ओर रुजू किया जाएगा। हमारे ज़माने में पति-पत्नी पर भी 'रद्द' होता है जैसा कि विद्वानों ने स्पष्ट रूप से फरमाया है। (जैसा कि मशाइख ने इस पर नह फरमायी है। - त) अब तीसरा सवाल स्वयं ही समाप्त हो गया और जवाब की ज़रूरत नहीं रही।

चेतावनी: इन मामलों के अलावा एक दुर्लभ मामला और है जो एक बार हुआ और अनगिनत बार संभव है, यानी पिता के बिना बच्चे का पैदा होना। जैसे हमारे स्वामी ईसा अलैहिस्सलाम (कलिमतुल्लाह) के लिए।

---

1 अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुन निकाह, बाबू निकाहिल काफिर, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 1/210 2 सहीह अल-बुखारी, किताबुल फ़राज़, बाबुल वलदु लिल फ़िराश अलख, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/999

ثانیا: ایک کافرہ حاملہ مسلمان ہوئی اور ایامِ اسلام میں بچہ پیدا ہوا اس کے چھوٹے بچے جو زمانہ کفر ہی میں پیدا ہوئے تھے بحکم "الولد یتبع خیر الابوین دینا" ۱ (بچہ والدین میں سے بہترین دین رکھنے والے کے تابع ہوتا ہے۔ت) مسلمان قرار پائے ان بچوں کا کوئی قریب نسبی ان کا عصبہ نہیں۔

ثالثا: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : "للعاھر الحجر" ۲۔ زانی کے لئے پتھر (ت) تو ولدالزنا کا نہ کوئی باپ نہ کوئی عصبہ نسبی، لہٰذا ایک عورت کے دو بچے کہ زنا سے ہوں اگر چہ ایک مرد سے ہوں باہم ولد الام کی میراث پاتے ہیں نہ کہ الاعیان کی کما فی الدرالمختار وغیرہ من الاسفار (جیسا کہ درمختار وغیرہ ضخیم کتابوں میں ہے۔ت)

رابعا: زن وشو نے لعان کیا بچہ بے عصبہ نسبی رہ گیا "لانہ ایضا لا اب لہ" کما فی الدر ایضا (کیونکہ اس کا بھی کوئی باپ نہیں جیسا کہ درمختار میں ہے۔ت)

خامسا: دارالحرب سے کچھ کفار مقید ہو کر آئے امیر المومنین نے غانمین پر تقسیم فرمادیئے یہ سب کنیز و غلام مسلمان ہو گئے آپس میں نہایت قریب کے رشتہ دار ہیں اور سب مسلم مگر سب مملوک ، اب ان میں ایک آزاد ہوا، باقی اس کے عصبہ نسبی نہیں کہ رق مانع ارث ہے۔

سادسا: ایک بچہ سڑک پر پڑا ہوا ملا پرورش کیا گیا اس کا عصبہ نسبی کسے کہا جائے اسی طرح اور بعض صور بھی ممکن ، ان میں بعض صورتیں عدم کی ہیں جیسے ولد زنا ولعان ، بعض عدم علم کی جیسے لقیط ، اور مقصود اس سے بھی حاصل کہ توریث بے علم ناممکن ، لاجرم ردوغیرہ مدارج تحتانیہ کی طرف رجوع ہوگی، ہمارے زمانے میں زوجین پر بھی رد ہوتا ہے کما نصوا علیہ

(جیسا کہ مشائخ نے اس پر نص فرمائی ہے۔ت) اب سوال سوم خود مندفع ہو گیا اور حاجت جواب نہیں۔

تنبیہ: ان امور کے سوا ایک صورت نادرہ اور ہے کہ وہ بھی ایک بار واقع ہوئی اور ممکن تو بے شمار بار ہے یعنی بچہ کا بن باپ کے پیدا ہونا۔ سیدنا عیسیٰ کلمتہ اللہ علیہ الصلوۃ والسلام کے لئے

---

۱ الدرالمختار کتاب النکاح باب نکاح الکافر مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۲۱۰ ۲ صحیح البخاری کتاب الفرائض باب الولد للفراش الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۹۹۹ / ۲

Volume 26 Fatawa Razawiyya

Until now, there was no blood relative (asaba nasbi) here until male children were born after their descent. Now, as for the occurrence during the era of Prophethood, listen to the hadiths for that:

Seventh Hadith: In Sunan Abi Dawud and Jami' at-Tirmidhi, it is narrated from Umm al-Mu'minin [Aisha] as-Siddiqah (may Allah be pleased with her):

Arabic	Urdu Translation
Verily, a freed slave of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) died and left something [behind], and he did not leave any child or close relative. So the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Give his inheritance to a man from the people of his village."	A freed slave of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) passed away. He left some wealth but did not leave any children or any other relative. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Give his inheritance to some man from his village." (T)

Eighth Hadith: Narrated in Musnad al-Firdous from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both):

Arabic	Urdu Translation
Verily, Wardan, the freed slave of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), fell from a palm tree cluster and died. His inheritance was brought to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). He said: "Look for a relative for him." They said: "He has no relative." He said: "Then look for a fellow countryman of his." So they gave him his inheritance, meaning someone from his city.	Wardan, a freed slave of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), fell from a date palm tree and passed away. His inheritance was brought to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). He said, "See if there is any relative of his." The companions submitted that he had no relative. Then you (the Prophet) said, "See if there is any compatriot of his, i.e., someone from his city," so give his inheritance to him. (T)

The summary of these two hadiths is that a freed slave of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) passed away; they had no children nor any relative. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)...

1. Sunan Abi Dawud, Book of Inheritance (Kitab al-Fara'id), Chapter on inheritance of distant kindred (dhawi al-arham), Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/46.
2. Kanz al-Ummal, cited from al-Daylami from Ibn Abbas, Hadith 30661, Mu'assasat al-Risala Beirut, 11/71.

जिल्द 26 फतावा रज़विया

अब तक कोई असबा नसबी (रक्त संबंधी) नहीं यहाँ तक कि उनके उतरने के बाद नर संतान पैदा हों। अब रही रिसालत के ज़माने में होने वाली घटनाओं की बात, तो उसके लिए हदीसें सुनें:

सातवीं हदीस: सुनन अबी दाऊद और जामी-ए-तिर्मिज़ी में उम्मुल मुअमिनीन सिद्दीका रज़ियल्लाहु अन्हा से है:

अरबी

यकीनन नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के एक आज़ाद किए हुए गुलाम का इंतकाल हो गया और उन्होंने कुछ (माल) छोड़ा और उनकी कोई औलाद या करीबी रिश्तेदार नहीं था। तो रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: इसकी मीरास (विरासत) उनके गाँव के किसी आदमी को दे दो।

उर्दू अनुवाद

नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का एक आज़ाद किया हुआ गुलाम फौत हुआ, उसने कुछ माल छोड़ा और औलाद नहीं छोड़ी, न कोई और रिश्तेदार छोड़ा, तो रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया: इसकी मीरास इसके गाँव वाले किसी मर्द को दे दो। (त)

आठवीं हदीस: मसनद अल-फिरदौस में हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से मरवी है:

अरबी

यकीनन रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का वर्दान नामी एक आज़ाद किया हुआ गुलाम खजूर के एक गुच्छे से गिर गया और उसकी मौत हो गई। उनकी मीरास रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास लाई गई तो आपने फरमाया: उसके लिए कोई रिश्तेदार तलाश करो। उन्होंने कहा: उसका कोई रिश्तेदार नहीं है। आपने फरमाया: तो उसके किसी हम-वतन (शहरी) को तलाश करो। तो उन्होंने उसकी मीरास उसे दे दी, यानी उसके शहर के रहने वाले को।

उर्दू अनुवाद

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का वर्दान नामी एक आज़ाद किया हुआ गुलाम खजूर के एक दरख्त से गिर गया और फौत हो गया, उसकी मीरास रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पास लाई गई तो आपने फरमाया कि इसका कोई रिश्तेदार देखो, सहाबा ने अर्ज़ की इसका कोई रिश्तेदार नहीं। तो आपने फरमाया इसका कोई हम-वतन यानी इसके शहर का कोई शख़्स देखो तो उसकी मीरास उसे दे दो। (त)

इन दोनों हदीसों का हासिल यह कि हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के एक आज़ाद किए हुए गुलाम ने इंतकाल फरमाया, उनकी न औलाद थी न कोई रिश्तेदार, हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम...

---

1. सुनन अबी दाऊद, किताबुल फराएज़, बाब-ए-मीरास ज़वी अल-अरहाम, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/46
2. कंज़ुल उम्माल बहवाला दैलमी अन इब्न अब्बास, हदीस 30661, मुअस्ससतुत अर-रिसाला बैरुत, 11/71

اب تک کوئی عصبہ نسبی نہیں یہاں تک کہ بعد نزول ان کے اولاد ذکور پیدا ہوں۔ اب رہا زمانہ رسالت میں وقوع، اس کے لئے حدیثیں سنئے:

حدیث ہفتم: سنن ابی داؤد و جامع ترمذی میں ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے ہے:

عربی	اردو ترجمہ
ان مولی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مات وترک شیئاً ولم یدع ولدا ولا حمیماً فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اعطوا میراثہ رجلا من اھل قریتہ ۱۔	نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ایک آزاد شدہ غلام فوت ہوا اس نے کچھ مال چھوڑا اور اولاد نہیں چھوڑی، نہ کوئی اور قرابت دار چھوڑا، تو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: اس کی میراث اس کے قریہ والے کسی مرد کو دے دو۔ (ت)

حدیث ہشتم: مسند الفردوس حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے مروی:

عربی	اردو ترجمہ
ان وردان مولی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وقع من عذق نخلۃ فمات فاتی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بمیراثہ فقال انظروا لہ ذا قرابۃ قالوا مالہ ذو قرابۃ قال فانظروا	رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا وردان نامی ایک آزاد شدہ غلام کھجور کے ایک درخت سے گر گیا اور فوت ہو گیا اس کی میراث رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پاس لائی گئی تو آپ نے فرمایا کہ اس کا کوئی قرابتدار دیکھو، صحابہ نے عرض کی اس کا کوئی قرابتدار نہیں۔ تو آپ نے

عربی **اردو ترجمہ**

ہمشہریاً لہ فاعطوہ میراثہ یعنی بلد فرمایا اس کا کوئی ہم وطن یعنی اس کے شہر کا کوئی شخص

یّالہ ۲۔ دیکھو تو اس کی میراث اسے دے دو۔ (ت)

ان دونوں حدیثوں کا حاصل یہ کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ایک غلام آزاد شدہ نے انتقال فرمایا ان کے نہ اولاد تھی نہ کوئی قرابتدار، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ---

---

۱ سنن ابی داؤد کتاب الفرائض باب فی میراث ذوی الارحام آفتاب عالم پریس لاہور ۲/۴۶ ۲

کنزالعمال بحوالہ الدیلمی عن ابن عباس حدیث ۳۰۶۶۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/۷۱

Volume 26 Fatawa Razawiyya

...gave their inheritance to a fellow countryman. Scholars say that this giving was as charity (tasadduq), not as inheritance (taurith); and even the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not become an heir through the bond of emancipation (wala al-'ataqah), for Prophets are neither heirs to anyone nor is their property inherited, peace and blessings be upon him.

Answer to the fourth question In the pure Sharia, there is no such ruling where a waiver of a claim—even if intentional and explicit with full knowledge of the ancestor's death and legal matters—causes deprivation [of inheritance rights]. As stated in 'Al-Ashbah':

- If an heir says 'I have waived my right,' his right is not invalidated. (1) [Urdu Explanation]: If an heir says 'I have waived my right,' his right will not be invalidated. (T)

In 'Ghamz al-Uyun' it is stated: - If a person dies leaving two sons, and one of them says 'I have waived my share of the inheritance,' his share is not invalidated because it is a mandatory right that is not discarded by simply waiving it. (2) [Urdu Explanation]: If a person died leaving two sons and one of them said 'I have given up my share of the inheritance,' then his share will not be invalidated because his share is mandatory and is not abandoned by leaving it. (T)

Rather, the ruling in pure Sharia is that if some people appear before a judge and claim that certain immovable property has come to them as inheritance from a certain ancestor and they want its division, the judge should not divide it solely based on their statement until it is proven by evidence that the ancestor has died and left behind such heirs.

- In 'Al-Durr al-Mukhtar': Regarding immovable property that people claim is inheritance from Zaid, it shall not be distributed until they provide proof of his death. [Urdu Explanation]: In 'Al-Durr al-Mukhtar' it is stated that if some people claim about some immovable property that it is the inheritance of Zaid, then the judge should not distribute it.
- Al-Ashbah wan-Naza'ir, Third Art, Al-Niqd rulings, Idarat al-Qur'an Karachi, 2/160.
- Ghamz Uyun al-Basair with Al-Ashbah wan-Naza'ir, 2/160.

जिल्द 26 फतावा रज़विया

...उनका विरासत उनके एक देशवासी को दे दिया। विद्वान कहते हैं कि यह देना दान (तसद्दुक़) के तौर पर था न कि विरासत (तौरीस) के तौर पर; और स्वयं हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) आज़ाद करने के संबंध (वला-ए-अताक़ा) के माध्यम से वारिस नहीं हुए, क्योंकि नबी न तो किसी के वारिस होते हैं और न ही उनकी संपत्ति का कोई वारिस होता है, उन पर शांति और आशीर्वाद हो।

चौथे प्रश्न का उत्तर शुद्ध शरीयत में ऐसा कोई आदेश नहीं है कि दावे का त्याग—चाहे वह जानबूझकर और स्पष्ट रूप से किया गया हो, जबकि पूर्वज की मृत्यु और कानूनी मुद्दों का ज्ञान हो—वंचित (हिर्मान) करने का कारण बने। 'अशबाह' में है:

- यदि वारिस ने कहा कि मैंने अपना अधिकार छोड़ दिया है, तो उसका अधिकार अमान्य नहीं होगा। (1) [उर्दू स्पष्टीकरण]: अगर वारिस ने कहा मैं ने अपना हक़ छोड़ दिया है तो उस का हक़ बातिल नहीं होगा। (त)

'ग़म्ज़ुल उयून' में है: - यदि कोई व्यक्ति दो पुत्रों को छोड़कर मर गया और उनमें से एक ने कहा कि मैंने विरासत से अपना हिस्सा छोड़ दिया है, तो उसका हिस्सा अमान्य नहीं होगा क्योंकि उसका हिस्सा अनिवार्य है जिसे छोड़ने से त्याग नहीं किया जा सकता। (2) [उर्दू स्पष्टीकरण]: अगर कोई शख़्स दो बेटे छोड़ कर मर गया इन में से एक ने कहा मैं ने मीरास से अपना हिस्सा छोड़ दिया तो उस का हिस्सा बातिल नहीं होगा क्योंकि उस का हिस्सा लाज़िम है जो छोड़ने से मतरूक नहीं होता। (त)

बल्कि, शुद्ध शरीयत में आदेश है कि यदि कुछ लोग न्यायाधीश (क़ाज़ी) के पास आएं और किसी अचल संपत्ति के बारे में दावा करें कि वह उन्हें उनके अमुक पूर्वज से विरासत में मिली है और उसका बँटवारा चाहें, तो न्यायाधीश केवल उनके बयान पर उसका बँटवारा न करे जब तक कि वे सबूतों के साथ यह साबित न करें कि पूर्वज मर गया है और उसने इतने वारिस छोड़े हैं।

- 'अद-दुर्रुल मुख्तार' में है: उस अचल संपत्ति के बारे में जिसे लोग ज़ैद की विरासत बताते हैं, उसका बँटवारा तब तक न किया जाए जब तक कि वे उसकी मृत्यु का प्रमाण न दे दें। [उर्दू स्पष्टीकरण]: 'दुर्रे मुख्तार' में है कि कुछ लोग किसी ग़ैर मनक़ूला जायदाद के बारे में ये दावा करें कि वो ज़ैद की मीरास है तो क़ाज़ी इस की तक़्सीम न करे।

- अल-अशबाह वन-नज़ायर, अल-फ़न्नुस सालिस, अहकामुल नक़्द, इदारतुल कुरान कराची, 2/160.
- ग़म्ज़ उयूनुल बसायिर मा अल-अशबाह वन-नज़ायर, 2/160.

पृष्ठ 161 का 613

نے ان کا ترکہ ان کے ایک ہم وطن کو عطا فرما دیا۔ علماء فرماتے ہیں یہ عطا فرمانا بطور تصدق تھا نہ کہ بطور توریت، اور خود حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بذریعہ ولائے عتاقہ وارث نہ ہوئے کہ انبیاء کرام نہ کسی کے وارث ہوں نہ کوئی ان کا وارث مال ہو علیہ الصلوٰۃ والسلام۔

جواب سوال چہارم شرع مطہر میں کہیں ایسا حکم نہیں، نہ ترکِ دعویٰ، اگرچہ باوصف علم وفاتِ مورث و علم مسائل شرعیہ بالقصد بلکہ بالتصریح ہو موجب حرمان۔ اشباہ میں ہے:

لو قال الوارث ترکت حقي لم یبطل حقه -۱ | اگر وارث نے کہا میں نے اپنا حق چھوڑ دیا ہے تو اس کا حق باطل نہیں ہوگا۔ (ت)

غمز العیون میں ہے: لومات عن ابنین فقال احدهما ترکت نصیبي من المیراث لم یبطل لانه لازم لا یترك بالترك-۲ | اگر کوئی شخص دو بیٹے چھوڑ کر مر گیا ان میں سے ایک نے کہا میں نے میراث سے اپنا حصہ چھوڑ دیا تو اس کا حصہ باطل نہیں ہوگا کیونکہ اس کا حصہ لازم ہے جو چھوڑنے سے متروک نہیں ہوتا (ت)

بلکہ شرع مطہر میں حکم ہے کہ اگر کچھ لوگ قاضی کے پاس حاضر آئیں اور کسی جائیدادِ غیر منقولہ کی نسبت ظاہر کریں کہ ان کے فلاں مورث سے ترکہ میں انہیں پہنچی اور اس کی تقسیم چاہیں تو قاضی صرف ان کے بیان پر اس کی تقسیم نہ کرے جب تک بینہ سے ثابت نہ کریں کہ مورث مر گیا اور اتنے وارث چھوڑے۔

فی الدرالمختار عقار یدعون انه میراث عن زید لا یقسم حتی یبرهنوا علی موته | درمختار میں ہے کہ کچھ لوگ کسی غیر منقولہ جائیداد کے بارے میں یہ دعویٰ کریں کہ وہ زید کی میراث ہے تو قاضی اس کی تقسیم نہ کرے

۱ الاشباہ والنظائر الفن الثالث احکام النقد ادارۃ القرآن کراچی ۲/۱۶۰ ۲ غمز عیون البصائر مع الاشباہ والنظائر ۲/۱۶۰

- And the count of his heirs[1] - until they establish witnesses for Zaid's death and the number of his heirs. (T)
- And although he will divide the movable property, he will write in the division document that this was divided solely based on their statement.
- In Al-Hindiyya, it is stated: 'The judge shall mention their admission in the document of division'[2] - It is in Hindiyya that the judge will mention their admission in the division document. (T)

The answer to this question is this, but it does not apply to our current subject, i.e., the inheritance of distant agnate relatives (Asaba) of the fourth category, as you will soon know, God willing. (As you will soon know if Allah wills. T)

Answer to the Fifth Question

First: Inheritance cannot occur merely on someone's verbal claim of being a relative of so-and-so; for this, Shari'i proof is required.

Second: The entitlement to inheritance through agnatic relationship (Asabubat) is not based solely on being a relative, but in Sharia, there is an order for it. Until it is proven that by this order, this person is the rightful claimant or that person is also a claimant, the legacy (tarkah) cannot be given. Here, lack of knowledge is equivalent to knowledge of non-existence in legal terms. Therefore, if several persons are killed in a battle or drowned or burned in an incident, and the priority or delay of their deaths is unknown, then the father will not inherit from the son, nor the son from the father; only the living heirs of each will inherit. When a Sayyid (descendant of the Prophet) passes away, as far as his lineage is known, the male descendants of his nearest ancestors (father, grandfather, great-grandfather) will be sought in order of proximity. Whoever is proven to be the closest will be designated as the 'Asaba' (agnate heir), even if the connection is twenty generations back. If no one is known from the male descendants of the known lineage, it is impossible to designate all the noble Sayyids of this place as 'Asaba', because certainly some of them are closer to each other than others. To arbitrarily call one specific person the closest 'Asaba' is impossible, as it is a preference without a preferrer (tarijh bila murajjih) and a ruling without evidence. And when no one's agnatic relationship or entitlement is proven, how can any person distribute the legacy among them or how can a judge grant it? - Allama

[1] Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Qisma, Matba' Mujtabai Delhi, 219/2 [2] Al-Fatawa al-Hindiyya, Chapter Three, Noorani Kutub Khana Peshawar, 210/5

फ़तावा रज़विया - जिल्द 26

- और उनके वारिसों की संख्या[1] - जब तक कि वे ज़ैद की मृत्यु और उसके वारिसों की संख्या पर गवाह कायम न कर दें। (त)
- और हालांकि वह चल संपत्ति को विभाजित कर देगा, लेकिन विभाजन के कागज़ (दस्तावेज़) में लिख देगा कि यह केवल उनके बयान के आधार पर विभाजित किया गया है।
- 'अल-हिंदिया' में है: 'काज़ी विभाजन के दस्तावेज़ में उनकी स्वीकृति का उल्लेख करेगा'[2] - हिंदिया में है कि काज़ी विभाजन के कागज़ में उनकी स्वीकृति का ज़िक्र कर देगा। (त)

इस प्रश्न का उत्तर तो यह है, लेकिन यह हमारे वर्तमान विषय यानी चौथी श्रेणी के दूर के असीबा (अग्नेट रिश्तेदारों) के उत्तराधिकार पर लागू नहीं होता, जैसा कि आप जल्द ही जान लेंगे, यदि अल्लाह ने चाहा। (जैसा कि आप शीघ्र ही जान लेंगे यदि अल्लाह ने चाहा। त)

पाँचवें प्रश्न का उत्तर

प्रथम: केवल किसी के मौखिक दावे पर कि मैं फलां का संबंधी हूँ, उत्तराधिकार नहीं हो सकता; इसके लिए शरई साक्ष्य (सबूत) की आवश्यकता है।

द्वितीय: असीबा (अग्नेट) होने के आधार पर विरासत का अधिकार केवल संबंधी होने पर आधारित नहीं है, बल्कि शरिया में इसके लिए एक क्रम है। जब तक यह सिद्ध न हो जाए कि इस क्रम के अनुसार यही व्यक्ति हकदार है या वह भी हकदार है, तब तक विरासत (तरका) नहीं दी जा सकती। यहाँ ज्ञान का अभाव कानूनी तौर पर अस्तित्वहीनता के ज्ञान के समान है। इसलिए, यदि कई व्यक्ति एक लड़ाई में मारे जाएँ या किसी घटना में डूब जाएँ या जल जाएँ और उनकी मृत्यु की प्राथमिकता या विलंब ज्ञात न हो, तो न पिता को पुत्र की विरासत मिलेगी और न पुत्र को पिता की; प्रत्येक के जीवित वारिस ही उत्तराधिकारी होंगे। जब किसी सैय्यद का निधन हो, तो जहाँ तक उनकी वंशावली ज्ञात हो, उनके निकटतम पूर्वजों (पिता, दादा, परदादा) के पुरुष वंशजों को निकटता के क्रम में खोजा जाएगा। जो निकटतम सिद्ध होगा, उसे 'असीबा' (अग्नेट वारिस) माना जाएगा, भले ही वह बीस पीढ़ी पीछे उनसे मिलता हो। यदि ज्ञात वंशावली के पुरुष वंशजों में से कोई भी ज्ञात न हो, तो यहाँ के सभी सैय्यद इकराम को 'असीबा' ठहराना असंभव है, क्योंकि निश्चित रूप से उनमें से कुछ एक-दूसरे के अधिक निकट हैं। किसी एक विशिष्ट व्यक्ति को मनमाने ढंग से निकटतम 'असीबा' कह देना असंभव है क्योंकि यह बिना किसी कारण के प्राथमिकता (तरजीह बिला मुरज्जिह) है और बिना प्रमाण

के आदेश है। और जब किसी का असीबा होना या अधिकार सिद्ध ही नहीं है, तो उनमें से कोई व्यक्ति विरासत कैसे बाँट सकता है या काज़ी उसे कैसे दिला सकता है? - अल्लामा

[1] अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-किस्मा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 219/2 [2] अल-फ़तावा अल-हिंदिया, अध्याय तीन, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 210/5

पृष्ठ 162/613

وعدد ورثتہ [1] - جب تک وہ زید کی موت اور اس کے وارثوں کی تعداد پر گواہ قائم نہ کریں۔ (ت)

اور مال منقول کو اگرچہ تقسیم کردے گا مگر کاغذ قسمت میں لکھ دے گا کہ یہ صرف ان کے بیان پر تقسیم کیا گیا۔ فی الھندیہ یذکر القاضی فی صك القسمة باقرار ھم [2] - ہندیہ میں ہے کہ قاضی ان کا اقرار کاغذ قسمت میں ذکر کردے گا۔ (ت)

اس سوال کا جواب تو یہ ہے مگر اس کو ما نحن فیہ یعنی توریت عصبہ بعیدہ قسم چہارم پر ورود نہیں کما ستعرفہ ان شاء اللہ تعالٰی (جیسا کہ عنقریب تو جان لے گا اللہ تعالٰی نے چاہا ۔ت)

جواب سوال پنجم

اولاً: مجرد کسی کے زبانی ادعاء پر کہ میں فلاں کا نسیب ہوں توریت نہیں ہوسکتی اس کے لئے ثبوت شرعی چاہیے۔ ثانیاً: استحقاق ارث عصبوبت صرف نسیب ہونے پر مبنی نہیں بلکہ شرع میں اس کے لئے ترتیب ہے جب تک ثابت نہ ہو کہ اس ترتیب کی رو سے یہی مستحق یا یہ بھی مستحق ہے ترکہ نہیں دیا جا سکتا یہاں عدم علم حکم میں مثل علم عدم کے ہے ولہٰذا چند شخص ایک معرکہ میں مقتول یا ایک واقعہ میں غریق یا حریق ہوں اور ان کی موت کا تقدم تاخر نہ معلوم ہو تو نہ باپ بیٹے کا ترکہ پائے گا نہ بیٹا باپ کا، ہر ایک کے ورثہ احیاء وارث ہوں گے وبس ۔ جب کسی سید کا انتقال ہو تو جہاں تک اس کا سلسلہ نسب معلوم ہے اس کے آباء و آباء آباء الاقرب فالا قرب کی اولاد ذکور الاقرب فالا قرب تلاش کریں گے جو اقرب ثابت ہوگا اسے عصبہ ٹھہرائیں گے اگرچہ بیس پشت پر اس سے ملتا ہو اور سلسلہ معلومہ کی اولاد ذکور سے کوئی معلوم نہیں تو تمام یہاں کے سادات کرام کو عصبہ ٹھہرانا محال کہ ان میں یقیناً بعض بعض سے اقرب ہیں اور ایک معین

کو جزافاً عصبہ اقرب کہہ دینا محال کہ ترجیح بلا مرجح ہے و حکم بلادلیل ہے اور جب کسی کی عصبوبت ثابت نہیں کسی کا استحقاق ثابت نہیں تو ان میں کوئی شخص کیونکر ترکہ بٹاسکتا ہے یا قاضی اسے دلا سکتا ہے ۔ علامہ

[1] الدرالمختار کتاب القسمۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲۱۹/۲ [2] الفتاوی الہندیہ ///الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۲۱۰/۵

Fatawa Razawiyya Volume 26

Sayyid Sharif (may his secret be sanctified) says in 'Sharifiyya':

(Arabic Text)	(Urdu Translation)
Because the cause of entitlement for each of them to inherit from the other is not known for certain, and since the cause is not certain, the entitlement is not established, as its establishment through doubt is inconceivable. (1)	According to us, the cause for the entitlement of each of these two is the inheritance associated with it, which is not known with certainty. When the cause was not certain, the entitlement will not be established because its proof is not conceivable with doubt. (T)

Answer to the sixth question:

In this discussion, the additional restriction against the 'Dhawu al-Furud' (prescribed sharers) is superfluous and wasted. The discussion is about such distant 'Asabah' (agnatic heirs) receiving inheritance, which occurred during the time of the Companions, even during the sacred era of the Leader of Mankind, upon him be the best of blessings and peace.

Ninth Hadith: Abdur Razzaq in his 'Musannaf', and Ibn Jarir and Bayhaqi narrate from Dahhak bin Qays:

(Arabic Text)	(Urdu Translation)
Indeed, there was a plague in Sham, and an entire tribe would die until another tribe would inherit from them. (2) Al-Hadith.	Meaning, during the era of the Commander of the Faithful Farooq al-Azam (may Allah be pleased with him), a plague occurred in the land of Sham such that the entire tribe would die until another tribe would become its heir.

Tenth Hadith: Abu Bakr bin Abi Shaybah in his 'Musannaf' and Imam Abu Dawood in his 'Sunan' narrate from Hazrat Buraydah bin al-Hasib (may Allah be pleased with him):

(Arabic Text)	(Urdu Translation)
He said: A man came to the Messenger of Allah (may Allah send blessings and peace upon him) and said, "I have the inheritance of a man from the Azd	Meaning, a gentleman came to the sacred presence of the Master of the World (may Allah send blessings and peace upon him) and submitted, "I have the legacy of a

(Arabic Text)	(Urdu Translation)
tribe, and I cannot find an Azdi to give it to."	person from the Azdi tribe, i.e., the tribe of Bani Azd, and..."

(1) Al-Sharifiyya, Sharh al-Sirajiyya, Chapter on the Drowned and Crushed, Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 123. (2) Al-Musannaf by Abdur Razzaq, Book of Inheritance, Chapter on Share-holders, Hadith 19136, Al-Majlis al-Ilmi Beirut, 10/288.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

सैय्यद शरीफ़ (क़ुद्दसा सिर्रुहुश शरीफ़) 'शरीफ़िया' में फ़रमाते हैं:

(अरबी पाठ)	(उर्दू अनुवाद)
क्योंकि उन दोनों में से प्रत्येक के उत्तराधिकार का कारण निश्चित रूप से ज्ञात नहीं है, और जब कारण निश्चित नहीं है, तो उत्तराधिकार स्थापित नहीं होगा क्योंकि संदेह के साथ इसकी स्थापना अकल्पनीय है। (1)	हमारे नज़दीक उन दोनों में से हर एक के हक़दार होने का कारण उसके साथ की मीरास है जो कि यक़ीनी तौर पर मालूम नहीं। जब सबब (कारण) यक़ीनी न हुआ तो इस्तिहक़ाक़ (हक़) साबित नहीं होगा क्योंकि उसका सुबूत शक के साथ मुतसव्वर (कल्पनीय) नहीं। (त)

छठे प्रश्न का उत्तर:

इस बहस में 'ज़वी अल-फ़ुरूद' (नियत अंशधारी) के मुक़ाबले में अतिरिक्त शर्त बेकार है। बात ऐसी दूर की 'असबाह' (पुरुष उत्तराधिकारी) के विरासत पाने में है जो सहाबा किराम के ज़माने में, बल्कि सैयदुल अनाम (मानवता के सरदार) अलैहि अस्सलातु वस्सलाम के पवित्र युग में घटित हुई।

नवीं हदीस: अब्दुर रज्ज़ाक़ अपनी 'मुसन्निफ़' में और इब्न जरीर व बैहक़ी ज़ह्हाक बिन क़ैस से रावी (वर्णनकर्ता) हैं:

(अरबी पाठ)	(उर्दू अनुवाद)
निश्चित रूप से शाम में प्लेग फैला था, और पूरा कबीला मर जाता था यहाँ तक कि दूसरा कबीला उनका वारिस बनता। (2) अल-हदीस।	यानी अमीरुल मोमिनीन फ़ारूक़े आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु के ज़माने में मुल्के शाम में ताऊन (प्लेग) वाक़े हुआ कि सारा क़बीला मर जाता यहाँ तक कि दूसरा क़बीला उसका वारिस होता।

दसवीं हदीस: अबू बक्र बिन अबी शैबा अपनी 'मुसन्निफ़' में और इमाम अबू दाऊद 'सुनन' में हज़रत बुरैदा बिन अल-हसीब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी हैं:

(अरबी पाठ)	(उर्दू अनुवाद)
उन्होंने कहा: एक व्यक्ति अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास आया और	यानी एक साहब ने हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ख़िदमत

(अरबी पाठ)	(उर्दू अनुवाद)
कहा, "मेरे पास अज़द के एक व्यक्ति की विरासत है, और मुझे कोई अज़दी नहीं मिल रहा जिसे मैं वह दे सकूँ।"	में हाज़िर होकर अर्ज़ की, "मेरे पास एक अज़दी यानी क़बीला बनी अज़द से एक शख़्स का तरका है और..."

(1) अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, फ़स्ल फ़िल ग़र्क़ी वल हदमी, अलमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृ. 123. (2) अल-मुसन्निफ़ लिल अब्दुर रज्ज़ाक़, किताबुल फ़राइद, बाबू जुअल सिहाम, हदीस 19136, अल-मजलिसुल इल्मी बेरूत 10/288.

पृष्ठ 163 / 613

فتاوٰی رضویہ جلد ٢٦

سید شریف قدس سرہ الشریف شریفہ میں فرماتے ہیں:

(عربی عبارت) **(اردو ترجمہ)**

لنان سبب استحقاق کل منهما میراث صاحبہ غیرمعلوم یقینا ولما لم یتیقن بالسبب لم یثبت الاستحقاق اذلایتصور ثبوتہ بالشک۔1

ہمارے نزدیک ان دونوں میں سے ہر ایک کے استحقاق کا سبب اس کے ساتھ کی میراث ہے جو کہ یقینی طور پر معلوم نہیں۔ جب سبب یقینی نہ ہوا تو استحقاق ثابت نہیں ہوگا کیونکہ اس کا ثبوت شک کے ساتھ متصور نہیں۔(ت)

جواب سوال ششم

اس مبحث میں بمقابلہ ذوی الفروض کی قید زائد وضائع ہے کلام ایسی عصوبت بعیدہ کے ترکہ پانے میں ہے وہ زمانہ صحابہ کرام بلکہ زمانہ اقدس سید انام علیہ افضل الصلوۃ والسلام میں واقع ہوا۔

حدیث نہم : عبدالرزاق اپنی مصنف میں اور ابن جریر وبیہقی ضحاک بن قیس سے راوی:

(عربی عبارت) **(اردو ترجمہ)**

انہ کان طاعون بالشام فکانت القبیلۃ یعنی زمانہ امیرالمومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ ملک تموت باسرھا حتی ترثھا القبیلۃ الاخری 2 الحدیث۔

شام میں طاعون واقع ہوا کہ سارا قبیلہ مر جاتا یہاں تک کہ دوسرا قبیلہ اس کا وارث ہوتا۔

حدیث دہم : ابوبکر بن ابی شیبہ اپنی مصنف اور امام ابوداؤد سنن میں حضرت بریدہ بن الحصیب رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی:

(عربی عبارت)	(اردو ترجمہ)
قال اتی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم رجل فقال ان عندی میراث رجل من الازد ولست اجد ازدیاً ادفعہ	یعنی ایک صاحب نے حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی خدمت اقدس میں حاضر ہو کر عرض کی میرے پاس ایک ازدی یعنی قبیلہ بنی ازد سے ایک شخص کا ترکہ ہے اور

1 الشریفیہ شرح السراجیۃ فصل فی الغرقی والھدمی مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۲۳ 2 المصنف لعبدالرزاق کتاب الفرائض باب ذوالسھام حدیث ۱۹۱۳۶ المجلس العلمی بیروت ۲۸۸/۱۰

Fatawa Rizwia, Vol 26

[Table Header] (Arabic): He said to him: "Go and search for an Azdi for a year." He said: He came to him after the year and said: "O Messenger of Allah! I did not find any Azdi to give it to." He said: "Then go and look for the first person of Khuza'ah you meet and give it to him." When he turned away, he said: "Bring the man back to me." When he came, he said: "Look for the eldest of Khuza'ah and give it to him." (1) And in the wording of Ibn Abi Shaybah: He said: "Go and give it to the eldest of Khuza'ah." (2)

(Urdu Translation): I cannot find any Azdi to give it to. He said, "Search for an Azdi for a year." After one year, he returned and submitted, "O Messenger of Allah! I did not find any Azdi." He said, "Then, in the tribe of Bani Khuza'ah, give it to the person who is closest to the common ancestor." When he turned to leave, he said, "Call him back to me." When he presented himself, he said, "Give it to whoever is the most elderly in Khuza'ah." The wording of Ibn Abi Shaybah is: You said, "Go and give it to the most elderly person in Khuza'ah."

Bani Azdi is a branch of Bani Khuza'ah. When no one from the deceased's closest tribe was found, the inheritance was referred to the higher tribe. Now, who can say how many generations back this deceased person's lineage connects to this 'Akbar Khuza'i' who was determined as his agnate (Asabah). From this hadith, the command to search, which was inquired about in the fourth question, is also known.

Answer to Seventh Question After these hadiths, although there is neither room for this question nor need for its answer, yet upon inquiry it is stated that yes, many times from this 'faqir' (the author), inheritance has been granted to such distant agnates (Asbubat-e-Ba'ida). For several days, petitioners would say that no agnate remains, there is no one. They were repeatedly emphasized to conduct investigations and inquiries, and eventually they found out that such-and-such male descendant of the great-grandfather or great-great-grandfather is alive in such-and-such place. For fifteen or sixteen years, the 'faqir' has entrusted the issues of inheritance distribution to his companions and friends...

(1) Sunan Abi Dawud, Book of Inheritance, Chapter: Inheritance of Distant Kindred, Aftab-e-Alam Press, Lahore 2/46. (2) Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Hadith 6439, Idarat al-Qur'an, Karachi 11/414.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

[तालिका शीर्षक] (अरबी): उन्होंने उनसे कहा: "जाओ और एक साल तक किसी अज़दी की तलाश करो।" उन्होंने कहा: वह एक साल के बाद उनके पास आए और कहा: "हे अल्लाह के रसूल! मुझे कोई अज़दी नहीं मिला जिसे मैं यह दूँ।" उन्होंने कहा: "तो जाओ और खुज़ाआ कबीले के पहले व्यक्ति को देखो जो तुम्हें मिले और उसे दे दो।" जब वह जाने लगा, तो उन्होंने कहा: "उस आदमी को मेरे पास बुलाओ।" जब वह आया, तो उन्होंने कहा: "खुज़ाआ के सबसे बुज़ुर्ग को देखो और उसे दे दो।" (1) और इब्न अबी शैबा के शब्दों में: उन्होंने कहा: "जाओ और खुज़ाआ के सबसे बुज़ुर्ग को दे दो।" (2)

(उर्दू अनुवाद): मुझे कोई अज़दी नहीं मिलता जिसे दूँ। फ़रमाया, "साल भर तक कोई अज़दी तलाश करो।" एक साल के बाद हाज़िर हुए और अर्ज़ की, "या रसूल अल्लाह! मैंने कोई अज़दी नहीं पाया।" फ़रमाया, "तो बनी खुज़ाआ में जो व्यक्ति सबसे ज़्यादा पूर्वज (जद-ए-आला) से करीब हो, उसे दे दे।" जब वह पलटा तो फ़रमाया, "इसे मेरे पास बुला लाओ।" जब वह हाज़िर-ए-ख़िदमत हुआ तो फ़रमाया, "जो खुज़ाआ में सबसे उम्रदराज़ हो, उसे दे देना।" इब्न अबी शैबा के शब्द ये हैं कि आप ने फ़रमाया, "जा और खुज़ाआ के सबसे उम्रदराज़ व्यक्ति को दे दे।"

बनी अज़दी बनी खुज़ाआ की एक शाखा है। जब मृतक के सबसे करीबी कबीले का कोई वारिस नहीं मिला, तो विरासत को उच्च कबीले की ओर स्थानांतरित कर दिया गया। अब कौन बता सकता है कि यह मृतक इस 'अकबर खुज़ाई' से, जिसे उसका उत्तराधिकारी (असबा) माना गया, कितनी पीढ़ियों के अंतराल पर मिलता होगा। इस हदीस से तलाश करने का वह हुक्म भी मालूम हो गया जिसका सवाल चौथे में उल्लेख था।

सातवें सवाल का जवाब इन हदीसों के बाद हालाँकि न इस सवाल का स्थान है और न इसके जवाब की ज़रूरत, फिर भी पूछने पर कहा जाता है कि हाँ, कई बार इस 'फ़कीर' (लेखक) के यहाँ से ऐसे दूर के वारिसों (असबूत-ए-बईदा) को विरासत दिलाई गई है। कई दिनों तक आवेदकों ने कहा कि इसका कोई वारिस (असबा) नहीं बचा, कोई नहीं है। उन पर बार-बार तहकीकात और छानबीन का ज़ोर दिया गया और अंत में वे पता लगा कर लाए कि परदादा या परदादा के बाप की औलाद में से फलां व्यक्ति फलां जगह मौजूद है। फ़कीर ने पंद्रह-सोलह सालों से विरासत वितरण के मसले अपने साथियों और मित्रों के सुपुर्द किए हैं...

(1) सुनन अबी दाऊद, किताबुल फ़राइज़, बाब: ज़विल अरहम की विरासत, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर 2/46। (2) अल-मुसन्नफ़ इब्न अबी शैबा, हदीस 6439, इदारातुल कुरान, कराची 11/414।

पृष्ठ 164 / 613

الیہ قال فاذھب فالتمس ازدیا حولا قال فاتاہ بعد الحول فقال یارسول اللہ لم اجد ازدیا ادفعہ الیہ قال فانطلق فانظر اول خزاعی تلقاہ فادفعہ الیہ فلما ولی قال علی الرجل فلما جائہ قال انظر کبر خزاعۃ فادفعہ الیہ ۱ ولفظ ابن ابی شیبۃ قال فاذھب فادفعہ الی اکبر خزاعۃ ۲۔

مجھے کوئی ازدی نہیں ملتا جسے دوں، فرمایا سال بھر تک کوئی ازدی تلاش کرو، ایک سال کے بعد حاضر ہوئے اور عرض کی یا رسول اللہ! میں نے کوئی ازدی نہیں پایا۔ فرمایا تو بنی خزاعہ میں جو شخص سب سے زیادہ جدا علی سے قریب ہو اسے دے دے۔ جب وہ لوٹا تو فرمایا اسے میرے پاس بلالاؤ۔ جب وہ حاضر خدمت ہوا تو فرمایا جو خزاعہ میں سب سے عمر رسیدہ ہو اسے دے دینا۔ ابن ابی شیبہ کے لفظ یہ ہیں آپ نے فرمایا جا اور خزاعہ کے سب سے عمر رسیدہ شخص کو دے دے۔

بنی ازدی بنی خزاعہ کی ایک شاخ ہے، جب میت کے قبیلہ اقرب کا کوئی نہ ملا تو ترکہ نے قبیلہ اعلیٰ کی طرف رجوع کی، اب کون بتا سکتا ہے کہ یہ میت اس اکبر خزاعی سے کہ اس کا عصبہ ٹھہرا کس قدر پشتہا پشت کے فصل پر جا کر ملتا ہوگا۔ اس حدیث سے وہ تلاش کرنے کا حکم بھی معلوم ہو گیا جس کا سوال چہارم میں استفسار تھا۔

جواب سوال ہفتم ان حدیثوں کے بعد اگر چہ نہ اس سوال کا محل نہ اس کے جواب کی حاجت ، مگر استفسار پر کہا جاتا ہے کہ ہاں بارہا فقیر کے یہاں سے ایسی عصبوبات بعیدہ کو ترکہ دلایا گیا ہے کئی کئی روز سائلوں نے کہا اس کا کوئی عصبہ نہ رہا کوئی نہیں اور ان پر بار بار تحقیق و تفتیش

کی تاکید کی گئی اور بالآخر پتا لگا کر لائے کہ پر دادا یا پردادا کے باپ کی اولاد کا فلاں مرد فلاں جگہ باقی ہے۔ فقیر نے پندرہ سولہ سال سے تقسیم ترکہ کے مسائل اپنے اصحاب واحباب کے متعلق

۱ سنن ابی داؤد کتاب الفرائض باب میراث ذوی الارحام آفتاب عالم پریس لاہور ۲/۴۶ ۲ المصنف لابن ابی شیبہ // حدیث ۶۴۳۹ ادارۃ القرآن کراچی ۱۱/ ۴۱۴

Fatawa Razawiyyah Volume 26

I have done [so], and rarely when I have to write myself, I do not keep a copy in my collection of fatwas, but when they contain some exquisite benefit, [I do]. Therefore, I cannot give the whereabouts of all those occurrences. Yes, just this Shaban, I wrote a case in this very city in which the great-grandson of a woman's great-grandfather from a family of Qazi-zadas (descendants of judges) became her heir. The inheritance of Thawab-ul-Khair bint Ri'ayat Ali bin Qazi Rahmat Ali bin Qazi Mawlawi Shaykh-ul-Islam was received by Farzand Ali bin Muhammad Ali bin Qazi Badr-ul-Islam bin Qazi Mawlawi Shaykh-ul-Islam. The inheritance scribes of this era do not investigate; they content themselves with what ignorant questioners tell them. How would they know who receives the inheritance? Consequently, rights are violated without cause. If there were a habit of complete investigation, then today such inheritances would not seem strange. It is true what has come in the Hadith narrated from the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him:

[Boxed Text] Arabic: تعلموا الفرائض وعلموها الناس فانه نصف العلم وانه ينسى وهو اول ما ينزع من امتى - 1 رواه ابن ماجة والحاكم عن ابى هريرة رضي الله تعالىٰ عنہ۔ Urdu Translation: Learn the laws of inheritance and teach them to the people, for it is half of knowledge and it is forgotten, and it is the first knowledge that will be taken away from my Ummah. (Narrated by Ibn Majah and al-Hakim from Abu Hurayrah, may Allah be pleased with him. T)

Note: Afterwards, on 9th Safar 1319 AH, a dispute from the Muslim confectioners of Bareilly came, involving the inheritance of a person named Ahmad Bakhsh, which Bilalati and Inamullah received from his wife and sister. It was found that they are the great-grandsons of the great-grandfather's uncle of Ahmad Bakhsh. Their lineage is as follows: Here, a blood relative entitled to a fixed share (Dhi Fard) is also present, then Ahmad Bakhsh's paternal aunt Sirajun died, and those same two residuaries (Asabat) became her heirs as well; they are the sons of the great-grandson of his grandfather's uncle. By the grace of Allah, this is the result of the investigation being described.

[Family Tree Diagram] Zaid Salabat | Nur Muhammad Kamal Muhammad | Ghulam Ghaus Sa'adullah | Ataullah | Faizullah Muhammad Bakhsh Inamullah | Bilalati | Ahmad Bakhsh

1 Sunan Ibn Majah, Book of Inheritance, Chapter on Urging to Teach Inheritance, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 199; Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Inheritance, Dar al-Fikr, Beirut, 4/332.

कर दिए हैं और विरले ही जो खुद लिखना होता है अपने फतवों के संग्रह में उनकी नकल नहीं रखता, मगर जब उनमें कोई उम्दा फायदा शामिल हो। इसलिए इन सभी घटनाओं का पता नहीं दे सकता। हाँ, अभी इसी शाबान में इसी शहर का एक मसला लिखा गया जिसमें काजी-जादों के खानदान से एक औरत के परदादा का परपोता उसका वारिस बना। सवाब-उल-खैर बिन्त रियायत अली बिन काजी रहमत अली बिन काजी मौलवी शेख-उल-इस्लाम की विरासत फरज़ंद अली बिन मुहम्मद अली बिन काजी बदर-उल-इस्लाम बिन काजी मौलवी शेख-उल-इस्लाम को मिली। इस जमाने के विरासत लिखने वाले तहकीकात नहीं करते; वे जाहिल सवाल करने वालों के बताने पर संतोष कर लेते हैं। उन्हें क्या पता कि विरासत किस-किस को पहुँचती है? परिणामस्वरूप, बिना वजह अधिकारों का हनन होता है। यदि पूर्ण जाँच-पड़ताल की आदत होती, तो आज ऐसी विरासतें अचरज भरी न लगतीं। सच है जो हदीस में आया है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत है:

[बॉक्स पाठ] अरबी: تعلموا الفرائض وعلموها الناس فانه نصف العلم وانه ينسى وهو اول ما ينزع من امتى - 1 رواه ابن ماجة والحاكم عن ابى هريرة رضي الله تعالىٰ عنہ۔ उर्दू अनुवाद: विरासत के नियम सीखो और लोगों को सिखाओ क्योंकि यह आधा इल्म है और यह भुला दिया जाता है, और यह पहला इल्म है जो मेरी उम्मत से उठा लिया जाएगा। (इसे इब्न माजाह और हाकिम ने हजरत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। त)

नोट: इसके बाद, ९ सफर १३१९ हिजरी को इसी बरेली के मुस्लिम हलवाइयों का एक मामला आया जिसमें अहमद बख्श नामक व्यक्ति की विरासत को उसकी पत्नी और बहन से बिलालाती और इनामउल्लाह ने पाया। यह पाया गया कि वे अहमद बख्श के परदादा के चचा के परपोते हैं। उनका वंशक्रम इस प्रकार है: यहाँ एक करीबी रिश्तेदार (ज़ी फर्ज़) भी मौजूद है, फिर अहमद बख्श की फूफी सिराजुन की मृत्यु हुई और वही दो आसबा (असबत) उसके भी वारिस हुए; वे उसके दादा के चचा के परपोते के बेटे हैं। अल्लाह के शुक्र से, यह उस शोध का परिणाम है जो बयान की जा रही है।

[वंश वृक्ष आरेख] ज़ैद सलाबत | नूर मुहम्मद कमाल मुहम्मद | गुलाम गौस सदुल्लाह | अताउल्लाह | फैजुल्लाह मुहम्मद बख्श इनामउल्लाह | बिलालाती | अहमद बख्श

१ सुनन इब्न माजाह, विरासत का अध्याय, विरासत सिखाने के प्रोत्साहन पर अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. १९९; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, विरासत की किताब, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, ४/३३२।

पृष्ठ १६५ / ६१३

کردیئے ہیں اور نادرًا جو خود لکھنا ہوتا ہے اپنے مجموعہ فتاویٰ میں ان کی نقل نہیں رکھتا مگر جب کسی فائدہ نفیسہ پر مشتمل ہوں لہٰذا ان سب وقائع کا پتا نہیں دے سکتا ہاں ابھی اسی شعبان میں اسی شہر کا ایک مسئلہ لکھ گیا جس میں قاضی زادوں کے خاندان سے ایک عورت کے پردادا کا پر پوتا اس کا وارث ہوا۔ ثواب الخیر بنت رعایت علی بن قاضی رحمت علی بن قاضی مولوی شیخ الاسلام کا ترکہ کہ فرزند علی بن محمد علی بن قاضی بدر الاسلام بن قاضی مولوی شیخ الاسلام کو ملا۔ فرائض نویسانِ زمانہ دریافت نہیں کرتے سائلوں جاہلوں کے بتانے پر قناعت کرتے ہیں وہ کیا جانیں کس کس کو ترکہ پہنچتا ہے، لاجرم بلاوجہ حق تلفیاں ہوتی ہیں اگر تفتیش کامل کی عادت ہوتی تو آج ایسی تو ریثیں اچنبھا نہ معلوم ہوتیں۔ سچ ہے جو وارد ہوا حدیث میں کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے مروی:

[باکس ٹیکسٹ] تعلموا الفرائض وعلموھا الناس فانہ نصف العلم وانہ ینسی وھو اول ما ینزع من امتی - 1 رواہ ابن ماجۃ والحاکم عن ابی ھریرۃ رضي اللہ تعالیٰ عنہ۔ فرائض سیکھو اور لوگوں کو سکھاؤ کہ وہ نصف علم ہے اور وہ بھولا جاتا ہے اور پہلا علم جو میری امت سے نکل جائے گا (اس کو ابن ماجہ اور حاکم نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

عہ: بعدہ، ۹/صفر ۱۳۱۹ھ کو اسی بریلی کے مسلمان حلوائیوں کا ایک مناخہ آیا جس میں احمد بخش نامی ایک شخص کا ترکہ کہ اس کی زوجہ و ہمشیرہ سے بچا بلاتی وانعام اللہ نے پایا کہ احمد بخش کے پردادا کے چچا پوتے سے پوتے ہیں ان کا سلسلہ نسب یوں ہے، یہاں ذی فرض نسبی بھی موجود ہے پھر احمد بخش کی پھوپھی سراجن مری وہی دو عصبے اس کے بھی وارث ہوئے وہ

اس کے دادا کے چچا کے پرپوتے کے بیٹے ہیں، یہ بحمد اللہ اس تحقیق کا نتیجہ ہے جو بیان کی جاتی ہے۔

[شجرہ نسب] زید صلابت | نور محمد کمال محمد | غلام غوث سعد اللہ | عطاء اللہ | فیض اللہ محمد بخش انعام اللہ | بلاتی | احمد بخش

1 سنن ابن ماجہ ابواب الفرائض باب الحث علی تعلیم الفرائض ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹۹، المستدرک للحاکم کتاب الفرائض دارالفکر بیروت ۴/۳۳۲

Fatawa Ridawiyya, Volume 26

Answer to the eighth question: This custom is void, rejected, and unreliable as it is clearly contrary to the pure Sharia. No custom against a clear text (nass) can be reliable; otherwise, the prevalence of usury, adultery, wine, and musical instruments is far greater than this. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

(Hadith segment): "So for the nearest male relative."	**That it is for the closest man. (T)**

That which remains after giving the prescribed shares belongs to that man who is closer to the deceased compared to other relatives. Denying such a man [his right] would clearly be a violation of rights and an injustice, and a preference for a more distant relative, which must be rejected. This custom is contrary not only to the Hadith but also to the consensus (ijma) of the Ummah. It is stated in Mirqat Sharh Mishkat:

Imam al-Nawawi (may Allah have mercy on him) said: They have agreed that what remains after the prescribed shares is for the 'asabat' (residuary heirs), where the closest relative is prioritized over the next closest. And Allah the Glorious and Exalted knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most decisive. (T)	**Imam al-Nawawi (may Allah be merciful to him) said that the scholars have a consensus on this, that what remains after the 'Ashab-ul-Fara'iz' (those with fixed shares) is for the residuaries ('asabat'), prioritizing the one who is the closest, then the next. And Allah the Glorious and Exalted knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most decisive.**

And Allah the Glorified and Exalted knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most decisive.

Problem 73: From Dighar Sharif, District Hardoi, sent by حضرت سید محمد زاہد صاحب (Hazrat Syed Muhammad Zahid Sahib), 18 Muharram al-Haram 1316 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Khalid has a son and a daughter from his first wife. After the death of his first wife, Khalid remarried and has children from that marriage as well. Now Khalid has evicted the children of the first wife from the house and deprived them of all rights. Khalid is also responsible for paying the dower

(mahr) of the first wife. In this situation, are the children of the first wife entitled to receive the mahr, etc.?

1. Sahih al-Bukhari, Book of Inheritance, Chapter on Inheritance of a child from father and mother, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/997; Sahih Muslim ///////// 2/34.
2. Mirqat al-Mafatih, Book of Sales, Chapter on Inheritance, Hadith 3042, Al-Maktabah al-Habibiyyah Quetta, 6/230.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 26

आठवें प्रश्न का उत्तर: यह रिवाज बातिल, मरदूद और ना-मोतबर है क्योंकि यह स्पष्ट रूप से मुतहर शरीयत के विरुद्ध है। कोई भी रिवाज नस्स (स्पष्ट प्रमाण) के खिलाफ मोतबर नहीं हो सकता, अन्यथा सूद, व्यभिचार, शराब और वाद्ययंत्रों का रिवाज इससे कहीं अधिक है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया:

(हदीस का अंश): "तो वह करीबी पुरुष के लिए है।"

कि वह सबसे करीबी पुरुष के लिए है। (त)

नियत हिस्से (फ़राइज़) देने के बाद जो बचता है, वह उस पुरुष का है जो अन्य रिश्तेदारों की तुलना में मृतक के सबसे करीब है। ऐसे व्यक्ति की मौजूदगी में [उसका हक] न देना स्पष्ट रूप से हक मारना और ज़ुल्म है, और दूर के रिश्तेदार को प्राथमिकता देना स्वयं ही अस्वीकार्य है। यह रिवाज न केवल हदीस बल्कि उम्मत के इज्मा (सर्वसम्मति) के भी विरुद्ध है। मिरकात शरह मिश्कात में है:

इमाम अल-नववी (अल्लाह उन पर रहम करे) ने कहा: उन्होंने इस बात पर सहमति व्यक्त की है कि फ़राइज़ के बाद जो बचता है वह असाबात (अवशिष्ट उत्तराधिकारियों) के लिए है, जिसमें सबसे करीबी को उससे अगले पर प्राथमिकता दी जाएगी। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महान है, सबसे पूर्ण और सबसे निर्णायक है। (त)

इमाम नववी (रहमतुल्लाह अलैह) ने फ़रमाया कि मशायख का इस पर इज्मा है कि असहाबुल फ़राइज़ के बाद जो बाकी बचे, वह असबों के लिए है, जो सबसे ज़्यादा करीबी है उसे मुकद्दम (प्राथमिकता) किया जाएगा, फिर उसके बाद वाले को। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महान है, सबसे पूर्ण और सबसे निर्णायक है।

अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महान है, सबसे पूर्ण और सबसे निर्णायक है।

मसला 73: दिघर शरीफ, जिला हरदोई से, हज़रत सैयद मुहम्मद ज़ाहिद साहब द्वारा प्रेषित, 18 मुहर्रम अल-हराम 1316 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: खालिद की पहली पत्नी से एक बेटा और एक बेटी है। पहली पत्नी की मृत्यु के बाद, खालिद ने दूसरा विवाह किया और उस विवाह से भी संतानें हैं। अब खालिद ने पहली पत्नी की संतानों को घर से निकाल दिया है और उन्हें

सभी अधिकारों से वंचित कर दिया है। खालिद पर पहली पत्नी का मेहर अदा करना भी वाजिब है। इस स्थिति में, क्या पहली पत्नी की संतानें मेहर आदि पाने की हकदार हैं?

1. सही अल-बुखारी, किताबुल फ़राइज़, बाब मीरासुल वलद मिन अबीही व उम्मीही, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/997; सही मुस्लिम ///////// 2/34.
2. मिरकात अल-मफ़ातीह, किताबुल बुयू, बाबुल फ़राइज़, हदीस 3042, अल-मकतबा अल-हबीबिया क्वेटा, 6/230.

पृष्ठ 166 / 613

جواب سوال ہشتم یہ رواج باطل و مردود و نامعتبر ہے کہ صراحۃً مخالف شرع مطہر ہے کوئی رواج نص کے خلاف معتبر نہیں ہو سکتا ورنہ ربوزنا و شراب و رباب کا رواج اس سے بدرجہا زائد ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تو فرمائیں :

فلا ولی رجل ذکر -۱ کہ وہ قریب ترین مرد کے لئے ہے (ت)

جو فرائض مقدرہ دلا کر باقی بچے وہ اس مرد کا ہے جو بہ نسبت دیگر اقارب کے میت سے قریب تر ہے، ایسے مرد کے ہوتے ہوئے جو رد کیا جائے گا صراحۃً حق تلفی و ظلم ابعد اور ایثار در خود واجب الرد ہو گا، یہ رواج نہ صرف حدیث بلکہ اجماع امت کے خلاف ہے۔ مرقاۃ شرح مشکوۃ میں ہے :

قال النووی رحمہ اللہ تعالی قد اجمعوا علی ان مابقی بعد الفرائض فھو للعصبات یقدم الاقرب فالاقرب -۲ واللہ سبحنہ وتعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم (ت)

امام نووی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نے فرمایا کہ مشائخ کا اس پر اجماع ہے جو اصحاب الفرائض کے بعد باقی بچے وہ عصبوں کے لئے ہے، جو سب سے زیادہ قریبی ہے اس کو مقدم کیا جائے گا پھر اس کے بعد والا۔ واللہ سبحنہ وتعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم

واللہ سبحانہ وتعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

مسئلہ ۷۳: از دیگر شریف ضلع ہردوئی مرسلہ حضرت سید محمد زاہد صاحب ۱۸ محرم الحرام ۱۳۱۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ خالد کی زوجہ اولٰی سے ایک پسر اور ایک دختر ہے، بعد فوت زوجہ اولٰی خالد نے عقدِ ثانی کیا اس سے بھی اولاد ہے اب خالد ان اولادِ زوجہ

اولیٰ کو مکان سے نکال دیا اور جملہ حقوق سے محروم کیا اور ذمہ خالد کے مہر زوجہ اولیٰ کا واجب الادا ہے۔ پس اس صورت میں اولادِ زوجہ اولیٰ مستحق پانے مہر و غیرہ

۱ صحیح البخاری کتاب الفرائض باب میراث الولد من ابیہ و امہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۹۹۷، صحیح مسلم ///////// ۲/ ۳۴ ۲ مرقاۃ المفاتیح کتاب البیوع باب الفرائض حدیث ۳۰۴۲ المکتبۃ الحبیبیۃ کوئٹہ ۶/ ۲۳۰

Fatawa Rizvia Volume 26

Is the mother of the deceased entitled to anything from Khalid [deceased's husband] according to the noble Sharia or not? Explain and be rewarded.

The Answer: When the whole or part of the dower (Mahr) is obligatory upon the husband and the woman dies without a legally valid waiver or pardon, it becomes like other debts and assets left by the woman. If the husband remains alive afterwards, he himself receives his legal share from it according to the prescribed conditions of the science of inheritance (Ilm al-Faraid), provided the woman's estate is divisible among heirs, meaning there is no debt on the woman that encompasses and exhausts all her left assets, cash, debt, and property. Otherwise, the husband or any heir will not be entitled to receive anything from the dower or other inheritance via succession; everything will be spent on paying off the deceased's debts. This is according to the words of Allah the Almighty: "...after any bequest they [may have] made or debt."[1] (Translated: due to this command of Allah the Almighty, "after the bequest she may have made and after the debt"). So, in the case asked, if the first wife had such a debt, then the entire dower amount due from Khalid should be recovered from him and given to the creditors of the deceased woman. If it's not like that, then pay off any non-encompassing debt of the woman from all her left assets, including the dower, etc. If she made a will, execute it from the remaining one-third. Of the rest, cancel one-quarter (1/4) from Khalid's liability as it is his own share. Give the remaining three-quarters (3/4) to the other heirs of the woman, whether they are these sons and daughters, or others along with them like the woman's mother and father, or her sound grandfather and sound grandmother, according to the rulings of inheritance. Allah the Almighty knows best.

Issue 72: From Bisradi, near the mosque on the roadside, sent by Mawlawi Muqeem al-Din Sahib, author of Islam Khand, 13 Safar 1316 AH. What do the scholars of religion say in this matter: A person's wife died, and afterwards, a son and a daughter born of her also died. Now, can the husband of the deceased woman receive a share from the property left by the deceased woman's father, which is in the possession of her brother and mother, according to the noble Sharia or not? If he can, by what calculation? And are the mother and brother of the deceased woman entitled to receive the dower money from her husband if she did not forgive it? Explain and be rewarded.

The Answer: Hinda, i.e., the deceased woman's brother is not entitled to anything from her dower or other left assets, and Layla, i.e., ...

[1] Al-Quran Al-Karim 4/12

फ़तावा रिज़विया खंड 26

क्या मृतका की माता का खालिद (मृतका का पति) पर शरीयत के अनुसार कोई अधिकार है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: जब महर (स्त्री धन) का पूरा या कुछ हिस्सा पति पर देय हो और स्त्री बिना किसी वैध शरीयत माफ़ी या छूट के मर जाए, तो वह स्त्री द्वारा छोड़े गए अन्य ऋणों और संपत्तियों की तरह हो जाता है। यदि पति उसके बाद जीवित रहता है, तो वह स्वयं उत्तराधिकार विज्ञान (इल्म अल-फ़राइज़) की निर्धारित शर्तों के अनुसार उसमें से अपना शरीयत हिस्सा पाता है, बशर्ते कि स्त्री की संपत्ति वारिसों के बीच वितरण योग्य हो, अर्थात स्त्री पर ऐसा कोई ऋण न हो जो उसकी छोड़ी हुई सभी नकदी, ऋण और संपत्ति को पूरी तरह से घेर ले या समाप्त कर दे। अन्यथा, पति या कोई भी वारिस उत्तराधिकार के माध्यम से महर या अन्य विरासत से कुछ भी प्राप्त करने के हकदार नहीं होंगे; सब कुछ मृतक के ऋणों के भुगतान में खर्च किया जाएगा। जैसा कि अल्लाह सर्वशक्तिमान का फरमान है: "...महोबतुं बिहा औ दैन"[1] (अनुवाद: अल्लाह सर्वशक्तिमान के इस आदेश के कारण, "उस वसीयत के बाद जो उसने की हो और ऋण के बाद")। अतः, पूछे गए मामले में, यदि पहली पत्नी पर ऐसा ऋण था, तो खालिद से देय संपूर्ण महर की राशि उससे वसूल की जाए और मृत महिला के लेनदारों को दी जाए। और यदि ऐसा नहीं है, तो स्त्री के किसी भी गैर-व्यापक ऋण का भुगतान उसकी कुल छोड़ी गई संपत्ति महर आदि से करें, फिर यदि उसने कोई वसीयत की हो तो उसे शेष एक-तिहाई भाग में से लागू करें। शेष का एक चौथाई (1/4) खालिद की जिम्मेदारी से घटा दें क्योंकि यह उसका अपना हिस्सा हुआ। शेष तीन-चौथाई (3/4) स्त्री के अन्य वारिसों को दें, चाहे वे यही पुत्र और पुत्री हों या उनके साथ अन्य भी हों जैसे स्त्री की माता और पिता, या उसका सही दादा और सही दादी, उत्तराधिकार के नियमों के अनुसार। अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

मसला 72: बिसरड़ी से, सड़क किनारे मस्जिद के पास से, मौलवी मुकीम उद्दीन साहब, इस्लाम खंड के लेखक द्वारा भेजा गया, 13 सफ़र 1316 हिजरी। इस मामले में दीन के विद्वान क्या कहते हैं कि: एक व्यक्ति की पत्नी की मृत्यु हो गई और उसके बाद उससे उत्पन्न एक लड़का और एक लड़की की भी मृत्यु हो गई। अब, क्या मृतका के पिता द्वारा छोड़ी गई संपत्ति में से, जो उसके भाई और माँ के कब्जे में है, मृतका के पति को शरीयत के अनुसार हिस्सा मिल सकता है या नहीं? यदि मिल सकता है, तो किस गणना से? और क्या मृतका की माँ और भाई उसके पति से महर की राशि प्राप्त करने के हकदार हैं यदि उसने उसे माफ नहीं किया हो? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: हिन्दा, यानी मृतका का भाई, उसके महर या अन्य छोड़ी गई संपत्ति में से किसी भी चीज़ का हकदार नहीं है और लैला यानी...

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 4/12

مادر متوفیہ اپنی کے خالد سے ازروئے شرع شریف ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: مہر جبکہ کُل یا بعض ذمہ شوہر واجب الادا ہو اور عورت بے ابراد معافی معتبر شرعی مر جائے تو وہ مثل دیگر دیون واموال متروکہ زن ہوتا ہے اگر شوہر بعد کو زندہ رہے تو وہ خود بھی اس سے اپنا حصہ شرعی حسب شرائط مقررہ علم فرائض پاتا ہے جبکہ عورت کا ترکہ قابل تقسیم ورثہ ہو یعنی عورت پر کوئی دین ایسا نہ ہو جو اس کے تمام متروکہ نقد و دین و جائداد کو محیط و مستغرق ہو ورنہ شوہر خواہ کوئی وارث بذریعہ وراثت مہر خواہ دیگر متروکہ سے کچھ پانے کے مستحق نہ ہوں گے سب ادائے دین مورثہ میں صرف کیا جائے گا لقولہ تعالٰی "مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِيْنَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ"[1] (اللہ تعالی کے اس ارشاد کی وجہ سے "اس وصیت کے بعد جو وہ کر گئیں اور قرض کے بعد"۔ ت) پس صورت مستفسرہ میں زوجہ اولٰی پر اگر ایسا دین تھا تو کُل مہر جس قدر ذمہ خالد واجب الاداء ہے اس سے وصول کر کے زن متوفاۃ کے قرضخواہوں کو دیں اور اگر ایسا نہیں تو جس قدر دین غیر محیط عورت پر ہو اس کے کل متروکہ مہر وغیرہ سے ادا کر کے باقی ثلث میں اس کی وصیت اگر اس نے کی ہو نافذ کر کے باقی کا ایک ربع خالد پر سے ساقط کریں کہ یہ خود اس کا حصہ ہوا اور تین ربع دیگر وارثان زن کو دیں خواہ یہی پسر و دختر ہوں یا ان کے ساتھ اور بھی مثل مادر و پدر زن یا اس کے جد صحیح و جدہ صحیحہ علٰی قضیۃ الفرائض اللہ تعالٰی واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۷۲: از بیسرڑی متصل مسجد لب سڑک مرسلہ مولوی مقیم الدین صاحب مصنف اسلام کھنڈ ۱۳ صفر ۱۳۱۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص کی بی بی فوت ہوئی اور اس کے بعد ایک لڑکا اور ایک لڑکی جو اس سے تھے وہ بھی فوت ہو گئے۔ اب متوفیہ کے

باپ کی جائداد متروکہ میں سے جو اس کے بھائی اور ماں کے قبضہ میں ہے متوفیہ کے شوہر کو ازروئے شرع شریف حصہ مل سکتا ہے یا نہیں؟ اگر مل سکتا ہے تو کس حساب سے؟ اور متوفیہ کے ماں اور بھائی اس کے شوہر سے اگر اس نے معاف نہ کیا ہو زر مہر پانے کے مستحق ہیں یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: ہندہ یعنی زن متوفاۃ کا بھائی اس کے مہر وغیرہ متروکہ سے کسی شیئی کا مستحق نہیں اور لیلیٰ یعنی

[1] القرآن الکریم ۴/ ۱۲

Fatawa Razawiyya Volume 26

Hindah's mother is certainly entitled to receive her share of the dower (Mahr) from Hindah's husband. Similarly, Zaid, i.e., Hindah's husband, is entitled to claim his share from the inheritance of Hindah which she received from her father's estate, from Hindah's mother and brother. As for the question of how much right Laila has to the dower and Zaid to this inheritance, its determination was dependent on the details of Hindah's heirs. The petitioner did not specify whether Amr and Salma, i.e., Hindah's son and daughter, were married or not. After them, did Amr's wife or Salma's husband or anyone's offspring survive or not? If they did, were they female or what? In the first case, was it one daughter or multiple? Then, among those heirs of Amr and Salma, if there were any, did anyone pass away such that Laila's share would increase? If so, how many, in what order, and what heirs did they leave behind? Due to the variation in these scenarios, there will be a difference in the entitlement of Zaid and Laila, such that each of them from the inheritance of Amr and Salma will sometimes receive one-sixth (Suds), sometimes less, and sometimes more. In some cases, there will be five-sixths for Zaid. Therefore, it cannot be determined exactly how much Zaid and Laila are entitled to from Hindah's inheritance and dower. Briefly, it can be said that whatever Hindah received from her father's estate, jewelry, dower, etc., and whatever was her personal property, assuming no impediments to inheritance and the limitation of heirs to those mentioned, and after the priority of debts and wills, there would be thirty-six shares (Saham): nine shares for Zaid, six for Laila, fourteen for Amr, and seven for Salma. Whatever Amr and Salma received would be distributed among their heirs, in which Zaid and Laila would also certainly be entitled, or perhaps only these two. In any case, that one-fourth (Chaharam) which Zaid received from Hindah's estate and whatever portion he received from the estate of Amr and Salma, he can demand the total from that inheritance of Hindah which is in the possession of Hindah's mother and brother. And that one-sixth portion which Laila received from Hindah's dower and whatever she received as a share from Amr and Salma, Laila can demand the total of that from Zaid out of the dower. If the situation is such that Amr and Salma left no heirs other than Zaid and Laila, then the entire legacy of Hindah, dower, etc., after becoming seventy-two shares, Laila would receive nineteen shares and Zaid fifty-three (53). In this case, Zaid is entitled to receive 53/72 from Hindah's portion of her father's estate from Hindah's mother and brother, and Laila is entitled to 19/72 from Zaid out of the dower, as is not hidden from someone who knows the calculation of inheritance (Takhreej). (As is

not hidden from the person who has recognition of extraction - Translator). And Allah, the Glorified and Exalted, knows best.

Problem 75: 25 Rajab 1309 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid had three sons, two daughters, and one wife. The wife passed away. Amr, the elder son, with whom the mother used to live, without Zaid's permission and on his own, performed his mother's funeral and burial (Tajheez-o-Takfeen)...

फतावा रज़विया जिल्द 26

हिन्दा की माँ निश्चित रूप से हिन्दा के पति से मेहर का अपना हिस्सा पाने की हकदार है। इसी तरह जैद यानी हिन्दा का पति हिन्दा के उस विरासत (तरका) से अपना हिस्सा, जो उसने अपने पिता की विरासत से पाया था, हिन्दा की माँ और भाई से लेने का हकदार है। बाकी रहा यह कि लैला का मेहर और जैद का इस विरासत में कितना हक है? इसका निर्धारण हिन्दा के वारिसों के विवरण पर निर्भर था। पूछने वाले ने कुछ नहीं बताया कि अम्र और सलमा यानी हिन्दा के पुत्र और पुत्री की शादियाँ हुई थीं या नहीं, उनके बाद अम्र की पत्नी या सलमा का पति या किसी की कोई संतान रही या नहीं, अगर रही तो क्या वह स्त्री जाति (अनास) से थी या क्या, पहली स्थिति में एक पुत्री थी या अनेक, फिर अम्र और सलमा के उन वारिसों में, यदि वे थे, तो किसी का देहांत हुआ या नहीं जिसकी मृत्यु से लैला का हिस्सा बढ़े, हुआ तो कितनों का, किस क्रम से, क्या-क्या वारिस छोड़े, इन स्थितियों के अंतर से जैद और लैला के हक में यह अंतर पड़ेगा कि उनमें से प्रत्येक अम्र और सलमा की विरासत से कभी छठा हिस्सा (सुदस) पाएगा, कभी कम, कभी अधिक, और कुछ स्थितियों में जैद के लिए पाँच सुदस होंगे, इसलिए यह निर्धारित नहीं किया जा सकता कि जैद और लैला हिन्दा की विरासत और मेहर से कितने-कितने के हकदार हुए। संक्षेप में इतना कह सकते हैं कि हिन्दा को जो कुछ पिता की विरासत से मिला, जेवर और मेहर आदि और जो कुछ उसका व्यक्तिगत था, विरासत की बाधाओं की अनुपस्थिति और वारिसों के उल्लेखित लोगों में सीमित होने और ऋण तथा वसीयत की प्राथमिकता की स्थिति में, छत्तीस हिस्से होकर नौ हिस्से जैद को, छह लैला को, चौदह अम्र को और सात सलमा को मिलेंगे, और जो कुछ अम्र और सलमा को मिला वह उनके वारिसों में विभाजित होगा जिनमें जैद और लैला भी जरूर हकदार होंगे या सिर्फ यही दोनों हकदार होंगे। बहरहाल, वह चौथाई हिस्सा जो जैद ने हिन्दा की विरासत से पाया और जो-जो हिस्सा उसे अम्र व सलमा की विरासत से मिला, उसके कुल योग की मांग वह हिन्दा की उस विरासत से कर सकता है जो हिन्दा की माँ और भाई के कब्जे में है। और वह छठा हिस्सा जो लैला ने हिन्दा के मेहर से पाया और जो कुछ उसे अम्र व सलमा के हिस्से से मिला, कुल मेहर में से उस कुल योग की मांग लैला जैद से कर सकती है। यदि स्थिति यह हो कि अम्र और सलہ ने जैद और लैला के अलावा कोई वारिस न छोड़ा हो, तो हिन्दा की पूरी विरासत, मेहर आदि, कुल बहत्तर हिस्से होकर उन्नीस हिस्से लैला को और तिरपन (53) जैद को मिलेंगे। इस स्थिति में जैद हिन्दा की माँ और भाई से हिन्दा के पिता की विरासत के हिस्से में से 53/72 लेने का हकदार है और लैला जैद से मेहर में से 19/72 की हकदार है, जैसा कि उस पर स्पष्ट है जो विरासत

के बंटवारे (तखरीज) को जानता है। (जैसा कि उस व्यक्ति पर छिपा नहीं है जो तखरीज की पहचान रखता है - त)। और अल्लाह सबसे पवित्र और सर्वोच्च है, वह बेहतर जानता है।

मसला 75: 25 रजब 1309 हिजरी क्या फरमाते हैं दीन के विद्वान इस मसले में कि जैद के तीन बेटे, दो बेटियाँ और एक पत्नी थी। पत्नी का देहांत हो गया। बड़े बेटे अम्र ने, जिसके साथ माँ रहती थी, जैद की अनुमति के बिना अपने तौर पर अपनी माँ का अंतिम संस्कार और कफन-दफन (तजहीज-ओ-तकफीन) किया...

مادر ہندہ ضرور اپنا حصہ مہر شوہر ہندہ سے پانے کی مستحق ہے یونہی زید یعنی شوہر ہندہ اپنا حصہ ہندہ کے اس ترکہ سے جو اس نے متروکہ پدری سے پایا مادر و برادر ہندہ سے لینے کا استحقاق رکھتا ہے۔ باقی رہا یہ کہ لیلیٰ کا مہر اور زید کا اس ترکہ میں کتنا حق ہے؟ اس کی تعیین تفصیل ورثہ ہندہ پر موقوف تھی، سائل نے کچھ نہ بتایا کہ عمرو و سلمیٰ یعنی پسر و دختر ہندہ کی شادیاں ہوئی تھیں یا نہیں، ان کے بعد عمرو کی زوجہ یا سلمیٰ کا شوہر یا کسی کی کچھ اولاد رہی یا نہیں، اگر رہی تو از قسم اناث تھی یا کیا، بر تقدیر اول ایک دختر تھی یا متعدد، پھر ان وارثان عمرو و سلمیٰ میں اگر تھے کسی ایسے کا انتقال ہو یا نہیں جس کی موت سے لیلیٰ کا حصہ بڑھے، ہوا تو کتنوں کا، کس ترتیب سے، کیا کیا وارث چھوڑے، ان صور کے اختلاف سے زید و لیلیٰ کے استحقاق میں یہ اختلاف پڑے گا کہ ان میں ہر ایک ترکہ عمرو و سلمیٰ سے کبھی سدس پائے گا کبھی کم کبھی زائد، اور بعض صورتوں میں زید کے لئے پانچ سدس ہوں گے لہٰذا تعیین نہیں کی جاسکتی کہ زید و لیلیٰ ترکہ و مہر ہندہ سے کس کس قدر کے مستحق ہوئے۔ اجمالاً اتنا کہہ سکتے ہیں کہ ہندہ کو جو کچھ ترکہ پدری سے ملا زیور و مہر وغیرہ اور جو کچھ اس کا ذاتی تھا بر تقدیر عدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و تقدیم دین و وصیت چھتیں سہام ہو کر نو سہم زید اور چھ لیلیٰ اور چودہ عمرو اور سات سلمیٰ کو ملیں گے، اور جو کچھ عمرو و سلمیٰ کو ملا وہ ان کے ورثہ پر تقسیم ہوگا جن میں زید و لیلیٰ بھی ضرور مستحق یا صرف یہی دونوں مستحق ہوں گے، بہر حال وہ چہارم کہ زید نے ترکہ ہندہ سے پائے اور جو جو حصہ اسے ترکہ عمرو و سلمیٰ سے ملا اس کے مجموع کا مطالبہ وہ اس ترکہ ہندہ سے کر سکتا ہے جو قبضہ مادر و برادر ہندہ میں ہے اور وہ چھٹا حصہ کہ لیلیٰ نے مہر ہندہ سے پایا اور جو جو کچھ اسے حصہ عمرو و سلمیٰ

سے پہنچا منجملہ مہر اس مجموع کا مطالبہ لیلیٰ زید سے کر سکتی ہے اگر صورت یہ ہو کہ عمرو و سلمیٰ نے سوا زید و لیلیٰ کے کوئی وارث نہ چھوڑا ہو تو کل متروکہ ہندہ مہر وغیرہ سب بہتر سہام ہو کر انیس سہم لیلیٰ اور ترپپن ۵۳ زید کو ملیں گے اس صورت میں زید مادر و برادر ہندہ سے منجملہ حصہ ہندہ از ترکہ پدری ۷۲/ ۵۳ لینے کا مستحق ہے اور لیلیٰ منجملہ مہر زید سے ۷۲/ ۱۹، کمالا یخفی علی من یعرف التخریج (جیسا کہ اس شخص پر مخفی نہیں جو تخریج کی پہچان رکھتا ہے ت) واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔

مسئلہ ۷۵: ۲۵ / رجب ۱۳۰۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کے تین پسر دو دختر ایک زوجہ تھی زوجہ نے انتقال کیا عمرو پسر کلاں نے کہ ماں اسی کے ساتھ رہتی تھی بے اذن زید بطور خود اپنی والدہ کی تجہیز و تکفین

Fatawa Razawiyya Volume 26

When the time of Zaid's passing drew near, he borrowed thirty rupees and gave them to his middle son, Bakr, who lived with him, to be spent on his shroud and burial. Now, there is a dispute regarding the distribution of Zaid's property. Amr says, "Father gave thirty rupees to Bakr for his own funeral arrangements. I performed the funeral arrangements and shrouding for mother; I will take thirty rupees for that from mother's inheritance." Khalid, the youngest son, says, "Father married off himself and the other brothers, but I was not married. I should receive its cost from father's inheritance in addition to my legal share." In this situation, what is the Sharia ruling? And are these two claims of the elder and younger sons admissible or not? Explain and be rewarded. (T)

Answer: Both claims are false and inadmissible. Although, according to the preferred opinion (Mufta-bihi) in the school of jurisprudence, the funeral arrangements and shrouding of a wife are absolutely the responsibility of the husband. So, Bakr fulfilled his father's obligation. However, since this act was done by him on his own accord without his father's permission, it will be considered a donation (tabarru'), meaning a favor and a good deed on his part, for which he has no right to claim compensation from the inheritance of the mother or father. It is stated in Tanwir al-Absar:

Arabic	**Urdu**
There is a difference of opinion regarding the husband, but the fatwa is that the wife's shroud is mandatory upon him even if she left behind wealth.[1]	There was a difference of opinion regarding the husband, and the fatwa is that the wife's shroud is mandatory on the husband even if she left behind wealth. (T)

Arabic	**Urdu**
If the person present shrouds the deceased from his own wealth with the intention of recovering the share from the absent heirs, he has no right of recovery if he spent without the judge's permission. This is in Hawi al-Zahidi. From this, Khair al-Din al-Ramli inferred that if someone other than the husband shrouds the wife without his permission...	Even if the person present shrouded the deceased with their own wealth with the intention of recovering the share from the absent heirs, they will not have the right of recovery if they spent on the shroud without the judge's permission. This is in Hawi al-Zahidi. From this, Allama Khairuddin Ramli inferred that if someone other than the husband shrouded the wife without the husband's and the judge's permission...

[1] Ad-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab as-Salat, Bab Salat al-Janaza, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/121 Page 169 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

जब ज़ैद की मृत्यु का समय निकट आया, तो उसने तीस रुपये का ऋण लेकर अपने मंझले पुत्र बक्र को दिया, जो उसके साथ रहता था, ताकि उसे कफ़न और दफ़न पर खर्च किया जा सके। अब ज़ैद की संपत्ति के बंटवारे को लेकर विवाद है। अम्र कहता है, "पिता ने अपनी अंत्येष्टि के लिए बक्र को तीस रुपये दिए थे। मैंने माँ के कफ़न और दफ़न का खर्च उठाया; मैं उसके बदले माँ की विरासत से तीस रुपये लूँगा।" खालिद, सबसे छोटा पुत्र, कहता है, "पिता ने अपनी और अन्य भाइयों की शादी खुद की, लेकिन मेरी शादी नहीं हुई। मुझे अपने कानूनी हिस्से के अतिरिक्त पिता की विरासत से उसका खर्च मिलना चाहिए।" इस स्थिति में शरिया का क्या हुक्म है? और क्या बड़े और छोटे बेटों के ये दोनों दावे स्वीकार्य हैं या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

उत्तर: दोनों दावे गलत और अस्वीकार्य हैं। यद्यपि, पंथ में पसंदीदा विचार (मुफ़्ता-बिही) के अनुसार, पत्नी का कफ़न और दफ़न पूर्ण रूप से पति की जिम्मेदारी है। इस प्रकार बक्र ने अपने पिता के दायित्व को पूरा किया। लेकिन चूँकि यह कार्य उसने अपने पिता की अनुमति के बिना स्वयं किया था, इसलिए इसे उसकी ओर से एक दान (तबर्रु) माना जाएगा, यानी एक उपकार और नेक काम, जिसके लिए वह माँ या पिता की विरासत से मुआवजा पाने का हकदार नहीं है। तनवीरुल अबसार में उल्लेख है:

अरबी

पति के संबंध में मतभेद था, और फतवा इस पर है कि पत्नी का कफ़न पति पर अनिवार्य है, भले ही उसने धन छोड़ा हो।[1]

उर्दू

पति के बारे में मतभेद किया गया और फतवा इस पर है कि पत्नी का कफ़न पति पर वाजिब है चाहे पत्नी ने माल छोड़ा हो। (त)

अरबी

यदि उपस्थित व्यक्ति ने मृतक को अपने धन से इस नीयत से कफ़न पहनाया कि वह अनुपस्थित वारिसों से उनके हिस्से का पैसा वापस लेगा, तो उसे वापस लेने का कोई अधिकार नहीं होगा यदि उसने काज़ी (न्यायाधीश) की अनुमति के बिना कफ़न पर खर्च किया हो। यह हावी अल-ज़ाहीदी में है। इसी से

उर्दू

अगरचे हाज़िर ने मय्यत को अपने माल से इस नियत से कफ़न पहनाया कि ग़ाइब वारिसों पर उसके हिस्सा का रुजूअ करेगा तो उसको रुजूअ का हक़ नहीं होगा अगर उसने क़ाज़ी की इजाज़त के बग़ैर कफ़न पर खर्च किया हो। यह हावी अल-ज़ाहीदी में है। इसी से

अरबी

अल्लामा खैरुलदीन रमली ने निष्कर्ष निकाला कि यदि पति के अलावा किसी और ने पत्नी को [बिना] पति और काज़ी की अनुमति के..

उर्दू

अल्लामा ख़ैर उद्दीन रمی ने इस्तंबात किया कि अगर बीवी को ख़ाविन्द के ग़ैर ने ख़ाविन्द और क़ाज़ी की इजाज़ت के..

[1] अल-दुर्र अल-मुख्तार शरह तनवीर अल-अबसार, किताब अस-सलात, बाब सलात अल-जनाज़ा, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, १/१२१ पृष्ठ १६९/६१३

کی جب زید کا وقتِ انتقال قریب آیا اس نے تیس روپیہ قرض لے کر اپنے منجھلے پسر بکر کو کہ زید اس کے ساتھ رہتا تھا دیئے کہ کفن و دفن میں اٹھانا اب تقسیم جائداد زید پر منازعت ہے۔ عمرو کہتا ہے والد نے تیس روپیہ اپنی تجہیز کے لئے بکر کو دیئے تھے میں نے والدہ کی تجہیز و تکفین کی اس کے تئیں روپیہ میں ترکہ والدہ سے لوں گا، خالد پسر خورد کہتا ہے والد نے اور بھائیوں کی شادی خود کی میری شادی نہ ہوئی اس کا صرف علاوہ حصہ شرعیہ کے ترکہ والد سے مجھ کو ملے، اس صورت میں شرعاً کیا حکم ہے اور پسر کلاں و خورد کے یہ دونوں دعوے قابل سماعت ہیں یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اور اجر پائیے۔ ت)

الجواب: دونوں دعوٰی باطل و نا قابلِ سماعت ہیں عورت کی تجہیز و تکفین اگر چہ مذہب مفتٰی بہ میں مطلقاً ذمہ شوہر لازم ہے تو بکر نے اپنے باپ کا واجب ادا کیا مگر جب کہ یہ فعل اس کا بطورِ خود بے اذنِ پدر تھا تو وہ اس کی طرف سے تبرع یعنی احسان اور ایک نیک سلوک ٹھہرے گا جس کا معاوضہ پانے کا وہ ماں یا باپ کسی کے ترکہ سے استحقاق نہیں رکھتا۔ تنویر الابصار میں ہے:

عربی	اردو
اختلف فی الزوج والفتوٰی علی وجوب کفنھا علیہ وان ترکت مالاً ۔ ۱	زوج کے بارے میں اختلاف کیا گیا اور فتوٰی اس پر ہے کہ بیوی کا کفن خاوند پر واجب ہے اگرچہ بیوی نے مال چھوڑا ہو۔ (ت)

عربی	اردو
لوکفنہ الحاضر من مالہ لیرجع علی الغائب منھم بحصتہ فلا رجوع لہ ان انفق بلا اذن القاضی حاوی الزاہدی واستنبط منہ الخیر الرملی ان لوکفن الزوجۃ غیر زوجھا بلا اذنہ	اگر چہ حاضر نے میت کو اپنے مال سے اس نیت سے کفن پہنایا کہ غائب وارثوں پر اس کے حصہ کا رجوع کرے گا تو اس کو رجوع کا حق نہیں ہوگا اگر اس نے قاضی کی اجازت کے بغیر کفن پر خرچ کیا ہو۔ یہ حاوی الزاہدی میں ہے۔ اسی سے علامہ خیر الدین رملی نے استنباط کیا کہ اگر بیوی کو خاوند کے غیر نے خاوند اور قاضی کی اجازت کے

۱ الدر المختار شرح تنویر الابصار کتاب الصلوۃ باب صلوۃ الجنازہ مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۱۲۱

Fatawa Ridawiya, Volume 26

"Without the permission of the judge, he is a volunteer." - 1 If he provided a shroud without permission, he will be considered a benefactor (one who does a favor). (T)

Similarly, merely asking for marriage expenses is meaningless, having no basis in the pure Sharia. The expenses of the marriage were not a debt upon Zaid that they should be taken from his inheritance, as is not hidden from anyone who has some touch with knowledge. (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 76: 19 Rabi' al-Awwal Sharif 1316 AH

What do the scholars of religion say regarding this matter: Muhammadi Begum passed away, leaving behind heirs: two daughters of one sister, Zaynab and Sakina; and two sons and one daughter of another sister, Khalid, Walid, and Hinda; and one daughter of a brother, Hajira. All these siblings were full siblings. How will the inheritance of Muhammadi Begum be distributed among them? Explain and be rewarded.

The Answer: Assuming the truthfulness of the petitioner and the absence of any impediments to inheritance or other heirs, and after the settlement of debts and will, the inheritance of Muhammadi Begum will be divided into forty-nine shares. Fourteen shares will go to Hajira, five shares each to Zaynab, Sakina, and Hinda, and ten shares each to Khalid and Walid. And Allah Almighty knows best.

The form of distribution is as follows: (T)

Distribution Table: Problem 76 / 49 Total Shares Deceased: Muhammadi Begum - Brother's branch: Daughter Hajira - 14 shares. - Sister 1's branch: Daughter Zaynab - 5 shares; Daughter Sakina - 5 shares. (Total 10) - Sister 2's branch: Son Khalid - 10 shares; Son Walid - 10 shares; Daughter Hinda - 5 shares. (Total 25) Total: 14 + 10 + 25 = 49 shares.

Footnote: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab Salat al-Jana'iz, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/580 & 581. Page 170 of 613

फ़तावा रज़विया, जिल्द २६

"न्यायाधीश की अनुमति के बिना, वह स्वयंसेवक है।" - १ यदि उसने बिना अनुमति के कफ़न पहनाया, तो वह उपकार करने वाला माना जाएगा। (त)

इसी प्रकार केवल विवाह खर्च मांगना सर्वथा अर्थहीन है, जिसकी पवित्र शरीयत में कोई वास्तविकता नहीं है। विवाह के खर्च ज़ैद पर ऋण नहीं थे कि उसकी विरासत से लिए जाएं, जैसा कि ज्ञान से थोड़ा भी लगाव रखने वाले किसी व्यक्ति से छुपा नहीं है। (त) और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला ७६: १९ रबी-उल-अव्वल शरीफ़ १३१६ हिजरी

धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: मोहम्मदी बेगम का निधन हो गया, उन्होंने वारिसों में छोड़ा: एक बहन की दो बेटियाँ ज़ैनब और सकीना; और दूसरी बहन के दो बेटे और एक बेटी खालिद, वलीद और हिंदा; और एक भाई की एक बेटी हाजरा। ये सभी सगे भाई-बहन थे। मोहम्मदी बेगम की विरासत उनमें किस प्रकार विभाजित होगी? वर्णन करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: प्रार्थी की सत्यता और विरासत में किसी बाधा या अन्य वारिस की अनुपस्थिति और ऋण एवं वसीयत के निपटारे के बाद, मोहम्मदी बेगम की विरासत ४९ भागों में विभाजित होगी। हाजरा को १४ भाग, ज़ैनब, सकीना और हिंदा को ५-५ भाग, और खालिद और वलीद को १०-१० भाग मिलेंगे। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

विभाजन का स्वरूप इस प्रकार है: (त)

विभाजन तालिका: मसला ७६ / ४९ कुल भाग मृत: मोहम्मदी बेगम - भाई की शाखा: बेटी हाजरा - १४ भाग। - बहन १ की शाखा: बेटी ज़ैनब - ५ भाग; बेटी सकीना - ५ भाग। (कुल १०) - बहन २ की शाखा: बेटा खालिद - १० भाग; बेटा वलीद - १० भाग; बेटी हिंदा - ५ भाग। (कुल २५) कुल योग: १४ + १० + २५ = ४९ भाग।

पादलेख: १. रद-ुल-मुहतार, किताब-उस-सलात, बाब सलात-उल-जनाइज़, दार इहया-उत-तुराथ-अल-अरबी, बेरूत, १/५८० और ५८१। पृष्ठ १७०/६१३

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۶

ولا اذن القاضی فھو متبرع - ۱ بغیر کفن پہنایا تو وہ اس میں احسان کرنے والا قرار پائے گا۔ (ت)

اسی طرح شادی کا صرف مانگنا محض بے معنی ہے جس کی شرع مطہر میں کچھ اصل نہیں، مصارف شادی زید پر دین نہ تھے کہ اس کے ترکہ سے لئے جائیں کما لا یخفی علی احد ممن لہ مساس بالعلم (جیسا کہ علم سے مس رکھنے والے کسی شخص پر پوشیدہ نہیں ۔ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۷۶: ۱۹ ربیع الاول شریف ۱۳۱۶ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ محمدی بیگم فوت ہوئی، ایک بہن کی دو دختر زینب و سکینہ ، اور دوسری بہن کے دو پسر ایک دختر خالد ، ولید، ہندہ اور بھائی کی ایک دختر ہاجرہ وارث چھوڑے۔ یہ سب بہن بھائی حقیقی تھے تو ترکہ محمدی بیگم کا ان پر کس طور سے تقسیم ہوگا؟ بینوا توجروا۔

الجواب: بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث و وارث آخر و تقدیم دین و وصیت ترکہ محمدی بیگم کا انچاس سہام پر منقسم ہو کر چودہ سہم ہاجرہ اور پانچ پانچ زینب و سکینہ و ہندہ اور دس دس خالد و ولید کو ملیں گے۔ واللہ تعالٰی اعلم

صورۃ القسمۃ ھکذا (تقسیم کی صورت اس طرح ہے۔ت)

شجرہ تقسیم: مسئلہ ۷۶ / ۴۹ محمدی بیگم - اخ (بھائی) کی شاخ: بنت ہاجرہ - ۱۴ - اخت (بہن ۱) کی شاخ: بنت زینب - ۵؛ بنت سکینہ - ۵ (کل ۱۰) - اخت (بہن ۲) کی شاخ: ابن خالد - ۱۰؛ ابن ولید - ۱۰؛ بنت ہندہ - ۵ (کل ۲۵) کل سہام: ۱۴ + ۱۰ + ۲۵ = ۴۹

حاشیہ: ۱ ردالمحتار کتاب الصلوۃ باب صلوۃ الجنائز داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۵۸۰ و ۵۸۱ صفحہ ۱۷۰ از ۶۱۳

Fatawa Razawiya - Volume 26

Problem 77: From the state of Bengal, district Burdwan, Post Office Gada, village Kadmiya, sent by Muhammad Muslim Sahib, 28th Rabi' al-Akhir 1316 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A woman passed away and left no heirs except for the son-in-law (daughter's husband), the husband's sister, and the husband's paternal cousin. Will they receive it as inheritance or by right of the Bayt al-Mal (Public Treasury)? In this day and age, there is no Bayt al-Mal. Can such wealth be given to the manager of a madrasa to spend on its needs? Is this permissible or not? Explain and be rewarded.

The Answer: Since the deceased has no Shariah heir or a legatee for the entire wealth, whatever remains after her funeral expenses and payment of debts should be given to the helpless, poor, and incapacitated Muslims. If any of those three mentioned persons fit this description, give it to them. If the son-in-law is poor and incapacitated, he is more deserving; giving it to him is most appropriate as he is the closest to the woman; a son-in-law is like a mahram and a son. Giving this wealth to the manager of a madrasa for madrasa expenditures that are distinct from the aforementioned use is against the general books [of jurisprudence]. It is stated in Durr al-Mukhtar:

[Arabic Column]: There are four Public Treasuries (up to his statement) and the fourth is for lost items, like property for which there are no heirs. Then he said: the fourth's expenditure is for avenues where the benefit is shared equally among Muslims. * In Radd al-Muhtar it says: But this contradicts what is in al-Hidayah and al-Zayla'i. For what is in al-Hidayah and the general books is that what is spent on the common interests of Muslims is the third type. As for the fourth, its expenditure is for the poor foundling and those poor who have no guardians, as in al-Zayla'i and other general books.

[Urdu Column]: There are four types of Bayt al-Mal (up to the author's statement that) among them the fourth type is dropped items, just like that wealth which has no heir at all. Then he said its expenditure is those avenues in whose benefit all Muslims are equal. In Radd al-Muhtar it is said but this is contrary to what is in Hidayah and Zayla'i, because in Hidayah and common books it is that what is spent on the interests of Muslims is the third type. The expenditure of the fourth type is that foundling who is needy and those poor who have no guardian, as in Zayla'i and other common books.

Footnote: Al-Durr al-Mukhtar, Book of Zakat, Chapter of Ushr, Matba' Mujtabai, Delhi 1/140. Page 171 of 613

फ़तावा रज़विया - जिल्द 26

मसला 77: बंगाल प्रांत, ज़िला बर्धमान, डाकखाना गदा, गाँव कदमिया से मुहम्मद मुस्लिम साहब द्वारा प्रेषित, 28 रबी-उल-आखिर 1316 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक महिला की मृत्यु हो गई और उसने दामाद (बेटी के पति), पति की बहन और पति के चचेरे भाई के अलावा कोई वारिस नहीं छोड़ा। क्या उन्हें यह विरासत के तौर पर मिलेगा या बैत-उल-माल (सार्वजनिक खजाना) के अधिकार के तौर पर? आज के समय में बैत-उल-माल नहीं है। क्या ऐसी संपत्ति मदरसे के प्रबंधक को दी जा सकती है ताकि वह उसे मदरसे की ज़रूरतों पर खर्च करे? क्या यह जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: चूंकि मृतक का कोई शरीयत सम्मत वारिस या पूरी संपत्ति का वसीयतदार नहीं है, इसलिए उसके अंतिम संस्कार और ऋणों के भुगतान के बाद जो कुछ भी बचे, वह बेसहारा, गरीब और लाचार मुसलमानों को दिया जाना चाहिए। यदि उन तीन व्यक्तियों में से कोई ऐसा हो, तो उसे दें। यदि दामाद गरीब और लाचार है, तो वह सबसे अधिक हकदार है; उसे देना सबसे उचित है क्योंकि वह उस महिला के सबसे करीब है; दामाद महरम और बेटे के समान होता है। इस संपत्ति को मदरसे के प्रबंधक को ऐसे मदरसा खर्चों के लिए देना जो उपरोक्त उपयोग से अलग हों, सामान्य किताबों के खिलाफ है। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

[अरबी कॉलम का अनुवाद]: बैत-उल-माल चार हैं (लेखक के इस कथन तक) और चौथा गुमशुदा चीज़ों के लिए है, जैसे वह संपत्ति जिसका कोई वारिस न हो। फिर कहा: चौथे का खर्च उन क्षेत्रों के लिए है जिनमें लाभ सभी मुसलमानों के बीच समान हो। * 'रद्द-उल-मुहतार' में कहा गया: लेकिन यह 'हिदाया' और 'ज़ैलाई' में जो है उसके विपरीत है। क्योंकि 'हिदाया' और सामान्य किताबों में यह है कि जो कुछ मुसलमानों के सामान्य हितों पर खर्च किया जाता है वह तीसरी श्रेणी है। जहाँ तक चौथी श्रेणी की बात है, उसका खर्च गरीब लावारिस बच्चे और उन गरीबों के लिए है जिनका कोई अभिभावक नहीं होता, जैसा कि 'ज़ैलाई' और अन्य सामान्य किताबों में है।

[उर्दू कॉलम का अनुवाद]: बैत-उल-माल की चार किस्में हैं (मातिन के इस कथन तक कि) उनमें चौथी किस्म गिरी हुई चीज़ें ही हैं जैसे वह माल जिसका सिरे से कोई वारिस न हो। फिर कहा इसका मसरफ (खर्च) वह ज़हते (क्षेत्र) हैं जिनके नफ़ा (लाभ) में तमाम मुसलमान बराबर हों, रद्दुल मुहतार में कहा लेकिन यह इसके मुख़ालिफ़ (विपरीत) है जो कुछ हिदाया और ज़ैलाई में है, क्योंकि हिदाया व

आम किताबों में है कि जो कुछ मुसलमानों की मस्लहतों (हितों) पर खर्च किया जाता है वह तीसरी किस्म है। चौथी किस्म का मसरफ तो वह लक़ीत (लावारिस बच्चा) है जो मोहताज हो और वह फ़ुक़रा (गरीब) हैं जिनका कोई वली (अभिभावक) नहीं होता जैसा कि ज़ैलाई वग़ैरा आम किताबों में।

पाद टिप्पणी: अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुज़ ज़कात, बाबू उल-उश्र, मतबा मुजतबाई दिल्ली 1/140. पृष्ठ 171/613

مسئلہ ۷۷: از ملک بنگالہ ضلع بردوان ڈاکخانہ گداموضع کدمیہ مرسلہ محمد مسلم صاحب ۲۸ ربیع الآخر شریف ۱۳۱۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک عورت فوت ہوئی اس نے کوئی وارث نہ چھوڑا سوائے زوج البنت واخت الزوج وابن عم الزوج کے ، آیا انہیں کو ملے گا بطور وراثت یا بطور استحقاق بیت المال ؟ اس زمانہ میں بیت المال نہیں ایسا مال مہتم مدرسہ کو دیا جائے کہ وہ حوائج مدرسہ میں خرچ کرے ، جائز ہے یا نہیں ؟ بینوا توجروا

الجواب: جبکہ میت کا کوئی وارث شرعی موصی لہ بجمیع المال تک نہ ہو تو جو کچھ اس کی تجہیز و تکفین و ادائے دیون سے بچے فقرائے بیکس و بے قدرت عاجزین مسلمین کو دیا جائے۔ ان تین شخصوں میں اگر کوئی اس طرح کا ہو تو اسے دیں، اور اگر داماد فقیر عاجز ہو تو وہ مستحق تر ہے اسے دینا انسب ہے کہ وہ سب سے زیادہ عورت کا قریب ہے ، داماد محرم و مانند پسر ہوتا ہے ، اس مال کا مہتم مدرسہ کو ایسے خرچ مدرسہ کے لئے دینا جو مصرف مذکور سے جدا ہو عامہ کتب کے خلاف ہے۔ در مختار میں ہے:

[Arabic Table Column]: بيوت المال اربعة (الى قوله) ورابعها الضوائع "مثل مالاً يكون له انا وارثونا ثم قال ورابعها فمصرفه جهات تساوى النفع فيها المسلمونا " * قال في رد المحتار لكنه مخالف لما فى الهداية والزيلعى فان الذي في الهداية وعامة الكتب ان الذى يصرف في مصالح المسلمين هو الثالث اما الرابع فمصرفه اللقيط الفقير والفقراء الذين لاولياء لهم كما في الزيلعى وغيره عامة

[Urdu Table Column]: بیت المال کی اقسام چار ہیں (ماتن کے اس قول تک کہ) ان میں چوتھی قسم گری پڑی اشیاء ہی جیسے وہ مال جس کا سرے سے کوئی وارث نہ ہو۔ پھر کہا اس کا

مصرف وہ جہتیں ہیں جن کے نفع میں تمام مسلمان برابر ہوں، ردالمحتار میں کہا لیکن یہ اس کے مخالف ہے جو کچھ ہدایہ اور زیلعی میں ہے ، کیونکہ ہدایہ و عام کتابوں میں ہے کہ جو کچھ مسلمانوں کی مصلحتوں پر خرچ کیا جاتا ہے وہ تیسری قسم ہے۔ چوتھی قسم کا مصرف تو وہ لقیط ہے جو محتاج ہو اور وہ فقراء ہیں جن کا کوئی ولی نہیں ہوتا جیسا کہ زیلعی وغیرہ عام کتابوں میں

حاشیہ: الدرالمختار کتاب الزکوۃ باب العشر مطبع مجتبائی دہلی ۱/۱۴۰ صفحہ 171 از 613

Fatawa Rizvia Volume 26

[Boxed Text] The books [finish here] in brief and the complete bright research of 'Al-Bazigh' is in what we have commented upon. And Allah, Glory be to Him and Exalted, knows best. — It is the end of the abbreviation, and its complete bright research is in our annotation on 'Radd al-Muhtar'. And Allah, Glory be to Him and Exalted, knows best. (T)

Question 78: What do the scholars of religion and jurists of the clear Shari'ah say on this matter: Bakr passed away and left from his ownership two female houses, one male house, and one tiled shed (khaprail) worth 30 rupees, and a neem tree worth 8 rupees. Zaid and Amr took equal possession of the said houses such that one house was specifically for Zaid and one specifically for Amr, while the seating area, the tiled shed, and the neem tree were held jointly. Zaid sold his specific house, which had only two rooms, and died after a few days. Zaid's children remained in possession of the joint houses, the neem tree, and the tiled shed for thirty years, and they also resided in the specific house of Amr with their uncle. By chance, a disagreement arose between Amr and Zaid's children. Zaid's children separated and moved elsewhere. After a few days, Amr also died. Then Amr's children divided all those houses and the neem tree among themselves into three equal parts. Did Zaid's children lose their right because they moved away and gave up possession?

Answer: The right is neither waived by moving away nor by leaving possession. In the seating area, tiled shed, and tree, half belongs to Zaid's children. And Allah Almighty knows best.

Question 79: 11 Dhu al-Hijjah What do the scholars of religion say regarding this: Hindah died and left Zainab (full sister), Zaid (sister's son), Amr (full brother's son), Khalid (consanguine brother), and a husband as heirs. So how will the estate be divided? Explain and you will be rewarded.

Answer: Assuming the truthfulness of the petitioner and the absence of impediments to inheritance, and the restriction of heirs to those mentioned, and after prioritizing [the necessary] matters...

---

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Zakat, Bab al-Ushr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/58.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

[बक्से का पाठ] अल-कुतुब [यहाँ समाप्त] संक्षेप में और 'अल-बाज़िग़' का पूर्ण उज्ज्वल शोध वह है जिस पर हमने टिप्पणी की है। और अल्लाह, वह पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे बेहतर जानता है। — यह संक्षेप का अंत है, और इसका पूर्ण उज्ज्वल शोध 'रद्द अल-मुह्तार' पर हमारी टिप्पणी में है। और अल्लाह, वह पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला 78: धर्म के विद्वान और स्पष्ट शरीयत के मुफ़्ती इस मामले में क्या कहते हैं: बक्र का निधन हो गया और उसने अपने स्वामित्व से दो ज़ानाना घर, एक मर्दाना घर और 30 रुपये की कीमत का एक खपरैल (टाइल वाला शेड), और 8 रुपये की कीमत का एक नीम का पेड़ छोड़ा। ज़ैद और अमर ने उक्त घरों पर समान कब्ज़ा किया कि एक घर विशेष रूप से ज़ैद का और एक विशेष रूप से अमर का, जबकि बैठने की जगह, खपरैल और नीम के पेड़ पर वे संयुक्त रूप से काबिज़ हुए। ज़ैद ने अपना विशेष घर, जिसमें केवल दो कमरे थे, बेच दिया और कुछ दिनों बाद उसकी मृत्यु हो गई। ज़ैद की औलाद तीस वर्षों तक संयुक्त घरों, नीम के पेड़ और खपरैल पर काबिज़ रही और अपने चाचा के साथ अमर के विशेष घर में भी रही। संयोग से, अमर और ज़ैद की औलाद के बीच अनबन हो गई। ज़ैद की औलाद अलग हो गई और दूसरी जगह रहने लगी। कुछ दिनों बाद अमर की भी मृत्यु हो गई। तब अमर की औलाद ने उन सभी घरों और नीम के पेड़ को आपस में तीन बराबर हिस्सों में बाँट लिया। क्या अलग होने और कब्ज़ा छोड़ने के कारण ज़ैद की औलाद का अधिकार समाप्त हो गया?

उत्तर: न अलग हो जाने से अधिकार समाप्त हो सकता है और न कब्ज़ा छोड़ देने से। बैठने की जगह, खपरैल और पेड़ में आधा हिस्सा ज़ैद की औलाद का है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 79: 11 ज़िल-हज्जा धर्म के विद्वान इस बारे में क्या कहते हैं: हिंदा की मृत्यु हो गई और उसने वारिस के रूप में ज़ैनब (सगी बहन), ज़ैद (भांजा - बहन का बेटा), अमर (भतीजा - सगे भाई का बेटा), खालिद (सौतेला भाई - बाप शरीक), और एक पति छोड़ा। तो विरासत का बँटवारा किस प्रकार होगा? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: यदि मुस्तफ़्ती (प्रश्नकर्ता) की बात सच है और विरासत में कोई रुकावट नहीं है, और वारिस केवल वही हैं जिनका उल्लेख किया गया है, और [ज़रूरी] मामलों को प्राथमिकता देने के बाद...

[1] रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-ज़कात, बाब अल-उश्र, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 2/58.

पृष्ठ 172/613

الکتب اھ مختصرا وتمام تحقیقہ البازغ فیما علقنا علیہ واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔ ہے اھ اختصار، اور اس کی مکمل روشن تحقیق ردالمحتار پر ہماری تعلیق میں ہے۔ واللہ سبحنہ وتعالی اعلم (ت)

مسئلہ ۷۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ بکر نے انتقال کیا اور اپنی ملکیت سے دو مکان زنانے اور ایک مردانہ اور ایک کھپریل بقیمت مبلغ ۳۰ اور ایک درخت نیب بقیمت مبلغ آٹھ روپے کا چھوڑا۔ زید اور عمرو مکانات مذکور پر تقسیم مساوی کہ ایک مکان خاص زید کا اور ایک خاص عمرو کا، اور نشست گاہ اور کھپریل اور درخت نیب پر مشترک قابض ہوئے، زید نے خاص اپنا کہ جس میں صرف دو کوٹھے تھے فروخت کر دیا بعد چند روز کے فوت ہو گیا، اولاد زید کی عرصہ تیس برس تک مکانات مشتر کہ اور درخت نیب و کھپریل پر قابض رہے اور سکونت بھی مکان خاص عمرو میں اپنے چچا کے پاس رہے ، قضاءً عمرو اور اولاد زید میں نااتفاقی ہوئی ، اولاد زید نے جدا ہو کر دوسری جگہ سکونت اختیار کی، بعد چند روز کے عمرو بھی فوت ہو گیا تب اولاد عمرو نے وہ سب مکانات اور درخت نیب تین حصہ مساوی پر آپس میں تقسیم کر لیا ، اولاد زید کو کچھ آیا بوجہ جدا ہو جانے اور قبضہ چھوڑ دینے کے اولاد زید کا حق نہ رہا۔

الجواب: نہ جدا ہو جانے سے حق ساقط ہو سکتا ہے نہ قبضہ چھوڑ دینے سے، نشست گاہ اور کھپریل اور درخت میں نصف اولاد زید کا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۷۹: ۱۱ ذی الحجہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس باب میں کہ ہندہ فوت ہوئی اور زینب اخت عینی اور زید پسر ہمشیرہ اور عمرو پسر برادر حقیقی اور خالد برادر علاقی اور شوہر وارث چھوڑے ، پس تقسیم ترکہ کس طرح ہو گی ؟ بینوا توجروا

الجواب: بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث وانحصار ورثہ فی المذکورین و تقدیم امور

---

۱ ردالمحتار کتاب الزکاۃ باب العشر دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/۵۸

Fatawa-e-Razviyya Volume 26

Regarding inheritance, after debts and wills, the estate of Hindah will be divided into two shares, one share for the husband and one for the real sister. No one else will receive anything. The sister's son is from 'Dhawi al-Arham' (distant kindred), and the nephew is excluded due to the brother being an 'Asaba' (agnate). The 'Ashab al-Fara'id' (legal heirs), i.e., the husband and sister, would take what remains after each other, but nothing remained, so nothing reached the others. Allah knows best.

Mas'ala 80: From Allahabad Civil Court, sent by Sheikh Raziuddin Sahib, Vakil, 14 Muharram 1317 AH. What do the scholars of religion and muftis of the clear Shari'ah of the Ahl al-Sunnat wa'l-Jama'at say regarding this matter: Sheikh Mu'inuddin passed away and left behind a childless wife, Musammat Mina Bibi; Musammat Aisha Bibi, an 'allati' (paternal half) maternal aunt, i.e., the daughter of his maternal grandfather from another wife who was not the deceased's real maternal grandmother; three sons and one daughter of Musammat Misri Bibi, a real maternal aunt; and Musammat Barkat-un-Nisa Bibi, the daughter of the deceased's real paternal uncle. After the death of the aforementioned Sheikh Mu'inuddin, Musammat Barkat-un-Nisa Bibi also died leaving three sons and three daughters. In such a situation, how much of the deceased Sheikh Mu'inuddin's estate will each receive and get according to the Hanafi Shari'ah? Please provide a fatwa citing the texts of the books. Explain and you shall be rewarded.

Answer: In the described case, assuming there are no impediments to inheritance or other heirs, and after the deduction of dower, debts, and wills, the estate of Sheikh Mu'inuddin will be divided into four shares. One share will go to the wife and three shares to Aisha. The children of Misri or Barkat-un-Nisa will receive nothing. Shar'i law dictates that in every category of 'Dhawi al-Arham' and even every type of 'Asaba', closeness in degree is an absolute cause for preference. Among 'Dhawi al-Arham' of one category or 'Asaba' of one type, the one with fewer intermediaries in their lineage to the deceased will always take precedence over those with more intermediaries, even if the latter has stronger kinship or 'Asaba' status. For example, a paternal half-brother takes precedence over the son of a full brother, and the daughter of a maternal aunt is preferred over the son of a paternal aunt's son. As stated in Al-Sharifiyya:

[Table Context] Arabic Text: The first among them in inheritance is the one closest to the deceased from whatever side he may be. Translation: From among them, the one most entitled to inheritance will be the one closest to the deceased.

Arabic Text: i.e., whether the closest one is from the father's side or from another side. Translation: Whether it is close from any direction, i.e., it is equal whether he is

Arabic Text: Thus, the children of a paternal aunt are preferred over the children of [the children of a maternal aunt]. Translation: Closer from the father's side or from the mother's side. Thus, the children of a paternal aunt [are preferred] over the children of the children of a maternal aunt.

Page 173 of 613

फतावा-ए-रज़विया जिल्द 26

विरासत के मामले में, ऋण और वसीयत के बाद, हिन्दा की संपत्ति को दो हिस्सों में विभाजित किया जाएगा, एक हिस्सा पति को और एक सगी बहन को मिलेगा। बाकी किसी को कुछ नहीं मिलेगा। भांजा 'धवी अल-अर्हाम' (दूर के रिश्तेदार) में से है, और भतीजा भाई के होने के कारण वंचित रह गया। भाई 'असबा' (पैतृक संबंधी) था। कानूनी वारिसों, यानी पति और बहन से जो बचता वह उसे मिलता, लेकिन उनके बाद कुछ बचा ही नहीं, इसलिए दूसरों तक कुछ नहीं पहुँचा। अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 80: इलाहाबाद दीवानी कचहरी से, प्रेषक शेख रज़ीउद्दीन साहिब, वकील, 14 मुहर्रम 1317 हिजरी। अहले सुन्नत वल जमाअत के दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले के बारे में क्या फरमाते हैं कि: शेख मुईनुद्दीन का इंतकाल हो गया और उन्होंने एक निःसंतान पत्नी मुसम्मात मीना बीबी; मुसम्मात आयशा बीबी, एक 'अल्लाती' (सौतेली) खाला यानी नाना की दूसरी पत्नी से बेटी जो मृतक की सगी नानी नहीं थी; मुसम्मात मिसरी बीबी (एक सगी खाला) के तीन बेटे और एक बेटी; और मृतक के सगे चाचा की बेटी मुसम्मात बरकत-उन-निशा बीबी को छोड़ा। शेख मुईनुद्दीन की मृत्यु के बाद, मुसम्मात बरकत-उन-निशा बीबी की भी मृत्यु हो गई, जिन्होंने तीन बेटे और तीन बेटियाँ छोड़ीं। ऐसी स्थिति में, हनफी शरीयत के अनुसार मृतक शेख मुईनुद्दीन की संपत्ति में से किसे और कितना हिस्सा मिलेगा? किताबों के उद्धरणों के साथ फतवा जारी करने की कृपा करें। स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: पूछताछ की गई स्थिति में, विरासत में किसी बाधा या अन्य वारिसों की अनुपस्थिति मानकर, और मेहर, ऋण और वसीयत के भुगतान के बाद, शेख मुईनुद्दीन की संपत्ति चार हिस्सों में विभाजित की जाएगी। एक हिस्सा पत्नी को और तीन हिस्से आयशा को मिलेंगे। मिसरी की संतानों या बरकत-उन-निशा के लिए कुछ नहीं है। शरीयत के अनुसार 'धवी अल-अर्हाम' की हर श्रेणी और यहाँ तक कि 'असबा' के हर प्रकार में यह सामान्य नियम है कि डिग्री की निकटता पूर्ण रूप से वरीयता का कारण है। 'धवी अल-अर्हाम' की एक श्रेणी या 'असबा' के एक प्रकार में, जिसके मृतक तक के वंश में मध्यस्थ कम होंगे, वह हमेशा अधिक मध्यस्थों वाले पर हावी रहेगा, भले ही दूसरे के पास मजबूत रिश्तेदारी या 'असबा' का दर्जा हो। उदाहरण के लिए, सौतेला भाई सगे भाई के बेटे से पहले आता है, और खाला की बेटी फूफी के पोते पर वरीयता रखती है। जैसा कि शरीफ़िया में है:

[तालिका संदर्भ] अरबी पाठ: उनमें से विरासत का सबसे अधिक हकदार वह होगा जो मृतक के सबसे करीब होगा चाहे वह किसी भी पक्ष से हो। अनुवाद: उनमें से विरासत का ज्यादा हकदार वह होगा जो मय्यत (मृतक) के ज्यादा

अरबी पाठ: यानी चाहे वह पिता के पक्ष से करीब हो या किसी अन्य पक्ष से। अनुवाद: करीब हो चाहे किसी भी जिहत (पक्ष) से हो यानी बराबर है कि वह

अरबी पाठ: अतः फूफी की संतान [खाला की संतान की संतान] से बेहतर है। अनुवाद: ज्यादा करीब बाप की जानिब (तरफ) से हो या माँ की जानिब से। चुनांचे फुफी (पहुपी) की औलाद, खाला की औलाद की औलाद से [बेहतर है]।

पृष्ठ 173/613

مقدمہ علی المیراث کالدین والوصیہ ترکہ ہندہ کا دو سہام پر منقسم ہو کر ایک سہام شوہر اور ایک حقیقی خواہر کو ملے گا باقی کو کوئی کچھ نہ پائے گا، بھانجا تو ذوی الارحام سے ہے اور بھتیجا بھائی کے ہوتے محروم بھائی عصبہ تھا اہل فرائض یعنی شوہر و خواہر سے جو بچتا لیتا مگر ان سے کچھ باقی بچا ہی نہیں لہٰذا کچھ نہ پہنچا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۸۰: ازالہ آباد کچہری دیوانی مرسلہ شیخ رضی الدین صاحب وکیل ۱۴ محرم ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین فرقہ سنت و جماعت بیچ اس مسئلہ کے کہ شیخ معین الدین نے انتقال کی اور مسماۃ مینا بی بی ایک زوجہ لا ولد اور مسماۃ عائشہ بی بی ایک خالہ علاتی یعنی نانا کی دختر دوسری ماں سے جو متوفی کی حقیقی نانی نہ تھی اور مسماۃ مصری بی بی ایک خالہ عینی کے تین پسر اور ایک دختر اور مسماۃ برکت النساء بی بی دختر عم حقیقی متوفی کو چھوڑا اور بعد فوت شیخ معین الدین مذکور کے مسماۃ برکت النساء بی بی بھی تین پسر و تین دختر چھوڑ کر فوت ہو گئی پس ایسی صورت میں املاک متروکہ شیخ معین الدین متوفی از روئے شرع شریف حنفی کے کس کس کو کس کس قدر پہنچے گا و ملے گا؟ فتویٰ بحوالہ عبارت کتاب کے ارقام و مرحمت فرمایا جائے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: صورتِ مستفسرہ میں بر تقدیر عدمِ موانع ارث و وارث آخر و تقدیمِ مہر و دیون و وصایا ترکہ شیخ معین الدین کا چار سہام پر منقسم ہو کر ایک سہام زوجہ اور تین سہام عائشہ کو ملیں گے اور مصری کی اولاد یا برکت النساء کے لئے کچھ نہیں۔ شرعاً ذوی الارحام کے ہر صنف بلکہ عصبات کی بھی ہر نوع میں یہ حکم عام ہے کہ قربِ درجہ مطلقاً موجبِ ترجیح ہے ایک صنف

کے ذوی الارحام یا ایک نوع کے عصبات میں جسے میت تک انتساب میں وسائط کم ہوں گے وہ کثیر الوسائط پر ہمیشہ مقدم رہے گا اگرچہ دوسرا قوت قرابت یا ولدیت عصبہ رکھتا ہو مثلاً برادر علاتی ابن الاخ عینی سے مقدم ہے اور بنت خالہ ابن ابن العمہ پر مرجح ہے۔ وہکذا شریفہ میں ہے:

[جدول] عربی متن: اولھم بالمیراث اقربھم الی المیت من ای جھة کان ترجمہ: ان میں سے میراث کا زیادہ حقدار وہ ہوگا جو میت کے زیادہ

عربی متن: ای سواء کان الاقرب من جھة الاب او من غیر جھتہ ترجمہ: قریب ہو چاہے کسی بھی جہت سے ہو یعنی برابر ہے کہ وہ

عربی متن: فاولاد العمة اولی من اولاد [اولاد الخالة] ترجمہ: زیادہ قریب باپ کی جانب سے ہو یا ماں کی جانب سے۔ چنانچہ پھوپھی کی اولاد، خالہ کی اولاد کی اولاد سے [اولٰی ہے]

Fatawa Razawiyya, Volume 26

اولاد الخالة وبالعکس لوجود الاقربیة مع اختلاف الجهة (The children of the maternal aunt and vice versa, due to greater proximity despite the difference in direction) will be prioritized. Similarly, the reverse, because proximity exists despite the difference in direction. (End of summary).

In 'Durr-e-Mukhtar' it is stated: یقدم الاقرب فی کل صنف (The one with more proximity in every class will be prioritized). And there is no doubt that the maternal aunt (Khala) is closer than the daughter of the paternal uncle (Bint-ul-Amm). 'Khala' refers to the sister of the deceased's mother, and 'Bint-ul-Amm' refers to the daughter of the brother of the deceased's father. Therefore, Bint-ul-Amm is not prioritized over the son or daughter of the Khala; both are placed in the same rank. In 'Hall al-Mushkilat' by Allama Anqarawi, it is written:

Arabic Text: من مات وترك بنت عم لابوین و ابن خال لاب اولام فالمال بین الفریقین اثلاثاً ثلثا المال للبنت لانها من جانب الاب وثلثه للابن لانه من جانب الام۔ Urdu Translation: (A person who died leaving behind a daughter of a full paternal uncle and a son of a paternal or uterine maternal uncle; his estate will be divided between the two parties in thirds. Two-thirds will go to the daughter because she is from the father's side, and one-third will go to the son because he is from the mother's side.)

And when Bint-ul-Amm is of equal rank with the children of the Khala, she is obviously in a lower rank than the Khala herself. Since Bint-ul-Amm did not gain preference over the Khala's children due to being the child of a paternal relative (Asabah) because the scope of kinship is different, then in the presence of the Khala, her status as the child of a paternal relative is even more unworthy of consideration. It is in 'Sirajiyya' and 'Sharifiyya':

ان استووا فی القرب ولکن اختلف حیز قرابتهم بان (If they are equal in proximity but differ in their scope of kinship, such as...) if they are equal in proximity but differ in their side of kinship, for example, some of them are from the father's side and some from the mother's side...

1. Al-Sharifiyya Sharh al-Sirajiyya, Kitab al-Fara'id, Bab Dhawi al-Arham, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 117.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Bab Tawrith Dhawi al-Arham, Mujtabai Press, Delhi, 2/364.
3. Hall al-Mushkilat.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

'औलाद अल-खाला व बिल-अक्स' (मौसी की संतान और इसके विपरीत), दिशा में अंतर के बावजूद अधिक निकटता होने के कारण प्राथमिकता दी जाएगी। इसी तरह इसके विपरीत भी, क्योंकि दिशा अलग होने के बावजूद निकटता पाई गई। (संक्षेप में समाप्त)।

'दुर्र-ए-मुख्तार' में है: 'युक़द्दमुल अक़रब फ़ी कुल्लि सन्फ़' (प्रत्येक श्रेणी में अधिक निकटता रखने वाले को प्राथमिकता दी जाएगी)। और इसमें कोई संदेह नहीं है कि मौसी (खाला), चाचा की बेटी (बिंत-उल-अम्म) से अधिक निकट है। खाला का अर्थ है मृतक की माँ की बहन और बिंत-उल-अम्म का अर्थ है मृतक के पिता के भाई की बेटी। इसलिए, बिंत-उल-अम्म खाला के बेटे या बेटी पर श्रेष्ठ नहीं होती; दोनों को एक ही स्तर में रखा गया है। अल्लामा अनक़रवी की 'हल अल-मुश्किलात' में है:

अरबी पाठ: من مات وترك بنت عم لابوين و ابن خال لاب اولام فالمال بين الفريقين اثلاثاً ثلثا المال للبنت لانها من جانب الاب وثلثه للابن لانه من جانب الام۔ उर्दू अनुवाद: जो व्यक्ति सगे चाचा की बेटी और सौतेले मामा के बेटे को छोड़कर मर जाए, तो उसका माल दोनों पक्षों में तिहाई के हिसाब से बाँटा जाएगा। दो-तिहाई बेटी को मिलेंगे क्योंकि वह पिता की ओर से है, और एक-तिहाई बेटे को मिलेगा क्योंकि वह माँ की ओर से है।

और जब बिंत-उल-अम्म खाला की संतान के समान स्तर की हुई, तो वह प्रत्यक्ष रूप से खाला से निचले स्तर पर हुई। और जब बिंत-उल-अम्म को पितृपक्ष (असाबा) की संतान होने के कारण खाला की संतान पर प्राथमिकता नहीं मिली क्योंकि रिश्तेदारी का दायरा अलग है, तो खाला की उपस्थिति में उसकी पितृपक्षीय संतान होने की स्थिति और भी अधिक विचार के अयोग्य ठहरी। 'सिराजिया' और 'शरीफ़िया' में है:

'इनिस्तवौ फ़िल क़ुर्ब व लाकिन इख़्तलफ़ ह़ैज़ु क़राबतिहिम बिअन्' (यदि वे निकटता में समान हों लेकिन उनके रिश्तेदारी का दायरा भिन्न हो, जैसे कि...) अगर वे निकटता में बराबर हों लेकिन ज़हत-ए-क़राबत (रिश्ते की दिशा) में अलग हों, उदाहरण के लिए उनमें से कुछ बाप की तरफ़ से हों और कुछ माँ की तरफ़ से...

1. अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, किताबुल फ़राइज़, बाब ज़वी अल-अरहाम, मतबा अलीमी, अंदरून लोहारी गेट लाहौर, पृष्ठ 117।

2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल फ़राइज़, बाब तौरीत ज़वी अल-अरहाम, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/364।
3. हल अल-मुश्किलात।

पृष्ठ 174/613

اولاد الخالۃ وبالعکس لوجود الاقربیۃ مع اختلاف الجھۃ اولٰی ہوگی اور یوں ہی اس کے برعکس کیونکہ جہت مختلف ہونے کے باوجود اقربیت پائی گئی اھ مختصراً (ت)

در مختار میں ہے: یقدم الاقرب فی کل صنف ۲ ہر صنف میں زیادہ قرب رکھنے والے کو مقدم کیا جائے گا (ت) اور شک نہیں کہ خالہ بنت العم سے اقرب ہے، خالہ کے معنی ہیں خواہرِ مادرِ میت اور بنت العم کے معنی دخترِ برادرِ پدرِ میت ولہذا بنت العم ابن الخالہ یا بنت الخالہ پر مقدم نہیں ہوتی دونوں ایک درجے میں لکھی جاتی ہیں۔ حل المشکلات علامہ انقروی میں ہے :

من مات وترك بنت عم لابوین و ابن خال لاب اولام فالمال بین الفریقین اثلاثاً ثلثا المال للبنت لانھا من جانب الاب وثلثه للابن لانه من جانب الام ۳۔ جو شخص حقیقی چچا کی بیٹی اور علاتی یا اخیافی ماموں کا بیٹا چھوڑ کر فوت ہوا تو اس کا مال دونوں فریقوں میں تہائیوں کے اعتبار سے تقسیم ہوگا، دو تہائی بیٹی کو ملیں گے کیونکہ وہ باپ کی جانب سے ہے اور ایک تہائی بیٹے کو ملے گا کیونکہ وہ ماں کی جانب سے ہے۔(ت)

اور جب بنت العم اولاد خالہ سے مساوی الدرجہ ہوئی تو خالہ سے بالبداہۃ نیچے درجے میں ہوئی اور جب بنت العم نے بوجہ ولدیت عصبہ اولاد خالہ پر ترجیح نہ پائی کہ حیزِ قرابت مختلف ہے تو خالہ کے ہوتے ہوئے اس کی ولدیتِ عصبہ بدرجہ اولٰی ساقط الاعتبار ٹھہری۔ سراجیہ و شریفیہ میں ہے:

ان استووا فی القرب ولکن اختلف حیز قرابتھم بان اگر وہ قرب میں برابر ہوں لیکن جہتِ قرابت میں مختلف ہوں مثلاً ان میں سے بعض باپ کی طرف سے ہوں اور بعض ماں کی طرف سے...

۱ الشريفية شرح السراجية كتاب الفرائض باب ذوى الارحام مطبع عليمى اندرون لوہارى گيٹ لاہور ص ۱۱۷ ۲ الدر المختار كتاب الفرائض باب توريث ذوى الارحام مطبع مجتبائى دہلى ۲/ ۳۶۴ ۳ حل المشكلات

صفحہ 174/613

Volume 26 Fatawa Razawiyya

[Arabic Box Text]: "(If some relatives are) from the father's side and some from the mother's side, then in 'Zahir al-Riwayah', no consideration is given here to the strength of kinship nor to being the offspring of an 'Asaba (paternal relative). Therefore, the daughter of a full paternal uncle is not prioritized over the daughter of a maternal aunt because the fact that the uncle's daughter is the offspring of an 'Asaba is not considered here. (Abridged)"

[Urdu Box Text]: "If (some relatives are) from the father's side and some are from the mother's side, then here, according to Zahir al-Riwayah, no consideration will be given to the strength of kinship or being the offspring of an 'Asaba. Therefore, a real paternal uncle's daughter will not be prioritized over a maternal aunt's daughter because here, being the offspring of an 'Asaba is not credible for the uncle's daughter. (Abridged - T)"

In short, if the maternal aunt is 'allati' (paternal half-sister) in the fourth category, and the uncle's daughter is legally equivalent to the offspring of the fourth category, then it is stated in the marginalia of Allama Tahtawi on al-Durr al-Mukhtar:

[Arabic Box Text]: "The ruling for the daughters of paternal uncles is the same as the ruling for the offspring of the fourth category."

[Urdu Box Text]: "The ruling for the daughters of paternal uncles is like the ruling for the offspring of the fourth category. (T)"

And the fourth category is prioritized and preferred over the offspring of the fourth category by consensus, as is not hidden (as it is not concealed. T). And Allah, Glory be to Him and Most High, knows best.

Issue 81: 10 Rabi al-Awwal Sharif 1317 AH, sent by Muhammad Abdus Sabur.

Honorable Maulvi Sahib, source of grace, may your shade endure. After greetings, it is submitted for your graceful consideration that a person has one son and one daughter, and has treated a grandson (daughter's son) as a son. Now, during his lifetime, that person wishes to distribute his property and assets and inquires whether if he gives the grandson a share like a son from the distributed assets etc., will he be held accountable for giving the grandson a share like a son in comparison to the daughter? Please grant a correct fatwa with a seal so it can be acted upon.

The Answer: And upon you be peace and the mercy of Allah and His blessings. After paying dower (mahr) and debts etc., divide whatever remains into three equal parts: one for the son, one for the daughter, and one for the grandson. There will be no accountability or violation of anyone's right in this during one's lifetime.

1. Al-Sharifiyya Sharh al-Sirajiyya, Book of Inheritances, Chapter on Distant Kindred, Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 119.
2. Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritances, Chapter on Inheriting of Distant Kindred, Maktaba Habibiya, Quetta, 2/401.

जिल्द २६ फ़तावा रज़विया

[अरबी बॉक्स]: "(यदि कुछ रिश्तेदार) पिता की ओर से हों और कुछ माता की ओर से, तो 'ज़ाहिर अल-रिवायह' के अनुसार यहाँ रिश्ते की मज़बूती या असबा (पितृपक्षीय रिश्तेदार) की संतान होने का कोई विचार नहीं किया जाएगा। इसलिए, सगे चाचा की बेटी को मौसी की बेटी पर प्राथमिकता नहीं दी जाएगी क्योंकि यहाँ चाचा की बेटी का असबा की संतान होना मान्य नहीं है। (संक्षिप्त)"

[उर्दू बॉक्स]: "यदि (कुछ रिश्तेदार) पिता की ओर से हों और कुछ माता की ओर से हों, तो यहाँ ज़ाहिर अल-रिवायह के अनुसार रिश्ते की ताकत और असबा की संतान होने का कोई महत्व नहीं होगा। इसलिए, सगे चाचा की बेटी मौसी की बेटी से श्रेष्ठ नहीं होगी क्योंकि यहाँ चाचा की बेटी का असबा की संतान होना विश्वसनीय नहीं है। (संक्षिप्त - टी)"

संक्षेप में, यदि मौसी चौथी श्रेणी में 'अलाती' (पिता की सौतेली बहन) है और चाचा की बेटी कानूनी रूप से चौथी श्रेणी की संतान के समान है, तो अल्लामा तहतावी के हाशिये (दोरुल मुख्तार पर) में है:

[अरबी बॉक्स]: "चाचाओं की बेटियों का नियम चौथी श्रेणी की संतानों के नियम के समान है।"

[उर्दू बॉक्स]: "चाचाओं की बेटियों का नियम चौथी श्रेणी की संतानों के नियम की तरह है। (टी)"

और चौथी श्रेणी सर्वसम्मति से चौथी श्रेणी की संतानों पर अग्रगामी और वरीयता प्राप्त है, जैसा कि स्पष्ट है (जैसा कि छिपा नहीं है। टी)। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला ८१: १० रबी-उल-अव्वल शरीफ़ १३१७ हिजरी, मोहम्मद अब्दुल सबूर द्वारा प्रेषित।

माननीय मौलवी साहब, कृपा के स्रोत, आपकी छाया बनी रहे। सलाम के बाद, सेवा में निवेदन है कि एक व्यक्ति का एक बेटा और एक बेटी है और उसने एक नवासे (नाती) को बेटा बनाया है। अब वह व्यक्ति अपने जीवनकाल में अपनी संपत्ति और सामान बांटना चाहता है और यह पूछता है कि यदि वह नवासे को बेटे की तरह संपत्ति आदि बाँट कर दे, तो क्या उस पर कोई जवाबदेही तो नहीं होगी कि बेटी के मुकाबले में नवासे को भी बेटे की तरह हिस्सा दिया है? इस पर मुहर के साथ सही फतवा दें ताकि उस पर अमल किया जा सके।

जवाब: और आप पर भी सलामती और अल्लाह की रहमत और उसकी बरकतें हों। मेहर और अन्य कर्ज आदि चुकाने के बाद जो कुछ बचे उसे तीन बराबर हिस्सों में बाँट दें: एक बेटे के लिए, एक बेटी

के लिए, एक नवासे के लिए। इसमें जीवनकाल के दौरान कोई जवाबदेही या किसी के अधिकार का हनन नहीं होगा।

1. अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, विरासत की किताब, ज़वी अल-अरहाम का अध्याय, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ ११९।
2. हाशियह अल-तहतावी अल-दुरुल मुख्तार, विरासत की किताब, ज़वी अल-अरहाम की विरासत का अध्याय, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, २/४०१।

पृष्ठ १७५/६१३

من جانب الاب وبعضهم من جانب الام فلا اعتبار ههنا لقوة القرابة ولا لولد العصبة في ظاهر الرواية فبنت العم لاب وام ليست اولى من بنت الخالة لعدم اعتبار كون بنت العم ولد العصبة اھ باختصار۔ کی جانب سے اور بعض ماں کی جانب سے ہوں تو یہاں قرابت کی قوت اور عصبہ کی اولاد ہونے کا ظاہر الروایہ کے مطابق کوئی اعتبار نہیں ہوگا، لہٰذا حقیقی چچا کی بیٹی خالہ کی بیٹی سے اولیٰ نہیں ہوگی کیونکہ یہاں چچا کی بیٹی کا اولاد عصبہ ہونا معتبر نہیں ہے اھ اختصار(ت)

بالجملہ خالہ اگر علاتیہ صنف رابع میں ہے اور بنت العم حکماً اولاد صنف رابع کے مثل ہے حاشیہ علامہ طحطاوی علی الدرالمختار میں ہے : حکم بنات الاعمام حکم اولاد الصنف الرابع۔ چچوں کی بیٹیوں کا حکم صنف چہارم کی اولاد کے حکم کی طرح ہے۔(ت)

اور صنف رابع اولاد صنف رابع پر بالاجماع مقدم و مرجح ہے کمالا یخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ ت) واللہ سبحنہ و تعالی اعلم مسئلہ ۸۱: ۱۰ ربیع الاول شریف ۱۳۱۷ھ مرسلہ محمد عبدالصبور جناب مولوی صاحب قبلہ فیض رسان دام ظلہم، بعد تسلیم کے عرض خدمت فیض درجت میں یہ ہے کہ ایک شخص کے ایک لڑکا اور ایک لڑکی ہے اور ایک نواسے کو بیٹا بنایا ہے اب وہ شخص اپنی حیات میں اپنا مال واسباب تقسیم کرنا چاہتا ہے اور یہ دریافت کرتا ہے کہ نواسے کو مثل بیٹے کے جواسباب وغیرہ تقسیم کر کے دوں تو اس کا مواخذہ میرے ذمے تو نہ ہوگا کہ بیٹی کے مقابلے میں نواسے کو بھی مثل بیٹے کے حصہ دیا ہے اس کا فتوی صحیح طور پر مہر لگا کر مرحمت فرمائیے گا تا کہ اس پر عمل کیا جائے۔ الجواب: وعلیکم السلام و رحمۃ اللہ وبرکاتہ، مہر وغیرہ دین جو کچھ ادا کر کے جو باقی بچے تین حصے برابر کر دیجئے ، ایک پسر ، ایک دختر ، ایک نواسے کو ، اس میں کوئی مواخذہ یا کسی کی حق تلفی نہ ہوگی، زندگی میں

1 الشريفية شرح السراجية كتاب الفرائض باب ذوی الارحام مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۱۹ 2 حاشية الطحطاوی على الدر المختار كتاب الفرائض باب توريث ذوی الارحام مكتبہ حبيبيہ كوئٹہ ۲/ ۴۰۱

Fatawa Razawiyya Volume 26

That which is distributed among offspring, both son and daughter are kept equal; the difference between single and double shares is after death. And Allah, the Glorified and Exalted, knows best.

Problem 82: From Ferozepur, sent by Maulvi Ghulam Siddiq, Deputy Teacher of Madrassa Shahi, District Bareilly, 27 Rabi al-Akhir Sharif 1317 AH.

What do the scholars of the religion say in this matter that Zaid, considering Hinda eligible for marriage, took her into his marriage and cohabited, until Hinda became pregnant. After this, it became clear to Zaid that Hinda had deceived him; she is the wedded wife of Amr. Zaid expelled her from his house. Hinda obtained a divorce from her husband Amr by giving him something, and after three months had passed, she came back to Zaid. Zaid has now kept her and a boy was also born from the mentioned pregnancy, but now after the divorce, he did not perform a marriage ceremony with her. Upon this, people started pointing fingers. Zaid again expelled the woman, and she married a third person. Now Zaid has passed away, leaving as heirs only this one boy (who is certainly from Zaid's semen), four daughters, a brother, a nephew, and a paternal cousin sister. In this situation, how will Zaid's inheritance be distributed and will this boy be his heir or not? Explain and be rewarded.

The Answer: In the questioned case, this boy is legally Zaid's son and his heir. Marriage with another's wedded wife while it is not known that her marriage is with another, the marriage is not void (batil) but irregular (fasid).

| In Radd al-Muhtar from al-Bahr on the authority of al-Mujtaba: As for the marriage of another's wedded wife or one in her waiting period (iddah), then consummation in it does not mandate an iddah if he knew she belonged to another, because no one has spoken of its permissibility, so it did not contract at all. He said in "al-Bahr": "Based on this, a distinction is made between the irregular (fasid) and the void (batil) regarding the iddah, and for this reason, the legal punishment (hadd) is mandatory with knowledge." | In Radd al-Muhtar, it is quoted from Bahr with reference to Mujtaba that if marriage occurs with another's wedded wife or another's woman in iddah, then consummation in it does not make the iddah mandatory if the one marrying (nakih) knows that she is another's wedded wife or in iddah, because no one has stated its permissibility; therefore, this marriage is not contracted at all. In Bahr it is said, on this basis, a distinction is made between irregular marriage and

void marriage regarding iddah. For this reason, because of having knowledge of the prohibition... |

Page 176 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

जो संतान में विभाजित किया जाए उसमें बेटा, बेटी दोनों बराबर रखे जाते हैं, इकरे (एकल) और दोहरे का अंतर मृत्यु के बाद है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

मसला 82: फ़िरोज़पुर से प्रेषित मौलवी गुलाम सिद्दीक, नायब मुदर्रिस मदरसा शाही जिला बरेली, 27 रबीउल आखिर शरीफ 1317 हिजरी।

धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने हिंदा को निकाह के योग्य समझकर अपने निकाह में लाया और हमबिस्तर हुआ यहाँ तक कि हिंदा गर्भवती हो गई। इसके बाद ज़ैद पर स्पष्ट हुआ कि हिंदा ने उसे धोखा दिया है, वह अम्र की विवाहिता है। ज़ैद ने उसे अपने यहाँ से निकाल दिया। हिंदा ने अपने पति अम्र को कुछ देकर तलाक ले लिया और तीन महीने गुज़रने के बाद फिर ज़ैद के पास आई। ज़ैद ने अब उसे रख लिया और उक्त गर्भ से लड़का भी पैदा हुआ था लेकिन अब तलाक के बाद उससे निकाह नहीं किया। इस पर लोग उंगलियां उठाने लगे। ज़ैद ने फिर औरत को निकाल दिया, उसने तीसरे व्यक्ति से निकाह कर लिया। अब ज़ैद का निधन हो गया, वारिस के रूप में केवल यही एक लड़का (जो निश्चित रूप से ज़ैद के वीर्य से है), और चार लड़कियाँ, एक भाई, एक भतीजा, एक चचेरी बहन छोड़ी है। इस स्थिति में ज़ैद की विरासत किस प्रकार विभाजित होगी और क्या यह लड़का उसका वारिस होगा या नहीं? उत्तर दें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: पूछी गई स्थिति में यह लड़का शरीयत के अनुसार ज़ैद का बेटा और उसका वारिस है। दूसरे की विवाहिता से निकाह, जबकि उसका निकाह किसी और के साथ होना ज्ञात न हो, निकाह बातिल (अमान्य) नहीं बल्कि फासिद (अनियमित) है।

| रद्दुल मुहतार में अल-बहर से अल-मुजतबा के हवाले से: जहाँ तक दूसरे की विवाहिता या इद्दत वाली महिला से निकाह का प्रश्न है, तो उसमें संभोग इद्दत को अनिवार्य नहीं करता यदि वह जानता हो कि वह दूसरे की है, क्योंकि किसी ने भी इसकी अनुमति की बात नहीं की है, इसलिए वह निकाह बिलकुल भी संपन्न नहीं हुआ। 'अल-बहर' में कहा गया है: 'इस आधार पर इद्दत के मामले में फासिद और बातिल के बीच अंतर किया जाता है, और इसी कारण ज्ञान होने पर 'हद' (दंड) अनिवार्य है।' | रद्दुल मुहतार में बहर से मजतबा के हवाले से उद्धृत है कि दूसरे की विवाहिता या दूसरे की इद्दत वाली स्त्री से निकाह हुआ तो उसमें संभोग इद्दत को अनिवार्य नहीं करता यदि निकाह करने वाला (नाकह) जानता हो कि यह दूसरे की विवाहिता या इद्दत वाली स्त्री है क्योंकि इसकी अनुमति का

कथन किसी ने भी नहीं किया, अतः यह निकाह बिलकुल संपन्न नहीं होता। बहर में कहा गया कि इसी आधार पर इद्दत के बारे में निकाह-ए-फासिद और निकाह-ए-बातिल के बीच अंतर किया जाता है। इसीलिए वर्जना (हुरमत) का ज्ञान होने के.. |

पृष्ठ 176 का 613

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

جو اولاد پر تقسیم کی جائے اس میں بیٹا، بیٹی دونوں برابر رکھے جاتے ہیں اکہرے دوہرے کا تفاوت بعد موت ہے۔ واللہ سبحنہ وتعالیٰ اعلم

مسئلہ ۸۲: از فیروز پور مرسلہ مولوی غلام صدیق نائب مدرس مدرسہ شاہی ضلع بریلی ۲۷ ربیع الآخر شریف ۱۳۱۷ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید ہندہ کو قابلِ نکاح سمجھ کر اپنے نکاح میں لایا اور ہمبستر ہوا یہاں تک کہ ہندہ کو حمل رہا اس کے بعد زید پر واضح ہوا کہ ہندہ نے دھوکا دیا وہ عمرو کی منکوحہ ہے زید نے اسے اپنے یہاں سے نکال دیا ہندہ نے اپنے شوہر عمرو کو کچھ دے کر طلاق لی اور بعد تین مہینے گزرنے کے پھر زید کے پاس آئی زید نے اب اسے رکھ لیا اور حمل مذکور سے لڑکا بھی پیدا ہو لیا تھا مگر اب بعد طلاق اس سے نکاح نہ کیا اس پر لوگ انگشت نما ہوئے زید نے پھر عورت کو نکال دیا اس نے تیسرے شخص سے نکاح کر لیا، اب زید کا انتقال ہوا ایک یہی لڑکا جو یقیناً زید کے نطفہ سے ہے اور چار لڑکیاں اور ایک بھائی ایک بھتیجا ایک چچا زاد بہن وارث چھوڑے، اس صورت میں ترکہ زید کا کس طرح منقسم ہوگا اور یہ لڑکا اس کا وارث ہوگا یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: صورتِ مستفسرہ میں یہ لڑکا شرعاً زید کا بیٹا اور اس کا وارث ہے منکوحہ غیر سے نکاح جبکہ اس کا نکاح غیر میں ہونا معلوم نہ ہو نکاح باطل نہیں بلکہ فاسد ہے۔

| فی ردالمحتار عن البحر عن المجتبی اما نکاح منکوحۃ الغیر و معتدتہ فالذخول فیہ لا یوجب العدۃ ان علم انھا للغیر لانہ لم یقل احد بجوازہ فلم ینعقد اصلا قال "فی البحر "فعلی ھذا یفرق بین فاسدہ و

باطله في العدة و لهذا يجب الحد مع العلم | ردالمحتار میں بحر سے بحوالہ مجتبیٰ منقول ہے غیر کی منکوحہ یا غیر کی معتدہ سے نکاح ہوا تو اس میں دخول عدت کو واجب نہیں کرتا اگر ناکح جانتا ہو کہ یہ غیر کی منکوحہ یا معتدہ ہے کیونکہ اس کے جائز ہونے کا قول کسی نے بھی نہیں کیا، چنانچہ یہ نکاح بالکل منعقد نہیں ہوتا۔ بحر میں کہا اس بنیاد پر عدت کے بارے میں نکاحِ فاسد اور نکاحِ باطل کے درمیان فرق کیا جاتا ہے۔ اسی لئے حرمت کا علم ہونے کے |

صفحہ ۱۷۶ از ۶۱۳

Fatawa Razawiya, Volume 26

[Arabic]: ...due to its prohibition because it is adultery, as mentioned in Al-Qunya and others. (1) [Urdu]: Despite doing so, the legal punishment (hadd) is mandatory upon the perpetrator because it is adultery, as is stated in Al-Qunya etc. (T)

And in such a case, according to the ruling fatwa (Mufti bih), as far as possible, the child is attributed to this second marriage (invalid marriage) and not to the first husband who had a valid marriage.

[Arabic]: In Al-Durr al-Mukhtar: A man went missing from his wife, so she married another and gave birth to children. Then the first husband returned. The children belong to the second according to the view to which the Imam (Abu Hanifa) reverted, and upon this is the fatwa, as in Al-Khaniya, Al-Jawhara, Al-Kafi, etc. And in the marginalia of Sharh al-Manar by Ibn al-Hanbali, the fatwa is on this if the situation allows for its possibility. (2)

[Urdu]: It is in Durr al-Mukhtar that a person went missing from his wife, she married another person and bore children, then the first husband returned. According to the school of thought to which Imam Abu Hanifa (may Allah have mercy on him) returned, the children will belong to the second husband, and the fatwa is on this. As in Khaniya, Jawhara and Kafi, etc. In the marginalia of Ibn Hanbali's Sharh Manar, it is written that the fatwa is on this if the situation permits such a possibility.

[Arabic]: In Radd al-Muhtar: The author's statement "he went missing from his wife" includes the case where she received news of his death or divorce, so she completed the waiting period (Iddah) and married, then it became clear otherwise; and also the case where she claimed that, and then it became clear otherwise. (H) (3) Ends. And in it is the ruling of entering into...

[Urdu]: It is in Radd al-Muhtar that the author's words "he went missing from his wife" include the case when news of the husband's death or his divorce reached the wife, so she married after completing the waiting period, then the opposite became apparent, and it also includes the case when that woman made a claim for it, and then the opposite became apparent (H) etc.

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Talaq, Bab al-Iddah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/607
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Talaq, Fasl fi Thubut al-Nasab, Mujtabai Press, Delhi, 1/263

3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Talaq, Fasl fi Thubut al-Nasab, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/631

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[अरबी]: ...निषेध के कारण क्योंकि यह व्यभिचार (ज़िना) है, जैसा कि अल-कुन्या और अन्य में है। (1) [उर्दू]: ऐसा करने के बावजूद, अपराधी पर हद (कानूनी सज़ा) अनिवार्य है क्योंकि यह व्यभिचार है, जैसा कि कुन्या आदि में है। (त)

और ऐसी स्थिति में, मुफ़्ती बिह (जिस पर फ़तवा दिया गया हो) मज़हब के अनुसार, जहाँ तक संभव हो, बच्चा इसी दूसरे विवाह (निकाह-ए-फ़ासिद) का माना जाएगा, न कि पहले पति का जिसका निकाह सही (वैध) था।

[अरबी]: अल-दुर्र अल-मुख्तार में: एक व्यक्ति अपनी पत्नी से गायब हो गया, तो उसने दूसरे से शादी कर ली और बच्चों को जन्म दिया। फिर पहला पति आ गया। बच्चे दूसरे के होंगे उस मज़हब के अनुसार जिसकी ओर इमाम (अबू हनीफ़ा) ने रुख किया, और इसी पर फ़तवा है, जैसा कि अल-खानिया, अल-जौहरा, अल-काफी आदि में है। और इब्न अल-हनबली द्वारा शरह अल-मनार के हाशिए में है कि फ़तवा इसी पर है यदि स्थिति इसकी संभावना रखती हो। (2)

[उर्दू]: दुर्रे मुख़्तार में है कि कोई व्यक्ति अपनी पत्नी को छोड़कर गायब हो गया, उसने दूसरे व्यक्ति से शादी करके संतान पैदा की, फिर पहला पति आ गया। तो उस मज़हब के अनुसार जिसकी ओर इमाम अबू हनीफ़ा रहमतुल्लाह अलैहि ने रुजू फरमाया, संतान दूसरे पति की होगी, और इसी पर फ़तवा है। जैसा कि खानिया, जौहरा और काफी वग़ैरह में है। इब्न हनबली की शरह मनार के हाशिये में है और इस पर फ़तवा है अगर हाल इसकी संभावना रखता हो।

[अरबी]: रद अल-मुह्तार में: लेखक का कथन "वह अपनी पत्नी से गायब हो गया" उस स्थिति को भी शामिल करता है जहाँ उसे उसकी मृत्यु या तलाक की खबर मिली, तो उसने इद्दत पूरी करके शादी कर ली, फिर इसके विपरीत स्पष्ट हुआ; और उस स्थिति को भी शामिल करता है जहाँ उसने इसका दावा किया हो, फिर इसके विपरीत स्पष्ट हुआ। (ह) (3) समाप्त। और इसमें प्रवेश का हुक्म है...

[उर्दू]: रद अल-मुह्तार में है कि मातन का कथन कि "वह बीवी छोड़कर गायब हो गया" यह उस सूरत को शामिल है जब बीवी को खाविंद की मौत या उसके तलाक़ देने की खबर पहुँची हो तो उसने

इद्दत गुज़ार कर शादी कर ली फिर इसके ख़िलाफ़ ज़ाहिर हुआ, और इस सूरत को भी शामिल है कि जब उस औरत ने इसका दावा किया हो फिर इसके ख़िलाफ़ ज़ाहिर हुआ हो (ह) इत्यादि।

1. रद अल-मुह्तार, किताब अत-तलाक़, बाब अल-इद्दत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/607
2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अत-तलाक़, फ़स्ल फ़ी सुबूत अल-नसब, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/263
3. रद अल-मुह्तार, किताब अत-तलाक़, फ़स्ल फ़ी सुबूत अल-नसब, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/631

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

بالحرمة لانه زناکما فی القنیۃ وغیرھا ۱۔ باوجود ایسا کرنے والے پر حد واجب ہوتی ہے کیونکہ یہ زنا ہے جیسا کہ قنیہ وغیرہ میں ہے۔(ت)

اور ایسی صورت میں مذہب مفتی بہ پر حتی الامکان بچہ اسی نکاح ثانی بنکاح فاسد کا قرار پاتا ہے نہ شوہر اول صاحب نکاح صحیح کا۔

فی الدرالمختار غاب عن امرأته فتزوجت بآخر و ولدت اولادا ثم جاء الزوج الاول فالاولاد للثانی علی المذہب الذی رجع الیہ الامام وعلیہ الفتوی کما فی الخانیة والجوھرة والکافی وغیرھا وفی حاشیة شرح المنار لابن الحنبلی وعلیہ الفتوی ان احتملہ الحال ۲

در مختار میں ہے کوئی شخص بیوی کو چھوڑ کر غائب ہو گیا اس نے دوسرے شخص سے شادی کر کے اولاد جنی، پھر پہلا خاوند آگیا تو اس مذہب کے مطابق جس کی طرف امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ تعالٰی نے رجوع فرمایا اولاد دوسرے خاوند کی ہو گی، اور اسی پر فتوٰی ہے۔ جیسا کہ خانیہ، جوہرہ اور کافی وغیرہ میں ہے۔ ابن حنبلی کی شرح منار کے حاشیہ میں ہے اور اس پر فتوٰی ہے اگر حال اس کا احتمال رکھتا ہو،

فی رد المحتار قولہ غاب عن امرأته شامل لما اذا بلغہا موتہ او طلاقہ فاعتدت و تزوجت ثم بان خلافہ ولما اذا ادعت ذلك ثم بان خلافہ ح ۳ اھ وفیہ حکم الدخول فی

ردالمختار میں ہے ماتن کا قول کہ "وہ بیوی چھوڑ کر غائب ہو گیا" یہ اس صورت کو شامل ہے جب بیوی کو خاوند کی موت یا اس کے طلاق دینے کی خبر پہنچی ہو تو اس نے عدت گزار کر

شادی کر لی پھر اس کے خلاف ظاہر ہوا، اور اس صورت کو بھی شامل ہے کہ جب اس عورت نے اس کا دعویٰ کیا ہو پھر اس کے خلاف ظاہر ہوا ہو(ح) الخ۔

۱ رد المحتار کتاب الطلاق باب العدة دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۶۰۷ ۲ الدر المختار کتاب الطلاق فصل فی ثبوت النسب مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۶۳ ۳ رد المحتار کتاب الطلاق فصل فی ثبوت النسب دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۶۳۱

Fatawa Razawiyya Volume 26

"Consummation in a suspended marriage is like consummation in an invalid marriage, so the legal punishment (Hadd) is waived, lineage is established, and the lesser of the specified dower and the customary dower becomes obligatory, etc." And it is stated therein: Consummation in a suspended marriage follows the same ruling as consummation in an invalid marriage. Consequently, the legal punishment will be waived, the lineage will be established, and whichever is less between the specified dower and the customary dower will be obligatory, etc. (T)

And when his lineage is legally established from Zaid, and he is Zaid's son, what doubt is there in him being an heir? "Since there is no impediment to inheritance" (because no impediment to inheritance exists. T). Therefore, assuming no other heirs exist and after settling debts and the will, Zaid's estate will be divided into six shares; this boy will receive two shares, and each daughter will receive one share each. Brothers, nephews, or sisters will not receive anything. And Allah knows best.

Issue 83: From Usmanpur State, District Barabanki, sent by Sheikh Muhammad Inayat Hussain Sahib, 30 Ramadan 1317 AH.

[Left box]: What do the scholars of the pure religion and the muftis of the purified Sharia say regarding this issue: A person named Zaid has three sons: Bakr, Amr, and Khalid. Khalid was taken as an adopted son by a childless person and was established as his legal representative. In this case, will Khalid also receive his Sharia share from his father's estate, or will he be deprived of inheritance? Only.

[Right box]: What do the scholars of the pure religion and the muftis of the purified Sharia say regarding this issue: A person named Zaid has three sons: Bakr, Amr, and Khalid. Khalid was taken as an adopted son by a childless person and was established as his offspring's representative. In this situation, will Khalid receive his legal share from his father's estate or will he be deprived of inheritance? Only.

The Answer:

[Left box]: An adopted son does not become the son of such a person, nor does he become disconnected from his biological fathers. Realities do not change; legally, he is the heir of his father.

[Right box]: An adopted son neither becomes the son of such a person nor does he become detached from his own father because realities do not change. Sharia-wise...

1 Rad al-Muhtar, Kitab al-Nikah, Bab al-Mahr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/350

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

"निलंबित विवाह (निकाह-ए-मौक़ूफ़) में संभोग अमान्य विवाह (निकाह-ए-फ़ासिद) में संभोग के समान है, इसलिए कानूनी दंड (हद्द) हटा दिया जाता है, वंश स्थापित हो जाता है, और निर्धारित मेहर और प्रथागत मेहर में से जो भी कम हो, वह अनिवार्य हो जाता है, इत्यादि।" और इसी में है: निलंबित विवाह में संभोग का हुक्म अमान्य विवाह में संभोग के हुक्म की तरह है। फलत; इससे हद्द साक़ित (समाप्त) होगी, नसबनामा (वंश) साबित होगा और मुक़ ़रर्रा मेहर और मेहर-ए-मिस्ल में से जो कम होगा, वह वाजिब होगा, इत्यादि। (त)

और जब शरीयत के अनुसार उसका नसब ज़ैद से साबित है, और वह ज़ैद का बेटा है, तो वारिस होने में क्या संदेह है? "चूंकि विरासत में कोई बाधा नहीं है" (क्योंकि विरासत में कोई बाधा मौजूद नहीं है। त)। अतः, अन्य वारिसों की अनुपस्थिति में और कर्ज़ और वसीयत की अदायगी के बाद, ज़ैद की संपत्ति छह हिस्सों में विभाजित होगी; इस लड़के को दो हिस्से मिलेंगे और प्रत्येक बेटी को एक-एक हिस्सा मिलेगा। भाई, भतीजा या बहन कुछ नहीं पाएंगे। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 83: उस्मानपुर रियासत, ज़िला बाराबंकी से, प्रेषक शेख मोहम्मद इनायत हुसैन साहब, 30 रमज़ान 1317 हिजरी।

[बायां बॉक्स]: पाक धर्म के विद्वान और पाक शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि मूसम्मा ज़ैद के तीन बेटे हैं: बक्र, अम्र और खालिद। खालिद को एक बेऔलाद व्यक्ति ने दत्तक ग्रहण किया और उसे अपना कानूनी प्रतिनिधि बनाया। इस सूरत में क्या खालिद अपने पिता की संपत्ति से शरीयत के अनुसार हिस्सा पाएगा या वह विरासत से वंचित हो जाएगा? फ़क़त।

[दायां बॉक्स]: पाक धर्म के विद्वान और पाक शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद नाम के व्यक्ति के तीन बेटे हैं: बक्र, अम्र और खालिद। खालिद को एक बेऔलाद व्यक्ति ने अपना बेटा बना लिया और उसे अपनी औलाद के स्थान पर नियुक्त कर दिया। इस सूरत में क्या खालिद अपने पिता की संपत्ति से भी शरीयत के अनुसार हिस्सा पाएगा या वह विरासत से महरूम हो जाएगा? फ़क़त।

उत्तर:

[बायां बॉक्स]: दत्तक पुत्र न तो ऐसे व्यक्ति का पुत्र बनता है और न ही वह अपने पिताओं से असंबद्ध होता है। वास्तविकताओं में बदलाव नहीं होता; शरीयत के अनुसार, वह पिता का वारिस है।

[दायां बॉक्स]: मुँह बोला बेटा न तो ऐसे व्यक्ति का बेटा होता है और न ही वह अपने बाप से बे-ताल्लुक होता है क्योंकि हक़ीक़तों में तब्दीली नहीं होती। शरीयत के तौर...

मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

1 रद अल-मुह्तार, किताब अन-निकाह, बाब अल-महर, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/350

पृष्ठ 178 का 613

النکاح الموقوف کالدخول فی الفاسد فیسقط الحد ویثبت النسب ویجب الاقل من المسمی ومن مہر المثل الخ۔ اور اسی میں ہے نکاح موقوف میں دخول کا حکم نکاح فاسد میں دخول کے حکم کی طرح ہے، چنانچہ اس سے حد ساقط ہوگی، نسب نامہ ثابت ہوگا اور مقررہ مہر اور مہر مثل میں سے جو اقل ہو گا وہ واجب ہو گا الخ (ت)

اور جب شرعاً اس کا نسب زید سے ثابت، اور وہ زید کا بیٹا ہے، تو وارث ہونے میں شبہہ کیا ہے حیث لامانع من الارث (اس لئے کہ میراث سے کوئی مانع موجود نہیں۔ت) پس بر تقدیر عدم وارث آخر و تقدیم دین و وصیت ترکہ زید چھ سہام پر منقسم ہو کر دو سہم یہ لڑکا اور ایک ایک سہم ہر ایک بیٹی پائے گی اور بھائی بھتیجا بہن کوئی کچھ نہ پائے گا۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۸۳: از ریاست عثمان پور ضلع بارہ بنکی مرسلہ شیخ محمد عنایت حسین صاحب ۳۰ رمضان ۱۳۱۷ھ

چہ می فرمایند علمائے دین اطہر و مفتیانِ شرع مطہر اندریں مسئلہ کہ مسمٰی زید سہ پسر دارد بکر، عمرو، خالد۔ خالد را شخصے لاولد بہ تبنیت گرفت و قائم مقام جائز خود نمود، دریں صورت خالد از مترو کہ پدری شرعی حصہ ہم خواہد یافت یا محروم الارث خواہد شد فقط۔

کیا فرماتے ہیں دین اطہر کے علماء اور شرع مطہر کے مفتی حضرات اس مسئلہ میں کہ زید نامی شخص کے تین بیٹے ہیں: بکر، عمرو اور خالد۔ خالد کو ایک بے اولاد شخص نے اپنا بیٹا بنا لیا اور اس کو اپنی اولاد کے قائم مقام کر لیا۔ اس صورت میں خالد اپنے باپ کے ترکہ سے بھی شرعی حصہ پائے گا یا اس کی میراث سے محروم ہو گا فقط؟

الجواب:

پسر خواندہ نہ چنیں کس را پسر می شود نہ خود بے علاقہ از پدران الحقائق لا تغیر، شرعاً وارث پدر

منہ بولا بیٹا نہ ایسے شخص کا بیٹا ہوتا ہے اور نہ ہی اپنے باپ سے بے تعلق ہوتا ہے کیونکہ حقیقتوں میں تغیر نہیں ہوتا۔ شرعی طور

Majlis of Dawatelslami

١ ردالمحتار کتاب النکاح باب المہر دار احیاء التراث العربی بیروت ٢ / ٣٥٠

Fatawa Ridawiyya Volume 26

...not this other person. His wish was according to his desire that he made a will so it would reach the hands of the adopted son; this is not inheritance. 'Except that there is no will for an heir'[1] [Hadith]. Allah Almighty says: 'And He has not made your adopted sons your [real] sons'[2] up to His saying: 'Call them by [the names of] their fathers; it is more just in the sight of Allah.'[3] [Quranic verse]. And Allah Almighty said: 'Allah instructs you concerning your children: for the male, what is equal to the share of two females.'[4] Being someone's adopted son is not among the impediments to inheritance from one's [biological] father. This is more evident than what is apparent, and Allah Almighty knows best. (T)

Problem 84: 5 Shawwal 1317 AH What do the scholars of religion say in this matter, that Zaid died leaving behind three wives: Laila, Salma, and Su'ad; a maternal cousin brother: Amr; a maternal aunt's daughter: Jamila; and a paternal aunt's daughter: Haseena.

[1] Sunan Ibn Majah, Chapters on Wills, Chapter on Will for an Heir, H.M. Saeed Company Karachi, p. 199. [2] Al-Quran Al-Karim 33 / 4 [3] Al-Quran Al-Karim 33 / 5 [4] Al-Quran Al-Karim 4 / 11

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

...बल्कि वह अपने बाप का वारिस है न कि उस दूसरे शख़्स का जिसने उसे मुँह बोला बेटा बनाया है। अगर दूसरा शख़्स चाहे तो मुँह बोले बेटे के हक़ में वसिय्यत कर दे ताकि उसका माल उसके मुँह बोले बेटे के हाथ में आ जाए। और यह विरासत न होगी, ख़बरदार वारिस के लिए वसिय्यत नहीं होती, अल्लाह तआला ने फ़रमाया: 'और अल्लाह तआला ने तुम्हारे लेपालकों को तुम्हारा बेटा नहीं बनाया' (अल्लाह तआला के इस इर्शाद तक) 'उन्हें उनके बाप ही का कह कर पुकारो यह अल्लाह के नज़दीक ज़्यादा ठीक है' (आयत), और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: 'अल्लाह तुम्हें हुक्म देता है तुम्हारी औलाद के बारे में बेटे का हिस्सा दो बेटियों के बराबर है'। और किसी का मुँह बोला बेटा बन जाना उसके लिए बाप की मीरास से मानिअ (रुकावट) नहीं हुआ। और यह बात सबसे ज़्यादा ज़ाहिर है, और अल्लाह तआला ख़ूब जानता है (त)।

मसला 84: 5 शव्वाल 1317 हिजरी क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि ज़ैद ने तीन ज़ौजा (पत्नियों) लैला, सलमा, सुआद और एक मामूँ ज़ाद भाई अम्र और एक ख़ाला ज़ाद बहन जमीला और एक फूफी ज़ाद बहन हसीना छोड़कर इंतक़ाल किया।

1 सुनन इब्न माजा, अबवाब-उल-वसाया, बाब अल-औसिया ले-वारिस, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 199. 2 अल-कुरआन अल-करीम 33 / 4 3 अल-कुरआन अल-करीम 33 / 5 4 अल-कुरआन अल-करीम 4 / 11

पृष्ठ 179/613

پر وہ اپنے باپ کا وارث ہے نہ کہ اس دوسرے شخص کا جس نے اس کو منہ بولا بیٹا بنایا ہے۔ اگر دوسرا شخص چاہے تو منہ بولے بیٹے کے حق میں وصیت کردے تاکہ اس کا مال اس کے منہ بولے بیٹے کے ہاتھ میں آجائے۔ اور یہ وراثت نہ ہوگی، خبردار وارث کے لئے وصیت نہیں ہوتی، اللہ تعالی نے فرمایا: "اور اللہ تعالی نے تمہارے لے پالکوں کو تمہارا بیٹا نہیں بنایا" (اللہ تعالٰی کے اس ارشاد تک) "انہیں ان کے باپ ہی کا کہہ کر پکارو یہ اللہ کے نزدیک زیادہ ٹھیک ہے" الایہ، اور اللہ تعالی نے فرمایا: "اللہ تمہیں حکم دیتا ہے تمہاری اولاد کے بارے میں بیٹے کا حصہ دو بیٹیوں کے برابر ہے"۔ اور کسی کا منہ بولا بیٹا بن جانا اس کے لئے باپ کی میراث سے مانع نہیں ہوا۔ اور یہ بات سب سے زیادہ ظاہر ہے، اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے (ت)

مسئلہ ۸۴: ۵ شوال ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے تین زوجہ لیلی، سلمی، سعاد اور ایک ماموں زاد بھائی عمرو اور ایک خالہ زاد بہن جمیلہ اور ایک پھپی زاد بہن حسینہ چھوڑ کر انتقال کیا

۱ سنن ابن ماجہ ابواب الوصایا باب الاوصیۃ لوارث ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹۹ ۲ القرآن الکریم ۴/۳۳ ۳ القرآن الکریم ۵/۳۳ ۴ القرآن الکریم ۱۱/۴

Fatawa Razawiyya Volume 26

And his wife Salma is the real sister of Amr, and the second wife Suad is the real sister of Jamila. In this case, how will Zaid's estate be distributed? State and you shall be rewarded.

The Answer: On the assumption of the seeker's truthfulness, the absence of inheritance impediments, and the confinement of heirs to those mentioned, and after prioritizing the dowries of all three wives and other debts and bequests, Zaid's estate will be divided into seventy-two shares according to this calculation:

Issue 72 = 3 x 24 x 4 x 1 Wife Laila | Wife Salma / Daughter of Maternal Aunt | Wife Suad / Daughter of Maternal Aunt | Son of Maternal Uncle / Amr | Daughter of Maternal Uncle / Jamila | Daughter of Paternal Aunt / Habina Obligatory: 6 | Kin: | Obligatory: | Kin: | | | Share: 4 | 32 | 8 | 3 | 6 | 9 | 10 | 36

And Allah Almighty knows best.

Issue 85: From Basharat Ganj, Bareilly, 6 Shawwal 1317 AH What do the scholars of religion say in this matter regarding what are the meanings of the word 'Aaq' with the letter 'Ain' and 'Aaq' with the letter 'Alif'? In a document, it is written on behalf of Zaid that Zaid's son is disowned (aaq), of which there is no proof whether Zaid wrote it or not. A person presents that paper a hundred to a hundred and twenty-five years after Zaid's death. Is it acceptable or not? And will Zaid's boy be disowned according to that paper or not? Even in the case of being disowned, is he deprived of the inheritance verses or not? State and you shall be rewarded.

The Answer: 'Aaq' (with Alif) means 'white' in Turkish, and 'Aaq' (with 'Ain') in Arabic refers to offspring who cause pain/distress to a mother or father.

Note: This is because one-fourth is fractional among the three wives, and from the remaining three, two parts go to paternal relatives and one to maternal relatives. In this, there are two maternal uncles and two maternal aunts. Or if there is one uncle and one aunt, then because of multiple children, instead of two uncles and two aunts, this will be divided into six. It is fractional on this; three and six on which fractions occurred are inter-related (mutadakhil), and six is the larger number. So, six was multiplied by four. Now the maternal relatives get six, of which four are for the children of the maternal uncle, and she is one daughter. Four became fractional on three. In 24, then by multiplying by 3, it became 72. 12 from it.

और उसकी पत्नी सलमा, अम्र की सगी बहन है और दूसरी पत्नी सुआद, जमीला की सगी बहन है। इस स्थिति में ज़ैद की विरासत का वितरण कैसे होगा? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: प्रश्नकर्ता की सच्चाई, विरासत की बाधाओं की अनुपस्थिति और वारिसों के केवल उल्लेखित लोगों तक सीमित होने की स्थिति में, और तीनों पत्नियों के मेहर और अन्य ऋणों और वसीयतों के भुगतान को प्राथमिकता देने के बाद, ज़ैद की संपत्ति को इस गणना के अनुसार 72 हिस्सों में विभाजित किया जाएगा:

मसला 72 = 3 x 24 x 4 x 1 पत्नी लैला | पत्नी सलमा / मौसी की बेटी | पत्नी सुआद / मौसी की बेटी | मामा का बेटा / अम्र | मामा की बेटी / जमीला | बुआ की बेटी / हबीना फर्ज़: 6 | रहम: | फर्ज़: | रहम: | | | हिस्सा: 4 | 32 | 8 | 3 | 6 | 9 | 10 | 36

और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 85: बशारत गंज, बरेली से, 6 शव्वाल 1317 हिजरी धर्म के विद्वान इस विषय पर क्या कहते हैं कि 'ऐन' के साथ 'आक़' और 'अलिफ़' के साथ 'आक़' शब्दों का क्या अर्थ है? एक कागज़ में ज़ैद की ओर से लिखा है कि ज़ैद का बेटा 'आक़' (बेदखल) है, जिसका कोई प्रमाण नहीं है कि ज़ैद ने इसे लिखा भी है या नहीं। एक व्यक्ति ज़ैद की मृत्यु के सौ से सवा सौ साल बाद वह कागज़ पेश करता है। क्या वह स्वीकार्य है या नहीं? और क्या उस कागज़ के आधार पर ज़ैद का बेटा आक़ माना जाएगा या नहीं? आक़ होने की स्थिति में भी, क्या वह विरासत की आयतों के अनुसार विरासत से वंचित हो जाएगा या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: 'आक़' (अलिफ़ के साथ) तुर्की में 'सफ़ेद' को कहते हैं, और अरबी में 'आक़' ('ऐन' के साथ) उस संतान को कहते हैं जो माँ या बाप को कष्ट पहुँचाए।

नोट: क्योंकि चार में से एक तीनों पत्नियों पर खंडित (fractional) है, और शेष तीन में से दो पैतृक रिश्तेदारों को और एक मातृ रिश्तेदारों को मिला। इसमें दो मामा और दो मौसी हैं। या यदि एक मामा और एक मौसी हों, तो बच्चों की संख्या अधिक होने के कारण, दो मामा और दो मौसी के बजाय, यह छह पर विभाजित होगा। इस पर तीन और छह खंडित हैं, जिनमें परस्पर संबंध (मुतदाखिल) है, और छह बड़ी संख्या है, इसलिए इसे चार से गुणा किया गया। अब मातृ रिश्तेदारों को छह मिले, जिनमें से

चार मामा की संतान के लिए हैं, और वह एक बेटी है। चार तीन पर खंडित हुए। 24 में फिर 3 के गुणन से 72 हुए। 12 इना।

पेज 180 का 613

اور اس کی زوجہ سلمیٰ عمرو کی حقیقی بہن ہے اور دوسری زوجہ سعاد جمیلہ کی حقیقی بہن ہے، اس صورت میں ترکہ زید کس طرح تقسیم ہوگا؟ بینوا توجروا۔

الجواب: بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث وانحصار ورثہ فی المذکورین وتقدیم مہر ہر سہ زوجہ و دیگر دیون و وصایا ترکہ زید بہتر سہام ہو کر اس حساب سے منقسم ہو گا:

مسئلہ ۷۲ = ۳ × ۲۴ × ۴ × ۱ زوجہ لیلیٰ | زوجہ سلمیٰ / بنت خالہ | زوجہ سعاد / وہی بنت خالہ | ابن الخال / عمرو | بنت الخال / جمیلہ | بنت العمة / حبینہ فرضا: ۶ | رحما: | فرضا: | رحما: | | | حصہ: ۴ | ۳۲ | ۸ | ۳ | ۶ | ۹ | ۱۰ | ۳۶

واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۸۵: از بشارت گنج بریلی ۶ شوال ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ لفظ عاق بالعین وآق بالالف کے کیا معنی ہیں؟ ایک کاغذ میں زید کے جانب سے زید کے بیٹے کا عاق ہونا لکھا ہے جس کا کوئی ثبوت نہیں کہ اس کو زید نے لکھا بھی ہے یا نہیں، وہ کاغذ زید کے مرنے کے سو سوا سو برس بعد ایک شخص پیش کرتا ہے، آیا وہ قابلِ تسلیم ہے یا نہیں؟ اور زید کالڑکا اس کاغذ کے رو سے عاق ہوگا یا نہیں؟ درصورتِ عاق ہونے کے بھی آیاتِ ترکہ سے محروم ہو گیا یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: "آق" ترکی سپید کو کہتے ہیں، اور "عاق" عربی میں وہ اولاد کہ ماں یا باپ کو آزار پہنچائے

عہ: اس لئے کہ چار سے ایک تینوں زوجہ پر منکسر ہے اور باقی تین سے دو قرابت پدری اور ایک قرابت مادری کو پہنچا اس میں دو خال اور دو خالہ ہیں یا ایک ایک خال و خالہ ہوں تو بوجہ تعدد اولاد بجائے دو خال و دو خالہ یہ ایک چھ پر منقسم ہو گا اس پر منکسر ہے تین اور چھ جن پر انکسار ہوا متداخل ہیں اور چھ عدد اکبر ہے تو اسی کی ضرب چار میں دی گئی اب قرابت مادری کو چھ پہنچے جن میں سے چار اولاد خال کے لئے ہیں اور وہ ایک بنت ہے چار تین پر منکسر ہوئے ۲۴ میں پھر ۳ کی ضرب سے بہتر ۷۲ ہوئے ۱۲ منہ۔

Fatawa Rizvia Volume 26

...make [someone] unjustly angry. No document without Shariah-compliant testimony is acceptable, nor can it be established as having been written by the person to whom it is attributed. It is stated in Al-Hidayah:

Handwriting resembles handwriting, therefore it is not considered reliable.	**Al-khattu yushbihul khatt fala yu'tabar[1].**

It is stated in Durr-e-Mukhtar:

A decision is not made based on handwriting alone. La yu'malu bil khatt[2].

It is stated in Fatawa Qazi Khan:

A judge only passes judgment based on proof, and proof is either [legal] evidence or confession. As for a written document, it is not suitable to serve as proof because handwriting resembles handwriting.	**Al-Qadi innama yaqdi bil hujjatu wal hujjatu hiyal bayyinatu awil iqraru ammas sakku fala yasluhu hujjatan liannal khatta yushbihul khatt[3].**

Therefore, the son of Zaid can by no means be considered disowned (Aaq) based on this unproven document. If a person is in reality disowned by parents, its effect is on the affairs of the Hereafter; if Allah Almighty does not forgive their sin by making the parents pleased, their punishment is Hell, God forbid. However, it has no effect on inheritance. Even if parents write that such and such person among our children is disowned and our legacy should not reach them, this can never be a reason for deprivation, because the right of inheritance for children has been fixed by the Great Quran.

And Allah Almighty said: "Allah commands you regarding your children: for the male, what is equal to the share of two females."	**Wa qala Allahu Ta'ala "yūṣīkumullāhu fī awlādikum lildhdhakari mithlu ḥaẓẓil-unthayayn"[4]**

The writing of parents or anyone else in the entire world cannot prevail over what Allah Almighty has written. And with Allah lies all completion.

[1] Al-Hidayah, Kitab al-Zakat, Chapter on 'Those who pass by the Tenth Collector', Al-Maktaba al-Arabiya, Karachi, 1/177. [2] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Qada, Chapter on 'The Judge's writing to another Judge', Matba' Mujtabai, Delhi, 2/83. [3] Fatawa Qazi

Khan, Kitab al-Waqf, Section on 'Claim of Waqf', Naval Kishore, Lucknow, 4/427. [4] The Holy Quran 4/11.

फ़तावा रिज़विया खंड 26

...अकारण क्रोधित करना। बिना शरीयत की गवाही के कोई भी काग़ज़ स्वीकार्य नहीं है, और न ही यह साबित किया जा सकता है कि वह उसी व्यक्ति द्वारा लिखा गया है जिससे उसे जोड़ा गया है। हिदाया में है:

लिखावट लिखावट के समान होती है, इसलिए इसका कोई एतबार (भरोसा) नहीं किया जाएगा। **الخط يشبه الخط فلا يعتبر[1]**

दुर्र-ए-मुख़्तार में है:

सिर्फ़ लिखावट पर अमल नहीं किया जाता।[2] **لا يعمل بالخط**

फ़तावा क़ाज़ी ख़ान में है:

क़ाज़ी केवल प्रमाण (हुज्जत) के आधार पर फ़ैसला करता है, और प्रमाण गवाह या इक़रार (स्वीकृति) होते हैं। जहाँ तक लिखावट का सवाल है, वह प्रमाण बनने की योग्यता नहीं रखती क्योंकि लिखावट लिखावट के समान होती है।[3] **القاضى انما يقضى بالحجة والحجة هى البينة او الاقرار اما الصك فلا يصلح حجة لان الخط يشبه الخط**

अतः ज़ैद का पुत्र इस बिना प्रमाण वाले काग़ज़ के माध्यम से किसी भी तरह 'आक़' (बेदखल) नहीं ठहराया जा सकता। और जो व्यक्ति वास्तव में 'आक़' हो, उसका प्रभाव परलोक (आख़िरत) के मामलों में है कि यदि अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल माता-पिता को राज़ी करके उसका गुनाह माफ़ न फ़रमाए तो उसकी सज़ा जहन्नुम (नरक) है, अल्लाह की पनाह। लेकिन विरासत पर इसका कोई प्रभाव नहीं पड़ता, न ही माता-पिता का यह लिख देना कि हमारी औलाद में अमुक व्यक्ति 'आक़' है, हमारी विरासत उसे न पहुँचे, कभी भी वंचित रहने का कारण हो सकता है, क्योंकि औलाद का विरासत का अधिकार महान क़ुरआन ने निर्धारित फ़रमाया है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "अल्लाह तुम्हें तुम्हारी औलाद के बारे में हुक्म देता है: बेटे का हिस्सा दो बेटियों के बराबर है।" **وقال اللہ تعالیٰ "يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ"[4]**

माता-पिता या पूरी दुनिया में किसी का भी लिखा हुआ अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल के लिखे हुए पर हावी नहीं हो सकता। और पूर्णता अल्लाह ही के लिए है।

[1] अल-हिदाया, किताब अल-ज़कात, बाब 'उन लोगों पर जो दशमांश संग्रहकर्ता के पास से गुज़रते हैं', अल-मकतबा अल-अरबिया, कराची, 1/177। [2] अद-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-क़ज़ा, बाब 'एक न्यायाधीश का दूसरे न्यायाधीश को पत्र', मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/83। [3] फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताब अल-वक़्फ़, वक़्फ़ के दावे से संबंधित अनुभाग, नवल किशोर, लखनऊ, 4/427। [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 4/11।

पृष्ठ 181/613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

ناحق ناراض کرے۔ کوئی کاغذ بے شہادت شرعیہ قابلِ تسلیم نہیں ہوتا، نہ وہ منسوب الیہ لکھا قرار پاسکتا ہے۔ ہدایہ میں ہے:

خط، خط کے مشابہ ہوتا ہے لہٰذا اس کا اعتبار نہیں کیا جائے گا (ت) الخط یشبہ الخط فلا یعتبر[1]

در مختار میں ہے:

خط پر عمل نہیں کیا جاتا۔ (ت) لا یعمل بالخط[2]

فتاوی قاضی خاں میں ہے:

قاضی فقط حجت کے ساتھ فیصلہ کرے، اور حجت (دلیل) گواہ ہیں یا اقرار۔ رہ تحریر تو وہ حجت بننے کی صلاحیت نہیں رکھتی کیونکہ خط، خط کے مشابہ ہوتا ہے۔ (ت) **القاضی انما یقضی بالحجۃ والحجۃ ھی البینۃ او الاقرار اما الصك فلا یصلح حجۃ لان الخط یشبہ الخط**[3]

تو پسرِ زید اس کاغذِ بے ثبوت کے ذریعہ سے ہر گز عاق نہیں ٹھہر سکتا اور جو شخص فی الواقع عاق ہو تو اس کا اثر امورِ آخرت میں ہے کہ اگر اللہ عزوجل والدین کو راضی کرکے اس کا گناہ معاف نہ فرمائے تو اس کی سزا جہنم ہے، والعیاذ باللہ، مگر میراث پر اس سے کوئی اثر نہیں پڑتا، نہ والدین کا لکھ دینا کہ ہماری اولاد میں فلاں شخص عاق ہے ہمارا ترکہ اسے نہ پہنچے اصلاً وجہِ محرومی ہو سکتا ہے کہ اولاد کا حقِ میراث قرآنِ عظیم نے مقرر فرمایا ہے۔

اور اللہ تعالٰی نے فرمایا: "اللہ تمہیں حکم دیتا ہے تمہاری اولاد کے بارے میں بیٹے کا حصہ دو بیٹیوں کے برابر ہے۔" **وقال اللہ تعالٰی "یُوصِیکُمُ اللّٰہُ فِي أَوْلادِکُمْ لِلذَّکَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَیَیْنِ"**[4]

والدین خواہ تمام جہان میں کسی کا لکھا اللہ عزوجل کے لکھے پر غالب نہیں آسکتا واللہ التمام

[1] الهداية كتاب الزكوة باب فيمن يمر على العاشر المكتبة العربية كراچی ۱۷۷/۱ [2] الدرالمختار كتاب القضاء باب كتاب القاضی الی القاضي وغيره مطبع مجتبائی دہلی ۸۳/۲ [3] فتاوی قاضی خاں كتاب الوقف فصل فی دعوی الوقف نولكشور لكهنؤ ۴۲۷/۴ [4] القرآن الكريم ۴ / ۱۱

Fatawa Rizvia, Volume 26

No one in the books of Farā'id (inheritance) and Fiqh (jurisprudence) has counted this among the impediments to inheritance. And Allah Almighty knows best.

Issue 86: From Shahr Kuhna, 18 Zil-Hijjah 1317 AH. What do the scholars of religion say in this case: Hindah passed away, leaving behind three sons and three daughters of a daughter of one paternal uncle; two daughters of a daughter of another paternal uncle; one son of a daughter of a paternal aunt; two sons and one daughter of a daughter of a maternal uncle; and a daughter of her husband's brother and three sons of a daughter of her husband's sister. In this situation, who will receive Hindah's estate and into how many shares will it be divided? Please clarify and be rewarded.

The Answer: Assuming the truth of the inquirer's statement, the absence of impediments to inheritance, and the restriction of heirs to those mentioned, and after the payment of debts and execution of wills (if any), Hindah's estate will be divided into two thousand eight hundred and five (2805) shares. Each son of the paternal cousin (daughter of paternal uncle) will receive 320 shares, and each daughter of the two paternal cousins will receive 160 shares, the son of the paternal aunt's daughter will receive 110 shares, and each son of the maternal cousin (daughter of maternal uncle) will receive 374 shares and his daughter 187 shares. The children of the husband's brother and sister will receive nothing.

The illustration of the problem is as follows (Masla ki surat is tarah hai - T): Problem: 3 × 5 × 11 × 17 = 2805

[Diagrammatic Representation of Heirs]

Maternal Uncle (Khāl) | Paternal Aunt (Ammah) | Paternal Uncle (Amm) | | | Daughter (Bint) | Daughter (Bint) | Daughter (Bint) | | | Son (Ibn) 374 | Son (Ibn) 110 | Son (Ibn) 320, Son (Ibn) 320, Son (Ibn) 320 Daughter (Bint) 187 | | Daughter (Bint) 160, Daughter (Bint) 160, Daughter (Bint) 160

[Footer Table] And that is because the basis of the problem is from three: two of them for the relatives of the father, and one for the relatives of the mother. Then what was assigned to the father... | This is because the problem will be based on three parts, out of which two parts are for paternal kinship and one part for maternal kinship, then what the father...

फतावा रिज़विया, खंड २६

फराइज (उत्तराधिकार) और फिक़्ह (न्यायशास्त्र) की पुस्तकों में किसी ने भी इसे उत्तराधिकार की बाधाओं में नहीं गिना है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला ८६: शहर कुहना से, १८ ज़िल-हिज्जा १३१७ हिजरी। उलेमा-ए-दीन क्या फरमाते हैं इस स्थिति में कि: हिन्दा की मृत्यु हो गई, उसने अपने एक सगे चाचा की बेटी के तीन बेटे और तीन बेटियाँ छोड़ीं; दूसरे सगे चाचा की बेटी की दो बेटियाँ; सगी बुआ (फूफ्फू) की बेटी का एक बेटा; सगे मामा की बेटी के दो बेटे और एक बेटी; और अपने शौहर के सगे भाई की बेटी और शौहर की सगी बहन की बेटी के तीन बेटे छोड़े। इस स्थिति में हिन्दा की विरासत (तरका) किसे मिलेगी और कितने हिस्सों (सहाम) में विभाजित होगी? कृपया स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: पूछने वाले के कथन की सत्यता, उत्तराधिकार की बाधाओं की अनुपस्थिति और बताए गए वारिसों तक ही सीमित होने की स्थिति में, और ऋणों के भुगतान और वसीयतों को पूरा करने के बाद, हिन्दा की विरासत दो हजार आठ सौ पांच (२८०५) हिस्सों में विभाजित होगी। चाचाज़ाद बहन के प्रत्येक पुत्र को ३२० हिस्से, और दोनों चाचाज़ाद बहनों की प्रत्येक पुत्री को १६० हिस्से, बुआ की बेटी के पुत्र को ११० हिस्से, और मामा की बेटी के प्रत्येक पुत्र को ३७४ हिस्से और उसकी पुत्री को १८७ हिस्से मिलेंगे। शौहर के भाई और बहन की संतान को कुछ नहीं मिलेगा।

मसले का चित्रण इस प्रकार है (मसला की सूरत इस तरह है - त): मसला: ३ × ५ × ११ × १७ = २८०५

[वारिसों का रेखाचित्र]

मामा (खाल) | बुआ (अम्मा) | चाचा (अम्म) | | | बेटी (बिन्त) | बेटी (बिन्त) | बेटी (बिन्त) | | | बेटा (इब्न) ३७४ | बेटा (इब्न) ११० | बेटा ३२०, बेटा ३२०, बेटा ३२० बेटी (बिन्त) १८७ | | बेटी १६०, बेटी १६०, बेटी १६०

[नीचे की तालिका] और वह इसलिए कि मसले का मूल तीन से है: उनमें से दो पिता की रिश्तेदारी (कराबत) के लिए और एक माता की रिश्तेदारी के लिए। फिर जो पिता की ओर से मिला... | यह इसलिए है क्योंकि मसला तीन हिस्सों से बनेगा, जिसमें से दो हिस्से बाप की रिश्तेदारी के लिए और एक हिस्सा माँ की रिश्तेदारी के लिए होगा, फिर जो बाप...

पृष्ठ १८२ का ६१३

کتب فرائض و فقہ میں کسی نے اسے موانع ارث سے نہ گنا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۸۶: از شہر کہنہ ۱۸ ذی الحجہ ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس صورت میں کہ ہندہ فوت ہوئی اس نے اپنے حقیقی چچا کی ایک دختر کے تین پسر اور تین دختر اور دوسرے حقیقی چچا کی دختر کے دو دختر اور حقیقی پھپھی کے دختر کا ایک پسر اور حقیقی ماموں کے دختر کے دو پسر ایک دختر اور اپنے شوہر کے حقیقی بھائی کی دختر اور شوہر کے حقیقی بہن کے ایک دختر تین پسر چھوڑے۔ اس صورت میں ترکہ ہندہ کا کس کو پہنچے گا اور کے سہام پر منقسم ہوگا ۔ بینوا توجروا

الجواب: بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و تقدیم دیون و وصایا ترکہ ہندہ کا دو ہزار آٹھ سو پانچ سہام پر منقسم ہو کر چچازاد بہن کے ہر پسر کو تین سو بیس ۳۲۰ اور دونوں چچازاد بہنوں کی ہر دختر کو ایک سو ساٹھ ۱۶۰ اور پھپی زاد بہن کے پسر کو ایک سو دس ۱۱۰ اور ماموں زاد بہن کے ہر پسر کو تین سو چوہتر ۳۷۴ اور اس کی دختر کو ایک سو ستاسی ۱۸۷ ملیں گے اور شوہر کے بھائی بہن کی اولاد کچھ نہ پائے گی۔

وصورۃ المسألۃ ھکذا (مسئلہ کی صورت اس طرح ہے۔ت) مسئلہ ۳ × ۵ × ۱۱ × ۱۷ = ۲۸۰۵

[شجرہ وارثان]

خال | عمہ | عم | | | بنت | بنت | بنت | | | ابن ۳۷۴ | ابن ۱۱۰ | ابن ۳۲۰، ابن ۳۲۰، ابن ۳۲۰ بنت ۱۸۷ | | بنت ۱۶۰، بنت ۱۶۰، بنت ۱۶۰

[نچلا جدول] وذلك لا اصل المسئلة من ثلثة اثنان منها القرابة الاب وواحد لقرابة الام ثم مااصاب | یہ اس لئے ہے کہ مسئلہ تین سے بنے گا جس میں سے دو حصے باپ کی قرابت اور ایک حصہ ماں کی قرابت کے لئے ہوگا، پھر جو باپ

Fatwa Razawiyya Volume 26

[Arabic Column] The paternal relationship is divided based on the first generation that differs in gender, which is the first generation. In the principles (asool), the bodies of the descendants (furoo') are considered. Thus, the first uncle is like six individuals, the second like two, and the aunt is one. Together, they are like seventeen aunts. Between them and their share, which is two, there is a mismatch (tabayin). What the maternal relationship receives, which is one, is divided into five, and between them there is also a mismatch. So we kept the two heads, namely 17 and 5, as they are. Between them there is also a mismatch, so we multiplied one by the other, resulting in 85. We multiplied this by the (base) problem, reaching 255. Out of this, 85 goes to the maternal side, divided into fifths: 17 for the daughter and 34 for each son. Twice that, i.e., 170, goes to the paternal side, divided among seventeen. One share out of them, i.e., 10, is for the aunt, meaning her son, and she is the female group from this side. We collected the male group from it and...

[Urdu Column] ...will be given to the relatives. It will be divided at the first level where gender differs, and that is the first level. Since here, the bodies of the descendants are considered in the principles, the first uncle (as it were) becomes six and the second uncle (as it were) becomes two uncles. Meanwhile, there is one aunt. Thus, they become equivalent to seventeen aunts (because one uncle is equal to two aunts). Between these seventeen and their shares, which is two, there is a ratio of 'tabayin' (disparity). What was combined for the maternal relationship will be divided by five, while between five and their share, which is one, there is also a ratio of 'tabayin'. Therefore, we kept both heads, i.e., 17 and 5, as they were, and between them too, there is a ratio of 'tabayin'. Then we multiplied one by the other, and the product was 85. By multiplying this into the original problem (i.e., three), 255 was obtained. From this, 85 will go to the party with the maternal relationship, which will be divided by five. 17 will be given to the daughter and 34 to each son. And double of 85, i.e., 170, will go to the party with the paternal relationship, which will be divided by 17. One seventeenth part, i.e., 10, is for the paternal aunt, meaning for her son (grandson). This is the female group of this party. We have combined it with the shares of the male group, which...

फतावा रज़विया जिल्द 26

[अरबी कॉलम] पिता पक्ष की रिश्तेदारी पहले उस पीढ़ी पर विभाजित होती है जहाँ लिंग में अंतर आता है, और वह पहली पीढ़ी है। सिद्धांतों (असोल) में वंशजों (फुरू') के शरीरों पर विचार किया जाता है। अत; पहला चाचा छह व्यक्तियों के समान है, दूसरा दो के समान, और बुआ एक है। कुल मिलाकर, वे सत्रह बुआओं के समान हैं। उनके और उनके हिस्से, जो कि दो है, के बीच 'तबायुन' (विसंगति) है। माँ पक्ष की रिश्तेदारी को जो एक हिस्सा मिलता है, वह पाँच पर विभाजित होता है, और उनके बीच भी 'तबायुन' है। इसलिए हमने दो प्रमुखों, अर्थात 17 और 5 को यथावत रखा। उनके बीच भी विसंगति है, इसलिए हमने एक को दूसरे से गुणा किया, जिसका परिणाम 85 आया। हमने इसे मूल समस्या से गुणा किया, जिससे 255 प्राप्त हुआ। इसमें से 85 माँ पक्ष को जाता है, जो पाँच हिस्सों में विभाजित है: 17 बेटी के लिए और 34 प्रत्येक बेटे के लिए। उसका दोगुना, यानी 170, पिता पक्ष को जाता है, जो सत्रह के बीच विभाजित होता है। उनमें से एक हिस्सा, यानी 10, बुआ के लिए है, जिसका अर्थ है उसके बेटे के लिए, और वह इस पक्ष से महिला समूह है। हमने उसमें से पुरुष समूह को एकत्रित किया और...

[उर्दू कॉलम] ...रिश्तेदारों को दिया जाएगा। वह उस पहली पीढ़ी पर विभाजित होगा जहाँ लिंग में अंतर है, और वह पहली पीढ़ी है। चूँकि यहाँ सिद्धांतों में वंशजों के शरीरों का विचार किया जाता है, इसलिए पहला चाचा (मानो) छह और दूसरा चाचा (मानो) दो चाचा बन गए। जबकि बुआ भी एक है। इस प्रकार वे सत्रह बुआओं के बराबर हो गए (क्योंकि एक चाचा दो बुआओं के बराबर होता है)। इन सत्रह और उनके हिस्सों यानी दो के बीच 'तबायुन' (विसंगति) का अनुपात है। जो माँ की रिश्तेदारी को मिला वह पाँच पर विभाजित होगा, जबकि पाँच और उनके हिस्से यानी एक के बीच भी 'तबायुन' का अनुपात है। इसलिए हमने दोनों प्रमुखों यानी 17 और 5 को उनके हाल पर बरकरार रखा और उन दोनों में भी 'तबायुन' का अनुपात है। फिर हमने एक को दूसरे में गुणा किया तो गुणनफल 85 हुआ जिसे मूल समस्या (यानी तीन) में गुणा करने से 255 प्राप्त हुआ। इसमें से 85 माँ की रिश्तेदारी वाले पक्ष को मिलेंगे जो पाँच पर विभाजित होंगे। 17 बेटी को और 34 प्रत्येक बेटे को दिए जाएंगे। और 85 का दोगुना यानी 170 पिता की रिश्तेदारी वाले पक्ष को मिलेंगे जो 17 पर विभाजित होंगे। एक सत्रहवाँ हिस्सा यानी 10 बुआ यानी उसके बेटे (नवासे) के लिए है, यह इस पक्ष का महिला समूह है। हमने इसको पुरुष समूह के हिस्सों के साथ मिला दिया जो कि...

पृष्ठ 183 का 613

[عربی کالم] قرابة الاب یقسم علی اول بطن اختلف ذکورة و انوثة وھو البطن الاول و یعتبر فی الاصول ابدان الفروع فالعم الاول ستة اعمام و الثانی عیان والعمة واحدة فھم کسبع عشرة عمات بینھن وبین سھمھن اعنی اثنین مباینة وما اصاب قرابة الام و ھو الواحد ینقسم علی خمسة وبینھما ایضاً مباینة فقررنا الرأسین اعنی ۱۷ و ۵ علی حالھما وبینھما ایضاً تباین فضربنا احدھما فی الاخر کانت ۸۵ ضربناہ فی المسئلة بلغت ۲۵۵ منھا ۸۵ لفریق الام منقسم اخماسا ۱۷ للبنت و ۳۴ لکل ابن ومثلاہ اعنی ۱۷۰ للفریق الاب منقسماً علی سبعة عشر فسھم منھا اعنی ۱۰ للعمة ای لابنھا و ھی طائفة الانثی عن ھذا الفریق وجمعنا بالطائفة الذکور منہ و

[اردو کالم] کے قرابت داروں کو ملا وہ اس پہلے بطن پر تقسیم ہوگا جو مذکر و مؤنث میں مختلف ہے اور وہ پہلا بطن ہے ، چونکہ یہاں اصول میں فروع کے ابدان کا اعتبار کیا جاتا ہے لہٰذا پہلا چچا (گویا کہ) چھ اور دوسرا چچا (گویا کہ) دو چچے ہو گئے جبکہ پھوپھی بھی ایک ہے تو اس طرح یہ سترہ پھوپھیوں کے برابر ہو گئے (کیونکہ ایک چچا دو پھوپھیوں کے برابر ہوتا ہے) ان سترہ اور ان کے حصوں یعنی دو میں تباین کی نسبت ہے ، جو ماں کی قرابت کو ملا وہ پانچ پر منقسم ہوگا جبکہ پانچ اور ان کے حصے یعنی ایک میں بھی تباین کی نسبت ہے۔ چنانچہ ہم نے دونوں کے رؤس یعنی ۱۷ اور ۵ کو ان کے حال پر برقرار رکھا اور ان دونوں میں بھی تباین کی نسبت ہے۔ پھر ہم نے ایک کو دوسرے میں ضرب دی تو حاصل ضرب ۸۵ ہوا جسے اصل مسئلہ (یعنی تین) میں ضرب دینے سے ۲۵۵ حاصل ہوا اس میں سے ۸۵ ماں کی قرابت والے فریق کو ملیں گے جو پانچ پر منقسم ہوں گے۔ ۱۷ بیٹی کو اور ۳۴ ہر ایک بیٹے کو دیئے جائیں گے اور ۸۵ کا دو گنا یعنی ۱۷۰ باپ کی قرابت والے فریق کو ملیں گے جو ۱۷ پر تقسیم ہوں گے۔ ایک سترہواں

حصہ یعنی ۱۰ پھوپھی یعنی اس کے بیٹے (نواسے) کے لئے یہ اس فریق کا گروہ مؤنث ہے اس کو ہم نے گروہِ مذکر کے حصوں جو کہ

Fatawa Razawiya Volume 26

It is 160. Combined with it and looking downwards into the group, there was no difference in the second generation based on gender; rather, the difference was in the third generation where three sons and five daughters are alive. They all equate to the strength of eleven daughters. While their shares, which are 160, cannot be divided equally among them because there is a ratio of disparity (tabayin), we therefore multiplied 11 by the total sum of the problem, which is 255, resulting in a product of 2805, which corrected the problem. From this, the male group from the father's side has 760 shares. Each daughter will receive 160 and each son 320. And Allah Almighty knows best. (t)

Issue 87: 25 Dhu al-Hijjah 1317 AH What do the scholars of religion say regarding this issue: Zaid had two sons, Amr and Bakr, and two daughters, Hind and Su'ad. After Zaid's passing, the granddaughter of Bakr's daughter, Laila, is present. Su'ad's great-grandson Khalid is present. Amr had one son and one daughter; the grandson of Amr's daughter is Walid. Amr's son had two daughters: the son of one is Saeed, and the daughter of the other is Jamila, both are alive. Hind had two sons: the grandson of one son is Hamid, and the other son had one son whose daughter is Hasina and one daughter whose son is Rashid. In this situation, how will Zaid's inheritance be divided among these eight heirs? Explain and you shall be rewarded. (t)

The Answer: Assuming the truth of the petitioner and the absence of impediments to inheritance, and that the heirs are limited to those mentioned, and after prioritizing debts and wills, Zaid's inheritance will be divided into nine hundred and forty-five (945) shares and distributed according to this calculation:

यह 160 है। इसके साथ जोड़कर और समूह को नीचे देखने पर, लिंग के आधार पर दूसरी पीढ़ी में कोई अंतर नहीं था; बल्कि अंतर तीसरी पीढ़ी में था जहाँ तीन बेटे और पाँच बेटियाँ जीवित हैं। वे सभी ग्यारह बेटियों की शक्ति के बराबर हैं। जबकि उनके हिस्से, जो कि 160 हैं, उनके बीच समान रूप से विभाजित नहीं किए जा सकते क्योंकि उनमें असमानता (तबायिन) का अनुपात है, इसलिए हमने 11 को समस्या के कुल योग यानी 255 से गुणा किया, जिसके परिणामस्वरूप 2805 प्राप्त हुआ, जिससे मसले का सही समाधान हुआ। इसमें से पिता की ओर के पुरुष समूह के760 हिस्से हैं। प्रत्येक बेटी को 160 और प्रत्येक बेटे को 320 मिलेंगे। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला 87: 25 ज़िल-हिज्जा 1317 हिजरी धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं: ज़ैद के दो बेटे थे, अम्र और बक्र, और दो बेटियाँ, हिंद और सुआद। ज़ैद के इंतकाल के बाद, बक्र की बेटी की पोती लैला मौजूद है। सुआद का परपोता खालिद है। अम्र का एक बेटा और एक बेटी थी; अम्र की बेटी का पोता वलीद है। अम्र के बेटे की दो बेटियाँ थीं: एक का बेटा सईद है, और दूसरी की बेटी जमीला है, दोनों जीवित हैं। हिंद के दो बेटे थे: एक बेटे का पोता हामिद है, और दूसरे बेटे का एक बेटा था जिसकी बेटी हसीना और एक बेटी जिसका बेटा रशीद है। इस स्थिति में, ज़ैद का तरका (विरासत) इन आठ वारिसों के बीच कैसे विभाजित होगा? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा। (त)

उत्तर: याचिकाकर्ता की सत्यता और विरासत में किसी भी बाधा की अनुपस्थिति को मानते हुए, और यह कि वारिस केवल उल्लेखित लोगों तक ही सीमित हैं, और ऋण तथा वसीयत को प्राथमिकता देने के बाद, ज़ैद का तरका नौ सौ पैंतालीस (945) शेयरों में विभाजित किया जाएगा और इस हिसाब से वितरण होगा:

هو ۱۶۰ ونظرنا تحتهم فلم يكن في البطن الثانی اختلاف بذكورة وانوثة انما كان في البطن الثالث الحي فيه ثلثة ابناء وخمس بنات في قوة احدی عشرة بنات و ۱۶۰ لاتستقيم عليهن بل تباين فضربنا ۱۱ فی المبلغ صحت من ۲۸۰۵ منها لطائفة الذكور من فريق الاب لكل بنت ۱۶۰ ولكل ابن ۳۲۰۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

۱۶۰ ہیں کے ساتھ جمع کیا اور گروہ مند کر کے نیچے نظر کی تو دوسرے بطن میں مذکر و مؤنث کے اعتبار سے کوئی اختلاف نہیں بلکہ اختلاف تیسرے بطن میں ہے جس میں تین بیٹے اور پانچ بیٹیاں زندہ ہیں اور وہ تمام گیارہ بیٹیوں کی قوت میں ہیں جبکہ ان کے حصے جو کہ ۱۶۰ ہیں ان پر برابر تقسیم نہیں ہو سکتے بلکہ ان میں تباین کی نسبت ہے لہٰذا ہم نے ۱۱ کو ۱۶۰ کے مسئلہ کے مجموعے یعنی ۲۵۵ میں ضرب دی تو ۲۸۰۵ حاصل ضرب ہوا جس سے مسئلہ کی تصحیح ہوئی۔ اس میں سے باپ والے فریق کے گروہ مند کر کے لئے ۷۶۰ حصے ہیں۔ ہر بیٹی کو ۱۶۰ اور ہر بیٹے کو ۳۲۰ ملیں گے۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۸۷: ۲۵ ذی الحجہ ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کے دو پسر تھے عمرو و بکر، اور دو دختر ہندہ و سعاد، بعد انتقال زید کے بکر کی دختر کی پوتی لیلی باقی ہے اور سعاد کا پر پوتا خالد ہے اور عمرو کے ایک پسر ایک دختر تھی دختر عمرو کا پوتا ولید ہے، اور پسر عمرو کی دو بیٹیاں تھیں، ایک کا بیٹا سعید، دوسری کی بیٹی جمیلہ زندہ ہے، اور ہندہ کے دو پسر تھے ایک پسر کا پوتا حمید ہے اور دوسرے پسر کے ایک بیٹا تھا جس کی دختر حسینہ

اور ایک بیٹی تھی جس کا پسر رشید ہے۔ اس صورت میں زید کا ترکہ ان آٹھوں وارثوں پر کیونکر تقسیم ہوگا؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و تقدیم دیون و وصایا تر کہ زید کا نو سو پینتالیس ۹۴۵ سہام پر منقسم ہو کر اس حساب سے تقسیم پائے گا:

Fatawa Razawiyya Volume 26

Problem 945: Zaid [Genealogical chart showing inheritance shares among descendants: Zaid -> Amr, Bakr, Hindah, Suad -> their children and grandchildren with assigned shares like 120, 45, 54, 108, 280]

Arabic Text: And this is because the division is based on the first generation where gender (male and female) differs, which here is the first generation. The number of branches (descendants) is considered in the roots (ancestors). Thus, it contains a son [representing] two sons, another son, a daughter [representing] two daughters, and another daughter. When the number of the two groups is equal, the male group receives double the share of the female group. Therefore, the base of the problem is three: two shares for the group of sons and one share for the group of daughters. Then, in the second generation of the sons' group, there is a son representing two sons and two daughters, so the share they received—meaning two parts—will be divided among six.

Urdu Text Translation: And this is because the division will occur at the first generation in which there was a difference based on male and female, and that is the first generation here. And in the roots, the number of branches is taken into account. Accordingly, in this, there is one son who is in the status of two sons and another son. Similarly, there is one daughter who is in the status of two and another daughter; when the number of both groups is equal, the male group will receive double the female group. Therefore, the problem will be based on three, with two going to the sons' group and one going to the daughters' group. Then in the second generation of the daughters' group, there is one son who is in the status of two and there are two daughters; therefore, what they received, i.e., two parts, will be divided into six parts.

Page 185 of 613

फतावा रज़विया खंड 26

मसला 945: ज़ैद [वंश वृक्ष चार्ट जिसमें वंशजों के बीच विरासत के हिस्सों को दर्शाया गया है: ज़ैद -> अम्र, बक्र, हिन्दा, सुआद -> उनके बच्चे और पोते-पोतियां, जिनके हिस्से 120, 45, 54, 108, 280 के रूप में दिए गए हैं]

अरबी पाठ: और यह इसलिए है क्योंकि विभाजन उस पहली पीढ़ी पर आधारित है जहाँ लिंग (नर और मादा) में अंतर होता है, जो यहाँ पहली पीढ़ी है। जड़ों (पूर्वजों) में शाखाओं (वंशजों) की संख्या पर विचार किया जाता है। इस प्रकार, इसमें एक बेटा [दो बेटों का प्रतिनिधित्व करने वाला], एक अन्य बेटा, एक बेटी [दो बेटियों का प्रतिनिधित्व करने वाली] और एक अन्य बेटी है। जब दोनों समूहों की संख्या बराबर होती है, तो नर समूह को मादा समूह का दोगुना हिस्सा मिलता है। इसलिए, मसले का आधार तीन है: दो हिस्से बेटों के समूह के लिए और एक हिस्सा बेटियों के समूह के लिए। फिर, बेटों के समूह की दूसरी पीढ़ी में, दो बेटों और दो बेटियों का प्रतिनिधित्व करने वाला एक बेटा है, इसलिए उन्हें जो हिस्सा मिला—अर्थात दो भाग—छह के बीच विभाजित किया जाएगा।

उर्दू पाठ अनुवाद: और यह इसलिए है क्योंकि विभाजन उस पहली पीढ़ी पर होगा जिसमें नर और मादा के आधार पर अंतर हुआ, और वह यहाँ पर पहली पीढ़ी है। और मूल में वंशजों (शाखाओं) की संख्या का विचार किया जाता है। तदनुसार, इसमें एक बेटा जो दो बेटों के हुक्म में हो गया और एक दूसरा बेटा है। इसी तरह एक बेटी जो दो के हुक्म में हो गई और एक दूसरी बेटी है; जब दोनों समूहों की संख्या बराबर है, तो नर समूह के लिए मादा समूह से दोगुना होगा। इसलिए मसला तीन से होकर दो बेटों के समूह और एक बेटियों के समूह को मिलेगा। फिर बेटियों के समूह की दूसरी पीढ़ी में एक बेटा जो दो के हुक्म में है और दो बेटियां हैं; इसलिए जो उन्हें मिला यानी दो हिस्से वे छह हिस्सों पर विभाजित होंगे।

पृष्ठ 613 का 185

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

مسئلہ ۹۴۵: زید [شجرہ نسب جس میں ورثاء کے حصص کی تقسیم دکھائی گئی ہے: زید -> عمرو، بکر، ہندہ، سعاد -> ان کی اولاد اور پوتے پوتیاں مع حصص مثلاً ۱۲۰، ۴۵، ۵۴، ۱۰۸، ۲۸۰]

عربی عبارت: وذلك لان القسمة على اول بطن اختلف بالذكورة و الانوثة وهو ههنا البطن الاول ويعتبر عدد الفروع في الاصول ففيه ابن بابنين وابن اخر وبنت ببنتين و بنت اخرى فاذا تساوى عدد الطائفتين فلطائفة الذكور ضعف بالطائفة الاناث فكانت المسئلة من ثلثة اثنان لطائفة البنين و واحد لطائفة البنات ثم في طائفة البنين في البطن الثانى ابن كابنين وبنتان فينقسم مالهما اعنى ۲ على ستة۔

اردو عبارت: اور یہ اس لئے ہے کہ تقسیم اس پہلے بطن پر ہوگی جس میں مذکر و مونث کے اعتبار سے اختلاف ہوا اور وہ یہاں پر بطن اول ہے۔ اور اصول میں فروع کی تعداد کا اعتبار کیا جاتا ہے۔ چنانچہ اس میں ایک بیٹا جو کہ دو بیٹوں کے حکم میں ہو گیا اور ایک دوسرا بیٹا ہے۔ اسی طرح ایک بیٹی جو کہ دو کے حکم میں ہو گئی اور ایک دوسری بیٹی ہے ، جب دونوں فریقوں کی تعداد برابر ہے تو مذکر فریق کے لئے مونث فریق سے دوگنا ہوگا۔ لہذا مسئلہ تین سے ہو کر دو بیٹوں کے فریق اور ایک بیٹیوں کے فریق کو ملے گا۔ پھر بیٹیوں کے گروہ کے بطن ثانی میں ایک بیٹا جو دو کے حکم میں ہے اور دو بیٹیاں ہیں لہذا جو ان کو ملا یعنی دو حصے وہ چھ پر منقسم ہوں گے۔

صفحہ ۱۸۵ از ۶۱۳

Fatawa Razawiyya, Vol. 26

Therefore, it will be necessary to multiply the original problem by three, and thus the problem will be resolved from nine (9). The group of sons will receive six shares, then from these six, in the second generation (batn-e-sani), two shares will go to two daughters and four to the son who represents two daughters. Accordingly, we will form two groups of them. Then, under both these groups, there is no difference in the third generation, and in the fourth generation, under each, there is one son and one daughter. Therefore, the shares of these two groups, i.e., four and two, will be divided by three. Due to disparity (tabayin), the total problem number will once again need to be multiplied by three. In this way, the problem of Zaid's sons will be correctly calculated from twenty-seven (27). Saeed will receive eight, Jubaylah four, similarly Walid will get four, and Laila will receive two shares. Now we come to Zaid's daughters, who have one share from the original problem. There is no difference in their second generation, but in the third generation, there is one daughter and three sons. Thus, their share will be divided by seven, and due to disparity, the original problem number, i.e., three, will have to be multiplied by seven. In this way, the resulting product will be twenty-one. Here, the group of Zaid's daughters will receive seven shares, which will be divided equally in their third generation. Then, two groups will be formed from the third generation. The one share that the daughter received will be given to her son, Rashid.

Page 186 of 613

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

तो इस तरह मूल समस्या को तीन से गुणा करने की आवश्यकता पड़ेगी, तो इस प्रकार समस्या नौ (9) से बन जाएगी। बेटों के समूह को इसमें छह हिस्से मिलेंगे, फिर उन छह में से दूसरी पीढ़ी (बत्न-ए-सानी) में दो हिस्से दो बेटियों को और चार हिस्से उस बेटे को मिलेंगे जो दो बेटियों के स्थान पर है। तदनुसार हम उनके दो समूह बनाएंगे। फिर उन दोनों समूहों के तहत तीसरी पीढ़ी में कोई अंतर नहीं है और चौथी पीढ़ी में प्रत्येक के तहत एक बेटा और एक बेटी है। इसलिए, इन दोनों समूहों के हिस्सों, यानी चार और दो को तीन पर विभाजित किया जाएगा। और विषमता (तबाइन) के कारण, एक बार फिर समस्या संख्या को तीन से गुणा करना होगा। इस प्रकार जैद के बेटों की समस्या सत्ताईस (27) से सही होगी। सईद को आठ, जुबैला को चार, इसी तरह वलीद को चार और लैला को दो हिस्से मिलेंगे। अब हम जैद की बेटियों की ओर आते हैं जिनका मूल समस्या से एक हिस्सा है। उनकी दूसरी पीढ़ी में कोई अंतर नहीं है बल्कि तीसरी पीढ़ी में एक बेटी और तीन बेटे हैं। इसलिए उनका हिस्सा सात पर विभाजित होगा और विषमता के कारण मूल समस्या यानी तीन को सात से गुणा करना होगा। इस तरह गुणनफल इक्कीस हो जाएगा। यहाँ जैद की बेटियों के समूह को सात हिस्से मिलेंगे जो उनकी तीसरी पीढ़ी पर समान रूप से विभाजित हो जाएंगे, फिर तीसरी पीढ़ी के दो समूह बनाए जाएंगे। बेटी को जो एक हिस्सा मिला है वह उसके बेटे रशीद को दिया जाएगा।

पेज 186/613

عربی متن: فيحتاج الى ضرب المسئلة في ثلثة تصح من تسعة لطائفة البنين منها ستة ومن هذه الستة في البطن الثانى اثنان للبنتين واربعة للابن الكائن كابنين فنجعلهما طائفتين ثم لا اختلاف تحت احد منهما في البطن الثالث وفي الرابع تحت كل ابن وبنت فينقسم مالكل من هاتين الطائفتين اعني اربعة واثنين على ثلثة فلاجل التباين يحتاج اخرى الى ضرب المبلغ في ثلثة وتصح على طائفة بني زيد من سبعة وعشرين لسعيد ثمانية ولجبيلة اربعة وكذا الوليد ولليلى اثنان جئنا الى طائفة بناته لها واحد من اصل المسئلة ولا اختلاف في البطن الثانى بل في الثالث بنت وثلثة ابناء فينقسم على سبعة ويحتاج الى ضرب اصل المسئلة اعنى ثلثة في سبعة تصح من احد وعشرين ههنا لطائفة بنات زيد سبعة تستقيم على البطن الثالث ثم يجعل البطن الثالث طائفتين فالواحد الذى اصاب البنت يعطى ابنها رشيد ويجمع بالطائفة الابناء وهى ستة وتحتهم بنت وابنان فهم

اردو ترجمہ: تو اس طرح اصل مسئلہ کو تین میں ضرب دینے کی ضرورت پڑے گی تو اس طرح مسئلہ نو (۹) سے بن جائے گا۔ بیٹوں کے فریق کو اس میں چھ حصے ملیں گے، پھر ان چھ میں سے بطن ثانی میں دو حصے دو بیٹیوں کو اور چار بیٹے کو ملیں گے جو دو بیٹیوں کے قائم مقام ہے چنانچہ ہم ان کے دو گروہ بنائیں گے پھر ان دونوں فریقوں کے تحت تیسرے بطن میں کوئی اختلاف نہیں اور چوتھے بطن میں ہر ایک کے تحت ایک بیٹا اور ایک بیٹی ہے۔ لہٰذا ان دونوں فریقوں کے حصوں یعنی چار اور دو کو تین پر تقسیم کیا جائے گا۔ اور تباین کی وجہ سے ایک بار پھر مسئلہ کے عدد کو تین میں ضرب دینی پڑے گی۔ اس طرح زید کے بیٹوں کا مسئلہ ۲۷ سے صحیح ہوگا۔ سعید کو آٹھ، جبیلہ کو چار، یونہی ولید کو چار اور لیلی کو دو حصے ملیں گے۔ اب ہم زید کی بیٹیوں کی طرف آتے ہیں جن کا اصل مسئلہ سے ایک حصہ ہے۔ ان کے بطن ثانی میں

کوئی اختلاف نہیں بلکہ تیسرے بطن میں ایک بیٹی اور تین بیٹے ہیں۔ چنانچہ ان کا حصہ سات پر منقسم ہوگا اور تباین کی وجہ سے اصل مسئلہ یعنی تین کو سات میں ضرب دینی پڑے گی۔ اس طرح حاصل ضرب اکیس ہو جائے گا زید کی بیٹیوں کے گروہ کو یہاں پر سات حصے ملیں گے جو ان کے تیسرے بطن پر برابر تقسیم ہو جائیں گے، پھر تیسرے بطن کے دو فریق بنائے جائیں گے۔ جو ایک حصہ بیٹی کو ملا ہے وہ اس کے بیٹے رشید کو دیا جائے گا۔

صفحہ 186/613

Fatawa Rizvia Volume 26

[Arabic Text Column:] Like five, and six is not divisible by it. So the base of the problem is multiplied by five, making it one hundred and five. From it, thirty-five is for the group of Zaid's daughters, divided in the third generation among seven: for the daughter, meaning her son Rashid, five, and for the male group thirty, divided among five: for the daughter, who is Haseena, six, and for each son twelve. So when the correction of the problem for the group of Zaid's sons was twenty-seven, and for the group of his daughters one hundred and five, and between them there is agreement in thirds, we multiplied one of them by one-third of the other, and it became nine hundred and forty-five. That is the amount of correction. To know the shares, multiply what was for the children of the sons from the first correction, twenty-seven, by the coefficient of the second correction, one hundred and five, which is thirty-five. And what was for the children of the daughters from the second correction by the coefficient of the first correction, and what we mentioned is obtained. And if you wish, work from the head as practice, so you said the correction from nine hundred and forty-five, for the group of Zaid's sons from it six hundred and thirty...

[Urdu Text Column:] And this will be combined with the shares of the sons' group, which are six. Under them are one daughter and two sons, so they become five persons (heads), among whom six cannot be divided equally. Therefore, the original base of the problem, which is twenty-one, will be multiplied by five. Thus, it will become one hundred and five (105), of which thirty-five (35) are for the group of Zaid's daughters, which will be divided among seven in the third generation. The daughter—meaning her son Rashid—will receive five shares, and the aforementioned group will receive thirty, which will then be divided among five, such that the daughter—namely Haseena—will receive six, and each son will receive twelve shares. When the correction of the problem for Zaid's sons' group resulted in twenty-seven and for the daughters' group one hundred and five, and there is a common factor of one-third between these two corrections, we multiplied one by one-third of the other. Consequently, the total correction of the problem became nine hundred and forty-five (945). To determine the heirs' shares, multiply whatever the sons' descendants received from the first correction, i.e., twenty-seven (27), by the coefficient of the second correction, i.e., 105, which is thirty-five (35). Similarly, multiply whatever the daughters' descendants received from the second correction, i.e., 105, by the coefficient of the first correction, i.e., 27, which is nine (9). This will

yield the same result we mentioned. If you wish to undertake the process anew for practice, you would say the correction from 945, for the group of Zaid's sons from it 630...

[अरबी पाठ स्तंभ:] जैसे पांच, और छह इससे विभाज्य नहीं है। इसलिए समस्या के मूल को पांच से गुणा किया जाता है, जिससे यह एक सौ पांच हो जाता है। इसमें से पैंतीस ज़ैद की बेटियों के समूह के लिए हैं, जो तीसरी पीढ़ी में सात के बीच विभाजित हैं: बेटी के लिए, यानी उसके बेटे रशीद के लिए पांच, और पुरुष समूह के लिए तीस, जो पांच के बीच विभाजित हैं: बेटी के लिए, जो हसीना है, छह, और प्रत्येक बेटे के लिए बारह। इसलिए जब ज़ैद के बेटों के समूह के लिए समस्या का सुधार सत्ताईस था, और उसकी बेटियों के समूह के लिए एक सौ पांच, और उनके बीच एक-तिहाई में समानता है, तो हमने एक को दूसरे के एक-तिहाई से गुणा किया, और यह नौ सौ पैंतालीस हो गया। वह सुधार की राशि है। शेयरों को जानने के लिए, बेटों की संतानों के लिए पहले सुधार से जो था, उसे सत्ताईस को दूसरे सुधार के गुणांक एक सौ पांच से गुणा करें, जो पैंतीस है। और बेटियों की संतानों के लिए जो दूसरे सुधार से था, उसे पहले सुधार के गुणांक से गुणा करें, और जो हमने उल्लेख किया है वह प्राप्त होता है। और यदि आप चाहें, तो अभ्यास के रूप में शुरुआत से कार्य करें, तो आपने कहा कि नौ सौ पैंतालीस से सुधार, ज़ैद के बेटों के समूह के लिए इसमें से छह सौ तीस...

[उर्दू पाठ स्तंभ:] और इसे बेटों वाले समूह के हिस्सों के साथ मिलाया जाएगा जो कि छह हैं, और उनके तहत एक बेटी और दो बेटे हैं, तो वे पांच व्यक्ति (रूस) हुए जिन पर छह बराबर विभाजित नहीं हो सकता। इसलिए, मूल समस्या यानी इक्कीस को पांच से गुणा किया जाएगा, तो इस तरह एक सौ पांच (105) हो जाएंगे, जिनमें से पैंतीस (35) ज़ैद की बेटियों के समूह के लिए हैं जो तीसरी पीढ़ी में सात पर विभाजित होंगे। बेटी यानी उसके बेटे रशीद को पांच हिस्से मिलेंगे और उक्त समूह को तीस, जो फिर पांच पर विभाजित होकर बेटी यानी हसीना को छह और हर बेटे को बारह हिस्से मिलेंगे। जब ज़ैद के बेटों के समूह पर समस्या का सुधार सत्ताईस और बेटियों के समूह पर एक सौ पांच से हुआ और इन दोनों सुधारों में तिहाई का तालमेल है, इसलिए हमने एक को दूसरे की तिहाई में गुणा दिया तो कुल मिलाकर समस्या का सुधार नौ सौ पैंतालीस (945) से हुआ। वारिसों के हिस्सों की पहचान के लिए जो कुछ बेटों की औलाद को पहले सुधार यानी सत्ताईस (27) में से मिला है, उसको दूसरे सुधार यानी 105 के गुणांक यानी 35 में गुणा दें और बेटियों की औलाद को जो कुछ दूसरे सुधार यानी 105 में से मिला है, उसको पहले सुधार यानी 27 के गुणांक यानी 9 में गुणा दें, तो वही हासिल होगा जो हमने ज़िक्र किया है। अगर तू नए सिरे से अमल करने का तकल्लुफ करना चाहता है तो यों कहेगा कि 945 से सुधार, ज़ैद के बेटों के गिरोह के लिए इसमें से 630...

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

[عربی عبارت کا کالم:] کخمسة ولاتستقیم علیه الستة فیضرب اصل المسئلة في خمسة تکن من مائة وخمسة منها لطائفة بنات زید خمسة وثلثون منقسمة في البطن الثالث علي سبعة للبنت اعني لابنها رشید خمسة ولطائفة الذکور ثلثون تنقسم علي خمسة للبنت وهی حسینة ستة ولکل ابن اثنی عشر فاذا کان تصحیح المسئلة علي طائفة ابناء زید من ۲۷ و علي طائفة بناته من ۱۰۵ وبینهما توافق بالثلث ضربنا احدهما في ثلث الاخر صارت تسعمائة وخمسة واربعین وذلك مبلغ التصحیح ولمعرفة السهام اضرب ماکان لاولاد الابناء من التصحیح الاول ۲۷ في وفق تصحیح الثاني ۱۰۵ وهو ۳۵ وما کان لاولاد البنات من التصحیح الثاني في وفق تصحیح الاول وهو یحصل ماذکرنا وان شئت عملت من الرأس تمرنا فقلت التصحیح من ۹۴۵ لطائفة ابناء زید منها ستمائة وثلثون

[اردو عبارت کا کالم:] اور اس کو بیٹوں والے فریق کے حصوں جو کہ چھ ہیں کے ساتھ ملایا جائے گا اور ان کے تحت ایک بیٹی اور دو بیٹے ہیں تو وہ پانچ رؤس ہوئے جن پر چھ برابر تقسیم نہیں ہو سکتا، لہٰذا اصل مسئلہ یعنی اکیس کو پانچ میں ضرب دی جائے گی تو اس طرح ایک سو پانچ (۱۰۵) ہو جائیں گے جن میں پینتیس ۳۵ زید کی بیٹیوں کے فریق کے لئے ہیں جو کہ تیسرے بطن میں سات پر منقسم ہوں گے۔ بیٹی یعنی اس کے بیٹے رشید کو پانچ حصے ملیں گے اور گروہ مذکورہ کو تیس جو پھر پانچ پر تقسیم ہو کر بیٹی یعنی حسینہ کو چھ اور ہر بیٹے کو بارہ حصے ملیں گے۔ جب زید کے بیٹوں کے فریق پر مسئلہ کی تصحیح ستائیس اور بیٹیوں کے فریق پر ایک سو پانچ سے ہوئی اور ان دونوں تصحیحوں میں تہائی کا توافق ہے لہٰذا ہم نے ایک کو دوسرے کی تہائی میں ضرب دی تو مجموعی طور پر مسئلہ کی تصحیح نو سو پینتالیس (۹۴۵) سے ہوئی۔ وارثوں کے حصوں کی پہچان کے لئے جو کچھ بیٹوں کی اولاد کو تصحیح اول یعنی ستائیس ۲۷

میں سے ملا ہے اس کو تصحیح ثانی یعنی ۱۰۵ کے وفق یعنی ۳۵ میں ضرب دے اور بیٹیوں کی اولاد کو جو کچھ تصحیح ثانی یعنی ۱۰۵ میں سے ملا ہے اس کو تصحیح اول یعنی ۲۷ کے وفق یعنی ۹ میں ضرب دے تو وہی حاصل ہو گا جو ہم نے ذکر کیا ہے۔ اگر تو نئے سرے سے عمل کرنے کا تکلف کرنا چاہتا ہے تو یوں کہے گا کہ ۹۴۵ سے تصحیح، طائفہ ابناء زید کے لئے اس میں سے ۶۳۰...

[Arabic Column]: It is divided in the second generation into six parts, two-sixths of which, meaning two hundred and ten, are for the two daughters, and four-sixths, meaning four hundred and twenty (420), are for the son who is equivalent to two sons. Then the portion of the two daughters is divided in the fourth generation into three parts, two-thirds of which, meaning one hundred and forty (140), are for Walid, and one-third, meaning seventy (70), for Laila. Similarly, the portion for the two sons is divided into thirds, two-thirds of which, meaning two hundred and eighty (280), are for Saeed, and one-third, i.e., one hundred and forty (140), for Jamila. For the group of Zaid's daughters, there are three hundred and fifteen (315) shares divided in the third generation into sevenths. One-seventh of them, meaning forty-five (45), is for the daughter, i.e., her son Rashid. The remaining two hundred and seventy are for the group of males, divided in the fourth generation into fifths. One-fifth, fifty-four (54), is for Hasina, and two-fifths, one hundred and eight (108), for Hamid, and a similar amount, 108, for Khalid. The distribution is complete; follow this elegant and precise path. And Allah Subhanahu wa Ta'ala knows best.

[Urdu Column]: The correction (tasheeh) of the issue was from 945. For the group of Zaid's sons, there are 630 shares out of it, which were divided into six in the second generation. Among them, two-sixths (2/6), i.e., 210, are for two daughters, and four-sixths (4/6), i.e., 420, are for the son who is in the ruling of two sons. Then the shares of the two daughters were divided into three in the fourth generation, of which two-thirds, i.e., 140, went to Walid and one-third, i.e., 70, to Laila. Similarly, the shares of the sons were divided into three, of which two-thirds, i.e., 280, were given to Saeed and one-third, i.e., 140, to Jamila. For the group of Zaid's daughters, there were 315 shares which were divided into seven in the third generation. One-seventh (1/7) of them, i.e., 45, went to the daughter, meaning her son Rashid, and the remaining 270 are for the male group which were divided into five in the fourth generation. One-fifth (1/5), i.e., 54, went to Hasina, and two-fifths (2/5), i.e., 108, to Hamid, and similarly 108 to Khalid. The distribution is complete. Adopt this preferred method firmly. And Allah Almighty knows best. (T)

फतावा रज़विया - जिल्द २६

[अरबी कॉलम]: यह दूसरी पीढ़ी (बत्न-ए-सानी) में छह हिस्सों पर विभाजित होता है, यानी दो छठा हिस्सा, मेरा मतलब है बेटियों के लिए दो सौ दस, और चार छठा हिस्सा, मेरा मतलब है उस बेटे के लिए चार सौ बीस ४२० जो दो बेटों के बराबर है। फिर जो बेटियों का हिस्सा था वह चौथी पीढ़ी में तीन हिस्सों पर विभाजित हुआ, जिसमें से दो-तिहाई यानी एक सौ चालीस १४० वलीद के लिए और एक-तिहाई यानी सत्तर ७० लैला के लिए। इसी तरह बेटों का हिस्सा भी तीन तिहाई में विभाजित हुआ, जिसमें से दो-तिहाई यानी दो सौ अस्सी २८० सईद के लिए और एक-तिहाई यानी एक सौ चालीस १४० जमीला के लिए। और ज़ैद की बेटियों के समूह के लिए उनमें से तीन सौ पन्द्रह ३१५ हिस्से हुए जो तीसरी पीढ़ी में सात भागों में विभाजित हुए। उनमें से एक सातवाँ हिस्सा यानी पैंतालीस ४५ बेटी के लिए यानी उसके बेटे रशीद के लिए। और शेष दो सौ सत्तर पुरुष समूह के लिए है जो चौथी पीढ़ी में पांच भागों में विभाजित हुए। एक-पाँचवाँ हिस्सा, यानी चौवन ५४ हसीना के लिए, और दो-पाँचवाँ हिस्सा एक सौ आठ १०८ हमीद के लिए और उतना ही १०८ खालिद के लिए। और विभाजन समाप्त हो चुका है, इस सुन्दर और सटीक तरीके को अपनाओ। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है।

[उर्दू कॉलम]: कि मसले की तसहीह ९४५ से हुई। ज़ैद के बेटों के गिरोह के लिए इसमें से ६३० हिस्से हैं जो बत्न-ए-सानी में छह पर मुनक़सिम (विभाजित) हुए। उनमें दो छठे हिस्से (२/६) यानी २१० दो बेटियों के लिए और चार छठे हिस्से (४/६) यानी ४२० उस बेटे के लिए हैं जो दो बेटों के हुक्म में है। फिर जो दो बेटियों के हिस्से हैं वह चौथे बत्न में तीन पर मुनक़सिम हो गए जिसमें से दो तिहाई यानी १४० वलीद को और एक तिहाई यानी ७० लैला को मिले। इसी तरह जो बेटों के हिस्से हैं वह तीन पर तक़सीम हुए जिनमें से दो तिहाई यानी २८० सईद को और एक तिहाई यानी १४० जमीला को दिए गए। ज़ैद की बेटियों के गिरोह के लिए ३१५ हिस्से हुए जो तीसरे बत्न में सात पर मुनक़सिम हो गए। उनमें से एक सातवाँ (१/७) यानी ४५ बेटी यानी उसके बेटे रशीद को मिले और बाकी २७० मुज़क्कर (पुरुष) गिरोह के लिए हैं जो चौथे बत्न में पांच पर तक़सीम हुए। एक पाँचवाँ हिस्सा (१/५) यानी ५४ हसीना को और दो पाँचवें हिस्से (२/५) यानी १०८ हमीद को और इसी की मिस्ल (तरह) यानी १०८ खालिद को दिए। तक़सीम मुकम्मल हो गई है। इस पसंदीदा तरीक़े को मज़बूती से इख़्तियार कर। वल्लाहु तआला आलम। (त)

पेज १८८/६१३

[عربی کالم]: ینقسم فی البطن الثانی علی ستہ سدساہ اعنی مائتین وعشرۃ للبنتین واربعۃ اسداسہ اعنی اربعماۃ وعشرین ۴۲۰ للابن الکائن کابنین ثم مالبنتین منقسم فی البطن الرابع علی ثلثۃ ثلثاہ اعنی مائۃ واربعین ۱۴۰ لولید وثلثہ اعنی سبعین ۷۰ للیلی و کذلك مالابنین ینقسم فیہ اثلاثا ثلثاہ اعنی مائتین وثمانین ۲۸۰ لسعید وثلثہ ای مائۃ واربعین ۱۴۰ لجمیلۃ ولطائفۃ بنات زید منہاً ثلثمائۃ وخمسۃ عشر ۳۱۵ منقسمۃ فی البطن الثالث اسباعاً سبعہا اعنی خمسۃ واربعین ۴۵ للبنت ای لابنہا رشید و الباقی مائتان وسبعون لطائفۃ الذکور مقسومۃ فی البطن الرابع اخماساً خمسہ اربعۃ وخمسون لحسینۃ وخمساہ مائۃ وثمانیۃ لحمید ومثلہ لخالد و قد فرغ التقسیم التقن ھذا الطریق الانیق واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔

[اردو کالم]: کہ مسئلہ کی تصحیح ۹۴۵ سے ہوئی۔ زید کے بیٹوں کے گروہ کے لئے اس میں سے ۶۳۰ حصے ہیں جو بطنِ ثانی میں چھ پر منقسم ہوئے۔ ان میں دو چھٹے حصے (۶/۲) یعنی ۲۱۰ دو بیٹیوں کے لئے اور چار چھٹے حصے (۶/۴) یعنی ۴۲۰ اس بیٹے کے لئے ہیں جو دو بیٹوں کے حکم میں ہے۔ پھر جو دو بیٹیوں کے حصے ہیں وہ چوتھے بطن میں تین پر منقسم ہو گئے جس میں سے دو تہائی یعنی ۱۴۰ ولید کو اور ایک تہائی یعنی ۷۰ لیلی کو ملے۔ اسی طرح جو بیٹوں کے حصے ہیں وہ تین پر تقسیم ہوئے جن میں سے دو تہائی یعنی ۲۸۰ سعید کو اور ایک تہائی یعنی ۱۴۰ جمیلہ کو دیئے گئے۔ زید کی بیٹیوں کے گروہ کے لئے ۳۱۵ حصے ہوئے جو تیسرے بطن میں سات پر منقسم ہو گئے۔ ان میں سے ایک ساتواں (۷/۱) یعنی ۴۵ بیٹی یعنی اس کے بیٹے رشید کو ملے اور باقی ۲۷۰ مذکر گروہ کے لئے ہیں جو چوتھے بطن میں پانچ پر تقسیم ہوئے۔ ایک پانچواں حصہ (۵/۱) یعنی ۵۴ حسینہ کو اور دو پانچویں حصے (۵/۲) یعنی ۱۰۸ حمید کو

اور اسی کی مثل یعنی ۱۰۸ خالد کو دیئے۔ تقسیم مکمل ہو گئی ہے۔ اس پسندیدہ طریقے کو مضبوطی سے اختیار کر۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

صفحہ ۱۸۸ از ۶۱۳

Volume 26, Fatawa-e-Razvia

Treatise: Tayyib al-Im'an fi Ta'addud al-Jihat wal-Abdan (A profound look into the multiplicity of directions and bodies in great depth)

Problem 88: 26 Dhu al-Hijjah 1317 AH What do the scholars of the religion say about this issue? Zaid had two brothers, Amr and Bakr, and two sisters, Hindah and Umrah. A son, Khalid, was born to Amr's daughter, Laila. A daughter, Salma, was born to Amr's son, Walid. From Khalid and Salma, a daughter, Suad, and a son, Saeed, were born. Jamila (daughter of Hamid, son of Bakr), the granddaughter of Bakr, was married to Rashid (son of Farid, son of Hindah, Zaid's sister), and they had a daughter named Hasina. Rashid's second marriage was with Hassan Ara, daughter of his uncle Majid (son of Hindah). They had a daughter, Gulchehra. After Rashid's death, Hassan Ara married Mahbub (son of Matlub, son of Umrah, Zaid's sister), the son of her paternal aunt Mahbuba (daughter of Hindah). From this marriage, a son, Gulfam, was born. Mahbuba and Matlub had a daughter named Habiba, whose daughter is Shahnaz. Now Zaid has passed away, leaving behind only one wife, Chaman Ara, and Suad, Saeed, Hasina, Gulchehra, Gulfam, and Shahnaz as his heirs. In this case, how will Zaid's inheritance be distributed according to Shariah? Explain and you will be rewarded. (T)

Page 189 of 613

जिल्द २६, फ़तावा-ए-रिज़विया

रिसाला: तैय्यब अल-इमआन फ़ी तअद्दुद अल-जिहात वल-अबदान (दिशाओं और शरीरों की बहुलता के बारे में अत्यंत गहराई से बेहतरीन दृष्टि)

मसला ८८: २६ ज़िल-हिज्जा १३१७ हिजरी उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद के दो भाई थे अम्र और बक्र और दो बहनें हिंदा और उमरा। अम्र की बेटी लैला से एक बेटा ख़ालिद हुआ और अम्र के बेटे वलीद से एक बेटी सलमा हुई। ख़ालिद और सलमा से एक बेटी सुआद और एक बेटा सईद पैदा हुए। बक्र की पोती जमीला (बिन्ते हमीद बिन बक्र) का निकाह रशीद (बिन फ़रीद बिन हिंदा, ज़ैद की बहन) से हुआ, जिनसे एक बेटी हसीना है। रशीद का दूसरा निकाह उसके चचा मजीद (बिन हिंदा) की बेटी हुस्न आरा से हुआ, उन दोनों से एक बेटी गुलचेहरा पैदा हुई। हुस्न आरा ने रशीद के इंतकाल के बाद अपनी फूफी महबूबा (बिन्ते हिंदा) के बेटे महबूब (बिन मतलूब बिन उमरा, ज़ैद की बहन) से निकाह किया, जिससे एक बेटा गुलफ़ाम पैदा हुआ। महबूबा और मतलूब की एक बेटी हबीबा थी, जिसकी बेटी शहनाज़ है। अब ज़ैद का इंतकाल हो गया और केवल एक पत्नी चमन आरा और यही सुआद, सईद, हसीना, गुलचेहरा, गुलफ़ाम और शहनाज़ उसके वारिस हुए। इस सूरत में ज़ैद की विरासत शरीयत के अनुसार किस तरह विभाजित होगी? बयान फ़रमायें, आपको सवाब मिलेगा। (त)

पृष्ठ १८९ / ६१३

رسالہ: طیب الامعان فی تعدد الجھات والابدان (جہتوں اور بدنوں کے تعدد کے بارے میں انتہائی گہرائی میں بہترین نظر کرنا)

مسئلہ ۸۸ : ۲۶ ذی الحجہ ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کے دو بھائی تھے عمرو و بکر اور دو بہنیں ہندہ و عمرہ، عمرو کے دختر لیلی کے ایک پسر خالد ہوا اور عمرو کے پسر ولید کے ایک دختر سلمیٰ ہوئی خالد و سلمیٰ سے ایک دختر سعاد اور ایک پسر سعید پیدا ہوئے بکر کی پوتی جمیلہ بنت حمید بن بکر کا نکاح رشید بن فرید بن ہندہ خواہر زید سے ہوا جن کی ایک دختر حسینہ ہے۔ رشید کا دوسرا نکاح اس کے چچا مجید بن ہندہ کی دختر حسن آراء سے ہوا ان دونوں کے ایک دختر گلچہرہ پیدا ہوئی، حسن آراء نے انتقال رشید کے بعد اپنی پھپی محبوبہ بنت ہندہ کے پسر محبوب بن مطلوب بن عمرہ خواہر زید سے نکاح کیا جس سے ایک پسر گلفام پیدا ہوا، محبوبہ و مطلوب کی ایک دختر حبیبہ تھی جس کی دختر شہناز ہے، اب زید نے انتقال کیا اور صرف ایک زوجہ چمن آراء اور یہی سعاد و سعید و حسینہ و گلچہرہ و گلفام و شہناز اس کے وارث ہوئے۔ اس صورت میں ترکہ زید کا شرعاً کس طرح منقسم ہوگا؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر وثواب دئے جاؤ گے۔ ت)

صفحہ 189 از 613

Volume 26 | Fatawa Razawiyyah

The Answer:

The representation of the case in question and the distribution of inheritance, assuming all known conditions are met, is according to this method and manner:

Problem: 4 × 3 × 12 = 4032 (Zaid) [Inheritance Tree Diagram] Wife | Brother Amr | Brother Bakr | Sister Hindah | Sister Umrah | / \ / \ | | | Bint Laila Ibn Walid Ibn Hameed Ibn Farid Ibn Majeed Bint Mahboobah Ibn Matloob | | \ / | / \ / | / | Ibn Khalid Bint Salma Bint Jamilah Ibn Shaid Bint Husn Ara Ibn Mahboob Bint Habibah | | \ / | \ / | / Chaman Ara (1008) | Bint Su'ad (455) | Ibn Saeed (910) | Bint Haseena (570) | Bint Gulbhar (288) | Ibn Gulfam (702) | Bint Shahnaz (160)

First, it should be understood that among these, five heirs have two relationships each with Zaid, and Gulfam has three. Su'ad is both the daughter of the son of the brother's daughter and the daughter of the daughter of the brother's son; i.e., she is both a niece's great-granddaughter and a nephew's granddaughter. Similarly, Saeed also holds these two relationships; he is both a niece's great-grandson and a nephew's grandson. Haseena is the daughter of the daughter of the brother's son and the daughter of the son of the son of the sister; i.e., she is a nephew's granddaughter and a nephew's (sister's son) granddaughter. Gulbhar is the daughter of the son of the son of the sister and the daughter of the daughter of the son of the sister; i.e., she is one nephew's granddaughter and another's granddaughter. Shahnaz is the daughter of the daughter of the sister and the daughter of the son of the sister; i.e., she is the granddaughter of both a niece and a nephew. Gulfam is the son of the daughter of the son of the sister, the son of the son of the daughter of the sister, and the son of the son of the son of the sister; i.e., he is the grandson of both one nephew and one niece, and the grandson of another nephew. Our Imams agree that one with multiple relationships will receive a share for each of their relationships. However, Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) considers the multiplicity of aspects in the descendants themselves, i.e., in the living generation. So, according to him, it is as if Gulfam is three heirs and the others are two each. Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) considers the multiplicity of aspects of the descendants in their roots (ancestors). There are two cases for this: first, that a descendant with multiple aspects is a descendant of multiple roots, like Haseena, whose two relationships come from two different roots, Bakr and Hindah; or Shahnaz, who is related through both Hindah and Umrah.

जल्द २६ | फतावा रज़विया

जवाब:

सवाल की सूरत और विरासत के ज्ञात शर्तों के पूरा होने की स्थिति में धन के वितरण का चित्र इस प्रकार है:

मसला: ४ × ३ × १२ = ४०३२ (ज़ैद) [विरासत वृक्ष आरेख] ज़ौजा (पत्नी) | अख अम्र (भाई) | अख बक्र (भाई) | उख़्त हिन्दा (बहन) | उख़्त उमरा (बहन) | / \ / \ | | | बिन्त लैला इब्न वलीद इब्न हमीद इब्न फरीद इब्न मजीद बिन्त महबूबा इब्न मतलूब | | \ / | / \ / | / | इब्न खालिद बिन्त सलमा बिन्त जमीला इब्न शैद बिन्त हुस्न आरा इब्न महबूब बिन्त हबीबा | | \ / | \ / | / चमन आरा (१००८) | बिन्त सुआद (४५५) | इब्न सईद (९१०) | बिन्त हसीना (५७०) | बिन्त गुलभर (२८८) | इब्न गुलफ़ाम (७०२) | बिन्त शहनाज़ (१६०)

सबसे पहले यह समझना चाहिए कि इनमें से पाँच वारिसों का ज़ैद से दो-दो रिश्ते हैं और गुलफ़ाम के तीन। सुआद 'बिन्त इब्न बिन्त अल-अख़' (भाई की बेटी के बेटे की बेटी) भी है और 'बिन्त बिन्त इब्न अल-अख़' (भाई के बेटे की बेटी की बेटी) भी; यानी भतीजी की परपोती और भतीजे की नवासी। इसी तरह सईद के भी यही दो रिश्ते हैं, वह भतीजी का परपोता और भतीजे का नवासा है। हसीना 'बिन्त बिन्त इब्न अल-अख़' और 'बिन्त इब्न इब्न अल-उख़्त' है यानी भतीजे की नवासी और भांजे की पोती। गुलभर 'बिन्त इब्न इब्न अल-उख़्त' और 'बिन्त बिन्त इब्न अल-उख़्त' है यानी एक भांजे की पोती और दूसरे की नवासी। शहनाज़ 'बिन्त बिन्त अल-उख़्त' और 'बिन्त इब्न अल-उख़्त' है यानी एक भांजी और एक भांजे दोनों की नवासी। गुलफ़ाम 'इब्न बिन्त इब्न अल-उख़्त' और 'इब्न इब्न बिन्त अल-उख़्त' और 'इब्न इब्न इब्न अल-उख़्त' है यानी एक भांजे और एक भांजी दोनों का पोता और एक भांजे का नवासा। हमारे इमामों का इस पर इत्तेफाक (सहमति) है कि एक से अधिक रिश्तों वाला व्यक्ति अपने हर रिश्ते के हिसाब से हिस्सा पाएगा। मगर इमाम अबू यूसुफ (रहमतुल्लाह अलैह) बहु-पक्षों (तअद्दुद-ए-जिहात) का श्रेय खुद वंशजों यानी जीवित पीढ़ी में देते हैं। तो उनके अनुसार, मानो गुलफ़ाम तीन वारिस है और बाकी दो-दो। और इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) वंशजों के बहु-पक्षों को उनके मूल (पूर्वजों) में ध्यान में रखते हैं। इसके दो रूप हैं: एक यह कि बहु-पक्षीय वंशज कई मूलों का वंशज हो, जैसे हसीना जिसके दो रिश्ते दो अलग-अलग मूलों, बक्र और हिन्दा से हैं; या शहनाज़ कि वह हिन्दा और उमरा दोनों की ओर से रिश्तेदार है।

الجواب:

تصویر صورتِ سوال اور بر تقدیر اجتماع شرائطِ معلومہ توریث تقسیم مال اس حال و منوال پر ہے:

مسئلہ ۴ × ۳ × ۱۲ = ۴۰۳۲ زید [شجرہ تقسیمِ وراثت] زوجہ | اخ عمرو | اخ بکر | اخت ہندہ | اخت عمرہ | /\/\/ | | بنت لیلیٰ ابن ولید ابن حمید ابن فرید ابن مجید بنت محبوبہ ابن مطلوب | | /\ | /\/ | / | ابن خالد بنت سلمیٰ بنت جمیلہ ابن شید بنت حسن آرا ابن محبوب بنت حبیبہ | | /\ | /\ | / چمن آرا (۱۰۰۸) | بنت سعاد (۴۵۵) | ابن سعید (۹۱۰) | بنت حسینہ (۵۷۰) | بنت گلبہر (۲۸۸) | ابن گلفام (۷۰۲) | بنت شہناز (۱۶۰)

اب اول یہ سمجھنا چاہئے کہ ان میں پانچ ورثہ کو زید سے دو دو رشتے ہیں اور گلفام کو تین۔ سعاد بنت ابن بنت الاخ بھی ہے اور بنت بنت ابن الاخ بھی یعنی بھتیجی کی پوتی اور بھتیجے کی نواسی۔ یونہی سعید بھی یہی دو رشتے رکھتا اور بھتیجی کا پوتا بھتیجے کا نواسا ہے۔ حسینہ بنت بنت ابن الاخ اور بنت ابن ابن الاخت ہے یعنی بھتیجے کی نواسی اور بھانجے کی پوتی۔ گلبہرہ بنت ابن ابن الاخت اور بنت بنت ابن الاخت ہے یعنی ایک بھانجے کی پوتی دوسرے کی نواسی۔ شہناز بنت بنت الاخت اور بنت ابن الاخت ہے یعنی ایک بھانجی اور ایک بھانجے دونوں کی نواسی۔ گلفام ابن بنت ابن الاخت اور ابن ابن بنت الاخت اور ابن ابن ابن الاخت ہے یعنی ایک بھانجے اور ایک بھانجی دونوں کا پوتا اور ایک بھانجے کا نواسا۔ اور ہمارے ائمہ کا اتفاق ہے کہ متعدد قرابتوں والا اپنی ہر قرابت کی رو سے حصہ پائے گا مگر امام ابو یوسف رحمہ اللہ تعالیٰ تعدد جہات کا خود فروع یعنی بطن زندہ میں اعتبار فرماتے ہیں تو ان کے نزدیک گویا گلفام تین وارث ہے اور باقی دو دو، اور

امام محمد رحمہ اللہ تعالیٰ تعدد جہات فروع کو ان کے اصول میں ملحوظ فرماتے ہیں اس کی صورتیں دو ہیں ایک یہ کہ فرع متعدد الجہات اصول متعددہ کی فرع ہو جیسے حسینہ کہ اس کے دو رشتے بکر و ہندہ دو اصول مختلفہ سے ہیں یا شہناز کہ ہندہ و عمرہ دونوں کی طرف سے قرابت دار ہے جب تو

Fatawa Razawiyya Volume 26

The consideration in the principles is obtained such that when every root is considered in the distribution from that branch, every aspect of kinship comes into consideration, and that heir has collected the share of every aspect. The common books currently before the pauper (the author) do not have much explanation of the consideration of multiple aspects in the roots, and whoever gave an example, gave it for this specific case. The second case is that this branch has two relationships with the deceased through a single root, like Su'ad and Sa'id whose both relations are through a single person, namely Amr. Similarly, Gulchehra and Gulfam are through Hinda, although Gulfam has another relationship through another root, Umrah; an explicit example of this case is not currently in view.

And I say, and success is from Allah (T): In our current discussion, the meaning of considering multiple aspects in the roots is that the root of such a branch should be understood as multiple roots equal to the number of aspects obtained through said branch. For example, in the mentioned case, Amr, considering Su'ad who is of two aspects, is two brothers; similarly, considering Sa'id as well, then considering the aspects, the gathering of bodies will make Amr four brothers. Hinda, considering the aspects of Gulchehra, is two sisters, and similarly considering the aspects of Gulfam, and considering the bodies, Husayna and Shahnaz are one sister each, so they are six sisters in total. In Umrah, there is only a plurality of bodies of Gulfam and Shahnaz, not a plurality of aspects, because these two, even if they have multiple aspects, are not so through Umrah alone, so she is only two sisters. And Bakr, in whose branch there is neither plurality of bodies nor plurality of aspect through him, is only one brother. Thus, in the first generation, there are a wife, five brothers, and eight sisters.

[Boxed Section] Left (Arabic): And the evidence for it, according to what appears to the weak servant—and Allah, Glory be to Him and Exalted, knows best—is that the plurality of aspects necessitates the plurality of persons, even if legally (judicially). Do you not see that when Imam Abu Yusuf, may Allah have mercy on him, considered the plurality of aspects in the branches, he treated every branch with two aspects as two branches, as they (the scholars) have all stated explicitly? And likewise Muhammad, may Allah the Exalted have mercy on him.

Right (Urdu): And the proof for this, as it has become apparent to this weak servant, and Allah Subhanu wa Ta'ala knows best, is that the multiplicity of aspects proves the multiplicity of individuals, even if it is in a legal (hukmi) sense. Do you not see that

when Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) considered the multiplicity of aspects in the branches, he treated every branch with two aspects as two branches, as all the Shaykhs have stated in their texts. Thus.

सिद्धांतों में विचार इस प्रकार प्राप्त होता है कि जब उस शाखा से प्रत्येक मूल का वितरण ध्यान में रखा गया, तो रिश्तेदारी का प्रत्येक पहलू विचार में आ गया और उस वारिस ने प्रत्येक पहलू का हिस्सा जमा कर लिया। जो प्रचलित पुस्तकें इस समय फ़कीर (लेखक) के सामने हैं, उनमें मूल में पहलुओं की बहुलता के विचार की अधिक व्याख्या नहीं है, और जिसने भी उदाहरण दिया, इसी विशेष स्थिति का दिया। दूसरी स्थिति यह है कि इस शाखा के मृतक के साथ एक ही मूल के माध्यम से दो रिश्ते हों, जैसे सुआद और सईद कि उनके दोनों क्षेत्र एक ही व्यक्ति यानी अम्र के माध्यम से हैं। इसी तरह गुलचेहरा और गुलफ़ाम हिंदह के माध्यम से हैं, हालांकि गुलफ़ाम का एक और रिश्ता दूसरे मूल उमराह की तरफ से भी है, इस स्थिति का स्पष्ट उदाहरण इस समय नज़र में नहीं है।

और मैं कहता हूँ: और अल्लाह की तौफीक से (और मैं अल्लाह तआला की तौफीक से कहता हूँ। त): हमारे वर्तमान विषय में मूल में पहलुओं की बहुलता पर विचार करने का अर्थ यह है कि ऐसी शाखा के मूल को उक्त शाखा के माध्यम से प्राप्त पहलुओं की संख्या के बराबर कई मूल माना जाए, उदाहरण के लिए उक्त मामले में अम्र, सुआद के संबंध में जो दो पहलुओं वाली है, दो भाई है; इसी तरह सईद के संबंध में भी ऐसा ही है, तो पहलुओं के विचार से शरीरों का मिलन अम्र को चार भाई बना देगा। और हिंदह, गुलचेहरा के पहलुओं के संबंध में दो बहनें है, और इसी तरह गुलफ़ाम के पहलुओं के संबंध में, और शरीर के विचार से हसीना और शहनाज़ एक-एक बहन हैं, तो वे कुल छह बहनें हैं। और उमराह में केवल गुलफ़ाम और शहनाज़ के शरीरों की बहुलता है, पहलुओं की बहुलता नहीं है, क्योंकि ये दोनों, भले ही कई पहलू रखते हों, लेकिन अकेले उमराह के माध्यम से नहीं हैं, इसलिए वह केवल दो बहनें है। और बक्र, जिसकी शाखा में न तो शरीरों की बहुलता है और न ही उसके माध्यम से पहलुओं की बहुलता है, केवल एक भाई है। तो पहली पीढ़ी में पत्नी और पाँच भाई और आठ बहनें हैं।

[बॉक्स अनुभाग] बाएं(अरबी): और उस पर प्रमाण, जैसा कि इस कमजोर सेवक पर प्रकट होता है —और अल्लाह, वह पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे अच्छा जानता है—कि पहलुओं की बहुलता व्यक्तियों की बहुलता को अनिवार्य करती है, भले ही कानूनी (हुक्मी) तौर पर हो। क्या आप नहीं देखते कि जब इमाम अबू यूसुफ, अल्लाह उन पर दया करे, ने शाखाओं में पहलुओं की बहुलता पर विचार किया, तो उन्होंने दो पहलुओं वाली प्रत्येक शाखा को दो शाखाओं की तरह माना, जैसा कि उन सभी (विद्वानों) ने स्पष्ट रूप से कहा है? और इसी तरह मुहम्मद, अल्लाह उन पर दया करे।

दाएं(उर्दू): और इस पर दलील जैसा कि इस बंदा-ए-ज़ईफ़ पर ज़ाहिर हुई, और अल्लाह सुब्हानहू व तआला खूब जानता है, यह है कि पहलुओं का मुतअद्दिद होना अश्ख़ास (व्यक्तियों) के तअद्दुद को साबित करता है अगरचे हुक्मी तौर पर हो। क्या तू नहीं देखता कि इमाम अबू यूसुफ अलैहिर्रहमा ने जब फ़ुरूअ (शाखाओं) में पहलुओं के मुतअद्दिद होने का एतबार किया तो हर दो पहलुओं वाली फ़र्अ (शाखा) को दो फ़र्अों की तरह बनाया जैसा कि इस पर तमाम मशाईख़ ने नस फ़रमाई है। यूँ ही।

पृष्ठ 191/613

اصول میں اعتبار یوں حاصل کہ جب وہ ہر اصل اس فرع سے تقسیم ملحوظ رہی ہر جہت قرابت لحاظ میں آگئی اور ہر جہت کا حصہ اس وارث نے جمع کرلیا کتب متداولہ جو اس وقت فقیر کے پیش نظر ہیں ان میں اعتبار تعدد جہات فی الاصول کی زیادہ تشریح نہیں اور مثال جس نے دی اسی صورت خاصہ کی دی۔ صورت دوم یہ کہ اس فرع کو ایک ہی اصل کے ذریعہ سے میت کے ساتھ دورشتے ہوں جیسے سعاد و سعید کہ ان کے دونوں علاقے بذریعہ شخص واحد یعنی عمرو کے ہیں۔ یونہی گلچہرہ و گلفام کو بذریعہ ہندہ اگرچہ گلفام کو ایک رشتہ اصل دیگر عمرہ کی طرف سے بھی ہے اس صورت کی تصریح مثال اس وقت نظر میں نہیں۔

وانا اقول: وباللہ التوفیق (اور میں اللہ تعالٰی کی توفیق سے کہتا ہوں۔ ت) مانحن فیہ میں اعتبار تعدد جہات فی الاصول کا مطلب یہ ہے کہ ایسی فرع کی اصل کو اصول متعددہ بعدد جہات حاصلہ بذریعہ فرع مذکور سمجھا جائے، مثلاً صورت مذکورہ میں عمرو بلحاظ سعاد کہ ذات جہتین ہے دو بھائی ہے نیز بلحاظ سعید بھی ایسا ہی ہے تو بلحاظ جہات لحاظ ابدان کا اجتماع عمرو کو چار بھائی کر دے گا اور ہندہ بلحاظ جہات گلچہرہ دو بہن ہے اور اسی طرح بلحاظ جہات گلفام اور بلحاظ بدن حسینہ و شہناز ایک ایک بہن تو وہ مجموع چھ بہن ہے اور عمرہ میں صرف تعدد ابدان گلفام و شہناز ہے تعدد جہات نہیں کہ یہ دونوں اگرچہ جہات عدیدہ رکھتے ہوں مگر نہ بذریعہ تنہا عمرہ تو وہ صرف دو بہن ہے اور بکر جس کی فرع میں نہ تعدد بدن ہے نہ اسی کے ذریعے سے تعدد جہت تنہا ایک بھائی ہے تو بطن اول میں زوجہ اور پانچ بھائی اور آٹھ بہنیں ہیں۔

[باکس سیکشن] بائیں (عربی): والدلیل علیه علی مایظهر للعبد الضعیف والله سبحانه، وتعالی اعلم ان تعدد الجهات یوجب تعدد الاشخاص ولو حکما الاتری ان ابایوسف لما اعتبر تعدد الجهات فی الفروع جعل کل فرع ذی جهتین کفرعین کما نصواعلیه قاطبة وکذلك محمد رحمه الله تعالی

دائیں (اردو): اور اس پر دلیل جیسا کہ اس عبدِ ضعیف پر ظاہر ہوئی، اور اللہ سبحانہ وتعالیٰ خوب جانتا ہے، یہ ہے کہ جہتوں کا متعدد ہونا اشخاص کے تعدد کو ثابت کرتا ہے اگرچہ حکمی طور پر ہو۔ کیا تو نہیں دیکھتا کہ امام ابو یوسف علیہ الرحمہ نے جب فروع میں جہتوں کے متعدد ہونے کا اعتبار کیا تو ہر دو جہتوں والی فرع کو دو فرعوں کی طرح بنایا جیسا کہ اس پر تمام مشائخ نے نص فرمائی ہے۔ یوں ہی

Fatawa Razawiyyah Volume 26

When the multiplicity of directions regarding grandmothers was considered, a single grandmother was treated as two or more grandmothers, as stated in Al-Sirajiyyah and other general books. In summary, there is no meaning to the multiplicity of direction without the multiplicity of the person, even if conceptually. Thus, when Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) considered multiplicity here in the roots, if they were multiple, then multiplicity is actually achieved by taking them individually in the distribution. Then, everything that reaches all of them is conveyed to the single branch ending with them, as we mentioned. However, if the root is one and has taken... (Note A)

Note A: This is to exclude cases where it occurs in a generation that is uniform in gender (masculinity and femininity), for it is not distributed among those in whom there is only one root, whether there is one direction or multiple directions in its branch, just as it is not considered for someone who has one body, whether there is one body or multiple bodies in its branch. This is not because directions and bodies are not considered here, but because what reaches them is collected together and distributed among... (Continued on the next page)

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

जब दादियों (दादियों/नानियों) में दिशाओं की बहुलता पर विचार किया गया, तो एक ही दादी को दो या अधिक दादियों के समान माना गया, जैसा कि अल-सिराजिया और अन्य सामान्य पुस्तकों में है। संक्षेप में, व्यक्तियों की बहुलता के बिना दिशा की बहुलता का कोई अर्थ नहीं है, भले ही व्यक्तियों की बहुलता वैचारिक हो। इसलिए, जब इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर दया करें) ने यहाँ मूल में बहुलता पर विचार किया, तो यदि मूल बहुसंख्यक हैं, तो उन्हें वितरण में अलग-अलग लेकर वास्तव में बहुलता प्राप्त होगी। फिर, जो कुछ उन सभी तक पहुँचेगा, उसे उन पर समाप्त होने वाली एक ही शाखा तक पहुँचाया जाएगा, जैसा कि हमने उल्लेख किया है। लेकिन यदि मूल एक हो और उसने ले लिया हो... (नोट 'ए')

नोट 'ए': यह उस स्थिति से बचने के लिए है जब यह ऐसी पीढ़ी में होता है जो लिंग (पुरुष या महिला) के मामले में एक समान है, क्योंकि वितरण उन लोगों के बीच नहीं किया जाता है जिनमें केवल एक मूल है, चाहे उसकी शाखा में एक दिशा हो या कई दिशाएं हों। जैसे कि उस व्यक्ति के लिए विचार नहीं किया जाता जिसका एक शरीर है, चाहे उसकी शाखा में एक शरीर हो या कई शरीर हों। यह इसलिए नहीं है कि यहाँ दिशाओं और शरीरों पर विचार नहीं किया जाता है, बल्कि इसलिए है कि जो कुछ उन तक पहुँचता है वह सब एक साथ इकट्ठा किया जाता है और वितरित किया जाता है...
(अगले पृष्ठ पर जारी)

पृष्ठ 192 का 613

لما اعتبر تعدد الجهات فی الجدات جعل الجدة جدتین وجدات، کما فی السراجیة وغیرها عامة الکتب وبالجملة لا معنی لتعدد الجهة الابعدد الشخص ولو في اللحاظ فبمحمد اذا اعتبره ههنا في الاصول فان کانوا متعددین فقد حصل التعدد حقیقة بأخذهم منفردین فی القسمة ثم ایصال ما وصل الیهم جمیعاً الی الفرع الواحد المنتهی بهم کما ذکرنا اما اذا کان الاصل واحداً وقد اخذ عه

امام محمد رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے جب جدات (دادیوں) میں جہتوں کے متعدد ہونے کا اعتبار کیا تو ایک دادی کو دو یا کئی دادیوں کے برابر بنایا، جیسا کہ سراجیہ وغیرہ عام کتابوں میں ہے۔ خلاصہ یہ کہ اشخاص کے تعدد کے بغیر جہت کے متعدد ہونے کا کوئی معنی نہیں اگرچہ تعددِ اشخاص اعتباری ہو۔ چنانچہ امام محمد علیہ الرحمۃ نے جب یہاں پر اصول میں تعدد کا اعتبار کیا تو اگر اصول متعدد ہوں تو حقیقتاً تعدد حاصل ہوگا اس طور پر کہ ان کو تقسیم میں الگ الگ لیا جائے گا۔ پھر جو کچھ ان سب کو ملے گا وہ اس ایک فرع تک پہنچایا جائے گا جس پر اصول کی انتہا ہوتی ہے جیسا کہ ہم نے ذکر کیا۔ لیکن اگر اصل ایک ہو اور اس کو

عه: احترازا عما اذا وقع فی بطن متفق بالذکورة والانوثة فانه لا یقسم علی من فیه اصلا سواء کان في فرعه جهة او جهات کما لا یلاحظ من فیه بدن سواء کان في فرعه بدن او ابدان ولیس هذا لان الجهات لو الابدان لها تعتبر ههنا بل لان ما یصیبهم یجمع جمیعا ویقسم علی

عه: اس صورت سے احتراز ہے کہ جب وہ ایسے بطن میں واقع ہو جو مذکر و مؤنث کے اعتبار سے متفق ہے کیونکہ وہ اس پر تقسیم نہیں کیا جاتا جس میں ایک اصل ہے چاہے اس کی فرع کی ایک جہت ہو یا متعدد جہتیں ہوں جیسا کہ نہیں لحاظ کیا جاتا اس کا جس میں ایک بدن ہو چاہے اس

کی فرع میں ایک بدن ہو یا متعدد۔ یہ اس لئے نہیں کہ یہاں جہتوں اور بدنوں کا اعتبار نہیں کیا جاتا

بلکہ (باقی بر صفحہ آئندہ)

Fatawa Rizwia Volume 26

Arabic: In the division, the multiplicity of directions will not appear therein except by considering it as multiple roots. This will be clarified to you by what I say: let the son of the son of the son of a daughter be the same person as the son of the daughter of the daughter of that same daughter, and with him is the son of the daughter of the daughter of a son, as follows:

Urdu: If taken in the division, the multiplicity of directions will not be apparent unless multiple roots are considered in that one origin. The statement I am about to make will clarify this issue for you: a person left the son of the grandson of a daughter, and he is also the son of the granddaughter of that same daughter. Along with him, he also left the son of the granddaughter of a son. The situation of the issue is as follows:

[Diagram showing relationships] Son | (Bint) Daughter --- (Ibn) Son | | (Ibn) Son (Bint) Daughter | | (Ibn) Son (Bint) Daughter | | (Ibn) Son (Ibn) Son

Arabic: So if we do not make the daughter, due to the multiplicity of directions in her branch, as two daughters...

Urdu: If we do not consider the daughter as two daughters due to the presence of multiplicity of directions in her descendants...

(Remaining footnote from previous page) Arabic: ...what is below them, then there is no benefit in differentiating by division and then collecting that which was separated, as is not hidden. (12 منه)

Urdu: This is because whatever they receive will be collected and distributed among those below them. Therefore, there is no benefit in separating it through division and then collecting that separated portion again. As it is not hidden. (12 منه) (T).

Page 193 of 613

फ़तावा रज़विया खंड 26

अरबी: विभाजन में, दिशाओं की बहुलता तब तक प्रकट नहीं होगी जब तक कि इसे कई जड़ों के रूप में नहीं माना जाता। यह बात आपको मेरे इस कथन से स्पष्ट हो जाएगी: मान लीजिए कि एक बेटी के पोते का बेटा वही व्यक्ति है जो उसी बेटी की नातिन की नातिन का बेटा है, और उसके साथ एक बेटे की नातिन का बेटा भी है, इस प्रकार:

उर्दू: यदि इसे विभाजन में लिया जाए, तो इसमें दिशाओं की बहुलता तब तक स्पष्ट नहीं होगी जब तक कि उस एक मूल में कई सिद्धांतों (اصول) पर विचार न किया जाए। मैं जो बात कहने जा रहा हूँ वह आपके लिए इस मामले को स्पष्ट कर देगी: एक व्यक्ति ने एक बेटी के पोते का बेटा छोड़ा, और वह उसी बेटी की नातिन का बेटा भी है। उसके साथ ही उसने एक बेटे की नातिन का बेटा भी छोड़ा है। समस्या का स्वरूप इस प्रकार है:

[संबंध दर्शाने वाला आरेख] इब्न (बेटा) | (बिन्त) बेटी --- (इब्न) बेटा | | (इब्न) बेटा (बिन्त) बेटी | | (इब्न) बेटा (बिन्त) बेटी | | (इब्न) बेटा (इब्न) बेटा

अरबी: तो यदि हम बेटी को, उसके वंशजों में दिशाओं की बहुलता के कारण, दो बेटियां न मानें...

उर्दू: यदि हम बेटी को उसके वंशजों में दिशाओं की बहुलता की उपस्थिति के कारण दो बेटियां न मानें...

(पिछले पृष्ठ के फुटनोट का शेष भाग) अरबी: ...उनके नीचे जो है, तो विभाजन द्वारा अलग करने और फिर उस अलग किए गए भाग को इकट्ठा करने में कोई लाभ नहीं है, जैसा कि स्पष्ट है। (منه 12)

उर्दू: ऐसा इसलिए है क्योंकि उन्हें जो कुछ भी मिलेगा उसे इकट्ठा किया जाएगा और उनके नीचे वालों में वितरित किया जाएगा। इसलिए, विभाजन के माध्यम से इसे अलग करने और फिर उस अलग किए गए हिस्से को फिर से इकट्ठा करने का कोई लाभ नहीं है। जैसा कि स्पष्ट है। (منه 12) (त)।

पृष्ठ 613 में से 193

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

عربی: فی القسمة فلایظهر اعتباره تعدد الجهة فیه إلا باعتباره أصولاً متعددةً، ویوضح لك هذا ما أقول لیکن ابن ابن ابن بنت هو ابن بنت بنت تلك البنت ایضاً و معه ابن بنت بنت ابن هکذا:

اردو: تقسیم میں لیا جائے تو اس میں جہت کا تعدد ظاہر نہیں ہوگا سوائے اس کے کہ اس ایک اصل میں متعدد اصول کا اعتبار کر لیا جائے، اور تیرے لئے اس مسئلہ کو واضح کر دے گا وہ قول جو میں کہتا ہوں وہ یہ کہ کسی شخص نے ایک بیٹی کے پوتے کا بیٹا چھوڑا اور وہ اسی بیٹی کی نواسی کا بیٹا بھی ہے۔ اور اس کے ساتھ ایک بیٹے کی نواسی کا بیٹا بھی چھوڑا ہے۔ مسئلہ کی صورت اس طرح ہے:

[رشتوں کو ظاہر کرنے والا خاکہ] ابن | بنت --- ابن | | ابن بنت | | ابن بنت | | ابن ابن

عربی: فلو لم نجعل البنت لتعدد الجهة فی فرعها بنتین

اردو: اگر ہم بیٹی کو اس کی فرع میں تعدد جہت کے پائے جانے کی وجہ سے دو بیٹیاں نہ بنائیں

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) عربی: ما تحتهم فلا فائدة فی التفریق بالتقسیم ثم جمع ذاك المتفرق کما لایخفی ۱۲ منه۔

اردو: اس لئے ہے کہ جو کچھ ان کو ملے گا وہ جمع کر کے ان کے نیچے والوں پر تقسیم کیا جائے گا لہٰذا اس کو تقسیم کے ذریعے متفرق کر کے پھر اس متفرق کو جمع کرنے کا کوئی فائدہ نہیں۔ جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ ۱۲منہ (ت)۔

صفحہ 193 از 613

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Arabic Text]: The case would be out of three; two-thirds for the branch of the son and one-third for the branch of the daughter. This is because when you divided the wealth into thirds at the first tier due to the difference in gender (male and female), two shares fell to the branch of the son, which is the share of their father, and one share fell to the highest daughter. Beneath her in the two tiers, even though there is a difference in gender, there is no need to consider it or multiply in the case for fractional resolution. This is because whatever falls to the male group and the female group below her is eventually gathered by her final branch. Thus, the daughter's branch will receive one and its counterpart (the son's branch) will receive two. Even if the first heir does not have dual relationships—for example, if he was only the son of the grandson of a daughter or only the son of the great-granddaughter of a daughter—the division in this case would still be the same as before. That is, the daughter's branch would get one share and its counterpart two shares. Consequently, he received as much from multiple directions of kinship as a person with a single kinship would receive. This contradicts the hypothesis; unlike the case where if we assumed the daughter to be two daughters, then the case would be...

[Urdu Text]: Then the case will be made of three. Of these, two-thirds will be for the branch of the son, while one-third will be for the branch of the daughter. This is because when you divided the wealth into three parts at the first tier because it differs in terms of male and female, the son's branch received two parts, which is the father's share, and the topmost daughter received one part. And beneath her in the two tiers, although there is a difference in terms of male and female, there is no need to consider this difference or to multiply in the case for correction of fractions. This is because whatever the male party and the female received, the last branch of that party will collect it. Accordingly, the daughter's branch will get one and its counterpart (opposite) will get two. And if the first heir does not have two kinships, such as if he is only the son of the daughter's grandson or only the son of the daughter's granddaughter's son, then in this case also the division will be the same as before, i.e., the daughter's branch will get one part and its counterpart will get two parts. Accordingly, he received the same share from multiple aspects of kinship as a person with one kinship receives. This is against the assumption, unlike when we assume the daughter to be two daughters, in which case...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[अरबी पाठ]: मामला तीन में से होगा; दो-तिहाई बेटे की शाखा के लिए और एक-तिहाई बेटी की शाखा के लिए। ऐसा इसलिए है क्योंकि जब आपने लिंग (पुरुष और महिला) के अंतर के कारण पहली पीढ़ी में संपत्ति को तीन हिस्सों में विभाजित किया, तो बेटे की शाखा को दो हिस्से मिले, जो उनके पिता का हिस्सा है, और सबसे ऊपर वाली बेटी को एक हिस्सा मिला। उसके नीचे की दो पीढ़ियों में, भले ही लिंग का अंतर हो, लेकिन उस अंतर पर विचार करने या भिन्नों को हल करने के लिए मामले में गुणा करने की कोई आवश्यकता नहीं है। ऐसा इसलिए है क्योंकि उसके नीचे पुरुष और महिला समूहों को जो कुछ भी मिलता है, वह अंततः उसकी अंतिम शाखा द्वारा एकत्रित किया जाता है। इस प्रकार, बेटी की शाखा को एक और उसके समकक्ष (बेटे की शाखा) को दो मिलेंगे। यदि पहला उत्तराधिकारी दोहरे रिश्तों वाला नहीं होता—उदाहरण के लिए, यदि वह केवल एक बेटी के पोते का बेटा होता या केवल एक बेटी की परपोती का बेटा होता—तो इस मामले में भी विभाजन पहले जैसा ही होता। यानी बेटी की शाखा को एक हिस्सा और उसके समकक्ष को दो हिस्से मिलते। नतीजतन, उसे रिश्तेदारी की कई दिशाओं से उतना ही हिस्सा मिला जितना एक रिश्तेदारी वाले व्यक्ति को मिलता। यह परिकल्पना के विपरीत है; इसके विपरीत, यदि हम बेटी को दो बेटियाँ मान लें, तो उस स्थिति में मामला होगा...

[उर्दू पाठ]: तो मामला तीन से बनेगा। इसमें से दो तिहाई बेटे की शाखा के लिए होगा जबकि एक तिहाई बेटी की शाखा के लिए होगा क्योंकि जब आपने संपत्ति को तीन हिस्सों में बांटते हुए पहली पीढ़ी पर विभाजित किया क्योंकि वह पुरुष और महिला के आधार पर भिन्न है, तो बेटे की शाखा को दो हिस्से मिले जो उसके पिता का हिस्सा है और सबसे ऊपर वाली बेटी को एक हिस्सा मिला, और उसके नीचे दो पीढ़ियों में हालांकि पुरुष और महिला के आधार पर अंतर है लेकिन इस अंतर पर विचार करने और भिन्न के कारण मामले में गुणा करने की कोई आवश्यकता नहीं है, क्योंकि जो कुछ भी पुरुष और महिला पक्ष को मिला उसे उस पक्ष की अंतिम शाखा समेट लेगी। अतः महिला की शाखा को एक और उसके साथी (विपक्षी) को दो मिलेंगे और यदि पहला वारिस दो रिश्तों वाला न हो जैसा कि वह केवल बेटी के पोते का बेटा हो या केवल बेटी की नातिन का बेटा हो, तो उस स्थिति में भी विभाजन वैसा ही होगा जैसा पहले हुआ यानी बेटी की शाखा को एक और उसके विपक्षी को दो हिस्से मिलेंगे। अतः उसे रिश्तेदारी के कई पहलुओं से भी उतना ही हिस्सा मिला जितना एक

रिश्तेदारी वाले को मिलता है। यह अनुमान के विरुद्ध है, इसके विपरीत कि जब हम बेटी को दो बेटियाँ मान लें तो उस स्थिति में...

पृष्ठ 194 का 613

[عربی عبارت]: لكانت المسئلة من ثلثة ثلثاها لفرع الابن وثلثها لفرع البنت لانك اذا قسمت المال على البطن الاول لاختلافہ ذكورة وانوثة اثلاثا اصاب فرع الابن اثنان نصيب ابيهما وكان للبنت العليا واحد وتحتها في البطنين وان كان اختلاف ذكورة وانوثة لكن لا حاجة الى اعتباره والضرب في المسئلة لانكساره لان كل ما يصيب طائفة الذكر والانثى تحتها انما يحوزه فرعها الاخير فيكون لہ واحد ولصاحبہ اثنان ولولم يكن الاول ذا قرابتين كأن كان ابن ابن ابن بنت فقط او ابن بنت بنت بنت فحسب لكان التقسيم ايضا هكذا لہ واحد ولصاحبہ اثنان فلم يصل اليه من تعدد جهات قرابته الاما كان يصل لذي قرابة واحدة هف بخلاف ما اذا جعلنا البنت بنتين فان المسئلة تكون

[اردو ترجمہ]: تو مسئلہ تین سے بنے گا۔ اس میں سے دو تہائی بیٹے کی فرع کے لئے جبکہ ایک تہائی بیٹی کی فرع کے لئے ہوگا اس لئے کہ جب تونے مال کو تین حصے بناتے ہوئے پہلے بطن پر تقسیم کیا کیونکہ وہ مذکر و مؤنث کے اعتبار سے مختلف ہے تو بیٹے کی فرع کو دو حصے ملے جو اس کے باپ کا حصہ ہے اور سب سے اوپر والی بیٹی کو ایک حصہ ملا، اور اس کے نیچے دو بطنوں میں اگرچہ مذکر و مؤنث کے اعتبار سے اختلاف ہے لیکن اس اختلاف کا اعتبار کرنے اور کسر کی وجہ سے مسئلہ میں ضرب دینے کی کوئی ضرورت نہیں، اس لئے کہ جو کچھ مذکر فریق اور مؤنث کو ملا اسے اس فریق کی آخری فرع سمیٹ لے گی۔ چنانچہ مؤنث کی فرع کو ایک اور اس کے صاحب (مقابل) کو دو ملیں گے اور اگر پہلا وارث دو قرابتوں والا نہ ہو جیسا کہ وہ فقط بیٹی کے پوتے کا بیٹا ہو یا فقط بیٹی کی نواسی کا بیٹا ہو، تو اس صورت میں بھی تقسیم ویسی ہی ہوگی جیسی پہلے ہوئی یعنی بیٹی کی فرع کو ایک اور اس کے مقابل کو دو حصے ملیں گے۔ چنانچہ اس کو قرابت کی متعدد جہتوں سے بھی اتنا ہی حصہ موصول ہوا جتنا ایک قرابت

والے کو ملتا ہے۔ یہ خلاف مفروض ہے، بخلاف اس کے کہ جب ہم بیٹی کو دو بیٹیاں فرض کر لیں تو اس صورت میں

Fatawa Razawiyya Volume 26

[Arabic Text Block]: In that case, the division is by two because a son is equal to two daughters. Thus, the property is shared equally between the two branches. This is only because the daughter's branch has two relationships; otherwise, he would have received one share and the son's branch would have received two. This, with the help of Allah Almighty and praise be to His Essence, is a definitive proof. It also clarifies what I say: Firstly, it should be known that one with two directions/aspects is equal to two with separate directions. For example, a son of a daughter's grandson and a son of another daughter's granddaughter, and if there is another son present who combines both these lineages, he will be equal to the first two sons as follows:

[Urdu Text Block]: The issue will be resolved starting from two, because a son is equal to two daughters, therefore the property will be divided equally (half and half) between the two branches. And this is only because the daughter's branch has two relationships, otherwise she would get one and the son's branch would get two. And this, with the help of Allah Almighty and while praise is for His Essence alone, is a definitive proof. Furthermore, it clarifies the statement that I make: firstly, it should be known that one possessing two aspects is equal to two possessing separate aspects. For example, there is a son of a daughter's grandson and a son of another daughter's granddaughter, and along with both of them there is a son present who combines both these lineages, then he will be equal to both the previous sons. The form of the problem is as follows:

[Diagram Labels]: Problem 6 Daughter Son --- Daughter Son --- Daughter Son 1, 2, 3

Daughter Son Son Son 2

Daughter Daughter Daughter Son

[Bottom Section]: Arabic: We divided at the second generation (belly) because it is the first. Urdu: We divided at the second generation because it is the first.

Page 195 of 613

फ़तावा रज़विया खंड 26

[अरबी पाठ ब्लॉक]: उस स्थिति में, विभाजन दो से होगा क्योंकि एक बेटा दो बेटियों के बराबर होता है। इस प्रकार, संपत्ति दो शाखाओं के बीच समान रूप से बांटी जाती है। यह केवल इसलिए है क्योंकि बेटी की शाखा के दो रिश्ते हैं; अन्यथा, उसे एक हिस्सा मिलता और बेटे की शाखा को दो मिलते। यह, अल्लाह सर्वशक्तिमान की सहायता से और उसकी सत्ता की प्रशंसा के साथ, एक निश्चित प्रमाण है। यह उस बात को भी स्पष्ट करता है जो मैं कहता हूँ: सबसे पहले, यह ज्ञात होना चाहिए कि दो दिशाओं/पहलुओं वाला व्यक्ति अलग-अलग दिशाओं वाले दो व्यक्तियों के बराबर होता है। उदाहरण के लिए, एक बेटी के परपोते का बेटा और दूसरी बेटी की परनातिन का बेटा, और यदि एक और बेटा मौजूद है जो इन दोनों वंशों को जोड़ता है, तो वह पहले दो बेटों के बराबर होगा जैसा कि नीचे दिखाया गया है:

[उर्दू पाठ ब्लॉक]: मसला (समस्या) दो से हल होगा, क्योंकि एक बेटा दो बेटियों के बराबर होता है, इसलिए संपत्ति दो शाखाओं के बीच समान रूप से (आधी-आधी) विभाजित होगी। और यह केवल इसलिए है क्योंकि बेटी की शाखा के दो रिश्ते हैं, अन्यथा उसे एक हिस्सा मिलता और बेटे की शाखा को दो मिलते। और यह, अल्लाह सर्वशक्तिमान की सहायता से और इस स्थिति में कि प्रशंसा केवल उसी की सत्ता के लिए है, एक निश्चित प्रमाण है। इसके अलावा, यह उस कथन को स्पष्ट करता है जो मैं कहता हूँ: सबसे पहले, यह जानना चाहिए कि दो पहलुओं वाला व्यक्ति अलग-अलग पहलुओं वाले दो व्यक्तियों के बराबर होता है। उदाहरण के लिए, एक बेटी के पोते का बेटा हो और दूसरी बेटी की नातिन का बेटा हो, और उन दोनों के साथ एक और बेटा मौजूद हो जो इन दोनों वंशों को सम्मिलित करता हो, तो वह पहले दोनों बेटों के बराबर होगा। मसले का स्वरूप इस प्रकार है:

[आरेख लेबल]: मसला 6 बेटी (बिन्त) बेटा (इब्न) --- बेटी (बिन्त) बेटा (इब्न) --- बेटी (बिन्त)ٰبٹا (इब्न) 1, 2, 3

بےٹی (बिन्त)ٰبٹا (इब्न)ٰبٹا (इब्न)ٰبٹا (इब्न) 2

بےٹی (बिन्त) بےٹی (बिन्त) بےٹی (बिन्त) बेटा (इब्न)

[निचला भाग]: अरबी: हमने दूसरी पीढ़ी (बत्न) पर विभाजन किया क्योंकि वही पहली है। उर्दू: हमने दूसरी पीढ़ी पर विभाजन किया क्योंकि वही पहली है।

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

[عربی عبارت]: حینئذٍ من اثنین لان الابن یساوی البنتین فیکون المال بین الفرعین نصفین و ماھو الا لکون فرع البنت ذاقرابتین والا لا صاب ھو واحدا وفرع الابن اثنین، وھذا بعون اللہ تعالی ولوجھہ الحمد دلیل قاطع ویوضح ایضا ما اقول : لیعلم اولاً ان ذاجھتین مساوٍ لا ثنین ذوی جھۃ مثلاً ابن ابن ابن بنت و ابن بنت بنت بنت أخر واخریجمع النسبین فھذا یساوی الاولین ھکذا :

[اردو عبارت]: مسئلہ دو سے بنے گا، کیونکہ بیٹا دو بیٹیوں کے برابر ہوتا ہے، لہٰذا مال دو فرعوں کے درمیان نصف نصف ہوگا۔ اور یہ فقط اس لئے ہے کہ بیٹی کی فرع دو قرابتوں والی ہے ورنہ اسے ایک اور بیٹے کی فرع کو دو ملتے ہیں۔ اور یہ اللہ تعالیٰ کی مدد سے اس حال میں کہ حمد اسی کی ذات کے لئے ہے قطعی دلیل ہے نیز اس کو واضح کرتا ہے وہ قول جو میں کہتا ہوں، اولاً جاننا چاہئے کہ دو جہتوں والا الگ الگ جہتیں رکھنے والے دو کے برابر ہوتا ہے مثلاً ایک بیٹی کے پوتے کا بیٹا ہو اور ایک دوسری بیٹی کی نواسی کا بیٹا ہو اور ان دونوں کے ساتھ ایک اور بیٹا موجود ہو جو ان دونوں نسبوں کا جامع ہو تو یہ پہلے دونوں بیٹوں کے برابر ہوگا۔ مسئلہ کی صورت اس طرح ہے:

[نقشہ کے الفاظ]: مسئلہ ۶ بنت ابن --- بنت ابن --- بنت ابن ۱، ۲، ۳

بنت ابن ابن ابن ۲

بنت بنت بنت ابن

[نچلا حصہ]: عربی: قسمنا علی البطن الثانی لانہ اول اردو: ہم نے دوسرے بطن پر تقسیم کی کیونکہ وہی پہلا

Fatawa Razawiyya Volume 26

[Arabic Column]: A generation (lineage level) in which variation occurred, and in it are two sons and two daughters. Therefore, the matter starts from six: four for the male group and two for the female group. Then there is no difference below either of the two groups in any subsequent generation. Thus, what falls to the first son from his father is two, and likewise the second son. And for the first son from his mother is one, and likewise the third son. So for the first son, there will be three, which is equal to the sum of the remaining ones. And thus it should be because he combines both their relationships together. And secondly, let it be known that these two mentioned directions, for example, on the side of daughters, their sum is equal to one direction on the side of the son when its possessor is neither an heir nor the child of an heir, like the child of the child of a granddaughter, thus:

[Urdu Column]: This is a generation in which variation occurred in terms of male and female. In this generation, there are two sons and two daughters, so the calculation will be based on six, out of which four will be for the male group and two for the female group. Then, in any generation below these two groups, there is no variation in terms of male and female. Therefore, the first son will get two shares from his father's side, and similarly, the second son will also get two shares from his father's side. And the first son will also get one share from his mother's side, and similarly, the third son will also get one share from his mother's side. Thus, the first son gets three shares, which is equal to the total shares of the other two sons, and it should be so because he combines both their relationships. And secondly, it should be known that these two mentioned directions, which are on the side of the daughters for example, their total is equal to that one direction which is on the side of the son, provided its possessor is neither an heir nor the descendant of an heir, such as the descendant of the descendant of a granddaughter. The case scenario will be as follows:

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

[अरबी स्तंभ]: एक पीढ़ी जिसमें लिंग के आधार पर भिन्नता उत्पन्न हुई, और उसमें दो पुत्र और दो पुत्रियाँ हैं। अतः मसला छह से बनेगा: चार पुरुष समूह के लिए और दो महिला समूह के लिए। फिर उन दोनों समूहों के नीचे किसी भी पीढ़ी में लिंग के आधार पर कोई भिन्नता नहीं है। इस प्रकार, पहले पुत्र को उसके पिता की ओर से दो हिस्से मिलेंगे, और इसी तरह दूसरे पुत्र को भी। और पहले पुत्र को उसकी माता की ओर से एक हिस्सा मिलेगा, और इसी तरह तीसरे पुत्र को भी। अतः पहले पुत्र के लिए तीन हिस्से होंगे, जो शेष के योग के बराबर है। और ऐसा ही होना चाहिए क्योंकि वह उन दोनों की निकटता का मिश्रण है। और दूसरी बात यह कि यह जानना चाहिए कि ये दो उल्लिखित दिशाएँ, उदाहरण के लिए पुत्रियों के पक्ष में, उनका योग पुत्र के पक्ष में उस एक दिशा के बराबर है जब उसका धारक न तो स्वयं उत्तराधिकारी हो और न ही उत्तराधिकारी की संतान हो, जैसे पोती की संतान की संतान, इस प्रकार:

[उर्दू स्तंभ]: यह वह पीढ़ी है जिसमें पुरुष और महिला के आधार पर अंतर हुआ है। इस पीढ़ी में दो पुत्र और दो पुत्रियाँ हैं, इसलिए गणना छह से होगी जिसमें से चार पुरुष समूह के लिए और दो महिला समूह के लिए होंगे। फिर इन दोनों समूहों के नीचे किसी भी पीढ़ी में पुरुष और महिला के आधार पर कोई अंतर नहीं है। अतः पहले पुत्र को उसके पिता की ओर से दो हिस्से मिलेंगे (इसी तरह दूसरे पुत्र को भी उसके पिता की ओर से दो हिस्से मिलेंगे) और पहले पुत्र को उसकी माँ की ओर से भी एक हिस्सा मिलेगा (इसी तरह तीसरे पुत्र को भी उसकी माँ की ओर से एक हिस्सा मिलेगा)। तो इस तरह पहले पुत्र को तीन हिस्से मिले जो बाकी दोनों पुत्रों के कुल हिस्सों के बराबर हैं, और ऐसा ही होना चाहिए क्योंकि वह उन दोनों की निकटता का समागम है। और दूसरी बात यह जाननी चाहिए कि ये दोनों उल्लिखित दिशाएं जो उदाहरण के तौर पर पुत्रियों की ओर हैं, उनका योग उस एक दिशा के बराबर है जो पुत्र की ओर है जबकि उसका स्वामी न तो उत्तराधिकारी हो और न ही वारिस की औलाद हो, जैसे पोती की औलाद की औलाद। मसले की स्थिति इस प्रकार होगी:

पृष्ठ १९६ / ६१३

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

[عربی کالم]: بطن وقع فیه الاختلاف وفیه ابنان وبنتان فالمسئلة من ستة اربعة لطائفة الذکور واثنان لطائفة الاناث ثم لاخلف تحت شیئ من الطائفتین فی بطن ما فیصیب الابن الاول من ابیه اثنین و کذلك الابن الثانی والابن الاول من امه واحد و کذلك الابن الثالث فیکون للاول ثلثة مثل ما لمجموع الباقین وهکذا کان ینبغی لانه جامع لقرابتهما جمیعا ولیعلم ثانیا ان هاتین الجهتین المذکورتین مثلا فی جانب البنات مجموعهما مساوٍ لجهة واحدة في جانب الابن اذا لم یکن صاحبها وارثا ولا ولد وارث کولد ولد بنت ابن هکذا:

[اردو کالم]: بطن ہے جس میں مذکر و مؤنث کے اعتبار سے اختلاف واقع ہوا، اس بطن میں دو بیٹے اور دو بیٹیاں ہیں، چنانچہ مسئلہ چھ سے بنے گا جس میں سے چار مذکر فریق اور دو مؤنث فریق کے لئے ہوں گے پھر ان دونوں فریقوں کے نیچے کسی بطن میں مذکر و مؤنث کے اعتبار سے کوئی اختلاف نہیں، لہٰذا پہلے بیٹے کو اس کے باپ کی طرف سے دو حصے ملیں گے یونہی دوسرے بیٹے کو بھی اس کے باپ کی طرف سے دو حصے ملیں گے) اور پہلے بیٹے کو بھی اس کی ماں کی طرف سے ایک حصہ ملے گا یونہی تیسرے بیٹے کو بھی اس کی ماں کی طرف سے ایک حصہ ملے گا) تو اس طرح پہلے بیٹے کو تین حصے ملے جو باقی دونوں بیٹوں کے مجموعی حصوں کے برابر ہیں، اور یونہی ہونا چاہئے کیونکہ وہ ان دونوں کی قرابتوں کا جامع ہے۔ اور ثانیاً جاننا چاہئے کہ یہ دونوں مذکورہ جہتیں جو مثال کے طور پر بیٹیوں کی جانب میں ہیں ان کا مجموعہ اس ایک جہت کے برابر ہے جو بیٹے کی جانب میں ہے جبکہ اس کا صاحب نہ تو وارث ہو اور نہ ہی وارث کی اولاد ہو، جیسے پوتی کی اولاد کی اولاد۔ صورت مسئلہ یوں ہوگی:

Fatawa Rizvia, Volume 26

Problem: 2 x 3 = 6

[Table/Diagram of Inheritance] Son | Daughter | Daughter Daughter | Daughter | Son Child | Daughter | Son Child | Son | Son 3 | 1 | 2

[Arabic Text] And we have expressed them both as 'child' (walad) to include both male and female, for the ruling does not differ. The problem is based on two because a son is like two daughters. Thus, the portion of the son goes to the last descendant, and the portion of the group of daughters is divided in the second generation into three parts. So the problem is multiplied by three and is corrected from six: three for the descendant of the son, and two for the son who is in the second generation from the group of daughters, and one for the daughter who is in it. Then they transfer to their two descendants, so that which belongs to the descendants of the two daughters is equal to what belonged to the descendant of the son. After this introduction, we say: if they gather—meaning the holders of two directions and their collector from the side of the daughters.

[Urdu Text] We have used the term 'child' (walad) in both these generations so that it encompasses both male and female, as the ruling does not differ in both cases. The problem will be formed from 2 because one son is like two daughters. Accordingly, the son's portion will go to his final descendant, while the group of daughters' portion will be divided into three parts in the second generation. The original problem, i.e., two, will be multiplied by three, and thus the problem will be corrected from six. From this, three will go to the son's descendant, and two will go to that son who is from the group of daughters in the second generation, while one will go to the daughter who is in that generation. Then the portions of both will be transferred to their descendants. Thus, whatever the descendants of both daughters received is equal to the portions received by the son's descendant. After this preamble, we say that this is when two separate lineages and the one who combines both those lineages from the side of daughters have gathered.

Page 197 of 613

फ़तवा रिज़विया, खंड 26

मसअला (समस्या): 2 x 3 = 6

[विरासत का चार्ट/तालिका] बेटा | बेटी | बेटी बेटी | बेटी | बेटा संतान | बेटी | बेटा संतान | बेटा | बेटा 3 | 1 | 2

[अरबी पाठ का अनुवाद] हमने इन दोनों में 'संतान' (वलद) शब्द का प्रयोग इसलिए किया है ताकि इसमें नर और मादा दोनों शामिल हों, क्योंकि नियम में कोई अंतर नहीं है। मसअला दो से है क्योंकि एक बेटा दो बेटियों के बराबर है। अतः बेटे का हिस्सा अंतिम वंशज को जाता है, और बेटियों के समूह का हिस्सा दूसरी पीढ़ी में तीन भागों में विभाजित होता है। इसलिए मसअला को तीन से गुणा किया जाता है और छह से सही किया जाता है: तीन बेटे के वंशज के लिए, और दो उस बेटे के लिए जो बेटियों के समूह से दूसरी पीढ़ी में है, और एक उस बेटी के लिए जो उसमें है। फिर वे अपने दो वंशजों की ओर स्थानांतरित हो जाते हैं, ताकि जो दो बेटियों के वंशजों का है वह बेटे के वंशज के बराबर हो जाए। इस प्रस्तावना के बाद, हम कहते हैं: यदि वे एकत्रित हों—अर्थात दो दिशाओं के स्वामी और बेटियों की ओर से उनके संग्राहक।

[उर्दू पाठ का अनुवाद] हमने इन दोनों पीढ़ियों में 'संतान' (वलद) शब्द का प्रयोग इसलिए किया है ताकि यह नर और मादा दोनों के लिए सामान्य हो जाए, क्योंकि दोनों स्थितियों में नियम अलग नहीं होता है। मसअला 2 से बनेगा क्योंकि एक बेटा दो बेटियों के बराबर होता है। तदनुसार, बेटे का हिस्सा उसकी अंतिम शाखा (वंशज) को मिलेगा, जबकि बेटियों के समूह का हिस्सा दूसरी पीढ़ी में तीन हिस्से बनाते हुए विभाजित होगा। मूल मसअला यानी दो को तीन से गुणा किया जाएगा, तो इस प्रकार छह से मसअला की तसहीह (सुधार) होगी। इसमें से तीन बेटे के वंशज को मिलेंगे, और दो उस बेटे को मिलेंगे जो बेटियों के समूह से दूसरी पीढ़ी में है, जबकि एक बेटी को मिलेगा जो उसी पीढ़ी में है। फिर इन दोनों के हिस्से उनके वंशजों की ओर स्थानांतरित होंगे। तदनुसार, जो कुछ दोनों बेटियों के वंशजों को मिला, वह बेटे के वंशज को मिलने वाले हिस्सों के बराबर है। इस प्रस्तावना के बाद हम कहते हैं कि यह तब होता है जब दो अलग-अलग दिशाओं (वंशों) वाले और उन दोनों दिशाओं को जोड़ने वाले बेटियों की ओर से एकत्र हुए हों।

पृष्ठ 197 का 613

فتاوی رضویہ، جلد ۲۶

مسئلہ: ۲ ۶ = ۳ x

[وراثت کا چارٹ/ٹیبل] ابن | بنت | بنت بنت | بنت | ابن ولد | بنت | ابن ولد | ابن | ابن ۳ | ۱ | ۲

[عربی متن] و انما عبرنا فیہما بالولد لیعم الذکر و الانثی فان الحکم لایختلف المسئلۃ من اثنین لان ابنا کبنتین فنصیب الابن لفرع الاخر و نصیب طائفۃ البنات یقسم فی البطن الثانی ثلاثاً فتضرب المسئلۃ فی ثلثۃ و تصح من ستۃ ثلثۃ منھا لفرع الابن و اثنان لابن الکائن فی البطن الثانی من طائفۃ البنات و واحد للبنت التی فیہ ثم ینتقلان الی فرعیھما فیکون ما لفرعی البنتین مساویاً لما کان لفرع الابن و بعد تمہید ھذا نقول اذا اجتمعوا اعنی صاحبی الجھتین و جامعھما من جانب البنات۔

[اردو متن] ہم نے ان دونوں بطنوں میں اولاد کے ساتھ اس لئے تعبیر کی تاکہ یہ مذکر و مؤنث دونوں کو عام ہو جائے اس لئے کہ دونوں صورتوں میں حکم مختلف نہیں ہوتا۔ مسئلہ ۲ سے بنے گا کیونکہ ایک بیٹا دو بیٹیوں کی مثل ہے چنانچہ بیٹے کا حصہ اس کی آخری فرع کو ملے گا جبکہ بیٹیوں کے فریق کا حصہ تین حصے بناتے ہوئے دوسرے بطن میں تقسیم ہوگا۔ اصل مسئلہ یعنی دو کو تین میں ضرب دی جائے گی تو اس طرح چھ سے مسئلہ کی تصحیح ہوگی جس میں سے تین بیٹے کی فرع کو ملیں گے اور دو اس بیٹے کو ملیں گے جو بیٹیوں کے فریق سے دوسرے بطن میں ہے جبکہ ایک بیٹی کو ملے گا جو اس بطن میں ہے پھر ان دونوں کے حصے ان کی فروع کی طرف منتقل ہوں گے۔ چنانچہ جو کچھ دونوں بیٹیوں کی فروع کو ملا وہ بیٹے کی فرع کو ملنے

والے حصوں کے برابر ہے۔ اس تمہید کے بعد ہم کہتے ہیں کہ یہ اس وقت ہے جب دو الگ الگ جہتوں والے اور ان دونوں جہتوں کا جامع بیٹیوں کی جانب سے جمع ہوئے ہوں

صفحہ 197 از 613

Vol 26 Fatawa Razawiyya

And such a branch from the side of the sons, by the ruling of the two aforementioned premises, will result in the property being divided among them into three parts: one-third for the two (companions), another third for the combining one, and another third for the son, due to their equality in all respects as you have recognized. This only comes about when the origin of the combining branch is considered as two origins like this:

And if this same situation is established from the side of the sons, then based on the two aforementioned premises, the ruling will be the same: the property will be divided among them into three parts. One-third for those from two distinct directions, one-third for the one who combines both, and one-third for the offspring (branch) of the son, because they are all equal among themselves, as you have already recognized. And this will only happen when the origin of the branch that combines both directions is assumed as two origins. The form of the problem will be as follows:

Problem 3 × 3 = 9 Daughter | Daughter | Son Son | Daughter | Daughter Son | Daughter | Child Son | Son | Child 1 | 2 | 3

We assumed the first daughter as two daughters, so in the first generation (batn), there were one son and four daughters, which is equivalent to two sons. In short, it became three sons. Therefore, the problem will be based on three, of which one will be for the son's branch and two for the group of daughters. Beneath these daughters in the second generation are two sons and two daughters, i.e., they become equivalent to three sons. And since two cannot be divided evenly among them, the problem is multiplied by three, resulting in nine.

Page 198 of 613

जिल्द 26 फ़तावा रजविया

और बेटों की ओर से ऐसी शाखा, जो पूर्वोक्त दो प्रस्तावों के नियम के अनुसार हो, उसमें संपत्ति उनके बीच तीन भागों में विभाजित होगी: एक तिहाई उन दोनों के लिए, एक तिहाई संयुक्त के लिए, और एक तिहाई बेटे के लिए, क्योंकि वे सभी समान हैं जैसा कि आप जान चुके हैं। यह तभी संभव होगा जब संयुक्त शाखा के मूल को दो मूल माना जाए, इस प्रकार:

और यदि यही स्थिति बेटों की ओर से घटित हो, तो भी उपरोक्त दो मुकदमों (प्रस्तावों) के आधार पर नियम यही होगा कि संपत्ति उनके बीच तीन भागों में विभाजित होगी। एक तिहाई दो अलग-अलग दिशाओं वालों के लिए, एक तिहाई दोनों के संयुक्त के लिए, और एक तिहाई बेटे की शाखा (फ़रअ) के लिए, क्योंकि वे सभी आपस में समान हैं, जैसा कि आप पहचान चुके हैं। और यह तभी होगा जब दोनों दिशाओं की संयुक्त शाखा के मूल को दो मूल माना जाए। समस्या (मसाला) का रूप इस प्रकार होगा:

मसाला 3 × 3 = 9 बेटी | बेटी | बेटा बेटा | बेटी | बेटी बेटा | बेटी | बच्चा बेटा | बेटा | बच्चा 1 | 2 | 3

हमने पहली बेटी को दो बेटियां माना, तो इस तरह पहली पीढ़ी (बतून) में एक बेटा और चार बेटियां हो गईं जो दो बेटों के बराबर हैं। संक्षेप में, ये तीन बेटे हो गए। तदनुसार, समस्या तीन से बनेगी, जिनमें से एक बेटे की शाखा के लिए होगा और दो बेटियों के समूह के लिए होंगे। इन बेटियों के नीचे दूसरी पीढ़ी में दो बेटे और दो बेटियां हैं, यानी वे तीन बेटे हो गए। और चूंकि दो उन पर बराबर विभाजित नहीं होता, इसलिए समस्या को तीन से गुणा किया गया, जिससे यह नौ हो गया।

पृष्ठ 198 of 613

وفرع كذائي من جهة الابناء بحكم المقدمتين المذكورتين ان يكون المال بينهم اثلاثا ثلثه للصاحبين وأخر للجامع وأخر للابني لتساويهم جميعاً كما عرفت وهذا انما يتأتى اذا اعتبر اصل الفرع الجامع اصلين هكذا:

اور اگر یہی صورت بیٹوں کی جانب سے متحقق ہو تو بھی مذکورہ بالا دو مقدموں کی بنیاد پر حکم یہی ہوگا کہ مال ان کے درمیان تین حصوں کے طور پر منقسم ہوگا، ایک تہائی دو الگ الگ جہتوں والوں کے لئے اور ایک تہائی دونوں کے جامع کے لئے اور ایک تہائی بیٹے کی فرع کے لئے، کیونکہ وہ سب آپس میں مساوی ہیں۔ جیسا کہ تو پہچان چکا ہے۔ اور یہ اسی وقت ہوگا جب دونوں جہتوں کی جامع فرع کی اصل کو دو اصلیں فرض کیا جائے۔ صورت مسئلہ یوں ہوگی:

مسئلہ ۳ × ۳ = ۹ بنت | بنت | ابن ابن | بنت | بنت ابن | بنت | ولد ابن | ابن | ولد ۱ | ۲ | ۳

اعتبرنا البنت الاولی بنتین فکان في البطن الاول ابن واربع بنات کابنین وعلی الاختصار ثلثة ابناء فالمسئلة من ثلثة واحد منها لفرع الابن واثنان لطائفة البنات وتحتهن في البطن الثاني ابنان وبنتان ای کثلثة ابناء ولا یستقیم اثنان علیهم فتضرب المسئلة فی ثلثة تکن من تسعة

ہم نے پہلی بیٹی کو دو بیٹیاں فرض کیا تو اس طرح پہلے بطن میں ایک بیٹا اور چار بیٹیاں ہوگئیں جو کہ دو بیٹیوں کے برابر ہے۔ بطور اختصار یہ کہ تین بیٹے ہو گئے۔ چنانچہ مسئلہ تین سے بنے گا جن میں سے ایک بیٹے کی فرع کے لئے اور دو بیٹیوں کے فریق کے لئے ہوں گے اور ان بیٹیوں کے نیچے دوسرے بطن میں دو بیٹے اور دو بیٹیاں ہیں یعنی تین بیٹے ہو گئے۔ اور دو

(Arabic Text): And with it, it is correct for the branch of the son from it three, and for the group of daughters six, which are divided in the second belly (generation) into thirds: for the two daughters two, which are transferred to their two branches due to lack of difference, and for the two sons four, which are likewise transferred to their two branches. Thus, the son combining [two relationships] receives three: two from his father and one from his mother. And for the owner of the two relationships, two and one, their sum being three. And for the branch of the son also three, as was the ruling of the two aforementioned premises. Unlike if the original is not considered as two originals, for then the share of the son at that time increases over the two remaining shares, like this:

(Urdu Text): These cannot be divided by three. Therefore, the problem (mathematical equation) will be multiplied by three, so the product will be nine (9), and the correction (Tashih) of the problem will be based on this. Out of nine, there will be three parts for the son's branch, while for the group of daughters there will be six parts, which will be divided by three in the second generation (batn). Out of these, two parts will be for the two daughters, which will be transferred to their branches due to lack of difference. And four parts will be for the two daughters, which will likewise be transferred to their branches. Therefore, the son combining both directions will get three parts: two from the father's side and one from the mother's side. And for those with two separate relationships: two and one, making a total of three parts. And for the son's branch, there will also be three parts, as is the ruling of both mentioned premises. Unlike when the original is not assumed as two originals, because in that case, the share of the son's branch will become more than the shares of the other two daughters. The form of the problem will be as follows: (See next page)

(अरबी इबारत): और इसके साथ, बेटे की शाखा के लिए इससे तीन, और बेटियों के समूह के लिए छह सही है, जो दूसरी पीढ़ी (बत्न) में तिहाई में विभाजित हैं: दो बेटियों के लिए दो, जो अंतर की कमी के कारण उनकी दो शाखाओं में स्थानांतरित हो जाते हैं, और दो बेटों के लिए चार, जो इसी तरह उनकी दो शाखाओं में स्थानांतरित हो जाते हैं। इस प्रकार, [दो रिश्तों को] जोड़ने वाले बेटे को तीन मिलते हैं: दो अपने पिता की ओर से और एक अपनी माँ की ओर से। और दो रिश्तों वाले के लिए दो और एक, उनका योग तीन है। और बेटे की शाखा के लिए भी तीन, जैसा कि पूर्वोक्त दो परिसरों का नियम था। इसके विपरीत यदि मूल को दो मूल नहीं माना जाता है, क्योंकि तब उस समय बेटे का हिस्सा दो शेष हिस्सों से बढ़ जाता है, इस प्रकार:

(उर्दू इबारत): इन तीन पर विभाजित नहीं किया जा सकता। इसलिए, मसले (गणितीय समीकरण) को तीन से गुणा किया जाएगा, तो गुणनफल नौ (9) होगा, और इसी से मसले की तसहीह (सुधार) होगी। नौ में से बेटे की शाखा के लिए तीन होंगे, जबकि बेटियों के समूह के लिए छह हिस्से होंगे जो दूसरी पीढ़ी (बत्न) में तीन पर विभाजित होंगे। इनमें से दो हिस्से दोनों बेटियों के लिए होंगे जो अंतर की कमी के कारण उन दोनों की शाखाओं की ओर स्थानांतरित हो जाएंगे। और चार हिस्से दोनों बेटियों के लिए होंगे जो इसी तरह उनकी शाखाओं की ओर स्थानांतरित हो जाएंगे। इसलिए, दोनों दिशाओं को जोड़ने वाले बेटे को तीन हिस्से मिलेंगे: दो पिता की ओर से और एक माँ की ओर से। और दो अलग-अलग रिश्तों वालों के लिए: दो और एक यानी कुल मिलाकर तीन हिस्से बने। और बेटे की शाखा के लिए भी तीन हिस्से होंगे जैसा कि दोनों उल्लेखित परिसरों का नियम है। इसके विपरीत जब मूल को दो मूल न माना जाए, क्योंकि उस स्थिति में बेटे की शाखा का हिस्सा बाकी दो बेटियों के हिस्सों से अधिक हो जाएगा। मसले का स्वरूप इस प्रकार होगा: (अगला पृष्ठ देखें)

(عربی عبارت): و بها تصح لفرع الابن منها ثلثة ولطائفة البنات ستة تنقسم في البطن الثانی اثلاثا للبنتین اثنان منتقلان الی فرعیهما لعدم الاختلاف وللابنین اربعة منتقلة کذلك الی فرعیهما فیصیب الابن الجامع ثلثة اثنان من ابیه وواحد من امه ولصاحبي القرابتین اثنان وواحد مجموعهما ثلثة وللفرع الابن ایضا ثلثة کما کان حکم المقدمتین المذکورتین بخلاف ما اذا لم یعتبر الاصل اصلین فانه یزید حینئذ سهم الابنی علی السهمین الباقیین هکذا:

(اردو عبارت): ان تین پر تقسیم نہیں ہو سکتے۔ لہٰذا مسئلہ کو تین میں ضرب دی جائے گی تو حاصل ضرب نو (۹) ہوگا، اور اسی سے مسئلہ کی تصحیح ہوگی بیٹے کی فرع کے لئے نو میں سے تین جبکہ بیٹیوں کے فریق کے لئے چھ حصے ہوں گے جو دوسرے بطن میں تین پر تقسیم ہو جائیں گی، جن میں سے دو حصے دونوں بیٹیوں کے لئے ہوں گے جو عدم اختلاف کے سبب سے ان دونوں کی فرعوں کی طرف منتقل ہو جائیں گے۔ اور چار حصے دونوں بیٹیوں کے لئے ہوں گے جو کہ اسی طرح ان کی فرعوں کی طرف منتقل ہو جائیں گے۔ لہٰذا دونوں جہتوں کے جامع بیٹے کو تین حصے ملیں گے دو باپ کی طرف سے اور ایک ماں کی طرف سے۔ اور دو الگ الگ قرابتوں والوں کے لئے۔ دو اور ایک یعنی مجموعی طور پر تین حصے بنے۔ اور بیٹے کی فرع کے لئے بھی تین حصے ہوں گے جیسا کہ دونوں مذکورہ مقدموں کا حکم ہے، بخلاف اس کے کہ جب اصل کو دو اصلیں فرض نہ کیا جائے کیونکہ اس صورت میں بیٹے کی فرع کا حصہ باقی دو بیٹیوں کے حصوں سے زائد ہو جائے گا۔ صورت مسئلہ یوں ہوگی: (اگلا صفحہ ملاحظہ ہو)

Fatawa Razawiyya Volume 26

Issue 5 x 2 Daughter Daughter Daughter Son Son Daughter Daughter Daughter Son Daughter Daughter Offspring Son Son Son Offspring 2 1 2 4/1 3 1

[Arabic Text Column] The explanation is clear. It has become apparent that the consideration of the multiplicity of lineages (t'addud al-jihat) in ancestors (usool) only occurs when there is a multiplicity in individuals (zawat). If that is a physical reality, as in the examples mentioned by the scholars in books, then so be it. Otherwise, it is mandatory to consider it legally (hukman) and count one ancestor as two in the distribution. This becomes apparent to anyone who ponders the scenario they also illustrated, where the lineage comes from two ancestors, such as when one leaves two daughters of the daughter of a son of a daughter, who are also the two daughters of the son of the son of a daughter of another daughter, and a son of the daughter of the daughter of a son, in this form:

[Urdu Text Column] And the explanation is clear; this is contrary to what is assumed. Thus, it has become manifest that the consideration of multiple directions in the ancestors only arises from the principle of multiplicity in individuals. If that multiplicity is real, then it is as it should be, like the examples mentioned by the scholars in books. Otherwise, it will be necessary to consider the multiplicity legally and count one ancestor as two ancestors in the division. This also becomes clear to the person who reflects on this situation described by the scholars regarding the direction obtained from two ancestors. For instance, someone leaves behind two granddaughters (daughters of a granddaughter) of one daughter, and those same two are also the granddaughters of the grandson of another daughter of the deceased. In addition to them, he left a son of the granddaughter of a son. The form of the issue will be as follows:

फतवा रज़विया खंड 26

मसला 5 x 2 बेटी बेटी बेटी बेटा बेटा बेटी बेटी बेटी बेटा बेटी बेटी संतान बेटा बेटा बेटा संतान 2 1 2 4/1 3 1

[अरबी पाठ स्तंभ] विवरण स्पष्ट है। यह प्रकट हो गया है कि मूल (उसोल्स) में दिशाओं की बहुलता का विचार केवल व्यक्तियों में बहुलता होने पर ही होता है। यदि वह वास्तव में है, जैसा कि विद्वानों ने पुस्तकों में उल्लेखित उदाहरणों में बताया है, तो ठीक है। अन्यथा, इसे कानूनी रूप से मानना अनिवार्य है और विभाजन में एक मूल को दो मूलों के रूप में गिनना होगा। यह उस व्यक्ति के लिए स्पष्ट हो जाता है जो उनके द्वारा चित्रित उस स्थिति पर विचार करता है जहाँ दिशा दो मूलों से होती है, जैसे कि जब कोई एक बेटी के बेटे की बेटी की दो बेटियाँ छोड़ता है, जो दूसरी बेटी की बेटी के बेटे की भी दो बेटियाँ हैं, और एक बेटे की बेटी की बेटी का बेटा है, इस प्रकार:

[उर्दू पाठ स्तंभ] और बयान ज़ाहिर है, यह खिलाफ़-ए-मफ़रूज़ (मान्यता के विपरीत) है। पस ज़ाहिर हो गया कि उसूल में तअद्दुद-ए-जिहात (दिशाओं की बहुलता) का एतबार ज़वात (व्यक्तियों) में तअद्दुद के उसूल से ही होता है। अगर वह तअद्दुद हक़ीक़तन हो तो फ़बिहा (बहुत अच्छा) जैसा कि उन मिसालों में है जिनको मशायख़ (विद्वानों) ने किताबों में ज़िक्र फ़रमाया, वर्ना हुक्मी तौर पर तअद्दुद का एतबार करना और तक़्सीम में एक असल को दो असलें शुमार करना ज़रूरी होगा। और यह उस शख़्स के लिए भी ज़ाहिर हो जाता है जो मशायख़ की बयान कर्दा इस सूरत में ग़ौर करे जो उन्होंने दो असलों से हासिल होने वाली जिहत के बारे में बयान की है। जैसे किसी शख़्स ने एक बेटी की पोती की दो बेटियाँ छोड़ी हैं और वही दोनों मय्यत की दूसरी बेटी के पोते की भी बेटियाँ हैं। और उनके अलावा एक बेटे की नवासी का बेटा छोड़ा है। सूरत-ए-मसला यूँ होगी:

पृष्ठ 200/613 आई.टी. मज्लिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

مسئلہ ۵ × ۲ لا بنت بنت بنت ابن ابن بنت بنت بنت ابن بنت بنت ولد ابن ابن ابن ولد ۲ ۱ ۲ ۱/۴ ۳ ۱

[Arabic Column] والبیان ظاھر، فظھر ان اعتبار تعدد الجھات فی الاصول انما یکون بحصول التعدد فی الذوات فان کان حقیقة ذاك کما فی الامثلة التی ذکروھا فی الکتب والا وجب اعتباره حکماً وعد اصل اصلین فی القسمة ویظھر ھذا لمن تأمل فیما صوروه ایضاً من کون الجھة من اصلین کما اذا ترك بنتی بنت ابن بنت ھما ایضاً بنتا ابن ابن بنت اخری وابن بنت بنت ابن بھذه الصورة:

[Urdu Column] اور بیان ظاہر ہے، یہ خلاف مفروض ہے۔ پس ظاہر ہوگیا کہ اصول میں تعدد جہات کا اعتبار ذوات میں تعدد کے اصول سے ہی ہوتا ہے۔ اگر وہ تعدد حقیقتاً ہو تو فبہا جیسا کہ ان مثالوں میں ہے جن کو مشائخ نے کتابوں میں ذکر فرمایا ورنہ حکمی طور پر تعدد کا اعتبار کرنا اور تقسیم میں ایک اصل کو دو اصلیں شمار کرنا ضروری ہوگا اور یہ اس شخص کے لئے بھی ظاہر ہو جاتا ہے جو مشائخ کی بیان کردہ اس صورت میں غور کرے جو انہوں نے دو اصلوں سے حاصل ہونے والی جہت کے بارے میں بیان کی ہے۔ جیسے کسی شخص نے ایک بیٹی کی پوتی کی دو بیٹیاں چھوڑی ہیں اور وہی دونوں میت کی دوسری بیٹی کے پوتے کی بھی بیٹیاں ہیں۔ اور ان کے علاوہ ایک بیٹے کی نواسی کا بیٹا چھوڑا ہے۔ صورت مسئلہ یوں ہو گی:

Fatawa Razawiyya | Volume 26

Problem 3 [Diagram representing genealogical branches] Branch 1: Son -> Daughter -> Daughter -> Son Branch 2: Daughter -> Son -> Son Branch 3: Daughter -> Son -> Daughter (A curly brace connects Branch 2 and Branch 3 leading to: 2 Daughters)

[Left Column - Arabic Text Translation] The problem is based on three, because each daughter in the first generation is treated as two daughters, i.e., as a son. Thus, it is as if there are three sons. From this, the calculation is correct: one share for the descendant of the son, and two for the two daughters. The division in the third generation, although it is based on three because there is one daughter who is like a son and one son who is like two daughters, does not align as two out of three. However, since the division in the final generation is only among two daughters, each of them receives a third from the father's side and a third from the mother's side. Thus, each receives a complete share, and there is no need for multiplication. Therefore, treating two daughters in the roots as four daughters only arises because the multiplicity of directions in the branches results in multiplicity in...

[Right Column - Urdu Text Translation] The problem will be based on three (3) because in the first generation, each daughter is equal to two daughters, i.e., equal to one son. So it is as if they became three sons, and the problem is corrected with three. One part will go to the descendant of the son, while two parts will go to the two daughters. In the third generation, although the division is by three because in it one daughter is like a son and one son is like two daughters, and dividing two into three is not possible without a remainder. However, since the final generation consists of only two daughters, each will receive one-third from the father's side and one-third from the mother's side. Thus, there will be a full one-third for each, and no multiplication will be needed. Therefore, treating two daughters in the roots like four daughters is only in the sense that the multiplicity of paths in the branches establishes multiplicity in the roots. And this is merely regarding the bodies of the branches...

मसाला ३ [वंशावली शाखाओं का प्रतिनिधित्व करने वाला आरेख] शाखा १: बेटा -> बेटी -> बेटी -> बेटा शाखा २: बेटी -> बेटा -> बेटा शाखा ३: बेटी -> बेटा -> बेटी (शाखा २ और ३ को जोड़ने वाला एक घुंघराला ब्रैकेट जो ले जाता है: २ बेटियाँ)

[बायां कॉलम - अरबी पाठ अनुवाद] समस्या तीन से आधारित है क्योंकि पहली पीढ़ी में प्रत्येक बेटी को दो बेटियों के रूप में माना जाता है, यानी एक बेटे के रूप में। इस प्रकार, यह ऐसा है जैसे तीन बेटे हों। इससे गणना सही हो जाती है: एक हिस्सा बेटे के वंशज के लिए, और दो हिस्से दो बेटियों के लिए। तीसरी पीढ़ी में विभाजन, हालांकि यह तीन पर आधारित है क्योंकि इसमें एक बेटी है जो एक बेटे की तरह है और एक बेटा है जो दो बेटियों की तरह है, तीन में से दो के रूप में मेल नहीं खाता है। हालाँकि, चूंकि अंतिम पीढ़ी में विभाजन केवल दो बेटियों के बीच है, उनमें से प्रत्येक को पिता की ओर से एक तिहाई और माँ की ओर से एक तिहाई प्राप्त होता है। इस प्रकार, प्रत्येक को पूर्ण हिस्सा प्राप्त होता है, और गुणा करने की कोई आवश्यकता नहीं होती है। इसलिए, मूल में दो बेटियों को चार बेटियों के रूप में मानना केवल इसलिए उत्पन्न होता है क्योंकि शाखाओं में दिशाओं की बहुलता के कारण मूल में बहुलता होती है...

[दायां कॉलम - उर्दू पाठ अनुवाद] मसाला तीन (३) से बनेगा क्योंकि पहली पीढ़ी में प्रत्येक बेटी दो बेटियों यानी एक बेटे के बराबर है, मानो वे तीन बेटे हो गए और तीन से ही मसले की तसहीह (सुधार) हो गई। एक हिस्सा बेटे की नस्ल को जबकि दो हिस्से दोनों बेटियों को मिलेंगे। तीसरी पीढ़ी में हालाँकि तक़सीम (विभाजन) तीन पर होती है क्योंकि इसमें एक बेटी बेटे के समान है, और एक बेटा दो बेटियों के समान है। और दो का तीन पर तक़सीम होना बिना कसर (शेष) के दुरुस्त नहीं, लेकिन चूंकि आखिरी पीढ़ी में केवल दो ही बेटियों पर तक़सीम होती है, उन दोनों को एक तिहाई बाप की तरफ से और एक तिहाई माँ की तरफ से प्राप्त होगा। तो प्रत्येक के लिए मुकम्मल सुलुस (तिहाई) होगा और ज़रब (गुणा) की ज़रूरत नहीं पड़ेगी। लिहाजा, उसूल (मूल) में दो बेटियों को चार बेटियों की तरह बनाना केवल इस लिहाज़ से है कि फ़ुरूअ (शाखाओं) में जिहत (दिशा) की कसरत उसूल में कसरत को साबित करती है। और यह महज़ फ़ुरूअ के अबदान (शरीर) के..

مسئلہ ۳ [شجرہ نسب کی شاخوں کی نمائندگی کرنے والا خاکہ] شاخ ۱: ابن -> بنت -> بنت -> ابن شاخ ۲: بنت -> ابن -> ابن شاخ ۳: بنت -> ابن -> بنت (ایک لکیر شاخ ۲ اور ۳ کو جوڑتی ہوئی نیچے اشارہ کرتی ہے: بنتیں ۲)

[بایاں کالم - عربی عبارت کا اردو ترجمہ] مسئلہ تین سے ہے کیونکہ پہلی بطن میں ہر بیٹی دو بیٹیوں کے حکم میں ہے یعنی ایک بیٹے کی طرح۔ پس گویا وہ تین بیٹے ہیں اور اسی سے تصحیح ہو گئی، ایک حصہ ابن کی فرع کے لیے اور دو حصے دو بیٹیوں کے لیے۔ اور تیسرے بطن میں تقسیم اگرچہ تین پر ہے کیونکہ اس میں ایک بیٹی بیٹے کی طرح ہے اور ایک بیٹا دو بیٹیوں کی طرح، (لیکن) دو کی تین پر تقسیم بغیر کسر کے درست نہیں۔ لیکن چونکہ آخری بطن میں تقسیم فقط دو بیٹیوں پر ہے، ان میں سے ہر ایک کو باپ کی طرف سے ایک تہائی اور ماں کی طرف سے ایک تہائی پہنچتا ہے، پس ہر ایک کے لیے مکمل حصہ ہو گیا اور ضرب کی حاجت نہ رہی۔ پس اصول میں دو بیٹیوں کو چار بیٹیوں کے مانند قرار دینا اس وجہ سے ہے کہ فروع میں جہت کا تعدد اصول میں تعدد کا باعث ہوتا ہے...

[دایاں کالم - اردو عبارت] مسئلہ تین ۳ سے بنے گا کیونکہ پہلے بطن میں ہر بیٹی دو بیٹیوں یعنی ایک بیٹے کے برابر ہے گویا کہ وہ تین بیٹے ہو گئے اور تین سے ہی مسئلہ کی تصحیح ہوگئی۔ ایک حصہ بیٹے کی فرع کو جبکہ دو حصے دونوں بیٹیوں کو ملیں گے اور تیسرے بطن میں اگرچہ تقسیم تین پر ہوتی ہے کیونکہ اس میں ایک بیٹی بیٹے کی مثل ہے، اور ایک بیٹا دو بیٹیوں کی مثل ہے۔ اور دوکا تین پر تقسیم ہونا بلا کسر درست نہیں، لیکن جبکہ آخری بطن میں فقط دو ہی بیٹیوں پر تقسیم ہوتی ہے ان دونوں کو ایک تہائی باپ کی طرف سے اور ایک تہائی ماں کی طرف

سے موصول ہوگا۔ تو ہر ایک کیلئے مکمل ثلث ہوگا اور ضرب کی ضرورت پیش نہیں آئے گی، لہذا اصول میں دو بیٹیوں کو چار بیٹیوں کی طرح بنانا فقط اس اعتبار سے ہے کہ فروع میں جہت کا تعدد اصول میں تعدد کو ثابت کرتا ہے۔ اور یہ محض فروع کے ابدان کے

Fatawa Razawiyya, Volume 26

[Right Column - Urdu Text Translation] ...not from consideration [of bodies], because the bodies are only two, just as in reality there are only two daughters; describing them as four is only because of the multiplicity of aspects. If you say that since both branches are branches of each of the two roots, the total branches become four, as if there are two daughters from the father's side and two from the mother's side. In this way, the roots did not become multiple without the multiplication of branches. I will say that the multiplicity of aspects in a branch does not prove multiplicity in the body. For instance, Zaid does not become two Zaids because he is both his father's son and his mother's son; therefore, the turning of two branches into four only happened due to the multiplicity of aspects. And you have already made it a requisite for the two roots to be four, so unconsciously you have said exactly what our view is. The summary is that when the aforementioned two premises are true, and it is said that when aspects are multiple, then branches are multiple, and when branches are multiple, then roots are multiple, as you have already admitted. Therefore, it is necessary for the result to be true. And it will be said that when aspects are multiple, the roots will be multiple. And this is our objective. This is what...

[Left Column - Arabic Text Translation] Roots, and this is not from the perspective of the bodies of the branches only, for they are only two and no more, just as the roots are two daughters and no more. Thus, quadrupling only came about because of the aspects. If you say: since the two branches were the branches of each of the two roots, they became four branches, as if they are two daughters from the father's side and two daughters from the mother's side, so the roots did not multiply except with the multiplication of the branches. I say: the multiplicity of aspects in a branch does not necessitate multiplicity in its body. Zaid does not become two Zaids because he is the son of his father and the son of his mother. Therefore, the quadrupling in the two branches only occurred due to the multiplicity of aspects. You have made this a requirement for the quadrupling of the two roots, so you have unknowingly spoken our own view. In summary, if the two aforementioned premises are true: "Whenever aspects are multiple..."

Page 202 of 613

फ़तावा रज़विया, खंड 26

[दायां कॉलम - उर्दू पाठ का अनुवाद] ...विचार से [नहीं] क्योंकि शरीर तो केवल दो ही हैं जैसा कि मूल में केवल दो बेटियाँ हैं; तो उन्हें चार बताना केवल पहलुओं की बहुलता के कारण है। यदि तुम कहो कि जब दोनों शाखाएँ दो जड़ों में से प्रत्येक की शाखाएँ हैं, तो कुल शाखाएँ चार हो गईं, मानो पिता की ओर से दो बेटियाँ और माँ की ओर से दो बेटियाँ हों। तो इस तरह जड़ें शाखाओं की बहुलता के बिना बहुसंख्यक नहीं हुईं। मैं कहूँगा कि शाखा में पहलुओं की बहुलता शरीर में बहुलता को सिद्ध नहीं करती। जैसे कि ज़ैद इस कारण से दो ज़ैद नहीं बन जाता कि वह अपने पिता का भी बेटा है और अपनी माँ का भी, इसलिए दो शाखाओं का चार बनना पहलुओं की बहुलता के कारण ही हुआ। और तुम इसे दो जड़ों के चार होने के लिए अनिवार्य करार दे चुके हो, तो अनजाने में तुमने वही बात कह दी जो हमारा मत है। सारांश यह है कि जब उपर्युक्त दोनों प्रस्ताव सत्य हों और यों कहा जाए कि जब पहलू बहुआयामी हों तो शाखाएँ बहुआयामी होती हैं और जब शाखाएँ बहुआयामी हों तो जड़ें बहुआयामी होती हैं जैसा कि तुम स्वीकार कर चुके हो। तो परिणाम का सत्य होना अनिवार्य है। और यों कहा जाएगा कि जब पहलू बहुआयामी होंगे तो जड़ें बहुआयामी होंगी। और यही हमारा उद्देश्य है। यह वह है जो...

[बायां कॉलम - अरबी पाठ का अनुवाद] जड़ें, और यह केवल शाखाओं के शरीर के कारण नहीं है, क्योंकि वे केवल दो हैं और इससे अधिक नहीं, जैसे मूल में केवल दो बेटियाँ हैं। अतः चौगुना होना केवल पहलुओं के कारण आया है। यदि आप कहें: चूँकि दो शाखाएँ दो मूलों में से प्रत्येक की शाखाएँ थीं, तो वे चार शाखाएँ बन गईं, मानो पिता की ओर से दो बेटियाँ और माता की ओर से दो बेटियाँ हों, तो मूलों की संख्या शाखाओं की संख्या बढ़े बिना नहीं बढ़ी। मैं कहता हूँ: एक शाखा में पहलुओं की बहुलता उसके शरीर में बहुलता का कारण नहीं बनती। ज़ैद अपने पिता का पुत्र और अपनी माता का पुत्र होने के कारण दो ज़ैद नहीं बन जाता। इसलिए, दो शाखाओं में चौगुना होना केवल पहलुओं की बहुलता के कारण हुआ। और आपने इसे दो मूलों के चौगुना होने के लिए आवश्यक बना दिया है, तो अनजाने में आपने वही कहा है जो हमारा मत है। संक्षेप में, यदि उपर्युक्त दोनों प्रस्ताव सत्य हैं: "जब भी पहलू बहुआयामी होते हैं..."

पेज 202 ऑफ 613

[دائیں جانب والا کالم] اعتبار سے نہیں کیونکہ ابدان تو فقط دو ہیں جیسا کہ اصل میں فقط دو بیٹیاں ہیں تو انہیں چار بتانا فقط تعدد جہات کی وجہ سے ہے۔ اگر تو کہے کہ جب دونوں فرعیں دو اصلوں میں سے ہر ایک کی فرعیں ہیں تو کل فرعیں چار ہوگئیں گویا کہ دو بیٹیاں باپ کی جانب سے اور دو ماں کی جانب سے ہیں۔ تو اس طرح اصول بغیر تعدد فروع کے متعدد نہیں ہوئے۔ میں کہوں گا فرع میں جہتوں کا متعدد ہونا بدن میں کثرت کو ثابت نہیں کرتا۔ چنانچہ زید اس وجہ سے دو زید نہیں بن جاتا کہ وہ اپنے باپ کا بھی بیٹا ہے اور اپنی ماں کا بھی، لہٰذا دو فرعوں کا چار بن جانا نہیں ہوا مگر تعدد جہات کی وجہ سے۔ اور تم اس کو دو اصلوں کے چار ہونے کے لئے مستلزم قرار دے چکے ہو تو غیر شعوری طور پر تم نے وہی بات کہہ دی جو ہمارا قول ہے۔ خلاصہ یہ کہ جب مذکورہ بالا دونوں مقدمے سچے ہوں اور یوں کہا جائے کہ جب جہات متعدد ہوں تو فروع متعدد ہوتی ہیں اور جب فروع متعدد ہوں تو اصول متعدد ہوتے ہیں جیسا کہ تم اعتراف کر چکے ہو۔ تو نتیجے کا سچا ہونا واجب ہے۔ اور یوں کہا جائے گا کہ جب جہات متعدد ہوں تو اصول متعدد ہوں گے۔ اور یہی ہمارا مقصود ہے۔ یہ وہ ہے جو

[بائیں جانب والا کالم] الأصول وليس هذا من قبل ابدان الفروع فحسب فانما هما ثنتان لاغير كما ان الاصل بنتان لاغير فالتربيع لم يأت الا لاجل الجهات فان قلت لما كانت الفرعان فرعى كل من اصلين كانتا اربعة فروع كانها بنتان من قبل الاب وبنتان من قبل الام فلم تتعدد الاصول الابتعدد الفروع قلت تعدد الجهات في فرع لايورث تكثر في بدنه فزيد لايصير زيدين لكونه ابن ابيه وابن امه فالتربيع في الفرعين ماجاء الابتعدد الجهات وجعلتموه مستلزما لتربيع الاصلين فكان ذلك قولا منكم بقولنا من حيث لاتشعرون وبالجملة اذا صدقت المقدمان القائلتان كلما تعددت الجهات

Fatwa Razawiyya, Volume 26

[Arabic Box Text]: The branches multiplied, and whenever the branches multiplied, the roots multiplied as you acknowledged. The truth of the conclusion must prevail, stating that whenever the aspects multiply, the roots multiply. This is the intended meaning. This is what appeared to the poor servant with the help of the Almighty King, whose majesty is great. I hope it is correct, God willing. So you must adhere to it, for you may not find it outside these lines. And Allah Almighty knows best the reality of matters. [Urdu Translation in Box]: It became apparent to the servant who is in need of the help of the Powerful King, whose greatness is dominant. I hope that, God willing, this will be correct. Therefore, it is necessary for you to acquire it, as perhaps you may not find it except in these lines. And Allah Almighty knows the reality of matters best. (T)

Now proceed towards the division of the case. The original case, due to the wife, starts from four. Giving her the obligatory share, three remain, for which five brothers and eight sisters are eligible (equal to four brothers), so it is as if there are nine brothers. Three goes into nine three times, hence the case is multiplied by three, becoming twelve. From this, three are for the wife, five for the group of men, and four for the group of women. Now, under the group of men in the second generation, there are Laila with two daughters, Walid with two sons, and Hameed with one son. Total: three sons and two daughters, as if there are four sons. Due to discrepancy, the case is multiplied by four, making forty-eight. Twelve for Chaman Ara, twenty for the group of men, and sixteen for the group of women. These twenty are divided like this:

[Diagram Calculations]: Masala: 4 x 3 = 12 x 4 = 48 x 5 = 240 Wife | Male Group | Female Group 3 | 5 | 4 12 | 20 | 16 60 | 100 | 80 (Note: The numbers in the image seem to be 3, 9, 8; 12, 36, 32; 60, 180, 160 based on further multipliers)

Names in lineage: Brother Amr | Brother Bahr Bint Laila (2) | Ibn Walid (2) | Ibn Hameed (1) Ibn Khalid | Bint Salmi | Bint Jamila Bint Suad | Ibn Saeed | Bint Hasina 20 | 45 | 20 | 40 | 90 65 | 130 | 45

Laila gets five and the male group, meaning Walid and Hameed, get fifteen. There is no difference in the third generation after the male group. In the fourth, there is one son, Saeed, and two daughters, Suad and Hasina, as if there are four daughters. Fifteen is not directly divisible by them. And Laila also has Suad and Saeed as

daughter and son, and five is not directly divisible by three, hence due to discrepancy...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[अरबी बॉक्स पाठ]: शाखाएँ बढ़ गईं, और जब भी शाखाएँ बढ़ीं, जड़ें भी बढ़ गईं जैसा कि आपने स्वीकार किया है। निष्कर्ष की सत्यता प्रबल होनी चाहिए, जिसमें कहा गया है कि जब भी पहलू बढ़ते हैं, जड़ें भी बढ़ती हैं। यही अभीष्ट अर्थ है। सर्वशक्तिमान राजा की सहायता से दीन सेवक को यही समझ आया, जिसकी महिमा महान है। मुझे आशा है कि यह सही होगा, ईश्वर ने चाहा तो। अतः आपको इसका पालन करना चाहिए, क्योंकि शायद आपको इन पंक्तियों के बाहर यह न मिले। और सर्वशक्तिमान अल्लाह मामलों की वास्तविकता को सबसे अच्छी तरह जानता है। [बॉक्स में उर्दू अनुवाद]: शक्तिशाली राजा, जिसकी महानता प्रबल है, की सहायता के मोहताज बंदे के लिए यह स्पष्ट हुआ। मुझे आशा है कि ईश्वर ने चाहा तो यह सही होगा। इसलिए आपके लिए इसे प्राप्त करना आवश्यक है, क्योंकि शायद आप इन पंक्तियों के अलावा इसे कहीं और न पाएं। और अल्लाह तआला मामलों की हकीकत को खूब जानता है। (त)

अब मसले के बँटवारे की ओर चलें। मूल मसला पत्नी के कारण चार से है। उसका फर्ज़ (हिस्सा) देकर तीन बचे, जिसके हकदार पांच भाई और आठ बहनें हैं (जो चार भाइयों के बराबर हैं), यानी कुल नौ भाई हुए। तीन नौ को तीन बार में विभाजित करता है, इसलिए मसले में तीन से गुणा होकर बारह हुए। इसमें से तीन पत्नी के लिए, पांच पुरुषों के समूह के लिए और चार महिलाओं के समूह के लिए। अब पुरुषों के समूह के नीचे दूसरी पीढ़ी में लैला की दो बेटियाँ, वलीद के दो बेटे और हमीद का एक बेटा है। कुल तीन बेटे और दो बेटियाँ, यानी चार बेटे हुए। भिन्नता के कारण मसले में चार से गुणा होकर अड़तालीस हुए। बारह चमन आरा के लिए, बीस पुरुषों के समूह के लिए और सोलह महिलाओं के समूह के लिए। ये बीस इस तरह बँटे:

[आरेख गणना]: मसला: 4 x 3 = 12 x 4 = 48 x 5 = 240 पत्नी | पुरुष समूह | महिला समूह 3 | 5 | 4 12 | 20 | 16 60 | 100 | 80

वंश वृक्ष के नाम: भाई अम्र | भाई बहर बिन्त लैला (2) | इब्न वलीद (2) | इब्न हमीद (1) इब्न खालिद | बिन्त सलमा | बिन्त जमीला बिन्त सुआद | इब्न सईद | बिन्त हसीना 20 | 45 | 20 | 40 | 90 65 | 130 | 45

कि लैला को पांच और पुरुष समूह यानी वलीद और हमीद को पन्द्रह मिले। पुरुष समूह के बाद तीसरी पीढ़ी में कोई मतभेद नहीं है। चौथी में एक बेटा सईद और दो बेटियाँ सुआद और हसीना हैं,

यानी कुल चार बेटियाँ हुईं। पन्द्रह उन पर सीधे विभाजित नहीं होते। और लैला के भी सुआद और सईद बेटा और बेटी हैं, और पांच तीन पर सीधे विभाजित नहीं होते, इसलिए भिन्नता के कारण...

पृष्ठ 203/613

تعددت الفروع وكلما تعددت الفروع تعددت الاصول كما اعترفتم وجب صدق النتيجة القائلة كلما تعدد الجهات تعددت الاصول وهو المقصود لهذا ما ظهر للعبد الفقير بعون الملك القدير عزجلالہ وارجو ان يكون صوابا ان شاء الله تعالى فعليك به فلعلك لا تجده في غير هذه السطور. والله تعالى اعلم بحقائق الامور۔

قدرت والے بادشاہ جس کی بزرگی غالب ہے کی مدد کے محتاج بندے کے لئے ظاہر ہوا، اور میں امید کرتا ہوں کہ ان شاء اللہ تعالٰی یہ درست ہوگا، لہٰذا تجھ پر لازم ہے کہ تو اس کو حاصل کر شاید تو اس کو ان سطور کے غیر میں نہ پائے۔ اور اللہ تعالٰی امور کی حقیقتوں کو خوب جانتا ہے۔ (ت)

اب تقسیم مسئلہ کی طرف چلئے، اصل مسئلہ بوجہ زوجہ چار سے ہے اس کا فرض دے کر تین بچے جس کے مستحق پانچ بھائی اور آٹھ بہنیں برابر چار بھائیوں کے، گویا نو بھائی ہیں تین نو کو تین بار فنا کرتا ہے، لہٰذا مسئلے میں تین کی ضرب ہو کر بارہ ہوئے جس سے تین زوجہ کے اور پانچ طائفہ مردان اور چار طائفہ زنان کے۔ اب طائفہ مردان کے نیچے بطن دوم میں لیلٰی دو بنت ہے اور ولید دو ابن اور حمید ایک۔ مجموع تین ابن دو بنت، گویا چار ابن ہیں، بوجہ تباین مسئلے میں چار کی ضرب ہو کر اڑتالیس ہوئے، بارہ چمن آرا کے اور بیس طائفہ مردان اور سولہ طائفہ زنان کے۔ یہ بیس یوں تقسیم ہوئے

مسئلہ ۴ ۲۴۰ = ۴۸ x ۵ = ۱۲ x ۴ = ۳ x زوجہ | طائفہ مردان | طائفہ زنان ۳ | ۹ | ۸ ۱۲ |

۳۶ | ۶۰ ۳۲ | ۱۸۰ | ۱۶۰

اخ عمرو | اخ بحر بنت لیلیٰ (۲) | ابن ولید (۲) | ابن حمید (۱) ابن خالد | بنت سلمیٰ | بنت جمیلہ بنت سعاد | ابن سعید | بنت حسینہ ۲۰ | ۴۵ | ۲۰ | ۴۰ | ۹۰ ۶۵ | ۱۳۰ | ۴۵

کہ لیلیٰ کو پانچ اور طائفہ ذکور اعنی ولید و حمید کے پندرہ، یہ طائفہ ذکور کے بعد بطن ثالث میں اختلاف نہیں، رابع میں ایک ابن سعید اور دو بنت سعاد و حسینہ، گویا چار بنت ہیں۔ پندرہ ان پر مستقیم نہیں، اور لیلیٰ کو بھی سعاد و سعید ابن وبنت ہیں، اور پانچ تین پر مستقیم نہیں لہٰذا بوجہ تباین

Fatawa Rizvia Volume 26

The shares and heads of both parties, i.e., four and three, were considered, and since these are prime to each other (mutabayin), they were multiplied together. Thus, multiplying the original problem by twelve resulted in five hundred and seventy-six (576). Chaman Ara received one hundred and forty (140), the group of women one hundred and ninety-two (192), and the group of men two hundred and forty (240). Out of these, Laila received sixty, which was then divided as forty for Saeed and twenty for Suad. Walid and Hameed received one hundred and eighty, which split into ninety for Saeed and forty-five each for Suad and Hasina. In summary, Saeed's total became one hundred and thirty, Saad's became sixty-five, and Hasina's forty-five. This is the requirement for the correction (tasheeh) of the group of men. Now, let us consider the group of women.

Problem: 4 x 3 (12 x 7 x 3 = 252) | Wife | Group of Men | Group of Women |
|---|---|---| | 3 | 5 | 4 | | — | — | — | | 3 | 35 | 28 | | — | — | — | | 63 | 105 | 84 |

[Genealogical Chart] Sister of Hindah — Sister of Umrah | (From Hindah) Ibn Farid, Ibn Majeed, Ibn Matloob (From Umrah) | Bint Mahjooba | | (Generational split) Ibn Rasheed, Bint Chaman Ara | Ibn Mahboob, Bint Habiba | | Bint Hasina, Ibn Gulfam | Bint Shahnaz |

Bottom Numbers: 12, 24, 8, 6, 12 | 18, 32, 10

From the original problem, there were four for this group. In its second generation (batn), there are three sons and one daughter; each son is equal to two daughters, so it's as if there are seven sons. Thus, the problem became eighty-four. From the group of women's twenty-eight, four are for Mahjooba. In the third generation, her son and daughter are Mahboob and Habibia, i.e., three [shares] are not divisible exactly. And twenty-four are for the male group of Farid, Majeed, and Matloob. In the third generation, Farid's son Rasheed counts as two sons, Majeed's daughter Husn Ara counts as two daughters, and Matloob's offspring Mahboob and Habibia are one son and one daughter each. So the total is three sons and three daughters, i.e., nine daughters. There is a common divisor of three between twenty-four and nine. Thus, the female group's heads (meaning Mahjooba) also became three, and the male group's heads, in terms of the common divisor (wafq), also remained three. Being equal, they are only multiplied by three, and the problem became two hundred and fifty-two. From this, the eighty-four of the upper female group split in the second generation as twelve for Mahjooba, of which Mahboob got eight and Habibia got

four, and those eight went to Gulfam and those four to Shahnaz. And the seventy-two for the male group were divided in three parts among Rasheed, Husn Ara, Mahboob, and Habibia in the third generation, meaning for this new male group, Rasheed and Mahboob got forty-eight and...

फतावा रिज़विया खंड 26

दोनों पक्षों के हिस्से और सर (रऊस), यानी चार और तीन, माने गए और चूंकि ये परस्पर अभाज्य (मुतबायिन) हैं, इसलिए इन्हें आपस में गुणा किया गया। इस प्रकार मूल समस्या (अस्ल मसला) में बारह से गुणा करने पर पाँच सौ छिहत्तर (576) प्राप्त हुए। चमन आरा को एक सौ चालीस (140), महिलाओं के समूह को एक सौ बानवे (192), और पुरुषों के समूह को दो सौ चालीस (240) मिले। इनमें से लैला को साठ मिले, जो सईद के लिए चालीस और सुआद के लिए बीस होकर बँट गए। वलीद और हमीद को एक सौ अस्सी मिले, जिसमें सईद को नब्बे और सुआद व हसीना को पैंतालीस-पैंतालीस मिले। कुल मिलाकर, सईद का योग एक सौ तीस हो गया, साद के पैंसठ और हसीना के पैंतालीस। यह पुरुषों के समूह के सुधार (तसहीह) की आवश्यकता है। अब महिलाओं का समूह लें।

मसला: 4 x 3 (12 x 7 x 3 = 252) | पत्नी | पुरुषों का समूह | महिलाओं का समूह | |---|---|---| | 3 | 5 | 4 | | — | — | — | | 3 | 35 | 28 | | — | — | — | | 63 | 105 | 84 |

[वंशावली चार्ट] हिंदह की बहन — उमराह की बहन | (हिंदह से) इब्न फरीद, इब्न मजीद, इब्न मतलूब (उमराह से) | बिंत महजूबा | | (पीढ़ीगत विभाजन) इब्न रशीद, बिंत चमन आरा | इब्न महबूब, बिंत हबीबिया | | बिंत हसीना, इब्न गुलफाम | बिंत शहनाज़ |

नीचे की संख्याएँ 12, 24, 8, 6, 12 | 18, 32, 10

मूल समस्या से इस समूह के चार थे। इसकी दूसरी पीढ़ी (बत्न) में तीन बेटे और एक बेटी हैं; प्रत्येक बेटा दो बेटियों के बराबर है, तो मानो सात बेटे हैं। इस प्रकार मसला चौरासी से हुआ। महिलाओं के समूह के अट्ठाइस में से चार महजूबा के हैं। तीसरी पीढ़ी में उसके बेटे और बेटी महबूब और हबीबिया हैं, यानी तीन [हिस्से] सीधे विभाजित नहीं होते। और चौबीस फरीद, मजीद और मतलूब के पुरुष समूह के हैं। तीसरी पीढ़ी में फरीद का बेटा रशीद दो बेटों के बराबर है, मजीद की बेटी हुस्न आरा दो बेटियों के बराबर है, और मतलूब की संतान महबूब और हबीबिया एक-एक बेटा और बेटी हैं। तो कुल तीन बेटे और तीन बेटियां हैं, यानी नौ बेटियां। चौबीस और नौ में तीन का साझा भाजक (तवाफुक बिल-सुल्स) है। अतः महिला समूह के सर (यानी महजूबा) भी तीन हुए, और पुरुष समूह के सर भी साझा भाजक के अनुसार तीन ही रहे। समानता होने के कारण, वे केवल तीन से गुणा हुए और मसला दो सौ बावन से हुआ। इससे उच्च महिला समूह के चौरासी में से दूसरी पीढ़ी में महजूबा के

बारह हुए, जिनमें महबूब को आठ और हबीबिया को चार मिले, और वे आठ गुलफाम को और ये चार शहनाज़ को मिले। और पुरुष समूह के बहत्तर तीसरी पीढ़ी में रशीद, हुस्न आरा, महबूब और हबीबिया पर तीन हिस्सों में बँटे, यानी इस नए पुरुष समूह में रशीद और महबूब के अड़तालीस और...

पृष्ठ 204 का 613

سہام و رؤس فریقین دونوں رؤس اغنی چار اور تین معتبر ہوئے اور یہ بھی متبائن ہیں تو باہم ضرب دے کر اصل مسئلہ میں بارہ کی ضرب سے پانچ سو چھہتر (۵۷۶) ہوئے، چمن آرا کے ایک سو چالیس (۱۴۰) طائفہ زنان کے ایک سو بانوے (۱۹۲)، طائفہ مردان کے دو سو چالیس (۲۴۰) جن میں سے لیلی کو ساٹھ پہنچے کہ سعید کو چالیس، سعاد کو بیس ہو کر بٹ گئے اور ولید و حمید کے ایک سو اسی پونچے کہ سعید کو نوے اور سعاد و حسینہ کو پینتالیس پینتالیس، بالجملہ سعید کے مجموعے ایک سو تیس ہو گئے اور سعد کے پینسٹھ اور حسینہ کے پینتالیس، یہ تصحیح طائفہ مردان کا مقتضی ہے، اب طائفہ زنان لیجئے۔

| مسئلہ ۴ × ۳ (۱۲ × ۷ × ۳ = ۲۵۲) | زوجہ | طائفہ مردان | طائفہ زنان | |---|---|---|---| | ۳ | ۵ | ۴ | | | — | — | — | | ۳ | ۳۵ | ۲۸ | | | — | — | — | | ۶۳ | ۱۰۵ | ۸۴ |

[شجرہ نسب] اخت ہندہ — اخت عمرہ | ابن فرید، ابن مجید، ابن مطلوب | بنت محجوبہ | | ابن رشید، بنت چمن آرا | ابن محبوب، بنت حبیبہ | | بنت حسینہ، ابن گلفام | بنت شہناز |

نیچے کے اعداد: ۱۲، ۲۴، ۸، ۶، ۱۲ | ۱۸، ۳۲، ۱۰

اصل مسئلے سے اس طائفہ کے چار تھے اس کے بطن ثانی میں تین ابن ایک بنت ہے، ہر ایک مثل دو کے، گویا سات ابن ہیں، تو مسئلہ چوراسی سے ہوا۔ طائفہ زنان کے اٹھائیس ان میں چار محجوبہ کے ہیں بطن ثالث میں اس کے ابن وبنت محبوب و حبیبہ یعنی تین پر مستقیم نہیں۔ اور چوبیس طائفہ ذکور فرید و مجید و مطلوب کے ہیں، بطن ثالث میں فرید کا ابن رشید دو ابن ہے، اور مجید

کی بنت حسن آرا دو بنت، اور مطلوب کی اولاد محبوب و حبیبہ ایک ایک ابن وبنت، تو مجموع تین ابن تین بنت، یعنی نو بنت ہیں۔ چوبیس اور نو میں توافق بالثلث ہے تو رؤس طائفہ انثیٰ اغنی محجوبہ بھی تین ہوئے، اور رؤس طائفہ ذکور بھی باعتبار وفق تین ہی رہے انہیں تماثل ہے صرف تین کی ضرب ہو کر مسئلہ دو سو باون سے ہوا جس سے طائفہ علیائے اناث کے چوراسی ان سے بطن ثانی میں محجوبہ کے بارہ کہ محبوب کو آٹھ، حبیبہ کو چار ہو کر بٹے اور وہ آٹھ گلفام اور یہ چار شہناز کو پہنچ گئے اور طائفہ ذکور کے بہتر کہ بطن ثالث میں رشید و حسن آرا محبوب و حبیبہ پر اثلاثاً بٹے یعنی اس تازہ طائفہ ذکور رشید و محبوب کے اڑتالیس اور

Fatawa Razawiyya Volume 26

The new group of females, Hasan Ara and Habiba, received twenty-four. Now these groups have also been separated. Under the group of males, there is one son and two daughters. So, Gulfam received twenty-four, Hasina and Gulchehra received twelve each. And under the group of females, there is also one son and two daughters. So, Gulfam received twelve, and Gulchehra and Shahnaz received six each. This correction was made regarding the group of females. There is a consensus in the two corrections by one-sixth of a sixth or one-fourth of a ninth, meaning a part of thirty-six (36). The ratio (waffiq) of the first is sixteen (16) and the second is seven (7). So, the share of each from the first was multiplied by the ratio of the second, and the amount of correction totaled four thousand thirty-two. In the first correction, whatever each had received was multiplied by seven, and the shares of the second correction were multiplied by sixteen (16).

Su'ad	Sa'id	Hasina	Hasina	Gulchehra	Gulfam	Shahnaz
65	130	45	12	18	44	10
455	910	315	192	288	704	160

So Hasina's total is five hundred and seven (507) and Chaman Ara's total in every way is one thousand eight hundred and eight. And this is the distribution that was mentioned. And Allah Almighty knows best.

Problem 89 / 27 Jamadi al-Akhira 1318 AH Problem 36 x 16 = 576, Muhammad Yar

Diagram Details: [Wife of Hafiz Jan (as if they were not there)] [Son Niyaz Ali] [Son Muhammad Ali (15/24)] [Son Kallan (10)] [Son Muhammad Hussain (5)] [Daughter Ahmadi (5)] [Daughter Bi Jan] [Daughter Amir Ali (as if they were not there)] [Daughter Bani Jan] [Daughter Habn]

[Explanation Box]: (Left side): Its explanation is that first Hafiz Jan died and left these sons and daughters as heirs. Then Niyaz Ali died and left the remaining brothers and sisters as heirs. So both of these became as if they were not there, and the problem was divided by 12 for the four sons. (Right side): Its explanation is that first Hafiz Jan died and left these sons and daughters as heirs, then Niyaz Ali died and left the remaining brothers and sisters as heirs, so both of these became non-existent. And the problem was divided by the number twelve.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

नयी महिला समूह हसन आरा और हबीबा के चौबीस, अब इन समूहों को भी अलग कर दिया गया है। पुरुषों के समूह के नीचे एक पुत्र और दो पुत्रियाँ हैं, तो गुलफ़ाम ने चौबीस, हसीना और गुलचेहरा ने बारह-बारह पाए। और महिलाओं के समूह के नीचे भी एक पुत्र और दो पुत्रियाँ हैं, तो गुलफ़ाम को बारह, और गुलचेहरा व शहनाज़ को छह-छह मिले। यह सुधार महिलाओं के समूह के संबंध में किया गया था। दोनों सुधारों में सहमति छठे के छठे भाग या नौवें के चौथे भाग से है, यानी छत्तीस (36) के हिस्से के अनुसार। पहले का अनुपात (वफ़्क़) सोलह (16) है और दूसरे का सात (7)। तो इनमें से जिसे दूसरे के अनुपात से गुणा किया गया, सुधार की कुल राशि चार हज़ार बत्तीस हुई। पहले सुधार में जिसे जो मिला था उसे सात से गुणा किया गया, और दूसरे सुधार के हिस्सों को सोलह (16) से।

सुआद	सईद	हसीना	हसीना	गुलचेहरा	गुलफ़ाम	शहनाज़
65	130	45	12	18	44	10
455	910	315	192	288	704	160

तो हसीना का कुल योग पाँच सौ सात (507) है और चमन आरा का हर तरह से एक हज़ार आठ सौ आठ। और यही वह वितरण है जिसका उल्लेख किया गया था। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 89 / 27 जमादी अल-आखिरा 1318 हिजरी मसला 36 x 16 = 576, मुहम्मद यार

आरेख विवरण: [हाफ़िज़ जान की पत्नी (जैसे वे न हों)] [पुत्र नियाज़ अली] [पुत्र मुहम्मद अली (15/24)] [पुत्र कल्लन (10)] [पुत्र मुहम्मद हुसैन (5)] [पुत्री अहमदी (5)] [पुत्री बी जान] [पुत्री अमीर अली (जैसे वे न हों)] [पुत्री बनी जान] [पुत्री हबन]

[व्याख्या बॉक्स]: (बायाँ हिस्सा): इसकी व्याख्या यह है कि पहले हाफ़िज़ जान की मृत्यु हुई और उन्होंने इन पुत्रों और पुत्रियों को उत्तराधिकारी के रूप में छोड़ा। फिर नियाज़ अली की मृत्यु हुई और शेष भाइयों और बहनों को उत्तराधिकारी छोड़ा। इसलिए ये दोनों शून्य हो गए और मसला चार पुत्रों के लिए 12 से विभाजित हुआ। (दायाँ हिस्सा): इसकी व्याख्या यह है कि पहले हाफ़िज़ जान की मृत्यु हुई और यही पुत्र और पुत्रियाँ उत्तराधिकारी छोड़े, फिर नियाज़ अली की मृत्यु हुई और शेष भाई-

बहन उत्तराधिकारी छोड़े, तो ये दोनों कालबाधित (अस्तित्वहीन) हो गए। और मसला बारह की संख्या से विभाजित हुआ।

पृष्ठ 205 का 613

نئے طائفہ اناث حسن آرا و حبیبہ کے چوبیس، اب یہ طائفے بھی جدا کر دیئے طائفہ ذکور کے نیچے ایک ابن دو بنت ہیں، تو گلفام نے چوبیس، حسینہ و گلچہرہ نے بارہ بارہ پائے، اور طائفہ اناث کے نیچے بھی ایک ابن دو بنت ہیں، تو گلفام کو بارہ ، گلچہرہ شہناز کو چھ چھ ملے۔ یہ تصحیح باعتبار طائفہ اناث ہوئی، تصحیحین میں توافق بسدس السدس یا ربع التسع یعنی بجزء من ستہ وثلاثین ۳۶ جزء ہے، اول کا وفق سولہ ۱۶ ہے اور ثانی کا سات ۷، تو ان میں جس کو دوسرے کی وفق سے ضرب دی مبلغ تصحیح چار ہزار بتیس ہوئے، تصحیح اول میں جس نے جو پایا تھا اسے سات میں ضرب دی، اور تصحیح ثانی کے سہام کو سولہ ۱۶ میں،

سعاد سعید حسینہ حسینہ گلچہرہ گلفام شہناز

۱۰ ۴۴ ۱۸ ۱۲ ۴۵ ۱۳۰ ۶۵

۱۶۰۷۰۴ ۲۸۸ ۱۹۲ ۳۱۵۹۱۰۴۵۵

تو حسینہ کے مجموع پانچ سو سات (۵۰۷) ہیں اور چمن آرا کے ہر طرح ایک ہزار آٹھ سو آٹھ، اور یہی وہ تقسیم ہے کہ مذکور ہوئی ۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۸۹ / ۲۷ جمادی الآخرہ ۱۳۱۸ھ مسئلہ ۳۶ × ۱۶ = ۵۷۶ محمد یار

خاکہ کی تفصیل: [زوجہ حافظ جان (کان لم یکونوا)] [ابن نیاز علی] [ابن محمد علی (۱۵/۲۴)] [ابن کلن (۱۰)] [ابن محمد حسین (۵)] [بنت احمدی (۵)] [بنت بی جان] [بنت امیر علی (کان لم یکونوا)] [بنت بنی جان] [بنت حبن]

[وضاحتی باکس]: (بائیں جانب): توضیحش آنکہ اولاً حافظ جان مُردو ہمیں ابناء وبنات ورثہ گزاشت باز نیاز علی گزشت و بقیہ اخوۃ واخوات وارث داشت پس این ہر دو کان لم یکن شدند و مسئلہ بہ ۱۲ تقسیم یافت چار پسر را (دائیں جانب): اس کی وضاحت یہ ہے کہ پہلے حافظ جان مرا اور یہی بیٹے اور بیٹیاں ورثاء چھوڑے ، پھر نیاز علی فوت ہوا اور باقی بہن بھائی وارث چھوڑے ، پس یہ دونوں کالعدم ہو گئے۔ اور مسئلہ نے بارہ کے عدد سے تقسیم

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Left column: Persian text / Right column: Urdu translation]

...received, the four sons were given eight shares and the four daughters were given four shares. Then Amir Ali died, followed by Muhammad Ali, leaving behind two brothers and sisters. Then Habn and thereafter Bani Jan died, leaving the same two brothers and sisters as heirs. Consequently, those four shares that belonged to those three were confined to the two brothers, namely Kallan and Muhammad Husain, and the two sisters, namely Ahmadi and Bani Jan. And these four persons received ten shares instead of six. The result of the case was that one-sixth (1/6) of the inheritance went to Muhammad Ali, and the remaining five-sixths (5/6) were to be divided among four persons such that a male's share is equal to two females'. Thus, these shares would be divided by six, and the first number from which one-sixth can be taken and the remainder divided by six is thirty-six. Therefore, we based the case on thirty-six; out of it, six were given to Muhammad Ali, ten each to Kallan and Muhammad Husain, and five each to Ahmadi and Bani Jan. However, after them, Bani Jan died, leaving her brother Kallan as her heir. So, we removed Bani Jan from the distribution and increased Kallan's shares to fifteen. The benefit of these unique adjustments is to significantly reduce the hardship encountered in the distribution of the case, as becomes clear to a person following the standard method when comparing it with this commendable style. (T)

Page 206 of 613

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[बायां कॉलम: फ़ारसी पाठ / दायां कॉलम: उर्दू अनुवाद]

...पाई, चारों बेटों को आठ हिस्से और चारों बेटियों को चार हिस्से मिले, फिर अमीर अली और उसके बाद मुहम्मद अली फ़ौत हुआ, बाकी दो भाई और बहनें छोड़ीं। फिर हबन और फिर बनी जान मर गए और वही दो भाई और बहनें वारिसों में छोड़ीं। चुनांचे वो चार हिस्से जो उन तीनों को पहुँचते हैं, वो दो भाइयों यानी कल्लन और मुहम्मद हुसैन और दो बहनों यानी अहमदी और बनी जान में मुन्हसिर हो गए। और इन चार शख़्सों को बजाय छह के दस हिस्से मिलते। मसले का नतीजा ये हुआ कि तरके(विरासत) में से एक सुदुस यानी छठा हिस्सा (1/6) मुहम्मद अली को मिला और बाकी पाँच छठे हिस्से (5/6) चार शख़्सों पर इस तरह तक़सीम होने हैं कि मुज़क्कर (पुरुष) का हिस्सा दो मोअन्नस (महिला) के बराबर हो, तो इस तरह ये हिस्से छह पर मुन्क़सिम होंगे। और वो पहला अदद जिसका छठा हिस्सा निकाल कर बाकी को छह पर तक़सीम करें वो छत्तीस है। लिहाज़ा हमने छत्तीस से मसला बना दिया, इसमें से छह मुहम्मद अली को और कल्लन और मुहम्मद हुसैन में से हर एक को दस-दस और अहमदी और बनी जान में से हर एक को पाँच-पाँच हिस्से दिए। लेकिन उनके बाद बनी जान फ़ौत हुई और वही कल्लन अपना भाई वारिस छोड़ा। चुनांचे हमने बनी जान को तक़सीम से निकाल दिया और कल्लन के हिस्से पंद्रह कर दिए। इन अजीब तसर्रुफ़ात (हेर-फेर) का फायदा उस मशक्कत में काफी हद तक तख़फ़ीफ़ (कमी) करना है जो मसले की तक़सीम में राह पाती है, जैसा कि मारूफ तरीके पर चलने वाले शख़्स पर इस पसंदीदा तर्ज़ के साथ मवाज़ना (तुलना) करने से रौशन हो जाता है। (त)

पृष्ठ 206 का 613

[بایاں کالم: فارسی متن / دایاں کالم: اردو ترجمہ]

پائی، چاروں بیٹوں کو آٹھ حصے اور چاروں بیٹیوں کو چار حصے ملے، پھر امیر علی اور اس کے بعد محمد علی فوت ہوا باقی دو بھائی اور بہنیں چھوڑیں۔ پھر حبن اور پھر بنی جان مر گئے اور وہی دو بھائی اور بہنیں ورثاء میں چھوڑے۔ چنانچہ وہ چار حصے جوان تینوں کو پہنچتے ہیں وہ دو بھائیوں یعنی کلن اور محمد حسین اور دو بہنوں یعنی احمدی اور بنی جان میں منحصر ہو گئے۔ اور ان چار شخصوں کو بجائے چھ کے دس حصے ملتے مسئلہ کا نتیجہ یہ ہوا کہ ترکہ میں سے ایک سدس یعنی چھٹا حصہ (۱/۶) محمد علی کو ملا اور باقی پانچ چھٹے حصے (۵/۶) چار شخصوں پر اس طرح تقسیم ہونے ہیں کہ مذکر کا حصہ دو مؤنثوں کے برابر ہو تو اس طرح یہ حصے چھ پر منقسم ہوں گے اور وہ پہلا عدد جس کا چھٹا حصہ نکال کر باقی کو چھ پر تقسیم کریں وہ چھتیس ہے۔ لہٰذا ہم نے چھتیس سے مسئلہ بنا دیا، اس میں سے چھ محمد علی کو اور کلن اور محمد حسین میں سے ہر ایک کو دس دس اور احمدی اور بنی جان میں سے ہر ایک کو پانچ پانچ حصے دیئے۔ لیکن ان کے بعد بنی جان فوت ہوئی اور وہی کلن اپنا بھائی وارث چھوڑا چنانچہ ہم نے بنی جان کو تقسیم سے نکال دیا اور کلن کے حصے پندرہ کردیئے۔ ان عجیب تصرفات کا فائدہ اس مشقت میں کافی حد تک تخفیف کرنا ہے جو مسئلہ کی تقسیم میں راہ پاتی ہے جیسا کہ معروف طریقہ پر چلنے والے شخص پر اس پسندیدہ طرز کے ساتھ موازنہ کرنے سے روشن ہو جاتا ہے۔ (ت)

Fatawa Razawiya Volume 26

Issue: Muhammad Ali - Afw 6 Wife: Mahbubun | Son: Wazir Ali (As if they were not) Since Mahbubun was inherited by these two sons only, because these two sons of Mahbubun became the heirs, or no, Wazir Ali was inherited by this one brother only. (Then this one brother of Wazir Ali became the heir - dt) Son: Ahmad Ali - 1/96

Issue 1: Ahmadi (with...) Husband (As if he was not) | Son | Daughter: Muhammadi - 1/15, 80 As mentioned in the case of Muhammad Ali

Issue 32: Muhammad Hussain (Agreement by half) - (with...) Second wife: Asuda | Son from second: Ali Hussain 12/40 | Daughter from first: Bani 2/35 | Daughter from first: Batoolan 5/35

Issue 40: Total - Remained steadfast (with 240) Wife: Moonga | Son: Wahid Yar | Son: Hamid Yar | Daughter: Bismillah 5/40 | 12/84 | 12/84 | 4/84

The Living: Total amount 576 [L]... Ahmad Ali | Asuda | Ali Hussain | Bani | Batoolan | Moonga | Wahid Yar | Hamid Yar | Bismillah | Muhammadi 96 | 20 | 35 | 35 | 30 | 70 | 84 | 84 | 44 | 80

Asuda who, after the death of Muhammad Hussain, according to the petitioner's statement, took Muhammad Hussain's cash and household goods exceeding her share and left with her two-year-old child Ali Hussain, and for twelve years...

Majlis of Dawateislami Page 207 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

मसअला: मुहम्मद अली - अफ़्व 6 ज़ौजा: महबूबन | इब्न: वज़ीर अली (गोया वे थे ही नहीं) चूँकि महबूबन के यही दो बेटे वारिस हुए, इसलिए कि महबूबन के यही दो बेटे वारिस हुए, या नहीं वज़ीर अली का यही एक भाई वारिस हुआ। (फिर वज़ीर अली का यही एक भाई वारिस हुआ - दत) इब्न: अहमद अली - 1/96

मसअला 1: अहमदी (साथ...) शौहर (गोया वह था ही नहीं) | इब्न | बिन्त: मोहम्मदी - 1/15, 80 जैसा कि मुहम्मद अली के मामले में गुज़रा

मसअला 32: मुहम्मद हुसैन (निस्फ़ तवाफ़ुक़) - (साथ...) ज़ौजा सानिया: आसूदा | इब्न मिनल सानिया: अली हुसैन 12/40 | बिन्त मिनल ऊला: बनी 2/35 | बिन्त मिनल ऊला: बतूलन 5/35

मसअला 40: कुल - तो साबित रहा (240 के साथ) ज़ौजा: मूँगा | इब्न: वाहिद यार | इब्न: हामिद यार | बिन्त: बिस्मिल्लाह 5/40 | 12/84 | 12/84 | 4/84

अल-अहया (जीवित लोग): कुल रक़म 576 [ला]... अहमद अली | आसूदा | अली हुसैन | बनी | बतूलन | मूँगा | वाहिद यार | हामिद यार | बिस्मिल्लाह | मोहम्मदी 96 | 20 | 35 | 35 | 30 | 70 | 84 | 84 | 44 | 80

आसूदा कि जो मुहम्मद हुसैन के इंतक़ाल के बाद साइल के बयान के मुताबिक़ मुहम्मद हुसैन का नक़द रुपया और घर का सामान अपने हिस्से से ज़ायद लेकर अपने दो साला बच्चे अली हुसैन के साथ चली गई और बारह साल से।

मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी सफ़ा 207/613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

مسئلہ محمد علی عف ٦ زوجہ محبوبن ابن وزیر علی کان لم یکونا زیر کہ محبوبن را بہمین دو پسر وارث شدند اس لئے کہ محبوبن کے یہی دو بیٹے وارث ہوئے یا نہ وزیر علی را بھمین یک برادر۔ پھر وزیر علی کا یہی ایک بھائی وارث ہوا دت) ابن احمد علی ۱/۹۶

مسئلہ ۱ احمدی معہ زوج کان لم یکونا ابن بنت محمدی ۱/۱۵ ۸۰ لمثل ما مر في محمد علی

مسئلہ ۳۲ محمد حسین توافق بالنصف معہ زوجہ ثانیہ آسودہ ابن من الثانیہ علی حسین ۱۲/۴۰ بنت من الاولیٰ بنی ۲/۳۵ بنت من الاولیٰ بتولن ۵/۳۵

مسئلہ ۴۰ کُلن فاستقامت معہ ۲۴۰ زوجہ مونگا ابن واحد یار ابن حامد یار بنت بسم اللہ ۵/۴۰ ۱۲/۸۴ ۴/۸۴ ۱۲/۸۴

الاحیاء المبلـــغ ۵۷۶ لاء... احمد علی آسودہ علی حسین بنی بتولن مونگا واحد یار حامد یار بسم اللہ محمدی ۹۶ ۲۰ ۳۵ ۳۵ ۳۰ ۷۰ ۸۴ ۸۴ ۴۴ ۸۰

آسودہ کہ بعد انتقال محمد حسین حسب بیان سائل محمد حسین کا زر نقد واثاث البیت اپنے حصے سے زائد لے کر مع اپنے دوسالہ بچہ علی حسین کے چلی گئی اور بارہ سال سے۔

Fatawa Razawiyya, Vol. 26

The seventy shares of Ali Husain, who is missing, will remain as a trust until he reaches seventy years of age. If he is found alive, they should be given to him; or if he has died, they should be delivered to his heirs. If his whereabouts are unknown during this period, those who are his legal heirs at that time shall receive them. Whatever Asuda has taken in excess of her shares, if her mahr (dower) was due and the wealth she took did not exceed the amount of the due mahr, then her share will also remain as a trust until his seventy-year lifespan is reached. If it was more, the responsibility is not on the minor Ali Husain; rather, Banni and Batun can recover the loss of their shares from Asuda's portion.

[Boxed Text] Left: وهو مسئلة الظفر بخلاف جنس الحق المفتی به الآن علی جواز الاخذ ١ - والله سبحانه وتعالی اعلم۔ Right: And this is the issue of achieving success in obtaining something other than the nature of one's right. Nowadays, the fatwa is on the permissibility of taking it. And Allah, Glory be to Him and Exalted is He, knows best. (T)

Problem 90: From Province of Banch, Gwalior region, sent by Maulvi Mubarak Husain Sahib, 25 Rajab 1318 AH. What do the scholars of religion say about this: a widowed woman passed away and in the estate she left behind, some is her personal property and some is what her husband gave her during his lifetime. The deceased has no relatives, near or far, neither among the 'Zawi-ul-Furooz' (fixed sharers), nor 'Asbat' (residuaries), nor 'Zawi-ul-Arham' (distant kindred). In short, there is no relative of any kind. The deceased husband has a son from his first wife, and he claims the estate of the deceased. Should the personal estate of the deceased and what was given by her husband go to this boy or not? And if it should, then both the personal and husband-given property or just one? And if it should not go to him, then to whom should that estate go? Since it is under Hindu rule, there is no Bait-ul-Mal (public treasury) for it to go into the government treasury as unclaimed property.

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sirqa, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/200; Radd al-Muhtar, Kitab al-Hajr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/95. Page 208 of 613

फतावा रज़विया, खंड २६

लापता अली हुसैन के सत्तर हिस्से उसकी सत्तर साल की उम्र तक अमानत रहेंगे। अगर वह जीवित पाया जाए तो उसे दिए जाएं या यदि वह मर गया हो तो उसके वारिसों तक पहुंचाए जाएं। और अगर इस अवधि तक पता न चले, तो उस समय जो उसके शरीई वारिस हों, वे प्राप्त करें। आसूदा ने अपने हिस्सों से अधिक जो कुछ लिया है, यदि उसका मेहर देय था और उसने जो माल लिया वह देय मेहर की मात्रा से अधिक नहीं था, तो उसका हिस्सा भी सत्तर वर्ष की आयु होने तक अमानत बना रहेगा। और यदि अधिक था, तो इसका दोष नाबालिग अली हुसैन पर नहीं है, बल्कि बन्नी और बतून अपने हिस्सों का नुकसान आसूदा के हिस्से से वसूल कर सकती हैं।

[बॉक्स में लिखा पाठ] बाएँ وهو مسئلة الظفر بخلاف جنس الحق المفتى به الآن على جواز الاخذ ١ - والله سبحانه وتعالى اعلم। दाएँ और यह मसला है अपने हक के अलावा किसी और चीज़ को हासिल करने में सफलता पाने का। आज के दौर में इसे लेने की वैधता पर फतवा है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला ९०: प्रांत पंच, ग्वालियर क्षेत्र से, मौलवी मुबारक हुसैन साहब द्वारा प्रेषित, २५ रजब १३१८ हिजरी। धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि एक विधवा महिला की मृत्यु हो गई और उसने जो वसीयत छोड़ी है, उसमें कुछ उसका निजी धन है और कुछ ऐसा है जो उसके पति ने अपने जीवनकाल में उसे दिया था। मृतका का कोई करीबी या दूर का रिश्तेदार नहीं है, न ही ज़वी-उल-फ़ुज़ (निश्चित हिस्सेदार) में, न असबात (अवशेषी) में, और न ही ज़वी-उल-अरहाम (दूर के रिश्तेदार) में। संक्षेप में, किसी भी प्रकार का कोई रिश्तेदार नहीं है। मृतका के पति का पहली पत्नी से एक बेटा है, और वह मृतका की संपत्ति का दावा करता है। क्या मृतका की निजी संपत्ति और उसके पति द्वारा दी गई संपत्ति इस लड़के को मिलनी चाहिए या नहीं? और अगर मिलनी चाहिए, तो निजी और पति द्वारा दी गई दोनों या सिर्फ एक? और अगर उसे नहीं मिलनी चाहिए, तो वह संपत्ति किसे मिलनी चाहिए? चूंकि यहाँ हिंदुओं का शासन है, इसलिए बैत-उल-माल (राजकोष) भी नहीं है कि लावारिस संपत्ति के रूप में सरकारी खजाने में चली जाए।

1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-सिरका, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत ३/२००, रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज्र, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत ५/९५। पृष्ठ २०८ का ६१३

مفقود الخبر ہے علی حسین کے ستر سہام اس کی ستر سال عمر تک امانت رہیں اگر وہ زندہ معلوم ہوا اسے دیئے جائیں یا مر گیا ہو تو اس کے ورثہ کو پہنچائے جائیں، اور اگر اس مدت تک پتہ نہ چلے تو اس وقت جو اس کے وارث شرعی ہوں وہ پائیں آسودہ جو کچھ اپنے حصص سے زائد لے گئی اگر اس کا مہر واجب الادا تھا اور وہ مال کہ لے گئی مقدار مہر واجب الاداء سے زائد نہ تھا تو اس کا حصہ بھی بدستور اس کی ستر سال عمر ہونے تک امانت رہے، اور اگر زائد تھا تو اس کا الزام علی حسین نابالغ پر نہیں صرف آسودہ کے حصے سے بنی وبطون اپنے حصے کا نقصان وصول کر سکتی ہیں۔

[خانہ تحریر] بائیں جانب: وھو مسئلۃ الظفر بخلاف جنس الحق المفتی بہ الآن علی جواز الاخذ ۱ - واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔ دائیں جانب: اور وہ مسئلہ ہے اپنے حق کے غیر کو وصول کرنے پر کامیابی حاصل کرنے کا۔ آج کے دور میں اس کو لینے کے جواز پر فتوٰی ہے۔ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم (ت)

مسئلہ ۹۰: از صوبہ بنچ علاقہ گوالیار مرسلہ مولوی مبارک حسین صاحب ۲۵/رجب ۱۳۱۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ ایک بیوہ عورت نے وفات پائی اور اس نے جو ترکہ چھوڑا اس میں کچھ تو اس کا ذاتی ہی مال ہے اور کچھ ایسا ہے جو اس کے شوہر نے اپنی حیات میں اسے دے دیا تھا متوفیہ کا کوئی رشتہ دار قریب وبعید نہیں ہے نہ ذوی الفروض میں نہ عصبات میں نہ ذوی الارحام میں، غرضیکہ کسی قسم کا کوئی رشتہ دار نہیں ہے، متوفیہ کے شوہر کا ایک لڑکا پہلی عورت سے ہے اور وہ متوفیہ کے ترکہ کا دعوٰی کرتا ہے آیا ترکہ ذاتی متوفیہ اور اس کے شوہر کا دیا ہوا اس لڑکے کو ملنا چاہئے یا نہیں؟ اور اگر ملنا چاہئے تو متوفیہ کا ذاتی و شوہری دونوں یا

ایک، اور اگر نہ ملنا چاہئے تو وہ ترکہ کس کو ملنا چاہئے؟ عملداری ہنود ہونے کی وجہ سے بیت المال بھی نہیں ہے جو اس میں جائے بصیغہ لاوارثی سرکار میں۔

۱ ردالمحتار کتاب السرقة داراحیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۲۰۰، ردالمحتار کتاب الحجر داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۹۵ Page 208 of 613

Fatawa Razawiyya Volume 26

...should it go or should the deceased's husband's son be the heir? Explain, and you shall be rewarded. (T)

The Answer: In the situation asked, the entire estate of the deceased, whether it is her personal property or given by her husband, after paying debts and executing wills, fully belongs to the poor Muslims who are unable to earn and have no one to provide for them.

In 'Radd al-Muhtar', it is stated: The estate which has no heir, its expenditure is for the poor foundling (laqeet) and those poor who have no guardians. Their maintenance, medicines, shroud, and the blood money for their crimes (aqila) shall be given from it, as mentioned in 'Az-Zayla'i' and others. The summary is that its expenditure is for the disabled poor. [Summarized - (T)]

If the husband's son is a disabled poor person, then he too is deserving like other disabled poor people, otherwise he has no entitlement at all, neither in the deceased's personal property nor in what the husband gave. And Allah Almighty knows best. 3 Sha'ban al-Muazzam 1318 AH

Problem 91: What do the scholars say regarding this matter: The daughter of a person named Husain Bakhsh got married. She stayed at her husband's house for only one hour in total and then came back to her father's. She lived for two months and twelve days after the marriage, and during this period she did not go back to her husband's house and died at her parents'. She had jewelry from her parents and some jewelry her husband had gifted her. Now her husband claims all the jewelry. Her funeral and burial expenses were borne by her parents. In this situation, according to the noble Sharia, is her husband entitled to receive the jewelry or not? Explain, and you shall be rewarded.

---

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Zakat, Bab al-Ushr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/58.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

...जाना चाहिए या मृतका के पति का बेटा वारिस होना चाहिए? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा। (त)

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, मृतका की पूरी संपत्ति, चाहे वह उसकी अपनी निजी संपत्ति हो या पति द्वारा दी गई हो, ऋणों के भुगतान और वसीयतों के निष्पादन के बाद, पूरी तरह से उन गरीब मुसलमानों का अधिकार है जो कमाने में असमर्थ हैं और उनका कोई भरण-पोषण करने वाला नहीं है।

'रद अल-मुह्तार' में है कि ऐसी संपत्ति जिसका कोई वारिस न हो, उसका उपयोग उस गरीब लावारिस बच्चे (लकीत) के लिए है जो ज़रूरततमंद हो और उन गरीबों के लिए है जिनका कोई अभिभावक न हो। इसमें से उनका खर्च, दवाएं कफन और उनके द्वारा किए गए अपराधों का जुर्माना (आक़िला) दिया जाएगा, जैसा कि 'अज़-ज़ैलई' आदि में है। संक्षेप में यह है कि इसका उपयोग असमर्थ गरीबों के लिए है। [संक्षेपित - (त)]

यदि पति का पुत्र असमर्थ गरीब है, तो वह भी अन्य असमर्थ गरीबों की तरह हकदार है, अन्यथा उसका बिल्कुल कोई अधिकार नहीं है, न तो मृतका की निजी संपत्ति में और न ही पति द्वारा दी गई संपत्ति में। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है। ३ शाबान अल-मुअज्जम १३१८ हिजरी

मसला ९१: इस मामले में विद्वान क्या कहते हैं: मुसम्मी हुसैन बख्श की बेटी का निकाह हुआ और वह अपने पति के यहाँ कुल एक घंटा रही और उसके बाद अपने पिता के यहाँ आ गई और निकाह के बाद दो महीने बारह दिन तक जीवित रही और इस दौरान अपने पति के यहाँ नहीं गई और अपने माता-पिता के यहाँ मर गई। उसके पास माता-पिता के गहने थे और कुछ गहने उसके पति ने चढ़ाए थे। अब उसका पति पूरे गहनों का दावा करता है और उसकी तजहीज़-ओ-तक़्फीन (अंतिम संस्कार) उसके माता-पिता ने की। इस स्थिति में, शरीयत के अनुसार, क्या उसका पति गहने पाने का हकदार है या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

---

१ रद अल-मुह्तार, किताब अल-ज़कात, बाब अल-उश्र, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, २/५८।

पृष्ठ २०९/६१३

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

جانا چاہئے یا متوفیہ کے شوہر کالڑکا وارث ہونا چاہئے؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: صورت مستفسرہ میں متوفیہ کا کل متروکہ خواہ اس کا ذاتی مال ہو خواہ شوہر کا دیا ہوا بعد ادائے دیون وانفاذ وصایا تمام وکمال فقراء مسلمین کا حق ہے جو کسب سے عاجز ہوں اور ان کا کوئی کفالت کرنے والا نہ ہو۔

فی رد المحتار ترکۃ لا وارث لہا مصرفہ اللقیط الفقیر والفقراء الذین لا اولیاء لہم فیعطی منہ نفقتہم و ادویتہم و کفنہم وعقل جنایتہم کما فی الزیلعی و غیرہ وحاصلہ ان مصرفہ العاجزون الفقراء ۱ اھ ملتقطا۔ رد المحتار میں ہے کہ ایسا ترکہ جس کا کوئی وارث نہ ہو اس کا مصرف وہ لقیط ہے جو محتاج ہو اور وہ فقراء ہیں جن کے لئے کوئی ولی نہ ہوں۔ اس میں سے ان کو خرچہ، دوائیں، کفن کے اخراجات اور جنایات کی دیتیں دی جائیں گی جیسا کہ زیلعی وغیرہ میں ہے۔ خلاصہ یہ ہے کہ اس کا مصرف عاجز فقراء ہیں اھ التقاطا (ت)

شوہر کا بیٹا اگر فقیر عاجز ہے تو وہ بھی اور فقراء عاجزین کے مثل مستحق ہے ورنہ اس کا اصلاً استحقاق نہیں، نہ متوفیہ کے ذاتی مال میں نہ شوہر کے دیئے ہوئے ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم ۳ / شعبان المعظم ۱۳۱۸ھ

مسئلہ ۹۱: کیا فرماتے ہیں اس مسئلہ میں کہ مسمیٰ حسین بخش کی دختر کا نکاح ہوا اور اس نے اپنے شوہر کے یہاں کل ایک گھنٹہ قیام کیا اور بعدہ اپنے والد کے یہاں چلی آئی اور دوماہ بارہ یوم تک بعد نکاح کے زندہ رہی اور اس درمیان میں اپنے شوہر کے یہاں نہ گئی اور اپنے والدین کے

یہاں مرگئی اس کے پاس زیور والدین کا تھا اور کچھ زیور اس کے شوہر نے چڑھایا تھا اب اس کا شوہر کل زیور کا دعوی کرتا ہے اور اس کی تجہیز و تکفین اس کے والدین نے کی، اس صورت میں ازروئے شرع شریف اس کا شوہر زیور پانے کا مستحق ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

---

۱ ردالمحتار کتاب الزکوٰۃ باب العشر دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۵۸

Fatawa Rizvia Volume 26

The Answer: Whatever jewelry, utensils, clothes, etc., the parents gave to the daughter, all of it belongs to the daughter. After paying off any debts if the daughter owed any, and fulfilling any will if the daughter made one, half of everything is the husband's share and half is for the parents. Regarding the jewelry the husband presented, it is necessary to look at their customs and traditions. If they present it with the intention that the bride should wear it but they do not make her the owner, but rather keep it as their own property, then that gift belongs to the husband or his parents, whoever presented it. And if they make the bride the owner, then it is like the dowry/estates of the daughter and will be divided equally (half-half) according to the same calculation. Just as the husband is entitled to half of the inheritance, similarly, the parents of the daughter are entitled to receive half of the mahr (dower) from the husband. The questioner stated that the woman went to the husband's house for only an hour during the day, she was called for her brother's wedding on the same day, and the husband and wife did not get to stay alone in the house; even in this case, the parents will receive the full half mahr from the husband, because divorce before privacy (khalwat) leads to the loss of half of the mahr. Death, even if it occurs before privacy, makes the entire mahr mandatory.

[Arabic Box Content:] In Al-Durr (Al-Mukhtar), it is confirmed upon intercourse or valid privacy from the husband or death of one of them, etc. Translation: It is stated in Durr that mahr becomes mandatory at the time of intercourse, or at the time of valid privacy by the husband, or at the time of death of either spouse, etc. (T)

Therefore, after death, out of the total mandatory mahr, half becomes the share of the husband (which he keeps) and half will reach the parents. And Allah Almighty knows best.

Issue 92: From Kanpur Bans Mandi, sent by Mr. Muhammad Alimuddin, Muharram-ul-Haram 1319 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say in this matter that Muhammad Yasin passed away, leaving his heirs one son Karim Bakhsh, daughter Maryam, wife Umrah, a uterine mother, five brothers and one uterine sister. The inheritance was not yet divided when wife Umrah passed away...

Al-Durr al-Mukhtar, Book of Marriage, Chapter of Mahr, Mujtabai Press, Delhi, 1/179.
Page 210 of 613

फतावा रिज़विया जिल्द 26

अल-जवाब: जेवर, बर्तन, कपड़े वगैरह जो कुछ माँ-बाप ने बेटी को दिया था, वह सब बेटी की मिल्कियत (स्वामित्व) है। इसमें से बेटी पर अगर कोई कर्ज हो तो उसे अदा करने के बाद, और अगर बेटी ने कोई वसीयत की हो तो उसे पूरा करने के बाद, हर चीज़ का आधा हिस्सा शौहर का है और आधा माँ-बाप का। और जो ज़ेवर शौहर ने चढ़ाया था, उसमें उन लोगों के रस्म-ओ-रिवाज को देखना ज़रूरी है। अगर वे चढ़ावा सिर्फ इस नीयत से देते हैं कि दुल्हन पहने लेकिन उसे दुल्हन की मिल्कियत नहीं बनाते, बल्कि अपनी ही मिल्कियत रखते हैं, तो वह चढ़ावा शौहर या शौहर के माँ-बाप का है जिसने चढ़ाया हो। और अगर दुल्हन ही को उसका मालिक बना देते हैं, तो वह भी जहेज़ के तरके(विरासत) की तरह बेटी की मिल्कियत है और उसी हिसाब से आधा-आधा बांटा जाएगा। और जिस तरह शौहर आधे तरके का हकदार है, वैसे ही बेटी के माँ-बाप शौहर से आधा मेहर लेने के हकदार हैं। साइल (प्रश्नकर्ता) ने जो बयान किया कि औरत सिर्फ एक घंटे के लिए दिन में शौहर के घर गई थी, उसी दिन उसके भाई की शादी थी जिसमें उसे बुला लिया गया और घर में पति-पत्नी अकेले न रह सके तो इस सूरत में भी माँ-बाप को शौहर से पूरा आधा मेहर मिलेगा, क्योंकि खलवत (एकांतवास) से पहले तलाक होना आधा मेहर गिरने का कारण होता है। मौत, चाहे खलवत से पहले ही क्यों न हो, पूरे मेहर को लाज़िम (अनिवार्य) कर देती है।

[अरबी बॉक्स सामग्री:] दुर्रे मुख़्तार में है कि मेहर हमबिस्तरी के वक्त या शौहर की तरफ से खलवत-ए-सहीहा (वैध एकांतवास) के वक्त या पति-पत्नी में से किसी एक की मौत के वक्त लाज़िम हो जाता है इत्यादि। (त)

तो मौत के बाद लाज़िम हुए कुल मेहर में से आधा हिस्सा शौहर का हुआ और आधा माँ-बाप को पहुंचेगा। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला 92: कानपुर बांस मंडी से, प्रेषक मुहम्मद अलीमुद्दीन साहब, मुहर्रम-उल-हराम 1319 हिजरी। दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि मुहम्मद यासीन का इंतकाल हो गया, उनके वारिसों में एक बेटा करीम बख्श, बेटी मरयम, बीवी उमराह, एक अख़यापी माँ, पाँच भाई और एक अख़यापी बहन थी। अभी विरासत का बँटवारा नहीं हुआ था कि उनमें से बीवी उमराह का इंतकाल हो गया...

अल-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुन निकाह, बाबुल महर, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/179। पेज 210 of 613

الجواب: زیور، برتن، کپڑے وغیرہ جو کچھ ماں باپ نے دختر کو دیا تھا وہ سب ملک دختر ہے اس میں سے بعد ادائے دین اگر ذمہ دختر ہو نیز اجزائے وصیت اگر دختر نے کی ہو ہر چیز کا نصف شوہر کا حصہ ہے اور نصف ماں باپ کا، اور جو زیور شوہر نے چڑھایا تھا اس میں ان لوگوں کے رسم رواج کو دیکھنا لازم ہے اگر وہ چڑھاو ا صرف اس نیت سے دیتے ہیں کہ دلہن پہنے مگر دلہن کی ملک نہیں کر دیتے بلکہ اپنی ہی ملک رکھتے ہیں جب تو چڑھاو ا شوہر یا شوہر کے ماں باپ کا ہے جس نے چڑھایا ہو، اور اگر دلہن ہی کو اس کا مالک کر دیتے ہیں تو وہ بھی مثل جہیز ترکہ دختر ہے اسی حساب نصفانصف پر تقسیم ہوگا۔ اور جس طرح شوہر آدھے ترکہ کا مستحق ہے یونہی دختر کے والدین شوہر سے آدھا مہر لینے کے مستحق ہیں۔ سائل نے جو بیان کیا کہ عورت صرف گھنٹہ بھر کیلئے دن میں مکان شوہر پر گئی تھی اسی دن اس کے بھائی کی شادی تھی جس میں بلائی گئی اور مکان تنہا میں زن و شوہر نہ رہنے پائے تو اس صورت میں بھی آدھا مہر کامل ہی والدین کو شوہر سے ملے گا کہ قبل خلوت طلاق ہو نا سقوطِ نصف مہر ہوتا ہے۔ موت اگر چہ قبل خلوت ہو کل مہر کو لازم کر دیتی ہے۔

[عربی عبارت مع ترجمہ:] فی الدر یتأکد عند وطیء او خلوۃ صحت من الزوج او موت احدھما الخ۔ دُر میں ہے کہ مہر وطی کے وقت یا شوہر کی طرف سے خلوتِ صحیحہ کے وقت یا زوجین میں سے کسی ایک کی موت کے وقت لازم ہو جاتا ہے الخ۔ (ت)

تو بعد موت کل مہر لازم شدہ سے نصف حصہ زوج ہوا اور نصف والدین کو پہنچے گا۔ واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۹۲: از کانپور بانس منڈی مرسلہ محمد علیم الدین صاحب محرم الحرام ۱۳۱۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ محمد یسین نے انتقال کیا اپنے وارثوں سے ایک ابن کریم بخش و بنت مریم وزوجہ عمرہ و والدہ اخیانی و پانچ بھائی اور ایک بہن اخیانی چھوڑی ہنوز ورثہ تقسیم نہیں ہوا تھا کہ اس میں سے زوجہ عمرہ نے انتقال کیا

الدرالمختار کتاب النکاح باب المہر مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۷۹ Page 210 of 613

Volume 26 Fatawa Ridawiyyah

He left one uterine (akhyafi) brother, one full sister, one son, and one full daughter. Before the inheritance was distributed, one of the sons, Karim Bakhsh, passed away. He left among his heirs a wife named Amina, a full sister, a grandmother, five uterine children, and one uterine paternal aunt. What is the ruling according to the noble Sharia? Explain and be rewarded.

The Answer: From the questioner's wording, it appears that to him, 'akhyafi' refers to step-relations, meaning those related through the father but separate mothers; hence, he wrote 'akhyafi mother' to mean 'stepmother.' If the same meaning is intended for the 'akhyafi' brother and sister—meaning they are Muhammad Yasin's step-siblings sharing the same father but different mothers—then in this case, Muhammad Yasin's estate, assuming no impediments to inheritance and after the settlement of debts and wills, would be divided into thirty shares: twenty shares for Maryam, five for Amina, and one share for each of Muhammad Yasin's stepbrothers. This is a case of 'munasakha' (successive deaths). However, in reality, 'akhyafi' refers to those siblings who share the same mother but have different fathers. If these six individuals were such siblings of Muhammad Yasin, then according to the stated conditions, the estate would be divided into only six shares, with five shares going to Maryam and one share to Amina. These brothers and sisters of Muhammad Yasin would have no entitlement because 'they are from the Dhu al-Arham (distant kindred) and Radd (return) is prioritized over them.' (Text). And Allah Almighty knows best.

Page 211 of 613

उसने एक अख्याफी (सौतेला) भाई, एक सगी बहन, एक बेटा और एक सगी बेटी छोड़ी। अभी विरासत का बंटवारा नहीं हुआ था कि उनमें से एक लड़के करीम बख्श का देहांत हो गया। उसने अपने वारिसों में एक पत्नी मुसम्मात आमना, एक सगी बहन, एक दादी, पाँच अख्याफी बच्चे और एक अख्याफी फूफी छोड़ी। शरीयत के अनुसार क्या हुक्म है? बयान करें और पुण्य कमाएं।

उत्तर: प्रश्नकर्ता की शब्दावली से ऐसा प्रतीत होता है कि उसके निकट 'अख्याफी' का अर्थ सौतेला है, यानी जिसका संबंध पिता की ओर से हो और माँ की ओर से अलग; इसीलिए उसने 'अख्याफी माँ' का अर्थ 'सौतेली माँ' लिखा है। यदि 'अख्याफी' भाई-बहनों से भी यही अर्थ लिया जाए—अर्थात वे मोहम्मद यासीन के सौतेले भाई-बहन हैं जिनका पिता एक और माँ अलग है—तो इस स्थिति में, विरासत की बाधाओं की अनुपस्थिति और कर्ज व वसीयत की अदायगी के बाद, मोहम्मद यासीन की संपत्ति तीस हिस्सों में विभाजित होगी: बीस हिस्से मरियम को, पाँच आमना को और एक-एक हिस्सा मोहम्मद यासीन के प्रत्येक सौतेले भाई को मिलेगा। यह मुनासखा (क्रमिक मृत्यु) की स्थिति है। परन्तु वास्तव में 'अख्याफी' उन भाई-बहनों को कहा जाता है जिनकी माँ एक हो और पिता अलग। यदि ये छह व्यक्ति मोहम्मद यासीन के ऐसे (सहोदर) भाई-बहन थे, तो उल्लेखित शर्तों के अनुसार संपत्ति केवल छह हिस्सों में विभाजित होगी, जिसमें से पाँच हिस्से मरियम को और एक हिस्सा आमना को मिलेगा। मोहम्मद यासीन के इन भाई-बहनों का कोई अधिकार नहीं होगा क्योंकि 'वे ज़वी-अल-अर्हाम (दूर के रिश्तेदार) में से हैं और रद्द (वापसी) उन पर प्राथमिक है।' (पाठ)। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

اس نے ایک بھائی اخیافی اور ایک بہن حقیقی اور ایک بیٹا اور ایک بیٹی حقیقی چھوڑی، ہنوز ورثہ تقسیم نہیں ہوا تھا کہ ان میں سے ایک لڑکے کریم بخش نے انتقال کیا اس نے اپنے وارثوں میں سے ایک زوجہ مسماۃ آمنہ اور بہن حقیقی اور ایک دادی اور پانچ بچے اخیافی اور ایک پھوپھی اخیافی چھوڑے۔ ازروئے شرع شریف کے کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: عبارت سائل سے ظاہر یہ ہے کہ اس کے نزدیک اخیافی سوتیلی کو کہتے ہیں یعنی جسے باپ کی طرف سے علاقہ ہو اور ماں کی طرف سے جدا، ولہٰذا اس نے اخیافی، والدہ کو لکھا یعنی سوتیلی ماں۔ اگر بہن بھائی اخیافی میں بھی یہی مراد ہے یعنی وہ یٰسین کے سوتیلی بہن بھائی ہیں کہ باپ ایک اور ماں جدا، تو اس صورت میں محمد یٰسین کا ترکہ برتقدیر عدم موانع ارث و وارث آخر و تقدیم دین و وصیت تیس سہام پر منقسم ہو کر بیس سہام مریم اور پانچ آمنہ اور ایک یٰسین کے ہر سوتیلے بھائی کو ملے گا۔ صورت مناسخہ یہ ہے مگر اخیافی حقیقۃً ان بھائی بہن کو کہتے ہیں جو ماں میں شریک ہوں اور باپ جدا۔ اگر یہ چھ شخص محمد یٰسین کے ایسے ہی بہن بھائی تھے تو ترکہ بشرائط مذکور صرف چھ سہام پر منقسم ہو کر پانچ سہام مریم اور ایک آمنہ کو ملے گا۔ محمد یٰسین کے ان بہن بھائیوں کا کچھ استحقاق نہیں لانھم من ذوی الارحام والرد مقدم علیھم (اس لئے کہ وہ ذوی الارحام ہیں اور رد ان پر مقدم ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

Vol 26 | Fatawa Rizvia

Treatise

Tajliyat-us-Silm fi Masa'il min Nisf-il-Ilm (1321 AH) (Endeavoring towards reconciliation in some matters of 'Half of Knowledge')

Arabic Original

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. All praise is due to Allah, who entered us into Islam, treated us with benevolence, pardon, and forbearance, and taught us from knowledge and from the half of knowledge. And blessings and peace be upon the Generous and Kind Being, who bestows the legacy of knowledge of inheritance upon His servants, and upon His family, his companions, and his beloved ones, who are the inheritors of His knowledge and ethics. Amen!

Urdu Translation

Starting with the name of Allah, who is extremely Kind and Merciful. All praise is for Allah who caused us to enter into Islam and dealt with us with benevolence, forgiveness, and gentleness. And He taught us knowledge and half-knowledge (knowledge of inheritance). And may blessings and peace be upon that personality who is generous and noble, who bestows the grace of the knowledge of inheritance upon his servants, and upon his family, companions, and friends who are the heirs of your knowledge and manners. O Allah! Accept it. (T)

Afterward, these are some issues of inheritance (Fara'id) that were presented to this humble servant (me), and the people of this age made errors in their understanding. The objective is the removal of misconceptions and errors and showing the straight path, and success is from Allah.

Page 213 of 613

खंड 26 | फ़तावा रज़विया

निबंध (रिसाला)

तज्लियत-उस-सिल्मि फ़ी मसाइल-ए-मिन निस्फ-इल-इल्म (1321 हि.) (इल्म के आधे भाग [मीरास के ज्ञान] के कुछ मसलों में सुलह की कोशिश)

अरबी मूल

अल्लाह के नाम से शुरू जो बहुत मेहरबान रहमत वाला है। तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है जिसने हमें इस्लाम में दाखिल फरमाया, और हमारे साथ एहसान, दरगुज़र और नर्मी का मामला फरमाया। और हमें इल्म (ज्ञान) और आधा इल्म (मीरास का इल्म) सिखाया। और दुरूद व सलाम हो उस जात पर जो सखी, करम फ़रमाने वाला, अपने गुलामों पर इल्म-ए-मीरास का फैज़ान फ़रमाने वाला है और आपकी आल व असहाब और दोस्तों पर जो आपके इल्म और आदाब के वारिस हैं। आमीन!

उर्दू अनुवाद

अल्लाह के नाम से शुरू जो बहुत मेहरबान रहमत वाला है, तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं जिसने इस्लाम में दाखिल फरमाया और हमारे साथ एहसान, दरगुज़र और नरमी का मामला फरमाया। और हमें इल्म (ज्ञान) और आधा इल्म (मीरास का इल्म) सिखाया। और दुरूद व सलाम हो उस जात पर जो सखी, करम फ़रमाने वाला, अपने गुलामों पर इल्म-ए-मीरास का फैज़ान फ़रमाने वाला है और आपकी आल व असहाब और दोस्तों पर जो आपके इल्म और आदाब के वारिस हैं। इलाही! कबूल फरमा। (त)

अम्मा बाद (इसके बाद), ये मीरास (फ़राइज़) के कुछ मसले हैं जो इस फकीर के सामने पेश हुए और ज़माने के लोगों ने उनकी समझ में गलतियाँ कीं। मकसद वहमों और गलतियों को दूर करना और सीधा रास्ता दिखाना है, और कामयाबी अल्लाह की तरफ से है।

पृष्ठ 613 में से 213

رسالہ

تجلیۃ السلم فی مسائل من نصف العلم ۱۳۲۱ھ (صلح کوشش کرنا نصف العلم کے کچھ مسائل میں)

عربی متن

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ الحمد اللہ الذی ادخلنا فی السلم، وعاملنا بالمن والعفو والحلم، وعلمنا من العلم ومن نصف العلم، والصلوۃ والسلام علی الجواد الکریم الفائض علی عبیدہ من علم الفرائض، وعلی آلہ وصحبہ واحبابہ وارثی علمہ وآدابہ۔ آمین!

اردو ترجمہ

اللہ کے نام سے شروع جو بہت مہربان رحمت والا ہے، تمام تعریفیں اللہ کے لئے ہیں جس نے اسلام میں داخل فرمایا اور ہمارے ساتھ احسان، درگزر اور نرمی کا معاملہ فرمایا۔ اور ہمیں علم اور نصف علم (علم فرائض) سکھایا۔ اور درود و سلام ہو اس ذات پر جو سخی، کرم فرمانے والا، اپنے غلاموں پر علم میراث کا فیضان فرمانے والا ہے اور آپ کی آل و اصحاب اور دوستوں پر جو آپ کے علم اور آداب کے وارث ہیں۔ الہی ! قبول فرما۔(ت)

امّا بعد، یہ بعض مسائل فرائض ہیں جو فقیر کے سامنے پیش ہوئے اور ابنائے زمان نے ان کی فہم میں اغلاط کئے۔ مقصود ازالہ اوہام واغلاط واراءت سواء الصراط ہے، وباللہ التوفیق۔

صفحہ ۲۱۳ از ۶۱۳

Fatawa Razawiyyah - Volume 26

Chapter One Issue 93: 14 Muharram al-Haram 1321 AH. A servant asked the Great Mujaddid of the present century (may his lofty shadow be prolonged) a question while kissing his feet: Qamar Ali passed away leaving behind his wife Latifan Begum, real sister Fatima Begum, real nephew Asad Ali, a house, jewelry, and household goods worth a total of three thousand rupees, and twenty-one thousand rupees in currency notes. The wife had forgiven her dower. With the consent of Fatima Begum and Asad Ali, she remained in possession of the house, jewelry, and household goods in lieu of her share of inheritance. An agreement was written among the heirs that Fatima Begum and Asad Ali have no remaining share in those items, and Latifan Begum has no share in the aforementioned cash. Now, how should those notes be distributed between Fatima Begum and Asad Ali? His Holiness replied that fourteen thousand in notes go to Fatima Begum and seven thousand to Asad Ali. Accordingly, the servant had them distributed. The next day, Asad Ali came and said my right should be more, I have a loss of three and a half thousand rupees in this. He presented a text from Fatawa Maulvi Abdul Hayy, Volume 1, Alwi Press, page 110, stating that according to it, the money should be divided half-and-half between me and Fatima Begum. I present the summary of that text for your holy observation:

[Table Content] Left Column (Original Persian/Legal Query): What do the scholars of religion say in this situation: Zaid passed away and left as heirs one real sister named Rabia, three nieces (brother's daughters) named Fatima, Zainab, and Kulthum, and one real brother's son (nephew) named Bakr, and a wife named Khadija. All the aforementioned blood heirs gave her the eighth share and made her satisfied. Then how should the remaining estate of Zaid be distributed? The correct answer: After fulfilling what precedes inheritance and removing any obstacles, Zaid's remaining estate will be divided into two shares. One share from that will go to the real sister and one share to the nephew. The remaining heirs will be excluded. And Allah knows best.

Right Column (Urdu Translation/Explanation): What do the scholars of religion say in this case: Zaid passed away leaving these heirs: one real sister named Rabia, three nieces whose names are Fatima, Zainab, and Umm Kulthum, one real brother [nephew] named Bakr, and one wife named Khadija. All the aforementioned blood relatives have satisfied the wife by giving her the eighth share. How should Zaid's remaining estate be distributed? The correct answer: After the precedence of things

that come before inheritance and the removal of obstacles, Zaid's remaining estate will be divided into two parts. From that...

फ़तावा रज़विया - खंड २६

प्रथम अध्याय मसला ९३: १४ मुहर्रम अल-हराम १३२१ हिजरी। वर्तमान शताब्दी के महान मुजद्दिद (अल्लाह उनकी छाया को दीर्घायु करे) के चरण चूमते समय एक सेवक ने मसला पूछा कि क़मर अली ने अपनी पत्नी लतीफ़न बेगम, सगी बहन फ़ातिमा बेगम और सगे भतीजे असद अली, और घर, गहने तथा घर का सामान कुल तीन हज़ार रुपये का और इक्कीस हज़ार के नोट छोड़कर इंतकाल किया। पत्नी ने मेहर माफ़ कर दिया था और वह फ़ातिमा बेगम और असद अली की सहमति से अपने विरासत के हिस्से के बदले घर, गहने और घर के सामान पर काबिज़ रहीं। उत्तराधिकारियों के बीच एक इकरारनामा लिखा गया कि फ़ातिमा बेगम और असद अली का उन चीज़ों में और लतीफ़न बेगम का उल्लेखित नकदी में कोई हिस्सा शेष नहीं रहा। अब वे नोट फ़ातिमा बेगम और असद अली में किस हिसाब से विभाजित होंगे? हज़रत ने फ़रमाया कि चौदह हज़ार के नोट फ़ातिमा बेगम को और सात हज़ार के नोट असद अली को मिलेंगे। तदनुसार, सेवक ने उन्हें विभाजित करवा दिया। अगले दिन असद अली आए और कहा कि मेरा हक़ ज़्यादा होना चाहिए, इसमें मुझे साढ़े तीन हज़ार रुपये का नुकसान है। उन्होंने फ़तावा मौलवी अब्दुल हई, खंड १, मतबा अलवी, पृष्ठ ११० का एक अंश प्रस्तुत किया कि इसके अनुसार पैसा मेरे और फ़ातिमा बेगम के बीच आधा-आधा बँटना चाहिए। मैं उस इबारत का सारांश आपकी पवित्र सेवा में प्रस्तुत करता हूँ:

[तालिका सामग्री] बायां स्तंभ (मूल फारसी/कानूनी प्रश्न): धर्म के विद्वान इस स्थिति में क्या कहते हैं: ज़ैद का इंतकाल हुआ और उसने उत्तराधिकारी के रूप में एक सगी बहन जिसका नाम राबिया है, तीन भतीजियाँ जिनका नाम फ़ातिमा, ज़ैनब और कुलसुम है, और एक सगा भतीजा जिसका नाम बक्र है, और एक पत्नी जिसका नाम ख़दीजा है, छोड़े। उपरोक्त सभी रक्त वारिसों ने उसे आठवाँ हिस्सा दिया और संतुष्ट किया। फिर ज़ैद की शेष संपत्ति का वितरण कैसे होना चाहिए? सही उत्तर: विरासत से पहले की चीज़ों को पूरा करने और बाधाओं को दूर करने के बाद, ज़ैद की शेष संपत्ति को दो हिस्सों में विभाजित किया जाएगा। उनमें से एक हिस्सा सगी बहन को और एक हिस्सा भतीजे को मिलेगा। शेष वारिसों को वंचित रखा जाएगा। और अल्लाह बेहतर जानता है।

दायां स्तंभ (उर्दू अनुवाद/स्पष्टीकरण): क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस सूरत में कि ज़ैद ने ये वारिस छोड़कर इंतकाल किया: एक सगी बहन जिसका नाम राबिया है, तीन भतीजियाँ जिनके नाम फ़ातिमा, ज़ैनब और उम्मे कुलसुम हैं, एक सगा भाई [भतीजा] जिसका नाम बक्र है और एक पत्नी जिसका नाम ख़दीजा है। तमाम मज़कूरा बाला नस्बी वारिसों ने बीवी को आठवाँ हिस्सा देकर राज़ी

कर दिया है। ज़ैद का बकिया तरका कैसे तक़सीम होना चाहिए? हुवल मसुवब (सही उत्तर यही है)। जो चीज़ें विरासत पर मुक़द्दम हैं उनकी तक़दीम और रुकावटों के रफ़ा के बाद ज़ैद का बकिया तरका दो हिस्सों पर मुनक़सिम होगा। उसमें से...

पृष्ठ २१४ का ६१३

فصل اوّل مسئلہ ۹۳: ۱۴ محرم الحرام ۱۳۲۱ھ اعلیٰحضرت مجدّدِ مائۃِ الحاضرہ دام ظلکم العالی، وقتِ قدم بوسی خادم نے مسئلہ پوچھا تھا کہ قمر علی نے زوجہ لطیفن بیگم اور حقیقی بہن فاطمہ بیگم اور حقیقی بھتیجا اسد علی اور مکان وز یور واثاث البیت مجموع تین ہزار روپے کا اور اکیس ہزار کے نوٹ چھوڑ کر انتقال کیا، زوجہ نے مہر معاف کر دیا تھا اور وہ برضائے فاطمہ بیگم واسد علی اپنے حصہ ترکہ کے عوض مکان وز یور واثاث البیت پر قابض رہیں اور باہم وارثان میں اقرار نامہ لکھا گیا کہ فاطمہ بیگم واسد علی کا ان اشیاء میں اور لطیفن بیگم کا زرِ نقد مذکور میں کوئی حصہ باقی نہ رہا، اب وہ نوٹ فاطمہ بیگم واسد علی میں کس حساب سے تقسیم ہوں ۔ حضرت نے فرمایا کہ چودہ ہزار کے نوٹ فاطمہ بیگم اور سات ہزار کے نوٹ اسد علی کو ملیں ۔ چنانچہ خادم نے اسی کے مطابق تقسیم کرا دیئے ، دوسرے روز اسد علی آئے اور کہا میرا حق زیادہ چاہئے مجھے اس میں ساڑھے تین ہزار روپے کا نقصان ہے ، اور فتاویٰ مولوی عبدالحئی صاحب جلد اول مطبع علوی ص ۱۱۰ کی عبارت پیش کی کہ اس کی رو سے روپیہ مجھ میں اور فاطمہ بیگم میں نصفا نصف تقسیم ہونا چاہئے ، اس کا خلاصہ عبارت ملاحظہ اقدس کے لئے حاضر کرتا ہوں :

[جدول کا مواد] بایاں کالم (اصل فارسی/قانونی استفسار): چہ می فرمایند علمائے دین اندریں صورت کہ زید انتقال کرد ورثہ گذاشت یک ہمشیرہ عینیہ مسماۃ رابعہ وسہ برادر زادیاں مسماۃ فاطمہ وزینت وکلثوم و یک برادر زادہ حقیقی مسمی بکر و یک زوجہ مسماۃ خدیجہ کہ جملہ ورثہ مذکورہ صلبی او را حصہ ہشتم داد و راضی کردہ اند پس بقیہ متروکہ زید کہ چگونہ تقسیم باید ہو

المصوب بعد تقدیم ماتقدم علی الارث ورفع موانع بقیہ ترکہ زید تقسیم بدو سہم شدہ یک سہم ازاں ہمشیرہ حقیقی و یک سہم بہ برادر زادہ ہوگا باقی ورثہ محجوب خواہند شد ۔ واللہ

دایاں کالم (اردو ترجمہ/وضاحت): کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس صورت میں کہ زید نے یہ ورثاء چھوڑ کر انتقال کیا، ایک حقیقی بہن جس کا نام رابعہ ہے، تین بھتیجیاں جن کے نام فاطمہ، زینب اور ام کلثوم ہیں ، ایک حقیقی بھائی [بھتیجا] جس کا نام بکر ہے اور ایک بیوی جس کا نام خدیجہ ہے۔ تمام مذکورہ بالا نسبی وارثوں نے بیوی کو آٹھواں حصہ دے کر راضی کر دیا ہے۔ زید کا بقیہ ترکہ کیسے تقسیم ہونا چاہئے؟ ھو المصوب۔ جو چیزیں میراث پر مقدم ہیں ان کی تقدیم اور رکاوٹوں کے رفع کے بعد زید کا بقیہ ترکہ دو حصوں پر منقسم ہوگا۔ اس میں سے

Fatawa Razawiyya, Volume 26

[Boxed Text] Left: Know by what is correct. Written by Abul Hasanat Muhammad Abdul Hayy, may the Almighty forgive him. Right: It will be given to one real sister and one nephew; the rest of the heirs will be deprived. And Allah Almighty knows the strictness best. Muhammad Abdul Hayy wrote this; may the Lord of Power forgive him. (T)

The full text of the answer has been presented. This situation is exactly the same as the reported incident. Although His Eminence had immediately given the verbal command, Maulvi Abdullah Sahib did not provide the book reference. Therefore, I am hopeful that the detailed reality of this issue be explained in a very easy-to-understand manner. May your shadow be extended. Servant Muhammad Ihsan-ul-Haq, may he be forgiven. 14 Muharram Sharif 1321 AH.

The Answer: My esteemed friend, may Allah Almighty honor you, Peace be upon you and the mercy of Allah and His blessings. The truth is what this humble servant had stated. A grave mistake has occurred from the Maulvi Sahib. This situation is called 'Takharuj' in Fiqh (jurisprudence), where heirs reconcile among themselves with mutual consent that a certain heir takes a certain thing in lieu of their share and withdraws. Its implication cannot be as if that heir who withdrew was nonexistent from the start, such that the distribution of the remaining estate would be as it would in their absence. Since they have received a share from the estate, how can they be considered nonexistent? Has a nonexistent person ever received an inheritance at the time of the deceased's death? Rather, its meaning is that out of all the shares intended for all heirs in the estate, that heir has received their shares. Now, in the remaining estate, the shares of the remaining heirs are left. Therefore, it is obligatory that the remainder be distributed among those remaining heirs according to their respective shares. Whatever amount they were receiving from the original distribution; here the deceased left one wife, one sister, and one nephew. The problem was based on four: one for the wife, two for the sister, and one for the nephew. The wife took a certain amount of property from the estate and withdrew, so her one out of four was paid. Three remain, of which two are for the sister and one for the nephew. So, it is necessary that the remaining property be distributed in this way: two to the sister and one to the nephew, not half-half for both. Because in that case, the sister's share would become half of what remains after the wife's obligatory share; meaning, after taking out the wife's share, half of what's left.

Whereas, according to the definitive text (Nass) of the Great Quran, the sister's share was half of the entire estate left.

Note: In the original, it is as such; perhaps something has been missed here. Probably the phrasing is: "only on this many shares" or "this many shares only." Therefore, it has been put in brackets. Azhari, may he be forgiven.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

[बॉक्स टेक्स्ट] बायां: सही बात को जानो। अबुल हसनात मुहम्मद अब्दुल हई द्वारा लिखित, सर्वशक्तिमान उन्हें क्षमा करें। दायां: एक सगी बहन और एक भतीजे को दिया जाएगा; बाकी उत्तराधिकारी वंचित रहेंगे। और अल्लाह तआला सख्ती को बखूबी जानता है। इसे मुहम्मद अब्दुल हई ने लिखा है; शक्ति वाला रब उसे क्षमा करे। (त)

उत्तर का पूरा विवरण प्रस्तुत किया गया है। यह स्थिति बिल्कुल उसी घटना के समान है। हालाँकि हज़रत ने तुरंत मौखिक आदेश दिया था, लेकिन मौलवी अब्दुल्लाह साहब ने भी पुस्तक का संदर्भ नहीं दिया है। इसलिए, मैं आशान्वित हूँ कि इस मसले की विस्तृत वास्तविकता अत्यंत सरल भाषा में बताई जाए। आपकी छाया बनी रहे। बंदा मुहम्मद एहसानुल हक, अल्लाह उन्हें क्षमा करे। 14 मुहर्रम शरीफ 1321 हिजरी।

उत्तर: मेरे आदरणीय मित्र, अल्लाह तआला आपको सम्मानित करे, आप पर शांति और अल्लाह की दया और उसकी कृपा हो। सच्चाई वही है जो इस फकीर ने अर्ज की थी। मौलवी साहब से भारी चूक हुई है। इस स्थिति को फ़िक़्ह (धर्मशास्त्र) में 'तखारुज' कहा जाता है, जहाँ वारिस आपस में आपसी सहमति से समझौता कर लेते हैं कि अमुक वारिस अपने हिस्से के बदले अमुक चीज़ लेकर अलग हो जाए। इसका अर्थ यह नहीं हो सकता कि वह वारिस जो अलग हो गया, मानो शुरू से था ही नहीं, ताकि शेष संपत्ति का बँटवारा उस तरह हो जैसे उसके न होने की स्थिति में होता। जब उसने संपत्ति से हिस्सा प्राप्त कर लिया है, तो उसे अस्तित्वहीन कैसे माना जा सकता है? क्या कभी किसी अस्तित्वहीन व्यक्ति को मृतक की मृत्यु के समय विरासत मिली है? बल्कि, इसका अर्थ यह है कि पूरी संपत्ति में जितने हिस्से सभी वारिसों के लिए थे, उनमें से उस वारिस ने अपने हिस्से पा लिए हैं। अब शेष संपत्ति में बाकी वारिसों के हिस्से रह गए हैं। इसलिए अनिवार्य है कि वह शेष भाग उन बाकी वारिसों के बीच उनके संबंधित (इतने-इतने) हिस्सों पर ही बाँटा जाए। जिस-जिस मात्रा में उन्हें मूल मसले से प्राप्त हो रहे थे। यहाँ मृतक ने एक पत्नी, एक बहन और एक भतीजा छोड़ा। मसला चार से बना: एक पत्नी के लिए, दो बहन के लिए और एक भतीजे का। पत्नी संपत्ति से कुछ माल लेकर अलग हो गई, तो चार में से उसका एक हिस्सा अदा हो गया। तीन रह गए, जिनमें से दो बहन के हैं और एक भतीजे का। तो आवश्यक है कि बाकी संपत्ति इसी तरह बाँटी जाए: बहन को दो, भतीजे को एक, न कि दोनों को आधा-आधा। क्योंकि उस स्थिति में बहन का हिस्सा पत्नी के अनिवार्य हिस्से के बाद जो

बचा उसका आधा हो जाएगा; यानी पत्नी का हिस्सा निकालने के बाद जो बचा उसका आधा। जबकि महान कुरान के स्पष्ट पाठ (नस्स) के अनुसार बहन का हिस्सा पूरी छोड़ी गई संपत्ति का आधा था।

नोट: मूल में ऐसा ही है; शायद यहाँ कुछ छूट गया है। संभवतः वाक्य इस प्रकार है: "इतने ही हिस्सों पर" या "इतने ही हिस्से ही है"। इसलिए इसे कोष्ठक में दिया गया है। अज़हरी, अल्लाह उन्हें क्षमा करे।

पृष्ठ 215/613

[خانہ] بائیں: اعلم بالصواب۔ کتبہ ابوالحسنات محمد عبدالئی عفاعنہ القوی۔ دائیں: ایک حقیقی بہن اور ایک بھتیجے کو دیا جائے گا باقی ورثاء محروم ہوں گے۔ اور اللہ تعالٰی درشتگی کو خوب جانتا ہے۔ اس کو محمد عبدالئی نے لکھا ہے قوت والا رب اس سے درگز فرمائے (ت)

جواب کی پوری عبارت عرض کی ہے یہ صورت بعینہ وہی صورت واقعہ ہے، حضرت نے اگرچہ حکم زبانی فوراً ارشاد فرمایا تھا مگر کتاب کا حوالہ مولوی عبدالہ صاحب نے بھی نہیں دیا ہے لہٰذا امیدوار ہوں کہ اس مسئلہ کی مفصل حقیقت نہایت عام فہم ارشاد ہو۔ ظلکم ممدود باد بندہ محمد احسان الحق عفی عنہ۔ ۱۴ محرم شریف ۱۳۲۱ھ

الجواب: مکرمی اکرمکم اللہ تعالٰی السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ، حق وہی ہے جو فقیر نے عرض کیا تھا، مولوی صاحب سے سخت لغزش واقع ہوئی ہے اس صورت کو فقہ میں تخارج کہتے ہیں کہ ورثہ باہم بتراضی صلح کرلیں کہ فلاں وارث اپنے حصہ کے عوض فلاں شے لے کر جدا ہو جائے، اس کا حاصل یہ نہیں ہو سکتا کہ گویا وہ وارث کہ جدا ہو گیا سرے سے معدوم تھا کہ بقیہ ترکہ کی تقسیم اس طرح ہو جو اس کے عدم کی حالت میں ہوتی اس نے ترکہ سے حصہ پایا ہے تو معدوم کیونکر قرار پا سکتا ہے کہیں معدوم وقت موت المورث کو بھی ترکہ پہنچا ہے، بلکہ اس کا حاصل یہ ہے کہ ترکہ میں جتنے سہام کل ورثہ کے لئے تھے ان میں سے اس وارث نے اپنے سہام پالئے اب باقی میں باقی وارثوں کے سہام رہ گئے تو واجب ہے کہ وہ باقی ان بقیہ کے عہ (اتنے اتنے) سہام ہی پر تقسیم ہو۔ جس جس قدر انہیں اصل مسئلہ سے پہنچتے تھے یہاں کے مورث نے ایک زوجہ ایک بہن ایک بھتیجا چھوڑا مسئلہ چار سے ہوا ایک زوجہ دو بہن ایک بھتیجے کا، زوجہ ترکہ سے اتنا مال لے کر جدا ہو گئی تو چار میں سے اس کا ایک ادا ہو لیا باقی تین رہے جن

میں دو بہن کے ہیں اور ایک بھتیجے کا، تو لازم ہے کہ باقی مال یونہی تقسیم ہو، بہن کو دو، بھتیجے کو ایک، نہ کہ دونوں کو نصف نصف کہ اس تقدیر پر بہن کا حصہ نصف، باقی بعد فرض الزوجہ ہو جائے گا یعنی زوجہ کا حصہ نکال کر جو بچا اس کا آدھا حالانکہ نص قطعی قرآن عظیم سے بہن کا سہم نصف کل متروکہ تھا۔

عہ: اصل میں ایسا ہی ہے شاید یہاں کچھ چھوٹ گیا ہے اور غالباً عبارت یوں ہے: اس قدر سہام ہی پر یا اتنے ہی سہام ہی ہے، لہٰذا قوسین میں بنا دیا ہے۔ ازہری غفرلہ،

صفحہ ۲۱۵ از ۶۱۳

Fatawa Rizvia, Volume 26

Allah Almighty said: "If a man dies leaving no child but has a sister, she shall have half of what he leaves." [1] (T)

Assuredly, this is entirely wrong and contrary to the consensus according to the clarification of the noble scholars. More clarification is needed, although the issue is as clear as the sun itself. So understand that there are three scenarios here:

First: The inherited property which one heir takes and separates is less than their original entitlement, as happened here where the wife's share was one-fourth but she agreed to one-eighth.

Second: It is more than their right. For example, in the aforementioned case, if the house, jewelry, and household effects were worth 12,000 and there were notes worth 12,000, then the wife would receive half of the property instead of one-fourth.

Third: It is equal to their right. For example, if the house etc. were worth 6,000 and there were notes worth 18,000.

In the third case, it is obligatory that the remaining heirs receive the property in the same proportion as they would have in the absence of 'Takharuj' (withdrawal from inheritance for a settlement). The effect of Takharuj is only as much as the distribution of specific assets, meaning each receives their full share without increase or decrease, as they were co-owners in every item and have simply become separate.

In the first case, when the heir settled with the rest of the heirs regarding the remaining saleable assets and took solely for themselves that property in which everyone had a right, and agreed to less than their own share, then whatever remains of their share must reach all those heirs. It shouldn't be that only one becomes the owner of this excess while another is deprived, as this would be pure injustice and unfairness. It must necessarily reach them proportionately, i.e., everyone's share increases according to their original entitlement in the inheritance, because the portion of everyone in that item which the said heir took to separate was in that same proportion.

In the second case, if all the remaining heirs agreed to give more to that heir, then it is obligatory that this excess be taken from everyone's share proportionately, not that the entire burden is placed on one heir, whereas all had shares in it and all had agreed. These things are all self-evident.

[1] The Holy Quran 4 / 176 Page 216 of 613

फतावा रज़विया, खंड 26

अल्लाह तआला ने फरमाया: "यदि किसी पुरुष की मृत्यु हो जाए जिसकी कोई संतान न हो, और उसकी एक बहन हो, तो उसके छोड़े हुए माल में उसकी बहन का आधा हिस्सा है।" [1] (त)

निश्चित रूप से, यह पूरी तरह से गलत है और प्रतिष्ठित विद्वानों के स्पष्टीकरण के अनुसार सर्वसम्मति के विरुद्ध है। अधिक स्पष्टीकरण की आवश्यकता है, हालाँकि मामला स्वयं सूर्य की तरह स्पष्ट है। तो समझ लीजिए कि यहाँ तीन स्थितियाँ हैं:

पहली: वह विरासत में मिली संपत्ति जिसे एक वारिस लेकर अलग हुआ, उसके मूल अधिकार से कम हो, जैसा कि यहाँ हुआ कि पत्नी का हिस्सा एक-चौथाई था और वह आठवें हिस्से पर सहमत हो गई।

दूसरी: उसके अधिकार से अधिक हो। उदाहरण के लिए, उपरोक्त स्थिति में, यदि घर, आभूषण और घरेलू सामान 12 हजार का होता और 12 हजार के नोट होते, तो पत्नी को चौथाई के बजाय आधा माल पहुँचता।

तीसरी: उसके अधिकार के बराबर हो। उदाहरण के लिए, घर आदि 6 हजार के होते और 18 हजार के नोट।

तीसरी स्थिति में अनिवार्य है कि शेष वारिसों को माल उसी अनुपात में मिले जो 'तखारुज' (समझौते के लिए विरासत से हटना) न होने की स्थिति में मिलता। तखारुज का प्रभाव केवल उतना ही होगा जितना विशिष्ट संपत्तियों के वितरण का होता है कि प्रत्येक अपना पूर्ण हिस्सा बिना किसी कमी-बेशी के प्राप्त करता है, क्योंकि वे प्रत्येक वस्तु में सह-मालिक थे और केवल अलग हुए हैं।

पहली स्थिति में, जब उस वारिस ने शेष बिक्री योग्य संपत्तियों के बारे में अन्य वारिसों के साथ समझौता किया और वह माल जिसमें प्रत्येक का अधिकार था, अकेले स्वयं ले लिया और अपने हिस्से से कम पर सहमत हुआ, तो उसके हिस्से का जो कुछ शेष रहा, वह अनिवार्य है कि उन सभी वारिसों को मिले। ऐसा नहीं होना चाहिए कि केवल एक ही इस अधिकता का मालिक बन जाए और दूसरा वंचित रह जाए, क्योंकि यह सरासर ज़ुल्म और नाइंसाफी होगी। और यह पहुँचना भी आवश्यक है कि हिस्सा आनुपातिक हो, यानी मूल विरासत में जिसका जो अधिकार था, उसी अनुपात में प्रत्येक का हिस्सा बढ़ जाए, क्योंकि वह वस्तु जिसे लेकर उक्त वारिस अलग हुआ है, उसमें प्रत्येक का हिस्सा उसी अनुपात में था।

दूसरी स्थिति में, यदि सभी शेष वारिस उस वारिस को अधिक देने पर सहमत हुए हैं, तो अनिवार्य है कि वह अधिकता प्रत्येक के हिस्से से आनुपातिक रूप से ली जाए, न कि सारा बोझ एक वारिस पर डाल दिया जाए, जबकि उनमें से सभी का हिस्सा था और सभी सहमत हुए थे। ये बातें सभी ऐसी ही स्वयंसिद्ध (स्पष्ट) हैं।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 4 / 176 पृष्ठ 613 में से 216

قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی "اِنِ امْرُؤٌا ھَلَکَ لَیْسَ لَہٗ وَلَدٌ وَّلَہٗ اُخْتٌ فَلَھَا نِصْفُ مَا تَرَکَ ط " ۱۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا: اگر کسی مرد کا انتقال ہو جو بے اولاد ہے اور اس کی ایک بہن ہو تو ترکہ میں اس کی بہن کا آدھا ہے۔ (ت)

لا جرم یہ سراسر غلط اور حسب تصریح علمائے کرام خلاف اجماع ہے، زیادہ ایضاح چاہئے با آنکہ مسئلہ خود آفتاب کی طرح واضح ہے۔ تو یوں سمجھئے کہ یہاں تین صورتیں ہیں:

اول: یہ کہ وہ مال ترکہ جو ایک وارث لے کر جدا ہوا اس کے اصل استحقاق سے کم ہو جیسا یہاں واقع ہوا کہ زوجہ کا حصہ چہارم تھا اور وہ آٹھویں پر راضی ہوگئی۔

دوم: اس کے حق سے زیادہ ہو، مثلاً صورت مذکورہ میں مکان وزیور واثاث البیت ۱۲ ہزار کے ہوتے اور بارہ ہزار کے نوٹ تو زوجہ کو بجائے ربع نصف مال پہنچتا۔

سوم: اس کے حق کے برابر ہو، مثلاً مکان وغیرہ چھ ہزار کے ہوتے اور اٹھارہ ہزار کے نوٹ۔

صورت ثالثہ میں واجب ہے کہ بقیہ ورثہ کو مال اسی حساب سے پہنچے گا جو عدم تخارج کی حالت میں پہنچتا۔ تخارج کا اثر صرف اس قدر ہوگا جو اعیان کے تقسیم کا ہوتا ہے کہ ہر ایک اپنا کامل حصہ بے کم و بیش پاتا ہے کہ ہر شئی میں مشاع تھے فقط جدا ہو جاتے ہیں۔

صورت اولٰی میں جبکہ باقی مبیع ورثہ کے ساتھ اس وارث نے مصالحہ کیا اور وہ مال جس میں ہر ایک کا حق تھا تنہا خود لیا اور اپنے حصہ سے کم پر راضی ہوا تو جو کچھ اس کے حصے کا باقی رہا واجب ہے کہ ان سب وارثوں کو پہنچے نہ کہ صرف ایک اس زیادت کا مالک ہو جائے دوسرا محروم کیا جائے کہ یہ محض ظلم و نا انصافی ہوگا اور پہنچنا بھی ضرور ہے کہ حصہ رسد ہو

یعنی ہر ایک کو اس حساب سے بڑھے جو اصل ترکہ میں اس کا حق تھا کہ وہ شیئ جو وارث مذکور لے کر جدا ہو گیا ہے اس میں ہر ایک کا حصہ اسی حساب سے تھا۔

صورت ثانیہ میں سب بقیہ ورثاء اس وارث کو زیادہ دینے پر راضی ہوئے ہیں تو واجب ہے کہ وہ زیادت ہر ایک کے حق سے حصہ رسد لی جائے نہ یہ کہ سارا بار ایک وارث پر ڈال دیں حالانکہ ان میں سب کے حصے تھے اور سب راضی ہوئے تھے۔ یہ باتیں سب ایسی ہی بدیہی ہیں

Fatawa Razawiyya, Volume 26

...which every rational person can understand at a glance. In the ruling that this humble person (the author) has submitted, the scale of justice will remain fully steadfast in every situation. In the first case, while the wife's right was six thousand and she agreed to three thousand, the remaining three thousand are obligatory to reach Fatimah Begum and Asad Ali according to their shares. Fatimah Begum's share was twelve thousand and Asad Ali's was six thousand, i.e., Fatimah Begum's was double his, and in the same proportion, they both left their shares in jewelry, house, and household goods for the wife. Two parts of Fatimah Begum reached her and one of Asad Ali, so it is a loss that even from the compensation of three thousand, Fatimah Begum will get two thousand and Asad Ali one thousand, so that by combining with their original shares, Fatimah Begum's becomes fourteen thousand and Asad Ali's seven thousand. In the second case, the wife received six thousand more than her right. If both the sister and nephew agree to this excess, it is necessary to extract this excess proportionately from each one's share. From the sister's twelve thousand, extract four thousand, and from the nephew's six thousand, extract two thousand. Now in the remaining twelve thousand, the sister has eight thousand and the nephew four thousand. And the same ratio of two and one came back. The third case is so obvious that there is no need to express it; the woman reaches exactly six thousand which was her right, then in the right of the sister and nephew, there should not be even a grain less or more. But the method that Molvi Sahab adopted, there will be no sign of justice in it in any case. In the first case, after taking out three thousand for the woman, both Fatimah Begum and Asad Ali received ten and a half thousand each from the twenty-one thousand equally, and four severe abominations became mandatory: (1) Three thousand which were less than the wife's right, both should have received them, the sister did not receive even a grain from them. (2) If she did not receive it, then her own original share which was twelve thousand should have been received, but one and a half thousand was cut even from that; what fault's penalty was this? (3) The nephew alone was not entitled to this excess, although he alone received it. (4) Supposing he received it, the woman had only left three thousand, so by adding to the nephew's original share of six thousand, it should have been nine thousand; where did these fifteen hundred more come from? In the second case, after the woman reached six thousand more than her right, the remaining twelve thousand became divided equally, and similar

abominations appeared. Both the sister and nephew had agreed to the deficiency of their shares, but...

...जिन्हें हर बुद्धिमान व्यक्ति मामूली नज़र से समझ सकता है। फ़क़ीर ने जो हुक्म पेश किया है उसमें हर स्थिति में न्याय का तराजू अपनी पूरी दृढ़ता पर रहेगा। पहली सूरत में जबकि पत्नी का हक़ छह हज़ार था और वह तीन हज़ार पर राजी हो गई, तो शेष तीन हज़ार फ़ातिमा बेगम और असद अली को उनके हिस्सों के अनुसार मिलना अनिवार्य है। फ़ातिमा बेगम का हिस्सा बारह हज़ार और असद अली का छह हज़ार था, यानी फ़ातिमा बेगम का हिस्सा उससे दोगुना था, और उसी हिसाब से जेवर, मकान और घर के सामान में इन दोनों ने अपना हिस्सा पत्नी के लिए छोड़ा है। फ़ातिमा बेगम के दो हिस्से उसे मिले और असद अली का एक, तो यह नुकसान है कि मुआवज़े के तीन हज़ार में से भी फ़ातिमा बेगम को दो हज़ार मिलें और असद अली को एक हज़ार, ताकि उनके असल हिस्सों के साथ मिलकर फ़ातिमा बेगम के चौदह हज़ार और असद अली के सात हज़ार हो जाएँ। दूसरी सूरत में पत्नी ने अपने हक़ से छह हज़ार अधिक पाए। यदि बहन और भतीजा दोनों इस अधिकता पर राजी हैं, तो प्रत्येक के हिस्से से अनुपातिक रूप से यह अधिकता निकालना आवश्यक है। बहन के बारह हज़ार से चार हज़ार निकालें, और भतीजे के छह हज़ार से दो हज़ार। अब शेष बारह हज़ार में बहन के आठ हज़ार और भतीजे के चार हज़ार रहे। और वही दो और एक का अनुपात आ गया। तीसरी सूरत तो स्वयं इतनी स्पष्ट है कि व्यक्त करने की आवश्यकता नहीं, स्त्री को छह हज़ार ही पहुँचते हैं जो उसका हक़ था, तो बहन-भतीजे के हक़ में एक रत्ती कम या अधिक नहीं होना चाहिए, लेकिन वह तरीका जो मौलवी साहब ने अपनाया, उसमें किसी भी सूरत में न्याय का नामोनिशान नहीं रहेगा। पहली सूरत में स्त्री के तीन हज़ार निकालकर इक्कीस हज़ार को फ़ातिमा बेगम और असद अली पर आधा-आधा बाँटने से दोनों को साढ़े दस-दस हज़ार मिले और चार गंभीर बुराइयाँ (शनाअतें) अनिवार्य हुईं: (1) तीन हज़ार जो पत्नी के हक़ से कम थे, वे दोनों को मिलने चाहिए थे, बहन को उनमें से एक रत्ती भी न मिली। (2) यदि नहीं मिली थी, तो उसका अपना असल हिस्सा जो बारह हज़ार था वह तो मिलता, उसमें से भी डेढ़ हज़ार काट लिए गए, यह किस कसूर का जुर्माना था? (3) भतीजा अकेला इस अधिकता का हक़दार नहीं था, जबकि केवल उसी ने पाई। (4) मान लिया जाए कि उसी को मिलती, तो स्त्री ने केवल तीन ही हज़ार तो छोड़े थे, भतीजे के असल हिस्से छह हज़ार में मिलकर नौ हज़ार होते, ये पंद्रह सौ और किसके घर से आए? दूसरी सूरत में स्त्री को उसके हक़ से छह हज़ार अधिक मिलने के बाद शेष बारह हज़ार समान रूप से बँट गए और वैसी ही बुराइयाँ सामने आईं। बहन और भतीजा दोनों अपने हिस्सों की कमी पर राजी हुए थे लेकिन...

جنہیں ہر عاقل ادنیٰ نظر سے سمجھ سکتا ہے۔ فقیر نے جو حکم گزارش کیا اس میں ہر صورت پر یہ میزان عدل اپنی پوری استقامت پر رہے گی، صورت اولیٰ میں جبکہ زوجہ کا حق چھ ہزار تھے اور وہ تین ہزار پر راضی ہو گئی تو باقی تین ہزار فاطمہ بیگم واسد علی کو ان کے حصص کے قدر پہنچنے واجب ہیں فاطمہ بیگم کا حصہ بارہ ۱۲ ہزار اور اسد علی کا چھ ہزار تھا یعنی فاطمہ بیگم کا اس سے دو گنا، اور اسی حساب سے زیور ومکان واثاث البیت میں ان دونوں نے اپنا حصہ زوجہ کے لئے چھوڑا ہے۔ فاطمہ بیگم کے دو حصے اسے ملے اور اسد علی کا ایک تو ضرر ہے کہ معاوضہ کے تین ہزار سے بھی فاطمہ بیگم کو دو ۲ ہزار ملیں اور اسد علی کو ہزار کہ ان کے اصل حصوں سے مل کر فاطمہ بیگم کے چودہ ۱۴ ہزار اور اسد علی کے سات ۷ ہزار ہو جائیں۔ صورت ثانیہ میں زوجہ نے چھ ۶ ہزار اپنے حق سے زائد پائے۔ بہن بھتیجا دونوں اس زیادت پر راضی ہیں تو ہر ایک کے حصہ سے حصہ رسد یہ زیادت نکالنی لازم۔ بہن کے بارہ ۱۲ ہزار سے چار ہزار نکالیں، اور بھتیجے کے چھ ۶ ہزار سے دو ۲ ہزار ۔ اب بقیہ بارہ ۱۲ ہزار میں بہن کے آٹھ ہزار ، بھتیجے کے چار ہزار رہے۔ اور وہی نسبت دو ۲ اور ایک کی آگئی۔ صورت ثالثہ تو خود ایسی ظاہر ہے کہ حاجت اظہار نہیں، عورت کو چھ ۶ ہی ہزار پہنچتے ہیں جو اس کا حق تھے، تو بہن بھتیجے کسی کے حق میں ایک حبہ کم نہ ہونا چاہئے نہ زائد، لیکن وہ طریقہ کہ مولوی صاحب نے اختیار کیا اس پر کسی صورت میں ہر گز عدل کا نام ونشان نہ رہے گا۔ پہلی صورت میں عورت کے تین ۳ ہزار نکال کر اکیس ۲۱ ہزار فاطمہ بیگم واسد علی پر نصفاً نصف سے دونوں کو ساڑھے دس دس ہزار پہنچے اور چار ۴ سخت شناعتیں لازم آئیں : (۱) تین ہزار کہ حق زوجہ سے چھوٹے تھے دونوں کو ملنے چاہئے تھے بہن کو ان سے ایک حبہ نہ پہنچا۔ (۲) اگر نہ پہنچا تھا تو

اس کا اپنا اصل حصہ کہ بارہ ۱۲ ہزار تھے وہ تو ملتا ڈیڑھ ۱,۵ ہزار اس میں سے بھی کتر گئے ، یہ کس قصور کا جرمانہ تھا۔ (۳) بھتیجا تنہا اس زیادت کا مستحق نہ تھا حالانکہ صرف اس نے پائی۔ (۴) بالفرض اسی کو ملتی تو عورت نے صرف تین ہی ہزار تو چھوڑے تھے بھتیجے کے اصل حصے چھ ۶ ہزار میں مل کر نو ہزار ہوتے یہ پندرہ سو اور کس کے گھر آئے۔ دوسری صورت میں عورت کو اس کے حق سے چھ ہزار زیادہ پہنچ کر بقیہ بارہ ہزار بالمنصفہ بنے اور ویسی ہی شناعتیں پیش آئیں ۔ بہن بھتیجا دونوں اپنے نقص حصص پر راضی ہوئے تھے مگر...

The entire burden fell on the sister. Full six thousand were taken from her share, and the nephew received his full share of six thousand. The sister also had two shares in jewelry, house, and other belongings, and the woman had a right to the notes. The sister gave up her share in the belongings and made the compensation for the notes a single grain (meaning next to nothing). Her share was free, and so on, fear what should be feared, and do not fear but for justice. The third scenario is the clearest of all; no heir gave up anything from their share. The woman received exactly the six thousand she was entitled to, neither more nor less. Now, what crime was committed that caused Fatima Begum's right to one-fourth to vanish? And what service was rendered as a reward for which Asad Ali received one and a half times his share? If the exchange of notes and belongings had not taken place, Fatima Begum would have received twelve thousand, and Asad Ali and Latifan six thousand each. This change alone caused such a transformation that Latifan's six thousand were removed, Fatima's twelve thousand were reduced to nine thousand, and Asad Ali's six thousand increased to nine thousand. After this clear, evident, and obvious explanation, there was no need for any further text, but for the added satisfaction of the general public, here is a clear statement from a book that is the first, sufficient, thorough, and complete teaching in the science of inheritance (Ilm al-Fara'id), and is famous, well-known, and widely used among beginner students in every madrasa. That is, the text of Imam Siraj al-Din and the commentary of Allama Sayyid Sharif (may Allah sanctify their secret) state:

[Arabic Box Text:] (If an heir settles for a specific item from the estate, remove their shares from the calculation). Meaning, correct the calculation while including the settling heir among the heirs, then remove their shares from the calculation. (Then divide the remaining estate), meaning what remains after the settler has taken their portion, (among the remaining shares from the calculation, such as a husband, mother, and uncle). Thus, the problem...

[Urdu Box Translation:] If an heir settles for a specific item from the estate and enters into a reconciliation with the other heirs, then remove their share from the calculation. That is, first perform the calculation considering them among the heirs, and then subtract their share from the result. Then, after the settling party has taken the specified item, distribute the remaining portion of the estate among the other heirs according to their respective shares from the calculation. For example, if a

woman dies leaving behind a husband, mother, and paternal uncle, then in the presence of the husband, the problem is solved from six parts...

पूरा बोझ बहन पर गिरा। पूरे छह हजार उसके हिस्से से चले गए और भतीजे ने अपना पूरा हिस्सा छह हजार पा लिया। गहने, मकान और अन्य सामान में भी बहन के दो हिस्से थे और नोटों में औरत का हक था। बहन ने सामान में अपना हिस्सा छोड़ दिया और नोटों के बदले में एक दाना (नाममात्र मुआवज़ा) लिया। उसका हिस्सा मुफ्त का था, और इसी तरह, जिससे डरना चाहिए उससे डरो और सिवाय इंसाफ के किसी चीज़ से न डरो। तीसरी स्थिति सबसे स्पष्ट है; किसी भी वारिस ने अपने हिस्से से कुछ भी नहीं छोड़ा। औरत को जो छह हजार मिलने चाहिए थे, उसे बिना किसी कमी या बेशी के उतने ही मिले। अब वह कौन सा अपराध है जिसके कारण फातिमा बेगम का एक चौथाई हिस्सा खत्म हो गया? और वह कौन सी सेवा है जिसके इनाम में असद अली को उसके हिस्से का डेढ़ गुना मिल गया? अगर नोटों और सामान का विनिमय न होता, तो फातिमा बेगम को बारह हजार मिलते, और असद अली और लतीफ़न को छह-छह हजार। केवल इस बदलाव ने ऐसा कायापलट किया कि लतीफ़न के छह हजार निकल गए, फातिमा के बारह हजार घटकर नौ हजार रह गए और असद अली के छह हजार बढ़कर नौ हजार हो गए। इस स्पष्ट और ज़ाहिर बयान के बाद किसी और इबारत की ज़रूरत नहीं थी, लेकिन आम जनता की अधिक संतुष्टि के लिए, विरासत के विज्ञान (इल्मुल फ़राइज़) की सबसे पहली, पर्याप्त और पूर्ण शिक्षा वाली किताब से एक स्पष्ट उद्धरण प्रस्तुत है, जो हर मदरसे के शुरुआती छात्रों के बीच प्रसिद्ध और प्रचलित है। यानी इमाम सिराजुद्दीन का मूल पाठ और अल्लामा सैयद शरीफ (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) की व्याख्या में कहा गया है:

[अरबी बॉक्स पाठ:] (यदि कोई वारिस संपत्ति से किसी विशेष वस्तु को लेकर समझौता कर लेता है, तो गणना से उसके हिस्से हटा दें)। अर्थात, वारिसों के बीच समझौता करने वाले की उपस्थिति के साथ गणना को सही करें, फिर गणना से उसके हिस्से हटा दें। (फिर शेष संपत्ति को विभाजित करें), अर्थात जो कुछ समझौता करने वाले के अपना हिस्सा लेने के बाद बचा है, (गणना से शेष हिस्सों के बीच, जैसे कि पति, माँ और चाचा)। तो समस्या...

[उर्दू बॉक्स अनुवाद:] जिस वारिस ने तरके(विरासत) से कोई खास चीज़ लेकर अन्य वारिसों के साथ समझौता कर लिया, तो उसके हिस्से को गणना में से निकाल दें। यानी पहले उसे वारिसों के बीच मौजूद मानकर गणना करें और फिर गणना में से उसका हिस्सा घटा दें। फिर समझौता करने वाले ने जब वह खास चीज़ ले ली, तो गणना में जो कुछ बाकी बचा उसे अन्य वारिसों के हिस्सों के अनुसार

बाँट दें। उदाहरण के लिए, यदि कोई महिला अपने पीछे पति, माँ और चाचा को छोड़कर मर गई, तो पति की मौजूदगी में समस्या छह हिस्सों से...

पृष्ठ 218 का 613

پورا نزلہ بہن پر گرا۔ کامل چھ ہزار اسی کے سہم سے اڑ گئے اور بھتیجے نے اپنا پورا حصہ چھ ہزار پالیا۔ زیور مکان وغیرہ ہا متاع میں بہن کے بھی دو حصے تھے اور نوٹوں میں عورت کا حق تھا بہن نے متاع میں اپنا حصہ چھوڑا اور نوٹوں میں معاوضہ ایک حبہ بنایا اس کا حصہ مفت کا تھا الی غیر ذلک مما یخاف ولا یخاف الانصاف (وغیرہ ذالک جس کا ڈر ہے اور ڈر نہیں مگر انصاف کا ہے) تیسری صورت سب سے روشن تر ہے کسی وارث نے اپنے حصہ سے کچھ نہ چھوڑا، عورت کو جو چھ ہزار چاہئیں تھے بے کم و بیش اتنے ہی ملے اب وہ کون سا جرم ہے جس کے سبب فاطمہ بیگم کا حق ایک چہارم کا اڑ گیا اور وہ کون سی خدمت ہے جس کے صلہ میں اسد علی نے اپنے حق سے ڈیوڑھا پالیا۔ اگر نوٹ و متاع کی تبدیلی نہ کرتے تو فاطمہ بیگم بارہ ہزار پاتی اور اسد علی و لطیفن چھ چھ ہزار، صرف اس تبدیلی نے وہ کایا پلٹ کی کہ لطیفن کے چھ ہزار نکل کر فاطمہ کے بارہ ہزار سے نو ہزار رہ گئے اور اسد علی کے چھ ہزار سے نو ہزار ہو گئے۔ اس واضح روشن بد یہی بیان کے بعد کسی عبارت کی بھی حاجت نہ تھی مگر زیادتِ اطمینانِ عوام کے لئے ایسی کتاب کی صریح تصریح حاضر جو علمِ فرائض کی سب سے پہلی تعلیم کافی و وافی و مکمل اور ہر مدرسے کے مبتدی طلبہ میں بھی مشہور و معروف و متداول ہے یعنی متنِ امام سراج الدین و شرح علامہ سید شریف قدس سرہما اللطیف فرماتے ہیں:

(من صالح من الورثة علی شیئ معلوم من التركة فاطرح سهامه من التصحیح) ای صحح المسئلة مع وجود المصالح بین الورثة ثم اطرح سهامه من التصحیح (ثم اقسم باقی التركة) ای ما بقی منها بعد ما اخذه المصالح (علی سهام الباقین من التصحیح (كزوج وام وعم) فالمسئلة جس وارث نے ترکہ سے کوئی معین شئی لے کر دیگر ورثاء سے مصالحت کر لی تو اس کا حصہ تصحیح میں سے نکال دو

یعنی اس کو وارثوں کے درمیان موجود تصور کر کے مسئلہ کی تصحیح کر دو اور پھر تصحیح میں سے اس کے حصے نکال دو۔ پھر صلح کرنے والے نے جب معین شئی لے لی تو تصحیح میں سے جو باقی بچا اس کو دیگر ورثاء کے حصوں پر تقسیم کر دو جیسے کوئی خاتون اپنا شوہر، ماں اور چچا چھوڑ کر فوت ہو گئی تو مسئلہ خاوند کی موجودگی میں چھ سے

Fatawa Rizvia, Volume 26, Page 219

[Arabic Section]: With the presence of the husband, [the division base] is from six, and it is correct for the heirs. The husband has three shares (note 1), the mother two shares (note 2), and the uncle one share (note 3). (Then the husband compromised) from his share, which is half, (for what was owed by him as dowry for the wife, and he exited from the case. Therefore, the rest of the estate) which is other than the dowry (is divided between the mother and the uncle into thirds according to their shares from the correction/Tashih). At that time, there will be two shares from the remainder for the mother and one share for the uncle, just as was the case (note 4) in their shares from the correction. If you say: Why did you not consider the husband, after the compromise, taking the dowry, and exiting the case, as non-existent? And what is the benefit of including him in the correction of the issue when he takes nothing beyond what he has already taken? I say: Its benefit is that if we had considered him as non-existent and made the estate everything besides the dowry...

[Urdu Section]: ...will be formed which will be equally divided among the heirs; the husband will get three, the mother two, and the uncle will get one share. Since the husband, in exchange for the dowry he owed, compromised by leaving his share in the estate, which is half, and exited from among the heirs. Therefore, the remaining estate, which is besides the dowry, will be divided into three among the mother and the uncle according to their shares from the 'Tashih'. In this situation, after removing the dowry, from the rest of the estate, two shares will go to the mother and one share to the uncle. As was the case with their shares obtained from the 'Tashih'. If you say: why did you not consider the husband as non-existent after the compromise and his taking the dowry and leaving from among the heirs? What is the benefit of including him in the 'Tashih' (correction) of the problem despite the fact that he takes nothing besides what he has already taken? I would say its benefit is that if we consider him as non-existent and consider the estate to be besides the dowry...

[Footnotes]: Note 1: In the manuscript in our hands: "And the husband has three shares from it." Note 2: "The two shares", as it is in our manuscript. Note 3: "And for the uncle...", and "one share", as it is with us. Note 4: "As was the situation", as it is in our manuscript.

Page 219 of 613

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26, पृष्ठ 219

[अरबी अनुभाग]: पति की उपस्थिति में, [विभाजन का आधार] छह है, और यह वारिसों के लिए सही है। पति के तीन हिस्से (नोट 1), माता के दो हिस्से (नोट 2) और चाचा का एक हिस्सा (नोट 3) है। (फिर पति ने समझौता किया) अपने हिस्से से, जो आधा है, (पत्नी के मेहर के बदले जो उसके ज़िम्मे था, और वह मामले से बाहर हो गया। इसलिए, शेष विरासत) जो मेहर के अलावा है (माता और चाचा के बीच 'तस्हीह' से उनके हिस्सों के अनुसार तीन भागों में विभाजित की जाएगी)। उस स्थिति में, शेष में से दो हिस्से माता के लिए और एक हिस्सा चाचा के लिए होगा, जैसा कि तस्हीह से प्राप्त उनके हिस्सों के मामले में (नोट 4) था। यदि आप कहें: समझौते के बाद, पति द्वारा मेहर लेने और गणना से बाहर हो जाने के बाद, आपने उसे अस्तित्वहीन क्यों नहीं माना? और उसे मसले की तस्हीह में शामिल करने का क्या लाभ है, जबकि वह जो ले चुका है उसके अलावा कुछ नहीं लेता? मैं कहूँगा: इसका लाभ यह है कि यदि हम उसे अस्तित्वहीन मान लेते और जायदाद को मेहर के अलावा...

[उर्दू अनुभाग]: ...बनेगा जो कि वारिसों पर बराबर तक़्सीम हो जाएगा; खावंद को तीन, माँ को दो और चाचा को एक हिस्सा मिलेगा। चूँकि शौहर अपने ज़िम्मे मेहर के बदले में तरके(विरासत) में से अपना हिस्सा जो कि आधा है छोड़ने पर सुलह करके वारिसों के दरमियान से ख़ारिज हो गया, लिहाज़ा बाक़ी तरका जो कि मेहर के इलावा है माँ और चाचा के दरमियान 'तस्हीह' में से उनके हिस्सों के मुताबिक़ तीन पर तक़्सीम होगा। और इस सूरत में मेहर को निकाल कर बाक़ी तरके में से दो हिस्से माँ को और एक हिस्सा चाचा को मिलेगा। जैसा कि यही हाल तस्हीह से हासिल शुदा उन दोनों के हिस्सों में था। अगर तू कहे कि सुलह के बाद और शौहर के मेहर को ले लेने और वारिसों के दरमियान से निकल जाने के बाद तुमने शौहर को बमंज़िला मादूम (अस्तित्वहीन) के क्यों क़रार नहीं दिया? उसको मसले की तस्हीह में दाख़िल करने का क्या फ़ायदा है बावजूद इसके कि वह उसके मासिवा (अलावा) कुछ नहीं लेता जो कुछ वह ले चुका है? मैं कहूँगा इसका फ़ायदा यह है कि अगर हम उसको कालअदम (निरस्त) क़रार देते और मेहर के मासिवा को...

[पाद-टिप्पणियाँ]: नोट 1: हमारे पास मौजूद पांडुलिपि में: "और पति के इसमें से तीन हिस्से हैं।" नोट 2: "दो हिस्से", जैसा कि हमारी पांडुलिपि में है। नोट 3: "और चाचा के लिए...", और "एक हिस्सा", जैसा कि हमारे यहाँ है। नोट 4: "जैसा कि स्थिति थी", जैसा कि हमारी पांडुलिपि में है।

पृष्ठ 219 का 613

فتاوی رضویہ، جلد ۲۶، صفحہ ۲۱۹

[عربی متن کا حصہ]: مع وجود الزوج من ستة وهی مستقیمة علی الورثة للزوج عه۱ ثلثة وللام السهمان عه۲ وللعم سهم عه۳ (فصالح الزوج) من نصیبه الذی هو النصف (علی مافي ذمته للزوجة من المهر وخرج من البین فیقسم باقی التركة) وهو ماعدا المهر (بین الام والعم اثلاثاً بقدر سهامهما من التصحیح) وحینئذ یكون سهمان) من الباقی للام و سهم واحد للعم كما كان كذلك عه٤ في سهامهما من التصحیح فانقلت هلا جعلت الزوج بعد المصالحة واخذه المهر وخروجه من البین بمنزلة المعدوم وای فائدة فی جعله داخلاً في تصحیح المسئلة مع انه لا یأخذ شیئاً وراء ما اخذه قلت فائدته انا لو جعلناه كان لم یكن وجعلنا التركة ما وراء

[اردو متن کا حصہ]: بنے گا جو کہ ورثاء پر برابر تقسیم ہو جائے گا، خاوند کو تین ، ماں کو دو اور چچا کو ایک حصہ ملے گا۔ چونکہ شوہر اپنے ذمہ مہر کے بدلے میں ترکہ میں سے اپنا حصہ جو کہ نصف ہے چھوڑنے پر صلح کرکے وارثوں کے درمیان سے خارج ہو گیا لہٰذا باقی ترکہ جو کہ مہر کے علاوہ ہے ماں اور چچا کے درمیان التصحیح میں سے ان کے حصوں کے مطابق تین پر تقسیم ہوگا۔ اور اس صورت میں مہر کو نکال کر باقی ترکہ میں سے دو حصے ماں کو اور ایک حصہ چچا کو ملے گا۔ جیسا کہ یہی حال التصحیح سے حاصل شدہ ان دونوں کے حصوں میں تھا اگر تو کہے کہ صلح کے بعد اور شوھر کے مہر کو لے لینے اور وارثوں کے درمیان سے نکل جانے کے بعد تم نے شوہر کو بمنزلہ معدوم کے کیوں قرار نہیں دیا اس کو مسئلہ کی تصحیح میں داخل کرنے کا کیا فائدہ ہے باوجودیکہ وہ اس کے ماسوا کچھ نہیں لیتا جو کچھ وہ لے چکا ہے؟ میں کہوں گا اس کا فائدہ یہ ہے اگر ہم اس کو کالعدم قرار دیتے اور مہر کے ماسوا کو

[حواشی]: عه۱: في النسخة التي بأيدينا وللزوج منها سهام ثلثة. عه۲: السهمان كذا في نسختنا. عه۳: وللعم اليك قوم وسهم كذا عندنا. عه٤: كما كان الحال كذلك كذا بنسختنا.

صفحہ ۲۱۹ از ۶۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 26

[Left Column - Arabic Text] The dower (Mahr) does not change the mother's obligatory share from one-third of the original property to one-third of what remains; for in that case, the remainder would be divided between them into thirds, giving the mother one share and the uncle two shares, which is contrary to the consensus (Ijma) because her right is one-third of the original property. And when we included the husband in the base of the problem, the mother had two shares out of six and the uncle had one share. Thus, the remainder is divided between them in this way, so she fulfills her right from the inheritance. And Allah knows best. Know that there is another method adopted by some scholars, may Allah have mercy on them, which in my view is not relevant to the case at hand. If it were assumed, then according to that estimation in the case under consideration, Fatima would have thirteen thousand one hundred and twenty-five parts and Asad Ali would have seven thousand eight hundred and seventy-five parts. We did not choose it because practice and legal opinions (Fatwa) are based on the predominant opinion, especially when it is the school of thought (Madhhab). And you know that this method...

[Right Column - Urdu Text] If the estate were made, the mother's obligatory share would shift from one-third of the property to one-third of the remaining property (after paying the dower), because in this case, the remaining property would be divided into three parts between both of them (mother and uncle), in which the mother would get one part and the uncle two parts, and that is against the consensus because the mother's right is one-third of the original estate. And when we kept the husband included in this problem, there were two parts for the mother out of six, while for the uncle there was one part. Therefore, after deducting the dower, the remaining property will be divided between them in the same way, so in this way, the mother will receive her full right from the inheritance. And Allah Almighty knows best. So know that here is another method which some scholars (may Allah have mercy on them) adopted, which according to me has no relation to the problem under discussion. If we assume it, then on this estimation, in the mentioned case, there would be thirteen thousand one hundred and twenty-five shares for Fatima and seven thousand eight hundred and seventy-five shares for Asad Ali. We did not adopt it because practice and fatwa are based on the predominant opinion, especially when it is the school of thought. And you know that this method...

[Footer] Al-Sharifiyah Sharh al-Sirajiyyah, Chapter on Takharuj, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate Lahore, p. 273 Page 220 of 613

फतावा रज़विया जिल्द 26

[बायां कॉलम - अरबी पाठ] महर (दहेज) माँ के अनिवार्य हिस्से को कुल संपत्ति के एक-तिहाई से शेष संपत्ति के एक-तिहाई में नहीं बदलता है; क्योंकि उस स्थिति में, शेष संपत्ति उनके बीच तिहाई में विभाजित की जाएगी, जिससे माँ को एक हिस्सा और चाचा को दो हिस्से मिलेंगे, जो सर्वसम्मति (इज़्मा) के विपरीत है क्योंकि उसका अधिकार मूल संपत्ति का एक-तिहाई है। और जब हमने पति को मसले के आधार में शामिल किया, तो माँ के पास छह में से दो हिस्से थे और चाचा के पास एक हिस्सा था। इस प्रकार, शेष संपत्ति उनके बीच इस तरह से विभाजित की जाती है, जिससे वह विरासत से अपना अधिकार पूरा कर लेती है। और अल्लाह बेहतर जानता है। जान लें कि यहाँ एक और तरीका है जिसे कुछ विद्वानों (अल्लाह उन पर रहम करे) ने अपनाया है, जो मेरे विचार में हमारे वर्तमान मसले से संबंधित नहीं है। यदि इसे मान लिया जाए, तो उस अनुमान के अनुसार विचाराधीन मामले में फातिमा के पास तेरह हजार एक सौ पच्चीस हिस्से होंगे और असद अली के पास सात हजार आठ सौ पचहत्तर हिस्से होंगे। हमने इसे नहीं चुना क्योंकि अमल और फतवा प्रमुख राय पर आधारित होते हैं, विशेष रूप से जब वह संप्रदाय (मज़हब) हो। और आप जानते हैं कि यह तरीका...

[दायां कॉलम - उर्दू पाठ] यदि संपत्ति बनाई जाती, तो माँ का फ़र्ज़ी हिस्सा माल की एक-तिहाई से शेष माल (महर निकालने के बाद) की एक-तिहाई की ओर स्थानांतरित हो जाता, क्योंकि इस स्थिति में शेष माल उन दोनों (माँ और चाचा) के बीच तीन हिस्सों में विभाजित होता जिसमें से माँ को एक हिस्सा और चाचा को दो हिस्से मिलते और वह इज्मा के खिलाफ है क्योंकि माँ का अधिकार मूल संपत्ति का एक-तिहाई है। और जब हमने पति को इस मसले में शामिल रखा तो माँ के लिए छह में से दो जबकि चाचा के लिए एक हिस्सा हुआ। अतः महर निकालने के बाद बाकी बच जाने वाला माल उन दोनों के बीच इसी तरीके पर विभाजित होगा, तो इस तरह माँ विरासत में से अपना पूरा हक प्राप्त करेगी। और अल्लाह तआला खूब जानता है, तो जान ले कि यहाँ एक और तरीका है जिसे कुछ बुजुर्गों (अल्लाह उन पर रहम करे) ने अपनाया, मेरे नजदीक ज़ेर-ए-बहस मसले से उसका कोई ताल्लुक नहीं। अगर हम उसे फर्ज कर लें तो इस अनुमान पर सूरत-ए-मसूला में फातिमा के लिए तेरह हजार एक सौ पच्चीस और असद अली के लिए सात हजार आठ सौ पचहत्तर हिस्से होंगे। हमने इसे इख्तियार नहीं किया क्योंकि अमल और फतवा कौल-ए-राजीह पर होता है खुसूसन जबकि वह मजहब हो। और तू जानता है कि यह तरीका...

[फुटर] अल-शरीफिया शरह अल-सिराजिया, फ़स्ल फ़ी अल-तखारुज, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 273 पृष्ठ 220 का 613

[بایاں کالم - عربی متن] المهر لا ینقلب فرض الام من ثلث اصل المال الی ثلث ما بقی اذ حینئذ یقسم الباقی بینهما اثلاثا فیکون للام سهم و للعم سهمان و هو خلاف الاجماع اذ حقها ثلث الاصل و اذا ادخلنا الزوج فی اصل المسئلة کان للام سهمان من الستة و للعم سهم واحد فیقسم الباقی بینهما علی هذا الطریق فتکون مستوفیة حقها من المیراث اهـ و اللہ تعالی اعلم - و اعلم ان ههنا طریقه اخری اخذبها بعض المشائخ رحمهم اللہ تعالی لا تتعلق لها عندی بما نحن فیه وان فرض فانما یکون علیها فی الصورة المسئول عنها لفاطمة ثلثة عشر الفا و مائة و خمسة و عشرون و لاسد علی سبعة آلاف و ثمان مائة و خمسة و سبعون لم نخترها لان العمل والفتیا بالراجح لاسیما المذهب وانت تعلم ان هذه

[دایاں کالم - اردو متن] ترکہ بناتے تو ماں کا فرضی حصہ مال کی تہائی سے باقی مال (مہر نکالنے کے بعد) کی تہائی کی طرف منتقل ہو جاتا، کیونکہ اس صورت میں باقی مال ان دونوں (ماں اور چچا) کے درمیان تین حصوں میں تقسیم ہوتا جس میں سے ماں کو ایک حصہ اور چچا کو دو حصے ملتے اور وہ اجماع کے خلاف ہے اس لئے کہ ماں کا حق اصل ترکہ کا ایک تہائی ہے۔ اور جب ہم نے شوہر کو اس مسئلہ میں داخل رکھا تو ماں کے لئے چھ میں سے دو جبکہ چچا کے لئے ایک حصہ ہوا۔ چنانچہ مہر نکالنے کے بعد باقی بچ جانے والا مال ان دونوں کے درمیان اسی طریقے پر منقسم ہوگا، تو اس طرح ماں میراث میں سے اپنا پورا حق وصول کرے گی اھ اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے، تو جان لے کہ یہاں ایک اور طریقہ جس کو بعض مشائخ رحمہم اللہ تعالیٰ نے اختیار کیا میرے نزدیک زیر بحث مسئلہ سے اس کا کوئی تعلق نہیں۔ اگر ہم اس کو فرض کر لیں تو اس تقدیر پر صورت مسئولہ میں فاطمہ کے لئے تیرہ ہزار ایک سو پچیس اور اسد علی کے لئے

سات ہزار آٹھ سو پچھتر حصے ہوں گے۔ ہم نے اس کو اختیار نہیں کیا کیونکہ عمل اور فتویٰ قول راجح پر ہوتا ہے خصوصاً جبکہ وہ مذہب ہو۔ اور تو جانتا ہے کہ یہ طریقہ

[فٹ نوٹ] الشریفیة شرح السراجیة فصل فی التخارج مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص

Also, it does not conform to the path followed by the respondent from Lucknow, as it is strictly contrary to the consensus (ijma'). Grandeur belongs to Allah alone, and Allah, the Exalted and Sublime, knows best. (T)

Section Two Issue 94: From the state of Rampur, sent by Maulvi Wahidullah Sahib, Deputy Clerk of the Civil Court, 25 Rabi' al-Awwal 1321 AH.

Honorable and respected Hazrat, may his high shadow endure, with greetings of profound respect. The solution to complexities is specifically associated with your personality, which is a collection of perfections. Therefore, it is submitted that in "Siraji" and all other books of inheritance and jurisprudence (as far as this humble servant has seen), full and consanguine sisters are mentioned as residuaries (asaba ma'al ghair) only with daughters and granddaughters (son's daughters). Lower descendants (wan safulan) have not been included, unlike other instances, for example, in the detailed discussion of the father, where after "son's daughter," "even if lower" (wan safulat) is also included. This leads to the thought that the presence of lower descendants is not the cause for sisters becoming residuaries. Accordingly, the commentator of "Basit" (may Allah's mercy be upon him) states:

[In box, Arabic text]: He restricted it to the daughters of the son and did not say "even if they descend," and likewise in other books of inheritance. This indicates that being of lower rank is not considered in them becoming residuaries. End.

[In box, Urdu translation]: The author contented himself with granddaughters and did not say "even if they go lower," and it is the same in other books of the science of inheritance. This indicates that (great-granddaughters, etc., i.e.) whoever is below the granddaughters is not considered valid in making the sisters residuaries. End. (T)

This supports the thought. For the purpose of reassurance, a reference is made to Hazrat to ask if this should be considered correct and implemented in queries or what? It is hoped that Hazrat's illuminating...

I.T. Majlis of Dawatelslami 1 Page 221 of 613

जिल्द २६ (Volume 26) फ़तावा रज़विया (Fatawa Razawiyya)

साथ ही, यह उस तरीके के अनुरूप नहीं है जिसे लखनऊ के उत्तरदाता ने अपनाया है, क्योंकि यह स्पष्ट रूप से सर्वसम्मति (इज्मा) के विपरीत है। महानता केवल अल्लाह से प्राप्त होती है, और अल्लाह, सुब्हानहु व तआला, भली-भाँति जानता है। (त)

दूसरा अनुभाग मसला ९४: रामपुर रियासत से, प्रेषक मौलवी वहीदुल्लाह साहब, नायब पेशकार दीवानी कचहरी, २५ रबी-उल-अव्वल १३२१ हिजरी।

आदरणीय और सम्मानीय हज़रत (उनका साया बना रहे), पूर्ण सम्मान के साथ अभिवादन। कठिनाइयों का समाधान आप जैसी महान शख्सियत के साथ ही विशिष्ट है जो गुणों का पुंज है। अतः विनम्र निवेदन है कि 'सिराजी' और विरासत एवं न्यायशास्त्र की अन्य सभी पुस्तकों में (जहाँ तक इस दास ने देखा है), सगी और सौतेली बहनों को केवल बेटियों और पोतियों (बेटे की बेटियों) के साथ 'असाबा मअल गैर' (अन्यों के साथ अवशेषी) लिखा गया है। इसमें 'नीचे तक' (वाँ सफ़लन) के वंशजों को शामिल नहीं किया गया है जैसा कि अन्य स्थानों पर, उदाहरण के लिए 'पिता' के विवरण में 'पोती' के बाद 'भले ही कितनी नीचे हो' (वाँ सफ़लत) को शामिल किया गया है। इससे यह विचार आता है कि निचली पीढ़ी के वंशजों की उपस्थिति बहनों के अवशेषी होने का कारण नहीं है। जैसा कि 'बासित' के व्याख्याकार (अल्लाह उन पर रहम करे) ने कहा है:

[बॉक्स में अरबी पाठ]: उन्होंने पोतियों (बेटे की बेटियों) तक ही सीमित रखा और 'भले ही कितनी नीचे हो' नहीं कहा, और विरासत की अन्य पुस्तकों में भी ऐसा ही है। यह इस बात का प्रमाण है कि बहनों को अवशेषी बनाने में निचली पीढ़ियों को मान्य नहीं माना जाता है। समाप्त।

[बॉक्स में उर्दू अनुवाद]: लेखक ने पोतियों पर ही संतोष किया और यह नहीं कहा कि चाहे वे नीचे तक हों, और विरासत के विज्ञान की अन्य पुस्तकों में भी ऐसा ही है। यह इस बात को दर्शाता है कि (परपोतियां आदि यानी) जो भी पोतियों से नीचे हैं, वे बहनों को असाबा (अवशेषी) बनाने में मान्य नहीं हैं। समाप्त। (त)

यह विचार का समर्थन करता है। संतुष्टि के लिए हज़रत की ओर रुख किया जाता है कि क्या इसे सही मानकर प्रश्नों में इस पर अमल किया जाए? आशा है कि हज़रत का ज्ञानवर्धक...

आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी १ कुल ६१३ का पृष्ठ २२१

ایضاً لاتوافق ماسلکه المجیب اللکنوی فهو خلاف الاجماع قطعاً وبالله العظمة والله سبحنه وتعالی اعلم۔

بھی اس طریقے کے موافق نہیں جس پر مجیب لکھنوی چلے ہیں تو وہ قطعی طور پر خلاف اجماع ہوا۔ اور اللہ تعالیٰ ہی سے عظمت حاصل ہوتی ہے اور اللہ سبحانہ و تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ (ت)

فصل دوم مسئلہ ۹۴: از ریاست رامپور مرسلہ مولوی وحید اللہ صاحب نائب پیشکار کچہری دیوانی ۲۵ ربیع الاول ۱۳۲۱ھ حضرت مطاع و محترم مد ظلہم العالی تحیہ تسلیم بالوف تکریم مشکلات کا حل آنحضرت کی ذات مجمع الکمالات کے ساتھ مخصوص ہے۔ ناچار گزارش کیا جاتا ہے سراجی و غیرہا تمام کتابہائے فرائض وفقہ (جہاں تک حقیر نے دیکھیں) میں اخوات عینیہ وعلاتیہ کو بنات اور فقط بنات الابن کے ساتھ میں عصبہ مع الغیر لکھا ہے وان سفل سے سفلیات کو داخل نہیں کیا گیا ہے جیسا اور مواقع مثلاً تفصیل اب میں ہے وابنۃ الابن کے بعد وان سفلت کو بھی شامل کر لیا اس سے خیال ہوتا ہے سفلیات کی معیت عصوبت اخوات کی علت نہیں ہے چنانچہ شارح بسیط رحمہ اللہ کا یہ قول ہے :

اقتصر علی بنات الابن ولم یقل وان سفلن وکذا فی غیرہ من کتب الفرائض فدل ذلك علی ان السفالة غیر معتبرة فی صیرورتهن عصبة انتهی۔ مصنف نے پوتیوں پر اکتفاء فرمایا اور یوں نہیں کہا اگرچہ نیچے تک ہوں اور ایسا ہی علم فرائض کی دیگر کتابوں میں ہے۔ یہ اس بات پر دلالت کرتا ہے کہ (پڑپوتیاں وغیرہ یعنی) جو بھی پوتیوں کے نیچے ہوں وہ بہنوں کو عصبہ بتانے میں معتبر نہیں ہیں انتہی۔ (ت)

اس خیال کی تائید کرتا ہے اطمینان کی غرض سے حضرت سے رجوع کیا جاتا ہے کہ اس کو صحیح خیال کر کے سوالات میں اس پر عملدر آمد کیا جائے یا کیا؟ امید ہے کہ آنحضرت کے عالمتاب

I.T. Majlis of Dawatelslami 1 Page 221 of 613

Volume 26, Fatawa Ridawiyya.

Even this humble particle will benefit from the sun of grace. Give a ruling, you will be rewarded. (State it, and you will be given the reward. T)

The Answer: Honored Maulana, may Allah Almighty grant you more. After offering a gift of greetings from the heart, it is requested that for the inheritance (as residuaries/agnates) of sisters, the presence of the son's daughter, or the son of the son's daughter, and so on, however low they may go, is absolutely sufficient. The explanation in *Sharh al-Basit* clearly states that "daughter of a son" (Bint al-Ibn) in literal or common usage certainly includes the daughter of the son's son, etc., and all lower generations. The clarification "and however low" is merely for explanation and to emphasize generality, not to include what was not already included. Therefore, the absence of its mention can by no means be considered as exclusion. That is why in hundreds of places, scholars have not mentioned the word "lower" (sufool) while certainly intending its generality. It is mentioned in *Kanz al-Daqaiq*:

"For the father, a sixth with the child or child of a son." (1) In the presence of children or children of a son, the father receives a sixth share. (T)

In the same source: "The child of a son is like his own child in his absence." (2) The offspring of a deceased person's son are like the deceased's own children in the absence of a son. (T)

In *Multaqâ al-Abhur*: "Among women, there are seven: mother, grandmother, daughter, son's daughter, sister, etc." (3) And among women, there are seven [legal heirs]: mother, grandmother, daughter, granddaughter (son's daughter), and sister, etc. (T)

In the same source: "Half is for the daughter, and for the son's daughter in her absence." (4) Half of the inheritance is for the daughter, and in the absence of a daughter, it is for the granddaughter (son's daughter). (T)

---

1. *Kanz al-Daqaiq*, Book of Inheritances, H.M. Saeed Company Karachi, p. 433.
2. *Kanz al-Daqaiq*, Book of Inheritances, H.M. Saeed Company Karachi, p. 434.
3. *Multaqâ al-Abhur*, Book of Inheritances, Mu’assasah al-Risalah, Beirut, 2/325.
4. *Multaqâ al-Abhur*, Book of Inheritances, Mu’assasah al-Risalah, Beirut, 2/325.

जिल्द 26, फतावा रज़विया।

अनुग्रह के सूर्य से यह तुच्छ कण भी लाभान्वित होगा। उत्तर दें, आपको पुण्य मिलेगा। (बयान फरमाएं आपको सवाब दिया जाएगा। टी)

उत्तर: आदरणीय मौलाना, अल्लाह तआला आपको और सम्मान दे। दिल से अभिवादन का उपहार भेंट करने के बाद, यह अनुरोध है कि बहनों के उत्तराधिकार (असूबत) के लिए बेटे की बेटी, या बेटे के बेटे की बेटी, और इसी तरह नीचे तक की उपस्थिति निश्चित रूप से पर्याप्त है। 'शरह बसीत' का स्पष्ट विवरण यह है कि शब्द 'बिन्ते इब्न' (बेटे की बेटी) भाषाई या सामान्य रूप से निश्चित रूप से बेटे के बेटे की बेटी आदि और सभी निचली पीढ़ियों को शामिल करता है। यह स्पष्टीकरण "चाहे वह कितनी ही नीचे की क्यों न हो" केवल व्याख्या और व्यापकता पर जोर देने के लिए है, न कि उसे शामिल करने के लिए जो पहले से शामिल नहीं था। इसलिए, इसके उल्लेख न होने को किसी भी तरह से अनुपस्थिति नहीं माना जा सकता है। यही कारण है कि सैकड़ों स्थानों पर विद्वानों ने इसकी व्यापकता का निश्चित रूप से इरादा रखते हुए 'सफून' (नीचे की ओर) शब्द का उल्लेख नहीं किया है। 'कन्जुल दक़ाइक़' में है:

"पुत्र या पुत्र की संतान होने पर पिता के लिए छठा हिस्सा है।" (1) बच्चों या बेटे के बच्चों की उपस्थिति में पिता को छठा हिस्सा मिलता है। (टी)

उसी में है: "बेटे की संतान बेटे की अनुपस्थिति में उसकी अपनी संतान की तरह है।" (2) मृतक के बेटे की संतान, बेटे की अनुपस्थिति में स्वयं मृतक की अपनी संतान की तरह है। (टी)

'मुल्तक़ल अबहुर' में है: "और महिलाओं में सात हैं: माँ, दादी, बेटी, पोती, बहन आदि।" (3) और महिलाओं में सात (कानूनी उत्तराधिकारी) हैं: माँ, दादी, बेटी, पोती और बहन आदि। (टी)

उसी में है: "आधा हिस्सा बेटी के लिए है, और उसकी अनुपस्थिति में पोती के लिए।" (4) विरासत का आधा हिस्सा बेटी के लिए है, और बेटी की अनुपस्थिति में पोती के लिए है। (टी)

---

1. कन्जुल दक़ाइक़, किताबुल फराइज, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ 433.
2. कन्जुल दक़ाइक़, किताबुल फराइज, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ 434.
3. मुल्तक़ल अबहुर, किताबुल फराइज, मुअस्ससतुर् रिसाला बेरूत, 2/325.
4. मुल्तक़ल अबहुर, किताबुल फराइज, मुअस्ससतुर् रिसाला बेरूत, 2/325.

آفتاب فیض سے یہ حقیر ذرہ بھی بہرہ یاب ہوگا۔ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: مولانا المکرم اکرم اللہ تعالٰی بعد اہدائے ہدیہ تحفہ سینہ سینیہ ملتمس عصوبت اخوات کے لئے معیت بنت ابن الابن وبنت ابن ابن الابن وان سفلن قطعاً کافی ہے۔ اور شرح بسیط کا بیان صریح لغزش بنت الابن حقیقۃ لغۃ یا عرفاً شائعاً بنت ضرور ابن الابن و غیرہا جملہ سفلیات کو متناول ہے تصریح وان سفلت محض ایضاح و تاکید عموم ہے، نہ ادخال مالم یدخل، تو عدم ذکر ہر گز کر عدم نہیں ہو سکتا ولہذا صدہا جگہ علماء نے وہاں کے عموم یقینا ہے لفظ سفول ذکر نہ فرمایا۔ کنز الدقائق میں ہے:

للا ب السدس مع الولد او ولد الابن ۱۔ اولاد یا بیٹے کی اولاد کی موجودگی میں باپ کے لئے چھٹا حصہ ہوتا ہے۔ (ت)

اسی میں ہے: ولد الابن کولدہ عند عدمہ ۲۔ میت کے بیٹے کی اولاد بیٹے کی عدم موجودگی میں خود میت کی اپنی اولاد کی طرح ہے۔ (ت)

ملتقٰی الابحر میں ہے: ومن النساء سبع الام والجدۃ والبنت وبنت الابن والاخت ۳ الخ۔ اور عورتوں میں سے سات ہیں ماں، جدہ، بیٹی، پوتی اور بہن الخ (ت)

اسی میں ہے: النصف للبنت و لبنت الابن عند عدمہا ۴۔ ترکہ کا نصف بیٹی کے لئے ہے اور بیٹی کی عدم موجودگی میں پوتی کے لئے (ت)

1 کنز الدقائق کتاب الفرائض ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۴۳۳ 2 کنز الدقائق کتاب الفرائض ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۴۳۴ 3 ملتقٰی الابحر کتاب الفرائض مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۲ / ۳۲۵ 4 ملتقٰی الابحر کتاب الفرائض مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۲ / ۳۲۵

Fatawa Razawiyyah Volume 26

In the same [work] it is stated: "One-sixth (Al-Suds) is for the mother in the presence of a child or a child's child; and for the father with a child or a child's child; and for the granddaughter (son's daughter), even if they are multiple, along with one daughter from the loins (biological daughter)." 1. (Summarized) | In the presence of children or descendants of a son, the mother will receive a sixth share, and the father will receive a sixth share when the deceased's children or descendants are present. And in the presence of a biological daughter, the granddaughter will receive a sixth share even if there are multiple granddaughters. (T)

In Tanwir al-Absar, it is stated: "For the father and the grandfather, there is a sixth along with a child or a child's child." 2. | The deceased's father and grandfather will receive a sixth share while the deceased's own children or children of his son are present. (T)

In Durr al-Mukhtar, it is stated: "And making [sisters] residuaries (Ta'seeb) along with a daughter or a son's daughter." 3. | Making the sister a residuary (Asba) in the presence of the deceased's daughter or granddaughter. (T)

In the same [work], it is stated: "Among those whose fixed share is half, and they are five: the daughter, the son's daughter, the full sister, the consanguine (paternal) sister, and the husband." 4. | Those whose prescribed share of the inheritance is one-half, and they are five: daughter, granddaughter, real sister, half-sister (from the father's side), and husband. (T)

In Sirajiyyah, it is stated: "The son's daughters are like the biological daughters and their..." | Granddaughters are like biological daughters and their...

Note: This compilation is a summarized collection. 12 Azhari, may Allah forgive him.

1 Multaqa al-Abhar, Book of Inheritance Laws, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 2/345 & 346. 2 Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Book of Inheritance Laws, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/355. 3 Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Book of Inheritance Laws, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/355. 4 Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Book of Inheritance Laws, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/357.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

उसी में है: "संतान या पोते-पोतियों की उपस्थिति में माँ के लिए छठा हिस्सा (अल-सुदुस) होगा; और पिता के लिए संतान या पोते-पोतियों के साथ; और पोती (बेटे की बेटी) के लिए, चाहे वे एक से अधिक हों, सगी बेटी की उपस्थिति में।" 1. (संक्षेप में) | संतान या बेटे की संतान की मौजूदगी में माँ के लिए छठा हिस्सा होगा, और बाप के लिए छठा हिस्सा होगा जबकि मृतक की संतान या उसके बेटे की संतान मौजूद हो, और हक़ीक़ी बेटी की मौजूदगी में पोती के लिए छठा हिस्सा होगा चाहे पोतियां ज़्यादा हो जाएँ। (त)

तन्वीरुल अबसार में है: "पिता और दादा के लिए छठा हिस्सा है संतान या पोते-पोतियों की उपस्थिति में।" 2. | मृतक के बाप और उसके दादा को छठा हिस्सा मिलेगा जबकि मृतक की अपनी या उसके बेटे की औलाद मौजूद हो। (त)

दुर्रे मुख़्तार में है: "और बेटी या पोती के साथ [बहनों को] असाबा (अवशेषी) बनाना।" 3. | मृतक की बेटी या पोती की मौजूदगी में बहन को असबा बनाना। (त)

उसी में है: "जिनका निर्धारित हिस्सा आधा है, और वे पांच हैं: बेटी, पोती, सगी बहन, पिता की ओर से सौतेली बहन और पति।" 4. | जिनका फर्ज़ी हिस्सा तरके का आधा होता है और वो पांच हैं बेटी, पोती, हक़ीक़ी बहन, अलाती बहन और खाविंद। (त)

सिराजिया में है: "पोतियां सगी बेटियों की तरह हैं और उनके.." | पोतियां हक़ीक़ी बेटियों की तरह हैं और उनके..

नोट: यह संकलन एक संक्षिप्त संग्रह है। 12 अज़हरी, अल्लाह उन्हें क्षमा करे।

1 मुल्तक़ल अबहर, किताबुल फ़राइज़, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 2/345 और 346 2 अद-दुर्रुल मुख़्तार शरह तन्वीरुल अबसार, किताबुल फ़राइज़, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 2/355 3 अद-दुर्रुल मुख़्तार शरह तन्वीरुल अबसार, किताबुल फ़राइज़, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 2/355 4 अद-दुर्रुल मुख़्तार शरह तन्वीरुल अबसार, किताबुल फ़राइज़, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 2/357

पृष्ठ 613 का 223

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

اُسی میں ہے: السدس للام عند وجود الولد او ولد الابن ولاب مع الولد او ولد الابن ولبنت الابن وان تعددت مع الواحدة من بنات الصلب ۱۔ (ملتقطاً) | اولاد یا بیٹے کی اولاد کی موجودگی میں ماں کے لئے چھٹا حصہ ہوگا، اور باپ کے لئے چھٹا حصہ ہوگا جبکہ میت کی اولاد یا اس کے بیٹے کی اولاد موجود ہو، اور حقیقی بیٹی کی موجودگی میں پوتی کے لئے چھٹا حصہ ہوگا اگرچہ پوتیاں متعدد ہو جائیں۔ (ت)

تنویر الابصار میں ہے: للاب والجد السدس مع ولد او ولد ابن ۲۔ | میت کے باپ اور اس کے دادا کو چھٹا حصہ ملے گا جبکہ میت کی اپنی یا اس کے بیٹے کی اولاد موجود ہو۔ (ت)

درمختار میں ہے: والتعصیب مع البنت او بنت ابن ۳۔ | میت کی بیٹی یا پوتی کی موجودگی میں بہن کو عصبہ بنانا۔ (ت)

اسی میں ہے: ممن فرضه النصف وهو خمسة البنت وبنت الابن والاخت لابوین ولاخت لأب والزوج ۴۔ | جن کا فرضی حصہ ترکہ کا نصف ہوتا ہے اور وہ پانچ ہیں بیٹی، پوتی، حقیقی بہن، علاتی بہن اور خاوند۔ (ت)

سراجیہ میں ہے: بنات الابن کبنات الصلب و | پوتیاں حقیقی بیٹیوں کی طرح ہیں اور ان کے

عہ : هذا الضم ملتقطاً ملخصاً ۱۲ ازہری غفرلہ

۱ ملتقتی الابحر کتاب الفرائض مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۲ / ۳۴۵ و ۳۴۶ ۲ الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب الفرائض مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۵۵ ۳ الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب

الفرائض مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۵۵ ۴ الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب الفرائض مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۵۷

- They have six states. [Footnote 1] — (Translation: There are six states. (T))
- It is mentioned in Sharifiya:
- Four of the women have fixed shares of one-half and two-thirds: the first is the daughter, and the second is the son's daughter. Her state is like that of the daughter in her absence. [Footnote 2] — (Summary: Among women, four have a fixed share of one-half and two-thirds. Among them, the first is the daughter and the second is the granddaughter, because in the absence of a daughter, the granddaughter's state is like that of the daughter. (T))
- Rather, in many places, the mention was restricted to only 'daughter' even though son's daughters, however low (descendants), are definitely included in this ruling. In Tanwir, it is stated:
- Daughters become residuaries through the son, son's daughters through the son's son, and sisters through their brothers [asaba bi-ghayrihi], while sisters become residuaries along with daughters [asaba ma'a ghayrihi]. [Footnote 3] — (Translation: Daughters with sons, granddaughters with grandsons, and sisters with their brothers become residuaries through others, while sisters become residuaries along with others in the presence of daughters. (T))
- The general principle for this issue has been stated as follows:
- Make sisters residuaries along with daughters. [Footnote 4] — (Translation: Make sisters residuaries in the presence of daughters. (T))
- And it's not just that these authorities were committed to omitting the mention of lower descendants, such that it could be understood based on their habit; rather, lower descendants are mentioned in various places in the books. In Kanz, it is stated:
- The mother gets one-third, and in the presence of a child or a son's child, however low, [she gets] one-sixth. — (Translation: The mother gets one-third, and in the presence of children or children of the son, even if they are further down, [she gets] one-sixth.)

---

1. Al-Siraji fi al-Mirath, Chapter on Women, Maktaba Ziyaiya Rawalpindi, p. 12.
2. Al-Sharifiyya Sharh al-Sirajiyya, Chapter on Residuaries, Matba Alimi, Inside Lahori Gate, Lahore, p. 40.
3. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Book of Fixed Shares, Section on Residuaries, Matba Mujtabai, Delhi, 2/357.

4. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Book of Fixed Shares, Section on Residuaries, Matba Mujtabai, Delhi, 2/357; Al-Sharifiyya Sharh al-Sirajiyya, Chapter on Women, Matba Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 27.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

- उनके लिए छह स्थितियाँ हैं। [संदर्भ 1] — (अनुवाद: छह हाल हैं। (त))
- शरीफ़िया में उल्लेख है:
- चार महिलाओं का निर्धारित हिस्सा आधा और दो-तिहाई है: पहली बेटी है, और दूसरी पोती है। उसकी स्थिति बेटी की अनुपस्थिति में बेटी की स्थिति की तरह है। [संदर्भ 2] — (संक्षेप में: औरतों में से चार जिनका फ़र्ज़ी हिस्सा आधा और दो तिहाई होता है। उनमें से पहली बेटी और दूसरी पोती है, क्योंकि बेटी की अदम मौजूदगी में पोती का हाल बेटी के हाल जैसा होता है। (त))
- बल्कि कई स्थानों पर केवल 'बेटी' के उल्लेख तक ही सीमित रखा गया, हालाँकि पोतियाँ और उनकी नीचे की पीढ़ियाँ निश्चित रूप से इसी हुक्म में शामिल हैं। तनवीर में कहा गया है:
- बेटियाँ बेटे के साथ, पोतियाँ पोते के साथ और बहनें अपने भाइयों के साथ असबा (वारिस) हो जाती हैं, जबकि बहनें बेटियों की मौजूदगी में दूसरों के साथ असबा हो जाती हैं। [संदर्भ 3] — (अनुवाद: बेटियाँ बेटे के साथ, पोतियाँ पोते के साथ और बहनें अपने भाइयों के साथ असबा बिग़ैरिही हो जाती हैं जबकि बहनें बेटियों की मौजूदगी में असबा मअ ग़ैरिही हो जाती हैं। (त))
- इसी मसले का सामान्य सिद्धांत इस प्रकार दिया गया है:
- बेटियों की मौजूदगी में बहनों को असबा बनाओ। [संदर्भ 4] — (अनुवाद: बेटियों की मौजूदगी में बहनों को असबा बनाओ। (त))
- और फिर केवल यही नहीं कि इन हज़रात ने निचली पीढ़ियों के उल्लेख को छोड़ने का नियम बनाया हो जिससे उनकी आदत के आधार पर इसे समझा जा सके, बल्कि किताबों में जगह-जगह निचली पीढ़ियों का उल्लेख मिलता है। कंज़ में कहा गया है:
- माँ के लिए एक-तिहाई हिस्सा है, और संतान या बेटे की संतान (चाहे वह कितनी भी नीचे की पीढ़ी की हो) की उपस्थिति में छठा हिस्सा है। — (अनुवाद: माँ के लिए एक तिहाई होता है और औलाद या बेटे की औलाद अगरचे नीचे तक हो, की मौजूदगी में [छठा हिस्सा] होता है।)

---

1. अल-सिराजी फ़ी अल-मीरास, फ़स्ल फ़ी अल-निसा, मकतबा ज़ियाइया रावलपिंडी, पृष्ठ 12।
2. अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, बाब अल-असबात, मतबा अलीमी, लाहौरी गेट के भीतर, लाहौर, पृष्ठ 40।

3. अद-दुर्र अल-मुख्तार शरह तनवीर अल-अबसार, किताब अल-फ़राइज़, फ़स्ल फ़ी अल-असबात, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/357।
4. अद-दुर्र अल-मुख्तार शरह तनवीर अल-अबसार, किताब अल-फ़राइज़, फ़स्ल फ़ी अल-असबात, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/357; अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, फ़स्ल फ़ी अल-निसा, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के भीतर, लाहौर, पृष्ठ 27।

لھن احوال ستّ 1 ۔ **چھ حال ہیں۔(ت)**

شریفہ میں ہے:

أربع من النسوة فرضهن النصف والثلثان الاولی البنت، والثانیة بنت الابن فان حالها کحال البنت عند عدمها 2 ۔ (ملخصاً)

عورتوں میں سے چار جن کا فرضی حصہ نصف اور دو تہائی ہوتا ہے۔ ان میں سے پہلی بیٹی اور دوسری پوتی ہے، کیونکہ بیٹی کی عدم موجودگی میں پوتی کا حال بیٹی کے حال جیسا ہوتا ہے۔ (ت)

بلکہ کئی جگہ صرف ذکرِ بنت پر اقتصار فرمایا حالانکہ بنات الابن وان سفلن قطعاً سب اسی حکم میں داخل۔ تنویر میں ہے:

یصیر عصبة لغیره البنات بالابن وبنات الابن بابن الابن والاخوات باخیهن ومع غیره الاخوات مع البنات 3 ۔

بیٹیاں بیٹے کے ساتھ، پوتیاں پوتے کے ساتھ اور بہنیں اپنے بھائیوں کے ساتھ عصبہ بغیرہ ہو جاتی ہیں جبکہ بہنیں بیٹیوں کی موجودگی میں عصبہ مع غیرہ ہو جاتی ہیں۔ (ت)

اسی مسئلہ کا کلیہ ارشاد ہوا ہے:

اجعلوا الاخوات مع البنات عصبة 4 ۔ بیٹیوں کی موجودگی میں بہنوں کو عصبہ بناؤ۔ (ت)

اور پھر یہی نہیں کہ ان حضرات کو ترکِ ذکرِ سفول کا التزام ہو جس سے ان کی عادت پر

لهن احوال ستّ 1 . **چھ حال ہیں۔(ت)**

حمل کر کے سفول مفہوم ہو، نہیں بلکہ انہیں کتب میں جابجا سفول مذکور۔ کنز میں ہے:

للام الثلث ومع الولد او والد الابن وان سفل السدس

ماں کے لئے ایک تہائی ہوتا ہے اور اولاد یا بیٹے کی اولاد اگرچہ نیچے تک ہو، کی موجودگی میں السدس (چھٹا حصہ)

1 السراجی فی المیراث فصل فی النساء مکتبہ ضیائیہ راولپنڈی ص ۱۲ 2 الشریفیہ شرح السراجیہ باب العصبات مطبع علیمی اندرون لاہوری گیٹ لاہور ص ۴۰ 3 الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب الفرائض فصل فی العصبات مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۵۷ 4 الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب الفرائض فصل فی العصبات مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۵۷ ، الشریفیہ شرح السراجیہ فصل فی النساء مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۲۷

Fatawa-e-Razawiyya Volume 26

Arabic: وللزوج النصف ومع الولد او ولد الابن وان سفل الربع، وللزوجة الربع ومع الولد او ولد الابن وان سفل الثمن۔[1]	**Urdu: مّاں کے لئے چھٹا ہوتا ہے، خاوند کے لئے ترکہ کا نصف ہوتا ہے، اور میت کی اولاد یا بیٹے کی اولاد اگر چہ نیچے تک ہو کی موجودگی میں چوتھا حصہ ہوتا ہے۔ اور بیوی کے لئے ترکہ کا چوتھا حصہ ہوتا ہے جبکہ میت کی اولاد یا اس کے بیٹے کی اولاد اگرچہ نیچے تک ہو گی موجودگی میں بیوی کو آٹھواں حصہ ملتا ہے۔ (ت)**

It is in Multaqa: | Arabic: اقربھم جزء المیت وھو الابن وابنہ وان سفل۔[2] | Urdu: ان میں سے قریب ترین میت کی جزء ہے، اور وہ میت کا بیٹا یا اس کا پوتا ہے اگرچہ نیچے تک ہو۔ (ت) |

It is in the same [book]: | Arabic: وتحجب الاخوۃ بالابن وابنہ وان سفل۔[3] | Urdu: میت کے بھائی محروم ہوتے ہیں جبکہ اس کا بیٹا یا پوتا موجود ہواگرچہ نیچے تک ہوں۔ (ت) |

It is in Tanwir: | Arabic: یقدم الاقرب فالاقرب منھم کالابن ثم ابنہ وان سفل۔[4] | Urdu: ان میں سے جو میت کا سب سے زیادہ قریبی ہے اس کو مقدم کیا جائے گا پھر اس کے بعد والا، جیسا کہ میت کا بیٹا پھر بیٹے کا بیٹا اگرچہ نیچے تک چلے جائیں۔ (ت) |

Thus, it became clear that according to the scholars, the mention or non-mention of descendancy (safool) is equal. So, if the ruling for lower descendants (safliyat) were contrary to that of higher ones (aliya), they would not have been satisfied with merely not mentioning the descendancy; rather, it would have been obligatory to explicitly state the negation of lower descendants.

[1] Kanz al-Daqaiq, Kitab al-Fara'id, H.M. Saeed Company, Karachi, pp. 433 & 434. [2] Multaqa al-Abhur, Kitab al-Fara'id, Section on Asabat, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 2/466. [3] Multaqa al-Abhur, Kitab al-Fara'id, Section on Hajb, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 2/448. [4] Al-Durr al-Mukhtar, Sharh Tanwir al-Absar, Section on Asabat, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/356.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २६

अरबी: وللزوج النصف ومع الولد او ولد الابन وان سفل الربع، وللزوجة الربع ومع الولد او ولد الابن وان سفل الثمن۔[1]

उर्दू: माँ के लिये छठा होता है, पति के लिये विरासत का आधा हिस्सा होता है, और मृतक की संतान या पुत्र की संतान, चाहे वह वंश में कितनी ही नीचे क्यों न हो, की उपस्थिति में एक चौथाई हिस्सा होता है। और पत्नी के लिये विरासत का एक चौथाई हिस्सा होता है जबकि मृतक की संतान या उसके पुत्र की संतान, चाहे वह नीचे तक हो, की उपस्थिति में पत्नी को आठवाँ हिस्सा मिलता है। (त)

मुल्तका में है: | अरबी: [2]۔اقربهم جزء الميت وهو الابن وابنه وان سفل | उर्दू: इनमें से सबसे निकटतम मृतक का अंश है, और वह मृतक का पुत्र या उसका पोता है चाहे वह वंश में कितना ही नीचे क्यों न हो। (त) |

उसी में है: | अरबी: [3]۔وتحجب الاخوة بالابن وابنه وان سفل | उर्दू: मृतक के भाई वंचित हो जाते हैं जब उसका पुत्र या पोता मौजूद हो, चाहे वे वंश में कितने ही नीचे क्यों न हों। (त) |

तनवीर में है: | अरबी: [4]۔يقدم الاقرب فالاقرب منهم كالابن ثم ابنه وان سفل | उर्दू: इनमें से जो मृतक के सबसे अधिक निकट है उसे प्राथमिकता दी जाएगी फिर उसके बाद वाले को, जैसे मृतक का पुत्र फिर पुत्र का पुत्र चाहे वे नीचे तक चले जाएँ। (त) |

अतः यह स्पष्ट हुआ कि विद्वानों के निकट वंश में नीचे (सफ़ूल) का उल्लेख होना या न होना समान है। तो यदि कहीं निचले स्तर के वंशजों (सफ़लियत) का आदेश उच्च स्तर के वंशजों (आलिया) के विरुद्ध होता, तो वे केवल सफ़ूल का उल्लेख न करने पर संतोष न करते, बल्कि यह अनिवार्य होता कि वे स्पष्ट रूप से निचले स्तर के वंशजों के निषेध का उल्लेख करते।

१ कंज़ उद-दक़ाइक़, किताब उल-फ़राइज़, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृष्ठ ४३३ और ४३४। २ मुल्तक़ा अल-अबहुर, किताब उल-फ़राइज़, फ़स्ल फ़ील असबात, मुअस्ससा-अर-रिसाला, बेरुत, २/४६६। ३ मुल्तक़ा अल-अबहुर, किताब उल-फ़राइज़, फ़स्ल फ़ील हज्ब, मुअस्ससा-अर-रिसाला, बेरुत, २/४४८। ४ अद-दुर्र अल-मुख़्तार, शरह तनवीर अल-अबसार, फ़स्ल फ़ील असबात, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, २/३५६।

وللزوج النصف ومع الولد ماں کے لئے چھٹا ہوتا ہے، خاوند کے لئے ترکہ کا نصف ہوتا ہے، او ولد الابن وان سفل اور میت کی اولاد یا بیٹے کی اولاد اگر چہ نیچے تک ہو کی موجودگی الربع، وللزوجة الربع ومع میں چوتھا حصہ ہوتا ہے۔ اور بیوی کے لئے ترکہ کا چوتھا حصہ ہوتا الولد او ولد الابن وان سفل ہے جبکہ میت کی اولاد یا اس کے بیٹے کی اولاد اگرچہ نیچے تک ہو الثمن۔1 گی موجودگی میں بیوی کو آٹھواں حصہ ملتا ہے۔ (ت)

ملتقٰی میں ہے: | اقربھم جزء المیت وھو الابن وابنہ وان سفل۔2 | ان میں سے قریب ترین میت کی جزء ہے، اور وہ میت کا بیٹا یا اس کا پوتا ہے اگرچہ نیچے تک ہو۔ (ت) |

اسی میں ہے: | وتحجب الاخوۃ بالابن وابنہ وان سفل۔3 | میت کے بھائی محروم ہوتے ہیں جبکہ اس کا بیٹا یا پوتا موجود ہواگرچہ نیچے تک ہوں۔ (ت) |

تنویر میں ہے: | یقدم الاقرب فالاقرب منھم کالابن ثم ابنہ وان سفل۔4 | ان میں سے جو میت کا سب سے زیادہ قریبی ہے اس کو مقدم کیا جائے گا پھر اس کے بعد والا، جیسا کہ میت کا بیٹا پھر بیٹے کا بیٹا اگرچہ نیچے تک چلے جائیں۔ (ت) |

تو ظاہر ہوا کہ علماء کے نزدیک سفول کا ذکر و عدم ذکر یکساں ہے تو اگر کہیں سفلیات کا حکم عالیہ کے خلاف ہوتا فقط عدم ذکر سفول پر قناعت نہ فرماتے بلکہ واجب تھا کہ نفی سفلیات بالتصریح۔

1 کنز الدقائق کتاب الفرائض ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۴۳۳ و ۴۳۴ 2 ملتقٰی الابحر کتاب الفرائض فصل فی العصبات مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۴۶۶/۲ 3 ملتقٰی الابحر کتاب الفرائض فصل فی

الحجب مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۴۴۸/۲ 4 الدر المختار شرح تنویر الابصار فصل فی العصبات مطبع مجتبائی دہلی ۳۵۶/۲

Fatawa Ridawiyya Volume 26

...so that it would not be understood in a sense contrary to the common usage. Thus, relying on Sharh al-Basit is an explicit contradiction. Where in the pure Shariah is there an example where the ruling for lower-level relatives is contrary to that for higher ones? Rather, just as when there are no daughters, the granddaughters (daughters of the son) take their place, and great-granddaughters (daughters of the grandson) take the place of granddaughters. Similarly, if there are no granddaughters, the great-granddaughters take their place, and great-great-granddaughters take the place of great-granddaughters, and so forth. Such an obvious matter was worthy of scholars leaving it to the common understanding of the listener, but may Allah reward them with the best reward, they did not leave it neglected. All reliable and widely-circulated books, texts, and commentaries on fatwas such as Sirajiyyah, Sharifiyyah, Tabyin al-Haqa'iq, Takmilat al-Bahr by al-Turi, Durr al-Mukhtar, Multaqa al-Abhur, Majma' al-Anhur, Khizanat al-Muftin, Fatawa 'Alamgiriyya, Qala'id al-Manzum, etc., clearly and without disagreement state that the state of sisters as residuaries (asaba) with granddaughters includes their lower descendants as well. Now, the observer might wonder how this is so. Yes, listen to this humble servant. Zaid passed away leaving two great-granddaughters (daughters of the grandson) and two sisters. For the two great-granddaughters, there is certainly two-thirds (thuluthayn), in which even a junior student has no doubt. And for siblings, there are five states: one for a half share, more for two-thirds, and with a brother "for the male, what is equal to the share of two females" [1]. (For a male, it is equal to the share of two females. - Translator). With daughters, sisters become residuaries (asaba). The first, third, and fifth states are not applicable in the mentioned case. Now, if you do not accept the fourth, the second will be fixed, and the two sisters will also be entitled to two-thirds. Firstly: this is inherently false. Scholars state clearly that two-thirds cannot occur twice in a single case. It is written in Majma' al-Anhur:

It is inconceivable in any problem alone that two-thirds and two-thirds, or one-third, one-third, and two-thirds, should coexist.	**It is not conceivable at all in any problem that two-thirds and two-thirds (twice), or one-third and one-third and two-thirds should be combined. (T)**

Secondly: On this assumption, the base of the inheritance problem being three would have to be increased (awl) to four due to the combination of two two-thirds, whereas it is explicitly stated in all books of the school of thought that three is among those base numbers in which...

1. Al-Quran al-Karim 4/11
2. Majma' al-Anhur sharh Multaqa al-Abhur, Kitab al-Fara'id, chapter on al-Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/617

फतावा रिज़विया खंड २६

...बताते ताकि सामान्य रूप से प्रचलित अर्थ के विपरीत किसी अर्थ का अनुमान न लगाया जाए। अतः 'शरह बसीत' का सहारा लेना स्पष्ट रूप से विरोधाभासी है। और स्वयं शुद्ध शरीयत में इसका उदाहरण कहाँ है कि यहाँ निम्न स्तर के संबंधियों का आदेश उच्च स्तर के संबंधियों के विरुद्ध रखा गया हो? बल्कि हमेशा जिस तरह बेटियां न हों तो पोतियां (बेटे की बेटियां) उनकी जगह होती हैं और परपोतियां (पोते की बेटियां) पोतियों की जगह। इसी तरह यदि पोतियां न हों तो परपोतियां उनकी जगह होती हैं और पर-परपोतियां उनकी जगह। और इसी तरह आगे भी। ऐसा स्पष्ट मसला इसी योग्य था कि विद्वान इसे सुनने वाले की समझ पर छोड़ देते, लेकिन अल्लाह उन्हें सबसे अच्छा प्रतिफल दे, उन्होंने इसे भी उपेक्षित नहीं छोड़ा। सभी विश्वसनीय और प्रचलित पुस्तकें, पाठ और फतवों की व्याख्याएं जैसे सिराजिया, शरीफिया, तबीनुल हक़ाएक़, तकमिलातुल बहर (तूरी द्वारा), दुर्रे मुख्तार, मुल्तक़ल अबहुर, मजमअुल अनहुर, खिज़ानतुल मुफ़्तीन, फतावा आलमगीरिया, क़लाएदुल मंज़ूम आदि में स्पष्ट रूप से बिना किसी मतभेद के उक्त आदेश बताया गया है कि पोतियों के साथ बहनों की आसाबा (विरासत का हकदार) होने में उनके निचले वंशज भी शामिल हैं। अब देखने वाला आश्चर्यचकित होगा कि यह कैसे? हाँ, इस फकीर से सुनें। ज़ैद का इंतकाल दो परपोतियों (पोते की बेटियों) और दो बहनों को छोड़कर हुआ। दो परपोतियों के लिए तो यहाँ निश्चित रूप से दो-तिहाई (सुलुसैन) है, जिसमें किसी साधारण छात्र को भी कोई संदेह नहीं है। और भाई-बहनों की पांच स्थितियां हैं: एक के लिए आधा, अधिक के लिए दो-तिहाई, भाई के साथ "एक पुरुष का हिस्सा दो महिलाओं के बराबर होगा" [1]। (मज़कर के लिए दो मुअन्नसों के हिस्से के बराबर होता है। - अनुवादक)। बेटियों के साथ बहनें आसाबा बन जाती हैं। पहली, तीसरी और पांचवीं स्थिति तो उक्त सूरत में शुरू से ही नहीं है। अब यदि चौथी न मानें तो दूसरी तय होगी और दो बहनें भी दो-तिहाई की हक़दार होंगी। यह पहली बात तो स्वयं ही गलत है, विद्वान स्पष्ट करते हैं कि किसी मसले में दो बार दो-तिहाई जमा नहीं हो सकते। मजमअुल अनहुर में है:

ला युतसव्वरु फी मसअतिन फ़क़त इज्तिमाउ सुलुसैन व सुलुसैन औ सुलुसिन व सुलुसिन व सुलुसैन।	**किसी मसले में यह बिल्कुल संभव नहीं कि उसमें दो-तिहाई और दो-तिहाई (दो बार) या एक-तिहाई और एक-तिहाई और दो-तिहाई जमा हो जाएँ। (त)**

दूसरी बात: इस आधार पर विरासत के मसले का मूल जो तीन है, उसे दो बार दो-तिहाई जमा होने के कारण बढ़ाकर (औल करके) चार करना अनिवार्य होगा, जबकि मज़हब की सभी किताबों में स्पष्ट रूप से उल्लेख है कि तीन उन मूल अंकों में से है जिनमें...

---

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 11/4
2. मजमअुल अनहुर शरह मुल्तक़ल अबहुर, किताबुल फ़राएज़, औल का अध्याय, दार इहयाउत तुरासिल अरबी, बेरुत, 2/617

पृष्ठ 226/613

بتاتے تاکہ عرف عام شائع سے خلاف مراد پر محمول نہ ہو تو شرح بسیط کا تمسک صراحۃً بالمخالف ہے اور خود شرع مطہر میں اس کی کہاں نظیر ہے کہ یہاں سفلیات قوی کا حکم عالیات کے خلاف رکھا ہو بلکہ ہمیشہ جس طرح بنات نہ ہوں تو بنات الابن ان کی جگہ ہیں اور بنات ابن الابن کی جگہ۔ یوں ہی بنات الابن نہ ہوں تو بنات الابن کی جگہ ہیں اور بنات ابن ابن الابن بنات ابن ابن کی جگہ۔ وہلم جرا ایسا واضح مسئلہ اسی قابل تھا کہ علماء اسے اعتماد فہم سامع پر چھوڑ جاتے مگر جزاہم اللہ احسن الجزاء انہوں نے اسے بھی مہمل نہ چھوڑا اور عامہ کتب معتمد متداولہ متون و شرح فتاوٰی مثل سراجیہ و شریفیہ و تبیین الحقائق و تکملۃ البحر للطوری و درمختار و ملتقی الابحر و مجمع الانہر و خزانۃ المفتین و فتاوٰی عالمگیریہ و قلائد المنظوم وغیرہما میں صاف صاف بلا خلاف حکم مذکور عصبوت اخوات مع بنات الابن کا سفلیات کو شمول بھی بتا دیا، اب ناظر متعجب ہو گا کہ یہ کیونکر۔ ہاں یہ فقیر سے سنئے۔ زید نے دو بنت ابن الابن اور دو اخت چھوڑ کر انتقال کیا۔ بنتین ابن الابن کے لئے تو یہاں یقیناً ثلثین ہے جس میں کسی ادنٰی طالب علم کو بھی محل ریب نہیں، اور اخوت کے پانچ حال ہیں، ایک کو نصف، زائد کو ثلثان، بھائی کے ساتھ "لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ" [1] (مذکر کے لئے دو مونثوں کے حصہ کی مثل ہوتا ہے۔ت) بنات کے ساتھ عصبوت ابن واب وان سفل و علا کے ساتھ سقوط پہلی اور تیسری اور پانچویں حالت تو صورت مذکورہ میں بدایۃً نہیں اب اگر چوتھی نہ مانو تو دوسری متعین ہو گی اور اختین بھی ثلثین کی مستحق ہوں گی۔ یہ اولاً: خود باطل ہے، علماء تصریح فرماتے ہیں کہ کسی مسئلے میں دو بار ثلثین جمع نہیں ہو سکتے۔ مجمع الانہر میں ہے:

لا يتصور في مسئلة فقط اجتماع ثلثين وثلثين او ثلث وثلث وثلثين۔

کسی مسئلہ میں یہ بالکل متصور نہیں کہ اس میں دو تہائی اور دو تہائی (دو بار) یا ایک تہائی اور ایک تہائی اور دو تہائی جمع ہو جائیں۔ (ت)

ثانیاً: اس تقدیر پر اصل مسئلہ تین سے ہو کر بوجہ اجتماع دو ثلثین چار کی طرف عول کرنا واجب ہو گا حالانکہ کتب مذہب میں قاطبۃً تصریح ہے کہ تین ان اصول میں ہے جن میں

---

1 القرآن الکریم ۴/۱۱ 2 مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر کتاب الفرائض فصل فی العول داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/۶۱۷

Fatawa Razawiyya Volume 26

'Awl (increase) never occurs. It is stated in Sirajiyyah:

"Know that the total number of denominators (makharij) is seven, four of which do not undergo 'Awl; and they are two, three, four, and eight." - Know that there are seven denominators in total, and among them are four in which 'Awl does not occur, and they are two, three, four, and eight. (T)

It is stated in Sharifiyyah, Minah al-Ghaffar, Radd al-Muhtar, etc.:

"They never undergo 'Awl at all because the prescribed shares (furood) related to these four denominators either exhaust the estate's wealth or leave something remaining beyond them." - In these, 'Awl does not occur at all because the prescribed shares related to these four denominators either exhaust the estate's property or some property remains after these shares. (T)

It is also clarified that two two-thirds cannot be combined, and it is also in Sharifiyyah etc.:

"There is no 'Awl in the three because the portions emerging from it are either one-third and the remainder for a full brother and mother, or two-thirds and the remainder for two daughters, a full brother, and a mother, or one-third and two-thirds such as two uterine sisters and two full sisters and a mother." - There is no 'Awl in three because the shares that come out of it are either one-third and the rest remaining, as in the case of the deceased's mother and a real brother; or it is two-thirds and the rest remaining, as in the case of the deceased's two daughters and a real brother; or it is one-third and two-thirds as in the case of the deceased's two uterine sisters and two real sisters and mother. (T)

In this restriction, it was made even clearer that giving two-thirds to sisters along with the two-thirds of the daughters of the grandson is purely invalid. It is stated in Sharh al-Kanz by Imam Al-Zayla'i:

"The total number of denominators is seven, and 'Awl only occurs in..." - There are seven denominators in total, among them 'Awl only occurs in...

1. Al-Siraji fi al-Mirath, Chapter of 'Awl, Maktaba Ziyaiya Rawalpindi, p. 31
2. Al-Sharifiyya Sharh al-Sirajiyya, Chapter of 'Awl, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate Lahore, p. 56

3. Al-Sharifiyya Sharh al-Sirajiyya, Chapter of 'Awl, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate Lahore, p. 56

फतावा रजविया जिल्द २६

कभी 'औल' (वृद्धि) नहीं होता। सिराजिया में है:

"जान लें कि कुल मखारीज (हर) सात हैं, उनमें से चार ऐसे हैं जिनमें 'औल' नहीं होता; और वे हैं दो, तीन, चार और आठ।" - तो जान लें कि कुल मखारीज सात हैं, उनमें से चार हैं जिनमें 'औल' नहीं होता और वे ये हैं: दो, तीन, चार और आठ। (त)

शरीफ़िया, मिनह अल-ग़फ़्फ़ार और रद्द अल-मुह्तार आदि में है:

"इनमें 'औल' बिल्कुल नहीं होता क्योंकि इन चार मखारीज से जो फ़र्ज़ी हिस्से संबंधित हैं, या तो विरासत का माल उन पर पूरा हो जाता है या उन हिस्सों से कुछ माल अधिक बच जाता है।" (त)

यह भी स्पष्ट किया गया है कि दो तिहाई (दो-तिहाई) एक साथ नहीं हो सकते, साथ ही शरीफ़िया आदि में है:

"तीन में 'औल' नहीं होता क्योंकि उससे जो हिस्से निकलते हैं वे या तो एक तिहाई और शेष बचने वाला है, जैसे मृतक की माँ और सगे भाई की स्थिति में होता है; या दो तिहाई और शेष बच जाने वाला है, जैसे मृतक की दो बेटियों और सगे भाई की स्थिति में होता है; या एक तिहाई और दो तिहाई हैं जैसा कि मृतक की दो सौतेली (उमी) बहनों और दो सगी बहनों और माँ की स्थिति में होता है।" (त)

इस सीमा में और भी स्पष्ट कर दिया गया कि बहनों को पोते की बेटियों के दो-तिहाई के साथ दो-तिहाई देना सरासर गलत (बातिल) है। इमाम ज़ैलई की शरह अल-कन्ज़ में है:

"कुल मखारीज सात हैं और उनमें से 'औल' केवल..." - कुल मखारीज सात हैं, उनमें से 'औल' केवल...

१ अल-सिराजी फ़िल मीराथ, बाब अल-'औल, मकतबा ज़ियाइया रावलपिंडी, पृ. ३१ २ अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, बाब अल-'औल, मतबा 'अलीमी अंदरून लोहारी गेट लाहौर, पृ. ५६ ३ अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, बाब अल-'औल, मतबा 'अलीमी अंदरून लोहारी गेट लाहौर, पृ. ५६

पृष्ठ २२७ / ६१३

کبھی عول نہیں ہوتا۔ سراجیہ میں ہے:

اعلم ان مجموع المخارج سبعة اربعة منها لا تعول و هي الاثنان والثالثة والاربعة والثمانية ۱- تو جان لے کہ کل مخارج سات ہیں، ان میں سے چار ہیں جن میں عول نہیں کرتا اور وہ یہ ہیں دو، تین، چار اور آٹھ۔(ت)

شریفیہ و منح الغفار و ردالمحتار وغیرہ میں ہے:

اتعول اصلا لان الفروض المتعلقة بهذه المخارج الاربعة اما ان یفی المال بهاء ویبتقی منه شیئ زائد علیها۔ ۲- ان میں عول بالکل نہیں ہوتا کیونکہ ان چار مخرجوں سے جو فرضی حصے تعلق رکھتے ہیں یا تو ترکہ کا مال ان پر پورا ہو جاتا ہے یا ان حصوں سے کچھ مال زائد بچ جاتا ہے۔ (ت)

یہ بھی تصریح ہے کہ دو ثلثین جمع نہیں ہو سکتے، نیز شریفیہ وغیرہ میں ہے۔

لا عول فی الثالثة لان الخارج منها اما ثلث و مابقی کلم واخ لاب و ام و اما ثلثان وما بقی کبنتین واخ لاب و ام و اما ثلث و ثلثان کناختین لام و اختین لاب و ام ۳- تین میں عول نہیں ہوتا کیونکہ اس سے جو حصے نکلتے ہیں وہ یا تو ایک تہائی اور باقی بچ رہنے والا ہے، جیسے میت کی ماں اور حقیقی بھائی کی صورت میں ہوتا ہے یا دو تہائی اور باقی بچ جانے والا ہے، جیسے میت کی دو بیٹیوں اور حقیقی بھائی کی صورت میں ہوتا ہے یا ایک تہائی اور دو تہائی ہیں جیسا کہ میت کی دو اخیافی بہنوں اور دو حقیقی بہنوں کی صورت میں ہوتا ہے۔ (ت)

اس حصر میں اور بھی واضح کردیا کہ اختین کو بنتین ابن الابن کے ثلثین کے ساتھ ثلثین دینا محض باطل ہے۔ شرح الکنز للامام زیلعی میں ہے:

جملة المخارج سبعة وانما تعول کل مخارج سات ہیں ان میں سے عول فقط

۱ السراجی فی المیراث باب العول مکتبہ ضیائیہ راولپنڈی ص ۳۱ ۲ الشریفیة شرح السراجیة باب العول مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۵۶ ۳ الشریفیة شرح السراجیة باب العول مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۵۶

Volume 26, Fatawa Ridawiyya

[Table/Box 1] Arabic: Of them, six, twelve, and twenty-four [do have Awl], and the other four do not have Awl.[1] Urdu: It occurs in six (6), twelve (12), and twenty-four (24); in the other four, Awl (increase in the denominator) does not occur.

Exactly the same is stated in 'Takmila-e-Turi'. In 'Durr al-Mukhtar', it is stated:

[Table/Box 2] Arabic: The denominators are seven; four do not have Awl: two, three, four, and eight.[2] Urdu: There are seven denominators (makharij), among which Awl does not occur in four, namely two, three, four, and eight. (T)

In the text of Allama Ibrahim Halabi, it is stated:

[Table/Box 3] Arabic: Four denominators do not have Awl: two and three, etc.[3] Urdu: Among the denominators, Awl does not occur in four, namely two and three, etc. (T)

In 'Khazanat-ul-Muftiyeen', then in 'Hindiya', it is stated:

[Table/Box 4] Arabic: Know that the principles of inheritance cases are seven: two, three, four, six, eight, twelve, and twenty-four. Four of them do not have Awl: two, three, four, and eight, etc.[4] Urdu: Know then that the principles (usul) of inheritance cases are seven, which are these: two (2), three (3), four (4), six (6), eight (8), twelve (12), and twenty-four (24). Among these, in four—namely two, three, four, and eight—Awl does not occur, etc. (T)

In the poetic work of Allama Ibn Abdul Razzaq, it is stated:

[Table/Box 5] Arabic: And seven are the denominators of principles; four are not subject to Awl: two, the following three, four, and its double, eight.[5] Urdu: There are seven denominators of principles, four of which are not subject to Awl, namely two and with it three, and four and its double eight. (T)

Footnotes: 1. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Fara'id, Al-Matba'a al-Kubra al-Amiriyya, Bulaq, Egypt, 6/434 2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Bab al-Awl, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/361 3. Multaqa al-Abhur, Kitab al-Fara'id, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 2/349 4. Fatawa Khazanat al-Muftiyeen, Kitab al-Fara'id, Bab al-Awl, unpublished manuscript, 2/253 5. Page 228 of 613

खंड 26, फ़तावा रिज़विया

[टेबल/बॉक्स 1] अरबी: उनमें से छह, बारह और चौबीस [में औल होता है], और अन्य चार में औल नहीं होता।[1] उर्दू: छह (6), बारह (12) और चौबीस (24) में होता है; अन्य चार में औल (भाजक में वृद्धि) नहीं होता।

बिल्कुल इसी तरह 'तक्मिला-ए-तूरी' में है। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

[टेबल/बॉक्स 2] अरबी: मखारिज (भाजक) सात हैं; चार में औल नहीं होता: दो, तीन, चार और आठ।[2] उर्दू: मखारिज सात हैं जिनमें से चार में औल नहीं होता यानी दो, तीन, चार और आठ। (त)

अल्लामा इब्राहिम हलाबी के पाठ में है:

[टेबल/बॉक्स 3] अरबी: चार मखारिज में औल नहीं होता: दो और तीन, आदि।[3] उर्दू: मखारिज में से चार में औल नहीं होता यानी दो और तीन आदि। (त)

'खज़ानतुल मुफ़्तीन' में फिर 'हिन्दिया' में है:

[टेबल/बॉक्स 4] अरबी: जान लें कि विरासत के मसलों के उसूल (सिद्धांत) सात हैं: दो, तीन, चार, छह, आठ, बारह और चौबीस। उनमें से चार में औल नहीं होता: दो, तीन, चार और आठ, आदि।[4] उर्दू: तो जान लें कि मसलों के उसूल सात हैं जो कि ये हैं: दो (2), तीन (3), चार (4), छह (6), आठ (8), बारह (12) और चौबीस (24)। इनमें से चार—यानी दो, तीन, चार और आठ—में औल नहीं होता आदि। (त)

अल्लामा इब्न अब्दुल रज्ज़ाक की काव्य रचना में है:

[टेबल/बॉक्स 5] अरबी: और उसूलों के सात मखारिज हैं; चार औल के अधीन नहीं हैं: दो, उसके बाद तीन, चार और उसका दोगुना आठ।[5] उर्दू: उसूलों के मखारिज सात हैं जिनमें से चार औल वाले नहीं हैं यानी दो और उसके साथ तीन और चार और उसका दोगुना आठ। (त)

पाद टिप्पणियाँ: 1. तबीय्युल हक़ाइक़, किताबुल फ़राइज़, अल-मतबा अल-कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक, मिस्र, 6/434 2. अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल फ़राइज़, बाबुल औल, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/361 3. मुल्तक़ल अबहुर, किताबुल फ़राइज़, मुअस्ससतुल रिसाला, बेरूत, 2/349 4.

फ़तावा खज़ानतुल मुफ़्तीन, किताबुल फ़राइज़, बाबुल औल, अप्रकाशित पांडुलिपि, 2/253 5. पृष्ठ 613 में से 228

جلد ۲۶، فتاوی رضویہ

[باکس 1] عربی: منہا الستۃ واثنا عشرۃ واربعۃ وعشرون والاربعۃ الاخری لاتعول۔ 1 اردو: چھ 6، بارہ 12 اور چوبیس 24 میں ہوتا ہے دیگر چار میں عول نہیں ہوتا۔

بعینہ اسی طرح تکملہ طوری میں ہے۔ درمختار میں ہے:

[باکس 2] عربی: المخارج سبعۃ اربعۃ لاتعول الاثنان والثالثۃ و الاربعۃ والثمانیۃ 2۔ اردو: مخارج سات ہیں جن میں سے چار میں عول نہیں ہوتا یعنی دو، تین، چار اور آٹھ۔ (ت)

متن علامہ ابراہیم حلبی میں ہے:

[باکس 3] عربی: اربعۃ مخارج لاتعول الاثنان والثالثۃ 3 الخ۔ اردو: مخارج میں سے چار میں عول نہیں ہوتا یعنی دو اور تین الخ (ت)

خزانہ المفتیین میں پھر ہندیہ میں ہے:

[باکس 4] عربی: اعلم ان اصول المسائل سبعۃ اثنان وثلثۃ واربعۃ ستۃ و ثمانیۃ واثنا عشر واربعۃ وعشرون فاربعۃ منہا لا تعول الاثنان والثلثۃ والاربعۃ والثمانیۃ الخ 4۔ اردو: توجان لے کہ مسئلوں کے اصول سات ہیں جو کہ یہ ہیں دو 2، تین 3، چار 4، چھ 6، آٹھ 8، بارہ 12 اور چوبیس 24۔ ان میں سے چار یعنی دو، تین، چار اور آٹھ میں عول نہیں ہوتا الخ (ت)

منظومہ علامہ ابن عبدالرزاق میں ہے:

[باکس 5] عربی: وسبعۃ مخارج الاصول اربعۃ لیست بذات عول، اثنان والثالثۃ التالیۃ واربع ضعفہا الثمانیۃ 5۔ اردو: اصول کے مخارج سات ہیں جن میں سے چار عول والے نہیں ہیں یعنی دو اور اس کے ساتھ تین اور چار اور اس کا دوگنا آٹھ (ت)

حواشی: 1 تبیین الحقائق کتاب الفرائض المطبعۃ الکبری الامیریۃ بولاق مصر ۶ / ۴۳۴ 2 الدرالمختار کتاب الفرائض باب العول مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۶۱ 3 ملتقی الابحر کتاب الفرائض مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۲ / ۳۴۹ 4 فتاوی خزانہ المفتیین کتاب الفرائض باب العول قلمی نسخہ غیر مطبوعہ ۲ / ۲۵۳ 5

Fatawa Rizvia Volume 26

So it became necessary that in the mentioned situation, only the fourth state should be accepted, and along with the descendants, the sister should be given the status of 'Asabah' (residuary). It is surprising to see a deviation from such clear explanations in 'Sharh Baseet' and the reliance on such useless or rather contradictory matter.

[Arabic Quote]: Walakin likulli jawadin kabwatun wa likulli sarimin nabwatun wa likulli 'alimin hafwah. Nas'alullaha al-'afwa wa al-'afiyah. [Translation]: But for every swift horse there is a stumble, and for every sharp sword there is a slip, and for every scholar there is a lapse. We ask Allah for forgiveness and safety. (T)

I took this as an argument so that the manner of deriving issues from the words of the noble scholars could be known; otherwise, by the grace of Allah Almighty, specific clear explanations regarding this particular detail are available with me. In 'Al-Rahiq al-Makhtum Sharh Qala'id al-Manzum' it is stated:

[Arabic Quote]: (Wa al-ukhtu) wa law muta'addidatan (ma'a bint) al-sulbi wahidatan aidan fa aktharu (wa) kadha ma'a (bint al-ibn) wa in safulat kadhalika wa kadha ma'a bint wa bint ibn (dhat i'tisab ma'a ghayr) 1. [Translation]: (And the sister) even if multiple (with the daughter) of the loin, whether one or more. Similarly with (the granddaughter) even if they go further down. Whether one or more, she becomes 'Asabah ma'a ghayrihi' (residuary with others). (T)

In 'Mukhtasar al-Fara'id' regarding the states of consanguine sisters, it is stated:

[Arabic Quote]: Yasirna 'asabatan ma'a al-banati aw banati [Annotation 'ah'] al-ibni wa in safulna in lam tujadi al-akhawatu li abi wa umm 2. [Translation]: (Consanguine sisters become 'Asabah' with daughters or granddaughters even if they are lower, provided that full sisters are not present. (T))

In 'Zubdat al-Fara'id' it is:

[Persian Quote]: Asabah ma'a ghayr hado 2 zanan and yake... [Translation]: Asabah ma'a ghayrihi are two women, one...

Annotation 'ah': Perhaps the correct form is "or granddaughters" corrected by Az-Zuhri, may he be forgiven; rather it is determined as what appears in meaning and what follows.

1. Al-Rahiq al-Makhtum Sharh Qala'id al-Manzum, a treatise from the treatises of Ibn Abidin, Chapter of Residues, Sohail Academy Lahore 2 / 215.
2. Mukhtasar al-Fara'id.

फ़तावा रिज़विया जिल्द २६

तो यह आवश्यक हो गया कि उल्लेखित स्थिति में केवल चौथी अवस्था ही मानी जाए और वंशजों के साथ ही, बहन को 'असबह' (उत्तराधिकारी) का दर्जा दिया जाए। 'शर्ह बसीत' में ऐसे स्पष्ट स्पष्टीकरणों से विचलित होना और इस तरह के निरर्थक या बल्कि विरोधाभासी बात पर भरोसा करना आश्चर्यजनक है।

[अरबी उद्धरण]: वलकिन लिकुल्लि जवादिन कब्बतुन व लिकुल्लि सारिमिन नब्बतुन व लिकुल्लि आलिमिन हफ़्वह। नसअलुल्लाहा अल-अफ़्व व अल-आफ़ियह। [अनुवाद]: लेकिन हर तेज़ तर्रार घोड़े के लिए ठोकर है और हर तलवार कभी फिसल जाती है और हर विद्वान से कभी चूक हो जाती है। हम अल्लाह तआला से क्षमा और सलामती का सवाल करते हैं। (त)

मैंने इसे तर्क के रूप में लिया ताकि महान विद्वानों के शब्दों से मुद्दों को प्राप्त करने का तरीका ज्ञात हो सके, अन्यथा, अल्लाह तआला की कृपा से, इस विशेष विवरण के संबंध में विशिष्ट स्पष्ट स्पष्टीकरण मेरे पास उपलब्ध हैं। 'अल-रहीक़ अल-मख़्तूम शर्ह क़लाइद अल-मंज़ूम' में लिखा है:

[अरबी उद्धरण]: (व अल-उख़्तु) व लव मुतअद्दिदतन (मअ बिन्त) अल-सुल्बि वाहिदतन ऐज़न फ़ अक्थरु (व) कज़ा मअ (बिन्त अल-इब्न) व इन सफ़ुलत कज़ालिक व कज़ा मअ बिन्त व बिन्त इब्न (ज़ात इ'तिसाब मअ ग़ैर) १. [अनुवाद]: (और बहन) भले ही एक से अधिक हों (बेटी के साथ) जो अपनी कोख से हो, चाहे वह एक हो या एक से अधिक। उसी प्रकार (पोती के साथ) भले ही वे और नीचे तक चली जाएँ। चाहे वे एक हों या एक से अधिक, वह 'असबह मा ग़ैरिही' बन जाती हैं। (त)

'मुख़्तसर अल-फ़राइद' में सौतेली बहनों की स्थितियों के बारे में है:

[अरबी उद्धरण]: यसिर्न असबतन मअ अल-बनाति अव बनाति [नोट 'अह'] अल-इब्नि व इन सफ़ुलना इन लम तुजदि अल-अख़वातु लि अबि व उम्म २. [अनुवाद]: (सौतेली बहनें बेटियों या पोतियों, चाहे कितनी ही नीचे हों, की उपस्थिति में 'असबह' बन जाती हैं, बशर्ते कि सगी बहनें मौजूद न हों। (त))

'ज़ुबदत अल-फ़राइद' में है:

[फ़ारसी उद्धरण]: असबह मा ग़ैर हा दो २ ज़नान अन्द यके.. [अनुवाद]: असबह मा ग़ैरिही दो महिलाएँ होती हैं, एक...

नोट 'अह': शायद सही रूप "या पोतियों" है जिसे अज़-ज़ुहरी द्वारा सही किया गया है, उन्हें क्षमा किया जाए; बल्कि यह वही निर्धारित है जो अर्थ में और आगे जो आता है उसमें स्पष्ट होता है।

1. अल-रहीक़ अल-मख़्तूम शर्ह क़लाइद अल-मंज़ूम, इब्न आबिदीन के लेखों में से एक लेख, अध्याय: असबात (उत्तराधिकारी), सुहैल अकादमी लाहौर २ / २१५।
2. मुख़्तसर अल-फ़राइद।

पृष्ठ २२९ / ६१३

تو واجب ہوا کہ صورت مذکورہ میں حالت چہارم ہی مانی جائے اور سفلیات کے ساتھ ہی، بہن کو عصبوبت دی جائے ، شرح بسیط میں ایسی تصریحات جلیلہ سے ذہول اور اس نا مفید بلکہ مخالف بات سے تمسک موجب تعجب ہے۔

ولکن لکل جواد کبوۃ ولکل صارم نبوۃ ولکل عالم ھفوۃ نسأل اللہ العفو والعافیۃ۔ | لیکن ہر تیز رفتار گھوڑے کے لئے ٹھوکر ہے اور ہر تلوار کبھی اچٹ جاتی ہے اور ہر عالم سے کبھی لغزش ہو جاتی ہے۔ ہم اللہ تعالٰی سے درگزر اور سلامتی کا سوال کرتے ہیں۔ (ت)

فقیر نے بہ طریق استدلال اس غرض سے لیا کہ کلمات علمائے کرام سے اخذ مسائل کا انداز معلوم ہو ورنہ بحمد اللہ تعالٰی خاص اس جزئیہ شمول کی تصریحات فقیر کے پاس موجود ہیں۔ الرحیق المختوم شرح قلائد المنظوم میں ہے:

(والاخت) ولومتعددۃ(مع بنت)الصلب واحدۃ ایضا فاکثر(و)کذا مع(بنت الابن)وان سفلت کذلک و کذا مع بنت و بنت ابن(ذات اعتصاب مع غیر) ۱- | (اور بہن اگرچہ متعدد ہوں صلبی بیٹی کے ساتھ چاہے ایک ہو یا ایک سے زائد۔ یونہی پوتی کے ساتھ اگرچہ نیچے تک چلی جائیں۔ چاہے ایک ہو یا اس سے زائد عصبہ مع غیرہ بن جاتی ہے۔ (ت))

مختصر الفرائض میں اخوات لاب کے احوال میں ہے:

یصرن عصبۃ مع البنات اوبنات عہ الابن وان سفلن ان لم توجد الاخوات لاب و ام ۲- | (علاتی بہنیں بیٹیوں یا پوتیوں اگر نیچے تک ہوں کی موجودگی میں عصبہ بن جاتی ہیں بشرطیکہ بہنیں موجود نہ ہوں۔ (ت))

زبدة الفرائض میں ہے:

عصبہ مع غیر ھادو ۲ زنان اندیکے | عصبہ مع غیرہ دو عورتیں ہوتی ہیں ایک

عہ : لعل الصواب اوبنات الابن صح ۲ الزہری غفر لہ بل ھو المتعیّن کما یظھر فیما معنی و مایاتی۔

۱ الرحیق المختوم شرح قلائد المنظوم رسالہ من رسائل ابن عابدین باب العصبات سہیل اکیڈمی لاہور

۲ / ۲۱۵ ۲ مختصر الفرائض

Fatawa Razawiyyah, Volume 26

[Box 1] Left: The full sister of the deceased becomes a residuary (asbah) when she is with a daughter or a son's daughter, no matter how low they go. Second, the consanguine sister of the deceased becomes a residuary with these two aforementioned daughters. [1] Right: A full sister of the deceased, when she is with the deceased's daughter or granddaughter, even if the granddaughters go lower down. Second are the consanguine sisters of the deceased who are with the deceased's daughter and granddaughter, even if those granddaughters go lower down. (T)

In the same regarding the states of the full sister: [Box 2] Left: Fourth, [becoming] a residuary with the biological daughters and with the granddaughters of the son, no matter how low they go. [2] Right: The fourth state of full sisters is that they become residuaries in the presence of biological daughters and granddaughters, even if they are lower down. (T)

In the same regarding the circumstances of the consanguine sister: [Box 3] Left: Fifth, [becoming] a residuary with the biological daughters and with the granddaughters of the son, no matter how low they go, when there is no full sister. [3] Right: The fifth state of consanguine sisters is that they become residuaries in the presence of biological daughters and granddaughters, even if they are lower down, provided that no full sister is present. (T)

Allama Ibn Nurullah Anfarawi in 'Hal al-Mushkilat' adopted a good method by not saying "wa in safulat" or "wa in nazalan" (even if they go lower down) everywhere, but instead making it understood. That is, at the beginning of his book, he explained the method of finding a case, stating that for cases involving such-and-such an heir, look in such-and-such a chapter. Regarding the issues of son's daughters, he said: [Box 4] Left: If there is a son's daughter of the deceased in it [the case], no matter how low, along with others from the fixed-share heirs (ashab al-fara'iz), then it is in the twelfth chapter. [4] Right: If in any case, the granddaughter of the deceased, even if lower down, is gathered with other fixed-share heirs, then that case will be mentioned in the twelfth chapter. (T)

Then, after the conclusion of the introduction, he gave a list of chapters and in it, he also stated: [Box 5] Left: The twelfth chapter of it is about the daughter of the son. Right: The twelfth chapter is about the granddaughter of the deceased.

Footnotes: 1. Zubdat al-Fara'iz 2. Zubdat al-Fara'iz 3. Zubdat al-Fara'iz 4. Hal al-Mushkilat

फ़तावा रज़विय्या, वॉल्यूम 26

[बॉक्स 1] बाएं मृतक की सगी बहन, मृतक की बेटी या पोती (बेटे की बेटी) के साथ होने पर अवशेषभोगी (अस्बाह) बन जाती है, चाहे पोतियाँ कितनी ही नीचे के स्तर की हों। दूसरा, मृतक की वैमात्रेय बहनें (बाप-शरीक बहनें) इन उल्लेखित दोनों बेटियों के साथ अवशेषभोगी हो जाती हैं। [1] दाएं मृतक की सगी बहन जब मृतक की बेटी या पोती के साथ हो, चाहे पोतियाँ नीचे तक हों। दूसरी मृतक की वैमात्रेय बहनें हैं जो मृतक की बेटी और पोती के साथ हों चाहे वे पोतियाँ नीचे तक चली जाएँ। (त)

इसी में सगी बहन के हालात के बारे में है: [बॉक्स 2] बाएं चौथा, सगी बेटियों और पोतियों के साथ अवशेषभोगी होना, चाहे वे कितनी ही नीचे के स्तर की हों। [2] दाएं सगी बहनों की चौथी स्थिति यह है कि वे सगी बेटियों और पोतियों, चाहे वे नीचे तक हों, की मौजूदगी में अवशेषभोगी होती हैं। (त)

इसी में वैमात्रेय बहन के हालात के बारे में है: [बॉक्स 3] बाएं पाँचवाँ, सगी बेटियों और पोतियों के साथ अवशेषभोगी होना, चाहे वे कितनी ही नीचे के स्तर की हों, जब कोई सगी बहन न हो। [3] दाएं वैमात्रेय बहनों की पाँचवीं स्थिति यह है कि वे सगी बेटियों और पोतियों, चाहे वे नीचे तक हों, की मौजूदगी में अवशेषभोगी होती हैं, बशर्ते कि सगी बहन मौजूद न हो। (त)

अल्लामा इब्न नूरुल्लाह अनफ़रवी ने 'हल अल-मुश्किलात' में एक अच्छा तरीका अपनाया कि हर जगह "व इन सफ़ुलत व इन नज़लन" (चाहे वे नीचे तक चली जाएँ) नहीं कहा, बल्कि इसे समझा हुआ माना। यानी अपनी किताब की शुरुआत में मसला निकालने का तरीका बताया कि जिस मसले में फ़लाँ वारिस हो उसे फ़लाँ अध्याय में देखें। पोतियों के मसलों के लिए फ़रमाया: [बॉक्स 4] बाएं यदि उसमें मृतक के बेटे की बेटी हो, चाहे वह कितनी ही नीचे के स्तर की हो, अन्य निर्धारित अंश पाने वालों (असहब अल-फराइज़) के साथ, तो वह बारहवें अध्याय में है। [4] दाएं अगर किसी मसले में मृतक की पोती, चाहे नीचे तक हो, अन्य निर्धारित अंशधारियों के साथ जमा हो, तो वह मसला बारहवें अध्याय में वर्णित होगा। (त)

फिर प्रस्तावना (मुक़द्दमा) की समाप्ति के बाद अध्यायों की सूची दी, उसमें भी फ़रमाया: [बॉक्स 5] बाएं इसका बारहवाँ अध्याय बेटे की बेटी के बारे में है। दाएं बारहवाँ अध्याय मृतक की पोती के बारे में है।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. ज़ुबदत अल-फ़राइज़ 2. ज़ुबदत अल-फ़राइज़ 3. ज़ुबदत अल-फ़राइज़ 4. हल अल-मुश्किलात

[باکس ۱] بائیں: اخت اعیانی میت کہ بابنت یابنت ابن اوپر چند پایان رود عصبہ میگردد۔ دوم اخت علاتی میت کہ باہمیں بنتین مسطور تین عصبہ می شود ۱۔ دائیں: میت کی عینی بہن جبکہ میت کی بیٹی یا پوتی کے ساتھ ہو اگرچہ پوتیاں نیچے تک ہوں۔ دوسری میت کی علاتی بہن ہیں جو میت کی بیٹی اور پوتی کے ساتھ ہو اگرچہ وہ پوتیاں نیچے تک چلی جائیں۔ (ت)

اسی میں اخت عینیہ کے احوال میں ہے: [باکس ۲] بائیں: چہارم عصبہ مع البنات الصلبیات ومع بنات الابن ہرچند پایاں روند ۲۔ دائیں: عینی بہنوں کا چوتھا حال یہ ہے کہ وہ صلبی بیٹیوں اور پوتیوں اگرچہ نیچے تک ہوں کی موجودگی میں عصبہ ہوتی ہیں (ت)

اسی میں اخت علاتیہ کے حالات میں ہے: [باکس ۳] بائیں: پنجم عصبہ مع البنات الصلبیات ومع بنات الابن ہرچند پایاں روند وقتے کہ عینی نباشد ۳۔ دائیں: علاتی بہنوں کا پانچواں حال یہ ہے کہ وہ صلبی بیٹیوں اور پوتیوں اگرچہ نیچے تک ہوں کی موجودگی میں عصبہ ہوتی ہیں بشرطیکہ عینی بہن موجود نہ ہو (ت)

علامہ ابن نور اللہ انفروی نے حل المشکلات میں خوب طریقہ اختیار فرمایا کہ کہیں وان سفلت وان نزلن (اگرچہ نیچے تک چلی جائیں۔ ت) نہ کہیں اور ہر جگہ بے کہے مذکور ہو یعنی ابتداء میں اپنی کتاب سے مسئلہ نکالنے کا طریق ارشاد فرمایا کہ جس مسئلہ میں فلاں وارث ہوا سے فلاں باب میں دیکھو مسائل بنات الابن کے لئے فرمایا: [باکس ۴] بائیں: ان کان فیھا بنت ابن المیت وان سفلت مع غیرھا من اصحاب الفرائض فھی فی الباب الثانی عشر ۴۔ دائیں: اگر کسی مسئلہ میں میت کی

پوتی اگرچہ نیچے تک ہو دیگر ذوی الفروض کے ساتھ جمع ہو تو وہ مسئلہ بارہویں باب میں مذکور ہوگا۔ (ت)

پھر ختم مقدمہ کے بعد فہرست ابواب دی اس میں بھی فرمایا: [باکس ۵] بائیں: الباب الثانی عشر منها فی بنت الابن دائیں: بارہواں باب میت کی پوتی کے بارے میں ہے

حواشی: ۱۔ زبدۃ الفرائض ۲۔ زبدۃ الفرائض ۳۔ زبدۃ الفرائض ۴۔ حل المشکلات

Volume 26 Fatawa Razawiyya

| "...and even if she is lower [in descent], along with others from among the 'people of the portions' (Ashab al-Faraid)." 1 | Even if she goes down further [in line of descent], as long as she is combined with other heirs who have fixed portions (dhawi al-furud). (T) |

Similarly, regarding other chapters, it has been stated. Now, in these chapters where, for example, "granddaughter" (bint al-ibn) is mentioned, it necessarily refers to the granddaughter however low her descent, as per previous instructions. In the same twelfth chapter, it is stated:

| "If someone dies and leaves behind a granddaughter and a full sister, the inheritance is divided into two parts. Because there is a half [share] and what remains. So, half goes to the granddaughter and the remainder to the sister as a residuary heir (asbah)." 2 In short, the ruling of the issue is clear. All praise is for Allah, and Allah, Glorified and Exalted, knows best. | If a person dies leaving behind a granddaughter and a real sister, the division will be in two parts, because in this case there is a half share and a remainder. Accordingly, the granddaughter will get half, and the sister will get the remainder as a residuary heir. All praises are for Allah alone, and Allah, Glorified and Exalted, knows best. (T) |

Chapter Three

Problem 95: From Ahmedabad, Gujarat, Chakla Kalupur neighborhood, near Galiyan Bridge, Madrassah Tayyibah, sent by Maulana Abdul Rahim Sahib, 5th Ramadan 1318 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid has no legal heir except for a paternal cousin, and there are two nephews (sons of the paternal cousin). In his terminal illness (Maradh al-Mawt), Zaid gave 140 rupees to the brother (cousin) to renounce his right to the inheritance from the estate. The brother renounced it. After this settlement, Zaid bought five houses for 662 rupees and endowed (waqf) them in the name of a religious Arabic madrassah. Regarding the remaining wealth, he willed that first, a Hajj be performed from it, and whatever remains after the Hajj, a house should be bought and endowed. Afterwards, Zaid passed away. In this situation, are this endowment and will valid or not? And is a settlement made by the deceased with an heir during his lifetime legally valid or not? If the mentioned settlement is considered valid, since the brother's right to inheritance has lapsed due to the settlement, will the right of the nephews be established now or not? Explain and you will be rewarded.

खंड 26 फ़तावा रज़विया

| "...और भले ही वह नीचे [वंश में] हो, अन्य 'नियत भाग वालों' (अshab-अल-फ़रैद) के साथ।" 1 | भले ही वह और नीचे तक चली जाए, जबकि वह अन्य नियत भाग वालों (धवी-अल-फ़ुरूज़) के साथ एकत्रित हो। (त) |

इसी तरह अन्य अध्यायों के बारे में भी फ़रमा दिया गया। अब इन अध्यायों में जहाँ उदाहरण के लिए 'पोती' (बिंत-अल-इब्न) शब्द है, वहाँ पिछली शिक्षाओं के अनुसार पोती, चाहे वह कितनी ही निचली पीढ़ी की क्यों न हो, अभिप्रेत है। इसी बारहवें अध्याय में है:

| "यदि कोई व्यक्ति मर जाता है और एक पोती और एक सगी बहन छोड़ जाता है, तो उत्तराधिकार के दो भाग होंगे। क्योंकि इसमें एक आधा है और जो शेष बचता है। तो आधा पोती के लिए और शेष बहन के लिए बतौर असबा (अवशेषी उत्तराधिकारी) है।" 2 संक्षेप में, मसले का हुक्म स्पष्ट है। सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है और अल्लाह सुब्हानहू व तआला भली-भांति जानता है। | यदि कोई व्यक्ति एक पोती और एक सगी बहन छोड़कर मर गया, तो मसला दो भागों में बनेगा, क्योंकि इस मसले में आधा और शेष है। तदनुसार, पोती को आधा और बहन को शेष बतौर असबा मिलेगा। और सारी प्रशंसा अल्लाह ही के लिए है और अल्लाह सुब्हानहू व तआला भली-भांति जानता है। (त) |

तीसरा अध्याय

मसला 95: अहमदाबाद, गुजरात, चकला कालूपुर मोहल्ला, गलियां पुल के पास, मदरसा तैयबा, प्रेषक मौलवी अब्दुल रहीम साहब, 5 रमज़ानुल मुबारक 1318 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद का एक चचेरे भाई के सिवा कोई शरीअत के अनुसार वारिस नहीं है और दो भतीजे (चचेरे भाई के बेटे) हैं। ज़ैद ने अपनी मरज़-उल-मौत (अंतिम बीमारी) में भाई को एक सौ चालीस रुपये देकर अपनी संपत्ति से उसका विरासत का हक़ माफ़ करा लिया। भाई ने माफ़ कर दिया। ज़ैद ने इस सुलह के बाद छः सौ बासठ रुपये के पाँच मकान ख़रीदकर मदरसा अरबिया दीनिया के नाम वक्फ़ कर दिए और जो माल बाकी रहा उसमें यह वसीयत की कि उससे पहले हज कराया जाए और हज से जो बचे उसका मकान ख़रीदकर वक्फ़ कर दिया जाए। इसके बाद ज़ैद का निधन हो गया। इस स्थिति में यह वक्फ़ और वसीयत लागू होंगे या नहीं? और सुलह जो वारिस से मौरिस (मृतक) अपने जीवन में कर ले, वह शरीअत की दृष्टि से मान्य है या नहीं? यदि उक्त सुलह

मान्य ठहरे, तो क्या इस कारण से कि भाई का हक़ सुलह के कारण समाप्त हो गया है, अब भतीजों का हक़ विरासत में साबित होगा या नहीं? बयान कीजिए, आपको पुण्य मिलेगा।

1 हल अल-मुश्किलात 2 हल अल-मुश्किलात

पृष्ठ 231/613

وان سفلت مع غیرھا من اصحاب اگرچہ نیچے تک چلی جائے جبکہ وہ دیگر ذوی الفروض کے الفرائض 1 ۔ ساتھ جمع ہو۔ (ت)

اسی طرح اور ابواب کی نسبت بھی فرما دیا اب ان بابوں میں جہاں مثلاً بنت الابن ہو خواہی نخواہی بحکم تعلیمات سابقہ بنت الابن وان سفلت مراد ہے۔ اسی باب دواز دہم میں ہے:

من مات وترك بنت ابن واختًا لابوين فالمسئلة من اثنين لان فيها نصفًا ومابقی فالنصف لبنت الابن والباقی للاخت بالعصبة 2۔ غرض حکم مسئلہ واضح ہے وللہ الحمد واللہ سبحنہ وتعالیٰ اعلم۔

کوئی شخص ایک پوتی اور ایک عینی بہن چھوڑ کر فوت ہو گیا تو مسئلہ دوسے بنے گا کیونکہ اس مسئلہ میں نصف اور بقیہ ہے۔ چنانچہ نصف پوتی کو اور بقیہ بہن کو بطور عصبہ ملے گا۔ اور اللہ ہی کے لئے تمام تعریفیں ہیں اور اللہ سبحانہ و تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ (ت)

فصل سوم

مسئلہ ۹۵: از احمد آباد گجرات محلہ چکلہ کلو پور متصل پل گلیان مدرسہ طیبہ مرسلہ مولوی عبدالرحیم صاحب ۵/رمضان المبارک ۱۳۱۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کے ایک چچا زاد بھائی کے سوا کوئی وارث شرعی نہیں اور دو بھتیجے چچا زاد بھائی کے بیٹے ہیں زید نے اپنے مرض الموت میں بھائی کو ایک سو چالیس روپیہ دے کر اپنے متروکہ سے اس کا حق میراث معاف کرالیا بھائی نے معاف کر دیا زید نے اس صلح کے بعد چھ سو باسٹھ روپے کے پانچ مکان خرید کر بنام مدرسہ عربیہ دینیہ وقف کئے اور جو مال باقی رہا اس میں یہ وصیت کی

کہ اس سے اولاً حج کرایا جائے اور حج سے جو بچے اس کا مکان خرید کر وقف کر دیا جائے بعدہ، زید نے انتقال کیا، اس صورت میں یہ وقف و وصیت نافذ ہوئے یا نہیں؟ اور صلح جو وارث سے مورت اپنی حیات میں کرلے شرعاً معتبر ہے یا نہیں؟ اگر صلح مذکور معتبر ٹھہرے تو میراث میں بدیں جہت کہ بھائی کا حق بوجہ صلح ساقط ہو گیا اب بھتیجوں کا حق ثابت ہو گا یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

1 حل المشکلات 2 حل المشکلات

Fatawa Razawiyya Volume 26

The Answer: Regarding the settlement made with an heir concerning their share of inheritance during the lifetime of the deceased, the research is that it is void and ineffective. The heir's right to inheritance is not nullified at all by this. Yes, if there remains consent to this settlement after the death of the deceased, then it will become valid.

I say (Aqul): And success is from Allah Almighty. The detail of this matter is that there are three types of narrations found in this issue. The first type is that this settlement is void. Its proof is clear and needs no explanation because the existence of inheritance does not occur during the life of the ancestor, so this would be seeking compensation for something non-existent, which is void. And this is the text ordained by the compiler of the school of thought, Hazrat Imam Muhammad (may Allah Almighty be pleased with him). It is mentioned in *Jami' al-Fusulayn* that "M" (may Allah have mercy on him) mentioned in *Sak* (meaning Imam Muhammad, may Allah Almighty be pleased with him, mentioned in *Siyar al-Kabir*, which is among the six fundamental books) that if a sick person gave something from his specific assets to one of his heirs so that it becomes his right in the inheritance, it is void, etc. The second type is the permissibility of the settlement, and no reason for it is apparent. In *Jami' al-Fusulayn*, after the aforementioned text, with the symbol *Jaf* for *Jami' al-Fatawa*, it is said that a person said to his two sons...

---

1. *Jami' al-Fusulayn*, Chapter 34, Kitab al-Wasiyyah, Islamic Kutub Khana, Karachi, 260/2

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

अल-जवाब (उत्तर): वारिस (उत्तराधिकारी) से उसके विरासत के हिस्से के बारे में जो सुलह (समझौता) मोरिस (पूर्वज) के जीवन काल में की जाए, शोध यह है कि वह बातिल (अमान्य) और बे-असर है। इससे वारिस का विरासत का हक़ बिल्कुल खत्म नहीं होता। हाँ, अगर मोरिस की मृत्यु के बाद इस सुलह पर रज़ामंदी (सहमति) रहे, तो अब यह सही हो जाएगी।

अक़ुल (मैं कहता हूँ): और तौफ़ीक़ अल्लाह तआला की ओर से है। इस विषय का विस्तार यह है कि इस मसले में तीन प्रकार की रिवायतें पाई जाती हैं। पहली किस्म यह कि यह सुलह बातिल है। इसका प्रमाण स्पष्ट है जो वर्णन से स्वतंत्र है क्योंकि विरासत का अस्तित्व मोरिस के जीवन में नहीं होता, तो यह एक गैर-मौजूद चीज़ के बदले की मांग करना हुआ और वह बातिल है। और इसी पर मज़हब के संकलनकर्ता हज़रत इमाम मुहम्मद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने नसीहत फरमाई। जामे-उल-फूसुलैन में है कि "एम" (रहमतुल्लाहि तआला अलैहि) ने "सक" में उल्लेख किया (यानी इमाम मुहम्मद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने सियार-ए-कबीर में उल्लेख किया जो छह मूल पुस्तकों में से है) कि यदि किसी बीमार व्यक्ति ने अपनी संपत्ति में से किसी वारिस को इसलिए कुछ दिया कि वह विरासत में उसका हक बन जाए, तो यह बातिल है, आदि। दूसरी किस्म सुलह की वैधता की है, और इसका कोई कारण स्पष्ट नहीं है। जामे-उल-फूसुलैन में उपर्युक्त इबारत के बाद जामे-उल-फ़तावा के संकेत यानी 'जफ़' के साथ कहा गया कि किसी व्यक्ति ने अपने दो बेटों...

---

1. जामे-उल-फूसुलैन, अध्याय ३४, किताबुल वसिय्याह, इस्लामी कुतुब खाना कराची, २६०/२

पेज २३२/६१३

الجواب: وارث سے اس کے حصہ میراث کے بابت جو صلح حیات مورث میں کی جائے تحقیق یہ ہے کہ باطل وبے اثر ہے اس سے وارث کا حق ارث اصلاً زائل نہیں ہوتا۔ ہاں اگر بعد موت مورث اس صلح پر رضامندی رہے تو اب صحیح ہو جائے گی۔

اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) اور توفیق اللہ تعالٰی کی طرف سے ہے۔ اس مقام کی تفصیل یہ ہے کہ اس مسئلہ میں تین قسم کی روایات پائی جاتی ہیں، پہلی قسم یہ کہ یہ صلح باطل ہے۔ اس کی دلیل واضح ہے جو بیان سے بے نیاز ہے کیونکہ میراث کا ثبوت مورث کی زندگی میں نہیں ہوتا تو یہ معدوم کا بدل طلب کرنا ہوا اور وہ باطل ہے۔ اور اسی پر محرر مذہب حضرت امام محمد رضی اللہ تعالٰی عنہ نے نص فرمائی۔ جامع الفصولین میں ہے کہ "م" رحمہ اللہ تعالٰی نے سک میں ذکر فرمایا (یعنی امام محمد رضی اللہ تعالٰی عنہ نے سیر کبیر میں ذکر فرمایا جو کہ چھ کتب اصول میں سے ہے) کہ کسی مریض نے اگر اپنے عین مال میں سے کسی وارث کو اس لئے کچھ دیا کہ وہ میراث میں سے اس کا حق بن جائے تو یہ باطل ہے الخ۔ دوسری قسم صلح کے جواز کی ہے، اور اس کی کوئی وجہ ظاہر نہیں۔ جامع الفصولین میں مذکورہ عبارت کے بعد جامع الفتاوی کی رمز یعنی جف کے ساتھ کہا کسی شخص نے اپنے دو بیٹوں

۱۔ جامع الفصولین الفصل الرابع والثلاثون کتاب الوصیۃ اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/۲۶۰

Fatawa Razawiyya Volume 26

[Arabic Text]: ...on the condition that he would have no inheritance after the father's death. It is said that it is permissible, and some have given a fatwa based on this, and it is also said it is not (permissible). It is stated in the Book of Inheritance of 'al-Ashbah wal-Naza'ir' that Sheikh Abdul Qadir said in 'al-Tabaqat' in the chapter of Hamza under Ahmad, Al-Jurjani said in 'al-Khizana', Abu al-Abbas al-Natafi said: I saw in the handwriting of some of our teachers, may Allah have mercy on them, regarding a man who gave one of his sons a house as his share, on the condition that there would be no inheritance after the father's death; it is permissible. The jurist Abu Ja'far Muhammad bin al-Yamani, one of the companions of Muhammad bin al-Shuja' al-Balkhi, gave a fatwa to this effect, and the companions of Ahmad bin Abi al-Harith and Abu 'Amr al-Tabari narrated this. End. It is said in 'Ghamz al-Uyun' that the reason for its validity should be reflected upon because it is hidden. And the third (case) is permissibility if the heir agrees to it after inheriting.

[Urdu Explanation]: ...one was given a house as his share on the condition that after the father's death, there would be no inheritance for him. In one saying it is said that this is permissible, and some Mashaikh (scholars) have issued a fatwa on this. And in another saying it is not permissible, etc. In the Book of Inheritance of 'al-Ashbah wal-Naza'ir', it is mentioned that Sheikh Abdul Qadir said in the 'Tabaqat' in the chapter of Hamza under Ahmad, Jurjani mentioned in 'Khizana', Abu al-Abbas al-Natafi said: 'I saw the writing of some of my Mashaikh (may Allah the Almighty have mercy on them) regarding a person who gave one of two sons a house as his share on the condition that after the father's death there would be no inheritance for him; so this is permissible.' Faqih Abu Ja'far Muhammad bin al-Yamani, who is one of the students of Muhammad bin Shuja' al-Balkhi, gave a fatwa on this. The students of Ahmad bin Abu al-Harith and Abu 'Amr al-Tabari have narrated this. End. In 'Ghamz al-Uyun', it is said that the reason for its validity should be reflected upon because it is hidden, etc. And the third type is that a settlement (Sulh) will be valid in this case when after becoming an heir, the aforementioned...

Footnotes: 1 Jami’ al-Fusulayn, Kitab al-Wasiyya, Chapter 34, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/260. 2 Al-Ashbah wal-Naza’ir, Second Art, Kitab al-Fara’id, Idarat al-Qur’an, Karachi, 2/132. 3 Ghamz ‘Uyun al-Basa’ir ma’ al-Ashbah, Kitab al-Fara’id, Idarat al-Qur’an, Karachi, 2/132.

फ़तावा रज़विया खंड 26

[अरबी पाठ]: ...इस शर्त पर कि पिता की मृत्यु के बाद उसके लिए कोई विरासत नहीं होगी। कहा गया है कि यह जायज़ है और कुछ ने इसके आधार पर फ़तवा दिया है, और यह भी कहा गया है कि यह (जायज़) नहीं है। 'अल-अश्बाह वन-नज़ायर' की विरासत की किताब में कहा गया है कि शेख अब्दुल क़ादिर ने 'तबाक़ात' में अहमद के तहत हमज़ा के अध्याय में फ़रमाया, अल-जुरजानी ने 'अल-खज़ाना' में कहा, अबू अल-अब्बास अल-नातफ़ी ने कहा: मैंने अपने कुछ शिक्षकों के हस्तलेखन में देखा, अल्लाह उन पर रहम करे, एक ऐसे व्यक्ति के बारे में जिसने अपने एक बेटे को उसके हिस्से के रूप में एक घर दिया, इस शर्त पर कि पिता की मृत्यु के बाद कोई विरासत नहीं होगी; यह जायज़ है। मुहम्मद बिन अल-शुजा अल-बल्ख़ी के साथियों में से एक, फ़क़ीह अबू जाफ़र मुहम्मद बिन अल-यमानी ने इस आशय का फ़तवा दिया, और अहमद बिन अबी अल-हारिस और अबू 'अम्र अल-तबरी के साथियों ने इसे सुनाया। समाप्त। 'ग़म्ज़ अल-उयून' में कहा गया है कि इसकी वैधता के कारण पर विचार किया जाना चाहिए क्योंकि यह गुप्त है। और तीसरा (मामला) तब जायज़ है जब वारिस विरासत मिलने के बाद इस पर सहमत हो जाए।

[उर्दू स्पष्टीकरण]: ...एक को उसके हिस्से का घर इस शर्त पर दिया गया कि पिता की मृत्यु के बाद उसके लिए कोई विरासत नहीं होगी। एक मत में कहा गया है कि यह जायज़ है और इसी पर कुछ विद्वानों (मशायख़) ने फ़तवा दिया है। और एक मत में है कि यह जायज़ नहीं है इत्यादि। 'अल-अश्बाह वन-नज़ायर' की किताब अल-फ़राइज़ में कहा गया है कि शेख अब्दुल क़ादिर ने 'तबाक़ात' में अहमद के तहत हमज़ा के अध्याय में फ़रमाया, जुरजानी ने 'खज़ाना' में कहा कि अबुल अब्बास नातफ़ी ने फ़रमाया: 'मैंने अपने कुछ मशायख़ (अल्लाह उन पर रहम करे) का वह लेख देखा जो उस व्यक्ति के बारे में है जिसने दो बेटों में से एक को उसके हिस्से का घर इस शर्त पर दिया कि पिता की मृत्यु के बाद उसके लिए कोई विरासत नहीं होगी; तो यह जायज़ है।' इसी पर फ़क़ीह अबू जाफ़र मुहम्मद बिन अल-यमानी ने फ़तवा दिया, जो मुहम्मद बिन शुजा अल-बल्ख़ी के छात्रों में से एक हैं। अहमद बिन अबू हारिस और अबू अम्र तबरी के छात्रों ने इसे उद्धृत किया है। समाप्त। 'ग़म्ज़ अल-उयून' में कहा गया है कि इसकी वैधता के कारण पर विचार किया जाना चाहिए क्योंकि यह अस्पष्ट है, इत्यादि। और तीसरा प्रकार यह है कि सुलह (समझौता) इस स्थिति में जायज़ होगा जब वारिस बनने के बाद उपरोक्त...

पाद-टिप्पणियाँ: 1 जामे अल-फ़ुसूलैन, किताब अल-वसीयत, अध्याय 34, इस्लामी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/260। 2 अल-अश्बाह वन-नज़ायर, दूसरी कला, किताब अल-फ़राइज़, इदारत अल-क़ुरान, कराची, 2/132। 3 ग़म्ज़ उयून अल-बसायर म'अल-अश्बाह, किताब अल-फ़राइज़, इदारत अल-क़ुरान, कराची, 2/132।

[عربی متن]: على ان لايكون له بعد موت الاب ميراث قيل جاز وبه افتى بعضهم وقيل لا اهـ، وقال في فرائض الاشباه و النظائر قال الشيخ عبدالقادر في الطبقات في باب الهمز في احمد قال الجرجاني في الخزانة قال ابو العباس الناطفى رأيت بخط بعض مشائخنا رحمهم الله تعالى فى رجل جعل لاحد ابنيه دارا بنصيبه على ان لايكون بعد موت الاب ميراث جاز وافتى به الفقيه ابوجعفر محمد بن اليمانى احد اصحاب محمد بن الشجاع البلخى وحكى ذلك اصحاب احمد بن ابى الحارث وابوعمرو الطبرى انتهى اهـ قال في غمز العيون يتامل في وجه صحة ذلك فانه خفى اهـ والثالث الجواز اذارضى به الوارث بعد ماورث

[اردو تشریح]: میں سے ایک کو اس کے حصے کا گھر اس شرط پر دیا کہ باپ کی موت کے بعد اس کے لئے میراث نہیں ہوگی۔ ایک قول میں کہا گیا ہے کہ یہ جائز ہے اور اسی پر بعض مشائخ نے فتوٰی دیا ہے۔ اور ایک قول میں ہے کہ جائز نہیں ہے الخ۔ الاشباہ و النظائر کی کتاب الفرائض میں کہا کہ شیخ عبدالقادر نے طبقات کے باب الہمز فی احمد میں فرمایا، جرجانی نے خزانہ میں کہا کہ ابوالعباس ناطفی نے فرمایا میں نے اپنے بعض مشائخ رحمہم اللہ تعالٰی کی وہ تحریر دیکھی جو اس شخص کے بارے میں ہے جس نے دو بیٹوں میں سے ایک کو اس کے حصے کا مکان اس شرط پر دیا کہ باپ کی موت کے بعد اس کے لئے میراث نہیں ہوگی تو یہ جائز ہے۔ اسی پر فقیہ ابو جعفر محمد بن الیمانی نے فتوٰی دیا جو کہ محمد بن شجاع بلخی کے شاگردوں میں سے ایک ہیں۔ احمد بن ابوحارث اور ابو عمرو طبری کے شاگردوں نے اس کو نقل کیا ہے۔ انتہی۔ غمز العیون میں کہا اس کی صحت کی وجہ میں غور کرنا چاہئے کیونکہ یہ پوشیدہ ہے الخ۔ اور تیسری قسم یہ ہے کہ صلح اس صورت میں جائز ہوگی جب وارث بننے کے بعد مذکورہ بالا

حواشی: 1 جامع الفصولین کتاب الوصیة الفصل الرابع والثلاثون اسلامی کتب خانہ کراچی ۲۶۰/۲ 2 الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب الفرائض ادارۃ القرآن کراچی ۱۳۲/۲ 3 غمز عیون البصائر مع الاشباہ کتاب الفرائض ادارۃ القرآن کراچی ۱۳۲/۲

Volume 26 | Fatawa Razawiyya

[Arabic Column] It is stated in 'Jami-ur-Rumuz': Know that An-Natiqi mentioned from some of his teachers that when a sick person (on deathbed) designates a specific item for one of the heirs, such as a house, on the condition that they shall have no right in the rest of the estate, it is permissible. And it was said: This is when that heir agrees to it after the deceased's death; then, the designation by the deceased is like the designation by the remaining heirs with him, as in 'Al-Jawahir' (End). This was quoted at the beginning of the 'Wills' (Wasiya) section in 'Radd-ul-Muhtar', adding that the two opinions were narrated in 'Jami-ul-Fasulin'. It states: It was said it is permissible and some issued fatwas based on it, and it was said it is not (End). He did not lean towards the accounts mentioned earlier in 'Jami-ul-Fasulin' from 'As-Siyar-ul-Kabir', even though that is the mainstay in this chapter. For the mention of permissibility by some, even if its basis was not, as you know, due to the handwriting of some...

[Urdu Column] ...the heir expresses consent to this settlement. In 'Jami-ur-Rumuz' it is said: Know that Imam Natiqi mentioned from some of his scholars that when a sick person designates something for one specific heir, for example, a house, on the condition that he will have no right in the rest of the inheritance, then it is permissible. And it has been said that this will be permissible when, after the death of the sick person, that heir expresses consent to it; then in this situation, the designation by the deceased is just as if the remaining heirs had designated it along with him. As is in 'Jawahir' etc. This was quoted in the beginning of the 'Wills' of 'Radd-ul-Muhtar' and it was added that these two sayings are quoted in 'Jami-ul-Fasulin', and it is said that in one saying it is said that it is permissible and on this some scholars have given fatwa. And one saying is that it is not permissible etc. and did not incline towards the accounts mentioned in the preceding 'Jami-ul-Fasulin' with reference to 'Siyar-e-Kabir' although in this chapter that is the mainstay because the mention of permissibility and the fatwa of some scholars if not attributed towards the handwriting of some scholars...

1. Jami-ur-Rumuz, Kitab-ul-Wasaya, Maktaba Islamia, Gunbad Qamus, Iran, 2/679.
2. Radd-ul-Muhtar, Kitab-ul-Wasaya, Dar Ihya-ut-Turath-il-Arabi, Beirut, 5/220.

जिल्द 26 | फतावा रज़विया

[अरबी कॉलम] 'जामि-उर-रुमुज़' में कहा गया है: जान लें कि अन-नातिकी ने अपने कुछ उस्तादों से ज़िक्र किया कि जब कोई बीमार व्यक्ति (मृत्युशय्या पर) वारिसों में से किसी एक के लिए कोई चीज़ निर्धारित कर दे, जैसे कि घर, इस शर्त पर कि शेष विरासत में उसका कोई अधिकार नहीं होगा, तो यह जायज़ है। और कहा गया: यह तब है जब वह वारिस उसकी मृत्यु के बाद इस पर सहमत हो जाए; तब मृतक द्वारा निर्धारण वैसा ही है जैसा कि उसके साथ शेष वारिसों द्वारा निर्धारण, जैसा कि 'अल-जवाहिर' में है (समाप्त)। इसे 'रद्द-ुल-मुहतार' के वसीयत अनुभाग की शुरुआत में उद्धृत किया गया है, और यह जोड़ा गया कि इन दोनों मतों को 'जामि-उल-फसुलिन' में वर्णित किया गया है। इसमें कहा गया है: कहा गया कि यह जायज़ है और कुछ ने इस पर फतवा दिया, और कहा गया कि यह जायज़ नहीं है (समाप्त)। उन्होंने 'जामि-उल-फसुलिन' में 'अस-सियार-उल-कबीर' के हवाले से पहले बताई गई बातों की ओर झुकाव नहीं दिखाया, हालांकि इस अध्याय में वही मुख्य आधार है। क्योंकि कुछ लोगों द्वारा जायज़ होने का उल्लेख, भले ही उसका आधार वैसा न हो जैसा कि आप जानते हैं, कुछ के हस्तलेख के कारण...

[उर्दू कॉलम] ...वारिस इस सुलह पर रज़ामंदी ज़ाहिर कर दे, जामि-उर-रुमुज़ में कहा तो जान ले इमाम नातिकी ने अपने बाज़ मशाइख़ से ज़िक्र किया कि मरीज़ जब किसी एक वारिस के लिए कोई शय मुअय्यन कर दे मसलन घर इस शर्त पर कि बाक़ी तरका में उसका कोई हक़ नहीं होगा तो जाइज़ है। और कहा गया है कि यह उस वक़्त जाइज़ होगा जब मरीज़ के मरने के बाद वह वारिस इस पर रज़ामंदी ज़ाहिर करे तो इस सूरत में मय्यत का मुअय्यन करना ऐसे ही है जैसे उसके साथ बाक़ी वारिसों ने तअयीन की हो। जैसा कि जवाहर में है इल्ख़। इसको रद्दुलमुहतार के वसाया के शुरू में नक़ल किया और यह ज़ायद किया कि इन दोनों क़ौलों को जामिउल फ़सुलैन में नक़ल किया है, और कहा है कि एक क़ौल में कहा गया है कि यह जाइज़ है और इसी पर बाज़ मशाइख़ ने फ़तवा दिया है। और एक क़ौल यह है कि जाइज़ नहीं है इल्ख़ और माक़बल जामिउल फ़सुलैन में ब-हवाला सैर-ए-कबीर ज़िक्र कर्दा हिकायात की तरफ़ मिलान नहीं किया हालांकि इस बाब में वह उम्दा है क्योंकि जवाज़ और बाज़ मशाइख़ के फ़तवा का ज़िक्र अगर बाज़ मशाइख़ के ख़त की तरफ़ मंसूब न हो...

1. जामि-उर-रुमुज़, किताब-उल-वसाया, मकतबा इस्लामिया, गुम्बद क़ामूस, ईरान, 2/679।

2. रद्द-ुल-मुहतार, किताब-उल-वसाया, दार इह्या-उत-तुराथ-िल-अरबी, बेरूत, 5/220।

I.T. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी पृष्ठ 234 / 613

[عربی عبارت] قال في جامع الرموز اعلم ان الناطقی ذکر عن بعض اشیاخه ان المریض اذاعین الواحد من الورثة شیئا کالدار علی ان لایکون له فی سائر التترکة حق یجوز وقیل هذا اذرضی ذلك الوارث به بعد موته فحینئذ یکون تعیین المیت کتعیین باقی الورثة معه کما في الجواهر اھ و نقله في اوائل وصایا ردالمحتار وزاد ان حکی القولین فی جامع الفصولین فقال قیل جازو به افتی بعضهم وقیل لا انتهی اھ ولم یجنح لحکایة ماقدمه في جامع الفصولین عن السیر الکبیر مع انه کان هو العمدة فی الباب فان ماذکر من الجواز افتاء البعض لولم یکن مستنده کما علمت الی خط بعض

[اردو ترجمہ و تشریح] وارث اس صلح پر رضامندی ظاہر کر دے، جامع الرموز میں کہا تو جان لے امام ناطقی نے اپنے بعض مشائخ سے ذکر کیا کہ مریض جب کسی ایک وارث کے لئے کوئی شے معین کر دے مثلاً گھر اس شرط پر کہ باقی ترکہ میں اس کا کوئی حق نہیں ہو گا تو جائز ہے۔ اور کہا گیا ہے کہ یہ اس وقت جائز ہو گا جب مریض کے مرنے کے بعد وہ وارث اس پر رضامندی ظاہر کرے تو اس صورت میں میت کا معین کرنا ایسے ہی ہے جیسے اس کے ساتھ باقی وارثوں نے تعیین کی ہو۔ جیسا کہ جواہر میں ہے الخ۔ اس کو ردالمحتار کے وصایا کے شروع میں نقل کیا اور یہ زائد کیا کہ ان دونوں قولوں کو جامع الفصولین میں نقل کیا ہے، اور کہا ہے کہ ایک قول میں کہا گیا ہے کہ یہ جائز ہے اور اسی پر بعض مشائخ نے فتوٰی دیا ہے۔ اور ایک قول یہ ہے کہ جائز نہیں ہے الخ اور ماقبل جامع الفصولین میں بحوالہ سیر کبیر ذکر کردہ حکایات کی طرف میلان نہیں کیا حالانکہ اس باب میں وہ عمدہ ہے کیونکہ جواز اور بعض مشائخ کے فتوٰی کا ذکر اگر بعض مشائخ کے خط کی طرف منسوب نہ ہو

1 جامع الرموز کتاب الوصایا مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۲/ ۶۷۹ 2 ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۰

I.T. Majlis of Dawateislami Page 234 of 613

[Arabic Text in the Left Column:] The scholars, despite the doubt inherent in handwriting which degrades its status below that of a gesture (isharah), let alone an explicit statement (ibarah)—in my view, regarding what Al-Hamawi mentioned in 'Al-Ghamz' from the rulings of writing, it is permissible to rely on the handwriting of a Mufti. This is derived from their statement that it is permissible to rely on his gesture, thus writing is even more worthy (of reliance). End Quote. There is a critique in this derivation, even if we accept the permissibility of acting upon it when there is a sense of security and the heart is at rest. This is why they reached a consensus on the permissibility of narrating from reliable, well-known, and widely circulated books, as stated in 'Al-Fath'. Therefore, setting aside all of that, it cannot stand on equal footing with the explicit text of [Imam] Muhammad in 'Zahir al-Riwayah', especially given its lack of complete alignment with the general principles of the Madhhab (school of law). Yes, what is mentioned in 'Al-Jawahir' is a commendable interpretation; through it, the matter approaches realization, anxiety is dispelled, and harmony is achieved. However, the obligation in my view...

[Urdu Text in the Right Column:] As you have understood, even though there is doubt in handwriting, it falls below the rank of a gesture, let alone being equal to an explicit statement. Therefore, in my view, concerning what Imam Al-Hamawi mentioned in 'Al-Ghamz' from the rules of writing—that it is permissible to rely on a Mufti's handwriting—deriving from the scholars' statement that reliance on a Mufti's gesture is permissible, reliance on his writing would be justified to an even greater degree, etc. There is a point of contention in this derivation, although we do advocate for the permissibility of accepting it when safety is assured and the heart is inclined. This is the reason why the scholars have reached a consensus on the permissibility of quoting from famous, prevalent, and reliable books, as stated in 'Al-Fath'. Disregarding all this, this opinion cannot stand firm against the explicit text of Imam Muhammad (may Allah's mercy be upon him) mentioned in 'Zahir al-Riwayah'. Moreover, it does not absolutely align with the established principles of the Madhhab. However, what is stated in 'Al-Jawahir' is a good interpretation, and with it, the matter draws near to proper investigation, confusion is removed, and consistency and agreement are achieved. As for...

---

1 Al-Ashbah wa'l-Naza'ir, Third Art, Rulings of Writing, Idara-ul-Quran Karachi, 2/198

[बाएँ कॉलम में अरबी पाठ:] विद्वान, हस्तलेखन में निहित संदेह के बावजूद जो इसकी स्थिति को एक संकेत (इशारा) से भी नीचे कर देता है, स्पष्ट कथन (इबारत) की तो बात ही क्या—मेरे विचार में, अल-हमावी ने लेखन के नियमों से 'अल-ग़म्ज़' में जो उल्लेख किया है, उसके अनुसार मुफ्ती के हस्तलेखन पर भरोसा करना जायज़ है। यह उनके इस कथन से निकाला गया है कि उनके संकेत पर भरोसा करना जायज़ है, अतः लेखन और भी अधिक भरोसे के योग्य है। उद्धरण समाप्त। इस निष्कर्ष में एक आलोचना है, भले ही हम सुरक्षा की भावना होने और हृदय के शांत होने पर इसे स्वीकार करने की अनुमति दें। यही कारण है कि उन्होंने विश्वसनीय, प्रसिद्ध और व्यापक रूप से प्रचलित पुस्तकों से उद्धरण लेने की अनुमति पर आम सहमति बनाई है, जैसा कि 'अल-फ़तह' में कहा गया है। इसलिए, इन सब बातों को छोड़कर, यह 'ज़ाहिर अल-रिवाया' में [इमाम] मुहम्मद के स्पष्ट पाठ के सामने मजबूती से नहीं टिक सकता, विशेष रूप से सामान्य रूप से मज़हब (विचारधारा) के सिद्धांतों के साथ इसके पूर्ण संरेखण की कमी के कारण। हाँ, 'अल-जवाहर' में जो उल्लेख है वह एक सराहनीय व्याख्या है; इसके माध्यम से मामला वास्तविकता के करीब पहुँचता है, बेचैनी दूर हो जाती है और सामंजस्य प्राप्त होता है। हालाँकि, मेरे विचार में कर्तव्य...

[दाएँ कॉलम में उर्दू पाठ:] जैसा कि आपने समझ लिया है, भले ही हस्तलेखन में संदेह हो, यह एक संकेत के पद से भी नीचे गिर जाता है, स्पष्ट कथन के बराबर होने की तो बात ही क्या। इसलिए, मेरे विचार में, इमाम अल-हमावी ने लेखन के नियमों से 'अल-ग़म्ज़' में जो उल्लेख किया है—कि मुफ्ती के हस्तलेखन पर भरोसा करना जायज़ है—विद्वानों के इस कथन से यह निष्कर्ष निकालते हुए कि मुफ्ती के संकेत पर भरोसा करना जायज़ है, तो उनके लेखन पर भरोसा करना और भी अधिक जायज़ होगा, आदि। इस निष्कर्ष में विवाद का एक बिंदु है, हालाँकि हम सुरक्षा सुनिश्चित होने और हृदय के झुकाव होने पर इसे स्वीकार करने की अनुमति की वकालत करते हैं। यही कारण है कि विद्वानों ने प्रसिद्ध, प्रचलित और विश्वसनीय पुस्तकों से उद्धरण लेने की अनुमति पर आम सहमति बनाई है, जैसा कि 'अल-फ़तह' में कहा गया है। इन सब बातों को नज़रअंदाज़ करते हुए, यह राय 'ज़ाहिर अल-रिवाया' में वर्णित इमाम मुहम्मद (अल्लाह की उन पर रहमत हो) के स्पष्ट पाठ के सामने मजबूती से नहीं टिक सकती। इसके अलावा, यह मज़हब के स्थापित सिद्धांतों के साथ पूरी तरह से मेल नहीं खाता है। हालाँकि, जो 'अल-जवाहर' में कहा गया है वह एक अच्छी व्याख्या है, और उसके साथ

मामला उचित शोध के करीब पहुँच जाता है, भ्रम दूर हो जाता है, और निरंतरता और सहमति प्राप्त हो जाती है। जहाँ तक...

---

1 अल-अशबाह वल-नज़ायर, तीसरा फ़न, लेखन के नियम, इदारा-उल-कुरान कराची, २/१९८

पृष्ठ २३५ का ६१३

[بائیں کالم میں عربی عبارت:] المشائخ مع مافی الخط من شبهة تنزله عن مرتبة الاشارة فضلا من العبارة فعندی فیماذکر الحموی فی الغمز من احکام الکتابة یجوز الاعتماد علی خط المفتی اخذا من قولهم یجوز الاعتماد علی اشارته فالکتابة اولی اھ نظر فی الاخذ وان قلنا بجواز الاخذ به عند حصول الامن و رکون القلب ولذا اجمعوا علی جواز النقل من الکتب المعتمدة المعروفة المتداولة کما افاده فی الفتح فبع قطع النظر من کل ذلك لم یکن له بجنب نص محمد فی ظاهر الروایة قیام علی ساق مع مافیه من عدم التئامه بقواعد المذهب علی الاطلاق نعم ماذکر فی الجواهر محمل حسن وبه یدنو من التحقیق ویزول القلق ویحصل التوفیق بیدان الواجب عندی

[دائیں کالم میں اردو عبارت:] جیسا کہ تو نے جان لیا باوجودیکہ خط میں شبہ ہوتا ہے تو یہ اشارہ کے مرتبہ سے بھی گر جائے گا چہ جائیکہ عبارت (کے برابر ہو) چنانچہ میرے نزدیک اس میں جس کو امام حموی نے احکام کتابت سے غمز میں ذکر کیا ہے کہ مفتی کے خط پر اعتماد جائز ہے۔ مشائخ کے اس قول سے اخذ کرتے ہوئے کہ مفتی کے اشارے پر اعتماد جائز ہے تو کتابت پر بدرجہ اولیٰ جائز ہوگا الخ اس اخذ میں نظر ہے، اگرچہ ہم حصول امن اور میلان قلبی کے وقت اس کے ساتھ اخذ کے جواز کے قائل ہیں، یہی وجہ ہے کہ مشہور و مروج اور قابل اعتماد کتابوں سے نقل کے جواز پر مشائخ نے اجماع کیا ہے جیسا کہ فتح میں اس کا افادہ فرمایا ہے، اس تمام سے قطع نظر کرتے ہوئے یہ قول ظاہر الروایہ میں مذکور امام محمد علیہ الرحمۃ کی نص کے مقابل اپنی پنڈلی پر قائم نہیں ہو سکتا۔ اس کے باوجود اس میں علی الاطلاق مذہب کے قواعد کے ساتھ مطابقت بھی نہیں ہے۔ ہاں جو جواہر میں ہے وہ ایک اچھا محمل ہے، اور اسی کے ساتھ یہ تحقیق

کے قریب ہو جاتا ہے اور اضطراب زائل ہو جاتا ہے اور مطابقت و موافقت حاصل ہو جاتی ہے۔

اس کے

---

1 الاشباہ والنظائر الفن الثالث احکام الکتابۃ ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۱۹۸

Fatawa Razawiyya - Volume 26

[Right Column - Urdu Translation] Furthermore, in my view, after the death of the ancestor (muwarrith), the consent of all the heirs is necessary, not just the consent of the individual making the compromise (sulh). This is because Takharuj (withdrawal from inheritance for a consideration) is a mutual exchange among the heirs; therefore, the consent of all of them is essential, especially in the situation where the aforementioned heir has been allocated an amount exceeding their rightful share. It is as if it has been considered that the allocation for a single heir will be on the condition that they will receive nothing else from the remaining estate. Likely, this allocation is for an amount less than or equal to their share, even though there is nothing in this that calls for the lack of consent from the other heirs. Thus, mentioning only the condition of that heir's consent was considered sufficient. And Allah Almighty knows best. If you ask: why is it not permissible to interpret the words of Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him), the recorder of the school of thought, as the nullification of a right? I would reply: certainly not, because becoming an heir is a mandatory matter that is not negated by the act of renunciation. So, how could it be permissible to nullify what Allah Almighty has established in His Book? Moreover, Takharuj is a mutual exchange, not the nullification of a right. Mutual exchange confirms and establishes a right; it does not nullify it.

[Left Column - Original Arabic Text] ...the consent of all the heirs after the death of the ancestor, not just the consent of the compromising party alone. For Takharuj is an exchange between them, so the consent of all of them is necessary, especially if what has been designated for him is more than his share. It is as if he (the author) considered that the designation for one, on the condition that he has nothing in the rest of the estate, is usually for less than his share or what is equal to it, and there is nothing in it that necessitates the lack of consent of the other heirs. So he restricted himself to mentioning the condition of his consent alone. And Allah Almighty knows best. If you say: Why is it not allowed to interpret the words of Muhammad, the recorder of the Madhhab (may Allah Almighty have mercy on him), as nullifying the right? I say: Never, for inheritance is mandatory and is not dropped by renunciation. How can it be permissible to invalidate what Allah Almighty has established in His Book? Takharuj is an exchange, not a renunciation. Exchange affirms and establishes the right, it does not invalidate it. If what the sick person did was valid, it would be said: "What he did is valid and the right is obtained," not "this is void in my view."

फ़तावा रज़विया - जिल्द 26

[दायां कॉलम] इसके अलावा मेरे नज़दीक मूरिस (वसीयतकर्ता) की मृत्यु के बाद सभी वारिसों की सहमति आवश्यक है, न कि केवल सुलह करने वाले व्यक्ति की। क्योंकि तखारुज (मुआवजे के बदले विरासत से हटना) वारिसों के बीच आपसी विनिमय है; इसलिए उन सभी की सहमति अनिवार्य है, विशेष रूप से उस स्थिति में जब उपर्युक्त वारिस के लिए उसके अधिकार से अधिक हिस्से का निर्धारण किया गया हो। मानो इस बात को ध्यान में रखा गया है कि किसी एक वारिस के लिए निर्धारण इस शर्त पर होगा कि उसे शेष संपत्ति में से कुछ नहीं मिलेगा। संभवतः यह निर्धारण उसके अधिकार से कम या उसके अधिकार के बराबर ही होता है, हालांकि इसमें ऐसी कोई बात नहीं है जो शेष वारिसों की असहमति की मांग करे। इसलिए, केवल उस वारिस की सहमति की शर्त का उल्लेख करना पर्याप्त समझा गया। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। यदि आप पूछें: पंथ (मज़हब) के संकलनकर्ता इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर दया करे) के शब्दों को अधिकार की शून्यता (बातिल होने) पर आधारित करना क्यों जायज़ नहीं है? तो मैं कहूँगा: बिल्कुल नहीं, क्योंकि वारिस बनना एक अनिवार्य मामला है जो त्यागने (साक़ित करने) से समाप्त नहीं होता है। तो जिस चीज़ को अल्लाह तआला ने अपनी किताब में स्थापित किया है, उसे अमान्य करना कैसे जायज़ होगा? और तखारुज आपसी विनिमय है, न कि किसी अधिकार का त्याग करना। आपसी विनिमय अधिकार को पुष्ट और स्थापित करता है, उसे अमान्य नहीं करता।

[बायां कॉलम] ...मूरिस की मृत्यु के बाद सभी वारिसों की सहमति, न कि केवल सुलह करने वाले की अकेले। क्योंकि तखारुज उनके बीच एक विनिमय है, इसलिए उन सभी की सहमति आवश्यक है, विशेष रूप से यदि उसके लिए जो निर्धारित किया गया है वह उसके अधिकार से अधिक हो। मानो उन्होंने इस बात पर ध्यान दिया कि एक के लिए निर्धारण, इस शर्त पर कि शेष संपत्ति में उसका कुछ नहीं होगा, आमतौर पर उसके हिस्से से कम या उसके बराबर होता है, और इसमें ऐसा कुछ नहीं है जिसके लिए अन्य वारिसों की असहमति आवश्यक हो। इसलिए उन्होंने केवल उसकी सहमति की शर्त के उल्लेख तक ही सीमित रखा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। यदि आप कहें: मज़हब के संकलनकर्ता मुहम्मद (अल्लाह उन पर दया करे) के शब्दों को अधिकार के विलोपन पर आधारित करना क्यों जायज़ नहीं है? मैं कहता हूँ: कदापि नहीं, क्योंकि विरासत अनिवार्य है और त्यागने से समाप्त नहीं होती। अल्लाह तआला ने अपनी किताब में जो स्थापित किया है उसे अमान्य करना कैसे संभव है? तखारुज एक विनिमय है, त्याग नहीं। विनिमय अधिकार की पुष्टि और स्थापना करता है,

उसे अमान्य नहीं करता। यदि बीमार व्यक्ति का कृत्य सही होता, तो कहा जाता: "उसने जो किया वह सही है और अधिकार प्राप्त हो गया," न कि "मेरे नज़दीक यह बातिल (अमान्य) है।"

पृष्ठ २३६/६।३

[دایاں کالم] علاوہ میرے نزدیک مورث کے مرنے کے بعد تمام وارثوں کی رضامندی ضروری ہے نہ کہ تنہا صلح کرنے والے کی رضامندی۔ کیونکہ تخارج وارثوں کے درمیان باہمی تبادلہ ہے لہذا ان سب کی رضامندی ضروری ہے خصوصاً اس صورت میں جب مذکورہ بالا وارث کے لئے اس کے حق سے زائد کی تعین کردی گئی ہو۔ گویا اس بات کو ملحوظ رکھا گیا ہے کہ کسی ایک وارث کے لئے تعین اس شرط پر ہوگی کہ ترکہ میں سے اس کے لئے کچھ نہیں ہوگا۔ غالباً یہ تعین اس کے حق سے کم تر میں یا اس کے حق کے مساوی میں ہی ہوتی ہے، حالانکہ اس میں کوئی ایسی چیز نہیں جو باقی ورثاء کی عدم رضا کا تقاضا کرتی ہو۔ چنانچہ اکیلے اس وارث کی رضامندی کے شرط ہونے کے ذکر پر اکتفاء کیا گیا ہے۔ اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے اگر تو کہے کہ محرّرِ مذہب امام محمد رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کے کلام کو بطلان حق پر محمول کرنا کیوں جائز نہیں؟ تو میں کہوں گا ہر گز نہیں کیونکہ وارث بننا جبری امر ہے جو ساقط کرنے سے ساقط نہیں ہوتا۔ تو جس چیز کو اللہ تعالیٰ نے اپنی کتاب میں ثابت فرمایا اس کو باطل کرنا کیسے جائز ہوگا، اور تخارج باہمی تبادلہ ہے نہ کہ کسی حق کو ساقط کرنا۔ اور باہمی تبادلہ حق کو ثابت کرتا ہے نہ کہ اس کو باطل کرتا ہے۔

[بایاں کالم] رضی الورثۃ جمیعاً بعد موت المورث لا رضی المصالح وحدہ فان التخارج مبادلۃ بینہم فلا بد من رضاہم جمیعاً لاسیما اذا کان الذی عُیّن لہ ازید من حقہ و کانہ لحظ الی ان التعیین لواحد علی ان لایکون لہ فی سائر التترکۃ شیئ انما یکون غالباً باقل من حقہ اوما یساویہ ولیس فیہ مایقتضی عدم رضی سائر الورثۃ فاقتصر علی ذکر اشتراط رضاہ وحدہ واللہ تعالٰی اعلم، فان قلت لم لایُجوز ان یحمل کلام محمد محرر المذھب رحمہ اللہ تعالیٰ علی بطلان الحق قلت کلا فان الارث جبری لایسقط

باسقاط وکیف یسوغ ابطال ما اثبته الله تعالیٰ فی کتابه والتخارج مبادلة لا اسقاط والمبادلة تقرر الحق وتثبته لاتبطله فلو صح ما فعل المریض لقیل صح مافعل والحق حصل لا ان بطل هذا عندی

صفحه ۲۳۶ از ۶۱۳

Fatawa Ridawiyyah, Volume 26

[Right Column]: And the knowledge of the truth is with my Lord. [Left Column]: If what the patient did were correct, it would indeed be said that whatever the patient did is correct and the truth has been achieved, not that it has become void. This is what I have, and the knowledge of the truth is with my Lord. (T)

This was the investigation of the core issue of reconciliation of an heir during the lifetime of the predecessor, about which the questioner asked in absolute terms. As for the specific situation that occurred here, it has no relation to the issue of reconciliation (Sulh) and withdrawal (Takharuj). Here, reconciliation occurred for one hundred and forty rupees, while there were more rupees in the estate. Withdrawal for fewer rupees than the entitlement of rupees is absolutely void, even if it is after the death of the predecessor.

[Arabic quote]: In 'al-Durr al-Mukhtar': In excluding him from the two currencies (gold and silver) and others with one of the two currencies, it is not valid unless what he is given is more than his share of that same species to avoid usury (Riba) 1. [Urdu translation]: It is stated in 'al-Durr al-Mukhtar' that it is not correct to exclude an heir from currencies (gold/silver) etc. in exchange for one of the two currencies, except when what is given to that heir is more than his entitled share in that same species, so that usury is avoided. (T)

So if this were withdrawal (Takharuj), it would certainly be void. But here there is no other heir at all, nor was there any legatee with whom an exchange could be settled. So here reconciliation, withdrawal, and exchange have no place. The gist of it is only this: "I have taken this many rupees from the inheritance, I have no concern with the rest of the estate." This is neither a Sharia contract nor does it hold any meaning more than a futile promise. His right remains as before in the entire estate. The mentioned disposals of Zaid cannot be implemented in more than one-third without his permission. In fact, his permission for the wills (wasaya) among them is not useful during the lifetime of the testator, even if the heir explicitly said at that time, "I have implemented these wills and allowed them." Nor can it be considered a valid permission for Zaid's disposals that occurred after this conversation, for there is no place for permitting wills during the lifetime of the testator.

[Arabic quote]: In 'al-Durr al-Mukhtar': Their permission is not considered. [Urdu translation]: It is stated in 'al-Durr al-Mukhtar' that the permission of heirs is not considered during the lifetime of the testator.

[Footnote]: 1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Sulh, Chapter on Takharuj, Mujtabai Press, Delhi, 2/145. Page 237 of 613

फतावा रज़विया, खंड 26

[दायाँ कॉलम]: और सत्य का ज्ञान मेरे रब के पास है। [बायाँ कॉलम]: यदि वह सही होता जो रोगी ने किया है, तो अवश्य कहा जाता कि जो कुछ रोगी ने किया है वह सही है और सत्य प्राप्त हो गया है, न कि यह कि वह अमान्य हो गया है। यह वह है जो मेरे पास है और सत्य का ज्ञान मेरे रब के पास है। (त)

यह वारिस के अपने पूर्वज के जीवनकाल में सुलह (समझौते) के मूल मुद्दे की जाँच थी, जिसके बारे में प्रश्नकर्ता ने निरपेक्ष रूप से पूछा था। जहाँ तक इस विशेष स्थिति का प्रश्न है जो यहाँ घटित हुई, इसका सुलह और तख़ारुज (हिस्सा छोड़ना) के मुद्दे से कोई संबंध नहीं है। यहाँ सुलह एक सौ चालीस रुपये पर हुई, जबकि संपत्ति में रुपये अधिक थे। रुपयों के हक से कम रुपयों पर तख़ारुज पूरी तरह से अमान्य है, भले ही वह पूर्वज की मृत्यु के बाद हो।

[अरबी उद्धरण]: 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' में है: उसे दो मुद्राओं (सोने और चांदी) और अन्य से दो मुद्राओं में से एक के साथ बाहर करने में, यह तब तक सही नहीं है जब तक कि उसे दिया गया हिस्सा उसी प्रकार की मुद्रा में उसके हकदार हिस्से से अधिक न हो, ताकि ब्याज (रिबा) से बचा जा सके। 1 [उर्दू अनुवाद]: 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' में है कि सोने-चांदी (नक़दैन) में से किसी एक के बदले में किसी वारिस को नक़दैन आदि से बाहर करना सही नहीं है, सिवाय इसके कि उस वारिस को जो कुछ दिया गया है, वह उसी जाति में उसके हकदार हिस्से से अधिक हो ताकि ब्याज से बचा जा सके। (त)

तो यदि यह तख़ारुज होता तो निश्चित रूप से अमान्य होता, लेकिन यहाँ कोई दूसरा वारिस है ही नहीं, न ही कोई वसीयत पाने वाला (मूसी लहु) था जिसके साथ विनिमय तय होता। इसलिए यहाँ सुलह, तख़ारुज और विनिमय का कोई स्थान नहीं है। इसका सार केवल इतना है कि "मैंने विरासत से इतने रुपये ले लिए हैं, शेष संपत्ति से मेरा कोई सरोकार नहीं है।" यह न तो कोई शरीयत का अनुबंध है और न ही एक निरर्थक वादे से अधिक कोई अर्थ रखता है। पूरी संपत्ति में उसका अधिकार पहले की तरह बरकरार है। ज़ैद के उक्त कार्य उसकी अनुमति के बिना एक-तिहाई से अधिक में लागू नहीं हो सकते। बल्कि उनमें जो वसीयतें थीं, उनकी अनुमति तो वसीयत करने वाले के जीवित रहते उपयोगी ही नहीं है, भले ही वारिस ने उस समय स्पष्ट रूप से कह दिया हो कि "मैंने इन वसीयतों को लागू कर दिया है और मान्य रखा है।" न ही इसे ज़ैद के उन कार्यों की वैध अनुमति माना जा सकता है जो इस

बातचीत के बाद हुए, क्योंकि वसीयत करने वाले के जीवनकाल में वसीयतों की अनुमति का कोई स्थान ही नहीं है।

[अरबी उद्धरण]: 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' में है: उनकी अनुमति मान्य नहीं है। [उर्दू अनुवाद]: 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' में है कि वसीयत करने वाले के जीवनकाल में वारिसों की अनुमति मान्य नहीं है।

[पाद टिप्पणी]: 1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-सुलह, फ़स्ल फ़ी अल-तख़ारुज, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/145। पृष्ठ 613 का 237

والعلم بالحق عند ربی۔ اگر وہ صحیح ہوتا جو مریض نے کیا ہے تو البتہ کہا جاتا کہ جو کچھ مریض نے کیا ہے وہ صحیح ہے۔ اور حق حاصل ہو گیا ہے نہ یہ کہ وہ باطل ہو گیا ہے، یہ وہ ہے جو میرے پاس ہے اور حق کا علم میرے رب کے پاس ہے۔(ت)

یہ نفس مسئلہ صلح وارث بحیات مورث کی تحقیق تھی جس سے سائل نے علی وجہ الاطلاق سوال کیا۔ رہی یہ صورت خاصہ کہ یہاں واقع ہوئی اسے مسئلہ صلح و تخارج سے علاقہ ہی نہیں یہاں صلح ایک سو چالیس روپے پر واقع ہوئی اور ترکہ میں روپے زائد تھے اور روپے کے حق سے کم روپوں پر تخارج قطعاً باطل ہے اگرچہ بعد موت مورث ہو۔

فی الدرالمختار فی اخراجه عن نقدین وغیرهما باحد النقدین لا یصلح الا ان یکون ما اعطی له اکثر من حصته من ذلك الجنس تحرزا عن الربا ۱۔ در مختار میں ہے نقدین (سونے چاندی) میں سے کسی ایک کے بدلے میں کسی وارث کو نقدین وغیرہ سے خارج کرنا صحیح نہیں مگر اس وقت کہ جو کچھ اس وارث کو دیا گیا ہے وہ اسی جنس میں سے اس کے استحقاقی حصے سے زائد ہو تاکہ سود سے بچاؤ ہو جائے۔ (ت)

تو یہ تخارج ہوتا تو یقیناً باطل ہوتا مگر یہاں دوسرا وارث کوئی ہے ہی نہیں، نہ کوئی موصی لہ تھا جس سے مبادلہ ٹھہرے تو یہاں صلح و تخارج و مبادلہ کو دخل ہی نہیں اس کا حاصل صرف اتنا ہے کہ " میراث سے میں نے اتنے روپے لے لئے باقی ترکہ سے مجھے تعلق نہیں"۔ یہ نہ کوئی عقدِ شرعی ہے نہ ایک مہمل وعدہ سے زائد کچھ معنی رکھتا ہے تمام تر کہ میں بدستور اس کا حق باقی ہے تصرفات مذکورہ زید بے اس کی اجازت کے ثلث سے زائد میں نافذ نہیں ہو سکتے بلکہ ان

میں جو وصایا تھیں ان کی اجازت تو بحال حیات موصی مفید ہی نہیں اگر چہ وارث نے صراحۃً اس وقت کہہ دیا ہو کہ میں نے ان وصیتوں کو نافذ کیا جائز رکھا نہ اسے ان تصرفات زید کی اجازت معتبرہ ٹھہرا سکتے ہیں جو اس گفتگو کے بعد زید سے واقع ہوئے کہ ان میں جو وصایا تھیں ان کی اجازت کا تو حیات موصی میں کوئی محل ہی نہیں۔

فی الدرالمختار لا تعتبر اجاز تھم در مختار میں ہے کہ وارثوں کی اجازت موصی کی حیات میں معتبر نہیں۔

۱۔ الدرالمختار کتاب الصلح فصل فی التخارج مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۱۴۵ Page 237 of 613

[Arabic text translation:] [The permission of heirs is] not valid at all during [the legator's] life, rather it becomes valid after his death etc. as mentioned in Radd al-Muhtar. i.e., because it occurs before the establishment of the right for them, since the establishment of their right is at the time of death. So they have the right to reject it after his death, contrary to the authorization given after death because that occurs after the establishment of the right and its completion as mentioned in al-Minh.

[Urdu text translation:] It is not valid at all during life, but becomes valid after his death etc. It is mentioned in Radd al-Muhtar because that authorization is before the establishment of the heirs' right, since the establishment of their right occurs at the time of the testator's (musi's) death. Therefore, they can reject this authorization after the testator's death, unlike the authorization given after the testator's death because that is after the establishment of the right. The complete discussion on this is in al-Minh. (T)

However, if a person made a waqf (endowment) during his illness immediately, and the authorization of the heirs was obtained during the lifetime of the legator, it becomes effective and complete, so that after the death of the legator, the heirs can no longer reject it.

[Arabic text translation:] In Radd al-Muhtar from al-Bazzaziyyah: Authorization is considered after death, not before it. This applies to wills. As for disposals that provide their rulings (legal effects), like manumission (freeing a slave) and others, if they occur during death-bed illness (marad al-mawt) and the heirs authorize it before

death, there is no narration regarding this from our companions (jurists). Imam Alauddin al-Samarqandi said: A sick person freed his slave and the heirs consented to it before death; the slave shall not strive for anything [i.e., will be fully free].

[Urdu text translation:] It is narrated in Radd al-Muhtar from Bazzaziyyah that authorization after death is reliable, not before it. This is regarding wills. As for those disposals that impart their legal effect, such as manumission etc., when they are issued during death-bed illness and the heirs give permission before death, there is no report from our companions in this regard. Imam Alauddin al-Samarqandi said that if a sick person freed his slave and the heirs expressed their consent before death, then that slave will not have to strive [for freedom payment] in any way.

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Wills, Mujtabai Press, Delhi, 2/317.
2. Radd al-Muhtar, Book of Wills, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/417.

[अरबी पाठ का अनुवाद:] [वारिसों की अनुमति] जीवन के दौरान बिल्कुल नहीं, बल्कि उसकी मृत्यु के बाद मान्य होती है, इत्यादि। रद-अल-मुहतार में है, यानी क्योंकि यह उनके लिए अधिकार की स्थापना से पहले है, क्योंकि इसकी स्थापना मृत्यु के समय होती है। इसलिए उनके लिए उसकी मृत्यु के बाद इसे अस्वीकार करना संभव है, मृत्यु के बाद दी गई अनुमति के विपरीत, क्योंकि वह अधिकार की स्थापना और उसके पूर्ण होने के बाद है, जैसा कि अल-मिन्ह में है।

[उर्दू पाठ का अनुवाद:] जीवन में बिल्कुल भी मान्य नहीं है, बल्कि उसकी मृत्यु के बाद मान्य होता है इत्यादि। रद-अल-मुहतार में है कि क्योंकि वह अनुमति वारिसों के हक के सबूत से पहले है, क्योंकि उनके हक का सबूत मूसी (वसीयत करने वाले) की मौत के वक़्त होता है, इसलिए वे मूसी की मौत के बाद उस अनुमति को रद्द कर सकते हैं। इसके विपरीत वह अनुमति जो मूसी की मौत के बाद हुई क्योंकि वह हक के सबूत के बाद है। इसकी पूरी बहस मिन्ह के अंदर है। (त)

बेशक, वह वक्फ जो उसने अपनी बीमारी में तत्काल कर दिया, अगर वारिस से मौरूस (मृतक) की हयात (जीवन) में ही उसकी अनुमति मिल गई, तब भी वह प्रभावी और पूर्ण हो गया, कि मौरूस की मौत के बाद अब वारिस उसे रद्द नहीं कर सकता।

[अरबी पाठ का अनुवाद:] रद-अल-मुहतार में बज़ाज़ियाह से उद्धृत है: अनुमति मृत्यु के बाद मान्य मानी जाती है, न कि उससे पहले। यह वसीयत के बारे में है। जहाँ तक उन कार्यों का संबंध है जो अपने हुक्म का फ़ायदा देते हैं जैसे कि आज़ाद करना (दास मुक्ति) आदि, यदि वे मरण शय्या बीमारी (मरज़-अल-मौत) के दौरान किए गए हों और वारिसों ने मृत्यु से पहले अनुमति दे दी हो, तो हमारे

विद्वानों से इस बारे में कोई विवरण नहीं है। इमाम अलाउद्दीन समरकंदी ने कहा: एक बीमार व्यक्ति ने अपने गुलाम को आज़ाद कर दिया और वारिसों ने मौत से पहले इस पर रजामंदी ज़ाहिर कर दी, तो गुलाम किसी चीज़ के लिए सई (कोशिश) नहीं करेगा।

[उर्दू पाठ का अनुवाद:] रद-अल-मुहतार में बज़ाज़ियाह से उद्धृत है कि मौत के बाद की अनुमति विश्वसनीय है, न कि पहले की। यह वसीयत के बारे में है। रहे वह तसर्रुफ़ात (कार्य) जो अपने हुक्म का फ़ायदा देते हैं जैसे आज़ाद करना वगैरह जब यह मरज़-अल-मौत में सादिर (जारी) हों और मौत से पहले वारिस अनुमति दे दे तो हमारे असहाब (साथियों) से इस बारे में कोई रिवायत मौजूद नहीं। इमाम अलाउद्दीन समरकंदी ने कहा कि किसी मरीज़ ने अपना गुलाम आज़ाद कर दिया और मौत से पहले वारिसों ने उस पर रजामंदी ज़ाहिर कर दी तो वह गुलाम किसी शै (चीज़) में सई नहीं करेगा।

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल वसाया, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, २/३१७।
2. रद-अल-मुहतार, किताबुल वसाया, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत, ५/४१७।

पृष्ठ २३८ का ६१३

[عربی متن:] حال حیاتھ اصلا بل بعد وفاتہ اھ فی ردالمحتار ای لانھا قبل ثبوت الحق لھم لان ثبوتہ عندالموت فکان لھم ان یردوہ بعد وفاتہ بخلاف الاجازۃ بعد الموت لانہ بعد ثبوت الحق وتمامہ فی المنح ۔

[اردو متن:] زندگی میں بالکل معتبر نہیں بلکہ اس کی وفات کے بعد معتبر ہوتی ہے الخ۔ ردالمحتار میں ہے اس لئے کہ وہ اجازت وارثوں کے حق کے ثبوت سے قبل ہے کیونکہ ان کے حق کا ثبوت موسٰی کی موت کے وقت ہوتا ہے لہذا وہ موسٰی کی وفات کے بعد اس اجازت کو رد کر سکتے ہیں، بخلاف اس اجازت کے جو موسٰی کی موت کے بعد ہوئی کیونکہ وہ ثبوت حق کے بعد ہے۔ اس کی پوری بحث منح کے اندر ہے۔ (ت)

البتہ وہ وقف کہ اس نے اپنے مرض میں فی الحال کردیا اگر وارث سے حیات مورث ہی میں اس کی اجازت پائی گئی جب بھی نافذ و تمام ہو گیا کہ بعد موت مورث اب وارث اسے رد نہیں کر سکتا۔

[عربی متن:] فی ردالمحتار من البزازية تعتبر الاجازة بعد الموت لا قبله هذا فی الوصية اما في التصرفات المفيدة لاحكامها كالاعتاق وغيره اذا صدر في مرض الموت و اجازه الوارث قبل الموت لارواية فيه عن اصحابنا قال الامام علاء الدين السمرقندی اعتق المريض عبده ورضی به الورثة قبل الموت لا يسعى العبد في شيئ

[اردو متن:] ردالمحتار میں بزازیہ سے منقول ہے کہ موت کے بعد کی اجازت معتبر ہے نہ کہ پہلے کی۔ یہ وصیت کے بارے میں ہے۔ رہے وہ تصرفات جو اپنے حکم کا فائدہ دیتے ہیں جیسے آزاد کرنا وغیرہ جب یہ مرض الموت میں صادر ہوں اور موت سے پہلے وارث اجازت دے دے تو ہمارے اصحاب سے اس بارے میں کوئی روایت موجود نہیں۔ امام علاء الدین سمرقندی نے کہا کہ کسی مریض نے اپنا غلام آزاد کردیا اور موت سے پہلے وارثوں نے اس پر رضامندی ظاہر کردی تو وہ غلام کسی شیئ میں سعی نہیں کرے گا۔

۱۔ الدر المختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱۷ ۲۔ ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۱۷

Fatawa Razawiyya Volume 26

"And they (the jurists) have explicitly stated that if the heir of a wounded person pardons the perpetrator, the pardon is valid, and the heir does not possess the right to demand (retribution) after the death of the wounded person." [Al-Durr al-Mukhtar]

And the scholars have given a text (fatwa) on this matter that when the heir of a wounded person pardons the one who caused the wound, the pardon will be correct, and the heir will not be the owner of the claim after the death of the wounded person. (T)

And from here it became clear that whatever the situation may be, the nephews do not get any right at all because if the heir, i.e., the brother, validated this waqf (endowment) during the life of the legator, whether after the death of the legator, and the specific legacies after death, then except for one hundred and forty "140" rupees, the rest of the property according to the legator's actions went into waqf and legacy. And if he invalidated it, then one-third remained for waqf and legacy and two-thirds became the right of the brother. Nephews cannot get a share in any property. And this is very evident. And Allah, Glory be to Him and Exalted is He, knows best. (And this is well-known, and Allah, Glory be to Him and Exalted is He, knows best. T)

Fourth Section

Problem 96: From Lashkar Gwalior Post Office, Darbar, sent by Maulvi Noor ud-Din Ahmad Sahib. 26 Shawwal 1312 AH. Respected and obeyed by the needy, may your glory endure. After expressing needs, it is submitted that these days, due to the necessity of state employees and the assistance of lawyers, a treatise has been compiled in which there is a description of obligations (fara'id), legacy, gift, waqf, marriage, dower, divorce, etc., and that treatise is being printed. A doubt has arisen as to whether, besides the biological mother, other wives of the father, and besides the biological grandmother, other wives of the grandfather, receive inheritance or not? If they do not receive it, what is meant by 'grandmother onwards' (fasa'adan) and 'more or less' (akthar) in Durr-e-Mukhtar, Fara'id-e-Sharifi, etc.? And in the examples of correction (tas-hih), two or three mothers and 4, 6, 3 are required in detail in the answer. Upon mere observation, please grant the humble letter. Noor ud-Din Ahmad, may he be forgiven.

The Answer: Respected Maulana, peace be upon you and the mercy and blessings of Allah. A person's mother and grandmother are only those through whose womb they

are related; they are his origin (asl), and he is their branch (far'). The rest of the wives of the father and grandfather...

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/417. Page 239 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

"और उन्होंने (फ़िक़्ह के विद्वानों ने) स्पष्ट रूप से कहा है कि यदि घायल व्यक्ति का वारिस घायल करने वाले को माफ कर दे, तो माफी वैध है, और घायल की मृत्यु के बाद वारिस मांग करने का अधिकार नहीं रखता।" [अद-दुर्र अल-मुख्तार]

और मशायख़ (विद्वानों) ने इस बात पर स्पष्ट निर्देश दिया है कि जब घायल व्यक्ति का वारिस घायल करने वाले को क्षमा कर देता है, तो क्षमा सही होगी और वारिस घायल की मृत्यु के बाद दावे का स्वामी नहीं होगा। (त)

और यहीं से यह स्पष्ट हो गया कि स्थिति चाहे जो भी हो, भतीजों को बिल्कुल भी कोई अधिकार नहीं पहुँचता, क्योंकि यदि वारिस यानी भाई ने इस वक्फ़ को मौरिस (विरासत छोड़ने वाले) के जीवनकाल में, चाहे मौरिस की मृत्यु के बाद, और विशेष वसीयतों को मृत्यु के बाद जायज़ कर दिया, तो एक सौ चालीस "140" रुपये के अलावा बाकी संपत्ति मौरिस के कार्यों के अनुसार वक्फ़ और वसीयत में चली गई। और यदि उसे नाजायज़ कर दिया, तो वक्फ़ और वसीयत के लिए एक तिहाई रहा और दो तिहाई भाई का अधिकार हुआ। भतीजे किसी भी संपत्ति में हिस्सा नहीं पा सकते। और यह बहुत स्पष्ट है। और अल्लाह, वह पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे बेहतर जानता है। (और यह अच्छी तरह से स्पष्ट है, और अल्लाह, वह पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे बेहतर जानता है। त)

चौथा अनुभाग

मसाला 96: लश्कर ग्वालियर डाकखाना, दरबार से मौलवी नूरुद्दीन अहमद साहब द्वारा प्रेषित। 26 शव्वाल 1312 हिजरी। मख़दूम और मुता' (आदरणीय) ज़रूरतमंदों के, आपका यश बना रहे। अर्ज़ यह है कि इन दिनों राज्य के कर्मचारियों की आवश्यकता और वकीलों की सहायता के कारण एक शोध पत्र (रिसाला) तैयार किया गया है जिसमें फ़राइज़ (अनिवार्य कर्तव्य), वसीयत, हिबा (उपहार), वक्फ़, निकाह, महर और तलाक़ आदि का वर्णन है और वह शोध पत्र छप रहा है। एक शंका उत्पन्न हुई है कि क्या सगी माँ के अलावा पिता की अन्य पत्नियाँ, और सगी दादी के अलावा दादा की अन्य पत्नियाँ विरासत पाती हैं या नहीं? यदि वे नहीं पातीं, तो दुर्रे मुख्तार और फ़राइज़-ए-शरीफ़ी आदि में 'दादी से ऊपर' (फ़साअदन) और 'अधिक' (अकसर) से क्या अभिप्राय है? और सुधार (तसहीह) के उदाहरणों में दो या तीन माँ और 3, 6, 4 का विस्तार से उत्तर अपेक्षित है। निवेदन पत्र देखते ही कृपा करें। नूरुद्दीन अहमद, क्षमा पात्र।

जवाब: मौलाना मुकर्रम, अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहु। किसी व्यक्ति की माँ और दादी वही हैं जिनके गर्भ (बत्न) के माध्यम से वह जुड़ा हुआ है; वे उसका मूल (अस्ल) हैं और वह उनकी शाखा (फ़रा) है। बाकी पिता और दादा की पत्नियाँ...

---

1. रद अल-मुहतार, किताब अल-वसाया, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/417. पेज 239 of 613

وقد نصوا علی ان وارث المجروح اذا عفا عن الجارح یصح ولا یملك المطالبة بعد موت المجروح اھ

اور مشائخ نے اس بات پر نص فرمائی کہ زخمی کا وارث جب زخمی کرنے والے کو معاف کر دے تو معافی صحیح ہوگی اور وارث زخمی کی موت کے بعد مطالبے کا مالک نہیں ہوگا اھ (ت)

اور یہیں سے واضح ہوا کہ صورتِ کچھ واقع ہوئی ہو بھتیجوں کو اصلاً کوئی حق نہیں پہنچتا کہ اگر وارث یعنی بھائی نے اس وقف کو بحالِ حیات مورث خواہ بعد وفات مورث اور وصایا کو خاص بعد وفات جائز کیا، جب تو ایک سو چالیس "۱۴۰" روپے کے سوا باقی مال حسبِ تصرفات مورث وقف و وصیت میں آگیا اور اگر ناجائز کیا تو ثلثِ وقف و وصیت کے لئے رہا و ثلث بھائی کا حق ہوا بھتیجے کسی مال میں حصہ نہیں پا سکتے، وھذا ظاھر جدا، واللہ سبحنہ وتعالی اعلم (اور یہ خوب ظاہر ہے، اور اللہ سبحانہ، و تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ ت)

فصل چہارم

مسئلہ ۹۶: از لشکر گوالیار ڈاکخانہ دربار مرسلہ مولوی نور الدین احمد صاحب ۲۶ شوال ۱۳۱۲ھ مخدوم و مطاع نیاز مندان دام مجد کم پس از اظہارِ نیاز گذارش کہ ان دنوں بوجہ ضرورت ملازمانِ ریاست و امداد و کلا ایک رسالہ ترتیب دیا گیا ہے جس میں فرائض و وصیت ہبہ، وقف، نکاح، مہر اور طلاق و غیرہا کا بیان ہے اور وہ رسالہ چھپ رہا ہے۔ ایک شبہ یہ پیدا ہوا ہے کہ آیا سوائے مادر حقیقی دیگر زوجاتِ اب اور سوائے جدہ حقیقی دیگر زوجاتِ جد میراث پاتی ہیں یا نہیں؟ اگر نہیں پاتیں تو در مختار اور فرائض شریفی و غیرہا میں جدہ کے آگے فصاعداً اور اواکثر سے کیا

مراد ہے؟ اور تصحیح کی مثالوں میں دو تین ام اور ۳، ۶، ۴ بالتفصیل اس کا جواب مطلوب ہے بمجرد ملاحظہ نیاز نامہ مرحمت ہو۔ نور الدین احمد عفی عنہ

الجواب: مولانا المکرم السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ، آدمی کی ام وجدہ وہی ہیں جن کے بطن کی طرف یہ منتسب ہو وہ اس کی اصل یہ ان کی فرع ہوئی باقی زوجات اب وجدام و

---

۱ رد المحتار کتاب الوصایا دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۱۷ Page 239 of 613

Fatawa Rizvia, Volume 26

(She is) not a grandmother, nor is there any share for them in inheritance. In the examples of 'Tasheeh' (correction/verification), two or three 'Umm' (mothers) mentioned in general books refer to being added to one another, meaning they are grandmothers of the second or third degree, such as the mother of the maternal grandmother or her mother. It does not mean the deceased had two or three biological mothers. However, scholars have established the possibility of multiple mothers or fathers in cases of dispute. For example, if several women claim a child, each saying "This is my son, born from my womb," and the facts are unknown, and all claimants provide legal testimony for their claims without anyone having preference over the other, the judge would be forced to attribute the child to all of them. When that person dies and these women are still alive, due to the dispute and lack of preference, they would all share in one-sixth or one-third, which is the mother's share. Similarly, an instance of multiple fathers for a person occurs in the case of a child born to a jointly owned slave girl when all the co-owners claim paternity.

In 'Ghamz al-Uyun', Book of Acknowledgement (Kitab al-Iqrar), it is stated:

It is not legally impossible for one person to have two, three, or up to five fathers, as in the case of a shared slave girl when the partners claim paternity. Rather, the lineage of a free-born person can sometimes be established from two sides, as in the case of a foundling (Laqit) when two free men claim him, each claiming he was born to a free woman (as his wife), as stated in 'At-Tatarkhaniyya'. (T)	**Legally, it is not impossible for a person to have two, three, or even five fathers, as in a shared slave girl when the partners claim him. Rather, sometimes the lineage of an original free person is established from both sides, as in the case of a foundling when two free men claim him and each of them claims his birth from a free woman, as is in 'At-Tatarkhaniyya'. (T)**

In 'Khaniyah', Book of Claims (Kitab al-Da'wa), chapter concerning marriage, it is stated:

If a slave girl shared between two, three, or more men gives birth to a child and they all claim it, the lineage is established from all of them according to the opinion of Imam Abu Hanifa.

A slave girl gave birth to a child who was owned by two, three, or more men. If they all claimed that child, then according to Imam Abu Hanifa and Imam Zufar...

[1] Ghamz al-Uyun al-Basair with al-Ashbah wa'n-Nazair, Second Art, Book of Acknowledgement, Idara al-Quran Karachi, 25/2.

फ़तावा रिज़विया, खंड 26

वह दादी नहीं हैं, न ही उनके लिए विरासत में कोई हिस्सा है। 'तसहीह' के उदाहरणों में सामान्य पुस्तकों में दो या तीन 'उम्म' (माताएँ) एक-दूसरे के संदर्भ में अभिप्रेत हैं, जिसका अर्थ है कि वे दूसरी या तीसरी श्रेणी की दादी हैं, जैसे नानी की माँ या नानी की माँ की माँ। इसका मतलब यह नहीं है कि मृतक की अपनी दो या तीन माँ थीं। हाँ, विद्वानों ने विवाद की स्थिति में कई माताओं और पिताओं की संख्या का मामला स्थापित किया है। उदाहरण के लिए, यदि कई महिलाएँ एक बच्चे पर दावा करती हैं, प्रत्येक कहती है, "यह मेरा बेटा है, जो मेरी कोख से पैदा हुआ है," और वास्तविक स्थिति ज्ञात न हो, और वे सभी दावेदार अपने दावों पर कानूनी गवाही पेश करें और किसी एक को दूसरे पर कोई प्राथमिकता न हो, तो काज़ी मजबूरी में उस बच्चे को उन सभी के साथ जोड़ देगा। जब वह व्यक्ति मर जाएगा और ये महिलाएँ जीवित होंगी, तो विवाद और प्राथमिकता की कमी के कारण वे सभी छठा हिस्सा (1/6) या एक तिहाई (1/3) में भागीदार होंगी, जो कि माँ का हिस्सा है। इसी तरह, एक व्यक्ति के कई पिताओं का मामला एक संयुक्त दासी (लौंडी) के बच्चे की स्थिति में होता है जब सभी साझेदार पितृत्व का दावा करते हैं।

'ग़मज़ुल उयून' की 'किताब अल-इकरार' में है:

कानूनी रूप से यह असंभव नहीं है कि एक व्यक्ति के दो, तीन या पाँच पिता हों, जैसा कि एक साझा दासी के मामले में होता है जब साझेदार दावा करते हैं। बल्कि कभी-कभी एक मूल स्वतंत्र व्यक्ति का वंश दोनों पक्षों से स्थापित होता है, जैसे कि लावारिस बच्चे (लकीत) के मामले में जब दो स्वतंत्र पुरुष दावा करते हैं, और उनमें से प्रत्येक किसी स्वतंत्र महिला से उसके जन्म का दावा करता है, जैसा कि 'ततारखानिह' में है। (टी)

शरई (कानूनी) तौर पर यह मुहाल (असंभव) नहीं कि एक व्यक्ति के दो या तीन बल्कि पाँच बाप हों जैसा कि मुश्तरका (साझा) लौंडी में जबकि शरका (साझेदार) इसका दावा करें बल्कि कभी एक असली हुर (स्वतंत्र) का नसब (वंश) दोनों तरफों से साबित होता है जैसा कि गिरे पड़े बच्चे (लकीत) के बारे में जब दो आज़ाद मर्द दावा करें और उन दोनों में से हर एक किसी आज़ाद औरत से इसकी विलादत (जन्म) का मुद्दई (दावेदार) हो, जैसा कि ततारखानिह में है। (त)

'ख़ानिया' की 'किताब अद-दावा' में, निकाह से संबंधित अध्याय में है:

यदि दो, तीन या अधिक पुरुषों के स्वामित्व वाली एक दासी ने एक बच्चे को जन्म दिया और उन सभी ने उस बच्चे का दावा किया, तो इमाम अबू हनीफा के अनुसार वंश उन सभी से स्थापित होगा।

एक लौंडी ने बच्चा जना जो कि दो या तीन या इससे ज़्यादा मर्दों की ममलुका (स्वामित्व में) थी उन सब ने उस बच्चे का दावा किया तो इमाम अबू हनीफा, इमाम ज़ुफ़र...

[1] ग़मज़ुल उयून अल-बसायर मअ अल-अशबाह वन-नज़ायर, दूसरा खंड, किताब अल-इकरार, इदारा अल-कुरान कराची, 25/2।

جدہ نہیں، نہ ان کے لئے میراث سے کوئی حصہ، تصحیح کی مثالوں میں دو تین ام عامہ کتب میں ایک دوسرے کی طرف مضاف مراد ہیں کہ دوسرے تیسرے درجہ کی جدہ امیہ ہوئیں یعنی ام الام نانی یا ام الام نانی کی ماں، نہ یہ کہ میت کی اپنی دو تین ماں۔ ہاں علمائے کرام نے تعداد ام واب کی صورت بحالت تنازع قائم فرمائی ہے مثلاً چند عورتیں ایک بچہ کی نسبت مدعی ہوں ہر ایک کہے یہ میرا بیٹا ہے میرے بطن سے پیدا ہوا ہے، اور اس کا حال معلوم نہ ہو، اور وہ سب مدعیات اپنے اپنے دعوے پر شہادت شرعیہ قائم کر دیں اور کسی کو دوسری پر کوئی ترجیح نہ ہو تو قاضی مجبوراً ان سب کی طرف اسے منسوب کر دے گا، اور جب وہ مرے اور یہ عورتیں باقی رہیں تو بحکم تنازع و عدم ترجیح سب ایک سدس یا ثلث میں کہ سہم مادر ہے شریک ہو جائیں گی۔ اسی طرح ایک شخص کے چند پدر اور ان کے تعدد کی ایک صورت ولد جاریہ مشترکہ کی ہے جبکہ سب شرکاء دعویٰ کریں۔

غمز العیون کتاب الاقرار میں ہے:

لا يستحيل شرعاً ان يكون للواحد ابوان او ثلثة الى خمسة كما في الجارية المشتركة اذا ادعاه الشركاء بل قد يثبت نسب الواحد الحر الاصيل من الطرفين كما في اللقيط اذا ادعاه رجلان حران كل واحد منهما من امرأة حرة كما في التتارخانية.

شرعی طور پر یہ محال نہیں کہ ایک شخص کے دو یا تین بلکہ پانچ باپ ہوں جیسا کہ مشترکہ لونڈی میں جبکہ شرکاء اس کا دعوٰی کریں بلکہ کبھی ایک اصلی حر کا نسب دونوں طرفوں سے ثابت ہوتا ہے جیسا کہ گرے پڑے بچے کے بارے میں جب دو آزاد مرد دعوٰی کریں اور ان دونوں میں سے ہر ایک کسی آزاد عورت سے اس کی ولادت کا مدعی ہو، جیسا کہ تتا رخانیہ میں ہے۔ (ت)

خانیہ کتاب الدعوٰی فصل فیما یتعلق بالنکاح میں ہے:

جارية بين رجلين او ثلثة او اكثر ولدت ولدا فادعوه جميعا ثبت النسب من الكل فی قول ابی حنيفة

ایک لونڈی نے بچہ جنا جو کہ دو یا تین یا اس سے زیادہ مردوں کی مملوکہ تھی ان سب نے اس بچے کا دعوٰی کیا تو امام ابوحنیفہ، امام زفر

1 غمز العیون البصائر مع الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب الاقرار ادارۃ القرآن کراچی ۲/۲۵

Fatawa Rizvia Volume 26

[Box 1] (Arabic): And Zufar and al-Hasan ibn Ziyad (may Allah have mercy on them) said, and from Abu Hanifa (may Allah have mercy on him) in a report, it is established from five, not from more, etc. I say: It implies that the mentioned limitation in 'Al-Ghamz' is based on a rare report, whereas the school's position is absolute. (Urdu): And in the saying of Hasan bin Ziyad (may Allah have mercy on him), lineage will be established from all. And it is narrated from Imam Abu Hanifa (may Allah have mercy on him) in one report that lineage will be established up to five, not more. I say: This statement provided the benefit that the limitation mentioned in 'Al-Ghamz' is based on a rare narration, whereas the school's position is absolute. (T)

In 'Al-Hindiya' Book of Claims, from 'Al-Muhit' of Imam Shams al-A'immah al-Sarakhsi it is stated:

[Box 2] (Arabic): Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) said: If two men, neither in possession [of the child], each established evidence that he is his son born on his bed from this wife of his, he shall be declared the son of both men and both women, etc. (Urdu): Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) said: If two men, who are not in possession, each established witnesses that "This is my son, born on my bed from this wife of mine," then he will be declared the son of those two men and both women, etc. (T)

And true grandmothers (jaddah) are multiple; a person's grandmother is every woman who is the 'origin of their origin'. The origins are two (1): father and mother. For each of them, there are two origins. So, this is the first level of the 'origin of origins' in which four origins are found: two (2) men and two (2) women. These two women are grandmothers. One is 'Ummiyyah' (maternal), i.e., from the mother's side, which is 'Umm-ul-Umm' (maternal grandmother), and the second is 'Abawiyyah' (paternal), from the father's side, which is 'Umm-ul-Ab' (paternal grandmother). Both of these are 'Jaddah Sahiha' (True Grandmothers). Then, for each of the four origins, there are two origins, so in the second level, there will be eight origins: four men and four women. These four women are grandmothers: two (2) Ummiyyah (mother of the father of the mother, mother of the mother of the mother) and two (2) Abawiyyah (mother of the father of the father, mother of the mother of the father). Both of these are Sahiha (True), and the first of the Ummiyyah is Fasida (False/Non-Inheriting) and

the second is Sahiha. Similarly, in every level, the number of grandmothers will keep doubling. In the third level eight, in the fourth...

1. Fatawa Qazi Khan, Book of Claims, Chapter regarding what relates to Marriage etc., Nawal Kishore Lucknow, 3 / 494.
2. Al-Fatawa al-Hindiya, Book of Claims, Chapter 14, Section 5 etc., Noorani Kutub Khana Karachi, 4 / 125.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 26

[बॉक्स 1] (अरबी): और ज़ुफ़र और अल-हसन इब्न ज़ियाद (अल्लाह उन पर रहम करे) ने कहा, और अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर रहम करे) से एक रिवायत में है कि पाँच से सिद्ध होता है, उससे अधिक से नहीं, इत्यादि। मैं कहता हूँ: इससे यह पता चलता है कि 'अल-ग़मज़' में उल्लिखित सीमा एक दुर्लभ रिवायत पर आधारित है, जबकि मज़हब का रुख़ निरपेक्ष है। (उर्दू): और हसन बिन ज़ियाद (अल्लाह उन पर रहम करे) के कथन में सभी से वंश सिद्ध होगा। और इमाम अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर रहम करे) से एक रिवायत में वर्णित है कि पाँच तक से वंश सिद्ध होगा, उससे अधिक नहीं। मैं कहता हूँ कि इस कथन ने यह लाभ दिया कि 'ग़मज़' में उल्लिखित सीमा एक दुर्लभ रिवायत पर आधारित है जबकि मज़हब निरपेक्ष है। (त)

'अल-हिंदिया' किताबुद दावा में 'मुहीत' इमाम शम्सुल आइम्मा सरख़सी से उद्धृत है:

[बॉक्स 2] (अरबी): अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हों) ने कहा: दो व्यक्ति जो बच्चे के कब्ज़े में नहीं हैं, उनमें से प्रत्येक ने प्रमाण दिया कि वह उसका बेटा है जो उसकी इस पत्नी से उसके बिस्तर पर पैदा हुआ है, तो उसे उन दोनों पुरुषों और दोनों महिलाओं का बेटा घोषित किया जाएगा, इत्यादि। (उर्दू): इमाम अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हों) ने फ़रमाया कि यदि दो ग़ैर-क़ाबिज़ पुरुषों में से प्रत्येक ने गवाह पेश किए कि "यह मेरा बेटा है जो मेरी इस पत्नी से मेरे बिस्तर पर पैदा हुआ है," तो उसे उन दोनों पुरुषों और दोनों महिलाओं का बेटा घोषित कर दिया जाएगा, इत्यादि। (त)

और जद्दा (दादी/नानी) वास्तव में अनेक होती हैं; किसी व्यक्ति की जद्दा वह प्रत्येक महिला है जो उसके मूल की मूल (अस्ल की अस्ल) हो। मूल दो (1) हैं: पिता और माता। और उनमें से प्रत्येक के लिए दो मूल हैं। तो यह 'अस्लुल उसूल' (मूलों का मूल) का पहला स्तर है जिसमें चार मूल पाए गए: दो (2) पुरुष और दो (2) महिलाएँ। ये दोनों महिलाएँ जद्दा हैं। एक 'उम्मिया' यानी माँ की ओर से कि 'उम्मुल उम्म' (नानी) है और दूसरी 'अबाविया' पिता की ओर से कि 'उम्मुल अब' (दादी) है। ये दोनों जद्दा सहीहा (मान्य दादियाँ) हैं। फिर चारों मूलों में से प्रत्येक के लिए दो मूल हैं, तो दूसरे स्तर में आठ मूल होंगे: चार पुरुष और चार महिलाएँ। ये चारों महिलाएँ जद्दा हैं: दो (2) उम्मिया (माँ के पिता की माँ, माँ की माँ की माँ) और दो (2) अबाविया (पिता के पिता की माँ, पिता की माँ की माँ)। ये दोनों

सहीहा हैं और उम्मिया की पहली फ़ासिदा और दूसरी सहीहा है। इसी तरह हर स्तर पर जद्दात (दादियों/नानियों) की संख्या दोगुनी होती जाएगी। तीसरे स्तर में आठ, चौथे में...

1. फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताबुद दावा, निकाह से संबंधित अध्याय इत्यादि, नवल किशोर लखनऊ, 3 / 494।
2. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुद दावा, अध्याय 14, अनुभाग 5 इत्यादि, नूरानी कुतुब ख़ाना कराची, 4 / 125।

पेज 241/613

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

[Box 1] (Arabic): وزفر والحسن بن زیاد رحمہم اللہ تعالٰی وعن ابی حنیفۃ رحمہ اللہ تعالٰی فی روایۃ یثبت من الخمسۃ لامن الزیادۃ الخ اقول: فافادان التحدید المذکور فی الغمز مبتن علی روایۃ نادرۃ والمذھب الاطلاق۔ (Urdu): اور حسن بن زیاد رحمہم اللہ تعالٰی کے قول میں سب سے نسب ثابت ہوگا۔ اور امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ سے ایک روایت میں منقول ہے کہ پانچ تک سے نسب ثابت ہوگا زیادہ سے نہیں اھ میں کہتا ہوں اس قول نے یہ فائدہ دیا کہ غمز میں مذکور حد بندی نادر روایت پر مبنی ہے جبکہ مذہب مطلق ہے (ت)

ہندیہ کتاب الدعوٰی میں محیط امام شمس الائمہ سرخسی سے ہے :

[Box 2] (Arabic): قال ابوحنیفۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ رجلان خارجان اقام کل واحد (منھما) البینۃ انہ ابنہ ولد علی فراشہ من امرأتہ ھذہ جعل ابن الرجلین والمرأتین الخ۔ (Urdu): امام ابوحنیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا کہ دو غیر قابض مردوں میں سے ہر ایک نے اس بات پر گواہ قائم کئے کہ یہ میرا بیٹا ہے میرے فراش پر میری اس بیوی سے پیدا ہوا ہے تو اس کو ان دونوں مردوں اور دونوں عورتوں کا بیٹا قرار دے دیا جائے گا الخ (ت)

اور جدہ واقعی متعدد ہوتی ہیں کہ آدمی کی جدہ ہر وہ عورت ہے جو اس کی اصل کی اصل ہو ، اصل دو ۱ ہیں اب وام ، اور ان میں ہر ایک کے لئے دو اصلیں ہیں ، تو یہ پہلا درجہ اصل الاصول کا ہے جس میں چار اصلیں پائی گئیں دو ۲ مرد اور دو ۲ عورتیں، یہ دونوں عورتیں جدہ ہیں ایک امیہ یعنی ماں کی طرف سے کہ ام الام یعنی نانی ہے اور دوسری ابویہ باب کی طرف سے کہ ام الاب یعنی دادی ہے یہ دونوں جدہ صحیحہ ہیں۔ پھر چاروں اصلوں میں ہر ایک کے لئے دو اصلیں

ہیں تو دوسرے درجہ میں آٹھ اصول ہوں گے، چار مرد چار عورتیں، یہ چاروں عورتات جدہ ہیں، دو ۲ امیہ ام اب الام ، ام ام الام اور دو ۲ ابویہ ام اب الاب ام ام الاب یہ دونوں صحیحہ ہیں اور امیہ کی پہلی فاسدہ دوسری صحیحہ ۔ یونہی ہر درجہ میں جدات کا عدد دونا ہوتا جائے گا۔ تیسرے درجہ میں آٹھ ، چوتھے

۱ فتاویٰ قاضی خاں کتاب الدعوی فصل فیما یتعلق بالنکاح الخ نولکشور لکھنؤ ۳ / ۴۹۴ ۲ الفتاوی الھندیۃ کتاب الدعوی الباب الرابع عشر الفصل الخامس الخ نورانی کتب خانہ کراچی ۴ / ۱۲۵

Fatawa Razawiyya Volume 26

[In the fourth degree] sixteen, in the fifth thirty-two (32), and so on, following the doubling of squares like on a chessboard, until in the twentieth degree, there will be ten lakh forty-eight thousand five hundred and seventy-six (1,048,576) grandmothers in one degree. Half of them will be maternal (ummiya) and half paternal (abuwiya). The method to identify the valid ones (sahihah) among them is that among the maternal lineages, there will never be more than one valid grandmother in any degree, because a maternal grandmother is valid only if no father occurs in the lineage connecting her to the deceased, except for the mother herself. Among the paternal lineages, in every degree, the number of valid grandmothers will equal that degree, and the rest will be excluded (saqitah). For example, in the fifth degree, there are five valid paternal grandmothers and eleven invalid (fasidah) ones. In the tenth degree, there are ten valid ones and five hundred and two excluded ones. And so on, the rule is that in the paternal grandmother's lineage, as long as towards descent there is only the word 'ab' (father) and towards ascent only the word 'um' (mother), she is a valid grandmother. Wherever the word 'ab' appears between two 'ums', she becomes invalid. Therefore, for as many degrees of valid grandmothers as are required, write the word 'ab' side-by-side that many times, and write 'um' above it. This becomes the first line, starting with the word 'um' followed by 'ab'. In the second line, change the first 'ab' near 'um' into 'um' so that there are two 'ums', and keep the remaining 'abs' as they are. In the third line, three 'ums', in the fourth line, four, until finally all become 'ums'. All these will be valid grandmothers, either the last maternal one or all the paternal ones above it. The efficiency of this method is evident: in the first method, to show as many grandmothers as required, words 'ab' and 'um' equal to their square root (majzoor) would need to be written. For instance, to show a hundred grandmothers, ten thousand words would be required in that method. In this [new] method, only one hundred and ninety-nine words are sufficient. Place 'um' at the center of both for whichever degree of grandmother is to be taken. Join the fathers (aba) and mothers (ummahat) with two straight vertical lines. From the last 'um', draw slanted lines to both the 'ab' and 'um' close to it, and from every other 'um', draw slanted lines to the 'ab' one degree above it. The vertical line represents the mothers including the primary 'um', and the remaining lines represent valid paternal grandmothers. All these explanations will become crystal clear through these four diagrams. In the first two diagrams, where the word 'um' is in Naskh script, it represents a valid grandmother; the rest are excluded.

(See next page) Majlis of Dawatelslami Page 242 of 613

[चौथे दर्जे] में सोलह, पाँचवें में बत्तीस (32) और इसी तरह कयास करते हुए, शतरंज के खानों के दोगुना होने की तरह, यहाँ तक कि बीसवें दर्जे में दस लाख अड़तालीस हज़ार पाँच सौ छिहत्तर (1,048,576) दादी/नानी (जद्दह) एक दर्जे में होंगी। आधी उमिया (ननिहाल की) और आधी अबुविया (ददिहाल की)। और उनमें 'सहीहा' (विरासत की पात्र) की गिनती पहचानने का तरीका यह है कि उम्मियात में तो किसी भी दर्जे में एक से ज़्यादा जद्दह सहीहा नहीं होगी, क्योंकि जद्दह उमिया वही सहीहा है जिस तक मैय्यत के सिलसिले में माँ (उम) के अलावा 'अब' (बाप) बिल्कुल न आता हो। और अबुवियात में हर दर्जे में उस दर्जे की संख्या के बराबर सहीहा होंगी, बाकी साकिता (अपात्र) होंगी। उदाहरण के लिए, पाँचवें दर्जे में पाँच अबुविया साबितह (सहीहा) हैं और ग्यारह फासिदा (अवैध) हैं, और दसवें में दस सहीहा और पाँच सौ दो साकिता। और इसी तरह कयास करें कि जद्दह अबुविया में जब तक नीचे की ओर सिर्फ लफ्ज़ 'अब' और ऊपर की ओर सिर्फ लफ्ज़ 'उम' हो, वह जद्दह सहीहा है, और जहाँ दो 'उम' के बीच में लफ्ज़ 'अब' आ गया, वहीं वह फासिदा हो जाएगी। तो जिस कदर दर्जों की जद्दात सहीहा लेनी हों, उतनी ही बार लफ्ज़ 'अब' बराबर-बराबर लिखा जाए और उसके ऊपर 'उम' लिख दीजिए। यह पहली कतार (सतर) हुई जिसके शुरू में लफ्ज़ 'उम' के बाद 'अब' है। दूसरी कतार में 'उम' के करीब जो पहला 'अब' है, उसे भी 'उम' से बदल दीजिए ताकि दो 'उम' हो जाएँ और बाकी 'अब' वैसे ही रहें। तीसरी कतार में तीन 'उम', चौथी में चार, यहाँ तक कि आखिर में सब 'उम' हो जाएँ। ये सब जद्दात सहीहात होंगी, या तो आखिरी उमिया या ऊपर की सब अबुविया। और इसका तरीका साफ़ है कि पहले तरीके में जितनी जद्दह बतानी हों, उनके वर्गमूल (मज़दूर) के बराबर लफ्ज़ 'अब' और 'उम' लिखने होंगे, और वहाँ उनकी कमी की वजह से भी एक कम, जैसे सौ जद्दह दिखाने के लिए उस तरीके में दस हज़ार लफ्ज़ दरकार होंगे। और इस [नए] तरीके में सिर्फ एक सौ निन्यानवे शब्द काफी हैं। जिस दर्जे की जद्दह लेनी हो, दोनों के बीच में 'उम' लिख दीजिए। आबा और उम्महात (पूर्वजों) को दो सीधी खड़ी लकीरों से मिला दीजिए और आखिरी 'उम' से उसके पास वाले 'अब' और 'उम' दोनों तक, और बाकी हर 'उम' से उसके एक दर्जे ऊपर के'अब' तक तिरछी लकीरें खींच दीजिए। खड़ी लकीर 'उम' के साथ उम्महात को और बाकी लकीरें सहीह अबुवियात को ज़ाहिर करेंगी। ये सब बयान इन चार नक्शों से एकदम साफ़ हो जाएँगे। पहले दो नक्शों में जहाँ लफ्ज़ 'उम' नस्ख़ लिपि में है, वह जद्दह सहीहा है, बाकी साकिता है।

(अगला पृष्ठ देखें) मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी पृष्ठ 242/613

میں سولہ ، پانچویں میں بتیس ۳۲ وعلی ہذا القیاس تضاعیف بیوت شطرنج کی طرح یہاں تک کہ بیسویں درجہ میں دس لاکھ اڑتالیس ہزار پانچ سو چھہتر جدہ ایک درجہ کی ہوں گی ، نصف امیہ نصف ابو یہ ، اور ان میں صحیحہ کا شمار پہچاننے کا طریقہ یہ ہے کہ اُمّیات میں تو کسی درجہ میں ایک سے زائد جدہ صحیحہ نہ ہوگی کہ جدہ امیہ وہی صحیحہ ہے جس تک میت کے سلسلے میں سوا ام کے اب اصلًا نہ واقع ہوا اور ابویات ہر درجہ میں بشمار اس درجہ کے صحیحہ ہوں گی باقی ساقطہ مثلاً پانچویں درجہ میں پانچ ابو یہ ثابتہ ہیں گیارہ فاسدہ، اور دسویں میں دس صحیحہ پانچ سو دو ساقطہ وعلی ہذا القیاس کہ جدہ ابویہ میں جب تک جانب نزول صرف لفظ اب اور جانب صعود صرف لفظ ام ہے جدہ صحیحہ ہے اور جہاں دو ام کے بیچ میں لفظ اب آیا وہیں فاسدہ ہو جائے گی پس جس قدر درجوں کی جدات صحیحہ لینی ہوں اتنی ہی بار لفظ اب برابر برابر لکھا جائے اور اس کے اوپر اُم لکھ دیجئے ، یہ سطر اول ہوئی جس کے شروع میں لفظ ام باقی اب ہے۔ سطر دوم میں ام کے قریب جو پہلا اب ہے اسے بھی اُم سے بدل دیجئے کہ دوام ہوں اور باقی اب اسی طرح ، سطر سوم میں تین ام، چار میں چار یہاں تک کہ اخیر میں سب اُم ہو جائیں ۔ یہ سب جدات صحیحات ہوں گی یا اخیر کی امیہ اور اوپر کی سب ابو یہ اور طریق اس کا احضر ہونا ظاہر ہے کہ طریق اول میں جتنی جدہ بتانی ہوں بقدر ان کے مجذوز کے لفظ اب و ام لکھنے ہوں گے اور یہاں ان کی ضعف سے بھی ایک کم مثلاً سو جدہ دکھانے کو اس طریق میں دس ہزار لفظ درکار ہوں گے اور اس میں صرف ایک سو ننانوے احضریہ ہے کہ جتنے درجہ کی جدہ لینی ہو دونوں کے وسط پر اُم لکھ دیجئے آباء و امہات کو دو خط مستقیم عمودی سے ملا دیجئے اور اُم اخیرہ سے اس کے قریب کے اب وام دونوں اور باقی ہر اُم سے اس کے ایک درجہ اوپر کے اب

تک خطوط محرفہ کھینچ دیجئے خط عمودی امہات مع ام اور باقی خطوط ابویات صحیحہ کو یہ سب بیانات ان چار نقشوں سے کالعیاں ہو جائیں گے دو نقشہ اول میں جہاں لفظ اُم بخط نسخ ہے وہ جدہ صحیحہ ہے باقی ساقطہ ۔

Fatawa-e-Razvia, Volume 26

Chart of Mothers The Mother Degree 2 Father Mother Degree 3 Father Mother Father Mother Degree 4 Father Mother Father Mother Father Mother Father Mother

Chart of Fathers The Father Degree 2 Father Mother Degree 3 Father Mother Father Mother Degree 4 Father Mother Father Mother Father Mother Father Mother

Chart of Established Paternal and Maternal Grandmothers, Fifth Degree Mother Father Father Father Father | Degree 5 Mother Father Father Father Mother | Degree 4 Mother Father Father Mother Mother | Degree 3 Mother Father Mother Mother Mother | Degree 2 Mother Mother Mother Mother Mother | Degree 1

Chart of fifteen true grandmothers (maternal and four paternal) by way of exhaustive enumeration that are obtained in the fourth degree. Father Mother Mother Father Father Father Mother Father Father Mother Mother Father Mother Father Mother Father Mother Mother Mother Mother Father Father Mother Mother Father Mother Mother Mother Mother Father Mother Mother Mother Mother (and other combinations) Mother

फतावा-ए-रज़विया, जिल्द 26

माताओं का चार्ट (नक़्शा उम्महात) माता (अल-उम्म) दर्जा 2 पिता माता दर्जा 3 पिता माता पिता माता दर्जा 4 पिता माता पिता माता पिता माता पिता माता

पिताओं का चार्ट (नक़्शा अबवियात) पिता (अल-अब) दर्जा 2 पिता माता दर्जा 3 पिता माता पिता माता दर्जा 4 पिता माता पिता माता पिता माता पिता माता

पांचवें दर्जे की स्थापित पैतृक और मातृक दादियों का चार्ट माता पिता पिता पिता पिता | दर्जा 5 माता पिता पिता पिता माता | दर्जा 4 माता पिता पिता माता माता | दर्जा 3 माता पिता माता माता माता | दर्जा 2 माता माता माता माता माता | दर्जा 1

चौथे दर्जे में प्राप्त होने वाली पंद्रह सहीह दादियों (मातृक और चार पैतृक) का चार्ट, पूर्ण विवरण के अनुसार। पिता माता माता पिता पिता पिता माता पिता पिता माता माता पिता माता पिता माता पिता माता माता माता माता पिता पिता माता माता पिता माता माता माता माता पिता माता माता माता माता (और अन्य संयोजन) माता

نقشہ امہات الام درجہ ۲ اب ام درجہ ۳ اب ام اب ام درجہ ۴ اب ام اب ام اب ام اب ام

نقشہ ابویات الاب درجہ ۲ اب ام درجہ ۳ اب ام اب ام درجہ ۴ اب ام اب ام اب ام اب ام

نقشہ جدات ثابتہ ابویات و امیہ درجہ پنجم ام اب اب اب اب | درجہ ۵ ام اب اب اب ام | درجہ ۴ ام اب اب ام | درجہ ۳ ام اب ام ام ام | درجہ ۲ ام ام ام ام ام | درجہ ۱

نقشہ پندرہ جدہ صحیحہ کے امیہ و چار جدہ ابویہ بطریق حصر کہ درجہ چہارم میں حاصل ہوتے ہیں الاب الام ام اب اب اب ام اب اب ام ام اب ام اب ام ام ام اب ام اب ام اب ام ام ام ام اب ام ام ام ام (اور دیگر تراکیب) ام

Volume 26 Fatawa Rizwia

From this discourse, the meanings of 'fasa'idan' (upwards), 'ada' aksar' (more numerous), and 'fifteen valid grandmothers in one degree' have all been revealed. It has become clear that it is not restricted to fifteen; one can obtain as many as desired. For example, we will find twenty-five valid grandmothers in the twenty-fourth degree. In this degree, out of a total of one crore, sixty-seven lakh, seventy-seven thousand, two hundred and sixteen (16,777,216) grandmothers, all are excluded except twenty-five—one maternal (Ummiah) and twenty-four paternal (Umm-Abawiah)—who are valid. All this luminous explanation was extracted by this humble and lowly servant from his own mind at the very moment of writing, and then later found it in [Fatawa] Hindiyyah.

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawateislami Page 244 of 613

इस तक़रीर से 'फ़साअदा' (ऊपर की ओर), 'अदा अक्सर' (अधिक संख्या) और 'एक दर्जे में पंद्रह जद्दा सहीहा' (सही नानी-दादियाँ) इन सब के अर्थ स्पष्ट हो गए हैं। और यह ज़ाहिर हुआ कि केवल पंद्रह तक ही सीमित नहीं है, जितनी चाहें हासिल कर सकते हैं। उदाहरण के तौर पर, हमें चौबीसवें दर्जे में पच्चीस जद्दा सहीहा मिलेंगी। इस दर्जे की कुल जद्दात एक करोड़ सड़सठ लाख सतहत्तर हज़ार दो सौ सोलह (16,777,216) में सब साक़ित (अपवर्जित) हैं सिवाय पच्चीस के—एक उम्मीया (ननिहाल से) और चौबीस उम्मे-अबोविया (ददिहाल से) जो सहीहा हैं। यह सारा मुनीर (प्रकाशमय) बयान फ़क़ीर-ए-हक़ीर (इस तुच्छ सेवक) ने लिखते समय अपने ज़हन से निकाला था, फिर बाद में देखा तो हिंदिया (फ़तावा हिंदिया) में पाया।

اس تقریر سے فصاعدا اور ادنیٰ اکثر اور ایک درجہ میں پندرہ جدہ صحیحہ سب کے معنی منکشف ہو گئے، اور ظاہر ہوا کہ کچھ پندرہ پر حصر نہیں جس قدر چاہیں حاصل کر سکتے ہیں مثلاً پچیس جدہ صحیحہ ہمیں درجہ بست و چہارم میں ملیں گی، اس درجہ کی کل جدات ایک کروڑ سڑسٹھ لاکھ ستتر ہزار دو سو سولہ (۱۶۷۷۷۲۱۶) میں سب ساقط مگر پچیس ایک اُمّیہ اور چوبیس اُمّ ابویہ کہ صحیحہ ہیں، یہ تمام بیان منیر فقیر حقیر نے عین وقتِ تحریر میں اپنے ذہن سے استخراج کیا پھر دیکھا تو ہندیہ میں

www.dawateislami.net آئی ٹی مجلس دعوتِ اسلامی صفحہ ۲۴۴ از ۶۱۳

Fatawa Rizvia Volume 26

Quoted the first method from Ikhtiyar Sharh Mukhtar. All praise is for Allah and Allah knows best.

Chapter Five

Problem 97: From Calcutta, Maulvi Imdad Ali, Lane No. 1, sent by Maulvi Abdul Aziz Sahib Bengali, senior student of Madrasa Aliya Calcutta, 9 Jumada al-Ula 1317 AH.

[Table/Box 1] Left Column (Persian/Arabic): What do you say, may Allah have mercy on you, regarding this: a person passed away in the presence of one wife, three daughters, three granddaughters (son's daughters), and two grandsons of a brother, leaving behind assets. How will his estate be divided among the aforementioned heirs? Answer and you shall be rewarded.

Right Column (Urdu): O honorable scholars, may Allah Almighty have mercy upon you, what is your guidance regarding that person who, in the presence of a wife, three daughters, three granddaughters, and two grandsons of his brother, responded to the call of death leaving behind wealth? So, how will his estate be distributed among the mentioned heirs? Explain and receive the reward. (T)

[Inheritance Distribution Table] Corrected from 24 to 504 Deceased: Zaid Wife Daughter Daughter Daughter Granddaughter Granddaughter Granddaughter Brother's grandson Brother's grandson 63 112 112 112 15 15 15 30 30

[Table/Box 2] Left Column (Persian/Arabic): Sir! With utmost respect, after the Sunnah greeting of the Best of Mankind, I submit to your high office that regarding the case mentioned above, various differences have arisen in this province of Bengal as to whether the granddaughter or the brother's grandson can be a residuary (Asaba) or what? From the proofs of Radd al-Muhtar and Sharifiya, it is known that granddaughters, just as they become residuaries with their own full brothers, likewise, they also become residuaries with their paternal cousins, and they are the paternal cousins of this time. So, can they be entitled to the remainder of Zaid's wealth?

Right Column (Urdu): My master! With profound respect, and after offering greetings in the noble court according to the Sunnah of the personality best among all creation, I submit that in the above-mentioned situation, several disputes have emerged in the province of Bengal regarding whether the deceased's granddaughter

or the deceased's brother's grandson can be residuaries (Asaba), or what is the situation? From the arguments of Radd al-Muhtar and Sharifiya, it was found that granddaughters become residuaries with their full brothers; similarly, they also become residuaries with their paternal cousins. They also at that time...

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

इख़्तियार शरह मुख़्तार से पहला तरीक़ा नक़ल फ़रमाया। वलहल्लमदु वल्लाहु तआला आलम।

पाँचवाँ अध्याय

मसला 97: कलकत्ता से मौलवी इमदाद अली, लेन नंबर 1, प्रेषक मौलवी अब्दुल अज़ीज़ साहब बंगाली, वरिष्ठ छात्र मदरसा आलिया कलकत्ता, 9 जमादी-उल-उला 1317 हिजरी।

[तालिका/बॉक्स 1] बायाँ कॉलम (फ़ारसी/अरबी): आपका क्या कहना है, अल्लाह आप पर रहम करे, इस बारे में: एक व्यक्ति की मृत्यु एक पत्नी, तीन बेटियों, तीन पोतियों और एक भाई के दो प्रपौत्रों की उपस्थिति में हुई, जो संपत्ति छोड़ गया। उसका तरका (विरासत) उपरोक्त वारिसों के बीच कैसे विभाजित किया जाएगा? उत्तर दें और पुण्य प्राप्त करें।

दायाँ कॉलम (उर्दू): ऐ उलेमा-ए-किराम, अल्लाह तआला आप पर रहम फ़रमाए, उस शख़्स के बारे में आपका क्या इरशाद है जिसने एक बीवी, तीन बेटियों, तीन पोतियों और भाई के दो पोतों की मौजूदगी में माल छोड़कर मौत के पैग़ाम को लब्बैक कहा? पस उसका तरका मज़कूरा वारिसों के दरमियान किस तरह तक़सीम होगा? बयान करो अजर पाओगे। (त)

[विरासत वितरण तालिका] 24 से 504 में संशोधित मृतक: ज़ैद बीवी बेटी बेटी बेटी पोती पोती पोती भाई का पोता भाई का पोता 63 112 112 112 15 15 15 30 30

[तालिका/बॉक्स 2] बायाँ कॉलम (फ़ारसी/अरबी): जनाब! अत्यंत सम्मान के साथ, सर्वश्रेष्ठ मानव (स.अ.व.) की सुन्नत के अनुसार सलाम के बाद, मैं आपके उच्च कार्यालय में निवेदन करता हूँ कि बंगाल प्रांत में उपरोक्त मामले पर कई मतभेद उत्पन्न हुए हैं कि क्या पोती या भाई का प्रपौत्र 'असबा' (अवशिष्ट उत्तराधिकारी) हो सकता है या क्या? रद-उल-मुहतार और शरीफ़िया के प्रमाणों से पता चला है कि पोतियाँ जिस तरह अपने सगे भाई के साथ असबा बन जाती हैं, उसी तरह वे अपने चचेरे भाई के साथ भी असबा बन जाती हैं, और वे इस समय के चचेरे भाई हैं। तो क्या वे ज़ैद के शेष माल के हकदार हो सकते हैं?

दायाँ कॉलम (उर्दू): मेरी सरकार! बेहद अदब, और तमाम मख़्लूक़ से बेहतर शख़्सियत की सुन्नत के मुताबिक़ बारगाह-ए-आली में सलाम अर्ज़ करने के बाद गुज़ारिश करता हूँ कि मज़कूरा बाला सूरत में सूबा बंगाल में मुतअद्दद इख़्तिलाफ़ रू-नुमा हुए कि मय्यत की पोती या मय्यत के भाई का पोता

असब़ा हो सकते हैं या क्या सूरत है? रद-उल-मुहतार और शरीफ़िया के दलाइल से मालूम हुआ कि पोतियाँ अपने ऐनी भाई के साथ असब़ा हो जाती हैं, इसी तरह अपने चचा के बेटे के साथ भी असब़ा हो जाती हैं। वो भी उस वक़्त...

पृष्ठ 245/613

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

اختیارِ شرح مختار سے طریقِ اول نقل فرمایا واللہ الحمد واللہ تعالٰی اعلم۔

فصلِ پنجم

مسئلہ ۹۷: از کلکتہ مولوی امداد علی لین نمبر ۱ مرسلہ مولوی عبدالعزیز صاحب بنگالی منتہی طالبِ علم مدرسہ عالیہ کلکتہ ۹ جمادی الاولٰی ۱۳۱۷ھ

[باکس ۱] بایاں کالم (فارسی/عربی): ما قولکم رحمکم اللہ تعالٰی اندریں کہ شخصے بحضور یک زوجہ وسہ بنت وسہ بنت الابن ودو ابن ابن الاخ اموال گذاشتہ پیک اجل رالبیک گفت پس ترکہ اش درمیان ورثہ مذکورین چگونہ منقسم خواھد شد بینوا توجروا۔

دایاں کالم (اردو): اے علماء کرام اللہ تعالٰی آپ پر رحم فرمائے اس شخص کے بارے میں آپ کا کیا ارشاد ہے جس نے ایک بیوی، تین بیٹیوں، تین پوتیوں اور بھائی کے دو پوتوں کی موجودگی میں مال چھوڑ کر موت کے پیغام کو لبیک کہا۔ پس اس کا ترکہ مذکورہ وارثوں کے درمیان کس طرح تقسیم ہوگا؟ بیان کرو اجر پاؤ گے۔(ت)

[میراث کی تقسیم کا جدول] ۲۴ صح سے ۵۰۴ زید زوجہ بنت بنت بنت بنت الابن بنت الابن بنت الابن ابن ابن الاخ ابن ابن الاخ ۶۳ ۱۱۲ ۱۱۲ ۱۱۲ ۱۵ ۱۵ ۱۵ ۳۰ ۳۰

[باکس ۲] بایاں کالم (فارسی/عربی): جناب من! حد ادب، پس از سلامِ سنت خیر الانام عرض بخدام برتر مقام میگزارم کہ بر صورتِ مرقوم بالا دریں صوبہ بنگلہ اختلافات شتی رو دادہ کہ بنت الابن یا ابن ابن الاخ عصبہ تواند شد یا چہ؟ از دلائلِ رد المحتار وشریفیہ معلوم شد کہ بناتِ الابن چنانچہ

بابرادرِ عینی خود عصبہ شوند ہمبراں نسق با بن عم خود ہم عصبہ شوند و ایشاں ہم بنی عم ایں زمان اند پس مستحق باقی مال زید تواند شد۔

دایاں کالم (اردو): میری سرکار! بے حد ادب، اور تمام مخلوق سے بہتر شخصیت کی سنت کے مطابق بارگاہِ عالی میں سلام عرض کرنے کے بعد گزارش کرتا ہوں کہ مذکورہ بالا صورت میں صوبہ بنگال میں متعدد اختلاف رونما ہوئے کہ میت کی پوتی یا میت کے بھائی کا پوتا عصبہ ہو سکتے ہیں یا کیا صورت ہے؟ ردالمختار اور شریفیہ کے دلائل سے معلوم ہوا کہ پوتیاں اپنے عینی بھائی کے ساتھ عصبہ ہو جاتی ہیں، اسی طرح اپنے چچا کے بیٹے کے ساتھ بھی عصبہ ہو جاتی ہیں۔ وہ بھی اس وقت۔۔۔

صفحہ ۲۴۵ از ۶۱۳

Fatawa Razawiya Volume 26

...or not. In both cases, please provide a comprehensive answer based on authentic books and oblige me. According to the noble verse "And cooperate in righteousness and piety" and "Do not conceal the truth," more peace with respect and honor. Submitted by your humble servant, Muhammad Abdul Aziz, currently residing in Calcutta. 9 Jumada al-Ula 1314 AH. They are sons of the uncle, so can they be entitled to the remaining wealth of Zaid or not? In both scenarios, please grant a satisfying answer with proof from reliable books and be kind. Due to the requirement of this noble verse: "And cooperate with one another in goodness and piety" and "Do not hide the truth." Further salutations with respect and honor. Petitioner, humble servant Muhammad Abdul Aziz, please overlook [any faults]. Resident of Calcutta. 9 Jumada al-Ula 1314 AH (T).

The Answer: Dear [Sir], peace be upon you and the mercy and blessings of Allah. In the case inquired about, the rectification is out of one hundred and forty-four, and granddaughters (son's daughters) are excluded by daughters, and the distribution is as follows: Respected [Sir], peace be upon you and the mercy and blessings of Allah. In the described case, the rectification of the problem will be from one hundred and forty-four (144). Granddaughters will be deprived in the presence of daughters. And the distribution will be like this:

Problem No. 2, Total shares: 144 Zaid [Deceased] Wife | Daughter | Daughter | Daughter | Son of Son of Brother | Son of Son of Brother | Daughter of Son 18 | 32 | 32 | 32 | 15 | 15 | Excluded Daughter of Son | Daughter of Son Excluded | Excluded

If proofs are required, then I say, and from Allah comes the guidance: Firstly: Granddaughters cannot be made 'asaba (residuaries) except by a grandson, even if he is at a lower level. So when with two or more [daughters]... If proofs are needed, I say and success is only through Allah Almighty: First proof: No one can make granddaughters 'asaba except a grandson, even if that grandson is lower than them.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

...या नहीं। दोनों ही स्थितियों में प्रामाणिक पुस्तकों से तर्क देते हुए संतोषजनक उत्तर प्रदान करें और अनुग्रहित करें। पवित्र आयत "और नेकी और परहेज़गारी के कामों में एक दूसरे का सहयोग करो" और "सत्य को मत छुपाओ" के अनुसार, सम्मान और आदर के साथ सलाम। निवेदनकर्ता आपका सेवक मोहम्मद अब्दुल अज़ीज़, वर्तमान निवासी कलकत्ता। 9 जमादी-उल-उला 1314 हिजरी। वे चाचा के बेटे हैं, तो क्या वे ज़ैद की शेष संपत्ति के हकदार हो सकते हैं या नहीं? दोनों स्थितियों में विश्वसनीय पुस्तकों से प्रमाण लाते हुए संतोषजनक उत्तर देकर अनुग्रहित करें। इस पवित्र आयत की आवश्यकता के कारण: "और भलाई और परहेज़गारी के कार्यों में एक-दूसरे का सहयोग करें" और "सत्य को न छिपाएं'। सम्मान और आदर के साथ और अधिक सलाम। प्रार्थी, सेवक मोहम्मद अब्दुल अज़ीज़, इस पर ध्यान न दें। निवासी कलकत्ता। 9 जमादी-उल-उला 1314 हिजरी (त)।

उत्तर: आदरणीय, आप पर सलाम और अल्लाह की दया और बरकत हो। पूछी गई स्थिति में, सुधार एक सौ चौवालीस से है और पोतियाँ, बेटियों के कारण वंचित रहेंगी और वितरण इस प्रकार है: आदरणीय, आप पर सलाम और अल्लाह की दया और बरकत हो। पूछी गई स्थिति में, समस्या का समाधान एक सौ चौवालीस (144) से होगा। बेटियों की उपस्थिति में पोतियाँ (बेटे की बेटियाँ) वंचित रहेंगी। और वितरण इस प्रकार होगा:

समस्या संख्या 2, कुल हिस्से: 144 ज़ैद (मृतक) पत्नी | बेटी | बेटी | बेटी | भाई के बेटे का बेटा | भाई के बेटे का बेटा | बेटे की बेटी 18 | 32 | 32 | 32 | 15 | 15 | वंचित (महरूम) बेटे की बेटी | बेटे की बेटी वंचित | वंचित

यदि प्रमाणों की आवश्यकता है, तो मैं कहता हूँ और अल्लाह की ओर से ही सफलता प्राप्त होती है: पहला: पोतियों को पोते के अलावा कोई 'असबह' (अवशेष प्राप्तकर्ता) नहीं बना सकता, भले ही वह पोता उनसे निचले स्तर का हो। तो जब दो या दो से अधिक [बेटियों] के साथ... यदि प्रमाण चाहिए तो मैं कहता हूँ और सफलता केवल अल्लाह तआला की ओर से है: पहला प्रमाण: पोतियों को पोते के सिवा कोई 'असबह' नहीं बना सकता, चाहे वह पोता उनसे नीचे का ही क्यों न हो।

पृष्ठ 246 का 613

یا نہ، بہر دو تقدیر از کتب معتبرہ استدلال نمودہ وجواب شافیش عنایت فرمودہ رہین منت فرمایند۔ بفحوائے آیہ کریمہ وتعاونوا علی البر والتقوی، ولا تکتموا الحق زیادہ والسلام مع التعظیم والا کرام۔ عرض پرداز فدوی محمد عبدالعزیز عفی ساکن حال کلکتہ۔ ۹ جمادی الاولی ۱۳۱۴ھ چچا کے بیٹے ہیں، پس وہ زید کے باقی مال کے مستحق ہو سکتے ہیں یا نہیں؟ دونوں صورتوں میں معتبر کتابوں سے دلیل لاتے ہوئے تسلی بخش جواب عنایت فرما کر احسان مند فرمائیں اس آیت کریمہ کے تقاضے کی وجہ سے "اور نیکی کے کاموں اور تقوٰی پر ایک دوسرے سے تعاون کرو" اور "حق کو مت چھپاؤ " تعظیم و تکریم کے ساتھ مزید سلام۔ درخواست گزار فدوی محمد عبدالعزیز اس سے درگزر فرمایا جائے۔ ساکن حال کلکتہ۔ ۹ جمادی الاولی ۱۳۱۴ھ (ت)

الجواب: مکرما السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ در صورت مستفسرہ تصحیح از یک صد و چہل و چہار ست و بنات الابن محجوبات بہ بنات و تقسیم چناں۔ مکرمی السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ پوچھی گئی صورت میں مسئلہ کی تصحیح ایک سو چوالیس (۱۴۴) سے ہوگی۔ پوتیاں بیٹیوں کی موجودگی میں محروم ہوں گی۔ اور تقسیم اس طرح ہوگی:

مسئلہ نمبر ۲ لمحہ ۱۴۴ زید زوجہ بنت بنت بنت ابن ابن الاخ ابن ابن الاخ بنت الابن ۱۸ ۳۲ ۳۲ ۳۲ ۱۵ ۱۵ م بنت الابن بنت الابن م م

اگر دلائل بکارست فاقول وباللہ التوفیق: اولاً: بنات الابن را عصبہ نتواں کرد مگر ابن الابن وان سفل پس چوں بادویا بیش اگر دلائل درکار ہیں تو میں کہتا ہوں اور اللہ تعالٰی کی طرف سے ہی توفیق

حاصل ہوتی ہے: پہلی دلیل: پوتیوں کو سوائے پوتے کے کوئی عصبہ نہیں بنا سکتا اگرچہ وہ پوتا ان سے نچلے

Fatawa-e-Razviya, Volume 26

[Right Column - Source Text in Persian/Arabic with Urdu context] If there are biological daughters, the granddaughters receive nothing at all, except in one case: if there is a male from the deceased's son's offspring with them or below them. Allama Abu Abdullah Muhammad bin Ubaidullah Ghazzi Tumurtashi, in Tanwir al-Absar, the text of Al-Durr al-Mukhtar, stated: "When the daughters complete their prescribed share, the son's daughters are excluded unless agnatized by a son's son of equal or lower rank." (1) Allama Ibrahim Halabi in Multaqa al-Abhur, which is among the reliable texts in the school of law, states: "When the biological daughters complete the two-thirds [share], the son's daughters are excluded unless there is a son's son at their level or lower than them; he agnatizes those at his level and those above him who are not primary heirs, while those below him remain excluded." (2) Allama Muhammad bin Husain bin Ali Turi states in the Supplement to Bahr al-Ra'iq: "If the deceased has two daughters, there is nothing for the son's daughter unless there is..."

[Left Column - Urdu Translation/Explanation] ...at the [same] level. Thus, when there are two or more biological daughters of the deceased, the granddaughters receive nothing at all except in one case: that there is a male from the deceased's son's offspring at their level or lower. Allama Abu Abdullah Muhammad bin Ubaidullah Ghazzi Tumurtashi stated in the text Tanwir al-Absar of Al-Durr al-Mukhtar: "When the daughters take their prescribed share in full, the granddaughters are excluded, unless a grandson of equal or lower rank makes them residuaries ('Asaba)." Allama Ibrahim Halabi, in Multaqa al-Abhur, which is among the reliable texts of the school, states: "When biological daughters take their full two-thirds share, the granddaughters are excluded, unless there is a grandson at their level or below them; then that grandson makes those at his level and those above him who are not primary heirs into residuaries, and those at a lower level than that grandson remain excluded." Allama Muhammad bin Husain bin Ali Turi states in the Supplement to Bahr al-Ra'iq: "If the deceased has two daughters, there will be nothing for the granddaughters, except if those granddaughters..."

[Footnotes] 1. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Fara'id, Chapter on Residuaries, Mujtabai Press Delhi, 2/359. 2. Multaqa al-Abhur, Kitab al-Fara'id, Chapter on Exclusion, Al-Risala Foundation Beirut, 2/448.

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 26

[दायां कॉलम - स्रोत पाठ] यदि सगी बेटियाँ मौजूद हैं, तो पोतियों को कुछ भी नहीं मिलता, सिवाय एक स्थिति के यदि उनके साथ या उनके नीचे के स्तर पर मृतक के बेटे की संतान में से कोई पुरुष मौजूद हो। अल्लामा अबू अब्दुल्ला मुहम्मद बिन उबैदुल्लाह ग़ज़ी तुमुरताशी ने तनवीर अल-अबसार, अल-दुर्र अल-मुख्तार के पाठ में कहा: "जब बेटियाँ अपना निर्धारित हिस्सा पूरा कर लेती हैं, तो बेटे की बेटियाँ (पोतियां) बाहर हो जाती हैं, जब तक कि समान या निचले स्तर के पोते द्वारा उन्हें 'असबह' (अवशिष्ट) न बनाया जाए।" (1) अल्लामा इब्राहिम हलबी मुल्तका अल-अभुर में, जो इस मज़हब के विश्वसनीय ग्रंथों में से एक है, कहते हैं: "जब सगी बेटियाँ दो-तिहाई हिस्सा पूरा ले लेती हैं, तो पोतियां वंचित हो जाती हैं, सिवाय इसके कि उनके स्तर पर या उनसे नीचे कोई पोता हो; वह अपने बराबर वाली और अपने से ऊपर की उन महिलाओं को जो प्राथमिक वारिस नहीं हैं, असबह बना देता है, जबकि उससे नीचे वाली बाहर ही रहती हैं।" (2) अल्लामा मुहम्मद बिन हुसैन बिन अली तूरी बहर अल-रैक के पूरक में कहते हैं: "यदि मृतक की दो बेटियाँ हों, तो पोती के लिए कुछ नहीं होगा जब तक कि..."

[बायां कॉलम - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] ...स्तर पर हो। अतः, जब मृतक की दो या दो से अधिक सगी बेटियाँ मौजूद हों, तो पोतियों को बिल्कुल कुछ नहीं मिलता सिवाय एक स्थिति के कि उनके साथ या उनके नीचे के स्तर में मृतक के बेटे की संतान में से कोई पुरुष मौजूद हो। अल्लामा अबू अब्दुल्ला मुहम्मद बिन उबैदुल्लाह ग़ज़ी तुमुरताशी ने अल-दुर्र अल-मुख्तार के पाठ तनवीर अल-अबसार में कहा है: "जब बेटियाँ अपना निर्धारित हिस्सा पूर्ण रूप से ले लेती हैं, तो पोतियां वंचित हो जाती हैं, सिवाय इसके कि उनके बराबर या उनसे नीचे के स्तर का कोई पोता उन्हें असबह बना दे।" अल्लामा इब्राहिम हलबी मुल्तका अल-अभुर में, जो पंथ के विश्वसनीय ग्रंथों में से है, फ़रमाते हैं: "जब सगी बेटियाँ कुल संपत्ति का दो-तिहाई हिस्सा पूर्ण रूप से ले लेती हैं, तो पोतियां वंचित हो जाती हैं, सिवाय इसके कि उनके बराबर या उनसे नीचे के स्तर में कोई पोता मौजूद हो; तब वह पोता अपने बराबर वालों को और अपने से ऊपर वालों को जो प्राथमिक वारिस न हों, असबह बना देता है, और उस पोते से नीचे के स्तर वाली पोतियां वंचित रहती हैं।" अल्लामा मुहम्मद बिन हुसैन बिन अली तूरी बहर अल-रैक के पूरक में फ़रमाते हैं: "यदि मृतक की दो बेटियाँ हों, तो पोतियों के लिए कुछ नहीं होगा, सिवाय इसके कि उन पोतियों..."

[पाद टिप्पणियाँ] 1. अल-दुर्र अल-मुख्तार शरह तनवीर अल-अबसार, किताब अल-फ़राइज़, अध्याय: असबह, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/359। 2. मुल्तका अल-अभुर, किताब अल-फ़राइज़, अध्याय: हज्र (बहिष्करण), अल-रिसाला फाउंडेशन बेरुत, 2/448।

पृष्ठ 613 का 247

[دایاں کالم] صلبیات باشند چیزے نیابند مطلقا مگر صورت واحدہ کہ باایشان فافروتر ازیں شان مردے از اولاد پسر میت باشد۔ علامہ ابو عبداللہ محمد بن عبیداللہ غزی تمرتاشی در تنویر الابصار متن الدرالمختار فرمود اذا استکمل البنات فرضھن سقط بنات الابن الا بتعصیب ابن ابن مواز او نازل 1 علامہ ابراہیم حلبی در ملتقی الابحر کہ از متون معتمدہ فی المذہب ست فرماید اذا استکمل بنات الصلب الثلثین سقط بنات الابن الا ان یکون بحذائھن او اسفل منھن ابن ابن فیعصب من بحذائہ ومن فوقہ من لیست بذات سہم وتسقط من دونہ 2۔ علامہ محمد بن حسین بن علی طوری در تکملہ بحرالرائق فرماید ان کان للمیت ابنتان فلاشیئ لبنت الابن الا ان یکون

[بایاں کالم] درجے میں ہو۔ پس جب دو یا دو سے زائد میت کی صلبی بیٹیاں موجود ہوں تو پوتیاں بالکل کچھ نہیں پاتیں سوائے ایک صورت کے کہ ان کے ساتھ یا ان کے نیچے کے درجے میں میت کے بیٹے کی اولاد سے کوئی مرد موجود ہو۔ علامہ ابو عبد اللہ محمد بن عبید اللہ غزی تمرتاشی نے در مختار کے متن تنویر الابصار میں فرمایا جب بیٹیاں اپنا فرضی حصہ مکمل طور پر لے لیں تو پوتیاں ساقط ہو جاتی ہیں سوائے اس کے کہ ان کے برابر یا ان سے نیچے کے درجے کا کوئی پوتا انہیں عصبہ بنا دے۔ علامہ ابراہیم حلبی ملتقی الابحر جو کہ مذہب کے قابل اعتماد متون میں سے ہے فرماتے ہیں جب صلبی بیٹیاں دو تہائی مال مکمل طور پر لے لیں تو پوتیاں ساقط ہو جاتی ہیں سوائے اس کے کہ ان کے برابر یا ان سے نیچے کے درجے میں کوئی پوتا موجود ہو تو وہ پوتا اپنے برابر والیوں کو اور اپنے سے اوپر والیوں کو جو کہ ذی فرض نہ ہوں عصبہ بنا دیتا ہے، اور اس پوتے سے نیچے کے درجے والیاں ساقط ہو جاتی ہیں۔ علامہ محمد بن حسین بن

علی طوری بحر الرائق کے تکملہ میں فرماتے ہیں اگر میت کی دو بیٹیاں ہوں تو پوتیوں کے لئے کچھ نہیں ہوگا سوائے اس کے کہ ان پوتیوں

[حواشی] 1 الدر المختار شرح تنویر الابصار کتاب الفرائض فصل فی العصبات مطبع مجتبائی دہلی ۳۵۹/۲ 2 ملتقی الابحر کتاب الفرائض فصل فی الحجب مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۴۴۸/۲

Fatawa Razawiyya, Volume 26

(Left Column) "...in her degree or lower than her (son's son), so she becomes an 'Asabah' (residuary) because of him [1]. It is evident that the grandson (son of a son) of the brother is not the grandson of the deceased, therefore it will be excluded from the exception case." "Secondly: The clear text (Nass) has only come regarding daughters becoming 'Asabah' because of sons, and sisters because of brothers. Grandsons and granddaughters of the deceased are included among his sons and daughters by consensus (Ijma). Therefore, making granddaughters of the brother 'Asabah' because of the brother's sons is without legal evidence. Allama Shaykhzada Rumi states in Majma' al-Anhur: 'The clear text regarding females becoming Asabah because of males is only in two places: daughters with sons, and sisters with brothers.' [2]" "Thirdly: Where the scholars have listed 'Asabah bi-ghayrihi' (residuary because of another), they have brought this condition with the granddaughter that a grandson should make her 'Asabah'. In Al-Hindyya, it is quoted from Hawi al-Qudsi: 'Asabah bi-ghayrihi is every female who becomes Asabah...'"

(Right Column) "...in her degree or lower than her degree, if there is a grandson, then those granddaughters will become 'Asabah' because of this grandson. It is clear that the grandson of the deceased's brother is not the grandson of the deceased, therefore it will be excluded from the exception case." "Second Argument: The clear text (Nass) has only come regarding daughters becoming 'Asabah' because of sons, and sisters because of brothers. The grandsons and granddaughters of the deceased are included among his sons and daughters by consensus. Therefore, making the deceased's nieces (daughters of brothers) 'Asabah' because of his nephews (sons of brothers) is without any legal evidence. Allama Shaykhzada Rumi states in Majma' al-Anhur that the clear text regarding a female becoming 'Asabah' because of a male is mentioned in two places: (1) Daughters with sons, (2) Sisters with brothers." "Third Argument: Where the scholars have listed 'Asabah bi-ghayrihi', they have mentioned this condition with the granddaughter that a grandson makes her 'Asabah'. In Al-Hindyya, it is quoted from Hawi al-Qudsi: 'Asabah bi-ghayrihi' is every female who, due to her equal..."

[1] Takmilah al-Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Fara'id, H.M. Saeed Company, Karachi, 8/494 [2] Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Kitab al-Fara'id, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/574

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

(बायां कॉलम) "...उसके स्तर में या उससे नीचे के स्तर में (पोते का पुत्र) हो, तो वह उसके कारण 'असबाह' (अवशेषी) बन जाएगी [1]। यह स्पष्ट है कि भाई का प्रपौत्र (बेटे का बेटा) मृतक का प्रपौत्र नहीं है, इसलिए वह अपवाद वाली स्थिति से बाहर होगा।" "दूसरा: स्पष्ट पाठ (नस्स) केवल बेटों के कारण बेटियों के और भाइयों के कारण बहनों के'असबाह' बनने के बारे में आया है और बस। मृतक के प्रपौत्र और प्रपौत्रियां सर्वसम्मति (इज्मा) से उसके बेटों और बेटियों में शामिल हैं। इसलिए, भाई के प्रपौत्रों के कारण भाई की प्रपौत्रियों को 'असबाह' बनाना बिना किसी कानूनी प्रमाण के है। अल्लामा शेख़ज़ादा रूमी मजम' अल-अनहर में फ़रमाते हैं: 'पुरुषों के कारण स्त्रियों के असबाह बनने के संबंध में नस्स केवल दो स्थानों पर है: बेटियों का बेटों के साथ, और बहनों का भाइयों के साथ।' [2]" "तीसरा: जहाँ विद्वान 'असबाह बि-ग़ैरिही' (दूसरे के कारण अवशेषी) की गणना करते हैं, वे प्रपौत्री के साथ यह शर्त लाते हैं कि प्रपौत्र उसे 'असबाह' बनाए। हिन्दिया में हावी अल-क़ुदसी से उद्धृत है: 'असबाह बि-ग़ैरिही वह हर महिला है जो असबाह बन जाती है...'"

(दायां कॉलम) "...के स्तर में या उनसे नीचे के स्तर में कोई पोता हो तो वह पोतियां उस पोते की वजह से असबाह बन जाएंगी। ज़ाहिर है कि मैयत (मृतक) के भाई का पोता मैयत का पोता नहीं है, लिहाज़ा वह इस्तिसना (अपवाद) वाली सूरत से ख़ारिज (बाहर) होगा।" "दूसरी दलील: नस्स तो फ़क़त बेटों के सबब से बेटियों के और भाइयों के सबब से बहनों के असबाह बनने के बारे में आई है, मैयत के पोते और पोतियां उसके बेटों और बेटियों में बिल-इज्मा (सर्वसम्मति से) दाख़िल (शामिल) हैं। चुनांचे मैयत की भतीजियों का उसके भतीजों के सबब से असबाह बनना दलील-ए-शरई के बग़ैर है। अल्लामा शेख़ज़ादा रूमी मजम' अल-अनहर में फ़रमाते हैं कि मुज़क्कर (पुरुष) के सबब से मोअन्नस (स्त्री) के असबाह हो जाने के बारे में नस्स दो जगहों में वारिद (वर्णित) है: (1) बेटियां बेटों के साथ, (2) बहनें भाइयों के साथ।" "तीसरी दलील: उलमा-ए-किराम ने जिस जगह असबाह बि-ग़ैरिही को शुमार किया है, पोती के साथ यह क़ैद (शर्त) लाए हैं कि पोता उसको असबाह बनाए। हिन्दिया में हावी अल-क़ुदसी से नक़्ल (उद्धृत) किया है कि असबाह बि-ग़ैरिही हर वह मोअन्नस है जो अपने बराबर के.."

[1] तकमिला अल-बहर अल-राइक़, किताब अल-फराइज़, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 8/494
[2] मजम' अल-अनहर शरह मुल्तक़ा अल-अब्हुर, किताब अल-फराइज़, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 2/574

(بایاں کالم) فی درجتها او اسفل منها ابن ابن فتصیر عصبة له [۱] کے درجے میں یا ان سے نیچے کے درجے میں... پیداست کہ ابن ابن الاخ ابن الابن نیست پس از صورت استثناء خارج باشد۔ ثانیا: نص ہمیں در تعصب بنات بہ ابناء واخوات بہ اخوة آمدہ است وبس بنات وابنائے ابن در بنات وابنائے میت داخل اند بالاجماع پس تعصیب بنات ابن بہ ابنائے اخ بے دلیل شرعی است۔ علامہ شیخی زادہ رومی در مجمع الانہر فرماید ان النص الوارد فی صیرورة الاناث بالمذکور عصبۃ انما ھو فی موضعین البنات بالبنین والاخوات بالاخوة [۲] ثالثاً: علماء جائیکہ عصبات بغیر ہن را شمارند بنت الابن را بقید تعصیب ابن الابن آرند در ہندیہ از حاوی القدسی آورد عصبة بغیرہ وھی کل انثی تصیر عصبة

(دایاں کالم) کے درجے میں یا ان سے نیچے کے درجے میں کوئی پوتا ہو تو وہ پوتیاں اس پوتے کی وجہ سے عصبہ بن جائیں گی۔ ظاہر ہے کہ میت کے بھائی کا پوتا میت کا پوتا نہیں ہے لہٰذا وہ استثناء والی صورت سے خارج ہوگا۔ دوسری دلیل: نص تو فقط بیٹوں کے سبب سے بیٹیوں کے اور بھائیوں کے سبب سے بہنوں کے عصبہ بننے کے بارے میں آئی ہے میت کے پوتے اور پوتیاں اس کے بیٹوں اور بیٹیوں میں بالاجماع داخل ہیں۔ چنانچہ میت کی بھتیجیوں کا اس کے بھتیجوں کے سبب سے عصبہ بننا دلیل شرعی کے بغیر ہے۔ علامہ شیخی زادہ رومی مجمع الانہر میں فرماتے ہیں مذکر کے سبب سے مؤنث کے عصبہ ہو جانے کے بارے میں نص دو جگہوں میں وارد ہے (۱) بیٹیاں بیٹوں کے ساتھ (۲) بہنیں بھائیوں کے ساتھ۔ تیسری دلیل: علماء کرام نے جس جگہ عصبہ بغیرہ کو شمار کیا ہے پوتی کے ساتھ یہ قید لائے ہیں کہ پوتا اس کو عصبہ بنائے۔ ہندیہ میں حاوی القدسی سے نقل کیا ہے عصبہ بغیرہ ہر وہ مؤنث ہے جو اپنے برابر کے

[۱] تکملہ بحر الرائق کتاب الفرائض ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۸/۴۹۴ [۲] مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر کتاب الفرائض دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/۵۷۴

Fatawa Razawiyya - Volume 26

[Arabic/Persian text]: Mentions those who become 'Asaba (agnates) with males, and they are four women: (1) the daughter with the son, (2) the granddaughter (son's daughter) with the grandson (son's son), (3) the full sister with her brother, and (4) the consanguine sister with her brother. In the text of *Tanwir* and its commentary *Dur-ul-Mukhtar*, it says: Daughters with sons and granddaughters with grandsons, no matter how low in descent, become *'Asaba bi-ghairi-ha* (agnates by others). Imam Hussain bin Muhammad Sam'ani states in *Khazanat-ul-Muftin*: The second type of *'Asaba* is *'Asaba bi-ghairi-ha*; they are four women who become *'Asaba* with their brothers. Thus, daughters with sons, granddaughters with grandsons, full sisters with their brothers, and consanguine sisters with their brothers become *'Asaba*.

Fourthly: Apart from the son and grandson (even lower down) and the full brother or consanguine brother, no male has the power to make anyone else an *'Asaba*. Not even a nephew, uncle, or cousin can make their own full sisters an *'Asaba*. Allama Muhammad bin Ali al-Dimashqi stated in the same *Dur-ul-Mukhtar*:

[Urdu Translation/Explanation]: They become *'Asaba* with males. And they are four women: (1) daughter with son, (2) granddaughter with grandson, (3) full sister with her brother, (4) consanguine sister with her brother. In the text of *Tanwir* and its commentary *Dur-ul-Mukhtar* it is stated: Daughters with sons and granddaughters with grandsons, even if they are far down in line, become *'Asaba bi-ghairi-ha*. Imam Hussain bin Muhammad Sam'ani states in *Khazanat-ul-Muftin*: The second type of *'Asaba* is *'Asaba bi-ghairi-ha*. There are four women who become *'Asaba* with their brothers. Thus, daughters with sons, granddaughters with grandsons, full sisters with their brothers, and consanguine sisters with their brothers become *'Asaba*. Fourth proof: Except for sons and grandsons (no matter how low), and full brothers or consanguine brothers, no male has the power to make anyone else an *'Asaba*. Even a nephew, uncle, or cousin cannot make their own full sisters *'Asaba*. Allama Muhammad bin Ali al-Dimashqi stated in the same *Dur-ul-Mukhtar*.

Footnotes: 1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Faraid, Chapter 3, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/451. 2. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Faraid, Section on 'Asabat, Mujtabai Press Delhi, 2/357. 3. Khazanat-ul-Muftin, Kitab al-Faraid, Manuscript copy, 252/2.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 26

[अरबी/फ़ारसी पाठ]: उनके साथ अ'सबा (उत्तराधिकारी) बनने वाली चार औरतें हैं: (1) बेटी बेटे के साथ, (2) पोती पोते के साथ, (3) सगी बहन अपने भाई के साथ, और (4) सौतेली (अल्लाती) बहन अपने भाई के साथ। तनवीर के मूल पाठ और उसकी व्याख्या दुर्र-ए-मुख्तार में है: बेटियाँ बेटों के साथ और पोतियाँ पोतों के साथ, चाहे वे कितने भी नीचे स्तर के हों, अ'सबा बि-ग़ैरिही बन जाती हैं। इमाम हुसैन बिन मोहम्मद समआनी खज़ानतुल मुफ़्तीन में फ़रमाते हैं: अ'सबा की दूसरी क़िस्म अ'सबा बि-ग़ैरिही है, वे चार औरतें हैं जो अपने भाइयों के साथ अ'सबा बन जाती हैं, जैसे बेटियाँ बेटों के साथ, पोतियाँ पोतों के साथ, सगी बहनें अपने भाइयों के साथ और सौतेली बहनें अपने भाइयों के साथ अ'सबा बन जाती हैं।

चौथा: बेटे, पोते (चाहे नीचे तक हों), सगे भाई या सौतेले भाई के सिवा कोई भी पुरुष किसी को अ'सबा बनाने की ताक़त नहीं रखता। यहाँ तक कि भतीजा या चाचा या चाचा का बेटा भी अपनी सगी बहनों को अ'सबा नहीं बना सकते। अल्लामा मोहम्मद बिन अली दमिश्की ने इसी दुर्र-ए-मुख्तार में फ़रमाया:

[उर्दू अनुवाद/व्याख्या]: मज़कर (पुरुष) के साथ अ'सबा बन जाती हैं। और वे चार औरतें हैं: (1) बेटी बेटे के साथ (2) पोती पोते के साथ (3) हक़ीक़ी (सगी) बहन अपने भाई के साथ (4) अल्लाती (सौतेली) बहन अपने भाई के साथ। मतन-ए-तनवीर और उसकी शरह (व्याख्या) दुर्र-ए-मुख्तार में है: बेटियाँ बेटे के साथ और पोतियाँ पोते के साथ अगरचे वो नीचे तक हों अ'सबा बि-ग़ैरिही बन जाती हैं। इमाम हुसैन बिन मोहम्मद समआनी खज़ानतुल मुफ़्तीन में फ़रमाते हैं: अ'सबा की दूसरी क़िस्म अ'सबा बि-ग़ैरिही है, वो चार औरतें हैं जो अपने भाइयों के साथ अ'सबा बन जाती हैं, चुनाँचे बेटियाँ बेटे के साथ, पोतियाँ पोते के साथ, हक़ीक़ी बहनें अपने भाई के साथ और अल्लाती बहनें अपने भाई के साथ अ'सबा बन जाती हैं। चौथी दलील: बेटे, पोते अगरचे नीचे तक हों, हक़ीक़ी भाई या अल्लाती भाई के सिवा कोई मज़कर किसी को अ'सबा बनाने की ताक़त नहीं रखता यहाँ तक कि भतीजा या चाचा या चाचा का बेटा भी ख़ुद अपनी हक़ीक़ी बहनों को अ'सबा नहीं बना सकते। अल्लामा मोहम्मद बिन अली दमिश्की ने इसी दुर्र-ए-मुख्तार में फ़रमाया।

पाद-टिप्पणियाँ (फ़ुटनोट्स): 1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-फ़राइज़, बाब 3, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 6/451। 2. अद-दुर्र अल-मुख्तार शरह तनवीर अल-अबसार, किताब अल-

फ़राइज़, अ'सबात का अध्याय, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/357। 3. खज़ानतुल मुफ़्तीन, किताब अल-फ़राइज़, हस्तलिखित प्रति, 252/2।

पृष्ठ 613 में से 249

بذکریوازیھاوھی اربعة البنت بالابن وبنت الابن بابن الابن والاخت لاب وام باخیھا والاخت لاب باخیھا[1] در متن تنویر و شرح اودر مختار ست تصیر عصبة بغیرہ البنات بالابن وبنات الابن بابن الابن وان سفلوای۔ امام حسین بن محمد سمعانی در خزانہ المفتین فرماید الثانی وھو العصبة بغیرہ وھواربع من النساء یصرن عصبة بأخوھن فالبنات یصرن عصبة بالابن وبنات الابن بابن الابن والاخوات لاب وام باخیھن والاخوات لاب باخیھن[3]۔ رابعاً: غیر ابن وابن الابن وان سفل واخ سفلی واخ عینی یا علاتی بہیچ ذکر اقوت تعصیب نیست تا آنکہ ابن الاخ یا عم و ابن العم ہم خواھر عینیہ خودش را عصبہ نتواں نمود۔ علامہ محمد بن علی دمشقی در ہمیں در مختار فرمود

مذکر کے ساتھ عصبہ بن جاتی ہیں۔ اور وہ چار عورتیں ہیں (۱) بیٹی بیٹے کے ساتھ (۲) پوتی پوتے کے ساتھ (۳) حقیقی بہن اپنے بھائی کے ساتھ (۴) علاتی بہن اپنے بھائی کے ساتھ۔ متن تنویر اور اس کی شرح در مختار میں ہے: بیٹیاں بیٹے کے ساتھ اور پوتیاں پوتے کے ساتھ اگرچہ وہ نیچے تک ہوں عصبہ بغیرہ بن جاتی ہیں۔ امام حسین بن محمد سمعانی خزانہ المفتین میں فرماتے ہیں: عصبہ کی دوسری قسم عصبہ بغیرہ ہے، وہ چار عورتیں ہیں جو اپنے بھائیوں کے ساتھ عصبہ بن جاتی ہیں، چنانچہ بیٹیاں بیٹے کے ساتھ، پوتیاں پوتے کے ساتھ، حقیقی بہنیں اپنے بھائی کے، اور علاتی بہنیں اپنے بھائی کے ساتھ عصبہ بن جاتی ہیں چوتھی دلیل: بیٹے، پوتے اگرچہ نیچے تک ہوں، حقیقی بھائی یا علاتی بھائی کے سوا کوئی مذکر کسی کو عصبہ بنانے کی طاقت نہیں رکھتا یہاں تک کہ بھتیجا یا چچا یا چچا کا بیٹا بھی خود اپنی حقیقی بہنوں کو عصبہ نہیں بنا سکتے۔ علامہ محمد بن علی دمشقی نے اسی در مختار میں فرمایا

حواشی: 1. الفتاوی الهندیه کتاب الفرائض الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۴۵۱ 2. الدر المختار شرح تنویر الابصار کتاب الفرائض فصل فی العصبات مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۵۷ 3. خزانة المفتین کتاب الفرائض قلمی نسخہ ۲۵۲/ ۲

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Left Column] It is stated in Al-Sirajiyyah: "The nephew is not a residuary (Asaba) maker for his peer or for one above him in lineage. This is unlike the grandson, even if lower; he makes his peer or those above him residuaries if they are not share-takers (Dhu Fard), and those below him are excluded."1 Imam Sam'ani, in Khazanat al-Muftin, following the aforementioned text, states: "The remaining residuaries are those whose males alone inherit, to the exclusion of their sisters. They are also four: (1) Uncle, (2) Uncle's son, (3) Nephew, (4) Son of the manumitter."2 Fifth: If the occurrence of a boy parallel to the daughters, or above, or below, refers to his occurrence in the same lineage such that the nature of affiliation does not change, as is the clear truth with certainty, then in this case there is no room for nephews here because the discussion here is about the descendants (part) of the deceased, whereas a nephew is a descendant of the father of the deceased. And if a general meaning is taken so that the brother's grandson who is parallel to the grade of the granddaughter of the deceased...

[Right Column] It says in Sirajiyah: A nephew is not someone who makes others residuaries. Neither his peer nor those above him in lineage. Unlike a grandson, even if he is lower, he makes his peer and those above him residuaries as long as they are not share-takers, while those below him are excluded. Imam Sam'ani states in Khazanat al-Muftin, following the mentioned phrase: The remaining residuaries are those whose males inherit alone, their sisters do not inherit. They are also four: (1) Uncle (2) Uncle's son (3) Nephew (4) Son of the manumitter. Fifth proof: If the occurrence of a boy parallel to the daughters, or above, or below, refers to his occurrence in the same lineage such that the nature of affiliation does not change, as is the clear truth with certainty, then in this case there is no room for nephews here because the discussion here is about the descendants (part) of the deceased, whereas a nephew is a descendant of the father of the deceased. And if a general meaning is taken so that the brother's grandson who is parallel to the grade of the granddaughter of the deceased...

[Footnotes] 1 Al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance, Section on Residuaries, Mujtabai Press, Delhi, 2/359. 2 Khazanat al-Muftin, Book of Inheritance, Manuscript copy, 2/252.

फतावा रज़विया, खंड २६

[बायां कॉलम] अल-सिराजिया में कहा गया है: "भतीजा अपने समान या वंश में अपने से ऊपर वालों के लिए असबा (अवशिष्ट उत्तराधिकारी) बनाने वाला नहीं है। यह पोते के विपरीत है, भले ही वह नीचा हो; वह अपने समान या अपने से ऊपर वालों को असबा बना देता है यदि वे निर्धारित हिस्सेदार (ज़ू-फ़र्ज़) नहीं हैं, और उसके नीचे वाले बाहर कर दिए जाते हैं।"1 इमाम समानी, खज़ानतुल मुफ़्तीन में, उपरोक्त पाठ के बाद कहते हैं: "शेष असबा वे हैं जिनके केवल पुरुष ही उत्तराधिकारी होते हैं, उनकी बहनों को छोड़कर। वे भी चार हैं: (१) चाचा, (२) चाचा का बेटा, (३) भतीजा, (४) आज़ाद करने वाले का बेटा।"2 पांचवां: यदि बेटियों के समानांतर या ऊपर के स्तर में या नीचे के स्तर में लड़के के होने का मतलब उसी वंशानुक्रम में उसका होना है कि संबद्धता की प्रकृति न बदले जैसा कि यही सत्य है, और दृढ़ता और निश्चितता के साथ स्पष्ट है, तो इस मामले में भतीजों के लिए यहाँ कोई जगह नहीं है क्योंकि यहाँ चर्चा मृतक के अंश (संतान) में है जबकि भतीजा मृतक के पिता का अंश है। और यदि इसका सामान्य अर्थ लिया जाए ताकि भाई का पोता जो मृतक की पोती के..

[दायां कॉलम] सिराजिया में कहा गया है: भतीजा असबा बनाने वाला नहीं है। न अपने समान को और न ही उसे जो वंश में उससे ऊपर है। पोते के विपरीत, भले ही वह नीचे तक हो, वह अपने समान और अपने से ऊपर वाली महिलाओं को असबा बना देता है जब तक कि वे हिस्सेदार न हों, जबकि उसके नीचे वाली महिलाएँ गिर जाती हैं। इमाम समानी खज़ानतुल मुफ़्तीन में उल्लेखित कथन के पास फरमाते हैं: बाकी असबा वे हैं जिनके पुरुष अकेले विरासत पाते हैं, उनकी बहनें विरासत नहीं पातीं, वे भी चार हैं: (१) चाचा (२) चाचा का बेटा (३) भतीजा (४) आज़ाद करने वाले का बेटा। पांचवां प्रमाण: यदि बेटियों के समानांतर या ऊपर के स्तर में या नीचे के स्तर में लड़के के होने का मतलब उसी वंशानुक्रम में उसका होना है कि संबद्धता की प्रकृति न बदले जैसा कि यही सत्य है, और दृढ़ता और निश्चितता के साथ स्पष्ट है, तो इस मामले में भतीजों के लिए यहाँ कोई जगह नहीं है क्योंकि यहाँ चर्चा मृतक के अंश (संतान) में है जबकि भतीजा मृतक के पिता का अंश है। और यदि इसका सामान्य अर्थ लिया जाए ताकि भाई का पोता जो मृतक की पोती के..

[पाद लेख] १. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल फराइज, असबा का अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, २/३५९। २. खज़ानतुल मुफ़्तीन, किताबुल फराइज, हस्तलिखित प्रति, २/२५२।

पृष्ठ २५०/६१३

[بایاں کالم] قال في السراجية وليس ابن الاخ بالعصب من مثله اوفوقه فی النسب بخلاف ابن الابن وان سفل فانه یعصب من مثله او فوقه ممن لم تکن ذات سهم ویسقط من دونه *1* امام سمعانی در خزانة المفتین متصل به عبارت مذکوره بالا فرماید والباقی العصبات ینفرد بالمیراث ذکورهم دون اخواتهم وهم اربعة ایضاً العم وابن العم وابن الاخ وابن المعتق *2* خامساً: اگر مراد بوقوع غلام بمحاذات بنات یا بالا یا فرود وقوع او درہمیں سلسلہ نسب است کہ نوعیت انتساب متبدل نگردد کما هو الحق المبین بجزم ویقین پس آنگاہ ابناء اخ را خود مساعی نیست کہ ایں جا سخن درجزء میت ست واوجزء پدر میت و اگر مراد اعم گیرند تا ابن ابن الاخ کہ بمحاذات درجۃ بنت الابن ست

[دایاں کالم] کہ سراجیہ میں کہا ہے : بھتیجا عصبہ بنانے والا نہیں ہے۔ نہ اپنی مثل کو نہ اس کو جو نسب میں اس سے اوپر ہے۔ بخلاف پوتے کے اگرچہ وہ نیچے تک ہو وہ اپنی مثل اور اپنے سے اوپر والیوں کو عصبہ بنا دیتا ہے جبکہ وہ ذی فرض نہ ہوں اور اس سے نیچے والیاں ساقط ہو جاتی ہیں۔ امام سمعانی خزانۃ المفتین میں عبارت مذکورہ کے متصل فرماتے ہیں : باقی عصبات وہ ہیں جن کے مذکر تنہا میراث پاتے ہیں ان کی بہنیں میراث نہیں پاتیں، وہ بھی چار ہیں: (۱) چچا (۲) چچا کا بیٹا (۳) بھتیجا (۴) آزاد کرنے والے کا بیٹا۔ پانچویں دلیل: اگر بیٹیوں کے برابر یا اوپر کے درجے میں یا نیچے کے درجے میں لڑکے کے واقع ہونے سے مراد اسی سلسلہ نسب میں اس کا واقع ہونا ہے کہ انتساب کی نوعیت میں تبدیلی نہ آئے جیسا کہ یہی حق ہے ، اور جزم و یقین کے ساتھ ظاہر ہے، تو اس صورت میں بھتیجوں کی یہاں کوئی گنجائش نہیں کیونکہ گفتگو یہاں میت کی جزء میں ہے جبکہ بھتیجا میت کے باپ کی جزء ہے۔ اور اگر اس سے مراد عام لی جائے تاکہ بھائی کا پوتا جو میت کی پوتی کے

[حواشی] 1 الدرالمختار کتاب الفرائض فصل فی العصبات مطبع مجتبائی دہلی ۳۵۹/۲ 2 خزانۃ المفتین کتاب الفرائض قلمی نسخہ ۲۵۲/۲

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Left Column Text in Persian/Arabic]: ...if he is made an agnate (Asaba), it becomes necessary that the brother's son, who is higher than him, excludes the granddaughter (bint al-ibn) from inheritance, even if there is no biological daughter (salbiya) there. This is because the exclusion of lower descendants by a higher male is general and absolute, as you have heard from 'Durr al-Mukhtar': 'And he excludes those below him.' In the problem of 'Tashbeeb' itself, where it is stated 'nothing for the lower descendants,' the premise is a case without biological daughters. It is obvious that when the matter turns to agnatization (ta'seeb), the nearer relative excludes the more distant one, whereas this meaning is contrary to consensus (ijma). The exclusion of granddaughters has been documented only by the son and two biological daughters, not by the brother's son. Allama Anqarawi, in 'Hall al-Mushkilat'—the date of whose compilation he himself stated as 'Qad Hall al-Mushkilat' (964 AH)—records: 'If a man dies and leaves a brother's son (ibn akh), a wife (zawja), and a granddaughter (bint ibn), the case is based on eight shares because it contains an eighth, a half, and a remainder. The eighth is for the wife, the half for the granddaughter, and the remainder...'

[Right Column Text in Urdu]: He is in a parallel position (in equal degree). If he is made an agnate (Asaba), then it would be necessary that the brother's son, who is in a higher degree than the grandson, excludes the granddaughter from inheritance, even if no biological daughter is present there. This is because the exclusion of those in lower degrees due to a male in a higher degree is general and absolute. You have already heard from 'Durr al-Mukhtar' that a boy excludes those in a degree lower than himself. In the problem of 'Tashbeeb' itself, which was specifically formulated without biological daughters, it is stated that those in lower degrees will receive nothing. It is self-evident that wherever the process of agnatization occurs, the nearer relative becomes an excluder (hajib) for the distant one, yet this interpretation is against the consensus (ijma). The scholars have written that the deprivation of granddaughters from inheritance is only due to a son or two biological daughters, not due to a nephew. Allama Anqarawi writes in 'Hall al-Mushkilat'—the date of whose authorship he himself gave as 'Qad Hall al-Mushkilat' (Research difficulties solved)—that when a man dies leaving a nephew, a wife, and a granddaughter, the problem will be calculated from eight parts because in this case, there is an eighth share, a half, and the remainder. Thus, the eighth share goes to the wife, the half to the granddaughter...

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 26

[बाएं कॉलम का पाठ - फारसी/अरबी]: ...यदि उसे असबा (एग्नेट) बना दिया जाए, तो यह अनिवार्य हो जाता है कि भाई का पुत्र, जो उससे उच्च है, पोती (बिन्त अल-इब्न) को विरासत से बाहर कर दे, भले ही वहां कोई सगी बेटी (सल्बिया) न हो। क्योंकि उच्च पुरुष द्वारा निचले वंशजों का बहिष्करण सामान्य और पूर्ण है, जैसा कि आपने 'दुर्र अल-मुख्तार' से सुना है: 'और वह अपने से नीचे वालों को बाहर करता है।' स्वयं 'तश्बीब' के मसले में, जहां कहा गया है 'निचले वंशजों के लिए कुछ नहीं', आधार सगी बेटियों के बिना का मामला है। यह स्पष्ट है कि जब मामला असबा बनाने (ता'सीब) का होता है, तो निकट का रिश्तेदार दूर वाले को बाहर कर देता है, जबकि यह अर्थ आम सहमति (इज्मा) के विरुद्ध है। पोतियों का बहिष्करण केवल बेटे और दो सगी बेटियों द्वारा प्रलेखित किया गया है, भाई के बेटे द्वारा नहीं। अल्लामा अनक़रवी, 'हल अल-मुश्किलत' में - जिसके संकलन की तिथि उन्होंने स्वयं 'क़द हल अल-मुश्किलत' (964 हिजरी) बताई है - दर्ज करते हैं: 'यदि कोई व्यक्ति मर जाता है और एक भाई का बेटा (इब्न अख), एक पत्नी (ज़ौजा), और एक पोती (बिन्त इब्न) छोड़ जाता है, तो मामला आठ हिस्सों पर आधारित होता है क्योंकि इसमें एक आठवां, एक आधा और एक शेष होता है। आठवां हिस्सा पत्नी के लिए, आधा पोती के लिए और शेष...'

[दाएं कॉलम का पाठ - उर्दू]: महाज़ी (बराबर दर्जे में) है। इसे असबा बना दे तो ज़रूरी होगा कि भाई का बेटा जो पोते से ऊपर दर्जे में है पोती को मीरास से ख़ारिज कर दे अगरचे वहां कोई सल्बी बेटी मौजूद न हो क्योंकि निचले दर्जे वालियों का ऊपर के दर्जे वाले लड़के की वजह से साक़ित (बाहर) हो जाना आम और मुतलक़ है। दुर्र-ए-मुख्तार से तो सुन चुका है कि लड़का अपने से निचले दर्जे वाली को साक़ित कर देता है। खुद मसला-ए-तश्बीब जिसे फ़र्ज़ ही सल्बी बेटियों से खाली किया गया है में कहा गया है कि निचले दर्जे वालियों को कुछ नहीं मिलेगा। यह खुद ज़ाहिर है कि जहां असबा बनाने की कार्रवाई होती है वहां क़रीब वाला दूर वाले के लिए हाजिब (बाधक) होता है हालांकि यह मानी इज्मा के ख़िलाफ़ है। पोतियों का मीरास से महरूम होना बेटे और दो सल्बी बेटियों की वजह से ही मशाईख़ ने तहरीर फ़रमाया है न कि भतीजे की वजह से। अल्लामा अनक़रवी हल अल-मुश्किलत में लिखते हैं जिसकी तारीख़-ए-तालीफ़ खुद उन्होंने क़द हल अल-मुश्किलत (तहक़ीक़ मुश्किलें हल हो गईं) फ़रमाई है। जब कोई मर्द फ़ौत हुआ और उसने एक भतीजा, एक बीवी और एक पोती छोड़ी हो तो मसला आठ से बनेगा क्योंकि इस मसले में आठवां हिस्सा, निस्फ़ (आधा) और बक़िया है, चुनांचे आठवां हिस्सा बीवी को, निस्फ़ पोती को...

[بائیں کالم کا متن - فارسی/عربی]: او را عصبہ کند واجب شد کہ ابن الاخ کہ بالا تر از وست بنت الابن را از میراث افگند اگرچہ درانجا صلبیہ ہیچ نبود کہ سقوط سفلیات بغلام عالی عام و مطلق ست از در مختار شنیدی ویسقط من دونہ وخود در مسئلہ تشبیب کہ لاشئی للسفلیات گفتہ اند فرض مسئلہ بے صلبیات ست و خود پیداست کہ چوں کار تعصیب کشد اقرب حاجب ابعد بود حالانکہ ایں معنی مخالف اجماع است حجب بنات الابن ہمیں بہ ابن و دو صلبیہ نوشتہ اند نہ بابن الاخ و علامہ انقروی در حل المشکلات کہ خود او تاریخ تالیفش قد حل المشکلات ۹۶۴ فرمودہ است م ی نگار و اذا مات رجل و ترک ابن اخ وزوجۃ وبنت ابن فالمسئلۃ من ثمانیۃ لان فیھا ثمنا ونصفا ومابقی فالثمن للزوجۃ والنصف لبنت الابن ومابقی

[دائیں کالم کا متن - اردو]: محاذی (برابر درجے میں) ہے اس کو عصبہ بنا دے تو ضروری ہوگا کہ بھائی کا بیٹا جو پوتے سے اوپر درجے میں ہے پوتی کو میراث سے خارج کردے اگرچہ وہاں کوئی صلبی بیٹی موجود نہ ہو کیونکہ نچلے درجے والیوں کا اوپر کے درجے والے لڑکے کی وجہ سے ساقط ہو جانا عام اور مطلق ہے۔ در مختار سے تو سن چکا ہے کہ لڑکا اپنے سے نچلے درجے والی کو ساقط کر دیتا ہے۔ خود مسئلہ تشبیب جس کو فرض ہی صلبی بیٹیوں سے خالی کیا گیا ہے میں کہا گیا ہے کہ نچلے درجے والیوں کو کچھ نہیں ملے گا۔ یہ خود ظاہر ہے کہ جہاں عصبہ بنانے کی کاروائی ہوتی ہے وہاں قریب والا دور والے کے لئے حاجب ہوتا ہے حالانکہ یہ معنیٰ اجماع کے خلاف ہے۔ پوتیوں کا میراث سے محروم ہونا بیٹے اور دو صلبی بیٹیوں کی وجہ سے ہی مشائخ نے تحریر فرمایا ہے نہ کہ بھتیجے کی وجہ سے۔ علامہ انقروی حل المشکلات میں لکھتے ہیں جس کی تاریخ تالیف خود انہوں نے قد حل المشکلات (تحقیق مشکلیں حل ہوگئیں)

فرمائی ہے۔ جب کوئی مرد فوت ہوا اور اس نے ایک بھتیجا، ایک بیوی اور ایک پوتی چھوڑی ہو تو مسئلہ آٹھ سے بنے گا کیونکہ اس مسئلہ میں آٹھواں حصہ، نصف اور بقیہ ہے، چنانچہ آٹھواں حصہ بیوی کو، نصف پوتی کو

[Left Column] ...to the brother's son, etc., and there are other issues of this type in it. Sixthly: If the brother's son were a bar (hajib) to the brother, who is closer to him, it would be more appropriate for him to be the bar. This is also invalid by consensus. In *Hall al-Mushkilat*, it is stated: When a man dies leaving a brother and a granddaughter (son's daughter), the problem is divided by two because it contains a half and a remainder. Thus, half is for the granddaughter and the remainder is for the brother. (Footnote 2: Hall al-Mushkilat) Seventhly: If this agnation (ta'seeb) existed, it would result in nothingness, for its existence necessitates its non-existence, which is impossible. The explanation of the rule is that among the agnates (asaba), the established principle is that the descendant of the deceased is preferred over the descendant of his father. Thus, if the brother's grandson were to make the deceased's granddaughter an agnate, the granddaughter would exclude him (from inheritance). And if he were excluded, how could he make her an agnate? Thus, this is something that, if it existed, it would not exist; and what could be more impossible than this? Eighthly: Agnation of equals is specific to the existence...

[Right Column] ...and the remainder will go to the nephew, etc. There are other similar issues in *Hall al-Mushkilat*. (*Hall al-Mushkilat*) Sixth Reason: If the nephew becomes a bar (hajib), he would become the primary bar. This is also invalid by consensus. It is in *Hall al-Mushkilat* that when a man dies leaving a brother and a granddaughter, the problem will be solved from two because in this problem there is a half and a remainder, so half goes to the granddaughter and the remainder to the brother. Seventh Reason: This making an agnate (asaba), even if it existed, it would be non-existent. And a thing whose existence requires its non-existence is impossible. The explanation of the rule is that among agnates, this general rule applies: the part (descendant) of the deceased precedes the part (descendant) of his father. Therefore, if the brother's grandson made the deceased's granddaughter an agnate, then that granddaughter would deprive him of the inheritance. And when he himself is deprived, how could he make her an agnate? This is such a thing that if it exists, it will be non-existent, and what could be more impossible than this? Eighth Reason: Any grandson's equal...

1. Hall al-Mushkilat
2. Hall al-Mushkilat Page 252 of 613

[बायाँ कॉलम] ...भतीजे के लिए, इत्यादि, और इसमें इस प्रकार के अन्य मसले भी हैं। छठा: यदि भतीजा भाई के लिए हाजिब (प्रतिबंधक) होता, जो कि उससे अधिक निकट है, तो यह भी आम सहमति (इज्मा) से बातिल है। 'हल अल-मुश्किलात' में है: जब कोई व्यक्ति एक भाई और एक पोती (बेटे की बेटी) छोड़कर मर जाए, तो मसला दो से हल होगा क्योंकि इसमें आधा और शेष है। अतः आधा पोती को और शेष भाई को मिलेगा। (फुटनोट 2: हल अल-मुश्किलात) सातवाँ: यह असबा (उत्तराधिकारी) बनाना यदि होता तो भी न के बराबर होता, क्योंकि इसका अस्तित्व इसके अभाव का कारण बनता, जो कि असंभव है। नियम का विवरण यह है कि असबात (उत्तराधिकारियों) के बीच यह सामान्य नियम प्रचलित है कि मृतक की संतान उसके पिता की संतान पर वरीयता रखती है। इसलिए, यदि भाई का पोता मृतक की पोती को असबा बनाता, तो वह पोती उसे (विरासत से) वंचित कर देती। और जब वह स्वयं वंचित हो जाता, तो वह उसे असबा कैसे बनाता? अतः यह ऐसी चीज़ है कि यदि मौजूद हो तो अनुपस्थित हो जाएगी; और इससे बढ़कर असंभव क्या होगा? आठवाँ: समकक्ष का असबा बनाना अस्तित्व के विशिष्ट है...

[दायाँ कॉलम] ...और शेष भतीजे को मिलेगा, इत्यादि। 'हल अल-मुश्किलात' में इस प्रकार के अन्य मसले भी हैं। (हल अल-मुश्किलात) छठी दलील: यदि भतीजा हाजिब होता है तो वह प्राथमिक हाजिब बनेगा। और यह भी आम सहमति से बातिल है। 'हल अल-मुश्किलात' में है कि जब कोई व्यक्ति एक भाई और एक पोती छोड़कर मर जाए, तो मसला दो से हल होगा क्योंकि इस मसले में आधा और शेष है, अतः आधा पोती को और शेष भाई को मिलेगा। सातवीं दलील: यह असबा बनाना भले ही मौजूद होता, तब भी नगण्य होता। और जिस चीज़ का अस्तित्व उसके अभाव को आवश्यक बनाए, वह चीज़ असंभव होती है। नियम का विवरण यह है कि असबा के बीच यह सामान्य नियम लागू होता है कि मृतक की संतान उसके पिता की संतान पर वरीयता रखती है। इसलिए, यदि भाई का पोता मृतक की पोती को असबा बनाता, तो वह पोती उसे विरासत से वंचित कर देती। और जब वह स्वयं वंचित हो गया, तो वह उसे असबा कैसे बनाता? यह ऐसी चीज़ है कि यदि मौजूद हो तो अनुपस्थित होगी, और इससे बढ़कर असंभव क्या होगा? आठवीं दलील: किसी पोते का अपनी बराबर वाली...

1. हल अल-मुश्किलात
2. हल अल-मुश्किलात पेज 252 का 613

[بایاں کالم] لابن الاخ الخ وفیہ مسائل اخری من ھذا النوع۔ سادساً: اگر ابن الاخ حاجب بود اخ کہ اقرب از دست اولیٰ باوست وایں ہم باطل است باجماع و فی حل المشکلات اذامات رجل وترک اخاً وبنت ابن فالمسئلۃ من اثنین لان فیھا نصفاً و مابقی فالنصف لبنت الابن و مابقی للاخ ۔2 سابعاً: این تعصیب اگر بودے نبودی شیئی چوں وجود او مستلزم عدم او باشد محال بود بیان ملازمت آنکہ در عصبات اصل مطرد آنست کہ جزء میت مقدم بر جزء پدر اوست پس ابن ابن الاخ اگر بنت الابن را عصبہ نمودی بنت ابن او را محجوب فرمودی و چوں محجوب میشد تعصیب کہ میکرد، فھذا شیئ لو کان لم یکن وای محال اب عدمنہ۔ ثامناً: تعصیب محاذیہ مختص بوجود

[دایاں کالم] اور بقیہ بھتیجے کو ملے گا الخ حل المشکلات میں اس نوعیت کے دیگر مسائل بھی ہیں۔ (حل المشکلات) چھٹی دلیل: اگر بھتیجا حاجب ہوتا ہے اولیٰ حاجب بنے گا۔ اور یہ بھی بالاجماع باطل ہے۔ حل المشکلات میں ہے جب کوئی مرد ایک بھائی اور ایک پوتی چھوڑ کر فوت ہو جائے تو مسئلہ دو سے بنے گا کیونکہ اس مسئلہ میں نصف اور بقیہ ہے، چنانچہ نصف پوتی کو اور بقیہ بھائی کو ملے گا۔ ساتویں دلیل: یہ عصبہ بنانا اگرچہ موجود ہوتا تو معدوم ہوتا۔ اور جس شیئ کا وجود اس کے عدم کو چاہے وہ شیئ محال ہوتی ہے۔ ملازمہ کا بیان یہ ہے عصبوں کے اندر یہ قاعدہ کلیہ جاری ہے کہ میت کی جزئ اس کے باپ کی جزئ پر مقدم ہوتی ہے۔ لہٰذا بھائی کا پوتا اگر میت کی پوتی کو عصبہ بناتا تو وہ پوتی اس کو میراث سے محروم کردیتی۔ اور جب وہ خود محروم ہو جاتا تو عصبہ کیونکر بناتا؟ یہ ایک ایسی شیئ ہے کہ اگر موجود ہو تو معدوم ہوگی اور اس سے بڑھ کر کون سا محال ہوگا؟ آٹھویں دلیل: کسی پوتے کا اپنی برابر والی

1 حل المشکلات 2 حل المشکلات Page 252 of 613

Fatawa Rizwia Volume 26

Making granddaughters agnates (Asaba) is not exclusive to the presence of two biological daughters; even if there is one biological daughter or no biological daughter, the ruling remains the same. In Radd al-Muhtar, it is stated: There are six states for daughters, three of which are realized in biological daughters and granddaughters: they get a half if alone, two-thirds if more than one, and if there is a male with them, he makes them agnates (Asaba). In Sirajiyyah and Sharifiya, it is stated: There are four women who are Asaba bi-ghayrihi (agnates through another): the daughter, the granddaughter, the full sister, and the consanguine sister. They become agnates with their brothers. This is a summary. Therefore, on the assumption of becoming agnates, it becomes necessary that in a case involving a husband, a daughter, a granddaughter, and a brother's grandson, the division would be out of twelve: three for the husband, six for the daughter, and the remaining three between the two agnates in such a way that the male's share is equal to the shares of two females, as clarified in all books regarding the issue of granddaughters becoming agnates due to an equal or lower-ranking male. Therefore...

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/492
2. Al-Sharifiya Sharh al-Sirajiyya, Bab al-Asabat, Matba' Alimi, Lohari Gate, Lahore, p. 40

Page 253 of 613

पोतियों को असबा (वारिसों का एक समूह) बनाना दो सगी बेटियों की मौजूदगी के साथ ही सीमित नहीं है, बल्कि एक सगी बेटी हो या कोई सगी बेटी न हो तब भी यही हुक्म है। रद्द अल-मुह्तार में है: बेटियों की छह स्थितियाँ हैं जिनमें से तीन सगी बेटियों और पोतियों में लागू होती हैं, और वे ये हैं: अकेली होने पर आधा, एक से अधिक होने पर दो-तिहाई, और यदि उनके साथ कोई पुरुष हो तो वह उन्हें असबा बना देगा। सिराजिया और शरीफ़िया में कहा गया है: असबा बि-ग़ैरिही (दूसरे के माध्यम से असबा) चार महिलाएँ हैं: बेटी, पोती, सगी बहन और सौतेली बहन। वे अपने भाइयों के साथ असबा बन जाती हैं। संक्षेप में। इसलिए, असबा बनने की स्थिति में यह अनिवार्य हो जाता है कि पति, बेटी, पोती और भाई के पोते वाले मामले में, विभाजन बारह में से होगा: तीन पति को, छह बेटी को और शेष तीन दो असबा के बीच इस तरह विभाजित होंगे कि पुरुष का हिस्सा दो महिलाओं के हिस्से के बराबर हो, जैसा कि बराबर या निचले दर्जे के लड़के की वजह से पोतियों के असबा बन जाने वाले मामले में सभी किताबों में स्पष्ट किया गया है, इसलिए...

1. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-फ़राइज़, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/492
2. अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, बाब अल-असबात, मतबा अलीमी, लोहारी गेट, लाहौर, पृष्ठ 40

دو صلبہ نیست بلکہ بایک صلبیہ وبے صلبیہ نیز حکم ہمیں ست فی | پوتیوں کو عصبہ بنانا دو صلبی بیٹیوں کے موجود ہونے کے ردالمحتار للبنات ستۃ احوال ثلثۃ تتحقق فی بنات | ساتھ مختص نہیں بلکہ ایک صلبی بیٹی ہو یا کوئی صلبی بیٹی نہ الصلب وبنات الابن وھی النصف للواحدۃ والثلاثان | ہو تب بھی حکم یہی ہے۔ ردالمحتار میں ہے: بیٹیوں کے چھ لاکثر واذا کان معھن ذکر عصبھن ۱- در سراجیہ و | حال ہیں جن میں سے تین صلبی بیٹیوں اور پوتیوں میں متحقق شریفیہ فرماید العصبۃ بغیرہ اربع من النسوۃ البنت و | ہوتے ہیں، اور وہ یہ ہیں اکیلی ہو تو نصف، ایک سے زائد ہوں بنت الابن والاخت لاب و ام والاخت لاب یصرن | تو دو تہائی، اور اگر ان کے ساتھ کوئی مذکر ہو تو وہ ان کو عصبہ عصبۃ باخوتھن ۲ اہ مختصراً۔ پس بر تقدیر تعصیب لازم | بنائے گا۔ سراجیہ اور شریفیہ میں فرماتے ہیں: عصبہ بغیرہ چار آید کہ در مسئلہ زوج وبنت وبنت الابن وابن ابن الاخ مسئلہ | عورتیں ہیں: بیٹی، پوتی، عینی بہن اور علاتی بہن۔ یہ اپنے از دوازدہ باشد سہ بشوھر و شش بدختروسہ باقی در عصبتین | بھائیوں کے ساتھ عصبہ بن جاتی ہیں اہ اختصاراً۔ پس عصبہ للذکر مثل حظ الانثیین کما ھو مصرح بہ في جمیع | بنانے کی تقدیر پر لازم آتا ہے کہ خاوند، بیٹی، پوتی اور بھائی کا پوتا الکتب في مسئلہ تعصیب بنت الابن بغلام معھا او اسفل | چھوڑنے کی صورت میں مسئلہ بارہ سے ہو، جس میں سے منھا۔ پس بنت الابن را یک باشد و | تین خاوند کو، چھ بیٹی کو اور باقی تین دو عصبوں میں اس طرح تقسیم ہوں کہ مذکر کا حصہ دو مونثوں کے حصے کے برابر ہو، جیسا کہ برابر والے لڑکے یا نچلے درجے والے لڑکے کی وجہ سے پوتیوں کے عصبہ بن جانے والے مسئلہ میں تمام کتابوں میں اس کی تصریح کر دی گئی ہے، چنانچہ

1 ردالمحتار کتاب الفرائض داراحیاء التراث العربي بیروت ۵ / ۴۹۲ 2 الشریفة شرح السراجیة باب العصبات مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۴۰

Fatawa Razawiyya Volume 26

The son of the son of the brother, or even the son of the son of the son of the son of the brother, no matter how much further down they go, the granddaughter will receive one share and the brother's grandson, or rather the grandson of the brother's grandsons as far down as it goes, will receive two shares. However, in this case, if a real brother is taken instead of him, the matter is reversed; the granddaughter gets two shares and the real brother gets one. In "Hall al-Mushkilat": when a woman dies leaving a brother, a husband, a biological daughter, and a granddaughter, the problem will be solved based on twelve, because in this problem there is a sixth, a fourth, a half, and the remainder. Thus, a sixth is for the granddaughter, a fourth for the husband, a half for the biological daughter, and the remainder will be for the brother. In this way, the brother's entitlement will be less than the entitlement of his great-grandson's grandson, even if the brother's great-grandson's grandson is a hundred degrees lower than him. This itself is akin to being impossible. Ninth proof: Rather, it leads to the necessity that the real brother is deprived while someone who is a hundred degrees away from him receives the inheritance. Case of husband, mother, daughter, granddaughter, and the son of the son of the brother's grandson...

---

1 Hall al-Mushkilat

फतावा रजविया खंड 26

भाई का पोता, या उससे भी नीचे की पीढ़ी का कोई वंशज जैसे भाई के परपोते का परपोता, चाहे वह कितना ही नीचे क्यों न चला जाए, पोती को एक हिस्सा मिलेगा और भाई के पोते को, या यूँ कहें कि भाई के पोतों के पोते को जहाँ तक भी वे जाएँ, दो हिस्से मिलेंगे। लेकिन इस मसले में यदि उसकी जगह सगे भाई को लिया जाए, तो मामला पलट जाता है; पोती को दो और सगे भाई को एक हिस्सा मिलता है। 'हल अल-मुश्किलात' में है: जब कोई महिला मर जाती है और वह एक भाई, पति, एक सगी बेटी और एक पोती छोड़ जाती है, तो मसला बारह के आधार पर तय होगा, क्योंकि इस मसले में एक छठा हिस्सा, एक चौथाई हिस्सा, आधा और बाकी शेष है। इसलिए, छठा हिस्सा पोती के लिए, चौथाई हिस्सा पति के लिए, आधा हिस्सा सगी बेटी के लिए, और शेष भाई के लिए होगा। इस तरह, भाई की हकदारी अपने परपोते के परपोते की हकदारी से कम होगी, भले ही भाई के परपोते का परपोता उससे सौ पीढ़ी नीचे हो। यह अपने आप में असंभव के समान है। नौवीं दलील: बल्कि इससे यह अनिवार्य हो जाता है कि सगा भाई वंचित रह जाए और वह व्यक्ति विरासत पाए जो उससे सौ पीढ़ी दूर है। पति, माँ, बेटी, पोती और भाई के पोते के पोते का मामला...

---

1 हल अल-मुश्किलात

पेज 254/613

ابن ابن الاخ بلکہ ابن ابن ابن ابن الاخ ہرچہ فروتر روندہ را پوتی کو ایک حصہ ملے گا اور بھائی کے پوتے کو بلکہ بھائی کے دولیکن دریں مسئلہ اگر بجائے او اخ عینی گیرند امر منعکس پوتوں کے پوتے کو جہاں تک نیچے چلا جائے دوحصے ملیں میشود بنت الابن را دو باشد و برادر حقیقی را یک۔ فی حل گے۔ لیکن اس مسئلہ میں بھائی کے پوتے کے بجائے اگر حقیقی المشکلات اذ ماتت امرأۃ وترکت اخاً وزوجاً وبنت بھائی کو فرض کریں تو معاملہ الٹ جاتا ہے۔ اس صورت میں صب وبنت ابن فالمسئلۃ من اثنی عشر لان فیھا پوتی کو دو اور حقیقی بھائی کو ایک حصہ ملتا ہے۔ حل المشکلات سدسا وربعاً ونصفاً ومابقی فالسدس لبنت الابن و میں ہے جب کوئی عورت فوت ہوئی اور اس نے ایک بھائی ، الربع للزوج والنصف لبنت اللب وما بقی للاخ۔ پس خاوند، ایک صلبی بیٹی اور ایک پوتی چھوڑی تو مسئلہ بارہ سے بنے استحقاق اخ کمتر از استحقاق ابن ابن ابن ابن خودش اگر چہ گا، کیونکہ اس مسئلہ میں ایک چھٹا حصہ، ایک چوتھا حصہ، بصد درجہ پایان تر ازوست این خود شبیہ بالمحال ست۔ نصف اور بقیہ ہے۔ چنانچہ چھٹا حصہ پوتی کے لئے، چوتھا حصہ تاسعاً : بلکہ لازم آید کہ اخ عینی محروم باشد و اینکہ بصد واسطہ خاوند کے لئے، نصف صلبی بیٹی کے لئے، اور بقیہ بھائی کے لئے دورتر ازوست ارث یابد مسئلہ زوج وام وبنت وبنت الابن و ہوگا ۔ تو اس طرح بھائی کا استحقاق اپنے پوتے کے پوتے کے استحقاق سے کمتر ہوگا اگرچہ بھائی کے پوتے کا پوتا بھائی سے سو درجے نیچے ہو۔ یہ خود محال کے مشابہ ہے۔ نویں دلیل: بلکہ لازم آتا ہے کہ حقیقی بھائی محروم ہو جائے اور جو اس سے سو درجے دور ہے وہ میراث پائے۔ خاوند، ماں، بیٹی، پوتی اور بھائی کے پوتے کے پوتے کا

---

1 حل المشکلات

[Left Column - Persian/Arabic] Son of the son of the son of the brother from twelve becomes corrected to twenty-six. Nine for the husband, six for the mother, eighteen for the daughter, two for the grandsons of the brother, and one for the granddaughter. If in his place the brother himself had come, the problem would have undergone 'Aul' (pro-rata reduction) to thirteen, and the full brother would have gone empty-handed, as there is no residuary status with 'Aul'. If someone presumes that the brother also makes the granddaughter a residuary, he would be violating the explicit texts regarding the exclusion of a lower heir by a higher one. Tenthly: If we set aside all this and proceed on the assumption of generalizing the term 'boy' (ghulam) to include paternal cousins which they have brought up for the problem, it would never be applicable, and the discourse would incline towards contradiction and weakness. The words of Sayyid (Quddus Sirruhu) are worth hearing as he says: "Verily the granddaughters, if there is a boy alongside them, whether he is their brother or their cousin, he makes them residuaries, just as the biological son makes the biological daughters residuaries. And that is because the male among the descendants of a son makes the females..."

[Right Column - Urdu] The problem will be calculated from twelve, which will be corrected to twenty-six. Nine shares to the husband, six to the mother, eighteen to the daughter, two to the brother's grandsons, and one to the granddaughter. And if the brother himself had come in place of the brother's grandsons, the problem would have 'Auled' to thirteen and the real brother would have been left empty-handed, because nothing is received when 'Aul' occurs. If someone presumes that the brother also makes the granddaughter a residuary (asbah), then he would be violating those explicit texts which state the exclusion of a lower-ranked heir by a higher-ranked one. Tenth Argument: If we set aside all this and proceed by considering 'ghulam' (boy) in a general sense to include paternal cousins, then the argument they have mentioned would not apply to the problem, and the discourse would lean towards contradiction and weakness. The words of Sayyid (Quddus Sirruhu) are worth listening to; he says that when there is a boy equal to the granddaughters, whether he is their brother or their cousin (paternal uncle's son), he makes them residuaries, just as a biological son makes biological daughters residuaries. This is because whoever is male among the descendants of the son of the deceased, he makes the females from the offspring of the deceased's son...

[बायां कॉलम - फ़ारसी/अरबी] भाई के पोते का मसला बारह से छब्बीस तक तसहीह (सही) किया गया। नौ पति को, छह माँ को, अठारह बेटी को, दो भाई के पोते को और एक पोती को। अगर उसकी जगह खुद भाई आता तो मसला तेरह तक 'औल' करता और सगा भाई खाली हाथ रह जाता, क्योंकि 'औल' के साथ कोई असबा (शेष प्राप्तकर्ता) नहीं होता। यदि कोई यह दावा करे कि भाई पोती को भी असबा बनाता है, तो वह उन स्पष्ट आदेशों का उल्लंघन करेगा जिनमें ऊंचे दर्जे के वारिस द्वारा निचले दर्जे के वारिस को वंचित करने का वर्णन है। दसवां: यदि हम इन सब बातों को छोड़ दें और 'गुलाम' (लड़के) शब्द को सामान्य मानकर उसमें चचेरे भाइयों को शामिल करने के आधार पर बात करें, तो वह दलील जो उन्होंने दी है, मसले पर खरी नहीं उतरेगी और बात विरोधाभास और कमजोरी की ओर झुक जाएगी। सैय्यद (क़ुद्स सिर्रहू) का कथन सुनने योग्य है, वे कहते हैं: "निश्चित रूप से पोतियां, यदि उनके साथ कोई लड़का हो, चाहे वह उनका भाई हो या उनका चचेरा भाई, तो वह उन्हें असबा बना देता है जैसे कि सगा बेटा सगी बेटियों को असबा बना देता है। और यह इसलिए है क्योंकि बेटे की औलाद में से जो पुरुष है, वह उन महिलाओं को..."

[दायां कॉलम - उर्दू] मसला बारह से बनेगा जिसकी तसहीह (सुधार) छब्बीस से होगी। नौ हिस्से पति को, छह माँ को, अठारह बेटी को और दो भाई के पोते को और एक पोती को मिलेगा। और अगर भाई के पोते की जगह खुद भाई आता तो मसला तेरह की तरफ 'औल' करता और हक़ीक़ी भाई खाली हाथ जाता, क्योंकि 'औल' के होने पर कुछ नहीं मिलता। यदि कोई गुमान करने वाला यह गुमान करे कि भाई भी पोती को 'असबा' बनाता है, तो वह खुद उन स्पष्ट 'नसूस' (ग्रंथों) का उल्लंघन करने वाला होगा जिनमें ऊपर वाले वारिस द्वारा नीचे वाले को 'साक़ित' (वंचित) करने का बयान है। दसवीं दलील: अगर इस तमाम से क़त-ए-नज़र (किनारा) करके कारवाई करें तो 'गुलाम' (लड़के) को आम मानकर चचा के बेटों को इसमें शामिल करने की सूरत में वह दलील जिसे उन्होंने ज़िक्र किया है, वह मसले पर लागू नहीं होगी और कलाम (बात) टकराव और कमज़ोरी की तरफ माएल हो जाएगा। सैय्यद (क़ुद्स सिर्रहू) का कलाम सुनने के लायक है, फरमाते हैं कि पोतियों के बराबर जब कोई लड़का हो, चाहे वह उनका भाई हो या उनके चचा का बेटा हो, तो वह उन्हें 'असबा' बना देता है जैसा कि सल्बी (सगा) बेटा सल्बी बेटियों को 'असबा' बना देता है। और यह इसलिए है क्योंकि मय्यत के बेटे की औलाद में से जो मुज़क्कर (पुरुष) हो, वह मय्यत की सल्बी औलाद...

[بایاں کالم - فارسی/عربی] ابن ابن ابن ابن الاخ از دوازدہ شدہ بیسی و شش تصحیح پذیر نہ بشوہر و شش بمادر ہیجدہ بدختر و دو بابن پسر برادر و یک بدختر پسر واگر جائے او خود برادر آید مسئلہ بسیزدہ عول کند و برادر عینی تہی دست رود ، اذلا شبیعی بعصبة مع العول، اگر زاعی زعم فرماید کہ اخ نیز تعصیب بنت الابن نماید خود نصوص صریحہ اسقاط اعلی السلفی را خلاف کردہ باشد۔ عاشرا: اگر ازیں ہمہ قطع نظر را کار فرمایم تابر تقدیر تعمیم غلام بابیں ابنائے اعمام لیلے کہ بر مسئلہ آوردہ اند زینہار منطبق نباید و سخن بہ تناقض و تہافت گراید کلام سید قدس سرہ شنیدن دارد کہ می فرماید ان بنات الابن اذا کان بحذائهن غلام سواء کان اخاهن او ابن عمهن فانه یعصبهن کما ان الابن الصلبي یعصب البنات الصلبیة و ذلك لان الذکر من اولاد الابن یعصب الاناث اللاتي

[دایاں کالم - اردو] مسئلہ بارہ سے بنے گا جس کی تصحیح چھبیس سے ہو گی۔ نو حصے خاوند کو ، چھ ماں کو ، اٹھارہ بیٹی کو اور دو بھائی کے پوتے کو اور ایک پوتی کو ملے گا۔ اور اگر بھائی کے پوتے کی جگہ خود بھائی آتا تو مسئلہ تیرہ کی طرف عول کرتا اور حقیقی بھائی خالی ہاتھ جاتا، اس لئے کہ عول کے ہوتے ہوئے کچھ نہیں ملتا ، اگر کوئی گمان کرنے والا یہ گمان کرے کہ بھائی بھی پوتی کو عصبہ بناتا ہے تو وہ خود ان صریح ان نصوص کی خلاف ورزی کرنے والا ہو گا جن میں اوپر والے وارث کے نیچے والے کو ساقط کرنے کا بیان ہے۔ دسویں دلیل: اگر اس تمام سے قطع نظر کا کروائی کریں تو غلام (لڑکے) کو عام مان کر چچاکے بیٹوں کو اس میں شامل کرنے کی صورت میں وہ دلیل جسے انہوں نے ذکر کیا ہے وہ مسئلہ پر منطبق نہیں ہو گی اور کلام ٹکراؤ اور کمزوری کی طرف مائل ہو جائے گا۔ سید قدس سرہ، کا کلام سننے کے لائق ہے ، فرماتے ہیں کہ پوتیوں کے برابر جب کوئی لڑکا ہو چاہے وہ ان کا بھائی ہو یا ان کے

چچا کا بیٹا ہو تو وہ انہیں عصبہ بنا دیتا ہے جیسا کہ صلبی بیٹا صلبی بیٹیوں کو عصبہ بنا دیتا ہے اور یہ اس لئے ہے کہ میت کے بیٹے کی اولاد میں سے جو مذکر ہو وہ میت کی صلبی اولاد

Fatawa Rizwia - Volume 26

[Left Column - Arabic Text] In his rank [degree], when the deceased has no biological child, by consensus, in entitlement to the entire property, so also he makes them [the females of his rank] residuaries (asbah) in entitlement to the remainder from the two-thirds along with the two daughters, and this is the view of the general companions and the majority of scholars. Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) said that he does not make them residuaries, but the entire remainder is for the grandson (son's son), and nothing for his daughters; because a female only becomes a residuary through a male if she possesses a prescribed share (fard) when she is alone without him, like daughters and sisters. But if she is not like that, then she does not become a residuary through him, like the daughters of brothers and paternal uncles with their sons. And the answer was that the granddaughter (son's daughter) is a possessor of a prescribed share when she is alone without the grandson, but she is excluded here by the two biological daughters. Do you not see that she takes half in the absence of biological daughters, unlike the daughters of a brother and a paternal uncle, as they have no prescribed share when they are alone without their sons, so they do not become residuaries through them. [1]

[Right Column - Urdu Text] In the event of [his] absence, he unanimously makes the girls of his rank entitled to the entire property, and similarly, in the presence of two biological daughters, he makes them residuaries in entitlement to the property remaining after the two-thirds. The general noble Companions (may Allah be pleased with them all) have inclined towards this view, and this is also the stance of the majority of scholars. Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) stated that he does not make the granddaughters residuaries; instead, all the remaining property will be for the grandson, and the granddaughters will receive nothing. This is because a female becomes a residuary along with a male only if she would have a prescribed share when separate from that male, such as daughters and sisters. And if she is not like that, she does not become a residuary with the male, like the daughters of brothers and uncles with their sons. And the answer to this has been given as such: a granddaughter has a prescribed share when separate from a grandson, but here she is deprived because of the two biological daughters. Do you not see that in the absence of biological daughters, a granddaughter takes half of the property? This is unlike [the daughters of] a brother and an uncle...

[Footnote] 1. Al-Sharifiyyah Sharh al-Sirajiyyah, Section on Women, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, pages 22 & 23.

फ़तावा रज़विया - जिल्द २६

[बायाँ कॉलम - अरबी पाठ] अपने दर्जे में, जब मृतक की कोई सल्बी (सगी) संतान न हो, तो सर्वसम्मति से वह अपने दर्जे की लड़कियों को समस्त संपत्ति की हकदारी में असबा (शेषभोगी) बना देता है। इसी प्रकार दो बेटियों की उपस्थिति में, दो-तिहाई से शेष बची संपत्ति की हकदारी में वह उन्हें असबा बना देता है। आम सहाबा-ए-किराम इसी ओर गए हैं और विद्वानों के बहुमत का भी यही रुख है। इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कहा कि वह उन्हें असबा नहीं बनाता, बल्कि पूरा शेष माल पोते के लिए है और उसकी बेटियों के लिए कुछ नहीं, क्योंकि एक स्त्री केवल तभी पुरुष के माध्यम से असबा बनती है जब उसका अपना एक निर्धारित हिस्सा (फ़र्ज़) हो जब वह उससे अलग हो, जैसे बेटियाँ और बहनें। लेकिन यदि वह ऐसी न हो, तो वह उसके माध्यम से असबा नहीं बनती, जैसे भाइयों और चाचाओं की बेटियाँ अपने बेटों के साथ। इसका उत्तर यह दिया गया है कि पोती, पोते से अलग होने पर एक निर्धारित हिस्से वाली होती है, लेकिन यहाँ वह दो सल्बी बेटियों के कारण वंचित है। क्या आप नहीं देखते कि सल्बी बेटियों की अनुपस्थिति में वह आधा हिस्सा लेती है? यह भाई या चाचा की बेटियों के विपरीत है, क्योंकि उनके बेटों से अलग होने पर उनका कोई निर्धारित हिस्सा नहीं होता, इसलिए वे उनके माध्यम से असबा नहीं बनतीं। [१]

[दायाँ कॉलम - उर्दू पाठ] न होने की सूरत में अपने दर्जे की लड़कियों को तमाम माल के इस्तहक़ाक़ (हकदारी) में बिल-इत्तिफ़ाक़ (सर्वसम्मति से) असबा बना देता है और इसी तरह दो सल्बी बेटियों की मौजूदगी में दो-तिहाई से बच जाने वाले माल के इस्तहक़ाक़ में उन्हें असबा बना देता है। आम सहाबा-ए-किराम रिज़वानुल्लाह तआला अलैहिम अजमईन इसी तरफ़ गए हैं, और जम्हूर उलमा का भी यही मौक़िफ़ है। हज़रत अब्दुल्लाह इब्न मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने फ़रमाया कि वह पोतियों को असबा नहीं बनाता बल्कि बाक़ी तमाम माल पोते के लिए होगा पोतियों को कुछ नहीं मिलेगा। क्योंकि मुज़क्कर (पुरुष) के साथ मिल कर मुअन्नस (स्त्री) इसी सूरत में असबा बनती है जब वह उस मुज़क्कर से अलग होकर ज़ी-फर्ज़ (निर्धारित हिस्से वाली) होती हो जैसे बेटियाँ और बहनें। और अगर वह इस तरह न हो तो मुज़क्कर के साथ मिल कर असबा नहीं बनती जैसे भाइयों और चाचाओं की बेटियाँ उनके बेटों के साथ। और इसका जवाब यूँ दिया गया है कि पोती पोते से अलग होकर ज़ी-फर्ज़ होती है लेकिन यहाँ पर वह दो सल्बी बेटियों की वजह से महरूम है। क्या तू नहीं देखता कि सल्बी बेटियों की अदम-मौजूदगी (अनुपस्थिति) में पोती निस्फ़ (आधा) माल लेती है, बर-ख़िलाफ़ भाई और चाचा की...

[पाद-टिप्पणी] १. शरीफ़िया शरह सिराजीया, फ़स्ल फ़िन-निसा, मतबा-ए-अलीमी, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ २२ और २३

[بایاں کالم - عربی متن] في درجته اذا لم يكن للميت ولد صلبي بالاتفاق فی استحقاق جميع المال فكذا يعصبها فی استحقاق الباقي من الثلثين مع البنتين واليه ذهب عامة الصحابة وعليه جمهور العلماء وقال ابن مسعود رضی الله تعالی عنه لا يعصبهن بل الباقي كله لابن الابن و لا شيئ لبناته، اذ الانثی انما تصير عصبة بالذكر اذا كانت ذات فرض عند الانفراد عنه كالبنات والاخوات و اما اذا لم تكن كذلك فلا تصير به عصبة كبنات الاخوة والاعمام مع بنيهم واجيب بأن بنت الابن صاحبة فرض عند الانفراد عن ابن الابن لكنها محجوبة بالصلبيتين ههنا الا ترى انها تاخذ النصف عند عدم الصلبيات بخلاف بنات الاخ و العم اذ لافرض لها عند انفرادها عن ابنهما فلا تصير عصبة به ۱

[دایاں کالم - اردو متن] نہ ہونے کی صورت میں اپنے درجے کی لڑکیوں کو تمام مال کے استحقاق میں بالاتفاق عصبہ بنا دیتا ہے اور یونہی دو صلبی بیٹیوں کی موجودگی میں دو تہائی سے بچ جانے والے مال کے استحقاق میں انہیں عصبہ بنا دیتا ہے۔ عام صحابہ کرام رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین اسی طرف گئے ہیں، اور جمہور علماء کا بھی یہی موقف ہے۔ حضرت عبد اللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا کہ وہ پوتیوں کو عصبہ نہیں بناتا بلکہ باقی تمام مال پوتے کے لئے ہوگا پوتیوں کو کچھ نہیں ملے گا۔ کیونکہ مذکر کے ساتھ مل کر مونث اسی صورت میں عصبہ بنتی ہے جب وہ اس مذکر سے الگ ہو کر ذی فرض ہوتی ہو جیسے بیٹیاں اور بہنیں۔ اور اگر وہ اس طرح نہ ہو تو مذکر کے ساتھ مل کر عصبہ نہیں بنتی جیسے بھائیوں اور چچوں کی بیٹیاں ان کے بیٹوں کے ساتھ۔ اور اس کا جواب یوں دیا گیا ہے کہ پوتی پوتے سے الگ ہو کر ذی فرض ہوتی ہے لیکن یہاں پر وہ دو صلبی بیٹیوں کی وجہ سے محروم ہے۔ کیا تو نہیں دیکھتا کہ صلبی بیٹیوں کی عدم موجودگی میں پوتی نصف مال لیتی ہے بخلاف بھائی اور چچا کی

[حاشیہ] ۱ الشریفیة شرح السراجیة فصل فی النساء مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۲۲ و ۲۳

Fatawa Razawiyya Volume 26

[Left Column - Persian] This discourse from head to toe is a just witness that by 'ghulam' (boy) is meant the same male who is from the offspring of the son. The discourse is on that, and the evidence is also for that, and the disagreement of Ibn Mas'ud is also regarding that. Otherwise, no one says that the son of the brother's son is an excluder of the daughters of the son. And also in the text itself it is explicit that the son of the paternal uncle cannot make his own paternal uncle's daughter an 'asaba' (agnatic heir). Therefore, the meaning of generalization "whether he be their brother or the son of their paternal uncle" is only this much: whether that boy is the son of the same son whose daughter this is, or the son of another son who was the uncle of this daughter. It does not mean that from the sons of these women's uncles there would be an 'asaba' for them even if he were outside the line of being part of the deceased. This is among the things that no one says. On this basis, by the praise of Allah, the ruling of the issue has also been engraved on the throne (firmly established) and joined with clarity that the words in 'Durr-e-Mukhtar' and 'Sharifiyya' are explicitly against the fancy of the fancier, not that they rule in agreement with it. Then if, despite all this, they are not satisfied until they hear an explicit statement from a scholar of clarification, Allama...

[Right Column - Urdu] ...of the daughters that there is no fixed share for them separately from the sons of those two. Therefore, the brothers' and uncles' daughters will not become 'asaba' along with their sons. This entire discourse is a just witness from head to toe that by 'ghulam' (boy/son) is meant that male who is from the offspring of the deceased's son. The discussion is about this, the evidence is also for this, and the disagreement of Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) is also regarding this. Otherwise, no one is of the opinion that a brother's grandson is an excluder (hajib) for the deceased's granddaughters. Furthermore, there is an explicit statement in the text itself that a paternal uncle's son cannot make his paternal uncle's daughter an 'asaba'. So certainly, by this generalization—whether he is a brother of those granddaughters or the son of their paternal uncle whose daughter she is, or the son of another son who is the uncle of this daughter—it is not meant that the sons of these women's uncles make them 'asaba' even if they are outside the line of being part of the deceased. This is something that no one says. On this basis, with praise and thanks to Allah, the ruling on the issue has been firmly established, and it has become clear with thorough explanation that the words of 'Durr-e-Mukhtar' and 'Sharifiyya' are explicitly contrary to what the claimant suspects,

not something that rules in accordance with it. Then if, despite all this, they are not satisfied until they hear an explicit statement from a scholar of clarification, Allama...

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

[बायाँ कॉलम - फारसी] यह कथन शुरू से अंत तक न्यायपूर्ण गवाह है कि 'ग़ुलाम' से तात्पर्य वही पुरुष है जो बेटे की संतानों में से हो। चर्चा उसी पर है और प्रमाण भी उसी पर है, और इब्न मसूद का मतभेद भी उसी में है। अन्यथा कोई भी यह नहीं कहता कि भाई के बेटे का बेटा, बेटे की बेटियों का हाजिब (बाहर करने वाला) है। और स्वयं वाणी में भी यह स्पष्ट है कि चाचा का बेटा अपनी चाचा की बेटी को अस्बा नहीं बना सकता। अतः सामान्यीकरण "चाहे वह उनका भाई हो या उनके चाचा का बेटा" का तात्पर्य केवल इतना है कि चाहे वह लड़का उसी बेटे का बेटा हो जिसकी यह बेटी है, या किसी दूसरे बेटे का बेटा हो जो इस बेटी का चाचा था। इसका यह मतलब नहीं है कि इन औरतों के चचेरे भाइयों में से कोई उनका अस्बा होगा चाहे वह मृतक की जुज़ियत (वंश) की श्रृंखला से बाहर हो। यह उन बातों में से है जो कोई नहीं कहता। इस आधार पर, अल्लाह की प्रशंसा से, मसले का हुक्म भी मज़बूती से स्थापित हो गया और स्पष्ट हो गया कि 'दुर्रे मुख्तार' और 'शरीफ़िया' का कथन भ्रम पालने वाले के भ्रम के विरुद्ध है न कि उसके पक्ष में। फिर यदि इस सब के बाद भी उन्हें संतुष्टि न हो जब तक कि वे किसी शोधकर्ता विद्वान से स्पष्टीकरण न सुन लें, अल्लामा...

[दायाँ कॉलम - उर्दू] ...बेटियों के लिए कि उन दोनों के बेटों से अलग होकर उनके लिए कोई निर्धारित हिस्सा (फर्ज़) नहीं होता, इसलिए भाई और चाचा की बेटियाँ अपने बेटों के साथ मिलकर 'अस्बा' (अवशिष्ट उत्तराधिकारी) नहीं बनेंगी। यह कथन सिर से पैर तक एक न्यायपूर्ण गवाह है कि 'गुलाम' (लड़के) से तात्पर्य वही पुरुष है जो मृतक के बेटे की संतानों में से हो। चर्चा इसी बारे में है, प्रमाण भी इसी पर है, और इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) का मतभेद भी इसी में है। अन्यथा, कोई भी इस बात का कायल नहीं है कि भाई का पोता मृतक की पोतियों के लिए 'हाजिब' (बाहर करने वाला) होता है। इसके अलावा, स्वयं पाठ में यह स्पष्ट उल्लेख है कि चाचा का बेटा अपनी चाचा की बेटी को 'अस्बा' नहीं बना सकता। तो निश्चित रूप से इस सामान्यीकरण से—चाहे वह उन पोतियों का भाई हो या उनके चाचा का बेटा हो जिसकी यह बेटी है, या किसी दूसरे बेटे का बेटा हो जो इस बेटी का चाचा हो—यह अर्थ नहीं है कि इन महिलाओं के चाचा के बेटे उन्हें 'अस्बा' बनाने वाले होते हैं, भले ही वे मृतक के अंश (वंश) की श्रृंखला से बाहर हों। यह वह बात है जिसका कोई भी कायल नहीं है। इस आधार पर, अल्लाह की स्तुति और प्रशंसा के साथ, मसले का निर्णय भी सुदृढ़ हो गया है और स्पष्टता के साथ सिद्ध हो गया है कि 'दुर्रे मुख्तार' और 'शरीफ़िया' का कथन भ्रम करने वाले के भ्रम के स्पष्ट

रूप से विपरीत है, न कि उसके अनुकूल निर्णय देने वाला। फिर अगर इन सब के बावजूद उनकी संतुष्टि न हो जब तक कि वे स्पष्टीकरण के किसी विद्वान का स्पष्ट कथन न सुन लें, अल्लामा...

पेज 257 का 613

[بایاں کالم - فارسی] این کلام از سر تا پا شاہد عدل است کہ مراد بغلام ہمان ذکری است کہ از اولاد ابن است کلام در ہمان ست و دلیل ہم بران و خلاف ابن مسعود ہم دراں ورنہ ہیچکس قائل نیست کہ ابن ابن الاخ حاجب بنات ابن است و ہم در نفس سخن تصریح است کہ ابن عم مرتبنت عم خودش را تعصیب نتواں کرد۔ لاجرم مراد بہ تعمیم سواء کان اخاھن او ابن عمھن ہمیں قدرست کہ خواہ آں پسر پسر ہموں پسر باشد کہ این دختر دختر اوست یا پسر پسر دیگر کہ عم این دختر بود نہ از بنی اعمام ایں زنان باشد معصب ایناں بود اگرچہ از سلسلہ جزئیت میت بیرون بود ھذا مما لا یقول بہ احد، بایں تقدیر بحمد اللہ حکم مسئلہ نیز نقش بکرسی نشست و ہم بوضوح پیوست کہ کلام در مختار و شریفہ صراحۃً رغم زعم زاعم ست نہ آنکہ بوفاقش حاکم ست باز اگر بایں ہمہ باتسلی نشوند تا تصریح از عالم تنقیح بشنوند، علامہ

[دایاں کالم - اردو] بیٹیوں کے کہ ان کے لئے ان دونوں کے بیٹوں سے الگ ہو کر کوئی فرضی حصہ نہیں ہوتا لہذا بھائی اور چچا کی بیٹیاں ان کے بیٹے کے ساتھ مل کر عصبہ نہیں بنیں گی۔ یہ کلام سر سے لے کر پاؤں تک عادل گواہ ہے کہ غلام (لڑکے) سے مراد وہی مذکر ہے جو میت کے بیٹے کی اولاد میں سے ہو۔ گفتگو اسی میں ہے، دلیل بھی اسی پر ہے اور ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا اختلاف بھی اسی میں ہے، ورنہ کوئی شخص اس بات کا قائل نہیں کہ بھائی کا پوتا میت کی پوتیوں کے لئے حاجب ہوتا ہے، نیز نفس کلام میں تصریح موجود ہے کہ چچا کا بیٹا اپنے چچا کی بیٹی کو عصبہ نہیں بنا سکتا تو یقیناً اس تعمیم سے کہ چاہے وہ ان پوتیوں کا بھائی ہو یا ان کے چچا کا بیٹا ہو جس کی یہ بیٹی ہے یا کسی دوسرے بیٹے کا بیٹا ہو جو اسی بیٹی کا چچا ہو۔ یہ مراد نہیں کہ ان عورتوں کے چچا کے بیٹے ان کو عصبہ بنانے والے ہوتے ہیں اگرچہ وہ میت کی

جزء کے سلسلہ سے باہر ہوں۔ یہ وہ بات ہے جس کا کوئی بھی قائل نہیں۔ اس تقدیر پر اللہ تعالیٰ کی حمد و ثناء کے ساتھ مسئلہ کا حکم بھی کرسی پر منقش ہو گیا نیز خوب وضاحت کے ساتھ راسخ ہو گیا کہ در مختار اور شریفہ کا کلام گمان کرنے والے کے گمان کے صراحۃً خلاف ہے نہ کہ اس کی موافقت کا حکم کرنے والا ہے۔ پھر اگر اس تمام کے باوجود ان کی تسلی نہ ہو حتیٰ کہ وہ کسی عالم کی واضح

Fatawa-e-Razawiyya (Vol. 26)

Shami (may his secret be sanctified) states in 'Al-Uqood al-Durriyyah': He was asked regarding a woman who died leaving behind two daughters, a full brother's son, and two granddaughters (son's daughters). She left an estate; how should it be divided? Answer: Two-thirds go to the two daughters, and the remainder goes to the full brother's son. A brother's son does not make his sister an agnate (Asabah), nor someone higher or lower than him, let alone making the son's daughters agnates.

A brother's son is not an agnator For those equal to or above him in lineage.

Yes, a grandson (son's son) does make a granddaughter (son's daughter) an agnate. [Summarized]. Listen to the clear explanation. Allama Shami (may his secret be sanctified) says in 'Al-Uqood al-Durriyyah': A question was asked about this woman who died leaving two daughters, a son of a real brother, and two granddaughters. She left some inheritance; how will it be distributed? Answer: The daughters will get two-thirds and the rest will go to the real brother's son. The brother's son does not make his sister 'Asabah' (agnate), nor those of a higher level than himself or those of a lower level; why would he then make the granddaughters of the deceased 'Asabah'? And the nephew is not one who makes those equal in lineage or those above him 'Asabah'. Yes, the grandson makes the granddaughter 'Asabah' etc. [Summary]. The matter was perfectly clear and did not need further explanation. What was the need for this long discussion? But what can be done is that after a doubt arises, its removal becomes necessary. When we reached the fifth evidence, we became aware of the slip of the pen that occurred here by Allama Hamid Effendi. This strengthened our resolve to clarify further so that the truth becomes clear in the same way that the moon shines after clouds and dust are removed.

[1] Al-Uqood al-Durriyyah, Book of Inheritances, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/472

Page 258 of 613

फ़तावा-ए-रज़विया (जिल्द २६)

शामी (उनका रहस्य पवित्र हो) 'अल-उक़ूद अद-दुर्रिह' में फरमाते हैं: एक महिला के बारे में सवाल पूछा गया जो दो बेटियाँ, एक सगा भतीजा (भाई का बेटा), और दो पोतियों को छोड़कर मर गई। उसने कुछ संपत्ति छोड़ी; उसका विभाजन कैसे किया जाए? जवाब: दो तिहाई हिस्सा दो बेटियों को मिलेगा, और शेष सगे भाई के बेटे को मिलेगा। भाई का बेटा अपनी बहन को 'असबह' (पैतृक उत्तराधिकारी) नहीं बनाता, और न ही अपने से ऊँचे या नीचे दर्जे वाली को, तो फिर वह मृतक की पोतियों को 'असबह' कैसे बनाएगा?

और भतीजा असबह बनाने वाला नहीं है अपने समान या अपने से ऊपर वाले को वंश में।

हाँ, पोता पोती को 'असबह' बनाता है [संक्षिप्त]। स्पष्ट व्याख्या सुनें। अल्लामा शामी (उनका रहस्य पवित्र हो) 'अल-उक़ूद अद-दुर्रिह' में फरमाते हैं: इस महिला के बारे में सवाल किया गया जो दो बेटियाँ, सगे भाई का एक बेटा और दो पोतियाँ छोड़कर फौत हुई, उसने कुछ तरका छोड़ा वह कैसे तक़सीम किया जाएगा? जवाब: बेटियों को दो तिहाई मिलेगा और बाकी हकीकी भाई के बेटे को मिलेगा। भाई का बेटा अपनी बहन को असबह नहीं बनाता और न ही अपने से ऊपर के दर्जे वाली को या निचले दर्जे वाली को, तो वह मैयत की पोतियों को असबह कैसे बनाएगा। और भतीजा असबह बनाने वाला नहीं है नसब में अपनी मिसाल को और न अपने से ऊपर वाली को। हाँ पोता पोती को असबह बनाता है, वगैरा [खुलासा]। मसला पूरी तरह स्पष्ट होने के कारण और स्पष्टीकरण की आवश्यकता नहीं थी। इतनी लंबी चर्चा की क्या ज़रूरत थी? लेकिन क्या किया जा सकता है कि वहम के आरिज़ होने के बाद उसका इज़ाला (निवारण) ज़रूर होना चाहिए। जब हम पांचवीं दलील तक पहुंचे तो हमें उस लग़ज़िश (चूक) पर आगाह हुए जो यहां अल्लामा हामिद अफ़ंदी के कलम से सरज़द हुई। तो इसने हमारे अज़्म (संकल्प) को मज़ीद वज़ाहत करने पर मज़बूत किया ताकि हक इस तरह हो जाए जिस तरह बादल और गर्द-ओ-गुबार के दूर किए जाने के बाद चांद रोशन होते हैं।

[1] अल-उक़ूद अद-दुर्रिह, किताब अल-फ़राइज़, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, २/४७२

पृष्ठ २५८ / ६१३

شامی قدس سرہ السامی در عقود الدریہ فرماید سئل فی امرأۃ ماتت عن بنتین وابن اخ شقیق وعن بنتی ابن و خلفت ترکۃ کیف تقسم الجواب للبنتین الثلثان والباقی لابن الاخ الشقیق و ابن الاخ لا یعصبہ اختہ ولا من ھی اعلی منہ او اسفل فضلا عن کونہ یعصب بنتی الابن۔

ولیس ابن الاخ بالمعصب من مثلہ او فوقہ فی النسب

نعم ابن الابن یعصب بنت الابن ہ ملخصاً تصریح صاف طور پر سن لیں۔ علامہ شامی قدس سرہ السامی عقود الدریہ میں فرماتے ہیں۔ اس عورت کے بارے میں سوال کیا گیا جو دو بیٹیاں، حقیقی بھائی کا ایک بیٹا اور دو پوتیاں چھوڑ کر فوت ہوئی اس نے کچھ ترکہ چھوڑا وہ کیسے تقسیم کیا جائے گا؟ جواب: بیٹیوں کو دو تہائی ملے گا اور باقی حقیقی بھائی کے بیٹے کو ملے گا۔ بھائی کا بیٹا اپنی بہن کو عصبہ نہیں بناتا اور نہ ہی اپنے سے اوپر کے درجے والی کو یا نچلے درجے والی کو چہ جائیکہ وہ میت کی پوتیوں کو عصبہ بنائے۔ اور بھتیجا عصبہ بنانے والا نہیں ہے نسب میں اپنی مثل کو اور نہ اپنے سے اوپر والی کو۔ ہاں پوتا پوتی کو عصبہ بناتا ہے الخ تلخیص۔ مسئلہ کامل طور پر واضح ہونے کی وجہ سے وضاحت کرنے سے مستغنی تھا۔ اس طویل بحث کی کیا ضرورت تھی، مگر کیا کیا جا سکتا ہے کہ وہم کے عارض ہونے کے بعد اس کا ازالہ ضرور ہونا چاہئے۔ جب ہم پانچویں دلیل تک پہنچے تو ہم اس لغزش پر آگاہ ہوئے جو یہاں علامہ حامد آفندی کے قلم سے سرزد ہوئی۔ تو اس نے ہمارے عزم کو مزید وضاحت کرنے پر مضبوط کیا تاکہ حق اس طرح ہو جائے جس طرح بادل اور گردوغبار کے دور کئے جانے کے بعد چاند روشن ہوتے ہیں۔

[1] العقود الدرية كتاب الفرائض ارگ بازار قندهار افغانستان ۲/ ۴۷۲

Fatawa Rizvia, Volume 26

(Arabic Text): We reserve all praise for Allah, and blessings and peace be upon the Master of the Nation, Muhammad, and upon his family, his companions, and the illustrious ones. Amen. And Allah, Glorified and Exalted is He, knows best, and His knowledge, Glorious is His Majesty, is most complete and most decisive. (Urdu Translation): And we dedicate all praise solely to our Lord; may blessings and peace be upon the Master of the Nation whose exalted name is Muhammad, and upon his progeny, his companions, and all. Amen! And Allah, Glorified and Exalted is He, knows best, and His knowledge, Glorious is His Majesty, is most complete and most decisive. (T)

Chapter Six

Issue 98: From Calcutta, Tal Kmidan Bagh No. 41, Masjid Manak Daftari, sent by Muhammad Abdul Karim Sahib, 3rd Ramadan-ul-Mubarak 1315 AH.

(Petition Text): After offering to kiss your feet and placing my forehead upon them, it is humbly requested with folded hands that out of your kindness and generosity, please issue a ruling based on your own research regarding this submitted matter. If the ruling agrees with what is written, then out of your benevolence towards the whole world, please sign the written document to fulfill the need. The issue is: What do the scholars of religion (may Allah Almighty have mercy on them) say about this matter: does the right of inheritance get forfeited due to the passage of time or not? Give a ruling and be rewarded.

(Urdu Translation of Petition): After offering to kiss your feet and placing my forehead upon them, it is humbly requested with folded hands that, showing kindness and mercy, please issue a decision in this submitted matter according to your research. If your Excellency's decision matches this writing, then for the benefit of the whole world, sign the written paper and fulfill the need. The matter is: what do the scholars of religion (may Allah Almighty have mercy on you) say regarding this issue, whether the right to inheritance becomes void due to the passage of a long period or not? State the ruling and you will be rewarded. (T)

Answer (Al-Jawab): The right of inheritance is not forfeited by the passage of time, as stated in Radd al-Muhtar: "If the Sultan orders the non-hearing of a claim after fifteen years..."

(Urdu Translation of Answer): Answer: The right of inheritance is not forfeited due to the passage of a long period, as mentioned in Durr-e-Mukhtar, even if the King, after a period of fifteen years has passed, [orders] the Qazi regarding the claim...

फतावा रज़विया, जिल्द २६

(अरबी पाठ): हम तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए ही विशिष्ट करते हैं, और दुरूद व सलाम हो मिल्लत के मालिक मुहम्मद पर, और उनकी आल, उनके सहाबा और महान हस्तियों पर। आमीन। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म, जिसकी महिमा महान है, सबसे पूर्ण और सबसे प्रबल है। (उर्दू अनुवाद): और हम अपने रब के लिए ही तमाम तारीफों को खास करते हैं; दुरूद व सलाम हो मिल्लत के साहिब पर जिनका नामे नामी इस्मे गिरामी मुहम्मद है और आपकी आल पर और सहाबा पर और सब पर, आमीन! और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म (जल्ल मजदहु) मुकम्मल और पुख्ता है। (त)

अध्याय छह

मसला ९८: कलकत्ता से, ताल कमिदन बाग नंबर ४१ मस्जिद मानक दफ़्तरी, प्रेषित मुहम्मद अब्दुल करीम साहब ३ रमज़ानुल मुबारक १३१५ हिजरी।

(प्रार्थना पाठ): क़दमों को चूमने और उन पर पेशानी रगड़ने की पेशकश के बाद हाथ जोड़कर गुज़ारिश है कि करम और मेहरबानी फरमाते हुए इस भेजे गए मसले में अपनी तहक़ीक़ के मुताबिक़ हुक्म फरमाएं। अगर हुक्म तहरीर के मुवाफ़िक़ हो तो तमाम जहान पर फैज़ पहुँचाने की रूह से कागज़ पर दस्तखत करके हाजत पूरी फरमाएं। मसला यह है: उलमा-ए-दीन (अल्लाह तआला उन पर रहम फरमाए) इस बारे में क्या फरमाते हैं कि क्या लम्बा समय बीत जाने से विरासत का हक़ खत्म हो जाता है या नहीं? बयान फरमाएं सवाब पाएंगे।

(प्रार्थना का उर्दू अनुवाद): क़दमों को चूमने और उन पर पेशानी रखने की पेशकश के बाद हाथ जोड़कर गुज़ारिश है कि करम और मेहरबानी फरमाते हुए इस भेजे गए मसले में अपनी तहक़ीक़ के मुताबिक़ फैसला जारी फरमाएं। अगर जनाबे वाला का फैसला इस तहरीर के मुवाफ़िक़ हो तो तमाम जहान पर फैज़ पहुँचाने की रूह से तहरीर किए गए कागज़ पर दस्तखत करके हाजत पूरी फरमाएं। मसला यह है: ऐ उलमा-ए-दीन (अल्लाह तआला आप पर रहम फरमाए) इस मसले में क्या फरमाते हैं कि ज़्यादा अरसा गुज़र जाने से मीरास (विरासत) का हक़ साक़ित (ख़त्म) हो जाता है या नहीं? बयान करो, अज्र दिए जाओगे। (त)

अल-जवाब: विरासत का अधिकार समय बीतने से समाप्त नहीं होता है, जैसा कि 'रद-उल-मुहतार' में है: "यदि सुल्तान पन्द्रह वर्षों के बाद दावे की सुनवाई न करने का आदेश दे..."

(जवाब का उर्दू अनुवाद): अल-जवाब: मीरास का हक़ ज़्यादा अरसा गुज़र जाने से साक़ित नहीं होता, जैसा कि 'दुर्रे मुख्तार' में है, अगर बादशाह पन्द्रह साल का अरसा गुज़र जाने के बाद क़ाज़ी को दावे की...

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۶

نخص الحمد کلہ والصلوٰۃ والسلام علی صاحب الملۃ محمد وآلہ وصحبہ والجلۃ آمین، واللہ سبحنہ وتعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ اور ہم اپنے رب کے لئے ہی تمام تعریفوں کو مختص کرتے ہیں، درود وسلام ہو صاحب ملت پر جن کا نام نامی اسم گرامی محمد ہے اور آپ کی آل پر اور صحابہ پر اور سب پر، آمین ! واللہ سبحنہ وتعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم (ت)

فصل ششم

مسئلہ ۹۸: از کلکتہ تال کمیدن باغ نمبر ۴۱ مسجد مانک دفتری مرسلہ محمد عبدالکریم صاحب ۳ رمضان المبارک ۱۳۱۵ھ

پس پیشکشی قدمبوسی و ناصیہ فرسائی دست بستہ معروض میدارد کہ از روئے کرم فرمائی و مرحمت گستری دریں مسئلہ مرسلہ بہ تحقیق خود حکم فرمایند اگر حکم موافق مسطور دست دہد از روئے فیض رسانی بر جملہ جہان بر قرطاس مرقوم دستخط نمودہ فیض المرام بخشند۔ مسئلہ اینست کہ چہ می فرمایند علماء دین رحمہم اللہ تعالٰی اندریں مسئلہ کہ حق ارث بتقادم زمان ساقط شود یا نہ؟ بینوا توجروا۔

قدموں کو چومنے اور ان پر پیشانی رکھنے کی پیشکش کے بعد دست بستہ گزارش ہے کہ کرم اور مہربانی فرماتے ہوئے اس ارسال کردہ مسئلہ میں اپنی تحقیق کے مطابق فیصلہ صادر فرمائیں، اگر جناب والا کا فیصلہ اس تحریر کے موافق ہو تو تمام جہان پر فیض رسانی کی رو سے تحریر کردہ کاغذ پر دستخط کر کے حاجت برآری فرمائیں، مسئلہ یہ ہے، کیا فرماتے ہیں اے علماء دین اللہ

تعالیٰ آپ پر رحم فرمائے اس مسئلہ میں کہ زیادہ عرصہ گزر جانے سے میراث کا حق ساقط ہو جاتا ہے یا نہیں؟ بیان کرواجر دیئے جاؤ گے۔ (ت)

الجواب: حق ارث بتقادم زمان ساقط نمی شود کما فی رد المختار، لوامر السلطان بعدم سماع الدعوی بعد خمس عشرة

الجواب: میراث کا حق زیادہ عرصہ گزر جانے سے ساقط نہیں ہوتا، جیسا کہ در مختار میں ہے، اگر بادشاہ پندرہ سال کا عرصہ گزر جانے کے بعد قاضی کو دعوی کی

Fatawa Ridawiyya, Volume 26

[Arabic side text]: ...year, and if he [the judge] heard it [after the time limit], it would not be implemented. I say: Thus, it shall not be heard now after that [the time limit], except by an order [from the ruler], except in matters of Waqf (Endowments) and inheritance and the presence of a legal excuse. And with this, Mufti Abu al-Sa'ud gave a fatwa, so let it be remembered. (1) And in Radd al-Muhtar it is said: Sayyid al-Hamwi said in his gloss on al-Ashbah that the Sultans now command their judges in all their provinces not to hear a lawsuit after fifteen years have passed, except for Waqf and inheritance. (2) Ends. And as in Radd al-Muhtar from al-Hamidiyyah: that he wrote on three questions that the claim for inheritance shall be heard, and the length of the period does not prevent it. (3) And in Radd al-Muhtar from al-Ashbah and others: that a right is not extinguished by the passage of time. Ends. And therefore, he said in al-Ashbah also: 'And it is mandatory upon him to hear it,' meaning it is mandatory upon the Sultan who forbade his judges from...

[Urdu side text]: ...give an order not to hear. Then if the judge hears it, it will not be valid. I say: Now, after the prohibition from the king, a hearing will not be held without his order, except in the cases of finding Waqf, inheritance, and any legal excuse. Mufti Abu al-Sa'ud has given this fatwa; it should be remembered. It is in Radd al-Muhtar that Sayyid Hamwi said in the marginalia of al-Ashbah that now the king stops judges from hearing a claim after fifteen years have passed in all his provinces, except for Waqf and inheritance. Ends. As mentioned in Radd al-Muhtar from Hamidiyyah, he wrote in response to three issues that the claim of inheritance will be heard and the length of time will not prevent it. It is narrated from Ashbah etc. in Radd al-Muhtar that a right has not been extinguished due to the passage of a long time. Ends. For this reason, it has also been said in Ashbah that the hearing of the claim is mandatory upon him. Ends. That is, the king who, after fifteen years have passed, gave his...

Footnotes: 1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Qada (Book of Judiciary), Chapter on Imprisonment, Mujtabai Press, Delhi, 2/81. 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Qada (Book of Judiciary), Chapter on Imprisonment, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/322. 3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Qada (Book of Judiciary), Chapter on Imprisonment, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/323.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 26

[अरबी पक्ष का पाठ]: ...वर्ष, और यदि उसने [न्यायाधीश ने] इसे [समय सीमा के बाद] सुना, तो यह लागू नहीं किया जाएगा। मैं कहता हूँ: इस प्रकार, इसके बाद अब इसे नहीं सुना जाएगा, सिवाय [शासक के] आदेश के, वक्फ (बंदोबस्ती) और विरासत के मामलों और कानूनी बहाने की उपस्थिति के अलावा। और इसी के साथ मुफ्ती अबू अल-सऊद ने फतवा दिया, इसलिए इसे याद रखा जाए। (1) और रद अल-मुह्तार में कहा गया है: सैय्यद अल-हमवी ने अल-अशबाह पर अपनी टिप्पणी में कहा कि सुल्तान अब अपने सभी प्रांतों के न्यायाधीशों को पंद्रह वर्ष बीतने के बाद वक्फ और विरासत को छोड़कर कोई मुकदमा न सुनने का आदेश देते हैं। (2) समाप्त। और जैसा कि अल-हामिदिय्या से रद अल-मुह्तार में है: कि उन्होंने तीन सवालों पर लिखा कि विरासत का दावा सुना जाएगा, और लंबी अवधि इसे नहीं रोकती है। (3) और अल-अशबाह और अन्य से रद अल-मुह्तार में: कि समय बीतने से अधिकार समाप्त नहीं होता है। समाप्त। और इसलिए, उन्होंने अल-अशबाह में भी कहा: 'और उसकी सुनवाई करना उस पर अनिवार्य है,' अर्थात उस सुल्तान पर अनिवार्य है जिसने अपने न्यायाधीशों को मना किया था...

[उर्दू पक्ष का पाठ]: ...सुनवाई न करने का आदेश दे। फिर यदि काजी इसे सुनता है, तो वह मान्य नहीं होगा। मैं कहता हूँ: अब, बादशाह की ओर से निषेध के बाद, उसके आदेश के बिना सुनवाई नहीं की जाएगी, सिवाय वक्फ, विरासत और किसी कानूनी बहाने के पाए जाने के। मुफ्ती अबू अल-सऊद ने यही फतवा दिया है; इसे याद रखना चाहिए। रद अल-मुह्तार में है कि सैय्यद हमवी ने अल-अशबाह के हाशिए में कहा कि अब बादशाह पंद्रह साल बीतने के बाद वक्फ और विरासत के अलावा अपनी सभी रियासतों में दावा सुनने से काजियों को रोक देते हैं। समाप्त। जैसा कि हामिदिय्या से रद अल-मुह्तार में वर्णित है, उन्होंने तीन मुद्दों के जवाब में लिखा कि विरासत के दावे की सुनवाई की जाएगी और समय की लंबाई इसमें बाधक नहीं होगी। रद अल-मुह्तार में अश्बाह आदि से उद्धृत है कि बहुत समय बीत जाने के कारण अधिकार समाप्त नहीं हुआ है। समाप्त। इसी कारण अश्बाह में यह भी कहा गया है कि दावे की सुनवाई करना उस पर वाजिब (अनिवार्य) है। समाप्त। यानी वह बादशाह जिसने पंद्रह साल बीतने के बाद अपने...

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-कजा, कैद पर अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/81। 2. रद अल-मुह्तार, किताब अल-कजा, कैद पर अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-

अरबी, बेरूत, 4/322। 3. रद अल-मुह्तार, किताब अल-कजा, कैद पर अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 4/323।

पृष्ठ 260/613

فتاوی رضویہ، جلد ۲۶

[عربی عبارت]: سنة فسمعها لم ينفذ قلت فلاتسمع الآن بعدها الابأمر الا فی الوقف والارث و وجود عذر شرعی وبه افتی المفتی ابو السعود فليحفظ ۱-وفی ردالمحتار قال السيد الحموی في حاشية الاشباه ان السلاطين الآن يأمرون قضاتهم في جميع الآياتهم ان لا يسمعوادعوی بعد مضی خمس عشرة سنة سوی الوقف والارث ۲ اه وكما فی ردالمحتار عن الحامدية انه كتب على ثلثة اسئلة انه تسمع دعوی الارث ولا يمنعها طول المدة ۳ وفی ردالمحتار عن الاشباه وغيرها ان الحق لايسقط بتقادم الزمان اه ولذا قال في الاشباه ايضا ويجب عليه سماعها اه ای يجب على السلطان الذي نهی قضاته عن

[اردو عبارت]: سماعت نہ کرنے کا حکم دے۔ پھر قاضی اس کی سماعت کرے تو وہ نافذ نہ ہوگا۔ میں کہتا ہوں اب بادشاہ کی طرف سے ممانعت کے بعد اس کے حکم کے بغیر سماعت نہ کی جائے گی سوائے وقف، میراث اور کسی عذر شرعی کے پانے کی۔ مفتی ابو السعود نے یہی فتوٰی دیا ہے، اس کو یاد رکھنا چاہئے۔ ردالمحتار میں ہے سید حموی نے الاشباہ کے حاشیہ میں کہا کہ اب بادشاہ اپنی تمام ولایتوں میں پندرہ سال گزر جانے کے بعد وقف اور میراث کے علاوہ دعوٰی کی سماعت کرنے سے قاضیوں کو روک دیتے ہیں اھ جیسا کہ ردالمحتار میں حامد یہ سے منقول ہے، انہوں نے تین مسئلوں کے جواب میں لکھا کہ میراث کے دعوٰی کی سماعت کی جائے گی اور مدت کا دراز ہونا اس سے مانع نہیں ہوگا۔ ردالمحتار میں اشباہ وغیرہ سے منقول ہے کہ زیادہ عرصہ گزر جانے کی وجہ سے حق ساقط نہیں ہوا اھ اسی لئے اشباہ میں بھی کہا ہے کہ اس پر دعوٰی کی سماعت واجب ہے اھ یعنی جس بادشاہ نے پندرہ سال کا عرصہ گزرنے کے بعد اپنے

حواشی: ۱ الدر المختار کتاب القضاء فصل في الحبس مطبع مجتبائی دہلی ۸۱/۲ ۲ ردالمحتار کتاب القضاء فصل في الحبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۳۲۲/۴ ۳ ردالمحتار کتاب القضاء فصل في الحبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۳۲۳/۴

صفحہ ۲۶۰ از ۶۱۳

Volume 26 Fatawa Ridawiyya

Hearing a lawsuit after this period: [The judge] should hear it himself or order its hearing so that the claimant's right is not lost. It is apparent that this applies as long as no signs of forgery appear from the claimant. 1 Let it be known that the jurisprudential narrations regarding the non-hearing of a lawsuit after the passage of fifteen, thirty, thirty-three, or thirty-six years are specific to cases where the lawsuit includes signs of forgery or trickery, as understood from the texts of Radd al-Muhtar and others. This is the command of the book, and Allah Almighty knows best what is correct, and to Him is the return and resort.

Judges have been prohibited from hearing the lawsuit; it is obligatory upon the judge to hear the lawsuit personally or order its hearing so that the claimant's right is not lost. It is apparent that this command applies in cases where no sign of deceit is evident from the claimant's side. It should not remain hidden that the jurisprudential narrations regarding not hearing a lawsuit after the passage of fifteen, thirty, thirty-three, or thirty-six years are specific to the condition where the lawsuit includes signs of deceit and trickery, as is known from the texts of Radd al-Muhtar etc. This is the command of the Book; Allah Almighty knows best, and to Him is the return. (T)

The Answer: O Allah, grant guidance to the truth and correctness. There are two points in this place. The first is the essence of the matter (Nafs al-Amr), and the clarification of its ruling is that any established right that is not restricted to a specific time, whether it be inheritance or otherwise, absolutely and by consensus, does not lapse due to the passage of time, as mentioned in al-Jawhara, al-Ashbah, and others.

O Allah, grant guidance towards truth and correctness. At this place there are two points. The first point is the matter itself (Nafs al-Amr). The explanation of its ruling is that any established right that is not bound by a specific time, whether it is inheritance or anything else, absolutely and by consensus, never lapses due to the passage of a long period, as mentioned in al-Jawhara and al-Ashbah.

1. Radd al-Muhtar, Book of Judiciary, Section on Imprisonment, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/343. Page 261 of 613

जिल्द 26 फ़तावा रज़विया

इस समय सीमा के बाद दावे की सुनवाई: [न्यायाधीश को] इसे स्वयं सुनना चाहिए या इसके सुनने का आदेश देना चाहिए ताकि दावेदार का अधिकार नष्ट न हो। और स्पष्ट है कि यह तब लागू होता है जब दावेदार की ओर से जालसाज़ी का कोई संकेत न मिले। 1 यह बात छिपी नहीं रहनी चाहिए कि पंद्रह, तीस, तैंतीस या छत्तीस वर्षों के बीतने के बाद मुकदमे की सुनवाई न करने से संबंधित फ़िक़्ही रिवायतें उन मामलों के लिए विशिष्ट हैं जहाँ दावे में जालसाज़ी या छल-कपट के संकेत मिलते हों, जैसा कि रद अल-मुह्तार आदि की इबारतों से समझा जाता है। और यह पुस्तक का निर्णय है, और अल्लाह सर्वशक्तिमान सत्य को सबसे बेहतर जानता है, और उसी की ओर लौटना और ठिकाना है।

काज़ियों को दावे की सुनवाई से रोका गया है। खुद उस पर वाजिब है कि वह स्वयं दावे की सुनवाई करे या उसकी सुनवाई का हुक्म दे ताकि मुद्दई (वादी) का हक ज़ाया न हो। ज़ाहिर यही है कि यह हुक्म उस सूरत में है जब मुद्दई की तरफ से धोखाधड़ी की कोई अलामत ज़ाहिर न हो। पोशीदा न रहे कि पंद्रह साल, तीस साल, तीनतीस साल या छतीस साल गुज़रने के बाद दावे की सुनवाई न करने से मुताल्लिक फ़िक़्ही रिवायतें इस सूरत के साथ मख़सूस हैं कि दावा धोखाधड़ी और हीला साज़ी की अलामात को मुतज़म्मन हो जैसा कि रद अल-मुह्तार वगैरा की इबारतों से मालूम होता है। यह किताब का हुक्म है, अल्लाह तआला खूब जानता है और उसी की तरफ लौटना है। (त)

जवाब:

ऐ अल्लाह! हक़ और दुरुस्ती की हिदायत अता फ़रमा। इस जगह दो मक़ाम हैं। एक नफ़्स अल-अम्र (मामले का असल) है और उसके हुक्म की वज़ाहत यही है कि कोई भी साबित हक़ जो किसी खास वक्त के साथ मुक़य्यद (सीमित) न हो, चाहे वह विरासत हो या उसके अलावा, मुतलक़न इजमाई तौर पर ज़माने के बीतने से हरगिज़ साक़ित (रद्द) नहीं होता, जैसा कि 'जौहरा' और 'अशबाह' वगैरा में है।

ऐ अल्लाह! इसे हक़ और दुरुस्ती की हिदायत अता फ़रमा, इस जगह दो मकाम हैं, मकाम-ए-अव्वल नफ़्स अल-अम्र, इसके हुक्म की वज़ाहत यह है कि कोई साबित हक़ जो किसी ख़ास वक़्त के साथ

मुक़य्यद न हो चाहे मीरास हो या कोई और मुतलक़न बिल-इत्तेफ़ाक़ ज़्यादा अर्सा के गुज़रने से हरगिज़ साक़ित नहीं होता, जैसा कि जौहरा और अशबाह।

1. रद अल-मुह्तार, किताबुल क़ज़ा, फ़स्ल फ़िल हब्स, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 4/343। पृष्ठ 261/613

سماع الدعوی بعد هذه المدة ان یسمعها بنفسه او یامر بسماعها کی لا یضیع حق المدعی والظاهر ان هذا حیث لم یظهر عن المدعی امارة التزویر 1 مخفی مبادہ روایات فقہیہ کہ در باب عدم سماع دعوی ب بعد از مرور پانزدہ سال یاسی سال یاسی وسہ سال یاسی وشش سال وارد مخصوص بصورتے ست کہ دعوی متضمن بر علامت تزویر یا حیلہ باشد چنانچہ از عبارات ردالمحتار وغیرہ مفہوم می شود وھذا حکم الکتاب واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب۔

قاضیوں کو دعویٰ کی سماعت سے منع کیا ہے خود اس پر واجب ہے کہ وہ بذات خود دعویٰ کی سماعت کرے یا اس کی سماعت کا حکم دے تاکہ مدعی کا حق ضائع نہ ہو۔ ظاہر یہی ہے کہ یہ حکم اس صورت میں ہے جب مدعی کی طرف سے دھوکہ بازی کی کوئی علامت ظاہر نہ ہو۔ پوشیدہ نہ رہے کہ پندرہ سال، تیس سال، تینتیس سال یا چھتیس سال گزرنے کے بعد دعویٰ کی سماعت نہ کرنے سے متعلق فقہی روایات اس صورت کے ساتھ مخصوص ہیں کہ دعویٰ دھوکہ دہی اور حیلہ سازی کی علامات کو متضمن ہو جیسا کہ ردالمحتار وغیرہ کی عبارتوں سے معلوم ہوتا ہے۔ یہ کتاب کا حکم ہے، اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے اور اسی کی طرف لوٹنا ہے۔ (ت)

الجواب:

اللھم ھدایۃ الحق والصواب ایں جا دو مقام ست یکی نفس الامر وابانت حکمش ہمان ست کہ ہیچ حق ثابت نامقید بوقتے خاص ارث باشد خواہ غیر او مطلقاً اجماعاً بتقادم زمان زنہار ساقط نشود چنانکہ در جوہرہ واشباہ وغیر ہما

اے اللہ حق اور درستگی کی ہدایت عطا فرما، اس جگہ دو مقام ہیں، مقام اول نفس الامر، اس کے حکم کی وضاحت یہ ہے کہ کوئی ثابت حق جو کسی خاص وقت کے ساتھ مقید نہ ہو چاہے میراث ہو یا کوئی اور مطلقاً بالاتفاق زیادہ عرصہ کے گزرنے سے ہر گز ساقط نہیں ہوتا، جیسا کہ جوہرہ اور اشباہ

1 رد المحتار کتاب القضاء فصل فی الحبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۴ / ۳۴۳ Page 261 of 613

Fatawa Razawiyya, Volume 26

It is explicitly mentioned in Quranic verses, Hadiths, and the collective creed, etc. For its proof, Quranic verses, Hadiths, and this consensus-based belief are sufficient: that on the Day of Judgment, retribution will be exacted for oppressions and excesses related to the Rights of Mankind (Huquq-ul-Ibad). If, with the passage of long periods, a right were to become void in the sight of Allah Almighty, then the law of delivering retribution on the Day of Judgment and the demand for the Rights of Mankind in exchange for good deeds and the erasure of sins would not be implemented, because no servant would have any right over another servant, even if the oppressor were held accountable regarding the Rights of Allah for transgressing divine limits. This is also unanimously considered false; rather, in the sight of Allah Almighty, the longer an oppressor persists in their oppression, the more of an oppressor they become. It is not that the passage of many days removes the oppression and merges the right with the wrong.

Second Stage: The hearing of a claim in the Qazi’s (Judge's) court. In this also, the mere passage of a long time is not, in its own nature, at all such that it should cause the prohibition of hearing a claim, whether it be a claim for inheritance or for anything other than that. Rather, the prohibition arises for two reasons: the first reason is to close the door on deception, and to put an end to corrupt greeds. This ruling is an ijtihadi (juristic) ruling of the noble jurists and famous eminent Imams. As the school of thought...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

...आदि में स्पष्ट रूप से वर्णित है। इसके प्रमाण के लिए स्वयं कुरानी आयतें, हदीसें और यह सामूहिक विश्वास पर्याप्त है कि प्रलय (कयामत) के दिन लोगों के अधिकारों (हुकूक-उल-इबाद) से संबंधित अत्याचारों और ज्यादतियों का बदला दिलाया जाएगा। यदि लंबे समय के बीत जाने से अल्लाह तआला के निकट अधिकार समाप्त हो जाते, तो प्रलय के दिन बदला दिलाने और लोगों के अधिकारों की मांग के बदले नेकियों के आदान-प्रदान और पापों को मिटाने का नियम लागू नहीं होता, क्योंकि एक बंदे का दूसरे पर कोई अधिकार ही नहीं रह जाता, भले ही ईश्वरीय सीमाओं (हुदूद-ए-इलाहिया) का उल्लंघन करने के कारण अत्याचारी से अल्लाह के अधिकारों के संबंध में पूछताछ होती। यह भी सर्वसम्मति से गलत है, बल्कि अल्लाह तआला के निकट अत्याचारी जितने समय तक अत्याचार पर अडिग रहता है, वह उतना ही बड़ा अत्याचारी होता जाता है। ऐसा नहीं है कि अधिक दिनों के बीतने से अत्याचार मिट जाए और सत्य असत्य के साथ मिल जाए।

दूसरा चरण: काजी की कचहरी में दावे की सुनवाई। इसमें भी केवल अधिक समय का बीत जाना अपने आप में इस योग्य नहीं है कि दावे की सुनवाई पर रोक लगाने का कारण बने, चाहे वह विरासत का दावा हो या उसके अतिरिक्त किसी भी चीज़ का। बल्कि यह रोक दो कारणों से उत्पन्न होती है: पहला कारण, धोखाधड़ी का दरवाजा बंद करना और भ्रष्ट लालच का अंत करना। यह आदेश प्रतिष्ठित फकीहों (इस्लामी न्यायविदों) और प्रसिद्ध महान इमामों का इजतिहादी (कानूनी तर्क आधारित) आदेश है। जैसा कि मज़हब के..

पृष्ठ 613 में से 262

[بائیں کالم (فارسی)] منصوص شد وخود در ثبوت او آیات و احادیث وعقیدہ اجماعیہ مجازات یوم الدین بر مظالم وتبعات بسندہ است اگر عند اللہ بمرور دہور حق ساقط شدے روز جزا جریان مجازات و مطالبہ تبعات مبادلہ حسنات ووضع سیئات بمیان نیامدے کہ بندہ را بر بندہ حقے نماندہ گواز روئے تعدی حدودِ الہیہ ظالم مطالب بحقوق الہیہ باشد باطل اجمالاً بلکہ عنداللہ ہر چند ظالم بر ظلم متمادی رود ظالم تر شود نہ آنکہ تمادی ایام ظلم بر خیزد دو حق بناحق آمیزد۔ دوم سماع دعویٰ بدارالقضاء۔ اینجا نیز نفس مرور زمان فی حدود ذاتہ اصلاً بجع باثبات منع نیز زد نہ در ارث ونہ در غیر آں کانما ماکان بلکہ منع از دو جہت خیز دے سد باب تزویر وقطع اطماع فاسدہ ایں حکم اجتہادی فقہائے کرام وائمہ اعلام ست ومتون و شروح وفتاوائے بد مذہب باوناطق وارث وغیر ارث

[دائیں کالم (اردو ترجمہ)] منصوص شد و خود در ثبوت او آیات و احادیث و عقیدہ وغیرہ میں منصوص ہے۔ اس کے ثبوت کے لئے خود قرآنی آیات، احادیث اور یہ اجتماعی عقیدہ کافی ہے کہ قیامت کے دن حقوق العباد سے متعلق ظلم اور زیادتیوں کا بدلہ دلوایا جائے گا۔ اگر مدتوں کے گزرنے سے اللہ تعالیٰ کے نزدیک حق ساقط ہو جاتا تو قیامت کے دن بدلہ دلوانے اور حقوق العباد کے مطالبے نیکیوں کے بدلے اور گناہوں کے مٹانے کا قانون جاری نہ ہوتا کیونکہ کسی بندے کا دوسرے پر کوئی حق نہ رہتا اگرچہ حدودِ الہیہ تعدی کرنے سے حقوق اللہ کے بارے میں ظالم سے مواخذہ ہوتا، اور یہ بھی بالاتفاق باطل ہے، بلکہ اللہ تعالیٰ کے نزدیک ظالم جتنا عرصہ ظلم پر قائم رہتا ہے زیادہ ظالم ہوتا جاتا ہے، ایسا نہیں ہے کہ زیادہ دنوں کا گزرنا ظلم کو اٹھا دے اور حق کو ناحق کے ساتھ ملا دے، مقام دوم قاضی کی کچہری میں دعویٰ کی سماعت۔ اس میں بھی محض زیادہ زمانے کا گزرنا اپنی ذات کے اعتبار سے بالکل اس لائق نہیں کہ سماعِ دعویٰ کی ممانعت کا

باعث بنے، چاہے میراث کا دعویٰ ہو یا اس کے علاوہ کسی بھی شیئ کا۔ بلکہ ممانعت دو وجہوں سے پیدا ہوتی ہے، وجہ اول دھوکہ دہی کا دروازہ بند کرنا اور فاسد لالچوں کا خاتمہ کرنا۔ یہ حکم فقہاء کرام اور مشہور ائمہ عظام کا اجتہادی حکم ہے۔ جیسا کہ مذہب کے...

Fatawa Razawiyya Volume 26

The primary texts, commentaries, and fatwas bear witness to this. Inheritance and non-inheritance cases are equal in this ruling. According to research, this ruling is not restricted or conditional upon any specific long duration or period. The scenario is such that, for example, Zaid possesses a house that he either purchased, inherited, or acquired through some other means of legal ownership. He exercised ownership rights over it for a period of time. Amr, who is sane and of adult age and resides in the same city, was fully aware of Zaid's ownership activities. There was absolutely no obstacle to filing a claim (yet he remained silent). Now, Amr himself or one of his heirs initiates a dispute and, asserting a claim, says, "This house is mine." This claim is not maintainable at all, even if it is a claim regarding inheritance. This is because remaining silent during the period eligible for a claim, when there were no obstacles and the requirement for a claim existed (i.e., awareness of Zaid's ownership activities), is a clear indication that the house belongs to Zaid and Amr's claim is fraudulent. Surely, the esteemed scholars consider his silence as an admission of Zaid's ownership and a bar to the claim, just as if he had explicitly admitted that the house belongs to Zaid and then, without any reasonable and acceptable justification, he...

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

मूल ग्रंथ (मतून), व्याख्याएँ(शुरुह) और फ़तवे इसके साक्षी हैं। विरासत और गैर-विरासत से संबंधित मामलों में यह आदेश समान रूप से लागू होता है। शोध के अनुसार, यह नियम किसी विशिष्ट लंबी अवधि या समय सीमा से बंधा नहीं है। स्थिति यह है: मान लीजिए कि ज़ैद के पास एक घर है जिसे उसने खरीदा है, विरासत में प्राप्त किया है, या किसी अन्य वैध तरीके से हासिल किया है। वह लंबे समय तक उसके मालिक के रूप में व्यवहार करता रहा। अम्र, जो मानसिक रूप से स्वस्थ और वयस्क था और उसी शहर में रहता था, ज़ैद के इन कार्यों से पूरी तरह अवगत था। दावा करने में कोई बाधा नहीं थी (फिर भी वह मौन रहा)। अब अम्र या उसका उत्तराधिकारी दावा करते हुए विवाद खड़ा करता है कि "यह घर मेरा है।" ऐसा दावा विचारणीय नहीं है, भले ही वह विरासत का ही क्यों न हो। इसका कारण यह है कि कानूनी रूप से दावा करने के समय के दौरान मौन रहना, जबकि कोई बाधा न हो और दावे का कारण (ज़ैद का मालिकाना व्यवहार) भी ज्ञात हो, यह स्पष्ट प्रमाण है कि घर ज़ैद का है और अम्र का दावा केवल एक छल है। निश्चित रूप से, प्रतिष्ठित विद्वान उसकी खामोशी को ज़ैद के स्वामित्व की स्वीकारोक्ति मानते हैं, जो दावे को अमान्य कर देता है, ठीक वैसे ही जैसे स्पष्ट स्वीकारोक्ति के बाद बिना किसी ठोस कारण के दावे पर अड़े रहना विरोधाभासी होता है और दावा आगे नहीं बढ़ता।

पेज 263 का 613

(فارسی کالم) همه در یکساں و متوافق و عند التحقیق مقید نیست بہیچ مدتے معدودے صورتش آنست کہ مثلاً زید را دارے ست کہ شراء یا ارثاً یا بہیچ وجہ از وجوہ تملک نزد اوست و او زمانے در تصرفات مالکانہ می کرد و عمر و عاقل و بالغ ہمدرآں شہر ساکن و برآں تصرفات آگاہ بود و موانع ارجاع دعوی یکسر مفقود حالا خود او یا وارث او برمی خیزد و نزاع می انگیزد و گردن دعوی می فرازد کہ ای خانہ ازاں منست زینہار نشنوند گو دعوی از جہت ارث باشد زیرا کہ سکوت تا مدتے صالحہ باوصف انعدام موانع و وجود مقتضی اعنی اطلاع بر تصرفات مالکانہ زید قرینہ واضحہ است بر انکہ دار دار زیدست و دعوی عمرو از راہ کید لاجرم آں سکوت را در رنگ اقرار او بملک زید فرا گرفتہ مانع دعوی دانند آنچنانکہ اگر صراحۃً مقرر شدے کہ دار ازاں زیدست و باز بے توفیق معقول و قابل قبول بدعوی برخاستے تناقض گریبانش گرفتے و دعوی پیش نہ رفتے کذا ہذا و پیداست کہ دریں باب

(اردو کالم) متون، شروح اور فتاوے اس پر شاہد ہیں۔ میراث اور غیر میراث اس حکم میں برابر ہیں۔ تحقیق کی رو سے یہ حکم کسی لمبی مدت اور خاص عرصے کے ساتھ مقید و مشروط نہیں ہے۔ اس کی صورت یہ ہے کہ زید کا ایک گھر ہے جو اس نے خریدا یا میراث میں پایا یا ملکیت کی وجوہ میں سے کسی اور وجہ سے اس کے پاس ہے، وہ اس میں ایک عرصے تک مالکانہ تصرفات کرتا رہا۔ عمرو جو کہ عاقل و بالغ اور اسی شہر میں رہائش پذیر تھا زید کے تصرفات پر آگاہ تھا۔ دعوی کرنے میں کوئی رکاوٹ بالکل موجود نہ تھی (اس کے باوجود وہ چپ رہا) اب عمر و خود یا اس کا کوئی وارث اٹھ کر جھگڑا پیدا کرتا ہے اور گردن دعوی بلند کرتے ہوئے کہتا ہے کہ یہ گھر میرا ہے تو یہ دعوی ہرگز قابل سماعت نہیں اگر چہ میراث کی جہت سے دعوی ہو اس

لئے کہ دعوی کی صلاحیت رکھنے والی مدت میں چپ رہنا جبکہ دعوی میں کوئی رکاوٹ موجود نہ تھی اور دعوی کا مقتضی بھی موجود تھا یعنی زید کے مالکانہ تصرفات سے آگاہی، یہ واضح قرینہ ہے کہ گھر زید کا ہے اور عمرو کا دعوی بطور مکر ہے۔ یقیناً اس کی خاموشی کو زید کی ملکیت کا اقرار قرار دیتے ہوئے مشائخ کرام دعوی سے مانع سمجھتے ہیں، جس طرح کہ اگر وہ صراحۃً اقرار کرتا کہ یہ گھر زید کا ہے پھر کسی معقول اور قابل قبول توجیہ کے بغیر اس

Fatawa Rizwia Volume 26

[Right Column] ...had he stood up to claim the house, the conflict would have seized him and there would have been no progress in his claim; and this is also the case. It is evident that in this matter, claims of inheritance and non-inheritance are all equal. O Allah! Except in the case where Zaid admits that this house was in the ownership of Amr's ancestor, and I purchased it from him or received it as a gift, then the matter of the claim would be reversed: Zaid would become the claimant and Amr the defendant. In this case, Zaid's possession and actions for a long period would not benefit him because witnesses are required for the claim, not just possession. As is not hidden from those who handle legal matters. The second reason is the prohibition by the Sultan (ruler) of Islam. This is the scenario where inheritance and non-inheritance differ. In this, the proceedings are based on the limitation period set by the government. In this, factors like the occurrence of possession, the claimant being aware, the absence of obstacles, and the appearance of fraud are not taken into account. The secret behind this procedure is that the jurisdiction of the judges is derived from the Sultan, and the adjudication is specific to the time, place, persons, and other things that the Sultan designates.

[Left Column] The claim of inheritance and other than inheritance are all the same, O Allah, except where Zaid acknowledges that it was in the ownership of the ancestor of Amr, and I bought it from him or took it as a gift. Then the matter of the claim becomes inverse, Zaid becomes the claimant and Amr the defendant, and Zaid's actions for a long time will not benefit him, as the claim must be supported by evidence, not mere possession. As is not hidden from the experts in the field. Second, the prohibition by the Sultan of Islam; this is what makes the matter of inheritance and non-inheritance different. The matter is settled based on a time limit from the throne of the Sultanate, without regard to the occurrence of possession, the claimant's silence, absence of obstacles, or manifestation of forgery etc. The essence of this is that the jurisdiction of judges is acquired from the Sultan, and adjudication is according to the time, place, persons and objects for which the Sultan grants authority. If the Sultan of Islam (may Allah grant him victory) prohibits his judges after a fixed period, for example, fifteen years or months, or hypothetically two or three days, from hearing a claim, then the judges are dismissed with respect to those claims after that time, and hearing them is unacceptable. In this, the difference of exceptions...

[दायां कॉलम] ...घर पर दावे के लिए खड़ा होता तो टकराव उसका दामन पकड़ लेता और उसके दावे में कोई प्रगति न होती; और यह भी ऐसा ही है। यह स्पष्ट है कि इस मामले में विरासत और गैर-विरासत के दावे सब बराबर हैं। ऐ अल्लाह! सिवाय उस स्थिति के जहाँ ज़ैद यह स्वीकार करता हो कि यह घर अम्र के पूर्वज के स्वामित्व में था, मैंने इसे उससे खरीदा था या उपहार के रूप में प्राप्त किया था, तो दावे का मामला उलट जाएगा: ज़ैद दावेदार बन जाएगा और अम्र प्रतिवादी। इस स्थिति में, लंबे समय तक ज़ैद का इसमें दखल और कार्य उसे लाभ नहीं पहुँचाएगा क्योंकि दावे के लिए गवाहों की आवश्यकता होती है, न कि केवल कब्जे की। जैसा कि कानूनी मामलों के विशेषज्ञों से छिपा नहीं है। दूसरा कारण इस्लाम के सुल्तान का निषेध है। यह वह स्थिति है जिसमें विरासत और गैर-विरासत अलग-अलग होते हैं। इसी में कार्यवाही की समय सीमा सरकार द्वारा निर्धारित की जाती है। इसमें कब्जे का होना, दावेदार का जागरूक होना, बाधाओं का न होना और धोखाधड़ी का प्रकट होना आदि बातों पर ध्यान नहीं दिया जाता है। इस कार्यवाही का रहस्य यह है कि काज़ियों (न्यायाधीशों) का अधिकार क्षेत्र सुल्तान से प्राप्त होता है और न्याय का कार्य उस समय, स्थान, व्यक्तियों और अन्य चीजों के लिए विशिष्ट होता है जिन्हें सुल्तान निर्धारित करता है।

[बायां कॉलम] विरासत और गैर-विरासत का दावा सब एक समान है, ऐ अल्लाह, सिवाय वहाँ के जहाँ ज़ैद इस बात का इकरार करे कि यह अम्र के पूर्वज की मिल्कियत में था और मैंने इसे उससे खरीदा या हिबा के तौर पर लिया है। तब दावे का मामला पलट जाएगा और ज़ैद मुद्दई (दावेदार) बन जाएगा और अम्र मुद्दआ-अलैह (प्रतिवादी), और ज़ैद का लंबे समय तक इसमें तसर्रुफ़ात (कार्य/कब्जा) उसे फ़ायदा नहीं देगा क्योंकि दावे के लिए दलील (सबूत) चाहिए, न कि केवल तसर्रुफ़ात। जैसा कि अहल-ए-तसर्रुफ़ (जानकारों) पर छिपा नहीं है। दूसरा, इस्लाम के सुल्तान की मनाही; यही वह चीज़ है जो विरासत और गैर-विरासत में फर्क पैदा करती है। सुल्तान की तरफ से मुद्दत (समय सीमा) तय होने पर काम रुक जाता है, बिना इस पर गौर किए कि तसर्रुफ़ हुआ या नहीं, मुद्दई ने दावा किया या नहीं, कोई रुकावट थी या नहीं, या जालसाजी ज़ाहिर हुई या नहीं आदि। इस काम का असल यह है कि काज़ियों की विलायत (अधिकार) सुल्तान से हासिल होती है और कज़ा (न्याय) ज़माने, मकान, अश्ख़ास (व्यक्तियों) और अशिया (चीजों) के साथ है जिन्हें सुल्तान खास कर दे। पस अगर इस्लाम का सुल्तान (अल्लाह उसकी मदद फरमाए) अपने काज़ियों को एक मुक़र्ररा मुद्दत के बाद, मिसाल के तौर पर पंद्रह साल या महीने या फर्ज़ करें दो-तीन दिन के बाद दावा सुनने से मना कर दे, तो

काज़ी उस समय के बाद उन दावों के हक में माज़ूल (बर्खास्त) होंगे और उनका दावा सुनना नाक़ाबिल-ए-क़बूल होगा। इसमें इस्तस्ना (अपवाद) का इख्तिलाफ...

[دایاں کالم] گھر پر دعوی کے لئے اٹھ کھڑا ہوتا تو ٹکراؤ اس کا گریبان پکڑ لیتا اور اس کے دعوی میں پیشرفت نہ ہوتی اور یہ بھی ایسے ہی ہے۔ ظاہر ہے کہ اس باب میں میراث اور غیر میراث کا دعوی سب برابر ہیں۔ اے اللہ ! مگر اس صورت میں کہ زید اس بات کا اقرار کرتا ہو کہ یہ گھر عمرو کے مورث کی ملکیت میں تھا میں نے اس سے خرید لیا یا بطور ہبہ حاصل کیا ہے تو اس وقت دعوی کا معاملہ الٹ ہو جائے گا کہ زید مدعی اور عمرو مدعا علیہ بن جائے گا، اور عرصہ دراز تک زید کا اس میں تصرفات کرنا اس کو فائدہ نہیں دے گا۔ کیونکہ دعوی کے لئے گواہ درکار ہیں نہ کہ محض تصرفات۔ جیسا کہ اہلِ تصرف پر پوشیدہ نہیں ہے۔ وجہ دوم بادشاہ اسلام کا منع کرنا۔ یہ ہے وہ صورت جس میں میراث اور غیر میراث مختلف ہوتے ہیں۔ اسی میں کاروائی مدت کی حد بندی پر سلطنت کی طرف سے قرار پاتی ہے۔ اس میں تصرف کا صادر ہونا، مدعی کا آگاہ ہونا، رکاوٹوں کا موجود نہ ہونا اور دھوکہ دہی کا ظاہر ہونا وغیرہ امور ملحوظ نہیں ہوتے۔ اس کاروائی کا راز یہ ہے کہ قاضیوں کی ولایت بادشاہ کی طرف سے حاصل شدہ ہے اور قضاء زمانے ، مکان ، اشخاص اور دیگر جن اشیاء کے ساتھ بادشاہ خاص کر دے

[بایاں کالم] ادعائے ارث و غیر ارث ہمہ یکساں ست اللّٰھم مگر آنجا کہ زید مقر باشد بآنکہ در ملک مورث عمرو بودہ است ومن از و شراہ یا ہبۃً گرفتہ ام آنگاہ امر دعوی باز گونہ گردد و زید مدعی شود و عمر و مد عاعلی و تصرفات زید تا زمانے مدید سودش نکند کہ دعوی را ببینہ باید نہ مجرد تصرفات۔ کمالا یخفی علی اھل التصرف۔ دوم نہی سلطان اسلام ، این ست آنچہ در ارث و غیر ارث متخالف شود کار بر تحدید مدت از پیشگاہ سلطنت قرار گیرد بے نظر بصدور تصرف واطلاق مدعی و عدم موانع و ظھور تزویر و غیر ذلک ، سرایں کار آنست کہ ولایت قضاۃ مستفاد از جہت سلطان و

قضا بزمان و مکان و اشخاص و اشیاء ہر چه سلطان مولیٰ آں تخصیص فرماید تخصیص پذیرد پس اگر سلطان اسلام اعز الله نصره قضاة خود را بعد مدتے معینہ مثلاً پازده سال یا ماه یا فرضا دو سہ روز از سماع دعوی نہی کند قاضیان بعد آں زمان در حق آں دعاوی معزول باشند سماع نامقبول دریں اختلاف استثنائے

صفحہ ۲۶۴ از ۶۱۳

Fatawa Rizvia Volume 26

[Right Column] ...becomes specific. Therefore, if an Islamic king—may Allah Almighty make his victory dominant—prevents his judges from hearing a claim after a specific period, such as fifteen years or fifteen months or, for example, two or three days, then the judges are dismissed in respect of those claims after that period, and the hearing of the claim by them becomes unacceptable. The difference regarding total or partial exemption or absolute non-exemption in matters of inheritance, endowment (waqf), property of orphans, property of the missing, etc., is for this reason: the scholars kept absolute what the king of every era kept absolute, and the scholars exempted what the king exempted, because here the proceedings depend solely on the king's word. It has been well clarified by this statement that in this field, inheritance and non-inheritance are equal, to the point that if a king, for example, prevents his judges from hearing a specific inheritance claim after one year, then only that specific inheritance claim will be prohibited, while other claims...

[Left Column] ...waqf, inheritance, and property of orphans and the missing etc., all or some or absolute non-exemption has been for this very reason. The Sultan of every era who kept it absolute, the scholars left it absolute, and who exempted it, they stated the exemption. For here the matter depends solely on the king's word and nothing else. From this statement, it is clearly established that in this field also, inheritance and others are all on equal footing. To the extent that if a Sultan specifically prohibits his judges after one year from hearing an inheritance claim, then especially this inheritance claim will be unheard, while others will be heard, and vice versa. This is the refined research in this place, and with Allah is the success. I have written at length on this topic in the book of Judgment and Claims from my own Fatawa. Here, I suffice with summarizing a few phrases rather than choosing lengthy and detailed ones. In the Fatawa of Allama Abu Abdullah Muhammad bin Abdullah Ghazzi Tamartashi, the author of Tanwir al-Absar, it says: A man was asked about a person who has a house in a residential area to live in for more than three years, and he has a neighbor next to him. The mentioned man manages the said house through construction and building while his neighbor is aware of his management during the mentioned period. So, if he claims the house after...

फतावा रिज़विया जिल्द 26

[दायां कॉलम] ...खास हो जाती है, इसलिए अगर इस्लामी बादशाह - अल्लाह तआला उसकी मदद को प्रबल करे - अपने काज़ियों (जजों) को एक खास अवधि जैसे पंद्रह साल या पंद्रह महीने या मान लीजिए दो-तीन दिन के बाद दावा सुनने से मना कर दे, तो काज़ी साहिबान उस अवधि के बाद उन दावों के संबंध में बर्खास्त हो जाते हैं और उनकी ओर से दावे की सुनवाई अस्वीकार्य होती है। इस मसले में विरासत (उत्तराधिकार), वक्फ, अनाथों की संपत्ति और लापता व्यक्तियों की संपत्ति आदि में पूर्ण या आंशिक छूट या पूर्णतः छूट न होने का मतभेद इसी कारण से है कि हर युग के बादशाह ने जिसे पूर्ण रखा, विद्वानों ने भी उसे पूर्ण रखा और बादशाह ने जिसे अपवाद बनाया, विद्वानों ने भी उसे अपवाद बना दिया क्योंकि यहाँ कार्यवाही केवल बादशाह के आदेश पर निर्भर है। इस बयान से भली-भांति स्पष्ट हो गया कि इस क्षेत्र में विरासत और गैर-विरासत बराबर हैं, यहाँ तक कि अगर बादशाह उदाहरण के तौर पर एक साल के बाद अपने काज़ियों को विशेष विरासत दावे की सुनवाई से मना कर दे तो विशेष रूप से उसी विरासत दावे की मनाही होगी, इसके अलावा अन्य दावों की...

[बायां कॉलम] ...वक्फ, विरासत और अनाथों एवं लापता व्यक्तियों की संपत्ति आदि, सभी या कुछ या पूरी तरह से छूट न होना इसी कारण से है। हर समय के सुल्तान ने जिसे पूर्ण रखा, विद्वानों ने उसे पूर्ण छोड़ दिया और जिसने छूट दी, उन्होंने छूट का उल्लेख किया। क्योंकि यहाँ सारा मामला केवल बादशाह के कहने पर है। इस बयान से यह स्पष्ट हो गया कि इस क्षेत्र में भी विरासत और अन्य सभी समान स्तर पर हैं। यहाँ तक कि अगर कोई सुल्तान एक साल के बाद विशेष रूप से अपने काज़ियों को विरासत का दावा सुनने से मना कर दे, तो विशेष रूप से यह विरासत का दावा नहीं सुना जाएगा और अन्य सुने जाएंगे, और इसके विपरीत भी। इस स्थान पर यही परिष्कृत शोध है और सफलता अल्लाह की ओर से है। मैंने इस विषय पर अपनी फतवों की किताब 'किताबुल कज़ा वद दावा' में काफी विस्तार से लिखा है। यहाँ लंबे और विस्तृत विवरणों के बजाय कुछ वाक्यों को संक्षेप में प्रस्तुत करने पर संतोष करता हूँ। 'तन्वीर अल-अबसार' के लेखक अल्लामा अबू अब्दुल्ला मुहम्मद बिन अब्दुल्ला गज्जी तमर्ताशी के फतवे में है: एक व्यक्ति से उस आदमी के बारे में पूछा गया जिसके पास रहने के लिए तीन साल से अधिक समय से एक घर है और उसके पास एक पड़ोसी है। उक्त व्यक्ति उस घर में निर्माण और मरम्मत का काम करता है जबकि उसका पड़ोसी उस अवधि के दौरान उसके कार्यों से अवगत है। तो क्या अगर वह घर का दावा करे इसके बाद...

[دایاں کالم] خاص ہو جاتی ہے، لہٰذا اگر بادشاہ اسلام اللہ تعالیٰ اس کی نصرت کو غالب کرے اپنے قاضیوں کو ایک خاص مدت جیسے پندرہ سال یا پندرہ مہینے یا بالفرض دو تین دن کے بعد دعویٰ کی سماعت سے منع کردے تو قاضی صاحبان اس مدت کے بعد ان دعووں کے حق میں معزول ہو جاتے ہیں اور ان کی طرف سے دعویٰ کی سماعت نامقبول ہوتی ہے۔ اس مسئلہ میں میراث، وقف، مال یتیم اور مال غائب وغیرہ میں کل یا بعض کے استثناء یا مطلقاً عدم استثناء کا اختلاف اسی وجہ سے ہے کہ ہر دور کے بادشاہ نے جس کو مطلق رکھا علماء نے بھی اس کو مطلق رکھا اور بادشاہ نے جسے مستثنیٰ کر دیا علماء نے بھی اسے مستثنیٰ کر دیا کیونکہ یہاں کارروائی فقط بادشاہ کی زبان پر ہے، اس بیان سے خوب وضاحت ہو گئی کہ اس وادی میں میراث اور غیر میراث برابر ہیں یہاں تک کہ اگر بادشاہ مثال کے طور پر ایک سال کے بعد اپنے قاضیوں کو خاص دعویٰ میراث کی سماعت سے منع کردے تو خاص اسی دعویٰ میراث کی ممانعت ہوگی اس کے علاوہ دیگر دعووں کی

[بایاں کالم] وقف وارث و مال یتیم و غائب و غیر ذلک ہمہ یا بعض یا مطلقاً عدم استثناء از ہمیں جہت داشتہ است سلطان ہر زمان آنکہ مطلق داشت علماء مطلق گذاشتند و آنکہ استثنا کرد استثناء فرمودند کہ اینجا کار بر زبان شہریارست و بس وازیں بیان بوضوح پیوست کہ دریں وادی نیز ارث و غیراوہمہ متساوی الاقدام ست تا آنکہ اگر سلطانی قضاۃ خود را بعد یک سال ملاً خاص از سماع دعویٰ ارث منع فرماید بالخصوص ہمیں دعویٰ ارث نامسموع باشد و غیر او مسموع و العکس بالعکس این ست ریں مقام تحقیق انیق وباللہ التوفیق سخن دریں باب در کتاب القضاء و الدعاوی از فتاویٰ خودم قدرے دراز راندہ ام یہاں پر تلخیص عباراتی چند قناعت ورزیدن بر از راہ اسہاب و

اطناب گزیدن در فتاوىٰ علامہ ابوعبدالله محمد بن عبد الله غزی تمرتاشی مصنف تنویر الابصار ست

سئل عن رجل له بيت في دار ليسكنه مدة تزيد على ثلث سنوات وله جار بجانب جانبه والرجل المذكور يتصرف في البيت المذكور بناء وعمارة مع اطلاع جاره على تصرفه في المدة المذكورة فهل اذا ادعى البيت بعد

صفحہ ۲۶۵ از ۶۱۳

Fatawa Razawiyya, Volume 26

[Right Column] ...hearing [of the claim] can take place, and if the ruler issues a contrary command, then the ruling on the matter will also be reversed. At this point, this is a refined research, and success is only granted by Allah Almighty. Regarding this issue, I have discussed it in some detail in my book Fatawa, 'Book of Judiciary' and 'Book of Claims.' And here, for the sake of brevity, being content with a few excerpts is better than opting for a lengthy discourse. In the Fatawa of Allama Abu Abdullah Muhammad ibn Ubaidullah al-Ghazzi al-Tamartashi, the author of 'Tanwir al-Absar,' it is mentioned that a question was asked about a person who possesses a room in a house where he has resided for over three years. A neighbor of the aforementioned person lives on one side of this house. For a period of three years, the aforementioned person had been carrying out construction and repairs, etc., in the room mentioned earlier, of which his neighbor was aware. If, after the mentioned period, that neighbor were to make a claim on this room, would his claim be heard or not? You replied that according to the fatwa-issued opinion, his claim will not be heard. According to the teacher of the author of Durr al-Mukhtar, Allama Khair al-Din al-Ramli's [words]:

[Left Column] "Whether the mentioned claim will be heard or not? Answer: The claim will not be heard according to the current fatwa 1. In the Fatawa of Allama Khair al-Din al-Ramli, the teacher of the author of Durr al-Mukhtar, it is recorded: He was asked about a man who bought six cubits of land from another in the seller's possession, built a building on it, and utilized it. Later, a man made a claim against the aforementioned builder, asserting that he inherits three and a half carats in the mentioned sale from his mother, while his mother witnessed the construction and utilization mentioned. Is he entitled to that or not? Answer: His claim will not be heard because our scholars have explicitly stated in their texts, commentaries, and fatwas that the buyer's utilization of the purchased item with the knowledge of the adversary—even if they are a stranger—through building, planting, and sowing, prevents him from [having a hearing]..."

[Footnote] 1. Al-Uqud al-Durriyya with reference to Fatawa al-Imam al-Ghazzi, Book of Claims, Arg Bazar, Kandahar, Afghanistan, 2/4.

फतावा रज़विया, जिल्द 26

[दायाँ स्तंभ] ...सुनवाई हो सकेगी और यदि शासक इसके विपरीत आदेश देता है, तो मामले की स्थिति भी उलट जाएगी। इस स्थान पर यह एक उत्कृष्ट शोध है और सफलता केवल अल्लाह सर्वशक्तिमान की ओर से है। इस मुद्दे के संबंध में, मैंने अपने फतावा की पुस्तक 'किताब अल-क़ज़ा' (न्याय की पुस्तक) और 'किताब अद-दावा' (दावों की पुस्तक) में कुछ विस्तार से चर्चा की है। यहाँ सारांश के रूप में, कुछ उद्धरणों पर संतोष करना विस्तार का रास्ता अपनाने से बेहतर है। अल्लामा अबू अब्दुल्ला मुहम्मद इब्न उबैदुल्ला ग़ज़्ज़ी तमर्ताशी, जो 'तनवीर अल-अबसार' के लेखक हैं, उनके फतावा में उल्लेख है कि एक ऐसे व्यक्ति के बारे में प्रश्न पूछा गया जिसके पास एक घर का एक कमरा है जिसमें वह तीन वर्ष से अधिक समय से रह रहा है। इस घर के एक ओर उक्त व्यक्ति का एक पड़ोसी रहता है और उक्त व्यक्ति पिछले तीन वर्षों के दौरान उस कमरे में निर्माण और मरम्मत आदि का कार्य करता रहा, जिससे उसका पड़ोसी अवगत था। यदि वह पड़ोसी उक्त अवधि के बाद उस कमरे पर दावा करता है, तो क्या उसका दावा सुना जाएगा या नहीं? आपने उत्तर दिया कि फतवे के अनुसार मान्य मत (राय) के मुताबिक उसका दावा नहीं सुना जाएगा। 'दुर्र-ए-मुख्तार' के लेखक के गुरु अल्लामा खैरुलदीन रमली के[शब्दों में]:

[बायाँ स्तंभ] "क्या उल्लेखित दावे की सुनवाई होगी या नहीं? उत्तर है कि प्रचलित फतवा 1 के अनुसार दावा नहीं सुना जाएगा। 'दुर्र-ए-मुख्तार' के लेखक के गुरु अल्लामा खैरुलदीन रमली के फतावा में दर्ज है: एक व्यक्ति के बारे में पूछा गया जिसने दूसरे से विक्रेता के कब्जे वाली छह हाथ जमीन खरीदी, उस पर इमारत बनाई और उसका उपयोग किया। बाद में, एक व्यक्ति ने उक्त निर्माता के खिलाफ दावा किया कि उसे अपनी माँ की विरासत के रूप में उक्त बिक्री में साढ़े तीन कैरेट (क़ीरात) का अधिकार है, जबकि उसकी माँ ने उक्त निर्माण और उपयोग को देखा था। क्या वह इसका हकदार है या नहीं? उत्तर था: उसका दावा नहीं सुना जाएगा क्योंकि हमारे विद्वानों ने अपने मूल ग्रंथों, टीकाओं और फतवों में स्पष्ट रूप से कहा है कि यदि क्रेता विपक्षी की जानकारी में —चाहे वह अजनबी ही क्यों न हो—भवन निर्माण, वृक्षारोपण और बुवाई जैसे कार्यों के माध्यम से खरीदी गई वस्तु का उपयोग करता है, तो यह उसे [सुनवाई] से रोकता है..."

[पाद टिप्पणी] 1. अल-उकुद अद-दुर्रिया, फतावा अल-इमाम अल-ग़ज़्ज़ी के संदर्भ में, किताब अद-दावा, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/4।

[دایاں کالم] سماعت ہوسکے گی اور اگر بادشاہ اس کے برعکس حکم دے تو مسئلہ کی صورت بھی برعکس ہوجائے گی۔ اس مقام پر یہ نفیس تحقیق ہے اور توفیق اللہ تعالیٰ ہی کی طرف سے ہوتی ہے۔ اس مسئلے سے متعلق میں نے اپنے فتاویٰ کی کتاب القضاء اور کتاب الدعاوٰی میں قدرے تفصیل سے گفتگو کی ہے۔ اور یہاں پر بطور خلاصہ چند عبارتوں پر قناعت اختیار کرنا طوالت کا راستہ اپنانے سے بہتر ہے۔ علامہ ابو عبد اللہ محمد بن عبید اللہ غزی تمرتاشی مصنف تنویر الابصار کے فتاویٰ میں ہے کہ ایک ایسے شخص کے بارے میں سوال کیا گیا جس کے پاس کسی گھر کا ایک کمرہ ہے جس میں رہتے ہوئے اس کو تین سال سے زائد عرصہ ہوچکا ہے۔ اس گھر کی ایک جانب شخص مذکور کا ایک پڑوسی رہتا ہے اور شخص مذکور اس کمرے میں جس کا ذکر گزر چکا ہے عمارت و تعمیر وغیرہ کا تصرف تین سالہ مدت میں کرتا رہا جس پر اس کا پڑوسی آگاہ تھا۔ کیا مدت مذکورہ کے بعد اگر وہ پڑوسی اس کمرے پر دعویٰ کرے تو اس کا دعویٰ سنا جائے گا یا نہیں؟ آپ نے جواب دیا مفتی بہ قول کے مطابق اس کا دعویٰ نہیں سنا جائے گا۔ صاحب درمختار کے استاد علامہ خیر الدین رملی کے

[بایاں کالم] ماذکر تسمع دعواہ ام لا۔ اجاب لا تسمع دعواہ علی ما علیہ الفتوٰی ۱۔ در فتاویٰ علامہ خیر الدین رملی استاذ صاحب در مختار است سئل فی رجل اشتری من اخر ستۃ اذرع من ارض بید البائع وبنی بھا بناء وتصرف فیہ ثم بعدہ ادعی رجل علی البانی المذکور ان لہ ثلثۃ قراریط و نصف قیراط فی المبیع المذکور ارثا عن امہ والحال ان امہ تنظر یتصرف بالبناء والانتفاع المذکورین ھل لہ ذلک ام لا۔ اجاب لا تسمع دعواہ لان علمائنا نصوا فی متونھم وشروحھم وفتاواھم ان تصرف المشتری فی المبیع مع اطلاع الخصم ولو کان اجنبیا بنحو البناء والغرس والذرع یمنعہ من

[حاشیہ] ۱۔ العقود الدریۃ بحوالہ فتاوی الامام الغزی کتاب الدعوی ارگ بازار قندھار افغانستان ۴/۲

Fatawa Razawiyya Volume 26

Hearing of the Claim: The author of Al-Manzuma said: Our teachers have agreed that his claim shall not be heard, and his silence shall be considered consent to the sale, in order to cut off forgery, greed, stratagems, and deception, and to consider his presence and abandonment of dispute as an admission that it was the property of the seller.

In Fatawa, a question was asked regarding a person who bought six cubits of land from a land in possession of the seller, built upon it, and utilized it. Later, another person filed a claim against the aforementioned builder, stating that three and a half carats of this sold land belong to him, inherited from his mother, even though his mother witnessed the construction and utilization of the said property. Does he have the right to do this or not? The reply was: His claim will not be heard because our scholars have explicitly stated in their texts, commentaries, and fatwas that if the claimant is aware, the buyer's utilization of the sold item—even if he is a stranger—such as building, planting trees, and farming, prevents the hearing of his claim. The author of Al-Manzuma said: Our teachers are unanimous that his claim will not be heard. To eliminate deception, greed, stratagems, and fraud, his silence shall be declared as consent to the sale. His presence at the time of sale and the abandonment of dispute...

Similarly, it was asked regarding a case where Zaid claimed against Amr for a defined property, stating it was his property inherited from his father. The defendant replied: I bought it from your father and your uncle, and I have been in possession of it for a period exceeding forty years while you were residing with me in the same town, silent without any excuse preventing you from the claim. Does this...

[1] Al-Fatawa al-Khayriyya, Kitab al-Da'wa, Dar al-Ma'rifa Beirut 2/ 87 & 88 Page 267 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

दावे की सुनवाई: अल-मंजूमा के लेखक ने कहा: हमारे उस्तादों ने इस बात पर सहमति व्यक्त की है कि उसका दावा नहीं सुना जाएगा, और उसकी खामोशी को बिक्री के प्रति उसकी रज़ामंदी माना जाएगा, ताकि जालसाजी, लालच, हठधर्मी और धोखे का अंत हो सके, और उसकी मौजूदगी और विवाद न करने को इस बात की स्वीकारोक्ति माना जाएगा कि वह विक्रेता की संपत्ति थी।

फ़तावा में एक ऐसे व्यक्ति के बारे में सवाल किया गया जिसने विक्रेता के कब्जे वाली ज़मीन में से छह हाथ ज़मीन खरीदकर उस पर निर्माण किया और उसमें तसर्रुफ़ (उपयोग) किया, फिर बाद में एक व्यक्ति ने उक्त निर्माण करने वाले व्यक्ति पर दावा कर दिया कि इस बेची गई ज़मीन में साढ़े तीन क़ीरात मेरे हैं जो मुझे माँ की विरासत से मिले हैं, जबकि उसकी माँ इमारत बनाने और उक्त तसर्रुफ़ को देखती रही। क्या उसे ऐसा करने का हक है या नहीं? तो आपने जवाब दिया कि उसका दावा नहीं सुना जाएगा क्योंकि हमारे विद्वानों ने अपने ग्रंथों, व्याख्याओं और फतवों में स्पष्ट किया है कि यदि दावेदार को जानकारी हो, तो खरीदार का बेची गई चीज़ में तसर्रुफ़ करना—भले ही वह अजनबी हो—जैसे इमारत बनाना, पेड़ लगाना और खेती-बाड़ी करना, उसके दावे की सुनवाई में बाधक होता है। मंज़ूमा के लेखक ने कहा: हमारे उस्ताद इस पर सहमत हैं कि उसका दावा नहीं सुना जाएगा। धोखेबाज़ी, लालच, बहानेबाज़ी और फरेब को खत्म करने के लिए उसकी खामोशी को बिक्री के साथ रज़ामंदी करार दिया जाएगा। बिक्री के समय वहां उसकी मौजूदगी और विवाद को छोड़ देने को...

इसी तरह, एक मामले में पूछा गया जहां ज़ैद ने अम्र के खिलाफ एक सीमित संपत्ति का दावा किया, यह कहते हुए कि यह उसके पिता से विरासत में मिली उसकी संपत्ति थी। प्रतिवादी ने उत्तर दिया: मैंने इसे तुम्हारे पिता और तुम्हारे चाचा से खरीदा था, और मैं चालीस साल से अधिक समय से इस पर काबिज़ हूँ, जबकि तुम मेरे साथ एक ही शहर में रह रहे थे, बिना किसी ऐसे बहाने के जो तुम्हें दावे से रोकता हो। क्या यह...

[1] अल-फ़तावा अल-खैरिया, किताब अल-दावा, दार अल-मआरिफा बेरूत 2/ 87 और 88 पृष्ठ 267/613

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

سماع الدعوی قال صاحب المنظومة اتفق اساتیذنا علی انه لا تسمع دعواه ویجعل سکوته رضا للبیع قطعا للتزویر والاطماع والحیل والتبلیس وجعل الحضور وترک المنازعة اقرارا بانه ملك البائع۔ فتاوٰی میں ہے ایک ایسے شخص کے بارے میں سوال کیا گیا جس نے بائع کے زیر قبضہ زمین میں سے چھ ہاتھ زمین خرید کر اس کو تعمیر کیا اور اس میں تصرف کیا، پھر بعد ازاں ایک شخص نے تعمیر کرنے والے شخص مذکور پر دعوٰی کردیا کہ اس فروخت شدہ زمین میں ساڑھے تین قیراط میرے ہیں جو مجھے ماں کی میراث سے ملے ہیں، حالانکہ اس کی ماں عمارت بنانے اور انتفاع مذکور کے تصرف کو دیکھتی رہی۔ کیا اس کو ایسا کرنے کا حق ہے یا نہیں؟ تو آپ نے جواب دیا اس کا دعوٰی نہیں سنا جائے گا کیونکہ ہمارے علماء نے اپنے متون، شروح اور فتاوٰی میں نص فرمائی ہے کہ خصم کے مطلع ہوتے ہوئے مبیع میں مشتری کا تصرف اگر چہ وہ اجنبی ہو جیسے عمارت بنانا، درخت لگانا اور کھیتی باڑی کرنا اس کے دعوٰی کی سماعت سے مانع ہوتا ہے۔ صاحب منظومہ نے کہا ہمارے اساتذہ اس پر متفق ہیں کہ اس کا دعوٰی نہیں سنا جائے گا اور دھو کہ دہی، لالچ، حیلے اور فریب کے خاتمے کے لئے اس کی خاموشی کو بیع کے ساتھ رضامندی قرار دیا جائے گا۔ اس کی بوقت بیع وہاں موجودگی اور منازعت کے ترک کرنے کو

ہمدران ست سئل فیما اذا ادعی زید علی عمرو محدود انه ملکه ورثه عن والده فاجابه المدعی علیه انی اشتریته من والدك وعمك وانی ذو ید علیه من مدة تزید علی اربعین سنة وانت مقیم معی فی بلدة ساکت من غیر عذر یمنعک عن الدعوی هل یکون ذلك

[1] الفتاوی الخیریة کتاب الدعوی دار المعرفة بیروت ۲/ ۸۷ و ۸۸ Page 267 of 613

Fatawa Razawiyya - Volume 26

(Arabic Text): From the chapter on admission of receiving from one's predecessor, the answer is "Yes." A claim of receiving ownership from a predecessor is an admission of their ownership and a claim of transfer from them to oneself. Thus, the claimant (original defendant) needs evidence, and the defendant becomes the plaintiff. Every plaintiff needs evidence to illuminate their claim. Possession for the mentioned period does not benefit him along with the mentioned admission. It is not from the chapter of abandoning a claim, but rather from the chapter of accountability through admission. Whoever admits something for another is held to their admission, even if it has been in their possession for many countless eras, and this is something in which there is no hesitation. 1

(Urdu Text): It will be determined that this is an admission that it is the property of the seller. It is mentioned therein: a question was asked regarding this case when Zaid made a claim against Amr regarding a compound, stating it belongs to him, having inherited it from his father. The defendant (Amr) replied: "I purchased this compound from your father and uncle, and it has been more than forty years that I have been in possession of it, while you were residing in the same city with me but remained silent from making a claim until now, even though there was no excuse preventing you from claiming. Would this be an admission from Amr's side of acquiring this compound from Zaid's predecessors (father and uncle)?" So, you answered: "Yes, a claim of acquiring ownership from a predecessor is an admission of the predecessor's ownership and a claim of the transfer of ownership from them to the declarant. Therefore, the defendant will need to present witnesses; in this situation, the defendant becomes the plaintiff. And every plaintiff needs to present such witnesses by which his claim is proven. Despite the above-mentioned admission, Amr's possession for the mentioned period will not benefit him at all. This is not from the chapter of abandoning a claim, but rather from the chapter of accountability due to admission. A person who admits something for another..."

1. Fatawa al-Khayriyya, Book of Claims, Dar al-Ma'rifah Beirut 2/80 and 81.

फतावा रज़विया - जिल्द 26

(अरबी पाठ): पूर्वज से प्राप्त करने की स्वीकृति के अध्याय से, उत्तर "हाँ" है। पूर्वज से स्वामित्व प्राप्त करने का दावा उनके स्वामित्व की स्वीकृति है और उनसे स्वयं को स्वामित्व के हस्तांतरण का दावा है। इस प्रकार, दावा करने वाले (मूल प्रतिवादी) को साक्ष्य की आवश्यकता होती है, और प्रतिवादी वादी बन जाता है। प्रत्येक वादी को अपने दावे को स्पष्ट करने के लिए साक्ष्य की आवश्यकता होती है। उल्लेखित स्वीकृति के साथ उल्लेखित अवधि के लिए कब्ज़ा उसे लाभ नहीं पहुँचाता है। यह दावा छोड़ने के अध्याय से नहीं है, बल्कि स्वीकृति के माध्यम से जवाबदेही के अध्याय से है। जो कोई दूसरे के लिए किसी चीज़ को स्वीकार करता है, उसे उसकी स्वीकृति के लिए उत्तरदायी ठहराया जाता है, भले ही वह अनगिनत युगों से उसके कब्जे में हो, और यह ऐसी चीज़ है जिसमें कोई हिचकिचाहट नहीं है। 1

(उर्दू पाठ): यह निर्धारित किया जाएगा कि यह इस बात की स्वीकृति है कि वह विक्रेता की संपत्ति है। उसमें उल्लेख है: इस मामले के बारे में एक प्रश्न पूछा गया था जब ज़ैद ने अम्र के विरुद्ध एक अहाते के संबंध में दावा किया था कि यह उसका है, जो उसे अपने पिता से विरासत में मिला है। प्रतिवादी (अम्र) ने उत्तर दिया: "मैंने यह अहाता तुम्हारे पिता और चाचा से खरीदा था, और चालीस साल से अधिक समय हो गया है कि मैं इस पर काबिज़ हूँ, जबकि तुम मेरे साथ इसी शहर में रह रहे थे लेकिन अब तक दावा करने से चुप रहे, जबकि ऐसा कोई बहाना नहीं था जो तुम्हें दावा करने से रोकता। क्या यह अम्र की ओर से ज़ैद के पूर्वजों (पिता और चाचा) से इस अहाते को प्राप्त करने की स्वीकृति होगी?" तो आपने उत्तर दिया: "हाँ, पूर्वज से स्वामित्व प्राप्त करने का दावा पूर्वज के स्वामित्व की स्वीकृति है और उनसे घोषणाकर्ता को स्वामित्व के हस्तांतरण का दावा है। इसलिए, प्रतिवादी को गवाह पेश करने की आवश्यकता होगी; इस स्थिति में प्रतिवादी वादी बन जाता है। और प्रत्येक वादी को ऐसे गवाह पेश करने की आवश्यकता होती है जिससे उसका दावा सिद्ध हो। उपरोक्त स्वीकृति के बावजूद, उल्लेखित अवधि तक अम्र का कब्ज़ा उसे बिल्कुल भी लाभ नहीं पहुँचाएगा। यह दावा छोड़ने के अध्याय से नहीं है, बल्कि स्वीकृति के कारण जवाबदेही के अध्याय से है। जो व्यक्ति दूसरे के लिए किसी चीज़ के बारे में स्वीकार करता है..."

1. फ़तावा अल-खैरिया, किताब अद-दावा, दार अल-मआरिफा बेरूत 2/80 और 81.

من باب الاقرار بالتلقی من مورثیہ اجاب نعم دعوی تلقی الملك من المورث اقرار بالملك لہ ودعوی الانتقال منہ الیہ فیحتاج المدعی علی الی بینۃ وصار المدعی علیہ مداعیاً وکل مدعٍ یحتاج الی بینۃ ینور بھا دعواہ ولا ینفعہ وضع الید المدۃ المذکورۃ مع الاقرار المذکور ولیس من باب ترك الدعوی بل من باب المواخذۃ بالاقرار ومن اقربشیئ لغیرہ اخذ باقرار ہ ولو کان فی یدہ احقاباً کثیرۃ لا تعد وھذا مالا یتوقف فیہ۔ ۱

اس بات کا اقرار قرار دیا جائے گا کہ وہ بائع کی ملک ہے۔ اسی میں ہے اس صورت کے بارے میں سوال کیا گیا جب زید نے عمرو پر ایک احاطہ سے متعلق دعویٰ کیا کہ یہ اس کا ہے جو اسے اپنے والد سے بطور میراث ملا ہے۔ مدعی علیہ (عمرو) نے جواب دیا کہ میں نے یہ احاطہ تمہارے والد اور چچا سے خریدا تھا اور چالیس سال سے زائد عرصہ ہوا کہ میں اس پر قابض ہوں جبکہ تم میرے ساتھ اسی شہر میں رہائش پذیر ہونے کے باوجود اب تک دعویٰ سے خاموش رہے ہو حالانکہ کوئی عذر موجود نہ تھا جو تجھے دعویٰ سے روکتا۔ کیا یہ عمرو کی طرف سے اس احاطہ کو زید کے مورثوں (باپ اور چچا) سے حاصل کرنے کا اقرار ہوگا؟ تو آپ نے جواب دیا کہ ہاں مورث سے ملک حاصل کرنے کا دعویٰ، مورث کی ملکیت کا اقرار اور اس سے مقر کی طرف ملکیت کے منتقل ہونے کا دعویٰ ہے۔ چنانچہ مدعی علیہ گواہ پیش کرنے کا محتاج ہو گا اس صورت میں مدعی علیہ مدعی بن جائے گا۔ اور ہر مدعی ایسے گواہ پیش کرنے کا محتاج ہوتا ہے جس سے اس کا دعویٰ ثابت ہو۔ مذکورہ بالا اقرار کے ہوتے ہوئے مدت مذکورہ تک عمرو کا قابض رہنا اس کو کچھ نفع نہ دے گا۔ یہ ترک دعویٰ کے باب سے نہیں بلکہ اقرار کی وجہ سے مواخذہ کے باب سے ہے۔ جو شخص دوسرے کے لئے کسی شیئ کے بارے میں اقرار کرلے

١ فتاوىٰ الخيرية كتاب الدعوى دار المعرفة بيروت ٢/٨٠ و ٨١

صفحہ 268 of 613

Fatawa Rizvia, Volume 26

...then he will be held by his own admission even if that thing has been in his possession for many years. There will be no hesitation in this matter. (T) In 'Uqud al-Durriyah fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyyah', it is written that a person disposed of a piece of land for some time, and another person kept seeing him disposing of that land and did not claim it, and he died in that state. Now his children's claim will not be heard. (Ah) The scholars have not restricted this ruling with any time period, as you are seeing. And whatever thing is an impediment to the validity of the ancestor's claim, it is also an impediment to the validity of the heir's claim. Then there is no restriction of sale, rather just being aware of the disposal is an impediment to the claim. And this ruling is not based on a prohibition from the king; rather, it is an ijtihadi ruling on which the jurists have given a clear text as I have seen - excerpted. In the same book, a question was asked about such a person who wants to claim his mother's inheritance against Zaid, where more than fifteen years have passed since her death, while Zaid denies it. This period is after that person reached intellectual maturity and puberty.

In 'Uqud al-Durriyah fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyyah': A man disposed of land for a period of time while another man saw the land and the disposal but did not claim it, and died in that state. After that, his son's claim will not be heard. [1] It is finished (Ah). They did not restrict it with a specific duration, as you can see, because what prevents the validity of the ancestor's claim also prevents the validity of the heir's claim. Furthermore, selling is not a restriction; rather, mere knowledge of the disposal is an impediment to the claim. This is not based on a royal prohibition, but rather it is an ijtihadi (legal reasoning) ruling stipulated by the jurists [2] as you have seen - excerpted. In 'Bahr-it', a question was asked regarding a man who wants to claim against Zaid for the inheritance of his deceased mother from more than fifteen years ago, while Zaid denies it, and this period has passed since his reaching puberty...

[1] Al-Uqud al-Durriyyah, Kitab al-Da'wa, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/2 [2] Al-Uqud al-Durriyyah, Kitab al-Da'wa, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/2 Page 269 of 613

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

...तो वह अपने इकरार के कारण पकड़ा जाएगा चाहे वह चीज़ सालों साल से उसके कब्ज़े में हो। इस मसले में हिचकिचाहट नहीं की जाएगी। (त) 'उक़ूद अद-दुर्रिया फ़ी तनक़ीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया' में है कि एक व्यक्ति ने कुछ समय तक एक ज़मीन में तसर्रुफ़ (उपयोग/कब्ज़ा) किया और एक दूसरे व्यक्ति ने उसे ज़मीन में तसर्रुफ़ करते हुए देखा और कोई दावा नहीं किया और इसी स्थिति में उसकी मृत्यु हो गई, तो अब उसकी संतानों का दावा नहीं सुना जाएगा। (अह) विद्वानों ने इस आदेश को किसी समयावधि के साथ सीमित नहीं किया है जैसा कि आप देख रहे हैं। और जो चीज़ पूर्वज (मूरिस) के दावे की वैधता में बाधक है, वह वारिस के दावे की वैधता में भी बाधक होती है। फिर बिक्री की कोई शर्त नहीं है बल्कि केवल तसर्रुफ़ की जानकारी होना दावे में बाधक है और यह आदेश बादशाह की ओर से रोक पर आधारित नहीं है बल्कि यह एक इज्तिहादी (कानूनी शोध आधारित) आदेश है जिस पर फ़ुक़हा (विधिवेत्ताओं) ने स्पष्ट लेख (नस्) दिया है जैसा कि मैंने देखा है - सारांशित। इसी में है कि ऐसे व्यक्ति के बारे में सवाल किया गया जो ज़ैद पर अपनी माँ की विरासत का दावा करना चाहता है जिसकी मृत्यु को पंद्रह साल से अधिक का समय बीत चुका है जबकि ज़ैद इससे इनकार करता है। यह समय उस व्यक्ति के बालिग (वयस्क) होने के बाद का है...

'उक़ूद अद-दुर्रिया फ़ी तनक़ीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया' में है: एक व्यक्ति ने कुछ समय तक ज़मीन में तसर्रुफ़ किया और दूसरे व्यक्ति ने ज़मीन और तसर्रुफ़ को देखा पर दावा नहीं किया और उसी पर मर गया, तो उसके बाद उसके बेटे का दावा नहीं सुना जाएगा। [1] (अह) और उन्होंने इसे किसी अवधि के साथ सीमित नहीं किया जैसा कि आप देखते हैं, क्योंकि जो पूर्वज के दावे की वैधता को रोकता है वह वारिस के दावे की वैधता को भी रोकता है। फिर बिक्री कोई शर्त नहीं है, बल्कि केवल तसर्रुफ़ की जानकारी होना दावे में बाधक है। यह सुल्तानी रोक पर आधारित नहीं है, बल्कि यह एक इज्तिहादी आदेश है जिसे फ़ुक़हा ने स्पष्ट किया है [2] जैसा कि आपने देखा - संकलित। 'बहर-इत' में एक ऐसे आदमी के बारे में पूछा गया जो ज़ैद से पंद्रह साल से अधिक समय पहले मरी हुई अपनी माँ की विरासत का दावा करना चाहता है, जबकि ज़ैद इनकार करता है और उसके बालिग होने से यह अवधि बीत चुकी है...

[1] अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताब अद-दवा, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/2 [2] अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताब अद-दवा, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/2 पृष्ठ 269/613

تو وہ اپنے اقرار کے سبب سے پکڑا جائے گا اگرچہ وہ شیئی سالہا سال سے اس کے قبضہ میں ہو۔ اس مسئلہ میں توقف نہیں کیا جائے گا۔(ت) عقود الدریہ فی تنقیح الفتاوی الحامدیہ میں ہے کہ ایک شخص نے کچھ عرصہ تک ایک زمین میں تصرف کیا اور ایک دوسرا شخص اس کو زمین میں تصرف کرتے ہوئے دیکھتا رہا اور دعوٰی نہیں کیا اور اسی حالت میں وہ فوت ہو گیا تو اب اس کی اولاد کا دعوٰی نہیں سنا جائے گا اھ مشائخ نے اس حکم کو کسی مدت کے ساتھ مقید نہیں کیا جیسا کہ تو دیکھ رہا ہے۔ اور جو شیئی مورث کے دعوٰی کی صحت سے مانع ہو وہ وارث کے دعوٰی کی صحت سے بھی مانع ہوتی ہے۔ پھر بیع کی کوئی قید نہیں بلکہ محض تصرف پر مطلع ہونا دعوٰی سے مانع ہے اور یہ حکم بادشاہ کی طرف سے ممانعت پر مبنی نہیں ہے بلکہ یہ اجتہادی حکم ہے جس پر فقہاء نے نص فرمائی ہے جیسا کہ میں نے دیکھا ہے ملتقطاً۔ اسی میں ہے کہ ایسے شخص کے بارے میں سوال کیا گیا جو زید پر اپنی ماں کی میراث کا دعوٰی کرنا چاہتا ہے جس کو فوت ہوئے پندرہ سال سے زیادہ عرصہ گزر چکا ہے جبکہ زید اس سے انکار کرتا ہے۔ یہ عرصہ اس شخص کے عاقل بالغ ہونے کے

در عقودالدریۃ فی تنقیح الفتاوی الحامدیہ ست رجل تصرف زمانًا فی ارض ورجل آخر رأی الار والتصرف ولم یدّع ومات علی ذلك لم تسمع بعد ذلك دعوی ولده ۱ اھ ولم یقیدوه بمدة کما تری لان ما یمنع صحة دعوی المورث یمنع صحة دعوی الوارث ثم البیع غیر قید بل مجرد الاطلاع علی التصرف مانع من الدعوی ولیس مبنیًا علی المنع السلطانی بل هو حکم اجتهادی نص علی الفقهاء ۲ کما رأیت ملقطاً۔ بہرائت سئل فی رجل یرید الدعوی علی زید بمیراث امه المتوفاة من اکثر من خمس عشرة سنة وزید یجحد ومضت هذه المدة من بلوغه

Fatawa Razawiyya, Volume 26

...[time] has passed and he did not claim it, nor did any legal impediment prevent him, and they are both residents in the same city. So, will his claim not be heard due to the Sultan's prohibition? The answer is yes. It is permissible to specify and restrict the judiciary to [certain] time and place and to exempt some disputes, as stated in Al-Khulasah. In Al-Ashbah, it is mentioned that a right is not lost by the passage of time, as in Al-Jawharah. Al-Hamawi said: Rulers now command their judges not to hear a claim after the passing of fifteen years, except for Waqf (endowment) and inheritance. The implication of what Khair al-Din al-Ramli gave a fatwa on is that inheritance is not exempted. Ahmad Effendi al-Mahmandari wrote on three questions that the inheritance claim will be heard and the length of the period will not prevent it, while he wrote on another question that it will not be heard. Al-Ala'i, just before the chapter on Arbitration, explicitly stated the exemption of Waqf and inheritance. Mulla Ali quoted from the fatwas of Ali Effendi, the Mufti of Rome, that it is not heard, and similarly Al-Sa'ihani quoted from the fatwas of Abdullah Effendi.

Page 270 of 613

फतावा रज़विया, जिल्द 26

...[समय] बीत चुका है और उसने दावा नहीं किया, और न ही किसी कानूनी बाधा ने उसे रोका, और वे दोनों एक ही शहर के निवासी हैं। तो, क्या सुल्तान के निषेध के कारण उसका दावा नहीं सुना जाएगा? उत्तर हाँ है। न्यायपालिका को [निश्चित] समय और स्थान के लिए निर्दिष्ट और प्रतिबंधित करना और कुछ विवादों को छूट देना जायज है, जैसा कि अल-खुलासा में बताया गया है। अल-अशबाह में उल्लेख है कि समय बीतने से अधिकार समाप्त नहीं होता, जैसा कि अल-जौहरा में है। अल-हमवी ने कहा: शासक अब अपने न्यायाधीशों को आदेश देते हैं कि वे पंद्रह वर्ष बीत जाने के बाद किसी दावे की सुनवाई न करें, सिवाय वक्फ और विरासत के। खैर अल-दीन अल-रमली ने जो फतवा दिया उसका निहितार्थ यह है कि विरासत को छूट नहीं दी गई है। अहमद एफेंदी अल-महमानदारी ने तीन सवालों पर लिखा कि विरासत के दावे की सुनवाई की जाएगी और समय की अवधि उसे नहीं रोकेगी, जबकि उन्होंने एक अन्य सवाल पर लिखा कि इसकी सुनवाई नहीं की जाएगी। अल-अलाई ने मध्यस्थता के अध्याय से ठीक पहले वक्फ और विरासत की छूट का स्पष्ट रूप से उल्लेख किया है। मुल्ला अली ने रोम के मुफ्ती अली एफेंदी के फतवों से उद्धृत किया कि इसकी सुनवाई नहीं की जाती है, और इसी तरह अल-साइहानी ने अब्दुल्ला एफेंदी के फतवों से उद्धृत किया है।

पेज 270 ऑफ़ 613

بعد گزرا ہے اور اس نے دعوی نہیں کیا حالانکہ کسی شرعی مانع نے اس کو دعوی سے نہیں روکا اور وہ دونوں ایک ہی شہر میں رہائش پذیر ہیں۔ کیا بادشاہ کی طرف سے ممانعت کی وجہ سے اس کا یہ دعوی نہیں سنا جائے گا، جواب: ہاں، اور قضاء کو کسی خاص زمان و مکان کے ساتھ مختص اور مقید کرنا اور بعض تنازعات کو اس سے مستثنیٰ کر دینا جائز ہے جیسا کہ خلاصہ میں ہے (اشباہ)۔ اسی میں ہے کہ زیادہ زمانہ کے گزرنے سے حق ساقط نہیں ہوتا جیسا کہ جوہرہ میں ہے۔ امام حموی نے کہا کہ اب بادشاہ اپنے قاضیوں کو حکم دیتے ہیں کہ وہ پندرہ سال کا عرصہ گزر جانے کے بعد کسی دعوی کی سماعت نہ کریں سوائے میراث اور وقف کے، اور خیر الدین رملی کے فتوے کا تقاضا یہ ہے کہ میراث مستثنیٰ نہیں ہے۔ احمد افندی مہمن داری نے تین سوالوں پر لکھا کہ میراث کے دعوی کی سماعت کی جائے گی اور طوالتِ مدت اس سے مانع نہ ہوگی جبکہ ایک اور سوال پر تحریر فرمایا کہ میراث کے دعوی کی سماعت نہیں کی جائے گی۔ علائی نے باب التحکیم سے تھوڑا سا پہلے وقف اور میراث کے مستثنیٰ ہونے کی تصریح فرمائی ہے۔ منلا علی نے مفتیِ روم علی آفندی کے فتاویٰ سے اس کا قابلِ سماعت نہ ہونا نقل کیا ہے۔ اسی کی مثل سائحانی نے عبداللہ آفندی کے

Fatawa Razawiyya, Volume 26

Afandi (it is quoted from Fatawa), as you can see, inconsistency has been found in their statements regarding inheritance. Apparently, sometimes the command was issued with its exception, and sometimes without exception. - Summarized (T)

In Durr al-Mukhtar, it is stated that there is no fixed period for this (i.e., for the prohibition of a claim due to remaining silent while being aware of the actions). As for the matter of not hearing a claim after the passing of fifteen years, if it was left without an excuse, that applies to cases other than this one. Allah Subhanu wa Ta'ala knows best. (T)

Problem 99: From the city of Chaigaon, village Niapara, sent by Maulvi Qudratullah Sahib, end of Rabi' al-Awwal 1321 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A person died and left among the heirs a wife, a mother, one full sister, one consanguine sister, one uterine brother, and one cousin (paternal uncle's son). He had bequeathed his entire wealth to the cousin. What is the ruling on this will and how will the inheritance be distributed? Explain and be rewarded. (T)

---

1. Al-Uqud al-Durriyya, Kitab al-Da'wa, Arg Bazar, Kandahar, Afghanistan, 5/2
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Waqf, Section on what relates to the waqf of children, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/446 Page 271 of 613

फतावा रज़विया, खंड 26

अफंदी (फतावा से उद्धृत है), जैसा कि आप देख रहे हैं, विरासत के मामले में उनके कथनों में विसंगति पाई गई है। स्पष्ट रूप से कभी-कभी आदेश इसके अपवाद के साथ आया और कभी-कभी बिना अपवाद के। - संक्षिप्त (त)

दुर्र अल-मुख्तार में है कि इसके लिए (यानी कार्यों से अवगत होने के बावजूद चुप रहने के कारण दावे की मनाही के लिए) कोई निश्चित अवधि नहीं है। जहाँ तक पंद्रह वर्ष बीत जाने के बाद दावे की सुनवाई न होने का प्रश्न है, यदि इसे बिना किसी बहाने के छोड़ दिया गया हो, तो वह इस स्थिति के अलावा अन्य मामलों में है। अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 99: शहर चैगांव, गांव नियापारा से मौलवी कुदरत उल्लाह साहब द्वारा प्रेषित, रबी-उल-अव्वल 1321 हिजरी के अंत में। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: एक व्यक्ति की मृत्यु हो गई और उसने वारिसों में एक पत्नी, माँ, एक सगी बहन, एक सौतेली बहन (बाप शरीक), एक सौतेला भाई (माँ शरीक) और एक चचेरा भाई (चाचा का बेटा) छोड़ा है। उसने अपनी पूरी संपत्ति चचेरे भाई के नाम वसीयत कर दी थी। इस वसीयत का क्या आदेश है और विरासत का बंटवारा कैसे होगा? बयान करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

---

1. अल-उकुद अल-दुर्रैया, किताबुद दावा, अर्ग बाज़ार कंधार अफगानिस्तान, 5/2
2. रद अल-मुह्तार, किताबुल वक्फ, औलाद के वक्फ से संबंधित अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 3/446 पृष्ठ 271 का 613

آفندی (فتاوٰی سے نقل کیا ہے)، ان کے کلام میں جیسا تو دیکھ رہا ہے میراث کے بارے میں اضطراب پایا گیا ہے بظاہر کبھی تو اس کے استثناء کے ساتھ امر وارد ہوا اور کبھی بغیر استثناء کے۔ اھ ملخصاً۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے کہ اس کے لئے (یعنی تصرفات پر مطلع ہو کر چپ رہنے کی وجہ سے دعوی کی ممانعت کے لئے) کوئی مدت متعین نہیں ہے۔ پندرہ سال کے گزر جانے کے بعد دعوی کی سماعت نہ ہونے کا معاملہ جبکہ بغیر عذر کے اس کو چھوڑا ہو تو وہ اس صورت کے علاوہ میں ہے۔ اللہ سبحانہ وتعالی خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۹۹ : از شہر چائگام موضع نیاپارہ مرسلہ مولوی قدرت اللہ صاحب آخر ربیع الاول ۱۳۲۱ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص فوت ہوا اور وارثوں میں ایک بیوی، ماں، ایک حقیقی بہن، ایک علاقی بہن، ایک اخیافی بھائی اور ایک چچا کا بیٹا چھوڑا ہے جبکہ اس نے تمام مال کی وصیت چچا کے بیٹے کے لئے کردی تھی، اس وصیت کا حکم کیا ہے اور ترکہ کی رقم تقسیم کیسے ہوگی؟ بیان کرو اجر پاؤ گے۔ (ت)

---

1 العقود الدریۃ کتاب الدعوی ارگ بازار قندھار افغانستان ۵/۲ 2 ردالمحتار کتاب الوقف فصل فیما یتعلق بوقف الاود داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۴۴۶ Page 271 of 613

Fatawa Ridawiyya, Volume 26

Answer:

Left Column: In the absence of any legal impediment to inheritance and no other heirs except those mentioned, after paying the wife's dower (mahr) and whatever debts are owed by the deceased, one-third of the remaining estate shall be given as a bequest to the paternal cousin (son of the paternal uncle) without the heirs' permission. Any amount exceeding that shall be given with the consent of the adult heirs who are legally capable of disposing of their property. The remaining two-thirds (or more, if the bequest is less than one-third) shall be divided into fifteen shares: three shares to the wife, two to the mother, six to the full sisters, two to the paternal half-sisters, and two to the maternal half-brothers. This applies if all sane, adult heirs have authorized a bequest beyond one-third up to a specific limit less than the total estate. If no heir grants permission, then after the payment of debts, no more than one-third shall be given to the paternal cousin, and the remaining two-thirds shall be distributed in full among all heirs according to their respective shares. If all heirs authorize the bequest of the entire estate, then after paying debts, all that remains shall go to the paternal cousin. If some authorize the full bequest and some do not, or if some heirs are minors, then the shares of those who gave permission shall also be given to the paternal cousin. If the permission from some was for an amount exceeding one-third but not the full bequest, for example, two-thirds, then it shall be executed accordingly.

Right Column: In the event of no impediment to inheritance and no heirs other than those mentioned, after the payment of the deceased's debts, including the wife's dower, one-third of the estate will be given to the paternal uncle's son as a bequest without the heirs' permission. Any amount exceeding that will be given with the permission of the adult heirs whose disposal of property is valid. Meanwhile, the remaining two-thirds or whatever less remains will be divided into fifteen parts: three parts to the wife, two parts to the mother, six parts to the full sister, two parts to the paternal half-sister, and two parts to the maternal half-brother. This is in the case where all sane and adult heirs have permitted an amount exceeding one-third but less than the total wealth. If any heir did not grant permission, then after the payment of debts, no more than one-third will be given to the paternal uncle's son, and the remaining two-thirds will be distributed in full among all heirs according to their respective shares. If all heirs gave permission for the bequest in the entire wealth, then after the payment of debts, whatever remains will all be given to the

paternal uncle's son. If some heirs gave permission for the entire bequest and some did not, or if some heirs are minors, then the share of those giving permission...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

उत्तर:

बायाँ कॉलम: विरासत में किसी कानूनी बाधा की अनुपस्थिति में और उल्लेखित वारिसों के अलावा कोई अन्य वारिस न होने की स्थिति में, पत्नी की मेहर और मृतक के अन्य ऋणों के भुगतान के बाद, शेष संपत्ति का एक तिहाई हिस्सा वारिसों की अनुमति के बिना चाचा के बेटे को वसीयत के रूप में दिया जाएगा। एक तिहाई से अधिक हिस्सा केवल उन वयस्क वारिसों की अनुमति से दिया जा सकता है जो अपनी संपत्ति का प्रबंधन करने में सक्षम हैं। शेष दो-तिहाई (या उससे अधिक, यदि वसीयत एक तिहाई से कम है) को पंद्रह भागों में विभाजित किया जाएगा: तीन भाग पत्नी को, दो माँ को, छह सगी बहनों को, दो सौतेली (पिता की ओर से) बहनों को और दो सौतेले (माँ की ओर से) भाइयों को दिए जाएंगे। यह तब लागू होता है जब सभी समझदार, वयस्क वारिसों ने एक तिहाई से अधिक, कुल संपत्ति से कम एक निश्चित सीमा तक वसीयत को अधिकृत किया हो। यदि किसी वारिस ने अनुमति नहीं दी, तो ऋणों के भुगतान के बाद चाचा के बेटे को एक तिहाई से अधिक नहीं दिया जाएगा, और शेष दो-तिहाई सभी वारिसों के बीच उनके संबंधित हिस्सों के अनुसार विभाजित किया जाएगा। यदि सभी वारिसों ने पूरी संपत्ति की वसीयत को अधिकृत किया है, तो ऋणों के भुगतान के बाद जो कुछ भी बचेगा वह सब चाचा के बेटे को दिया जाएगा। यदि कुछ ने पूरी वसीयत की अनुमति दी और कुछ ने नहीं, या यदि कुछ वारिस नाबालिग हैं, तो अनुमति देने वालों का हिस्सा भी चाचा के बेटे को दिया जाएगा।

दायाँ कॉलम: विरासत में किसी बाधा की अनुपस्थिति और उल्लेखित वारिसों के अलावा किसी अन्य वारिस की अनुपस्थिति में, पत्नी की मेहर और मृतक पर जो भी ऋण हो उसके भुगतान के बाद, शेष संपत्ति का एक तिहाई वारिसों की अनुमति के बिना और उससे अधिक वयस्क वारिसों (जिनका संपत्ति पर अधिकार मान्य है) की अनुमति से चाचा के बेटे को वसीयत के रूप में दिया जाएगा। जबकि शेष दो-तिहाई या उससे कम जो भी बचा हो, उसे पंद्रह भागों में विभाजित किया जाएगा: तीन भाग पत्नी को, दो माँ को, छह सगी बहन को, दो सौतेली (पिता की ओर से) बहन को और दो सौतेले (माँ की ओर से) भाई को दिए जाएंगे। यह उस स्थिति में है जब सभी समझदार और वयस्क वारिसों ने एक तिहाई से अधिक लेकिन कुल संपत्ति से कम एक निश्चित सीमा तक अनुमति दी हो। यदि किसी वारिस ने अनुमति नहीं दी, तो ऋणों के भुगतान के बाद चाचा के बेटे को एक तिहाई से अधिक नहीं दिया जाएगा, और शेष दो-तिहाई पूरी तरह से सभी वारिसों के बीच उनके हिस्सों के अनुसार

विभाजित किया जाएगा। यदि सभी वारिसों ने पूरी संपत्ति की वसीयत की अनुमति दी है, तो ऋणों के भुगतान के बाद जो कुछ भी बचेगा वह सब चाचा के बेटे को दिया जाएगा। यदि कुछ वारिसों ने पूरी वसीयत की अनुमति दी और कुछ ने नहीं, या यदि कुछ वारिस नाबालिग हैं, तो अनुमति देने वालों का हिस्सा...

पृष्ठ 613 का 272

الجواب:

بایاں کالم: بر تقدیر عدم مانع ارث و وارث آخر بعد ادائے مہر زوجہ وغیرہ ہر چہ دین ذمہ متوفی باشد از باقی ماندہ ایک ثلث بے اجازت ورثہ و بیشتر ازاں بشرط اجازت وارثان بالغین نافذ التصرف بابل اللحم وصیۃ دہند و دو ثلث مابقی یا کم ترا زاں ہر چہ ماند بر پانو دہ بخش قسمت کردہ سہ سہیم بزوجہ و دو بوالدہ و شش بخو اہر عینیہ و دو باخت علاتیہ و دو بہ برادر اخیافی رسانند این در صورتیست کہ ہمہ ورثہ اصحاء بالغین زیادت بر ثلث تا حد معین کم از کل مال روا داشتہ باشند۔ وا گر ہیچ وارث اجازت نداد آنگاہ بعد ادائے دیون بیش از ثلث بابن اللحم ندہند و دو ثلث باقی تمام و کمال بر ہمہ حساب بورشہ بخش نمایند واگر ہمہ اجازت وصیت در جمیع مال دادند پس بعد اخراج دیون ہر چہ ماند جملہ بابن اللحم رسانند واگر بعض اجازت تمام وصیت دادند و بعض نے یا بعض نابالغ باشند آنگاہ حصہ اجازت دہندگان ہم بابن اللحم دہند واگر اجازت بعض در زیادہ بر ثلث بھر تمام وصیت نبود مثلا در دو ثلث تنفیذ

دایاں کالم: میراث سے کسی مانع اور مذکورہ وارثوں کے علاوہ کسی وارث کے موجود نہ ہونے کی صورت میں بیوی کا مہر وغیرہ جو بھی قرض متوفی کے ذمہ ہے اس کی ادائیگی کے بعد ترکہ کا ایک تہائی وارثوں کی اجازت کے بغیر اور اس سے زیادہ بالغ ورثاء جن کا تصرف نافذ ہوتا ہے کی اجازت سے چچا کے بیٹے کو بطور وصیت دیں گے جبکہ باقی دو تہائی یا اس سے کمتر جتنا بھی بچا ہے اس کو پندرہ حصوں پر تقسیم کر کے تین حصے بیوی کو، دو ماں کو، چھ حقیقی بہن کو، دو علاتی بہن کو اور دو اخیافی بھائی کو دیں گے ، یہ اس صورت میں ہے کہ تمام

عاقل بالغ وارثوں نے ایک تہائی سے زائد کل مال سے کم معین حد تک کو جائز قرار دیا ہو۔ اگر کسی وارث نے اجازت نہ دی تو قرضوں کی ادائیگی کے بعد ایک تہائی سے زائد چچا کے بیٹے کو نہیں دیں گے اور باقی دو تہائی مکمل طور پر تمام وارثوں پر ان کے حصوں کے حساب سے تقسیم کریں گے، اگر تمام وارثوں نے کل مال میں وصیت کی اجازت دے دی تو قرضوں کی ادائیگی کے بعد جو کچھ باقی بچا وہ سارا چچا کے بیٹے کو دیں گے، اگر بعض وارثوں نے تمام وصیت کی اجازت دی اور بعض نے نہ دی یا بعض ورثاء نابالغ ہوں تو اجازت دینے والوں کا حصہ بھی

Fatawa Razawiyya, Volume 26

[Left Column - Persian Transcription/Translation] ...then subtract the portion reached from the shares of the permitters. Although the paternal cousin (son of paternal uncle) here is among the people of inheritance and a will for an heir was not permissible without the permission of other heirs, but since the 'Dhawi al-Furud' (prescribed sharers) left nothing for the 'Asaba' (residuaries), rather the wealth was so limited for them that there arose a need for 'Awl' (proportional reduction), the cousin did not remain an heir in effect. The prohibited will is for an heir in effect, not for everyone who merely possesses the eligibility for inheritance, as indicated by the beginning of the Hadith: "Indeed, Allah has given every rightful person their right. There is no will for an heir unless the heirs wish." [1] Do you not see that a will for an excluded person (Mahjub) is not outside the eligibility and entitlement of inheritance? It is only that another's precedence over him has made him excluded. In Tabyin al-Haqa'iq, Radd al-Muhtar, etc., it is stated: [if] he made a will for his brother while he was an heir, then a son was born to him, the will for the brother becomes valid. [2] etc.

[Right Column - Urdu Transcription/Translation] ...will be given to the son of the former, and if some heirs do not grant permission for more than one-third for the entire will, for example, they enforce the will up to two-thirds, then in that case, the shares of those who gave permission will be reduced by that amount. Although the paternal uncle's son here has the eligibility to be an heir, and a will for an heir is not permissible without the permission of other heirs, here since the 'Dhawi al-Furud' left nothing for the 'Asaba', but rather the shares fell short for them themselves, due to which the need for 'Awl' arose, therefore the paternal uncle's son did not remain an heir in effect. The prohibition of a will is for one who is an heir in effect, not for one who merely has the eligibility to become an heir, as the initial part of this Hadith guides you: "Indeed, Allah Almighty has granted every rightful person their right. Beware, there is no will for any heir unless it is with the consent of other heirs." Do you not see that a will for an excluded person is permissible by consensus, although he is also not devoid of the eligibility and entitlement to become an heir, but merely because another heir takes precedence over him, he has been deprived of this inheritance. Tabyin al-Haqa'iq and Radd al-Muhtar.

[Footnotes] 1. Sunan Ibn Majah, Book of Wills, Chapter: No Will for an Heir, H.M. Saeed Company Karachi, p. 199; Kanz al-Ummal, Hadith 46063, Mu'assasat ar-Risalah

Beirut, 15/16. 2. Radd al-Muhtar, Book of Wills, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/416.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[बायाँ कॉलम - फारसी अनुवाद] ...फिर अनुमति देने वालों के हिस्सों में से प्राप्त हिस्सा कम करें। यद्यपि चचेरा भाई यहाँ विरासत के पात्रों में से है और अन्य वारिसों की अनुमति के बिना वारिस के लिए वसीयत जायज़ नहीं थी, लेकिन चूंकि 'धवी अल-फ़ुरूज़' (निश्चित हिस्सेदार) ने 'असबा' (शेष वारिस) के लिए कुछ नहीं छोड़ा, बल्कि उनके लिए धन इतना सीमित हो गया कि 'औल' (अनुपातिक कमी) की आवश्यकता पड़ी, इसलिए चचेरा भाई वास्तव में वारिस नहीं रहा। वसीयत जो वर्जित है, वह वास्तव में वारिस होने वाले के लिए है, न कि प्रत्येक उस व्यक्ति के लिए जो केवल विरासत की योग्यता रखता है, जैसा कि हदीस की शुरुआत संकेत करती है: "बेशक, अल्लाह ने प्रत्येक हक़दार को उसका हक़ दिया है। वारिस के लिए कोई वसीयत नहीं है जब तक कि वारिस न चाहें।" [1] क्या आप नहीं देखते कि एक वंचित व्यक्ति (महजूब) के लिए वसीयत विरासत की योग्यता और पात्रता से बाहर नहीं है? यह केवल इतना है कि किसी अन्य की प्राथमिकता ने उसे वंचित कर दिया है। तबयीन अल-हक़ाइक़, रद अल-मुह्तार आदि में कहा गया है: [यदि] उसने अपने भाई के लिए वसीयत की जब वह वारिस था, फिर उसके यहाँ पुत्र का जन्म हुआ, तो भाई के लिए वसीयत वैध हो जाती है। [2] आदि।

[दायाँ कॉलम - उर्दू अनुवाद] ...पिछले के बेटे को दे देंगे और अगर कुछ वारिसों की एक तिहाई से अधिक की अनुमति पूरी वसीयत के लिए नहीं है, उदाहरण के लिए वे दो-तिहाई तक वसीयत को लागू करते हैं, तो उस स्थिति में अनुमति देने वालों के हिस्सों में उतनी मात्रा तक कमी की जाएगी। चाचा का बेटा यहाँ यद्यपि वारिस बनने की योग्यता रखता है और वारिस के लिए वसीयत अन्य वारिसों की अनुमति के बिना जायज़ नहीं है, लेकिन यहाँ चूंकि 'धवी अल-फ़ुरूज़' ने 'असबा' के लिए कुछ नहीं छोड़ा, बल्कि स्वयं उन पर संपत्ति के हिस्से कम पड़ गए, जिसके कारण 'औल' की आवश्यकता पड़ी, इसलिए चाचा का बेटा वास्तव में (बिल्फ़ैल) वारिस नहीं रहा। वसीयत की मनाही उसके लिए है जो वास्तव में वारिस हो, न कि उसके लिए जो केवल वारिस बनने की योग्यता रखता हो, जैसा कि इस हदीस का प्रारंभिक भाग आपका मार्गदर्शन करता है कि "बेशक अल्लाह तआला ने हर हक़दार को उसका हक़ अता फरमा दिया। ख़बरदार! किसी वारिस के लिए कोई वसीयत नहीं है मगर यह कि अन्य वारिसों की मर्ज़ी से हो।" क्या आप नहीं देखते कि 'महजूब' के लिए आम सहमति से वसीयत जायज़ है, जबकि वह भी वारिस बनने की योग्यता और हक़ से खाली नहीं है, बल्कि केवल किसी

दूसरे वारिस के उस पर प्राथमिकता होने के कारण वह इस विरासत से वंचित हो गया है। तबयीन अल-हक़ाइक़ और रद अल-मुह्तार।

[फुटनोट] 1. सुनन इब्न माजाह, वसीयत का अध्याय, शीर्षक: वारिस के लिए कोई वसीयत नहीं, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ 199; कंज़ अल-उम्माल, हदीस 46063, मुअस्ससत अर-रिसाला बेरूत, 15/16। 2. रद अल-मुह्तार, वसीयत की किताब, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 5/416।

[بایاں کالم - فارسی] نمایند آنگاہ حصہ رسد از سہام مجیز ان کم کنند۔ ابن العم اینجا اگر چہ اہل میراث ست و وارث راوصیت بے اجازت دیگر ورثہ روانبود فاما از انجا کہ اہل فرض چیزے برائے عصبہ نگذاشتند بلکہ مال بر ایشان نیز تنگ آمد کہ حاجت بعول افتاد ابن العم وارث بالفعل نماند وصیت کہ ممنوع ست برائے وارث بالفعل ست نہ برائے ہر آنکہ مجرد اہلیت ارث دارد کما یر شد الیہ صدر الحدیث ان اللہ اعطی کل ذی حق حقہ الا لا وصیۃ لوارث الا ان یشاء الورثۃ ۱؎ آیا نہ بینی کہ وصیت برائے محجوب نیز از اہلیت واستحقاق ارث بر کران نیست ہمیں تقدم دیگرے برو او را محجوب نمودہ است در تبیین الحقائق وردالمحتار وغیرہ ہما است اوصی لاخیہ وھو وارث ثم ولد لہ ابن صحت الوصیۃ للاخ ۲؎ الخ۔

[دایاں کالم - اردو] پچھلے کے بیٹے کو دے دیں گے اور اگر بعض وارثوں کی ایک تہائی سے زائد کی اجازت تمام وصیت کے لئے نہیں مثلاً وہ دو تہائی تک وصیت کو نافذ کریں تو اس صورت میں اتنی مقدار تک اجازت دینے والوں کے حصوں میں کمی کی جائے گی۔ چچا کا بیٹا یہاں پر اگرچہ وارث بننے کی اہلیت رکھتا ہے اور وارث کے لئے وصیت دیگر وارثوں کی اجازت کے بغیر جائز نہیں مگر یہاں چونکہ ذوی الفروض نے عصبہ کے لئے کوئی شیئ نہیں چھوڑی بلکہ خود ان پر مال کے سہام تنگ پڑگئے۔ جس کی وجہ سے عول کی ضرورت پیش آئی لہذا چچا کا بیٹا بالفعل وارث نہ رہا اور وصیت کی ممانعت اس کے لئے ہے جو بالفعل وارث ہو نہ کہ محض وارث بننے کی اہلیت رکھتا ہو، جیسا کہ اس حدیث کا ابتدائی حصہ تیری رہنمائی کرتا ہے کہ "بیشک اللہ تعالی نے ہر حقدار کو اس کا حق عطا فرمادیا۔ خبردار کسی وارث کے لئے کوئی وصیت نہیں مگر یہ کہ دیگر وارثاء کی مرضی سے ہو۔" کیا تو نہیں دیکھتا کہ محجوب کے لئے بالاجماع وصیت

جائز ہے حالانکہ وہ بھی وارث بننے کی اہلیت واستحقاق سے خالی نہیں ہے بلکہ محض کسی دوسرے وارث کے اس پر مقدم ہونے کی وجہ سے یہ میراث سے محروم ہو گیا ہے۔ تبیین الحقائق اور ردالمحتار

[حواشی] ؎۱ سنن ابن ماجہ ابواب الوصایا باب لا وصیۃ لوارث ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹۹، کنز العمال حدیث ۴۶۰۶۳ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۵/۱۶ ؎۲ ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۱۶

Fatawa Rizvia Volume 26

It is mentioned in various works that if someone made a will for his brother while he was an heir, and then a son of the deceased was born, the will for the brother becomes valid. (T) In Sharifiyyah, it is stated that in the presence of the father, the brothers of the deceased will not be treated as if they were dead, even though they do not inherit while the father is alive. This is because their capacity to inherit is established, but they do not inherit in this situation because a condition for their inheritance is missing, namely, the absence of the father. (T) Rather, the exclusion of an agnate (Asabah) occurs because the primary heirs (Ashab-ul-Fara'id) have left nothing for him. His exclusion from the category of heirs is more pronounced than the exclusion of a remote heir by a nearer heir. Because in the case of a remote heir being excluded by a near heir, the condition for inheritance is missing, whereas in the aforementioned case of the agnate's exclusion, the very 'place' or portion for inheritance is missing. This is because there is no place for inheritance for an agnate except for the property that remains after the primary heirs have taken their shares. In Sirajiyyah, it is stated that an agnate is one who takes what is left over from the primary heirs, etc. This is what I have, and the knowledge of the truth is with my Lord. Allah, Glory be to Him and the Exalted, knows best. (T)

1. Al-Sharifiyyah Sharh al-Sirajiyyah, Chapter on Exclusion, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 50.
2. Al-Siraji fi al-Mirath, Introduction to the Book, Maktaba Ziya'iyya, Rawalpindi, pp. 4 & 5.

विभिन्न कृतियों में उल्लेख है कि यदि किसी व्यक्ति ने अपने भाई के लिए वसीयत की जबकि वह उत्तराधिकारी था, और फिर मृतक का पुत्र पैदा हो गया, तो भाई के लिए वसीयत मान्य हो गई। (त) शरीफ़िया में कहा गया है कि पिता की उपस्थिति में, मृतक के भाइयों के साथ वैसा व्यवहार नहीं किया जाएगा जैसे कि वे मृत हों, भले ही वे पिता की उपस्थिति में विरासत नहीं पाते हों। ऐसा इसलिए है क्योंकि विरासत पाने की उनकी योग्यता स्थापित है, लेकिन वे इस स्थिति में विरासत नहीं पाते क्योंकि उनके विरासत पाने की एक शर्त अनुपस्थित है, यानी पिता की अनुपस्थिति। (त) बल्कि, एक रक्त संबंधी (असाबा) का बहिष्करण इसलिए होता है क्योंकि प्राथमिक वारिसों (असहब-उल-फ़राइज़) ने उसके लिए कुछ नहीं छोड़ा। वारिसों की श्रेणी से उसका बाहर होना, निकट उत्तराधिकारी द्वारा दूर के उत्तराधिकारी को बाहर करने की तुलना में अधिक स्पष्ट है। क्योंकि निकट उत्तराधिकारी के कारण दूर के उत्तराधिकारी के बाहर होने के मामले में शर्त गायब होती है, जबकि असाबा के बाहर होने के उक्त मामले में, विरासत का 'स्थान' या हिस्सा ही गायब होता है। ऐसा इसलिए है क्योंकि असाबा के लिए विरासत का कोई स्थान नहीं है सिवाय उस संपत्ति के जो प्राथमिक वारिसों के हिस्से लेने के बाद बच जाती है। सिराजिया में कहा गया है कि असाबा वह है जो प्राथमिक वारिसों से बचे हुए हिस्से को लेता है, इत्यादि। यह वही है जो मेरे पास है, और सत्य का ज्ञान मेरे प्रभु के पास है। अल्लाह, वह महिमामय और सर्वोच्च है, सबसे अच्छी तरह जानता है। (त)

1. अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, बहिष्करण पर अध्याय, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 50।
2. अल-सिराजी फ़ि अल-मीराथ, पुस्तक की प्रस्तावना, मकतबा ज़ियाइया, रावलपिंडी, पृष्ठ 4 और 5।

وغیرہ میں ہے کہ کسی شخص نے اپنے بھائی کے لئے وصیت کی درآنحالیکہ وہ وارث تھا پھر میت کا بیٹا پیدا ہو گیا تو بھائی کے لئے وصیت صحیح ہو گئی۔ (ت) شریفیہ میں فرمایا کہ باپ کی موجودگی میں میت کے بھائیوں کو مردوں کی طرح نہیں بنایا جائے گا اگرچہ باپ کے ہوتے ہوئے وہ وارث نہیں بنتے کیونکہ ان کے لئے وارث بننے کی اہلیت ثابت ہے مگر اس حالت میں وہ اس لئے وارث نہیں بنتے کہ ان کے وارث بننے کی شرط مفقود ہے یعنی باپ کی عدم موجودگی۔ (ت) بلکہ عصبہ کا محجوب ہونا اس وجہ سے ہے کہ اصحاب فرائض نے اس کے لئے کچھ نہیں چھوڑا، اس کا داخل عصبہ کو وارثوں کے زمرہ سے خارج کرنے میں زیادہ ہے بنسبت وارث اقرب کے وارث ابعد کو محجوب کرنے کے، کیونکہ وارث اقرب کے سبب سے ابعد کے محجوب ہونے میں شرط مفقود ہے جبکہ صورت مذکورہ میں عصبہ کے محجوب ہونے میں محل مفقود ہے۔ اس لئے کہ عصبہ کے لئے وراثت کا محل نہیں سوائے اس مال کے جو اصحاب فرائض سے باقی بچ جائے۔ سراجیہ میں فرمایا کہ عصبہ اس شخص کو کہتے ہیں جو اصحاب فرائض سے بچا ہوا ترکہ لے لے الخ، یہ وہ ہے جو میرے پاس تھا اور حق کا علم میرے رب کے پاس ہے۔ اللہ سبحانہ و تعالی خوب جانتا ہے۔ (ت)

[1] الشریفیہ شرح السراجیہ باب الحجب مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۵۰ [2] السراجی فی المیراث مقدمۃ الکتاب مکتبہ ضیائیہ راولپنڈی ص ۴ و ۵

Vol. 26 Fatawa Razawiyya

Problem 100: From Lucknow, Mohalla Bagh Qazi, house of Darogha Munshi Muzaffar Ali, sent by Hakim Muhammad Ibrahim Sahab Barelvi, then of Lucknow, Rajab 1321 AH. After the desire for kissing your feet, it is submitted to your service that there is a dispute regarding the inheritance here. The scholars of Farangi Mahal have distributed the inheritance among the wife, sister, and the sons of the paternal cousin, and they have excluded the real niece and the daughters of the paternal cousin. The aim is only to know if these nephews receive the inheritance for any reason while their father had died before the deceased. That's all.

Answer: In fact, as long as any male descendant of the grandfather or great-grandfather remains, no matter how distant the relationship, real nieces cannot receive anything in their presence. It is in the Hadith that the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, says: "Give the shares of inheritance to those entitled to them, and what remains is for the nearest male relative." Narrated by Imams Ahmad, Bukhari, Muslim, and Tirmidhi from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both. And Allah Almighty knows best.

Give the 'Ashab-ul-Faraiz' (prescribed sharers) their fixed shares, and whatever remains is for the closest male relative. This has been narrated by Imam Ahmad, Imam Bukhari, Imam Muslim, and Tirmidhi from Hazrat Ibn Abbas, may Allah be pleased with them. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 101: From the Old City, 25 Safar 1322 AH. What do the scholars of religion say in this matter that there are three sons from one father and two mothers; Syed Moharram Ali from the first wife, and Syed Wazir Ali and Syed Munir Ali and two daughters were born from the second wife. Syed Moharram Ali became a Shia due to the company of Shias. Now he has passed away, and according to his will, his funeral rites were performed by Shias. His property is of estimated value. According to the noble Sharia, are Syed Wazir Ali, Munir Ali, and the sisters entitled to receive this property or not? Please explain and be rewarded.

1. Sahih al-Bukhari, Book of Inheritance, Chapter on Inheritance of Child from Father and Mother, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/799; Sahih Muslim, Book of Inheritance 2/34; and Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Inheritance 2/31; Musnad Ahmad bin Hanbal 1/325.

खंड २६ फ़तावा रज़विया

मसला १००: लखनऊ, मोहल्ला बाग़ क़ाज़ी, दारोगा मुंशी मुज़फ़्फ़र अली के मकान से, प्रेषक हकीम मुहम्मद इब्राहिम साहब बरेलवी, फिर लखनऊ, रजब १३२१ हिजरी। क़दमबोसी की आरज़ू के बाद आपकी सेवा में निवेदन है कि यहाँ विरासत के बारे में विवाद है। फरंगी महल के उलेमा ने विरासत को पत्नी, बहन और चचेरे भाई के बेटों में बाँट दिया है, और सगी भतीजी और चचेरे भाई की बेटियों को वंचित (महजूब) कर दिया है। उद्देश्य केवल यह जानना है कि क्या इन भतीजों को किसी कारण से विरासत मिलती है जबकि उनके पिता मृतक से पहले ही मर चुके थे। बस।

उत्तर: वास्तव में, जब तक दादा या परदादा की संतानों में से कोई पुरुष जीवित है, चाहे रिश्ता कितना ही दूर का क्यों न हो, उनके सामने सगी भतीजियाँ कुछ नहीं पा सकतीं। हदीस में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "हक़दारों को उनके निर्धारित हिस्से दो, फिर जो बचे वह सबसे करीबी पुरुष रिश्तेदार के लिए है।" इसे इमाम अहमद, बुखारी, मुस्लिम और तिर्मिज़ी ने इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

असहाब-उल-फ़राइज़ (निर्धारित हिस्सेदार) को उनके तयशुदा हिस्से दें, और जो कुछ बचे वह निकटतम पुरुष के लिए है। इसे इमाम अहमद, इमाम बुखारी, इमाम मुस्लिम और तिर्मिज़ी ने हज़रत इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है। और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

मसला १०१: पुराने शहर से, २५ सफ़र १३२२ हिजरी। दीन के उलेमा इस बारे में क्या फरमाते हैं कि एक बाप और दो माओं से तीन बेटे हैं; पहली पत्नी से सैयद मुहर्रम अली और दूसरी पत्नी से सैयद वज़ीर अली, सैयद मुनीर अली और दो बेटियाँ पैदा हुईं। सैयद मुहर्रम अली शियाओं की संगत में शिया हो गए। अब उनका निधन हो गया है और उनकी वसीयत के अनुसार शियाओं ने उनका अंतिम संस्कार किया। उनकी संपत्ति अनुमानित मूल्य की है। क्या शरीयत के अनुसार सैयद वज़ीर अली, मुनीर अली और बहनें इस संपत्ति को पाने के हक़दार हैं या नहीं? बयान करें, पुण्य पाएँ।

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल फ़राइज़, बाब मीरासुल वलद मिन अबीहि व उम्मीहि, क़दीमी कुतुब खाना कराची २/७९९; सहीह मुस्लिम, किताबुल फ़राइज़ २/३४; और जामिअत तिर्मिज़ी, अबवाबुल फ़राइज़ २/३१; मुसनद अहमद बिन हंबल १/३२५।

पृष्ठ २७५/६१३

جلد ۲۶ فتاوی رضویہ

مسئلہ ۱۰۰: از لکھنؤ محلہ باغ قاضی مکان داروغہ منشی مظفر علی مرسلہ حکیم محمد ابراہیم صاحب بریلوی ثم اللکھنوی رجب ۱۳۲۱ھ بعد آرزوئے قدمبوسی معروض خدمت یہاں درباره ترکہ جھگڑا ہے ، فرنگی محل کے علماء نے ترکہ زوجہ اور ہمشیرہ اور چچازاد بھائی کے لڑکوں میں تقسیم کیا ہے اور سگی بھتیجی اور چچازاد بھائی کی لڑکیوں کو محجوب کیا ہے مقصود صرف اس قدر ہے کہ ان بھتیجوں کو کسی وجہ سے ترکہ پہنچتا ہے جبکہ متوفی کے روبرو ان کے والد فوت ہو چکے ہیں فقط۔

الجواب: فی الواقع جب تک دادا پر دادا کی اولاد میں کوئی مرد باقی ہے اگرچہ کتنے ہی دور کے رشتے کا ہو اس کے سامنے سگی بھتیجیاں کچھ نہیں پاسکتیں، حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم وسلم فرماتے ہیں : الحقوا الفرائض باھلھا فما بقی فلاولی رجل ذکر۔ رواہ الائمۃ احمد والبخاری ومسلم والترمذی عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنھما۔ واللہ تعالی اعلم۔

اصحاب فرائض کو ان کے مقررہ حصے دو جو باقی بچے وہ قریبی مرد کے لئے ہے۔ اس کو امام احمد، امام بخاری، امام مسلم اور ترمذی نے حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالی عنہما سے روایت کیا ہے۔ اور اللہ تعالی خوب جانتا ہے۔(ت)

مسئلہ ۱۰۱: از شہر کہنہ ۲۵ صفر ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس باب میں کہ ایک باپ اور دوماں سے تین بیٹے ہیں، پہلی بیوی سے سید محرم علی اور دوسری بیوی سے سید وزیر علی سید منیر علی پیدا ہوئے اور دو لڑکیاں پیدا ہوئیں۔ سید محرم علی صحبت شیعہ میں شیعہ ہو گئے اب ان کا انتقال ہوا موافق وصیت کے تجہیز و تکفین ان کی شیعوں نے کی اسباب ان کا مالیت تخمیناً کا

ہے یہ اسباب بموجب شرع شریف سید وزیر علی و منیر علی اور ہمشیران پانے کے مستحق ہیں یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

۱ صحیح البخاری کتاب الفرائض باب میراث الولد من ابیہ وامہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۷۹۹، صحیح مسلم کتاب الفرائض ۲ / ۳۴ و جامع الترمذی ابواب الفرائض ۲ / ۳۱، مسند احمد بن حنبل ۱ / ۳۲۵

Fatawa Razawiya, Volume 26

The Answer: It is clear from the questioner's statement that it is not known whether the beliefs of Syed Muharram Ali reached the limit of disbelief (kufr), like the beliefs of most Rawafid (Shia) of the time, nor was anything heard from him to that effect. Furthermore, Syed Wazir Ali, Syed Munir Ali, and the two Syeda sisters are not wealthy. Therefore, in the mentioned situation, the property should be divided into six shares among these four siblings—two shares for each brother and one share for each sister. If Muharram Ali's beliefs did not reach the level of disbelief, then it is obvious that these siblings are the heirs. And if they did reach that level, then whatever wealth was earned by Muharram Ali during his time as a Muslim, these siblings are also the heirs to that.

"For the earnings of an apostate while in Islam are for his Muslim heirs, as stated in Al-Durr and other general books." (Trans: Whatever an apostate earned while in the state of Islam belongs to his Muslim heirs, as specified in Ad-Durr etc. and other general books.)

And whatever wealth was earned during the period of disbelief belongs to the poor Muslims. Since these siblings are also poor and not wealthy, they are entitled to that wealth in any case.

"And dividing it among them into thirds is a certain fulfillment of the obligation, as you have known. And Allah, Glory be to Him and the Most High, knows best." (Trans: By dividing the property into three parts among them, there is a certain discharge of responsibility, as you have known. And Allah knows best.)

Problem 102: From Bareilly city, Mohalla Kuhna, Munshi Sharafat Ali, dated 27 Jamadi al-Awwal 1312 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say on this matter: Zaid was in debt and died during that period. Tell me, should his estate go to the creditors, or should the wife's dowry (Mahr) be paid, or should it go to the relatives? After the husband's death, the wife sold some of her jewelry and paid off some creditors, but the heirs said nothing while the debt was being paid. So tell me, at the time of distribution of the estate, should the creditors receive their due first, or should the wife's dowry be paid, or the other heirs? The estate is not enough

to suffice everyone. Is the wife's dowry a debt just like the debt of other creditors or not? And about the dowry...

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Jihad, Bab al-Murtad, Matba Mujtabai, Delhi, 1/359.

फतवा रज़विया, खंड 26

उत्तर: प्रश्नकर्ता के कथन से यह स्पष्ट है कि यह ज्ञात नहीं है कि सैयद मुहर्रम अली के विश्वास उस समय के अधिकांश रवाफ़िज़ (शिया) के विश्वासों की तरह कुफ़्र (अधर्म) की सीमा तक पहुँच गए थे, और न ही उनसे ऐसी कोई बात सुनी गई थी। इसके अलावा, सैयद वज़ीर अली, सैयद मुनीर अली और दोनों सैयदा बहनें धनी नहीं हैं। अतः उल्लेखित स्थिति में, उस संपत्ति को इन चारों भाई-बहनों में छह भागों में विभाजित किया जाना चाहिए - प्रत्येक भाई के लिए दो भाग और प्रत्येक बहन के लिए एक भाग। यदि मुहर्रम अली के विश्वास कुफ़्र तक नहीं पहुँचे थे, तो यह स्पष्ट है कि ये भाई-बहन उत्तराधिकारी हैं। और यदि वे उस स्तर तक पहुँच गए थे, तो मुहर्रम अली ने अपने इस्लाम के समय में जितनी संपत्ति कमाई थी, ये भाई-बहन उसके भी उत्तराधिकारी हैं।

"क्योंकि इस्लाम में एक धर्मत्यागी (मुर्तद) की कमाई उसके मुस्लिम उत्तराधिकारियों के लिए है, जैसा कि अल-दुर्र और अन्य सामान्य पुस्तकों में कहा गया है।" (अनु: एक धर्मत्यागी ने इस्लाम की स्थिति में जो कुछ भी कमाया है, वह उसके मुस्लिम वारिसों के लिए है, जैसा कि अल-दुर्र आदि सामान्य किताबों में इस पर स्पष्ट उल्लेख किया गया है।)

और कुफ़्र (अधर्म) की अवधि के दौरान जो कुछ भी कमाया गया था, वह गरीब मुसलमानों का अधिकार है। चूँकि ये भाई-बहन भी गरीब हैं और धनी नहीं हैं, इसलिए वे हर हाल में उस संपत्ति के हकदार हैं।

"और उनमें इसे तीन भागों में विभाजित करना निश्चित रूप से दायित्व से मुक्ति है, जैसा कि आप जानते हैं। और अल्लाह, वह पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे अच्छा जानता है।" (अनु: उन पर माल को तीन हिस्सों में बाँट कर विभाजित करने में निश्चित रूप से ज़िम्मेदारी से निवृत्ति है जैसा कि आप जान चुके हैं। और अल्लाह तआला खूब जानता है।)

मसला 102: शहर बरेली, मोहल्ला कुहना, मुंशी शराफत अली की ओर से, दिनांक 27 जमादि अल-अव्वल 1312 हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं: ज़ैद कर्जदार था और इसी अवधि में उसकी मृत्यु हो गई। बताइये कि उसकी विरासत लेनदारों को मिलनी चाहिए या पत्नी का मेहर मिलना चाहिए या रिश्तेदारों को मिलना चाहिए? पति की मृत्यु के बाद, पत्नी ने अपने कुछ गहने बेचकर लेनदारों को कुछ कर्ज चुका दिया, लेकिन वारिसों ने कर्ज चुकाते समय कुछ नहीं कहा। तो बताइये कि विरासत के वितरण के समय पहले लेनदारों को उनका हिस्सा मिलना

चाहिए या पत्नी का मेहर मिलना चाहिए या अन्य वारिसों को? और विरासत इतनी नहीं है कि सबकी पूर्ति हो सके। क्या पत्नी का मेहर भी वैसा ही कर्ज है जैसा अन्य लेनदारों का कर्ज है या नहीं? और मेहर का...

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-जिहाद, बाब अल-मुर्तद, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/359। पृष्ठ 276 का 613

الجواب: بیان سائل سے واضح ہوا کہ سید محرم علی کے عقائد مثل عقائد اکثر روافض زمانہ حدِ کفر تک پہنچنا معلوم نہیں، نہ کبھی ان سے کوئی بات ایسی سنی۔ اور سید وزیر علی و سید منیر علی اور دونوں سیدانیاں غنی نہیں۔ پس صورتِ مذکورہ میں وہ مال انہیں چاروں بہن بھائیوں کو چھ حصے کرکے دیا جائے کہ دو حصے ہر بھائی اور ایک ایک ہر بہن کو کہ اگر محرم علی کے عقائد کفر تک نہ پہنچے ہوں جب تو ظاہر ہے کہ یہ بہن بھائی وارث ہیں اور اگر پہنچ گئے ہوں تو اس میں سے جتنا مال محرم علی کے زمانہ اسلام کا کمایا ہوا ہو اس کے بھی وارث یہی بہن بھائی ہیں۔

فان کسب المرتد فی الاسلام لورثۃ المسلمین کما مرتد نے جو حالتِ اسلام میں کمایا وہ اس کے مسلمان وارثوں کے لئے ہے جیسا کہ در وغیرہ عام کتابوں میں اس پر نص کی گئی ہے (ت) نص علی فی الدر ۱ وغیرہا عامۃ الکتب۔

اور جتنا مال زمانہ کفر کا کمایا ہوا ہو وہ حق فقراء مسلمین ہے اور یہ بہن بھائی بھی فقراء ہیں اغنیاء نہیں، تو ہر حال میں انہیں اس مال کا استحقاق ہے،

وفی قسمتہ علیہم اثلاثا خروج عن العہد بیقین کما عرفت۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔ ان پر مال تین حصے بنا کر تقسیم کرنے میں یقینی طور پر ذمہ داری سے فراغت ہے جیسا کہ تو جان چکا ہے۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۰۲: از شہر بریلی محلہ کہنہ منشی شرافت علی بتاریخ ۲۷ جمادی الاول ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین اس مسئلہ میں کہ زید قرضدار تھا اور اسی عرصہ میں

فوت ہو گیا تو فرمائیے کہ اس کا ترکہ قرضداروں کو ملنا چاہئے یا کہ بی بی کا مہر ملنا چاہئے یا عزیزوں کو ملنا چاہئے اور بعد وفات اپنے شوہر کے بی بی نے کچھ قرضہ اپنا زیور فروخت کر کے قرضداروں کو دیا تھا مگر وارثوں نے قرض ادا کرتے وقت کچھ نہیں کہا تھا، تو فرمائیے کہ وقتِ تقسیمِ ترکہ کے پہلے قرضداروں کو ملنا چاہئے یا کہ مہر بی بی کا ملنا چاہئے یا اور وارثوں کو، اور ترکہ اس قدر نہیں ہے جو کہ سب کو کافی ہو سکے اور مہر بی بی کا بھی ویسا ہی قرضہ ہے جیسا کہ دوسرے قرضداروں کا یا نہیں، اور مہر کا

۱ الدر المختار کتاب الجہاد باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۳۵۹ Page 276 of 613

Fatawa Razawiyyah Volume 26

Question: If a woman does not claim her dower (Mahr) for three years or more, will it be forfeited or not?

Answer: Dower is a debt just like other debts. Dower and all other debts take precedence over the distribution of the estate. Until the dower and all other debts are paid, the estate shall not be distributed among the heirs. If the property is insufficient to cover the dower and other debts, then all debts, including the dower, will be paid proportionately. The claim for dower is by no means forfeited under Sharia if it is not made within three years; this is a pure lie. Any debt of the husband that the wife has paid by selling her own jewelry has now become a debt of the wife upon the estate. Along with the dower, a portion for this will also be allocated for her, provided she has not waived the condition of seeking reimbursement from the other heirs out of the estate. Yes, if she made a condition of non-repayment, stating "I am paying this on my behalf and will not take it back," then certainly she would have no right to its reimbursement. It is stated in Jami' al-Fusalain:

[Arabic Text Box]: "If debt encompasses the entire estate, no heir becomes its owner unless the creditor releases the deceased from the debt or an heir pays it on the condition of donation (tabarru') at the time of payment. However, if an heir pays the debt from their own wealth unconditionally, without specifying donation or recourse, then the debt of that heir becomes due upon the deceased, and the estate remains occupied by their debt. And Allah knows best."

[Urdu Translation in Box]: If debt encompasses the estate, no heir will become its owner by way of inheritance unless the creditor declares the deceased free from the debt or an heir pays the deceased's debt from their own wealth and attaches the condition of donation at the time of payment. But if the heir paid the debt from their wealth absolutely, i.e., without the condition of donation or recourse, then the debt of that heir will become mandatory upon the deceased, and the estate will be occupied by their debt. (T)

Problem 103: From Beiram Nagar, Post Office Shergarh, District Bareilly, sent by Ghulam Siddiq Sahib, teacher, 10 Shawwal 1322 AH. Zaid passed away; he left behind one wife, four nieces (sister's daughters), and four paternal cousin sisters.

---

[1] Jami' al-Fusalain, Chapter 28, Islami Kutub Khana Peshawar 2/32

फ़तावा रज़विया खंड 26

प्रश्न: यदि कोई महिला तीन साल या उससे अधिक समय तक (महर का) दावा नहीं करती है, तो क्या वह समाप्त हो जाएगा या नहीं?

उत्तर: महर भी वैसा ही ऋण (कर्ज़) है जैसे अन्य ऋण होते हैं। महर और अन्य सभी ऋण संपत्ति (तरका) के विभाजन पर प्राथमिकता रखते हैं। जब तक महर और अन्य सभी ऋण अदा नहीं हो जाते, वारिसों के बीच विभाजन नहीं होगा। यदि संपत्ति महर और अन्य ऋणों के लिए पर्याप्त नहीं है, तो महर सहित सभी ऋणों का भुगतान आनुपातिक रूप से किया जाएगा। तीन साल तक दावा न करने से शरिया के अनुसार महर कभी भी समाप्त नहीं होता है; यह कोरा झूठ है। पति का जो ऋण पत्नी ने अपने जेवर बेचकर चुकाया है, वह अब पत्नी का ऋण मृतक की संपत्ति पर हो गया है। महर के साथ-साथ इसका भी हिस्सा उसके लिए निर्धारित किया जाएगा, बशर्ते उसने शेष वारिसों से संपत्ति में से इसे वापस लेने की शर्त न छोड़ी हो। हाँ, यदि वह वापस न लेने की शर्त रखे कि "मैं यह अपनी ओर से अदा करती हूँ और वापस नहीं लूँगी", तो निश्चित रूप से वह इसे वापस पाने की हकदार नहीं होगी। जामिउल फुसूलैन में लिखा है:

[अरबी पाठ का बॉक्स]: "यदि ऋण पूरी संपत्ति को घेर लेता है, तो कोई भी वारिस उसका मालिक नहीं होगा जब तक कि लेनदार मृतक को ऋण से मुक्त न कर दे या कोई वारिस भुगतान के समय दान (तबर्रुक) की शर्त के साथ उसे अदा न कर दे। लेकिन अगर वारिस ने बिना किसी शर्त के यानी दान या वापसी की शर्त के बिना अपने धन से ऋण अदा कर दिया, तो मृतक पर उस वारिस का ऋण वाजिब हो जाएगा और संपत्ति उसके ऋण में व्यस्त रहेगी। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।"

[बॉक्स में उर्दू अनुवाद]: अगर कर्ज़ तरका (संपत्ति) का अहाता कर ले तो कोई वारिस बतौर विरासत उसका मालिक नहीं होगा सिवाय इसके कि कर्ज़ख़्वाह मैयत को कर्ज़ से बरी करार दे दे या कोई वारिस अपने माल से मैयत का कर्ज़ अदा कर दे और अदायगी के वक़्त तबर्रुक की शर्त लगा दे। लेकिन अगर वारिस ने मुतलकन यानी तबर्रुक या रुजूअ की शर्त के बग़ैर अपने माल से कर्ज़ अदा कर दिया तो मैयत पर उस वारिस का कर्ज़ लाज़िम हो जाएगा और तरका उसके कर्ज़ में मशग़ूल हो जाएगा। (त)

मसला 103: बैरम नगर, डाकखाना शेरगढ़, ज़िला बरेली से गुलाम सिद्दीक साहब, मुदर्रिस (शिक्षक) द्वारा भेजा गया, 10 शव्वाल 1322 हिजरी। ज़ैद का इंतकाल हुआ, उसने एक पत्नी, चार भांजियाँ और चार चचेरी बहनें छोड़ीं।

---

[1] जामिउल फ़ुसूलैन, अध्याय 28, इस्लामी कुतुबखाना पेशावर 2/32

دعوٰی اگر عورت تین سال یا کچھ زائد تک نہ کرے وہ ساقط ہوگا یا نہیں؟

الجواب: مہر ویسا ہی دین ہے جیسا کہ دیون۔ اور مہر اور تمام دیون تقسیمِ ترکہ پر مقدم ہیں جب تک مہر وغیرہ سب دیون ادا نہ ہو لیں وارثوں پر تقسیم نہ ہو گی۔ مہر اور دیگر دیون کو جب کہ جائیداد کافی نہ ہوگی تو مع مہر سب حصہ رسد ادا ہوں گے۔ مہر کا دعوٰی تین برس تک عائد نہ کرنے سے مہر شرعاً ہرگز ساقط نہیں ہوتا یہ محض جھوٹ ہے۔ شوہر کا جو قرضہ عورت نے بطورِ خود اپنا زیور بیچ کر ادا کیا ہے وہ اب عورت کا دین ترکہ پر ہوگیا مہر کے ساتھ اس کا بھی حصہ اس کے لئے لگایا جائے گا اگر اس نے باقی وارثوں سے ترکہ میں واپس لینے کی شرط نہ کر لی ہو ہاں اگر عدم واپسی کی شرط کرلے کہ یہ میں اپنی طرف سے ادا کرتی ہوں اور واپس نہ لوں گی تو البتہ اس قدر کی واپسی کا استحقاق نہ ہوگا، جامع الفصولین میں ہے:

[عربی عبارت]: ولو استغرقها دين لا يملكها وارث الا اذا ابرأ الميت غريمه اواداه وارثه بشرط التبرع وقت الاداء اما لو ادى من مال نفسه مطلقا بلا شرط تبرع او رجوع يحب له دين على البيت فتصير التركة مشغولة بدينه ۱- واللہ تعالٰی اعلم۔

[اردو ترجمہ]: اگر قرض ترکہ کا احاطہ کرلے تو کوئی وارث بطورِ میراث اس کا مالک نہیں ہوگا سوائے اس کے کہ قرضخواہ میت کو قرض سے بری قرار دے دے یا کوئی وارث اپنے مال سے میت کا قرض ادا کردے اور ادائیگی کے وقت تبرع کی شرط لگا دے لیکن اگر وارث نے مطلقاً یعنی تبرع یار جوع کی شرط کے بغیر اپنے مال سے قرض ادا کردیا تو میت پر اس وارث کا قرض لازم ہو جائے گا اور ترکہ اس کے قرض میں مشغول ہو جائے گا۔(ت)

مسئلہ ۱۰۳: از بیرم نگر ڈاک خانہ شیر گڑھ ضلع بریلی مرسلہ غلام صدیق صاحب مدرس ۱۰ شوال ۱۳۲۲ھ زید کا انتقال ہوا، اس نے ایک زوجہ، چار بھانجیاں اور چار چچا زاد بہنیں

---

۱ جامع الفصولین الفصل الثامن والعشرون اسلامی کتب خانہ پشاور ۲/۳۲

Volume 26 Fatawa Rizvia

...leave. How will the inheritance be divided? State the ruling and be rewarded.

The Answer:

Problem 16 Wife - Sister's Son - Sister's Son - Sister's Son - Sister's Son - Paternal Aunt's Daughter - Paternal Aunt's Daughter. 4 - 3 - 3 - 3 - 3 - Excluded - Excluded. Paternal Aunt's Daughter - Paternal Aunt's Daughter Excluded - Excluded

Assuming the absence of impediments to inheritance and the limitation of heirs to those mentioned, and after prioritizing the payment of dower (Mahr), other debts, and legacies, Zaid's estate will be divided into sixteen shares. The wife will receive four shares, and each niece [sister's child] will receive three shares, while the paternal cousins will receive nothing.

From the third category, the descendants of the parents take precedence over the fourth category, the descendants of the grandparents. And Allah Almighty knows best. | The descendants of the deceased's parents from the third class precede the descendants of the grandfather from the fourth class. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 104: From Lahore, sent by Mawlawi Abdullah Sahib Tungi, 24 Sha'ban 1323 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A person passed away leaving a wedded wife and a son from a predeceased wife. In this situation, the deceased's widow is entitled to an eighth of the estate. The deceased also left debts that can be settled from the estate. If the widow wants to protect her eighth share from being used for debt repayment, wanting the deceased's children to bear the responsibility for the debt so her share remains intact, what is the Sharia ruling? Will the Sharia judge include the debt in the calculation of this eighth share, or can she not be compelled? State the ruling and be rewarded.

The Answer: If the woman's dower is still outstanding, it is considered a debt like any other debt. Through this debt, she can protect her proportional share (one-eighth, one-sixth, half, one-third, more or less) for herself. However, her desire to separate her eighth share as a marital right of inheritance from the estate while placing the debts solely on the shares of the other heirs...

Page 278 of 613

खण्ड २६ फ़तावा रिज़विया

...छोड़ें। विरासत कैसे विभाजित होगी? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर:

मसला १६ पत्नी - बहन का पुत्र - बहन का पुत्र - बहन का पुत्र - बहन का पुत्र - चचेरी बहन - चचेरी बहन। ४ - ३ - ३ - ३ - ३ - वंचित - वंचित। चचेरी बहन - चचेरी बहन वंचित - वंचित

विरासत में किसी भी बाधा की अनुपस्थिति और वारिसों के उपर्युक्त लोगों तक सीमित होने की स्थिति में, और मेहर तथा अन्य ऋणों एवं वसीयतों की अदायगी के पश्चात, ज़ैद की संपत्ति को सोलह हिस्सों में बाँटा जाएगा। चार हिस्से पत्नी को मिलेंगे, और प्रत्येक भांजे/भांजी (बहन की संतान) को तीन-तीन हिस्से मिलेंगे, जबकि चचेरी बहनों को कुछ नहीं मिलेगा।

तीसरी श्रेणी (माता-पिता के वंशज) के सदस्य चौथी श्रेणी (दादा-दादी के वंशज) पर प्राथमिकता रखते हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। | तीसरी श्रेणी से मृतक के माता-पिता के वंशज, चौथी श्रेणी से उसके दादा के वंशजों पर प्राथमिकता रखते हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला १०४: लाहौर से, मौलवी अब्दुल्ला साहब टोंगी द्वारा प्रेषित, २४ शाबान १३२३ हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: एक व्यक्ति की मृत्यु हो गई, उसके पीछे उसकी एक विवाहित पत्नी है और एक मृत पत्नी से उसका एक पुत्र है। ऐसी स्थिति में, मृतक की विधवा मृतक की छोड़ी हुई संपत्ति के आठवें हिस्से की हकदार है। मृतक पर ऋण भी है जिसे उसकी छोड़ी हुई संपत्ति से चुकाया जा सकता है। अब, यदि उक्त विधवा अपने आठवें हिस्से को ऋण अदायगी से बचाना चाहती है और चाहती है कि मृतक की संतान ऋण की जिम्मेदारी उठाए ताकि उसका हिस्सा सुरक्षित रहे, तो ऐसी स्थिति में शरीयत का क्या आदेश है? क्या शरीयत का काज़ी इस आठवें हिस्से में भी ऋण का हिसाब लगाएगा या उस पर दबाव नहीं डाला जा सकता? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: यदि स्त्री का मेहर अभी शेष है, तो वह भी अन्य ऋणों की भाँति एक ऋण है। इस ऋण के माध्यम से वह अपने आनुपातिक हिस्से (आठवाँ, छठा, आधा, तिहाई, कम या अधिक) को अपने लिए बचा सकती है। लेकिन उसकी यह इच्छा कि वह विरासत के माध्यम से वैवाहिक अधिकार के रूप में संपत्ति से अपना आठवाँ हिस्सा अलग कर ले और ऋणों का भार केवल अन्य वारिसों के हिस्सों पर डाल दे...

পৃষ্ঠ ২৭৮/৬১৩

چھوڑیں۔ ترکہ کیسے تقسیم ہوگا؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پاؤ گے۔)

الجواب:

مسئلہ ۱۶ زوجہ - ابن الاخت - ابن الاخت - ابن الاخت - ابن الاخت - بنت العم - بنت العم۔ ۴ - ۳ - ۳ - ۳ - ۳ - م - م بنت العم بنت العم م م

بر تقدیر عدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و تقدیم مہر و دیگر دیون و وصایا ترکہ زید کا سولہ سہام ہو کر چار سہم زوجہ اور تین تین ہر بھانجی کو ملیں گے اور چچازاد بہنیں کچھ نہ پائیں گی۔

من الصنف الثالث جزء ابوی البیت مقدم علی الصنف الرابع جزء جدیہ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | تیسری قسم سے میت کے والدین کی جزء چوتھی قسم سے اس کے دادا کی جزء پر مقدم ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۰۴: از لاہور مرسلہ مولوی عبداللہ صاحب ٹونگی ۲۴ شعبان ۱۳۲۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص کا انتقال ہوا اور اس کی ایک منکوحہ ہے اور منکوحہ سے جو فوت ہوگئی ہے ایک لڑکا ہے۔ یہ ایسی صورت ہے کہ متوفی کی منکوحہ کو آٹھواں حصہ متوفی کے متروکہ مال سے پہنچے اس شخص متوفی پر دین بھی ہے کہ متوفی کے اس متروکہ سے دلوایا جاسکتا ہے۔ پس اگر منکوحہ مذکورہ اپنے آٹھویں حصہ کو دین کے ادا سے بچالے اور یہ چاہے کہ اولاد متوفی کے دین کے بارے میں متکفل ہوں اور میرا حصہ خالص رہے، پس ایسی

صورت میں حکم شرعی کیا ہے؟ قاضی شرع دین کا حساب اس آٹھویں میں بخوبی دے گا یا اس پر جبر نہیں کرسکتا؟ بینوا توجروا۔

الجواب: عورت کا مہر اگر باقی ہے تو وہ بھی مثل سائر دیون ایک دین ہے اس کے ذریعہ سے حصہ رسد ثمن سدس نصف ثلث کم زائد جو کچھ پڑے اپنے لئے بچاسکتی ہے مگر یہ خواہش کہ ترکہ سے اپنا ثمن حق زوجیت بذریعہ وراثت جدا کرے اور دیون صرف ورثہ کے سہام پر ڈالے

Fatawa Rizvia Volume 26

This is purely a false change of Sharia ruling. Allah Almighty says: "But if you leave a child, they [your wives] get an eighth of what you leave, after any bequest you [may have] made or debt." 1- And Allah Almighty knows best.

Allah Almighty stated: For those (wives) there is an eighth part after taking out that bequest which you make and after the payment of debt. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 105: From the town of Chandpur, Bijnor district, near the police station, sent by Maulvi Hakim Syed Mushtaq Hussain Sahib. What do the Muftis of the clear Sharia and the scholars of religion say in this matter that a person left some ancestral property in his inheritance and left nine (9) heirs: three sons and six daughters. Everyone was legally declared the owner of their share, but the possession and use remained with the sons and still is. However, among the daughters, one daughter had two sons. One of those sons has been missing (Maqood-ul-Khabar) for ten years. His wife has recently passed away. Who should now be declared the owner of the share of this woman, who was considered the owner of the share of her missing husband? Whose name should be recorded in the book? Will it be the brother of the missing person or the brother of this woman, or will the shares return in reality to the three sons mentioned above who have been the owners and possessors until now? Give a ruling, you will be rewarded. Only.

The Answer: The questioner did not specify whether this missing person went missing before his mother's death or after. If he had gone missing during his mother's lifetime, his entitlement to his mother's share is still pending. All the heirs of the mother who, regardless of the missing person's life or death, are entitled to a certain amount will be given that much, and the rest will be kept pending until the state of life or death of the missing person is known or until he reaches the age of seventy years and no information is revealed. If he is proven alive, the share belongs to him; there is no inheritance for his wife etc. If until that period no information is revealed or it is proven that he died before his mother, then there is no inheritance for him, so how would inheritance be established for his wife etc.? And if it is proven that he died after the mother, then if the wife's death also occurred before his death, for the wife...

1 The Holy Quran 4/12 Page 279 of 613

फतावा रज़विया खंड 26

यह महज़ बातिल (झूठा) शरई हुक्म का बदलाव है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "लेकिन अगर तुम्हारी औलाद हो तो उन्हें (बीवियों को) तुम्हारे छोड़े हुए माल में से आठवाँ हिस्सा मिलेगा, उस वसीयत के बाद जो तुम कर जाओ और क़र्ज़ की अदायगी के बाद।" १ - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: उन (बीवियों) के लिए आठवाँ हिस्सा है उस वसीयत को निकालने के बाद जो तुम कर जाओ और क़र्ज़ की अदायगी के बाद। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है (त)।

मसाला १०५: कस्बा चाँदपुर, ज़िला बिजनौर, थाना के पास से, मुर्सला मौलवी हकीम सैय्यद मुश्ताक हुसैन साहब। शरीअत-ए-मतीन के मुफ़्ती और दीन के उलेमा इस मसले में क्या कहते हैं कि एक व्यक्ति ने अपनी विरासत में कुछ पुश्तैनी जायदाद छोड़ी थी और नौ (९) वारिस छोड़े थे: तीन बेटे और छह बेटियाँ। हर एक को शरई तौर पर अपने हिस्से का मालिक करार दिया गया, लेकिन कब्ज़ा और तसर्रुफ़ (उपयोग) बेटों का ही रहा और अभी तक है। लेकिन बेटियों में से एक बेटी के दो बेटों में से एक बेटा जो पिछले दस साल से लापता (मफ़क़ूद-उल-ख़बर) है, उसकी पत्नी का हाल ही में इंतकाल हो गया। अब उस औरत के हिस्से का मालिक किसे करार दिया जाए, जो अपने लापता पति के हिस्से की मालिक समझी जाती थी? और किताब में किसका नाम दर्ज हो? क्या वह लापता व्यक्ति का भाई होगा या उस औरत का भाई होगा, या हकीकत में वह हिस्से वापस उन्हीं तीन बेटों को पहुँचेंगे जो अब तक मालिक और काबिज़ हैं? जवाब दें, सवाब पाएँ। फ़क़त।

अल-जवाब (उत्तर): सवाल करने वाले ने यह नहीं बताया कि यह लापता व्यक्ति अपनी माँ के इंतकाल से पहले लापता हुआ था या बाद में। अगर वह माँ की ज़िंदगी में ही लापता हो चुका था, तो अभी माँ के हिस्से में उसका हक़ साबित होना बाकी है। माँ के जितने वारिस हैं, वे लापता व्यक्ति की मौत या ज़िंदगी की सूरत में हर हाल में जितना हिस्सा यकीनी तौर पर पाएँगे, उतना उन्हें देकर बाकी सुरक्षित रखा जाएगा, जब तक कि लापता व्यक्ति की मौत या ज़िंदगी का हाल मालूम न हो जाए या उसकी उम्र सत्तर साल गुज़र जाए और कोई हाल न खुले। फिर अगर वह ज़िंदा साबित हो, तो हिस्सा खुद उसी का है, उसकी पत्नी वगैरा के लिए विरासत नहीं। और अगर उस मुद्दत तक कोई हाल ज़ाहिर न हो या साबित हो जाए कि वह अपनी माँ से पहले मर चुका था, तो खुद उसके लिए विरासत नहीं, तो

उसकी पत्नी वगैरा के लिए विरासत कैसे साबित होगी? और अगर साबित हो कि वह माँ के बाद मरा, तो अगर उसकी पत्नी की मौत भी उसकी मौत से पहले हुई, तो पत्नी के लिए...

१ अल-क़ुरआन अल-करीम ४/१२ पृष्ठ २७९/६१३

یہ محض باطل تغیرِ حکمِ شرع ہے۔ قال تعالٰی "فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُم مِّنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ" ۱۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا: ان (بیویوں) کے لئے آٹھواں حصہ ہے اس وصیت کو نکالنے کے بعد جو تم کر جاؤ اور قرض کی ادائیگی کے بعد۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۰۵: از قصبہ چاند پور ضلع بجنور متصل تھانہ مرسلہ مولوی حکیم سید مشتاق حسین صاحب کیا فرماتے ہیں مفتیانِ شرع متین و علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نے اپنے ترکہ میں کچھ جائداد موروثی چھوڑی تھی اور نو (۹) وارث چھوڑے تھے تین فرزند چھ دختران، اور ہر کوئی اپنے حصے کا شرعاً مالک قرار دیا گیا مگر قبضہ اور تصرف فرزندوں کا رہا اور ہنوز ہے لیکن منجملہ دختران کے ایک دختر کے دو فرزندوں میں سے ایک فرزند جو عرصہ دس سال سے مفقود الخبر ہے اس کی زوجہ نے فی الحال انتقال کیا اس عورت کے حصہ کا جو اپنے خاوند مفقود الخبر کے حصہ کی مالک متصور تھی اب کون قرار دیا جائے اور کس کا نام کتاب میں درج ہو، آیا مفقود الخبر کا بھائی ہوگا یا اس عورت کا بھائی ہوگا یا حقیقت عود کرکے حصہ دارانِ مذکور ان تین فرزندان کو جواب تک مالک و قابض ہیں پہنچیں گے؟ بینوا توجروا۔ فقط

الجواب: سائل نے کچھ نہ بتایا کہ یہ مفقود الخبر اپنی ماں کے انتقال سے پہلے مفقود ہوا تھا یا بعد، اگر زندگی مادر میں مفقود الخبر ہو چکا تھا تو ہنوز اس کا استحقاقِ حصہ مادر میں ثابت ہیں، جتنے ورثہ مادر بحال موت وحیات مفقود الخبر ہر حال میں جس قدر یقینی پائیں گے اتنا ان کو دے کر باقی موقوف رکھا جائے گا یہاں تک کہ مفقود الخبر کی موت وحیات کا حال معلوم ہو یا اس کی عمر ستر سال گزر جائیں اور کچھ حال نہ کھلے پس اگر وہ زندہ ثابت ہو تو حصہ خود اس کا ہے اس کی زوجہ وغیرہ کے لئے وراثت نہیں اور اس مدت تک کچھ حال نہ ظاہر ہو یا ثابت ہو کہ وہ

اپنی ماں سے پہلے مر چکا تھا تو خود اس کے لئے وراثت نہیں اس کی زوجہ وغیرہ کے لئے وراثت کیسے ثابت ہوگی، اور اگر ثابت ہو کہ ماں کے بعد مرا تو اگر موت زوجہ بھی اس کی موت سے پہلے ہے زوجہ کے لئے

Fatawa-e-Razviya, Volume 26

...inheritance. The share he received from his mother belongs to his brothers and other such heirs who were alive after the death of the missing person. If it becomes known that he died before his wife, then the wife is also an heir, and the brothers of the missing person are also heirs. The portion that the wife receives from the missing person's share belongs to her brother or whoever her heirs may be; the other heirs of the missing person have no right to it. And if that person went missing after his mother's death, his share in the mother's estate is established. Now that share cannot be distributed until his death or life becomes apparent, or seventy years pass since his birth. If seventy years pass and nothing is known about the life or death of the missing person, then the wife of the missing person and all those persons who died before these seventy years passed will receive nothing. Only those who are the legal heirs of the missing person at the time when these seventy years have passed will be entitled. And if before reaching seventy years of age it becomes apparent that the missing person is alive, then the property belongs to him; the wife or anyone else is not an heir. If it becomes apparent that he died after the wife's death, then the wife is not an heir; the brothers of the missing person, etc., who were heirs at the time of the missing person's death, will receive it. And if it becomes apparent that he died before the wife, then the portion that goes to the wife belongs to her heirs, like her brothers, etc., and not the other heirs of the missing person. If the person went missing after his mother's death, his ownership will continue in his share until the situation is clarified or seventy years pass, and it is transferred to the heirs as per the above details. And if he went missing before the mother's death, then the amount kept in suspension cannot have anyone's name entered in it yet, but rather: "Suspended share from the estate of so-and-so, awaiting so-and-so, the missing person, for a period of twenty years from this date, having gone missing at the age of fifty." In such a case, instead of twenty years, write ten years, and so on. And Allah Almighty knows best.

Problem 106: From Bareilly city, Mohalla Bhoron Nawazi Miyan, 15 Sha'ban, Friday, 1324 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say on this matter: Zaid performed 'Ijab' (proposal) and 'Qabul' (acceptance) with a specified 'Mahr' (dowry) without witnesses. Hindah became pregnant from Zaid, and Zaid died. Now Hindah is seeking her and her son's share from Zaid's estate. Zaid's heirs say, "We don't want your share; we won't give it to you." Explain and be rewarded.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

...विरासत नहीं। जो हिस्सा उसे माँ से मिला, वह उसके भाई आदि उन वारिसों का है जो लापता व्यक्ति की मृत्यु के बाद जीवित थे। और यदि यह ज्ञात हो जाए कि वह अपनी पत्नी से पहले मर गया, तो पत्नी भी वारिस है और लापता व्यक्ति के भाई भी वारिस हैं। लापता व्यक्ति के हिस्से में से जो भाग पत्नी को मिले, उसका वारिस पत्नी का भाई या पत्नी का जो भी वारिस हो, होगा; लापता व्यक्ति के अन्य वारिसों का उसमें कोई अधिकार नहीं है। और यदि वह व्यक्ति अपनी माता की मृत्यु के बाद लापता हुआ, तो माता की छोड़ी हुई संपत्ति में उसका हिस्सा स्थापित हो गया। अब वह हिस्सा तब तक विभाजित नहीं किया जा सकता जब तक कि उसकी मृत्यु या जीवन का पता न चल जाए, या उसके जन्म से सत्तर वर्ष न बीत जाएँ। यदि सत्तर वर्ष बीत जाएँ और लापता व्यक्ति के जीवन या मृत्यु के बारे में कुछ पता न चले, तो लापता व्यक्ति की पत्नी और वे सभी व्यक्ति जो इन सत्तर वर्षों के पूरा होने से पहले मर चुके होंगे, कुछ भी प्राप्त नहीं करेंगे। सत्तर वर्ष बीतने के समय जो लापता व्यक्ति के कानूनी वारिस होंगे, वही हकदार होंगे। और यदि सत्तर वर्ष की आयु पूरी होने से पहले यह स्पष्ट हो जाए कि लापता व्यक्ति जीवित है, तो संपत्ति उसी की है; पत्नी या अन्य कोई वारिस नहीं है। और यदि यह स्पष्ट हो जाए कि वह पत्नी की मृत्यु के बाद मरा, तो पत्नी वारिस नहीं है; लापता व्यक्ति के भाई आदि जो लापता व्यक्ति की मृत्यु के समय वारिस थे, वे प्राप्त करेंगे। और यदि यह स्पष्ट हो जाए कि वह पत्नी से पहले मरा, तो जो हिस्सा पत्नी को मिलेगा, वह पत्नी के वारिसों (जैसे भाई आदि) का होगा, न कि लापता व्यक्ति के अन्य वारिसों का। यदि वह अपनी माँ के बाद लापता हुआ, तो उसके हिस्से में उसी का स्वामित्व बना रहेगा जब तक कि स्थिति स्पष्ट न हो जाए या सत्तर वर्ष न बीत जाएँ और उपर्युक्त विवरण के अनुसार वारिसों को हस्तांतरित न हो जाए। और यदि वह माँ की मृत्यु से पहले लापता हो गया, तो जो राशि सुरक्षित (मवक़ूफ़) रखी जाएगी, उसमें अभी किसी का नाम दर्ज नहीं किया जा सकता, बल्कि यह लिखा जाएगा: "फलां की विरासत में से सुरक्षित हिस्सा, फलां लापता व्यक्ति की प्रतीक्षा में, इस तारीख से बीस साल की अवधि के लिए, जबकि वह पचास साल की उम्र में लापता हुआ।" तो बीस साल की जगह दस साल लिखें, और इसी तरह। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 106: शहर बरेली, मोहल्ला भोड़ों नवाज़ी मियां, 15 शाबान, जुमा, 1324 हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने गवाहों के बिना निर्धारित मेहर के साथ ईजाब और क़ुबूल (विवाह प्रस्ताव और स्वीकृति) कर लिया। और हिन्द ज़ैद से गर्भवती

हो गई और ज़ैद की मृत्यु हो गई। अब हिन्द ज़ैद की विरासत में से अपने और अपने बेटे के हिस्से की मांग कर रही है। ज़ैद के वारिस कहते हैं कि "हम तेरा हिस्सा नहीं चाहते, हम तुझे नहीं देंगे।" व्याख्या करें और पुण्य प्राप्त करें।

पृष्ठ 280 / 613

وراثت نہیں جو حصہ اسے ماں سے پہنچا اسی کے بھائی وغیرہ ان وارثوں کا ہے جو موت مفقود کے بعد زندہ تھے اور اگر معلوم ہو کہ زوجہ سے پہلے مرا تو زوجہ بھی وارثہ ہے اور مفقود کے بھائی بھی وارث ہیں، جو حصہ حصہ مفقود میں زوجہ کو پہنچے اس کا وارث زوجہ کا بھائی ہے یا اور جو وارث زوجہ ہو، دیگر وارثانِ مفقود کا اس میں حق نہیں، او اگر وہ شخص اپنی ماں کی موت کے بعد مفقود الخبر ہوا تو متروکہ مادر میں اس کا حصہ ثابت ہو لیا اب وہ حصہ تقسیم نہیں ہو سکتا یہاں تک کہ اس کی موت و حیات ظاہر ہو یا اس کی پیدائش سے ستر برس گزر جائیں، اگر ستر سال گزریں اور کچھ حال موت و حیات مفقود الخبر معلوم نہ ہو تو زوجہ مفقود اور نیز وہ تمام اشخاص جو اس ستر سال گزرنے سے پہلے مر چکے ہوں گے کچھ نہ پائیں گے، اس ستر سال گزرنے کے وقت جو وارثانِ شرعی مفقود کے لئے ہوں وہی مستحق ہوں گے اور اگر عمر کے ستر سال گزرنے سے پہلے ظاہر ہو جائے کو مفقود زندہ ہے تو مال اس کا ہے زوجہ و غیرہا کوئی وارث نہیں، اور اگر ظاہر ہو کہ موت زوجہ کے بعد مرا تو زوجہ وارث نہیں مفقود کے بھائی وغیرہ جو ورثہ موت مفقود پر رہے ہوں وہ پائیں گے، اور اگر ظاہر ہو کہ زوجہ سے پہلے مرا تو جو حصہ زوجہ کو پہنچے اس کے وارث زوجہ کے بھائی وغیرہ ہیں نہ کہ دیگر وارثانِ مفقود۔ اگر مفقود اپنی ماں کے بعد مفقود ہوا تو اس کے حصہ میں اسی کی مالکیت مندرج رہے گی یہاں تک کہ حال کھلے یا ستر برس سال گزریں اور حسبِ تفصیل بالا ورثہ کی طرف انتقال ہو، اور اگر موت مادر سے پہلے مفقود ہو تو جس قدر موقوف رکھا جائے گا اس میں ہنوز کسی کا نام درج نہیں ہو سکتا بلکہ حصہ موقوفہ از ترکہ فلاں بانتظار فلاں مفقود تامد ت بست سال ازیں تاریخ حاضر اور پچاس سال کی عمر میں مفقود ہوا تو بجائے بست سال دہ سال لکھیں و علی ہذا القیاس۔ واللہ تعالٰی

اعلم مسئلہ ۱۰۶: شہر بریلی محلہ بھوڑون نوازی میاں ۱۵ شعبان یوم جمعہ ۱۳۲۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید نے ساتھ تعین مہر بدون گواہوں کے ایجاب قبول کر لیا۔ اور زید کا ہندہ کو حمل رہ گیا اور زید مر گیا، اب ہندہ داد خواہ ہے ترکہ زید سے اپنے اور اپنے لڑکے کے حصہ کی۔ وارثان زید کہتے ہیں کہ تیرا حصہ نہیں چاہتے ہم تجھ کو نہیں دیں گے۔ بینوا توجروا۔

صفحہ ۲۸۰ از ۶۱۳

Fatawa Rizvia, Volume 26

Answer: If at the time Zaid performed the proposal and acceptance (Ijab-o-Qabul) with Hindah, two Muslim men or one Muslim man and two Muslim women were present there, hearing their proposal and acceptance and understanding that a marriage was taking place, then the marriage occurred. Hindah and her son are both entitled to their respective shares in Zaid's inheritance. There is no requirement that two specific individuals must be designated as witnesses for the marriage to be valid. However, if in reality Zaid and Hindah were alone at that time, or only one man, or only a few women, or some non-Muslims were present, and Zaid and Hindah performed the proposal and acceptance, then the marriage did not take place. In such a case, Hindah is not entitled to a share in the inheritance, but the son will receive his share.

[Table Header omitted in translation for flow]

Arabic Text (Left Column): Because marriage without witnesses is *Fasid* (irregular), not *Batil* (void). The correct view is that a distinction should be made between a *Fasid* marriage and a *Batil* marriage, as numerous subsidiary rulings testify to this. What is common on the tongues of people, that marriage does not take place except with witnesses, refers to its validity (Sahha). According to the statement in 'Al-Durr', *Mahr al-Mithl* (customary dower) is mandatory in a *Fasid* marriage. A *Fasid* marriage is one in which a condition for validity is missing, such as witnesses, etc. In 'Radd al-Muhtar' from 'Al-Nahr', it is mentioned regarding their statement that separation in marriage is of several types: annulment (*faskh*) and divorce (*talaq*). These pearl-like verses describe them: difference of abode, marriage with a deficiency in dower, similarly a *fasid* contract, and lack of compatibility (kufu), ending with: those separations complete them.

Urdu Text (Right Column): Because marriage without witnesses is *Fasid*, not *Batil*. The correct view is that a distinction will be made between *Fasid* and *Batil* marriage as all subsidiary rulings are witnesses to this. And what has become famous on common people's tongues, that marriage is not contracted without witnesses, means the marriage being *Sahih* (valid). According to the statement of 'Al-Durr', *Mahr-e-Mithl* is obligatory in a *Fasid* marriage, and a *Fasid* marriage is one in which any condition for the validity of marriage is missing, such as the presence of witnesses, etc. It is quoted in 'Radd al-Muhtar' from 'Nahr' that in the scholars' view, separations in marriage are of several types: annulment and divorce. And this pearl-like poem describes them.

The first separation is difference of abode, the second is marrying with a deficiency in dower, and similarly the third is the contract being *fasid*.

Footnotes: 1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Nikah, Bab al-Mahr, Matba' Mujtabai Delhi, 1/201 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Nikah, Bab al-Wali, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/308 3. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Nikah, Bab al-Wali, Matba' Mujtabai Delhi, 1/193

उत्तर: यदि जिस समय ज़ैद ने हिंदा के साथ ईजाब-ओ-क़ुबूल (प्रस्ताव और स्वीकृति) किया था, उस समय वहाँ दो मुस्लिम पुरुष या एक मुस्लिम पुरुष और दो मुस्लिम महिलाएँ मौजूद थीं, और वे उनके ईजाब-ओ-क़ुबूल को सुन रहे थे और समझ रहे थे कि निकाह हो रहा है, तो निकाह हो गया। हिंदा और उसका बेटा दोनों ज़ैद की विरासत में अपने-अपने हिस्से के हकदार हैं। इसकी कोई आवश्यकता नहीं है कि विशेष रूप से दो व्यक्तियों को गवाह के रूप में नामित किया जाए तभी निकाह होगा। और यदि वास्तव में उस समय ज़ैद और हिंदा अकेले थे, या केवल एक पुरुष, या केवल कुछ महिलाएँ या कुछ गैर-मुस्लिम मौजूद थे, और ज़ैद और हिंदा ने ईजाब-ओ-क़ुबूल कर लिया, तो निकाह नहीं हुआ। हिंदा विरासत की हकदार नहीं है, लेकिन बेटा हिस्सा पाएगा।

अरबी पाठ (बायाँ कॉलम): क्योंकि गवाहों के बिना निकाह फ़ासिद (अनियमित) है, बातिल (अमान्य) नहीं। और सही यह है कि फ़ासिद निकाह और बातिल निकाह के बीच अंतर किया जाना चाहिए जैसा कि कई उप-नियम इस पर गवाह हैं। और आम लोगों की ज़बान पर जो प्रसिद्ध है कि निकाह गवाहों के बिना संपन्न नहीं होता, उसका तात्पर्य इसकी वैधता (सेहत) से है। 'अल-दुर्र' के अनुसार फ़ासिद निकाह में 'महर-ए-मिस्ल' अनिवार्य है। फ़ासिद निकाह वह है जिसमें सेहत (वैधता) की कोई शर्त न हो, जैसे गवाह आदि। 'रद अल-मुह्तार' में 'नहर' के हवाले से है कि उनके कथन में निकाह में अलगाव के कई प्रकार हैं- फ़स्ख़ (निरस्तीकरण) और तलाक़। और ये मोती जैसी आयतें उनका वर्णन करती हैं: निवास का अंतर, महर की कमी के साथ निकाह, इसी तरह अनुबंध का फ़ासिद होना और बराबरी (कुफ़ू) की कमी, अंत तक: वे अलगाव उन्हें पूरा करते हैं।

उर्दू पाठ (दायाँ कॉलम): क्योंकि गवाहों के बिना निकाह फ़ासिद है, बातिल नहीं और सही यह है कि फ़ासिद और बातिल निकाह में अंतर किया जाएगा जैसा कि तमाम फ़ुरूअ (शाखाएं) इस पर गवाह हैं, और आम लोगों की ज़बानों पर जो मशहूर हो गया है कि गवाहों के बिना निकाह मुनअक़िद (संपन्न) नहीं होता, इससे मुराद निकाह का सही होना है। दुर के क़ौल के मुताबिक कि निकाह-ए-फ़ासिद में महर-ए-मिस्ल वाजिब होता है और निकाह-ए-फ़ासिद वह है जिसमें सेहत-ए-निकाह की कोई शर्त मफ़क़ूद (अनुपस्थित) हो, जैसे गवाहों की मौजूदगी वग़ैरह। रद अल-मुह्तार में नहर से मन्क़ूल (उद्धृत) है कि मशाइख (विद्वानों) के क़ौल में निकाह की जुदाइयां कई क़िस्म पर हैं- फ़स्ख़ और तलाक़। और मोती जैसी यह नज़्म उनको बयान करती है। पहली जुदाई इख़्तिलाफ़-ए-दार

(निवास का अंतर), दूसरी महर की कमी के साथ निकाह करना, इसी तरह तीसरी अक़्द (अनुबंध) का फ़ासिद होना।

पाद टिप्पणियाँ: 1. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-निकाह, बाब अल-महर, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/201 2. रद अल-मुह्तार, किताब अल-निकाह, बाब अल-वली, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी बेरूत, 2/308 3. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-निकाह, बाब अल-वली, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/193

पृष्ठ 281/613 मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۶

الجواب: اگر جس وقت زید نے ہندہ سے ایجاب و قبول کیا تھا دو مرد مسلمان یا ایک مرد دو عورتیں مسلمان وہاں موجود تھے اور ان کا ایجاب و قبول سن رہے تھے اور سمجھتے تھے کہ یہ نکاح ہو رہا ہے جب تو نکاح ہو گیا، ہندہ اور اس کا لڑکا دونوں ترکہ زید میں اپنے اپنے حصے کے مستحق ہیں کچھ اس کی ضرورت نہیں کہ خاص کر کے دو شخصوں کو گواہی کے ساتھ نامزد کیا جائے جبھی تو نکاح ہوا اور اگر واقع میں اس وقت زید و ہندہ تنہا تھے یا فقط ایک مرد یا صرف چند عورتیں یا کچھ غیر مسلمان کفار موجود تھے اور زید و ہندہ نے ایجاب و قبول کر لیا تو نکاح نہ ہوا ہندہ ترکہ کی مستحق نہیں مگر بیٹا حصہ پائے گا۔

لان النکاح بغیر شہود فاسد لاباطل والصواب التفرقة بین فاسد النکاح وباطله کما تشهد به فروع جمة وماشاع علی السنة من ان النکاح لاینعقد الا بشهود فالمراد الصحة بقول الدر یجب مهر المثل في نکاح فاسد هو الذي فقد شرطاً من شرائط الصحة کشهود الخ۔ وفي ردالمحتار عن النهر، ان النکاح له في قولهم فرق- فسخ طلاق وهذا الدر یحکیها تبائن الدار مع نقصان مهر کذا فساد عقد وفقد الکفؤ ینعیها الی قوله وتلك الفسخ یحصیها

کیونکہ گواہوں کے بغیر نکاح فاسد ہے باطل نہیں اور صحیح یہ ہے کہ فاسد اور باطل نکاح میں فرق کیا جائے گا جیسا کہ تمام فروع اس پر گواہ ہیں، اور عام لوگوں کی زبانوں پر جو مشہور ہو گیا ہے کہ گواہوں کے بغیر نکاح منعقد نہیں ہوتا اس سے مراد نکاح کا صحیح ہونا ہے۔ درکے قول کے مطابق کہ نکاح فاسد میں مہرِ مثل واجب ہوتا ہے اور نکاح فاسد وہ ہے جس میں صحتِ نکاح کی کوئی شرط مفقود ہو، جیسے گواہوں کی موجودگی الخ۔ رد المحتار میں نہر سے منقول ہے کہ

مشائخ کے قول میں نکاح کی جدائیاں کئی قسم پر ہیں فسخ اور طلاق۔ اور موتی جیسی یہ نظم ان کو بیان کرتی ہے۔ پہلی جدائی اختلافِ دار، دوسری مہر کی کمی کے ساتھ نکاح کرنا، اسی طرح تیسری عقد کا فاسد ہونا

1 الدرالمختار کتاب النکاح باب المهر مطبع مجتبائی دہلی ۲۰۱/۱ 2 ردالمحتار کتاب النکاح باب الولی داراحیاء التراث العربی بیروت ۳۰۸/۲ 3 الدرالمختار کتاب النکاح باب الولی مطبع مجتبائی دہلی ۱۹۳/۱

Fatawa Razawiyya, Volume 26

[Main Text Box - Left Column (Arabic Text)] It was stated in Radd al-Muhtar, after changing the first part to what we mentioned to correct the meter: Regarding his statement "the invalidity of a contract such as marrying without witnesses," this is also a clear text (nass) that if one marries without witnesses, the separation therein is an annulment (faskh). It is well-known that there is no annulment except through a contract. Furthermore, a woman does not inherit through an invalid (fasid) marriage; rather, the child, according to al-Durr al-Mukhtar, deserves inheritance through a valid marriage. Thus, there is no mutual inheritance through an invalid or void (batil) marriage by consensus. Al-Shami said regarding his statement "by an invalid marriage": it refers to a marriage that lacks a condition for its validity, such as witnesses; "and not by a void marriage," like Mut'ah marriage. At the end of the chapter on the establishment of lineage, it says that Mut'ah marriage is void, so intercourse in it is adultery (zina) and lineage is not established by it, unlike an invalid marriage, for it is intercourse by semblance, so it is established.

[Main Text Box - Right Column (Urdu Translation/Explanation)] And the fourth is the absence of compatibility (kufu), until the statement that the woman is informed of the news of death, up to the point where 'faskh' (annulment) encompasses all these separations. In Radd al-Muhtar, regarding the first category we described, after making some changes to correct the meter, he said that the author's statement "corruption of the contract" (fasad-e-aqd) refers to cases such as someone marrying without witnesses. So, this is also a clear text (nass) that if marriage is performed without witnesses, the separation will be by way of annulment (faskh). It is known that annulment cannot occur without a contract having been formed. Furthermore, the woman does not inherit in an invalid (fasid) marriage, but the children do inherit. It is in Durr-e-Mukhtar that the entitlement to inheritance is associated with a valid marriage; by consensus, inheritance does not apply to invalid (fasid) or void (batil) marriages. Shami explained that in the author's statement "inheritance does not apply to an invalid marriage," the term 'invalid marriage' refers to a marriage lacking a condition of validity, such as the presence of witnesses. And in "inheritance does not apply to a void marriage," an example of a void marriage is Mut'ah marriage. In the same work, at the end of the chapter on the establishment of lineage, it is stated that Mut'ah marriage is void and...

[Footnotes] 1. Radd al-Muhtar, Book of Marriage, Chapter of the Guardian, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/308. 2. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance, Mujtabai

Press, Delhi, 2/252. 3. Radd al-Muhtar, Book of Inheritance, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/286.

[मुख्य पाठ बॉक्स - बायां कॉलम (अरबी पाठ)] रद्द अल-मुह्तार में कहा गया है, छंद को सही करने के लिए पहले हिस्से को उस चीज़ में बदलने के बाद जो हमने बताई थी: उनके इस कथन पर कि "अनुबंध की अमान्यता जैसे गवाहों के बिना शादी करना", यह भी एक स्पष्ट पाठ (नस्स) है कि यदि कोई गवाहों के बिना निकाह करता है, तो उसमें अलगाव एक निरस्तीकरण (फ़स्ख) होगा। यह ज्ञात है कि निरस्तीकरण केवल अनुबंध के गठन के माध्यम से होता है। इसके अलावा, एक महिला अमान्य (फ़ासिद) निकाह के माध्यम से उत्तराधिकारी नहीं बनती है; बल्कि, 'अल-दुर अल-मुख्तार' के अनुसार, एक बच्चा वैध निकाह के माध्यम से विरासत का पात्र होता है। इस प्रकार, आम सहमति (इज्मा) के अनुसार अमान्य (फ़ासिद) या शून्य (बातिल) निकाह के माध्यम से कोई आपसी विरासत नहीं होती है। अल-शामी ने उनके इस कथन "अमान्य निकाह द्वारा" के बारे में कहा: यह वह है जिसमें इसकी वैधता की शर्त की कमी हो, जैसे कि गवाह; और "शून्य निकाह द्वारा नहीं", जैसे निकाह अल-मुतअह। वंश स्थापना के अध्याय के अंत में, यह कहा गया है कि निकाह अल-मुतअह शून्य है, इसलिए इसमें सहवास व्यभिचार (ज़िना) है और इससे वंश स्थापित नहीं होता है, अमान्य निकाह के विपरीत, क्योंकि यह भ्रम के माध्यम से सहवास है, इसलिए यह स्थापित हो जाता है।

[मुख्य पाठ बॉक्स - दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद/व्याख्या)] और चौथा 'कुफ़ु' (समानता) का अभाव है, उस कथन तक कि महिला को मृत्यु का समाचार सुनाया जाता है, उस शब्द तक कि 'फ़स्ख' (निरस्तीकरण) इन सभी अलगावों को समाहित करता है। 'रद्द अल-मुह्तार' में, पहले भाग की व्याख्या करने और छंद को सही करने के लिए कुछ बदलाव करने के बाद, उन्होंने कहा कि लेखक का कथन "अनुबंध का भ्रष्टाचार" (फ़साद-ए-अक्द) उस चीज़ को संदर्भित करता है जैसे किसी ने गवाहों के बिना निकाह किया हो। तो, यह इस पर भी स्पष्ट पाठ है कि यदि गवाहों के बिना निकाह किया गया तो अलगाव फ़स्ख के रूप में होगा। और यह ज्ञात है कि फ़स्ख बिना अनुबंध के नहीं होता। फिर अमान्य (फ़ासिद) निकाह के साथ महिला उत्तराधिकारी नहीं होती है बल्कि औलाद वारिस होती है। 'दुर्रे मुख्तार' में है कि विरासत का अधिकार वैध निकाह के साथ होता है; अमान्य निकाह और शून्य निकाह के साथ आम सहमति से विरासत लागू नहीं होती है। शामी ने कहा कि लेखक के कथन "अमान्य निकाह में विरासत लागू नहीं होती" में अमान्य निकाह से तात्पर्य उस निकाह से है जिसमें वैधता की कोई शर्त न हो जैसे गवाहों का होना। और "शून्य निकाह में विरासत

लागू नहीं होती है", शून्य निकाह का उदाहरण जैसे निकाह अल-मुतअह है। और इसी में वंश की स्थापना के अध्याय के अंत में है कि निकाह अल-मुतअह शून्य है और...

[फुटनोट्स] 1. रद्द अल-मुह्तार, निकाह की किताब, वली का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/308। 2. अल-दुर अल-मुख्तार, विरासत की किताब, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/252। 3. रद्द अल-मुह्तार, विरासत की किताब, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/286।

पृष्ठ 282/613

[Main Text Box - Left Column (Arabic Text)] قال فی رد المحتار بعد مابدل الشطر الاول الی ما ذکرنا لتصحیح الوزن ، قولہ فساد عقد کان تزوج بغیر شھود اھـ فھذا ایضا نص انہ اذا نکح بغیر شھودتکون الفرقۃ فیہ فسخاً ومعلوم ان لافسخ الا بانعقاد ثم المرأۃ لاترث بالنکاح الفاسد بل الولد فی الدر المختار یستحق الارث بنکاح صحیح فلاتوارث بفاسد ولا باطل اجماعاً قال الشامی قولہ ، بفاسد ھو ما فقد شرط صحتہ کشھود ولاباطل کالمتعۃ اھـ و فیہ آخر باب ثبوت النسب انہ نکاح باطل ، فالوطء فیہ زنا لا یثبت بہ النسب بخلاف الفاسد فانہ وطء بشبھۃ فیثبت

[Main Text Box - Right Column (Urdu Text)] اور چوتھی کفو کا مفقود ہونا عورت کو موت کی خبر سناتا ہے اس قول تک کہ ان سب جدائیوں کو فسخ جمع کرتا ہے۔ رد المحتار میں قسم اول کو جہاں تک ہم نے بیان کیا وزن کی تصحیح کے لئے کچھ تبدیل کرنے کے بعد فرمایا کہ ماتن کا قول "فساد عقد" جیسے کسی نے گواہوں کے بغیر نکاح کیا ہو اھـ تو یہ بھی اس پر نص ہے کہ اگر گواہوں کے بغیر نکاح کیا تو جدائی بطور فسخ ہو گی اور یہ بات معلوم ہے کہ فسخ بغیر انعقاد کے نہیں ہوتا پھر نکاح فاسد کے ساتھ عورت وارث نہیں ہوتی بلکہ اولاد وارث ہوتی ہے۔ درمختار میں ہے کہ میراث کا استحقاق نکاح صحیح کے ساتھ ہوتا ہے نکاح فاسد اور نکاح باطل کے ساتھ بالاتفاق میراث جاری نہیں ہوتی۔ شامی نے کہا کہ ماتن کے قول "نکاح فاسد میں میراث جاری نہیں ہوتی" میں نکاح فاسد سے مراد وہ نکاح ہے جس میں کوئی شرطِ صحت مفقود ہو جیسے گواہوں کا موجود ہونا اور "نہ نکاح باطل میں میراث جاری ہوتی ہے" نکاح باطل کی مثال جیسے نکاح متعہ اھـ اور اسی میں باب ثبوتِ نسب کے آخر میں ہے کہ نکاح متعہ باطل ہے اور

[Footnotes] 1 ردالمحتار کتاب النکاح باب الولی دار احیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۳۰۸ 2 الدر المختار کتاب الفرائض مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۵۲ 3 ردالمحتار کتاب الفرائض دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۶

Volume 26, Fatawa Razawiyyah

[Box text in Arabic/Urdu]: ...with lineage. Therefore, in a Fasid (irregular) marriage, she becomes a 'firash' (bedfellow for lineage purposes), but not in a Batil (void) marriage. In it (Batil), intercourse is adultery, from which lineage is not established, unlike a Fasid marriage. Because it is intercourse with 'shubha' (semblance of legality), through which lineage is established. That is why a woman becomes a 'firash' through a Fasid marriage, not through a Batil marriage. - Rahmati. (T)

Yes, the woman will receive her dower in any case due to the attainment of intercourse as mentioned before. And Allah Almighty knows best. (Due to the occurrence of intercourse, as has passed. And Allah Almighty knows best. - T)

Problem 107: Hidayat Ali, Old City, Bareilly. 14 Dhu al-Qi'dah 1322 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid passed away and he had two daughters. One daughter died during Zaid's lifetime, and currently has a son living. The other daughter and three paternal cousins, Umar, Bakr, and Khalid, are left as heirs after his death. Umar is the son of the eldest paternal uncle from his noble, wedded family mother. The son of the second paternal uncle is from an unwed Chamari (low caste) woman whose circumcision (conversion ceremony?) was also not done. The son of the third paternal uncle is from a prostitute whose marriage is not confirmed. In this case, how should the inheritance be distributed? Please clarify and be rewarded.

It is repeated that the aforementioned Zaid had three sisters, and ten biswas of land were received by Zaid and his three sisters as ancestral inheritance from their father. One sister of Zaid died childless, and two other sisters also died during Zaid's lifetime, but those two have children: one sister has one son, the other has three sons and one daughter. Now, will Zaid's inheritance, which is the ten biswas of land, be distributed among Zaid's nephews and nieces? Zaid, during his lifetime, remained the owner and possessor of this aforementioned property of his sisters, and after the death of his three sisters, he remained the owner and possessor of this aforementioned property. How will it be distributed, or not? Please clarify and be rewarded.

The Answer: The questioner stated that the marriage with the Chamari woman did not take place, nor was this boy the son of Zaid's uncle; rather, he came with the Chamari woman. And that prostitute was not kept in purdah (veiled seclusion); instead, she remained unveiled until the end, and her...

1 Radd al-Muhtar, Chapter on Establishing Lineage, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/233.

जिल्द 26, फ़तावा रज़विया

[अरबी/उर्दू बॉक्स]: ...वंश के साथ। इसलिए, फ़ासिद (अनियमित) निकाह में वह 'फ़िराश' (वंश के उद्देश्य के लिए बिस्तर की संगिनी) बन जाती है, बातिल (अमान्य) निकाह में नहीं। इसमें (बातिल में) संभोग व्यभिचार है, जिससे वंश स्थापित नहीं होता, फ़ासिद निकाह के विपरीत। क्योंकि वह 'शुबहा' (वैधता के आभास) के साथ संभोग है, जिससे वंश स्थापित हो जाता है। इसीलिए फ़ासिद निकाह के साथ औरत 'फ़िराश' हो जाती है, बातिल निकाह के साथ नहीं। - रहमती। (त)

हाँ, औरत अपना मेहर हर हाल में पाएगी जैसा कि पहले संभोग होने की वजह से उल्लेख किया गया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (संभोग के प्राप्त हो जाने के कारण, जैसा कि बीत चुका है। और अल्लाह तआला खूब जानता है। - त)

मसला 107: हिदायत अली, पुराना शहर, बरेली। 14 ज़िल्काद 1322 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद का इंतकाल हुआ और उसकी दो बेटियां थीं। एक बेटी ज़ैद की ज़िंदगी में ही फ़ौत (देहांत) हो गई थी, उसका एक लड़का फिलहाल मौजूद है। एक बेटी और तीन चचेरे भाई उमर, बक्र, ख़ालिद फ़ौत होने के बाद अपने वारिस छोड़े। उमर बड़े चचा का लड़का अपनी शरीफ़ खानदानी मन्कूहा (विवाहित) माँ से है। दूसरे चचा का लड़का एक चमारिन ग़ैर-मन्कूहा औरत से है जिसका खतना (धर्म परिवर्तन?) भी नहीं हुआ है। तीसरे चचा का लड़का एक रंडी (वेश्या) से है जिसके निकाह की तस्दीक नहीं है। इस सूरत में तरके(विरासत) की तक़्सीम कैसे की जाए? मेहरबानी करके बताएं और सवाब पाएं।

यह दोबारा बताया जा रहा है कि ज़ैद की तीन बहनें थीं और दस बिसवा ज़मीन ज़ैद और उसकी तीनों बहनों को बाप की विरासती जायदाद से मिली थी। ज़ैद की एक बहन बेऔलाद फ़ौत हो गई और दो बहनें भी ज़ैद के सामने ही फ़ौत हो गईं, लेकिन उन दो के औलाद है: एक बहन का एक लड़का है, दूसरी के तीन बेटे और एक बेटी। तो अब ज़ैद के उन भांजे-भांजियों को ज़ैद का तरका, जो कि दस बिसवा ज़मीन है, और ज़ैद अपनी ज़िंदगी में अपनी बहनों की इस ज़मीन पर मालिक और काबिज़ रहा और अपनी तीनों बहनों की मौत के बाद भी इस जायदाद पर मालिक और काबिज़ रहा, किस तरह तक़्सीम होगा या नहीं? मेहरबानी करके बताएं और सवाब पाएं।

जवाब: साइल (पूछने वाले) ने ज़ाहिर किया कि चमारिन का निकाह नहीं हुआ था, न यह लड़का ज़ैद के चचा का था बल्कि चमारिन के साथ आया था। और उस रंडी को पर्दे में नहीं रखा गया था बल्कि आख़िर तक वैसी ही बेपर्दा फिरती रही और उसके..

---

1 रद्द अल-मुह्तार, बाब सुबूत-ए-नसब, दार इहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 2/233.

بہ النسب ولذا تکون بالفاسد فراشا لاباالباطل، اس میں وطی کرنا زنا ہے جس سے نسب ثابت نہیں ہوتا بخلاف نکاح فاسد کے۔ کیونکہ وہ وطی ہے شبہہ کے ساتھ جس سے نسب ثابت ہوجاتا ہے۔ اسی لئے عورت نکاح فاسد کے ساتھ فراش ہوجاتی ہے نہ کہ نکاح باطل کے ساتھ ، رحمتی۔ (ت)

ہاں عورت اپنا مہر بہر حال پائے گی لحصول الوطء کما تقدم، واللہ تعالی اعلم (وطی کے حاصل ہو جانے کی وجہ سے ، جیسا کہ گزر چکا ہے۔ اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ ت)

مسئلہ ۱۰۷: ہدایت علی شہر کہنہ، بریلی ۱۴ ذیقعدہ ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے انتقال کیا اور اس کے دو لڑکیاں تھیں، ایک لڑکی جو زید کی حین حیات میں فوت ہوگئی اس کا ایک لڑکا فی الحال موجود ہے اور ایک لڑکی اور تین چچا زاد بھائی عمر، بکر، خالد بعد فوت ہونے اپنے وارث چھوڑے، عمر بڑے چچا کا لڑکا اپنی شریف خاندانی منکوحہ ماں سے ہے اور دوسرے چچا کا لڑکا ایک چمارن غیر منکوحہ عورت سے ہے جس کا ختنہ بھی نہیں ہوا ہے، اور تیسرے چچا کا لڑکا ایک رنڈی سے ہے جس کے نکاح کی تصدیق نہیں، اس صورت میں ترکہ کی تقسیم کیا ہے؟ بینوا توجروا۔

مکرر یہ ہے کہ زید مذکور کی تین بہنیں تھیں اور دس بسوہ اراضی زید کو اور اس کی تینوں بہنوں کو موروثی باپ کے ترکہ سے ملی تھی۔ ایک بہن زید کی لاولد فوت ہوگئی اور دو بہنیں وہ بھی زید کے سامنے فوت ہو گئیں مگر ان دو کے اولاد ہے ایک بہن کے ایک لڑکا، دوسری کے تین پسر اور ایک دختر ، تو اب زید کے ان بھانجی بھانجوں کو ترکہ زید کا جو کہ اراضی تعداد کی دس بسوہ ہے اور زید حین حیات میں اپنے بہنوں کے اس جائیداد مذکور پر مالک اور قابض رہا اور

بعد فوت اپنی تینوں بہنوں کے اس جائیداد مذکور پر مالک اور قابض رہا کسی طرح تقسیم ہوگا یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: سائل نے ظاہر کیا کہ چماری کا نکاح نہ ہوا تھا، نہ یہ لڑکا زید کے چچا کا تھا بلکہ چماری کے ساتھ آیا اور اس رنڈی کو پردہ نہ کرایا تھا بلکہ اخیر تک ویسی ہی بے پردہ پھرتی رہی اور اس کے

---

1 رد المحتار باب ثبت النسب دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۲۳۳

Fatawa Razawiyya Volume 26

There is no proof of marriage. If this statement is factual, then the estate of Zaid will be divided into two parts according to known conditions: half will go to Zaid's existing daughter and the other half to the son of the elder uncle, who is born from the wedded wife. The other two sons, nephews, and nieces are all deprived. Allah Almighty knows best. 22 Dhu al-Qi'dah 1322 AH from the town of Shahabad, District Hardoi, Deorhi Kalan. Masala 108: What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah (may Allah increase their honor) say about this: Zaid and Bakr were two real brothers. Zaid's son was Amr, Amr's son was Hamid, and Hamid's daughter was Hinda. They died without issue. Zaid's son Amr wrote a will for Hamid with the condition: "Our ancestral property shall not be transferred to another family or lineage." After Amr's death, Hamid took possession of the property. Hamid also wrote a will for Sa'ida, his wife, and daughter Hinda with these terms: "Namely, the wedded wife Sa'ida will remain the manager and administrator during her lifetime; after her death, Hinda, from generation to generation, will be the owner and heir of all the property." Since Hinda died while her mother Musammat Sa'ida was still alive, and after a few years Sa'ida also passed away (who was from an outside family). Bakr had two daughters, namely Zahida and Abida. Zahida was married to her paternal cousin Amr, whose son was Hamid and Hamid's daughter Hinda, who died childless, and in fact, that branch ended. Remaining is Abida, who was married to Mahmud, from whom was born Khalid, and from him was born Walid, who is currently alive. Therefore, according to the noble Hanafi Shariah, what is the division of shares and who is the rightful heir, given there are no agnates (Asba) or other relatives (Dhawi)? Explain and you shall be rewarded. The family tree is as follows:

[Family Tree Illustration] Real Brother: Bakr Branch 1: 1. Zaid -> 2. Amr -> 3. Hamid -> 4. Hinda (Died childless) Hamid's Wife: Sa'ida Branch 2 (from Bakr's daughters): - 1. Zahida (Married to Amr) - 2. Abida (Married to Mahmud) -> 3. Khalid -> 4. Walid (Currently Alive)

Page 284 of 613

फ़तावा रज़विया, खंड 26

निकाह का कोई प्रमाण नहीं है। यदि यह कथन सत्य है, तो ज़ैद की संपत्ति ज्ञात शर्तों के अनुसार दो भागों में विभाजित होगी: आधा ज़ैद की वर्तमान पुत्री को मिलेगा और आधा बड़े चाचा के बेटे को मिलेगा जो विवाहित पत्नी से है। अन्य दो बेटे, भतीजे और भतीजियाँ सभी वंचित हैं। अल्लाह तआला बेहतर जानता है। 22 ज़ुल-क़ादा 1322 हिजरी, कस्बा शाहाबाद, जिला हरदोई, देओढ़ी कलां। मसाला 108: धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती (अल्लाह उनका सम्मान बढ़ाए) इसके बारे में क्या कहते हैं: ज़ैद और बक्र दो सगे भाई थे। ज़ैद का पुत्र अम्र, अम्र का पुत्र हामिद और हामिद की पुत्री हिंदा निःसंतान मर गए। ज़ैद के पुत्र अम्र ने हामिद के लिए इस शर्त के साथ एक वसीयत लिखी: "हमारी पैतृक संपत्ति किसी अन्य परिवार या वंश में हस्तांतरित नहीं होगी।" अम्र की मृत्यु के बाद हामिद ने संपत्ति पर कब्जा कर लिया। हामिद ने अपनी पत्नी सईदा और बेटी हिंदा के लिए भी इन शर्तों के साथ एक वसीयत लिखी: "अर्थात् विवाहित पत्नी सईदा अपने जीवनकाल तक प्रबंधक और प्रशासक बनी रहेगी; उसकी मृत्यु के बाद, हिंदा पीढ़ी-दर-पीढ़ी पूरी संपत्ति की मालिक और उत्तराधिकारी होगी।" चूँकि हिंदा की मृत्यु उसकी माँ मुसम्मात सईदा के जीवित रहते ही हो गई, और कुछ वर्षों बाद सईदा का भी निधन हो गया (जो दूसरे परिवार से थी)। बक्र की दो बेटियाँ थीं, ज़ाहिदा और आबिदा। ज़ाहिदा का विवाह उसके चचेरे भाई अम्र से हुआ था, जिसका बेटा हामिद था और हामिद की बेटी हिंदा निःसंतान मर गई, बल्कि वह शाखा ही समाप्त हो गई। आबिदा शेष रही, जिसका विवाह महमूद से हुआ था, जिनसे खालिद पैदा हुआ और उससे वलीद पैदा हुआ जो वर्तमान में जीवित है। अतः हनफी शरीयत के अनुसार, शेयरों का विभाजन क्या है और वैध उत्तराधिकारी कौन है, जबकि कोई असबा (अग्नैट्स) या अन्य रिश्तेदार नहीं हैं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। वंशवृक्ष नीचे दिया गया है:

[वंशवृक्ष चित्रण] सगा भाई: बक्र शाखा 1: 1. ज़ैद -> 2. अम्र -> 3. हामिद -> 4. हिंदा (निःसंतान मृत्यु) हामिद की पत्नी: सईदा शाखा 2 (बक्र की बेटियों से): - 1. ज़ाहिदा (अम्र से विवाहित) - 2. आबिदा (महमूद से विवाहित) -> 3. खालिद -> 4. वलीद (वर्तमान में जीवित)

पृष्ठ 284 का 613

نکاح کا کوئی ثبوت نہیں اگر یہ بیان واقعی ہے تو زید کا ترکہ حسب شرائط معلومہ دو حصے ہوں کہ نصف دختر موجودہ زید اور نصف بڑے چچا کے لڑکے کو ملے گا جو منکوحہ سے ہے اور باقی دونوں لڑکے اور بھانجے اور بھانجیاں سب محروم ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم ۲۲ ذیقعدہ ۱۳۲۲ھ از قصبہ شاہ آباد ضلع ہر دوئی ڈیوڑھی کلاں مسئلہ ۱۰۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین زادہم اللہ شرفا کہ زید اور بکر دو بھائی حقیقی تھے، زید کا لڑکا عمرو اور عمرو کا لڑکا حامد اور حامد کی لڑکی ہندہ یہ لاولد فوت ہوئے زید کے لڑکے عمرو نے حامد کو بائیں شرط اس مضمون کی وصیت تحریر کی "ہماری موروثی جائداد خاندان دیگر و نسل وغیرہ میں منتقل نہ ہوگی" بعد فوت عمرو کے حامد قابض جائداد ہوئے حامد نے بھی ایک وصیت سعید ہ یعنی زوجہ خود و نیز دختر ہندہ کو حسب شرائط تحریر کی "یعنی زوجہ منکوحہ سعیدہ اپنی حیات تک منتظم و منصرم رہے گی، بعد وفات اس کے ہندہ نسلاً بعد نسل مالک و وارث کل جائداد کی ہوگی" چونکہ ہندہ بموجودگی مسماۃ سعیدہ اپنی والدہ کے فوت ہوئی اور بعد چند سال کے سعیدہ بھی فوت ہوگئی جو کہ خاندان غیر سے تھی اور بکر کے دو دختر یعنی زاہدہ اور عابدہ۔ زاہدہ منسوب چچازاد بھائی عمرو کو جس کا لڑکا حامد اور حامد کی ہندہ جو لاولد فوت ہوئی بلکہ شاخ بھی ختم ہوگئی باقی رہی عابدہ جو منسوب ہوئی محمود کو جن سے ہوئے خالد اور ان سے ہوئے ولید حی القائم، پس بموجب شرع شریف حنفی المذہب کے تقسیم حصص کیا ہے اور وارث جائز کون ہے جبکہ عصبہ و ذوی کوئی نہیں ہے۔ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پاؤگے۔ت) شجرہ مندرجہ ذیل ہے:

[شجرہ] برادر حقیقی: بکر شاخ ۱: ۱ زید -> ۲ عمرو -> ۳ حامد -> ۴ ہندہ (لا ولد فوت ہوئی)

زوجہ حامد: سعیدہ شاخ ۲ (بکر کی بیٹیوں سے): - ۱ زاہدہ (منسوب بہ عمرو) - ۲ عابدہ (منسوب بہ محمود) -> ۳ خالد -> ۴ ولید (حی القائم)

صفحہ ۲۸۴ از ۶۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 26

The Answer:

This question is concise. It is not known whether Zaid, Amr, or Hamid were alive after Bakr. It's also unknown if Abida's husband Mahmud died before or after her. If he died after her, did she have a mother, father, another spouse, or children other than Walid? Regardless, the ruling is that the aforementioned wills of Amr and Hamid are void and ineffective. They represent a change in Sharia law over which no one has authority. Therefore, in the stated case, according to the conditions of inheritance (fara'iz), whatever legacy belongs to one brother, Zaid, will go in its entirety to Sa'ida's heirs. Whoever was a rightful heir to Sa'ida at the time of her death will own that entire portion.

[Arabic]: Because Zaid's property reached his son Hamid, and from him to his wife Sa'ida and his daughter Hinda, and from Hinda to her mother Sa'ida, because distant kindred (dhawi al-arham) do not inherit with sharers (ashab al-fara'iz), thus Sa'ida gathered all of Zaid's property. [Urdu Translation]: Because whatever belonged to Zaid went to his son Hamid, then from him to his wife Sa'ida and daughter Hinda, then from Hinda to her mother Sa'ida. This is because non-primary relatives (dhawi al-arham) do not inherit in the presence of primary heirs (ashab al-fara'iz). Thus, everything that was Zaid's reached Sa'ida. (T)

As for the second brother Bakr's share, there are two possibilities. One is that at the time of Bakr's death, Zaid, Amr, or Hamid were alive. In this scenario, two-thirds of Bakr's share goes to Sa'ida's heirs.

[Arabic]: Because it is divided into three among his daughter and the agnates (asaba). Whatever was for the agnates reaches Sa'ida as we mentioned before, and what was for Zahida becomes for her son Hamid, and from him to Sa'ida. [Urdu Translation]: This is because it will be divided into three parts between his daughter and the agnate relatives (asaba). Then, what was for the agnates will reach Sa'ida as we have mentioned. And whatever was for Zahida will go to her son Hamid, and from him to Sa'ida. (T)

Second, none of them were alive at the time of Bakr's death. In this case, half of Bakr's share goes to Sa'ida's heirs.

[Arabic]: Because it is halved between his two daughters. So, whatever was for Zahida reaches... [Urdu Translation]: Because it will be halved between his two daughters. Then, whatever Zahida received reached Sa'ida.

फतवा-ए-रज़विया जिल्द 26

उत्तर:

यह प्रश्न संक्षिप्त है। यह ज्ञात नहीं है कि बक्र के बाद ज़ैद, उम्र या हामिद में से कोई जीवित था या नहीं। यह भी ज्ञात नहीं है कि आबिदा के पति महमूद की मृत्यु आबिदा से पहले हुई या बाद में। यदि बाद में हुई, तो क्या उसके माता-पिता, दूसरी पत्नी या वलीद के अलावा कोई और संतान थी? बहरहाल, नियम यह है कि उम्र और हामिद की उक्त वसीयतें शून्य और निष्प्रभावी हैं। वे शरीयत के कानून में बदलाव हैं जिस पर किसी का अधिकार नहीं है। अत; उक्त मामले में, उत्तराधिकार के नियमों (फराइज) के अनुसार, एक भाई ज़ैद का जो कुछ भी हिस्सा है, वह पूरी तरह से सईदा के उत्तराधिकारियों को मिलेगा। सईदा की मृत्यु के समय जो कोई भी उसका उत्तराधिकारी था, वह उस पूरे हिस्से का मालिक होगा।

[अरबी]: क्योंकि ज़ैद की संपत्ति उसके बेटे हामिद तक पहुँची, और उससे उसकी पत्नी सईदा और उसकी बेटी हिन्दा तक, और हिन्दा से उसकी माँ सईदा तक, क्योंकि प्राथमिक उत्तराधिकारियों (अशाब अल-फराइज) के साथ दूर के रिश्तेदार (ज़वी अल-अर्हाम) विरासत नहीं पाते हैं, इसलिए सईदा ने ज़ैद की सारी संपत्ति एकत्र कर ली। [उर्दू अनुवाद]: क्योंकि जो कुछ ज़ैद का था, वह उसके पुत्र हामिद को मिला, फिर उससे उसकी पत्नी सईदा और पुत्री हिन्द को मिला, फिर हिन्द से उसकी माँ सईदा को मिला। ऐसा इसलिए है क्योंकि प्राथमिक उत्तराधिकारियों (अशाब अल-फराइज) की उपस्थिति में अन्य संबंधी (ज़वी अल-अर्हाम) उत्तराधिकारी नहीं बनते। इस प्रकार, जो कुछ ज़ैद का था, वह सब सईदा के पास पहुँच गया। (त)

जहाँ तक दूसरे भाई बक्र के हिस्से का सवाल है, इसमें दो संभावनाएँ हैं। एक यह कि बक्र की मृत्यु के समय ज़ैद, उम्र या हामिद में से कोई जीवित था। इस स्थिति में बक्र के हिस्से का दो-तिहाई सईदा के उत्तराधिकारियों का है।

[अरबी]: क्योंकि यह उसकी बेटी और पिता पक्ष के संबंधियों (असबा) के बीच तीन हिस्सों में विभाजित होता है। जो कुछ भी असबा के लिए था, वह सईदा तक पहुँचता है जैसा कि हमने पहले उल्लेख किया है, और जो ज़ाहिदा के लिए था वह उसके बेटे हामिद का हो जाता है, और उससे सईदा का। [उर्दू अनुवाद]: क्योंकि इसे उसकी पुत्री और पिता पक्ष के संबंधियों (असबा) के बीच तीन हिस्सों में विभाजित किया जाएगा। फिर, जो असबा के लिए है वह सईदा तक पहुँचेगा जैसा कि हम

पहले बता चुके हैं। और जो ज़ाहिदा के लिए है वह उसके पुत्र हामिद को मिलेगा, और उससे सईदा को पहुँचेगा। (त)

दूसरा यह कि बक्र की मृत्यु के समय उनमें से कोई भी जीवित नहीं था। इस स्थिति में बक्र के हिस्से का आधा सईदा के उत्तराधिकारियों का है।

[अरबी]: क्योंकि यह उसकी दो बेटियों के बीच आधा-आधा बँटता है। तो, जो कुछ भी ज़ाहिदा के लिए था वह पहुँचता है... [उर्दू अनुवाद]: क्योंकि यह उसकी दो पुत्रियों के बीच आधा-आधा बँटेगा। फिर जो कुछ ज़ाहिदा को मिला, वह सईदा तक पहुँच गया।

पृष्ठ 613 में से 285

الجواب:

یہ سوال مجمل ہے معلوم نہیں کہ بکر کے بعد زید یا عمر و یا حامد کوئی زندہ تھا یا نہیں، نہ معلوم کہ عابدہ کا شوہر محمود عابدہ سے پہلے مرا یا بعد ، اگر بعد کو مرا تو اس کے ماں یا باپ یا دوسری زوجہ اور اولاد سوائے ولید تھی یا نہیں، بہر حال حکم یہ ہے کہ عمر و و حامد کی وصیائے مذکورہ باطل وبے اثر ہیں، وہ تغییر حکم شرع جس پر کسی کو قدرت نہیں ، پس صورت مذکورہ میں حسب شرائط فرائض ایک بھائی زید کا جو کچھ متروکہ ہے تمام و کمال وارثان سعیدہ کو پہنچے گا سعیدہ کا جو کوئی وارث وقت موت سعیدہ موجود تھا اس تمام حصہ کا مالک ہے ،

لان مالزید وصل لابنہ حامد ومنہ لعرسہ سعیدۃ و بنتہ ھندۃ ومن ھندۃ لامھا سعیدۃ لان ذوی الارحام لا ارث لھم مع اصحاب الفرائض فجمعت سعیدۃ کل مال زید۔ اس لئے کہ جو کچھ زید کا ہے وہ اس کے بیٹے حامد کو ملا پھر حامد سے اس کی بیوی سعیدہ اور بیٹی ہندہ کو ملا پھر ہندہ سے اس کی ماں سعیدہ کو ملا کیونکہ اصحاب فرائض کی موجودگی میں ذوی الارحام وارث نہیں بنتے تو اس طرح جو کچھ زید کا تھا وہ تمام سعیدہ کو پہنچ گیا۔ (ت)

رہا دوسرے بھائی بکر کا حصہ ، اس میں دو صورتیں ہیں، ایک یہ کہ انتقال بکر کے وقت زید یا عمر و یا حامد کوئی زندہ تھا اس تقدیر پر حصہ بکر سے دو تہائی وارثان سعیدہ کا ہے ۔

لانہ یصیر اثلاثا بین بنتہ والعصبۃ فما کان للعصبۃ یصل سعیدۃ کما قدمنا وما کان لزاھدۃ تصیر لابنھا حامد ومنہ الی سعیدۃ۔ اس لئے کہ وہ بکر کی بیٹی اور اس کے عصبہ کے درمیان تین حصوں میں

منقسم ہوگا پھر جو عصبہ کے لئے ہے وہ سعیدہ کو پہنچے گا جیسا کہ ہم ذکر کر چکے ہیں اور جو کچھ زاہدہ کے لئے ہے وہ اس کے بیٹے حامد کو ملے گا اور اس سے سعیدہ کو پہنچے گا۔ (ت)

دوسرے یہ کہ ان میں سے کوئی وقت انتقال بکر زندہ نہ تھا اس صورت میں حصہ بکر کا نصف وارثان سعیدہ کا ہے ،

لانه ینتصف بین بنتیه فما کان لزاهدة یصل کیونکہ وہ اس کی دو بیٹیوں کے درمیان نصف نصف ہو گا پھر جو کچھ زاہدہ کو ملا وہ سعیدہ

Fatawa Razawiyya Volume 26

...will reach their heirs, as has been mentioned before. (T)

The remaining portion of Bakr, one-third or one-half, is specifically for Walid, if Mahmoud died before Abida or died after her, and besides Walid there was no other heir of Mahmoud like mother or father or second wife or children of Mahmoud from another wife; otherwise, three-quarters of that one-third or one-half are for Walid without partnership, and in the remaining one-quarter that reached Mahmoud from Abida, Walid shares with the other heirs of Mahmoud as long as the remaining heirs of Mahmoud are not determined or it is impossible to say what Walid will receive from this quarter.

In short, divide the entire property of Zaid and Bakr into forty-eight parts. Then, if Hamid was alive at the time of Bakr's death, give forty parts to the heirs of Saida and the remaining eight to Walid if other heirs of Mahmoud have no entitlement; otherwise, from the eight, six to Walid and two along with Walid divided among all heirs of Mahmoud. And if Hamid died before Bakr, then from forty-eight, give thirty-six parts to the heirs of Saida, and the remaining twelve to Walid if the heirs of Mahmoud are not entitled; otherwise, from twelve, nine to Walid and three divided among Walid and other heirs of Mahmoud. And Allah the Almighty knows best.

Problem 109: What do the scholars of religion and the muftis of the firm Sharia say on this issue: Zaid left one son and one grandson. Will the grandson receive a share from Zaid's inheritance or not? Explain and be rewarded.

The Answer: The grandson will receive nothing because of the saying of the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him): "Then it is for the nearest male relative."[1] (Due to this saying of the Holy Prophet (PBUH) that it is for the nearest male). Giving a share to a grandson along with a son is an issue of the non-believers of India. And Allah the Almighty knows best.

Problem 110: Sent by Haji Ahmadullah Khan Sahib from Pilibhit, 16 Jamadi-ul-Ula 1325 AH.

What do the scholars of religion say in this situation: Hindah, the daughter-in-law, died leaving one Hamida, one Fahmida, and two daughters, one Jamila and one Saida, and one granddaughter Kulsoom, and after her death...

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Inheritance, Chapter: Inheritance of a child from his father and mother, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/997; Sahih Muslim, Book of Inheritance, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/34.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

...उनके वारिसों को पहुँचेगा, जैसा कि पहले उल्लेख किया जा चुका है। (त)

बक्र का शेष भाग, एक-तिहाई या आधा, विशेष रूप से वलीद के लिए है, यदि महमूद की मृत्यु आबिदा से पहले हुई हो या उसके बाद हुई हो, और वलीद के अतिरिक्त महमूद का कोई अन्य वारिस जैसे माता, पिता, दूसरी पत्नी या महमूद की किसी अन्य पत्नी से संतान न हो; अन्यथा उस एक-तिहाई या आधे का तीन-चौथाई हिस्सा बिना किसी साझेदारी के वलीद के लिए है, और शेष एक-चौथाई में जो आबिदा से महमूद को पहुँचा, वलीद महमूद के अन्य वारिसों के साथ हिस्सेदार है जब तक कि महमूद के शेष वारिसों का निर्धारण न हो जाए या यह बताना असंभव हो कि इस चौथाई भाग से वलीद को क्या मिलेगा।

संक्षेप में, ज़ैद और बक्र की कुल संपत्ति को अड़तालीस हिस्सों में विभाजित करें। फिर, यदि बक्र की मृत्यु के समय हामिद जीवित था, तो सैदा के वारिसों को चालीस हिस्से दें और शेष आठ हिस्से वलीद को यदि महमूद के अन्य वारिसों का अधिकार न हो; अन्यथा आठ में से छह वलीद को और दो वलीद सहित महमूद के सभी वारिसों में बाँट दिए जाएँ। और यदि हामिद की मृत्यु बक्र से पहले हुई हो, तो अड़तालीस में से छत्तीस हिस्से सैदा के वारिसों को दें, और शेष बारह वलीद को यदि महमूद के वारिस हकदार न हों; अन्यथा बारह में से नौ वलीद को और तीन वलीद और महमूद के अन्य वारिसों में विभाजित किए जाएँ। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 109: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं: ज़ैद ने एक बेटा और एक पोता छोड़ा, क्या ज़ैद की विरासत में से पोते को हिस्सा मिलेगा या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

जवाब: पोते को कुछ नहीं मिलेगा क्योंकि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का फ़रमान है: "तो यह निकटतम पुरुष संबंधी के लिए है।"[1] (नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इस इरशाद की वजह से कि वह निकटतम पुरुष के लिए है)। बेटे के साथ पोते को हिस्सा दिलाना भारत के काफ़िरों का मसला है। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 110: हाजी अहमद उल्लाह खान साहब द्वारा पीलीभीत से भेजा गया, 16 जमादी-उल-उला 1325 हिजरी।

धर्म के विद्वान इस स्थिति में क्या कहते हैं कि हिंदा, जो बहू थी, अपनी एक हमीदा, एक फ़हमीदा और दो बेटियाँ एक जमीला और एक सैदा, और एक पोती कुलसुम को छोड़कर मर गई और उसकी मृत्यु के बाद...

---

[1] सहीह अल-बुखारी, किताबुल फराइज़, बाब: पिता और माता से संतान की विरासत, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/997; सहीह मुस्लिम, किताबुल फराइज़, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/34।

لھم کما تقدم۔ کے وارثوں کو پہنچے گا، جیسا کہ گزر چکا۔(ت)

باقی حصہ بکر کا ایک ثلث یا نصف وہ خاص ولید کے لئے ہے، اگر محمود عابدہ سے پہلے مرگیا ہو یا بعد کو مر اور سوا ولید کے محمود کا بھی کوئی وارث مثل مادر یا پدر یا زوجہ ثانیہ یا اولاد محمود از زوجہ دیگر نہ تھا ورنہ اس تہائی یا نصف کے تین ربع ولید کے لئے بلا شرکت ہیں اور ایک ربع میں کہ عابدہ سے محمود کو پہنچا باقی وارثان محمود کے ساتھ ولید کا ہے جب تک بقیہ ورثہ محمود کی تعیین نہ ہو یا بتانا ناممکن ہے کہ اس ربع سے ولید کو کیا پہنچے گا۔

بالجملہ مجموع جائداد زید وبکر کے اڑتالیس حصے کریں، پھر اگر انتقال بکر کے وقت حامد زندہ تھا تو چالیس حصے وارثان سعیدہ کو دے دیں اور باقی آٹھ ولید کو اگر محمود کے اور وارث کا استحقاق نہ ہو، ورنہ آٹھ میں سے چھ ولید کو اور دو مع ولید جمیع ورثہ محمود پر تقسیم ہوں اور اگر حامد بکر سے پہلے مرا ہو تو اڑتالیس سے چھتیس حصے وارثان سعیدہ کو دیں باقی بارہ ولید کو اگر وارث محمود مستحق نہ ہو ورنہ بارہ سے نو ولید کو اور تین ولید وغیرہ دیگر ورثہ محمود پر منقسم ہوں۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۰۹ : کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں، زید نے ایک بیٹا اور ایک پوتا چھوڑا، ترکہ زید میں سے پوتے کو حصہ ملے گا یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: پوتے کو کچھ نہ ملے گا لقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فلامولی رجل ذکر[1] (نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس ارشاد کی وجہ سے کہ وہ قریب ترین مرد کے لئے ہے۔ ت) بیٹے کے ساتھ پوتے کو حصہ دلانا کفارِ ہند کا مسئلہ ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۱۰ : مرسلہ حاجی احمد اللہ خاں صاحب از پیلی بھیت ۱۶ جمادی الاولیٰ ۱۳۲۵ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس صورت میں کہ ہندہ بہو اپنی ایک حمیدہ اور ایک فہمیدہ اور دو دختر ایک جمیلہ اور ایک سعیدہ اور ایک پوتی کلثوم چھوڑ کر فوت ہو گئی اور بعد وفات

---

[1] صحیح البخاری کتاب الفرائض باب میراث الولد من ابیه وامه قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۹۹۷،

صحیح مسلم کتاب الفرائض قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۳۴

Fatwa Razawiyya, Volume 26

Hinda's daughter Sa'eeda also died after four days, and Hinda's two sons had died during her lifetime in her presence, whose wives are Hameeda and Faheema, meaning their husbands, and from Faheema's womb is Kulsoom, and Faheema is also pregnant from her husband who died before his mother. So in such a situation, will both Jameela and Kulsoom receive Hinda's inheritance, or only Jameela daughter of Hinda, and will Faheema's pregnancy be eligible or not?

Answer: Under the assumption of no impediments to inheritance and the validity of the sequence of deaths and precedence of those who passed before, if six months have not yet passed since Hinda's death, or have passed, and it is accepted for Jameela that Faheema is pregnant from her husband, then divide Hinda's estate into eighteen shares and give nine shares to Jameela immediately. Keep the rest pending. If Faheema gives birth to a boy, give seven shares to him and two to Kulsoom. If it is a girl or nothing is born, then give those nine shares also to Jameela, and give nothing to Kulsoom etc. And Allah Almighty knows best.

Issue 111: From Mohalla Beech Nath Pada, Mirza Adil Beg, Raipur city. What do the scholars of religion say in the following matter: Zaid passed away, leaving behind his wife and two brothers. The woman is pregnant. So how will the distribution of property be according to Sharia?

Zaid Wife | Brother | Brother

Answer: It is better to wait until the woman's delivery; otherwise, divide the net estate (i.e., what remains after paying debts, dower, and wills) into sixteen parts. Give two parts to the wife immediately, and let no one else receive anything until delivery. If a boy is born, give the remaining fourteen parts to him, and the brothers receive nothing. If a girl is born, give eight parts out of the remaining fourteen to the daughter and three parts each to the two brothers. If no live child is born, or two full years pass since the deceased's death and nothing is born, then give two more parts to the wife from the remaining fourteen, and six parts each to both brothers. And Allah Almighty knows best.

Issue 112 to 117: What do the scholars of religion say in the following issues, as the questioner seeks an answer with reference to books of Hanafi jurisprudence? State the answer and be rewarded.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

हिंदा की बेटी सईदा भी चार दिन बाद मर गई, और हिंदा के दो बेटे उसके जीवन काल में ही उसके सामने मर गए थे, जिनकी पत्नियाँ हमीदा और फहीमा हैं, यानी उनके पति, और फहीमा की कोख से कुलसुम है, और फहीमा अपने पति से गर्भवती भी है, जो अपनी माँ से पहले मर गया था। ऐसी स्थिति में, क्या जमीला और कुलसुम दोनों को हिंदा की विरासत मिलेगी, या केवल हिंदा की बेटी जमीला, और क्या फहीमा का गर्भ पात्र होगा या नहीं?

जवाब: विरासत में किसी बाधा की अनुपस्थिति और मौतों के क्रम की सत्यता को मानते हुए, यदि हिंदा की मृत्यु को अभी छह महीने नहीं हुए हैं, या बीत चुके हैं, और जमीला के लिए यह स्वीकार किया जाता है कि फहीमा अपने पति से गर्भवती है, तो हिंदा की संपत्ति को अठारह हिस्सों में विभाजित करें और फिलहाल जमीला को नौ हिस्से दे दें। बाकी को स्थगित रखें। यदि फहीमा को लड़का पैदा होता है, तो उसे सात हिस्से और कुलसुम को दो हिस्से दें। यदि लड़की हो या कुछ न हो, तो वे नौ हिस्से भी जमीला को दे दें और कुलसुम आदि को कुछ न दें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 111: मोहल्ला बीच नाथ पाड़ा, मिर्जा आदिल बेग, रायपुर शहर। धर्म के विद्वान निम्नलिखित मामले में क्या कहते हैं: जैद का निधन हो गया, उसके बाद उसकी पत्नी और दो भाई हैं। पत्नी गर्भवती है। तो शरीयत के अनुसार संपत्ति का वितरण कैसे होगा?

जैद पत्नी | भाई | भाई

जवाब: स्त्री के प्रसव तक प्रतीक्षा करना बेहतर है; अन्यथा शुद्ध संपत्ति (अर्थात कर्ज, मेहर और वसीयत अदा करने के बाद जो बचे) को सोलह भागों में विभाजित करें। पत्नी को तत्काल दो भाग दे दें और प्रसव होने तक किसी और को कुछ न मिले। यदि लड़का पैदा होता है, तो शेष चौदह भाग उस लड़के को दे दिए जाएं और भाइयों को कुछ न मिले। और यदि लड़की पैदा होती है, तो शेष चौदह में से आठ भाग उस बेटी को और तीन-तीन भाग दोनों भाइयों को दें। और यदि बच्चा जीवित पैदा न हो या मृतक की मृत्यु के पूरे दो साल बीत जाएं और कुछ पैदा न हो, तो शेष चौदह में से दो भाग पत्नी को और दे दें और छह-छह भाग दोनों भाइयों को। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 112 से 117: धर्म के विद्वान निम्नलिखित मसलों में क्या कहते हैं, क्योंकि सवाल पूछने वाला हनफी न्यायशास्त्र की किताबों के हवाले से जवाब चाहता है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

ہندہ اس کی دختر سعید ہ بھی فوت ہوگئی بعد چار یوم کے اور ہندہ کے دونوں فرزند اس کی حیات میں اس کی روبرو مر چکے تھے جن کی زوجہ حمیدہ اور فہیمہ ہیں یعنی ان کے شوہر اور فہیمہ کے بطن سے کلثوم ہے اور فہیمہ حاملہ بھی اپنے شوہر سے ہے جو اپنی ماں کے روبرو فوت ہوئی تو ایسی صورت میں جمیلہ اور کلثوم دونوں وراثت ہندہ پائیں گی یا صرف جمیلہ دختر ہندہ اور حمل فہیمہ قابل ہوگا یا نہیں؟

الجواب: بر تقدیر عدم موانع ارث و وارث آخر و صحت ترتیب اموات و تقدیم ما تقدم اگر موت ہندہ کو چھ مہینے ابھی نہ گزرے یا گزر گئے ہیں تو جمیلہ کو تسلیم ہے کہ فہیمہ اپنے شوہر سے حاملہ ہے تو ہندہ کا ترکہ اٹھارہ سہام پر تقسیم کرکے نو سہام فی الحال جمیلہ کو دے دیں اور باقی کو مہم موقوف رکھیں اگر فہیمہ کے لڑکا پیدا ہو تو ان میں سے سات سہام اسے اور دو کلثوم کو دیں اور اگر لڑکی ہو یا کچھ نہ ہو تو وہ نو سہام بھی جمیلہ کو دے دیں کلثوم وغیرہ کو کچھ نہ دیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۱۱: از محلہ پیچ ناتھ پاڑا مرزاعادل بیگ شہر رائے پور کیا فرماتے ہیں علمائے دین مسئلہ مرقومہ ذیل میں کہ زید کا انتقال ہوا اس کے بعد اس کی بیوی اور دو بھائی ہیں عورت حاملہ ہے۔ پس عند الشرع تقسیم مال کیسے ہوگا؟

زید زوجہ | اخ | اخ

الجواب: عورت کے حمل تک انتظار ہو تو بہتر ہے ورنہ ترکہ خالصہ (یعنی ادائے دیون و مہر و وصایا کے بعد جو بچے) اس کے بعد سولہ حصہ کرکے دو حصہ عورت کو بالفعل دے دیں باقی

کسی کو کچھ نہ ملے یہاں تک کہ وضع حمل ہو اگر لڑکا پیدا ہو باقی چودہ حصے سب اس لڑکے کو دے دیئے جائیں اور بھائیوں کو کچھ نہ ملے اور اگر لڑکی پیدا ہو تو باقی چودہ میں سے آٹھ حصے اس دختر کو دیں اور تین تین دونوں بھائیوں کو اور اگر بچہ زندہ نہ پیدا ہو یا موت مورث کو دو سال کامل گزر جائیں اور کچھ پیدا نہ ہو تو باقی چودہ میں سے دو حصہ زوجہ کو اور دے دیئے جائیں اور چھ چھ دونوں بھائیوں کو۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۱۲ تا ۱۱۷: کیا فرماتے ہیں علمائے دین مسئلہ ہائے ذیل میں کہ سائل بحوالہ کتب فقہ حنفی جواب چاہتا ہے بینوا توجروا۔

Volume 26 Fatawa Razawiyya

(1) At the time of her death, a woman left behind a husband, a son, and a daughter as heirs. The son, for the sake of reward (thawab) or for the sake of reputation, spent two thousand seven hundred rupees without consulting other heirs on the funeral preparations, shrouding, Fatiha, Chehlum, etc., of the deceased. To what extent can the heirs be held responsible for these expenses?

The Answer: The other heirs are only responsible for their proportionate share of the expenses incurred for the Sunnah method of washing, shrouding, and burial. The expenses incurred for Fatiha, charities, the third-day ceremony (Seum), and the fortieth-day ceremony (Chehlum), or for constructing a solid grave, or any expenses exceeding the Sunnah requirements, will all fall upon the son. The other heirs have no concern with them. It is stated in the marginalia of Tahtawi:

(Completion) The preparations for the funeral do not include recitation of tasbeeh, Surah al-Ikhlas, gathering of people, and offering meals, because these are not among the obligatory matters. Therefore, if the person doing this is one of the heirs, it will be counted against his share and he will be considered a volunteer. Similarly, if a stranger does this, he will also be considered a volunteer, etc. And Allah Almighty knows best.

(2) To what extent are funeral preparations, shrouding, Fatiha, Seum, Chehlum, Urs, etc., legally (Sharia-wise) prioritized over the distribution of inheritance? **The Answer:** The answer to this is contained in the answer to the first question. And Allah Almighty knows best. (3) According to Sharia, in the current times, how much money would be sufficient for the funeral, shrouding, Fatiha, and Urs of the saints (people of Allah)? **The Answer:** For funeral preparations and shrouding, the same amount as is spent for common Muslims. For Fatiha and Urs...

[1] Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, al-Maktabat al-'Arabiyyah, Quetta, 4/367.

Page 288 of 613

जिल्द २६ फ़तावा रज़विया

(१) एक स्त्री ने अपनी मृत्यु के समय एक पति, एक पुत्र और एक पुत्री को उत्तराधिकारी के रूप में छोड़ा। पुत्र ने पुण्य (सवाब) की दृष्टि से या नाम कमाने के उद्देश्य से, अन्य उत्तराधिकारियों के परामर्श के बिना मृतक के अंतिम संस्कार, कफ़न-दफ़न, फातिहा, चेहलम आदि पर दो हज़ार सात सौ रुपये खर्च किए। उत्तराधिकारी इन खर्चों के भुगतान के लिए किस हद तक ज़िम्मेदार हो सकते हैं?

उत्तर: सुन्नत के अनुसार स्नान, कफ़न और दफ़न में जितना खर्च होता है, बाकी उत्तराधिकारी केवल उसी हद तक अपने आनुपातिक हिस्से के लिए ज़िम्मेदार हो सकते हैं। फातिहा, दान-पुण्य, सोम (तीसरा दिन) और चेहलम (चालीसवाँ दिन) में जो खर्च हुआ, या कब्र को पक्का बनाया गया, या सुन्नत की सीमा से अधिक जो भी खर्च किया गया, वह सब पुत्र के ज़िम्मे होगा। बाकी वारिसों का इससे कोई लेना-देना नहीं। तहावी के हाशिये (marginalia) में है:

(ततिमह) मय्यत की तजहीज़ (अंतिम संस्कार) में तस्बीह, सूरह इखलास पढ़ना, लोगों को इकट्ठा करना और दावत का भोजन आदि शामिल नहीं हैं, क्योंकि ये चीज़ें अनिवार्य नहीं हैं। अतः ऐसा करने वाला यदि उत्तराधिकारियों में से है, तो यह उसके हिस्से में गिना जाएगा और उसे स्वेच्छा से करने वाला (मुतबर्रे) माना जाएगा। इसी तरह यदि किसी अजनबी ने ऐसा किया, तो वह भी मुतबर्रे करार पाएगा आदि। वल्लाह तआला आलम।

(२) केवल तजहीज़-ओ-तकफ़ीन और फातिहा, सोम, चेहलम और उर्स आदि को शरीयत के अनुसार विरासत के वितरण पर किस हद तक प्राथमिकता दी गई है? **उत्तर:** इसका उत्तर पहले प्रश्न के उत्तर में दिया जा चुका है। वल्लाह तआला आलम। (३) वर्तमान समय में शरीयत के अनुसार अल्लाह वालों (औलिया) की तजहीज़-ओ-तकफ़ीन, फातिहा और उर्स आदि के लिए कितनी धनराशि पर्याप्त हो सकती है? **उत्तर:** तजहीज़-ओ-तकफ़ीन में उतना ही जितना सामान्य मुसलमानों के लिए खर्च हो सकता है, फातिहा और उर्स के लिए...

१ हाशिया अत-तहावी अलल दुर्रुल मुख्तार, किताबुल फराइज़, अल-मकतबतुल अरबिया, क्वेटा ४/३६७

पृष्ठ २८८ / ६१३

(۱) عورت نے وقت وفات ایک زوج، ایک پسر، ایک دختر وارث چھوڑے۔ پسر نے بہ نظر ثواب یا بغرض نام آوری خود بصرف مبلغ دو ہزار سات سو بلا مشورت دیگر ورثاء تجہیز و تکفین و فاتحہ، چہلم وغیرہ مورث کا کیا، ورثاء کس قدر ادائے اصرافات کے ذمہ دار ہو سکتے ہیں؟

الجواب: بقدر سنت غسل و کفن و دفن میں جس قدر صرف ہوتا ہے بقیہ ورثاء صرف اسی قدر کے حصہ رسد ذمہ دار ہو سکتے ہیں۔ فاتحہ و صدقات و سوم و چہلم میں جو صرف ہوا یا قبر کو پختہ کیا یا اور مصارف قدر سنت سے زائد کئے وہ سب ذمہ پسر پڑیں گے باقی وارثوں کو اس سے سروکار نہیں۔ طحطاوی کے حاشیہ میں ہے:

(تتمہ) التجہیز لا یدخل فیہ السبح و الصمدیۃ و الجمع و الموائد لان ذلک لیس من الامور الازمۃ فالفاعل لذلک ان کان من الورثۃ یحسب علی من نصیبہ ویکون متبرعاً وکذا ان کان اجنبیاً الخ واللہ تعالیٰ اعلم۔

(تتمہ) میت کی تجہیز میں دعا و فاتحہ (سوم، چہلم وغیرہ) لوگوں کو جمع کرنا اور دعوتِ طعام وغیرہ داخل نہیں ہیں کیونکہ یہ چیزیں لازمی امور سے نہیں ہیں۔ چنانچہ ایسا کرنے والا اگر وارثوں میں سے ہے تو اس کے حصے میں سے شمار ہوگا اور وہ متبرع ٹھہرے گا۔ یونہی اگر اجنبی نے ایسا کیا تو وہ بھی متبرع قرار پائے گا الخ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

(۲) صرف تجہیز و تکفین وفاتحہ و سوم و چہلم و عرس وغیرہ شرعاً کس قدر تبلیغ و وراثت پر مقدم رکھا گیا ہے؟ **الجواب:** اس کا جواب جواب سوال اوّل میں ہو گیا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۳) شرعاً زمانہ حال میں اہل اللہ کے تجہیز و تکفین و فاتحہ و عرس وغیرہ کے لئے کس قدر روپیہ کافی ہو

سکتا ہے؟ **الجواب:** تجہیز و تکفین میں اسی قدر جو عام مسلمانوں کے لئے صرف ہو سکتا ہے

فاتحہ و عرس کے لئے

۱ حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الفرائض المکتبۃ العربیۃ کوئٹہ ۴ / ۳۶۷

Fatawa Ridawiyya Volume 26

There is no demand from Sharia. And Allah Almighty knows best.

(4) Legally (in Sharia), can a single heir distribute the valuable clothes of a holy person (Ahlullah) among disciples and followers as relics, and among the poor for reward, without the consent of other heirs? The Answer: Whether valuable or of low price, it cannot be given without the deceased's will and without the consent of other heirs. Whatever is given will be counted from the specific portion of the giver. And Allah Almighty knows best.

(5) Legally, who is called 'Sahib-e-Sajjada' (the successor to a spiritual seat), and what superior rights does the aforementioned successor have over other heirs? The Answer: Sajjada Nashin (successor) is a person of guidance who has become a successor by the will of the previous spiritual leader or by the recommendation of knowledgeable Muslims for the purpose of guidance. Regarding inheritance, he has no superior right over any other heir; this is completely baseless. And Allah Almighty knows best.

(6) Legally, can the heirs of a deceased person be forced to continue the annual Urs of the deceased, or offerings (Nazr-o-Niyaz) for the martyrs of Karbala and Urs of saints which the deceased had started in his lifetime after the death of the deceased? The Answer: If these matters are according to the noble Sharia, they are merely recommended (Mustahabb). Compulsion cannot be applied for recommended acts. Yes, if the deceased had endowed (waqf) some property for a charitable purpose, then following that would be mandatory. And Allah Almighty knows best.

(7) Legally, what is called a 'Khanqah'? The Answer: This is not a formal term in the purified Sharia; in common usage, the place of the seat of eminence of saints is called a Khanqah. And Allah Almighty knows best.

Footnote: I say: The condition of permission is necessary. Nowadays, many people are made Sajjada-Nashin by way of inheritance and they start taking allegiance (Bay'ah); this is forbidden (Haram). 12

Page 289 of 613

फतावा रजविया जिल्द 26

शरीयत से कोई मांग नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

(4) क्या शरीयत के अनुसार, कोई एक वारिस किसी अल्लाह वाले (अहलुल्लाह) के कीमती कपड़ों को अन्य वारिसों की सहमति के बिना मुरीदों और अकीदतमंदों के बीच बरकत (तबर्रुक) के लिए और गरीबों के बीच सवाब के लिए बांट सकता है? जवाब: कीमती हो या कम कीमत का, मृतक की वसीयत और अन्य वारिसों की रजामंदी के बिना नहीं दिया जा सकता। जो कुछ दिया जाएगा, वह विशेष रूप से देने वाले के हिस्से में गिना जाएगा। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

(5) शरीयत के अनुसार 'साहब-ए-सज्जादा' किसे कहते हैं और उक्त सज्जादा नशीन अन्य वारिसों पर क्या श्रेष्ठ अधिकार रखता है? जवाब: सज्जादा नशीन वह हिदायत वाला व्यक्ति है जो पहले हिदायत वाले की वसीयत या समझदार मुसलमानों के सुझाव से मार्गदर्शन के उद्देश्य से उसका उत्तराधिकारी बना हो। विरासत के संबंध में उसे किसी भी वारिस पर कोई श्रेष्ठ अधिकार नहीं है, यह बिल्कुल निराधार है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

(6) क्या शरीयत के अनुसार मृतक के वारिसों को उन वार्षिक उर्स, कर्बला के शहीदों के लिए नज़्र-ओ-नियाज़ और बुजुर्गों के उर्स को जारी रखने के लिए मजबूर किया जा सकता है जिन्हें मृतक ने अपने जीवन में शुरू किया था? जवाब: यदि ये मामले शरीयत के अनुसार हैं, तो ये केवल मुस्तहब (पसंदीदा कार्य) हैं, और मुस्तहब पर जबरदस्ती नहीं की जा सकती। हाँ, अगर मृतक ने किसी नेक काम के लिए कोई संपत्ति वक्फ़ (दान) कर दी थी, तो उसका पालन करना आवश्यक होगा। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

(7) शरीयत के अनुसार 'खानकाह' किसे कहते हैं? जवाब: यह शरीयत में कोई तकनीकी शब्द नहीं है; बोलचाल में संतों के आध्यात्मिक पद के स्थान को खानकाह कहा जाता है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

फुटनोट: मैं कहता हूँ: अनुमति की शर्त अनिवार्य है। आजकल बहुत से लोग विरासत के तौर पर सज्जादा नशीन बना दिए जाते हैं और वे बैत (दीक्षा) लेने लगते हैं; यह हराम (निषिद्ध) है। 12

पृष्ठ 289 का 613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

شرع سے کوئی مطالبہ نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

(۴) شرعاً لباسِ قیمتی اہل اللہ کا مریدان و معتقدین کو تبرکاً و مساکین کو ثواباً ایک وارث بلا استرضا دیگر ورثاء تقسیم کر سکتا ہے ؟ الجواب: قیمتی ہو یا کم قیمت، بلا وصیت مورث و بلا رضائے دیگر ورثاء نہیں دے سکتا، جو کچھ دے گا وہ خاص دینے والے کے حصہ میں محسوب ہوگا ۔ واللہ تعالیٰ اعلم

(۵) شرعاً صاحبِ سجادہ کس کو کہتے ہیں اور دیگر ورثاء پر سجادہ نشین مذکور کیا کیا حق فائق رکھتا ہے؟ الجواب: سجادہ نشین وہ صاحبِ ہدایت ہے کہ پہلے صاحبِ ہدایت کی وصیت یا مسلمانان ذی رائے کی تجویز سے اس کا جانشین بغرضِ ہدایت ہوا ہو در بارہ وراثت اس کو کسی وارث پر کوئی حق فائق نہیں یہ محض بے اصل ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

(۶) شرعاً عرس سالانہ مورث و نذر و نیاز شہدائے کربلا و عرس بزرگان جن کو مورث نے اپنی حیات میں جاری رکھا تھا بعد وفاتِ مورث کے ورثاء بھی اس کے اجراء رکھنے پر مجبور ہو سکتے ہیں یا نہیں؟ الجواب: یہ امور اگر بطور شرع شریف ہوں تو صرف مستحبات ہیں اور مستحب پر جبر نہیں ہو سکتا، ہاں اگر مورث کوئی جائداد کسی مصرف خیر کے لئے وقف کر دیتا تو اس کا اتباع ہوتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

(۷) شرعاً خانقاہ کس کو کہتے ہیں؟ الجواب: یہ کوئی اصطلاحِ شرعی مطہر نہیں عرف میں مکان مسندِ افاضہ اولیاء کو خانقاہ کہتے ہیں واللہ تعالیٰ اعلم۔

عہ: اقول: شرطِ اجازت ضروری ہے آج کل بہت لوگ صاحبِ سجادہ بطور وراثت بنا دیئے جاتے ہیں اور وہ بیعت کرنے لگتے ہیں یہ حرام ہے۔ ۱۲

Fatawa Razvia Volume 26

(8) If men of God (Ahl-Allah) reside in a house, or people become disciples (mureed) there, or they perform the remembrance of God (dhikr), or Urs ceremonies or gatherings of Sama' (devotional music) are held there, or the house contains a toilet or kitchen for a Khanqah, or those attending the Urs stay there—is that house the inheritance (tarkah) of the deceased (muwarith) or not, and is it divisible among heirs or not? The Answer: If these houses were the owned property of the deceased, they must be divided unless the deceased made a valid Sharia endowment (waqf) of them to someone. And Allah knows best. (9) Is a house, in a corner of whose courtyard the graves of men of God or the graves of ancestors are located, legally (Shariah) divisible along with the courtyard after excluding the land of the graves? The Answer: Yes, as long as it is not an endowment (waqf). And Allah knows best. (10) A house which was always the sitting place of the deceased, and he improved and repaired it at his own expense, and kept sole possession of it throughout his life without any partner, and even took possession of this house by pledging it for his needs—can that house remain protected from distribution among the heirs after his death due to heavy expenditures on construction, tomb, etc.? And can such a house be declared an endowment (waqf)? The Answer: Since the deceased had pledged the house for his own needs, it is explicitly proven by his action that it was not an endowment. And when it is the owned property of the deceased, there is no reason for it to be exempt from distribution among the heirs. And Allah knows best. (11) Are floor mats, glass items, and other movable assets used for the Urs of men of God subject to the propagation of inheritance or not? The Answer: If this wealth was the private property of the deceased, it will be divided. If it is an endowment (waqf), or if disciples brought it for this work and did not make the deceased the owner, then it will not be divided. And Allah knows best.

(8) जिस मकान में अल्लाह वाले (अह्ल-अल्लाह) निवास करते हों या जिस मकान में लोग मुरीद होते हों या जिस मकान में अल्लाह वाले ज़िक्र-ए-इलाही करते हों या उर्स या समा की महफ़िल होती हो या उस मकान में ख़ानक़ाह का शौचालय या रसोईघर हो या उर्स में आने वाले उसमें ठहरते हों, क्या वह मृतक (मूरिस) की विरासत (तरका) है या नहीं और क्या वह विभाजन के योग्य है या नहीं? उत्तर: यदि ये मकान मृतक के स्वामित्व में थे, तो उन्हें अवश्य विभाजित किया जाएगा जब तक कि मृतक ने उनमें से किसी को वैध शरीयत वक्फ़ न कर दिया हो। और अल्लाह बेहतर जानता है। (9) जिस मकान के आँगन के किसी कोने में अल्लाह वालों की क़ब्रें या मृतक की क़ब्रें स्थित हों, क्या वह मकान आँगन सहित क़ब्रों की भूमि को छोड़कर शरीयत के अनुसार विभाजन योग्य है या नहीं? उत्तर: हाँ, जबकि वह वक्फ़ न हो। और अल्लाह बेहतर जानता है। (10) जिस मकान में मृतक का हमेशा बैठना-उठना रहा हो और उसने अपने ख़र्च से उसकी मरम्मत और सुधार कराया हो और अपने जीवन भर बिना किसी भागीदारी के उस पर अपना पूर्ण अधिकार रखा हो, यहाँ तक कि अपनी ज़रूरत में उस मकान को गिरवी रखकर उसका कब्ज़ा भी मृतक ने लिया हो, क्या वह मकान मृतक की मृत्यु के बाद निर्माण, मक़बरा आदि पर भारी ख़र्च के कारण भागीदारों के बीच विभाजन से सुरक्षित रह सकता है या नहीं? और क्या ऐसे मकान को वक्फ़ घोषित किया जा सकता है? उत्तर: चूंकि मृतक ने अपनी ज़रूरतों के लिए उस मकान को गिरवी रखा था, तो उसके इस कार्य से स्पष्ट रूप से यह सिद्ध होता है कि वह वक्फ़ नहीं था। और जब वह मृतक की स्वामित्व वाली संपत्ति है, तो उत्तराधिकारियों के बीच विभाजन से उसे सुरक्षित रखने का कोई कारण नहीं है। और अल्लाह बेहतर जानता है। (11) कालीन, काँच का सामान और अन्य चल संपत्ति जो अल्लाह वालों के उर्स के काम आती है, क्या वह विरासत के नियमों के अधीन है या नहीं? उत्तर: यह संपत्ति यदि मृतक की निजी संपत्ति है तो विभाजित होगी और यदि वक्फ़ है या मुरीदों ने इस काम के लिए लाकर दिया था और मृतक को उसका मालिक नहीं बनाया था, तो वह विभाजित नहीं होगी। और अल्लाह बेहतर जानता है।

(۸) جس مکان میں اہل اللہ قیام پذیر ہوں یا جس مکان میں لوگ مرید ہوا کرتے ہوں یا جس مکان میں اہل اللہ ذکر الٰہی کیا کرتے ہوں یا عرس یا جلسہ سماع ہوتا ہو یا اس مکان میں پائخانہ یا باورچی خانہ خانقاہ ہو یا آیندگان عرس اس میں قیام کرتے ہوں وہ ترکہ مورث ہے یا نہیں اور قابل تقسیم ہے یا نہیں؟ الجواب: اگر یہ مکانات مملوکہ مورث تھے تو ضرور تقسیم کئے جائیں گے جب تک کہ مورث نے ان میں کسی کو وقف صحیح شرعی نہ کر دیا ہو۔ واللہ تعالیٰ اعلم (۹) جس مکان کے گوشہ صحن میں قبور اہل اللہ یا قبور مورث واقع ہوں وہ مکان مع صحن بعد مستثنیٰ کرنے اراضی قبور کے شرعاً قابل تقسیم ہے یا نہیں؟ الجواب: ہاں جبکہ وقف نہ ہو۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۱۰) جس مکان میں مورث کی ہمیشہ نشست گاہ رہی ہو اور اس نے اس کی اصلاح و مرمت اپنے اصراف سے کی ہو اور بلا شرکت غیرے اپنا قبضہ خالص اپنی حیات تک رکھا ہے بلکہ اپنی ضرورت میں اس مکان کو مکفول کرکے قبضہ بھی مورث نے لیا ہے وہ مکان بعد وفات مورث بوجہ اصراف کثیر تعمیرات مقبرہ وغیرہ تقسیم باہم شرکاء سے محفوظ رہ سکتا ہے یا نہیں؟ اور ایسا مکان وقف قرار دیا جاسکتا ہے یا نہیں؟ الجواب: جبکہ مورث اپنی ضروریات میں اس مکان کو مکفول کر چکا تھا تو اس کے فعل سے صراحتاً اس کا وقف نہ ہونا ثابت ہے اور جب وہ مملوک مورث ہے تو تقسیم بر ورثاء سے محفوظی کی کوئی وجہ نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۱۱) فرش و شیشہ آلات و دیگر اسباب منقولہ جو عرس اہل اللہ کے کام آتا ہے قابلِ تبلیغِ وراثت ہے یا نہیں؟ الجواب: یہ مال اگر ملکِ خاصِ مورث ہے تقسیم ہو گا اور اگر وقف ہے یا مریدوں نے اس کام کے لئے لاکر دیا اور مورث کو مالک نہ کردیا تھا تو تقسیم نہ ہوگا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

Fatawa Razawiyya, Volume 26

(12) Is a house designated as a Khanqah, guest house, or langar khana (almshouse), or a house where successors (Sajjada Nashin) have resided continuously, or where guests participating in Urs or those receiving spiritual education (dhikr of Allah) reside, legally divisible according to Sharia or not?

The Answer: If it is ancestral property, it shall be divided. If its status as an endowment (Waqf) is established by Sharia evidence, it cannot be divided. Simply naming it a guest house or langar khana, or the fact that successors lived in it or the aforementioned persons stayed there, does not prove it is an endowment. And Allah Almighty knows best.

(13) If a house is named a Khanqah, can it become an endowment (Waqf) according to Sharia based on that name alone or not?

The Answer: No, and Allah Almighty knows best.

(14) Is there any detail found in the Quran and Hadith, from which fatwas are derived, suggesting any difference or discrepancy between the rulings of Tariqat (the spiritual path) and the rulings of Shariat (the divine law)?

The Answer: This is pure falsehood and the doctrine of the irreligious. According to the people of Islam, any Tariqat that opposes Shariat is rejected. The masters of the Sufi path, such as Hazrat Sayyid al-Ta'ifa Junayd Baghdadi and other great saints (may Allah be pleased with them), state: "Every 'truth' (haqiqa) that Sharia rejects is heresy (zandaqa)." And Allah Almighty knows best. [Urdu translation of the Arabic quote: "The reality that Sharia rejects is irreligion and atheism." And Allah knows best. (T)]

(15) Can the incompetence of heirs deprive them of any ancestral inheritance?

The Answer: There are only four reasons for deprivation from inheritance: if the heir is a slave, or is the murderer of the ancestor, or is an infidel (kafir), or resides in a Dar al-Harb (abode of war). No other incompetence shall deprive them of their Sharia right. And Allah Almighty knows best.

1. Al-Risala al-Qushayriyya and from that ash-Shari'a wal-Haqiqa, Mustafa al-Babi Egypt, p. 43; Al-Hadiqa al-Nadiyya, Chapter 1, Section 2, Maktaba Nooriya Razawiyya, Faisalabad, 1/169.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

(12) जिस मकान को खानक़ाह, मेहमान खाना या लंगर खाना के नाम से पुकारा जाए या जिस मकान में सज्जादा नशीन रहते आए हों या जिस मकान में उर्स के मेहमान या अल्लाह के ज़िक्र की तालीम पाने वाले ठहरते हों, क्या वह मकान शरीयत के अनुसार बाँटने के योग्य है या नहीं?

उत्तर: अगर वह पूर्वजों की संपत्ति है तो उसे बाँटा जाएगा। और अगर उसका वक़्फ़ (धार्मिक दान) होना शरीयत के प्रमाणों से सिद्ध हो जाए, तो वह बाँटा नहीं जा सकेगा। सिर्फ इस बात से कि उसका नाम मेहमान खाना या लंगर खाना है या उसमें सज्जादा नशीन रहते थे या उक्त लोग ठहरते थे, वक़्फ़ होना सिद्ध नहीं होता। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(13) अगर किसी मकान का नाम खानक़ाह रख दिया जाए, तो क्या वह इस आधार पर शरीयत की दृष्टि में वक़्फ़ हो सकता है या नहीं?

उत्तर: नहीं, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(14) क्या कुरान और हदीस में, जिनसे फतवे निकाले जाते हैं, ऐसी कोई तफसील (विस्तार) मिलती है कि तरीक़त (आध्यात्मिक मार्ग) के नियमों और शरीयत के नियमों में कोई अंतर या मतभेद हो?

उत्तर: यह सरासर झूठ है और धर्महीनों का धर्म है। अहले इस्लाम (मुसलमानों) के नज़दीक वह तरीक़त जो शरीयत के ख़िलाफ़ हो, खारिज (रद्द) है। हज़रत सैय्यद अत-ताइफ़ा जुनैद बगदादी और अन्य महान सूफियों (अल्लाह उन पर राजी हो) का कहना है: "हर वह हक़ीक़त जिसे शरीयत नकार दे, वह पाखंड (ज़ंदक़ा) है।" और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। [अरबी उद्धरण का अनुवाद: "जिस हक़ीक़त को शरीयत रद्द कर दे वह बे-दीनी और दह्रियत (नास्तिकता) है।" अल्लाह तआला ख़ूब जानने वाला है। (त)]

(15) क्या वारिसों की अयोग्यता उन्हें पूर्वजों की किसी विरासत से वंचित कर सकती है?

उत्तर: विरासत से वंचित होने के केवल चार कारण हैं: वारिस का गुलाम होना, पूर्वज का हत्यारा होना, काफ़िर होना, या दारुल-हरब में रहना। इसके अलावा कोई अन्य अयोग्यता उसे उसके शरीअती हक़ से वंचित नहीं करेगी। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

1. अल-रिसाला अल-कुशायरिया... अल-हदीका अल-नदिया... मकतबा नूरिया रज़विया, फैसलाबाद।

पृष्ठ 291/613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

(۱۲) جس مکان کو متعلق خانقاہ، مہمان خانہ یا لنگر خانہ موسوم کیا جائے یا جس مکان میں سجادہ نشین رہتے چلے آئے ہوں یا جس مکان میں مہمان عرس کے شریک ہونے والے یا تعلیم ذکر الٰہی پانے والے قیام پذیر ہوا کرتے ہوں وہ مکان شرعاً قابل تقسیم ہے یا نہیں؟

الجواب: اگر ملک مورث ہے تقسیم ہوگا اور اگر اس کا وقف ہونا بہ ثبوت شرعی ثابت ہو تو منقسم نہ ہو سکے گا صرف اتنی بات سے کہ اس کا نام مہمان خانہ یا لنگر خانہ ہے یا اس میں سجادہ نشین رہتے یا اشخاص مذکورین قیام کرتے تھے وقف ہونا ثابت نہیں ہوتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

(۱۳) اگر کسی مکان کو خانقاہ کے نام سے موسوم کیا ہو تو وہ شرعاً اس بناء پر وقف ہو سکتا ہے یا نہیں؟

الجواب: نہ واللہ تعالیٰ اعلم۔

(۱۴) قرآن وحدیث جس سے استخراج فتاویٰ کا ہوتا ہے اس میں کوئی تفصیل ایسی پائی جاتی ہے کہ احکام طریقت اور احکام شریعت میں اختلاف یا کچھ تفاوت ہو۔

الجواب: یہ محض جھوٹ ہے اور بد دینوں کا مذہب ہے، اہلِ اسلام کے نزدیک جو طریقت شریعت کے خلاف ہو مردود ہے۔ حضرت سید الطائفہ جنید بغدادی وغیرہ اکابر اولیاء رضی اللہ تعالیٰ عنہم فرماتے ہیں: "کل حقیقۃ ردتہ الشریعۃ فھی زندقۃ"۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ "جس حقیقت کو شریعت رد فرمائے وہ بے دینی و دہریت ہے۔" واللہ تعالیٰ خوب جاننے والا ہے۔ (ت)

(۱۵) ورثاء کی نا قابلیت ان کو کسی ترکہ مورث سے محروم رکھ سکتی ہے؟

الجواب: وراثت سے محرومی کے صرف چار سبب ہیں کہ وارث غلام ہو یا مورث کا قاتل یا کافر ہو یا دارالحرب میں رہتا ہو باقی کوئی نا قابلیت اسے اس کے حق شرعی سے محروم نہ کرے گی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

۱ الرسالة القشيرية ومن ذلك الشريعة والحقيقة مصطفى البابي مصر ص ۴۳، الحديقة الندية الباب الاول الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱/ ۱۶۹

Fatawa Razawiya - Volume 26

(16) Can a woman be deprived of her inheritance from a deceased relative due to natural incapacity?

The Answer: Regarding the deprivation of inheritance, the rule for men and women is the same. A woman, by nature, cannot be deprived of inheritance simply because she is a woman. And Allah knows best.

Problem 128: What do the scholars of religion say regarding this matter? A woman had her own money, no one else had a single grain of it. Her husband (Zaid) purchased a house in his own name using that money and then passed away. His burial and shroud expenses were all borne by his wife from her own pocket. Additionally, her husband had taken a loan of 50 rupees on the house, which remains unpaid. Who should pay that debt? The deceased husband left behind his wife, two daughters, one sister, and five nephews. Who is entitled to receive what now?

The Answer: The debt taken by the husband will be paid from Zaid's estate, after which it will be distributed among the heirs. Regarding the house that Zaid bought for himself with his wife's money, Zaid became its owner. If he took that money without the woman's permission or if the woman gave it as a loan, then that amount remains a debt upon the husband towards the woman. However, if it is proven by Islamic witnesses that the woman gifted that money to her husband, then it was a gift and cannot be claimed back. The burial and shroud expenses incurred by the wife according to the Sunnah will be reimbursed from the estate. Anything spent beyond that on Fatiha, Durood, etc., will not be reimbursed by anyone. In short, whatever debts are proven against the husband's entire estate, such as the wife's dower (Mahr), those fifty rupees, the cost of the burial and shroud according to the Sunnah, and the price of the house (if it wasn't gifted by the wife to her husband), along with any other debts the husband had, should all be paid from the estate. If anything remains, then if the husband made any will (Wasiyat), it should be executed from the remaining one-third. After that, the remaining estate will be divided into twenty-four shares according to the rules of inheritance: three shares for the wife, eight shares for each daughter, and five shares for the sister. The nephews will not receive anything. And Allah knows best what is correct.

फतावा रज़विया - जिल्द 26

(16) क्या कोई महिला अपनी प्राकृतिक अक्षमता के कारण किसी मृतक की विरासत से वंचित रह सकती है?

अल-जवाब (उत्तर): विरासत से वंचित करने के संबंध में, पुरुषों और महिलाओं के लिए नियम एक ही है। एक महिला को केवल इसलिए कि वह महिला है, प्रकृति के आधार पर विरासत से वंचित नहीं किया जा सकता। और अल्लाह ही सबसे बेहतर जानता है।

मसला 128: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं? एक महिला के पास उसका अपना पैसा था, जिसमें किसी और का एक दाना भी नहीं था। उसके पति (जैद) ने उस पैसे से अपने नाम पर एक घर खरीदा और फिर उसकी मृत्यु हो गई। उसके दफन और कफन का पूरा खर्च उसकी पत्नी ने अपने पास से उठाया। इसके अलावा, उसके पति ने घर पर 50 रुपये का ऋण लिया था, जिसका भुगतान अभी तक नहीं हुआ है। वह ऋण किसे चुकाना चाहिए? मृत पति ने अपनी पत्नी, दो बेटियाँ, एक बहन और पाँच भतीजों को पीछे छोड़ा है। अब किसे क्या मिलेगा?

अल-जवाब (उत्तर): पति द्वारा लिया गया ऋण जैद की संपत्ति (तरका) से चुकाया जाएगा, जिसके बाद इसे उत्तराधिकारियों के बीच वितरित किया जाएगा। जहाँ तक उस घर का सवाल है जिसे जैद ने अपनी पत्नी के पैसे से अपने लिए खरीदा था, जैद उसका मालिक बन गया। यदि उसने वह पैसा महिला की अनुमति के बिना लिया था या महिला ने उसे ऋण के रूप में दिया था, तो वह राशि पति पर महिला के प्रति ऋण बनी रहेगी। लेकिन अगर शरई गवाहों से यह साबित हो जाता है कि महिला ने वह पैसा अपने पति को उपहार (हिबा) में दिया था, तो वह उपहार हो गया और उसका दावा नहीं किया जा सकता। पत्नी ने सुन्नत के अनुसार दफन और कफन पर जो खर्च किया है, उसे संपत्ति में से वसूल किया जाएगा। फातिहा, दरूद आदि पर इससे अधिक जो खर्च किया गया, वह किसी से वसूल नहीं होगा। संक्षेप में, पति की पूरी संपत्ति पर जो भी ऋण साबित हो, जैसे पत्नी का मेहर, वह पचास रुपये, सुन्नत के अनुसार दफन-कफन का खर्च, और घर की कीमत (यदि पत्नी ने उसे उपहार न दिया हो) और पति पर जो भी अन्य ऋण हों, वह सब संपत्ति से चुकाने के बाद यदि कुछ बचता है, तो पति ने यदि कोई वसीयत की हो, तो उसे शेष एक-तिहाई हिस्से से लागू किया जाए। उसके बाद, जो शेष बचेगा उसे विरासत के नियमों के अनुसार चौबीस हिस्सों में विभाजित किया जाएगा: तीन हिस्से पत्नी

को, आठ-आठ हिस्से प्रत्येक बेटी को और पाँच हिस्से बहन को मिलेंगे। भतीजों को कुछ नहीं मिलेगा। वल्लाहु तआला आलम बिस्सावाब (और अल्लाह ही सबसे बेहतर जानता है)।

पेज 292 of 613

(۱۶) کیا عورت بوجہ نا قابلیت فطرتی کے کسی ترکہ مورث سے محروم رہ سکتی ہے؟

الجواب: دربارہ حرمانِ وراثت مرد و عورت کا ایک ہی حکم ہے، عورت فطرتی طور پر صرف اس وجہ سے کہ عورت ہے ہر گز قابلِ محرومی نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۲۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک عورت کا خاص اس کا روپیہ تھا اس کے سوا کسی کا ایک حبہ نہیں تھا اس کے خاوند (زید) نے اس روپیہ سے ایک مکان اپنے نام خرید کیا اور وہ فوت ہو گیا اور اس کا گور و کفن اس کی بیوی نے سب اپنے پاس سے کیا اور مبلغ ۵۰ روپیہ اس کے خاوند نے مکان پر قرض لئے تھے وہ قرض ادا نہیں ہوئے وہ کس کس کو ادا کرنا چاہئے اور اس کے خاوند نے اپنی بیوی کو چھوڑا ہے اور دو بیٹی ہیں اور ایک ہمشیرہ اور پانچ بھتیجے ہیں اب کس کس کو پہنچتا ہے؟

الجواب: شوہر نے جو قرض لیا تھا وہ زید کے مال سے ادا ہوگا اس کے بعد وارثوں پر تقسیم ہوگا، اور مکان کہ زید نے اپنی بیوی کے روپے سے اپنے لئے خریدا اس کا مالک زید ہوا پھر اگر وہ روپیہ بے اجازت عورت سے لے کر دیا تھا یا عورت نے قرضاً دیا تھا تو اتنا روپیہ عورت کا ذمہ شوہر قرض رہا اور اگر گواہانِ شرعی سے ثابت ہو کہ عورت نے وہ روپیہ شوہر کو ہبہ کر دیا تھا تو ہبہ ہو گیا اس کا مطالبہ نہیں اور گور و کفن جو بیوی نے بقدرِ سنت کیا اس قدر ترکہ میں سے مجرا پائے گی اس سے زائد جو فاتحہ و درود وغیرہ میں اٹھایا وہ کسی سے مجرا نہ ملے گا، بالجملہ جو کچھ اس مکان وغیرہ تمام ترکہ شوہر پر دین ثابت ہو مثلاً عورت کا مہر اور وہ پچاس روپیہ اور بقدرِ سنت گور و کفن کا صرف اور مکان کی قیمت کا روپیہ جب کہ عورت کا شوہر کو

ہبہ کر دینا نہ ہوا اور ان کے سوا اور جو کچھ شوہر پر دین ہو سب ترکہ سے ادا کر کے اگر کچھ بچے تو باقی کے تہائی میں شوہر نے اگر کوئی وصیت کی ہو نافذ کریں اس کے بعد جو باقی بچے اس کے چوبیس حصہ حسبِ شرائط فرائض ہو کر تین حصے زوجہ اور آٹھ آٹھ ہر بیٹی اور پانچ بہن کو پہنچیں گے اور بھتیجے کچھ نہ پائیں گے۔ واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب۔

صفحہ ۲۹۲ از ۶۱۳

Fatawa Razawiya Volume 26

Problem 129: 29 Dhu al-Qi'dah 1327 AH What do the scholars of religion say regarding this matter? Niyaz Ahmad had two wives, Zainab and Nanhi, both had a dower (mahr) of 500 each, and property worth 200 rupees. The first wife died before her husband, leaving heirs: husband Niyaz Ahmad, father Jiwan Bakhsh, and four daughters Amna, Fazlu, Nur-un-Nisa, and Bega. Among them, Bega passed away. She left behind her husband Abdul Razzaq, father Niyaz Ahmad, and daughter Shahr Bano. Abdul Razzaq's heir is only this daughter. When Niyaz Ahmad died, his second wife, and a son Natho and a daughter Matin from her, and three daughters from the first wife remained as heirs. All heirs are adults and agree to give a house for the dowers, and Niyaz Ahmad has no debt other than these dowers. In this case, how much will each heir receive? Explain, and you will be rewarded. (T)

Answer: In the queried situation, the house should be divided into forty-five parts. Out of these, give twenty-six parts to the second wife, Nanhi, for her dower. From the remaining nineteen parts, give four each to Jiwan Bakhsh, Amna, Fazlu, and Nur-un-Nisa, and three to Shahr Bano. This is because although both wives were to receive half of the house each, the first wife died before her husband. Therefore, 3/13 of her mahr went to Niyaz Ahmad himself, meaning it was waived from him. And 2/13 each went to Jiwan Bakhsh and the four daughters of Zainab. Among them, Bega died, and the fourth of what she received went back to Niyaz Ahmad, meaning it was also waived. The result is that 17/26 of Zainab's mahr was waived by Niyaz Ahmad, and 19/26 remained. Nanhi's mahr remains in full. Due to previous equality, assume 26 shares for it too. The house should be divided between the two wives in the ratio of 26 and 19. When debts exceed the estate, they are distributed proportionately among creditors. Therefore, by making 45 parts of the house, 26 parts should be given to Nanhi and 19 should be distributed among Zainab's heirs as per the aforementioned calculation.

[Arabic Box Left]: In Al-Qunya, it is said: Our teacher said that I was asked about a woman who died leaving behind a husband, two daughters, a paternal brother, and a mother, and she had no property other than the dower owed by her husband.

[Urdu Box Right]: It is in Qunya that our teacher said: A question was asked of me regarding a woman who died leaving a husband, two daughters, and one real brother, while she left nothing except one hundred dinars which were as her mahr.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

मसला 129: 29 ज़ुलक़ादा 1327 हिजरी धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि नियाज़ अहमद की दो पत्नियाँ, ज़ैनब और नन्ही थीं, दोनों का महर 500-500 था, और जायदाद 200 रुपये की थी। पहली पत्नी पति से पहले मर गई, जिसके उत्तराधिकारी पति नियाज़ अहमद, पिता जीवन बख्श, चार बेटियाँ आमना, फ़ज़लू, नूर-उल-निसा और बेगा थे। उनमें से बेगा का निधन हो गया। उसने पति अब्दुल रज़ाक़, पिता नियाज़ अहमद और बेटी शहर बानो को वारिस छोड़ा। अब्दुल रज़ाक़ की वारिस यही बेटी है। जब नियाज़ अहमद की मृत्यु हुई, तो उसकी दूसरी पत्नी और उससे एक बेटा नत्थू, एक बेटी मतीन, और पहली पत्नी से तीन बेटियाँ वारिस रहीं। सभी वारिस बालिग हैं और महर के बदले घर देने पर सहमत हैं, और इन महरों के अलावा नियाज़ अहमद पर कोई कर्ज नहीं है। इस स्थिति में, प्रत्येक वारिस को कितना मिलेगा? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा। (त)

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, घर के पैंतालीस हिस्से किए जाएँ जिनमें से छब्बीस हिस्से दूसरी पत्नी नन्ही को उसके महर के रूप में दे दें और उन्नीस हिस्सों में से चार-चार जीवन बख्श, आमना, फ़ज़लू, नूर-उल-निसा को और तीन शहर बानो को दें। इसका कारण यह है कि जब दोनों पत्नियों को घर आधा-आधा मिलना चाहिए था, लेकिन पहली पत्नी की मृत्यु पति से पहले हो गई, तो उसके महर का 13/3 खुद नियाज़ अहमद को पहुँचा, यानी वह उस पर से माफ़ हो गया। और 13/2 जीवन बख्श और ज़ैनब की चार बेटियों में से प्रत्येक को मिला। उनमें से बेगा मर गई और उसे जो मिलता था उसका चौथा हिस्सा फिर नियाज़ अहमद को मिला, यानी वह भी माफ़ हो गया। तो निष्कर्ष यह निकला कि ज़ैनब के महर में से 17/26 नियाज़ अहमद से माफ़ हो गया और 19/26 शेष रहा। और नन्ही का महर पूरा बचा है। पिछली समानता के कारण उसके लिए भी 26 हिस्से मान लें। तो घर दोनों पत्नियों पर इसी 26 और 19 के अनुपात में बँटना चाहिए क्योंकि जब कर्ज संपत्ति से अधिक हो, तो लेनदारों को आनुपातिक हिस्सा दिया जाता है। इसलिए घर के45 हिस्से करके26 हिस्से नन्ही को दिए जाएँ और 19 उपरोक्त गणना के अनुसार ज़ैनब के वारिसों में विभाजित किए जाएँ।

[बायां बॉक्स]: अल-क़ुनिया में है, हमारे उस्ताद ने फ़रमाया कि मुझसे उस औरत के बारे में पूछा गया जो शौहर, दो बेटियाँ, एक सौतेला भाई और माँ छोड़कर मर गई, और उसके पास शौहर पर महर के अलावा कोई जायदाद नहीं थी।

[दायां बॉक्स]: 'क़ुनिया' में है कि हमारे उस्ताद ने फ़रमाया: मुझसे उस औरत के बारे में सवाल किया गया जो शौहर, दो बेटियाँ और एक सगा भाई छोड़कर मर गई, जबकि उसने सौ दीनार के अलावा कुछ नहीं छोड़ा जो उसके महर के तौर पर थे।

مسئلہ ۱۲۹: ۲۹ ذیقعدہ ۱۳۲۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ نیاز احمد کے دو زوجہ زینب، ننھی، دونوں کا مہر ۵۰۰/ ۵۰۰، جائداد ۲۰۰ روپے کی۔ پہلی بیوی شوہر سے پہلے مروی جس کے وارث زوج نیاز احمد، باپ جیون بخش، چار دختر، آمنہ، فضلو، نورالنساء، بیگا۔ ان میں بیگا نے انتقال کیا۔ زوج عبدالرزاق، باپ نیاز احمد، دختر شہر بانو وارث چھوڑے۔ عبدالرزاق کی وارث یہی دختر ہی۔ نیاز احمد نے وفات پائی تو زوجہ ثانیہ اور اس کے بطن سے ایک پسر نتھو، ایک دختر متین، اور تین دختر زوجہ اولٰی سے وارث رہے۔ ورثہ سب بالغ ہیں اور مہروں میں مکان دینے پر راضی ہیں اور ان مہروں کے سوا نیاز احمد پر کوئی قرض نہیں۔ اس صورت میں ہر وارث کتنا پائے گا؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر دیئے جاؤ گے۔ت)

الجواب: صورت مستفسرہ میں مکان کے پینتالیس حصے کئے جائیں، ازاں جملہ چھبیس حصہ زوجہ ثانیہ ننھی کو اس کے مہر میں دے دیں اور انیس حصوں سے چار چار جیون بخش، آمنہ، فضلو، نورالنساء کو اور تین شہر بانو کو اس لئے کہ جب دونوں زوجہ کو مکان نصف نصف ملنا چاہئے تھا مگر زوجہ اولٰی کا انتقال شوہر سے پہلے ہوا تو اس کے مہر سے ۱۳/ ۳ خود نیاز احمد کو پہنچے یعنی اس پر سے ساقط ہو گئے اور ۱۳/ ۲ جیون بخش اور ہر چار دختر زینب کو ملے۔ ان میں سے بیگامر گئی اور اسے جو پہنچتا تھا اس کا چہارم پھر نیاز احمد کو پہنچا یعنی اس پر سے ساقط ہو گیا۔ تو حاصل یہ ہوا کہ مہر زینب سے ۱۷/ ۲۶ نیاز احمد سے ساقط ہو گیا ۱۹/ ۲۶ باقی رہا اور مہر ننھی پورا باقی ہے بوجہ مساوات سابقہ اسے بھی ۲۶ سہم فرض کیجئے تو مکان دونوں زوجہ پر اسی ۲۶ و ۱۹ کی نسبت سے بٹنا چاہئے کہ دیون جب ترکہ سے زائد ہوں تو دائنوں

کو حصہ رسد دیا جاتا ہے لہٰذا مکان کے ۴۵ حصہ کر کے ۲۶ حصے ننھی کو دیئے جائیں اور ۱۹ بحساب مذکور وارثان زینب پر تقسیم ہوں۔

[عربی عبارت]: فی القنیة قال استاذنا سئلت عمن ماتت عن زوج و بنتین و اخ لاب و ام ولا مال لها سوی مهر علی زوجها۔

[اردو ترجمہ]: قنیہ میں ہے ہمارے استاذ نے فرمایا کہ مجھ سے اس عورت کے بارے میں سوال کیا گیا جو خاوند، دو بیٹیاں اور ایک حقیقی بھائی چھوڑ کر مر گئی جبکہ سوائے سو دینار کے جو بطور مہر اس کے۔

Fatawa Rizvia, Volume 26

(Text from Arabic Column): ...one hundred dinars. Then the husband died and did not leave behind anything except fifty dinars. I said: It should be divided among the two daughters and the brother into nine parts according to their shares, because it is mentioned in 'Kitab al-Ain wa al-Dayn' that if a debt from the same category of the estate is owed by some of the heirs, the debt owed by him is counted as if it were present assets (Ain). Thus, fifty dinars remain for the shares of the two daughters and the brother, so they will be distributed among them according to their shares from the original calculation. Many muftis of our time have given a fatwa that the fifty dinars should be divided among them into three parts, and that is a gross error. End. I say: Its equivalent is the error that occurred in the case of a husband, a mother, and an uncle, where the husband withdrew (Takharuj) in exchange for the dower (Mahr) he owed. So they divided the remainder into three parts, one share for the mother and two shares for the uncle. The correct way is the opposite: two shares for the mother and one share for the uncle, as clarified in 'al-Durr al-Mukhtar'. And Allah the Sublime and Exalted knows best.

(Text from Urdu Column): There was a debt on the husband; he left no other asset in the estate. Then the husband died leaving only fifty dinars. So I said in response that the wealth should be distributed among the two daughters and the brother according to their shares by making nine parts. This is because it is mentioned in 'Kitab al-Ain wa al-Dayn' that when an heir owes a debt from the same category as the inheritance, that debt will be counted in his share as if it were physical assets (Ain). Now, since fifty dinars remain for the shares of the two daughters and the brother, they will be distributed among them according to their shares from the original problem. Many muftis of our time have given a fatwa that the fifty dinars should be divided into three parts among them, even though this is a gross (fahish) error. End. I say its parallel is the error that occurred in the case of a husband, mother, and uncle, when the husband withdrew from the inheritance in exchange for his dower (Mahr). The scholars gave a fatwa to divide the remainder into three parts, giving one to the mother and two to the uncle, whereas the truth is the opposite; i.e., the mother will get two shares and the uncle one, as written in 'al-Durr al-Mukhtar'. And Allah the Sublime and Exalted knows best.

1 Al-Qunya al-Munya li-Tatmeem al-Ghunya, Kitab al-Fara'id, printed in Calcutta, India, p. 394. 2 Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Bab al-Mukharij, Mujtabai Press, Delhi, 2/370.

(अरबी स्तंभ से पाठ): ...एक सौ दीनार। फिर पति की मृत्यु हो गई और उसने पचास दीनार के अलावा कुछ नहीं छोड़ा। मैंने कहा: इसे दो बेटियों और भाई के बीच उनके हिस्सों के अनुसार नौ भागों में विभाजित किया जाना चाहिए, क्योंकि 'किताब अल-ऐन व अल-दैन' में उल्लेख है कि यदि विरासत की उसी श्रेणी से कुछ वारिसों पर ऋण बकाया है, तो उसके द्वारा बकाया ऋण को ऐसे गिना जाता है जैसे कि वह वर्तमान संपत्ति (ऐन) हो। इस प्रकार, दो बेटियों और भाई के हिस्सों के लिए पचास दीनार बचते हैं, इसलिए उन्हें मूल गणना से उनके हिस्सों के अनुसार उनके बीच वितरित किया जाएगा। हमारे समय के कई मुफ़्तियों ने फतवा दिया है कि पचास दीनार को उनके बीच तीन हिस्सों में विभाजित किया जाना चाहिए, और यह एक भारी (फ़ाहिश) गलती है। समाप्त। मैं कहता हूँ: इसके समान वह गलती है जो पति, माँ और चाचा के मामले में हुई थी, जहाँ पति ने अपने ऊपर बकाया महर के बदले विरासत से अपना दावा छोड़ दिया था (तखारुज)। इसलिए उन्होंने शेष को तीन भागों में विभाजित किया, एक हिस्सा माँ के लिए और दो हिस्से चाचा के लिए। सही तरीका इसके विपरीत है: माँ के लिए दो हिस्से और चाचा के लिए एक हिस्सा, जैसा कि 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' में स्पष्ट किया गया है। और अल्लाह जो अत्यंत महिमामय और उच्च है, बेहतर जानता है।

(उर्दू स्तंभ से पाठ): पति पर कर्ज था; उसने विरासत में कोई और संपत्ति नहीं छोड़ी। फिर पति केवल पचास दीनार छोड़कर मर गया। इसलिए मैंने उत्तर में कहा कि धन को दो बेटियों और भाई के बीच उनके हिस्सों के अनुसार नौ हिस्से बनाकर वितरित किया जाना चाहिए। ऐसा इसलिए है क्योंकि 'किताब अल-ऐन व अल-दैन' में उल्लेख है कि जब किसी वारिस पर विरासत की उसी श्रेणी से कर्ज हो, तो वह कर्ज उसके हिस्से में गिना जाएगा जैसे कि वह भौतिक संपत्ति (ऐन) हो। अब, चूंकि दो बेटियों और भाई के हिस्सों के लिए पचास दीनार बचे हैं, इसलिए उन्हें मूल समस्या से उनके हिस्सों के अनुसार उनके बीच वितरित किया जाएगा। हमारे समय के कई मुफ़्तियों ने फतवा दिया है कि पचास दीनार को उनके बीच तीन हिस्सों में विभाजित किया जाना चाहिए, भले ही यह एक भारी (फ़ाहिश) गलती है। समाप्त। मैं कहता हूँ कि इसकी समानता उस गलती से है जो पति, माँ और चाचा के मामले में हुई थी, जब पति ने अपने महर के बदले विरासत से हाथ खींच लिया था। विद्वानों ने शेष को तीन भागों में विभाजित करने का फतवा दिया, जिसमें एक माँ को और दो चाचा को दिए गए, जबकि सच्चाई इसके विपरीत है; अर्थात माँ को दो हिस्से मिलेंगे और चाचा को एक, जैसा कि 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' में लिखा है। और अल्लाह जो अत्यंत महिमामय और उच्च है, बेहतर जानता है।

1 अल-कुन्या अल-मुन्या ली-ततमीम अल-गुन्या, किताब अल-फ़राइद, कलकत्ता, भारत में मुद्रित, पृ. 394। 2 अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-फ़राइद, बाब अल-मुख़ारिज, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/370।

(عربی کالم کا متن): مائة دینار ثم مات الزوج ولم یترك الا خمسین دیناراً فقلت یقسم بین البنتین والاخ اتساعاً بقدر سهامهم لانه ذکر فی کتاب العین والدین اذا کان علی بعض الورثة دین من جنس الترکة یحسب ما علیه من الدین کانه عین وبقی الخمسون دیناراً فی نصیب البنتین والاخ فتکون بینهم علی سهامهم من اصل المسئلة وقد افتی کثیر من مفتی زماننا انه یقسم الخمسون بینهم اثلاثاً وانه غلط فاحش اھ اقول و نظیره الغلط الواقع فی مسئلة زوج وام وعم وقد تخارج الزوج علی مافی ذمته من المهر فقسموا البقیة اثلاثاً للام سهم وللعم سهمان والصواب العکس للعم سهم وللام سهمان کما حرره فی الدر المختار - واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔

(اردو کالم کا متن): خاوند پر قرض ہیں اس نے کوئی اور شیئ ترکہ میں نہیں چھوڑی، پھر اس کا شوہر صرف پچاس دینار چھوڑ کر مر گیا تو میں نے جواب میں کہا کہ دونوں بیٹیوں اور بھائی پر ان کے سہام کے مطابق نو حصے بنا کر مال کو تقسیم کیا جائے گا کیونکہ کتاب العین والدین میں مذکور ہے کہ جب کسی وارث پر ترکہ کی جنس سے قرض ہو تو وہ قرض اس کے حصہ میں شمار ہوگا گویا کہ وہ عین ہے اب چونکہ دونوں بیٹیوں اور بھائی کے حصے میں پچاس دینار باقی بچے ہیں لہذا وہ ان پر اصل مسئلہ میں سے ان کے سہام کے مطابق تقسیم ہوں گے۔ ہمارے زمانے کے بہت سے مفتیوں نے فتوٰی دیا ہے کہ پچاس دینار ان میں تین حصے بنا کر تقسیم کئے جائیں گے حالانکہ یہ فاحش غلطی ہے اھ میں کہتا ہوں اس کی نظیر وہ غلطی ہے جو خاوند، ماں اور چچا کے مسئلے میں واقع ہوئی جبکہ خاوند اپنے مہر کے بدلے میں ترکہ سے دستبردار ہوگیا تو علماء نے باقی کو تین حصے بنا کر ایک ماں اور دو چچا کو دینے کا فتوٰی دیا حالانکہ صحیح اس

کے برعکس ہے یعنی ماں کو دو اور چچا کو ایک حصہ ملے گا جیسا کہ در مختار میں اس کو تحریر فرمایا ہے۔ واللہ سبحانہ وتعالیٰ اعلم

---

1 القنیة المنیة لتتمیم الغنیة کتاب الفرائض مطبوعہ کلکتہ بھارت ص ۳۹۴ 2 الدر المختار کتاب الفرائض باب المخارج مطبع مجتبائی دہلی ۳۷۰/۲

Fatawa Rizvia Volume 26

Price of house Mar 200 Nathni | Shahar Bano | Jeewan Bakhsh | Amna | Fazlu | Noor-un-Nisa Mother | Heir | Heir | Heir | Heir | Heir Share 12/ 2 1/2 pai | Share 12/ 2 1/2 pai | Share 12/ 2 1/2 pai | Share 12/ 2 1/2 pai | Share 12/ 2 1/2 pai | Share 12/ 2 1/2 pai

Problem 130: From Dewra Post Office Mano, District Gaya, sent by Sheikh Wilayat Hussain Sahib, 20 Jumada al-Ukhra 1329 AH. What do the scholars of religion say in this matter: Zaid wants to deprive his heirs of their inheritance and give his ancestral, legacy, and acquired property to some of his heirs. According to the hadith of Nu'man bin Bashir (Allah be pleased with him), would this act of Zaid be considered oppression, and would that person be an oppressor and sinner or not? And has this person committed an infringement of rights against some heirs compared to others? Explain, and may you be rewarded by the Book and the Sunnah.

Answer: If the heir he wants to deprive is a transgressor (fasiq) or, God forbid, a person of bad belief (bad-mazhab), then it is better and superior to deprive him. In 'Khulasa', 'Lisan al-Hukkam', and 'Fatawa Alamgiri', it is stated:

[Arabic Text] If his son is a transgressor and he wants to spend his wealth on virtuous causes and deprive him of inheritance, this is better than leaving it [to him].[1]

[Urdu Translation] If someone's offspring is a transgressor and he wishes to spend his wealth on virtuous deeds and deprive the transgressing offspring of inheritance, then doing so is better than leaving the wealth for the transgressor. (T)

A person of bad belief is the worst of transgressors. In the case of a transgressor, there was a fear that he would spend the wealth on bad deeds; in the case of one with bad beliefs, there is the apprehension that he will spend it in support of misguidance and error, which is a hundred thousand times worse than that. It is in 'Ghuniyah':

[Arabic Text] Transgression from the perspective of belief is more severe than transgression from the perspective of action.[2]

[Urdu Translation] Being a transgressor in terms of belief is worse than being a transgressor in terms of action. (T)

[1] Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Hiba, Chapter Six on Gift to the Minor, Nurani Kutub Khana Peshawar, 4/391 [2] Ghuniyat al-Mustamli Sharh Munyat al-Musalli, Chapter on Imamat, Sohail Academy Lahore, p. 512

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

मकान की कीमत मार २०० नथनी | शहर बानो | जीवन बख्श | आमना | फ़ज़लू | नूर-उन-निसा माँ | वारिस | वारिस | वारिस | वारिस | वारिस हिस्सा १२/ २ १/४ पाई | हिस्सा १२/ २ १/४ पाई | हिस्सा १२/ २ १/४ पाई | हिस्सा १२/ २ १/४ पाई | हिस्सा १२/ २ १/४ पाई | हिस्सा १२/ २ १/४ पाई

मसअला १३·: देवरिया डाकखाना मनो, जिला गया से, प्रेषक शेख विलायत हुसैन साहब, २० जमादी अल-उख़रा १३२९ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसअले में क्या कहते हैं कि ज़ैद अपने वारिसों को विरासत से वंचित करके अपनी पैतृक, छोड़ी हुई और कमाई हुई संपत्ति अपने कुछ वारिसों को देना चाहता है। क्या नुमान बिन बशीर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस के अनुसार ज़ैद का यह कार्य ज़ुल्म माना जाएगा और क्या वह व्यक्ति ज़ालिम और गुनहगार होगा या नहीं? और क्या इस व्यक्ति ने कुछ वारिसों के मुक़ाबले में दूसरों के साथ हक़तल्फ़ी (अन्याय) की है या नहीं? बयान करें और किताब-ओ-सुन्नत से पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: जिस वारिस को वह वंचित करना चाहता है, अगर वह फ़ासिक़ (पापी) या ईश्वर न करे, कुमार्गी (बद-मज़हब) है, तो उसे वंचित करना ही बेहतर और श्रेष्ठ है। 'ख़ुलासा', 'लिसान अल-हुक्काम' और 'फ़तावा आलमगीरी' में है:

[अरबी पाठ] यदि उसका पुत्र फ़ासिक़ है और वह चाहता है कि अपना धन पुण्य के कार्यों में खर्च करे और उसे विरासत से वंचित कर दे, तो यह उसे धन छोड़ने से बेहतर है।[1]

[उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण] अगर किसी की संतान फ़ासिक़ हो और वह चाहे कि अपने माल को नेकी के कामों पर खर्च करके फ़ासिक़ औलाद को विरासत से महरूम कर दे, तो ऐसा करना फ़ासिक़ के लिए माल छोड़ जाने से बेहतर है। (त)

कुमार्गी (बद-मज़हब) सबसे बुरा फ़ासिक़ है। फ़ासिक़ के मामले में यह डर था कि वह धन बुरे कामों में खर्च करेगा; कुमार्गी के मामले में यह आशंका है कि वह उसे पथभ्रष्टता और गुमराही की सहायता में उठाएगा, जो उससे लाख गुना बदतर है। 'ग़ुनिया' में है:

[अरबी पाठ] आस्था (अक़ीदा) के दृष्टिकोण से उल्लंघन, कर्म के दृष्टिकोण से उल्लंघन से अधिक गंभीर है।[2]

[उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण] अक़ीदे के एतबार से फ़ासिक़ होना, अमल के एतबार से फ़ासिक़ होने से बुरा है। (त)

[1] अल-फ़तावा अल-हिंदीया, किताबुल हिबा, छठा अध्याय, छोटे बच्चों को उपहार देने के बारे में, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ४/३९१ [2] ग़ुनियातुल मुस्तमली शरह मुनियतुल मुसल्ली, इमामत का अध्याय, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृष्ठ ५१२

पृष्ठ २९०/६१३

قیمت مکان مار ۲۰۰ نتھنی | شہر بانو | جیون بخش | آمنہ | فضلو | نور النساء ماہُ | عہُ | عہُ | عہُ | عہُ | عہُ ثہ ۱/ ۱۲/ ۲ پائی | ثہ ۱/ ۱۲/ ۲ پائی | ثہ ۱/ ۱۲/ ۲ پائی | ثہ ۱/ ۱۲/ ۲ پائی | ثہ ۱/ ۱۲/ ۲ پائی | ثہ ۱/ ۱۲/ ۲ پائی

مسئلہ ۱۳۰: از دیورہ ڈاکخانہ منو ضلع گیا مرسلہ شیخ ولایت حسین صاحب ۲۰ جمادی الاخرہ ۱۳۲۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید اپنے ورثاء کو محروم الارث کر کے اپنی جائیداد موروثی و متروکہ و محصولی کو اپنے بعض ورثاء کو دے دینا چاہتا ہے۔ آیا بموجب حدیث نعمان بن بشیر رضی اللہ تعالٰی زید کا یہ فعل ظلم ہو گا اور وہ شخص ظالم اور گنہ گار ہو گا یا نہیں؟ اور حق تلفی اس شخص نے بعض ورثاء کے مقابل میں کیا یا نہیں؟ بینوا توجروا بالکتاب والسنۃ۔

الجواب: جس وارث کو محروم کرنا چاہتا ہے اگر وہ فاسق معاذ اللہ بد مذہب ہو تو اسے محروم کرنا ہی بہتر وافضل ہے۔ خلاصہ ولسان الحکام و فتاوٰی عالمگیریہ میں ہے:

لو کان ولدہ فاسقاً واراد ان یصرف مالہ الی وجوہ الخیر ویحرمہ عن المیراث ھذا خیر من ترکہ ۱ اگر کسی کی اولاد فاسق ہو اور وہ چاہے کہ اپنے مال کو نیکی کے کاموں پر خرچ کر کے فاسق اولاد کو میراث سے محروم کر دے تو ایسا کرنا فاسق کے لئے مال چھوڑ جانے سے بہتر ہے۔ (ت)

بد مذہب بد ترین فساق ہے، فاسق میں یہ خوف تھا کہ مال اعمالِ بد میں خرچ کرے گا، بد مذہب میں یہ اندیشہ کہ اعانتِ گمراہی و ضلالت میں اٹھائے گا یہ اس سے لاکھ درجے بد تر ہے۔ غنیہ میں ہے:

الفسق من حیث العقیدۃ اشد من الفسق من حیث العمل ۲ عقیدہ کے اعتبار سے فاسق ہونا عمل کے اعتبار سے فاسق ہونے سے بد تر ہے (ت)

۱ الفتاوی الھندیۃ کتاب الھبۃ الباب السادس فی الھبۃ للصغیر نوراني کتب خانہ پشاور ۴/ ۳۹۱ ۲ غنیۃ المستملي شرح منیۃ المصلی فصل في الامامۃ سہیل اکیڈمی لاہور ص ۵۱۲

Fatawa Razawiyya Volume 26

And if it is not so, depriving some heirs is certainly an injustice, for which the Sahih Hadith of Nu'man bin Bashir (may Allah be pleased with them both) "Do not make me a witness to injustice"[1] is sufficient. In the Hadith of Ibn Majah from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him), it is stated that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

| Whoever flees from the inheritance of his heir, Allah will cut off his inheritance from Paradise on the Day of Resurrection.[2] - This is narrated by Daylami from him (may Allah be pleased with him) with these words: "Whoever keeps away an inheritance from his heir, Allah will keep away his inheritance from Paradise."[3] And Allah (Glorified and Exalted is He) knows best. |

Problem 131: Sent by Abdul Haq, brother of Haji Abdul Razzaq, from Pilibhit, Mohalla Inayat Ganj, 17th Dhu al-Hijjah 1329 AH.

Zaid died leaving three sons: Abdul Qadeer, Abdul Hafeez, Abdul Baseer, and his mother named Fatima Bi as heirs. During his lifetime, Zaid was in business partnership with Amr. Zaid, in his terminal illness, a day or two before his death, said to his partner Amr, "I entrust the three sons to you." Zaid had married off his eldest son during his lifetime. After Zaid's death, Amr continued the business as it was, with the idea that the upbringing and weddings of Zaid's young sons would be funded by the business, and whatever remained would be useful. Accordingly, he seated the eldest son at the shop in Zaid's place and continued to give a monthly salary to all three sons from the joint business. Approximately six to seven years after Zaid's death, Amr married off two of the sons from Zaid's estate; nearly one thousand was spent on this, and around thirteen hundred was spent on food and drink expenses. Then twenty-one hundred rupees...

---

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Hibat, Chapter on the Dislike of Favoring Some Children in Gifting, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/74. [2] Sunan Ibn Majah, Abwab al-Fara'id, Chapter on Injustice in Wills, H.M. Saeed Company Karachi, p. 198. [3] Al-Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 5173, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 3/528.

फतावा रज़विया जिल्द 26

और अगर ऐसा नहीं है, तो कुछ वारिसों को वंचित करना निश्चित रूप से अन्याय है, जिसके लिए नुमान बिन बशीर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) की सहीह हदीस "मुझे अन्याय का गवाह मत बनाओ"[1] पर्याप्त है। इब्न माजाह की हदीस में अनस बिन मलिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से है कि अल्लाह के रसूल (अल्लाह की उन पर शांति और आशीर्वाद हो) ने फरमाया:

| जो कोई अपने वारिस की विरासत से भागता है, अल्लाह कयामत के दिन जन्नत से उसकी विरासत काट देगा।[2] - यह दयालमी के पास उनसे (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) इन शब्दों के साथ वर्णित है: "जिस किसी ने अपने वारिस से विरासत को दूर रखा, अल्लाह जन्नत से उसकी विरासत को दूर रखेगा।"[3] और अल्लाह (महिमावान और सर्वोच्च है) सबसे बेहतर जानता है। |

समस्या 131: प्रेषक अब्दुल हक, भाई हाजी अब्दुल रज्जाक, पीलीभीत, मोहल्ला इनायत गंज, 17 ज़ुल-हिज्जा 1329 हिजरी।

ज़ैद की मृत्यु के बाद उसने तीन बेटों: अब्दुल कदीर, अब्दुल हफीज़, अब्दुल बसीर और माँ मुसमात फातिमा बी को वारिस छोड़ा। ज़ैद अपने जीवनकाल में अम्र के साथ साझेदारी में व्यापार करता था। ज़ैद ने अपनी मृत्यु रोग की स्थिति में, अपनी मृत्यु से एक या दो दिन पहले अपने साथी अम्र से कहा, "मैं तीनों पुत्रों को तुम्हारे सुपुर्द करता हूँ।" ज़ैद ने अपने जीवनकाल में बड़े बेटे की शादी कर दी थी। ज़ैद की मृत्यु के बाद अम्र ने व्यापार को उसी तरह जारी रखा, इस विचार के साथ कि ज़ैद के छोटे बेटों का पालन-पोषण और शादी व्यापार से हो जाएगी, और जो बचेगा वह काम आएगा। तदनुसार, उसने ज़ैद की जगह बड़े लड़के को दुकान पर बिठाया और तीनों पुत्रों को संयुक्त व्यापार से मासिक वेतन देता रहा। ज़ैद की मृत्यु के लगभग छह-सात साल बाद, अम्र ने ज़ैद की संपत्ति से दो बेटों की शादी कर दी; इसमें लगभग एक हजार खर्च हुए, और लगभग तेरह सौ भोजन और पेय के खर्चों में खर्च हुए। फिर इक्कीस सौ रुपये के..

---

[1] सहीह मुस्लिम, किताब अल-हिबात, उपहार में कुछ बच्चों को तरजीह देने की नापसंदगी पर अध्याय, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/74। [2] सुनन इब्न माजाह, अबवाब अल-फराइद, वसीयत में अन्याय पर अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 198। [3] अल-फ़िरदौस बि-माथुर अल-खिताब, हदीस 5173, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 3/528।

اور اگر ایسا نہیں بعض ورثاء کو محروم کرنا ضرور ظلم ہے جس کے لئے حدیث صحیح نعمان بن بشیر رضی اللہ تعالٰی عنہما لا تشہد فی علی جور (مجھے ظلم پر گواہ مت بنات)[1] کافی۔ ابن ماجہ کی حدیث میں انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

| من فر من میراث وارثہ قطع اللہ میراثہ من الجنۃ یوم القیمۃ[2] - وھو عند الدیلمي عنہ رضی اللہ تعالی عنہ بلفظ من زوی میراثا عن وراثہ زوی اللہ عنہ میراثہ من الجنۃ - واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔ |

جواپنے وارث کی میراث سے بھاگے اللہ تعالٰی روزِ قیامت جنت سے اس کی میراث قطع فرمادے۔ (یہ حدیث دیلمی کے نزدیک حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ان لفظوں کے ساتھ مروی ہے کہ جس شخص نے اپنے وارث سے میراث کو سمیٹ لیا اللہ تعالٰی جنت سے اس کی میراث کو سمیٹ دے۔ ت) واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔

مسئلہ ۱۳۱: مرسلہ عبدالحق برادر حاجی عبدالرزاق از پیلی بھیت محلہ عنایت گنج ۱۷ ذی الحجہ ۱۳۲۹ھ

زید نے بعد وفات تین بیٹے عبدالقدیر، عبدالحفیظ، عبدالبصیر اور والدہ مسماۃ فاطمہ بی کو وارث چھوڑا، زید اپنی حیات میں بہ شراکت عمرو تجارت کرتا تھا زید نے بحالت مرض الموت اپنی وفات سے ایک یا دو روز قبل اپنے شریک عمرو سے کہا تینوں پسر اپنے تمہارے سپرد کرتا ہوں اور زید نے اپنی حیات میں بڑے بیٹے کی شادی کر دی تھی عمرو نے بعد وفات زید کے تجارت کو بجنسہ جاری رکھا اس خیال سے کہ پسران زید خورد سال کی پرورش و شادی تجارت سے ہو

جائے گی جو بچے گا وہ کام آئے گا۔ چنانچہ بڑے لڑکے کو بجائے زید دکان پر بٹھایا ہر سہ پسران کو تجارت مشترکہ سے تنخواہ ماہانہ دیتا رہا وفات زید کے تخمیناً چھ سات سال بعد متروکہ زید سے عمرو نے دو پسران کی شادی کر دی ایک ہزار کے قریب صرف ہوا اور تیرہ سو کے قریب مصارف خورد و نوش میں صرف ہوا پھر اکیس سو روپیہ کے

---

[1] صحیح مسلم کتاب الھبات باب کراھیۃ تفضیل بعض الاولاد فی الھبۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۴

[2] سنن ابن ماجہ ابواب الفرائض باب الحیف فی الوصیۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹۸ [3]

الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۵۱۷۳ دار الکتب العلمیہ بیروت ۳/ ۵۲۸

Fatawa Rizvia, Volume 26

Question: Approximately four pieces of property worth around 2100 rupees and a total value of 4000 rupees were left, which the three sons of Zaid divided equally among themselves. They gave nothing from Zaid's inheritance to Mst. Fatima Bi. The sons of Zaid continued to trade with the inherited assets. Three or four years after the distribution of the inheritance, Mst. Fatima Bi passed away, leaving behind two heirs: a son named Abdullah and a daughter named Saeeda. Today, it has been about 12 to 14 years since Zaid's death. Since the time of distribution until now, the sons of Zaid have been trading separately, and currently, each of the three sons has approximately 20,000 rupees. The question is: Are the heirs of Fatima Bi, i.e., Abdullah and Saeeda, entitled to receive their share from Zaid's inheritance which was due from the sons of Zaid? Does their entitlement apply to the current total value held by the sons (nearly 20,000 rupees), because since Fatima Bi's share was never given, it was included in their business and grew? Or are they entitled only from the 4200 rupees value that remained after the upbringing and marriage of the daughter and was divided among the sons? Or should the 1000 rupees for marriage expenses and 1300 rupees for food and drink expenses be added to the divided 4200 rupees, making a total of 6500 rupees, from which they are entitled to a share? A detailed answer with citations is requested.

Answer: If the sons of Zaid admit that this trade was owned by Zaid and at the time of Zaid's death his mother Fatima was alive and she was not given her share, then the heirs of Fatima are entitled to receive one-sixth of the total assets that existed at the time of Zaid's death from Zaid's sons, as per the rules of inheritance. This applies whether the assets were houses, commercial goods, cash, or belongings, etc. Whatever was spent on the food and drink of the sons will be deducted from their own shares; it has no relation to Fatima's share. Whatever was spent on the marriages of the two sons will also fall upon those two; it will not be deducted from Fatima's share. Any growth or profit in the trade assets from the time of Zaid's death until the time of distribution and from distribution until now does not belong to Fatima. Rather, that trade was conducted by Amr, the executor (Wasi) of Zaid and the sons of Zaid on their own account, and Fatima was not a partner in it. However, since Fatima's share was included in it, the profit generated from her share is "khabith" (impure) for Zaid's sons. It is not lawful for them to use it for themselves; instead, it is mandatory (wajib) for them to give that amount in charity (tasadduq/tasdeeq) or give it to Fatima's heirs, and the latter is better and superior. Regarding any house that

was not part of Zaid's original inheritance but was purchased by the executor or sons with the trade funds, Fatima has no share in that house itself; rather her share is only to the extent of...

फ़तावा रज़विया, खंड 26

प्रश्न: ज़ैद की मृत्यु के बाद लगभग चार भूखंडों की क़ीमत अनुमानित 2100 रुपये और कुल 4000 रुपये की संपत्ति बची, जिसे ज़ैद के तीनों बेटों ने आपस में बराबर बाँट लिया और मुसम्मात फ़ातिमा बी को ज़ैद की विरासत में से कुछ नहीं दिया। ज़ैद के बेटे उस विरासत से व्यापार करते रहे। विरासत बँटने के तीन-चार साल बाद मुसम्मात फ़ातिमा बी का निधन हो गया, उन्होंने दो वारिस छोड़े: एक बेटा अब्दुल्ला और एक बेटी सईदा। आज ज़ैद की मृत्यु को लगभग 12-14 साल हो गए होंगे। विरासत बँटने के समय से अब तक ज़ैद के बेटे अलग-अलग व्यापार कर रहे हैं और इस समय तीनों बेटों में से प्रत्येक के पास लगभग 20,000 रुपये हैं। अब सवाल यह है कि क्या फ़ातिमा बी के वारिस, अब्दुल्ला और सईदा, ज़ैद की उस विरासत से अपना हिस्सा पाने के हकदार हैं जो ज़ैद के बेटों पर देय है? क्या उनका हक उस वर्तमान कुल राशि पर लागू होता है जो बेटों के पास है (लगभग 20,000 रुपये), क्योंकि फ़ातिमा बी का हिस्सा न दिए जाने के कारण वह भी उनके व्यापार में शामिल रहा और बढ़ता रहा? या वे उस 4200 रुपये की संपत्ति से हिस्सा पाने के हकदार हैं जो बेटी के पालन-पोषण और शादी के बाद बची थी और बेटों ने आपस में बाँटी थी? या फिर शादी के1000 रुपये और खाने-पीने के1300 रुपये के खर्चों को बँटे हुए 4200 रुपये में जोड़कर कुल 6500 रुपये से वे हिस्सा पाने के हकदार हैं? प्रमाणों के साथ उत्तर अपेक्षित है।

उत्तर: यदि ज़ैद के बेटे यह स्वीकार करते हैं कि यह व्यापार ज़ैद के स्वामित्व में था और ज़ैद की मृत्यु के समय उनकी माँ फ़ातिमा जीवित थीं और उन्हें हिस्सा नहीं दिया गया था, तो फ़ातिमा के वारिस ज़ैद की मृत्यु के समय मौजूद कुल संपत्ति का छठा हिस्सा ज़ैद के बेटों से पाने के हकदार हैं, जैसा कि उत्तराधिकार के नियमों के अनुसार है। यह चाहे मकान हों, व्यापारिक माल हो, नकद राशि हो या अन्य सामान आदि। बेटों के खाने-पीने पर जो कुछ भी खर्च हुआ, वह उनके अपने हिस्सों से कटेगा; फ़ातिमा के हिस्से से उसका कोई संबंध नहीं है। दो बेटों की शादी में जो खर्च हुआ, वह उन दोनों पर ही पड़ेगा; वह फ़ातिमा के हिस्से से नहीं काटा जाएगा। ज़ैद की मृत्यु के बाद से बँटवारे के समय तक और बँटवारे के बाद से अब तक व्यापार में जो भी वृद्धि हुई, वह फ़ातिमा की संपत्ति नहीं है। बल्कि वह व्यापार अम्र, ज़ैद के वसी (वसीयतदार) और बेटों ने अपने स्तर पर किया था और फ़ातिमा उसमें साझीदार नहीं थी। हाँ, चूँकि फ़ातिमा का हिस्सा उसमें शामिल था, इसलिए उसके हिस्से से जो भी वृद्धि हुई है, वह ज़ैद के बेटों के लिए "खबीस" (अशुद्ध/अवैध) है। उनके लिए इसे अपने उपयोग में लाना हलाल (वैध) नहीं है, बल्कि अनिवार्य (वाजिब) है कि वे उस राशि को सदक़ा (तस्दीक़) कर दें या

फ़ातिमा के वारिसों को दे दें, और यही बेहतर और श्रेष्ठ है। जहाँ तक उस मकान का सवाल है जो ज़ैद की मूल विरासत नहीं थी बल्कि व्यापारिक धन से वसी या बेटों द्वारा खरीदा गया था, उस मकान में फ़ातिमा का कोई हिस्सा नहीं है, बल्कि उसका हिस्सा केवल उस हद तक है...

पेज 297/613

قریب اور چار قطعہ مکانات تخمیناً اکیس سو روپے کے جملہ چار ہزار روپے کی مالیت بچی جس کو ہر سہ پسران زید نے باہم متساوی تقسیم کرلیا اور مسماۃ فاطمہ بی کو ترکہ زید سے کچھ نہ دیا پسران زید متروکہ سے تجارت کرتے رہے، بعد تقسیم متروکہ تین چار سال بعد مسماۃ فاطمہ بی فوت ہوئی اس نے دو وارث ایک لڑکا عبداللہ ایک دختر سعیدہ کو چھوڑا ، آج تک زید کو فوت ہوئے عرصہ تخمیناً بارہ چودہ سال گزرا ہوگا پسران زید وقت تقسیم کر لینے متروکہ سے اس وقت تک علیحدہ علیحدہ تجارت کرتے رہے ہیں اور اس وقت ہر سہ پسران زید کے پاس تخمیناً بیس ہزار روپے کے ہوگا۔ اب سوال یہ ہے کہ ورثاء فاطمہ بی، عبداللہ و سعیدہ متروکہ زید سے جو کہ ذمہ پسران زید واجب الادا ہے پانے کے مستحق ہیں یا نہیں؟ آیا اس وقت جس قدر تعداد مالیت نزد پسران زید جو قریب بیس ہزار کے ہے اس جملہ مالیت سے کیونکہ ترکہ فاطمہ بی کا جو کچھ تھا کچھ نہ دیا گیا تو متروکہ فاطمہ بی بھی اس وقت تک شامل ہے ہر سہ پسران کے حصول میں اور ترقی پا رہا ہے یا اس تعداد میں جو بیالیس سو روپے کی مالیت بعد پرورش و شادی بچی اور باہم پسران زید نے تقسیم کیا ہے اس میں سے پانے کی مستحق ہو گی یا ایک ہزار مصارف شادی اور تیرہ سو مصارف خوردونوش جملہ بیالیس سو تقسیم شدہ شامل کرکے کل چھ ہزار پانچ سو روپے ہوئے اس سے پانے کی مستحق ہے۔ جواب مع عبارات چاہئے۔

الجواب: اگر پسران زید مقر ہوں کہ یہ تجارت مملوکہ زید تھی اور وقت وفات زید اس کی والدہ فاطمہ زندہ تھی اور اس کو حصہ نہ دیا گیا تو وارثان فاطمہ پسران زید سے اس کل مال کا چھٹا حصہ حسب شرائط فرائض پانے کے مستحق ہیں جو وقت وفات زید موجود تھا خواہ مکانات موجود ہوں یا مال تجارت یا زر نقد یا اسباب وغیرہ۔ خوردونوش پسران میں جو صرف ہوا وہ انہیں کے

حصوں پر پڑے گا حصہ فاطمہ کو اس سے تعلق نہیں دو پسران کی شادی میں جو اٹھا وہ انہیں دو پر پڑے گا حصہ فاطمہ سے مجراہ نہ ہوگا بعد وفات زید تا زمان تقسیم و بعد تقسیم تاحال جو کچھ مال میں تجارت کے ترقیاں ہوئیں ان میں بھی فاطمہ کی ملک نہیں بلکہ وہ تجارت عمرو و وصی زید و پسران زید بطور خود کرتے رہے اور فاطمہ اس میں شریک نہ ہوئی ہاں جبکہ حصہ فاطمہ اس میں شامل تھا تو اس کے حصہ سے جو ترقی ہوئی پسران زید کے لئے ملک خبیث ہے ان کو حلال نہیں کہ وہ اسے اپنے تصرف میں لائیں بلکہ واجب ہے کہ اس قدر مال تصدیق کردیں یا وارثان فاطمہ کو دے دیں اور یہی بہتر و افضل ہے جو مکان متروکہ زید نہ تھا بلکہ مال تجارت سے وصی زید یا پسران زید نے خود خریدا اس مکان میں حصہ فاطمہ نہیں بلکہ اس کا حصہ صرف اس قدر کا

Fatawa Razawiyya, Volume 26

...is the sixth part which was the estate of Zaid at the time of his death.

[Arabic]: And the issues are clarified in Fatawa al-Alamgiriyya, Fatawa al-Khayriyya, al-Uqud al-Durriyya, and others, and we have explained them in our Fatawa more than once. And Allah Almighty knows best.

These issues are described in Fatawa al-Alamgiriyya, Fatawa al-Khayriyya, and al-Uqud al-Durriyya etc., and we have clarified them many times in our Fatawa. (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 132: From the city, asked by Sultan Ahmad Khan Sahib (may his glory increase), 4 Safar al-Muzaffar 1330 AH.

What do the scholars of religion and jurists of the luminous Sharia say regarding this matter: Musammat Aftab Begum passed away. Among her heirs are Wasi Ahmad, who is the grandson of her real paternal cousin Musammat Umda Begum; a consanguineous maternal aunt Banu Begum; and four uterine nephews whose father died during Aftab Begum's lifetime. Wasi Ahmad performed the funeral and burial arrangements at his own expense. The deceased had also appointed Wasi Ahmad as her executor (Wasi) on the condition that whatever amount remains after funeral expenses and reciting Fatiha and Durood, all of it would belong to him. Now, how will the inheritance be distributed among these heirs? And will the funeral and burial expenses be deducted from the estate or not? The family tree is given below.

[Diagram]: Aftab Begum 1. Real paternal cousin's daughter Umda Begum (Present) 3. Consanguineous maternal aunt Banu Begum (Present) 4. Uterine brother who died before the deceased (Name unknown) -> Boy, Boy, Boy, Boy (Four boys are present) 2. Wasi Ahmad, grandson of Umda Begum, executor of property.

The Answer: On the assumption of the petitioner's truthfulness, absence of inheritance barriers, the heirs being limited to those mentioned, and after prioritizing debts and wills, the estate of Aftab Begum will be divided into four shares, and each uterine nephew will receive one share. The paternal cousin and the maternal aunt will receive nothing. The funeral and burial arrangements of Aftab Begum, which Wasi Ahmad (a non-heir) performed from his own wealth, were an act of kindness and goodwill; he will not receive compensation for it as he is neither an heir nor an executor by that statement, because after...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

...छठा हिस्सा है जो ज़ैद की वफ़ात के वक़्त ज़ैद का तरका (विरासत) था।

[अरबी]: इन मसलों को फ़तावा आलमगीरिया, फ़तावा खैरिया और उक़ूद अल-दुर्रिया वगैरह में बयान किया गया है और हमने अपने फ़तावा में कई बार उन्हें स्पष्ट किया है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

इन मसलों को फ़तावा आलमगीरिया, फ़तावा खैरिया और उक़ूद अल-दुर्रिया वगैरह में बयान किया गया है और हमने अपने फ़तावा में कई बार उन्हें स्पष्ट किया है। (त) और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 132: शहर से, सुल्तान अहमद खान साहब (ज़ैद मज्दहु) द्वारा पूछा गया, 4 सफ़र अल-मुजफ्फर 1330 हिजरी।

दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि मुसम्मात आफ़ताब बेगम का इंतकाल हो गया। उनके वारिसों में एक सगी चचेरी बहन मुसम्मात उम्दा बेगम का पोता वसी अहमद, एक अल्लाती (सौतेली) खाला बनू बेगम और चार अखयाफ़ी (सौतेले भाई के) भतीजे मौजूद हैं, जिनके पिता का इंतकाल आफ़ताब बेगम के सामने ही हो गया था। वसी अहमद ने तजहीज़-ओ-तक्फीन (कफ़न-दफ़न) अपने खर्च से की और मृतका ने वसी अहमद को इस शर्त के साथ अपना वसी (कार्यकारी) भी बनाया था कि तजहीज़-ओ-तक्फीन और फ़ातिहा-दरूद के खर्चों के बाद जो भी रुपया बचेगा वह सब तुम्हारा है। अब विरासत का बंटवारा इन वारिसों के बीच कैसे होगा? और तजहीज़-ओ-तक्फीन का खर्च तरके(विरासत) से निकलेगा या नहीं? शजरा (वंश वृक्ष) नीचे दिया गया है।

[वंश वृक्ष]: आफ़ताब बेगम 1. सगी चचेरी बहन उम्दा बेगम (मौजूद है) 3. अल्लाती खाला बनू बेगम (मौजूद है) 4. भाई अखयाफ़ी जिसका इंतकाल मुतवफ़िया (मृतका) के सामने हुआ (नाम अज्ञात) -> लड़का, लड़का, लड़का, लड़का (चार लड़के मौजूद हैं) 2. वसी अहमद, उम्दा बेगम का पोता, जायदाद का वसी।

अल-जवाब (उत्तर): पूछने वाले की सच्चाई, विरासत में किसी बाधा की अनुपस्थिति और वारिसों के केवल उपरोक्त होने की शर्त पर, और कर्ज़ और वसीयत को प्राथमिकता देने के बाद, आफ़ताब

बेगम की विरासत को चार हिस्सों में बांटा जाएगा और प्रत्येक अखयाफ़ी भतीजे को एक-एक हिस्सा मिलेगा। चचेरी बहन और खाला को कुछ नहीं मिलेगा। आफ़ताब बेगम की तजहीज़-ओ-तक्फीन जो वसी अहमद (गैर-वारिस) ने अपने माल से की, वह एहसान और अच्छे सुलूक के तौर पर हुई, उसे इसका कोई मुआवज़ा नहीं मिलेगा क्योंकि वह न वारिस है और न ही उस कथन से वसी है, क्योंकि इसके बाद...

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۶

چھٹا حصہ ہے جو بوقت وفات زید متروکہ زید تھا۔

والسائل مبینة فی الفتاوی العالمگیریة والفتاوی الخیریة والعقود الدریة وغیرھا وقد اوضحناھا فی فتاوانا غیر مرة۔واللہ تعالی اعلم۔

ان مسائل کو فتاوٰی عالمگیریہ، فتاوٰی خیریہ اور عقودالدریہ وغیرہ میں بیان کیا گیا ہے اور ہم نے اپنے فتاوٰی میں کئی بار ان کو واضح کیا ہے۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۳۲: از شہر مسئولہ جناب سلطان احمد خان صاحب زید مجدہ، ۴ صفر المظفر ۱۳۳۰ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ مسماۃ آفتاب بیگم کا انتقال ہوا اس کے وارثوں میں ایک حقیقی چچا زاد بہن مسماۃ عمدہ بیگم کا پوتا وصی احمد اور ایک علاقتی خالہ بنو بیگم اور چار اخیافی بھتیجے جن کے باپ کا انتقال آفتاب بیگم کے سامنے ہو گیا موجود ہیں وصی احمد نے تجہیز و تکفین اپنے صرف سے کی اور اس وصی احمد کو متوفیہ نے اس شرط سے اپنا وصی بھی کیا کہ بعد اخراجات تجہیز و تکفین وفاتحہ و درود بعد جس قدر روپیہ بچے وہ سب تیرا ہے اب تقسیم ترکہ ان وارثوں کے مقابلہ میں کیونکر ہوگا اور اخراجات تجہیز و تکفین متروکہ سے نکلے گا یا نہیں؟ شجرہ ذیل میں درج ہے۔

[شجرہ]: آفتاب بیگم ۱ حقیقی چچا زاد بہن عمدہ بیگم (موجود ہے) ۳ علاقتی خالہ بنو بیگم (موجود ہے) ۴ بھائی اخیافی جس کا انتقال توفیہ کے سامنے ہوا (اسم نامعلوم) -> لڑکا لڑکا لڑکا لڑکا (چار لڑکے موجود ہیں) ۲ وصی احمد پوتا عمدہ بیگم وصی جائداد

الجواب: بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و تقدیم دیون و وصایا آفتاب بیگم کا ترکہ چار سہم ہو کر ہر اخیافی بھتیجے کو ایک ایک ملے گا اور چچازاد اور خالہ کچھ نہ پائیں گی آفتاب بیگم کی تجہیز و تکفین کہ وصی احمد غیر وارث نے اپنے مال سے کی وہ بطور احسان و سلوک نیک واقع ہوئی اس کا معاوضہ نہ پائے گا کہ وہ نہ وارث ہے نہ وصی ہے اس کہنے سے کہ بعد ازاں

Whatever remains of the expenses is yours; he became the legatee (Musa-la-hu), not the executor (Wasi). Yes, if Aftab Begum said, "After me, spend this much from my expenses, and whatever remains is yours," then in this case, he would also become an executor. And now, regarding what he spent from his own wealth on the funeral arrangements and shrouding, he will receive reimbursement only for what was spent on the shroud and funeral equipment according to the Sunnah; beyond that, even an executor will not receive reimbursement. It is mentioned in Durr al-Mukhtar:

Arabic Text	Urdu Translation
If the executor provides the shroud from his own money, or if the heir of the deceased provides the shroud from his own money, then he shall return to the estate and not be considered a volunteer.	If the executor provided the shroud from his own wealth, or if an heir of the deceased provided the shroud from their own wealth, then they will reclaim it from the estate and will not be considered a volunteer (donor). (T)

In Radd al-Muhtar, it says: I.e., the equivalent shroud[2] (meaning he gave an equivalent shroud. T). In fact, if there is a gross excess in price over the equivalent shroud—for example, if the equivalent shroud was cloth at 18 annas per yard, but he used cloth at one rupee per yard without a will—he will receive no reimbursement for the excess. It is mentioned in Durr al-Mukhtar:

Arabic Text	Urdu Translation
If the executor exceeds the equivalent shroud in number, he is liable for the excess, and in price, the purchase falls to him, and then he is liable for what he paid from the orphan's property, according to al-Wajihah[3].	If the executor increased the number beyond the equivalent shroud for the deceased, he shall pay compensation for the excess. If the price is increased, the purchase will be considered to be from the executor's side, and at that time, it will be mandatory for the executor to compensate for the prices he gave from the orphan's wealth. (T)

In Radd al-Muhtar, it says:

Arabic Text	Urdu Translation
He is liable for the excess unless he [the deceased] willed it and it could be taken from the third [of the	He will pay compensation for the excess unless the deceased willed it and it can be taken from one-third of the estate (then compensation will

Arabic Text	Urdu Translation
estate] (T). His saying 'the purchase falls to him' is because it is united in the excess, which is...	not be mandatory). (T) The author's statement that the purchase is considered from the executor's side...

[1] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Fasl fi Shahadat al-Awsiya, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/339 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Fasl fi Shahadat al-Awsiya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/458 [3] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasi, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/473

खर्चों में से जो बचा वह तुम्हारा है, वह 'मूसी लह' (वसीयत प्राप्तकर्ता) हुआ न कि 'वसी' (कार्यकारी)। हाँ, अगर आफ़ताब बेगम ने यूँ कहा हो कि 'मेरे बाद मेरे खर्चों से ये ये खर्च करना और जो बचे वह तुम्हारा है', तो इस सूरत में वह वसी भी हो जाएगा। और अब जो तजहीज़ व तकफीन (अंतिम संस्कार और कफ़न) में अपने माल से खर्च किया, उसका बदला उसे उतना ही मिलेगा जितना कि सुन्नत के मुताबिक़ कफ़न और साजो-सामान पर खर्च हुआ हो। इससे ज़्यादा वसी को भी मुजरा (प्रतिपूर्ति) नहीं मिलेगा। दुर्र-ए-मुख्तार में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
वसी ने अपने माल से कफ़न दिया या मृतक के वारिस ने अपने माल से कफ़न दिया, तो वह तरका (विरासत) से रुजू करेगा और मुतबर्रअ (दानदाता) नहीं समझा जाएगा।	वसी ने अपने माल से कफ़न पहनाया या मय्यित (मृतक) के वारिस ने अपने माल से मय्यित को कफ़न दिया, तो वह तरके में से रुजू करेगा और मुतबर्रअ करार नहीं पाएगा। (त)

रद्दुल मुख्तार में है: यानी 'कफ़न मिस्ली' (समान कफ़न) दिया। बल्कि अगर कफ़न मिस्ली पर कीमत में फ़ाहश ज़्यादती हो, मिसाल के तौर पर 18 आने गज़ का कपड़ा उसका कफ़न मिस्ली था, उसने बिना वसीयत एक रुपये गज़ का कपड़ा लगाया तो वह कोई मुजरा नहीं पाएगा। दुर्र-ए-मुख्तार में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
अगर वसी ने कफ़न मिस्ली की तादाद में ज़्यादती की, तो वह ज़्यादती का ज़िम्मेदार होगा, और कीमत में ज़्यादती होने पर खरीदारी उसकी अपनी तरफ से मानी जाएगी, और उस वक़्त वह यतीम के माल से अदा की गई कीमत का हर्जाना देगा, जैसा कि 'वजीहा' में है।	अगर वसी ने मय्यित के कफ़न मिस्ली की गिनती में ज़्यादती की तो वह उस ज़्यादती का तावान (जुर्माना/हर्जाना) देगा, और अगर कीमत में ज़्यादती की तो खरीदारी वसी की तरफ से वाक़े होगी और उस वक़्त वसी पर उन कीमतों का तावान लाज़िम आएगा जो उसने यतीम के माल से दिए। (वजीहा)। (त)

रद्दुल मुख्तार में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
वह ज़्यादती का ज़िम्मेदार होगा सिवाय इसके कि उसने (मृतक ने) इसकी वसीयत की हो और वह तिहाई हिस्से (सुलुस) से निकल सकता हो। उनका यह कहना कि 'खरीदारी उसकी तरफ से वाक़े हुई' क्योंकि...	वह ज़्यादती का तावान देगा मगर जब मय्यित ने उसकी वसीयत की हो और वह एक तिहाई तरके से निकल सकता हो (तो तावान लाज़िम नहीं होगा)। (त) मातन का क़ौल कि 'खरीदारी वसी की तरफ से वाक़े हुई'...

[1] दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुल फराएज़, फ़स्ल फ़ी शहादतुल अवसिया, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/339 [2] रद्दुल मुख्तार, किताबुल फराएज़, फ़स्ल फ़ी शहादतुल अवसिया, दार इहयाउत तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/458 [3] दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/473

مصارف کے جو بچے وہ تیرا ہے وہ موصیٰ لہ ہوانہ کہ وصی، ہاں اگر آفتاب بیگم نے یوں کہا ہو کہ میرے بعد میرے مصارف سے یہ یہ صرف کرنا اور جو بچے تیر اہے تو اس صورت میں وہ وصی بھر ہو جائے گا اور اب جو تجہیز و تکفین میں اپنے مال سے صرف کیا مجرا پائے گا جس قدر کہ اس کے کفن و جہاز مثل بقدر سنت میں اٹھایا ہو اس سے زیادہ وصی کو بھی مجرا نہ ملے گا۔ درمختار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الوصی کفنه من مال نفسه او کفن الوارث المیت من مال نفسه فانہ یرجع ولا یکون متطوعاً۔[1]	وصی نے اپنے مال سے کفن پہنایا یا میت کے وارث نے اپنے مال سے میت کو کفن دیا تو وہ ترکہ میں سے رجوع کرے گا اور متبرع قرار نہیں پائے گا۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے: ای کفن المثل [2] (یعنی کفن مثلی دیا۔ ت) بلکہ اگر کفن مثل پر قیمت میں زیادت فاحشہ کی مثلاً ۱۸ آنے گز کا کپڑا اس کا کفن مثل تھا اس نے بلاوصیت میت روپے گز کالگایا تو کچھ مجرا نہ پائے گا۔ درمختار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لو زاد الوصی علی کفن مثله فی العدد ضمن الزیادة و فی القیمة وقع الشراء له وحینئذ ضمن مادفعه من مال الیتیم وللوجیهة[3]۔	اگر وصی نے میت کے کفن مثلی پر شمار میں زیادتی کی تو وہ زیادتی کا تاوان دے گا اور اگر قیمت میں زیادتی کی تو خریداری وصی کی طرف سے واقع ہوگی اور اس وقت وصی

عربی عبارت **اردو ترجمہ**

پر ان شمنوں کا تاوان لازم آئے گا جو اس نے یتیم کے مال سے دیئے، والوجیہ۔ (ت)

ردالمختار میں ہے:

عربی عبارت **اردو ترجمہ**

ضمن الزیادۃ الا اذا اوصی بھا وہ زیادتی کا تاوان دے گا مگر جب میت نے اس کی وصیت کی وکانت تخرج من الثلث ط، قولہ ہو اور وہ ایک تہائی ترکہ سے نکل سکتا ہو (تو تاوان لازم وقع الشراء لہ لانہ متحد فی الزیادۃ نہیں ہوگا) (ط) ماتن کا قول کہ خریداری وصی کی طرف سے وھی واقع

[1] الدرالمختار کتاب الفرائض فصل فی شہادۃ الاوصیاء مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۳۹ [2] ردالمختار کتاب الفرائض فصل فی شہادۃ الاوصیاء داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۵۸ [3] الدرالمختار کتاب الوصایا باب الوصی مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۴۷۳

Fatawa Rizvia Volume 26

"...not distinct, so he will be a volunteer (mutabarri') in shrouding the deceased with it, Rahmati." | It will be so. The reason is that the executor (wasi), by increasing the price, became a transgressor in a state where that increase is not distinct and separate, so he is considered a volunteer in dressing the deceased in a more expensive shroud. - Rahmati. (T)

Regarding the bequest (wasiyyat), after paying off debts, it will be executed from one-third of the estate without the heirs' permission. From this third, whatever amount is spent on Fateha and Durood in a permissible, praised, well-known, and customary manner, they can spend it on the poor right now; there is no need to wait for a full year. If anything remains after that, it belongs to the executor Ahmad; otherwise, nothing. It is stated in Al-Hindiyyah:

"In Al-Nawazil, if one bequeathed to give charity over ten days, and charity was given in one day, it is permissible. Similarly in Al-Khulasah."[2] | It is in Al-Nawazil: The deceased bequeathed that charity be given for ten days, and the executor gave the charity in just one day, it is permissible. It is like this in Al-Khulasah as well. (T)

In the same [book] it is stated:

"In Al-Jami' with [it is said]: I bequeathed that a hundred dirhams be given from my one-third every year. Then the executor shall give all the third in charity in the first year and shall not distribute it over the years. Thus in Fatawa Khaniyyah - And Allah knows best."[3] | In Al-Jami' it is stated: The testator said, 'I bequeathed to give one hundred dirhams from my one-third property every year as charity.' Then the executor will give the entire one-third in charity in the very first year and will not spread it over several years. It is like this in Fatawa Khaniyyah. (T) And Allah Almighty knows best.

Issue 133: From Arrah, Mahalla Tari, clinic of Hakim Abdul Wahab Sahib, questioned by Maulvi Zafaruddin Sahib (may his glory increase), first teacher at Madrasa Hanfia, 16 Jamadi-ul-Awwal 1330 AH.

For the honorable observation of the Master of Blessings, the River of Mercy, the Radiant Presence, may Allah benefit the Muslims by his long life.

Assalamu Alaikum wa Rahmatullahi wa Barakatuhu. While being with high prayers of well-being, desiring the welfare of your presence.

1. Radd al-Muhtar Kitab al-Wasaya Bab al-Wasi, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/454
2. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Al-Bab al-Thamin (Masail Shati), Noorani Kutub Khana Peshawar 6/134
3. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Al-Bab al-Thamin (Masail Shati), Noorani Kutub Khana Peshawar 6/135

फतावा रिज़विया जिल्द 26

"...निश्चित नहीं है, इसलिए वह मृत को इससे कफ़नाने में स्वयंसेवक (मुतबर्रिअ) होगा, रहमती।" | ऐसा ही होगा। इसका कारण यह है कि वसी (वसीयत लागू करने वाला) कीमत में वृद्धि करके ज़्यादती करने वाला हुआ, इस स्थिति में कि वह वृद्धि विशिष्ट और अलग नहीं है, इसलिए उसे मृत को अधिक कीमती कफ़न पहनाने में स्वयंसेवक माना गया। - रहमती। (त)

जहाँ तक उस वसीयत का संबंध है, ऋणों के भुगतान के बाद, वह वारिसों की अनुमति के बिना संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से से लागू होगी। इस एक-तिहाई में से जो कुछ भी जायज़, प्रशंसनीय, प्रसिद्ध और प्रचलित तरीके से फ़ातिहा और दुरूद पर खर्च हो, वे चाहें तो इसे अभी गरीबों पर खर्च कर सकते हैं; साल भर इंतज़ार करना ज़रूरी नहीं है। फिर जो कुछ बचेगा वह वसी अहमद का है, अन्यथा कुछ नहीं। अल-हिन्दिया में है:

"अल-नवाज़िल में है, यदि किसी ने दस दिनों में दान देने की वसीयत की और एक ही दिन में दान दे दिया गया, तो यह जायज़ है। अल-खुलासा में भी ऐसा ही है।"[2] | नवाज़िल में है: मृत ने वसीयत की कि दस दिन तक सदका (दान) दिया जाए और वसी ने एक ही दिन में सदका दे दिया तो जायज़ है। खुलासा में भी ऐसा ही है। (त)

इसी में है:

"अल-जामिअ में [कहा गया] है: मैंने वसीयत की कि हर साल मेरी संपत्ति के एक-तिहाई में से सौ दिरहम दान किए जाएं। तो वसी पहले ही साल में पूरा एक-तिहाई दान कर देगा और उसे कई वर्षों में नहीं बाँटेगा। ऐसा ही फतावा खानिया में है - और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।"[3] | जामिअ में है कि वसीयत करने वाले ने कहा, 'मैंने अपनी एक-तिहाई संपत्ति से हर साल सौ दिरहम सदका करने की वसीयत की।' तो वसी पूरी एक-तिहाई संपत्ति को पहले ही साल में सदका कर देगा और उसे कई वर्षों पर वितरित नहीं करेगा। फतावा खानिया में भी ऐसा ही है। (त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 133: आरा, मोहल्ला तरी, हकीम अब्दुल वहाब साहब के क्लिनिक से, मौलवी ज़फ़रुद्दीन साहब (ईश्वर उनकी महिमा बढ़ाए) द्वारा पूछा गया सवाल, प्रथम शिक्षक मदरसा हनफिया, 16 जमादी-उल-अव्वल 1330 हिजरी।

नियामतों के मालिक, रहमत के दरिया, नूरानी हुज़ूर के सम्माननीय अवलोकन हेतु, अल्लाह उनकी लंबी आयु से मुसलमानों को लाभान्वित करे।

अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातहू। आपकी भलाई की दुआओं के साथ, आपकी सलामती का अभिलाषी।

---

1. रद-अल-मुह्तार किताब अल-वसाया बाब अल-वसी, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत 5/454
2. अल-फतावा अल-हिन्दिया, अल-बाब-अत-थामिन (मसायल शती), नूरानी कुतुब खाना पेशावर 6/134
3. अल-फतावा अल-हिन्दिया, अल-बाब-अत-थामिन (मसायल शती), नूरानी कुतुब खाना पेशावर 6/135

पृष्ठ 300 का 613

غیر متمیزۃ فیکون متبرعا بتکفین المیت بہ رحمتی | ہوگی۔ اس کی وجہ یہ ہے کہ وصی قیمت میں زیادتی کرکے تعدی کرنے والا ہوا اس حال میں کہ وہ زیادتی ممتاز اور جدا نہیں ہے تو وہ میت کو زیادہ قیمتی کفن پہنانے میں متبرع ٹھہرا، رحتمی۔ (ت)

رہی وہ وصیت وہ بعد ادائے دیون بلا اجازت ورثہ تہائی مال میں سے نافذ ہوگی اس ثلث سے جس قدر فاتحہ ودرود بطور جائز و محمود معروف ومعہود میں صرف ہو وہ چاہیں ابھی مساکین پر خرچ کردیا جائے سال بھر کا انتظار ضرور نہیں پھر کچھ باقی بچے تو وہ وصی احمد کا ہے ورنہ کچھ نہیں۔ ہندیہ میں ہے :

في النوازل اوصی بان یتصدق فی عشرۃ ایام فتصدق فی یوم جاز کذا في الخلاصۃ 2 | نواز ل میں ہے میت نے وصیت کی کہ دس دن صدقہ کیا جائے اور وصی نے ایک ہی دن صدقہ دے دیا تو جائز ہے۔ خلاصہ میں یوں ہی ہے۔ (ت)

اسی میں ہے :

في الجامع مع قال اوصیت بان یتصدق من ثلثي کل سنۃ بمائۃ درھم فالوصی یتصدق بجمیع الثلث في السنۃ الاولی ولا یوزع علی السنۃ کذا في فتاوی خانیۃ 3- واللہ تعالٰی اعلم۔ | جامع میں ہے کہ موصی نے کہا میں نے اپنے تہائی مال سے ہر سال سو درہم صدقہ کرنے کی وصیت کی تو وصی پورے تہائی مال کو پہلے ہی سال صدقہ کردے گا اور اس کو کئی سالوں پر متفرق نہیں کرے گا، فتاوی خانیہ میں یونہی ہے۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۳۳: از آرہ محلہ تری مطب حکیم عبدالوہاب صاحب مسئولہ مولوی ظفر الدین صاحب زید مجدہ مدرس اول مدرسہ حنفیہ ۱۶ جمادی الاولٰی ۱۳۳۰ ھ

بشرف ملاحظہ آقائے نعمت دریائے رحمت حضور پر نور متع اللہ المسلمین بطول بقائھم۔

السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ، بدعائے والامع الخیر رہ کر خواہانِ عافیت سرکار کے

---

1 ردالمحتار کتاب الوصایا باب الوصی دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ /۴۵۴ 2 الفتاوی الھندیۃ الباب الثامن (مسائل شتی) نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۳۴ 3 الفتاوی الھندیۃ الباب الثامن (مسائل شتی) نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۳۵

Fatawa Razawiyya Volume 26

To all the servants, one thing needs to be enquired about. That is, in the Siraji explanation of Munasakha (succession), regarding the correction of the problem and 'Mani al-Yad' (what is in hand), three out of four ratios were explained, and 'Tadaakhul' (interpenetration) was completely omitted. Although the reason for this seems to be its obviousness, and its form would be that it has two cases: either the correction is more and the 'Mani al-Yad' is less, or vice versa. If it's the former, multiply the factor of 'Tadaakhul' into the correction above and increase the shares of the previous heirs according to that calculation; there is no need for an increase in the shares of the heirs of this deceased. And if the correction is less and the 'Mani al-Yad' is more, multiply the shares of the heirs of this deceased by the factor of 'Tadaakhul', then there will be no increase in the shares of those above. Or is there any other form? Hypothetically, if its description were written in the Arabic language, it would not be far from your kindness.

The Answer: Know that 'Tadaakhul' is nothing but a type of 'Tawaafuq' (congruence). It is only made a separate type during detailed explanation. Rather, the research is that there are only two types here, and they have two rulings. This is because two numbers will not be free from two states: if any third number eliminates (divides) both of them, even if it is similar to both of them or one of them (and 'one' is not considered a number for counting purposes), then in this case, those two numbers are called 'Mutawaafiqaan' (congruent). Otherwise (i.e., if no third number divides both), then they will be 'Mutabaayinaan' (divergent). That third number is called 'Ma bihi al-Tawaafuq' (the common divisor), and the result of dividing each of the congruent numbers by the 'Ma bihi al-Tawaafuq' is the 'Wifq' (resultant factor) of that number. For instance, among the forms of 'Tawaafuq' are four and four, where four divides both, so the 'Wifq' of each is one. This is specifically named 'Tamaathul' (similarity). And among them are four...

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

सभी खादिमों को, एक बात पूछनी है। वह यह कि सिराज़ी के मुनासख़ा के बयान में मसले के सुधार और 'मानी अल-यद' के बारे में चार अनुपातों में से तीन का वर्णन किया गया है और 'तदाख़ुल' को पूरी तरह से छोड़ दिया गया है। हालाँकि इसका कारण इसकी स्पष्टता प्रतीत होती है, और इसकी स्थिति यह होगी कि इसके दो रूप हैं: या तो सुधार अधिक हो और 'मानी अल-यद' कम, या इसके विपरीत। यदि पहला हो, तो तदाख़ुल के हिस्से को ऊपर के सुधार में गुणा करें और पिछले वारिसों के हिस्सों को उसी गणना के अनुसार बढ़ा दें; इस मृतक के वारिसों के हिस्सों में वृद्धि की आवश्यकता नहीं है। और यदि सुधार कम और 'मानी अल-यद' अधिक हो, तो इस मृतक के वारिसों के हिस्सों को तदाख़ुल के हिस्से से गुणा करें, ऊपर वालों के हिस्सों में कोई वृद्धि नहीं होगी। या क्या इसका कोई और रूप है? मान लीजिए, यदि इसका वर्णन अरबी भाषा में लिखा जाए, तो यह आपकी दयालुता से दूर नहीं होगा।

उत्तर: जान लें कि 'तदाख़ुल' केवल 'तवाफ़ुक़' का ही एक प्रकार है। इसे केवल विस्तृत विवरण के समय एक अलग प्रकार बना दिया जाता है। बल्कि शोध यह है कि यहाँ केवल दो ही प्रकार हैं और उनके दो नियम हैं। ऐसा इसलिए है क्योंकि दो संख्याएँ दो स्थितियों से खाली नहीं होंगी: यदि कोई तीसरी संख्या उन दोनों को खत्म (विभाजित) कर दे, भले ही वह उन दोनों या उनमें से एक के समान हो (और एक का अंक संख्या नहीं माना जाता), तो इस स्थिति में वे दोनों संख्याएँ'मुतवाफ़िक़ान' कहलाती हैं। अन्यथा (अर्थात, यदि कोई तीसरी संख्या दोनों को विभाजित न करे), तो वे 'मुतबायनान' होंगी। उस तीसरी संख्या को 'मा बिही अत-तवाफ़ुक़' कहा जाता है, और प्रत्येक 'मुतवाफ़िक़' को 'मा बिही अत-तवाफ़ुक़' पर विभाजित करने से जो प्राप्त होता है, वह उस संख्या का 'विफ़्क़' है। उदाहरण के लिए, 'तवाफ़ुक़' के रूपों में से चार और चार हैं, जिन्हें चार विभाजित करता है, तो प्रत्येक का 'विफ़्क़' एक है। इसे विशेष रूप से 'तमासुल' कहा जाता है। और उनमें से चार...

पृष्ठ 301/613

جملہ خدام ہوں ایک بات دریافت طلب ہے وہ یہ کہ سراجی بیان مناسخہ میں تصحیح مسئلہ اور مانی الید کہ چار نسبتوں میں تین کو بیان کیا اور تداخل کو بالکل چھوڑ دیا اگرچہ اس کی وجہ اس کی اظہریت معلوم ہوتی ہے اور صورت اس کی یہی ہوگی کہ اس کی دو صورتیں ہیں یا تصحیح زائد ہو اور مانی الید کم یا برعکس، اگر اولیٰ ہے تو جزء تداخل کو اوپر کی تصحیح میں ضرب دیں اور ورثائے پیشین کے حصوں کو اسی حساب سے زیادہ کردیں اس میت کے ورثاء کے انصباء میں زیادتی کی ضرورت نہیں، اور اگر تصحیح کم اور مانی الید زائد ہے تو جزء تداخل کے انصباء وارثین اس میت کو ضرب دیں اوپر والوں کے حصوں میں زیادتی نہ ہوگی یا اس کی اور کوئی صورت ہے فرضاً اس کی تقدیر عربی زبان میں تحریر فرمائی جائے تو بعید شانِ بندہ نوازی سے نہیں۔

الجواب: اعلم ان التداخل لیس الا قسماً من التوافق وانما یجعل قسماً عند التفصیل بل التحقیق ان لیس ھھنا الاقسمان ولھما حکمان وذلك لان العددین ان عدھما ثالث ای عدد ولو مثلا لھما او لاحد ھما و الواحد لیس بعدد فمتوافقان والا فمتباینان و لیسی ذلك الثالث مابه التوافق وحاصل قسمة کل من التوافقین علیه وفقه فمن صور التوافق اربعة و اربعة یعدھما اربعة وفق کل واحد وھذا یخص باسم التماثل، ومنھا اربعة تو جان لے کہ تداخل تو محض ایک قسم ہے توافق کی صرف تفصیل کے وقت اس کو الگ قسم بنا دیا جاتا ہے بلکہ تحقیق یہ ہے کہ یہاں فقط دو ہی قسمیں ہیں اور ان کے دو حکم ہیں، یہ اس لئے ہے کہ دو عدد دو حال سے خالی نہیں ہوں گے کہ ان دونوں کو اگر کوئی تیسرا عدد فنا کر دے اگرچہ وہ ان دونوں یا ان میں سے ایک کی مثل ہو اور ایک (کا ہندسہ) عدد نہیں ہوتا، تو اس صورت میں وہ دونوں عدد متوافقان کہلاتے ہیں ورنہ (یعنی اگر کوئی تیسرا عدد ان دونوں کو فنا نہ

کرے تو) تو وہ متبائنان ہوں گے۔ اس تیسرے عدد کو مابہ التوافق (جس کے ذریعے سے باہم موافقت حاصل ہوئی) کہا جاتا ہے اور متوافقین میں سے ہر ایک کی مابہ التوافق پر تقسیم سے جو حاصل ہو وہ اس عدد کا وفق ہے۔ توافق

صفحہ 301/613

Fatawa Rizvia Volume 26

[Arabic Text Transcription]: ...and eight, four counts them; the concord (wafq) of the first is one and the second is two, and it is specifically named 'Tadakhul' (Interpenetration). Among them are four and six, two counts them; the concord of the first is two and the second is three, and this is 'Tawafuq' in the most specific sense. Since the concord in 'Tamathul' (Equality) is nothing but one, and multiplying anything by one has no effect, if there is equality between the 'Tashih' (Correction) and 'Ma fi al-Yad' (what is in hand), there is no need for multiplication at all. And since in 'Tadakhul', the concord of the smaller number is one because dividing anything by itself always results in one, if the correction number is smaller (than what is in hand), there will be no need to multiply it by the upper correction and the shares of the previous heirs. However, the shares of the heirs of this generation will be multiplied by the concord of the larger 'Ma fi al-Yad'. And if 'Ma fi al-Yad' is smaller (than the correction), the ruling is reversed. In the case of 'Tawafuq al-Akhas' (more specific concord), since among the concordant numbers...

[Urdu Text Transcription]: One of the situations is that if the concordant numbers are four and four, then four annihilates them, thus the concord (wafq) of each of them becomes one, and this is specifically designated by the name 'Tamathul'. And one situation is that the concordant numbers are four and eight; four annihilates both of them. The concord of the first is one and the second is two, and this is specifically designated by the name 'Tadakhul'. One situation is that the concordant numbers are four and six; two annihilates them. The concord of the first is two and the second is three. And this is 'Tawafuq' in the most specific sense. Since in 'Tamathul', the concord is nothing but one, and multiplying any thing by one has no effect, therefore when there is 'Tamathul' between 'Tashih' (Correction) and 'Ma fi al-Yad' (whatever is in possession), there will be absolutely no need for multiplication. And since in 'Tadakhul', the concord of the smaller number is one because dividing a thing by itself always yields one as a result, therefore if the number of 'Tashih' is smaller (than 'Ma fi al-Yad'), there will be no need to multiply it into the upper 'Tashih' and the shares of the earlier heirs. However, the shares of the heirs of this level will be multiplied with the concord of the larger 'Ma fi al-Yad'. And if 'Ma fi al-Yad' is smaller (than 'Tashih'), the ruling will be reversed. In the case of 'Tawafuq Akhas', since among the concordant numbers...

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

[अरबी पाठ का अनुवाद]: ...और आठ, चार उन्हें गिनता है; पहले का वफ़्क (अनुरूपता) एक और दूसरे का दो है, और इसे 'तदाखुल' नाम से विशेष रूप से जाना जाता है। उनमें चार और छह हैं, दो उन्हें गिनता है; पहले का वफ़्क दो और दूसरे का तीन है, और यह सबसे विशिष्ट अर्थ में 'तवाफ़ुक़' है। चूँकि 'तमातुल' में वफ़्क एक के अलावा कुछ नहीं होता और एक से किसी चीज़ को गुणा करने का कोई प्रभाव नहीं होता, इसलिए यदि 'तसहीह' (सुधार) और 'मा फ़ी अल-यद' (जो हाथ में है) के बीच समानता हो, तो गुणा करने की बिल्कुल आवश्यकता नहीं है। और चूँकि 'तदाखुल' में छोटी संख्या का वफ़्क एक होता है क्योंकि किसी चीज़ को खुद से विभाजित करने पर हमेशा एक ही प्राप्त होता है, इसलिए यदि सुधार की संख्या (हाथ में मौजूद संख्या से) छोटी है, तो उसे ऊपरी सुधार और पिछले वारिसों के शेयरों में गुणा करने की आवश्यकता नहीं होगी। हालाँकि, इस पीढ़ी के वारिसों के शेयरों को बड़े 'मा फ़ी अल-यद' के वफ़्क के साथ गुणा किया जाएगा। और यदि 'मा फ़ी अल-यद' (सुधार से) छोटा है, तो नियम उलट जाएगा। 'तवाफ़ुक़ अख़ास' के मामले में, चूँकि सहमत संख्याओं के बीच...

[उर्दू पाठ का अनुवाद]: की सूरतों में से एक सूरत यह है कि मुतवाफ़िक़ीन चार और चार हों तो उन को चार फ़ना करता है, चुनांचे उन में से हर एक का वफ़्क एक हुआ और यह तमातुल के नाम के साथ मुख़्तस है। और एक सूरत यह है कि मुतवाफ़िक़ीन चार और आठ हों, उन दोनों को चार फ़ना कर देता है। पहले का वफ़्क एक और दूसरे का दो है और यह तदाखुल के नाम के साथ मुख़्तस है। एक सूरत यह है कि मुतवाफ़िक़ीन चार और छह हों, उन को दो फ़ना कर देता है। पहले का वफ़्क दो और दूसरे का तीन है। और यही तवाफ़ुक़ बिल-मा'नी अल-अख़ास है। चूँकि तमातुल में वफ़्क सिवाए एक के नहीं होता और एक में किसी शै को ज़रब देने का कोई असर नहीं होता लिहाज़ा जब तसहीह और मा फ़ी अल-यद (जो कुछ क़ब्ज़े में है) में तमातुल हो तो ज़रब की बिल्कुल कोई ज़रूरत नहीं होगी। और जबकि तदाखुल में छोटे अदद का वफ़्क एक होता है क्योंकि किसी शय को अपने आप पर तक़सीम करने से हमेशा एक ही हासिल होता है लिहाज़ा अगर तसहीह का अदद (मा फ़ी अल-यद से) छोटा है तो उस को ऊपर वाली तसहीह और पहले वाले वारिसों के हिस्सों में ज़रब देने की ज़रूरत न होगी। अलबत्ता इस बतन के वारिसों के हिस्सों को बड़े मा फ़ी अल-यद के वफ़्क के साथ ज़रब दी जाएगी। और अगर मा फ़ी अल-यद (तसहीह से) छोटा हुआ तो हुक्म उलट जाएगा। तवाफ़ुक़ अख़ास की सूरत में चूँकि मुतवाफ़िक़ीन में से

पृष्ठ ३०२/६१३

[عربی متن]: وثمانية يعدهما اربعة وفق الاول واحد والثانی اثنان ويخص باسم التداخل، ومنها اربعة وستة يعدهما اثنان وفق الاول اثنان والثانی ثلثة وهو التوافق بالمعنی الاخص وحيث ان الوفق في التماثل ليس الا واحداً ولا اثر لضرب شيئ في واحد فاذا كان في التصحيح و ما في اليد تماثل لا يحتاج الی الضرب اصلا ولما كان فی التداخل وفق الاصغر واحدا لانه حاصل قسمة الشيئ علی نفسه ابدا فان كان التصحيح اصغر لم يحتج فی التصحيح العالی و الانصباء السابقة الی الضرب وضرب في انصباء هذا البطن بوفق مافی اليد الاكبر وان كان مافی اليد الاصغر انعكس الحكم وفی صورة التوافق الاخص

[اردو متن]: کی صورتوں میں سے ایک صورت یہ ہے کہ متوافقین چار اور چار ہوں تو ان کو چار فنا کرتا ہے، چنانچہ ان میں سے ہر ایک کا وفق ایک ہوا اور یہ تماثل کے نام کے ساتھ مختص ہے۔ اور ایک صورت یہ ہے کہ متوافقین چار اور آٹھ ہوں، ان دونوں کو چار فنا کر دیتا ہے۔ پہلے کا وفق ایک اور دوسرے کا دو ہے اور یہ تداخل کے نام کے ساتھ مختص ہے۔ ایک صورت یہ ہے کہ متوافقین چار اور چھ ہوں، ان کو دو فنا کر دیتا ہے۔ پہلے کا وفق دو اور دوسرے کا تین ہے۔ اور یہی توافق بالمعنی الاخص ہے۔ چونکہ تماثل میں وفق سوائے ایک کے نہیں ہوتا اور ایک میں کسی شے کو ضرب دینے کا کوئی اثر نہیں ہوتا لہذا جب تصحیح اور مافی الید (جو کچھ قبضہ میں ہے) میں تماثل ہو تو ضرب کی بالکل کوئی ضرورت نہیں ہوگی۔ اور جبکہ تداخل میں چھوٹے عدد کا وفق ایک ہوتا ہے کیونکہ کسی شئی کو اپنے آپ پر تقسیم کرنے سے ہمیشہ ایک ہی حاصل ہوتا ہے لہذا اگر تصحیح کا عدد (مافی الید سے) چھوٹا ہے تو اس کو اوپر والی تصحیح اور پہلے والے وارثوں کے حصوں میں ضرب دینے کی ضرورت نہ ہوگی۔ البتہ اس بطن کے وارثوں کے حصوں

کو بڑے مافی الید کے وفق کے ساتھ ضرب دی جائے گی۔ اور اگر مافی الید (تصحیح سے) چھوٹا ہوا تو حکم الٹ جائے گا۔ توافق اخص کی صورت میں چونکہ متوافقین میں سے

Fatawa Razawiya, Volume 26

[Arabic Column]: Because each of the concordant (mutawafiqin) numbers has a factor (waff) greater than one, two multiplications are needed. This is the researched conclusion because divisions are only considered for the sake of rulings. Here, there are only two rulings: multiplication by the whole number in the case of disparity (tabayin), and multiplication by its factor (waff) in the case of concordance (tawafuq), even if it is not needed when the factor is one, as in identity (tamathul) and in inclusion (tadakhul) on the part of the smaller number. If you wish, you can categorize into three, saying: 'Two numbers are either equal, so they are identical (tamathul), or they differ; if a third number divides them, then it's concordance (tawafuq), otherwise it's disparity (tabayin).' The ruling for the first is no multiplication, for the second is multiplication by the factor, and for the third is multiplication by the whole. If you wish, you can categorize into four, saying: 'Two numbers are either equal, so they are identical (tamathul), or they are not; if the smaller one divides the larger, it's inclusion (tadakhul), otherwise if a third number divides both, it's concordance (tawafuq), otherwise it's disparity (tabayin).' The ruling for the first is no multiplication at all, for the second is no multiplication on the side of the smaller and multiplication by the factor on the side of the larger.

[Urdu Column]: Since the factor (waff) of each is greater than one, therefore two multiplications are necessary. This is the researched conclusion because categories are considered for the sake of legal rulings, and here there are only two rulings: (1) In the case of disparity (tabayin), multiplying by the entire number; (2) In the case of concordance (tawafuq), multiplying by the factor (waff) of the number. Although multiplication is not needed on both sides when the factor is one, as happens in identity (tamathul), and in the case of inclusion (tadakhul), multiplication does not occur on the side of the smaller number. If you want to make three categories, you would say that if two numbers are equal to each other, they are identical (tamathul); if they are different and a third number eliminates (divides) them, it is concordance (tawafuq), otherwise it is disparity (tabayin). The ruling for the first category is that there will be no multiplication in it. The ruling for the second is multiplication by the factor, and for the third, multiplication by the whole. If you want to make four categories, you would say that if two numbers are equal, it is identity (tamathul). If not, then if the smaller number eliminates (divides) the larger, it is inclusion (tadakhul). If it does not, then whether a third number eliminates both or not; if it does, it is concordance (tawafuq), otherwise it is disparity (tabayin). The ruling for the

first category is that there will be no multiplication in it. The ruling for the second is that there will be no multiplication on the side of the smaller number, and on the side of the larger, it will be multiplied by the factor.

फतावी रज़विया, खंड 26

[अरबी कॉलम]: चूँकि प्रत्येक 'मुतवाफिकीन' (सहमति वाली संख्याओं) का 'वफ्क' (सहमति गुणांक) एक से ऊपर होता है, इसलिए दो गुणाओं की आवश्यकता होती है। यही शोध है क्योंकि श्रेणियों का विचार केवल निर्णयों के लिए किया जाता है। यहाँ केवल दो ही नियम हैं: 'तबाइन' (वैषम्य) की स्थिति में पूरी संख्या के साथ गुणा करना और 'तवाफुक' (सहमति) की स्थिति में उसके'वफ्क' के साथ गुणा करना, हालांकि जब 'वफ्क' एक हो तो गुणा की आवश्यकता नहीं होती है, जैसा कि 'तमाशुल' (समानता) और छोटी संख्या की ओर से 'तदाखुल' (समावेश) में होता है। यदि आप चाहें, तो इसे तीन में विभाजित कर सकते हैं, यह कहते हुए: 'दो संख्याएँ या तो बराबर हैं, इसलिए वे तमाशुल हैं, या वे भिन्न हैं; यदि तीसरी संख्या उन्हें विभाजित करती है, तो वह तवाफुक है, अन्यथा वह तबाइन है।' पहले का नियम कोई गुणा नहीं है, दूसरे का वफ्क के साथ गुणा है, और तीसरे का पूर्ण संख्या के साथ गुणा है। यदि आप चाहें, तो इसे चार में विभाजित कर सकते हैं, यह कहते हुए: 'दो संख्याएँ या तो बराबर हैं, इसलिए वे तमाशुल हैं, या वे नहीं हैं; यदि छोटी संख्या बड़ी को विभाजित करती है, तो यह तदाखुल है, अन्यथा यदि कोई तीसरी संख्या दोनों को विभाजित करती है, तो यह तवाफुक है, अन्यथा यह तबाइन है।' पहले का नियम बिल्कुल भी गुणा नहीं है, दूसरे का नियम छोटी संख्या की ओर कोई गुणा नहीं और बड़ी की ओर वफ्क के साथ गुणा है।

[उर्दू कॉलम]: हर एक का 'वफ्क' एक से ऊपर होता है, इसलिए दो गुणाओं (ज़रब) की ज़रूरत होती है और यही शोध है क्योंकि श्रेणियों का विचार नियमों के लिए किया जाता है और यहाँ सिर्फ दो ही हुक्म हैं: (१) 'तबाइन' की सूरत में कुल अदद (पूरी संख्या) के साथ ज़रब देना (२) 'तवाफुक' की सूरत में अदद के वफ्क के साथ ज़रब देना, अगरचे वफ्क एक होने की सूरत में दोनों जानिबों (पक्षों) में ज़रब की ज़रूरत नहीं होती जैसा कि 'तमाशुल' में होता है और 'तदाखुल' की सूरत में छोटे अदद की जानिब ज़रब नहीं होती। अगर तू तीन किस्में बनाना चाहे तो यूँ कहेगा कि दो अदद अगर आपस में बराबर हैं तो 'तमाशुल' और अगर मुख्तलिफ़ (भिन्न) हैं फिर तीसरा अदद उन को फ़ना कर देता (विभाजित कर देता) है तो 'तवाफुक' वरना 'तबाइन' है। पहली किस्म का हुक्म यह है कि उस में कोई ज़रब नहीं होगी, दूसरी का हुक्म वफ्क में ज़रब और तीसरी का हुक्म कुल में ज़रब है। अगर तू चार किस्में बनाना चाहे तो यूँ कहेगा कि दो अदद अगर आपस में बराबर हैं तो 'तमाशुल' है और अगर ऐसा नहीं तो फिर छोटा अदद बड़े को फ़ना करता है तो 'तदाखुल' है और अगर नहीं करता तो फिर कोई तीसरा अदद इन दोनों को फ़ना करता है या नहीं, अगर करता है तो 'तवाफुक' वरना 'तबाइन'

है। पहली किस्म का हुक्म यह है कि उस में कोई ज़रब न होगी। दूसरी का हुक्म यह है कि छोटे अदद की जानिब ज़रब नहीं होगी और बड़े के जानिब वफ्क में ज़रब दी जाएगी।

पृष्ठ 303/613

[عربی کالم]: لمکان لکل من المتوافقین وفق فوق الواحد احتیج الی ضربین وھذا ھو التحقیق لان الاقسام انما تعتبر للاحکام وما ثَمَّ الاحکمان الضرب بکل العدد في التباین و بوفقه فی التوافق و ان استغنی عنه عند کون الوفق واحدا کما فی التماثل وفي التداخل فی جهة الاصغر وان شئت ثلثت فقلت العددان ان تساویان فمتماثل وان اختلفافان عدھما ثالث فتوافق والا فتبائن وحکم الاول ان لاضرب و الثاني الضرب بالوفق والثالث بالکل. وان شئت ربعت وقلت العددان ان تساویا فمتماثل والافان عد الاصغر الاکبر فتداخل والا فان عدھما ثالث فتوافق والا فتبائن وحکم الاول ان لاضرب اصلا و الثاني عدم الضرب في جهة الاصغر والضرب بالوفق في جهة الاکبر۔

[اردو کالم]: ہر ایک کا وفق ایک سے اوپر ہوتا ہے لہٰذا دو ضربوں کی ضرورت ہوتی ہے اور یہی تحقیق ہے کیونکہ اقسام کا اعتبار احکام کے لئے کیا جاتا ہے اور یہاں صرف دو ہی حکم ہیں (۱) تباین کی صورت میں کل عدد کے ساتھ ضرب دینا (۲) توافق کی صورت میں عدد کے وفق کے ساتھ ضرب دینا، اگرچہ وفق ایک ہونے کی صورت میں دونوں جانبوں میں ضرب کی ضرورت نہیں ہوتی جیسا کہ تماثل میں ہوتا ہے اور تداخل کی صورت میں چھوٹے عدد کی جانب ضرب نہیں ہوتی۔ اگر تو تین قسمیں بنانا چاہے تو یوں کہے گا کہ دو عدد اگر آپس میں برابر ہیں تو متماثل اور اگر مختلف ہیں پھر تیسرا عدد ان کو فنا کر دیتا ہے تو توافق ورنہ تباین ہے۔ پہلی قسم کا حکم یہ ہے کہ اس میں کوئی ضرب نہیں ہوگی، دوسری کا حکم وفق میں ضرب اور تیسری کا حکم کل میں ضرب ہے۔ اگر تو چار قسمیں بنانا چاہے تو یوں کہے گا کہ دو عدد اگر آپس میں برابر ہیں تو متماثل ہے اور اگر ایسا نہیں تو پھر چھوٹا عدد بڑے کو فنا کرتا ہے تو تداخل ہے اور اگر نہیں کرتا تو پھر کوئی تیسرا عدد ان دونوں کو فنا کرتا ہے یا نہیں، اگر کرتا ہے تو توافق ورنہ تباین ہے۔ پہلی

قسم کا حکم یہ ہے کہ اس میں کوئی ضرب نہ ہوگی۔ دوسری کا حکم یہ ہے کہ چھوٹے عدد کی جانب ضرب نہیں ہوگی اور بڑے کے جانب وفق میں ضرب دی جائے گی۔

صفحہ 303 از 613

Fatawa Rizwia - Volume 26

[Top Box] Arabic: The third rule is to multiply by the 'Wafq' (proportional part) on both sides, and the fourth rule is to multiply by the total on both sides - and Allah Almighty knows best. (T) Urdu: The ruling for the third case is that multiplication will be performed with the 'Wafq' on both sides, and the ruling for the fourth case is that multiplication will be performed with the total on both sides, and Allah Almighty knows best. (T)

[Main Text] Problem 134: From the aforementioned place, sent by Mawlavi Zafaruddin Sahib Sallahu, Jumada al-Ula 1330 AH. To the presence of the luminous master of grace, the river of mercy, may Allah benefit the Muslims with your long life, peace be upon you and the mercy of Allah and His blessings. The servant of the court along with well-wishers... regarding the statement 'Nay, the truth is that there are no such divisions', a point has come to mind which I submit:

[Comparison Columns] Arabic: His statement (may his shadow be extended), "Nay, the truth is that there are no such divisions." I say, rather in my opinion, there is no multiplicity here at all, neither in the division nor in the ruling. Instead, it is one thing with one ruling. This is because for two numbers, there must be a third number that counts them both. And 'one' is a number because it is half of the sum of its two adjacent integers; for above it is two and below it is zero, and their sum is only two, since zero has no effect when subtracted from or added to a number, and half of two is one. Thus, the number that counts two numbers will either be one, in which case they are 'mutabayan' (prime to each other), or a number like both of them, in which case they are 'mutamathil' (identical), or like the smaller one, in which case they are 'mutadakhil' (nested). Urdu: The author's (may his shadow be extended) statement "The truth is that here there are only two types." I say, rather in my opinion, there is absolutely no multiplicity here. Neither in division nor in ruling; rather, here is only one thing and its ruling is one because for two numbers it is necessary to have such a third number that can eliminate (divide) them, and one is also a number because it is half of the sum of its two sides. This is because above it is two and below it is zero, whose sum is only two because adding or subtracting zero from any number has no effect, and half of two is one. Therefore, the one that eliminates (divides) two numbers will either be one, in which case they will be 'mutabayan', or it will be a number that is like both of those numbers. In this case, they will be 'mutamathil' or like the smaller number.

फ़तावा रज़विया - खंड 26

[शीर्ष बॉक्स] अरबी: तीसरी का नियम यह है कि दोनों तरफ 'वफ़्क़' (अनुपातिक भाग) के साथ गुणा किया जाएगा, और चौथी का नियम यह है कि दोनों तरफ पूर्ण संख्या के साथ गुणा किया जाएगा - और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। (त) उर्दू: तीसरी का हुक्म यह है कि दोनों जानिबों में वफ़्क़ के साथ ज़र्ब दी जाएगी, और चौथी का हुक्म यह है कि दोनों जानिबों में कुल के साथ ज़र्ब दी जाएगी, और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

[मुख्य पाठ] मसला 134: उक्त स्थान से मौलवी ज़फ़र उद्दीन साहब सल्लहु द्वारा प्रेषित, जमादी अल-उला 1330 हिजरी। नूरानी आका, नेमत के स्वामी, रहमत के दरिया की सेवा में, अल्लाह आपकी लंबी उम्र से मुसलमानों को लाभान्वित करे, आप पर सलाम हो और अल्लाह की रहमत और बरकत हो। दरबार के सेवक और शुभचिंतकों के साथ... मुबारक क़ौल "बल्कि हकीकत यह है कि वहाँ वे विभाग नहीं हैं" पर एक बात समझ में आई है जिसे मैं पेश करता हूँ:

[तुलनात्मक कॉलम] अरबी: मुसन्निफ़ (जिनका साया दराज़ हो) का क़ौल "बल्कि हकीकत यह है कि वहाँ वे विभाग नहीं हैं"। मैं कहता हूँ, बल्कि मेरे गुमान में यहाँ बिल्कुल अनेकता नहीं है, न तक़्सीम में और न ही हुक्म में। बल्कि यह एक चीज़ है जिसका एक हुक्म है। क्योंकि दो संख्याओं के लिए किसी ऐसी तीसरी संख्या का होना ज़रूरी है जो उन्हें पूरा विभाजित (फ़ना) करे। और 'एक' भी एक संख्या है क्योंकि वह अपने दोनों किनारों के जोड़ का आधा है; क्योंकि उसके ऊपर दो और नीचे शून्य है जिनका योग केवल दो है, क्योंकि शून्य को किसी संख्या से घटाने या जोड़ने से कोई असर नहीं पड़ता, और दो का आधा एक है। अत; दो संख्याओं को विभाजित करने वाला या तो एक होगा, इस सूरत में वे 'मुतबायन' (परस्पर अभाज्य) होंगे, या ऐसा होगा जो उन दोनों संख्याओं के समान हो, इस सूरत में वे 'मुतमासिल' (समान) होंगे, या छोटी संख्या के समान होगा, तो 'मुतदाख़िल' (अंतर्विष्ट) होंगे। उर्दू: मुसन्निफ़ मद्दज़िल्लहु का क़ौल "तहक़ीक़ यह है कि यहाँ फ़क़त दो ही क़िस्में हैं" में कहता हूँ बल्कि मेरे गुमान के मुताबिक यहाँ बिल्कुल ताद्दुद नहीं है। न तक़्सीम में और न ही हुक्म में बल्कि यहाँ एक ही चीज़ है और उसका एक ही हुक्म है क्योंकि दो अददों के लिए किसी ऐसे तीसरे अदद का होना ज़रूरी है जो उनको फ़ना करे और एक भी अदद है क्योंकि वह अपनी दोनों तरफ़ों के मजमूए का निस्फ़ है इस लिए कि उस के ऊपर दो और नीचे सिफ़र है जिन का मजमूआ फ़क़त दो है क्योंकि सिफ़र को किसी अदद से घटाने या उसे किसी अदद में जमा करने से कोई असर नहीं होता, और दो का निस्फ़ एक है, चुनाँचे दो अददों को फ़ना करने वाला या तो एक होगा इस सूरत में

वो मुतबायन होंगे या ऐसा अदद होगा जो इन दोनों अददों की मिस्ल है। इस सूरत में वो मुतमासिल होंगे या छोटे अदद की मिस्ल होगा।

पृष्ठ 304 ऑफ़ 613

[اوپر والا خانہ] والثالث الضرب بالوفق في الجهتين والرابع الضرب بالكل فيهما - والله تعالى اعلم۔

تیسری کا حکم یہ ہے کہ دونوں جانبوں میں وفق کے ساتھ ضرب دی جائے گی، اور چوتھی کا حکم یہ ہے کہ دونوں جانبوں میں کل کے ساتھ ضرب دی جائے گی، اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

[اصل متن] مسئلہ ۱۳۴: از محل مذکور مرسلہ مولوی ظفر الدین صاحب سلّح جمادی الاولی ۱۳۳۰ھ بحضور پر نور آقائے نعمت دریائے رحمت متع اللہ المسلمین بطول بقائکم السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ ،، خادم بارگاہ مع الخیرہ کر خواھان عوانی مزاج اقدس ہیں مع متعلقین کرام ہے تقریر پر تنویر نے شرف ورود فرما کر معزز و مشرف فرمایا قول مبارک بل التحقیق ان لیس هناك الاقسام پر ایک بات سمجھ میں آئی گذارش کرتا ہوں :

[موازنہ کالم] قوله مدظله بل التحقيق ان ليس هناك الاقسام، اقول بل في ظنی ان لا تعدد هنا اصلا لافی التقسيم ولافی الحكم بل شيئ واحد وله حكم واحد لان العددين لابد ان يعدهما ثالث والواحد عدد لانه نصف مجموع حاشيتيه فان في اعلاه اثنين وفی تحته صفر مجموعهما اثنان فقط اذ لا اثر لحظ الصفر من عدد ولا لزيادته فيه ونصفهما واحد فاما ان يعدهما واحد فهما متبائنان او عدد مثلهما فمتماثلان او مثل الاصغر فمتداخلان مصنف مدظلہ کا قول "تحقیق یہ ہے کہ یہاں فقط دو ہی قسمیں ہیں" میں کہتا ہوں بلکہ میرے گمان کے مطابق یہاں بالکل تعدد نہیں ہے۔ نہ تقسیم میں اور نہ ہی حکم میں بلکہ یہاں ایک ہی چیز ہے اور اس کا ایک ہی حکم ہے کیونکہ دو عددوں کے لئے کسی ایسے تیسرے عدد کا ہونا ضروری ہے جو ان کو فنا کرے اور ایک بھی عدد ہے کیونکہ وہ اپنی دونوں طرفوں کے مجموعے کا نصف ہے اس لئے کہ اس کے اوپر دو اور نیچے صفر ہے جن کا مجموعہ فقط دو ہے کیونکہ صفر کو کسی عدد سے گھٹانے یا اسے کسی عدد میں جمع کرنے سے کوئی اثر نہیں

ہوتا، اور دو کا نصف ایک ہے، چنانچہ دو عددوں کو فنا کرنے والا یا تو ایک ہوگا اس صورت میں وہ متبائن ہوں گے یا ایسا عدد ہو گا جو ان دونوں عددوں کی مثل ہے۔ اس صورت میں وہ متماثل ہوں گے یا چھوٹے عدد کی مثل ہوگا۔

[Arabic Column]: Or if one of them is equal to the other, then they are 'Mutawafiqan' (concordant), and that common divisor is called 'Ma bihil-Adad' (the number that counts them) or 'Ma bihil-Tawafuq' (the factor of agreement). The rule in all cases is to multiply by the 'Wafq' (proportion). However, since the 'Wafq' of two 'Mutabayin' (prime to each other) numbers is the numbers themselves—because they are the result of dividing them by the factor of agreement, which is one, and every number divided by one results in that same number—multiply the entire correction (Tashih) by the entire correction, and everything in hand by each heir's share. And because the 'Wafq' in 'Tamathul' (equality) on both sides, and in 'Tadakhul' (one being a factor of another) from the smaller side, is nothing but one, and the effect of multiplication by one is not apparent—because any number multiplied by one yields itself—it became famous among people that there is no multiplication in 'Tamathul' or on the smaller side of 'Tadakhul'. In 'Mutawafiqan' and on the larger side of 'Tadakhul', multiplication is by the 'Wafq', as is famous. Knowledge of the truth is with the All-Knowing, All-Forgiving.

[Urdu Column]: In this case, they will be 'Mutadakhilan', or if it is not like either of them, then in this case they will be 'Mutawafiqan'. This annihilating number is called 'Ma bihil-Tawafuq'. The rule for all these cases is to multiply by the 'Wafq', but since the 'Wafq' of 'Mutabayin' numbers are inherently those two numbers themselves—because when they are divided by 'Ma bihil-Tawafuq', i.e., one, the same result is obtained—therefore, the total 'Tashih' will be multiplied into the total 'Tashih', and whatever is in hand will be multiplied into each heir's total share. And since in the case of 'Tamathul' on both sides and in the case of 'Tadakhul' on the side of the smaller number, the 'Wafq' is only one, and multiplying by one has no effect because any number multiplied by one results in the number itself, it became famous among people that in the case of 'Tamathul' there is no multiplication at all, and in 'Tadakhul' there is no multiplication on the side of the smaller number. Whereas in 'Tawafuq' on both sides and in 'Tadakhul' on the side of the larger number, multiplication is done by the 'Wafq', as is well-known. And the knowledge of truth is with that Being Who is All-Knowing and All-Forgiving. (T)

And from here, another explanation of the form of 'Tarbia' (squaring/ quadruplication) also became clear, for if the two numbers are counted as one, Because one will either annihilate two numbers.

[अरबी कॉलम]: या यदि उनमें से एक दूसरे के समान है, तो वे 'मुतवाफ़िक़ान' (अनुरूप) हैं, और उस उभयनिष्ठ विभाजक को 'मा बिहिल-अदद' (वह संख्या जो उन्हें गिनती है) या 'मा बिहिल-तवाफ़ुक़' (सहमति का कारक) कहा जाता है। सभी मामलों में नियम 'वफ़्क़' (अंश) से गुणा करने का है। हालाँकि, चूंकि दो 'मुतबायिन' (एक-दूसरे के लिए अभाज्य) संख्याओं का 'वफ़्क़' स्वयं वे संख्याएँ ही हैं—क्योंकि वे उन्हें सहमति के कारक से विभाजित करने का परिणाम हैं, जो कि एक है, और एक से विभाजित प्रत्येक संख्या का परिणाम वही संख्या होती है—संपूर्ण सुधार (तशीह) को संपूर्ण सुधार से गुणा करें, और हाथ में जो कुछ भी है उसे प्रत्येक उत्तराधिकारी के हिस्से से गुणा करें। और क्योंकि दोनों पक्षों में 'तमाथुल' (समानता) में 'वफ़्क़', और छोटे पक्ष की ओर से 'तदाखुल' (एक संख्या दूसरी का गुणक होना) में, एक के अलावा कुछ नहीं है, और एक से गुणा का प्रभाव स्पष्ट नहीं होता है—क्योंकि एक से गुणा की गई कोई भी संख्या स्वयं को ही प्राप्त करती है—यह लोगों के बीच प्रसिद्ध हो गया कि 'तमाथुल' में या 'तदाखुल' के छोटे पक्ष में कोई गुणा नहीं होता है। 'मुतवाफ़िक़ान' में और 'तदाखुल' के बड़े पक्ष में, गुणा 'वफ़्क़' द्वारा किया जाता है, जैसा कि प्रसिद्ध है। सत्य का ज्ञान सर्वज्ञानी, अत्यंत क्षमाशील के पास है।

[उर्दू कॉलम]: इस स्थिति में, वे 'मुतदाखिलान' होंगे, या यदि यह उनमें से किसी के समान नहीं है, तो इस स्थिति में वे 'मुतवाफ़िक़ान' होंगे। इस नष्ट करने वाली संख्या को 'मा बिहिल-तवाफ़ुक़' कहा जाता है। इन सभी स्थितियों का नियम 'वफ़्क़' में गुणा करना है, लेकिन चूंकि 'मुतबायिन' संख्याओं का 'वफ़्क़' स्वाभाविक रूप से वही दो संख्याएँ हैं—क्योंकि जब उन्हें 'मा बिहिल-तवाफ़ुक़', अर्थात एक, से विभाजित किया जाता है, तो वही परिणाम प्राप्त होता है—इसलिए, कुल 'तशीह' को कुल 'तशीह' में और हाथ में जो कुछ भी है उसे प्रत्येक वारिस के कुल हिस्से में गुणा किया जाएगा। और चूंकि 'तमाथुल' की स्थिति में दोनों पक्षों में और 'तदाखुल' की स्थिति में छोटी संख्या की ओर, 'वफ़्क़' केवल एक होता है, और एक से गुणा करने का कोई प्रभाव नहीं होता है क्योंकि एक से गुणा की गई कोई भी संख्या स्वयं वही संख्या होती है, इसलिए लोगों में यह प्रसिद्ध हो गया कि 'तमाथुल' की स्थिति में बिल्कुल गुणा नहीं होता है, और 'तदाखुल' में छोटी संख्या की ओर गुणा नहीं होता है। जबकि दोनों तरफ 'तवाफ़ुक़' की स्थिति में और बड़ी संख्या की ओर 'तदाखुल' की स्थिति में, 'वफ़्क़' द्वारा गुणा किया जाता है, जैसा कि सुप्रसिद्ध है। और सत्य का ज्ञान उस हस्ती के पास है जो ज्ञानवान और क्षमा करने वाली है। (त)

और यहीं से 'तर्बिया' (चौगुना करने) के स्वरूप की एक और व्याख्या भी स्पष्ट हुई, क्योंकि यदि दो संख्याओं को एक गिना जाता है, क्योंकि एक या तो दो संख्याओं को नष्ट कर देगा।

पृष्ठ 305 का 613

[عربی کالم]: اولا مثل احد فمتوافقان و یسمی ذلک العاد مابه التوافق و الحکم في الکل الضرب في الوفق لکن لما کان وفق المتباینین هما العدد ان بانفسهما فانهما حاصل قسمتهما علی مابه التوافق ای الواحد لان کل عدد یقسم علی واحد یحصل ذلك العدد بعینه یضرب کل التصحیح فی کل التصحیح وکل ما فی الید فی کل السهم لکل من الورثة ولان الوفق في التماثل من الجانبین وفی التداخل من الاصغر لیس الا واحدا و لا یظهر اثر الضرب فی واحد لان کل عدد اذا ضرب فی واحد یحصل ذلك العدد بنفسه اشتهر عند الناس انه لا یضرب فی التماثل وفی جانب الاصغر من التداخل وفی المتوافقین وفی جهة الاکبر من التداخل الضرب بالوفق کما هو المشهور والعلم بالحق عند العلیم الغفور۔

[اردو کالم]: اس صورت میں وہ متداخلان ہوں گے یا ان دونوں میں سے کسی کی مثل نہ ہوگا تو اس صورت میں وہ متوافقان ہوں گے۔ اس فنا کرنے والے عدد کو مابہ التوافق کہا جاتا ہے ان سب صورتوں کا حکم وفق میں ضرب دینا ہے لیکن جب متباینین کا وفق بذات خود وہی دونوں عدد ہیں کیونکہ انہیں جب مابہ التوافق یعنی ایک پر تقسیم کیا جائے تو خود وہی حاصل ہوتے ہیں لہذا کل تصحیح کو کل تصحیح کو میں اور کل مافی الید کو ہر وارث کے کل حصے میں ضرب دی جائے گی۔ اور اس لئے کہ بصورتِ تماثل دونوں جانبوں میں اور بصورتِ تداخل چھوٹے عدد کی جانب میں وفق صرف ایک ہی ہوتا ہے اور ایک ہی ضرب کا کوئی اثر نہیں ہوتا کیونکہ کسی بھی عدد کو جب ایک میں ضرب دی جائے تو حاصل ضرب خود وہی عدد ہوتا ہے لہذا لوگوں میں مشہور ہوگیا کہ بصورتِ تماثل بالکل ضرب نہیں ہوتی اور بصورتِ تداخل چھوٹے عدد کی جانب ضرب نہیں ہوتی جبکہ بصورتِ توافق دونوں جانب اور بصورتِ تداخل بڑے عدد کی جانب وفق میں ضرب دی

جاتی ہے جیسا کہ مشہور ہے اور حق کا علم اس ذات کے پاس ہے جو علم والی اور مغفرت فرمانے والی ہے(ت)

اور یہیں سے صورت تربیع کی ایک اور تقریر بھی ظاہر ہوئی، لان العددین ان عدھما واحد اس لئے کہ دو عددوں کو یا تو ایک فنا کرے گا

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Section 1] (Arabic): If there is a difference (Tabayun), or if a number divides both which is equal to both, then it is Tamathul (equality), or if it matches the smaller number then it is Tadakhul (overlap), otherwise it is Tawafuq (agreement). And Allah knows best. (Urdu): In this case, there will be Tabayun (difference) between them, or if such a number divides both which is equal to both, then it is Tamathul (equality), or if it is equal to the smaller number then it is Tadakhul (overlap), and if the mentioned three cases are not present, then it will be Tawafuq (agreement). And Allah knows best. (T)

Please inform about its correctness or incorrectness. And peace be upon you with thousands of respects and honors (May thousands of greetings of respect and honor be upon you - T). The Answer:

[Section 2] (Arabic): And peace be upon you too, and Allah's mercy and blessings be upon you, O my son! May Allah protect you until the Day of Judgment and always keep the victory of religion through you. You approached with precision and acted upon it, yet you avoided deep investigation (Tahqiq) and neglected it. Firstly, because 'one' (Al-Wahid) is not considered a 'number' according to the researchers (Muhaqqiqeen). What our companions (Allah have mercy on them) decided regarding 'you are divorced as much as you wish,' as mentioned in 'Al-Fath' and elsewhere, is based on common usage ('Urf). I say: The definitive proof for this is that 'number' (Adad) is 'quantity' (Kam), and quantity is an 'accident' ('Arad) that accepts division by its essence. Whereas in 'one', assuming one part without another is impossible; otherwise, it would become multiple and would no longer be 'one'. In other words, the analysis of a thing is towards what it is composed of.

(Urdu): And peace be upon you too, and may Allah Almighty's mercies and blessings be upon you. O my son! May Allah Almighty keep you safe until the Day of Judgment and always keep the success of religion through you. You acted upon this while keeping precision (Tadqiq) in view, but you left investigation (Tahqiq) aside and neglected it. The first reason is that according to the researchers, 'one' is not a number. And the explanation our companions (mercy be upon them) gave regarding "You are divorced as much as you wish," as found in 'Al-Fath' etc., is based on common usage (Urf). I say: (I say) the absolute proof for this is that 'number' is 'quantity' (Kam), and quantity is such an accident (Arad) that accepts division by its nature, whereas in 'one', assuming one thing without another is impossible,

otherwise it would become multiple and would not remain 'one'. With another phrase, it is as if the analysis of a thing is towards its origins.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 26

[धारा 1] (अरबी): यदि उनके बीच विषमता (तबायुन) हो, या कोई ऐसी संख्या दोनों को विभाजित करे जो दोनों के समान हो तो वह तमातुल (समानता) है, या यदि वह छोटी संख्या के समान हो तो वह तदाखुल (अतिव्याप्ति) है, अन्यथा वह तवाफ़ुक़ (सहमति) होगा। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। (उर्दू): इस स्थिति में उनके बीच तबायुन (विषमता) होगी या ऐसी संख्या विभाजित करेगी जो दोनों के समान है तो यह तमातुल हुआ, या वह छोटी संख्या के समान होगी तो यह तदाखुल हुआ, और यदि उल्लेखित तीनों स्थितियां न हों तो तवाफ़ुक़ होगा। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

इसकी शुद्धता या अशुद्धता के बारे में सूचित किया जाए। और आप पर हज़ारों सम्मान और सत्कार के साथ सलाम हो (आप पर हज़ारों सम्मान और सत्कार के साथ सलाम हो - त)। उत्तर:

[धारा 2] (अरबी): और आप पर भी सलाम, अल्लाह तआला की रहमतें और उसकी बरकतें हों ऐ मेरे बेटे! अल्लाह तआला आपको क़यामत के दिन तक सुरक्षित रखे और आपके ज़रिए दीन की कामयाबी को हमेशा बनाए रखे। आपने बारीकी (तदक़ीक़) को ध्यान में रखते हुए उस पर अमल किया और शोध (तहक़ीक़) से मुँह मोड़ते हुए उसे छोड़ दिया। पहला कारण यह है कि शोधकर्ताओं के अनुसार 'एक' कोई संख्या नहीं है। और हमारे साथियों (अल्लाह उन पर रहम करे) ने 'तुम्हें तलाक़ है जितना तुम चाहो' के बारे में जो बयान दिया है, जैसा कि 'फ़तह' आदि में है, वह प्रथा (उर्फ़) पर आधारित है। मैं कहता हूँ: इस पर निश्चित प्रमाण यह है कि संख्या 'मात्रा' (कम) है, और मात्रा एक ऐसा 'गुण' (अरज़) है जो अपनी प्रकृति से विभाजन स्वीकार करता है। जबकि 'एक' में, एक हिस्से को दूसरे के बिना मानना असंभव है; अन्यथा वह बहुसंख्यक हो जाएगा और 'एक' नहीं रहेगा। दूसरे शब्दों में, किसी चीज़ का विश्लेषण उसी की ओर होता है जिससे वह बनी है।

(उर्दू): और आप पर भी सलाम, अल्लाह तआला की रहमतें और उसकी बरकतें हों ऐ मेरे बेटे! अल्लाह तआला आपको क़यामत के दिन तक सुरक्षित रखे और आपके ज़रिए दीन की कामयाबी को हमेशा रखे। आपने बारीकी (तदक़ीक़) को ध्यान में रखते हुए उस पर अमल किया और शोध (तहक़ीक़) से मुँह मोड़ते हुए उसे छोड़ दिया। पहली वजह यह है कि शोधकर्ताओं के नज़दीक 'एक' कोई संख्या नहीं है। और हमारे साथियों (अल्लाह उन पर रहम करे) ने "तुम्हें तलाक़ है जितना तुम चाहो" में जो बयान दिया है जैसा कि 'फ़तह' आदि में है, वह प्रथा (उर्फ़) पर आधारित है। मैं कहता हूँ:

(मैं कहता हूँ) इस पर निश्चित प्रमाण यह है कि संख्या 'मात्रा' (कम) है और मात्रा ऐसा गुण (अरज़) होता है जो अपनी प्रकृति के आधार पर विभाजन स्वीकार करता है, जबकि 'एक' में एक चीज़ को दूसरी चीज़ के बिना मानना असंभव है वरना वह बहुसंख्यक हो जाएगा और 'एक' नहीं रहेगा। दूसरी इबारत के साथ यूँ कि चीज़ का विश्लेषण उसी की तरफ़ होता है जिससे वह बनी है।

पृष्ठ 613 में से 306

اس صورت میں ان کے درمیان تباین ہوگا یا ایسا عدد فنا کرے گا جو دونوں کی مثل ہے تو یہ تماثل ہوا یا وہ چھوٹے عدد کی مثل ہو گا تو یہ تداخل ہوا، اور اگر مذکورہ تینوں صورتیں نہ ہوئیں تو توافق ہوگا۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت) فتباین اوعد مثلاھما فتماثل او مثل الاصغر فتداخل والا فتوافق واللہ تعالٰی اعلم۔

اس کی صحت و سقم سے مطلع فرمایا جائے۔ والسلام بالوف التعظیم والاکرام (آپ پر ہزاروں تعظیم و تکریم کے ساتھ سلام ہو ت) الجواب:

وعلیکم السلام ورحمۃ اللہ وبرکاتہ یا ولدی حفظک اللہ الی یوم الدین وادام بك ظفر الدین اتیت التدقیق واعملتہ وابیت التحقیق واھملتہ اما اولاً فلان الواحد لیس بعدد عندالمحققین وما قررہ اصحابنا رحمھم اللہ تعالٰی فی انت طالق کم شئت کما فی الفتح وغیرہ فمبنی علی العرف اقول والدلیل القاطع علیہ ان العدد کم والکم عرض یقبل القسمۃ لذاتہ والواحد لیستحیل ان یفرض فیہ شیئ دون شیئ والالتعدد فلم یکن واحدا، وبعبارۃ اخری انما التحلیل الی مامنہ

اور تم پر بھی سلام، اللہ تعالٰی کی رحمتیں اور اس کی برکتیں ہوں اے میرے بیٹے اللہ تعالٰی آپ کو روز قیامت تک محفوظ رکھے اور آپ کے ذریعے دین کی کامیابی کو ہمیشہ رکھے، آپ نے تدقیق کو پیش نظر رکھتے ہوئے اس پر عملدرآمد کیا اور تحقیق سے منہ موڑتے ہوئے اس کو چھوڑ دیا ہے وجہ اول اس لئے کہ محققین کے نزدیک ایک عدد نہیں ہے اور ہمارے اصحاب علیہم الرحمہ نے "انت طالق کم شئت" میں جو تقریر کی ہے جیسا کہ فتح وغیرہ میں ہے وہ عرف پر مبنی ہے اقول: (میں کہتا ہوں) اس پر دلیل قطعی یہ ہے کہ عدد کم ہے اور کم ایسا عرض ہوتا ہے جو اپنی

ذات کے اعتبار سے تقسیم کو قبول کرتا ہے جبکہ واحد میں ایک شیئ کو فرض کرنا سوائے دوسری شیئ کے محال ہے ورنہ وہ متعدد ہو جائے گا اور واحد نہیں رہے گا۔ دوسری عبارت کے ساتھ یوں کہ شیئ کی تحلیل اس کی طرف ہوتی ہے

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Arabic Column] ...composition; if it were divided, it would become two things, not one. In clearer words, and to refute argument, there is no division here except into units. It is impossible for one unit to become two units; otherwise, it wouldn't be a unit but a plurality, leading to an inversion (of reality). If it were to become so, it would just be two units considered as one, thus being two, not one. In briefer terms, there are nothing but pure units. So, one is a unit, two are two units, and so on. A "part" of a unit is inconceivable. As for fractions, the meaning of 1/2, for example, is not a part of a single real unity, but an intellectual one, i.e., one out of two that is assumed as one, as we have verified in the treatise on Arithmetic (Al-Arithmatiqi). Secondly, because zero cannot be a margin (boundary) of a number, for it is pure negation, being an expression for the emptiness of a rank. Its meaning is not that...

[Urdu Column] ...from which that object is composed. If the "one" (unit) were to be divided, it would become two things and would no longer remain "one". In a clearer expression that better defends the argument, it would be said: here, there is no division except into units, and it is impossible for one unit to become two units; otherwise, it would not remain "unity" but would become "multiplicity". Thus, an inversion of realities would necessarily follow. Even if it were (called) unity, in reality, it would be two units that have been considered as one unity. So, they would be two, not one. In a more concise expression, it would be said that here there are only units; hence, "one" is one unit and "two" (ithnan) are two units, and similarly for the rest. And for "unity", a "part" (some) is absolutely inconceivable. However, fractions in them, for example, the meaning of 1/2 is not one out of two parts of a real unity, but one out of two parts of an "assumed" unity. That is, one out of two such things that have been assumed as one, just as we have researched this in the treatise "Arithmatiqi". The second reason is that it is impossible for zero to become a margin (side) for any number because zero is purely negation, as it is the name for the vacancy of a position/rank. So its meaning would not be that...

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 26

[अरबी कॉलम] ...संयोजन; यदि इसे विभाजित किया जाए, तो यह दो वस्तुएँ बन जाएगा, एक नहीं। अधिक स्पष्ट शब्दों में, और तर्क का खंडन करने के लिए, यहाँ इकाइयों के अलावा कोई विभाजन नहीं है। एक इकाई के लिए दो इकाइयाँ बनना असंभव है; अन्यथा, यह एक इकाई नहीं बल्कि बहुलता होगी, जिससे वास्तविकता का उलटफेर होगा। यदि ऐसा होता, तो यह केवल एक मानी गई दो इकाइयाँ होतीं, इस प्रकार दो होतीं, एक नहीं। संक्षिप्त शब्दों में, शुद्ध इकाइयों के अलावा और कुछ नहीं है। तो, एक एक इकाई है, दो दो इकाइयाँ हैं, और इसी तरह। इकाई के 'अंश' की कल्पना नहीं की जा सकती। जहाँ तक भिन्नों (fractions) का प्रश्न है, उदाहरण के लिए 1/2 का अर्थ वास्तविक एकल इकाई का हिस्सा नहीं है, बल्कि एक बौद्धिक हिस्सा है, अर्थात दो में से एक जिसे एक माना गया है, जैसा कि हमने अंकगणित (अल-अरथिमतीकी) पर ग्रंथ में सत्यापित किया है। दूसरा, क्योंकि शून्य किसी संख्या की सीमा नहीं हो सकता, क्योंकि यह शुद्ध निषेध है, जो किसी पद की शून्यता की अभिव्यक्ति है। इसका अर्थ यह नहीं है कि...

[उर्दू कॉलम] ...जिससे वह वस्तु बनी है। यदि 'एक' (इकाई) विभाजित हो जाए, तो वह दो चीजें बन जाएँगी और 'एक' नहीं रहेगी। अधिक स्पष्ट अभिव्यक्ति में जो तर्क का बेहतर बचाव करती है, यह कहा जाएगा: यहाँ, इकाइयों के अलावा कोई विभाजन नहीं है, और एक इकाई का दो इकाइयाँ बनना असंभव है; अन्यथा, यह 'एकता' (वहदत) नहीं रहेगी बल्कि 'बहुलता' बन जाएगी। इस प्रकार, वास्तविकताओं का उलटफेर अनिवार्य रूप से होगा। भले ही इसे एकता कहा जाए, वास्तव में वे दो इकाइयाँ होंगी जिन्हें एक एकता के रूप में माना गया है। तो, वे दो होंगी, एक नहीं। अधिक संक्षिप्त अभिव्यक्ति में, यह कहा जाएगा कि यहाँ केवल इकाइयाँ हैं; इसलिए, 'एक' एक इकाई है और 'दो' (इस्नान) दो इकाइयाँ हैं, और इसी तरह शेष के लिए भी। और 'एकता' के लिए, 'अंश' (कुछ हिस्सा) बिल्कुल अकल्पनीय है। हालाँकि, उनमें भिन्न, उदाहरण के लिए, 1/2 का अर्थ वास्तविक एकता के दो भागों में से एक नहीं है, बल्कि 'मान ली गई' एकता के दो भागों में से एक है। अर्थात, दो ऐसी वस्तुओं में से एक जिन्हें एक माना गया है, जैसा कि हमने 'रिसाला अर्थमथिकी' में शोध किया है। दूसरा कारण यह है कि शून्य का किसी संख्या के लिए पार्श्व (सिरा) बनना असंभव है क्योंकि शून्य विशुद्ध रूप से निषेध है, क्योंकि यह किसी स्थान/पद की रिक्ति का नाम है। तो इसका अर्थ यह नहीं होगा कि...

पृष्ठ 307 का 613

فتاوی رضویہ، جلد ۲۶

[عربی کالم] التركيب فلو انقسم لكان شيئين لا واحدا وبعبارة اظهر ودفع للمقال لا انقسام هنا الا الى الوحدات والوحدة ليستحيل ان تصير وحدتين والا لم تكن وحدة بل كثرة فيلزم الانقلاب فان صارت فماكانت الاوحدتين اخذتا واحدة بالاعتبار فكان اثنين لا واحد، وبعبارة اخصرما ثم الاوحدات محضة فالواحد وحدة والاثنان وحدتان وهكذا ولا يعقل للوحدة بعض اصلا اما الكسور فليس معنى ١/٢ مثلا جزء من جزئ واحد حقيقى بل اعتبارى اى واحد من اثنين فرض واحدا كما حققناه في رسالة الارثماطيقى، وامّا ثانيًا فلان الصفر لا يمكن ان يكون حاشية عدد فانه محض سلب اذ هو عبارة عن خلو المرتبة فليس معناه ان

[اردو کالم] جس سے وہ شیئی مرکب ہے، اگر واحد منقسم ہو جائے تو وہ دو چیزیں بن جائے گا اور واحد نہیں رہے گا، زیادہ ظاہر اور گفتگو کا زیادہ دفاع کرنے والی عبارت کے ساتھ یوں کہا جائے گا کہ یہاں منقسم ہونا نہیں ہے مگر وحدتوں کی طرف اور ایک وحدت کا دو وحدتیں ہو جانا محال ہے ورنہ وہ وحدۃ نہیں رہے گی بلکہ کثرت بن جائے گی تو اس طرح حقیقتوں میں انقلاب لازم آئے گا، اگر وہ وحدت ہو بھی تو حقیقت میں دو وحدتیں ہی ہوں گی جن کو ایک وحدت اعتبار کر لیا گیا ہے تو وہ دو ہوئیں نہ کہ ایک۔ زیادہ مختصر عبارت کے ساتھ یوں کہا جائے گا کہ یہاں تو محض وحدتیں ہیں، چنانچہ واحد ایک وحدت اور اثنان دو وحدتیں ہوں گی، اور اسی طرح باقی میں ہوگا۔ اور وحدت کے لئے بعض بالکل متصور نہیں۔ لیکن کسریں تو ان میں مثال کے طور پر ١/٢ کا معنی یہ نہیں ہے کہ واحد حقیقی کی دو جزوں میں سے ایک بلکہ واحد اعتباری کی دو جزوں میں سے ایک یعنی ایسے دو میں سے ایک جن کو ایک فرض کیا گیا ہے جیسا کہ ہم نے اس کی تحقیق رسالہ ارثماطیقی میں کر دی ہے۔ وجہ دوم اس لئے کہ صفر کا کسی عدد کیلئے حاشیہ

(طرف) بننا ممکن نہیں کیونکہ صفر تو محض نفی ہے اس لئے کہ وہ مرتبہ کے خالی ہونے کا نام ہے تو اس کا یہ معنی نہ ہو گا کہ

Fatawa Ridawiyya - Volume 26

[Arabic Column] ...there is something called zero; rather, its meaning is that there is absolutely nothing there. Therefore, subtracting it from a number or adding it to it has no effect, as I mentioned. If it were something, it would be impossible for something to exist without another something, or for something with something else to be equal to that something itself. Thus, the whole would equal the part, or rather the whole of the whole would equal the part of the part, as is not hidden. Through this, a third point becomes clear: that zero with two, for example, is not the sum of two things, but rather the thing alone. The meaning of adding zero to a number, if no other thing is added with it, is that one is not half the sum of its two margins, but half of a single margin. Fourthly, if it were permissible for non-existence to be a margin, then the non-existence attributed to a specific thing like 1 or 2 etc., would be more worthy of that. Thus, zero would also be a number now, since one of its margins is one and the other - or their sum is zero, half of which is zero. Being like the sum does not negate it being its half, because it is definitively considered in calculations. Do you not see that half of...

[Urdu Column] ...there is some entity present named 'zero'; rather, the meaning is that there is absolutely nothing there. This is the reason why subtracting zero from any number or adding it with it produces no effect, as you have mentioned. If it were an entity, then for it to be one entity apart from another entity, and to be an entity with another entity in such a way that it becomes equal to itself, would be impossible. Because in this way, the whole would become equal to the part, or rather the whole of the whole to the part of the part, as is not hidden. And from this, the third reason becomes clear: that the coming together of zero with two is not a sum of two things but just one thing. The meaning of zero being added with a number is that no entity was added with that number. Thus, 'one' did not become half of its two sides but became half of one side. The fourth reason is because if a number is designated as a margin (side) of a number, then the non-existence added to a specific entity would be even more rightfully designated as a side, like 1 and 2 etc. Thus, zero would also become a number because on its one side is 'one' and on the other side is 1 (one), the sum of which is zero, and its half is also zero. Its being like the sum does not negate its being half because in calculations, this is definitively reliable. Do you not see that for 20...

फ़तावा रज़विया - खण्ड २६

[अरबी स्तंभ] ...वहाँ कोई चीज़ है जिसका नाम शून्य है; बल्कि इसका अर्थ यह है कि वहाँ बिल्कुल कुछ नहीं है। इसलिए किसी संख्या में से इसे घटाने या इसमें जोड़ने का कोई प्रभाव नहीं पड़ता, जैसा कि मैंने उल्लेख किया है। यदि यह कोई वस्तु होती, तो एक वस्तु का दूसरी वस्तु के बिना होना, या किसी वस्तु का दूसरी वस्तु के साथ स्वयं उसी वस्तु के समान होना असंभव होता। इस प्रकार पूर्ण अंश के बराबर हो जाता, बल्कि पूर्ण का पूर्ण, अंश के अंश के बराबर हो जाता, जैसा कि छिपा नहीं है। इससे तीसरा पहलू स्पष्ट होता है कि उदाहरण के लिए दो के साथ शून्य, दो वस्तुओं का योग नहीं है, बल्कि केवल वह वस्तु अकेली है। किसी संख्या के साथ शून्य जोड़ने का अर्थ, यदि उसके साथ कोई अन्य वस्तु नहीं जोड़ी जाती है, तो यह है कि 'एक' अपने दोनों हाशिये (किनारों) के योग का आधा नहीं है, बल्कि एक ही हाशिये का आधा है। चौथा कारण यह है कि यदि अभाव (अस्तित्वहीनता) को हाशिया माना जाना अनुमेय होता, तो १ और २ जैसी किसी विशिष्ट वस्तु से संबंधित अभाव इसके लिए अधिक उपयुक्त होता। इस प्रकार शून्य भी अब एक संख्या हो जाता, क्योंकि इसके हाशिये में से एक 'एक' है और दूसरा - या उनका योग शून्य है, जिसका आधा शून्य है। योग के समान होना इसके आधा होने का निषेध नहीं करता, क्योंकि गणना में यह निश्चित रूप से मान्य है। क्या आप नहीं देखते कि २० का आधा...

[उर्दू स्तंभ] ...वहाँ कोई ऐसी वस्तु मौजूद है जिसका नाम शून्य है; बल्कि अर्थ यह होगा कि वहाँ बिल्कुल कोई वस्तु नहीं है। यही कारण है कि शून्य को किसी संख्या से घटाएं या उसके साथ जोड़ें, कोई प्रभाव नहीं पड़ता जैसा कि आपने उल्लेख किया है। यदि वह एक वस्तु होती, तो उसका एक वस्तु होना दूसरी वस्तु के अलावा और किसी वस्तु के साथ इस तरह वस्तु होना कि वह स्वयं अपने समान हो जाए, असंभव होता। क्योंकि इस तरह तो पूर्ण अंश के बल्कि पूर्ण का पूर्ण अंश के अंश के बराबर हो जाएगा जैसा कि छिपा नहीं है, और इसी से तीसरा कारण स्पष्ट हो गया और वह यह है कि शून्य का दो के साथ इकट्ठा होना दो चीज़ों का योग नहीं बल्कि एक ही चीज़ है। शून्य की संख्या के साथ जुड़ने का अर्थ यह है कि उस संख्या के साथ कोई वस्तु नहीं जुड़ी तो इस प्रकार 'एक' अपने दोनों तरफ़ का आधा न हुआ बल्कि एक तरफ़ का आधा हुआ। चौथा कारण इसलिए कि यदि संख्या को संख्या का हाशिया (तरफ़) मान लिया जाए तो किसी निश्चित वस्तु की तरफ़ जोड़ा जाने वाला अभाव पहले तरफ़ माना जाएगा जैसे १ और २ आदि, तो इस तरह शून्य भी संख्या बन जाएगी क्योंकि इसके एक तरफ़ 'एक' और दूसरी तरफ़ १ (एक) है जिनका योग शून्य है और उसका आधा भी शून्य

है। इसका योग के समान होना इसके आधा होने का निषेध नहीं करता क्योंकि गणना में यह निश्चित रूप से विश्वसनीय है। क्या आप नहीं देखते कि २० का...

पृष्ठ ३०८ का ६१३

[عربی کالم] هناك شيئا يسمى صفرا بل معناه ان لاشيئ هناك اصلا ولهذا لا اثر لحظه من عدد ولاضمه اليه كما ذكرت ولوكان شيئا لاستحال ان يكون شيئ دون شيئ او شيئ مع شيئ مساويا لشيئ نفسه فيتساوى الكل والجزء بل كل الكل وجزء الجزء كما لا يخفى وبه تبين وجه ثالث وهو ان الصفر مع اثنين مثلا ليس مجموع شيئين بل الشيئ وحده ومعنى جمع الصفر مع عدد ان لم يجمع معه شيئ فليس الواحد نصف مجموع حاشيتيه بل نصف حاشية واحدة واما رابعاً فلانه لسوغ كون العدم حاشية لكان العدم المضاف الى شيئ معين مثل ۱ و ۲ وغيرهما اولى بذلك فكان الصفر ايضاً عدد الان احدى حاشيتيه واحد والاخرى - او مجموعهما صفر نصفه صفر وكونه مثل المجموع لا ينفى كونه نصفه لانه معتبر في الحساب قطعاً الاترى ان نصف

[اردو کالم] وہاں کوئی ایسی شیئ موجود ہے جس کا نام صفر ہے بلکہ معنی یہ ہوگا کہ وہاں بالکل کوئی شیئ نہیں ہے۔ یہی وجہ ہے کہ صفر کو کسی عدد سے گھٹائیں یا اس کے ساتھ ملائیں کوئی اثر نہیں ہوتا جیسا کہ تو نے ذکر کیا ہے۔ اگر وہ شیئی ہو تو اس کا ایک شیئی ہونا سوائے دوسری شیئی کے اور کسی شیئی کے ساتھ اس طرح شیئی ہونا کہ وہ شیئی خود اس کے مساوی ہوجائے محال ہوگا کیونکہ اس طرح تو کل جزء کے بلکہ کل کا کل جزء کے جزء کے برابر ہوجائے گا جیسا کہ پوشیدہ نہیں، اور اسی سے وجہ سوم واضح ہوگئی اور وہ یہ ہے کہ صفر کا دو کے ساتھ اکٹھا ہونا دو چیزوں کا مجموعہ نہیں بلکہ ایک ہی چیز ہے۔ صفر کے عدد کے ساتھ جمع ہونے کا معنی یہ ہے کہ اس عدد کے ساتھ کوئی شیئی جمع نہیں ہوئی تو اس طرح واحد اپنی دونوں طرفوں کا نصف نہ ہوا بلکہ ایک طرف کا نصف ہوا۔ وجہ چہارم اس لئے کہ اگر عدد کو عدد کا حاشیہ (طرف) قرار دے دیا جائے تو کسی معین شیئی کی طرف مضاف ہونے والا عدم بدرجہ اولیٰ طرف

قرار پائے گا جیسے ۱ اور ۲ وغیرہ تو اس طرح صفر بھی عدد بن جائے گی کیونکہ اس کے ایک طرف واحد اور دوسری طرف ۱ (ایک) ہے جن کا مجموعہ صفر ہے اور اس کا نصف بھی صفر ہے۔ اس کا مجموعے کی مثل ہونا اس کے نصف ہونے کی نفی نہیں کرتا کیونکہ حساب میں یہ قطعی طور پر معتبر ہے۔ کیا تو نہیں دیکھتا کہ ۲۰ کا

Fatawa Rizvia Volume 26

20 = 10. For the validity of the 'limited' (target definition), the validity of the 'limit' (defining criterion) is sufficient, even if it also applies to something else. The notion of zero being a number is void by the obviousness of reason, because a number is a 'thing' and zero is 'nothing'. Fifthly, even if we were to step down from all this and concede that zero is also a number, then the scrutiny would fail its purpose by contradiction. For the purpose of scrutiny was to negate division and return everything to compatibility (common divisors), which would now become impossible. This is because whenever zero is compared with one or any other number, it is impossible for a third number to divide both of them, because nothing divides zero except zero, and zero divides nothing but zero. Therefore, zero and every number other than it are prime (co-prime/disjoint). And all remaining pairs among them are compatible (sharing a divisor). Thus, the negation of division became mandatory, the denial vanished, and falling into what was being escaped from became necessary. Remember this. And as for your saying: 'Either one divides both of them, then they are prime, or a number equal to them divides them, then they are identical,' what would you say about 'one with one'? Are they both prime and identical simultaneously? Rather, say that if their divisor...

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

२० = १०. 'सीमित' (मशहूर/निर्दिष्ट) की सत्यता के लिए 'सीमा' (परिभाषा/मानक) की सत्यता पर्याप्त है, भले ही उसके अलावा कुछ और भी उस पर लागू हो। शून्य का संख्या होना बुद्धि की स्पष्टता के साथ निरस्त है, क्योंकि संख्या एक 'वस्तु' है और शून्य 'कुछ नहीं' है। पाँचवाँ, यदि हम इस सब से नीचे उतरें और मान लें कि शून्य भी एक संख्या है, तो सूक्ष्म परीक्षण अपने उद्देश्य पर विरोधाभास के रूप में लागू होगा। क्योंकि सूक्ष्म परीक्षण का उद्देश्य तो विभाजन का निषेध करना और सब को सामंजस्य (توافق - साझा विभाजक) की ओर लौटाना था, जो इस स्थिति में असंभव हो जाएगा। इसलिए कि शून्य को जब एक या किसी संख्या के साथ मिलाया जाए तो यह संभव नहीं है कि कोई तीसरा इन दोनों को विभाजित (गणना) कर दे, क्योंकि शून्य को केवल शून्य ही विभाजित करता है और शून्य केवल शून्य को ही विभाजित करता है। इसलिए शून्य और हर वह संख्या जो शून्य के अलावा है, परस्पर अभाज्य (متباین) होंगे। उनके अलावा हर दो संख्याएँ आपस में साझा विभाजक वाली (متوافق) होंगी। तो इस तरह विभाजन का इनकार चला गया और विभाजन अनिवार्य हो गया, और उसी स्थिति में गिरना आवश्यक हो गया जिससे बचने की कोशिश की गई थी। इसे याद रखें। और आपका यह कहना कि 'या तो एक इन दोनों संख्याओं को विभाजित करेगा तो वे अभाज्य (متباین) होंगे या ऐसी संख्या विभाजित करेगी जो दोनों के समान है तो वे समरूप (متماثلین) होंगे', तो 'एक और एक' के मामले में क्या कहेंगे, क्या वे दोनों एक ही समय में अभाज्य और समरूप होंगे? बल्कि यह कहें कि यदि उनका विभाजक...

पृष्ठ ३०९ का ६१३

۲۰ = ۱۰ ویکفی لصدق المحدود صدق الحد وان صدق علیہ ماسواہ ایضاً وعدیۃ الصفر باطلۃ ببداھۃ العقل لان العدد شیئ والصفر لا شیئ، واما خامساً لو تنزلنا عن ھذا کلہ وسلمنا ان الصفر ایضاً عدد لعاد التدقیق علی مقصودہ بالنقض فان المراد نفی القسمۃ وارجاع الکل الی التوافق والآن یستحیل ذلک لان الصفر کلما قیس مع واحد او شیئ من الاعداد لم یمکن ان یعدھما ثالث فان الصفر لا یعدہ الا الصفر والصفرا یعد الا الصفر فالصفر وکل عدد سواہ متباینان وکل باقیین فیما بینھما متوافقان فوجب القسم وذھب الانکار ولزم الوقوع فیما عنہ الفرار ھذا، وقولک اما ان یعدھما واحد فمتباینان او عدد مثلھما فمتماثلان ماتقول فی واحد مع واحد أھما متباینان و متماثلان معاً بل قل ان عدھما

نصف ۱۰ ہے، محدود کے صدق کے لئے حد کا صادق آنا کافی ہے اگر چہ اس پر حد کا غیر بھی صادق آتا ہو اور صفر کا عدد ہونا بداہت عقل کے ساتھ باطل ہے کیونکہ عدد شیئ ہے اور صفر کوئی شیئ نہیں۔ وجہ پنجم اگر ہم اس سب کچھ سے نیچے اتر کر مان لیں کہ صفر بھی عدد ہے تو تدقیق اپنے مقصود پر بطورِ نقض وارد ہوگی کیونکہ تدقیق سے مقصود تو تقسیم کی نفی اور سب کو توافق کی طرف لوٹانا تھا جو اس صورت میں محال ہوجائے گا اس لئے کہ صفر کو جب واحد یا کسی عدد کے ساتھ ملایا جائے تو ممکن نہیں کہ کوئی تیسرا ان دونوں کو فنا کر دے، کیونکہ صفر کو صرف صفر ہی فنا کرتی ہے اور صفر صرف صفر کو ہی فنا کرتی ہے لہذا صفر اور ہر وہ عدد جو صفر کے ماسوا ہے متباین ہوں گے۔ ان کے علاوہ ہر دو عدد آپس میں متوافقین ہوں گے تو اس طرح تقسیم کا انکار گیا اور تقسیم ضروری ہو گئی اور اسی میں گرنا لازم آیا جس سے فرار اختیار کیا تھا۔ اس کو یاد کرلو۔ اور تمہارا یہ کہنا کہ ان دونوں عددوں کو یا تو واحد فنا کرے گا تو وہ متباین ہوں گے یا ایسا عدد فنا کرے گا جو دونوں کی مثل ہے تو وہ متماثلین ہوں گے تو واحد

اور واحد جمع ہونے کی صورت میں تو کیا کہے گا، کیا وہ دونوں بیک وقت متباین اور متماثلین ہوں گے؟

صفحہ 309 از 613

Fatwa Rizvia, Volume 26, Page 310

Arabic Text: (The text explains mathematical relationships between numbers): ...identical to both of them, then it is 'tamathul' (concordance), or if it is like one of them, then it is 'tadakhul' (interpenetration). If not, and if the common divisor is greater than one, it is 'tawafuq' (concordance); if it is one, it is 'tabayun' (disparity). This is the meaning of the four-fold classification mentioned earlier. As for what you mentioned previously in your letter and asked about its correctness—that if two numbers are identical to each other, it is 'tamathul', otherwise the smaller is subtracted from the larger once or repeatedly from one side or both sides. If it leads to 'tamathul', it is 'tadakhul', or if it leads to one, it is 'tabayun', otherwise 'tawafuq'—the issue there is that 'tadakhul' ends in complete exhaustion, not in leaving a remainder equal to the smaller number. It is not that four subtracted from twenty four times leaves four identical to the smaller one. Rather, it is subtracted five times until nothing remains, because this is how division is identified. When we divide twenty by four, we get five and nothing remains. It is not that we get four with four remaining; rather, the end is in the whole.

Urdu Text: Rather, say that if a number that is equal to both of them annihilates (divides) those two numbers, then it is 'tamathul'. If it is equal to one of them, then it is 'tadakhul'. And if it's not like that—meaning it is neither equal to both nor equal to one of them—then if the annihilating (dividing) number is greater than one, it is 'tawafuq', and if it is one, then it will be 'tabayun'. This is the meaning of making the four categories which you mentioned earlier. As for what you mentioned before this in your letter and asked about its correctness—that among two numbers, if one is exactly the same as the other, it is 'tamathul'; otherwise, if reducing the smaller number from the larger one or several times leads to 'tamathul', it is 'tadakhul', and if it leads to one, it is 'tabayun', otherwise 'tawafuq'. The objection here is that 'tadakhul' concludes at the end (total exhaustion), not at having the likeness of the smaller number remaining. It is not that four will be dropped from twenty four times so that four remains, which is like the smaller number; rather, four will be dropped from twenty five times, then nothing will remain in this way because this is the hallmark of division. When we divide twenty by four, five will be obtained and nothing will remain. It is not that four is obtained and four remains, but in total...

फ़तावा रज़विया, खंड 26, पृष्ठ 310

अरबी पाठ: (संख्याओं के बीच गणितीय संबंधों की व्याख्या): ...दोनों के समान है, तो वह 'तमाथुल' (समानता) है, या यदि उनमें से एक के समान है, तो 'तदाखुल' (अंतर्प्रवेश) है। यदि नहीं, और यदि सामान्य भाजक एक से अधिक है, तो 'तवाफ़ुक' (सहमति); यदि यह एक है, तो 'तबायुन' (भिन्नता)। यह पहले वर्णित चार-गुना वर्गीकरण का अर्थ है। जहाँ तक आपने पहले अपने पत्र में उल्लेख किया था और उसकी शुद्धता के बारे में पूछा था—कि यदि दो संख्याएँ एक-दूसरे के समान हैं, तो वह 'तमाथुल' है, अन्यथा छोटी संख्या को बड़ी से एक बार या बार-बार एक तरफ या दोनों तरफ से घटाया जाता है। यदि यह 'तमाथुल' की ओर ले जाता है, तो यह 'तदाखुल' है, या यदि यह एक की ओर ले जाता है, तो 'तबायुन' है, अन्यथा 'तवाफ़ुक'—वहाँ मुद्दा यह है कि 'तदाखुल' पूर्ण समाप्ति पर समाप्त होता है, न कि छोटी संख्या के बराबर शेष रहने पर। ऐसा नहीं है कि बीस में से चार को चार बार घटाने पर चार शेष बचता है जो छोटी संख्या के समान है। बल्कि, इसे पांच बार घटाया जाता है जब तक कि कुछ भी शेष न रहे, क्योंकि इसी तरह विभाजन की पहचान की जाती है। जब हम बीस को चार से विभाजित करते हैं, तो हमें पांच प्राप्त होता है और कुछ भी शेष नहीं रहता है। ऐसा नहीं है कि हमें चार प्राप्त हो और चार शेष बचे; बल्कि, अंत पूर्णतः में है।

उर्दू पाठ: बल्कि यूँ कहो कि अगर दो अददों (संख्याओं) को वह अदद फ़ना (विभाजित) करे जो उन दोनों की मिस्ल (समान) है तो तमाथुल है और अगर उनमें से एक की मिस्ल है तो तदाखुल, और अगर ऐसा नहीं यानी न तो वह दोनों की मिस्ल है और न उनमें से एक की मिस्ल है तो फिर अगर फ़ना करने वाला अदद एक से ऊपर है तो तवाफ़ुक़, और अगर एक तो तबायुन होगा। यह मानी है चार क़िस्में बनाने का जिसका आप पहले ज़िक्र कर चुके हैं। रहा वह जिसका ज़िक्र आपने इससे पहले अपने ख़त में किया और उसके सही होने के बारे में सवाल किया कि दो अददों में से एक अगर बे-ऐनही (बिल्कुल) दूसरा हो तो तमाथुल, वरना अगर छोटे अदद को बड़े से एक या कई बार कम करने से वह तमाथुल तक पहुँच जाए तो तदाखुल, और अगर एक तक पहुँच जाए तो तबायुन, वरना तवाफ़ुक़ है। इसमें यह एतराज़ (आपत्ति) है कि तदाखुल में इंतहा (अंत) ख़त्म होने पर है न कि छोटे अदद की मिस्ल बाक़ी रहने पर। ऐसा नहीं है कि चार को बीस में से चार मर्तबा साक़ित (घटाया) किया जाएगा तो चार बाक़ी बचे जो छोटे अदद की मिस्ल है बल्कि चार को बीस में से पाँच मर्तबा साक़ित किया जाएगा तो इस तरह कुछ भी बाक़ी नहीं बचेगा क्योंकि यही तक़्सीम (विभाजन) की

पहचान है। जब हम बीस को चार पर तक़्सीम करें तो पाँच हासिल होगा और बाक़ी कुछ नहीं बचेगा। ऐसा नहीं है कि चार हासिल हो और चार बाक़ी बचे बल्कि कुल में...

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۶، صفحہ ۳۱۰

عربی عبارت: مثلهما فتماثل او مثل احدهما فتداخل اولا ولا فان كان العاد فوق الواحد فتوافق او واحد فتباين وهذا هو معنى التربيع الذى ذكرت سابقا و اما ما ذكرت انت قبل هذا فى كتاب منك وسألت عن صحته ان العددين ان كان احدهما هو الآخر بعينه فتماثل والا فينقص الاصغر من الاكبر مرة او مرارا من جانب او جانبين فان انتهى الى التماثل فتداخل او الى واحد فتباين والا فتوافق ففيه ان النهاية فى التداخل الى النفاد لا الى بقاء مثل الاصغر فليس ان اربعة تسقط من عشرين اربع مرات فتبقى اربعة مماثلة للاصغر بل تسقط خمس مرات فلا يبقى شيئ وذلك لانه يتعرف بالتقسيم واذا قسمنا عشرين على اربعة حصل خمسة و مابقى شيئ لا انه يحصل اربعة و تبقى اربعة بل النهاية في الكل

اردو عبارت: بلکہ یوں کہو کہ اگر دو عددوں کو وہ عدد فنا کرے جو ان دونوں کی مثل ہے تو تماثل ہے اور اگر ان میں سے ایک کی مثل ہے تو تداخل، اور اگر ایسا نہیں یعنی نہ تو وہ دونوں کی مثل ہے اور نہ ان میں سے ایک کی مثل ہے تو پھر اگر فنا کرنے والا عدد ایک سے اوپر ہے تو توافق، اور اگر ایک تو تباین ہو گا۔ یہ معنی ہے چار قسمیں بنانے کا جس کا آپ پہلے ذکر کر چکے ہیں۔ رہا وہ جس کا ذکر آپ نے اس سے پہلے اپنے خط میں کیا اور اس کے صحیح ہونے کے بارے میں سوال کیا کہ دو عددوں میں سے ایک اگر بعینہ دوسرا ہو تو تماثل، ورنہ اگر چھوٹے عدد کو بڑے سے ایک یا کئی بار کم کرنے سے وہ تماثل تک پہنچ جائے تو تداخل، اور اگر ایک تک پہنچ جائے تو تباین، ورنہ توافق ہے۔ اس میں یہ اعتراض ہے کہ تداخل میں انتہا ختم ہونے پر ہے نہ کہ چھوٹے عدد کی مثل باقی رہنے پر۔ ایسا نہیں ہے کہ چار کو بیس میں سے چار مرتبہ ساقط کیا جائے گا تو چار باقی بچے جو چھوٹے عدد کی مثل ہے بلکہ چار کو بیس میں سے پانچ مرتبہ ساقط کیا جائے گا تو اس طرح کچھ بھی باقی نہیں بچے گا کیونکہ یہی تقسیم کی پہچان ہے۔ جب ہم بیس

کو چار پر تقسیم کریں تو پانچ حاصل ہو گا اور باقی کچھ نہیں بچے گا۔ ایسا نہیں ہے کہ چار حاصل ہو اور چار باقی بچے بلکہ کل میں

Fatawa-e-Razviya, Volume 26

...until completion. Don't you see that you mentioned 'counting' (al-add) in total, and what is 'counting' except completion? So we subtract three from five, two remains; then we subtract two from three, one remains; we subtract it from two, nothing remains. At that point, 'counting' (completion) is realized. Ceasing the process after one remains is due to the knowledge that 'one' counts everything. Rather, say if two numbers are equal, they are 'tamathul' (identical). Otherwise, subtract the smaller from the larger. If it exhausts it, it is 'tadakhul' (interpenetration). If not, subtract the remainder from the smaller. If anything remains, subtract the remainder from the remainder, and so on until completion occurs. If it is completed by 'one', it is 'tabayun' (disparity). If by a number, it is 'tawafuq' (agreement). Then its result is nothing but what I have already mentioned in the four categories. As for mentioning subtractions, it is appended as a way to extract the ratio. And Allah Almighty knows best.

Issue 135: 8th Jumada al-Akhira 1330 AH. When Zaid's wife passed away, her funeral and burial expenses were taken from her jewelry, i.e., dowry, because Zaid himself is dependent on others. The deceased's expenses and Fatiha, etc., were done from her dowry. What do the scholars of religion say in this matter: should these expenses be adjusted/deducted while returning the dowry or not?

Answer: The expenses of Fatiha will not be adjusted at all; that is an act of reward (thawab), and whoever performs it will be responsible for its cost.

Page 311 of 613

फतावा-ए-रज़विया, खंड 26

...समाप्ति तक। क्या आप नहीं देखते कि आपने कुल में 'गणना' (अल-अद्द) का उल्लेख किया है, और 'गणना' समाप्ति के अलावा क्या है? इसलिए हम पाँच में से तीन घटाते हैं, दो शेष रहता है; फिर हम तीन में से दो घटाते हैं, एक शेष रहता है; हम इसे दो में से घटाते हैं, तो कुछ भी शेष नहीं रहता। उस बिंदु पर 'गणना' (समाप्ति) सिद्ध होती है। एक आने के बाद प्रक्रिया को छोड़ देना इस ज्ञान के कारण है कि 'एक' हर चीज़ को गिनता है। बल्कि, कहें कि यदि दो संख्याएँ समान हैं, तो वे 'तमातुल' (समान) हैं। अन्यथा, बड़े में से छोटे को घटाएँ। यदि वह उसे समाप्त कर दे, तो 'तदाखुल' (अन्तर्प्रवेश) है। यदि नहीं, तो शेष को छोटे में से घटाएँ। यदि कुछ और बचता है, तो शेष को शेष में से घटाएं, और इसी तरह जब तक समाप्ति न हो जाए। यदि यह 'एक' से समाप्त होता है, तो 'तबायुन' (असमानता) है। यदि किसी संख्या से, तो 'तवाफुक' (सहमति) है। फिर इसका परिणाम वही है जो मैं पहले ही चार श्रेणियों में उल्लेख कर चुका हूँ। जहाँ तक कटौती के उल्लेख का प्रश्न है, इसे अनुपात निकालने के तरीके के रूप में जोड़ा गया है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 135: 8 जमादी-उल-आखिरा 1330 हिजरी। जब ज़ैद की पत्नी का इंतकाल हुआ, तो उसके गहने यानी दहेज में से उसके कफ़न-दफ़न का खर्च किया गया क्योंकि ज़ैद खुद दूसरों का मोहताज है। मृतका के खर्च और फातिहा आदि उसके दहेज से किए गए। इस मसले में विद्वान क्या कहते हैं कि दहेज वापस करते समय क्या ये खर्च काटा जा सकता है या नहीं?

उत्तर: फातिहा का खर्च बिल्कुल नहीं काटा जाएगा; वह सवाब (पुण्य) का काम है और जो इसे करेगा, खर्च उसी के जिम्मे होगा।

पृष्ठ 311 का 613

إلی النفاذ الاتری انك ذکرت في الکل العد وما العد الا النفاذ فنسقط ثلثۃ من خمسۃ یبقی اثنان فنسقطھما من ثلثۃ یبقی واحد نسقطه من اثنین لا یبقی شیئ وھنالك یتحقق العدوان ترك العمل بعد خروج الواحد للعلم بأنه یعد کل شیئ بل قل ان تساویا فتماثل والا فینقص الاصغر من الاکبر فان افناہ فتداخل والا یسقط الباقی من الاصغر فان بقی فالباقی من الباقی وھکذا الی ان یحصل النفاذ فان کان بواحد فتباین او بعدد فتوافق ثم لیس حاصله الا ما قدمت في التربیع اما ذکر الاسقاطات فبطریق استخراج النسبۃ الصق واللہ تعالٰی اعلم۔

انتہا اس کے ختم ہونے پر ہے۔ کیا نہیں دیکھتے کہ آپ نے کل میں عدّ کو ذکر کیا ہے اور عدّ نہیں ہے مگر ختم کرنا۔ چنانچہ ہم تین کو پانچ سے ساقط کریں گے باقی دو بچے گا پھر دو کو تین سے ساقط کریں گے باقی ایک بچے گا پھر دو کو تین سے ساقط کریں گے تو باقی کچھ نہیں بچے گا تو وہاں پر عدّ (ختم کرنا) متحقق ہوگا۔ اگرچہ ایک کے نکلنے کے بعد عمل کو چھوڑ دیا جاتا ہے کیونکہ یہ بات معلوم ہے کہ ایک ہر شئی کو ختم کر دیتا ہے بلکہ یوں کہو کہ اگر دو عدد باہم مساوی ہیں تو تماثل ہے ورنہ چھوٹے کو بڑے سے کم کیا جائے گا اگر چھوٹا بڑے کو فنا کر دے تو تداخل اور اگر فنا نہ کرے تو باقی کو چھوٹے عدد سے کم کیا جائے گا پھر اگر کچھ باقی بچا تو اس کو باقی سے کم کریں گے اسی طرح کرتے رہیں گے یہاں تک ختم ہونا حاصل ہو جائے۔ اگر ختم ہونا واحد سے حاصل ہوا تو تباین اور اگر کسی عدد سے حاصل ہوا تو وفق ہے۔ پھر اس کا حاصل نہیں مگر وہی جو میں چار قسمیں بناتے ہوئے ذکر کر چکا ہوں۔ رہا اسقاطات کا ذکر تو اس کو نسبت کے استخراج کے طور پر ملحق کرلے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۳۵: ۸/جمادی الآخرہ ۱۳۳۰ھ جب زید کی بی بی کا انتقال ہوا تو اس کے زیور یعنی جہیز میں سے اس کی تجہیز و تکفین کی اس واسطے کہ زید خود دست نگر دوسرے کا ہے صرفہ میت اور فاتحہ وغیرہ کا اس کے جہیز سے کیا گیا، اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ اس کے جہیز واپس کرنے میں یہ صرفہ مجرا ہو یا نہیں؟

الجواب: فاتحہ کا صرف اصلاً مجرا نہ ہوگا وہ ایک ثواب کی بات ہے جو کرے گا اس کے ذمہ ہوگا

Fatawa Razawiyya Volume 26

And the burial and shrouding of the wife is obligatory upon the husband; it cannot be taken from the wife's estate. It is stated in Durr-ul-Mukhtar: Al-Fatwa 'ala wujubi kafniha 'alayhi wa in tarakat malan (1) | The ruling (Fatwa) is that the burial shroud of the wife is obligatory upon her husband, even if she left behind wealth when she died. (T)

It is stated in Radd al-Muhtar: Al-wajibu 'alayhi takfinuha wa tajhizuha al-shar'iyyani min kafni al-sunnati aw al-kifayati wa hunutin wa ujrati ghaslin wa hamlin wa dafnin (2) etc. | The husband is responsible for the Islamic funeral rites and shrouding of his wife, whether it be the 'Sunnah' shroud or the 'Kifayah' shroud. The cost of fragrance, washing, carrying the funeral bier, and burial is also obligatory upon the husband etc. (T)

So, whatever amount the husband has spent, it will all fall upon the husband; he must return half of the dowry (Jahez) in its entirety. And Allah Almighty knows best.

Problem 136: 10th Muharram-ul-Haram 1330 AH What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say regarding this matter: Zaid passed away at Amr's place, and Amr used to eat from Zaid's resources or used to feed Zaid. Now that Zaid has passed away, will Zaid's heirs receive his property, or will it be given to Amr?

Answer: By staying or dying at Amr's place, or by Amr eating Zaid's food or feeding Zaid, Amr does not become Zaid's heir, nor are Zaid's heirs deprived of his property. Inna Allaha a'ta kulla dhi haqqin haqqahu (3). | Indeed, Allah Almighty has granted every rightful person their right. (T) Yes, if Zaid used to eat Amr's food and according to an agreement, that food was given to him as a debt, then Zaid [his estate owes] that amount...

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Salat, Bab Salat al-Jana'iz, Mujtabai Press Delhi, 1/121
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab Salat al-Jana'iz, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/581
3. Kanz al-Ummal, Hadith 46056 & 46057, Mu'assasat al-Risala Beirut, 16/612 Page 312 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

और औरत का कफ़न-दफ़न शौहर पर वाजिब है, उसे औरत की विरासत (तर्का) से नहीं लिया जा सकता। दुर्रे मुख़्तार में है: अल-फ़तवा अला वुजूबि कफ़निहा अलैहि व इन तरकत मालान (1) | फ़तवा इसी पर है कि औरत का कफ़न उसके शौहर पर वाजिब है, चाहे वह माल छोड़कर फ़ौत हुई हो। (त)

रद्दुल मुहतार में है: अल-वाजिबु अलैहि तक़फ़िनुहा व तजहीज़ुहा अल-शरईय्यानि मिन कफ़निस सुन्नति अविल किफ़ायति व हनूतिन व उजरति ग़स्लिन व हमलिन व दफ़निन (2) अल-ख़। | शौहर पर बीवी की शरई तजहीज़ व तक़फ़ीन (अंतिम संस्कार की तैयारी) वाजिब है, चाहे कफ़न सुन्नत हो या कफ़न-ए-किफ़ायत। खुशबू, ग़ुस्ल (स्नान) की मज़दूरी, जनाज़ा उठाने की मज़दूरी और दफ़नाने की मज़दूरी भी शौहर पर वाजिब है। (त)

तो यह जिस क़दर शौहर ने ख़र्च किया है सब शौहर पर पड़ेगा, आधा जहेज़ मुकम्मल तौर पर उसे वापस करना होगा। वल्लाह तआला आलम।

मसाला 136: 10 मोहर्रमुल हराम 1330 हिजरी दीन के उलमा और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले के बारे में क्या फ़रमाते हैं: ज़ैद का इंतिक़ाल अम्र के पास हुआ और अम्र ही ज़ैद का खाता रहा या ज़ैद को खिलाता रहा, अब ज़ैद के इंतिक़ाल के बाद ज़ैद का माल ज़ैद के वारिसों को मिलेगा या अम्र को दिलाया जाएगा?

अल-जवाब: अम्र के पास रहने या इंतिक़ाल करने, या ज़ैद का खाने या ज़ैद को खिलाने से न तो अम्र ज़ैद का वारिस बन गया और न ही ज़ैद के वारिस उसके माल से महरूम हुए। इन्नल्लाहा आ'ता कुल्ला ज़ी हक़्क़िन हक़्क़हु (3)। | बेशक अल्लाह तआला ने हर हक़दार को उसका हक़ अता फ़रमा दिया। (त) हाँ, अगर ज़ैद अम्र का खाना खाया करता हो और मुआहदे के मुताबिक़ वह खाना उसे बतौर क़र्ज़ दिया जाता हो, तो ज़ैद उस मिक़दार...

1. अल-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुस सलात, बाबु सलातिल जनाइज़, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 1/121
2. रद्दुल मुहतार, किताबुस सलात, बाबु सलातिल जनाइज़, दार इहयाउत तुराथ अल-अरबी बैरूत, 1/581

3. कंज़ुल उम्माल, हदीस 46056 और 46057, मुअस्ससतुर रिसाला बैरूत, 16/612 पेज 312/613

اور عورت کا کفن دفن شوہر پر واجب ہے اسے عورت کے ترکہ سے نہیں کر سکتا، درمختار میں ہے : الفتوٰی علی وجوب کفنھا علیہ وان ترکت مالاً ۱۔ | فتوٰی اس پر ہے کہ عورت کا کفن اس کے شوہر پر واجب ہے اگرچہ وہ مال چھوڑ کر فوت ہوئی ہو۔ (ت)

ردا لمحتار میں ہے : الواجب علیہ تکفینھا وتجھیزھا الشرعیان من کفن السنۃ او الکفایۃ وحنوط واجرۃ غسل وحمل و دفن ۲الخ۔ | شوہر پر بیوی کی شرعی تجہیز و تکفین واجب ہے چاہے کفن سنت ہو یا کفن کفایت۔ خوشبو، غسل کی اجرت، جنازہ اٹھانے کی اجرت اور دفن کی اجرت بھی شوہر پر واجب ہے الخ(ت)

تو یہ جس قدر شوہر نے صرف کیا ہے سب شوہر پر پڑے گا، نصف جہیز تمام و کمال اسے واپس کر دینا ہوگا۔ واللہ تعالٰی اعلم مسئلہ ۱۳۶ : ۱۰/ ماہ محرم الحرام ۱۳۳۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ ذیل میں ، زید نے عمرو کے پاس انتقال کیا اور عمرو ہی زید کا کھاتا یا زید کو کھلاتا رہا، اب زید نے انتقال کیا تو زید کے مال کو زید کے وارث پائیں گے یا عمرو کو دلایا جائے گا؟ الجواب: عمرو کے پاس رہنے یا انتقال کرنے یا زید کا کھانے یا زید کو کھلانے سے نہ عمرو زید کا وارث ہو گیا نہ زید کے وارث اس کے مال سے محروم ہو گئے ، ان اللہ اعطی کل ذی حق حقہ ۳۔ | بیشک اللہ تعالٰی نے ہر حقدار کو اس کا حق عطا فرما دیا۔ (ت) ہاں اگر زید عمرو کا کھایا کرتا ہو اور حسب قرارداد وہ کھانا اسے بطور قرض دیتا ہو تو زید اس مقدار

۱ الدر المختار کتاب الصلوٰۃ باب صلوٰۃ الجنائز مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۱۲۱ ۲ رد المحتار کتاب الصلوٰۃ باب صلوٰۃ الجنائز دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۵۸۱ ۳ کنز العمال حدیث ۴۶۰۵۶ و ۴۶۰۵۷ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶ / ۶۱۲ Page 312 of 613

Fatawa Razawiyya Volume 26

...Amr will be the debtor, and paying the debt takes precedence over the distribution of the estate. First, that and whatever other debts there are should be paid, and the inheritance will be distributed from the remainder. However, it does not necessarily follow from this that Amr should take possession of Zaid's property without a Shari'a-compliant reason. He has the right to demand his debt if there truly is a debt. If Amr was a guest and there was no agreement for providing food as a loan, then Amr cannot demand even a single grain. Depriving the legal heirs of the property is oppression and usurpation. "And oppression will be darkness on the Day of Resurrection" (and oppression will lead to darkness on the Day of Resurrection. - Trans). And Allah the Almighty knows best.

Problem 137: From Kanpur Chowk Sarafa, at the shop of Muhammad Umar Muhammad Qamar Saudagar, asked by Mr. Abdul Karim, 19 Safar 1331 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Shari'a say about this issue: in a family of courtesans (prostitutes), upon a boy's marriage, will his wife receive a share in the legacy from his mother, father, maternal uncles, etc.? Or will the son of Khalid's daughter receive a share due to the earning of the profession of courtesan? In short, does getting married in a family of courtesans cause the right (to inheritance) to be lost, or is the right given according to the noble Shari'a? Please clarify and be rewarded. (Statement: State the ruling and be rewarded. - Trans)

The Answer: The right is not lost by getting married; especially for this group, marriage is a repentance from a great sin. However, for courtesans, illegitimate children will only receive a share from their mother and maternal relatives. Legally, there is no father for them to inherit from him or from paternal relatives. And Allah the Almighty knows best.

Problem 138: From Ahmedabad, Gujarat, sent by Maulana Alauddin Sahib Zaid Majduhu, 5 Rabi-al-Akhir 1331 AH. In this region of Gujarat, there is a community known as Memon and Bohra. Among them, some people deprive their daughters of their inherited property. Whatever wealth and assets there are, they fix the whole portion for the sons. Rather, those people say so, and in government offices, they sign...

---

1. Sahih al-Bukhari, Book of Oppression and Retaliation, Chapter: Oppression is darkness on the Day of Resurrection, Qadimi Kutub Karachi 1/331.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

...अम्र कर्ज़दार होगा, और कर्ज़ की अदायगी संपत्ति के बँटवारे से पहले होती है। पहले वह और जो अन्य ऋण हों, उनका भुगतान किया जाए, और शेष में से विरासत चलेगी। लेकिन इसका मतलब यह नहीं है कि अम्र बिना किसी शरीयत के कारण ज़ैद की संपत्ति पर कब्ज़ा कर ले। उसे अपना ऋण माँगने का हक है अगर वास्तव में ऋण हो। और यदि अम्र वहाँ मेहमान के रूप में था और ऋण के रूप में खिलाने का कोई समझौता नहीं था, तो अम्र एक दाने की भी माँग नहीं कर सकता। जायदाद से शरीयत के वारिसों को वंचित करना ज़ुल्म और अपहरण है। "अज़-ज़ुल्मु ज़ुलुमातुन यौम अल-क़ियामाह" (और ज़ुल्म क़ियामत के दिन अंधेरों का कारण बनेगा। - अनुवादक)। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला १३७: कानपुर चौक सराफा से, मुहम्मद उमर मुहम्मद कमर सौदागर की दुकान पर, अब्दुल करीम साहब द्वारा पूछा गया, १९ सफर १३३१ हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि: वेश्याओं के खानदान में, एक लड़के के निकाह पर, क्या उसकी बीवी को उसकी माँ, पिता, मामा आदि की विरासत में हिस्सा मिलेगा? या खालिद की बेटी के बेटे को वेश्यावृत्ति के पेशे की कमाई की वजह से हिस्सा मिलेगा? संक्षेप में, क्या वेश्याओं के खानदान में निकाह करने से (विरासत का) अधिकार समाप्त हो जाता है, या शरीयत के अनुसार अधिकार मिलता है? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ। (बयान फरमाइये अज्र दिए जाओगे। - अनुवादक)

अल-जवाब (उत्तर): निकाह करने से अधिकार समाप्त नहीं होता; विशेष रूप से इस समूह के लिए निकाह एक बड़े पाप से तौबा (प्रायश्चित) है। लेकिन वेश्याओं के लिए, बिना निकाह की संतानें केवल अपनी माँ और ननिहाल के रिश्तेदारों का हिस्सा पाएँगी। शरीयत के अनुसार उनके लिए कोई पिता नहीं है कि उससे या पितृपक्ष के रिश्तेदारों से हिस्सा पाएँ। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला १३८: अहमदाबाद, गुजरात से, मौलवी अलाउद्दीन साहब जैद मज्दुहू द्वारा प्रेषित, ५ रबी-उल-आख़िर १३३१ हिजरी। गुजरात के इस क्षेत्र में एक कौम है जो मेमन और बोहरा के नाम से प्रसिद्ध है। उनमें से कुछ लोग ऐसे हैं जो अपनी बेटियों को विरासत की संपत्ति से वंचित रखते हैं। जितनी भी धन-सम्पत्ति होती है, वे सब बेटों का हिस्सा तय कर देते हैं। बल्कि वे लोग ऐसा कहते हैं, और सरकारी दफ्तरों में दस्तखत...

1. सहीह अल-बुखारी, मज़ालिम और क़िसास की किताब, अध्याय: ज़ुल्म क़ियामत के दिन अंधेरा होगा, कदीमी कुतुब कराची १/३३१।

पृष्ठ ३१३ का ६१३

میں عمرو کا مدیون ہوگا اور ادائے دین تقسیم ترکہ پر مقدم ہے پہلے وہ اور جو اور دین ہو ادا کر کے باقی میں میراث جاری ہو گی مگر اس سے یہ لازم نہیں آتا کہ عمر و بلاوجہ شرعی زید کی جائداد پر قابض ہو جائے اسے اپنے دین کا مطالبہ پہنچتا ہے اگر واقع میں دین ہو اور اگر عمر و اس کے پاس بطور مہمان غرض قرضاً کھلانے کا قرار داد نہ تھا تو عمرو ایک حبہ کا مطالبہ نہیں کر سکتا اور جائداد سے وارثان شرعی کو محروم کرنا ظلم و غصب ہے والظلم ظلمات یوم القیمۃ ۱ (اور ظلم قیامت کے دن تاریکیوں کا باعث بنے گا۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۳۷: از کانپور چوک صرافہ، بر دکان محمد عمر محمد قمر سوداگر مسئولہ عبدالکریم صاحب ۱۹ صفر ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ خاندان طوائف میں جولڑکے کے نکاح پر بیوی اس کو اس کی والدہ اور والد اور ماموں وغیرہ کا حق متروکہ میں ملے گا یا خالد کی لڑکی کے لڑکے کو بوجہ کمائی پیشہ طوائف کے حق ملے گا خلاصہ یہ کہ خاندان طوائف میں نکاح کرنے سے حق زائل ہو جاتا ہے یا شرع شریف کے مطابق حق ملتا ہے بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: نکاح کرنے سے حق زائل نہیں ہوتا ہے خصوصاً اس فرقہ کا نکاح کہ وہ گناہ عظیم سے توبہ ہے مگر طوائف کے لئے بے نکاحی اولاد صرف اپنی ماں اور مادری رشتہ والوں کا حصہ پائیں گے شرعاً اس کے لئے کوئی باپ نہیں کہ اس سے یا پدری رشتہ والوں سے حصہ پائیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۳۸: از احمد آباد گجرات مرسلہ مولوی علاؤالدین صاحب زید مجدہ ۵ ربیع الآخر ۱۳۳۱ھ

اس ملک گجرات میں ایک قوم ہے جو میمن و بورے کر کے مشہور ہیں ان میں بعض لوگ ایسے ہیں کہ وہ اپنے مال متروکہ سے اپنی لڑکی کو محروم رکھتے ہیں اور جس قدر مال و اسباب ہوتا ہے وہ کل لڑکوں کا حصہ مقرر کر کے جاتے ہیں بلکہ وہ لوگ یوں کہتے ہیں، اور سرکاری دفتروں میں دستخط

---

۱ صحیح البخاری ابواب المظالم والقصاص باب الظلم ظلمات یوم القیمۃ قدیمی کتب کراچی ۱/ ۳۳۱

Fatawa Razvia Volume 26

...already stated that "we are pleased with the method of dividing inheritance according to the Hindu way and are not pleased according to Islam and Sharia." Those people do not give inheritance to daughters; they give all the property to sons. And those people are Muslims, consider and believe in Hajj, Zakat, Prayer, Fasting, and all other rulings as right. What is the ruling regarding them?

Answer: To not give daughters their share is strictly prohibited (Haram-e-Qati) and is a clear contradiction of the Holy Quran.

Allah the Almighty says: "Allah instructs you concerning your children: for the male, what is equal to the share of two females." (1)

It is mentioned in a Hadith of Ibn Majah etc. that the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said: "Whoever flees from the inheritance of his heir, Allah will cut off his inheritance from Paradise." (2)

And those who said or wrote these words that they are satisfied with the custom of Hindus and are not satisfied with the ruling of Sharia, they should recite the Kalima of Islam anew and remarry their wives. It is in 'Ghamz-ul-Uyun wal-Basair':

"Whoever considers any action from the actions of the disbelievers as good, there is a consensus of the scholars on his disbelief (Takfir)." And Allah the Almighty knows best. (T)

Issue 139: Questioned by Muhammad Abdul Halim Khan Sahib, Teacher and Principal of Madrasa Anjuman Zafar-ul-Islam, District Bhandara, 27 Safar 1332 AH. What do the scholars of the religion of Ahl-e-Sunnat wa-Jamaat say in this matter that a Hanafi Muslim person got his daughter married with all the wedding requirements, after a while the son-in-law of the said person died...

---

1. Al-Quran Al-Karim 4/11.
2. Sunan Ibn Majah, Book of Wills, Chapter on Injustice in Wills, H.M. Saeed Company Karachi, p. 198.
3. Ghamz-ul-Uyun al-Basair with Al-Ashbah wal-Nazair, Second Art, Book of Siyar and Apostasy, Idarat-ul-Quran Karachi 1/295.

फतावा रज़विया खंड 26

...कह चुके हैं कि "हम हिंदू लोगों के उत्तराधिकार (मीरास) बांटने के तरीके से खुश हैं, इस्लाम और शरीयत के अनुसार खुश नहीं हैं।" वे लोग लड़कियों को विरासत नहीं देते हैं; वे सारा माल लड़कों को देते हैं। और वे लोग मुसलमान हैं, हज, ज़कात, नमाज़, रोज़ा और अन्य सभी आदेशों को सही मानते और जानते हैं। उनके बारे में क्या हुक्म (आदेश) है?

उत्तर: लड़कियों को हिस्सा न देना हराम-ए-क़तई (निश्चित रूप से निषिद्ध) है और पवित्र कुरान का स्पष्ट उल्लंघन है।

अल्लाह तआला का फरमान है: "अल्लाह तुम्हें तुम्हारी औलाद के बारे में हुक्म देता है: बेटे का हिस्सा दो बेटियों के बराबर है।" (1)

इब्न माजा आदि की हदीस में है कि अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम ने फरमाया: "जो अपने वारिस को विरासत पहुँचने से भागेगा, अल्लाह तआला जन्नत से उसकी विरासत काट देगा।" (2)

और जिन्होंने ये शब्द कहे या लिखे हैं कि वे हिंदुओं की रस्म पर राजी हैं और शरीयत के हुक्म पर राजी नहीं हैं, वे नए सिरे से इस्लाम का कलमा पढ़ें और अपनी औरतों से फिर से निकाह करें। 'ग़मज़ुल उयून वल बसायर' में है:

"जिसने काफिरों के कामों में से किसी काम को अच्छा समझा, उसके काफिर होने पर उलमा की सहमति है।" और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (त)

मसला 139: प्रश्नकर्ता मोहम्मद अब्दुल हलीम खान साहब, शिक्षक और प्रबंधक मदरसा अंजुमन ज़फरुल इस्लाम, जिला भंडारा, 27 सफर 1332 हिजरी। सुन्नी अहले सुन्नत व जमात के आलिम इस मसले में क्या कहते हैं कि एक हनफी मुसलमान व्यक्ति ने अपनी बेटी की शादी शादी के सभी सामानों के साथ कर दी, कुछ समय बाद उक्त व्यक्ति के दामाद की मृत्यु हो गई...

---

1. अल-कुरान अल-करीम 4/11.
2. सुनन इब्न माजा, किताबुल वसाया, बाबू हयिफ फिल वसीयत, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 198.

3. ग़मज़ुल उयूनुल बसायर म'अल अशबाह वन नज़ाएर, अल-फन-अत-सानी, किताबुस सियार वर रिद्दाह, इदारातुल कुरान कराची 1/295.

पृष्ठ 314 का 613

کر چکے ہیں کہ ہم ہندو لوگوں کے طریقِ میراث تقسیم کرنے میں راضی ہیں اسلام و شریعت کے موافق راضی نہیں ہیں وہ لوگ لڑکیوں کو میراث نہیں دیتے ہیں کل مال لڑکے کو دیتے ہیں اور وہ لوگ مسلمان ہیں حج وزکوٰۃ و نماز و روزہ و دیگر کل احکام کو حق جانتے ہیں اور مانتے ہیں ان کا کیا حکم ہے؟ الجواب: لڑکیوں کو حصہ نہ دینا حرام قطعی ہے اور قرآن مجید کی صریح مخالفت ہے۔

قال اللہ تعالٰی "یُوْصِیْكُمُ اللّٰهُ فِیْۤ اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَیَیْنِ ۪"۔١ اللہ تعالٰی کا فرمان ہے: اللہ تعالٰی تمہیں حکم دیتا ہے تمہاری اولاد کے بارے میں کہ بیٹے کا حصہ دو بیٹیوں کے برابر ہے۔ (ت)

ابن ماجہ وغیرہ کی حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: من فر من میراث وارثہ قطع اللہ میراثہ من الجنۃ ٢ جو اپنے وارث کو میراث پہنچنے سے بھاگے گا اللہ تعالٰی جنت سے اس کی میراث قطع فرما دے گا۔

اور جنہوں نے یہ لفظ کہے یا لکھے ہیں کہ وہ رسمِ ہنود پر راضی ہیں اور حکم شریعت پر راضی نہیں ہو وہ نئے سرے سے کلمہ اسلام پڑھیں اور اپنی عورتوں سے نکاح کریں۔ غمز العیون والبصائر میں ہے: من استحسن فعلا من افعال الکفار کفر باتفاق المشائخ ٣ جس نے کافروں کے افعال میں سے کسی فعل کو اچھا قرار دیا اس کی تکفیر پر مشائخ کا اتفاق ہے واللہ تعالٰی اعلم (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ١٣٩: مسئولہ محمد عبدالحلیم خان صاحب مدرس و مہتمم مدرسہ انجمن ظفرالاسلام ضلع بھنڈارہ ٢٧ صفر ١٣٣٢ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اہلسنت و جماعت اس مسئلہ میں کہ ایک

شخص مسلمان حنفی نے اپنی دختر کا نکاح مع کل لوازمات شادی کے کرادیا، بعد چند عرصہ کے داماد شخص مذکور کا فوت

---

۱ القرآن الکریم ۱۱/۴ ۲ سنن ابن ماجہ کتاب الوصایا باب الحیف فی الوصیہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹۸ ۳ غمزعیون البصائر مع الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب السیر والردۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۲۹۵

Fatawa Rizvia Volume 26

The daughter intended to remarry someone who was not of equal standing (ghayr kufu). The father told the daughter, "I will arrange your second marriage in a good, suitable place (kufu)," but the daughter did not listen and married someone not of equal standing. The father became angry and disowned (aaq) the girl, saying, "I have no connection with you now, because you married outside of kufu without my permission." He also wrote that after his death, the girl should not be given any right in his property, and whatever was her right, he had already fulfilled by conducting her wedding. Now, after the death of the said person, will his daughter receive her share along with other heirs or not? Please explain and be rewarded.

The Answer: Children being "disowned" (aaq) means that they unjustly disobey their parents or cause them grief. However, the parents' act of disowning them produces no legal effect [in Sharia]. In the public's imagination, it is thought that just as a woman leaves a marriage upon being divorced, children cease to be children when disowned. This is absolutely incorrect. Nor can a child be deprived of inheritance because of this. Yes, if the girl disobeyed her father, she is sinful for that. Furthermore, if "ghayr kufu" means that the person she married is so low in religion, lineage, behavior, or profession that marrying him causes shame and disgrace to her father, then that marriage did not even occur in the first place; it is purely void. If sexual intimacy occurred, it would be adultery, and it is mandatory for the man and woman to separate immediately. Despite all this, the girl will not be deprived of her inheritance.

Allah Almighty says: "Allah instructs you concerning your children: for the male, what is equal to the share of two females." [Quran 4:11]. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 140: 15 Rabi-ul-Awwal Sharif 1332 AH Questioned by: Hakim Zamir Ahmad Sahib from Shahjahanpur, Mohalla Matali. What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say on this matter: Zaid passed away and left some property. Zaid had no children. Zaid had also not paid his wife's dower (mahr) and...

1. Al-Quran Al-Karim 4/11 Page 315 of 613

फतावा रिज़विया जिल्द 26

बेटी ने अपना दूसरा निकाह किसी गैर-कुफ़ू (असमान दर्जे वाले) से करने का इरादा किया। पिता ने बेटी से कहा, "मैं तुम्हारा दूसरा निकाह किसी अच्छी जगह कुफ़ू में करा देता हूँ," मगर बेटी ने नहीं सुना और गैर-कुफ़ू में निकाह कर लिया। पिता ने नाराज़ होकर लड़की को 'आक़' (बेदखल) कर दिया और कहा कि अब तुझसे कोई वास्ता नहीं रहा, क्योंकि तुमने मेरी इजाज़त के बिना गैर-कुफ़ू में निकाह किया। उसने यह भी लिख दिया कि मेरे मरने के बाद लड़की को मेरे माल से कोई हक़ न दिया जाए, उसका जो हक़ था वो मैंने शादी करके अदा कर दिया है। अब उस व्यक्ति के मरने के बाद, क्या उसकी बेटी को अन्य वारिसों के साथ हक़ मिलेगा या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ।

उत्तर: संतान का 'आक़' होना यह है कि वे माता-पिता की अनुचित नाफरमानी करें या उन्हें कष्ट दें। माता-पिता द्वारा आक़ करने से (शरिया में) कोई कानूनी प्रभाव पैदा नहीं होता। आम लोगों का मानना है कि जिस तरह तलाक देने से औरत निकाह से निकल जाती है, वैसे ही संतान आक़ करने से संतान होने से बाहर हो जाती है; यह पूरी तरह गलत है। न ही इसके कारण संतान विरासत (तरका) से वंचित हो सकती है। हाँ, अगर लड़की ने पिता की नाफरमानी की, तो वह उसकी गुनहगार हुई। फिर अगर 'गैर-कुफ़ू' का अर्थ यह है कि जिससे निकाह हुआ वह धर्म, वंश, आचरण या पेशे में इतना नीचा है कि उसके साथ निकाह उस स्त्री के पिता के लिए अपमान और शर्म का कारण हो, तो वह निकाह हुआ ही नहीं, वह सिरे से बातिल (अमान्य) है। यदि शारीरिक संबंध हुआ तो वह ज़िना (व्यभिचार) होगा और उन दोनों स्त्री-पुरुष के लिए तुरंत अलग होना अनिवार्य है। इन सबके बावजूद, लड़की विरासत से वंचित नहीं होगी।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "अल्लाह तुम्हें तुम्हारी औलाद के बारे में हुक्म देता है कि बेटे का हिस्सा दो बेटियों के बराबर है।" [कुरान 4:11]। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 140: 15 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1332 हिजरी पूछने वाले: हकीम ज़मीर अहमद साहब, शाहजहाँपुर, मोहल्ला मताली से। दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि ज़ैद का इंतकाल हो गया और उसने कुछ जायदाद छोड़ी। ज़ैद की कोई संतान नहीं थी। ज़ैद ने अपनी पत्नी का महर भी अदा नहीं किया था और...

1. अल-कुरान अल-करीम 4/11 पृष्ठ 315 / 613

ہو گیا دختر نے اپنا نکاح ثانی کا ارادہ غیر کفو سے کرنے کا کیا، باپ نے دختر مذکور کو کہا کہ میں تمہارا نکاح ثانی کسی عمدہ جگہ کفو میں کرا دیتا ہوں مگر دختر مذکور نے نہیں سنا اور نکاح ثانی غیر کفو میں کر لیا۔ باپ نے ناراض ہو کر لڑکی کو عاق کر دیا اور کہا کہ اب تجھ سے کوئی واسطہ نہیں رہا، کیونکہ تم نے غیر کفو میں اپنا نکاح بغیر میری اجازت کے کیا اور تحریر کر دیا کہ بعد میرے مرنے کے لڑکی کو میرے مال سے کوئی حق نہ دیا جائے اس کا جو حق تھا وہ میں نے شادی کر کے ادا کر دیا ہے، اب بعد مرنے کے شخص مذکور کی دختر مذکور کو مع دیگر ورثاء کے حق ملے گا یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اولاد کا عاق ہونا یہ ہے کہ ماں باپ کی ناحق نافرمانی کریں یا انہیں ایذا دیں ماں باپ کے عاق کرنے سے کوئی اثر نہیں پیدا ہوتا عوام کے خیال میں یہ ہے کہ جس طرح عورت کو طلاق دینے سے عورت نکاح سے نکل جاتی ہے یونہی اولاد عاق کئے سے اولاد ہونے سے خارج ہو جاتی ہے یہ محض غلط ہے، نہ اس کے سبب اولاد ترکہ سے محروم ہو سکے، ہاں لڑکی نے باپ کی نافرمانی کی اس سے وہ گنہگار ہوئی، پھر اگر غیر کفو کے معنی یہ ہیں کہ جس سے نکاح ہوا وہ مذہب یا نسب یا چال چلن یا پیشہ میں ایسا کم ہے کہ اس کے ساتھ اس عورت کا نکاح اس کے باپ کے لئے باعث ننگ و عار ہو تو وہ نکاح سے ہوا ہی نہیں محض باطل ہے اگر قربت ہو گئی زنا ہو گی ان دونوں مرد و عورت پر فوراً جدا ہو جانا لازم ہے بایں ہمہ لڑکی ترکہ سے محروم نہ ہو گی۔

قال اللہ تعالٰی "یُوْصِیْكُمُ اللّٰهُ فِیْۤ اَوْلَادِكُمْۗ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَیَیْنِۚ" 1۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اللہ تعالیٰ تمہیں حکم دیتا ہے تمہاری اولاد کے بارے میں کہ بیٹے کا حصہ دو بیٹیوں کے برابر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۴۰: ۱۵ ربیع الاول شریف ۱۳۳۲ھ مسئولہ حکیم ضمیر احمد صاحب از شاہجہانپور محلہ متالی کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید نے انتقال کیا اور کچھ جائداد چھوڑی، زید کے کوئی اولاد نہیں ہوئی، زید نے اپنی زوجہ کا مہر بھی نہیں ادا کیا اور

1 القرآن الکریم ۴/۱۱ Page 315 of 613

Fatawa Rizwia Volume 26

...nor did he make any will in this regard. After Zaid's death, his wife has been in possession of his property for 36 years. So, can she now exercise full control over this property, such as selling or gifting it, according to her own will or not? And after the death of Zaid's wife, who will be the heirs and owners of her property - Zaid's relatives or the wife's? Explain and be rewarded.

The Answer: The issue has many branches and discussions. If she took possession of the entire estate in lieu of dower (mahr) with the consent of the remaining heirs, and they were all sane and adults, then by consensus, she became the owner of the entire estate. If it was without their permission, then it must be seen whether the dower is less than the value of the property or not. If it is less, taking the property by herself in lieu of dower money without their consent would not be permissible according to the original school of thought, as a non-exhaustive debt does not prevent the heirs' ownership. If some of them are minors, their permission will also not be sufficient. If the dower is equal to or more than the value, then although the heirs have no ownership in the property, they have the right of redemption, as stated in Jami' al-Fusulayn and Al-Ashbah etc. (as it is explicitly mentioned in Jami' al-Fusulayn and Al-Ashbah etc. - Ed.). Now the issue arises whether it is permissible to satisfy a right from a different category, for example, taking property instead of money that is not of greater value. Our school of thought is its non-permissibility, but now, due to the corruption of times, later scholars have given fatwa on its permissibility, as mentioned in Radd al-Muhtar (as it is mentioned in Radd al-Muhtar. - Ed.). Then the discussion will arise that satisfying dower from property is absolutely permissible for a woman even if she is the executor (wasi) of the deceased, as in Al-Khaniya (as it is in Al-Khaniya. - Ed.). But regardless of all these discussions, when thirty-six years have passed and no claimant appeared, and she exercises owner-like control, and the heirs saw this and did not object, it will be assumed that the woman is the rightful owner of the entire property through a valid manner, as explained in many places in Uqud al-Durriyah and as we have detailed in our fatwas (as it is mentioned in several places in Uqud al-Durriyah and we have explained it in detail in our fatwas. - Ed.). Therefore, after the death of the woman, the inheritance will go only to the woman's heirs, not Zaid's heirs.

And Allah the Exalted knows best.

Majlis of Dawatelslami Page 316 of 613

फतावा रजविया जिल्द 26

...न इस बारे में कोई वसीयत की, ज़ैद के इंतकाल के बाद उसकी ज़ौजा (पत्नी) 36 साल से उसकी मिलकियत (संपत्ति) पर काबिज़ है, तो अब यह इस मिलकियत में बैअ (बेचना) व हिबा (उपहार) वग़ैरह का पूरा तसर्रुफ़ (अधिकार) अपनी मर्जी के मुवाफ़िक़ (अनुसार) कर सकती है या नहीं? और इस ज़ौजा ज़ैद के इंतकाल के बाद उसकी मिलकियत के वारिस और मालिक ज़ैद के रिश्तेदार होंगे या ज़ौजा के? बयान करें सवाब पायें।

जवाब: मसला बहुत सी शाखाओं और बहसों वाला है। अगर बाक़ी वारिसों की रज़ा (सहमति) से कुल मतरूका (संपत्ति) पर महर के बदले काबिज़ हुई, और वो सब अक़्लमंद और बालिग़ थे, तो बिल-इत्तेफ़ाक़ (सर्वसम्मति से) वो कुल मतरूका की मालिक हो गई। और अगर उनकी इजाज़त के बग़ैर है तो अब यह देखना होगा कि महर की मिक़दार (राशि) जायदाद से कम है या नहीं। अगर कम है तो उनकी रज़ा के बग़ैर ज़र-ए-महर (महर की रक़म) के बदले जायदाद खुद ले लेना असल मज़हब में जायज़ न होगा, क्योंकि ग़ैर-मुस्तग़रक़ (जो पूरी संपत्ति को न घेरे) क़र्ज़ वारिसों की मिलकियत में रुकावट नहीं होता। और अगर उनमें कुछ नाबालिग़ हैं तो उनकी इजाज़त भी काफ़ी न होगी। और अगर महर बराबर या ज़ायद है, तो अगरचे वारिसों के लिए जायदाद में मिलकियत नहीं, मगर उनको हक़-ए-इस्तख़लास (छुटकारा पाने का अधिकार) हासिल है, जैसा कि 'जामे-उल-फ़ुसूलैन' और 'अल-अश्बाह' वग़ैरह में बयान किया गया है। और अब यह मसला आएगा कि ग़ैर-जिंस से हक़ की अदायगी, मसलन रुपयों के बदले ऐसा माल लेना जिसकी हैसियत उससे ज़्यादा न हो, जायज़ है या नहीं? हमारा मज़हब अदम-ए-जवाज़ (नाजायज़ होने) का है, और अब ज़माने के बिगाड़ की वजह से बाद के उलमा ने जवाज़ (जायज़ होने) पर फ़तवा दिया है जैसा कि 'रद-उल-मुहतार' में इसका ज़िक्र है। फिर यह बहस सामने आएगी कि जायदाद से महर की अदायगी औरत को मुतलक़न (पूर्ण रूप से) जायज़ है, चाहे वो मय्यत की वसी (उत्तराधिकारी) हो, जैसा कि 'ख़ानिया' में है। मगर इन सब बहसों से क़ता-ए-नज़र (हटाकर) जब छत्तीस साल गुज़र गए और कोई दावेदार न हुआ और वो मालिक की तरह तसर्रुफ़ात रखती है और वारिसों ने देखा और एतराज़ नहीं किया, तो इसी पर महमूल (माना) किया जाएगा कि औरत सही तरीक़े से कुल जायदाद की मालिक है, जैसा कि 'उक़ूद-उद-दुर्रिया' के मुताअद्दद (अनेक) मक़ामात पर इसका ज़िक्र किया गया है और हमने अपने फ़तावा में इसे तफ़्सील से बयान किया है। लिहाज़ा औरत की मौत के बाद विरासत सिर्फ़ औरत के वारिसों को मिलेगी न कि ज़ैद के वारिसों को।

और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी पेज 316 का 613

نہ اس بارہ میں کوئی وصیت کی، بعد انتقال زید کے اس کی زوجہ ۳۶ سال سے اس کی ملکیت پر قابض ہے، تو اب یہ اس ملک میں بیع و ہبہ وغیرہ کا پورا تصرف اپنی مرضی کے موافق کر سکتی ہے یا نہیں؟ اور بعد انتقال اس زوجہ زید کے اس کی ملکیت کے وارث اور مالک زید کے رشتہ دار ہوں گے یا زوجہ کے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: مسئلہ بہت کثیر الشقوق و المباحث ہے بقیہ ورثہ کی رضا سے کل متروکہ پر بعوض مہر قابض ہوئی، اور وہ سب عاقل بالغ تھے جب تو بالاتفاق وہ کل متروکہ کی مالک ہو گئی اور اگر بے ان کی اجازت کے ہے تو اب یہ دیکھنا ہوگا کہ مہر مقدار جائداد سے کم ہے یا نہیں، اگر کم ہے تو بے ان کی رضا کے زر مہر کے عوض جائداد بطور خود لے لینا اصل مذہب میں جائز نہ ہوگا کہ دین غیر مستغرق مانع ملک ورثہ نہیں ہوتا، اور اگر ان میں بعض نابالغ ہیں تو ان کی اجازت بھی کافی نہ ہو گی، اور اگر مہر برابر یا زائد ہے تو اگرچہ ورثہ کے لئے جائداد میں ملک نہیں مگر ان کو حق استخلاص حاصل ہے کما نص علیہ فی جامع الفصولین والاشباح وغیرہا (جیسا کہ جامع الفصولین اور اشباح وغیرہ میں اس پر نص کی گئی ہے۔ت) اور اب وہ مسئلہ وارد ہوگا کہ غیر جنس سے استیفائے حق مثلاً روپے کے عوض اور مال کہ اس سے زائد کی حیثیت کا نہ ہو لے لینا جائز ہے یا نہیں، ہمارا مذہب عدم جواز ہے اور اب بوجہ فسادِ زمان متاخرین نے جواز پر فتوٰی دیا کما ذکرہ فی رد المحتار (جیسا کہ رد المحتار میں اس کو ذکر کیا ہے۔ت) پھر یہ بحث پیش آئے گی کہ جائداد سے استیفائے مہر عورت کو مطلقاً جائز ہے اگرچہ وہ میت کی وصی ہو کما فی الخانیۃ (جیسا کہ خانیہ میں ہے۔ت) مگر ان سب مباحث سے قطع نظر کر کے جب چھتیں سال گزر گئے اور کوئی مدعی نہ ہوا اور وہ تصرفات مالکانہ رکھتی ہے اور ورثاء دیکھائے اور معترض نہ

ہوئے تو اسی پر حمل کیا جائے گا کہ عورت بروجہ صحیح مالک کل جائداد ہے کما بینہ فی مواضع کثیرۃ من عقود الدریۃ وفصلناہ فی فتاوانا (جیسا کہ عقود الدریۃ کے متعدد مقامات پر اس کو ذکر کیا گیا ہے اور ہم نے اپنے فتاویٰ میں اس کو تفصیل سے بیان کیا ہے۔ت) لہٰذا بعد موت زن وراثت صرف ورثہ زن کو پہنچے گی نہ کہ ورثہ زید کو۔

واللہ تعالٰی اعلم

Fatawa Rizvia Volume 26

Problem 121: Sent by Ahmad Khan Sahib Sabri Qadri from Tikondi Rai, Post Office Khas, District Ludhiana, Punjab, 8 Rabi al-Awwal 1332 AH. A person is related to a deceased person at the sixth generation and the deceased has no male offspring, only female offspring. The person who is related to the deceased at the sixth generation claims his right as superior to the right of the daughters. Is that person a usurper or not, and is he fit for leading prayers (Imamat)? Secondly, how is eating and drinking at his house? This person is a disciple of Rashid Ahmad Gangohi and is the ringleader of the Wahhabiyya Kadhabiyya (lying Wahhabis) group in our village. Although he is called a 'Maulvi' by name, let alone being a Maulvi, even worse traits manifest in him than in the ignorant, which are not found even in a disbeliever or a profligate.

The Answer: One who has only female offspring, then any male descendant who connects to him, no matter at what distance, is his 'Asabah' (residuary heir), entitled to what remains after the 'As-hab al-Fara'id' (prescribed sharers) have taken their portions, provided there is no closer Asabah. Therefore, this person who connects to the deceased at the sixth generation is certainly an heir and entitled to the remainder after the prescribed shares, provided he is eligible for inheritance and there is no closer Asabah. In this situation, his claim of entitlement would not be false, although saying his right is superior to that of the daughters was wrong in any case, because the right of the Asabah is not even equal to that of the sharers; rather, it comes after them.

Because he has nothing except what is left over by the sharers, so much so that if nothing remains, there will be nothing for him.	**Because the residuary (Asabah) gets nothing except what is left over from the sharers, even to the extent that if nothing remains, there will be nothing for him. (T)**

This error was not such that he would no longer be fit for Imamat or be declared a usurper, or that eating and drinking at his house would be forbidden. But all this was on the condition that he were a Muslim. Regarding the Gangohi group, the fatwa of the scholars of the two holy cities (Haramayn Sharifayn) is that they are apostate disbelievers. And in this regard, referencing reliable books such as 'Shifa' of Imam Qadi 'Iyad, 'Bazzaziyya', 'Majma' al-Anhur', 'Durr al-Mukhtar' etc., it is stated:

Whoever doubts his punishment and his disbelief, has himself become a disbeliever.[1]	**Whoever doubted his punishment and disbelief, became a disbeliever. (T)**

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Book of Jihad, Chapter on the Apostate, Mujtabai Press Delhi 1/564; Husam al-Haramayn, Maktaba Nabawiya Lahore, p. 13.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

मसला 121: प्रेषित अहमद खान साहब साबरी कादरी, टिकौंडी राय, डाकखाना खास, जिला लुधियाना, पंजाब, 8 रबी-उल-अव्वल 1332 हिजरी। एक व्यक्ति एक मृतक से छठी पीढ़ी पर मिलता है और मृतक की कोई नर संतान (बेटा) नहीं है, केवल पुत्रियां हैं। वह व्यक्ति जो मृतक से छठी पीढ़ी पर मिलता है, अपने अधिकार को पुत्रियों के अधिकार पर श्रेष्ठ बताता है। क्या वह व्यक्ति ग़ासिब (हड़पने वाला) है या नहीं, और क्या वह इमामत के योग्य है? दूसरा, उसके घर का खाना-पीना कैसा है? यह व्यक्ति रशीद अहमद गंगोही का मुरीद है और हमारे गाँव में वहाबिया कज़्ज़ाबिया (झूठे वहाबी) गिरोह का सरगना है। यूँ तो नाम के लिए मौलवी कहलाता है लेकिन मौलवी तो दूर की बात, उसमें जाहिलों से भी बढ़कर बुरे गुण प्रकट होते हैं, जो एक काफ़िर और फ़ासिक़ में भी नहीं पाए जाते।

अल-जवाब: जिसकी केवल पुत्रियां हों, उसके बाद उसकी नर संतान में जो पुरुष कितने ही फासले पर जाकर मिलता हो, वह उसका 'असबाह' (अवशेषी वारिस) है कि 'अस्हाब-ए-फ़राइज़' (निश्चित हिस्सेदार) से जो शेष बचे उसका हकदार है, बशर्ते कि उससे निकट कोई दूसरा असबाह मौजूद न हो। तो यह व्यक्ति जो मृतक से छठी पीढ़ी में मिलता है, निश्चित रूप से उसका वारिस है और फ़राइज़ के बाद बचे हुए का हकदार होता है, बशर्ते कि वह विरासत का पात्र हो और उससे निकट कोई असबाह न हो। इस स्थिति में उसका अधिकार का दावा गलत नहीं होता, हालाँकि अपना अधिकार पुत्रियों के अधिकार पर श्रेष्ठ कहना हर हाल में गलत था क्योंकि असबाह का अधिकार फ़राइज़ वालों के बराबर भी नहीं है बल्कि उनके बाद आता है।

क्योंकि उसके पास कुछ भी नहीं है सिवाय उसके जो फ़राइज़ वालों ने छोड़ा है, यहाँ तक कि अगर कुछ भी न बचे तो उसके लिए कुछ नहीं होगा।

क्योंकि असबाह को उसके सिवाय कुछ नहीं मिलता जो अस्हाब-ए-फ़राइज़ से बचा हो, यहाँ तक कि अगर कुछ भी न बचा तो उसके लिए कोई चीज़ नहीं होगी। (त)

यह गलती ऐसी नहीं थी जिसके कारण वह इमामत के काबिल न रहता या ग़ासिब ठहराया जाता या उसके घर का खाना-पीना मना होता। लेकिन यह सब उस स्थिति में था कि वह मुसलमान होता। गंगोही गुट के संबंध में हरमैन शरीफ़ैन के उलमा का फ़तवा है कि वे काफ़िर और मुर्तद हैं और इसी में इमाम क़ाज़ी अयाज़ की 'शिफ़ा', 'बज़ाज़िया', 'मज्मउल अन्हुर' और 'दुर्रे मुख्तार' आदि विश्वसनीय किताबों के हवाले से फ़रमाया है:

जिसने उसके अज़ाब और उसके कुफ़्र में शक किया, वह काफ़िर हो गया।[1]

जिसने उसके अज़ाब और कुफ़्र में शक किया, वह काफ़िर हो गया। (त)

[1] अद-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल जिहाद, बाबल मुर्तद, मतबा मुजतबाई दिल्ली 1/564; हुसामुल हरमैन, मकतबा नबविया लाहौर, पृ. 13

مسئلہ ۱۲۱: مرسلہ احمد خان صاحب صابری قادری از تکونڈی رائے ڈاک خانہ خاص ضلع لدھیانہ ملک پنجاب ۸ ربیع الاول ۱۳۳۲ھ ایک شخص ایک متوفی کو چھٹی پشت پر ملتا ہے اور متوفی اولاد نرینہ نہیں رکھتا ہے صرف اولاد دختری ہے اور وہ شخص جو کہ متوفی کو چھٹی پشت پر ملتا ہے اپنے حق کو حق دختری پر فائق بیان کرتا ہے، آیا وہ شخص غاصب ہے یا کہ نہیں اور امامت کے لائق ہے؟ دوسرے اس کے گھر کا خورد و نوش کیسا ہے؟ یہ شخص رشید احمد گنگوہی کا مرید اور ہمارے گاؤں میں گروہ وہابیہ کذابیہ کا سرغنہ ہے یوں تو نام کو مولوی کہلاتا ہے لیکن مولوی تو در کنار اس میں جاہلوں سے بھی بڑھ کر برے اوصاف ظہور میں آتے ہیں جو کہ ایک کافر و فاسق میں بھی نہیں پائے جاتے۔

الجواب: جو صرف اولاد دختری رکھتا ہو اس کے بعد اس کی اولاد ذکور میں جو مرد کتنے ہی فاصلہ پر جاکر ملتا ہو وہ اس کا عصبہ ہے کہ اصحابِ فرائض سے جو باقی بچے اس کا مستحق ہے جبکہ اس سے قریب تر دوسرا عصبہ موجود نہ ہو تو یہ شخص کہ مورث سے چھٹی پشت میں ملتا ہے ضرور اس کا وارث اور باقی بعد الفروض کا مستحق ہوتا ہے جبکہ صالحِ وراثت ہوتا اور اس سے اقرب اور عصبہ نہ ہوتا اس حالت میں اس کا دعویٰ استحقاق باطل نہ ہوتا اگر چہ اپنا حق حقِ بنات پر فائق کہنا بہر حال غلط تھا کہ عصبہ کا حق اہل فرائض کے برابر بھی نہیں بلکہ متأخر ہے۔

لانہ لیس لہ الاما ابقتہ اصحاب الفرائض حتی لولم یبق شیئا لم یکن لہ شیئ۔ (ت)

کیونکہ عصبہ کو سوائے اس کے کچھ نہیں ملتا جو اصحابِ فرائض سے باقی بچا ہو یہاں تک کہ اگر کچھ باقی نہ بچا تو اس کے لئے کوئی شیئ نہیں ہوگی۔ (ت)

یہ غلطی ایسی نہ تھی جس کے سبب وہ قابلِ امامت نہ رہتا یا غاصب ٹھہرتا یا اس کے گھر کا خورد و نوش ممنوع ہوتا لیکن یہ سب اس صورت میں تھا کہ وہ مسلمان ہوتا، طائفہ گنگوہیہ کی نسبت علمائے حرمین شریفین کا فتوٰی ہے کہ وہ کفار مرتدین ہیں اور اسی میں شفائے امام قاضی عیاض و بزازیہ و مجمع الانہر و در مختار وغیرہ کتب معتمدہ کے حوالہ سے فرمایا ہے:

من شک فی عذابہ و کفرہ فقد کفر۔ (ت)

جس نے اس کے عذاب اور کفر میں شک کیا کافر ہو گیا۔ (ت)

[1]

[1] الدر المختار کتاب الجہاد باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۵۶۴، حسام الحرمین مکتبہ نبویہ لاہور ص ۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 26

Anyone who doubts the disbelief (kufr) of Gangohi and those like him is himself a disbeliever, let alone one who is his disciple or the leader of his group. The offspring of such a disciple will surely be degraded. An apostate (murtad) cannot be an heir to anyone, and what is the meaning of his leadership (imamat)? For one who is aware of his state and considers him fit for leadership, his prayer will not remain, and neither will his faith. "For whoever doubts his punishment and his disbelief has indeed disbelieved." [1] (Because one who doubts his punishment and disbelief is himself a disbeliever. - T). Interacting and mixing with such a person is undoubtedly forbidden.

Allah Almighty said: "And do not incline toward those who do wrong, lest you be touched by the Fire." [2] — Allah Almighty said: And do not lean towards the oppressors, lest the Fire touch you. (T)

And Allah Almighty said: "And if the devil causes you to forget, then do not sit after the reminder with the wrongdoing people." [3] — And Allah Almighty knows best. And Allah Almighty said: And if the devil makes you forget, then do not sit with the wrongdoers after remembering. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 122: 10 Jumada al-Ula 1342 AH What do the scholars of religion say regarding the issue that according to Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him), all brothers and sisters are completely deprived in the presence of a grandfather? Whereas the two companions (Sahibayn - Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad, may Allah be pleased with them) include full and half-siblings in the inheritance along with the grandfather. In the book 'Sharifiyya', it is stated: "The Mufti has the authority to give a fatwa as he sees fit according to the situation." What is the nature of this "situation"? Please clarify and be rewarded.

The Answer: The fatwa is based on the saying of the Imam (Imam Abu Hanifa) himself, may Allah be pleased with him. The Mufti should give fatwa accordingly. The core texts (mutun) have adopted the Imam's saying, and the majority of fatwa authorities have given fatwa based on it. Only in 'Mabsut' by Shams al-A'imma al-Sarakhsi is a fatwa mentioned based on the saying of the two companions. Zahidi in 'Mujtaba'—where both the compilation and the author are unreliable—and the author of 'Sirajiyya' in his commentary followed it. However, the true and correct fatwa is based on the Imam's saying. The author of 'Sharifiyya' did not write regarding the consideration of the situation, nor is such a view found in the words of any reliable authority here that the Mufti should see as the situation demands.

[1] Hussam al-Haramayn, Maktaba Nabawiya, Lahore, p. 13; Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Jihad, Bab al-Murtad, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/356. [2] Al-Quran al-Karim, 11/113 [3] Al-Quran al-Karim, 6/68

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

जो व्यक्ति गंगोही और उसके जैसे लोगों के काफ़िर होने में संदेह करे, वह स्वयं काफ़िर है, न कि वह जो उसका मुरीद (शिष्य) और उसके समूह का सरगना हो। ऐसे मुरीद की संतान निश्चित रूप से पतित होगी। एक धर्मत्यागी (मर्तद) किसी का वारिस नहीं हो सकता, और उसके नेतृत्व (इमामत) का क्या अर्थ? जो उसकी इस स्थिति से अवगत होने के बाद उसे नेतृत्व के योग्य समझेगा, उसकी नमाज़ नहीं रहेगी और न ही ईमान। "क्योंकि जो उसके दंड और उसके कुफ़्र में संदेह करता है, उसने वास्तव में कुफ़्र किया है।" [1] (क्योंकि जो उसके अज़ाब और कुफ़्र में संदेह करे वह खुद काफ़िर है। - त)। ऐसे व्यक्ति से मेल-जोल और मेल-मिलाप निस्संदेह हराम (वर्जित) है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और उन लोगों की ओर न झुकें जिन्होंने ज़ुल्म किया, कहीं तुम्हें आग न छू ले।" [2] — अल्लाह तआला ने फ़रमाया: और ज़ालिमों की तरफ़ न झुको कि तुम्हें आग छुए। (त)

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और अगर शैतान तुम्हें भुला दे, तो याद आने के बाद ज़ालिम लोगों के साथ न बैठें।" [3] — और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: और जो कहीं तुझे शैतान भुला दे तो याद आने पर ज़ालिमों के पास न बैठ, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 122: 10 जमादी अल-उला 1342 हिजरी दीन के उलेमा इस मसले में क्या कहते हैं कि इमाम-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के नज़दीक दादा के सामने सभी भाई-बहन बिल्कुल वंचित (महरूम) हैं, और साहिबैन रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा सगे और सौतेले भाई-बहनों को दादा के साथ विरासत दिलाते हैं। 'शरीफ़िया' में फ़रमाया गया: "मुफ़्ती को अधिकार है जैसा मौक़ा देखे फ़तवा दे।" इस "मौक़ा" की क्या सूरत है? स्पष्ट करें, पुण्य पाएँ।

अल-जवाब: मुफ़्ती-बिह (जिस पर फ़तवा दिया जाए) इमाम का ही कथन है, रज़ियल्लाहु तआला अन्हु। मुफ़्ती उसी पर फ़तवा दे। ग्रंथों (मतून) ने इमाम के ही कथन को अपनाया है और आम तौर पर फ़तवा देने वाले इमामों ने उसी पर फ़तवा दिया है। केवल शम्सुल अइम्मा सरख़्सी की 'मबसूत' से साहिबैन के कथन पर फ़तवा उद्धृत है, और ज़ाहिदी ने 'मुजतबा' में—जिसका संकलन और संकलनकर्ता दोनों अविश्वसनीय हैं—और 'सिराजिया' के लेखक ने अपनी व्याख्या में उसका अनुसरण किया। तो वास्तविक सही फ़तवा इमाम के ही कथन पर है। 'शरीफ़िया' के लेखक ने मौक़े के लिहाज़

से नहीं लिखा और न ही यहाँ किसी विश्वसनीय व्यक्ति के कलाम में ऐसा विचार है कि मुफ़्ती जैसा मौक़ा देखे वैसा करे।

---

[1] हुस्साम अल-हरमैन, मकतबा नबविया, लाहौर, पृष्ठ 13; अद-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-जिहाद, बाब अल-मुरतद, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/356। [2] अल-क़ुरान अल-करीम, 11/113 [3] अल-क़ुरान अल-करीम, 6/68

جو شخص گنگوہی اور اس کے امثال کے کافر ہونے میں شک کرے وہ خود کافر ہے نہ کہ جو اس کا مرید اور اس کے گروہ کا سرغنہ ہو ایسے مرید کے نیچے کے نطفے ضرور اوپر ہو جائیں گے اور مرتد کسی کا وارث نہیں ہو سکتا اور اس کی امامت کے کیا معنی، جو اس کی اس حالت پر آگاہ ہو کر اسے قابل امامت جانے گا اس کی نماز رکنا ایمان بھی نہ رہے گا لان من شك في عذابه وكفره فقد كفر ۱ (اس لئے کہ جو اس کے عذاب اور کفر میں شک کرے وہ خود کافر ہے۔ ت) اور ایسے سے میل جول اور اختلاط بلا شبہ حرام ہے، قال اللہ تعالٰی " وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ " ۲ ۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا: اور ظالموں کی طرف نہ جھکو کہ تمہیں آگ چھوئے گی۔ (ت) وقال اللہ تعالٰی " وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَىٰ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ " ۳ ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ اور اللہ تعالٰی نے فرمایا: اور جو کہیں تجھے شیطان بھلا دے تو یاد آنے پر ظالموں کے پاس نہ بیٹھ، واللہ تعالٰی اعلم (ت) مسئلہ ۱۲۲: ۱۰ جمادی الاولی ۱۳۴۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کے نزدیک دادا کے سامنے سب بہن بھائی بالکل محروم ہیں اور صاحبین رضی اللہ تعالٰی عنہما سگے سوتیلے بہن بھائیوں کو دادا کے ساتھ ترکہ دلاتے ہیں، شریفہ میں فرمایا: مفتی کو اختیار ہے جیسا موقع دیکھے فتوٰی دے۔ اس "موقع" کی کیا صورت ہے؟ بینوا توجروا۔ الجواب: مفتی بہ امام ہی کا قول ہے رضی اللہ تعالٰی عنہ مفتی اسی پر فتوٰی دے، متون نے قول امام ہی اخذ کیا اور عامہ ائمہ فتوٰی نے اسی پر فتوٰی دیا صرف مبسوط شمس الائمہ سرخسی سے قول صاحبین پر فتوٰی منقول ہوا اور زاہدی نے مجتبٰی میں کہ تصنیف و مصنف دونوں نامعتبر ہیں اور مصنف سراجیہ نے اپنی شرح میں اس کا اتباع کیا تو فتوٰی حق واقعی قول امام ہی پر ہے۔

صاحب شریفہ نے بیان لحاظ موقع نہ لکھانہ اور کسی معتمد کے کلام سے یہاں ایسا خیال میں ہے کہ مفتی جیسا موقع دیکھے

---

۱ حسام الحرمین مکتبہ نبویہ لاہور ص ۱۳، الدر المختار کتاب الجہاد باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۳۵۶ ۲ القرآن الکریم ۱۱ / ۱۱۳ ۳ القرآن الکریم ۶ / ۶۸

Fatawa Razawiya Volume 26

...give a fatwa. Rather, the author of Sharifiyyah (may Allah have mercy on him) has only based his work on the principle that when the Imam is on one side and the two companions (Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad) are on the other, the Mufti has the choice to give a fatwa in favor of whichever side he wishes. However, the correct research is that this choice is only for a Mufti who possesses the rank of Ijtihad. For a follower (muqallid) Mufti, it is obligatory to always give a fatwa according to the Imam's opinion, unless the leading jurists (A'immah-e-Fatwa) have differed against it.

[Boxed Text] Arabic: As stated in al-Bahr al-Ra'iq, Tanwir al-Absar, al-Fatawa al-Khayriyya, al-Durr al-Mukhtar, and other reliable references. Urdu: As it is in the books al-Bahr al-Ra'iq, Tanwir al-Absar, Fatawa Khayriyya, and Durr al-Mukhtar, etc. (T)

So here, debating based on the situation is futile, nor is there any reasonably strong reason for situational differences. Yes, it can be said: Firstly, if the grandfather is poor and the brothers are wealthy, then the Imam's opinion is preferable for a fatwa, and if vice versa, then 'Muqasamah' (division of inheritance).

Secondly: If one of the brothers is sinful and extravagant, such that giving him wealth would be assisting in sin, while the grandfather is righteous, then the Imam's opinion is preferable, and if vice versa, then 'Muqasamah'.

Thirdly: If the grandfather wants to take his share and endow (waqf) it for charitable deeds and the propagation of religious knowledge, but the brother does not, then the Imam's opinion is preferable as it benefits religion, and if vice versa, then 'Muqasamah'.

Fourthly: If the grandfather is generous and liberal, spending most of his wealth on charitable acts, while the brothers are not so, then the Imam's opinion is preferable as it benefits the poor Muslims, and if vice versa, then 'Muqasamah'. However, none of these reasons justify deviating from the 'Mufta Bihi' (the preferred ruling) position of the school of law. Practice should always be according to what is 'Mufta Bihi'. Success is through Allah, and Allah Almighty knows best.

Issue 123: 10th Jumada al-Ula 1332 AH. Please state examples of rendering an heir as non-existent (Ka-lam-yakun) to shed light on such instances. Explain, and you shall be rewarded.

---

1 Al-Bahr al-Ra'iq, Book of Judgement, Section on Following (Taqleed), H.M. Saeed Company, Karachi, 7/268-269; Al-Fatawa al-Khayriyya, Book of Testimonies, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/33; Al-Durr al-Mukhtar, Rasm al-Mufti, Mujtabai Press, Delhi, 1/14.

फतवा रज़विया जिल्द 26

...फतवा दे। बल्कि साहिबे शरीफिया रहमतुल्लाह अलैह ने सिर्फ इस बात पर बुनियाद रखी है कि जब इमाम एक तरफ हों और साहिबैन दूसरी तरफ, तो मुफ्ती को अख्तियार है कि जिस तरफ चाहे फतवा दे। मगर तहकीक यह है कि यह सिर्फ उस मुफ्ती के लिए है जो इज्तिहाद का मर्तबा रखता हो। मुकल्लिद मुफ्ती पर लाज़िम है कि हमेशा कौले इमाम पर फतवा दे, मगर यह कि आइम्मा-ए-फतवा ने इसके खिलाफ इख्तिलाफ किया हो।

[बॉक्स में पाठ] अरबी: जैसा कि अल-बहर अल-रायिक, तनवीर अल-अबसार, अल-फतवा अल-खैरिया, अद-दुर्रुल मुख्तार और अन्य विश्वसनीय स्रोतों में वर्णित है। उर्दू: जैसा कि अल-बहर अल-रायिक, तनवीर अल-अबसार, फतवा खैरिया और दुर्रुल मुख्तार आदि किताबों में है। (त)

तो यहाँ मौके की बहस ही फिजूल है और न ही यहाँ मौके के अंतर की कोई बहुत माकूल वजह है। हाँ, कह सकते हैं: अव्वल, अगर दादा गरीब और भाई अमीर हों तो कौले इमाम पर फतवा देना बेहतर है, और इसके उलट हो तो 'मुकासमा' (विरासत का बंटवारा)।

दूसरा: अगर भाइयों में कोई फासिक और खर्चीला हो कि उसे माल देना गुनाह पर मदद करना है, और दादा नेक हों तो कौले इमाम पर फतवा देना बेहतर है, और इसके उलट हो तो 'मुकासमा' ।

तीसरा: अगर दादा अपना हिस्सा लेकर नेक कामों और दीन के इल्म के प्रचार में वक्फ कर देना चाहते हों जबकि भाई नहीं, तो कौले इमाम पर फतवा देना बेहतर है क्योंकि यह दीन का फायदा है, और इसके उलट हो तो 'मुकासमा' ।

चौथा: अगर दादा उदार और सखी हैं और उनका ज्यादातर माल नेक कामों में खर्च होता है जबकि भाई ऐसे नहीं, तो कौले इमाम पर फतवा देना बेहतर है क्योंकि इसमें गरीब मुसलमानों का फायदा है, और इसके उलट हो तो 'मुकासमा'। मगर इनमें से कोई भी वजह ऐसी नहीं जो मुफ्ता-बिही (प्रचलित कानूनी राय) मजहब से हटने की इजाजत दे। अमल हमेशा उसी पर होना चाहिए जो मुफ्ता-बिही हो। और तौफीक अल्लाह ही की तरफ से है और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 123: 10 जमादी उल-उला 1332 हिजरी। किसी वारिस के'का-लम-यकुन' (न होने के बराबर) होने की मिसालें बयान फरमाएँ जिनसे इसके मौकों पर रोशनी पड़े। बयान करें, आपको अज्र मिलेगा।

1 अल-बहर अल-रायिक, किताबुल कजा, तकलीद का बयान, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 7/268-269; अल-फ़तावा अल-खैरिया, किताबुश शहादात, दारुल मा'रिफ़ा बेरुत 2/33; अद-दुर्रुल मुख्तार, रस्मुल मुफ्ती, मतबा मुजतबाई दिल्ली 1/14।

فتوی دے بلکہ صاحب شریفہ رحمہ اللہ تعالٰی نے صرف اس پر بنائے کار کی ہے کہ جب امام ایک طرف اور صاحبین دوسری جانب ہوں تو مفتی کو اختیار ہے جس طرف چاہے فتوی دے مگر تحقیق یہ کہ یہ صرف اس مفتی کے لئے ہے کہ منصب اجتہاد رکھتا ہو، مفتی مقلد پر لازم ہے کہ ہمیشہ قول امام پر فتوی دے مگر یہ کہ ائمہ فتوی نے اس کے خلاف پر اختلاف کیا ہو،

کما فی البحر الرائق ۱ وتنویر الابصار والفتاوی الخیریۃ و | جیسا کہ البحر الرائق، تنویر الابصار، فتاوی خیریہ اور در مختار وغیرہ الدر المختار وغیرھما من معتمدات الاسفار۔ | کتابوں میں ہے۔ (ت)

تو یہاں موقع کی بحث ہی فضول ہے نہ یہاں اختلاف موقع کی کوئی وجہ چنداں معقول ہے ہاں کہہ سکتے ہیں اولاً اگر دادا مفلس اور بھائی غنی ہوں تو قول امام پر فتوی اولٰی ہے اور عکس ہو تو مقاسمہ۔

ثانیا: بھائیوں میں کوئی فاسق و مسرف ہو کہ اسے مال دینا فسق پر اعانت کرنا ہے اور دادا صالح تو قول امام پر فتوی اولٰی ہے اور عکس تو مقاسمہ۔

ثالثاً: اگر دادا اپنا حصہ لے کر امور خیر و اشاعت علم دین میں وقف کر دینا چاہتا ہے نہ بھائی تو قول امام پر فتوی اولٰی ہے کہ نفع دین ہے اور عکس ہو تو مقاسمہ۔

رابعاً: جد جواد و سخی ہے اور اس کا مال اکثر امور خیر میں صرف ہوتا ہے اور بھائی ایسے نہیں تو قول امام پر فتوی اولٰی ہے کہ نفع مساکین مسلمین ہے اور عکس ہو تو مقاسمہ مگر ان میں کوئی

وجہ ایسی نہیں کہ مذہب مفتی بہ سے عدول چاہے عمل ہمیشہ اسی پر ہے جو مفتی بہ ہو واللہ التوفیق واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۲۳: ۱۰/ جمادی الاولی ۱۳۳۲ھ کسی وارث کے کان لم یکن (کالعدم) کرنے کی مثالیں ارشاد ہوں جن سے اس کے مواقع پر روشنی پڑے۔ بینوا توجروا۔

---

1 البحر الرائق کتاب القضاء فصل فی التقلید ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۷/ ۲۶۸۔ ۲۶۹، الفتاوی الخیریة کتاب الشهادات دار المعرفة بیروت ۲ / ۳۳، الدرالمختار رسم المفتي مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۴

Fatawa Razawiya Volume 26

The Answer:

First Example: Zaid died leaving behind three full brothers or three consanguine brothers. Then, before the distribution of the estate, one of these brothers died, leaving these same two brothers as his heirs. In this case, by considering the second deceased person as if they never existed (nullified), the inheritance problem will be divided among only two, in this manner:

Problem 27: Zaid Brother (Akh) | Brother (Akh) | Brother (Akh) Amru | Bakr | Khalid (Amru) As if he never existed (nullified) | 1 | 1

Second Example: A person died and left behind a mother, a wife, and a son. Before the distribution of the estate, the wife died, and her only heir remained this same son. Then the wife will be considered as if she never existed (nullified) in this way:

Problem 6: Wife | Mother (Umm) | Son (Ibn) As if she never existed (nullified) | 1 | 5

Third Example: In the same situation, if the mother dies before the distribution of the estate, she will be considered as if she never existed (nullified) in this way:

Problem 8: Wife | Mother (Umm) | Son (Ibn) 1 | As if she never existed (nullified) | 7

Fourth Example: Problem 4 Wife | Mother (Umm) | Deceased Brother (Akh Mutawaffi) 1 | 3

The situation is that Zaid died leaving a wife, a mother, and one full brother. Then, before the distribution of the estate, this brother died, and his heir was this same mother. Since the form of distribution does not change whether he is dead or alive because the mother is living [and inherits his share], whether we establish two lines or tiers, the result obtained will still be the same.

Page 320 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

उत्तर:

पहला उदाहरण: ज़ैद की मृत्यु तीन सगे भाइयों या तीन सौतेले (पिता की ओर से) भाइयों को छोड़कर हुई। फिर, संपत्ति के बँटवारे से पहले, इनमें से एक भाई की मृत्यु हो गई, जिसने इन्हीं दो भाइयों को अपना वारिस छोड़ा। इस स्थिति में, दूसरे मृतक को 'अस्तित्वहीन' (शून्य) मानते हुए, विरासत की समस्या को केवल दो में विभाजित कर देंगे, इस प्रकार:

मसला 27: ज़ैद भाई (अख़) | भाई (अख़) | भाई (अख़) अम्र | बक्र | ख़ालिद (अम्र) जैसे वह कभी था ही नहीं (शून्य) | 1 | 1

दूसरा उदाहरण: एक व्यक्ति की मृत्यु हुई और उसने माँ, पत्नी और पुत्र को छोड़ा। विरासत के बँटवारे से पहले पत्नी की मृत्यु हो गई और उसका वारिस यही पुत्र रहा। तो पत्नी को 'अस्तित्वहीन' (शून्य) कर देंगे इस तरह:

मसला 6: पत्नी (ज़ौजा) | माँ (उम्म) | पुत्र (इब्न) जैसे वह कभी थी ही नहीं (शून्य) | 1 | 5

तीसरा उदाहरण: इसी स्थिति में, यदि माँ की मृत्यु संपत्ति के बँटवारे से पहले हो जाए, तो वह 'अस्तित्वहीन' (शून्य) हो गई इस तरह:

मसला 8: पत्नी (ज़ौजा) | माँ (उम्म) | पुत्र (इब्न) 1 | जैसे वह कभी थी ही नहीं (शून्य) | 7

चौथा उदाहरण: मसला 4 पत्नी (ज़ौजा) | माँ (उम्म) | मृत भाई (अख़ मुतवफ्फ़ी) 1 | 3

इसकी सूरत यह है कि ज़ैद ने एक पत्नी, माँ और एक सगे भाई को छोड़कर इंतक़ाल किया। फिर विरासत बँटने से पहले इस भाई का इंतक़ाल हो गया और उसकी वारिस यही माँ रही। चूँकि उसकी मृत्यु या जीवन से वितरण का स्वरूप नहीं बदलता, क्योंकि यही जीवित माँ है, चाहे हम दो पंक्तियाँ या स्तर स्थापित करें, परिणाम वही प्राप्त होगा।

पृष्ठ 320 ऑफ़ 613

الجواب:

پہلی مثال: زید تین بھائی حقیقی یا تینوں علاتی چھوڑ کر مر گیا پھر ان میں ایک بھائی نے قبل تقسیم ترکہ یہ ہی دو بھائی اپنے وارث چھوڑ کر انتقال کیا اس صورت میں اس میت دوم کو کان لم یکن (کالعدم) کرکے مسئلہ صرف دو سے تقسیم کردیں گے اس شکل پر:

مسئلہ ۲۷ زید اخ اخ اخ عمرو بکر خالد کان لم یکن (کالعدم) ۱ ۱

دوسری مثال: ایک شخص مرا اور ماں اور زوجہ اور بیٹا چھوڑے اور تقسیم ترکہ سے پہلے زوجہ مرجائے پھر اس کا وارث یہی بیٹا رہے تو زوجہ کو کان لم تکن (کالعدم) کردیں گے اس طرح:

مسئلہ ۶ زوجہ ام ابن کان لم تکن (کالعدم) ۱ ۵

تیسری مثال: اسی صورت میں اگر ماں قبل تقسیم ترکہ مرجائے تو وہ کان لم تکن (کالعدم) ہوگئی اس طرح:

مسئلہ ۸ زوجہ ام ابن ۱ کان لم تکن (کالعدم) ۷

چوتھی مثال: مسئلہ ۴ زوجہ ام اخ متوفی ۱ ۳

اس کی صورت یہ ہے کہ زید نے ایک زوجہ اور ماں اور ایک حقیقی بھائی چھوڑ کر انتقال کیا پھر قبل تقسیم ترکہ اس بھائی نے انتقال کیا اور اس کے وارث یہی ماں رہی تو ازانجا کہ اس کی موت وحیات سے صورتِ تقسیم نہیں بدلتی کہ حی ماں کردو سطر ابطن قائم کریں جب بھی حاصل وہی ہوگا

Fatawa Razawiyya, Volume 26

Even if we assume that the wife gets a quarter and the remaining goes to the mother, a sixth from the first deceased and the rest from the second deceased, and treat others as non-existent (as if they weren't there), the result will still be the same. This is because the wife is not among the people entitled to 'Radd' (return of surplus), so her share will not increase beyond a quarter, and the rest will go to the mother alone. Therefore, treating them as non-existent is preferable.

(1) Problem 12 x 5 x 5 = 300: Hinda (Deceased) - Husband: Zaid - Mother: Laili - Brother: Amr - Sister - Sister

(2) Problem of transferring Amr's share: Disparity (Tabayin) Total 75 Sister | Sister [Table of fractions and shares]

(3) Problem of transferring Salma's share: Disparity (Tabayin) Total 9 - Mother: Laili - Sister: Suad Share: 4/24

(4) Problem of Suad: Total 75 - Mother: Laili - Total Amount: 300 - The Living (Alive): - Zaid: 150 - Laili: 150

The explanation is that first, Hinda died leaving her husband Zaid, mother Laili, one full brother Amr, and two full sisters Salma and Suad. Then Amr died, and his heirs were the same mother and both sisters. Then Salma died, and her heirs were the same mother and sister. Then Suad died, and her heir was only the mother. Now, if the 'Munasakha' (successive inheritance calculation) is done according to the method prevalent among people, then its form would be this:

फ़तावा रज़विया, खंड २६

चाहे हम पत्नी को एक चौथाई और शेष माँ को, पहले मृतक से छठा हिस्सा और दूसरे मृतक से बाकी, और दूसरों को 'कान लम यकुन' (शून्यवत) मानें, तब भी परिणाम यही होगा। ऐसा इसलिए है क्योंकि पत्नी 'रद' (अधिशेष की वापसी) के पात्रों में से नहीं है, उसका हिस्सा चौथाई से अधिक नहीं होगा और बाकी माँ को ही मिलेगा। इसलिए उन्हें शून्यवत मानना ही बेहतर है।

(१) मसला १२ x ५ x ५ = ३००: हिंदा (मृतक) - पति: ज़ैद - माँ: लैली - भाई: अम्र - बहन - बहन

(२) अम्र के हिस्से के हस्तांतरण का मसला: तबायुन (भिन्नता) कुल ७५ बहन | बहन [भिन्नों और अंशों की तालिका]

(३) सलमा के हिस्से के हस्तांतरण का मसला: तबायुन (भिन्नता) कुल ९ - माँ: लैली - बहन: सुआद हिस्सा: ४/२४

(४) सुआद का मसला: कुल ७५ - माँ: लैली - कुल राशि: ३०० - जीवित व्यक्ति: - ज़ैद: १५० - लैली: १५०

विवरण यह है कि पहले हिंदा ने शौहर ज़ैद, माँ लैली, एक सगे भाई अम्र और दो सगी बहनों सलमा और सुआद को छोड़कर वफ़ात पाई। फिर अम्र की मृत्यु हुई और उसके वारिस वही माँ और दोनों बहनें रहीं। फिर सलमा की मृत्यु हुई और उसके वारिस वही माँ और बहन हुई। फिर सुआद की मृत्यु हुई और उसकी वारिस सिर्फ माँ रही। अब अगर इस तरीके पर मुनासखा (क्रमिक विरासत गणना) किया जाए जो लोगों में प्रचलित है, तो उसकी सूरत यह होती:

کہ زوجہ کو ربع اور باقی ماں کو، سدس پہلی میت سے، اور باقی دوسری میت سے، اور دوسرے سے کان لم یکن (کالعدم) مانیں جب بھی حاصل یہی ہوگا اس لئے کہ زوجہ اہل رد سے نہیں اس کا حصہ ربع سے نہ بڑھے گا اور باقی ماں ہی کو ملے گا لہذا کان لم یکن (کالعدم) ہی کرنا اولیٰ ہوا۔

(۱) مسئلہ ۱۲ × ۵ × ۵ = ۳۰۰ ہندہ زوج: زید ، ام: لیلیٰ ، اخ: عمرو ، اخت ، اخت

(۲) مسئلہ تروالی ہ عمرو تباین م ۷۵ اخت | اخت [کسور اور حصوں کا جدول]

(۳) مسئلہ تروالی ہ سلمیٰ تباین م ۹ ام: لیلیٰ اخت: سعاد حصہ: ۴/۲۴

(۴) مسئلہ سعاد م ۷۵ ام: لیلیٰ مبلغ ۳۰۰الغ الاحیاء (زندے) زید: ۱۵۰ لیلیٰ: ۱۵۰

اس کی صورت یہ ہے کہ اول ہندہ نے شوہر زید اور ماں لیلیٰ اور ایک بھائی حقیقی عمرو اور دو بہنیں حقیقی سلمیٰ، سعاد چھوڑ کر وفات پائی پھر عمرو مرا اور اس کے ورثہ وہی ماں اور دونوں بہنیں رہیں پھر سلمیٰ مری اور اس کے وارث وہی ماں اور بہن ہوئی پھر سعاد مری اور اس کی وارث صرف ماں رہی، اب اگر اس طریقہ پر مناسخہ کرتے جو لوگوں میں رائج ہے تو اس کی صورت یہ ہوتی :

Volume 26 Fatawa Razawiyya

How much lengthiness occurred in this, and it resulted in half for the husband and half for the mother. Therefore, from the beginning, the brothers and sisters, all three, should have been considered as if they never existed (nullified). From our explanation, it has become clear that the restriction placed in common books for "Ka-an Lam Yakun" (as if they never existed) - that the heirs of the deceased must all be heirs of the original deceased - is not at all necessary. And the condition in some books that all those heirs must be of one gender is also incorrect; there is no need for it either. Only two things are required: first, that the heir's heir is no one other than the heirs of the original deceased. Second, that the distribution does not change. In fact, truly, only this [second] condition is [necessary]; even the first condition is not necessary everywhere. For example, in the third example, the mother died and left one daughter and heirs other than those of the first deceased, but then this daughter died and left no heirs other than the aforementioned nephew (brother's son), so the result was the same: after the wife's eighth share (Thumn), the rest belongs to the son. The Munasakha (distribution among successive heirs) will be as follows:

Issue (Mas'ala) 24 Wife: Saeeda - 3 Zaid Mother: Hamida - (4) Son: Amr - 17

Issue Hamida 7 Daughter: Rashida - (4) Amr - 12

Correction (Musahha) Grandson (Son's son) Amr (1/4)

Issue Rashida, Correction 4 Brother's son Amr 1/2

Amount 24 The Living Saeeda: 3 Amr: 21

Amount 8 Abridgement (Ikhtisar) Saeeda: 1 Amr: 7

The result remained the same. Here, the mother will be written as "Ka-an Lam Yakun" (nullified) in this way:

जिल्द 26 फ़तावा रज़विया

इसमें कितनी अधिक लंबाई हुई और वही हुआ कि आधा पति का और आधा माँ का। इसलिए, शुरुआत से ही तीनों भाइयों और बहनों को 'कान लम यकुन' (शून्यवत) कर देना चाहिए था। हमारे इस बयान से यह स्पष्ट हो गया कि आम किताबों में 'कान लम यकुन' (शून्यवत) के लिए जो शर्त लगाई गई है कि जो वारिस मर गया उसके सभी वारिस मूल मृतक के ही वारिस हों, यह शर्त बिल्कुल ज़रूरी नहीं है। और कुछ किताबों में जो यह शर्त रखी गई है कि वे सभी वारिस एक ही लिंग के हों, वह भी गलत है, उसकी भी कोई ज़रूरत नहीं है। केवल दो बातें आवश्यक हैं: पहली यह कि वारिस का वारिस मूल मृतक के वारिसों के अलावा और कोई न हो। दूसरी यह कि बँटवारा न बदले। बल्कि वास्तव में केवल यही [दूसरी] शर्त है; पहली शर्त भी हर जगह ज़रूरी नहीं है। उदाहरण के तौर पर, तीसरे उदाहरण में माँ मर गई और अपनी एक बेटी और वारिस छोड़े जो मूल मृतक के वारिसों के अलावा थे, लेकिन फिर यह बेटी मर गई और उक्त भतीजे (भाई का बेटा) के अलावा कोई और वारिस नहीं छोड़ा, तो परिणाम वही हुआ कि पत्नी के आठवें हिस्से (थुमन) के बाद शेष सब बेटे का है। मुनासखा (क्रमिक उत्तराधिकार का बँटवारा) इस प्रकार होगा:

मसला 24 पत्नी: सईदा - 3 ज़ैद माँ: हमीदा - (4) बेटा: अम्र - 17

मसला हमीदा 7 बेटी: रशीदा - (4) अम्र - 12

मुसह्हा (सुधार) पोता (बेटे का बेटा) अम्र (1/4)

मसला रशीदा, मुसह्हा 4 भतीजा (भाई का बेटा) अम्र 1/2

कुल 24 जीवित सईदा: 3 अम्र: 21

कुल 8 संक्षेप (इख़्तिसार) सईदा: 1 अम्र: 7

परिणाम वही रहा। यहाँ माँ को 'कान लम यकुन' (शून्यवत) इस प्रकार लिखा जाएगा:

आई.टी. मज्लिस-ए-दावत-ए-इस्लामी पृष्ठ 322/613

اس میں کس قدر تطویل ہوئی اور وہ ہی ہوا کہ نصف زوج نصف ماں کا، لہٰذا اول ہی سے بھائی بہنوں تینوں کو کان لم یکن (کالعدم) کر دینا چاہئے، ہمارے اس بیان سے واضح ہوا کہ عام کتابوں میں جو کان لم یکن (کالعدم) کے لئے یہ قید لگائی ہے کہ جو وارث مرا اس کے سب ماورا اس کے وارث ہوں یہ قید ہر گز لازم نہیں اور بعض کتابوں میں جو یہ شرط کی کہ وہ ورثہ سب ایک جنس کے ہوں یہ بھی غلط ہے اس کی بھی حاجت نہیں صرف دو باتیں درکار ہیں ایک یہ کہ وارث کا وارث وارثان مورث کے سوا اور نہ ہو۔ دوسرے یہ کہ تقسیم بدلے نہیں بلکہ حقیقتاً صرف یہی شرط ہے پہلی شرط بھی ہر جگہ لازم نہیں مثلاً مثال ثالث میں ام مری اور اپنی ایک بنت اور وارث چھوڑے کہ وہ ورثہ مورث اول کے سوا ہیں لیکن پھر یہ بنت مری اور ابن الاخ مذکور کے سوا وارث نہ چھوڑا تو حاصل وہی ہوا کہ ثمن زوجہ کے بعد باقی سب ابن کا۔ مناسخہ یوں ہوگا:

مسئلہ ۲۴ زوجہ - سعیدہ - ۳ زید ام - حمیدہ - (۴) ابن - عمرو - ۱۷

مسئلہ حمیدہ - ۷ بنت - رشیدہ - (۴) عمرو - ۱۲

مصحہ ابن الابن عمرو (۱/۴)

مسئلہ رشیدہ مصحہ ۴ ابن الاخ عمرو ۱/۲

مبلغ ۲۴ الاحیاء (زندے) سعیدہ - عمرو ۳ - ۲۱

مبلغ ۸ الاختصار سعیدہ - عمرو ۱ - ۷

تال وہی رہا یہاں اُم کو کان لم یکن (کالعدم) یوں لکھا جائے گا :

Fatawa Razawiyya Volume 26

Problem Zaid Wife Saeeda | Mother Hamida | Son of Umar

(Arabic text:) Kan lam takun lian-naha khallafat ibna ibniha Umara aw bintan Maatat falam tukhallif illa ibna akheeha Umar

(Urdu translation of the Arabic:) (She is as if non-existent because she left behind a grandson Umar and a daughter who died and left no heir except a nephew Umar.)

All these details are explained in our Fatawa, and therein are strange and wonderful applications in cases of 'kan lam yakun' (cases of being as if non-existent) that cannot be found elsewhere. Among them, one case is written for the intellectual sharpening of experts in inheritance laws. A question came on 27 Jamadi al-Akhira 1318 AH that Muhammad Yar died leaving a wife Hafiz Jan, five sons: Niyaz Ali, Muhammad Ali, Kallan, Muhammad Hussain, Amir Ali, and four daughters: Ahmadi, Bi Jan, Bani Jan, Hussain Waris. Then Hafiz Jan died, and these same sons and daughters remained as heirs. Then Niyaz Ali died, and these same brothers and sisters were the heirs. Then Muhammad Ali died leaving a wife Mahbuban and two sons Wazir Ali and Ahmad Ali, of whom Mahbuban died and these two sons remained. Then Wazir Ali died and his brother remained the heir. Then Amir Ali died and the remaining two brothers and four sisters were the heirs. Then Hussain, then Bani Jan passed away, leaving the remaining brothers and sisters as heirs. Then Ahmadi died leaving behind a husband, a son, and a daughter Mohammadi; then the heirs of the husband were this same son and daughter. Then the heir of the son was this same sister Mohammadi. Then Muhammad Hussain died leaving a wife Asoodah, a son Ali Hussain, and daughters Bani and Batoola. Then Bi Jan died and only Kallan was her heir. Then Kallan died leaving a wife Moonga, two sons Wahid Yar and Hamid Yar, and one daughter Bismillah. This problem, which involves fifteen deceased persons, has been divided into only five generations (levels). The final correction (tashih) is 576 and the first level is divided as follows:

Problem 36 Muhammad Yar

Son of Muhammad Ali: 6 | Son of Kallan: 15 | Son of Muhammad Hussain: 10 | Daughter of Ahmadi: 5

Page 323 of 613

फतावा रज़विया खंड 26

मसला (समस्या) ज़ैद पत्नी सईदा | माँ हमीदा | इब्न उमर (उमर का बेटा)

(अरबी पाठ:) कान लम यकुन लि-अन्नहा खल्लफत इबना इबनिहा उमरा औ बिन्तन मातत फलम तुखल्लिफ इल्ला इबना अखीहा उमर

(अरबी का उर्दू अनुवाद:) (वह काल-अदम (अस्तित्वहीन) है क्योंकि उसने एक पोता उमर छोड़ा और एक बेटी छोड़ी जो मर गई और सिवाए एक भतीजे उमर के कोई वारिस नहीं छोड़ा।)

यह सारा विवरण हमारे फतावा में सविस्तार वर्णित है और इसमें 'कान लम यकुन' (अस्तित्वहीन होने की स्थितियों) के ऐसे अद्भुत और नए प्रयोग हैं जो कहीं और नहीं मिलेंगे। उनमें से एक मामला उत्तराधिकार कानूनों के विशेषज्ञों की बौद्धिक कसरत के लिए यहाँ लिखा जा रहा है। 27 जमादी अल-आख़िरा 1318 हिजरी को एक प्रश्न आया था कि मुहम्मद यार ने एक पत्नी हाफ़िज़ जान, पाँच बेटे: नियाज़ अली, मुहम्मद अली, कल्लन, मुहम्मद हुसैन, अमीर अली और चार बेटियाँ: अहमदी, बी जान, बनी जान और हुसैन वारिस छोड़े। फिर हाफ़िज़ जान की मृत्यु हो गई और यही बेटे-बेटियाँ वारिस रहे। फिर नियाज़ अली का इंतकाल हुआ और यही भाई-बहन वारिस हुए। फिर मुहम्मद अली ने एक पत्नी महबूबन और दो बेटों वज़ीर अली और अहमद अली को छोड़कर इंतकाल किया, जिनमें से महबूबन की मृत्यु हो गई और यही दो बेटे बचे। फिर वज़ीर अली की मृत्यु हुई और उसका भाई ही वारिस रहा। फिर अमीर अली की मृत्यु हुई और शेष दो भाई और चारों बहनें वारिस हुईं। फिर हुसैन, फिर बनी जान का इंतकाल हुआ और शेष भाई-बहन वारिस रहे। फिर अहमदी ने पति, पुत्र और पुत्री मुहम्मदी को छोड़कर इंतकाल किया, फिर पति के वारिस यही बेटा और बेटी हुए। फिर पुत्र की वारिस यही बहन मुहम्मदी रही। फिर मुहम्मद हुसैन एक पत्नी आसूदा, एक पुत्र अली हुसैन और पुत्रियाँ बनी और बतूला छोड़कर मर गया। फिर बी जान की मृत्यु हुई और केवल कल्लन उसका वारिस हुआ। फिर कल्लन ने पत्नी मूँगा, दो पुत्रों वाहिद यार और हामिद यार और एक पुत्री बिस्मिल्लाह को छोड़कर वफ़ात पाई। इस मसले को, जिसमें पंद्रह मृतक शामिल हैं, केवल पाँच पीढ़ियों (बतन) में विभाजित किया गया है। अंतिम शुद्धि (तसहीह) 576 है और पहली पीढ़ी का विभाजन इस प्रकार है:

मसला 36 मुहम्मद यार

इब्न मुहम्मद अली: 6 | इब्न कल्लन: 15 | इब्न मुहम्मद हुसैन: 10 | बिन्त अहमदी: 5

مسئلہ زید زوجہ سعیدہ | ام حمیدہ | ابن عمر

کان لم تکن لانھا خلفت ابن ابنھا عمر اوبنتا ماتت فلم تخلف الا ابن اخیھا عمر

(وہ کالعدم ہے کیونکہ اس نے ایک پوتا عمر چھوڑا اور ایک بیٹی چھوڑی جو مر گئی اور سوائے ایک بھتیجے عمر کے کوئی وارث نہیں چھوڑا)

یہ تمام بیان ہمارے فتاوی میں مشرح ہے اور اس میں صور کان لم یکن (کالعدم کی صورتوں) میں عجیب عجیب تصرفات بدیعہ ہیں کہ اس کے غیر میں نہ ملیں گے ازانجلہ ایک صورت تشحیذ اذہان فرائض دانان کے لئے لکھتے ہیں ۲۷ جمادی الآخرہ ۱۳۱۸ ھ کو سوال آیا تھا کہ محمد یار نے ایک زوجہ حافظ جان اور پانچ بیٹے نیاز علی، محمد علی، کلن، محمد حسین، امیر علی اور چار بیٹیاں احمدی، بی جان، بنی جان، حسین وارث چھوڑے، پھر حافظ جان مری اور یہی بیٹے بیٹیاں وارث رہے، پھر نیاز علی مرا اور یہی بہن بھائی وارث ہوئے۔ پھر محمد علی نے ایک زوجہ محبوبن اور دو بیٹے وزیر علی، احمد علی چھوڑ کر انتقال کیا جن میں محبوبن مری اور یہی دو بیٹے چھوڑے۔ پھر وزیر علی مرا اور یہی بھائی وارث رہا۔ پھر امیر علی مرا اور باقی دو بھائی اور چاروں بہنیں وارث ہوئیں۔ پھر حسین پھر بنی جان نے انتقال کیا اور یہی بقیہ بہن بھائی وارث چھوڑے۔ پھر احمدی نے شوہر وپسر ودختر محمدی چھوڑ کر انتقال کیا پھر شوہر کے وارث یہی بیٹا بیٹی ہوئے۔ پھر پسر کی وارثہ یہی ہمشیرہ محمدی رہی۔ پھر محمد حسین ایک زوجہ آسودہ اور بیٹا علی حسین اور بیٹیاں بنی، بتولا چھوڑ کر مر گیا۔ پھر بی جان مری اور صرف کلن اس کا وارث ہوا۔ پھر کلن نے زوجہ مونگا اور دو ابن واحد یار و حامد یار اور ایک بنت بسم اللہ چھوڑ کر وفات پائی اس

مسئلہ کو جس میں پندرہ میت ہیں صرف پانچ بطن سے تقسیم کیا ہے تصحیح اخیر ۵۷۶ ہے اور بطن اول یوں بانٹا ہے:

مسئلہ ۳۶ محمد یار

ابن محمد علی ۶ | ابن کلن ۱۵ | ابن محمد حسین ۱۰ | بنت احمدی ۵

صفحہ ۳۲۳ از ۶۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 26

All the rest is as if it never existed (null). The experts of inheritance law should reflect on this and inform, otherwise refer to the Fatawa of the humble servant, where its explanation has been provided.

Issue 144: 10 Jamadi al-Ula 1332 AH Rules have been established in inheritance laws such that division occurs with the smallest possible number, and this is considered everywhere. Despite this, the final correction (Tashih) of a case involving successive deaths (Munasakha) sometimes becomes further reducible. If it does, how should the summary of the process, which is written at the end of the Munasakha, be recorded? Explain and you shall be rewarded. (Answer, you shall be given reward. T)

Answer: Yes, sometimes it happens that the division of issues in generations (Batun) was done in such a way that reduction was impossible, but when the possessed shares under the 'Life Line' (Mad-e-Ihya) for each person are summed up and written, they show a common factor (Tawafuq) such that a single number can divide each of them. This number is called 'Maba-at-Tawafuq' (common divisor). In inheritance, as much as possible, the smallest number is taken; hence in every ratio, the Greatest Common Divisor (Muqaddam Alayh A'zam) is prioritized, and in every correction, the Least Common Multiple (Zu-Azaf-e-Aqal) is considered. Thus, in every generation, there must be a 'Tabayun' (difference/non-commonality) in the shares of at least two heirs, making reduction impossible. However, different 'Tabayuns' combined can become 'Mutawafiq' (having common factors). In such a case, after the 'Life Line' (Mad-e-Ihya), draw an 'Abbreviation Line' (Mad-e-Ikhtisar) and record the names of the heirs, then divide each share written under the Life Line by this common factor and record it. Similarly, divide the total sum above and write this second sum above the Abbreviation Line. In the usual concluding sentence, which says 'when by inheritance conditions the estate is divided into such-and-such shares and each heir receives the amount written by their name under the Life Line', instead of the primary total shares, write the second total sum and use the term 'Abbreviation Line' instead of 'Life Line'. A brief example where the need for abbreviation arises in just two generations is this:

(1) Problem 24 x 4 = 96 Zaid

Wife Mother Daughter Full Sister Husni Asma Shiri Nasrin

3 4 12 5 — — — — 12 16 48 20

फतवा रज़विया जिल्द 26

बाकी सब ऐसा है जैसे कभी था ही नहीं (शून्य)। विरासत के कानूनों के विशेषज्ञ इस पर विचार करें और बताएं, अन्यथा इस तुच्छ सेवक के फतवे की ओर रुजू करें जहाँ इसका स्पष्टीकरण दिया गया है।

मसला 144: 10 जमादी-उल-ऊला 1332 हिजरी विरासत (फराइज) में नियम ऐसे रखे गए हैं कि विभाजन छोटे से छोटे संभव अंक से हो, हर जगह इसका ध्यान रखा जाता है। इसके बावजूद, क्रमिक मृत्यु (मुनासखा) का अंतिम सुधार (तसहीह) कभी-कभी फिर से छोटा करने (संक्षिप्तीकरण) के योग्य हो जाता है। यदि ऐसा हो, तो प्रक्रिया का सारांश जो मुनासखा के अंत में लिखा जाता है, किस प्रकार लिखा जाना चाहिए? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा। (बयान फरमाइये, अज्र दिए जाओगे। त)

जवाब: हाँ, कभी-कभी ऐसा होता है कि पीढ़ियों (बतून) में मसलों का विभाजन जिस तरह किया गया, उनसे कमी असंभव थी। लेकिन जब 'मद-ए-एहया' (जीवन रेखा) के नीचे प्रत्येक के कब्जे वाले शेयरों (सहाम) को जोड़कर लिखा गया, तो उनमें आपसी अनुकूलता (तवाफुक) हो गई कि एक ही अंक प्रत्येक को काट सकता है। इस अंक को 'मा-ब-अत-तवाफुक' (उभयनिष्ठ भाजक) कहते हैं। विरासत में जहाँ तक संभव हो, न्यूनतम अंक ही लिया जाता है, इसलिए हर अनुपात में 'मुकद्दम अलैह आज़म' (महत्तम समापवर्तक) और हर तसहीह में 'ज़ोआज़फ़ अक़ल' (लघुत्तम समापवर्त्य) का ध्यान रहता है। तो हर पीढ़ी में कम से कम दो वारिसों के हिस्से में भिन्नता (तबायुन) अवश्य होती है जिसके कारण संक्षिप्तीकरण असंभव होता है, लेकिन अलग-अलग तबायुन मिलकर भी अनुकूल (मुतवाफिक) हो जाते हैं। ऐसी स्थिति में 'मद-ए-एहया' के बाद एक 'मद-ए-इख़्तिसार' (संक्षिप्त रेखा) खींचें और वारिसों के नाम दर्ज करके प्रत्येक के'मद-ए-एहया' के नीचे लिखे हिस्से को उस साझा भाजक से विभाजित करके दर्ज करें। इसी तरह कुल राशि को ऊपर विभाजित करके यह दूसरी राशि संक्षिप्त रेखा के ऊपर लिखें। अंत में जो सामान्य वाक्य लिखा जाता है कि 'जब विरासत की शर्तों के अनुसार मृतक की संपत्ति इतने हिस्सों में विभाजित होकर हर वारिस को उतना हिस्सा मिलेगा जितना उसके नाम के आगे मद-ए-एहया में लिखा है', उसमें कुल हिस्सों के बजाय दूसरी कुल राशि लिखें और 'मद-ए-एहया' के स्थान पर 'मद-ए-इख़्तिसार' का नाम लें। इसका संक्षिप्त उदाहरण जहाँ केवल दो पीढ़ियों में संक्षिप्तीकरण की आवश्यकता हो, यह है:

(1) मसला 24 x 4 = 96 जैद

पत्नी माँ बेटी सगी बहन हुस्नी अस्मा शीरी नसरीन

3 4 12 5 — — — — 12 16 48 20

पृष्ठ 324/613

باقی سب کان لم یکن (کالعدم) فرائض دان حضرات اس پر غور فرما کر بتائیں ورنہ فتاوٰی فقیر کی طرف رجوع فرمائیں کہ اس میں اس کی توضیح کر دی ہے۔

مسئلہ ۱۴۴: ۱۰ جمادی الاولٰی ۱۳۳۲ھ فرائض میں قوانین وہ رکھے گئے ہیں کہ تقسیم چھوٹے سے چھوٹے عدد ممکن سے ہو ہر جگہ اس کا لحاظ رکھا جاتا ہے کہ باوصف اس کے تصحیح اخیر مناسخہ کبھی پھر قابل اختصار ہو جاتی ہے اگر ہو جاتی ہے تو وہاں خلاصہ عمل کہ آخر مناسخہ میں لکھا جاتا ہے کس طرح تحریر کیا جائے۔ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: ہاں بعض وقت یہ ہوتا ہے کہ بطون میں تقسیم مسائل جس طرح کی گئی ان سے کمی ناممکن تھی مگر جب زیرِ مداحیاء ہر ایک کے سہامِ مقبوضہ جمع کر کے لکھے تو ان میں باہم توافق ہو گیا کہ ہر ایک کو ایک عدد کاٹ سکتا ہے اس عدد کو مابہ التوافق کہتے ہیں اور فرائض میں حتی الامکان عدد اقل ہی لیا جاتا ہے ولہٰذا ہر نسبت میں مقدم علیہ اعظم اور ہر تصحیح میں ذواضعاف اقل کا لحاظ رہتا ہے تو ہر بطن میں کم از کم دو وارثوں کے سہم میں تباین ضرور ہوتا ہے جس کے سبب اختصار ناممکن مگر تباین متباین مل کر بھی متوافق ہو جاتے ہیں ایسی صورت میں مداحیاء کے بعد ایک مداختصار کھینچے اور اسمائے ورثہ ثبت کر کے ہر ایک کے سہم مکتوب مداحیاء اس مابہ التوافق مشترک پر تقسیم کر کے درج کرے یونہی مبلغ کو اوپر تقسیم کر کے یہ مبلغ دوم بالائے مداختصار لکھے اور آخر کی معمولی عبارت جو لکھی جاتی ہے کہ جب شرائط فرائض ترکہ فلاں اتنے سہام پر منقسم ہو کر ہر وارث کو اس قدر سہم کہ بمداحیاء اس کے

نام لکھے ہیں ملیں گے اس میں بجائے سہام مخرج بالا سہام مبلغ دوم تحریر کرے اور مداحیاء کے عوض مداختصار کا نام لے اس کی مختصر مثال دو ہی بطن میں اختصار کی ضرورت ہو یہ ہے:

(۱) مسئلہ ۲۴ ۹۶ = ۴ x زید

زوجہ ام بنت اخت عینیہ حسنی اسماء شیری نسرین

۳ ۴ ۱۲ ۵ — — — — ۱۲ ۱۶ ۴۸ ۲۰

Fatawa Rizvia, Volume 26

(2) Problem regarding Tarwali, 4 Nasreen, disparity (tabayun) 5

Mother: Asma 1/5 Daughter: Yasmin 3/15 Surviving heirs of the deceased (Zaid): Amount: 96 Husni: 21 Asma: 12 Sheri: 48 Yasmin: 15

Upon examination, all these numbers share a common factor of three. Therefore, the total amount and shares were divided by three and recorded briefly as follows: [An image of the chart from Volume 26, page 325 should be placed here]

According to the conditions of inheritance, Zaid's estate will be divided into thirty-two shares, and each heir will receive the number of shares written after their name following the simplification, and Allah Almighty knows best. "According to the conditions of inheritance" is a summary term; the details are as follows: Assuming the truthfulness of the petitioner, the absence of impediments to inheritance, the limitation of heirs to those mentioned, the correctness of the sequence of deaths, and the prioritization of matters preceding inheritance—such as the payment of dower (Mehr) and other debts, and the execution of wills from one-third of the remainder after debts (i.e., executing wills from a third of what remains after settling debts). This is the summary of Zaid's estate, etc. There is no need to mention funeral expenses (Tajheez-o-Takfeen) because the question is typically posed after they have been incurred, so they are prioritized automatically; if they were paid by taking a loan against the estate, they fall under debts. Dower (Mehr) should be mentioned when the original deceased or any person in the chain of succession left a wife or wives, just as the condition of "correct sequence" applies only to cases of multiple successions (munasakha) and not to a single generation. And Allah Almighty knows best.

Problem 125: From the town of Parauda, Malwa region, Jaora State. Petitioner: Mr. Muhammad Yasin Khan, 14 Jamadi-ul-Awwal 1332 AH. What do the scholars of religion and the muftis of the clear Shariah say regarding this problem: Zaid was a Hindu. He had a mother, one wife, two daughters, and two sons. It has been four years since Zaid died by divine decree while adhering to the Hindu religion, and his mother, wife, two daughters, and two sons remain alive.

Page 325 of 613, Majlis of Dawat-e-Islami

फ़तावा रज़विया, जिल्द २६

(२) मसला तरवाली ४ नसरीन तबा युन ५

माँ: अस्मा १/५ बेटी: यास्मीन ३/१५ जीवित वारिस (ज़ैद के): कुल राशि: ९६ हुस्नी: २१ अस्मा: १२ शेरी: ४८ यास्मीन: १५

इन्हें देखने पर पता चलता है कि सभी संख्याओं में तीन का साझा भाजक है। इसलिए, कुल राशि और हिस्सों को तीन से विभाजित करने के बाद संक्षिप्त रूप में इस प्रकार लिखा गया है: [यहाँ जिल्द २६ पृष्ठ ३२५ का चार्ट चित्र लगाएँ]

विरासत की शर्तों के अनुसार ज़ैद की जायदाद के बत्तीस हिस्से होंगे और हर वारिस को उतने हिस्से मिलेंगे जितने उनके नाम के आगे संक्षेप के बाद लिखे हैं, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। "विरासत की शर्तों के अनुसार" एक संक्षिप्त शब्द है, विवरण इस प्रकार है: पूछने वाले की सच्चाई, विरासत में बाधाओं की अनुपस्थिति, वारिसों का केवल उल्लेखित लोगों तक सीमित होना, मृत्यु का सही क्रम, और विरासत से पहले के मामलों को प्राथमिकता देना जैसे मेहर की अदायगी, अन्य ऋण, और ऋण के बाद शेष के एक तिहाई हिस्से से वसीयतों को लागू करना। (अर्थात् ऋण चुकाने के बाद जो बचे उसके एक तिहाई में से वसीयतों को पूरा करना)। यह ज़ैद की जायदाद आदि का सारांश है। कफ़न-दफ़न के खर्चों का उल्लेख करना आवश्यक नहीं है क्योंकि सवाल अक्सर इनके बाद पूछा जाता है, इसलिए उनकी प्राथमिकता स्वयं हो जाती है। और यदि जायदाद पर ऋण लेकर किया गया है तो वह ऋणों में आ जाता है। मेहर का उल्लेख तब होना चाहिए जब मूल मृतक या विरासत की शृंखला में किसी मृतक ने पत्नी या पत्नियाँ छोड़ी हों, जैसा कि "सही क्रम" की शर्त केवल मुनासखा (क्रमिक विरासत) में है न कि केवल एक पीढ़ी में। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १२५: कस्बा पड़ावदा, मालवा क्षेत्र, रियासत जावरा से। सायल मुहम्मद यासीन खान साहब, १४ जमादि-उल-अव्वल १३३२ हिजरी। दीन के उलेमा और शरीयत के मुफ्ती इस मसले के बारे में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद एक हिंदू था। उसकी एक माँ, एक पत्नी, दो बेटियाँ और दो बेटे थे। चार साल पहले ज़ैद का हिंदू धर्म में रहते हुए अल्लाह की मर्जी से निधन हो गया और उसकी माँ, पत्नी, दो बेटियाँ और दो बेटे जीवित हैं।

पृष्ठ ३२५/६१३, मजलिसे दावत-ए-इस्लामी

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۶

(۲) مسئلہ تروالی ۴ نسرین تباین م ۵

ام: اسماء ۱/۵ بنت: یاسمین ۳/۱۵ الاحیاء (زید کے): المبلغ: ۹۶ حسنی: ۲۱ اسماء: ۱۲ شیری: ۴۸ یاسمین: ۱۵

ان کو دیکھا تو تمام اعداد توافق بالثلث رکھتے ہیں لہٰذا مبلغ و سہام سب کو تین پر تقسیم کر کے مد اختصاریوں لکھا: یہاں نقشہ کی امیج بنانی ہے جلد ۲۶ ص ۳۲۵

حسب شرائط فرائض ترکہ زید کا بتیس سہام ہو کر ہر وارث کو اس قدر سہم کہ بعد اختصار اس کے نام لکھے ہیں ملیں گے، واللہ تعالیٰ اعلم۔ حسب شرائط فرائض ایک مجمل لفظ ہے تفصیل یوں لکھتے ہیں۔ بر تقدیر صدق مستفتی وعدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین و صحت ترتیب اموات و تقدیم امور مقدمہ علی المیراث مثل ادائے مہر و دیگر دیون وانفاذ وصایا من ثلث الباقی بعد الدین (قرض کی ادائیگی کے بعد باقی کے تہائی میں سے وصیتوں کو نافذ کرنا۔ ت) ترکہ زید کا الخ اور اس کا اختصار یہ ہے۔ بر تقدیر عدم مانع ارث ووارث آخر وصحت ترتیب اموات و تقدیم مہر ودیون ووصایا ترکہ الخ ذکر تجہیز و تکفین کی اس لئے حاجت نہیں کہ سوال غالباً بعد تجہیز و تکفین ہوتا ہے تو اس کی تقدیم خود ہولی، اور اگر وہ ترکہ پر قرض لے کر کی گئی ہے تو دیون میں آگئی مہر کا ذکر اس وقت چاہئے جب اصل مورث خواہ مناسخہ میں کسی میت نے زوجہ یا زوجات چھوڑی ہوں جیسا کہ صحت ترتیب کی قید صرف مناسخہ میں ہے نہ کہ بطن واحد میں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۲۵: از قصبہ پڑاوده علاقہ ریاست مالوہ جاورہ مسئولہ محمد یسین خاں صاحب ۱۴ جمادی الاولٰی ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید ہندو تھا اس کے مادر اور ایک زوجہ دودختران و دو پسران تھے عرصہ چار سال کا ہوا کہ زید مذہبِ ہندو میں بقضائے الہی فوت ہوا اور اس کی مادر و زوجہ ودودختران و دو پسران بقیدِ حیات رہے،

Fatawa Razawiyya Volume 26

Zaid's wife became a Muslim and also converted her two sons, aged 8 and 2 years, to Islam. Zaid's two daughters and mother refused to accept Islam and separated from Zaid's wife. After Zaid's death, his wife took possession and control of both movable and immovable property and is still in possession. Zaid's mother has filed a lawsuit in a competent court because Zaid's wife became a Muslim, claiming that the movable and immovable property and the two sons should be handed over to her. Since Zaid's wife and both sons have accepted Islam, in such a situation, can Zaid's wife be deprived of her husband's property? And can the two sons who have embraced Islam be handed over to Zaid's mother, who is Hindu? Who now has the right to raise these sons, the people of Islam or the Hindus? And can Hindus be entitled to the children after they become Muslim? Give a ruling, may you be rewarded.

The Answer: It is explicitly clear from the statement of the question that the woman became a Muslim after Zaid's death. Therefore, she and her children cannot be deprived of the inheritance, even though they became Muslims afterwards. It is stated in Durr al-Mukhtar: "A disbeliever inherits by lineage and cause just like a Muslim." (1) Translation: A non-Muslim inherits due to lineage and relationship just like a Muslim. (T)

It is stated in Radd al-Muhtar: "It is known that at the time of the death of the ancestor, he was not a Muslim, so the impediment was not present at the time of his entitlement to the inheritance. It was only found after that. Thus, he is like one who accepted Islam after the death of his non-Muslim ancestor. So, in reality, it is not an inheritance of a Muslim from a non-Muslim, but rather it is an inheritance of a non-Muslim from a non-Muslim." (2) Translation: It is known that at the time of the death of the ancestor, they were not Muslim. Thus, no impediment was found at the time of becoming eligible for inheritance; rather, it appeared later. So, it is as if a person became a Muslim after the death of their non-Muslim ancestor. Therefore, in reality, this is not a Muslim inheriting from a non-Muslim, but a non-Muslim inheriting from a non-Muslim. (T)

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance, Section on Drowning and Burning, Mujtabai Press, Delhi, 2/365.
2. Radd al-Muhtar, Book of Inheritance, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/289.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

ज़ैद की पत्नी मुसलमान हो गई और उसने अपने दो बेटों को भी, जिनकी उम्र 8 और 2 साल है, मुसलमान कर दिया। ज़ैद की दो बेटियों और माँ ने इस्लाम स्वीकार करने से इनकार कर दिया और ज़ैद की पत्नी से अलग हो गए। ज़ैद की मृत्यु के बाद, उसकी पत्नी चल और अचल संपत्ति पर काबिज़ और उसका उपयोग कर रही है और अभी भी काबिज़ है। ज़ैद की माँ ने ज़ैद की पत्नी के मुसलमान होने के कारण सक्षम न्यायालय में मुकदमा दायर किया है कि चल और अचल संपत्ति और दोनों पुत्र मुझे सौंप दिए जाएं। चूंकि ज़ैद की पत्नी और दोनों पुत्र मुसलमान होकर इस्लाम स्वीकार कर चुके हैं, तो ऐसी स्थिति में क्या ज़ैद की पत्नी को पति की संपत्ति से वंचित किया जा सकता है? और क्या इस्लाम स्वीकार करने वाले दोनों पुत्रों को ज़ैद की माँ को सौंपा जा सकता है जो हिंदू है? और अब इन पुत्रों के पालन-पोषण का अधिकार अहले-इस्लाम (मुसलमानों) को है या हिंदुओं को? और क्या मुसलमान होने के बाद हिंदू पुत्रों के हकदार हो सकते हैं? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: जवाब: प्रश्न के विवरण से स्पष्ट रूप से ज़ाहिर है कि महिला ज़ैद की मृत्यु के बाद मुसलमान हुई है, इसलिए वह और उसकी संतान विरासत से वंचित नहीं हो सकती, भले ही वे बाद में मुसलमान हो गए हों। 'दुर्रे मुख्तार' में है: "एक काफ़िर वंश और संबंध के कारण उसी तरह वारिस होता है जैसे एक मुसलमान।" (1) अनुवाद: काफ़िर मुसलमान की तरह वंश और संबंध की वजह से वारिस होता है। (त)

'रद्दुल मुहतार' में है: "यह ज्ञात है कि पूर्वज की मृत्यु के समय वह मुसलमान नहीं था, इसलिए विरासत की पात्रता के समय बाधा नहीं पाई गई, बल्कि बाद में पाई गई। तो वह उस व्यक्ति की तरह हो गया जो अपने काफ़िर पूर्वज की मृत्यु के बाद मुसलमान हुआ। तो वास्तव में यह एक मुसलमान का काफ़िर से विरासत पाना नहीं हुआ, बल्कि काफ़िर का काफ़िर से विरासत पाना हुआ।" (2) अनुवाद: यह मालूम है कि वे पूर्वज की मृत्यु के समय मुसलमान नहीं थे, तो विरासत का हकदार होने के समय कोई बाधा नहीं पाई गई बल्कि बाद में पाई गई। तो गोया वह उस व्यक्ति की तरह हो गया जो काफ़िर पूर्वज के मरने के बाद मुसलमान हुआ, तो यह वास्तव में मुसलमान का काफ़िर की विरासत पाना नहीं हुआ बल्कि काफ़िर का काफ़िर की विरासत पाना हुआ। (त)

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल फराइज, गर्क़ी और हर्की (डूबने और जलने वालों) का अध्याय, मत्तबा मुजतबाई दिल्ली, 2/365।

2. रद्दुल मुहतार, किताबुल फराइज, दारुल एहयाउत तुरासुल अरबी, बेरूत, 5/289।

पृष्ठ 326 / 613

زید کی زوجہ مسلمان ہوگئی اور دو پسران بھی کہ جن کی عمر ۸ و ۲ سال کی ہے ان کو بھی مسلمان کیا اور دو دختران و مادر زید نے اسلام نا قبول کر کے زوجہ زید سے علیحدگی اختیار کی بعد انتقال زید کے زوجہ مال منقولہ و غیر منقولہ پر قابض و متصرف رہی اور اب بھی قابض ہے مادر زید نے زوجہ زید کے مسلمان ہو جانے کی وجہ سے عدالت مجاز میں دعوی کیا ہے کہ مال منقولہ و غیر منقولہ اور دونوں پسر میرے سپرد کئے جائیں کیونکہ زوجہ زید مسلمان ہو چکی جب کہ زوجہ زید و دونوں پسران مسلمان ہو کر اسلام قبول کر چکے ہیں تو ایسی حالت میں کیا زوجہ زید شوہر کی جائداد سے محروم ہو سکتی ہے اور دونوں پسران جو اسلام لا چکے ہیں وہ سپرد زید کی مادر جو ہندو ہے ہو سکتے ہیں اور ان پسران کی پرورش کا اب اہل اسلام کو حق ہے یا اہل ہنود کو؟ اور کیا مسلمان ہونے کے بعد ہندو پسران کے حقدار ہو سکتے ہیں؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر دیئے جاؤ گے۔ت)

الجواب: تقریر سوال سے صراحۃً ظاہر ہے کہ عورت بعد مرگِ زید مسلمان ہوئی ہے اس لئے وہ اور اس کی اولاد ترکہ سے محروم نہیں ہو سکتی اگر چہ اس کے بعد مسلمان ہو گئے ، درِ مختار میں ہے: الکافر یرث بالنسب والسبب کالمسلم۱۔ کافر مسلمان کی طرح نسب اور سبب کی وجہ سے وارث ہوتا ہے۔(ت)

رد المحتار میں ہے: معلوم انه حین موت مورث لم یکن مسلما فلم یوجد المانع حین استحقاقه الارث وانما وجد بعده فکان کمن اسلم بعد موت مورثه الکافر فلم یکن في الحقیقة ارث مسلم من کافر بل هو ارث کافر من کافر۲۔ یہ معلوم ہے کہ وہ مورث کی موت کے وقت مسلمان نہیں تھا تو میراث کا مستحق ہونے کے وقت مانع نہیں پایا گیا بلکہ بعد میں پایا گیا تو گویا وہ اس شخص کی طرح ہو گیا

جو کافر مورث کے مرنے کے بعد مسلمان ہوا، تو یہ در حقیقت مسلمان کا کافر کی میراث پانا نہ ہوا بلکہ کافر کا کافر کی میراث پانا ہوا۔(ت)

۱ الدر المختار کتاب الفرائض فصل فی الغرقی والحرقٰی مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۶۵ ۲ ردالمحتار کتاب الفرائض داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۹

Fatawa Razawiyya Volume 26

Upon the mother becoming Muslim, both minor children became Muslim. It is stated in Hidayah, Durr al-Mukhtar, etc.: *The child follows the better of the two parents in religion.* - The child follows the one among the parents who has the better religion. (T) Zaid's mother or any Hindu has no right in this matter. It is stated in the Great Quran: *"And Allah will never grant the disbelievers a way against the believers."* - And Allah Almighty will never give disbelievers any way over believers. And Allah Almighty knows best. (T) Almighty knows best.

Problem 146: From Rampur State, sent by Maulvi Qari Muhammad Noor Sahib through Maulvi Fazl Hasan Sahib, Deputy Editor of Dabdaba-e-Sikandari, 29 Jamadi al-Akhir 1337 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say in this matter: Zaid's wife, Musammat Hindah, passed away, leaving behind heirs: two sons, one daughter, and her mother. After some time, Hindah's younger son passed away, leaving his heirs: the aforementioned Zaid, maternal grandmother, one brother, and one sister. After eight years had passed since the deceased Hindah, Hindah's mother (who was the maternal grandmother of Hindah's deceased son) passed away, leaving her heir: one son, namely Amr. Two years after the death of Hindah, Zaid entered into a second marriage contract with Zubairah for a dower (Mahr) of twenty-five thousand (25,000) rupees, which was the same amount as the dower of the first wife, the deceased Hindah. Three months ago, Zaid passed away, leaving behind the second wife Zubairah and two sons born of Zubairah. Legally, the estate of Zaid, including the house and belongings, is valued at approximately eight hundred rupees. How much share will each heir of the deceased Hindah and the deceased son of Hindah receive? And how much will Zaid's second wife Zubairah along with both her sons receive from Zaid's estate towards the dower debt? Please state clearly and in detail. Clarify and be rewarded. Only.

Answer: In the described case, since the dowers exceed the estate and both dowers are of equal amount, if Zaid has no other debts, then the total estate of Zaid will be divided into two hundred and eighty (280) shares according to the rules of inheritance as follows:

1. Ad-Durr al-Mukhtar, Book of Marriage, Chapter on Marriage of a Disbeliever, Mujtabai Press, Delhi, 1/210.
2. The Noble Quran, 4/141. Page 327 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

माँ के मुसलमान होने से दोनों नाबालिग बच्चे मुसलमान हो गए, हिदाया और दुर्र-ए-मुख्तार वगैरह में है: अल-वलदु यतब-उ खैरुल अबवैन दीना - बच्चा माता-पिता में से बेहतर दीन वाले के अधीन होता है। (त) ज़ैद की माँ या किसी हिंदू का इनमें कोई हक नहीं है, कुरआन अज़ीम में है: "लन् यजअलल्लाहु लिल्-काफ़िरीन अलल मुअमिनीन सबीला" - और अल्लाह तआला हरगिज़ काफिरों को मोमिनों पर कोई रास्ता नहीं देगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त) तआला बेहतर जानता है।

मसअला 146: रामपुर रियासत से, मौलवी कारी मोहम्मद नूर साहब द्वारा, मौलवी फज़ल हसन साहब (नायब एडिटर दबदबा-ए-सिकंदरी) की मार्फत, 29 जमादी उल-आखिर 1337 हिजरी। दीन के विद्वान और शरिया के मुफ़्ती इस मामले में क्या कहते हैं: ज़ैद की पत्नी मुसम्मात हिंदा का निधन हो गया, उत्तराधिकारियों में दो बेटे, एक बेटी और माँ को छोड़ा। कुछ समय बाद हिंदा के छोटे बेटे का निधन हो गया, उसने अपने उत्तराधिकारियों में उपर्युक्त ज़ैद, नानी और एक भाई तथा एक बहन को छोड़ा। हिंदा के निधन के आठ साल बाद, हिंदा की माँ (जो हिंदा के मृत बेटे की नानी थी) का निधन हो गया, उसने अपना उत्तराधिकारी एक बेटा यानी अम्र को छोड़ा। हिंदा के निधन के दो साल बाद, ज़ैद ने पच्चीस हज़ार (25,000) रुपये महर पर जुबैदा से दूसरा निकाह किया, जो कि पहली पत्नी मृत हिंदा के महर के बराबर ही था। तीन महीने पहले ज़ैद का निधन हो गया, उसने दूसरी पत्नी जुबैदा और जुबैदा से पैदा हुए दो बेटों को छोड़ा। शरीयत के अनुसार, ज़ैद की संपत्ति (घर और सामान) की कीमत लगभग आठ सौ रुपये है। मृत हिंदा और हिंदा के मृत बेटे के प्रत्येक उत्तराधिकारी को कितना हिस्सा मिलेगा? और ज़ैद की दूसरी पत्नी जुबैदा और उसके दोनों बेटों को ज़ैद की संपत्ति से महर के कर्ज में कितना हिस्सा मिलेगा? विस्तार से बताएं। बयान करें और पुण्य पायें। केवल।

जवाब: पूछी गई स्थिति में, क्योंकि महर संपत्ति से अधिक है और दोनों महर की राशि बराबर है, यदि ज़ैद पर कोई और कर्ज न हो, तो ज़ैद की कुल संपत्ति को विरासत के नियमों के अनुसार दो सौ अस्सी (280) हिस्सों में इस प्रकार विभाजित किया जाएगा:

1. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुन निकाह, बाब निकाह अल-काफिर, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 1/210।

2. अल-कुरआन अल-करीम, 4/141। पेज 327 of 613

ماں کے مسلمان ہونے دونوں نابالغ بچے مسلمان ہو گئے، ہدایہ و در مختار وغیرہما میں ہے: الولد یتبع خیر الابوین دیناً - بچہ والدین میں سے بہتر دین والے کے تابع ہوتا ہے۔ (ت) زید کی ماں یا کسی ہندو کا ان میں کچھ حق نہیں، قرآن عظیم میں ہے: "لَنْ یَّجْعَلَ اللہُ لِلْکٰفِرِیْنَ عَلَی الْمُؤْمِنِیْنَ سَبِیْلًا" - واللہ اور اللہ تعالٰی ہرگز کافروں کو مومنین پر کوئی راہ نہیں دے گا واللہ تعالٰی اعلم (ت) تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۴۶: از ریاست رامپور مرسلہ مولوی قاری محمد نور صاحب معرفت مولوی فضل حسن صاحب نائب ایڈیٹر دبدبہ سکندری ۲۹ جمادی الآخر ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید کی زوجہ مسماۃ ہندہ نے وفات کی، وارثان دو پسر ایک دختر مادر چھوڑی کچھ عرصہ کے بعد ہندہ سے ہندہ کے پسر خورد نے وفات کی، اس نے اپنے وارثان میں زید مذکور اور نانی اور ایک بھائی ایک بہن چھوڑی، بعد گزرنے عرصہ آٹھ سال ہندہ متوفیہ سے ہندہ کی مادر اور ہندہ کے پسر متوفی کی نانی ہوتی تھی وفات پائی اس نے اپنا وارث ایک پسر یعنی عمرو چھوڑا، بعد گزرنے دوسال ہندہ متوفیہ کے زید نے اپنا عقد نکاح ثانی بدین مہر پچیس ہزار ۲۵۰۰۰ روپیہ زبیدہ سے کیا اور اسی قدر مہر زوجہ اولٰی ہندہ متوفیہ تھا عرصہ سہ ماہ کا ہوا کہ زید نے وفات کی، زوجہ ثانیہ زبیدہ اور دو پسر جو زبیدہ سے ہوئے ہیں چھوڑے، آیا شرعاً ترکہ زید مکان و اثاثہ تقریباً آٹھ سو روپے کی مالیت کا ہے وارثانِ ہندہ متوفیہ و پسر ہندہ متوفی ہر ایک کو حصہ کس قدر پہنچے گا اور زید کے زوجہ ثانی زبیدہ مع ہر دو پسران کو متروکہ زید دین مہر میں کس قدر پہنچے گا تشریحاً و تفصیلاً ارشاد فرمائیے۔ بینوا توجروا۔ فقط

الجواب: صورت مستفسرہ میں کہ مہر و ترکہ سے زائد اور دونوں مہروں کی مقدار مساوی ہے اگر زید پر کوئی اور دین نہ ہو تو کل متروکہ زید دو سو اسی ۲۸۰ سہم ہو کر حسبِ شرائط فرائض یوں تقسیم ہو:

1 الدرالمختار کتاب النکاح باب نکاح الکافر مطبع مجتبائی دہلی ۱/۲۱۰ 2 القرآن الکریم ۴/۱۴۱

Volume 26 Fatawa Rizwia

Zaid 280 (Two hundred eighty) | Daughter of Hindah Laila 21 | Son of living Hindah Bakr 42 | Brother of Hindah (First Wife) Amr 37 | Second Wife Zubayda 180 |

And if there is further debt on Zaid, then the debt of Zubayda's dower is twenty-five thousand (25,000), and the debt of Hindah's dower is thirteen thousand eight hundred eighty-eight (13,888) rupees, fourteen annas, and 2-3/4 pies. Whatever the debt is, distribute the estate of Zaid among them proportionally. Then, Hindah's share of the dower should be divided among her heirs in the same way into a hundred parts: 37 to the brother, 42 to the son, and 21 to the daughter. In any case, Zubayda's sons, who are not Hindah's heirs while Zubayda herself is alive, will receive nothing. This issue might not be easily understood by most scholars of the time, although the established method here is clear. Just reflect for a moment and do not hurry. It is mentioned in the Hadith that the leader of the Messengers, peace and blessings of Allah be upon him, said: 'One who hurries, errs' (Ref: Al-Ayyad bi'Allah). If it is still not understood, there is a clarification in this humble person's fatwas; refer to it. Success is from Allah. And Allah knows best. The explanation is that when Hindah passed away, her heirs were her husband Zaid, mother Salma, two sons Bakr and Khalid, and one daughter Laila. The quarter (1/4) which was Zaid's right was excluded from above, so the distribution of the remainder was as follows:

Hindah - Remainder 48 | Daughter Laila 7 | Son Khalid 14 | Son Bakr 14 | Mother Salma 10 |

Then Khalid died. His mother's mother (grandmother) received one-sixth (1/6) and the rest went to Zaid. Thus, five-sixths of Khalid's share was excluded because of Zaid. Since 14 and 6 have a common divisor of 3 (tawafuq bil-thulth), the remaining issue became as follows:

---

1 Nawadir al-Usul, Al-Asl al-Tasi' wal-Thamanun wal-Ma'atan fi Tamthil al-Hirs etc., Dar Sadir, Beirut, p. 423; Al-Jami' al-Saghir, Hadith 8412, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/512.

जिल्द 26 फ़तावा रज़विया

ज़ैद 280 (दो सौ अस्सी) | हिंदाह की बेटी लैला 21 | हिंदाह का जीवित पुत्र बक्र 42 | हिंदाह का भाई (प्रथम पत्नी) अम्र 37 | दूसरी पत्नी ज़ुबैदा 180 |

और अगर ज़ैद पर और भी ऋण हो, तो ज़ुबैदा का मेहर का ऋण पच्चीस हज़ार (25,000) है, और हिंदाह का मेहर का ऋण तेरह हज़ार आठ सौ अठासी (13,888) रुपये, चौदह आने और 2-3/4 पाई है। जो कुछ भी ऋण हो, उन सब पर ज़ैद की संपत्ति को अनुपात के अनुसार विभाजित करें। फिर हिंदाह के मेहर के हिस्से को उसके वारिसों पर इसी तरह सौ हिस्सों में बाँटें: भाई को 37, पुत्र को 42 और पुत्री को 21। और किसी भी स्थिति में ज़ुबैदा के पुत्र, जो हिंदाह के वारिस नहीं हैं और ज़ुबैदा स्वयं जीवित है, कुछ नहीं पाएंगे। यह मसला उस समय के अधिकांश विद्वानों की समझ में आसानी से नहीं आएगा, हालाँकि हमारे यहाँ से प्रचलित तरीका स्पष्ट है। ज़रा विचार करें और जल्दबाज़ी न करें। हदीस में है कि सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: 'जो जल्दबाज़ी करता है, वह गलती करता है' (व-अल-अयाज़ु बिल्लाह)। और अगर अब भी समझ में न आए तो इस फ़क़ीर (विनम्र सेवक) के फ़तवों में इसका स्पष्टीकरण है; उसकी ओर रुजू करें। अल्लाह ही तौफीक देने वाला है। और अल्लाह बेहतर जानता है। स्पष्टीकरण यह है कि जब हिंदाह का इंतकाल हुआ, तो उसके वारिस पति ज़ैद, माँ सलमा, दो बेटे बक्र और ख़ालिद और एक बेटी लैला थे। चौथाई (1/4) हिस्सा जो ज़ैद का हक़ था, उसे ऊपर से हटा दिया गया, तो शेष का वितरण इस प्रकार रहा:

हिंदाह - शेष 48 | पुत्री लैला 7 | पुत्र ख़ालिद 14 | पुत्र बक्र 14 | माता सलमा 10 |

फिर ख़ालिद का इंतकाल हुआ, तो उसकी नानी (उम्मुल उम्म) को छठा हिस्सा (1/6) मिला और बाक़ी ज़ैद को मिला। अतः ख़ालिद के हिस्से का पाँच-छठा भाग ज़ैद के कारण हटा दिया गया। चूँकि 14 और 6 में 3 का मेल (तवाफ़ुक़ बिल-थुलथ) था, इसलिए शेष मसला इस प्रकार हुआ:

---

1 नवादिर अल-उसूल, अल-अस्ल अत-तासि' वल-समानून वल-मियातान फ़ी तमसील अल-हिर्स आदि, दार सादिर, बेरूत, पृष्ठ 423; अल-जामी अल-सगीर, हदीस 8412, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 2/512।

पृष्ठ 328 का 613

جلد ۲۶ فتاویٰ رضویہ

زید ۲۸۰ (دو سو اسی) | دخترِ ہندہ لیلیٰ ۲۱ | پسرِ زندہ ہندہ بکر ۴۲ | برادرِ ہندہ زوجہ اولیٰ عمرو ۳۷ | زوجہ ثانیہ زبیدہ ۱۸۰ |

اور اگر زید پر اور دین بھی ہو تو دین مہر زبیدہ پچیس ہزار ۲۵۰۰۰، اور دین مہر ہندہ تیرہ ہزار آٹھ سو اٹھاسی (۱۳۸۸۸) روپیہ چودہ آنے ۲-۳/ ۴ پائی، اور دین جو کچھ ہوا ان سب پر مترو کہ زید کو حصہ رسد تقسیم کریں پھر جو حصہ مہر ہندہ ہو وارثان ہندہ پر اسی طرح سو حصے ہو کر بیٹے، ۳۷ برادر اور ۴۲ پسر ۲۱ دختر کو۔ اور بہرحال پسران زبیدہ کہ وارثان ہندہ نہیں اور زبیدہ خود زندہ ہے کچھ نہ پائیں گے۔ یہ مسئلہ وہاں اکثر علمائے زماں کی سمجھ میں سہل آنے کا نہیں اگرچہ ہمارے یہاں سے طریقہ مسلوکہ واضح ہے۔ ذرا غور کو کام فرمائیں جلدی نہ کریں۔ حدیث میں ہے حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ارشاد فرماتے ہیں: من استعجل اخطأ جو جلدی کرتا ہے خطاء میں پڑتا ہے، والعیاذ باللہ۔ اور اب بھی سمجھ میں نہ آئے تو فتاوائے فقیر میں اس کا ایضاح ہے اس کی طرف رجوع لائیں وباللہ التوفیق۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ توضیح اس کی یہ ہے کہ جب ہندہ نے انتقال کیا اس کے وارث شوہر زید اور ماں سلمٰی اور و پسر بکر و خالد اور ایک دختر لیلیٰ ہوئے، ربع کہ حق زید تھا اوپر سے ساقط ہوگیا تو بقیہ کی تقسیم یوں رہی:

ہندہ بقضہ ۴۸ | بنت لیلیٰ ۷ | ابن خالد ۱۴ | ابن بکر ۱۴ | ام سلمیٰ ۱۰ |

پھر خالد کا انتقال ہوا اس کا سدس اُم الأُم نے پایا اور باقی زید نے تو سہم خالد کے پانچ سدس زید پر سے اور ساقط ہوگئے، ۱۴ کو ۶ سے توافقِ ثلث تھا لہذا بقیہ کا مسئلہ یوں ہوا:

1 نوادر الاصول الاصل التاسع والثمانون والمائتان فى تمثيل الحرص الخ دار صادر بيروت ص ۴۲۳، الجامع الصغير حديث ۸۴۱۲ دار الكتب العلميه بيروت ۲/ ۵۱۲

Volume 26 Fatawa Ridawiyya

Remainder of 135: Handah Sulaimi | Bakr | Khalid | Laila 30 | 42 | 42 | 21

From Khalid's 42, 35 were forfeited in favor of Zaid, and seven went to Sulaimi, which passed to her son Amr upon her death. The result is:

Problem of Handah Amr | Bakr | Laila 37 | 42 | 21

Thus, the problem of Handah, which was out of 180, is now reduced to 100. Since 80/180, i.e., four-ninths, were forfeited in favor of Zaid, out of twenty-five thousand, a claim for thirteen thousand eight hundred eighty-eight rupees, two annas, and 2/3 paisa remained. It is stated in Quniyah:

[Arabic Box Text]: Our teacher said: I was asked about a woman who died leaving a husband, two daughters, and a brother from the same father and mother (full brother). She left no property other than a hundred dinars due as her dowry from her husband. Then the husband died, leaving only fifty dinars. I replied: It shall be divided among the two daughters and the brother into nine parts according to their shares. Because it is mentioned in 'Kitab al-Ayn wa al-Dayn' that when some of the heirs owe a debt of the same kind as the actual estate assets, the debt they owe is calculated as if it were actual tangible property (Ayn). Their share of the debt is left against them, and the actual tangible property is allocated for the shares of other heirs. Therefore, we calculated twenty-five dinars of the dowry against the husband as if it were actual tangible property.

[Urdu translation in the box]: Our teacher said: I was asked about a woman who died leaving a husband, two daughters, and a full brother. She left no property in her estate except a hundred dinars due as her dowry from her husband. Then the husband died, leaving only fifty dinars. I replied: The property will be divided into nine parts among the two daughters and the brother according to their shares. This is because it is mentioned in 'Kitab al-Ayn wa al-Dayn' that when an heir owes a debt of the same kind as the estate assets, that debt will be counted as part of their share as if it were actual tangible property. Their share is left with them, and the actual tangible property is allocated to the shares of other heirs. Therefore, we calculated twenty-five dinars of the dowry against the husband as if it were actual tangible property.

Page 329 of 613

जिल्द 26 फ़तावा रज़विया

बक़िया 135: हंदा सुलैमी | बक्र | खालिद | लैला 30 | 42 | 42 | 21

खालिद के42 में से 35 जैद के हक में साकित (कम) हुए और सात सुलैमी को मिले, जो उसकी मृत्यु पर उसके बेटे अम्र को मिले, और परिणाम यह हुआ:

मसला हंदा अम्र | बक्र | लैला 37 | 42 | 21

तो हंदा का मसला जो 180 से था, अब 100 रह गया। 80/180 यानी चार नौवां हिस्सा जैद के हक में साकित हुआ, तो पच्चीस हजार में से तेरह हजार आठ सौ अठासी रुपये, दो आने और 2/3 पाई का दावा शेष रहा। कुनिया में है:

[अरबी पाठ]: हमारे उस्ताद ने फ़रमाया: मुझसे उस औरत के बारे में पूछा गया जो शौहर, दो बेटियाँ और एक सगे भाई को छोड़कर फौत हो गई, जबकि मेहर के तौर पर उसके शौहर पर वाजिब सौ दीनार के सिवा उसने विरसे (तरके) में और कुछ नहीं छोड़ा। फिर उसका शौहर सिर्फ पचास दीनार छोड़कर मर गया। मैंने जवाब दिया: माल को दोनों बेटियों और भाई के बीच उनके हिस्सों (सहाम) के मुताबिक नौ हिस्सों में बाँटा जाएगा। क्योंकि 'किताब अल-ऐन वद-दैन' में ज़िक्र है कि जब किसी वारिस पर तरके की जिन्स (प्रकार) से कोई क़र्ज़ हो, तो वह क़र्ज़ उसके हिस्से में शुमार होगा जैसे कि वह नक़द माल (ऐन) हो। उसका हिस्सा उसी के पास छोड़ दिया जाएगा और नक़द माल दूसरे वारिसों के हिस्सों के लिए छोड़ दिया जाएगा। लिहाज़ा हमने शौहर पर मेहर में से पच्चीस दीनार इस तरह शुमार किए जैसे कि वह नक़द माल हो।

[उर्दू अनुवाद]: हमारे उस्ताद ने फ़रमाया कि मुझसे उस औरत के बारे में सवाल किया गया जो शौहर, दो बेटियाँ और एक हक़ीक़ी भाई छोड़कर फौत हो गई जबकि मेहर के तौर पर उसके शौहर पर वाजिब सौ दीनार के सिवा उसने विरसे में और कोई चीज़ नहीं छोड़ी, फिर उसका शौहर सिर्फ पचास दीनार छोड़कर मर गया। तो मैंने जवाब में कहा कि दोनों बेटियों और भाई पर उनके हिस्सों के मुताबिक नौ हिस्से बना कर माल को तक़्सीम किया जाएगा क्योंकि 'किताब अल-ऐन वद-दैन' में ज़िक्र है कि जब किसी वारिस पर तरके की जिन्स से क़र्ज़ हो तो वह क़र्ज़ उसके हिस्से में शुमार होगा गोया कि वह नक़द माल है।

पेज 329 ऑफ़ 613

جلد ۲۶ فتاویٰ رضویہ

بقیہ ۱۳۵ ہندہ سلمیٰ | بکر | خالد | لیلیٰ ۳۰ | ۴۲ | ۴۲ | ۲۱

خالد کے ۴۲ سے ۳۵ بحق زید ساقط ہوئے اور سات سلمیٰ کو گئے جو اس کی موت پر اس کے بیٹے عمرو کو ملے اور حاصل یہ ہوا:

مسئلہ ہندہ عمرو | بکر | لیلیٰ ۳۷ | ۴۲ | ۲۱

تو مسئلہ ہندہ کہ ۱۸۰ سے ہو ۱۰۰ سے رہ گیا۔ ۱۸۰/۸۰ یعنی چار تسع بحق زید ساقط ہوئے تو پچیس ہزار سے تیرہ ہزار آٹھ سواٹھاسی دو آنے ۲/۳ پائی کا مطالبہ رہا۔ قنیہ میں ہے:

قال استاذنا سئلت عمن ماتت عن زوج وبنتین واخ لاب وام ولا مال لھا سوی مھر علی زوجھا مائة دینار ثم مات الزوج ولم یترک الاخمسین دینارا فقلت یقسم بین الابنتین والخ اتساعاً بقد رسھامھم لانه ذکر فی کتاب العین والدین اذاکان علی بعض الورثة دین من جنس عین الترکة یحسب ماعلیہ من الدین کانه عین ویترک حصتہ علیہ وتترك العین لانصباء غیرہ من الورثة فحسبنا علی الزوج من المھر خمسة وعشرین دینارا کأنه عین

ہمارے استاذ نے فرمایا کہ مجھ سے اس عورت کے بارے میں سوال کیا گیا جو خاوند، دو بیٹیاں اور ایک حقیقی بھائی چھوڑ کر فوت ہوگئی جبکہ سوائے سو دینار کے جو بطور مہر اس کے خاوند پر قرض ہیں اس نے کوئی اور شیئ ترکہ میں نہیں چھوڑی، پھر اس کا خاوند صرف پچاس دینار چھوڑ کر مر گیا۔ تو میں نے جواب میں کہا کہ دونوں بیٹیوں اور بھائی پر ان کے سہام کے مطابق نو حصے بنا کر مال کو تقسیم کیا جائے گا کیونکہ کتاب العین والدین میں مذکور ہے کہ جب

کسی وارث پر ترکہ کی جنس سے قرض ہو تو وہ قرض اس کے حصہ میں شمار ہوگا گویا کہ وہ عین ہے۔

Fatawa Razawiyyah, Volume 26

[Arabic Text Block]: And the fifty dinars remained in the share of the two daughters and the brother, so they would be divided among them according to their shares from the original problem. Many muftis of our time have issued fatwas that the fifty dinars are divided among them into thirds, and this is a gross error. I say: the meaning of considering what he owes as cash and leaving his share to him is that it is as if he found this through his share, so he leaves the group based on the practice of takharuj (exit settlement). Then the problem is corrected with him, then his share is dropped, and the remainder is divided among the rest in proportion to their shares from the original correction. It is not to be treated as if it did not exist and the problem corrected without it, as those people did and as some great scholars erred in the matter of takharuj, as mentioned in Al-Durr al-Mukhtar. From this, it is clear that what is dropped from it is not inherited from him because what is dropped is neither owned nor left behind, so it is not inherited. Do you not see that if a quarter were inherited from the husband, the problem would be...

[Urdu Text Block]: The share of the indebted heir will be left against this debt, and the actual cash will be left for the shares of other heirs. Accordingly, we have counted twenty-five dinars from the mahr upon the husband as if they are cash, and fifty dinars remain for the shares of the daughters and the brother. So they will be divided among them according to their shares in the original problem. Many muftis of our time have issued fatwas that those fifty dinars will be divided into three parts among them, whereas this is a gross error. I say: (I say that) the meaning of counting the debt upon the heir as cash and leaving the indebted heir's share against it is that it will be assumed about this heir as if he took his share and exited from the middle via the method of takharuj. Therefore, the correction of the problem will be done including this heir, then his share will be dropped from the correction, and the remainder will be divided among the remaining heirs according to the shares they received from the original correction. It is not that this heir is considered non-existent and the problem corrected without him, as those muftis did and as some elders made a similar mistake in the problem of takharuj as mentioned in Durr al-Mukhtar. From this it became evident that whatever is dropped, there is no heir for it because what is dropped is neither possessed nor left (the deceased's estate); therefore, it will not be made into inheritance. Do you not see that if (in the mentioned case) the husband was made an heir of a fourth share...

Footnote: 1 Al-Qunya al-Munya li-Tammim al-Ghunya, Book of Inheritance, printed in Calcutta, India, p. 394.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[अरबी पाठ]: शेष पचास दीनार दो बेटियों और भाई के हिस्से में रह गए, इसलिए वे मूल समस्या के उनके अंशों के अनुसार उनके बीच विभाजित किए जाएंगे। हमारे समय के कई मुफ़्तियों ने यह फ़तवा दिया है कि पचास दीनार को उनके बीच तीन हिस्सों में बाँटा जाएगा, जबकि यह एक बड़ी गलती है। मैं कहता हूँ: उस पर जो ऋण है उसे नकद मानने और उसका हिस्सा उसे छोड़ने का अर्थ यह है कि मानों उसे अपने हिस्से के माध्यम से यह मिल गया है, इसलिए वह 'तखारुज' (समझौते के तहत बाहर निकलना) की प्रथा के अनुसार समूह से बाहर हो जाता है। फिर उस वारिस के साथ समस्या का समाधान किया जाता है, फिर उसका हिस्सा हटा दिया जाता है, और शेष को बाकी वारिसों के बीच मूल समाधान से प्राप्त उनके अंशों के अनुपात में बाँट दिया जाता है। ऐसा नहीं है कि उसे अस्तित्वहीन माना जाए और उसके बिना समस्या हल की जाए, जैसा कि उन लोगों ने किया और जैसा कि कुछ बड़े विद्वानों ने तखारुज के मामले में वैसी ही गलती की जैसा कि 'दुर्र अल-मुख्तार' में वर्णित है। इससे स्पष्ट हो गया कि जो कुछ गिरा दिया जाता है उसका कोई वारिस नहीं होता क्योंकि जो गिराया गया वह न तो स्वामित्व में है और न ही छोड़ा हुआ (विरासत) है, इसलिए उसे विरासत नहीं बनाया जाएगा। क्या आप नहीं देखते कि यदि पति को चौथाई हिस्से का वारिस बनाया जाता...

[उर्दू पाठ]: कर्जदार वारिस का हिस्सा उस कर्ज के एवज़ छोड़ दिया जाएगा और अन्य वारिसों के हिस्सों के लिए नकद छोड़ दिया जाएगा। तदनुसार हमने पति पर मेहर में से पच्चीस दीनार गिने हैं जैसे कि वे नकद हों, और बेटियों और भाई के हिस्सों के लिए पचास दीनार बचे, तो वे मूल समस्या में उनके अंशों के अनुसार उनके बीच विभाजित किए जाएंगे। हमारे समय के कई मुफ़्तियों ने फ़तवा दिया है कि वे पचास दीनार उनके बीच तीन हिस्से बना कर बाँटे जाएंगे जबकि यह घोर गलती है। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ कि) वारिस पर जो ऋण है उसे नकद गिनने और कर्जदार वारिस के हिस्से को उस पर छोड़ने का अर्थ यह है कि इस वारिस के बारे में यह मान लिया जाएगा कि मानों उसने अपना हिस्सा लिया और तखारुज के तरीके से बीच से निकल गया। इसलिए समस्या का सुधार उस वारिस के साथ किया जाएगा, फिर उसके हिस्से को सुधार में से हटा दिया जाएगा और शेष को बाकी वारिसों पर उन हिस्सों के अनुसार बाँटा जाएगा जो उन्हें मूल सुधार से मिले हैं। ऐसा नहीं है कि उस वारिस को नगण्य मानकर उसके बिना समस्या का सुधार किया जाए जैसा कि उन मुफ़्तियों ने किया और जैसा कि कुछ बुज़ुर्गों ने तखारुज की समस्या में ऐसी ही गलती की जैसा कि दुर्र अल-मुख्तार में वर्णित है। इसी से स्पष्ट हो गया कि जो कुछ हट जाता है उसका कोई वारिस नहीं होता क्योंकि हटा

हुआ न तो स्वामित्व है और न ही विरासत (मृतक की संपत्ति) है, इसलिए उसे विरासत नहीं बनाया जाएगा। क्या आप नहीं देखते कि अगर (उक्त मामले में) पति को चौथे हिस्से का वारिस बनाया जाता...

पाद टिप्पणी: 1 अल-कुन्या अल-मुन्या ली-तम्मीम अल-गुन्या, फराइज की किताब, कलकत्ता भारत में मुद्रित, पृ. 394.

पृष्ठ 330/613

[عربی متن]: وبقی الخمسون دینارا فی نصیب البنتین والاخ فتکون بینهم علی سهامهم من اصل المسئلة وقد افتی به کثیر من مفتی زماننا انه یقسم الخمسون بینهم اثلاثا وانه غلط فاحش اه اقول: معنی حسبان ماعلیه عینا وترك حصته علیه ان یجعل کانه وجد هذا بسهمه فیخرج من البین علی رسم التخارج فتصحح المسئلة معه ثم یسقط سهمه و یقسم الباقی علی الباقی بقدر سهامهم من اصل التصحیح لاان یجعل کأن لم یکن وتصحح المسئلة بدونه کما فعل اولئك وکما غلط مثله بعض الکبراء فی مسئلة التخارج کما ذکره فی الدر المختار و به ظهر ان ماسقط منه لا یورث عنه لان الساقط غیر مملوك و لامتورك فلامورث الا تری ان لو ورث الربع من الزوج لکانت المسئلة

[اردو متن]: ہے۔ مقروض وارث کا حصہ اس قرض پر چھوڑ دیا جائے گا اور عین دیگر وارثوں کے حصوں کے لئے چھوڑ دیا جائے گا چنانچہ ہم نے شوہر پر مہر میں سے پچیس دینار شمار کرلئے گویا کہ وہ عین ہیں اور بیٹیوں اور بھائی کے حصے کے لئے پچاس دینار باقی بچے تو وہ اصل مسئلہ میں سے ان کے حصوں کے مطابق ان کے درمیان تقسیم کئے جائیں گے۔ ہمارے زمانے کے بہت سے مفتیوں نے فتویٰ دیا ہے کہ پچاس دینار ان میں تین حصے بنا کر تقسیم کئے جائیں گے حالانکہ یہ فاحش غلطی ہے اھ، اقول: (میں کہتا ہوں کہ) وارث پر جو قرض ہے اس کو عین شمار کرنے اور مقروض وارث کے حصہ کو اس پر چھوڑنے کا معنی یہ ہے کہ اس وارث کے بارے میں یہ فرض کیا جائے گا گویا کہ وہ اپنا حصہ لے کر تخارج کے طریقہ پر درمیان سے نکل گیا۔ لہذا مسئلہ کی تصحیح اس وارث سمیت کی جائے گی پھر اس کے حصہ کو تصحیح میں سے ساقط کیا جائے گا اور باقی کو باقی وارثوں پر تقسیم کیا جائے گا ان حصوں کے مطابق جو ان کو اصل تصحیح میں سے ملے ہیں یوں نہیں ہے کہ اس وارث کو کالعدم قرار دے کر اس کے بغیر

مسئلہ کی تصحیح کی جائے جیسا کہ ان مفتیوں نے کیا اور جیسا کہ بعض اکابر نے مسئلہ تخارج میں ایسی ہی غلطی کی ہے جیسا کہ در مختار میں مذکور ہے۔ اسی سے ظاہر ہو گیا کہ جو کچھ ساقط ہو جائے اس کا کوئی وارث نہیں ہوتا کیونکہ ساقط نہ تو مملوک ہے اور نہ ہی متروک (ترکہ میت) ہے لہذا اس کو میراث نہیں بنایا جائے گا۔ کیا تو نہیں دیکھتا کہ اگر (صورت مذکورہ میں) خاوند کو چوتھے حصے کا وارث بنایا جاتا۔

حاشیہ: 1 القنیة المنیة لتتمیم الغنیة کتاب الفرائض مطبوعہ کلکتہ بھارت ص ۳۹۴

Fatawa Rizvia Volume 26

“From 24, for each daughter 4 and for the brother 2,” it is not like that, but rather it is from 9, for each daughter 4 and for one brother. This is the jurisprudence in this matter and success is through Allah, and Allah Subhanahu wa Ta'ala knows best. So, if the calculation is made from 24, each daughter would get eleven-eleven and two brothers would get [omitted/implied share], whereas it is not so. Rather, make the calculation from nine, giving four to each daughter and one share to the brother. Therefore, this is the correct jurisprudence in the matter, and success is only from Allah. And Allah Subhanahu wa Ta'ala knows best. (T)

Problem 178, 179: From the town of Bahar, District Bhind, State of Gwalior, sent by Qazi Yaqub Ali, 7 Rajab 1332 AH. Question 1: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. Furthermore, what do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say regarding whether a son-in-law has any direct, immediate right to the inheritance of his father-in-law in the presence of other heirs or not? Please explain and be rewarded. It is hoped that the answer will be honored with careful consideration via a bearing (unpaid) envelope. Peace. The Answer: Being a son-in-law or a father-in-law does not inherently establish any right of inheritance, whether other heirs are present or not. Yes, if there is another relationship, then inheritance is possible through that; for example, if the son-in-law is a nephew and the father-in-law is an uncle, then mutual inheritance is possible due to that reason. If a person dies and leaves two heirs, a daughter and a nephew who is also his son-in-law, then the son-in-law will receive half the property due to being a brother's son. If he is a stranger (no other relation), then all the property goes to the daughter and the son-in-law gets nothing. Allah Almighty knows best.

Question 2: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. Is adopting a child and making them an heir permissible in Islam or not? Please explain and be rewarded. The Answer: Adoption has no basis in Islam, nor can an adopted child become an heir.

Allah Almighty said: "Call them by [the names of] their fathers; it is more just in the sight of Allah. But if you do not know their fathers - then they are [still] your brothers in religion..." | Allah Almighty has said: Call them by (the names of) their fathers; this is more correct in the sight of Allah. Then if you do not know their fathers, they are your brothers in faith.

फतावा रज़विया जिल्द 26

“24 में से, प्रत्येक पुत्री के लिए 4 और भाई के लिए 2,” ऐसा नहीं है, बल्कि यह 9 में से है, प्रत्येक पुत्री के लिए 4 और एक भाई के लिए। इस मामले में यही न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) है और अल्लाह की तौफ़ीक़ से है, और अल्लाह सुब्हानहू व तआला ही बेहतर जानता है। तो मसला 24 से बनाने पर ग्यारह-ग्यारह हर बेटी को मिलते और दो भाई... हालाँकि ऐसा नहीं है बल्कि मसला नौ से बनाकर चार-चार हर बेटी को और एक हिस्सा भाई को देंगे। चुनाँचे मसले में यही फ़िक़्ह है, और अल्लाह तआला ही की तरफ़ से तौफ़ीक़ है। वल्लाहु सुब्हानहू व तआला आलम (त)

मसला 178, 179: कस्बा बहार, जिला भिंड, रियासत ग्वालियर से प्रेषक काज़ी याकूब अली, 7 रजब 1332 हिजरी। पहला सवाल: बिस्मिल्लाहिर्रहमानिर्रहीम। हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके सम्मानित रसूल पर दरूद भेजते हैं। इसके बाद, दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस बारे में क्या फ़रमाते हैं कि ससुर की विरासत में अन्य वारिसों की मौजूदगी में दामाद का सीधा कोई अधिकार है या नहीं? बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं। आशा है कि उत्तर पर ध्यानपूर्वक विचार किया जाएगा और बैरंग (बिना डाक टिकट के) लिफ़ाफ़े में भेजा जाएगा। वसलाम। जवाब: दामाद या ससुर होना मूल रूप से विरासत का कोई अधिकार साबित नहीं कर सकता चाहे अन्य वारिस मौजूद हों या न हों। हाँ, अगर कोई और रिश्ता है तो उसके माध्यम से विरासत संभव है, उदाहरण के लिए दामाद भतीजा है और ससुर चाचा है, तो इस वजह से आपस में विरासत संभव है। एक व्यक्ति मरता है और दो वारिस छोड़ता है, एक बेटी और एक भतीजा जो उसका दामाद भी है, तो दामाद भाई का बेटा होने के कारण आधा माल पाएगा और अगर वह अजनबी है तो सारा माल बेटी को मिलेगा, दामाद को कुछ नहीं। वल्लाहु तआला आलम।

दूसरा सवाल: बिस्मिल्लाहिर्रहमानिर्रहीम। हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके सम्मानित रसूल पर दरूद भेजते हैं। गोद लेना और वारिस बनाना इस्लाम में जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं। जवाब: गोद लेने का इस्लाम में कोई आधार नहीं है और न ही वह वारिस हो सकता है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "उन्हें उनके पिताओं के नाम से पुकारो; यह अल्लाह की दृष्टि में अधिक न्यायसंगत है। यदि तुम उनके पिताओं को नहीं जानते - तो वे [फिर भी] तुम्हारे धर्म-भाई हैं..." | अल्लाह तआला ने फ़रमाया: उन्हें उनके पिता ही का कहकर पुकारो, यह अल्लाह तआला के नज़दीक ठीक है। फिर अगर तुम्हें उनके पिता मालूम न हों तो तुम्हारे दीनी भाई हैं।

من ۲۴ لکل بنت ۴ وللاخ ۲ ولیس ھکذا بل ھو من ۹ لکل بنت ۴ وللاخ واحد فھذا ھو الفقہ فی المسئلۃ و باللہ التوفیق، واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔ تو مسئلہ ۲۴ سے بنتا گیارہ گیارہ ہر بیٹی کو اور دو بھائی ملتے حالانکہ ایسا نہیں ہے بلکہ مسئلہ نو سے بنا کر چار چار ہر بیٹی کو اور ایک حصہ بھائی کو دیں گے۔ چنانچہ مسئلہ میں یہی فقہ ہے، اور اللہ تعالٰی ہی کی طرف سے توفیق ہے۔ واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۷۸، ۱۷۹: از قصبہ بہار ضلع بھنڈ ریاست گوالیار مرسلہ قاضی یعقوب علی ۷ رجب ۱۳۳۲ھ سوال اول: بسم اللہ الرحمن الرحیم ط نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم اما بعد کیا فرماتے ہیں علمائے دین اور مفتیانِ شرع متین کہ ترکہ سسر میں بموجودگی دیگر ورثاء بلاواسطہ براہِ مستقیم داماد کا کیا حق ہے یا نہیں ہے؟ بینوا توجروا۔ امید کہ جواب سے بغور ملاحظہ بصیغہ بیرنگ مشرف فرمائے۔ والسلام الجواب: داماد یا خسر ہونا اصلاً کوئی حق وراثت ثابت نہیں کرسکتا خواہ دیگر ورثاء موجود ہوں یا نہ ہوں ہاں اگر اور رشتہ ہے تو اس کے ذریعہ سے وراثت ممکن ہے مثلاً داماد بھتیجا ہے خسر چچا ہے تو اس وجہ سے باہم وراثت ممکن ہے ایک شخص مرے اور دو وارث چھوڑے ایک دختر اور ایک بھتیجا کہ وہی اس کا داماد ہے تو داماد بوجہ برادرزادگی نصف مال پائے گا اور اگر اجنبی ہے تو کل مال دختر کو ملے گا داماد کا کچھ نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

سوال دوم: بسم اللہ الرحمن الرحیم ط نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم۔ متبنّٰی کرنا اور وارث بنانا اسلام میں جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔ الجواب: متبنّٰی کرنا اسلام میں کچھ اصل نہیں رکھتا نہ وہ وارث ہوسکے۔

قال الله تعالى "ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ ۚ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ" | الله تعالیٰ نے فرمایا: انہیں ان کے باپ ہی کا کہہ کر پکارو یہ الله تعالیٰ کے نزدیک ٹھیک ہے پھر اگر تمہیں ان کے باپ معلوم نہ ہوں تو تمہارے دینی بھائی ہیں۔

Fatawa Razawiyya Volume 26

“... [they are] in religion and your brothers.” - If they are not (your sons), they are your brothers in faith and your cousins in humanity. (T)

There are two ways to make someone an heir: one is literal, which is, for example, a sane, adult newly converted Muslim who has no biological heir says to the person who converted him or any other person: "You are my guardian; if I die, you are my heir, and if I commit a crime, you shall pay the penalty on my behalf." If the person accepts, this acceptor becomes his legal heir according to Sharia. If he has no relatives, this person receives his inheritance.

Second is ruling-based, which is that Zaid acknowledges a relationship regarding someone through which that person is established as the offspring of some relative of this acknowledger, not claiming them as his own offspring. For example, he says, "He is my brother" or "nephew" or "uncle" or "uncle's son," and the lineage is established from the one he attributed it to. For instance, he said "brother," and the father admitted that he is indeed his son; then he becomes a real brother. If the acknowledger never retracts this acknowledgment, then in this case, this person will receive the acknowledger's inheritance provided he has no other relatives nor a legal heir established through the first method. So, these are the only two ways of making someone an heir and no other. And these issues are explicitly detailed in the book. (And these issues have been clarified in the book. - T). And Allah Almighty knows best.

Issue 149 to 152: What do the scholars of religion and the muftis of the clear Sharia say regarding this matter: That Mst. Aisha Begum, daughter of Namdar Khan (wife of Ghulam Ahmad Khan, resident of Bareilly, Mohalla Qila), being childless, took her biological brother Wazir Khan's (son of Namdar Khan, resident of Badaun) son, Maulvi Yaqub Ali Khan, while he was an infant, raised him as her own son, put in due effort in his education and upbringing, and performed all ceremonies like marriage, etc., as if for her own child. From the first wife of Maulvi Yaqub Ali Khan, Ali Mazhar Khan was born. Ali Mazhar Khan's mother passed away. When Maulvi Yaqub Ali Khan intended a second marriage, his paternal aunt Mst. Aisha Begum, with foresight, transferred half of her property in the name of Maulvi Yaqub Ali Khan (using the words Maulvi Yaqub Ali Khan, son of Ghulam Ahmad Khan) and half in the name of Ali Mazhar Khan, son of Maulvi Yaqub Ali Khan. According to this, it was processed in government documents, and the proprietary possession of this property remained with Maulvi Yaqub Ali Khan and...

[1] Al-Quran Al-Karim 33/5

फतावा रज़विया जिल्द २६

“... [वे] दीन में तुम्हारे भाई हैं।” - यदि वे (तुम्हारे पुत्र) नहीं हैं, तो वे दीन में तुम्हारे भाई हैं और मानवता में तुम्हारे चचेरे भाई। (त)

वारिस (उत्तराधिकारी) बनाने के दो तरीके हैं, एक हकीकतन (वास्तविक), वह यह कि उदाहरण के लिए कोई नौ-मुस्लिम समझदार वयस्क जिसका कोई सगा वारिस न हो, अपने मुसलमान करने वाले या किसी अन्य व्यक्ति से कहे कि 'तू मेरा मौला (संरक्षक) है, यदि मैं मर जाऊं तो तू मेरा वारिस होगा और यदि मैं कोई अपराध करूं तो तू मेरी ओर से जुर्माना भरेगा', और वह इसे स्वीकार कर ले, तो यह स्वीकार करने वाला शरीयत के अनुसार उसका वारिस हो जाता है। यदि उसका कोई रिश्तेदार न हो, तो यह व्यक्ति उसका उत्तराधिकार पाता है।

दूसरा हुकमन (कानूनी रूप से), वह यह कि ज़ैद किसी के बारे में ऐसे रिश्ते का इकरार (घोषणा) करे जिससे वह उस इकरार करने वाले के किसी रिश्तेदार की औलाद करार पाता हो, स्वयं की औलाद न बताए। उदाहरण के लिए कहे कि 'मेरा भाई है' या 'भतीजा है' या 'चाचा है' या 'चाचा का बेटा है', और जिससे उसका नसब (वंश) करार दिया है उससे नसब साबित हो जाए। उदाहरण के लिए 'भाई' कहा और पिता ने स्वीकार कर लिया कि वास्तव में यह मेरा बेटा है, तो वह हकीकी भाई हो गया। और यह इकरार करने वाला अपने इस इकरार से कभी फिरे नहीं, तो इस स्थिति में यह व्यक्ति इस इकरार करने वाले का उत्तराधिकार पाएगा, बशर्ते कि उसका न कोई रिश्तेदार हो और न ही पहली सूरत वाला हकीकी वारिस बनाया हुआ हो। बस, वारिस बनाने के ये ही दो तरीके हैं और कोई नहीं। और इन मसलों की किताब में स्पष्ट व्याख्या कर दी गई है। (और इन मसलों का विवरण किताब में दिया गया है। - त)। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला १४९ से १५२: दीन के उलेमा और शराह-ए-मतीन के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि: मुसम्मात आयशा बेगम बिन्त नामदार खान (पत्नी गुलाम अहमद खान निवासी बरेली, मोहल्ला किला) ने निसंतान होने के कारण अपने सगे भाई वज़ीर खान वल्द नामदार खान निवासी बदायूं के बेटे मौलवी याकूब अली खान को दुधमुंहेपन की हालत में अपने बेटे के तौर पर पाला, उनकी शिक्षा और दीक्षा में पूरी कोशिश की और शादी-ब्याह आदि की सभी रस्में अपनी औलाद की तरह निभाईं। मौलवी याकूब अली खान की पहली पत्नी से अली मज़हर खान पैदा हुए। अली मज़हर खान की मां का देहांत हो गया। जब मौलवी याकूब अली खान ने दूसरी शादी का इरादा किया, तो उनकी बुआ

मुसम्मात आयशा बेगम ने दूरदर्शिता से अपनी आधी जायदाद मौलवी याकूब अली खान के नाम (इन शब्दों के साथ: मौलवी याकूब अली खान वल्द गुलाम अहमद खान) और आधी जायदाद अली मज़हर खान पुत्र मौलवी याकूब अली खान के नाम स्थानांतरित कर दी। इसके अनुसार सरकारी कागज़ात में अमलदरामद (कार्यवाही) होकर इस जायदाद पर मालिकाना कब्ज़ा मौलवी याकूब अली खान और...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम ३३/ ५

पृष्ठ ३३२ / ६१३

فِي الدِّينِ وَ مَوَالِيْكُمْ ۱۔ نہ ہوں تو دین میں تمہارے بھائی ہیں اور بشریت میں تمہارے چچا زاد۔ (ت)

وارث بنانے کی دو صورتیں ہیں ، ایک حقیقتہً ، وہ یہ کہ مثلاً کوئی نو مسلم عاقل بالغ جس کا کوئی وارث نسبی نہیں اپنے مسلمان کرنے والے خواہ کسی دوسرے شخص سے کہے کہ تو میرا مولیٰ ہے میں مرجاؤں تو تو میرا وارث ہو اور میں جرم کروں تو تو میری طرف سے جرمانہ دے اور وہ قبول کرلے تو یہ قبول کرنے والا اس کا شرعاً وارث ہو جاتا ہے کہ اس کا کوئی رشتہ دار نہ ہو تو یہ اس کا ترکہ پاتا ہے۔

دوم حکماً وہ یہ کہ زید کسی کی نسبت اپنے ایسے رشتہ کا اقرار کرے جس سے وہ اس مقر کے کسی عزیز کی اولاد قرار پاتا ہو خود اپنی اولاد نہ بتائے مثلاً کہے میرا بھائی ہے یا بھتیجا ہے یا چچا ہے یا چچا کا بیٹا ہے اور جس سے اس کا نسب قرار دیا ہے اس سے نسب ثابت ہو جائے مثلاً بھائی کہا اور باپ نے تسلیم کیا کہ واقعی یہ میرا بیٹا ہے، تو وہ حقیقی بھائی ہو گیا اور یہ مقر اپنے اس اقرار سے کبھی پھرے نہیں تو اس صورت میں یہ شخص اس مقر کا ترکہ پائے گا جبکہ اس کا نہ کوئی رشتہ دار ہو نہ پہلی صورت کا حقیقی وارث بنایا ہوا ۔ بس یہ دو صورتیں وارث بنانے کی ہیں اور کوئی نہیں ۔ والمسائل مصرح بھا فی الکتاب (اور ان مسائل کی کتاب میں تصریح کردی گئی ہے۔ت) واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۴۹ تا ۱۵۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین بیچ اس مسئلہ کے کہ مسماۃ عائشہ بیگم بنت نامدار خاں (زوجہ غلام احمد خاں ساکن بریلی محلہ قلعہ) نے بسبب لا ولد ہونے کے اپنے حقیقی بھائی وزیر خاں ولد نامدار خاں ساکن بدایوں کے بیٹے مولوی یعقوب علی خاں کو

بحالتِ شیر خوارگی بطور اپنے بیٹے کے پرورش کرکے تعلیم و تربیت میں کماحقہ کوشش کی اور شادی بیاہ وغیرہ کے تمام رسومات مثل اولاد خود انجام دیئے۔ مولوی یعقوب علی خاں کے زوجہ اولیٰ سے علی مظفر خاں پیدا ہوئے ، علی مظفر خاں کی ماں کا انتقال ہو گیا جبکہ مولوی یعقوب علی خاں نے دوسری شادی کا قصد کیا تو ان کی پھوپھی مسماۃ عائشہ بیگم نے بنظر دور اندیشی اپنی نصف جائیداد بنام مولوی یعقوب علی خاں (بلفظ مولوی یعقوب علی خاں خلف غلام احمد خاں) اور نصف جائیداد بنام علی مظفر خاں پسر مولوی یعقوب علی خاں منتقل کر دی بموجب اس کے سرکاری کاغذات میں عملدرآمد ہو کر اس جائیداد پر قبضہ مالکانہ مولوی یعقوب علی خاں اور

١القرآن الکریم ٣٣/ ٥

Fatawa Rizvia, Volume 26

Ali Muzaffar Khan, son of Maulvi Yaqub Ali Khan, became [the heir]. Maulvi Yaqub Ali Khan, son of Muhammad Wazir Khan, used to regard his paternal uncle (phuppa), Nawab Ghulam Ahmad Khan, as his own father. He used to write his name as 'Maulvi Yaqub Ali Khan, son (khalaf) of Nawab Ghulam Ahmad Khan', as instructed by his paternal aunt (phuppi). After the death of Maulvi Yaqub Ali Khan, his two wives, Mst. Altaf Begum and Mst. Nadir-un-Nisa, and one son, Ali Muzaffar Khan, remained. Ali Muzaffar Khan became the owner and possessor of all his own and his father Maulvi Yaqub Ali Khan's properties. One wife of Maulvi Yaqub Ali Khan, Mst. Altaf Begum, passed away; the second wife, Mst. Nadir-un-Nisa, is still present. Ali Muzaffar Khan, son of Maulvi Yaqub Ali Khan, had no children. During his lifetime, Ali Muzaffar Khan paid the dower (Mahr) of his wife Mst. Husaini Begum. Now Ali Muzaffar Khan has passed away; his widow Mst. Husaini Begum is present. Mst. Husaini Begum, widow of Ali Muzaffar Khan, on the basis of her marital right, and Nawab Abdul Qadir Khan, on the claim that Nawab Ghulam Ahmad Khan was his grandfather's brother, divided Ali Muzaffar Khan's estate equally between themselves and took possession of their respective shares.

First Question: In this case, will Maulvi Yaqub Ali Khan be considered the son of Wazir Khan or of Nawab Ghulam Ahmad Khan? And (a) what is meant by the word 'khalaf'?

The Answer: If this statement is correct, then Maulvi Yaqub Ali Khan is the son of Sahib Wazir Khan; he has no [biological] relation with Nawab Ghulam Ahmad Khan. The issue of making an adopted son (mutabanni) exists among Hindus; the Pure Shariah has invalidated it.

Allah Almighty said: "Call them by [the names of] their fathers; it is more just in the sight of Allah. But if you do not know their fathers - then they are [still] your brothers in religion and those entrusted to you." 1- And Allah Almighty said: "Muhammad is not the father of any one of your men, but [he is]..."

Allah Almighty said: "Call them by the name of their fathers only, this is more correct in the sight of Allah. Then if you do not know their fathers, they are your brothers in religion and in humanity, your cousins. And Allah Almighty said: Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) [is not the father] of your men..."

1 Al-Quran al-Kareem 33/5 Page 333 of 613

फ़तावा रज़विया, भाग २६

अली मुज़फ़्फ़र ख़ाँ, मौलवी याक़ूब अली ख़ाँ के पुत्र हुए। मौलवी याक़ूब अली ख़ाँ, मुहम्मद वज़ीर ख़ाँ के पुत्र, अपने फूफा नवाब ग़ुलाम अहमद ख़ाँ को अपने पिता के समान मानते थे और अपना नाम 'मौलवी याक़ूब अली ख़ाँ खलफ़ (पुत्र) नवाब ग़ुलाम अहमद ख़ाँ' लिखते थे, जैसा कि उनकी बुआ (फूफी) ने कहलाया था। मौलवी याक़ूब अली ख़ाँ की मृत्यु के बाद उनकी दो पत्नियाँ, मुसम्मात अल्ताफ़ बेगम और मुसम्मात नादिरुन्निसा, और एक बेटा अली मुज़फ़्फ़र ख़ाँ शेष रहे। अली मुज़फ़्फ़र ख़ाँ अपनी और अपने पिता मौलवी याक़ूब अली ख़ाँ की समस्त संपत्ति के स्वामी और कब्ज़ाधारी हो गए। मौलवी याक़ूब अली ख़ाँ की एक पत्नी मुसम्मात अल्ताफ़ बेगम का निधन हो गया, दूसरी पत्नी मुसम्मात नादिरुन्निसा जीवित हैं। अली मुज़फ़्फ़र ख़ाँ इब्ने मौलवी याक़ूब अली ख़ाँ की कोई संतान नहीं हुई। अली मुज़फ़्फ़र ख़ाँ ने अपने जीवनकाल में अपनी पत्नी मुसम्मात हुसैनी बेगम का मेहर अदा कर दिया था। अब अली मुज़फ़्फ़र ख़ाँ का इंतकाल हो गया है, उनकी विधवा मुसम्मात हुसैनी बेगम मौजूद हैं। मुसम्मात हुसैनी बेगम, अली मुज़फ़्फ़र ख़ाँ की विधवा ने पत्नी होने के अधिकार (ज़ौजियत) के आधार पर और नवाब अब्दुल क़ादिर ख़ाँ ने इस दावे पर कि नवाब ग़ुलाम अहमद ख़ाँ मेरे दादा के भाई थे, अली मुज़फ़्फ़र ख़ाँ की छोड़ी हुई संपत्ति को आपस में आधा-आधा बाँट लिया और अपने-अपने हिस्सों पर कब्ज़ा कर लिया।

पहला सवाल: इस स्थिति में मौलवी याक़ूब अली ख़ाँ, वज़ीर ख़ाँ के पुत्र माने जाएँगे या नवाब ग़ुलाम अहमद ख़ाँ के? और (अ) शब्द 'खलफ़' से क्या तात्पर्य है?

उत्तर: यदि यह कथन सही है तो मौलवी याक़ूब अली ख़ाँ साहब, वज़ीर ख़ाँ के पुत्र हैं; नवाब ग़ुलाम अहमद ख़ाँ से उनका कोई [रक्त] संबंध नहीं है। दत्तक पुत्र (मुतबन्नी) बनाने की प्रथा हिंदुओं में है, शरीअत-ए-मुतहरा ने इसे अमान्य (बातिल) कर दिया है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "उन्हें उनके पिताओं के नाम से ही पुकारो, यह अल्लाह के नज़दीक अधिक न्यायोचित है। फिर यदि तुम्हें उनके पिता ज्ञात न हों, तो वे दीन में तुम्हारे भाई हैं और तुम्हारे संरक्षक हैं।" 1- और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "मुहम्मद तुम्हारे पुरुषों में से किसी के पिता नहीं हैं, बल्कि वे..."

अल्लाह तआला ने फ़रमाया कि उन्हें उनके बाप ही का कह कर पुकारो यह अल्लाह तआला के नज़दीक ज़्यादा ठीक है फिर अगर तुम्हें उनके बाप मालूम न हों तो दीन में तुम्हारे भाई हैं और

बशरीयत में तुम्हारे चचाज़ाद। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) तुम्हारे मर्दों...

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 33/5 पेज 333 of 613

علی مظفر خاں پسر مولوی یعقوب علی خاں کا ہو گیا، مولوی یعقوب علی خاں پسر محمد وزیر خاں اپنے پھوپا نواب غلام احمد خاں کو بطور اپنے باپ کے مانتے تھے اور اپنے نام کو مولوی یعقوب علی خاں خلف نواب غلام احمد خاں جیسا کہ ان کی پھوپھی نے کہلایا تھا تحریر کرتے تھے مولوی یعقوب علی خاں کی وفات کے بعد ان کی دو بیویاں مسماۃ الطاف بیگم اور مسماۃ نادر النساء اور ایک لڑکا علی مظفر خاں باقی تھے۔ علی مظفر خاں اپنی اور اپنے باپ مولوی یعقوب علی خاں کی تمام جائداد کے مالک و قابض ہو گئے۔ مولوی یعقوب علی خاں کی ایک بیوی مسماۃ الطاف بیگم کا انتقال ہو گیا دوسری بیوی مسماۃ نادر النساء موجود ہے۔ علی مظفر خاں پسر مولوی یعقوب علی خاں کے کوئی اولاد نہیں ہوئی، علی مظفر خاں نے اپنی زندگی میں اپنی بیوی مسماۃ حسینی بیگم کا دین مہر ادا کر دیا۔ اب علی مظفر خاں کا انتقال ہو گیا مسماۃ حسینی بیگم بیوہ علی مظفر خاں کی موجود ہے۔ مسماۃ حسینی بیگم بیوہ علی مظفر خاں نے بحق زوجیت اور نواب عبدالقادر خاں نے بدعویٰ اس کے کہ نواب غلام احمد خاں میرے دادا کے بھائی تھے جائداد متروکہ علی مظفر خاں کو نصف نصف کرکے آپس میں تقسیم کر لیا اور اپنے اپنے حصوں پر قابض ہو گئے۔

سوال اول: اس صورت میں مولوی یعقوب علی خاں پسر وزیر خاں متصور ہوں گے یا نواب غلام احمد خاں کے اور (الف) لفظ خلف سے کیا مراد ہے؟

الجواب: اگر یہ بیان صحیح ہے تو مولوی یعقوب علی خاں صاحب وزیر خاں کے پسر ہیں نواب غلام احمد خاں سے کوئی تعلق نہیں، متبنیٰ بنانے کا مسئلہ ہنود کے یہاں ہے شریعت مطہرہ نے اسے باطل فرما دیا ہے۔

قَالَ اللهُ تَعَالٰی "اُدْعُوْهُمْ لِاٰبَآئِهِمْ هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ فَاِنْ لَّمْ تَعْلَمُوْٓا اٰبَآئَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّيْنِ وَ مَوَالِيْكُمْ" 1-

وقَالَ اللهُ تَعَالٰی "مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَآ اَحَدٍ مِّنْ رِّجَالِكُمْ وَلٰكِنْ

اللہ تعالیٰ نے فرمایا کہ انہیں ان کے باپ ہی کا کہہ کر پکارو یہ اللہ تعالیٰ کے نزدیک زیادہ ٹھیک ہے پھر اگر تمہیں ان کے باپ معلوم نہ ہوں تو دین میں تمہارے بھائی ہیں اور بشریت میں تمہارے چچا زاد۔ اور اللہ تعالیٰ نے فرمایا: محمد(صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) تمہارے مردوں

1 القرآن الکریم ۵/۳۳ صفحہ 333 of 613

Fatawa Rizvia Volume 26

"...the Messenger of Allah and the Seal of the Prophets." 1 And Allah the Almighty said: "[Muhammad is not the father of any of your men, but] he is the Messenger of Allah and the last of all the prophets." "so that there may be no discomfort for the believers regarding the wives of their adopted sons." 2 And Allah the Almighty said so that there remains no difficulty for the Muslims regarding the wives of their adopted sons. (T)

'Khalaf' means successor, and a son is also called so when he remains after his father. And Allah Almighty knows best. Question 2: If a person calls another person his father, will that person be considered his biological father or not? Answer: Not at all, except in the case where this person's lineage is unknown and by age could be his son, and he identifies him as his father and the other person accepts that indeed he is from his seed; then he will be considered his biological father. And Allah Almighty knows best. Question 3: Will the legal heirs of the estate of Ali Muzaffar Khan be considered the family of Wazir Khan residing in Badaun, or the family of Nawab Ghulam Ahmed Khan residing in Bareilly? Answer: Since Ali Muzaffar Khan was childless and had no brother or nephew, his heirs will be the sons and grandsons of Wazir Khan, not the family of Nawab Ghulam Ahmed Khan. Allah the Almighty said: "...And relatives are closer to one another in the Book of Allah." (T) "And the relatives are closer to each other in the Book of Allah." 3 It is in the Hadith:

1. The Holy Quran 33/40
2. The Holy Quran 33/37
3. The Holy Quran 8/75

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

"...अल्लाह के रसूल और नबियों की मुहर (आख़िरी नबी)।" 1 और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "[मुहम्मद तुम्हारे मर्दों में से] किसी के बाप नहीं हैं, हाँ अल्लाह के रसूल हैं और सब नबियों में आख़िरी हैं।" "ताकि मोमिनों पर उनके मुँह बोले बेटों की बीवियों के मामले में कोई तंगी न रहे।" 2 और अल्लाह तआला ने फ़रमाया कि मुसलमानों पर उनके मुँह बोले बेटों की बीवियों के मामले में कोई हर्ज (कठिनाई) न रहे। (त)

'ख़लफ़' का अर्थ उत्तराधिकारी है, और बेटे को भी कहा जाता है जब वह अपने पिता के बाद रहे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। सवाल 2: अगर कोई व्यक्ति किसी दूसरे व्यक्ति को अपना पिता कहे, तो क्या वही व्यक्ति उसका असली पिता समझा जाएगा या नहीं? जवाब: हरगिज़ नहीं, सिवाय उस स्थिति के जब यह व्यक्ति अज्ञात वंश का हो और उम्र के लिहाज़ से उसका बेटा हो सकता हो, और वह उसे अपना पिता बताए और वह दूसरा व्यक्ति स्वीकार करे कि वास्तव में यह मेरे वीर्य से है; तो वह उसका असली पिता समझा जाएगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। सवाल 3: अली मुज़फ़्फ़र ख़ान की छोड़ी हुई संपत्ति के कानूनी वारिस बदायूँ निवासी वज़ीर ख़ान का परिवार माना जाएगा या बरेली निवासी नवाब गुलाम अहमद ख़ान का परिवार? जवाब: चूँकि अली मुज़फ़्फ़र ख़ान बेऔलाद थे और उनका कोई भाई-भतीजा भी नहीं था, तो उनके वारिस वज़ीर ख़ान के बेटे-पोते होंगे, न कि नवाब गुलाम अहमद ख़ान का परिवार। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और रिश्तेदार अल्लाह की किताब में एक-दूसरे के ज़्यादा नज़दीक हैं।" (त) "और रिश्तेदार अल्लाह की किताब में एक-दूसरे के ज़्यादा नज़दीक हैं।" 3 हदीस में है:

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 33/40
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 33/37
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 8/75

पेज 334 / 613

"رَّسُولَ اللهِ وَ خَاتَمَ النَّبِیّٖنَ" 1 وقال تعالٰی "میں سے کسی کے باپ نہیں، ہاں اللہ تعالٰی کے رسول ہیں اور سب نبیوں میں پچھلے۔" "لِکَیْ لَا یَکُوْنَ عَلَی الْمُؤْمِنِیْنَ حَرَجٌ فِیْ اَزْوَاجِ اَدْعِیَآئِھِمْ" 2 اور اللہ تعالٰی نے فرمایا کہ مسلمانوں پر کچھ حرج نہ رہے ان کے لے پالکوں کی بیویوں میں۔ (ت)

خلف بمعنی جانشین ہے، اور بیٹے کو بھی کہتے ہیں جبکہ اپنے باپ کے بعد رہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

سوال دوم: اگر کوئی شخص کسی دوسرے شخص کو اپنا باپ کہے تو وہی شخص اس کا اصلی باپ سمجھا جائے گا یا نہیں؟ الجواب: ہرگز نہیں مگر اس صورت میں کہ یہ شخص مجہول النسب ہو اور بلحاظ عمر اس کا بیٹا ہو سکتا ہو اور اسے اپنا باپ بتائے اور وہ قبول کرے کہ واقعی یہ میرے نطفہ سے ہے تو وہ اس کا اصلی باپ سمجھا جائے گا۔ واللہ تعالٰی اعلم سوال سوم: متروکہ علی مظفر خاں کے وارث شرعی خاندان وزیر خاں ساکن بدایوں کے سمجھے جائیں گے یا خاندان نواب غلام احمد خاں ساکن بریلی کے؟ الجواب: جب کہ علی مظفر خاں لاولد تھے اور کوئی بھائی بھتیجا بھی نہ تھا تو ان کے وارث وزیر خاں کے بیٹے پوتے ہوں گے نہ کہ خاندان نواب غلام احمد خاں۔

قال اللہ تعالٰی: اللہ تعالٰی نے فرمایا: اور رشتے والے ایک سے دوسرے زیادہ نزدیک ہیں اللہ کی کتاب میں۔ (ت) "وَ اُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُھُمْ اَوْلٰی بِبَعْضٍ فِیْ کِتٰبِ اللهِ" 3 حدیث میں ہے:

1 القرآن الکریم ۳۳/ ۴۰ 2 القرآن الکریم ۳۳/ ۳۷ 3 القرآن الکریم ۸/ ۷۵

Fatawa Razawiyyah, Volume 26

“Give the shares of inheritance (Farā'id) to those entitled to them; and that which remains, is for the nearest male relative.” And Allah Almighty knows best. (T)

And Allah Almighty knows best. —

Question 4: If the legal heirs of Ali Muzaffar Ali Khan, son of Maulvi Yaqub Ali Khan, are considered to be from the family of Wazir Khan residing in Badaun, then how will the estate left by Ali Muzaffar Khan be divided among them according to the details in the family tree? It is hoped that a correct answer, based on the verses of the Quran and Hadith, according to the Hanafi school of thought, with correct citations and references from books, will be provided clearly as per the meaning of the noble verse: "And do not mix truth with falsehood or conceal the truth while you know [it]." (T) Show kindness and explain, may you be rewarded.

The Answer: The questioner did not specify whether any of the five children were alive after Ali Muzaffar Khan. From Ali Muzaffar Khan's estate, according to the conditions of inheritance, one-fourth goes to Husaini Begum, and the rest goes to Husain Ali Khan if he was alive. If one or more of the four step-children survived Ali Muzaffar Khan, the remainder is divided equally among them all. If none were alive, the remainder belongs to those ten paternal cousins. Wilayati Begum and the children of Afraad Begum receive nothing in any case. Similarly, the remaining eight half-paternal cousins (daughters of paternal uncles) will receive nothing. All this answer is based on the assumption that the questioner has written the complete truth, has not hidden the truth, and has not mixed lies with the truth; otherwise, the burden is on him. And Allah Almighty knows best. (Family tree on the next page)

1. Sahih al-Bukhari, Book of Inheritance, Chapter on the inheritance of a child from father and mother, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/997; Sahih Muslim, Book of Inheritance, 2/34; and Jami' at-Tirmidhi, Book of Inheritance, 2/31; Musnad Ahmad bin Hanbal, 1/325.
2. The Holy Quran, 2/42.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

"निर्धारित उत्तराधिकार (फ़राइज़) उनके हकदारों को दो; और जो कुछ बचे, वह निकटतम पुरुष रिश्तेदार के लिए है।" और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। —

प्रश्न 4: यदि मौलवी याकूब अली खान के पुत्र अली मुजफ्फर अली खान के कानूनी वारिस बदायूँ के निवासी वज़ीर खान के परिवार से माने जाते हैं, तो अली मुजफ्फर खान द्वारा छोड़ी गई संपत्ति वंशावली के विवरण के अनुसार आपस में कैसे विभाजित होगी? आशा है कि एक सही उत्तर, कुरान की आयतों और हदीसों के आधार पर, हनफ़ी विचारधारा के अनुसार, किताबों के सही विवरण और संदर्भ के साथ, स्पष्ट शब्दों में प्रदान किया जाएगा, जैसा कि इस पवित्र आयत का अर्थ है: "और सत्य को असत्य के साथ न मिलाओ और न ही जानते हुए सत्य को छुपाओ।" (त) कृपा करके स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: पूछने वाले ने यह नहीं लिखा कि अली मुजफ्फर खान के बाद उनके पांच बच्चों में से कोई जीवित था या नहीं। अली मुजफ्फर खान की संपत्ति से, उत्तराधिकार की शर्तों के अनुसार, एक चौथाई हुसैनी बेगम का है, बाकी हुसैन अली खान का है यदि वह जीवित रहे हों। यदि चार सौतेले बच्चों में से एक या अधिक अली मुजफ्फर खान के बाद जीवित रहे हों, तो शेष उन सभी में समान रूप से विभाजित होगा। और यदि कोई जीवित नहीं था, तो शेष उन दस चचेरे भाइयों का है। विलायती बेगम और अफराद बेगम की संतानों को किसी भी स्थिति में कुछ नहीं मिलेगा। इसी तरह, शेष आठ चचेरी बहनें (चाचा की बेटियाँ) भी कुछ नहीं पाएंगी। यह सारा उत्तर इस धारणा पर है कि पूछने वाले ने पूरी तरह सच लिखा हो, सच्चाई छिपाई न हो, और सच में झूठ न मिलाया हो, अन्यथा इसका पाप उसी पर है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (वंशावली अगले पृष्ठ पर)

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल फ़राइज़, पिता और माता से संतान के उत्तराधिकार का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 2/997; सहीह मुस्लिम, किताबुल फ़राइज़, 2/34; और जामी अत-तिर्मिज़ी, किताबुल फ़राइज़, 2/31; मुस्नद अहमद बिन हंबल, 1/325।
2. अल-कुरान अल-करीम, 2/42।

पृष्ठ 335 का 613

الحقوا الفرائض باھلھا فما بقی فھو لاولی رجل ذکر۔ فرائض اہل فرائض کو دو، جو باقی بچے وہ قریبی مرد کے لئے ہے۔ اور اللہ تعالی خوب جانتا ہے۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔ —

سوال چہارم: اگر علی مظفر علی خاں پسر مولوی یعقوب علی خاں کے وارث شرعی خاندان وزیر خاں ساکن بدایوں سے متصور ہوں تو جائداد متروکہ علی مظفر خاں حسب تفصیل مندرجہ شجرہ آپس میں کس طرح تقسیم ہوگی؟ امید کہ جواب باصواب بآیات قرآن وحدیث مرفوعہ موافق مذہب حنفیہ مع عبارات وحوالہ کتاب صحیح صحیح طور پر صاف صاف لفظوں میں بمصداق آیہ کریمہ: "وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ" اور حق سے باطل کو نہ ملاؤ اور دیدہ دانستہ حق کو نہ چھپاؤ۔ (ت) مرحمت فرمایا جائے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: سائل نے نہ لکھا کہ علی مظفر خاں کے بعد ان کے پانچوں بچوں میں کوئی زندہ تھا یا نہیں۔ علی مظفر خاں کے ترکہ سے حسب شرائط فرائض چہارم حسینی بیگم کا ہے باقی حسین علی خاں کا ہے اگر وہ زندہ رہا ہو تو سوتیلے چاروں بچوں میں ایک یا زائد جتنے علی مظفر خاں کے بعد زندہ رہے ہوں وہ باقی ان سب کا حصہ مساوی ہے اور اگر کوئی زندہ نہ تھا تو باقی ان دسوں چچازاد بھائیوں کا ہے ولایتی بیگم و اولاد افراد بیگم کا بہر حال کچھ نہیں۔ اسی طرح باقی آٹھوں دختران اعمام علاقائی کچھ نہ پائیں گی۔ یہ سب جواب اس تقدیر پر ہے کہ سائل نے پوری صحیح بات لکھی ہو، حق نہ چھپایا ہو، نہ سچ میں جھوٹ ملایا ہو، ورنہ وبال اس پر ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

(شجرہ اگلے صفحہ پر)

1 صحیح البخاری کتاب الفرائض باب میراث الولد من ابیہ وامہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۹۹۷، صحیح مسلم کتاب الفرائض ۲ / ۳۴ و جامع الترمذی کتاب الفرائض ۲ / ۳۱ مسند احمد بن حنبل ۱ / ۳۲۵ 2 القرآن الکریم ۲ / ۴۲

Fatawa-e-Razvia Volume 26 336 Family Tree of Wazir Khan, Resident of Badaun

Namdar Khan Afghan, Mohmand tribe, ancient resident of Trair, Peshawar region - Musammat Aisha Begum, wife of Nawab Ghulam Ahmed Khan, childless - Alif Khan, childless - Wazir Khan, resident of Badaun, Muhalla Bagra

[Text on the right side:] Musammat Aisha Begum, daughter of Namdar Khan and wife of Nawab Ghulam Ahmed Khan, resident of Bareilly, Muhalla Qila, being childless herself, raised Maulvi Yaqub Ali Khan, the son of her biological brother Wazir Khan (son of Namdar Khan), as her own son from infancy. Musammat Aisha Begum transferred her property to the name of Maulvi Yaqub Ali Khan (with the title Khalat-e-Ghulam Ahmed Khan) and had him recorded as the owner in government documents. Consequently, Maulvi Yaqub Ali Khan, son of Wazir Khan, regarded his paternal uncle, Nawab Ghulam Ahmed Khan, as his father and used to write his name as 'Maulvi Yaqub Ali Khan Khalat-e-Nawab Ghulam Ahmed Khan'.

Wazir Khan had two wives: 1. Musammat Umrah Begum, first wife 2. Musammat Misri Begum, second wife

Children from Musammat Umrah Begum (First Wife): 1. Maulvi Yaqub Ali Khan (Wives: 1. Musammat Altaf Begum, 2. Musammat Nadira-un-Nisa Begum, 3. Musammat Husni Begum - childless) 2. Son [unnamed branch] -> Ali Muzaffar Khan (son) 3. Musammat Afra Begum (daughter) -> sons: Muhammad Husain Khan, Muhammad Akbar Khan 4. Husain Ali Khan (son) -> daughter: Musammat Walayati Begum 5. Ahmed Ali Khan (son) -> 2 sons: Jafar Ali Khan, Waris Ali Khan; 4 daughters: Hindi Begum, Maskeena Begum, Inayat Begum, Fayyaz Begum 6. Saadat Ali Khan (son) -> 3 sons: Walayat Ali Khan, Yusuf Ali Khan, Mahdi Ali Khan; 2 daughters: Ala Begum, Anwari Begum

Children from Musammat Misri Begum (Second Wife): 1. Abbas Ali Khan (son) -> 3 sons: 1. Qasim Ali Khan, 2. Biradar Ali Khan, 3. Muhammad Ali Khan; 1 daughter: Fatima Begum 2. Asghar Ali Khan (son) -> 2 sons: 1. Baqir Ali Khan, 2. Akbar Ali Khan; 1 daughter: Musammat Safdari Begum

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 26 336 बदायूं निवासी वज़ीर खान की वंशवृक्ष (शजरा)

नामदार खान अफ़गान, कौम मोहमंद, प्राचीन निवासी ट्रायर, पेशावर क्षेत्र - मुसम्मात आयशा बेगम, पत्नी नवाब गुलाम अहमद खान, निःसंतान - अलिफ खान, निःसंतान - वज़ीर खान, निवासी बदायूं, मोहल्ला बागड़ा

[दाईं ओर का पाठ:] मुसम्मात आयशा बेगम पुत्री नामदार खान और पत्नी नवाब गुलाम अहमद खान, निवासी बरेली, मोहल्ला किला ने, स्वयं निःसंतान होने के कारण, अपने सगे भाई वज़ीर खान (पुत्र नामदार खान) के बेटे मौलवी याकूब अली खान को शिशु अवस्था से ही अपने बेटे के रूप में पाला। मुसम्मात आयशा बेगम ने अपनी संपत्ति मौलवी याकूब अली खान (खलत-ए-गुलाम अहमद खान के खिताब के साथ) के नाम स्थानांतरित कर दी और सरकारी दस्तावेजों में उन्हें मालिक के रूप में दर्ज करवा दिया। परिणामस्वरूप, मौलवी याकूब अली खान, पुत्र वज़ीर खान, अपने फूफा नवाब गुलाम अहमद खान को अपने पिता के समान मानते थे और अपना नाम 'मौलवी याकूब अली खान खलत-ए-नवाब गुलाम अहमद खान' लिखते थे।

वज़ीर खान की दो पत्नियाँ थीं: 1. मुसम्मात उमरा बेगम, प्रथम पत्नी 2. मुसम्मात मिसरी बेगम, द्वितीय पत्नी

मुसम्मात उमरा बेगम (प्रथम पत्नी) से संतानें: 1. मौलवी याकूब अली खान (पत्नियां: 1. मुसम्मात अल्ताफ बेगम, 2. मुसम्मात नादिरा-उन-निसा बेगम, 3. मुसम्मात हुस्नी बेगम - निःसंतान) 2. पुत्र [अनाम शाखा] -> अली मुजफ्फर खान (पुत्र) 3. मुसम्मात अफ़रा बेगम (पुत्री) -> पुत्र: मोहम्मद हुसैन खान, मोहम्मद अकबर खान 4. हुसैन अली खान (पुत्र) -> पुत्री: मुसम्मात विलायती बेगम 5. अहमद अली खान (पुत्र) -> 2 पुत्र: जाफ़र अली खान, वारिस अली खान; 4 पुत्रियाँ: हिंदी बेगम, मस्क़ीना बेगम, इनायत बेगम, फ़ैयाज़ बेगम 6. सआदत अली खान (पुत्र) -> 3 पुत्र: विलायत अली खान, युसूफ अली खान, महदी अली खान; 2 पुत्रियाँ: आला बेगम, अनवरी बेगम

मुसम्मात मिसरी बेगम (द्वितीय पत्नी) से संतानें: 1. अब्बास अली खान (पुत्र) -> 3 पुत्र: 1. कासिम अली खान, 2. बिरादर अली खान, 3. मोहम्मद अली खान; 1 पुत्री: फातिमा बेगम 2. असगर अली खान (पुत्र) -> 2 पुत्र: 1. बाकिर अली खान, 2. अकबर अली खान; 1 पुत्री: मुसम्मात सफ़दरी बेगम

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶ ۳۳۶ شجرہ خاندان وزیر خاں ساکن بدایوں

نامدار خاں افغان قوم مہمند سکنہ قدیم ٹرائیر علاقہ پشاور - مسماۃ عائشہ بیگم زوجہ نواب غلام احمد خاں لا ولد - الف خاں لا ولد - وزیر خاں ساکن بدایوں محلہ باگڑہ

[دائیں جانب کی عبارت:] مسماۃ عائشہ بیگم بنت نامدار خاں زوجہ نواب غلام احمد خاں ساکن بریلی محلہ قلعہ نے اپنے حقیقی بھائی وزیر خاں ولد نامدار خاں کے بیٹے مولوی یعقوب علی خاں کو بحالت شیر خوارگی بوجہ لا ولد ہونے کے بطور اپنے بیٹے کے پرورش کیا اور مسماۃ عائشہ بیگم نے اپنی جائیداد بنام مولوی یعقوب علی خاں (بتحفظ خلعت غلام احمد خاں) منتقل کردی اور سرکاری کاغذات میں ملکدار لکھوا دیا اس لئے مولوی یعقوب علی خاں پسر وزیر خاں اپنے پھوپھا نواب غلام احمد خاں کو بطور اپنے باپ کے مانتے تھے اور اپنا نام کو مولوی یعقوب علی خاں خلعت نواب غلام احمد خاں کے لفظ سے تحریر کرتے تھے۔

وزیر خاں کی دو بیویاں تھیں: ۱۔ مسماۃ عمرہ بیگم زوجہ اولیٰ ۲۔ مسماۃ مصری بیگم زوجہ ثانیہ

اولاد منجانب مسماۃ عمرہ بیگم (زوجہ اولیٰ): ۱۔ مولوی یعقوب علی خاں (ازواج: ۱۔ مسماۃ الطاف بیگم، ۲۔ مسماۃ نادر النساء بیگم، ۳۔ مسماۃ حسنی بیگم لا ولد) ۲۔ پسر [نامعلوم شاخ] -> علی مظفر خاں (پسر) ۳۔ مسماۃ افرا بیگم (دختر) -> پسران: محمد حسین خاں، محمد اکبر خاں ۴۔ حسین علی خاں (پسر) -> دختر: مسماۃ ولایتی بیگم ۵۔ احمد علی خاں (پسر) -> ۲ پسر: جعفر علی خاں، وارث علی خاں؛ ۴ دختر: ہندی بیگم، مسکینہ بیگم، عنایت بیگم، فیاض بیگم ۶۔ سعادت علی خاں (پسر) -> ۳ پسر: ولایت علی خاں، یوسف علی خاں، مہدی علی خاں؛ ۲ دختر: اعلیٰ بیگم، انوری بیگم

اولاد منجانب مسماۃ مصری بیگم (زوجہ ثانیہ): ۱۔ عباس علی خاں (پسر) -> ۳ پسر: ۱۔ قاسم علی خاں، ۲۔ برادر علی خاں، ۳۔ محمد علی خاں؛ ۱ دختر: فاطمہ بیگم ۲۔ اصغر علی خاں (پسر) -> ۲ پسر: ۱۔ باقر علی خاں، ۲۔ اکبر علی خاں؛ ۱ دختر: مسماۃ صفدری بیگم

Fatawa Razawiya - Volume 26

Mr. Maulvi Yaqub Ali Khan had three wives. The mother of Ali Muzaffar Khan, who was the first wife, passed away. Therefore, the aforementioned Maulvi Sahab remarried at the cantonment of Ashraf Khan Banke to Musammat Altaf Begum, daughter of Zorbaaz Khan. They had no children. Consequently, Maulvi Yaqub Ali Khan married for the third time in Bareilly city to Musammat Nadir-un-Nisa. Children were born to her but none survived. After the death of Maulvi Yaqub Ali Khan, Musammat Altaf Begum also passed away. The third wife, Musammat Nadir-un-Nisa, is still alive.

Problem 153: 18 Shaban 1332 AH Hinda passed away and left behind a husband (who is also the son of the deceased's maternal uncle), one daughter of a paternal aunt, and one daughter of a maternal uncle. In this presented case, how will the inheritance of the deceased be distributed according to Hanafi Fiqh? Please state and earn reward.

The Answer: In the mentioned case, according to the rules of inheritance, the estate of Hinda will be divided into eighteen shares. Eleven shares will go to the husband: nine due to husbandhood and two due to being a distant relative [Note: The parenthetical Urdu text in the image has a typo 'wives' instead of 'husband']. One share will go to the daughter of the maternal uncle and six shares to the daughter of the paternal aunt. And Allah Almighty knows best.

Problem 154: From Anula Gheranun Khan, sent by Haji Allah Bakhsh Sahab, 8 Dhu al-Hijjah 1332 AH What do the scholars of religion say regarding the following: Hinda passed away and left behind heirs: a husband, mother, two sisters, one son, and one daughter. Regarding the property Hinda had, some was what she received in her dowry, some she received from her husband's family as a gift (Chadhawa) at the time of marriage, some she was given to wear by her husband after marriage, and some she had accumulated and saved from managing the household. Now, from these mentioned properties, which ones are legally established as Hinda's ownership according to Shariah and which are excluded from her ownership? If Hinda is not the owner, who is the owner of that property? Furthermore, in Hinda's community, it is customary that after a girl's death, the girl's family takes back the dowry they had given if it is present at that time, and the boy's family takes back the gifts they had given that are present, after the dower (mahr) is waived. If the dower debt is still outstanding against the husband, who should receive it? And for the property of

which Hinda is the legal owner, into how many shares should it be divided among the aforementioned heirs (adults and minors)?

फतावा रज़विया - जिल्द २६

जनाब मौलवी याकूब अली खान की तीन पत्नियाँ थीं। पहली पत्नी अली मुज़फ़्फ़र खान की माँ थीं, जिनका इंतकाल हो गया था। इसलिए मौलवी साहब ने अशरफ खान की छावनी में मुसम्मात अल्ताफ बेगम बिन्ते ज़ोरबाज़ खान के साथ दूसरी शादी की। उनसे कोई संतान नहीं हुई। इसलिए मौलवी याकूब अली खान ने बरेली शहर में मुसम्मात नादिर-उन-निसा के साथ तीसरी शादी की। उनसे भी संतान हुई मगर जीवित नहीं रही। मौलवी याकूब अली खान के इंतकाल के बाद मुसम्मात अल्ताफ बेगम का भी इंतकाल हो गया। तीसरी पत्नी मुसम्मात नादिर-उन-निसा अभी जीवित हैं।

मसला १५३: १८ शाबान १३३२ हिजरी हिंदा का इंतकाल हो गया और उसने पीछे एक पति (जो मृतका का ममेरा भाई यानी मामा का बेटा भी है), एक फूफी की बेटी और एक मामा की बेटी को छोड़ा। इस सूरत में मृतका की विरासत हनफी फ़िक़्ह के अनुसार किस प्रकार वितरित की जाएगी? बयान फरमाएं और सवाब प्राप्त करें।

जवाब: उल्लेखित स्थिति में हिंदा की विरासत उत्तराधिकार के नियमों के अनुसार अठारह हिस्सों में विभाजित होगी। पति को ग्यारह हिस्से मिलेंगे: नौ हिस्सा पति होने के नाते और दो हिस्सा दूर के रिश्तेदार (ज़विल अरहाम) होने के नाते। एक हिस्सा मामा की बेटी को और छह हिस्से फूफी की बेटी को मिलेंगे। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला १५४: अनोला गहेरा नु खान से, मुरसला हाजी अल्लाह बख्श साहब, ८ ज़िलहिज्जा १३३२ हिजरी दीन के उलेमा क्या फरमाते हैं कि हिंदा का इंतकाल हुआ और उसने ये वारिस छोड़े: पति, माँ, दो बहनें, एक लड़का, एक लड़की। हिंदा के पास जो माल था, उसमें से कुछ उसे दहेज में मिला था, और कुछ माल शादी के समय पति के परिवार की ओर से उपहार (चढ़ावा) के रूप में मिला था, और कुछ माल शादी के बाद पति ने उसे पहनने को दिया था, और कुछ माल उसने खुद घरेलू प्रबंध और बचत से जमा किया था। अब इन उल्लेखित वस्तुओं में से कौन-कौन सी चीज़ें शरीयत के अनुसार हिंदा की मिलकियत (स्वामित्व) में मानी जाएंगी और कौन सी इससे बाहर हैं? और अगर हिंदा मालिक नहीं है, तो उस माल का मालिक कौन है? और हिंदा की कौम में यह रिवाज भी है कि लड़की के इंतकाल के बाद लड़की वाले अपना दिया हुआ दहेज जो उस समय मौजूद होता है वापस ले लेते हैं, और लड़के वाले अपना दिया हुआ चढ़ावा वापस ले लेते हैं, वह भी मेहर माफ़ करने के बाद। यदि पति पर मेहर का कर्ज बाकी है, तो वह किसे मिलना चाहिए? और जिस माल की हिंदा

कानूनी मालकिन है, उसका बंटवारा उपरोक्त वारिसों (बालिग और नाबालिग) के बीच कितने हिस्सों में होना चाहिए?

पृष्ठ ३३७ / ६१३

جناب مولوی یعقوب علی خاں کی تین بیویاں تھیں، پہلی بیوی سے علی مظفر خاں کی ماں کا انتقال ہوگیا، اس لئے مولوی صاحب موصوف نے دوسری شادی بمقام چھاؤنی اشرف خاں بانکے میں مسماۃ الطاف بیگم بنت زور باز خاں کے ساتھ کی، ان سے اولاد نہیں ہوئی اس لئے تیسری شادی مولوی یعقوب علی خاں نے شہر بریلی میں مسماۃ نادر النساء کے ساتھ کی ان سے اولاد ہوئی مگر زندہ نہ رہی۔ مولوی یعقوب علی خاں کی وفات کے بعد مسماۃ الطاف بیگم کا انتقال ہو گیا۔ تیسری بیوی مسماۃ نادر النساء ہنوز موجود ہے۔

مسئلہ ۱۵۳: ۱۸ شعبان ۱۳۳۲ھ ہندہ نے انتقال کیا اور ایک زوج (جو کہ متوفیہ کا ابن الخال بھی ہے)، ایک بنت العمہ اور ایک بنت الخال کو چھوڑا، اس صورت مسئولہ میں ترکہ متوفیہ کا از روئے فقہ احناف کس طرح تقسیم ہوگا؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤ گے۔ت)

الجواب: صورت مذکورہ میں ترکہ ہندہ حسب شرائط فرائض اٹھارہ سہام ہو کر گیارہ سہام زوج کو تسعة للزوجية واثنان للرحم (نو بیوی ہونے کی وجہ سے اور دو ذوی الارحام میں سے ہونے کی وجہ سے۔ت) اور ایک بنت الخال اور چھ بنت العمہ کو ملیں گے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۵۲: از انولہ گھیرا نو خاں مرسلہ حاجی اللہ بخش صاحب ۸ ذی الحجہ ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ ہندہ نے انتقال کیا اور اس قدر وارث چھوڑے : شوہر، ماں، دو بہنیں، ایک لڑکا، ایک لڑکی۔ اور جو مال کہ ہندہ کے پاس تھا اس میں بعض مال تو ایسا تھا کہ اس کو جہیز میں ملا تھا اور بعض مال اس کو بوقت شادی شوہر کی جانب سے بطور چھڑاوے کے ملا تھا اور بعض مال بعد شادی کے شوہر نے اس کو پہنا دیا تھا اور بعض مال انتظام خانگی سے پس انداز کر کے

اس نے جمع کیا تھا اب ان اموال مذکورہ سے کون سا مال ہندہ کی ملکیت میں شرعاً متحقق ہے اور کون سا ہندہ کی ملکیت سے خارج ہے اور در صورت ہندہ کے مالکہ نہ ہونے کے اس مال کا کون مالک ہے اور ہندہ کی قوم میں رواج ایسا بھی ہے کہ بعد انتقال کے لڑکی والے جہیز اپنا دیا ہوا جو کہ اس وقت موجود ہوتا ہے واپس کر لیتے ہیں اور لڑکے والے اپنا چڑھاوہ موجود لے لیتے ہیں بعد معافی دین مہر کے، اور دین مہر شوہر پر اگر باقی ہے وہ کس کو ملنا چاہئے، اور جس مال کی ہندہ شرعاً مالکہ ہے اس کی تقسیم وارثوں مذکورہ بالا پر کتنے سہام کے منقسم ہونا چاہئے اور نا بالغوں کا

Fatawa Razawiyya, Volume 26

Should the inheritance stay with the father or with the maternal grandmother? Who is the most deserving? On whom lies the responsibility of raising and serving the children? And on whom lies the responsibility of the expiation (kaffara) for the missed prayers and fasts of the deceased? Please explain and be rewarded.

Answer: In general custom, the woman is the owner of the dowry (jahez). It is stated in Rad al-Muhtar, chapter on Maintenance:

[Arabic]: 1۔ کل احد یعلم ان الجہاز ملک المرأۃ وانہ اذا طلقہا تأخذہ کلہ واذا ماتت یورث عنہا
Urdu Translation: Everyone knows that the dowry is the property of the woman; when the husband divorces her, she takes the entire dowry, and when she dies, it is distributed as an inheritance (among the woman's heirs). (T)

If this is also the custom among the people of Hind, and the taking back of the existing dowry after death is based on the assumption that they make the girl the owner only for her lifetime and take back what remains after death considering it their own property, then this is a grave mistake. A thing which is given into someone's possession as their property for their lifetime, they become its permanent owner. It is impossible and prohibited to take it back after death. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic]: 2 عن جابر۔ العمری میراث لاھلھا-رواہ مسلم

In another narration, he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic]: 3 و ابوداؤد و النسائی۔ العمری لمن وھبت لہ-رواہ عن جابر

1. Radd al-Muhtar, Book of Marriage, Chapter on Mahr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/368.
2. Sahih Muslim, Book of Gifts, Chapter on Al-Umra, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/38.
3. Sahih Muslim, Book of Gifts, Chapter on Al-Umra, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/38; Sunan Abi Dawood, Book of Sales, Chapter on Al-Umra, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/124.

फतावा रज़विया, जिल्द 26

विरासत पिता के पास रहनी चाहिए या नानी के पास? सबसे योग्य हकदार कौन है? और बच्चों की परवरिश और सेवा का हक किसके ज़िम्मे है? और मृतक की कज़ा नमाज़ों और रोज़ों का कफ़्फ़ारा किसके ज़िम्मे होना चाहिए? बयान फ़रमाएं, सवाब पाएं।

उत्तर: दहेज़ में आम रिवाज यह है कि औरत उसकी मालिक होती है। रद अल-मुह्तार, बाब अल-नफ़क़ा में है:

[अरबी]: کل احد یعلم ان الجہاز ملک المرأۃ وانہ اذا طلقہا تأخذہ کلہ واذا ماتت یورث عنہا
१. उर्दू अनुवाद: हर कोई जानता है कि दहेज़ औरत की मिल्कियत होता है; जब पति उसे तलाक़ दे देता है, तो वह सारा दहेज़ ले लेती है, और जब वह मर जाती है, तो उसे विरासत के तौर पर (औरत के वारिसों में) तक़सीम किया जाता है। (त)

अगर हिंद की कौम में भी यही रिवाज है, और मौत के बाद मौजूद दहेज़ को वापस लेना इस गुमान पर है कि लड़की को जीवन भर के लिए उसका मालिक बनाते हैं और मौत के बाद जो बच गया उसे अपनी मिल्कियत समझकर वापस ले लेते हैं, तो यह सख़्त ग़लती है। जो चीज़ किसी को जीवन भर के लिए मालिक बनाकर उसके कब्ज़े में दे दी गई, वह उसका मुस्तक़िल (स्थायी) मालिक हो जाता है। मौत के बाद उसे वापस लेना नामुमकिन और हराम है। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी]: العمری میراث لاھلھا-رواہ مسلم ۲ عن جابر۔

दूसरी रिवायत में आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी]: العمری لمن وھبت لہ-رواہ عن جابر و ابوداؤد ۳ و النسائی۔

1. रद अल-मुह्तार, किताबुन निकाह, बाबुल महर, दार इहयाउत तुराथिल अरबी, बैरुत, 2/368.
2. सहीह मुस्लिम, किताबुल हिबात, बाबुल उमरा, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/38.
3. सहीह मुस्लिम, किताबुल हिबात, बाबुल उमरा, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/38; सुनन अबी दाऊद, किताबुल बुयू, बाबुल उमरा, आफ़ताबे आलम प्रेस, लाहौर, 2/124.

पृष्ठ 338 / 613

ورثہ باپ کے پاس رہنا چاہئے یا نانی کے پاس اولٰی مستحق کون ہے اور بچوں کی پرورش و خدمت کا حق کس کے ذمہ ہے اور میت کی قضا نمازوں اور روزوں کا کفارہ کس کے ذمہ ہونا چاہئے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: جہیز میں عام عرف یہ ہے کہ عورت اس کی مالک ہوتی ہے۔ ردالمختار باب النفقہ میں ہے:

کل احد یعلم ان الجہاز ملک المرأۃ وانہ اذا طلقہا تأخذہ کلہ واذا ماتت یورث عنہا ۱۔ ہر کوئی جانتا ہے کہ جہیز عورت کی ملک ہوتا ہے، جب خاوند اس کو طلاق دے دے تو سارا جہیز لے لیتی ہے اور جب وہ مرجائے تو بطور میراث (عورت کے وارثوں میں) تقسیم کیا جاتا ہے۔ (ت)

ہندہ کی قوم میں بھی اگر یہی عرف ہے اور بعد موت جہیز موجودہ کا واپس لینا اس گمان پر ہے کہ لڑکی کو تا حینِ حیات اس کا مالک کرتے ہیں بعد موت جو باقی رہا اپنی ملک سمجھ کر واپس لیتے ہیں تو یہ سخت غلطی ہے جو چیز تا حینِ حیات کسی کی ملک کر کے اس کے قبضہ میں دے دی گئی وہ اس کا مالک مستقل ہو جاتا ہے بعد موت اس کا واپس لینا ممکن و حرام ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

العمری میراث لاھلھا-رواہ مسلم ۲ عن جابر۔ عمری (تا حیات ہبہ) اس کی میراث ہے جس کو وہ دیا گیا ہے۔ اس کو امام مسلم نے حضرت جابر سے روایت کیا ہے۔ (ت)

دوسری روایت میں فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

العمری لمن وھبت لہ-رواہ عن جابر و ابوداؤد ۳ و النسائی۔ عمری (تا حیات ہبہ) اس کے لئے ہے جس کو ہبہ کیا گیا۔ اس کو امام مسلم نے جابر رضی اللہ عنہ سے نیز ابوداؤد اور نسائی نے روایت کیا ہے (ت)

۱۔ ردالمختار کتاب النکاح باب المھر داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۳۶۸ ۲۔ صحیح مسلم کتاب الھبات باب العمری قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۸ ۳۔ صحیح مسلم کتاب الھبات باب العمری قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۸، سنن ابی داؤد کتاب البیوع باب العمری آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۱۲۴

Fatawa Razawiyya, Volume 26

In Durr al-Mukhtar it is stated: "Lifelong gift ('Umra) is permissible for the recipient and for their heirs after them, because the [restrictive] condition is void." (T)

Yes, if it is the custom among the people of India that dowry is given as a loan ('ariyah) and the woman is not considered its owner, then indeed it will not be the property of the woman (Hinda) and it will be returned to whoever gave it.

"For a borrowed item must be returned, and the hand is responsible for what it has taken until it returns it." (T)

Similarly, regarding offerings (gifts given at the time of marriage), if the custom of that community is to make the bride the owner, even if only for her lifetime, then the offering is the property of the woman (Hinda). Otherwise, it belongs to the one who offered it, because "Custom is a ruling" (meaning custom is established). Any jewelry the husband puts on the wife after marriage belongs to the husband, unless it is understood through explicit statement or custom that it was meant to make her the owner.

"In Ahkam al-Sighar and Al-Hindiyyah, from Al-Multaqat, and in Radd al-Muhtar from Allama Bairi citing Khizanat al-Fatawa, it is reported: When someone gives wealth to his son and the son uses it, it remains the father's property unless there is evidence indicating transfer of ownership (tamlik)." (T)

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Gifts, Chapter on Miscellaneous Issues, Mujtabai Press, Delhi, 2/165.
2. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Sales, Chapter on 'The borrowed item is to be returned', Amin Company, Delhi, 1/152.
3. Ahkam al-Sighar, Issues of Gifts, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, p. 174; Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Gifts, Chapter Six, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 4/392; Radd al-Muhtar, Book of Gifts, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/508.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

दुर्रे मुख्तार में है: "उमरा (आजीवन उपहार) प्राप्तकर्ता और उसके बाद उसके वारिसों के लिए जायज़ है, क्योंकि [प्रतिबंधात्मक] शर्त शून्य है।" (त)

हाँ, यदि भारत के लोगों में यह प्रथा है कि दहेज उधार (आरीयत) के रूप में दिया जाता है और स्त्री को उसका मालिक नहीं समझा जाता है, तो वास्तव में वह स्त्री (हिंदा) की संपत्ति नहीं होगी और जिसने दिया था उसे वापस मिल जाएगी।

"क्योंकि उधार ली गई वस्तु लौटानी होगी और हाथ उस पर ज़िम्मेदार है जो उसने लिया है जब तक कि उसे लौटा न दे।" (त)

इसी प्रकार, चढ़ावे (शादी के समय दिए गए उपहारों) में यदि उस समुदाय की प्रथा दुल्हन को मालिक बनाना है, भले ही वह जीवन भर के लिए हो, तो चढ़ावा भी स्त्री (हिंदा) की संपत्ति है। अन्यथा, यह उसी का है जिसने इसे चढ़ाया था, क्योंकि "प्रथा एक नियम है" (अर्थात प्रथा स्थापित है)। शादी के बाद पति ने जो गहने पहनाए वे पति की ही संपत्ति हैं, जब तक कि स्पष्ट रूप से या प्रथा के माध्यम से उसे मालिक बनाना समझ न लिया जाए।

"अहकाम अल-सिगार और अल-हिंदीया में मुल्तक़त से और रद अल-मुह्तार में अल्लामा बैरी से ख़िज़ाना अल-फ़तावा के हवाले से उद्धृत है: जब कोई अपने बेटे को कुछ धन देता है और बेटा उसका उपयोग करता है, तो वह पिता का ही होगा जब तक कि वहां स्वामित्व हस्तांतरण (तमलीक) का संकेत देने वाला कोई प्रमाण न पाया जाए।" (त)

1. अल-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-हिबा, मुतफर्रिक मसाइल का अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/165।
2. जामी अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-बुयू, अध्याय 'उधार ली गई वस्तु लौटानी होगी', अमीन कंपनी, दिल्ली, 1/152।
3. अहकाम अल-सिगार, हिबा के मसाइल, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृष्ठ 174; अल-फ़तावा अल-हिंदीया, किताब अल-हिबा, छठा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 4/392; रद अल-मुह्तार, किताब अल-हिबा, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 4/508।

पृष्ठ 339/613

در مختار میں ہے: جاز العمری للمعمر لہ ولورثتہ بعدہ لبطلان الشرط ۱۔ عمری (تاحیات ہبہ) جائز ہے اس کے لئے جس کے لئے ہبہ کیا گیا اور اس کے بعد اس کے وارثوں کے لئے، کیونکہ اس میں شرط باطل ہے۔ (ت)

ہاں اگر قوم ہندہ میں یہ رواج ہے کہ جہیز عاریۃً دیا جاتا ہے عورت کو اس کا مالک نہیں سمجھا جاتا تو بیشک وہ ملک ہندہ نہ ہوگا اور جس نے دیا تھا اس کو واپس ملے گا، فان العاریۃ مودٰۃ و علی الید ما اخذت حتی تردھا ۲۔ عاریت پر لی ہوئی چیز واپس کی جائے گی اور ہاتھ کے ذمے ہے جو اس نے لیا یہاں تک کہ اس کو لوٹا دے۔ (ت)

یوں ہی چڑھاوے میں اگر اس قوم کا عرف دلہن کو مالک کردینا ہے اگرچہ تاحین حیات تو چڑھوا بھی ہندہ کی ملک ہے ورنہ جس نے چڑھایا تھا اس کا ہے فان العادۃ محکمۃ (کیونکہ عادت مستحکم ہے۔ ت) بعد شادی جو زیور شوہر نے پہنایا وہ شوہر کی ملک ہے مگر یہ کہ صراحۃً یا عرفاً ہندہ کو مالک کردینا مفہوم ہو۔

فی احکام الصغار و الھندیۃ عن الملتقط و فی رد المحتار عن العلامۃ بیری عن خزانۃ الفتاوی اذا دفع لابنہ مالا فتصرف فیہ الابن یکون للاب الا اذا دلت دلالۃ التملیک ۳۔ احکام الصغار اور ہندیہ میں ملتقط سے اور ردالمحتار میں علامہ بیری سے بحوالہ خزانہ الفتاوٰی منقول ہے جب کسی نے اپنے بیٹے کو کچھ مال دیا اور بیٹے نے اس میں تصرف کردیا تو وہ باپ کا ہی ہوگا سوائے اس کے کہ وہاں کوئی تملیک پر دلالت کرنے والی دلیل پائی جائے۔ (ت)

١ الدرالمختار كتاب الهبۃ فصل فی مسائل متفرقہ مطبع مجتبائی دہلی ٢/ ١٦٥ ٢ جامع الترمذی ابواب البیوع باب ماجاء ان العاریۃ موداۃ امین کمپنی دہلی ١/ ١٥٢ ٣ احکام الصغار مسائل الھبۃ دارالکتب العلمیۃ بیروت ص ١٧٤، الفتاوی الھندیۃ کتاب الھبۃ الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۴/ ٣٩٢، ردالمحتار کتاب الھبۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۵٠٨

Fatawa-e-Razvia Volume 26

There are two scenarios for the money that Hindah (the wife) has saved from household expenses: If the husband gives her money for household management, which covers the entire household's food and drink, including the husband himself, and also includes servants' wages, etc., as is the common custom, then the husband is the owner of that money. It is not permissible for women to secretly save and accumulate from this. However, if the husband has fixed a specific amount for the wife's maintenance, for example, ten, twenty, or one hundred, two hundred rupees monthly, specifically for her, and she saves from that, then it is the woman's property. It is stated in Durr-e-Mukhtar:

"And they (the scholars) said: whatever remains from the maintenance belongs to her, so the judge shall decree for another maintenance."[1]

Translation: The scholars said that what is saved from the maintenance is the woman's property, and the judge will grant her further maintenance. (T)

It is stated in Tahawi:

"And branching off from this is: if a specific amount of silver, for example, was fixed for her daily, and she ordered part of it to be spent and intended to keep the rest, then the requirement of transfer of ownership (tamleek) is that she has the right to do so, and we have mentioned this previously."[2]

Translation: From this arises the point that if a specific amount of silver per day was fixed for a woman, and she asked to spend some of it and intended to keep the remainder, then the principle of ownership implies that she can do so, and we have already mentioned this. (T)

Therefore, based on all these details mentioned above, the wealth considered to be Hindah's property, along with Hindah's dower (mahr), shall be divided into thirty-six (36) shares according to the rules of inheritance: nine (9) shares to the husband, six (6) shares to the mother, fourteen (14) to the son, and seven (7) to the daughter. The sisters will receive nothing. The shares of minors will remain in their father's possession and will have no connection to the maternal grandmother (nani). The boy will stay with the grandmother until age seven and the girl until age nine, after which the father will take them. If Hindah has made a will for the expiation (kaffarah) of missed prayers and fasts, then before the distribution of the estate and after paying...

[1] Ad-Durr al-Mukhtar, Book of Divorce, Chapter on Maintenance, Mujtabai Press, Delhi, 1/269. [2] Hashiyah at-Tahawi 'ala ad-Durr al-Mukhtar, Book of Divorce, Chapter on Maintenance, Al-Maktabah al-Arabiyya, Quetta, 2/260.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २६

हंदा (पत्नी) ने घरेलू खर्चों से जो बचत की है, उसकी दो स्थितियाँ हैं: यदि पति उसे घर के इंतज़ाम के लिए पैसे देता है जिससे पूरे घर का खाना-पीना चलता है, जिसमें खुद पति भी शामिल है और नौकरों की तनख्वाह आदि भी शामिल है, जैसा कि आम रिवाज है, तो उस धन का मालिक पति है। और महिलाओं का इसमें से चुपके से बचाकर जमा करना जायज़ नहीं है। और यदि पति ने पत्नी के गुज़ारे (नफ़क़ा) के लिए कोई राशि, उदाहरण के लिए दस, बीस, या सौ, दो सौ रुपये मासिक तय कर दी है जो विशेष रूप से उस महिला को दी जाती है, और उसमें से महिला ने बचत की है, तो वह महिला की संपत्ति है। 'दुर्र-ए-मुख्तार' में है:

"विद्वानों ने कहा: गुज़ारे में से जो कुछ बच जाए वह उसी का है, और क़ाज़ी उसके लिए और गुज़ारा तय करेगा।"[1]

अनुवाद: मशायख़ (विद्वानों) ने कहा कि जो गुज़ारे (नफ़क़ा) से बच जाए वह औरत की मिल्कियत है और क़ाज़ी उसे और गुज़ारा दिलाएगा। (त)

'तहावी' में है:

"इसी से यह मसला निकलता है कि यदि उसके लिए प्रतिदिन चाँदी की एक निश्चित मात्रा तय की गई हो, और उसने उसमें से कुछ खर्च करने को कहा और बाकी को बचाकर रखने का इरादा किया, तो स्वामित्व (तम्लीक) का तक़ाज़ा यह है कि उसे इसका अधिकार है, और हम इसका पहले ज़िक्र कर चुके हैं।"[2]

अनुवाद: इसी पर आधारित है कि अगर औरत के लिए दैनिक चाँदी की एक खास मात्रा तय की गई, औरत ने उसमें से कुछ खर्च करने को कहा और इरादा किया कि बाकी को रोक रखे, तो स्वामित्व का तक़ाज़ा है कि वह ऐसा कर सकती है और हम इसका पहले ज़िक्र कर चुके हैं। (त)

अतः, इन सभी बातों के आधार पर ऊपर दिए गए विवरण के अनुसार, जो धन हंदा की मिल्कियत समझा जाए, हंदा के महर के साथ शरीअत के नियमों के अनुसार कुल छत्तीस (३६) हिस्सों में बँटेगा: पति को नौ (९) हिस्से, माँ को छः (६) हिस्से, बेटे को चौदह (१४) और बेटी को सात (७) हिस्से मिलेंगे। बहनों को कुछ नहीं मिलेगा। नाबालिगों का हिस्सा उनके पिता के अधिकार में रहेगा, नानी से कोई संबंध नहीं होगा। लड़का सात साल तक और लड़की नौ साल की उम्र तक नानी के पास रहेंगे, फिर

पिता उन्हें ले लेगा। अगर हंदा ने नमाज़ों और रोज़ों के कफ़्फ़ारे (प्रायश्चित) की वसीयत की है, तो वह विरासत के बँटवारे से पहले और अदायगी के बाद...

[1] अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुत्तलाक, बाबून्नफ़क़ा, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, १/२६९ [2] हाशिया अत-तहावी अलल दुर्र अल-मुख्तार, किताबुत्तलाक, बाबून्नफ़क़ा, अल-मकतबा अल-अरबिया, क्वेटा, २/२६०

पृष्ठ ३४०/६१३

جو مال ہندہ نے خرچ خانگی سے پس انداز کر کے جمع کیا اس کی دو صورتیں ہیں اگر شوہر انتظامات خانگی کے لئے اسے روپیہ دیتا ہے جس سے سارے گھر کا خوردو نوش ہوتا ہے جس میں خود شوہر بھی داخل، اس میں نوکروں کی تنخواہیں وغیرہ بھی شامل۔ جیسا کہ غالب رواج یہی ہے جب تو اس مال کا مالک شوہر ہے اور عورتیں جو اس میں سے خفیہ بچا کر جمع کر لیتی ہیں یہ جائز نہیں، اور اگر شوہر نے نفقہ زن میں کوئی مقدار مثلاً دس' بیس' یا سو' دو سو' روپے ماہوار مقرر کر دی ہے کہ وہ خاص عورت کو دی جاتی ہے اس میں سے عورت نے پس انداز کیا تو وہ عورت کی ملک ہے۔ در مختار میں ہے:

وقالوا ما بقی من النفقۃ لھا فیقضی باخری۔[1]

مشائخ نے کہا جو نفقہ سے بچ جائے وہ عورت کی ملکیت ہے اور قاضی مزید نفقہ اس کو دلائے گا۔ (ت)

طحاوی میں ہے:

ویتفرع علیہ مالوقرر لھا کل یوم مثلا قدرا معینا من الفضۃ فامرتہ بانفاق البعض وارادت ان تمسک الباقی فمقتضی التملیک ان لھا ذلک وقد مناہ۔[2]

اسی پر متفرع ہے کہ اگر عورت کے لئے یومیہ چاندی کی ایک خاص مقدار معین کی گئی عورت نے اس میں سے بعض کو خرچ کرنے کا کہا اور ارادہ کیا کہ باقی کو روک رکھے تو تملیک کا تقاضہ یہ ہے کہ وہ ایسا کر سکتی ہے اور ہم اس کو پہلے ذکر کر چکے ہیں۔ (ت)

پس ان سب باتوں سے حسب تفصیل بالا جو مال کی ملک ہندہ سمجھا جائے مع مہر ہندہ حسب شرائط فرائض سب کے چھتیس ۳۶ سہام ہو کر نو ۹ سہام شوہر اور چھ ۶ سہام مادر اور چودہ ۱۴ پسر اور سات دختر کو ملیں گے، بہنوں کا کچھ نہیں، نا بالغوں کا حصہ ان کے باپ کے قبضہ میں رہے گا، نانی سے کچھ تعلق نہیں، لڑکا سات برس اور لڑکی نو برس کی عمر تک نانی کے پاس رہیں گے پھر باپ لے لے گا۔ نماز روزوں کے کفارہ کی اگر ہندہ نے وصیت کی ہے تو وہ قبل تقسیم ترکہ بعد ادائے

[1] الدر المختار کتاب الطلاق باب النفقۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۶۹ [2] حاشیۃ الطحاوی علی الدر المختار کتاب الطلاق باب النفقۃ المکتبۃ العربیہ کوئٹہ ۲/ ۲۶۰

Fatawa Razawiyya Volume 26

If the debt was upon Hindah, it will be compulsorily settled from up to one-third of the property. If there was no will, then it is not obligatory on any heir; whoever does it of their own accord will receive reward. And Allah Almighty knows best.

Problem 155: Submitted by Muhammad Hussain from Jodhpur, Marwar State, Imam of the Masjid in Mohalla Naikan, adjacent to Juni Bal below the fort, on Wednesday, 4th Dhu al-Qi'dah 1332 AH.

Peace be upon you, and the mercy and blessings of Allah. Please be so kind as to provide a reasoned answer to the following inquiry and be thanked. Since this matter is of urgent necessity, we would be very grateful.

What do the scholars of religion and the muftis of the manifest Shariah say regarding this matter? Zaid gifted his entire movable and immovable property to his daughter Hindah during his lifetime and gave her possession, which she still holds, as Zaid had no children other than Hindah. It has been about eight to ten years since Zaid passed away. Now, an uncle and cousins of Zaid have filed a lawsuit in court against him [Zaid's estate] and the daughter Hindah regarding the residential house. For their own gain, they have stated in their testimony, contrary to the facts, that this family follows Hindu Dharma Shastra and is bound by its laws of inheritance. What is the ruling in the noble Shariah for a Muslim who, for worldly gain, deviates from the commands of the noble Shariah and becomes bound by Hindu Shastra? Answer with references to books.

The Answer: To declare oneself bound by Hindu Dharma Shastra against the commands of the Holy Quran for the sake of worldly gain and to obtain forbidden wealth contrary to Shariah is, refuge is sought with Allah, an admission of one's own disbelief (Kufr). To attribute this to the entire family is to label the whole family as disbelievers. Such people are commanded to renew their Islam (Tajdid-e-Islam) and then re-marry their wives.

[Boxed Text] Allah the Almighty said: "And whoever does not judge by what Allah has revealed - then it is those who are the disbelievers." And refuge is with Allah the Almighty. And Allah the Almighty knows best. Allah the Almighty said: And those who do not judge by what Allah has sent down, it is they who are the disbelievers. Seek refuge with Allah the Almighty. And Allah the Almighty knows best. (T)

Footnote 1: The Holy Quran 5/44 Page 341 of 613

फ़तवा-ए-रज़विया खंड 26

यदि ऋण हिंदा पर था, तो संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से तक अनिवार्य रूप से चुकाया जाएगा। यदि वसीयत नहीं की गई थी, तो यह किसी वारिस पर अनिवार्य नहीं है; जो अपनी ओर से इसे करेगा, उसे पुण्य मिलेगा। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसाला 155: मोहम्मद हुसैन द्वारा प्रेषित, जोधपुर, मारवाड़ राज्य, मोहल्ला नायकां की मस्जिद के इमाम, जोनी बाल के निकट किले के नीचे, बुधवार 4 ज़ुल-क़ादा 1332 हिजरी।

अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुह। कृपया निम्नलिखित जिज्ञासा का तर्कपूर्ण उत्तर लिखकर अनुग्रहित करें। चूंकि इस मसले की सख्त जरूरत है, इसलिए हम बहुत आभारी होंगे।

धर्म के विद्वान और शरीयत-ए-मतीन के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने अपने जीवनकाल में अपनी पूरी चल और अचल संपत्ति अपनी बेटी हिंदा को उपहार (हिबा) कर दी और उसे कब्ज़ा दे दिया, जिस पर वह अब तक काबिज़ है क्योंकि हिंदा के अलावा ज़ैद की कोई और संतान नहीं है। ज़ैद की मृत्यु हुए लगभग आठ-दस वर्ष बीत चुके हैं। अब ज़ैद के एक चाचा और चचेरे भाइयों ने उसके और बेटी हिंदा के खिलाफ रिहायशी मकान के संबंध में अदालत में दावा किया है और केवल अपने फायदे के लिए वास्तविकता के विपरीत अपने बयान में यह लिखवाया है कि यह परिवार हिंदू धर्म शास्त्री है और इसी के उत्तराधिकार नियमों का पाबंद है। एक मुसलमान के लिए शरीयत-ए-शरीफ में क्या हुक्म है जो अपने लाभ की खातिर शरीयत के आदेशों को छोड़कर हिंदू शास्त्र का पाबंद बने? किताबों के संदर्भ के साथ उत्तर दें।

उत्तर: अपने दुनियावी फायदे के लिए, शरीयत के खिलाफ हराम माल हासिल करने के लिए खुद को कुरान मजीद के आदेशों के खिलाफ हिंदू धर्म शास्त्र का पाबंद बनाना, अल्लाह की पनाह, अपने कुफ्र का इकरार करना है और इसे अपने पूरे खानदान की तरफ निस्बत करना पूरे खानदान को काफिर बनाना है। ऐसे लोगों को तजदीद-ए-इस्लाम (इस्लाम का नवीनीकरण) का हुक्म है, फिर अपनी औरतों से निकाह करें।

[Boxed Text] अल्लाह तआला ने फरमाया: "और जो अल्लाह के उतारे हुए (आदेश) के अनुसार फैसला नहीं करते, वही लोग काफिर हैं।" अल्लाह तआला की पनाह। और अल्लाह तआला सबसे

बेहतर जानता है। अल्लाह तआला ने फरमाया: और जो अल्लाह के उतारे हुए पर हुक्म न करे वही लोग काफिर हैं। अल्लाह तआला की पनाह। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

फुटनोट 1: अल-कुरान अल-करीम 5/44 पेज 341/613

دین اگر ذ مہ ہندہ تھا تہائی مال تک وجوبا جاری کی جائے گی اور اگر وصیت نہ کی تو وہ کسی وارث پر واجب نہیں جو اپنی طرف سے کرے گا ثواب پائے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم مسئلہ ۱۵۵: مسئولہ محمد حسین از جودہ پور ملک مارواڑہ امام مسجد محلہ نائکاں متصل جونی بال زیر قلعہ بروز چھارشنبہ بتاریخ ۴ ذوالقعدہ ۱۳۳۲ھ السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ ازراہ عنایت مندرجہ ذیل کے استفتاء کا جواب مدلل تحریر فرما کر مشکور کریں۔ چونکہ اس مسئلہ کی اشد ضرورت ہے لہذا بہت ممنون فرمائیں۔ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید نے اپنی دختر ہندہ کو اپنی زندگی میں کل جائداد منقولہ اور غیر منقولہ ہبہ کر کے اس کا قبضہ کر دیا جواب تک قابض ہے کیونکہ سوائے ہندہ کے اور کوئی اولاد زید کے نہیں ہے، زید کا انتقال ہوئے قریباً آٹھ دس برس کا عرصہ گزر چکا ہے، اب زید کے ایک چچا اور چچیرے بھائیوں نے اس کی اور دختر ہندہ پر مکان سکنی کے بابت عدالت میں دعویٰ کیا ہے اور محض اپنے فائدہ کے واسطے خلافِ واقعہ اپنے بیان میں یہ لکھایا ہے کہ یہ خاندان ہندو دھرم شاستری ہے اسی حق بازگشت کا پابند ہے، جو مسلمان اپنے فائدہ کی غرض سے شرع شریف کے احکام سے انحراف کر کے ہندو شاستر کا پابند بنے تو اس کے واسطے شرع شریف میں کیا حکم ہے؟ مع حوالہ کتب کے جواب دیں۔ الجواب: اپنے دنیوی فائدہ کے لئے مالِ حرام خلاف شرع ملنے کے لئے اپنے آپ کو برخلافِ احکامِ قرآنِ مجید ہندو دھرم شاستر کا پابند بنانا معاذ اللہ اپنے کفر کا اقرار کرنا ہے اور اپنے سارے خاندان کی طرف اسے نسبت کرنا سارے خاندان کو کافر بنانا ہے، ایسے لوگوں کو تجدیدِ اسلام کا حکم ہے، پھر اپنی عورتوں سے نکاح کریں۔

[Boxed Text] قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی "وَمَنْ لَّمْ یَحْکُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰہُ فَاُولٰٓئِکَ ھُمُ الْکٰفِرُوْنَ" ط ، والعیاذباللہ تعالٰی۔

واللہ تعالٰی اعلم۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا: اور جو اللہ کے اتارے پر حکم نہ کرے وہی لوگ کافر ہیں۔

والعیاذباللہ تعالٰی۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

Fatawa Rizwia, Volume 26

Problem 156: Sunday, 12 Muharram 1334 AH. What is the ruling of the noble Sharia in this matter: Zaid passed away leaving behind a wife, a brother of his real paternal grandmother, a son of a paternal half-sister of his father (i.e., a real grandson of his real paternal grandfather), and two sons of his paternal aunts (i.e., sons of his paternal grandmother's sisters). How will Zaid's estate be divided in this situation? There are no other heirs besides those mentioned.

The Answer: In the stated situation, according to the requirements of the laws of inheritance, after settling the dowry (mahr) etc., the estate will be divided into four shares. One share will go to the wife, and three shares will go to the son of Zaid's paternal half-aunt. The paternal grandfather's brother and the paternal grandmother's sisters' sons are excluded (mahjub) in his presence because he himself is the son of Zaid's paternal aunt, and he takes precedence over Zaid's father's maternal uncles, paternal aunts, and their descendants. It is stated in Durr-ul-Mukhtar:

Arabic Text	Urdu Translation (from original text)
ثُمَّ جُزْءُ جَدِّهِ أَوْ جَدَّتِهِ وَهُمْ الْأَخْوَالُ وَالْخَالَاتُ ثُمَّ عَمَّاتُ الْآبَاءِ وَالْأُمَّهَاتِ وَأَخْوالُهُمْ وَخَالَاتُهُمْ وَأَوْلَادُ هَؤُلَاءِ - (ملتقطاً)	Then the descendants of both his grandfathers (paternal and maternal) or the descendants of both his grandmothers (paternal and maternal), who are the maternal uncles and aunts. Then the paternal aunts of the fathers and mothers, their maternal uncles, and their maternal aunts, and their children. (Abridged)

It is stated in Radd al-Muhtar:

Arabic Text	Urdu Translation (from original text)
حاصِلُهُ أَنَّهُ إذَا لَمْ يُوجَدْ عُمُومَةُ الْمَيِّتِ وَخُؤولَتُهُ وَأَوْلَادُهُمْ انْتَقَلَ حُكْمُهُمْ الْمَذْكُورُ إلَى هَؤُلَاءِ ثُمَّ أَوْلَادِهِمْ	The summary is that when the paternal uncles and maternal uncles of the deceased and their children are not present, the aforementioned ruling shifts to these people (the paternal aunts, maternal uncles, and maternal aunts of the deceased's parents) and then to their children. And Allah Almighty knows best.

And Allah Almighty knows best.

1. Ad-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance, Chapter on Inheritance of Distant Kindred, Mujtabai Press Delhi, 2/62-63.

2. Radd al-Muhtar, Book of Inheritance, Chapter on Inheritance of Distant Kindred, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/508.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

मसला 156: रविवार, 12 मुहर्रम 1334 हिजरी। इस मसले में शरीअत का क्या हुक्म है: ज़ैद का इंतकाल हो गया, उसने एक पत्नी, अपनी सगी दादी का एक भाई, अपने पिता की एक सौतेली बहन का लड़का (यानी सगे दादा का सगा नाती), और दो फुफेरे भाई यानी दादी की बहन के लड़के छोड़े। इस सूरत में ज़ैद का तरका (विरासत) किस तरह तक़सीम होगा? ज़िक्र किए गए लोगों के सिवा कोई और वारिस नहीं है।

अल-जवाब: बताई गई सूरत में विरासत के नियमों के मुताबिक़, महर वग़ैरह की अदायगी के बाद तरका के चार हिस्से होंगे। एक हिस्सा बीवी को मिलेगा और तीन हिस्से ज़ैद की सौतेली फुफ्फी के बेटे को मिलेंगे। पिता के मामा (दादी के भाई) और पिता के फुफ्फीज़ाद भाई (दादी की बहन के लड़के) उसके सामने वंचित (महजूब) हैं क्योंकि वह खुद ज़ैद की फुफ्फी का बेटा है, इसलिए वह ज़ैद के पिता के मामाओं, फुफ्फियों और उनकी औलाद पर मुक़द्दम (प्राथमिकता प्राप्त) है। 'दुर्रे मुख़्तार' में उल्लेख है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद (मूल पाठ से)
ثُمَّ جُزْءُ جَدِّهِ أَوْ جَدَّتِهِ وَهُمْ الْأَخْوَالُ وَالْخَالَاتُ ثُمَّ عَمَّاتُ الْآبَاءِ وَالْأُمَّهَاتِ وَأَخْوالُهُمْ وَخَالَاتُهُمْ وَأَوْلَادُ هَؤُلَاءِ - (ملتقطاً)	फिर मय्यत के दोनों दादाओं (दादा और नाना) की संतान या उसकी दोनों ददियों (दादी और नानी) की संतान जो कि मामा और खालाएं हैं। फिर मय्यत के पिताओं और माताओं की फुफ्फियां, उनके मामा और उनकी खालाएं और उनकी संतानें हैं। (चयनित)

'रद्दुल मुहतार' में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद (मूल पाठ से)
حاصِلُهُ أَنَّهُ إذَا لَمْ يُوجَدْ عُمُومَةُ الْمَيِّتِ وَخُؤولَتُهُ وَأَوْلَادُهُمْ انْتَقَلَ حُكْمُهُمْ الْمَذْكُورُ إلَى هَؤُلَاءِ ثُمَّ أَوْلَادِهِمْ	इसका सारांश यह है कि जब मय्यत के चचा, मामा और उनकी संतानें मौजूद न हों, तो ऊपर ज़िक्र किया गया हुक्म उन लोगों (मय्यत के माता-पिता की फुफ्फियों, मामाओं और खालाओं) की तरफ़ और फिर उनकी संतान की तरफ़ मुंतक़िल (स्थानांतरित) हो जाता है। वल्लाहु तआला आलम।

और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

1. अद-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुल फ़राइज़, बाब तौरीस ज़विल अरहाम, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/62-63.
2. रद्दुल मुहतार, किताबुल फ़राइज़, बाब तौरीस ज़विल अरहाम, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बैरुत, 5/508.

पेज 342 का 613

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۶

مسئلہ ۱۵۶: بروز یکشنبہ بتاریخ ۱۲ محرم ۱۳۳۴ھ کیا حکم ہے شرع متین کا اس مسئلہ میں، زید نے انتقال کیا، ایک زوجہ، ایک دادی حقیقی کا بھائی، ایک والد کی سوتیلی ہمشیرہ کا لڑکا یعنی حقیقی دادا کا حقیقی نواسہ اور دو پھوپھیرے بھائی یعنی دادی کی بہن کے لڑکے۔ ترکہ زید کا اس صورت میں کس طرح تقسیم ہوگا؟ مذکورین کے سوا کوئی غیر وارث نہیں ہے۔

الجواب: صورت مستفسرہ میں حسب شرائط فرائض بعد ادائے مہر وغیرہ ترکہ چار حصے ہوگا ایک حصہ زوجہ اور تین زید کی سوتیلی پھوپھی کے پسر کو ملیں گے، باپ کا ماموں اور باپ کے پھوپھی زاد بھائی اس کے آگے محجوب ہیں کہ وہ خود زید کی پھوپھی کا بیٹا ہے، تو پدر زید کے ماموں، پھوپھی اور ان کی اولاد پر مقدم ہے۔ در مختار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ (اصل متن سے)
ثُمَّ جُزْءُ جَدِّهِ أَوْ جَدَّتِهِ وَهُمْ الْأَخْوَالُ وَالْخَالَاتُ ثُمَّ عَمَّاتُ الْآبَاءِ وَالْأُمَّهَاتِ وَأَخْوالُهُمْ وَخَالَاتُهُمْ وَأَوْلَادُ هَؤُلَاءِ - (ملتقطاً)	پھر میت کے دونوں دادوں (دادا اور نانا) کی جز ء یا اس کی دونوں دادیوں (دادی اور نانی) کی جزء جو کہ ماموں اور خالائیں ہیں۔ پھر میت کے باپوں اور ماؤں کی پھوپھیاں، ان کے ماموں اور ان کی خالائیں اور ان کی اولادیں ہیں بالالتقاط (ت)

ردالمحتار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ (اصل متن سے)
حاصِلُهُ أَنَّهُ إذَا لَمْ يُوجَدْ عُمُومَةُ الْمَيِّتِ وَخُؤولَتُهُ وَأَوْلَادُهُمْ انْتَقَلَ اولادیں موجود نہ ہوں تو مذکورہ بالا حکم ان لوگوں (میت کے آباء و	اس کا خلاصہ یہ ہے کہ جب میت کے چچے، ماموں اور ان کی

عربی عبارت	اردو ترجمہ (اصل متن سے)
حُكْمُهُمْ الْمَذْكُورُ إلَى هَؤُلَاءِ ثُمَّ أَوْلَادِهِمْ	امہات کی پھوپھیوں، ماموؤں اور خالاؤں) کی طرف پھر ان کی اولاد کی طرف منتقل ہو جاتا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

واللہ تعالٰی اعلم۔

۱ الدرالمختار کتاب الفرائض باب توریث ذوی الارحام مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۶۲-۶۳ ۲ ردالمحتار کتاب الفرائض باب توریث ذوی الارحام داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۵۰۸

Vol. 26 Fatawa-e-Rizvia Problem 157, 158: Asked by Haji Lal Khan Sahib, 1st Safar 1337 AH, Thursday. Clarification of questions according to the statement of Musammat Jalisan Bibi and Sahiman Bibi, daughters of the late Sheikh Amir Bakhsh Sahib. Question 1: In the movable or immovable property left by our late father (i.e., the late Sheikh Amir Hasan Sahib), is there a share for Nisar Hussain or not? Is it religiously permissible for our brothers to consume our (the sisters') religious share and give Nisar Hussain an equal share or more/less than themselves? If they have mistakenly carried out such an action, is this wrong distribution against Sharia and voidable? And can our religious share be extinguished by this wrong action? Answer: The right of daughters in the father's property is established by the definitive text of the Quran, which no one can reject. If the sons did not give the daughters their share, took it all for themselves, or gave some to a non-heir, then this is certainly oppression and that distribution is liable to be revoked. Nisar Hussain is excluded from inheritance (mahjub) in this case. And Allah Almighty knows best. Question 2: When the late Sheikh Amir Bakhsh separated his son Asghar Hussain, he gave him a fifth share of the commercial goods. From this practical action, it is clear that the late Sheikh intended to give a share to his other son, Nisar Hussain, despite him being excluded from inheritance. Otherwise, he would not have given Asghar Hussain a fifth share but a fourth, as there were only four boys present. Furthermore, after the death of Amir Bakhsh Sahib, when Nisar Hussain's uncles distributed the estate, they also gave a share to Nisar Hussain equal to their own. This also shows that the late Sheikh Amir Bakhsh's intention was accepted and approved by his sons despite being autonomous. In this case, has Nisar Hussain legally become the owner of the share that came into his possession or not? Answer: In inheritance, neither the expressed intention of the deceased nor the actions of some heirs have any weight. "Indeed, Allah has given every rightful person their right."[1] (Indeed, Allah Almighty has bestowed every claimant with their right. T). For the sisters...

[1] Kanz al-Ummal, Hadith 27056 & 27057, Al-Muassasah al-Risalah Beirut 16/212 Page 343 of 613

जिल्द 26 फ़तावा रज़विया मसला 157, 158: सायल हाजी लाल खान साहब, 1 सफ़र 1337 हिजरी, बरोज़ जुमेरात। मुसम्मात जलीसन बीबी और सहीमन बीबी, पुत्रियां स्वर्गीय शेख अमीर बख्श साहब के बयान के अनुसार सवालों का स्पष्टीकरण। सवाल 1: हमारे स्वर्गीय पिता (यानी स्वर्गीय शेख अमीर हसन साहब) ने जो चल या अचल संपत्ति छोड़ी है, उसमें निसार हुसैन का हिस्सा है या नहीं? क्या हमारे भाइयों के लिए शरिया के अनुसार यह जायज़ है कि वे हम बहनों का शरीअती हिस्सा हड़प लें और निसार हुसैन को अपने बराबर या कम-ज़्यादा हिस्सा दे दें? यदि वे गलती से ऐसी कार्यवाही कर चुके हैं, तो क्या यह गलत वितरण शरीअत के विरुद्ध और रद्द किए जाने योग्य नहीं है? और क्या इस गलत कार्यवाही से शरिया के अनुसार हमारा शरीअती हिस्सा खत्म हो सकता है? जवाब: पिता की संपत्ति में बेटियों का हक कुरान के स्पष्ट प्रमाण से साबित है, जिसे कोई खारिज नहीं कर सकता। अगर बेटों ने बेटियों को हिस्सा नहीं दिया, सारा खुद रख लिया या किसी गैर-वारिस को दे दिया, तो यह निश्चित रूप से ज़ुल्म है और वह बंटवारा रद्द किए जाने योग्य है। निसार हुसैन इस मामले में विरासत से वंचित (महजूब) है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। सवाल 2: स्वर्गीय शेख अमीर बख्श ने जिस समय अपने पुत्र असगर हुसैन को अलग किया, उन्हें व्यापारिक माल में पांचवां हिस्सा दिया। इस कार्यवाही से स्पष्ट होता है कि स्वर्गीय शेख साहब अपने बेटे निसार हुसैन को, विरासत से वंचित होने के बावजूद, हिस्सा देना चाहते थे। अन्यथा वे असगर हुसैन को पांचवां हिस्सा नहीं देते बल्कि चौथाई हिस्सा देते क्योंकि चार लड़के ही मौजूद थे। इसके अलावा, अमीर बख्श साहब की मृत्यु के बाद जब निसार हुसैन के चाचाओं ने विरासत का बंटवारा किया, तो उन्होंने निसार हुसैन को भी अपने बराबर एक हिस्सा दे दिया। इससे भी पता चलता है कि स्वर्गीय शेख अमीर बख्श के इरादे को उनके बेटों ने खुदमुख्तार होने के बावजूद स्वीकार और मंजूर कर लिया। इस स्थिति में, जो हिस्सा निसार हुसैन के कब्जे में आ गया, वह शरिया के अनुसार उसके मालिक हो गए या नहीं? जवाब: विरासत में न तो मरने वाले की मंशा का दखल है और न ही कुछ वारिसों के काम का। "बेशक अल्लाह ने हर हक़दार को उसका हक़ अता फरमा दिया है।"[1] (बेशक अल्लाह तआला ने हर हकदार को उसका हक अता फरमा दिया है। -त)। बहनों के..

[1] कंज़ुल उम्माल, हदीस 27056 और 27057, अल-मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 16/212 पेज 343 का 613

جلد ۲۶ فتاویٰ رضویہ مسئلہ ۱۵۷، ۱۵۸: مسئولہ حاجی لعل خان صاحب یکم صفر ۱۳۳۷ھ بروز پنجشنبہ تنقیح سوالات حسب بیان مسماۃ جلیسن بی بی و صحیمن بی بی دختران شیخ امیر بخش صاحب مرحوم سوال ۱: جناب والد صاحب مرحوم نے (یعنی شیخ امیر حسن صاحب مرحوم نے) جو مال و متاع منقولہ یا غیر منقولہ چھوڑ کر قضا کر گئے ان میں حصہ نثار حسین کا ہوتا ہے یا نہیں؟ کیا ہمارے بھائیوں کو شرعاً جائز ہے کہ ہم بہنوں کا حصہ شرعی ہضم کر کے نثار حسین کو مساوی یا اپنے سے کم و بیش حصہ دے دیں کاش وہ لوگ غلطی سے اگر ایسی کارروائی کر گزرے ہوں تو کیا یہ غلط تقسیم خلاف شرع اور قابل استرداد نہیں ہے؟ اور کیا اس غلط کارروائی سے شرعاً ہم لوگوں کا شرعی حصہ سوخت ہو سکتا ہے؟ الجواب: باپ کے مال میں بیٹیوں کا حق بنصِ قرآن قطعی قرآن ہے جسے کوئی رد نہیں کر سکتا، بیٹوں نے اگر بیٹیوں کو حصہ نہ دیا کل آپ نے لے لیا یا بعض کسی غیر وارث کو دے دیا تو یہ ضرور ظلم ہے اور وہ تقسیم واجب الرد۔ نثار حسین اس مسئلہ میں محجوب الارث ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم سوال ۲: شیخ امیر بخش مرحوم نے جس وقت اپنے فرزند اصغر حسین کو جدا کیا تجارتی مال میں پانچواں حصہ دیا، اس عملی کارروائی سے صاف معلوم ہوتا ہے کہ شیخ صاحب مرحوم کو اپنے فرزند زیادہ یعنی نثار حسین کو باوجود محجوب ہونے کے حصہ دینا منظور تھا ورنہ اصغر حسین کو پانچواں حصہ نہ دیتے بلکہ چوتھائی حصہ دیتے کیونکہ لڑکے چار ہی موجود تھے و نیز بعد وفات امیر بخش صاحب کے جب نثار حسین کے چچا لوگوں نے ترکہ تقسیم کیا تو نثار حسین کا بھی ایک حصہ اپنے برابر دے دیا، اس سے بھی معلوم ہوتا ہے کہ شیخ امیر بخش مرحوم کے ارادہ کو ان کے لڑکوں نے باوجود خودمختار ہونے کے قبول اور منظور کر لیا۔ اس صورت میں جو حصہ نثار حسین کے قبضہ میں آگیا وہ اس کے شرعاً مالک ہو گئے یا نہیں؟ الجواب: وراثت میں نہ نیتِ وارده مورث کو دخل ہے

نہ بعض ورثہ کے عمل کو، ان اللہ اعطٰی کل ذی حق حقہ ۱ (بیشک اللہ تعالی نے ہر حقدار کو اس کا حق عطا فرما دیا ہے۔ ت) بہنوں کے

۱ کنز العمال حدیث ۲۷۰۵۶ و ۲۷۰۵۷ المؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶ / ۲۱۲ Page 343 of 613

Fatawa Rizvia Volume 26

Nisar Husain cannot in any way become the owner of the portion without their permission, and the detail of the brothers' portion is the one that has just passed. And Allah Almighty knows best.

Problem 159: From District Kanpur, Post Office Musa Nagar, Village Chandpur, requested by Abdul Haq, hereditary cultivator, dated 7 Safar-ul-Muzaffar 1336 AH. After the death of a woman, to whom should the dower (Mehr) money be given? Whose right is it? And if the right is written down, who is the best person to whom the dower should be paid?

The Answer: Dower is an inheritance, and in inheritance, "best" and "not best" are not looked at. Whoever's right the Almighty, Glorious and Majestic, has fixed, it is mandatory to give it to them, and they are compelled to take it. Inheritance is compulsory; it is not dropped by dropping it (Inheritance is involuntary (not optional), hence it does not drop by dropping it. - T) And Allah Almighty knows best.

Problem 160 to 162: Mirza Baig requested by Muhammad Mohiuddin, Village Chandiyana, District Bulandshahr, Sunday, dated 25 Safar-ul-Muzaffar 1336 AH. A Muslim of bad religion (heretic) Hanafi was murdered and the killers were declared to be a man and the second his wife. The man was charged with murder and the woman with causing the murder, the murderer was sentenced to death and the woman was sentenced to transportation across the ocean (life imprisonment). Since the woman was pregnant, the legal portion was also recorded in the papers in the name of the deceased's wife including the sons. What do the scholars say on this issue? If the wife of the deceased was sentenced by the court merely on suspicion without eyewitness testimony, is she entitled to the legal portion and dower from the estate of the deceased or not?

Second: For murder, is it mandatory in Sharia to give testimony in case of eyewitness or suspicious circumstances?

Third: Is the boy born to the wife after the deceased also entitled to a portion from the estate of the deceased or not? Only.

The Answer: If the child is born within two years of the father's death, he will be an heir; this was within five months...

फतावा रजविया जिल्द 26

निसार हुसैन उनकी अनुमति के बिना किसी भी तरह से हिस्से के मालिक नहीं हो सकते, और भाइयों के हिस्से का विवरण वही है जो अभी गुज़रा है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है)।

मसला 159: ज़िला कानपुर, डाकखाना मूसा नगर, मौज़ा चाँदपुर, अब्दुल हक मौरूसी काश्तकार द्वारा प्रेषित, दिनांक 7 सफ़र-उल-मुज़फ़्फ़र 1336 हिजरी। एक महिला की मृत्यु के बाद, मेहर (दहेज/स्त्रीधन) का पैसा किसे दिया जाना चाहिए? यह किसका अधिकार है? और यदि अधिकार लिखित रूप में है, तो वह सबसे उत्तम व्यक्ति कौन है जिसे मेहर का भुगतान किया जाना चाहिए?

अल-जवाब (उत्तर): मेहर विरासत है, और विरासत में 'उत्तम' और 'अनुत्तम' नहीं देखा जाता। अल-हज़रत हक़ अज़-व-जल ने जिसका जितना अधिकार निर्धारित किया है, उसे वह देना अनिवार्य है और वह उसे लेने के लिए विवश है। विरासत अनिवार्य है, वह छोड़ने से समाप्त नहीं होती (विरासत अनिवार्य (गैर-ऐच्छिक) है, इसलिए छोड़ने से समाप्त नहीं होती। - टी) वहु तआला आलम।

मसला 160 से 162: मिर्ज़ा बेग, मुहम्मद मुहीउद्दीन द्वारा प्रेषित, मौज़ा चँदियाना, ज़िला बुलंदशहर, रविवार, दिनांक 25 सफ़र-उल-मुज़फ़्फ़र 1336 हिजरी। एक विधर्मी (बद-मज़हब) हनफ़ी मुसलमान की हत्या कर दी गई और हत्यारे एक पुरुष और दूसरी उसकी पत्नी घोषित किए गए। पुरुष पर हत्या का और महिला पर हत्या करवाने का आरोप लगा, हत्यारे को मौत की सज़ा और महिला को काले पानी की सज़ा दी गई। चूंकि महिला गर्भवती थी, मृतक के पुत्रों सहित मृतक की पत्नी के नाम भी कागज़ात में शरीयत के अनुसार हिस्सा दर्ज हुआ। विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि यदि मृतक की पत्नी को अदालत ने केवल संदेह के आधार पर बिना चश्मदीद गवाही के सज़ा दी, तो क्या वह मृतक की संपत्ति में शरीयत के अनुसार हिस्सा और मेहर पाने की हक़दार है या नहीं?

दूसरा: हत्या के लिए चश्मदीद गवाही या संदेह की स्थिति में शरीयत के अनुसार गवाही देना क्या वाजिब (अनिवार्य) है?

तीसरा: मृतक के बाद पत्नी से जो लड़का पैदा हुआ, क्या वह भी मृतक की संपत्ति में हिस्सा पाने का हकदार है या नहीं? बस।

अल-जवाब (उत्तर): बच्चा यदि पिता की मृत्यु के दो वर्ष के भीतर पैदा हो, तो वह वारिस होगा, यह तो पाँच ही महीने के भीतर...

पृष्ठ 613 का 344

حصہ کا نثار حسین بے ان کی اجازت کے کسی طرح مالک نہیں ہو سکتا ، اور بھائیوں کے حصہ کی تفصیل وہ ہے جو ابھی گزری۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۵۹: از ضلع کانپور ڈاکخانہ موسیٰ نگر موضع چاند پور مسئولہ عبدالحق کاشت کار موروثی بتاریخ ۷ صفر المظفر ۱۳۳۶ھ بعد مرجانے عورت کے مہر کا روپیہ کس کو دینا چاہئے کس کا حق ہوتا ہے اور اگر حق تحریر کیا جائے تو افضل کون شخص ہوتا ہے جس کو مہر ادا کیا جائے ؟

الجواب: مہر میراث ہے اور میراث میں افضل و غیر افضل نہیں دیکھے جاتے جس کا جتنا حق حضرت حق عزوجل جلالہ نے مقرر فرمادیا وہ اسے دینا لازم ہے اور وہ خود اس کے لینے پر مجبور ہے الارث جبری لا یسقط بالاسقاط (میراث جبری ہے (اختیاری نہیں) لہٰذا ساقط کرنے سے ساقط نہیں ہوتی۔ ت) وھو تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶۰ تا ۱۶۲: مرزا بیگ مسئولہ محمد محی الدین موضع چاند یانہ ضلع بلند شہر روز یک شنبہ بتاریخ ۲۵ صفر المظفر ۱۳۳۶ھ ایک مسلمان بد مذہب حنفی قتل ہوا اور قاتل ایک مرد اور دوسری اس کی زوجہ قرار دیئے، مرد کے ذمہ قتل کرنا اور عورت کے ذمہ قتل کرانے کا الزام عائد ہو کر قاتل کو حکم موت اور عورت کو بعبور دریائے شور کی سزا دی گئی، چونکہ عورت حاملہ متروکہ مقتول پر شمول پسران متوفی کے زوج کے نام بھی حصہ شرعی درج کاغذات ہوا، کیا فرماتے ہیں علماء اس مسئلہ میں کہ زوج مقتول کو محض شبہ میں بلا شہادت عینی کے عدالت سے سزا ہوئی تو کیا تر کہ مقتول میں حصہ شرعی و مہر یابی کے مستحق ہے یا نہیں ؟ دوم: قتل

کے واسطے شہادت چشم دید یا شبہ کے حالات میں شرعاً گواہی واجب ہے کیا؟ سوم: بعد مقتول جو لڑکا زوجہ کے پیدا ہوا وہ بھی مستحق تر کہ مقتول سے حصہ یابی کا ہے یا نہیں فقط؟ الجواب: بچہ اگر موت پدر سے دو برس کے اندر پیدا ہوا وارث ہوگا، یہ تو پانچ ہی مہینے کے اندر

فتاوی رضویہ (Fatawa Rizvia), Volume 26

...is born is definitely an heir. And even if the woman had committed the murder, the dower (Mahr) would not be forfeited, because it is an obligatory debt that is not waived due to murder. (T). Yes, if she herself had committed the murder, she would not receive inheritance. As for its proof, whether it be the woman's confession or the testimony of other reliable, just witnesses, without observation, the proof of murder would not be established. Here, she would not even be punished for the crime of committing murder, but for getting it done. Even if in reality she had it done, causing the murder does not deprive one of inheritance. It is stated in Alamgiriya:

At-tasabbub ilal qatli la yuharramul meerath - 1 (Being a cause for murder does not deprive one of inheritance. (T))

In any case, the child is also an heir, and the woman will also receive her dower, and after the dower and other debts are paid from the estate, she will also receive an eighth part as inheritance. And Allah Almighty knows best.

Problem 163: Question from Abdullah of Bareilly, Muhalla Gulab Nagar, 19th Rabi' al-Awwal 1334 AH, Tuesday.

What do the scholars of Islam (may Allah prolong their blessings) rule in the following matter: Mst. Zubaida, a divorcee, entered into her third marriage with a person named Abdullah. The dower was fixed by the representative (Vakil) at the time of the contract as four hundred Dirhams of silver according to Sharia. Abdullah was already a debtor of five hundred rupees. When Mst. Zubaida learned of her husband's indebted state, she voluntarily became inclined to forgo her dower. The husband postponed it for a later time. Mst. Zubaida lived in Abdullah's house for three and a half months. When she fell ill, she used to prevent Abdullah from taking a loan for her treatment. Treatment was done, but she died. The heirs of the deceased are one husband, one grown daughter born from another husband, and one sister and two full brothers. Before death, she asked her husband to pay the expiation (kaffara) for six fasts, and despite being asked, she did not make any will regarding her dower. She entrusted her daughter to her sister, while the girl's father was present in the same city. At the time of death, one sister and one wife were present. After the death, they said that the burial and funeral rites (Fatiha, charity) should be done well. Abdullah said, "I am in debt, but her dower is certainly due upon me. If you want the amount of the dower, I will take a loan to perform the burial and Fatiha charity according to your wishes." They expressed their consent. So, Abdullah took a

loan and performed the burial, expiation, and charity on the day of burial (21/1) and the third-day Fatiha on (8/...) and...

1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Inheritance, Chapter Five on Impediments, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/454.

फतावी रज़विया, जिल्द २६

...पैदा हुआ है वह निश्चित रूप से वारिस है। और यदि स्त्री ने हत्या भी की होती तो महर समाप्त नहीं होता, क्योंकि वह एक अनिवार्य ऋण है जो हत्या के कारण समाप्त नहीं होता। (त)। हाँ, यदि उसने स्वयं हत्या की होती तो वह विरासत नहीं पाती। जहाँ तक इसके प्रमाण की बात है, चाहे वह स्त्री का स्वीकारोक्ति हो या अन्य विश्वसनीय, न्यायप्रिय गवाहों की गवाही, अवलोकन के बिना हत्या का प्रमाण स्थापित नहीं होता। यहाँ तो उसे हत्या करने के अपराध में सज़ा भी नहीं होती बल्कि हत्या करवाने के लिए, यदि वास्तविकता में उसने इसे करवाया भी हो, तो हत्या का कारण बनना विरासत से वंचित नहीं करता। आलमगीरिया में है:

अत-तसब्बुल इलल क़त्ली ला युहर्रमुल मीराथ - १ (हत्या का कारण बनना विरासत से वंचित नहीं करता। (त))

बहरहाल, बच्चा भी वारिस है और स्त्री को महर भी मिलेगा, और महर तथा अन्य ऋणों के भुगतान के बाद संपत्ति (तरका) से आठवाँ हिस्सा विरासत के रूप में भी मिलेगा। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला १६३: प्रश्नकर्ता अब्दुल्ला, बरेली मोहल्ला गुलाब नगर, १९ रबी-उल-अव्वल १३३४ हिजरी, मंगलवार।

इस्लाम के विद्वान (अल्लाह उनकी बरकतों को बढ़ाए) निम्नलिखित मामले में क्या हुक्म देते हैं: मुसम्मात ज़ुबैदा, एक तलाकशुदा महिला ने अब्दुल्ला नामक व्यक्ति के साथ अपना तीसरा निकाह किया। निकाह के समय वक़ील ने महर-ए-शईं की राशि चार सौ दिरहम चाँदी तय की थी। अब्दुल्ला पहले से ही पाँच सौ रुपये का ऋणी था। जब मुसम्मात ज़ुबैदा को पति की कर्जदार स्थिति का पता चला, तो वह स्वेच्छा से अपना महर माफ करने के लिए तैयार हो गई। पति ने इसे भविष्य के समय के लिए टाल दिया। मुसम्मात साढ़े तीन महीने अब्दुल्ला के घर जीवित रही। जब वह बीमार हुई, तो वह अब्दुल्ला को इलाज के लिए कर्ज लेने से मना करती थी। इलाज हुआ लेकिन वह मर गई। मृतका के वारिस एक पति, एक वयस्क बेटी जो दूसरे पति से पैदा हुई थी, और एक बहन तथा दो सगे भाई हैं। मृत्यु से पहले, उसने अपने पति से छह रोज़ों का कफ़ारा (प्रायश्चित) देने को कहा और पूछे जाने के बावजूद अपने महर के बारे में कोई वसीयत नहीं की। उसने अपनी बेटी को अपनी बहन के सुपुर्द कर दिया, जबकि लड़की का पिता उसी शहर में मौजूद था। मृत्यु के समय, उसकी एक बहन और

एक पत्नी मौजूद थी। मृत्यु के बाद, उन्होंने कहा कि दफन और फातिहा-खैरात अच्छी तरह से होनी चाहिए। अब्दुल्ला ने कहा, "मैं ऋणी हूँ लेकिन उसका महर निश्चित रूप से मुझ पर बकाया है। यदि आप महर की राशि चाहते हैं, तो मैं कर्ज लेकर आपकी इच्छानुसार दफन और फातिहा-खैरात कर दूँगा।" उन्होंने अपनी सहमति व्यक्त की। तो अब्दुल्ला ने कर्ज लेकर दफन के दिन (२१/१) दफन, कफ़ारा और खैरात की, और तीसरे दिन (८/...) की फातिहा की और...

1. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल फ़राइज़, पाँचवाँ अध्याय बाधाओं पर, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ६ / ४५४।

पृष्ठ ३४५ का ६१३

پیدا ہوا ضرور وارث ہے ، اور عورت اگر قتل بھی کرتی مہر نہ ساقط ہوتا لا نہ دین واجب لایسقط بالقتل (کیونکہ وہ دین واجب ہے جو قتل کی وجہ سے ساقط نہیں ہوتا۔ ت) ہاں اگر خود قتل کرتی تو میراث نہ پاتی ۔ رہا اس کے ثبوت گویا عورت کا اقرار ہو یا دوسرے ثقہ عادل کی شہادت معائنہ بغیر اس کے ثبوت قتل نہ ہوتا یہاں تو اسے سزا بھی قتل کرنے کے جرم میں نہ ہوتی بلکہ قتل کرانے کے ، اگر واقع میں اس نے قتل کرایا بھی ہو تو قتل کرنا میراث سے محروم کرتا ہے۔

عالمگیریہ میں ہے:

التسبب الی القتل لا یحرم المیراث۔ ۱ (قتل کا سبب بننا میراث سے محروم نہیں کرتا۔ (ت))

بہر حال بچہ بھی وارث ہے اور عورت بھی مہر پائے گی اور بعد مہر و دیگر دیون تر کہ سے آٹھواں حصہ میراث بھی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶۳: مسئولہ عبداللہ از بریلی محلہ گلاب نگر ۱۹/ربیع الاول شریف ۱۳۳۴ھ بروز سہ شنبہ کیا حکم فرماتے ہیں حضرات علمائے دین اسلام ادام اللہ برکاتہم مسئلہ ذیل میں کہ مسماۃ زبیدہ مطلقہ نے اپنا عقد ثالث ساتھ مسمّٰی عبداللہ کے بمہر شرعی جس کی تعداد چار سو درہم چاندی وقت عقد وکیل نے قائم کردی تھی کیا۔ مسمّٰی عبداللہ مبلغ پانچسو روپیہ کا پہلے سے قرضدار تھا جب مسماۃ زبیدہ کو حال مقررضی شوہر معلوم ہوا تو اپنا مہر بخشنے پر از خود آمادہ ہوئی شوہر نے آئندہ وقت پر ملتوی رکھا، مسماۃ ساڑھے تین ماہ عبداللہ کے گھر زندہ رہی جب بیمار ہوئی عبداللہ کو روپیہ قرض لے کر علاج کرانے سے منع کرتی تھی، علاج ہوا مگر مرگئی، متوفیہ کے وارث ایک شوہر ایک بیٹی جوان جو دوسرے شوہر سے پیدا تھی اور ایک بہن دو حقیقی بھائی ہیں۔ قبل

وفات اپنے شوہر سے چھ روزہ کا کفارہ دے دینے کو کہا اور باوجود دریافت اپنے مہر کی بابت کچھ وصیت نہ کی اور اپنی بیٹی اپنی بہن کے سپرد کی اس کا باپ اسی شہر میں موجود تھا وقت وفات اس کے ایک بہن ایک بیوی موجود تھی بعد وفات انہوں نے کہا کہ گور و کفن فاتحہ خیرات اچھی طرح ہونا چاہئے، عبداللہ نے کہا کہ میں مقروض ہوں مگر مہر اس کا میرے ذمہ ضرور چاہئے مقدار مہر تم چاہو تو میں روپیہ قرض لے کر گور وکفن اور فاتحہ خیرات حسب مرضی تمہاری کردوں تو انہوں نے رضامندی اپنی ظاہر کی تو عبداللہ نے روپیہ قرض لے کر گور و کفن و کفارہ و خیرات بروز دفن (۱/۲۱ء) اور فاتحہ سوم میں (۸/لہہ) اور...

۱ الفتاوی الہندیة کتاب الفرائض الباب الخامس فی الموانع نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۴۵۴

Fatawa Razawiyya Volume 26

Regarding the Chehlum Fateha (12 Annas) and three-monthly and six-monthly (15/1 Annas) rituals, expenses were incurred to cook food and distribute it at the graves, to orphans and the needy. Two pairs of new clothes were prepared and given. A total of (10/1 Annas) was spent on Fateha and charity with the intention of paying off the dower debt (12 Annas). Out of a total of one hundred and twelve rupees and eight annas of dower debt, some remains. Before her death, the deceased said, 'Take care of my daughter.' Consequently, (11 Annas) worth of clothing, which was made by taking a loan at the time of the deceased's Walima ceremony, and some other clothes given to her, totaling (X), were given to her daughter according to the deceased's wishes. Other clothes were given to Fanja Jaan. The deceased's estate consisted only of four hundred silver dirhams, which equals (112 Rupees), and there was no jewelry or cash. The fatwa requested is: What was the Sharia-compliant share of each heir in the dower debt estate? And regarding the funeral expenses (burial and shroud), Fateha, and charity, for which the husband took a loan of (11 Annas) with the consent of the deceased's sister and daughter, was that much dower debt discharged from the husband's responsibility or not? Her heirs did not spend a single penny on Fateha or charity, but rather put their own expenses on Abdullah. That is all.

The Answer: If this statement is true, that the daughter and sister expressed their consent to make these expenses from the dower debt, and they were spent with their permission, then these expenses will be deducted from the shares of the husband, daughter, and sister in the mahr. The brothers, who are separate from this permission, will not have their shares affected. The clothing worth (X) given to Zubaida's daughter is solely from Abdullah's share. Four hundred silver dirhams in the local currency are exactly one hundred and twelve (112) rupees; the eight annas mentioned are not extra. The questioner mentioned (11 Annas) in the dower account for burial, shrouding, charity at the grave, and Kaffarah for 26 fasts of the blessed month of Ramadan. From this, the charity at the grave and provision for the afterlife will be deducted. The rest was necessary to be settled before distribution to the heirs. After that, whatever remains will be divided into twenty parts: five for the husband, ten for the daughter, two each for the two brothers, and one for the sister. Now, regarding what was spent on rituals like Seeyum (3rd day), Chehlum (40th day), etc., since it was done with the permission of the daughter and sister, it will be deducted from their and the husband's shares. Both brothers shall be given their full shares. And Allah Almighty knows best.

Problem 164: From Gondal region, Kathiawar, sent by Abdul Sattar. Wednesday, 12 Rajab-ul-Murajab 1337 AH. Sunni Muslims, while taking inheritance, instead of the Pure Shariah law, according to Hindu [customs]...

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

चेहलुम की फ़ातिहा में (12 आने) और तिमाही और छमाही में (15/1 आने) खर्च करके खाना पकाकर कब्रों पर, अनाथों और मिस्कीनों को दिया गया। और दो जोड़ी नए कपड़े तैयार करके दिए गए। कुल (10/1 आने) फ़ातिहा और खैरात में मेहर के ऋण को अदा करने की नीयत से खर्च किए गए। (12 आने) कुल 112 रुपये 8 आने के मेहर के ऋण में से बाकी हैं। मृतका ने मृत्यु से पहले कहा था कि 'मेरी बेटी का ख्याल रखना', इसलिए (11 आने) के पहनने के कपड़े, जो मृतका के वलीमे के समय ऋण लेकर बनाए गए थे, और कुछ कपड़े जो उसे दिए गए थे, कुल (X), मृतका की इच्छा के अनुसार उसकी बेटी को दे दिए गए और अन्य कपड़े फन्जा जान को दिए गए। मृतका की संपत्ति केवल चार सौ चांदी के दिरहम थी, जो (112 रुपये) के बराबर होती है, और कोई गहना या नकद नहीं था। फतवा यह चाहिए कि मेहर की विरासत में वारिसों का शरीयत के अनुसार कितना-कितना हिस्सा था? और कब्र व कफ़न, फ़ातिहा और खैरात के खर्च के लिए जो पति ने मृतका की बहन और बेटी की सहमति से (11 आने) ऋण लेकर खर्च किया, क्या पति की जिम्मेदारी से उतना मेहर अदा हुआ या नहीं? उसके वारिसों ने फ़ातिहा और खैरात में एक पैसा भी खर्च नहीं किया, बल्कि अपना खर्च भी अब्दुल्ला पर डाल दिया। बस।

उत्तर: अगर यह बयान सच है कि बेटी और बहन ने इस पर सहमति जताई थी कि मेहर में से ये खर्चे कर दो, और उनकी अनुमति से ये खर्च हुए, तो ये खर्चे पति, बेटी और बहन के मेहर के हिस्सों पर पड़ेंगे। भाई, जो इस अनुमति से अलग हैं, उनके हिस्सों पर ये नहीं पड़ेंगे। और (X आने) का कपड़ा जो जुबैदा की बेटी को दिया गया, वह केवल अब्दुल्ला के हिस्से पर है। चार सौ चांदी के दिरहम यहाँ के सिक्के के अनुसार पूरे एक सौ बारह (112) रुपये होते हैं; आठ आने ऊपर अधिक नहीं हैं। प्रश्नकर्ता ने मेहर के हिसाब में कब्र व कफ़न, कब्र पर खैरात और रमजान के26 रोजों के कफ़्फ़ारे के लिए (11 आने) बताए। इसमें से कब्र की खैरात और तोशा (परलोक का प्रावधान) घटा दिया जाएगा, बाकी वारिसों में बंटवारे से पहले आवश्यक था। उसके बाद जो कुछ बचा उसके बीस हिस्से होंगे: पांच पति के लिए, दस बेटी के लिए, दो-दो दोनों भाइयों के लिए, एक बहन के लिए। अब जो तोशा, खैरात, तीजा (तीसरा दिन), चेहलुम आदि में खर्च हुआ, क्योंकि वह बेटी और बहन की अनुमति से हुआ था, तो वह उनके और पति के हिस्सों पर पड़ेगा। दोनों भाइयों को उनका पूरा-पूरा हिस्सा दिया जाएगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 164: गोंडल इलाका, काठियावाड़ से, अब्दुल सत्तार द्वारा प्रेषित। बुधवार, 12 रजब-उल-मुरज्जब 1337 हिजरी। सुन्नी मुसलमान विरासत लेते समय पाक शरीयत के कानून के बजाय हिंदू यानी उनके अनुसार...

فاتحہ چہلم میں (۱۲عہ) اور سہ ماہی اور شش ماہی میں (۱۵/۱عہ) صرف کرکے کھانا پکا کر قبروں پر ، یتیموں اور مساکین کو دیا گیا اور دو جوڑے پارچہ جدید تیار کرکے دیئے گئے جملہ (۱۰/۱عہ لعلہ) فاتحہ و خیرات میں بہ نیت ادائے دین مہر صرف کیا (۱۲عہ) منجملہ ایک سو بارہ روپے آٹھ آنہ دین مہر باقی ہیں اور متوفیہ نے قبل وفات یہ کہا تھا کہ میری بیٹی کا خیال رکھنا چنانچہ (۱۱صہ للہ) کا پارچہ پوشیدنی جو وقت ولیمہ نکاح متوفیہ کی قرض لے کر بنایا تھا اور کچھ پارچہ اور جو اس کو دیا تھا جملہ (ال ہہ صہ) بمقتشائے متوفیہ اس کی بیٹی کو دے دیا اور دیگر پارچہ فنجا جان کو دیئے گئے متوفیہ کا ترکہ صرف چار سو درہم چاندی جس کے (ماعہ ۳عہ) ہوتے ہیں تھا اور کچھ زیور و نقد نہ تھا۔ فتوٰی یہ طلب ہے کہ مہر کے ترکہ میں ورثاء کا کتنا کتنا حصہ شرعی تھا اور صرفہ گور و کفن وفاتحہ و خیرات میں جو شوہر نے بمرضی بہن و بیٹی متوفیہ قرض لے کر مبلغ (معہ لعلہ ۱۱) صرف کیا اس قدر ذمہ شوہر سے دین مہر ادا ہوا یا نہیں، اس کے وارثان نے ایک پیسہ فاتحہ خیرات میں صرف نہیں کیا بلکہ اپنا خرچ بھی عبد اللہ پر ڈالاتھا فقط الجواب: اگر یہ بیان واقعی ہے کہ بیٹی اور بہن نے اس پر رضامندی ظاہر کی تھی کہ مہر میں سے یہ مصارف کردو، اور ان کی اجازت سے یہ صرف ہوئے تو یہ مصارف شوہر اور بیٹی اور بہن کے حصص مہر پر پڑیں گے بھائی کہ اس اجازت سے الگ ہیں ان کے حصہ پر نہ پڑیں گے اور (لہ صہ) کا کپڑا جو زبیدہ کی دختر کو دیا وہ صرف عبد اللہ کے حصہ پر ہیں چار سو درہم چاندی یہاں کے سکہ سے پورے ایک سو بارہ (ماعہ عہ) روپے بھر ہے آٹھ (۱۸) اوپر زائد نہیں سائل نے دین مہر حساب میں گور و کفن و خیرات بر قبر و توشہ کفارہ ۲۶ روزہ رمضان المبارک میں (عہ ۱۱) بتایا اس میں سے قبر کی خیرات اور توشہ منہا کیا جائے گا باقی ضروری

تھا کہ وارثوں پر تقسیم سے پہلے لازم تھا اس کے بعد جو کچھ بچا اس کے بیس حصے ہوں گے پانچ شوہر کے، دس دختر کے، دو دو ہر بھائی کے ، ایک بہن کا، اب جو توشہ و خیرات و سوم و چہلم وغیرہ میں صرف ہوا وہ جب کہ بیٹی اور بہن کی اجازت سے ہوا تو ان کے اور شوہر کے حصوں پر پڑے گا دونوں بھائیوں کو ان کا حصہ پورا پورا دیا جائے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم مسئلہ ۱۶۴: از گونڈل علاقہ کاٹھیاواڑ مرسلہ عبد الستار بروز چہار شنبہ تاریخ ۱۲ رجب المرجب ۱۳۳۷ھ مسلمان سنی المذہب ورثہ لیتے وقت بجائے قانون شریعت مطہرہ کے ہندو یعنی مطابق

Fatawa Rizvia Volume 26

What is the ruling for heirs who take or give inheritance based on Hindu religious laws, which nullify many Sharia rights?

The Answer: Allah Almighty says: "Have you not seen those who claim to have believed in what was revealed to you, [O Muhammad], and what was revealed before you? They wish to refer legislation to Taghut, while they were commanded to reject it; and Satan wishes to lead them far astray." (Allah Almighty said:) Do you not see those whose verbal claim is that they believe in what has been sent down to you and what was sent down before you, then they want a decision of disbelief [Kufur], whereas they were commanded to deny it, and Satan wants to mislead them and throw them far away. Those who demand or take or happily give inheritance against the pure Sharia, or strive for it, are all misguided and deserve severe punishment. And if they like it, they are clear disbelievers. In any case, that wealth is haram (forbidden) for them and a piece of fire, and he who gives it under compulsion is oppressed and excused. And Allah Almighty knows best.

Problem 165: From Koh Shimla, Kifayat Husain, Sunday 16 Dhu al-Hijjah 1334 AH. Two nephews equally received the inheritance of an aunt. One of the nephews spent about one hundred rupees from his own pocket on the aunt's illness, funeral, burial, and death anniversary expenses. Is it now obligatory for the second nephew to pay half of the money or not? Only.

The Answer: He bore these expenses of his own free will. It is not mandatory for the second nephew to pay half or any part of it. And Allah Almighty knows best.

Problem 166: From Mumbai, Post Mandvi, House of Chimnaji Rajubhai Panwala No. 28-132, Nalgadivi Street, sent by Manikbhai Bapubhai, 13 Shawwal 1335 AH. A person named Chimnaji Dakhni, a Muslim, passed away. He left a woman, a boy Husain Miyan...

1 Al-Quran al-Kareem 3/60 Page 347 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

हिंदू धर्म के उन नियमों के बारे में क्या हुक्म है जिनसे शरीयत के कई अधिकार बातिल (अमान्य) हो जाते हैं, यदि वारिस उन्हें लें या दें?

जवाब: अल्लाह अज़्ज़वजल ने फ़रमाया: "क्या तुमने उन लोगों को नहीं देखा जो दावा करते हैं कि वे उस पर ईमान लाए हैं जो तुम्हारी ओर उतारा गया और जो तुमसे पहले उतारा गया, फिर वे कुफ्र (तागूत) की ओर फैसला ले जाना चाहते हैं, जबकि उन्हें हुक्म दिया गया था कि उसका इनकार करें। और शैतान चाहता है कि उन्हें गुमराह करके दूर फेंक दे।" (अल्लाह अज़्ज़वजल ने फ़रमाया:) क्या तुम उन्हें नहीं देखते जिनका ज़ुबानी दावा तो यह है कि वे ईमान लाए उस पर जो तुम्हारी तरफ उतारा गया और जो तुमसे पहले उतारा गया, फिर फ़ैसला चाहते हैं कुफ़्र का, हालांकि उन्हें हुक्म तो यह था कि इससे इनकार करें और शैतान चाहता है कि उन्हें गुमराह करके दूर फेंक दे। जो लोग शरीयत-ए-मुतहरा (पवित्र शरिया) के ख़िलाफ़ विरासत मांगें या लें या खुशी से दें या इसमें कोशिश करें, वे सब गुमराह हैं और सख्त अज़ाब के हकदार हैं। और अगर वे इसे पसंद करते हैं, तो वे स्पष्ट काफ़िर हैं। बहरहाल, वह माल उनके लिए हराम और जहन्नम की आग का एक टुकड़ा है, और जो मजबूर होकर दे, वह मज़लूम और माज़ूर (लाचार) है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 165: कोह शिमला से, किफ़ायत हुसैन, रविवार 16 ज़ु अल-हिज्जा 1334 हिजरी। एक बुआ की विरासत दो भतीजों को बराबर मिली। उनमें से एक भतीजे ने बुआ की बीमारी, कफ़न-दफ़न और बरसी तक का लगभग सौ रुपये का ख़र्च अपनी जेब से किया। क्या अब दूसरे भतीजे पर आधा पैसा अदा करना वाजिब है या नहीं? फ़क़त (समाप्त)।

जवाब: यह उसने अपनी खुशी से उठाया, दूसरे भतीजे पर इसका आधा या कोई हिस्सा देना लाज़िम नहीं। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 166: मुंबई पोस्ट मांडवी, चिमना जी राजू भाई पान वाला का मकान, नंबर 28-132, नालगदीवी स्ट्रीट, प्रेषक मानक भाई बापू भाई, 13 शव्वाल 1335 हिजरी। एक व्यक्ति चिमना जी दखनी मुसलमान का निधन हो गया, उसने एक औरत, एक लड़का हुसैन मियां...

1 अल-कुरान अल-करीम 3/60 पृष्ठ 347 का 613

احکام مذہب ہنود کے جس سے بہت حقوق شرعی باطل ہوتے ہیں ورثہ لے یادے تو اس کے لئے کیا حکم ہے؟ الجواب: قال اللہ عزوجل: "اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ يَزْعُمُوْنَ اَنَّهُمْ اٰمَنُوْا بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَ مَآ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيْدُوْنَ اَنْ يَّتَحَاكَمُوْۤا اِلَى الطَّاغُوْتِ وَ قَدْ اُمِرُوْۤا اَنْ يَّكْفُرُوْا بِهٖ وَ يُرِيْدُ الشَّيْطٰنُ اَنْ يُّضِلَّهُمْ ضَلٰلًۢا بَعِيْدًا﴿۶۰﴾" 1 (اللہ عزوجل نے فرمایا:) کیا تم انہیں نہیں دیکھتے جن کا زبانی دعویٰ تو یہ ہے کہ وہ ایمان لائے اس پر جو تمہاری طرف اتارا گیا اور جو تم سے پہلے اتارا گیا پھر فیصلہ چاہتے ہیں کفر کا اور انہیں حکم تو یہ تھا کہ اس سے انکار کریں اور شیطان چاہتا ہے کہ انہیں گمراہ کرکے دور پھینک دے۔ جو لوگ شریعت مطہرہ کے خلاف میراث مانگیں یا لیں یا بخوشی دیں یا اس میں سعی کریں سب گمراہ ہیں اور عذاب شدید کے سزاوار، اور اگر اسے پسند کریں تو کھلے کفار، بہر حال وہ مال ان کے لئے حرام و قطعہ نار، اور جو مجبور ہو کر دے وہ مظلوم و معذور۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶۵: از کوہ شملہ کفایت حسین یکشنبہ ۱۶ ذی الحجہ ۱۳۳۴ھ ایک پھوپھی کا ترکہ دو بھتیجوں کو برابر ملا جس میں سے ایک بھتیجے نے پھوپھی کی بیماری کا خرچ اور تجہیز و تکفین کا خرچ مع برسی تک کا خرچ اپنے پاس سے کیا قریب ایک سو روپیہ کے اب نصف روپیہ دوسرے بھتیجے کو ادا کرنا واجب ہے یا نہیں؟ فقط الجواب: یہ اس نے اپنی خوشی سے اٹھایا دوسرے بھتیجے پر اس کا نصف یا کوئی جز دینا لازم نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶۶: از بمبئی پوسٹ مانڈوی مکان چمنا جی راجو بھائی پان والا نمبر ۲۸- ۱۳۲ نلگدیوی سٹریٹ مرسلہ مانک بھائی باپو بھائی ۱۳ شوال ۱۳۳۵ھ ایک شخص چمنا جی دکھنی مسلمان فوت ہو گیا اس نے ایک عورت ایک لڑکا حسین میاں ...

Volume 26 Fatawa-e-Razviyya

A girl, Lal Bai, left three heirs; then the woman passed away, and after some time, the boy also died. Upon the death of the late Husain Miyan, his wife took her legal share and separated. Aside from her, all other heirs received their inheritance according to their rights. Lal Bai, who was the daughter of Chimnaji, also took her share and separated. First, Lal Bai's husband died, then she died, leaving an heir, a boy named Ibrahim. Ibrahim also died after two years. Ibrahim had two wives, Bismillah and Maryam. Furthermore, Chimnaji's brother-in-law, Dhondhi Bhai, and the maternal uncle of Lal Bai's late husband, Qasim Hasha, both died while making a claim. Now their sons wish to claim. Therefore, what is the Islamic legal ruling in this matter? Ultimately, Ibrahim was the heir; he left no children, brothers, or sisters, only two wives. So, how is the right established, and what will each claimant get per thousand? Clarify, and you shall be rewarded.

Answer: The relationships in the question are written in very distant, concise, and ambiguous terms. Dhondhi Bhai is written as Chimnaji's brother-in-law; it is possible he was Lal Bai's maternal uncle, or possibly the brother of another woman related to Chimnaji who has no connection to Lal Bai. Similarly, Qasim Hasha is written as the maternal uncle of Lal Bai's husband. It is possible he was the maternal uncle of Ibrahim's father or some other husband, but no other woman related to Chimnaji is mentioned in the question. Nor is a second marriage for Lal Bai mentioned, which indicates that Dhondhi Bhai is the maternal uncle of Ibrahim's mother, and Qasim Hasha is the maternal uncle of Ibrahim's father. If the situation is as described and there are no other heirs, then after prioritizing primary obligations like the wife's prompt dowry (Mahr-e-Mu'ajjal), etc., Ibrahim's estate will be divided into eight shares: one share for each wife, four shares for Qasim Hasha, and two shares for Dhondhi Bhai. That is, first pay off any dowry amount for which Ibrahim was responsible and any other debts he owed. Then, if Ibrahim made any valid will from one-third of the remainder, fulfill that. From the remaining assets, out of every thousand, give 125 rupees to one wife, 125 rupees to the other wife, 525 rupees to Qasim Hasha, and 250 to Dhondhi Bhai. And Allah Almighty knows best. It is stated in 'Durr-e-Mukhtar':

'Then the paternal aunts of the fathers and mothers, and their brothers, and their maternal aunts. When the distant relatives (Dhu al-Arham) are equal in degree and the direction is united, the [closer] is prioritized.'

Then there are the paternal aunts of the deceased's fathers and mothers, their maternal uncles, and their maternal aunts. When the distant relatives (Dhu al-Arham) are equal in degree and kinship...

एक लड़की लाल बाई ने तीन वारिस छोड़े, फिर वह महिला भी गुज़र गई और कुछ समय बाद लड़का भी मर गया। हुसैन मियाँ के निधन पर उनकी पत्नी ने कानूनी रूप से अपना हिस्सा लिया और अलग हो गई। उनके अलावा जो भी हकदार निकले, उन सभी को उनके हक के अनुसार विरासत मिली। लाल बाई, जो चिमनाजी की बेटी थी, वह भी अपना हिस्सा लेकर अलग हो गई। पहले लाल बाई के पति की मृत्यु हुई, फिर उसकी मृत्यु हुई, उसने अपना वारिस एक लड़का इब्राहिम छोड़ा। इब्राहिम की भी दो साल बाद मृत्यु हो गई। इब्राहिम की दो पत्नियाँ हैं, एक बिस्मिल्लाह और एक मरियम। साथ ही, चिमनाजी के साले ढोंढी भाई और लाल बाई के दिवंगत पति के मामा कासिम हाशा, दोनों दावा करते हुए मर गए। अब उनके बेटे दावा करना चाहते हैं। अतः इस मामले में शरिया का क्या हुक्म है? अंततः इब्राहिम वारिस हुआ, उसने कोई संतान, भाई या बहन आदि नहीं छोड़े, केवल दो पत्नियाँ हैं। अतः अधिकार किस प्रकार प्राप्त होता है और प्रति हज़ार प्रत्येक हकदार को क्या मिलेगा? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: प्रश्न में रिश्ते बहुत दूर के संक्षिप्त और संदिग्ध शब्दों में लिखे गए हैं। ढोंढी भाई को चिमनाजी का साला लिखा गया है; संभव है कि वह लाल बाई का मामा हो, और संभव है कि चिमनाजी की किसी अन्य महिला का भाई हो जिसका लाल बाई से कोई संबंध न हो। इसी तरह कासिम हाशा को लाल बाई के पति का मामा लिखा गया है। संभव है कि वह इब्राहिम के पिता का मामा हो या किसी अन्य पति का, लेकिन प्रश्न में चिमनाजी की किसी अन्य महिला का उल्लेख नहीं है। न ही लाल बाई के दूसरे विवाह के बारे में बताया गया है, जिससे यही प्रतीत होता है कि ढोंढी भाई इब्राहिम की माँ का मामा है और कासिम हाशा इब्राहिम के पिता का मामा। यदि स्थिति वैसी ही है जैसा बताया गया है और उनके अलावा कोई अन्य वारिस नहीं है, तो मेहर (स्त्रीधन) आदि जैसे प्राथमिक अधिकारों को प्राथमिकता देने के बाद, इब्राहिम की संपत्ति के आठ हिस्से किए जाएंगे: प्रत्येक पत्नी को एक-एक हिस्सा मिलेगा, कासिम हाशा को चार हिस्से और ढोंढी भाई को दो हिस्से मिलेंगे। अर्थात, इब्राहिम की जिम्मेदारी में जो मेहर की राशि थी और इब्राहिम पर जो अन्य ऋण थे, उन्हें पहले चुकाएं। फिर, यदि इब्राहिम ने शेष के एक-तिहाई हिस्से से कोई वैध वसीयत की हो, तो उसे लागू करें। शेष संपत्ति में से, प्रति एक हज़ार में से, एक पत्नी को 125 रुपये, दूसरी पत्नी को 125 रुपये, कासिम हाशा को 525 रुपये और ढोंढी भाई को 250 रुपये दें। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

'फिर पिताओं और माताओं की बुआएं, और उनके भाई, और उनकी मौसियां। जब दूर के रिश्तेदार (ज़वी अल-अर्हाम) दर्जे में बराबर हों और दिशा एक ही हो, तो प्राथमिकता दी जाती है।'

फिर मृतक के पिताओं और माताओं की बुआएं, उनके मामा और उनकी मौसियां हैं। जब ज़वी अल-अर्हाम (दूर के रिश्तेदार) दर्जे में बराबर हों और नातेदारी...

पृष्ठ 348 का 613

ایک لڑکی لال بائی یہ تین وارث چھوڑے پھر عورت بھی گزر گئی اور کچھ عرصہ کے بعد لڑکا بھی مر گیا حسین میاں مرحوم کے مرنے پر اس کی بی بی شرعی طور پر اپنا حصہ لے کر الگ ہو گئی اس کے ماسوا اور جو حقدار نکلے سب کو ان کے حق کے مطابق ورثہ ملا لال بائی جو چمناجی کی بیٹی تھی وہ بھی اپنا حصہ لے کر الگ ہو گئی پہلے لال بائی کا شوہر مر گیا پھر وہ مر گئی اس نے اپنا وارث ایک لڑکا ابراہیم چھوڑا ابراہیم بھی دو سال بعد مر گیا ابراہیم کے دو بیویاں ہیں ایک بسم اللہ ایک مریم نیز چمناجی کا سالا ڈھونڈھی بھائی لال بھائی کے مرحوم مرد کا ماموں قاسم حاشہ یا یہ دونوں دعویٰ کرتے ہوئے مر گئے ، اب ان دونوں کے لڑکے دعویٰ کرنا چاہتے ہیں لہذا اس مسئلہ میں کیا حکم شرع ہے آخر وارث ابراہیم ہوا اس نے کوئی اولاد یا بھائی بہن وغیرہ نہ چھوڑا صرف دو بی بی ہیں لہذا کس طرح حق ہوتا ہے اور فی ہزار کیا ہر حقدار کا نکلے گا۔ بینوا توجروا۔

الجواب: سوال میں رشتے بہت بعید الفاظ مجمل محتمل سے لکھے ہیں ڈھونڈھی بھائی کو چمناجی کا سالا لکھا ممکن کہ وہ لال بائی کا ماموں ہو اور ممکن کہ چمناجی کی کسی اور عورت کا بھائی ہو جسے لال بائی سے کوئی علاقہ نہیں یوں ہی قاسم حاشہ کو لال بی کے شوہر کا ماموں لکھا۔ محتمل کہ وہ ابراہیم کے باپ کا ماموں ہو یا کسی دوسرے شوہر کا مگر سوال میں نہ چمناجی کی کوئی اور عورت لکھی ہے۔ نہ لال بائی کا دوسرا نکاح بتایا جس سے ظاہر یہی ہے کہ ڈھونڈھے بھائی ابراہیم کی ماں کا ماموں ہے اور قاسم حاشہ ابراہیم کے باپ کا ماموں ، اگر واقعہ اسی طرح ہے اور ان کے سوا اور کوئی وارث نہیں تو بعد تقدیم حقوق مقدمہ مثل مہر مبرد زوجہ وغیرہ ابراہیم کا ترکہ آٹھ سہام ہو کر ایک ایک سہام ہر زوجہ اور چار سہام قاسم حاشہ اور دو سہام

ڈھونڈے بھائی کو ملیں گے یعنی دونوں عورتوں کا مہر جس قدر ذمہ ابراہیم لازم رہا اور اس کے سوا اور جو دین ابراہیم پر ہو اول ادا کریں ۔ پھر جو بچے اس کے تہائی سے ابراہیم نے اگر کوئی جائز وصیت کی ہو نافذ کریں باقی مال میں فی ہزار ایک سو پچیس روپے ایک بی بی کو ، ایک سو پچیس روپے دوسری بی بی کو اور پانچ سو پچیس روپے قاسم حاشہ کو ڈھائی سو ڈھونڈے بھائی کو دیں ۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ در مختار میں ہے :

ثم عمات الآباء والامہات واخوانہم وخالاتہم واذا استووا فی درجہ واتحدت الجھۃ قدم

پھر میت کے باپوں اور ماؤں کی پھوپھیاں، ان کے ماموں اور ان کی خالائیں ہیں۔ جب ذوی الارحام درجے میں برابر ہوں اور قرابت

Child of the heir: If the lineage differs, the paternal relatives get two-thirds and the maternal relatives get one-third.[1] If the lineage is the same, the offspring of the heir will be prioritized. If the lineage differs, the paternal relatives get two-thirds of the deceased's estate and the maternal relatives get one-third. (T) And Allah Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is more complete and perfect.

Problem 67: From Aligarh, Mohalla Sarai Bibi, sent by Hafiz Abdul Latif Sahib, dated 22 Dhu al-Qi'dah 1335 AH. What do the scholars of religion and jurists of the bright Sharia say regarding this matter: if a Hanafi Muslim man disowns (makes 'Aaq') his son, who is a Muslim, a Hafiz of the Quran, and observant of fasting and prayer, for some reason, will this Hafiz of the Quran become disowned or not? And will he receive his father's inheritance or not? Provide proof from the Quran and Hadith for both scenarios of receiving or not receiving. Explain and may you be rewarded.

The Answer: Being disowned ('Aaq') depends on the child's actions. One who causes distress to their mother or father without a Sharia-compliant reason is 'Aaq', even if the parents are pleased with him. Otherwise, he is not, even if the parents are displeased with him without cause. A parent's act of "disowning" carries no legal weight. The public misconception is that disowning a child is like divorcing a wife: just as a woman leaves the marriage bond upon divorce, disowning makes a child cease to be a child and deprives them of inheritance. This is purely false. A child cannot cease to be a child except through disbelief (Kufr) – God forbid. And they cannot be deprived of inheritance except by the five known impediments: difference of religion, difference of country (Dar), being enslaved, murdering the legator (God forbid), or if both die such that it's unknown who died first. Apart from these, the general rule applies: "Allah instructs you concerning your children: for the male, what is equal to the share of two females."[2] Allah Almighty commands you regarding your children that a son's share is equal to that of two daughters. And Allah Almighty knows best. (T)

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Bab Tawrith Dhawi al-Arham, Mujtabai Press, Delhi, 2/362. [2] The Holy Quran 4:11.

उत्तराधिकारी की संतान: यदि वंशावली भिन्न हो, तो पैतृक रिश्तेदारों को दो-तिहाई और मातृक रिश्तेदारों को एक-तिहाई मिलेगा।[1] यदि वंशावली समान हो, तो उत्तराधिकारी की संतान को प्राथमिकता दी जाएगी। और यदि वंशावली भिन्न हो, तो मृतक की संपत्ति में से पैतृक पक्ष वालों के लिए दो-तिहाई और मातृ पक्ष वालों के लिए एक-तिहाई होगा। (त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, जिसकी महिमा महान है, पूर्ण और अधिक सटीक है।

मसाला ६७: अलीगढ़, मोहल्ला सराय बीबी से, हाफ़िज़ अब्दुल लतीफ़ साहिब द्वारा प्रेषित, दिनांक २२ ज़ुल-क़ादा १३३५ हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं: यदि कोई हनफी मुस्लिम व्यक्ति अपने बेटे को, जो एक मुसलमान, हाफ़िज़-ए-क़ुरान और रोज़ा-नमाज़ का पाबंद है, किसी कारणवश 'आक़' (बेदखल) कर देता है, तो क्या यह हाफ़िज़-ए-क़ुरान 'आक़' हो जाएगा या नहीं? और क्या उसे अपने पिता की विरासत मिलेगी या नहीं? और विरासत मिलने या न मिलने की स्थिति में कुरान और हदीस से इसका प्रमाण दें। स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

अल-जवाब: 'आक़' होना या न होना संतान के कार्य पर निर्भर है। जो बिना किसी शरीयत कारण के अपने माता या पिता को कष्ट पहुँचाता है, वह 'आक़' है, भले ही माता-पिता उससे प्रसन्न हों। अन्यथा वह नहीं है, भले ही माता-पिता बिना किसी कारण के उससे नाराज हों। माता-पिता द्वारा 'आक़' करने का कोई कानूनी अर्थ नहीं है। आम लोगों का विचार है कि संतान को 'आक़' करना वैसा ही है जैसे पत्नी को तलाक देना; जैसे तलाक से पत्नी निकाह से बाहर हो जाती है, वैसे ही माता-पिता के'आक़' करने से संतान संतान नहीं रहती और विरासत से वंचित हो जाती है। यह पूरी तरह से असत्य है। संतान किसी भी तरह संतान होने से बाहर नहीं हो सकती, सिवाय कुफ़्र (अधर्म) के- अल्लाह की पनाह। और विरासत से किसी भी तरह वंचित नहीं हो सकती, सिवाय उन पाँच ज्ञात बाधाओं के धर्म का अलग होना, देश का अलग होना, दास होना, अल्लाह न करे उत्तराधिकारी की हत्या करना, या दोनों की मृत्यु इस तरह होना कि पता न चले कि पहले कौन मरा। इनके अलावा सामान्य नियम यही है कि: "يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ ۖ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ" अल्लाह तआला तुम्हें तुम्हारी संतान के बारे में हुक्म देता है कि बेटे का हिस्सा दो बेटियों के हिस्से के बराबर है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

[1] अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-फरायज़, बाब तौरीत ज़वी अल-अरहम, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, २ / ३६२ [2] अल-क़ुरान अल-करीम ४ / ११

ولد الوارث فلو اختلف فلقرابة الاب الثلثان ولقرابة الام الثلث۔[1] کی جہت بھی متحد ہو تو وارث کی اولاد مقدم کی جائے گی، اور اگر قرابت کی جہت مختلف ہو تو باپ کی قرابت والوں کے لئے میت کے ترکہ میں سے دو تہائی اور ماں کی قرابت والوں کے لئے ایک تہائی ہو گی۔ (ت) واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

مسئلہ ۶۷: از علی گڑھ محلہ سرائے بی بی مرسلہ حافظ عبداللطیف صاحب مورخہ ۲۲ ذیقعدہ ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص مسلمان حنفی المذہب اپنے لڑکے مسلمان حافظ قرآن پابند صوم وصلوٰۃ کو کسی وجہ سے عاق کردے تو یہ حافظ قرآن عاق ہو جائے گا یا نہیں؟ اور اپنے والد کا ترکہ پائے گا یا نہیں؟ اور بہ تقدیر پانے اور نہ پانے کے اس کا ثبوت قرآن وحدیث سے بیان فرمائیے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: عاق ہونا نہ ہونا اولاد کے فعل پر ہے جو بلاوجہ شرعی ماں یا باپ کو ایذا دے وہ عاق ہے اگرچہ ماں باپ اس سے راضی ہوں ورنہ نہیں اگرچہ ماں باپ بلاوجہ اس سے ناراض ہوں۔ ماں یا باپ کا عاق کرنا کوئی معنی نہیں رکھتا۔ عوام کے خیال میں یہ ہے کہ اولاد کو عاق کرنا ایسا ہے جیسا عورت کو طلاق دینا، طلاق دینے سے عورت نکاح سے نکل جاتی ہے، یونہی ماں باپ کے عاق کرنے سے اولاد اولاد ہونے سے خارج اور ترکہ سے محروم ہو جاتی ہے، یہ محض باطل ہے، اولاد کسی طرح اولاد ہونے سے خارج نہیں ہو سکتی سوا کفر کے۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ۔ اور کسی طرح ترکہ سے محروم نہیں ہو سکتی سوا موانع خمسہ معلومہ کے کہ دین مختلف ہو یا دار مختلف یا مملوک ہو یا معاذ اللہ مورث کو قتل کرے یا دونوں کا اس طرح انتقال ہو کہ معلوم نہ ہو ان میں پہلے کون مرا ان کے سوا وہی عام حکم ہے کہ: "يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ ۖ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ

الْأُنْثَيَيْنِ" [2] اللہ تعالیٰ تمہیں حکم دیتا ہے تمہاری اولاد کے بارے میں کہ بیٹے کا حصہ دو بیٹیوں کے حصے کے برابر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

[1] الدرالمختار کتاب الفرائض باب توریث ذوی الارحام مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۶۲ [2] القرآن الکریم ۴ / ۱۱

Fatawa Rizvia, Volume 26

Question 168: From the town of Sango Raswai, Badhpur, Madrasa Anjuman-e-Islami, State of Kota Rajputana, sent by Alif Khan, Manager of the Anjuman, 12 Dhu al-Hijjah 1335 AH. A deceased person's property valued at 300 rupees is mortgaged with another person for 100 rupees. The deceased has no legal heir. With whom should the sale transaction be conducted?

The Answer: By the order of the Sharia judge, it should be done with the poor. And Allah Almighty knows best.

Questions 169 to 173: Sent by Maulana Muhammad Zahoor Hussain Sahib Farooqi Rampuri, 5 Rabi al-Awwal 1336 AH. What do the scholars of religion say regarding the following matters: (1) Zaid performed two marriages during his lifetime. The first wife passed away while Zaid was alive. After the second marriage, Zaid passed away, leaving behind a house valued at three to four hundred rupees. The dower (mahr) of the first wife was two and a half thousand rupees, and the dower of the second wife was nine hundred rupees. The second wife herself is present. The heirs of the first wife include three brothers, one sister, two nieces, and one husband (the late Zaid), whose heir at this time is the second wife. In such a case, will the division of the mentioned house be such that first, the house is divided equally between the two dowers? Then, from the second half, which is the share of the first wife, Zaid will receive half by right of marriage, and this half will be transferred to the second wife. The remaining one-fourth will be distributed among the heirs of the first wife. (2) In a situation where Zaid's inherited house is less in value than both dowers, will the entire house be absorbed into the two dowers and divided half and half? Or will the one whose dower is nine hundred receive one part of the house and the one whose dower is two and a half thousand, their heirs will receive the rest of the house? What will be the manner of distribution of inheritance in this case? (3) Will the expenses for Zaid's burial and shroud, and the expenses for the second wife's 'iddah (waiting period) and Fateha etc. for four months, which total three hundred rupees, be taken from this same house or not? (4) Whatever money Zaid gave to his second wife during his lifetime for expenses, was it a gift (hibah) for her or not? And from that money, the items the second wife bought for her use, such as clothes...

फ़तावा रज़विया, खंड 26

मसला 168: कस्बा सांगो रसवाई, बाधपुर, मदरसा अंजुमन-ए-इस्लामी, रियासत कोटा राजपूताना से, प्रेषक अलिफ खान, प्रबंधक अंजुमन, 12 ज़ुल-हिज्जा 1335 हिजरी। एक मृत व्यक्ति की संपत्ति जिसकी कीमत 300 रुपये है, एक व्यक्ति के पास 100 रुपये में गिरवी रखी है और मृतक का कोई असली वारिस नहीं है, तो बिक्री की कार्रवाई किसके साथ की जाएगी?

उत्तर: शरिया हाकिम के आदेशानुसार फकीरों (गरीबों) के साथ। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 169 से 173: प्रेषक मौलवी मुहम्मद ज़हूर हुसैन साहब फारूकी रामपुरी, 5 रबी-उल-अव्वल 1336 हिजरी। धर्म के विद्वान निम्नलिखित मामलों में क्या कहते हैं: (1) ज़ैद ने अपने जीवनकाल में दो विवाह किए। पहली पत्नी की मृत्यु ज़ैद के सामने हुई। दूसरे निकाह के बाद ज़ैद का निधन हो गया और उसने तीन-चार सौ रुपये की कीमत वाला एक मकान छोड़ा। पहली पत्नी का मेहर ढाई हज़ार रुपये था और दूसरी पत्नी का मेहर नौ सौ रुपये था। दूसरी पत्नी खुद मौजूद है और पहली पत्नी के वारिसों में तीन भाई, एक बहन, दो भतीजियां, और एक पति यानी दिवंगत ज़ैद है, जिसकी वारिस इस समय दूसरी पत्नी है। ऐसी स्थिति में क्या उक्त मकान का बँटवारा इस तरह होगा कि पहले दोनों मेहरों के लिए मकान आधा-आधा हो जाएगा, उसके बाद दूसरे आधे हिस्से में से, जो पहली पत्नी का हिस्सा है, ज़ैद को पति होने के नाते आधा मिलेगा और यह आधा हिस्सा दूसरी पत्नी को हस्तांतरित हो जाएगा? बाकी बचा हुआ एक चौथाई हिस्सा पहली पत्नी के वारिसों में बांटा जाएगा। (2) ऐसी स्थिति में जहाँ ज़ैद का छोड़ा हुआ मकान दोनों मेहरों की कीमत से कम है, तो क्या पूरा मकान दोनों मेहरों में समाहित होकर आधा-आधा होगा या जिस पत्नी का मेहर नौ सौ है उसे उक्त मकान में से एक हिस्सा मिलेगा और जिसका मेहर ढाई हज़ार है उसके वारिसों को बाकी मकान मिलेगा? इस समय विरासत के बँटवारे की क्या सूरत होगी? (3) यह कि ज़ैद के कफ़न-दफ़न और दूसरी पत्नी की इद्दत और चार महीने तक फातिहा आदि का खर्च जो कुल तीन सौ रुपये हुआ, वह इसी मकान से लिया जाएगा या नहीं? (4) ज़ैद ने अपने जीवनकाल में जो कुछ खर्च और रुपया दूसरी पत्नी के हाथ में दिया, वह उसके लिए हिबा (उपहार) था या नहीं? और उस रुपये से जो सामान दूसरी पत्नी ने अपने इस्तेमाल का लिया जैसे कपड़ा...

पृष्ठ 350/613

مسئلہ ۱۶۸: از قصبہ سانگو رسوائے باد ہپور مدرسہ انجمن اسلامیہ ریاست کوٹہ راجپوتانہ مرسلہ الف خاں مہتمم انجمن ۱۲ ذی الحجہ ۱۳۳۵ھ ایک شخص متوفی کی جائداد قیمتی (سہ ۳۰۰) روپے ایک شخص کے پاس ایک صد روپے میں رہن ہے اور متوفی کا کوئی اصلی وارث نہیں ہے تو کارروائی بیع کی کس کے ساتھ کی جائے گی؟

الجواب: بحکم حاکم شرع فقراء کے ساتھ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶۹ تا ۱۷۳: مرسلہ مولوی محمد ظہور حسین صاحب فاروقی رام پوری ۵ ربیع الاول ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین مسائل ذیل میں : (۱) زید نے اپنی زندگی کے وقت دو نکاح کئے، زوجہ اولیٰ کا انتقال زید کے سامنے ہوا، بعد عقد ثانی زید نے انتقال کیا اور ایک مکان قیمتی تین چار سو روپے کا چھوڑا۔ زوجہ اولیٰ کا دین مہر ڈھائی ہزار روپے کا تھا اور زوجہ ثانیہ کا نو سو روپے کا۔ زوجہ ثانیہ خود موجود ہے اور زوجہ اولیٰ کے ورثہ میں تین بھائی، ایک بہن، دو بھتیجیاں، ایک زوج یعنی زید مرحوم کا کہ جس کی وارث اس وقت زوجہ ثانیہ ہے۔ ایسی صورت میں کیا مکان مذکور کی تقسیم اس طرح ہوگی کہ اولاً دونوں دین مہروں میں مکان نصف نصف ہوجائے گا من بعد نصف ثانی جو زوجہ اولیٰ کا حصہ ہے اس میں سے بحق زوجیت زید کو نصف ملے گا اور یہ نصف زوجہ ثانیہ کی طرف منتقل ہو جائے گا باقی ایک ربع جو رہا ہے گا وہ زوجہ اولیٰ کے ورثہ میں تقسیم ہو جائے گا۔ (۲) ایسی حالت میں کہ مکان متروکہ زید دونوں دین مہر سے قیمتاً کم ہے کل مکان دونوں دین مہروں میں مستغرق ہو کر نصف نصف ہوگا یا جس زوجہ کا دین مہر نو سو کا ہے اس کو مکان مذکور میں سے ایک حصہ اور جس کا دین مہر ڈھائی ہزار کا ہے اس کے ورثہ کو باقی مکان ملے گا تقسیم ورثہ کی اس وقت کیا صورت ہوگی؟ (۳) یہ کہ زید

کی تجہیز و تکفین اور زوجہ ثانیہ کی عدت و چارماہ تک فاتحہ وغیرہ کا خرچ جو مجموعہ تین سو روپیہ کا ہوا وہ اسی مکان سے لیا جائے گا یا نہیں؟ (۴) زید نے اپنے حین حیات جو کچھ خرچ اور روپیہ زوجہ ثانیہ کے ہاتھ میں دیا وہ اس کے واسطے ہبہ تھا یا نہیں اور اس روپے سے جو اسباب زوجہ ثانیہ اپنے استعمال کا جیسے کپڑا،

Fatawa Razawiyya Volume 26

Will the jewelry and other items specifically used by women also be distributed [as inheritance]? (5) Can the belongings of Zaid's first wife of this type be distributed or not?

The Answer: The dowry that the first wife brought is her estate (inheritance). According to the rules of Shariah inheritance (Fara'id), half of it belongs to the husband. Whatever money Zaid gave to the first or second wife, if given as absolute ownership (tamlikan), then the wives are the owners of it, and any belongings bought from it belong to them. If it was not given as absolute ownership but for household expenses, and the woman was allowed to buy household goods as per custom, then those goods and whatever money is left belong to Zaid. From the questioner's statement, it is known that only fifteen (15) rupees were spent on the funeral and burial (tajhiz-o-takfin). The rest was for Fatiha (ritual prayers) and 'Iddat' expenses. A wife cannot claim 'Iddat' expenses from anyone because there is no maintenance (nafaqa) for a woman observing 'Iddat' after death. Similarly, whatever was spent on Fatiha is a voluntary contribution (tabarru'), and its compensation cannot be received either. Yes, those fifteen (15) rupees spent on funeral and burial, since the wife is an heir and an heir who performs the funeral and burial gets reimbursement, she will receive these fifteen. However, since the funeral and burial, which take precedence over all rights, have been done, and the wife's claim remains, these fifteen (15) rupees are also included in the debt (dain). Her debt amounted to nine hundred and fifteen (915) rupees. After half of the first wife's dower (mahr) is waived in favor of the husband, her debt becomes twelve hundred and fifty (1250) rupees. The total debt is twenty-one hundred and sixty-five (2165) rupees. Zaid's estate consists of a house worth three to four hundred. If this, combined with the money and belongings etc. he received from the first wife's inheritance or what was his own property with both wives, equals this total, and there is no other debt on Zaid, then 1250 goes to the heirs of the first wife as debt and 915 to the second wife. And if it is more than this, then after paying both debts in full, fulfill any will (wasiyat) from the remaining one-third if Zaid made one. From the rest, give one-fourth to the second wife and three-fourths to any other heirs of Zaid from agnates (asabat) or cognates (dhaw-il-arham). If there are none, and Zaid willed more than one-third to someone, fulfill that will even if all these three-fourths go into it. If there is no legatee (musa-la-hu) either, then give all these three-fourths to the second wife, or if there is one and after fulfilling the will something remains, give the rest to the second wife because "the

return (radd) is made to the spouses when the Public Treasury (Bait-ul-Mal) is not organized" (At the time when the Public Treasury is not organized, the return is made to the husband and wife. - Note). And if Zaid's entire estate is less than this total debt of 2165 and there is no other debt on Zaid, then divide his entire estate into four hundred and thirty-three (433) shares; give two hundred and fifty (250) shares to the heirs of the first wife and one hundred and eighty-three (183) shares to the second wife. And...

क्या वह आभूषण आदि जो विशेष रूप से महिलाओं के उपयोग के लिए हैं, उनका भी बँटवारा होगा? (5) ज़ैद की पहली पत्नी का इस प्रकार का सामान बाँटा जा सकता है या नहीं?

उत्तर: पहली पत्नी जो दहेज लाई वह उसकी संपत्ति (मतरूका) है। विरासत के नियमों (फ़राइज़) के अनुसार इसमें से आधा हिस्सा पति का है। ज़ैद ने पहली या दूसरी पत्नी को जो कुछ भी रुपया दिया, यदि वह मालिकाना हक़ (तमलीकन) के तौर पर दिया, तो पत्नियाँ उसकी मालिक हैं और उससे जो सामान खरीदा गया वह उन्हीं का है। और यदि मालिकाना हक़ के तौर पर नहीं दिया बल्कि घर के खर्च के लिए दिया और महिला को दस्तूर के अनुसार घरेलू सामान खरीदने की अनुमति दी, तो वह सामान और जितना रुपया बचा हो, वह सब ज़ैद की मिल्कियत है। प्रश्नकर्ता के बयान से पता चला कि कफ़न-दफ़न (तजहीज़-ओ-तकफ़ीन) में केवल पंद्रह (15) रुपये खर्च हुए। बाकी फातिहा और इद्दत का खर्च है। इद्दत का खर्च तो पत्नी किसी से मुजरा (कटौती/भुगतान) नहीं ले सकती क्योंकि मृत्यु के बाद इद्दत बिताने वाली के लिए गुज़ारा भत्ता (नफ़क़ा) नहीं है। इसी तरह फातिहा में जो कुछ खर्च किया गया वह स्वैच्छिक दान (तबर्रुआ) है, उसका भी मुआवज़ा नहीं मिल सकता। हाँ, वह पंद्रह (15) रुपये जो कफ़न-दफ़न में खर्च हुए, चूंकि पत्नी वारिस है और वारिस जो कफ़न-दफ़न करे वह उसका मुजरा (पुनर्भुगतान) पाता है, वह ये पंद्रह पाएगी। लेकिन चूंकि कफ़न-दफ़न, जो हर हक़ पर पहले था, हो चुका और पत्नी की मांग बाकी रही, तो ये पंद्रह (15) रुपये भी ऋण (दैन) में आ गए। उसका ऋण नौ सौ पंद्रह (915) रुपये हुआ। पहली पत्नी का आधा मेहर पति के पक्ष में माफ होने के बाद उसका ऋण साढ़े बारह सौ (1250) रुपये हुआ। कुल ऋण इक्कीस सौ पैंसठ (2165) रुपये है। ज़ैद की संपत्ति (मतरूका) में तीन-चार सौ का मकान है। यदि यह, उस धन और सामान आदि के साथ मिलकर जो उसे पहली पत्नी की विरासत से मिला या दोनों पत्नियों के पास उसकी अपनी मिल्कियत थी, इस कुल योग के बराबर हो और ज़ैद पर और कोई ऋण न हो, तो 1250 पहली पत्नी के वारिसों को ऋण के तौर पर और 915 दूसरी पत्नी को दें। और यदि इससे अधिक है, तो दोनों ऋणों का पूरा भुगतान करके जो बचे उसमें से यदि ज़ैद ने वसीयत की हो तो उसके एक-तिहाई (तिहाई) से उसे लागू करके शेष में से एक-चौथाई दूसरी पत्नी को दें और तीन-चौथाई ज़ैद के किसी अन्य वारिस जो असबात (पुरुष सम्बन्धी) या ज़वी-अल-अरहाम (अन्य सम्बन्धी) में से हो उसे दें। और यदि कोई न हो और किसी के लिए तिहाई से अधिक की वसीयत की हो, तो उसकी वसीयत पूरी करें चाहे ये तीनों चौथाई उस वसीयत में चले जाएँ। और यदि कोई वसीयत पाने वाला (मूसा-लहू) भी न हो,

तो ये तीनों चौथाई दूसरी पत्नी को दे दें, "क्योंकि बैत-उल-माल (राजकोष) के व्यवस्थित न होने पर पति-पत्नी पर 'रद' किया जाता है" (बैत-उल-माल व्यवस्थित न होने के समय पति और पत्नी पर रद किया जाएगा। - तर्जुमा)। और यदि ज़ैद की कुल संपत्ति इस कुल ऋण 2165 से कम है और ज़ैद पर और कोई ऋण नहीं है, तो उसकी कुल संपत्ति के चार सौ तैंतीस (433) हिस्से करके दो सौ पचास (250) हिस्से पहली पत्नी के वारिसों को दें और एक सौ तिरासी (183) हिस्से दूसरी पत्नी को। और...

زیور وغیرہ جو خاص عورتوں کے استعمال کا ہے کیا اس کی بھی تقسیم ہوگی؟ (۵) زید کی زوجہ اولٰی کا اسباب اس قسم کا تقسیم ہو سکتا ہے یا نہیں؟

الجواب: زوجہ اولیٰ جو جہیز لائی وہ اس کا متروکہ ہے حسب شرائط فرائض اس میں سے نصف شوہر کا ہے، جو کچھ روپیہ زید نے زوجہ اولیٰ یا ثانیہ کو دیا اگر تملیکاً دیا اس کی مالک زوجات ہیں اور اس سے جو اسباب خریدا انہیں کا ہے اور اگر تملیکاً نہ دیا گھر کے خرچ کے لئے دیا اور عورت کو حسب دستور اسبابِ خانگی خریدنے کی اجازت دی تو وہ اسباب اور جتنا روپیہ بچا ہو سب ملکِ زید ہے۔ بیان سائل سے معلوم ہوا کہ تجہیز و تکفین میں صرف پندرہ ۱۵ روپے خرچ ہوئے باقی فاتحہ و خرچِ عدت ہے خرچِ عدت تو زوجہ کسی سے مجرا نہیں لے سکتی کہ معتدہ وفات کے لئے نفقہ نہیں یوں ہی جو کچھ فاتحہ میں اٹھایا تبرع ہے اس کا بھی معاوضہ نہیں پاسکتی، ہاں وہ پندرہ ۱۵ کہ تجہیز و تکفین میں اٹھے ازانجا کہ زوجہ وارثہ ہے اور وارث کہ تجہیز و تکفین کرے مجرا پاتا ہے یہ پندرہ پائے گی مگر اس وجہ سے کہ تجہیز و تکفین جو بہر حق پر مقدم تھی ہو چکی زوجہ کا مطالبہ باقی رہا تو یہ پندرہ ۱۵ بھی دین میں آگئے اور اس کا دین نو سو پندرہ ۹۱۵ روپے ہوئے اور زوجہ اولیٰ کا نصف مہر بحق شوہر ساقط ہو کر اس کا دین ساڑھے بارہ سو ۱۲۵۰ روپے ہوئے مجموع دین اکیس سو پینسٹھ ۲۱۶۵ روپے ہیں متروکہ زید کہ تین چار سو کا مکان ہے اگر اس زر و اسباب وغیرہ سے مل کر جو اسے ترکہ زوجہ اولیٰ سے ملا یا دونوں زوجہ کے پاس اس کی اپنی ملک تھا اگر اس مجموع کے برابر ہو اور زید پر اور کوئی دین نہ ہو تو ۱۲۵۰ زوجہ اولیٰ کے ورثہ کو دین اور ۹۱۵ زوجہ ثانیہ کو۔ اور اگر اس سے زائد ہے تو دونوں دین پورے ادا کر کے جو بچے اس کے ثلث سے وصیت اگر زید نے کی ہو نافذ کر

کے باقی سے ایک ربع زوجہ ثانیہ کو دیں اور تین ربع اور جو کوئی وارث زید عصبات یا ذوی الارحام سے ہو اسے دیں اور کوئی نہ ہو اور کسی کے لئے ثلث سے زائد کی وصیت کی ہو اس کی وصیت کی تکمیل کریں اگرچہ یہ تین ربع کل اس وصیت میں چلے جائیں اور اگر موصیٰ لہ بھی کوئی نہ ہو تو یہ تینوں ربع اور اگر ہو اور اس کی وصیت پوری کرنے کے بعد بھی کچھ بچے تو وہ باقی سب زوجہ ثانیہ کو دے دیں فان الازواج یردعلیھا عند عدم انتظام بیت المال (بیت المال منظم نہ ہونے کے وقت خاوند اور بیوی پر رد کیا جائے گا۔ ت) اور اگر کل متروکہ زید اس مجموع دین ۲۱۶۵ سے کم ہے اور زید پر اور دین نہیں تو اس کا کل متروکہ چار سو تینتیس ۴۳۳ سہام کر کے دو سو پچاس ۲۵۰ سہام وارثان زوجہ اولیٰ کو دیں اور ایک سو تراسی ۱۸۳ سہام زوجہ ثانیہ کو۔ اور

In this case, if they wish for the inheritance of the first wife to be distributed simultaneously, then the total estate of Zaid should be divided into three thousand and thirty-one (3,031) shares. Give five hundred shares to each brother of the first wife, two hundred and fifty (250) shares to the sister, and twelve hundred and eighty-one (1,281) shares to the second wife. And Allah Almighty knows best.

Problem 174: From Ahmedabad, Mirza Pur neighborhood, sent by Shah Muhammad, dated 16th Rabi' al-Awwal 1336 AH. Honorable Our Master and Mawlana Maulvi Ahmad Raza Khan Sahib, Peace be upon you! Let it be clear to your high opinion that in the city of Ahmedabad, among the community of cow-butchers (Gao Qasab), there is a custom that they never give anything from the deceased's estate to daughters and sisters. Their saying is that the inheritance of the daughter and sister from the deceased's property does not reach anything. Therefore, it is obligatory upon you to write a fatwa and send it so that the heir of this person can receive their full right by fighting through the court. Hence, tickets for (3) rupees are enclosed in this registered envelope. Mawlana Sahib, approximately fifteen (15) years ago, a registered question regarding interest was sent to your presence, but you completely deprived me of an answer. Perhaps that inquiry was lost. Allah Almighty knows best. What do the scholars of religion and jurists of the faith say about this issue: A person passed away leaving behind one daughter, two full sisters, four nephews (brother's sons), and one wife. Now, among them, who is entitled to inheritance and which heirs are deprived? Explain the ruling of the Book, and you will be rewarded on the Day of Judgment.

The Answer: In the asked case, according to the conditions of the law of inheritance, the estate of this person shall be divided into sixteen shares. Two shares will go to his wife, eight shares to the daughter, and three shares to each sister, and the nephews will receive nothing. Allah Almighty says: "But if you leave a child, then for them (wives) is one-eighth of what you leave."1 (Translation: Then if you have offspring, for them (the wives) is one-eighth of what you leave. - T)

And He says:

1. The Holy Quran, 4/12

फतवा रज़विया, जिल्द 26

इस स्थिति में यदि वे चाहें कि पहली पत्नी के वारिसों में भी साथ ही वितरण हो जाए, तो ज़ैद की कुल संपत्ति के तीन हज़ार इकतीस (3031) हिस्से किए जाएं। पहली पत्नी के प्रत्येक भाई को पाँच सौ हिस्से, बहन को दो सौ पचास (250) हिस्से, और दूसरी पत्नी को बारह सौ इक्यासी (1281) हिस्से दें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 174: अहमदाबाद मोहल्ला मिर्जा पुर से, प्रेषक शाह मोहम्मद, दिनांक 16 रबीउल अव्वल 1336 हिजरी। जनाब मखदूमना व मौलाना मौलवी अहमद रज़ा खां साहब, अस्सलामु अलैकुम! आपकी उच्च राय में स्पष्ट हो कि अहमदाबाद शहर में गाय कसाई समुदाय (गाओ कसाबों) में यह प्रथा है कि वे मृतक की संपत्ति से बेटी और बहन को कभी कुछ नहीं देते। उनका कहना है कि मृतक की संपत्ति में बेटी और बहन का कोई हिस्सा नहीं होता। अतः आप पर यह अनिवार्य है कि फतवा लिखकर भेजें ताकि इस व्यक्ति का वारिस अदालत में लड़कर अपना पूरा अधिकार प्राप्त कर सके। इसलिए इस पंजीकृत लिफाफे में (3) रुपये के टिकट संलग्न हैं। मौलाना साहब, लगभग पंद्रह (15) साल पहले ब्याज के बारे में एक पंजीकृत प्रश्न आपके यहाँ भेजा गया था, लेकिन आपने मुझे उत्तर से पूरी तरह वंचित रखा। शायद वह प्रश्न खो गया हो। अल्लाह तआला बेहतर जानता है। धर्म के विद्वान और दीन के न्यायविद इस मसले में क्या कहते हैं: एक व्यक्ति की मृत्यु हो गई, उसने एक बेटी, दो सगी बहनें, चार भतीजे और एक पत्नी छोड़ी। अब इनमें से कौन वारिस अधिकार का पात्र है और कौन से वारिस वंचित रहते हैं? किताब (कुरान) का हुक्म बयान करें, आपको कयामत के दिन इसका फल मिलेगा।

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, उत्तराधिकार के नियमों के अनुसार, इस व्यक्ति की संपत्ति के सोलह हिस्से किए जाएंगे। दो हिस्से उसकी पत्नी को, आठ हिस्से बेटी को और तीन-तीन हिस्से प्रत्येक बहन को मिलेंगे, और भतीजों को कुछ नहीं मिलेगा। अल्लाह अज़्वजल फ़रमाता है: "फिर अगर तुम्हारी औलाद हो तो उन (पत्नियों) का तुम्हारी विरासत में से आठवाँ हिस्सा है।"1 (अनुवाद: फिर अगर तुम्हारी संतान हो, तो उन (पत्नियों) के लिए तुम्हारे छोड़े हुए माल का आठवाँ हिस्सा है। - त)

और फ़रमाता है:

1. अल-कुरान अल-करीम 4/12

اس صورت میں اگر یہ چاہیں کہ ورثہ زوجہ اولیٰ پر بھی ساتھ ہی تقسیم ہوجائے تو کل متروکہ زید تین ہزار اکتیس ۳۰۳۱ سہم کرکے زوجہ اولیٰ کے ہر بھائی کو پانچ سو سہم ، بہن کو دوسو پچاس ۲۵۰، زوجہ ثانیہ کو بارہ سو اکیاسی ۱۲۸۱ دیں۔ واللہ تعالٰی اعلم مسئلہ ۱۷۴: از احمد آباد محلہ مرزا پور مرسلہ شاہ محمد مورخہ ۱۶ ربیع الاول ۱۳۳۶ ھ جناب مخدومنا و مولانا مولوی احمد رضا خاں صاحب، السلام علیکم! واضح رائے عالی ہو کہ شہر احمد آباد میں جماعت گاؤ قصابوں میں یہ رواج ہے کہ لڑکی اور بہن کو ورثہ مال متروکہ میت سے کبھی کچھ نہیں دیا کرتے اور ان کا مقولہ یہ ہے کہ لڑکی اور بہن کا ورثہ میت کے مال میں سے کسی چیز میں نہیں پہنچتا۔ لہٰذا آپ پر فرض ہے کہ فتویٰ لکھ کر روانہ کریں تاکہ وارث اس شخص کی اپنا پورا حق عدالت سے لڑ کر وصول کریں لہٰذا ٹکٹ (۳) کی اس رجسٹری لفافہ میں ملفوف ہیں، مولانا صاحب تخمیناً پندرہ ۱۵ سال کا عرصہ ہوا کہ ایک رجسٹری سوال سود کے بارہ میں حضور کے یہاں روانہ کیا تھا مگر بالکل جواب سے آپ نے مجھے محروم رکھا تھا شاید کہ آپ سے وہ استفتاء گم ہو گیا ہو واللہ تعالیٰ اعلم۔ کیا فرماتے ہیں علمائے دین وفقہائے متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص گزر گیا اس نے ایک لڑکی اور دو بہنیں حقیقی اور چار بھتیجے اور ایک زوجہ چھوڑے۔ اب ان میں کون کون سے وارث کو حق پہنچتا ہے اور کون سے وارث محروم رہتے ہیں بینوا حکم الکتاب توجروا بیوم الحساب (کتاب کا حکم بیان کرو قیامت کے دن اجر پاؤ گے۔ت) الجواب: صورت مستفسرہ میں حسب شرائط فرائض ترکہ اس شخص کا سولہ سہام ہو کر دو سہم اس کی زوجہ اور آٹھ سہم دختر اور تین تین سہم ہر بہن کو ملیں گے اور بھتیجے کچھ نہ پائیں گے۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے: "فَاِنْ کَانَ

لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ"1 پھر اگر تمہاری اولاد ہو تو ان (بیویوں) کا تمہارے ترکہ میں سے آٹھواں حصہ ہے۔ (ت) اور فرماتا ہے:

1 القرآن الکریم ۱۲/۴

Fatawa Razawiyya, Volume 26

“And if there is only one daughter, her share is half (i.e., half of the inheritance).” (T) [1]

It is stated in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: “Make the sisters heirs (Asaba) along with the daughters.” (T) [2] And Allah the Almighty says: “And relatives are nearer to each other in the Book of Allah.” (T) [3]

Those who do not give inheritance to daughters and sisters are acting against the Holy Quran. Those who claim that nothing reaches them from the deceased's property—which ostensibly means they have no right in the inheritance—this is an explicit word of disbelief (Kufr). It is obligatory for such people to repent, recite the Kalima of Islam anew, and then remarry their wives. And Allah Almighty knows best.

Problem 171, 175: From Karachi, Jhoona Market, sent by Syed Kareem Shah Sahib, 4 Rabi' al-Akhir 1336 AH. First Question: What do the scholars of religion and muftis of the clear Sharia say about this community that has been Muslim for some time and accepts all the commands of Sharia, but they completely deny the Sharia law of inheritance? They explicitly declare the ancient law of their Hindu ancestors as their law and say that they cannot abandon this law of inheritance of their Hindu ancestors. In court, they have stated that they are Muslims but do not accept the Sharia of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) regarding inheritance; instead, they accept the meaningless Hindu law of inheritance as their law and request the court that their inheritance matters should be decided according to Hindu law. What is the Sharia ruling regarding this community? Are these people deniers of the explicit text (Nass) of the Quran or not?

[1] Al-Quran Al-Karim 4/11 [2] Sunan al-Darimi, Book of Inheritance (Kitab al-Faraid), Chapter on Daughter and Sister, Hadith 2882, Dar al-Mahasin for Printing Cairo 2/251; Al-Siraji on Inheritance, section on women, Maktaba Ziya'iya Rawalpindi p. 16 [3] Al-Quran Al-Karim 8/75

फ़तावा रज़विया, खंड 26

"और अगर एक लड़की हो तो उसका हिस्सा आधा है (यानी विरासत का आधा)।" (त) [1]

हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "बहनों को बेटियों के साथ वारिस (अस्बा) बनाओ।" (त) [2] और अल्लाह अज़्ज़ व जल फ़रमाता है: "और रिश्तेदार अल्लाह की किताब में एक दूसरे के ज़्यादा नज़दीक हैं।" (त) [3]

जो लोग बेटियों और बहनों को विरासत नहीं देते, वे क़ुरआन मजीद के ख़िलाफ़ हैं। और जिनका यह कहना है कि मय्यत के माल से उन्हें कुछ नहीं मिलता—जिसका ज़ाहिरी मतलब यह है कि विरासत में उनका कोई हक़ नहीं होता—यह साफ़ तौर पर कुफ़्र का कलमा है। ऐसे लोगों पर तौबा करना फ़र्ज़ है, नए सिरे से इस्लाम का कलमा पढ़ें और उसके बाद अपनी पत्नियों से दोबारा निकाह करें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 171, 175: कराची, झूना मार्केट से, सैयद करीम शाह साहब द्वारा प्रेषित, 4 रबी अल-आख़िर 1336 हिजरी। पहला सवाल: धर्म के विद्वान और स्पष्ट शरीयत के मुफ़्ती इस समुदाय के बारे में क्या कहते हैं जो कुछ समय से मुसलमान हुए हैं और शरीयत के सभी आदेशों को स्वीकार करते हैं, लेकिन वे विरासत के शरीयत क़ानून को पूरी तरह से नकारते हैं? वे स्पष्ट रूप से अपने प्राचीन हिंदू पूर्वजों के क़ानून को अपना क़ानून बताते हैं और कहते हैं कि वे अपने हिंदू पूर्वजों के विरासत के इस क़ानून को नहीं छोड़ सकते। अदालत में उन्होंने बयान दिया है कि वे मुसलमान हैं लेकिन विरासत के मामले में मुहम्मदी शरीयत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को स्वीकार नहीं करते हैं; बल्कि हिंदू धर्म के अर्थहीन विरासत क़ानून को अपना क़ानून मानते हैं और अदालत से अनुरोध करते हैं कि उनके विरासत के फैसले हिंदू क़ानून के अनुसार होने चाहिए। इस समुदाय के बारे में शरीयत का क्या हुक्म है? क्या ये लोग क़ुरआन की स्पष्ट आयतों (नस्स) के मुनकिर हैं या नहीं?

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 4/11 [2] सुनन अल-दारमी, किताबुल फ़राइज़, बेटी और बहन का अध्याय, हदीस 2882, दारुल महासिन मुद्रणालय काहिरा 2/251; अल-सिराजी विरासत में, महिलाओं पर अनुभाग, मकतबा ज़ियाइया रावलपिंडी पृष्ठ 16 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 8/75

पेज 353 का 613

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۶

"وَاِنْ کَانَتْ وَاحِدَۃً فَلَھَا النِّصْفُ ط" 1 اور اگر ایک لڑکی ہو تو اس کا حصہ آدھا ہے (یعنی ترکہ کا نصف)۔ (ت)

حدیث میں ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : اجعلوا الاخوات مع البنات عصبۃ ۲۔ بہنوں کو بیٹیوں کے ساتھ عصبہ بنا دو (ت) اور اللہ عزوجل فرماتا ہے : "وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُھُمْ اَوْلٰی بِبَعْضٍ فِیْ کِتٰبِ اللہِ ط" ۳ اور رشتہ والے ایک سے دوسرے زیادہ نزدیک ہیں اللہ کی کتاب میں۔ (ت)

جو لوگ بیٹیوں اور بہنوں کو ترکہ نہیں دیتے قرآن مجید کے خلاف ہیں ، اور جن کا یہ قول ہو کہ ان کو میت کے مال سے کچھ نہیں پہنچتا جس کے ظاہر معنی یہ ہیں کہ ان کا ترکہ میں کوئی حق نہیں ہوتا یہ صریح کلمہ کفر ہے ، ایسوں پر توبہ فرض ہے نئے سرے سے کلمہ اسلام پڑھیں اس کے بعد اپنی عورتوں سے نکاح دوبارہ کریں ۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۷۵،۱۷۱ : از کراچی جھونہ مارکیٹ مرسلہ سید کریم شاہ صاحب ۴ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ

سوال اول : کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس جماعت کے بارے میں جو کچھ عرصہ سے مسلمان ہوئے ہیں اور تمام احکام شریعت کو وہ تسلیم کرتے ہیں مگر قانون شریعت وراثت کے بالکل منکر ہیں اور اپنے آباء قدیم ہنود کے قانون کو صراحۃً اپنا قانون بتاتے ہیں اور کہتے ہیں کہ ہم اپنے آباء ہنود کے اس قانون وراثت کو نہیں چھوڑ سکتے اور کچہری میں بیان کیا ہے کہ ہم مسلمان ہیں مگر شریعت محمدی صلی اللہ اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو وراثت کے بارے میں تسلیم نہیں کرتے بلکہ ہندو لایعنی قانون وراثت اہل ہنود کو اپنا قانون تسلیم کرتے ہیں اور کچہری

سے خواہش کرتے ہیں کہ ہمارے احکام وراثت ہندو قانون پر ہونے چاہئیں۔ اس جماعت کے بارے میں شریعت کا کیا حکم ہے ، یہ لوگ منکر نص قرآن ہیں یا نہیں؟

1 القرآن الکریم ۴/ ۱۱ 2 سنن الدارمی کتاب الفرائض باب فی بنت واخت حدیث ۲۸۸۲ دار المحاسن للطباعة القاهره ۲/ ۲۵۱، السراجی فی المیراث فصل فی النساء مکتبہ ضیائیہ راولپنڈی ص ۱۶ 3 القرآن الکریم ۸/ ۷۵

Fatawa Rizvia Volume 26

And can someone who knowingly does not accept the explicit text (nass) of the Quran remain within the circle of Islam or not? Allah Almighty says:

"And whoever does not judge by what Allah has revealed - then it is those who are the disbelievers." 1. (T)

Second question: Can those people who were mentioned in the first question be trustees (mutawalli) of Muslim endowments (waqf) or mosques, or not?

The Answer: These people are absolutely not Muslims. Even if they were Muslims before, they became apostates (murtad) by refusing to accept the inheritance laws of Sharia. They can neither be appointed as trustees of a mosque nor of the endowments of Muslims.

Allah Almighty said: "But no, by your Lord, they will not [truly] believe until they make you, [O Muhammad], judge concerning that over which they dispute among themselves and then find within themselves no discomfort from what you have judged and submit in [full, willing] submission." 2. And Allah Almighty knows best.

Allah Almighty said: So, O Beloved! By your Lord, they will not be Muslims until they make you the judge in their disputes, then find no constraint in their hearts regarding whatever you decree, and submit with full submission. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 771: From Turgah Gouri post office, Kachha, District Nainital, sent by Mullah Nazir Ahmad Sahib, dated 8 Rabi al-Akhir 1336 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say about this matter: Zaid married a woman who had a daughter with her, and another daughter was born from this same wife. After a few days, Zaid passed away. Now there are these two girls, one of Zaid and one whom the wife brought from her previous husband. After Zaid's death, the nephew, i.e., the real paternal uncle's son, waived his right, and the wife also waived her right and distributed that property between the two girls. Now Zaid's wife wants to take her dower (mahr). Is this distribution valid now or not? Please inform according to the Noble Sharia.

1. Al-Quran Al-Karim 5/44
2. Al-Quran Al-Karim 4/65

फ़तावा रिज़विया खंड 26

और जो व्यक्ति कुरान के स्पष्ट पाठ (नस्स) को जानबूझकर नहीं मानता, क्या वह इस्लाम के दायरे में रह सकता है या नहीं? अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

"और जो अल्लाह के उतारे हुए (कानून) के अनुसार निर्णय नहीं करते, वही लोग काफिर हैं।" 1. (त)

दूसरा प्रश्न: क्या वे लोग जिनका जिक्र पहले सवाल में है, मुसलमानों के वक़्फ़ (धर्मादा) या मस्जिद, दोनों के मुतवल्ली (ट्रस्टी) हो सकते हैं या नहीं?

उत्तर: ये लोग हरगिज़ मुसलमान नहीं हैं। अगर वे मुसलमान थे भी, तो उत्तराधिकार के शरीयत के नियमों को मानने से इनकार करके दोबारा मुर्तद (धर्मत्यागी) हो गए। वे न तो मस्जिद के मुतवल्ली बनाए जा सकते हैं और न ही मुसलमानों के वक़्फ़ के।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "लेकिन नहीं, आपके रब की कसम, वे तब तक [वास्तव में] विश्वास नहीं करेंगे जब तक कि वे आपको [हे मुहम्मद], उस चीज़ के बारे में न्यायाधीश न बना लें जिस पर वे आपस में विवाद करते हैं और फिर जो आपने फैसला किया है उससे अपने भीतर कोई बेचैनी न महसूस करें और [पूर्ण, स्वेच्छा से] समर्पण के साथ स्वीकार न कर लें।" 2. और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: तो (ऐ महबूब!) तुम्हारे रब की कसम! वे तब तक मुसलमान नहीं होंगे जब तक वे अपने आपसी झगड़ों में आपको अपना हकीम (न्यायाधीश) न मान लें, फिर आप जो भी फैसला करें, उसके प्रति वे अपने दिलों में कोई तंगी न महसूस करें और उसे पूरी तरह से दिल से मान लें। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (त)

मसला 771: तुर्गा गौरी डाकखाना कच्छा, जिला नैनीताल से, मुल्ला नज़ीर अहमद साहिब द्वारा भेजा गया, दिनांक 8 रबी-उल-आखिर 1336 हिजरी। दीन के उलेमा और शरिया के मुफ़्ती इस मसले के बारे में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद ने एक औरत से निकाह किया, उसके साथ एक लड़की आई थी और एक लड़की उसी बीवी से पैदा हुई। कुछ दिनों बाद ज़ैद का इंतकाल हो गया। अब ये दो लड़कियां हैं, एक ज़ैद की है और एक जिसे बीवी अपने पहले पति से साथ लाई थी। ज़ैद की वफ़ात के बाद, भतीजे यानी सगे ताया के बेटे ने अपना हक माफ़ कर दिया और बीवी ने भी माफ़ करके वह जायदाद दोनों

लड़कियों में तक़सीम (वितरित) कर दी। अब ज़ैद की बीवी अपना महर लेना चाहती है। क्या अब यह तक़सीम जायज़ है या नहीं? शरीयत के अनुसार मार्गदर्शन करें।

1. अल-कुरान अल-करीम 5/44
2. अल-कुरान अल-करीम 4/65

पेज 354 ऑफ़ 613

اور جو نصِ قرآن کو جان بوجھ کر نہ مانے وہ دائرہ اسلام میں رہ سکتا ہے یا نہیں؟ قال اللہ تعالٰی : "وَمَنْ لَّمْ یَحْکُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰہُ فَاُولٰٓئِکَ ھُمُ الْکٰفِرُوْنَ" 1۔ اور جو اللہ تعالٰی کے اتارے پر حکم نہ کرے وہی لوگ کافر ہیں۔ (ت)

سوال دوم : وہ لوگ جن کا سوال اول میں ذکر ہے مسلمانوں کے اوقاف یا مسجد دونوں کے متولی ہوسکتے ہیں یا نہیں؟ الجواب: یہ لوگ ہرگز مسلمان نہیں، اگر مسلمان ہوئے بھی تھے تو دوبارہ وارث احکامِ شرعیہ ماننے سے انکار کر کے مرتد ہوگئے، وہ نہ مسجد کے متولی کئے جاسکتے ہیں نہ اوقاف مسلمین کے۔

قال اللہ تعالٰی "فَلَا وَ رَبِّکَ لَا یُؤْمِنُوْنَ حَتّٰی یُؤْمِنُوْکَ فِیْمَا شَجَرَ بَیْنَھُمْ ثُمَّ لَا یَجِدُوْا فِیْٓ اَنْفُسِھِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَیْتَ وَ یُسَلِّمُوْا تَسْلِیْمًا" 2 ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

اللہ تعالٰی نے فرمایا: تو اے محبوب تمہارے رب کی قسم وہ مسلمان نہ ہوں گے جب تک آپ کے جھگڑے میں تمہیں حاکم نہ بنائیں پھر جو کچھ تم حکم فرما دو اپنے دلوں میں اس سے رکاوٹ نہ پائیں اور دل سے مان لیں۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۷۷۱: از ترگہ گوری ڈاکخانہ کچھا ضلع نینی تال مرسلہ ملا نذیر احمد صاحب مورخہ ۸ ربیع الآخر شریف ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ کے بارے میں کہ زید نے ایک بیوی کی، اس کے ساتھ ایک لڑکی آئی اور لڑکی کی ایک اسی بیوی سے پیدا ہوئی، بعد چند روز کے زید کا انتقال ہو گیا۔ اب یہ دولڑکیاں ایک تو زید کی ہے اور ایک جو بیوی اگلے خاوند کی ساتھ لائی تھی، بعد وفات زید کے بھتیجا نے یعنی حقیقی تایا کے بیٹے نے اپنا حق معاف

کر دیا اور بیوی نے بھی معاف کرکے وہ جائداد دونوں لڑکیوں پر تقسیم کردی، اب زید کی بیوی اپنا مہر لینا چاہتی ہے اب یہ تقسیم جائز ہے یا نہیں؟ شرع شریف سے آگاہی

1 القرآن الکریم ۵/ ۴۴ 2 القرآن الکریم ۴/ ۶۵

...be granted.

The Answer: By forgiving the dowry (mahr), it is forgiven and cannot be reclaimed. However, waiving an inheritance (tarakah) is not valid. If these are the only heirs, then according to the rules of inheritance, Zaid's estate will be divided into eight parts: one part to the wife, four parts to Zaid's daughter, and three parts to the nephew. The daughter from the previous husband will receive nothing. If the nephew does not want to take his share, he should take it, have it partitioned, then gift it to Zaid's daughter and hand over possession. Alternatively, he can sell his share to her without partition and then waive the price. Allah knows best.

Problem 178: From Gondia, district Bhandara, Central Provinces, 8 Rabi al-Akhar 1336 AH. A woman made a will during her lifetime regarding some of her money, stating that after her death, this money should be given to her minor son. If her son passes away, the money should be sent to Mecca or Medina for some charitable work. After the woman's death, her son reached maturity and then died. Now, to whom should that money be given? He has a surviving paternal cousin. However, the boy was raised by his maternal uncle after his mother's death, who also assisted him. His paternal uncle is wealthy and never provided any comfort or companionship, unlike the maternal uncle. Therefore, we wish to give the boy's money to his maternal uncle, as he is a very poor, destitute, and disabled person whose relatives assist him. We prefer giving this money to the maternal uncle because, according to Sharia, it is obligatory to help a poor relative.

The Answer: The will in favor of the son was redundant because he was already the owner, as there were no other heirs of the woman besides him, as is apparent from the question. Now, after his passing, the money will go to his heirs. If only this paternal cousin is the heir, then he alone will receive it. To be an heir, it is not a condition that one must have participated in any of the deceased's affairs. No matter how needy a maternal uncle is, he has no right in his sister's estate if a son exists, nor in his nephew's estate if his paternal uncle/cousin exists. There is indeed a command to assist a poor close relative, but from one's own wealth, not from someone else's wealth. Allah knows best.

Problem 179: From Chitera, Post Office Amalpur, Pargana Sahawar, District Etah, sent by Abdullah Khan Sahib, 26 Jamadi al-Awwal 1336 AH. At the time of marriage

with Zaid, a prompt dowry (mahr mu'ajjal) was fixed. After a long period and the birth of an eleven-year-old child, the deceased...

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

...बख्शी जाए।

अल जवाब: महर माफ़ करने से माफ़ हो गया, अब दोबारा नहीं ले सकती, मगर तरका माफ़ करने से माफ़ नहीं हो सकता। अगर वारिस यही हैं तो शरीयत के फ़रायज़ के मुताबिक ज़ैद का तरका आठ हिस्सों में तक़सीम होगा, जिसमें से एक हिस्सा बीवी को, चार हिस्से ज़ैद की लड़की को और तीन हिस्से भतीजे को मिलेंगे और पिछले शौहर की बेटी को कुछ नहीं मिलेगा। भतीजा अगर लेना नहीं चाहता तो ले कर तक़सीम करा कर फिर ज़ैद की दुख़्तर (बेटी) को हिबा (दान) कर के क़ब्ज़ा दे दे, या यूँ ही बिना तक़सीम अपना हिस्सा उसके हाथ बेच कर क़ीमत उसे माफ़ कर दे। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 178: अज़ गोंदिया ज़िला भंडारा मध्य प्रांत, 8 रबीउल आख़िर 1336 हिजरी। एक महिला ने अपने जीवनकाल में अपनी कुछ नक़द रक़म के बारे में वसीयत की कि मेरे मरने के बाद यह रक़म मेरे नाबालिग बेटे को दी जाए। अगर बेटे का इंतकाल हो जाए तो यह रक़म मक्का या मदीना के किसी नेक काम में भेज दी जाए। महिला की मौत के बाद उसका बेटा बालिग होकर मर गया। अब वह रक़म किसे दी जाए? उसका एक चचेरा भाई ज़िंदा है, लेकिन लड़के की परवरिश उसकी माँ की मौत के बाद उसके मामा ने की और उसकी मदद भी करते रहे। उसका चचा (या चचेरा भाई) अमीर है और उसने कभी उसका साथ नहीं दिया, सिवाय मामा के। इसलिए हम इस लड़के की रक़म उसके मामा को देना चाहते हैं क्योंकि उसका मामा बहुत गरीब, मोहताज और कमज़ोर व्यक्ति है और उसके रिश्तेदार ही उसकी मदद करते हैं। लिहाज़ा हम यह रक़म मामा को देना पसंद करते हैं क्योंकि शरअन भी गरीब रिश्तेदार की मदद करना ज़रूरी है।

अल जवाब: बेटे के लिए वसीयत बेकार थी क्योंकि वह खुद ही मालिक था, जबकि महिला का उसके सिवा और कोई वारिस नहीं था जैसा कि सवाल से ज़ाहिर है। अब उसके इंतकाल के बाद उसके जो वारिस हैं, उन्हें मिलेगी। अगर सिर्फ यही चचा (या चचेरा भाई) वारिस है तो वही पाएगा। वारिस होने के लिए यह शर्त नहीं है कि वह उसके किसी काम में शरीक रहा हो। मामा चाहे कितना ही मोहताज हो, न बहन के तरके में उसका कोई हक़ है क्योंकि बेटा मौजूद था, और न भांजे के तरके में क्योंकि उसका चचा (पैतृक पक्ष का वारिस) मौजूद है। करीबी गरीब की मदद करने का यक़ीनन हुक्म है, लेकिन अपने माल से, न कि दूसरे के माल से। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 179: अज़ चितेरा डाकखाना अमालपुर परगना सहावर ज़िला एटा, मुरसला अब्दुल्लाह ख़ान साहब, 26 जमादी उल अव्वल 1336 हिजरी। ज़ैद से निकाह के वक़्त महर मुअज्जल (तुरंत देय महर) तय हुआ था और काफी समय बाद और ग्यारह साल के बच्चे की पैदाइश के बाद मरहूम...

पृष्ठ 355/613

بخشی جائے۔

الجواب: مہر معاف کرنے سے معاف ہو گیا اب دوبارہ نہیں لے سکتی مگر ترکہ معاف کرنے سے معاف نہیں ہو سکتا اگر وارث یہی ہیں تو حسب شرائط فرائض زید کا ترکہ آٹھ حصہ ہو کر ایک حصہ بی بی کو اور چار حصہ زید کی لڑکی کو اور تین بھتیجے کو ملیں گے اور اگلے شوہر کی بیٹی کچھ نہ پائے گی، بھتیجا اگر نہ لینا چاہے ہے تو لے کر تقسیم کرا کر پھر زید کی دختر کو ہبہ کر کے قبضہ دے دے یا یوں ہی بلا تقسیم اپنا حصہ اس کے ہاتھ بیچ کر قیمت اسے معاف کر دے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۷۸: از گونڈیا ضلع بھنڈارا ملک متوسط ۸ ربیع الاخر ۱۳۳۶ھ ایک مسماۃ نے اپنی کچھ رقم مالی کے لئے اپنے حین حیات میں وصیت کی کہ بعد وفات میرے ایک فرزند میرا جو نابالغ ہے یہ رقم اس کو دی جائے اگر فرزند میرا قضا کر جائے تو یہ رقم مالی مکہ مدینہ کے کسی کارِ خیر میں بھیج دی جائے، بعد وفات مسماۃ اس کا فرزند بالغ ہو کر فوت ہوا تو اب اس کی وہ رقم کس کو دی جائے چونکہ اس کا ایک چچا زاد زندہ ہے مگر لڑکے کی پرورش بعد اس کی والدہ کے ماموں نے کی اور ایک اس کی مدد میں شریک رہا، اس کا چچا مالدار ہے اس کے کسی امر میں مونس بھی نہیں ہوا بجز ماموں کے، لہذا ہم اس لڑکے کی رقم کو اس کے ماموں کو دینا چاہتے ہیں چونکہ اس کا ماموں بہت غریب مفلس معذور شخص ہے محض اس کے عزیز واقارب اس کی اعانت کیا کرتے ہیں لہذا یہ رقم ہم اس کے ماموں کو دینا پسند کرتے ہیں چونکہ شرعاً بھی مفلس عزیز کو مدد دینا لازم ہے۔

الجواب: فرزند کے لئے وصیت تو بیکار تھی وہ خود ہی مالک ہوا جبکہ عورت کا اس کے سوا اور کوئی وارث نہ تھا جیسا کہ ظاہر سوال ہے اب اس کے انتقال کے بعد اس کے جو وارث ہیں ان کو پہنچے گی اگر صرف یہی چچا وارث ہے تو یہی پائے گا وارث ہونے کے لئے کچھ یہ شرط نہیں کہ وہ اس کے کسی امر میں شریک ہوا ہو، ماموں کتنا ہی محتاج ہو نہ بہن کے ترکہ میں اس کا کچھ حق ہے کہ بیٹا موجود تھا نہ بھانجے کے ترکہ میں کہ اس کا چچا موجود ہے قریبی غریب کی اعانت کا بیشک حکم ہے مگر اپنے مال سے نہ پرائے مال سے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۷۹: از چتیرہ ڈاکخانہ امال پور پر گنہ سہاور ضلع ایٹہ مرسلہ عبد اللہ خان صاحب ۲۶ جمادی الاول ۱۳۳۶ھ زید سے وقت مناکحت مہر معجل قرار پایا اور بعد از مدت دراز و ولادت طفل یاز دہ سالہ مرحوم

During the life of the deceased infant, Zaid paid the mahr (dower) through the court. Later, Zaid passed away. Now, the wife is claiming her right of one-fourth share. The case is under discussion in court. There is no written or oral proof of divorce, neither before nor after the payment of mahr. Therefore, please inform us of the ruling of the Sharia.

Answer: Paying prompt mahr before the consummation of marriage is necessary. If the woman does not demand it before consummation, whenever she does demand it, its payment can in no way be considered evidence or even a suspicion of divorce. Without Sharia proof, divorce can never be accepted. The woman is certainly entitled to inheritance.

Allah Almighty says: "And for them is one-fourth of what you leave if you have no child. But if you have a child, then for them is an eighth of what you leave, after any bequest you [may have] made or debt." - Allah Almighty says: "And your wives have a one-fourth share of what you leave if you have no child; but if you have a child, then for them is an eighth of what you leave, after [payment of] any bequest you [may have] made or debt." And Allah Almighty knows best.

Problem 180: From Lucknow, Baloch Darwaza, mosque adjacent to the Akhara, sent by Maulvi Muhammad Usman, student, 5 Rajab-ul-Murajab 1336 AH. After greetings, it is submitted that scholars here differ regarding the issues of Dhu al-Arham (distant kindred). Some give answers according to the opinion of Imam Abu Yusuf, and some according to the opinion of Imam Muhammad. In your opinion, which opinion should be acted upon, and what is your practice?

Answer: The original fatwa is based on the opinion of Imam Muhammad (may Allah have mercy on him); this humble servant acts upon it. However, there is some difficulty in its derivation. Therefore, some sheikhs, for the sake of ease, gave fatwas according to the opinion of the Second Imam (Abu Yusuf) (may Allah have mercy on him). And Allah Almighty knows best.

Problem 181: 14 Shaban 1336 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: a person passed away, leaving behind a grandmother...

मरहूम बच्चे के जीवन काल में ज़ैद ने कचहरी के माध्यम से वह मेहर अदा कर दिया, उसके बाद ज़ैद का इंतकाल हो गया। अब पत्नी अपने एक-चौथाई हक़ की दावेदार है। मामला कचहरी में विचाराधीन है। तलाक का कोई लिखित या मौखिक प्रमाण नहीं है, न मेहर की अदायगी से पहले और न ही उसके बाद। अतः शरीयत के हुक्म से अवगत कराएं।

उत्तर: रुखसती (विवाह संपन्न होने) से पहले मुअज्जल मेहर अदा करना ज़रूरी है और अगर औरत रुखसती से पहले न मांगे, तो जब वह मांग करे, उसकी अदायगी को किसी भी तरह से तलाक देने की दलील या संदेह नहीं माना जा सकता। बिना शरीअती सबूत के तलाक हरगिज़ नहीं मानी जा सकती। औरत निश्चित रूप से विरासत की हकदार है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "और तुम्हारे छोड़े हुए माल में से औरतों के लिए चौथा हिस्सा है यदि तुम्हारी कोई संतान न हो, फिर यदि तुम्हारी कोई संतान हो तो उनके लिए तुम्हारे छोड़े हुए माल में से आठवाँ हिस्सा है, उस वसीयत के बाद जो तुम कर जाओ और क़र्ज़ चुकाने के बाद।" - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १८०: लखनऊ, बलूच दरवाज़ा, अखाड़े के पास वाली मस्जिद से, प्रेषक मौलवी मुहम्मद उस्मान, छात्र, ५ रजब-उल-मुरज्जब १३३६ हिजरी। सलाम के बाद निवेदन है कि यहाँ विद्वान ज़ुवुल अरहाम (दूर के रिश्तेदारों) के मसलों में मतभेद रखते हैं। कुछ इमाम अबू यूसुफ के कथन के अनुसार उत्तर देते हैं और कुछ इमाम मुहम्मद के कथन के अनुसार। आपकी राय में किस कथन के अनुसार अमल होना चाहिए और आपका मामूल (व्यवहार) क्या है?

उत्तर: मूल फतवा इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) के कथन पर है, फ़क़ीर (मैं) का इसी पर अमल है। मगर इसके इस्तखराज (निष्कर्ष निकालने) में थोड़ी कठिनाई होती है, इसलिए कुछ बुजुर्गों ने आसानी के लिए इमाम सानी (अबू यूसुफ) के कथन पर फतवा दिया। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १८१: १४ शाबान १३३६ हिजरी दीन के विद्वान इस मसले में क्या फरमाते हैं कि एक व्यक्ति का इंतकाल हुआ, उसने एक दादी छोड़ी...

حیات طفلِ مرحوم میں زید نے بواسطہ کچہری وہ مہر ادا کر دیا بعدہ زید کا انتقال ہو گیا اب زوجہ اپنے حق ربع کی مدعیہ ہے مقدمہ کچہری میں زیر بحث ہے کوئی تحریری تقریری ثبوت طلاق نہیں ہے نہ قبل از ادائے مہر نہ مابعد آں ، پس حکم شرع شریف سے مطلع فرمائیں۔

الجواب: ہر مہر معجل کا ادا کرنا پیش رخصت ضروری ہوتا ہے اور اگر عورت قبل رخصت نہ مانگے تو جب طلب کرے اس کا ادا کرنا کسی طرح طلاق دینے کی دلیل کیا شبہ بھی نہیں ہو سکتا اور بے ثبوت شرعی طلاق ہر گز نہیں مانی جا سکتی عورت ضرور مستحق میراث ہے۔

قال اللہ تعالی "وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّكُمْ وَلَدٌ ۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِّنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُوْنَ بِهَا اَوْ دَيْنٍ" ط - اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اور تمہارے ترکہ میں عورتوں کا چوتھائی ہے اگر تمہاری اولاد نہ ہو، پھر اگر تمہاری اولاد ہو تو ان کا تمہارے ترکہ میں سے آٹھواں حصہ ہے جو وصیت تم کر جاؤ اور قرض نکال کر۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۱۸۰: از لکھنو بلوچ دروازہ مسجد متصل اکھاڑہ مرسلہ مولوی محمد عثمان طالب علم ۵ رجب المرجب ۱۳۳۶ھ بعد تحیہ سلام گزارش ہے کہ یہاں علماء مسائل ذوالارحام میں مختلف ہیں بعض امام ابو یوسف کے قول کے موافق جواب دیتے ہیں بعض امام محمد کے قول کے موافق جناب کی رائے میں کس قول کے موافق عمل درآمد ہونا چاہئے اور جناب کا معمول کیا ہے

الجواب: اصل فتوی قول امام محمد علیہ الرحمۃ پر ہے فقیر کا اسی پر عمل ہے مگر اس کے استخراج میں قدرے دشواری ہوتی ہے لہذا بعض مشائخ نے بغرض آسانی قول امام ثانی علیہ الرحمہ پر فتوی دیا۔ واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۱۸۱: ۱۴ شعبان ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص کا انتقال ہوا اس نے ایک دادی

Fatawa Razawiyya Volume 26

Question: If a person leaves behind a maternal grandmother, a father, and a sister as heirs, how will the estate be distributed according to the Sharia?

The Answer: In the mentioned case, according to the rules of inheritance, the estate will be divided into six shares. One share will go to the maternal grandmother and five shares will go to the father. The paternal grandmother and the sister will receive nothing. This is the requirement of legal reasoning (fiqh), although there are different narrations on this point. It is mentioned in "Ikhtiyar Sharh Mukhtar" and then in "Fatawa Alamgiri":

Arabic Original	**Urdu Translation / Explanation**
If someone leaves a father, a paternal grandmother, and a maternal grandmother, then the paternal grandmother is excluded by the father. There is a difference of opinion regarding the maternal grandmother's share. Some say she gets one-sixth, while others say she gets half of one-sixth (one-twelfth). I say: The only thing that prevented the second opinion is analogy with the case of a father, mother, and two brothers. For the two brothers are excluded by the father, but they still reduce the mother's share from one-third to one-sixth. Similarly, the paternal grandmother is excluded by the father, yet she would reduce the maternal grandmother's share from one-sixth to one-twelfth. This is nothing (not a valid argument) for several reasons. First, because reduction (Hajb Nuqsan) occurs from one prescribed share to another prescribed share which is less than it, whereas the prescribed	If a person leaves a father, a paternal grandmother, and a maternal grandmother, the paternal grandmother will be excluded from the inheritance because of the father. There is a difference of opinion among scholars regarding the maternal grandmother. One opinion is that she should be given one-sixth share, and the second opinion is that she should get a twelfth share, etc. I say the basis of the second opinion is only an analogy with the case of a father, mother, and two brothers, because both brothers will be excluded because of the father, and they both will reduce the mother's share from one-third and move it to one-sixth. Similarly, the paternal grandmother will be excluded because of the father, even though she would move the maternal grandmother's share from one-sixth to a twelfth. This is not valid for several reasons. The first reason is because a reduction in share (Hajb-e-Nuqsan) occurs from one prescribed share to another prescribed

Arabic Original	Urdu Translation / Explanation
share for the grandmother is only one-sixth, and reduction...	share which is less than the first one, whereas the grandmother's prescribed share is only one-sixth, and it...

1 Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Inheritance, Chapter Four on Exclusion, Nurani Kutub Khana Peshawar, 6/453

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

प्रश्न: और अगर कोई व्यक्ति नानी, पिता और बहन को वारिस छोड़ दे, तो शरीयत के अनुसार विरासत कैसे बांटी जाएगी?

उत्तर: पूछे गए मामले में, विरासत के नियमों के अनुसार संपत्ति को छह हिस्सों में बाँटा जाएगा। एक हिस्सा नानी को और पांच हिस्से पिता को मिलेंगे, और दादी और बहन को कुछ नहीं मिलेगा। यही कानूनी तर्क(फ़िक्ह) की मांग है, हालांकि इस मामले में अलग-अलग कथन (रिवायतें) हैं। इख्तियार शरह मुख्तार और फिर फतावा आलमगिरी में लिखा है:

अरबी मूल

अगर किसी ने पिता, दादी और नानी को छोड़ा है, तो दादी पिता की वजह से वंचित है। नानी के हिस्से के बारे में मतभेद है; कहा गया कि उसके लिए छठा हिस्सा है और कहा गया कि उसके लिए छठे का आधा (बारहवां) हिस्सा है। मैं कहता हूँ: दूसरी राय को रोकने वाली बात केवल पिता, माँ और दो भाइयों के मामले पर कयास (तुलना) है, क्योंकि वे दोनों पिता की वजह से वंचित हैं लेकिन माँ को तिहाई से छठे हिस्से की ओर कम कर देते हैं। इसी तरह दादी पिता की वजह से वंचित है और वह नानी को छठे से उसके आधे हिस्से की ओर कम कर देगी। और यह कुछ भी नहीं है। पहला इसलिए क्योंकि हज्ब-ए-नुक़्सान एक निर्धारित हिस्से से दूसरे निर्धारित हिस्से की ओर होता है जो उससे कम हो, जबकि दादी का निर्धारित हिस्सा केवल छठा है और उसे...

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

अगर किसी व्यक्ति ने पिता, दादी और नानी छोड़ी तो दादी पिता की वजह से विरासत से वंचित होगी, और नानी के बारे में विद्वानों ने मतभेद किया। एक राय है कि उसे छठा हिस्सा दिया जाए और दूसरी राय है कि उसे बारहवां हिस्सा मिले। इत्यादि। मैं कहता हूँ दूसरे कथन का आधार तो केवल पिता, माँ और दो भाइयों के मसले पर कयास है क्योंकि दोनों भाई पिता की वजह से वंचित होंगे और वे दोनों माँ को तिहाई से वंचित करके छठे हिस्से की ओर ले जाएंगे। इसी तरह दादी पिता की वजह से वंचित होगी हालाँकि वह नानी को छठे हिस्से से बारहवें हिस्से की ओर ले जाएगी। और यह कई कारणों से कुछ नहीं है। पहला कारण क्योंकि हज्ब-ए-नुक़्सान एक निर्धारित हिस्से से दूसरे निर्धारित हिस्से की ओर होता है जो पहले हिस्से से कम हो जबकि दादी का निर्धारित हिस्सा केवल छठा है और उसको...

1 अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-फ़राइज़, बाब अल-रबे अल-हज्ब, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/453

اور ایک نانی اور باپ اور بہن وارث چھوڑے تو از روئے شرع شریف ترکہ کس طرح تقسیم ہوگا؟

الجواب: صورت مستفسرہ میں حسب شرائط فرائض ترکہ چھ سہم ہو ایک سہم نانی اور پانچ باپ کو پہنچیں گے اور دادی اور بہن کو کچھ نہیں، هذا هو قضية النظر الفقهی وان كانت الروايات فيه مختلفة (نظر فقہی کا تقاضا یہی ہے اگرچہ اس میں روایتیں مختلف ہیں۔ ت) اختیار شرح مختار پھر فتاوی عالمگیریہ میں ہے:

اصل عربی	اردو ترجمہ / تشریح
لو ترک ابا وام اب و ام ام فام الاب محجوبة بالاب واختلفوا ماذا لام الام قيل لها السدس وقيل لها نصف السدس ۱ اهـ اقول: مامنع القول الاخر الا القياس على مسئلة اب وام واخوين فأنهما محجوبان بالاب و يحجبانها من الثلث الى السدس كذالك ام الاب محجوبة بالاب وتحجب الامية من السدس الى نصفه وهذا ليس شيئ۔ اما اولاً فلان حجب النقصان يكون من فرض الى فرض	اگر کسی شخص نے باپ، دادی اور نانی چھوڑی تو دادی باپ کی وجہ سے میراث سے محروم ہوگی، اور نانی کے بارے میں مشائخ نے اختلاف کیا۔ ایک قول ہے کہ اس کو چھٹا حصہ دیا جائے گا اور دوسرا قول ہے کہ اس کو بارہواں حصہ ملے گا۔ الخ۔ میں کہتا ہوں دوسرے قول کا ماخذ تو فقط باپ، ماں اور دو بھائیوں کے مسئلہ پر قیاس ہے کیونکہ دونوں بھائی باپ کی وجہ سے محروم ہوں گے اور وہ دونوں ماں کو تہائی سے محروم کر کے چھٹے حصے کی طرف منتقل کر دیں گے۔ اسی طرح دادی باپ کی وجہ سے محروم ہو گی حالانکہ وہ نانی کو چھٹے حصے سے بارہویں حصے کی طرف منتقل کر دے گی۔ اور یہ بوجوہ کوئی شیئی نہیں- وجہ اول کیونکہ حجب نقصان ایک مقررہ حصے سے دوسرے مقررہ حصے

اصل عربی	اردو ترجمہ / تشریح
دونه و لا فرض للجدة الا السدس وما كان التنصيف	کی طرف ہوتا ہے جو پہلے حصے سے کمتر ہو جبکہ جدہ کا مقررہ حصہ صرف چھٹا ہے اور اس کو

١ الفتاوى الهندية كتاب الفرائض الباب الرابع فى الحجب نورانى كتب خانہ پشاور ۶/ ۴۵۳

[Arabic Column]: Because her share then would not be half of the sixth, but rather her share is nothing but the sixth. And each of them was claiming it for herself, so we divided it between them into halves by way of conflict due to the lack of a deciding factor, just as if two outsiders each established that the land belongs to him, then it is divided equally between them. Likewise here, so when the paternal interference ceased because the father blocked her, the maternal claim remained without an opponent. So she receives the full sixth, just as if a house had two equal pre-emptors and each of them claimed the entire pre-empted house, then an event occurred for one of them that nullified his right, the entire house would belong to the second due to the removal of the competition. Secondly, because Allah, Glory be to Him and Exalted is He, has given every possessor of a right his right, so it is not permissible for any portion of one's prescribed share to be transferred to another. And indeed...

[Urdu Column]: It will not be halved, because in this case the grandmother's prescribed share would become half of a sixth (a twelfth share), whereas this is not the case; rather her prescribed share is only a sixth. Thus, both of them (the paternal and maternal grandmothers) would each claim the full sixth share for themselves. Therefore, due to the conflict and the lack of a deciding factor, we divided this sixth share equally between the two. Just as if two strangers, besides the seller and buyer, both produced witnesses to the effect that the sold land belongs to them, then that land would be divided equally between them. The same will happen here. When the paternal grandmother's interference ended because the father deprived her, the maternal grandmother's claim remained without dispute, therefore she will be given the full sixth share. Just as there might be two equal pre-emptors for a house and each one claims the entire pre-empted house, then one of them faces an obstacle due to which his right is waived, then because the interference has ended, the entire house will go to the other. The second reason is because Allah Almighty has granted every rightful person their right, so it would not be permissible for any portion of someone's prescribed share to be transferred to another. Indeed.

---

1 Kanz al-Ummal Hadith 66056 and 66057, Mu'assasat al-Risalah, Beirut 16/212

[अरबी कॉलम]: क्योंकि उस स्थिति में उसका हिस्सा छठे का आधा नहीं होगा, बल्कि उसका हिस्सा केवल छठा है। और उनमें से प्रत्येक अपने लिए उसका दावा कर रही थी, इसलिए हमने विवाद और प्राथमिकता के अभाव के कारण इसे उनके बीच आधा-आधा कर दिया, जैसे कि यदि दो बाहरी व्यक्तियों में से प्रत्येक ने यह साबित कर दिया कि भूमि उसकी है, तो उसे उनके बीच आधा-आधा बांट दिया जाता है। इसी तरह यहाँ भी, जब पिता द्वारा दादी को वंचित करने के कारण दादी की प्रतिस्पर्धा समाप्त हो गई, तो नानी का दावा निर्विरोध रह गया। इसलिए उसे पूरा छठा हिस्सा मिला, जैसे कि यदि एक घर के दो समान पूर्व-क्रयाधिकारी (शफी) हों और उनमें से प्रत्येक पूरे घर का दावा करे, फिर उनमें से एक के साथ कुछ ऐसा घटित हो जिससे उसका अधिकार समाप्त हो जाए, तो प्रतिस्पर्धा समाप्त होने के कारण पूरा घर दूसरे को मिल जाएगा। दूसरा कारण यह है कि अल्लाह सुभानहु व ताला ने प्रत्येक हकदार को उसका हक दिया है, इसलिए यह जायज नहीं होगा कि किसी के निर्धारित हिस्से से कुछ भी दूसरे को हस्तांतरित किया जाए। और बेशक...

[उर्दू कॉलम]: आधा नहीं किया जाएगा, क्योंकि इस स्थिति में दादी का निर्धारित हिस्सा छठे का आधा (बारहवां हिस्सा) हो जाएगा, जबकि ऐसा नहीं है, बल्कि उसका निर्धारित हिस्सा केवल छठा है। तो उन दोनों (दादी और नानी) में से प्रत्येक अपने लिए पूरे छठे हिस्से का दावा करेगी। इसलिए हमने विवाद और किसी वरीयता के न होने के कारण उस छठे हिस्से को उन दोनों के बीच आधा-आधा कर दिया। जैसा कि विक्रेता और खरीदार के अलावा दो अजनबी पुरुषों में से प्रत्येक ने इस बात पर गवाह पेश कर दिए कि बेची गई जमीन उसकी है, तो वह जमीन दोनों के बीच आधी-आधी बांट दी जाएगी। ऐसा ही यहाँ भी होगा। जब दादी की बाधा इस कारण खत्म हो गई कि बाप ने उसे महरूम (वंचित) कर दिया है, तो नानी का दावा बिना विवाद के रहा, इसलिए उसे पूरा छठा हिस्सा दिया जाएगा। जैसे किसी घर के दो बराबर के शफी हों और हर एक पूरे घर का दावा करे, फिर उनमें से एक को ऐसी बाधा आ जाए जिससे उसका हक खत्म हो जाए, तो बाधा खत्म होने के कारण पूरा घर दूसरे को मिलेगा। दूसरी वजह यह है कि अल्लाह तआला ने हर हकदार को उसका हक दिया है, इसलिए यह जायज नहीं होगा कि किसी के तयशुदा हिस्से से कोई चीज दूसरे की तरफ चली जाए। बेशक।

---

1 कंजुल उम्माल हदीस 66056 और 66057, मुअस्ससतुर् रसाला बेरूत 16/212

[عربی متن]: لان فرضها اذ ذاک نصف السدس بل لیس فرضها الا السدس وکانت کل منهما تدعیہ لنفسها کما جعلناہ بینهما نصفین علی سبیل المنازعۃ لعدم المرجح کما اذا اقام کل من الخارجین علی ان الارض لہ فانها تنصف بینهما کذلک ههنا فاذا سقطت مزاحمۃ الابویۃ لحجب الاب ایاها بقیت دعوی الامیۃ بلا معارض فکان لها السدس کما اذا کان لدار شفیعان متساویان وادعی کل منهما جمیع الدار المشفوعۃ ثم عرض لاحدهما مایسقط حقہ کانت الدار کلها للثانی لزوال المزاحمۃ واما ثانیا فلان اللہ سبحانہ و تعالیٰ قد اعطی کل ذی حق حقہ فلا یجوز ان ینقل من فرض احد شیئ الی غیرہ وقد

[اردو متن]: نصف نہیں کیا جائے گا ، اس لئے کہ اس صورت میں جدہ کا مقررہ حصہ چھٹے کا نصف (بارہواں حصہ) ہوجائے گا حالانکہ ایسا نہیں بلکہ اس کا مقررہ حصہ فقط چھٹا ہے تو ان دونوں (دادی اور نانی) میں سے ہر ایک اپنے لئے پورے چھٹے حصے کا دعویٰ کرے گی۔ چنانچہ ہم نے منازعت کے باعث اور مرجح نہ ہونے کی وجہ سے اس چھٹے حصے کو ان دونوں کے درمیان نصف نصف کردیا۔ جیسا کہ بائع اور مشتری کے علاوہ دو اجنبی مردوں میں سے ہر ایک نے اس بات پر گواہ قائم کردیئے کہ فروخت شدہ زمین اس کی ہے تو وہ زمین دونوں کے درمیان نصف نصف کردی جائے گی۔ ایسا ہی یہاں بھی ہوگا۔ جب دادی کی مزاحمت اس وجہ سے ختم ہوگئی کہ باپ نے اس کو محروم کردیا ہے تو نانی کا دعوی بلا منازعت رہا لہذا اس کو مکمل چھٹا حصہ دیا جائے گا۔ جیسے کسی گھر کے دو مساوی شفیع ہوں اور ہر ایک شفعہ والے پورے گھر کا دعویٰ کرے پھر ان میں سے ایک کو ایسا عارضہ لاحق ہو جس کی وجہ سے اس کا حق ساقط ہوجائے تو مزاحمت کے ختم ہوجانے کی وجہ سے پورا گھر دوسرے کو ملے گا۔ وجہ دوم کیونکہ

اللہ تعالیٰ نے ہر حقدار کو اس کا حق عطا فرمایا ہے لہذا یہ جائز نہ ہوگا کہ کسی کے مقررہ حصے سے کوئی شے دوسرے کی طرف منتقل ہو جائے۔ بیشک

---

1 کنز العمال حدیث ۶۶۰۵۶ و ۶۶۰۵۷ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶/ ۲۱۲

Volume 26 Fatawa Ridawiyya

[Arabic Box Text]: We have a consensus that the fixed share of the grandmother is only one-sixth. If we were to halve it here (making it one-twelfth), even though the paternal grandmother has no right here, then half of the sixth (one-twelfth) would surely revert to the father. Thus, he would become a partner in the grandmother's fixed share, and there is no parallel for this in Sharia. So it became clear that the first opinion is preferred, as if for this reason it was given precedence in the choice (al-Ikhtiyar). And Allah Almighty knows best. (T)

[Urdu Explanation in Box]: We have a consensus on this that the prescribed share of the grandmother is only one-sixth. If we were to halve it here (i.e., make it one-twelfth), even though the grandmother has no right here, then certainly half of the sixth (one-twelfth portion) would return to the father, so in this way, he would become a partner in the grandmother's prescribed share, and there is no parallel for this in Sharia. So it has become clear that the first opinion should be preferred, as if for this reason it has been given precedence in the choice. And Allah Almighty knows well. (T)

Problem 182: What do the scholars of the religion say in this detailed problem below:

Nasir Ali |

| | Akbar Ali (deceased) Burhan Ali | | Yar Ali (deceased) Ja'far Ali & Musammat Khairun, wife of late Mir Sultan Ali | and mother of late Maulvi Mahdi Hasan Tafazzul Husain (deceased) Arshad Ali & Najm-un-Nisa, wife of late Maulvi Mahdi Hasan | and also mother of Maulvi Abdul Aleem alias Shehro Chiragh Ali (deceased)

And Muhammad Masih is the maternal cousin brother of the late Chiragh Ali, and Musammat Fatima Zehra is his maternal cousin sister too. Now, to whom will the estate left by late Chiragh Ali go? Will it go to Abdul Aleem alias Shehro, or will the maternal cousin brother and sister receive it? State the ruling and be rewarded.

Answer: In the mentioned situation, according to the rules of inheritance, the entire estate of Chiragh Ali will be divided into three parts, and two parts of it will go to his...

जिल्द २६ फ़तावा रज़विया

[अरबी बॉक्स पाठ]: हमारा इस पर इजमाअ (आम सहमति) है कि दादी का हिस्सा केवल छठा भाग (1/6) है। यदि हम इसे यहाँ आधा कर दें (यानी बारहवाँ भाग बना दें), जबकि यहाँ दादी का कोई अधिकार नहीं है, तो निश्चित रूप से छठे का आधा (बारहवाँ हिस्सा) पिता की ओर लौटेगा। इस प्रकार वह दादी के निर्धारित हिस्से में साझीदार हो जाएगा, और शरीयत में इसका कोई उदाहरण नहीं मिलता। अतः स्पष्ट हो गया कि पहले मत को ही प्राथमिकता दी जाएगी, मानो इसी कारण से इसे 'अल-इख्तियार' में प्रमुखता दी गई है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (त)

[बॉक्स में उर्दू स्पष्टीकरण]: हमारा इस पर इजमाअ है कि दादी (जद्दा) का निर्धारित हिस्सा केवल छठा है। अगर यहाँ हम इसको आधा कर दें (यानी बारहवाँ बना दें), हालाँकि यहाँ दादी का कोई हक नहीं है, तो यकीनन छठे का आधा (बारहवाँ हिस्सा) बाप की तरफ लौटेगा, तो इस तरह वह जद्दा के मुकर्ररह हिस्से में शरीक हो जाएगा और शरीयत में इसकी कोई नज़ीर (मिसाल) नहीं मिलती। तो वाज़ेह (स्पष्ट) हो गया कि पहले क़ौल को ही तरजीह (प्राथमिकता) दी जाएगी, गोया इसी वजह से 'इख्तियार' में इसको मुक़द्दम (प्रथम) किया गया है। और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

मसला १८२: विद्वान इस विस्तृत मसले में क्या फ़रमाते हैं:

नासिर अली |

| | अकबर अली (स्वर्गवासी) बुरहान अली | | यार अली (स्वर्गवासी) जाफ़र अली और मुसम्मात खैरुन, पत्नी मीर सुल्तान अली (स्वर्गवासी) | और माँ मौलवी महदी हसन (स्वर्गवासी) तफ़ज़्ज़ुल हुसैन (स्वर्गवासी) अरशद अली और नजमुन निसा, पत्नी मौलवी महदी हसन (स्वर्गवासी) | और साथ ही माँ मौलवी अब्दुल अलीम उर्फ़ शहरो चिराग़ अली (स्वर्गवासी)

और चिराग़ अली (स्वर्गवासी) के मोहम्मद मसीह अपने ममेरे भाई हैं और मुसम्मात फ़ातिमा ज़हरा अपनी ममेरी बहन भी हैं। अब चिराग़ अली (स्वर्गवासी) की छोड़ी हुई संपत्ति किसे मिलेगी? अब्दुल अलीम उर्फ़ शहरो को मिलेगी या ममेरे भाई और बहन को मिलेगी? बयान करें, सवाब (पुण्य) पाएँ।

उत्तर: उक्त स्थिति में उत्तराधिकार के नियमों के अनुसार चिराग़ अली की कुल संपत्ति के तीन हिस्से होंगे, जिनमें से दो हिस्से उसके..

पृष्ठ ३५९/६१३

[عربی عبارت]: اجماعنا ان فرض الجدة السدس فان نصفناہ ھھنا ولاحق للابویة یرجع النصف لامحالة الی الاب فیشارك الجدة فی فرضھا ولا نظیر لہ فی الشرع فتبین ان الاول ھو المرجح وکانھا لھذا قدمہ فی الاختیار۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

ہمارا اس پر اجماع ہے کہ جدہ کا مقررہ حصہ فقط چھٹا ہے۔ اگر یہاں ہم اس کو نصف کر دیں (یعنی بارہواں بنا دیں) حالانکہ دادی کا یہاں کوئی حق نہیں تو یقیناً چھٹے کا نصف (بارہواں حصہ) باپ کی طرف لوٹے گا تو اس طرح وہ جدہ کے مقررہ حصے میں شریک ہو جائے گا اور شریعت میں اس کی کوئی نظیر نہیں ملتی تو واضح ہو گیا کہ پہلے قول کو ہی ترجیح دی جائے گی گویا اسی وجہ سے اختیار میں اس کو مقدم کیا ہے۔ اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔(ت)

مسئلہ ۱۸۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ مفصلہ ذیل میں :

ناصر علی |

| | اکبر علی مرحوم برہان علی | | یار علی مرحوم جعفر علی و مسماۃ خیرن زوجہ میر سلطان علی مرحوم | و والدہ مولوی مہدی حسن مرحوم تفضل حسین مرحوم ارشد علی و نجم النساء زوجہ مولوی مہدی حسن مرحوم | نیز والدہ مولوی عبدالعلیم عرف شہرو چراغ علی مرحوم

اور چراغ علی مرحوم کے محمد مسیح اپنے خلیری بھائی اور مسماۃ فاطمہ زہرا اپنی خلیری بہن بھی ہیں، اب چراغ علی مرحوم کا متروکہ کس کو ملے گا عبدالعلیم عرف شہرو کو ملے گا یا خلیری بھائی و بہن کو ملے گا؟ بینوا توجروا۔

الجواب: صورت مذکورہ میں حسب شرائط فرائض چراغ علی کا کل ترکہ تین حصہ ہو کر دو حصے اس کے...

صفحہ ۳۵۹ از ۶۱۳

Fatawa Rizvia Volume 26

...the maternal cousin brother and one part will go to his maternal cousin sister. Abdul Aleem will receive nothing because he is a very distant relative. By one lineage, he is the son of the daughter of the son of the paternal uncle of the great-grandfather (ibn bint ibn am al-jadd), meaning he is the grandson of the grandson of Nasiri, the father of the great-grandfather of Chirag Ali. By another lineage, he is the grandson of the granddaughter of the paternal uncle of the great-grandfather (ibn bint am al-jadd), meaning he is the grandson of the granddaughter of the great-grandfather of Chirag Ali's father. In any case, he belongs to the category of 'Dhu al-Arham' (distant kindred) and is not a residuary heir (Asaba) himself, and is more distant in degree than the offspring of the maternal aunt. Therefore, he will receive nothing in their presence. It is stated in Tanwir al-Absar and Durr al-Mukhtar:

"The nearest in each class is preferred, and if they are equal in degree, the child of the heir is preferred. And Allah Almighty knows best." In every category, the most closely related will be prioritized; if they are equal in rank, the child of the heir will be prioritized. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 183: From Bahat, District Saharanpur, sent by Mushtaq Hussain, 4 Rabi al-Awwal Sharif 1331 AH. What do the learned scholars say regarding this matter: A woman passed away after forgiving her Shariah mahr (dowry), witnessed by her mother, sister, and maternal uncle. She left behind a three-year-old daughter and a husband. Her mother and sister took some jewelry and clothes from her dowry items from her husband's home. They gave a list of the remaining items to the husband and told him to sell them and spend the proceeds on 'Isal-e-Sawab' (transfer of reward) and 'Fatiha'. What is the Shariah ruling on this? Who is the owner and what is the proper disposal of the remaining assets, and what right do the mother and sister have regarding their return?

The Answer: Whatever was the property of the woman, such as dowry etc., in the aforementioned case, according to the requirements of the laws of inheritance, if these are the only heirs, every single item will be divided into twelve parts: three parts for the husband, two for the mother, six for the daughter, and one for the sister. Whatever the mother and sister took must be returned. All items combined should be divided into twelve parts. They can then take their three parts and spend them on Fatiha etc. as they wish. The husband has authority over his three parts, and

as for the daughter's six parts, no one can spend them on Fatiha etc.; they shall remain in her father's possession for her own use.

1 Ad-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Fara'id, Bab Tawrith Dhu al-Arham, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/364.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 26

...ममेरी बहन के भाई को और एक हिस्सा उसकी ममेरी बहन को मिलेगा। अब्दुल अलीम को कुछ नहीं मिलेगा क्योंकि वह बहुत दूर का रिश्तेदार है। एक रिश्ते से वह परदादा के चचेरे भाई के बेटे की बेटी का बेटा है (इब्न बिन्त इब्न अम्म अल-जद्द), यानी चिराग अली के परदादा के पिता नासिरी के पोते का नाती है। और दूसरे रिश्ते से वह परदादा के चचेरे भाई की बेटी की पोती का बेटा है (इब्न बिन्त अम्म अल-जद्द), यानी चिराग अली के पिता के परदादा की पोती का पोता है। बहरहाल, वह 'ज़वी अल-अर्हाम' (दूर के रिश्तेदार) से है और स्वयं 'असाबा' (अवशेष वारिस) नहीं है, और मौसी की संतान से दर्जे में दूर है। इसलिए उनके सामने उसे कुछ नहीं मिलेगा। तनवीरुल अबसार और दुर्रे मुख्तार में है:

"हर श्रेणी में सबसे करीबी को प्राथमिकता दी जाएगी, और यदि वे दर्जे में बराबर हों, तो वारिस की संतान को प्राथमिकता दी जाएगी। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।" हर श्रेणी में सबसे करीबी को प्राथमिकता दी जाएगी। यदि वे रैंक में बराबर हैं, तो वारिस की संतान को प्राथमिकता दी जाएगी। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। (टी)

मसला 183: बहट, जिला सहारनपुर से, मुश्ताक हुसैन द्वारा प्रेषित, 4 रबी अल-अव्वल शरीफ 1331 हिजरी। विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक महिला ने अपना शरई महर माफ करने के बाद दम तोड़ दिया, जिसकी गवाह उसकी माँ, बहन और सगे मामा हैं। उसने पीछे एक तीन साल की बेटी और पति को छोड़ा। उसकी माँ और बहन उसके पति के घर से दहेज के सामान में से कुछ गहने और कपड़े ले गईं। उन्होंने बाकी सामानों की एक सूची पति को दी और उससे कहा कि इन्हें बेचकर 'ईसाल-ए-सवाब' और 'फातिहा' पर खर्च करें। इस बारे में शरई हुक्म क्या है? बचे हुए सामान का मालिक और उपयोग कौन है, और माँ और बहन को उसकी वापसी का क्या अधिकार है?

जवाब: दहेज वगैरह जो कुछ महिला की मिल्कियत था, उपर्युक्त मामले में, विरासत के कानूनों की शर्तों के अनुसार, यदि केवल यही वारिस हैं, तो हर चीज़ के बारह हिस्से होंगे: तीन हिस्से पति के, दो माँ के, छह बेटी के और एक बहन का। माँ और बहन ने जो कुछ लिया है उसे वापस लाना चाहिए। सभी सामानों को मिलाकर बारह हिस्से किए जाने चाहिए। फिर वे अपने तीन हिस्से ले सकते हैं और उन्हें फातिहा आदि पर अपनी इच्छानुसार खर्च कर सकते हैं। पति को अपने तीन हिस्सों पर

अधिकार है, और जहाँ तक बेटी के छह हिस्सों का सवाल है, कोई भी उन्हें फातिहा आदि पर खर्च नहीं कर सकता; वे उसके पिता के कब्जे में रहकर खुद बेटी के लिए रहेंगे।

1 अद-दुर अल-मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताब अल-फराइज़, बाब तौरिस ज़वी अल-अर्हाम, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/364।

पृष्ठ 613 का 360

خالہ زاد بھائی کو اور ایک حصہ اس کی خالہ زاد بہن کو ملے گا عبدالعلیم کچھ نہ پائے گا کہ وہ بہت دور رشتہ دار ہے ایک رشتہ پر ابن بنت ابن عم الجد ہے یعنی چراغ علی کے پردادا کے باپ ناصری کے پوتے کا نواسہ ہے اور دوسرے رشتہ پر ابن بنت عم الجد ہے یعنی چراغ علی کے باپ کے پردادا کے پوتی کا پوتا ہے بہرحال ذوی الارحام سے ہے خود عصبہ وارث نہیں اور اولاد خالہ سے درجے میں بعید ہے لہذا ان کے سامنے اسے کچھ نہ ملے گا۔ تنویرالابصار ودرمختار میں ہے:

یقدم الاقرب فی کل صنف واذا استووا فی درجۃ قدم ولد الوارث- واللہ تعالٰی اعلم۔ ہر صنف میں زیادہ قریبی کو مقدم کیا جائے گا، اگر وہ درجہ میں برابر ہوں تو وارث کی اولاد کو مقدم کیا جائے گا۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۸۳: از بہٹ ضلع سہارنپور مرسلہ مشتاق حسین ۴ ربیع الاول شریف ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے کرام اس مسئلہ میں کہ ایک عورت نے بعد معاف کرنے مہر شرعی جن کے شاہد اس کی ماں اور بہن نیز ماموں حقیقی ہیں انتقال کیا اور ایک لڑکی سہ سالہ اور خاوند چھوڑے اسباب جہیز ی میں سے کچھ زیور اور کپڑا اس کے شوہر کے یہاں سے اس کی ماں اور بہن لے گئے باقی کی ایک فہرست اس کے شوہر کو دی اور کہا کہ اس کو بیچ کر ایصالِ ثواب اور فاتحہ میں خرچ کریں، بس کیا حکم شرعی ہے اس بارے میں پسماندہ اسباب کا کون مالک اور مصرف ہے اور ماں باپ اور بہن کو اس کی واپسی کا کیا حق ہے؟

الجواب: جہیز وغیرہ جو کچھ عورت کی ملک تھا صورتِ مذکورہ میں حسب شرائطِ فرائض اگر وارث صرف یہی ہیں ہر ہر چیز کے بارہ حصے ہوں گے تین حصہ شوہر کے، دو ماں کے، چھ

بیٹی کے، ایک بہن کا۔ ماں بہن جو کچھ لے گئیں واپس لا کر سب ملا کر بارہ حصہ کر کے اپنے تین حصے لے کر ان کو فاتحہ وغیرہ جس میں چاہیں صرف کریں شوہر کے تین حصوں کا اختیار شوہر کو ہے اور دختر کے چھ، تو کوئی بھی فاتحہ وغیرہ میں صرف نہیں کر سکتا وہ اس کے باپ کے قبضے میں رہ کر خود

1 الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب الفرائض باب توریث ذوی الارحام مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۶۴

Fatawa Razawiyya, Volume 26

...will be spent on his food and drink. And Allah Almighty knows best.

Question 184: From Pindol, Buzurg Post Office, Raipur, District Muzaffarpur. Sent by Niamat Ali Sahib, 14th Rabi-ul-Awwal Sharif 1337 AH. What do the scholars of religion say in this matter: Out of two brothers who were non-believers, one became a Muslim. Now, the non-believing brother does not give him his rightful share and says, "You have left our religion, how did your right come about?" Will he have a right or not?

The Answer: If, for example, both brothers had inherited from their father's estate, and now one has become a Muslim, then he remains the owner of his share. Ownership is not lost by becoming a Muslim. Yes, after his conversion to Islam, he will not receive the inheritance of any of those non-believers who die, due to the difference in religion (*La ikhtilaf al-din* - because of the difference in religion. T). And Allah Almighty knows best.

Question 185: From Darbhanga, Qila Ghat. Sent by Ghulam Akbar, 14th Rajab 1337 AH. What do the scholars of religion say in this matter: A Hindu man died, and after his death, his wife took possession and control of all his property and also got her name registered in the government records. After a few years, she became a Muslim. Now, will the said property legally belong to the newly converted Muslim woman after her change of religion or not?

The Answer: Whatever was considered her property at that time will remain her property even after Islam. Islam does not sever ownership. And Allah Almighty knows best.

Question 186: From Hijar Kalan, Main Post Office, Lahore District via Changa Manga, Sub-office Biloki. Sent by Abdur Rahman Sahib, 5th Sha'ban 1337 AH. What do the scholars of religion say in this matter: Zaid, with great effort, provided religious education to his younger real brother Amr and made him a proficient scholar. He also fulfilled other rights of being a younger brother. However, Amr turned out to be such an ingrate that he disregarded all rights, set aside all courtesy, and left no stone unturned in tormenting his elder brother, teacher, and neighbor, to the extent that currently, Zaid is childless...

फतावा रज़विया, जिल्द 26

...उनके खाने-पीने पर खर्च किए जाएंगे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 184: पिंडोल, बुज़ुर्ग डाकखाना, रायपुर, ज़िला मुज़फ़्फ़रपुर से। प्रेषक: नेमत अली साहब, 14 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1337 हिजरी। दीन के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि दो भाइयों में से, जो काफ़िर थे, एक मुसलमान हो गया। अब वह काफ़िर भाई उसे उसका हक़ हिस्सा नहीं दे रहा है और कहता है कि तुम हमारे धर्म से निकल गए हो, तुम्हारा हक़ कैसे आया? क्या उसका हक़ होगा या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): अगर उदाहरण के तौर पर दोनों भाइयों को पिता की विरासत मिली थी, और अब एक मुसलमान हो गया है, तो वह अपने हिस्से का मालिक है। मुसलमान हो जाने से मिल्कियत (स्वामित्व) खत्म नहीं होती। हाँ, उसके इस्लाम लाने के बाद, उन काफ़िरों में से जो मरेगा, उसकी विरासत उसे नहीं मिलेगी क्योंकि दीन अलग-अलग हैं (ला इख़्तिलाफ़-ए-दीन - दीन के अलग होने की वजह से। त)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 185: दरभंगा, क़िला घाट से। प्रेषक: ग़ुलाम अकबर, 14 रजब 1337 हिजरी। दीन के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि एक हिंदू मरा और उसकी मृत्यु के बाद उसकी पत्नी ने उसकी सारी संपत्ति पर कब्ज़ा कर लिया और सरकारी दफ़्तरों में अपना नाम भी दर्ज करवा लिया। कुछ सालों बाद वह मुसलमान हो गई। तो अब धर्म परिवर्तन के बाद क्या उक्त संपत्ति उस नव-मुस्लिम महिला को शरीयत के अनुसार मिलेगी या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): जो चीज़ उस समय उसकी मिल्कियत (संपत्ति) समझी जाती थी, वह इस्लाम लाने के बाद भी उसकी मिल्कियत रहेगी। इस्लाम मिल्कियत को खत्म नहीं करता। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 186: हिज्र कलाँ, मुख्य डाकखाना, ज़िला लाहौर, वाया छंगा मंगा, सब-ऑफ़िस बिलोकी से। प्रेषक: अब्दुर्रहमान साहब, 5 शाबान 1337 हिजरी। दीन के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने अपने सगे छोटे भाई अम्र को बड़ी मेहनत से दीनी किताबों की शिक्षा दी और उसे एक अच्छा विद्वान बना दिया, और छोटे भाई होने के नाते अन्य अधिकार भी पूरे किए। मगर अम्र ऐसा निकला कि उसने तमाम हक़ों को मिट्टी में मिला दिया और बेमुरव्वती पर कमर कस ली, और अपने बड़े

भाई, उस्ताद और पड़ोसी को सताने में कोई कसर नहीं छोड़ी, यहाँ तक कि फ़िलहाल ज़ैद बे-औलाद है...

पेज 361 ऑफ 613

اس کے خور دونوش میں صرف ہوں گے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۸۴: از پنڈول، بزرگ ڈاکخانہ رائے پور ضلع مظفر پور مرسلہ نعمت علی صاحب ۱۴ ربیع الاول شریف ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ دو بھائی کافر میں سے ایک مسلمان ہو گیا تو اب وہ بھائی کافر اس کا اس کو حق حصہ نہیں دیتا ہے اور کہتا ہے کہ تم ہمارے مذہب سے نکل گئے تمہارا حق کیسا آیا اس کا حق ہو گا یا نہیں؟

الجواب: اگر مثلاً باپ کا ترکہ دونوں بھائیوں نے پایا تھا اب ایک مسلمان ہو گیا تو وہ اپنے حصے کا مالک ہے مسلمان ہو جانے سے ملک زائل نہ ہوئی ہاں اس کے اسلام کے بعد ان کافروں میں جو مرا اس کا ترکہ اسے نہ ملے گا لاختلاف الدین (دین کے مختلف ہونے کی وجہ سے۔ ت) واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۸۵: از دربھنگہ قلعہ گھاٹ مرسلہ غلام اکبر ۱۴ رجب ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک ہندو مرا اور اس کی بی بی مرنے کے بعد اس کی کل جائداد پر قابض ودخیل ہوئی اور اپنا اندراج نام بھی دفاتر گورنمنٹ میں کرایا۔ چند سال کے بعد وہ مسلمان ہو گئی تو اب جائداد مذکورہ بعد تبدیل مذہب زن نو مسلمہ کو شرعاً ملے گی یا نہیں؟

الجواب: جو چیز اس وقت اس کی ملک سمجھی جاتی تھی وہ بعد اسلام بھی اس کی ملک رہے گی۔ اسلام قاطع ملک نہیں، واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۸۶: از حجر کلاں ڈاکخانہ خاص ضلع لاہور براستہ چھانگا مانگا سب آفس بلو کی مرسلہ عبد الرحمن صاحب ۵ شعبان ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے اپنے

حقیقی بھائی خورد عمرو کو بصد محنت تعلیم کتب دینیہ کی دے کر اچھا خاصہ اہل علم بنا دیا اور دیگر حقوق خورد ہونے کے بھی ادا کئے مگر عمرو اس جوہر کا نکلا کہ جملہ حقوق پر خاک ڈال کر بے مروتی پر کمر باندھ لی اور اپنے بڑے بھائی و استاد و ہمسایہ کی ایذا رسانی پر کوئی دقیقہ نہ اٹھا رکھا حتیٰ کہ فی الحال بلا ولد زید کے

Page 361 of 613

Volume 26 Fatawa Razawiya

[Question:] Amr is wishing for Zaid's death, and Zaid endured these unbecoming actions for approximately seven years, but when human capacity for patience ran out, Zaid was forced to disown Amr (declare him 'aaq'). Is this Amr deserving of being disowned or not? And after being disowned, can he inherit or not?

The Answer: In the mentioned situation, Amr is certainly disobedient, sinful, and deserving of the punishment of Hellfire, but 'aaq' (being disowned) in the sense of inheritance is not valid. "Verily, Allah has given every rightful person their due right." (1) Indeed, Allah Almighty has granted every entitled person their right. (Translator)

Disowning has no basis in Shariah, nor does it disqualify someone from inheritance. However, if Zaid wishes, he can make his property a family endowment (waqf-e-ahli) and set conditions for Amr: that if he reforms himself and adheres to specific behaviors, he will receive a certain amount, otherwise he won't. In this way, Zaid's objective can be achieved. If there's no hope of reform and he excludes him entirely, there's no harm either, as it is permissible to deprive a sinner of inheritance through endowment. In Fatawa Khulasa, Lisan-ul-Hukkam, and Fatawa Hindiyyah, it is stated: "If his child is sinful (fasiq) and he wishes to spend his wealth on charitable causes and deprive him of inheritance, this is better than leaving it [for the child]." If one's child is a sinner and the parent wants to spend their wealth on good deeds and deprive the sinful child of it, then this is better for them than leaving wealth for a sinful child. And Allah Almighty knows best. (Translator) And Allah Almighty knows best.

Issue 187: From Sialkot city, Bazaar Painj Pura under the fort, sent by Imam-ud-Din Sahib, 5 Sha'ban 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid died leaving behind three sons, two elder ones...

Footnotes: 1. Kanz al-Ummal, Hadith 46056 & 46057, Muassasat al-Risalah, Beirut, 16/212. 2. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Hiba, Chapter Six, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 4/391.

खण्ड 26 फ़तावा रज़विया

[प्रश्न:] अम्र, ज़ैद की मौत का इंतज़ार कर रहा है और ज़ैद ने इन अशोभनीय हरकतों पर लगभग सात साल तक धैर्य रखा, लेकिन जब मानवीय सहनशक्ति जवाब दे गई, तो मजबूरी में ज़ैद को अम्र को बेदखल (आक़) करना पड़ा। क्या यह अम्र बेदखल किए जाने योग्य है या नहीं? और बेदखल होने के बाद, क्या उसे विरासत मिल सकती है या नहीं?

उत्तर: उल्लिखित स्थिति में, अम्र निश्चित रूप से अवज्ञाकारी, पापी और नरक की आग की सजा का पात्र है, लेकिन विरासत के अर्थ में 'आक़' (बेदखली) मान्य नहीं है। "बेशक अल्लाह ने हर हक़दार को उसका हक़ अता फ़रमाया है।" (1) निस्संदेह, अल्लाह तआला ने हर अधिकार संपन्न व्यक्ति को उसका अधिकार दे दिया है। (अनुवादक)

शरीयत में 'आक़' (बेदखली) का कोई आधार नहीं है और न ही इससे विरासत समाप्त होती है। हाँ, यदि ज़ैद चाहे तो अपनी संपत्ति को पारिवारिक वक्फ़ (वक्फ़-ए-अहली) बना सकता है और उसमें अम्र के लिए शर्त लगा सकता है कि यदि वह अपने आचरण में सुधार करे और इन बातों का पालन करे, तो उसे इतना मिलेगा अन्यथा नहीं। इस प्रकार ज़ैद का उद्देश्य प्राप्त किया जा सकता है। और यदि सुधार की कोई आशा न हो और वह उसे पूरी तरह से वंचित कर दे, तब भी कोई हर्ज नहीं है, क्योंकि एक पापी को वक्फ़ के माध्यम से विरासत से वंचित करने की अनुमति है। फ़तावा खुलासा, लिसानुल हुक्काम और फ़तावा हिन्दिया में लिखा है: "अगर उसकी संतान पापी (फ़ासिक़) हो और वह अपना धन भलाई के कामों में खर्च करना चाहे और उसे विरासत से वंचित करना चाहे, तो यह उसे [संतान के लिए] छोड़ने से बेहतर है।" यदि किसी की संतान पापी हो और वह अपना धन नेक कामों में खर्च करना चाहता हो और पापी संतान को इससे वंचित करना चाहता हो, तो यह उसके लिए पापी संतान के लिए धन छोड़ने की तुलना में बेहतर है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (अनुवादक) अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला १८७: सियालकोट शहर से, बाज़ार पंज पुरा क़िले के नीचे, प्रेषक इमाम-उद-दीन साहिब, ५ शाबान १३३७ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: ज़ैद तीन बेटों को छोड़कर मर गया, दो बड़े...

पाद-टिप्पणियाँ: 1. कंज़ुल उम्माल, हदीस 46056 और 46057, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 16/212। 2. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल हिबा, अध्याय छह, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 4/391।

عمرو زید کی موت کا ملتجی ہے اور زید نے ان حرکات ناشائستہ سے تخمیناً عرصہ سات برس تک صبر کیا مگر جب طاقتِ بشری تحمل کی نہ رہی تو مجبوراً زید کو عمر و کا عاق کرنا پڑا، کیا یہ عمرو عاق کرنے کے لائق ہے یا نہیں؟ اور عاق ہونے کے بعد وراثت ہو سکتا ہے یا نہیں؟

الجواب: صورتِ مذکورہ میں عمرو ضرور عاق و فاسق و مستحق عذاب النار ہے مگر حقوق بمعنی ارث نہیں۔ ان اللہ اعطی کل ذی حق حقہ۔ (۱) بیشک اللہ تعالٰی نے ہر حقدار کو اس کا حق عطا فرمادیا ہے۔ (ت)

نہ عاق کر دینا شرع میں کوئی اصل رکھتا ہے نہ اس سے میراث ساقط ہو، ہاں اگر زید چاہے تو اپنی جائیداد وقفِ اہلی کر دے اور اس میں عمرو کے لئے شرط لگا دے کہ اگر وہ اپنے حال کی اصلاح کرے اور ان ان باتوں کا پابند ہو تو اس قدر پائے ورنہ نہ پائے، یوں مقصودِ زید حاصل ہو سکتا ہے، اور اگر امیدِ اصلاح نہ ہو اور بالکل محروم کر دے جب بھی حرج نہیں کہ فاسق کو میراث سے محروم کر دینے کی اجازت ہے یہ تو وقف ہے۔ فتاوی خلاصہ و لسان الحکام و فتاوٰی ہندیہ میں ہے : لو کان ولدہ فاسقا واراد ان یصرف مالہ الی وجوہ الخیر ویحرمہ عن المیراث ھذا خیر من ترکہ - و اگر اس کی اولاد فاسق ہو اور وہ چاہے کہ اپنا مال نیکی کے کاموں میں خرچ کر دے اور فاسق اولاد کو اس سے محروم کر دے تو یہ اس کے لئے بہتر ہے بنسبت اس کے کہ وہ فاسق اولاد کے لئے مال چھوڑ جائے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت) اللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۸۷: از شہر سیالکوٹ بازار پینج پورہ زیر قلعہ مرسلہ امام الدین صاحب ۵ شعبان ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید تین لڑکے چھوڑ کر مر گیا دو بڑے

۱۔ کنز العمال حدیث ۴۶۰۵۶ و ۴۶۰۵۷ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶/ ۲۱۲ ۲۔ فتاوی ہندیہ کتاب الہبہ الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۴/ ۳۹۱

Fatawa Razawiyya, Volume 26

Amr and Bakr were married, and the third brother, Khalid, was a minor and unmarried. Amr and Bakr took upon themselves their father's debt and gave Khalid, the younger brother, a third of the house and two hundred rupees for his marriage expenses. The two older brothers divided the debt and the remaining property equally between them. After this, the elder brother, Amr, died, and his widow married the younger brother, Khalid. Amr had two daughters who, being young and unmarried, moved to live with their uncle Khalid along with their mother. Khalid married off the elder girl according to his wish. Later, both girls died. Now, Khalid possesses all of Amr's property along with the wife, and he gives nothing to the other brother, Bakr. The two hundred rupees given to him for his marriage before the distribution are also with him because they were not spent on a marriage since he married his widowed sister-in-law. How should this property be divided now? Also, the maternal grandmother of these three brothers had been sold a portion of the house by their late father, Zaid. She has also died, and that portion is also in Khalid's possession. Do Amr and Bakr get a share from that too or not?

The Answer: The question does not state what other movable and immovable property Zaid left besides the house, what the nature of the estate was, or how much debt was upon it. Nor does it state which of the two girls died first, and for the one who was married, whether her husband or any child survived her or not, and whether the second one was married or not. Who were their heirs? Did their mother die before or after their grandmother? Who were her heirs? A complete answer regarding the division of property is impossible without a detailed account of all heirs and the chronological sequence of deaths. Generally, it can be said that if, after paying off the debt, Zaid's estate was worth more than six hundred rupees and Khalid only received two hundred, then Khalid had a claim against Amr and Bakr, and the property should have been shared mutually. Also, giving money to the minor Khalid was unlawful. Whatever share of Khalid was with Amr has now come into Khalid's possession. As for what Bakr received, if it is equal to the shares Bakr inherits from Amr's daughters and his maternal grandmother's estate, then they are even. Otherwise, whoever—Bakr or Khalid—has received more should give the excess to the other to be free from the liability of the rights of people (Haq-ul-Ibad). And Allah the Almighty knows best.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

अमर और बक्र शादीशुदा थे और तीसरा भाई, खालिद, नाबालिग और अविवाहित था। अमर और बक्र ने अपने पिता का कर्ज अपने ऊपर ले लिया और छोटे भाई खालिद को शादी के खर्च के लिए घर का एक तिहाई हिस्सा और दो सौ रुपये दे दिए। दो बड़े भाइयों ने कर्ज और शेष संपत्ति को आपस में आधा-आधा बाँट लिया। इसके बाद बड़े भाई अमर की मृत्यु हो गई और उसकी विधवा ने छोटे भाई खालिद से निकाह कर लिया। अमर की दो बेटियाँ थीं, जो कम उम्र और अविवाहित होने के कारण अपनी माँ के साथ अपने चाचा खालिद के पास रहने चली गईं। खालिद ने अपनी मर्जी से बड़ी लड़की का निकाह कर दिया। बाद में दोनों लड़कियों की मृत्यु हो गई। अब खालिद के पास अमर की सारी संपत्ति और उसकी पत्नी मौजूद है, और वह दूसरे भाई बक्र को कुछ नहीं देता। शादी के लिए बँटवारे से पहले उसे दिए गए दो सौ रुपये भी उसी के पास हैं क्योंकि वे शादी पर खर्च नहीं हुए क्योंकि उसने अपनी विधवा भाभी से निकाह कर लिया था। अब इस संपत्ति का बँटवारा किस प्रकार किया जाए? इसके अलावा, इन तीनों भाइयों की सगी नानी को उनके दिवंगत पिता ज़ैद ने मकान का कुछ हिस्सा बेच दिया था। वह भी मर चुकी है और वह हिस्सा भी खालिद के कब्जे में है। क्या उसमें से भी अमर और बक्र को हिस्सा मिलेगा या नहीं?

अल-जवाब: सवाल में यह नहीं बताया गया कि मकान के अलावा ज़ैद की बाकी चल और अचल संपत्ति और विरासत किस प्रकार की और कितनी थी और उस पर कितना कर्ज था। न ही यह कि दोनों लड़कियों में से पहले किसकी मृत्यु हुई, और जिसकी शादी हो गई थी, उसके बाद उसका पति या कोई बच्चा बचा या नहीं, और दूसरी की शादी हुई थी या नहीं। उनके वारिस कौन-कौन थे? उनकी माँ उनकी नानी से पहले मरी या बाद में? उसके कौन-कौन वारिस रहे? वारिसों और मौतों के क्रम के पूर्ण विवरण के बिना संपत्ति के बँटवारे का जवाब देना संभव नहीं है। सामान्य तौर पर यह कहा जा सकता है कि यदि कर्ज चुकाने के बाद ज़ैद की संपत्ति छह सौ रुपये से अधिक थी और खालिद को केवल दो सौ रुपये मिले, तो खालिद का हक अमर और बक्र पर था और संपत्ति आपस में बाँट लेनी चाहिए थी। साथ ही नाबालिग खालिद को रुपये देना भी नाजायज था। फिर खालिद का जितना हक अमर के पास था, वह तो खालिद के कब्जे में आ ही गया। बक्र को जो मिला, यदि वह उन हिस्सों के बराबर है जो बक्र को अमर की बेटियों और अपनी नानी की संपत्ति से मिलते हैं, तो वे बराबर हो गए। अन्यथा, बक्र या खालिद, जिसके पास अधिक पहुँचा है, वह दूसरे को दे ताकि वे 'हक़-उल-इबाद' (लोगों के अधिकारों) के दायित्व से मुक्त हो सकें। और अल्लाह ताला बेहतर जानता है।

عمرو بکر شادی شدہ تھے اور تیسرا خالد کم سن غیر شادی شدہ تھا عمرو و بکر نے جو قرضہ والد کا تھا وہ اپنے ذمے لے لیا اور مکان کا تیسرا حصہ اور مبلغ دو صد روپیہ شادی کے واسطے اس چھوٹے بھائی خالد کو دے دیئے اور قرضہ اور جائداد دونوں بڑے بھائیوں نے نصف نصف کرلیا اس کے بعد بڑا بھائی عمرو فوت ہوا اور اس کی عورت کو چھوٹے بھائی خالد نے اپنے ساتھ نکاح کرلیا، عمرو کی دو لڑکیاں تھیں چونکہ وہ کم سن غیر شادی شدہ ہیں اس واسطے وہ بھی اپنی والدہ کے ہمراہ خالد اپنے چچا کے پاس آگئیں۔ اس نے اپنی مرضی سے بڑی لڑکی کا نکاح کردیا اس کے بعد دونوں لڑکیاں فوت ہو گئیں، اب اس کے پاس عمرو کی سب جائداد معہ عورت موجود ہے اور دوسرے بھائی بکر کو کچھ نہیں دیتا اور جور قم مبلغ دو صد روپیہ کی اس کو قبل تقسیم اس کی شادی کے واسطے دیئے گئے تھے وہ بھی اس کے پاس ہے کیونکہ اس کی شادی پر وہ خرچ نہیں ہوئے کیونکہ رانڈ بھاوج سے نکاح کرلیا ہے اب کس طرح اس جائداد کو تقسیم کیا جائے نیز ان تینوں بھائیوں کی نانی حقیقی کو ان کے والد مرحوم زید نے کچھ حصہ مکان کا بیع کر دیا ہوا تھا وہ بھی مر گئی وہ بھی اسی خالد کے قبضے میں ہے اس میں سے بھی عمرو بکر کو حصہ آتا ہے یا نہیں؟

الجواب: سوال میں کچھ نہ بتایا کہ مکان کے علاوہ زید کی باقی جائداد منقولہ و غیر منقولہ و جنس ترکہ کس قدر تھا اور اس پر قرض کتنا، نہ یہ کہ دونوں لڑکیوں میں پہلے کون مری، اور جس کی شادی ہو گئی تھی اس کے بعد اس کا شوہر یا کوئی بچہ رہا یا نہیں، اور دوسری کی شادی ہوئی تھی یا نہیں ہوئی، تو اس کے وارث کون کون سے رہے، ان کی ماں ان کی نانی سے پہلے مری یا بعد، اس کے کون کون ورثہ رہے، تقسیم جائداد کا جواب بے تفصیل کامل ورثہ و ترتیب اموات نہیں

ہوسکتا، اتنا اجمالاً کہا جاسکتا ہے کہ اگر بعد ادائے قرضہ زید اس کا متروکہ چھ سو روپے سے زیادہ کا تھا اور خالد کو صرف دوسو پہنچے تو عمرو و بکر کے پاس خالد کا حق رہا اور جائداد باہم بانٹ لینا اور خالد نابالغ کو روپیہ دینا یہ بھی ناجائز تھا پھر خالد کا جتنا حق عمرو کے پاس رہا وہ تو خالد کے قبضے میں آہی گیا جتنا بکر کو گیا تھا اگر وہ ان حصوں کے برابر ہے جو بکر کو دختران عمرو اور اپنی نانی کے مال سے پہنچتے ہیں تو برابر ہو گئے ورنہ بکر یا خالد جس کے پاس پہنچا ہوا ہے وہ دوسرے کو دے کہ حق العباد سے پاک ہو۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

Fatawa Razawiyya Volume 26

Mas'ala 188: 26 Ramadan 1337 AH What do the scholars of the religion say in this matter that Zaid has one son and three daughters, and the son's misconduct is established; the boy is ill-mannered and of bad character, and is very troublesome to his sisters and father. Zaid wants to disinherit (Aaq) him so that in the future, if anything remains of his inheritance, he (the son) does not get that right which comes from him, in order to protect the rights of the daughters. To what extent is it permissible to disinherit?

The Answer: Disinheritance (Aaq) is not a concept in Sharia, nor can he be deprived of inheritance because of it. Yes, if he is truly sinful and dissolute, then it is permissible to transfer all one's property to the daughters by way of endowment for children (Waqf-e-Ala al-Awlad), or through a bill of sale, or by distributing it separately and giving possession through a deed of gift (Hibah-nama). This way, the son will receive nothing. And Allah Almighty knows best.

Mas'ala 189: From the city of Bareilly, Mohalla Gand Nala, asked by Hafiz Muhammad Jan Sahib, 1 Dhu al-Qi'dah 1337 AH What do the scholars of the religion say in this matter that a woman passed away, leaving behind two sons. During her lifetime, she gave whatever she had to one son and put him in possession of it. The son also spent from it of his own accord during his mother's lifetime, and whatever remains is in his possession. So, in this situation, can the pure Sharia grant anything to the other son or not?

The Answer: If she had given it and handed over full possession before her final illness (maradh al-maut), then the other son has no right to it. And Allah Almighty knows best.

Mas'ala 190: From Shahjahanpur, sent by Sheikh Ali Hussain Sahib, 19 Dhu al-Hijjah 1337 AH What do the scholars of the religion say in this matter that Zaid... has no right of inheritance and cannot legally be entitled to the estate for several reasons. Now, in the state of purchasing the property of the estate, do the heirs who have a right to the dower debt (din-e-mahr) have the right to sell? Can this buyer claim that by taking the property of the estate, I have gained the right to receive the dower debt, and is his claim legally valid or not?

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

मसला १८८: २६ रमज़ान १३३७ हिजरी धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद का एक बेटा और तीन बेटियाँ हैं, और बेटे की बदचलनी सिद्ध हो चुकी है; लड़का बुरे आचरण और बुरे स्वभाव वाला है और अपनी बहनों और पिता के लिए अत्यंत कष्टदायक है। ज़ैद उसे 'आक़' (बेदख़ल) करना चाहता है ताकि भविष्य में मेरी बेटियों और मेरे छोड़े हुए माल (तरका) में अगर मेरे पास कुछ शेष बचे तो वह उस अधिकार से जो उसे मुझसे मिलना है वंचित रहे, ताकि बेटियों के अधिकारों की रक्षा हो सके। उसे बेदख़ल करना किस हद तक जायज़ है?

अल-जवाब: शरीयत में 'आक़' करना कोई चीज़ नहीं है, और न ही इसके कारण वह विरासत से वंचित हो सकता है। हाँ, यदि वह वास्तव में फ़ासिक़ (पापी) और आवारा है, तो यह जायज़ है कि अपनी पूरी संपत्ति बच्चों के नाम वक़्फ़ (वक़्फ़ अलल औलाद) कर दे या बैनामा (बिक्री पत्र) के माध्यम से या अलग-अलग विभाजित करके और कब्ज़ा देकर हिबानामा (उपहार पत्र) के माध्यम से अपनी बेटियों के नाम कर दे। इस प्रकार बेटे को स्वयं ही कुछ नहीं मिलेगा। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला १८९: शहर बरेली, मोहल्ला गंद नाला से, मुस्तफ़्ती (प्रश्नकर्ता) हाफ़िज़ मोहम्मद जान साहब, १ ज़ीक़ादह १३३७ हिजरी धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि एक महिला का निधन हो गया, उसने दो बेटे छोड़े। अपनी ज़िंदगी में उसके पास जो कुछ था, वह उसने एक बेटे को दे दिया और उसे उस पर क़ाबिज़ (अधिकारी) बना दिया। उस बेटे ने अपनी माँ के जीवनकाल में अपनी स्वेच्छा से उसमें से खर्च भी किया, और जो कुछ बचा है वह उसके कब्ज़े में है। तो क्या इस स्थिति में शरीयत-ए-मुताहरा दूसरे लड़के को कुछ दिला सकती है या नहीं?

अल-जवाब: यदि उसने मरज़-उल-मौत (मृत्यु पूर्व की बीमारी) से पहले पूर्ण कब्ज़ा दे दिया था, तो दूसरे लड़के का उसमें कोई अधिकार नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला १९०: शाहजहाँपुर से, प्रेषक शेख अली हुसैन साहब, १९ ज़िल-हिज्जा १३३७ हिजरी धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद को... विरासत का कोई अधिकार नहीं है और शरई तौर पर विरासत का किसी भी प्रकार से हक़दार नहीं हो सकता। अब विरासत की संपत्ति खरीदने की स्थिति में, क्या वारिसों को उस मेहर के ऋण (दीन-ए-मेहर) को बेचने का अधिकार है? क्या यह

खरीदार दावा कर सकता है कि विरासत की संपत्ति लेने से मुझे मेहर का ऋण प्राप्त करने का अधिकार मिल गया है, और क्या उसका यह दावा शरई तौर पर जायज़ है या नहीं?

पृष्ठ ३६४ का ६१३

مسئلہ ۱۸۸: ۲۶ رمضان ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کے ایک لڑکا اور تین لڑکیاں ہیں اور لڑکے کی ولایت ثابت ہو چکی ہے لڑکا بد چلن اور بد وضع ہے اور اپنی ہمشیرگان و پدر کو نہایت تکلیف دہ ہے زید اسے عاق کرنا چاہتا ہے کہ وہ آئندہ میری لڑکیوں کے اور میرے متروکہ میں اگر کچھ میرے پاس باقی بچے تو وہ اس حق سے جو مجھ سے پہنچے اور لڑکیوں کے حقوق کی حفاظت کی غرض سے عاق کرنا کس حد تک جائز ہے؟

الجواب: عاق کرنا شرع میں کوئی چیز نہیں، نہ وہ اس کے سبب ترکہ سے محروم ہوسکے، ہاں اگر وہ واقعی فاسق و آوارہ ہے تو یہ جائز ہے کہ اپنا سب مال بذریعہ وقف علی الاولاد یا بذریعہ بیعنامہ یا جدا جدا تقسیم کر کے قبضہ دے کر بذریعہ ہبہ نامہ اپنی بیٹیوں کے نام کر دے یوں بیٹے کو آپ ہی کچھ نہ پہنچے گا واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۸۹: از شہر بریلی محلہ گند نالہ مسئولہ حافظ محمد جان صاحب ۱ ذیقعدہ ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک عورت نے انتقال کیا اس نے دو لڑکے چھوڑے، ایک لڑکے کو اپنی زندگی میں جو کچھ اس کے پاس چیز تھی وہ دے دی اور اس پر اس کو قابض کر گئی، لڑکے نے والدہ کی زندگی میں اس میں سے صرف بھی کیا اپنے اختیار سے، اور جو کچھ باقی رہا وہ اس کے قبضہ میں ہے، پس اس صورت میں شریعت مطہرہ دوسرے لڑکے کو کچھ دلا سکتی ہے یا نہیں؟

الجواب: اگر مرض الموت سے پہلے دے کر قبضہ تامہ دے گئی تھی تو دوسرے لڑکے کا اس میں کچھ حق نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۹۰: از شاہجہانپور مرسلہ شیخ علی حسین صاحب ۱۹ ذی الحجہ ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے کہ کوئی وراثت کا نہیں حق رکھتا اور شرعاً ترکہ کا بموجب من الوجوہ ذی استحقاق نہیں ہو سکتا، اب بحالت مول لینے جائداد ترکہ کے ترکہ دین مہر پانے کا جو حق بیچنے والے وارثوں کا ہے کیا یہ خریدنے والا دعویٰ کر سکتا ہے کہ جائداد ترکہ لینے سے مجھ کو ترکہ دین مہر پانے کا حق حاصل ہے اور دعویٰ اس کا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟

صفحہ ۳۶۴ از ۶۱۳

Fatawa Rizvia, Volume 26

The Answer: The purchaser of an estate has absolutely no right to claim the dower (Mahr). The owner of the mahr is the wife, not the purchaser of this legacy. In fact, if heirs other than the wife sold the property before the payment of the dower and other debts (if any), and the dower alone or along with other debts encompasses the estate—meaning it is equal to or more than its value—then the wife and other creditors have the discretion to annul this sale and recover their dower and debts from it.

"For the estate engulfed by debts does not become the property of the heirs, as mentioned in Al-Ashbah and others. (T)" As stated in Al-Ashbah 1 etc.

And even if the purchaser bought the dower from the wife along with the legacy, his claim remains void because a debt cannot be sold to someone other than the debtor. It is explicitly stated in Al-Ashbah, Al-Durr al-Mukhtar, etc., that:

"The sale of a debt to one who is not the debtor is void (2). And Allah Almighty knows best." Selling a debt to a person who does not owe that debt is void. And Allah Almighty knows best (T).

Problem 191: From Haldwani, District Nainital, Madrasa Islamia, sent by Hafiz Asrar-ul-Haq Sahib, 16 Safar 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A husband and wife passed away. After their passing, they left behind cash and jewelry. The community (Biradari) collected the cash and jewelry. The deceased man has a biological niece—i.e., the daughter of his real brother—who is a widow with orphaned children accompanying her. The community says that this money and jewelry should be given to the mosque and not given to the niece. In this situation, does a right exist for the widowed niece or not, or should it be given to the mosque? Is it permissible or impermissible to give it to the mosque in this situation? The deceased wife has brothers and nephews; are they also claimants for a share in this money and jewelry or not? However, these brothers and nephews are not biological but distant relatives; does a right for them exist in the money and jewelry or not?

1. Al-Ashbah wa'n-Nazair, Al-Fann ath-Thalith, Al-Qawl fi'l-Milk, Idara-tul-Quran Karachi, 2/204
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hiba, Fasl fi Masa'il Mutafarriqa, Matba' Mujtabai Delhi, 2/265-66

फ़तावा रज़विया, खंड 26

उत्तर: विरासत (तरका) के खरीदार को महर का दावा करने का कोई अधिकार नहीं है। महर की मालकिन पत्नी है न कि विरासत का यह खरीदार। बल्कि अगर महर और अन्य ऋणों (यदि हों) के भुगतान से पहले पत्नी के अलावा अन्य वारिसों ने संपत्ति बेच दी और महर अकेले या अन्य ऋणों के साथ विरासत में मिली संपत्ति को घेरे हुए है—यानी उसके बराबर या उससे अधिक है—तो पत्नी और अन्य लेनदारों को यह अधिकार है कि वे इस बिक्री को रद्द कर दें और अपना महर और ऋण उससे वसूल करें।

"निश्चित रूप से ऋणों से घिरी हुई विरासत वारिसों की संपत्ति नहीं बनती, जैसा कि 'अशबाह' आदि में है। (त)" जैसा कि अशबाह 1 आदि में है-

और यदि खरीदार ने विरासत के साथ-साथ पत्नी से उसका महर भी खरीद लिया है, तब भी उसका दावा बातल (अमान्य) है क्योंकि ऋण उस व्यक्ति को नहीं बेचा जा सकता जो ऋणी नहीं है। 'अशबाह' और 'दुर्रे मुख्तार' आदि में स्पष्ट रूप से उल्लेख है कि:

"उस व्यक्ति को ऋण की बिक्री जिस पर वह ऋण नहीं है, बातल है (2)। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।" ऋण की बिक्री उस व्यक्ति के हाथ करना जिस पर वह ऋण नहीं है, बातल है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है (त)।

मसला 191: हल्द्वानी, ज़िला नैनीताल, मदरसा इस्लामिया, प्रेषक हाफ़िज़ असरारुल हक़ साहब, 16 सफ़र 1338 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि पति और पत्नी का निधन हो गया। निधन के बाद उन्होंने नकद राशि और गहने छोड़े। बिरादरी (समुदाय) ने नकद और गहनों को इकट्ठा कर लिया। मरने वाले व्यक्ति की एक सगी भतीजी—अर्थात सगे भाई की बेटी—है जो विधवा है और उसके साथ यतीम बच्चे हैं। बिरादरी का कहना है कि यह रुपया और जेवर मस्जिद को दे देना चाहिए और भतीजी को नहीं देना चाहिए। क्या इस स्थिति में विधवा भतीजी का हक निकलता है या नहीं, या इसे मस्जिद को दे दें? इस स्थिति में मस्जिद को देना जायज़ है या नाजायज़? मरने वाली पत्नी के भाई और भतीजे (भानजे) हैं, क्या वे भी इस रुपये और जेवर में हिस्से के दावेदार हैं या नहीं?

लेकिन ये भाई और भतीजे सगे नहीं हैं और दूर के रिश्तेदार हैं, क्या रुपये और जेवर में उनका हक़ निकलता है या नहीं?

1. अल-अशबाह वन-नज़ायर, अल-फन्नुथ-थलीथ, अल-क़ौल फ़िल-मिल्क, इदारा-तुल-क़ुरआन कराची, 2/204
2. अद-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल हिबा, फ़स्ल फ़ी मसाइल मुतफ़र्रिका, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/265-66

पृष्ठ 613 का 365

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

الجواب: ہر گز خریدار ترکہ کو کوئی استحقاق دعوی مہر کا نہیں مہر کی مالک عورت ہے نہ کہ یہ مشتری متروکہ بلکہ اگر قبل ادائے دین مہر و دیگر دیون (اگر ہوں) ورثہ غیر زوجہ نے جائداد بیع کردی اور مہر تنہا یا مع دیگر دیون جائداد متروکہ کو محیط یعنی اس کے مساوی یا زائد ہے تو زوجہ و دیگر دائنان کو اختیار ہے کہ یہ بیع رد کر دیں اور اپنے مہر و دیون اس سے وصول کریں، فان التركة المستغرقة بالديون لا تصير ملكاً للورثة جس ترکہ کو قرضوں نے گھیر رکھا ہو وہ وارثوں کی ملکیت نہیں ہوتا جیسا کہ اشباہ وغیرہ میں ہے۔ (ت) کما فی الاشباہ ۱ وغیرہا۔

اور اگر متروکہ کے ساتھ عورت سے اس کا مہر بھی مشتری نے خرید لیا ہے جب بھی اس کا دعوی باطل ہے کہ دین غیر مدیون کے ہاتھ بیچ نہیں ہو سکتا، اشباہ و در مختار وغیرہما میں تصریح ہے کہ: بيع الدين ممن ليس عليه باطل ۲- واللہ تعالٰی اعلم۔ قرض کی بیع اس شخص کے ہاتھ کرنا جس پر وہ قرض نہیں ہے باطل ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۹۱: از ہلدوانی ضلع نینی تال مدرسہ اسلامیہ مرسلہ حافظ اسرار الحق صاحب ۱۶ صفر ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زوج زوجہ کا انتقال ہوگیا بعد انتقال کے روپیہ نقد اور زیور چھوڑا، روپیہ اور زیور کو برادری نے جمع کرلیا شخص مرنے والے کی ایک بھتیجی حقیقی یعنی حقیقی بھائی کی لڑکی بیوہ اور یتیم بچے ہمراہ، اور برادری یہ بات کہتی ہے کہ یہ روپیہ اور زیور مسجد کو دے دینا چاہئے اور بھتیجی کو نہ دینا آیا اس صورت میں بھتیجی بیوہ کا حق نکلتا ہے یا نہیں یا کہ مسجد کو دے دیں، اس صورت میں مسجد کو دینا جائز ہے یا نا جائز؟ زوجہ مرنے والی کے بھائی بھانجے ہیں وہ بھی اس روپیہ زیور میں سے حصہ کے دعویدار ہیں یا

نہیں؟ مگر یہ بھائی بھانجے حقیقی نہیں ہیں اور دور رشتہ کے ہیں ان کا بھائی حق روپیہ زیور میں سے نکلتا ہے یا نہیں؟

۱ الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول فی الملک ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۲۰۴ ۲ الدر المختار کتاب الہبۃ فصل فی مسائل متفرقہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۶۵-۶۶

Fatawa Razvia, Volume 26

Answer: The claim of the community is not worth hearing; that property belongs to the heirs, the husband or wife whose property it was. Their heirs, even if they are distant relatives like the descendants of grandfathers or great-grandfathers, whoever is closest among them will be the heir. In their presence, even a niece is not an heir, nor is it permissible to use even a grain from it for a mosque without the permission of the heir. And Allah Almighty knows best.

Problem 192: From Chittorgarh Mewar, sent by Fateh Muhammad, 7 Rabi al-Akhir Sharif 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter? In a community where there is no custom of distributing inheritance, is it permissible or impermissible to eat, give, or distribute charity from property in which there are both adult and minor heirs? Especially when adult heirs exist, as in the case of Karim Bakhsh, where inheritance is not distributed at all, females are considered excluded from inheritance, and only males become heirs. How is it for adults to spend from this in our region?

Answer: To deprive females is absolutely forbidden (Haram Qat'i). It is following the ways of Hindus and turning away from the pure Sharia. While the rights of minors are mixed in it, and it is known that they do not spend purely from their own share but consider the whole as their own, then eating from it is not permissible, nor is taking anything. Allah Almighty says: "Indeed, those who devour the property of orphans unjustly are only consuming into their bellies fire. And they will be burned in a Blaze." (Allah Almighty said:) Those who eat the property of orphans wrongfully fill their bellies with nothing but fire and soon they will enter a blazing fire. Seek refuge in Allah Almighty. And Allah Almighty knows best.

Problem 193: From the office of Sadar Awwal, Bazm-e-Hanafia Lahore, Khwajgan Manzil, sent by Maulvi Hakim Abdul Hamid Sahib Sadar Awwal, 26 Jamadi al-Ula 1338 AH. What do the scholars of Islam and the respected Hanafia Muftis say regarding this matter? A very pious (Sharia-observant) person died. He left six children: Zaid, Amr, Bakr, Khalid, and Zubayda and Hinda. Number 1, 2, and 3...

---

1 The Holy Quran 4/10 Page 366 of 613

फ़तावा रज़विया, जिल्द २६

उत्तर: बिरादरी का कहना सुनने योग्य नहीं है, वह संपत्ति वारिसों की है, चाहे वह पति की हो या पत्नी की। उनके जो वारिस हों, चाहे वे कितने ही दूर के रिश्ते के भाई हों, यानी दादा या परदादा की संतान के भाई, उनमें से जो सबसे निकट होगा वही वारिस होगा। उनके होते हुए भतीजी भी वारिस नहीं होती, और वारिस की अनुमति के बिना उसमें से एक कण भी मस्जिद में लगाना जायज़ नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १९२: चित्तौड़गढ़ मेवाड़ से, प्रेषक फ़तह मोहम्मद, ७ रबी-उल-आख़िर शरीफ़ १३३८ हिजरी। दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि किसी कौम में विरासत बांटने का रिवाज नहीं है, तो ऐसी संपत्ति से जिसमें बालिग और नाबालिग वारिस हों, खाना-पीना या खैरात करना जायज़ है या नाजायज़? जबकि बालिग भी वारिस हों और वे करीम बख्श की तरह व्यवहार करें कि विरासत का बंटवारा होता ही नहीं, औरतों को विरासत से वंचित समझा जाता है और सिर्फ पुरुष ही वारिस बनते हैं। हमारे यहाँ बालिगों का (इस संपत्ति से) खर्च करना कैसा है?

उत्तर: स्त्रियों को वंचित करना बिल्कुल हराम (कत्तई हराम) है। यह हिंदुओं का अनुसरण करना और पवित्र शरीयत से मुँह मोड़ना है। जबकि इसमें नाबालिगों का हक भी मिला हुआ है और यह ज्ञात है कि वे केवल अपने हिस्से से खर्च नहीं करते बल्कि पूरे को अपना ही हिस्सा समझते हैं, तो इसमें से खाना जायज़ नहीं है और न ही कुछ लेना। अल्लाह तआला फ़रमाता है: "बेशक जो लोग यतीमों का माल अन्यायपूर्ण तरीके से खाते हैं, वे अपने पेट में केवल आग भरते हैं। और वे जल्द ही दहकती आग में झोंक दिए जाएंगे।" (अल्लाह तआला ने फ़रमाया:) जो लोग यतीमों का माल नाजायज़ तरीके से खाते हैं, वे अपने पेट में आग के सिवा कुछ नहीं भरते और जल्द ही धधकती आग में दाखिल होंगे। अल्लाह की पनाह। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १९३: सदर अव्वल कार्यालय, बज़्म-ए-हनफिया लाहौर, ख़्वाजगान मंज़िल से, प्रेषक मौलवी हकीम अब्दुल हमीद साहब सदर अव्वल, २६ जमादी-उल-ऊला १३३८ हिजरी। इस्लाम के विद्वान और सम्मानित हनफिया मुफ्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक अत्यंत शरीयत का पाबंद व्यक्ति मर गया। उसने ज़ैद, अम्र, बक्र, खालिद और ज़ुबैदा व हिंदा नामक छह संतानें छोड़ीं। नंबर १, २ और ३...

---

1 अल-कुरान अल-करीम ४/१० पृष्ठ ३६६ का ६१३

الجواب: برادری کا کہنا قابل سماعت نہیں، وہ مال وارثوں کا ہے، زوج یا زوجہ جس کا مال ہے۔ اس کے جو وارث ہوں اگرچہ کتنے ہی دور کے رشتہ کے بھائی یعنی دادا پردادا کی اولاد کے بھائی ان میں جو قریب تر ہے وہ وارث ہوگا اس کے ہوتے بھتیجی بھی وارث نہیں، نہ بے اجازت وارث، ایک حبہ اس میں سے مسجد میں لگانا جائز۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۹۲: از چتوڑ گڑھ میواڑ مرسلہ فتح محمد ۷ ربیع الآخر شریف ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کسی قوم میں تقسیم ترکہ کا رواج نہیں تو ایسے مال سے کہ جس میں بالغ اور نابالغ وارث ہیں کھانا لینا دینا خیرات کا ہونا جائز ہے یا ناجائز جب کہ بالغ بھی وارث مال ہیں اور وہ کریں جیسے کا کو کریم بخش کی صورت کہ تقسیم ترکہ ہوتا ہی نہیں اناث تو متروک الارث سمجھے جاتے ہوں اور ذکور ہی صرف وارث بنے جاتے ہیں ہمارے یہاں تو بالغین کا صرف کرنا کیسا؟

الجواب: اناث کو محروم کرنا حرام قطعی ہے ہنود کا اتباع اور شریعت مطہرہ سے منہ پھیرنا ہے جبکہ اس میں نابالغوں کا حق مخلوط ہے اور معلوم ہے کہ یہ خالص اپنے حصے سے نہیں کرتے بلکہ کل کو اپنا ہی حصہ جانتے ہیں تو اس میں سے نہ کھانا جائز نہ کچھ لینا۔ قال اللہ تعالیٰ "اِنَّ الَّذِیْنَ یَاْکُلُوْنَ اَمْوَالَ الْیَتٰمٰی ظُلْمًا اِنَّمَا یَاْکُلُوْنَ فِیْ بُطُوْنِھِمْ نَارًا ط وَ سَیَصْلَوْنَ سَعِیْرًا" (اللہ تعالیٰ نے فرمایا:) وہ جو یتیموں کا مال ناحق کھاتے ہیں وہ اپنے پیٹوں میں نہیں بھرتے مگر آگ اور عنقریب بھڑکتی آگ میں جائیں گے۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۹۳: از دفتر صدر اول بزم حنفیہ لاہور خواجگان منزل مرسلہ مولوی حکیم عبدالحمید صاحب صدر اول ۲۶ جمادی الاولی ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے اہل اسلام مفتیان حنفیہ کرام اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نہایت متشرع فوت ہوا۔ زید عمرو، بکر، خالد اور زبیدہ و ہندہ یہ چھ اولادیں چھوڑیں۔ نمبر ۱ و ۲ و ۳

---

1 القرآن الکریم ۴/ ۱۰ Page 366 of 613

...plainly refused the distribution of his inheritance according to Shariah laws. From the side of party No. 3, there was objection and refusal for one and a half years. Finally, the arbitrator they appointed also gave a decision in favor of the three aforementioned parties, contrary to Shariah. In this decision, a large portion of the right of party No. 3 was discarded and invalidated. Zubeda also received a share contrary to Shariah, but Hindah, who died after the deceased, party No. 3 now wants to be relieved of even the small share he received through inheritance from his deceased sister's Shariah portion. The deceased's in-laws, and especially the husband, are wicked, profligate, and of corrupt beliefs, whose son is "the child is the secret of his father" (like father like son). Therefore, party No. 3 is in wonder as to whom the deceased's inheritance should be paid. His intention is that this portion be given in the name of "Bazm-e-Hanfiah" so that it may gradually be spent only on the propagation of the Hanafi school of thought and the defense of the Holy Quran. Now the inquiry is, in this situation, when the boy is also in the possession of the wicked and profligate, if this money is given to him, it will be spent on wickedness, profligacy, and heresy. So, can this inheritance (which will be within one hundred rupees) be spent on "Bazm-e-Hanfiah for the Defense of the Holy Quran and the Propagation of the Sunni School of Thought" or not?

Answer: The question is very detailed in extra matters and extremely brief in necessary matters. What kind of distribution was contrary to Shariah? If that devilish issue was acted upon which is common among human devils nowadays, that they do not give inheritance to daughters, then how did Zubeda get it and how was the third son's right invalidated? And if it is that the three sons and one daughter took it among themselves and gave nothing to one daughter and gave the third son much less than his share, then in this case, what is the burden of that daughter's share on this son? What of hers has he suppressed from which he seeks relief? What does the inheritance consist of and how was the distribution made? Write clearly so that an answer may be given. And Allah Almighty knows best.

Issue 196 to 197: From Kanpur, Nai Sadak, shop of Haji Rahim Bakhsh and Haji Fahm Bakhsh, sent by Kazim Hussain Sahib, 26 Jumadi al-Ula 1338 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say about this: that Zaid died and left his wife and one minor girl. Amr, who is Zaid's father, because he had married a woman of non-compatible status (non-Kufu) after the death of Zaid's mother, always remained separate from Zaid. Now after Zaid's death, he has taken possession of

Zaid's property in an unauthorized manner and intends to become the guardian (Wali) of the minor girl with the intent of wasting the property. What is the ruling in this situation?

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

...ने उसकी विरासत को शरीयत के कानूनों के अनुसार बांटने से साफ इनकार कर दिया। नंबर ३ की ओर से इस पर डेढ़ साल तक विरोध और इनकार होता रहा। आखिरकार उन्होंने जो मध्यस्थ (सालिष) नियुक्त किया, उसने भी शरीयत के खिलाफ उपरोक्त तीनों के पक्ष में फैसला दे दिया। इस फैसले में नंबर ३ का बहुत सा हक खत्म और बेकार कर दिया गया। ज़ुबैदा ने भी शरीयत के खिलाफ हिस्सा प्राप्त किया, लेकिन हिंदा जो मरने वाले के बाद मर गई, अब पक्ष नंबर ३ अपने उस छोटे से हिस्से से भी, जो उसे विरासत में मिला है, अपनी स्वर्गीय बहन के शरीयती हिस्से से मुक्त होना चाहता है। मरहूम के ससुराल वाले और विशेष रूप से पति फासिक-फाजिर (बुरे आचरण वाले) और भ्रष्ट अकीदे (मान्यताओं) वाले हैं, जिनका बेटा "अल-वलदु सिर्रु ल-अबीह" (बेटा अपने बाप का भेद होता है) है। अतः पक्ष नंबर ३ हैरान है कि मरहूमा की विरासत किसे अदा की जाए। उनका इरादा है कि यह हिस्सा "बज़्म-ए-हनफिया" के नाम कर दिया जाए ताकि वह धीरे-धीरे हनफी मज़हब के प्रचार और कुरान मजीद के बचाव में ही खर्च हो। अब सवाल यह है कि इस स्थिति में, जबकि लड़का भी फासिक-फाजिर के कब्जे में है, अगर यह रुपया उसे दे दिया जाए तो वह बुराई और गुमराह मज़हब में खर्च होगा, तो क्या इस विरासत को (जो सौ रुपये के अंदर होगी) "बज़्म-ए-हनफिया हिमायत-ए-कलाम-ए-मजीद और सुन्नी मज़हब के प्रचार" में खर्च किया जा सकता है या नहीं?

उत्तर: सवाल फालतू बातों में बहुत विस्तार से है और ज़रूरी बातों में बहुत संक्षिप्त है। शरीयत के खिलाफ कैसी तकसीम हुई? अगर उस शैतानी मसले पर अमल हुआ जो आजकल इंसानी शैतानों में प्रचलित है कि बेटियों को विरासत नहीं देते, तो ज़ुबैदा को कैसे मिला और तीसरे बेटे का हक कैसे खत्म हुआ? और अगर यह है कि तीनों बेटों और एक बेटी ने आपस में ले लिया और एक बेटी को कुछ न दिया और तीसरे बेटे को उसके हिस्से से बहुत कम दिया, तो इस स्थिति में उस बेटी के हिस्से का इस बेटे पर क्या बोझ है? उसने उसका क्या दबाया है जिससे वह छुटकारा चाहता है? विरासत क्या चीज़ है और तकसीम किस तरह हुई? साफ-साफ लिखें ताकि जवाब दिया जा सके वल्लाह ताला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला १९६ से १९७: कानपुर, नई सड़क, हाजी रहीम बख्श और हाजी फहम बख्श की दुकान से, प्रेषक काज़िम हुसैन साहब, २६ जमादि-उल-अव्वल १३३८ हिजरी। दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस बारे में क्या फरमाते हैं कि: ज़ैद की मृत्यु हो गई और उसने अपनी पत्नी और एक नाबालिग लड़की को छोड़ दिया। अम्र, जो ज़ैद का पिता है, इस वजह से कि उसने ज़ैद की माँ की मृत्यु के बाद

एक गैर-कफु(अयोग्य) स्त्री से निकाह कर लिया था, हमेशा ज़ैद से अलग रहा। अब ज़ैद की मृत्यु के बाद, वह अवैध तरीके से ज़ैद की संपत्ति पर काबिज हो गया है और संपत्ति नष्ट करने की नीयत से नाबालिग लड़की का वली (अभिभावक) बनना चाहता है। इस स्थिति में क्या हुक्म है?

पृष्ठ ३६७ / ६१३

نے اس کے ترکہ کو بقوانین شرع تقسیم پر صاف انکار کیا، نمبر ۳ کی طرف سے اس پر ڈیڑھ سال تک اعتراض اور انکار ہوتا رہا بالآخر انہوں نے جو ثالث کیا اس نے بھی فیصلہ بحق ہر سہ بالا بخلاف شریعت کر دیا۔ اس فیصلہ میں نمبر ۳ کا بہت ساحق ساقط و زائل کر لیا گیا زبیدہ بھی خلاف شرع حصہ پاچکی ہے مگر ہندہ جو بعد متوفی فوت ہوگئی، اب فریق نمبر ۳ اپنے قلیل حصہ سے بھی جو اس کو وراثتاً ملا ہے اپنی ہمشیرہ مرحومہ کے شرعی حصہ سے سبکدوش ہونا چاہتا ہے مرحومہ کی سسرال اور بالخصوص خاوند فاسق فاجر عقائد میں صلح کل جس کا پسر الولد سرلابیہ (بیٹا اپنے باپ کا بھید ہوتا ہے) ہے پس فریق نمبر ۳ حیرت میں ہے کہ مرحومہ کا ورثہ کس کو ادا کیا جائے اس کا ارادہ ہے کہ یہ حصہ بنام بزم حنفیہ کر دیا جائے اور وہ بتدریج اشاعت مذہب حنفیہ و حمایت کلام مجید صرف کرے ، اب استفسار ہے کہ کیا اس صورت میں جب کہ لڑکا بھی فاسق فاجر کے قبضہ میں ہے اگر یہ روپیہ اس کو دے دیا جائے تو فسق و فجور اور بدمذہبی میں صرف ہوگا تو کیا اس ترکہ کو (جو یک صد روپے کے اندر اندر ہوگا) بزم حنفیہ حمایت کلام مجید اور اشاعت مذہب اہلسنت میں صرف کر سکتی ہے یا نہیں؟

الجواب: سوال زائد باتوں سے بہت مفصل اور ضروری باتوں سے نہایت مجمل ہے کیسی تقسیم خلاف شرع ہوئی اگر اس شیطانی مسئلہ پر عمل ہوا جو آج کل شیاطین الانس میں ہے کہ بنات کو ترکہ نہیں دیتے تو زبیدہ کو کیسے ملا اور پسر سوم کا حق کیسے زائل ہوا اور اگر یہ ہے کہ تینوں بیٹوں اور ایک بیٹی نے باہم لے لیا اور ایک دختر کو کچھ نہ دیا اور پسر سوم کو اس کے حصہ سے بہت کم دیا اس صورت میں اس دختر کے حصہ کا اس پسر پر کیا بار ہے؟ اس نے اس کا کیا

دبایا ہے جس سے سبکدوشی چاہتا ہے؟ ترکہ کیا چیز ہے اور تقسیم کس طرح؟ صاف تحریر فرمائیں کہ جواب دیا جائے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۹۶ تا ۱۹۷: از کانپور نئی سڑک دکان حاجی رحیم بخش و حاجی فہم بخش مرسلہ کاظم حسین صاحب ۲۶ جمادی الاولی ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس بارے میں کہ زید فوت ہو گیا اور اپنی بیوی اور ایک نابالغ لڑکی چھوڑی، عمر و جو زید کا باپ ہے اس وجہ سے کہ اس نے ایک غیر کفو کی عورت سے بعد وفات والدہ زید نکاح کر لیا تھا ہمیشہ زید سے علیحدہ رہا۔ اب بعد وفات زید زید کی جائیداد پر ناجائز صورت سے قابض ہو گیا ہے اور اتلافِ جائیداد کی نیت سے لڑکی نابالغہ کا ولی بننا چاہتا ہے۔ اس صورت میں کیا حکم ہے؟

Fatawa Razawiyya Volume 26

First: What is the method for distributing Zaid's left estate among Zaid's daughter and wife? Second: Does Amr or Zaid's paternal half-brother Khalid have any right in Zaid's left estate? If so, how much? Third: In such a situation where there is a risk of the property being lost under Amr's guardianship, can the mother of the minor girl be the guardian of the minor?

The Answer: After paying the dowry (Mahr) and other debts, according to the conditions of inheritance, from the eight shares of Zaid's estate, one share will go to his wife, four shares to the daughter, and three shares to Amr as 'Farz' (fixed share) and 'Asbah' (residuary). The paternal half-brother has no right. The pure Shariah has designated the minor's grandfather as the guardian of his property after the father and the father's executor. The mother is by no means the guardian of the property, nor does she have preference over the grandfather. It is stated in 'Durr al-Mukhtar':

"The guardian of a minor's property is his father, then his father's executor, then his grandfather, then his grandfather's executor, etc."

And Allah Ta'ala knows best. (T)

Case 179: Submitted by Hafiz Jan Muhammad Sahab, resident of Gandah Nala, Bareilly City. What do the scholars of religion say regarding this matter: A person passed away and left a house for the payment of his wife's dowry. He left behind one son and five daughters. The father himself had arranged the marriage of one daughter; four daughters remained. Their mother said to her son, "You arrange their marriage ceremonies with your earnings, and I have made you the owner of this house." Accordingly, following his mother's command, the son arranged the marriage ceremonies of the four daughters. Later, the mother passed away, after which two daughters passed away. Following that, this son also passed away, leaving behind three sisters, his wife, two sons, and four daughters. Afterwards, one more sister passed away. However, descendants of all of them are present. Some of them are demanding their shares, including that sister whose marriage was arranged by the father himself. During their lives, no one took possession of the house nor made any demand. And that girl is liable for a debt; the amount of the debt is equal to the share of the house.

---

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Ma'zoon, Matba' Mujtabai Delhi, 2/ 203.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

पहला: ज़ैद की छोड़ी हुई संपत्ति को ज़ैद की बेटी और पत्नी के बीच बांटने का क्या तरीका है? दूसरा: क्या ज़ैद की छोड़ी हुई संपत्ति में अम्र और ज़ैद के सौतेले भाई ख़ालिद का कोई अधिकार है या नहीं? यदि है, तो कितना? तीसरा: ऐसी स्थिति में जहाँ अम्र के संरक्षण में संपत्ति के नष्ट होने की आशंका हो, क्या नाबालिग लड़की की माँ नाबालिग की संरक्षिका बन सकती है या नहीं?

उत्तर: महर और अन्य ऋणों के भुगतान के बाद, उत्तराधिकार की शर्तों के अनुसार, ज़ैद की संपत्ति के आठ हिस्सों में से, एक हिस्सा उसकी पत्नी को, चार हिस्से बेटी को और तीन हिस्से अम्र को 'फ़र्ज़' (निश्चित हिस्सा) और 'असबा' (अवशिष्ट) के रूप में मिलेंगे। सौतेले भाई का कोई अधिकार नहीं है। पवित्र शरीयत ने पिता और पिता के वसीयतदार के बाद दादा को नाबालिग की संपत्ति का संरक्षक बनाया है। माँ किसी भी तरह संपत्ति की संरक्षिका नहीं है, और न ही उसे दादा पर प्राथमिकता दी जाती है। 'दुर्रे मुख्तार' में उल्लेख है:

"नाबालिग की संपत्ति का संरक्षक उसका पिता है, फिर पिता का वसीयतदार, फिर उसका दादा, फिर दादा का वसीयतदार आदि।"

और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला १७९: प्रेषक हाफिज़ जान मुहम्मद साहब, निवासी गंदा नाला, बरेली शहर। विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं: एक व्यक्ति का निधन हो गया और उसने अपनी पत्नी के महर की अदायगी के लिए एक घर छोड़ा। उसने अपने पीछे एक बेटा और पांच बेटियां छोड़ीं। एक बेटी की शादी पिता ने खुद कर दी थी; ४ बेटियां रह गईं। उन लड़कियों की मां ने अपने बेटे से कहा कि तुम अपनी कमाई से उनके निकाह का इंतजाम कर दो, मैंने तुम्हें इस घर का मालिक बना दिया है। तदनुसार, अपनी मां के आदेशानुसार, लड़के ने चारों का निकाह कर दिया। बाद में मां का निधन हो गया, जिसके बाद दो बेटियों का निधन हो गया। उसके बाद इस लड़के का भी निधन हो गया, जिसने अपने पीछे तीन बहनें, अपनी पत्नी, दो बेटे और चार बेटियां छोड़ीं। बाद में एक और बहन का निधन हो गया। लेकिन उन सभी की संतानें मौजूद हैं। उनमें से कुछ अपना हिस्सा मांग रहे हैं, जिनमें वह बहन भी शामिल है जिसकी शादी खुद पिता ने की थी। उनके जीवनकाल में किसी ने न तो घर पर कब्जा किया और न ही कोई मांग की। और उस लड़की पर कर्ज है; कर्ज की राशि घर के हिस्से के बराबर है।

1. अद-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-मअज़ून, मतबा मुजतबाई दिल्ली, २/ २०३।

पृष्ठ ३६८ / ६१३

اول : زید کی مترو کہ جائیداد زید کی لڑکی و بیوی پر تقسیم ہونے کی کیا صورت ہے؟ دوم: زید کے متروکہ میں عمرو کا اور زید کے علاتی بھائی خالد کا کوئی حق ہے یا نہیں؟ ہے تو کتنا؟ سوم: ایسی حالت میں جبکہ عمرو کی ولایت سے جائیداد کے تلف ہو جانے کا احتمال ہے تو نا بالغہ کی ماں ولیہ نابالغہ ہو سکتی ہے یا نہیں؟

الجواب : بعد ادائے مہر و دیگر دیون حسب شرائط فرائض متروکہ زید کے آٹھ حصوں سے ایک حصہ اس کی زوجہ اور چار سہم دختر اور تین سہم عمرو کو ملیں گے فرضا و عصبۃ (بطور فرض اور بطور عصبہ) اور علاتی بھائی کا کوئی حق نہیں شریعت مطہرہ نے پدر و وصی پدر کے بعد نابالغ کے مال کا ولی اس کے دادا کو بنایا ہے ماں کسی طرح ولی مال نہیں، نہ کہ دادا پر اس کو ترجیح ہو۔ در مختار میں ہے:

ولیہ فی المال ابوہ ثم وصیہ ثم جدہ ثم وصیہ الخ۔ نابالغ کا ولی اس کے مال میں اس کا باپ پھر باپ کا وصی پھر اس کا دادا پھر دادا کا وصی ہوتا ہے الخ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۷۹: مرسلہ حافظ جان محمد صاحب ساکن گندہ نالہ شہر بریلی کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نے انتقال کیا اور ایک مکان واسطے ادائیگی مہر اپنی بیوی کے چھوڑا ایک لڑکا پانچ لڑکیاں اولاد چھوڑی ایک لڑکی کی شادی والد نے خود کردی ۴ لڑکیاں رہیں ان لڑکیوں کی والدہ نے اپنے لڑکے سے کہا کہ تم اپنی کمائی سے ان کے عقد نکاح کا انتظام کر دو اس مکان کا تم کو مالک کیا چنانچہ لڑکے نے حسب فرمان اپنی والدہ کے چاروں کا عقد نکاح کر

دیا بعد کو والدہ نے انتقال کیا اس کے بعد دو لڑکیاں انتقال کر گئیں بعد اس کے اس لڑکے نے بھی انتقال کیا اس نے تین ہمشیرہ اور اپنی بیوی اور دو لڑکے اور چار لڑکیاں چھوڑیں بعد کو ایک ہمشیرہ اور انتقال کر گئی لیکن ان سب کی اولاد موجود ہیں کچھ ان میں سے ایسے ہیں کہ اپنا حصہ طلب کرتے ہیں اور ایک وہ ہمشیرہ جس کی شادی خود والد نے کی، زندگی میں نہ کسی نے مکان پر قبضہ کیا نہ طلب کیا اور اس لڑکی کے ذمہ قرضہ دینا ہے جتنے کا مکان کا حصہ ہے اتنا قرضہ بھی ہے،

---

۱ الدرالمختار کتاب المأذون مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۰۳

Fatawa Razvia - Volume 26

Question: So in this case, what does the pure Shariah command? Can the son's children receive a share or not? And will the son's wife and children get their right, or will the debt be paid off? Please explain, and may you be rewarded.

The Answer: The words spoken by the mother to the son, "Get them married, I have made you the owner of the house," whether considered a gift (Hiba) or a sale (Bay'), since the mother and even the son passed away before possession of the house, the son did not become the owner of this house in any way. In a gift, it is evident that it becomes void upon the death of either party before possession. In a sale, it is because this sale was void due to ignorance of the price (Jahalat-e-Thaman), and in a voidable sale (Bay' Fasid), the buyer does not become the owner before taking possession. It is stated in Durr al-Mukhtar:

"When the buyer takes possession of the sold item in a voidable sale with the consent of the seller and the seller does not forbid him, he becomes the owner of the sold item." (Excerpted). (T)

Therefore, the house, which was in the mother's dower (Mahr), remained her property. Her son and all five daughters who are present will have a share in it, and for those who passed away, their children and heirs will receive their share. The share that belongs to this son will be used to pay off the debt he owes. If anything remains, his wife and sons/daughters will receive it; otherwise, nothing. And Allah Almighty knows best.

Problem 198: From Police Lines, District Sitapur, sent by Irfan Khan, Constable Clerk, 2 Shaban 1338 AH. Asghari Begum's husband died. Asghari Begum has one adult son, Irfan Khan, and one minor daughter, Mazhari Begum. The widowed woman wanted to marry Mazhari to Bakr and wrote a letter to Irfan Khan saying, "I want to marry your sister Mazhari Begum to Bakr; what is your opinion?" Irfan Khan replied to his mother that Bakr is a person of bad character and acts against Shariah, and I do not approve of my sister's marriage to him. Despite Irfan Khan's prohibition, the mother, by her own guardianship and against Irfan Khan's wishes, performed Mazhari's marriage (nikah) with Bakr and informed Irfan Khan of the said marriage via letter fifteen days later. Irfan Khan replied that he would never accept the marriage of Mazhari to Bakr performed without his permission and against his

wishes, and he would not allow Mazhari's departure (Rukhsati) with Bakr. It has been two and a half years since the marriage, and Mazhari is now an adult and...

1. Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Buyu, Bab al-Bay' al-Fasid, Matba' Mujtabai Delhi, 2/28. Page 369 of 613

फ़तावा रज़विया - जिल्द 26

प्रश्न: तो इस स्थिति में शरीअत-ए-मुतहरा का क्या हुक्म है? क्या लड़के की संतान को हिस्सा मिल सकता है या नहीं? और क्या लड़के की पत्नी और संतान को उनका हक मिलेगा या कर्ज अदा किया जाएगा? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: माँ ने लड़के से जो शब्द कहे थे कि "इनका निकाह कर दो, मैंने तुम्हें मकान का मालिक बना दिया," चाहे इसे हिबा (उपहार) माना जाए या बैअ (बिक्री), चूँकि माँ और यहाँ तक कि लड़का भी मकान पर कब्ज़ा होने से पहले ही चल बसे, लड़का किसी भी तरह से इस मकान का मालिक नहीं हुआ। हिबा में तो ज़ाहिर है कि कब्ज़े से पहले उनमें से किसी एक की मृत्यु से वह बातिल (अमान्य) हो जाता है। और बैअ में इसलिए कि यह बैअ कीमत की अनभिज्ञता (जहालत-ए-शमन) के कारण बातिल थी, और बैअ-ए-फ़ासिद (दूषित बिक्री) में कब्ज़े से पहले खरीदार मालिक नहीं होता। दुर्रे मुख्तार में है:

"जब खरीदार बैअ-ए-फ़ासिद में विक्रेता की सहमति से बिकी हुई वस्तु पर कब्ज़ा कर ले और विक्रेता उसे न रोके, तो वह उस वस्तु का मालिक हो जाएगा।" (संक्षिप्त)। (त)

अतः मकान, जो माँ के मेहर में था, उसी की संपत्ति रहा। उसके बेटे और पाँचों बेटियों, जो जीवित हैं, उन सबका इसमें हिस्सा हुआ, और जिनका इंतकाल हो गया, उनकी संतान और वारिसों को हिस्सा पहुँचेगा। जो हिस्सा इस बेटे का होगा, उससे उस पर जो कर्ज है वह अदा किया जाएगा। अगर कुछ बचा तो उसकी पत्नी और बेटे-बेटियाँ पाएंगे, अन्यथा कुछ नहीं। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 198: पुलिस लाइन, जिला सीतापुर से प्रेषित, इरफ़ान खाँ, कांस्टेबल मुहर्रिर, 2 शाबान 1338 हिजरी। असगरी बेगम के पति का देहांत हो गया। असगरी बेगम का एक बालिग बेटा इरफ़ान खाँ और एक नाबालिग बेटी मज़हरी बेगम है। विधवा महिला ने मज़हरी का निकाह बक्र के साथ करना चाहा और इरफ़ान खाँ को पत्र लिखा कि "मैं तुम्हारी बहन मज़हरी बेगम का निकाह बक्र के साथ करना चाहती हूँ, तुम्हारी क्या राय है।" इरफ़ान खाँ ने अपनी माँ को जवाब दिया कि बक्र चरित्रहीन और शरीअत के खिलाफ चलने वाला व्यक्ति है, मुझे अपनी बहन का निकाह उससे मंज़ूर नहीं है। इरफ़ान खाँ की मनाही के बावजूद, माँ ने अपनी विलायत (संरक्षण) में इरफ़ान खाँ की इच्छा के विरुद्ध बक्र के साथ मज़हरी का निकाह कर दिया और पंद्रह दिन बाद पत्र के माध्यम से इरफ़ान खाँ

को उक्त निकाह की सूचना दी। इरफ़ान खाँ ने जवाब दिया कि तुमने मेरी बिना अनुमति और इच्छा के विरुद्ध जो मज़हरी का निकाह बक्र के साथ कर दिया है, मैं उसे हरगिज़ नहीं मानूँगा और मज़हरी की रुख्सती बक्र के साथ नहीं करूँगा। निकाह को ढाई साल हो चुके हैं, मज़हरी अब बालिग है और...

1. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-बुयू, बाब अल-बैअ अल-फ़ासिद, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/28. पृष्ठ 369 का 613

پس اس صورت میں شریعت مطہرہ کیا حکم دیتی ہے؟ آیا لڑکے کی اولاد کو حصہ مل سکتا ہے یا نہیں؟ اور لڑکے کی بیوی کو اور اولاد کو حق پہنچے گا یا قرض ادا کیا جائے گا؟ بینوا توجروا۔

الجواب: ماں نے جو لفظ لڑکے سے کہے تھے کہ ان کا نکاح کردو تمہیں مکان کا مالک کیا اس سے ہبہ خواہ بیع کہ ٹھہرائیں جبکہ ماں بلکہ لڑکا بھی قبل قبضہ مکان انتقال کر گئے لڑکا کسی طرح اس مکان کا مالک نہ ہوا ہبہ میں تو ظاہر کہ قبل قبضہ ان میں ایک کی موت سے باطل ہوتا ہے اور بیع میں یوں کہ یہ بیع بوجہ جہالت ثمن باطل تھی اور بیع فاسد میں قبل قبضہ مشتری مالک نہیں ہوتا۔ در مختار میں ہے:

اذا قبض المشتری المبیع برضاء بائعہ فی البیع الفاسد و لم ینہہ ملکہ ۱۔ (ملتقطا) جب مشتری بیع فاسد میں بائع کی رضامندی سے مبیع پر قبضہ کر لے اور بائع اس کو منع نہ کرے تو وہ مبیع کا مالک ہو جائے گا۔ (بالالتقاط)۔ (ت)

تو مکان کہ ماں کے مہر میں تھا اسی کی ملک رہا اس کے لڑکے اور پانچوں لڑکیوں سب کا اس میں حصہ ہوا جو موجود ہیں ان کو اور جن کا انتقال ہو گیا ان کی اولاد ورثہ کو حصہ پہنچے گا، جو حصہ اس پسر کا ہو گا اس سے جو قرض اس پر ہے ادا کیا جائے گا اگر کچھ بچا تو اس کی زوجہ اور بیٹے بیٹیاں پائیں گے ورنہ کچھ نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۹۸: از پولیس لائن ضلع سیتاپور مرسلہ عرفان خاں کانسٹیبل محرر ۲ شعبان ۱۳۳۸ھ اصغری بیگم کا خاوند مر گیا، اصغری بیگم کے ایک لڑکا بالغ عرفان خاں اور ایک نابالغہ لڑکی مظہری بیگم ہے، مسماۃ بیوہ نے مظہری کا عقد بکر کے ساتھ کرنا چاہا اور عرفان خاں کو خط

لکھا کہ میں تمہاری بہن مظہری بیگم کا عقد بکر کے ساتھ کرنا چاہتی ہوں تمہاری کیا رائے ہے۔ عرفان خاں نے اپنی ماں کو جواب دیا کہ بکر بد چلن اور خلاف شرع شخص ہے مجھے اپنی بہن کا عقد اس سے منظور نہیں باوجود ممانعت عرفان خاں ماں نے بولایت خود خلاف مرضی عرفان خاں بکر کے ساتھ مظہری کا عقد کر دیا اور پندرہ دن بعد بذریعہ خط عرفان خاں کو عقد مذکور کی اطلاع دی عرفان خاں نے جواب دیا کہ تم نے میری بلا اجازت اور خلاف مرضی جو نکاح مظہری کا بکر کے ساتھ کر دیا ہے میں اس کو ہر گز نہ مانوں گا اور مظہری کی رخصت بکر کے ساتھ نہ کروں گا نکاح کو ڈھائی سال ہوئے مظہری اب بالغہ ہے اور

۱ الدرالمختار کتاب البیوع باب البیع الفاسد مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۸ Page 369 of 613

Fatawa Razawiyya Volume 26

She expresses her dissatisfaction with this marriage and wants it annulled. What is the ruling?

The Answer: If this statement is correct, then the moment Irfan Khan refused to accept the marriage upon being informed about it, that marriage was rejected at that very instant. Muzahiri no longer had any connection with Bakr. There is no need for annulment because it never existed in the first place. Muzahiri is free to marry wherever she deems appropriate. And Allah Almighty knows best.

Problem 199: From Madrasa Ain al-Ulum, Post Bartala 24 Pargana, sent by Muhammad Sirajuddin Sahib, 12 Ramadan 1338 AH. Zaid passed away and left behind a wife, father, mother, and one full sister as heirs. What will be the share of each? If in this case, the mother receives one-third of the remainder, what would be the meaning of the following text from Siraji:

Arabic: وثلث مابقى بعد فرض احد الزوجين وذلك فى مسألتين زوج وابوين او زوجة وابوين - بينوا توجروا-

Urdu Explanation: The mother will receive one-third of the remainder after taking out the share of the husband or wife, and that happens in two cases: (1) The deceased left behind a husband and parents. (2) The deceased left behind a wife and parents. Please explain, and you will be rewarded. (T)

The Answer: Yes, in this case, the mother will receive one-third of the remainder, and this text is not contrary to Sirajiyyah. This is the same case as wife and parents where the presence or absence of a full sister is equal because she is excluded by the father, and she (the sister) does not exclude the mother from one-third. Yes, if there were two full sisters, the mother would receive one-sixth, the wife one-fourth, and the remainder would go to the father as a residuary. And Allah Almighty knows best.

Problem 200: Lucknow, Mohalla Rakab Ganj Garhia, adjacent to Ahata Kamal Khan, House 2, sent by Mehdi Hasan Khan Sahib, dated 19 Jumada al-Ula 1339 AH. What do the noble scholars of Ahlus Sunnat wal Jama'at say regarding this matter: Hindah has two sons, Zaid and Bakr, from her first husband, and one son, Khalid, from her second husband. And from the first wife of Hindah's second husband, there is one son, Walid. Khalid died and left the following heirs: a childless widow.

[1] Al-Siraji fi al-Mirath, Section on Women, Maktaba Ziya'iyya Rawalpindi, p. 18. Page 370 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

वह इस निकाह से अपनी नाराज़गी ज़ाहिर करती है और इसे रद्द कराना चाहती है, इस पर क्या हुक्म है?

जवाब: अगर यह बयान सही है, तो इरफ़ान ख़ान ने जैसे ही निकाह की सूचना मिलने पर इसे मानने से इनकार किया, उसी वक्त वह निकाह रद्द हो गया। मुज़ाहिरी का बक्र से अब कोई संबंध नहीं रहा। रद्द कराने की क्या ज़रूरत जब वह निकाह सिरे से रहा ही नहीं। मुज़ाहिरी को अधिकार है कि वह जहाँ उचित समझे निकाह करे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 199: मदरसा ऐनुल उलूम, पोस्ट बरतला 24 परगना से, प्रेषक मोहम्मद सिराजुद्दीन साहब, 12 रमज़ान 1338 हिजरी। ज़ैद का इंतकाल हो गया और उसने वारिसों में बीवी, पिता, माँ और एक सगी बहन छोड़ी। हर एक का हिस्सा क्या होगा? अगर इस स्थिति में माँ को बचे हुए का एक तिहाई (तिहाई मा-बक़ी) मिले, तो सिराजी की निम्नलिखित इबारत का क्या मतलब होगा:

अरबी: وثلث مابقی بعد فرض احد الزوجین وذلك فی مسألتین زوج وابوین او زوجة وابوین - بینوا توجروا-

उर्दू स्पष्टीकरण: माँ को पति या पत्नी का हिस्सा निकालने के बाद शेष का एक तिहाई मिलेगा और यह दो मसलों में होता है: (1) मृतक ने पति और माता-पिता छोड़े हों। (2) मृतक ने पत्नी और माता-पिता छोड़े हों। बयान करें सवाब पायेंगे। (त)

जवाब: हाँ, इस सूरत में माँ को शेष का एक तिहाई मिलेगा और यह इबारत सिराजिया के विरुद्ध नहीं है। वही सूरत पत्नी और माता-पिता की है कि सगी बहन का होना या न होना बराबर है क्योंकि वह पिता की वजह से वंचित (महजूब) है और वह माँ को एक तिहाई से वंचित करने वाली नहीं है। हाँ, अगर दो सगी बहनें होतीं तो माँ को छठा हिस्सा (सुदुस) मिलता, पत्नी को चौथाई (रुबअ) और बाकी पिता को असबा के तौर पर मिलता। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 200: लखनऊ, मोहल्ला रकाब गंज गढ़िया, अहाता कमाल ख़ान के पास, मकान 2, प्रेषक मेहदी हसन ख़ान साहब, दिनांक 19 जमादी-उल-उला 1339 हिजरी। अहले सुन्नत व जमाअत के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: हिंदह के पहले शौहर से दो बेटे ज़ैद और बक्र हैं और हिंदह के दूसरे शौहर से एक बेटा खालिद है। और हिंदह के दूसरे शौहर की पहली बीवी से एक बेटा वलीद है। खालिद का इंतकाल हो गया, उसने निम्नलिखित वारिस छोड़े: एक बेऔलाद बेवा।

[1] अल-सिराजी फ़िल-मीरास, औरतों का अध्याय, मकतबा ज़ियाइया रावलपिंडी, पेज 18. पेज 370 of 613

اس نکاح سے اپنی نارضا مندی ظاہر کرتی ہے اور فسخ کرانا چاہتی ہے کیا حکم ہے؟

الجواب: اگر یہ بیان صحیح ہے تو عرفان خاں نے جس وقت نکاح کی اطلاع پانے پر اس نکاح کے ماننے سے انکار کیا اسی وقت وہ نکاح رد ہو گیا اور مظہری کو بکر سے کچھ علاقہ نہ رہا فسخ کی کیا حاجت کہ وہ سرے سے نہ رہا مظہری کو اختیار ہے جس مناسب جگہ چاہے نکاح کرے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۹۹: از مدرسہ عین العلوم پوسٹ برتلہ ۲۴ پرگنہ مرسلہ محمد سراج الدین صاحب ۱۲ رمضان ۱۳۳۸ھ زید نے انتقال کیا اور زوجہ و اب و ام و ایک اخت عینی وارث چھوڑے ہر ایک کا حصہ کیا ہوگا اگر اس صورت میں ام کو ثلث مابقی ملے تو سراجی کی عبارت ذیل کا کیا مطلب ہوگا:

وثلث مابقی بعد فرض احد الزوجین وذلك فی مسألتین زوج وابوین او زوجة وابوین - بینوا توجروا-

ماں کو زوج یا زوجہ کا حصہ نکالنے کے بعد باقی کا تہائی ملے گا اور وہ دو مسئلوں میں ہوتا ہے: (۱) میت نے خاوند اور والدین چھوڑے ہوں۔ (۲) میت نے بیوی اور والدین چھوڑے ہوں۔ بیان کیجئے اجر پاؤ گے۔ (ت)

الجواب: ہاں اس صورت میں ام کو ثلث باقی ملے گا اور یہ عبارت سراجیہ کے مخالف نہیں، وہی صورت زوجہ و ابوین کی ہے کہ اخت عینیہ کا وجود و عدم یکساں ہے کہ خود محجوب بالاب ہے اور ام کو حاجبہ عن الثلث نہیں، ہاں دو عینیہ ہوتیں تو ام کو سدس ملتا زوجہ کو ربع باقی اب کو عصبہ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۰۰: لکھنؤ محلہ رکاب گنج گڑ ھیا متصل احاطہ کمال خاں ۲ مکان مرسلہ مہدی حسن خاں صاحب مورخہ ۱۹ جمادی الاولیٰ ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں حضرات علمائے اہلسنت و جماعت اس مسئلہ میں کہ ہندہ کے شوہر اول سے دو پسر زید و بکر اور ہندہ کے شوہر ثانی سے ایک پسر خالد ہے، اور ہندہ کے شوہر ثانی کی زوجہ اولیٰ سے ایک پسر ولید ہے۔ خالد فوت ہوا اس نے ورثہ ذیل چھوڑے ایک بیوہ لاولد

---

[1] السراجی فی المیراث فصل فی النساء مکتبہ ضیائیہ راولپنڈی ص ۱۸ Page 370 of 613

Fatawa Razawiya Volume 26

And Zaid and Bakr are uterine brothers, and Walid is a consanguine brother who follows the Rafidhi (Shiite) faith. In such a case, among which heirs will the estate be distributed? Furthermore, the property left by the deceased was acquired through his own personal efforts; it does not include any ancestral inheritance. The childless widow of the deceased does not give any share to the entitled heirs, but is instead ready for conflict and dispute. In such a situation, according to the Noble Shari'ah, will she be a sinner before Allah or not? Please explain and be rewarded.

The Answer: If the payable dower (mahr) of the widow is equal to or more than the value of the estate, and she does not want to give anything to any heir based on this claim, then she is not a sinner. If the heirs wish to give property in lieu of dower, they should pay the dower and then take their share in the property. And if there is no dower, or it is less than the value of the estate, then for the widow to seize the entire property and not give it to the heirs is an injustice and she is a sinner. After the payment of dower and other debts, fulfillment of legacies, and the restriction of heirs to those mentioned, Khalid's estate shall be divided into eight shares; two shares will go to the wife and three shares will go to both uterine brothers, and Walid, the consanguine brother, will receive nothing due to the difference in religion. In Fatawa Alamgiri, quoting Fatawa Zahiriyyah regarding the Rafidhis, it is stated:

'Their rulings are the same as the rulings for apostates.' (1) The rulings for Rafidhis are like the rulings for apostates. (t)

And in the same source it is mentioned:

'And difference of religion prevents inheritance.' (2) And Allah Almighty knows best. A difference in religion is a barrier to inheritance. (t) And Allah Almighty knows best. (t)

Problem 201: From Sambhal, District Moradabad, Mohalla Kot Gharbi, petitioner Syed Muhammad Ali Sahab, 4 Ramadan 1339 AH. What do the scholars of religion say in this situation: a person of the Sunni faith passed away, leaving behind two Sunni sisters and one Shiite daughter. According to Shari'ah, in this case... (text cuts off)

---

1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Siyar, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 2/264
2. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Fara'id, Chapter 5, 6/454

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

और ज़ैद और बक्र अख़ियाफ़ी भाई (सगे भाई नहीं, एक ही माँ से) हैं, और वलीद अलाती भाई (एक ही पिता से) है जो राफ़ज़ी (शिया) मज़हब का है। तो ऐसी सूरत में विरासत (तरका) का बँटवारा किन-किन वारिसों के बीच होगा? दूसरी बात यह कि मृतक ने जो जायदाद छोड़ी है, वह उसने अपनी मेहनत से कमाई है; इसमें किसी पूर्वज का कोई हिस्सा शामिल नहीं है। मृतक की बेऔलाद विधवा किसी भी हक़दार वारिस को कुछ भी नहीं दे रही है, बल्कि लड़ाई-झगड़े पर उतारू है। तो ऐसी स्थिति में शरीयत के अनुसार, क्या वह अल्लाह के नज़दीक गुनहगार होगी या नहीं? कृपया उत्तर दें और पुण्य कमाएँ।

उत्तर: यदि विधवा का देय मेहर विरासत की कुल राशि से अधिक या उसके बराबर है, और वह इस दावे के आधार पर किसी वारिस को कुछ नहीं देना चाहती, तो वह गुनहगार नहीं है। यदि वारिस मेहर के बदले जायदाद देना चाहते हैं, तो वे मेहर अदा करें और फिर जायदाद में अपना हिस्सा लें। और यदि मेहर नहीं है, या विरासत की राशि से कम है, तो विधवा का पूरी जायदाद पर कब्ज़ा करना और वारिसों को उनका हिस्सा न देना ज़ुल्म है और वह गुनहगार है। मेहर और अन्य कर्ज़ों की अदायगी, वसीयतों के निष्पादन और वारिसों के केवल उल्लेखित व्यक्तियों तक सीमित होने की स्थिति में, खालिद की विरासत के आठ हिस्से किए जाएँगे; दो हिस्से पत्नी को और तीन हिस्से दोनों अख़ियाफ़ी भाइयों को मिलेंगे, और वलीद (अलाती भाई) को धर्म में अंतर के कारण कुछ भी नहीं मिलेगा। फ़तावा आलमगीरी में राफ़ज़ियों के बारे में फ़तावा ज़हीरिया से उद्धृत है:

'उनके अहकाम (नियम) मुर्तदों (धर्मत्यागियों) के अहकाम की तरह हैं।' (1) राफ़ज़ियों के नियम मुर्तदों के नियमों की तरह हैं। (त)

और इसी में है:

'और धर्म का अंतर विरासत में रुकावट है।' (2) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। धर्म का अलग होना विरासत से रोकता है। (त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 201: संभल, ज़िला मुरादाबाद, मोहल्ला कोट ग़रबी से, प्रार्थी सैय्यद मुहम्मद अली साहब, 4 रमज़ान 1339 हिजरी। विद्वान इस स्थिति में क्या कहते हैं: एक सुन्नी मज़हब के व्यक्ति का इंतकाल हो गया और उसने अपनी दो सुन्नी बहनें और एक शिया बेटी छोड़ी। शरीयत के अनुसार, इस स्थिति में... (पाठ अधूरा है)

1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुस सियर, बाब 9, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 2/264
2. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल फ़राइज़, बाब 5, 6/454

اور زید و بکر برادران اخیافی اور برادر علاتی ولید جو کہ رافضی المذہب ہے۔ تو ایسی صورت میں تقسیم ترکہ کن کن ورثہ پر ہوگا؟ دیگر یہ کہ متوفی نے جو جائیداد چھوڑی ہے وہ متوفی کی خاص قوت بازو سے حاصل کی ہوئی ہے کسی مورث قدیم کا کچھ ترکہ اس میں شامل نہیں ہے اور بیوہ لاولد متوفی کی کسی وارثان استحقاق شدہ کو کچھ حصہ نہیں دیتی ہے بلکہ آمادہ جنگ و جدال ہے تو اس صورت میں نزدیک شرع شریف کے عنداللہ گنہ گار ہوگی یا نہیں؟ فقط بینوا توجروا۔

الجواب: بیوہ کا مہر واجب الادا اگر قدر متروکہ سے زائد یا برابر ہے اور وہ اس دعوی سے کسی وارث کو کچھ دینا نہیں چاہتی تو گنہ گار نہیں، وارث اگر مہر میں جائیداد دینا چاہیں مہر ادا کریں اس کے بعد جائیداد میں حصہ لیں، اور اگر مہر نہیں یا قدر متروکہ سے کم ہے تو بیوہ کا کل جائیداد پر قبضہ کرنا اور وارثوں کو نہ دینا ظلم ہے اور وہ گنہ گار۔ خالد کاترکہ حسب شرائط فرائض بعد ادائے مہر و دیگر دیون و انفاذ وصایا و انحصار ورثہ فی المذکورین آٹھ سہم ہو کر دو سہم زوجہ اور تین سہم دونوں اخیافی بھائیوں کو ملیں گے اور ولید برادر علاتی کو بوجہ اختلاف دین کچھ نہ ملے۔ فتاویٰ عالمگیریہ میں فتاویٰ ظہیریہ سے درباره روافض ہے: احکامہم احکام المرتدین ۱۔ رافضیوں کے احکام مرتدوں کے احکام کی طرح ہیں۔ (ت) اور اسی میں ہے: واختلاف الدین یمنع الارث ۲۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ دین کا مختلف ہونا میراث سے مانع ہے (ت) واللہ تعالٰی اعلم

(ت) مسئلہ ۲۰۱: از سنبھل ضلع مراد آباد محلہ کوٹ غربی متولیان مسئولہ سید محمد علی صاحب ۴ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس صورت میں کہ ایک شخص سنی المذہب کا انتقال ہوا اور اس نے اپنی دو بہنیں سنی المذہب اور ایک بیٹی شیعی المذہب چھوڑیں، شرعاً اس صورت (نامکمل)

١ الفتاوىٰ الہندیۃ کتاب السیر الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ٢/ ٢٦٤ ٢ الفتاوىٰ الہندیۃ کتاب الفرائض الباب الخامس ٦/ ٤٥٤

Fatawa Razawiyya - Volume 26

How will the deceased's estate be distributed? Explain from the Book, and you will be rewarded on the Day of Reckoning. (Explain from the book, you will be given a reward on the day of account. -T)

Answer: In the queried situation, according to the conditions of inheritance, the deceased's estate will be divided equally between the two sisters, and the daughter will receive nothing. It is stated in Al-Alamgiriyya: "Their rulings are the same as the rulings for apostates, as mentioned in Al-Fatawa al-Zahiriyya."[1] - The rulings for Rafidis are identical to those for apostates. This is stated in Fatawa al-Zahiriyya. (T)

It is also stated therein: "An apostate does not inherit from a Muslim, nor from another apostate like himself. Thus it is in Al-Muhit."[2] - And Allah Almighty knows best. - An apostate neither inherits from Muslims nor from a fellow apostate. It is mentioned similarly in Al-Muhit. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 202: From Bihar city, Chawk Bazar Patna, cloth shop of Haji Nasir Ali Muhammad Ibrahim, 11 Ramadan 1339 AH. Zayd passed away, leaving behind three sons and six daughters. Among them, four daughters were married, and two were minors. One son was a minor, while Ahad and Mahmud, the other two sons, were adults. These five and their mother lived together, and the entire estate remained in their possession. Those four married daughters did not claim their paternal inheritance at the time of Zayd's death. From the paternal estate, Ahad and Mahmud conducted businesses, some independently and some as partners (Mudarib), resulting in a vast business. Now, those four daughters want their paternal right and say that whatever increase has occurred in the businesses is also our father's property and we should have a right in it too. What is the ruling in this situation? Explain and be rewarded (Explain, you will be given a reward. -T). And if they are given a share in the profit as well, will they also get a share from the profit in which Ahad and Mahmud were partners?

---

[1] Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Siyar, Chapter 9, Nurani Kutub Khana Peshawar, 2/264. [2] Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Fara'id, Chapter 6, Nurani Kutub Khana Peshawar, 6/455.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 26

मृतक की संपत्ति का वितरण कैसे किया जाएगा? किताब के आधार पर स्पष्ट करें, आपको हिसाब के दिन प्रतिफल दिया जाएगा। (किताब से बयान करो, हिसाब के दिन बदला दिए जाओगे। - त)

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, उत्तराधिकार की शर्तों के अनुसार, मृतक की संपत्ति दोनों बहनों के बीच आधी-आधी बाँटी जाएगी और बेटी को कुछ नहीं मिलेगा। आलमगीरिया में उल्लेख है: "उनके आदेश वही हैं जो मुर्तदों (धर्मत्यागियों) के हैं, जैसा कि अल-फ़तावा अल-ज़हीरिया में है।"[1] - राफ़िदियों के नियम मुर्तदों के नियमों के समान हैं। फ़तावा ज़हीरिया में ऐसा ही है। (त)

उसी में यह भी है: "एक मुर्तद न तो किसी मुसलमान का वारिस होता है और न ही अपने जैसे किसी मुर्तद का। ऐसा ही अल-मुहीत में है।[2] - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।" - एक मुर्तद न तो मुसलमानों का वारिस बनता है और न ही अपने जैसे किसी मुर्तद का। मुहीत में भी ऐसा ही वर्णित है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसाला 202: बिहार शहर, चौक बाज़ार पटना, हाजी नासिर अली मुहम्मद इब्राहिम की कपड़े की दुकान से, 11 रमज़ान 1339 हिजरी। ज़ैद की मृत्यु हो गई, वह अपने पीछे तीन बेटे और छह बेटियाँ छोड़ गया, जिनमें से चार बेटियाँ विवाहित थीं और दो नाबालिग थीं, और एक बेटा नाबालिग था, जबकि अहद और महमूद नाम के दो बेटे वयस्क थे। ये पाँचों बच्चे और उनकी माँ एक साथ रहे और पूरी पैतृक संपत्ति उन्हीं के कब्ज़े में रही। वे चार विवाहित बेटियाँ ज़ैद की मृत्यु के समय अपने पैतृक अधिकार की माँग नहीं कर रही थीं। अहद और महमूद ने पैतृक संपत्ति से व्यापार किया, कुछ स्वतंत्र रूप से और कुछ में मुज़ारिब (साझेदार) बनकर, जिससे एक विशाल व्यवसाय खड़ा हो गया। अब वे चारों बेटियाँ अपना पैतृक अधिकार चाहती हैं और कहती हैं कि व्यापार में जो भी वृद्धि हुई है, वह भी हमारे पिता की संपत्ति है और उसमें भी हमारा अधिकार होना चाहिए। इस स्थिति में क्या आदेश है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें(बयान कीजिए, बदला दिए जाओगे। - त)। और यदि उन्हें लाभ में हिस्सा दिया जाता है, तो क्या उन्हें उस लाभ से भी हिस्सा मिलेगा जिसमें अहद और महमूद मुज़ारिब थे?

---

1. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-सियर, अध्याय 9, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 2/264।

2. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-फराइज़, अध्याय 6, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/455।

पृष्ठ 372 का 613

میں ترکہ متوفی کس طرح تقسیم کیا جائے گا؟ بینوا بالکتاب توجروا یوم الحساب (کتاب سے بیان کرو حساب کے روز اجر دیئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: صورت مستفسرہ میں حسب شرائط فرائض متوفی کا ترکہ نصف نصف دونوں بہنوں کو پہنچے گا اور بیٹی کو کچھ نہ ملے گا۔ عالمگیریہ میں ہے: احکامہم احکام المرتدین کذا فی الفتاوی الظہیریۃ[1]۔ رافضیوں کے احکام مرتدوں کے احکام جیسے ہیں۔ فتاوٰی ظہیریہ میں یوں ہی ہے۔ (ت)

اسی میں ہے: المرتدین لایرث من مسلم ولا من مرتد مثلہ کذا فی المحیط[2]۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مرتد نہ تو مسلمانوں کا وارث بنتا ہے اور نہ ہی اپنے جیسے مرتد کا۔ ایسا ہی محیط میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۲۰۲: از شہر بہار چوک بازار پٹنہ دکان پارچہ حاجی ناصر علی محمد ابراہیم ۱۱ رمضان ۱۳۳۹ھ زید نے انتقال کیا، تین لڑکے چھ لڑکیاں چھوڑیں جن میں چار لڑکیاں شادی شدہ تھیں اور دو نا بالغہ اور ایک لڑکا نابالغ، اور احد و محمود دو لڑکے بالغ، یہ پانچوں اور ان کی والدہ ایک ساتھ رہے، اور کل متروکہ انہیں کے قبضہ میں رہا۔ وہ چار لڑکیاں شادی شدہ تھیں، وقت انتقال زید حق پدری کی طالب نہ ہوئیں، متروکہ پدری سے احد و محمود نے تجارتیں کیں کچھ ایسے ہی اور کچھ میں مضارب بن کر جس سے عظیم کاروبار ہو گیا وہ چاروں دختر اب پدری حق چاہتی ہیں اور کہتی ہیں کہ جو کچھ تجارتوں میں زیادتی ہوئی ہے وہ بھی ہمارے ہی باپ کا مال ہے اس میں بھی ہمارا حق ہونا چاہئے، اس صورت میں کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر دیئے جاؤ

گے۔ ت) اور اگر نفع میں بھی ان کو حصہ دیا جائے تو کیا اس نفع سے بھی حصہ ملے گا جس میں احد و محمود مضارب ہوئے تھے؟

---

[1] الفتاوی الھندیۃ کتاب السیر الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۶۴ [2] الفتاوی الھندیۃ کتاب الفرائض الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۴۵۵

Fatawa Razawiya, Volume 26

Answer: Since those girls did not demand their share nor did the boys give it to them, and they (the boys) continued trading with it on their own initiative, those four girls can demand their share from the original inheritance. They are not owners of the profit generated from the trade; however, the profit generated on their shares is "khabeeth" (impure/unlawful) for the boys. It is not permissible for the boys to utilize it for themselves. It is mandatory upon them to either give that profit as charity to the poor Muslims or give it to the four girls. This latter option is better and more appropriate for several reasons. It is lawful and pure for the girls because it is the profit from their own property, whereas it is religiously forbidden for the boys to use the profit from the girls' share for their own consumption. Why not give it to them? It would please their hearts, uphold family ties, and ensure the profit of the owner's property reaches the owner. And Allah Almighty knows best.

In this regard, it is immaterial whether the profit they received was from trading the inherited property, or as in the case where Ahad and Mahmood acted as partners (Mudarib). Those four girls neither demanded their share nor appointed them as partners. Becoming a partner on one's own accord is entirely futile. Even if the mother had appointed them as partners, she had no authority over the shares of those four girls. In any case, their shares remained in the boys' hands as usurped property (Ghasab), and any profit obtained from it, regardless of how it was earned, is "khabeeth" and subject to the same ruling mentioned above. And Allah Almighty knows best.

Problem 203: From Bombay, Kamatipura, 2nd Street, asked by Muhammad Usman Sahab, Sunni Hanafi Qadri, 6 Shawwal 1339 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid is a poor person who has a wife and a three-year-old daughter. He took a loan to provide jewelry for his wife and daughter and remains in debt. His mother-in-law, without Zaid's permission, took his wife and granddaughter to her house and refused to let them return. During this time, Zaid's wife fell ill, and in her state of illness, she called her husband in the presence of two men and waived her dower (Mahr). Zaid performed her funeral rites using borrowed money. Now, Zaid's father-in-law refuses to return the jewelry and the granddaughter, claiming that you no longer have any rights, nor does your sister have any right to raise the girl. Therefore, what is the Sharia ruling regarding the refusal to return the jewelry and the granddaughter in the situation described?

Explain clearly and convincingly, and you shall be rewarded. (Explain satisfactorily, and you will receive a full reward. - T)

फतावा रज़विया, खंड 26

उत्तर: चूँकि उन लड़कियों ने अपना हिस्सा नहीं माँगा और न ही लड़कों ने उन्हें दिया, और वे अपनी पहल पर उसमें व्यापार करते रहे, तो वे चारों लड़कियाँ मूल विरासत में अपना हिस्सा माँग सकती हैं। व्यापार से जो लाभ हुआ, वे लड़कियाँ उसकी मालिक नहीं हैं। हालाँकि, उनके हिस्से पर जो लाभ हुआ, वह लड़कों के लिए 'खबीस' (अशुद्ध/अवैध) है। लड़कों के लिए इसे अपने उपयोग में लाना जायज़ नहीं है। उन पर यह अनिवार्य है कि या तो वे उस लाभ को गरीब मुसलमानों को दान कर दें या उन चारों लड़कियों को दे दें। और यही कई कारणों से श्रेष्ठ और बेहतर है। उन लड़कियों के लिए यह हलाल और पवित्र है क्योंकि यह उनकी अपनी संपत्ति का लाभ है, जबकि लड़कों के लिए शरीयत के अनुसार यह हराम है कि वे लड़कियों के हिस्से का लाभ अपने उपभोग के लिए इस्तेमाल करें। तो क्यों न उन्हें ही दे दिया जाए ताकि उनका दिल खुश हो जाए, पारिवारिक रिश्ते बने रहें और संपत्ति के मालिक को उसकी संपत्ति का लाभ मिले। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

इस संबंध में यह बात मायने नहीं रखती कि उन्हें प्राप्त लाभ विरासत की संपत्ति के व्यापार से हुआ था, या जैसा कि उस मामले में जहाँ अहद और महमूद ने साझेदार (मुज़ारिब) के रूप में कार्य किया। उन चार लड़कियों ने न तो हिस्सा माँगा था और न ही उन्हें साझेदार नियुक्त किया था। अपनी मर्जी से साझेदार बन जाना पूरी तरह निरर्थक है। भले ही माँ ने उन्हें साझेदार बनाया हो, लेकिन उन चार लड़कियों के हिस्सों पर उनका कोई अधिकार नहीं था। बहरहाल, उनका हिस्सा लड़कों के हाथ में 'ग़सब' (अवैध कब्जा) के रूप में रहा, और उससे प्राप्त होने वाला लाभ, चाहे वह किसी भी तरह कमाया गया हो, 'खबीस' है और उस पर वही हुक्म लागू होता है जिसका ऊपर उल्लेख किया गया है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 203: बम्बई, कमाठीपुरा, दूसरी गली से मोहम्मद उस्मान साहब सुन्नी हनफी कादरी द्वारा पूछा गया, 6 शव्वाल 1339 हिजरी।

विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि ज़ैद एक गरीब व्यक्ति है जिसकी एक पत्नी और एक तीन साल की बेटी है। उसने कर्ज लेकर अपनी पत्नी और बेटी के लिए ज़ेवर बनवाए और अब भी कर्जदार है। उसकी सास, ज़ैद की अनुमति के बिना, उसकी पत्नी और पोती को अपने घर ले गई और उन्हें वापस आने से मना कर दिया। इसी बीच, ज़ैद की पत्नी बीमार हो गई और बीमारी की हालत में उसने अपने पति को दो आदमियों के सामने बुलाकर अपना मेहर माफ़ कर दिया। ज़ैद ने कर्ज लेकर उसका

अंतिम संस्कार किया। अब, ज़ैद का ससुर ज़ेवर और पोती को लौटाने से मना करता है, यह दावा करते हुए कि अब आपका कोई अधिकार नहीं है, और न ही आपकी बहन को लड़की की परवरिश करने का कोई अधिकार है। अत; बताई गई स्थिति में ज़ेवर और पोती को न लौटाने के संबंध में शरीयत का क्या हुक्म है? स्पष्ट और संतोषजनक उत्तर दें, आपको पूर्ण प्रतिफल मिलेगा।
(संतोषजनक ढंग से समझाएं तो आपको पूरा पुण्य मिलेगा। - त)

पृष्ठ 373 का 613

الجواب: جبکہ نہ ان لڑکیوں نے اپنا حصہ مانگا نہ لڑکوں نے دیا اور بطور خود اس میں تجارت کرتے رہے تو وہ چاروں لڑکیاں اصل مترو کہ میں اپنا حصہ طلب کرسکتی ہیں تجارت سے جو نفع ہوا وہ لڑکیاں اس کی مالک نہیں، ہاں ان کے حصہ پر جو نفع ہوا لڑکوں کے لئے ملک خبیث ہے لڑکوں کو جائز نہیں کہ اسے اپنے تصرف میں لائیں، ان پر واجب ہے کہ یا تو وہ نفع فقراء مسلمین پر تصدق کریں یا چاروں لڑکیوں کو دے دیں اور یہی بوجوہ افضل واولی ہے اور ان لڑکیوں کے لئے حلال طیب ہے کہ انہیں کی ملک کا نفع ہے جبکہ لڑکوں پر شرعاً حرام ہے کہ ان لڑکیوں کے حصہ کا نفع اپنے صرف میں لائیں توڑ کیوں ہی کو کیوں نہ دیں کہ ان کی دلجوئی ہو صلہ رحم ہو صاحب حق کی ملک کا نفع اسی کو پہنچے ،واللہ تعالیٰ اعلم۔

اور اس میں برابر ہے وہ نفع کہ انہیں مال متروکہ کی تجارت پر ملا اور وہ جس میں احد و محمود مضارب ہے کہ ان چار لڑکیوں نے نہ حصہ طلب کیا نہ ان کو مضارب کیا، بطور خود مضارب بن جانا مہمل محض ہے اور اگر ماں نے مضارب کیا تو ان چار لڑکیوں کے حصوں پر اسے بھی کوئی اختیار نہ تھا بہر حال ان کا حصہ ان کے ہاتھ میں بطور غصب رہا اور اس پر نفع جس طرح بھی حاصل ہوا خبیث ہوا اور اس کا وہی حکم ہے جو گزرا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۰۳: از بمبئی محلہ کماٹی پورہ دوسری گلی مسئولہ محمد عثمان صاحب سنی حنفی قادری ۶ شوال ۱۳۳۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید ایک نادار شخص ہے جس کی اہلیہ اور ایک دختر تین سال کی ہے قرض لے کر اپنی زوجہ و دختر کو زیور بنادیا اور اب بھی مقروض ہے اس

کی خوشدامن بغیر اجازت زید اپنی لڑکی اور نواسی کو اپنے مکان پر لے گئی اور آنے نہ دیا اس درمیان میں زوجہ زید بیمار ہوگئی اور حالت بیماری میں اپنے شوہر کو دو آدمیوں کے روبرو بلا کر مہر معاف کر دیا۔ زید نے قرض لے کر تجہیز و تکفین کردی اب خسر زید زیور اور نواسی کو دینے سے انکار کرتا ہے کہ تمہارا اب کوئی حق نہیں اور نہ تمہاری ہمشیرہ کو لڑکی کے پرورش کرنے کا کوئی حق ہے لہذا صورت مسئولہ میں زیور اور نواسی کو نہ دینا کیا حکم شرع رکھتا ہے؟ بینوا بیاناشافیا توجروا الجرا وافیا (تسلی بخش طور پر بیان کرو پھر پورا اجر پاؤ گے۔ ت)

صفحہ 373 از 613

Fatawa Razawiyya Volume 26

Answer: If the wife and daughter were not made the owners of the jewelry, and if the local customs do not imply making them owners, then Zaid himself is the owner of this jewelry. The woman's parents have no right to keep it. And if they were made owners, even then they cannot keep the girl's jewelry because the guardian of a minor girl is her father, not the maternal grandfather or grandmother. As for the woman's jewelry, out of thirteen parts, four parts are for her parents, three parts for the husband, and six parts for the daughter. The woman's parents can take their four parts, while the husband is entitled to take and keep the remaining nine parts. Similarly, out of thirteen parts of the mahr (dowry), three parts have been waived in favor of the husband, and the maternal grandparents cannot demand the six parts that are the daughter's right; they can only ask for their four parts. If they do not accept the woman's waiving of it during her terminal illness, or if after the woman's death they have accepted this waiver, then they have no right in the mahr. The girl will stay with her maternal grandmother until she reaches the age of nine, after which the father will take her. And Allah the Almighty knows best.

Problem 204: From Jajja Sharif, Bahawalpur State, sent by Mr. Ahmad Bakhsh Sahib Chishti, Sajjada Nashin, 13 Dhu al-Qi'dah 1336 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter that according to the narrations of the texts (mutun) of Siraji, Hidaya, Kanz, and Multaqa al-Abhur, when there is a difference in direction (category of relatives), preference based on strength of kinship (quwwat al-qaraba) and being an original heir is not considered? Meaning, no preference is given between the daughter of a paternal uncle (bint al-amm) and the son of a maternal uncle (ibn al-khal); rather, the daughter of a paternal uncle is given two parts and the son of a maternal uncle is given one part. The author of Fatawa Hamidiya has declared this narration as the Fatwa-based opinion (mufta bihi) by stating: "What is in the texts is considered because they are compiled for transmitting the school of thought"[1] (meaning with this statement that only what is in the texts is reliable because they were established for recording the school's views). On the other hand, the author of Fatawa Khayriyya has supported the narration of Shams al-A'imma Sarakhsi with many citations and declared it as the Fatwa-based opinion, i.e., when there is a difference in direction, the child of an agnate ('asaba) is preferred. Allama Shami, strongly supporting this narration in his book "Tanqih al-Hamidiya", also declared it as the Fatwa-based opinion. However, due to confusion regarding

"preference based on strength of kinship when directions differ," he advised referring back to the books.

[1] Al-Uqud al-Durriyya, Kitab al-Fara'id, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/340.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

उत्तर: यदि पत्नी और पुत्री को आभूषणों का मालिक नहीं बनाया गया था, और यदि वहां के रीति-रिवाजों से मालिक बनाना समझ में नहीं आता है, तो ज़ैद स्वयं इन आभूषणों का मालिक है। स्त्री के माता-पिता को इन्हें रखने का कोई अधिकार नहीं है। और यदि मालिक बना दिया गया था, तब भी वे लड़की के आभूषण नहीं रख सकते क्योंकि नाबालिग लड़की का संरक्षक उसका पिता है, न कि नाना-नानी। जहाँ तक स्त्री के आभूषणों का प्रश्न है, तेरह हिस्सों में से चार हिस्से उसके माता-पिता के, तीन हिस्से पति के और छह हिस्से लड़की के हैं। स्त्री के माता-पिता अपने चार हिस्से ले सकते हैं, बाकी नौ हिस्से लेने और रखने का हकदार उसका पति है। इसी प्रकार महर के तेरह हिस्सों में से तीन हिस्से पति के पक्ष में समाप्त हो गए, और नाना-नानी उन छह हिस्सों की मांग नहीं कर सकते जो पुत्री का अधिकार हैं; वे अपने चार हिस्से मांग सकते हैं। यदि वे मृत्युशैया (मर्ज़-उल-मौत) के दौरान स्त्री द्वारा इसे माफ़ किए जाने को स्वीकार नहीं करते हैं, और यदि स्त्री की मृत्यु के बाद उन्होंने इस माफ़ी को स्वीकार कर लिया है, तो महर में उनका कोई अधिकार नहीं रहा। लड़की नौ साल की होने तक अपनी नानी के पास रहेगी, उसके बाद पिता उसे ले लेगा। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 204: जज्जा शरीफ़, रियासत बहावलपुर से, प्रेषक जनाब अहमद बख्श साहब चिश्ती, सज्जादा नशीन, 13 ज़ुल-क़ादा 1336 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि सिराजी, हिदाया, कंज़ और मुल्ताक़ा अल-अब्बुर के मूल ग्रंथों (मुतूँ) के वर्णन के अनुसार, दिशा (रिश्तेदारों की श्रेणी) में अंतर होने पर, 'कुव्वत अल-क़राबा' (रिश्तेदारी की मजबूती) और मूल उत्तराधिकारी होने के आधार पर वरीयता को विश्वसनीय नहीं माना जाता? अर्थात, चचेरी बहन (बिन्त अल-अम्म) और ममेरे भाई (इब्न अल-खाल) के बीच कोई वरीयता नहीं दी जाती, बल्कि चचेरी बहन को दो हिस्से और ममेरे भाई को एक हिस्सा दिया जाएगा। फतावा हामिदिया के लेखक ने इसी रिवायत को फ़तवे के योग्य (मुफ्ता बिही) घोषित किया है, उनके इस कथन के अनुसार: "जो मूल ग्रंथों में है वही विश्वसनीय है क्योंकि वे पंथ (मज़हब) के हस्तांतरण के लिए तैयार किए गए हैं"[1] (इस कथन से उनका तात्पर्य है कि केवल वही विश्वसनीय है जो मूल ग्रंथों में है क्योंकि वे पंथ के विचारों को दर्ज करने के लिए स्थापित किए गए थे)। दूसरी ओर, फतावा खैरिया के लेखक ने शम्स अल-अइम्मा सरखसी के वर्णन का कई संदर्भों के साथ समर्थन किया है और उसे फ़तवे के योग्य घोषित किया है, अर्थात दिशा में अंतर होने पर, 'असबा' (पितृवंशीय रिश्तेदार) की संतान को वरीयता दी जाती है। अल्लामा शामी ने भी अपनी पुस्तक "तनक़ीह अल-हामिदिया" में इस वर्णन का पुरजोर समर्थन करते हुए इसे फ़तवे के योग्य

घोषित किया है। हालांकि, "दिशा अलग होने पर रिश्तों की मजबूती के आधार पर वरीयता" के संबंध में असमंजस के कारण, उन्होंने मूल पुस्तकों को फिर से देखने की सलाह दी है।

[1] अल-उक़ूद अल-दुर्रिया, किताब अल-फराइज़, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफगानिस्तान, 2/340। पृष्ठ 374 का 613

الجواب: اگر زوجہ و دختر کو زیور کا مالک نہ کردیا تھا نہ وہاں کے عرف و رواج سے مالک کر دینا مفہوم ہوتا ہو تو اس زیور کا مالک خود زید ہے عورت کے ماں باپ کو اس کے رکھ لینے کا کوئی حق نہیں اور اگر مالک کر دیا تھا جب بھی لڑکی کا زیور وہ نہیں رکھ سکتے کہ نابالغہ لڑکی کا ولی اس کا باپ ہے نہ کہ نانا نانی۔ رہا عورت کا زیور اس کے تیرہ حصوں میں سے چار حصے اس کے ماں باپ کے اور تین حصے شوہر اور چھ حصے لڑکی کے، عورت کے والدین اپنے چار حصے لے سکتے ہیں، باقی نو حصے لینے اور رکھنے کا مستحق اس کا شوہر ہے۔ یوں ہی مہر کے تیرہ حصوں میں سے تین حصے بحق شوہر ساقط ہو گئے اور چھ حصے کہ حق دختر ہیں نانا نانی ان کا مطالبہ نہیں کر سکتے اپنے چار حصے مانگ سکتے ہیں، اگر عورت کا معاف کرنا کہ مرض الموت میں تھا منظور نہ رکھیں اور اگر بعد مرگ زن اس معافی کو منظور کر چکے ہوں تو ان کا مہر میں کوئی حق نہ رہا لڑکی نو برس کی عمر ہونے تک نانی کے پاس رہے گی پھر باپ لے لے گا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۰۴: از ججہ شریف ریاست بہاولپور مرسلہ جناب احمد بخش صاحب چشتی سجادہ نشین ۱۳ ذی القعدہ ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علماء دین اس مسئلہ میں کہ موجب روایت متون سراجی و ہدایہ و کنز و ملتقٰی البحر عند اختلاف الجہتہ ترجیح بقوۃ القرابۃ وبکون الاصل وارثا معتبر نہیں یعنی بنت العم و ابن الخال میں سے کسی کو ترجیح نہیں بلکہ بنت العم کو دو حصہ ابن الخال کو ایک حصہ دیا جائے گا اور اسی روایت کو صاحب فتاوٰی حامدیہ نے مفتی بہ قرار دیا ہے بقولہ المعتبر ما فی المتون لانہا موضوعۃ لنقل المذھب1 (اپنے اس قول کے ساتھ کہ معتبر وہی ہے جو کچھ متون میں ہے کیونکہ وہ نقل مذہب کے لئے وضع کئے گئے ہیں۔ ت) اور صاحب فتاوٰی خیر یہ نے روایت

شمس الائمہ سرخسی کو بہت نقول کے ساتھ مؤید کر کے مفتی بہ قرار دیا یعنی عند اختلاف الجہتہ ولد عصبہ کو ترجیح ہے، علامہ شامی نے بھی اسی روایت کی بڑی تائید کرتے ہوئے اپنی کتاب "تنقیح حامدیہ" میں مفتی بہ قرار دیا مگر عند اختلاف الجہتہ ترجیح بقوۃ القرابۃ (اختلاف جہت کے وقت قوت قرابت کے ساتھ ترجیح۔ت) میں اضطراب کرکے امر بمراجعت کتب کیا ہے،

1 العقود الدرية كتاب الفرائض ارگ بازار قندهار افغانستان ٢ / ٣٤٠ Page 374 of 613

Fatawa Razawiyya, Vol. 26

[Arabic Column Transcription/Translation]: By his statement: "There remains the case where the directions (of kinship) differ; is preference given based on the strength of kinship or not?" As for the narration that there is no preference for the children of agnates (Asaba) over the children of uterine relatives (Dhi al-Rahm), they have clearly stated that there is also no preference based on the strength of kinship. Thus, the child of a paternal aunt from both parents (full) is not preferred over the child of a maternal uncle or maternal aunt from the father's side (consanguineous). They said: This is considered within each group specifically. For those related through the father, the strength of kinship is considered among them, then being the child of an agnate. Thus, the child of a paternal aunt from both parents is prioritized over the child of a paternal aunt from the father's side. Similarly, for those related through the mother, the strength of kinship is considered among them, and agnatic relation is not conceivable in maternal kinship. So, the child of a maternal aunt from both parents is prioritized over the child of a maternal uncle from the father's side. As for the narration of preferring the child of an agnate when directions differ, I have not seen anyone who mentioned that preference is given by strength of kinship; rather, the apparent literal absolute nature of this narration is the preference for the daughter of a paternal uncle from the father's side over the son of a maternal uncle from both parents, even though the son of the maternal uncle is stronger than her. And what follows from what was previously mentioned from the Sayyid by way of reasoning that...

[Urdu Column Transcription/Translation]: With this statement of his, there remains the situation of differing directions: whether preference will be given by the strength of kinship or not. Based on the narration that the offspring of an agnate has no preference over the offspring of a uterine relative, the scholars have clarified that there will be no preference even with the strength of kinship. Thus, the offspring of a real paternal aunt will not be preferred over the offspring of a consanguineous maternal uncle or a consanguineous maternal aunt. The scholars said that the consideration of strength of kinship will be separate for each group. Therefore, among the relatives who are attributed to the deceased through the father's side, the strength of kinship and then being the offspring of an agnate will be considered; meaning, the offspring of a real paternal aunt will be prioritized over the offspring of a consanguineous paternal aunt or consanguineous paternal uncle's wife. Similarly, among those attributed to the deceased through the mother's side, the strength of

kinship will be considered, but being an agnate is not conceivable among them. Thus, the offspring of a real maternal aunt will be prioritized over the offspring of a consanguineous maternal uncle. However, based on the narration that preference will be given to the offspring of an agnate despite the directions being different, I have not seen anyone who mentioned preference along with the strength of kinship; rather, the literal implication of this narration's absolute nature is that preference will be given to the daughter of a consanguineous paternal uncle over the son of a real maternal uncle, although the maternal uncle's son is stronger than the paternal uncle's daughter. And regarding the reasoning previously mentioned from the Sayyid, that for any person in this sense...

फ़तावा रज़विया, खंड 26

[अरबी कॉलम का अनुवाद]: उनके कथन के अनुसार: "अब वह मामला शेष है जहाँ (रक्त संबंध की) दिशाएँ अलग हों; तो क्या रक्त संबंध की प्रचुरता के आधार पर प्राथमिकता दी जाएगी या नहीं?" जहाँ तक उस विवरण का संबंध है कि 'असबाह' (पित्रवंशीय संबंधी) की संतान को 'ज़वी अल-रहम' (अन्य संबंधी) की संतान पर कोई प्राथमिकता नहीं है, तो उन्होंने स्पष्ट किया है कि रक्त संबंध की प्रचुरता के आधार पर भी कोई प्राथमिकता नहीं होगी। इस प्रकार, सगी बुआ की संतान को पिता की ओर से सौतेले मामा या सौतेली मौसी की संतान पर प्राथमिकता नहीं दी जाएगी। उन्होंने कहा: यह प्रत्येक समूह में विशेष रूप से माना जाता है। पिता के माध्यम से संबंधित लोगों के बीच रक्त संबंध की प्रचुरता को माना जाता है, फिर 'असबाह' की संतान होना। अतः सगी बुआ की संतान को पिता की ओर से सौतेली बुआ की संतान पर प्राथमिकता दी जाती है। इसी तरह, माता के माध्यम से संबंधित लोगों के बीच रक्त संबंध की प्रचुरता को माना जाता है, और मातृ संबंधों में 'असबाह' होना कल्पनीय नहीं है। इसलिए, सगी मौसी की संतान को पिता की ओर से सौतेले मामा की संतान पर प्राथमिकता दी जाती है। जहाँ तक उस विवरण का संबंध है जिसमें दिशाओं के भिन्न होने पर 'असबाह' की संतान को प्राथमिकता दी जाती है, तो मैंने किसी को भी यह उल्लेख करते नहीं देखा कि रक्त संबंध की प्रचुरता के साथ प्राथमिकता दी जाती है। बल्कि, इस विवरण की व्यापकता का प्रत्यक्ष अर्थ तो यह है कि सगे मामा के बेटे पर पिता की ओर से सौतेले चाचा की बेटी को प्राथमिकता प्राप्त होगी, यद्यपि मामा का बेटा चाचा की बेटी से (रक्त संबंध में) अधिक प्रबल है। और सैय्यद की ओर से तर्क के संबंध में जो पहले बीत चुका है कि किसी व्यक्ति को इस अर्थ में...

[उर्दू कॉलम का अनुवाद]: उनके इस कथन के साथ, दिशा के अंतर की स्थिति शेष रही कि क्या इसमें रक्त संबंध की प्रचुरता से प्राथमिकता होगी या नहीं। इस विवरण के आधार पर कि 'असबाह' की संतान को 'ज़वी अल-रहम' की संतान पर कोई प्राथमिकता नहीं है, विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि रक्त संबंध की प्रचुरता के साथ भी प्राथमिकता नहीं होगी। उदाहरण के लिए, सगी बुआ की संतान को सौतेले मामा या सौतेली मौसी की संतान पर प्राथमिकता नहीं होगी। विद्वानों ने कहा कि रक्त संबंध की प्रचुरता का विचार प्रत्येक समूह में अलग-अलग होगा। अतः जो रिश्तेदार पिता के संबंध से मृतक की ओर संबंधित हैं, उनके बीच रक्त संबंध की प्रचुरता और फिर 'असबाह' की संतान होना मान्य होगा, अर्थात सगी बुआ की संतान सौतेली बुआ या सौतेली चाची की संतान पर प्राथमिकता रखेगी। इसी प्रकार माता के संबंध से मृतक की ओर संबंधित होने वालों के बीच रक्त संबंध की

प्रचुरता मान्य होगी, लेकिन उनके बीच 'असबाह' होना मुमकिन नहीं है। अतः सगी मौसी की संतान सौतेले मामा की संतान पर प्राथमिकता रखेगी। लेकिन इस विवरण के आधार पर कि दिशा अलग होने के बावजूद 'असबाह' की संतान को प्राथमिकता होगी, मैंने किसी ऐसे व्यक्ति को नहीं देखा जिसने रक्त संबंध की प्रचुरता के साथ प्राथमिकता का उल्लेख किया हो, बल्कि इस विवरण की व्यापकता का प्रत्यक्ष अर्थ तो यह है कि सगे मामा के बेटे पर सौतेले चाचा की बेटी को प्राथमिकता प्राप्त होगी, हालांकि मामा का बेटा चाचा की बेटी से अधिक प्रबल है। और सैय्यद के हवाले से जो तर्क पहले बीत चुका है कि किसी व्यक्ति को इस अर्थ में...

पृष्ठ 375/613

فتاوی رضویہ، جلد ۲۶

[عربی متن]: بقولہ بقی ما اذا اختلفت الجھۃ فھل یرجح بقوۃ القرابۃ ام لا، اما علی روایۃ انہ لا ترجیح لولد العصبۃ علی ولد ذی الرحم فقد صرحوا بانہ لا ترجیح ایضاً بقوۃ القرابۃ فلا یرجح ولد العمۃ لا بوین علی ولد الخال او الخالۃ لاب، قالوا وانما یعتبر ذلک فی کل فریق بخصوصہ فالمدلون بقرابۃ الاب یعتبر فیما بینھم قوۃ القرابۃ ثم ولد العصبۃ ای فیقدم ولد العمۃ لابوین علی ولد العمۃ لاب، وکذا المدلون بقرابۃ الام فیعتبر فیھم قوۃ القرابۃ ولا تتصور عصبۃ فی قرابۃ الام فولد الخالۃ لابوین مقدم علی ولد الخال لاب، و اما علی روایۃ ترجیح ولد العصبۃ عند اختلاف الجھۃ فلم ار من ذکرانہ یرجح بقوۃ القرابۃ، بل ظاھر اطلاق ھذہ الروایۃ ترجیح بنت العم لاب علی ابن الخال لابوین وان کان ابن الخال اقوی منھا، و مقتضی ما مر عن السید من التعلیل بان

[اردو متن]: اپنے اس قول کے ساتھ، باقی رہی اختلاف جہت کی صورت کہ کیا اس میں قرابت کی قوت سے ترجیح ہوگی یا نہیں۔ اس روایت کی بنیاد پر کہ عصبہ کی اولاد کو ذی رحم کی اولاد پر کوئی ترجیح نہیں مشائخ نے اس بات کی تصریح کی ہے کہ قوت قرابت کے ساتھ بھی ترجیح نہیں ہوگی۔ چنانچہ حقیقی پھوپھی کی اولاد کو علاتی ماموں یا علاتی خالہ کی اولاد پر ترجیح نہ ہوگی۔ مشائخ نے کہا کہ قوت قرابت کا اعتبار ہر فریق میں علیحدہ ہوگا۔ لہٰذا جو رشتہ دار باپ کی قرابت سے میت کی طرف منسوب ہیں ان کے درمیان قوت قرابت پھر عصبہ کی اولاد ہونا معتبر ہوگا یعنی سگی پھوپھی کی اولاد علاتی پھوپھی یا علاتی چچی کی اولاد پر مقدم ہوگی۔ یونہی ماں کی قرابت سے میت کی طرف منسوب ہونے والوں کے درمیان قرابت کی قوت معتبر ہوگی مگر ان میں عصبہ ہونا متصور نہیں ہے۔ چنانچہ حقیقی خالہ کی اولاد علاتی ماموں کی اولاد پر مقدم ہوگی۔ لیکن اس روایت کی بنیاد پر کہ جہت مختلف ہونے کے باوجود عصبہ کی اولاد کو ترجیح ہوگی میں

نے کسی شخص کو نہیں دیکھا جس نے قوت قرابت کے ساتھ ترجیح کا ذکر کیا ہو بلکہ اس روایت کے اطلاق کا ظاہر تو یہ ہے کہ حقیقی ماموں کے بیٹے پر علاتی چچا کی بیٹی کو ترجیح حاصل ہوگی حالانکہ ماموں کا بیٹا چچا کی بیٹی سے اقوی ہے۔ اور سید کے حوالے سے جو دلیل پہلے گزری کہ کسی شخص کو اس معنی کے

صفحہ ۳۷۵ از ۶۱۳

Fatawa Razawiyya, Volume 26

[Table Header: Arabic side] Preference of an individual in the sense that there is something stronger in them than preference in the sense of something in another requires the preference of the son of the maternal uncle in the mentioned example. This is supported by the fact that preference based on the strength of kinship is stronger than preference based on the ancestor being an heir. Therefore, whoever says that the child of an agnate (Asaba) is preferred over the child of a distant relative (Dhu al-Rahm) must also prefer based on the strength of kinship because it is stronger. So reflect and refer[1] [end of quote].

[Table Header: Urdu side] Preference that exists in one's own self is stronger than that which is obtained by virtue of a meaning found in another. Its requirement in the mentioned example is for the preference of the maternal uncle's son. This is supported by the fact that the preference obtained from the strength of kinship is stronger than the preference obtained because the ancestor is an heir. Therefore, one who says that the offspring of an agnate has preference over the offspring of a distant relative, it is also necessary for him to give preference based on the strength of kinship because it is stronger. Think and refer etc. (T)

In short, according to you, if the narration of Shams al-A'imma is the fatwa-issued (Mufta bihi) narration or based on the texts, then preference based on the strength of kinship will also be given,

[Table middle: Arabic side] As is the opinion of Al-Shami by his saying "and it is supported by..." etc., or as is apparent from the absolute narration of Al-Sarakhsi.

[Table middle: Urdu side] as is Al-Shami's opinion along with the statement that "it is supported by..." etc., or not, as is apparent from the absolute narration of Al-Sarakhsi. (T)

Therefore, the rule for the offspring of the fourth class according to the texts is as follows:

[Table lower: Arabic side] They are preferred by proximity of degree, then the paternal side is given two-thirds and the maternal side one-third, then in each group separately, preference is considered by strength of kinship, then by being the offspring of an agnate.

[Table lower: Urdu side] They gain preference due to proximity of degree, then the group related to the father is given two-thirds and the group related to the mother is given one-third. Then in each group separately, preference will be based on strength of kinship, then by being offspring of an agnate. (T)

And according to the apparent absolute rule of Al-Sarakhsi, it is:

---

[1] Al-'Uqud al-Durriyya, Kitab al-Fara'id, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan 2/341 Page 376 of 613

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[तालिका शीर्षक: अरबी पक्ष] किसी व्यक्ति की वरीयता इस अर्थ में कि उसमें दूसरे में वरीयता की तुलना में कुछ अधिक प्रबल है, उल्लिखित उदाहरण में मामा के बेटे की वरीयता की आवश्यकता होती है। इसका समर्थन इस तथ्य से होता है कि रिश्तेदारी की मजबूती के आधार पर वरीयता, पूर्वज के उत्तराधिकारी होने के आधार पर वरीयता से अधिक प्रबल है। इसलिए, जो कोई यह कहता है कि असीबा (अग्नैट) की संतान को ज़ुल अरहम (दूर के रिश्तेदार) की संतान पर वरीयता दी जाती है, उसे रिश्तेदारी की मजबूती के आधार पर भी वरीयता देनी चाहिए क्योंकि यह अधिक प्रबल है। चिंतन करें और संदर्भ देखें[1] [उद्धरण समाप्त]।

[तालिका शीर्षक: उर्दू पक्ष] वरीयता जो स्वयं के व्यक्तित्व में पाई जाती है, उस वरीयता से अधिक प्रबल है जो दूसरे में पाए जाने वाले अर्थ के कारण प्राप्त होती है। उल्लिखित उदाहरण में इसकी आवश्यकता मामा के बेटे की वरीयता के लिए है। इसका समर्थन यह बात करती है कि रिश्तेदारी की ताकत से प्राप्त होने वाली वरीयता उस वरीयता से अधिक प्रबल है जो पूर्वज के उत्तराधिकारी होने के कारण प्राप्त होती है। अतः जिसने कहा कि असीबा की संतान को ज़ुल अरहम की संतान पर वरीयता है, उसके लिए रिश्तेदारी की ताकत से वरीयता देना भी अनिवार्य होगा क्योंकि यह अधिक प्रबल है। विचार करें और संदर्भ लें आदि। (त)

संक्षेप में, आपके निकट यदि शम्स अल-अइम्मा की रिवायत मुफ़्ता-बिही (जिस पर फतवा दिया गया हो) है या मूल ग्रंथों पर आधारित है, तो रिश्तेदारी की ताकत को भी वरीयता दी जाएगी,

[तालिका मध्य: अरबी पक्ष] जैसा कि अल-शामी की राय है, उनके इस कथन के साथ "और इसका समर्थन होता है..." आदि, या जैसा कि अल-सरखसी की रिवायत के सामान्य होने से स्पष्ट है।

[तालिका मध्य: उर्दू पक्ष] जैसा कि अल-शामी की राय है इस कथन के साथ कि "इसका समर्थन होता है..." आदि, या नहीं, जैसा कि अल-सरखसी की रिवायत के सामान्य होने से स्पष्ट है। (त)

अतः मूल ग्रंथों के अनुसार चौथी श्रेणी की संतान का नियम इस प्रकार है:

[तालिका निचली: अरबी पक्ष] वे दर्जे की निकटता से वरीयता पाते हैं, फिर पिता के पक्ष को दो-तिहाई और माता के पक्ष को एक-तिहाई दिया जाता है, फिर प्रत्येक समूह में अलग-अलग रिश्तेदारी की मजबूती और फिर असीबा की संतान होने के आधार पर वरीयता पर विचार किया जाता है।

[तालिका निचली: उर्दू पक्ष] वे दर्जे की निकटता के कारण वरीयता पाते हैं, फिर पिता के पक्ष वाले समूह को दो-तिहाई और माता के पक्ष वाले समूह को एक-तिहाई दिया जाएगा। फिर प्रत्येक समूह में अलग से रिश्तेदारी की ताकत और फिर असीबा होने के कारण वरीयता होगी। (त)

और अल-सरखसी के स्पष्ट सामान्य नियम के अनुसार यह है:

---

[1] अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताब अल-फ़राइज़, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान 2/341 पृष्ठ 376 of 613

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۶

[عربی متن] ترجیح شخص بمعنی فیہ اقوی من الترجیح بمعنی فی غیرہ یقتضی ترجیح ابن الخال فی المثال المذکور، ویؤیدہ ان الترجیح بقوۃ القرابۃ اقوی من الترجیح بکون الاصل وارثاً فمن قال یرجح ولد العصبۃ علی ولد ذی الرحم یلزمہ ان یرجح بقوۃ القرابۃ ایضاً لانہا اقوی فتامل وراجع[1] اھ

[اردو ترجمہ] اعتبار سے ترجیح جو اس کی ذات میں پایا جاتا ہے اقوٰی ہے اس ترجیح سے جو اس کو غیر میں پائے جانے والے معنی کے اعتبار سے حاصل ہو اس کا مقتضی تو مثال مذکور میں ماموں کے بیٹے کی ترجیح کو چاہتا ہے، اس کی تائید یہ بات کرتی ہے کہ قرابت کی قوت سے حاصل ہونے والی ترجیح اس ترجیح سے اقوٰی ہے جو اصل کے وارث ہونے کی وجہ سے حاصل ہوتی ہے۔ چنانچہ جس نے کہا کہ عصبہ کی اولاد کو ذی رحم کی اولاد پر ترجیح ہے۔ اس کے لئے قوت قرابت سے ترجیح دینا بھی لازم ہوگا کیونکہ یہ زیادہ قوی ہے۔ غور کرو اور مراجعت کروالخ (ت)

الغرض آپ کے نزدیک روایت شمس الائمہ مفتی بہ یا متون، اگر روایت شمس الائمہ مفتی بہ ہے تو ترجیح قوت قرابت بھی کی جائے گی،

[عربی] کما ھو رای الشامی بقولہ ویؤیدہ الخ یانہ کما ھو الظاھر من اطلاق روایۃ السرخسی۔

[اردو] جیسا کہ شامی کی رائے ہے اس قول کے ساتھ کہ اس کی تائید کرتا ہے الخ یا نہیں، جیسا کہ سرخسی کی روایت کے اطلاق سے ظاہر ہے۔ (ت)

پس بموجب متون قاعدہ اولاد صنف رابع اس طرح ہے:

[عربی] یرجعون بقرب الدرجة ثم یعطی لفریق الاب الثلثان و لفریق الام الثلث ثم یعتبر فی کل فریق علی حدة الترجیح بقوة القرابة ثم بولد العصبة۔

[اردو] وہ قرب درجہ کی وجہ سے ترجیح پاتے ہیں پھر باپ کے تعلق والے فریق کو دو تہائی اور ماں کے تعلق والے فریق کو ایک تہائی دیا جائے گا پھر ہر فریق میں علیحدہ قوت قرابت، پھر اولاد عصبہ ہونے سے ترجیح ہوگی۔ (ت)

اور بموجب ظاہر اطلاق سرخسی قاعدہ یہ ہے:

---

[1] العقود الدریة کتاب الفرائض ارگ بازار قندھار افغانستان ۲/ ۳۴۱

Fatawa Rizvia Volume 26

[Table/Box 1] Arabic: They are preferred due to proximity of degree, then by the ancestor being an heir, then two-thirds is given to the paternal side and one-third to the maternal side, then in each group, preference is considered based on the strength of kinship, then by the ancestor being an heir. Urdu: They gain preference due to proximity of degree and then because of the ancestor being an heir. Then the group related to the father will be given two-thirds and the group related to the mother will be given one-third. Then, within each group, preference will be based on the strength of kinship and then on the ancestor being an heir. (T)

And according to the taste of Shami, the rule is this:

[Table/Box 2] Arabic: They are preferred due to proximity of degree, then by strength of kinship, then by the ancestor being an heir, whether the side is the same or different, then two-thirds is given to the paternal side and one-third to the maternal side. Urdu: They gain preference due to proximity of degree, then strength of kinship, then because of the ancestor being an heir, whether the direction is the same or different. Then the group related to the father will be given two-thirds and the group related to the mother will be given one-third. (T)

So, which of these rules should be followed? Explain and be rewarded. In the service of His Eminence Maulana, the scholar of the age, Maulvi Ahmad Raza Khan, may the Beneficent protect him, Peace be upon you and the mercy of Allah. Since this humble person is currently engaged in the compilation of a treatise on the science of inheritance that is extremely easy, concise, and based on disciplined rules, completely abandoning the following of ancient rules, new rules have been invented such that through a single process, the problem goes up to the Munasakha (distribution of shares of deceased heirs), so that there remains no need for other processes like Rad (return), 'Awl (proportionate reduction), Tashih (correction), etc. Similarly, the facilitation of Dhawi al-Arham (distant kindred) and their Munasakha has also been done to the highest degree. It is hoped that after completion, the same treatise will also be sent to your presence for a testimonial. Since there is severe disagreement in the written rule for the descendants of the fourth category, solving this difficulty is extremely difficult without the help of the solver of difficulties, the master of perfection. In my opinion, no other perfected artist exists who can solve it. Therefore, in any case, stop other work for now and send the complete Mufta-bihi (prescribed for fatwa) rule along with transcripts of jurisprudential texts, so that your

fatwa can be included exactly in the treatise. I have no other book except Shami and Durar.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

[बॉक्स १] अरबी: वे निकटता के कारण प्राथमिकता पाते हैं, फिर पूर्वज के वारिस होने के कारण, फिर पिता पक्ष के समूह को दो-तिहाई और माता पक्ष के समूह को एक-तिहाई दिया जाता है, फिर प्रत्येक समूह में रिश्ते की मजबूती के आधार पर वरीयता दी जाती है, फिर पूर्वज के वारिस होने के आधार पर। उर्दू: वे निकटता के कारण और फिर पूर्वज के वारिस होने की वजह से वरीयता पाते हैं। फिर पिता से संबंधित समूह को दो-तिहाई और माता से संबंधित समूह को एक-तिहाई दिया जाएगा। फिर, प्रत्येक समूह में रिश्ते की मजबूती और फिर पूर्वज के वारिस होने से वरीयता होगी। (त)

और शामी की पद्धति के अनुसार नियम यह है:

[बॉक्स २] अरबी: वे निकटता के कारण प्राथमिकता पाते हैं, फिर रिश्ते की मजबूती के कारण, फिर पूर्वज के वारिस होने के कारण, चाहे पक्ष एक हो या अलग, फिर पिता पक्ष को दो-तिहाई और माता पक्ष को एक-तिहाई दिया जाता है। उर्दू: वे निकटता, फिर रिश्ते की मजबूती, फिर पूर्वज के वारिस होने के कारण वरीयता पाते हैं, चाहे दिशा एक हो या अलग। फिर पिता से संबंधित समूह को दो-तिहाई और माता से संबंधित समूह को एक-तिहाई दिया जाएगा। (त)

तो इनमें से किस नियम पर अमल किया जाए? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। हज़रत मौलाना, युग के विद्वान मौलवी अहमद रज़ा खान की सेवा में, अल्लाह उन पर कृपा करे, अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहू। चूंकि यह तुच्छ व्यक्ति इस समय विरासत के विज्ञान पर एक ऐसी पुस्तिका संकलित करने में लगा हुआ है जो अत्यंत सरल, संक्षिप्त और अनुशासित नियमों पर आधारित हो, प्राचीन नियमों का पालन पूरी तरह से त्याग कर नए नियम ऐसे आविष्कार किए गए हैं कि एक ही प्रक्रिया के माध्यम से समस्या मुनासखा (मृत उत्तराधिकारियों के शेयरों का वितरण) तक चली जाती है, जिससे अन्य प्रक्रियाओं जैसे रद्द (वापसी), औल (अनुपातिक कमी), तसहीह (सुधार) आदि की आवश्यकता नहीं रहती। इसी प्रकार, ज़वी अल-अरहम (दूर के रिश्तेदारों) और उनके मुनासखा की सुगमता भी उच्चतम स्तर तक की गई है। आशा है कि पूर्ण होने के बाद वही पुस्तिका आपकी सेवा में प्रशंसापत्र के लिए भी भेजी जाएगी। चूंकि चौथी श्रेणी के वंशजों के लिखित नियम में गंभीर मतभेद है, इसलिए पूर्णता के स्वामी, समस्याओं के समाधानकर्ता की सहायता के बिना इस कठिनाई को हल करना अत्यंत कठिन है। मेरी राय में, कोई अन्य सिद्धहस्त कलाकार मौजूद नहीं है जो इसे हल कर सके। इसलिए, हर हाल में अन्य कार्यों को फिलहाल रोककर मुफ़्ता-बिही (फ़तवे के लिए निर्धारित)

नियम को फ़िक़्ही इबारतों के साथ लिखकर भेजें, ताकि आपके फ़तवे को ठीक वैसे ही पुस्तिका में शामिल किया जा सके। मेरे पास शामी और दुर्र के अलावा और कोई किताब नहीं है।

पृष्ठ ३७७ / ६१३

[پہلا خانہ] عربی: یرجحون بقرب الدرجۃ ثم بکون الاصل وارثا ثم یعطی لفریق الاب الثلثان ولفریق الام الثلث ثم یعتبر في کل فریق الترجیح بقوۃ القرابۃ ثم بکون الاصل وارثا۔ اردو: وہ قرب درجہ پھر اصل کے وارث ہونے کی وجہ سے ترجیح پاتے ہیں۔ پھر باپ کے تعلق والے فریق کو دو تہائی اور ماں کے تعلق والے فریق کو ایک تہائی دیا جائے گا۔ پھر ہر فریق میں قوت قرابت پھر اصل کے وارث ہونے سے ترجیح ہوگی۔ (ت)

اور بموجب مذاق شامی قاعدہ یہ ہے:

[دوسرا خانہ] عربی: یرجحون بقرب الدرجۃ ثم بقوۃ القرابۃ ثم بکون الاصل وارثا اتحدت الجھۃ او اختلفت ثم یعطی لفریق الاب الثلثان ولفریق الام الثلث۔ اردو: وہ قرب درجہ، پھر قوت قرابت، پھر اصل کے وارث ہونے کی وجہ سے ترجیح پاتے ہیں چاہے جہت متحد ہو یا مختلف، پھر باپ کے تعلق والے فریق کو دو تہائی اور ماں کے تعلق والے فریق کو ایک تہائی دیا جائے گا(ت)

پس ان میں سے کس قاعدہ کو معمول بہ کیا جائے؟ بینوا توجروا۔ بخدمت حضرت مولانا صاحب علاّتہ الدہر مولوی احمد رضا خاں سلمہ الرحمٰن، السلام علیکم ورحمۃ اللہ۔ چونکہ یہ خاکسار اس وقت ایک ایسے رسالہ علم میراث کی تصنیف میں لگا ہوا ہے جو نہایت سہل، مختصر اور منضبط قواعد پر مشتمل ہو، تقلید قواعد قدیمہ کی بالکل ترک کرکے جدید قواعد ایسے ایجاد ہو چکے ہیں جو ایک ہی عمل کے ذریعے سے مناسخہ تک مسئلہ جاتا ہے کہ دوسرے عمل رد، عول تصحیح وغیرہ کرنے کی ضرورت نہیں رہتی۔ علی ہذا القیاس ذوی الارحام اور اس کے مناسخہ کی تسہیل بھی پرلے درجہ تک کی گئی ہے، امید کہ بعد تکمیل وہی رسالہ بنابر تقریظ حضور کی خدمت میں

بھی ارسال کیا جائے گا، چونکہ اولاد صنف رابع کے قاعدہ تحریمی میں سخت اختلاف ہے لہٰذا حل ہونا اس مشکل کا بغیر امداد آں حل المشکلات صاحب کمال کے سخت مشکل ہے اور کوئی دوسرا اہل فن باکمال میری رائے میں موجود نہیں کہ حل کرسکے، پس بہر حال دوسرے شغل کو بالفعل بند فرما کر مکمل قاعدہ مفتی بہ بمع نقل عبارات فقہیہ لکھ کر ارسال فرمائیں تاکہ بعینہ آپ کے فتوٰی کو درج رسالہ کیا جائے میرے پاس کوئی اور کتاب بجز شامی وڈرر و

Fatawa Razawiyya Volume 26

...are not from Fatawa Tanqih al-Hamidiyyah so that I could obtain a clear specific case (juz'iyyah). A reply envelope is sent herewith. Until the reply arrives, I will remain anxious in intense anticipation, and the treatise will also remain incomplete. Finished 28 March 1918. Written by the servant of the Shariah, Siraj Ahmad, teacher of Arabic sciences, Jhajha, State of Bahawalpur, on behalf of the humble servant Ahmad Bakhsh Chishti, Sajjada Nashin Jhajha Sharif. Further, after peace be upon you and the mercy of Allah. To the presence of the honorable Abu al-Allamah Amjad Sahib (may he be safe in his school of thought), peace be upon you and the mercy of Allah! The issue of the rule of prohibition for the fourth category of distant kindred (Dhawi al-Arham) mentioned in the envelope has become a matter of dispute among our local scholars. Some give preference to the foundational texts (mutun); the fatwa of the Deobandis is also this, so much so that it is explicitly mentioned in the book 'Mufid al-Warithin'. Others consider 'Fatawa Khairiyyah' as foremost, which was also supported by 'Al-Shami'. Now the issue has become a battleground. A copy of this inquiry (istifta) was sent to Mawlawi Abdul Ghafoor Humayuni, but alas, he has passed away. The remaining Deobandi scholars are non-conformists (Ghair Muqallid); their fatwas cannot be relied upon. Nowadays, no profound scholar of Hanafi jurisprudence is seen besides Mawlawi Sahib, Mawlawi Ahmad Raza Khan Sahib. A letter regarding the aforementioned inquiry was sent to Mawlawi Ahmad Raza Khan Sahib earlier. All the scholars here are waiting for a reply. Therefore, today, a copy of the said inquiry is being sent through your mediation to the respected Mawlawi Sahib. Out of grace and assistance to religion, please present this inquiry yourself to Mawlawi Sahib and have the answer written and returned. May Allah Almighty, Glorious is His Majesty, grant you the best reward for this trouble. But the answer should not be merely 'yes' or 'no'. Instead, have it written with citations and references from books of Hanafi jurisprudence, well-reasoned and proven. Resolving such a great disagreement and discovering the truth, in which even a researcher like Allama Shami was helpless and directed others to refer back to the books for a decision, no one else will be capable of except a profound scholar like Mawlawi Sahib. Today, a lamp like Mawlawi Sahib is lit; tomorrow, God forbid, no one may be able to solve it. A treasury of books is available with Mawlawi Sahib. It is hoped that some scholar from Egypt or Syria might have mentioned this specific case (juz'iyyah) in his fatwas; please do transcribe that. Dated 11 August 1918. Written by the humble Ahmad Bakhsh, Sajjada Nashin, City of Jhajha, State of Bahawalpur.

The Answer: Here are two issues: First: whether 'Walad al-Warith' (child of an heir) is preferred even in the case of a difference in direction (hayz) or not.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

...फ़तावा तनक़ीह अल-हामिदिया के नहीं हैं ताकि मैं स्पष्ट विशिष्ट मामला (जुज़इय्या) प्राप्त कर सकूँ। जवाबी लिफ़ाफ़ा साथ भेजा गया है। जब तक उत्तर नहीं आएगा, मैं तीव्र प्रतीक्षा में व्याकुल रहूँगा और शोध-निबंध भी अधूरा रहेगा। समाप्त 28 मार्च 1918। लेखक शरीयत के सेवक सिराज अहमद, अरबी विज्ञान के शिक्षक, झज्जा, रियासत बहावलपुर, फ़क़ीर अहमद बख्श चिश्ती सज्जादा नशीन झज्जा शरीफ़ की ओर से। ताकि आगे सलाम अलैकुम व रहमतुल्लाह के बाद। सेवा में माननीय अबू अल-अल्लामा अमजद साहब (सल्लमहू अल-मज़हब), सलाम अलैकुम व रहमतुल्लाह! लिफ़ाफ़े में उल्लेखित धवी अल-अर्हाम (दूर के रिश्तेदारों) की चौथी श्रेणी के निषेध के नियम का मामला हमारे आस-पास के विद्वानों के बीच विवाद का विषय बन गया है। कुछ लोग मूल ग्रंथों (मुतून) को प्राथमिकता देते हैं; देवबंदियों का फ़तवा भी यही है, यहाँ तक कि 'मुफ़िद अल-वारिसीन' पुस्तक में स्पष्ट रूप से इसका उल्लेख है। और कुछ 'फ़तावा खैरिया' को प्रमुख समझते हैं जिसका समर्थन 'शामी' ने भी किया। अब मामला संघर्षपूर्ण बन गया है। इस इस्तफ़्ता (पूछताछ) की एक प्रति मौलवी अब्दुल गफूर हुमायूँनी को भेजी गई थी, लेकिन अफ़सोस कि उनका इंतकाल हो गया है। बाकी देवबंदी विद्वान गैर-मुक़ल्लिद हैं; उनके फ़तवों पर भरोसा नहीं किया जा सकता। आज के दौर में मौलवी साहब मौलवी अहमद रज़ा खान साहब के अलावा और कोई हनफ़ी फ़िक़्ह का गहरा विद्वान नज़र नहीं आता। एक पत्र पहले उक्त इस्तफ़्ता के बारे में मौलवी अहमद रज़ा खान साहब के पास भेजा गया था। यहाँ के सभी विद्वान उत्तर की प्रतीक्षा कर रहे हैं। इसलिए आज उक्त इस्तफ़्ता की एक प्रति आपकी मध्यस्थता से मौलवी साहब की सेवा में भेजी जा रही है। धर्म पर कृपा और सहायता के नाते, आप स्वयं इस इस्तफ़्ता को मौलवी साहब की सेवा में प्रस्तुत करें और उत्तर लिखवाकर वापस भेजें। अल्लाह तआला, जल्ल शानुहू, आपको इस कष्ट का उत्तम प्रतिफल प्रदान करेगा। लेकिन उत्तर केवल 'हाँ' या 'नहीं' में न हो, बल्कि हनफ़ी फ़िक़्ह की किताबों के उद्धरणों और संदर्भों के साथ तर्कपूर्ण और सिद्ध लिखवाएँ। ऐसे बड़े मतभेद को मिटाना और सच्चाई का पता लगाना जिसमें अल्लामा शामी जैसे शोधकर्ता भी विवश होकर दूसरों को निर्णय के लिए पुस्तकों की समीक्षा करने का आदेश दे रहे थे, मौलवी साहब जैसे गहरे विद्वान के अलावा और कोई सक्षम नहीं हो सकेगा। आज मौलवी साहब जैसी शमा रोशन है; कल को खुदा न करे कोई व्यक्ति इसे हल न कर सके। मौलवी साहब के पास किताबों का खजाना मौजूद है। उम्मीद है कि मिस्र या सीरिया के किसी विद्वान

ने अपने फ़तवों में इस जुज़इय्या का उल्लेख किया होगा, उसे ज़रूर उद्धृत फरमाएँ। केवल 11 अगस्त 1918। लेखक फ़क़ीर अहमद बख्श सज्जादा नशीन, शहर झज्जा, रियासत बहावलपुर।

उत्तर: यहाँ दो मसले हैं: पहला: दिशा (हैज़) के अंतर की स्थिति में भी 'वलद अल-वारिस' (वारिस की संतान) को प्राथमिकता है या नहीं।

पृष्ठ 378/613

فتاوی تنقیح الحامدیہ کے نہیں ہے تاکہ صریح جزئی کا مسئلہ حاصل کر سکوں، جوابی لفافہ مرسل خدمت ہے، جب تک جواب نہیں آئے گا میں سخت انتظار میں مضطرب رہوں گا اور رسالہ بھی ناقص رہے گا، ختم ۲۸ مارچ ۱۹۱۸ء راقم خادم الشرع سراج احمد مدرس علوم عربیہ جھجہ ریاست بہاولپور از طرف فقیر احمد بخش چشتی سجادہ نشین جھجہ شریف۔ تاکہ مزید بعد سلام علیکم ورحمۃ اللہ۔ بخدمت جناب ابوالعلامہ امجد صاحب سلمہ المذہب السلام علیکم ورحمۃ اللہ **!** مسئلہ قاعدہ تحریم صنف رابع ذوی الارحام مندرجہ لفافہ ہمارے علماء گرد و نواح کا مختلف فیہ واقع ہوا ہے کوئی متون کو ترجیح دیتے ہیں دیوبندیوں کا فتوی بھی یہ ہے حتی کہ کتاب مفید الوارثین میں بالتصریح مذکور ہے اور کوئی فتاوئ خیریہ کو مقدم سمجھتے جس کی شامی نے بھی تائید کی۔ اب مسئلہ معرکہ آرا بن گیا ہے ایک نقل اس استفتاء کا مولوی عبدالغفور ہمایونی کو بھیجا گیا ہے مگر افسوس ہے کہ وہ فوت ہوگئے ہیں باقی دیوبندی علماء غیر مقلد ہیں ان کے فتوے پر اعتبار نہیں آتا۔ آج کل فقہ حنفی کا عالم متبحر بغیر مولوی صاحب مولوی احمد رضا خاں صاحب کے علاوہ اور کوئی نظر نہیں آتا، ایک خط پہلے دربارہ استفتاء مذکور مولوی احمد رضا خاں صاحب کے پاس بھیجا گیا سب علماء اس جگہ والے منتظر جواب ہیں اس لئے آج دوسرا استفتاء مذکور کی نقل آپ کی وساطت سے بجناب مولوی صاحب بھیجی جاتی ہے براء عنایت واعانت دین آپ بنفس نفیس یہ استفتاء مولوی صاحب کی خدمت میں پیش کرکے جواب لکھوا کر واپس فرمائیں اللہ تعالئ جل شانہ، آپ کو اس تکلیف کا نعم البدل عطا فرمائے گا مگر جواب صرف نعم اور لا میں نہ ہو بلکہ بہ نقول وحوالہ کتب فقہ حنفی مستدل و مبرہن لکھوا دیں ایسے اختلاف عظیم کا مٹانا اور حق دریافت کرنا جس میں علامہ شامی جیسا محقق بھی عاجز ہو کر دوسروں کو فیصلہ پر امر

بمراجعہ کتب فرما رہا ہے بجز مولوی صاحب جیسے علامہ متبحر کے اور کوئی قادر نہ ہوسکے گا۔ آج مولوی صاحب جیسی شمع روشن ہے کل کو خدا نخواستہ کوئی شخص اس کو حل نہ کرسکے گا۔ مولوی صاحب کے ہاں ذخیرہ کتب موجود ہے امید ہے کہ کسی عالم مصر یا شام نے اپنے فتاوی میں ذکر اس جزئی کا کیا ہو وہ ضرور نقل فرمائیں فقط ۱۱ اگست ۱۹۱۸ء راقم فقیر احمد بخش سجادہ نشین شہر جھجہ ریاست بہاولپور

الجواب: یہاں دو مسئلے ہیں: اول: بحالت اختلاف حیز بھی ولد الوارث کو ترجیح ہے یا نہیں۔

Fatawa Rizvia Volume 26

Second: If it exists, is the strength of kinship also a factor of preference or not? Regarding the first issue, Allama Khairuddin Ramli in 'Fatawa Khairiyah li-Naf' al-Bariyyah' and then Allama Shami in 'Uqud ad-Durriyah' have clearly stated that both have been termed as 'Zahir al-Riwayah' (the manifest reports). The preference of primary texts is mandatory and there are explicit rectifications on the side of affirmation. Therefore, the reliable view is that being the child of an heir is a factor of preference, even if the gender is different. 'Uqud ad-Durriyah' is before the learned questioner (may Allah protect him), and this humble servant (the author) compared it with 'Khairiyah'; all its passages are quoted in 'Uqud'. From both these passages, it is inferred that the first opinion, i.e., the absence of preference, was called 'Zahir al-Riwayah' in 'Kawakib al-Mudiyyah', and it was followed by 'Siraji', the author of 'Hidayah', the text of 'Kanz', 'Multaqa', and most commentaries of 'Kanz' and 'Hidayah'. Based on the fact that the purpose of compiling primary texts is to transmit the school of thought (madhhab), the late scholar Allama Hamid Afandi adopted it.

I say: Similarly, the learned Shuja' bin Nurullah al-Anqarawi, a teacher in Edirne, followed this in his book "Hall al-Mushkilat" authored in 964 AH.

[Arabic]: Where it is said: The daughter of a full paternal uncle and the daughter of a maternal uncle from the mother's side will have the property divided into three parts, because the strength of kinship and being the child of an agnate (Asaba) is not considered between the father's side and the mother's side. [End of summary]. | Where it was stated that between the daughter of a full paternal uncle and the daughter of a maternal uncle (from the mother's side), the property will be divided into three parts (two-thirds for the former and one-third for the latter), because between the father's side and the mother's side, the strength of kinship and being the offspring of an 'Asaba' (agnate) is not considered. (Summary)

Many later treatises, such as 'Mukhtasar al-Fara'id' by Molvi Najaabat Hussain bin Abdul Wahid al-Siddiqui al-Bareilwi (authored in 1221 AH) and 'Zubdat al-Fara'id' by Molvi Abdul Basit bin Rustam Ali bin Ali Asghar Qanauji, tend towards this view because their source is 'Sirajiyyah'. The passage of the former is:

[Arabic]: And if the intermediary of their kinship is different, then two-thirds of the property is for the father's side and one-third for the mother's side. And the consideration... | And if the intermediary of their kinship is different, then two-thirds

will be for the kinship of father and mother, and one-third for the kinship of the mother. Between them, the strength of kinship...

---

1 Hall al-Mushkilat fi al-Fara'id Page 379 of 613

फतावा रिज़विया जिल्द 26

दूसरा: यदि है, तो क्या रिश्तेदारी की ताकत भी प्राथमिकता का कारक है या नहीं? अल्लामा खैरुद्दीन रमली ने 'फतावा खैरिया' में और फिर अल्लामा शामी ने 'उक़ूद अद-दुर्रिया' में पहले मसले के बारे में साफ़ तौर पर फ़रमाया है कि दोनों को 'ज़ाहिर अल-रिवायत' कहा गया है और मतून (मूल पाठ) की तरजीह (प्राथमिकता) लाज़मी है, और पुष्टि की ओर स्पष्ट सुधार (तसहीहात) हैं, तो विश्वसनीय विचार यह है कि वारिस की संतान होना प्राथमिकता का कारक है, भले ही लिंग अलग हो। 'उक़ूद अद-दुर्रिया' विद्वान प्रश्नकर्ता (अल्लाह उनकी रक्षा करे) के सामने है और इस फ़क़ीर (लेखक) ने 'खैरिया' से इसकी तुलना की; उसके सभी अंश 'उक़ूद' में उद्धृत हैं। इन दोनों अंशों से यह निष्कर्ष निकलता है कि पहली राय, यानी प्राथमिकता का न होना, को 'कवाकिब मुज़िय्या' में 'ज़ाहिर अल-रिवायत' कहा गया है, और 'सिराजी', 'हिदाया' के लेखक, 'कन्ज़' के मूल पाठ, 'मुल्तका' और 'कन्ज़' व 'हिदाया' की अधिकांश व्याख्याओं ने इसी का अनुसरण किया। इस आधार पर कि मतून का संकलन मज़हब (विचारधारा) को आगे बढ़ाने के लिए है, बाद के विद्वान अल्लामा हामिद आफ़ंदी ने इसे अपनाया।

मैं कहता हूँ: इसी तरह, अद्रना के शिक्षक विद्वान शुजाअ बिन नूरुल्लाह अल-अंकरवी ने 964 हिजरी में अपनी पुस्तक "हल अल-मुश्किलात" में इसी का पालन किया।

[अरबी]: जहाँ कहा गया है: सगे चाचा की बेटी और माँ की तरफ के सौतेले मामा की बेटी के बीच संपत्ति को तीन भागों में विभाजित किया जाएगा, क्योंकि पिता के पक्ष और माँ के पक्ष के बीच रिश्तेदारी की ताकत और 'असबह' की संतान होना विश्वसनीय नहीं है। | जहाँ फ़रमाया कि सगे चाचा की बेटी और माँ की तरफ के सौतेले मामा की बेटी में माल के तीन हिस्से करके विभाजित किया जाएगा (पहले वाले को दो-तिहाई और बाद वाले को एक-तिहाई), क्योंकि पिता के पक्ष और माँ के पक्ष के बीच रिश्तेदारी की ताकत और 'असबह' की औलाद होना विश्वसनीय नहीं है। (संक्षेप)

बाद के कई शोधपत्र जैसे मौलवी नजाबत हुसैन बिन अब्दुल वाहिद अल-सिद्दीकी अल-बरेलवी द्वारा लिखित 'मुख्तसर अल-फराइज़' (1221 हिजरी) और मौलवी अब्दुल बासित बिन रुस्तम अली बिन अली असगर कन्नौजी की 'जुबदत अल-फराइज़' इसी ओर झुकाव रखते हैं क्योंकि उनका स्रोत 'सिराजिया' है। पहले की इबारत यह है:

[अरबी]: और यदि उनकी रिश्तेदारी का माध्यम अलग हो, तो संपत्ति का दो-तिहाई हिस्सा पिता के पक्ष के लिए और एक-तिहाई माँ के पक्ष के लिए होगा। और विचार... | और अगर उनकी रिश्तेदारी

का वास्ता अलग हो तो दो-तिहाई माँ-बाप की रिश्तेदारी के लिए और एक-तिहाई माँ की रिश्तेदारी के लिए होगा। उनके दरमियान रिश्तेदारी की ताकत...

---

1 हल अल-मुश्किलात फी अल-फराइज़ पृष्ठ 379/613

دوم: اگر ہے تو قوتِ قرابت بھی مرجح ہے یا نہیں؟ مسئلہ اولٰی کو علامہ خیر الدین رملی نے فتاوٰی خیریہ لنفع البریہ پھر علامہ شامی نے عقود الدریہ میں صاف فرمادیا ہے کہ دونوں کو ظاہر الروایۃ کہا گیا اور ترجیح متون التزامی ہے اور جانب اثبات صریح تصحیحات، تو معتمد یہ ہے کہ ولد وارث مرجح ہے اگرچہ جیز مختلف ہو۔ عقود الدریہ سائل فاضل سلمہ اللہ تعالٰی کے پیش نظر ہے اور فقیر نے خیریہ سے مقابلہ کیا اس کی عبارات بتما مہا عقود میں منقول ہے ان دونوں عبارتوں سے مستفاد کہ قول اول یعنی عدم ترجیح کو کواکب مضئیہ میں ظاہر الروایۃ کہا اور سراجی و صاحب ہدایت و متن کنز و ملتقی و اکثر شروح کنز و ہدایہ نے اس پر مشی کی اور اس بنا پر کہ وضع متون نقل مذہب کے لئے ہے۔ علامہ حامد آفندی عالم متاخر نے اسے اختیار کیا۔

اقول: اسی پر فاضل شجاع بن نوراللہ انقروی مدرس اور نہ نے اپنی کتاب "حل المشکلات" تصنیف ۹۶۴ھ میں مشی کی۔

حیث قال بنت عم لابوین وبنت خال لام یقسم اثلاثا لان قوۃ القرابۃ وولد العصبۃ غیر معتبرۃ بین فریق الاب وفریق الام اھ بالتشخیص۔ | جہاں فرمایا کہ حقیقی چچا کی بیٹی اور اخیافی ماموں کی بیٹی میں مال تین حصے بنا کر تقسیم کیا جائے گا (اول الذکر کو دو تہائی اور موخر الذکر کو ایک تہائی) کیونکہ باپ کے فریق اور ماں کے فریق کے درمیان قرابت کی قوت اور عصبہ کی اولاد ہونا معتبر نہیں اھ ملخص (ت)

بعد کے بہت متاخر رسائل مثل مختصر الفرائض مولوی نجابت حسین بن عبد الواحد الصدیقی البریلوی تصنیف ۱۲۲۱ھ وزبدۃ الفرائض مولوی عبدالباسط بن رستم علی بن علی اصغر قنوجی اس طرف جانا ہی چاہیں کہ ان کا ماخذ سراجیہ ہے، اول کی عبارت یہ ہے:

وان کان واسطة قرابتهم مختلفة فثلثا المال لقرابة الاب وثلثه لقرابة الام والاعتبار | اور اگر ان کی قرابت کا واسطہ مختلف ہو تو دو تہائی ماں باپ کی قرابت اور ایک تہائی ماں کی قرابت کے لئے ہو گا۔ ان کے درمیان قوتِ قرابت

Fatawa Rizvia, Volume 26

| Due to the strength of kinship and being the child of a residuary ('asaba) between them, as if one leaves the father's sister from father and mother (full paternal aunt) and the mother's sister from the father's side (consanguine maternal aunt), there is no preference for the first over the second, even though the first is the child of a residuary and also possesses strength of kinship. Thus it is here. (1) | And there will be no consideration for being the offspring of a residuary ('asaba). For example, if someone left behind a father's real sister and a mother's consanguine sister, the first will not have preference over the second, although the first is the child of a residuary and also possesses strength of kinship. (T) |

In the second it is:

| And if they are equal in the degree of kinship but differ in the aspect of kinship, so that some are from the father's side and some from the mother's side, then according to Zahir al-Riwayah, strength of kinship and being the child of a residuary will not be considered. Therefore, the child of a full paternal aunt will not be preferred over the child of a consanguine or uterine maternal uncle or aunt, because the strength of kinship of the child of a paternal aunt is not considered. Similarly, the daughter of a full paternal uncle will not be preferred over the daughter of a full maternal uncle or aunt, because being the child of a residuary is not considered. By analogy, a full paternal aunt is not preferred over a consanguine or uterine maternal aunt, despite the fact that a full paternal aunt has two relations and is the offspring of an heir from two sides, namely from the father's side and the mother's side, because her father is a sound grandfather and her mother is a sound grandmother. (2) | If they are equal in the degree of kinship but differ in the direction of kinship, meaning some are from the father's side and some from the mother's side, then at that time in Zahir al-Riwayah, strength of kinship and being the child of a residuary will not be considered. Therefore, the offspring of a full paternal aunt will not be preferred over the offspring of a consanguine or uterine maternal uncle or aunt because strength of kinship is not considered for the offspring of a paternal aunt. Similarly, the daughter of a full paternal uncle will not be preferred over the daughter of a full maternal uncle or aunt because being the offspring of a residuary is not considered; just as a full paternal aunt is not preferred over a consanguine or uterine maternal aunt, despite the fact that a full paternal aunt possesses two relations and is the offspring of an heir from two sides, meaning from the father's side as well as

from the mother's side, because her father is the deceased's sound grandfather and her mother is the deceased's sound grandmother. (T) |

(1) Mukhtasar al-Faraid (2) Zubdat al-Faraid

फ़तावा रज़विया, खंड 26

| प्रगाढ़ रिश्तेदारी (क़ुव्वत-ए-क़राबत) और असबा (अवशिष्ट) की संतान होने के कारण उनके बीच, जैसे कि कोई पिता की सगी बहन (पूर्ण बुआ) और माँ की सौतेली बहन (पिता की ओर से) छोड़ जाए, तो पहली को दूसरी पर कोई प्राथमिकता नहीं होगी, भले ही पहली असबा की संतान हो और उसमें रिश्तेदारी की प्रगाढ़ता भी हो। ऐसा ही यहाँ भी है।(1) | और असबा की संतान होने का कोई विचार नहीं होगा। जैसे किसी ने पिता की सगी बहन और माँ की सौतेली बहन छोड़ी हो, तो पहली को दूसरी पर प्राथमिकता नहीं होगी, जबकि पहली असबा की संतान है और उसे रिश्तेदारी की प्रगाढ़ता भी प्राप्त है। (त) |

दूसरे में है:

| और यदि वे रिश्तेदारी के दर्जे में बराबर हों लेकिन रिश्तेदारी के मामले में भिन्न हों, कि कुछ पिता की ओर से हों और कुछ माँ की ओर से, तो उस समय 'ज़ाहिर अल-रवाया' में रिश्तेदारी की प्रगाढ़ता और असबा की संतान होने का विचार नहीं किया जाएगा। इसलिए, सगी बुआ की संतान, सौतेले या गर्भाशय (अख़्याफ़ी) मामा या मौसी की संतान से श्रेष्ठ नहीं होगी, क्योंकि बुआ की संतान के लिए रिश्तेदारी की प्रगाढ़ता का विचार नहीं है। इसी तरह सगे चाचा की बेटी, सगे मामा या मौसी की बेटी से श्रेष्ठ नहीं होगी, क्योंकि असबा की संतान होने का विचार नहीं है। इस अनुमान पर कि सगी बुआ, सौतेली या गर्भाशय मौसी से श्रेष्ठ नहीं होती, बावजूद इसके कि सगी बुआ दोहरे रिश्तों वाली है और दो दिशाओं से वारिस की संतान है, यानी पिता और माँ दोनों की ओर से, क्योंकि उसका पिता 'जद्द-ए-सहीह' है और उसकी माँ 'जद्दा-ए-सहीहा' है। (2) | यदि वे रिश्तेदारी के दर्जे में बराबर हों और रिश्तेदारी की दिशा में भिन्न हों, यानी कुछ पिता की ओर से हों और कुछ माँ की ओर से, तो उस समय 'ज़ाहिर अल-रवाया' में रिश्तेदारी की प्रगाढ़ता और असबा की संतान होने का विचार नहीं किया जाएगा। इसलिए, सगी बुआ की संतान, सौतेले या गर्भाशय मामा या मौसी की संतान से श्रेष्ठ नहीं होगी क्योंकि बुआ की संतान के लिए रिश्तेदारी की प्रगाढ़ता का विचार नहीं है। इसी तरह सगे चाचा की बेटी, सगे मामा या मौसी की बेटी से श्रेष्ठ नहीं होगी क्योंकि असबा की संतान होने का विचार नहीं है; जैसा कि सगी बुआ, सौतेली या गर्भाशय मौसी से श्रेष्ठ नहीं होती, बावजूद इसके कि सगी बुआ दोहरे रिश्तों वाली है और दो दिशाओं से वारिस की संतान है, यानी पिता की ओर से भी और माँ की ओर से भी, क्योंकि उसका पिता मृतक का 'जद्द-ए-सहीह' (सच्चा दादा) है और उसकी माँ मृतक की 'जद्दा-ए-सहीहा' (सच्ची दादी) है। (त) |

(1) मुख़्तसर अल-फ़राइज़ (2) ज़ुबदत अल-फ़राइज़

पृष्ठ 380 / 613

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۶

| بقوة القرابة وولدية العصبة بينهما كما لو ترك اخت الاب لاب وام واخت الام لاب ليس للاولى ترجيح على الثانية وان كانت الاولى ولد العصبة وايضا لها قوة القرابة كذا هذا[1]۔ | اور عصبہ کی اولاد ہونے کا کوئی اعتبار نہ ہوگا۔ جیسے کسی نے باپ کی حقیقی بہن اور ماں کی علاتی بہن چھوڑی ہو تو پہلی کو دوسری پر ترجیح نہیں ہوگی حالانکہ پہلی عصبہ کی اولاد ہے اور اسے قوتِ قرابت بھی حاصل ہے۔ (ت) |

دوم میں ہے:

| واگر ہم بدرجہ قرابت برابر باشند ودر چیز قرابت مختلف کہ بعض از جانب اب بوند وبعض از جانب ام دریں ہنگام درظاہر الروایہ مرقوت قرابت وولد عصبہ را اعتبار نہ باشد پس ولد عمه اعیانی از ولد خال یا خالہ علاتی یا اخیافی اولیٰ نبود کہ قوت قرابت ولد عمه را اعتبار نیست و ہم چنیں بنت عم اعیانی از بنت خال یا خالہ اعیانی اولیٰ نباشد کہ ولد عصبہ را اعتبار نیست۔ بر قیاس آنکہ عمه اعیانی از خالہ علاتی یا اخیافی اولیٰ نہ بود باوجود آنکہ عمه اعیانی ذو قرابتین است و ولد وارث از جہتین یعنی از جہت اب وام زیرا کہ پدر او جد صحیح است ام او جدہ صحیحہ[2]۔ | اگر قرابت کے درجہ میں برابر ہوں اور جہتِ قرابت میں مختلف یعنی باپ کی جانب سے اور بعض ماں کی جانب سے ہوں تو اس وقت ظاہر الروایہ میں قوتِ قرابت اور عصبہ کی اولاد ہونے کا اعتبار نہ ہوگا۔ لہٰذا حقیقی پھوپھی کی اولاد علاتی یا اخیافی ماموں یا خالہ کی اولاد سے اولیٰ نہ ہوگی کیونکہ پھوپھی کی اولاد کے لئے قوتِ قرابت کا اعتبار نہیں ہے۔ اسی طرح حقیقی چچا کی بیٹی حقیقی ماموں یا خالہ کی بیٹی سے اولیٰ نہ ہوگی کیونکہ عصبہ کی اولاد ہونے کا اعتبار نہیں ہے جیسا کہ حقیقی پھوپھی، علاتی یا اخیافی خالہ سے اولیٰ نہیں ہوتی باوجودیکہ حقیقی پھوپھی دو قرابتوں والی ہے

اور دو جہتوں سے وارث کی اولاد ہے یعنی باپ کی طرف سے بھی اور ماں کی طرف سے بھی کیونکہ اس کا باپ میت کا جدِ صحیح اور اس کی ماں میت کی جدہ صحیحہ ہے۔ (ت) |

[1] مختصر الفرائض [2] زبدة الفرائض

Fatawa Rizwia - Volume 26

To call it Zahir-ur-Riwayah and the argument that it is present in both these books is exactly taken from Sirajiyya, and Allama Sayyid Sharif has maintained it. Allama Mudaqqiq Alai in 'Durr-ul-Mukhtar' called this very view as 'Mukhtar' (the chosen one) because the text says:

Wa idha stawwaw fi darajatin qaddama walada al-warithi	**When they are equal in degree, the descendant of the heir shall be preferred. (Ga - T)**

In it, the condition of 'ittihad al-jihat' (and the direction must be unified - T) was added and further stated:

Falaw ikhtalafat fal-qarabatu al-abu al-thuluthani wa li-qarabati al-ummi al-thuluthu[2]	**If the directions are different, then the paternal side gets two-thirds and the maternal side gets one-third. (T)**

Allama Sayyid Ahmad Misri Tahtawi confirmed this, rather clarified that:

In ikhtalafa hayyu zul-qarabati fala ibrata lil-aqwa wa la li-waladi al-asaba[3]	**If the direction of kinship differs, then being stronger or being the child of an 'asaba' (residuaries) will not be considered. (T)**

Similarly, Allama Shaikhi Zada commented on the text of Multaqi in 'Majma-ul-Anhur'. These are the passages currently under observation regarding this statement, and here are a few necessary warnings. Fa-Aqulu (I say): From the apparent wording of Khayriyya, it is misperceived that this statement is in Hidaya and Kanz, and most commentators of both have followed this; then Multaqi and Sirajiyya are also on this. Therefore, Allama Hamid Afandi considered it a matter of the primary texts (Mutoon). However, Aquluna (We say): It is not in Hidaya, but Imam Burhan al-Din, the author of Hidaya, mentioned it in his book 'Fara'idh Uthmani', which is a supplement to Sheikh Uthmani's treatise on inheritance. Hidaya does not contain the Book of Inheritance (Kitab al-Fara'idh) at all, even though its second source, 'Mukhtasar al-Quduri', contains it. In 'Radd al-Muhtar', it says:

Hadha zahiru al-riwayati kama fi al-sirajiyya wal-fara'idhu al-uthmaniyya li-sahibi al-hidaya[4]	**This is Zahir-ur-Riwayah, as found in Sirajiyya and 'Fara'idh Uthmani' by the author of Hidaya. (T)**

Secondly: From the commentaries of Hidaya, such as Kifaya by Imam Karmani, Inaya by Imam Akmal, Binaya by Imam Aini, and Ghayat al-Bayan.

---

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'idh, Bab Tawrith Dhawi al-Arham, Matba' Mujtabai Delhi, 2/362 [2] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'idh, Bab Tawrith Dhawi al-Arham, Matba' Mujtabai Delhi, 2/362 [3] Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'idh, Bab Tawrith Dhawi al-Arham, Al-Maktaba al-Arabiya Kansi Road Quetta, 4/201 [4] Radd al-Muhtar, Kitab al-Fara'idh, Bab Tawrith Dhawi al-Arham, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/507

फ़तावा रज़विया - जिल्द 26

इसे ज़ाहिर-उर-रिवाय कहना और यह दलील कि उन दोनों किताबों में है, बा'इनिह सरजी से माख़ूज़ है, और अल्लामा सैय्यद शरीफ़ ने इसे मुक़र्रर रखा। अल्लामा मुहक़्क़िक़ अला'ई ने 'दुर्र-ए-मुख्तार' में इसी को मुख्तार कहा क्यूँकि क़ौल-ए-मतन है:

वाज़ा स्तव्व फ़ि दरजत-इ-क़दम वलद उल वारिस	**जब दर्जा में बराबर हों तो वारिस की औलाद को मुक़द्दम किया जाए। गा- (त)**

में 'वतहदत-उल-जीह' (और जिहत मुत्तहिद हो-त) की क़ैद बढ़ा दी और आगे फ़रमाया:

फ़लाव-ख़्तलफ़त फ़िल-क़राबतुल-अब्द अल-तुलसान वल-क़राबतुल-उम अल-तुलस[2]	**अगर जिहत मुख़्तलिफ़ हो तो बाप की क़राबत को दो तिहाई और माँ की क़राबत को एक तिहाई मिलेगा (त)**

अल्लामा सैय्यद अहमद मिस्री तहतावी ने इसे मुक़र्रर कहा बल्कि तसर्रीह की कि:

इन अख्तलफ़ हय्य ज़ुल-क़राबत फ़ला इब्रत-लिल-अक़्वा वलाल-वलदुल असबा[3]	**अगर क़राबत की जिहत मुख़्तलिफ़ हो तो अक़्वी और अस्बा की औलाद होने का एतबार न होगा। (त)**

यूँ ही अल्लामा शैख़ी ज़ादा ने 'मजमा-उल-अन्हुर' में नक़्ल-ए-मुल्तक़ी पर तक़रीर की। यह हैं वह इबारत जो इस क़ौल पर नज़र-ए-हाज़िर में हैं और यहाँ चंद ज़रूरी तन्बीहात हैं। फ़ा-क़ौल: ज़ाहिर-ए-इबारत-ए-ख़ैरिया से यह मुतवहहम होता है कि यह क़ौल हिदाया व कनज़ में है और इन दोनों के अक्सर शिराह ने इस पर मश्शा की, फिर मुल्तक़ी व सिराजिया इसी पर हैं। लिहाज़ा अल्लामा हामिद अफ़ंदी ने इसे मसला-ए-मतून क़रार दिया मगर अक़ौना: वह हिदाया में नहीं बल्कि इमाम बुरहान उद्दीन साहब-ए-हिदाया ने अपनी किताब 'फ़राइज़ उस्मानी' में कि रिसाला-ए-फ़राइज़ शैख़ उस्मानी का तकमिला है ज़िक्र फ़रमाया। हिदाया में सिरे से किताबुल फ़राइज़ ही नहीं हालाँकि इसके माख़ज़ सानी मुख़्तसरुल क़ुदूरी में फ़राइज़ है। 'रद्दुल मुहतार' में है:

हाज़ा ज़ाहिर-उर-रिवाय कमा फ़ि सिराजिया वल फ़राइज़-उल-उस्मानिया लिसहाबिल हिदाया[4]	**यह ज़ाहिर-उर-रिवाय है जैसा कि सिराजिया और साहब-ए-हिदाया की फ़राइज़-ए-उस्मानिया में है। (त)**

सानिया: शुरूह-ए-हिदाया से किफ़ाया इमाम करमानी व इनाया इमाम अकमल व बनाय इमाम ऐनी व ग़ायत-उल-बयान।

---

1 अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-फराइज़, बाब तौरीत ज़वी अल-अरहम, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/362 2 अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-फराइज़, बाब तौरीत ज़वी अल-अरहम, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/362 3 हाशिया अल-तहतावी अल अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-फराइज़, बाब तौरीत ज़वी अल-अरहम, अल-मकतबा अल-अरबिया कांसी रोड क्वेटा, 4/201 4 रद अल-मुहतार, किताब अल-फराइज़, बाब तौरीत ज़वी अल-अरहम, दार इहया अत-तुरात अल-अरबी बेरुत, 5/507

اسے ظاہر الروایہ کہنا اور یہ دلیل کہ ان دونوں کتابوں میں ہے بعینہ سراجی سے ماخوذ ہے، اور علامہ سید شریف نے اسے مقرر رکھا۔ علامہ مدقق علائی نے در مختار میں اسی کو مختار کہا کیوں کہ قول متن ہے:

وإذا استووا في درجة قدم ولد الوارث — **جب درجہ میں برابر ہوں تو وارث کی اولاد کو مقدم کیا جائے گا (ت)**

میں 'واتحدث الجہتہ' (اور جہت متحد ہو ۔ ت) کی قید بڑھادی اور آگے فرمایا:

فلو اختلفت فالقرابة الاب الثلثان ولقرابة الام الثلث[2] — **اگر جہت مختلف ہو تو باپ کی قرابت کو دو تہائی اور ماں کی قرابت کو ایک تہائی ملے گا۔ (ت)**

علامہ سید احمد مصری طحطاوی نے اسے مقرر کہا بلکہ تصریح کی کہ:

ان اختلف حيز القرابة فلا عبرة للاقوى ولا لولد العصبة[3] — **اگر قرابت کی جہت مختلف ہو تو اقویٰ اور عصبہ کی اولاد ہونے کا اعتبار نہ ہوگا۔ (ت)**

یوں ہی علامہ شیخی زادہ نے مجمع الانہر میں نص ملتقی پر تقریر کی۔ یہ ہیں وہ عبارات جو اس قول پر نظرِ حاضر میں ہیں اور یہاں چند ضروری تنبیہات ہیں۔ فَأَقُوْلُ: ظاہر عبارت خیر یہ سے یہ متوہم ہوتا ہے کہ یہ قول ہدایہ و کنز میں ہے اور ان دونوں کے اکثر شراح نے اس پر مشی کی، پھر ملتقی و سراجیہ اسی پر ہیں لہٰذا علامہ حامد آفندی نے اسے مسئلہ متون قرار دیا مگر اَقُوْلُنا: وہ ہدایہ میں نہیں بلکہ امام برہان الدین صاحب ہدایہ نے اپنی کتاب 'فرائض عثمانی' میں کہ رسالہ

فرائض شیخ عثمانی کا تکملہ ہے ذکر فرمایا۔ ہدایہ میں سرے سے کتاب الفرائض ہی نہیں حالانکہ اس کے ماخذ ثانی مختصر القدوری میں فرائض ہے۔ 'رد المحتار' میں ہے:

هذا ظاهر الرواية كما في السراجية والفرائض العثمانية لصاحب الهداية[4]

یہ ظاہر الروایہ ہے جیسا کہ سراجیہ اور صاحبِ ہدایہ کی فرائضِ عثمانیہ میں ہے۔ (ت)

ثانیا: شروحِ ہدایہ سے کفایہ امام کرمانی و عنایہ امام اکمل و بنایہ امام عینی و غایۃ البیان۔

---

1 الدر المختار کتاب الفرائض باب توریث ذوی الارحام مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۶۲ 2 الدر المختار کتاب الفرائض باب توریث ذوی الارحام مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۶۲ 3 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الفرائض باب توریث ذوی الارحام المکتبۃ العربیہ کانسی روڈ کوئٹہ ۴ / ۲۰۱ 4 ردالمختار کتاب الفرائض باب توریث فی الارحام دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۵۰۷

Imam Itqani and 'Nata'ij al-Afkar' by Qazi Zada (a supplement to 'Fath al-Qadir') are before us. In them, the laws of inheritance (Fara'id) are not like 'Hidayah', and in 'Mi'raj al-Dirayah', the correction of the second opinion is quoted. Probably this addition is in the 'Book of Inheritance' just as 'Nihayah' added it as a completion (Takmilah), and the researcher Babarti removed it again in his summary. So, apparently, saying it is the dominant view of the commentaries of Hidayah is a slip of the pen. And Allah Almighty knows best.

Thirdly: The text of Kanz is as follows:

[Arabic Box Text]: And Dhu al-Rahm is a relative who is not a sharer (Dhu al-Fard) nor a residuary (Asabah)... (until he said) and their order of priority is like the order of residuaries. Preference is by closeness of degree, then by the ancestor being an heir. When the direction of kinship differs, then for the father's kinship there is double the mother's kinship.

[Urdu Box Text]: A Dhu al-Rahm is a close relative who is neither a sharer nor a residuary. (Until he said) and their arrangement is like the arrangement of residuaries. Preference is given by closeness of degree, then by the original ancestor being an heir. If the direction of kinship is different, the father's side of the family will receive twice as much as the mother's side of the family. (T)

Hazrat Allama Shami points out that the point of argument here is the absolute nature (itlaq) of the last sentence, and for this reason, it is attributed to the texts (Mutun) and commentaries (Shuruh). In 'Radd al-Muhtar', after the aforementioned passage, it is stated:

[Arabic Box Text]: And it is the apparent absolute statement of the texts and commentaries where they said: And when the direction of kinship differs, for the father's kinship there is double the mother's kinship. Thus, they did not differentiate between the children of a residuary and others.

[Urdu Box Text]: That is the apparent absolute statement of the texts and commentaries where the scholars have said that if the direction is different, the father's kinship will get double the mother's kinship. Accordingly, they made no distinction between the children of the residuary and others. (T)

I say: This sentence is mentioned after two rules of preference. Those were general rules that included all categories and states of distant kindred (Dhu al-Arham), so this is definitely restricted by them. Otherwise, even at the time of difference of direction, there would be no preference based on closeness of degree, and that is void by consensus (ijma). And according to the method of 'tanzil', those two rules are also absolute; there too, no distinction was made between difference and unity of direction. So this absolute statement conflicts with that absolute statement.

1. Kanz al-Daqaiq, Book of Inheritance, H.M. Saeed Company Karachi, p. 734.
2. Radd al-Muhtar, Book of Inheritance, Chapter on Inheritance of Distant Kindred, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/807-8.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

इमाम इल्क़ानी और क़ाज़ी ज़ादा की 'नताइज अल-अफ़कार' (फ़त्ह अल-क़दीर का पूरक) हमारे सामने हैं। उनमें 'हिदाया' की तरह उत्तराधिकार (फ़राइज़) के नियम नहीं हैं, और 'मेराज अल-दिराया' में दूसरे मत के संशोधन को उद्धृत किया गया है। संभवतः यह वृद्धि 'किताब अल-फ़राइज़' में है, जैसे 'निहाया' ने इसे पूर्णता (तक्मीला) के रूप में जोड़ा और शोधकर्ता बाबरती ने अपने सारांश में इसे फिर से हटा दिया। तो स्पष्ट रूप से, इसे हिदाया की व्याख्याओं का प्रमुख मत कहना लेखन की त्रुटि है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

तीसरा: कंज़ का पाठ इस प्रकार है:

[अरबी बॉक्स पाठ]: ज़ू अल-रहम वह करीबी रिश्तेदार है जो न तो शरीक (हिस्सेदार) है और न ही असाबा (अवशेषी)... (यहाँ तक कि कहा) और उनकी प्राथमिकता का क्रम असाबा के क्रम की तरह है। तरजीह दर्जे की निकटता से दी जाती है, फिर पूर्वज के वारिस होने से। जब रिश्तेदारी की दिशा अलग हो, तो पिता की रिश्तेदारी के लिए माँ की रिश्तेदारी से दोगुना होता है।

[उर्दू बॉक्स पाठ]: ज़ू अल-रहम वह करीबी रिश्तेदार है जो न तो साहिब-ए-फ़र्ज़ (हिस्सेदार) है और न ही असाबा (अवशेषी)। (यहाँ तक कि फ़रमाया) और उनकी व्यवस्था असाबा की व्यवस्था की तरह है। तरजीह दर्जे की निकटता से है, फिर मूल पूर्वज के वारिस होने से है। यदि रिश्तेदारी की दिशा अलग हो, तो पिता की रिश्तेदारी को माँ की रिश्तेदारी से दोगुना मिलेगा। (त)

हज़रत अल्लामा शामी इसमें तर्क का आधार अंतिम वाक्य की व्यापकता (इतलाक़) को बताते हैं और इसी आधार पर इसे मूल ग्रंथों (मुतून) और व्याख्याओं (शुरुह) की ओर संकेत किया जाना बताते हैं। 'रद्द अल-मुह्तार' में उपरोक्त गद्यांश के बाद उल्लेख है:

[अरबी बॉक्स पाठ]: और यह मूल ग्रंथों और व्याख्याओं का स्पष्ट व्यापक कथन है जहाँ उन्होंने कहा: और जब रिश्तेदारी की दिशा अलग हो, तो पिता की रिश्तेदारी के लिए माँ की रिश्तेदारी से दोगुना होता है। इस प्रकार, उन्होंने असाबा की संतान और अन्यों के बीच कोई अंतर नहीं किया।

[उर्दू बॉक्स पाठ]: वह मूल ग्रंथों और व्याख्याओं का स्पष्ट व्यापक कथन है जहाँ विद्वानों ने फ़रमाया कि दिशा अलग हुई तो पिता की रिश्तेदारी को माँ की रिश्तेदारी से दोगुना मिलेगा। तदनुसार, उन्होंने असाबा की संतान और उसके अन्य में कोई अंतर नहीं किया। (त)

मैं कहता हूँ: यह वाक्य तरजीह (प्राथमिकता) के दो नियमों के बाद उल्लेखित है। वे सामान्य नियम थे जो 'ज़वी अल-अरहाम' (दूर के रिश्तेदारों) की सभी श्रेणियों और स्थितियों को शामिल करते थे, इसलिए यह निश्चित रूप से उनसे प्रतिबंधित है। अन्यथा, दिशा के अंतर के समय भी दर्जे की निकटता से तरजीह नहीं होगी, और वह सर्वसम्मति (इज्मा) से शून्य (बातिल) है। और 'तंज़ील' की पद्धति के अनुसार, वे दोनों नियम भी पूर्ण (मुतलक़) हैं; वहाँ भी दिशा के अंतर और एकता के बीच कोई भेद नहीं किया गया। तो यह व्यापक कथन उस व्यापक कथन के विपरीत है।

1. कंज़ अद-दक़ाइक़, किताब अल-फ़राइज़, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. ७३४।
2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-फ़राइज़, ज़वी अल-अरहाम के उत्तराधिकार का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/८०७-८।

पृष्ठ ३८२ का ६१३

امام اتقانی ونتائج الافکار قاضی زادہ تکملہ فتح القدیر پیش نظر ہیں۔ ان میں مثل ہدایہ کے فرائض نہیں اور معراج الدرایہ میں قول دوم کی تصحیح نقل کی۔ غالبا یہ زیادت کتاب الفرائض میں ہو جس طرح نہایہ نے اسے تکمیلا اضافہ کیا اور محقق بابرتی نے اس کی تلخیص میں پھر حذف فرمادیا تو ظاہرًا غالب شروح ہدایہ کہنا خیر یہ کا سبق قلم ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

ثالثاً: کنز کی عبارت یہ ہے:

[Arabic Box Text]: وذو رحم وھو قریب لیس بذی سھم وعصبہ (الی ان قال) وترتیبھم کترتیب العصبات والترجیح بقرب الدرجۃ ثم بکون الاصل وارثا وعند اختلاف جھۃ القرابۃ فلقرابۃ الاب ضعف قرابۃ الام۔

[Urdu Box Text]: ذورحم وہ قریبی رشتہ دار ہے جو صاحبِ فرض اور عصبہ نہ ہو (یہاں تک کہ فرمایا) اور ان کی ترتیب عصبات کی ترتیب کی طرح ہے اور ترجیح قربِ درجہ پھر اصل کے وارث ہونے سے ہے جہت قرابت مختلف ہوئی تو باپ کی قرابت کو ماں کی قرابت سے دوگنا ملے گا۔ (ت)

حضرت علامہ شامی اس میں محل استدلال جملہ اخیرہ کا اطلاق اور اسی بناء پر اسے متون وشروح کی طرف نسبت کیا جانا بتاتے ہیں۔ ردالمحتار میں بعد عبارت مذکورہ آنکھا ہے:

[Arabic Box Text]: وھو ظاھر اطلاق المتون والشروح حیث قالوا وعند اختلاف جھۃ القرابۃ فلقرابۃ الاب ضعف قرابۃ الام فلم یفرقوا بین ولد العصبۃ وغیرہ۔

[Urdu Box Text]: وہ متون وشروح کا ظاہر اطلاق ہے جہاں مشائخ نے فرمایا کہ جہت مختلف ہوئی تو باپ کی قرابت کو ماں کی قرابت سے دوگنا ملے گا۔ چنانچہ انہوں نے عصبہ کی اولاد اور اس کے غیر میں کوئی فرق نہیں کیا۔ (ت)

اقول: یہ جملہ دو قاعدہ ترجیح کے بعد مذکور ہے وہ قواعد عامہ تھے کہ جمیع اصناف واحوال ذوی الارحام کو شامل تھے تو یہ قطعاً ان سے مقید ہے ورنہ اختلاف جہت کے وقت قرب درجہ سے بھی ترجیح نہ ہو اور وہ بالاجماع باطل ہے وعلی التنزیل وہ دونوں قاعدے بھی مطلق ہیں وہاں بھی اختلاف واتحاد جہت سے فرق نہ فرمایا تو یہ اطلاق اس اطلاق سے معارض ہے۔

1 کنز الدقائق کتاب الفرائض ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۷۳۴ 2 ردالمحتار کتاب الفرائض باب توریث ذوی الارحام دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۸۰۷-۸

Fatawa Rizvia, Volume 26

Fourthly: In Mukhtasar Imam Ajal Quduri, after clearly describing the types of distant kindred (dhawu al-arham), a general ruling is stated: "When two heirs are equal in degree, the one who is related to the deceased through an heir is prioritized, and among the distant kindred, the nearer one is preferred over the more remote." (1)

Fifthly: Similarly, in the text of Tanwir, after mentioning all classes, it states: "When they are equal in degree, the child of an heir is prioritized. If the roots (ancestors) differ, [Imam] Muhammad (may Allah have mercy on him) takes the roots into consideration and divides the property into three parts among them, etc." (2) (summarized).

This also made it clear that after equality in degree, the rule of prioritizing the child of an heir is general. After that, he did not bring up the issue of difference in direction (jihat) which could cause confusion. Rather, in the issue of difference in roots regarding masculinity and femininity, the point is that these three texts—namely Quduri, Kanz, and Tanwir—did not mention the preference for strength of relationship here, as the intention was to provide general rules, and that was not general but specific to the union of side (hayz). This is how the speech of the noble ones (scholars) should be understood. And from this, it became clear that after "when they are equal in degree", the leaning of [the author of] Durr al-Mukhtar towards "and the direction is the same" (3) is contrary to the original text.

Sixthly: Hidayah, Wiqayah, Niqayah, Islah, and Ghurar—these texts do not mention this issue.

---

1. Al-Quduri, Kitab al-Fara'id, Chapter on Inheritance of Distant Kindred, Mujtabai Press, Delhi, p. 318.
2. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Fara'id, Mujtabai Press, Delhi, 2/364.
3. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Mujtabai Press, Delhi, 2/364.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

चौथा: इमाम अजल कुदूरी ने मुख्तसर में ज़वी अल-अरहाम (दूर के रिश्तेदारों) की श्रेणियों का स्पष्ट वर्णन करने के बाद एक सामान्य नियम बताया है: "जब दो उत्तराधिकारी एक ही श्रेणी में बराबर हों, तो वह जो किसी उत्तराधिकारी के माध्यम से मृतक से जुड़ा हो, उसे प्राथमिकता दी जाएगी, और ज़वी अल-अरहाम में से निकटतम को दूर वाले पर वरीयता दी जाएगी।" (1)

पाँचवाँ: इसी प्रकार, तनवीर के मूल पाठ में सभी श्रेणियों का उल्लेख करने के बाद कहा गया है: "जब वे श्रेणी में बराबर हों, तो उत्तराधिकारी की संतान को प्राथमिकता दी जाएगी। यदि मूल (पूर्वज) अलग-अलग हों, तो इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) मूल का विचार करते हुए संपत्ति को उनके बीच तीन हिस्सों में विभाजित करते हैं, इत्यादि।" (2) (संक्षिप्त)।

इसने यह भी स्पष्ट कर दिया कि श्रेणी में समानता के बाद, उत्तराधिकारी की संतान को प्राथमिकता देने का नियम सामान्य है। उसके बाद, उन्होंने दिशा (जिहत) के अंतर के मुद्दे को नहीं उठाया जिससे भ्रम हो सकता था। बल्कि, पुरुषत्व और स्त्रीत्व के संबंध में मूल के अंतर के मुद्दे में यही बिंदु है कि इन तीनों मूल ग्रंथों—अर्थात कुदूरी, कंज़ और तनवीर—ने यहाँ रिश्ते की मज़बूती की वरीयता का उल्लेख नहीं किया, क्योंकि इरादा सामान्य नियम प्रदान करना था, और वह सामान्य नहीं था बल्कि पक्ष (हयज़) की एकता के लिए विशिष्ट था। महान विद्वानों के शब्दों को इसी तरह समझा जाना चाहिए। और यहीं से यह स्पष्ट हो गया कि "जब वे श्रेणी में बराबर हों" के बाद दुर्र अल-मुख्तार का "और दिशा एक ही हो" (3) की ओर झुकाव मूल पाठ के विपरीत है।

छठा: हिदाया, विक्काया, निक़ाया, इस्लाह और ग़ुरर—इन ग्रंथों में इस मुद्दे का उल्लेख नहीं है।

---

1. अल-कुदूरी, किताब अल-फ़राइद, ज़वी अल-अरहाम की विरासत का अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, पृ. 318.
2. अद-दुर्र अल-मुख्तार शरह तनवीर अल-अबसार, किताब अल-फ़राइद, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/364.
3. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-फ़राइद, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/364.

पृष्ठ 383/613

رابعاً: مختصر امام اجل قدوری میں صاف فرمایا ذوی الارحام کے اقسام بیان کرکے حکم عام ارشاد فرماتے ہیں: واذا استوی وارثان في درجة واحدة فاولھم من ادلی بوارث واقربھم اولی من ابعدھم۔1 جب دو وارث ایک درجے میں برابر ہوں تو وارث کے ذریعے میت کی طرف منسوب ہونے والا اولیٰ ہوگا اور ذوی الارحام میں سے اقرب کو ابعد پر ترجیح ہوگی۔ (ت)

خامساً: اسی طرح متن تنویر میں تمام اصناف ذکر کرکے فرمایا: واذا استووا في درجة قدم ولد الوارث واذا اختلفت الاصول اعتبر محمد من الاصول وقسم علیھم ثلاثا2 الخ۔(ملتقطاً) جب درجہ میں برابر ہوں تو وارث کی اولاد کو مقدم کیا جائے گا، اور جب اصول مختلف ہوں تو امام محمد علیہ الرحمہ اصول کا اعتبار کرتے ہوئے مال کے تین حصے بنا کر ان پر تقسیم کرتے ہیں الخ (ملتقطاً)۔ (ت)

اس نے بھی صاف کردیا کہ بعد استواء درجہ تقدم ولد وارث کا حکم عام ہے اس کے بعد مسئلہ اختلاف جہت نہ لائے جس سے اشتباہ ہو بلکہ مسئلہ اختلاف اصول ذکورۃ وانوثۃ میں یہی نکتہ ہے کہ ان تینوں متون اعنی قدوری وکنز و تنویر نے یہاں قوت قرابت کی ترجیح ذکر نہ فرمائی کہ منظور افادہ قواعد عامہ ہے اور وہ عام نہ تھی بلکہ اتحاد (حیز) سے خاص ھکذا ینبغی ان یفھم کلام الکرام (بزرگوں کے کلام کو یوں ہی سمجھنا چاہئے۔ت) اور یہیں سے ظاہر ہوا کہ واذا استووا فی درجۃ (جب درجہ میں برابر ہوں۔ت) کے بعد درمختار کا " واتحدت الجھۃ " 3 (اور جہت متحد ہو۔ت) کی طرف خود ان کا میل برخلاف متن ہے۔

سادساً: ہدایہ، وقایہ، نقایہ، اصلاح، غرر ان متون میں مسئلہ کا ذکر نہیں۔

1 القدوری کتاب الفرائض باب توریث ذوی الارحام مطبع مجتبائی دہلی ص ۳۱۸ 2 الدر المختار شرح تنویر الابصار کتاب الفرائض مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۶۴ 3 الدر المختار کتاب الفرائض مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۶۴

Fatawa Razawiyya, Volume 26

The status of Quduri, Kanz, and Tanwir is known. Although Sirajiyyah is an introductory book, in the terminology of Fiqh, it is not a 'Matn' (primary text). Its rank is that of Fatawa (legal rulings) or at most that of commentaries (Shuruh), similar to Munyah and Ashbah, which are also introductory books and never attain the rank of Matn but are among Fatawa, as we have explained in our Fatawa (as we explained in our Fatawa - T). Matn are those summaries that Imams wrote for memorizing the school of thought (Madhab), like the summaries of Tahawi, Karkhi, and Quduri. In Sirajiyyah, there is an abundance of rare narrations, even descending to mentioning some sayings of the later scholars (Mashaykh). Therefore, Allama Sayyid Sharif quoted that Sirajiyyah is actually a commentary on the 'Fara'id' of Imam Ala' al-Millat wal-Din Samarqandi.

[Boxed Text 1] Arabic: When the author left Fergana for Bukhara, he found there the 'Fara'id' attributed to Qadi Imam Ala' al-Din al-Samarqandi written on two leaves. He liked them and began composing this book (Sirajiyyah) as a commentary on them. Urdu: When the author (may Allah have mercy on him) went from Fergana to Bukhara, he found the 'Fara'id' attributed to Qadi Imam Ala' al-Din Samarqandi on two pages. He liked them and started writing this book (Sirajiyyah) as a commentary on them. (T)

It did not remain [a Matn], except for one Multaqi; in it, this statement is certainly explicit:

[Boxed Text 2] Arabic: Where he said: They are given preference by closeness of degree, then by strength of kinship, then the ancestor becomes an heir when the direction is the same. Urdu: Where he said: At the time of unity of direction, they receive preference due to closeness of degree, then strength of kinship, then being the ancestor. (T)

Therefore, it is not correct to establish it as a 'Matn' issue and give preference over the second opinion; rather, most 'Matan' (primary texts) follow the second opinion. Seventhly: The status of the commentaries of 'Hidayah' is known, and the commentaries of 'Kanz' maintained the issue of the 'Matn' and its benefit became apparent, Praise be to Allah. The second opinion was called the 'Zahir al-Riwayah' and the 'Madhab' (the school's stance) in 'Mabsut' by Imam Shams al-A'immah al-Sarakhsi, 'Fatawa Imam Timurtashi', 'Majma' al-Fatawa', and 'Fatawa Khulasah'. 'Mawarith al-Multaqit' of Imam Nasr and 'Tatar-khaniyah' proceeded upon this. In

'Daw' al-Siraj' it says: "Upon it is the Fatwa." In 'Jami' al-Mudmirat' it says: "It is the sound one (As-Sahih)." In 'Mi'raj al-Dirayah' it says: "It is more worthy of being taken for Fatwa." (to be adopted for fatwa)

---

1. Ash-Sharifiyyah Sharh al-Sirajiyyah, Chapter of Dhawi al-Arham, Alimi Press Lahore, p. 96.
2. Multaqa al-Abhur, Book of Inheritances, Section on Near Kindred, Mu'assasat al-Risalah Beirut, p. 351.
3. Al-Fatawa al-Khayriyyah, Book of Inheritances, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/242.
4. Al-Fatawa al-Khayriyyah, Book of Inheritances, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/242.
5. Al-Uqud al-Durriyah, Book of Inheritances, Arg Bazaar Kandahar Afghanistan, 2/340.

फतावा रज़विया, जिल्द 26

कुदूरी, कंज़ और तनवीर की स्थिति ज्ञात है। हालाँकि सिराजिया एक प्रारंभिक पुस्तक है, लेकिन फ़िक़्ह की शब्दावली में यह 'मतन' (मूल पाठ) नहीं है। इसका दर्जा फतावा या अधिकतम शरोह (व्याख्याओं) के स्तर का है, जैसे मुन्या और अशबाह भी प्रारंभिक पुस्तकें हैं और मतून के स्तर में कतई नहीं हैं, बल्कि फतावा में हैं, जैसा कि हमने अपने फतावा में स्पष्ट किया है (जैसा कि हमने अपने फतावा में बयान किया है - त)। मतून वे संक्षिप्त रचनाएँ हैं जिन्हें इमामों ने मज़हब को याद रखने के लिए लिखा है, जैसे तहावी, करखी और कुदूरी की मुख़्तसरात। सिराजिया में दुर्लभ कथाओं की बहुतायत है, यहाँ तक कि कुछ परवर्ती विद्वानों (मशायख) के कथनों का ज़िक्र तक मिलता है। इसलिए, अल्लामा सैय्यद शरीफ़ ने उद्धृत किया कि सिराजिया वास्तव में इमाम अलाउल मिल्लत वद-दीन समरकंदी की 'फ़रायज़' की व्याख्या है।

[बॉक्स टेक्स्ट 1] अरबी: जब लेखक फरगाना से बुखारा गए, तो उन्होंने वहां काज़ी इमाम अलाउद्दीन समरकंदी की ओर श्रेय 'फ़रायज़' को दो कागजों पर पाया। उन्होंने उन्हें पसंद किया और इस पुस्तक को उनकी व्याख्या के रूप में लिखना शुरू किया। उर्दू: जब लेखक (रहमतुल्लाह अलैहि) फरगाना से बुखारा गए, तो उन्होंने वहां काज़ी इमाम अलाउद्दीन समरकंदी की ओर श्रेय 'फ़रायज़' को दो कागजों पर पाया। उन्होंने उन्हें पसंद किया और इस पुस्तक (सिराजिया) को उनकी व्याख्या के रूप में लिखना शुरू किया। (त)

तो वह [मतन] नहीं रही, सिवाय एक मुल्तकी के, उसमें निश्चित रूप से यह कथन स्पष्ट है:

[बॉक्स टेक्स्ट 2] अरबी: जहाँ उन्होंने फ़रमाया कि दिशा की एकता के समय वे डिग्री की निकटता, फिर रिश्तेदारी की ताकत, फिर पूर्वज होने के कारण प्राथमिकता प्राप्त करते हैं। उर्दू: जहाँ उन्होंने फ़रमाया कि दिशा की एकता के समय वे डिग्री की निकटता, फिर रिश्तेदारी की ताकत, फिर पूर्वज होने के कारण प्राथमिकता प्राप्त करते हैं। (त)

इसलिए, इसे मतन का मसला मानकर दूसरे मत पर प्राथमिकता देना सही नहीं है, बल्कि अधिकांश मतून दूसरे मत पर ही हैं। सातवाँ: हिदाया की शरोह की स्थिति ज्ञात हुई और कंज़ की शरोह ने मतन के मसले को बरकरार रखा और इसका लाभ स्पष्ट हो गया, अल्हम्दुलिल्लाह। दूसरे मत को इमाम शम्सुल अइम्मा सरख्सी के'मबसूद', 'फ़तावा इमाम तिमुरताशी', 'मजमा-उल-फ़तावा' और 'फ़तावा खुलासा' में 'ज़ाहिर-अर-रिवाया' और 'मज़हब' (संप्रदाय का रुख) कहा गया। इमाम नस्र की 'मवारीस

अल-मुल्तित' और 'तातारखानिया' इसी पर चलीं। 'ज़ौ-उस-सिराज' में है: "फतवा इसी पर है।" 'जामे-उल-मुदमिरत' में है: "यही सही है।" 'मेराज-उद-दिराया' में है: "फतवे के लिए इसे लेना ही बेहतर है।" (फतवा लेने के लिए)

---

1. अश-शरीफ़िया शरह अस-सिराजिया, अध्याय ज़वी अल-अरहाम, अलीमी प्रेस लाहौर, पृ. 96
2. मुल्तका अल-अबहर, उत्तराधिकार की पुस्तक, निकट संबंधी अनुभाग, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत, पृ. 351
3. अल-फ़तावा अल-खैरिया, उत्तराधिकार की पुस्तक, दार अल-मआरिफ़ बेरुत, 2/242
4. अल-फ़तावा अल-खैरिया, उत्तराधिकार की पुस्तक, दार अल-मआरिफ़ बेरुत, 2/242
5. अल-उक़ूद अद-दुरिया, उत्तराधिकार की पुस्तक, अर्ग बाज़ार कंधार अफ़गानिस्तान, 2/340

فتاوی رضویہ، جلد ۲۶

قدوری، کنز و تنویر کا حال معلوم ہوا سراجیہ اگرچہ ابتدائی کتاب ہے مگر اصطلاح فقہ پر متن نہیں اس کا مرتبہ فتاوی یا غایت درجہ شروح کا ہے جیسے منیہ واشباہ بھی ابتدائی کتب ہیں اور مرتبہ متون میں ہرگز نہیں بلکہ فتاوی میں کما بیناہ فی فتاونا (جیسا کہ ہم نے اپنے فتاوی میں بیان کیا ہے۔ت) متون وہ مختصرات ہیں کہ ائمہ حفظِ مذہب کے لئے لکھتے ہیں جیسے مختصرات طحاوی و کرخی و قدوری اور سراجیہ میں بکثرت روایاتِ نادرہ بلکہ بعض اقوال مشائخ کے ذکر تک تنزل ہے، لاجرم علامہ سید شریف نے نقل فرمایا کہ سراجیہ در حقیقت فرائض امام علاء الملت والدین سمرقندی کی شرح ہے۔

[Arabic [Boxed Text 1]: ان المصنف لما خرج من فرغانة الی بخارا وجد فیها الفرائض المنسوبة الی القاضی الامام علاء الدین السمرقندی فی ورقتین فاستحسنها واخذ فی تصنیف هذا الکتاب شرحالها ۔ Urdu: مصنف علیہ الرحمہ جب فرغانہ سے بخارا گئے تو وہاں قاضی امام علاء الدین السمرقندی کی طرف منسوب فرائض کو دو ورقوں میں پایا جو انہیں پسند آئے تو ان کی شرح کے طور پر اس کتاب (سراجیہ) کو لکھنا شروع کیا (ت)

تونہ رہی مگر ایک ملتقی، اس میں بیشک یہ قول مصرح ہے :

[Arabic [Boxed Text 2]: حیث قال یرجحون بقرب الدرجة ثم بقوة القرابة ثم یکون الاصل وارثا عند اتحاد الجهة ۔ Urdu: جہاں فرمایا کہ اتحاد جہت کے وقت وہ قرب درجہ پھر قوت قرابت پھر اصل کے وارث ہونے کی وجہ سے ترجیح پاتے ہیں (ت)

تو اسے مسئلہ متون ٹھہرا کر قول ثانی پر ترجیح دینی صحیح نہیں بلکہ اکثر متون قول ثانی ہی پر ہیں۔ سابعاً: شروح ہدایہ کا حال معلوم ہوا اور شروح کنز نے مسئلہ متن کو مقرر رکھا اور اس کا مفاد ظاہر ہو لیا واللہ الحمد۔ قول دوم کو مبسوط امام شمس الائمہ سرخسی و فتاوی امام تمرتاشی و مجمع الفتاوی و فتاوی خلاصہ میں ظاہر الروایہ و مذہب کہا۔ مواریث المتقط للامام نصر و تاتارخانیہ میں اسی پر مشی کی ۔ ضوء السراج میں ہے: علیہ الفتوی۔ جامع المضمرات میں ہے: ھو الصحیح ۔ معراج الدرایہ میں ہے: ھو الاولی بالاخذ للفتوی (فتوی کے لئے اخذ)

---

١ الشريفيہ شرح السراجيہ باب ذوی الارحام مطبع عليمی لاہور ص ٩٦ ٢ ملتقی الابحر كتاب الفرائض فصل ذو الرحم قريب مؤسسۃ الرسالہ بيروت ص ٣٥١ ٣ الفتاوى الخيرية كتاب الفرائض دار المعرفة بيروت ٢ / ٢٤٢ ٤ الفتاوى الخيرية كتاب الفرائض دار المعرفة بيروت ٢ / ٢٤٢ ٥ العقود الدرية كتاب الفرائض ارگ بازار قندهار افغانستان ٢/ ٣٤٠

Fatawa Razawiyya - Volume 26

...is more worthy of doing so. (T) Allama Muhaqqiq Khairuddin al-Ramli (RA) gave a fatwa on this same point. I say: In fact, it is stated in Mabsut Imam Sarakhsi, Volume 30, page 7:

We are unanimous that if one of them is the child of an 'Asaba (agnate) or a Sahib-e-Fard (allotted sharer), they would have priority over the other.	It is our consensus that if one of these two is the descendant of an 'Asaba or a Sahib-e-Fard, they will take precedence over the other. (T)

On page 5 of the same:

Whoever among them is the child of an 'Asaba or a Sahib-e-Fard, they are prioritized over the one who is neither [the child of] an 'Asaba nor a Sahib-e-Fard.	Among them, the one who is the descendant of an 'Asaba or a Sahib-e-Fard will be preferred over the one who is not. (T)

Similarly, Allama Syed Sharif mentioned and established under the author's statement, "The first among them in inheritance is the one closest to them" (The one most entitled to inheritance among them is the one who is closer to the deceased. (T)). Then Mabsut Imam Sarakhsi, which is a commentary by Imam Hakim al-Shaheed, containing the main text where he compiled the books of Zahir al-Riwayah. In it, he not only called it Zahir al-Riwayah but also explicitly stated that the first opinion is a rare narration (Riwayah Nadirah). Likewise, it is mentioned in Takmila al-Bahr by Allama al-Turi and also established in [Fatawa] Hindiyya. The passage from Mabsut is as follows:

If one of them is the child of an 'Asaba or the child of a Sahib-e-Fard, then in case of unity of direction (lineage), the child of the 'Asaba and the Sahib-e-Fard is prioritized. In case of difference of direction, preference is not given by this; rather, equality in connection with the deceased is considered.	If one of the two is the descendant of an 'Asaba or a Sahib-e-Fard, then in the case of unity of lineage, the descendant of the 'Asaba and the Sahib-e-Fard will be prioritized. In the case of difference of lineage, preference will not be given on this basis; instead, the equality of connection with the deceased will be taken into account. An example of this is that if someone...

1. Al-Fatawa al-Khayriyya, Kitab al-Fara'id, Dar al-Ma'rifa, Beirut, 2/242.

2. Mabsut al-Imam al-Sarakhsi, Kitab al-Fara'id, Bab Mirath Dhawi al-Arham, Dar al-Ma'rifa, Beirut, 30/7.
3. Mabsut al-Imam al-Sarakhsi, Kitab al-Fara'id, Bab Mirath Dhawi al-Arham, Dar al-Ma'rifa, Beirut, 30/5.
4. Al-Sharifiyyah Sharh al-Sirajiyyah, Bab Dhawi al-Arham, Chapter on the First Category, Matba' 'Alimi, Lahore, p. 100.

फतावा रज़विया - जिल्द 26

...ऐसा करना अधिक योग्य है। (त) अल्लामा मुहक़्क़िक़ ख़ैर उद्दीन रम्ली (रह.) ने इसी पर फतवा दिया। मैं कहता हूँ: बल्कि मबसूत इमाम सरख़सी जिल्द 30 सफ़ा 7 में है:

हमारा इस बात पर इज्मा (सहमति) है कि यदि उनमें से कोई एक असबा (धाय) या साहिबे फर्ज़ का बच्चा हो, तो वह दूसरे से अधिक योग्य होगा।

हमारा इस पर इज्मा है कि अगर इन दोनों में से एक असबा या साहिबे फर्ज़ की औलाद हो तो वह दूसरे से औला (बेहतर) होगा। (त)

उसी के सफ़ा 5 में है:

उनमें से जो असबा या साहिबे फर्ज़ का बच्चा हो, उसे उस पर तरजीह (प्राथमिकता) दी जाएगी जो न तो असबा का बच्चा है और न ही साहिबे फर्ज़ का।

उनमें से जो असबा या साहिबे फर्ज़ की औलाद हो वह मुक़द्दम (प्राथमिक) होगा उस पर जो असबा या साहिबे फर्ज़ नहीं। (त)

इसी तरह अल्लामा सैय्यद शरीफ़ ने लेखक के कथन "अव्लहुम बिल-मीरास अक़रबहुम" (उनमें विरासत का ज़्यादा हकदार वह है जो मय्यित के ज़्यादा करीब है। (त)) के तहत नक़्ल फ़रमाया और उसे क़ायम रखा। फिर मबसूत इमाम सरख़सी, काफ़ी इमाम हाकिम शहीद की शरह (व्याख्या) है, जिसमें उन्होंने कुतुब ज़ाहिर अल-रवाया को संकलित किया है। इसमें उन्होंने न केवल इसे ज़ाहिर अल-रवाया कहा है, बल्कि पहले कथन के रिवायत-ए-नादरा (दुर्लभ वृत्तांत) होने की भी स्पष्ट रूप से पुष्टि की है। इसी प्रकार तक्मिला अल-बह्र अल्लामा अल-तूरी में भी है और हिंदिया में भी इसे स्वीकार किया गया है। मबसूत का पाठ इस प्रकार है:

यदि उनमें से एक असबा का बच्चा या साहिबे फर्ज़ का बच्चा है, तो समरूप वंश की स्थिति में असबा और साहिबे फर्ज़ के बच्चे को प्राथमिकता दी जाएगी। और वंश में अंतर की स्थिति में इस आधार पर प्राथमिकता नहीं दी जाएगी, बल्कि मृतक से संबंध में समानता पर विचार किया जाएगा।

अगर दोनों में से एक असबा या साहिबे फर्ज़ की औलाद है, तो इत्तिहादे जहत (वंश की समानता) की स्थिति में असबा और साहिबे फर्ज़ की औलाद को मुक़द्दम किया जाएगा। इख्तिलाफ़े जहत (वंश के अंतर) की स्थिति में इससे प्राथमिकता नहीं होगी बल्कि मृतक से संबंध में समानता (मसावात) को आधार बनाया जाएगा, इसका उदाहरण यह है कि यदि कोई...

1. अल-फ़तावा अल-खैरिया, किताब अल-फराइज़, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 2/242.
2. मबसूत अल-इमाम अल-सरख़सी, किताब अल-फराइज़, बाब मीरास ज़वी अल-अर्हाम, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 30/7.
3. मबसूत अल-इमाम अल-सरख़सी, किताब अल-फराइज़, बाब मीरास ज़वी अल-अर्हाम, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 30/5.
4. अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, बाब ज़वी अल-अर्हाम, प्रथम श्रेणी पर अध्याय, मतबा अलीमी, लाहौर, पृष्ठ 100.

کرنے کے زیادہ لائق یہ ہے۔ت) علامہ محقق خیر الدین رملیؒ نے اسی پر فتویٰ دیا۔ اقول: بلکہ مبسوط امام سرخسی جلد ثلاثین ص ۷ میں ہے:

اجمعنا انه لو کان احدهما ولد عصبة او صاحب فرض کان اولی من الآخر۔

ہمارا اس پر اجماع ہے کہ اگر ان دونوں میں سے ایک عصبہ یا صاحب فرض کی اولاد ہو تو وہ دوسرے سے اولیٰ ہوگا (ت)

اسی کے صفحہ ۵ میں ہے:

من کان منهم ولد عصبة او صاحب فرض فانه یقدم علی من لیس بعصبة ولا صاحب فرض۔

ان میں سے جو عصبہ یا صاحب فرض کی اولاد ہو وہ مقدم ہوگا اس پر جو عصبہ یا صاحب فرض نہیں۔ (ت)

اسی طرح علامہ سید شریف نے زیر قول مصنف "اولہم بالمیراث اقربہم" (ان میں میراث کا زیادہ حقدار وہ ہے جو میت کے زیادہ قریب ہے۔ت) نقل فرمایا اور مقرر رکھا۔ پھر مبسوط امام سرخسی کافی امام حاکم شہید کی شرح حامل المتن ہے جس میں انہوں نے کتب ظاہر الروایہ کو جمع فرمایا ہے اس میں انہوں نے صرف اسے ظاہر الروایہ ہی نہ فرمایا بلکہ قول اول کے روایت نادرہ ہونے کی بھی تصریح فرمائی اسی طرح تکملہ البحر للعلامۃ الطوری میں ہے نیز ہندیہ میں اسے مقرر رکھا۔ مبسوط کی عبارت یہ ہے:

ان کان احدهما ولد عصبة او ولد صاحب فرض فعند اتحاد الجهة یقدم

اگر دونوں میں سے ایک عصبہ یا صاحب فرض کی اولاد ہے تو اتحاد جہت کی صورت میں عصبہ اور صاحب

ولد العصبة وصاحب الفرض و عند اختلاف الجهة لا يقع الترجيح بهذا بل يعتبر المساواة في الاتصال بالميت۔

فرض کی اولاد کو مقدم کیا جائے گا۔ اختلاف جہت کی صورت میں اس سے ترجیح نہیں ہو گی بلکہ میت سے تعلق میں مساوات کا اعتبار کیا جائے گا اس کا بیان یہ ہے کہ مثلاً کوئی

1 الفتاوی الخیریۃ کتاب الفرائض دارالمعرفۃ بیروت ۲/ ۲۴۲ 2 مبسوط الامام السرخسی کتاب الفرائض باب میراث ذوی الارحام دار المعرفۃ بیروت ۳۰/ ۷ 3 مبسوط الامام السرخسی کتاب الفرائض باب میراث ذوی الارحام دار المعرفۃ بیروت ۳۰/ ۵ 4 الشریفیۃ شرح السراجیۃ باب ذوی الارحام فصل فی الصنف الاول مطبع علیمی لاہور ص ۱۰۰

Fatawa Rizvia Volume 26

Explanation regarding this: if a person dies leaving behind the daughter of a full or consanguine paternal uncle and the daughter of a paternal aunt, then the entire property will go to the uncle's daughter because she is the offspring of an 'Asaba' (agnate). If he leaves behind the daughter of a paternal uncle and the daughter of a maternal uncle or maternal aunt, then the uncle's daughter gets two-thirds and the maternal uncle's or aunt's daughter gets one-third, because the lineages are different here. Therefore, one will not be preferred over the other just because they are the offspring of an 'Asaba'. This is according to the narration of Ibn Abi Imran from Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him). However, in the 'Zahir al-Madhhab' (manifest doctrine), the offspring of an 'Asaba' is superior regardless of whether the lineage is different or same, because the offspring of an 'Asaba' has a closer connection to the heir of the deceased, making them effectively closer to the deceased. If it is argued that on this basis, the paternal aunt should be more entitled to the entire property compared to the maternal aunt because the paternal aunt is the offspring of an 'Asaba' (i.e., the grandfather), whereas the maternal aunt is neither the offspring of an 'Asaba' nor of a fixed sharer because she is the offspring of the maternal grandfather. To this, we respond that it is not so, because the maternal aunt is the offspring of the maternal grandmother, and she is a fixed sharer. From this perspective, there is equality between the paternal aunt and the maternal aunt in their connection to an heir of the deceased. However, the heir through whom the maternal aunt is related is the mother (grandmother), therefore...

इसका स्पष्टीकरण यह है कि यदि कोई व्यक्ति सगे या सौतेले चाचा की बेटी और बुआ की बेटी को छोड़कर मर जाता है, तो पूरी संपत्ति चाचा की बेटी को मिलेगी क्योंकि वह एक 'असबाह' (वंशज) की संतान है। और यदि वह चाचा की बेटी और मामा या मौसी की बेटी को छोड़कर मरता है, तो चाचा की बेटी को दो-तिहाई और मामा या मौसी की बेटी को एक-तिहाई मिलेगा, क्योंकि यहाँ दिशाएँ(वंश) अलग हैं। इसलिए, केवल 'असबाह' की संतान होने के कारण उनमें से किसी एक को प्राथमिकता नहीं दी जाएगी। यह इमाम अबू यूसुफ (रहमतुल्लाह अलैह) से इब्न अबी इमरान का वर्णन है। लेकिन 'ज़ाहिर अल-मज़हब' (प्रकट मत) में, 'असबाह' की संतान श्रेष्ठ है, चाहे वंश अलग हो या एक ही हो, क्योंकि 'असबाह' की संतान का मृतक के वारिस से अधिक निकट का संबंध होता है, जिससे वे मृतक के अधिक निकट हो जाते हैं। यदि यह तर्क दिया जाए कि इस आधार पर बुआ मौसी की तुलना में पूरी संपत्ति की अधिक हकदार होनी चाहिए क्योंकि बुआ 'असबाह' (अर्थात दादा) की संतान है, जबकि मौसी न तो 'असबाह' की संतान है और न ही किसी निश्चित हिस्सेदार की, क्योंकि वह नाना की संतान है। तो हम कहेंगे कि ऐसा नहीं है, क्योंकि मौसी नानी की संतान है, और वह एक निश्चित हिस्सेदार है। इस दृष्टि से, मृतक के वारिस से जुड़े होने में बुआ और मौसी के बीच समानता पाई जाएगी, लेकिन मौसी जिस वारिस के माध्यम से जुड़ी है वह माँ (नानी) है, इसलिए...

بیانہ فیما اذا ترك ابنة عم لاب وامٍ اولادٍ وابنة عمة فالمال كله لابنة العم لانها ولد عصبة، ولو ترك ابنة عم و ابنة خال او خالة فلابنة العم الثلثان ولابنة الخال او الخالة الثلث لان الجهة مختلفة هنا فلا يترجح احدهما بكونه ولد عصبة وهذا في رواية ابن ابی عمران عن ابی یوسف فاما فی ظاهر المذهب ولدالعصبة اولی سواء اختلفت الجهة او اتحدت لان ولدالعصبة اقرب اتصالا بوارث المیت فكان اقرب اتصالا بالمیت فان قیل فعلی هذا ینبغی ان العمة تكون احق بجمیع المال من الخالة لان العمة ولد العصبة وهو اب الاب، والخالة لیست بولد عصبة ولا ولد صاحب فرض لانها ولد اب الام، قلنا لا كذلك فان الخالة ولد ام الام وهی صاحبة فرض فمن هذا الوجه تتحقق المساواة بینهما فی الاتصال بوارث المیت، الا ان اتصال الخالة بوارث وهی ام ، فتستحق فریضۃ الام واتصال العمة بوارث وهو اب

شخص حقیقی یا علاتی چچا کی بیٹی اور پھوپھی کی بیٹی چھوڑ کر فوت ہوا تو تمام مال چچا کی بیٹی کو ملے گا کیونکہ وہ عصبہ کی اولاد ہے۔ اور اگر چچا کی بیٹی اور ماموں یا خالہ کی بیٹی چھوڑ کر فوت ہوا تو چچا کی بیٹی کو دو تہائی اور ماموں یا خالہ کی بیٹی کو ایک تہائی ملے گا، کیونکہ یہاں جہت مختلف ہے۔ دونوں میں سے ایک کو عصبہ کی اولاد ہونے کی وجہ سے ترجیح نہ ہو گی۔ یہ امام ابو یوسف علیہ الرحمہ سے ابن ابی عمران کی روایت ہے۔ لیکن ظاہر مذہب میں عصبہ کی اولاد اولی ہے چاہے جہت مختلف ہو یا متحد، کیونکہ عصبہ کی اولاد کا میت کے وارث سے زیادہ قریبی تعلق ہے گویا میت سے اقرب ہے۔ اگر کہا جائے اس بناء پر چاہئے کہ پھوپھی خالہ کی بنسبت تمام مال کی زیادہ حقدار ہو کیونکہ پھوپھی عصبہ یعنی دادا کی اولاد ہے جبکہ خالہ نہ تو عصبہ کی اولاد ہے اور نہ ہی صاحب فرض کی، کیونکہ وہ نانا کی اولاد ہے۔ تو ہم کہیں گے کہ اس طرح نہیں کیونکہ خالہ نانی کی اولاد ہے اور وہ صاحب فرض ہے۔ اس اعتبار سے پھوپھی

اور خالہ میں میت کے وارث سے متصل ہونے میں مساوات پائی جائے گی مگر خالہ کا جس وارث کے ذریعے تعلق ہے وہ ماں (نانی) ہے لہذا

[Arabic]: Therefore, she will be entitled to the father's share. For this reason, the estate between them was divided into thirds^1— [Urdu]: She will be entitled to the mother's share, and the ancestor through whom the paternal aunt (phuphi) is related is the father (grandfather); hence, she will be entitled to the father's share. Therefore, the estate among them will be divided into three parts (two parts for the paternal aunt and one part for the maternal aunt). (T)

Exactly the same subject matter is fully present in 'Takmilla al-Bahr', and in 'al-Hindiyya' up to the words 'attachment to the deceased'. In this, the Great Imam also provided an answer based on the reasoning of the first opinion:

[Table/Columns] [Left Column - Arabic]: I say: In the realization of equality, this objection cannot be raised because when the paternal aunt is full (paternal and maternal), she is a descendant of the heir from both sides. This is impossible in the case of the maternal aunt, for this is a strength of relationship which is not considered in case of difference of region/side, as all scholars have clearly stated. Yes, I remember that I wrote on the margin of 'Takmilla al-Bahr' as follows: I say: This [answer] will not apply if the maternal aunt is the mother's consanguine sister (paternal sister), etc., because she is not a descendant of an heir at all. It should not be said that scholars have stated that a consanguine maternal aunt is stronger than a uterine maternal aunt, so if someone dies leaving a consanguine maternal aunt and a uterine maternal aunt, the former will take the entire estate and the latter will get nothing. The paternal aunt cannot exclude the uterine maternal aunt because she shares with her the status of being a descendant of an heir. If it is not excluded...

[Right Column - Urdu]: I say: In the presence of equality, this objection cannot be raised because when the paternal aunt is full (real), she is a descendant of the heir from both sides, and this is impossible in the case of the maternal aunt (because she is a descendant of the heir from only one side), for this is a strength of relationship which is not considered in case of difference of side/region, as all scholars have clearly stated. Yes, I remember that I wrote on the margin of 'Takmilla al-Bahr' as follows: I say: This answer will not apply at that time when the maternal aunt is the mother's consanguine sister, etc., because she is not a descendant of the heir at all. It should not be said that scholars have stated that a consanguine maternal aunt is stronger than a uterine maternal aunt, so if someone dies leaving a consanguine maternal aunt and a uterine maternal aunt, the first maternal aunt will take all the

property and there will be nothing for the second. The paternal aunt cannot exclude the uterine maternal aunt because she is a partner with her in being a descendant of the heir. When the paternal aunt...

---

^1 Mabsut al-Imam al-Sarakhsi, Book of Inheritance, Chapter on Inheritance of Distant Kindred, Dar al-Ma'rifah Beirut, 30 / 21

[अरबी]: इसलिए वह पिता के हिस्से की हकदार होगी। इसी कारण उनके बीच धन तीन भागों में विभाजित किया गया था^1— [उर्दू]: वह माँ के हिस्से की हकदार होगी और बुआ जिस वारिस के माध्यम से जुड़ी है वह पिता (दादा) है, इसलिए वह पिता के हिस्से की हकदार होगी। इसी कारण उनके बीच धन को तीन भागों में विभाजित किया जाएगा (दो हिस्से बुआ के और एक हिस्सा मौसी का)। (त)

बिल्कुल यही विषय 'तकमिला अल-बह्र' में पूरी तरह मौजूद है और 'अल-हिन्दिया' में 'मृतक से जुड़ाव' के शब्दों तक। इसमें महान इमाम ने प्रथम मत के तर्क से उत्तर का भी उल्लेख किया है:

[तालिका/कॉलम] [बायां कॉलम - अरबी]: मैं कहता हूँ: समानता की प्राप्ति में यह आपत्ति नहीं उठाई जा सकती क्योंकि जब बुआ सगी (पित्र और मातृ) हो, तो वह दोनों तरफ से वारिस की संतान होती है। यह मौसी के मामले में असंभव है, क्योंकि यह रिश्ते की मजबूती है जिसका विचार पक्ष/क्षेत्र के अंतर की स्थिति में नहीं किया जाता, जैसा कि सभी विद्वानों ने स्पष्ट रूप से कहा है। हाँ, मुझे याद आता है कि मैंने 'तकमिला अल-बह्र' के हाशिये पर लिखा था: मैं कहता हूँ: यह [उत्तर] तब लागू नहीं होगा जब मौसी माँ की सौतेली बहन (पिता की ओर से) हो, आदि, क्योंकि वह बिल्कुल भी वारिस की संतान नहीं है। यह न कहा जाए कि विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि सौतेली मौसी (पिता की ओर से) गर्भाशय वाली मौसी (माँ की ओर से) से अधिक प्रबल होती है, इसलिए यदि कोई व्यक्ति एक सौतेली मौसी और एक गर्भाशय वाली मौसी को छोड़कर मरता है, तो पहली वाली सारा माल ले लेगी और दूसरी को कुछ नहीं मिलेगा। बुआ गर्भाशय वाली मौसी को वंचित नहीं कर सकती क्योंकि वह वारिस की संतान होने में उसके साथ बराबर की हिस्सेदार है। यदि वह वंचित न हो...

[दायां कॉलम - उर्दू]: मैं कहता हूँ: समानता के रहते हुए यह आपत्ति नहीं उठाई जा सकती क्योंकि जब बुआ सगी हो, तो वह दोनों दिशाओं से वारिस की संतान होती है और यह बात मौसी में असंभव है (क्योंकि वह केवल एक दिशा से वारिस की संतान होती है), क्योंकि यह रिश्ते की ताकत है जिसका विचार दिशा के अंतर की स्थिति में नहीं किया जाता, जैसा कि सभी विद्वानों ने स्पष्ट किया है। हाँ, मुझे याद आता है कि मैंने 'तकमिला अल-बह्र' के हाशिये पर लिखा था कि मैं कहता हूँ: यह उत्तर उस समय नहीं चलेगा जब मौसी माँ की सौतेली बहन हो आदि, क्योंकि वह बिल्कुल वारिस की संतान नहीं है। यह न कहा जाए कि विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि सौतेली मौसी, गर्भाशय वाली मौसी से

अधिक मजबूत होती है, इसलिए यदि कोई व्यक्ति सौतेली मौसी और गर्भाशय वाली मौसी छोड़कर मरा, तो सारा माल पहली मौसी ले लेगी और दूसरी के लिए कुछ नहीं होगा। बुआ गर्भाशय वाली मौसी को वंचित नहीं कर सकती क्योंकि वारिस की संतान होने में वह उसके साथ शरीक है। जब बुआ...

---

^1 मबसूत अल-इमाम अल-सरखसी, किताबुल फराइज, बाब मीरास ज़वी अल-अरहाम, दारुल मारिफा बेरुत, ३०/२१

पृष्ठ ३८७ / ६१३

فتستحق نصیب الاب، فلھذا کان المال بینھما اثلاثا۱۸ 1 ۔ ماں کے حصے کی مستحق ہوگی اور پھوپھی کا جس وارث کے ذریعے تعلق ہے وہ باپ (دادا) ہے لہٰذا وہ باپ کے حصے کی مستحق ہوگی۔ اسی لئے ان میں مال تین حصے بنا کر تقسیم کیا جائے گا (دو حصے پھوپھی کے اور ایک حصہ خالہ کا)۔ (ت)

بعینہ یہی مضمون تمام وکمال تکملہ بحر میں ہے اور ہندیہ میں لفظ اتصالاً بالمیت تک۔ اس میں امام جلیل نے دلیل قول اول سے جواب کا بھی افادہ فرمادیا:

[جدول] [بایاں کالم - عربی]: اقول: ولا یقدح في تحقق المساواۃ ان العمۃ اذا کانت لاب وام کانت ولد الوارث من کلا الجھتین و یستحیل ھذا في الخالۃ لان ھذا قوۃ القرابۃ ولا نظر الیھا عند اختلاف الحیز کما صرحوا بہ قاطبۃ نعم رایتني کتبت علی ھامش تکملۃ البحر مانصہ۔ اقول: لا یتمشی اذا کانت الخالۃ اخت الام لاب ای فانھا لاحظ لھا من ولدیۃ وارث اصلا ۔ لا یقال نصوا انھا اقوی من الخالۃ لام فاذا مات عن خالۃ بالاب و اخری لام احرزت الاولی جمیع المال ولا شیئ للاخری والخالۃ لام لا تحجبھا العمۃ لاستوائھما معھا فی ولدیۃ وارث فاذا لم تحجب

[دایاں کالم - اردو]: میں کہتا ہوں مساوات کے ہوتے ہوئے یہ اعتراض نہیں ہو سکتا کیونکہ پھوپھی جبکہ حقیقی ہو تو وہ دونوں جہتوں سے وارث کی اولاد ہے اور یہ بات خالہ میں محال ہے (کیونکہ وہ صرف ایک جہت سے وارث کی اولاد ہے) اس لئے کہ یہ قرابت کی قوت ہے جس کا اختلاف جہت کی صورت میں اعتبار نہیں ہوتا جیسا کہ تمام مشائخ نے اس کی تصریح فرمائی ہے۔ ہاں مجھے یاد پڑتا ہے کہ میں نے تکملہ بحر کے حاشیہ پر لکھا ہے کہ میں کہتا ہوں یہ جواب اس وقت

نہیں چلے گا جب خالہ ماں کی علاتی بہن ہو الخ کیونکہ وہ بالکل وارث کی اولاد نہیں۔ یوں نہ کہا جائے کہ مشائخ نے تصریح فرمائی ہے کہ علاتی خالہ اخیافی خالہ سے اقوی ہے لہٰذا اگر کوئی شخص علاتی خالہ اخیافی خالہ چھوڑ کر مرا تو سارا مال پہلی خالہ لے گی دوسری کے لئے کچھ نہیں ہوگا۔ پھوپھی اخیافی خالہ کو محروم نہیں کر سکتی کیونکہ وارث کی اولاد ہونے میں وہ اس کے ساتھ شریک ہے۔ جب پھوپھی

---

18 مبسوط الامام السرخسی کتاب الفرائض باب میراث ذوی الارحام دارالمعرفۃ بیروت ۳۰ / ۲۱

صفحہ ۳۸۷ از ۶۱۳

[Left Column - Arabic Text] The weaker one must not exclude the stronger, because I say that her strength is the strength of her kinship. Indeed, affiliation through the father is stronger than affiliation through the mother. This is a strength that is not considered when the sides [of relationship] differ. Thus, the status of the paternal aunt's child as an heir remains a strength without an opponent. Consequently, it would follow that she excludes the consanguine maternal aunt (from the father's side), which is false. Thus it is known that the status of being an heir's child is also not considered in different categories. I say, and with Allah is success: the inheritance of the maternal aunt with the paternal aunt is in thirds according to the jurists (may Allah be pleased with them), by placing the paternal aunt in the position of the paternal uncle and the maternal aunt in the place of the mother. Imam Shams al-A'imma said: "Know that the paternal aunt is like the paternal uncle with us, and the maternal aunt is like the mother." And the people of al-Tanzil said: "The paternal aunt is like the father, and the maternal aunt is like the mother." They said: "The Sahaba (may Allah be pleased with them) agreed that for the paternal aunt is two-thirds and for the maternal aunt is one-third when they are together. And there is no reason for that except that the paternal aunt is made like the father, considering that her relationship is that of the father."

[Right Column - Urdu Text] The weaker one cannot deprive the stronger one. Therefore, it is necessary that the stronger one, i.e., the consanguine maternal aunt (Khala), also not be deprived. This is because I say that the strength of the first aunt is the strength of kinship; being related to the deceased through the father is stronger than being related through the mother. However, this strength is not taken into account when the directions [of kinship] differ. Therefore, the strength of the paternal aunt (Phuphi) as the child of an heir will remain without any opposition. This would imply that the paternal aunt excludes the consanguine maternal aunt, whereas this is incorrect. Thus, it is known that in the case of differing directions, being the child of an heir is not taken into account. I say, with the guidance of Allah Almighty, that according to the noble jurists, the maternal aunt receives a one-third share in the presence of the paternal aunt because the paternal aunt is placed in the position of the paternal uncle (Chacha), and the maternal aunt is placed in the position of the mother. Imam Shams al-Aimma stated that for us, the paternal aunt is in the status of the paternal uncle, and the maternal aunt is in the status of the mother. The people of Tanzil said that the paternal aunt is like the father and the

maternal aunt is like the mother. The scholars said that the noble companions (may Allah be pleased with them) agreed that when a maternal aunt and a paternal aunt come together, two-thirds will be for the paternal aunt and one-third for the maternal aunt. The reason for this can be nothing other than placing the paternal aunt in the position of the father, considering that her relationship is through the father.

फ़तावा रज़विया - भाग 26

[बायां कॉलम - अरबी पाठ] कमज़ोर को शक्तिशाली को बाहर नहीं करना चाहिए, क्योंकि मैं कहता हूँ कि उसकी शक्ति उसकी रिश्तेदारी की शक्ति है। वास्तव में, पिता के माध्यम से जुड़ाव माँ के माध्यम से जुड़ाव से अधिक मजबूत होता है। यह एक ऐसी शक्ति है जिस पर विचार नहीं किया जाता है जब [रिश्ते के] पक्ष भिन्न होते हैं। इस प्रकार, एक वारिस के रूप में बुआ की संतान की स्थिति बिना किसी विरोधी के एक शक्ति बनी रहती है। फलस्वरूप, यह निष्कर्ष निकलेगा कि वह सौतेली मौसी को बाहर कर देती है, जो गलत है। इस प्रकार यह ज्ञात होता है कि एक वारिस की संतान होने की स्थिति पर भी विभिन्न श्रेणियों में विचार नहीं किया जाता है। मैं कहता हूँ, और अल्लाह के साथ सफलता है: फकीहों (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के अनुसार बुआ के साथ मौसी का उत्तराधिकार तिहाई में है, बुआ को चाचा के स्थान पर और मौसी को माँ के स्थान पर रखकर। इमाम शम्स अल-अइम्मा ने कहा: "जान लें कि हमारे साथ बुआ चाचा की तरह है, और मौसी माँ की तरह है।" और अल-तंज़ील के लोगों ने कहा: "बुआ पिता की तरह है, और मौसी माँ की तरह है।" उन्होंने कहा: "सहाबा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) इस बात पर सहमत हुए कि जब वे एक साथ होते हैं तो बुआ के लिए दो-तिहाई और मौसी के लिए एक-तिहाई होता है। और इसका कोई कारण नहीं हो सकता सिवाय इसके कि बुआ को पिता के समान बनाया गया है, यह देखते हुए कि उसका रिश्ता पिता का है।"

[दायां कॉलम - उर्दू पाठ] कमज़ोर शक्तिशाली को वंचित नहीं कर सकता। इसलिए, यह आवश्यक है कि शक्तिशाली, यानी सौतेली मौसी (ख़ाला) को भी वंचित न किया जाए। ऐसा इसलिए है क्योंकि मैं कहता हूँ कि पहली मौसी की शक्ति रिश्तेदारी की शक्ति है; पिता के माध्यम से मृतक से संबंधित होना माँ के माध्यम से संबंधित होने से अधिक शक्तिशाली है। हालाँकि, जब रिश्तेदारी की दिशाएँ भिन्न होती हैं, तो इस शक्ति को ध्यान में नहीं रखा जाता है। इसलिए, एक वारिस की संतान के रूप में बुआ (फूफी) की शक्ति बिना किसी विरोध के बनी रहेगी। इससे यह संकेत मिलेगा कि बुआ सौतेली मौसी को बाहर कर देती है, जबकि यह गलत है। इस प्रकार, यह ज्ञात होता है कि अलग-अलग दिशाओं के मामले में, वारिस की संतान होने को ध्यान में नहीं रखा जाता है। मैं अल्लाह सर्वशक्तिमान के मार्गदर्शन के साथ कहता हूँ कि नेक फकीहों के अनुसार, बुआ की उपस्थिति में मौसी को एक-तिहाई हिस्सा मिलता है क्योंकि बुआ को चाचा के स्थान पर रखा जाता है, और मौसी को माँ के स्थान पर रखा जाता है। इमाम शम्स अल-अइम्मा ने कहा कि हमारे लिए, बुआ चाचा के

दर्जे में है, और मौसी माँ के दर्जे में है। तंज़ील के लोगों ने कहा कि बुआ पिता के समान है और मौसी माँ के समान है। विद्वानों ने कहा कि नेक सहाबा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) इस बात पर सहमत हुए कि जब एक मौसी और एक बुआ एक साथ आते हैं, तो दो-तिहाई बुआ के लिए होगा और एक-तिहाई मौसी के लिए होगा। इसका कारण बुआ को पिता के स्थान पर रखने के अलावा और कुछ नहीं हो सकता, यह देखते हुए कि उसका रिश्ता पिता के माध्यम से है।

पृष्ठ 388/613

[بایاں کالم - عربی متن] الاضعف وجب ان لاتحجب الاقوی لانی اقول انما قوتها قوة قرابتها فان الانتماء بالاب اقوی من الانتماء بالام وهذه قوة لانظر الیها عند اختلاف الجهة فتبقی ولدیة العمة للوارث قوة بلا معارض فیلزم ان تحجب الخالة لاب وهو باطل فعلم ان ولدیة الوارث ایضا لاتلاحظ فی الحیز المختلفة۔ اقول: وباللہ التوفیق توریث الخالة مع العمة اثلاثاً عند الفقهاء رضی اللہ تعالی عنهم لاقامة العمة مقام العم والخالة مکان الام قال الامام شمس الائمة اعلم بان العمة بمنزلة العم عندنا والخالة بمنزلة الام، وقال اهل التنزیل العمة بمنزلة الاب والخالة بمنزلة الام، قالوا اتفقت الصحابة رضی اللہ تعالی عنهم علی ان للعمة الثلثان وللخالة الثلث اذا اجتمعتا ولاوجه لذلك الا بان تجعل العمة کالاب باعتبار ان قرابتها قرابة الاب

[دایاں کالم - اردو متن] اضعف کو محروم نہیں کرسکتی تو ضروری ہے کہ اقوی یعنی علاتی خالہ کو بھی محروم نہ کرے اس لئے کہ میں کہتا ہوں پہلی خالہ کی قوت قوت قرابت ہے کیونکہ باپ کے ذریعے سے میت کی طرف منسوب ہونا ماں کے ذریعے منسوب ہونے سے زیادہ قوی ہے لیکن اختلاف جہت کے وقت اس قوت کا اعتبار نہیں۔ لہذا پھوپھی کے اولاد وارث ہونے والی قوت کسی معارض کے بغیر باقی رہے گی۔ اور لازم آئے گا کہ پھوپھی علاتی خالہ کو محروم کردے، حالانکہ یہ غلط ہے۔ معلوم ہوا کہ جہت مختلف ہونے کی صورت میں وارث کی اولاد ہونے کا بھی اعتبار نہیں۔ میں اللہ تعالیٰ کی توفیق سے کہتا ہوں کہ فقہائے کرام کے نزدیک خالہ کو پھوپھی کی موجودگی میں اس لئے تہائی حصہ ملتا ہے کہ پھوپھی کو چچا کے اور خالہ کو ماں کے قائم مقام رکھا جاتا ہے، امام شمس الائمہ نے فرمایا کہ ہمارے نزدیک پھوپھی، چچا اور خالہ ماں کے مرتبہ میں ہے۔ اہل تنزیل نے کہا کہ پھوپھی بمنزلہ باپ کے اور خالہ بمنزلہ ماں کے ہے۔ مشائخ نے کہا

کہ صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم اس پر متفق ہیں کہ جب خالہ اور پھوپھی جمع ہوں تو پھوپھی کے لئے دو تہائی اور خالہ کے لئے ایک تہائی ہوگا۔ اس کی وجہ سوائے اس کے کوئی نہیں ہوسکتی کہ پھوپھی کو باپ کے قائم مقام رکھا جائے اس اعتبار سے کہ اس کی قرابت باپ کی

Fatawa Razawiyya | Volume 26

Main Text: And the maternal aunt is like the mother in consideration that her kinship is the kinship of the mother. The reasoning for the statement of our scholars (may Allah Almighty have mercy on them) that the origin is that whenever a female is placed in the position of a male, she stands in the position of the male in her degree. The male who is in the degree of the paternal aunt (amma) is the paternal uncle (amm), and he is the heir, so the paternal aunt is placed in the position of the paternal uncle. If we were to place the maternal aunt (khala) in the position of the male in her degree, which is the maternal uncle (khal), she would not inherit along with the paternal aunt. Therefore, for this necessity, we placed her in the position of the mother. Thus, the paternal aunt inherits two-thirds and the maternal aunt one-third in this way, just as if someone left a mother and a paternal uncle [1 - (Summary)]. Since the matter is like this, the precedence of the paternal aunt for being from the children of the agnates (asaba) falls away, because she has been placed in the position of an agnate, let alone the motherhood. The maternal aunt is not excluded because she stands in the place of the mother, and the mother is not excluded by the paternal uncle. In all these cases, they are equal. We have researched and seen that the strongest reason, such as proximity of degree, cannot exclude someone due to being placed in a representative position. Do you not see that if a person...

Footnote: 1. Mabsut al-Imam al-Sarakhsi, Kitab al-Fara'id (Book of Inheritance), Chapter on the Inheritance of Paternal Aunts, Maternal Uncles, and Maternal Aunts, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 30/18 and 19.

Page 389 of 613

मुख्य पाठ: और मातृ चाची (खाला) माँ की तरह है क्योंकि उसकी रिश्तेदारी माँ की वजह से है। हमारे विद्वानों (अल्लाह तआला उन पर रहम फरमाए) के इस कथन का कारण कि "खाला माँ की तरह है" यह है कि नियम के अनुसार जब किसी महिला को किसी पुरुष के स्थान पर रखा जाता है, तो वह अपने समान श्रेणी के पुरुष के स्थान पर खड़ी होती है। बुआ (फूफी) के समान श्रेणी का पुरुष चाचा (अम्म) है जो कि उत्तराधिकारी है, इसलिए बुआ को चाचा के स्थान पर रखा जाता है। और अगर खाला को उसके समान श्रेणी के पुरुष यानी मामा (खाल) के स्थान पर रखा जाए, तो वह बुआ के साथ उत्तराधिकारी नहीं बन सकेगी। इस आवश्यकता को देखते हुए हमने उसे माँ के स्थान पर रखा, इसलिए इस तरह बुआ को दो-तिहाई और खाला को एक-तिहाई हिस्सा मिलेगा जैसा कि माँ और चाचा को छोड़कर मरने की स्थिति में होता है [1 - (संक्षेप)]। जब मामला इस तरह है तो बुआ को असबा (रक्त संबंधी) की संतान होने के कारण प्राथमिकता नहीं मिलेगी क्योंकि उसे असबा की संतान के बजाय स्वयं असबा के स्थान पर नियुक्त किया गया है। बुआ खाला को वंचित नहीं कर सकेगी क्योंकि खाला को माँ के स्थान पर रखा गया है और माँ चाचा से वंचित नहीं होती। इन स्थितियों में सभी समान हैं। शोध से हमने देखा कि स्थानापन्न मानने के कारण श्रेणी की निकटता जैसा शक्तिशाली कारण भी वंचित नहीं कर सकता। क्या तुम नहीं देखते कि कोई व्यक्ति यदि...

पाद टिप्पणी: 1. मबसुत अल-इमाम अल-सरखसी, किताब अल-फराइज़ (विरासत की किताब), बुआओं, मामाओं और मौसियों की विरासत का अध्याय, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 30/18 और 19।

والخالة كالأم باعتبار ان قرابتها قرابة الام۔ وجہ قول علمائنا رحمہم اللہ تعالیٰ ان الاصل ان الانثیٰ متی اقیمت مقام ذکر فانہا تقوم مقام ذکر فی درجہتہا۔ والذکر الذی فی درجۃ العمۃ العم و ہو الوارث فتجعل العمۃ بمنزلۃ العم، والخالۃ لو اقمناہا مقام ذکر فی درجہتہا و ہو الخال لم ترث مع العمۃ فلہذہ الضرورۃ اقمناہا مقام الام فالعمۃ ترث الثلثین وللخالۃ الثلث بہذا الطریق بمنزلۃ مالو ترک اما وعما ۱ اہـ مختصراً) فإذا کان الامر علی ہذا سقط تقدم العمۃ لولدیۃ العصبۃ فأنہا قد اقیمت مقام العصبۃ فضلاً عن الوالدیۃ ولم تحجب الخالۃ لاقامتہا مقام الام والام لا تحجب بالعم و فی ہذہ الحالات کلہن سواء قد رأینا ان مثل الاقامۃ تمنع الحجب بما ہو اقوی اسبابہ و ہو قرب درجۃ الاتری ان من

قرابت کی وجہ سے ہے۔ اور خالہ کو ماں کے قائم مقام رکھا جائے اس اعتبار سے کہ اس کی قرابت ماں کی قرابت کی وجہ سے ہے۔ ہمارے علماء کے قول کہ "خالہ ماں کی طرح ہے" کی وجہ یہ ہے کہ قاعدہ کی رو سے عورت کو جب کسی مرد کے قائم مقام کیا جائے تو اپنے ہم مرتبہ مرد کے قائم مقام ہو گی۔ پھوپھی کا ہم مرتبہ مرد چچا ہے جو کہ وارث ہے لہٰذا اسے چچا کے قائم مقام کیا جاتا ہے اور خالہ کو اگر اس کے ہم درجہ مرد یعنی ماموں کے قائم مقام کیا جائے تو وہ پھوپھی کے ساتھ وارث نہیں بن سکے گی۔ اس ضرورت کے پیش نظر ہم نے اسے ماں کے قائم مقام کیا، لہٰذا اس طرح پھوپھی کو دو تہائی اور خالہ کو ایک تہائی ملے گا جیسا کہ ماں اور چچا کو چھوڑ کر فوت ہونے کی صورت میں ہوتا (اختصار) جب معاملہ اس طرح ہے تو پھوپھی کو عصبہ کی اولاد ہونے کی وجہ سے ترجیح نہیں ہو گی کیونکہ اس کو عصبہ کی اولاد کے بجائے خود عصبہ کے قائم مقام قرار دیا گیا ہے پھوپھی خالہ کو محروم نہیں کر سکے گی کیونکہ خالہ کو ماں کی جگہ رکھا گیا ہے اور ماں چچا سے محروم نہیں ہوتی۔ ان حالات میں تمام برابر ہیں۔ تحقیق ہم

نے دیکھا کہ قائم مقام قرار دینے کی وجہ سے قرب درجہ جیسا قوی ترین سبب بھی محروم نہیں کر سکتا۔ کیا تو نہیں دیکھتا کہ کوئی شخص اگر

۱ مبسوط الامام السرخسی کتاب الفرائض باب میراث العمات والاخوال والخالات دار المعرفة بیروت ۳۰/ ۱۸ و ۱۹

Fatawa Razawiyya, Volume 26

(Arabic Text)

(He) left a daughter and granddaughters, so they (granddaughters) get one-sixth to complete the two-thirds, because they are placed in the position of a daughter, so their distance from the daughter's rank will not deprive them. Similarly, if a person dies leaving two daughters, a granddaughter, a great-granddaughter, and a great-grandson, the granddaughter and great-granddaughter will not be deprived because they are placed in the rank of a male so that they can become residuaries (asaba) through him. This is the secret in the maternal aunt inheriting along with paternal aunts, and Allah knows best. Then I say: do not let it escape you that this 'standing-in' is restricted to the individuals themselves and does not extend to the children. Therefore, the children of a maternal aunt are not treated like the children of a mother. Don't you see that their males are not equal to their females, but rather the male's share is equal to two females'? This is like the lineage of residuaries (asabah), which does not transfer from children to grandchildren, as is narrated in Radd al-Muhtar and others from Sakb al-Anhur etc. Therefore, a paternal uncle's grandson will not take precedence over the

(Urdu Translation/Explanation)

If someone dies leaving one daughter and several granddaughters, the granddaughters will receive a sixth share to complete the two-thirds, because they have been placed in the position of a daughter; therefore, their distance from the rank of the daughter will not deprive them. Similarly, if a person dies leaving two daughters, a granddaughter, a great-granddaughter, and a great-grandson, the granddaughter and the great-granddaughter will not be deprived because they have been placed in the position of a male so that through him they may become residuaries (Asaba). This is the secret in the consanguine maternal aunt becoming an heir along with the paternal aunts, and Allah knows best. I say again, do not ever forget that this being appointed as a substitute is limited to the individuals themselves; this ruling does not extend to the offspring. Therefore, the children of a maternal aunt will not be treated like the children of a mother. Have you not seen that among the children of a maternal aunt, the males and females are not equal, but rather the share of a boy is equal to the shares of two girls? This is like the lineage of the Asaba (residuaries), which does not transfer from children to the children of children, as is narrated in Radd al-Muhtar etc. from Sakb al-Anhur etc. Accordingly, the grandson of a

(Arabic Text)	(Urdu Translation/Explanation)
granddaughter of a paternal aunt, maternal uncle, or maternal aunt. So remember this.	paternal uncle will not take precedence over the granddaughter of a paternal aunt, maternal uncle, or maternal aunt. So, commit this to memory. (T)

In summary, most texts are based on the second opinion, and most have described it as Zahir al-Riwayah and the Madhhab.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

(अरबी पाठ)

(वह) एक बेटी और कई पोतियाँ छोड़कर मर गया, तो पोतियों को दो-तिहाई पूरा करने के लिए छठा हिस्सा मिलेगा, क्योंकि उन्हें बेटी के स्थान पर रखा गया है, इसलिए बेटी के दर्जे से उनकी दूरी उन्हें वंचित नहीं करेगी। इसी तरह, यदि कोई व्यक्ति दो बेटियाँ, एक पोती, एक पोते की बेटी और एक पोते का बेटा छोड़कर मर जाता है, तो पोती और पोते की बेटी वंचित नहीं होंगी क्योंकि उन्हें पुरुष के दर्जे में रखा गया है ताकि वे उसके माध्यम से अ़सबह (residuaries) बन सकें। सौतेली मौसी के फूफ़ियों के साथ वारिस बनने में यही राज़ है, और अल्लाह बेहतर जानता है। फिर मैं कहता हूँ: यह मत भूलना कि यह 'प्रतिनिधित्व' केवल स्वयं उन व्यक्तियों तक ही सीमित है और संतानों तक नहीं पहुँचता। इसलिए, मौसी की संतान को माँ की संतान की तरह नहीं माना जाएगा। क्या आपने नहीं देखा कि उनकी संतानों में पुरुष और महिला समान नहीं हैं, बल्कि लड़के का हिस्सा दो लड़कियों के हिस्से के बराबर है। यह अ़सबह की वंशावली की तरह है, जो बच्चों से पोते-पोतियों में स्थानांतरित नहीं होती है, जैसा कि रद अल-मुह्तार और अन्य में सकब अल-अन्हुर आदि से उद्धृत किया गया है। इसलिए, चाचा का नाती, फूफ़ी, मामा या मौसी की पोती से पहले नहीं आएगा। अतः इसे याद रखें।

(उर्दू अनुवाद/व्याख्या)

यदि कोई एक बेटी और कई पोतियाँ छोड़कर मर जाए, तो पोतियों को दो-तिहाई पूरा करने के लिए छठा हिस्सा मिलेगा, क्योंकि उन्हें बेटी के स्थान पर रखा गया है, इसलिए बेटी के दर्जे से उनकी दूरी उन्हें वंचित नहीं करेगी। इसी तरह, यदि कोई व्यक्ति दो बेटियाँ, एक पोती, एक पोते की बेटी और एक पोते का बेटा छोड़कर मर गया, तो पोती और पोते की बेटी वंचित नहीं होंगी क्योंकि उन्हें पुरुष के दर्जे में रखा गया है ताकि उसके माध्यम से वे अ़सबह (Asaba) बन सकें। अ़लाती (सौतेली) मौसी के फूफ़ियों के साथ वारिस बनने में यही राज़ है, और अल्लाह बेहतर जानता है। मैं फिर कहता हूँ कि तुम कभी यह न भूलो कि प्रतिनिधि मानना केवल स्वयं व्यक्तियों तक सीमित है; यह नियम संतानों तक नहीं पहुँचता। इसलिए, मौसी की संतान को माँ की संतान की तरह नहीं माना जाएगा। क्या तुमने नहीं देखा कि मौसी की संतानों में पुरुष और महिला परस्पर बराबर नहीं हैं, बल्कि लड़के का हिस्सा दो लड़कियों के हिस्से के बराबर है। यह अ़सबह की वंशावली की तरह है कि यह संतानों से उनकी संतानों में स्थानांतरित नहीं होती, जैसा कि रद अल-मुह्तार आदि में सक़ब अल-अन्हुर आदि से वर्णित है। तदनुसार, चाचा का नाती, फूफ़ी,

(अरबी पाठ)	(उर्दू अनुवाद/व्याख्या)
	मामा या मौसी की पोती से पहले नहीं आएगा। अतः इसे याद रखें। (त)

संक्षेप में, अधिकांश ग्रंथ दूसरे मत पर ही आधारित हैं, और अधिकांश ने इसे ज़ाहिर अल-रिवायत और मज़हब बताया है।

पृष्ठ 613 का 390

(عربی متن)

خلف بنتا وبنات ابن فلهن السدس تكملة للثلثين لاقامتهن مقام بنت فلم يحجبهن بعد درجتهن عن درجة البنت وكذلك اذا مات عن بنتين وبنت ابن وبنت ابن ابن ابن ابن ابن لم يحجب بنت الابن وبنت ابن الابن لانهما اقيمتا فی درجة الذكر كی تتعصب به فهذا هو السر في وراثة الخالة لاب مع العّمات والله تعالی اعلم ثم اقول: لا يذهبن عنك ان هذه الاقامة تقتصر علی الذوات ولا تتعدی الی الاولاد فاولاد الخالة لا يجعلون كأولاد الام الاتری ان ذكورهم لا يساوون اناثهم بل للذكر مثل حظ الانثيين وهذا كون لدية العصبية لا تسری من الولد الی ولد الولد كما فی رد المحتار وغيره عن سكب الانهر وغيره فأ بنت العم لا

(اردو ترجمہ و تشریح)

ایک بیٹی اور چند پوتیاں چھوڑ کر مر جائے تو دو تہائی کی تکمیل کے لئے پوتیوں کو چھٹا حصہ ملے گا، کیونکہ انہیں بیٹی کے قائم مقام رکھا گیا ہے لہذا بیٹی کے درجہ سے دوری انہیں محروم نہیں کرے گی۔ اسی طرح اگر کوئی شخص دو بیٹیاں، ایک پوتی، ایک پوتے کی بیٹی اور ایک پوتے کا بیٹا چھوڑ کر مر گیا تو پوتی اور پوتے کی بیٹی محروم نہ ہوں گی کیونکہ ان کو مرد کے درجہ میں رکھا گیا ہے تاکہ اس کے ذریعے وہ عصبہ بن جائیں۔ علاتی خالہ کے پھوپیوں کے ساتھ وارث بننے میں یہی راز ہے، اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ میں پھر کہتا ہوں تجھے ہرگز یہ نہ بھولے کہ قائم مقام قرار دینا صرف ذوات تک محدود ہے اولاد کی طرف یہ حکم متعدی نہیں ہوتا۔ لہٰذا خالہ کی اولاد کو ماں کی اولاد کی طرح نہیں بنایا جائے گا۔ کیا تو نے نہیں دیکھا کہ خالہ کی اولاد میں مذکر و مونث آپس میں برابر نہیں بلکہ لڑکے کا حصہ دو لڑکیوں کے حصے کے برابر ہے۔ یہ عصبہ کی ولدیت کی طرح ہے کہ اولاد سے اولاد کی اولاد کی طرف منتقل نہیں ہوتی جیسا کہ ردالمحتار وغیرہ میں

(عربی متن) **(اردو ترجمہ و تشریح)**

یقدم علی بنت ابن العمة او الخال او الخالة فاحفظ۔

سکب الانہر وغیرہ سے منقول ہے۔ چنانچہ چچا کا نواسہ، پھوپھی، ماموں یا خالہ کی پوتی سے مقدم نہ ہوگا۔ پس اس کو یاد کر لے۔(ت)

بالجملہ قول دوم پر ہی اکثر متون ہیں اور اسی کو اکثر نے ظاہر الروایۃ اور مذہب بتایا اور

Fatawa Razawiyya Volume 26

Clear corrections are for this, especially the most emphasized corrections upon which fatwa is based; thus, reliance upon it is obligatory, and deviating from it is invalid and futile. In *Durr al-Mukhtar* and the correction of Allama Qasim, it is stated: | As for us, it is incumbent upon us to follow what they have preferred and corrected, as if they had given us a fatwa during their lifetime. And Allah, Glory be to Him and the Most High, knows best. | It is necessary for us to follow their preference and correction as if they were giving us a fatwa in their life. And Allah (Glorified and Exalted is He) knows best. (T) |

Second issue: Since the parentage of the heir is considered in the correct and relied-upon school of thought when there is a difference in direction, will the strength of kinship be considered or not? Allama Shami described the negation as the implication of the general narration and himself awaited proof that the strength of kinship is stronger than the parentage of the heir; if this is considered, then its consideration is even more primary. In view of the text of *Uqud Sa'il Fadil*, this humble servant, may the Almighty Master forgive him, wrote this marginal note on his copy of *Uqud*:

| His saying, may Allah the Exalted have mercy on him, it follows that preference should also be given based on the strength of kinship because it is stronger. I say: They have reached a consensus in the apparent narrations that the strength of kinship is not considered when there is a difference in territory (or category), so a full paternal aunt is not preferred over a maternal aunt from the mother's side, nor is a full maternal aunt preferred over a paternal aunt from the mother's side. The fact that strength of kinship is stronger than the parentage of the heir within one territory does not necessitate its consideration with a difference in territory, where its consideration is dropped. Therefore, the application of the weaker in its place because it is the place... | The author (may mercy be upon him) says that it is necessary to give preference based on the strength of kinship as well because it is stronger (due to being offspring of 'Asabah). I say that in the apparent narrations, the masters are agreed that in the case of different directions, the strength of kinship is not considered. Therefore, a full paternal aunt will not have preference over a uterine maternal aunt (from the mother's side), nor will a full maternal aunt have preference over a uterine paternal aunt (from the mother's side). Just because strength of kinship is stronger than the parentage of an 'Asabah in a single direction, it does not follow that it must be considered even when directions differ. Because in this case,

the consideration of the strength of kinship is dropped. Thus, the fact that a weaker element is considered in its proper place does not mean that there... |

1 *Al-Durr al-Mukhtar*, Rasm al-Mufti, Mujtabai Press, Delhi 1/15 Page 391 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

स्पष्ट सुधार इसी के लिए हैं, विशेष रूप से वे सुधार जिन पर फतवे का आधार है; इसलिए उन पर भरोसा करना अनिवार्य है, और उनसे विचलित होना अमान्य और व्यर्थ है। दुर्रे मुख्तार और अल्लामा कासिम के सुधार में है: | जहाँ तक हमारा सवाल है, हमारे लिए उनके द्वारा प्राथमिकता दिए गए और सही किए गए का पालन करना अनिवार्य है, जैसे कि वे अपने जीवनकाल में हमें फतवा दे रहे हों। और अल्लाह सुब्हानहू व ता'आला बेहतर जानता है। | हमारे लिए उनकी प्राथमिकता और सुधार का पालन करना आवश्यक है जैसा कि वे अपने जीवन में हमें फतवा देते। और अल्लाह सुब्हानहू व ता'आला बेहतर जानता है। (त) |

दूसरा मुद्दा: जब यहाँ दिशा में भिन्नता के समय सही और मुफ़्ती-बेह मज़हब में वारिस की वल्दियत (पितृत्व) मान्य है, तो क्या रिश्तेदारी की ताकत मान्य होगी या नहीं? अल्लामा शामी ने निषेध को सामान्य कथन का निहितार्थ बताया और स्वयं इस प्रमाण की प्रतीक्षा की कि रिश्तेदारी की ताकत वारिस की वल्दियत से अधिक प्रबल है; जब यह मान्य है तो इसका विचार और भी प्राथमिक है। 'उकूद साइल फ़ाज़िल' के पाठ को देखते हुए, इस तुच्छ सेवक (अल्लाह उसे क्षमा करे) ने 'उकूद' की अपनी प्रति पर यहाँ यह हाशिय (टिप्पणी) लिखा था:

| उनका कथन, अल्लाह तआला उन पर दया करे, यह स्पष्ट करता है कि रिश्तेदारी की ताकत के आधार पर भी वरीयता दी जानी चाहिए क्योंकि वह अधिक प्रबल है। मैं कहता हूँ: स्पष्ट उल्लेखों में विद्वानों की आम सहमति है कि दिशा (या श्रेणी) अलग होने की स्थिति में रिश्तेदारी की ताकत पर विचार नहीं किया जाता है, इसलिए सगी बुआ को माँ की तरफ की मौसी पर प्राथमिकता नहीं दी जाएगी और न ही सगी मौसी को माँ की तरफ की बुआ पर प्राथमिकता दी जाएगी। एक ही दिशा में रिश्तेदारी की ताकत का वारिस की वल्दियत से अधिक प्रबल होना, दिशा भिन्न होने पर इसके विचार को आवश्यक नहीं बनाता, जहाँ इसका विचार समाप्त हो जाता है। अतः कमजोर का अपने स्थान पर मान्य होना यह अनिवार्य नहीं करता कि वहाँ... | लेखक (रहमतुल्लाह अलैहि) का कहना है कि रिश्तेदारी की ताकत से भी वरीयता देना आवश्यक है क्योंकि वह (असबाह की संतान होने के कारण) अधिक प्रबल है। मैं कहता हूँ कि स्पष्ट उल्लेखों में उलेमा इस पर सहमत हैं कि दिशा अलग होने की स्थिति में रिश्तेदारी की ताकत का विचार नहीं किया जाता है। इसलिए सगी बुआ को अखयाफी मौसी पर वरीयता नहीं होगी और न ही सगी मौसी को अखयाफी बुआ पर वरीयता होगी। एक ही दिशा में रिश्तेदारी की ताकत का असबाह की वल्दियत से अधिक प्रबल होने से यह

आवश्यक नहीं हो जाता कि दिशा भिन्न होने पर भी इसका विचार किया जाए। क्योंकि इस स्थिति में रिश्तेदारी की ताकत का विचार समाप्त हो जाता है। अतः कमज़ोर का उसके स्थान पर मान्य होने से यह आवश्यक नहीं होता कि वहाँ... |

1 अद्दुरुल मुख्तार, रस्मुल मुफ्ती, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली 1/15 पेज 391 का 613

تصحیحات صریحہ اسی کے لئے ہیں، خصوصاً اکد تصحیحات علیہ الفتوی، تو اسی پر اعتماد واجب ہے اور اس سے عدول ساقط و ذاہب۔ در مختار و تصحیح علامہ قاسم میں ہے: | اما نحن فعلینا اتباع ما رجحوہ وصححوہ کما لو افتونا فی حیاتھم، واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔ | ہم پر ان کی ترجیح و تصحیح کی اتباع ضروری ہے جیسا کہ وہ اپنی زندگی میں ہمیں فتوی دیتے۔ واللہ سبحانہ و تعالیٰ اعلم (ت) |

مسئلہ ثانیہ: جبکہ یہاں اختلاف جہت کے وقت مذہب صحیح و مفتی بہ میں ولدیت وارث معتبر ہے، آیا قوت قرابت معتبر ہوگی یا نہیں؟ علامہ شامی نے نفی کو مفاد اطلاق روایت بتایا اور خود اثبات کا انتظار کیا کہ قوت قرابت ولدیت وارث سے اقوی ہے جب یہ معتبر تو اس کا اعتبار بدرجہ اولیٰ ہے۔ عبارت عقود سائل فاضل کے پیش نظر ہے فقیر غفر لہ المولی القدیر نے اپنے نسخہ عقود پر یہاں یہ حاشیہ لکھا تھا:

| قولہ رحمہ اللہ تعالی یلزم ان یرجح بقوہ القرابۃ ایضا لانھا اقوی اقول: قد اجمعوا فی الروایات الظاھرۃ ان لا نظر بقوۃ القرابۃ مع اختلاف الحیز فلا تقدم العمۃ الشقیقۃ علی الخالۃ لام ولا الخالۃ العینیۃ علی العمۃ الام۔ وکون قوۃ القرابۃ اقوی من ولدیۃ الوارث فی حیز واحد لا یوجب اعتبارھا مع اختلاف الحیز وھی ساقطۃ الاعتبار فیہ فجریان الاضعف فی محل لکونہ محل | مصنف علیہ الرحمہ کا قول ہے کہ قوت قرابت سے بھی ترجیح دینا ضروری ہے کیونکہ وہ (عصبہ کی اولاد ہونے سے) زیادہ قوی ہے۔ میں کہتا ہوں روایات ظاہرہ میں مشائخ اس پر متفق ہیں کہ جہت مختلف ہونے کی صورت میں قوت قرابت کا اعتبار نہیں ہوتا لہٰذا حقیقی پھوپھی کو اخیافی خالہ پر ترجیح نہیں ہوگی اور نہ حقیقی خالہ کو اخیافی پھوپھی پر ترجیح ہوگی۔ جہت واحدہ میں قوت قرابت کے ولدیت عصبہ سے

زیادہ قوی ہونے سے یہ لازم نہیں آتا کہ اختلاف جہت کے وقت بھی اس کا اعتبار کیا جائے۔ کیونکہ اس صورت میں قوت قرابت کا اعتبار ساقط ہوتا ہے۔ چنانچہ اضعف کے بر محل معتبر ہونے سے یہ لازم نہیں آتا کہ وہاں |

1 الدرالمختار رسم المفتی مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۵ Page 391 of 613

Fatawa Razawiyya, Volume 26

[Translation of Arabic Column]: Its application does not necessitate the application of the stronger (al-aqwa) in it alongside the absence of the capacity for it. The truth is that there is no meaning to the strength of kinship in the sphere of being a close relative of two directions, like a full sibling (al-'ayni), or of one stronger direction, like a consanguine sibling (al-'allati) compared to a uterine sibling (al-akhyāfi). It is evident that the meeting of two directions in one sphere does not cancel the other sphere. If one of the two spheres itself, i.e., the father, is stronger than the other, i.e., the mother, yet his strength does not inherit the cancellation of the other sphere, then how could the strength of his direction inherit the cancellation of the other? The reasoning of the strength of kinship is only within one sphere, not for prioritizing one sphere over another due to the strength of kinship in its sphere. Otherwise, the paternal sphere would always be prioritized over the maternal one. Furthermore, if the strength of kinship were considered, it would lead to a contradiction of the objective, for the stronger is not considered when the spheres differ according to all apparent narrations. So how can you consider the weaker in it? The matter would then lead to the cancellation of both preferences, which is contrary to what you established as being correct and issued as a fatwa. The correct answer is what I mentioned before: the stronger is not considered because the place (for its application) is missing.

[Translation of Urdu Column]: Even if the stronger is out of place, it should be considered. The truth is that in one direction, the meaning of strength of kinship is simply that a close relative has two directions, like a full relative, or has one stronger direction, like a consanguine relative compared to a uterine relative. It is obvious that the gathering of two directions on one side does not deprive the other side. When a sphere itself, meaning the father, who is stronger than the other sphere, meaning the mother—despite this, his strength does not deprive the other sphere—then how can the strength obtained from his side deprive the other side? Strength of kinship is only valid within one direction. Due to this, one side will not have priority over another; otherwise, it would necessarily mean that the father's side has absolute priority over the mother's side. Moreover, considering the strength of kinship would return as a contradiction of the objective because, at the time of difference in direction, according to all apparent narrations, the stronger is not considered. So how do you consider the weaker in it? Thus, the matter will return to declaring both preferences as null, and this is contrary to your own statement that it (preference

from the son of a residuary) is correct and the given fatwa. The answer to this is what I mentioned before: the stronger is not considered because it is not its place.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[अरबी कॉलम का अनुवाद]: इसका लागू होना इसमें 'अक़वा' (अधिक मजबूत) के लागू होने को आवश्यक नहीं बनाता, जबकि उसके लिए स्थानीय क्षमता (महालियत) का अभाव हो। सच तो यह है कि दो दिशाओं वाले निकट संबंधी जैसे 'ऐनी' (सगे), या एक मजबूत दिशा वाले जैसे 'अल्लाती' (सौतेले पिता की ओर से) की तुलना में 'अख़याफ़ी' (सौतेली माँ की ओर से) के दायरे में रिश्ते की मजबूती का कोई अर्थ नहीं है। यह स्पष्ट है कि एक दायरे में दो दिशाओं का मिलन दूसरे दायरे को रद्द नहीं करता। यदि स्वयं दो दायरों में से एक, यानी पिता, दूसरे दायरे यानी माँ से अधिक मजबूत है, फिर भी उसकी मजबूती दूसरे दायरे के विलोपन का उत्तराधिकार नहीं देती, तो उसकी दिशा की मजबूती दूसरे को कैसे रद्द कर सकती है? रिश्ते की मजबूती का तर्क केवल एक ही दायरे में होता है, न कि उसके दायरे में रिश्ते की मजबूती के कारण एक दायरे को दूसरे पर प्राथमिकता देने के लिए। अन्यथा, पितृ पक्ष (हीज़-ए-अब्बी) को मातृ पक्ष (हीज़-ए-अम्मी) पर पूर्णतः प्राथमिकता प्राप्त होगी। इसके अलावा, यदि रिश्ते की मजबूती पर विचार किया गया, तो यह उद्देश्य के विपरीत होगा क्योंकि सभी स्पष्ट उल्लेखों के अनुसार दायरों के अलग होने पर मजबूत पर विचार नहीं किया जाता है। तो आप उसमें कमजोर (अज़'अफ़) पर विचार कैसे करते हैं? तब मामला दोनों प्राथमिकताओं को रद्द करने की ओर ले जाएगा, जो कि आपके द्वारा स्थापित की गई बात के विपरीत है कि वह सही है और जिस पर फतवा दिया गया है। सही उत्तर वही है जो मैंने पहले बताया था कि मजबूत पर विचार नहीं किया जाता है क्योंकि उसका स्थान (महाल) मौजूद नहीं है।

[उर्दू कॉलम का अनुवाद]: अक़वा (मजबूत) बे-महल (अनुचित स्थान पर) भी विश्वसनीय हो। और सच यह है कि एक दिशा में रिश्ते की मजबूती का अर्थ केवल यह है कि एक करीबी रिश्तेदार दो दिशाएँ रखता हो जैसे सगा रिश्तेदार, या एक अधिक मजबूत दिशा रखता हो जैसे अल्लाती रिश्तेदार अख़याफ़ी रिश्तेदार के साथ। जाहिर है कि एक पक्ष में दो दिशाओं का मिलन दूसरे पक्ष को वंचित नहीं करता। जब स्वयं एक 'हीज़' (दायरा) यानी पिता, जो कि दूसरे हीज़ यानी माँ से अधिक मजबूत है —इसके बावजूद उसकी मजबूती दूसरे हीज़ को वंचित नहीं करती—तो उसकी ओर से प्राप्त होने वाली मजबूती दूसरे पक्ष को कैसे वंचित कर सकेगी? रिश्ते की मजबूती केवल एक दिशा में विश्वसनीय है। इस कारण से एक पक्ष को दूसरे पर प्राथमिकता प्राप्त नहीं होगी, अन्यथा यह आवश्यक होगा कि पिता के पक्ष को माँ के पक्ष पर पूर्ण रूप से प्राथमिकता प्राप्त हो। इसके अलावा, रिश्ते की मजबूती का विचार उद्देश्य पर विरोधाभास के रूप में लौटेगा क्योंकि दिशा के अंतर के

समय सभी स्पष्ट उल्लेखों के अनुसार 'अक़वा' (मजबूत) विश्वसनीय नहीं है, तो तुम उसमें 'अज़अफ़' (कमजोर) का विचार कैसे करते हो। अतः मामला दोनों प्राथमिकताओं को निरर्थक घोषित करने की ओर लौट आएगा और यह स्वयं आपके बयान के विरुद्ध है कि वह (असबह के पुत्र से प्राथमिकता) सही और मुफ़्ती-बेह (फतवे के योग्य) है। इसका उत्तर वह है जिसका मैंने इससे पहले उल्लेख किया था कि 'अक़वा' का इसलिए विचार नहीं किया जाता है क्योंकि यह उसका स्थान नहीं है।

पृष्ठ 392/613

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۶

[عربی کالم]: جریانہ لایستلزم جریانہ الاقوی فیہ مع انعدام المحلیۃ لہ، والحق ان لامعنی لقوۃ القرابۃ فی حیز الکون قریب ذاجھتین کالعینی او ذاجھۃ اقوی کالعلاتی مع الاخیافی وظاھر ان اجتماع الجھتین فی حیز لایلغی الحیز الآخر واذاکان نفس احد الحیزین اعنی الاب اقوی من الآخر اعنی الام ثم لم تورث قوتہ الغاء الحیز الآخر فکیف تورث قوتہ جھتہ الغاء الآخر وتعلیل قوۃ القرابۃ انما ھو فی الحیز الواحد لا تقدیم ذی حیز علی ذی حیز آخر لقوۃ القرابۃ فی حیزہ والا یقدم الحیز الابوی مطلقاً علی الامّی وایضاً لونظر الٰی قوۃ القرابۃ لعاد نقضاً علی المقصود فان الاقوی غیر معتبر مع اختلاف الحیز باجماع الروایات الظاھرۃ فکیف تعتبرون فیہ الاضعف ویؤول الامر الٰی الغاء کلا الترجیحین وھو خلاف ما قررتم انہ صحیح مفتی بہ وانما الجواب ما قدمت ان الاقوی لم یعتبر لعدم المحل

[اردو کالم]: اقوی بے محل بھی معتبر ہو۔ اور حق یہ ہے کہ ایک جہت میں قوت قرابت کا معنی فقط یہ ہے کہ ایک قریبی رشتہ دار دو جہتیں رکھتا ہو جیسے سگا رشتہ دار یا ایک زیادہ قوی جہت رکھتا ہو جیسے علاتی رشتہ دار اخیافی رشتہ دار کے ساتھ۔ ظاہر ہے کہ ایک جانب میں دو جہتوں کا اجتماع دوسری جانب کو محروم نہیں کرتا۔ جب خود ایک حیز یعنی باپ جو کہ اقوی ہے دوسرے حیز یعنی ماں سے۔ اس کے باوجود اس کی قوت دوسرے حیز کو محروم نہیں کرتی تو اس کی جانب سے حاصل ہونے والی قوت دوسری جانب کو کیسے محروم کر سکے گی۔ قوت قرابت فقط ایک جہت میں معتبر ہے۔ اس کی وجہ سے ایک جانب کو دوسری پر تقدیم حاصل نہ ہوگی ورنہ لازم آئے گا کہ باپ کی جانب کو مطلقاً ماں کی جانب پر تقدیم حاصل ہو، نیز قوت قرابت کا اعتبار مقصود پر بطور نقض لوٹے گا کیونکہ اختلاف جہت کے وقت تمام روایات ظاہر ہ کے مطابق اقوٰی معتبر نہیں تو تم اس میں اضعف کا اعتبار کیسے کرتے ہو۔ چنانچہ معاملہ دونوں

ترجیحوں کو لغو قرار دینے کی طرف لوٹ آئے گا اور یہ خود تمہاری تقریر کے خلاف ہے کہ وہ (ولد عصبہ سے ترجیح) صحیح اور مفتیٰ بہ ہے۔ اس کا جواب وہ ہے جو میں نے اس سے پہلے ذکر کیا کہ اقویٰ کا اس لئے اعتبار نہیں ہے کہ اس کا محل نہیں۔

Fatawa Rizvia Volume 26

[Top Section Table]

Arabic: So the latter is not nullified upon the occurrence of locality. This is because the offspring of the 'Asabah (agnatic heir) derives [rights] from 'Asubat (agnatic status), and 'Asubat prevails over others absolutely, even if it is from a different side, just as the paternal uncle ('Asabah) excludes the maternal uncle. Similarly, the offspring of the 'Asabah [also excludes]. With this, both doubts are resolved together: I mean the necessity of considering the stronger, as Allama Shami was inclined towards, and the necessity of dropping the weaker due to the dropping of the stronger, as we established in the [argument of] obligation. And Allah Almighty knows best, and He is the Giver of blessings.

Urdu: Therefore, the second preference, being appropriate, will not be futile. This is because the offspring of the 'Asabah gets a share through agnatic status, and the 'Asabah is absolutely preferred over others even if the directions are different. For example, a paternal uncle (who is an 'Asabah) will deprive a maternal uncle; similarly, the offspring of an 'Asabah also causes deprivation. From this discourse, both doubts are dispelled: namely, the necessity of considering the stronger, as Allama Shami was inclined towards, and the necessity of dropping the weaker because of the dropping of the stronger, as we stated in the discourse on obligation. And Allah Almighty alone is the bestower of rewards. (T)

[Middle Section]

By the grace of Allah Almighty, this marginal note has dispelled the doubt. At that time, the 'Mabsut' of Imam Shams al-A'immah al-Sarakhsi (may Allah Almighty have mercy on him) was not with this humble person. Now, its study has made it clear that it is not just a general narration of Sarakhsi but a specific, explicit text. Allama Shami's discussion happened to conflict with the text, while the discussion of this humble person, by the grace of Allah the Powerful, came in accordance with the text. Praise be to Allah.

[Bottom Section Table]

The summarized text of the noble Mabsut is as follows:

Arabic: In the manifest view of the school (Zahir al-Madhab), the offspring of the 'Asabah is more worthy, whether the direction is different or the same. If some of

these are from the mother's side, such as the daughters of maternal uncles or maternal aunts, and some are from the father's side, such as the daughters of paternal uncles or paternal aunts from the mother's side (uterine), then the property is divided into three parts between the two groups, regardless of whether there are two relationships on each side.

Urdu: In the manifest view of the school, the offspring of the 'Asabah is more worthy, whether the direction is different or the same. If one group among them is from the mother's side, for example, the daughters of maternal uncles or maternal aunts, and one group is from the father's side, for example, the daughters of uterine paternal aunts or uterine paternal uncles, then the property will be divided into three parts between both groups, regardless of whether there are two relationships on each side.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

[ऊपरी अनुभाग तालिका]

अरबी: तो दूसरी (वरीयता) स्थानीयता की प्राप्ति के साथ अमान्य नहीं होती है। ऐसा इसलिए है क्योंकि असबा (अग्नेटिक वारिस) की संतान असुबत (अग्नेटिक स्थिति) से (हक) प्राप्त करती है, और असुबत दूसरों पर पूर्णतः हावी होती है, भले ही वह दूसरी दिशा से हो, जैसे चाचा (जो असबा है) मामा को वंचित कर देता है। इसी प्रकार असबा की संतान भी (वंचित करती है)। इसके साथ, दोनों संदेह एक साथ हल हो जाते हैं: मेरा मतलब है कि मजबूत को मानने की आवश्यकता, जैसा कि अल्लामा शामी का मानना था, और मजबूत के गिरने के कारण कमजोर को छोड़ने की आवश्यकता, जैसा कि हमने दायित्व के तर्क में स्थापित किया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है, और वही वरदान देने वाला है।

उर्दू: इसलिए दूसरी वरीयता उचित होने के कारण व्यर्थ नहीं होगी। यह इसलिए है क्योंकि असबा की औलाद को असुबत से हिस्सा मिलता है और असबा को दूसरों पर पूर्णतः वरीयता होती है भले ही दिशा भिन्न हो, उदाहरण के लिए चाचा (जो कि असबा है) मामा को वंचित कर देगा, इसी तरह असबा की औलाद भी वंचित कर देती है। इस कथन से दोनों संदेह दूर हो जाते हैं, यानी सबसे मजबूत के विचार की आवश्यकता जैसा कि अल्लामा शामी इसकी ओर गए हैं और सबसे मजबूत के गिरने की वजह से सबसे कमजोर को गिराने की आवश्यकता जैसा कि हमने इल्ज़ाम के कथन में बयान किया। और अल्लाह तआला ही इनाम अता फरमाने वाला है। (त)

[मध्य अनुभाग]

अल्लाह तआला के अनुग्रह से इस हाशिये (नोट) ने संदेह दूर कर दिया है। उस समय तक इमाम शम्स अल-अइम्मा सरख़सी (अल्लाह तआला उन पर रहम फरमाए) की "मबसूत" इस फ़कीर के पास नहीं थी। अब इसके अध्ययन ने स्पष्ट कर दिया है कि वह न केवल सरख़सी का सामान्य वर्णन है, बल्कि एक विशिष्ट स्पष्ट पाठ (नस्स) है। अल्लामा शामी की बहस पाठ के विपरीत हुई और इस फ़कीर की बहस, अल्लाह अल-क़दीर के अनुग्रह से, पाठ के अनुसार आई। अल्लाह का शुक्र है।

[निचला अनुभाग तालिका]

मबसूत शरीफ़ का संक्षिप्त पाठ यह है:

अरबी: मज़हब के ज़ाहिर (प्रकट) दृष्टिकोण में, असबा की संतान अधिक पात्र है, चाहे दिशा भिन्न हो या समान। यदि इनमें से कुछ लोग माँ की ओर से हों, जैसे मामाओं की बेटियाँ या मौसियों की बेटियाँ, और कुछ लोग पिता की ओर से हों, जैसे सौतेले (अखियाफ़ी) चाचाओं की बेटियाँ या सौतेली बुआओं की बेटियाँ, तो संपत्ति को दोनों समूहों के बीच तीन हिस्सों में बाँटा जाएगा, चाहे प्रत्येक पक्ष में दो संबंध हों।

उर्दू: ज़ाहिर मज़हब में असबा की औलाद बेहतर है चाहे दिशा भिन्न हो या समान। अगर उनमें से एक जमात माँ की तरफ से हो मसलन मामाओं या मौसियों की बेटियाँ और एक जमात बाप की तरफ से हो मसलन अखियाफ़ी (सौतेले) फूफ़ियों या अखियाफ़ी चाचाओं की बेटियाँ, तो माल दोनों फ़रीकों में तीन हिस्से बनाकर तकसीम किया जाएगा चाहे हर जानिब दो कराबतें (रिश्ते) हों।

पृष्ठ ३९३/६१३

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

[بالائی جدول]

عربی: فلا یلغی الآخر مع حصول المحلیة و ذلك لان ولدیة العصبة تسقی من العصوبة و العصوبة تقضی علی غیرھا مطلقاً و ان کان من غیر حیزھا کالعدم یحجب الخال فکذا ولدیة العصبة و بھذا تنحل الشبھتان معاً اعني وجوب اعتبار الاقوی کما ذھب الیه العلامة الشامي و وجوب اسقاط الاضعف لسقوط الاقوی کما قررنا في الالزام و اللہ تعالی اعلم و لی الانعام۔

اردو: لہذا دوسری ترجیح بر محل ہونے کی وجہ سے لغو نہ ہوگی۔ یہ اس لئے ہے کہ عصبہ کی اولاد کو عصوبت سے حصہ ملتا ہے اور عصبہ کو غیر پر مطلقاً ترجیح ہوتی ہے اگرچہ جہت مختلف ہو مثلاً چچا (جو کہ عصبہ ہے) ماموں کو محروم کردے گا اسی طرح عصبہ کی اولاد بھی محروم کردیتی ہے۔ اس تقریر سے دونوں شبہے مندفع ہو جاتے ہیں یعنی اقوی کے اعتبار کا وجوب جیسا کہ علامہ شامی اس کی طرف گئے ہیں اور اقوی کے سقوط کی وجہ سے اضعف کو ساقط کرنے کا وجوب جیسا کہ ہم نے الزام کی تقریر میں بیان کیا۔ اور اللہ تعالٰی ہی انعام عطا فرمانے والا ہے۔ (ت)

[درمیانی حصہ]

اس حاشیہ نے بحمدہ تعالٰی کشف شبہ کردیا اس وقت تک مبسوط امام شمس الائمہ سرخسی رحمہ اللہ تعالٰی فقیر کے پاس نہ تھی۔ اب اس کے مطالعہ نے واضح کردیا کہ وہ صرف اطلاق روایت سرخسی نہیں بلکہ خاص نص صریح ہے بحث علامہ شامی مصادم نص واقع ہوئی اور بحث فقیر بحمد اللہ القدیر نص کے موافق آئی وللہ الحمد۔

[نچلا جدول]

مبسوط شریف کا نص ملخص یہ ہے:

عربی: في ظاهر المذهب ولد العصبة اولى سواء اختلفت الجهة او اتحدت، فان كان قوم من هؤلاء من قبل الام من بنات الاخوال او الخالات و قوم من قبل الاب من بنات الاعمام او العمات لام، فالمال مقسوم بين الفريقين اثلاثاً، سواء من كل جانب ذو قرابتين

اردو: ظاہر مذہب میں عصبہ کی اولاد اولی ہے چاہے جہت مختلف ہو یا متحد۔ اگر ان میں سے ایک جماعت ماں کی طرف سے ہو مثلاً ماموں یا خالاؤں کی بیٹیاں اور ایک جماعت باپ کی طرف سے ہو مثلاً اخیافی پھوپھیوں یا اخیافی چچوں کی بیٹیاں، تو مال دونوں فریقوں میں تین حصے بنا کر تقسیم کیا جائے گا چاہے ہر جانب دو قرابتیں ہوں

صفحہ ۳۹۳ از ۶۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 26

| Arabic: Or if from one side there is someone with two relations, then what each group receives is divided among them such that the side with two relations is preferred over the side with one relation. (1) - | Urdu: Or if there is only one relation from one side. Then whatever each group has received will be distributed among them, while the one with two relations will be preferred over the one with one relation. (t) |

This is a clear text, praise be to Allah, that when the direction (side) differs, preference is given based on tracing lineage through an heir and not on the strength of the relationship; thus the correct and reliable law for the fourth category of descendants is this.

| Arabic: The closest relative is always prioritized. Then if the side (hiz) differs, the child of the [agnatic] heir [is preferred]. If they are the same, then the one with the strongest relationship is preferred, then the child of the heir. After these conditions, if both groups are entitled, the father's side gets two-thirds and the mother's side gets one-third. And Allah knows best. | Urdu: The closest will be prioritized in all cases. Then if the direction is different, preference will be given to the offspring of the agnatic heir (asaba), and if it is the same, then preference will be given first to the stronger relative and then to the offspring of the agnatic heir. After these conditions, if both groups are entitled, the father's group will receive two-thirds and the mother's group will receive one-third. And Allah Almighty knows best. (t) |

1. Mabsut of Imam al-Sarakhsi, Kitab al-Fara'id, chapter on the inheritance of the offspring of paternal aunts etc., Dar al-Ma'rifah Beirut, 21/30.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

| अरबी: या यदि दोनों पक्षों में से किसी एक से दो संबंधों वाला हो, तो प्रत्येक समूह को जो प्राप्त हुआ है, वह उनके बीच विभाजित किया जाएगा, जिसमें दो संबंधों वाले पक्ष को एक संबंध वाले पर वरीयता दी जाएगी। (1) - | उर्दू: या एक पक्ष से केवल एक ही संबंध हो। फिर प्रत्येक समूह को जो मिला है, उसे उनके बीच इस प्रकार विभाजित किया जाएगा कि दो संबंधों वाले को एक संबंध वाले पर वरीयता दी जाएगी। (त) |

यह स्पष्ट प्रमाण है, अल्हम्दुलिल्लाह, कि जब दिशा (रिश्ता) अलग-अलग हो, तो वरीयता वारिस के माता-पिता होने (यानी वारिस की संतान होने) के आधार पर दी जाती है न कि संबंध की मजबूती पर; तो चौथी श्रेणी की संतानों के लिए यही सही और विश्वसनीय कानून है।

| अरबी: निकटतम को हमेशा प्राथमिकता दी जाती है। फिर यदि दिशा (हिज़) भिन्न हो, तो वारिस की संतान [वरीय है]। यदि वे समान हों, तो सबसे मजबूत संबंध वाले को वरीयता दी जाती है, फिर वारिस की संतान को। इन शर्तों के बाद, यदि दोनों समूह हकदार हैं, तो पिता के समूह को दो-तिहाई और माता के समूह को एक-तिहाई मिलेगा। और अल्लाह बेहतर जानता है। | उर्दू: निकटतम को हर हाल में प्राथमिकता दी जाएगी। फिर यदि दिशा अलग हो तो 'अ़स्बा' (वारिस) की संतान को, और यदि एक ही हो तो पहले मजबूत रिश्ते वाले को और फिर 'अ़स्बा' की संतान को प्राथमिकता दी जाएगी। इन शर्तों के बाद, यदि दोनों पक्ष हकदार हों, तो पिता के पक्ष को दो-तिहाई और माता के पक्ष को एक-तिहाई मिलेगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त) |

1. मबसूद इमाम अल-सरखसी, किताबुल फराएज़, 'फूफी की औलाद की विरासत' का अध्याय आदि, दारुल मारिफ़ा बेरुत, 21/30

| او من احد الجانبین ذو قرابة واحدة ثم ما اصاب کل فریق فیما بینهم یترجح جهة ذي القرابتین علی ذي قرابة واحدة (1) - | یا ایک جانب فقط ایک قرابت ہو۔ پھر ہر فریق کو جو ملا ہے وہ ان کے درمیان تقسیم کیا جائے گا درانحالیکہ دو قرابتوں والے کو ایک قرابت والے پر ترجیح ہوگی۔ (ت) |

یہ نص صریح ہے وللہ الحمد کہ اختلاف جہت کے وقت ولدیت وارث سے ترجیح ہے اور قوت قرابت سے نہیں تو اولاد صنف رابع کا قانون صحیح و معتمد یہ ہے۔

| یقدم الاقرب مطلقا ثم ان اختلف الحیز فولد الوارث وان اتفق فالاقوی قرابة ثم ولد الوارث و بعد هذه الشرائط ان استحق الفریقان فلفریق الاب الثلثان ولفریق الام الثلث ، واللہ تعالی اعلم۔ | اقرب ہر حال میں مقدم ہو گا پھر اگر جہت مختلف ہو تو عصبہ کی اولاد کو اور اگر متحد ہو تو پہلے اقوی کو پھر عصبہ کی اولاد کو ترجیح ہوگی۔ ان شرائط کے بعد اگر دونوں فریق مستحق ہوں تو باپ کے فریق کو دو تہائی اور ماں کے فریق کو ایک تہائی ملے گا۔ واللہ تعالی اعلم (ت) |

1 مبسوط امام السرخسی کتاب الفرائض فصل فی میراث اولاد العمات الخ دار المعرفۃ بیروت ۲۱/۳۰

Volume 26 Book of Miscellaneous Subjects (Part One) (Various Topics) History, Biographies, and Stories of the Pious

Problem 205: From Topkhana Bazar, Old Mosque Subahdar, Madrasa Faiz Ahmadi, Kanpur, on Wednesday, 17th Dhu al-Hijjah 1333 AH, [from] Maulvi Obaidullah Sahib. In which book is this issue mentioned that Hazrat Sayyiduna Umar Farooq (may Allah be pleased with him) hosted a feast in gratitude for completing Surah al-Baqarah? And in which volume and page of Nasim al-Riyad is it stated that anyone among the creation who claims someone's knowledge is more noble and vast than the knowledge of the Master of Masters (peace and blessings of Allah be upon him, his family, and companions)?

The Answer: That passage is in Nasim al-Riyad, Volume 4, page 737, Constantinople edition:

Arabic	**Urdu**
Whoever says so-and-so is more knowledgeable than him (peace and blessings of Allah be upon him), then he has slandered and belittled him (until the author's saying): so he is an abuser, i.e., like an abuser, and the ruling regarding him is...	Whoever says that a certain person has more knowledge than the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has attributed a flaw to him and belittled him (up to this statement of the author). Therefore, he is one who insults the Prophet (peace and blessings be upon him), meaning he is like an insulter; the ruling for him is that of an insulter.

जिल्द 26 किताब-उश-शत्ता (पहला हिस्सा) (विविध विषय) इतिहास, संस्मरण और नेक लोगों की कहानियाँ

मसला 205: तोपखाना बाज़ार पुरानी मस्जिद सूबेदार मदरसा फ़ैज़ अहमदी कानपुर से, बुधवार 17 ज़ुल-हिज्जा 1333 हिजरी, मौलवी उबैदुल्लाह साहब। यह मसला किस किताब में है कि हज़रत सैय्यदुना उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने सूरह बकरा को मुकम्मल करने के शुक्रिया में दावत की थी? और नसीम-उर-रियाज़ की किस जिल्द के किस सफ़्हे में है कि जो शख़्स मख़्लूक में से किसी के इल्म को हज़रत सैय्यद-उस-सादात (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के इल्म से ज़्यादा अफ़ज़ल और वसीअ (व्यापक) कहेगा?

जवाब: वह इबारत नसीम-उर-रियाज़ की जिल्द 4, सफ़्हा 737, कांस्टेंटिनोपल संस्करण में है:

अरबी

जिसने कहा कि फ़लाँ शख़्स उनसे (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ज़्यादा इल्म वाला है, तो उसने उन पर ऐब लगाया और उनकी तौहीन की (लेखक के इस कथन तक): तो वह गाली देने वाला है यानी गाली देने वाले की तरह है और इसमें हुक्म...

उर्दू

जिस शख़्स ने कहा कि फ़लाँ शख़्स रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से ज़्यादा इल्म वाला है, उसने आप पर ऐब लगाया और आपकी तौहीन की (लेखक के इस कथन तक), चुनाँचे वह हुज़ूर अलैहिस्सलाम को गाली देने वाला है यानी गाली देने वाले की तरह है, उसका हुक्म गाली देने वाले जैसा है।

جلد ۲۶ کتاب الشتی (حصہ اول) (متفرق موضوعات) تاریخ وتذکرہ وحکایات صالحین

مسئلہ ۲۰۵: از توپ خانہ بازار قدیم مسجد صوبہ دار مدرسہ فیض احمدی کانپور بروز چہار شنبہ بتاریخ ۷ اذی الحجہ ۱۳۳۳ھ مولوی عبید اللہ صاحب یہ مسئلہ کس کتاب میں ہے کہ حضرت سیدنا عمر فاروق رضی اللہ تعالی عنہ نے سورہ بقر کے ختم فرمانے کے شکریہ میں دعوت فرمائی؟ اور نسیم الریاض کے کس جلد کے کس صفحہ میں ہے کہ جو شخص مخلوق میں سے کسی کے علم کو حضرت سید السادات صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وعلی آلہ واصحابہ وبارک وسلم کے علم سے اشرف واوسع کہے گا؟

الجواب: وہ عبارت نسیم الریاض کی جلد رابع ص ۷۳۷ طبع قسطنطنیہ میں ہے:

عربی	اردو
من قال فلان اعلم منه صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فقد عابہ ونقصہ (الی قولہ) فھو ساب ای کالساب و الحکم فیہ	جس شخص نے کہا فلاں شخص رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے زیادہ علم والا ہے اس نے آپ کو عیب لگایا اور تنقیص کی (مصنف کے اس قول تک) چنانچہ وہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کو گالی دینے والا ہے یعنی گالی دینے والے کی مثل ہے اس کا حکم گالی

Rule for the one who insults, there is no difference between them. (T)

Khatib narrated in Ruwat Malik from Abdullah bin Umar Farooq (may Allah be pleased with them both):

(Arabic): Qala ta'allama Umar al-Baqarata fi ithnata 'ashrata sanatan falamma khatamaha nahara jazuran. Wallahu Ta'ala A'lam. (Urdu Translation): He said that Hazrat Umar Farooq (may Allah be pleased with him) learned Surah Al-Baqarah in twelve years. When he completed it, he slaughtered a camel (as a gesture of thanks). And Allah knows best. (T)

Problem 206, 207: From Bombay, sent by Maulvi Muhammad Usman Sahib through Zia-ul-Islam Pilibhit, 18 Rajab 1324 AH. (1) Proof of Satan laying eggs. (2) The five prayers were not made obligatory during the Mi'raj.

Answer: (1) Commentators have written several opinions regarding the progeny of Satan; one of them is that he lays eggs, from which his offspring spread. (2) This is purely incorrect. It is proven from the successive (Mutawatir) traditions of Sahihayn and others that the five prayers were made obligatory on the night of Mi'raj itself.

Problem 208: From Shahr-e-Kuhna, sent by Munshi Qazi Abdul Haq Sahib, 30 Rabi al-Akhir 1327 AH.

To be honored by the servants of the court of Sharia's refuge, possessor of the overwhelming proof, the Renewer (Mujaddid) of the present century, supporter of the community, Hazrat Alim-e-Ahle-Sunnat, may his sacred shadow be long.

Peace be upon you and the mercy of Allah and His blessings. The humble devotee Abdul Haq submits that if it does not waste the precious time of the noble servants, please detail whether Harut and Marut, who are imprisoned in the Well of Babel, are angels, jinn, or humans? If they are considered angels, then by what argument can the infallibility (Ismat) of angels be proven? And if they are called jinn or humans, what argument can be presented for their longevity? And Jalaluddin (may Allah's mercy be upon him) has written in Tarikh al-Khulafa that a gate appeared in the heaven...

---

1. Nasim al-Riyadh, Part 4, Chapter 1, Markaz Ahle Sunnat Barkaat-e-Raza 4/335.

2. Al-Jami' li-Ahkam al-Qur'an by al-Qurtubi, quoting Malik, Chapter on the Method of Learning and Jurisprudence, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/40.
3. Sahih al-Bukhari, Chapter on How the Prayer was Obligated during the Isra (Night Journey), 1/51, and Sahih Muslim, Chapter on the Isra of the Messenger of Allah (PBUH), 1/91.

अपमान करने वाले का हुक्म, इन दोनों में कोई अंतर नहीं है। (त)

खतीब ने 'रुवात ए मालिक' में अब्दुल्ला बिन उमर फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की:

(अरबी): क़ाला तअ़ल्लमा उमर-उल-बक़रता फी इसनता अ़शरता सनतन फलम्मा खतमहा नहरा जज़ूरन। वल्लाहु तआ़ला अअ़लम। (उर्दू अनुवाद): उन्होंने कहा कि हज़रत उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु तआ़ला अन्हु) ने बारह साल में सूरह बक़रह सीखी, जब मुकम्मल कर ली तो (शुक्राने के तौर पर) ऊंट ज़बह फ़रमाया। अल्लाह तआ़ला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला २०६, २०७: बम्बई से, प्रेषक मौलवी मुहम्मद उस्मान साहब, ज़िया-उल-इस्लाम पीलीभीत के माध्यम से, १८ रजब १३२४ हिजरी। (१) शैतान के अंडे देने का सबूत। (२) पाँच नमाज़ें मेराज में फ़र्ज़ नहीं हुईं।

उत्तर: (१) मुफ़स्सिरीन (टीकाकारों) ने शैतान की नस्ल के बारे में कई बातें लिखी हैं, उनमें से एक बात यह भी है कि वह अंडे देता है और उसी से उसकी नस्ल फैलती है। (२) यह पूरी तरह से गलत है। 'सहीहैन' और अन्य हदीसों से यह साबित है कि शब-ए-मेराज (मेराज की रात) में ही पाँचों नमाज़ें फ़र्ज़ हुईं।

मसला २०८: शहर-ए-कुहना से, प्रेषक मुंशी काज़ी अब्दुल हक साहब, ३० रबी-अल-आख़िर १३२७ हिजरी।

शरिया की पनाहगाह के दरबार के सेवकों की सेवा में, प्रबल प्रमाण के स्वामी, वर्तमान शताब्दी के मुजद्दिद (नवीनीकरणकर्ता), मिल्लत के रक्षक, हज़रत आलिम-ए-अहले सुन्नत, उनका पावन साया हमेशा बना रहे।

अस्सलाम-ओ-अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहु। अदना सा भक्त अब्दुल हक अर्ज करता है कि यदि आदरणीय सेवकों के समय का नुकसान न हो, तो इस बात का विवरण प्रदान करें कि हारूत और मारूत, जो बाबुल के कुएं में कैद हैं, फरिश्ते हैं या जिन्न या इंसान? यदि उन्हें फरिश्ता माना जाए, तो फरिश्तों की बेगुनाही (इस्मत) किस दलील से साबित की जाएगी? और यदि उन्हें जिन्न या इंसान कहा जाए, तो उनकी लंबी उम्र के लिए क्या दलील पेश की जाएगी? और जलालुद्दीन

रहमतुल्लाह अलैहि ने 'तारीख-उल-खुलाफा' में जो लिखा है कि आसमान में एक दरवाजा पैदा हुआ...

---

1. नसीम-उर-रियाज़, भाग ४, अध्याय १, मरकज़ अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा ४/३३५।
2. अल-जामी ली अहकाम अल-कुरान, अल-कुर्तुबी, हज़रत मालिक के हवाले से, 'सीखने और समझने की पद्धति' अध्याय आदि, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत १/४०।
3. सहीह अल-बुखारी, अध्याय 'इसरा की रात नमाज़ कैसे फ़र्ज़ हुई', १/५१ और सहीह मुस्लिम, अध्याय 'अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की इसरा की यात्रा', १/९१।

पृष्ठ ३९६ का ६१३

حکم الساب من غیر فرق بینھما ۱۔ دینے والے کی طرح ہے ان دونوں میں کوئی فرق نہیں ہے۔ (ت)

خطیب نے رواۃ مالک میں عبداللہ بن عمر فاروق علیہما الرضوان سے روایت کی:

قال تعلم عمر البقرة في اثنتي عشرة سنة فلما ختمها نحر جزورا ۲۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ کہا کہ حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہ نے بارہ سال میں سورہ بقرہ سیکھی، جب مکمل کرلی تو (شکرانے کے طور پر) اونٹ ذبح فرمایا۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۲۰۶، ۲۰۷: از بمبئی مرسلہ مولوی محمد عثمان صاحب بوساطت ضیاء الاسلام پیلی بھیت ۱۸/ رجب ۱۳۲۴ھ (۱) شیطان کے انڈے دینے کا ثبوت۔ (۲) نماز خمسہ معراج میں نہیں فرض ہوئیں۔

الجواب: (۱) مفسرین نے ذریت شیطان میں چند اقوال لکھے ہیں، ان میں سے ایک قول یہ بھی ہے کہ انڈے دیتا ہے اس سے اس کی نسل پھیلتی ہے۔ (۲) یہ محض غلط ہے، صحیحین ۳ وغیر ہما کی احادیث متواترہ سے ثابت ہے کہ شب معراج ہی میں پانچوں نمازیں فرض ہوئیں۔

مسئلہ ۲۰۸: از شہر کہنہ مرسلہ منشی قاضی عبدالحق صاحب ۳۰/ ربیع الآخر ۱۳۲۷ھ بشرف ملاحظہ خدامان بارگاہ شریعت پناہ، صاحب حجۃ قاہرہ، مجدد مائۃ حاضرہ، حامی ملت، حضرت عالم اہلسنت مد ظلہم الاقدس

السلام علیکم و رحمۃ اللہ و برکاتہ، کمترین عقیدت گزیں عبدالحق عرض پرداز ہے کہ اگر خادمان عالی کا حرج اوقات نہ ہو تو تفصیل اس امر کی فرمادی جائے کہ ہاروت و ماروت جو چاہ بابل میں قید ہیں فرشتے ہیں یا جن یا انسان؟ اگر ان کو فرشتہ مانا جائے تو عصمت فرشتوں کی کس دلیل

سے ثابت کی جائے؟ اور اگر جن وانس کہا جائے تو درازی عمر کے واسطے کیا حجت پیش کی جائے؟ اور جلال الدین رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے جو تاریخ الخلفاء میں لکھا ہے کہ آسمان میں ایک دروازہ پیدا ہوا

---

1. نسیم الریاض القسم الرابع الباب الاول مرکز اہلسنت برکات رضا ۴/ ۳۳۵
2. الجامع لاحکام القرآن للقرطبی بحوالہ مالک باب کیفیة التعلم والفقه الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۴۰
3. صحیح البخاری باب کیف فرضت الصلوة فی الاسراء ۱/ ۵۱ و صحیح مسلم باب الاسراء برسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم ۱/ ۹۱

And an angel appeared in the middle wearing a collar and chains, and a herald announced that this angel had disobeyed God and this was his punishment. How far is this correct? Since from of old, all my ailments have been cured at this threshold, therefore I have ventured this auditory annoyance. Peace be upon you.

The Answer:

Respected sir! Peace be upon you, and the mercy and blessings of Allah. The story of Harut and Marut as it is commonly known is strongly rejected by the noble Imams, the details of which are in *Ash-Shifa Sharif* and its commentaries. To the extent that the eminent Imam Qadi Iyad (may Allah the Almighty have mercy on him) said:

"These reports are from the books of the Jews and their fabrications."

Even if they are considered Jinn or human, long life is not improbable. Our masters Khidr, Ilyas, and Jesus (peace and blessings of Allah be upon them) are humans, and Iblis is a Jinn. And the weightier view is that Harut and Marut are two angels whom the Lord Almighty appointed for the trial of the creation, so that whoever wants to learn magic, they advise him saying:

"We are only a trial, so do not disbelieve."

And whoever does not listen and steps into Hell, they teach him, so they are in obedience, not in disobedience.

"This was said by most of the commentators as attributed to them in *Ash-Shifa*."

And this narration, attributed to *Tarikh al-Khulafa*, is absolutely false and baseless; nor is it in *Tarikh al-Khulafa* at this time in this humble servant's memory. Allah the Almighty knows best.

Issue 209: Asked by Maulvi Noor Ahmad Kanpuri, employee of Mill Cut Factory located in Rewa. 9 Muharram al-Haram 1338 AH.

"What is your statement, O scholars of the pure, lenient community and muftis of the illustrious Sharia, regarding this..." (O noble scholars of the sacred, luminous community and grand muftis of the radiant Sharia, what is your guidance regarding this... T) Maulvi Ghulam Imam Shaheed has...

1. *Ash-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa*, section on the infallibility of angels, Matba'at ash-Sharikat as-Sahafiyya, 2/170.
2. *The Noble Quran*, 2/102.
3. *Ash-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa*, section on the intellects in the infallibility of angels, Matba'at ash-Sharikat as-Sahafiyya, 2/171.

और एक फरिश्ता गर्दन में तौक और ज़ंजीरें पहने हुए बीच में हाज़िर हुआ, और एक उद्घोषक ने घोषणा की कि इस फरिश्ते ने खुदा की नाफरमानी की थी और उसे यह सज़ा मिली। यह कहाँ तक सही है? चूँकि पुराने समय से मेरी तमाम परेशानियों का इलाज इसी चौखट से होता रहा है, इसलिए इस श्रवण कष्ट की हिम्मत की गई। वस्सलाम।

जवाब:

जनाब! वअलैकुम अस्सलाम व रहमतुल्लाही व बरकातुहू। हारूत और मारूत का किस्सा जैसा कि आम तौर पर मशहूर है, उलेमा-ए-किराम को इस पर सख्त इनकार है। इसकी तफ़सील 'शिफा शरीफ़' और उसकी शरहों (व्याख्याओं) में है, यहाँ तक कि इमाम अजल काज़ी अयाज़ (रहमतुल्लाह अलैहि) ने फरमाया:

"ये खबरें यहूदियों की किताबों और उनकी गढ़ंत बातों से हैं।"

अगर उन्हें जिन्न या इंसान माना जाए, तब भी लंबी उम्र असंभव नहीं है। हमारे सरदार हज़रत खिज्र, हज़रत इलियास और हज़रत ईसा (अलैहिमुस्सलाम) इंसान हैं और इब्लीस जिन्न है। और सही बात यही है कि हारूत और मारूत दो फरिश्ते हैं जिन्हें रब्ब-ए-जुल्जलाल ने लोगों की आज़माइश के लिए मुकर्रर फ़रमाया था कि जो कोई जादू सीखना चाहे, उसे नसीहत करें कि:

"हम तो बस एक आज़माइश हैं, तो तुम (जादू सीखकर) कुफ़्र न करो।"

और जो न माने और अपने पैर खुद जहन्नुम में डाले, उसे सिखा दें, तो वे इबादत में हैं, गुनाह में नहीं।

"यही बात अक्सर मुफ़स्सिरीन (कुरान के व्याख्याकार) ने कही है जैसा कि शिफ़ा शरीफ़ में उनकी तरफ मंसूब (श्रेय दिया गया) है।"

और यह रिवायत कि इसका संबंध 'तारीखुल खुलफ़ा' से है, सरासर बातिल और बेबुनियाद है, न ही इस फ़कीर की याद में उस समय 'तारीखुल खुलफ़ा' में यह बात है। वल्लाहु तआला आलम (अल्लाह ही बेहतर जानता है)।

मसला २०९: मौलवी नूर अहमद कानपूरी, कर्मचारी मिल काट कारखाना, रीवां द्वारा पूछा गया। ९ मुहर्रमुल हराम १३३८ हिजरी।

"ऐ पाक और रोशन मिल्लत के उलेमा और शरीयत के मुफ्ती-ए-एज़ाम, इस बारे में आपका क्या इरशाद है कि..." (ऐ पवित्र नूरानी मिल्लत के उलेमा-ए-किराम और रौशन शरीयत के मुफ्ती-ए-एज़ाम, इस बारे में आपका क्या हुक्म है... त) मौलवी गुलाम इमाम शहीद ने...

---

1. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुकूक अल-मुस्तफ़ा, फरिश्तों की मासूमियत के बयान में, अल-मतबाअत अल-शरिकात अल-सहाफ़िया, २/१७०।
2. अल-कुरान अल-करीम २/१०२।
3. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुकूक अल-मुस्तफ़ा, फरिश्तों की मासूमियत में अक्ल के बयान में, अल-मतबाअत अल-शरिकात अल-सहाफ़िया, २/१७१।

اور ایک فرشتہ طوق و زنجیر پہنے ہوئے وسط میں حاضر ہوا، اور منادی نے ندا کی کہ اس فرشتہ نے خدا کی نافرمانی کی اور اس کی یہ سزا ملی، کہاں تک صحیح ہے؟ چونکہ قدیم سے میرے تمام استقام کا چارہ اسی آستانے سے ہوتا رہا ہے اس واسطے اس سمع خراشی کی جرات پڑ گئی۔ والسلام

الجواب:

جناب من! وعلیکم السلام و رحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ قصہ ہاروت و ماروت جس طرح عام میں شائع ہے ائمہ کرام کو اس پر سخت انکار شدید ہے، جس کی تفصیل شفاء شریف اور اس کی شروح میں ہے، یہاں تک کہ امام اجل قاضی عیاض رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے فرمایا:

ھذہ الاخبار من کتب الیھود و افترا ئھم - (یہ خبریں یہودیوں کی کتابوں اور ان کی افتراؤں سے ہیں۔)

ان کو جن یا انس مانا جائے جب بھی درازی عمر مستبعد نہیں۔ سید نا خضر و سید نا الیاس و سید نا عیسیٰ صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہم انس ہیں اور ابلیس جن ہے۔ اور راجح یہی ہے کہ ہاروت و ماروت دو فرشتے ہیں جن کو رب عزوجل نے ابتلائے خلق کے لئے مقرر فرمایا کہ جو سحر سیکھنا چاہے اسے نصیحت کریں کہ:

" اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَۃٌ فَلَا تَکْفُرْ ط " - (ہم تو آزمائش ہی کے لئے مقرر ہوئے ہیں تو کفر نہ کر۔)

اور جو نہ مانے اپنے پاؤں جہنم میں جائے اسے تعلیم کریں تو وہ طاعت میں ہیں نہ کہ معصیت میں۔

به قال اکثر المفسرین علی ماعزا الیھم فی الشفاء (اکثر مفسرین نے یہی کہا ہے جیسا کہ شفا شریف میں ان کی طرف منسوب ہے (ت))

اور یہ روایت کہ تاریخ الخلفاء کی طرف نسبت کی قطعاً باطل اور بے اصل محض ہے، نہ اس وقت تاریخ الخلفاء میں اس کا ہونا یاد فقیر میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۰۹: مسئولہ از مولوی نور احمد کانپوری ملازم کارخانہ میل کاٹ واقع ریواں ۹ محرم الحرام ۱۳۳۸ھ

ما قولکم یاعلماء الملة السمحة البیضاء ومفاتی الشریعة الغراء في ھذہ (اے ملت مقدسہ نورانیہ کے علماء کرام اور روشن شریعت کے مفتیان عظام آپ کا کیا ارشاد ہے اس بارے میں کہ۔ت) مولوی غلام امام شہید نے

---

1. الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی فصل فی القول فی عصمۃ الملائکۃ المطبعۃ الشریکۃ الصحافیۃ ۲/ ۱۷۰
2. القرآن الکریم ۲/ ۱۰۲
3. الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی فصل فی العقول فی عصمۃ الملائکۃ المطبعۃ الشریکۃ الصحافیۃ ۲/ ۱۷۱

Fatawa Razawiya Volume 26

On page 59, line 11, it is written that on the night of Mi'raj, the pure soul of Hazrat Ghaus-ul-Azam Sheikh Mohiuddin (may Allah have mercy on him) presented itself and placed his neck of devotion under the miraculous feet of the Master of 'Lawlak' (the Prophet Muhammad, peace be upon him). The Master of the World (PBUH) placed his blessed foot on the neck of Ghaus-ul-Azam and mounted the Buraq. He then inquired from that pure soul, "Who are you?" He replied, "I am from your children and pure progeny. If today you grant me some status from your blessings, I will revive your religion." He said, "You are Mohiuddin, and just as my foot is on your neck today, in the future, your foot will be on the necks of all saints." The proof for this narration is written as being taken from 'Tuhfa-e-Qadriya' by the author of 'Manazil-e-Isna Ashriya'. In the same book, on page 8, line 5, it is stated that the Master of the World (PBUH) happily prepared to mount. The Buraq started behaving playfully. Gabriel (AS) said, "What disrespect is this? Do you not know who your rider is? He is the essence of eighteen thousand worlds, Muhammad the Messenger of Allah (PBUH)." The Buraq said, "O Trustee of Divine Revelation! Do not be angry at this time. I have a request to make to the Noble Messenger (PBUH)." He said, "Speak." He submitted, "Today I am honored with the treasure of visiting you. On the Day of Judgment, Buraqs better than me will come for your transport. I hope that Your Excellency will not prefer any Buraq other than me." The Holy Prophet (PBUH) accepted the request. The author of 'Tuhfa-e-Qadriya' writes that the Buraq was so overjoyed that it swelled and grew so tall that the Master of Mi'raj's hand could not reach the saddle and his foot could not reach the stirrup. My inquiry is whether this narration exists in 'Sahah al-Sittah' and other books of Hadith, and in 'Shifa' of Qadi Iyad and other reliable books of Seerah or not? Explain clearly and comprehensively with chains of narration from reliable and dependable sources in detail; may Allah reward you. (Please explain satisfactorily in the light of full clarification and detail with reliable and trustworthy chains of narration; you will be rewarded. May Allah grant you the best reward.)

The Answer: There is no trace of this narration in the books of Hadith and Seerah. The treatise of Ghulam Imam Shaheed is purely unreliable, rather it consists of clear falsehoods and fabrications. No book by the name 'Manazil-e-Isna Ashriya' has come under my (the humble servant's) sight, nor have I seen it mentioned anywhere. 'Tuhfa-e-Qadriya Sharif' is a highly authentic book; I have been honored with

studying it comprehensively many times. The copy I have, or any that I have seen, does not contain this narration at all.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

पृष्ठ ५९, पंक्ति ११ में लिखा है कि मेराज की रात हज़रत गौसुल आज़म शेख मुहीउद्दीन (रहमतुल्लाह अलैहि) की पाक रूह ने हाज़िर होकर साहिब-ए-लौलाक (हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मोजिज़ाती क़दमों के नीचे अपनी गर्दन-ए-नियाज़ रख दी और ख्वाजा-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) गौसुल आज़म की गर्दन पर अपना मुबारक क़दम रखकर बुराक़ पर सवार हुए और उस पाक रूह से पूछा कि तुम कौन हो? अर्ज़ किया कि मैं आपकी औलाद और पाकीज़ा नस्ल में से हूँ, अगर आज आप अपनी नेमतों से मुझे कुछ मर्तबा अता फरमाएँगे तो मैं आपके दीन को ज़िंदा करूँगा। फ़रमाया कि तुम 'मुहीउद्दीन' (दीन को ज़िंदा करने वाले) हो, और जिस तरह आज मेरा क़दम तुम्हारी गर्दन पर है, उसी तरह कल तुम्हारा क़दम तमाम वलियों की गर्दन पर होगा। और इस रिवायत की दलील यह लिखी है कि 'मनाज़िल-ए-इस्रा अशरिया' के मुसन्निफ़ भी 'तोहफ़ा-ए-क़ादरिया' के हवाले से लिखते हैं। इसी किताब के पृ. ८ पंक्ति ५ में दर्ज है कि ख्वाजा-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ख़ुश होकर सवार होने लगे। बुराक़ ने शोख़ी (नखरे) शुरू कर दी। हज़रत जिब्रील (अलैहिस्सलाम) ने कहा कि यह क्या बेअदबी है, क्या तू नहीं जानता कि तेरा सवार कौन है? अठारह हज़ार आलमों का निचोड़, मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। बुराक़ ने कहा ऐ वही-ए-इलाही के अमीन! आप इस वक़्त गुस्सा न करें, मुझे रसूल-ए-मक़बूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में एक अर्ज़ करनी है। फ़रमाया कि बयान करो। अर्ज़ किया कि आज तो मुझे आपकी ज़ियारत का शर्फ़ हासिल है, कल क़यामत के दिन मुझसे बेहतर बुराक़ आपकी सवारी के लिए आएँगे, मैं उम्मीद करता हूँ कि हुज़ूर मेरे सिवा किसी और बुराक़ को पसंद न फ़रमाएँ। हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने यह इल्तिजा क़बूल फ़रमा ली। 'तोहफ़ा-ए-क़ादरिया' के मुसन्निफ़ लिखते हैं कि वह बुराक़ ख़ुशी से फूला न समाया और इतना बढ़ गया और ऊँचा हो गया कि साहिब-ए-मेराज का हाथ ज़ीन (काठी) और पाँव रकाब तक न पहुँचा। मेरा सवाल यह है कि क्या यह रिवायत 'सिहाह सित्ता' वगैरह हदीस की किताबों और क़ाज़ी अयाज़ की 'शिफ़ा' जैसी मोतबर सीरत की किताबों में मौजूद है या नहीं? मोतबर और भरोसेमंद सनदों के साथ तफ़सील से वाज़ेह और मुकम्मल तौर पर जवाब दें; अल्लाह आपको इसका बेहतरीन सिला अता फरमाए।

अल-जवाब (उत्तर): हदीस और सीरत की किताबों में इस रिवायत का कोई निशान नहीं है। गुलाम इमाम शहीद का रिसाला (पुस्तिका) बिलकुल ग़ैर-मोतबर है, बल्कि साफ़ तौर पर झूठ और मनगढ़ंत

बातों पर आधारित है। 'मनाज़िल-ए-इस्रा अशरिया' नाम की कोई किताब फ़क़ीर (मुझ) की नज़र से नहीं गुज़री और न ही कहीं इसका ज़िक्र देखा। 'तोहफ़ा-ए-क़ादरिया शरीफ़' ऊँचे दर्जे की एक मोतबर किताब है, मैंने कई बार इसका गहराई से मुताला (अध्ययन) किया है। मेरे पास जो नुस्खा (कॉपी) है या जो मेरी नज़र से गुज़रा है, उसमें यह रिवायत बिलकुल नहीं है।

पेज 398 ऑफ़ 613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

ص ۵۹ سطر ۱۱ میں لکھا ہے کہ شب معراج میں حضرت غوث الاعظم شیخ محی الدین رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کی روح پاک نے حاضر ہو کر گردن نیاز صاحب لولاک کے قدم سراپا اعجاز کے نیچے رکھ دی اور خواجہ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم گردن غوث اعظم پر قدم مبارک رکھ کر براق پر سوار ہوئے اور اس روح پاک سے استفسار فرمایا کہ تو کون ہے؟ عرض کیا کہ میں آپ کے فرزندوں اور ذریات طیبات سے ہوں اگر آج نعمت سے کچھ منزلت بخشے گا تو آپ کے دین کو زندہ کروں گا۔ فرمایا کہ تو محی الدین ہے اور جس طرح آج میرا قدم تیری گردن پر ہے اسی طرح کل تیرا قدم تمام اولیاء کی گردن پر ہوگا۔ اور اس روایت کی دلیل یہ لکھی ہے کہ صاحب منازل اثناء عشریہ بھی تحفہ قادریہ سے لکھتے ہیں۔ اسی کتاب کے ص ۸ سطر ۵ میں مرقوم ہے کہ خواجہ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم خوش ہو کر سوار ہونے لگے۔ براق نے شوخی شروع کی۔ جبرائیل امین علیہ السلام نے کہا یہ کیا بے حرمتی ہے تو نہیں جانتا کہ تیرا راکب کون ہے، خلاصہ ہیجدہ ہزار عالم محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ براق نے کہا اے امین وحی الہی! تم اس وقت خفگی مت کرو مجھے رسول مقبول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی جناب میں ایک التماس کرنی ہے۔ فرمایا بیان کرو۔ عرض کیا آج میں دولت زیارت سے مشرف ہوں، کل قیامت کے دن مجھ سے بہتر براق آپ کی سواری کے واسطے آئیں گے امیدوار ہوں کہ حضور سوائے میرے اور کسی براق کو پسند نہ فرمائیں۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے التماس کی قبول فرمائی۔ صاحب تحفہ القادریہ لکھتے ہیں کہ وہ براق خوشی سے پھولا نہ سمایا اور اتنا بڑھا اور اونچا ہوا کہ صاحب معراج کا ہاتھ زین اور پاؤں رکاب تک نہ پہنچا۔ میرا استفسار اس امر کا ہے کہ آیا یہ روایت صحاح ستہ وغیرہ کتب احادیث میں و شفائے قاضی عیاض و غیرہ کتب معتبرہ فن سیر میں

موجود ہے یا نہ؟ بینوا توجروا ببیان کاف و شاف بالاسانید من المعتبرات المعتمدات بالبسط والتفصیل جزاکم اللہ خیر الجزا (قابل اعتبار و اعتماد اسانید کے ساتھ مکمل وضاحت و تفصیل کی روشنی میں تسلی بخش طور پر بیان فرمائیں اجر پاؤ گے۔ اللہ تعالیٰ تمہیں بہترین صلہ عطا فرمائے۔ت)

الجواب: کتب احادیث وسیر میں اس روایت کا نشان نہیں۔ رسالہ غلام امام شہید محض نامعتبر بلکہ صریح اباطیل و موضوعات پر مشتمل ہے۔ منازل اثناء عشریہ کوئی کتاب فقیر کی نظر سے نہ گزری، نہ کہیں اس کا تذکرہ دیکھا۔ تحفہ قادریہ شریف اعلیٰ درجہ کی مستند کتاب ہے، میں اس کا مطالعہ بالاستیعاب سے بارہا مشرف ہوا، جو نسخہ میرے پاس ہے یا جو میری نظر سے گزرا اس میں یہ روایت اصلاً نہیں۔

Despite this, some ignorant Muftis of this time, namely the irrational Deobandis and the negligent blunderers, have tried to prove its invalidity in such a way that how can there be an ascent above Sidrat al-Muntaha, and in this, God forbid, a sense of superiority of Ghaus-e-Azam (Radi Allahu Anhu) over the Most Holy and Radiant Prophet, the Chief of the Worlds (Sallallahu Ta'ala Alayhi Wasallam) is emerging. This is pure prejudice and ignorance, which this humble servant refuted in a detailed fatwa seventeen years ago, when a question about it came from Kathor, district Surat, on 16th Ramadan al-Mubarak 1310 AH. Yes, the learned Abdul Qadir Qadri ibn Sheikh Muhi-ud-Din has written this narration in the book 'Tafrih al-Khatir fi Manaqib al-Sheikh Abdul Qadir' (Radi Allahu Anhu) and has quoted it from the book 'Hirz al-Aashiqeen' by the master of Sharia and Reality, Sheikh Rashid ibn Muhammad Junaidi (Rahmatullah Ta'ala Alayhi), and for such matters, this much authority is sufficient. Its explanation is in another fatwa of this humble servant, the question for which came from Ujjain on 7th Rabi al-Akhir Sharif 1310 AH. And success is from Allah (And success is attained from Allah Ta'ala - T). And Allah Ta'ala knows best.

Problem 210: From Bengal, district Faridpur, village Tipurakande, sent by Mr. Muhammad Shamsuddin. In which year were the Quranic vowels (Araab) invented and who is their founder? Is this a good innovation (Bid'at Hasanah) or a bad one (Bid'at Sayyiah)? If it is a good innovation, then what is the meaning of "Kullu Bid'atin Dalalah" (Every innovation is misguidance - T)? Please state and be rewarded.

The Answer: In the time of Abdul Malik bin Marwan, at his request, the distinguished student of Mawla Ali (Karam Allahu Wajhahul Kareem), Hazrat Abu al-Aswad al-Du'ali, performed this noble deed. It was a good innovation (Bid'at Hasanah), and in all non-Arab countries, it is certainly obligatory because common people cannot recite it correctly without them. An innovation of misguidance is that which rejects and opposes the Sunnah, while this supports and aids the Sunnah, rather it is a means of fulfilling an obligation.

| For incorrect pronunciation (Lahn) is prohibited without disagreement, as stated in al-Alamgiriyyah. | Because incorrect pronunciation is prohibited without disagreement, as in Alamgiri. Therefore, | | So avoiding it is obligatory, and this is the way to do so. And Allah Ta'ala knows best. | avoiding it is obligatory and this is the way to escape from it. |

---

[1] Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter Four, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/317

इसके बावजूद, इस ज़माने के कुछ अज्ञानी मुफ़्तियों, यानी अतार्किक देवबंदियों और लापरवाह गलती करने वालों ने इसकी अमान्यता को इस तरह साबित करने की कोशिश की है कि सिदरतुल मुंतहा से ऊपर आरोहण (मेराज) कैसा, और इसमें, अल्लाह की पनाह, सैयदुल आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर हुज़ूर पुरनूर ग़ौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) की श्रेष्ठता की बू आती है। यह कोरा पक्षपात और अज्ञानता है, जिसका खंडन इस फ़कीर ने सत्रह साल पहले एक विस्तृत फ़तवे में किया था, जब 16 रमज़ानुल मुबारक 1310 हिजरी को कठौर ज़िला सूरत से इसका सवाल आया था। हाँ, फ़ाज़िल अब्दुल क़ादिर क़ादरी इब्न शेख मुही-उद्दीन ने किताब 'तफ़रीह अल-ख़ातिर फ़ी मनाक़िब अल-शेख अब्दुल क़ादिर' (रज़ियल्लाहु अन्हु) में यह रिवायत लिखी है और इसे शरीयत और हक़ीक़त के ज्ञाता शेख रशीद इब्न मुहम्मद जुनैदी (रहमतुल्लाहि अलैहि) की किताब "हिर्ज़ुल आशिक़ीन" से उद्धृत किया है, और ऐसे मामलों के लिए इतनी ही सनद (प्रमाण) काफी है। इसका वर्णन इस फ़कीर के दूसरे फ़तवे में है जिसका सवाल 7 रबी-उल-आख़िर शरीफ़ 1310 हिजरी को उज्जैन से आया था। वबिल्लाहित तौफ़ीक़ (और तौफ़ीक़ अल्लाह तआला से ही हासिल होती है-त)। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 210: मुल्क बंगाल ज़िला फ़रीदपुर मौज़ा टपुर अकांडे, प्रेषक मुहम्मद शम्सुद्दीन साहब। क़ुरआनी एराब (ज़ेर-ज़बर) का आविष्कार किस सन् में हुआ और इसका प्रवर्तक कौन है? यह बिदअत-ए-हसना (अच्छा नवाचार) है या बिदअत-ए-सय्यिया (बुरा नवाचार)? अगर बिदअत-ए-हसना है तो "कुल्लू बिदअतिन दलाला" (हर बिदअत गुमराही है-त) का क्या अर्थ है? बयान फरमाएं और सवाब पायें।

जवाब: अब्दुल मलिक बिन मरवान के ज़माने में उसकी दरख्वास्त पर मौला अली (करमल्लाहु वजहुल करीम) के योग्य शिष्य हज़रत अबुल असवद दुआली ने यह नेक काम किया। यह बिदअत-ए-हसना था, और तमाम अजमी (ग़ैर-अरब) मुल्कों में यकीनन वाजिब है क्योंकि आम लोग इसके बिना इसकी सही तिलावत नहीं कर सकते। बिदअत-ए-दलाला वह है जो सुन्नत का खंडन और विरोध करे, और यह तो सुन्नत का समर्थक और सहायक है, बल्कि फ़र्ज़ की अदायगी का ज़रिया है।

| बेशक लह़न (गलत उच्चारण) निर्विवाद रूप से हराम है जैसा कि आलमगीरिया में है। | क्योंकि लह़न बिना किसी विवाद के हराम है जैसा कि आलमगीरी में है। लिहाज़ा | | तो इसे छोड़ना फ़र्ज़ है

और यही इसका रास्ता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। | इसका छोड़ना फ़र्ज़ है और यह इससे बचने का रास्ता है। |

---

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, बाब-ए-रबे, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 5/317

بایں ہمہ اس زمانے کے بعض مفتیان جہول یعنی دیوبندیان نامعقول اور مخطیان غفول نے جو اس کا بطلان اس طرح ثابت کرنا چاہا ہے کہ سدرۃ المنتہیٰ سے بالا عروج کیسا اور اس میں معاذ اللہ حضور اقدس وانور سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر حضور پر نور غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی بوئے تفضیل نکلتی ہے، یہ محض تعصب وجہالت ہے جس کا رد فقیر نے ایک مفصل فتویٰ میں سترہ سال ہوئے کہ کیا، جبکہ ۱۶ رمضان المبارک ۱۳۱۰ھ کو کھٹور ضلع سورت سے اس کا سوال آیا تھا، ہاں فاضل عبدالقادر قادری ابن شیخ محی الہٰی نے کتاب تفریح الخاطر فی مناقب الشیخ عبدالقادر رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں یہ روایت لکھی ہے اور اسے جامع شریعت وحقیقت شیخ رشید ابن محمد جنیدی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کی کتاب "حرزالعاشقین" سے نقل کیا، اور ایسے امور کو اتنی ہی سند بس ہے۔ اس کا بیان فقیر کے دوسرے فتویٰ میں ہے جس کا سوال ۷ ربیع الآخر شریف ۱۳۱۰ھ کو اوجین سے آیا تھا وباللہ التوفیق (اور توفیق اللہ تعالیٰ سے حاصل ہوتی ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۱۰: از ملک بنگال ضلع فرید پور موضع ٹپور اکاندے مرسلہ محمد شمس الدین صاحب۔ اعرابِ قرآنی کی ایجاد کس سنہ میں ہوئی اور اس کا بانی کون ہے؟ یہ بدعت حسنہ ہے یا سیئہ؟ اگر بدعت حسنہ ہے تو "کل بدعۃ ضلالۃ" (ہر بدعت گمراہی ہے۔ت) کے کیا معنی؟ بینواتوجروا۔

الجواب: زمن عبدالملک بن مروان میں اس کی درخواست سے مولیٰ علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الکریم کے شاگرد رشید حضرت ابوالاسود دُئلی نے یہ کارِ نیک کیا، بدعت حسنہ تھا، اور تمام ممالک عجم میں یقیناً واجب کہ عام لوگ بے اس کے اس کی صحیح تلاوت نہیں کرسکتے۔ بدعت ضلالت وہ ہے کہ ردّ و مزاحمت سنت کرے، اور یہ تو مؤید و معین سنت، بلکہ ذریعہ ادائے فرض ہے،

| فان اللحن حرام بلا خلاف كما في العالمكيرية١ | کیونکہ لحن بلاخلاف حرام ہے جیسا کہ عالمگیری میں ہے۔ لہٰذا | | فتركه فرض وهذا سبيله والله تعالى اعلم۔ | اس کا چھوڑنا فرض ہے اور یہ اس سے بچنے کا راستہ ہے۔ |

١ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیة الباب الرابع نورانی کتب خانہ پشاور ٥ / ٣١٧

Fatawa Razawiya Volume 26

Problem 211: From Bhopal, residence of Munshi Syed Saeed Ahmad Sahib, adjacent to Noor Mahal, sent by Syed Ahmad Ali. Respected and honored, after greetings and humbleness, it is requested that if you would kindly inform me of the events based on which the fatwa was issued regarding Hazrat Mansur, I would be very grateful. If any verse of the Holy Quran was cited in the fatwa, please write that down as well. Please forgive this trouble. It is very necessary in a certain matter.

The Answer: Hazrat Sayyidi Husayn bin Mansur al-Hallaj (may his soul be sanctified), whom the common people call Mansur; Mansur was his father's name, and his noble name was Husayn (note: in the original, it is Mansur). He was among the great masters of spiritual states (ahl-e-hal). He had a sister who was far superior to him in the stations of sainthood (wilayat) and divine knowledge (ma'rifat). She would go to the forest in the last part of the night and occupy herself with the remembrance of God. One day he woke up and did not find his sister; he searched everywhere in the house, but no trace was found. A doubt entered his mind. The next night, he intentionally pretended to sleep but stayed awake. She got up at her usual time and left; he followed her slowly from behind. He kept watching, and a goblet of ruby lowered from the sky by a golden chain and came near her blessed mouth. She began to drink. He could not restrain himself from wanting this heavenly blessing and involuntarily cried out, "Sister, for God's sake, leave a little for me." She left a draught; he drank it. As soon as he drank it, every herb, every door, and every wall started calling out to him: "Who is more worthy of being killed in Our path?" He started saying "Ana al-Haqq" (I am the Truth/God). "Indeed, I am the most deserving of it." When people heard "Ana al-Haqq", they understood it as a claim to divinity, and this is disbelief (kufr). And a Muslim who commits disbelief is an apostate (murtad), and the punishment for an apostate is death. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Whoever changes his religion, kill him." (Narrated by Ahmad and the authors of the six books of Hadith except Muslim.) This hadith has been narrated by everyone among the authors of the six books of Hadith (As-hab al-Sittah) except Muslim.

Note: In the original, it is Mansur.

1. Jami' al-Tirmidhi 1/761, Sunan Abi Dawud 3/242, Sunan Ibn Majah chapter on 'The Apostate from his Religion' p. 185, Musnad Ahmad ibn Hanbal from Ibn

Abbas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 3/18, 282 & 283, Sahih al-Bukhari, Book of Al-Maghazi, chapter 'Allah does not punish with His punishment etc.' Qadimi Kutub Khana Karachi 1/423.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

मसाला 211: भोपाल से, मुंशी सैयद सईद अहमद साहब का निवास, नूर महल के पास, प्रेषक सैयद अहमद अली। आदरणीय और सम्मानित, सादर अभिवादन के बाद निवेदन है कि यदि आप कृपापूर्वक उन घटनाओं से अवगत कराएं जिनके आधार पर हज़रत मंसूर के बारे में फतवा दिया गया था, तो मैं बहुत आभारी रहूँ। यदि फतवे में पवित्र कुरान की किसी आयत का हवाला दिया गया हो, तो उसे भी लिख दें। इस कष्ट के लिए क्षमा करें। एक मामले में इसकी बहुत आवश्यकता है।

उत्तर: हज़रत सैयदी हुसैन बिन मंसूर हल्लाज (अल्लाह उनकी आत्मा को पवित्र करे), जिन्हें आम लोग मंसूर कहते हैं; मंसूर उनके पिता का नाम था, और उनका शुभ नाम हुसैन (टिप्पणी: मूल में मंसूर है) था। वे आध्यात्मिक अवस्थाओं (अहल-ए-हाल) के महान स्वामियों में से थे। उनकी एक बहन थी जो विलायत (संतता) और मारिफ़त (दिव्य ज्ञान) के दर्जे में उनसे कहीं आगे थी। वह रात के अंतिम प्रहर में जंगल जाती और ईश्वर के स्मरण में लीन हो जाती थी। एक दिन उनकी आँख खुली तो बहन को नहीं पाया; घर में हर जगह खोजा, कोई पता नहीं चला। उनके मन में संदेह पैदा हुआ। दूसरी रात, उन्होंने जानबूझकर सोते हुए जागने का नाटक किया। वह अपने समय पर उठीं और चल दीं; वे धीरे-धीरे उनके पीछे हो लिए। वे देखते रहे कि आसमान से सोने की ज़ंजीर से याकूत का एक प्याला उतरा और उनके पवित्र मुख के पास आ गया। उन्होंने पीना शुरू किया। उनसे स्वर्ग की इस नेमत को पाने का धैर्य न हो सका और वे अनायास पुकार उठे, "बहन, तुम्हें खुदा की कसम है कि थोड़ा मेरे लिए भी छोड़ दो।" उन्होंने एक घूँट छोड़ दिया; उन्होंने उसे पी लिया। पीते ही हर जड़ी-बूटी, हर दर-ओ-दीवार से उन्हें यह आवाज़ आने लगी कि "कौन हमारी राह में कत्ल किए जाने का सबसे अधिक पात्र है?" उन्होंने "अनल-हक़" (मैं ही सत्य हूँ) कहना शुरू किया। "बेशक मैं इसके लिए सबसे अधिक योग्य हूँ।" जब लोगों ने "अनल-हक़" सुना, तो उन्होंने इसे खुदाई का दावा समझा, और यह कुफ्र (अधर्म) है। और एक मुसलमान होकर जो कुफ्र करे वह मुर्तद (धर्मत्यागी) है, और मुर्तद की सज़ा मौत है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"जो अपना धर्म बदल दे, उसे कत्ल कर दो।" (अहमद और मुस्लिम के अलावा हदीस की छहों किताबों के लेखकों द्वारा वर्णित)। इस हदीस को असहाब-ए-सित्ता में से मुस्लिम के अलावा सभी ने बयान किया है।

टिप्पणी: मूल में मंसूर है।

1. जामि अल-तिर्मिज़ी 1/761, सुनन अबी दाऊद 3/242, सुनन इब्न माजह अध्याय 'धर्मत्यागी' पृष्ठ 185, मसनद अहमद बिन हंबल इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/18, 282 और 283, सहीह अल-बुखारी, किताब अल-मगाज़ी, अध्याय 'अल्लाह अपनी सज़ा से सज़ा नहीं देता आदि' कदीमी कुतुब खाना कराची 1/423।

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

مسئلہ ۲۱۱: از بھوپال مکان منشی سید سعید احمد صاحب متصل نور محل مرسلہ سید احمد علی مکرم و معظم بعد آداب نیاز کے گزارش ہے کہ اگر برائے مہربانی ان واقعات کے جن کی بناء پر حضرت منصور کے بارے میں فتوی دیا گیا تھا، مطلع فرمائیں تو بہت ممنون ہوں۔ اگر فتوی میں کسی آیت شریف کا حوالہ دیا گیا ہو تو اس کو بھی لکھ دیجئے گا۔ اس تکلیف دہی کو معاف فرمائیے گا۔ ایک معاملہ میں اس کی بہت ضرورت ہے۔

الجواب: حضرت سیدی حسین بن منصور حلاج قدس سرہ جن کو عوام منصور کہتے ہیں، منصور ان کے والد کا نام تھا، اور ان کا اسمِ گرامی حسین (عہ) ہے، اکابر اہل حال سے تھے، ان کی ایک بہن ان سے بدرجہا مرتبہ ولایت و معرفت میں زائد تھیں، وہ آخر شب کو جنگل تشریف لے جاتیں اور یاد الٰہی میں مصروف ہوتیں۔ ایک دن ان کی آنکھ کھلی بہن کو نہ پایا، گھر میں ہر جگہ تلاش کیا، پتہ نہ چلا، ان کو وسوسہ گزرا، دوسری شب میں قصداً سوتے میں جان ڈال کر جاگتے رہے، وہ اپنے وقت پر اُٹھ کر چلیں، یہ آہستہ آہستہ پیچھے ہو لئے، دیکھتے رہے آسمان سے سونے کی زنجیر یا قوت کا جام اُترا اور ان کے دہنِ مبارک کے برابر آگیا، انہوں نے پینا شروع کیا، ان سے صبر نہ ہوسکا کہ یہ جنت کی نعمت نہ ملے بے اختیار کہہ اُٹھے کہ بہن تمہیں اللہ کی قسم کہ تھوڑا میرے لئے چھوڑ دو، انہوں نے ایک جرعہ چھوڑ دیا، انہوں نے پیا، اس کے پیتے ہی ہر جڑی بوٹی ہر در و دیوار سے ان کو یہ آواز آنے لگی کہ کون اس کا زیادہ مستحق ہے کہ ہماری راہ میں قتل کیا جائے۔ انہوں نے کہنا شروع کیا "انا الحق" بیشک میں سب سے زیادہ اس کا زیادہ سزاوار ہوں۔ لوگوں کے سننے میں آیا "انا الحق" (میں حق ہوں-ت)، وہ دعویٰ خدائی سمجھے، اور یہ کفر

ہے۔ اور مسلمان ہو کر جو کفر کرے مرتد ہے اور مرتد کی سزا قتل ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من بدل دینہ فاقتلوہ، رواہ احمد ۱ والستتہ الا مسلماً جو اپنا دین بدل دے اسے قتل کرو۔ اس حدیث کو اصحابِ ستہ میں سے مسلم کے علاوہ سب نے عن

عہ: فی الاصل منصور

۱ جامع الترمذی ۱ / ۷۶۱ و سنن ابی داؤد ۲ / ۲۴۲ و سنن ابن ماجہ باب المرتد عن دینہ ص ۱۸۵، مسند احمد بن حنبل عن ابن عباس رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۱۸، ۲۸۲ و ۲۸۳، صحیح البخاری کتاب المغازی باب لا یعذب بعذاب اللہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۲۳

Fatawa Rizvia, Volume 26

...from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). And Allah, the Glorified and Exalted, knows best.

And Imam Ahmad has narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). And Allah, the Glorified and Exalted, knows best. (T)

Issue 212: From Bareilly Bazaar Lal Kurti, sent by Haji Ghulam Nabi, resident of Pakpattan Sharif, via Haji Abul Hasan Sahib, 28 Rajab 1330 AH.

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say on this issue: What is the relationship between Hazrat Khwaja Khidr (peace be upon him) and Hazrat Ilyas (peace be upon him)? And what tasks has Allah Almighty empowered them with, and what ranks has He granted them? That is all.

Answer:

Our Master Ilyas (peace be upon him) is a commissioned prophet (rasul).

Allah Almighty said: "Indeed, Ilyas was of the messengers." [1] — Allah Almighty said: Undoubtedly, Ilyas (peace be upon him) is among the messengers. (T)

And our Master Khidr (peace be upon him) is also a prophet according to the majority, and he has been specially granted the knowledge of the unseen (ghaib).

Allah Almighty said: "And We taught him from Our presence [a certain] knowledge." [2] — Allah Almighty said: And We granted him knowledge from Our presence (ilm-e-ladunni). (T)

These two gentlemen are among those four prophets whose death has not yet occurred. Two were raised alive to heaven: our Master Idris and our Master Isa (peace be upon them). And these two are present on earth; the sea is related to our Master Khidr (peace be upon him) and the land to our Master Ilyas (peace be upon him). Both of them come for Hajj every year. After Hajj, they drink the water of Zamzam, which suffices for their food and drink for the whole year. Both of them and all the prophets (peace be upon them) are brothers to each other. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

1. The Noble Quran, 37/123.
2. The Noble Quran, 18/65.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 26

... इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

और इमाम अहमद ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है, और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 212: बरेली बाज़ार लाल कुर्ती से, प्रेषक हाजी ग़ुलाम नबी साहिब, निवासी पाकपट्टन शरीफ़, मार्फत हाजी अबुल हसन साहिब, 28 रजब 1330 हिजरी।

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम, दीन के विद्वान और शरीअत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि हज़रत ख़्वाजा ख़िज़्र (अलैहिस्सलाम) और हज़रत इलियास (अलैहिस्सलाम) का आपस में क्या रिश्ता है? और अल्लाह तआला ने उन दोनों को किन-किन कामों पर मुख़्तार (अधिकार प्राप्त) किया है और उन्हें क्या-क्या मर्तबा दिया है? फ़क़त।

अल-जवाब:

सय्यदना इलियास (अलैहिस्सलाम) नबी-ए-मुरसल (प्रेषित नबी) हैं।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "बेशक इलियास (अलैहिस्सलाम) मुरसलीन (रसूलों) में से हैं।" [1] (त)

और सय्यदना ख़िज़्र (अलैहिस्सलाम) भी जमूर (बहुमत) के नज़दीक नबी हैं और उन्हें ख़ास तौर से इल्म-ए-ग़ैब अता हुआ है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और हमने उसे अपनी तरफ़ से इल्म-ए-लदुन्नी अता फ़रमाया।" [2] (त)

ये दोनों हज़रात उन चार अंबिया (नबियों) में से हैं जिनकी वफ़ात (मृत्यु) अभी नहीं हुई है। दो आसमान पर ज़िंदा उठा लिए गए, सय्यदना इदरीस और सय्यदना ईसा (अलैहिमुस्सलाम)। और ये दोनों ज़मीन पर तशरीफ़ फ़रमा हैं; दरिया (समुद्र) सय्यदना ख़िज़्र (अलैहिस्सलाम) से संबंधित है और ख़ुश्की (ज़मीन) सय्यदना इलियास (अलैहिस्सलाम) से। दोनों साहिबान हर साल हज के लिए तशरीफ़ लाते हैं, हज के बाद आब-ए-ज़मज़म शरीफ़ पीते हैं जो साल भर तक उनके खाने-पीने के लिए काफ़ी होता है। दोनों साहिब और तमाम अंबिया (अलैहिमुस्सलाम) आपस में भाई हैं। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 37/123

2. अल-क़ुरआन अल-करीम 18/65

पृष्ठ 401/613

ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ واللہ سبحانہ وتعالیٰ اعلم۔ اور امام احمد نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا، واللہ سبحانہ وتعالیٰ اعلم (ت) مسئلہ ۲۱۲: از بریلی بازار لال کرتی مرسلہ حاجی غلام نبی صاحب ساکن پاپکیتن شریف معرفت حاجی ابو الحسن صاحب ۲۸ رجب ۱۳۳۰ھ بسم اللہ الرحمن الرحیم، کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ حضرت خواجہ خضر علیہ السلام اور حضرت الیاس علیہ السلام کا آپس میں کیا رشتہ ہے اور ان دونوں کو اللہ تعالیٰ نے کس کس کام پر مختار کیا ہے اور کیا کیا مرتبہ دیا ہے؟ فقط الجواب: سیدنا الیاس علیہ السلام نبی مرسل ہیں، قال اللہ تعالیٰ " اِنَّ اِلْیٰسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِیْنَ" ۱۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: بے شک الیاس (علیہ السلام) مرسلین میں سے ہیں۔ (ت) اور سیدنا خضر علیہ السلام بھی جمہور کے نزدیک نبی ہیں اور ان کو خاص طور سے علم غیب عطا ہوا ہے، قال اللہ تعالیٰ " وَعَلَّمْنٰهُ مِنْ لَّدُنَّا عِلْمًا" ۲۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اور ہم نے اسے اپنا علم لدنی عطا فرمایا۔ (ت) یہ دونوں حضرات ان چار انبیاء میں ہیں جن کی وفات ابھی نہیں ہوئی، دو آسمان پر زندہ اٹھا لئے گئے، سیدنا ادریس و سیدنا عیسیٰ علیہما الصلوٰۃ والسلام۔ اور یہ دونوں زمین پر تشریف فرما ہیں دریا سیدنا خضر علیہ السلام کے متعلق ہے اور خشکی سیدنا الیاس علیہ الصلوٰۃ والسلام کے۔ دونوں صاحبان حج کو ہر سال تشریف لاتے ہیں، بعد حج آب زمزم شریف پیتے ہیں کہ وہی سال بھر تک ان کے کھانے پینے کو کفایت کرتا ہے۔ دونوں صاحب اور تمام انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام آپس میں بھائی ہیں۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

۱ القرآن الکریم ۳۷/ ۱۲۳ ۲ القرآن الکریم ۱۸/ ۶۵

Fatawa Razawiyya, Volume 26

Prophets are paternal brothers.1 All Prophets are brothers to each other. (T) Beyond this, no other relationship is known between these two gentlemen. And Allah Almighty knows best.

Issue 213: 17 Rajab 1332 AH Which saints and scholars practiced the profession of weaving? Please provide a written answer with Hadith and book references.

Answer: Just as some saints and scholars took up the profession of cobbling out of necessity, such as Imam Khassaf, similarly some wove cloth out of necessity, such as Abu al-Khair Nassaj and Allama Ismail al-Ha'ik, the Mufti of Damascus and Syria (may Allah have mercy on them). However, to conclude from this that they belonged to the weaver caste is ignorance. The difference becomes clear by studying our treatise 'Ira'at al-Adab li Fadil al-Nasab'. (And through the study of our treatise 'Ira'at al-Adab li Fadil al-Nasab', the difference is manifested. T). And Allah Almighty knows best.

Issue 214: From Sialkot District, Daska Tehsil, Dahanu Post Office, asked by Muhammad Qasim Khokhar, teacher at Madrasa Dahanu, on Monday, 19 Safar al-Muzaffar 1334 AH. Please oblige us by writing the correct lineage (Nasab Nama) of Imam-e-Azam (may Allah have mercy on him).

Answer: Our master Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him) is from the progeny of the Kayanid Sultans, and his status is far loftier and greater than to take pride in lineage. His honor does not lie in being the descendant of worldly kings; rather, his excellence is that he is the father of thousands of religious kings. Our master Imam Shafi'i (may Allah have mercy on him) says: All jurists are the dependents of Imam Abu Hanifa (may Allah have mercy on him).

1. Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/463, 474, 319, 541; Sahih al-Bukhari, Book of the Prophets, Chapter: 'And mention Maryam in the Book', Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/489; Sahih Muslim, Book of Virtues, Chapter: 'Virtues of Jesus (peace be upon him)', Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/265, 262. F: The treatise 'Ira'at al-Adab li Fadil al-Nasab' is available on page 201 of the 23rd volume of Fatawa Razawiyya printed by Raza Foundation, Jamia Nizamia Razawiyya, Inside Lohari Gate, Lahore.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

नबी पिता की ओर से भाई हैं।1 सारे नबी आपस में भाई हैं। (त) इसके अलावा इन दोनों महानुभावों का और कोई रिश्ता ज्ञात नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसअला 213: 17 रजब 1332 हिजरी बुनकर (जुलाहे) का पेशा किन औलिया और उलेमा ने किया है? हदीस और किताब के हवाले के साथ लिखकर बताएं।

जवाब: जिस तरह कुछ औलिया और उलेमा ने ज़रूरत के तहत जूता सिलने का पेशा अपनाया, जैसे इमाम खसाफ़; ठीक वैसे ही कुछ ने ज़रूरत के तहत कपड़ा भी बुना है, जैसे अबुल खैर नसाज और अल्लामा इस्माइल हाक मुफ्ती-ए-दमिश्क व शाम (अल्लाह उन पर रहम फरमाए)। लेकिन इससे यह समझना कि वे जुलाहा बिरादरी से थे, अज्ञानता है। हमारे रिसाले 'इराअतुल अदब लि फादिलिन नसब' के अध्ययन से फर्क साफ हो जाता है। (और हमारे रिसाले 'इराअतुल अदब लि फादिलिन नसब' के अध्ययन से अंतर स्पष्ट हो जाता है। त)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसअला 214: जिला सियालकोट, तहसील डस्का, डाकखाना दहानों से प्रश्नकर्ता मुहम्मद कासिम खोखर, मुदर्रिस मदरसा दहानों, सोमवार, 19 सफ़रुल मुज़फ्फर 1334 हिजरी। इमाम-ए-आज़म (रहमतुल्लाह अलैहि) का सही नसब नामा (वंश वृक्ष) लिखकर अनुगृहीत करें।

जवाब: सैय्यदना इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) कयानी सुल्तानों की औलाद में से हैं और उनका मर्तबा इससे कहीं अधिक महान और बड़ा है कि उन्हें वंश पर गर्व हो। उनका यह सम्मान नहीं कि वे दुनियावी राजाओं की औलाद हैं, बल्कि उनकी श्रेष्ठता यह है कि वे हज़ारों दीनी राजाओं (इमामों) के बाप (मार्गदर्शक) हैं। सैय्यदना इमाम शाफ़ई (रहमतुल्लाह अलैहि) फरमाते हैं: सारे फ़क़ीह (विधिवेत्ता) इमाम अबू हनीफ़ा (रहमतुल्लाह अलैहि) के आश्रित (शागिर्द) हैं।

1. मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत, अल-मकतबतुल इस्लामी बेरूत 2/463, 474, 319, 541; सहीह बुखारी, किताबुल अंबिया, बाब: अल्लाह का फरमान 'किताब में मरियम का ज़िक्र करो', कदीमी कुतुब खाना कराची 1/489; सहीह मुस्लिम, किताबुल फज़ाइल, बाब: ईसा अलैहिस्सलाम के फ़ज़ाइल, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/265, 262। फ़: रिसाला 'इराअतुल अदब लि फादिलिन नसब' फ़तावा रज़विया के

रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर द्वारा प्रकाशित 23वें जिल्द के पेज 201 पर मौजूद है।

पेज 402/613

فتاوی رضویہ، جلد ۲۶

الانبیاء بنوعلات ۱ سارے نبی آپس میں بھائی ہیں۔ (ت) اس کے سوا ان دونوں صاحبوں کا اور کوئی رشتہ معلوم نہیں ۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۱۳: ۱۷ رجب ۱۳۳۲ھ حائکہ کا پیشہ کون سے اولیاء و علماء نے کیا ہے؟ مع حدیث حوالہ کتاب سے تحریر فرمائیے گا۔

الجواب: بعض اولیاء و علماء نے جس طرح بضرورت جوتا سینے کا پیشہ کیا ہے جیسے امام خصاف۔ یوں ہی بعض نے بضرورت کپڑا بھی بنا ہے جیسے ابوالخیر نساج وعلامہ اسماعیل حائک مفتی دمشق و شام رحمہم اللہ تعالیٰ، مگر اس سے یہ سمجھنا کہ وہ قوم کے جلا ہے تھے جہالت ہے و یظھر الفرق بمطالعۃ رسالتنا اراۃ الادب لفاضل النسب ف (اور ہمارے رسالے "ارائۃ الادب لفاضل النسب" کے مطالعہ سے فرق ظاہر ہو جاتا ہے ۔ ت) واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۱۴: از ضلع سیالکوٹ تحصیل ڈسکہ ڈاکخانہ دہانوں مسئولہ محمد قاسم کھو کھر مدرس مدرسہ دہانوں روز دوشنبہ ۱۹ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ نسب نامہ امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ کا صحیح تحریر فرما کر ممنون فرمائیں۔

الجواب: سید نا امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ اولاد سلاطین کیان سے ہیں اور ان کا مرتبہ اس سے اجل وا عظم ہے کہ نسب سے انہیں فخر ہو۔ ان کا یہ شرف نہیں کہ وہ دنیوی بادشاہوں کی اولاد ہیں، ان کا یہ فضل ہے کہ وہ ہزار ہا دینی بادشاہوں کے باپ ہیں۔ سیدنا امام شافعی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ فرماتے ہیں: الفقہاء کلھم علی عیال | تمام مجتہدین امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ تعالیٰ کے

۱ مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۴۶۳، ۴۷۴، ۳۱۹، ۵۴۱، صحیح البخاری کتاب الانبیاء باب قول اللہ تعالیٰ واذکر فی الکتاب مریم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۸۹، صحیح مسلم کتاب الفضائل باب فضائل عیسی علیہ السلام قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۶۵، ۲۶۲ ف: رسالہ "ارائۃ الادب لفاضل النسب" فتاوی رضویہ مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور کی تیئیسویں جلد کے صفحہ ۲۰۱ پر موجود ہے۔

Fatawa Razawiyya Volume 26

[Top Box Left]: ...Abi Hanifa - And Allah knows best. [Top Box Right]: ...are like children. And Allah knows best (T)

Question 215: Queried by Haji Karim Noor Muhammad, General Merchant, Itwari Chowk, Nagpur, on Thursday, 9 Safar al-Muzaffar 1334 AH. Did the martyrdom of Imam Hussain (may Allah be pleased with him) occur at the River Euphrates or not? Is there a consensus among the Hanafi scholars on this or not?

Answer: The martyrdom of the Imam (may Allah be pleased with him) is definitely true; there is a consensus on this not only among Hanafis but all Ahl-e-Sunnat. Whoever denies it is an innovator and astray.

Question 216: From Aligarh, sent by Maulana Syed Sulaiman Ashraf Bihari, 25 Safar 1338 AH. Most respected Maulana and dear brother Maulana Mustafa Raza Khan Sahib (may Allah elevate his status), Peace be upon you and Allah's mercy and blessings. A college-related task has come up which requires the names of several scholars who belonged to Sindh or visited Sindh. There should be at least five names. I found some names in 'Ansab al-Sam'ani' but only their names; information about their services was not available. No name was found in the list of 'Tabaqat al-Hanafiyya'. Please inquire from A'la Hazrat. Whether they are from early or later scholars of Ahl-e-Sunnat, Muhadditheen, or jurists. If there is no such leisure, just write and send the names of the books in which I should search. I wrote this humble note to you because you are in the presence of A'la Hazrat. Please present the poor one's greeting and kissing of feet. I am deserving of prayers and very needy.

Answer: (1) Maulana Rahmatullah Sindhi, student of Imam Ibn al-Humam, author of Mansak-e-Kabir, Mansak-e-Saghir, and Mansak-e-Mutawassit, famous as 'Lubab al-Manasik', which was commented upon by Mulla Ali Qari as 'al-Maslak al-Mutaqassit fi Sharh al-Mansak al-Mutawassit'. (2) Maulana Muhammad Abid Sindhi Madani, Muhaddith, author of 'Hasr al-Sharid'. (3) Maulana Muhammad Hayat Sindhi, commentator of the book 'at-Targhib wa at-Tarhib'.

Footnote 1: Al-Khayrat al-Hissan, Chapter 13 in praise of the Imams about him, H.M. Saeed Company Karachi, p. 47; Tarikh Baghdad, biography 7297 Nu'man bin Thabit, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut 13/346.

फतावा रज़विया जिल्द २६

[शीर्ष बॉक्स बाएँ: ...अबी हनीफ़ा - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। [शीर्ष बॉक्स दाएँ: ...बच्चों की तरह हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है (त)

मसला २१५: मुस्तफ़्ती (पूछने वाला) हाजी करीम नूर मोहम्मद जनरल मर्चेंट इतवारी चौक नागपुर, बृहस्पतिवार, ९ सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र १३३४ हिजरी। इमाम हुसैन रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की शहादत नहर-ए-फ़ुरात पर हुई या नहीं? उलमा-ए-हनफ़िया का इस पर इत्तेफ़ाक़ (सहमति) है या नहीं?

अल-जवाब: इमाम रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की शहादत यक़ीनन हक़ है, न केवल हनफ़िया बल्कि तमाम अहले सुन्नत का इस पर इज्मा (आम सहमति) है, इसका मुनकिर (इनकार करने वाला) मुब्तदे (बिदअती) गुमराह है।

मसला २१६: अलीगढ़ से, प्रेषक मौलाना सय्यद सुलेमान अशरफ़ बिहारी, २५ सफ़र १३३८ हिजरी। मौलाना-ए-मुअज्ज़म और बिरादर-ए-मोहतरम मौलाना मुस्तफ़ा रज़ा खाँ साहब (अल्लाह उनके मर्तबे को बुलंद करे), अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहू। कॉलेज का एक काम आ गया है जिसमें सिंध से ताल्लुक रखने वाले या सिंध आने वाले कुछ उलमा-ए-किराम के नामों की ज़रूरत है, कम से कम पाँच नाम होने चाहिए। 'अन्साबे सम्आनी' में कुछ नाम मिले लेकिन सिर्फ नाम, उनकी सेवाओं के बारे में जानकारी नहीं मिली। 'तबक़ाते हनफ़िया' की सूची में कोई नाम नहीं मिला। कृपया आप आला हज़रत से पूछें। चाहे वे अहले सुन्नत के मुतक़द्दिमीन (प्राचीन) या मुताअख़िरीन (बाद के) उलमा, मुहद्दिसों या फ़कीहों में से हों। अगर इतना समय न हो तो सिर्फ उन किताबों के नाम लिख भेजें जिनमें मैं तलाश करूँ। आपको यह ख़त इसलिए लिखा क्योंकि आप आला हज़रत की ख़िदमत में हाज़िर रहते हैं। फ़क़ीर का सलाम और क़दमबोसी (चरण वंदना) पेश कर दें। दुआओं का मुस्तहिक़ और बहुत ज़रूरतमंद हूँ।

अल-जवाब: (१) मौलाना रहमतुल्लाह सिंधी, इमाम इब्न अल-हुमाम के शागिर्द, मुसन्निफ़ (लेखक) मनसक-ए-कबीर, मनसक-ए-सगीर और मनसक-ए-मुतवस्सित, जो 'लुबाब अल-मनासिक' के नाम से मशहूर है, जिसकी शरह (व्याख्या) मुल्ला अली क़ारी ने 'अल-मसलक अल-मुतक़स्सित फ़ी शरह अल-मनसक अल-मुतवस्सित' के नाम से की है। (२) मौलाना मोहम्मद आबिद सिंधी मदनी मुहद्दिस,

साहिबे "हस्न अल-शारिद"। (३) मौलाना मोहम्मद हयात सिंधी, किताब 'अत-तरगीब वत-तरहीब' के शारेह (व्याख्याता)।

पादलेख १: अल-खैरातुल हिस्सान, अध्याय १३ इमामों द्वारा उनकी प्रशंसा में, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. ४७, तारीख़ बग़दाद अनुवाद ७२९७ नुमान बिन साबित दारुल कुतुब अल-अरबी बैरूत १३/ ३४६।

पृष्ठ ४०३ का ६१३

[اوپر والا خانہ بائیں جانب]: ابی حنیفۃ ۱-واللہ تعالٰی اعلم۔ [اوپر والا خانہ دائیں جانب]: بال بچوں کی طرح ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۲۱۵: مسئولہ حاجی کریم نور محمد جنرل مرچنٹ اتواری چوک ناگپور بروز پنجشنبہ بتاریخ ۹ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ شہادت امام حسین رضی اللہ تعالٰی عنہ کی نہر فرات پر ہوئی یا نہیں؟ علمائے حنفیہ کا اس پر اتفاق ہے یا نہیں؟

الجواب: امام رضی اللہ تعالٰی عنہ کی شہادت ضرور بر حق ہے، نہ فقط حنفیہ بلکہ جملہ اہلسنت کا اس پر اجماع ہے، اس کا منکر مبتدع گمراہ ہے۔

مسئلہ ۲۱۶: از علی گڑھ مرسلہ مولانا سید سلیمان اشرف بہاری ۲۵ صفر ۱۳۳۸ھ مولانا المعظم و برادر محترم مولانا مصطفٰی رضا خاں صاحب ارفع اللہ شانہم، السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ،، کالج کا ایک کام آگیا ہے جس میں ضرورت ہے چند اسماء ان علمائے کرام کے لکھے جانے کی، جو سندھ کے تھے یا سندھ میں آئے کم از کم پانچ نام ہونا چاہئے۔ انساب سمعانی میں بعض اسماء ملے لیکن صرف نام، اس کی خبر نہ ملی کہ انہوں نے کیا خدمت انجام دی۔ طبقات حنفیہ کی فہرست میں کوئی نام نہ ملا۔ آنجناب براہ کرم اعلٰی حضرت سے استفسار فرمائیں۔ متقدمین یا متاخرین علماء اہلسنت، محدثین میں ہوں یا فقہاء میں۔ اگر اس قدر فرصت نہ ہو تو صرف ان کتابوں کے نام لکھ بھیجئے جن میں تلاش کروں۔ آپ کی خدمت میں نیاز نامہ اس لئے لکھا کہ آپ کو اعلیٰحضرت کی حضوری حاصل ہے۔ فقیر کا سلام و قدمبوسی فرما دیجئے۔ مستحق دعاہوں اور بڑا محتاج ہوں۔

الجواب: (۱) مولانا رحمت اللہ سندھی تلمیذ امام ابن ہمام مصنف منسک کبیر، منسک صغیر و منسک متوسط معروف بہ لباب المناسک جس کی شرح ملا علی قاری نے کی ہے المسلک المتقسط فی شرح المنسک المتوسط (۲) مولانا محمد عابد سندھی مدنی محدث صاحب "حصر الشارد"۔ (۳) مولانا محمد حیات سندھی شارح کتاب الترغیب والترہیب۔

حاشیہ ۱: الخیرات الحسان الفصل الثالث عشر فی ثناء الائمۃ علیہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۴۷، تاریخ بغداد ترجمہ ۷۲۹۷ نعمان بن ثابت دار الکتاب العربی بیروت ۱۳/ ۳۴۶

صفحہ 403 کا 613

Fatawa Razawiya, Volume 26

(4) Maulana Muhammad Hashim Sindhi, he is also an author in jurisprudence (Fiqh). (5) Allama Muhammad ibn al-Hadi Sindhi, commentator (writer of marginalia) on Fath al-Qadir, Sihah Sitta, and Musnad Imam Ahmad, teacher of Allama Muhammad Hayat Sindhi who passed away in 1168 AH. (6) Sheikh Nizamuddin Sindhi, resident of Damascus, a distinguished and beloved student of Hazrat Qudwat al-Arifin Sayyid Sibghatullah Buruhi. (7) Allama Sindhi, author of 'Ghayat al-Tahqiq', from whom Sayyid Allama Tahtawi Misri cited in his marginalia (Hashiya) on Durr al-Mukhtar in the chapter of Imamate. (8) Sheikh Muhammad Hussain Ansari Sindhi, paternal uncle of Sheikh Abid Sindhi, they are from the Hadith scholars and narrators mentioned in 'Hasr al-Sharid'. At this moment, only these names come to mind.

Page 404 of 613

(4) मौलाना मोहम्मद हाशिम सिंधी, ये भी फ़िक़्ह (इस्लामी न्यायशास्त्र) में साहब-ए-तसनीफ़ (लेखक) हैं। (5) अल्लामा मोहम्मद इब्न अल-हादी सिंधी, फ़तह अल-क़दीर, सिहाह सित्ता और मसनद इमाम अहमद के हाशियह-निगार (टीकाकार), अल्लामा मोहम्मद हयात सिंधी के उस्ताद, जिनका निधन 1168 हिजरी में हुआ। (6) शेख निज़ामुद्दीन सिंधी, दमिश्क के निवासी, हज़रत कुदवतुल-आरिफीन सैय्यद सिबगतुल्लाह बरूही के प्रतिष्ठित और प्रिय शिष्य। (7) अल्लामा सिंधी, 'ग़ायत अल-तहक़ीक़' के लेखक, जिनसे सैय्यद अल्लामा तहतावी मिस्री ने हाशिया दुर्रे मुख़्तार के'बाबुल-इमामत' में सनद (संदर्भ) ली है। (8) शेख मोहम्मद हुसैन अंसारी सिंधी, शेख आबिद सिंधी के चचा, दोनों 'हस्र अल-शारिद' के मुहद्दिसीन और रिजालुल-असानिद (हदीस और उनके वर्णकों के विद्वान) में से हैं। इस समय यही नाम याद आए।

(۴) مولانا محمد ہاشم سندھی ، یہ بھی فقہ میں صاحب تصنیف ہیں۔ (۵) علامہ محمد ابن الہادی سندھی محشی فتح القدیر و صحاح ستہ و مسند امام احمد ، استاذ علامہ محمد حیات سندھی متوفی ۱۱۶۸ھ (۶) شیخ نظام الدین سندھی نزیل دمشق تلمیذ جلیل و محبوب حضرت قدوۃ العارفین سید صبغۃ اللہ بروحی (۷) علامہ سندھی مصنف غایۃ التحقیق جن سے سید علامہ طحطاوی مصری نے حاشیہ در مختار باب الامامۃ میں استناد کیا۔ (۸) شیخ محمد حسین انصاری سندھی عم شیخ عابد سندھی محدثین و رجال اسانید حصر الشارد سے ہیں۔ اس وقت یہی نام خیال میں آئے۔

Fatawa Ridawiyya Volume 26

Treatise Nuṭq al-Hilāl bi-Taʾrīkh Wilādat al-Ḥabīb wa-al-Wiṣāl (The Witness of the Crescent on the Date of Birth and Passing of the Beloved of God, peace and blessings of Allah be upon him)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger.

Chapter One

What do the scholars of religion say regarding these matters: Issue 71: In which month and on which date did the first implantation of the pure seed (conception) of the Master of the Universe, peace and blessings of Allah be upon him, occur? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: Some say the first of Rajab; Al-Khatib narrated this from our master Sahl al-Tustari, may his secret be sanctified. And some say the tenth of Muharram.

| Abu Nu'aym and Ibn Asakir narrated from Amr | Abu Nu'aym and Ibn Asakir narrated from Amr | | ibn Shu'ayb, from his father, from his | ibn Shu'ayb, who narrated from his father, | | grandfather, who said: The Messenger of | who narrated from his grandfather, that the| | Allah, peace and blessings of Allah be upon | conception of the Messenger of Allah, peace| | him, was conceived on Ashura of Muharram and| and blessings of Allah be upon him, took | | was born... | place on the tenth of Muharram, and the | | | birth... |

फ़तावा रिज़विया जिल्द 26

रिसाला नुक़ुल हिलाल ब-तारीख़ विलादत अल-हबीब वल-विसाल (हबीब-ए-खुदा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की तारीख़-ए-विलादत व विसाल पर हिलाल की गवाही)

बिस्मिल्लाहिर्रहमानिर्रहीम नहमदहु व नुसल्ली अला रसूलिहिल करीम

फ़स्ल अव्वल (अध्याय एक)

क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इन मसाइल में: मसला 71: अव्वलन इस्तक़रार-ए-नुत्फ़ा-ए-ज़किया सय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम किस माह व तारीख़ में हुआ? बय्यानु तूजरू (बयान फरमाइए अजर दिए जाओगे)।

अल-जवाब: बाज़ ग़ुर्रा-ए-रजब कहते हैं, रवाह अल-ख़तीब अन सय्यदिना सहल अल-तुस्तरी क़ुद्दिसा सिर्रहु (इसको ख़तीब ने सय्यदिना सहल तुस्तरी क़ुद्दिसा सिर्रहु से रिवायत किया) और बाज़ दहुम मुहर्रम।

| अख़रजा अबू नुऐम व इब्न असाकिर अन अम्र बिन | इसको अबू नुऐम और इब्न असाकिर ने अम्र बिन शुऐब | | शुऐब अन अबीहि अन जद्दिही क़ाल हमल | से, उन्होंने अपने बाप से, उन्होंने अपने दादा से | | बि-रसूलि सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फी | रिवायत किया कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि | | आशूरा-ए-मुहर्रम व वुलिदा | वसल्लम का इस्तक़रार-ए-हमल दस मुहर्रम को हुआ और | | | विलादत |

पेज 405 / 613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

رسالہ نطق الھلال بارخ ولاد الحبیب والوصال (حبیب خدا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تاریخ ولادت و وصال پر ہلال کی گواہی)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم

فصل اوّل

کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں: مسئلہ ۷۱: اولٰی استقرارِ نطفہ زکیہ سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کس ماہ و تاریخ میں ہوا؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤ گے- ت)

الجواب: بعض غرہ رجب کہتے ہیں رواہ الخطیب عن سیدنا سھل التستری قدس سرہ (اس کو خطیب نے سیدنا سہل تستری قدس سرہ سے روایت کیا۔ ت) اور بعض دہم محرم،

| اس کو ابو نعیم اور ابن عساکر نے عمرو بن شعیب | اخرج ابونعیم وابن عساکر عن عمرو بن شعیب | | سے انہوں نے اپنے باپ سے انہوں نے اپنے دادا | عن ابیہ عن جدہ قال حمل برسول صلی اللہ تعالٰی | | سے روایت کیا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ | علیہ وسلم فی عاشوراء المحرم وولد | | وسلم کا استقرارِ حمل دس محرم ہوا اور ولادت | |

Fatawa-e-Razviya Volume 26

[Arabic]: "On Monday, when twelve nights of Ramadan had passed." I say: In it (this narration) is Musayyab bin Shareek who is very weak. (T) - [Urdu]: It occurred on the blessed Monday, the 10th of Ramadan-ul-Mubarak. I say there is Musayyab bin Shareek in this narration who is extremely weak. (T)

And the correct view is that it was the 12th of the month of Hajj. As it is authenticated in 'Al-Madarij' and will come later (Al-Madarij has authenticated this as it will come soon. T). I say: (T) Supporting this is the Hadith of Ibn Sa'd and Ibn Asakir that a Khath'ami woman invited Hazrat Abdullah to her, he excused himself due to Ramy al-Jimar (stoning the pillars), after Ramy he had intimacy with Hazrat Aminah, and the sacred conception occurred, then the Khath'ami woman saw him and asked, "did you have intercourse?" He said yes, she said that light which I saw from your forehead reaching to the sky is no longer there, give the glad tidings to Aminah that in her womb is the best of the inhabitants of the earth.

[Arabic]: Ibn Sa'd said, Wahb bin Jarir ibn Hazim informed us, who said my father told me that I heard Abu Yazid al-Madini say: I was informed that Abdullah, the father of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), came to a woman from the tribe of Khath'am, and she saw a light between his eyes shining up to the sky. She said, "Are you interested in me?" He replied, "Yes, once I have performed Ramy al-Jimar (stoning the pillars)," the Hadith.

[Urdu]: Ibn Sa'd said, Wahb bin Jarir bin Hazim informed us, he said my father told me that I heard Abu Yazid al-Madini say: I was informed that the honorable father of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Syeduna Hazrat Abdullah (may Allah be pleased with him), visited a woman from the tribe of Bani Khath'am, so she saw a light between his two eyes rising up to the sky and said, "Do you have any interest in me?" He said, "Yes, once I perform Ramy at the Jamarat," the Hadith. (T)

It is clear that Ramy al-Jimar does not occur except during Hajj. And Allah Almighty knows best.

Problem 218: What was the second day? Answer: It was said to be Monday. Az-Zubayr bin Bakkar mentioned it and was firm about it. Note: Its detailed research appears in the fifth problem. 12 Minhu.

1. Tarikh Dimashq al-Kabir, Chapter: Mention of the birth of the Prophet (peace be upon him), Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 3/39.
2. Tarikh Dimashq al-Kabir, Chapter: Mention of the purity of his birth and goodness of his origin etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 3/228.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २६

[अरबी]: "सोमवार के दिन, जब रमज़ान की बारह रातें बीत चुकी थीं।" मैं कहता हूँ: इसमें (इस वर्णन में) मुसैय्यब बिन शरीक है जो बहुत कमज़ोर है। (त) - [उर्दू]: यह सौभाग्यशाली सोमवार, १० रमज़ान-उल-मुबारक को हुआ। मैं कहता हूँ इसमें मुसैय्यब बिन शरीक है जो अत्यंत दुर्बल है। (त)

और सही यह है कि हज के महीने की बारहवीं तारीख है। जैसा कि 'अल-मदारिज' में इसकी पुष्टि की गई है जैसा कि आगे आएगा (मदारिज में इसी को सही बताया गया है जैसा कि जल्द ही आएगा। त)। मैं कहता हूँ: (त) इसकी पुष्टि इब्न साद और इब्न असाकिर की हदीस से होती है कि एक खसमी महिला ने हज़रत अब्दुल्ला को अपनी ओर बुलाया, उन्होंने रमी जमार का बहाना दिया, रमी के बाद हज़रत आमिना के साथ वैवाहिक संबंध बनाए, और पवित्र गर्भ ठहर गया, फिर खसमी महिला ने देखकर पूछा, "क्या आपने संभोग किया?" उन्होंने कहा हाँ, उसने कहा कि वह नूर जो मैंने आपके माथे से आसमान तक ऊँचा देखा था अब नहीं रहा, आमिना को शुभ समाचार दे दो कि उनके गर्भ में ज़मीन के लोगों में सबसे श्रेष्ठ व्यक्तित्व है।

[अरबी]: इब्न साद ने कहा, हमें वहब बिन जरीर इब्न हाज़िम ने सूचित किया, जिन्होंने कहा कि मेरे पिता ने मुझे बताया कि मैंने अबू यज़ीद अल-मदीनी को कहते सुना: मुझे सूचित किया गया कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पिता अब्दुल्ला, खसम कबीले की एक महिला के पास आए, और उसने उनकी आँखों के बीच एक नूर देखा जो आसमान तक चमक रहा था। उसने कहा, "क्या आप मुझमें रुचि रखते हैं?" उन्होंने उत्तर दिया, "हाँ, एक बार जब मैं रमी अल-जिमार (खंभों पर पत्थर मारना) कर लूँ," हदीस।

[उर्दू]: इब्न साद ने कहा, हमें वहब बिन जरीर बिन हाज़िम ने खबर दी, उन्होंने कहा मुझे मेरे पिता ने बताया कि मैंने अबू यज़ीद मदनी को कहते हुए सुना, मुझे सूचना मिली कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वालिद माजिद सैय्यदना हज़रत अब्दुल्ला (रज़ियल्लाहु अन्हु) कबीला बनी खसम की एक महिला के पास तशरीफ़ लाए, तो उसने आपकी दोनों आँखों के बीच एक नूर आसमान तक बुलंद देखा और कहा कि "क्या आपको मुझमें कोई रुचि है?" आपने फ़रमाया "हाँ यहाँ तक कि मैं जमरात को रमी कर लूँ," हदीस। (त)

ज़ाहिर है कि रमी जमार हज के अलावा नहीं होती। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २१८: दूसरा दिन क्या था? उत्तर: सोमवार का दिन कहा गया। अज़-ज़ुबैर बिन बक्कार ने इसका उल्लेख किया और इस पर अटल रहे। नोट: इसकी विस्तृत जाँच-पड़ताल पाँचवें मसले में आती है। १२ मिन्हु।

---

1. तारीख दमिश्क अल-कबीर, अध्याय: नबी (स.अ.व.) के जन्म का उल्लेख, दार इहया अल-तुरात अल-अरबी बेरूत ३/३९।
2. तारीख दमिश्क अल-कबीर, अध्याय: उनके जन्म की पवित्रता और उनके मूल की अच्छाई आदि का उल्लेख, दार इहया अल-तुरात अल-अरबी बेरूत ३/२२८।

पेज ४०६ का ६१३

یوم الاثنین لثنتی عشرۃ لیلۃ خلت من رمضان اقول: فیہ مسیب بن شریك ضعیف جدا۔ با سعادت بروز پیر دس رمضان المبارک کو ہوئی۔ میں کہتا ہوں اس میں مسیب بن شریک ہے جو انتہائی ضعیف ہے۔ (ت)

اور صحیح یہ ہے کہ ماہ حج کی بارہویں تاریخ ھکذا صححہ في المدارج کما سیأتی (مدارج میں اسی کی تصحیح فرمائی ہے جیسا کہ عنقریب آئے گا۔ ت) اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) اس کی مؤید ہے حدیث ابن سعد و ابن عساکر کہ زن خثعمیہ نے حضرت عبد اللہ کو اپنی طرف بلایا، رمی جمار کا عذر فرمایا، بعد رمی حضرت آمنہ سے مقاربت کی، اور حمل اقدس مستقر ہوا، پھر خثعمیہ نے دیکھ کر کہا کیا ہمبستری کی؟ فرمایا ہاں، کہا کہ وہ نور کہ میں نے آپ کی پیشانی سے آسمان تک بلند دیکھا تھا نہ رہا آمنہ کو مژدہ دیجئے کہ ان کے حمل میں افضل اہل زمین ہے۔

قال ابن سعد انا وھب بن جریر ابن حازم ثنا ابی سمعت ابایزید المدیني قال نبئت ان عبداللہ ابا رسول اللہ صلی تعالٰی علیہ وسلم اتی امرأۃ من خثعم فرأت النور بین عینیہ نوراساطعا الی السماء فقالت ھل لك في قال نعم حتی ارمی الجمرۃ الحدیث۔

ابن سعد نے کہا ہمیں وہب بن جریر بن حازم نے خبر دی، انہوں نے کہا مجھے میرے باپ نے بتایا کہ میں نے ابویزید مدینی کو کہتے ہوئے سنا مجھے خبر دی گئی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے والد ماجد سید نا حضرت عبد اللہ رضی اللہ تعالٰی عنہ قبیلہ بنی خثعم کی ایک عورت کے پاس تشریف لائے تو اس نے آپ کی دونوں آنکھوں کے درمیان ایک نور آسمان تک بلند دیکھا اور

کہا کہ کیا آپ کو مجھ میں کوئی رغبت ہے۔ آپ نے فرمایا ہاں یہاں تک کہ میں جمرات کو رمی کر لوں، حدیث۔ (ت)

ظاہر ہے کہ رمی جمار نہیں ہوتی مگر حج میں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۲۱۸: ثانیہ دن کیا تھا؟

الجواب: کہا گیا روز دوشنبہ ذکرہ الزبیر بن بکار و بہ جزم ع: اس کی تحقیق مسئلہ پنجم میں آتی ہے۔ ۱۲ منہ

---

1 تاریخ دمشق الکبیر باب ذکر مولد النبي صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم دار احیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۳۹ 2 تاریخ دمشق الکبیر باب ذکر طھارۃ مولدہ و طیب اصلہ الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۲۲۸

Fatwa Razawiyya, Volume 26

In Majma' al-Bihar (Zubair mentioned it and it is asserted in Majma' al-Bihar. T) and the more correct view is that it was Friday night, which is why Imam Ahmed (may Allah Almighty have mercy on him) considers Friday night superior to Laylat al-Qadr, because the goodness, blessings, miracles, and happiness that descended on that night have never been equaled and will not be equaled until the Day of Resurrection. There "The angels and the Spirit descend therein" (angels and Gabriel descend in it. T), whereas here the majestic descent of the Master of Angels and the Master of the Spirit is the Great Victory, peace and blessings of Allah Almighty be upon him. It is in Madarij-un-Nubuwwah:

[Table Side 1 - Persian]: The placement of the pure seed during the days of Hajj according to the most correct opinion was on Friday night in the middle of the days of Tashriq, and for this reason Imam Ahmad ibn Hanbal (may Allah Almighty have mercy on him) considered Friday night more virtuous than Laylat al-Qadr etc. And Allah Almighty knows best.

[Table Side 2 - Urdu]: According to the most correct opinion, the placement of the pure seed occurred during the days of Hajj on a Friday night amidst the days of Tashriq. For this reason, Imam Ahmad ibn Hanbal (may Allah Almighty have mercy on him) considers Friday night superior to Laylat al-Qadr etc. (T)

Problem 219: Thirdly, what was the duration of the noble pregnancy?

The Answer: Ten, nine, seven, and six months have all been said, and the correct one is nine months.

[Table Side 1 - Arabic]: In Sharh al-Zarqani of Al-Mawahib: There is disagreement regarding the duration of pregnancy with him (peace and blessings of Allah Almighty be upon him); so it was said to be nine full months. And Maghaltay prioritized it. He said in Al-Ghurar: And it is the correct view etc. And Allah Almighty knows best the truth and to Him is the return.

[Table Side 2 - Urdu]: It is stated in Sharh al-Zarqani of Mawahib that there is disagreement regarding the duration of the pregnancy of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah Almighty be upon him), as it was said to be a full nine months. Maghaltay gave priority to this view. In Al-Ghurar it is stated that this is correct etc. Allah Almighty knows the correct thing best and to Him is the return. (T)

1. Majma' Bihar al-Anwar, Description of his lineage (peace be upon him), Maktabah Dar al-Iman, Al-Madinah Al-Munawwarah, 5/265.
2. Al-Qur'an al-Karim, 97/4.
3. Madarij-un-Nubuwwah, Chapter One, Light of Mustafa, Placement of the Pure Seed etc., Maktabah Nooriya Razawiya, Sukkur Multan, 2/12.
4. Sharh al-Zarqani on Al-Mawahib al-Ladunniyyah, First Objective, Mention of the marriage of Abdullah and Aminah, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/136.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

मजमा-उल-बिहार में (जुबैर ने इसका उल्लेख किया और मजमा-उल-बिहार में इसी पर ज़ोर दिया गया है। त) और अधिक सही बात यह है कि वह जुम्मे (शुक्रवार) की रात थी, इसीलिए इमाम अहमद (रहमतुल्लाहि अलैहि) जुम्मे की रात को शब-ए-कद्र से बेहतर कहते हैं, क्योंकि जो खैर-ओ-बरकत, करामात और सआदत उस रात में उतरी, उसकी बराबरी न कभी हुई और न कयामत तक होगी। वहां 'फ़रिश्ते और रूह (जिब्रईल) उसमें उतरते हैं' (त), जबकि यहाँ फ़रिश्तों के मौला और रूह के आका का उतरना अज़ीम फ़तह है, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम। मदारीज-उन-नबुव्वह में है:

[तालिका पक्ष 1 - फारसी]: सबसे सही राय के अनुसार हज के दिनों में तशरीक के दिनों के बीच में पाक वीर्य का स्थापन जुम्मे की रात को हुआ था, और इसी कारण इमाम अहमद बिन हंबल (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने जुम्मे की रात को शब-ए-कद्र से अधिक श्रेष्ठ माना आदि। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[तालिका पक्ष 2 - उर्दू]: सबसे सही राय के अनुसार, पाक नुत्फ़ा (वीर्य) का ठहराव हज के दिनों में अय्याम-ए-तशरीक़ के दरमियान जुम्मे की रात को हुआ। इसी वजह से इमाम अहमद बिन हंबल (रहमतुल्लाहि अलैहि) जुम्मे की रात को शब-ए-क़द्र से अफ़ज़ल (बेहतर) समझते हैं आदि। (त)

मसला 219: तीसरा, मुकद्दस गर्भ (हम्ल शरीफ़) की मुद्दत कितनी थी?

जवाब: दस, नौ, सात और छह महीने, सब कुछ कहा गया है और सही नौ महीने है,

[तालिका पक्ष 1 - अरबी]: मवाहिब की शराह ज़रकानी में है: उनके(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) साथ गर्भ की अवधि में मतभेद है; तो कहा गया कि पूरे नौ महीने। और मग़लतई ने इसे प्राथमिकता दी। अल-ग़ुरर में कहा गया: और यह सही है आदि। और अल्लाह तआला सच्चाई को सबसे बेहतर जानता है और उसी की ओर लौटना है।

[तालिका पक्ष 2 - उर्दू]: मवाहिब की शराह ज़रकानी में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की मुद्दत-ए-हम्ल (गर्भ की अवधि) में इख़्तिलाफ़ है, चुनाँचे कहा गया कि पूरे नौ माह है। मग़लताई ने इसी क़ौल को मुक़द्दम किया। ग़ुरर में फ़रमाया कि यही सही है आदि, अल्लाह तआला दुरुस्त बात को ख़ूब जानता है और उसी की तरफ़ लौटना है। (त)

1. मजमा बहार अल-अनवार, उनके वंश का वर्णन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), मकतबा दार अल-ईमान, अल-मदीना अल-मुनव्वरा, 5/265।
2. अल-कुरान अल-करीम, 97/4।
3. मदारीज-उन-नबुव्वह, अध्याय एक, नूर-ए-मुस्तफा, पाक वीर्य का स्थापन आदि, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर मुल्तान, 2/12।
4. अल-मवाहिब अल-लदुननियाह पर शराह ज़रकानी, प्रथम उद्देश्य, अब्दुल्ला और आमिना के विवाह का उल्लेख, दार अल-मारिफा, बेरूत, 1/136।

فی مجمع البحار (اس کو زبیر نے ذکر کیا اور مجمع البحار میں اسی پر جزم فرمایا۔ ت) اور اصح یہ ہے کہ شب جمعہ تھی، اسی لئے امام احمد رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ شب جمعہ کو شب قدر سے افضل کہتے ہیں کہ یہ خیر و برکت و کرامت و سعادت جو اس میں اتری اس کے ہمسر نہ کبھی اتری نہ قیامت تک اترے، وہاں "تَنَزَّلُ الْمَلَائِکَۃُ وَالرُّوحُ فِیھَا" (اس میں فرشتے اور روح الامین اترتے ہیں۔ ت) یہاں مولائے ملائکہ وآقائے روح کا نزول اجلال عظیم الفتوح ہے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ مدارج النبوۃ میں ہے:

استقرار نطفہ زکیہ در ایام حج بر قول اصح در اوسط ایام تشریق شب جمعہ بود، وازیں جہت امام احمد حنبل رحمۃ اللہ علیہ لیلۃ الجمعہ را فاضل تر از لیلۃ القدر داشتہ الخ۔ واللہ تعالٰی اعلم

اصح قول کے مطابق نطفہ مطہرہ کا استقرار حج کے دنوں میں ایام تشریق کے درمیان جمعہ کی رات کو ہوا۔ اسی وجہ سے امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ شب جمعہ کو شب قدر سے افضل سمجھتے ہیں الخ (ت)

مسئلہ ۲۱۹: ثالثہ مدت حمل شریف کس قدر تھی؟

الجواب: دہ ونہ ہفت وشش ماہ سب کچھ کہا گیا اور صحیح نو مہینے ہیں،

فی شرح الزرقانی للمواہب اختلف فی مدۃ الحمل بہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فقیل تسعۃ اشہر کاملۃ و بہ صدر مغلطائی قال فی الغرر وھو الصحیح الخ و اللہ تعالٰی اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب۔

مواہب کی شرح زرقانی میں ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی مدت حمل میں اختلاف ہے، چنانچہ کہا گیا کہ پورے نو ماہ ہے۔ مغلطائی نے اسی قول کو مقدم کیا۔ غرر میں فرمایا کہ یہی صحیح ہے الخ، اللہ تعالیٰ درست بات کو خوب جانتا ہے اور اسی کی طرف لوٹنا ہے۔ (ت)

---

۱ مجمع بحار الانوار بیان نسبه صلی اللہ علیہ وسلم مکتبہ دارالایمان المدینۃ المنورہ ۵ / ۲۶۵ ۲ القرآن الکریم ۹۷ / ۴ ۳ مدارج النبوۃ باب اول نور مصطفی استقرار نطفه زکیه الخ مکتبه نوریه رضویه سکھر ملتان ۱۲ / ۲ ۴ شرح الزرقاني علی المواہب اللدنیة المقصد الاول ذکر تزوج عبد اللہ وآمنه دار المعرفة بیروت ۱ / ۱۳۶

Vol 26 | Fatawa Ridawiyyah

Question 220: Fourth, what is the day of the noble birth?

Answer: By consensus, it is Monday. Allama Ibn Hajar has clearly stated this in 'Afdal al-Qura'. The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) says regarding the day of Monday:

[Arabic Box] "That is the day I was born." Narrated by Muslim from Abu Qatada (may Allah be pleased with him). And Allah Almighty knows best. | [Urdu Translation in Box] "I was born on this day (Imam Muslim narrated this from Abu Qatada, may Allah be pleased with him)." And Allah Almighty knows best.

Question 221: Fifth, which month was it?

Answer: Rajab, Safar, Rabi' al-Awwal, Muharram, and Ramadan—all have been mentioned. However, the correct, well-known, and majority opinion is Rabi' al-Awwal. It is mentioned in 'Madarij':

[Persian Text in Box] It is well-known that it was in Rabi' al-Awwal.[2] | [Urdu Translation in Box] The well-known view is that the blessed birth took place in the month of Rabi' al-Awwal. (T)

It says in Sharh al-Hamziyya: [Arabic Text in Box] The most correct [view] is in the month of Rabi' al-Awwal.[3] | [Urdu Translation in Box] The most correct view is that your auspicious birth took place in the month of Rabi' al-Awwal. (T)

Rabi' al-Awwal. It is mentioned in 'Mawahib': "And it is the saying of the majority of scholars"[4] (And that is the saying of the majority of scholars. (T)). Then it says, "in the month of Rabi' al-Awwal according to the correct [opinion]"[5] (According to the correct opinion, it is in Rabi' al-Awwal. (T)).

1. Sahih Muslim, Book of Fasting, Chapter on the Recommendation of Fasting Three Days etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/368.
2. Madarij al-Nubuwwah, Chapter One: Birth of the Prophet (peace and blessings be upon him), Maktabah Nuriyah Ridawiyyah, Sukkur, 2/14.
3. Al-Futuhat al-Ahmadiyyah bi'l-Minah al-Muhammadiyyah, Sharh al-Hamziyya, under the phrase 'Laylat al-Mawlid', Jamaliyah, Cairo, p. 10.
4. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, First Objective: The Day of Birth, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/140.

5. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, First Objective: The Month of Birth, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/142.

जिल्द २६ | फतावा रज़विया

मसला २२०: चौथा, विलादत शरीफ (पवित्र जन्म) का दिन क्या है?

अल-जवाब: सर्वसम्मति से सोमवार है। अल्लामा इब्न हजर ने 'अफ़ज़ल अल-क़ुरा' में इसकी स्पष्ट व्याख्या की है। सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सोमवार के दिन के बारे में फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स] "यह वही दिन है जिसमें मैं पैदा हुआ।" (मुस्लिम ने अबू क़तादा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। | [उर्दू अनुवाद बॉक्स में] "मैं इसी दिन पैदा हुआ हूँ (इसे इमाम मुस्लिम ने अबू क़तादा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया)।" और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २२१: पांचवां, वह कौन सा महीना था?

अल-जवाब: रजब, सफ़र, रबीउल अव्वल, मुहर्रम, रमज़ान—इन सब महीनों के नाम लिए गए हैं, लेकिन सही, मशहूर और जमहूर (बहुमत) का कौल (कथन) रबीउल अव्वल है। 'मदारिज' में है:

[फारसी पाठ बॉक्स में] मशहूर यह है कि रबीउल अव्वल में हुआ।[2] | [उर्दू अनुवाद बॉक्स में] मशहूर यह है कि विलादत मुबारका माहे रबीउल अव्वल में हुई। (त)

शरह अल-हम्ज़िया में है: [अरबी पाठ बॉक्स में] असह (सबसे सही) रबीउल अव्वल का महीना है।[3] | [उर्दू अनुवाद बॉक्स में] असह यह है कि माहे रबीउल अव्वल में आपकी विलादत बा-सआदत हुई। (त)

रबीउल अव्वल। 'मवाहिब' में है: "और यह जमहूर उलमा का कौल है"[4] (और वह जमहूर उलमा का कौल है। त)। फिर कहा: "सही कौल के मुताबिक रबीउल अव्वल के महीने में है"[5] (सही कौल के मुताबिक रबीउल अव्वल में है। त)।

1. सहीह मुस्लिम, किताबुल सियाम, बाब इस्तिहबाब सियाम सलासा आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची, १/३६८
2. मदारिजुन नुबुव्वह, बाब अव्वल, विलादत आनहज़रत सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, २/१४

3. अल-फ़ुतूहात अल-अहमदिया बिल-मिनह अल-मुहम्मदिया, शरह अल-हम्ज़िया, कौलुहू लैलतुल मौलिद, जमालिया काहिरा, पृ. १०
4. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-अव्वल, यौमुल विलादा, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत, १/१४०
5. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-अव्वल, शहरुल विलादा, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत, १/१४२

पृष्ठ ४०८/६१३

مسئلہ ۲۲۰: رابعہ ولادت شریف کا دن کیا ہے؟

الجواب: بالاتفاق دوشنبہ صرح بہ العلامۃ ابن حجر فی افضل القری (علامہ ابن حجر نے افضل القری میں اس کی تصریح فرمائی۔ت) سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پیر کے دن کو فرماتے ہیں:

[Arabic Box] ذلك يوم ولدت فيه۔ رواه مسلم عن ابی قتادة رضی اللہ تعالٰی عنہ واللہ تعالٰی اعلم۔ | [Urdu Translation in Box] میں اسی دن پیدا ہوا ہوں (اس کو امام مسلم نے ابو قتادہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۲۱: خامسہ کیا مہینہ تھا؟

الجواب: رجب، صفر، ربیع الاول، محرم، رمضان سب کچھ کہا گیا اور صحیح و مشہور و قول جمہور ربیع الاول ہے، مدارج میں ہے:

[Persian Text in Box] مشہور آنست کہ در ربیع الاول بود۔۲ | [Urdu Translation in Box] مشہور یہ ہے کہ ولادت مبارکہ ماہ ربیع الاول میں ہوئی۔ (ت)

شرح الھمزیہ میں ہے: [Arabic Text in Box] الاصح فی شہر ربیع الاول۔۳ | [Urdu Translation in Box] اصح یہ ہے کہ ماہ ربیع الاول میں آپ کی ولادت باسعادت ہوئی (ت)۔

ربیع الاول، مواھب میں ہے: وھو قول جمھور العلماء۴ (اور وہ جمہور علماء کا قول ہے۔ت) پھر کہا فی شہر ربیع الاول علی الصحیح۵ (صحیح قول کے مطابق ربیع الاول میں ہے۔ت)

۱ صحیح مسلم کتاب الصیام باب استحباب صیام ثلاثہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۶۸ ۲ مدارج النبوۃ باب اول ولادت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲/ ۱۴ ۳ الفتوحات الاحمدیۃ بالمنح المحمدیۃ شرح الہمزیۃ قولہ لیلۃ المولد جمالیہ قاہرہ ص ۱۰ ۴ المواہب اللدنیۃ المقصد الاول یوم الولادۃ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۱۴۰ ۵ المواہب اللدنیۃ المقصد الاول شہر الولادۃ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۱۴۲

Volume 26 Fatawa Razawiyya

It is in Sharh al-Zurqani: | 1 -قال ابن كثير هو المشهور عند الجمهور (Ibn Kathir said: It is the famous view according to the majority.) | Ibn Kathir said: This is what is famous according to the majority. (T) |

In the same it is: Wa 'alayh al-'amal 2 (And upon it is the practice. T). Although the scholars were aware of the aforementioned opinions, they denied Muharram, Ramadan, and Rajab; it is in al-Mawahib: | لم يكن في المحرم ولا فى رجب ولا في رمضان - 3 (It was not in Muharram, nor in Rajab, nor in Ramadan.) | The blessed birth did not occur in Muharram, nor in Rajab, nor in Ramadan. (T) |

It is in Sharh Umm al-Qura: | 4 - لم يكن في الاشهر الحرم اور رمضان (It was not in the sacred months or Ramadan.) | The blessed birth did not occur in the sacred months or Ramadan. (T) |

Until Allama Ibn al-Jawzi and Ibn Jazzar narrated a consensus on this. It is in Naseem al-Riyad from a summary: | 5 -اتفقوا على انه ولد يوم الاثنين في شهر ربيع الاول (They agreed that he was born on Monday in the month of Rabi' al-Awwal.) | Scholars are agreed on this that you were born on Monday in the month of Rabi' al-Awwal. (T) |

Similarly, it is in their Safwah, kama li al-Zurqani thumma 'azahu aydan li Ibn al-Jazzar (as is the statement of al-Zurqani, then he attributed it also to Ibn al-Jazzar. T). So, if its denial is due to ignorance of the preferences of scholars and the choice of the majority, then it is simple ignorance, otherwise, it is compound ignorance, which is worse. The poor one [author] says: but on this estimation, the establishment of the pregnancy in the month of Dhu al-Hijjah is a clear problem, for in regards to pregnancy, a period less than six months is customarily impossible, and it has already been mentioned above that the most correct view is that the duration of the noble pregnancy was nine months. So, how can these three corrections be consistent? Lakunni aqul: wa billahi al-tawfiq (But I say, and with Allah is the success. T). The months were not fixed in the era of ignorance; the people of Arabia would always advance the sacred month.

1 Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Laduniyyah, al-Maqsad al-Awwal, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/132 2 Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Laduniyyah, al-Maqsad al-Awwal, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/132 3 al-Mawahib al-Laduniyyah, al-Maqsad al-Awwal, Day of Birth, al-Maktab al-Islami Beirut, 1/122 4 Sharh Umm al-Qura 5

Naseem al-Riyad, Section: And from that which appeared of signs at his birth, Markaz Ahle Sunnat Barkat-e-Raza, 3/275

Page 409 of 613

जिल्द 26 फ़तावा रज़विया

शह्ह ज़ुरक़ानी में है: | 1 -قال ابن كثير هو المشهور عند الجمهور (इब्न कसीर ने कहा: यह जम्हूर (बहुमत) के निकट प्रसिद्ध है।) | इब्न कसीर ने कहा: जम्हूर के नज़दीक यही मशहूर है। (त) |

उसी में है: व अलैहि अल-अमल 2 (और इसी पर अमल है। त) उलेमा ने, हालांकि वे उक्त कथनों से अवगत थे, मुहर्रम, रमजान और रजब का खंडन किया है; मवाहिब में है: | لم يكن في المحرم ولا 3 - فى رجب ولا في رمضان (न तो मुहर्रम में हुआ, न रजब में और न रमज़ान में।) | विलादत-ए-मुबारका न तो मुहर्रम में हुई और न ही रजब में और न रमज़ान में। (त) |

शह्ह उम्मुल कुरा में है: | 4 - لم يكن في الاشهر الحرم اور رمضان (हरम के महीनों और रमज़ान में नहीं हुआ।) | हुरमत वाले महीनों या रमज़ान में विलादत-ए-मुबारका नहीं हुई। (त) |

यहाँ तक कि अल्लामा इब्न अल-जौज़ी और इब्न जज़ार ने इसी पर इजमा (सहमति) नक़ल किया। नसीम अल-रियाज़ में संक्षेप से है: | 5 -اتفقوا على انه ولد يوم الاثنين في شهر ربيع الاول (वे इस बात पर सहमत हुए कि उनका जन्म रबी-उल-अव्वल के महीने में सोमवार के दिन हुआ था।) | इस पर उलेमा मुत्तफ़िक़ (सहमत) हैं कि आप माह रबी-उल-अव्वल में पीर के रोज़ पैदा हुए। (त) |

इसी तरह उनकी सफ़वा में है, कमा लि अल-ज़ुरक़ानी सुम्मा अज़ाहु अयदन लि इब्न अल-जज़ार (जैसा कि ज़ुरक़ानी का क़ौल है, फिर इसे इब्न जज़ार की ओर मंसूब किया। त) तो अगर इसका इंकार उलेमा की प्राथमिकताओं और जम्हूर के चुनाव की अनभिज्ञता के कारण है, तो यह जहल (अज्ञानता) है, अन्यथा मुरक्कब (जटिल) अज्ञानता है जो इससे भी बदतर है। फ़क़ीर कहता है: लेकिन इस अनुमान पर ज़िल हिज्जा के महीने में गर्भ ठहरने की एक स्पष्ट समस्या है, क्योंकि गर्भ के संबंध में छह महीने से कम की अवधि प्रथागत रूप से असंभव है, और पहले ही बीत चुका है कि पवित्र गर्भ की अवधि नौ महीने होना सबसे सही क़ौल है। तो ये तीनों सुधार कैसे एक साथ सही हो सकते हैं? लकिननी अक़ूल: व बिल्लाहि अल-तौफ़ीक़ (लेकिन मैं अल्लाह की तौफ़ीक़ से कहता हूँ। त) जाहिलियत के ज़माने में महीने निश्चित नहीं थे; अरब के लोग हमेशा हरम के महीनों को आगे बढ़ाते थे।

1 शह्ह अल-ज़ुरक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-अवल, दार अल-मआरिफ़ा बैरुत 1/132 2 शह्ह अल-ज़ुरक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-अवल, दार अल-मआरिफ़ा बैरुत 1/132 3 अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-अवल, विलादत का

दिन, अल-मकतब अल-इस्लामी बैरुत 1/122 4 शह्ब उम्मुल कुरा 5 नसीम अल-रियाज़, अध्याय: और वह जो उनके जन्म के समय संकेतों में से दिखाई दिया, मरकज़ अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा 3/275

شرح زرقانی میں ہے: | قال ابن کثیر ھو المشھور عند الجمھور - 1 | ابن کثیر نے کہا جمہور کے نزدیک یہی مشہور ہے(ت) |

اسی میں ہے :وعلیہ العمل 2 (اوراسی پر عمل ہے۔ ت) علماء نے با آنکہ اقوال مذکورہ سے آگاہ تھے محرم و رمضان و رجب کی نفی فرمائی، مواہب میں ہے : | لم یکن في المحرم ولا فی رجب ولا في رمضان - 3 | ولادت مبارکہ نہ تو محرم میں ہوئی اور نہ ہی رجب میں اور نہ رمضان میں۔ (ت) |

شرح ام القری میں ہے: | لم یکن في الاشھر الحرم اور رمضان - 4 | حرمت والے مہینوں یار مضان میں ولادت مبارکہ نہیں ہوئی(ت) |

یہاں تک کہ علامہ ابن الجوزی و ابن جزار نے اسی پر اجماع نقل کیا۔ نسیم الریاض میں تلخیص سے ہے: | اتفقوا علی انہ ولد یوم الاثنین في شھر ربیع الاول 5- | اس پر علماء متفق ہیں کہ آپ ماہ ربیع الاول میں پیر کے روز پیدا ہوئے۔(ت) |

اسی طرح ان کی صفوہ میں ہے، کما للزرقانی ثم عزاہ ایضا لابن الجزار (جیسا کہ زرقانی کا قول ہے ، پھر اس کو ابن جزار کی طرف منسوب کیا۔ ت) پس اس کا انکار اگر ترجیحات علماء واختیار جمہور کی ناواقفی سے ہو تو جہل ورنہ مرکب کہ اس سے بدتر ، فقیر کہتا ہے مگر اس تقدیر پر استقرار حمل ماہ ذی الحجہ میں صریح اشکال کہ در بارہ حمل چھ مہینے سے کمی عادۃ محال، اور خود اوپر گزرا کہ مدت حمل شریف نو ماہ ہونا اصح الاقوال ، تو یہ تینوں تصحیحیں کیونکر مطابق

ہوں لکنی اقول : وباللہ التوفیق (لیکن میں اللہ تعالیٰ کی توفیق سے کہتا ہوں۔ ت) مہینے زمانہ جاہلیت میں معین نہ تھے اہل عرب ہمیشہ شہر حرم کی تقدیم

1 شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد الاول دار المعرفۃ بیروت ۱ / ۱۳۲ 2 شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد الاول دار المعرفۃ بیروت ۱ / ۱۳۲ 3 المواہب اللدنیہ المقصد الاول یوم ولادۃ المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۱۲۲ 4 شرح ام القری 5 نسیم الریاض فصل و من ذلک ماظہر من الآیات عند مولدہ مرکز اہل سنت برکات رضا ۳ / ۲۷۵

Fatawa Razawiyya Volume 26

They would delay it, due to which Dhu al-Hijjah would rotate through every month.

Allah the Almighty said: "Indeed, the postponing [of restriction within sacred months] is an increase in disbelief by which those who have disbelieved are led [further] astray. They make it lawful one year and unlawful another year to correspond to the number made unlawful by Allah and [thus] make lawful what Allah has made unlawful." 1 Allah Ta'ala said, their shifting of months back is nothing but an increase in disbelief, by which the disbelievers are misled. One year they make it lawful and another year they deem it forbidden, so that they may match the count which Allah the Almighty has forbidden (T).

Until, when Siddiq-e-Akbar and Mawla Ali (may Allah honor their faces) performed Hajj in the ninth year of Hijrah (Migration), that month was actually Dhu al-Qi'dah. In the tenth year, Dhu al-Hijjah came to its proper place. The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) performed Hajj and said:

"Verily, time has revolved back to the state it was in on the day Allah created the heavens and the earth." - Hadith, narrated by the two Sheikhs (Bukhari and Muslim) 2. Meaning, time has come back to the same state as it was on the day of the creation of the earth and the heavens. This Hadith has been narrated by Imam Bukhari and Imam Muslim. (T)

Note: There is an objection to this that on the day of Arafah, Siddiq and Murtaza (may Allah be pleased with them) made the divine announcement which the Lord Almighty said: "And [it is] an announcement from Allah and His Messenger to the people on the day of the greater pilgrimage that Allah is disassociated from the disbelievers, and [so is] His Messenger" 3 (And a herald proclaims from Allah and His Messenger to all people on the day of the Great Hajj that Allah is free from the polytheists, and so is His Messenger, peace and blessings of Allah be upon him -T). If it were not Dhu al-Hijjah, He would not have said so. I say: There is scope for consideration in this for several reasons, so reflect upon it, may He forgive him. (I say there is consideration in this from several angles, so ponder. T)

1. The Holy Quran 9 / 37
2. Sahih al-Bukhari, Book of Tafsir, Surah Bara'at, Chapter on 'Indeed, the number of months...', Qadimi Kutub Khana Karachi 2 / 672; Sahih Muslim, Book of Al-

Qasamah, Chapter on 'The gravity of the prohibition of bloodshed', Qadimi Kutub Khana Karachi 2 / 60

3. The Holy Quran 9 / 3

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

वे इसमें देरी कर देते थे, जिसके कारण ज़ुल-हिज्जा हर महीने में घूमता रहता था।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "नसी (महीनों को पीछे हटाना) कुफ़्र में एक और बढ़ोतरी है, जिससे काफ़िर बहकाए जाते हैं। वे एक साल इसे हलाल ठहराते हैं और दूसरे साल इसे हराम मानते हैं ताकि वे उस संख्या के बराबर हो जाएँ जो अल्लाह तआला ने हराम फ़रमाई है।" 1 अल्लाह तआला ने फ़रमाया कि उनका महीनों को पीछे हटाना कुफ़्र में इज़ाफ़ा ही है, जिससे काफ़िर गुमराह किए जाते हैं। वे एक साल उसे जायज़ ठहराते हैं और दूसरे साल उसे हराम मानते हैं ताकि वे उस गिनती को पूरा कर सकें जो अल्लाह तआला ने मुक़र्रर फ़रमाई है। (त)

यहाँ तक कि सिद्दीक़-ए-अकबर और मौला अली (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने हिजरत के नौवें साल जो हज किया, वह महीना वास्तव में ज़ुल-क़ादा था। दसवें साल ज़ुल-हिज्जा अपने सही स्थान पर आ गया, तब सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज फ़रमाया और इर्शाद फ़रमाया:

"बेशक ज़माना घूमकर उसी अवस्था पर आ गया है जिस पर वह उस दिन था जब अल्लाह ने ज़मीन और आसमान पैदा किए थे।" - हदीस, जिसे दोनों शैख़ों (बुखारी और मुस्लिम) ने रिवायत किया है 2। अर्थात, समय घूमकर उसी स्थिति में आ गया है जैसा कि वह पृथ्वी और आकाश के सृजन के दिन था। इस हदीस को इमाम बुखारी और इमाम मुस्लिम ने रिवायत किया है। (त)

नोट: इस पर यह आपत्ति है कि अरफ़ा के दिन सिद्दीक़ और मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने वह ईश्वरीय घोषणा की थी जिसके बारे में रब अज़्ज़ व जल्ल ने फ़रमाया: "और अल्लाह और उसके रसूल की ओर से बड़े हज के दिन लोगों में पुकार दी जाती है कि अल्लाह और उसका रसूल मुशरिकों से बेज़ार (अलग) हैं।" 3 (और एक मुनादी (पुकारने वाला) अल्लाह और उसके रसूल की ओर से सब लोगों को बड़े हज के दिन पुकार देता है कि अल्लाह मुशरिकों से बेज़ार है और उसका रसूल भी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)-त)। अगर वह ज़ुल-हिज्जा न होता तो वह ऐसा न फ़रमाता। मैं कहता हूँ: इसमें कई पहलुओं से विचार करने की गुंजाइश है, अतः इस पर गौर करें, अल्लाह उसे माफ़ करे। (मैं कहता हूँ कि इसमें कई वजहों से नज़र है, पस गौर करो। त)

1. अल-क़ुरान अल-करीम 9 / 37

2. सही अल-बुखारी, किताब-उत-तफ़्सीर, सूरह बराअत, बाब 'बेशक महीनों की संख्या...', क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/672; सही मुस्लिम, किताब-उल-क़सामा, बाब 'खून बहाने की हुरमत की सख्ती', क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/60
3. अल-क़ुरान अल-करीम 9 / 3

पेज 410 / 613

تاخیر کر لیتے جس کے سبب ذی الحجہ ہر ماہ میں دورہ کر جاتا،

قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی " اِنَّمَا النَّسِیْٓءُ زِیَادَۃٌ فِی الْکُفْرِ یُضَلُّ بِہِ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا یُحِلُّوْنَہٗ عَامًا وَّیُحَرِّمُوْنَہٗ عَامًا لِّیُوَاطِئُوْا عِدَّۃَ مَا حَرَّمَ اللّٰہُ فَیُحِلُّوْا مَا حَرَّمَ اللّٰہُ " ط ۱- اللہ تعالیٰ نے فرمایا ان کا مہینے پیچھے ہٹنا نہیں مگر اور کفر میں بڑھنا، اس سے کافر بہکائے جاتے ہیں۔ ایک برس اسے حلال ٹھہراتے ہیں اور دوسرے برس اسے حرام مانتے ہیں کہ اس گنتی کے برابر ہو جائیں جو اللہ تعالیٰ نے حرام فرمائی (ت)

یہاں تک کہ صدیق اکبر و مولی علی کرم اللہ وجہما نے جو ہجرت سے نویں سال حج کیا وہ مہینا واقع میں ذیقعدہ تھا سال دہم میں ذی الحجہ اپنے ٹھکانے سے آیا سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حج فرمایا اور ارشاد کیا :

اِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ کَھَیْئَتِہٖ یَوْمَ خَلَقَ اللّٰہُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ الحدیث۔رواہ الشیخان ۲- یعنی زمانہ دورہ کرکے اسی حالت پر آگیا جس پر روز تخلیق زمین و آسمان تھا اس حدیث کو امام بخاری و امام مسلم نے روایت فرمایا ہے۔ ت)

عہ: اس پر اعتراض ہے کہ بروزِ عرفہ صدیق و مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے اعلانِ الٰہیہ فرمایا جسے رب عزوجل نے " وَاَذَانٌ مِّنَ اللّٰہِ وَرَسُوْلِہٖٓ اِلَی النَّاسِ یَوْمَ الْحَجِّ الْاَکْبَرِ اَنَّ اللّٰہَ بَرِیْٓءٌ مِّنَ الْمُشْرِکِیْنَ ۙ وَ رَسُوْلُہٗ " ط ۳ (اور منادی پکار دیتا ہے اللہ اور اس کے رسول کی طرف سے سب لوگوں میں بڑے حج کے دن کہ اللہ بیزار ہے مشرکوں سے اور اس کا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم-ت) فرمایا اگر وہ ذی الحجہ نہ ہوتا ایسا نہ فرماتا۔ اقول : وفیہ نظر بوجوہ فتأمل منہ غفرلہ (میں کہتا ہوں اس میں کئی وجوہ سے نظر ہے پس غور کرو۔ ت)

١ القرآن الكريم ٩ / ٣٧ ٢ صحيح البخارى كتاب التفسير سورة براءة باب قولہ ان عدة الشهور الخ قديمى كتب خانہ كراچى ٢ / ٦٧٢ ، صحيح مسلم كتاب القسامة باب تغليظ تحريم الدماء قديمى كتب خانہ كراچى ٢ / ٦٠ ٣ القرآن الكريم ٩ / ٣

Fatawa Razawiyya, Volume 26

From that day, Nasi (the practice of intercalating months) became completely forgotten, and this cycle of twelve months has continued until the Day of Judgment. So it is not far-fetched that there were nine months from Dhu al-Hijjah to Rabi' al-Awwal. Perhaps Sheikh al-Muhaqqiq (the verified scholar) alluded to this point when he referred to the period of the blessed conception by the days of Hajj rather than Dhu al-Hijjah, even though in the convention of that time, it was possible to call it Dhu al-Hijjah. I say: Now, based on the corrections of the third and fifth problems, the answer to the first problem will be 12 Jumada al-Akhirah. However, if the period of Nasi in the pre-Islamic era (Jahiliyyah) is considered organized, i.e., shifting one month at a time consecutively, then the year of the sacred conception falls in Shaban, not Jumada al-Akhirah. This is because the Dhu al-Hijjah of the Farewell Hajj (Hajjat al-Wida), when his noble age was in its sixty-third year, occurred in Dhu al-Hijjah; the second year was in Dhu al-Qi'dah, and the first year was in Shawwal. The noble birth was in Ramadan, and the year of the blessed conception was in Shaban. But there was nothing organized about those unorganized people; they did as they pleased. When brigands wanted to plunder and the month, according to their reckoning, was one of the sacred months, they would go to their chief and say, "Make this month lawful this year." He would make it lawful, and in another year, to complete the count, he would declare a month forbidden, as narrated by the sons of Jarir, al-Mundhir, and Mardawayh, and by Abu Hatim from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). (Thus, it was not far-fetched for Dhu al-Hijjah to fall in Jumada al-Akhirah that year. And Allah knows best.)

Note: The questioner did not ask about the date here; there are many different opinions on it: the 2nd, 8th, 10th, 12th, 17th, 18th, or 22nd—there are seven opinions. But the most famous, most common, accepted, and reliable one is the 12th. In Makkah al-Mukarramah, people always visit the place of the noble birth on this date, as stated in al-Mawahib and al-Madarij (as found in al-Mawahib al-Ladunniyyah and Madarij al-Nubuwwah - translator). And specifically in that paradise-like place, the sacred Mawlid gathering is held on this date. Imam al-Qastallani and Fadhil az-Zarqani say:

"The famous opinion is that he (peace and blessings of Allah be upon him) was born on Monday, the 12th of Rabi' al-Awwal, and this is the opinion of Muhammad bin Ishaq, the Imam of Maghazi (battles), and others."

The famous view is that the noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was born on Monday, the 12th of Rabi' al-Awwal. This is the saying of the Imam of Maghazi, Muhammad bin Ishaq, and others. (Translator)

---

1 Ad-Durr al-Manthur under the verse 9/472/473 2 Al-Mawahib al-Ladunniyyah, First Objective 1/122 3 Sharh az-Zarqani on al-Mawahib al-Ladunniyyah, First Objective, mention of the marriage of Abdullah and Aminah, Dar al-Ma'rifah, Beirut 1/132

फतावा रज़विया, जिल्द २६

उस दिन से नसी (महीनों को आगे-पीछे करने की प्रथा) पूरी तरह से भुला दी गई और बारह महीनों का यही चक्र कयामत तक रहा, तो यह दूर की बात नहीं कि इस ज़ुल-हिज्जा से रबी-उल-अव्वल तक नौ महीने हों। शायद शेख मोहक्किक ने इसी नुक्ते (बिंदु) की तरफ इशारा किया है कि मुबारक गर्भ ठहरने के ज़माने को हज के दिनों से व्यक्त किया है न कि ज़ुल-हिज्जा से, हालांकि उस समय के चलन में इसे ज़ुल-हिज्जा कहना भी संभव था। मैं कहता हूँ: अब तीसरे और पांचवें मसलों के सुधारों पर पहले मसले का जवाब १२ जमादी-उल-आख़िरा होगा, लेकिन अगर जाहिलियत (अज्ञानता) के दौर के नसी को व्यवस्थित माना जाए, यानी लगातार एक-एक महीना हटाते हों, तो मुकद्दस गर्भ ठहरने का साल ज़ुल-हिज्जा शाबान में पड़ता है न कि जमादी-उल-आख़िरा में, क्योंकि हज्जतुल-विदा का ज़ुल-हिज्जा जब उम्र-ए-मुकद्दस का तिरसठवां (६३वाँ) साल था, ज़ुल-हिज्जा में हुआ; दूसरा साल ज़ुल-कादा में और पहला साल शव्वाल में, विलादत-ए-शरीफ़ रमज़ान में और मुबारक गर्भ ठहरने का साल शाबान में। लेकिन उन अव्यवस्थित लोगों की कोई बात व्यवस्थित न थी, जब जैसा चाहते कर लेते थे। जब लुटेरे लोग लूट-पाट चाहते और उनके हिसाब से महीना हराम (पवित्र) महीनों में से होता, तो वे अपने सरदार के पास आते और कहते कि इस साल इस महीने को हलाल (वैध) कर दे, वह उसे हलाल कर देता, और दूसरे साल गिनती पूरी करने के लिए उसे हराम घोषित कर देता, जैसा कि जहीर, मुन्ज़िर, और मरदुविया के बेटों ने और अबू हातिम ने हज़रत इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है। (तो उस साल जमादी-उल-आख़िरा में ज़ुल-हिज्जा होना कुछ दूर नहीं। वल्लाहु तआला आलम।)

फ़ायदा: सवाल करने वाले ने यहाँ तारीख के बारे में नहीं पूछा, इसमें बहुत अलग-अलग राय हैं: २, ८, १०, १२, १७, १८, २२, सात राय हैं, लेकिन सबसे मशहूर, आम, और विश्वसनीय बारहवीं तारीख़ है। मक्का मुअज्ज़मा में हमेशा इसी तारीख को मुकद्दस जन्मस्थान की ज़ियारत करते हैं जैसा कि अल-मवाहिब और अल-मदारिज में है (जैसा कि मवाहिब-ए-लदुन्निया और मदारिज-उन-नुबुव्वह में है)। और विशेष रूप से उस जन्नत-निशान मकान में इसी तारीख को मुकद्दस मिलाद की महफिल होती है। अल्लामा कस्तलानी और फ़ाज़िल ज़रकानी फरमाते हैं:

"मशहूर यह है कि हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पीर (सोमवार) के दिन १२ रबी-उल-अव्वल को पैदा हुए, और इमामुल-मगाज़ी मुहम्मद बिन इसहाक़ आदि की यही राय है।"

मशहूर यह है कि हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम बारह रबी-उल-अव्वल को सोमवार के दिन पैदा हुए, इमामुल-मगाज़ी मुहम्मद बिन इसहाक़ आदि का यही कहना है। (तर्जुमा)

---

1 अद-दुर अल-मन्सूर, आयत 9/472/473 के तहत 2 अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, पहला मक़सद 1/122 3 शरह अल-ज़रकानी अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, पहला मक़सद, अब्दुल्लाह और आमिना के विवाह का उल्लेख, दारुल मारिफ़ा, बेरूत 1/132

पृष्ठ 411/613

اس دن سے نسی نسیّاً منسیا ہوا اور یہی دورہ دواز دہ ماہہ قیامت تک رہا تو کچھ بعید نہیں کہ اس ذی الحجہ سے ربیع الاول تک نو مہینے ہوں شاید شیخ محقق اسی نکتہ کی طرف مشیر ہیں کہ زمانہ استقرار مبارک کو ایام حج سے تعبیر کیا نہ کہ ذی الحجہ سے ، اگر چہ اس وقت کے عرف میں اسے ذی الحجہ بھی کہنا ممکن تھا۔ اقول : اب مسئلہ ثالثہ و خامسہ کی تصحیحوں پر مسئلہ اولی کا جواب ۱۲ جمادی الآخرہ ہو گا مگر جاہلیت کا دور نسیئی اگر منتظم مانا جائے یعنی علی التوالی ایک ایک مہینہ ہٹاتے ہوں تو سال استقرار حمل اقدس ذی الحجہ شعبان میں پڑتا ہے نہ کہ جمادی الآخرہ میں کہ ذی الحجہ حجۃ الوداع شریف جب عمر اقدس سے تیسر اسال تھا ذی الحجہ میں ہوا اور دوسرا سال ذی القعدہ اور پہلا سال شوال ، ولادت شریفہ رمضان اور سال استقرار حمل مبارک شعبان میں لیکن ان نامنتظموں کی کوئی بات منتظم نہ تھی جب جیسی چاہتے کر لیتے ، لٹیرے لوگ جب لوٹ مار چاہتے اور مہینا ان کے حسابوں اشہر حرم سے ہوتا، اپنے سردار کے پاس آتے اور کہتے اس سال یہ مہینا حلال کر دے، وہ حلال کر دیتا، اور دوسرے سال گنتی پوری کرنے کو حرام ٹھہرا دیتا کماروا ہ ابنآء جریر والمنذر و مردویہ ۱ وابی حاتم عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما (جیسا کہ اس کو جریر، منذر، مردویہ اور ابو حاتم کے بیٹوں نے سیدنا ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا ۔ت) تو اس سال جمادی الآخرہ میں ذی الحجہ ہو نا کچھ بعید نہیں ۔ واللہ تعالی اعلم ۔

فائدہ: سائل نے یہاں تاریخ سے سوال نہ کیا اس میں اقوال بہت مختلف ہیں، دو ۸، آٹھ ۹، دس ۱۰، بارہ ۱۲، سترہ ۱۷، اٹھارہ ۱۸، بائیس ۲۲، سات ۷ قول ہیں مگر اشہر و اکثر و ماخوز و معتبر بارہویں ہے۔ مکہ معظمہ میں ہمیشہ اسی تاریخ مکان مولد اقدس کی زیارت کرتے ہیں کما فی

المواہب ۲ والمدارج (جیسا کہ مواہب لدنیہ اور مدارج النبوۃ میں ہے ۔ت) اور خاص اس مکان جنت نشان میں اسی تاریخ مجلس میلاد مقدس ہوتی ہے۔ علامہ قسطلانی و فاضل زرقانی فرماتے ہیں:

المشھور انہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ولد یوم الاثنین ثانی عشر ربیع الاول وھو قول محمد بن اسحاق امام المغازی وغیرہ ۳۔

مشہور یہ ہے کہ حضور انور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بارہ ربیع الاول بروز پیر کو پیدا ہوئے، امام المغازی محمد بن اسحاق وغیرہ کا یہی قول ہے۔ (ت)

---

۱ الدر المنثور تحت الآیۃ ۹ / ۴۷۲ / ۴۷۳ ۲ المواھب اللدنیہ المقصد الاول ۱ / ۱۲۲ ۳ شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد الاول ذکر تزوج عبداللہ آمنہ دار المعرفۃ بیروت ۱ / ۱۳۲

Fatawa Razawiya Volume 26

In Sharh al-Mawahib, it is stated from Imam Ibn Kathir: 'He is the famous one according to the majority.' [1] Among the majority, this is the famous view. (T) In the same [book] it is mentioned: 'He is the one upon whom practice is based.' [2] (This is what is practiced upon. T). In Sharh al-Hamziyah, it says: 'It is the famous one and practice is upon it.' [3] (This is famous and practice is on it. T). Similarly, clarification is provided in Madarij etc.

(Arabic)

Although most Hadith scholars and historians believe the birth was on the 8th [of Rabi-ul-Awwal], and the astronomers agree on this, and Ibn Hazm and al-Humaydi chose it, and it was narrated from Ibn Abbas and Jubayr bin Mut'im (may Allah be pleased with them). Maghaltay started with the first view, and Al-Dhahabi relied on it in Tahdhib al-Tahdhib following al-Mizzi, and gave the ruling of 'famous' with the word 'qeel' (it is said), while al-Dimyati authenticated the 10th. I say: and we calculated and found the 'Ghurra' (start) of Muharram of the year of the Prophet's birth (peace and blessings be upon him) to be on a Thursday, so the 'Ghurra' of the month of the noble birth was Sunday, and the 'Hilali' (moon-sighting start) was Monday. Thus, Monday was the 8th of the month, and for this reason, there is consensus.

(Urdu)

Although most Hadith scholars and historians are of the view that the blessed birth took place on the 8th, and the astronomers have a consensus on this. This is the choice of Ibn Hazm and Humaydi, and it is also narrated from Ibn Abbas and Jubayr bin Mut'im (may Allah be pleased with them). Maghaltay started with the first saying, and Imam Dhahabi, following Mizzi, relied on it in Tahdhib al-Tahdhib and labelled it famous with 'qeel', and Dimyati declared the 10th as correct. I say: (I say) We calculated and found the 'Ghurra-e-Wastiya' (start) of Muharram in the year of the holy birth of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) to be on a Thursday. In this way, the 'Ghurra-e-Wastiya' of the month of the noble birth was on Sunday and the 'Ghurra-e-Hilaliya' was on Monday. Thus, the 8th of the month of the blessed birth falls on a Monday. This is the reason...

[Footnotes] 1. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyah, First Objective, Mention of Marriage of Abdullah and Aminah, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/132. 2. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyah, First Objective, Mention of Marriage of Abdullah and Aminah, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/132. 3. Al-Futuhat al-Ahmadiyyah bi

al-Minah al-Muhammadiyyah Sharh al-Hamziyah, under the discussion of 'Night of Birth', Jamaliyah, Cairo, p. 10.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

शरह मुवाहिब में इमाम इब्न कसीर से है: 'हुवल मशहूर इंदल जमहूर' - 1 जमहूर के नज़दीक यही मशहूर है। (त) इसी में है: 'हुवल लज़ी अलैहिल अमल' 2 (यही वह है जिस पर अमल है। त) शरह अल-हमज़िया में है: 'हुवल मशहूर व अलैहिल अमल' 3 (यही मशहूर है और इसी पर अमल है। त) इसी तरह मदारिज वग़ैरा में तसरीह की गई।

(अरबी)

हालांकि अधिकांश हदीस विद्वानों और इतिहासकारों का मानना है कि जन्म आठवीं तारीख को हुआ था, और खगोलशास्त्रियों की इस पर सहमति है, और इब्न हज़्म और अल-हुमैदी ने इसे चुना है, और यह इब्न अब्बास और जुबैर बिन मुतइम (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत किया गया है। मग़लताई ने पहले कथन से शुरुआत की, और इमाम ज़हबी ने मज़्ज़ी का अनुसरण करते हुए तहज़ीब अल-तहज़ीब में इसी पर भरोसा किया और 'क़ील' (कहा जाता है) के साथ 'मशहूर' का हुक्म लगाया, जबकि दमयाती ने दसवीं तारीख को सही करार दिया। मैं कहता हूँ: और हमने हिसाब लगाया तो हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पवित्र पैदाइश वाले साल मुहर्रम का ग़ुर्रा-ए-वसतिया (आरंभ) जुमेरात (गुरुवार) के दिन पाया, तो इस तरह पवित्र जन्म के महीने का ग़ुर्रा-ए-वसतिया रविवार के दिन और ग़ुर्रा-ए-हिलालिया सोमवार के दिन हुआ। इस तरह सोमवार का दिन पवित्र जन्म के महीने की आठवीं तारीख़ बनता है। यही वजह है...

(उर्दू)

हालांकि अधिकांश मुहाद्दिसीन और इतिहासकारों का नज़रिया है कि विलादत-ए-बा-सआदत आठ तारीख़ को हुई, अहले-ज़ीजात का इसी पर इज्मा है। इब्न हज़्म व हुमैदी का यही मुख्तार है और इब्न अब्बास व जुबैर बिन मुतइम (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से भी मरवी है। मग़लताई ने क़ौल-ए-अव्वल से आग़ाज़ फ़रमाया और इमाम ज़हबी ने मज़्ज़ी की पैरवी करते हुए तहज़ीब अल-तहज़ीब में इसी पर एतिमाद किया और 'क़ील' के साथ मशहूर का हुक्म लगाया और दमयाती ने दस तारीख़ को सही करार दिया। अक़ूल: (मैं कहता हूँ) हमने हिसाब लगाया तो हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विलादत-ए-अक़दस वाले साल मुहर्रम का ग़ुर्रा-ए-वसतिया (आग़ाज़) जुमेरात के रोज़ पाया तो इस तरह माहे विलादत-ए-करीم का ग़ुर्रा-ए-वसतिया बरोज़ इतवार और ग़ुर्रा-ए-हिलालिया बरोज़ पीर हुआ इस तरह पीर के रोज़ माहे विलादत-ए-मुबारका की आठ तारीख़ बनती है। यह वजह...

[फ़ुटनोट] 1. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मुवाहिब अल-लदुनिया, अल-मक़्सद अल-अव्वल, ज़िक्र तज़वुज अब्दुल्लाह आमिना, दार अल-मआरिफ़ा बेरुत, 1/132 2. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मुवाहिब अल-लदुनिया, अल-मक़्सद अल-अव्वल, ज़िक्र तज़वुज अब्दुल्लाह आमिना, दार अल-मआरिफ़ा बेरुत, 1/132 3. अल-फ़ुतूहात अल-अहमदिया बिल-मिनह अल-मुहमदिया शरह अल-हमज़िया, तहत क़ौलिहि लैलातुल मौलिद, जमालिया क़ाहिरा, पृ. 10

شرح مواہب میں امام ابن کثیر سے ہے: هو المشهور عند الجمهور - 1 جمہور کے نزدیک یہی مشہور ہے۔ (ت) اسی میں ہے: هو الذی علیه العمل 2 (یہی وہ ہے جس پر عمل ہے۔ ت) شرح الہمزیہ میں ہے: هو المشهور وعلیه العمل 3 (یہی مشہور ہے اور اسی پر عمل ہے۔ ت) اسی طرح مدارج وغیرہ میں تصریح کی۔

(عربی)

وان كان اكثر المحدثين والمؤرخين على ثمان خلون وعليه اجمع اهل الزيجات واختاره ابن حزم والحميدى وروى عن ابن عباس وجبير بن مطعم رضى الله تعالى عنهم وبالاول صدر مغلطائى واعتمده الذهبي في تهذيب التهذيب تبعاً للمزى و حكم المشهور بقيل وصحح الدمياطى عشر خلت اقول: وحسبنا فوجدنا غرة المحرم الوسطية عام ولادته صلى الله تعالى عليه وسلم يوم الخميس فكانت غرة شهر الولادة الكريمة الوسطية يوم الاحد والهلالية يوم الاثنين فكان يوم الاثنين الثامن من الشهر ، ولذا اجمع

(اردو)

اگر چہ اکثر محدثین ومورخین کا نظریہ ہے کہ ولادت با سعادت آٹھ تاریخ کو ہوئی ، اہلِ زیجات کا اسی پر اجماع ہے۔ ابن حزم و حمیدی کا یہی مختار ہے اور ابن عباس و جبیر بن مطعم رضی اللہ تعالٰی عنہم سے بھی مروی ہے۔ مغلطائی نے قول اول سے آغاز فرمایا اور امام ذہبی نے مزی کی پیروی کرتے ہوئے تہذیب التہذیب میں اسی پر اعتماد کیا اور قیل کے ساتھ مشہور کا حکم لگایا اور دمیاطی نے دس تاریخ کو صحیح قرار دیا۔ اقول: (میں کہتا ہوں) ہم نے حساب لگایا تو حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی ولادت اقدس والے سال محرم کا غرہ وسطیہ (آغاز) جمعرات کے روز پایا تو اس طرح ماہ ولادت کریمہ کا غرہ وسطیہ بروز اتوار اور غرہ ہلالیہ

(عربی) **(اردو)**

بروز پیر ہوا اس طرح پیر کے روز ماہ ولادت مبارکہ

کی آٹھ تاریخ بنتی ہے۔ یہ وجہ

[حواشی] 1 شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد الاول ذکر تزوج عبداللہ آمنہ دارالمعرفہ بیروت ۱ / ۱۳۲ 2 شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد الاول ذکر تزوج عبداللہ آمنہ دارالمعرفہ بیروت ۱ / ۱۳۲ 3 الفتوحات الاحمدیۃ بالمنح المحمدیۃ شرح الہمزیۃ تحت قولہ لیلۃ المولد جمالیہ قاہرہ ص ۱۰

Fatawa Razawiyya, Volume 26

عليه اصحاب الزيج ومجرد ملاحظة الغرة الوسطية يظهر استحالة سائر الاقوال ماخلا الطرفين والعلم بالحق عند مقلب الملوين۔ Translation: Astronomers (Ashab al-Zij) have a consensus on this. Merely observing the central new moon (ghurrat al-wusta) makes the impossibility of all other opinions, except for the two extremes, evident. True knowledge lies with the Changer of nights and days. (T)

And there is no doubt that for a matter to be accepted by the Ummah (Talqqi bi-al-qabul) is of great significance. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: الفطر يوم يفطر الناس والاضحى يوم يضحى الناس، رواه الترمذى عن ام المؤمنين الصديقہ رضى اللہ تعالىٰ عنہا بسند صحيح۔ (Translation: Eid al-Fitr is on the day the people break their fast, and Eid al-Adha is on the day the people offer sacrifices. Imam Tirmidhi has narrated this with a Sahih chain from the Mother of the Believers, Sayyidah Aisha Siddiqah, may Allah be pleased with her. (T))

And he (peace and blessings of Allah be upon him) says: فطركم يوم تفطرون واضحاكم يوم تضحون رواہ ابو داؤد والبيهقى فى السنن عن ابى هريرة رضى اللہ تعالىٰ عنہ بسند صحيح ورواہ الترمذى و حسنه فزاد في اوله "الصوم يوم تصومون والفطر" الحديث وارسله الشافعي في مسنده والبيهقى في سننه عن عطاء فزاد فى آخره "وعرفة يوم تعرفون" (Translation: Your Eid al-Fitr is on the day you celebrate Eid al-Fitr, and your Eid al-Adha is on the day you consider it Eid al-Adha. Abu Dawud and al-Bayhaqi have narrated this in their Sunan from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) with a Sahih chain. Tirmidhi narrated it, graded it Hasan, and added at the beginning that the day of fasting is the one you all consider as the day of fasting, and the day of Eid al-Fitr is... (till the end of the Hadith). Imam Shafi'i (may Allah have mercy upon him) mentioned it as Mursal in his Musnad.)

---

1. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Fasting, Chapter on when Eid al-Fitr and Eid al-Adha occur, Amin Company Delhi, 1/99.
2. Sunan Abi Dawud, Book of Fasting, Chapter on if the people miss the crescent, Aftab-e-Alam Press Lahore, 1/318.
3. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Fasting, Chapter on the fact that Eid al-Fitr is on the day you break fast, etc., Amin Company Delhi, 1/88.
4. Al-Sunan al-Kubra, Book of Hajj, Chapter on people's mistake regarding the day of Arafah, Dar Sadir Beirut, 5/176.

फ़तावा रज़विय्या, जिल्द 26

عليه اصحاب الزيج ومجرد ملاحظة الغرة الوسطية يظهر استحالة سائر الاقوال ماخلا الطرفين والعلم بالحق عند مقلب الملوين۔ (अनुवाद: ज्योतिषियों (असह़ाब अल-ज़ीज) की इस पर आम सहमति है। केवल मध्यवर्ती नए चाँद (ग़ुर्रत अल-वुस्ता) को देखने से दो चरम सीमाओं के अलावा अन्य सभी मतों की असंभवता स्पष्ट हो जाती है, और सत्य का ज्ञान रात और दिन को बदलने वाले (ईश्वर) के पास है। (त))

और इसमें कोई संदेह नहीं है कि उम्मत द्वारा स्वीकार किया जाना (तलक़्क़ी बिल-क़बूल) बहुत बड़ी बात है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: الفطر یوم یفطر الناس والاضحی یوم یضحی الناس، رواہ الترمذی عن ام المؤمنین الصدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا بسند صحیح۔ (अनुवाद: ईदुल फ़ितर उस दिन है जिस दिन लोग ईद करें और ईदुल अज़हा उस दिन है जिस दिन लोग ईद समझें। इसे इमाम तिर्मिज़ी ने सहीह सनद के साथ उम्मुल मोमिनीन सैयदा आयशा सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत किया है। (त))

और आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: فطرکم یوم تفطرون واضحاکم یوم تضحون رواہ ابو داؤد والبیھقی فی السنن عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بسند صحیح ورواہ الترمذی و حسنہ فزاد في اوله "الصوم یوم تصومون والفطر" الحدیث وارسله الشافعي في مسنده والبیھقی في سننه عن عطاء فزاد فی آخرہ "وعرفة یوم تعرفون" (अनुवाद: तुम्हारी ईदुल फ़ितर उस दिन है जिस दिन तुम ईद मनाओ, और तुम्हारी ईदुल अज़हा उस दिन है जिसे तुम ईदुल अज़हा समझो। इसे अबू दाऊद और बैहक़ी ने अपनी सुनन में हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सहीह सनद के साथ रिवायत किया है। तिर्मिज़ी ने इसे रिवायत किया, इसे ह़सन करार दिया, और इसके शुरू में यह जोड़ा कि रोज़े का दिन वही है जिसे तुम सब रोज़े का दिन करार दो, और ईदुल फ़ितर का दिन वह है... (हदीस के अंत तक)। इमाम शाफ़ई (अलैहिर्रह़मा) ने अपनी मुसनद में इसे मुरसल के रूप में उल्लेख किया है।)

---

1. जामिउत तिर्मिज़ी, अबवाबुस सौम, बाब मा जा-अ फ़िल फ़ित्रि वल अज़ह़ा मता यकून, अमीन कंपनी दिल्ली, 1/99।
2. सुनन अबी दाऊद, किताबुस सियाम, बाब इज़ा अख़्त-अल क़ौमुल हिलाल, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 1/318।

3. जामिउत तिर्मिज़ी, अबवाबुस सियाम, बाब मा जा-अ अन् नल फ़ित्रा यौमा तुफ़्तिरूना आदि, अमीन कंपनी दिल्ली, 1/88।
4. अस-सुनन अल-कुबरा, किताबुल ह़ज्ज, बाब ख़त-अन नासि यौमा अरफ़ा, दार सादिर बेरुत, 5/176।

पृष्ठ 413 का 613

علیہ اصحاب الزیج ومجرد ملاحظۃ الغرۃ الوسطیۃ یظھر استحالۃ سائر الاقوال ماخلا الطرفین والعلم بالحق عند مقلب الملوین۔ ہے کہ اہلِ زیجات کا اس پر اجماع ہے۔ محض غرّہ وسطیہ کو دیکھنے سے طرفین کے علاوہ تمام اقوال کا محال ہونا ظاہر ہو جاتا ہے اور حق کا علم شب و روز کو بدلنے والے کے پاس ہے۔ (ت)

اور شک نہیں کہ تلقی امت بالقبول کے لئے شانِ عظیم ہے، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: الفطر یوم یفطر الناس والاضحی یوم یضحی الناس، رواہ الترمذی عن ام المؤمنین الصدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا بسند صحیح۔ عید الفطر اس دن ہے جس دن لوگ عید کریں اور عید الاضحٰی اس روز ہے جس روز لوگ عید سمجھیں (اس کو امام ترمذی نے صحیح سند کے ساتھ ام المومنین سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت کیا ہے۔ (ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: فطرکم یوم تفطرون واضحاکم یوم تضحون رواہ ابو داؤد والبیھقی فی السنن عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند صحیح ورواہ الترمذی و حسنہ فزاد في اولہ "الصوم یوم تصومون والفطر" الحدیث وارسلہ الشافعی فی مسندہ والبیھقی فی سننہ عن عطاء فزاد فی آخرہ "وعرفۃ یوم تعرفون" تمہاری عید الفطر اس دن ہے جس دن تم عید الفطر کرو اور تمہاری عید الاضحٰی اس دن ہے جس دن کو تم عید الاضحٰی سمجھو۔ اس کو ابو داؤد اور بیہقی نے سنن میں حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے صحیح سند کے ساتھ روایت کیا ہے۔ ترمذی نے اس کو روایت کر کے حسن قرار دیا اور اس کے شروع میں یہ بڑھایا کہ روزہ کا دن وہی ہے جس کو تم سب روزے کا دن قرار دو اور عید الفطر کا دن وہ ہے (حدیث کے آخر تک)۔ امام شافعی علیہ الرحمہ نے اپنی مسند میں اس کو بطور ارسال ذکر فرمایا۔

1 جامع الترمذی ابواب الصوم باب ماجاء فی الفطر والاضحیٰ متٰی یکون امین کمپنی دہلی ۱/ ۹۹ 2 سنن ابی داؤد کتاب الصیام باب اذا اخطأ القوم الھلال آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۳۱۸ 3 جامع الترمذی ابواب الصیام باب ماجاء ان الفطر یوم تفطرون الخ امین کمپنی دہلی ۱/ ۸۸ 4 السنن الکبریٰ کتاب الحج باب خطأ الناس یوم عرفہ دار صادر بیروت ۵/ ۱۷۶

Fatawa Rizvia Volume 26

Bayhaqi has narrated from Hazrat 'Ata in his Sunan, adding at the end: "The Day of Arafah is the day which you consider to be the Day of Arafah." (T)

Meaning, the day of Eid-ul-Fitr, Eid-ul-Adha, and the Day of Arafah for Muslims is the day the majority of Muslims consider it to be, even if it does not coincide with the actual reality, its equivalent is the 'Qibla of investigation' (direction determined by estimation). (T) Certainly, for Eid Milad as well, which is the Greatest Eid, following the words and actions of the majority of Muslims is better. "Then the most appropriate and suitable action is that which the majority of Muslims practice." (T) This is a summary discussion on these matters, and for detail, there is another place. And Allah Almighty knows best what is right, and to Him is the return and the final destination.

Question 222: What was the sixth solar date?

The Answer: The holy birth was 53 years before the holy Migration (Hijrat). [Chronological calculation: marfoo' 60 years 5 N-Dak, marfoo' 7 years Murka. 5 Lakh Akh 18781 days]. Meaning, the middle of Muharram of that year was that many days before the middle of Muharram of the year of Migration. Dividing by seven left no remainder. Since the beginning of the Hijri year by average calculation was Thursday, the day preceding the mentioned days was Wednesday. Since these are full weeks, their first day was Thursday. And when the entry of that year was Thursday, the entry of that Rabi' al-Awwal was Sunday, so Monday was the 9th, meaning the 1st of the middle month was one day before the lunar month. Now, our research into the interval between the two dates is [technical symbols: Ah H Lut is 5 Lakh A. Nazah Lakh. Muharram and Safar Naz. Ta Rabi' al-Awwal. Nazmamo. 5005 years H H Mut R-R Dhar 70 years Rowar Ah Marcha Al Ka required date 20th April 571 AD]. Determining the day from our tables, 71-336-235-28 remaining 11, then looking opposite 11 in the table, the entry for 71 was Thursday and the entry for April was Wednesday, so the 20th of April was Monday, which is what was sought. And Allah Almighty knows best.

Section Two Question 223: 19 Rabi' al-Awwal Sharif 1317 AH What do the scholars of the religion say about this issue: What is the date of the noble passing of the enlightened Presence (Prophet), may the peace and blessings of Allah Almighty be upon him? Explain and you will be rewarded. (T)

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

बैहक़ी ने अपनी सुनन में हज़रत अता से रिवायत करते हुए आख़िर में यह इज़ाफ़ा किया कि अरफ़ा का दिन वह है जिसे तुम अरफ़ा का दिन समझो। (त)

अर्थात, मुसलमानों का ईदुल फ़ित्र, ईदुल अज़हा और अरफ़ा का दिन वही है जिस दिन मुसलमानों का बहुमत इसे मानता है, भले ही वह वास्तविकता के अनुरूप न हो, इसकी मिसाल क़िबला-ए-तहरी (अनुमानित क़िबला) है। (त) निश्चित रूप से ईदे मिलाद, जो कि सबसे बड़ी ईद है, के लिए भी मुसलमानों के बहुमत की बात और अमल के अनुसार चलना ही बेहतर है। 'तो सबसे उपयुक्त और उचित अमल वही है जिस पर मुसलमानों का बहुमत अमल करे।' (त) यह इन मसलों पर संक्षिप्त चर्चा है, और विवरण के लिए दूसरा स्थान है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है, और उसी की ओर लौटना और ठिकाना है।

मसाला २२२: छठी सौर तिथि क्या थी?

जवाब: पवित्र जन्म पवित्र हिजरत से ५३ वर्ष पहले हुआ था। [कालानुक्रमिक गणना की तकनीकी शब्दावली: मरफू ६० साल ५ न-दाक, मरफू ७ साल मरका। ५ लख अख १८७८१ दिन हुए]। अर्थात, उस वर्ष का मध्य मुहर्रम हिजरत के वर्ष के मध्य मुहर्रम से इतने दिन पहले था। सात से भाग देने पर कुछ शेष नहीं बचा। चूंकि औसत गणना के अनुसार हिजरी वर्ष का आरंभ गुरुवार को था, तो उल्लेखित दिनों का पिछला दिन बुधवार था। और चूंकि ये पूरे सप्ताह हैं, तो उनका पहला दिन गुरुवार था। और जब उस वर्ष का प्रवेश गुरुवार को हुआ, तो उस रबीउल अव्वल का प्रवेश रविवार को हुआ, तो सोमवार को नौवीं तिथि थी, यानी महीने की पहली तिथि चाँद की तिथि से एक दिन पहले हुई। अब दोनों तारीखों के बीच हमारा शोध [तकनीकी प्रतीक: अह ह लुत है ५ लख अ। नज़हा लख। मुहर्रम और सफ़र नज़। ता रबीउल अव्वल। नज़मामू। ५००५ साल ह ह मुत र-र धर ७० साल रोवर अह मार्चा अल का वांछित तारीख २० अप्रैल ५७१ ईस्वी है]। हमारी तालिकाओं से दिन ज्ञात करने पर ७१-३३६-२३५-२८ शेष ११ बचा, फिर तालिका में ११ के सामने देखा तो ७१ का प्रवेश गुरुवार था और अप्रैल का प्रवेश बुधवार था, अतः २० अप्रैल सोमवार था, और यही वांछित था। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

दूसरा भाग (फस्ल दोम) मसाला २२३: १९ रबीउल अव्वल शरीफ १३।४ हिजरी धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि हुज़ूर पुर नूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की वफ़ात की तारीख क्या है? वर्णन करें, पुण्य प्राप्त करें। (त)

पृष्ठ ४१४ का ६१३

بیہقی نے اپنی سنن میں حضرت عطاء سے روایت کرتے ہوئے آخر میں یہ اضافہ کیا کہ یوم عرفہ وہ ہے جس کو تم یوم عرفہ سمجھو۔ (ت)

یعنی مسلمانوں کا روز عید الفطر و عید الاضحی روز عرفہ سب اس دن ہے جس دن جمہور مسلمین خیال کریں اسے وان لم یصادف الواقع ونظیرہ قبلۃ التحری (اگرچہ وہ واقع کے مطابق نہ ہو اس کی نظیر قبلہ تحری ہے۔ت) لاجرم عید میلاد والا بھی کہ عید اکبر ہے قول و عمل جمہور مسلمین ہی کے مطابق بہتر ہے فلا وفق العمل ما علیہ العمل (بہترین و مناسب ترین عمل وہی ہے جس پر جمہور مسلمانوں کا عمل ہو۔ت) یہ ہے ان مسائل میں کلام مجمل، اور تفصیل کے لئے دوسرا محل۔ واللہ تعالٰی اعلم بالصواب والیہ المرجوع والمآب۔

مسئلہ ۲۲۲: سادسہ شمسی تاریخ کیا تھی؟

الجواب: ولادت اقدس ہجرت مقدسہ سے ترپن ۵۳ برس پہلے ہے، مرفوع ۶۰ سال ۵ ن داک، مرفوع ۷ سال مرکا ۔۵ لخ اکھ ۱۸۷۸۱ یوم ہوئے یعنی اس سال کا محرم وسطے سال ہجرت کے محرم وسطے سے اتنے دن پہلے تھا ، سات پر تقسیم کئے سے کچھ نہ بچا اور ابتدائے سال ہجری بحساب اوسط پنجشنبہ ہے تو ان ایام مذکورہ کا پچھلا دن چار شنبہ تھا اور جبکہ یہ پورے ہفتے ہیں تو ان کا پہلا دن پنجشنبہ تھا، اور جب اس سال کا مدخل پنجشنبہ ہوا تو اس ربیع الاول کا مدخل یکشنبہ تو دو شنبہ کو نویں تھی یعنی یکم وسطے وہ ہلالی سے ایک دن پہلے ہوئی اب مابین التاریخین ہماری تحقیق میں اح ح لط ہے ۵ لخ ا۔ نزھہ لخ۔ محرم و صفر نظ ۔ط ربیع الاول۔ نزمامو۔ ۵۰۰۵ سال ھ ح مط رر ضر ۷۰ سال رور اھ مارچہ ال ک تاریخ مطلوب بستم اپریل ۵۷۱ء معرفت

یوم ہماری جداول سے اے۵-۳۳۶ -۲۳۵-۲۸ باقی ۱۱ پس جدول میں مقابل ۱۱ دیکھامدخل اے ۵ پنجشنبہ ہوا اور مدخل اپریل چار شنبہ پس بستم اپریل دوشنبہ، وھو المطلوب واللہ تعالی اعلم۔

فصل دوم مسئلہ ۲۲۳: ۱۹ ربیع الاول شریف ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ وفات شریف حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تاریخ کیا ہے؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر دیئے جاؤ گے۔ت)

Fatawa Razawiyyah Volume 26

The Answer:

The famous and reliable opinion of the majority is the 12th of Rabi' al-Awwal Sharif. Ibn Sa'd narrated in 'Al-Tabaqat' through Umar bin Ali al-Murtada (may Allah be pleased with them both) from the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah honor his countenance):

"The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) passed away on Monday, when twelve nights of Rabi' al-Awwal had passed." Meaning, the holy demise of the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) occurred on Monday, the 12th of Rabi' al-Awwal Sharif.

In Sharh al-Mawahib by Allama Zarqani, at the end of the first objective, it is stated:

"That which is with Ibn Ishaq and the majority is that he (peace and blessings of Allah be upon him) died when twelve nights had passed from the month of Rabi' al-Awwal." According to Imam Ibn Ishaq and the majority, the holy demise of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) took place on the 12th of the month of Rabi' al-Awwal. (T)

In the same work, at the beginning of the tenth objective, it is stated:

"The saying of the majority is that he passed away on the 12th of Rabi' al-Awwal." The majority's opinion is that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) passed away on the 12th of Rabi' al-Awwal. (T)

In 'Al-Khamis fi Ahwal Anfas Nafis' (peace and blessings of Allah be upon him), it is stated:

"He (peace and blessings of Allah be upon him) passed away on Monday at midday, when twelve nights had passed from Rabi' al-Awwal in the eleventh year of the Hijra, at mid-morning, at the same time he had entered Medina." The blessed demise of the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) occurred on the 12th of Rabi' al-Awwal Sharif, 11 AH, on Monday at noon, which was the same time he had entered Medina Munawwarah. (T)

1. Al-Tabaqat al-Kubra, Ibn Sa'd, mentioning the duration of the illness of the Messenger of Allah (peace be upon him), etc., Dar Sader, Beirut, 2/272.

2. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, end of 'Al-Ba'uth al-Nabawiyyah', Dar al-Ma'rifah, Beirut, 3/110.
3. Sharh al-'Allamah al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, the tenth objective, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 8/250.
4. Tarikh al-Khamis fi Ahwal Anfas Nafis, mentioning the time of his death (peace be upon him), Mu'assasah Sha'ban, Beirut, 2/166.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

उत्तर:

बहुमत का प्रसिद्ध और विश्वसनीय मत १२ रबी-उल-अव्वल शरीफ़ है। इब्न सअद ने 'अल-तबाक़ात' में उमर बिन अली अल-मुर्तज़ा (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) के माध्यम से अमीर-उल-मोमिनीन मौला अली (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) से रिवायत किया है:

"अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) सोमवार को वफ़ात पा गए, जब रबी-उल-अव्वल की बारह रातें बीत चुकी थीं।" यानी हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की वफ़ात शरीफ़ पीर के दिन बारहवीं तारीख़ रबी-उल-अव्वल शरीफ़ को हुई।

अल्लामा ज़रक़ानी की 'शरह मवाहिब' के पहले मक़सद के अंत में है:

"इब्न इस्हाक़ और बहुमत के पास यह है कि वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) रबी-उल-अव्वल के महीने की बारह रातें बीतने पर वफ़ात पा गए।" इमाम इब्न इस्हाक़ और बहुमत के नज़दीक रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का विसाल-ए-अक़दस रबी-उल-अव्वल महीने की बारह तारीख़ को हुआ। (त)

उसी में दसवें मक़सद की शुरुआत में है:

"बहुमत का कथन यह है कि उन्होंने बारह रबी-उल-अव्वल को विसाल फ़रमाया।" बहुमत का मत यह है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने बारह रबी-उल-अव्वल को विसाल फ़रमाया। (त)

'अल-ख़मीस फ़ी अह्वाल अनफ़स नफ़िस' (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) में है:

"वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सोमवार दोपहर के समय वफ़ात पा गए, जब हिजरत के ग्यारहवें वर्ष में रबी-उल-अव्वल की बारह रातें बीत चुकी थीं, चाश्त के समय, उसी समय जब वह मदीना में दाखिल हुए थे।" नबी-ए-अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का विसाल-ए-मुबारक बारह रबी-

उल-अव्वल शरीफ़ ११ हिजरी सोमवार दोपहर के वक्त हुआ, जिस वक्त आप मदीना मुनव्वरा में दाखिल हुए थे। (त)

1. अल-तबाक़ात अल-कुबरा, इब्न सअद, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बीमारी की अवधि का वर्णन आदि, दार सादर बेरूत २/ २७२।
2. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-बऊथ अल-नबविया का अंत, दार अल-मअरिफ़ा बेरूत ३/ ११०।
3. शरह अल-अल्लामा ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, दसवां मक़सद, दार अल-मअरिफ़ा बेरूत ८/ २५०।
4. तारीख़ अल-ख़मीस फ़ी अह्वाल अनफ़स नफ़िस, उनके वफ़ात के समय का उल्लेख (अलैहिस्सलाम), मुअस्ससा शाबान बेरूत २/ १६६।

पेज ४१५ ऑफ़ ६१३

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

الجواب:

قولِ مشہور و معتمد جمہور دوازدہم ربیع الاول شریف ہے، ابن سعد نے طبقات میں بطریق عمر بن علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالٰی عنہما امیر المومنین مولیٰ علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الکریم سے روایت کی:

قال مات رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم یوم الاثنین لاثنتی عشرۃ مضت من ربیع الاول ۔ یعنی حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی وفات شریف روزِ دوشنبہ بارہویں تاریخ ربیع الاول شریف کو ہوئی۔

شرح مواہب علامہ زرقانی آخر مقصد اول میں ہے:

الذی عند ابن اسحاق والجمہور انہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم مات لاثنتی عشرۃ لیلۃ خلت من شہر ربیع الاول ۔ امام ابن اسحاق اور جمہور کے نزدیک رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا وصالِ اقدس ماہِ ربیع الاول کی بارہ تاریخ کو ہوا۔ (ت)

اسی میں آغاز مقصدِ دہم میں ہے:

قول الجمہور انہ توفی ثانی عشر ربیع الاول ۔ جمہور کا قول یہ ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے بارہ ربیع الاول کو وصال فرمایا۔ (ت)

خمیس فی احوالِ انفسِ نفیس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں ہے:

توفی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم یوم الاثنین نصف النہار لاثنتي عشرۃ لیلۃ خلت من ربیع الاول سنۃ احدی عشرۃ من الھجرۃ ضحی فی مثل الوقت الذی دخل فیہ المدینۃ ۔ نبی اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا وصال مبارک بارہ ربیع الاول شریف ۱۱ھ بروزِ پیر دوپہر کے وقت ہوا جس وقت آپ مدینہ منورہ میں داخل ہوئے تھے۔ (ت)

۱۔ الطبقات الکبری ابن سعد ذکر کم مرض رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم الخ دار صادر بیروت ۲/ ۲۷۲ ۲۔ شرح الزرقانی علی المواھب اللدنیہ آخر البعوث النبویۃ دار المعرفۃ بیروت ۳/ ۱۱۰ ۳۔ شرح العلامۃ الزرقانی علی المواھب اللدنیہ المقصد العاشر دار المعرفۃ بیروت ۸/ ۲۵۰ ۴۔ تاریخ الخمیس في احوال انفس نفیس ذکر وقت موتہ علیہ السلام موسسۃ شعبان بیروت ۲/ ۱۶۶

In the same [source], it is mentioned from Imam Abu Hatim Razi, Imam Razin 'Abdari, and the book 'al-Wafa' by Imam Ibn al-Jawzi: [Arabic]: He fell ill in Safar, when ten days remained of it (20th Safar), and he passed away, peace and blessings of Allah be upon him, on the twelfth night of Rabi' al-Awwal, on a Monday. [Urdu]: The radiant Messenger, peace and blessings of Allah be upon him, fell ill on the twentieth of Safar and passed away on Monday, the twelfth of Rabi' al-Awwal. (T)

In 'Kamil' by Ibn al-Athir al-Jazari, it is written: [Arabic]: His death, peace and blessings of Allah be upon him, occurred on Monday, the twelfth night of Rabi' al-Awwal. [Urdu]: The passing of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, occurred on Monday, the twelfth of Rabi' al-Awwal. (T)

In 'Majma' Bihar al-Anwar', it is written: [Arabic]: He reached the Truth (passed away) in the middle of the day on the twelfth of Rabi' al-Awwal. It is said [it was] on its beginning (1st), and it is said [it was] when two nights had passed (2nd). The first opinion is more prominent than the latter two. [Urdu]: You passed away on the 12th of Rabi' al-Awwal. One opinion is that you passed away on the 1st of Rabi' al-Awwal, and another opinion is the 2nd of Rabi' al-Awwal, but the first opinion (12th Rabi' al-Awwal) is more widely held than the other two. (T)

In 'Is'aaf al-Raghibeen' by Fadil Muhammad Sabban, it is written: [Arabic]: He passed away, peace and blessings of Allah be upon him, in the house of Aisha on Monday, shortly before noon, when two nights had passed of Rabi' al-Awwal. It is said when one night had passed, and it is said when twelve nights had passed, and the majority [of scholars] are upon this [last opinion]. [Urdu]: The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, passed away in the blessed chamber of Sayyidah Aisha Siddiqa, may Allah be pleased with her, shortly before noon on Monday, the 2nd of Rabi' al-Awwal. One opinion states the 1st and another opinion states the 12th of Rabi' al-Awwal, and the majority is upon this [latter] opinion. (T)

---

1. Tarikh al-Khamis, Ibtida' Maradih 'Alayhis Salatu was-Salam, Mu'assasat Sha'ban, Beirut, 2/161
2. Al-Kamil fi al-Tarikh, Ibn al-Athir, Dhikr Marad Rasulillah Sallallahu 'Alayhi wa Sallam, Dar Sader, Beirut, 2/323
3. Majma' Bihar al-Anwar, Fasl fi al-Siyar min Siyarin al-Mukhtasar fi Sabab Qudum al-Habashah etc., Maktabah Dar al-Iman, Medina al-Munawwarah, 5/294

4. Is'aaf al-Raghibeen

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 26

इसी में इमाम अबू हातिम राज़ी, इमाम रज़ीन अब्दरी और इमाम इब्न अल-जौज़ी की किताब 'अल-वफ़ा' से उद्धृत है: [अरबी]: वह सफ़र महीने में बीमार हुए जब दस दिन शेष थे (यानी 20 सफ़र), और उनका देहांत सोमवार को रबी-उल-अव्वल की बारहवीं रात को हुआ, उन पर अल्लाह की शांति और दुआएं हों। [उर्दू]: हुज़ूर पुर नूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम बीस सफ़र को बीमार हुए और बारह रबी-उल-अव्वल सोमवार के दिन आपका विसाल (देहांत) हुआ। (त)

'कामिल' इब्न अल-असीर जज़री में लिखा है: [अरबी]: उनका देहांत सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम रबी-उल-अव्वल की बारहवीं रात सोमवार को हुआ। [उर्दू]: हुज़ूर अलैहिस सलातो वस्सलाम का विसाल बारह रबी-उल-अव्वल सोमवार के दिन हुआ। (त)

'मजमा' बिहार अल-अनवार' में है: [अरबी]: वह रबी-उल-अव्वल की बारह तारीख को दोपहर के समय सत्य से जा मिले (स्वर्गवासी हुए)। एक राय रबी-उल-अव्वल की पहली और एक राय दूसरी तारीख की भी है, मगर पहली राय पिछली दोनों रायों से अधिक प्रसिद्ध है। [उर्दू]: आप बारह रबी-उल-अव्वल को वासिल-ब-हक़ हुए। एक क़ौल (कथन) यकम (पहली) रबी-उल-अव्वल को वासिल-ब-हक़ होने का है, एक क़ौल दो रबी-उल-अव्वल का है, मगर पहला क़ौल (12 रबी-उल-अव्वल) आखिरी दोनों से अक्सर (प्रमुख) है। (त)

'इसआफ़ अर-राग़िबीन' फ़ाज़िल मुहम्मद सब्बान में है: [अरबी]: अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का विसाल सैयदा आयशा के घर में सोमवार को ज़वाल (दोपहर) से थोड़ा पहले रबी-उल-अव्वल की दो रातें बीतने पर हुआ। एक क़ौल एक रात बीतने का है और एक क़ौल बारह रातें बीतने का है और जुमहूर (बहुमत) इसी आख़िरी राय पर है। [उर्दू]: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने सैयदा आयशा सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा के हुजरा-ए-मुबारका में दो रबी-उल-अव्वल बरोज सोमवार ज़वाल से थोड़ी देर पहले विसाल फ़रमाया। एक क़ौल में यकम और एक क़ौल में बारह रबी-उल-अव्वल है और जुमहूर इसी क़ौल पर हैं। (त)

---

1. तारीखुल ख़मीस, इब्तिदा-ए-मरज़िह अलैहिस सलातो वस्सलाम, मुअस्ससा शअबान, बेरूत, 2/161

2. अल-कामिल फ़ित-तारीख़, इब्न अल-असीर, ज़िक्र-ए-मरज़ रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, दार सादेर, बेरूत, 2/323
3. मजमा' बिहार अल-अनवार, फ़स्ल फ़िस-सियर मिन सियरिन अल-मुख़्तसर फ़ी सबब क़ुदूम अल-हबशा इल्ख, मकतबा दारुल ईमान, मदीना मुनव्वरा, 5/294
4. इसआफ़ अर-राग़िबीन

اسی میں امام ابوحاتم رازی و امام رزین عبدری و کتاب الوفاء امام ابن جوزی سے ہے: مرض فی صفر لعشر بقین منہ وتوفی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لاثنتی عشرۃ لیلۃ خلت من ربیع الاول یوم الاثنین حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بیس صفر کو بیمار ہوئے اور بارہ ربیع الاول پیر کے روز آپ کا وصال ہوا۔ (ت)

کامل ابن اثیر جزری میں ہے: کان موتہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم یوم الاثنین لثنتی عشرۃ لیلۃ خلت من ربیع الاول حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا وصال بارہ ربیع الاول پیر کے روز ہوا۔ (ت)

مجمع بحار الانوار میں ہے: وصل بالحق فی نصف نہارہ لاثنی عشر من ربیع الاول وقیل لمستہلہ وقیل للیلتین خلتا منہ والأول اکثر من الأخیرین آپ بارہ ربیع الاول کو واصل بہ حق ہوئے، ایک قول یکم ربیع الاول کو واصل بہ حق ہوئے، ایک قول دو ربیع الاول کا ہے مگر پہلا قول (۱۲ ربیع الاول) آخری دونوں سے اکثر ہے۔ (ت)

اسعاف الراغبین فاضل محمد صبان میں ہے: توفی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فی بیت عائشہ یوم الاثنین قبیل الزوال للیلتین مضتا من ربیع الاول وقیل لیلۃ مضت منہ وقیل لاثنتی عشرۃ لیلۃ مضت منہ وعلیہ الجمہور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کے حجرہ مبارکہ میں دو ربیع الاول بروز پیر زوال سے تھوڑی دیر پہلے وصال فرمایا۔ ایک قول میں یکم اور ایک قول میں بارہ ربیع الاول ہے اور جمہور اسی قول پر ہیں۔ (ت)

---

۱ تاریخ الخمیس ابتداء مرضہ علیہ الصلوۃ والسلام مؤسسۃ شعبان بیروت ۲/ ۱۶۱ ۲ الکامل فی التاریخ ابن اثیر ذکر مرض رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم دارصادر بیروت ۲/ ۳۲۳ ۳ مجمع

بحار الانوار فصل فی السیر من سیرنا المختصر فی سبب قدوم الحبشہ الخ مکتبہ دارالایمان المدینۃ المنورہ ۵/ ۲۹۴ ۴ اسعاف الراغبین

Fatawa Razvia, Volume 26

And the verification is that in reality, according to the sighting in Makkah al-Mu'azzamah, it was the 13th of Rabi' al-Awwal. The sighting did not happen in Madinah Tayyibah; therefore, according to their calculation, it was established as the 12th. The narrators reported based on their own calculation, and it became famous and accepted by the majority. This is the summary of the research of Imam Barzi, Imam Imad-ud-Din bin Kathir, Imam Badr-ud-Din bin Jama'ah, and other great scholars of Hadith and researchers. Besides this, there are two other views: one is the 1st of Rabi' al-Awwal, mentioned by Musa bin Uqbah, al-Layth, al-Khwarizmi, and Ibn Zubayr[1] (this was mentioned by Musa bin Uqbah, Layth, Khwarizmi, and Ibn Zubayr). The second view is the 2nd of Rabi' al-Awwal, which is the saying of two lying Rafidis, Abu Mikhnaf and Kalbi.

Arabic	Urdu
So in al-Zurqani, after attributing the first [view] to those we mentioned, and according to Abu Mikhnaf and al-Kalbi, [it was] on the second.[2]	In Zurqani, after attributing the 1st of Rabi' al-Awwal to the gentlemen we mentioned, it is stated that according to Abu Mikhnaf and Kalbi, the passing away occurred on the 2nd of Rabi' al-Awwal. (T)

These two views are purely false and unreliable, rather completely impossible and inconceivable.

Arabic	Urdu
Even if one leans towards each of them from a mathematical perspective, not from the perspective that their narration is more established in this chapter. Indeed, calculation dictates the invalidity and departure from both views, as you will soon know with the help of the King, the Bestower. And a third account occurred in 'Al-Kamil' where [the author] said after relying on the majority view as we quoted: "And it was said he died at midday on Monday, with two nights	The inclination towards each of these two views is from a mathematical point of view, not because their narration is more established in this chapter, whereas calculation demands their invalidity, as you will soon know with the help of Him Who is the Great Bestower. A third narration is found in 'Al-Kamil', where the author of Al-Kamil, after quoting the reliable majority view as we mentioned, stated that according to one view, the Messenger of Allah (peace and blessings

Arabic	Urdu
remaining of Rabi' al-Awwal."[3] I say: and it is...	of Allah be upon him) passed away on the 28th of Rabi' al-Awwal.

[1] Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Awwal, the end of the Prophetic Missions, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 3/110. [2] Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Awwal, the end of the Prophetic Missions, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 3/110. [3] Al-Kamil fi al-Tarikh, Mention of the illness of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Dar Sadr, Beirut, 2/323.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

और तहक़ीक़ (अनुसंधान) यह है कि हक़ीक़त में मक्का मुअज़्ज़मा की रुय्यत (चाँद दिखने) के हिसाब से रबी उल अव्वल शरीफ़ की तेरहवीं थी। मदीना तय्यबा में रुय्यत नहीं हुई थी, लिहाज़ा उनके हिसाब से बारहवीं ठहरी। उन्हीं रावियों (वर्णनकर्ताओं) ने अपने हिसाब की बिना पर रिवायत की और यही जमहूर (बहुमत) में मशहूर व मक़बूल हुई। यह इमाम बरजी, इमाम इमादुद्दीन बिन कसीर और इमाम बदरुद्दीन बिन जमाआ वगैरह अकाबिर मुहद्दिसीन व मुहक्क़िक़ीन की तहक़ीक़ का हासिल है। इसके सिवा दो और क़ौल (कथन) हैं: एक यकुम (1) रबी उल अव्वल शरीफ़ जिसका ज़िक्र मूसा बिन उक़्बा, लैस, ख़्वारज़मी और इब्न ज़ुबैर^1 ने किया है। दूसरा दो (2) रबी उल अव्वल शरीफ़ जो कि दो झूठे राफ़िज़ियों अबू मिख़नफ़ और कल्बी का क़ौल है।

अरबी

तो ज़रक़ानी में, पहले क़ौल को उन लोगों की तरफ मंसूब करने के बाद जिनका हमने ज़िक्र किया, और अबू मिख़नफ़ और कल्बी के नज़दीक दूसरी तारीख को।^2

उर्दू

ज़रक़ानी में यकुम रबी उल अव्वल की निस्बत उन हज़रात की तरफ़ करने के बाद जिनका हमने ज़िक्र किया है, फ़रमाया कि अबू मिख़नफ़ और कल्बी के नज़दीक दो रबी उल अव्वल को विसाल हुआ। (त)

ये दोनों अक़वाल (कथन) महज़ बातिल (झूठे) व ना-मोतबर (अविश्वसनीय) बल्कि सरासर मुहाल (असंभव) व ना-मुतसव्वर (अकल्पनीय) हैं।

अरबी

और अगरचे हर एक की तरफ़ झुकाव हिसाब के नज़रिए से है, न कि इस हैसियत से कि उनकी रिवायत इस बाब में ज़्यादा साबित है। बल्कि हिसाब तो इन दोनों अक़वाल के बातिल और ख़त्म होने का तक़ाज़ा करता है जैसा कि अनक़रीब तू उस (अल्लाह) की मदद से जान लेगा जो बहुत अता फ़रमाने वाला बादशाह है। और 'अल-कामिल' में एक तीसरी हिकायत वाक़े हुई है जहाँ मुसन्निफ़ ने जमहूर के मोतमद (विश्वसनीय) क़ौल पर एतमाद

उर्दू

इन दोनों क़ौलों में से हर एक का मिलान हिसाब की तरफ़ है, इस हैसियत से नहीं कि उनकी रिवायत इस बाब में साबित है, जबकि हिसाब तो उनके बातिल होने का तक़ाज़ा करता है जैसा कि अनक़रीब तू उसकी मदद से जान लेगा जो बहुत अता फ़रमाने वाला बादशाह है। 'अल-कामिल' में एक तीसरी हिकायत वाक़े हुई है जहाँ साहिबे-कामिल ने जमहूर का मोतमद क़ौल, जैसा कि हमने

अरबी	उर्दू
करने के बाद, जैसा कि हमने नक़ल किया, कहा है: "और कहा गया कि विसाल पीर के दिन निस्फ़ नहार (दोपहर) को हुआ जबकि रबी उल अव्वल की दो रातें बाक़ी थीं।"^3 मैं कहता हूँ: और वह...	ज़िक्र किया है, नक़ल करने के बाद फ़रमाया कि एक क़ौल के मुताबिक़ रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अट्ठाइस (28) रबी उल अव्वल...

---

^1 शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुनिय्या, अल-मक़्सद अल-अव्वल, आख़िर अल-बुऊस अल-नबविय्या, दार अल-मआरिफ़ बैरूत, 3/110. ^2 शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुनिय्या, अल-मक़्सद अल-अव्वल, आख़िर अल-बुऊस अल-नबविय्या, दार अल-मआरिफ़ बैरूत, 3/110. ^3 अल-कामिल फ़ित-तारीख़, ज़िक्र ए मर्ज़ ए रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दार सादिर बैरूत, 2/323.

اور تحقیق یہ ہے کہ حقیقتہً بحسب رؤیت مکہ معظمہ ربیع الاول شریف کی تیر ہوئیں تھی مدینہ طیبہ میں رؤیت نہ ہوئی لہٰذا ان کے حساب سے بار ہوئیں ٹھہری وہی رواۃ نے اپنے حساب کی بنا پر روایت کی اور مشہور و مقبول جمہور ہوئی، یہ حاصل تحقیق امام بارزی و امام عماد الدین بن کثیر و امام بدر الدین بن جماعہ وغیرہ ہم اکابر محدثین و محققین ہے، اس کے سوا دو قول ایک یکم ربیع الاول شریف ذکرہ موسی بن عقبہ واللیث والخوارزمی وابن زبیر ۱۸ (اس کو موسیٰ بن عقبہ، لیث، خوارزمی اور ابن زبیر نے ذکر کیا ت) دوسرا دوم ربیع الاول شریف کہ دورافضیان کذاب ابو مخنف وکلبی کا قول ہے،

عربی	اردو
ففي الزرقانی بعد عزو الاول الی من ذکرنا وعند ابي مخنف والکلبی في ثانیہ ۲۸۔	زرقانی میں یکم ربیع الاول کی نسبت ان حضرات کی طرف کرنے کے بعد جن کا ہم نے ذکر کیا ہے فرمایا کہ ابومخنف اور کلبی کے نزدیک دور ربیع الاول کو وصال ہوا۔ (ت)

یہ دونوں اقوال محض باطل و نامعتبر بلکہ سراسر محال و نامتصور ہیں،

عربی	اردو
وان میل الی کل نظرا الی الحساب لامن حیث ان روایتھا اثبت فی الباب وانما یقضی الحساب علی القولین بالبطلان والذھاب کما ستعرف بعون الملك	ان دونوں قولوں میں سے ہر ایک کا میلان نظر حساب کی طرف ہے، اس حیثیت سے نہیں کہ ان کی روایت اس باب میں اثبت ہے، جبکہ حساب تو ان کے بطلان کا تقاضا کرتا ہے جیسا کہ عنقریب تو اس کی مدد سے جان لے گا جو

عربی	اردو
الوهاب، ووقع فی الکامل حکایة ثالث حیث قال بعد ما اعتمد قول الجمهور کما نقلنا وقیل مات نصف النهار یوم الاثنین للیلتین بقیتا من ربیع الاول ۱۸3 اقول: وهو	بہت عطا فرمانے والا بادشاہ ہے۔ کامل میں ایک تیسری حکایت واقع ہوئی ہے جہاں صاحبِ کامل نے جمہور کا معتمد قول جیسا کہ ہم نے ذکر کیا ہے نقل کرنے کے بعد فرمایا کہ ایک قول کے مطابق رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اٹھائیس ربیع الاول

---

۱۸1 شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد الاول آخر البعوث النبویۃ دار المعرفۃ بیروت ۳/ ۱۱۰

۱۸2 شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد الاول آخر البعوث النبویۃ دار المعرفۃ بیروت ۳/ ۱۱۰

۱۸3 الکامل فی التاریخ ذکر مرض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دار صادر بیروت ۲/ ۳۲۳

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Table/Columns Section] [Arabic]: "It was a delusion, as if 'khaltan' was confused with 'baqiyatana', for the memorizers (of Hadith) mention only two opinions here besides the famous one." [Urdu Translation]: He passed away on Monday. I say: (I say) this is a misunderstanding. It seems the speaker confused 'khaltan' with 'baqiyatana' because the Hadith scholars have only mentioned two views besides the famous one here. (T)

Detailed explanation and clarification is that the noble passing occurred on Monday in the month of Rabi al-Awwal. This is so established, firm, and certain that there is absolutely no room for dispute. It is stated in Fath al-Bari (Commentary on Sahih Bukhari), Mawahib al-Ladaniyah, and Sharh Zurqani:

[Table/Columns Section] [Arabic]: "(Then his passing, may Allah bless him and grant him peace, was on Monday) as is established in the Sahih from Anas, and it was narrated by Ibn Sa'd with his chains from Aisha, Ali, Sa'd, Urwah, Ibn al-Musayyib, Ibn Shihab, and others (in Rabi al-Awwal without dispute) as Ibn Abd al-Barr said, rather it is almost a consensus... etc." [Urdu Translation]: (Then the passing of the Prophet, peace and blessings be upon him, was on a Monday) as is proven from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him) in the Sahih. Ibn Sa'd has narrated this with his authentic chains from Sayyiduna Aisha Siddiqa, Ali al-Murtaza, Sa'd, Urwah, Ibn Musayyib, and Ibn Shihab etc. (may Allah be pleased with them). (There is no disagreement that the blessed passing occurred in Rabi al-Awwal) as Ibn Abd al-Barr stated; in fact, there is almost a consensus on it... etc. (T)

On the other hand, it is undoubtedly established that the month of Dhul-Hijjah preceding this Rabi al-Awwal started on a Thursday, because the Farewell Pilgrimage (Hajjat al-Wada) was on a Friday by consensus.

[Table/Columns Section] [Arabic]: "And that has been established in authentic Hadiths for which there is no challenger, so there is no need for us to lengthen the discourse by enumerating them." [Urdu Translation]: Research shows this has been proven from such authentic Hadiths that have no contradiction; therefore, we do not need to lengthen the discourse with details. (T)

And when the 29th of Dhul-Hijjah 10 AH was a Thursday, then the 12th of Rabi al-Awwal 11 AH cannot possibly fall on a Monday because even if Dhul-Hijjah,

Muharram, and Safar were all thirty-day months, then the beginning of Rabi al-Awwal would be...

---

1. Al-Mawahib al-Ladunniyah, End of Prophet's Missions, Al-Maktab al-Islami Beirut 11/649; Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyah, End of Prophet's Missions, Dar al-Ma'rifah Beirut 3/111.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 26

[तालिका/कॉलम अनुभाग] [अरबी]: "यह एक भ्रम था, जैसे कि 'खलतन' को 'बकियतना' के साथ मिला दिया गया हो, क्योंकि हिफ़ाज़ (हदीस के ज्ञाता) यहाँ प्रसिद्ध मत के अलावा केवल दो ही मतों का उल्लेख करते हैं।"

विस्तृत विवरण और स्पष्टीकरण यह है कि पवित्र देहांत रबी-उल-अव्वल के महीने में सोमवार के दिन हुआ। यह इतना सिद्ध, सुदृढ़ और निश्चित है कि इसमें विवाद की कोई गुंजाइश नहीं है। फ़तहुल बारी (सहीह बुख़ारी की व्याख्या), मवाहिब-उल-लदनिया और शरह ज़ुरकानी में है:

[तालिका/कॉलम अनुभाग] [अरबी]: "(फिर उनका देहांत, अल्लाह उन पर कृपा करे और उन्हें शांति प्रदान करे, सोमवार को हुआ) जैसा कि अनस से सहीह में सिद्ध है, और इब्न साद ने अपनी सनदों के साथ आयशा, अली, साद, उरवा, इब्न अल-मुसय्यिब, इब्न शिहाब और अन्य से इसे वर्णित किया है (रबी-उल-अव्वल में बिना किसी विवाद के) जैसा कि इब्न अब्द अल-बर्र ने कहा, बल्कि इस पर लगभग आम सहमति है... आदि।" उर्दू अनुवाद: (फिर हुज़ूर अलैहिस्सलाम का देहांत पीर के दिन हुआ) जैसा कि सहीह में हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से सिद्ध है। इसे इब्न साद ने अपनी सहीह सनदों के साथ सैय्यदना आयशा सिद्दीक़ा, अली मुर्तज़ा, साद, उरवा, इब्न मुसय्यिब और इब्न शिहाब आदि से रिवायत किया है रज़ियल्लाहु अन्हुम (रबी-उल-अव्वल में पवित्र देहांत होने में कोई मतभेद नहीं है) जैसा कि इब्न अब्दुल बर्र ने कहा बल्कि इस पर लगभग इज्मा (आम सहमति) है... आदि। (त)

दूसरी ओर, यह निर्विवाद रूप से सिद्ध है कि इस रबी-उल-अव्वल से पहले जो ज़िल हिज्जा था, उसकी पहली तारीख़ गुरुवार थी, क्योंकि हज्जतुल विदा सर्वसम्मति से शुक्रवार को था।

[तालिका/कॉलम अनुभाग] [अरबी]: "और वह प्रामाणिक हदीसों में सिद्ध हो चुका है जिनका कोई विरोधी नहीं है, इसलिए हमें उन्हें विस्तार से बताने की आवश्यकता नहीं है।" उर्दू अनुवाद: शोध से यह ऐसी सहीह हदीसों से सिद्ध हो चुका है जिनका कोई मुकाबला करने वाला नहीं है, इसलिए हमें इसके विस्तार में लंबे कलाम की कोई आवश्यकता नहीं है। (त)

और जब 29 ज़िल हिज्जा 10 हिजरी को गुरुवार था, तो 12 रबी-उल-अव्वल 11 हिजरी किसी भी तरह सोमवार को नहीं आ सकता क्योंकि यदि ज़िल हिज्जा, मुहर्रम, सफ़र तीनों महीने 30 के माने जाएँ तो रबी-उल-अव्वल की शुरुआत...

1. अल-मवाहिब अल-लदुनिया, पैगंबर मिशन का अंत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 11/649; शरह अल-ज़ुरकानी अलल मवाहिब अल-लदुनिया, पैगंबर मिशन का अंत, दार अल-माआरिफा बेरूत 3/111।

पृष्ठ 418 / 613

[Arabic] [Table/Columns Section]: وھم وکأنه شبه علیه خلتاً بقیتنا فان الحفاظ انما یذکرون ھھنا سوی المشھور قولین لاغیر۔ [Urdu Translation]: بروز پیر وصال فرمایا اقول : (میں کہتا ہوں) یہ وہم ہے گویا کہ قائل کو خلتاً کے بجائے بقیتنا کا اشتباہ ہوا کیونکہ حفاظ نے یہاں پر قول مشہور کے علاوہ فقط دو ہی قول ذکر کئے ہیں (ت)

تفصیل مقام و توضیح مرام یہ ہے کہ وفات اقدس ماہ ربیع الاول روز دوشنبہ میں واقع ہوئی، اس قدر ثابت و مستحکم و یقینی ہے جس میں اصلاً جائے نزاع نہیں۔ فتح الباری شرح صحیح البخاری و مواہب لدنیہ و شرح زرقانی میں ہے:

[Arabic] [Table/Columns Section]: (ثم ان وفاته صلی اللہ تعالی علیه وسلم في یوم الاثنین) کما ثبت في الصحیح عن انس ورواہ ابن سعد باسانیده عن عائشة وعلي وسعد وعروة وابن المسیب وابن شھاب وغیرھم (من ربیع الاول بلا خلاف) کما قال ابن عبدالبر بل کادیکون اجماعاً ۱۔ الخ [Urdu Translation]: (پھر حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا وصال پیر کے روز ہے) جیسا کہ صحیح میں حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ثابت ہے۔ اس کو ابن سعد نے اپنی صحیح سندوں کے ساتھ سیدنا عائشہ صدیقہ، علی مرتضٰی، سعد، عروہ، ابن مسیب اور ابن شہاب وغیرہ سے روایت کیا ہے رضی اللہ تعالٰی عنہم (ربیع الاول میں وصال مبارک کے ہونے میں کوئی اختلاف نہیں) جیسا کہ ابن عبدالبر نے کہا بلکہ تقریباً اس پر اجماع ہے الخ (ت)

ادھر یہ بلا شبہ ثابت کہ اس ربیع الاول سے پہلے جو ذی الحجہ تھا اس کی پہلی روز پنجشنبہ تھی کہ حجۃ الوداع شریف بالاجماع روز جمعہ ہے،

[Arabic] [Table/Columns Section]: وقد ثبت ذلك في احاديث صحاح لامنازع لها فلا حاجة بنا الی اطالة الکلام بسردها۔ [Urdu Translation]: تحقیق یہ ایسی صحیح حدیثوں سے ثابت ہو چکا ہے جن کا کوئی مزاحم نہیں لہٰذا ہمیں اس کی تفصیل میں طویل کلام کی کوئی ضرورت نہیں۔ (ت)

اور جب ذی الحجہ ۱۰ھ کی ۲۹ روز پنجشنبہ تھی تو ربیع الاول ۱۱ھ کی ۱۲ کسی طرح روز دوشنبہ نہیں آتی کہ اگر ذی الحجہ، محرم، صفر تینوں مہینے ۳۰ کے لئے جائیں تو غرہ ربیع الاول روز

---

۱ المواہب اللدنیۃ آخر البعوث النبویۃ المکتب الاسلامی بیروت ۱۱/ ۶۴۹، شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ آخر البعوث النبویۃ دارالمعرفۃ بیروت ۳/ ۱۱۱

Wednesday occurs, and Monday falls on the 6th and 13th. If all three months are taken as 29 days, then the 1st falls on Sunday and Monday on the 2nd and 9th. If one of them is deficient (29 days) and the other two are complete (30 days), then the 1st is on Tuesday and Monday falls on the 7th and 14th. If one is complete and two are deficient, the 1st is on Monday, then Monday falls on the 8th and 15th. In short, the 12th does not occur according to any calculation, and there is no fifth possibility besides these four. This complication regarding the majority opinion first occurred to Imam Suhayli, and considering it unsolvable, he turned to the first opinion, while Imam Ibn Hajar al-Asqalani turned to the second.

Arabic Text

In Al-Mawahib, after mentioning the famous opinion, it states: (As-Suhayli raised an objection to it, which is that they agreed that the first of Dhu al-Hijjah was on Thursday) because of the consensus that the standing at Arafah was on Friday. (Whatever is assumed for the three months, whether they are all complete, all deficient, or some of each, it is not correct) that the 12th of Rabi' al-Awwal was on Monday. (Al-Hafiz Ibn Hajar said: This is evident to whoever ponders it. Sulayman al-Taymi, one of the reliable narrators, asserted that the beginning of the illness of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, was on Saturday, the 22nd of Safar, and he passed away on Monday when two nights had passed of Rabi' al-Awwal. According to this, Safar would be deficient, and it is not possible for the first of Safar to be on Saturday unless

Urdu Translation

In Mawahib-ul-Ladunniyah, after the mention of the famous opinion, Suhayli has raised an objection. It is that scholars are unanimous that Dhu al-Hijjah started on a Thursday because there is a consensus that the standing of Arafah was on a Friday. Now, if all three months (Dhu al-Hijjah, Muharram, Safar) are assumed to be complete (30 days each), or all three are assumed to be deficient (29 days each), or some are complete and some are deficient, in no case will it be correct for the 12th of Rabi' al-Awwal Sharif to be on a Monday. Hafiz Ibn Hajar said that this complication is apparent to anyone who ponders. Sulayman Taymi, who is trustworthy, stated definitively that the beginning of the illness of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was on Saturday, the 22nd of Safar, and your passing occurred on the 2nd of Rabi' al-Awwal Sharif. According to this calculation, the month of Safar will be deficient, and unless Dhu al-Hijjah and Muharram are deficient, it is not possible for Safar to begin

Arabic Text	Urdu Translation
Dhu al-Hijjah and Muharram are both deficient, which would necessitate three consecutive deficient months.)	on a Saturday. In this way, three consecutive months will necessarily be deficient, which is consecutively...

बुधवार होता है और सोमवार की 6 और 13 तारीख होती है। और अगर तीनों महीने 29 दिन के लिए जाएँ तो पहली तारीख रविवार को पड़ती है और सोमवार 2 और 9 तारीख को। और अगर उनमें से कोई एक 'नाक़िस' (29 दिन) और बाकी दो 'कामिल' (30 दिन) हों, तो पहली तारीख मंगलवार की होती है और सोमवार 7वीं और 14वीं को। और अगर एक कामिल और दो नाक़िस मानें, तो पहली तारीख सोमवार की होती है, फिर सोमवार 8वीं और 15वीं को। सारांश यह कि किसी भी गणना से 12 तारीख नहीं आती, और इन चार के अलावा कोई पाँचवीं सूरत नहीं है। बहुमत के मत पर यह समस्या सबसे पहले इमाम सुहैली के मन में आई और इसे लाइलाज समझकर उन्होंने पहले मत की ओर और इमाम इब्न हजर असकलानी ने दूसरे मत की ओर रुख किया।

अरबी पाठ

अल-मवाहिब में प्रसिद्ध मत के उल्लेख के बाद है: (सुहैली ने इस पर आपत्ति जताई है और वह यह है कि वे इस बात पर सहमत हैं कि ज़ुल-हिज्जा की पहली तारीख गुरुवार को थी) क्योंकि इस बात पर आम सहमति है कि अराफ़ा का वक़ूफ़ (ठहराव) शुक्रवार को था। (तीनों महीनों के लिए जो भी मान लिया जाए, चाहे वे पूर्ण हों या अपूर्ण या कुछ पूर्ण और कुछ अपूर्ण, यह सही नहीं होगा) कि रबी-उल-अव्वल की 12 तारीख सोमवार के दिन हो। (अल-हाफ़िज़ इब्न हजर ने कहा: यह उस व्यक्ति के लिए स्पष्ट है जो इस पर विचार करे। सुलेमान अल-तैमी, जो विश्वसनीय व्यक्तियों में से एक हैं, ने निश्चित रूप से कहा कि अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की बीमारी की शुरुआत शनिवार, 22 सफ़र को हुई थी और आपका देहांत सोमवार को हुआ जब रबी-उल-अव्वल

उर्दू अनुवाद

मवाहिब-उल-लदुन्निया में प्रसिद्ध मत के उल्लेख के बाद है। सुहैली ने इस पर आपत्ति दर्ज की है कि विद्वान ज़ुल-हिज्जा के गुरुवार को शुरू होने पर सहमत हैं क्योंकि अराफ़ा का वक़ूफ़ जुमा (शुक्रवार) के दिन होने पर इजमा (आम सहमति) है। अब अगर तीनों महीने (ज़ुल-हिज्जा, मुहर्रम, सफ़र) कामिल (30-30 दिन के) मान लिए जाएँ या तीनों नाक़िस (29-29 दिन के) मान लिए जाएँ या कुछ कामिल और कुछ नाक़िस मान लिए जाएँ, किसी भी स्थिति में यह सही नहीं होगा कि 12 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ पीर (सोमवार) के दिन हो। हाफ़िज़ इब्न हजर ने कहा कि यह समस्या उस व्यक्ति पर ज़ाहिर है जो इस पर गौर करे। सुलेमान तैमी जो कि विश्वसनीय हैं, ने निश्चित तौर पर कहा कि रसूल अल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की बीमारी की शुरुआत 22 सफ़र शनिवार के दिन हुई और आपका विसाल (देहांत) 2 रबी-उल-अव्वल

अरबी पाठ

की दो रातें बीत चुकी थीं। इसके अनुसार सफ़र का महीना अपूर्ण होगा और सफ़र की पहली तारीख शनिवार होना तब तक संभव नहीं है जब तक कि ज़ुल-हिज्जा और मुहर्रम दोनों अपूर्ण न हों, जिससे तीन लगातार महीनों का अपूर्ण होना आवश्यक हो जाएगा।)

उर्दू अनुवाद

शरीफ़ को हुआ। इस हिसाब से सफ़र का महीना नाक़िस होगा और जब तक ज़ुल-हिज्जा और मुहर्रम नाक़िस न हों, सफ़र की शुरुआत शनिवार के दिन होना मुमकिन नहीं। इस तरह तीन मुसलसल (लगातार) महीनों का नाक़िस होना लाज़िम आएगा जो कि मुसलसल...

چار شنبہ ہوتا ہے اور پیر کی چھٹی اور تیرہویں، اور اگر تینوں ۲۹ کے لیں تو غرہ روز یکشنبہ پڑتا ہے اور پیر کی دوسری اور نویں، اور اگر ان میں کوئی سا ایک ناقص اور باقی دو کامل لیجئے تو پہلی سہ شنبہ کی ہوتی ہے اور پیر کی ساتویں چودھویں، اور اگر ایک کامل دو ناقص مانئے تو پہلی پیر کی ہوتی ہے پھر پیر کی آٹھویں پندرھویں، غرض بارہویں کسی حساب سے نہیں آتی، اور ان چار کے سوا پانچویں کوئی صورت نہیں، قول جمہور پر یہ اشکال پہلے امام سہیلی کے خیال میں آیا اور اسے لا حل سمجھ کر انہوں نے قول یکم اور امام ابن حجر عسقلانی نے دوم کی طرف عدول فرمایا۔

عربی متن	اردو ترجمہ
في المواہب بعد ذکر القول المشہور (استشکلہ السہیلی وذلک انہم اتفقوا ان ذا الحجہ کان اولہ یوم الخمیس) للاجتماع ان وقفۃ عرفۃ کانت الجمعۃ (فمہما فرضت الشہور الثلاثۃ توام او نواقص او بعضہا لم یصح) ان الثانی عشر من ربیع الاول یوم الاثنین (قال الحافظ ابن حجر وھو ظاہر لمن تاملہ وقد جزم سلیمان التیمی احد الثقات بان ابتداء مرضہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم	مواہب لدنیہ میں قول مشہور کے ذکر کے بعد ہے۔ سہیلی نے اس پر اعتراض وارد کیا ہے وہ یہ ہے کہ علماء ذوالحجہ کے جمعرات کو شروع ہونے پر متفق ہیں کیونکہ وقوف عرفہ بروز جمعہ ہونے پر اجماع ہے۔ تو اب اگر تینوں مہینے (ذوالحجہ، محرم، صفر) کامل (تیں تیں دن کے) فرض کئے جائیں یا تینوں ناقص (انتیس انتیس دن کے) فرض کئے جائیں یا بعض کامل اور بعض ناقص فرض کئے جائیں کسی صورت میں یہ صحیح نہ ہوگا کہ بارہ ربیع الاول شریف پیر کے دن ہو۔ حافظ ابن حجر نے کہا یہ اشکال اس شخص پر ظاہر ہے جو تامل کرے۔

عربی متن	اردو ترجمہ
كان يوم السبت الثانی و العشرين من صفر و مات يوم الاثنين لليلتين خلتا من ربيع الاول فعلى هذا يكون صفر ناقصا ولا يمكن ان يكون اول صفر السبت الا ان يكون ذوالحجہ والمحرم ناقصين فيلزم منه نقص ثالثہ	سلیمان تیمی جو کہ ثقہ ہیں قطعی طور پر کہا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی بیماری کا آغاز بائیس صفر بروز ہفتہ ہوا اور آپ کا وصال دور ربیع الاول شریف کو ہوا، اس حساب سے ماہ صفر ناقص ہوگا اور جب تک ذوالحجہ اور محرم ناقص نہ ہوں صفر کا آغاز ہفتہ کے روز ہونا ممکن نہیں۔ اس طرح تین مسلسل مہینوں کا ناقص ہونا لازم آئے گا جو کہ مسلسل

Fatawa Rizwia Volume 26

[Left Column - Arabic/Urdu Source Text] ...consecutive months) which is the limit of how many can be consecutive. Al-Hafiz said: As for whoever says he passed away on the first day of Rabi' al-Awwal, then according to this calculation, two months would be incomplete and one complete. For this reason, al-Suhayli preferred it. (And the relied-upon opinion is what Abu Mikhnaf, the Shi'i chronicler, said. It is stated in al-Mizan and others that he is a liar, ruinous, and abandoned. Ibn al-Kalbi agreed with him that he passed away on the 2nd of Rabi' al-Awwal, and the cause of error for others was that they said he passed away on the second day of the month (thani shahr) of Rabi' al-Awwal, then it was changed and became the twelfth (thani 'ashar). This delusion continued, some following others without reflection, end) summarized with additions from the commentary. I say: To the one who reflects on this speech, the origin of the difference in the view of the two Imams regarding the two opinions becomes clear. Al-Suhayli's view was that Abu Mikhnaf's statement can only be realized if the three months, Dhu al-Hijjah, Muharram, and Safar, are consecutively incomplete, and this is extremely rare.

[Right Column - Urdu Translation/Explanation] This is the final limit for being incomplete. Al-Hafiz stated that whoever says your demise was on the 1st of Rabi' al-Awwal, by this calculation two months would be incomplete and one complete. That's why Suhayli preferred it. In this chapter, the saying of Abu Mikhnaf, the Shia historian, is considered reliable. In 'Mizan' and other works, it is mentioned that he is a liar, ruinous, and abandoned. Ibn Kalbi agreed with him that the demise of the Prophet (Peace and Blessings be upon Him) was on the 2nd of Rabi' al-Awwal. The reason for the error of others besides Abu Mikhnaf is that the scholars said the Prophet's (Peace and Blessings be upon Him) demise is on the 'thani' (second) of the month (Rabi' al-Awwal); it was changed such that it became the 'thani ashar' (twelfth) of Rabi' al-Awwal (i.e., instead of the word 'shahr', the word 'ashar' was used). Then this illusion persisted and some scholars followed others without hesitation. (Summary from the commentary with some additions). I say: To the one who reflects on this text, the reason for the difference in perspective regarding the inclination towards the two sayings of both Imams becomes apparent. Suhayli saw that Abu Mikhnaf's saying can only be established when all three months, namely Dhu al-Hijjah, Muharram, and Safar, are consecutively incomplete (29 days), and this is extremely rare.

[Footnote] 1 Al-Mawahib al-Ladunniyyah, End of Prophetic Missions, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/49-648, Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, End of Prophetic Missions, Dar al-Ma'rifah Beirut 3/110 and 111.

फ़तावा रिज़विया खंड 26

[बायां कॉलम - अरबी/उर्दू स्रोत पाठ] ...लगातार महीने) जो उनके लगातार होने की अंतिम सीमा है। अल-हाफ़िज़ ने कहा: जहाँ तक उस व्यक्ति का सवाल है जिसने कहा कि उनका निधन रबी-उल-अव्वल के पहले दिन हुआ, तो इस गणना के अनुसार, दो महीने अधूरे (29 दिन के) और एक पूरा (30 दिन का) होगा। इसी कारण से, अल-सुहैली ने इसे प्राथमिकता दी। (और विश्वसनीय राय वह है जो शिया इतिहासकार अबू मिखनफ़ ने कही थी। अल-मीज़ान और अन्य में कहा गया है कि वह एक झूठा, विनाशकारी और परित्यक्त है। इब्न अल-कल्बी ने उससे सहमति जताई कि उनका निधन 2 रबी-उल-अव्वल को हुआ, और दूसरों की गलती का कारण यह था कि उन्होंने कहा कि उनका निधन रबी-उल-अव्वल के महीने के दूसरे (थानी शहर) दिन हुआ, फिर इसे बदल दिया गया और यह बारहवां (थानी अशर) हो गया। यह भ्रम बना रहा, कुछ बिना सोचे-समझे दूसरों का अनुसरण करते रहे, समाप्त) व्याख्या से परिवर्धन के साथ संक्षिप्त। मैं कहता हूँ: जो इस भाषण पर विचार करता है, उसके लिए दो मतों के संबंध में दो इमामों के दृष्टिकोण में अंतर का मूल स्पष्ट हो जाता है। अल-सुहैली का विचार था कि अबू मिखनफ़ का कथन तभी साकार हो सकता है जब तीन महीने, ज़ुल-हिज्जा, मुहर्रम और सफ़र, लगातार अधूरे हों, और यह अत्यंत दुर्लभ है।

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] यह अधूरा होने की अंतिम सीमा है। हाफ़िज़ ने फ़रमाया कि जिस व्यक्ति ने कहा कि आपका विसाल (निधन) पहली रबी-उल-अव्वल को हुआ, तो उस हिसाब से दो महीने अधूरे और एक मुकम्मल (पूरा) होगा। इसीलिए सुहैली ने इसे तरजीह (प्राथमिकता) दी है। इस अध्याय में शिया इतिहासकार अबू मिखनफ़ का कथन विश्वसनीय है। मीज़ान वग़ैरह में है कि वह कज़्ज़ाब (झूठा), तालिफ़ और मतरूक (परित्यक्त) है। इब्न कल्बी ने इसकी सहमति की है कि हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम का विसाल 2 रबी-उल-अव्वल को हुआ। अबू मिखनफ़ के अलावा अन्य की ग़लती का कारण यह है कि उलेमा ने कहा कि हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम का विसाल महीने (रबी-उल-अव्वल) की 'थानी' (दो) को है, इसमें बदलाव कर दिया गया तो यह इस तरह हो गया कि आपका विसाल रबी-उल-अव्वल की 'थानी अशर' (बारह 12) को है (यानी शब्द 'शहर' की जगह शब्द 'अशर' हो गया)। फिर यह वहम (भ्रम) चलता रहा और इसमें कुछ उलेमा बिना सोचे-समझे दूसरों की पैरवी (अनुसरण) करते रहे। (व्याख्या का सार कुछ परिवर्धन के साथ)। मैं कहता हूँ: इस कलाम (पाठ) पर गौर करने वाले पर दोनों इमामों के दो कथनों की ओर झुकाव के बारे में दृष्टिकोण के अंतर का कारण ज़ाहिर हो जाता है। सुहैली ने देखा कि अबू मिखनफ़ का कथन तभी सिद्ध हो सकता है जब

तीनों महीने यानी ज़ुल-हिज्जा, मुहर्रम और सफ़र लगातार नाकिस (अधूरे) हों और यह अत्यंत दुर्लभ है।

[पाद-टिप्पणी] 1 अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अंत प्रोफ़ेटिक मिशन, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/49-648, शरह अल-ज़रकानी 'अला अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अंत प्रोफ़ेटिक मिशन, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत 3/110 और 111.

[بایاں کالم] اشهر متوالية) وهی غاية مايتوالی قال الحافظ وامامن قال مات اول يوم من ربيع الاول فيكون اثنان ناقصين وواحد كاملا ولذا رجحه السهيلی (والمعتمد ما قاله ابو مخنف الاخباری الشيعی قال فی الميزان وغيره كذاب تالف متروك، وقد وافقه ابن الكلبی انه توفی ثانی ربيع الاول وكان سبب غلط غيره انهم قالوا مات فی ثانی شهر ربيع الاول فغيرت فصارت ثانی عشر واستمر الوهم بذلک يتبع بعضهم بعضاً من غير تأمل اه) مختصراً مزيدا من الشرح اقول: و يظهر لمن تأمل هذا الكلام منشأ اختلاف نظر الامامين فی الليل الی القولين فكان السهلی نظرا ن قول ابی مخنف لا يتأتی الا ان تتوالی الاشهر الثلثة ذو الحجة و محرم وصفر نواقص وهذا فی غاية الندرة

[دایاں کالم] ناقص ہونے کی آخری حد ہے۔ حافظ نے فرمایا جس شخص نے کہا ہے کہ آپ کا وصال یکم ربیع الاول کو ہے تو اس حساب سے دو مہینے ناقص اور ایک کامل ہوگا۔ اسی لئے سہیلی نے اس کو ترجیح دی ہے۔ اس باب میں ابو مخنف مورخ شیعہ کا قول معتمد ہے۔ میزان وغیرہ میں ہے کہ وہ کذاب، تالف اور متروک ہے۔ ابن کلبی نے اس کی موافقت کی ہے کہ حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کا وصال ۲ ربیع الاول کو ہوا۔ ابو مخنف کے غیر کی غلطی کا سبب یہ ہے کہ علماء نے کہا حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کا وصال شہر (ربیع الاول) کی ثانی (دو) کو ہے، اس میں تغییر کردیا گیا تو یہ اس طرح ہوگیا کہ آپ کا وصال ربیع الاول کی ثانی عشر (بارہ ۱۲) کو ہے (یعنی لفظ شہر کی بجائے لفظ عشر ہو گیا) پھر یہ وہم چلتا رہا اور اس میں بعض علماء بعض کی بلا تامل پیروی کرتے رہے اھ اختصار شرح میں کچھ اضافے کے ساتھ۔ اقول: (میں کہتا ہوں) اس کلام میں تامل کرنے والے پر دونوں اماموں کے دو قولوں کی طرف میلان کے بارے میں نقطہ نظر کے اختلاف کا منشا ظاہر ہوجاتا ہے، سہیلی نے دیکھا کہ ابو مخنف کا قول تب ہی محقق ہو

سکتا ہے جب تینوں مہینے یعنی ذو الحجہ، محرم اور صفر پے در پے ناقص ہوں اور یہ انتہائی نادر ہے

[حاشیہ] 1 المواہب اللدنیہ آخر البعوث النبویہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۴۹- ۶۴۸، شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ آخر البعوث النبویہ دار المعرفة بیروت ۳/ ۱۱۰ و ۱۱۱

Fatawa Razawiyyah, Volume 26

[Arabic Box] Contrary to the first opinion, according to it, there would be one complete month and two deficient ones, which is a frequent occurrence. So, in the view of [Imam] Suhaili, this is preferred, even though it is stronger in terms of evidence than that. While al-Hafiz [Ibn Hajar] took into consideration that based on the first opinion, the majority (jumhur) would have no excuse in this matter. Therefore, leaning towards what provides an excuse for them is better and stronger, just as the mention of the word 'shahr' (month) being replaced with 'ashr' (ten) has already passed.

[Urdu Explanation Box] Contrary to the first opinion, according to it, there would be one complete month and two deficient ones, and this is a frequent occurrence. Thus, in the view of Suhaili, this is preferred, despite the fact that in terms of evidence it is stronger than that, while al-Hafiz considered that under the first opinion, no excuse remains for the majority in this matter. Therefore, leaning towards the opinion where an excuse for them is expressed is better and stronger, just as the mention of the word 'shahr' being replaced with the word 'ashr' has already passed. (T)

However, Imam Badr bin Jama'ah interpreted the opinion of the majority to mean that 'ithna 'ashar khalat' refers to twelve days passing, not just twelve nights. It is evident that twelve 'days passing' will only apply to the thirteenth date, and Monday the thirteenth is naturally correct when the first three months are complete, as you have learned. And Imam Barzi and Imam Ibn Kathir provided the justification that in Makkah al-Mukarramah, the sighting of the crescent of Dhu al-Hijjah occurred on Wednesday evening; the beginning of the month was Thursday and Arafah was on Friday. But in Madinah Tayyibah, the sighting occurred the next day, so the first of Dhu al-Hijjah fell on Friday, and all three months - Dhu al-Hijjah, Muharram, and Safar - were of thirty days each. Thus, the beginning of Rabi' al-Awwal was Thursday and the twelfth was Monday. Al-Hafiz mentioned this in al-Fath (Al-Hafiz mentioned it in [Fath al-Bari]. T).

I say: Although Madinah al-Tayyibah is to the west in longitude and to the north in latitude from Makkah al-Mukarramah,

[Arabic Box] As for the second [fact], it is apparent and well-known to everyone who has performed Hajj and visited [Madinah]. As for the first, it is proven and established like the second in astronomical tables and atlases from ancient times.

[Urdu Explanation Box] But the second statement is apparent and well-known to every person who has been blessed with the honor of Hajj and visiting, while the first statement, like the second, has been proven and established in astronomical tables and atlases since ancient times. (T)

And these two differences have a clear role in the difference of sighting, as from the difference in longitude, the distance between the two luminaries (sun and moon) varies, and from the difference in latitude, the elevation of the moon's orbit, its verticality, and [position] above the horizon...

फतावा रजविया, जिल्द 26

[अरबी बॉक्स] प्रथम मत के विपरीत, इसके अनुसार एक महीना पूर्ण और दो अपूर्ण होंगे, और यह अक्सर होता रहता है। इसलिए सुहैली की दृष्टि में यही वरीयता प्राप्त है, हालांकि प्रमाण के रूप में यह उसकी तुलना में अधिक प्रबल है। जबकि हाफ़िज़ ने इस बात का ध्यान रखा कि प्रथम मत पर बहुमत (जम्हूर) के पास इस विषय में कोई बहाना शेष नहीं रहता। इसलिए उस मत की ओर झुकना जिसमें उनके लिए बहाना व्यक्त हो, अधिक बेहतर और अधिक पुख्ता है, जैसा कि 'शहर' (महीना) शब्द के'अश्र' (दस) शब्द के साथ बदल जाने का ज़िक्र हो चुका है।

[उर्दू स्पष्टीकरण बॉक्स] प्रथम मत के विपरीत, इसके अनुसार एक महीना पूर्ण और दो अपूर्ण होते हैं, और यह अक्सर होने वाली घटना है। चुनांचे सुहैली की दृष्टि में यही वरीयता प्राप्त है, इस तथ्य के बावजूद कि प्रमाण के रूप में यह उसकी तुलना में अधिक सशक्त है, जबकि हाफ़िज़ ने इस बात का ध्यान रखा कि प्रथम मत पर बहुमत के पास इस मामले में कोई बहाना नहीं बचता। अतः उस मत की ओर झुकाव रखना जिसमें उनके लिए बहाना व्यक्त किया गया हो, अधिक बेहतर और अधिक प्रबल है, जैसा कि 'शहर' शब्द के स्थान पर 'अश्र' शब्द के बदल जाने का उल्लेख आ चुका है। (त)

लेकिन इमाम बद्र बिन जमाअत ने बहुमत के मत की यह व्याख्या की कि 'इथना अशर खलत' से मुराद बारह दिन गुज़रना है, न कि केवल बारह रातें। और यह स्पष्ट है कि बारह 'दिन गुज़रना' तेरहवीं तारीख पर ही सही बैठेगा और सोमवार की तेरहवीं स्वाभाविक रूप से सही है जब पहले तीनों महीने पूरे हों जैसा कि आपको ज्ञात है। और इमाम बारज़ी और इमाम इब्न कसीर ने इस प्रकार स्पष्टीकरण दिया कि मक्का मुकर्रमा में ज़ुल-हिज्जा के चाँद का दीदार बुधवार की शाम को हुआ; गुरुवार को पहली तारीख और शुक्रवार को अरफ़ा था। लेकिन मदीना तय्यिबा में दीदार अगले दिन हुआ तो ज़ुल-हिज्जा की पहली शुक्रवार की ठहरी और तीनों महीने ज़ुल-हिज्जा, मुहर्रम और सफ़र तीस-तीस दिन के हुए तो रबी-उल-अव्वल की पहली गुरुवार और बारहवीं सोमवार को आई। इसे हाफ़िज़ ने फ़त्ह में उल्लेख किया है (हाफ़िज़ ने इसे फ़त्ह [अल-बारी] में उल्लेख किया। त)।

मैं कहता हूँ: मदीना तय्यिबा हालांकि मक्का मुकर्रमा से देशांतर (longitude) में पश्चिम और अक्षांश (latitude) में उत्तर में है,

[अरबी बॉक्स] जहाँ तक दूसरी बात का संबंध है, तो वह हर उस व्यक्ति के लिए प्रत्यक्ष और प्रसिद्ध है जिसने हज और ज़ियारत की है। जहाँ तक पहली बात का संबंध है, तो वह भी दूसरी की तरह प्राचीन काल से खगोलीय तालिकाओं और एटलस में सिद्ध और स्थापित है।

[उर्दू स्पष्टीकरण बॉक्स] लेकिन दूसरा मत उस प्रत्येक व्यक्ति के लिए स्पष्ट और प्रसिद्ध है जो हज और ज़ियारत के सौभाग्य से धन्य हुआ है, जबकि पहला मत दूसरे मत की तरह प्राचीन काल से ज़ीजात (खगोलीय तालिकाओं) और एटलस में सिद्ध और स्थापित है। (त)

और इन दोनों अंतरों का चाँद दिखने के अंतर में स्पष्ट प्रभाव है क्योंकि देशांतर के अंतर से दो ज्योतियों (सूर्य और चंद्रमा) के बीच की दूरी कम-ज्यादा होती है और अक्षांश के अंतर से चंद्रमा की कक्षा की ऊंचाई, उसकी स्थिति और क्षितिज के ऊपर...

[عربی خانہ] بخلاف القول الاول فان علیه یکون شهرا کاملا و شهران ناقصین وهذا کثیر فترجح ذلك فی نظره مع انه اشد ثبوت بالنسبة الی ذلك وکان الحافظ نظر ان علی القول الاول لایبقی للجمهور عذر فی الباب فالمیل الی مایکون فیه ابداء عذرلهم کما ذکر من وقوع تصحیف شهر بعشر احسن او امتن۔

[اردو وضاحت خانہ] بخلاف قول اول کے کہ اس پر ایک مہینہ کامل اور دو ناقص ہوتے ہیں اور یہ کثیر الوقوع ہے۔ چنانچہ سہلی کی نظر میں یہ راجح ہے باوجودیکہ یہ ثبوت میں اس کی بنسبت اقوٰی ہے جبکہ حافظ نے اس بات کو ملحوظ رکھا کہ قولِ اول پر جمہور کے لئے اس باب میں کوئی عذر باقی نہیں رہتا۔ چنانچہ اس قول کی طرف میلان کرنا جس میں ان کے لئے عذر کا اظہار ہو زیادہ بہتر اور زیادہ قوی ہے جیسا کہ لفظِ عشر کے لفظِ شہر کے ساتھ تبدیل ہو جانے کا ذکر گزر چکا ہے۔ (ت)

مگر امام بدر بن جماعہ نے قولِ جمہور کی یہ تاویل کی کہ اثنی عشر خلت سے بارہ دن گزرنا مراد ہے نہ کہ صرف بارہ راتیں، اور یہ ظاہر کہ بارہ دن گزرنا تیرہویں ہی تاریخ پر صادق آئے گا اور دوشنبہ کی تیرہویں بے تکلف صحیح ہے جبکہ پہلے تینوں مہینے کامل ہوں کما علمت، اور امام بارزی وامام ابن کثیر نے یوں توجیہ فرمائی کہ مکہ معظمہ میں ہلالِ ذی الحجہ کی رؤیت شام چار شنبہ کو ہوئی پنجشنبہ کا غرہ اور جمعہ کا عرفہ مگر مدینہ طیبہ میں رؤیت دوسرے دن ہوئی تو ذی الحجہ کی پہلی جمعہ کی ٹھہری اور تینوں مہینے ذی الحجہ، محرم، صفر تیس تیس کے ہوئے تو غرہ ربیع الاول پنجشنبہ اور بارہویں دوشنبہ آئی ذکرها الحافظ فی الفتح (اس کو حافظ نے فتح میں ذکر کیا۔ ت)

اقول: مدینہ طیبہ مکہ معظمہ سے اگرچہ طول میں غربی اور عرض میں شمالی ہے،

[عربی خانہ] اما الثانی فظاھر معروف لکل من حج وزار و اما الاول فثابت مثبت کالثانی فی الزیجات والا طالس من قدیم الاعصار۔

[اردو وضاحت خانہ] لیکن قولِ ثانی ہر اس شخص کے لئے ظاہر اور معروف ہے جو حج و زیارت کی سعادت سے بہرہ ور ہوا جبکہ قولِ اول قولِ ثانی کی طرح زمانہ قدیم سے زیجات واطلس میں ثابت ومثبت ہے۔ (ت)

اور ان دونوں اختلافوں کو اختلافِ رؤیت میں دخل بیّن ہے کہ اختلافِ طول سے بعد نیرین کم و بیش ہوتا ہے اور اختلافِ عرض سے قمر کے ارتفاع مدار کے انتصاب اور بالائے افق

Fatawa Razawiyya Volume 26

There is a difference in its persistence, and a greater distance, an increase in the inclination of the orbit, the altitude of the moon, and the duration of stay are all conducive to sighting, and their deficiency hinders it. However, between the two noble cities (Makkah and Madinah), there is not much significant difference in latitude and longitude. Whatever difference exists—namely two (2) degrees in longitude and three degrees in latitude—should by no means necessitate that the moon be visible in Makkah al-Mukarramah and not in Madinah al-Tayyiba. In fact, if logic dictates, it would be the opposite: the further west a location is, the greater the possibility of sighting. This is because, in the celestial rotation, the luminaries pass over western locations after eastern locations, and the moon's motion is sequential through the zodiac signs from west to east. So, when the separation between the two luminaries is at the threshold of visibility in an eastern location, it will be even greater in a western one, because the moon will have moved further eastward and its distance from the sun increased by the time it reaches there. Similarly, when the visible latitude of the moon is northern, as was the case here, a more northern latitude of a city causes an increase in the 'adjustment of sunset' (Ta'deel al-Ghurub), leading to a longer duration of stay and a greater adjusted distance of the moon. However, the point is that obstacles to sighting are beyond precise control, so a mere possibility is sufficient for the removal of impossibility and the justification of the statement. If one considers the rules, then indeed that day was not one of normal visibility in Madinah al-Tayyiba. At the time of legal sunset on the last day of Dhu al-Qi'dah, Wednesday, the preliminaries for the moon sighting on the horizon of Madinah al-Munawwarah were as follows:

17 Maj	**Sun's Position (Taqweem Shams)**
MD Maj	Moon's Visible Position (Taqweem Mar'i Qamar)
H S B 2	Visible Northern Latitude of the Moon (Arz Mar'i Qamar Shumali)
TQH	Adjustment of Sunset (Ta'deel al-Ghurub)
ALM Maj	Adjusted Moon (Qamar Mu'addal)
TS LW LMR	Adjusted Distance (Bu'd Mu'addal)
H H H	Distance Sawa (Bu'd Sawa)

It is evident that when both 'adjusted distance' and 'distance sawa' are less than ten degrees, this is not a state for visibility. A nearly identical situation existed in Makkah al-Mukarramah, but since it was more than nine or eight degrees, sighting was not

ruled impossible. Due to the infinite blessings of the radiant Presence (Prophet Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him), what wonder was it that in such a state of unexpected possibility, by divine command, the sighting occurred in Makkah al-Mukarramah on Wednesday evening to facilitate the grace of the Friday interval (Hajj on Friday)? It did not occur on the horizon of Madinah al-Tayyiba according to the established habit. Then, on the day of sighting, during the days of Aries and Taurus...

इसकी स्थिरता में अंतर आता है और दूरी की अधिकता, कक्षा के झुकाव की वृद्धि, चंद्रमा की ऊंचाई और ठहरने की अवधि, ये सब दर्शन (चांद दिखने) में सहायक होते हैं और इनकी कमी दर्शन में बाधा डालती है। लेकिन दोनों पवित्र नगरों (मक्का और मदीना) के अक्षांश और देशांतर में बहुत अधिक अंतर नहीं है। जो कुछ अंतर है, यानी देशांतर में दो (२) डिग्री और अक्षांश में तीन डिग्री, वह यहाँ इस बात का कारण नहीं बनेगा कि मक्का मुअज्जमा में तो दर्शन हो जाएँ और मदीना तैयबा में न हों। बल्कि यदि कोई तर्क होगा, तो वह इसके विपरीत होगा कि जो स्थान जितना अधिक पश्चिमी होगा, वहां दर्शन की संभावना उतनी ही अधिक होगी। क्योंकि दैनिक गति में, खगोलीय पिंड पश्चिमी स्थानों पर पूर्वी स्थानों के बाद गुजरते हैं, और चंद्रमा की गति पश्चिम से पूर्व की ओर होती है। इसलिए जब पूर्वी स्थान पर दोनों के बीच की दूरी दर्शन की सीमा पर हो, तो पश्चिमी स्थान पर वह और भी अधिक होगी क्योंकि वहां पहुँचने तक चंद्रमा ने पूर्व की ओर थोड़ी और गति कर ली होगी और सूर्य से उसकी दूरी बढ़ गई होगी। इसी तरह, जब चंद्रमा का दृश्य अक्षांश उत्तरी हो, जैसा कि यहाँ था, तो नगर के अक्षांश का अधिक उत्तरी होना सूर्यास्त के समय में वृद्धि और चंद्रमा के ठहरने की अवधि और दूरी में वृद्धि का कारण बनता है। लेकिन चूंकि दर्शन में बाधा डालने वाली चीज़ें नियंत्रण की सीमा से बाहर हैं, इसलिए तर्क की पुष्टि के लिए केवल संभावना ही काफी है। यदि नियमों पर विचार किया जाए, तो वास्तव में वह दिन मदीना तैयबा में सामान्य दर्शन का नहीं था। ज़िलक़दा महीने के अंत में बुधवार के दिन मदीना मुनव्वरा के क्षितिज पर सूर्यास्त के समय दर्शन की स्थिति की प्रस्तावनाएँ ये थीं:

१७ माज	**सूर्य की स्थिति (तक़वीम शम्स)**
मद माज	चंद्रमा की दृश्य स्थिति (तक़वीम मरई क़मर)
ह स ब २	चंद्रमा का उत्तरी दृश्य अक्षांश (अर्ज़ मरई क़मर शुमाली)
तक़ह	सूर्यास्त का सुधार (तअदील अल-ग़ुरूब)
अलम माज	समायोजित चंद्रमा (क़मर मुअदल)
तस लवलमर	समायोजित दूरी (बुअद मुअदल)
ह ह ह	दूरी सवा (बुअद सवा)

यह स्पष्ट है कि जब 'समायोजित दूरी' और 'दूरी सवा' दोनों दस डिग्री से कम हों, तो यह दर्शन की स्थिति नहीं है। लगभग ऐसी ही स्थिति मक्का मुअज्जमा में थी, लेकिन चूंकि वह नौ डिग्री या आठ

डिग्री से अधिक थी, इसलिए दर्शन को असंभव नहीं माना गया। पैगंबर (उन पर अल्लाह की असीम कृपा हो) के अनंत आशीर्वाद के कारण यह क्या बड़ी बात थी कि ऐसी अप्रत्याशित संभावना की स्थिति में, ईश्वरीय आदेश से शुक्रवार के वक्फा (हज का शुक्रवार को होना) का लाभ प्राप्त करने के लिए मक्का मुअज्जमा में बुधवार की शाम को दर्शन हो गए। मदीना तैयबा के क्षितिज पर सामान्य आदत के अनुसार ऐसा नहीं हुआ। फिर दर्शन के दिन, हमल और सौर (मेष और वृष) के दिनों में...

पृष्ठ ४२२ / ६१३

اس کی بقا میں تفاوت پڑتا ہے اور کثرت بعد و زیادت انقصاب مدار وارتقاع قمر و طول مکث سب معین رویت ہیں اور ان کی کمی مخل رویت، مگر بلدین کریمین کے طول و عرض میں چنداں تفاوت کثیر نہیں اور جو کچھ ہے یعنی طول میں دو ۲ درجے اور عرض میں تین درجے وہ مانحن فیہ میں ہر گز یہ نہ چاہے گا کہ مکہ معظمہ میں تو رویت ہو اور مدینہ طیبہ میں نہ ہو بلکہ اگر مقتضی ہوگا تو اس کے عکس کا کہ مقام جس قدر غربی تر ہو امکان رویت بیشتر ہوگا کہ دورہ معدل میں مواضع غربیہ پر نیرین کا گزر مواضع شرقیہ کے بعد ہوتا ہے اور حرکت قمر توالی بروج بر غرب سے شرق کو ہے تو جب موضع شرقی میں فصل قمرین حد رویت پر ہو غربی میں اور زیادہ ہوگا کہ وہاں تک پہنچنے میں قمر نے قدرے اور حرکت شرق کو کی اور شمس سے اس کا فاصلہ بڑھ گیا یوں ہی جب عرض مرئی قمر شمالی ہو جیسا کہ یہاں تھا تو عرض بلد کا شمالی تر ہونا موجب زیادت تعدیل الغروب زائدہ ہو کر زیادت بعد معدل و طول مکث قمر ہوگا مگر ہے یہ کہ موانع رؤیت حد انضباط سے خارج ہیں تو دفع استحالہ و توجیہ مقالہ کے لئے احتمال کافی اور قواعد پر نظر کیجئے تو واقعی وہ دن مدینہ طیبہ میں رویت عاد یہ کانہ تھا سلخ ذی القعدہ وسطیہ روز چار شنبہ کو غروب شرعی شمس کے وقت افق کریم مدینہ منورہ میں مؤامرہ رؤیت کے مقدمات یہ تھے۔

۱۷ ماج تقویم شمس

مد ماج تقویم مرئی قمر

ح ص ب ۲ عرض مرئی قمر شمالی

۱۷ ماج تقویم شمس

طقہ تعدیل الغروب

الم ماج قمر معدل

طص لولمر بعد معدل

ح ح ح بعد سوا

پر ظاہر کہ جب بعد معدل و بعد سوا دونوں دس درجے سے کم ہیں تو یہ حالت حالت رؤیت نہیں قریب قریب اسی حالت کے مکہ معظمہ میں تھی مگر از انجا کہ وہ نو درجے یہ آٹھ درجے سے زائد ہے رویت پر حکم استحالہ بھی نہ تھا حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی برکات بے نہایت کے حضور یہ کیا بات تھی کہ ایسے امکان غیر متوقع کی حالت میں فضل وقفہ جمعہ ملنے کے لئے بحکم الہی مکہ معظمہ میں شام چار شنبہ کو رؤیت واقع ہوگئی افق مدینہ طیبہ میں حسب عادت معہودہ نہ ہوئی پھر روز رؤیت ایام حمل ثور

Fatawa Rizvia, Volume 26

And especially since dust and haze in those tropical countries is not an unexpected thing. This is the research based on the words of scholars, but Imam Asqalani was not satisfied with these justifications. He objected to the first one based on linguistic idiom, saying that when native speakers use this word, they mean the passing of twelve "nights" only, not twelve days, which would apply to the thirteenth. And in both the first and second, he stated the improbability that four consecutive months would be thirty days long.

[Table/Box Start] In Al-Mawahib from Al-Fath, this answer is far-fetched from the perspective that it necessitates the succession of four complete months. 1 | It is quoted in Mawahib from Al-Fath that this answer is far-fetched because from it, four months being consecutively complete (30 days) becomes necessary. (T) [Table/Box End]

I say: If rarity is the point, then the accusation is missing because a possibility is enough to negate impossibility. Imam Asqalani himself adopted a view in which three consecutive deficient months (29 days) occur; is this not rare? And if prohibition is intended, then it is clearly false; there are no more than three consecutive months of 29 days, but up to four months of 30 days occur, yes, five do not occur. In 'Tuhfa Shahiya' of Allama Qutb al-Din Shirazi and 'Zij-i Ulugh Beg', it is stated:

[Table/Box Start] The wording is: "The people of Sharia take the months of this date from the sighting of the crescent moon, and it is never more than thirty days and never less than twenty-nine. Up to four consecutive months can be thirty-thirty and no more, and up to three consecutive months can be twenty-nine-twenty-nine and no more." 2 | And its words are: The people of Sharia take the months of this date from the sighting of the moon, and they are never more than thirty days and not less than twenty-nine. And they can be thirty each consecutively for up to four months, not more, and they can be twenty-nine each consecutively for up to three months, not more. (T) [Table/Box End]

Then I say: And with Allah is the success (Then I say, and with the success given by Allah. T). Turning away from the majority opinion towards a discarded opinion was unacceptable enough just because a sound justification exists for it, let alone when those discarded opinions are invalidated by definitive proofs, so that there is no way towards them now. It became clear above that the reason for these two gentlemen's deviation was adhering to calculations, that Monday...

1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, end of Al-Buhuth an-Nabawiyyah, Al-Maktab al-Islami, Beirut 1/649.
2. Zij-i Ulugh Beg.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

और विशेष रूप से क्योंकि उन गर्म देशों में धूल और गुबार होना कोई अप्रत्याशित बात नहीं है। यह विद्वानों के शब्दों का शोध है, लेकिन इमाम असकलानी इन औचित्यों से संतुष्ट नहीं थे। उन्होंने मुहावरे के विपरीत होने के आधार पर पहले पर आपत्ति जताई कि जब मूल भाषी इस शब्द का उपयोग करते हैं, तो उनका मतलब बारह "रातें" ही गुजरना होता है, न कि बारह दिन, जो तेरहवें पर लागू होगा। और पहले और दूसरे दोनों में उन्होंने यह असंभावना बताई कि चार महीने लगातार तीस दिनों के हो जाएं।

[तालिका/बॉक्स प्रारंभ] अल-मवाहिब में अल-फ़तह से उद्धृत है कि यह उत्तर इस दृष्टिकोण से दूर की कौड़ी है कि इससे चार पूर्ण महीनों का निरंतर होना आवश्यक हो जाता है। 1 | मवाहिब में फ़तह से उद्धृत है कि यह उत्तर इसलिए दूर की बात है क्योंकि इससे चार महीनों का लगातार पूर्ण होना आवश्यक आता है। (त) [तालिका/बॉक्स समाप्त]

मैं कहता हूँ: यदि दुर्लभता उद्देश्य है, तो आरोप गायब है क्योंकि असंभवता को दूर करने के लिए संभावना पर्याप्त है। स्वयं इमाम असकलानी ने जो विचार अपनाया, उसमें तीन लगातार महीने अधूरे (29 दिन के) आते हैं, क्या यह दुर्लभ नहीं है? और यदि निषेध अभिप्रेत है, तो स्पष्ट रूप से गलत है; तीन से अधिक लगातार 29 के महीने नहीं होते, तीस के चार तक आते हैं, हाँ पाँच नहीं होते। अल्लामा कुतुब अल-दीन शिराज़ी की 'तोहफ़ा शाहिया' और 'ज़ीज-ए उलूग बेग' में है:

[तालिका/बॉक्स प्रारंभ] शब्द उनके हैं: "शरीअत वाले इस तारीख के महीनों को चाँद देखने से लेते हैं, और वे कभी तीस दिन से अधिक नहीं होते और उनतीस से कम नहीं। और चार महीने तक लगातार तीस-तीस हो सकते हैं और अधिक नहीं, और तीन महीने तक लगातार उनतीस-उनतीस हो सकते हैं और अधिक नहीं।" 2 | और उसके शब्द हैं: शरीअत वाले इस तारीख के महीनों को चाँद देखने से लेते हैं और वे कभी तीस दिन से अधिक और उनतीस से कम नहीं होते। और चार महीने तक लगातार तीस-तीस के हो सकते हैं, अधिक नहीं, और तीन महीने तक लगातार उनतीस-उनतीस के हो सकते हैं, अधिक नहीं। (त) [तालिका/बॉक्स समाप्त]

फिर मैं कहता हूँ: और अल्लाह की सफलता के साथ (फिर मैं कहता हूँ और अल्लाह तआला की सफलता के साथ। त)। बहुमत की राय से हटकर एक त्यागी हुई राय की ओर जाना केवल इसलिए अस्वीकार्य था क्योंकि उसके लिए एक ठोस औचित्य मौजूद है, न कि जब वे त्यागी हुई राय और

निर्णायक सबूतों से अमान्य हों कि अब उनकी ओर कोई रास्ता नहीं है। ऊपर स्पष्ट हुआ कि इन दोनों सज्जनों के विचलित होने का कारण गणना पर टिके रहना है कि सोमवार का दिन...

---

1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्याह, अल-बुहूस अन-नबविय्याह का अंत, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत 1/649।
2. ज़ीज-ए उलूग बेग।

पृष्ठ 423/613

وجوزا مخصوصاً ان بلادِ گرم سیر میں گرد و غبار ہونا کوئی نامتوقع بات نہیں۔ یہ تحقیق کلامِ علماء ہے مگر امام عسقلانی نے ان توجیہوں پر قناعت نہ کی، پہلی پر مخالفتِ محاورہ سے اعتراض فرمایا کہ اہل زبان جب یہ لفظ بولتے ہیں بارہ "راتیں ہی گزرنا مراد لیتے ہیں، نہ بارہ دن کہ یہ تیرہویں پر صادق ہو اور اول و دوم دونوں میں یہ استبعاد بتایا کہ چار مہینے متواتر تیس دن کے ہوئے جاتے ہیں۔

[باکس کا آغاز] فی المواھب عن الفتح ھذا الجواب بعید من حیث انہ یلزم منہ توالی اربعۃ اشھر کوامل 1- | مواہب میں فتح سے منقول ہے کہ یہ جواب اس لئے بعید ہے کہ اس سے چار مہینوں کا پے درپے کامل ہونا لازم آتا ہے۔ (ت) [باکس کا اختتام]

اقول: اگر ندرتِ مقصود تو الزام مفقود کہ دفعِ استحالہ کو احتمال کافی، خود امام عسقلانی نے جو قول اختیار فرمایا اس پر تین مہینے متوالی ناقص آتے ہیں یہ کیا نادر نہیں، اور اگر امتناع مراد تو ظاہر الفساد تین سے زیادہ متواتر ۲۹ کے مہینے نہیں ہوتے تیس کے چار تک آتے ہیں ہاں پانچ نہیں ہوتے۔ تحفہ شاہیہ علامہ قطب الدین شیرازی و زیج الغ بیگ میں ہے:

[باکس کا آغاز] واللفظ لہ "اہل شرع ماہ ہائے ایں تاریخ از رؤیت ہلال گیرند و آں ہرگز از سی روز زیادہ نباشد و از بست و نہ روز کمتر نے و تا چہار ماہ متوالی سی سی آید و زیادہ نے و تاسہ ماہ متوالی بست و نہ بست و نہ آید و زیادہ نے-2 | اور لفظ اس کے ہیں۔ اہل شرع اس تاریخ کے مہینوں کو چاند کی رؤیت سے لیتے ہیں اور وہ ہرگز تیس دن سے زائد اور انتیس سے کم نہیں

ہوتے اور چار ماہ تک متواتر تیس تیس کے ہو سکتے ہیں زیادہ نہیں، اور تین ماہ تک متواتر انتیس انتیس کے ہو سکتے ہیں زیادہ نہیں۔ (ت) [باکس کا اختتام]

ثم اقول: وباللہ التوفیق (پھر میں کہتا ہوں اور اللہ تعالٰی کی توفیق کے ساتھ ت) قولِ جمہور سے قولِ مہجور کی طرف عدول نامقبول ہونے کے لئے اسی قدر بس تھا کہ اس کے لئے توجیہِ وجیہ موجود ہے نہ کہ جب وہ اقوالِ مہجور ودلائلِ قاطعہ سے باطل ہوں کہ اب تو ان کی طرف کوئی راہ نہیں۔ اوپر واضح ہوا کہ ان دونوں حضرات کا منشائے عدول تمسک بالحساب ہے کہ پیر کا دن

---

1 المواہب اللدنیہ آخر البحوث النبویہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۶۴۹ 2 زیج الغ بیگ

Vol. 26 Fatawa Razawiyya

...was certain and it does not correspond with the twelfth; it could fall on the first or second, but the calculation itself is a just witness that for this year, the first or second of Rabi al-Awwal falling on a Monday is void and impossible. This humble one (the author) holds two definitive arguments for this.

First Argument: The 'Ghurra-e-Wastiyya' (mean beginning of the lunar month), which scholars of astronomical tables calculate based on averages, is derived from the mean conjunction of the two luminaries (Sun and Moon). It is self-evidently clear that the sighting of the new moon (ru'yat-e-hilal) occurs after a considerable period following the conjunction. Therefore, the 'Ghurra-e-Hilaliya' (actual lunar start) will never precede the 'Ghurra-e-Wastiyya'; at most, they can be equal (the limit is mere equality). In the interval between conjunction and sighting, the moon never travels enough to cross one and a half or two zodiac signs. Thus, the maximum lead of the mean start is only one or two days. All this is evident to anyone engaged in this art (this is clear to those familiar with astronomy. - Ed.). A connoisseur of this art knows that in 511 AH, the 'Ghurra-e-Wastiyya' of the blessed month of Rabi al-Awwal was on a Tuesday. How then can the 'Ghurra-e-Hilaliya' be imagined on a Sunday or Monday? If Tuesday is later, then the lunar start would have to precede the mean start, which is impossible. And if it precedes, it would mean the moon was not sighted for four or five days after the conjunction, and both scenarios are void.

By the same reasoning, what was previously mentioned from Sulaiman al-Taymi regarding the first of Safar being on a Saturday is impossible, because its mean beginning was on Monday. How then could the lunar beginning precede it by two days or follow it by five days? Through this, the impossibility of what al-Hafiz relied upon also becomes clear from another angle, as its basis was only this, as you have known.

And by this same reasoning, the impossibility of Sulaiman al-Taymi's statement mentioned earlier—that the month of Safar began on Saturday—is proven. This is because when its mean beginning is on Monday, how is it possible for the lunar beginning to precede it by two days or be delayed by five days? From this, the impossibility of the reliable statement of the Hafiz becomes apparent from another perspective, because its foundation was also based on this same reasoning, as you have already known. (Ed.)

Second Argument: This humble one extracted the planetary positions of the two luminaries for the horizon of the noble city of Madina for the evening of Monday, 29th of Safar (mean), 511 AH. Accurate and reliable calculations testified that until that time, the separation between the two luminaries had not reached the customary limit for visibility. The Sun was at 6 degrees, 17 minutes, and 52 seconds of Gemini, and the visible position of the Moon was at 15 degrees, 27 minutes, and 31 seconds of Gemini; the distance was only 9 degrees and 9 minutes.

...निश्चित था और वह बारहवीं पर लागू नहीं होता, पहली या दूसरी पर आ सकता है, लेकिन गणना ही एक न्यायपूर्ण गवाह है कि इस वर्ष रबी-उल-अव्वल शरीफ़ की पहली या दूसरी तारीख का सोमवार को होना असत्य और असंभव है। फकीर (लेखक) इसके पक्ष में दो निर्णायक तर्क प्रस्तुत करता है।

पहला तर्क 'ग़र्रह-ए-वस्तिया' (माध्य चंद्र मास का प्रारंभ), जिसे खगोल विज्ञान के विद्वान औसत गणना के आधार पर सूर्य और चंद्रमा के माध्य संयोग से प्राप्त करते हैं। यह स्पष्ट है कि नए चंद्रमा का दर्शन (रुयत-ए-हिलाल) संयोग के काफी समय बाद होता है। इसलिए, 'ग़र्रह-ए-हिलालिया' (वास्तविक चंद्र प्रारंभ) कभी भी 'ग़र्रह-ए-वस्तिया' से पहले नहीं आएगा, अधिक से अधिक वे समान हो सकते हैं (इसकी सीमा केवल समानता है)। संयोग और दर्शन के बीच कभी इतना अंतराल नहीं होता कि चंद्रमा डेढ़ या दो राशियाँ पार कर जाए। अत; माध्य प्रारंभ की अधिकतम बढ़त केवल एक या दो दिन ही होती है। यह सब उस व्यक्ति के लिए स्पष्ट है जो इस कला (खगोल विज्ञान) में लगा हुआ है। इस कला के जानकार जानते हैं कि ५११ हिजरी में रबी-उल-अव्वल के मुबारक महीने का 'ग़र्रह-ए-वस्तिया' मंगलवार को था। तो फिर 'ग़र्रह-ए-हिलालिया' रविवार या सोमवार को कैसे माना जा सकता है? यदि मंगलवार बाद में है, तो चंद्रमा के प्रारंभ का माध्य प्रारंभ से पहले होना अनिवार्य होगा। और यदि यह पहले है, तो इसका अर्थ होगा कि संयोग के चार-पांच दिन बाद तक चंद्रमा दिखाई नहीं दिया, और ये दोनों स्थितियाँ असत्य हैं।

इसी तर्क से, सुलेमान अल-तैमय्या का वह पिछला कथन असंभव सिद्ध होता है कि सफर महीने की पहली तारीख शनिवार को थी, क्योंकि इसका माध्य प्रारंभ सोमवार को था। फिर यह कैसे संभव है कि वास्तविक चंद्र प्रारंभ इससे दो दिन पहले हो या पांच दिन बाद? इसके द्वारा, हाफ़िज़ के विश्वसनीय कथन की असंभवता एक और कारण से स्पष्ट हो जाती है, क्योंकि इसका आधार भी इसी तर्क पर था, जैसा कि आप जान चुके हैं।

और इसी तर्क से सुलेमान तैमी के उस कथन की असंभवता सिद्ध होती है जो पहले बीत चुका है, यानी सफ़र के महीने की शुरुआत शनिवार को हुई थी, क्योंकि जब इसका माध्य प्रारंभ सोमवार को है, तो वास्तविक चंद्र प्रारंभ का इससे दो दिन पहले होना या पांच दिन बाद होना कैसे संभव है? और इसी से हाफ़िज़ के विश्वसनीय कथन की असंभवता एक और कारण से प्रकट होती है क्योंकि इसकी बुनियाद भी इसी तर्क पर है जैसा कि तुम जान चुके हो। (संपादक)

दूसरा तर्क फकीर ने ५११ हिजरी के २९ सफर (माध्य) की शाम को मदीना तैयबा के क्षितिज के लिए दोनों प्रकाशमान पिंडों (सूर्य और चंद्रमा) की गणना की। सटीक और विश्वसनीय गणना ने गवाही दी कि उस समय तक चंद्रमा और सूर्य का अंतर सामान्य दृश्यता की सीमा तक नहीं पहुंचा था। सूर्य मिथुन राशि के ६ डिग्री, १७ मिनट और ५२ सेकंड पर था, और चंद्रमा की दृश्य स्थिति मिथुन राशि के १५ डिग्री, २७ मिनट और ३१ सेकंड पर थी; दूरी केवल ९ डिग्री ९ मिनट थी।

पृष्ठ ४२४ / ६१३

یقینی تھا اور وہ بارہویں پر منطبق نہیں آتا پہلی دوسری پر آسکتا ہے مگر حساب ہی شاہد عدل ہے کہ اس سال ربیع الاول شریف کی پہلی یا دوسری پیر کو ہونا باطل و محال ہے، فقیر اس پر دو حجت قاطعہ رکھتا ہے۔ دلیل اول: غرہ وسطیہ کہ علماء زیج بحساب اوسط لیتے ہیں نیرین کے اجتماع وسطی سے اخذ کرتے ہیں اور بداہتہً واضح کہ رؤیت ہلال اجتماع قمرین سے ایک مدت معتد بہا کے بعد واقع ہوتی ہے تو غرہ ہلالیہ کبھی غرہ وسطیہ سے مقدم نہ آئے گا وانما غایۃ التساوی (اس کی غایت تو محض تساوی ہے) اور اجتماع و رؤیت میں کبھی اتنا فصل بھی نہیں ہوتا کہ قمر ڈیڑھ دو برج طے کر جائے لہٰذا تقدم وسطیہ کی نہایت ایک دو دن ہے وبس، کل ذلک ظاہر من لہ اشتغال بالفن (یہ سب ظاہر ہے اس شخص کے لئے جو فن کے ساتھ مشغولیت رکھتا ہے۔ ت) اور آشنائے فن جانتا ہے کہ ۵۱۱ھ ہجریہ میں ماہ مبارک ربیع الاول شریف کا غرہ وسطیہ روز سہ شنبہ تھا تو غرہ ہلالیہ یک شنبہ یا دوشنبہ کیونکر متصور کہ اگر یہ سہ شنبہ متأخر ہے تو ہلالیہ کا وسطیہ پر تقدم لازم آتا ہے اور اگر مقدم ہے تو اجتماع سے چار پانچ روز تک رؤیت نہ ہونے کا لزوم ہوتا ہے اور دونوں باطل ہیں۔

وبعین الدلیل یستحیل ماتقدم عن سلیمن التیمی من کون غرۃ صفر یوم السبت فان غرتہ الوسطیۃ یوم الاثنین فکیف یمکن ان تتقدمھا الھلالیۃ بیومین او تتأخر عنھا بخمسۃ ایام و بہ یظھر استحالۃ ما اعتمدہ الحافظ بوجہ اخر فان مبناہ انما کان علی ھذا کما علمت۔

اور اسی دلیل سے سلیمان تیمی کے اس قول کا محال ہونا ثابت ہوتا ہے جو پہلے گزر چکا یعنی ماہ صفر کا آغاز بروز ہفتہ، ہوا اس لئے کہ جب اس کا غرہ وسطیہ بروز پیر ہے تو غرہ ہلالیہ کا اس پر دو دن مقدم ہونا یا اس سے پانچ دن مؤخر ہونا کیسے ممکن ہے اور اسی سے حافظ کے قول معتمد کا محال ہونا ایک اور وجہ سے ظاہر ہوتا ہے کیونکہ اس کی بنیاد بھی اسی دلیل پر ہے جیسا کہ تو جان چکا ہے۔ (ت)

دلیل دوم: فقیر نے شام دوشنبہ ۲۹ صفر وسطی ۵۱۱ھ کے لئے افقِ کریم مدینہ طیبہ میں نیرین کی تقویمات استخراج کیں اور حساب صحیح معتمد نے شہادت دی کہ اس وقت تک فصلِ قمرین حدِ رؤیتِ معتادہ پر نہ تھا آفتاب جوزا کے ۶ درجے سترہ دقیقے باون ثانیے پر تھا اور چاند کی تقویم مرئی جوزا کے پندرہ درجے ستائیس دقیقے اکتیس ثانیے، فاصلہ صرف ۹ درجے ۹ دقیقے

Fatawa Rizvia Volume 26

It was 39 seconds, and according to the common opinion of the practitioners, there should be a distance of at least more than ten degrees for sighting. It is stated in the Marginalia of the Commentary on Chaghmini by Allama Al-Barjandi:

It is mentioned in famous books that the distance between the longitudes of the two luminaries (Sun and Moon) should be more than ten degrees. It was also said that the distance between their setting points should be ten degrees or more, until the moon remains above the earth for a duration of two-thirds of an hour or more after sunset. The well-known view among practitioners in this era is that both conditions must be fulfilled so that sighting is possible. They call the first distance 'after equality' (Ba'd al-Suwa) and the second distance 'after adjustment' (Ba'd al-Mu'addal).	**It is mentioned in famous books that there should be a distance of more than ten degrees between the longitudes of the two luminaries (Sun and Moon). And it has been said that there should be a distance of ten degrees or more between their setting points, such that the moon is above the earth after sunset for a duration of two-thirds of an hour or more. In this time, it is famous among practitioners that both conditions must be met for sighting to be possible. They call the first distance 'ba'd sawa' and the second distance 'ba'd mu'addal'. (T)**

In the Commentary on Zij-i Sultani, it is stated:

It is necessary that the adjusted distance be ten degrees or more, and the distance between their two longitudes be more than ten. Unless both conditions are met, the crescent moon will not be visible, and this is what is commonly accepted in this era.	**The adjusted distance should be ten degrees or more, and the distance between their two longitudes will be more than ten. Until both conditions are present, the moon will not be seen. In this age, this is what is commonly practiced. (T)**

[1] Marginalia of the Commentary on Chaghmini [2] Commentary on Zij-i Sultani

Page 425 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

39 सेकंड था, और अभ्यासियों के सामान्य मत के अनुसार, दर्शन (रुआयत) के लिए कम से कम दस डिग्री से अधिक की दूरी होनी चाहिए। अल्लामा अल-बरजन्दी द्वारा रचित चघ़मीनी की व्याख्या के हाशिए (टिप्पणी) में उल्लेख है:

प्रसिद्ध पुस्तकों में उल्लेख है कि दोनों ज्योतिपुंजों (सूर्य और चंद्रमा) की गणनाओं (पंचांग स्थिति) के बीच दस डिग्री से अधिक की दूरी होनी चाहिए। और यह कहा गया कि उनके अस्त होने के स्थानों के बीच दस डिग्री या उससे अधिक की दूरी होनी चाहिए, यहाँ तक कि सूर्य अस्त होने के बाद चंद्रमा पृथ्वी से ऊपर दो-तिहाई घंटे या उससे अधिक समय तक रहे। और इस युग में अभ्यासियों के बीच यह प्रसिद्ध है कि दोनों शर्तें पूरी होनी चाहिए ताकि दर्शन संभव हो सके। वे पहली दूरी को 'बाद-अल-सुवा' और दूसरी दूरी को 'बाद-अल-मुअद्दल' कहते हैं।

प्रसिद्ध पुस्तकों में उल्लेख है कि नीरैन (सूर्य और चंद्रमा) की पंचांग स्थितियों के बीच दस डिग्री से अधिक की दूरी होनी चाहिए। और कहा गया है कि उनके अस्त होने के समय के बीच दस डिग्री या उससे अधिक की दूरी होनी चाहिए, यहाँ तक कि सूर्य के अस्त होने के बाद चंद्रमा दो-तिहाई घंटे या उससे अधिक समय तक पृथ्वी के ऊपर रहे। और इस समय में अभ्यासियों के बीच प्रसिद्ध यह है कि दर्शन संभव होने के लिए दोनों शर्तें पूरी होनी चाहिए। वे पहली दूरी का नाम 'बाद-ए-सवा' और दूसरी दूरी का नाम 'बाद-ए-मुअद्दल' रखते हैं। (त)

ज़िज-ए-सुल्तानी की व्याख्या में है:

आवश्यक है कि 'बाद-ए-मुअद्दल' दस डिग्री या उससे अधिक हो, और उनकी दो गणनाओं के बीच की दूरी दस से अधिक हो। जब तक दोनों शर्तें पूरी नहीं होंगी, हिलाल (नया चाँद) दिखाई नहीं देगा, और इस समय यही प्रचलित है।

बाद-ए-मुअद्दल दस डिग्री या उससे अधिक होना चाहिए और उनकी दो गणनाओं के बीच की दूरी दस से अधिक होगी। जब तक दोनों शर्तें मौजूद नहीं होंगी, चाँद दिखाई नहीं देगा। इस समय में यही प्रचलित है। (त)

1 हाशिया शरह चघ़मीनी 2 शरह ज़िज-ए-सुल्तानी

पृष्ठ 613 में से 425

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

۳۹ ثانیے تھا، اور حسب قول متعارف اہل عمل رؤیت کے لئے کم سے کم دس درجے سے زیادہ فاصلہ چاہئے۔ حاشیہ شرح چغمینی للعلامہ البرجندی میں ہے :

المذکور فی الکتب المشھورۃ انہ ینبغی ان یکون البعد بین تقویمی النیرین اکثر من عشرۃ اجزاء وقیل ینبغی ان یکون مابین مغاربیھما عشرۃ اجزاء اواکثر حتی یکون القمر فوق الارض بعد غروب الشمس مقدار ثلثی ساعۃ اواکثر والمشھور فی ھذا الزمان بین اھل العمل انہ ینبغی ان یتحقق الشرطان حتی تمکن الرؤیۃ ویسمون البعد الاول بعد السواء والبعد الثانی بعد المعدل ۱؎ .

مشہور کتابوں میں مذکور ہے کہ نیرین (شمس و قمر) کی تقویموں کے درمیان دس درجے سے زائد فاصلہ چاہئے۔ اور کہا گیا ہے کہ ان کی مغربوں کے درمیان دس درجے یا اس سے زائد فاصلہ ہونا چاہئے یہاں تک کہ چاند غروب آفتاب کے بعد دوتہائی ساعت یا اس سے زائد مقدار پر زمین سے اوپر ہو۔ اور اس زمانہ میں اہل عمل کے درمیان مشہور یہ ہے کہ دونوں شرطیں متحقق ہونی چاہئیں تاکہ رؤیت ممکن ہو۔ بعد اول کا نام بعد سواء اور بعد ثانی کا نام بعد معدل رکھتے ہیں۔ (ت)

شرح زیج سلطانی میں ہے:

باید کہ بعد معدل دہ درجہ باشد یا زیادہ و بعد میان دو تقویم ایشاں ازدہ زیادہ باشد تاہر دو شرط وجود نگیرد ہلال مرئی نہ شود و متعارف دریں زمان ایں ست ۲؎ .

بعد معدل دس درجے یا اس سے زائد ہونا چاہئے اور ان کی دو تقویموں کے درمیان بعد دس سے زائد ہوگا۔ جب تک دونوں شرطیں موجود نہ ہوں چاند دکھائی نہیں دے گا۔ اس زمانہ میں یہی متعارف ہے۔ (ت)

Fatawa Razawiyya Volume 26

This is the table of the details of the investigation:

Symbol	Description
Wat-m	Time of Shariah sunset after mean solar noon
Ain-wa-sarat	True solar ephemeris at the said time
Jeem-la-way-alaf	True lunar ephemeris at the said time
Ha-meem-meem	True northern lunar latitude
Mat-na.....	Tabular lunar longitudinal parallax
Al-jeem-qarh.....	Tabular lunar latitudinal parallax
Ain-beh-al-ralla.....	Apparent lunar ephemeris
Jeem-meem-la-lab	Apparent northern lunar latitude
Aar.....	Adjustment of sunset (Tadeel-ul-Ghurub)
Ain-sola-dala.....	Adjusted moon
Ta-ha-ha-lo.....	Right ascension of the point opposite to the Sun
Ta-solood.....	Right ascension of the point opposite to the adjusted moon
Maa-ma-la-ha.....	Angular distance from the meridian (Ba'd-e-Ma'dal)
Ta-ta-ha-lat.....	Angular distance from the horizon (Ba'd-e-Sawa)
Ghair Mutawaqa	Ruling on moon sighting.....

When until Tuesday night, the state of the two luminaries (Sun and Moon) was such that the sighting of the new moon was a hidden, unexpected possibility, then its occurrence one or two nights before was obviously impossible. When on that night the moon was only nine degrees east of the sun, then on Sunday evening it was certainly several degrees west of it and set about fifteen minutes before sunset. On Saturday evening, it was the best recommended time for Asr when the moon had already set in the west. Then how could the moon be sighted at night, by tearing through the earth? In short, it is proven by clear arguments that the first or second of this blessed month was certainly not Monday. And the day of the holy demise is definitely Monday, so both those statements are absolutely false, and the truth and correctness lie with the statement of the majority in the aforementioned sense, that is, in reality the thirteenth, and due to the mentioned expression, in description the twelfth, which by solar calculation is the ninth.

Page 426 of 613

फतावा रज़विया जिल्द २६

जाँच के विवरण की तालिका यह है:

प्रतीक	**विवरण**
वत-म	औसत दोपहर के बाद शरीअत के अनुसार सूर्यास्त का समय
ऐन-वा-सरत	उक्त समय पर वास्तविक सौर पंचांग (सूर्यांश)
जीम-ल-वे-अलिफ	उक्त समय पर वास्तविक चंद्र पंचांग (चंद्रांश)
हा-मीम-मीम	वास्तविक उत्तरी चंद्र अक्षांश
मत-ना.....	तालिकाबद्ध चंद्र देशांतरीय लम्बन (parallax)
अल-जीम-क़रह.....	तालिकाबद्ध चंद्र अक्षांशीय लम्बन
ऐन-बे-अल-रल्ला.....	दृश्य चंद्र पंचांग
जीम-मीम-ल-लब	दृश्य उत्तरी चंद्र अक्षांश
आर.....	सूर्यास्त का समायोजन (तदील-उल-ग़ुरूब)
ऐन-सोलद-ला.....	समायोजित चंद्रमा
त-हा-हा-लो.....	सूर्य के विपरीत बिंदु का विषुवांश (Right Ascension)
त-सोलूद.....	समायोजित चंद्रमा के विपरीत बिंदु का विषुवांश
मा-मा-ल-हा.....	मध्याह्न रेखा से कोणीय दूरी (बअद-ए-मादल)
ता-ता-हा-लत.....	क्षितिज से कोणीय दूरी (बअद-ए-सवा)
ग़ैर मुतवक़्क़	चाँद दिखने का हुक्म.....

जब मंगलवार की रात तक दोनों ज्योतियों (सूर्य और चंद्रमा) की स्थिति यह थी कि हिलाल (नया चाँद) का दिखना एक छिपा हुआ अप्रत्याशित संयोग था, तो उससे एक या दो रात पहले इसका होना स्पष्ट रूप से असंभव था। जब उस रात चंद्रमा सूर्य से केवल नौ डिग्री पूर्व में था, तो रविवार की शाम को वह निश्चित रूप से उससे कई डिग्री पश्चिम में था और सूर्यास्त से लगभग पंद्रह मिनट पहले अस्त हो गया था। और शनिवार की शाम को तो असर का सबसे उत्तम समय था जब चाँद पश्चिम में छिप चुका था, फिर रात को चाँद कैसे दिखता, क्या ज़मीन चीर कर निकलता? संक्षेप में, स्पष्ट प्रमाणों से सिद्ध है कि इस मुबारक महीने की पहली या दूसरी तारीख सोमवार को कतई नहीं थी। और पवित्र देहावसान

का दिन निश्चित रूप से सोमवार है, तो वे दोनों कथन पूर्णतः असत्य हैं, और सत्य तथा सही वही बहुमत का कथन है जैसा कि ऊपर वर्णित है, अर्थात् वास्तविकता में तेरहवीं और ऊपर बताए गए कारण से वर्णन में बारहवीं, जो सौर गणना के अनुसार नौवीं है।

पेज 426 / 613

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

جزئیاتِ موامرہ کی جدول یہ ہے

وت م وقت غروب شرعی بعد نصف النہار وسطٰی نیچی

ع وسرت	تقویم حقیقی شمس بوقت مذکور
ج لوے الب	تقویم حقیقی قمر بوقت مذکور
حم م	عرض حقیقی قمر شمالی
مت نا	اختلاف منظر قمر طولی جدولی
ال ج قرح	اختلاف منظر قمر عرضی جدولی
ع بہ الرلا	تقویم مرئی قمر
ج م ل لب	عرض مرئی قمر شمالی
آر	تعدیل الغروب
ع سولد لا	قمر معدل
ت حہ ح لو	مطالع نظیر جزء الشمس
ت سولود	مطالع نظیر جزء القمر المعدل
مامہ لح	بعد معدل
طاطح لط	بعد سوا .....
غیر متوقع	حکم رویت ہلال .....

جب شب سہ شنبہ تک نیرّین کا یہ حال تھا کہ وقوع رؤیت ہلال ایک مخفی غیر متوقع احتمال تھا تو اس سے دو ایک رات پہلے کا وقوع بداہتہً محال تھا جب اس رات قمر صرف نو درجے آفتاب سے شرقی ہوا تھا تو شام یک شنبہ کو قطعاً کئی درجے اس سے غربی تھا اور غروب شمس سے کوئی پاؤ گھنٹے پہلے ڈوبا اور شام شنبہ کو تو عصر کا اعلیٰ مستحب وقت تھا جب چاند حجلہ نشین مغرب ہو چکا پھر رات کو رؤیت ہلال کیا زمین چیر کر ہوئی۔ غرض دلائل ساطعہ سے ثابت ہے کہ اس ماہ مبارک کی پہلی یا دوسری دوشنبہ کی ہر گز نہ تھی اور روز وفات اقدس یقیناً دوشنبہ ہے تو وہ دونوں قول قطعاً باطل ہیں اور حق وصواب وہی قول جمہور بمعنی مذکور ہے یعنی واقع میں تیرہویں اور بوجہ مسطور تعبیر میں بارہویں کہ بحساب شمسی نہم

Fatawa Razawiyya, Volume 26

...Jazirān 933 Rūmī (943 Rūmī Alexander), 8th June 632 AD. And Allah, Glory be to Him, knows best.

Issue 242: From Ferozepur, Mohalla Piranwala, asked by Ghiyasullah Shah, Secretary of Anjuman Taleem-ul-Deen wal Quran Ali Mazhab-un-Nu'man, 7 Ramadan 1339 AH. It is well-known that the blessed birth of the Prophet, the intercessor on the Day of Resurrection, peace and blessings be upon him, took place on the 12th of Rabi' al-Awwal[1]. This is mentioned in Tawarikh-e-Habib Allah and Moulid-e-Barzanji. Furthermore, it is written on page 101 of Izaqat-ul-Atham that: "Maulana Rafiuddin Khan Muradabadi writes in his travelogue that on the 12th of Rabi' al-Awwal, this gathering (Mawlid) is held in the Two Holy Sanctuaries (Haramain Sharifain)."[2] However, Zayd says that the actual date of birth is the 9th of Rabi' al-Awwal, and according to the calculation of the Year of the Elephant, it falls on the 9th of Rabi' al-Awwal. Therefore, celebrating Eid Milad on the 12th of Rabi' al-Awwal, which is the day of passing (wafat), is forbidden. A person has recently written a book called Rahmat-ul-lil-Aalamin in Patiala, in which the 9th of the month was recorded as the birth date according to the Year of the Elephant calculation. Shibli Nomani has also recorded this in his biography. Now, which of these is the correct and reliable date? And if the actual date of birth is indeed the 9th, should Eid Milad be celebrated on the 9th? Explain and be rewarded. (Please clarify, may you be rewarded. T)

The Answer: In the pure Sharia, being "famous among the majority" (mashhur bayn al-jumhur) carries great weight, and what is famous among the majority is indeed the 12th of Rabi' al-Awwal. According to the calculations of astronomy and astronomical tables (zijat), the day of the noble birth is the 8th of Rabi' al-Awwal, as we have established in our Fatwas. (As we have researched it in our Fatwas. T). What Shibli and others have written as the 9th of Rabi' al-Awwal is not correct by any calculation. The practice of Muslims in the Two Holy Sanctuaries and...

Note: That is, according to the prevailing count at that time, it was June 8th, and according to the original calculation, it was the 12th. According to Zij-e-Bahadur Khani, it comes to June 20th, but that is an error, which we have clarified in our treatise "Tahqiqat Sal-e-Masihi". 12th minhu, may he be forgiven.

[1] Aqd al-Jawhar fi Mawlid al-Nabi al-Azhar, Jamia Islamia Lahore, p. 31 [2] Izaqat-ul-Atham

फतावा रजविया, जिल्द २६

...जज़ीरान ९३३ रूमी (९४३ रूमी सिकंदर), ८ जून ६३२ ईस्वी थी। वल्लाहु सुब्हानहु व तआला आलम।

मसाला २४२: फिरोजपुर मोहल्ला पीरां वाला से मुस्तौला गियासउल्लाह शाह, सचिव अंजुमन तालीम-उद-दीन वल कुरान अली मज़हब-उन-नुमान, ७ रमजान १३३९ हिजरी। मशहूर है कि हुज़ूर पुरनूर, क़यामत के दिन शफ़ाअत करने वाले, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की विलादत (जन्म) १२ रबी-उल-अव्वल को हुई है। जैसा कि तवारीख-ए-हबीब अल्लाह और मौलूद-ए-बरज़ंजी में यही लिखा है और इज़ाक़त-उल-आशाम के सफ़ा १०१ पर लिखा है कि: "मौलाना रफ़ीउद्दीन खां मुरादाबादी अपने सफ़र के हालात में तहरीर करते हैं कि १२ रबी-उल-अव्वल को हरमैन शरीफ़ैन में यह महफ़िल (मिलाद) मुनअक़िद होती है।" मगर जैद कहता है कि असल में पैदाइश की तारीख ९ रबी-उल-अव्वल है और साल-ए-फ़ील के हिसाब से ९ रबी-उल-अव्वल आती है, इसलिए १२ रबी-उल-अव्वल को, जो वफ़ात (देहावसान) का दिन है, ईद मिलाद मनाना मना है। पटियाला के एक व्यक्ति ने हाल ही में रहमतिल्लिल आलमीन नाम की किताब लिखी है, जिसमें साल-ए-फ़ील के हिसाब से ९ तारीख को ही विलादत का दिन लिखा गया है। शिब्ली नोमानी ने भी अपनी जीवनी में यही लिखा है। तो अब इनमें से सही और विश्वसनीय तारीख कौन सी है? और अगर असल में ९ तारीख विलादत है, तो क्या ईद मिलाद ९ को मनाई जाए? बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं। (बताएं ताकि आपको पुण्य मिले। त)

जवाब: पाक शरीअत में 'मशहूर बैन अल-जुम्हुर' (बहुमत के बीच प्रसिद्ध) होने का बड़ा महत्व है, और बहुमत के नज़दीक १२ रबी-उल-अव्वल ही प्रसिद्ध है। इल्म-ए-हैयत (खगोल विज्ञान) और ज़ीजात (खगोलीय सारणी) के हिसाब से मुबारक विलादत का दिन ८ रबी-उल-अव्वल है, जैसा कि हमने अपने फ़तावा में इसकी तहक़ीक़ (पुष्टि) की है। (जैसा कि हमने अपने फ़तावा में इसकी तहक़ीक़ कर दी है। त)। ये जो शिब्ली वगैरह ने ९ रबी-उल-अव्वल लिखा है, वह किसी भी हिसाब से सही नहीं है। हरमैन शरीफ़ैन और दुनिया भर के मुसलमानों का अमल...

विशेष टिप्पणी: यानी उस समय जो गणना प्रचलित थी उसके हिसाब से ८ जून और असल हिसाब से १२ थी। ज़ीज बहादुर खानी के हिसाब से २० जून आती है, मगर यह उसकी गलती है जिसे हमने अपने रिसाले 'तहक़ीक़ात-ए-साल-ए-मसीही' में स्पष्ट किया है। १२ मिन्हु गुफ़िरलहु।

[1] अक्द अल-जौहर फ़ी मौलिद अन-नबी अल-अज़हर, जामिया इस्लामिया लाहौर, पृ. ३१ [2] इज़ाक़त-उल-आशाम

جزیران ۹۳۳ رومی نوسو تینتالیس رومی اسکندر رانی ہشتم ۸ جون ۶۳۲ چھ سو بتیس عیسوی تھی۔ واللہ سبحٰنہ و تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۴۲: از فیروز پور محلہ پیراں والا مسئولہ غیاث اللہ شاہ دبیر انجمن تعلیم الدین و القرآن علی مذہب النعمان ۷ رمضان ۱۳۳۹ھ مشہور ہے کہ حضور پرنور شافع یوم النشور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی ولادت باسعادت بارہویں ربیع الاول ۱ کو ہوئی ہے چنانچہ تواریخ حبیب الہ اور مولود برزنجی میں یہی لکھا ہے اور اذاقۃ الآثام کے ص ۱۰۱ پر لکھا ہے کہ : "مولینا رفیع الدین خاں مراد آبادی اپنے سفر کے حالات میں تحریر کرتے ہیں کہ بارہویں تاریخ ربیع الاول کو حرمین شریفین میں یہ محفل منعقد ہوتی ہے" ۲ مگر زید کہتا ہے کہ دراصل پیدائش کی تاریخ ۹ ربیع الاول ہے اور سال فیل کے حساب کرنے سے ۹ تاریخ ربیع الاول کی آتی ہے اس لئے ۱۲ ربیع الاول جو روز وفات ہے عید میلاد کرنی ممنوع ہے اور ایک کتاب رحمۃ للعالمین ایک شخص نے پٹیالہ میں حال میں لکھی ہے اس میں بھی ۹ تاریخ ولادت بحساب سال فیل تحریر کیا ہے اور شبلی نعمانی نے بھی اپنی سوانح میں ایسا درج کیا ہے تو اب ان میں صحیح اور معتبر کون سی تاریخ ہے؟ اور اگر دراصل ۹ تاریخ ولادت تو کیا عید میلاد ۹ کو کی جایا کرے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر دیئے جاؤ گے۔ت)

الجواب: شرع مطہر میں مشہور بین الجمہور ہونے کے لئے وقعت عظیم ہے اور مشہور عند الجمہور ہی ۱۲ ربیع الاول ہے اور علم ہیأت و زیجات کے حساب سے روز ولادت شریف ۸ ربیع الاول ہے کما حققناہ فی فتاوٰینا (جیسا کہ ہم نے اپنے فتاوٰی میں اس کی تحقیق کر دی ہے۔ت) یہ جو شبلی وغیرہ نے ۹ ربیع الاول لکھی کسی حساب سے صحیح نہیں۔ تعامل مسلمین حرمین شریفین و

عہ: یعنی اس وقت جو شمار رائج تھا اس کے حساب سے ۸ جون اور اصلی حساب سے ۱۲ تھی زج بہادر خانی سے بستم جون آتی ہے مگر یہ اس کی غلطی ہے کہ ہم نے اپنے رسالہ "تحقیقات سال مسیحی" میں واضح کیا ہے ۱۲ منہ غفرلہ۔

۱ عقد الجوهر فی مولد النبی الازہر جامعہ اسلامیہ لاہور ص ۳۱ ۲ اذاقة الآثام

Fatawa-e-Razvia Volume 26

In Egypt, Syria, Islamic lands, and India, the 12th is the date observed; this should be acted upon. Even if the actual day of birth was the 8th or, for the sake of argument, the 9th or any other date, what prohibition is there in celebrating Eid Milad on the 12th? The reason stated by that individual is pure ignorance. If popular belief is considered, then the date for both birth and passing is the 12th. Shariat has commanded us to proclaim the blessings of Allah and to be patient in grief. Therefore, on this date, we should not observe a day of mourning for the passing, but a day of joy for the noble birth, as stated in Majma al-Bihar al-Anwar. And if one takes the account of celestial bodies and astronomical tables, then the date of passing is also not the 12th, but the 13th of Rabi-ul-Awwal, as we have researched in our Fatawa. In any case, the objector's objection is meaningless. And Allah Almighty knows best.

Problem 225: Sent by Janab Qazi Irshad Ali Sahib from Bilpur, District Pilibhit, 15 Dhu al-Qi'dah 1335 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: The Ustun Hannanah, meaning that dry wood against which the illuminated Prophet (peace and blessings be upon him) used to lean while delivering sermons, and whose story Maulana Rumi (may Allah Almighty have mercy on him) has written in the Mathnawi Sharif—did the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) bury it and offer its funeral prayer?

The Answer: Offering a funeral prayer is incorrect, and its burial under the pulpit has appeared in one narration. And Allah Almighty knows best.

Problem 226: From Porsha, Post Office Niatpur, District Dinajpur. Sent by Muhammad Hafiz Ali Sahib, Imam Registrar Porsha, 27 Rabi-ul-Awwal 1336 AH. [Persian Quote Translation]: A person says that apart from the story of Ibn al-Sayyad, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) met with the Dajjal while Dajjal was in his original form as he would be at the time of emergence, and Hazrat Umar (may Allah be pleased with him), not heedful of the Prophet's prohibition, struck that Dajjal with a sword, but it did not hit the Dajjal, instead hitting the blessed forehead of Hazrat Umar (may Allah be pleased with him), and because of that... A person says that besides the story of Ibn Sayyad, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) met with the Dajjal while the Dajjal was in his original form as he would be at the time of emergence. Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) did not heed

the prohibition of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) and struck the Dajjal with a sword, which did not hit him, but rather Hazrat Umar...

मिस्र, शाम, इस्लामी देशों और भारत में 12 तारीख पर ही अमल किया जाता है, इसी पर अमल किया जाए। और अगर विलादत शरीफ़ (जन्मदिन) का दिन आठ या फर्ज़ कीजिए नौ या कोई और तारीख हो, तब भी बारह को ईद मिलाद मनाने में कौन सी मनाही है? उस शख्स ने जो वजह बताई है वह खुद जहालत (अज्ञानता) है। अगर मशहूर बात का ऐतबार किया जाए तो विलादत शरीफ़ और वफ़ात शरीफ़ (देहांत) दोनों की तारीख बारह है। शरीयत ने हमें अल्लाह की नेमतों का चर्चा करने और गम पर सब्र करने का हुक्म दिया है, इसलिए इस तारीख को वफ़ात का मातम का दिन न बनाया जाए बल्कि विलादत शरीफ़ की खुशी का दिन मनाया जाए, जैसा कि मजमा-उल-बिहार अल-अनवार में है। और अगर मइयात और ज़ीज़ का हिसाब लिया जाए तो वफ़ात शरीफ़ की तारीख भी बारह नहीं बल्कि तेरह रबीउल अव्वल है, जैसा कि हमने अपने फ़तावा में इसकी तहक़ीक़ (अनुसंधान) कर दी है। बहरहाल एतराज़ करने वाले का एतराज़ बेमानी है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 225: भेजने वाले: जनाब काज़ी इरशाद अली साहब, बिलपुर, ज़िला पीलीभीत, 15 ज़ीक़ादा 1335 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि 'उस्तुन हन्नाना' यानी वह सूखी लकड़ी जिस पर टेक लगाकर हुज़ूर पुरनूर अलैहिस्सलाम वाज़ (उपदेश) फ़रमाया करते थे और जिसका किस्सा मौलाना रूम रहमतुल्लाह अलैह ने मसनवी शरीफ़ में लिखा है, क्या हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने उसे दफ़्न किया और उसकी नमाज़-ए-जनाज़ा पढ़ी?

अल-जवाब (उत्तर): नमाज़-ए-जनाज़ा पढ़ना गलत है और मिम्बर शरीफ़ के नीचे दफ़्न करने की बात एक रिवायत में आई है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 226: पोरसा, पोस्ट ऑफिस नियतपुर, ज़िला दीनाजपुर से मोहम्मद हफ़ीज़ अली साहब, इमाम रजिस्ट्रार पोरसा की तरफ़ से भेजा गया, 27 रबीउल अव्वल 1336 हिजरी। एक व्यक्ति कहता है कि इब्न-ए-सय्याद के किस्से के अलावा रसूल-ए-मक़बूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने दज्जाल से मुलाकात की थी, जबकि दज्जाल अपनी असली सूरत में था जैसा कि वह निकलने के वक़्त होगा। हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु ने हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की मनाही पर ध्यान न देते हुए दज्जाल को तलवार मारी जो उसे नहीं लगी बल्कि खुद हज़रत उमर... एक व्यक्ति कहता है कि इब्न सय्याद के किस्से के अलावा, अल्लाह के रसूल (उन पर शांति हो) दज्जाल से मिले थे, जबकि दज्जाल अपने मूल रूप में था जैसा कि वह निकलने के समय होगा। हज़रत उमर (अल्लाह उन पर

प्रसन्न हो) ने पवित्र पैगंबर (उन पर शांति हो) के निषेध पर ध्यान नहीं दिया और दज्जाल को तलवार से मारा, जो उसे नहीं लगा, बल्कि हज़रत उमर...

مصر وشام بلادِ اسلام وہندوستان میں ۱۲ ہی پر ہے اس پر عمل کیا جائے،، اور روزِ ولادتِ شریف اگر آٹھ یا بفرضِ غلط نو یا کوئی تاریخ ہو جب بھی بارہ کو عید میلاد کرنے سے کون سی ممانعت ہے وہ وجہ کہ اس شخص نے بیان کی خود جہالت ہے، اگر مشہور کا اعتبار کرتا ہے تو ولادتِ شریف اور وفاتِ شریف دونوں کی تاریخ بارہ ہے ہمیں شریعت نے نعمت الہی کا چرچا کرنے اور غم پر صبر کرنے کا حکم دیا، لہذا اس تاریخ کو روزِ ماتم وفات نہ کیا روزِ سرورِ ولادتِ شریفہ کیا کمافی مجمع البحار الانوار (جیسا کہ مجمع البحار الانوار میں ہے۔ت) اور اگر مہیات و زیج کا حساب لیتا ہے تو تاریخ وفات شریف بھی بارہ نہیں بلکہ تیرہ ربیع الاول کما حققناہ فی فتاونا (جیسا کہ ہم نے اپنے فتاوٰی میں اس کی تحقیق کر دی ہے۔ت) بہر حال معترض کا اعتراض بے معنی ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۲۵: مرسلہ جناب قاضی ارشاد علی صاحب از بلپور ضلع پیلی بھیت ۱۵ ذیقعدہ ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ استن حنانہ یعنی وہ چوب خشک جس سے حضور پر نور علیہ الصلوٰۃ والسلام تکیہ لگا کر وعظ فرمایا کرتے تھے اور جس کا قصہ مولانا روم رحمۃ اللہ تعالٰی نے مثنوی شریف میں تحریر فرمایا ہے، کیا اس کو حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے دفن کیا اور اس کی نمازِ جنازہ پڑھی؟

الجواب: نماز جنازہ پڑھنا غلط ہے اور منبر شریف کے نیچے دفن کرنا ایک روایت میں آیا ہے، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۲۶: از پور سہ پوسٹ آفس نیت پور ضلع دیناج پور مرسلہ محمد حافظ علی صاحب، امام رجسٹرار پورسہ ۲۷ ربیع الاول ۱۳۳۶ھ شخصے می گوید کہ سوائے قصہ ابن الصیاد رسول مقبول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم با دجال ملاقات کردہ بودند و دجال بر صورت خود کہ بوقت خروج باشدہ بود و حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ ممانعت آنحضرت گوش نہ کردہ برآں دجال تلوار زدہ بودند اما بر دجال نہ افتادہ بر پیشانی مبارک حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ افتادہ بود بنا بر آں از آں ایک شخص کہتا ہے کہ ابن صیاد کے قصے کے علاوہ رسولِ مقبول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے دجال کے ساتھ ملاقات کی جبکہ دجال اپنی اصلی صورت پر تھا جیسا کہ خروج کے وقت وہ ہوگا۔ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ممانعت پر کان نہ دھرتے ہوئے دجال کو تلوار ماری جو اس کو نہ لگی بلکہ خود حضرت عمر

صفحہ ۴۲۸ از ۶۱۳

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Right Box]: It hit the blessed forehead of [him] (may Allah be pleased with him), causing a lot of blood to flow, and a scar remained on the forehead. Is this narration correct or incorrect? [Left Box]: [Persian] An immense amount of blood flowed from the blessed forehead and a mark remained there. Is this narration correct or incorrect?

Answer: [Right Box]: This is a pure lie and fabrication. It is certainly one of the concocted narrations of the Rafidis. May Allah destroy them; where are they being turned away? And Allah Almighty knows best. [Left Box]: [Persian/Arabic] This is sheer lie and fabrication. It is recognized as one of the fabrications of the People of Rafd (Shias). "May Allah destroy them; how are they turned away?" (Quran 9:30). And Allah Almighty knows best.

Problem 77: From the city, Qal'a neighborhood, sent by Hamid Hussain Khan, dated 4 Rabi' al-Awwal Sharif 1336 AH. My respected, noble, and venerable master, may your blessings continue, peace be upon you. Kindly pay attention and state which religion, sect, and belief the following Muftis belong to, and to what extent are their actions and sayings acceptable? I would be grateful for your kindness. And to what standard are their following books considered for reasoning? With regards, Author of 'Iqd al-Farid', Author of 'Khalal al-Ayyam fi al-Khulafa al-Islam'.

Answer: Wa Alaikum Assalam. There have been two Muhammad bin Jarir Tabaris: one is a commentator (Mufassir), scholar of Hadith (Muhaddith), Sunni, of the Shafi'i school; his 'Tarikh al-Kabir' is rare and hard to find. The second is a Rafidi (Shia), author of 'Mata'in-e-Sahaba' and 'Al-Idah al-Mustarshid'. Most people are deceived and attribute his sayings to the former. Furthermore, no one's history book can be the basis of creed; historians fill them with both sound and weak reports, supported, disconnected, interrupted, and problematic narrations. One 'Iqd al-Farid' regarding Taqlid is a work by Allama Abu al-Ikhlas Hasan Shurunbulali (may Allah Almighty have mercy on him); he is a late Sunni scholar and Hanafi jurist of the 11th century. Many books and treatises in Hanafi jurisprudence such as 'Nur al-Idah', 'Maraqi al-Falah', and 'Imdad al-Fattah' etc. are his compositions. In 'Iqd al-Farid', his opinion is neither accepted by researchers nor practiced by himself. Another treatise with this name is by Sheikh Ata' al-Din Ali Samhudi in this chapter; the third is on genealogy, the fourth

on the science of Tajweed, the fifth on Kalam (theology), and the sixth on ethics. The author of 'Kashf al-Zunun' has mentioned others whose names are in this book...

1. The Holy Quran 9/30 Page 429 of 613

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[दायां बॉक्स]: उनकी (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) मुबारक पेशानी पर जा लगा जिससे बहुत ज़्यादा ख़ून जारी हुआ और पेशानी पर ज़ख़्म का निशान बाक़ी रहा, क्या यह रिवायत सही है या ग़लत? [बायां बॉक्स]: पेशानी मुबारक से बे-इंतिहा ख़ून जारी हुआ और उस पर निशान बाक़ी रहा, यह रिवायत सही है या ग़लत?

उत्तर: [दायां बॉक्स]: यह सरासर झूठ और इफ़्तरा है। यक़ीनन राफ़िज़ियों की मनघड़ंत रिवायतों में से है। अल्लाह उन्हें तबाह करे; वे कहाँ बहके जा रहे हैं? वल्लाहु तआला आलम। [बायां बॉक्स]: यह महज़ झूठ और इफ़्तरा है, माना कि यह अहल-ए-रफ़्ज़ (शियाओं) की गढ़ी हुई बातों में से है। "अल्लाह उन्हें हलाक करे, वे कहाँ औंधे हुए जाते हैं?" और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 77: शहर के मोहल्ला किला से, हामिद हुसैन ख़ान द्वारा भेजा गया, दिनांक 4 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1336 हिजरी। मेरे सम्मानित, आदरणीय और प्रतिष्ठित आक़ा, आपकी बरकतें बनी रहें, अस्सलामु अलैकुम। कृपया ध्यान दें और लिखें कि निम्नलिखित मुफ़्ती किस धर्म, संप्रदाय और विश्वास के लोग हैं और उनके कार्य और बातें किस सीमा तक स्वीकार्य हैं? मैं आपकी कृपा के लिए आभारी रहूँगा। और तर्क के लिए उनकी निम्नलिखित पुस्तकों को किस स्तर का माना जाता है? सलाम, 'अक़्द-उल-फ़रीद' के लेखक, 'ख़लल-उल-अय्याम फ़ी अल-ख़ुलफ़ा अल-इस्लाम' के लेखक।

उत्तर: वा अलैकुम अस्सलाम। मोहम्मद बिन जरीर तबरी नाम के दो व्यक्ति गुज़रे हैं: एक मुफ़स्सिर, मुहद्दिस, सुन्नी, शाफ़ई मज़हब के; उनकी 'तारीख़-ए-कबीर' दुर्लभ और नायाब है। दूसरे राफ़िज़ी हैं जो 'मताइन-ए-सहाबा' और 'अल-इज़ाहु-ल-मुस्तरशिद' के लेखक हैं। अधिकांश लोग धोखे में आ जाते हैं और उनके कथनों को पहले वाले से जोड़ देते हैं। इसके अलावा, किसी की इतिहास की किताब अक़ीदे (विश्वास) का आधार नहीं हो सकती; इतिहासकार उसमें हर तरह की—सरस, शुष्क, मुसनद, मुरसल, मक़्तूअ, मुअज़ल—बातें भर देते हैं। एक 'अक़्द-उल-फ़रीद' तो तक़लीद के बारे में अल्लामा अबू अल-इख़लास हसन शरुन्बुलाली (अल्लाह उन पर रहम करे) की रचना है; यह 11वीं सदी के एक बाद के सुन्नी विद्वान और हनफ़ी फ़क़ीह हैं। हनफ़ी फ़िक़्ह में 'नूर-उल-इज़ाह', 'मराक़ी अल-फ़लाह' और 'इमदाद अल-फ़त्ताह' आदि बहुत सी किताबें और रिसाले उनकी रचना हैं। 'अक़्द-उल-फ़रीद' में उनकी राय न तो शोधकर्ताओं को स्वीकार्य है और न ही वह ख़ुद उस पर अमल करते थे। इस नाम का दूसरा रिसाला इस अध्याय में शैख़ अताउद्दीन अली समहूदी का है; तीसरा वंशावली पर,

चौथा तजवीद के ज्ञान पर, पांचवां कलाम पर, छठा नैतिकता पर है। 'कशफ़-उज़-ज़ुनून' के लेखक ने औरों का भी ज़िक्र किया है जिनके नाम इस किताब में...

1. अल-कुरान अल-करीम 9/30 पृष्ठ 429/613

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۶

[دایاں باکس]: رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی مبارک پیشانی پر جا لگی جس سے بہت زیادہ خون جاری ہوا اور پیشانی پر زخم کا نشان باقی رہا، کیا یہ روایت صحیح ہے یا غلط؟ [بایاں باکس]: پیشانی مبارک سے بے انتہا خون جاری شدہ بود و ہم بر آں نشانی باقی ماندہ این روایت صحیح است یا غلط؟

الجواب: [دایاں باکس]: یہ خالص جھوٹ اور افتراء ہے۔ یقیناً رافضیوں کی من گھڑت روایتوں میں سے ہے۔ اللہ انہیں مارے کہاں اوندھے جاتے ہیں واللہ تعالیٰ اعلم (ت) [بایاں باکس]: این کذب وافترائے محض است مانا کہ از مختلقات اہل رفض است "قٰتَلَھُمُ اللّٰہُ اَنّٰی یُؤْفَکُوْنَ" واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۷۷: از شہر محلہ قلعہ مرسلہ حامد حسین خاں مورخہ ۴ ربیع الاول شریف ۱۳۳۶ھ مخدومی مکرمی محتشمی دامت برکاتہ سلام علیکم۔ جناب مہر بانہ توجہ مبذول فرما کر تحریر فرمائیں کہ مفتیان ذیل کس مذہب و ملت و اعتقاد کے لوگ ہیں اور ان کے افعال و اقوال کس درجہ تک قابل تسلیم ہیں؟ خادم نوازی سے ممنون ہوں گا۔ اور یہ ان کی کتب مندرجہ ذیل بطور استدلال میں کس پایہ کی سمجھی جاتی ہیں؟ زیادہ والسلام، صاحب عقد الفرید، صاحب خلل ایام فی الخلفاء الاسلام۔

الجواب: وعلیکم السلام، محمد بن جریر طبری دو گذرے ہیں: ایک مفسر، محدث، سنی، شافعی المذہب، ان کی تاریخ کبیر کمیاب و نادر الوجود ہے۔ دوسرا رافضی مصنف مطاعن صحابہ والایضاح المسترشد۔ اکثر لوگوں کو دھوکا ہوتا ہے اس کے اقوال کو ان کی طرف منسوب کرتے ہیں، پھر تاریخ کسی کی تصنیف ہو مدار عقیدہ نہیں ہو سکتی، مورخ رطب، یابس، مسند، مرسل، مقطوع، معضل سب کچھ بھر دیتے ہیں۔ ایک عقد الفرید تو درباره تقلید علامہ ابو الاخلاص حسن

شرنبلالی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کی تالیف ہے یہ گیارہویں صدی کے ایک متاخر سنی عالم فقیہ حنفی ہیں، فقہ حنفی میں نور الایضاح و مراقی الفلاح و امداد الفتاح وغیرہ بہت کتب و رسائل ان کی تصنیف ہیں، عقد الفرید میں ان کی رائے نہ محققین کو قبول نہ خود ان کی معمول۔ دوسرا رسالہ اس نام کا شیخ عطاء الدین علی سمھودی کا اس باب میں ہے، تیسرا انساب، چوتھا علم تجوید، پانچواں کلام، چھٹا اخلاق ہیں۔ صاحب کشف الظنون نے اور ذکر کئے جن کے نام اس کتاب میں

...are seen and that's it. I have never even heard of a book named "Khalal-e-Ayyam", nor is any book by this name mentioned in "Kashf-uz-Zunun". Perhaps it is by someone of recent times. Allah the Almighty knows best.

Problem 228: From District Sitapur, Mohalla Qaziara, sent by Ilyas Husain. 23 Rabi-ul-Akhir 1336 AH.

The twelve Imams whose names are famous among the common people, is there any information mentioned explicitly or implicitly in authentic Hadiths regarding any Imam other than Hazrat Imam Ali Murtaza (Karam Allahu Wajhah), Hazrat Imam Hasan, Hazrat Imam Husain, and Hazrat Imam Mahdi? Should their leadership (Imamat) be accepted at the level of sainthood (Wilayat)? Were their beliefs, rulings, and actions similar to any of the Mujtahid Imams or distinct from all? Were they themselves Mujtahids or followers (Muqallids)? Their sayings are found in some books on rituals and Jafr (divination), to what extent are these correct? Some object that very few of their narrations are included in the Sahih books, even though they possessed familial knowledge; how could others be more knowledgeable than them? What is the reason for the scarcity of accounts regarding them in Sunni books?

The Answer: The glad tidings of Imam Baqir (Allah be pleased with him) with explicit mention of his noble name are in an authentic Hadith narrated by Jabir bin Abdullah Ansari (Allah be pleased with both of them). The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) mentioned him and said, "Convey my salams to him." Sayyiduna Imam Muhammad Baqir (Allah be pleased with him) came to Sayyiduna Jabir (Allah be pleased with him) to seek knowledge. He honored him greatly and said: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) sends salams to you."[1] "May Allah grant you both many pure offspring"[2] is a glad tiding for all these personages. If Imamat means being a leader in religion (Muqtada fid-Deen), then undoubtedly their servants and the servants of their servants are leaders in religion. And if the technical meaning in the stations of sainthood (Wilayat) is intended, where every Ghawth has two ministers, Abdul Malik and Abdur Rabb, who are called 'Imamayn', then undoubtedly all these personages were themselves Ghawth. And if Imamat means general caliphate (Khilafat-e-Amma), then among them, it was only attained by the Commander of the Faithful, Maula Ali, and Sayyiduna Imam Hasan Mujtaba, and now it will be attained by Sayyiduna Imam Mahdi; that is all (Allah be pleased with them all). As for the position of Imamat being higher than Wilayat...

[1] Tarikh Dimashq al-Kabir, Biography 6901, Muhammad bin Ali bin Husain, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 57/ 215, 216. [2] Tanzih al-Sharia, Chapter on the Merits of the Two Grandsons, Their Mother, and the Household, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 1/ 211.

...देखे जाते हैं और बस। 'खलल-ए-अय्याम' नाम की किसी किताब का नाम भी सुनने में नहीं आया, और न ही 'कश्फ़-उज़-ज़ुनून' में इस नाम की कोई किताब लिखी है। शायद यह हाल के किसी व्यक्ति की हो। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २२८: ज़िला सीतापुर, मोहल्ला क़ज़ियारा से, प्रेषक इलियास हुसैन। २३ रबी-उल-आख़िर १३३६ हिजरी।

बारह इमाम जिनके नाम आम लोगों में मशहूर हैं, उनमें हज़रत इमाम अली मुर्तज़ा (करम अल्लाह वज्हह), हज़रत इमाम हसन, हज़रत इमाम हुसैन और हज़रत इमाम महदी के अलावा किसी और इमाम के बारे में सही हदीसों में इशारे से या साफ़ तौर पर कोई ख़बर आई है? क्या उनकी इमामत को विलायत के दर्जे पर मानना चाहिए? उनके अक़ीदे, अहकाम और अमल वगैरह मुजतहिद इमामों में से किसी एक के समान थे या सबसे अलग? वे खुद मुजतहिद थे या मुक़ल्लिद? कुछ आमाल और जाफ़र वगैरह की किताबों में उनके क़ौल मिलते हैं, वे कहाँ तक सही हैं? कुछ का यह ऐतराज़ है कि सिहाह (सही हदीस की किताबों) में उनकी रिवायतें बहुत कम ली गई हैं, जबकि उनके पास खानदानी इल्म था; उनसे ज़्यादा दूसरा कहाँ तक जानकार हो सकता है? सुन्नी किताबों में उनके हालात कम लिखने की क्या वजह है?

अल-जवाब (उत्तर): इमाम बाक़िर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की खुशखबरी उनके मुबारक नाम की स्पष्टता के साथ एक सही हदीस में मौजूद है, जो जाबिर बिन अब्दुल्लाह अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है। हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनका ज़िक्र करते हुए फ़रमाया कि उनसे हमारा सलाम कहना। सैय्यदुना इमाम मुहम्मद बाक़िर (रज़ियल्लाहु अन्हु) इल्म की तलाश में सैय्यदुना जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के पास आए। उन्होंने उनका बहुत सम्मान किया और कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) आपको सलाम भेजते हैं।[1] "अल्लाह तुम दोनों को बहुत सी पाकीज़ा औलाद अता फ़रमाए"[2] यह उन सभी हज़रात के लिए खुशखबरी है। अगर इमामत का मतलब 'दीन में मुक़्तदा' (मार्गदर्शक) होना है, तो निस्संदेह उनके गुलाम और गुलामों के गुलाम भी दीन में मुक़्तदा हैं। और अगर विलायत के मक़ामात की पारिभाषिक शब्दावली अभीष्ट है कि हर 'ग़ौस' के दो वज़ीर होते हैं, अब्दुल मलिक और अब्दुर रब्ब, जिन्हें 'इमामैन' कहा जाता है, तो निस्संदेह ये सभी हज़रात खुद ग़ौस हुए। और अगर इमामत से मुराद 'ख़िलाफ़त-ए-आम्मा' (आम

खिलाफत) है, तो वह इनमें से सिर्फ अमीरुल मोमिनीन मौला अली और सैय्यदुना इमाम हसन मुज्तबा को मिली और अब सैय्यदुना इमाम महदी को मिलेगी; बस यही है (अल्लाह उन सबसे राज़ी हो)। बाकी जो इमामत का मन्सब विलायत से बढ़ कर है...

[1] तारीख दमिश्क अल-कबीर, जीवनी ६९०१, मुहम्मद बिन अली बिन हुसैन, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बैरूत ५७/ २१५, २१६। [2] तनज़िह अल-शरिया, अध्याय सिबतन, उनकी माँ और अहले बैत के फ़ज़ाइल में, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बैरूत १/ २११।

पेज ४३० / ६१३

دیکھے جاتے ہیں وبس۔ خللِ ایام کسی کتاب کا نام بھی سننے میں نہ آیا، نہ کشف الظنون میں کوئی کتاب اس نام کی لکھی شاید حال کے کسی شخص کی ہو۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۲۸: از ضلع سیتا پور محلہ قضیارہ مرسلہ الیاس حسین ۲۳ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ

بارہ امام جن کے نام عوام میں مشہور ہیں ان میں باستثنائے جناب امام علی مرتضیٰ کرم اللہ وجہہ حضرت امام حسن و حضرت امام حسین و حضرت امام مہدی کے کسی اور امام کی نسبت صحیح حدیثوں میں اشارۃً یا صراحۃً کوئی خبر آئی ہے؟ امامت ان کی ولایت کے درجے پر ماننا چاہئے ان کے عقائد واحکام واعمال وغیرہ ائمہ مجتہدین میں سے کسی ایک کے مشابہ تھے یا سب سے الگ؟ یہ خود مجتہد تھے یا مقلد؟ بعض اعمال وجفر وغیرہ کی کتابوں میں ان کے اقوال ملتے ہیں یہ کہاں تک صحیح ہیں؟ بعض کا یہ اعتراض ہے کہ صحاح کی کتابوں میں ان کی روایتیں بہت کم لی گئی ہیں حالانکہ ان کا خاندانی علم تھا ان سے زیادہ دوسرے کو کہاں تک واقفیت ہو سکتی ہے اہلسنّت کی کتابوں میں ان کے حالات کم لکھنے کی کیا وجہ ہے؟

الجواب: امام باقر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی بشارت بتصریحِ نامِ گرامی صحیح حدیث میں ہے جابر بن عبداللہ انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے ہے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان کا ذکر فرما کر کہاکہ ان سے ہمارا سلام کہنا۔ سیدنا امام محمد باقر رضی اللہ تعالیٰ عنہ طلبِ علم کے لئے سیدنا جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے پاس آئے انہوں نے ان کی غایت تکریم کی اور کہا: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یسلم علیک ۱ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم آپ کو سلام فرماتے ہیں، اور اخرج منکما الکثیر الطیب ۲ (اللہ تعالیٰ تم دونوں کو کثیر پاکیزہ اولاد عطا فرمائے) میں ان

سب حضرات کی بشارت ہے۔ امامت اگر بمعنی مقتدی فی الدین ہونے کے ہے تو بلا شبہہ ان کے غلام اور غلاموں کے غلام مقتدی فی الدین ہیں، اور اگر اصطلاح مقاماتِ ولایت مقصود ہے کہ ہر غوث کے دو وزیر ہوتے ہیں عبدالملک و عبدالرب، انہیں امامین کہتے ہیں، تو بلا شبہہ یہ سب حضرات خود غوث ہوئے ۔ اور اگر امامت بمعنی خلافت عامہ مراد ہے تو وہ ان میں صرف امیر المومنین مولیٰ علی و سیدنا امام حسن مجتبیٰ کو ملی اور اب سیدنا امام مہدی کو ملے گی وبس رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین، باقی جو منصب امامت ولایت سے بڑھ کر ہے

1 تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ ۶۹۰۱ محمد بن علی بن حسین داراحیاء التراث العربی بیروت ۵۷/ ۲۱۶، ۲۱۵ 2 تنزیہ الشریعہ باب فی مناقب السبطین وامھما وآل البیت دارالکتب العلمیۃ بیروت ۱/ ۲۱۱

Fatawa Rizvia Volume 26

That is the specialty of the Prophets (peace and blessings be upon them) regarding whom He said: "Indeed, I will make you a leader for the people"[1] (I am making you a leader of the people. T). That Imamate (leadership) cannot be accepted for anyone other than a Prophet. "Obey Allah and obey the Messenger and those in authority among you"[2] (Obey Allah's command and obey the Messenger's command and those who have authority among you. T). The Imamate of every non-prophet is limited to 'those in authority among you,' as He said: "And We made them leaders, guiding by Our command"[3] (And We made them leaders that they call by Our command. T). However, it cannot reach the status of "obey the Messenger". Believing it to that extent as the Rawafid (Shia) do is clear misguidance and irreligiousness. Up to Imam Ja'far Sadiq (may Allah be pleased with him), these figures were undoubtedly Mujtahids and Leaders of Mujtahids, and the rest were also likely Mujtahids. Allah knows best. This is as it appears outwardly, otherwise inwardly there is no room for doubt that all these figures had reached the essence of the Great Shariah. Whatever is proven with a correct chain of narration or a transmission from a reliable jurisprudence will be accepted as proof; otherwise, (narrations from) unknown persons or commoners or transmission from such books that collect everything good and bad are no proof. In the Sihah (authentic books of Hadith), the narrations of Siddiq-e-Akbar and Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with them) are also very few. Divine Mercy has distributed the portions; some for the service of words, some for the service of meanings, some for achieving objectives, and some for delivering to the goal. Neither the abundance of outward narrations is a reason for superiority, nor is their scarcity a reason for being less preferred. In the Sahihayn (Bukhari and Muslim), there are hundreds of Hadiths from Imam Ahmad, but not a single one from Imam Azam (Abu Hanifa) and Imam Shafi'i. And in the rest of the Sihah, if there are any from them, they are very rare and unusual. Although Imam Ahmad was a student of Imam Shafi'i, and Imam Shafi'i was a student of the students of Imam Azam (may Allah be pleased with them all). In fact, the position of Imam Ahmad is also very lofty and high; Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) called him 'one-fourth of Islam'. The amount of narrations found in the Sihah from thousands of Hadith scholars who were not even jurists will not even be a tenth of what is from Siddiq and Farooq, rather from the four Caliphs (may Allah be pleased with them all). It is a pure falsehood and slander that their accounts are scarce in the books of the Ahl al-Sunnah. All the books of the Ahl al-Sunnah describing the lives of

the elders are echoing with the mention of these pure, blessed beloveds of God and...

[1] Al-Quran Al-Karim 2/124 [2] Al-Quran Al-Karim 4/59 [3] Al-Quran Al-Karim 21/73

वह नबियों (अलैहिमुस्सलाम) की विशेषता है जिनके बारे में उसने फरमाया: "बेशक, मैं तुम्हें लोगों का इमाम बनाने वाला हूँ"[1] (मैं तुम्हें लोगों का पेशवा बनाने वाला हूँ। -त)। वह इमामत किसी गैर-नबी के लिए नहीं मानी जा सकती। "अल्लाह की आज्ञा का पालन करो और रसूल की आज्ञा का पालन करो और अपने में से उन लोगों का भी जो अधिकार वाले हैं"[2] (हुक्म मानो अल्लाह का और हुक्म मानो रसूलुल्लाह का और उनका जो तुम में हुकूमत वाले हैं। -त)। हर गैर-नबी की इमामत 'उलिल अम्र मिनकुम' तक है जिसे फरमाया: "और हमने उन्हें इमाम बनाया जो हमारे हुक्म से राह दिखाते हैं"[3] (और हमने उन्हें इमाम किया कि हमारे हुक्म से बुलाते हैं। -त)। मगर 'अतीउर रसूल' के मर्तबे तक नहीं हो सकती। इस हद पर मानना जैसा कि रवाफ़िज़ मानते हैं, स्पष्ट गुमराह और बेदीनी है। इमाम जाफ़र सादिक़ (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) तक तो निस्संदेह ये हजरात मुज्तहिदीन और अइम्मा-ए-मुज्तहिदीन थे, और बाकी हजरात भी संभवतः मुज्तहिद होंगे। वल्लाहु तआला आलम। यह ज़ाहिरी तौर पर है अन्यथा आंतरिक रूप से इसमें कोई संदेह नहीं है कि ये सभी हजरात शरीअते कुबरा की असलियत तक पहुँचे हुए थे। जो सही सनद से साबित हो या किसी विश्वसनीय फ़िक़्ह की नकल हो, उसे प्रमाण माना जाएगा; अन्यथा अज्ञानियों या आम लोगों या ऐसी किताबों की नकल जो सही और गलत सबको समेटे हुए हों, कोई प्रमाण नहीं है। सिहाह (हदीस की प्रामाणिक पुस्तकें) में सिद्दीक़े अकबर और फ़ारूक़े आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) की रिवायतें भी बहुत कम हैं। रहमते इलाही ने हिस्से बाँट दिए हैं; किसी को शब्दों की सेवा के लिए, किसी को अर्थों की सेवा के लिए, किसी को उद्देश्यों की प्राप्ति के लिए, किसी को लक्ष्य तक पहुँचाने के लिए। न तो बाहरी रिवायतों की बहुतायत श्रेष्ठता का कारण है और न ही उनकी कमी कमतर होने का कारण है। सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) में इमाम अहमद से सैकड़ों हदीसें हैं और इमाम आज़म और इमाम शाफ़ई से एक भी नहीं, और बाकी सिहाह में यदि उनसे हैं भी तो बहुत विरल और दुर्लभ हैं, हालांकि इमाम अहमद, इमाम शाफ़ई के छात्र हैं, और इमाम शाफ़ई, इमाम आज़म के छात्रों के छात्र हैं (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम अजमईन)। बल्कि इमाम अहमद का पद भी बहुत ऊँचा और आला है, मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने उन्हें 'रुबे इस्लाम' (इस्लाम का चौथाई हिस्सा) कहा है। हजारों मुहद्दिसीन जो फकीह तक न थे उनसे जितनी रिवायतें सिहाह में मिलेंगी, सिद्दीक़ और फ़ारूक़ बल्कि खुलफा-ए-अरबआ से उसका दसवाँ हिस्सा भी नहीं मिलेगा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम अजमईन)। यह महज़ गलत और झूठ है कि उनके हालात अहले सुन्नत की किताबों में कम हैं,

अहले सुन्नत की जितनी किताबें अकाबिर के हालात के बयान में हैं, सब उन पाक मुबारक महबूबाने खुदा के ज़िक्र से गूँज रही हैं और...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 2/124 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 4/59 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 21/73

وہ خاصہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام ہے جس کو فرمایا "إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا"1 (میں تمہیں لوگوں کا پیشوا بنانے والا ہوں۔ ت) وہ امامت کسی غیر نبی کے لئے نہیں مانی جاسکتی، "أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ"2 (حکم مانو اللہ کا اور حکم مانو رسول اللہ کا اور ان کا جو تم میں حکومت والے ہیں۔ت) ہر غیر نبی کی امامت اولی الامر منکم تک ہے جسے فرمایا : "وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا"3 (اور ہم نے انہیں امام کیا کہ ہمارے حکم سے بلاتے ہیں۔ت) مگر اطیعوا الرسول کے مرتبے تک نہیں ہو سکتی اس حد پر ماننا جیسے روافض مانتے ہیں صریح ضلالت وبے دینی ہے۔ امام جعفر صادق رضی اللہ تعالٰی عنہ تک تو بلاشبہ یہ حضرات مجتہدین وائمہ مجتہدین تھے ، اور باقی حضرات بھی غالباً مجتہد ہوں گے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ یہ نظر بظاہر ہے ورنہ باطنی طور پر کوئی شک کا مقام نہیں کہ یہ سب حضرات عین الشریعۃ الکبرٰی تک واصل تھے، جو بسند صحیح ثابت یا کسی فقہ معتمد کی نقل ہے اس کا ثبوت مانا جائے گا ورنہ مجاہیل یا عوام یا ایسی کتاب کی نقل جو رطب و یابس سب کی جامع ہوتی ہے کوئی ثبوت نہیں۔ صحاح میں صدیق اکبر و فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہما کی روایات بھی بہت کم ہیں، رحمت الہی نے حصے تقسیم فرمادیئے ہیں کسی کو خدمت الفاظ ، کسی کو خدمت معانی ، کسی کو تحصیل مقاصد ، کسی کو ایصال الی المطلوب ، نہ ظاہری روایت کی کثرت وجہ افضلیت ہے نہ اس کی قلت وجہ مفضولیت۔ صحیحین میں امام احمد سے صدہا احادیث ہیں اور امام اعظم و امام شافعی سے ایک بھی نہیں، اور باقی صحاح میں اگر ان سے ہیں بھی تو بہت شاذ و نادر، حالانکہ امام احمد امام شافعی کے شاگرد ہیں، اور امام شافعی امام اعظم کے شاگردوں کے شاگرد رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین، بلکہ امام احمد کا منصب بھی بہت ارفع واعلٰی ہے مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے انہیں رُبع

اسلام کہا ہے۔ ہزاروں محدثین جو فقیہ تک نہ تھے ان سے جتنی روایات صحاح میں ملیں گے صدیق وفاروق بلکہ خلفائے اربعہ سے اس کا دسواں حصہ بھی نہ ملے گا رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین۔ یہ محض غلط وافتراء ہے کہ ان کے احوال اہلسنت کی کتابوں میں کم ہیں ، اہلسنت کی جتنی کتابیں بیان حالات اکابر میں ہیں سب ان پاک مبارک محبوبان خدا کے ذکر سے گونج رہی ہیں اور

1 القرآن الکریم ۲/ ۱۲۴ 2 القرآن الکریم ۴/ ۵۹ 3 القرآن الکریم ۲۱/ ۷۳

There are separate books dedicated to their mention. And Allah Almighty knows best.

Problem 229: From Gondal, Kathiawar, sent by Seth Abdul Sattar Sahib Qadri Barkati Razvi on 9 Jumada al-Ula 1346 AH. Is the Master of Muslims, Commander of the Faithful, Maula Ali (may Allah honor his face) veiled within the noble grave in Najaf Ashraf, or was His Eminence (may Allah be pleased with him) not buried there, and his noble grave is not in Najaf Ashraf? According to the second premise, how is it to go to Najaf Ashraf with the intention of visiting His Eminence (may Allah be pleased with him)? Where does the Lion of God (may Allah be pleased with him) rest?

The Answer: Narrations differ. There is also a narration that with the intention of taking the blessed body to Medina Munawwarah, it was placed on a she-camel, which then bolted and disappeared. For prohibition of visiting, certainty of the absence of the shrine is required, but for the permissibility of visiting, a single narration and possibility is sufficient. These are the lights of Allah; from wherever you call upon them, they will bestow blessings. Regarding the pure shrine of Hazrat Batul Zahra (may the blessings and peace of Allah Almighty be upon her noble father, upon her, her husband, and her sons), there are also two narrations: one in Baqi Sharif and another specifically in the proximity of the Holy Rawdah. A person of spiritual insight said to a scholar in Medina Munawwarah, "I present my greetings at both places and receive spiritual illuminations." He replied, "These noble beings are not bound by location; your focus is required, then the divine light is their work." And Allah Almighty knows best.

Problem 230: From District Khandesh, Western Region, Taluka Post Office Lagar Mand Asostan Kathi, place Ala-ko-Amr, sent by Muhammad Ismail on 12 Jumada al-Ula 1346 AH. What are the eleven names of Hazrat Piran-e-Pir Dastagir?

The Answer: The noble names of our master Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him) are these: Sayyid Muhiyuddin Sultan, Muhiyuddin Qutub, Muhiyuddin Khwaja, Muhiyuddin Makhdoom, Muhiyuddin Wali, Muhiyuddin Badshah, Muhiyuddin Sheikh, Muhiyuddin Maulana, Muhiyuddin Ghaus, Muhiyuddin Khalil, Muhiyuddin. And Allah Almighty knows best.

उनके ज़िक्र में स्वतंत्र पुस्तकें मौजूद हैं। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला २२९: गोंडल काठियावाड़ से सेठ अब्दुल सत्तार साहब कादरी बरकाती रजवी द्वारा भेजा गया, ९ जमादी-उल-उला १३४६ हिजरी। क्या मुसलमानों के आका, अमीरुल् मोमिनीन मौला अली (करम अल्लाहु वज्हहुल करीम) नजफ़ अशरफ़ में पवित्र कब्र के अंदर पर्दापोश हैं, या आप (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) वहाँ दफन नहीं हुए और नजफ़ अशरफ़ में आपकी पवित्र कब्र नहीं है? दूसरी स्थिति के अनुसार, हुज़ूर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की नीयत से नजफ़ अशरफ़ जाना कैसा है? शेर-ए-खुदा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) कहाँ आराम फरमा रहे हैं?

जवाब: रिवायतें (वर्णन) अलग-अलग हैं। यह रिवायत भी आई है कि पवित्र पार्थिव शरीर को मदीना तैयबा ले जाने के उद्देश्य से एक ऊँटनी पर रखा गया, जो भाग निकली और ओझल हो गई। ज़ियारत (दर्शन) से रोकने के लिए मज़ार न होने का यकीन (निश्चितता) चाहिए, और ज़ियारत के जाइज़ (अनुमेय) होने के लिए एक रिवायत और संभावना ही काफी है। और ये लोग अल्लाह के नूर (प्रकाश) हैं, जहाँ से भी पुकारोगे, वे फ़ैज़ पहुँचाएंगे। हज़रत बतुल ज़हरा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि अबिहा अल-करीम व अलैहा व अला बअ़लिहा व अबनईहा व बारक व सल्लम) के पवित्र मज़ार के बारे में भी दो रिवायतें हैं: बक़ी शरीफ में और विशेष रूप से पवित्र रौज़ा के करीब। एक साहब-ए-दिल (अध्यात्मिक व्यक्ति) ने मदीना तैयबा के एक आलिम से कहा, "मैं दोनों जगहों पर हाज़िर होकर सलाम अर्ज़ करता हूँ और अनवार (प्रकाश) पाता हूँ।" उन्होंने फरमाया, "ये करीम हस्तियाँ जगह की पाबंद नहीं हैं, तुम्हारी तवज्जो (ध्यान) चाहिए, फिर खुदा का नूर उनका काम है।" और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला २३०: जिला खानदेश, पश्चिमी भाग, ताल्लुका डाकखाना लगर मंद असोस्तान काठी, स्थान अला-को-अम्र से, मोहम्मद इस्माइल द्वारा भेजा गया, १२ जमादी-उल-उला १३४६ हिजरी। हज़रत पीराने पीर दस्तगीर के ग्यारह नाम क्या-क्या हैं?

जवाब: हमारे आका गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के पाक नाम ये हैं: सैय्यद मुहीयुद्दीन सुल्तान, मुहीयुद्दीन कुतुब, मुहीयुद्दीन ख्वाजा, मुहीयुद्दीन मखदूम, मुहीयुद्दीन वली, मुहीयुद्दीन बादशाह, मुहीयुद्दीन शेख, मुहीयुद्दीन मौलाना, मुहीयुद्दीन गौस, मुहीयुद्दीन खलील, मुहीयुद्दीन। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

خود ان کے ذکر میں مستقل کتابیں ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم **مسئلہ ۲۲۹:** از گوندل کاٹھیاواڑ مرسلہ سیٹھ عبد الستار صاحب قادری برکاتی رضوی ۹ جمادی الاولٰی ۱۳۴۶ھ حضرت مولائے مسلمین امیر المومنین مولیٰ علی کرم اللہ وجہہ نجف اشرف میں قبر شریف کے اندر پردہ پوش ہیں یا آنجناب رضی اللہ تعالٰی عنہ مدفون نہیں ہوئے اور نجف اشرف میں آپ کی قبر شریف نہیں ہے؟ بر تقدیر ثانی حضور رضی اللہ تعالٰی عنہ کی نیت سے نجف اشرف جانا کیسا ہے؟ شیرِ خدا رضی اللہ تعالٰی عنہ کہاں آرام فرماتے ہیں؟

الجواب: روایات مختلف ہیں، یہ بھی روایت آئی کہ نعشِ مبارک کو مدینہ طیبہ لے جانے کی غرض سے ایک ناقہ پر رکھ کر چلے اور وہ چھوٹا اور غائب ہو گیا اور منعِ زیارت کے لئے عدمِ مزار کا یقین چاہئے اور جوازِ زیارت کے لئے ایک روایت و احتمال کافی ہے اور یہ لوگ اللہ کے نور ہیں انہیں جہاں سے پکارو گے فیض پہنچائیں گے۔ حضرت بتول زہرا صلی اللہ تعالٰی علی ابیھا الکریم وعلیھا و علی بعلھا وابنیھا وبارک و سلم کے مزارِ اطہر میں بھی دو روایتیں ہیں، بقیع شریف میں اور خاص جوارِ روضہ اقدس میں۔ ایک صاحبِ دل نے مدینہ طیبہ کے ایک عالم سے کہا میں دونوں جگہ حاضر ہو کر سلام عرض کرتا ہوں انوار پاتا ہوں۔ فرمایا: یہ کریم ذاتیں جگہ کی پابند نہیں تمہاری توجہ چاہئے پھر نورِ باری ان کا کام ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۳۰: از ضلع خاندیش پچھم بھاگ تعلقہ ڈاک خانہ لگر مند اسوستان کاٹھی مقام علا کو امر سلہ محمد اسمعیل ۱۲ جمادی الاولٰی ۱۳۴۶ھ حضرت پیرانِ پیر دستگیر کے گیارہ نام کیا کیا ہیں؟

الجواب: حضور سیدنا غوثِ اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کے اسماء شریفہ یہ ہیں: سید محی الدین سلطان، محی الدین قطب، محی الدین خواجہ، محی الدین مخدوم، محی الدین ولی، محی الدین بادشاہ، محی الدین شیخ، محی الدین مولنا، محی الدین غوث، محی الدین خلیل، محی الدین، واللہ تعالٰی اعلم

Fatawa Ridawiyya Volume 26

Problem 131: From Kathiawar, Tarsali, Ahmad Dad Sahib, 1st Jumada al-Akhirah 1336 AH. Is this narration correct that Hazrat Qutb al-Aqtab Sheikh Abdul Qadir Jilani (may Allah have mercy on him) saw in a dream that "Hazrat Imam Ahmad bin Hanbal (may Allah have mercy on him) says that my Madhhab (school of thought) is becoming weak, therefore you come into my Madhhab; by your joining, my Madhhab will be strengthened, that is why Hazrat Ghaus-e-Pak changed from Hanafi to Hanbali." **The Answer:** This narration is not correct. His Eminence was always a Hanbali, and later when he reached the level of 'Ain al-Shari'ah al-Kubra' and attained the position of absolute Ijtihad (independent legal reasoning), seeing the Hanbali school weakening, he gave fatwas according to it because His Eminence is 'Muhiyuddin' (Reviver of the Religion) and these four are the strong pillars of the religion. Whichever pillar he saw weakening from the people's side, he strengthened it. And Allah Almighty knows best.

Problem 232: From Hyderabad near the mansion of Nawab Nusrat Jung Bahadur, sent by Syed Ghulam Fazl Biabani, Qazi of Warangal, 1st Dhu al-Hijjah 1336 AH. Did Hazrat Syed Ahmad Kabir Rifai (may Allah be pleased with him) have biological children or not? Whatever has been proven in Maulana's research, kindly inform with reference to reliable books.

The Answer: Hazrat Syed Ahmad Kabir (may Allah be pleased with him) did not have biological children; he had nephews. It is mentioned in 'Wafayat al-A'yan': "He had no offspring." In 'Qalaid al-Jawahir' it is mentioned:

Arabic Text	Urdu Translation
The great scholar Shams al-Din bin Nasir al-Din al-Dimashqi said:	Allama Shams al-Din bin Nasir al-Din al-Dimashqi stated that the news has not reached us that our master, the great Sheikh, the Reviver of Religion, the Sultan of Gnostics, Abu al-Abbas Ahmad bin al-Rifa'i (may Allah have mercy on him) left any offspring, as has been asserted by several approved Imams. And Allah Almighty knows best. (T)
My master, the great Sheikh, the Reviver of Religion, the Sultan of Gnostics, Abu al-Abbas Ahmad bin	

Arabic Text	Urdu Translation
al-Rifa'i, news has not reached us that he had offspring, as asserted by more than one of the approved Imams - And Allah Almighty knows best.	

1. Wafayat al-A'yan, biography of Abu al-Abbas Ahmad bin Ali, known as Ibn al-Rifa'i, 20 Dar al-Thaqafa, Beirut, 1/172
2. Qalaid al-Jawahir on the virtues of Abdul Qadir

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

मसाला 131: काठियावाड़ के स्थान तरसाली से, अहमद दाद साहब, 1 जुमादा अल-आख़िर 1336 हिजरी। क्या यह रिवायत सही है कि हज़रत कुतुब अल-अकताब शेख अब्दुल कादिर जिलानी (रहमतुल्लाह अलैहि) ने ख्वाब में देखा कि "हज़रत इमाम अहमद बिन हंबल (रहमतुल्लाह अलैहि) फरमाते हैं कि मेरा मज़हब ज़ईफ़ (कमज़ोर) होता जा रहा है, इसलिए तुम मेरे मज़हब में आ जाओ; तुम्हारे आने से मेरे मज़हब को तक़वियत (मज़बूती) मिलेगी, इसलिए हज़रत गौस-ए-पाक हनफी से हंबली हो गए।" **अल-जवाब (उत्तर):** यह रिवायत सही नहीं है, हुज़ूर (गौस-ए-पाक) हमेशा से हंबली थे और बाद में जब 'ऐन अल-शरिया अल-कुबरा' तक पहुँच कर मुनसब-ए-इजतिहाद-ए-मुतलक (स्वतंत्र कानूनी तर्क की स्थिति) हासिल की, तो हंबली मज़हब को कमज़ोर होते देखकर उसके अनुसार फ़तवा दिया क्योंकि हुज़ूर 'मुहियुद्दीन' (धर्म के पुनर्जीवित करने वाले) हैं और ये चारों दीन-ए-मतीन के मज़बूत सुतून (स्तंभ) हैं। लोगों की तरफ से जिस सुतून में कमज़ोरी आती देखी, उसकी तक़वियत फरमाई। वल्लाहू तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसाला 232: हैदराबाद, नवाब नुसरत जंग बहादुर की ड्योढ़ी के करीब से, प्रेषक सैयद गुलाम फज़ल बियाबानी, काज़ी वरंगल, 1 ज़िल-हिज्जा 1336 हिजरी। हज़रत सैयद अहमद कबीर रिफ़ाई (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की अपनी सगा औलाद (बेटे) थे या नहीं? मौलाना की तहक़ीक़ात (शोध) में जो बात साबित हो, उसे विश्वसनीय किताबों के हवाले से बताएं।

अल-जवाब (उत्तर): हज़रत सैयद अहमद कबीर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की कोई अपनी सगा औलाद नहीं थी; हज़रत के भांजे थे। 'वफयात अल-अयान' में है: "उनका कोई उत्तराधिकारी (बेटा) नहीं था।" 'क़लाइद अल-जवाहर' में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
अल्लामा शम्स अल-दीन बिन नासिर अल-दीन अल-दिमश्की ने कहा:	अल्लामा शम्स अल-दीन बिन नासिर अल-दीन दमिश्की ने फरमाया कि हमें यह खबर नहीं पहुँची कि हमारे सरदार, शेख-ए-कबीर, मुहियुद्दीन, सुल्तान अल-आरिफ़ीन, अबू अल-अब्बास अहमद बिन रिफ़ाई (अलैहिर्रहमा) ने कोई औलाद छोड़ी हो, जैसा कि कई पसंदीदा इमामों ने इस

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
	पर पुख्ता बात कही है। और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)
मेरे आका, शेख-ए-कबीर, मुहियुद्दीन, सुल्तान अल-आरिफ़ीन, अबू अल-अब्बास अहमद बिन रिफ़ाई, हमें यह खबर नहीं पहुँची कि उनकी कोई औलाद थी, जैसा कि एक से अधिक पसंदीदा इमामों ने दृढ़ता से कहा है - वल्लाहू तआला आलम	

1. वफयात अल-अयान, अबू अल-अब्बास अहमद बिन अली का अनुवाद, जिसे इब्न अल-रिफ़ाई के नाम से जाना जाता है, 20 दार अल-सकाफा, बेरुत, 1/172
2. अब्दुल कादिर के गुणों पर क़लाइद अल-जवाहर

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

مسئلہ ۱۳۱: از مقام کاٹھیاواڑ ، ترسالی احمد داد صاحب یکم جمادی الآخر ہ ۱۳۳۶ھ یہ روایت صحیح ہے کہ حضرت قطب الاقطاب شیخ عبدالقادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ نے خواب دیکھا کہ "حضرت امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ فرماتے ہیں کہ میرا مذہب ضعیف ہو اجاتا ہے لہٰذا تم میرے مذہب میں آجاؤ میرے مذہب میں آنے سے میرے مذہب کو تقویت ہو جائے گی، اس لئے حضرت غوث پاک حنفی سے حنبلی ہوگئے۔" **الجواب:** یہ روایت صحیح نہیں، حضور ہمیشہ سے حنبلی تھے اور بعد کو جب عین الشریعۃ الکبریٰ تک پہنچ کر منصب اجتہاد مطلق حاصل ہوا مذہب حنبل کو کمزور ہوتا ہوا دیکھ کر اس کے مطابق فتویٰ دیا کہ حضور محی الدین اور دین متین کے یہ چاروں ستون ہیں لوگوں کی طرف سے جس ستون میں ضعف آتا دیکھا اس کی تقویت فرمائی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۲: از حیدرآباد قریب ڈیوڑھی نواب نصرت جنگ بہادر مرسلہ سید غلام فضل بیابانی قاضی در نگل یکم ذی الحجہ ۱۳۳۶ھ حضرت سید احمد کبیر رفاعی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اولاد صلبی تھی یا نہیں؟ مولانا کی تحقیقات میں جو بات ثابت ہو اس سے بھی بحوالہ کتب حسن ایما ہو۔

الجواب: حضرت سید احمد کبیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اولاد صلبی نہ تھی حضرت کے بھانجے تھے، وفیات الاعیان میں ہے: لم یکن لہ عقب (آپ کا کوئی بیٹا نہ تھا ت) قلائد الجواہر میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
قال العلامة شمس الدين بن ناصر الدين الدمشقي	علامہ شمس الدین بن ناصر الدین دمشقی نے فرمایا کہ ہمیں یہ خبر نہیں پہنچی کہ ہمارے سردار، شیخ کبیر، محی الدین،

عربی عبارت	اردو ترجمہ
سيدي الشيخ الكبير محي الدين سلطان العارفين ابو العباس احمد بن الرفاعي لم يبلغنا انه اعقب كما جزم به غير واحد من الائمة المرضية - والله تعالىٰ اعلم	سلطان العارفین، ابو العباس احمد بن رفاعی علیہ الرحمہ نے کوئی اولاد چھوڑی ہو، جیسا کہ متعدد پسندیدہ ائمہ نے اس پر جزم فرمایا ہے، اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے (ت)

1 وفیات الاعیان ترجمہ ابوالعباس احمد بن علی المعروف بابن الرفاعی ۲۰ دار الثقافۃ بیروت

۱۷۲/۱ 2 قلائد الجواہر فی مناقب عبدالقادر

Fatawa Rizvia Volume 26

Issue 233: Requested by Ghulam Rasool, 11th Shawwal, Mohalla Bahari Pur. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid says that all the narrations regarding the incident of the martyrdom of Imam Hussain (peace be upon him) are all weak because at that time all the opponents were present and they would be the narrators, hence no reliable narrator was found. Furthermore, the companions (may Allah Almighty be pleased with them all) were not present. Even if it is assumed for the sake of argument that they were present, they were in their respective places; therefore, if they received news, it was through those opponents, and for this reason, it also became weak. And Bakr says that in such situations, news can be authentic. Zain-ul-Abidin (may Allah Almighty be pleased with him) was present, and the noble household was also present, and there were supporters; therefore, the narrations can be authentic. Which of the two is on the side of truth? Explain and be rewarded. The Answer: Bakr is on the side of truth. And Allah Almighty knows best.

Issue 234 to 241: From Miwandi Post Office Shahi, Pargana Ajaon, District Bareilly, sent by Amir Alam Hasan Sahib, 16th Shawwal 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding these matters: (1) Zaid says, "I am from the progeny of Sayyid Badi-ud-Din Sahib, known as Shah Madar, and we have the caliphate (succession) from him as well." Amr replied to this, "Sayyid Badi-ud-Din Sahib neither married nor had children; so where were you born from and who gave you the caliphate?" Zaid replied to this, "No, Sayyid Badi-ud-Din Sahib appointed two caliphs; we are among their descendants and the caliphate continues from them." (2) Zaid says, "We are from the descendants of the nephews of Madar Sahib." (3) Zaid says that Sayyid Madar Sahib wrote a talisman (naqsh) and showed it to a woman, by looking at which she became pregnant, and we are from the children born of her, to the extent that a whole village is inhabited by her descendants. (4) Zaid's disciple along with Zaid says that if our caliphate is not proven, why has no scholar forbidden it until today? (5) Whether the scholars should now state whether Sayyid Madar Sahib appointed someone as a caliph or not, or whether he married or not.

फतावा रज़विया जिल्द २६

मसला २३३: प्रेषक गुलाम रसूल, ११ शव्वाल, मोहल्ला बहारी पुर। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि ज़ैद कहता है कि इमाम हुसैन अलैहिस्सलाम की शहादत की घटना के बारे में जितनी भी रिवायतें हैं, वे सभी कमज़ोर (ज़ईफ़) हैं क्योंकि उस समय तमाम विरोधी मौजूद थे और वही रावी (वर्णनकर्ता) होंगे, इसलिए कोई विश्वसनीय रावी नहीं पाया गया। और इसके अतिरिक्त सहाबा किराम (अल्लाह तआला उन सभी से प्रसन्न हो) मौजूद नहीं थे। मान लीजिए कि यदि वे मौजूद थे, तो वे अपनी-अपनी जगह पर थे, इसलिए उन्हें खबर मिली तो उन विरोधियों के माध्यम से मिली, इसलिए यह भी कमज़ोर हो गई। और बक्र कहता है कि ऐसे अवसरों पर खबर सही हो सकती है। ज़ैनुल आबिदीन रज़ियल्लाहु तआला अन्हु मौजूद थे और हरम-ए-मोहतरम भी मौजूद था और समर्थक भी थे, इसलिए रिवायतें सही हो सकती हैं। इन दोनों में से कौन सत्य पर है? बयान करें और पुण्य प्राप्त करें। अल-जवाब: बक्र सत्य पर है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला २३४ से २४१: मिउंडी डाकखाना शाही, परगना अजायों, जिला बरेली से अमीर आलम हसन साहब द्वारा भेजा गया, १६ शव्वाल १३३७ हिजरी। धर्म के विद्वान इन मसलों में क्या कहते हैं कि: (१) ज़ैद कहता है कि मैं सैयद बदीउद्दीन साहब उर्फ शाह मदार की संतान से हूँ और उन्हीं से हमें खिलाफत भी मिली है। अम्र ने इस पर जवाब दिया कि सैयद बदीउद्दीन साहब ने न शादी की और न ही उनकी कोई संतान हुई, फिर तुम कहाँ से पैदा हुए और तुम्हें खिलाफत किसने दी। ज़ैद ने इस पर जवाब दिया कि नहीं, सैयद बदीउद्दीन साहब ने दो खलीफा बनाए, हम उन्हीं की संतान में से हैं और उन्हीं से खिलाफत चली आ रही है। (२) ज़ैद कहता है कि हम मदार साहब के भतीजों की संतान में से हैं। (३) ज़ैद कहता है कि सैयद मदार साहब ने एक नक्श लिखकर एक औरत को दिखाया, जिसे देखने से वह गर्भवती हो गई और उससे जो संतान पैदा हुई हम उसकी संतान में से हैं, यहाँ तक कि एक गाँव उसकी संतान से आबाद है। (४) ज़ैद का मुरीद ज़ैद के साथ यह कहता है कि जब हमारी खिलाफत साबित नहीं है, तो आज तक किसी विद्वान ने क्यों नहीं रोका। (५) यह कि अब विद्वान बताएं कि सैयद मदार साहब ने किसी को खलीफा बनाया था या नहीं, या शादी की थी या नहीं।

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

مسئلہ ۲۳۳: مسئولہ غلام رسول ۱۱ شوال محلہ بہاری پور کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کہتا ہے کہ امام حسین علیہ السلام کے واقعہ شہادت میں جتنی روایتیں ہیں سب کی سب ضعیف ہیں کیونکہ اس وقت تمام مخالفین موجود تھے وہ ہی راوی ہوں گے لہذا کوئی ثقہ نہ پایا گیا اور نیز اصحاب رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین موجود نہ تھے بالفرض مان لیا جائے کہ موجود تھے تو اپنی اپنی جگہ، لہٰذا ان کو خبر ملے تو ان مخالفین سے اس وجہ سے یہ بھی ضعیف ہو گئی۔ اور بکر کہتا ہے کہ ایسے مواقع میں خبر صحیح ہوسکتی ہے۔ زین العابدین رضی اللہ تعالیٰ عنہ موجود تھے اور حرم محترم بھی موجود تھے اور موافقین تھے لہٰذا روایتیں صحیح ہوسکتی ہیں ان دونوں سے کون حق پر ہے؟ بینوا توجروا۔ الجواب: بکر حق پر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۴ تا ۲۴۱: از میونڈی ڈاکخانہ شاہی پرگنہ اجاؤں ضلع بریلی مرسلہ امیر عالم حسن صاحب ۱۶ شوال ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں کہ : (۱) زید کہتا ہے کہ میں اولاد سید بدیع الدین صاحب عرف شاہ مدار کے ہوں اور ان ہی سے ہمیں خلافت بھی ہے۔ عمرو نے اس پر جواب دیا کہ سید بدیع الدین صاحب نے نہ شادی کی نہ ان کی اولاد ہوئی پھر تم کہاں سے پیدا ہوئے اور تمہیں خلافت کس نے دی۔ زید نے اس پر جواب دیا کہ نہیں سید بدیع الدین صاحب نے دو خلیفہ کئے ہم انہیں کی اولاد میں ہیں اور انہیں سے خلافت چل رہی ہے۔ (۲) زید کہتا ہے کہ ہم مدار صاحب کے بھتیجوں کی اولاد میں ہیں۔ (۳) زید کہتا ہے کہ سید مدار صاحب نے ایک نقش لکھ کر ایک عورت کو دکھایا کہ جس کے دیکھنے سے وہ حاملہ ہو گئی اور اس سے جو اولاد پیدا ہوئی ہم اس کی اولاد میں ہیں یہاں تک کہ ایک گاؤں اس کی اولاد سے آباد ہے۔ (۴) زید کا مرید مع زید یہ بات کہتا ہے کہ جب ہماری خلافت ثابت نہیں تو آج تک کسی عالم نے کیوں

نہیں منع کیا۔ (۵) یہ کہ اب علماء فرمائیں کہ سید مدار صاحب نے کسی کو خلیفہ کیا یا نہیں یا شادی کی یا نہیں

Fatawa-e-Razvia Volume 26

...or did any nephew come with him or not? And if someone was made a caliph (successor), did he have children or not, and where did that caliph go and what happened to him? (6) Did Syed Madar Sahib pass away in Makanpur or somewhere else? And where is that caliph buried? (7) Did that caliph go to India, or Arabia, or where? (8) Did that caliph pass away before Syed Madar Sahib or after him? Please explain and you will be rewarded. The Answer: These are baseless and unfounded matters for which there is no trace. It is stated in Sab'a Sanabil Sharif: Hadrat Madar Sahib (may Allah sanctify his secret) said: "I have neither given caliphate to anyone nor will I give it in the future." Allah Almighty knows best. Problem 242: From Mosul, Tehsil Jampur, District Dera Ghazi Khan, questioned by Abdul Ghafoor Sahib, 14 Muharram-ul-Haram 1339 AH. The place of revelation of Surah Al-Fatihah is not found anywhere. Please explain the reason for its revelation (Shan-e-Nuzul). The Answer: Surah Al-Fatihah is divine mercy, it is prayer and praise that the Lord Almighty taught His servants; its revelation was not for any specific incident. Allah Almighty knows best. Problem 243: From Hafiz Najmuddin Sahib Najm, Chattarhai-Neyb, 29 Safar 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Who are the people referred to (masdaq) in the verses: "Your wealth and your children are only a trial" [2] and "O you who have believed, let not your wealth and your children divert you from remembrance of Allah" [3], and what is their translation? The Answer: This address is general; specific individuals are not intended by it. All Muslims are told that...

1. Sab'a Sanabil, Maktaba Qadiriyah Jamia Nizamia, Lahore, p. 41.
2. Al-Quran al-Karim, 64/15.
3. Al-Quran al-Karim, 63/9.

...या कोई भतीजा साथ आया था या नहीं, और अगर किसी को खलीफा बनाया तो उसकी संतान हुई या नहीं और वह खलीफा कहाँ गए और क्या हुआ? (6) सैयद मदार साहब का निधन माकनपुर में हुआ या कहीं और? और वह खलीफा कहाँ दफन हैं? (7) यह कि वह खलीफा हिंदुस्तान गए या अरब में या कहाँ? (8) यह कि वह खलीफा सैयद मदार साहब से पहले चल बसे या बाद में? बयां करें सवाब पायें। जवाब: ये आधारहीन और निराधार बातें हैं जिनका कहीं पता नहीं है, 'सबआ सनाबिल शरीफ' में है: हजरत मदार साहब (क़ुद्दिस सिर्रहु) ने फरमाया है: "खिलाफत न किसी को दी है, न आगे दूँगा।" अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मसअला 242: मौसल, तहसील जामपुर, जिला डेरा गाजी खां से, सायल अब्दुल गफूर साहब, 14 मुहर्रमुल हराम 1339 हिजरी। सूरह फातिहा के नाज़िल होने का स्थान कहीं नहीं मिलता, इसके शान-ए-नुज़ूल (अवतरण का कारण) का वर्णन करें। जवाब: सूरह फातिहा अल्लाह की रहमत है, दुआ और प्रशंसा है जो रब अज़्ज़वजल ने अपने बंदों को सिखाई, किसी विशेष घटना के लिए इसका अवतरण नहीं हुआ। अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मसअला 243: हाफ़िज़ नजमुद्दीन साहब नज्म, चतरहाई-नेब से, 29 सफ़र 1339 हिजरी। उलमा-ए-दीन इस मसअले में क्या फरमाते हैं कि आयतें: "बेशक तुम्हारे माल और तुम्हारी औलाद एक आज़माइश हैं" [2] और "ऐ ईमान वालो! तुम्हारे माल और तुम्हारी औलाद तुम्हें अल्लाह की याद से गाफ़िल न कर दें" [3] के मिस्दाक़ (पात्र) कौन लोग हैं? और इनका अनुवाद क्या है? जवाब: यह संबोधन सामान्य है, इससे कोई विशेष व्यक्ति मुराद नहीं हैं। सब मुसलमानों से फरमाया जाता है कि...

1. सबआ सनाबिल, मकतबा कादरिया जामिया निजामिया, लाहौर, पृ. 41।
2. अल-कुरआन अल-करीम, 64/15।
3. अल-कुरआन अल-करीम, 63/9।

یا کوئی بھتیجا ہمراہ آیا تھا یا نہیں، اور اگر کسی کو خلیفہ کیا تو اس کی اولاد ہوئی یا نہیں اور وہ خلیفہ کہاں گئے اور کیا ہوئے؟ (۶) سید مدار صاحب کا وصال مکن پور ہوا یا کہیں اور؟ اور وہ خلیفہ کہاں مدفون ہیں؟ (۷) یہ کہ وہ خلیفہ ہندوستان میں گئے یا عرب میں یا کہاں؟ (۸) یہ کہ وہ خلیفہ سید مدار صاحب سے پہلے رحلت کر گئے یا بعد کو؟ بینوا توجروا۔ الجواب: بے اصل و بے سروپا باتیں ہیں جن کا کہیں پتا نہیں، سبع سنابل شریف میں ہے: حضرت مدار صاحب قدس سرہ نے فرمایا ہے: خلافت نہ کسے دادہ ام نخوانم داد، میں نے خلافت نہ کسی کو دی ہے نہ آگے دوں۔ واللہ تعالٰی اعلم مسئلہ ۲۴۲: از موصل تحصیل جامپور ضلع ڈیرہ غازی خاں مسئولہ عبدالغفور صاحب ۱۴ محرم الحرام ۱۳۳۹ھ سورہ فاتحہ کا نشان نزول کہیں نہیں ملتا، شان نزول بیان فرمائیں۔ الجواب: سورہ فاتحہ رحمت الہی ہے، دعا وثنا ہے کہ رب عزوجل نے اپنے بندوں کو تعلیم فرمائی، کسی خاص واقع کے لئے اس کا نزول نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم مسئلہ ۲۴۳: حافظ نجم الدین صاحب نجم چترھائی نیب ۲۹ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ آیات: "اِنَّمَآ اَمْوٰلُکُمْ وَ اَوْلَادُکُمْ فِتْنَۃٌ" ۲ "یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تُلْھِکُمْ اَمْوٰلُکُمْ وَ لَآ اَوْلَادُکُمْ عَنْ ذِکْرِ اللّٰہِ" ۳ کے مصداق کون لوگ ہیں؟ اور ان کا ترجمہ کیا ہے؟ الجواب: یہ خطاب عام ہے خاص اشخاص اس سے مراد نہیں، سب مسلمانوں سے فرمایا جاتا ہے کہ

۱ سبع سنابل مکتبہ قادریہ جامعہ نظامیہ لاہور ص ۴۱ ۲ القرآن الکریم ۶۴/۱۵ ۳ القرآن الکریم ۶۳/۹

Fatawa Razawiyya Volume 26

Your wealth and children are a trial; let them not distract you from the remembrance of Allah, for whoever does that will be a loser. And Allah Almighty knows best.

Problem 244: From Gaya city, Mohalla Nazarganj, asked by Shamsuddin Ahmadullah Khan, 8 Shawwal 1339 AH. Question: What do the scholars of religion say regarding whether Khidr (peace be upon him) is the master of the land or the sea? And where is Idris (peace be upon him) now? Explain, and may you be rewarded. Answer: The Master of the sea and land, of everything dry and wet, is Allah Almighty. By His bestowal, it is through the Prophet, the Master of the World (blessings and peace be upon him), and through his vicegerency that Khidr (peace be upon him) has authority over both land and sea. And Idris (peace be upon him) is in the heavens; Allah Almighty said: "And We raised him to a high station"1 (Allah Almighty says: and We raised him to a high place. T). And Allah Almighty knows best.

Problem 245: From the dispensary, Faridpur Post Office, Special Station Patambar Pur, asked by Azimullah Compounder, 7 Ramadan 1339 AH. Question: What do the scholars of religion say about Junayd, who was a perfect saint? He undertook a journey and encountered a river. While crossing it, a man asked him, "Help me cross the river too." The saint replied, "Follow me saying 'Ya Junayd, Ya Junayd', and I will keep saying 'Allah, Allah'." Midway, the man also started saying "Allah, Allah" and began to sink. At that moment, the saint said, "Do not say 'Allah, Allah', say 'Ya Junayd, Ya Junayd'." Then the man said "Ya Junayd, Ya Junayd" and did not sink. Is this correct or not? What is the ruling for the perfect saint and what is the ruling for the man? Explain, and may you be rewarded. Answer: It is incorrect that he encountered a river during a journey; rather, he had to cross the Tigris. And it is also an exaggeration that he said "I will keep saying 'Allah, Allah'". It is a pure fabrication that he said "Do not say 'Allah, Allah'". Calling out "Ya Junayd", especially during his worldly life when he was present before eyes, who can forbid it that a ruling for the man be asked? Asking for a ruling regarding Hazrat Sayyid al-Ta'ifa Junayd Baghdadi (may Allah be pleased with him) is ultimate insolence, audacity, and foul-mouthedness. And Allah Almighty knows best.

1. Al-Quran al-Karim 19/57

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

तुम्हारी दौलत और औलाद एक आज़माइश हैं; कहीं ऐसा न हो कि उनके कारण तुम अल्लाह की याद से गाफ़िल हो जाओ, और जो ऐसा करेगा वह नुकसान उठाएगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 244: शहर गया, मोहल्ला नज़रगंज से, शम्सुद्दीन अहमद उल्लाह खान द्वारा पूछा गया, 8 शव्वाल 1339 हिजरी। सवाल: दीन के उलमा इस मसले में क्या कहते हैं कि खिज़्र (अलैहिस्सलाम) ज़मीन के मालिक हैं या समंदर के? और इदरीस (अलैहिस्सलाम) अब कहाँ हैं? बयान करें और अज्र पाएं। जवाब: बहर-ओ-बर (समंदर और ज़मीन), खुश्क-ओ-तर के मालिक अल्लाह अज्ज़-व-जल्ल हैं और उनकी अता से हुज़ूर सैयदुल आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की नियाबत से खिज़्र (अलैहिस्सलाम) के तसर्रुफ़ात खुश्की और दरिया दोनों में हैं। और इदरीस (अलैहिस्सलाम) आसमान पर हैं, अल्लाह तआला ने फरमाया: "व रफ़अनाहु मकानन अलिया"1 (अल्लाह तआला का फ़रमान है: और हमने उसे बुलंद मकान पर उठा लिया। त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 245: शिफ़ा ख़ाना फरीदपुर, डाकख़ाना ख़ास स्टेशन पतंबर पुर से, अज़ीम उल्लाह कंपाउंडर द्वारा पूछा गया, 7 रमज़ान 1339 हिजरी। सवाल: दीन के उलमा क्या कहते हैं कि जुनैद एक कामिल बुज़ुर्ग थे, उन्होंने सफर किया, रास्ते में एक दरिया पड़ा। उसे पार करते वक्त एक आदमी ने कहा कि मुझे भी दरिया के पार कर दीजिये, तब उन बुज़ुर्ग ने कहा, "तुम मेरे पीछे 'या जुनैद या जुनैद' कहते चलो और मैं 'अल्लाह अल्लाह' कहता चलूँगा।" दरमियान में वह आदमी भी 'अल्लाह अल्लाह' कहने लगा तब वह डूबने लगा, उस वक्त उन बुज़ुर्ग ने कहा कि "तू अल्लाह अल्लाह मत कह, 'या जुनैद या जुनैद' कह।" तब उस आदमी ने 'या जुनैद या जुनैद' कहा तो वह नहीं डूबा। क्या यह दुरुस्त है या नहीं? और कामिल बुज़ुर्ग के लिए क्या हुक्म है और उस आदमी के लिए क्या हुक्म है? बयान करें और अज्र पाएं। जवाब: यह गलत है कि सफर में दरिया मिला, बल्कि दजला ही के पार जाना था। और यह भी ज़्यादती है कि "मैं अल्लाह अल्लाह कहता चलूँगा"। और यह महज़ इफ़्तरा (झूठ) है कि उन्होंने फरमाया "तू अल्लाह अल्लाह मत कह"। 'या जुनैद' कहना, खुसूसन हयात-ए-दुनियावी में जब वह सामने मौजूद थे, इसे कौन मना कर सकता है कि आदमी का हुक्म पूछा जाए? और हज़रत सैयदुत

ताइफ़ा जुनैद बगदादी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के लिए हुक्म पूछना कामिल बे-अदबी, गुस्ताखी और दरीदा दहनी है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

1. अल-कुरान अल-करीम 19/57

تمہارے مال و اولاد آزمائش ہیں ایسا نہ ہو کہ ان کے سبب یاد الٰہی سے تم غافل ہو جاؤ اور جو ایسا کرے گا وہ نقصان پائے گا۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۴۴: از شہر گیا محلہ نذر گنج مسئولہ شمس الدین احمد اللہ خاں ۸ شوال ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ خضر علیہ السلام مالکِ بری ہیں یا بحری؟ اور ادریس علیہ السلام اب کہاں ہیں؟ بینوا توجروا۔ الجواب: مالکِ بحر و بر ہر خشک و تر اللہ عزوجل ہے اور اس کی عطا سے حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ، حضور کی نیابت سے خضر علیہ السلام کے تصرفات خشکی و دریا دونوں میں ہیں۔ اور ادریس علیہ السلام آسمان پر ہیں، قال اللہ تعالٰی "وَ رَفَعْنٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا"۱ (اللہ تعالٰی کا فرمان ہے اور ہم نے اسے بلند مکان پر اٹھا لیا۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۴۵: از شفا خانہ فرید پور ڈاکخانہ خاص اسٹیشن پتمبر پور مسئولہ عظیم اللہ کمپونڈر ۷ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ جنید ایک بزرگِ کامل تھے انہوں نے سفر کیا ، راستے میں ایک دریا پڑا اس کو پار کرتے وقت ایک آدمی نے کہا کہ مجھ کو بھی دریا کے پار کر دیجئے ، تب ان بزرگِ کامل نے کہا "تم میرے پیچھے یا جنید یا جنید کہتے چلو اور میں اللہ اللہ کہتا چلوں گا" درمیان میں وہ آدمی بھی اللہ اللہ کہنے لگا تب وہ ڈوبنے لگا، اس وقت ان بزرگ نے کہا کہ تو اللہ اللہ مت کہہ یا جنید یا جنید کہہ ، تب اس آدمی نے یا جنید یا جنید کہا جب وہ نہیں ڈوبا۔ یہ درست ہے یا نہیں؟ اور بزرگِ کامل کے لئے کیا حکم ہے اور آدمی کے لئے کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا۔ الجواب: یہ غلط ہے کہ سفر میں دریا ملا بلکہ دجلہ ہی کے پار جانا تھا، اور یہ بھی زیادہ ہے کہ میں اللہ اللہ کہتا چلوں گا، اور یہ محض افتراء ہے کہ انہوں نے فرمایا تو اللہ اللہ مت کہہ۔ یا جنید کہنا خصوصاً حیاتِ دنیاوی میں خصوصاً پیشِ نظر موجود ہیں اسے کون منع کر سکتا ہے کہ

آدمی کا حکم پوچھا جائے اور حضرت سید الطائفہ جنید بغدادی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے لئے حکم پوچھنا کمال بے ادبی و گستاخی و دریدہ دہنی ہے ۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

۱ القرآن الکریم ۱۹ / ۵۷

Fatawa Razawiyya Volume 26

Issue 246: From Sahaswan, district Badaun, asked by Syed Parvarish Ali Sahib, 28 Shawwal 1339 AH. To the presence of the one with abundant grace, the servant of the people of high status, the Numan of the time, our Maulana, and the foremost in merit, Maulvi Ahmed Raza Khan Sahib, may the suns of his benefits continue to shine. It is submitted: In the Ascension (Me'raj), there was a line of camels, each carrying two boxes, each box filled with eggs, and in each egg, there was a world like this world. Hazrat Jibril (peace be upon him) saw this line continuously moving, and saw neither its beginning nor its end. Upon Hazrat's (the Prophet's) request, permission was granted and an egg was opened. Hazrat (the Prophet) went to a mosque in a city. There, a preacher was mentioning Hazrat Khatam-un-Nabiyyin (the Seal of Prophets). The preacher also said that Hazrat will come to this world once. He (the preacher) looked up, saw him, and kissed his feet. From this, it is known that the worlds are countless but the Seal is only one. In which book is this narration? Tell us, and you shall be rewarded.

The Answer: The narration is in some books of Sufism (Tasawwuf); it has no basis in Hadith. Even if it exists, it would be images of the 'World of Forms' (Alam-e-Mithal). Allah the Almighty said: "And there is not a thing but with Us are its treasures, and We do not send it down except in a known measure."[2] - And Allah the Almighty knows best. (t)

Issue 247: From Wazirabad, Lakkar Mandi area, Gujranwala district, asked by Nizam-ud-Din Usmani, 12 Shawwal 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter that Shias say Hazrat Syed Abdul Qadir Jilani (may Allah have mercy on him) is not a Syed, nor is he from the progeny of Hasan Muthanna. Kindly provide excerpts from authentic Shia and Sunni books with page numbers and book titles. Tell us, and you shall be rewarded.

The Answer: Our master Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him) is definitely and certainly from the most exalted of the noble Sayyids. His status as a Syed is mutawatir (consistently narrated). Hazrat Seyyidi Imam-ul-Awhad Abul Hasan Lakhmi (may his secret be sanctified)'s 'Bahjatul Asrar' Sharif...

[1] Rahbar-e-Haq page 40 [2] The Holy Quran 15/21

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

मसाला 246: सहसवान ज़िला बदायूँ से, सैय्यद परवरिश अली साहब द्वारा पूछा गया, 28 शव्वाल 1339 हिजरी। फ़ैज़ के दर्जे वाले, आलीशान ख़ादिमों की सेवा में, ज़माने के नुमान, हमारे मौलाना और फ़ज़ीलत में सबसे ऊंचे, मौलवी अहमद रज़ा खाँ साहब, उनके फ़ायदे के सूरज चमकते रहें। अर्ज़ है: मेराज में ऊंटों की एक कतार थी कि हर एक पर दो संदूक थे, हर संदूक में अंडे भरे थे, हर अंडे में इस दुनिया जैसी एक दुनिया थी। हज़रत जिब्रील अलैहिस्सलाम ने इस कतार को चलते हुए ही देखा, न शुरुआत देखी न अंत। हज़रत (नबी सल्ल.) की दरख्वास्त पर इजाज़त दी गई और अंडा खोला गया। हज़रत एक शहर की एक मस्जिद में तशरीफ़ ले गए, वहाँ एक वाअिज़ हज़रत ख़ातमुन्नबिय्यीन का ज़िक्र कर रहे थे। वाअिज़ ने यह भी कहा कि हज़रत इस दुनिया में एक बार तशरीफ़ लाएँगे। उन्होंने (वाअिज़ ने) सिर उठाकर देखा और क़दमों को चूमा। इससे मालूम हुआ कि दुनिया तो बेशुमार हैं मगर 'ख़ातम' एक ही हैं। यह रिवायत किस किताब में है? बताएँ और पुण्य पाएँ।

जवाब: यह रिवायत तसव्वुफ़ की कुछ किताबों में है, हदीस में इसका कोई आधार नहीं है। और अगर हो भी तो वे 'आलम-ए-मिसाल' की तस्वीरें हैं। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और ऐसी कोई चीज़ नहीं जिसके ख़ज़ाने हमारे पास न हों, और हम उसे नहीं उतारते मगर एक तयशुदा मात्रा में।"[2] - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसाला 247: वज़ीराबाद मोहल्ला लकड़ मंडी ज़िला गुजरांवाला से, निज़ामुद्दीन उस्मानी द्वारा पूछा गया, 12 शव्वाल 1339 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि शिया लोग कहते हैं कि हज़रत सैय्यद अब्दुल क़ादिर जिलानी रहमतुल्लाह अलैहि सैय्यद नहीं हैं और न ही हसन मुसन्ना की औलाद में से हैं। मेहरबानी करके शिया और सुन्नी की प्रामाणिक किताबों से पृष्ठ संख्या और किताब के नाम के साथ इ़ब़ारत (उद्धरण) नक़ल फ़रमाएँ। बताएँ और पुण्य पाएँ।

जवाब: हमारे आक़ा ग़ौसे आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु निश्चित रूप से और यकीनन बुज़ुर्ग सादात में से हैं, हुज़ूर की सैय्यदियत मुतवातिर (लगातार प्रमाणित) है, हज़रत सैय्यदी इमामुल औहद अबुल हसन लखमी कुद्दिसा सिर्रहु की 'बहजतुल असरार' शरीफ़...

[1] रहबर-ए-हक़ पेज 40 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 15/21

مسئلہ ۲۴۶: از سہسوان ضلع بدایوں مسئولہ سید پرورش علی صاحب ۲۸ شوال ۱۳۳۹ھ بخدمت جناب فیض درجات خدام ذوی الاحتشام حضرت نعمان الزمان مولانا وبالفضل اولینا مولوی احمد رضا خاں صاحب دامت شموس افاداتہ بازغہ معروض باد۔ معراج میں ایک قطار اونٹوں کی کہ ہر ایک پر دو صندوق، ہر صندوق میں انڈے بھرے، ہر انڈے میں ایک عالم مثل اس عالم کے، اس قطار کو حضرت جبرئیل علیہ السلام نے رواں ہی دیکھا ابتداء انتہا نہیں دیکھی، حضرت کی درخواست پر منظور ہو کر اجازت دی اور انڈا کھولا گیا، حضرت ایک شہر کی ایک مسجد میں تشریف لے گئے وہاں ایک واعظ حضرت خاتم النبیین کا ذکر فرماتے تھے واعظ نے یہ بھی کہا کہ حضرت اس جہاں میں ایک بار تشریف لائیں گے، سر اٹھا کر دیکھا اور قدمبوسی کی۔ اس سے معلوم ہوا کہ عالم تو بے شمار مگر خاتم ایک ہی ہے۔ یہ روایت کس کتاب میں ہے؟ بینوا توجروا الجواب: روایت بعض کتب تصوف میں ہے، حدیث میں اس کی کچھ اصل نہیں، اور ہو تو وہ عالم مثال کی تصویریں ہیں۔ قال اللہ تعالٰی " وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُہٗ وَمَا نُنَزِّلُہٗ اِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُوْمٍ " - واللہ تعالٰی اعلم۔ سے ۔(ت)

مسئلہ ۲۴۷: از وزیر آباد محلہ لکڑ منڈی ضلع گجرانوالہ مسئولہ نظام الدین عثمانی ۱۲ شوال ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شیعہ لوگ کہتے ہیں کہ حضرت سید عبدالقادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ سید نہیں اور نہ حسن مثنی کی اولاد میں ہیں۔ مہربانی فرما کر کتب معتبرہ شیعہ و سنی سے نقل عبارت مع صفحہ و نام کتاب تحریر فرمائیں۔ بینوا توجروا الجواب: سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ یقیناً قطعاً اجل سادات کرام سے ہیں، حضور کی سیادت متواتر ہے، حضرت سیدی امام اوحد ابوالحسن لخمی قدس سرہ کی بہجۃ الاسرار شریف

1 رہبر حق ص ۴۰ 2 القرآن الکریم ۱۵/۲۱

Fatawa Razawiyya, Volume 26

And observe the authentic works of great scholars such as Imam Jaleel Abdullah bin As'ad Yafi'i Shafi'i's Asni al-Mafakhir, Allama Ali Qari's Nuzhat al-Nawazir, and Maulana Nur-ud-Din Jami's Nafahat al-Uns, as well as Sheikh Muhaqqiq Abdul Haq Muhaddith Dehlavi's Zubdat al-Athar and others. This humble one (the author) has come to the mountains due to illness for a change of climate; otherwise, I would have provided references and page numbers from the books. The books of the Rafizis (Shias) are not in my library, nor is it permissible for Muslims to pay heed to their words. In the treatise Radd al-Rafazah, I have already proven with numerous reliable books and clear, illuminating proofs that the Rafizis of this era are all apostate disbelievers. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him and his family) says:

[Arabic Text]: 1 ۔ اياكم وايابم لايضلونكم ولا يفتنونكم [Translation]: Stay away from them and keep them away from you, lest they mislead you or throw you into tribulation (fitna). (T)

Among the Rafizis, the criterion for nobility (Sayyad-hood) is Rafdh (being a Shia). No matter how great a Sunni Sayyid may be, they will never accept him as a Sayyid. And no matter how low or base a person from any community becomes a Rafizi today, from tomorrow he is addressed as 'Mir Sahab' (a title for Sayyids). "And those who have wronged will come to know to what [kind of] return they will be returned." [2] (And soon the wrongdoers will know on which side they will be turned over. T) And Allah Almighty knows best.

---

1 Sahih Muslim, Chapter on the Prohibition of Narrating from the Weak, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/10. 2 The Holy Quran, 26/227.

फतावा रज़विया, जिल्द २६

और महान इमाम जलील अब्दुल्लाह बिन असअद याफई शाफई की 'असनी अल-मफ़ाख़िर', अल्लामा अली क़ारी की 'नुज़हत अल-नवाज़िर' और मौलाना नूरुद्दीन जामी की 'नफ़हात अल-उन्स' तथा शेख मोहक्क़िक अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी की 'ज़ुबदत अल-आसार' आदि जैसे बड़े दिग्गजों के विश्वसनीय ग्रंथों को देखें। यह फकीर (लेखक) बीमारी के कारण जलवायु परिवर्तन के लिए पहाड़ों पर आया हुआ है, अन्यथा मैं किताबों के हवाले और पृष्ठ संख्या लिखता। राफ़िज़ियों (शियाओं) की किताबें मेरे पुस्तकालय में नहीं हैं, और न ही मुसलमानों के लिए उनकी बातों पर कान धरना जायज़ है। मैं 'रद्द-उर-राफ़ज़ा' नामक शोध पत्र में कई विश्वसनीय पुस्तकों और स्पष्ट, प्रकाशमान प्रमाणों से सिद्ध कर चुका हूँ कि वर्तमान समय के राफ़िज़ी सभी काफ़िर और मुर्तद (धर्मत्यागी) हैं। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी पाठ]: 1 ۔ یفتنونکم ولا لایضلونکم وایاہم ایاکم! [अनुवाद]: उनसे दूर रहो और उन्हें अपने से दूर रखो, कहीं वे तुम्हें बहका न दें या तुम्हें फितने (उपद्रव) में न डाल दें। (त)

राफ़िज़ियों के यहाँ तो सरदारी (सय्यद होने) का पैमाना 'रफ़्ज़' (शिया होना) है। कोई कितना ही महान सुन्नी सय्यद क्यों न हो, वे उसे कभी सय्यद नहीं मानेंगे। और किसी भी नीच या तुच्छ कौम का व्यक्ति आज राफ़िज़ी हो जाए, तो कल से वह 'मीर साहब' बन जाता है। "और ज़ल्द ही ज़ुल्म करने वाले जान लेंगे कि वे किस करवट पलटेंगे।" [2] (और ज़ल्द ही ज़ालिमों को पता चल जाएगा कि उनका क्या अंजाम होगा। त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

1 सहीह मुस्लिम, बाब अन-नही अन-रिवायत अन-ज़ोआफ़ा आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/10। 2 अल-कुरआन अल-करीम २६/२२७।

اور امام جلیل عبداللہ بن اسعد یافعی شافعی کی اسنی المفاخر وعلامہ علی قاری کی نزہۃ النواظر اور مولینا نور الدین جامی کی نفحات الانس اور شیخ محقق عبدالحق محدث دہلوی کی زبدۃ الآثار وغیرہ ہم اجلہ اکابر کی معتمدات اسفار ملاحظہ ہوں۔ فقیر بوجہ علالت تبدیل ہوا کے لئے پہاڑ پر آیا ہوا ہے ورنہ کتابوں کے حوالے اور صفحات کے نشان لکھتا۔ رافضیوں کی کتابیں میرے کتب خانہ میں نہیں، نہ مسلمانوں کو ان کی بات پر کان رکھنا جائز، میں رسالہ ردالرفضہ میں کتب معتمدہ کثیرہ ودلائل قاطعہ منیرہ سے ثابت کر چکا ہوں کہ روافض زمانہ سب کفار مرتدین ہیں۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم فرماتے ہیں:

ایاکم وایاہم لایضلونکم ولا یفتنونکم ۔ 1 ان سے دور رہو اور انہیں اپنے سے دور کرو کہیں وہ تمہیں بہکا نہ دیں کہیں وہ تمہیں فتنہ میں نہ ڈال دیں۔ (ت)

رافضیوں کے یہاں تو معیار سیادت رفض ہے، سنی کیسا ہو جلیل القدر سید ہو اسے ہرگز سید نہ مانیں گے اور کوئی کیسا ہی رذیل ذلیل قوم کا آج رافضی ہو جائے کل سے میر صاحب ہے "وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْٓا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ ط " 2 (اور عنقریب ظالم جان لیں گے کہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

---

1 صحیح مسلم باب النھی عن الروایۃ عن الضعفاء الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۰ 2 القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷

Fatawa Razawiya Volume 26

Treatise Jam' al-Qur'an wa bi-ma 'azawhu li-'Uthman 1322 AH (Why the collection of the Quran is attributed to Hazrat Uthman Ghani, may Allah be pleased with him)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His noble Messenger.

Problem 248: From the Old City, Bareilly, 13 Jumada al-Ula 1322 AH What do the scholars of religion and the jurists of the firm Sharia say in this matter: that the Holy Quran was collected by Hazrat Uthman Ghani, may Allah Almighty be pleased with him, or had someone collected it before him? And this which is heard, that Hazrat Abu Bakr Siddiq, may Allah Almighty be pleased with him, had collected it, and his collection was buried, is this true or false? Explain and be rewarded. (State the explanation and you will be rewarded. - Translator)

The Answer: The collection and arrangement of the verses of the Great Quran, and the completion and detail of the Surahs, took place during the holy time of the Master of the Messengers, peace and blessings be upon him, by divine command, according to the account of Gabriel the Trustworthy, peace and blessings be upon him, and the guidance and teaching of the Master of the Messengers; however, the Great Quran was with the noble Companions, may Allah Almighty be pleased with them...

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

रिसाला (लघुग्रंथ) जम्अ-उल-क़ुरआन व बि-मा अज़वहु लि-उस्मान 1322 हिजरी (क़ुरआन को एकत्र करना और इसका श्रेय हज़रत उस्मान ग़नी रज़ियल्लाहु अन्हु को क्यों दिया जाता है)

अल्लाह के नाम से शुरू, जो अत्यंत कृपाशील और दयावान है। हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके प्रतिष्ठित रसूल पर दुरूद भेजते हैं।

मसला 248: पुराने शहर, बरेली से, 13 जमादी-उल-ऊला 1322 हिजरी धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि: क़ुरआन शरीफ़ को हज़रत उस्मान ग़नी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने एकत्र किया था या उनसे पहले भी किसी ने एकत्र किया था? और यह जो सुना जाता है कि हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने एकत्र किया था, और उनके द्वारा एकत्र किया गया संकलन दफ़्न कर दिया गया था, क्या यह सच है या झूठ? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (वर्णन करें, आपको प्रतिफल दिया जाएगा। - अनुवादक)

उत्तर: क़ुरआन-ए-अज़ीम की आयतों का संकलन और क्रमबद्धता, और सूरतों की पूर्णता और विवरण, अल्लाह के आदेश से, जिब्रील अमीन अलैहिस्सलाम के विवरण और अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के मार्गदर्शन और शिक्षा के अनुसार, रसूलों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र युग में ही संपन्न हो गया था। हालाँकि, क़ुरआन-ए-अज़ीम प्रतिष्ठित सहाबा रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम के पास...

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

رسالہ جمع القرآن وبم عزوہ لعثمان ۱۳۲۲ھ (قرآن کو جمع کرنا اور اس کی نسبت حضرت عثمان غنی رضی اللہ عنہ کی طرف کیوں کرتے ہیں)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم ط

مسئلہ ۲۴۸: از شہر کہنہ، بریلی ۱۳ جمادی الاولٰی ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس امر میں کہ قرآن شریف حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ نے جمع کیا تھا یا ان سے پہلے بھی کسی نے جمع کیا؟ اور یہ جو سنا جاتا ہے کہ حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ نے جمع کیا، اور ان کا جمع کیا ہوا مدفون کردیا گیا، یہ سچ ہے یا غلط؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: قرآن عظیم کی جمع و ترتیب آیات و تکمیل و تفصیل سُور زمانہ اقدس حضور سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم میں بامر الٰہی حسب بیان جبریل امین علیہ الصلوٰۃ والتسلیم وارشاد و تعلیم حضور سید المرسلین واقع ہوئی تھی، مگر قرآن عظیم صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم کے

Fatawa Razawiya (Volume 26)

The entire Great Quran was not collected in one place; it was in hearts, miscellaneous papers, stone tablets, the skins of goats and sheep, shoulders, ribs, etc. When the Battle of Yamama took place during the time of Hazrat Siddiq Akbar (may Allah be pleased with him) against Musaylima the Liar, the accursed claimant to prophethood, hundreds of Companions who were hafiz (memorizers) of the Quran attained martyrdom. In the heart of the Commander of the Faithful, Farooq al-Azam (may Allah be pleased with him), Allah Almighty cast an inspiration, so he went to the presence of the Caliph of the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) and submitted: "In this battle, many Companions in whose hearts was the Great Quran have been martyred. Similarly, if hafiz Companions continue to be martyred in jihads and the Great Quran remains scattered, there is a fear that much of the Quran might be lost. In my opinion, command that all the chapters of the Great Quran be gathered together." The Caliph of the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) liked his opinion and ordered Hazrat Zaid bin Thabit and other hafiz Companions (may Allah be pleased with them) for this glorious task. By the grace of Allah Almighty, the entire Great Quran was gathered. Each surah was in a separate scroll. These scrolls remained with Hazrat Siddiq, the Caliph of the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace), during his lifetime, then after him with the Commander of the Faithful Sayyiduna Farooq al-Azam, and after him with the Mother of the Believers, Hafsa bint al-Farooq, the wife of the Leader of the Messengers (may Allah bless them all and grant them peace). In Arabia, the language of every people and tribe was different in the pronunciation of some words. For example, regarding the definite article, some said 'alif-lam' and some said 'alif-mim'. Regarding this dialect, a Hadith is narrated:

"Laisa min am-bir-ri as-siyamu fi am-safar"1 - Fasting while traveling is no virtue. (T)

It is observed that regarding the signs of the present/future tense (the letters 'ataina'), some read them with a fatha (a-vowel), others with a kasra (i-vowel). Some made the predicate of 'maa' resembling 'laisa' accusative (mansub), others nominative (marfu'). Regarding the noun of 'inna', 'anna' etc., some gave it the accusative case, while others kept it in the nominative. Some tribes everywhere pronounced 'ba' as 'ma' and 'ma' as 'ba'. Regarding the 'ta' in words like 'rahmah' and similar, some said 'ha' in a state of pause (waqf), while others said 'ta'. On an accusative nunnated (mansub munawwan) word, some paused with an 'alif', others with just a sukun. Some paused on nominative and genitive cases with 'waw' and 'ya'.

Some groups contented themselves with long vowels (huruf-e-maddah) over corresponding short vowels, saying 'a'udhu' as 'a'udhu', 'ta'ala' as 'ta'ala', and so on. There were many such differences in dialect and style of delivery. The Great Quran was revealed specifically in the Quraysh dialect because the Master of the Quran (may Allah bless him and grant him peace) was a Qurayshi.

You are the rosebush that blossomed from the rose-garden of Quraysh, For that reason, the Quran came in the Qurashi tongue.

1 Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Siyam, Bab al-Siyam fi al-Safar, H.M. Saeed Company Karachi, 1/385. Page 440 of 613

फ़तावा रज़विया (खंड 26)

संपूर्ण महान क़ुरआन एक स्थान पर एकत्रित नहीं था; यह सीनों (हृदयों), विविध कागजों, पत्थर की तख्तियों, बकरी और भेड़ की खालों, कंधों, पसलियों आदि में था। जब हज़रत सिद्दीक़ अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के काल में झूठे नबी होने का दावा करने वाले मलऊन मुसैलमा कज़्ज़ाब के विरुद्ध यमामा का युद्ध हुआ, तो क़ुरआन के सैकड़ों हाफ़िज़ सहाबा शहीद हो गए। अमीरुल मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हृदय में अल्लाह तआला ने यह बात डाली, तो उन्होंने अल्लाह के रसूल के ख़लीफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में उपस्थित होकर निवेदन किया: "इस युद्ध में बहुत से सहाबा, जिनके सीनों में महान क़ुरआन था, शहीद हो गए। इसी प्रकार जिहाद में हाफ़िज़ सहाबा शहीद होते रहे और महान क़ुरआन बिखरा रहा, तो आशंका है कि क़ुरआन का बहुत सा भाग लुप्त न हो जाए। मेरी राय में आदेश दें कि महान क़ुरआन की सभी सूरतें एक जगह एकत्रित कर ली जाएँ।" अल्लाह के रसूल के ख़लीफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनकी राय को पसंद फ़रमाया और हज़रत ज़ैद बिन साबित और अन्य हाफ़िज़ सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) को इस महान कार्य का आदेश दिया। अल्लाह तआला के फ़ज़्ल से सारा महान क़ुरआन एकत्रित हो गया। प्रत्येक सूरत एक अलग संकलन (सहाइफ़) में थी। वे सहाइफ़ हज़रत सिद्दीक़, अल्लाह के रसूल के ख़लीफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जीवन पर्यंत उनके पास रहे, फिर उनके बाद अमीरुल मोमिनीन सैयदुना फ़ारूक़-ए-आज़म के पास और उनके बाद उम्मुल मोमिनीन हफ़्सा बिन्त अल-फ़ारूक़, सैयदुल मुर्सलीन की पत्नी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास रहे। अरब में प्रत्येक जाति और कबीले की भाषा कुछ शब्दों के उच्चारण में भिन्न थी, उदाहरण के लिए 'हर्फ़ए-तारीफ़' (निर्धारित प्रत्यय) में कोई 'अलिफ़-लाम' कहता था तो कोई 'अलिफ़-मीम'। इसी बोली (लहजे) पर हदीस है:

"लैसा मिन अम-बिर्री अस-सियामु फ़ी अम-सफ़र"1 - सफ़र में रोज़ा रखना कोई नेकी नहीं है। (त)

मुज़ारे (वर्तमान/भविष्य काल) के चिन्हों 'अतैन' को कोई 'मफ़्तूह' (अ-ध्वनि) पढ़ता था, कोई 'मक्सूर' (इ-ध्वनि)। 'मा मुशब्ब-ब-लैसा' की ख़बर को कोई 'मन्सूब' करता, कोई 'मरफ़ू'। 'इन्ना' और 'अन्ना' आदि के'इस्म' को कोई 'नसब' देता, कोई 'रफ़अ' पर रखता। कुछ कबीले हर जगह 'बा' को 'मीम' और 'मीम' को 'बा' बोलते थे। 'रहमह' आदि की 'ता' को वक़्फ़ (रुकते समय) की स्थिति में कोई 'हा' कहता, कोई 'ता'। 'मन्सूब मुनव्वन' पर कोई 'अलिफ़' के साथ वक़्फ़ करता, कोई केवल 'सुकून' के साथ। कुछ 'मरफ़ू' और 'मजरूर' पर भी 'वाव' और 'या' के साथ वक़्फ़ करते थे। कुछ कौमें 'हुरूफ़-

ए-मद्दा' पर संबंधित हरकतों पर ही संतोष करतीं, 'अऊज़ु' को 'अउज़ु', 'तआला' को 'तआल' आदि कहतीं। इस प्रकार के लहजे और अदायगी के तरीके में बहुत से अंतर थे। महान क़ुरआन विशेष रूप से क़ुरैश की भाषा में उतरा था क्योंकि क़ुरआन वाले (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) क़ुरैशी थे।

तुम वह गुलाब की झाड़ी हो जो क़ुरैश के गुलज़ार से खिली है, इसी कारण क़ुरआन क़ुरैशी भाषा में आया है।

1 शरह मआनी अल-आसार, किताब अस-सियाम, बाब अस-सियाम फ़ी अस-सफ़र, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 1/385। पृष्ठ 440 का 613

سینوں اور متفرق کاغذوں، پتھر کی تختیوں، بکری، دنبے کی پوستوں، شانوں، پسلیوں وغیرہا میں تھا ایک جگہ سارا قرآن عظیم مجموع نہ تھا۔ جب جنگ یمامہ میں کہ مسیلمہ کذاب ملعون مدعی نبوت سے زمانہ حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ میں ہوئی صدہا صحابہ کرام حفاظ قرآن نے شہادت پائی، امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کے دل الہام منزل میں حق جل وعلا نے القاء کیا کہ حضرت خلیفہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی بارگاہ میں حاضر ہو کر گزارش کی کہ اس لڑائی میں بہت صحابہ جن کے سینوں میں قرآن عظیم تھا شہید ہوئے۔ یونہی جہادوں میں حفاظ صحابہ شہید ہوتے گئے اور قرآن عظیم متفرق رہا تو بہت قرآن جاتے رہنے کا اندیشہ ہے میری رائے میں حکم دیجئے کہ قرآن عظیم کی سب سورتیں یکجا کرلی جائیں۔ خلیفہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان کی رائے پسند فرمائی اور حضرت زید بن ثابت وغیرہ حفاظ صحابہ رضی اللہ تعالٰی عنہم کو اس امر جلیل کا حکم دیا کہ بجد اللہ تعالٰی سارا قرآن عظیم یکجا ہو گیا، ہر سورت ایک جدا صحیفے میں تھی، وہ صحیفے تاحیات صدیقی حضرت خلیفہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور ان کے بعد حضرت امیر المومنین سیدنا فاروق اعظم اور ان کے بعد حضرت ام المومنین حفصہ بنت الفاروق زوجہ حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہم وسلم کے پاس رہے۔ عرب میں ہر قوم و قبیلہ کی زبان بعض الفاظ کے تلفظ میں مختلف تھی، مثلاً حرف تعریف میں کوئی الف لام کہتا تھا کوئی الف میم کہ اسے لغت پر حدیث :

لیس من امبر الصیام في امسفر1 - سفر میں روزہ رکھنا کوئی نیکی نہیں ہے۔ (ت)

وارد ہے علامات مضارع حروف "اتین" کو کوئی مفتوح پڑھتا تھا کوئی مکسور، مامشبہ بلیس کی خبر کو کوئی منصوب کرتا کوئی مرفوع، اِنّ و اَنّ و غیر ہما کے اسم کو کوئی نصب دیتا کوئی رفع

پر رکھتا، بعض قبائل ہر جگہ (ب) کو (م) بولتے (م) کو (ب)، تاء رحمتہ و نحو ہا کوئی حالت وقفی میں کوئی (ہ) کہتا کوئی (ت) منصوب منوّن پر، کوئی الف سے وقف کرتا کوئی صرف سکون سے، بعض مرفوع و مجرور پر بھی واو و یا سے وقف کرتے۔ بعض قومیں حروف مدہ حرکات موافقہ پر قناعت کرتیں اعُوْذُ کو اَعُذُ ، تَعَالٰی کو تَعَالَ وغیرہ ذلک کہتیں۔ اسی قسم کے بہت سے تفاوت لہجہ و طرز ادا تھے ، قرآن عظیم خاص لغت قریش پر اترا تھا کہ صاحب قرآن صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قریشی تھے۔

گلبن تو کہ زگلزار قریشی گل کرد زان سبب آمدہ قرآن بزبان قرشی

Fatawa Razawiyya Volume 26

(Since your genealogical rose tree appeared from the garden of Quraysh, for this reason, the verses of the Glorious Qur'an are in the dialect of Quraysh.) During the sacred era of the Resplendent Prophet (blessings and peace of Allah be upon him), as the Great Qur'an had recently been revealed and it was difficult for every tribe and group to suddenly change their native accents and ancient habits, ease was granted so that every Arab tribe could recite the Great Qur'an in its own style and accent. After the era of Prophethood, gradually, it became fixed in the minds of some people from various nations that the Great Qur'an was revealed in the specific accent and dialect in which they recited it. This reached the point where, during the era of the Leader of the Believers, 'Uthman Ghani (may Allah be pleased with him), some people came to the point of mutual fighting, contention, and physical altercation over this matter. One would say the Qur'an is in this accent, another would say no, but in this other one. Each claimed his own dialect was correct. When this news reached the Leader of the Believers 'Uthman Ghani, he said, "If such differences have arisen among you already, what hope is there for the future?" Therefore, according to the consultation of the Leader of the Believers, our Master 'Ali al-Murtaza (may Allah honor his noble face) and other prominent companions (may Allah be pleased with them), it was agreed that it was no longer beneficial to permit every tribe to use their own accent, as it would lead to discord (Fitna). Therefore, the entire Ummah should be united on the specific dialect of Quraysh in which the Great Qur'an was revealed, and other dialects should be discontinued. The manuscripts of the Caliph of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) which were kept safe with the Mother of the Believers, the daughter of al-Faruq (may Allah be pleased with them both), should be sent for, copies should be made, all surahs should be collected in one codex (Mushaf), and those codices should be sent to the Islamic lands so that everyone follows the same dialect. Any manuscripts or pages written by some people according to their own style contrary to this should be destroyed to prevent discord. Based on this sound opinion, the Leader of the Believers (may Allah be pleased with him) sent word to the Mother of the Believers (may Allah be pleased with her) to send the Siddiqi manuscripts. The Leader of the Believers ordered Zayd ibn Thabit, 'Abdullah ibn al-Zubayr, Sa'id ibn al-'As, and 'Abd al-Rahman ibn al-Harith ibn Hisham (may Allah be pleased with them all) to make copies. Those copies were sent to Makkah the Great, Syria, Yemen, Bahrain, Basra, and Kufa, and one remained in Madinah the Radiant. The original manuscripts collected by Siddiq al-Akbar (may

Allah be pleased with him), from which these copies were made, were returned to the Mother of the Believers Hafsa (may Allah be pleased with her). The claim that they were buried or destroyed in some way—may Allah forbid—is a pure lie. Those blessed manuscripts remained preserved through the Caliphate of 'Uthman, then the Caliphate of Murtaza, then the Caliphate of Imam Hasan, and then the Caliphate of Amir Mu'awiyah (may Allah be pleased with them all), until Marwan took them and tore them up. In short, the original compilation of the Qur'an was by the command of the Lord of Honor. Page 441 of 613

(चूंकि आपका गुलाब का वंश वृक्ष कुरैश के बगीचे से प्रकट हुआ, इसी कारण कुरान मजीद की आयतें कुरैश की भाषा में हैं।) हुज़ूर पुरनूर (उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) के पवित्र समय में, जब महान कुरान नया-नया उतरा था और हर कौम और कबीले के लिए अपने पुराने मादरी लहजे और आदतों को अचानक बदल देना कठिन था, तो यह आसानी प्रदान की गई थी कि हर अरब कबीला अपने अंदाज़ और लहजे में महान कुरान का पाठ कर सके। नबूवत के दौर के बाद धीरे-धीरे विभिन्न देशों के कुछ लोगों के मन में यह बात बैठ गई कि कुरान करीम उसी लहजे और भाषा में अवतरित हुआ है जिसमें वे पढ़ते हैं। यहाँ तक कि अमीरुल मोमिनीन उस्मान गनी (रज़ियल्लाहु अन्हु) के समय में कुछ लोगों के बीच इस बात पर युद्ध, विवाद और मारपीट की नौबत आ गई। एक कहता था कुरान इस लहजे में है, दूसरा कहता था नहीं बल्कि दूसरे में है। हर कोई अपनी भाषा का दावा करता था। जब यह खबर अमीरुल मोमिनीन उस्मान गनी को मिली, तो उन्होंने कहा, "जब अभी से तुम में यह मतभेद पैदा हो गया है, तो भविष्य में क्या आशा है?" इसलिए अमीरुल मोमिनीन सैयदना अली मुर्तज़ा (करमल्लाहु वजहुल करीम) और अन्य प्रमुख सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के मशवरे के अनुसार यह तय पाया गया कि अब हर कौम को उसके लहजे की अनुमति देना उचित नहीं है क्योंकि इससे फितना (विवाद) उत्पन्न होता है। इसलिए पूरी उम्मत को कुरैश की उस विशिष्ट भाषा पर एकत्रित कर देना चाहिए जिसमें महान कुरान अवतरित हुआ है, और अन्य भाषाओं से रोकना चाहिए। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के खलीफा के वे पत्र जो उम्मुल मोमिनीन बिन्त अल-फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के पास सुरक्षित हैं, उन्हें मंगाकर उनकी प्रतियाँ ली जाएं, सभी सूरतों को एक मुसहफ़ में एकत्रित किया जाए और वे मुसहफ़ इस्लामी देशों में भेज दिए जाएं ताकि सब उसी लहजे का पालन करें। इसके विपरीत अपने-अपने अंदाज़ के अनुसार जो पन्ने या मुसहफ़ कुछ लोगों ने लिखे हैं, फितना रोकने के लिए उन्हें नष्ट कर दिया जाए। इसी सही राय के आधार पर अमीरुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उम्मुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हा) को संदेश भेजा कि सिद्दीकी पत्र भेज दें। अमीरुल मोमिनीन ने ज़ैद बिन साबित, अब्दुल्ला बिन जुबैर, सईद बिन आस और अब्दुल रहमान बिन हारिस बिन हिशाम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) को प्रतियाँ बनाने का आदेश दिया। वे प्रतियाँ मक्का मुअज़्ज़मा, शाम, यमन, बहरीन, बसरा और कूफ़ा भेजी गईं और एक मदीना तैयबा में रही। सिद्दीक अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) द्वारा एकत्रित किए गए वे मूल पत्र जिनसे ये प्रतियाँ बनाई गई थीं, उम्मुल मोमिनीन हफसा (रज़ियल्लाहु अन्हा) को वापस कर दिए गए। उनके बारे में—

अल्लाह न करे—दफन करने या किसी तरह नष्ट कर देने का बयान सरासर झूठ है। वे बरकत वाले पत्र उस्मानी खिलाफत, फिर मुर्तज़वी खिलाफत, फिर इमाम हसन की खिलाफत, फिर अमीर मुआविया (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की खिलाफत तक सुरक्षित रहे, यहाँ तक कि मरवान ने उन्हें लेकर फाड़ दिया। संक्षेप में, कुरान का वास्तविक संग्रह रब्बुल इज्ज़त के आदेश से हुआ। पृष्ठ 441/613

(آپ کا شجرہ گلاب چونکہ قریش کے باغ سے ظاہر ہوا، اسی سبب سے قرآن مجید قریش کی لغت پر آیات) زمانہ اقدس حضور پرنور صلوات اللہ وسلامہ علیہ میں کہ قرآن عظیم نیا نیا اترا تھا اور ہر قوم و قبیلہ کو اپنے مادری لہجہ قدیمی عادات کا دفعۃً بدل دینا دشوار تھا آسانی فرمائی گئی تھی کہ ہر قوم عرب اپنے طرز ولہجہ میں قرات قرآن عظیم کرے، زمانہ نبوت کے بعد شدہ شدہ اقوام مختلفہ سے بعض بعض لوگوں کے ذہن میں جم گیا جس لہجہ ولغت میں پڑھتے ہیں اس میں قرآن کریم نازل ہوا ہے یہاں تک کہ زمانہ امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں بعض لوگوں کو اس بات پر باہم جنگ وجدل وزدوکوب کی نوبت پہنچی یہ کہتا تھا قرآن اس لہجہ میں ہے وہ کہتا تھا نہیں بلکہ اس دوسرے میں ہے، ہر ایک اپنے لغت پر دعویٰ کرتا تھا جب یہ خبر امیر المومنین عثمان غنی کو پہنچی فرمایا ابھی سے تم میں یہ اختلاف پیدا ہوا تو آئندہ کیا امید ہے۔ لہٰذا حسب مشورہ امیر المومنین سیدنا علی مرتضیٰ کرم اللہ وجہہ الکریم و دیگر اعیان صحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم یہ اقرار پایا کہ اب ہر قوم کو اس کے لب و لہجہ کی اجازت میں مصلحت نہ رہی بلکہ فتنہ اٹھتا ہے لہٰذا تمام امت کو خاص لغت قریش پر جس میں قرآن عظیم نازل ہوا ہے جمع کر دینا اور باقی لغات سے باز رکھنا چاہئے، صحیفائے خلیفہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کہ حضرت ام المومنین بنت الفاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے پاس محفوظ ہیں منگا کر ان کی نقلیں لے کر تمام سورتیں ایک مصحف میں جمع کریں اور وہ مصاحف بلاد اسلام میں بھیج دیں کہ سب اسی لہجہ کا اتباع کریں اس کے خلاف اپنے اپنے طرز ادا کے مطابق جو صحائف یا مصاحف بعض لوگوں نے لکھے ہیں دفع فتنہ کے لئے تلف کر دیئے جائیں، اسی رائے صائب کی بناء پر امیر المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حضرت ام المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے کہلا بھیجا کہ

صحیفائے صدیقی بھیج دیجئے، امیر المومنین نے زید بن ثابت و عبداللہ بن زبیر وسعید بن عاص و عبدالرحمن بن حارث بن ہشام رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو نقلیں کرنے کا حکم دیا، وہ نقلیں مکہ معظمہ وشام و یمن و بحرین و بصرہ و کوفہ کو بھیجی گئیں اور ایک مدینہ طیبہ میں رہی اور اصل صحیفے جمع فرمودہ صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ جس سے یہ نقلیں ہوئی تھیں حضرت ام المومنین حفصہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کو واپس دیئے ان کی نسبت معاذ اللہ دفن کرنے یا کسی طرح تلف کرا دینے کا بیان محض جھوٹ ہے وہ مبارک صحیفے خلافت عثمانی پھر خلافت مرتضوی پھر خلافت امام حسن پھر خلافت امیر معاویہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم تک بعینہما محفوظ تھے یہاں تک کہ مروان نے لے کر چاک کر دیئے۔ بالجملہ اصل جمع قرآن تو بحکم رب العزۃ Page 441 of 613

Fatawa Rizvia, Volume 26

As per the instruction of the radiant Presence, the Master of masters, peace and blessings of Allah be upon him, it had happened; collecting all the chapters (Surahs) together remained. The Commander of the Faithful, Siddiq-e-Akbar, did this upon the consultation of the Commander of the Faithful, Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with them both). Then, creating copies from this Siddiqi collection, the Commander of the Faithful, Uthman Ghani, upon the consultation of the Commander of the Faithful, Maula Ali (may Allah be pleased with them both), published them in the lands of Islam and instructed the entire Ummah to gather upon the original Quraishi dialect. For this reason, he is called "Jam'i-ul-Quran" (Collector of the Quran); otherwise, in reality, the Collector of the Quran is the Lord of Might, exalted be His majesty, as the Most Mighty Speaker said:

"Indeed, upon Us is its collection and its recitation."[1] | Truly, its preservation and reading are Our responsibility. (T)

And apparently, [it was] the Master of the Messengers, peace and blessings of Allah be upon him. And in terms of gathering in one place, the first "Collector of the Quran" is Hazrat Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him). Hakim narrates in Al-Mustadrak, on the condition of Bukhari and Muslim, from Hazrat Zaid bin Thabit Al-Ansari (may Allah be pleased with him):

He said: "We were with the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, compiling the Quran from pieces of parchment."[2] | Meaning, during the holy era of the Master of the Worlds, peace and blessings of Allah be upon him, we used to collect the Quran on pieces of parchment.

Imam Jalaluddin Suyuti says in Al-Itqan:

"The entire Quran had been written during the era of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, but it was not collected in one place nor were the Surahs ordered."[3] | The entire Quran was written in the holy era of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, but it was not collected in one place and the Surahs were not ordered. (T)

Narrated in Sahih Bukhari from him:

He said: "Abu Bakr sent for me [after] the slaughter of the people of Yamama, and behold, Umar bin al-Khattab [was with him]." | Hazrat Zaid bin Thabit (may Allah be

pleased with him) said: On the occasion of the Battle of Yamama, Hazrat Abu Bakr Siddiq...

[1] Al-Quran Al-Karim 75/17 [2] Al-Mustadrak lil Hakim, Kitab al-Tafsir, collection of Quran was not once, Dar al-Fikr Beirut 2/229 [3] Al-Itqan, Type 18 on its collection and arrangement, Mustafa al-Babi Egypt 1/57 Page 442 of 613

फतावा रज़विया, जिल्द 26

हुज़ूर पुरनूर सैयद-उल-असयाद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के निर्देशानुसार सब कुछ हो चुका था; केवल सभी सूरतों को एक जगह एकत्र करना शेष था। अमीर-उल-मोमिनीन सिद्दीक-ए-अकबर ने अमीर-उल-मोमिनीन फारूक-ए-आजम (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के परामर्श से ऐसा किया। फिर इसी सिद्दीकी संग्रह की प्रतियों से मुसहफ बनाकर अमीर-उल-मोमिनीन उस्मान गनी ने अमीर-उल-मोमिनीन मौला अली (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के परामर्श से इस्लामी देशों में प्रकाशित किया और पूरी उम्मत को मूल कुरैशी लहज़े पर एकत्र होने का निर्देश दिया। इसी कारण उन्हें "जामे-उल-कुरान" (कुरान एकत्र करने वाला) कहा जाता है; अन्यथा वास्तव में कुरान का संग्रहकर्ता रब्बुल इज्जत (अल्लाह) है, जैसा कि उस सर्वशक्तिमान ने कहा:

"बेशक, इसे सुरक्षित करना और इसका पाठ करना हमारे ज़िम्मे है।"[1] | बेशक इसका सुरक्षित करना और पढ़ना हमारे ज़िम्मे है। (त)

और प्रकट रूप से हुज़ूर सैय्यद-उल-मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं। और एक स्थान पर एकत्र करने के विचार से, सबसे पहले "जामे-उल-कुरान" हज़रत सिद्दीक-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) हैं। हाकिम मुस्तदरक में बुखारी और मुस्लिम की शर्त पर हज़रत ज़ैद बिन साबित अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णन करते हैं:

उन्होंने कहा: "हम अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास होते थे, और कागज़ के टुकड़ों से कुरान एकत्र करते थे।"[2] | यानी हम हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र युग में कुरान को कागज़ के टुकड़ों पर एकत्र करते थे।

इमाम जलालुद्दीन सुयूती अल-इतकान शरीफ में फरमाते हैं:

"अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के युग में पूरा कुरान लिखा जा चुका था, लेकिन वह एक ही स्थान पर एकत्रित नहीं था और न ही सूरतों का क्रम निर्धारित था।"[3] | सारा कुरान अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र युग में लिखा गया था, लेकिन वह एक स्थान पर एकत्र नहीं था और सूरतों का क्रम व्यवस्थित नहीं था। (त)

सहीह बुखारी शरीफ में उनसे वर्णित है:

उन्होंने कहा: "यमामा की लड़ाई के बाद अबू बक्र ने मुझे बुलवाया, तो देखा कि उमर बिन खत्ताब [उनके पास बैठे थे]।" | हज़रत ज़ैद बिन साबित (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फरमाया: यमामा के युद्ध के अवसर पर हज़रत अबू बक्र सिद्दीक...

[1] अल-कुरान अल-करीम 75/17 [2] अल-मुस्तदरक लिल हाकिम, किताब अल-तफसीर, कुरान का संग्रह एक बार में नहीं था, दार अल-फिक्र बेरुत 2/229 [3] अल-इतकान, प्रकार 18 इसके संग्रह और व्यवस्था पर, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र 1/57 पृष्ठ 613 में से 442

حسبِ ارشاد حضورِ پُر نور سید الاسیاد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہو لیا تھا سب سُور کا یکجا کرنا باقی تھا امیر المومنین صدیقِ اکبر نے بمشورہ امیر المومنین فاروقِ اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہما کیا پھر اسی جمع فرمودہ صدیقی کی نقلوں سے مصاحف بنا کر امیر المومنین عثمان غنی نے بمشورہ امیر المومنین مولٰی علی رضی اللہ تعالٰی عنہما بلادِ اسلام میں شائع کئے اور تمام امت کو اصل لہجہ قریش پر مجتمع ہونے کی ہدایت فرمائی اسی وجہ سے وہ جناب جامع القرآن کہلائے ورنہ حقیقۃً جامع القرآن رب العزۃ تعالٰی شانہ ہے، کما قال عز من قائل:

"إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهٗ وَ قُرْاٰنَهٗ" 1 | بے شک اس کا محفوظ کرنا اور پڑھنا ہمارے ذمے ہے۔(ت)

اور بنظرِ ظاہر حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور ایک جگہ اجتماع کے لحاظ سے سب میں پہلے جامع القرآن حضرت صدیقِ اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ، حاکم مستدرک میں بشرطِ بخاری و مسلم حضرت زید بن ثابت انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی:

قال کنا عند رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نؤلف القرآن من الرقاع 2 | یعنی ہم زمانہ اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں قرآن پارچوں میں جمع کرتے تھے۔

امام جلال الدین سیوطی اتقان شریف میں فرماتے ہیں:

قد کان القرآن کتب کلہ فی عھد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لکن غیر مجموع فی موضع واحد ولا مرتب السور 3۔ | سارا قرآن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے عہدِ اقدس میں لکھا گیا تھا لیکن وہ ایک جگہ جمع نہیں تھا اور سورتیں مرتب نہیں ہوئی تھیں۔(ت)

صحیح بخاری شریف میں انھیں سے مروی:

قال ارسل الی ابوبکر مقتل اهل الیمامة فأذا عمر بن الخطاب | حضرت زید بن ثابت رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا جنگِ یمامہ کے موقع پر حضرت ابوبکر صدیق

1 القرآن الکریم ۷۵/ ۱۷ 2 المستدرك للحاكم كتاب التفسير جمع القرآن لم يكن مرة واحدة دار الفكر بيروت ۲/ ۲۲۹ 3 الاتقان النوع الثامن عشر فی جمعه و ترتیبه مصطفی البابي مصرا/ ۵۷ Page of 613 442

Fatawa Razawiya Volume 26

[Arabic Text]: He [Abu Bakr] said: Abu Bakr said, 'Umar came to me and said, "Indeed, slaughter has intensified on the Day of Yamama among the reciters of the Quran, and I fear that slaughter will intensify among the reciters in other places, and much of the Quran will be lost. I am of the opinion that you should command the collection of the Quran."' Zaid said: Abu Bakr said, 'You are a wise young man; we do not suspect you, and you used to write the revelation for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). So, search for the Quran and collect it.' Thus, I searched for the Quran and collected it from palm stalks, thin white stones, and the chests of men. These scripts remained with Abu Bakr until Allah took him, then with Umar during his lifetime, and then with Hafsah bint Umar. This is abbreviated.

[Urdu Column]: (Allah be pleased with him) summoned me. When I arrived, I found that Hazrat Umar (Allah be pleased with him) was also present there. Abu Bakr Siddiq (Allah be pleased with him) said: 'Hazrat Umar has come to me and said that many Quran reciters were martyred in the battle of Yamama. I fear that if reciters continue to be martyred in abundance during battles, a large part of the Holy Quran will be lost. My opinion is that you should order the collection of the Holy Quran.' Hazrat Zaid said: Hazrat Abu Bakr Siddiq (Allah be pleased with him) said to me: 'You are a wise young man; we do not cast any suspicion on you in any matter, and you used to write the revelation for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Therefore, search for the Holy Quran and collect it.' Consequently, I searched for the Holy Quran and collected it from palm stalks, stone slabs, and the chests of people. Those scriptures remained with Hazrat Abu Bakr Siddiq (Allah be pleased with him) until his passing, then they were with Hazrat Umar (Allah be pleased with him), and after your passing, they remained with Sayyidah Hafsah bint Umar (Allah be pleased with her). (Abbreviated)-(T)

The summary of this long Hadith is that after the Battle of Yamama, Farooq (Umar) advised Siddiq (Abu Bakr) to collect the Quran, and Siddiq ordered Zaid bin Thabit to gather all the Surahs from scattered fragments. They remained with Siddiq, then Umar Farooq, then the Mother of the Believers (Hafsah), may Allah be pleased with all of them. The Commander of the Faithful, our master Ali (may Allah honor his face), says:

[Arabic]: The greatest of people in reward concerning the copies of the Quran (Masahif) is Abu Bakr. [Urdu]: Among people, the greatest reward regarding the copies of the Quran is for Abu Bakr.

---

1 Sahih al-Bukhari, Book of the Virtues of the Quran, Chapter: Collection of the Quran, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 4/746, 745

[अरबी पाठ]: उन्होंने [अबू बक्र] कहा: अबू बक्र ने कहा, 'उमर मेरे पास आए और कहा, "बेशक यमामा के दिन कुरान के पाठकों (क़ुर्रा) में कत्लेआम तेज़ हो गया है, और मुझे डर है कि अन्य स्थानों पर भी पाठकों के बीच कत्लेआम तेज़ हो जाएगा, और कुरान का बहुत सा हिस्सा नष्ट हो जाएगा। मेरा मानना है कि आपको कुरान को इकट्ठा करने का आदेश देना चाहिए।"' ज़ैद ने कहा: अबू बक्र ने कहा, 'तुम एक बुद्धिमान युवा हो; हमें तुम पर कोई संदेह नहीं है, और तुम अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए वह्य (प्रकाशना) लिखा करते थे। इसलिए, कुरान की खोज करो और उसे इकट्ठा करो।' इस प्रकार, मैंने कुरान की खोज की और उसे खजूर के पत्तों, सफ़ेद पत्थरों और लोगों के सीनों से इकट्ठा किया। वे पांडुलिपियाँ अबू बक्र के पास रहीं जब तक कि अल्लाह ने उन्हें उठा नहीं लिया, फिर उमर के पास उनके जीवनकाल में, और फिर हफ़्सा बिन्त उमर के पास। यह संक्षेप में है।

[उर्दू कॉलम]: (अल्लाह उनसे राज़ी हो) ने मुझे बुलाया। जब मैं हाज़िर हुआ तो देखा कि हज़रत उमर (अल्लाह उनसे राज़ी हो) भी वहाँ मौजूद थे। अबू बक्र सिद्दीक़ (अल्लाह उनसे राज़ी हो) ने फ़रमाया: 'हज़रत उमर मेरे पास आए हैं और कहा है कि जंगे-यमामा में बहुत से कुरान के क़ारी शहीद हुए हैं। मुझे डर है कि अगर जंगों में क़ारी कसरत से शहीद होते रहे तो कुरान मजीद का बहुत सा हिस्सा ज़ाया हो जाएगा। मेरी राय यह है कि आप कुरान मजीद को जमा करने का हुक्म दें।' हज़रत ज़ैद ने कहा: हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़ (अल्लाह उनसे राज़ी हो) ने मुझसे फ़रमाया: 'तुम एक अकलमंद नौजवान हो; हम तुम पर किसी मामले में तोहमत नहीं लगाते और तुम रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की वही लिखा करते थे। इसलिए कुरान मजीद तलाश करो और उसे जमा कर दो।' चुनाँचे, मैंने कुरान मजीद को ढूँढा और उसे खजूर के पत्तों, पत्थर की सिलों और लोगों के सीनों से जमा करता था। वे सहीफ़े हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़ (अल्लाह उनसे राज़ी हो) की वफ़ात तक उनके पास रहे, फिर हज़रत उमर (अल्लाह उनसे राज़ी हो) के पास रहे, आपके विसाल के बाद सैयदा हफ़्सा बिन्त उमर (अल्लाह उनसे राज़ी हो) के पास मौजूद रहे। (संक्षेप में)-(त)

इस लम्बी हदीस का सारांश यही है कि जंगे-यमामा के बाद फ़ारूक़ ने सिद्दीक़ को जमा-ए-कुरान का मशवरा दिया और सिद्दीक़ ने ज़ैद बिन साबित को इसका हुक्म दिया कि मुतफ़र्रिक़ परचों से सब सूरतें यकजा हों। फिर वह सिद्दीक़, फिर उमर फ़ारूक़, फिर उम्मुल मोमिनीन के पास रहीं, अल्लाह उन सब से राज़ी हो। अमीरुल मोमिनीन सैयदुना अली (करमल्लाहु वज्हहुल करीम) फ़रमाते हैं:

[अरबी]: मसाहिफ़ (कुरान की प्रतियों) के मामले में सवाब में लोगों में सबसे महान अबू बक्र हैं।
[उर्दू]: मसाहिफ़ में सबसे ज़्यादा सवाब अबू बक्र का है।

---

1 सहीह अल-बुख़ारी, किताब फ़ज़ाइलुल कुरान, बाब जमुअल कुरान, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 4/746, 745

عندہ فقال ابوبکر ان عمر اتانی فقال ان القتل قد استحر یوم الیمامۃ بقراء القرآن و انی اخشی ان یستحر القتل بالقراء بالمواطن فیذھب کثیر من القرآن و انی اری ان تامر بجمع القرآن قال زید قال ابوبکر انک رجل شاب عاقل لا نتھمك و قد کنت تکتب الوحی لرسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فتتبع القرآن فاجمعہ فتتبعت القرآن اجمعہ من العسب واللخاف و صدور الرجال فکانت الصحف عند ابی بکر حتی توفاہ اللہ ثم عند عمر حیاتہ ثم عند حفصۃ بنت عمرھذا مختصرا۔ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے مجھے بلوایا، میں حاضر ہوا تو دیکھا کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ بھی وہاں موجود تھے، ابو بکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا میرے پاس حضرت عمر آئے ہیں اور کہا ہے کہ جنگِ یمامہ میں بہت سے قراءِ قرآن شہید ہوئے ہیں، مجھے خوف ہے کہ اگر جنگوں میں قراء کثرت سے سے شہید ہوتے رہے تو قرآن مجید کا بہت سا حصہ ضائع ہوجائے گا میری رائے یہ ہے کہ آپ قرآن مجید کو جمع کرنے کا حکم دیں، حضرت زید نے کہا حضرت ابو بکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ نے مجھے فرمایا تم ایک نوجوان عقلمند مرد ہو، ہم آپ کو کسی معاملے میں تہمت نہیں لگاتے اور آپ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی وحی لکھا کرتے تھے پس قرآن مجید تلاش کرو اور اس کو جمع کردو، چنانچہ میں نے قرآن مجید کو ڈھونڈا اور اس کو کھجور کے پٹھوں، پتھر کی سلوں اور لوگوں کے سینوں سے جمع کرتا تھا وہ صحیفے حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ کی وفات تک ان کے پاس رہے پھر حضرت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ کے پاس رہے آپ کے وصال کے بعد سیدہ حفصہ بنت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہا کے پاس موجود رہے (اختصار)۔(ت)

اس حدیث طویل کا خلاصہ وہی ہے کہ بعد جنگِ یمامہ فاروق نے صدیق کو جمع قرآن کا مشورہ اور صدیق نے زید بن ثابت کو اس کا حکم دیا کہ متفرق پرچوں سے سب سورتیں یکجا ہوں کر

صدیق پھر عمر فاروق پھر ام المومنین کے پاس رہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین۔ امیر المومنین سیدنا علی کرم اللہ وجہہ الکریم فرماتے ہیں:

اعظم الناس فی المصاحف اجرا ابوبکر | مصاحف میں سب سے زیادہ ثواب ابوبکر کا

---

1 صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن باب جمع القرآن قدیمی کتب خانہ کراچی ۴/ ۷۴۶، ۷۴۵

Fatawa Razawiyya Volume 26

May Allah have mercy on Abu Bakr, he was the first to gather the Book of Allah. Narrated by Ibn Abi Dawud in 'Al-Masahif' with a good chain from 'Abd Khayr, who said: I heard Ali (may Allah be pleased with him) saying... then he mentioned the same hadith. (T)

The great Imam, Knower of Allah, al-Muhasibi (may Allah be pleased with him) says in the book 'Fahm al-Sunan': "The writing of the Quran is not an innovation, for he (peace and blessings of Allah be upon him) used to order its writing, but it was scattered on pieces of parchment, shoulder blades, and palm stalks. As-Siddiq (Abu Bakr) only ordered its transcription from one place to another in a gathered form. It was as if pages of the Quran found in the noble house of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) were scattered, and a gatherer collected them and bound them with a thread so that nothing from it would be lost." Quoted in 'Al-Itqan'. (T)

In Sahih al-Bukhari: Musa narrated to us, he said: Ibrahim narrated to us, he said: Ibn Shihab narrated to us that Anas bin Malik narrated to him that Hudhayfah bin al-Yaman came to 'Uthman, and he was fighting the people of Syria in the conquest of Armenia...

1. Al-Itqan, referencing Ibn Abi Dawud in 'Al-Masahif', type 18, Mustafa al-Babi Egypt, 1/57.
2. Al-Itqan, referencing Al-Harith al-Muhasibi in the book 'Fahm al-Sunan', type 18, Mustafa al-Babi Egypt, 1/58.

फतावा रजविया जिल्द 26

अल्लाह अबू बक्र पर रहमत फरमाए, वह पहले शख्स थे जिन्होंने अल्लाह की किताब को जमा किया। इब्न अबी दाऊद ने 'अल-मसाहिफ' में एक अच्छी सनद के साथ अब्द खैर से रिवायत किया है, उन्होंने कहा: मैंने हज़रत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) को फरमाते सुना, फिर उन्होंने वही हदीस ज़िक्र की। (त)

महान इमाम, आरिफ बिल्लाह मुहासिबी (रज़ियल्लाहु अन्हु) अपनी किताब 'फहम अल-सुनन' में फरमाते हैं: कुरान का लिखना कोई नया काम नहीं है, क्योंकि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इसके लिखने का हुक्म दिया करते थे, लेकिन वह टुकड़ों, कंधे की हड्डियों और खजूर के पत्तों पर अलग-अलग लिखा हुआ था। सिद्दीक (अबू बक्र) ने इसे एक जगह से दूसरी जगह जमा करके नक्ल करने का हुक्म दिया। यह ऐसा ही था जैसे हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के घर में कुरान के जो पन्ने बिखरे हुए थे, उन्हें जमा करने वाले ने एक धागे में बांध दिया ताकि उसमें से कोई चीज़ खो न जाए। 'अल-इतकान' में नक्ल किया गया। (त)

सहीह बुखारी शरीफ में है: हमें मूसा ने हदीस बयान की, उन्होंने कहा हमें इब्राहिम ने, उन्होंने कहा हमें इब्न शिहाब ने हदीस बयान की कि हज़रत अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उन्हें हदीस बयान की कि हज़रत हुज़ैफा बिन यमान (रज़ियल्लाहु अन्हु) उस्मान के पास आए, और वह आर्मेनिया की फतह में शाम के लोगों के साथ जिहाद कर रहे थे...

1. अल-इतकान, हवालह इब्न अबी दाऊद फी अल-मसाहिफ, अलनौ अत्तसामिन अशर, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 1/57.
2. अल-इतकान, हवालह अल-हारिस अल-मुहासिबी फी किताब फहम अल-सुनन, अलनौ अत्तसामिन अशर, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 1/58.

पेज 444 of 613

رحمة الله علی ابی بکر، ھو اول من جمع کتاب الله، رواہ ابن ابی داؤد المصاحف[1]8 بسند حسن عن عبد خیر قال سمعت علیا یقول فذکرہ۔ ہے اللہ ابوبکر پر رحمت کرے سب سے پہلے انہیں نے قرآن جمع کیا۔ (اس کو ابن ابی داؤد نے مصاحف میں سند حسن کے ساتھ عبد خیر سے روایت کیا انہوں نے کہا کہ میں نے حضرت علی رضی اللہ تعالٰی عنہ کو فرماتے سنا، پھر وہی حدیث ذکر کی۔ت)

امام اجل عارف باللہ محاسبی رضی اللہ تعالٰی عنہ کتاب فہم السنن میں فرماتے ہیں: کتابة القرآن لیست بمحدثة فانہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کان یأمر بکتابتہ ولکنہ کان مفرقا في الرقاع والاکتاف والعسب فانما امر الصدیق بنسخھا من مکان الی مکان مجتمعا وکان ذلك بمنزلة اوراق وجدت فی بیت رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فیھا القرآن منتشر فجمعھا جامع وربطھا بخیط حتی لا یضیع منھا شیئ۔ نقلہ فی الاتقان[2]8۔ یعنی قرآن کا لکھنا کوئی نیا کام نہیں یہ تو زمانہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں بحکم اقدس ہو چکا تھا مگر متفرق تھا پارچوں، شانے کی ہڈیوں اور کھجور کے پٹھوں پر لکھا ہوا تھا صدیق نے یکجا کر دیا تو گویا کہ یہ ایسا ہوا کہ قرآن کے اوراق جو حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے کاشانہ مبارک میں منتشر تھے وہ جمع کرنے والے نے ایک ڈورے میں باندھ دیئے تاکہ اس میں سے کوئی شے ضائع نہ ہو۔ (اس کو اتقان میں نقل کیا ۔ت)

صحیح بخاری شریف میں ہے: حدثنا موسٰی ثنا ابر اھیم ثنا ابن شھاب ان انس بن مالك حدثہ ان حذیفة بن الیمان قدم علی عثمان وکان یغازی اھل الشام في فتح ارمینیة ہمیں موسیٰ نے حدیث بیان کی انہوں نے کہا ہمیں ابراہیم نے انہوں نے کہا ہمیں ابن شہاب نے حدیث بیان کی کہ حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ نے انہیں حدیث بیان کی کہ حضرت حذیفہ بن یمان رضی اللہ تعالٰی عنہ

1٨ الاتقان بحواله ابن ابى داؤد فى المصاحف النوع الثامن عشر مصطفٰى البابى مصر ١ / ٥٧ 2٨

الاتقان بحواله الحارث المحاسبى فى كتاب فهم السنن النوع الثامن عشر مصطفٰى البابى مصر ١ / ٥٨

Fatawa Rizvia Volume 26

[Arabic Text Block]: ...and Azerbaijan with the people of Iraq. Hudhayfah was alarmed by their differences in the recitation (of the Quran), so Hudhayfah said to 'Uthman: "O Leader of the Faithful! Save this Ummah before they differ concerning the Book (Quran) like the Jews and the Christians differed." So 'Uthman sent a message to Hafsah (Allah be pleased with her), saying: "Send us the manuscripts so that we may transcribe them into the Mushafs (volumes) and then return them to you." Hafsah sent them to 'Uthman, and he commanded Zayd ibn Thabit, 'Abdullah ibn al-Zubayr, Sa'id ibn al-'As, and 'Abd al-Rahman ibn al-Harith ibn Hisham to transcribe them into Mushafs. 'Uthman said to the group of three Qurayshis: "If you and Zayd ibn Thabit differ on anything in the Quran, write it in the tongue of the Quraysh, for it was only revealed in their tongue." They did so, until when they had transcribed the manuscripts into Mushafs, 'Uthman returned the manuscripts to Hafsah, and he sent to every horizon a Mushaf from what they had transcribed, and he ordered that anything else of the Quran in every sheet or volume be burned.

[Urdu Translation Block]: Hudhayfah came to Sayyiduna Hazrat 'Uthman (Allah be pleased with him) while he was preparing armies of the people of Sham and Iraq to fight and conquer Armenia and Azerbaijan. Hudhayfah was put into a state of anxiety by the differences in the Quranic recitation among the people of Sham and Iraq. So he said to Hazrat 'Uthman Ghani (Allah be pleased with him): "O Leader of the Faithful! Prevent this Ummah from differing over the Book of Allah as the Jews and Christians did." Hazrat 'Uthman Ghani (Allah be pleased with him) sent someone to Umm al-Mu'minin Sayyidah Hafsah (Allah be pleased with her) saying: "Send those manuscripts to us; we will transcribe them into a Mushaf and then return them to you." Umm al-Mu'minin Hafsah (Allah be pleased with her) sent the manuscripts to the Leader of the Faithful. Then he commanded Zayd ibn Thabit, 'Abdullah ibn al-Zubayr, Sa'id ibn al-'As, and 'Abd al-Rahman ibn al-Harith ibn Hisham (Allah be pleased with them), and they transcribed it into the Mushaf. Hazrat 'Uthman Ghani (Allah be pleased with him) said to those three Qurayshi individuals: "When there is a difference between you and Zayd ibn Thabit regarding any word of the Quran, then write it in the language of the Quraysh because the Quran was revealed in their language only." They did so until when they had copied all those manuscripts into the Mushafs, Hazrat 'Uthman returned those original manuscripts to Hazrat Hafsah and

sent one transcribed Mushaf to every region and ordered that any other manuscript or Mushaf besides this be burned.

1. Sahih al-Bukhari, Kitab Fada'il al-Quran, Chapter: Collection of the Quran, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/46

फ़तावा रिज़विया खंड 26

[अरबी पाठ ब्लॉक]: ...और अज़रबैजान इराक के लोगों के साथ। हुज़ैफ़ा उनके(कुरान के) पाठ में मतभेदों से घबरा गए थे, इसलिए हुज़ैफ़ा ने उस्मान से कहा: "हे विश्वासियों के नेता! इस उम्मत को अल्लाह की किताब (कुरान) के बारे में उसी तरह मतभेद करने से पहले बचा लीजिए जैसे यहूदियों और ईसाइयों ने मतभेद किया था।" तब उस्मान ने हफ़्सा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के पास यह संदेश भेजा: "हमें वे पांडुलिपियाँ भेजें ताकि हम उन्हें मुसहफ़ (जिल्दों) में प्रतिलिपिबद्ध कर सकें और फिर उन्हें आपको वापस कर सकें।" हफ़्सा ने उन्हें उस्मान के पास भेज दिया, और उन्होंने ज़ैद बिन साबित, अब्दुल्ला बिन अल-ज़ुबैर, सईद बिन अल-आस और अब्दुर रहमान बिन अल-हारिस बिन हिशम को उन्हें मुसहफ़ में प्रतिलिपिबद्ध करने का आदेश दिया। उस्मान ने तीन कुरैशी लोगों के समूह से कहा: "यदि आप और ज़ैद बिन साबित कुरान के किसी भी हिस्से पर असहमत हों, तो उसे कुरैशी बोली में लिखें, क्योंकि कुरान उनकी ही बोली में अवतरित हुआ था।" उन्होंने वैसा ही किया, और जब उन्होंने पांडुलिपियों को मुसहफ़ में कॉपी करना समाप्त कर लिया, तो उस्मान ने मूल पांडुलिपियों को हफ़्सा को लौटा दिया, और उन्होंने प्रतिलिपि की गई प्रतियों में से एक-एक प्रति हर प्रांत में भेज दी, और आदेश दिया कि इनके अलावा कुरान के किसी भी अन्य पन्ने या पांडुलिपि को जला दिया जाए।

[उर्दू अनुवाद ब्लॉक]: हुज़ैफ़ा सैय्यदुना हज़रत उस्मान (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के पास आए, जबकि वे आर्मेनिया और अज़रबैजान को जीतने के लिए शाम और इराक के लोगों की सेनाएँ तैयार कर रहे थे। शाम और इराक के लोगों के कुरान पढ़ने के अंतर ने हुज़ैफ़ा को घबराहट में डाल दिया। तो उन्होंने हज़रत उस्मान गनी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से कहा: "हे अमीर-उल-मोमिनीन! इस उम्मत को यहूदी और ईसाइयों की तरह अल्लाह की किताब में मतभेद करने से रोकें।" हज़रत उस्मान गनी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने उम्मुल मोमिनीन सैय्यदा हफ़्सा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के पास संदेश भेजा कि "वे पांडुलिपियाँ हमारे पास भेज दें, हम उन्हें मुसहफ़ में लिखकर फिर आपको वापस कर देंगे।" उम्मुल मोमिनीन हफ़्सा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने वे पांडुलिपियाँ अमीर-उल-मोमिनीन के पास भेज दीं। फिर उन्होंने ज़ैद बिन साबित, अब्दुल्ला बिन ज़ुबैर, सईद बिन आस और अब्दुर रहमान बिन हारिस बिन हिशम (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) को आदेश दिया, और उन्होंने उसे मुसहफ़ में लिख दिया। हज़रत उस्मान गनी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने उन तीनों कुरैशी व्यक्तियों से कहा: "जब तुम्हारा और ज़ैद बिन साबित का कुरान के किसी शब्द के बारे में

मतभेद हो जाए, तो उसे कुरैशी भाषा में लिखो क्योंकि कुरान उन्हीं की भाषा में अवतरित हुआ है।" उन्होंने वैसा ही किया यहाँ तक कि जब वे सभी पांडुलिपियाँ मुसहफ़ में नक़ल कर चुके तो हज़रत उस्मान ने वे मूल पांडुलिपियाँ हज़रत हफ़्सा को वापस लौटा दीं और हर तरफ एक-एक नक़ल किया हुआ मुसहफ़ भेज दिया और आदेश दिया कि इसके सिवा जो भी पांडुलिपि या मुसहफ़ हो उसे जला दिया जाए।

1. सहीह अल-बुखारी, किताब फ़ज़ाइल अल-कुरान, अध्याय: कुरान का संग्रह, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/46

पृष्ठ 613 का 445

وأذربيجان مع اهل العراق فافزع حذيفة اختلافهم في القرأة فقال حذيفة لعثمان يا أمير المؤمنين ادرك هذه الامة قبل ان يختلفوا في الكتاب اختلاف اليهود والنصارى فارسل عثمن الى حفصة رضى الله تعالى عنها ان ارسلى الينا بالصحف ننسخها في المصاحف ثم نردها اليك فارسلت بها حفصة الى عثمن فأمر زيد بن ثابت وعبدالله بن زبيربن وسعيد بن العاص وعبد الرحمن بن الحارث بن هشام فنسخوها في المصاحف وقال عثمن للرهط القرشيين الثلثة اذا اختلفتم انتم وزيد بن ثابت في شيئ من القرآن فاكتبوه بلسان قريش فانما نزل بلسانهم ففعلوا حتى اذا نسخوا الصحف في المصاحف رد عثمن الصحف الى حفصة و ارسل الى كل افق بمصحف مما نسخوا و امر بما سواه من القرآن في كل صحيفة او مصحف ان يحرق۔

سید نا حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے پاس آئے جبکہ وہ اہل شام اور اہل عراق کو آرمینیہ اور آذربایجان کے ساتھ جنگ کرنے اور ان کو فتح کرنے کے لئے لشکر تیار کر رہے تھے، حذیفہ کو اہل شام اور اہل عراق کے قرآن پڑھنے کے اختلاف نے گھبراہٹ میں ڈال دیا تو انہوں نے حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے کہا اے امیر المؤمنین! اس امت کو یہود و نصاریٰ کی طرح کتاب اللہ میں اختلاف کرنے سے روکیں، حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے کسی کو ام المؤمنین سیدہ حفصہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کے پاس بھیجا کہ وہ صحیفے ہمارے پاس بھیج دیں ہم ان کو مصحف میں لکھ کر پھر آپ کو واپس کر دیں گے۔ ام المؤمنین حفصہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا نے صحیفے امیر المؤمنین کے پاس بھیج دیئے تو انہوں نے زید بن ثابت، عبداللہ بن زبیر، سعید بن عاص اور عبد الرحمن بن حارث بن ہشام رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو حکم دیا، انہوں نے اس کو مصحف میں لکھ دیا۔ حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے ان تینوں قریشی افراد سے فرمایا

کہ جب تمہارا اور زید بن ثابت کا قرآن کے کسی لفظ کے متعلق اختلاف ہو جائے تو اسے قریش کی زبان میں لکھو کیونکہ قرآن ان ہی کی زبان میں نازل ہوا ہے۔ انہوں نے ایسا ہی کیا یہاں تک کہ جب وہ تمام صحائف مصاحف میں نقل کر چکے تو حضرت عثمان نے وہ اصل صحائف حضرت حفصہ کو واپس لوٹا دئیے اور ہر طرف ایک ایک نقل شدہ مصحف روانہ کر دیا اور حکم دیا کہ اس کے سوا جو بھی صحیفہ یا مصحف ہو اسے جلا دیا جائے۔

1 صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن باب جمع القرآن قدیمی کتب خانہ کراچی ۴۶/۲

(Hazrat Uthman) radiallahu ta'ala anhu commanded the three Quraishis that if there is a difference between you and Zaid bin Thabit regarding any word of the Holy Quran, write it according to the dialect of the Quraish because the Holy Quran was revealed only in the dialect of the Quraish. They followed the command of Hazrat Uthman Ghani radiallahu ta'ala anhu until they had transcribed the scrolls into codices (Musahif). Then Hazrat Uthman Ghani radiallahu ta'ala anhu returned those scrolls to the Mother of the Believers, Sayyidah Hafsah radiallahu ta'ala anha, and sent one codex to every corner of the country that they had written, and ordered that whatever Quran is in any scroll or codex besides that should be burnt. (T)

Look, this Sahih Bukhari Hadith is a clear witness of justice that Ameer al-Momineen Uthman Ghani, after hearing the differences in accents and dialects, sent for the Siddiqi scrolls from Hazrat Hafsah and, making codices from their copies, sent them to Islamic lands and returned those scrolls to the Mother of the Believers after copying, may Allah be pleased with them all. Ibn Ashtah narrates in Kitab al-Masahif:

[Boxed Text] Arabic: اختلفوا فی القراءة علی عهد عثمان رضی الله تعالٰی عنه حتّٰی اقتتل الغلمان والمعلمون فبلغ ذلک عثمان بن عفان رضی الله تعالٰی عنه فقال عندی تکذبون به وتلحنون فیه، فمن نأٰی عنی کان اشد تکذیبا واکثر لحنا یا اصحاب محمد صلی الله تعالٰی علیه وسلم اجتمعوا فاکتبوا للناس اماما فاجتمعوا فکتبوا الحدیث رواه من طریق ایوب عن ابی قلابة قال حدثنی رجل من بنی عامر یقال له انس بن مالک ۱، فذکره۔

Urdu: There was so much difference in the recitation of the Holy Quran during the era of Hazrat Uthman Ghani radiallahu ta'ala anhu that students and teachers began to fight. This news reached Hazrat Uthman bin Affan radiallahu ta'ala anhu, so he said, "You deny it and make mistakes in it in my presence, so those who are far from me would deny it and make mistakes even more. O companions of Muhammad sallallahu ta'ala alayhi wa sallam! Gather together and write an Imam (standard Quran) for the people." So the noble companions radiallahu ta'ala anhum gathered and wrote the Quran. Ibn Ashtah narrated this Hadith through Ayyub from Abu Qilabah, who said: A man from Bani Amir narrated to me who was called Anas bin Malik, then he mentioned the same aforementioned Hadith. (T)

Our leader Mawla Ali karramallahu ta'ala wajhahul kareem says:

1 Al-Itqan with reference to Ibn Ashtah, Chapter 18, Mustafa al-Babi Egypt 1/59. Page 446 of 613

(हज़रत उस्मान) रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने तीनों कुरैशियों को हुक्म दिया कि जब तुम्हारा और ज़ैद बिन साबित का क़ुरान मजीद के किसी कलिमे में इख़्तिलाफ़ हो जाए तो उसको लुगत-ए-क़ुरैश के मुताबिक लिखो क्योंकि क़ुरान मजीद सिर्फ लुगत-ए-क़ुरैश पर नाज़िल हुआ। उन्होंने हज़रत उस्मान गनी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हुक्म की तामील की यहाँ तक कि जब उन्होंने सहीफ़ों को मसाहिफ़ में लिख दिया तो हज़रत उस्मान गनी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने वो सहीफ़े उम्मुल मोमिनीन सय्यिदा हफ़सा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा को वापस भेज दिए, और मुल्क के हर कोने में एक मुसहफ़ भेज दिया जो उन्होंने लिखा था और हुक्म दिया कि इसके सिवा जो क़ुरान किसी सहीफ़े या मुसहफ़ में है उसको जला दिया जाए। (त)

देखो यह हदीस सही बुख़ारी साफ़ गवाह-ए-अदल है कि अमीरुल मोमिनीन उस्मान गनी ने इख़्तिलाफ़-ए-लहजा व लुगात सुनकर सहीफ़ा-ए-सिद्दीक़ी हज़रत हफ़सा से मँगाए और उन्हीं की नक़्लों से मुसहफ़ बना कर बिलाद-ए-इस्लाम में भेजे और वह सहीफ़े नक़्ल के बाद हज़रत उम्मुल मोमिनीन को वापस दिए रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम अजमईन। इब्न अश्ता किताबुल मसाहिफ़ में रावी:

[कोष्टक पाठ] अरबी: اختلفوا فی القراءۃ علی عہد عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہ حتّٰی اقتتل الغلمان والمعلمون فبلغ ذلک عثمان بن عفان رضی اللہ تعالٰی عنہ فقال عندی تکذبون بہ وتلحنون فیہ، فمن نأٰی عنی کان اشد تکذیبا واکثر لحنا یا اصحاب محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اجتمعوا فاکتبوا للناس اماما فاجتمعوا فکتبوا الحدیث رواہ من طریق ایوب عن ابی قلابۃ قال حدثنی رجل من بنی عامر یقال لہ انس بن مالک ۱، فذکرہ۔

उर्दू: हज़रत उस्मान गनी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के अहद में लोगों में क़ुरान मजीद के अंदर इस क़दर इख़्तिलाफ़ पड़ गया जिसकी वजह से पढ़ने वाले बच्चों और पढ़ाने वाले असातिज़ा में लड़ाई होने लगी, हज़रत उस्मान गनी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु को ख़बर पहुँची तो उन्होंने फ़रमाया कि तुम मेरे सामने क़ुरान को झुठलाते और उसमें ग़लती करते हो तो जो मुझसे दूर हैं वह इससे भी ज़्यादा झुठलाते और ग़लती करते होंगे, ऐ असहाब-ए-मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम! जमा हो जाओ और लोगों के लिए एक इमाम (क़ुरान) लिखो। चुनांचे सहाबा किराम रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम ने जमा होकर क़ुरान लिखा। इस हदीस को इब्न अश्ता ने अय्यूब के तरीक़ पर अबू क़िलाबा से

रिवायत किया, उसने कहा मुझसे बनी आमिर के एक मर्द ने बयान किया जिसको अनस बिन मालिक कहा जाता है, फिर वही हदीस-ए-मज़कूरा ज़िक्र की। (त)

सैय्यदना मौला अली कर्रमल्लाहु तआला वज्हहुल करीम फ़रमाते हैं:

1 अल-इतक़ान बहवाला इब्न अश्ता, अलनौउल सामिन अशर, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 1/59 पेज 446 of 613

رضی اللہ تعالٰی عنہ نے تینوں قریشیوں کو حکم دیا کہ جب تمہارا اور زید بن ثابت کا قرآن مجید کے کسی کلمے میں اختلاف ہو جائے تو اس کو لغت قریش کے مطابق لکھو کیونکہ قرآن مجید صرف لغت قریش پر نازل ہوا۔ انہوں نے حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حکم کی تعمیل کی حتی کہ جب انہوں نے صحیفوں کو مصاحف میں لکھ دیا تو حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ نے وہ صحیفے ام المومنین سیدہ حفصہ رضی اللہ تعالٰی عنہا کو واپس بھیج دیئے، اور ملک کے ہر کونے میں ایک مصحف بھیج دیا جو انہوں نے لکھاتھا اور حکم دیا اس کے سوا جو قرآن کسی صحیفہ یا مصحف میں ہے اس کو جلا دیا جائے۔ (ت)

دیکھو یہ حدیث صحیح بخاری صاف گواہ عدل ہے کہ امیر المومنین عثمان غنی نے اختلاف لہجہ ولغات سن کر صحیفہ ہائے صدیقی حضرت حفصہ سے منگائے اور انہیں کی نقلوں سے مصحف بنا کر بلاد اسلام میں بھیجے اور وہ صحیفے بعد نقل حضرت ام المومنین کو واپس دیئے رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین۔ ابن اشتہ کتاب المصاحف میں راوی:

[ٹیبل کا متن] عربی: اختلفوا فی القراءۃ علی عہد عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہ حتٰی اقتتل الغلمان والمعلمون فبلغ ذلک عثمان بن عفان رضی اللہ تعالٰی عنہ فقال عندی تکذبون بہ وتلحنون فیہ، فمن نأٰی عنی کان اشد تکذیبا واکثر لحنا یا اصحاب محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اجتمعوا فاکتبوا للناس اماما فاجتمعوا فکتبوا الحدیث رواہ من طریق ایوب عن ابی قلابۃ قال حدثنی رجل من بنی عامر یقال لہ انس بن مالک ۱، فذکرہ۔

اردو: حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ کے عہد میں لوگوں میں قرآن مجید کے اندر اس قدر اختلاف پڑ گیا جس کی وجہ سے پڑھنے والے بچوں اور پڑھانے والے اساتذہ میں لڑائی ہونے لگی، حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ کو خبر پہنچی تو انہوں نے فرمایا کہ تم میرے سامنے قرآن کو جھٹلاتے اور اس میں غلطی کرتے ہو تو جو مجھ سے دور ہیں وہ اس سے بھی زیادہ جھٹلاتے اور غلطی کرتے ہوں گے، اے اصحاب محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم! جمع ہو جاؤ اور لوگوں کے لئے ایک امام (قرآن) لکھو۔ چنانچہ صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے جمع ہو کر قرآن لکھا۔ اس حدیث کو ابن اشتہ نے ایوب کے طریق پر ابو قلابہ سے روایت کیا، اس نے کہا مجھ سے بنی عامر کے ایک مرد نے بیان کیا جس کو انس بن مالک کہا جاتا ہے، پھر وہی حدیث مذکورہ ذکر کی۔ (ت)

سیدنا مولا علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم فرماتے ہیں:

۱ الاتقان بحوالہ ابن اشتہ النوع الثامن عشر مصطفٰی البابی مصر ۱/ ۵۹ صفحہ 446 of 613

Fatawa Razawiya Volume 26

Arabic: Do not say anything about 'Uthman except good. By Allah, what he did regarding the Mushafs (copies of the Quran) was only done after consulting with us. He said, "What do you say regarding these readings? For I have been informed that some say, 'My reading is better than yours,' and this almost reaches disbelief." We asked, "What is your view?" He said, "My view is that the people should be united upon a single Mushaf, so there is no division or disagreement." We said, "What an excellent view you have formed." Reported by Abu Bakr bin Abi Dawud with a sound chain from Suwayd bin Ghafalah, who said that 'Ali (may Allah be pleased with him) said it, then he mentioned the narration.

Urdu: That is, do not say anything except words of goodness regarding Uthman. By Allah, whatever he did in the matter of the Mushafs, he did with the consultation and agreement of all of us. He said to us, "What do you say about these different dialects? I have received news that some people are saying to others: my recitation is better than yours, and this has reached close to disbelief." We asked, "So what is your opinion?" He said, "My opinion is that all people should be gathered on one Mushaf so that there is no mutual dispute and disagreement." We all said, "Your opinion is very good." (Abu Bakr bin Abi Dawud mentioned this with a sahih sanad from Suwayd bin Ghafala that Hazrat Ali (may Allah be pleased with him) said this, then mentioned the said hadith. - T)

In "Al-Itqan" it is stated: Arabic: Ibn al-Teen and others said: The difference between the compilation of Abu Bakr and the compilation of 'Uthman is that the compilation of Abu Bakr was out of fear that something of the Qur’an might be lost with the loss of its carriers (huffaz), because it was not collected in one place. So he collected it in scrolls (suhuf), arranging the verses of the surahs according to what the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had taught them. And the compilation of 'Uthman...

Urdu: Ibn Teen and others said that the difference between the compilation of the Quran by Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him) and Usman Ghani (may Allah be pleased with him) is that the compilation of Abu Bakr (may Allah be pleased with him) was due to the fear that some of the Quran might be lost because of the martyrdom of the reciters (Qurra) of the Quran, because the Quran was not in one place. Therefore, Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him) collected the Quran in pages (suhuf) in such a way that the verses of each Surah were arranged

according to the statement of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).

1 Al-Itqan with reference to Ibn Ashtah, Eighteen Type, Mustafa al-Babi Egypt 1/59
Page 447 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

अरबी: उस्मान के बारे में सिवाय भलाई के कुछ न कहो। खुदा की कसम, उन्होंने मुसहफ़ (कुरान की प्रतियों) के मामले में जो कुछ किया, वह हम सबके परामर्श और सहमति से किया। उन्होंने हमसे कहा, "तुम इन अलग-अलग पाठों के बारे में क्या कहते हो? क्योंकि मुझे खबर मिली है कि कुछ लोग दूसरों से कह रहे हैं, 'मेरा पाठ तुम्हारे पाठ से बेहतर है,' और यह बात कुफ़्र के करीब पहुंच गई है।" हमने पूछा, "तो आपकी क्या राय है?" उन्होंने कहा, "मेरी राय यह है कि सभी लोगों को एक मुसहफ़ पर इकट्ठा कर दिया जाए ताकि फिर आपस में विवाद और मतभेद न हो।" हमने कहा, "आपकी राय बहुत अच्छी है।" इसे अबू बकर बिन अबी दाऊद ने सुवेद बिन गफ़ला से एक सही सनद के साथ रिवायत किया है कि हज़रत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने यह फरमाया, फिर उन्होंने हदीस का ज़िक्र किया।

उर्दू: यानी उस्मान के हक में सिवाए कलमा-ए-खैर के कुछ न कहो खुदा की कसम मामला-ए-मसाहफ में उन्होंने जो कुछ किया हम सब के मशवरा व इत्तेफाक से किया उन्होंने हमसे कहा कि तुम इन मुख्तलिफ लहजों में क्या कहते हो मुझे खबर पहुंची है कि कुछ लोग औरों से कहते हैं मेरी किरात तेरी किरात से अच्छी है और ये बात कुफ्र के करीब तक पहुंची हुई है, हमने कहा भला आपकी क्या राय है, फरमाया मेरी राय ये है कि सब लोगों को एक मुसहफ पर जमा करदें कि फिर बाहम निज़ा व इख्तिलाफ न हो, हम सब ने कहा आपकी राय बहुत खूब है (इस को अबूबकर बिन अबूदाऊद ने सनद सही के साथ सुवेद बिन गफलह से ज़िक्र किया कि हज़रत अली रज़ी अल्लाह तआला अन्हु ने फरमाया फिर हदीस मजकूर ज़िक्र की।त)

"इतकान" में है: अरबी: इब्न अल-तीन और दूसरों ने कहा: अबू बकर के संकलन और उस्मान के संकलन के बीच अंतर यह है कि अबू बकर का संकलन इस डर से था कि कुरान का कुछ हिस्सा उसके वाहकों (हाफ़िज़ों) के शहीद होने के साथ खो न जाए, क्योंकि यह एक स्थान पर संकलित नहीं था। इसलिए उन्होंने इसे पन्नों (सुहुफ) में संकलित किया, सूरतों की आयतों को उसी तरह व्यवस्थित किया जैसा कि पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन्हें बताया था। और उस्मान का संकलन...

उर्दू: इब्न तीन वगैरह ने कहा कि अबूबकर सिद्दीक रज़ी अल्लाह तआला अन्हु और उस्मान गनी रज़ी अल्लाह तआला अन्हु के कुरान जमा करने में फर्क ये है कि अबूबकर रज़ी अल्लाह तआला अन्हु का जमा करना इस खौफ से था कि कुर्रए कुरान की शहादत के सबब से कुरान का कुछ ज़ाया न हो

जाए क्योंकि कुरान मजीद यकजा न था, चुनांचे अबूबकर सिद्दीक रज़ी अल्लाह तआला अन्हु ने कुरान मजीद को सहीफों में इस तरह जमा कर दिया कि हर एक सूरत की आयतें रसूल अल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बयान के मुताबिक मुरत्तब।

1 अल-इत्कान इब्न अश्ता के हवाले से, अट्ठारहवाँ प्रकार, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र 1/59 पृष्ठ 447 / 613

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

عربی: لا تقولوا فی عثمان الاخیرا فواللہ ما فعل فی المصاحف الامن ملا منا قال ماتقولون فی ھذہ القراءۃ فقد بلغنی ان بعضھم یقول ان قراءتی خیر من قرائتك و ھذا یکاد یکون کفرا قلنا فماتری قال اری ان یجمع الناس علی مصحف واحد فلا تکون فرقۃ ولا اختلاف قلنا نعم مارأیت رواہ ابوبکر بن ابی داؤد بسند صحیح عن سوید بن غفلۃ قال قال علی رضی اللہ تعالٰی فذکرہ۔

اردو: یعنی عثمان کے حق میں سوائے کلمہ خیر کے کچھ نہ کہو خدا کی قسم معاملہ مصاحف میں انہوں نے جو کچھ کیا ہم سب کے مشورہ و اتفاق سے کیا انہوں نے ہم سے کہا کہ تم ان مختلف لہجوں میں کیا کہتے ہو مجھے خبر پہنچی ہے کہ کچھ لوگ اوروں سے کہتے ہیں میری قرات تیری قرات سے اچھی ہے اور یہ بات کفر کے قریب تک پہنچی ہوئی ہے، ہم نے کہا بھلا آپ کی کیا رائے ہے، فرمایا میری رائے یہ ہے کہ سب لوگوں کو ایک مصحف پر جمع کردیں کہ پھر باہم نزاع و اختلاف نہ ہو، ہم سب نے کہا آپ کی رائے بہت خوب ہے (اس کو ابوبکر بن ابوداؤد نے سند صحیح کے ساتھ سوید بن غفلہ سے ذکر کیا کہ حضرت علی رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا پھر حدیث مذکور ذکر کی۔ت)

اتقان میں ہے: عربی: قال ابن التین وغیرہ الفرق بین جمع ابی بکر و جمع عثمان ان جمع ابی بکر کان لخشیۃ ان یذھب من القرآن شیئ بذھاب حملتہ لانہ لم یکن مجموعا فی موضع واحد فجمعہ فی صحائف مرتبا لایات سورہ علی ماوقفھم علیہ النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، وجمع عثمان

اردو: ابن تین وغیرہ نے کہا کہ ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ اور عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ کے قرآن جمع کرنے میں فرق یہ ہے کہ ابوبکر رضی اللہ تعالٰی عنہ کا جمع کرنا اس خوف

سے تھا کہ قراء قرآن کی شہادت کے سبب سے قرآن کا کچھ ضائع نہ ہو جائے کیونکہ قرآن مجید یکجا نہ تھا، چنانچہ ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے قرآن مجید کو صحیفوں میں اس طرح جمع کردیا کہ ہر ایک صورت کی آیتیں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بیان کے مطابق مرتب

1 الاتقان بحوالہ ابن اشتۃ النوع الثامن عشر مصطفی البابی مصر ۱/ ۵۹ صفحہ 447 از 613

Fatawa Rizvia - Volume 26

When differences in the modes of recitation increased to the extent that people recited it in their various dialects according to the vastness of languages, leading some to deem others' recitations incorrect, a fear arose that the matter might escalate. Therefore, those manuscripts were copied into a single Mushaf (codex) with its surahs arranged. He restricted it from all other dialects to the dialect of the Quraysh, arguing that it was revealed in their dialect. Although reading in dialects other than theirs had been permitted at the beginning to remove hardship and difficulty, he saw that the need for that had ended, so he restricted it to a single dialect. (1)

...and recorded them. Hadrat Uthman (Allah be pleased with him) compiled the Quran at a time when many differences in the modes of recitation occurred. While Arabs had started reciting the Quran in different recitations in their own respective languages due to vast dialects, and those of one language began declaring the recitations of those of other languages as incorrect, Hadrat Uthman Ghani (Allah be pleased with him) felt the fear of the matter exceeding limits among the people. Therefore, you compiled all the scrolls into one Mushaf with the sequence of the surahs and, leaving all dialects, relied only on the dialect of the Quraysh. Reasoning from the fact that the Holy Quran was revealed in the dialect of the Quraysh, although initially there was also permission to read in non-Qurayshi dialects to avoid hardship and difficulty, Hadrat Uthman Ghani (Allah be pleased with him) understood that the need for it no longer remained. Hence, you relied on only one dialect. (T)

Imam Badr al-Din al-Ayni states in Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari:

This was the reason for Hadrat Uthman compiling the Quran in the Mushaf. The difference between it and the Sahifah (scrolls) is that the Sahifah are those pages in which the Holy Quran was written during the blessed era of Hadrat Abu Bakr Siddiq (Allah be pleased with him). In it, the surahs were separate; each surah was arranged with its verses individually, but some after some...

This was the reason for Hadrat Uthman Ghani (Allah be pleased with him) compiling the Quran in the Mushaf. The difference between the scrolls (Sahifah) and the Mushaf is that the scrolls are those pages in which the Holy Quran was written during the blessed era of Hadrat Abu Bakr Siddiq (Allah be pleased with him). In it, the surahs were separate; each surah was arranged with its own verses separately, but some followed after others...

(1) Al-Itqan, Section 18, Mustafa al-Babi Egypt 1/ 59-60 Page 448 of 613

फ़तावा रज़विया - जिल्द 26

जब क़िरात (पढ़ने) के तरीकों में मतभेद इतना बढ़ गया कि लोग भाषाओं की विशालता के कारण अपनी-अपनी बोलियों में इसे पढ़ने लगे, जिससे कुछ लोग दूसरों के पढ़ने को गलत बताने लगे, तो इस बात का डर पैदा हुआ कि मामला और न बिगड़ जाए। इसलिए, उन प्रतियों को सूरतों के क्रम के साथ एक ही 'मुसहफ़' (ग्रंथ) में संकलित किया गया। उन्होंने अन्य सभी बोलियों को छोड़कर केवल क़ुरैश की बोली तक ही सीमित रखा, यह दलील देते हुए कि यह उन्हीं की बोली में उतरा था। हालाँकि, शुरुआत में कठिनाई और मशक़्क़त से बचने के लिए दूसरों की बोलियों में भी पढ़ने की अनुमति दी गई थी, लेकिन उन्होंने देखा कि अब उसकी आवश्यकता समाप्त हो गई है, इसलिए उन्होंने इसे एक ही बोली तक सीमित कर दिया। (1)

...करके दर्ज फरमा दें। हज़रत उस्मान (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उस समय क़ुरान मजीद जमा किया जब क़िरात के तरीकों में बहुत अधिक मतभेद होने लगा। जबकि अरबों ने विशाल बोलियों के आधार पर अपनी-अपनी भाषाओं में अलग-अलग क़िरात में क़ुरान पढ़ना शुरू कर दिया था और एक भाषा वाले दूसरी भाषा वालों की क़िरात को गलत करार देने लगे, तो हज़रत उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) को लोगों के बीच मामला हद से बढ़ जाने का डर महसूस हुआ। इसलिए आपने तमाम सहीफ़ों को एक मुसहफ़ में सूरतों की तरतीब (क्रम) के साथ जमा कर दिया और तमाम बोलियों को छोड़कर सिर्फ क़ुरैश की बोली पर इक्तिफ़ा (निर्भरता) किया। इस बात से दलील लेते हुए कि क़ुरान मजीद क़ुरैश की बोली में नाज़िल हुआ, हालाँकि शुरू-शुरू में कठिनाई और मशक़्क़त से बचने के लिए ग़ैर-क़ुरैशी बोलियों में पढ़ने की भी इजाज़त थी, हज़रत उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने समझा कि अब इसकी ज़रूरत नहीं रही। लिहाज़ा आपने एक ही बोली पर भरोसा फ़रमाया। (त)

इमाम बदरुद्दीन ऐनी 'उमदतुल क़ारी शरह सहीह अल-बुखारी' में फ़रमाते हैं:

यह था हज़रत उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) के मुसहफ़ में क़ुरान जमा करने का सबब (कारण)। सहीफ़ों और मुसहफ़ में फ़र्क़ यह है कि सहीफ़े वे पन्ने हैं जिनमें हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) के मुबारक दौर में क़ुरान मजीद लिखा गया था, उसमें सूरतें अलग-अलग थीं, हर सूरत अपनी आयतों के साथ अलग तरतीब में थी लेकिन कुछ को कुछ के बाद...

यह था सबब हज़रत उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) के मुसहफ़ में क़ुरान जमा करने का। सहीफ़ों और मुसहफ़ में फ़र्क़ यह है कि सहीफ़े वे औराक़ (पन्ने) हैं जिनमें हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़

(रज़ियल्लाहु अन्हु) के अहद-ए-मुबारक (शुभ काल) में क़ुरान मजीद लिखा गया था, उसमें सूरतें अलग-अलग थीं, हर सूरत अपनी आयतों के साथ अलग मरतब (व्यवस्थित) थी लेकिन कुछ को कुछ के बाद...

(1) अल-इतकान, प्रकार 18, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र 1/ 59-60 पेज 448 ऑफ़ 613

كان لما كثر الاختلاف فی وجوہ القراۃ حتی قرؤہ بلغاتھم علی اتساع اللغات فادی ذلک بعضھم الی تخطئۃ بعض فخشی من تفاقم الامر فی ذلک فنسخ تلک الصحف فی مصحف واحد مرتباً لسورہ واقتصر من سائر اللغات علی لغۃ قریش محتجاً بانہ نزل بلغتھم، وان کان قد وسع فی قرأتہ بلغۃ غیرھم رفعاً للحرج والمشقۃ فی ابتداء الامر فرأی ان الحاجۃ الی ذلک قد انتھت فاقتصر علی لغۃ واحدۃ (1)۔

کر کے درج فرمادیں۔ حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اس وقت قرآن مجید جمع فرمایا جب قرأت کی وجوہ میں بکثرت اختلاف واقع ہوا۔ جبکہ عربوں نے وسیع لغات کی بناء پر اپنی اپنی زبانوں میں الگ الگ قرأت میں قرآن پڑھنا شروع کردیا اور ایک زبان والے دوسری زبان والوں کی قرأت کو غلط قرار دینے لگے تو حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو لوگوں کے درمیان معاملہ سے حد سے بڑھ جانے کا خوف محسوس ہوا اس لئے آپ نے تمام صحیفوں کو ایک مصحف میں سورتوں کی ترتیب کے ساتھ جمع کردیا اور تمام لغات کو چھوڑ کر صرف لغتِ قریش پر اکتفاء کیا۔ اس بات سے استدلال کرتے ہوئے کہ قرآن مجید لغت قریش پر نازل ہوا اگرچہ حرج اور مشقت سے بچنے کے لئے شروع شروع غیر قریش کی لغات میں پڑھنے کی بھی اجازت تھی، حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے سمجھا کہ اب اس کی حاجت نہیں رہی۔ لہٰذا آپ نے ایک ہی لغت پر انحصار فرمایا۔ (ت)

امام بدرالدین عینی عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری میں فرماتے ہیں:

كان هذا سبباً لجمع عثمن القرآن فی المصحف، والفرق بینہ وبین الصحف ان الصحف ھی الاوراق المحررۃ التی جمع فیھا القرآن فی عھد ابی بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ وکانت سورا مفرقۃ کل سورۃ مرتبۃ بآیاتھا علی حدۃ، لکن

یہ تھا سبب حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے مصحف میں قرآن جمع کرنے کا۔ صحیفوں اور مصحف میں فرق یہ ہے کہ صحیفے وہ اوراق ہیں جن میں حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے عہدِ مبارک میں قرآن مجید لکھا گیا تھا اس میں سورتیں الگ الگ تھیں، ہر سورت اپنی آیات کے ساتھ الگ مرتب تھی لیکن بعض کو بعض کے بعد

(1) الاتقان النوع الثامن عشر مصطفی البابی مصر ۱/ ۶۰-۵۹ Page 448 of 613

[Arabic]: They were not arranged one after another. When they were transcribed and arranged one after another, they became a Mushaf (codex). There was no Mushaf except in the era of 'Uthman (may Allah be pleased with him). [1] [Urdu]: They were not kept in order. When they were written in such a way that some chapters were placed after others in order, it became a Mushaf. Thus, before the era of Hazrat 'Uthman (may Allah be pleased with him), there was no Mushaf. (T)

Reported from Abu Bakr bin Abi Dawud in 'Umdat al-Qari and al-Itqan:

[Arabic]: He said: I heard Abu Hatim al-Sijistani saying: He [Uthman] wrote seven Mushafs, and sent them to Makkah, Syria, Yemen, Bahrain, Basra, and Kufa, and kept one in Medina. [2] [Urdu]: He said, I heard Abu Hatim Sijistani saying that Hazrat 'Uthman had seven Mushafs written. He sent one to Makkah al-Mukarramah, one to Syria, one to Yemen, one to Bahrain, one to Basra, and one to Kufa, while keeping one in Medina al-Munawwarah. (T)

Imam Qastalani states in Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari:

[Arabic]: (Until when they had transcribed the sheets into the Mushafs, 'Uthman returned the sheets to Hafsah). They remained with her until she passed away. Then Marwan, when he was the governor of Medina on behalf of Mu'awiyah (may Allah be pleased with him), took them and ordered them to be shredded. He said, "I only did this because I feared that as time passes for the people, a doubter might doubt them." Narrated by Ibn Abi Dawud and others. [3] [Urdu]: Until when they had placed the scrolls into the Mushaf, Hazrat 'Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) sent those scrolls back to Hazrat Hafsah (may Allah be pleased with her). They remained with Hazrat Hafsah until her passing. Then Marwan, who was the governor of Medina on behalf of Amir Mu'awiyah, took them and ordered them to be torn up, saying: "I have done this so that after a long time has passed, no one who is inclined to doubt should doubt it." Ibn Abi Dawud and others have narrated this. (T)

1 'Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab Fada'il al-Qur'an, Bab Jam' al-Qur'an, Idarat al-Tiba'ah al-Muniriyyah, Egypt, 18/20. 2 'Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab Fada'il al-Qur'an, Bab Jam' al-Qur'an, Idarat al-Tiba'ah al-Muniriyyah, Egypt, 18/20. 3 Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab Fada'il al-Qur'an, Bab Jam' al-Qur'an, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 7/449.

[अरबी]: उन्हें एक के बाद एक व्यवस्थित नहीं किया गया था। जब उन्हें इस तरह प्रतिलेखित और व्यवस्थित किया गया कि कुछ अध्याय दूसरों के बाद क्रम में रखे गए, तो वे एक मुशफ़ (ग्रंथ) बन गए। हज़रत उस्मान (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के युग से पहले कोई मुशफ़ नहीं था। [१] [उर्दू]: उन्हें क्रम में नहीं रखा गया था। जब उन्हें इस तरह लिखा गया कि कुछ सूरतों (अध्यायों) को दूसरों के बाद क्रम में रखा गया, तो वह मुशफ़ बन गया। अतः हज़रत उस्मान रज़ियल्लाहु अन्हु के काल से पहले कोई मुशफ़ नहीं था। (त)

'उम्दतुल कारी और अल-इतकान शरीफ़ में अबू बक्र बिन अबी दाऊद से उद्धृत:

[अरबी]: उन्होंने कहा: मैंने अबू हातिम अल-सिजिस्तानी को यह कहते सुना कि उन्होंने [उस्मान ने] सात मुशफ़ लिखे, और उन्हें मक्का, सीरिया, यमन, बहरीन, बसरा और कूफ़ा भेजा, और एक मदीना में रखा। [२] [उर्दू]: उन्होंने कहा, मैंने अबू हातिम सिजिस्तानी को कहते सुना कि हज़रत उस्मान ने सात मुशफ़ लिखवाए। एक मक्का मुकर्रमा, एक शाम (सीरिया), एक यमन, एक बहरीन, एक बसरा और एक कूफ़ा में भेज दिया, जबकि एक मदीना मुनव्वरा में रख लिया। (त)

इमाम कस्तलानी इरशाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुखारी में फरमाते हैं:

[अरबी]: (यहाँ तक कि जब उन्होंने पन्नों को मुशफ़ में प्रतिलेखित कर लिया, तो उस्मान ने पन्नों को हफ़्सा को लौटा दिया)। वे उनके पास रहे जब तक कि उनका निधन नहीं हो गया। फिर मरवान, जब वह मुआविया (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) की ओर से मदीना का गवर्नर था, उसने उन्हें ले लिया और उन्हें फाड़ने का आदेश दिया। उसने कहा, "मैंने ऐसा केवल इसलिए किया क्योंकि मुझे डर था कि जैसे-जैसे लोगों के लिए समय बीतता जाएगा, कोई संदेह करने वाला उन पर संदेह कर सकता है।" इसे इब्न अबी दाऊद और अन्य ने वर्णित किया है। [३] [उर्दू]: यहाँ तक कि जब उन्होंने उन पन्नों को मुशफ़ में रख लिया, तो हज़रत उस्मान गनी रज़ियल्लाहु अन्हु ने वे पन्ने हज़रत हफ़्सा रज़ियल्लाहु अन्हा को वापस भेज दिए। वे उनके इंतकाल तक हज़रत हफ़्सा के पास रहे। फिर मरवान, जो अमीर मुआविया की ओर से मदीना मुनव्वरा का गवर्नर था, उसने उन्हें लेकर फाड़ देने का हुक्म दिया और कहा कि मैंने यह इसलिए किया है कि ज़्यादा समय बीत जाने पर कोई शक करने वाला इसमें शक न करे। इसे इब्न अबी दाऊद वगैरह ने रिवायत किया है। (त)

१ 'उम्दतुल कारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताब फ़ज़ाइल अल-क़ुरआन, बाब जमअ अल-क़ुरआन, इदारात अल-तिबाअत अल-मुनीरिया, मिस्र, १८/२०. २ 'उम्दतुल कारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताब फ़ज़ाइल अल-क़ुरआन, बाब जमअ अल-क़ुरआन, इदारात अल-तिबाअत अल-मुनीरिया, मिस्र, १८/२०. ३ इरशाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताब फ़ज़ाइल अल-क़ुरआन, बाब जमअ अल-क़ुरआन, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरुत, ७/४४९.

पेज ४४९/६१३

لم یرتب بعضھا اثر بعض فلما نسخت و رتب بعضھا اثر بعض صارت مصحفا ، ولم یکن مصحفا الا فی عھد عثمان رضی اللہ تعالی عنہ - ۱ | بالترتیب نہیں رکھا گیا تھا، جب ان کو اس طرح لکھا گیا بعض سورتوں کو بعض کے بعد بالترتیب رکھا گیا تو مصحف بن گیا۔ چنانچہ حضرت عثمان رضی اللہ تعالی عنہ کے عہد سے پہلے مصحف نہ تھا۔ (ت)

عمدۃ القاری واتقان شریف میں ابو بکر بن ابی داؤد سے منقول :

قال سمعت اباحاتم السجستانی یقول کتب سبعۃ مصاحف فارسل الی مکۃ و الی الشام والی الیمن والی البحرین و الی البصرۃ والی الکوفۃ وحبس بالمدینۃ واحد ۲ - | اس نے کہا میں نے ابو حاتم سجستانی کو کہتے سنا کہ حضرت عثمان نے سات مصحف تحریر فرمائے۔ ایک مکہ مکرمہ، ایک شام، ایک یمن، ایک بحرین، ایک بصرہ اور ایک کوفہ میں بھیج دیا جبکہ ایک مدینہ منورہ میں رکھ لیا۔ (ت)

امام قسطلانی ارشاد الساری شرح صحیح بخاری میں فرماتے ہیں :

(حتی اذا نسخوا الصحف في المصاحف رد عثمن الصحف الی حفصۃ) فکانت عندھا حتی توفیت فاخذھا مروان حین کان امیرا علی المدینۃ من قبل معویۃ رضی اللہ تعالی عنہ فامر بھا فشققت وقال انما فعلت ھذا لانی خشیت ان طال بالناس زمان ان یرتاب فیھا مرتاب رواہ ابن ابی داؤد و غیرہ ۳ - | یہاں تک کہ جب انہوں نے صحیفے مصحف میں رکھ لئے تو حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے وہ صحیفے حضرت حفصہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کو واپس بھیج دیئے، وہ وصال تک حضرت حفصہ کے پاس رہے، پھر مروان امیر معاویہ کی طرف سے مدینہ منورہ کا امیر بنا تو اس نے ان کو لے کر پھاڑ دینے کا حکم دیا اور کہا کہ میں نے یہ اس لئے کیا ہے کہ زیادہ عرصہ گزر

جانے پر کوئی شک کرنے والا اس میں شک نہ کرے۔ اس کو ابن ابی داؤد وغیرہ نے روایت کیا ہے۔ (ت)

۱ عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن باب جمع القرآن ادارۃ الطباعۃ المنیریہ مصر ۲۰/ ۱۸ ۲ عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن باب جمع القرآن ادارۃ الطباعۃ المنیریہ مصر ۲۰/ ۱۸ ۳ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن باب جمع القرآن دار الکتاب العربی بیروت ۷/ ۴۴۹

Fatawa Razawiyya, Vol. 26

In the same [source] it says:

[Arabic Box]: "The compilation took place during the Prophetic era, the collection into scrolls in the Siddiqi era, and the transcription into manuscripts in the Uthmani era. Indeed, the entire Quran was written during the era of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), but it was not all gathered in one place, nor were the Surahs (chapters) arranged in order. - Ended. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best."

[Urdu text in box]: "The compilation of the Holy Quran took place in the Prophetic era. Its collection into scrolls occurred during the era of [Abu Bakr] as-Siddiq, and its transcription into book form took place during the era of Uthman. Without a doubt, the entire Holy Quran was written during the era of the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), but it was not all written in one place, nor were the Surahs written in chronological order. (T) And Allah Subhanah wa Ta'ala knows best."

Issue 249: From Patna Azimabad, 22 Dhu al-Qi'dah 1322 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: On what basis is Hazrat Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) called the 'Collector of the Holy Quran' (Jaami-ul-Quran)? Please write the answer based on books of Hadith and history. Explain and you shall be rewarded (T).

Answer: The true collector of the Great Quran is Allah Almighty, He, the Exalted and Majestic, said:

(Urdu): "Indeed, it is our responsibility to collect the Quran and to read it."

Then, the first, most complete, and perfect manifestation of the collection by the Almighty was the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him). The Quranic verses were gathered into their respective Surahs during his sacred era, according to the beautiful arrangement currently in the hands of Muslims, which corresponds to the arrangement in the Preserved Tablet (Lauh-e-Mahfuz), as communicated by Gabriel and taught by the Great Master of Revelation (peace and blessings of Allah be upon him). The Great Quran was revealed over 23 years as individual verses as needed for worship. Some verses of one Surah would be revealed, then verses of another Surah would come, then more verses of the first Surah would be revealed. Each time, the Radiant Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) would direct that these verses belong to such-and-

such Surah and should be placed after such-and-such verse and before such-and-such verse.

---

1. Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Book of the Virtues of the Quran, Chapter on the Collection of the Quran, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 7/446.
2. Al-Quran al-Karim, 75/17.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

इसी में है:

[अरबी बॉक्स]: "संकलन नबवी युग में हुआ, पत्रों में संग्रह सिद्दीकी युग में हुआ और पांडुलिपियों में इसका लेखन उस्मानी युग में हुआ। निस्संदेह पूरा कुरान मजीद नबी अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के समय में लिखा गया था, लेकिन वह सब एक जगह लिखा हुआ नहीं था और न ही सूरा (अध्याय) क्रमवार लिखे हुए थे।" - समाप्त। और अल्लाह पाक सबसे बेहतर जानता है।

[उर्दू बॉक्स]: "कुरान मजीद का संकलन नबवी युग में हुआ। संहिताओं में संग्रह सिद्दीकी काल में हुआ और प्रतियों में इसका लेखन उस्मानी काल में हुआ। निस्संदेह पूरा कुरान मजीद नबी अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के ज़माने में लिखा हुआ था, लेकिन वह सारा एक जगह लिखा हुआ नहीं था और न ही सूरतें क्रमवार लिखी हुई थीं। (त) और अल्लाह पाक सबसे बेहतर जानता है।"

मसला 249: पटना अज़ीमाबाद से, 22 ज़ुल-कादा 1322 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि हज़रत उस्मान गनी रज़ियल्लाहु अन्हु को किस आधार पर 'जामे-कुरान मजीद' (कुरान का संग्राहक) कहा जाता है? इसका उत्तर हदीस और इतिहास की किताबों के आधार पर लिखें। स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा (त)।

उत्तर: महान कुरान का वास्तविक संग्राहक अल्लाह तआला है, उसने फरमाया:

(उर्दू): "निस्संदेह हमारे ज़िम्मे है कुरान का संग्रह करना और पढ़ना।"

फिर अल्लाह के संग्रहण का प्रथम, पूर्ण और उत्तम प्रकटीकरण सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम हुए। कुरान की आयतें उसी सुंदर क्रम पर, जैसा कि आज मुसलमानों के पास है, लौहे-महफूज के क्रम के अनुसार, हज़रत जिब्रईल की सूचना और अल्लाह के पैगंबर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की महान शिक्षा के अनुसार उनके पवित्र समय में अपनी-अपनी सूरतों में एकत्रित की गईं। कुरान महान 23 वर्षों में आवश्यकतानुसार अलग-अलग आयतों के रूप में उतरा। किसी सूरत की कुछ आयतें उतरतीं, फिर दूसरी सूरत की आयतें आतीं, फिर पहली सूरत की आयतें नाज़िल होतीं। सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम हर बार निर्देश देते कि ये आयतें फलां सूरत की हैं और इन्हें फलां आयत के बाद और फलां आयत से पहले रखा जाए।

1. इरशाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताब फ़ज़ाइल अल-कुरान, बाब जमे अल-कुरान, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरुत, 7/446।
2. अल-कुरान अल-करीम, 75/17।

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

اسی میں ہے:

کان التألیف فی الزمن النبوی والجمع فی المصحف فی زمن الصدیق والنسخ فی المصاحف فی زمن عثمن وقدکان القرآن کله مکتوبا فی عهده صلی الله تعالی علیه وسلم لکنه غیر مجموع فی موضع واحد ولا مرتب السور ۱۔ انتهی واللہ سبحانه وتعالٰی اعلم۔ قرآن مجید کی تالیف عہد نبوی میں ہوئی۔ صحیفوں میں جمع زمانہ صدیقی میں ہوا اور مصاحف میں اس کی کتابت زمانہ عثمانی میں ہوئی۔ بے شک سارا قرآن مجید نبی اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے زمانہ میں لکھا ہوا تھا لیکن وہ سارا یکجا لکھا ہوا نہیں تھا اور نہ ہی سورتیں ترتیب وار لکھی ہوئی تھیں۔ (ت) واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۴۹: از پٹنہ عظیم آباد ۲۲ ذیقعدہ ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ کو جامع قرآن مجید کس رو سے کہتے ہیں؟ اس کا جواب کتب احادیث و تواریخ سے تحریر فرمائیں۔ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر دیئے جاؤگے۔ت)

الجواب: قرآن عظیم کا جامع حقیقی اللہ تعالٰی ہے، قال جل وعلا:

" اِنَّ عَلَیْنَا جَمْعَهٗ وَ قُرْاٰنَهٗ ۲ " بے شک ہمارے ذمے ہے قرآن کا جمع کرنا اور پڑھنا۔

پھر جمع عزوجل کے مظہر اول واتم واکمل حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہوئے۔ آیات قرآنیہ اسی ترتیب جمیل پر کہ مسلمانوں کے ہاتھ میں ہے مطابق ترتیب لوح محفوظ حسب تبلیغ جبریل و تعلیم جلیل صاحب تنزیل صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم زمانہ اقدس میں اپنی اپنی سورتوں میں جمع ہوئیں، قرآن عظیم ۲۳ برس میں حسب حاجت عبادت متفرق آیتیں ہو کر اترا، کسی سورت کی

کچھ آیات اتریں پھر دوسری سورت کی آیتیں آئیں پھر سورت اولیٰ کی نازل ہوتیں، حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہر بار ارشاد فرماتے کہ یہ آیات فلاں سورت کی ہیں فلاں آیت کے بعد فلاں کے پہلے رکھی جائیں،

---

۱ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن باب جمع القرآن دار الکتاب العربی بیروت ۷ / ۴۴۶ ۲ القرآن الکریم ۷۵ / ۱۷

Fatawa Razawiyya Volume 26

In this manner, the Surahs of the Quran were organized, and the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), after hearing from him, the companions (may Allah be pleased with them) used to recite them in the same order in prayers and recitations. The Great Quran was revealed only in one single dialect, the dialect of the Quraysh. In Arabia, different tribes had variations in their accents, vowels, and some parts of words. The Quraysh kept the present tense markers open (with a fatha), while some other tribes pronounced them with a kasra, saying 'na'budu nasta'een'. In the Quraysh dialect, 'taboot' ended with a 'ta' (ت), while in others it was 'tabooh' with a 'ha' (ۂ). There were many such superficial variations which did not harm the meaning of the speech, nor even the essence of the poetic prose. However, it was difficult to change a native accent that had become habitual on the tongue all at once. Therefore, the Radiant Prophet, the Source of Mercy (peace and blessings of Allah be upon him), supplicated to his Lord and obtained permission for the other tribes to use their own accents. Gabriel (peace be upon him) would review whatever portion of the Great Quran had been revealed up to that point with the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) every Ramadan. This noble tradition still remains among the Hufaaz of Ahl-us-Sunnah, and by the praise of Allah, it will continue until the command of Allah comes while they are firm upon this. In the final year, the Bearer of Revelation (peace be upon him) once again reviewed the Quran with the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) only in the original Quraysh dialect in which it was revealed. This repetition indicated that the previous concession was abrogated, and now the matter was established only on the original dialect of revelation. Although the Surahs had been compiled during the blessed time, they were not gathered together in one place; they were on scattered pieces of paper, shoulder blades of goats, etc., except for those blessed chests in which the entire Great Quran was preserved. This was the situation until the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) veiled himself from public view. During the Caliphate of the rightful Caliph, Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him), the Battle of Yamama occurred, in which a large number of companions who were memorizers of the Quran were martyred. The True Guardian, the Eternal Assembler (Mighty and Majestic is He), in order to fulfill His true promise: "Indeed, it is We who sent down the message [i.e., the Quran] and indeed, We will be its guardian" (Quran 15:9), first placed this noble intention in the heart of Hazrat Umar bin al-Khattab (may Allah be pleased with him), the one whose opinions often

coincided with revelation and the Book. Hazrat Farooq presented his request to the court of Siddiq, saying that many Hufaaz were martyred in the Battle of Yamama, and he feared that if the Quran remained on scattered pieces and more Hufaaz were martyred, much of the Quran would be lost to the Muslims. His opinion was that the Quran should be officially collected. Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him) initially hesitated at this action...

[1] The Holy Quran 15/9

इसी तरह क़ुरआनी सूरतें व्यवस्थित होतीं, और हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से सुनकर सहाबा-ए-किराम रज़ियल्लाहु अन्हुम उसी क्रम में इसे नमाज़ों और तिलावत में पढ़ते। क़ुरआन-ए-अज़ीम केवल एक ही भाषा, क़ुरैश की भाषा में नाज़िल हुआ। अरब में विभिन्न कबीले थे और उनके लहज़े, स्वर, और शब्दों के कुछ हिस्सों में अंतर था। क़ुरैश मुज़ारे (वर्तमान काल) के चिन्हों को 'मफ़्तूह' (ज़बर के साथ) रखते थे, जबकि कुछ अन्य कबीले उन्हें 'मक्सूर' (ज़ेर के साथ) करके 'नअबुदु नस्तईन' कहते थे। क़ुरैश की भाषा में 'ताबूत' के अंत में 'ता' (ت) था, जबकि दूसरों की भाषा में 'ताबूः (ۀ) था। इस तरह के कई सतही अंतर थे जिनसे कलाम के अर्थ, यहाँ तक कि काव्य के सार को भी कोई हानि नहीं पहुँचती थी। और मातृ-लहज़ा जो ज़बान पर चढ़ गया हो, उसे अचानक बदल देना बहुत कठिन था। इसलिए रहमत के स्रोत हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अपने रब से अर्ज़ करके अन्य कबीलों के लिए उनके लहज़ों की अनुमति ले ली थी। हज़रत जिब्रील अलैहिस्सलाम हर रमज़ानुल मुबारक में जितना क़ुरआन अब तक नाज़िल हो चुका होता, हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के साथ उसका दौर (पाठ) करते। यह सुन्नत-ए-सनिया अब तक अल्लाह तआला के फ़ज़्ल से अहल-ए-सुन्नत के हुफ़्फ़ाज़ में बनी हुई है और बनी रहेगी, "हत्ता याती अमरुललाह व हुम अला ज़ालिक" (यहाँ तक कि अल्लाह का आदेश आ जाए और वे उसी पर कायम हों। - त)। आख़िरी साल में वहि लाने वाले (अलैहिस्सलाम) ने दोबारा केवल उसी मूल क़ुरैश की भाषा पर, जिसमें क़ुरआन नाज़िल हुआ था, हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के साथ दौर किया। इस दोहराव से यह संकेत मिला कि वह रियायत मंसूख (रद्द) हो गई और अब मामला उसी मूल भाषा पर स्थिर हो गया जिसमें असल नुज़ूल हुआ था। यद्यपि सूरतें नबी के पाक ज़माने में ही तरतीब दी जा चुकी थीं, लेकिन वे एक जगह एकत्रित नहीं थीं; वे कागज़ के टुकड़ों, बकरी के कंधों की हड्डियों आदि पर विभिन्न स्थानों पर थीं, सिवाय उन मुबारक सीनों के जिनमें पूरा क़ुरआन महफ़ूज़ था। यही स्थिति रही यहाँ तक कि हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने पर्दा फ़रमाया। हक़ीक़ी ख़लीफ़ा हज़रत सिद्दीक़-ए-अकबर रज़ियल्लाहु अन्हु की खिलाफत के दौरान यमामा का युद्ध हुआ, जिसमें बड़ी संख्या में सहाबा-ए-किराम जो हुफ़्फ़ाज़-ए-क़ुरआन थे, शहीद हो गए। हक़ीक़ी निगहबान, अज़ली जामे (अल्लाह पाक) ने अपने सच्चे वादे "इन्ना नहनु नज्ज़लनाज़्-ज़िकरा व इन्ना लहू लहाफ़िज़ून" (और बेशक हम ख़ुद इसके निगहबान हैं। - त) को पूरा करने के लिए पहले यह विचार हज़रत उमर बिन अल-खत्ताब रज़ियल्लाहु अन्हु के दिल में डाला, जिनकी राय अक्सर वही और

किताब के अनुकूल होती थी। हज़रत फ़ारूक़ ने सिद्दीक़ी बारगाह में अर्ज़ की कि यमामा के युद्ध में बहुत से हुफ़्फ़ाज़ शहीद हुए हैं और मुझे डर है कि यदि क़ुरआन इसी तरह बिखरे हुए टुकड़ों में रहा और हुफ़्फ़ाज़ शहीद होते रहे, तो बहुत सा क़ुरआन मुसलमानों के हाथ से जाता रहेगा। मेरी राय है कि आप क़ुरआन को इकट्ठा करने का आदेश दें। सिद्दीक़-ए-अकबर रज़ियल्लाहु अन्हु को शुरू में इस कार्य में हिचकिचाहट हुई कि जो काम...

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 15/9

पृष्ठ 451/613

اسی طرح سورہ قرآنیہ منتظم ہوتیں، اور حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پھر حضور سے سن کر صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم اسی ترتیب پر اسے نمازوں تلاوتوں میں پڑھتے، قرآن عظیم صرف ایک واحد لغت قریش پر نازل ہوا، عرب میں مختلف قبائل اور ان کے لہجے باہم حرکات و سکنات و بعض اجزائے کلمات میں مختلف تھے، علامات مضارع کو قریش مفتوح رکھتے، دیگر بعض قبائل 'ات ن' کو مکسور کر کے نعبد نستعین کہتے، لغت قریش میں 'تابوت' آخر میں تائے قرشت سے تھا دوسروں کے لغت میں 'تابوۃ' ہائے ہوز سے۔ اسی قسم کے بالائی اختیارات بکثرت تھے جن سے معنی کلام بلکہ جوہر نظم کو بھی کوئی ضرر نہ پہنچتا، اور مادری لہجہ زبانوں پر چڑھا ہوا دفعۃً بدل دینا سخت دشوار ۔ لہذا حضور پر نور رحمت مہدہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے رب سے عرض کر کے دیگر قبائل والوں کے لئے ان کے لہجوں کی رخصت لے لی تھی ، جبریل امین علیہ التحیتہ والتسلیم ہر رمضان مبارک میں جس قدر قرآن عظیم اب تک اتر چکا ہوتا حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ساتھ اس کا دور کرتے جو سنتِ سنیہ اب تک بحمد اللہ تعالیٰ حفاظ اہلسنت میں باقی ہے اور باقی رہے گی حتی یاتی امر اللہ وھم علی ذلک (یہاں تک کہ اللہ تعالیٰ کا امر آجائے گا اور وہ اس پر قائم ہوں گے۔ ت) سال اخیر میں حامل وحی علیہ الصلوۃ والسلام نے دوبارہ صرف اصل لغت قریش پر جس میں قرآن مجید نازل ہوا تھا حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ساتھ دور کیا اور اس تکرار سے اشارہ ہوا کہ وہ رخصت منسوخ اور اب صرف اسی لغت پر جس میں اصل نزول ہے استقرار امر ہوا۔ سُور اگرچہ زمانہ اقدس میں مرتب ہو چکی تھیں مگر یکجا مجتمع نہ تھیں متفرق پرچوں ، بجری کے شانوں وغیرہ ہمیں متفرق جگہ تھیں سو ان مبارک سینوں کے جن میں سارا قرآن عظیم محفوظ تھا حال یہی تھا

یہاں تک کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے نظر عوام سے احتجاب فرمایا، خلافت خلیفہ بر حق صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں جنگ یمامہ واقع ہوئی جس میں بکثرت صحابہ کرام حافظانِ قرآن شہید ہوئے، حافظ حقیقی جامع ازلی جل جلالہ نے اپنا وعدہ صادقہ "اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهٗ لَحٰفِظُوْنَ"[1] (اور بیشک ہم خود اس کے نگہبان ہیں۔ ت) پورا فرمانے کو پہلے یہ کریم داعیہ قلب کریم حضرت موافق الرائے بالوحی والکتاب سیدنا امیر المومنین عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں ڈالا حضرت فاروق نے بارگاہ صدیقی میں عرض کی کہ جنگ یمامہ میں بہت حفاظ شہید ہوئے اور میں ڈرتا ہوں کہ یوں ہی قرآن متفرق پرچوں میں رہا اور حفاظ شہادت پاگئے تو بہت سا قرآن مسلمانوں کے ہاتھ سے جاتا رہے گا میری رائے ہے کہ حضرت جمع قرآن کا حکم فرمائیں، صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو ابتداً اس میں تامل ہوا کہ جو فعل

[1] القرآن الکریم ۱۵/ ۹

Fatawa Razawiyyah Volume 26

"How could we do what the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not do?" Umar al-Faruq (may Allah be pleased with him) submitted that although the Radiant Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) did not do it, by Allah, it is a work of goodness. Finally, the opinion of Abu Bakr as-Siddiq also coincided, and Zaid bin Thabit al-Ansari (may Allah be pleased with him) was summoned and the caliphate's decree regarding the compilation of the Book of Allah was issued. Zaid (may Allah be pleased with him) also presented the same doubt: "How shall we do that which the Master of Mankind (peace and blessings of Allah be upon him) did not do?" Siddiq al-Akbar (may Allah be pleased with him) gave the same answer: "Although the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not do it, by Allah, it is a work of goodness," until this matter was settled by the consensus (Ijma) of Siddiq, Faruq, Zaid bin Thabit, and all the noble companions (may Allah be pleased with them), and the Great Quran was collected from various places. This doubt of the Wahhabis, on which half of Wahhabism is based—that whatever action the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not do, does another know the benefits of religion better than him to do it?—was declared rejected by the consensus of the Sahaba. Praise be to Allah, Lord of the worlds. Although the Surahs of the Quran were collected from scattered places into one compilation, and that compilation was with Siddiq, then Faruq, then the Mother of the Believers Hafsa (may Allah be pleased with them), yet three tasks remained: (1) Copying those collected scrolls into a single Mushaf (codex). (2) Distributing copies of this Mushaf to the major and significant parts of the Islamic cities and territories. (3) For the prevention of fitna (strife), erasing those previous permissions where some variations in dialect in the writing of the Great Quran existed among scattered people, which were different from the true, original, divinely revealed, established, and non-abrogated dialect of the Great Quran. These three tasks were undertaken by the Eternal Preserver and Guardian (Allah), through His third servant, the Commander of the Faithful, the Compiler of the Quran, Dhul-Nurayn Uthman (may Allah be pleased with him). The compilation of the Great Quran was completed and perfected according to the Divine promise, which is why his Excellency is called 'Jami al-Quran' (Compiler of the Quran). And Allah knows best. Written by His sinful servant, Ahmad Raza Al-Barelwi. May he be forgiven by the Chosen Muhammad, the Unlettered Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. Muhammadi Sunni Hanafi Qadri Ahmad Raza Khan

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

"हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने नहीं किया तो हम कैसे करें?" फ़ारूक़े आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अर्ज़ किया कि हालाँकि हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने नहीं किया, लेकिन खुदा की कसम, यह काम खैर का है। अंततः सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) की राय भी सहमत हुई और ज़ैद बिन साबित अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) को बुलाकर किताबुल्लाह के संकलन के बारे में खिलाफत का हुक्म जारी किया गया। ज़ैद (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने भी वही शंका पेश की कि "वह काम कैसे किया जाए जो सय्यदुल अनाम (अलैहि अफज़लुस्सलात वसल्लम) ने नहीं किया?" सिद्दीक़े अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने वही जवाब दिया कि "हालाँकि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने नहीं किया, लेकिन खुदा की कसम, यह काम खैर का है," यहाँ तक कि सिद्दीक़, फ़ारूक़, ज़ैद बिन साबित और तमाम सहाबा-ए-कराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के इज्मा (आम सहमति) से यह मसला तय हुआ और कुरआन-ए-अज़ीम को विभिन्न स्थानों से इकट्ठा कर लिया गया। वहाबियों का यह शक जिस पर आधी वहाबियत का दारोमदार है कि जो काम हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने नहीं किया, क्या कोई दूसरा उनसे ज़्यादा दीन के फायदे जानता है कि वह उसे करेगा? सहाबा के इज्मा से इसे खारिज करार दिया गया। अल्हम्दुलिल्लाह रब्बिल आलमीन। हालांकि कुरआन की सूरतें विभिन्न जगहों से एक संकलन में इकट्ठा हो गई थीं और वह संकलन सिद्दीक़, फिर फ़ारूक़, फिर उम्मुल मोमिनीन हफ़सा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के पास था, लेकिन फिर भी तीन काम बाकी थे: (1) उन संकलित सफ़ीफ़ों को एक वाहिद मुसहफ़ (ग्रंथ) में नक़ल करना। (2) उस मुसहफ़ की प्रतियां इस्लामी सल्तनत के बड़े और महत्वपूर्ण शहरों और क्षेत्रों में वितरित करना। (3) पिछली छूट की वजह से जो लहजे के कुछ मतभेद कुरआन-ए-अज़ीम के लेखन में बिखरे हुए लोगों के पास थे और जो कुरआन-ए-अज़ीम के वास्तविक, ईश्वरीय, स्थापित और गैर-मनसूख (निरस्त नहीं किया गया) लहजे से अलग थे, फितने को रोकने के लिए उनका मिटाना। ये तीनों काम अज़ली हाफ़िज़ और निगहबान (अल्लाह) ने अपने तीसरे बंदे, अमीरुल मोमिनीन, जामे-उल-कुरआन, ज़ुन्नूरैन उस्मान (रज़ियल्लाहु अन्हु) से लिए और कुरआन-ए-अज़ीम का संकलन ईश्वरीय वादे के अनुसार पूर्ण और मुकम्मल हुआ, इसीलिए उन्हें 'जामे-उल-कुरआन' कहा जाता है। वल्लाहु आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)। लिखा गया उसके गुनहगार बंदे अहमद रज़ा बरैलवी द्वारा। अल्लाह उन्हें माफ़ करे मुहम्मद मुस्तफ़ा नबी-ए-उम्मी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सदक़े में। मुहम्मदी सुन्नी हनफी कादरी अहमद रज़ा खान

حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے نہ کیا ہم کیونکر کریں۔ فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ نے عرض کیا کہ اگر چہ حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے نہ کیا مگر واللہ وہ کام خیر کا ہے بالآخر رائے صدیق بھی موافق ہوئی اور زید بن ثابت انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہ کو بلا کر فرمانِ خلافت نسبت جمع کتاب اللہ صادر ہوا زید رضی اللہ تعالٰی عنہ کو بھی وہی شبہ پیش کہ کیونکر کیجئے گا وہ کام جو حضور سید الانام علیہ افضل الصلوٰۃ والسلام نے نہ کیا۔ صدیقِ اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ نے وہ جواب دیا کہ اگر چہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے نہ کیا مگر واللہ وہ کام خیر کا ہے، یہاں تک کہ صدیق و فاروق و زید بن ثابت و جملہ صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم کے اجماع سے یہ مسئلہ طے ہوا اور قرآن عظیم متفرق مواضع سے جمع کر لیا گیا، اور وہابیہ کا یہ شبہ جس پر آدھی وہابیت کا دارومدار ہے کہ جو فعل حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے نہ کیا دوسرا کیا ان سے زیادہ مصالح دین جانتا ہے کہ اسے کرے گا باجماع صحابہ مردود قرار پایا، والحمد للہ رب العالمین، سور قرآنیہ اگر چہ متفرق مواقع سے ایک مجموعہ میں مجتمع ہو گئی تھیں اور وہ مجموعہ صدیق پھر فاروق پھر ام المومنین حفصہ رضی اللہ تعالٰی عنہم کے پاس تھا مگر ہنوز تین کام باقی تھے: (۱) ان مجموع صحیفوں کا ایک مصحف واحد میں نقل ہونا (۲) اس مصحف کے نسخے معظم بلادِ اسلام مملکت اسلامیہ کے عظیم عظیم قسمتوں میں تقسیم ہونا۔ (۳) رخصت سابقہ کی بنا پر جو بعض اختلافات لہجہ کے آثار کتابت قرآن عظیم میں متفرق لوگوں کے پاس تھے اور وہ قرآن عظیم کے حقیقی اصل منزل من اللہ ثابت مستقر غیر منسوخ لہجے سے جدا تھے دفعِ فتنہ کے لئے ان کا محو ہونا۔ یہ تینوں کام حفظ حافظ حقیقی جامع ازلی جلالہ نے اپنے تیسرے بندے امیر المومنین جامع القرآن ذی النورین عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہ

سے لیا اور قرآنِ عظیم کا جمع کرنا حسبِ وعدہ الٰہیہ تام و کامل ہوا اس لئے اس جناب کو جامع القرآن کہتے ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ کتبہ عبدہ المذنب احمد رضا البریلوی عفی عنہ محمد المصطفٰی النبی الامی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم محمدی سنی حنفی قادری احمد رضا خان

Fatawa Rizvia Volume 26

Interpretative Benefits and Quranic Sciences

Problem 250: From Madrasa Manzar-e-Islam, 26 Jumada al-Ula 1326 AH. What do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say regarding the reason for the revelation of this noble verse:

“And among them are those who made a covenant with Allah, [saying], 'If He should give us of His bounty, we will surely give charity and be among the righteous.'”[1] - The Verse

[Translation in the box]: And among them is he who made a covenant with Allah: "If He gives us of His grace, we will surely give alms and surely be among the righteous." (T)

Is the Hadith about Tha'labah ibn Hatib or some other Hadith? Is the Hadith of Tha'labah Sahih (authentic), Hasan (good), Da'if (weak), or Mawdu' (fabricated)? Is this Tha'labah ibn Hatib a Badri (one who fought at Badr) or someone else?

The Answer: The Badri companion is Hazrat Sayyiduna Tha'labah bin Hatib bin 'Amr bin 'Ubaid al-Ansari, may Allah be pleased with him. And the person about whom this verse was revealed is Tha'labah ibn Abi Hatib, although he was also from the tribe of Aws. Some have also called him Tha'labah ibn Hatib. But that Badri companion was martyred during the sacred time of the Prophet (peace and blessings be upon him) in the Battle of Uhud. And this hypocrite died during the caliphate of the Commander of the Faithful 'Uthman al-Ghani, may Allah be pleased with him, after he refused to pay Zakat, and the noble verse was revealed in his condemnation. The Prophet (peace and blessings be upon him)...

[1] The Holy Quran 9/75 Page 453 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

तफ़्सीरी फ़ायदे और क़ुरआनी उलूम

मसला 250: मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम से, 26 जमादी-उल-उला 1326 हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ़्ती इस आयत के अवतरण (शान-ए-नुज़ूल) के बारे में क्या कहते हैं:

“और उनमें से कुछ वे हैं जिन्होंने अल्लाह से वादा किया था कि अगर वह हमें अपने फ़ज़्ल (कृपा) से देगा, तो हम ज़रूर खैरात करेंगे और ज़रूर नेक लोगों में से हो जाएँगे।”[1] - आयत।

[बॉक्स में अनुवाद]: और उनमें से कोई वह है जिसने अल्लाह से वादा किया था कि अगर वह हमें अपनी कृपा से देगा तो हम ज़रूर दान-पुण्य करेंगे और हम ज़रूर अच्छे आदमी बन जाएंगे। (त)

क्या यह हदीस स़ालबा इब्ने हातिब के बारे में है या कोई और हदीस? स़ालबा की हदीस सही है या हसन या ज़ईफ़ या मौज़ू? क्या यह स़ालबा इब्ने हातिब बदरी है या कोई और?

उत्तर: बदरी (बद्र की लड़ाई में शामिल) हज़रत सैयदुना स़ालबा बिन हातिब बिन अम्र बिन उबैद अंसारी रज़ियल्लाहु अन्हु हैं। और वह व्यक्ति जिसके बारे में यह आयत उतरी वह स़ालबा इब्ने अबी हातिब है, हालाँकि वह भी औस कबीले से था। और कुछ ने उसका नाम भी स़ालबा इब्ने हातिब बताया है। लेकिन वह बदरी सहाबी तो हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पवित्र काल में ही उहुद की जंग में शहीद हो गए थे। और यह मुनाफ़िक (पाखंडी) अमीरुल मोमिनीन उस्मान ग़नी रज़ियल्लाहु अन्हु के खिलाफ़त के दौर में मरा, जब उसने ज़कात देने से इनकार किया और यह आयत उसकी निंदा में उतरी। हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम...

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/75 पृष्ठ 453/613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

فوائد تفسیریہ و علوم قرآن

مسئلہ ۲۵۰: از مدرسہ منظر اسلام ۲۶ جمادی الاولی ۱۳۲۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین کہ شان نزول اس آیت شریفہ کا:

"وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ" ۱۔ الایۃ

[ترجمہ در خانہ]: اور ان میں سے کوئی وہ ہیں جنہوں نے اللہ سے عہد کیا تھا کہ اگر ہمیں اپنے فضل سے دے گا تو ہم ضرور خیرات کریں گے اور ہم ضرور بھلے آدمی ہو جائیں گے (ت)

حدیث ثعلبہ ابن حاطب ہے یا اور کوئی حدیث؟ حدیث ثعلبہ کی صحیح یا حسن یا ضعیف یا موضوع؟ یہ ثعلبہ ابن حاطب بدری ہے یا اور کوئی؟

الجواب: بدری حضرت سیدنا ثعلبہ بن حاطب بن عمرو بن عبید انصاری ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ اور یہ شخص جس کے باب میں یہ آیت اتری ثعلبہ ابن ابی حاطب ہے اگرچہ یہ بھی قوم اوس سے تھا۔ اور بعض نے اس کا نام بھی ثعلبہ ابن حاطب کہا۔ مگر وہ بدری خود زمانہ اقدس حضور پر نور صلی اللہ علیہ وسلم میں جنگ اُحد میں شہید ہوئے۔ اور یہ منافق زمانہ خلافت امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں مرا جب اس نے زکوۃ دینے سے انکار کیا اور آیہ کریمہ اس کی مذمت میں اتری۔ حضور پر نور صلی اللہ علیہ وسلم۔۔۔

۱ القرآن الکریم ۹ / ۷۵ Page 453 of 613

Fatawa Razawiyya, Volume 26

...brought Zakat to the presence of the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him), but the Prophet did not accept it. Then, during the caliphate of Siddiq al-Akbar (may Allah be pleased with him), he brought it again. He (Abu Bakr) said, "The Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) did not accept your Zakat, so should I accept it? Never." Then he brought it during the caliphate of Farooq al-Azam (may Allah be pleased with him). He (Umar) said, "The Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) and Abu Bakr did not accept it, so should I take it? This will never happen." Then he brought it during the caliphate of Uthman Dhun Noorayn al-Ghani (may Allah be pleased with him). He (Uthman) said, "The Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him), Siddiq, and Farooq did not accept it, and I will not take it either." Finally, he died during his (Uthman's) caliphate. Allah, the Mighty and Sublime, has already said regarding the people of Badr (may Allah be pleased with them):

"Do whatever you wish, for I have forgiven you." 1	Do whatever you want, I have forgiven you.

And regarding that hypocrite, He says:

"So He put hypocrisy into their hearts until the Day they shall meet Him." 2	Behind this, Allah put hypocrisy in their hearts such that it will not leave until the moment of death.

God forbid, how can light and darkness coexist? Imam Hafiz al-Shaan says in Al-Isabah:

Tha'labah bin Hatib bin Amr al-Ansari was mentioned by Musa bin Uqbah and Ibn Ishaq among the people of Badr, and similarly Ibn al-Kalbi mentioned him and added that he was martyred at Uhud. 3	Tha'labah bin Hatib bin Amr al-Ansari was mentioned by Musa bin Uqbah and Ibn Ishaq among the people of Badr. Similarly, Ibn al-Kalbi mentioned him and added that he was martyred in (the battle of) Uhud. (T)

In the Tafsir of Imam Ibn Jarir, it is stated:

"Muhammad ibn Sa'd narrated to me, he said..."	Muhammad bin Sa'd narrated to me, he said...

1. Kanz al-Ummal, Hadith 37957, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 12/69.
2. The Holy Quran, 9/77.
3. Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah, biography 927, Dar Sader, Beirut, 1/198.

फतावा रज़विया, जिल्द 26

...अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की खिदमत में ज़कात लेकर हाज़िर हुआ, हुज़ूर ने उसे कबूल नहीं किया। फिर सिद्दीक-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की खिलाफत में लाया, उन्होंने फरमाया कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने तुम्हारी ज़कात कबूल नहीं की और मैं कबूल कर लूँ, हरगिज़ नहीं होगा। फिर फारूक-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) की खिलाफत में लाया, उन्होंने फरमाया कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और अबू बक्र ने कबूल नहीं की और मैं ले लूँ, यह कभी नहीं होगा। फिर उस्मान ज़ुन-नूरैन गनी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की खिलाफत में लाया, उन्होंने फरमाया कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), सिद्दीक और फारूक ने कबूल नहीं की, मैं भी नहीं लूँगा। आखिरकार उन्हीं की खिलाफत में उसकी मृत्यु हो गई। अल्लाह अज़्ज़वजल ने अहल-ए-बद्र (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के बारे में फरमाया है:

"इअमलू मा शितुम फकद गफर्तु लकुम" 1 जो चाहो करो, मैंने तुम्हें बख्श दिया है।

और उस मुनाफिक (पाखंडी) के बारे में फरमाता है:

"फ़-अअकबहुम निफ़ाक़न फ़ी क़ुलूबिहिम इला यौमि यलक़ौ-नहू" 2	इसके पीछे अल्लाह ने उनके दिलों में पाखंड (निफाक) पैदा कर दिया जो मरने के दम तक नहीं जाएगा।

हाशा लिल्लाह (खुदा न करे), नूर और अंधेरा कैसे एक साथ हो सकते हैं। इमाम हाफ़िज़ अल-शान 'अल-इसाबा' में फरमाते हैं:

थलबह बिन हातिब बिन अम्र अल-अंसारी का ज़िक्र मूसा बिन उकबाह और इब्न इसहाक ने बद्र के लोगों में किया है, और इसी तरह इब्न अल-कल्बी ने उनका ज़िक्र किया और यह जोड़ा कि वे उहुद में शहीद हुए थे। 3	थलबह बिन हातिब बिन अम्र अंसारी को मूसा बिन उकबाह और इब्न इसहाक ने अहल-ए-बद्र में ज़िक्र किया। इसी तरह इब्न कल्बी ने ज़िक्र किया और यह इज़ाफा (जोड़ा) किया कि वह उहुद में शहीद हुए। (त)

इमाम इब्न जरीर की तफ़सीर में है:

"हद्दसानी मुहम्मद इब्न साद हद्दसानी" मुझसे मुहम्मद बिन साद ने बयान किया, उन्होंने कहा...

1. कंज़ुल उम्माल, हदीस 37957, मुअस्ससतुर् रसाला, बैरुत, 12/69

2. अल-कुरान अल-करीम, 9/77

3. अल-इसाबा फी तमीज़िल सहाबा, तर्जुमा 927, दार सादिर, बैरुत, 1/198

पृष्ठ 613 में से 454

تعالٰی علیہ وسلم کی خدمت اقدس میں زکوٰۃ لے کر حاضر ہوا حضور نے قبول نہ فرمائی۔ پھر صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ کی خلافت میں لایا انہوں نے فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے تیری زکوٰۃ قبول نہ فرمائی اور میں قبول کر لوں، ہرگز نہ ہو گا۔ پھر خلافت فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ میں حاضر لایا، فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و ابوبکر قبول نہ فرمائیں اور میں لے لوں یہ کبھی نہ ہو گا۔ پھر خلافت عثمان ذی النورین غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ میں لایا، فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و صدیق و فاروق نے قبول نہ فرمائی میں بھی نہ لوں گا۔ آخر انہیں کی خلافت میں مر گیا۔ اللہ عزوجل اہل بدر رضی اللہ تعالٰی عنہم کی نسبت فرما چکا:

اعملوا ماشئتم فقد غفرت لکم 1۔ جو چاہو کرو میں تمہیں بخش چکا۔

اور اس منافق کے باب میں فرماتا ہے:

"فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِيْ قُلُوْبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهٗ" 2

اس کے پیچھے اللہ نے ان کے دلوں میں نفاق پیدا کیا کہ مرتے دم تک نہ جائے گا۔

حاشا للہ نور و ظلمت کیونکر جمع ہو سکتے ہیں۔ امام حافظ الشان اصابہ میں فرماتے ہیں:

ثعلبة بن حاطب بن عمرو الانصاری ذکره موسٰی بن عقبة و ابن اسحق فی البدریین و کذا ذکره ابن الکلبی و زادانه قتل باحد 3۔

ثعلبہ بن حاطب بن عمرو انصاری کو موسیٰ بن عقبہ اور ابن اسحاق نے اہل بدر میں ذکر کیا۔ اسی طرح ابن کلبی نے ذکر کیا اور یہ اضافہ کیا کہ وہ اُحد میں شہید ہوئے۔ (ت)

تفسیر امام ابن جریر میں ہے:

حدثنی محمد ابن سعد حدثنی مجھ سے محمد بن سعد نے بیان کیا انہوں نے کہا

1 کنز العمال حدیث ۳۷۹۵۷ مؤسسة الرساله بیروت ۱۲/ ۶۹ 2 القرآن الکریم ۹/ ۷۷ 3 الاصابة فی تمییز الصحابة ترجمہ ۹۲۷ دار صادر بیروت ۱/ ۱۹۸

صفحہ 613 کا 454

Fatawa Razawiyya Volume 26

[Arabic Box 1]: My father narrated to me, from my uncle, from my father, from his father, from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), that a man named Thalabah bin Abi Hatib broke his promise to Allah, so Allah Almighty related his story in the Quran: "And among them are those who made a covenant with Allah..." until "...they used to lie."[1]

[Urdu Box 1]: My father related to me, he said my uncle related to me, he said my father related to me from his father, narrating from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), that there was a man called Thalabah bin Abi Hatib who violated the promise he had made with Allah. Allah Almighty described his situation in the Holy Quran, i.e., from "And among them are those who made a covenant with Allah" to "they lie." (T)

In Tafsir Ma'alim it says: [Arabic Box 2]: Al-Hasan and Mujahid said: It was revealed concerning Thalabah bin Abi Hatib[2] etc.

[Urdu Box 2]: Imam Hasan and Mujahid said this verse was revealed regarding Thalabah bin Abi Hatib etc. (T)

In Tafsir Ibn Jarir, Tha'labi and others, narrated from Hazrat Abu Umamah al-Bahili (may Allah be pleased with him): [Arabic Box 3]: So Allah Almighty revealed regarding him: "And among them are those who made a covenant with Allah..." etc. While there was a man from the relatives of Thalabah with the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). He heard that, so he left and went to him (Thalabah) and said, "Woe to you, O Thalabah! Allah has revealed such and such about you." So Thalabah came out and went to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

[Urdu Box 3]: So Allah Almighty revealed this verse about him: "And among them are those who made a covenant with Allah" etc. At that time, a person from the close relatives of Thalabah was present with the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). When he heard this verse, he left from there, came to Thalabah and said: O Thalabah! Woe to you, Allah Almighty has revealed such and such a command concerning you. So Thalabah [went] to the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

[1] Jami' al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir) under verse 9/75, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 10/213. [2] Ma'alim al-Tanzil (Tafsir al-Baghawi) under verse 9/75, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/264.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

[अरबी बॉक्स 1]: मेरे पिता ने मुझे बताया, मेरे चाचा से, उन्होंने मेरे पिता से, उन्होंने अपने पिता से, उन्होंने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की कि एक व्यक्ति जिसे सालबा बिन अबी हातिब कहा जाता था, उसने अल्लाह से किए गए अपने वादे को तोड़ दिया, तो अल्लाह तआला ने उसकी कहानी कुरान में बयान फरमाई: "और उनमें से वे हैं जिन्होंने अल्लाह से वादा किया था..." से "...वे झूठ बोलते थे" तक।[1]

[उर्दू बॉक्स 1]: मेरे पिता ने मुझसे बयान किया, उन्होंने कहा कि मेरे चाचा ने मुझसे बयान किया, उन्होंने कहा कि मेरे पिता ने अपने पिता से रिवायत करते हुए मुझसे बयान किया, उन्होंने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया कि एक व्यक्ति को सालबा बिन अबी हातिब कहा जाता था जिसने अल्लाह तआला के साथ किए गए वादे की खिलाफ़वर्जी (उल्लंघन) की। अल्लाह तआला ने उसके हाल को कुरान मजीद में बयान फरमाया यानी "व मिन्हुम मन आहदल्लाहा" से "यकज़िबून" तक। (त)

तफ़्सीर मा'आलिम में है: [अरबी बॉक्स 2]: अल-हसन और मुजाहिद ने कहा: यह सालबा बिन अबी हातिब[2] आदि के बारे में नाज़िल हुई।

[उर्दू बॉक्स 2]: इमाम हसन और मुजाहिद ने कहा कि यह आयत सालबा बिन अबी हातिब के बारे में नाज़िल हुई आदि। (त)

तफ़्सीर इब्न जरीर और सालबी आदि में हज़रत अबू उमामा बाहिली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है: [अरबी बॉक्स 3]: तो अल्लाह तआला ने उसके बारे में आयत नाज़िल फरमाई: "और उनमें से वे हैं जिन्होंने अल्लाह से वादा किया था..." आदि। और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास सालबा के रिश्तेदारों में से एक व्यक्ति मौजूद था। उसने इसे सुना, तो वह निकला और उसके (सालबा के) पास आया और कहा, "अफ़सोस तुम पर, ऐ सालबा! अल्लाह ने तुम्हारे बारे में ऐसा-ऐसा नाज़िल किया है।" तो सालबा निकला और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास आया।

[उर्दू बॉक्स 3]: तो अल्लाह तआला ने उसके बारे में यह आयत नाज़िल फरमाई "और उनमें कोई वे हैं जिन्होंने अल्लाह से अहद किया था" आदि। उस वक्त रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के पास सालबा के करीबी रिश्तेदारों में से एक शख्स मौजूद था जिसने इस आयत को सुना तो वह वहां से निकला और सालबा के पास आके कहा: ऐ सालबा! तेरे लिए हलाकत हो, अल्लाह तआला ने

तेरे बारे में ऐसा ऐसा हुक्म नाज़िल फरमाया है। तो सालबा नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के पास...

[1] जामे अल-बयान (तफ़्सीर इब्न जरीर) आयत 9/75 के तहत, दार अह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 10/213। [2] मा'आलिम अत-तन्ज़ील (तफ़्सीर अल-बग़वी) आयत 9/75 के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरुत, 2/264।

ابی حدثنی عمی حدثنی ابی عن ابیه عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنهما ان رجلاً یقال له ثعلبة ابن ابی حاطب اخلف ما وعده اللہ فقصّ اللہ تعالٰی شانه في القرآن ومنهم عاهد اللہ الی قوله یکذبون [1] - مجھ سے میرے باپ نے بیان کیا اس نے کہا مجھ سے میرے چچا نے بیان کیا اس نے کہا مجھ سے میرے باپ نے اپنے باپ سے روایت کرتے ہوئے بیان کیا انہوں نے ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا کہ ایک شخص کو ثعلبہ بن ابی حاطب کہا جاتا ہے جس نے اللہ تعالٰی کے ساتھ کئے ہوئے وعدے کی خلاف ورزی کی اللہ تعالٰی نے اس کے حال کو قرآن مجید میں بیان فرمایا یعنی "ومنهم من عاهد اللہ" سے "یکذبون" تک۔(ت)

تفسیر معالم میں ہے: قال الحسن ومجاهد نزلت فی ثعلبة بن ابی حاطب [2] الخ۔ امام حسن اور مجاہد نے کہا یہ آیت ثعلبہ بن ابی حاطب کے بارے میں نازل ہوئی الخ (ت)

تفسیر ابن جریر و ثعلبی و غیر ہم میں حضرت ابوامامہ باہلی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی : فانزل اللہ تعالٰی فیه و منهم من عاهد اللہ الخ وعند رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم رجل من اقارب ثعلبة فسمع ذلك فخرج حتی اتاه فقال ویحك یا ثعلبة قد انزل اللہ فیك کذا وکذا فخرج ثعلبة حتی اتی النبي صلی اللہ علیه وسلم تو اللہ تعالٰی نے اس کے بارے میں یہ آیت نازل فرمائی "اور ان میں کوئی وہ ہیں جنہوں نے اللہ سے عہد کیا تھا" الخ اس وقت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے پاس ثعلبہ کے قریبی رشتہ داروں میں سے ایک شخص موجود تھا جس نے اس آیت کو سنا تو وہ وہاں سے نکلا اور ثعلبہ کے پاس آکے کہا اے ثعلبہ ! تیرے لئے ہلاکت ہو اللہ تعالٰی نے تیرے بارے میں ایسا ایسا حکم نازل فرمایا ہے۔ تو ثعلبہ نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے پاس

[1] جامع البیان (تفسیر ابن جریر) تحت آیة ۹ / ۷۵ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱۰ / ۲۱۳ [2] معالم التنزیل (تفسیر البغوی تحت آیة ۹ / ۷۵ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۲۶۴

Vol. 26 Fatawa Ridawiyya

[Main Text Body] (Arabic Column): He asked him to accept his charity, and he said: Indeed, Allah has forbidden me from accepting your charity. Then he came to Abu Bakr when he became the Caliph and said: Accept my charity. Abu Bakr said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not accept it, so shall I accept it? When Umar became the ruler, he came to him and said: O Commander of the Faithful, accept my charity. He said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not accept it, nor did Abu Bakr, so shall I accept it? Then Uthman became the ruler, and he came to him and asked him. He said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not accept it, nor did Abu Bakr, nor Umar (may Allah be pleased with them both), so I will not accept it from you. Thus, he did not accept it from him, and Tha'labah died during the caliphate of Uthman (may Allah be pleased with him). - Condensed version.

(Urdu Column): He arrived and requested that his charity be accepted, so the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him and his family) said: Allah the Almighty has forbidden me from accepting your charity. Then, when Abu Bakr as-Siddiq (may Allah be pleased with him) became the Caliph, Tha'labah came to him and said: Please accept my charity. Abu Bakr as-Siddiq (may Allah be pleased with him) said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not accept it, so shall I accept it? When Hazrat Umar al-Faruq (may Allah be pleased with him) became the Commander of the Faithful, Tha'labah came and said: O Commander of the Faithful! Please accept my charity. You replied: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not accept it, nor did Abu Bakr as-Siddiq (may Allah be pleased with him) accept it, and I also will not accept it. Then, when Hazrat Uthman al-Ghani (may Allah be pleased with him) became the Commander of the Faithful, he came and requested the acceptance of charity. You said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not accept it, nor did Abu Bakr and Umar (may Allah be pleased with them both) accept it, so I also will not accept it. Therefore, you did not accept it, and during your own caliphate, Tha'labah died. - Abbreviated (T)

[Bottom Section] All of this is based on accepting the Hadith of Tha'labah; otherwise, it is not fundamentally proven to be authentic. Imam Ibn Hajar al-Asqalani stated in Al-Isabah: "In sahha al-khabaru wala azunnuhu yasihhu" (If the report is correct, I do not think it is correct). If this news is correct, and I do not suspect it to be correct (T).

[Footnotes] 1 Jami' al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir) under verse 9/75, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 10/212. 2 Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah, translation 928, Dar Sader, Beirut, 1/198.

[मुख्य पाठ] (अरबी कॉलम): उन्होंने उनसे अपना सदक़ा (दान) स्वीकार करने का अनुरोध किया, तो उन्होंने कहा: वास्तव में अल्लाह ने मुझे तुम्हारा सदक़ा स्वीकार करने से मना कर दिया है। फिर वह अबू बक्र के पास आए जब वे खलीफा बने और कहा: मेरा सदक़ा स्वीकार करें। अबू बक्र ने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसे स्वीकार नहीं किया, तो क्या मैं इसे स्वीकार करूँ? जब उमर शासक बने, तो वह उनके पास आए और कहा: हे अमीर-उल-मोमिनीन, मेरा सदक़ा स्वीकार करें। उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसे स्वीकार नहीं किया और न ही अबू बक्र ने, तो क्या मैं इसे स्वीकार करूँ? फिर उस्मान शासक बने, तो वह उनके पास आए और उनसे पूछा। उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसे स्वीकार नहीं किया और न ही अबू बक्र ने और न ही उमर ने (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो), तो मैं इसे आपसे स्वीकार नहीं करूँगा। अत; उन्होंने उनसे इसे स्वीकार नहीं किया, और उस्मान (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के खिलाफत के दौरान सअलबह की मृत्यु हो गई। - संक्षेप में।

(उर्दू कॉलम): वह उपस्थित हुआ और अनुरोध किया कि उसका सदक़ा स्वीकार किया जाए, तो पवित्र नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: अल्लाह तआला ने मुझे तुम्हारा सदक़ा स्वीकार करने से मना कर दिया है। फिर जब अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ख़लीफ़ा बने, तो सअलबह उनके पास आए और कहा: मेरा सदक़ा स्वीकार कर लें। अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फ़रमाया: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसे स्वीकार नहीं किया, तो क्या मैं इसे स्वीकार करूँ? जब हज़रत उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) अमीर-उल-मोमिनीन बने, तो सअलबह ने आकर कहा: ऐ अमीर-उल-मोमिनीन! मेरा सदक़ा स्वीकार फ़रमा लें। आपने फ़रमाया: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसे स्वीकार नहीं किया और न ही अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने इसे स्वीकार किया, और मैं भी इसे स्वीकार नहीं करता। फिर जब हज़रत उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) अमीर-उल-मोमिनीन बने, तो उसने आकर सदक़ा स्वीकार करने का अनुरोध किया। आपने फ़रमाया: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसे स्वीकार नहीं किया और न ही अबू बक्र और उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने स्वीकार किया, तो मैं भी इसे स्वीकार नहीं करता हूँ। चुनाँचे, आपने स्वीकार नहीं फ़रमाया और आपकी ही ख़िलाफ़त में सअलबह मर गया। - संक्षिप्त (त)

[नीचे का खंड] यह सब सअलबह की हदीस को स्वीकार करने पर आधारित है, अन्यथा यह सिरे से प्रामाणिक साबित नहीं है। इमाम इब्न हजर अल-अस्क़लानी ने अल-इसाबा में फ़रमाया: "इन सह़ल ख़बरु वला अज़ुन्नुहु यसह़ु" (यदि रिपोर्ट सही है, तो मुझे नहीं लगता कि यह सही है)। अगर यह खबर सही हो और मैं इसे सही नहीं समझता (त)।

[पाद टिप्पणियाँ] 1 जामी अल-बयान (तफ़सीर इब्न जरीर) आयत 9/75 के तहत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 10/212। 2 अल-इसाबा फी तमीज़ अल-सहाबा, अनुवाद 928, दार सादिर, बेरूत, 1/198।

पृष्ठ 456 का 613

[مرکزی عبارت] (عربی کالم): فسأله ان یقبل منه صدقته فقال ان الله منعنی ان اقبل منك صدقتك، ثم اتی ابا بکر حین استخلف فقال اقبل صدقتی فقال ابو بکر لم یقبلها رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم وانا اقبلها؟ فلما ولی عمر اتاه فقال یا امیر المؤمنین اقبل صدقتی فقال لم یقبلها رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم ولا ابو بکر وانا اقبلها ثم ولی عثمان فاتاه فسأله فقال لم یقبلها رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم ولا ابو بکر ولا عمر رضوان الله تعالی علیهما وانا لا اقبلها منك فلم یقبلها منه وهلك ثعلبة فی خلافة عثمان رضی الله تعالی عنه اهـ مختصراً۔

(اردو کالم): حاضر ہوا اور درخواست کی کہ اس کا صدقہ قبول کیا جائے تو نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا اللہ تعالیٰ نے مجھے منع فرمادیا ہے کہ میں تیرا صدقہ قبول کروں۔ پھر جب ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ خلیفہ بنے تو ثعلبہ نے ان کے پاس آکر کہا میرا صدقہ قبول کرلیں۔ ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے قبول نہیں فرمایا اور میں قبول کرلوں؟ جب حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ امیرالمومنین بنے تو ثعلبہ نے آکر کہا اے امیرالمومنین! میرا صدقہ قبول فرمالیں تو آپ نے فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اسے قبول نہیں فرمایا اور نہ ہی ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اسے قبول فرمایا اور میں بھی اس کو قبول نہیں کرتا۔ پھر جب حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ امیرالمومنین بنے تو اس نے آکر صدقہ قبول کرنے کی درخواست پیش کی آپ نے فرمایا اسے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے قبول نہیں فرمایا اور نہ ہی ابوبکر و عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے قبول فرمایا تو میں بھی اسے قبول نہیں کرتا ہوں۔ چنانچہ آپ نے قبول نہیں فرمایا اور آپ ہی کی خلافت میں ثعلبہ مرگیا ھ مختصراً (ت)

[نیچے والا حصہ] یہ سب اس حدیث ثعلبہ کی تسلیم پر ہے، ورنہ وہ سرے سے ثابت الصحت نہیں ۔ امام ابن حجر عسقلانی نے اصابہ میں فرمایا: ان صح الخبر ولا اظنه یصح 2۔ اگر یہ خبر صحیح ہو اور میں اس کو صحیح گمان نہیں کرتا (ت)

[حواشی] 1 جامع البیان(تفسیر ابن جریر) تحت آیۃ ۷۵/۹ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱۰ / ۲۱۲

2 الاصابة فی تمییز الصحابة ترجمہ ۹۲۸ دار صادر بیروت ۱/ ۱۹۸

Fatawa Razawiyya, Volume 26

I say: This Hadith of Abi Umamah (may Allah be pleased with him), in which 'Ibn Hatib' was said instead of 'Ibn Abi Hatib'. It is found in Ibn Jarir, Baghawi, Tha'labi, Ibn al-Sakan, Ibn Shahin, and Bawardi, all through the route of Mu'adh bin Rifa'ah from Ali bin Yazid from Al-Qasim from Abi Umamah (may Allah be pleased with him). The criticism regarding Ali bin Yazid is known. Hafiz [Ibn Hajar] al-Asqalani said in *Taqrib*: 'Weak'[1]. Imam Daraqutni said: 'Abandoned'[2]. Imam Bukhari said: 'His Hadith is rejected'[3]. And he said:

"Everyone about whom I say 'his Hadith is rejected' (munkar al-hadith), narration from him is not permissible[4]. And Allah knows best." (T)

Issue 251: (Question not mentioned) 28 Safar 1338 AH.

The Answer: (In response to a query from Maulvi Hakim Ghulam Muhyiuddin Sahib Lahori) It is the humble opinion of this poor one (the author) that Maulana Shah Abdul Qadir's translation should be kept in view, and four changes should be preserved in it: (1) Those words that have become obsolete or unfamiliar should be replaced with eloquent, simple, and current words. (2) The most correct meaning, for the study of which *Jalalayn* (a famous tafsir) - which adheres to restricting itself to the most correct views - is sufficient for now, should not be let go of. (3) The original meaning of the word and the common idiomatic usage should both be perfectly respected at every point. For example, the translation of "Ghayri al-maghdubi 'alayhim"[5] as "those upon whom there is anger" or "those you were angry with" is highly displeasing to this poor one. The original meaning of 'Ghussa' (anger/choking) is 'achooka' (to choke), meaning for food to get stuck in the throat, as He said, "Food that causes choking"[6].

[1] Taqrib al-Tahdhib, entry for Ali bin Yazid, 2833, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/70. [2] Mizan al-I'tidal, citing al-Daraqutni, entry for Ali bin Yazid, 5926, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 3/161. [3] Mizan al-I'tidal, citing al-Daraqutni, entry for Ali bin Yazid, 5926, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 3/161. [4] Mizan al-I'tidal, entry for Aban bin Hablah, 3, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/. [5] Al-Quran al-Karim, 1/7. [6] Al-Quran al-Karim, 73/13.

फतावा रज़विया, जिल्द 26

मैं कहता हूँ: हज़रत अबी उमामा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की यह हदीस जिसमें 'इब्न अबी हातिब' की जगह 'इब्न हातिब' कहा गया है। यह इब्न जरीर, बग़वी, सअ़लबी, इब्न अल-सकन, इब्न शाहीन और बावर्दी सभी के यहाँ मुआ़ज़ बिन रिफ़ाअ़ह से, उन्होंने अली बिन यज़ीद से, उन्होंने अल-क़ासिम से, उन्होंने अबी उमामा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के तरीक़े से मरवी है। अली बिन यज़ीद के बारे में कलाम (जिरह) मालूम है। हाफ़िज़ (इब्न हजर) ने तक़रीब में फ़रमाया: 'ज़ईफ़'[1]। इमाम दारक़ुत्नी ने फ़रमाया: 'मतुरूक'[2]। इमाम बुखारी ने फ़रमाया: 'मुनकरुल हदीस'[3]। और फ़रमाया:

"हर वह शख़्स जिसके बारे में मैं कहूँ कि 'उसकी हदीस मुनकर है', उससे रिवायत करना हलाल नहीं है[4]। और अल्लाह तआ़ला सबसे बेहतर जानता है।" (त)

मसला 251: (सवाल ज़िक्र नहीं है) 28 सफ़र 1338 हिजरी।

जवाब: (मौलवी हकीम ग़ुलाम मुहिउद्दीन साहब लाहौरी के मसले के जवाब में) फ़क़ीर (लेखक) की तुच्छ राय यह है कि मौलाना शाह अब्दुल क़ादिर साहब का तर्जुमा सामने रखा जाए और उसमें चार तब्दीलियाँ बरक़रार रखी जाएँ (१) वे शब्द जो अब चलन में नहीं रहे या अपरिचित हो गए हैं, उन्हें फ़सीह (स्पष्ट), सरल और प्रचलित शब्दों से बदल दिया जाए। (२) सबसे सही अर्थ, जिसके अध्ययन के लिए फिलहाल जलालेन (एक प्रसिद्ध तफ़्सीर) - जो सबसे सही कथनों तक सीमित रहने का पाबंद है - पर्याप्त है, उसे हाथ से न जाने दिया जाए। (३) शब्द के मूल अर्थ और आम बोलचाल के मुहावरों, दोनों का हर जगह पूरी तरह पालन किया जाए। उदाहरण के लिए, "ग़ैरि-ल्-मग़ज़ूबि अ़लैहिम"[5] का यह तर्जुमा कि "जिन पर ग़ुस्सा हुआ" या "तूने ग़ुस्सा किया", फ़क़ीर को बहुत बुरा लगा है। 'ग़ुस्सा' का मूल अर्थ 'अछूका' (दम घुटना या गला रुँधना) है, यानी खाने का गले में फँस जाना, जैसा कि उसने फ़रमाया: "ऐसा खाना जो गला रुँधा दे"[6]।

[1] तक़रीब अल-तहज़ीब, अली बिन यज़ीद का तर्जुमा, 2833, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 1/70. [2] मीज़ान अल-इ'तिदाल, दारक़ुत्नी के हवाले से, अली बिन यज़ीद का तर्जुमा, 5926, दार अल-मआरिफ़ा, बेरुत, 3/161. [3] मीज़ान अल-इ'तिदाल, दारक़ुत्नी के हवाले से, अली बिन यज़ीद का तर्जुमा, 5926, दार अल-मआरिफ़ा, बेरुत, 3/161. [4] मीज़ान अल-इ'तिदाल, अबान बिन हबला का तर्जुमा, 3, दार अल-मआरिफ़ा, बेरुत, 1/. [5] अल-क़ुरआन अल-करीम, 1/7. [6] अल-क़ुरआन अल-करीम, 73/13.

اقول: یہ حدیث ابی امامہ رضی اللہ تعالٰی عنہ جس میں بجائے ابن ابی حاطب، ابن حاطب کہا۔ ابن جریر و بغوی و ثعلبی و ابن السکن و ابن شاہین و باوردی سب کے یہاں بطریق معاذ بن رفاعہ عن علی بن یزید عن القاسم عن ابی امامہ رضی اللہ تعالٰی عنہ ہے، اور علی بن یزید میں کلام معلوم ہے۔ حافظ الشان نے تقریب میں فرمایا: ضعیف 1۔ امام دارقطنی نے فرمایا: متروک 2 امام بخاری نے فرمایا: منکر الحدیث 3۔ اور فرمایا:

کل من اقول: فیہ منکر الحدیث لاتحل الروایۃ عنہ 4 واللہ تعالٰی اعلم۔ جس میں منکر الحدیث کہوں اس سے روایت حلال نہیں۔ (ت)

مسئلہ ۲۵۱: (سوال مذکور نہیں) ۲۸ صفر ۱۳۳۸ھ

الجواب: (بجواب مسئلہ مولوی حکیم غلام محی الدین صاحب لاہوری) فقیر کی رائے قاصریہ ہے کہ مولانا شاہ عبدالقادر صاحب کا ترجمہ پیش نظر رکھا جائے اور اس میں چار تبدیلیں محفوظ رہیں: (۱) وہ الفاظ کہ متروک یا نامانوس ہو گئے، فصیح و سلیس و رائج الفاظ سے بدل دیئے جائیں۔ (۲) مطلب اصح جس کے مطالعہ کو جلالین کہ اصح الاقوال پر اقتصار کا جن کو التزام ہے سردست بس ہے، ہاتھ سے نہ جائے۔ (۳) اصل معنی لفظ اور محاورات عرفیہ دونوں کے لحاظ سے ہر مقام پر اس کے کمال پاس رہے، مثلاً "غَيْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَيْهِمْ" 5 کا یہ ترجمہ کہ جن پر غصہ ہوا یا تو نے غصہ کیا، فقیر کو سخت ناگوار ہے۔ غصہ کے اصل معنی اچّھوکے ہیں یعنی کھانے کا گلے میں پھنسنا، جیسے "طَعَامًا ذَا غُصَّةٍ" 6 فرمایا۔

1 تقريب التهذيب ترجمه على بن يزيد ٢٨٣٣ دار الكتب العلمية بيروت ١/ ٧٠ 2 ميزان الاعتدال بحواله الدارقطنى ترجمه على بن يزيد ٥٩٢٦ دار المعرفة بيروت ٣/ ١٦١ 3 ميزان الاعتدال بحواله الدارقطنى ترجمه على بن يزيد ٥٩٢٦ دار المعرفة بيروت ٣/ ١٦١ 4 ميزان الاعتدال ترجمہ ابان بن حبلہ ٣ دار المعرفة بيروت ١/ 5 القرآن الكريم ١/ ٧ 6 القرآن الكريم ٧٣/ ١٣

Fatawa Razawiyya - Volume 26

...metaphorically it is applied to such anger which a person cannot express due to fear or regard, as if the boil of the heart got stuck in the throat. Common people who are unaware of the subtleties of speech may not differentiate. But the actual truth is that it is necessary for scholars to keep this in mind. The translation would be: "Not those upon whom You have sent wrath, or those upon whom is Your wrath, or those upon whom wrath fell, or those who are in wrath." By reflecting, many examples of this can be found in their translations.

(4) The most important, greatest, oldest and most binding observance is regarding the *mutashabihat* (ambiguous verses), concerning which there are two schools of thought among our noble Imams:

First, we believe in the texts (*nusus*), we do not interpret (*ta'wil*) them nor do we involve our own opinion. "We believe in it; all of it is from our Lord" [Quran 3:7]. (Trans: We have brought faith upon it, everything is from near our Lord). We do not know the meaning at all. If they are asked to translate the Word of the Almighty "Then He turned to the heaven" [Quran 2:29], they will say: "Then He did *istiwa* towards the heaven." If you ask what the meaning of *istawa* is, the answer will be "*La nadri*" (We do not know).

Second is interpretation (*ta'wil*) which the later scholars adopted for the understanding of the ignorant, that they turn it towards some beautiful meaning whose outward sense is not impossible for the glory of Majesty, and in the way of suggestion and trial, it has proximity to the Noble Word. If they are asked to translate the aforementioned noble verse, they will say: "Then He intended towards the heaven." But that they abandon delegation (*tafwiz*) and also do not do interpretation (*ta'wil*), rather they establish a word that explicitly conveys an impossible and apparent meaning, like translating the aforementioned verse as "Then He climbed up to the heaven," because climbing and descending is an absolute impossibility for the glory of Majesty and for the ignorant, God forbid, it is suggestive of, rather explicitly states, physicality. This is neither the religion of our early Imams nor the path of the later ones. Avoiding this is an absolute obligation. As far as this humble person has seen, the translation attributed to the holy-statured Sayyiduna Muslih-ud-Din Saadi (may his secret be sanctified) is pure and free from this flaw of resemblance; help should be taken from those. Success is through Allah. And Allah, the Glorified and Exalted, knows best.

1 Al-Quran al-Karim 3/7 2 Al-Quran al-Karim 2/29

फतावा रजविया - जिल्द २६

...इससे रूपक (metaphor) के रूप में ऐसे क्रोध पर इसका प्रयोग होता है जिसे मनुष्य किसी भय या लिहाज़ के कारण प्रकट न कर सके मानो हृदय का जोश गले में फंस कर रह गया। आम लोग जो भाषण की सूक्ष्मताओं से अवगत नहीं हैं, वे अंतर न कर सकें। लेकिन वास्तविक सत्य यही है कि विद्वानों के लिए इसका ध्यान रखना अनिवार्य है। अनुवाद इस प्रकार हुआ: "न उनकी जिन पर तूने क्रोध फ़रमाया, या जिन पर तेरा क्रोध है, या जिन पर क्रोध हुआ, या जो क्रोध में हैं।" विचार करने से उनके अनुवाद में इसके बहुत से उदाहरण ज्ञात हो सकते हैं।

(४) सबसे महत्वपूर्ण, महान, प्राचीन और अनिवार्य मर्यादा 'मुतशाबिहात' (संदिग्ध आयतें) के बारे में है कि उनमें हमारे प्रतिष्ठित इमामों के दो मत हैं:

प्रथम, हम नुसूस (स्पष्ट ग्रंथों) पर ईमान लाए, न तावील (व्याख्या) करें न अपनी राय का दखल दें, "हम इस पर ईमान लाए, सब हमारे रब के पास से है।" (अनुवाद: हम इस पर ईमान लाए सब हमारे रब के पास से है। त) अर्थ हमें ज्ञात ही नहीं, उनसे यदि अल्लाह तआला के इस कथन "फिर उसने आसमान की ओर इस्तिवा फ़रमाया" का अनुवाद कराया जाए तो वे कहेंगे: "फिर आसमान की ओर इस्तिवा फ़रमाया।" यदि पूछें कि 'इस्तिवा' के क्या अर्थ हैं, तो "ला नदरी" (हम नहीं जानते। त) से उत्तर मिलेगा।

द्वितीय 'तावील' (व्याख्या) है जिसे बाद के विद्वानों ने अज्ञानियों को समझाने के लिए अपनाया कि इसे किसी सुंदर अर्थ की ओर मोड़ दें जिसका प्रत्यक्ष पक्ष महिमा की गरिमा पर असंभव न हो। और सुझाव और अनुभवों के मामले में शब्द 'करीम' से निकटता भी रखता हो। यदि उनसे उपरोक्त पवित्र आयत का अनुवाद कराया जाए तो वे कहेंगे: "फिर आसमान की ओर इरादा फ़रमाया।" लेकिन यह कि वे 'तफ़वीज़' (ईश्वर पर छोड़ना) छोड़ दें और 'तावील' भी न करें, बल्कि असंभव और प्रत्यक्ष अर्थ को स्पष्ट रूप से व्यक्त करने वाला शब्द स्थापित कर दें जैसे उपरोक्त आयत का अनुवाद "फिर आसमान पर चढ़ गया" कि चढ़ना और उतरना महिमा की गरिमा पर पूर्णतः असंभव है और अज्ञानियों के लिए, अल्लाह न करे, भ्रामक बल्कि शारीरिकता का स्पष्ट वर्णन है। यह न तो हमारे प्रारंभिक इमामों का धर्म है और न ही बाद के लोगों का तरीका। इससे बचना पूर्णतः अनिवार्य है। फकीर ने जहां तक देखा है, हज़रत कुदसी मंज़िलत सैयदुना मुसलेह-उद-दीन सादी (उनका रहस्य

पवित्र हो) से संबंधित अनुवाद इस समानता के दोष से पाक और पवित्र है, उनसे सहायता ली जानी चाहिए, और सफलता अल्लाह की ओर से है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

१ अल-क़ुरान अल-करीम ३/७ २ अल-क़ुरान अल-करीम २/२९

पृष्ठ ४५८/६१३

اس سے استعارہ کرکے ایسے غضب پر اس کا اطلاق ہوتا ہے جسے آدمی کسی خوف یا لحاظ سے ظاہر نہ کر سکے، گویا دل کا جوش گلے میں پھنس کر رہ گیا۔ عوام کہ دقائقِ کلام سے آگاہ نہیں، فرق نہ کریں۔ مگر اصل حقیقت یہی ہے کہ علماء پر اس کا لحاظ لازم ہے۔ ترجمہ یوں ہوا: "نہ ان کی جن پر تو نے غضب فرمایا، یا جن پر تیرا غضب ہے، یا جن پر غضب ہوا، یا جو غضب میں ہیں" خیال کرنے سے ان کے ترجمہ میں اس کی بہت سی نظائر معلوم ہوسکتی ہیں۔

(۴) سب سے اہم و اعظم واقدم والزم مراعات و متشابہات کہ ان میں ہمارے ائمہ کرام سے دو مذہب ہیں:

اول ہم نصوص پر ایمان لائے، نہ تاویل کریں نہ اپنی رائے کو دخل دیں، "اٰمَنَّا بِہٖ کُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا" (ہم اس پر ایمان لائے سب ہمارے رب کے پاس سے ہے۔ت) معنی ہمیں معلوم ہی نہیں، ان سے اگر قولہ تعالی ثم "ثُمَّ اسْتَوٰی اِلَی السَّمَاءِ" کا ترجمہ کرائیے تو وہ فرمائیں گے: "پھر استواء فرمایا آسمان کی طرف" اگر پوچھئے استوی کے کیا معنی، تو لاندری (ہم نہیں جانتے۔ت) سے جواب ملے گا۔

دوم تاویل کہ متاخرین نے تفہیمِ جہال کے لئے اختیار کیا کہ کسی خوبصورت معنی کی طرف پھیر دیں جس کا ظاہر شانِ عزت پر محال نہ ہو۔ اور طرف تجویز و تجارب میں لفظ کریم سے قرب بھی رکھتا ہو۔ ان سے اگر آیہ کریمہ مذکورہ کا ترجمہ کرائیے تو وہ کہیں گے: "پھر آسمان کی طرف قصد فرمایا" مگر یہ کہ تفویض چھوڑیں اور تاویل بھی نہ کریں بلکہ معنی محال و ظاہر کا صریح ادا کرنے والا لفظ قائم کردیں جیسے کریمہ مذکورہ کا ترجمہ "پھر چڑھ گیا آسمان کو" کہ چڑھنا اور اترنا شانِ عزت پر محال قطعی اور جہال کے لئے معاذ اللہ موہم بلکہ مصرح بہ جسمانیت ہے۔

یہ ہمارے ائمہ متقدمین کا دین نہ متاخرین کا مسلک۔ اس سے احتراز فرض قطعی ہے۔ فقیر نے جہاں تک دیکھا ترجمہ منسوبہ بحضرت قدسی منزلت سیدنا مصلح الدین سعدی قدس سرہ العزیز اس عیبِ مشابہ سے پاک و منزہ ہے، ان میں اس سے مدد لی جائے، وباللہ التوفیق۔ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔

۱ القرآن الکریم ۳/۷ ۲ القرآن الکریم ۲/۲۹

Volume 26, Fatawa Razawiyya

Issue 252: Questioner: Mr. Muhammad Yaqub Sahib, Bareilly, 5th Rabi-ul-Awwal 1328 AH

What do the scholars of religion say regarding this matter: When Allah Almighty commanded the angels to prostrate to Adam (peace and blessings be upon him), and Iblis did not prostrate, it was proclaimed: "Did you become arrogant or are you of the exalted ('Aaleen)?" (Quran 38:75). Did you show pride, or were you among the 'Aaleen'? Who are these 'Aaleen'? Explain and you shall be rewarded. (Statement follows. - Trans.)

Answer: 'Aali' means arrogant.

Allah Almighty says: "Then We sent Moses and his brother Aaron with Our signs and a clear authority to Pharaoh and his chiefs, but they behaved arrogantly and were a haughty (arrogant) people." (Quran 23:45-46) Then We sent Moses and his brother Aaron with Our signs and clear proof to Pharaoh and his council, but they behaved arrogantly and they were a people prone to pride.

Thus, the meaning of the verse is that the Lord Almighty said to the cursed Satan: Your refusal to prostrate to Adam was an act of arrogance that arose in you at that moment, or you were already arrogant since before. In Tafsir Ibn Jarir it says:

Allah Almighty said to Iblis: You deemed yourself too great to prostrate to Adam and abandoned the prostration out of arrogance towards him, whereas you were not among the arrogant ones before this. Or "were you among the 'Aaleen'?" meaning, were you like this from before, showing exaltation and pride against your Lord.

Or it could mean that arrogance was specifically born in you, or your people are arrogant. In Ma'alim it says:

"Or were you among the 'Aaleen'?" the arrogant ones. He says: Did you behave arrogantly on your own or were you from the group of people who are arrogant?

---

1 The Holy Quran 38:75 2 The Holy Quran 23:45 & 46 3 Jami' al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir) under verse 38:75, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 21/73

जिल्द 26, फतावा रज़विया

मसाला 252: प्रेषक: जनाब मोहम्मद याकूब साहब बरेली, 5 रबी-उल-अव्वल 1328 हिजरी

विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि जब अल्लाह अज्ज़वजल ने फ़रिश्तों को आदम अलैहिस्सलाम को सजदा करने का हुक्म दिया और इब्लिस ने सजदा नहीं किया, तो इर्शाद हुआ: "क्या तूने तकब्बुर (अहंकार) किया या तू 'आलीन' (ऊँचे पद वालों) में से था?" (क़ुरआन 38:75)। क्या तूने तकब्बुर किया, क्या तू 'आलीन' में से था? ये 'आलीन' कौन लोग हैं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा। (बयान कीजिए अजर दिए जाओगे। - त.)

जवाब: 'आली' का अर्थ अभिमानी या अहंकारी है।

अल्लाह तआला फरमाता है: "फिर हमने मूसा और उसके भाई हारून को अपनी निशानियों और स्पष्ट प्रमाण के साथ फिरौन और उसके दरबारियों के पास भेजा, तो उन्होंने अहंकार किया और वे अहंकारी लोग ही थे।" (क़ुरआन 23:45-46) फिर हमने मूसा और उसके भाई हारून को अपनी निशानियों और रोशन हुज्जत (स्पष्ट प्रमाण) के साथ फिरौन और उसके जत्थे (दल) की तरफ भेजा तो उन्होंने तकब्बुर किया और वे थे ही मुतकब्बिर (अहंकारी) लोग।

तो आयत का अर्थ यह हुआ कि रब अज्ज़वजल ने शापित शैतान से फ़रमाया कि तूने जो आदम को सजदा नहीं किया, यह एक अहंकार था जो उस समय तुझमें पैदा हुआ, या तू पहले से ही अहंकारी था। तफ़सीर इब्ने जरीर में है:

अल्लाह तआला ने इब्लिस से फ़रमाया: तूने हज़रत आदम के सजदे से अपने आप को बड़ा समझा और उन पर बड़ाई ज़ाहिर करते हुए सजदा तर्क किया (छोड़ दिया), दरअसल तू मुतकब्बिरिन (अहंकारी लोगों) में से न था, या यह कि पहले ही से अपने रब पर उलू (श्रेष्ठता) और तकब्बुर ज़ाहिर करने वाला था।

या यह कि तकब्बुर विशेष रूप से तुझमें ही पैदा हुआ, या तेरी कौम ही मुतकब्बिर है। मा'आलिम में है:

"या तू आलीन में से था," यानी मुतकब्बिरिन (अहंकारी लोगों) में से। फरमाता है कि तूने खुद ही तकब्बुर किया, या तू मुतकब्बिरिन के गिरोह में से था।

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 38/75 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 23/45 और 46 3 जामिउल बयान (तफ़सीर इब्ने जरीर) आयत 38/75 के तहत, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत 21/73

جلد ۲۶، فتاوی رضویہ

مسئلہ ۲۵۲: مسئولہ جناب محمد یعقوب صاحب بریلی، ۵ ربیع الاول ۱۳۲۸ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جب اللہ عزوجل نے آدم علیہ الصلوۃ والسلام کو سجدہ کرنے کا حکم ملائکہ کو دیا اور ابلیس نے سجدہ نہ کیا، اس پر ارشاد ہوا: "اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِيْنَ" ۱ کیا تو نے تکبر کیا، کیا تو عالین سے تھا۔ یہ عالین کون لوگ ہیں؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: عالی بمعنی متکبر ہے،

قال اللہ تعالٰی: "ثُمَّ اَرْسَلْنَا مُوسٰى وَ اَخَاهُ هٰرُوْنَۙ بِاٰيٰتِنَا وَ سُلْطٰنٍ مُّبِيْنٍۙ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَ مَلَا۟ئِهٖ فَاسْتَكْبَرُوْا وَ كَانُوْا قَوْمًا عَالِيْنَۚ" ۲۔ پھر ہم نے موسٰی اور اس کے بھائی ہارون کو اپنی نشانیوں اور روشن حجت کے ساتھ فرعون اور اس کے جتھے کی طرف بھیجا تو انہوں نے تکبر کیا اور وہ تھے ہی متکبر لوگ۔

تو معنی آیت یہ ہوئے کہ رب عزوجل نے شیطان لعین سے فرمایا کہ تو نے جو آدم کو سجدہ نہ کیا یہ ایک تکبر تھا کہ اس وقت تجھے پیدا ہوا، یا تو قدیم سے متکبر ہی تھا۔ تفسیر ابن جریر میں ہے:

یقول تعالٰی لابلیس تعظمت عن السجود لآدم فترکت السجود لہ استکبارا علیہ، ولم تکن من المتکبرین العالین قبل ذلک "ام کنت من العالین" یقول ام کنت کذلک من قبل ذا علو و تکبر علی ربک ۳۔ اللہ تعالٰی نے ابلیس سے فرمایا تو نے حضرت آدم کے سجدہ سے اپنے کو بڑا سمجھا اور ان پر بڑائی ظاہر کرتے ہوئے سجدہ ترک کیا دراصل تو متکبرین میں سے نہ تھا، یا یہ کہ پہلے ہی سے اپنے رب پر علو و تکبر ظاہر کرنے والا تھا۔

یا یہ کہ تکبر خاص تجھی میں پیدا ہوا، یا تیری قوم ہی متکبر ہے۔ معالم میں ہے:

"ام کنت من العالین" المتکبرین یقول استکبرت بنفسک ام کنت من القوم الذین یا تو عالین متکبرین میں سے تھا۔ فرماتا ہے کہ تو نے خود ہی تکبر کیا، یا تو متکبرین کے گروہ سے تھا۔

---

۱ القرآن الکریم ۳۸ / ۷۵ ۲ القرآن الکریم ۲۳ / ۴۵ و ۴۶ ۳ جامع البیان (تفسیر ابن جریر) تحت آیۃ ۳۸ / ۷۵ داراحیاء التراث العربی بیروت ۲۱ / ۷۳

Fatawa Rizvia Volume 26

[Arabic quote]: "...they are arrogant, so you were arrogant towards prostration because you were among them." 1 - [Urdu translation]: "...was among them, thus he showed arrogance towards the prostration. (T)"

Take "Al-Aleen" to mean the high and lofty ones, and the meaning would be that your refusal to prostrate was your arrogance, as in reality you did not possess superiority over Adam but considered yourself great out of pride, or you genuinely believed you were superior to him. It is stated in [Tafsir] al-Baydawi:

[Arabic quote]: "Whether you are arrogant or you were among the high ones," you showed arrogance without right, or you were among those who had attained height and superiority. 2 - [Urdu translation]: "You showed arrogance or were among the high ones. The meaning is that either you were involved in pride without merit, or you were among those who possess loftiness and superiority."

And this does not mean that there was a group among the angels called "Al-Aleen" who were exempt from the command to prostrate, even though such an occurrence is found in the discourse of our master, the Great Sheikh [Ibn Arabi], may Allah be pleased with him (T). The Lord, Exalted and Majestic, confirmed it with multiple emphases: "So the angels prostrated - all of them together." 3 "All," "collectively," all the angels prostrated. The "lam" [in al-mala'ikah] is for comprehensiveness (istighraq), and it was further emphasized with "kulluhum" (all of them) and "ajma'un" (together). (T) And Allah knows best.

Problem 253 to 255: From Bengal, Faridpur district, Patwarakandi village, sent by Muhammad Shamsuddin. (1) Was Lady Maryam, daughter of Imran, a virgin after the birth of Prophet Jesus (peace be upon him) or not? (2) How many abrogating (Nasikh) and abrogated (Mansukh) verses are there in the Holy Quran? (3) Was there any other Messenger between the Prophet [Muhammad] and Prophet Jesus (peace be upon them)?

Answer: (1) After the birth of our master Jesus, the Word of Allah, on our Noble Prophet and on him be blessings and peace, the chaste, pure, and clean Lady Maryam was a virgin, remained a virgin, will be resurrected as a virgin, and will enter the Gardens of Bliss as a virgin, until [she becomes the spouse of] the Holy Prophet, the Master of the Messengers, may Allah the Exalted's peace and blessings be upon him and upon them all...

1. Ma'alim al-Tanzil (Tafsir al-Baghawi), under verse 5/38, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 4/60
2. Anwar al-Tanzil (Tafsir al-Baydawi), under verse 5/38, Dar al-Fikr, Beirut, 5/55
3. The Holy Quran 38/73

फतवा रिज़विया जिल्द 26

[अरबी उद्धरण]: "...वे अहंकारी हैं, इसलिए आपने सजदे के प्रति अहंकार दिखाया क्योंकि आप उनमें से थे।" 1 - [उर्दू अनुवाद]: "...उनमें से था, अतः उसने सजदे के प्रति अहंकार किया। (त)"

'आलीन' (Al-Aleen) को उच्च और बुलंद मर्तबे वाला मानें, और इसका अर्थ यह होगा कि आपने जो सजदा नहीं किया वह आपका अहंकार था क्योंकि वास्तव में आपको आदम पर श्रेष्ठता नहीं थी और आपने गर्व के कारण स्वयं को बड़ा मान लिया, या वास्तव में आपको उन पर श्रेष्ठता प्राप्त थी। बैज़ावी (Baidawi) में लिखा है:

[अरबी उद्धरण]: "क्या तुमने अहंकार किया या तुम उच्च लोगों में से थे," तुमने बिना अधिकार के अहंकार दिखाया, या तुम उन लोगों में से थे जिन्होंने उच्चता और श्रेष्ठता प्राप्त की थी। 2 - [उर्दू अनुवाद]: "आपने अहंकार किया या आप 'आलीन' में से थे। अर्थ यह है कि या तो आप बिना योग्यता के गर्व में लिप्त थे, या आप उनमें से थे जिन्हें उच्चता और श्रेष्ठता प्राप्त है।"

और इसका यह अर्थ नहीं है कि फ़रिश्तों में 'आलीन' नाम का कोई ऐसा समूह था जो सजदे के आदेश से मुक्त था, यद्यपि हमारे आका शैख़ अल-अकबर [इब्ने अरबी] रज़ियल्लाहु अन्हु के कलाम में ऐसा उल्लेख मिलता है (त)। अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त ने कई बार ताकीद के साथ इसे पुख्ता फरमाया: "तो फ़रिश्तों ने सजदा किया - उन सब ने मिलकर।" 3 'तमाम', 'जमीय', सभी फ़रिश्तों ने सजदा किया। यहाँ 'लाम' [अल-मलाइका में] इस्तेग़राक (सबको शामिल करने) के लिए है, और फिर 'कुल्लुहुम' और 'अजमाऊन' शब्दों के साथ इस पर और ज़ोर दिया गया है। (त) वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह ही बेहतर जानता है)।

मसला 253 से 255: मुल्क बंगाल, जिला फरीदपुर, गाँव पटवाराकांदे, प्रेषित: मोहम्मद शम्सुद्दीन साहब। (1) हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम के जन्म के बाद हज़रत मरियम बिन्ते इमरान कुंवारी थीं या नहीं? (2) कुरान मजीद में नासिख़ (निरस्त करने वाली) कितनी आयतें हैं और मंसूख़ (निरस्त होने वाली) कितनी? (3) हुज़ूर और हज़रत ईसा अलैहिमुस्सलाम के बीच कोई और रसूल थे या नहीं?

अल-जवाब: (1) हमारे आका ईसा कलिमतुल्लाह, हमारे करीम नबी और उन पर दुरूद व सलाम हो, के जन्म के बाद भी हज़रत बतूल तैयबा ताहिरा सैय्यदतुना मरियम कुंवारी थीं, कुंवारी ही रहीं, कुंवारी ही उठेंगी, और कुंवारी ही जन्नतुल नईम में दाखिल होंगी, यहाँ तक कि हुज़ूर पुरनूर सैय्यदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम और उन सब पर दरूद व सलाम...

1. मआलिम अल-तंज़ील (तफ़्सीर अल-बग़वी), आयत 5/38 के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 4/60
2. अनवार अल-तंज़ील (तफ़्सीर अल-बैज़ावी), आयत 5/38 के तहत, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, 5/55
3. अल-कुरान अल-करीम 38/73

یتکبرون فتکبرت عن السجود لکونك منھم ۱ - میں سے تھا سجدہ سے تکبر کیا۔(ت)

یا عالین کو بمعنی بلند و رفیع المرتبت لیں، اور معنی یہ ہوں کہ تونے جو سجدہ نہ کیا یہ تیرا تکبر تھا کہ واقع میں تجھے آدم پر بڑائی نہیں اور براہِ غرور آپ کو بڑا ٹھہرایا، یا واقع ہی تجھے اس پر فضیلت۔ بیضاوی میں ہے:

"استکبرت ام کنت من العالین" تکبرت من غیر استحقاق او کنت ممن علا و استحق التفوق ۲ - تونے تکبر کیا یا عالین میں سے تھا۔ مطلب یہ کہ بے استحقاق کے تو غرور میں مبتلا ہوا یا ان میں سے تھا جن کو بلندی اور تفوق حاصل ہے۔

اور یہ معنی نہیں کہ ملائکہ میں کوئی گروہ عالین ہے کہ وہ حکمِ سجود سے مستثنٰی تھا وان وقع فی کلام سیدنا الشیخ الاکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ (اگرچہ ہمارے سردار شیخ اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ کے کلام میں واقع ہوا ہے۔ ت) رب عز و جل نے متعدد تاکیدوں سے مؤکد فرمایا۔ "فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِکَۃُ کُلُّھُمْ اَجْمَعُوْنَ ۳" تمام، جمیع، سب ملائکہ نے سجدہ کیا۔ فاللام للاستغراق واکدت بکل واکد باجمعون (لام استغراق کے لئے ہے پھر لفظ کل اور اجمعون کے ساتھ تاکید لائی گئی ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۵۳ تا ۲۵۵: از ملک بنگال ضلع فرید پور موضع پٹوراکاندے مرسلہ محمد شمس الدین صاحب (۱) بعد ولادت حضرت عیسٰی علیہ السلام حضرت مریم بنت عمران باکرہ تھیں یا نہیں ؟ (۲) قرآن مجید میں ناسخ کی آیتیں کتنی ہیں اور منسوخ کتنی ؟ (۳) آنحضرت اور حضرت عیسٰی علیہما الصلوۃ والسلام کے درمیان کوئی اور رسول تھے یا نہیں ؟

الجواب: (۱) سیدنا عیسیٰ کلمۃ اللہ علی نبینا الکریم وعلیہ الصلوۃ والتسلیم کی ولادت کے بعد بھی حضرت بتول طیبہ طاہرہ سیدتنا مریم بکر تھیں، بکر ہی رہیں، اور بکر ہی اٹھیں گی، اور بکر ہی جنت النعیم میں داخل ہوں گی یہاں تک کہ حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و علیہم اجمعین کے

---

۱ معالم التنزیل (تفسیر البغوی) تحت آیۃ ۵/۳۸ دار الکتب العلمیہ بیروت ۴/ ۶۰ ۲ انوار التنزیل (تفسیر البیضاوی) تحت آیۃ ۵/۳۸ دار الفکر بیروت ۵/ ۵۵ ۳ القرآن الکریم ۳۸/ ۷۳

They will be honored by the sacred marriage. Their noble status [is described as]: "No man has touched me, nor have I been unchaste."[1] | "No man has touched me, nor am I unchaste."

It is evident that this holds true even after childbirth, and this is the meaning of virginity (bikriyat). As for the loss of the hymen (parada-e-urooq), firstly, why is it necessary for it to occur in this miraculous birth, and where is the proof for it? He who can cause birth without a father is also capable of granting birth without the loss of virginity. Even a virgin has an opening from which blood flows, and even if, hypothetically, it were lost, it does not contradict virginity. For many virgins, this membrane is lost due to some trauma, intensity of menstrual flow, etc., but they do not turn from virgins (bikr) to non-virgins (thayyiba), from untouched to experienced; rather, they are still factually virgins, and according to Sharia rulings, they remain virgins. Their marriage takes place like that of virgins, and they are included in legacies meant for virgins.

It is stated in Tanwir al-Absar: A woman whose virginity was lost due to jumping, heavy menstruation, injury, or old age is factually a virgin.[2] | A woman whose hymen is lost due to jumping, menstruation, a wound, or advanced age is factually a virgin (bakira).

It is stated in Fatawa Zahiriyya and Radd al-Muhtar: A virgin (al-bikr) is the name for a woman with whom intercourse has not occurred, whether through marriage or otherwise.[3] | A virgin (bakira) is a woman with whom intercourse has not taken place, whether through marriage or without it.

It is stated in Al-Bahr and Shami: The summary of their words is that what was lost in these cases is the 'udhra (hymen), i.e., the skin at the site, not 'virginity' itself; thus she is factually and legally a virgin, and therefore she is included in a bequest for virgins. | The summary of their words is that in these matters, the 'udhra was lost, i.e., the membrane in the private part. So, in these cases, the woman is factually and legally a virgin. Therefore, if someone [makes a bequest] for the virgin women of such-and-such tribe...

[1] Al-Quran al-Karim 19/20 [2] Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Nikah, Bab al-Wali, Matba' Mujtabai Delhi 1/192 [3] Radd al-Muhtar, Kitab al-Nikah, Bab al-Wali, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 2/302

वे पवित्र विवाह से सम्मानित होंगी। उनकी महानता यह है: "किसी पुरुष ने मुझे नहीं छुआ और न ही मैं व्यभिचारिणी हूँ।"[1] | "न मुझे किसी ने हाथ लगाया और न मैं बदकार हूँ।"

स्पष्ट है कि यह प्रसव के बाद भी सत्य है, और यही कौमार्य (बिक्रीयत) का अर्थ है। जहाँ तक झिल्ली (पर्दा-ए-उरूक) के टूटने का प्रश्न है, सबसे पहले इस चमत्कारी जन्म में इसका होना क्यों आवश्यक है और इसका प्रमाण कहाँ है? वह जो बिना पिता के जन्म दे सकता है, वह बिना कौमार्य खोए जन्म देने में भी सक्षम है। एक कुंवारी (बिक्र) के लिए भी एक मार्ग होता है जिससे रक्त निकलता है, और मान लीजिए कि यदि वह नष्ट भी हो जाए, तो वह कौमार्य के विपरीत नहीं है। बहुत सी कुंवारी लड़कियों की यह झिल्ली किसी चोट या मासिक धर्म की तीव्रता आदि के कारण नष्ट हो जाती है, लेकिन वे कुंवारी से विवाहित (थैय्यिबा) नहीं हो जातीं, बल्कि वे वास्तव में भी कुंवारी ही होती हैं, और शरीयत के आदेशों में भी कुंवारी ही रहती हैं। उनका निकाह कुंवारी लड़कियों की तरह होता है और वे कुंवारी लड़कियों के लिए की गई वसीयत में शामिल होती हैं।

'तन्वीर अल-अबसार' में है: जिस स्त्री का कौमार्य कूदने, मासिक धर्म आने, चोट लगने या अधिक आयु के कारण समाप्त हो गया हो, वह वास्तव में कुंवारी है।[2] | जिसकी झिल्ली कूदने, मासिक धर्म आने या घाव या उम्र की अधिकता के कारण नष्ट हो गई हो, वह स्त्री वास्तव में कुंवारी (बाकिरा) है।

'फ़तावा ज़हीरिया' और 'रद्द अल-मुह्तार' में है: कुंवारी (अल-बिक्र) उस स्त्री का नाम है जिसके साथ निकाह या उसके बिना संभोग न किया गया हो।[3] | कुंवारी (बाकिरा) उस स्त्री को कहते हैं जिसके साथ निकाह या बिना निकाह के संभोग न किया गया हो।

'अल-बहर' और 'शामी' में है: उनकी बातों का सारांश यह है कि इन मामलों में जो नष्ट हुआ है वह 'उज़रा (झिल्ली) है, यानी वह त्वचा जो स्थान पर होती है, कौमार्य नहीं; इसलिए वह वास्तव में और कानूनी तौर पर कुंवारी है, और इसलिए वह कुंवारी लड़कियों के लिए वसीयत में शामिल है। | उनकी बातों का सार यह है कि इन मसलों में 'उज़रा' ज़ायल हुई है, यानी वह झिल्ली जो गुप्तांग में होती है, तो औरत इन सूरतों में वास्तव में और कानूनी तौर पर कुंवारी होती है। इसलिए अगर किसी ने फलां कबीले की कुंवारी औरतों के लिए...

[1] अल-कुरान अल-करीम 19/20 [2] अद-दुर्र अल-मुह्तार शरह तन्वीर अल-अबसार, किताब अल-निकाह, बाब अल-वली, मतबा मुजतबाई दिल्ली 1/192 [3] रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-निकाह, बाब अल-वली, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत 2/302

نکاح اقدس سے مشرف ہوں گی۔ ان کی شانِ کریم: "لَمْ یَمْسَسْنِیْ بَشَرٌ وَّلَمْ اَکُ بَغِیًّا ﴿۲۰﴾"[1] | نہ مجھے کسی نے ہاتھ لگایا اور نہ میں بدکار ہوں۔

ظاہر ہے کہ بعد ولادت بھی صادق ہے، اور یہی معنی بکریت ہے، رہا بکارت بمعنی پردہ عروق کا زوال، اولا اس ولادت معجزہ میں ہونا کیا ضرور اور اس کا کہاں ثبوت۔ جو بے باپ کے پیدا کرسکتا ہے بے زوال بکارت ولادت دینے پر بھی قادر ہے۔ بکر کے لئے بھی منفذ ہوتا ہے جس سے خون آتا ہے، اور بالفرض اس کا زوال ہو بھی تو وہ منافی بکریت نہیں۔ بہت ابکار کا یہ پردہ کسی صدمہ یا خون حیض کی حدت وغیرہ سے جاتا رہتا ہے، مگر وہ بکر سے ثیب، نارسیدہ سے شوہر دیدہ نہیں ہوجاتیں بلکہ حقیقتہً بھی بکر ہوتی ہیں، اور حکمِ شرع میں بھی بکر ہی رہتی ہیں۔ ان کا نکاح ابکار کی طرح ہوتا ہے اور وہ ابکار کے لئے وصیت میں داخل ہوتی ہیں۔

تنویر الابصار میں ہے: من زالت بکارتھا بوثبۃ او درور حیض او جراحۃ او کبر بکر حقیقۃ [2] | جس کا پردہ بکارت کودنے، حیض آنے یا زخم یا زیادتیِ عمر کی وجہ سے زائل ہوا وہ عورت حقیقتاً باکرہ ہے۔

فتاوٰی ظہیریہ اور ردالمختار میں ہے: البکر اسم لامرأۃ لم تجامع بنکاح و لا غیرہ [3] | باکرہ اس عورت کو کہتے ہیں جس سے بہ نکاح یا بلانکاح صحبت نہ کی گئی ہو۔

بحر وشامی میں ہے: حاصل کلامھم ان الزائل فی ھذہ المسائل العذرۃ ای الجلدۃ التی علی المحل لا البکارۃ فکانت بکرا حقیقۃ و حکما و لذا تدخل فی الوصیۃ للابکار | ان کے کلام کا حاصل یہ ہے کہ ان

مسائل میں عذرہ زائل ہوئی ہے یعنی وہ جھلی جو شرمگاہ میں ہوتی ہے، تو عورت ان صورتوں میں حقیقتاً اور حکماً باکرہ ہوتی ہے۔ اس لئے اگر کسی نے بنی فلاں کی باکرہ عورتوں کے لئے

[1] القرآن الکریم ۱۹/۲۰ [2] الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب النکاح باب الولی مطبع مجتبائی دہلی ۱/۱۹۲ [3] ردالمختار کتاب النکاح باب الولی دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/۳۰۲

Fatawa Razawiya, Volume 26

Descendants of so-and-so - And Allah the Almighty knows best.	**If it's a will, they will also be included in it (T).**

(2) There are many disagreements in this. There is a detailed explanation in Hazimi's book 'An-Nasikh wal-Mansukh' and 'Al-Itqan' etc. A major source of disagreement is also the difference in terminology, as is not hidden from one who has traveled, looked, pondered, and reflected (T). And Allah the Almighty knows best.

(3) The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

I am the closest of people to Jesus, son of Mary, in this world and the hereafter. There is no prophet between me and him. - Narrated by Ahmad, the Two Shaykhs (Bukhari and Muslim), and Abu Dawud from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him).	**I am the closest to Jesus, son of Mary, in this world and the hereafter, and there is no prophet between me and him. (This is narrated by Imam Ahmad, Bukhari, Muslim, and Abu Dawud from Sayyiduna Abu Hurairah, may Allah be pleased with him - T)**

In another Hadith, he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

I am the prayer of Abraham and I was the last to be prophesied by Jesus son of Mary. - Narrated by Al-Tayalisi, Ibn Asakir and others from Ubadah bin Al-Samit (may Allah be pleased with him). The Hadith of Sahihayn is the most authentic of what has been narrated in this chapter, so what is mentioned from the Hadith of Khalid bin Sinan etc. cannot oppose it.	**I am the prayer of my father Abraham and the last of those who gave glad tidings of me was Jesus, peace be upon him. (This is narrated by Tayalisi and Ibn Asakir etc. from Sayyiduna Ubadah bin Samit, may Allah be pleased with him. The Hadith of Sahihayn is the most authentic in this chapter, therefore the mentioned Hadith cannot be contradicted by the narration of Khalid bin Sinan etc. - T)**

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Nikah, Bab al-Wali, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/302
2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Anbiya, Bab 'And mention in the Book, Mary', Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/489, 490; Sahih Muslim, Kitab al-Fada'il, 2/264 & 265;

Sunan Abi Dawud, 2/286; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Hurairah, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/319

3. Kanz al-Ummal, Hadith 31889, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 11/205

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

फ़लां के वंशज - और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है।

वसीयत की तो यह भी उनमें शामिल होगी (त)।

(2) इसमें कई मतभेद हैं। हाज़िमी की किताब 'अन-नासिख़ वल-मंसूख़' और 'अल-इतक़ान' आदि में विस्तृत विवरण है। मतभेद का एक मुख्य कारण शब्दावली का अंतर भी है, जैसा कि उस व्यक्ति से छिपा नहीं है जिसने भ्रमण किया, देखा, और चिंतन व मनन किया (त)। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है।

(3) अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

'मैं दुनिया और आख़िरत में ईसा इब्न मरयम के लोगों में सबसे करीब हूँ। मेरे और उनके बीच कोई नबी नहीं है।' - अहमद, दो शेखों (बुखारी और मुस्लिम) और अबू दाऊद ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया।

'दुनिया और आख़िरत में सब से ज़्यादा ईसा इब्न मरयम का वली (निकटतम) मैं हूँ, मुझ में और उनमें कोई नबी नहीं (इसे इमाम अहमद, बुख़ारी, मुस्लिम और अबू दाऊद ने सैयदुना अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है - त)'

दूसरी हदीस में है कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

'मैं इब्राहीम की दुआ हूँ और सब में अंतिम मेरी बशारत (ख़ुशख़बरी) देने वाले ईसा इब्न मरयम थे।' - तायलसी, इब्न असाकिर और अन्य ने उबादा बिन अल-सामित (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। सहीहैन की हदीस इस अध्याय में सबसे प्रामाणिक है, इसलिए ख़ालिद बिन सिनान आदि की रिवायत से ज़िक्र की गई हदीस इसका विरोध नहीं कर सकती।

'मैं अपने पिता इब्राहीम की दुआ हूँ और सब में पिछले मेरी बशारत देने वाले ईसा अलैहिमुस सलातु वस्सलाम थे (इसे तायलसी और इब्न असाकिर आदि ने सैयदुना उबादा बिन सामत रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। सहीहैन की हदीस इस बाब में सही तरीन है, लिहाज़ा ख़ालिद बिन सिनान वग़ैराह की रिवायत से मज़कूरा हदीस इस का मुआरज़ा नहीं कर सकती। त)'

1. रद अल-मुह्तार, किताब अन-निकाह, बाब अल-वली, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 3/302
2. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-अंबिया, बाब 'अल्लाह का कहना: और किताब में मरयम का ज़िक्र करो', क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/489, 490; सहीह मुस्लिम, किताब अल-फ़ज़ाइल, 2/264-265; सुनन अबी दाऊद, 2/286; मुसनद अहमद बिन हनबल, अबू हुरैरा से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरुत, 2/319
3. कंज़ अल-उम्माल, हदीस 31889, मुअस्ससत अर-रिसाला, बेरुत, 11/205

بنی فلان- واللہ تعالی اعلم وصیت کی تو یہ بھی ان میں داخل ہوگی (ت)

(۲) اس میں اختلاف کثیرہ ہیں۔ حازمی کی کتاب الناسخ والمنسوخ اور اتقان وغیرہ میں مفصل بیان ہے اور اختلاف کا بڑا منشاء اختلاف اصطلاح بھی ہے کما لا یخفی علی من سیر و نظر و تامل و تدبر (جیسا کہ اس شخص پر پوشیدہ نہیں جو گھوما پھرا، دیکھا اور غور و فکر کیا ت) واللہ تعالی اعلم

(۳) رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

انا اولی الناس بعیسی بن مریم فی الدنیا والاخرۃ، لیس بینی و بینہ نبی - رواہ احمد 2 والشیخان و ابو داؤد عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ۔

دنیا و آخرت میں سب سے زیادہ عیسیٰ ابن مریم کا ولی ہوں، مجھ میں اور ان میں کوئی نبی نہیں (اس کو امام احمد، بخاری، مسلم اور ابوداؤد نے سیدنا ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ت)

دوسری حدیث میں ہے کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالی علیہ وسلم:

انا دعوة ابراهیم وکان آخر من بشر بی عیسیٰ بن مریم - رواه الطیالسی 3 و ابن عساکر و غیرهما عن عبادة بن الصامت رضی الله تعالی عنه حدیث صحیحین اصح ما ورد فی الباب، فلا یعارضه ما یذکر من حدیث خالد بن سنان وغیره۔

میں اپنے باپ ابراہیم کی دعا ہوں اور سب میں پچھلے میری بشارت دینے والے عیسیٰ علیہم الصلوٰۃ والسلام تھے (اس کو طیالسی اور ابن عساکر وغیرہ نے سیدنا عبادہ بن صامت رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ صحیحین کی حدیث اس باب میں صحیح ترین ہے، لہٰذا خالد بن سنان وغیرہ کی روایت سے مذکورہ حدیث اس کا معارضہ نہیں کر سکتی۔ ت)

1 رد المحتار کتاب النکاح باب الولی داراحیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۳۰۲ 2 صحیح البخاری کتاب الانبیاء باب قول اللہ تعالیٰ واذکر فی الکتاب مریم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۹۰، ۴۸۹، صحیح مسلم کتاب الفضائل ۲ / ۲۶۴ و ۲۶۵ وسنن ابی داؤد ۲ / ۲۸۶، مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرۃ المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۳۱۹ 3 کنز العمال حدیث ۳۱۸۸۹ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۱ / ۲۰۵

Fatawa Ridawiyya, Vol. 26

Refuge is sought with Allah, regarding the Prophets (peace be upon them), the precaution is: We believe in all the Prophets of Allah; we do not differentiate between any of His messengers. (Translation: We do not believe in some and, God forbid, disbelieve in others, as the Jews and Christians (may Allah Almighty forsake them) did. And certainly to accept someone as a Prophet, 'Mutawatir' (successive narration) is a condition; here 'Ahad' (solitary reports) are not sufficient. As it is established that 'Ahad' reports do not provide certainty in matters of belief. And Allah is the Guide to the path of righteousness. (Because it is a proven fact that solitary reports do not provide the benefit of reliability in matters like beliefs, and it is Allah Almighty alone who grants the path of guidance. - T) And Allah Almighty knows best.)

Problem 256: Asked by Syed Sharaf Hussain Sahib, Head Clerk Sultanpur, District Saharanpur, 28 Muharram 1332 AH.

Question: Please clarify that regarding "Ulil Amr-i Minkum" (And obey those in authority among you. - T), Rashid Ahmed Sahib suggests "scholars and jurists," while some scholars have taken it to mean the "Sultan of Islam." Therefore, please give your opinion on the suggestion for "Ulil Amr" as to who they are whose obedience is close to the obedience of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Also, please write what is the meaning of the saying that whoever does not recognize the Imam of the time, his death will be on ignorance? And also write whether the cursed Yazid, when he ascended the throne, was also included in "Ulil Amr-i Minkum" or not? If not, then who was the "Ulil Amr" at that time? Please write the meaning of "Ulil Amr" in detail and explanation from that time until now.

Answer: The most correct view regarding "Ulil Amr" is that it refers to the scholars of religion, as stated by Az-Zarqani and others. (As Zarqani and others have explicitly stated. - T) It does not mean the rulers, many of whose commands are contrary to Sharia. During the time of the filthy Yazid, there were many noble companions and eminent successors; they were the "Ulil Amr," not Yazid (may he get what he deserves). In every era of prophethood, that messenger and his book are the Imam. Allah Almighty said: "The Book of Moses was a guide and a mercy." (Allah Almighty said: Moses' (peace be upon him) book was a leader and mercy. - T)

1. Holy Quran 4/59
2. Holy Quran 46/12

फ़तावा रिज़विया, खंड 26

अल्लाह की पनाह, नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के बारे में एहतियात यह है कि: हम अल्लाह के सभी नबियों पर ईमान लाए; हम उनके रसूलों में से किसी के बीच फ़र्क नहीं करते। (अनुवाद: ऐसा नहीं कि कुछ पर ईमान लाएं और माज़ अल्लाह कुछ पर नहीं, जैसा कि यहूदियों और ईसाइयों (अल्लाह तआला उन्हें बेसहारा करे) ने किया। और निश्चित रूप से किसी को नबी मानने के लिए 'मुतवातिर' (लगातार वर्णन) शर्त है, यहाँ 'अहाद' (एकल रिपोर्ट) काफी नहीं है। जैसा कि यह स्थापित है कि अहाद रिपोर्टें विश्वास जैसे मामलों में भरोसे का लाभ नहीं देती हैं। और अल्लाह ही सीधे रास्ते की ओर मार्गदर्शन करने वाला है। (क्योंकि यह एक सिद्ध तथ्य है कि एकल रिपोर्टें विश्वास जैसे मामलों में विश्वसनीयता का लाभ नहीं देती हैं, और अल्लाह तआला ही मार्गदर्शन का मार्ग प्रदान करने वाला है। - त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।)

मसला 256: प्रेषक सय्यद शराफ़त हुसैन साहब, हेड क्लर्क सुल्तानपुर, ज़िला सहारनपुर, 28 मुहर्रम 1332 हिजरी।

प्रश्न: कृपया स्पष्ट करें कि "उलिल अम्रि मिनकुम्" (और उनका हुक्म मानो जो तुम में हुकूमत वाले हैं। - त) के बारे में रशीद अहमद साहब "उलेमा और फ़ुक़हा" (विद्वान और न्यायविद) का सुझाव देते हैं और कुछ उलेमा ने "इस्लाम के सुल्तान" का अर्थ लिया है। इसलिए आप "उलिल अम्र" के बारे में अपनी राय दें कि वे कौन हैं जिनकी आज्ञाकारिता अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की आज्ञाकारिता के करीब है। साथ ही यह भी लिखें कि इस बात का क्या अर्थ है कि जिसने अपने समय के इमाम को नहीं पहचाना, उसकी मृत्यु अज्ञानता पर होगी? और यह भी लिखें कि जिस समय मलयून यज़ीद तख्त पर बैठा था, क्या वह भी "उलिल अम्रि मिनकुम्" में शामिल था या नहीं? यदि नहीं, तो उस समय "उलिल अम्र" कौन था? कृपया उस समय से अब तक "उलिल अम्र" के अर्थ विस्तार और व्याख्या के साथ लिखें।

उत्तर (अल-जवाब): "उलिल अम्र" के बारे में सबसे सही राय यही है कि इससे मुराद दीन के उलेमा (धर्म विद्वान) हैं, जैसा कि ज़रक़ानी आदि ने स्पष्ट किया है। (जैसा कि इस पर ज़रक़ानी आदि ने स्पष्ट आदेश दिया है। - त) न कि सुल्तान (शासक), जिनके बहुत से आदेश शरीअत के विरुद्ध होते हैं। पलीद यज़ीद के समय में बड़ी संख्या में सहाबा किराम और ताबेईन मौजूद थे; वही "उलिल अम्र" थे न कि यज़ीद (उस पर वही हो जिसका वह हक़दार है)। हर रिसालत के ज़माने में वह रसूल और

उनकी किताब इमाम होती है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "मूसा अलैहिस्सलाम की किताब पेशवा और रहमत थी।" (अल्लाह तआला ने फ़रमाया: मूसा अलैहिस्सलाम की किताब नेता और दया थी। - त)

1. पवित्र कुरान 4/59
2. पवित्र कुरान 46/12

पेज 463 का 613

معاذ اللہ انبیاء علیہم السلام میں احتیاط یہ ہے کہ: امنا بانبیاء اللہ جمیعا لا نفرق بین احد من رسلہ۔ ہم تمام انبیاء پر ایمان لائے ان میں سے کسی میں فرق نہیں کرتے۔ کہ بعض پر ایمان لائیں اور معاذ اللہ بعض پر نہیں، جیسا کہ یہود و نصاری خذلہم اللہ تعالی نے کیا۔ اور بالیقین کسی کو نبی ماننے کے لئے تواتر شرط ہے، یہاں احاد کافی نہیں لما تقرر ان الاحاد لا تفید الاعتماد فی مثل الاعتقاد واللہ الہادی الی سبیل الرشاد (کیونکہ یہ بات ثابت شدہ ہے کہ اخبار احاد اعتقادیات جیسے امور میں اعتماد کا فائدہ نہیں دیتیں اور اللہ تعالیٰ ہی راہ ہدایت عطا فرمانے والا ہے۔ ت) واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۵۶: مسئولہ سید شرف حسین صاحب ہیڈ محرر سلطان پور ضلع سہارن پور ۲۸ محرم ۱۳۳۲ھ

مطلع فرمائیے کہ "أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ" (اور ان کا حکم مانو جو تم میں حکومت والے ہیں۔ ت) کی بابت رشید احمد صاحب "علماء وفقہاء" تجویز فرماتے ہیں اور بعض علماء نے "بادشاہ اسلام" مراد لیا ہے۔ لہذا آپ اپنی رائے بابت "اولی الامر" کے تجویز فرمائیے کہ کون ہیں جن کی اطاعت قرین اطاعت جناب رسول مقبول صلی اللہ اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے اور نیز یہ بھی تحریر فرمائیے کہ جس نے امام وقت کو نہ پہچانا اس کی موت جاہلیت پر ہوگی، اس کا کیا مطلب ہے؟ اور یہ بھی تحریر فرمائیے کہ جس وقت یزید ملعون تخت نشین تھا آیا وہ بھی "أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ" میں شامل ہے یا نہیں؟ اگر نہیں ہے تو اس وقت کون "اولی الامر" تھا۔ مفصل و مشرح "اولی الامر" کے معنی اس وقت سے اس وقت تک کے تحریر فرمائیے۔

الجواب: "اولی الامر" میں اصح القول یہی ہے کہ اس سے مراد علمائے دین ہیں کما نص علیہ الزرقانی وغیرہ (جیسا کہ اس پر زرقانی وغیرہ نے نص فرمائی ہے۔ ت) نہ کہ سلاطین جن کے بہت احکام خلاف شرع ہوتے ہیں۔ یزید پلید کے وقت میں بکثرت صحابہ کرام و تابعین اعلام تھے وہی "اولی الامر" تھے نہ کہ یزید علیہ ما یستحقہ۔ ہر رسالت کے زمانہ میں وہ رسول اور اس کی کتاب امام ہوتی ہے قال تعالیٰ "کِتٰبُ مُوْسٰی اِمَامًا وَ رَحْمَۃً" (اللہ تعالیٰ نے فرمایا: موسیٰ علیہ السلام کی کتاب پیشوا اور رحمت ہے۔ ت)

۱ القرآن الکریم ۴/۵۹ ۲ القرآن الکریم ۴۶/۱۲

Fatawa Rizvia - Volume 26

(The book is a leader and mercy. - T) In the era of finality until the end of time, the Great Quran and the presence of the Leader of Messengers, may Allah Almighty's peace and blessings be upon him, are the leaders; he who did not recognize them clearly died the death of ignorance. And Allah Almighty knows best.

Problem 757: Asked by Mr. Hafiz Syed Abdul Jaleel Sahib Marehrawi, 12 Jumada al-Akhira 1311 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: that in a sermon it is said, "Allah does not burden a soul except less than its capacity" (La yukallifu Allahu nafsan illa duna wus'iha). How is it to recite this, and what is the status of "duna" here? Explain, may you be rewarded. (State it so you may be granted reward. - T)

The Answer: The noble verse is without "duna" (i.e., La yukallifu Allahu nafsan illa wus'aha). Although it is not necessary for it to be that verse in a sermon, nor is quoting from the Great Quran prohibited, yet an illusory addition contrary to the intended meaning is prohibited. In the Arabic language, "duna" encompasses ten meanings:

(1) Ghayr (Other than), "Is it a lie that you desire gods other than Allah?"[1] i.e., other than Him.[2] - (1) Other than: Do you desire gods other than Allah through slander? i.e., other than Him. (T) (2) Taht (Below), "And among us are those below that."[4] - (2) Below: And some among us are lesser than that. (T) (3) Fawq (Above), it is then among the opposites (addad), as mentioned by Al-Majd.[3] - (3) Above: So in this case, it will be from the tribe of opposites, as Al-Majd has mentioned. (T) (4) Aqall (Less than), "There is no charity (zakat) on anything less than five auqiyah."[6] - (4) Less than: There is no zakat on less than five auqiyah. (T) (5 & 6) Wara and Imam (Behind and In front), i.e., on this side or that side. "How can one reach Su'ad while 'before' her are mountain peaks and 'beyond' them are deaths?"[7] - Wara and Imam: How can Su'ad be reached while before her are high-peaked mountains and behind them are deaths.

---

[1] Al-Quran al-Kareem 37/86 [2] Jalalayn under verse 37/86, Asah al-Matabi, p. 376 [3] Taj al-Arus, Chapter of Noon, Section of Daal, under the word "Duna", Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 9/203 [4] Al-Quran al-Kareem 72/11 [5] Al-Qamus al-Muhit, Chapter of Noon, Section of Daal, under the word "Duna", Mustafa al-Babi, Egypt, 4/225 [6] Sahih

al-Bukhari, Book of Zakat, 1/189 & 192; and Sahih Muslim, Book of Zakat, 1/315 [7] Abjad al-Ulum, Science of Ta'abi in Wars, 2/165

फ़तावा रिज़विया - खंड 26

(किताब मार्गदर्शक और दया है। - त) अंतिम समय में युग के अंत तक, महान कुरान और संदेशवाहकों के सरदार, उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो, मार्गदर्शक हैं; जिसने उन्हें नहीं पहचाना, वह स्पष्ट रूप से अज्ञानता की मृत्यु मरा। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 757: जनाब हाफ़िज़ सैयद अब्दुल जलील साहिब मारहरवी द्वारा पूछा गया, 12 जुमादा अल-आख़िरा 1311 हिजरी। दीन के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक खुतबे (प्रवचन) में है, "ला युकाल्लिफुल्लाहु नफ़सन इल्ला दूना वुस-इहा" (अल्लाह किसी जान पर उसकी क्षमता से कम से ज्यादा बोझ नहीं डालता)। इसे पढ़ना कैसा है और यहाँ 'दूना' का स्थान क्या है? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा। (बयान फरमाइये, अज्र दिए जाओगे। - त)

उत्तर: पवित्र आयत में "दूना" शब्द नहीं है। हालांकि खुतबे में उस आयत का हूबहू होना ज़रूरी नहीं है, और न ही महान कुरान से उद्धरण देना वर्जित है, लेकिन अर्थ के विरुद्ध भ्रमपूर्ण वृद्धि वर्जित है। अरबी भाषा में "दूना" के दस अर्थ हैं:

(1) ग़ैर (इलावा), "क्या तुम अल्लाह के सिवा (दूना) झूठ-मूठ के माबूद (देवता) चाहते हो?"[1] यानी उसके सिवा।[2] - (1) ग़ैर: क्या तुम बहुतन से अल्लाह के सिवा और खुदा चाहते हो? यानी उसका ग़ैर। (त) (2) तहत (नीचे), "और हम में से कुछ इससे नीचे (दूना) हैं।"[4] - (2) तहत: और हम में से कुछ उससे कमतर हैं। (त) (3) फ़ौक़ (ऊपर), इस स्थिति में यह विलोम (अज़दाद) की श्रेणी में होगा, जैसा कि अल-मज्द ने उल्लेख किया है।[3] - (3) फ़ौक़: तो इस सूरत में यह अज़दाद के कबीले से होगा जैसा कि मज्द ने इसका अफ़ादा फ़रमाया है। (त) (4) अक़ल्ल (कम), "पाँच ओकिया से कम (दूना) में ज़कात नहीं है।"[6] - (4) अक़ल्ल: पाँच ओकिया से कम में ज़कात नहीं है। (त) (5 और 6) वरा और इमाम (पीछे और सामने), यानी इस पार या उस पार। "सुआद तक कैसे पहुँचा जा सकता है जबकि उसके सामने (दूना) पहाड़ की चोटियाँ हैं और उनके पीछे मौतें हैं?"[7] - वरा और इमाम: सुआद तक कैसे पहुँचा जा सकता है जबकि उसके सामने बुलंद चोटियों वाले पहाड़ हैं और उनके पीछे मौतें हैं।

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 37/86 [2] जलालेन आयत 37/86 के तहत, असहुल् मताबे, पृ. 376 [3] ताज अल-अरुस, बाब नून, फ़स्ल दाल, शब्द "दूना" के तहत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 9/203 [4] अल-कुरान अल-करीम 72/11 [5] अल-क़ामूस अल-मुहीत, बाब नून, फ़स्ल दाल, शब्द "दूना" के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 4/225 [6] सहीह अल-बुखारी, किताब अल-ज़कात, 1/189

व 192; और सहीह मुस्लिम, किताब अल-ज़कात, 1/315 [7] अबजद अल-उलूम, इल्म अल-तअबी फिल हुरूब, 2/165

पृष्ठ 464 / 613

کتاب پیشوا اور مہر بانی ہے۔ت) زمانہ ختمیت میں آخر دہر تک قرآن عظیم و حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم امام ہیں، جس نے انہیں نہ پہچانا ظاہر کہ وہ جاہلیت کی موت مرا۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۷۵۷: مسئولہ جناب حافظ سید عبدالجلیل صاحب مارہروی ۱۲ جمادی الآخرہ ۱۳۱۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک خطبہ میں ہے لا یکلف اللہ نفسا الا دون وسعھا۔ یہ پڑھنا کیسا ہے اور یہاں دون کا محل کیا ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر دیئے جاؤ گے۔ت)

الجواب: آیہ کریمہ بدون "دون" ہے، خطبہ میں اگر چہ نہ وہ آیت ہو نا ضرور، نہ قرآن عظیم سے اقتباس محذور، مگر زیادت موہومہ خلاف مراد محذور۔ دون زبان عرب میں دس معنی پر مشتمل ہے:

(۱) غیر، "اَئِفْکًا اٰلِھَۃً دُوْنَ اللہِ تُرِیْدُوْنَ"[1] ای غیرہ۔[2] (۱) غیر، کیا بہتان سے اللہ تعالٰی کے سوا اور خدا چاہتے ہو یعنی اس کا غیر ۔ (ت) (۲) تحت "وَمِنَّا دُوْنَ ذٰلِكَ"۔[4] (۲) تحت، اور ہم میں سے کچھ اس سے کمتر ہیں۔ (ت) (۳) فوق، فھی اذن من الاضداد کما افادہ المجد۔[3] (۳) فوق، تو اس صورت میں یہ اضداد کے قبیلہ سے ہوگا جیسا کہ مجد نے اس کا افادہ فرمایا ہے۔ (ت) (۴) اقل، لیس فیما دون خمس اواق صدقۃ۔[6] (۴) اقل، پانچ اوقیہ سے کم میں زکوٰۃ نہیں ہے (ت) (۵ و ۶) وراء وامام، یعنی اس پار یا اس پار کیف الوصول الی سعاد و "دونھا" قلل الجبال و دونھن حتوف۔[7] وراء و امام، سعاد تک کیسے پہنچا جا سکتا ہے حالانکہ اس کے سامنے بلند چوٹیوں والے پہاڑ ہیں اور ان کے پیچھے موتیں ہیں۔

[1] القرآن الكريم ۸۶/۳۷ [2] جلالين تحت الآية ۸۶/۳۷ اصح المطابع ص ۳۷۶ [3] تاج العروس باب النون فصل الدال تحت لفظ "دون" دار احياء التراث العربى بيروت ۹ / ۲۰۳ [4] القرآن الكريم ۱۱/۷۲ ۵ القاموس المحيط باب النون فصل الدال تحت لفظ "دون" مصطفى البابى مصر ۲۲۵/۴ ۶ صحيح البخارى كتاب الزكاة ۱ / ۱۸۹ و ۱۹۲ وصحيح مسلم كتاب الزكاة ۱ / ۳۱۵ ۷ ابجد العلوم علم التعابى فى الحروب ۲ / ۱۶۵

Fatawa Rizvia, Volume 26

Arabic Text	Urdu Translation
And in the Hadith: 'Whoever is killed in front of his family is a martyr,'[1] i.e., in front of them while protecting and defending them. And in the Hadith: 'There is no end beyond Allah the Almighty,'[2] i.e., behind Him. And a poet's saying about wine has gathered these meanings: 'It shows you the speck in front of it while it is behind it.'[3]	And in the Hadith, it is mentioned that whoever is killed in front of his family and household is a martyr, meaning while defending them in front of them. And in the Hadith, there is no final limit beyond Allah the Almighty. (T) And the poet's verse regarding wine has combined these meanings: this wine shows you the straw is in front of it, while it is actually behind it. (T)
(7) Lowly/Contemptible, [definition]:	
One who is lowly settles for the lowly.[4]	A lowly person contents himself with a lowly thing. (T)
(8) Noble/Honorable,	
Some grammarians have related this, and Al-Majd said it is the opposite of the first meaning.[5]	Honorable; some grammarians have narrated this, and Majd stated that this is the opposite of the first meaning. (T)
(9) Closer, a thing relative to the mudaf ilayh (genitive term).	A thing that is closer relative to the mudaf ilayh.
"And he found besides them two women keeping back [their flocks]" [6]	And he saw two women near those men who were holding back their animals. (T)
(10) Approaching the mudaf ilayh in place or status.	A place near the mudaf ilayh.

[1] Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Blood Money, Chapter on what has been narrated about one who is killed for his property being a martyr, etc. Amin Company, Delhi 1/170. [2] Majma' Bihar al-Anwar, Chapter of Dal with Waw under the word "Dun", Maktaba Dar al-Iman, Al-Madina al-Munawwara 2/216. [3] Taj al-Arus, Chapter of Nun, Section of Dal under the word "Dun", Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut 9/203. [4] Taj al-Arus, Chapter of Nun, Section of Dal under the word "Dun", Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut 9/203. [5] Taj al-Arus, Chapter of Nun, Section of Dal under the word "Dun", Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut 4/225. [6] Al-Quran al-Karim 28/23.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द २६

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
और हदीस में है: 'जो अपने अहलो अयाल के सामने कत्ल किया गया वह शहीद है',[1] यानी उनके सामने उनका बचाव करते हुए। और हदीस में है: 'अल्लाह तआला से आगे कोई मंत्तही (अंत) नहीं है',[2] यानी उसके पीछे। और शराब से मुताल्लिक शायर के कौल ने इन मआनी को जमा कर दिया है: 'यह शराब तुझे दिखाती है कि तिनका इसके आगे है और वह इसके पीछे है।'[3]	और हदीस में है जो अपने अहल-ओ-अयाल के सामने कत्ल किया गया वह शहीद है यानी उनके सामने उनका बचाव करते हुए। और हदीस में है अल्लाह तआला से आगे कोई मुंतही नहीं। (त) और शराब से मुताल्लिक शायर के कौल ने इन मआनी को जमा कर दिया है, यह शराब तुझे दिखाती है कि तिनका इसके आगे है और वह इसके पीछे है। (त)
(७) हक़ीर (तुच्छ), अ:	
जो हक़ीर होता है वह हक़ीर चीज़ पर ही कनाअत (संतोष) कर लेता है।[4]	हक़ीर शख्स तुच्छ चीज़ पर संतोष कर लेता है। (त)
(८) शरीफ़ (नेक/उच्च),	
कुछ नह्वियों (व्याकरणविदों) ने इसे रिवायत किया है, और अल-मज्द ने कहा कि यह पहले मआनी की ज़िद (विपरीत) है।[5]	शरीफ़, कुछ नह्वियों ने इसको हिकायत किया है, और मजद ने कहा कि यह पहले मअनी की ज़िद है (त)
(९) नज़दीक तर, चीज़ ब-निस्बत मुज़ाफ़ इलैह।	मुज़ाफ़ इलैह की ब-निस्बत ज़्यादा करीब चीज़।
"और उसने उन मर्दों के करीब दो औरतों को देखा जो अपने जानवरों को रोक रही थीं।"[6]	और उसने उन मर्दों के करीब दो औरतों को देखा जो अपने जानवर रोक रही हैं। (त)
(१०) मक़ारिब मुज़ाफ़ इलैह मकानां व मकानातं।	मुज़ाफ़ इलैह के करीब मकाम (स्थान)।

1. जामिअ तिर्मिज़ी, अबवाबुल दियात, बाब मा जा फ़ीमन कुतिल दूना मालिहि फ़हुव शहीद... अमीन कंपनी दिल्ली, १/१७०।

2. मज्मअ बिहारुल अनवार, बाब अल-दाल मअल वाव, लफ़्ज़ 'दूं' के तहत, मकतबा दारुल ईमान, अल-मदीना अल-मुनव्वरा, २/२१६।
3. ताजुल उरूस, बाब अल-नुन, फ़स्ल अल-दाल, लफ़्ज़ 'दूं' के तहत, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बैरूत, ९/२०३।
4. ताजुल उरूस, बाब अल-नुन, फ़स्ल अल-दाल, लफ़्ज़ 'दूं' के तहत, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बैरूत, ९/२०३।
5. ताजुल उरूस, बाब अल-नुन, फ़स्ल अल-दाल, लफ़्ज़ 'दूं' के तहत, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बैरूत, ४/२२५।
6. अल-कुरआन अल-करीम, २८/२३।

पृष्ठ ४६५/६१३

عربی عبارت	اردو ترجمہ
وفی الحدیث من قتل دون اھلہ فھو شھید ای امامھم فی حفظھم والدفاع عنھم۔ وفي الحدیث لیس دونہ تعالی منتھی ای وراہ۔ وقد جمعھا قولہ فی الخمر ع : تریك القذی من دونھا وھی دونہ ۔ 3	اور حدیث میں ہے جو اپنے اہل و عیال کے سامنے قتل کیا گیا وہ شہید ہے یعنی ان کے سامنے ان کا دفاع کرتے ہوئے۔ اور حدیث میں ہے اللہ تعالٰی سے آگے کوئی منتہی نہیں۔ (ت) اور شراب سے متعلق شاعر کے قول نے ان معانی کو جمع کر دیا ہے، یہ شراب تجھے دکھاتی ہے کہ تنکا اس کے آگے ہے اور وہ اس کے پیچھے ہے۔ (ت)
(۷) حقیر، ع: ویقنع بالدون من کان دونا 4	حقیر، حقیر چیز پر قناعت کر لیتا ہے وہ جو حقیر ہوتا ہے۔ (ت)
(۸) شریف، حکاہ بعض النحاۃ وقال المجد علیہ ضد 5 -	شریف، بعض نحویوں نے اس کو حکایت کیا ہے، اور مجد نے کہا کہ یہ پہلے معنی کی ضد ہے (ت)
(۹) نزدیک تر، چیزے بہ نسبت مضاف الیہ۔	مضاف الیہ کی بہ نسبت زیادہ قریب چیز۔
"وَّ وَجَدَ مِنْ دُوْنِھِمُ امْرَاَتَیْنِ تَذُوْدَانِ ج 6 -"	اور اس نے ان مردوں کے قریب دو عورتوں کو دیکھا جو اپنے جانور روک رہی ہیں۔ (ت)

عربی عبارت	اردو ترجمہ
(۱۰) مقارب مضاف الیه مکانا مکانة۔	مضاف الیہ کے قریب مکان۔

---

1 جامع الترمذی ابواب الدیات باب ماجاء فیمن قتل دون مالہ فهو شهید الخ امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۷۰

2 مجمع بحار الانوار باب الدال مع الواو تحت لفظ "دون" مکتبہ دار الایمان المدینۃ المنورۃ ۲/ ۲۱۶

3 تاج العروس باب النون فصل الدال تحت لفظ "دون" دار احیاء التراث العربی بیروت ۹/ ۲۰۳ 4 تاج العروس باب النون فصل الدال تحت لفظ "دون" دار احیاء التراث العربی بیروت ۹/ ۲۰۳ 5 تاج العروس باب النون فصل الدال تحت لفظ "دون" دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۲۲۵ 6 القرآن الکریم ۲۸/ ۲۳

Fatawa Rizvia Volume 26

Haza dunaka ay qareeb- (Arabic) This is near you. (T)

It is clear that meaning 78 has no connection here at all. And all the remaining meanings are contrary to the Quran. The Great Quran states this restriction, that Allah Almighty does not burden anyone except according to their ability, scope, and power. And here, the restriction would be that Allah the Glorified does not burden anyone except beyond their power, or below their power, or above their power, or less than their power, or on that side of power, or on this side of power. And this "below", "less than", and "on that side" results in the same thing. The last two meanings will emerge as not reaching the end/limit in all these five meanings is considered. In Sahah, Sarah, and Majma al-Bihar etc., it is stated: 'Ma'nahu taqseer 'an al-ghayah' (Meaning it is falling short of the end-goal. (T)). So, the restriction of these five is clearly contrary to the Quran, and the two, meaning "above" and "on that side", are severely contradictory. And "besides" is explicitly the opposite of the Quranic meaning. After all these considerations, even if far-fetched interpretations are given space, the illusion of false meanings is immediate, and that much is sufficient for prohibition.

In Radd al-Muhtar and other reliable works, the mere illusion of an impossible meaning is sufficient for prohibition. And Allah the Glorified and Exalted knows best.	**In Radd al-Muhtar and other reliable books, it is stated that the mere illusion of an impossible meaning is sufficient for prohibition. And Allah the Glorified and Exalted knows best. (T)**

1. Taj al-Arus, Chapter 'Nun', Section 'Dal', under the word "Dun", Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 9/203.
2. Majma al-Bihar under the word "Dun", 2/216 and Al-Sahah under the word "Dun", 5/115.
3. Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/253.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

हज़ा दूनका अय क़रीब- (अरबी) यह तुम्हारे करीब है। (त)

यह स्पष्ट है कि अर्थ 78 का यहाँ कोई संबंध ही नहीं है। और बाकी सभी अर्थ कुरान के विरुद्ध हैं। कुरान अज़ीम यह पाबंदी लगाता है कि अल्लाह अज़्वजल किसी को उसकी शक्ति, सामर्थ्य और ताकत से अधिक कष्ट नहीं देता। और यहाँ यह पाबंदी होगी कि अल्लाह सुब्हानहू किसी को उसकी शक्ति के अलावा, या शक्ति से नीचे, या शक्ति के ऊपर, या शक्ति से कम, या शक्ति के उस पार, या शक्ति के इस पार कष्ट नहीं देता। और यही 'नीचे' और 'कम' और 'उस पार' का निष्कर्ष है। अंतिम दो अर्थों में यह निकलेगा कि इन पांचों अर्थों में अंतिम सीमा तक न पहुँचना वांछित है। सिहाह, सराह और मजमा-उल-बिहार आदि में है: 'मअनाहु तक़सीर अन अल-ग़ायह' (इसका अर्थ है कि सीमा तक न पहुँचना। त)। तो इन पांचों की पाबंदी स्पष्ट रूप से कुरान के विरुद्ध है और इन दो यानी 'ऊपर' और 'उस पार' का तीव्र विरोध है। और 'सिवा' तो स्पष्ट रूप से कुरान के अर्थ का विलोम है। इन तमाम बातों के बाद, यदि दूर-दराज की व्याख्याओं को जगह दी जाए, तो असत्य अर्थों का भ्रम तत्काल होता है और निषेध के लिए इतना ही पर्याप्त है।

रद-अल-मुह्तार और अन्य विश्वसनीय ग्रंथों में है कि मात्र असंभव अर्थ का भ्रम निषेध के लिए पर्याप्त है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

रद-अल-मुह्तार और अन्य विश्वसनीय पुस्तकों में है कि मात्र असंभव अर्थ का भ्रम मनाही के लिए काफी है। वल्लाह सुब्हानहू व तआला आलम। (त)

1. ताज अल-अरूस, अध्याय 'नून', अनुभाग 'दाल', शब्द "दून" के अंतर्गत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 9/203।
2. मजमा अल-बिहार शब्द "दून" के अंतर्गत, 2/216 और अल-सिहाह शब्द "दून" के अंतर्गत, 5/115।
3. रद-अल-मुह्तार, निषेध और अनुमति की पुस्तक, बिक्री पर अनुभाग, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/253।

पेज 466 का 613

ھذا دونك ای قریب- یہ تیرے قریب ہے۔(ت)

ظاہر ہے کہ معنی ۷۸ کو تو یہاں سے تعلق ہی نہیں۔ اور باقی معانی سب مخالف قرآن ہیں۔ قرآن عظیم یہ حصر فرماتا ہے چاہتا ہے کہ اللہ عزوجل کسی کو تکلیف نہیں دیتا مگر بقدر قدرت و وسعت وطاقت۔ اور یہاں یہ حصر ہوگا کہ اللہ سبحانہ کسی کو تکلیف نہیں دیتا مگر اس کی طاقت کے سوا، یا طاقت سے نیچے، یا طاقت کے اوپر، یا طاقت سے کم، یا طاقت سے اس پار، یا طاقت سے اِس پار۔ اور یہی نیچے اور کم اور اس پار کا حاصل۔ دو معنی اخیر میں نکلے گا کہ ان پانچوں معنی میں منتہی تک نہ پہنچنا ملحوظ ہے۔ صحاح و صراح و مجمع البحار وغیرہ میں ہے: معناہ تقصیر عن الغایۃ (اس کا معنی ہے کہ غایت تک نہ پہنچنا۔ ت) تو ان پانچوں کا حصر صریح مخالف قرآن ہے اور ان دو یعنی اوپر اور اس پار کا شدید مناقض۔ اور سوا تو صراحۃً نقیض معنی قرآن ہے۔ وبعد التیاوالتی تاویلات دور از کار کو گنجائش دی جائے تو ایہام معانی باطلہ نقد وقت ہے اور اسی قدر منع کے لئے بس ہے۔

فی رد المحتار وغیرہ من معتمدات الاسفار مجرد ایھام المعنی المحال کاف فی المنع - واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔

ردالمحتار وغیرہ معتمد کتابوں میں ہے کہ محض معنی محال کا ایہام ممانعت کے لئے کافی ہے۔ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم (ت)

1 تاج العروس باب النون فصل الدال تحت لفظ "دون" دار احیاء التراث العربی بیروت ۹/ ۲۰۳ 2 مجمع البحار تحت لفظ دون ۲/ ۲۱۶ والصحاح تحت لفظ دون ۵/ ۱۱۵ 3 رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۵۳

Volume 26 | Fatawa Razawiya

Treatise Al-Samsam 'ala Mushakkik fi Ayat 'Ulum al-Arham 1315 AH (The sharp sword on the neck of the person who creates doubt regarding the verses related to the sciences of the wombs)

Problem 258: From Azimabad Patna, Mohalla Lodi Katra, sent by Maulana Maulvi Qazi Muhammad Abdul Wahid Sahib Hanafi Firdausi, 9th Jumada al-Ula 1315 AH.

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Request for a Ruling (Istifta) Honorable Saint, Qibla and Kaaba (titles of respect), may your shadow lengthen, with folded hands I salute you. Thereafter, the request is that for an important problem, please write a reasoned and complete intellectual and traditional (rational and transmitted) answer within a week to protect the life, or rather the faith, of a Muslim; you will be rewarded by Allah. The problem is that Allah the Pure says in the Quran that no one knows the state of the womb, whether the child is male or female, whereas an instrument has been invented through which everything becomes known and discovered.

Humblest of servants, Abdul Wahid Hanafi Al-Firdausi, Manager of Tuhfa, may Allah Almighty forgive him.

Page 467 of 613

जिल्द 26 | फ़तावा रज़विया

रिसाला अल-सम्साम अलल मुशक्किक फ़ी आयत उलूम अल-अरहाम 1315 हिजरी (काटने वाली तलवार उस व्यक्ति की गर्दन पर जो गर्भ के विज्ञान से संबंधित आयतों में संदेह पैदा करने वाला है)

मसला 258: अज़ीमाबाद पटना, मोहल्ला लोदी कटरा से मौलाना मौलवी काज़ी मुहम्मद अब्दुल वहीद साहब हनफ़ी फ़िरदौसी द्वारा भेजा गया, 9 जमादी-उल-उला 1315 हिजरी।

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम

इस्तिफ़्ता (फतवा के लिए अनुरोध) हज़रत अकदस क़िबला-ओ-काबा मद ज़िल्लहु, हाथ जोड़कर सलाम। इसके बाद प्रार्थना है कि एक महत्वपूर्ण मसले का एक सप्ताह के भीतर तर्कपूर्ण और पूर्ण बौद्धिक और पारंपरिक (अक़्ली और नक़्ली) उत्तर लिखकर एक मुसलमान की जान, बल्कि उसके ईमान की रक्षा करें; अल्लाह के पास आपको इसका पुण्य मिलेगा। मसला यह है कि अल्लाह पाक कुरान में फरमाता है कि पेट (गर्भ) का हाल कोई नहीं जानता कि बच्चा नर है या मादा, जबकि एक ऐसा यंत्र (आला) निकला है जिससे सब हाल मालूम हो जाता है और पता चल जाता है।

सबसे अदना सेवक, अब्दुल वहीद हनफ़ी अल-फ़िरदौसी, प्रबंधक 'तोहफ़ा', अल्लाह उन पर दया करे।

पृष्ठ 613 में से 467

رسالہ الصمصام علی مشکک فی آیۃ علوم الارحام ۱۳۱۵ھ (کاٹنے والی تلوار اس شخص کی گردن پر جو علوم ارحام سے تعلق رکھنے والی آیتوں میں شک ڈالنے والا ہے)

مسئلہ ۲۵۸: از عظیم آباد پٹنہ محلہ لودی کٹرہ مرسلہ مولانا مولوی قاضی محمد عبدالوحید صاحب حنفی فردوسی نہم جمادی الاولیٰ ۱۳۱۵ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

استفتاء حضرت اقدس قبلہ و کعبہ مد ظلہ دست بستہ تسلیم، اس کے بعد التجا ہے ایک ضروری مسئلہ جلد از ہفتہ مدلل و مکمل عقلی و نقلی طور پر لکھ کر ایک مسلمان کی جان بلکہ ایمان کی حفاظت کیجئے، عنداللہ ماجور ہوں گے۔ مسئلہ یہ ہے کہ اللہ پاک قرآن میں فرماتا ہے کہ پیٹ کا حال کوئی نہیں جانتا کہ بچہ ذکور ہے یا اناث سے، حالانکہ ایک آلہ نکلا ہے جس سے سب حال معلوم ہو جاتا ہے اور پتا ملتا ہے۔

کمترین خادمان عبدالوحید حنفی الفردوسی منتظم تحفہ عفا اللہ تعالی عنہ

Fatawa Ridawiyya, Volume 26

Fatwa

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful

[Arabic Column]: Praise be to Allah, from Whom nothing in the earth or the heavens is hidden. He is the One Who shapes you in the wombs as He wills. And peace and blessings be upon the Seal of the Prophets, who came with a clear Book containing mercy and healing, and for the disbelievers, nothing but distress and wretchedness. And upon his virtuous and pious family and companions, who were blessed in their mothers' wombs as long as the embryo remained hidden within three layers of darkness, between coverings and veils. Amen!

[Urdu Column]: All praise is for Allah the Almighty, from Whom nothing in the earth and sky is hidden. It is He Who forms your image in the mother's womb as He wills, and may peace and blessings be upon the Seal of the Prophets who came bringing a bright book, in which there is mercy and healing; the disbelievers have nothing from it except retribution and misfortune, and upon his family and companions who are virtuous and pious, and they became blessed in their mothers' wombs, while the embryo remained hidden between curtains and darknesses in three layers of darkness. Amen! (T)

Our Maulana, supporter of the Sunnah, eradicator of innovation, may Allah the Almighty honor you. Peace be upon you and the mercy of Allah and His blessings. Allah the Almighty and Sublime says in the Noble Surah Al-Imran:

[Arabic Column]: "Indeed, from Allah nothing is hidden in the earth or in the heaven. It is He who forms you in the wombs however He wills. There is no deity except Him, the Exalted in Might, the Wise."

[Urdu Column]: Indeed, nothing is hidden from Allah in the earth nor in the heaven. It is He Who makes your map in the mother's womb as He wills. There is no true deity except Him, the Mighty, the Wise.

In the Noble Surah Ar-Ra'd He says:

[Arabic Column]: "Allah knows what every female carries..."

[Urdu Column]: Allah knows what every female carries in her womb.

1. The Holy Quran 3/5 & 6

फतावा रिज़विया, खंड 26

फतवा

अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है।

[अरबी कॉलम]: सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जिससे पृथ्वी और आकाश की कोई भी वस्तु छिपी नहीं है। वही है जो तुम्हें गर्भाशय में अपनी इच्छानुसार रूप देता है। और शांति और आशीर्वाद अंतिम पैगंबर पर हो, जो एक स्पष्ट पुस्तक के साथ आए जिसमें दया और उपचार है, और काफिरों के लिए इसमें कष्ट और दुर्भाग्य के अलावा कुछ नहीं है। और उनके नेक और परहेज़गार वंश और साथियों पर, जो अपनी माताओं के गर्भ में सौभाग्यशाली थे, जब तक कि भ्रूण तीन अंधेरों, आवरणों और परदों के बीच छिपा रहा। आमीन!

[उर्दू कॉलम]: तमाम तारीफें अल्लाह तआला के लिए हैं जिस पर ज़मीन और आसमान की कोई चीज़ पोशीदा नहीं। वह वही है जो तुम्हारी सूरत बनाता है माँ के पेट में जैसे चाहे, और दरूद व सलाम हो खातमुल अम्बिया पर जो रौशन किताब ले कर तशरीफ लाने वाले हैं, जिसमें रहमत व शिफा है, काफिरों का इससे सिवाए इंतकाम और बदबख़्ती के कुछ नहीं, और आपके आल व असहाब पर जो नेक और मुत्तकी हैं, और वह माओं के पेटों में सआदत मंद हुए, जबकि जनीन तीन तारीखियों में परदे और अंधेरे के दरमियान पोशीदा रहे। आमीन! (त)

हमारे मौलाना, सुन्नत के हामि (समर्थक), बिदअत को मिटाने वाले, अल्लाह तआला आपको इज़्ज़त दे। आप पर सलामती हो और अल्लाह की रहमत और उसकी बरकतें। अल्लाह तआला जल्ल व अला सूरह आल-इमरान शरीफ में इरशाद फरमाता है:

[अरबी कॉलम]: "निस्संदेह अल्लाह से पृथ्वी और आकाश की कोई चीज़ छिपी नहीं है। वही है जो गर्भाशय में तुम्हारा रूप बनाता है जैसा वह चाहता है। उसके सिवा कोई सच्चा उपास्य नहीं, वह प्रभुत्वशाली और तत्वदर्शी है।"

[उर्दू कॉलम]: बेशक अल्लाह पर कोई चीज़ छुपी नहीं ज़मीन में और न आसमान में, वही है जो तुम्हारा नक्शा बनाता है माँ के पेट में जैसा चाहे, कोई सच्चा माबूद नहीं मगर वही ज़बरदस्त हिकमत वाला।

सूरह रअद शरीफ में फरमाता है:

[अरबी कॉलम]: "अल्लाह जानता है जो कुछ हर मादा उठाती है..."

[उर्दू कॉलम]: अल्लाह जानता है जो कुछ पेट में रखती है हर मादा।

---

1. अल-कुरान अल-करीम 3/5 और 6

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۶

فتوی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

[عربی کالم]: الحمد لله الذي لا يخفى عليه شيئ في الارض ولا في السماء هو الذى يصوركم في الارحام كيف يشاء، والصلوة والسلام على خاتم الانبياء، الآتى بكتاب مبين فيه رحمة و شفاء و ماحظ الكفرين منه الا نقبة وشقاء و على اله و صحبه البررة الاتقياء، الذين هم في بطون امهاتهم سعداء ما جن جنين في ظلمت ثلاث بين غشاء و غطاء، امين!

[اردو کالم]: تمام تعریفیں اللہ تعالٰی کے لئے ہیں جس پر زمین و آسمان کی کوئی چیز پوشیدہ نہیں۔ وہ وہی ہے جو تمہاری صورت بناتا ہے ماں کے پیٹ میں جیسے چاہے، اور درود و سلام ہو خاتم الانبیاء پر جو روشن کتاب لے کر تشریف لانے والے ہیں، جس میں رحمت و شفاء ہے، کافروں کا اس سے سوائے انتقام اور بدبختی کے کچھ نہیں، اور آپ کے آل و اصحاب پر جو نیک اور متقی ہیں، اور وہ ماؤں کے پیٹوں میں سعادت مند ہوئے، جبکہ جنین تین تاریکیوں میں پردے اور اندھیرے کے درمیان پوشیدہ رہے۔ آمین! (ت)

مولینا حامی سنت ماحی بدعت اکرمکم اللہ تعالی۔ السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ اللہ تعالی جل وعلا سورہ آل عمران شریف میں ارشاد فرماتا ہے :

[عربی کالم]: "اِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْئٌ فِى الْاَرْضِ وَ لَا فِى السَّمَآءِ ط هُوَ الَّذِىْ يُصَوِّرُ كُمْ فِى الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَآءُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ہ"

[اردو کالم]: بیشک اللہ پر کوئی چیز چھپی نہیں زمین میں اور نہ آسمان میں، وہی ہے جو تمہارا نقشہ بناتا ہے ماں کے پیٹ میں جیسا چاہے، کوئی سچا معبود نہیں مگر وہی زبردست حکمت والا۔

سورہ رعد شریف میں فرماتا ہے:

[عربی کالم]: "اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى"

[اردو کالم]: اللہ جانتا ہے جو کچھ پیٹ میں رکھتی ہے ہر مادہ

---

۱ القرآن الکریم ۳/ ۵ و ۶

Vol 26 | Fatawa Razawiyya

“And what the wombs shrink and what they exceed, and everything with Him is by due measure. [1] Knower of the unseen and the witnessed, the Grand, the Exalted.” [1] | And as much as the bellies contract and as much as they expand, or whatever decreases and whatever increases, and every thing with Him is according to a measure. Knower of the hidden and the manifest, the Greatest of all, the most High.

In Surah Al-Hajj Sharif He says: “And We cause to remain in the wombs whatever We will for an appointed term.” [2] | And We keep fixed in the womb of the female whatever We will until a fixed term.

In Surah Luqman Sharif He says: “Indeed, Allah [alone] has knowledge of the Hour and sends down the rain and knows what is in the wombs. And no soul perceives what it will earn tomorrow, and no soul perceives in what land it will die. Indeed, Allah is Knowing and Acquainted.” [3] | Indeed, with Allah alone is the knowledge of the Hour, and He sends down the rain, and He knows what is in the womb of any female. And no soul knows what it will do tomorrow, and no soul knows in which land it will die. Indeed, Allah is the All-Knowing, All-Aware.

And in Surah Al-Mala'ika [Fatir] Sharif He says: “And Allah created you from dust, then from a sperm-drop; then He made you mates. And no female conceives nor does she give birth except with His knowledge. And no aged person is granted [additional] life nor is his life curtailed but that it is in a register. Indeed, that is easy for Allah.” [4] | Allah created you from dust, then from a drop of sperm, then He made you into pairs. And no female becomes pregnant nor does she give birth except with His knowledge. And no aged person is given long life, nor is his life shortened, but it is in a book. Indeed, all this is easy for Allah.

In Surah Ha-Mim As-Sajdah Sharif He says: “To Him is referred knowledge of the Hour.” | To Him alone is referred the knowledge of the Hour.

1. Al-Quran Al-Karim 13 / 8 & 9
2. Al-Quran Al-Karim 22 / 5
3. Al-Quran Al-Karim 31 / 34
4. Al-Quran Al-Karim 35 / 11

“और जो कुछ कोखें सिकोड़ती हैं और जो कुछ वे बढ़ाती हैं और हर चीज़ उसके पास एक अंदाज़े से है। [१] छिपे और खुले का जानने वाला, सबसे बड़ा, उच्च।” [१] | और जितना पेट सिमटते हैं और जितना फैलते हैं या जो कुछ घटते हैं और जो कुछ बढ़ते हैं, और हर चीज़ उसके यहाँ एक अंदाज़े से है। नहाँ (छुपी हुई) और अयां (प्रकट) चीज़ों को जानने वाला, सबसे बड़ा, बुलंदी वाला।

सूरह हज शरीफ़ में फ़रमाता है: “और हम कोखों में ठहराए रखते हैं जिसे हम चाहें एक निश्चित समय तक।” [२] | और हम मादा के पेट में ठहराए रखते हैं जो कुछ चाहें एक मुक़र्रर वादे तक।

सूरह लुक़मान शरीफ़ में फ़रमाता है: “बेशक अल्लाह ही के पास क़यामत का ज्ञान है और वह बारिश बरसाता है और जानता है जो कुछ कोखों में है। और कोई नहीं जानता कि वह कल क्या कमाएगा और कोई नहीं जानता कि वह किस ज़मीन पर मरेगा। बेशक अल्लाह सब कुछ जानने वाला, खबरदार है।” [३] | बेशक अल्लाह ही के पास है इल्म क़यामत का और उतारता है बारिश और जानता है जो कुछ किसी मादा के पेट में है और कोई जी नहीं जानता कि कल क्या करेगा और किसी को अपनी ख़बर नहीं कि कहाँ मरेगा, बेशक अल्लाह ही जानने वाला ख़बरदार है।

और सूरह मलाइका (फ़ातिर) शरीफ़ में फ़रमाता है: “और अल्लाह ने तुम्हें मिट्टी से बनाया फिर वीर्य की एक बूँद से, फिर तुम्हें जोड़े बनाया। और न कोई मादा गर्भवती होती है और न बच्चा जनती है मगर उसके ज्ञान से। और न किसी लंबी उम्र वाले की उम्र बढ़ाई जाती है और न उसकी उम्र घटाई जाती है मगर यह सब एक किताब में दर्ज है। बेशक यह सब अल्लाह के लिए बहुत आसान है।” [४] | अल्लाह ने बनाया तुम्हें मिट्टी से फिर मनी (वीर्य) से फिर किया तुम्हें जोड़े जोड़े और नहीं गाभिन होती कोई मादा और न जने मगर उसके इल्म से और न कोई उम्र वाला उम्र दिया जाए और न घटाया जाए उसकी उम्र से मगर यह सब लिखा है एक नुश्ते (किताब) में, बेशक यह सब अल्लाह को आसान है।

सूरह हम-अल-सजदा शरीफ़ में फ़रमाता है: “उसी की तरफ क़यामत का ज्ञान लौटाया जाता है।” | अल्लाह ही की तरफ फेरा जाता है इल्म क़यामत का।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम १३ / ८ व ९
2. अल-क़ुरआन अल-करीम २२ / ७

3. अल-क़ुरआन अल-करीम ३१ / ३४
4. अल-क़ुरआन अल-करीम ३५ / ११

पृष्ठ ४६९/६१३

وَمَا تَغِيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهٗ بِمِقْدَارٍ ﴿۸﴾ اور جتنے سمٹتے ہیں پیٹ اور جتنے پھیلتے یا جو کچھ گھٹتے ہیں اور جو عٰلِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيْرُ الْمُتَعَالُ ﴿۹﴾ کچھ بڑھتے اور ہر چیز اس کے یہاں ایک اندازے سے ہے جاننے والا نہاں وعیاں کا سب سے بڑا بلندی والا۔

سورہ حج شریف میں فرماتا ہے: "وَنُقِرُّ فِي الْاَرْحَامِ مَا نَشَاءُ اِلٰى اَجَلٍ مُّسَمًّى'﴿۵﴾ اور ہم ٹھہرائے رکھتے ہیں مادہ کے پیٹ میں جو کچھ چاہیں ایک مقرر وعدے تک۔

سورہ لقمان شریف میں فرماتا ہے: "اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهٗ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِ بیشک اللہ ہی کے پاس ہے علم قیامت کا اور اتارتا ہے مینہ اور وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي جانتا ہے جو کچھ کسی مادہ کے پیٹ میں ہے اور کوئی جی نہیں نَفْسٌ بِاَيِّ اَرْضٍ تَمُوْتُ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌ خَبِيْرٌ'﴿۳۴﴾ جانتا کہ کل کیا کرے گا اور کسی کو اپنی خبر نہیں کہ کہاں مرے گا بیشک اللہ ہی جاننے والا خبردار۔

اور سورہ ملئکہ شریف میں فرماتا ہے: "وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُّطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًا وَمَا اللہ نے بنایا تمہیں مٹی سے پھر منی سے پھر کیا تمہیں جوڑے تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُّعَمَّرٍ وَّلَا جوڑے اور نہیں گابھن ہوتی کوئی مادہ اور نہ جنے مگر اس کے علم يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهٖ اِلَّا فِي كِتٰبٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيْرٌ'﴿۱۱﴾ سے اور نہ کوئی عمر والا عمر دیا جائے اور نہ گھٹایا جائے اس کی عمر سے مگر یہ سب لکھا ہے ایک نوشتہ میں بیشک یہ سب اللہ کو آسان ہے۔

سورہ حم السجدہ شریف میں فرماتا ہے: "اِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ" اللہ ہی کی طرف پھرا جاتا ہے علم قیامت کا

١ القرآن الكريم ١٣ / ٨ و ٩ ٢ القرآن الكريم ٢٢ / ٥ ٣ القرآن الكريم ٣١ / ٣٤ ٤ القرآن الكريم ٣٥ / ١١

Fatawa Razawiyya Volume 26

"And no fruit comes out from its sheath, and no female conceives or gives birth except with His knowledge."[1]

And no fruit comes out from its cover, nor does any female conceive, nor give birth except with His awareness.

And in Surah An-Najm, He says:

"He is most knowing of you when He produced you from the earth and when you were fetuses in the bellies of your mothers. So do not claim purity for yourselves; He is most knowing of who has fear of Allah."[2]

Allah knows you well when He created you from the earth and when you were hidden in your mothers' wombs. So do not call yourselves pure; He knows best who is pious.

In these noble verses, the Lord Subhanahu wa Ta'ala mentions in a very brief manner one easy type from His infinite categories of knowledge: that whatever is in the womb of every female, its entire state, at the time of conception, before it, after birth, and while remaining in the womb, and whatever has passed over it and is to pass, how long its life will be, what work it will do while it is in the womb, every single internal and external limb, every hair, the shape it was given or will be given, every single hair follicle, the extent of space and weight it will occupy, the child's thinness or fatness, nutrition, movement (minor or major), expansion, contraction, increase or decrease of blood, menstruation, the accumulation of waste, air, fluids, etc., causing the womb to contract and expand moment by moment—in short, He knows every atom. In these, there is neither a mention of specifying male or female, nor a negation or restriction of absolute knowledge. So, this meaningless and disjointed objection is groundless, being a recent fabrication of some priests. The real motive behind it is sheer lack of understanding of the meaning of the verses or, as per habit, deliberate fabrication and slander against the Word of God. Where has the Great Quran said that no one can ever know through any means the pregnancy of a female whether it is male or female? If it has been said so anywhere, then point it out. And when it hasn't, then sometimes, regarding some pregnancies of some females, some states were known by some people through some measures after long ignorance and extended helplessness, by becoming dependent on some inanimate instruments, gaining a tiny bit of so-called 'knowledge and power' (which they too

received from that same Court of the All-Knowing and All-Powerful as their allotted portion for a few days for a few days...)

[1] Al-Quran al-Karim 41/47 [2] Al-Quran al-Karim 53/32

फतावा रज़विया जिल्द २६

"और कोई फल अपने खोल से नहीं निकलता और न ही कोई मादा गर्भवती होती है और न ही जन्म देती है मगर उसके ज्ञान के साथ।"[1]	**और कोई फल अपने लिफाफे से नहीं निकलता और न ही किसी मादा को गर्भ रहता है और न ही वो जनती है मगर उसकी जानकारी से।**

और सूरह अन-नज्म शरीफ में फरमाता है:

"वो तुम्हें खूब जानता है जब उसने तुम्हें ज़मीन से पैदा किया और जब तुम अपनी माओं के पेटों में भ्रूण थे। तो तुम अपने आप को पवित्र मत कहो, वो खूब जानता है कि कौन परहेज़गार है।"[2]	**अल्लाह खूब जानता है तुम्हें जब उसने बनाया तुमको ज़मीन से और जब तुम छुपे हुए थे माओं के पेट में। तो आप अपनी जान को सुथरा न कहो, उसे खूब खबर है कौन परहेज़गार हुआ।**

आयात-ए-करीमा में मौला सुब्हानहू व तआला अपने बे-पायान (अनंत) उलूम (ज्ञान) की बेशुमार किस्मों में से एक सरल किस्म का बहुत संक्षिप्त ज़िक्र फरमाता है कि हर मादा के पेट में जो कुछ है, उसका पूरा हाल—गर्भ ठहरने के वक्त और उससे पहले, पैदा होने के वक्त और पेट में रहने के दौरान, और जो कुछ उस पर गुज़रा और गुज़रने वाला है, जितनी उम्र पाएगा, जो कुछ काम करेगा जब तक पेट में रहेगा, उसका अंदरूनी और बाहरी एक-एक अंग, एक-एक नस पर जो रूप दिया गया या दिया जाएगा, हर-हर रोमकूप, जो विस्तार और वज़न की मात्रा पाएगा, बच्चे का दुबलापन, मोटापन, पोषण, मामूली या अधिक हलचल, फैलाव, संकुचन और खून की अधिकता या कमी, मासिक धर्म, अपशिष्ट, हवा और तरल पदार्थों आदि के कारण पल-पल पेट का सिकुड़ना और फैलना —संक्षेप में, उसे ज़र्रा-ज़र्रा मालूम है। इनमें कहीं भी न तो नर या मादा होने का विशेष उल्लेख है और न ही पूर्ण ज्ञान का निषेध या सीमित होना। तो यह निरर्थक और बेतुका आक्षेप निराधार है, जो कुछ पादरियों की ताज़ा गढ़ी हुई बात है। इसका असली मकसद आयतों के अर्थ समझने में सरासर नासमझी है या आदत के मुताबिक अल्लाह के कलाम पर जानबूझकर किया गया झूठ और इल्ज़ाम है। महान कुरान ने किस जगह फरमाया है कि कोई भी कभी भी किसी मादा के गर्भ को किसी भी तदबीर (उपाय) से इतना मालूम नहीं कर सकता कि वो नर है या मादा? अगर कहीं ऐसा फरमाया हो तो निशान दो। और जब नहीं, तो कभी-कभी कुछ स्त्रियों के कुछ गर्भ का कुछ हाल, कुछ तदबीरों से

कुछ लोगों ने लम्बी जहालत और लम्बी बेबसी के बाद कुछ बेजान मशीनों/औजारों के मोहताज होकर, उस फानी (नश्वर), ज़ायल (मिटने वाले) और वास्तविकता विहीन नाम के एक ज़र्रा बराबर इल्म व कुदरत से जाना (कि वो भी उसी अलीम व क़दीर की बारगाह से चन्द दिनों के लिए हिस्सा मिला था...)

[1] अल-कुरान अल-करीम 41/47 [2] अल-कुरान अल-करीम 53/32

"وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِّنْ اَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖ"[1]

اور نہیں نکلتا کوئی پھل اپنے غلاف سے اور نہ پیٹ رہے کسی مادہ کو اور نہ جنے مگر اس کی آگاہی سے۔

اور سورہ والنجم شریف میں فرماتا ہے:

"هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِّنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ اَجِنَّةٌ فِي بُطُوْنِ اُمَّهٰتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوْا اَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰى"[2]

اللہ خوب جانتا ہے تمہیں جب اس نے بنایا تم کو زمین سے اور جب تم چھپے ہوئے تھے ماؤں کے پیٹ میں۔ تو آپ اپنی جان کو ستھرا نہ کہو، اسے خوب خبر ہے کون پرہیز گار ہوا۔

آیاتِ کریمہ میں مولٰی سبحٰنہ و تعالٰی اپنے بے پایان علوم کے بیشمار اقسام سے ایک سہل قسم کا بہت اجمالی ذکر فرماتا ہے کہ ہر مادہ کے پیٹ میں جو کچھ ہے سب کا سارا حال پیٹ رہتے وقت اور اُس سے پہلے اور پیدا ہوتے اور پیٹ میں رہتے اور جو کچھ اس پر گزرا اور گزرنے والا ہے ، جتنی عمر پائے گا جو کچھ کام کرے گا جب تک پیٹ میں رہے گا، اس کا اندرونی بیرونی ایک ایک عضو ایک ایک پر نہ جو صورت دیا گیا جو دیا جائے گا ہر ہر رونگٹا جو مقدار مساحت وزن پائے گا، بچے کی لاغری، فربہی، غذا، حرکتِ خفیفہ زائدہ، انبساط، انقباض اور زیادت و قلتِ خون ، طمث و حصول فضلات و ہوا و رطوبات وغیرہا کے باعث آن آن پر پیٹ جو سمٹتے پھیلتے ہیں غرض ذرہ ذرہ سب اسے معلوم ہے ان میں کہیں نہ تخصیصِ ذکورت و انوثت کا ذکر نہ مطلق علم کی نفی و حصر ، تو یہ مہمل و مختل اعتراض پادر ہوا کہ بعض پادریوں پادریانِ پادر بند ہوا کی تازہ گھڑت ہے اس کا اصل منشا معنی آیات میں بے فہمی محض یا حسبِ عادت دیدہ و دانستہ

کلامِ الہی پر افتراء و تہمت ہے۔ قرآنِ عظیم نے کس جگہ فرمایا ہے کہ کوئی کبھی کسی مادہ کے حمل کو کسی طرح تدبیر سے اتنا معلوم نہیں کر سکتا کہ نر ہے یا مادہ۔ اگر کہیں ایسا فرمایا ہو تو نشان دو۔ اور جب نہیں تو بعض وقت بعض اناث کے بعض حمل کا بعض حال بعض تدابیر سے بعض اشخاص نے بعض جہلِ طویل و عجزِ مدید بعض آلاتِ بیجان کا فقیر و محتاج ہو کر اس فانی و زائل و بے حقیقت نام کے ایک ذرہ علم و قدرت سے (کہ وہ بھی اسی بارگاہِ علیم و قدیر سے حصہ رسد چند روز سے چند روز کے لئے پائے

1 القرآن الکریم 41 / 47 2 القرآن الکریم 53 / 32

Volume 26 Fatawa Razawiyya

And even now they are in His possession and power, such that they do nothing without His will. If a particle from a desert or a drop from an ocean is known, then which letter of these noble verses is contradicted? He Himself says: "He knows what is before them and what is behind them, and they encompass not a thing of His knowledge except for what He wills." Allah knows what is ahead of them and what is behind them, and they do not grasp anything of His knowledge except what He wills.

Whatever anyone has known or will know from the first day to eternity in the whole world is included in the exception of "except for what He wills." This instrument (scientific device/telescope/etc. referred to in the context) is like an extremely small, insignificant, and worthless particle compared to millions of sky-high mountains. If such an objection is to be made, then why not object to the knowledge we have of countless past and future events based on the phrasing in "He knows what is in the womb"? The exact same phrasing "He knows what is before them and what is behind them" exists, meaning Allah knows what has passed and what is yet to come for them. When the acquisition of these countless historical and celestial sciences did not contradict this verse in the eyes of any rational and fair person, nor has any priest in thirteen hundred years been seized by the madness of speaking out against this noble verse due to those sciences, then how can the emergence of a small instrument be imagined to undermine this verse? Indeed, if there is no intellect, man is helpless; or if justice is not found, even the sighted is blind. And there is no power nor might except with Allah, the Most High, the Most Great.

Then I say, and success is from Allah: (I further explain the clear truth to make it clearer.) The reality is that the specification of any knowledge to Allah Almighty, its confinement to His Holy Essence, and its absolute negation from others is based on several reasons: First: Knowledge being intrinsic, that is, it exists by itself without being granted by another. Second: The self-sufficiency of knowledge, such that it is not at all dependent on any physical organ, planning, thought, reflection, attention, or reaction. Third: The eternality of knowledge, being from pre-eternity to post-eternity. Fourth: The necessity of knowledge, such that its negation is never possible in any way. Fifth: The affirmation and continuity of knowledge, such that there is no possibility of change, alteration, difference, or disparity in it for any reason.

1 Holy Quran 2/255 2 Holy Quran 2/255

और अब भी वे उसी के क़ब्ज़े और इक़्तेदार में हैं कि उसके बिना कुछ काम न दें। अगर रेगिस्तान से एक कण या समुद्र से एक बूंद जान ली जाए, तो इन मुक़द्दस आयतों के किस शब्द का विरोध हुआ? वह स्वयं फ़रमाता है: "वह जानता है जो उनके आगे है और जो उनके पीछे है, और वे उसके ज्ञान में से किसी चीज़ का घेराव नहीं कर सकते, सिवाय उसके जितना वह चाहे।" अल्लाह जानता है जो उनके सामने है और जो उनके पीछे है, और वे उसके ज्ञान में से कुछ भी नहीं पा सकते, सिवाय उतना जितना वह चाहे।

पूरी दुनिया में पहले दिन से लेकर अनंत काल तक जिसने भी जो कुछ जाना या जानेगा, वह सब "सिवाय उसके जितना वह चाहे" के अपवाद में शामिल है। यह उपकरण (जिसका संदर्भ दिया गया है) लाखों-करोड़ों आकाश छूते पहाड़ों के सामने एक अत्यंत छोटे, तुच्छ और मूल्यहीन कण की तरह है। यदि ऐसा ही विरोध करना है, तो हमें अतीत और भविष्य की अनगिनत बातों का जो ज्ञान है, उस पर विरोध क्यों न किया जाए, जो कि "वह जानता है जो गर्भाशयों में है" वाले वाक्यांश में है? ठीक वही वाक्यांश "वह जानता है जो उनके आगे है और जो उनके पीछे है" में है कि अल्लाह जानता है जो कुछ बीत चुका है और जो कुछ उनके पीछे(आने वाला) है। जब इन अनगिनत ऐतिहासिक और खगोलीय विज्ञानों की प्राप्ति से किसी भी बुद्धिमान और न्यायप्रिय व्यक्ति के निकट इस आयत का कोई विरोध नहीं हुआ, न ही तेरह सौ वर्षों में आज तक किसी पादरी को इन विज्ञानों के कारण इस पवित्र आयत के विरुद्ध बोलने का जुनून सवार हुआ, तो अब एक ज़रा से उपकरण के आने से इस आयत को क्या नुक़सान पहुँचना माना जा सकता है? हाँ, यदि बुद्धि न हो तो मनुष्य विवश है, या यदि न्याय न मिले तो आँखों वाला भी अंधा है। और नहीं है कोई शक्ति और न कोई सामर्थ्य सिवाय अल्लाह के, जो अत्यंत उच्च और महान है।

फिर मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह की ओर से है: (मैं स्पष्ट सत्य को और अधिक स्पष्ट करता हूँ।) असलियत यह है कि किसी भी ज्ञान का अल्लाह तआला के लिए विशिष्ट होना, उसकी पवित्र ज़ात में उसका सीमित होना और दूसरों से उसका पूर्णतः निषेध होना कई कारणों से है: प्रथम: ज्ञान का निजी होना, यानी वह बिना किसी दूसरे के दिए स्वयं हो। द्वितीय: ज्ञान का बे-नियाज़ (संपूर्ण) होना, कि वह किसी अंग, युक्ति, विचार, दृष्टि, ध्यान और प्रभाव का बिल्कुल भी मोहताज न हो। तृतीय: ज्ञान का नित्य होना, जो अनादि और अनंत हो। चतुर्थ: ज्ञान का अनिवार्य होना, कि कभी भी किसी तरह

उसका छिनना संभव न हो। पंचम: ज्ञान का प्रमाण और निरंतरता, कि कभी किसी कारण से उसमें परिवर्तन, फेरबदल, अंतर या असमानता की संभावना न हो।

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 255/2 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 255/2

اور اب بھی اسی کے قبضہ و اقتدار میں ہیں کہ بے اس کے کچھ کام نہ دیں) اگر صحرا سے ذرہ سمندر سے قطرہ معلوم کر لیا تو یہ آیات کریمہ کے کس حرف کا خلاف ہوا، وہ خود فرماتا ہے: "یَعْلَمُ مَا بَیْنَ اَیْدِیْهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْۚ وَ لَا یُحِیْطُوْنَ بِشَیْءٍ مِّنْ عِلْمِهٖۤ اِلَّا بِمَا شَآءَۚ" اللہ جانتا ہے جو ان کے آگے ہے اور جو کچھ پیچھے اور وہ نہیں پاتے اس کے علم سے کسی چیز کو مگر جتنی وہ چاہے۔

تمام جہان میں روز اول سے ابد الآباد تک جس نے جو کچھ جانا یا جانے گا سب اسی الا بما شاء کے استثناء میں داخل ہے جس کے لاکھوں کروڑوں سربفلک کشیدہ پہاڑوں سے ایک نہایت قلیل و ذلیل وبے مقدار ذرہ یہ آلہ بھی ہے، ایسا ہی اعتراض کرنا ہو تو بے گنتی گزشتہ و آئندہ باتوں کا جو علم ہم کو ہے اسی سے کیوں نہ اعتراض کرے جو صیغہ یعلم مافی الارحام میں ہے کہ اللہ جانتا ہے جو کچھ مادہ کے پیٹ میں ہے بعینہ وہی صیغہ "یَعْلَمُ مَا بَیْنَ اَیْدِیْهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ" میں ہے کہ اللہ جانتا ہے جو کچھ گزرا اور جو کچھ ان کے پیچھے ہے۔ جب ان بے شمار علوم تاریخی و آسمانی ملنے میں کسی عاقل منصف کے نزدیک اس آیت کا کچھ خلاف نہ ہوا نہ تیرہ سو برس سے آج تک کسی پادری صاحب کو ان علوم کے باعث اس آیہ کریمہ پر لب کشائی کا جنون اچھلا تو اب ایک ذرا سی آلہ نکال کر اس آیت کا کیا بگاڑ متصور ہو سکتا ہے، ہاں عقل نہ ہو تو بندہ مجبور ہے یا انصاف نہ ملے تو انکھیارا بھی کور ہے ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

ثم اقول: وباللہ التوفیق (پھر میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ سے ہے۔ ت) مفصلاً حق واضح کو واضح تر کروں۔ اصل یہ ہے کہ کسی علم کی حضرت عزت عزوجل سے تخصیص اور اس کی ذات پاک میں حصر اور اس کے غیر سے مطلقاً نفی چند وجہ پر ہے: اول: علم کا ذاتی ہونا کہ بذاتِ خود بے عطائے غیر ہو۔ دوم: علم کا غنا کہ کسی آلہ جارحہ و تدبیر و فکر و نظر و التفات و انفعال کا اصلاً

محتاج نہ ہو۔ سوم: علم کا سرمدی ہونا کہ ازلاً ابداً ہو۔ چہارم: علم کا وجوب کہ کبھی کسی طرح اس کا سلب ممکن نہ ہو۔ پنجم: علم کا اثبات و استمرار کہ کبھی کسی وجہ سے اس میں تغیر و تبدل فرق تفاوت کا امکان نہ ہو۔

1 القرآن الکریم ۲/۲۵۵ 2 القرآن الکریم ۲/۲۵۵

Fatawa Ridawiyya Volume 26

Sixth: Knowledge being at the ultimate limits of perfection, such that no atom of the known's essence, attributes, conditions, necessary or accidental, essential or relational, past, future, existing, or possible, remains hidden in any way.

On these six grounds, absolute knowledge is specific to the Presence of the One, Exalted and High, and is absolutely and categorically denied for anyone else. That is, it is impossible for anyone to possess such knowledge of even a single atom that holds even one of these six aspects. Whoever affirms such knowledge for anyone other than God, whether they be separate intellects or rational souls, even for a single atom, is certainly, in summary, an infidel (kafir) and a polytheist (mushrik). All these aspects are alluded to in the noble verses by the absolute use of the word 'Ya'lamu' (He knows), where 'knowledge' is kept absolute, and the absolute refers to the perfect individual instance. Indeed, perfect knowledge, or rather true and ultimate knowledge, is that which encompasses these six aspects. It is on this basis that it was stated in the Great Quran:

"The day when Allah will gather the messengers and say, 'What was the response you received?' They will say, 'We have no knowledge.'" (1)

On the day Allah Almighty gathers the messengers and asks them what response they received, they will submit that they have no knowledge.

Who does not know of the arrival of these beloveds of God (blessings of Allah Almighty and peace be upon them) among the disbelievers, their guidance, and the response of those cursed ones with denial, rejection, persistence, arrogance, and absurd speech? Yet the Prophets will submit, 'La 'ilma lana' (We have no knowledge). This 'La' is for the negation of genus; they will negate absolutely, meaning that perfect knowledge which is the true essence of knowledge—not even a single instance of it is possessed by us. The reality is that when one moves beyond this and looks towards the conventional reality, i.e., general knowing, whether it be essential or granted, self-sufficient or dependent, eternal or temporal, lasting or fleeting, necessary or possible, constant or changing, complete or incomplete, or even in the sense of absolute knowledge which applies to knowing just one or two things—this is by no means exclusive to the Presence of Might and Magnificence. Nor, God forbid, has the Great Quran ever made such a claim. Rather, just as affirming the first meaning for anyone else is disbelief (kufr), the absolute negation of this meaning is also disbelief, for that would be a denial of hundreds of texts of the Great Quran,

indeed the entire Great Quran, and all religions, laws, reason, tradition, and senses. The Great Quran has bestowed countless great sciences upon His beloveds and has favored them with His grant.

(1) Al-Quran al-Karim 5/109 Page 472 of 613

फ़तावा रिज़विया जिल्द 26

छठा: ज्ञान का पूर्णता की अंतिम सीमाओं पर होना, ताकि ज्ञात की सत्ता, उसके गुण, अवस्थाएँ अनिवार्य या आकस्मिक, मौलिक या सापेक्षिक, अतीत, भविष्य, वर्तमान या संभावित, कोई भी कण किसी भी प्रकार से छिपा न रह सके।

इन छह आधारों पर, पूर्ण ज्ञान केवल अल्लाह (जल्ल व आला) की सत्ता के लिए विशिष्ट है और उसके अलावा किसी और के लिए पूर्णतः और स्पष्टतः नकारा गया है। यानी, किसी के लिए किसी भी कण का ऐसा ज्ञान होना संभव नहीं है जिसमें इन छह पहलुओं में से एक भी मौजूद हो। जो कोई भी ईश्वर के अलावा किसी के लिए, चाहे वे अलग बुद्धियाँ हों या तर्कसंगत आत्माएँ, एक कण का भी ऐसा ज्ञान सिद्ध करे, वह निश्चित रूप से संक्षेप में काफिर (काफ़िर) और मुशरिक (बहुदेववादी) है। इन सभी पहलुओं की ओर पवित्र आयतों में 'य'लमू' (वह जानता है) शब्द के पूर्ण उपयोग द्वारा संकेत दिया गया है, जहाँ 'ज्ञान' को पूर्ण रखा गया है, और पूर्ण का तात्पर्य पूर्ण व्यक्ति से है। वास्तव में पूर्ण ज्ञान, या यों कहें कि वास्तविक और अंतिम ज्ञान वही है जो इन छह पहलुओं को समाहित करता है। इसी आधार पर महान कुरान में कहा गया है:

"जिस दिन अल्लाह रसूलों को इकट्ठा करेगा और पूछेगा, 'तुम्हें क्या उत्तर मिला?' वे कहेंगे, 'हमें कोई ज्ञान नहीं है।'" (1)

जिस दिन अल्लाह अज़वजल रसूलों को इकट्ठा करेगा और उनसे पूछेगा कि उन्हें क्या जवाब मिला, वे अर्ज़ करेंगे कि हमें कुछ ज्ञान नहीं।

काफिरों के पास खुदा के इन महबूबों (अल्लाह ताआला की रहमतें और उन पर शांति हो) के आगमन, उनके मार्गदर्शन और उन शापितों द्वारा झूठ बोलने, इनकार करने, हठ करने, अहंकार और बेहूदा बातों के बारे में किसे पता नहीं है? फिर भी अंबिया किराम (पैगंबर) अर्ज़ करेंगे, 'ला इल्म लना' (हमें कोई ज्ञान नहीं)। यह 'ला' जाति के निषेध के लिए है; वे पूर्णतः निषेध करेंगे, यानी वह पूर्ण ज्ञान जो ज्ञान का वास्तविक स्वरूप है—उसका कोई एक अंश भी हमारे पास नहीं है। हकीकत तो यह है कि जब कोई इससे आगे बढ़कर रूढ़िगत वास्तविकता की ओर बढ़ता है, यानी सामान्य जानना, चाहे वह मौलिक हो या प्रदान किया गया, आत्मनिर्भर हो या मोहताज, शाश्वत हो या सामयिक, स्थायी हो या क्षणिक, अनिवार्य हो या संभव, स्थिर हो या परिवर्तनशील, पूर्ण हो या अपूर्ण, बल्कि एक या दो चीजों को जानने के अर्थ में पूर्ण ज्ञान—यह किसी भी तरह से अल्लाह की महानता

और गरिमा के लिए विशिष्ट नहीं है। न ही, खुदा न करे, महान कुरान ने कभी ऐसा दावा किया है। बल्कि, जिस तरह पहले अर्थ को किसी और के लिए सिद्ध करना कुफ्र है, उसी तरह इस अर्थ का पूर्ण निषेध भी कुफ्र है, क्योंकि यह महान कुरान के सैकड़ों ग्रंथों, बल्कि पूरे महान कुरान, और सभी धर्मों, कानूनों, तर्क, परंपरा और इंद्रियों का खंडन होगा। महान कुरान ने अपने महबूबों को अनगिनत महान ज्ञान प्रदान किए हैं और उन्हें अपने दान से नवाज़ा है।

(1) अल-कुरान अल-करीम 5/109 पृष्ठ 472/613

ششم : علم کا اقصی غایات کمالات پر ہونا کہ معلوم کی ذات ذاتیات اعراض احوال لازمہ مفارقہ ذاتیہ اضافیہ ماضیہ آتیہ موجودہ ممکنہ سے کوئی ذرہ کسی وجہ پر مخفی نہ ہو سکے۔

ان چھ وجہ پر مطلق علم حضرت احدیت جل وعلا سے خاص اور اس کے غیر سے قطعاً مطلقاً منفی یعنی کسی کو کسی ذرہ کا ایسا علم جوان چھ وجوہ سے ایک وجہ بھی رکھتا ہو حاصل ہونا ممکن نہیں جو کسی غیر الہی کے لئے عقول مفارقہ ہوں خواہ نفوس ناطقہ ایک ذرے کا ایسا علم ثابت کرے یقیناً اجمالاً کافر مشرک ہے۔ ان تمام وجوہ کی طرف آیات کریمہ میں باطلاق کلمہ یعلم اشارہ فرمایا کہ یہاں علم کو مطلق رکھا اور مطلق فرد کامل کی طرف منصرف اور علم کامل بلکہ علم حقیقی حق الحقیقہ وہی ہے جوان وجوہ ستہ کا جامع ہو اسی لحاظ پر ہے وہ جو قرآن عظیم میں ارشاد ہوا:

"یَوْمَ یَجْمَعُ اللّٰہُ الرُّسُلَ فَیَقُوْلُ مَاذَا اُجِبْتُمْ ؕ قَالُوْا لَا عِلْمَ لَنَا" ۱

جس دن اللہ عزوجل رسولوں کو جمع کر کے فرمائے گا تمہیں کیا جواب ملا عرض کریں گے ہمیں کچھ علم نہیں۔

کفار کے پاس ان محبوبان خدا صلوات اللہ تعالیٰ و سلامہ علیہم کا تشریف لانا ہدایت فرمانا ان ملعونہ کا تکذیب و انکار و اصرار و استکبار و بیہودہ گفتار سے پیش آنا کسے نہیں معلوم مگر حضرات انبیاء عرض کریں گے لا علم لنا ہمیں اصلاً علم نہیں، لا نفی جنس کا ہے سلب مطلق فرمائیں گے یعنی وہی علم کامل کہ بحقیقت حقیقیہ علم اسی کا نام ہے اصلاً اس کا کوئی فرد ہمیں حاصل نہیں، حق حقیقت تو یہ ہے جب اس سے تجاوز کر کے حقیقت عرفیہ یعنی مطلق دانستن کی طرف چلئے

خواہ بالذات ہو یا بغیر ہو غنی ہو یا محتاج سرمدی ہو یا حادث ابدی ہو یا فانی واجب ہو یا ممکن ثابت ہو یا متغیر تام ہو یا ناقص بلکہ ہو یا بالوجہ بایں معنی مطلق علم کہ ایک آدھ چیز کے جاننے سے بھی صادق زنہار مختص بحضرت عزت عظمتہ نہیں، نہ معاذ اللہ قرآن عظیم نے ہر گز کہیں اس کا دعویٰ کیا بلکہ جس طرح معنی اول کا غیر کے لئے اثبات کفر ہے اس معنی کے نفی مطلق بھی کفر ہے کہ یہ خود صدہا نصوص قرآن عظیم بلکہ تمام قرآن عظیم بلکہ تمام ملل و شرائع و عقل و نقل و حس سب کی تکذیب ہوگی قرآن عظیم نے اپنے محبوبوں کے لئے بے شمار علوم عظیمہ عطا فرمائے اور ان کے عطا سے منت رکھی۔

Volume 26 Fatawa Razawiyya

○ Allah the Almighty said: 'And He taught you that which you knew not; and the favor of Allah upon you was immense.' (1) (Allah the Almighty said) And Allah taught you, O Prophet! what you did not know, and the favor of Allah upon you is very great.

○ 'And they gave him the glad tidings of a knowledgeable son.' (2) And the angels gave Ibrahim the glad tidings of a son with knowledge.

○ 'And indeed, he was possessor of knowledge because of what We had taught him.' (3) And indeed, Yaqub is possessor of knowledge by Our bestowing of knowledge.

○ 'And He taught Adam the names, all of them.' (4) He taught Adam all the names.

○ 'And remember Our servants, Ibrahim, Isaac, and Jacob, people of strength and vision.' (5) And remember Our servants Ibrahim, Isaac, and Yaqub, those with power and knowledge.

○ 'Allah will raise those who have believed among you and those who were given knowledge, by degrees.' (6) Allah the Almighty will raise those of you who believe and those who have been given knowledge, in degrees.

Rather, He says regarding common mankind:

[Table] | The Most Merciful. Taught the Quran. Created man. Taught him eloquence. (7) | The Beneficent taught the Quran, created man, and taught him expression. | | 'Taught man that which he knew not.' (8) | Taught man what he did not know. | | 'And Allah has brought you out from the wombs of your mothers while you knew nothing, and He made for you hearing and vision and hearts that perhaps you would be grateful.' (9) | Allah brought you out of your mothers' wombs knowing nothing, and gave you ears and eyes and hearts so that perhaps you might acknowledge the Truth. |

1. The Holy Quran 4/113
2. The Holy Quran 51/28
3. The Holy Quran 12/68
4. The Holy Quran 2/31
5. The Holy Quran 38/45
6. The Holy Quran 58/11
7. The Holy Quran 55/1-4
8. The Holy Quran 96/5

9. The Holy Quran 16/78

जिल्द २६ फ़तावा रज़विया

○ अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और उसने तुम्हें वह सिखाया जो तुम नहीं जानते थे; और तुम पर अल्लाह का बहुत बड़ा फ़ज़्ल था।" (१) (अल्लाह तआला ने फरमाया) और अल्लाह ने तुम्हें सिखा दिया, ऐ नबी! जो तुम्हें मालूम न था और अल्लाह का फ़ज़्ल तुम पर बहुत बड़ा है।

○ "और उन्होंने उसे एक ज्ञानी पुत्र की खुशखबरी दी।" (२) और फ़रिश्तों ने इब्राहीम को एक ज्ञानी लड़के की खुशखबरी दी।

○ "और बेशक वह ज्ञान वाला था क्योंकि हमने उसे सिखाया था।" (३) और बेशक याकूब ज्ञान वाला है हमारे ज्ञान देने से।

○ "और उसने आदम को सब नाम सिखा दिए।" (४) आदम को सब नाम सिखा दिए।

○ "और हमारे बंदों इब्राहीम, इसहाक और याकूब को याद करो, जो शक्ति और दृष्टि (ज्ञान) वाले थे।" (५) और हमारे बंदों इब्राहीम, इसहाक और याकूब को याद करो जो शक्ति वाले और ज्ञान वाले थे।

○ "अल्लाह तुममें से उन लोगों को जो ईमान लाए और जिन्हें ज्ञान दिया गया है, दर्जों में ऊँचा करेगा।" (६) अल्लाह तआला तुम्हारे ईमान वालों को और उन लोगों को जिन्हें ज्ञान दिया गया है, दर्जों में बुलंद करेगा।

बल्कि आम इंसान के लिए फरमाता है:

[तालिका] | रहमान (अत्यंत दयालु)। उसने कुरआन सिखाया। इंसान को पैदा किया। उसे बोलना सिखाया। (७) | रहमान ने कुरआन सिखाया, आदमी बनाया, उसे बयान सिखाया। | | "इंसान को वह सिखाया जो वह नहीं जानता था।" (८) | आदमी को वह सिखाया जो वह नहीं जानता था। | | "और अल्लाह ने तुम्हें तुम्हारी माँओं के पेट से निकाला जबकि तुम कुछ नहीं जानते थे, और उसने तुम्हें कान और आँखें और दिल दिए ताकि तुम शुक्रगुज़ार बनो।" (९) | अल्लाह ने तुम्हें तुम्हारी माँ के पेट से निकाला एकदम नादान और तुम्हें कान और आँखें और दिल दिए ताकि तुम हक़ मानो। |

1. अल-कुरआन अल-करीम ४/११३
2. अल-कुरआन अल-करीम ५१/२८
3. अल-कुरआन अल-करीम १२/६८

4. अल-कुरआन अल-करीम २/३१
5. अल-कुरआन अल-करीम ३८/४५
6. अल-कुरआन अल-करीम ५८/११
7. अल-कुरआन अल-करीम ५५/१-४
8. अल-कुरआन अल-करीम ९६/५
9. अल-कुरआन अल-करीम १६/७८

पृष्ठ ४७३ का ६१३

○ قال تعالٰی "وَعَلَّمَکَ مَا لَمْ تَکُنْ تَعْلَمُ وَکَانَ فَضْلُ اللهِ عَلَیْکَ عَظِیْمًا" (۱) (اللہ تعالیٰ نے فرمایا) اور سکھا دیا اللہ نے تجھے اے نبی! جو تجھے معلوم نہ تھا اور اللہ کا فضل تجھ پر بہت بڑا ہے۔

○ "وَبَشَّرُوْهُ بِغُلٰمٍ عَلِیْمٍ" (۲) اور فرشتوں نے ابراہیم کو مژدہ دیا علم والے لڑکے کا۔

○ "وَاِنَّهٗ لَذُوْ عِلْمٍ لِّمَا عَلَّمْنٰهُ" (۳) اور بیشک یعقوب علم والا ہے ہمارے علم عطا فرمانے سے۔

○ "وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَآءَ کُلَّهَا" (۴) سکھا دیئے آدم کو سب نام۔

○ "وَاذْکُرْ عِبٰدَنَآ اِبْرٰهِیْمَ وَاِسْحٰقَ وَیَعْقُوْبَ اُولِی الْاَیْدِیْ وَالْاَبْصَارِ" (۵) اور یاد کر ہمارے بندوں ابراہیم و اسحاق و یعقوب قدرت والوں اور علم والوں کو۔

○ "یَرْفَعِ اللهُ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا مِنْکُمْ وَالَّذِیْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ دَرَجٰتٍ" (۶) بلند کرے گا اللہ تعالیٰ تمہارے ایمان والوں کو اور ان کو جنہیں علم عطا ہوا درجوں میں۔

بلکہ عام بشر کو فرماتا ہے:

[جدول] | اَلرَّحْمٰنُ، عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ، خَلَقَ الْاِنْسَانَ، عَلَّمَهُ الْبَیَانَ (۷) | رحمان نے سکھایا قرآن، بنایا آدمی، اسے بتایا بیان۔ | | "عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ یَعْلَمْ" (۸) | سکھایا آدمی کو جو نہ جانتا تھا۔ | | "وَاللهُ اَخْرَجَکُمْ مِّنْ بُطُوْنِ اُمَّهٰتِکُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ شَیْئًا وَّجَعَلَ لَکُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُوْنَ" (۹) | اللہ نے نکالا تمہیں ماں کے پیٹ سے نرے ناداں اور دیئے تمہیں کان اور آنکھیں اور دل شاید تم حق مانو۔ |

١ القرآن الكريم ٤/ ١١٣ ٢ القرآن الكريم ٥١/ ٢٨ ٣ القرآن الكريم ١٢/ ٦٨ ٤ القرآن الكريم ٢/ ٣١ ٥ القرآن الكريم ٣٨/ ٤٥ ٦ القرآن الكريم ٥٨/ ١١ ٧ القرآن الكريم ٥٥/ ١-٤ ٨ القرآن الكريم ٩٦/ ٥ ٩ القرآن الكريم ١٦/ ٧٨

Fatawa Ridawiyya, Volume 26

Rather, He (Allah) states even more generally: "Do you not see that Allah is glorified by all those in the heavens and the earth, and the birds with wings spread out? Each one already knows its prayer and its glorification. And Allah is fully aware of what they do." (Quran 24:41) Do you not see that those in the heavens and the earth, and the birds with wings spread out, glorify Allah? Each one has learned its prayer and glorification, and Allah is well aware of what they do.

No one, no matter how blind, could interpret any verse to mean that absolute knowledge in this sense has been negated for others. Yes, in this sense, absolute knowledge is indeed excluded from others. This is the seventh reason for restriction and specification; that is, encompassing and complete, all-pervading, and all-submerging knowledge of all existents, possibilities, concepts, essences, attributes, installations, relations, events, and imaginations—in short, every single thing and concept. This involves infinite sciences related to infinite chains of information and every individual member of every chain, and all these infinite, infinite, infinite sciences being attained simultaneously, such that no individual member is excluded from its scope. As He (Allah) says: "And that Allah has encompassed all things in (His) knowledge." (Quran 65:12) Indeed, Allah's knowledge encompasses everything.

And He says: "Knower of the unseen. Not even an atom's weight escapes Him in the heavens or on the earth, nor anything smaller than that or larger, but is (recorded) in a clear Book." (Quran 34:3) The Knower of every hidden thing; not even an atom's weight is hidden from Him in the heavens or on the earth, nor anything smaller than that or larger, but all is in a clear book.

Such knowledge is also impossible for anyone other than Him, and to attribute it to another is disbelief (kufr) and misguidance (dalal), as we have explained in our treatise "Maqami' al-Hadid 'ala Khadd al-Mantiq al-Jadid" (The Iron Hammers upon the Cheek of Modern Logic). In the matter at hand, the Glorious Lord has pointed towards this seventh reason in "kullu untha" (every female) by the word "kull" (every) and "ma tahmilu min untha" (what every female carries).

1 Al-Quran al-Karim 24/41 2 Al-Quran al-Karim 65/12 3 Al-Quran al-Karim 34/3

बल्कि वह (अल्लाह) अधिक व्यापक रूप से फरमाता है: "क्या तुमने नहीं देखा कि अल्लाह की पाकी (महिमा) बयान करते हैं वो जो आसमानों और ज़मीन में हैं और परिंदे पर फैलाए हुए? सब ने अपनी नमाज़ और तस्बीह जान ली है, और अल्लाह को खूब खबर है जो वो करते हैं।" (क़ुरआन 24:41) क्या तूने न देखा कि अल्लाह की पाकी बोलते हैं जो आसमान और ज़मीन में हैं और परिंदे पर बाँधे, सब ने जान ली है अपनी-अपनी नमाज़ व तस्बीह, और अल्लाह को खूब ख़बर है जो वह करते हैं।

तो कोई अंधों से अंधा भी किसी आयत का यह मतलब नहीं कह सकता कि इस अर्थ में मुतलक (पूर्ण) इल्म की दूसरों से नफ़ी (मनाही) की गई है। हाँ, इस अर्थ में मुतलक इल्म दूसरों से निश्चित रूप से छीना गया है। और यह हस्र (प्रतिबंध) और तख्सीस़ (विशिष्टीकरण) का सातवाँ कारण है; यानी तमाम मौजूद वस्तुओं, मुमकिनात (संभावनाओं), मफ़हूमात (अवधारणाओं), ज़ातों और सिफ़तों (गुणों), नसब और इज़ाफ़ात (संबंधों), वाक़ियात (घटनाओं) और मौहूमात (कल्पनाओं) - संक्षेप में, हर चीज़ और अवधारणा का कामिल (पूर्ण), आम (सामान्य), ताम (सम्पूर्ण), मुहीत (व्यापक) और मुस्तग़रक़ (पूर्ण रूप से आच्छादित) इल्म होना। यह इल्म अनंत जानकारियों की अनंत श्रृंखलाओं और हर श्रृंखला के हर व्यक्तिगत सदस्य से संबंधित अनंत विज्ञानों का है, और ये सभी अनंत, अनंत, अनंत विज्ञान एक साथ प्राप्त हों, जिनके घेरे से कोई भी व्यक्ति मूल रूप से बाहर न हो। जैसा कि वह फ़रमाता है: "और यह कि अल्लाह ने अपने इल्म से हर चीज़ को घेर रखा है।" (क़ुरआन 65:12) बेशक अल्लाह का इल्म हर चीज़ को मुहीत (व्याप्त) है।

और फ़रमाता है: "ग़ैब का जानने वाला। उससे आसमानों में या ज़मीन में एक ज़र्रे के बराबर भी चीज़ छिपी नहीं है, और न उससे छोटी और न बड़ी, मगर सब एक रोशन किताब में है।" (क़ुरआन 34:3) हर छुपी चीज़ को जानने वाला; उससे कोई ज़र्रा भर चीज़ आसमानों में और न ज़मीन में छिपी है और न उससे छोटी और न बड़ी मगर सब एक साफ़ बयान करने वाली किताब में है।

ऐसा इल्म भी गैर (अल्लाह के अलावा) के लिए मुहाल (असम्भव) है और किसी दूसरे के लिए इसे साबित करना कुफ़्र और गुमराही है जैसा कि हमने अपने रिसाले (लेख) "मक़ामे-उल-हदीद अला खद-दिल-मंतिक़-इल-जदीद" में बयान कर दिया है। ज़ेरे-बहस मामले में मौला सुब्हानहू व तआला ने इस सातवीं वजह की तरफ "कुल उनसा" (हर मादा) में लफ़्ज़ 'कुल' और "मा तहमिले मिन उनसा" (जो हर मादा उठाती है) के ज़रिए इशारा फ़रमाया है।

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 24/41 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 65/12 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 34/3

पेज 474/613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

بلکہ عام تر فرماتا ہے : " اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰہَ یُسَبِّحُ لَہٗ مَنْ فِی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَالطَّیْرُ صٰٓفّٰتٍ کُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَہٗ وَتَسْبِیْحَہٗ وَاللّٰہُ عَلِیْمٌۢ بِمَا یَفْعَلُوْنَ﴿۴۱﴾" کیا تونے نہ دیکھا کہ اللہ کی پاکی بولتے ہیں جو آسمان وزمین میں ہیں اور پرندے پرابانده سب نے جان لی ہے اپنی اپنی نماز و تسبیح، اور اللہ کو خوب خبر ہے جو وہ کرتے ہیں۔

تو کوئی اندھے سے اندھا بھی کسی آیت کا یہ مطلب نہیں کہہ سکتا کہ بائیں معنی مطلق علم کو غیر سے نفی فرمایا ہے ہاں اس معنی پر علم مطلق غیر سے ضرور مسلوب، اور یہ وجہ ہفتم حصر و تخصیص کی ہے یعنی تمام موجودات و ممکنات و مفہومات و ذوات وصفات و نصب و اضافات و واقعیات و موہومات غرض ہر شیئی و مفہوم کو علمِ کامل عام و تام و محیط و مستغرق ہونا کہ غیر متناہی معلومات کے غیر متناہی سلاسل اور ہر سلسلے کے ہر فرد سے غیر متناہی علوم متعلق اور یہ سب نامتناہی نامتناہی علوم معاً حاصل ہوں جن کے احاطے سے کوئی فرد اصلاً خارج نہ ہو جسے فرماتا ہے : " وَاَنَّ اللّٰہَ قَدْ اَحَاطَ بِکُلِّ شَیْءٍ عِلْمًا﴿۱۲﴾" بیشک اللہ کا علم ہر چیز کو محیط ہوا۔

اور فرماتا ہے : " عٰلِمِ الْغَیْبِ ۚ لَا یَعْزُبُ عَنْہُ مِثْقَالُ ذَرَّۃٍ فِی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَلَآ اَصْغَرُ مِنْ ذٰلِکَ وَلَآ اَکْبَرُ اِلَّا فِیْ کِتٰبٍ مُّبِیْنٍ﴿۳﴾" جاننے والا ہر چھپی چیز کا اس سے چھپی نہیں کوئی ذرہ بھر چیز آسمانوں میں نہ زمین میں اور نہ اس سے چھوٹی اور نہ بڑی مگر سب ایک روشن کتاب میں ہے۔

ایسا علم بھی غیر کے لئے محال اور دوسرے کے واسطے اس کا اثبات کفر و ضلال کما بیناہ فی رسالتنا "مقامع الحدید علی خد المنطق الجدید" (جیسا کہ ہم نے اس کو اپنے رسالہ "مقامع الحدید علی

خد المنطق الجدید" میں بیان کر دیا ہے ۔ت) مانحن فیہ میں مولا سبحانہ و تعالیٰ نے اس وجہ ہفتم کی طرف اشارہ فرمایا کل انثیٰ میں کلمہ کل اور ماتحمل من انثیٰ

1 القرآن الکریم ۲۴ / ۴۱ 2 القرآن الکریم ۶۵ / ۱۲ 3 القرآن الکریم ۳۴ / ۳

Fatawa Razawiyya Volume 26

In [the verse], a negative indefinite noun is followed by reinforcement with 'min', and 'maa fil-arham' (what is in the wombs) uses the generality of 'maa' and the 'laam' of total inclusion, and so on. Now, let's turn to modern instruments. This humble servant [the author] is not aware of them, nor has he heard anything about them from anyone. Apparently, a situation is not available where the fetus remains in the womb in the state of "in three darknesses" (Holy Quran 39:6) and becomes visible through an instrument such that its body can be seen in detail with the eyes. This is because after conception, the mouth of the womb becomes tightly closed, where even a kohl-stick passes with difficulty. The fetus is confined in that narrow and dark place, and not just that, but it is covered by three additional envelopes. First, a thin membrane contacting the body in which its waste sweat accumulates. Over that is another, thicker veil called the 'allantois' (ghishaye-lafani) in which the waste urine gathers. Over that is another encompassing envelope called the 'chorion' (shaimah). In such conditions, how is there any place for the body to be seen? So apparently, the result of the instrument would only be to indicate some distinguishing signs and markers among the external characteristics from which masculinity or femininity can be inferred. For example, whether the pregnancy is in the right or left cavity of the womb, or other experiences newly gained. If it is only this much, then it is nothing new; experienced people previously also had distinguishing inferences, such as more movement of the fetus on the right or left side, or increase in size of the right or left breast of the pregnant woman, or redness or darkness in the nipples, or fresh or dark color appearing on the woman's face, or finding lightness or heaviness in the woman's movements, or the dominance of redness or whiteness in urine most of the time, or a woman's craving for certain good or bad foods contrary to habit, or the morning examination of the taste of the mouth - whether sweet or bitter - after a certain medicinal application and fasting until noon, etc. These are things known to experts in the field, and "for everything there are conditions which the discerning observer maintains, and thus his conjecture hits the mark."

And from the wonders of Divine creation, His wisdom be exalted, it is also possible that He has inspired some measures by which the fetus becomes visible, for example, by providing some expansion and opening through probes in the five veils according to need.

Note (ع): Every three aforementioned membranes and above them the upper and lower two layers of the womb. It is an envelope over another. 12

Note (ت): The three mentioned veils and on them upper and lower two layers of the womb are envelopes over one another. 12 (T)

---

[1] The Holy Quran 39/6

इसमें नकरा मनफ़िया (negative indefinite) फिर 'मिन' के साथ ताकीद (reinforcement) है और 'मा फ़िल-अरहाम' (गर्भाशयों में जो है) में 'मा' की व्यापकता और 'लाम' का पूर्ण समावेशन है, और इसी तरह। अब आधुनिक उपकरणों की ओर चलते हैं। यह विनम्र सेवक (लेखक) उनसे अवगत नहीं है, न ही किसी से उनके बारे में कुछ सुना है। ज़ाहिर है कि ऐसी स्थिति सुलभ नहीं है कि भ्रूण गर्भाशय में "तीन अंधेरों में" (कुरान 39:6) रहने की स्थिति में रहे और किसी उपकरण के माध्यम से दिखाई देने लगे कि उसका शरीर विस्तार से आँखों से नज़र आए। क्योंकि गर्भाधान के बाद गर्भाशय का मुँह कसकर बंद हो जाता है, जिसमें सुरमे की सलाई भी मुश्किल से जाती है। भ्रूण उस तंग और अंधेरी जगह में क़ैद होता है, और केवल इतना ही नहीं, बल्कि उस पर स्वयं तीन और आवरण चढ़े होते हैं। एक पतला झिल्लीनुमा आवरण जो शरीर से सटा होता है जिसमें उसका पसीना जमा होता है। उस पर एक और पर्दा उससे अधिक मोटा होता है जिसे 'ग़िशाए-लफ़ानी' कहा जाता है जिसमें मूत्र जमा रहता है। उस पर एक और आवरण 'एक्तफ़' (chorion) है जो सबको घेरे हुए है जिसे 'शैमः (placenta) कहते हैं। ऐसी स्थितियों में शरीर नज़र आने का क्या अवसर है? तो ज़ाहिर है कि उपकरण का परिणाम केवल कुछ विशिष्ट चिन्हों और लक्षणों को बताना होगा जो बाहरी विशेषताओं में से हैं जिनसे नर या मादा होने का अनुमान लगाया जा सके। जैसे गर्भाशय की दाईं या बाईं गुहा में गर्भ का होना, या कुछ अन्य अनुभव जो नए प्राप्त हुए हों। यदि यह केवल इतना ही है, तो यह कोई नई बात नहीं है; पहले भी अनुभवी लोगों के पास विभेदक अनुमान होते थे जैसे भ्रूण की दाईं या बाईं ओर अधिक हलचल, या गर्भवती महिला के दाएं या बाएं स्तन के आकार में वृद्धि, या स्तनों के अग्रभाग में लाली या कालापन आना, या स्त्री के चेहरे की रंगत में ताज़गी या अंधेरा छाना, या स्त्री की गतिविधियों में हल्कापन या भारीपन पाना, या मूत्र में अक्सर लालिमा या सफेदी का प्रबल होना, या आदत के विपरीत कुछ अच्छे या बुरे खाद्यों के प्रति स्त्री की इच्छा होना, या शहद के साथ मिलाए हुए जरावंद मदक़ूक़ का सुबह खाली पेट सेवन करने और दोपहर तक उपवास की तरह रहकर मुँह के स्वाद की परीक्षा कि वह मीठा हुआ या कड़वा, इत्यादि। ये वे बातें हैं जिन्हें इस क्षेत्र के विशेषज्ञ जानते हैं और "हर चीज़ के लिए शर्तें होती हैं जिनका सूक्ष्मदर्शी अवलोकन करता है, तो उसका अनुमान सही निकलता है।"

और दिव्य रचना के चमत्कारों से, जिसकी हिकमत महान है, यह भी संभावित है कि कुछ ऐसे उपाय प्रेरित किए गए हों जिनसे भ्रूण देखा ही जा सके, उदाहरण के तौर पर 'क़वासिर' (probes) के माध्यम से पाँचों पर्दों में ज़रूरत के अनुसार कुछ विस्तार और अवकाश देकर।

नोट (ع): प्रत्येक तीन पूर्वोक्त झिल्लियाँ और उनके ऊपर ज़ेहदान (गर्भाशय) की ऊपर और नीचे की दो परतें। एक-दूसरे पर आवरण है। 12

नोट (त): तीन पूर्वोक्त पर्दे और उन पर ऊपर-नीचे ज़ेहद की दो परतें एक-दूसरे पर आवरण हैं। 12 (त)

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 39/6

میں نکرہ منفیہ پھر تاکید بہ من اور مافی الارحام عموم ما اور لام استغراق سے ، وعلی ھذا القیاس ۔ اب آلہ محدثہ کی طرف چلئے ، فقیر اس پر مطلع نہ ہوا، نہ کسی سے اس کا کچھ حال سنا، ظاہر ایسی صورت میسر نہیں کہ جنین رحم میں بحال "فِي ظُلُمٰتٍ ثَلٰثٍ" ۱ تین اندھیریوں میں رہے اور بذریعہ آلہ مشہود ہو جائے اس کا جسم بالتیفصیل آنکھوں سے نظر آئے کہ بعد علوق فم رحم سخت منضم ہو جاتا ہے جس میں میل سرمہ بدقت جائے اور اس جائے تنگ و تار میں جنین محبوس ہوتا ہے وہ بھی یوں نہیں بلکہ خود اس پر تین غلاف اور چڑھے ہوتے ہیں اور ایک غشائے رفیق ملاقی جسم مبین جس میں اس کا فضلہ عرق جمع ہوتا ہے اس پر ایک اور حجاب اس سے کثیف تر مسمّٰی بہ غشائے لفانی جس میں فضلہ بول مجتمع رہتا ہے اس پر ایک اور غلاف اکتف کہ سب کو محیط ہے جسے شیمہ کہتے ہیں ، ایسی حالتوں میں بدن نظر آنے کا کیا محل ہے ، تو ظاہراً آلے کا محصل صرف بعض علامات و امارات ممیزہ منجملہ خواص خارجیہ کا بتانا ہوگا جن سے ذکورت و انوثت کا قیاس ہو سکے ، جیسے رحم کی تجویف ایمن یا ایسر میں حمل کا ہونا یا اور بعض تجربات کہ تازہ حاصل کئے گئے ہوں ، اگر اسی قدر ہے جب تو کوئی نئی بات نہیں پہلے بھی مجربین قیاسات فارقہ رکھتے تھے جیسے دہنی یا بائیں طرف جنین کی بیشتر جنبش ، یا حاملہ کی پستان راست یا چپ کے حجم میں افزائش ، یا سر ہائے پستان میں سرخی یا ادواہٹ آنا ، یا رنگ روئے زن پر شادابی یا تیرگی چھانا ، یا حرکات زن میں خفت یا ثقل پانا ، یا قارورے میں اکثر اوقات حمرت یا بیاض غالب رہنی ، یا عورت کے خلاف عادت بعض اطعمہ جیدہ یا ردیہ کی رغبت ہونی ، یا پشم کبود میں زرادند مدقوق بعسل سرشتہ کا صبح علی الریق حمول اور ظہر تک مثل صائم رہ کر مزہ دہن کا امتحان کہ شیریں ہوا یا تلخ ، الی غیر ذلک مما یعرفہ اھل الفن ولکل شروط

یراعیھا البصیر فیصیب الظن (اس کے علاوہ جس کو اہل فن جانتے ہے اور عقلمند تمام شرائط کو ملحوظ رکھتا ہے تو گمان درست ہوتا ہے۔ ت)

اور عجائب صنع الٰہی جلت حکمتہ سے یہ بھی محتمل کہ کچھ ایسی تدابیر القا فرمائی ہوں جن سے جنین مشاہدہ ہی ہو جاتا ہو مثلاً بذریعہ قواسر پانچوں حجابوں ع میں بقدر حاجت کچھ توسیع و تفرّج دے کر

ع : ہر سہ غشائے مذکورہ وفوق انہا زیر و بالا دو طبقہ زہدان ۔ بر ہمد گر غلاف است ۱۲ تین مذکورہ پردے اور ان پر اوپر نیچے دو طبقے زہد کے ایک دوسرے پر غلاف ہیں۔ ۱۲ (ت)

---

[1] القرآن الکریم ۶/۳۹

By directing light and positioning mirrors in such a way that through mutual reflection they bring the image to the nearest glass, or by using transparent media of varying densities arranged so that visual rays are refracted according to the laws of optics towards the fetus; just as the edge of the sun, which is still below the horizon and hidden from direct view, appears to us before visual alignment due to differences in atmospheric density and media, causing the visible sunrise—which is considered in Shariah—to occur earlier. Similarly, at sunset, after alignment is lost and a veil occurs, the sun remains visible for a while, and the visible sunset reliable in Shariah occurs after the actual sunset. Therefore, whenever this humble servant (may Allah forgive him) has calculated using astronomical tables and compared it with visual observation, he has always found the conventional day to be even longer than the astronomical day. This is due to the difference between the sensory and actual horizons at both sunrise and sunset, necessitated by average human height and the difference in the semi-radius separating the line of sight and the center. Furthermore, it is the servant's observation that even when the sun's disk is fully above the horizon, the darkness of night is visible in the east and west, despite the fact that the gap between the shadow cone and the sun is never less than half a revolution, and the solar parallax is extremely small, not reaching even one-tenth of the diameter. Be that as it may, let's assume this scenario: that it's not merely a guess based on some external sign, but through an instrument, fetal organs are witnessed through various veils. In any case, the entire basis for this hollow objection is merely that the knowledge which the Great Quran considered exclusive to the Lord (Subhanahu wa Ta'ala) is attained by us through this instrument. However, by Allah, no! 'Grave is the word that comes out of their mouths; they speak not except a lie.'[1] We ask: has this instrument given you only that much knowledge which falls under the eighth general and inclusive category? Knowing which is specifically impossible for any besides the Exalted Creator and is itself, by the command of the Great Quran, disbelief and misguidance. Then how petty and absurd is the objection, for its very basis is false and accursed. When did the Great Quran ever consider this type of knowledge—no matter how it is gained—to be exclusive to the Divine Majesty? Millions of such pieces of knowledge are acquired daily by ordinary humans and even animals, and the Great Quran itself affirms this for others besides God. What new branch has sprouted from this discovery that it contradicts the Divine Verse? This also falls under: 'He taught man that which he knew not.'[2] (He taught the human what he did not know).

[1] Al-Quran Al-Karim 18/5 [2] Al-Quran Al-Karim 96/5

रोशनी पहुँचा कर कुछ शीशे ऐसी स्थितियों (औज़ाह) पर लगाएँ कि आपस में परावर्तन (रिफ्लेक्शन) करते हुए निकटतम शीशे (ज़ुजाज-ए-अक़रब) पर प्रतिबिंब (अक्स) ले आएँ या अलग-अलग घनत्व वाले पारदर्शी माध्यम (ज़ुजाजात-ए-मुतख़ालिफ़तुल मला) ऐसी स्थितियों में हों कि वे प्रकाश किरणों (अश-ए-बसरिया) को प्रकाशिकी (इल्म-ए-मनाज़िर) के नियम के अनुसार अपवर्तन (इनेताब) देते हुए भ्रूण (जनीन) तक ले जाएँ। जिस प्रकार सूर्य का किनारा जो अभी भी क्षितिज से दूर और दृष्टि से ओझल होता है, वायुमंडलीय माध्यम और घनत्व के अंतर के कारण दृष्टि-रेखण (मुहाज़ात-ए-बसर) से पहले ही हमें दिखाई दे जाता है और दृश्य सूर्योदय—जो शरीयत में मान्य है—पहले हो जाता है। इसी प्रकार सूर्यास्त के समय, दृष्टि-रेखण हटने और ओझल होने के बाद भी कुछ समय तक सूर्य दिखाई देता रहता है, और शरीयत में मान्य दृश्य सूर्यास्त वास्तविक सूर्यास्त के बाद होता है। इसलिए, जब कभी इस दीन सेवक (अल्लाह उसे क्षमा करे) ने ज्योतिषीय तालिकाओं (ज़ैज) से गणना की और उसका दृश्य अवलोकन से मिलान किया, तो हमेशा प्रथागत दिन (नहार-ए-उर्फ़ी) को ज्योतिषीय दिन (नहार-ए-नुजूमी) से भी अधिक पाया। यह सूर्योदय और सूर्यास्त दोनों समय इंद्रियगोचर और वास्तविक क्षितिज के बीच के अंतर के कारण होता है, जो औसत मानव कद की ऊँचाई और दृश्य तथा केंद्र के बीच के अर्ध-व्यास के अंतर की आवश्यकता है। इसके अलावा, मेरा अवलोकन यह भी है कि सूर्य की पूरी डिस्क क्षितिज से ऊपर प्रसिद्ध होने पर भी रात का अंधेरा पूर्व और पश्चिम में दिखाई देता है, जबकि छाया शंकु और सूर्य के बीच का अंतर आधा चक्कर (रिवोल्यूशन) से कम नहीं होता, और सूर्य का पैरालैक्स (दृष्टि-लंबन) अत्यंत सूक्ष्म है, यहाँ तक कि वह व्यास के दसवें हिस्से तक भी नहीं पहुँचता। जो भी हो, हम यही स्थिति मान लेते हैं कि यह केवल किसी बाहरी संकेत के आधार पर अनुमान नहीं है, बल्कि एक उपकरण के माध्यम से भ्रूण के अंगों को कई पर्दों के बावजूद देखा जा सकता है। बहरहाल, इस निराधार विरोध का पूरा आधार केवल इतना है कि जो ज्ञान महान कुरान ने अल्लाह (सुब्हानहु व तआला) के लिए विशिष्ट माना था, वह हमें इस उपकरण के माध्यम से प्राप्त हो जाता है। हालाँकि, अल्लाह की कसम, नहीं! 'कितनी बड़ी बात है जो उनके मुँह से निकलती है; वे केवल झूठ बोलते हैं।'[1] हम पूछते हैं: क्या इस उपकरण ने आपको केवल उतना ही ज्ञान दिया है जो आठवीं सामान्य और समावेशी श्रेणी में आता है? जिसका विशिष्ट ज्ञान परम सृष्टिकर्ता के अलावा किसी के लिए असंभव है और जो महान कुरान के अनुसार स्वयं कुफ़्र और पथभ्रष्टता है। फिर विरोध कितना तुच्छ और हास्यास्पद है, क्योंकि इसका आधार ही निराधार और अभिशप्त है। महान कुरान ने इस प्रकार के ज्ञान को—चाहे वह कैसा भी हो—कब ईश्वरीय महिमा के लिए विशिष्ट माना था? इस प्रकार के करोड़ों ज्ञान सामान्य मनुष्यों बल्कि पशुओं को भी रोज़ मिलते रहते हैं, और महान कुरान

स्वयं अल्लाह के अलावा दूसरों के लिए उन्हें सिद्ध करता है। इसके मिलने में ऐसी क्या नई बात हो गई कि यह ईश्वरीय आयत के विरुद्ध हो गया? यह भी उसी 'उसने मनुष्य को वह सिखाया जो वह नहीं जानता था'[2] के अंतर्गत आता है।

[1] अल-कुरान अल-करीम 18/5 [2] अल-कुरान अल-करीम 96/5

روشنی پہنچا کر کچھ شیشے ایسی اوضاع پر لگائیں کہ باہم تادیہ علوس کرتے ہوئے زجاج عقرب پر عکس لے آئیں یا زجاجات متخالفۃ الملا ایسی وضعیں پائیں کہ اشعہ بصریہ کو حسب قاعدہ معروضہ علم مناظر الغطاف دیتے ہوئے جنین تک لے جائیں جس طرح آفتاب کا کنارہ کہ ہنوز افق سے دور اور مقابلہ نظر سے محجوب و مستور ہوتا ہے بوجہ اختلاف ملا و غلظت عالم نسیم ہمیں محاذات بصر سے پہلے ہی نظر آجاتا اور طلوع مرئی کہ وہی ملحوظ فی الشرع ہے پیشتر ہوتا ہے یوں ہی جانب غروب بعد زوال محاذات و وقوع حجاب میں کچھ دیر تک دکھائی دیتا اور غروب مرئی معتبر فی الشرع غروب حقیقی کے بعد ہوتا ہے، ولذا فقیر غفراللہ تعالیٰ لہ نے جب کبھی موامرات زیجیہ سے محاسبہ کیا اور اسے مشاہدہ بصری سے ملایا ہے ہمیشہ نہار عرفی کو نہار نجومی پر اس سے بھی زائد پایا ہے جو طرفین طلوع و غروب میں تفاوت افقین حسی و حقیقی بحسب ارتفاع قامت معتدلہ انسانی و تفاضل نیم قطر فاصل میان حاجت و مرکز کا مقتضی ہے نیز اسی لئے فقیر کا مشاہدہ ہے کہ قرص شمس تمام و کمال بالائے افق مشہور ہونے پر بھی ظلمت شب مطلع و مغرب میں نظر آتی ہے حالانکہ مخروط ظلی و شمس میں ہر گز نیم دور سے کم فصل نہیں اور اختلاف منظر آفتاب غایت قلت میں ہے کہ مقدار عسر قطر تک بھی نہیں پہنچتا۔ خیر کچھ بھی ہو ہم یہی صورت فرض کرتے ہیں کہ مجرد کسی امارت خارجہ کی بنا پر قیاس ہی نہیں بلکہ بذریعہ آلہ اعضائے جنیں باچناں و چنیں حجابات و ہمیں مشہود ہو جاتے ہیں بہر حال آخر تمام منشاء بنائے اعتراض مہمل صرف اس قدر کہ جو علم قرآن عظیم نے مولیٰ سبحانہ و تعالیٰ کے لئے خاص مانا تھا ہمیں اس آلے سے حاصل ہو جاتا ہے حالانکہ لاواللہ "کَبُرَتْ کَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ اِنْ يَّقُوْلُوْنَ اِلَّا كَذِبًا"[1] کیا بڑا بول ہے جو ان کے منہ سے نکلتا ہے وہ تو نہیں کہتے مگر

جھوٹ۔ ہم پوچھتے ہیں اس آلے سے تم کو اتنا ہی علم دیا جو وجہ ہشتم عام و شامل میں ہے جس کا باری عزوجل سے خاص جاننا محال اور خود بحکم قرآن عظیم کفر و ضلال تھا جب تو اعتراض کتنا ملیح و لیا اور کس درجہ کا جنون ہے کہ سرے سے مبنی ہی باطل و ملعون ہے اس قسم علم یعنی دانستن کواگرچہ کیسا ہی ہو حضرت عزت عزت عظمتہ سے قرآن عظیم نے کب خاص مانا تھا اس قسم کے کروڑوں علم عام انسان بلکہ حیوانات کو روز ملتے رہتے ہیں اور قرآن عظیم خود غیر خدا کے لئے انہیں ثابت فرماتا ہے ایک اس کے ملنے میں کیا نئی شاخ نکلی کہ آیت الہی کا خلاف ہو گیا یہ بھی اس "عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ یَعْلَمْ"[2] بھی اسی (انسان کو سکھایا جو وہ نہیں جانتا تھا)

[1]القرآن الکریم ۱۸/ ۵ [2]القرآن الکریم ۹۶/ ۵

Fatawa Razawiyya Volume 26

...is but a lowly particle from the boundless deserts, taught by Allah to man that which he did not know. Look, I have just recited to you the verse that Allah brought you forth from your mothers' wombs as mere ignoramuses, knowing nothing. Then He gave you intellect, consciousness, eyes, and ears so that you might acknowledge His right. What a fine right you have acknowledged, that you have begun to claim equality with Him! And if the intention is that through this you have gained knowledge of any aspect of those seven specific attributes of the Lord Almighty, then this is a madness millions of times worse. Is this knowledge your own, or not a gift from God? You are called the People of the Book, perhaps; do not make such a divine claim. Only a few days ago you were ignorant of this instrument. Allah Almighty gave you intellect according to your capacity, taught you mathematics, showed you the way to earn in the world, put its method in your mind, gave you eyes, hands, and limbs through which you could work. Whatever thing you make an instrument of, and whatever thing you use it upon, He made them subservient to you. By providing the means, He put the thought of it in your heart, then occupied your limbs towards the work, then simply by His perfect power, He created it, and its creation became manifest through your hands. You thought, 'We have made it by our own power and our own knowledge.' The blind always think so, those who are slaves and followers of apparent causes and are heedless and unconscious of the True Causer, Creator, All-Knowing, and All-Powerful. "Thus does Allah seal over every heart [that is] proud and tyrannical."[1] (T: Allah thus sets a seal on the entire heart of every arrogant and rebellious person.) Like the accursed Korah (Qarun), to whom Allah Almighty gave countless treasures and bestowed blessings of the whole world. When it was said to him, "Do good as Allah has done good to you,"[2] the disbeliever babbled, "I was only given it because of knowledge I have."[3] Then he saw the retribution, tasted what kind of death:

"So We caused the earth to swallow him and his home. And there was for him no company to aid him other than Allah, nor was he of those who [could] save themselves."[4] [Translation]: We sank him and his house into the earth, then there were no supporters for him to save him from Allah's grasp, nor could he bring help.

And for this knowledge not to be self-sufficient is self-evident, as it depends on the existence of a lifeless instrument. Until the instrument was there, the Doctor...

[1] The Holy Quran 40:35 [2] The Holy Quran 28:77 [3] The Holy Quran 28:78 [4] The Holy Quran 28:81

Page 477 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

...असीमित रेगिस्तानों का एक तुच्छ कण है, जिसे अल्लाह ने मनुष्य को वह सिखाया जो वह नहीं जानता था। देखो, मैं अभी तुम्हें वह आयत सुना चुका हूँ कि अल्लाह ने तुम्हें तुम्हारी माँओं के पेट से निरा अज्ञानी निकाला कि तुम कुछ नहीं जानते थे, फिर तुम्हें बुद्धि, चेतना, आँखें और कान दिए ताकि तुम उसका हक मानो। तुमने क्या खूब हक माना कि उसी की बराबरी करने लगे! और अगर यह उद्देश्य है कि इससे तुम्हें ईश्वर सर्वशक्तिमान के उन सात विशिष्ट गुणों के किसी पहलू का ज्ञान मिल गया है, तो यह उससे भी लाखों गुना बदतर पागलपन है। क्या यह ज्ञान तुम्हारा निजी है, ईश्वरीय उपहार नहीं? शायद तुम 'अहले किताब' (किताब वाले) कहलाते हो, ऐसा ईश्वरीय दावा तो न करो। अभी कुछ ही दिन पहले तुम इस उपकरण से अनभिज्ञ थे। अल्लाह सर्वशक्तिमान ने तुम्हें तुम्हारी क्षमता के अनुसार बुद्धि दी, गणित सिखाया, दुनिया कमाने का रास्ता बताया, तुम्हारे दिमाग में उसका तरीका डाला, आँखें, हाथ और अंग दिए जिनके माध्यम से तुम काम कर सको। जिस चीज़ का कोई उपकरण बनाओ और जिस चीज़ पर उसे उपयोग में लाओ, उन्हें तुम्हारे लिए वश में कर दिया। साधन उपलब्ध कराके तुम्हारे दिल में उसका विचार डाला, फिर तुम्हारे अंगों को काम में लगा दिया, फिर केवल अपनी पूर्ण शक्ति से उसे बना दिया और उसका बनना तुम्हारे हाथों पर प्रकट हुआ। तुमने समझा कि हमने अपनी शक्ति और अपने ज्ञान से इसे बना लिया है। अंधे हमेशा ऐसा ही समझते हैं, जो बाहरी कारणों के गुलाम और आज्ञाकारी हैं और वास्तविक कारण उत्पन्न करने वाले, निर्माता, सर्वज्ञ और सर्वशक्तिमान से बेखबर और बेहोश हैं। "इसी तरह अल्लाह हर अहंकारी और अत्याचारी के दिल पर मुहर लगा देता है।"[1] (त: अल्लाह इसी तरह अहंकारी विद्रोही के पूरे दिल पर मुहर लगा देता है)। जैसे शापित कारून, जिसे अल्लाह सर्वशक्तिमान ने अनगिनत खजाने दिए और दुनिया भर की नेमतें बख्शीं। जब उससे कहा गया, "भलाई कर जैसा कि अल्लाह ने तेरे साथ भलाई की है,"[2] तो काफिर ने बकवास की, "यह तो मुझे उस ज्ञान से मिला है जो मुझे आता है।"[3] फिर उसने बदला देखा, चखा कि कैसी मौत आई:

"तो हमने उसे और उसके घर को ज़मीन में धँसा दिया। फिर उसके पास कोई ऐसा समूह न था जो अल्लाह के मुक़ाबले में उसकी मदद करता और न वह स्वयं अपनी रक्षा कर सका।"[4] [अनुवाद]: हमने उसे और उसके घर को ज़मीन में धँसा दिया, फिर उसके कोई यार-दोस्त न थे जो उसे अल्लाह की पकड़ से बचा लेते और न ही वह कोई मदद ला सका।

और इस ज्ञान का आत्मनिर्भर न होना स्वतः स्पष्ट है कि यह एक निर्जीव उपकरण की मौजूदगी पर निर्भर है। जब तक उपकरण नहीं था, तो डॉक्टर साहब...

[1] अल-कुरान अल-करीम 40/35 [2] अल-कुरान अल-करीम 28/77 [3] अल-कुरान अल-करीम 28/78 [4] अल-कुरान अल-करीम 28/81

पृष्ठ 477/613

کے ناپید کنار صحراؤں سے ایک ذلیل ذرہ ہے کہ اللہ تعالٰی نے سکھایا یا آدمی کو جو اسے معلوم نہ تھا، دیکھو ابھی تمہیں آیت سنا چکا ہوں کہ اللہ نے تمہیں نکالا ماں کے پیٹ سے نرے جاہل کہ کچھ نہ جانتے تھے پھر تمہیں عقل و ہوش و چشم و گوش دیئے کہ اس کا حق مانو، تم نے اچھا حق مانا کہ اسی کی برابری کرنے لگے، اور اگر یہ مقصود کہ اس سے تمہیں ان سات وجوہ مخصوصہ بحضرت باری عزوجل سے کسی وجہ کا علم مل گیا تو یہ اس سے بھی لاکھوں درجہ بدتر جنون ہے۔ کیا یہ علم تمہارا ذاتی ہے، عطائے الٰہی سے نہیں؟ اہل کتاب کہلاتے ہو شاید، ایسا خدائی دعوٰی تو نہ کرو۔ ابھی چند روز ہوئے تم اس آلے سے جاہل تھے اللہ عزوجل نے تمہیں تمہاری بساط کے لائق عقل دی، ریاضی سکھائی، دنیا کمانے کی راہ بتائی، تمہارے ذہن میں اس کا طریقہ ڈالا، آنکھیں ہاتھ جوارح دیئے جن کے ذریعہ سے کام کر سکو، جس چیز کا کوئی آلہ بناؤ اور جس چیز پر اسے استعمال میں لاؤ انہیں تمہارے لئے مسخر کیا اسباب مہیا کر کے تمہارے دل میں اس کا خیال ڈالا پھر تمہارے جوارح کو کام کی طرف مصروف فرمایا پھر محض اپنی قدرتِ کاملہ سے بنادیا اور اس کا بننا تمہارے ہاتھوں پر ظاہر ہوا تم سمجھے ہم نے اپنی قدرت اپنے علم سے بنالیا اندھے ہمیشہ ایسا ہی سمجھا کرتے ہیں جو ظاہری سبب کے غلام اور حلقہ بگوش اور مسبّب و خالق و عالم و قادرِ حقیقی سے غافل و بیہوش ہیں "کَذٰلِکَ یَطْبَعُ اللّٰہُ عَلٰی کُلِّ قَلْبِ مُتَکَبِّرٍ جَبَّارٍ" ۱ (اللہ تعالٰی یونہی مہر کر دیتا ہے متکبر سرکش کے سارے دل پر۔ت) جیسے قارون ملعون جسے اللہ عزوجل نے بے شمار خزانے دیئے دنیا بھر کی نعمتیں بخشیں جب اس سے کہا گیا "اَحْسِنْ کَمَآ اَحْسَنَ اللّٰہُ اِلَیْکَ" ۲ بھلائی کر جیسے اللہ نے تیرے ساتھ بھلائی کی، تو کافر کیا بکتا ہے

"اِنَّمَآ اُوْتِیْتُہٗ عَلٰی عِلْمٍ عِنْدِیْ ط" ۳ یہ تو مجھے ایک علم سے ملا ہے جو مجھے آتا ہے۔ پھر بدلا دیکھا کس مرنے کا چکھا:

"فَخَسَفْنَا بِہٖ وَ بِدَارِہِ الْاَرْضَ فَمَا کَانَ لَہٗ مِنْ فِئَۃٍ یَّنْصُرُوْنَہٗ مِنْ دُوْنِ اللّٰہِ وَ مَا کَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِیْنَ" ۴ دھنسادیا ہم نے اسے اور اس کے گھر کو زمین میں پھر نہ ہوئے اس کے کچھ یار کہ اسے بچالیتے اللہ کی گرفت سے اور نہ وہ مدد لاسکا۔

اور اس علم کا غنی نہ ہو نا خود بد یہی کہ ایک بے جان آلے کی بودگی پر ہے جب تک آلہ نہ تھا تو ڈاکٹر صاحب

۱ القرآن الکریم ۳۵/۴۰ ۲ القرآن الکریم ۷۷/۲۸ ۳ القرآن الکریم ۷۸/۲۸ ۴ القرآن الکریم ۸۱/۲۸

They could not say whether there was a 'Miss Medium' or 'Bawa Log' (children) in the Madam's stomach. How can you claim it to be eternal and necessary when you yourself are a transient, mortal, and false being? Eternity is a grand thing; during the days of pregnancy, one has to admit their ignorance and helplessness for long periods as long as the sperm does not take shape, whether it remains a drop of water, a clot of blood, or a piece of flesh. The doctor's expertise is of no avail in discerning whether it appears male or female. Is your knowledge proven and incapable of decrease or increase? God forbid! Compare the state before observation with general observation, general observation with detailed view, and the superficial detailed view with the view after practical clarification. See the difference between the state of attention and oversight; then the occurrence of forgetfulness is a complete elevation. Is your knowledge perfect? God forbid! What power do you have to state the relations/additions, for they are infinite? For example, take any particle of its body and tell the distance between each particle of its body and every point that can be assumed in its mother's body and all the bodies in the universe—every earthly, celestial, eastern, western, southern, northern, near, far, existing, present, past, and future point. Tell about these innumerable lines that emerge from every point of the fetus's body to all points of the universe, forming infinite and countless angles. State the magnitude of each angle; if not that, then tell how many lines will be created; if not even that, then say how many points will emerge in all the bodies of the world; if not even that, at least say how many points will be considered in the body of a single fetus. And when you cannot provide an answer for this lowest level of knowledge, which is not even one part out of millions of millions of parts of Divine knowledge related to the fetus, even for the smallest of the small parts in one fetus—even if all the doctors and priests of the world were to gather—then what account is there for the rest of knowledge? Yet, by God the Almighty, all these sciences, all relations, all lines, all points, all angles, all magnitudes—past, present, and future—in all the pregnancies of all jinn, humans, and animals, the Lord of Honor knows them in a single moment, simultaneously, in detail, from eternity to eternity. And all this is but a drop from the oceans of His knowledge, rather an insignificant moisture from countless seas. And all this, along with thousands of such sciences whose universal classes human imagination cannot even reach—leave alone the counting of individuals—all of them are included in the essence of these two words: "He knows what is in the wombs" (Ya'lamu ma fil arham). Due to your narrow-mindedness and

short-sightedness, you saw these two words and considered them so cheap that you claimed to be masters of the 'knowledge of wombs' based on a trivial and insignificant tool. Yes, leave aside positions and additions, just tell of things that are infinite, counted, and limited, and that too regarding one single fetus, and even that specifically in your own home, for a person knows the state of their home well. The incident involving himself and his wife happened right before him; it occurred in his presence. And with a tool available for assistance, let some priest use the tool and say: at the time his 'Madam' was pregnant, what was the weight of the fallen sperm? How many spermatozoa were in it?

वे यह नहीं कह सकते थे कि मेम साहब के पेट में 'मिस मीडियम' है या 'बावा लोग' (बच्चे)। तुम इसे अनादि और अनंत कैसे कह सकते हो जब तुम स्वयं एक नश्वर, मरणशील और असत्य प्राणी हो? अनादि होना एक बहुत बड़ी बात है; गर्भावस्था के दिनों में लंबे समय तक अपनी अज्ञानता और विवशता को स्वीकार करना होगा जब तक कि वीर्य रूप न ले ले, चाहे वह पानी की एक बूंद हो, जमा हुआ खून हो या मांस का एक टुकड़ा। डॉक्टर की डॉक्टरी तब तक कुछ काम नहीं आ सकती जब तक कि वह नर या मादा के रूप में दिखाई न दे। क्या आपका ज्ञान सिद्ध और कमी या वृद्धि से परे है? ईश्वर न करे! अवलोकन से पहले की स्थिति की तुलना सामान्य अवलोकन से, सामान्य अवलोकन की तुलना विस्तृत दृष्टि से, और सतही विस्तृत दृष्टि की तुलना व्यावहारिक स्पष्टीकरण के बाद की दृष्टि से करें। ध्यान और विस्मृति की स्थिति के बीच का अंतर देखें; फिर भूल जाने का होना तो पूरी तरह से ऊँचाई है। क्या आपका ज्ञान पूर्ण है? ईश्वर न करे! संबंधों और योगों को बताने की क्या शक्ति है क्योंकि वे अनंत हैं? उदाहरण के लिए, इसके शरीर का कोई भी कण लें और इसके शरीर के प्रत्येक कण और माँ के शरीर और ब्रह्मांड के सभी शरीरों में जितने बिंदुओं की कल्पना की जा सकती है, उनके बीच की दूरी बताएं- प्रत्येक सांसारिक, खगोलीय, पूर्वी, पश्चिमी, दक्षिणी, उत्तरी, पास, दूर, वर्तमान, भूत और भविष्य के बिंदु से। इन अनगिनत रेखाओं के बारे में बताएं जो भ्रूण के शरीर के प्रत्येक बिंदु से ब्रह्मांड के सभी बिंदुओं तक निकलती हैं और असीमित और अनगिनत कोण बनाती हैं। प्रत्येक कोण का परिमाण बताएं यदि वह नहीं तो यही बता दें कि कितनी रेखाएँ उत्पन्न होंगी; यदि वह भी नहीं तो यही कह दें कि विश्व के समस्त शरीरों में कितने बिंदु निकलेंगे; यदि वह भी नहीं तो कम से कम इतना ही कहें कि केवल एक भ्रूण के शरीर में कितने बिंदु माने जाएंगे। और जब आप इस निम्नतम स्तर के ज्ञान का उत्तर नहीं दे सकते, जो भ्रूण से संबंधित ईश्वरीय ज्ञान के करोड़ों-करोड़ हिस्सों में से एक हिस्सा भी नहीं है, एक भ्रूण में भी इस तुच्छ से तुच्छ हिस्से का, भले ही दुनिया भर के डॉक्टर और पादरी एक साथ हो जाएं- तो बाकी ज्ञान की क्या गिनती है? जबकि ईश्वर की शपथ, ये सभी विज्ञान, सभी संबंध, सभी रेखाएं सभी बिंदु, सभी कोण, सभी परिमाण - अतीत, वर्तमान और भविष्य के- सभी जिन्न, मनुष्यों और जानवरों के सभी गर्भधारण में, सम्मान का भगवान उन्हें एक ही क्षण में, एक साथ, विस्तार से, अनादि से अनंत तक जानता है। और यह सब उसके ज्ञान के सागरों से एक बूंद है, बल्कि अनगिनत समुद्रों से एक मामूली नमी है। और यह सब, हजारों ऐसे विज्ञानों के साथ, जिनके सार्वभौमिक वर्गों तक भी मानवीय कल्पना नहीं पहुंच सकती - व्यक्तियों की गणना तो

दूर की बात है - वे सभी इन दो शब्दों के सार में शामिल हैं: "वह जानता है जो गर्भाशय में है" (यअलमु मा फिल अरहाम)। आपकी संकीर्ण मानसिकता और अल्पदृष्टि के कारण आपने इन दो शब्दों को देखा और उन्हें इतना सस्ता समझ लिया कि आप एक तुच्छ और तुच्छ उपकरण के आधार पर 'गर्भाशय के ज्ञान' के दावेदार बन बैठे। हाँ, पदों और योगों को रहने दें, केवल उन चीजों को बताएं जो अनंत, गिनी हुई और सीमित हैं, और वह भी किसी एक भ्रूण के संबंध में, और वह भी विशेष रूप से अपने घर में, क्योंकि एक व्यक्ति को अपने घर की स्थिति का अच्छी तरह से पता होता है। स्वयं का और अपनी पत्नी का किस्सा तो स्वयं उसी पर बीता, उसकी आँखों के सामने हुआ। और सहायता के लिए एक उपकरण उपलब्ध होने पर, कोई पादरी उपकरण लगाकर बताए कि जिस समय उनकी मेम साहब गर्भवती थीं, गिरे हुए वीर्य का वजन कितना था? उसमें कितने शुक्राणु थे?

पृष्ठ ४७८ का ६१३

کچھ نہ کہہ سکتے تھے کہ میم صاحب کے پیٹ میں مس میڈیم ہے یا باوا لوگ، ازلی ابدی واجب کیسے کہہ سکتے ہو جب تم خود ہی حادث فانی باطل ہو، ازلی بڑی چیز ہے ایام حمل ہی مدتوں اپنے جہل و عجز کا اقرار کرنا پڑے گا جب تک نطفہ صورت نہ پکڑے پانی کی بوند یا خون بستہ یا گوشت کا ٹکڑا رہے، ڈاکٹر صاحب کی ڈاکٹری کچھ نہیں چل سکتی کہ نر نظر آتا ہے یا مادہ۔ کیا تمہارا علم ثابت و نا قابل نقصان و زیادت ہے استغفراللہ قبل مشاہدہ کی حالت کو مشاہدہ اجمالی، مشاہدہ اجمالی کو نظر تفصیلی، نظر تفصیلی بالائی کو نظر بعد تصریح عملی سے ملاؤ۔ حالت التفات و ذہول کا فرق دیکھو پھر طریان نسیان تو سرے سے ارتفاع ہے۔ کیا تمہارا علم کامل ہے، حاش للہ اضافات بتانے کی کیا قدرت کہ وہ غیر متناہی ہیں مثلاً اس کے بدن کا کوئی ذرہ لے لیجئے اور اس کی ماں کے بدن اور تمام اجسام عالم میں جتنے نقطے فرض کئے جاسکتے ہیں اس کے بدن کے ہر ذرہ کا اس ہر نقطہ ارضی و سماوی و شرقی و غربی و جنوبی و شمالی و نزدیک و دور و موجود و حال و ماضی و استقبال سے بعد بتاؤ یہ لا تعد ولا تحصی خطوط جو ہر نقطہ جسم جنین سے تمام نقاط عالم تک نکل کر بے حد وبے شمار زاویے بناتے آئے ہر زاویے کی مقدار بولو، نہ سہی یہی بتادو کتنے خطوط پیدا ہوں گے، نہ سہی یہی کہہ دو کہ تمام اجسام جہان میں کتنے نقطے نکلیں گے، نہ سہی اتنا ہی کہو کہ صرف جنین کے بدن میں کس قدر نقاط مانے جائیں گے اور جب یہ ادنیٰ علم جو علوم الہیہ متعلقہ بجنین کے کروڑہا کروڑ حصوں سے ایک حصہ بھی نہیں ایک جنین میں بھی اس قلیل کے اقل القلیل حصے کا جواب نہیں دے سکتے اگرچہ دنیا بھر کے ڈاکٹر و پادری اکٹھے ہو جاؤ تو باقی علوم کی کیا گنتی ہے حالانکہ واللہ العظیم یہ تمام علوم تمام نسبتیں تمام خطوط تمام نقاط تمام زاویے تمام مقادیر گزشتہ و موجودہ و آئندہ تمام جن و بشر و

حیوانات کے تمام حملوں میں رب العزت آنِ واحد میں معاً تفصیلاً ازلاً ابداً جانتا ہے اور یہ اس کے بحار علوم سے ایک قطرہ بلکہ بے شمار یم سے ادنیٰ نم ہے اور یہ سب کا سب مع ایسے ایسے ہزارہا علوم کے جن کی اجناس کلیہ تک بھی وہم بشری نہ پہنچ سکے شمار افراد در کنار سب انہیں دو کلموں کے سرخ میں داخل ہیں کہ یعلم ما فی الارحام جانتا ہے جو کچھ پیٹ میں ہے۔ تمہاری تنگ نظری کوتاہ فہمی دو لفظ دیکھ کر ایسے ستے سمجھ لئے کہ ایک آلے کی ناچیز و بے حقیقت ہستی پر علم ارحام کے مدعی بن بیٹھے، ہاں نصب و اضافات کو جانے دو کہ نامتناہی معدود و محدود ہی اشیاء بتاؤ اور وہ بھی کسی ایک جنین کی نسبت اور وہ بھی خاص اپنے گھر کے کہ آدمی کو گھر کا حال خوب معلوم ہوتا ہے اپنا اور اپنی جورو کا واقعہ تو خود اسی پر گزرا اس کے سامنے ہی گزرا اور اوپر سے مدد دینے کو آلہ موجود کوئی پادری صاحب آلہ لگا کر بولیں کہ جس وقت ان کی میم صاحب کو پیٹ رہا نطفہ کتنے وزن کا گرا تھا اس میں کتنے حیوان منوی تھے

Fatawa Razawiyyah Volume 26

...at what part of the womb did it fall when dropping, after how much time did it settle in which pregnancy and fluid, how much menstrual blood has been useful for it since then until now, of which food was this original sperm a residue of which part and of what weight, from where was the soil born in which that food grew, after how much time of eating did it take the form of sperm, from then until now, at intervals of every single minute, what and how much change occurred in its weight, dimensions, and form? Due to the aforementioned events, from then until now, how many times and for how long did the respected lady's womb contract and expand, how many times and to what extent and in which directions was the child turned, what changes occurred in the placement of limbs at every movement? All these circumstances from now until birth, how will they pass minute by minute, what changes will occur in the formation, weight, dimensions, location, movement, rest, nutrition, and conditions of the fetus and womb? How long will the child stay in the respected womb, at which hour, minute, and second will it emerge? Which limb will they put forward first? How stout and how tall will they be at that time? What specific amount of width will the exit door require? How many squirts of fluid will they bring along for an easy passage? How many times will you exert force? How many will you make the lady exert? At which scream will they come out? Will they even emerge or fall prematurely? If they live, what age will they attain, where will they reside, what will they eat, in which missions will the boys be educated, etcetera, beyond what can be counted or numbered.

By Allah! The knowledge of the Lord of Honor, Mighty and Majestic, encompasses eternally and infinitely, without specification, every single atom of the circumstances of all past, present, and future pregnancies and wombs of the entire universe, mentioned and unmentioned, past, present, and future. And all this is included in the commentary of those two pure words: 'He knows what is in the wombs.' (He knows whatever is in the bellies - T). You cannot state even a thousandth part of one portion out of millions of portions of the brief circumstances of a single belly in your own home. And let's say you don't claim to be the 'Knower of the Wombs,' leave aside the past and the future, just take the present, and even in the present circumstances, be content with only the current state. Is your knowledge common to them? SubhanAllah! Firstly, where is even their knowledge 'in actuality' (bil-fi'l) in the whole world? No one can even tell the count of all the pregnancies currently present in the entire world, let alone have information about the state of all of them. Secondly, well,

move past knowledge in actuality and be content only with the possibility of knowledge through instruments—that although we don't know anything, whoever comes near and if we get the power, we can know by applying an instrument. Although it is clearly evident that this was not knowledge but open ignorance and admission of ignorance. Nonetheless, among the present pregnancies, human pregnancy and every kind of animal, bird, wild beast, predator, cattle, and insect are all included in a single glance. Let some priest try applying an instrument, or ask some doctor...

फतावी रज़विया जिल्द २६

...गिरते वक्त रहम (गर्भाशय) के किस हिस्से पर पड़ा, रहम में कितनी देर बाद कौन सी हम्ल व नुत्फ़ा में मुस्तक़र (स्थिर) हुआ, जब से अब तक कितना खून-ए-हैज़ इसके काम आया, यह असल नुत्फ़ा किस-किस गिज़ा के किस-किस जुज़ (अंश) और कितने वज़न का फ़ज़्ला (अवशेष) था, वह कहाँ की मिट्टी से पैदा हुई थी, खाने के कितनी देर बाद उसने सूरते-नुत्फ़िया अख़ज़ की थी, जब से अब तक एक-एक मिनट के फासले पर उसकी वज़न व मसाहत व हैअत (आकार) में क्या-क्या और कितना-कितना तग़य्युर (परिवर्तन) हुआ? हवादिस-ए-मज़कूरा बाला (उपर्युक्त घटनाओं) के बाइस जब से अब तक मेम साहिबा की रहम-ए-शरीफ़ कितनी बार और कितनी-कितनी देर को और किस-किस क़द्र सिमटी फैली, बच्चा कितनी दफ़ा और किस-किस क़द्र और किधर-किधर को फिर-फिराया, हर जुम्बिश (हलचल) पर वज़अ-ए-आज़ा (अंगों की स्थिति) में क्या-क्या तग़य्युर हुआ? यही सब अहवाल अब से पैदा होने तक किस-किस तरह गुज़रेंगे, मिनट-मिनट पर वज़अ व वज़न व मसाहत व मकान व हरकत व सुकून व गिज़ा व अहवाल-ए-जनीन (भ्रूण) व रहम में क्या-क्या तग़य्युरात होंगे? बालोग (बच्चा) रहम-ए-शरीफ़ में कब तक बसेंगे, किस घंटे, मिनट, सेकंड पर बरामद (बाहर आना) होंगे? पहले कौन सा उज़्व (अंग) आगे बढ़ाएंगे, उस वक्त कितने फ़रबा (मोटे) कितने दराज़ (लंबे) होंगे, दरवाज़ा-ए-बरामद (निकास द्वार) की वुसअत (विस्तार) किस मिक़दार-ए-मख़सूस तक चाहेंगे, आसानी-ए-गुज़र को कितनी रुतूबत (नमी) की पिचकारियां साथ लाएंगे, आप कितनी बार ज़ोर लगाएंगे, मेम साहिबा से कितने कराएंगे, कौन सी चीख पर बाहर आएंगे, बरामद भी होंगे या कच्चे ही गिर जाएंगे, जी बचे तो क्या उम्र पाएंगे, कहाँ-कहाँ बसेंगे, क्या-क्या खाएंगे, किस-किस मिशन में लौंडे पढ़ाएंगे, इला ग़ैरि ज़ालिका मिम्मा ला युअद्दु वला युहसा (इसके अलावा जिनकी गिनती और शुमार नहीं किया जा सकता)।

वल्लाह कि तमाम आलम की तमाम माज़ी (भूतकाल) व मौजूदा व मुस्तक़बिल (भविष्य) हम्लों व रहमों के एक-एक ज़र्रा अहवाल-ए-मज़कूरा व ग़ैर मज़कूरा गुज़श्ता व मौजूदा व आइंदा को रब्बे इज़्ज़त अज़्ज़वजल का इल्म अज़लन अबदन आमन तक़सीसन मुहीत है और यह सब उन्हें दो पाक कलमा 'यअलमु मा फिल अर्हाम' (जानता है जो कुछ पेटों में है) की शरह में दाख़िल। तुम अपने ही घर के एक ही पेट के मुख़्तसर अहवाल के करोड़ों हिस्सों में से एक हिस्से का भी हज़ारवाँ हिस्सा नहीं बता सकते और आलम-ए-अर्हाम (गर्भों का जानकार) बनने के मुद्दई (दावेदार) न सही, माज़िया व आतिया (भूत और भविष्य) को भी जाने दो, सिर्फ मौजूदा ही लो और हालात में भी फ़क़त मौजूदा ही

पर क़नाअत करो। क्या उन्हीं को तुम्हारा इल्म आम है? सुब्हानल्लाह! अव्वलन उनका भी इल्म बिल-फ़ेअल (वास्तव में) कहाँ तमाम आलम में जितने हम्ल इस वक्त मौजूद हैं सब की गिनती तो कोई बता ही नहीं सकता सब के हाल पर इत्तला कुजा (कहाँ)। सानियन, अच्छा इल्म बिल-फ़ेअल से भी गुज़रो और सिर्फ बज़रिया-ए-आला (उपकरण) इमकान-ए-इल्म ही पर क़नाअत करो कि गो (भले ही) हमें कुछ मालूम नहीं मगर जो पास आए और कुदरत मिले तो आला लगा कर जान सकते हैं, अगरचे साफ़ ज़ाहिर कि यह इल्म न हुआ खुला जहल (अज्ञानता) व इक़रार-ए-जहल हुआ, ताहम मौजूद हम्लों में आदमी के हम्ल और हर गोना जानवर, तायर (पक्षी) व वहश (वन्यजीव) व सबाअ (दरिंदे) व बहाइम (मवेशी) व ह़वाम (कीड़े-मकौड़े) सब के सब गाह भर दाख़िल, ज़रा कोई पादरी साहब आला लगा कर या किसी डॉक्टर साहब से...

पेज ४७९ ऑफ़ ६१३

گرتے وقت رحم کے کس حصہ پر پڑا، رحم میں کتنی دیر بعد کون سی حمل و نفرہ میں مستقر ہوا، جب سے اب تک کتنا خون حیض اس کے کام آیا، یہ اصل نطفہ کس کس غذا کے کس کس کے جز اور کتنے وزن کا فضلہ تھا وہ کہاں کی مٹی سے پیدا ہوئی تھی کھانے کے کتنی دیر بعد اس نے صورت نطفیہ اخذ کی تھی جب سے اب تک ایک ایک منٹ کے فاصلہ پر اس کی وزن و مساحت و ہیأت میں کیا کیا اور کتنا کتنا تغیر ہوا، حوادث مذکورہ بالا کے باعث جب سے اب تک میم صاحبہ کی رحم شریف کئی بار اور کتنی کتنی دیر کو اور کس کس قدر سمٹی پھیلی، بچہ کتنی دفعہ اور کس کس قدر اور کدھر کدھر کو پھر پھرایا، ہر جنبش پر وضع اعضا میں کیا کیا تغیر ہوا، یہی سب احوال اب سے پیدا ہونے تک کس کس طرح گزریں گے منٹ منٹ پر وضع و وزن و مساحت و مکان و حرکت و سکون و غذا واحوال جنین و رحم میں کیا کیا تغیرات ہوں گے، باالوگ رحم شریف میں کب تک بسیں گے، کس گھنٹے منٹ سکنڈ پر برآمد ہوں گے، پہلے کون سا عضو آگے بڑھائیں گے، اس وقت کتنے فربہ کتنے دراز ہوں گے، دروازہ برآمد کی وسعت کس مقدار مخصوص تک چاہیں گے، آسانی گزر کو کتنی رطوبت کی پچکاریاں ساتھ لائیں گے، آپ کئی بار زور لگائیں گے، میم صاحبہ سے کتنے کرائیں گے، کون سی چیخ پر باہر آئیں گے، برآمد بھی ہوں گے یا کچے ہی گر جائیں گے، جی بچے تو کیا عمر پائیں گے، کہاں کہاں بسیں گے، کیا کیا کھائیں گے، کس کس مشن میں لونڈے پڑھائیں گے، الی غیر ذلک مما لا یعد ولا یحصی (اس کے علاوہ جن کی گنتی اور شمار نہیں کیا جاسکتا۔ت)

واللہ کہ تمام عالم کی تمام ماضی و موجود و مستقبل حملوں رحموں کے ایک ایک ذرہ احوال مذکورہ و غیر مذکورہ گزشتہ و موجودہ و آئندہ کو رب العزت عزوجل کا علم ازلاً ابداً عاماً تفصیصاً

محیط ہے اور یہ سب انہیں دو پاک کلمہ یعلم ما فی الارحام (جانتا ہے جو کچھ پیٹوں میں ہے۔ت) کی شرح میں داخل۔ تم اپنے ہی گھر کے ایک ہی پیٹ کے مختصر احوال کے کروڑوں حصوں سے ایک حصہ کا بھی ہزار واں حصہ نہیں بتا سکتے اور عالم ارحام بننے کے مدعی نہ سہی ماضیہ وآتیہ کو بھی جانے دو، صرف موجودہ ہی لو اور حالات میں بھی فقط موجودہ ہی پر قناعت کرو۔ کیا انہیں کو تمہارا علم عام ہے سبحان اللہ اولاً ان کا بھی علم بالفعل کہاں تمام عالم میں جتنے حمل اس وقت موجود ہیں سب کی گنتی تو کوئی بتا ہی نہیں سکتا سب کے حال پر اطلاع کجا۔ ثانیاً اچھا علم بالفعل سے بھی گزر و صرف بذریعہ آلہ امکان علم ہی پر قناعت کرو کہ گو ہمیں کچھ معلوم نہیں مگر جو پاس آئے اور قدرت ملے تو آلہ لگا کر جان سکتے ہیں اگرچہ صاف ظاہر کہ یہ علم نہ ہوا کھلا جہل و اقرار جہل ہوا، تاہم موجود حملوں میں آدمی کے حمل اور ہر گونہ جانور طیر ووحش و سباع و بہائم و ہوام سب کے سب گاہ بھر داخل، ذرا کوئی پادری صاحب آلہ لگا کر یا کسی ڈاکٹر صاحب سے

Volume 26 Fatawa Razawiyya

...apply [the machine] and tell us how many eggs are in an ant's stomach, how many of them are female ants and how many are male. Not just an ant, but bats, all birds, also fish, snakes, lizards, monitor lizards, crocodiles, chameleons, etc.—millions of animals lay eggs. Is the clergyman's wisdom useless everywhere else? Did these not fall under "He knows what is in the wombs"? Thirdly, even if we limit it to those who bear live young, are all their stomachs suitable for the machine? Fourthly, fifthly, sixthly, etc. I will pass over even that. Only human beings, rather only in America or England, rather only such-and-such a clergyman, rather only one specific stomach in his household, and even that only at the time when the baby is fully formed and has reached its final form, and even that only for as long as the machine is applied to the lady's stomach—can I speak now? Behold, the ocean of millions of generalities has shrunk to the search for a single pitcher just a span wide. Why, Reverend, does your "what is in the womb" only include the child's genitals so that you could tell its gender and "He knows what is in the wombs" became true? Are the internal organs of the fetus not in the womb? Describe the heart, brain, kidneys, lungs, spleen, bladder, gall bladder, intestines, stomach, veins, tendons, bones, muscles—every single part's weight, volume, length, width, depth, differences in fatness or thinness—in short, all conditions, accurately, verified, and in detail. Don't just give me the babbling of a drunkard or the guesswork of a blind man. Okay, forget the internal organs; the machine and the machine-worshippers are both completely blank on that. Let's just talk about the external surface. Tell me, how many hairs are on the head of the little lady (fetus) gracing the womb? What is the length of each hair, what is its width, what is its depth, what is its weight? How many pores are in the skin? What are the three dimensions of each pore? How many of them have a ratio of 9 1/3 to each other? How much does each one differ from the rest? In the armpits, chest, thighs, feet, both upper lips, four lower lips, etc., in the joints and connections, to what extent and limit can the angle of each expand? Reaching several degrees, minutes, seconds, tenths, etc. There are ten cavities naturally visible.

Annotation: Five in the upper half: two in the ears, two in the nose, and one mouth. Similarly, five in the lower half: in the upper part of the Mons Pubis is a hole called the "Sirra" and "Naf" (navel), and three are in its lower parts, two of which are in the vulva named "Batar" (clitoris) and "Nauf", and one below called the "Mahbal" (vagina), and the fifth hole is at the back [anus]. 12. (t)

जिल्द २६ फ़तावा रज़विया

...लगवा कर बताएं तो सही कि चींटी के पेट में कितने अंडे हैं, उनमें कितनी चींटियां हैं और कितने चींटे। एक चींटी क्या, चमगादड़ के साथ-साथ सभी पक्षी और मछली, सांप, गिरगिट, गोह, घड़ियाल, छिपकली आदि लाखों जानवर अंडे देते हैं। पादरी साहब की हिकमत (बुद्धि) सब जगह बेकार है, क्या ये "यअलमु माफ़िल अरहाम" (वह जानता है जो गर्भाशयों में है) में शामिल नहीं थे? तीसरा, चलो मान लिया कि केवल बच्चे पैदा करने वालों पर ही संतोष करें, क्या उन सबके पेट मशीन के लायक हैं? चौथा, पांचवां, छठा आदि, मैं इन सबको छोड़ता हूँ। केवल मशीन के लायक केवल इंसान, बल्कि केवल अमेरिका या इंग्लैंड, बल्कि केवल फलां पादरी, बल्कि उसके घर का भी केवल एक ही पेट, और वह भी केवल उसी समय जब बच्चा अच्छी तरह बन चुका हो और अपनी पूरी तस्वीर तक पहुँच चुका हो, और वह भी केवल उतनी ही देर के लिए जब तक मेम साहब के पेट पर मशीन लगी हो। क्या मैं अब बात करूँ? देखिए, लाखों सामान्यताओं का सागर सिमट कर सिर्फ एक बालिश्त (हाथ की माप) भर की एक ही गगरिया की खोज रह गई। क्यों पादरी साहब! क्या आपके 'गर्भाशय में जो है' में सिर्फ बच्चे का जननांग ही शामिल है कि नर या मादा बता दिया और 'यअलमु माफ़िल अरहाम' सच हो गया? क्या भ्रूण के आंतरिक अंग गर्भाशय में नहीं हैं? भ्रूण के दिल, दिमाग, गुर्दे, फेफड़े, तिल्ली, मूत्राशय, पित्ताशय, अंतड़ियां, पेट, नसें, पट्ठे, हड्डियां, मांसपेशियां - हर एक पुर्जे का वजन, मात्रा, माप, लंबाई, चौड़ाई, गहराई, मोटापे या दुबलेपन के अंतर—संक्षेप में सभी स्थितियों का बिल्कुल सही, शोधित और विस्तृत वर्णन करो। केवल किसी शराबी की बड़बड़ या अंधे की अटकल मत बताओ। अच्छा, रहने दो, आंतरिक अंगों के बारे में मशीन और मशीन-पूजक दोनों पूरी तरह अनभिज्ञ हैं। बाहरी सतह का हिस्सा ही सही। बोलो, उस छोटी मेम (भ्रूण) के सिर पर कितने बाल हैं जो पेट में शोभायमान हैं? हर बाल की लंबाई कितनी है, चौड़ाई कितनी, गहराई कितनी, वजन कितना? त्वचा में कितने छिद्र हैं? हर छेद के तीनों आयाम क्या-क्या हैं? उनमें से कितने आपस में ९ १/३ का अनुपात रखते हैं? प्रत्येक बाकी से कितना भिन्न है? बगल, छाती, जांघ, पैर, दोनों ऊपरी होंठों, चारों निचले होंठों आदि के जोड़ों और मिलापों में हर एक का कोण किस सीमा और अंत तक फैल सकता है? जो कई डिग्री, मिनट, सेकंड, दसवें हिस्से आदि तक पहुँचता है। प्राकृतिक रूप से दस छिद्र स्पष्ट हैं।

टिप्पणी: पांच ऊपरी आधे हिस्से में: दो कानों के अंदर, दो नाक के अंदर और एक मुंह। इसी तरह पांच निचले आधे हिस्से में: जवल-उज़-ज़हरा (Mons Pubis) के ऊपरी हिस्से में एक छेद जिसे सर्रा

और नाफ़ (नाभि) कहा जाता है और तीन उसके दामन (निचले हिस्से) में हैं, जिनमें से फिर से ज़हरा में जिनका नाम बतर और नौफ़ है और नीचे की तरफ जिसे महबल (योनि) कहते हैं और पांचवां छेद पीछे की तरफ (गुदा) है। १२। (त)

पृष्ठ ४८०/६१३

لگوا کر بتائیں تو کہ چیونٹی کے پیٹ میں کے انڈے ہیں، ان میں کتنی چیونٹیاں کتنے چیونٹے ہیں۔ ایک چیونٹی کیا خفاش کے سب پرند اور نیز مچھلیاں، سانپ، گرگٹ، گوہ، ناکا، سقطقور وغیرہا لاکھوں جانور کے انڈے دیتے ہیں پادری صاحب کی حکمت سب جگہ بیکار ہے کیا یہ یعلم مافی الارحام میں داخل نہ تھے۔ ثالثاً اور اتروں فقط بچے ہی والوں پر قناعت سہی کیا ان سب کے پیٹ آلے کے قابل ہیں۔ رابعاً خامساً تاسادساً وغیرہ، اس سے بھی در گزروں فقط قابل آلہ فقط انسان بلکہ فقط امریکا یا انگلستان بلکہ فقط پادری بلکہ فقط پادری فلاں بلکہ ان کے گھر کا بھی فقط ایک ہی پیٹ بلکہ وہ بھی فقط اسی وقت جب بچہ خوب بن لیا اور اپنی نہایت تصویر کو پہنچ چکا اور وہ بھی فقط اتنی ہی دیر کے لئے جبکہ میم صاحب کے پیٹ میں آلہ لگا ہوا ہے کلام کروں اب لو لاکھوں عموم کے دریا سمٹ کر صرف بالشت بھر کی ایک ہی گھڑیا کی تلاش رہ گئی کیوں پادری صاحب کیا آپ کے مافی الرحم میں صرف بچہ کا آلہ تناسل داخل ہے کہ نر مادہ بتایا اور یعلم مافی الارحام صادق آیا اس کے اعضائے اندرونی کیارحم میں نہیں جنین کے دل و دماغ گردے شش سپرز مثانے تلخی امعا معدے رگ پٹھے عظم عضل عضلے ایک ایک پرزے کا وزن مقدار مساحت طول عرض عمق فربہی لاغری کے اختلافات غرض سب حالات صحیح صحیح محقق مفصل نہ فقط شرابی کی زق زق یا اندھے کی اٹکل بیان کرو۔ اچھا جانے دو اندرونی اعضائے آلہ وآلہ پرست سب کورے کوریں ہیں بیرونی ہی سطح کا حصہ سہی۔ بولو میں میڈم جو پیٹ میں جلوہ آرا ہیں، ان کے سر پر کتنے بال ہیں، ہر بال کا طول کس قدر، عرض کتنا، عمق کس قدر، وزن کتنا، جلد میں مسام کتنے ہیں، ہر سوراخ کے ابعاد ثلثہ کیا کیا ہیں، ان میں کتنے باہم ایک دوسرے سے ۱/۳ ۹ کی نسبت رکھتے ہیں ہر ایک باقی سے کتنا متفاوت ہے بغل اور سینے اور ران اور پیر اور دونوں لب بالا

چاروں لب زیرین وغیرہا جوڑوں وصلوں میں ہر ایک کا زاویہ کس حد و نہایت تک پھیل سکتا ہے۔ کئی درجے دقیقے ثانیے عاشرے و غیرہا تک پہنچتا ہے دس تجاویف ۱۲ ظاہر ہ میں طبعاً

عہ: پیچ در نصف بالاصماخین و منخرین و دہن و پیخ در نصف زیریں ثقبہ در قلہ جبل الزہرہ کہ سترہ و ناف تا مندوسہ در دامان از انہا دو در برۃ الزہرہ کہ بطر د نوف خواننده یکے پائینش کہ مہبل گویند کہ و پنجم فرجہ پسین ۱۲۔

پانچ اوپر والے نصف میں، دو کانوں کے اندر، دو ناک کے اندر اور ایک منہ۔ اسی طرح پانچ نیچے والے نصف میں، جبل الزہرہ کے بالائی حصہ میں سوراخ جسے سرہ اور ناف کہا جاتا ہے اور تین اس کے دامان میں ہیں جن میں سے دوبارہ زہرہ میں جن کا نام بطر اور نوف ہے اور نیچے کی طرف جسے مہبل کہتے ہیں اور پانچواں سوراخ پیچھے کی طرف۔ ۱۲۔ (ت)

Fatawa Rizvia Volume 26

And to what extent does the capacity for forced expansion reach, such that if a tiny bit more force occurs, it would definitely be a supernatural event? And to what extent is it certainly capable of enduring in the acquired voids and suitable voids in every place? *Ila ghayri dhalika min al-ahwal al-zahirah fi al-sutuh al-zahirah* (Besides these radiant conditions on the apparent surfaces - T). All these details are not even a tiny drop from the millions of oceans of 'He knows what is in the wombs'. Just tell him this.

"But if you do not - and you will never be able to - then fear the Fire, whose fuel is men and stones, prepared for the disbelievers." [1] (Urdu Translation: Then if you do not tell, and you will never be able to tell, then fear that fire whose fuel is humans and mountains [stones], prepared for the disbelievers.)

In short, a very flawed analogy for this objection could be that a king praises himself across the whole earth, saying, "I am the master of flourishing treasuries, I am the possessor of abundant wealth, for me are the revenues of cities and villages, the yields of mountains, the mines of deserts, the harvests of rivers." Hearing this, an ill-mannered, insolent, poor, destitute, beggar, unemployed, crippled, deaf, blind person, crawling on his buttocks in one of the king's own villages, begs a broken penny from the king's own subjects using the king's own given wealth. He then claps in the marketplace, saying, "Look, the king claimed to be the sole master of treasuries, wealth, and the yields of mines, seas, and mountains. See, after enduring hardship for a long time and struggling greatly, even I have obtained a single penny. Why, have we also not become masters of treasuries and yields of the sea?" O Muslims, and not only Muslims, but the wise of every nation, would this blind man not be lightly titled 'insane'? Would it not be said to him, "O witless blind man! Did the king ever say that besides our state treasuries, it is impossible for anyone to possess even a broken penny, even if it is our own gift? God forbid! The Sultan has clearly stated that We have bestowed upon Our subjects many vast riches and precious gifts as rewards, and will always do so. Yes, there is no original owner besides Us, nor does anyone have a treasury equal to Ours. O insane blind man! By bringing this begged penny, have you become its personal owner without the Sultan's grant, or has your wealth become equal to the royal treasuries with this broken penny?"

---

1 Al-Quran al-Kareem 2/24

फ़तावा रज़विया खंड 26

और ज़बरदस्ती फैलने की क्षमता कहाँ तक है कि अगर उससे ज़रा भी अधिक बल लगे तो निश्चित रूप से चमत्कारिक (अलौकिक) होगा? और अर्जित रिक्तियों और उपयुक्त रिक्तियों में हर जगह कितना अलगाव सहन करने योग्य है? इला ग़ैरि ज़ालिका मिनल अहवालिल ज़ाहिरा फ़िस सुतूहिल ज़ाहिरा (इसके अलावा स्पष्ट सतहों पर उज्ज्वल स्थितियां - त)। ये सभी विवरण 'वही जानता है जो गर्भाशयों में है' के लाखों समुद्रों में से एक छोटी बूंद भी नहीं हैं। बस उसे यह बता दो।

"फिर अगर तुम ऐसा न कर सको - और तुम कभी न कर सकोगे - तो उस आग से डरो जिसका ईंधन मनुष्य और पत्थर हैं, जो काफ़िरों के लिए तैयार की गई है।" [1] (उर्दू अनुवाद: फिर अगर न बताओ और हरगिज़ न बता सकोगे तो डरो उस आग से जिसका ईंधन हैं आदमी और पहाड़, तैयार रखी है काफ़िरों के लिये।)

संक्षेप में, इस आपत्ति का एक बहुत ही दोषपूर्ण उदाहरण यह हो सकता है कि एक राजा पूरी धरती पर अपनी प्रशंसा करे कि, "मैं समृद्ध खज़ानों का स्वामी हूँ, मैं प्रचुर धन का स्वामी हूँ, मेरे लिए शहरों और गाँवों का राजस्व है, पहाड़ों की उपज, रेगिस्तानों की खदानें, नदियों की फसलें हैं।" यह सुनकर, राजा के ही एक गाँव में, राजा की ही प्रजा से, एक असभ्य, ढीठ, गरीब, कंगाल, भिखारी, बेरोज़गार, अपंग, बहरा, अंधा व्यक्ति, जो अपने कूल्हों के बल घिसटता है, राजा के ही दिए हुए धन में से एक फूटी कौड़ी माँग कर लाता है और बाज़ार में तालियाँ बजाता है कि देखो, राजा तो खुद को खज़ानों, धन, और खदानों, समुद्रों और पहाड़ों की उपज का मालिक बताता था, देखो लंबे समय तक मुसीबत झेलकर और बहुत पापड़ बेलकर हमें भी एक कानी कौड़ी मिली है, क्यों हम भी खज़ानों और समुद्र की उपज के मालिक हुए या नहीं? ऐ मुसलमानों, और न केवल मुसलमानों, बल्कि हर कौम के बुद्धिजीवियों, क्या उस अंधे का हल्का सा नाम 'मजनू' (पागल) नहीं होगा? क्या उससे यह नहीं कहा जाएगा कि ओ निर्बुद्धि अंधे! क्या राजा ने कहीं यह कहा था कि हमारे सरकारी खज़ानों के अलावा किसी के पास फूटी कौड़ी होना संभव नहीं है, भले ही वह हमारी ही दी हुई हो? अल्लाह की पनाह! सुल्तान ने तो स्पष्ट रूप से फरमाया है कि हमने अपनी प्रजा को बहुत अधिक धन और कीमती उपहार इनाम के रूप में दिए हैं और हमेशा देते रहेंगे। हाँ, हमारे अलावा कोई वास्तविक मालिक नहीं है, न ही हमारे बराबर किसी का खजाना है। ओ पागल अंधे! क्या यह भीख की कौड़ी लाकर तू इसका व्यक्तिगत मालिक बन गया बिना सुल्तान की देन के, या इस फूटी कौड़ी से तेरा धन शाही खज़ानों के बराबर हो गया?

1 अल-क़ुरान अल-करीम 2/24

पृष्ठ 481 / 613

و قسراً کہاں تک پھیلنے کی قابلیت ہے کہ اس سے ذرہ بھر قسر زائد واقع ہو تو قطعاً خوارق ہو اور اس حد تک یقیناً تحمل کے قابل ولائق ہو تجاویف حاصلہ و تجاویف صالحہ میں ہر جگہ کتنا تفرقہ ہے۔ الی غیر ذلک من الاحوال الزاھرۃ فی السطوح الظاھرۃ (اس کے علاوہ روشن احوال، ظاہر سطحوں میں۔ت) یہ تمام تفاصیل تو یعلم ما فی الارحام کے لاکھوں سمندروں سے ایک خفیف قطرہ بھی نہیں اسی کو بتا دو۔

"فَاِنْ لَّمْ تَفْعَلُوْا وَلَنْ تَفْعَلُوْا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِیْ وَقُوْدُھَا النَّاسُ وَالْحِجَارَۃُ اُعِدَّتْ لِلْکٰفِرِیْنَ ﴿۲۴﴾" [1] پھر اگر نہ بتاؤ اور ہرگز نہ بتا سکو گے تو ڈرو اس آگ سے جس کا ایندھن ہیں آدمی اور پہاڑ، تیار رکھی ہے کافروں کے لئے۔

با جملہ اس اعتراض کی ایک بہت ناقص نظریہ ہو سکتی ہے کہ بادشاہ تمام روئے زمین اپنی مدح کرے، میں ہوں مالک خزائن عامرہ میں ہوں صاحب اموال متکاثرہ، میرے لئے ہیں بلاد و قری کے محصول، پہاڑوں کے حاصل، صحراؤں کی کانیں، دریاؤں کے محاصل، یہ سن کر ایک بے ادب، گستاخ، فقیر، قلاش، گدیہ گر، بے معاش، لنجھا، بولا، اندھا، ہیولے چوتڑوں کے بل گھسٹتا بادشاہ ہی کے کسی گاؤں میں بادشاہ ہی کی رعیت سے ہاتھ پاؤں جوڑ کر بادشاہ ہی کے دیئے ہوئے مال سے ایک پھوٹی کوڑی مانگ لائے اور سر بازار تالیاں بجائے کہ لیجئے بادشاہ تو اپنے ہی آپ کو مالک خزائن و اموال و محاصل معادن و بحار و جبال بتاتا تھا یہ دیکھو مدتوں مصیبت جھیل کر پاپڑ بیل کر ہم نے بھی ایک کانی کوڑی پائی ہے کیوں ہم بھی مالک خزائن و محاصل بحار ہوئے یا نہیں مسلمانوں نہ فقط مسلمانوں ہر قوم کے عاقلوں کیا اس اندھے کا ہلکا سا لقب مجنون نہ ہوگا کیا

اس سے نہ کہا جائے گا کہ او بے عقل اندھے کیا بادشاہ نے کہیں یہ فرمایا تھا کہ ہمارے خزانہائے عامرہ کے سوا ممکن نہیں کسی کے پاس کوئی پھوٹی کوڑی نکل سکے اگرچہ ہماری عطا کی ہوئی ہو، حاش اللہ سلطان نے تو بجا بجانب صاف فرما دیا ہے کہ ہم نے اپنی رعایا کو بہت اموال کثیرہ عطائے عزیزہ انعام فرمائے ہیں اور ہمیشہ فرمائیں گے، ہاں اصل مالک ہمارے سوا کوئی نہیں نہ ہمارے برابر کسی کا خزانہ ہو، او مجنون اندھے! کیا یہ بھیک کی کوڑی لا کر تو اس کا ذاتی مالک بے عطائے سلطان ہو گیا یا اس پھوٹی کوڑی سے تیرا مال خزائن شاہی کے برابر ہو گیا۔

---

1 القرآن الکریم ۲/ ۲۴

Volume 26 Fatawa Ridawiyya

And when there is nothing, on what cursed basis does he deny the Royal Decree and not fear the wrath of the Mighty Subduer? Yes, indeed, this objecting priest is in a much worse state than that blind person. The blind beggar and the great king are both equal in weight on these scales: neither is an owner by essence, neither is the true owner; the ownership of both is metaphorical and temporary, the ownership of both is fleeting and perishable; in reality, both are utterly needy. Neither is even metaphorically the owner of countless treasures. Furthermore, a seashell certainly has some relation to his treasures, because both are limited, and every finite thing can certainly be related to another finite thing, even if the difference is as vast as a thousand zeros. This is in contrast to the Creator's true knowledge and the creature's nominal knowledge, between which there is absolutely no proportion. That is intrinsic, this is bestowed; He is self-sufficient, this is needy; He is eternal, this is temporary; He is everlasting, this is mortal; He is Necessary, this is possible; He is constant, this is changing; He is perfect, this is deficient; He is encompassing, this is limited; He is infinitely infinite from eternity to eternity, while this is always and at all times limited and restricted. Then, one cannot even state a relation of the finite to the infinite, saying it is such-and-such a portion of it. Well, every sane person would call that blind man insane; what should be said of these blind ones? They are millions of times worse than insane, and in their blindness, they far exceed him. His eyes still exist, though they lack light; here, there isn't even a trace of eyes. Yes, indeed, which eyes? Not these two thin shells that are on the faces of asses and pigs, but the eyes of the heart, about which the Great Quran says:

"For indeed, it is not the eyes that are blind, but it is the hearts which are within the breasts."[1] Translation: For the fact is that the eyes of these disbelievers are not blind, but it is the hearts in the chests that are blind.

We seek refuge with Allah, Lord of the worlds, and there is no power or strength except with Allah, the Most High, the Most Great. Anyway, what complaint can there be against a disbeliever? I am amazed at those senseless Muslims who become bewildered upon hearing absurd and meaningless, flimsy doubts. Subhan Allah! Allah, Allah, Allah! Where is Allah, Lord of the heavens and the earth, Knower of the unseen and the witnessed, glorified and exalted is He; and where is some senseless, foolish, primeval matter, impure, standing and urinating...

See from whom you have severed ties and with whom you have connected. (Translator's note: See who you left and who you joined.)

For God's sake, be just! Those enemies of intellect, robbers of religion, born fools who do not know the difference between one and three; they believe in three for one God, then they consider those three as one; for the One without like or equal, they attribute a spouse, designate a son, His...

[1] The Holy Quran 22/46 Page 482 of 613

जिल्द २६ फ़तावा रिज़विया

और जब कुछ नहीं तो किस मलऊन बिना पर फ़रमान-ए-शाही की तक़ज़ीब करता और क़हर-ए-जब्बार-ए-क़हार से नहीं डरता है। हाँ हाँ यह पादरी मोतरिज़ उस अंधे से भी बहुत बदतर हालत में है अंधा फ़क़ीर और वह बादशाह-ए-कबीर दोनों इन बातों में कांटे की तोल बराबर हैं कि दोनों मालिक बिज़-ज़ात नहीं, दोनों मालिक-ए-हक़ीक़ी नहीं, दोनों की मुल्क मजाज़ी हादिस, दोनों की मुल्क फ़ानी ज़ाइल, दोनों हक़ीक़त में नरे मोहताज, दोनों बेशुमार ख़ज़ानों के मजाज़न भी मालिक नहीं, फिर इस कौड़ी को उसके ख़ज़ाइन से एक निस्बत ज़रूर कि दोनों महदूद और हर मुतनाही को दूसरी मुतनाही से कुछ निस्बत ज़रूर दे सकते हैं अगरचे निस्बत नुमायाँ हज़ार सिफ़र लगा, बख़िलाफ़ इल्म-ए-हक़ीक़ी-ए-ख़ालिक़ व इल्म-ए-इस्मी-ए-मख़लूक़ जिनमें अस्लन कोई तनासुब ही नहीं वह ज़ाती यह अताई, वह ग़नी यह मोहताज, वह अज़ली यह हादिस, वह अबदी यह फ़ानी, वह वाजिब यह मुमकिन, वह साबित यह मुतग़ैय्यर, वह कामिल यह नाक़िस, वह मुहीत यह क़ासिर, वह अज़लन अबदन नामुतनाही दर नामुतनाही दर नामुतनाही, यह हमेशा हर वक़्त महदूद व महदूद, फिर मुतनाही को नामुतनाही से कोई निस्बत बता ही नहीं सकते कि यह उसका फ़लाँ हिस्सा है, भला उस अंधे को तो हर आक़िल मजनून कहता इन अंधों को क्या कहा जाए, यह तो मजनून से भी कई लाख दर्जे बदतर हुए, और अंधेपन में भी उससे कहीं बढ़कर, उसकी आँखें तो बाक़ी हैं अगरचे बे-नूर हैं, यहाँ आँखों का निशान तक नहीं, हाँ हाँ कौन सी आँखें, यह दो पतली कौड़ियाँ नहीं जो ख़र व ख़ूक सब के मुँह पर लगी होती हैं बल्कि हिए की, जिन्हें क़ुरान-ए-अज़ीम में फ़रमाता है:

"फ़इन्नहा ला ता'मल अबसारु वलाकिन ता'मल कुलूबुल-लती फ़िस-सुदूर"[1] अनुवाद: तो है यूँ कि इन काफ़िरों की आँखें अंधी नहीं वह दिल अंधे हैं जो सीनों में हैं।

व अल-इयाज़ु बिल्लाहि रब्बिल-आलमीन वला हौला वला क़ुव्वता इल्ला बिल्लाहिल-अलिय्यिल-अज़ीम। खैर किसी काफ़िर से क्या शिकायत मुझे तो इन नासमझ मुसलमानों से ताज्जुब आता है जो मोहम्मल व बे-माने शुकूक-ए-वाहिया सुनकर मुतहैय्यर होते हैं, सुब्हान अल्लाह अल्लाह अल्लाह अल्लाह कहाँ अल्लाह रब्बुस-समावाति वल-अर्ज़ आलमुल-ग़ैब वश-शहादा सुब्हानहु व तआला और कहाँ कोई बे-तमीज़ बोंगा हय्यूला पंतक़ा नापाक नाश्ता खड़े होकर मूतने वाला अ...

बीं कि अज़ कि बरीदी व बा कि पयवस्ती (देख कि तूने किससे क़त-ए-ताल्लुक़ किया और किसके साथ मुनसलिक हुआ है।त)

ख़ुदारा इन्साफ़, वह अक़्ल के दुश्मन, दीन के रहज़न, जन्म के कोदन कि एक और तीन में फ़र्क़ न जानें, एक ख़ुदा के तीन मानें, फिर इन तीनों को एक ही जानें, बे-मिस्ल बे-कफ़ू के लिए जो रू बतायें, बेटा ठहरायें, उसकी...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम २२ / ४६ पृष्ठ ४८२ / ६१३

اور جب کچھ نہیں تو کس ملعون بناء پر فرمانِ شاہی کی تکذیب کرتا اور قہرِ جبار قہار سے نہیں ڈرتا ہے۔ ہاں ہاں یہ پادری معترض اس اندھے سے بھی بہت بدتر حالت میں ہے اندھا فقیر اور وہ بادشاہ کبیر دونوں ان باتوں میں کانٹے کی تول برابر ہیں کہ دونوں مالک بالذات نہیں، دونوں مالکِ حقیقی نہیں، دونوں کی ملک مجازی حادث، دونوں کی ملک فانی زائل، دونوں حقیقت میں نرے محتاج، دونوں بے شمار خزانوں کے مجازاً بھی مالک نہیں، پھر اس کوڑی کو اس کے خزائن سے ایک نسبت ضرور کہ دونوں محدود اور ہر متناہی کو دوسری متناہی سے کچھ نسبت ضرور دے سکتے ہیں اگرچہ نسبت نمایاں ہزار صفر لگا، بخلاف علمِ حقیقی خالق و علمِ اسمی مخلوق جن میں اصلاً کوئی تناسب ہی نہیں وہ ذاتی یہ عطائی، وہ غنی یہ محتاج، وہ ازلی یہ حادث، وہ ابدی یہ فانی، وہ واجب یہ ممکن، وہ ثابت یہ متغیر، وہ کامل یہ ناقص، وہ محیط یہ قاصر، وہ ازلاً ابداً نامتناہی در نامتناہی در نامتناہی، یہ ہمیشہ ہر وقت محدود و محدود، پھر متناہی کو نامتناہی سے کوئی نسبت بتا ہی نہیں سکتے کہ یہ اس کا فلاں حصہ ہے، بھلا اس اندھے کو تو ہر عاقل مجنون کہتا ان اندھوں کو کیا کہا جائے، یہ تو مجنون سے بھی کئی لاکھ درجے بدتر ہوئے، اور اندھے پن میں بھی اس سے کہیں بڑھ کر، اس کی آنکھیں تو باقی ہیں اگرچہ بے نور ہیں، یہاں آنکھوں کا نشان تک نہیں، ہاں ہاں کون سی آنکھیں، یہ دو پتلی کوڑیاں نہیں جو خرو خوک سب کے منہ پر لگی ہوتی ہیں بلکہ ہئیے کی، جنہیں قرآنِ عظیم میں فرماتا ہے:

"فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ"[1] ترجمہ: تو ہے یوں کہ ان کافروں کی آنکھیں اندھی نہیں وہ دل اندھے ہیں جو سینوں میں ہیں۔

والعیاذ باللہ رب العلمین ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ خیر کسی کافر سے کیا شکایت مجھے تو ان ناسمجھ مسلمانوں سے تعجب آتا ہے جو مہمل و بے معنے شکوکِ واہیہ سن کر متحیر ہوتے ہیں، سبحان اللہ اللہ اللہ کہاں اللہ رب السموات والارض عالم الغیب والشہادۃ سبحانہ وتعالیٰ اور کہاں کوئی بے تمیز بونگا ہیولیٰ پنتقہ ناپاک ناشتہ کھڑے ہو کر مُوتنے والا ع

بیں کہ از کہ بریدی و با کہ پیوستی (دیکھ کہ تو نے کس سے قطع تعلق کیا اور کس کے ساتھ منسلک ہوا ہے۔ت)

خدارا انصاف، وہ عقل کے دشمن، دین کے رہزن، جنم کے کودن کہ ایک اور تین میں فرق نہ جانیں، ایک خدا کے تین مانیں، پھر ان تینوں کو ایک ہی جانیں، بے مثل بے کفو کے لئے جو رو بتائیں، بیٹا ٹھہرائیں، اس کی

Fatawa Razawiya, Volume 26

They accuse the pure, clean, chaste, virgin Mary of being the wife of a carpenter, and then while her husband was alive and present, they attribute the child born to her to someone else. They declare him the Son of God and on one hand have him crucified by the hands of infidels, and on the other hand, being thirsty for his blood and hungry for morsels, they turn bread into his flesh and chew it painfully. They declare impure wine to be the blood of that pure innocent and gulp it down. Eons passed, and after death, they made him a sacrificial goat for the infidels and sent him to hell, called him cursed, and made him accursed. Subhan Allah! What a 'good' God who is crucified, what a strange God who is burned by hell. What an extraordinary God upon whom curse descends, who is made a goat and offered as a sacrifice. Subhan Allah! The divinity of God the Father and the crucifixion of the Son? If the Father is God, what is the status of the Son? The Father's hell is enmity towards the Son, a free pass for the rebellious, and fire for the innocent. The followers are saved, while the Prophet is cursed; the worshipped is under a curse, and the servants are secure. Shame, shame on those servants who taste the blood of their own God and set their teeth upon His flesh. Alas, alas for those filthy ones who level such accusations against Prophets and Messengers that even a scavenger would be repulsed by them. They fabricate extremely obscene and absurd speech and read it as the Word of God. Oh, what worship! Oh, what reverence! Oh, what civilization! Oh, what education! (For example, see the Bible Old Testament, Book of Isaiah the Prophet, Chapter 23, Verses 15 to 18) where, God forbid, God declares the earnings of adultery as holy and has chosen it for His favorites so they may eat and be satisfied. Also, Book of Genesis, Chapter 19, Verses 30 to 38 regarding, God forbid, our master Lot (peace be upon him) and his daughters.

Note 1: That passage is: (15) And it shall come to pass in that day, that Tyre shall be forgotten seventy years, according to the days of one king: after the end of seventy years shall Tyre sing as an harlot. (16) Take an harp, go about the city, thou harlot that hast been forgotten; make sweet melody, sing many songs, that thou mayest be remembered. (17) And it shall come to pass after the end of seventy years, that the LORD will visit Tyre, and she shall turn to her hire, and shall commit fornication with all the kingdoms of the world upon the face of the earth. (18) And her merchandise and her hire shall be holiness to the LORD: it shall not be treasured nor laid up; for her merchandise shall be for them that dwell before the LORD, to eat sufficiently, and for durable clothing.

Note 2: (30) [Lot] went up... with his two daughters into the mountain. (31) And the firstborn said unto the younger... (32) Come, let us make our father drink wine, and we will lie with him... (33) And they made their father drink wine that night: and the firstborn went in, and lay with her father. (The rest on the next page)

पाक दासी, सुथरी कुंवारी, पाकीज़ा बतूल मरयम पर एक बढ़ई की जोरू होने का आरोप लगाते हैं, फिर पति के जीवित रहते और पति की मौजूदगी में बीवी के जो बच्चा हो उसे दूसरे का बताते हैं। खुदा का बेटा ठहरा कर एक तरफ काफ़िरों के हाथों से सूली दिलवाते हैं, दूसरी तरफ आप उसके खून के प्यासे और निवालों के भूखे होकर रोटी को उसका मांस बनाकर दर्द के साथ चबाते हैं। नापाक शराब को उस पाक मासूम का खून ठहरा कर गटक जाते हैं। युग बीत गए, फिर मौत के बाद काफ़िरों के लिए उसे भेंट का बकरा बनाकर नर्क भेजते हैं, लानती कहते हैं और मलऊन (शापित) बनाते हैं। सुभान अल्लाह! कैसा 'अच्छा' खुदा जिसे सूली दी जाए, अजीब खुदा जिसे नर्क जलाए। कैसा खुदा जिस पर लानत आए, जिसे बकरा बनाकर भेंट चढ़ाया जाए। सुभान अल्लाह! खुदा बाप की खुदाई और बेटे को सूली? बाप खुदा तो बेटा किस खेत की मूली? बाप की नर्क से बेटे को ही बैर, बागियों को छुट्टी और बेगुनाह पर आग। उम्मती (अनुयायी) नजात पाने वाले और रसूल मलऊन, माबूद (पूज्य) पर लानत और बंदे सुरक्षित। थू है उन बंदों पर जो अपने ही खुदा का खून चखें, उसी के मांस पर दांत रखें। अफ़सोस उन गंदे लोगों पर जो नबियों और रूतों पर वे इल्ज़ाम लगाते हैं जिनसे भंगी-चमार भी घृणा करें। अत्यंत अश्लील और बेतुकी बातें गढ़ते हैं और उन्हें खुदा का कलाम समझकर पढ़ते हैं। वाह री बंदगी! वाह री ताज़ीम! धिक्कार है ऐसी सभ्यता पर और धिक्कार है ऐसी शिक्षा पर! (उदाहरण के लिए देखो बाइबल पुराना अहदनामा, यसायाह नबी की किताब, अध्याय २३, आयत १५ से १८) खुदा का (माज़ अल्लाह) व्यभिचार की कमाई को पवित्र ठहराना और उसे अपने करीबियों के लिए चुन रखना कि खाएं और मौज करें। इसी तरह किताब पैदाइश (उत्पत्ति), अध्याय १९, आयत ३० से ३८, सैय्यदना लूत अलैहिस्सलाम का (माज़ अल्लाह) अपनी बेटियों के साथ...

नोट १: वह इबारत यह है (१५) उस दिन ऐसा होगा कि सोर किसी राजा के दिनों के अनुसार सत्तर वर्ष तक विस्मृत रहेगा, और सत्तर वर्ष के बाद सोर की दशा वैसी होगी जैसी किसी वेश्या के गीत में होती है। (१६) हे विस्मृत वेश्या! वीणा लेकर नगर में फिर; मीठा सुर निकाल और बहुत से गीत गा ताकि तू याद की जाए। (१७) क्योंकि सत्तर वर्ष के बाद ऐसा होगा कि यहोवा सोर की सुधि लेगा, और वह फिर अपनी कमाई करने लगेगी और पृथ्वी भर के सब राज्यों के साथ व्यभिचार करेगी। (१८) परन्तु उसकी व्यापार की कमाई और उसकी मज़दूरी यहोवा के लिए पवित्र होगी; वह न तो संचित की जाएगी और न जमा की जाएगी, क्योंकि उसकी कमाई उनके लिए होगी जो यहोवा के सामने रहते हैं, ताकि वे पेट भर खाएं और उत्तम वस्त्र पहनें।

नोट २: (३०) [लूत] अपनी दोनों बेटियों समेत पहाड़ पर जा रहा (३१) और बड़ी ने छोटी से कहा (३२) आ, हम अपने पिता को दाखमधु पिलाएं और उसके साथ सोएं(३३) सो उन्होंने उस रात अपने पिता को दाखमधु पिलाया; और बड़ी जाकर अपने पिता के साथ सोई। (शेष अगले पृष्ठ पर)

پاک باندی ستھری کنواری پاکیزہ بتول مریم پر ایک بڑھئی کی جورو ہونے کی تہمت لگائیں، پھر خاوند کی حیات خاوند کی موجودگی میں بی بی کے جو بچہ ہو اسے دوسرے کا گائیں، خدا کا بیٹا ٹھہرا کر ادھر کافروں کے ہاتھ سے سولی دلوائیں، ادھر آپ اس کے خون کے پیاسے لوٹیوں کے بھوکے روٹی کو اس کا گوشت بنا کر درد بھر چبائیں، شراب ناپاک کو اس پاک معصوم کا خون ٹھہرا کر غٹ غٹ چڑھائیں، دنیاؤں گزری ادھر موت کے بعد کفار کو اسے بھینٹ کا بکرا بنا کر جہنم بھجوائیں، لعنتی کہیں ملعون بنائیں، اسے سبحان اللہ اچھا خدا جسے سولی دی جائے، عجب خدا جسے دوزخ جلائے۔ طرفہ خدا جس پر لعنت آئے جو بکرا بنا کر بھینٹ دیا جائے، اسے سبحان اللہ اللہ باپ کی خدائی اور بیٹے کو سولی، باپ خدا بیٹا کس کھیت کی مولی، باپ کی جہنم کو بیٹے ہی سے لاگ، سرکشوں کو چھٹی بے گناہ پر آگ، امتی ناجی رسول ملعون، معبود پر لعنت بندے مامون۔ تف تف وہ بندے جو اپنے ہی خدا کا خون چکھیں، اسی کے گوشت پر دانت رکھیں، اف اف وہ گندے جو انبیاء ورسل پر وہ الزام لگائیں کہ بھنگی چمار بھی جن سے گھن کھائیں، سخت فحش بیہودہ کلام گھڑیں اور کلام الہی ٹھہرا کر پڑھیں، زہ زہ بندگی خہ خہ تعظیم، پہ پہ تہذیب قہ قہ تعلیم (مثال کے لئے دیکھو بائبل پرانا عہد نامہ یسعیاہ نبی کی کتاب باب ۲۳ ورس ۱۵ تا ۱۸) خدا کا معاذ اللہ زنا کی خرچی کو مقدس ٹھہرانا اور اپنے مقربوں کے لئے اسے چن رکھا کہ کھائیں اور مستائیں۔ ایضاً کتاب پیدائیش باب ۱۹ ورس ۳۰ تا ۳۸ سیدنا لوط علیہ الصلوٰۃ والسلام کا معاذ اللہ اپنی دختروں سے

عہ ۱: وہ عبارت یہ ہے (۱۵) اس دن ایسا ہو گا کہ صور کسی بادشاہ کے ایام کے مطابق ستر برس تک فراموش ہو جائیں گی، اور ستر برس کے پیچھے صور کو چھنال کے مانند گیت گانے کی

نوبت ہوگی۔ (١٦) او چھنال جو کہ فراموش ہو گئی ہے۔ بربط اٹھا لے اور شہر میں پھر اگر تار کو خوب چھیڑ اور بہت سی غزلیں گا تاکہ تجھے یاد کریں (١٧) کیونکہ ستر برس کے بعد ایسا ہو گا کہ خداوند صور کی خبر لینے آئے گا اور پھر وہ خرچی کے لئے جائے گی اور روئے زمین کی ساری مملکتوں سے زنا کرے گی (١٨) لیکن اس کی تجارت اور اس کی خرچی خداوند کے لئے مقدس ہو گی اس کا مال ذخیرہ نہ کیا جائے گا اور نہ چھوڑا جائے گا بلکہ اس کی تجارت کا حاصل ان کے لئے ہو گا جو خداوند کے حضور رہتے ہیں کہ کھا کے سیر ہوں اور نفیس پوشاک پہنیں۔

عہ ٢: (٣٠) اپنی دونوں بیٹیوں سمیت پہاڑ پر جا رہا (٣١) پہلوٹھی نے چھوٹی سے کہا (٣٢) آؤ ہم باپ کو مے پلائیں اور اس سے ہم بستر ہوں (٣٣) پہلوٹھی اندر گئی اور اپنے باپ سے ہم بستر ہوئی۔ (باقی بر صفحہ آئندہ)

Fatawa Rizvia Volume 26

Committing adultery, daughters becoming pregnant by their father and giving birth to sons. Similarly, the Second Book of Samuel the Prophet, Chapter 11, Verse 1, 2 to 5: our master David (peace be upon him) seeing his neighbor's beautiful wife bathing naked, calling her, and (God forbid) committing adultery with her resulting in pregnancy; similarly, the Book of Ezekiel the Prophet, Chapter 23, Verse 2, 1 to 21, God forbid.

(Continuation of footnote from previous page) (34) The next day, the elder said to the younger, "Look, last night I lay with my father; let us make him drink wine tonight also, and you go and lie with him." (35) So the younger one lay with him that night. (36) Thus both of Lot's daughters became pregnant by their father. (37) And the elder bore a son and called his name Moab; he is the father of the Moabites to this day. (Abridged, 12). (38) And the younger also bore a son and called his name Ben-ammi; he is the father of the children of Ammon to this day. (Abridged, 12).

Footnote 1: (2) One evening, David began walking on the roof; from there he saw a woman bathing, and the woman was very beautiful. (3) Then David sent men to inquire about the woman; they said she was the wife of Uriah the Hittite. (4) David sent people to bring the woman, and he lay with her; she then returned to her house. (5) And the woman became pregnant, so she sent word to David saying, "I am pregnant." (Abridged).

Footnote 2: (1) The word of the Lord came to me, saying: (2) "Son of man, there were two women, daughters of the same mother. (3) They played the harlot in Egypt; they played the harlot in their youth. Their breasts were squeezed there, and their virgin bosoms were handled. (4) The elder was named Oholah and her sister Oholibah; and they were mine, and they bore sons and daughters. (5) Oholah played the harlot while she was mine, and she doted on her lovers, the Assyrians, (6) who were commanders and rulers, all of them desirable young men, clothed in purple. (7) She committed her harlotry with all of them. (8) She never gave up her harlotry which she brought from Egypt; for in her youth men lay with her, squeezed her virgin breasts and poured out their lust upon her. (9) Therefore I delivered her into the hands of her lovers, into the hands of the Assyrians on whom she doted. (10) They uncovered her nakedness... (11) Her sister Oholibah saw this, yet she was more corrupt in her lust than she..." (Continued on the next page).

ज़िना करना, बेटियों का पिता से गर्भवती होकर बेटों को जन्म देना। इसी तरह शमुएल नबी की दूसरी पुस्तक, अध्याय 11, पद 1, 2 से 5: हमारे स्वामी दाऊद (अलैहिस्सलाम) का अपने पड़ोसी की सुंदर पत्नी को नग्न नहाते देखकर बुलाना और (अल्लाह की पनाह) उसके साथ ज़िना करके गर्भ रखना; इसी तरह यहेजकेल नबी की पुस्तक, अध्याय 23, पद 2, 1 से 21, अल्लाह की पनाह।

(पिछले पृष्ठ की पाद-टिप्पणी का शेष भाग) (34) दूसरे दिन बड़ी ने छोटी से कहा, "देख, कल रात मैं अपने पिता के साथ सोई थी; आज रात भी उसे मदिरा पिलाएं और तू भी जाकर उसके साथ सो।" (35) सो उस रात छोटी उसके साथ सोई। (36) इस प्रकार लूत की दोनों बेटियाँ अपने पिता से गर्भवती हुईं। (37) और बड़ी ने एक बेटा जना और उसका नाम मोआब रखा; वह आज तक के मोआबियों का पिता है। (संक्षिप्त, 12)। (38) और छोटी ने भी एक बेटा जना और उसका नाम बेन-अम्मी रखा; वह आज तक के अम्मोनियों का पिता है। (संक्षिप्त, 12)।

फ़ुटनोट 1: (2) एक शाम दाऊद छत पर टहलने लगा, वहाँ से उसने एक स्त्री को देखा जो नहा रही थी और वह स्त्री अत्यंत सुंदर थी। (3) तब दाऊद ने उस स्त्री का हाल जानने के लिए आदमी भेजे; उन्होंने कहा कि वह हित्ती ऊरियाह की पत्नी है। (4) दाऊद ने लोग भेजकर उस स्त्री को बुलवाया और उसके साथ सोया; फिर वह अपने घर चली गई। (5) और वह स्त्री गर्भवती हो गई, सो उसने दाऊद को संदेश भेजा कि "मैं गर्भवती हूँ।" (संक्षिप्त)।

फ़ुटनोट 2: (1) प्रभु का वचन मेरे पास पहुँचा, उसने कहा: (2) "हे मनुष्य के संतान! दो स्त्रियाँ थीं जो एक ही माँ की कोख से पैदा हुई थीं। (3) उन्होंने मिस्र में व्यभिचार किया; वे अपनी जवानी में ही व्यभिचारिणी बन गईं। वहाँ उनके स्तन दबाए गए और उनके कौमार्य का स्पर्श किया गया। (4) उनमें बड़ी का नाम ओहोला और उसकी बहन ओहोलीबाह था; और वे मेरी पत्नियाँ हुईं। (5) ओहोला जब मेरी थी, तब व्यभिचार करने लगी और असीरियों पर मोहित हो गई, (6) जो सेनापति और शासक थे, मनपसंद युवक, बैंगनी वस्त्र पहने हुए। (7) उसने उन सब के साथ व्यभिचार किया। (8) उसने मिस्र के उस व्यभिचार को कभी नहीं छोड़ा; क्योंकि जवानी में पुरुषों ने उसके साथ शयन किया, उसके कुंवारी स्तनों को मसला और अपना कामवासना उस पर उड़ेल दी। (9) इसलिए मैंने उसे उसके प्रेमियों के हाथों में, हाँ असीरियों के हाथों में सौंप दिया जिन पर वह मरती थी। (10) उन्होंने उसे नग्न

कर दिया... (11) उसकी बहन ओहोलीबाह ने यह सब देखा, फिर भी वह कामुकता में उससे अधिक भ्रष्ट हो गई..." (शेष अगले पृष्ठ पर)।

पेज 484 का 613

زنا کرنا، بیٹیوں کا باپ سے حاملہ ہو کر بیٹے جننا۔ ایضاً کتاب دوم اشموئیل نبی باب ۱۱ ورس عہ ۱ ۲ تا ۵ سیدنا داؤد علیہ الصلوٰۃ والسلام کا اپنے ہمسائے کی خوبصورت جورو کو ننگی نہاتے دیکھ کر بلانا اور معاذ اللہ اس سے زنا کر کے پیٹ رکھنا ، ایضاً کتاب حزقیل نبی باب ۲۳ ورس عہ ۲ ۱یکم تا ۲۱ معاذ اللہ (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) (۳۴) دوسرے روز پہلوٹھی نے چھوٹی سے کہا دیکھ کل رات میں اپنے باپ سے ہمبستر ہوئی آؤ آج رات بھی اس کو مے پلائیں اور تو بھی جاکے اس سے ہمبستر ہو (۳۵) سو اس رات چھوٹی اس سے ہمبستر ہوئی (۳۶) سو لوط کی دونوں بیٹیاں اپنے باپ سے حاملہ ہوئیں (۳۷) اور بڑی ایک بیٹا جنی اس کا نام موآب رکھا وہ موآبیوں کا جو اب تک ہیں باپ ہو اھ مختصراً ۱۲۔ (۳۸) اور چھوٹی بھی ایک بیٹا جنی اس کا نام بنی عمی رکھا وہ بنی عمون کا جو اب تک ہیں باپ ہو اھ مختصراً ۱۲۔ عہ ۱: (۲) ایک دن شام کو داؤد چھت پر ٹہلنے لگا وہاں سے اس نے ایک عورت کو دیکھا جو نہا رہی تھی اور وہ عورت نہایت خوبصورت تھی (۳) تب داؤد نے اس عورت کا حال دریافت کرنے آدمی بھیجے انہوں نے کہا حتی اور یاہ کی جورو (۴) داؤد نے لوگ بھیج کے اس عورت کو بلا لیا اور اس سے ہمبستر ہوا وہ اپنے گھر چلی گئی (۵) اور وہ عورت حاملہ ہو گئی سو اس نے داؤد کے پاس خبر بھیجی کہ میں حاملہ ہوں اھ مختصراً۔ عہ ۲: (۱) خداوند کا کلام مجھے پہنچا اس نے کہا (۲) اے آدم زاد! دو عورتیں تھیں جو ایک ہی ماں کے پیٹ سے پیدا ہوئیں (۳) انہوں نے مصر میں زناکاری کی وے اپنی جوانی میں یار باز ہوئیں وہاں ان کی چھاتیاں ملی گئیں ان کی بکر کے پستان چھوئے گئے (۴) ان میں بڑی کا نام اہولہ اور اس کی بہن اہولیہ اور وے میری جورواں ہوئیں (۵) اہولیہ جن دنوں میں میری تھی چھنالا کرنے لگی اور اسوریوں پر عاشق ہو گئی (۶) وے سرلشکر اور حاکم تھے دلپسند جوان ارغوانی

پوشاک (۷) اس نے ان سب کے ساتھ چھنالا کیا (۸) اس نے ہرگز اس زنا کاری کو جو اس نے مصر میں کی تھی نہ چھوڑا کیونکہ انہوں نے اس کی بکر پستانوں کو ملا تھا اور اپنی زنا اس پر انڈیلی تھی (۹) اس لئے میں نے اس کے یاروں کے ہاتھ میں، ہاں اسوریوں کے ہاتھ میں جن پر وہ مرتی تھی کردیا (۱۰) انہوں نے اس کو بے ستر کیا (۱۱) اس کی بہن اہولیہ نے یہ سب کچھ دیکھا پر وہ شہوت پرستی میں اس سے (باقی بر صفحہ آئندہ)

Fatawa Ridawiyya, Volume 26

The story of God's two wives and the mention of their excessive fornications and lustful acts in extremely shameful words. In the New Testament, the Epistle of Paul the Apostle to the Galatians, Chapter 3, Verse 13, it mentions the fabricated Jesus Christ of the Christians being accursed, etc., and other such things that are too many to be counted.

[Boxed Text] Arabic: "We believe in Allah and what has been sent down to us and what was sent down to Abraham and Ishmael and Isaac and Jacob and the Descendants, and what was given to Moses and Jesus and what was given to the prophets from their Lord. We make no distinction between [any of them]..." Urdu Translation: We believe in Allah, and in what has been revealed to us, and in what was revealed to Abraham, Ishmael, Isaac, Jacob, and their descendants, and in what was given to Moses and Jesus, and in what was given to the other prophets from their Lord; we [do not differentiate] between any of them in faith...

(Continuation of the footnote from the previous page) ...became worse; she committed more adultery than her sister (12). She fell in love with the Assyrians, her neighbors, who wore flamboyant attire, rode horses, and were attractive young men (13). And I saw that she too became defiled (14). Rather, she increased her harlotry; for when she saw images of men on the wall, pictures of Chaldeans drawn in vermilion (15), with sashes around their waists and handsome colored turbans on their heads (16), as soon as she saw them, she lusted after them and sent messengers to them (17). So the sons of Babylon came to her on the bed of love and defiled her with their harlotry. And when she was defiled by them, her heart turned away from them (18). Then her harlotry was revealed and her nakedness exposed. Then My heart turned away from her, just as My heart had turned away from her sister (19). Even then she multiplied her harlotries, calling to mind the days of her youth when she played the harlot in the land of Egypt (20). And she lusted after her lovers, whose bodies were like those of donkeys and whose ejaculation was like that of horses (21). Thus you brought to mind the lewdness of your youth, when the Egyptians fondled your breasts because of your youthful teats. (End of summary)

Note 2: Christ redeemed us from the curse of the law by purchasing us, as he became a curse for us, for it is written: "Cursed is everyone who is hung on a tree." 12

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 26

ईश्वर की दो पत्नियों की कहानी और अत्यंत शर्मनाक शब्दों में उनके अत्यधिक व्यभिचार और कामुक कृत्यों का उल्लेख। नए नियम (New Testament) में, गलातियों के नाम पौलुस प्रेरित की पत्री, अध्याय 3, पद 13 में, ईसाइयों के मनगढ़ंत ईसा मसीह के शापित होने का उल्लेख है, और ऐसी ही अन्य बातें जो गिनी नहीं जा सकतीं।

[बॉक्स में पाठ] अरबी: "हम अल्लाह पर और उस पर जो हमारी ओर उतारा गया और जो इब्राहीम, इस्माईल, इसहाक, याकूब और उनकी संतानों पर उतारा गया, और जो मूसा और ईसा को दिया गया और जो अन्य नबियों को उनके रब की ओर से दिया गया, उन पर ईमान लाए। हम उनमें से किसी के बीच अंतर नहीं करते..." उर्दू अनुवाद: हमने अल्लाह पर और उस पर जो हमारी ओर उतारा गया और जो इब्राहीम और इस्माईल और इसहाक और याकूब और उनकी औलाद पर उतारा गया, और जो अता किए गए मूसा और ईसा और जो अता किए गए बाकी अंबिया अपने रब के पास से, हम उनमें किसी पर ईमान [लाते हैं]...

(पिछले पृष्ठ के फुटनोट का शेष भाग) ...बदतर हो गई, उसने अपनी बहन के व्यभिचार से भी अधिक व्यभिचार किया (12)। वह अश्शूरियों पर मोहित हो गई जो उसके पड़ोसी थे, जो भड़कीले वस्त्र पहनते थे और घोड़ों पर सवार होते थे और मनभावन युवक थे (13)। और मैंने देखा कि वह भी अपवित्र हो गई (14)। बल्कि उसने व्यभिचार और बढ़ा दिया; क्योंकि जब उसने दीवार पर पुरुषों की आकृतियाँ देखीं, कलदियों के चित्र सिंदूर से खींचे हुए थे (15), कमर पर पटके और सिर पर सुंदर रंगीन पगड़ियाँ थीं (16), तब देखते ही वह उन पर मरने लगी और उनके पास दूत भेजे (17)। सो बेबीलोन के बेटे उसके पास प्रेम की शय्या पर आए और उन्होंने उसके साथ व्यभिचार करके उसे दूषित कर दिया, और जब वह उनसे अपवित्र हो गई, तो उसका जी उनसे भर गया (18)। तब उसका व्यभिचार प्रकट हुआ और उसकी नग्नता उघड़ गई। तब जैसे मेरा जी उसकी बहन से हट गया था, वैसा ही मेरा दिल उससे भी हट गया (19)। फिर भी उसने अपनी जवानी के दिनों को याद करके अपने व्यभिचार को और बढ़ाया जब वह मिस्र की भूमि में व्यभिचार करती थी (20)। और वह अपने उन प्रेमियों पर मरने लगी जिनका शरीर गधों जैसा और जिनका वीर्यपात घोड़ों जैसा था (21)। इस प्रकार तूने अपनी जवानी की कामुकता को याद दिलाया जब मिस्र में तेरी जवानी के स्तनों के कारण तेरी छातियाँ मसली जाती थीं। (संक्षेप में)

नोट 2: मसीह ने हमें मोल लेकर व्यवस्था के श्राप से छुड़ाया, क्योंकि वह हमारे बदले शापित हुआ, क्योंकि लिखा है, जो कोई काठ (पेड़) पर लटकाया गया हो, वह शापित है। 12

خدا کی دو جوروؤں کا قصہ اور سخت شرمناک الفاظ میں ان کی بے حد زنا کاریوں سے شہوت رانیوں کا تذکرہ نیا عہد نامہ پولیس رسول کا خط کلیتوں کو باب ۳ درس ۱۳ انصاری کے یسوع مسیح مصنوع کا ملعون ہونا الی غیر ذلک مما لا یعد ولا یحصٰی۔

[چوکھٹے میں عبارت] عربی: "اٰمَنَّا بِاللّٰہِ وَمَآ اُنْزِلَ اِلَیْنَا وَمَآ اُنْزِلَ اِلٰٓی اِبْرٰھٖمَ وَاِسْمٰعِیْلَ وَاِسْحٰقَ وَیَعْقُوْبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَآ اُوْتِیَ مُوْسٰی وَعِیْسٰی وَمَآ اُوْتِیَ النَّبِیُّوْنَ مِنْ رَّبِّھِمْ لَا نُفَرِّقُ بَیْنَ" اردو ترجمہ: ہم ایمان لائے اللہ پر اور اس پر جو ہماری طرف اترا اور جو اتارا گیا ابراہیم واسمعیل واسحق ویعقوب اور ان کی اولاد پر، اور جو عطا کئے گئے موسیٰ و عیسیٰ اور جو عطا کئے گئے باقی انبیاء اپنے رب کے پاس سے ہم ان میں کسی پر ایمان

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) بد تر ہوئی، اس نے اپنی بہن کی زنا کاری سے زیادہ زنا کاری کی (۱۲) وہ بنی اسور جو اس کے ہمسایہ تھے جو بھڑکیلی پوشاک پہنتے اور گھوڑوں پر چڑہتے اور دل پسند جوان تھے، عاشق ہوئی (۱۳) اور میں نے دیکھا کہ وہ بھی ناپاک ہو گئی (۱۴) بلکہ اس نے زنا کاری زیادہ کی کیونکہ جب اس نے دیوار پر مردوں کی صورتیں دیکھیں کسدیوں کی تصویریں شنگرف سے کھچی تھیں (۱۵) کمروں پر پٹکے کہ سروں پر اچھی رنگین پگڑیاں (۱۶) تب دیکھتے ہی وہ ان پر مرنے لگی اور قاصدوں کو ان کے پاس بھیجا (۱۷) سو بابل کے بیٹے اس پاس آکے عشق کے بستر پر چڑھے اور انہوں نے اس سے زنا کر کے اسے آلودہ کیا اور جب وہ ان سے ناپاک ہوئی تو اس کا جی ان سے بھر گیا (۱۸) تب اس کی زنا کاری علانیہ ہوئی اور اس کی برہنگی بے ستر ہوئی تب جیسا میرا جی اس کی بہن سے ہٹ گیا تھا ویسا میرا دل اس سے بھی ہٹا (۱۹) تب بھی اس نے اپنی جوانی کے دنوں کو یاد کر کے جب وہ مصر کی زمین میں چھنالا

کرتی تھی زناکاری پر زناکاری کی (۲۰) سو وہ پھر اپنے ان یاروں پر مرنے لگی جن کا بدن گدھوں کا سا بدن اور جن کا انزال گھوڑوں کا سا انزال تھا (۲۱) اس طرح تو نے اپنی جوانی کی شہوت پرستی کہ جس وقت مصری تیری جوانی کے پستانوں کے سبب تیری چھاتیاں ملتے تھے یاد دلائی اھ ملخصاً۔

عہ ۲: مسیح نے ہمیں مول لے کر شریعت کی لعنت سے چھڑایا کہ وہ ہمارے بدلے میں لعنت ہوا کیونکہ لکھا ہے جو کوئی کاٹھ پر لٹکا دیا گیا سو لعنتی ہے ۱۲۔

Fatawa Ridawiyya Volume 26

Arabic Verses	Urdu Translation
...[between any] of them, and we are Muslims [in submission] to Him. [2:136][1]	...we make no distinction between them, and to Him we have submitted our necks. (T)
Unquestionably, the curse of Allah is upon the wrongdoers, who avert [people] from the way of Allah and seek to make it [seem] deviant while they are, concerning the Hereafter, disbelievers. [11:18-19][2]	Behold! The curse of God is upon the wrongdoers, who hinder from the path of Allah and seek crookedness in it, and they are deniers of the Hereafter. (T)
Indeed, those who invent falsehood about Allah will not succeed. [10:69][3]	Those who invent lies against Allah will not prosper. (T)
So woe to those who write the "scripture" with their own hands, then say, "This is from Allah," in order to exchange it for a small price. Woe to them for what their hands have written and woe to them for what they earn. [2:79][4]	So woe to those who write the Book with their own hands and then say, 'This is from God,' to gain a small price for it; woe to them for what their hands have written, and woe to them for what they earn. (T)

Allah, Allah! This nation, this nation, total baseness. These people who are at odds with intellect, afflicted by the disease of madness, have become capable of objecting to God, and Muslims should listen to their nonsense? "Indeed we belong to Allah, and indeed to Him we will return." "There is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Most Great." (Indeed, we are for Allah Almighty and to Him we are destined to return, and there is no power to avoid sin nor power to do good except by the grace of Allah Almighty, Who is the Exalted and Great.) Let them first handle their own self-made Bible, take away the forceful objections and external criticisms from it. There is a fine proverb in English: people who live in glass houses should not throw stones. That is, what harm can your pebbles do to the strong fortresses of the Almighty and Subduing Lord? But if even one stone comes from that side, "stones of baked clay" (sijjil), the scene will be like "eaten-up straw" (ka'asfin ma'kul).

---

[1] Al-Quran al-Karim 2/ 136 [2] Al-Quran al-Karim 11/ 18 & 19 [3] Al-Quran al-Karim 10/ 69 [4] Al-Quran al-Karim 2/ 79

अरबी आयतें	उर्दू अनुवाद
...[उनके] बीच किसी में [अन्तर नहीं करते], और हम उसी के आज्ञाकारी हैं। [2:136][1]	...हम उनमें कोई फर्क नहीं करते और हम अल्लाह के हुज़ूर गर्दन रखे हुए (आज्ञाकारी) हैं। (त)
ख़बरदार! ज़ालिमों पर अल्लाह की लानत है, जो अल्लाह की राह से रोकते हैं और उसमें टेढ़ापन तलाश करते हैं और वे ही आख़िरत के इन्कारी हैं। [11:18-19][2]	अरे ज़ालिमों पर ख़ुदा की लानत, जो अल्लाह की राह से रोकते हैं और उसमें कजी (टेढ़ापन) चाहते हैं और वही आख़िरत के मुन्किर (इन्कारी) हैं। (त)
बेशक जो अल्लाह पर झूठ बाँधते हैं वे सफल नहीं होंगे। [10:69][3]	वो जो अल्लाह पर झूठ बाँधते हैं उनका भला न होगा। (त)
तो तबाही है उन लोगों के लिए जो अपने हाथों से किताब लिखते हैं और फिर कहते हैं कि 'यह अल्लाह के पास से है' ताकि उसके बदले थोड़ा सा मूल्य हासिल करें। तो तबाही है उनके लिए उनके हाथों के लिखे के कारण और तबाही है उनके लिए उनकी कमाई के कारण। [2:79][4]	तो ख़राबी है उनके लिए जो किताब अपने हाथ से लिखें फिर कह दें यह ख़ुदा के पास से है कि उनके एवज़ (बदले) थोड़े दाम हासिल करें, तो ख़राबी है उनके लिए उनके हाथों के लिखे से और ख़राबी है उनके लिए इस कमाई से। (त)

अल्लाह, अल्लाह! यह कौम, यह कौम, सरासर कमीनापन। ये लोग जिन्हें अक्ल से बैर है, जिन्हें पागलपन का रोग है, इस काबिल हो गए कि खुदा पर एतराज करें और मुसलमान उनकी बेहूदा बातों पर कान धरें? 'इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन'। 'ला हौला वला.कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम'। (बेशक हम अल्लाह तआला के लिए हैं और उसी की तरफ लौट कर जाने वाले हैं और गुनाह से बचने की ताकत और नेकी करने की.कुव्वत नहीं है मगर अल्लाह तआला की तौफीक से जो बुलन्दी व अज़मत वाला है।) ये पहले अपनी खुद की बनाई हुई बाइबल तो संभालें, उस पर से ज़बरदस्त एतराज़ात और बाहरी आपत्तियाँ तो हटा लें। अंग्रेज़ी में एक कहावत कितनी खूब है कि 'शीशमहल (शीशे के घरों) में रहने वालों को पत्थर फेंकने की शुरुआत नहीं करनी चाहिए'। यानी रब्बे जब्बार व कह्हार के मज़बूत किलों को तुम्हारी कंकरियों से क्या नुकसान पहुँच सकता है? लेकिन

अगर उधर से एक पत्थर भी आया तो 'हज़ारतुम मिन सिज्जील' (कंकड़ का पत्थर) का नज़ारा 'क-असफ़िम माकुल' (खाई हुई खेती की तरह) जैसा होगा।

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 2/ 136 [2] अल-कुरान अल-करीम 11/ 18 और 19 [3] अल-कुरान अल-करीम 10/ 69 [4] अल-कुरान अल-करीम 2/ 79

पृष्ठ 486/613

عربی آیات	اردو ترجمہ
اَحَدٍ مِّنْهُمْ ۖ وَنَحْنُ لَهٗ مُسْلِمُوْنَ ﴿۱۳۶﴾[1]	میں فرق نہیں کرتے اور ہم اللہ کے حضور گردن رکھے ہیں۔ (ت)
اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظّٰلِمِيْنَ ﴿۱۸﴾ الَّذِيْنَ يَصُدُّوْنَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَ يَبْغُوْنَهَا عِوَجًا وَ هُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كٰفِرُوْنَ ﴿۱۹﴾[2]	ارے ظالموں پر خدا کی لعنت، جو اللہ کی راہ سے روکتے ہیں اور اس میں کجی چاہتے ہیں اور وہی آخرت کے منکر ہیں۔ (ت)
اِنَّ الَّذِيْنَ يَفْتَرُوْنَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُوْنَ ﴿۶۹﴾[3]	وہ جو اللہ پر جھوٹ باندھتے ہیں ان کا بھلا نہ ہوگا۔ (ت)
فَوَيْلٌ لِّلَّذِيْنَ يَكْتُبُوْنَ الْكِتٰبَ بِاَيْدِيْهِمْ ثُمَّ يَقُوْلُوْنَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوْا بِهٖ ثَمَنًا قَلِيْلًا ؕ فَوَيْلٌ لَّهُمْ مِّمَّا كَتَبَتْ اَيْدِيْهِمْ وَ وَيْلٌ لَّهُمْ مِّمَّا يَكْسِبُوْنَ ﴿۷۹﴾[4]	تو خرابی ہے ان کے لئے جو کتاب اپنے ہاتھ سے لکھیں پھر کہہ دیں یہ خدا کے پاس سے ہے کہ ان کے عوض تھوڑے دام حاصل کریں، تو خرابی ہے ان کے لئے ان کے ہاتھوں کے لکھے سے اور خرابی ہے ان کے لئے اس کمائی سے۔ (ت)

اللہ اللہ یہ قوم یہ قوم یہ سراسر لوم یہ لوگ جنہیں عقل سے لاگ جنہیں جنون کا روگ، یہ اس قابل ہوئے کہ خدا پر اعتراض کریں اور مسلمان ان کی لغویات پر کان دھریں انا للہ وانا الیہ راجعون۔ ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم (بیشک ہم اللہ تعالٰی کے لئے ہیں اور اسی کی طرف لوٹ کر جانے والے ہیں اور نہیں ہے گناہ سے بچنے کی طاقت اور نہ نیکی کرنے کی قوت مگر اللہ تعالٰی کی

توفیق سے جو بلندی و عظمت والا ہے۔ت) یہ پہلی اپنی ساختہ بائبل تو سنبھالیں قاہر اعتراض باہر ایراد اس پر سے اٹھالیں، انگریزی میں ایک مثل کیا خوب ہے کہ شیش محل کے رہنے والا پتھر پھینکنے کی ابتدا کرے یعنی رب جبار قہار کے محکم قلعوں کو تمہاری کنکریوں سے کیا ضرر پہنچ سکتا ہے، مگر ادھر سے ایک پتھر بھی آیا تو حجارۃ من سجیل (کنکر کا پتھر۔ت) کاسماں کعصف مأکول (کھائی ہوئی کھیتی۔ت)

---

[1] القرآن الکریم ۲/ ۱۳۶ [2] القرآن الکریم ۱۱/ ۱۸ و ۱۹ [3] القرآن الکریم ۱۰/ ۶۹ [4] القرآن الکریم ۲/ ۷۹

Fatawa Rizvia, Volume 26

...will give a taste of.

"And those who have wronged are going to know to what [kind of] return they will be returned." (1) And our final prayer is that all praise belongs to Allah, the Lord of all the worlds, and peace and blessings be upon the Seal of the Prophets, our master and leader Muhammad, and upon all his family and companions. Ameen! (T)

Written by: The sinful servant Ahmad Raza al-Barelvi, may he be forgiven by Muhammad al-Mustafa, the Unlettered Prophet, peace and blessings of Allah Almighty be upon him.

Treatise: Al-Samsam 'ala Mushkil fi Ayat 'Ulum al-Arham (The Sharp Sword upon the Difficulties in the Verse regarding Knowledge of the Wombs) Has ended.

1 Al-Quran al-Karim 26 / 227 Page 487 of 613

फ़तावा रज़विया, ज़िल्द 26

...का मज़ा चखा देगा।

"और ज़ुल्म करने वालों को जल्द ही पता चल जाएगा कि वे किस ओर पलटे जा रहे हैं।" (1) और हमारी दुआ का अंत यह है कि सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो सारे जहानों का रब है। और दुरूद व सलाम हो आख़िरी नबी पर जो हमारे आका और मौला मुहम्मद मुस्तफ़ा हैं और आप के तमाम आल व असहाब पर। आमीन! (त)

लिखने वाले: पापी बंदा अहमद रज़ा बरेलवी, जिस पर मुहम्मद मुस्तफ़ा उम्मी नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की क्षमा हो।

रिसाला (लघु शोध): अस-समसाम अला मुश्किल फ़ी आयत उलूम अल-अरहम (गर्भाशय के ज्ञान की आयत में आने वाली मुश्किलों पर एक तेज़ तलवार) ख़त्म हुआ।

1 अल-कुरान अल-करीम 26 / 227 पृष्ठ 613 का 487

کا مزہ چکھادے گا۔

"وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ " ۱ واخر دعوینا ان الحمد للہ رب العلمین والصلوۃ والسلام علی خاتم النبیین سیدنا ومولانا محمد والہ وصحبہ اجمعین آمین۔ اب جانا چاہتے ہیں ظالم کہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے۔ اور ہماری دعا کا خاتمہ یہ ہے کہ سب خوبیوں سراہا اللہ ہے جو رب ہے سارے جہانوں کا۔ اور درود و سلام ہو آخری نبی پر جو ہمارے آقا و مولا محمد مصطفٰی ہیں اور آپ کے تمام آل واصحاب پر۔ آمین! (ت)

کتبہ عبدہ المذنب احمد رضا البریلوی عفی عنہ بمحمد المصطفی الامٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم

رسالہ الصمصام علی مشکل فی آیۃ علوم الارحام ختم ہوا

۱ القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷ صفحہ ۴۸۷ از ۶۱۳

Volume 26 Fatawa Rizvia

Issue 259: From the country of Bengal, District Faridpur, village Paturakandi, sent by Mr. Shamsuddin. In the Holy Quran, regarding the people of Hell, it is written: "Neither dies therein nor lives" (1). Whereas for a human being, either life or death is necessary; then, after the establishment of existence, how can the negation of both contradictories (life and death) be permissible?

The Answer:

The Great Quran was revealed in the idiom of the Arabs. Allah Almighty said: "By the Lord of the heavens and the earth, it is indeed a truth like your own speech" (2). Allah Almighty said: By the Lord of the heavens and the earth, indeed this Quran is truth in the same language that you speak. (T) And it is the idiom of Arabs, rather of all Arabs and non-Arabs, that they describe a life of such intense agony and prolonged misery as neither living nor dying, neither among the living nor among the dead. "Neither alive to hope for, nor dead to lament over." (T) Its explanation is in another noble verse: "Death will come to him from every direction, but he will not die" (3). Death will come to him from every side, but he will not die. "Death comes to him from every direction" is "He does not live" and "but he will not die" is "He does not die therein." Life and death are not contradictories such that a human is neither in death nor in life; rather, there is an oppositional contrast between them, whether death is a positive existence or a non-existence and privation. And the first (death is an existence) is correct according to me, due to the apparent word of Allah Almighty: "Who created death and life" (4) and the Hadith. And according to me, the first is correct because of the apparent command of Allah Almighty that He created death and...

1. The Holy Quran 20/74 and 87/13
2. The Holy Quran 51/23
3. The Holy Quran 14/17
4. The Holy Quran 67/2 Page 488 of 613

जिल्द 26 फ़तावा रिज़विया

मसला 259: मुल्क बंगाल, ज़िला फ़रीदपुर, गाँव पटुराकांदी से, प्रेषक शम्सुद्दीन साहब। क़ुरआन पाक में अहले नार (जहन्नमियों) की हालत लिखी है: "न वह उसमें मरेगा और न जियेगा" (1)। जबकि इंसान के लिए हयात (जीवन) या ममात (मृत्यु) का होना ज़रूरी है, तो अस्तित्व के प्रमाण के बाद 'नक़ीज़ैन' (दो परस्पर विरोधी चीज़ों) का एक साथ उठ जाना कैसे मुमकिन है?

उत्तर:

महान क़ुरआन अरबों के मुहावरे के अनुसार उतरा है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "तो आसमान और ज़मीन के रब की क़सम, बेशक यह एक हकीक़त है वैसी ही जैसे तुम बोलते हो" (2)। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: तो आसमान और ज़मीन के रब की क़सम बेशक यह क़ुरआन हक़ है वैसी ही ज़बान में जो तुम बोलते हो। (त) और अरब बल्कि तमाम अरब और अजम (ग़ैर-अरब) का मुहावरा है कि ऐसी अत्यंत पीड़ा और लंबी मुसीबत वाली ज़िंदगी को यही कहते हैं कि न जीते हैं न मरते हैं, न ज़ुदाओं में न मुर्दों में। "न जीवित है कि उम्मीद रखी जाए और न मृत है कि मर्सिया (शोक गीत) कहा जाए।" (त) इसका वर्णन दूसरी आयत-ए-करीमा में है कि: "उसे हर तरफ़ से मौत आएगी और वह मरेगा नहीं।" (3) उसे हर तरफ़ से मौत आएगी और मरेगा नहीं। "उसे हर तरफ़ से मौत आएगी" यह "न जीने" के बराबर है और "वह मरेगा नहीं" यह "उसमें न मरने" के बराबर है। और मौत व हयात 'नक़ीज़ैन' नहीं हैं कि इंसान न मौत में हो न हयात में, बल्कि उनमें तज़ाद (विरोध) का मुक़ाबला है, चाहे मौत वजूद रखने वाली चीज़ हो या महज़ हयात का अभाव। मेरे नज़दीक पहला (मौत का वजूद होना) ही सही है अल्लाह तआला के साफ़ फ़रमान की वजह से कि: "जिसने मौत और ज़िन्दगी को पैदा किया" (4) और हदीस की वजह से। और पहला ही मेरे नज़दीक सही है अल्लाह तआला के ज़ाहिर फ़रमान की वजह से कि उसने मौत और...

1. अल-क़ुरआनुल करीम 20/74 और 87/13
2. अल-क़ुरआनुल करीम 51/23
3. अल-क़ुरआनुल करीम 14/17
4. अल-क़ुरआनुल करीम 67/2 पृष्ठ 488/613

مسئلہ ۲۵۹: از ملک بنگال ضلع فرید پور موضع پٹوراکاندے مرسلہ شمس الدین صاحب قرآن پاک میں "لَا یَمُوتُ فِیْهَا وَ لَا یَحْیٰی" (۱) (نہ اس میں جئیں گے اور نہ مریں گے۔ ت) اہلِ نار کی حالت لکھی ہے حالانکہ انسان کو حیات یا ممات کا ہونا ضروری ہے، پس بعد اثباتِ وجود کے ارتفاعِ نقیضین کیونکر جائز ہوسکتا ہے؟

الجواب:

قرآن عظیم محاورہ عرب پر اترا ہے، قال اللہ تعالٰی "فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ اِنَّه لَحَقٌّ مِّثْلَ مَآ اَنَّكُمْ تَنْطِقُوْنَ" (۲) اللہ تعالیٰ نے فرمایا: تو آسمان اور زمین کے رب کی قسم بیشک یہ قرآن حق ہے ویسی ہی زبان میں جو تم بولتے ہو۔ (ت) اور عرب بلکہ تمام عرب و عجم کا محاورہ ہے کہ ایسی کرب شدید و مصیبتِ مدیدہ کی زندگی کو یوں ہی کہتے ہیں کہ نہ جیتے ہیں نہ مرتے ہیں نہ زندوں میں نہ مردوں میں، لاحی فیرجی ولا میت فیرثی (نہ زندہ ہے کہ امید رکھی جائے اور نہ مردہ ہے کہ مرثیہ کہا جائے۔ ت) اس کا بیان دوسری آیتِ کریمہ میں ہے کہ: "وَیَأْتِیهِ الْمَوْتُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَیِّتٍ" (۳) اسے ہر طرف سے موت آئے گی اور مرے گا نہیں۔ یأتیہ الموت من کل مکان یہ "لایحییٰ" اور ماھو بمیت یہ "لایموت فیہا" ہوا، اور موت و حیات نقیضین نہیں کہ انسان نہ موت ہے نہ حیات، بلکہ ان میں تقابلِ تضاد ہے اگر موت وجودی ہے اور عدم و ملکہ اگر عدمی۔ والاول ہو الصحیح عندی الظاہر قولہ تعالٰی "خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَیٰوةَ" (۴) والحدیث اور اول ہی میرے نزدیک صحیح ہے اللہ تعالیٰ کے ظاہرِ فرمان کی وجہ سے کہ اس نے موت اور

۱ القرآن الکریم ۲۰/ ۷۴ و ۸۷ / ۱۳ ۲ القرآن الکریم ۵۱/ ۲۳ ۳ القرآن الکریم ۱۴/ ۱۷ ۴ القرآن الکریم ۶۷/ ۲ صفحه 488 از 613

Fatawa Rizwia | Volume 26

[Top Left Box]: Slaughtering of the ram on the Day of Resurrection, and Allah Almighty knows best. [Top Right Box]: Created life, and because of the hadith about slaughtering a ram on the Day of Resurrection, Allah Almighty knows best (T).

Question 260: From Meerut, Chamar Darwaza, Langri Masjid, residence of Qari Maulvi Muhammad Ishaq Sahib, asked by Muhammad Yaqub Sahib, 3 Sha'ban 1331 AH.

In the verse "And when the earthquake (al-rajfah) seized them" [2] (when the 'rajfah' caught them - T), one person says the meaning of 'rajfah' is "thundering/crackling," while another says it does not mean thundering, but rather 'rajfah' means earthquake as per Jalalayn Sharif, other commentaries, and linguistic dictionaries; it cannot mean thundering. The first person argues that insight (dirayat) requires 'rajfah' to mean thundering because their thundering was the cause of punishment, therefore 'rajfah' means thundering. Now, the query is whether the first person's statement, who interprets 'rajfah' as thundering, is correct, or is the second one's answer, who says it means earthquake, correct? And can the first person be considered an instance of "whoever interprets by his own opinion" [3] (T)? And is saying 'rajfah' means earthquake correct? Is it permissible according to the Ahl-e-Sunnat wa Jama'at or not?

The Answer: The meaning of 'rajfah' as "thundering" is absolutely false and baseless, supported neither by linguistics nor by exegesis (tafsir). Therefore, this is certainly an interpretation based on personal opinion (tafsir bi-al-ray). Confining its meaning to this is a fabrication against Allah's Majesty. His reasoning—that it was the cause—is a deviation from the verse and an unnecessary change of the word from its literal meaning to a metaphorical one. For "the seizing of punishment" is the literal sense, and attributing it to the cause is metaphorical, or it would require assuming a omitted word (mudhaf) like "the punishment of [the cause]." In any case, turning to metaphor without reason or even a possibility within revelation is false and impermissible. In the same story, another...

[Footnotes]: 1. Ruh al-Bayan under the verse "And We ransomed him with a great sacrifice," 23/77, and Mirqat al-Mafatih under the hadith 9/555, 559. 2. The Holy Quran 7/155. 3. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Exegesis, Chapter on what has come regarding one who interprets the Quran by his opinion, Amin Company Delhi 2/119;

Ihya' Ulum al-Din, Book of Etiquette of Quran Recitation, Chapter Four, Matba'at al-Mashhad al-Husayni Cairo 1/289.

[शीर्ष बायाँ बॉक्स]: क़यामत के दिन मेढ़े का वध, और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है। [शीर्ष दायाँ बॉक्स]: जीवन का निर्माण किया, और क़यामत के दिन मेढ़े के वध की हदीस के कारण, अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है (टी)।

प्रश्न 260: मेरठ, चमार दरवाज़ा, लंगड़ी मस्जिद, क़ारी मौलवी मुहम्मद इसहाक़ साहब का निवास, मुहम्मद यक़ूब साहब द्वारा पूछा गया, 3 शाबान 1331 हिजरी।

आयत "जब उन्हें रजफ़ा (भूकंप) ने पकड़ लिया" [2] (जब उन्हें रजफ़ा ने पकड़ा - टी) में, एक व्यक्ति 'रजफ़ा' का अर्थ "कड़कड़ाना" कहता है, जबकि दूसरा व्यक्ति कहता है कि इसका अर्थ कड़कड़ाना नहीं है, बल्कि जलालैन शरीफ़, अन्य व्याख्याओं और भाषाई शब्दकोशों के अनुसार 'रजफ़ा' का अर्थ भूकंप है; यह कड़कड़ाना नहीं हो सकता। पहला व्यक्ति यह तर्क देता है कि सूझ-बूझ (दरायत) यह चाहती है कि रजफ़ा का अर्थ कड़कड़ाना हो क्योंकि उनका कड़कड़ाना ही अज़ाब का कारण बना था, इसलिए रजफ़ा का अर्थ कड़कड़ाना है। अब प्रश्न यह है कि क्या पहले व्यक्ति का कथन सही है जो रजफ़ा का अर्थ कड़कड़ाना करता है, या दूसरे का उत्तर सही है जो इसे भूकंप कहता है? और क्या पहले व्यक्ति को "जिसने अपनी राय से व्याख्या की" [3] (टी) का उदाहरण माना जा सकता है? और क्या रजफ़ा का अर्थ भूकंप कहना सही है? क्या यह अहले सुन्नत व जमाअत के अनुसार जायज़ है या नहीं?

उत्तर: रजफ़ा का अर्थ "कड़कड़ाना" पूरी तरह से गलत और निराधार है, जिसे न तो भाषा विज्ञान और न ही व्याख्या (तफ़सीर) का समर्थन प्राप्त है। इसलिए, यह निश्चित रूप से व्यक्तिगत राय पर आधारित व्याख्या (तफ़सीर बिल-राय) है। इसके अर्थ को इसी तक सीमित करना अल्लाह की गरिमा पर मिथ्यारोप है। उसका तर्क—कि वह कारण था—आयत से विचलन है और बिना किसी आवश्यकता के शब्द को उसके शाब्दिक अर्थ से लाक्षणिक अर्थ में बदलना है। क्योंकि "अज़ाब का पकड़ना" शाब्दिक अर्थ है, और इसे कारण की ओर श्रेय देना लाक्षणिक है, या इसमें किसी लुप्त शब्द (मुज़ाफ़) जैसे "[कारण] का अज़ाब" का अनुमान लगाना होगा। बहरहाल, बिना किसी कारण या यहाँ तक कि ईश्वरीय रहस्योद्घाटन में संभावना के बिना लाक्षणिकता की ओर मुड़ना गलत और नाजायज़ है। इसी कहानी में एक और...

[पादलेख]: 1. रूह अल-बयान आयत "और हमने उसे एक महान बलिदान के साथ छुड़ाया" के तहत, 23/77, और मिरक़ात अल-मफ़ातीह हदीस के तहत 9/555, 559। 2. अल-क़ुरान अल-करीम 7/155। 3. जामी' अत-तिर्मिज़ी, तफ़सीर के अध्याय, उस व्यक्ति के बारे में जो अपनी राय से कुरान की व्याख्या करता है, अमीन कंपनी दिल्ली 2/119; एहया उलूम अद्-दीन, कुरान पाठ के शिष्टाचार की पुस्तक, चौथा अध्याय, मतबाअत अल-मशहद अल-हुसैनी काहिरा 1/289।

[اوپر والا بایاں باکس]: ذبح الکبش یوم القیمۃ ، واللہ تعالٰی اعلم۔ [اوپر والا دایاں باکس]: حیات کو پیدا کیا، اور قیامت کے دن مینڈھے کو ذبح کرنے والی حدیث کی وجہ سے واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۲۶۰: از میرٹھ چمار دروازہ لنگڑی مسجد مکان جناب قاری مولوی محمد اسحاق صاحب مسئولہ محمد یعقوب صاحب ۳ شعبان ۱۳۳۱ھ

آیت "فَلَمَّا اٰخَذْنٰهُمُ الرَّجْفَةُ" [2] (جب ان کو رجفہ نے پکڑا ت) میں ایک شخص رجفہ کے معنی "کڑکڑانے" کے کہتا ہے، اور ایک شخص کہتا ہے کڑکڑانے کے معنی نہیں ہیں بلکہ رجفہ کے معنی زلزلہ کے ہیں جلالین شریف میں اور دیگر تفاسیر میں اور لغت کی کتابوں میں رجفہ کے معنی زلزلہ کے ہیں کڑکڑانے کے نہیں ہو سکتے۔ وہ شخص پہلا یہ کہتا ہے کہ درایت اس کو چاہتی ہے کہ رجفہ کے معنی کڑکڑانے کے ہوں اور یہی ہیں کیونکہ ان کا کڑکڑانا عذاب کا سبب ہوا تھا اس واسطے رجفہ کے معنی کڑکڑانے کے ہیں۔ اب عرض یہ ہے کہ پہلے کا قول صحیح ہے جو رجفہ کے معنی کڑکڑانے کے کرتا ہے یا ثانی کا جواب کہ معنی زلزلہ کے کہتا ہے صحیح ہے؟ اور پہلا شخص من فسر برائہ [3] (جس نے اپنی رائے سے تفسیر کی۔ ت) کا مصداق ہو سکتا ہے یا نہیں؟ اور رجفہ کے معنی زلزلہ کے کہتا ہے صحیح ہے؟ اہلسنت و جماعت کے موافق جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: رجفہ کے معنی یہ کڑکڑانا محض باطل و بے اصل ہے جس پر نہ لغت شاہد نہ تفسیر، تو یہ ضرور تفسیر بالرائے ہے اور اس کا حصر کرنا کہ یہی ہیں حضرت عزت پر افتراء اور اس کا استدلال کہ وہ سبب استدلال آیت میں دوسری تحویل اور لفظ کو حقیقت سے مجاز کی طرف تبدیل

ہے کہ اخذ عذاب حقیقت ہے اور سبب کی طرف اسناد مجاز یا بحذف مضاف تقدیر وبال کی جائے، بہر حال محض بلا وجہ بلکہ بلا مجال وحی عدول بہ مجاز ہے کہ باطل و نا جائز ہے۔ اسی قصہ میں دوسری

[حواشی]: ۱ روح البیان تحت الآیة وفدیناہ بذبح عظیم ۷۷/۲۳ ومرقاة المفاتیح تحت الحدیث ۹/۵۵۹، ۵۵۵ ۲ القرآن الکریم ۷/ ۱۵۵ ۳ جامع الترمذی ابواب التفسیر باب ماجاء فی الذی یفسر القرآن برأیه امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۱۹، احیاء العلوم کتاب آداب تلاوة القرآن الباب الرابع مطبعة المشهد الحسینی قاہرہ ۱/ ۲۸۹

Fatawa-e-Razvia, Volume 26

...at the place "فَاَخَذَتْكُمُ الصّٰعِقَةُ" (Then the thunderbolt seized you). He said that regarding the meaning of 'Sa'iqah' (thunderbolt), for this very reason, it would mean this 'crackling' (sound), rather wherever the Great Quran has mentioned the punishments of fire, boiling water, or 'ghassaq' etc. for the disbelievers, in all their meanings this same 'crackling' will be included as the cause of those punishments. Such a claim is far from both knowledge and reason. And He, Glory be to Him and the Exalted, knows best.

Issue 261: From Ahmedabad, Gujarat, Deccan, Jamalpur locality, sent by Maulvi Abdul Rahim Sahib, 15 Rajab 1336 AH.

[Table] Arabic Text: اخرج محمد بن جرير الطبري عن محمد بن ابراهيم قال كان النبي يأتي قبور الشهداء على رأس كل حول فيقول سلام عليكم بما صبرتم فنعم عقبى الدار وابوبكر وعمر وعثمان۔ Urdu Translation: Muhammad bin Jarir al-Tabari narrated from Muhammad bin Ibrahim that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to visit the graves of the martyrs at the end of every year and say: "Peace be upon you for what you patiently endured. And how excellent is the final home." Abu Bakr, Umar, and Uthman (may Allah be pleased with them) used to do the same. (T)

Question: In which verse's commentary is this narration found in Tafsir Ibn Jarir, Tafsir Durr al-Manthur, and Tafsir Kabir?

The Answer:

In Durr al-Manthur, Volume 4, Page 58:

[Table] Arabic Text: اخرج ابن المنذر وابن مردويه عن انس رضي الله تعالى عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يأتي أحد اكل عام فاذا تفوه الشعب سلم على قبور الشهداء فقال سلم عليكم بماصبرتم فنعم عقبى الدار Urdu Translation: Ibn al-Mundhir and Ibn Mardawayh (may Allah be pleased with them) narrated from the leader, Hazrat Anas (may Allah be pleased with him), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) used to visit Uhud every year. When he would enter the opening of the valley, he would offer salutations at the graves of the martyrs saying: "Peace be upon you for what you patiently endured. And how excellent is the final home."

Footnote: 1 The Holy Quran 2/55 Page 490 of 613

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 26

...जगह "فَاخَذَتْكُمُ الصّٰعِقَةُ" (तो तुमको बिजली ने पकड़ लिया)। फ़रमाया कि 'साइक़ह' के अर्थ में भी इसी दलील से यही कड़कड़ाना होगा, बल्कि जहां-जहां क़ुरआन-ए-अज़ीम ने काफ़िरों पर आग या गर्म पानी या ग़स्साक़ वग़ैरह का ज़िक्र फ़रमाया है, उन सबके अर्थ में यही कड़कड़ाना आएगा कि यही उस अज़ाब का सबब हुआ। ऐसी बात इल्म तो इल्म अक़्ल से भी दूर है। और वह (पाक है) और बुलंद है, सबसे ज़्यादा जानने वाला है।

मसला 261: अज़ अहमदाबाद, गुजरात, दकन, मोहल्ला जमालपुर, मुरसला मौलवी अब्दुल रहीम साहब, 15 रजब 1336 हि.।

[तालिका] अरबी पाठ: اخرج محمد بن جرير الطبري عن محمد بن ابراهيم قال كان النبي يأتي قبور الشهداء على رأس كل حول فيقول سلام عليكم بما صبرتم فنعم عقبى الدار وابوبكر وعمر وعثمان। उर्दू अनुवाद: मुहम्मद बिन जरीर तबरी ने मुहम्मद बिन इब्राहिम से तख़रीज की कि नबी अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम हर साल के अंत में शहीदों की क़ब्रों पर तशरीफ़ लाते और यूँ फ़रमाते: "सलामत हो तुम पर तुम्हारे सब्र का बदला, तो पिछला घर क्या ही ख़ूब मिला।" इसी तरह अबू बक्र, उमर और उस्मान रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम भी करते थे। (त)

सवाल: यह रिवायत तफ़्सीर इब्न-ए-जरीर में और तफ़्सीर दुर्र-ए-मनसूर में और तफ़्सीर कबीर में किस आयत की तफ़्सीर में है?

अल-जवाब:

दुर्र-ए-मनसूर जिल्द 4 सफ़हा 58 में:

[तालिका] अरबी पाठ: اخرج ابن المنذر وابن مردويه عن انس رضي الله تعالى عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يأتي أحد اكل عام فاذا تفوه الشعب سلم على قبور الشهداء فقال سلم عليكم بماصبرتم فنعم عقبى الدار उर्दू अनुवाद: इब्नुल मुन्ज़िर और इब्न मर्दवैया रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा ने सैय्यदुना हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से तख़रीज की कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम हर साल उहुद में तशरीफ़ लाते थे। जब घाटी की फ़राखी (खुले हिस्से) में दाख़िल होते तो क़ुबूर-ए-शुहदा पर सलाम कहते हुए यूँ फ़रमाते: "सलामत हो तुम पर तुम्हारे सब्र का बदला, तो पिछला घर क्या ही ख़ूब मिला।"

पाद-टिप्पणी: 1 अल-क़ुरआन अल-करीम 2/55 पृष्ठ 490 / 613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

جگہ "فَاَخَذَتْكُمُ الصّٰعِقَةُ"۱ (تو تم کو صاعقہ نے پکڑا-ت) فرمایا صاعقہ کے معنی میں بھی اسی دلیل سے یہی کڑکڑانا ہوگا بلکہ جہاں جہاں قرآن عظیم نے اقوالِ کفار پر نار یا حمیم یا غساق وغیرہ کا ذکر فرمایا ہے ان سب کے معنی میں یہی کڑکڑانا آئے گا کہ یہی اس عذاب کا سبب ہوا ایسی بات علم تو علم عقل سے بعید ہے۔ وھو سبحانہ و تعالٰی اعلم مسئلہ ۲۶۱: از احمد آباد گجرات دکن محلہ جمالپور مرسلہ مولوی عبدالرحیم صاحب ۱۵ رجب ۱۳۳۶ھ

اخرج محمد بن جریر الطبري عن محمد بن ابراھیم قال کان النبي یأتي قبور الشھداء علی رأس کل حول فیقول سلام علیکم بما صبرتم فنعم عقبی الدار وابوبکر وعمر وعثمان۔ محمد بن جریر طبری نے محمد بن ابراہیم سے تخریج کی کہ نبی اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہر سال کے اختتام پر شہداء کی قبروں پر تشریف لاتے اور یوں فرماتے: سلامتی ہو تم پر تمہارے صبر کا بدلہ تو پچھلا گھر کیا ہی خوب ملا۔ اسی طرح ابو بکر، عمر اور عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہم بھی کرتے تھے۔ (ت)

یہ روایت تفسیر ابن جریر میں اور تفسیر در منثور میں اور تفسیر کبیر میں کس آیت کی تفسیر میں ہے؟ الجواب:

در منثور جلد ۴ صفحہ ۵۸:

اخرج ابن المنذر وابن مردویه عن انس رضي اللہ تعالی عنه ان رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم کان یأتي أحد اکل عام فاذا تفوه الشعب سلم علی قبور الشھداء فقال سلم علیکم بماصبرتم فنعم عقبی الدار ابن منذر اور ابن مردویہ رضی اللہ تعالٰی عنہما نے سیدنا حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے تخریج کی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہر سال اُحد میں تشریف لاتے تھے۔ جب گھاٹی کی

فراخی میں داخل ہوتے تو قبورِ شہداء پر سلام کہتے ہوئے یوں فرماتے: سلامتی ہو تم پر تمہارے صبر کا بدلہ تو پچھلا گھر کیا ہی خوب ملا۔

Fatawa Razawiya, Volume 26

[Arabic]: And Abu Bakr, Umar, and Uthman, may Allah be pleased with them. — 1
[Urdu]: Our master Abu Bakr, Hazrat Umar, and Hazrat Uthman Ghani (may Allah be pleased with them) used to do the same. (T)

Ibn Jarir, Vol 13, p. 82: [Arabic]: Muthanna narrated to me, Suwayd said, Ibn al-Mubarak informed us from Ibrahim bin Muhammad from Suhayl bin Abi Salih from Muhammad bin Ibrahim who said: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to visit the graves of the martyrs at the end of every year and say: "Peace be upon you for what you patiently endured, and how excellent is the final abode!" And Abu Bakr, Umar, and Uthman (may Allah be pleased with them). — 2
[Urdu]: Muthanna narrated a Hadith to me on the authority of Suwayd. Suwayd said, Ibn al-Mubarak informed us, he from Ibrahim bin Muhammad, he from Suhayl bin Abu Salih, he narrated from Muhammad bin Ibrahim that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) would visit the graves of the martyrs at the end of each year and say: "Peace be upon you, for your patience you have been rewarded with such an excellent final home." Abu Bakr, Umar, and Uthman (may Allah be pleased with them) also used to do the same. (T)

Tafsir Kabir, Vol 5, p. 295: [Arabic]: From the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) that he used to visit the graves of the martyrs at the end of every year and say: "Peace be upon you for what you patiently endured, and how excellent is the final home!" And the four Caliphs (may Allah be pleased with them) used to do likewise. — 3 [Urdu]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) used to visit the graves of the martyrs at the end of each year and say: "Peace be upon you, for your patience you have been rewarded with such an excellent home in the hereafter." The four Caliphs (may Allah be pleased with them) also used to do the same. (T)

Tafsir Nishapuri, Vol 13, p. 92: [Arabic]: And it is narrated from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)... [Urdu]: The Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) every year...

---

1. Al-Durr al-Manthur under verse 13/24, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/67-68
2. Jami' al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir) under verse 13/24, al-Matba'ah al-Maymaniyah Egypt, 13/82

3. Mafatih al-Ghayb (al-Tafsir al-Kabir) under verse 13/24, al-Matba'ah al-Maymaniyah Egypt, 19/25

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

[अरबी]: और अबू बक्र, उमर और उस्मान, अल्लाह उन पर प्रसन्न हो। — 1 [उर्दू]: हमारे आका अबू बक्र, हज़रत उमर और हज़रत उस्मान गनी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) भी ऐसा ही करते थे। (त)

इब्न जरीर, जिल्द 13, पृष्ठ 82: [अरबी]: मुथन्ना ने मुझे बताया, सुवैद ने कहा, इब्न अल-मुबारक ने हमें इब्राहिम बिन मुहम्मद से, उन्होंने सुहैल बिन अबी सालेह से, उन्होंने मुहम्मद बिन इब्राहिम से बताया जिन्होंने कहा: पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) हर साल के अंत में शहीदों की कब्रों पर आते थे और कहते थे: "तुम पर शांति हो क्योंकि तुमने धैर्य रखा, और अंतिम घर कितना उत्कृष्ट है!" और अबू बक्र, उमर और उस्मान (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो)। — 2 [उर्दू]: मुथन्ना ने सुवैद के हवाले से मुझे हदीस सुनाई। सुवैद ने कहा हमें इब्न अल-मुबारक ने खबर दी, उन्होंने इब्राहिम बिन मुहम्मद से, उन्होंने सुहैल बिन अबू सालेह से, उन्होंने मुहम्मद बिन इब्राहिम से रिवायत की कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हर साल के अंत में शहीदों की कब्रों पर तशरीफ लाते और फरमाते: "तुम पर सलामती हो तुम्हारे सब्र का बदला तो पिछला घर क्या ही खूब मिला।" अबू बक्र, उमर और उस्मान (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) भी ऐसा ही करते थे। (त)

तफ़सीर कबीर, जिल्द 5, पृष्ठ 295: [अरबी]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत है कि वे हर साल के अंत में शहीदों की कब्रों पर आते थे और कहते थे: "तुम पर शांति हो क्योंकि तुमने धैर्य रखा, और अंतिम घर कितना उत्कृष्ट है!" और चारों खलीफा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) भी ऐसा ही करते थे। — 3 [उर्दू]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हर साल के अंत में शहीदों की कब्रों पर तशरीफ लाते और फरमाते: "सलामत हो तुम पर तुम्हारे सब्र का बदला तो आख़िरत का घर क्या ही खूब मिला।" खुलफ़ा-ए-अरबा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) भी ऐसा ही करते थे। (त)

तफ़सीर निशापुरी, जिल्द 13, पृष्ठ 92: [अरबी]: और पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत है... [उर्दू]: नबी अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हर साल के..

---

1. अल-दुर्र अल-मंसूर आयत 13/24 के तहत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत 2/67-68
2. जामी अल-बयान (तफ़सीर इब्न जरीर) आयत 13/24 के तहत, अल-मतबा अल-मैमनिया मिस्र 13/82

3. मफ़ातीह अल-ग़ैब (अल-तफ़सीर अल-कबीर) आयत 13/24 के तहत, अल-मतबा अल-मैमनिया मिस्र 19/25

فتاوی رضویہ، جلد ۲۶

وابو بکر وعمر وعثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہم - 1 | سیدنا ابوبکر، حضرت عمر اور حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہم بھی ایسا ہی کرتے تھے۔ (ت)

ابن جریر جلد ۱۳ ص ۸۲ : حدثنی المثنی ثنا سوید قال اخبرنا ابن المبارک عن ابراھیم بن محمد عن سہیل بن ابی صالح عن محمد بن ابراھیم قال کان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یأتی قبور الشھداء علی رأس کل حول فیقول السلام علیکم بما صبرتم فنعم عقبی الدار وابو بکر وعمر وعثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہم - 2 | مجھے مثنی نے بحوالہ سوید حدیث بیان کی۔ سوید نے کہا ہمیں ابن المبارک نے خبر دی، انہوں نے ابراہیم بن محمد سے، انہوں نے سہیل بن ابو صالح سے، انہوں نے محمد بن ابراہیم سے روایت کی کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہر سال کے اختتام پر شہداء کی قبروں پر تشریف لاتے اور یوں فرماتے: تم پر سلامتی ہو تمہارے صبر کا بدلہ تو پچھلا گھر کیا ہی خوب ملا۔ ابوبکر، عمر اور عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہم بھی ایسا ہی کرتے تھے۔ (ت)

تفسیر کبیر جلد ۵ ص ۲۹۵: عن رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم انہ کان یأتی قبور الشھداء رأس کل حول فیقول السلام علیکم بما صبرتم فنعم عقبی الدار والخلفاء الاربعۃ ھکذا کانوا یفعلون رضی اللہ تعالیٰ عنہم - 3 | رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہر سال کے اختتام پر شہیدوں کی قبروں پر تشریف لاتے اور یوں فرماتے: سلامتی ہو تم پر تمہارے صبر کا بدلہ تو آخرت کا گھر کیا ہی خوب ملا۔ خلفاء اربعہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم بھی ایسا ہی کرتے تھے۔ (ت)

تفسیر نیشاپوری جلد ۱۳ ص ۹۲ : وروی عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم | نبی انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہر سال کے

1 الدر المنثور تحت آیت ۱۳/ ۲۴ داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۶۷ - ۶۸ 2 جامع البیان (تفسیر ابن جریر) تحت آیت ۱۳/ ۲۴ المطبعة المیمنة مصر ۱۳/ ۸۲ 3 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیت ۱۳/ ۲۴ المطبعة المیمنة مصر ۱۹/ ۲۵

Fatawa Razawiyya, Volume 26

[Boxed Text] Arabic: “He used to visit the graves of the martyrs at the end of every year and say: Peace be upon you for what you patiently endured. And how excellent is the final home!” Urdu: At the end, he would come to the graves of the martyrs and say: Peace be upon you, the reward for your patience; what a fine final home you have received. (T)

Problem 262: From Shahjahanpur Bazar Sabzi Mandi, sent by Muhammad Amin, Merchant, 9 Jumada al-Ula 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: the division of the Holy Quran for the benefit of Uthman (may Allah be pleased with him) is into thirty parts. Some parts start from a Surah, some from a Ruku (section), and some from the middle of a Ruku. Some parts are large and some are small. Is there any rule that has been observed in every part, or has it been established without observing a general rule? "Alhamdulillah" is kept separate from the first part, and sometimes a verse is left out from the beginning of a Surah, and whatever else is observed in it, only your presence can explain. Our comfort can only come from the pen of your luminous presence.

The Answer: The division into parts was not done by the Commander of the Faithful Uthman Ghani (may Allah be pleased with him), nor by any Companion or Successor (Tabi'i). It is not known who started it; it is a very recent occurrence. It seems apparent that the person who initiated it divided the Mushaf (copy of the Quran) he had into thirty sections based on an equal number of pages, and these divisions happened to fall at those spots, and this became prevalent in these lands. There is no consensus on this everywhere; rather, the division in places like Syria is somewhat different. In any case, this is not a mandatory matter, nor is there any harm in following it. And Allah knows best.

Problem 263: From Barrackpore, Murghi Mahal neighborhood near Kunjaram, sent by Hafiz Muhammad Jafar, Pesh Imam, 10 Shaban 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: was the Holy Word (Quran) revealed with diacritics (i'rab) from the Lord Almighty to the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), or were the diacritics corrected after the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him)?

The Answer: The noble text of the Great Quran was revealed to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). In the text...

Footnote: Gharaib al-Quran under verse 13/24, Mustafa al-Babi, Egypt 13/83. Page 492 of 613

फतावा रज़विया, जिल्द २६

[बॉक्स किया हुआ पाठ] अरबी: "इन्ने काना याती कुबूरुश शुहदाआ अला रासि कुल्लि हौलिन फयकुलु: सलमुन अलैकुम बिमा सबर्तुम फ़निअमा उकबाद दार - फ़क़त" उर्दू: अंत में वह शहीदों की कब्रों पर आते और यूँ फरमाते: तुम पर सलामती हो, तुम्हारे सब्र का बदला, तो पिछला घर क्या ही खूब मिला। (त)

मसअला २६२: शाहजहाँपुर बाज़ार सब्जी मंडी से, भेजने वाले मोहम्मद अमीन व्यापारी, ९ जमादी अल-उला १३३७ हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसअले में कि कुरआन शरीफ़ का तीस पारों में विभाजन हज़रत उस्मान रज़ियल्लाहु अन्हु के फ़ैज़-प्राप्त तरीके के रूप में है; कोई पारा सूरह से शुरू हुआ और कोई रुकू से और कोई रुकू के बीच से, और कोई पारा बड़ा है कोई छोटा, क्या इसके लिए कोई नियम है जिसका हर पारे में पालन किया गया है या बिना किसी व्यापक नियम के इसे तय कर दिया गया है? 'अलहम्दु' को पहले पारे से अलग रखा गया है और कभी सूरह की शुरुआत से एक आयत छोड़ दी गई है, इसमें और क्या नियम देखे गए हैं, इसका विवरण केवल हुज़ूर ही दे सकते हैं और हमारी तसल्ली हुज़ूर के नूरानी कलम से ही हो सकती है।

अल-जवाब: पारों में विभाजन न अमीरुल मोमिनीन उस्मान ग़नी रज़ियल्लाहु अन्हु ने किया, न किसी सहाबी ने, न किसी ताबिई ने। पता नहीं इसकी शुरुआत किसने की, यह बहुत नई बात है। ज़ाहिर ऐसा मालूम होता है कि जिस व्यक्ति ने इसकी शुरुआत की, उसने अपने पास मौजूद मुसहफ़ (कुरआन की प्रति) को पन्नों की संख्या के आधार पर तीस बराबर हिस्सों में बाँट लिया और यह विभाजन उन जगहों पर हो गया, और यही इन शहरों में प्रचलित हो गया। हर जगह इस पर इत्तेफाक (सहमति) भी नहीं है, बल्कि शाम आदि का विभाजन इससे कुछ अलग है। बहरहाल, यह कोई ज़रूरी बात नहीं है और न ही इसे मानने में कोई हर्ज है। वल्लाहु तआला आलम।

मसअला २६३: बैरकपुर मोहल्ला मुर्गी महाल निकट कुंजरम से, भेजने वाले हाफ़िज़ मोहम्मद जाफ़र पेश इमाम, १० शाबान १३३७ हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसअले में कि कलाम-ए-मजीद एराब (ज़ेर-ज़बर-पेश) के साथ खुदावंद-ए-करीम की तरफ से रसूल-ए-मकबूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पर नाज़िल हुआ करता था या रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बाद एराब ठीक किए गए?

अल-जवाब: हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पर कुरआन अज़ीम की इबारत-ए-करीमा नाज़िल हुई, इबारत में...

पाद-टिप्पणी: ग़राइबुल कुरआन आयत १३/२४ के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र १३/८३। पेज ४९२ / ६१३

[باکس شدہ عبارت] عربی: انه کان یأتي قبور الشهداء علی رأس کل حول فیقول: سلم علیکم بما صبرتم فنعم عقبی الدار - فقط اردو: اختتام پر شہیدوں کی قبروں پر تشریف لاتے اور یوں فرماتے: سلامتی ہو تم پر تمہارے صبر کا بدلہ تو پچھلا گھر کیا ہی خوب ملا۔ (ت)

مسئلہ ۲۶۲: از شاہجہان پور بازار سبزی منڈی مرسلہ محمد امین تاجر ۹ جمادی الاولٰی ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ تقسیم قرآن شریف برائے فیض پیرائے حضرت عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہ تیس پارہ پر ہے، کوئی پارہ سورت سے شروع ہوا اور کوئی رکوع سے اور کوئی درمیان رکوع سے، اور کوئی پارہ بڑا ہے کوئی چھوٹا، اس کے واسطے کوئی قاعدہ ہے جس کی رعایت ہر پارہ میں ہے یا بلارعایت قاعدہ کلیہ مقرر کر دی ہے؟ الحمد کو پارہ اول سے علیحدہ رکھا ہے اور ربما سے ایک آیت چھوڑ دی شروع سورت سے اس کا سرا اور جو کچھ اور اس میں مرعی ہے حضور ہی بیان فرما سکتے ہیں اور ہم جسلا کی تسکین حضور پر نور ہی کے قلم سے ہو سکتی ہے۔

الجواب: پاروں پر تقسیم امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ نے نہ کی نہ کسی صحابی نہ کسی تابعی نے۔ معلوم نہیں اس کی ابتدا کس نے کی، یہ بہت حادث ہے، ظاہر ایسا معلوم ہوتا ہے کہ جس شخص نے اس کی ابتداء کی اس نے اپنے پاس کے مصحف شریف کو تیس حصوں پر کہ باعتبار عدد اوراق مساوی تھے تقسیم کر لیا اور یہ تقسیم ان ان مواقع پر آ کے واقع ہوئی، اور یہی ان بلاد میں رائج ہو گئی، سب جگہ اس پر اتفاق بھی نہیں بلکہ شام وغیرہ کی تقسیم اس سے کچھ مختلف ہے۔ بہر حال یہ کچھ ضروری بات نہیں نہ اس کے ماننے میں حرج۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۶۳: از بارکپور محلہ مرغی محال متصل کنجڑام حال مرسلہ حافظ محمد جعفر پیش امام ۱۰ شعبان ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کلام مجید باعراب خداوند کریم کی طرف سے رسول مقبول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر نازل ہوا کرتا تھا یا اعراب بعد رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے درست کیا گیا؟

الجواب: حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر قرآن عظیم کی عبارت کریمہ نازل ہوئی عبارت میں

حاشیہ: ۱ غرائب القرآن تحت آیہ ۱۳/ ۲۴ مصطفی البابی مصر ۱۳/ ۸۳ صفحہ ۴۹۲ از ۶۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 26

Vowels (diacritics) were not used. By the order of the Prophet (peace be upon him), the Noble Companions such as the Leader of the Believers Uthman Ghani, Hazrat Zaid bin Thabit, Ameer Mu'awiyah, and others (may Allah be pleased with them) used to write it. There were no vowels in their writing either; these became prevalent from the era of the Successors (Tabi'un). And Allah Almighty knows best.

Problem 464: From village Pakri, District Gurgaon, Post Office Dahnia, submitted by Muhammad Yasin Khan, 10th Ramadan 1339 AH.

What do the scholars of religion say about whether Tafsir-e-Qadri is authentic or unauthentic?

The Answer:

This is an Urdu book; I have not seen it. And Allah Almighty knows best.

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawat-e-Islami Page 493 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

एराब (ज़ेर, ज़बर, पेश) नहीं लगाए जाते थे। हुज़ूर के हुक्म से सहाबा किराम जैसे अमीरुल मोमिनीन उस्मान गनी, हज़रत ज़ैद बिन साबित, अमीर मुआविया और अन्य (रज़ियल्लाहु अन्हुम) इसे लिखते थे। उनके लेखन में भी एराब नहीं थे; ये ताबेईन के ज़माने से प्रचलित हुए। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 464: ग्राम पाकरी, ज़िला गुड़गांव, डाकखाना दहनीया, प्रेषक मुहम्मद यासीन खान, 10 रमज़ान 1339 हिजरी।

धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि तफ़सीर-ए-कादरी मोतबर (विश्वसनीय) है या ग़ैर-मोतबर?

अल-जवाब:

यह उर्दू किताब है; मैंने इसे नहीं देखा। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

www.dawateislami.net आई.टी. मज्लिस-ए-दावत-ए-इस्लामी पृष्ठ 493/613

اعراب نہیں لگائے جاتے حضور کے حکم سے صحابہ کرام مثل امیر المومنین عثمان غنی و حضرت زید بن ثابت و امیر معاویہ و غیرہم رضی اللہ تعالیٰ عنہم اسے لکھتے ان کی تحریر میں بھی اعراب نہ تھے یہ تابعین کے زمانے سے رائج ہوئے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۴۶۴: از موضع پاکڑی ضلع گوڑگانوہ ڈاکخانہ دہنیہ مسئولہ محمد یسین خاں ۱۰/ رمضان ۱۳۳۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ تفسیر قادری معتبر ہے یا غیر معتبر؟

الجواب:

یہ اُردو کتاب ہے میں نے نہیں دیکھی۔ واللہ تعالیٰ اعلم

Fatawa Razawiyya Volume 26

Gatherings and Assemblies (Milad, Gyarveen Shareef, etc.)

Treatise Iqamat al-Qiyamah 'ala Ta'in al-Qiyam li-Nabi Tihamah 1299 AH (Bringing Doomsday upon the one who objects to the respectful standing for the Prophet of Tihamah, peace and blessings of Allah be upon him)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. From the state of Mustafa Abad, known as Rampur, in conjunction with many questions, 1299 AH.

Problem 265: What do the scholars of religion say about this issue: What is the status of standing during a Milad gathering at the time of the mention of the birth of the Best of Creation, upon whom be the best of prayers and peace? Some people have a debate denying this standing, and for this reason that...

फ़तावा रज़विया खंड २६

महफ़िल और मजालिस (मिलाद और ग्यारहवीं शरीफ आदि)

रिसाला इक़ामतुल क़ियामाह अला ताइनिल क़ियाम लि-नबी-ए-तिहामाह १२९९ हि. (नबी-ए-तिहामा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के लिए कियाम-ए-ताज़ीमी पर एतराज़ करने वाले पर क़ियामत क़ायम करना)

बिस्मिल्लाहिर्रहमानिर्रहीम रियासत मुस्तफ़ा आबाद उर्फ़ रामपुर से, बहुत सारे सवालों के साथ १२९९ हि.

मसला २६५: उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि मज्लिस-ए-मिलाद में हुज़ूर ख़ैरुल अनाम अलैहि अफ़ज़लुल सलातु वसल्लम की विलादत के ज़िक्र के वक़्त कियाम (खड़े होने) की क्या हैसियत है? बाज़ लोग इस कियाम से इंकार और बहस रखते हैं और इस वजह से कि...

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

محافل ومجالس (میلاد وگیارہویں شریف وغیرہ)

رسالہ اقامۃ القیامۃ علی طاعن القیام لنبی تہامۃ ۱۲۹۹ھ (نبی تہامہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے قیام تعظیمی پر اعتراض کرنے والے پر قیامت قائم کرنا)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط از ریاست مصطفی آباد عرف رامپور بضمن سوالات کثیرہ ۱۲۹۹ھ

مسئلہ ۲۶۵: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مجلس میلاد میں قیام وقت ذکرِ ولادت حضور خیرالانام علیہ افضل الصلوۃ والسلام کیا ہے، بعض لوگ اس قیام سے انکار بحث رکھتے اور اسے بدیں وجہ کہ

Fatawa Razawiyya Volume 26

Question: They consider it an evil and forbidden innovation because it was not in the first three generations and say we want evidence from the companions and successors, otherwise we do not accept. What is the solution to their statements? State it and be rewarded. (T)

Answer:

[Arabic Text:] All praise is for Allah, by Whose permission the heavens stand, and blessings and peace be upon the one through whom the pillars of the brilliant Sharia were established, our master and leader Muhammad, at whose birth the high-ranking angels stood, and upon his family and companions who remained steadfast in the etiquettes of venerating him morning and evening. I bear witness that there is no god but Allah, He is alone, having no partner, and that Muhammad is His servant and Messenger, the leader of the Prophets. May the blessings and peace of Allah be upon him and them as long as the dust-covered trees remain standing in glorification and the stars of the green heaven prostrate to the Ever-Living, the Self-Sustaining. Amen! One who stands with humility before the owner of the Praiseworthy Station and Intercession, Abdul Mustafa Ahmad Raza al-Muhammadi, the Sunni Hanafi Qadiri Barkati Barelwi, says: May Allah forgive him and establish him in the station of the noble and righteous predecessors. Amen.

[Urdu Translation:] All praises are for Allah, the Almighty, by whose command the heavens stand. Blessings and peace be upon the personality through whom the pillars of the bright Sharia are established; he is our master Muhammad Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), at the time of whose birth the high-ranking angels stood, and upon his family and companions who remained steadfast in performing the etiquettes of veneration for him morning and evening. I bear witness that there is no god but Allah, He is alone, having no partner, and Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is Allah's servant and Messenger; he is the guardian and overseer of the noble prophets. May blessings and peace be upon him and all the prophets as long as the dust-laden trees remain standing with glorification and as long as the stars of the heaven continue to prostrate in the presence of the Ever-Living and All-Sustaining. Amen! Standing humbly in the presence of the owner of the Praiseworthy Station and intercession (peace and blessings of Allah be upon him), says Abdul Mustafa Ahmad Raza

Mohammadi Sunni Hanafi Qadri Barkati Barelwi, may Allah forgive him and make him a successor of the righteous predecessors. Amen. (T)

O Allah! Guide towards truth and correctness. (T)

फतावा रज़विया जिल्द 26

प्रश्न: वे इसे एक बुरी और हराम बिदअत (नवाचार) मानते हैं क्योंकि यह पहली तीन पीढ़ियों में नहीं था और कहते हैं कि हमें सहाबा और ताबिईन से सबूत चाहिए, अन्यथा हम नहीं मानते। उनके कथनों का क्या समाधान है? बयान करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

उत्तर:

[अरबी पाठ:] अल्लाह के लिए सभी प्रशंसाएँ हैं, जिसकी आज्ञा से आकाश कायम है, और उस हस्ती पर दुरूद और सलाम हो जिसके माध्यम से उज्ज्वल शरीयत के स्तंभ स्थापित हुए, हमारे स्वामी और नेता मुहम्मद, जिनके जन्म के समय उच्च पदस्थ फ़रिश्तों ने कियाम किया, और उनके परिवार और साथियों पर जो सुबह और शाम उनके सम्मान के शिष्टाचार में अडिग रहे। मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के अलावा कोई पूज्य नहीं है, वह अकेला है, उसका कोई साथी नहीं है, और मुहम्मद उसके बंदे और रसूल हैं, नबियों के सरदार। उन पर और उन सभी नबियों पर अल्लाह का दुरूद और सलाम हो जब तक कि धूल भरे पेड़ तस्बीह (महिमामंडन) के साथ खड़े रहें और हरे आसमान के तारे 'हय्य व कय्यूम' (अल्लाह) के सामने सजदा करते रहें। आमीन! मकाम-ए-महमूद और शफ़ाअत के स्वामी के सामने कुछ विनीत भाव से खड़े होकर, अब्दुल मुस्तफा अहमद रज़ा अल-मुहम्मदी सुन्नी हनफी कादिरी बरकाती बरेलवी कहते हैं: अल्लाह उन्हें माफ़ करे और उन्हें नेक और पवित्र पूर्वजों के पद पर स्थापित करे। आमीन।

[उर्दू अनुवाद:] सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जिसके आदेश से आसमान कायम है। दुरूद और सलाम हो उस हस्ती पर जिसके माध्यम से रोशन शरीयत के स्तंभ स्थापित हैं; वे हमारे स्वामी मुहम्मद मुस्तफा (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) हैं जिनके जन्म के समय उच्च पदस्थ फ़रिश्तों ने कियाम किया, और उनके परिवार और साथियों पर जो सुबह-शाम उनके लिए सम्मान के शिष्टाचार निभाने में अडिग रहे। मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के अलावा कोई इबादत के लायक नहीं, वह अकेला है, उसका कोई साथी नहीं, और मुहम्मद (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) अल्लाह के बंदे और रसूल हैं, वह नबियों के संरक्षक और निरीक्षक हैं। उन पर और सभी नबियों पर दुरूद और सलाम हो जब तक कि धूल से सने पेड़ तस्बीह के साथ खड़े रहें और जब तक आसमान के तारे 'हय्य व कय्यूम' की बारगाह में सजदा करते रहें। आमीन! मकाम-ए-महमूद और शफ़ाअत के स्वामी (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) की बारगाह में आज़िज़ी के साथ कियाम करते हुए

कहता है अब्दुल मुस्तफा अहमद रज़ा मोहम्मदी सुन्नी हनफी कादरी बरकाती बरेलवी, अल्लाह उनकी मगफिरत फरमाए और उन्हें सलफ सालेहीन का उत्तराधिकारी बनाए। आमीन। (त)

ऐ अल्लाह! सत्य और शुद्धता की ओर मार्गदर्शन कर। (त)

قرونِ ثلاثہ میں نہ تھا بدعتِ سیئہ و حرام سمجھتے اور کہتے ہیں ہمیں صحابہ و تابعین کی سند چاہئے ورنہ ہم نہیں مانتے۔ ان کے اقوال کا حل کیا ہے؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب:

[عربی متن:] الحمد لله الذی باذنہ تقوم السماء والصلوۃ والسلام علی من قامت بہ ارکان الشریعۃ الغراء سیدنا و مولانا محمد الذی قامت فی مولدہ ملئکۃ العلیا وعلی آلہ و صحبہ القائمین بآداب تعظیمہ في الصبح و المساء واشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له و ان محمدا عبده ورسوله، قيم الانبياء صلوات الله وسلامه عليه وعليهم ماقامت تسبيح القيام اشجار الغبراء وسجدت للحی القيوم نجوم الخضراء آمین! قال القائم ببعض الضراعة الی صاحب المقام المحمود والشفاعة عبد المصطفٰی احمد رضا المحمدی السنی الحنفی القادری البرکاتی البریلوی غفر الله له واقامه مقام السلف الکرام البررۃ الکلمة أمین۔

[اردو ترجمہ:] تمام تعریفیں اللہ تعالٰی کے لئے ہیں جس کے حکم سے آسمان قائم ہے۔ درود و سلام ہو اس ذات پر جس کے ذریعے روشن شریعت کے ارکان قائم ہیں وہ ہمارے آقا محمد مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہیں جن کے میلاد کے وقت عالی مرتبت ملائکہ نے قیام کیا، اور آپ کی آل و اصحاب پر جو صبح و شام آپ کے لئے آدابِ تعظیم کی بجا آوری میں قائم رہے، میں گواہی دیتا ہوں کہ اللہ تعالٰی کے سوا کوئی عبادت کے لائق نہیں، وہ اکیلا ہے اس کا کوئی شریک نہیں، اور محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اللہ کے بندے اور رسول ہیں، وہ انبیاء کرام کے متولی و نگران ہیں،

آپ پر اور تمام انبیاء پر درود و سلام ہو جب تک غبار آلود درخت تسبیح کے ساتھ قائم رہیں اور جب تک آسمان کے ستارے بارگاہِ حی و قیوم میں سجدے کرتے رہیں، آمین! مقامِ محمود اور شفاعت کے مالک صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی بارگاہ میں عاجزانہ قیام کرتے ہوئے کہتا ہے عبدالمصطفٰی احمد رضا محمدی سنی حنفی قادری برکاتی بریلوی، اللہ تعالیٰ اس کی مغفرت فرمائے اور اسے سلف صالحین کا قائم مقام بنائے۔ آمین۔ (ت)

اللھم ھدایۃ الحق والصواب (اے اللہ! حق اور درستگی کی ہدایت فرمات)

Fatawa Rizwia Volume 26

There are two points that must be communicated here: Firstly: To state the ruling at this blessed place based on the books and fatwas of the scholars (may their secrets be sanctified) through which, with the help of Allah, the truth may be clarified for those in agreement and falsehood be exposed, and the office of fatwa may reach its rightful due. Secondly: To answer the fallacy prevalent in similar words among all opponents, great and small, that "since this act did not exist in the first three generations, it is therefore innovation (bid'at) and misguidance." Had there been any goodness in it, they would have done it. In such matters of dispute, the utmost effort of the deniers is limited to this premise, on the basis of which they - God forbid - label the Ahl al-Sunnah, the vast majority of the nation, and thousands of leaders of Sharia and Tariqa as innovators and misguided, and they have absolutely no fear of God or the Day of Judgment in their hearts. Although the position of giving a fatwa is not a place for exhaustive debate, total avoidance in such a place is also not appropriate. Therefore, this humble servant will present a few concise sentences in the second point. If you look at their foundations, they are few words, but if you understand their meanings, they are comprehensive and sublime. And with Allah lies success at all times, in Him is trust, and from Him is help sought. Praise be to Allah, Lord of the worlds. First Point: Allah (the Almighty) revealed a Sharia that is luminous, white, radiant, general, complete, perfect, and all-encompassing. By His praise, He perfected our religion for us, and through His grace, for the sake of His most noble Beloved, the enlightened Master of the universe (peace and blessings of Allah be upon him), He completed His favor upon us. Allah the Almighty said:

"This day I have perfected for you your religion and completed My favor upon you and have approved for you Islam as religion." 1

Praise be to Allah, Lord of the worlds, and may the blessings of Allah be upon the one through whom He bestowed favors upon us in this world and in the religion, and through whom He will bestow favors, if Allah wills, in the Hereafter for ever and ever.

Today I have perfected for you your religion and completed My favor upon you and have approved for you Islam as religion. (T)

All praises are for Allah the Almighty, Who is the Sustainer of all the worlds, and may blessings be upon that being for whose sake Allah the Almighty granted us the blessings of religion and the world. And through his mediation, if Allah wills, we will be granted the blessings of the Hereafter until eternity. (T)

यहाँ दो बातें सूचित करना आवश्यक है: प्रथम: इस धन्य स्थान पर विद्वानों (जिनके रहस्य पवित्र हों) की पुस्तकों और फतवों के आधार पर स्वयं निर्णय स्पष्ट करना, जिससे अल्लाह की सहायता से समर्थकों के लिए सत्य स्पष्ट हो जाए और असत्य उजागर हो जाए, और फतवे का पद अपने हक को प्राप्त हो। द्वितीय: उस भ्रांति का उत्तर देना जो कम-ओ-बेश उन्हीं शब्दों में सभी छोटे-बड़े विरोधियों में प्रचलित है कि "चूंकि यह कार्य पहले तीन युगों (कुरून-ए-सलासा) में नहीं था, इसलिए यह नवाचार (बिदअत) और पथभ्रष्टता है।" यदि इसमें कोई अच्छाई होती, तो वे इसे अवश्य करते। इस कार्य और इसके जैसे विवादित मामलों में विरोधियों का सारा प्रयास इसी तर्क तक सीमित है, जिसके आधार पर वे - ईश्वर न करे - सुन्नी समुदाय (अहले सुन्नत), राष्ट्र के विशाल बहुमत और शरीयत और तरीक़त के हज़ारों इमामों को पथभ्रष्ट और नवाचारी (बिदअती) करार देते हैं, और उनके दिलों में ईश्वर का भय और प्रलय के दिन का डर बिल्कुल नहीं होता। यद्यपि फतवा देने का स्थान विस्तृत बहस का स्थल नहीं है, फिर भी ऐसी जगह पर पूरी तरह मौन रहना भी उचित नहीं है। इसलिए, यह खाकसार (लेखक) दूसरे बिंदु में कुछ संक्षिप्त वाक्य प्रस्तुत करेगा। यदि आप उनके आधारों को देखें तो वे कुछ शब्द हैं, लेकिन यदि आप उनके अर्थों को समझें तो वे व्यापक और उच्च हैं। और अल्लाह ही हर समय सफलता देने वाला है, उसी पर भरोसा है और उसी से सहायता मांगी जाती है। और सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो सारे संसार का पालनहार है। पहला बिंदु: अल्लाह (अज़-ओ-जल्ल) ने एक ऐसी शरीयत अवतरित की जो दीप्तिमान, उज्ज्वल, देदीप्यमान, सामान्य, पूर्ण, संपूर्ण और सर्वव्यापी है। उसकी प्रशंसा के साथ उसने हमारे लिए हमारा धर्म पूर्ण कर दिया, और अपनी कृपा से, अपने महान प्रिय, प्रबुद्ध स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सदके में, हम पर अपनी कृपा पूर्ण कर दी। अल्लाह तआला ने फरमाया:

"आज मैंने तुम्हारे लिए तुम्हारा धर्म पूर्ण कर दिया और तुम पर अपनी नेमत पूरी कर दी और तुम्हारे लिए इस्लाम को धर्म के रूप में पसंद फरमाया।" 1

सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो सारे संसार का पालनहार है और अल्लाह की दया उस महान हस्ती पर हो जिनके सदके में अल्लाह तआला ने

आज मैंने तुम्हारे लिए तुम्हारा धर्म पूर्ण कर दिया और तुम पर अपनी नेमत पूरी कर दी और तुम्हारे लिए इस्लाम को धर्म के रूप में पसंद फरमाया। (त)

तमाम तारीफें अल्लाह तआला के लिए हैं जो तमाम जहानों का परवरदिगार है और दुरूद नाज़िल हो उस ज़ात पर जिसके सदके अल्लाह

"आज मैंने तुम्हारे लिए तुम्हारा धर्म पूर्ण कर दिया और तुम पर अपनी नेमत पूरी कर दी और तुम्हारे लिए इस्लाम को धर्म के रूप में पसंद फरमाया।" 1

हमें दीन और दुनिया की नेमतें प्रदान कीं। और उनके ही माध्यम से, यदि अल्लाह ने चाहा, अनंत काल तक आखिरत की नेमतें भी हमें प्राप्त होंगी।

1 पवित्र कुरान 5/3 पेज 497 का 613

आज मैंने तुम्हारे लिए तुम्हारा धर्म पूर्ण कर दिया और तुम पर अपनी नेमत पूरी कर दी और तुम्हारे लिए इस्लाम को धर्म के रूप में पसंद फरमाया। (त)

तआला ने दीन व दुनिया की नेमतें हमें अता फरमाईं। और उनके तुफ़ैल इंशा अल्लाह अबद-उल-आबाद तक आख़िरत की नेमतें भी हमें अता होंगी। (त)

یہاں دو مقام واجب الاعلام ہیں: اولاً: اس مقام مبارک پر اپنے طور پر کتب و فتاوائے علماء قدست اسرارہم سے حکم بیان کرنا جس سے بعونہٖ موافقین کے لئے ایضاحِ حق واضاحتِ باطل ہو، اور منصبِ فتوٰی اپنے حق کو واصل ہو۔ ثانیاً: اس مغالطہ کا جواب دینا جو بالفاظِ متقاربہ تمام اکابر واصاغر مانعین میں رائج کہ یہ فعل قرونِ ثلاثہ میں نہ تھا تو بدعت وضلالت ہوا۔ اس میں کچھ خوبی ہوتی تو وہ وہی کرتے اس فعل اور اس کے مثال امورِ نزاعیہ میں حضرات منکرین کی غایت سعی اسی قدر ہے جس کی بنا پر اہلسنت و سواد اعظم ملت و ہزاران ائمہ شریعت وطریقت کو معاذ اللہ بدعتی گمراہ ٹھہراتے ہیں اور مطلقاً خوف خدا و ترس روزِ جزا دل میں نہیں لاتے۔ مقامِ افتاء اگرچہ استیعابِ مناظرہ کی جگہ نہیں مگر ایسی جگہ ترکِ کلی بھی چنداں زیبا نہیں، لہٰذا فقیر مقامِ دوم میں چند اجمالی جملے حاضر کرے گا جن کے مبانی دیکھئے حرفے چند اور معانی سمجھئے تو بس جامع و بلند۔ وباللہ التوفیق فی کل حین وعلیہ التوکل و بہ نستعین والحمد للہ رب العلمین۔ مقام اول: اللہ عز وجل نے شریعت غراء بیضاء زہرا، عامہ، تامہ، کاملہ، شاملہ اتار دی اور بحمدہ تعالٰی ہمارے لئے ہمارا دین کامل فرما دیا اور اس کے کرم نے اپنے حبیب اکرم حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے صدقہ میں اپنی نعمت ہم پر تمام فرما دی۔ قال اللہ تعالٰی:

"اَلْیَوْمَ اَکْمَلْتُ لَکُمْ دِیْنَکُمْ وَ اَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِیْ وَ رَضِیْتُ لَکُمُ الْاِسْلَامَ دِیْنًا۔"1 (ت)

آج میں نے تمہارے لئے تمہارا دین کامل کردیا اور تم پر اپنی نعمت پوری کردی اور تمہارے لئے اسلام کو دین پسند فرمایا۔

والحمدللہ رب العلمین وصلی اللہ تمام تعریفیں اللہ تعالٰی کے لئے ہیں جو تمام جہانوں کا پروردگار تعالٰی علی من بہ انعم علینا فی ہے اور درود نازل ہو اس ذات پر جس کے صدقے اللہ تعالٰی نے

"اَلْیَوْمَ اَکْمَلْتُ لَکُمْ دِیْنَکُمْ وَ اَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِیْ وَ رَضِیْتُ لَکُمُ الْاِسْلَامَ دِیْنًا۔"1 (ت)

آج میں نے تمہارے لئے تمہارا دین کامل کردیا اور تم پر اپنی نعمت پوری کردی اور تمہارے لئے اسلام کو دین پسند فرمایا۔

الدنیا والدین و بہ ینعم ان شاء اللہ دین ودنیا کی نعمتیں ہمیں عطا فرمائیں۔ اور ان کے طفیل ان شاء تعالٰی فی الآخرۃ الی ابد الآبدین۔ اللہ ابد الآباد تک آخرت کی نعمتیں بھی ہمیں عطا ہوں گی۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۵ / ۳

Fatawa Razawiyyah Volume 26

Alhamdulillah, no ruling of our pure Sharia is outside of the Great Quran. The Commander of the Faithful, Farooq al-Azam (may Allah be pleased with him), says: "The Book of Allah is sufficient for us" [1]. (The Great Quran is enough for us). However, it is beyond the capacity of the common people to fully understand the Great Quran and extract every specific detail explicitly from it. Therefore, the Holy Quran has granted us two blessed laws: First: "Whatever the Messenger gives you, take it; and whatever he forbids you, refrain from it." [2] I say: (I mean to say—Ed.) 'Take' is in the imperative mood, and a command signifies obligation. Thus, the first type consists of Sharia obligations. And 'refrain' is a prohibition, and prohibition means forbidding; this is the second type, Sharia forbidden acts. The conclusion is that although everything is in the Quran: "And We have sent down to you the Book as an explanation for everything" [3]. O beloved! We have revealed this Book to you, in which there is a clear explanation of every thing, every matter, and every existence. However, the Ummah cannot understand it without the Prophet's explanation. Therefore, He (Allah) said: "And We revealed to you the message [the Quran] that you may make clear to the people what was sent down to them." [4] O beloved! We revealed this Quran to you so that you may clarify to the people what was revealed to them. That is, O beloved! The Glorious Quran has made everything clear to you. Whatever is meant for the guidance of the Ummah within it, you should make it clear to them. Therefore, in the first verse, "nazzalna 'alayka" (We revealed to you) is said, which is specific to his [the Prophet's] presence. In the second verse, "ma nuzzila ilayhim" (what was revealed to them) is said, which relates to the Ummah. Second: "So ask the people of the message [knowledge]" (if you do not know).

Note: The Quran is the Imam (leader) of Hadith; Hadith is the Imam of the Mujtahideen (jurists); the Mujtahideen are the Imams of the scholars; the scholars are the Imams of the common people. Breaking this chain is the work of one who is astray.

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter on the Writing of Knowledge, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/22. [2] Al-Quran al-Karim 59/7. [3] Al-Quran al-Karim 16/89. [4] Al-Quran al-Karim 16/44.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

अल्हम्दुलिल्लाह, हमारी शरीअत मुतहरा का कोई हुक्म क़ुरआन-ए-अज़ीम से बाहर नहीं है। अमीर-उल-मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं: "हसबुना किताबुल्लाह" [1]। (हमें क़ुरआन-ए-अज़ीम काफ़ी है)। लेकिन क़ुरआन-ए-अज़ीम को पूरी तरह समझना और उससे हर छोटी-बड़ी बात साफ़ तौर पर निकालना आम आदमी की ताक़त से बाहर है। इसलिए क़ुरआन करीम ने हमें दो मुबारक क़ानून दिए हैं: पहला: "जो कुछ रसूल तुम्हें दें वह लो और जिससे मना फ़रमाएं उससे रुक जाओ।" [2] मैं कहता हूँ: (कहने का तात्पर्य—त.) 'लो' अमर (आदेश) का सीग़ा है, और आदेश का मतलब वाजिब होना होता है। तो पहली क़िस्म शरीअत के वाजिबात (अनिवार्य कार्य) हुए। और 'रुक जाओ' नहीं (मनाही) है, और मनाही का मतलब मना करना है; यह दूसरी क़िस्म शरीअत की ममनूआत (वर्जित कार्य) हुई। सारांश यह है कि हालांकि क़ुरआन मजीद में सब कुछ है: "और हमने आप पर यह किताब उतारी जिसमें हर चीज़ का साफ़ बयान है" [3]। ऐ महबूब! हमने आप पर यह किताब उतारी जिसमें हर चीज़, हर बात और हर मौजूद का रौशन बयान है। मगर उम्मत इसे नबी के समझाए बिना नहीं समझ सकती, इसीलिए फ़रमाया: "और हमने आप की तरफ़ यह ज़िक्र (क़ुरआन) उतारा ताकि आप लोगों के लिए वह साफ़ बयान फ़रमा दें जो उनकी तरफ़ उतारा गया है।" [4] ऐ महबूब! हमने आप पर यह क़ुरआन मजीद उतारा ताकि आप लोगों के लिए वह बयान फ़रमा दें जो कुछ उनकी तरफ़ उतारा गया है। यानी ऐ महबूब! आप पर तो क़ुरआन हमीद ने हर चीज़ रौशन फ़रमा दी, इसमें जितना उम्मत को बताने के लिए है, वह आप उन पर रौशन फ़रमा दें। लिहाज़ा पहली आयते करीमा में "नज़लना अलैका" (हमने आप पर उतारा) फ़रमाया जो ख़ास हुज़ूर की निस्बत है, और दूसरी आयते करीमा में "मा नुज़िला इलैहिम" (जो उनकी तरफ़ उतारा गया) फ़रमाया जो उम्मत की निस्बत से है। दूसरा: "तो इल्म वालों से पूछो" (अगर तुम्हें न पता हो)।

नोट: क़ुरआन हदीस का इमाम है, हदीस मुजतहिदीन की इमाम है, मुजतहिदीन उलमा के इमाम हैं, उलमा आम लोगों के इमाम हैं। इस सिलसिले को तोड़ना गुमराह का काम है।

[1] सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल इल्म, बाब किताबतुल इल्म, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/22। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 59/7। [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 16/89। [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 16/44।

पृष्ठ 498 का 613

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

الحمد للہ ہماری شریعت مطہرہ کا کوئی حکم قرآن عظیم سے باہر نہیں، امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں: حسبنا کتاب اللہ 1۔ (ہمیں قرآن عظیم بس ہے) مگر قرآن عظیم کا پورا سمجھنا اور ہر جزئیہ کا صریح اس سے نکال لینا عام کو نا مقدور ہے اس لئے قرآن کریم نے دو مبارک قانون ہمیں عطا فرمائے: اول: "مَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ ج" 2 جو کچھ رسول تمہیں دیں وہ لو اور جس سے منع فرمائیں باز رہو۔ اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) لو صیغہ امر کا ہے اور امر وجوب کے لئے ہے تو پہلی قسم واجبات شرعیہ ہوئی اور باز رہو نہی ہے اور نہی منع فرمانا ہے یہ دوسری قسم ممنوعات شرعیہ ہوئی۔ حاصل یہ کہ اگرچہ قرآن مجید میں سب کچھ ہے: "وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتٰبَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ" 3 اے محبوب ہم نے تم پر یہ کتاب اتاری جس میں ہر شئی ہر چیز ہر موجود کا روشن بیان ہے۔ مگر امت اسے بے نبی کے سمجھائے نہیں سمجھ سکتی ولہٰذا فرمایا: "وَاَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ" 4 اے محبوب ہم نے تم پر یہ قرآن مجید اتارا کہ تم لوگوں کے لئے بیان فرما دو جو کچھ ان کی طرف اترا ہے۔ یعنی اے محبوب! تم پر تو قرآن حمید نے ہر چیز روشن فرمادی اس میں جس قدر امت کے بتانے کو ہے وہ تم ان پر روشن فرمادو، لہذا آیۂ کریمہ اولٰی میں نزلنا علیک فرمایا جو خاص حضور کی نسبت ہے اور آیۂ کریمہ ثانیہ میں مانزل الیھم فرمایا جو نسبت بہ امت ہے۔ دوم: "فَسْئَلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ" علم والوں سے پوچھو جو تمہیں

عہ: قرآن امامِ حدیث ہے، حدیث امامِ مجتہدین، مجتہدین امامِ علما، علما امامِ عوام الناس۔ اس سلسلہ کا توڑنا گمراہ کا کام۔

1 صحیح البخاری کتاب العلم باب کتابۃ العلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۲ 2 القرآن الکریم ۵۹ /۷ 3 القرآن الکریم ۱۶/ ۸۹ 4 القرآن الکریم ۱۶/ ۴۴

Fatawa Ridawiyya - Volume 26

...if you do not know. 1 | if it is not known.

The author has written here in the footnotes of Ma'alim al-Tanzil:

[Table Column 1 - Arabic] I say: This is from the beauties of the arrangement of the Great Quran. People were commanded to ask the people of knowledge regarding the Great Quran, and the scholars were guided not to rely on their own intellects in understanding the Quran, but rather to refer to what the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) explained for them. Thus, people were referred to the scholars, the scholars to the Hadith, and the Hadith to the Quran, and 'indeed to your Lord is the ultimate end.' Just as the Mujtahids would go astray if they left the Hadith and referred only to the Quran, similarly, the common people would go astray if they left the Mujtahids and referred to the Hadith. For this reason, Imam Sufyan bin 'Uyaynah—one of the imams of Hadith near the time of Imam al-Azam and Imam Malik (may Allah be pleased with them)—said: 'Hadith is a source of misguidance except for the jurists (Fuqaha).' This was narrated from them by Imam Ibn al-Hajj al-Makki in 'al-Madkhal'. 2

[Table Column 2 - Urdu] I say that this statement is from the excellence of the arrangement of the Great Quran. People were ordered to ask scholars who possess knowledge of the Quran Majeed, and scholars were directed not to rely on their own minds in understanding the Quran, but instead to turn towards what the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) stated. Thus, the people were turned towards the scholars, the scholars towards the Hadith, and the Hadith towards the Quran, and indeed, the ultimate end is only with your Lord. So, just as the Mujtahids would have strayed if they had abandoned Hadith and turned towards the Quran, similarly, if non-mujtahids abandon the Mujtahids and turn towards Hadith, they will certainly go astray. This is why Imam Sufyan bin 'Uyaynah, who was among the imams of Hadith near the time of Imam-e-Azam and Imam Malik (may Allah be pleased with them), said that Hadith is very misleading except for the Jurists. Imam Ibn al-Hajj al-Makki narrated this in 'al-Madkhal'. 12 Musahhih Ghafaralahu (T)

Note: Immediately following this noble verse is the second noble verse: | Having clear proofs and scriptures. And We have sent down the Reminder to you [O Beloved]

that you may explain to the people... (T) "With clear proofs and scriptures. And We have sent down the Reminder to you..." 3 Verse.

1. Al-Quran al-Karim 16/43
2. Al-Quran al-Karim 16/44
3. Commentary of the author on Ma'alim al-Tanzil under Verse 16/42, 43

फ़तावा रज़विया - जिल्द २६

...यदि तुम नहीं जानते। १ | यदि ज्ञात न हो।

लेखक ने यहाँ 'मआलिम अल-तन्ज़ील' के हाशिये पर लिखा है:

[तालिका कॉलम १ - अरबी] मैं कहता हूँ: यह कुरआन अज़ीम की व्यवस्था की खूबियों में से है। लोगों को आदेश दिया गया कि वे कुरआन अज़ीम के बारे में ज्ञान रखने वालों से पूछें, और विद्वानों को निर्देशित किया गया कि वे कुरआन को समझने में अपनी बुद्धि पर भरोसा न करें, बल्कि उस ओर मुड़ें जो नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने उनके लिए स्पष्ट किया है। इस प्रकार, लोगों को विद्वानों की ओर, विद्वानों को हदीस की ओर, और हदीस को कुरआन की ओर निर्देशित किया गया, और 'निश्चित रूप से आपके रब की ओर ही अंतिम अंत है।' जिस प्रकार मुज्तहिद गुमराह हो जाते यदि वे हदीस छोड़ देते और केवल कुरआन की ओर मुड़ते, उसी प्रकार आम लोग गुमराह हो जाएंगे यदि वे मुज्तहिदीन को छोड़कर हदीस की ओर मुड़ेंगे। इसी कारण से, इमाम सुफ़यान बिन उयैना ने—जो इमाम-ए-आज़म और इमाम मलिक (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के समय के निकट हदीस के इमामों में से थे—कहा: 'हदीस बहुत गुमराह करने वाली है सिवाय फ़ुक़हा (धर्मशास्त्रियों) के लिए।' इसे इमाम इब्न अल-हाज मक्की ने 'अल-मदख़ल' में उनसे उद्धृत किया है। २

[तालिका कॉलम २ - उर्दू] मैं कहता हूँ कि यह कथन कुरआन अज़ीम की खूबियों में से है। लोगों को हुक्म दिया गया कि विद्वानों से पूछें जो कुरआन मजीद का ज्ञान रखते हैं, और विद्वानों को हिदायत दी गई कि कुरआन के समझने में अपने ज़हन पर भरोसा न करें, बल्कि जो कुछ नबी सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम ने बयान फ़रमाया उसकी तरफ रुजू लाएँ। तो लोगों को विद्वानों की तरफ मोड़ा गया, विद्वानों को हदीस की तरफ, और हदीस को कुरआन की तरफ; और बेशक तेरे रब ही की तरफ अंत है। तो जिस तरह मुज्तहिदीन अगर हदीस छोड़ देते और कुरआन की तरफ रुजू करते तो भटक जाते, वैसे ही गैर-मुज्तहिद अगर मुज्तहिदीन को छोड़कर हदीस की तरफ रुजू लाएंगे तो ज़रूर गुमराह हो जाएंगे। इसी लिए इमाम सुफ़यान बिन उयैना ने—जो इमाम-ए-आज़म और इमाम मलिक के ज़माने के करीब हदीस के इमामों में से थे—फ़रमाया कि हदीस बहुत गुमराह कर देने वाली है सिवाय फ़ुक़हा के। इसे इमाम इब्न अल-हाज मक्की ने 'मदख़ल' में नक़्ल फ़रमाया। १२ मुसह्हिह गफ़र-लहू (ट)

टिप्पणी: इस पवित्र आयत के साथ ही दूसरी आयत है: | रोशन दलीलें और किताबें लेकर और ऐ महबूब! हमने तुम्हारी तरफ यह यादगारी उतारी। (ट) "स्पष्ट प्रमाणों और किताबों के साथ और हमने आपकी ओर यह उपदेश उतारा है..." ३ आयत।

1. अल-कुरआन अल-करीम १६/४३
2. अल-कुरआन अल-करीम १६/४४
3. मआलिम अल-तन्ज़ील के तहत मुसन्निफ़ की टिप्पणियाँ, आयत १६/४२, ४३

पृष्ठ ४९९ का ६१३

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ط عہ ۱ | نہ معلوم ہو۔

مصنف نے یہاں معالم التنزیل کے حاشیہ پر تحریر فرمایا:

[ٹیبل کالم ۱ - عربی] اقول: هذا من محاسن نظم القرآن العظيم امر الناس ان يسئلوا اهل العلم بالقرآن العظيم وارشد العلماء ان لا يعتمدوا على اذهانهم فى فهم القرآن بل يرجعوا الى ما بين لهم النبى صلى الله تعالى عليه وسلم فرد الناس الى العلماء والعلماء الى الحديث والحديث الى القرآن وان الى ربك المنتهى فكما ان المجتهدين لو تركوا الحديث ورجعوا الى القرآن فضلوا كذلك العامة لو تركوا المجتهدين ورجعوا الى الحديث فضلوا ولهذا قال الامام سفين بن عيينة احد ائمة الحديث قريب زمن الامام الاعظم و الامام المالك رضى الله تعالى عنهم الحديث مضلة الا الفقهاء نقله عنهم الامام ابن الحاج مكي في مدخل۔ 2

[ٹیبل کالم ۲ - اردو] میں کہتا ہوں کہ یہ عبارت قرآن عظیم کی خوبیوں سے ہے لوگوں کو حکم دیا کہ علماء سے پوچھو جو قرآن مجید کا علم رکھتے اور علماء کو ہدایت فرمائی کہ قرآن کے سمجھنے میں اپنے ذہن پر اعتماد نہ کریں بلکہ جو کچھ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے بیان فرمایا اس کی طرف رجوع لائیں تو لوگوں کو علماء کی طرف پھیرا اور علماء کو حدیث کی طرف اور حدیث کو قرآن کی طرف اور بیشک تیرے رب ہی کی طرف انتہا ہے تو جس طرح مجتہدین اگر حدیث چھوڑ دیتے اور قرآن کی طرف رجوع کرتے بھٹک جاتے یونہی غیر مجتہد اگر مجتہدین کو چھوڑ کر حدیث کی طرف رجوع لائیں تو ضرور گمراہ ہو جائیں ، اسی لئے امام سفیان بن عیینہ نے کہا کہ امام اعظم و امام مالک کے زمانہ کے قریب حدیث کے اماموں سے تھے فرمایا کہ حدیث

بہت گمراہ کر دینے والی ہے مگر فقہاء کو، اسے امام ابن حاج مکی نے مدخل میں نقل فرمایا ۱۲ مصحح غفرلہ (ت)

عہ: اس آیہ کریمہ کے متصل ہی کریمہ ثانیہ ہے: | روشن دلیلیں اور کتابیں لے کر اور اے محبوب ہم نے تمہاری طرف یہ یادگار اتاری۔ (ت) "بِالْبَيِّنٰتِ وَالزُّبُرِ ط وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ" 3 الآية۔

1 القرآن الكريم ۱۶/ ۴۳ 2 القرآن الكريم ۱۶/ ۴۴ 3 تعليقات المصنف على معالم التنزيل تحت الآية ۱۶/ ۴۲، ۴۳

Fatawa Razawiyya, Volume 26

Incidents are infinite. If explicit instructions had been issued by name for every minor detail in the Hadiths, it would have been impossible to memorize and preserve them. Moreover, the high ranks designated for the Mujtahids (jurists) of the Ummah based on their independent reasoning (ijtihad) would not have been achieved, nor would the mercy and breadth found in the differences among the Imams have been granted. Therefore, the Hadith also alluded from a limited number of particulars towards comprehensive principles encompassing infinite issues. Their detailed explanation, derivation, and foundational establishment were performed by the noble Mujtahids. The impossibility of encompassing infinite explicit statements has also left a need here for clarifying the complex, detailing the concise, and restricting the general. This task has been continuously performed generation after generation, class after class, by the venerable masters and prominent scholars. The new rulings for the incidents of every era were stated by the noble scholars of that time, the bearers of jurisprudence and protectors of Islam, and all of these have returned and will continue to return to their original source until the command of Allah arrives while they are in that state. (T) In 'Durr al-Mukhtar' it is stated:

[Box 1] Arabic: The world will never be devoid of those who distinguish this in reality, not through conjecture. And it is incumbent upon the one who cannot distinguish to refer to the one who can, to clear their conscience. Urdu translation in text: The era will not be empty of people who possess its distinction with certainty, not mere suspicion. And for one who does not possess this distinction, it is mandatory to turn to the one who does, so as to be absolved of responsibility. (T)

In 'Radd al-Muhtar' it is stated:

[Box 2] Arabic: He affirmed this by taking from what al-Bukhari narrated from the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "A group of my Ummah will continue to be manifest upon the truth until the command of Allah comes." His saying "And upon those who cannot distinguish..." he used the word "upon" signifying obligation, due to the command in the saying of Allah Almighty: "So ask the people of remembrance." Urdu translation in text: The commentator scholar affirmed this, drawing from the Hadith in Sahih Bukhari where the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "A group of my Ummah will always remain dominant upon the truth until the Divine command comes." And for

one who lacks this distinction, turning towards the scholars is mandatory for this reason...

[Footnote section] [1] Al-Durr al-Mukhtar, Introduction, Mujtabai Press, Delhi, 1/15. F: The continuous occurrence of events and their rulings. And one more point: whoever says for everything 'bring the chain of narrators from the Companions and Successors' or 'show the statement of Imam Abu Hanifa', he is either insane or misguided. Page 500 of 613

फ़तावा रज़विया, खंड 26

घटनाएँ अनंत हैं। यदि हदीस में हर छोटे विवरण के लिए नाम से स्पष्ट निर्देश दिए गए होते, तो उन्हें याद रखना और प्रबंधित करना असंभव होता। इसके अलावा, उम्मत के मुजतहिदीन (धर्मशास्त्रियों) के लिए उनके स्वतंत्र तर्क(इज्तिहाद) के आधार पर जो उच्च पद निर्धारित किए गए थे, वे प्राप्त नहीं होते, न ही इमामों के बीच मतभेदों की दया और व्यापकता प्राप्त होती। इसलिए, हदीस ने भी सीमित संख्या में विवरणों से असीमित मुद्दों को समाहित करने वाले व्यापक सिद्धांतों की ओर इशारा किया। उनका विवरण, शाखाओं में विस्तार और आधार-निर्माण महान मुजतहिदीन द्वारा किया गया। अनंत स्पष्ट निर्देशों को समाहित करने की असंभवता ने यहाँ भी कठिन को स्पष्ट करने, संक्षिप्त को विस्तृत करने और सामान्य को प्रतिबंधित करने की आवश्यकता छोड़ी। यह कार्य पीढ़ी दर पीढ़ी, वर्ग दर वर्ग, महान गुरुओं और प्रमुख विद्वानों द्वारा निरंतर किया जाता रहा है। हर युग की घटनाओं के लिए नए नियम उस समय के आदरणीय विद्वानों, न्यायशास्त्र के संवाहकों और इस्लाम के रक्षकों द्वारा बताए गए। ये सभी अपने मूल स्रोत की ओर लौटे हैं और लौटते रहेंगे, जब तक कि अल्लाह का आदेश नहीं आ जाता और वे उसी स्थिति में हों। (त) 'दुर्रे मुख्तार' में है:

[बॉक्स 1] अरबी: दुनिया कभी भी उन लोगों से खाली नहीं होगी जो इसे हकीकत में पहचानते हैं, न कि केवल अनुमान से। और जिस पर इसे पहचानना मुमकिन न हो, उस पर वाजिब है कि वह पहचानने वाले की ओर रुजू करे ताकि वह अपनी ज़िम्मेदारी से बरी हो सके। उर्दू अनुवाद: ज़माना उन लोगों से खाली नहीं होगा जो यकीनी तौर पर न कि महज़ गुमान से इसकी तमीज़ (पहचान) रखें और जिसे इसकी तमीज़ न हो उस पर वाजिब है कि तमीज़ वाले की तरफ रुजू करे कि बरी-उल-ज़िम्मा (ज़िम्मेदारी से मुक्त) हो। (त)

'रद्दुल मुहतार' में है:

[बॉक्स 2] अरबी: उन्होंने इसे बुखारी द्वारा रिवायत की गई इस हदीस से लिया है कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "मेरी उम्मत का एक गिरोह हमेशा हक पर ग़ालिब रहेगा जब तक कि अल्लाह का हुक्म न आ जाए।" उनका कहना "और जिस पर इसे पहचानना मुमकिन न हो..." उन्होंने 'अला' (पर) का इस्तेमाल किया जो वजूब (अनिवार्यता) को दर्शाता है, क्योंकि अल्लाह तआला के इस कौल में इसका हुक्म है: "अहले ज़िक्र (ज्ञान वालों) से पूछो।" उर्दू अनुवाद: शारेह (व्याख्याकार) अल्लामा ने इस पर जज़्म फरमाया इस हदीस से लेकर जो सही बुखारी में है कि

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फरमाया: हमेशा मेरी उम्मत का एक गिरोह ग़लबा के साथ हक पर रहेगा यहाँ तक कि हुक्म-ए-ٰलाही आए, और जिसे इसकी तमीज़ न हो उस पर उलमा की तरफ रुजू लाने को इसलिए...

[पाद-लेख अनुभाग] [1] अद-दुर अल-मुख्तार, पुस्तक की प्रस्तावना, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 1/15. फ: घटनाओं का पैदा होते रहना और उनके अहकाम का। और एक यह कि जो हर बात पर कहे 'सहाबा ताबईन की सनद लाओ' या 'इमाम अबू हनीफा का कौल दिखाओ', वह मजनून (पागल) है या गुमराह। पृष्ठ 500/613

حوادث غیر متناہی ہیں احادیث میں ہر جزئیہ کے لئے نام بنام تصریح احکام اگر فرمائی بھی جاتی ان کا حفظ و ضبط نامقدور ہوتا پھر مدارج عالیہ مجتہد ان امت کے لئے ان کے اجتہاد پر رکھے گئے وہ نہ ملتے نیز اختلافات ائمہ کی رحمت و وسعت نصیب نہ ہوتی۔ لہذا حدیث نے بھی جزئیات معدودہ سے کلیات حاویہ مسائل نامحدودہ کی طرف استعارہ فرمایا اس کی تفصیل و تفریع و تاصیل مجتہدین کرام نے فرمائی اور احاطہ ف تصریح نامتناہی کے تعذر نے یہاں بھی حاجت ایضاح مشکل و تفصیل مجمل و تقیید مرسل باقی رکھی جو قرناً فقرناً طبقہ فطبقہ مشائخ کرام و علمائے اعلام کرتے چلے آئے ہر زمانہ کے حوادث تازہ احکام اس زمانہ کے علماء کرام، حاملان فقہ و حامیان اسلام نے بیان فرمائے اور یہ سب اپنی اصل ہی کی طرف راجع ہوئے اور ہوتے رہیں گے حتی یأتی امر اللہ وھم علی ذلك (یہاں تک کہ اللہ تعالٰی اپنا امر لے آئے اور وہ لوگ اسی حال پر ہوں۔ت) در مختار میں ہے:

[خانہ نمبر ۱] ولا یخلوا الوجود عمن یمیز ھذا حقیقة لا ظناً و علی من لم یمیز ان یرجع لمن یمیز لبراءة ذمتہ۔ زمانہ ان لوگوں سے خالی نہ ہو گا جو یقینی طور پر نہ محض گمان سے اس کی تمیز رکھیں اور جسے اس کی تمیز نہ ہو اس پر واجب ہے کہ تمیز والے کی طرف رجوع کرے کہ بری الذمہ ہو۔ (ت)

رد المحتار میں ہے:

[خانہ نمبر ۲] جزم بذالك اخذاً مما رواہ البخاری من قولہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لا تزال طائفة من امتی ظاھرین علی الحق حتی یأتی امر اللہ قولہ وعلی من لم یمیز عبر بعلی المفیدة للوجوب للامر بہ

في قوله تعالى فاسئلوا اهل الذكر۔ شارح علامہ نے اس پر جزم فرمایا اس حدیث سے لے کر جو صحیح بخاری میں ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: ہمیشہ میری امت کا ایک گروہ غلبہ کے ساتھ حق پر رہے گا یہاں تک کہ حکم الہی آئے، اور جسے اس کی تمیز نہ ہو اس پر علماء کی طرف رجوع لانے کو اس لئے

[فٹ نوٹ سیکشن] [1] الدر المختار مقدمة الكتاب مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۱۵ ف: حوادث کا پیدا ہوتے رہنا اور ان کے احکام کا۔ اور ایک یہ کہ جو ہر بات پر کہے صحابہ تابعین کی سند لاؤ۔ یا امام ابو حنیفہ کا قول دکھاؤ، وہ مجنون ہے یا گمراہ۔ Page 500 of 613

Fatawa Razawiyya, Volume 26

“...if you do not know.”[1]

It was stated as obligatory because the command is given in the Great Qur'an to ask the scholars if you do not know.

Imam Arif Billah Sayyidi Abdul Wahhab Shairani (may his secret be sanctified) states in his venerable book *Mizan al-Shari'a al-Kubra*:

[Arabic Column]: No scholar has detailed the concise speech of those before him from previous eras except through the light connected from the Lawgiver (peace and blessings of Allah be upon him). Thus, the gratitude for that in reality belongs to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), who is the Master of the Law, because it is he who gave the scholars that substance by which they detailed what was concise in his speech. Just as gratitude after him is due from each era to those below it. If it were supposed that the people of an era bypassed those directly above them to an era before that, their connection with the Lawgiver would be severed, and they would not be guided to clarify a problem nor detail a conciseness. Consider, O my brother, if the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) had not detailed with his Sharia the conciseness in the Qur'an, the Qur'an would have remained in its conciseness. Likewise, if the Mujtahid Imams had not detailed the conciseness in the Sunnah, the Sunnah would have remained in its conciseness. And so on until our current era. So, if it were not that the reality of conciseness...

[Urdu Column]: Whichever scholar has detailed the conciseness of a speech from a time before his own, it is from the same light that he received from the Master of the Law (peace and blessings of Allah be upon him). So, in reality, it is the favor of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) upon the entire Ummah. He granted scholars this capacity, through which they detailed the concise speech. Similarly, every class of Imams has a favor upon those after them. If it were assumed that any class bypassed their immediate leaders and overstepped toward those above them, the chain connecting them to the Lawgiver (peace and blessings be upon him) would be broken, and they would not be able to explain any difficulty or interpret any concise matter. My brother! Reflect, if the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) had not detailed the conciseness of the Great Qur'an through his Sharia, the Great Qur'an would have remained concise just like that. Similarly, if the Mujtahid Imams had not detailed the conciseness of Hadith,

Hadith would have remained concise. Likewise up to our time; so if it were not that the reality of conciseness has permeated through all, then neither the explanation of texts...

[1] Radd al-Muhtar, Preface to the book, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/53

फतावा रज़विया, खंड 26

"...यदि तुम नहीं जानते।"[1]

इसे वाजिब (अनिवार्य) कहा गया क्योंकि महान कुरान में आदेश दिया गया है कि यदि तुम नहीं जानते तो विद्वानों से पूछो।

इमाम आरिफ बिल्लाह सैयदी अब्दुल वहाब शरानी (उनकी रूह पवित्र हो) अपनी गरिमामयी पुस्तक मीज़ान अल-शरिया अल-कुबरा में फरमाते हैं:

[अरबी कॉलम]: किसी भी विद्वान ने अपने से पहले के युगों के संक्षिप्त कलाम (वाणी) का विस्तार नहीं किया है, सिवाय उस नूर (प्रकाश) के जो शरीयत देने वाले (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से जुड़ा हुआ है। अतः वास्तव में इसका एहसान अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का है, जो शरीयत के स्वामी हैं, क्योंकि उन्होंने ही विद्वानों को वह आधार प्रदान किया जिससे उन्होंने उनके कलाम में संक्षिप्त बातों का विस्तार किया। जैसे उनके बाद हर युग का अपने बाद वाले युग पर एहसान है। यदि यह मान लिया जाए कि किसी युग के लोग अपने से ठीक पहले वालों को छोड़कर उनसे भी पहले के युग की ओर बढ़ जाएं, तो शरीयत देने वाले से उनका संपर्क टूट जाएगा और वे किसी कठिन समस्या को स्पष्ट करने या संक्षिप्त की व्याख्या करने में सक्षम नहीं होंगे। मेरे भाई! विचार करो, यदि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपनी शरीयत के माध्यम से कुरान की संक्षिप्त बातों का विस्तार न करते, तो कुरान अपनी संक्षिप्तता पर ही रह जाता। इसी प्रकार, यदि मुजतहिद इमामों ने सुन्नत की संक्षिप्त बातों का विस्तार न किया होता, तो सुन्नत अपनी संक्षिप्तता पर रह जाती। और इसी तरह हमारे युग तक। अतः यदि यह न होता कि संक्षिप्तता की वास्तविकता...

[उर्दू कॉलम]: जिस किसी विद्वान ने अपने से पहले के समय के किसी कलाम के संक्षिप्त रूप (इजमाल) का विवरण (तफसील) किया है, वह उसी नूर (प्रकाश) से है जो शरीयत के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से उसे मिला। तो वास्तव में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का ही संपूर्ण उम्मत पर उपकार है। उन्होंने विद्वानों को यह योग्यता प्रदान की जिससे उन्होंने संक्षिप्त कलाम का विवरण किया। इसी प्रकार, इमामों का प्रत्येक वर्ग अपने बाद वालों पर उपकार करता है। यदि यह मान लिया जाए कि कोई वर्ग अपने पिछले मार्गदर्शकों को छोड़कर उनसे ऊपर वालों की ओर बढ़ जाए, तो शरीयत देने वाले (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से जुड़ा हुआ सिलसिला टूट जाएगा और वे किसी कठिन समस्या के स्पष्टीकरण या संक्षिप्त की व्याख्या करने में

सक्षम नहीं होंगे। मेरे भाई! विचार करो, यदि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपनी शरीयत के माध्यम से महान कुरान की संक्षिप्त बातों का विस्तार न करते, तो महान कुरान इसी प्रकार संक्षिप्त रह जाता। इसी प्रकार, यदि मुजतहिद इमाम हदीस की संक्षिप्त बातों का विवरण न करते, तो हदीस इसी प्रकार संक्षिप्त रह जाती। इसी तरह हमारे समय तक; तो अगर यह नहीं है कि संक्षिप्तता की वास्तविकता सब में व्याप्त है, तो न तो मूल पाठों की व्याख्या...

[1] रद-उल-मुहतार, मुकद्दिमत-उल-किताब, दारुल इहया-उत-तुराथ-उल-अरबी, बेरूत, 1/53

ان كنتم لاتعلمون - 1

واجب کہا کہ قرآنِ عظیم میں اس کا حکم فرمایا ہے کہ علماء سے پوچھو اگر تمہیں نہ معلوم ہو۔

امام عارف باللہ سیدی عبدالوہاب شعرانی قدس سرہ الربانی کتاب مستطاب میزان الشریعۃ الکبریٰ میں فرماتے ہیں:

[عربی کالم]: مافصّل عالم ما اجمل في كلام من قبله من الادوار الا للنور المتصل من الشارع صلى الله تعالى عليه وسلم فالمنة في ذلك حقيقة لرسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم الذي هو صاحب الشرع لانه هو الذي اعطى العلماء تلك المادة التى فصلوا بها ما اجمل في كلامه كما ان المنة بعده لكل دور على من تحته فلو قدر ان اهل دور تعدوا من فوقهم الى الدور الذى قبله لانقطعت وصلتهم بالشارع ولم يهتدوا لايضاح مشكل ولا تفصيل مجمل، وتأمل يا اخي لولا ان رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فصل بشريعته ما اجمل في القرآن لبقى القرآن على اجماله كما ان الائمة المجتهدين لولم يفصلوا ما اجمل في السنة لبقيت السنة على اجمالها وهكذا الى عصرنا هذا، فلولا ان حقيقة الاجمال

[اردو کالم]: جس کسی عالم نے اپنے سے پہلے زمانے کے کسی کلام کے اجمال کی تفصیل کی ہے وہ اسی نور سے ہے جو صاحبِ شریعت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے اسے ملا تو حقیقت میں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہی کا تمام امت پر احسان ہے انہوں نے علماء کو یہ استعداد عطا فرمائی جس سے انہوں نے مجمل کلام کی تفصیل کی۔ یونہی ہر طبقہ ائمہ کا اپنے بعد والوں پر احسان ہے اگر فرض کیا جائے کہ کوئی طبقہ اپنے اگلے پیشواؤں کو چھوڑ کر ان سے اوپر والوں کی طرف تجاوز کر جائے تو شارع علیہ الصلوٰۃ والسلام سے جو سلسلہ ان تک ملا ہوا ہے وہ

کٹ جائے گا اور یہ کسی مشکل کی توضیح مجمل کی تفسیر پر قادر نہ ہوں گے۔ برادرم ! غور کر، اگر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اپنی شریعت سے مجملاتِ قرآنِ عظیم کی تفصیل نہ فرماتے قرآنِ عظیم یونہی مجمل رہ جاتا۔ اسی طرح ائمہ مجتہدین اگر مجملاتِ حدیث کی تفصیل نہ فرماتے حدیث یونہی مجمل رہ جاتی، اسی طرح ہمارے زمانے تک، تو اگر یہ نہیں کہ حقیقتِ اجمال سب میں سرایت کئے ہوئے ہے تو نہ متون کی شرح...

1 ردالمحتار مقدمۃ الکتاب داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۵۳

Header: Fatawa Rizvia, Volume 26.

[Boxed Section] Arabic Text: “ساریۃ فی العالم کلہ ماشرحت الکتب ولا ترجمت من لسان الی لسان ولا وضع العلماء علی الشروح حواشی کالشروح للشروح۔” Urdu Translation (from the page): “(Knowledge) has spread throughout the whole world; otherwise books would not have been commented upon, nor translated from one language to another, nor would scholars have written marginalia (hawashi) on commentaries like commentaries on commentaries.”

[Main Body Text] Now look here, initially there were books of ‘Zahir al-Riwayah’ and ‘Nawadir’ of the Imams. Then books on ‘Nawazil’ (newly occurring issues) and ‘Waqi'at’ (incidents) were authored. Subsequently, texts (mutun), commentaries (shuruh), marginalia (hawashi), and fatwas were authored from time to time, and each succeeding generation added to the previous ones and they were accepted, for all this is the detail of the concise principles found in the Quran and Sunnah. *Nisab al-Ihtisab* and *Fatawa 'Alamgiri* are works of the era of Sultan Alamgir (may Allah Almighty enlighten his proof). In them, you will find clarification for many specific details (juz'iyyat) that are not in previous books because those issues had not even occurred until then. The very subject of books on ‘Nawazil’ and ‘Waqi'at’ is to explain the rulings of new events. If someone says regarding them, "Show me a clarification of this from the Sahaba (Companions) or Tabi'in (Successors), or bring a specific text from Imam Azam or the Two Companions (Sahibayn)," then he is a fool, insane, or a misguided person under trial. Furthermore, long after *Alamgiri*, and now in relatively recent times, books like *Fatawa Asadiyya*, *Fatawa Hamdiyya*, *Tahtawi 'ala Maraqi al-Falah*, *Uqud al-Durriyah*, *Radd al-Muhtar*, *Rasail Shami*, etc., are reliable books on which the entire Hanafi world relies. Except for the first two, all of these are compositions of the thirteenth century. Even those who prohibit (certain practices) bring proofs from them. In them, hundreds of statements will be found that did not exist before. Those who prohibit even rely on the Fatwas of Shah Abdul Aziz, in fact, on *Ma'ah Masa'il* and *Arba'in*. Can they show the clarification of all specific details of *Ma'ah Masa'il* and *Arba'in* even in *Alamgiri* or *Radd al-Muhtar*, let alone from the Sahaba, Tabi'in, and Imams? Now after them, things like railways, telegraphs, electricity, currency notes, money orders, photography, etc., have been invented. If someone says, "Show these in the fatwas of the Sahaba, Tabi'in, Imam Abu Hanifa, or if not them, in *Hidayah* or *Dur-re-Mukhtar*, or if not even those, in *Alamgiri*, *Tahtawi*, and *Radd al-Muhtar*, or leave all those, show them in the fatwas of Shah Abdul Aziz himself," then what word better than "insane" can be applied to him? Yes, it is a different matter of stubbornness that

they consider their own thirteenth-century *Arba'in* as reliable but demand a proof from others for every specific detail especially from the Sahaba and Tabi'in. The mention of the two noble uncles [of the Prophet ﷺ] in the Eid sermons is an innovation (hadith), but since it started, scholars have clarified its desirability (mandub).

Marginal Note (Ay): Their statement that by being an innovation it becomes recommended (mustahabb).

[Footnote] 1. *Mizan al-Shari'ah al-Kubra*, Section: 'What points towards the validity of the connection of all groups of Shari'ah scholars etc.' Mustafa al-Babi, Egypt, 1/37.

शीर्षक: फ़तावा रिज़विया, खंड 26

[बॉक्स अनुभाग] अरबी पाठ: "سارية فى العالم كلہ ماشرحت الكتب ولا ترجمت من لسان الى لسان ولا وضع العلماء على الشروح حواشى كالشروح للشروح۔" उर्दू अनुवाद (पृष्ठ से): "(ज्ञान) पूरी दुनिया में फैल गया है; अन्यथा न तो किताबों की व्याख्या की जाती, न ही एक भाषा से दूसरी भाषा में अनुवाद किया जाता, और न ही विद्वान व्याख्याओं पर हाशिये (हवाशी) लिखते जैसे व्याख्याओं पर व्याख्याएँ।"

[मुख्य पाठ] अब यहीं देखिए कि पहले इमामों की 'ज़ाहिरुल रिवायत' और 'नवादिरात' की किताबें थीं, फिर 'नवाज़िल' (नई घटनाओं) और 'वाक़िआत' की किताबें लिखी गईं। फिर समय-समय पर मूल पाठ (मुतून), व्याख्याएँ(शुरुह), हाशिये (हवाशी) और फ़तवे लिखे जाते रहे और आने वाली हर पीढ़ी ने पिछली पीढ़ी के कार्यों में इज़ाफ़ा किया और वे स्वीकार किए जाते रहे, क्योंकि यह सब कुरान और सुन्नत की संक्षिप्तता का विस्तार है। 'निसाबुल एहतिसाब' और 'फ़तावा आलमगीरी' सुल्तान आलमगीर (अल्लाह उनकी दलील को रोशन करे) के ज़माने की रचनाएँ हैं। इनमें आपको उन बहुत सी छोटी-छोटी समस्याओं (जुज़इयात) का स्पष्टीकरण मिलेगा जो पिछली किताबों में नहीं हैं, क्योंकि तब तक वे घटनाएँ घटी ही नहीं थीं। 'नवाज़िल' और 'वाक़िआत' की किताबों का विषय ही नई घटनाओं के आदेशों का वर्णन करना है। अगर कोई उनके बारे में कहे कि "सहाबा (साथियों) और ताबिईन (अनुयायियों) से इसका स्पष्ट प्रमाण दिखाओ, या विशेष रूप से इमाम आज़म या साहिबैन (उनके दो प्रमुख शिष्यों) का कोई स्पष्ट हुक्म लाओ," तो वह मूर्ख, पागल या गुमराह है। फिर आलमगीरी के बहुत बाद अब हाल के ज़माने की किताबें जैसे फ़तावा असदिया, फ़तावा हामदिया, तहतावी अला मराक़िल फ़लाह, उक़ुदुल दुर्रिया, रद्दुल मुहतार, रसाइल शामी आदि विश्वसनीय किताबें हैं जिन पर पूरी हनफ़ी दुनिया भरोसा करती है। पहले दो को छोड़कर ये सभी तेरहवीं सदी की रचनाएँ हैं। रोकने वाले (मानिईन) भी इनसे सबूत लाते हैं। इनमें सैकड़ों ऐसी बातें मिलेंगी जो पहले नहीं थीं। रोकने वाले तो फ़तावा शाह अब्दुल अज़ीज़, बल्कि 'माइया मसायल' और 'अरबईन' तक पर भरोसा करते हैं। क्या वे 'माइया मसायल' और 'अरबईन' की सभी बारीकियों का प्रमाण आलमगीरी और रद्दुल मुहतार तक में दिखा सकते हैं, सहाबा, ताबिईन और इमामों की बात तो बहुत दूर है? अब उनके बाद रेलवे, टेलीग्राम, बिजली, बैंक नोट, मनी ऑर्डर, फोटोग्राफी आदि का आविष्कार हुआ। अगर कोई कहे कि इन्हें सहाबा, ताबिईन, इमाम अबू हनीफ़ा, या चलिए 'हिदाया' या 'दुर्रे मुख़्तार', या 'आलमगीरी', 'तहतावी' और 'रद्दुल मुहतार' में दिखाओ, या इन सब को छोड़िए, ख़ुद शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब

के फ़तवों में ही दिखा दो, तो उसे पागल के अलावा और क्या कहा जा सकता है? हाँ, यह हठधर्मी की बात अलग है कि वे ख़ुद तो तेरहवीं सदी की 'अरबईन' को विश्वसनीय मानें और दूसरों से हर छोटी बात (जुज़इया) पर विशेष रूप से सहाबा और ताबिईन का प्रमाण मांगें। ईद के खुत्बे में दोनों शरीफ़ चाचाओं [नबी ﷺ के] का ज़िक्र बाद में शुरू हुआ (हादिस), लेकिन जब से शुरू हुआ, विद्वानों ने इसके पसंदीदा (मन्दूब) होने का स्पष्ट उल्लेख किया है।

हाशिये का नोट (Ay): उनका यह बयान कि नया होने के बावजूद यह मुस्तहब (पसंदीदा) है।

[फुटनोट] 1. मीज़ानुल शरीयतुल कुबरा, अनुभाग: 'वह बातें जो शरीयत के विद्वानों के सभी समूहों के जुड़ाव की प्रमाणिकता दर्शाती हैं आदि।' मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 1/37।

[باکس شدہ حصہ] ساریۃ فی العالم کلہ ماشرحت الکتب ولا ترجمت من لسان الی | لکھی جاتی نہ ترجمے ہوتے نہ علماء شرحوں کی شرح (حواشی) لسان ولا وضع العلماء علی الشروح حواشی کالشروح للشروح۔ ۱ | لکھتے۔

[اصل متن] اب یہیں دیکھئے کہ کتب ظاہر الروایۃ ونوادر ائمہ تھیں پھر کتب نوازل وواقعات تصنیف فرمائی گئیں پھر متون وشروح وحواشی وفتاوٰی وقتاً فوقتاً تصنیف ہوتے رہے اور ہر آئندہ طبقہ نے گزشتہ پر اضافہ کئے اور مقبول ہوتے رہے کہ سب اسی اجمالِ قرآن وسنت کی تفصیل ہے۔ نصاب الاحتساب وفتاوٰی عالمگیری زمانہ سلطان عالمگیر انار اللہ تعالٰی برہانہ کی تصنیف ہیں ان میں بہت ان جزئیات کی تصریح ملے گی جو کتب سابقہ میں نہیں کہ وہ جب تک واقع ہی نہ ہوئے تھے، اور کتب نوازل وواقعات کا تو موضوع ہی حوادث جدیدہ کے احکام بیان فرمانا ہے اگر کوئی شخص ان کی نسبت کہے کہ صحابہ تابعین سے اس کی تصریح دکھاؤ یا خاص امام اعظم وصاحبین کا نص لاؤ تو وہ احمق مجنون یا گمراہ مفتون، پھر عالمگیری کے بھی بہت بعد اب قریب زمانہ کی کتابیں فتاوٰی اسعدیہ وفتاوٰی حامدیہ وطحطاوی علی مراقی الفلاح وعقود الدریہ وردالمحتار ورسائل شامی وغیرہا کتب معتمدہ ہیں کہ تمام حنفی دنیا میں ان پر اعتماد ہو رہا ہے دواول کے سوا یہ سب تیرہویں صدی کی تصنیف ہیں مانعین بھی ان سے سندیں لاتے ہیں ان میں صد ہا وہ بیان ملیں گے جو پہلے نہ تھے اور مانعین کے یہاں تو فتاوٰی شاہ عبدالعزیز صاحب بلکہ مائہ مسائل واربعین تک پر اعتماد ہو رہا ہے کیا مائہ مسائل واربعین کے سب جزئیات کی تصریح صحابہ وتابعین وائمہ تو بہت بالا ہیں عالمگیری وردالمحتار تک کہیں دکھا سکتے ہیں اب ان کے بعد بھی ریل، تار، برقی، نوٹ، منی آرڈر، فوٹو گراف وغیرہ وغیرہ ایجاد ہوئے اگر کوئی شخص

کہے کہ صحابہ تابعین یا امام ابو حنیفہ یا یہ نہ سہی ہدایہ یادرِ مختار یا یہ بھی نہ سہی عالمگیری وطحطاوی وردالمحتار یا یہ سب جانے دو شاہ عبدالعزیز صاحب ہی کے فتاوے میں دکھاؤ، تو اسے مجنون سے بہتر اور کیا لفظ کہا جاسکتا ہے، ہاں اس ہٹ دھرمی کی بات جدا ہے کہ اپنے آپ تو تیرہویں صدی کی اربعین تک معتبر جانیں اور دوسروں سے ہر جزئیہ پر خاص صحابہ وتابعین کی سند مانگیں۔ خطبہ عیدین میں ذکر عمین شریفین حادث ہے مگر جب سے حادث ہے علماء نے اس کے مندوب ہونے کی تصریح فرمائی، عہ: ان کا بیان کہ حادث ہو کر مستحب ٹھہریں۔

[حاشیہ] ۱ میزان الشریعۃ الکبریٰ فصل وممایدلک علی صحۃ ارتباط جمیع اقوام علماء الشریعۃ الخ مصطفی البابی مصر ۱/ ۳۷

Fatawa Rizvia Volume 26

It is mentioned in Durr-e-Mukhtar:

"It is recommended to mention the Rightly Guided Caliphs and the two uncles." 1 | It is recommended to mention the four Noble Caliphs and both noble uncles of the Master of Mankind, peace and blessings be upon him, in the sermon (Khutbah).

And Hazrat Sheikh Mujaddid Alif Sani, in his letters, strongly rebuked a sermon-giver (khatib) for not mentioning the noble Caliphs in a sermon, even calling him wretched. Presenting salutations and blessings (Salaat-o-Salam) upon the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) after the call to prayer (Adhan), as is prevalent in the two holy cities (Haramain), is also mentioned in Durr-e-Mukhtar:

"Sending peace after the Adhan occurred in Rabi' al-Akhir in the year 781 AH, during the Isha prayer on Monday night, then on Friday, then after ten years it occurred in all prayers except Maghrib, then twice in Maghrib, and it is a good innovation (Bid'ah Hasanah)." 2 | Sending blessings after the Adhan began in the Isha of Monday night, Rabi' al-Akhir 781 AH. Then it was also said after the Friday Adhan. Then ten years later, it started being said after all Adhans except Maghrib, and later twice in Maghrib as well. This is among those newly originated matters that are sharia-wise recommended.

Hundreds of similar examples can be found in books, and specific details can be found from the reliable scholars of that time. Hundreds of years have also passed since the gathering for the blessed Mawlid and standing (Qiyam) began, but demanding clear mention of their names in the speech of the Companions, Successors, and Mujtahid Imams is based on the same madness. Reliance will be placed on the clarifications of those scholars who lived in their times, such as the grand Imam Hafiz Ibn Hajar al-Asqalani, the last of the preservers (Khatim al-Huffaz) Jalaluddin al-Suyuti, Imam Khatib Ahmad Qastalani, and other great scholars (may Allah have mercy on them all), whose names and words have been cited repeatedly. Similarly, for the issue of Qiyam, the evidence of those noble scholars should be taken who have been mentioned honorably. Success is from Allah. By the grace of Allah Almighty, this will be sufficient for the supporters of truth, justice, and religion. As for the opponents' refusal, who cares? Who else do they follow that they would follow these noble scholars? Their non-conformists (Ghair-Muqallideen) openly insult the Great Imam and all the Imams of religion, declaring their high juristic reasonings (ijtihads) as false against their own baseless understanding and delusions, and

seeking refuge in Allah, they call their followers polytheistic and misguided, those among them who ostensibly bear the name of Taqlid...

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Salat, Bab al-Jumu'ah, Mujtabai Press, Delhi, 1/111
2. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Salat, Bab al-Jumu'ah, Mujtabai Press, Delhi, 1/64

फतावा रज़विया खंड 26

दुर्रे मुख्तार में है:

"ख़लीफ़ा-ए-राशिदीन और दो चाचाओं का ज़िक्र करना मुस्तहब (पसंदीदा) है।" 1 | खुत्बे में चारों खुलफ़ा-ए-किराम और सैयदुल अनाम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दोनों सम्मानित चाचाओं का ज़िक्र करना मुस्तहब है।

और हज़रत शैख़ मुजद्दिद अल्फ सानी साहब ने अपने मकतूबात में एक खतीब पर इसलिए सख्त नाराज़गी व्यक्त की कि उसने एक खुत्बे में खुलफ़ा-ए-किराम का ज़िक्र नहीं किया था, और उसे 'खबीस' (नीच) तक लिखा। अज़ान के बाद हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर सलातो-सलाम पेश करना, जैसा कि हरमैन तय्यबैन में प्रचलित है, दुर्रे मुख्तार में फर्माया गया है:

"अज़ान के बाद सलाम (भेजना) रबीउल आखिर 781 हिजरी में पीर की रात इशा में शुरू हुआ, फिर जुमे के दिन, फिर दस साल बाद मग़रिब के अलावा सब में शुरू हुआ, फिर मग़रिब में भी दो बार शुरू हुआ और यह 'बिदअते हसना' (अच्छी नई बात) है।" 2 | अज़ान के बाद सलात भेजना रबीउल आखिर 781 हिजरी की इशा, पीर की रात में शुरू हुआ, फिर जुमे की अज़ान के बाद भी सलात कही गई, फिर दस साल बाद मग़रिब के अलावा तमाम अज़ानों के बाद, फिर मग़रिब में भी दो बार कहनी शुरू हुई और यह उन नई बातों में से है जो शरीयत में मुस्तहब हैं।

किताबों में इसके सैकड़ों उदाहरण मिलेंगे, उसी समय के विश्वसनीय विद्वानों से उनके विवरण का स्पष्ट उल्लेख मिल सकता है। महफ़िल-ए-मीलाद मुबारक और कियाम (खड़े होकर सलाम) जारी हुए भी सैकड़ों साल बीत चुके हैं, लेकिन सहाबा, ताबिईन और मुजतहिद इमामों के कलाम में इनके नाम का स्पष्ट उल्लेख मांगना उसी पागलपन पर आधारित है। उन पर उन्हीं उलेमा-ए-किराम के बयानों से प्रमाण लिया जाएगा जिनके दौर में उनका अस्तित्व था, जैसे मुबारक महफ़िल के लिए इमाम हाफ़िज़ुश-शान इब्ने हजर असकलानी और इमाम खातितुमुल-हुफ़्फ़ाज़ जलालुद्दीन सुयूती और इमाम खतीब अहमद कस्तलानी आदि बड़े विद्वान (रहमतुल्लाहि अलैहिम), जिनके नाम और कलाम का स्पष्ट उल्लेख बार-बार किया गया है। इसी तरह कियाम के मसले में भी उन उलेमा-ए-किराम का प्रमाण लिया जाए जिनका ज़िक्र शरीफ़ आया है। और अल्लाह ही तौफीक देने वाला है। अल्लाह तआला की प्रशंसा है कि हक़, इंसाफ और दीन के समर्थकों के लिए यह काफी होगा। रहा विरोधियों का न मानना, तो उनकी कौन परवाह करे। वे और किसकी मानते हैं कि इन उलेमा-ए-किराम की

मानेंगे। उनके गैर-मुक़ल्लिद तो खुलेआम इमाम आज़म और तमाम इमामों की शान में गुस्ताखी करते हैं और अपनी बेकार समझ और वहम के सामने उनके उच्च इज्तिहाद को गलत बताते हैं और उनके मानने वालों को (अल्लाह की पनाह) मुशरिक और गुमराह कहते हैं, जो उनमें ज़ाहिरी तौर पर तक़लीद का नाम...

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुस सलात, बाबुज जुमुआ, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 1/111
2. दुर्रे मुख्तार, किताबुस सलात, बाबुज जुमुआ, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 1/64

पृष्ठ 503 / 613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

در مختار میں ہے:

یندب ذکر الخلفاء الراشدین والعمّین. 1 | خطبہ میں چاروں خلفاء کرام اور دونوں عم کریم سید الانام علیہ الصلوٰۃ والسلام کا ذکر فرمانا مستحب ہے۔

اور حضرت شیخ مجدد الف ثانی صاحب نے تو ایک خطیب پر اپنے مکتوبات میں اس لئے کہ اس نے ایک خطبہ میں خلفاء کرام کا ذکر نہ کیا تھا سخت نکیر فرمائی اور اسے خبیث تک لکھا۔ اذان کے بعد حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر صلاۃ وسلام عرض کرنا جس طرح حرمین طیبین میں رائج ہے۔ در مختار میں فرمایا:

التسلیم بعد الاذان حدث في ربیع الآخر سنة سبع مائة واحدی وثمانین في عشاء لیلة الاثنین ثم یوم الجمعة ثم بعد عشر سنین حدث في الکل الا المغرب ثم فیھا مرتین وھو بدعة حسنة 2 | اذان کے بعد صلوۃ بھیجنا ربیع الآخر ۷۸۱ھ کی عشاء شب دوشنبہ میں حادث ہوا پھر اذان جمعہ کے بعد بھی صلوٰۃ کہی گئی پھر دس برس بعد مغرب کے سوا سب اذانوں کے بعد پھر مغرب میں بھی دو بار کہنی شروع ہوئی اور یہ ان نوپیدا باتوں سے ہے جو شرعاً مستحب ہیں۔

کتب میں اس کے صدہا نظائر ملیں گے اسی وقت کے علماء معتمدین سے ان کے جزئیہ کی تصریح مل سکتی ہے مجلس میلاد مبارک و قیام کو جاری ہوئے بھی صدہا سال ہوئے مگر صحابہ وتابعین وائمہ مجتہدین کے کلام میں ان کے نام کی تصریح مانگنی اسی جنون پر مبنی ہو گئی ان پر انہیں علماء کرام کی تصریحات سے استناد ہو گا جن کے زمانہ میں ان کا وجود تھا جیسے مجلس مبارک کے لئے امام حافظ الشان ابن حجر عسقلانی و امام خاتم الحفاظ جلال الدین سیوطی و امام خطیب

احمد قسطلانی و غیر ہم اکابر رحمہم اللہ تعالی جن کے نام وکلام کی تصریح بار بار کر دی گئی۔ یونہی مسئلہ قیام میں ان علماء کرام کی سند لی جائے جن کا ذکر شریف آیا ہے وباللہ التوفیق بحمد اللہ تعالیٰ موافقین اہل حق وانصاف و دین کے لئے یہ کافی ہو گا۔ رہا مخالفین کا نہ ماننا ان کی پروا کیا۔ وہ اور ہی کسے مانتے ہیں کہ ان علماء کرام کو مانیں ان کے غیر مقلدین تو علانیہ امام اعظم و جملہ ائمہ دین پر منہ آتے اور اپنے مہمل افہام و اوہام کے آگے ان کے اجتہادات عالیہ کو باطل بتاتے اور ان کے ماننے والوں کو معاذ اللہ مشرک گمراہ بتاتے ہیں، جو ان میں بظاہر نام تقلید

1 درمختار کتاب الصلوٰۃ باب الجمعہ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۱۱ 2 درمختار کتاب الصلوٰۃ باب الجمعہ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۶۴

They also, like the non-conformists (Ghayr-Muqallideen), do not listen to the Quran and Hadith in front of their false desires. What then is the standing of the Imams to them? The names of 'Taqlid of the Imam' and 'Quran and Hadith' from their mouths are merely to appease the general public so that they do not consider them open deniers; otherwise, the reality is what is apparent from their religious 'Quran', *Taqviyat-ul-Iman*, which says that whoever says "Allah and His Messenger enriched [them]" is a polytheist (Mushrik)[1]; whereas the Great Quran itself states:

"Allah and His Messenger enriched them out of His bounty."[2] | Allah and His Messenger enriched them through His grace.

To keep names like Muhammad Bakhsh or Ahmad Bakhsh is labeled as Shirk (polytheism), even though the Holy Quran itself states that when the trustworthy Gabriel, peace and blessings be upon him, came to the Lady Maryam (Mary), what did he say? He said:

"I am only a messenger of your Lord to give you [the gift of] a pure boy."[3] | I am a messenger of your Lord so that I may give you a pure son.

Only the name 'Muhammad Bakhsh' became Shirk, even though that meaning of 'gift' is not even fixed there (Bakhsh means a portion or share), yet Gabriel is explicitly saying in clear words that he is 'giving his son'. How will they not be polytheists in the Ismaili religion? And the Great Quran, which mentions this 'shirk' and 'Wahhabism' and establishes it, why would they not deem it a shirk-favoring book? There are many examples of this; no Imams, Companions, Prophets, Gabriel, nor even the Lord of the Worlds Himself (Exalted be He, and may Allah's peace and blessings be upon His Beloved and upon them all) are safe from the 'shirk' defined by the Wahhabis. This discussion will be found in detail in the humble servant's other general treatises. Here, it is enough to say: why care about the refusal of the opponents? Who have they ever listened to that they would listen to the scholars? Therefore, in this first instance, let us address those who agree with the people of truth and certainty. Allah is the Granter of success and the Helper, and in Him we seek aid. May Allah's peace and blessings be upon our Master Muhammad, his progeny, companions, son, and his entire group, Ameen. If the Lord Almighty grants success, then for an unbiased and fair person, it is enough that this blessed act, i.e., standing during the mention of the birth of the Best of Mankind (peace and blessings be upon him and his progeny), has been prevalent and customary for centuries in the lands of Islam, and is

established and accepted among the great Imams and scholars. Its prohibition in Sharia is non-existent, and without Sharia's prohibition [it remains permissible].

Note: Especially the blessed book "Ikmal al-Tammah 'ala Shirk Sawa bi al-Umur al-'Ammah" corrected 12.

[1] Taqviyat-ul-Iman [2] Al-Quran al-Karim 9/74 [3] Al-Quran al-Karim 19/19

लेते हैं वे भी ग़ैर-मुक़ल्लिदीन की तरह अपने बातिल अरमानों के सामने क़ुरआन व हदीस की तो सुनते नहीं, फिर इमामों की क्या गिनती। उनके मुँह से तक़लीद-ए-इमाम और उन सबके मुँह से क़ुरआन व हदीस का नाम महज़ अवाम की तसकीन के लिए है कि उन्हें खुला मुनकिर न जानें, वरना हालत वह है जो उनकी मज़हबी 'क़ुरआन' 'तक़वियत-उल-ईमान' से ज़ाहिर है जो कहे कि "अल्लाह और रसूल ने ग़नी कर दिया" वह मुशरिक है[1], जबकि ख़ुद क़ुरआन-ए-अज़ीम फ़रमाता है:

"अल्लाह और उसके रसूल ने उन्हें अपने फ़ज़ल से मालामाल कर दिया।"[2] | अल्लाह और उसके रसूल ने उन्हें अपने फ़ज़ल से दौलतमंद कर दिया।

मोहम्मद बख़्श, अहमद बख़्श नाम रखना शिर्क(बहुदेववाद) है, जबकि ख़ुद क़ुरआन-ए-हमीद फ़रमाता है कि जब जिब्रील-ए-अमीन अलैहिस्सलाम हज़रत सैय्यदना मरियम के पास आए, तो क्या कहा? यह कि:

"मैं तुम्हारे रब का रसूल हूँ ताकि तुम्हें एक पाक बच्चा अता करूँ।"[3] | मैं तुम्हारे रब का रसूल हूँ इसलिए कि मैं तुमको सुथरा बेटा दूँ।

सिर्फ़'मोहम्मद बख़्श' नाम शिर्क हुआ, जबकि वह 'अता' के मानी में तय भी नहीं है (बख़्श का अर्थ हिस्सा या भाग होता है), तो जिब्रील जो साफ़ लफ़्ज़ों में अपना बेटा देना कह रहे हैं, इस्माईली दीन में वे कैसे मुशरिक न होंगे? और क़ुरआन-ए-अज़ीम जो इस 'शिर्क और 'वहाबियत' का ज़िक्र फ़रमाकर उसे क़ायम रखता है, वे क्यों न उसे शिर्क पसंद किताब ठहराएंगे? इसकी मिसालें बहुत हैं कि वहाबियों के शिर्क से न इमाम महफ़ूज़ हैं, न सहाबा, न अंबिया, न जिब्रील और न ख़ुद रब्ब-उल-आलमीन (उसकी शान बुलंद हो और अल्लाह ताला अपने हबीब और उन सब पर दरूद व सलाम भेजे)। यह बहस फ़कीर के अन्य आम रिसालों में विस्तार से मिलेगी, यहाँ तो इतना कहना काफ़ी है कि विरोधियों के न मानने की क्या परवाह है, उन्होंने और किसे माना है जो उलेमा को मानेंगे? इसलिए इस पहले मक़ाम में अपना मुख़ातब हक़ व यक़ीन वाले साथियों की तरफ़ करें। अल्लाह ही तौफ़ीक़ देने वाला और मददगार है और उसी से हम मदद चाहते हैं। और अल्लाह ताला हमारे आक़ा मोहम्मद और उनकी आल, सहाबा, उनके बेटे और उनके तमाम गिरोह पर रहमत नाज़िल फ़रमाए, आमीन। मौला अज़्ज़वजल तौफ़ीक़ दे तो यहाँ एक निष्पक्ष व्यक्ति के लिए इतना ही काफ़ी है कि यह मुबारक काम, यानी हुज़ूर ख़ैर-उल-अनाम (उन पर और उनकी आल पर बेहतरीन दरूद व सलाम

हो) के ज़िक्र-ए-विलादत के वक़्त कयाम (खड़ा होना), सैकड़ों वर्षों से दारुल इस्लाम के शहरों में राइज और मामूल है, और बड़े इमामों और उलेमा में मुक़र्रर और मक़बूल है। शरीअत में इसकी मनाही नदारद है और बिना शरीअत की मनाही के[यह जायज़ है]।

नोट: विशेष रूप से मुबारक किताब "इकमल-उत-ताम्मा अला शिर्क सवा बिल उमूर-अल-आम्मा" मुसह्हह 12।

[1] तक़वियत-उल-ईमान [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/74 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 19/19

لیتے ہیں وہ بھی غیر مقلدین کی طرح اپنے اہوائے باطلہ کے سامنے قرآن وحدیث کی تو سنتے نہیں پھر ائمہ کی کیا گنتی ان کے منہ سے تقلید امام اور ان سب کے منہ سے قرآن و حدیث کا نام محض برائے تسکین عوام ہے کہ کھلا منکر نہ جانیں ورنہ حالت وہ ہے جو ان کے مذہبی قرآن تقویۃ الایمان سے ظاہر جو کہے "اللہ ورسول نے غنی کردیا" وہ مشرک۱۸1، حالانکہ خود قرآن عظیم فرماتا ہے:

"اَغْنٰهُمُ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ مِنْ فَضْلِهٖ" ۱۸2 | اللہ ورسول نے انہیں دولتمند کر دیا اپنے فضل سے۔

محمد بخش، احمد بخش نام رکھنا شرک حالانکہ خود قرآن حمید فرماتا ہے کہ جبریل امین علیہ الصلوۃ والتسلیم جب حضرت سید تنا مریم کے پاس آئے کیا کہا یہ کہ:

"اِنَّمَآ اَنَا رَسُوْلُ رَبِّكِ لِاَهَبَ لَكِ غُلٰمًا زَكِيًّا" ۱۸3 | میں تمہارے رب کا رسول ہوں اس لئے کہ میں تم کو ستھرا بیٹا دوں۔

صرف محمد بخش نام شرک ہوا حالانکہ وہ معنی عطامیں متعین بھی نہیں، بخش بہر وحصہ کو کہتے ہیں تو جبریل کہ صریح لفظوں میں اپنا بیٹا دینا کہہ رہے ہیں دین اسمعیلی میں کیسے مشرک نہ ہوں گے اور قرآن عظیم کہ اس شرک وہبیت کو ذکر فرما کر مقرر رکھتا ہے کیوں نہ اسے شرک پسند کتاب ٹھہرائیں گے۔ اس کی مثالیں بہت ہیں کہ وہابیہ کے شرک سے نہ ائمہ محفوظ نہ صحابہ نہ انبیاء نہ جبریل نہ خود رب العلمین جل وعلا وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ الحبیب و علیہم وسلم۔ یہ بحث فقیر کے اور رسائل عامہ میں مفصل ملے گی، یہاں تو اتنا کہنا کافی ہے کہ مخالفین کی نہ ماننے کی پروا کیا ہے انہوں نے اور کسے مانا ہے کہ علماء ہی کو مانیں گے لہذا اس مقام اول میں

روئے سخن موافقین اہل حق ویقین کی طرف کریں واللہ الموفق والمعین و بہ نستعین و صلی اللہ تعالیٰ علیٰ سیدنا محمد و آلہ و صحبہ وابنہ وحزبہ اجمعین آمین۔ مولیٰ عزوجل توفیق دے تو یہاں منصف غیر متعصب کے لئے اسی قدر کافی کہ یہ فعل مبارک یعنی قیام وقت ذکر ولادت حضور خیر الانام علیہ وعلیٰ آلہ افضل الصلوۃ والسلام صد ہا سال سے بلاد دار الاسلام میں رائج و معمول، اور اکابر ائمہ وعلماء میں مقرر و مقبول، شرع میں اس سے منع مفقود اور بے منع شرع

عہ: خصوصاً کتاب مستطاب "اکمال الطامہ علی شرک سوی بالامور العامہ" مصحح ۱۲۔

1 تقویۃ الایمان 2 القرآن الکریم ۹/ ۷۴ 3 القرآن الکریم ۱۹/ ۱۹

Fatawa Razawiyya Volume 26

"Judgment is only for Allah; and the forbidden is only what Allah has forbidden in His Book, and what He remained silent about is among the pardoned things." (T)

Especially in the two holy Harams, Makkah the Great and Madinah the Radiant—may Allah's blessings and peace be upon their Illuminator—which are the origin and source of faith and religion. For a long time, the great scholars and muftis of the four schools of thought there have been performers, practitioners, proponents, and acceptors of this act. The reliable imams did not declare it forbidden; rather, they undoubtedly considered it recommended and praiseworthy. The illustrious scholar, Ali bin Burhan al-Din al-Halabi (may Allah have mercy on him), stated explicitly in his blessed biography, *Insan al-Uyun*, that this standing (Qiyam) is a 'good innovation' (bid'ah hasanah). And he says:

"Standing at the mention of the name of the Master of Mankind (peace and blessings be upon him) was practiced by a scholar of the Ummah and a leader in religion and piety, Taqi al-Din al-Subki (may Allah have mercy on him). He was followed in this by the Sheikhs of Islam of his era. Some of them narrated that Imam al-Subki was surrounded by a large group of scholars of his time when he recited the words of al-Sarsari..."

Indeed, standing at the time of mentioning the blessed name of the Master of Mankind (may the best of prayers and peace be upon him) was established by Imam Taqi al-Millah wa al-Din al-Subki (may Allah have mercy on him), who was a scholar of the blessed Ummah and a leader of leaders in religion and piety. The contemporary noble imams and Sheikhs of Islam followed him in this standing. Some scholars, namely the son of the great Imam, Sheikh al-Islam Abu Nasr Abd al-Wahhab ibn Abi al-Hasan Taqi al-Millah wa al-Din al-Subki, narrated in *Tabaqat al-Kubra* that in the presence of Imam al-Subki, a group...

Note: Proof of standing (Qiyam) from the books of scholars. I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

1 The Holy Quran 12/40 2 Jami' al-Tirmidhi, Book of Clothing, Chapter on wearing furs, Amin Company Delhi 1/206; Sunan Ibn Majah, Book of Foods, Chapter on eating cheese and clarified butter, H.M. Saeed Company Karachi p. 249; Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Foods, Dar al-Fikr Beirut 4/115

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

"निर्णय केवल अल्लाह का है; और हराम वही है जिसे अल्लाह ने अपनी किताब में हराम किया है, और जिसके बारे में उसने खामोशी अख्तियार की है, वह माफ की गई चीजों में से है।" (त)

विशेष रूप से दो पवित्र हरमों, मक्का मुअज़्ज़मा और मदीना मुनव्वरा—अल्लाह उन दोनों को रोशन करने वाले पर अपनी रहमत और सलामती भेजे—जो दीन और ईमान के उद्गम और स्रोत हैं। वहां के चार मज़हबों के बड़े उलेमा और मुफ्ती लंबे समय से इस अमल (कार्य) को करने वाले, मानने वाले और इसके समर्थक रहे हैं। विश्वसनीय इमामों ने इसे हराम नहीं कहा, बल्कि निस्संदेह इसे मुस्तहब (पसंदीदा) और प्रशंसनीय ठहराया है। प्रसिद्ध विद्वान अल्लामा अली बिन बुरहानुद्दीन अल-हलबी (अल्लाह उन पर रहमत करे) ने सीरत-ए-मुबारका 'इंसान अल-उयून' में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया है कि यह कयाम (खड़े होना) 'बिदअत-ए-हसना' (अच्छी ईजाद) है। और वे फरमाते हैं:

"सय्यद-उल-अनाम (मानवता के स्वामी, उन पर सबसे अच्छी दुआएं और शांति हो) का नाम मुबारक लेते समय खड़े होना उम्मत के एक आलिम और दीन व तक़वा के पेशवा तक़ी-उद्दीन सुबकी (अल्लाह उन पर रहमत करे) द्वारा किया गया था। उनके समय के शैख-उल-इस्लाम ने इस मामले में उनका अनुसरण किया। उनमें से कुछ ने रिवायत की है कि इमाम सुबकी के पास उनके समय के कई विद्वान एकत्र थे जब उन्होंने अल-सरसरी के बोल पढ़े..."

बेशक, सय्यद-उल-अनाम (उन पर सबसे अच्छी दुआएं और शांति हो) का पाक नाम ज़िक्र करते समय कयाम करना इमाम तक़ी-उल-मिल्लाह वद-दीन सुबकी (अल्लाह उन पर रहमत करे) से पाया गया, जो मरहूम उम्मत के आलिम और दीन व तक़वा में इमामों के इमाम हैं। और उनके समकालीन नेक इमामों और शैख-उल-इस्लाम ने इस कयाम पर उनकी पैरवी की। कुछ विद्वानों, यानी महान इमाम के साहबजादे इमाम शैख-उल-इस्लाम अबू नसर अब्दुल वहाब इब्न अबी अल-हसन तक़ी-उल-मिल्लाह वद-दीन सुबकी ने 'तबाक़ात अल-कुबरा' में नक़ल किया है कि इमाम सुबकी की उपस्थिति में एक जमात...

नोट: उलेमा की किताबों से कयाम का प्रमाण। आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

1 अल-कुरान अल-करीम 12/ 40 2 जामिअ अल-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-लिबास, बाब मा जाअ फी लुब्स अल-फ़रा, अमीन कंपनी दिल्ली 1/206, सुनन इब्न माजाह, अबवाब अल-अतइमा, बाब अक्ल

अल-जुब्र वस-समन, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 249, अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब अल-अतइमा, दारुल फिक्र बेरुत 4/115

ان الحکم الا اللہ، وانما الحرام ماحرم اللہ فی کتابہ، وما سکت عنہ فھو مما عفا عنہ۔ حکم نہیں ہے مگر اللہ تعالیٰ کے لئے۔ اور حرام وہ ہے جس کو اللہ تعالیٰ نے حرام کیا، اور جس پر سکوت فرمایا وہ معاف شدہ چیزوں میں سے ہے(ت)

علی الخصوص حرمین طیبین مکہ معظمہ ومدینہ منورہ صلی اللہ تعالیٰ علی منور ہما وبارک وسلم کہ مبدء ومرجع دین وایمان ہیں وہاں کے اکابر علماء ومفتیان مذاہب اربعہ مدتہامدیدہ سے اس فعل کے فاعل وعامل وقائل وقابل ہیں ائمہ معتمدین نے اسے حرام نہ فرمایا بلکہ بلاشبہ مستحب و مستحسن ٹھہرایا۔ علامہ عہ جلیل الشان علی بن برہان الدین حلبی رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہ نے سیرت مبارکہ انسان العیون میں تصریح فرمائی کہ یہ قیام بدعت حسنہ ہے۔ اور ارشاد فرماتے ہیں:

قد وجد القیام عند ذکر اسمہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من عالم الامۃ و مقتدی دیناً و ورعاً تقی الدین سبکی رحمۃ اللہ تعالیٰ وتابعہ علی ذلک مشایخ الاسلام فی عصرہ فقد حکی بعضہم ان الامام السبکی اجتمع عندہ جمع کثیر من علماء عصرہ فانشد فیہ قول الصرصری

بیشک وقت ذکر نام پاک سید الانام علیہ افضل الصلوۃ والسلام قیام کرنا امام تقی الملۃ والدین سبکی رحمہ اللہ تعالیٰ سے پایا گیا جو امت مرحومہ کے عالم اور دین و تقویٰ میں اماموں کے امام ہیں اور اس قیام پر ان کے معاصرین ائمہ کرام مشایخ الاسلام نے ان کی متابعت کی بعض علماء یعنی انہیں امام اجل کے صاحبزادے امام شیخ الاسلام ابو نصر عبدالوہاب ابن ابی الحسن تقی الملۃ والدین سبکی نے طبقات کبری میں نقل فرمایا کہ امام سبکی کے حضور ایک جماعت

عہ: کتب علماء سے قیام کا ثبوت۔ I.T. Majlis of Dawatelslami

1 القرآن الکریم ۱۲/ ۴۰ 2 جامع الترمذی ابواب اللباس باب ماجاء فی لبس الفراء امین کمپنی دہلی ۱/ ۲۰۶ ، سنن ابن ماجہ ابواب الاطعمہ باب اکل الجبن والسمن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۴۹، المستدرک للحاکم کتاب الاطعمہ دار الفکر بیروت ۴/ ۱۱۵

Fatawa Ridawiyya Volume 26

His (blessings and peace of Allah Almighty be upon him) praise. Writing with gold ink for the praise of Mustafa is but a small thing, On paper by the hand of the finest of calligraphers. And if the noble ones rise upon hearing it, Standing in rows or kneeling on their knees. At that moment, Imam Subki stood up, As did everyone present in the gathering, and there resulted A great joy in that assembly. Such an act is sufficient for emulation. (1)

A large gathering of the scholars of that era took place. In this gathering, someone recited these verses by Imam Sarsari in praise of the Master of the Pious (Peace and blessings of Allah Almighty be upon him), the summary of which is: For the praise of Mustafa (Peace and blessings of Allah Almighty be upon him), it is even a small thing if the best calligrapher writes with gold water on silver plates. And those who possess religious honor, upon hearing his praise, should stand up straight in rows or on their knees. Upon hearing these verses, Hazrat Imam Subki and all the noble scholars present in the blessed assembly stood up, and due to this, a great sense of affinity was felt in that assembly. The great scholar Halabi (May Allah have mercy on him) states that this much is sufficient for following (emulation). Finished. (T)

I say: This Imam Sarsari, the author of the Na'tiya poem, is the one whom Allama Muhammad bin Ali Shami, a reliable authority among the objectors, called the Hassan of his time and a sincere lover of the Prophet (Peace and blessings of Allah Almighty be upon him) in "Sabil al-Huda wal-Irshad." The majesty and high status of the great Imam, Hazrat Imam-ul-Aimmah Taqi-ul-Millat wad-Din Subki (May his secret be sanctified), is brighter than the midday sun, so much so that the leader of the objectors, Maulvi Nazir Hussain Dehlvi, in one of his sealed fatwas, accepts him as a great Imam and mujtahid by consensus. The agreement of the prominent scholars and masters of Islam with him in that era is, by the grace of Allah Almighty, a sufficient proof for the followers of the pious predecessors. Finally, didn't you see that Allama Halabi stated that this much is enough for emulation? The perfect scholar, knower of Allah, Maulana Sayyid Ja'far Barzanji (May his secret be sanctified), whose treatise 'Iqd al-Jawhar fi Mawlid al-Nabi al-Azhar' (Peace and blessings of Allah Almighty be upon him) is prevalent in the two holy Harams and other Islamic lands, and about whom even the reliable authority of the objectors, Maulana Rafi-ud-Din, has written great praise and acclaim for this treatise and its illustrious author in "Tarikh al-Haramayn," says in his blessed treatise:

(1) Insan al-Uyun fi Sirat al-Amin al-Ma'mun, Chapter on naming him (peace and blessings be upon him) Muhammad and Ahmad, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/84. Page 506 of 613

उनकी (अल्लाह तआला उन पर दरूद और सलाम भेजे) प्रशंसा। मुस्तफा की प्रशंसा के लिए सोने की स्याही से लिखना भी कम है, बेहतरीन सुलेखकों के हाथ से पन्नों पर। और यदि कुलीन लोग इसे सुनकर खड़े हो जाएँ कतारों में खड़े होकर या घुटनों के बल बैठकर। तो उस समय इमाम सुबकी खड़े हो गए, और सभा में मौजूद सभी लोग, और परिणामतः उस सभा में बहुत खुशी हुई। इस तरह का कार्य अनुसरण के लिए पर्याप्त है। (1)

उस युग के विद्वानों की एक बड़ी सभा आयोजित हुई। इस सभा में किसी ने इमाम सरसरी के ये छंद सैयदुल अबरार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की प्रशंसा में पढ़े, जिनका सारांश यह है: मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की प्रशंसा के लिए, यह भी थोड़ा है कि सबसे अच्छा सुलेखक चांदी के पत्तरों पर सोने के पानी से लिखे। और जो लोग धार्मिक सम्मान रखते हैं, वे उनकी प्रशंसा सुनकर कतारबद्ध होकर सीधे खड़े हो जाएं या घुटनों के बल बैठ जाएं। इन छंदों को सुनते ही हज़रत इमाम सुबकी और मुबारक सभा में उपस्थित सभी विद्वानों ने कयाम (खड़े होना) फरमाया और इसकी वजह से उस सभा में बहुत लगाव महसूस हुआ। महान विद्वान हलबी (रहमतुल्लाह अलैहि) फरमाते हैं कि इतना अनुसरण के लिए पर्याप्त है। समाप्त। (त)

मैं कहता हूँ: ये इमाम सरसरी, नातिया कसीदे के लेखक वे हैं जिन्हें विरोधियों के विश्वसनीय विद्वान अल्लामा मुहम्मद बिन अली शामी ने 'सबील अल-हुदा वल-इरशाद' में अपने समय का हस्सान और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का सच्चा प्रेमी कहा है। और महान इमाम हज़रत इमामुल अइम्मा तकीउल मिल्लत वद्दीन सुबकी (क़ुद्दिसा सिर्रहुश शरीफ) की महिमा और उच्च पद दोपहर के सूरज से भी अधिक उज्ज्वल है, यहाँ तक कि विरोधियों के नेता मौलवी नज़ीर हुसैन देहलवी अपने एक मुहरबंद फ़तवे में सर्वसम्मति से उनके महान इमाम और मुजतहिद होने को स्वीकार करते हैं। और उस समय के इस्लाम के प्रमुख विद्वानों और बुजुर्गों का उनके साथ इस पर सहमत होना अल्लाह तआला के अनुग्रह से नेक पूर्वजों के अनुयायियों के लिए एक पर्याप्त प्रमाण है। अंतत; क्या आपने नहीं देखा कि अल्लामा हलबी ने फरमाया कि इतना ही अनुसरण के लिए काफी है? पूर्ण विद्वान, अल्लाह के ज्ञाता, मौलाना सैय्यद जाफ़र बरज़ंजी (क़ुद्दिसा सिर्रहुल अज़ीज़), जिनका शोध ग्रंथ 'इक्द अल-जौहर फ़ी मौलिद अन-नबी अल-अज़हर' (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हरमैन शरीफैन और अन्य इस्लामी देशों में प्रचलित है, और जिनके बारे में विरोधियों के विश्वसनीय मौलाना रफ़ीउद्दीन ने

'तारीख़ुल हरमैन' में इस शोध ग्रंथ और इसके महान लेखक की बहुत प्रशंसा लिखी है, वे अपने इसी मुबारक शोध ग्रंथ में फरमाते हैं:

(1) इंसान अल-उयून फ़ी सीरत अल-अमीन अल-मामुन, अध्याय उनके(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) नाम मुहम्मद और अहमद रखे जाने के बारे में, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 1/84। पेज 506 / 613

مدحہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ قلیل لمدح المصطفی الخط بالذھب علٰی ورق من خط احسن من کتب وان تنھض الاشراف عند سماعہ قیاماً صفوفاً او جثیاً علی الرکب فعند ذلک قام الامام السبکی وجمیع من فی المجلس فحصل انس کبیر بذلک المجلس ویکفی مثل ذلک فی الاقتداء۔[1]

کثیر اس زمانہ کے علماء کی مجتمع ہوئی۔ اس مجلس میں کسی نے امام صرصری کے یہ اشعار نعت حضور سیدالابرار صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں پڑھے جن کا خلاصہ یہ ہے کہ مدح مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لئے یہ بھی تھوڑا ہے کہ سب سے اچھا خوشنویس ہواس کے ہاتھ سے چاندی کے پتر پر سونے کے پانی سے لکھی جائے اور جولوگ شرف دینی رکھتے ہیں ، وہ ان کی نعت سن کر صف باندھ کر سروقد یا گھٹنوں کے بل کھڑے ہوجائیں ان اشعار کے سنتے ہی حضرت امام سبکی و جملہ علمائے کرام حاضرین مجلس مبارک نے قیام فرمایا اور اس کی وجہ سے اس مجلس میں نہایت انس حاصل ہوا ۔ علامہ جلیل حلبی رحمۃ اللہ علیہ فرماتے ہیں اس قدر پیروی کے لئے کفایت کرتا ہے انتہی (ت)

اقول: یہ امام صرصری صاحب قصیدہ نعتیہ وہ ہیں جنہیں علامہ محمد بن علی شامی مستند مانعین نے سبیل الہدی والارشاد میں اپنے زمانے کا حسان اور نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا محب صادق فرمایا اور امام اجل حضرت امام الائمہ تقی الملۃ والدین سبکی قدس سرہ الشریف کی جلالت شان و رفعت مکان تو آفتاب نیمروز سے زیادہ روشن ہے یہاں تک کہ مانعین کے پیشوا مولوی نذیر حسین دہلوی اپنے ایک مہری فتوے میں ان کا بالاجماع امام جلیل و مجتہد کبیر ہونا تسلیم کرتے ہیں، اور اس زمانے کے اعیان علماء و مشائخ اسلام کا ان کے ساتھ اس پر موافقت فرمانا بحمد اللہ

تعالیٰ متبعین سلف صالحین کے لئے ایک کافی سند ہے آخر نہ دیکھا کہ علامہ حلبی نے ارشاد فرمایا اسی قدر اقتداء کے لئے بس ہے، عالم کامل عارف باللہ سید سند مولینا سید جعفر برزنجی قدس سرہ العزیز جن کا رسالہ عقد الجوہر فی مولد النبی الازہر صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حرمین محترمین و دیگر بلادِ اسلام میں رائج ہے اور مستند مانعین مولانا رفیع الدین نے تاریخ الحرمین میں اس رسالے اور ان مصنف جلیل القدر کی نہایت مدح و ثنا لکھی ہے اپنے اسی رسالے مبارکہ میں فرماتے ہیں:

[1] انسان العیون فی سیرۃ الامین المأمون باب تسمیتہ صلی اللہ علیہ وسلم محمد و احمد دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۸۴

[Section 1] (Arabic): Indeed, the leading scholars of narration and rational knowledge have considered it commendable to stand during the mention of the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) noble birth. Therefore, glad tidings be to the one whose ultimate goal and objective is to venerate the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). (Urdu): Indeed, standing up at the time of the mention of the birth of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was considered desirable (mustahsan) by those Imams who were experts in narration and reason. So, glad tidings to the one whose ultimate desire and goal is the veneration of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

[Introductory Paragraph] The distinguished scholar, my master Ja'far bin Zain al-Abidin Alawi Madni, commented on this subject in his commentary 'Al-Kawkab al-Azhar ala 'Uqd al-Jawhar'. The jurist and Hadith scholar Maulana bin Hasan Dimyati says in his treatise 'Ithbat al-Qiyam':

[Section 2] (Arabic): Standing up at the mention of the birth of the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) is an act regarding whose desirability, commendability, and recommendation there is no doubt. The performer will obtain abundant reward and great goodness because it is an act of veneration—and what a veneration!—for the Noble Prophet, the possessor of magnificent character, through whom Allah brought us out of the darkness of disbelief into faith, and saved us through him from the fire of ignorance into the gardens of gnosis and certainty. Thus, venerating him (peace and blessings of Allah be upon him) involves rushing towards the pleasure of the Lord of the Worlds and manifesting the strongest symbols of the religion. "And whoever honors the symbols of Allah—indeed, it is from the piety of hearts." [Quran 22:32] "And whoever honors the sacred things of Allah—it is better for him with his Lord." [Quran 22:30] (Urdu): Standing up out of respect for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) at the mention of the noble birth of the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) during the recitation of the Mawlid Sharif is undoubtedly a recommended and desirable act. The performer will obtain abundant reward and great virtue because it is an act of veneration—and what a veneration!—for that Noble Prophet, the possessor of magnificent character (peace and blessings be upon him), through whose blessing Allah the Exalted brought us out of the darkness of disbelief into the light of faith, and through whom He saved us from the fire of ignorance and admitted us into the gardens of gnosis and certainty. Thus, venerating

the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is rushing towards the pleasure of the Lord of the Worlds and manifesting the strongest symbols of religion. And whoever honors the symbols of God—that is from the piety of hearts. And whoever honors the sacred things of God—it is better for him with his Lord.

[Footnotes] 1. 'Uqd al-Jawhar fi Mawlid an-Nabi al-Azhar (translated into Urdu), Jamia Islamia Lahore, pp. 25-26. 2. Ithbat al-Qiyam.

जिल्द 26 | फतावा रज़विया

[खंड 1] (अरबी): वास्तव में, रिवायत और समझ के माहिर इमामों ने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के पवित्र जन्म के ज़िक्र के समय खड़े होने को सराहनीय (मुस्तहसन) माना है। अत; उसके लिए खुशखबरी है जिसका परम लक्ष्य और उद्देश्य नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का सम्मान करना है। (उर्दू): बेशक, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के ज़िक्र-ए-विलादत के वक्त खड़े होना उन इमामों ने मुस्तहसन समझा है जो साहब-ए-रिवायत व दरायत थे। तो मुबारकबादी है उसके लिए जिसकी आखिरी मुराद और मक़सद नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की ताज़ीम है।

[प्रस्तावना अनुच्छेद] श्रेष्ठ विद्वान, मेरे स्वामी जाफ़र बिन ज़ैनुल आबिदीन अलवी मदनी ने अपनी व्याख्या 'अल-कौकब अल-अज़हर अली उक्द अल-जौहर' में इस विषय पर चर्चा की है। फ़क़ीह और हदीस विद्वान मौलाना बिन हसन दम्याती अपने शोध-पत्र 'इसबात अल-क़ियाम' में कहते हैं:

[खंड 2] (अरबी): सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के जन्म के ज़िक्र के समय खड़ा होना एक ऐसा कार्य है जिसके मुस्तहब, मुस्तहसन और पसंदीदा होने में कोई संदेह नहीं है। इसके करने वाले को प्रचुर सवाब और महान भलाई प्राप्त होगी क्योंकि यह उस नबी-ए-करीम का सम्मान है जो महान चरित्र वाले हैं, जिनके माध्यम से अल्लाह ने हमें कुफ़्र के अंधेरों से निकालकर ईमान की ओर लाया, और हमें जहालत की आग से बचाकर मारिफ़त और यक़ीन की जन्नतों में पहुँचाया। अत; उनका सम्मान करना रब्बुल आलमीन की प्रसन्नता की ओर दौड़ना और धर्म के सबसे शक्तिशाली प्रतीकों को प्रकट करना है। "और जो अल्लाह के प्रतीकों का सम्मान करे, तो यह दिलों के परहेज़गार होने से है।" [क़ुरआन 22:32] "और जो अल्लाह की हुरमतों का सम्मान करे, तो वह उसके रब के पास उसके लिए बेहतर है।" [क़ुरआन 22:30] (उर्दू): मौलिद शरीफ़ के पाठ में सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के पाक जन्म के ज़िक्र के वक्त हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के सम्मान में खड़ा होना बेशक मुस्तहब और मुस्तहसन है, जिसके करने वाले को बहुत सवाब और बड़ा फ़ज़्ल हासिल होगा। क्योंकि यह ताज़ीम है, और कैसी ताज़ीम उस नबी-ए-करीम की जो अज़ीम अख़्लाक़ वाले हैं (उन पर दुरूद और सलाम हो), जिनकी बरकत से अल्लाह सुब्हानहु व तआला ने हमें कुफ़्र के अंधेरों से निकाल कर ईमान की रोशनी की तरफ लाया और उनके सबब हमें जहालत की आग से बचा कर मारिफ़त और यक़ीन की जन्नत में दाख़िल फ़रमाया। तो हुज़ूर-ए-अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की ताज़ीम में ख़ुशनूदी-ए-रब्बुल आलमीन की तरफ दौड़ना है और दीन के सबसे मज़बूत प्रतीकों (शआर) को ज़ाहिर करना है। और जो अल्लाह के प्रतीकों का सम्मान

करे, तो वह दिलों की परहेज़गारी से है। और जो अल्लाह की हुरमतों का सम्मान करे, तो वह उसके रब के पास उसके लिए बेहतर है।

[पाद लेख] 1. उक्द अल-जौहर फी मौलिद अन-नबी अल-अज़हर (उर्दू अनुवाद), जामिया इस्लामिया लाहौर, पृष्ठ 25 और 26। 2. इसबात अल-क़ियाम।

613 में से पृष्ठ 507

[Section 1] قد استحسن القیام عند ذکر مولدہ الشریف ائمۃ ذوروایۃ ودرایۃ فطوبی لمن کان تعظیمہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم غایۃ مرامہ ومرماہ -[1] بیشک نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ذکر ولادت کے وقت قیام کرنا ان اماموں نے مستحسن سمجھا ہے جو صاحبِ روایت و درایت تھے تو شادمانی اس کے لئے جس کی نہایت مراد و مقصود نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم ہے۔

[Middle Text] فاضل اجل سیدی جعفر بن زین العابدین علوی مدنی نے اس کی شرح الکوکب الازہر علیٰ عقد الجوہر میں اس مضمون پر تقریر فرمائی۔ فقیہ محدث مولانا بن حسن و میاطی اپنے رسالہ اثبات قیام میں فرماتے ہیں:

[Section 2] القیام عند ذکر ولادۃ سید المرسلین صلی اللہ تعالی علیہ وسلم امر لا شك فی استحبابہ واستحسانہ و ندبہ یحصل لفاعلہ من الثواب الاوفرو الخیر الاکبر لانہ تعظیم ای تعظیم للنبی الکریم ذی الخلق العظیم الذی اخرجنا اللہ بہ من ظلمات الکفر الی الایمان وخلصنا اللہ بہ من نار الجھل الی جنات المعارف والایقان فتعظیمہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فیہ مسارعۃ الی رضاء رب العلمین واظھار اقوی شعائر الدین ومن یعظم شعائر اللہ فانہا من تقوی القلوب ومن یعظم حرمات اللہ فہو خیر لہ عند ربہ-[2] قرات مولد شریف میں ذکر ولادت شریف سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے وقت حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم کو قیام کرنا بیشک مستحب و مستحسن ہے جس کے فاعل کو ثواب کثیر و فضلِ کبیر حاصل ہوگا کہ وہ تعظیم ہے اور کیسی تعظیم ان نبی کریم صاحبِ خُلقِ عظیم علیہ الصلوٰۃ والتسلیم کی جن کی برکت سے اللہ سبحانہ و تعالیٰ ہمیں ظلماتِ کفر سے نورِ ایمان کی طرف لایا اور ان کے سبب ہمیں دوزخِ جہل سے بچا کر بہشتِ معرفت و یقین میں داخل فرمایا تو حضورِ اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم میں خوشنودی رب العالمین کی طرف

دوڑنا ہے اور قوی ترین شعائر دین کا آشکار ہونا اور جو تعظیم کرے شعائر خدا کی تو وہ دلوں کی پرہیزگاری سے ہے اور جو تعظیم کرے خدا کی حرمتوں کی تو وہ اس کے لئے اس کے رب کے یہاں بہتر ہے۔

[Footnotes] [1] عقد الجوہر فی مولد النبی الازہر (مترجم بالاردوية) جامعۃ الاسلامیہ لاہور ص ۲۵ و ۲۶ [2] اثبات القیام

Fatawa Razawiya Volume 26

Then, after citing the evidence, he said:

Arabic Text

It is inferred from all the evidence mentioned that standing (Qiyam) for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) at the time of mentioning his birth is recommended (Mustahab), as it constitutes veneration for him. It should not be said that standing at the time of mentioning his birth is an innovation (Bid'ah), because we say that not every innovation is blameworthy. This was the response given by the verified Imam, Master Abu Zur'ah al-Iraqi, when he was asked about the practice of Mawlid: is it recommended or disliked, and has anything been narrated concerning it, or was it practiced by someone who should be followed? He replied by saying that holding a feast (Walima) and feeding people is recommended at all times; so how about when it is combined with the joy of the appearance of the light of prophethood in this noble month? We do not know this practice from the predecessors (Salaf), but its being an innovation does not necessarily make it disliked. For many innovations are recommended, or even obligatory, when they are not associated with any harmful evil. And Allah is the Granter of success.

Urdu Translation

That is, from all these evidences, it is proven that standing at the time of the mention of the noble birth is recommended because it is an act of veneration for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Let no one say that standing is an innovation, because we say that not every innovation is bad, as was the answer given by Imam Muhaqqiq Mawla Abu Zur'ah al-Iraqi when he was asked about Milad, whether it is recommended or disliked, and whether anything has been narrated about it, or if any leader performed it. He replied that Walima and feeding people is recommended at all times; then what is there to ask in this case when it is joined by the joy of the manifestation of prophethood in this blessed month? And we do not know this matter from the predecessors, nor does it being an innovation necessitate its being disliked, as many innovations are recommended or even obligatory when no reprehensible fault is joined with them. And Allah Almighty is the One who gives success.

Then it was said:

Arabic Text	Urdu Translation
Indeed, the Muhammadan nation from the People of Sunnah and the Community have reached a consensus on the excellence...	Undoubtedly, the Ummah of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) from the Ahle Sunnat wal Jama'at has a consensus and agreement that this standing...

1. Ithbat al-Qiyam (Proving the Standing)

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

फिर दलीलों को उद्धृत करने के बाद फ़रमाया:

अरबी पाठ

उल्लिखित सभी साक्ष्यों से यह निष्कर्ष निकलता है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जन्म का ज़िक्र करते समय उनके सम्मान में खड़ा होना (क़ियाम) मुस्तहब (पसंदीदा) है, क्योंकि यह उनके प्रति सम्मान का प्रतीक है। यह नहीं कहा जाना चाहिए कि उनके जन्म के ज़िक्र के समय खड़ा होना एक बिदअत (नवाचार) है, क्योंकि हमारा मानना है कि हर बिदअत निंदनीय नहीं होती। यही उत्तर प्रतिष्ठित इमाम, मौला अबू ज़ुरआ अल-इराक़ी ने दिया था जब उनसे मौलिद मनाने के बारे में पूछा गया था: क्या यह मुस्तहब है या मकरूह, और क्या इसके बारे में कुछ वर्णित है, या क्या किसी ऐसे व्यक्ति ने ऐसा किया है जिसका अनुसरण किया जाना चाहिए? उन्होंने उत्तर दिया कि दावत देना और लोगों को खाना खिलाना हर समय मुस्तहब है; तो फिर इस मुबारक महीने में नुबुव्वत के नूर के प्रकट होने की खुशी के साथ इसे जोड़ने के बारे में क्या कहना? यद्यपि हमें पूर्वजों (सलफ़) से इस प्रथा का ज्ञान नहीं है, लेकिन इसका बिदअत होना इसके मकरूह होने को अनिवार्य नहीं बनाता, क्योंकि कई बिदअतें मुस्तहब और यहाँ तक कि वाजिब भी होती हैं, बशर्ते कि उनके साथ कोई बुराई न जुड़ी हो। और अल्लाह ही सफलता देने वाला है।

उर्दू अनुवाद

यानी इन सब दलीलों से साबित हुआ कि ज़िक्र-ए-विलादत-ए-शरीफ़ के समय क़ियाम (खड़े होना) मुस्तहब है क्योंकि इसमें नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम है। कोई यह न कहे कि क़ियाम तो बिदअत है, इसलिए कि हम कहते हैं कि हर बिदअत बुरी नहीं होती। जैसा कि यही जवाब इमाम मुहक़्क़िक़ मौला अबू ज़ुरआ इराक़ी ने दिया, जब उनसे मीलाद के बारे में पूछा गया था कि क्या यह मुस्तहब है या मकरूह और क्या इसके बारे में कुछ रिवायत है, या किसी पेशवा ने किया है? तो जवाब में फ़रमाया कि वलीमा और खाना खिलाना हर वक्त मुस्तहब है, फिर इस सूरत में क्या पूछना जब इसके साथ इस मुबारक महीने में ज़ुहूर-ए-नुबुव्वत की खुशी मिल जाए। और हमें यह मामला सलफ़ (पूर्वजों) से मालूम नहीं, न ही बिदअत होने से कराहत लाज़िम आती है क्योंकि बहुत सी बिदअतें मुस्तहब बल्कि वाजिब होती हैं जब उनके साथ कोई ख़राबी शामिल न हो, और अल्लाह तआला तौफ़ीक़ देने वाला है।

फिर इर्शाद हुआ:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
बेशक मुहम्मदी उम्मत में से अहले सुन्नत वल जमाअत ने इसके अच्छा होने पर इज्मा किया है...	बेशक उम्मत-ए-मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के अहले सुन्नत व जमाअत का इज्मा और इत्तेफ़ाक़ है कि यह क़ियाम...

1. इबातुल क़ियाम (क़ियाम को साबित करना)

پھر بعد نقلِ دلائل فرمایا:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
	یعنی ان سب دلائل سے ثابت ہوا کہ ذکرِ ولادتِ شریف
فاستفيد من مجموع ماذكرنا استحباب القيام له صلى الله تعالى عليه وسلم عند ذكر ولادته لما في ذلك من التعظيم له صلى الله تعالى عليه وسلم لا يقال القيام عند ذكر ولادته صلى الله تعالى عليه وسلم بدعة لانا نقول ليس كل بدعة مذمومة كما اجاب بذلك الامام المحقق المولى ابوزرعة العراقي حين سئل عن فعل المولد أمستحب او مكروه وهل ورد فيه شيئ اوفعل به من يقتدى به فاجاب بقوله الوليمة واطعام الطعام مستحب كل وقت فكيف اذا انضم الى ذلك السرور بظهور نور النبوة فى هذا الشهر الشريف ولا نعلم ذلك عن السلف ولا يلزم من كونه بدعة مكروهة فكم من بدعة مستحبة بل واجبة اذا لم تنضم بذلك مفسد والله الموفق۔	کے وقت قیام مستحب ہے کہ اس میں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم ہے کوئی یہ نہ کہے کہ قیام تو بدعت ہے اس لئے کہ ہم کہتے ہیں کہ ہر بدعت بُری نہیں ہوتی، جیسا کہ یہی جواب دیا امام محقق مولیٰ ابوزرعہ عراقی نے، جب ان سے میلاد کو پوچھا تھا کہ مستحب ہے یا مکروہ اور اس میں کچھ وارد ہوا ہے، یا کسی پیشوا نے کی ہے؟ تو جواب میں فرمایا ولیمہ اور کھانا کھلانا ہر وقت مستحب ہے پھر اس صورت میں کیا پوچھنا جب اس کے ساتھ اس ماہِ مبارک میں ظہورِ نبوت کی خوشی مل جائے، اور ہمیں یہ امر سلف سے معلوم نہیں، نہ بدعت ہونے سے کراہت لازم کہ بہتیری بدعتیں مستحب بلکہ واجب ہوتی ہیں جب ان کے ساتھ کوئی خرابی مضموم نہ ہو اور اللہ تعالیٰ توفیق دینے والا ہے۔

پھر ارشاد ہوا:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
قداجتمعت الامة المحمدية من اهل السنة و الجماعة على استحسان۔	بیشک امت مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ سے اہلسنت و جماعت کا اجماع واتفاق ہے کہ یہ قیام۔

1 اثبات القیام

Fatawa-e-Razawiyyah Volume 26

The aforementioned standing [is recommended] and indeed the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "My Ummah shall not agree upon misguidance." (1) | It is commendable, and indeed the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: My Ummah does not gather on misguidance.

Imam Allamah Madaliqi (may Allah have mercy on him) says: The custom of the community is that people stand when the praiser reaches the mention of the birth of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and it is a commendable innovation because it involves expressing joy and reverence, etc. This was narrated by Maulana Al-Damiyati. (2) | That is, it is the current custom of the community that when the reciter of praise reaches the mention of the birth of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), people stand up, and this is a commendable innovation because it expresses joy at the birth of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and reverence for him, etc. (Maulana Damiyati has narrated this. - Trans.)

Allamah Abu Zaid writes in his treatise on Mawlid: Standing at the time of mentioning the birth is considered commendable. (3) | Standing at the time of mentioning the birth is commendable.

The Seal of the Hadith scholars, the Ornament of the Sacred Sanctuary, Maulana Sayyid Ahmad Zayn Dahlan al-Makki (may his secret be sanctified), says in his excellent book "Al-Durar al-Saniyya fi al-Radd 'ala al-Wahhabiyya": Out of reverence for him (peace and blessings of Allah be upon him), rejoicing on the night of his birth, reciting the Mawlid, standing at the time of mentioning his birth (peace and blessings of Allah be upon him), providing food, and other such things that people are accustomed to doing from among the types of righteousness, all of this is [out of reverence for him]... | That is, out of reverence for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), to rejoice on the night of the Prophet's birth, to recite the Mawlid Sharif, to stand at the time of mentioning the sacred birth, to provide food to the attendees in the gathering of the Mawlid, and other virtuous deeds that are prevalent among Muslims, all these are for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)...

1 Ithbat al-Qiyam 2 Ithbat al-Qiyam 3 Risalat al-Milad by Allama Abu Zaid

फतावा-ए-रज़विया जिल्द 26

उक्त कयाम [मुस्तहसन है] और बेशक नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "मेरी उम्मत गुमराहियत पर जमा नहीं होगी।" (1) | यह मुस्तहसन (सराहनीय) है और बेशक नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: मेरी उम्मत गुमराही पर जमा नहीं होती।

इमाम अल्लामा मदालिकी रहमतुल्लाह अलैह फरमाते हैं: कौम (समुदाय) का दस्तूर चला आ रहा है कि जब मदह ख़्वाँ (प्रशंसा करने वाला) हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के ज़िक्र-ए-मीलाद तक पहुँचता है, तो लोग खड़े हो जाते हैं। और यह बिदअत-ए-मुस्तहब्बा (सराहनीय नवाचार) है क्योंकि इसमें खुशी और ताज़ीम का इज़हार है, इत्यादि। इसे मौलाना दम्याती ने नक़ल किया है। (2) | यानी कौम की आदत जारी है कि जब मदह ख़्वाँ हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के ज़िक्र-ए-मीलाद तक पहुँचता है, तो लोग खड़े हो जाते हैं और यह बिदअत-ए-मुस्तहब्बा है कि इसमें नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की पैदाइश पर खुशी और हुज़ूर की ताज़ीम का इज़हार है इत्यादि। (मौलाना दम्याती ने इसे नक़ल फ़रमाया। - तर्जुमा)

अल्लामा अबू जैद रिसाला-ए-मीलाद में लिखते हैं: विलादत के ज़िक्र के वक्त कयाम (खड़े होना) मुस्तहसन है। (3) | ज़िक्र-ए-विलादत के वक्त कयाम मुस्तहसन है।

खातमतुल मुहद्दिसीन ज़ैनुल हरम मौलाना सैयद अहमद ज़ैन दहलान मक्की कुद्दिसा सिर्रहु अपनी किताब मुस्ताताब 'अद-दुरर अस-सनिया फी अर-रद्द अलल-वहाबिया' में फरमाते हैं: हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ताज़ीम में से यह है कि उनकी विलादत की रात खुशी मनाना, मौलिद पढ़ना, विलादत-ए-अकदस के ज़िक्र के वक्त खड़ा होना, खाना खिलाना और इसके अलावा अन्य नेकी के काम जो मुसलमानों में प्रचलित हैं, क्योंकि यह सब नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की [ताज़ीम में शामिल है]... | यानी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ताज़ीम से हुज़ूर की शब-ए-विलादत की खुशी करना और मौलिद शरीफ पढ़ना और ज़िक्र-ए-विलादत-ए-अकदस के वक्त खड़ा होना और मजलिस-ए-शरीफ में हाज़िरीन को खाना देना और उनके सिवा और नेकी की बातें जो मुसलमानों में राइज (प्रचलित) हैं कि यह सब नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की...

1 इत्बात अल-कयाम 2 इत्बात अल-कयाम 3 रिसाला-तुल-मीलाद लिल अल्लामा अबी ज़ैद

पेज 509 / 613

القیام المذکور وقد قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لا تجتمع امتی علی الضلالۃ۔ (1) | مستحسن ہے اور بیشک نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : میری امت گمراہی پر جمع نہیں ہوتی۔

امام علامہ مدا لقی رحمۃ اللہ علیہ فرماتے ہیں : جرت عادۃ القوم بقیام الناس اذا انتھی المداح الی ذکر مولدہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وھی بدعۃ مستحبۃ لما فیہ من اظھار السرور التعظیم الخ نقلہ المولی الدمیاطی۔ (2) | یعنی عادتِ قوم کی جاری ہے کہ جب مدح خواں ذکرِ میلادِ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تک پہنچتا ہے تو لوگ کھڑے ہو جاتے ہیں اور یہ بدعتِ مستحبہ ہے کہ اس میں نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی پیدائش پر خوشی اور حضور کی تعظیم کا اظہار ہے الخ (مولینا دمیاطی نے اس کو نقل فرمایا۔ت)

علامہ ابوزید رسالہ میلاد میں لکھتے ہیں: استحسن القیام عند ذکر الولادۃ۔ (3) | ذکرِ ولادت کے وقت قیام مستحسن ہے۔

خاتمۃ المحدثین زین الحرم عن الکرم مولانا سید احمد زین دحلان مکی قدس سرہ الملکی اپنی کتاب مستطاب الدرر السنیہ فی الرد علی الوہابیہ میں فرماتے ہیں: من تعظیمہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الفرح بلیلۃ ولادتہ وقرأۃ المولد والقیام عند ذکر ولادتہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم واطعام الطعام وغیر ذلك مما یعتاد الناس فعلہ من انواع البر فان ذلك | یعنی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم سے حضور کی شبِ ولادت کی خوشی کرنا اور مولد شریف پڑھنا اور ذکرِ ولادتِ اقدس کے وقت کھڑا ہونا اور مجلسِ شریف میں حاضرین کو کھانا دینا اور ان کے سوا اور نیکی کی باتیں کہ مسلمانوں میں رائج ہیں کہ یہ سب نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی

Fatawa Rizvia Volume 26

Arabic Original	Urdu Translation / Explanation
All of this is part of his (peace and blessings of Allah be upon him) glorification. The issue of the Mawlid (birth celebration) and its related matters is such that independent books have been authored on it. Many scholars of the religion have given it great attention and written books filled with proofs and arguments on this subject, so there is no need for us to provide a lengthy discourse on this matter.[1]	These are out of respect, and this issue of the Mawlid gathering and its related matters is such that independent books have been authored on it. Many scholars of the religion have paid special attention to it and written books filled with proofs and arguments, so we do not need to speak at length on this issue.

The Shaykh of our Shaykhs, the Seal of Researchers, the Imam of Scholars, the Leader of Teachers, the Mufti of the Hanafis in the protected Makkah, our master, our blessing, Allama Jamal bin Abdullah bin Umar al-Makki states in his fatwas:

Arabic Original	Urdu Translation / Explanation
Standing at the mention of the fragrant birth of the radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was considered desirable (mustahsan) by a group of the pious predecessors (salaf), so it is a good innovation (bid'ah hasanah).[2]	A group of the predecessors considered standing at the time of mentioning the fragrant birth of the radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as desirable, so it is a good innovation.

Then he quotes from 'Mawarrid al-Zaman' by Allama Anbari:

Arabic Original	Urdu Translation / Explanation
Imam Subki and everyone in the gathering stood up, and this is sufficient for following as an example.[3] (Summarized)	Imam Subki and all those present in the gathering stood up, and this much is sufficient to be followed as an example.

Maulana Siddiq bin Abd al-Rahman Kamal, a teacher at Masjid al-Haram, and the sign of the age, the beacon of guidance, our master, teacher, and blessing, al-Sayyid Ahmad Zayni Dahlan al-Shafi'i, and Maulana Muhammad bin Muhammad Kutbi al-Makki, and Maulana Hussain bin Ibrahim al-Makki al-Maliki, Mufti of the Malikis, and other great scholars—may Allah benefit us with their lofty knowledge, Ameen—

concurred with this fatwa of Maulana Jamal Umar (may his secret be sanctified). This same Maulana Hussain says in another place:

Arabic Original	Urdu Translation / Explanation
Many scholars have considered it desirable, and it is good.	Many scholars have kept it as desirable, and it is good.

1. Al-Durar al-Saniyya fi al-Radd 'ala al-Wahhabiyya, Dar al-Shafaqa, Istanbul, Turkey, p. 18
2. Fatawa Jamal bin Umar al-Makki
3. Fatawa Jamal bin Umar al-Makki

फतावा रज़विया जिल्द 26

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद / व्याख्या
यह सब उनकी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ताज़ीम का हिस्सा है। मौलिद (जन्म उत्सव) और उससे संबंधित मसले ऐसे हैं जिन पर स्वतंत्र पुस्तकें लिखी गई हैं। दीन के बहुत से विद्वानों ने इस पर विशेष ध्यान दिया है और इस विषय पर प्रमाणों और तर्कों से भरी पुस्तकें लिखी हैं, इसलिए हमें इस मसले पर विस्तृत चर्चा की आवश्यकता नहीं है।[1]	ये सम्मान के भाव से हैं और मिलाद की मजलिस और उससे संबंधित यह मसला ऐसा है जिस पर स्वतंत्र पुस्तकें लिखी गई हैं और बहुत से विद्वानों ने इसका विशेष प्रबंध किया और प्रमाणों और तर्कों से भरी हुई पुस्तकें इसमें संकलित कीं, तो हमें इस मसले में लंबी चर्चा की आवश्यकता नहीं है।

हमारे उस्तादों के उस्ताद, शोधकर्ताओं की मुहर, विद्वानों के इमाम, शिक्षकों के नेता, संरक्षित मक्का में हनफियों के मुफ्ती, हमारे आका, हमारी बरकत, अल्लामा जमाल बिन अब्दुल्ला बिन उमर अल-मक्की अपने फतवों में फरमाते हैं:

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद / व्याख्या
नूर वाले नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पावन जन्म के ज़िक्र के समय खड़े होने को पूर्वजों (सलफ़) के एक समूह ने प्रशंसनीय (मुस्तहसन) कहा है, अतः यह एक अच्छी बिदअत (बिदअत-ए-हसना) है।[2]	हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पावन जन्म के ज़िक्र के समय खड़े होने को पूर्वजों के एक समूह ने प्रशंसनीय कहा है, तो वह बिदअत-ए-हसना है।

फिर अल्लामा अंबरी की 'मवारिद अल-ज़मान' से उद्धृत करते हैं:

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद / व्याख्या
इमाम सुबकी और मजलिस में मौजूद सभी लोग खड़े हो गए, और अनुसरण करने के लिए इतना ही पर्याप्त है।[3] (संक्षेप में)	इमाम सुबकी और मजलिस के तमाम हाज़िरीन ने कयाम किया और पैरवी के लिए इतना ही काफी है।

मौलाना जमाल उमर (अल्लाह उनकी कब्र को पवित्र रखे) के इस फतवे से मौलाना सिद्दीक बिन अब्दुर्रहमान कमाल (मस्जिद अल-हराम के शिक्षक), और हज़रत अल्लामा अल-वरा इल्म अल-हुदा मौलाना व शेख़ना व बरकतना अस-सैय्यद अहमद ज़ैनी दहलान शाफ़ई, और मौलाना मुहम्मद बिन मुहम्मद कुतबी मक्की, और मौलाना हुसैन बिन इब्राहिम मक्की मालिकी (मालकियों के मुफ्ती) और

अन्य महान विद्वानों ने सहमति व्यक्त की है—अल्लाह हमें उनके उच्च ज्ञान से लाभान्वित करे, आमीन। यही मौलाना हुसैन दूसरी जगह फरमाते हैं:

अरबी मूल	**उर्दू अनुवाद / व्याख्या**
इसे बहुत से विद्वानों ने प्रशंसनीय माना है, और यह उत्तम है।	इसे बहुत से विद्वानों ने प्रशंसनीय रखा है, और वह बेहतर है।

1. अद-दुरर अस-सनिया फी अर-रद्द अला अल-वहाबिया, दार अल-शफ़क़ा, इस्तांबुल, तुर्की, पृष्ठ 18
2. फतावा जमाल बिन उमर अल-मक्की
3. फतावा जमाल बिन उमर अल-मक्की

पृष्ठ 510 का 613

عربی متن	اردو ترجمہ / تشریح
كله من تعظيمه صلى الله تعالىٰ عليه وسلم وقد افردت مسئلة المولد و مايتعلق بها بالتاليف و اعتنى بذلك كثير من العلماء فالفوا فى ذلک مصنفات مشحونة بالادلة و البراهين فلا حاجة لنا الى الاطالة بذلک۔[1]	تعظیم سے ہیں اور یہ مسئلہ مجلس میلاد اور اس کے متعلقات کا ایسا ہے جس میں مستقل کتابیں تصنیف ہوئیں اور بکثرت علماء دین نے اس کا اہتمام فرمایا اور دلائل و براہین سے بھری ہوئی کتابیں اس میں تالیف فرمائیں تو ہمیں اس مسئلہ میں طویل کلام کی حاجت نہیں۔

شیخ مشائخنا خاتم المحققین امام العلماء سید المدرسین مفتی الحنفیہ بمکہ المحمیہ سیدنا برکتنا علامہ جمال بن عبد اللہ بن عمر مکی اپنے فتاوٰی میں فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ / تشریح
القيام عند ذكر مولده الاعطر صلى الله تعالٰى عليه وسلم استحسنه جمع من السلف فهو بدعة حسنة۔[2]	ذکر مولدِ اطہر حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے وقت قیام کو ایک جماعت سلف نے مستحسن کہا تو وہ بدعتِ حسنہ ہے۔

پھر علامہ انباری کی موارد الظمآن سے نقل فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ / تشریح
قام الامام السبكى و جميع من بالمجلس و كفى بمثل ذلک فى الاقتداء [3] اهـ ملخصًا۔	امام سبکی اور تمام حاضرینِ مجلس نے قیام کیا اور اس قدر اقتداء کے لئے بس ہے۔

مولانا جمال عمر قدس سرہ کے اس فتویٰ پر موافقت فرمائی مولانا صدیق بن عبد الرحمن کمال مدرس مسجد حرام اور حضرت علامۃ الوریٰ علم الہدیٰ مولانا و شیخنا و برکتنا السید احمد زینی دحلان شافعی اور مولانا محمد بن محمد کتبی مکی اور مولانا حسین بن ابراہیم مکی مالکی مفتی مالکیہ و غیر ہم اکابر علما نے نفعنا اللہ تعالٰی بعلو مہم آمین۔ یہی مولانا حسین دوسری جگہ فرماتے ہیں:

عربی متن **اردو ترجمہ / تشریح**

استحسنہ کثیر من العلماء وھو حسن اسے بہت علماء نے مستحسن رکھا، اور وہ حسن ہے

1. الدر السنیہ فی الرد علی الوھابیہ دار الشفقہ استانبول ترکی ص ۱۸
2. فتاویٰ جمال بن عمر المکی
3. فتاویٰ جمال بن عمر المکی

Fatawa Rizwia, Volume 26

1 - That respect for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is obligatory for us.

Maulana Muhammad bin Yahya Hanbali, the Mufti of the Hanbalis, says:

Yes, it is necessary to stand (Qiyam) at the time of mentioning the birth of the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), for the noble soul of the Exalted Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) manifests itself. At that time, respect and standing become necessary. - 2

Regarding the statement of Maulana (may Allah have mercy on him) that "standing is obligatory" etc., I say: By this, the mentioned Maulana intended emphasis in the context of respect, just as someone says to his friend, "Your right is obligatory upon me." This is among the well-known idioms among Arabs, as is not hidden from those who follow their speech. As for the manifestation of the spirituality of the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), its detail and clarification have been provided by the leader of the noble scholars, my master and respected father, in his book 'Idhaqat al-Atham'. And Allah knows best.

Maulana Abdullah bin Muhammad, the Mufti of the Hanafis, says: 'Istahsanahu Katheerun' (Many have considered it commendable) - 3 (Many scholars have regarded it as desirable.)

1 2 3 Page 511 of 613 I.T. Majlis of DawateIslami

फ़तावा रिज़विया, खंड 26

1 - कि हम पर नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का सम्मान करना अनिवार्य (वाजिब) है।

मौलाना मुहम्मद बिन यह्या हनबली, हनबलियों के मुफ़्ती, फ़रमाते हैं:

हाँ, हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जन्म (विलादत) के उल्लेख के समय खड़े होना (क़ियाम) ज़रूरी है, क्योंकि हुज़ूर मुअल्ला (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पवित्र रूह जलवा-अफ़रोज़ होती है, तो उस समय सम्मान और क़ियाम ज़रूरी हो जाता है। - 2

मौलाना (रहमतुल्लाह अलैह) का यह कथन कि "क़ियाम वाजिब है" आदि के बारे में मैं कहता हूँ: इससे मौलाना ने अदब के स्थान पर ताकीद (ज़ोर देने) का इरादा किया है, जैसे कोई अपने दोस्त से कहे कि "तुम्हारा हक़ मुझ पर वाजिब है"। यह अरबों के प्रसिद्ध मुहावरों में से है, जैसा कि उनके कलाम का अनुसरण करने वालों पर गुप्त नहीं है। रहा हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की रूहानियत का प्रकट होना, तो उसका विवरण और स्पष्टीकरण विद्वानों के पेशवा, मेरे आक़ा और पूज्य पिता ने अपनी पुस्तक 'इज़ाक़त अल-आसाम' में कर दिया है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मौलाना अब्दुल्लाह बिन मुहम्मद, मुफ़्ती-ए-हनफ़िया फ़रमाते हैं: 'इस्तहसनहू कसीरून' - 3 (बहुत से विद्वानों ने इसे मुस्तहसन यानी सराहनीय माना है)।

1 2 3 पृष्ठ 511 का 613 आई.टी. मज्लिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

لما یجب علینا تعظیمه صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم - ۱ کہ ہم پر نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم واجب ہے۔

مولانا محمد بن یحییٰ حنبلی مفتی حنابلہ فرماتے ہیں:

نعم یجب القیام عند ذکر ولادته صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم اذ یحضر روحانیته صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فعند ذلك یجب التعظیم والقیام - ۲ ہاں ذکر ولادت حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے وقت قیام ضرور ہے کہ روح اقدس حضور معلٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جلوہ فرما ہوتی ہے تو اس وقت تعظیم و قیام ضرور ہوا۔

قوله رحمه اللہ تعالٰی یجب القیام الخ اقول: اراد التاکد فی محل الادب کقول القائل لحبیبه حقك واجب علیّ وھو من المحاورات الشائعة بینھم کمالا یخفی علی من تتبع کلماتھم واما حضور روحانیته صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فعلی ما فصل و نقح ابی و مولائی مقدم العلماء الکرام فی کتابه اذاقة الاثام و اللہ تعالٰی اعلم - مولانا علیہ الرحمہ کا قول کہ قیام واجب ہے الخ میں کہتا ہوں اس سے مولانا موصوف نے محل ادب میں تاکید کا ارادہ فرمایا ہے جیسے کوئی اپنے دوست کو کہے کہ تیرا حق مجھ پر واجب ہے، یہ عربوں میں مشہور محاورات میں سے ہے، جیسا کہ ان کے کلام کے تتبع کرنے والے پر مخفی نہیں، رہا حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی روحانیت کا جلوہ گر ہونا، تو اس کی تفصیل و تنقیح علماء کے پیشوا میرے آقا و والد گرامی نے اپنی کتاب اذاقہ الاثام میں کر دی ہے، واللہ تعالٰی اعلم

مولانا عبد اللہ بن محمد مفتی حنفیہ فرماتے ہیں: استحسنہ کثیرون ۳ (اسے بہت علماء نے مستحسن رکھا ہے)

Page 511 of 613 I.T. Majlis of DawateIslami 3 2 1

Fatawa Rizvia Volume 26

The teacher of our teachers, Maulana al-Imam al-Ajal al-Faqih al-Muhaddith Siraj al-Ulama Abdullah Siraj Makki, the Hanafi Mufti, says:

[Arabic Quote]: It has been inherited by the eminent Imams and approved by the leaders and rulers without any rejection, denial, or refutation. Therefore, it is good. And who else besides the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is more deserving of respect? The narration of Sayyiduna Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with them) is sufficient: "Whatever the Muslims consider as good, it is also good in the sight of Allah." [Urdu Text]: This standing (Qiyam) has been inherited among famous Imams continuously, and the Imams and rulers kept it consistently, and no one denied or rejected it. Therefore, it is established as commendable (mustahabb). And who else is more deserving of respect than the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)? The Hadith of Sayyiduna Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) is enough: that what the people of Islam consider good, is also good in the sight of Allah Almighty.

Similarly, Mufti Umar bin Abi Bakr Shafi'i has explicitly stated its desirability and commendability.

The fatwa of the honored scholars of the Haramayn (Makkah and Madinah), which bears the seals of the Mufti of Makkah al-Mukarramah Maulana Muhammad bin Hussain Kutbi Hanafi, the chief of scholars and head of teachers Maulana Jamal Hanafi, the Maliki Mufti Maulana Hussain bin Ibrahim Makki, the master of researchers Maulana Ahmad bin Zayn Shafi'i, the teacher at Masjid al-Nabawi (peace be upon him) Maulana Muhammad bin Muhammad Gharb Shafi'i, Maulana Abdul Karim bin Abdul Hakim Hanafi Madani, the great jurist Maulana Abdul Jabbar Hanbali Basri (resident of Madinah), and Maulana Ibrahim bin Muhammad Khiyar Husayni Shafi'i Madani. The original fatwa, adorned with the handwriting and seals of the praised scholars, was seen by this humble servant with my own eyes and remained with me for a long time. In it, many disputed issues were discussed, and with shining proofs, the Wahhabi sect was declared completely false and rejected. Regarding the aforementioned standing (Qiyam), it states:

[Arabic Quote]: As for the standing of the people of Islam at the mention of his birth (peace and blessings be upon him) in that gathering, it is for the propagation of respect and manifestation... [Urdu Text]: That is, for the people of Islam to stand

during the gathering at the time of the mention of the birth of the noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to spread respect and express honor.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

हमारे उस्तादों के उस्ताद मौलाना अल-इमाम अल-अजल अल-फ़क़ीह अल-मुहद्दिस सिराजुल उलेमा अब्दुल्लाह सिराज मक्की हनफ़ी मुफ़्ती फ़रमाते हैं:

[अरबी उद्धरण]: इसे बड़े इमामों ने विरासत में पाया है और शासकों और विद्वानों ने बिना किसी इनकार, खंडन या विरोध के इसे स्वीकार किया है। इसलिए यह अच्छा है। और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सिवा और कौन सम्मान का अधिक हकदार है? सैयदुना अब्दुल्लाह बिन मसऊद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस काफी है कि: "जिस चीज़ को मुसलमान अच्छा समझते हैं, वह अल्लाह के नज़दीक भी अच्छी है।" [उर्दू पाठ]: यह क़ियाम (खड़े होना) मशहूर इमामों में लगातार चला आ रहा है और इसे इमामों और हाकिमों ने बराबर रखा और किसी ने रद्द व इनकार नहीं किया, लिहाजा यह मुस्तहब (पसंदीदा) ठहरा। और नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के सिवा और कौन सम्मान के योग्य है? और सैयदुना अब्दुल्लाह बिन मसऊद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की हदीस काफी है कि जिस चीज़ को अहले इस्लाम नेक समझें वह अल्लाह तआला के नज़दीक भी नेक है।

इसी तरह मुफ़्ती उमर बिन अबी बक्र शाफ़ई ने इसकी मुस्तहब और अच्छा होने पर स्पष्टता से बयान किया है।

हरमैन शरीफ़ैन के सम्मानित उलेमा का फ़तवा जिस पर मुफ़्ती मक्का मुअज़्ज़मा मौलाना मुहम्मद बिन हुसैन कुतबी हनफ़ी, रईसुल उलेमा शेखुल मुदर्रिसीन मौलाना जमाल हनफ़ी, मुफ़्ती मालिकिया मौलाना हुसैन बिन इब्राहिम मक्की, सैयदुल मुहक़्क़िक़ीन मौलाना अहमद बिन ज़ैन शाफ़ई, मुदर्रिस मस्जिद नबवी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम मौलाना मुहम्मद बिन मुहम्मद ग़र्ब शाफ़ई, मौलाना अब्दुल करीम बिन अब्दुल हकीम हनफ़ी मदनी, फ़क़ीह जलील मौलाना अब्दुल जब्बार हम्बली बसरी नज़ील मदीना मुनव्वरा और मौलाना इब्राहिम बिन मुहम्मद ख़ियार हुसैनी शाफ़ई मदनी की मोहरें हैं। और असल फ़तवा प्रशंसित उलेमा के लेखन और मोहरों से सुसज्जित इस फ़क़ीर ने अपनी आँखों से देखा और लंबे समय तक फ़क़ीर के पास रहा, जिसमें अक्सर विवादित मुद्दों पर बहस की गई है और मज़बूत दलीलों से वहाबी पंथ को पूरी तरह से गलत और खारिज करार दिया गया है। उसमें ऊपर बताए गए क़ियाम के बारे में लिखा है:

[अरबी उद्धरण]: और जहाँ तक उस महफ़िल में हुज़ूर की विलादत (पैदाइश) के ज़िक्र के समय अहले इस्लाम के खड़े होने का सवाल है, तो यह सम्मान फैलाने और प्रकट करने के लिए है... [उर्दू

पाठ]: यानी हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के विलादत के ज़िक्र के वक्त उस महफ़िल में अहले इस्लाम का ताज़ीम को फैलाने और एहतराम ज़ाहिर करने के लिए क़ियाम करना।

पृष्ठ 512 / 613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

شیخ مشائخنا مولانا الامام الاجل الفقیہ المحدث سراج العلماء عبد اللہ سراج مکی مفتی حنفیہ فرماتے ہیں:

توارثہ الائمۃ الاعلام واقرہ الائمۃ والحکام من غیر نکیر منکرو ردّراد ولھذا کان حسناً ومن یستحق التعظیم غیرہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ویکفی اثر عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالی عنھما مارآہ المسلمون حسناً فھو عند اللہ حسن۔ یہ قیام مشہور برابر اماموں میں متوارث چلا آتا ہے اور اسے ائمہ وحکام نے برابر رکھا اور کسی نے رَدّو انکار نہ کیا لہذا یہ مستحب ٹھہرا اور نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے سوا اور کون مستحق تعظیم ہے اور سیدنا عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی حدیث کافی ہے کہ جس چیز کو اہل اسلام نیک سمجھیں وہ اللہ تعالیٰ کے نزدیک بھی نیک ہے۔

اسی طرح مفتی عمر بن ابی بکر شافعی نے اس کے استحباب و استحسان پر تصریح فرمائی۔ فتوائے علمائے حرمین محترم جس پر مفتی مکہ معظمہ مولینا محمد بن حسین کتبی حنفی اور رئیس العلماء شیخ المدرسین مولانا جمال حنفی اور مفتی مالکیہ مولانا حسین بن ابراہیم مکی اور سید المحققین مولانا احمد بن زین شافعی اور مدرس مسجد نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مولانا محمد بن محمد غرب شافعی اور مولانا عبد الکریم بن عبد الحکیم حنفی مدنی اور فقیہ جلیل مولانا عبد الجبار حنبلی بصری نزیل مدینہ منورہ اور مولانا ابراہیم بن محمد خیار حسینی شافعی مدنی کی مہریں ہیں اور اصل فتویٰ مزین بختوط و موازیر علماء ممدوحین فقیر نے بچشم خود دیکھا اور مدتوں فقیر کے پاس رہا جس میں اکثر مسائل متنازع فیہا پر بحث فرمائی ہے اور دلائل باہرہ مذہب وہابیت کو سراسر باطل و مردود ٹھہرایا ہے، اس میں درباره قیام مذکور ہے:

واما قیام اهل الاسلام عند ذکر ولادته علیه الصلوة والسلام فی ذلك المحفل اشاعة للتعظیم واظهار۔ یعنی ذکر ولادت حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے وقت اس محفل میں اہل اسلام کا اشاعت تعظیم واظہار احترام کے لئے قیام کرنا۔

Fatawa Rizvia, Volume 26

Regarding respect, it has been clearly stated in Insaan al-Uyoon, famously known as As-Sirah al-Halabiyyah, that it (standing) is commendable. Similarly, Allama al-Barzanji says in his treatise on Mawlid: "Leading scholars of profound knowledge and transmission have deemed standing (Qiyam) commendable at the mention of his noble birth. Blessed is he whose ultimate goal and aim is the veneration of the Master of Mankind, peace and blessings of Allah be upon him." End of quote. As for the ruling that such veneration is forbidden and prohibited based on the argument that it is not specifically mentioned in the Sunnah, this is considered false according to the majority of researchers. It is stated in Ayn al-Ilm: "And showing cooperation in matters that have not been forbidden, and have become a custom after their era, is good even if it is an innovation (Bid'ah), etc." I say: The evidence for this is what has been narrated from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him), both as a Prophetic saying (marfu') and his own statement (mawquf): "Whatever the Muslims consider good, it is good in the sight of Allah." And his (peace and blessings be upon him) saying: "Interact with people according to their customs." Narrated by Al-Hakim, who said it is authentic (Sahih) according to the criteria of Al-Bukhari and Muslim. And Imam Hujjat al-Islam said in...

---

1. 'Iqd al-Jawhar fi Mawlid an-Nabi al-Azhar by Al-Barzanji (translated into Urdu), Jamia Islamia Lahore, pp. 25-26.
2. 'Ayn al-Ilm, Chapter Nine on Silence and Afflictions of the Tongue, Amrit Press Lahore, p. 412.
3. Al-Mustadrak 'ala al-Sahihayn by Al-Hakim, Book of Knowledge of the Sahaba, Dar al-Fikr Beirut, 3/78.
4. Ithaf al-Sadah al-Muttaqin quoting Al-Hakim, Book of Listening and Ecstasy, Chapter Two, third station, Dar al-Fikr Beirut, 6/572.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

आदर-सत्कार के संबंध में, 'इंसान अल-उयून' में, जिसे 'अस-सीरा अल-हल़बिया' के रूप में जाना जाता है, स्पष्ट रूप से कहा गया है कि यह (खड़े होना) सराहनीय है। इसी तरह, अल्लामा अल-बरज़ंजी अपने मौलिद ग्रंथ में कहते हैं: "गहन ज्ञान और रिवायत वाले प्रमुख विद्वानों ने उनके नेक जन्म के उल्लेख के समय खड़े होने (क़ियाम) को सराहनीय माना है। धन्य है वह व्यक्ति जिसका अंतिम लक्ष्य और उद्देश्य मानव जाति के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम (सम्मान) करना है।" उद्धरण समाप्त। जहाँ तक इस ताज़ीम के हराम और वर्जित होने के निर्णय का सवाल है, इस दलील के आधार पर कि सुन्नत में इसका विशेष रूप से उल्लेख नहीं है, तो अधिकांश शोधकर्ताओं के अनुसार यह दलील गलत है। 'ऐन अल-इल्म' में कहा गया है: "और उन मामलों में सहयोग करना जिनके बारे में मनाही नहीं आई है, और जो उनके युग के बाद एक प्रथा बन गई है, वह नेक काम है भले ही वह बिदअत (नवाचार) ही क्यों न हो, आदि।" मैं कहता हूँ: इसका प्रमाण वह हदीस है जो हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरफ़ू' और मौक़ूफ़ (अर्थात नबी के वचन और उनके स्वयं के कथन के रूप में) वर्णित है कि: "मुसलमान जिसे अच्छा समझते हैं, वह अल्लाह के नज़दीक भी अच्छा है।" और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का यह कथन कि: "लोगों के साथ उनकी आदतों (प्रथाओं) के अनुसार व्यवहार करो।" इसे हाकिम ने रिवायत किया है और कहा है कि यह बुखारी और मुस्लिम की शर्तों पर सही है। और इमाम हुज्जतुल इस्लाम ने...

---

1. इक्द अल-जौहर फ़ी मौलिद अन-नबी अल-अज़हर बरज़ंजी द्वारा (उर्दू अनुवाद), जामिया इस्लामिया लाहौर, पृ. 25-26.
2. ऐन अल-इल्म, अध्याय नौ चुप्पी और ज़बान की आफ़तों पर, अमृत प्रेस लाहौर, पृ. 412.
3. अल-मुस्तदरक अलल सहीहैन हाकिम द्वारा, सहाबा के ज्ञान की किताब, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 3/78.
4. इत्हाफ़ अस-सादाह अल-मुत्तक़ीन हाकिम के हवाले से, समा और वज्द की किताब, अध्याय दो, तीसरा स्थान, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 6/572.

पृष्ठ 613 का 513

الاحترام فقد صرح في انسان العيون المشهور بالسيرة الحلبية باستحسانه كذلك وقال العلامة البرزنجي في رسالة المولد قد استحسن القيام عند ذكر مولده الشريف ائمة ذو دراية ورواية فطوبى لمن كان تعظيمه صلى الله تعالى عليه وسلم غاية مرامه ومرماه انتهى بلفظه اما الحكم بحرمة ذلك التعظيم وممانعته بدليل عدم ذكره بالخصوص في السنة فهو فاسد عند جمهور المحققين قال في عين العلم والاسرار بالمساعدة فيما لم ينه عنه وصار معتادا بعد عصرهم حسنة وان كان بدعة الخ اقول : والدليل على هذا ما روى ابن مسعود رضي الله تعالى عنه مرفوعاً وموقوفاً ما رآه المسلمون حسناً فهو عند الله حسن وقوله عليه الصلوة والسلام خالقوا الناس باخلاقهم رواه الحاكم وقال صحيح على شرط الشيخين، وقال الامام حجة الاسلام في

بتصریح انسان العیون مشہور بہ سیرت حلبیہ مستحسن ہے۔ اور علامہ برزنجی رسالہ مولد میں فرماتے ہیں قیام وقت ذکرِ مولد شریف ائمہ ذودرایت وروایت کے نزدیک مستحب ہے تو خوشی ہواسے جس کی غایت مراد ومرام تعظیم حضور سید الانام علیہ الصلوۃ والسلام ہے انتھی اور اس تعظیم کو بدیں وجہ کہ اس خصوصیت کے ساتھ حدیث میں مذکور نہیں حرام و ممنوع کہنا جمہور محققین کے نزدیک فاسد ہے۔ عین العلم میں فرماتے ہیں جس چیز سے شروع میں نہی نہ آئی اور بعد زمانہ سلف کے لوگوں میں جاری ہوئی اس میں موافقت کرکے مسلمانوں کا دل خوش کرنا بہتر ہے اگرچہ وہ چیز بدعت ہی ہو الخ میں کہتا ہوں اس پر دلیل وہ حدیث ہے جو حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ نے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ارشاد اور خود ان کے قول سے مروی ہوئی کہ اہل اسلام جس چیز کو نیک جانیں وہ خدا کے نزدیک بھی نیک ہے۔ اور وہ حدیث

کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا لوگوں سے ان کی عادتوں کے مطابق برتاؤ کرو۔ حاکم نے اسے روایت کیا اور کہا کہ بخاری ومسلم کی شرط پر صحیح ہے، اور

---

1 عقد الجوهر في مولد النبي الازهر للبرزنجي (مترجم بالاردوية) جامعه اسلاميه لاہور ص ۲۵ و ۲۶ 2 عين العلم الباب التاسع في الصمت وآفات اللسان امرت پريس لاہور ص ۴۱۲ 3 المستدرك للحاكم كتاب معرفة الصحابة دار الفكر بيروت ۳ / ۷۸ 4 اتحاف السادة المتقين بحواله الحاكم، كتاب السماع والوجد الباب الثانى المقام الثالث دار الفكر بيروت ۶ / ۵۷۲

Fatawa Ridawiyya Volume 26

[Arabic Text Column] Al-Ihya: The fifth etiquette is to conform with the group regarding standing. When one of them stands up in genuine ecstasy, without ostentation or affectation, or stands up by choice without ecstasy, then it is necessary to conform. This is among the etiquettes of companionship. Every group has its customs, and it is necessary to treat people according to their character as mentioned in the reports, especially if those characters involve good social conduct and pleasing the heart. As for the claim that this is an innovation (bid'ah) not present among the Companions, not everything ruled as permissible must be narrated from the Companions. Rather, a prohibited innovation is one that opposes a traditional Sunnah. No prohibition has been narrated regarding any of this. Likewise, in all other types of assistance, if the intent is to please the heart and a group has agreed upon it, then it is best to assist, except in what has been narrated with a prohibition that does not accept interpretation. End of the words of Imam Hujjat al-Islam, summarized.

[Urdu Translation Column] Imam Hujjat-ul-Islam Ghazali (may Allah the Almighty have mercy on him) states in 'Ihya-ul-Ulum': "The fifth etiquette is to conform with the group regarding standing. When one of them stands up in genuine ecstasy, without ostentation or affectation, or stands up by choice without ecstasy, then it is necessary for all those present to conform with him and stand up, for this is among the etiquettes of companionship. Every group has its customs, and it is necessary to deal with people according to their habits, as has been narrated in the Hadith, especially when those habits involve good social conduct and pleasing the heart. As for the speaker's claim that this is an innovation (Bid'ah) not found among the Companions, when has it ever been a condition that everything whose permissibility is ruled upon must be narrated from the Companions? A reprehensible innovation is only that which contradicts an established Sunnah. No prohibition has been narrated regarding such matters. Likewise, all forms of mutual assistance, when the aim is to please their hearts and a group has agreed upon it, then it is best to conform with them, except in matters where such a clear prohibition has been narrated that it is not even subject to interpretation." This ends the statement of Imam Hujjat-ul-Islam Ghazali, which was quoted in brief. End.

---

1. Ihya-ul-Ulum, Book of Listening and Ecstasy, Chapter Two, Station Three, Al-Mashhad Al-Husayni Press, Cairo, 2/305.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

[अरबी पाठ स्तंभ] अल-इहया: पांचवां अदब क़ौम की मुवाफ़िक़त करना है क़ियाम में जब उनमें से कोई सच्चे वज्द में बिना दिखावे और तकल्लुफ़ के, या बिना वज्द के अपनी मर्ज़ी से खड़ा हो जाए, तो मुवाफ़िक़त लाज़िम है। यह सोहबत के आदाब में से है। हर क़ौम की एक रस्म होती है और लोगों के साथ उनके अख़लाक़ के अनुसार व्यवहार करना ज़रूरी है जैसा कि ख़बरों में आया है, विशेष रूप से जब उन आदतों में अच्छा व्यवहार और दिलों की खुशी शामिल हो। और कहने वाले का यह कहना कि यह बिदअत है क्योंकि यह सहाबा में नहीं था, तो हर वह चीज़ जिसका हुक्म इबाहात (अनुमेयता) का हो, सहाबा से मंकूल होना ज़रूरी नहीं है। बुरी बिदअत तो वह है जो किसी सुन्नत-ए-मसूरा का विरोध करे और इनमें से किसी बात की मनाही मंकूल नहीं है। इसी तरह, बाकी तमाम किस्मों की मदद में, जब मक़सद दिलों को खुश करना हो और एक जमाअत ने इस पर इत्तेफ़ाक़ कर लिया हो, तो बेहतर यही है कि उनकी मदद की जाए, सिवाय उन बातों के जिनमें ऐसी मनाही आई हो जो तावील के क़ाबिल न हो। यहाँ तक इमाम हुज्जत-उल-इस्लाम का कलाम मुख़्तसरन ख़त्म हुआ।

[उर्दू अनुवाद स्तंभ] इमाम हुज्जत-उल-इस्लाम ग़ज़ाली (अल्लाह उन पर रहमत फरमाए) 'इहया-उल-उलूम' में फरमाते हैं: "पाँचवां अदब क़ौम की मुवाफ़िक़त (सहमति) करना है क़ियाम (खड़े होने) में। जब उनमें से कोई सच्चे वज्द (समाधि) में बिना दिखावे और तकल्लुफ़ के, या बिना वज्द के अपनी मर्ज़ी से खड़ा हो जाए, तो ज़रूरी है कि सभी हाज़िरीन उसकी मुवाफ़िक़त करें और खड़े हो जाएँ, क्योंकि यह सोहबत (संगति) के आदाब में से है। हर क़ौम की एक रस्म होती है और लोगों के साथ उनकी आदतों के अनुसार व्यवहार करना लाज़िम है, जैसा कि हदीस में आया है, विशेष रूप से जब उन आदतों में अच्छा व्यवहार और दिलों की खुशी शामिल हो। और कहने वाले का यह कहना कि यह बिदअत (नवाचार) है क्योंकि यह सहाबा से साबित नहीं है, तो भला यह कब शर्त है कि जिस चीज़ के जाइज़ (अनुमेय) होने का हुक्म दिया जाए वह सहाबा से ही मंकूल (वर्णित) हो? बुरी बिदअत तो वह है जो किसी सुन्नत-ए-मामूरा (आदेशित सुन्नत) को ख़त्म करे। और इन बातों के बारे में कहीं कोई मनाही नहीं आई है। इसी तरह, सभी प्रकार की सहायता और सहयोग, जब उनका मक़सद दिलों को खुश करना हो और एक जमाअत ने इस पर इत्तेफ़ाक़ कर लिया हो, तो बेहतर यही है कि उनकी मुवाफ़िक़त की जाए, सिवाय उन बातों के जिनमें ऐसी स्पष्ट मनाही आई हो जिसकी व्याख्या (तावील)

संभव न हो।" यहाँ तक इमाम हुज्जत-उल-इस्लाम ग़ज़ाली का इरशाद था जो संक्षेप में उद्धृत किया गया। इति।

---

१ इहया-उल-उलूम, किताबुस समाअ वल वज्द, अल-बाब-उस-सानी, अल-मुक़ाम-उस-सालिस, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा, २/ ३०५

पृष्ठ ५१४ / ६१३

[عربی متن کالم] الاحیاء الادب الخامس موافقة القوم في القیام اذا قام واحد منهم في وجد صادق غیر ریاء او تکلف او قام باختیار من غیر وجد فلابد من الموافقة فذلك من ادب الصحبة ولکل قوم رسم ولابد من مخالفة الناس باخلاقهم کما ورد في الخبر لاسیما اذا کانت اخلاقًا فیها حسن العشرة و تطبیب القلب و قول القائل ان ذلك بدعة لم یکن في الصحابة فلیس کل ما یحکم باباحته منقولاً عن الصحابة و انما المحذور بدعة تراغم سنة مأثورة و لم ینقل النهی عن شئ من هذا و کذلك سائر انواع المساعدات اذا قصد بها تطبیب القلب، و اصطلح علیها جماعة فالاحسن المساعدة الا فیما ورد فیه نهی لا یقبل التأویل انتهی کلام الامام حجة الاسلام باختصار المرام۔

[اردو ترجمہ کالم] امام حجۃ الاسلام غزالی رحمۃ اللہ تعالیٰ احیاء العلوم میں فرماتے ہیں: "پانچواں ادب قوم کی موافقت کرنا ہے قیام میں جب کوئی ان میں سے سچے وجد میں بے نمائش و تکلف یا بلا وجد اپنے اختیار سے کھڑا ہو تو ضرور ہے کہ سب حاضرین اس کی موافقت کریں اور کھڑے ہو جائیں کہ یہ آداب صحبت سے ہے، اور ہر قوم کی ایک رسم ہوتی ہے اور لوگوں سے ان کی عادتوں کے موافق برتاؤ کرنا لازم ہے جیسا کہ حدیث میں وارد ہوا اور خصوصاً جب ان عادتوں میں اچھا برتاؤ اور دلوں کی خوشنودی ہو اور کہنے والے کا یہ کہنا کہ یہ بدعت ہے صحابہ سے ثابت نہیں، تو یہ کب ہے کہ جس چیز کے جواز کا حکم دیا جائے وہ صحابہ سے منقول ہو، بری تو وہ بدعت ہے جو کسی سنتِ مامور بہ کا کاٹ کرے اور ان باتوں سے نہی کہیں نہ آئی اور ایسے ہی سب مساعدتیں جب ان کے دل خوش کرنا مقصود ہو اور ایک جماعت نے اس پر اتفاق کر لیا ہو تو بہتر یہی ہے کہ ان کی موافقت کی جائے، مگر ان باتوں میں جن سے ایسی صریح نہی وارد ہوئی

کہ لائقِ تاویل بھی نہیں۔" یہاں تک امام حجۃ الاسلام غزالی کا ارشاد تھا کہ باختصار منقول ہوا۔

انتہیٰ۔

---

۱ احیاء العلوم کتاب السمع والوجد الباب الثانی المقام الثالث مطبعۃ المشہد الحسینی قاہرہ ۲/ ۳۰۵

Fatawa Rizvia, Volume 26

Finally, among the fatwas of the noble scholars published in "Rauza-tun-Na'eem," here is the fatwa of eight scholars of Medina Munawwarah, after proving the excellence and goodness of the mentioned assembly of Milad-un-Nabi:

[Table Content] Arabic Text: In summary, what is done during the noble Milad like feasts, reading the accounts of the birth in the presence of Muslims, spending on charities, standing (Qiyam) at the mention of the birth of the trustworthy Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), sprinkling rose water, burning incense, decorating the place, reading some of the Quran, and sending blessings upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and expressing joy and happiness; there is no doubt that it is a 'Good Innovation' (Bid'ah Hasanah), recommended, and an excellent virtue. Not every innovation is forbidden; rather, it can sometimes be obligatory, such as establishing proofs to refute misguided sects and learning grammar and other sciences that help in correctly understanding the Quran and Sunnah. It can be recommended, like building hospices and schools, and permissible, like indulging in delicious food and drink and fine clothing, as mentioned by Al-Munawi in the commentary on 'Jami' as-Saghir' from An-Nawawi's 'Tahdhib.' Only an innovator would deny these matters; one should not listen to him, but rather it is incumbent upon the ruler of Islam to punish him. And Allah knows best.

Urdu Explanation: That is, the main objective is that during Milad Sharif, hosting feasts (Walima), narrating the conditions of birth to Muslims, performing acts of charity and goodness, standing (Qiyam) at the time of the mention of the birth of the trustworthy Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), sprinkling rose water, lighting fragrances, decorating the house, reading some Quran, sending blessings upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and expressing joy and happiness are undoubtedly 'Bid'ah Hasanah Mustahabbah' (a recommended good innovation), a merit, and an excellent practice. Every innovation is not forbidden; rather, it is sometimes obligatory, such as establishing arguments to refute misguided sects and learning sciences like grammar (Nahw) through which the Quran and Hadith can be well understood. Sometimes it is recommended, like building inns and religious schools (madrasas); sometimes it is permissible (Mubah), like expansion in delicious food and drink and clothing, as Allama Munawi has quoted from Imam Allama Nawawi's 'Tahdhib' in the commentary of 'Jami' as-Saghir.

So, only an innovator will deny these matters; one should not listen to him, but rather it is obligatory upon the ruler of Islam to punish him. And Allah Almighty knows best.

[1] Rauza-tun-Na'eem Page 515 of 613

फ़तावा रज़विया, जिल्द २६

अंत में, "रौज़ातुन नईम" में प्रकाशित प्रतिष्ठित विद्वानों के फतवों में से, यहाँ मदीना मुनव्वरा के ८ विद्वानों का फतवा है, जिसमें मिलाद-ए-शरीफ़ की मजलिस की ख़ूबी और अच्छाई साबित करने के बाद कहा गया है:

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: संक्षेप में, शरीफ़ मिलाद में जो वलीमे किए जाते हैं, मुसलमानों की मौजूदगी में विलादत (जन्म) का हाल सुनाना, खैरात करना, रसूल-ए-अमीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विलादत के ज़िक्र पर क़ियाम (खड़ा होना), गुलाब जल छिड़कना, लोबान जलाना, जगह को सजाना, कुरान का कुछ हिस्सा पढ़ना, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दुरूद भेजना और खुशी व मुसर्रत का इज़हार करना; इसमें कोई संदेह नहीं कि यह 'बिदअत-ए-हसना मुस्तहब्बा' (अच्छी और पसंदीदा नई ईजाद) और एक उम्दा फज़ीलत है। क्योंकि हर बिदअत हराम नहीं होती, बल्कि कभी वाजिब होती है जैसे गुमराह फिरक़ों के खंडन के लिए दलीलें पेश करना और नह्व (व्याकरण) तथा अन्य सहायक इल्म सीखना ताकि कुरान और सुन्नत को सही ढंग से समझा जा सके। कभी मुस्तहब (पसंदीदा) होती है जैसे सराय और मदरसे बनाना, और कभी मुबाह (जायज़) होती है जैसे उम्दा खान-पान और पहनावे में विस्तार करना, जैसा कि अल्लामा मनावी ने 'शरह जामे सगीर' में अल्लामा नववी की 'तहज़ीब' के हवाले से लिखा है। इन बातों का इनकार केवल वही करेगा जो बिदअती होगा, उसकी बात नहीं सुनी जानी चाहिए बल्कि इस्लामी हाकिम पर वाजिब है कि उसे सज़ा दे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

उर्दू व्याख्या: अर्थात, मूल उद्देश्य यह है कि मिलाद शरीफ़ में वलीमे करना और विलादत (जन्म) के हालात मुसलमानों को सुनाना और खैरात व नेक काम करना और रसूल-ए-अमीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विलादत के ज़िक्र के समय क़ियाम (खड़ा होना) करना और गुलाब छिड़कना और खुशबूएं सुलगाना और घर को सजाना और कुछ कुरान पढ़ना और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दुरूद भेजना और खुशी व मुसर्रत का इज़हार करना बेशक बिदअत-ए-हसना मुस्तहब्बा, फज़ीलत और उम्दा मुस्तहसना है क्योंकि हर बिदअत हराम नहीं होती बल्कि कभी वाजिब होती है जैसे गुमराह फिरक़ों के रद्द के लिए दलीलें कायम करना और नह्व वगैरह वे इल्म सीखना जिनकी मदद से कुरान व हदीस अच्छी तरह समझ में आ सकें और कभी मुस्तहब होती है जैसे सराय और मदरसे बनाना, कभी मुबाह जैसे लजीज़ खाने-पीने और कपड़ों में वुसअत (विस्तार) करना जैसा कि अल्लामा मनावी ने शरह जामे सगीर में तहज़ीब-ए-इमाम अल्लामा नववी से नक़ल किया है। तो इन

बातों का इनकार वही करेगा जो बिदअती होगा, उसकी बात नहीं सुननी चाहिए बल्कि हाकिम-ए-इस्लाम पर वाजिब है कि उसे सज़ा दे। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[1] रौज़ातुन नईम पृष्ठ ५१५/६१३

آخر روضۃ النعیم میں جو فتوائے علماء کرام مطبوع ہوئے ان میں فتوائے ۸ حضرات علماء مدینہ منورہ میں بعد اثبات حسن وخوبی محفل میلاد شریف مذکور:

[جدول کا مواد] عربی متن: والحاصل ان ما یصنع من الولائم فی المولد الشریف وقرائته بحضرة المسلمین وانفاق المبرات والقیام عند ذکر ولادة الرسول الامین صلی اللہ تعالی علیه وسلم ورش ماء الورد والقاء البخور و تزیین المکان وقرأة شیئ من القرآن والصلوة علی النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم واظهار الفرح والسرور فلا شبهة في انه بدعة حسنة مستحبة وفضیلة شریفة مستحسنة اذ لیس کل بدعة حراماً، بل قد تکون واجبة کنصب الادلة للرد علی الفرق الضالة وتعلم النحو وسائر العلوم المعینیة علی فهم الکتاب و السنة کما ینبغی، ومندوبة کبناء الربط و المدارس، ومباحة کالتوسع في المأکل والمشارب اللذیذة و الثیاب کما في شرح المناوی علی جامع الصغیر عن تهذیب النووی فلا ینکرها الامبتدع لا استماع لقوله بل علی حاکم الاسلام ان یعزره واللہ تعالی اعلم۔

اردو تشریح: یعنی خلاصہ مقصود یہ ہے کہ میلاد شریف میں ولیمے کرنا اور حالِ ولادت مسلمانوں کو سنانا اور خیرات ومبرات بجالانا اور ذکر ولادتِ رسولِ امین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے وقت قیام کرنا اور گلاب چھڑکنا اور خوشبوئیں سلگانا اور مکان آراستہ کرنا اور کچھ قرآن پڑھنا اور نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر درود بھیجنا اور فرحت وسرور کا ظاہر کرنا بیشک بدعتِ حسنہ مستحبہ فضیلت اور شریفہ مستحسنہ ہے کہ ہر بدعت حرام نہیں ہوتی بلکہ کبھی واجب ہوتی ہے جیسے گمراہ فرقوں کے رد کے لئے دلائل قائم کرنا اور نحو وغیرہ وہ علوم سیکھنا جن کی مدد سے قرآن و حدیث بخوبی سمجھ میں آسکیں اور کبھی مستحب ہوتی ہے جیسے سرائیں اور مدرسے

بنانا، کبھی مباح جیسے لذیذ کھانے پینے اور کپڑوں میں وسعت کرنا جیسا کہ علامہ مناوی نے شرح جامعِ صغیر میں تہذیبِ امام علامہ نووی سے نقل کیا تو ان امور کا انکار وہی کرے گا جو بدعتی ہوگا، اس کی بات سننا نہ چاہئے بلکہ حاکمِ اسلام پر واجب ہے کہ اسے سزا دے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

[1] روضة النعیم صفحہ ۵۱۵ از ۶۱۳

Fatawa Rizvia Volume 26

This fatwa bears the seals of 30 scholars including Maulana Abdul Jabbar and Ibrahim bin Khayar, etc. and in the fatwa of the scholars of Makkah al-Mukarramah, citing the recommendation of Milad (Prophet's birth celebration) and Qiyam (standing in respect) from the previous scholars (Salaf), they state:

(Arabic)

One who denies this is an innovator of a bad, blameworthy innovation because of his denial of something good in the sight of Allah and the Muslims, as mentioned in the Hadith of Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) who said: "Whatever the Muslims see as good, it is good in the sight of Allah." What is meant by "Muslims" here are those who have perfected their Islam, such as the knowledgeable scholars and the scholars of Arabia, Egypt, Syria, Rome, and Andalusia. All of them have regarded it as good from the time of the Salaf until now. Thus, it became a consensus (Ijma). Any matter established by the consensus of the Ummah is truth, not misguidance. The Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) said: "My Ummah will not gather upon misguidance." Therefore, it is obligatory upon the judge of Sharia to punish the denier. And Allah knows best. - 1

(Urdu)

Thus, the denier of the assembly (Majlis) and standing (Qiyam) is an innovator, and this denier's innovation is bad and blameworthy because he has denied something that was good in the sight of God and the people of Islam, as mentioned in the Hadith of Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) that whatever Muslims believe to be good is good in the sight of God. Here, by Muslims are meant complete Muslims like practicing scholars. And all the scholars of the Salaf of Arabia, Egypt, Syria, Rome, and Andalusia have regarded this Majlis and Qiyam as commendable until today, so it became a consensus. And whatever matter is proven by the consensus of the Ummah is the truth and not misguidance. The Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) says: "My Ummah does not unite on misguidance." Thus, it is necessary for the ruler of Sharia to punish the denier. And Allah knows best. End.

This fatwa bears the seals of forty-five (45) scholars, including Hazrat Sayyid al-Ulama Ahmad Dahlan, the Mufti of the Shafi'is, and our respected teacher and blessing Siraj al-Fudala Maulana Abdur Rahman Siraj, the Mufti of the Hanafis, and Maulana Hasan, the Mufti of the Hanbalis, and Maulana Muhammad Sharqi, the Mufti of the Malikis, etc. And in the fatwa of the scholars of Jeddah (Note), the first respondent, Maulana

Nasir bin Ali bin Ahmad, regarding the assembly of Milad and the standing in it, the determination of the day, the decoration of the place, the use of fragrance, the recitation of the Quran, the expression of joy, and the serving of food, states:

(Arabic)	(Urdu)
Through this collective form of	The assembly in which all these things are done, it is Sharia-wise

Note: Fatawa 10 from the scholars of Jeddah. 1 Rauda-tun-Na'eem

फतावा रिज़विया जिल्द 26

इस फतवे पर मौलाना अब्दुल जब्बार और इब्राहीम बिन खयार वगैरह 30 उलेमा की मुहरें हैं और मक्का मुअज्जमा के उलेमा के फतवे में मिलाद और कयाम के मुस्तहब (पसंदीदा) होने को पूर्वजों (सल्फ) से नकल करके फरमाते हैं:

(अरबी)

तो इसका इनकार करने वाला एक बुरी और निंदनीय बिदअत (नवाचार) का आविष्कारक है क्योंकि उसने अल्लाह और मुसलमानों के नज़दीक एक अच्छी चीज़ का इनकार किया है, जैसा कि इब्ने मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस में आया है: "मुसलमान जिसे अच्छा समझें वह अल्लाह के नज़दीक भी अच्छा है।" यहाँ 'मुसलमानों' से मुराद वे लोग हैं जिन्होंने अपने इस्लाम को पूर्ण किया है जैसे आलिम उलेमा और अरब, मिस्र, शाम, रोम और अंदलस के तमाम उलेमा। उन सभी ने सल्फ के ज़माने से अब तक इसे अच्छा माना है, अतः यह इजमा (सहमति) हो गया। और जो मामला उम्मत के इजमा से साबित हो वह हक है, गुमराही नहीं। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "मेरी उम्मत गुमराही पर इकट्ठी नहीं होगी।" अतः शरीयत के हाकिम पर लाज़िम है कि इनकार करने वाले को सज़ा दे। और अल्लाह बेहतर जानता है। - 1

(उर्दू)

इसलिए महफिल और कयाम का इनकार करने वाला बिदअती है और उस इनकार करने वाले की बिदअत बुरी और निंदनीय है कि उसने ऐसी चीज़ पर इनकार किया जो खुदा और अहल-ए-इस्लाम के नज़दीक अच्छी थी जैसा कि इब्ने मसूद (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की हदीस में आया है कि जिस चीज़ को मुसलमान नेक एतिकाद (विश्वास) करें वह खुदा के नज़दीक नेक है और यहाँ मुसलमानों से कामिल (पूर्ण) मुसलमान मुराद हैं जैसे बा-अमल उलेमा, और इस महफिल और कयाम को अरब, मिस्र, शाम, रोम और अंदलस के तमाम सल्फ उलेमा ने आज तक मुस्तहसन (बेहतर) माना तो इजमा हो गया और जो मामला उम्मत के इजमा से साबित हो वह हक है गुमराही नहीं। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: मेरी उम्मत गुमराही पर इजमा (एकत्रित) नहीं करती। पस हाकिम-ए-शरअ पर लाज़िम है कि मुनकिर (इनकार करने वाले) को सज़ा दे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। समाप्त।

इस फतवे पर हज़रत सैयद उल-उलेमा अहमद दहलान मुफ्ती-ए-शाफइया और माननीय शेख़ और बरकत सिराजुल फुज़ला मौलाना अब्दुर्रहमान सिराज मुफ्ती-ए-हनफिया और मौलाना हसन मुफ्ती-

ए-हनाबिला और मौलाना मुहम्मद शर्की मुफ्ती-ए-मालकिया वगैरह पैंतालीस (45) उलेमा की मुहरें हैं और जेद्दा के उलेमा के फतवे (नोट) में पहले मुजीब (उत्तर देने वाले) मौलाना नासिर बिन अली बिन अहमद मिलाद की महफिल और उसमें कयाम, दिन का निर्धारण, स्थान की सजावट, सुगंध का उपयोग, कुरान का पाठ, खुशी का इज़हार और खाना खिलाने के बारे में फरमाते हैं:

(अरबी) **(उर्दू)**

इस सामूहिक स्वरूप से जिस महफिल में ये सब बातें की जाएं वह शरीयत के अनुसार

नोट: जेद्दा के उलेमा से फतावा 10। 1 रौज़तुल नईम

पृष्ठ 516 का 613

اس فتویٰ پر مولانا عبدالجبار وابراہیم بن خیار وغیرہما ہیں ۳۰ علماء کی مہریں ہیں اور فتوائے علمائے مکہ معظمہ میں میلاد و قیام کا استحباب علمائے سلف سے نقل کرکے فرماتے ہیں:

(عربی)

فالمنکر لھذا مبتدع بدعة سیئة مذمومة لانکارہ علی شیئ حسن عند اللہ والمسلمین کما جاء فی حدیث ابن مسعود رضی اللہ تعالی عنہ قال ماراہ المسلمون حسناً فھو عند اللہ حسن والمراد من المسلمین ھھنا الذین کملوا الاسلام کالعلماء العالمین وعلماء العرب والمصر والشام والروم والاندلس کلھم رواہ حسناً من زمان السلف الی الآن فصار الاجماع والامرالذی ثبت بہ اجماع الامة فھو حق لیس بضلال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لا تجتمع امتی علی الضلالة فعلی حاکم الشرع تعزیر المنکر واللہ تعالیٰ اعلم۔۱

(اردو)

پس مجلس و قیام کا منکر بدعتی ہے اور اس منکر کی بدعتِ سیئہ و مذمومہ کہ اس نے ایسی چیز پر انکار کیا جو خدا اور اہلِ اسلام کے نزدیک نیک تھی جیسا کہ حدیث ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں آیا ہے کہ جس چیز کو مسلمان نیک اعتقاد کریں وہ خدا کے نزدیک نیک ہے اور یہاں مسلمانوں سے کامل مسلمان مراد ہیں جیسے علمائے باعمل، اور اس مجلس و قیام کو عرب و مصر و شام و روم و اندلس کے تمام علمائے سلف نے آج تک مستحسن جانا تو اجماع ہو گیا اور جو امر اجماعِ امت سے ثابت ہو وہ حق ہے گمراہی نہیں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: میری امت گمراہی پر اجتماع نہیں کرتی۔ پس حاکمِ شرع پر لازم ہے کہ منکر کو سزا دے۔ واللہ تعالیٰ اعلم انتہیٰ۔

اس فتویٰ پر حضرت سید العلماء احمد دحلان مفتی شافعیہ و جناب مستطاب شیخنا و برکتنا سراج الفضلاء مولانا عبدالرحمن سراج مفتی حنفیہ و مولانا حسن مفتی حنابلہ و مولانا محمد شرقی مفتی مالکیہ وغیرہ ہم پینتالیس ۴۵ علماء کی مہریں ہیں اور فتوائے علماء جدہ عہ میں مجیب اول مولانا ناصر بن علی بن احمد مجلس میلاد اور اس میں قیام و تعیین یوم و تزئین مکان و استعمال خوشبو و قرأتِ قرآن و اظہارِ سرور و اطعامِ طعام کی نسبت فرماتے ہیں:

(عربی) **(اردو)**

بهذه الصورة المجموعة من جس مجلس میں یہ سب باتیں کی جائیں وہ شرعاً

عہ: فتاویٰ ۱۰ از علمائے جدہ ۱ روضة النعيم

Fatawa-e-Razvia Volume 26

| (Arabic Text) The mentioned things are a good innovation (Bid’ah Hasana) and are religiously recommended (Mustahab). No one denies them except the one in whose heart is a branch from the branches of hypocrisy and hatred for him (peace and blessings of Allah be upon him). How can this be permissible for him while Allah Almighty says: "And whoever honors the symbols of Allah - indeed, it is from the piety of hearts." | (Urdu Text) It is a good innovation (Bid’ah Hasana) which no one will deny except the one in whose heart is one of the branches of hypocrisy and enmity towards the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). And how can this denial be permissible for him while Allah Almighty says: "He who honors the symbols of God, then they are from the piety of hearts."[1] |

Maulana Abbas bin Ja'far bin Siddiq says: | (Arabic Text) What the Sheikh, the great scholar, replied is correct; no one opposes it except the people of hypocrisy. What is mentioned in the question is good. How can it not be good when the intention behind it is to honor al-Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him)? May Allah Almighty not deprive us of his visitation in this world nor of his intercession in the hereafter. And whoever denies any of that is deprived of both.[2] | (Urdu Text) The answer given by Sheikh Allama Nasir bin Ahmad bin Ali is the truth; none but the hypocrites will oppose it. And everything mentioned in the question is good, and why should it not be good as it honors Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him)? May Allah Almighty not deprive us of his visitation in this world nor of his intercession in the hereafter. And whoever denies it will be deprived of both.[2] |

Maulana Ahmad Fattah writes: | (Arabic Text) Know that the mention of the birth of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), the miracles that occurred, and being present to listen to them... | (Urdu Text) Know that mentioning the sainthood and miracles of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and being present to hear it is undoubtedly a Sunnah, but this collective form in which... |

— 1: Fatwa of 9 scholars of Makkah al-Mukarramah and Muftis of the four schools of thought. — 2: The denier of visitation and intercession is deprived of them.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 26

| (अरबी पाठ) बताई गई बातें बिदअत-ए-हसना (अच्छी नवीनता) और शरीअत में मुस्तहब हैं। इनका इनकार वही करेगा जिसके दिल में निफ़ाक़ (पाखंड) की कोई शाख़ और नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की दुश्मनी हो। और यह इनकार उसके लिए कैसे जायज़ हो सकता है जबकि अल्लाह तआला फरमाता है: "और जो अल्लाह की निशानियों (शाइर) का सम्मान करता है, तो यह दिलों की परहेज़गारी (तक़वा) है।" | (उर्दू पाठ) बिदअत-ए-हसना है जिसका इनकार कोई नहीं करेगा सिवाए उसके जिसके दिल में निफ़ाक़ की शाख़ों में से एक शाख़ और नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की दुश्मनी हो। और यह इनकार उसे क्योंकर रवा होगा जबकि हक़ तआला फरमाता है: "जो खुदा के शाइरों की ताज़ीम (सम्मान) करे तो वे दिलों की परहेज़गारी से हैं।"[1] |

मौलाना अब्बास बिन जाफ़र बिन सिद्दीक़ फरमाते हैं: | (अरबी पाठ) शेख़ अल्लामा ने जो जवाब दिया है वही सही है; मुनाफ़िक़ों के अलावा कोई इसका विरोध नहीं करता। सवाल में जो ज़िक्र है वह हसन (अच्छा) है। और वह हसन क्यों न हो जबकि उससे मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ताज़ीम मक़सूद है? अल्लाह तआला हमें दुनिया में उनकी ज़ियारत से और आख़िरत में उनकी शफ़ाअत (सिफारिश) से महरूम न करे। और जिसने भी इसका इनकार किया, वह दोनों से महरूम रहा।[2] | (उर्दू पाठ) शेख़ अल्लामा नासिर बिन अहमद बिन अली ने जो जवाब दिया वही हक़ है, इसके ख़िलाफ़ मुनाफ़िक़ों के सिवा कोई नहीं करेगा। और जो कुछ सवाल में मज़कूर है वह सब हसन है, और क्यों न हसन हो कि इससे मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ताज़ीम होती है। अल्लाह तआला हमें महरूम न करे उनकी ज़ियारत से दुनिया में और न उनकी शफ़ाअत से आख़िरत में, और जो इससे इनकार करेगा वह इन दोनों से महरूम है।[2] |

मौलाना अहमद फ़त्ताह लिखते हैं: | (अरबी पाठ) जान लो कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के जन्म का ज़िक्र, जो मोजिज़ात (चमत्कार) हुए और उन्हें सुनने के लिए हाज़िर होना... | (उर्दू पाठ) जान लो कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की विलायत और मोजिज़ात का ज़िक्र और उसके सुनने को हाज़िर होना बेशक सुन्नत है, मगर यह मजमुई हैयत जिसमें... |

— 1: मक्का मुकर्रमा के9 विद्वानों और चारों मज़हबों के मुफ़्तियों का फतवा। — 2: ज़ियारत और शफ़ाअत का मुनकिर (इनकार करने वाला) उनसे महरूम रहता है।

1 2 पृष्ठ 613 का 517

| الاشياء المذكورة بدعة حسنة مستحبة شرعاً لا ينكرها الا من في قلبه شعبة من شعب النفاق و البغض له صلى الله تعالى عليه وسلم وكيف يسوغ له ذلك مع قوله تعالى ومن يعظم شعائر الله فانها من تقوى القلوب 1- | بدعت حسنہ ہے جس کا انکار نہ کرے گا مگر وہ جس کے دل میں نفاق کی شاخوں سے ایک شاخ اور نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی عداوت ہے اور یہ انکار اسے کیونکر روا ہوگا حالانکہ حق تعالیٰ فرماتا ہے جو خدا کے شعائروں کی تعظیم کرے تو وہ دلوں کی پرہیزگاری سے ہیں عہ ۱۔ |

مولانا عباس بن جعفر بن صدیق فرماتے ہیں: | مااجاب به الشيخ العلامة فهو الصواب لايخالفه الا اهل النفاق ومافى السؤال فهو حسن كيف وقد قصد بذلك تعظيم المصطفى صلى الله تعالى عليه وسلم لاحرمنا الله تعالى من زيارة في الدنيا ولا من شفاعة فى الاخرى ومن انكر من ذلك فهو محروم منهما۔ 2 | شیخ علامہ ناصر بن احمد بن علی نے جو جواب دیا وہی حق ہے اس کے خلاف نہ کریں گے مگر منافقین، اور جو کچھ سوال میں مذکور ہے سب حسن ہے، اور کیوں نہ حسن ہو کہ اس سے مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم ہوتی ہے ، اللہ تعالیٰ ہمیں محروم نہ کرے ان کی زیارت سے دنیا میں اور نہ ان کی شفاعت سے آخرت میں، اور جو اس سے انکار کرے گا وہ ان دونوں سے محروم ہے۔ عہ ۲ |

مولانا احمد فتاح لکھتے ہیں: | اعلم ان ذكر ولادة النبى صلى الله تعالىٰ عليه وسلم ماوقع من المعجزات والحضور لسماعه | جان لو کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ولایت و معجزات کا ذکر اور اس کے سننے کو حاضر ہونا بیشک سنت ہے مگر یہ ہیئت مجموعی جس میں |

عہ ۱: فتوی ۹ علماء مکہ معظمہ و مفتیان مذاہب اربعہ۔ عہ ۲: منکر زیارت و شفاعت سے محروم ہے۔

Fatawa Rizvia, Volume 26

[Arabic]: It is undoubtedly a Sunnah, but in this collective form consisting of the mentioned things, as is the practice in the Two Holy Harams (Makkah and Madinah) and all Arab lands, it is a recommended good innovation (Bid'at-e-Hasana Mustahabba). The one who performs it is rewarded, and the one who denies or prevents it is punished[1]. [Urdu]: Qiyam and other mentioned things take place, as is the custom in the Two Holy Harams and all Arab lands; and this is a recommended good innovation, for which the performer receives a reward, and the denier and preventer receive punishment.

Maulana Muhammad bin Sulaiman writes: [Arabic]: Yes, the original remembrance of the Noble Birth (Mawlid) and listening to it is a Sunnah. In this collective form, it is a recommended good innovation and a great virtue acceptable to Allah Almighty, as mentioned in the narration of Abdullah bin Masood (may Allah be pleased with him): "Whatever the Muslims deem good, is good in the sight of Allah." And Muslims from the time of the predecessors until now, among the people of knowledge and gnosis, have all regarded it as good without any deficiency. So, no one will deny or prevent it except one who prevents goodness and benevolence, and that is the work of Satan[2]. [Urdu]: Yes, the original remembrance of the Noble Birth and listening to it is a Sunnah. And in this collective state which includes Qiyam etc., it is a recommended good innovation and a great virtue liked by God. As stated in the Hadith of Abdullah bin Masood: "Whatever Muslims consider good, it is good in the sight of God." And Muslims from the predecessors till today, scholars and saints, have all considered it as excellent without any deficiency. So no one will deny or prevent it except him who prevents goodness and virtue, and this is the work of Satan.

Maulana Ahmad Jalees writes: [Arabic]: Praise be to Allah and it is sufficient, and blessings be upon the Chosen One (Al-Mustafa). Yes, mentioning the birth of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), his miracles, his physical features, and attending. [Urdu]: Praise be to God and He is sufficient, and blessings upon Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him). Yes, mentioning the birth, miracles, and noble physical features of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and...

फतावा रज़विया, जिल्द 26

[अरबी]: यह निस्संदेह सुन्नत है, लेकिन बताई गई चीजों के इस सामूहिक रूप में, जैसा कि हरमैन शरीफैन (मक्का और मदीना) और सभी अरब देशों में प्रचलित है, यह एक सराहनीय अच्छी बिदअत (नवाचार) है। इसे करने वाले को सवाब (पुण्य) मिलता है और इसका खंडन करने वाले और रोकने वाले को अज़ाब (दंड) मिलता है।[1] [उर्दू]: कियाम और अन्य उल्लिखित चीजें होती हैं, जैसा कि हरमैन शरीफैन और सभी अरब देशों का दस्तूर है; और यह एक मुस्तहब अच्छी बिदअत है, जिसके करने वाले को सवाब मिलता है, और इनकार करने वाले और रोकने वाले पर अज़ाब है।

मौलाना मुहम्मद बिन सुलेमान लिखते हैं: [अरबी]: हाँ, मूल रूप से पवित्र जन्म (मौलिद) का ज़िक्र और उसे सुनना सुन्नत है। और इस सामूहिक पद्धति के साथ, यह एक सराहनीय अच्छी बिदअत और एक बड़ी पुण्यपूर्ण विशेषता है जो अल्लाह तआला के निकट स्वीकार्य है, जैसा कि हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के कौल में आया है: "जिसे मुसलमान अच्छा समझें, वह अल्लाह के निकट भी अच्छा है।" और पूर्वजों के समय से लेकर आज तक के मुसलमान विद्वानों और आरिफों (सूफियों) ने इसे बिना किसी कमी के बेहतर माना है। तो इसका इनकार और मनाही वही करेगा जो खैर (भलाई) और परोपकार से रोकने वाला होगा, और यह शैतान का काम है।[2] [उर्दू]: हाँ, असल ज़िक्र मौलिद शरीफ़ और उसका सुनना सुन्नत है। और इस सामूहिक स्थिति के साथ जिसमें कियाम आदि शामिल है, यह एक सराहनीय अच्छी बिदअत और खुदा की पसंदीदा बड़ी फजीलत है। जैसा कि अब्दुल्लाह बिन मसूद की हदीस में आया है: "जिसे मुसलमान नेक समझें, वह खुदा के नज़दीक नेक है।" और पूर्वज मुसलमानों से लेकर आज तक के उलेमा और औलिया सब इसे बिना किसी कमी के मुस्तहसन (बेहतर) समझते आए हैं। तो इससे मना और इनकार वही करेगा जो खैर और भलाई से रोकने वाला होगा, और यह काम शैतान का है।

मौलाना अहमद जलीस लिखते हैं: [अरबी]: अल्लाह की हम्द (प्रशंसा) है और वह काफी है, और मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दुरूद। हाँ, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जन्म, उनके मोजिज़ों (चमत्कारों), उनके हुलिए (शारीरिक विशेषताओं) का ज़िक्र करना और हाज़िर होना। [उर्दू]: खुदा की हम्द है और वह काफी है, मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दुरूद। हाँ, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विलादत (जन्म), मोजिज़ात और हुलिया शरीफा का ज़िक्र करना और...

1 2 पेज 518 का 613

فتاوی رضویہ، جلد ۲۶

[Arabic]: سنة بلاشك وريب لكن من هذه الصورة المجموعة من الاشياء المذكورة كما هو المعمول في الحرمين الشريفين وجميع ديار العرب بدعة حسنة مستحبة يثاب فاعلها ويعاقب منكر ومانعها[1]۔

[Urdu]: قیام وغیرہ اشیائے مذکورہ ہوتی ہیں جیسا کہ حرمین شریفین اور تمام دیار عرب کا معمول ہے اور یہ بدعت حسنہ مستحبہ ہے جس کے کرنے والے کو ثواب اور منکر و مانع پر عذاب۔

مولانا محمد بن سلیمان لکھتے ہیں: [Arabic]: نعم اصل ذكر المولد الشريف وسماعه سنة وبهذه الكيفية المجموعة بدعة حسنة مستحبة وفضيلة عظيمة مقبولة عند الله تعالى كما جاء في اثر عبد الله بن مسعود رضي الله تعالى عنه ما رآه المسلمون حسنا فهو عند الله حسن، والمسلمون من زمان السلف الى الآن من اهل العلم والعرفان كلهم رواه حسنا بلا نقصان فلا ينكر ولا يمنع من ذلك الامانع الخير والاحسان وذلك عمل الشيطن۔[2] [Urdu]: ہاں اصل ذکر مولد شریف اور اس کا سننا سنت ہے اور اس کیفیت مجموعی کے ساتھ جس میں قیام وغیرہ ہوتا ہے بدعت حسنہ مستحبہ اور بڑی فضیلت پسندیدہ خدا ہے کہ حدیث عبد اللہ بن مسعود میں وارد "جسے مسلمان نیک سمجھیں وہ خدا کے نزدیک نیک ہے" اور مسلمان سلف سے آج تک علماء اولیاء سب اسے مستحسن بلا نقصان سمجھتے آئے تو اس سے منع و انکار نہ کرے گا مگر وہ کہ خیر اور بھلائی سے روکنے والا ہو گا اور یہ کام شیطان کا ہے۔

مولانا احمد جلیس لکھتے ہیں: [Arabic]: الحمد لله و كفى والصلوة على المصطفى نعم ذكر ولادة النبي صلى الله تعالى عليه وسلم ومعجزة وحلية والحضور۔ [Urdu]: خدا کو حمد ہے اور وہ کافی

ہے مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر درود۔ ہاں ولادت و معجزات و حلیہ شریفہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ذکر کرنا اور

Fatawa Rizvia Volume 26

[Arabic Box 1]: To attend and listen to it, decorate the place, sprinkle rose water, burn incense and agarbatti, fix a day, stand during the mention of the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) birth, serve food, distribute dates, and recite some verses of the Holy Quran; all of these are undoubtedly recommended (Mustahab). And Allah Almighty knows best the unseen. (1) [Urdu Translation]: To be present to hear it, to decorate the house, to sprinkle rose water and light incense sticks, to fix a day and to stand during the mention of the birth of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), to serve food and distribute dates, and to read a few verses of the Holy Quran is undoubtedly recommended. And Allah Almighty knows best the unseen.

Maulana Muhammad Salih writes: [Arabic Box 2]: The Ummah of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) from the Arabs, Egypt, Syria, Rome, Andalusia, and all Islamic lands have converged on its desirability and excellence. (2) [Urdu Translation]: The Ummah of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) from Arabia, Egypt, Syria, Russia, Rome, Andalusia, and all Islamic lands have reached a consensus and agreement on its recommendation and excellence.

And similarly, Ahmed bin Uthman, Ahmed bin Ajlan, Muhammad Sadaqah, and Abdul Rahim bin Muhammad Zabidi wrote and verified it. In the Fatawa of the scholars of Jeddah, Maulana Yahya bin Akram says: [Arabic Box 3]: The scholars have authored books regarding this and encouraged its performance, saying: 'None denies it except an innovator (bid'ati). Therefore, it is incumbent upon the ruler of Sharia to punish him.' (3) [Urdu Translation]: Scholars have authored books on this matter and encouraged its practice, saying that none but an innovator would deny it; thus, it is mandatory for the religious ruler to punish him.

Maulana Ali Shami says: [Arabic Box 4]: None denies this except the one whose heart Allah has sealed. And indeed, the scholars of the Sunnah have stated... [Urdu Translation]: None will deny this except for the one whose heart God has sealed, and undoubtedly the scholars of the Ahl-us-Sunnah have...

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

[अरबी बॉक्स 1]: इसे सुनने के लिए उपस्थित होना, स्थान को सजाना, गुलाब जल छिड़कना, लोबान और अगरबत्ती जलाना, दिन निर्धारित करना, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जन्म के उल्लेख के समय खड़े होना (क़याम करना), भोजन कराना, खजूर बाँटना और कुरान मजीद की कुछ आयतें पढ़ना; ये सब निस्संदेह मुस्तहब (पसंदीदा) हैं। और अल्लाह तआला परोक्ष का सबसे अच्छा ज्ञाता है। (1) [उर्दू अनुवाद]: इसे सुनने के लिए उपस्थित होना और घर को सजाना और गुलाब जल छिड़कना और अगरबत्ती जलाना, और दिन निर्धारित करना और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जन्म के ज़िक्र के समय क़याम करना और खाना खिलाना और खजूर बाँटना और कुरान मजीद की चंद आयतें पढ़ना निस्संदेह और बिना किसी शक के मुस्तहब है। और अल्लाह तआला ग़ैब को बेहतर जानने वाला है।

मौलाना मुहम्मद सालेह लिखते हैं: [अरबी बॉक्स 2]: अरब, मिस्र, शाम, रोम, अंडालूसिया और सभी इस्लामी देशों के नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के उम्मतियों ने इसकी मुस्तहब होने और उत्कृष्टता पर सहमति जताई है। (2) [उर्दू अनुवाद]: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की उम्मत अरब, मिस्र, शाम, रूस, रोम, अंडालूसिया और तमाम इस्लामी देशों ने इसके मुस्तहब होने और इसके अच्छा होने पर इज्मा और इत्तेफ़ाक़ किया हुआ है।

और इसी तरह अहमद बिन उस्मान, अहमद बिन अजलान, मुहम्मद सदका और अब्दुल रहीम बिन मुहम्मद ज़बीदी ने लिखा और तस्दीक़ की थी। जेद्दा के विद्वानों के फ़तावा में मौलाना याह्या बिन अकरम फ़रमाते हैं: [अरबी बॉक्स 3]: विद्वानों ने इस बारे में किताबें लिखीं और इसके अमल के लिए प्रोत्साहित किया और कहा: 'इसका इनकार कोई नहीं करेगा सिवाय एक बिदअती के। अतः शरीयत के हाकिम पर लाज़िम है कि उसे सज़ा (ताज़ीर) दे।' (3) [उर्दू अनुवाद]: उलमा ने इस बारे में किताबें तस्नीफ़ फ़रमाईं और इसके अमल पर रग़बत दी और फ़रमाया कि इसका इनकार कोई नहीं करेगा सिवाय बिदअती के, तो हाकिमे शरअ पर उसकी ताज़ीर लाज़िम है।

मौलाना अली शामी फ़रमाते हैं: [अरबी बॉक्स 4]: इसका इनकार वही करेगा जिसके दिल पर अल्लाह ने मुहर लगा दी है। और बेशक सुन्नत के उलमा ने ज़िक्र किया है कि... [उर्दू अनुवाद]: इसका इनकार कोई नहीं करेगा मगर वह जिसके दिल पर ख़ुदा ने मुहर कर दी और बेशक उलमा-ए-अहले सुन्नत ने...

1 2 3

पेज 519 ऑफ़ 613

[عربی باکس 1]: لسماعه وتزيين المكان ورش ماء الورد والبخور بالعود تعين اليوم والقيام عند ذكر ولادته صلى الله تعالى عليه وسلم واطعام الطعام وتقسيم التمرو قرائة شيئ من القرآن كلها مستحبة بلاشك وريب والله تعالىٰ اعلم بالغيب۔ 1 [اردو ترجمہ]: اس کے سننے کو حاضر ہونا اور مکان سجانا اور گلاب چھڑکنا اور اگر بتی سلگانا، اور دن مقرر کرنا اور ذکر ولادت نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے وقت قیام کرنا اور کھانا کھلانا اور خرمے بانٹنا اور قرآن مجید کی چند آیتیں پڑھنا بلاشک وشبہ مستحب ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم بالغیب۔

مولانا محمد صالح لکھتے ہیں: [عربی باکس 2]: امّة النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من العرب والمصر و الشام والروم والاندلس وجمیع بلاد الاسلام مجتمع علی استحبا به واستحسانه 2 [اردو ترجمہ]: نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی امت عرب ومصرو شام وروس وروم و اندلس و تمام بلادِ اسلام اس کے استحباب و استحسان پر اجماع و اتفاق کئے ہوئے ہے۔

اور اسی طرح احمد بن عثمان واحمد بن عجلان ومحمد صدقہ و عبدالرحیم بن محمد زبیدی نے لکھا اور تصدیق کیا تھا، فتاوائے علمائے جدہ میں مولانا یحییٰ بن اکرم فرماتے ہیں : [عربی باکس 3]: الف فی ذلک العلماء وحثوا علی فعله فقالوا لا ینکرها الا مبتدع فعلیٰ حاکم الشریعة ان یعزره۔ 3 [اردو ترجمہ]: علماء نے اس بارے میں کتابیں تالیف فرمائیں اور اس کے فعل پر رغبت دی اور فرمایا اس کا انکار نہ کرے گا مگر بدعتی، تو حاکم شرع پر اس کی تعزیر لازم۔

مولانا علی شامی فرماتے ہیں: [عربی باکس 4]: لا ینکر ھذا الا من طبع اللہ علی قلبہ وقد نص علماء السنۃ علی [اردو ترجمہ]: اس کا انکار نہ کرے گا مگر وہ جس کے دل پر خدا نے مہر کردی اور بیشک علمائے اہلسنت نے

3 2 1

Fatawa Ridawiyya Volume 26

- It was explicitly stated that this is a commendable and rewarding act, and a strong refutation was given to those who deny it.
- Maulana Ali bin Abdullah writes: "None doubts this except an innovator who deserves punishment." | Urdu Translation: Only an innovator worthy of punishment will doubt this. (Footnote 1)
- Maulana Ali Tahhan writes: "Reciting the Mawlid and standing during it is recommended. Whoever denies this is stubborn and does not know the status of the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him."(3) | Urdu Translation: Reciting the Mawlid and standing in it is recommended, and the denier is stubborn, who does not know the value of the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him. (Footnote 2)
- Maulana Muhammad bin Dawood bin Abdul Rahman writes: "It is recommended; its performer is rewarded, and none but an innovator denies it."(4) | Urdu Translation: The one who performs this recommended act will get a reward, and the denier will be an innovator.
- Maulana Muhammad bin Abdullah writes: "Reciting the Mawlid and standing at the time of mentioning the birth of the Prophet, peace and blessings be upon him, and everything mentioned in the question is good for honoring Al-Mustafa, peace and blessings be upon him. And who is more deserving of honor than him?"(5) | Urdu Translation: Reciting the Mawlid and standing at the time of mentioning the birth of the Prophet, peace and blessings be upon him, and all the things mentioned in the question are good for honoring Mustafa, peace and blessings be upon him. And who else besides the Prophet is worthy of honor?
- Maulana Ahmad bin Khalil writes: "It is the correct and appropriate way to honor Al-Mustafa, peace and blessings be upon him. Therefore, it is obligatory upon the ruler of the pure Shari'ah..." | Urdu Translation: This is the truth and appropriate for the honor of Mustafa, peace and blessings be upon him. So, it is necessary for the ruler of the pure Shariah...

Footnote 1: The denier deserves punishment. Footnote 2: The denier has no appreciation for the Prophethood.

Page 520 of 613

फतावा रज़विया जिल्द 26

- स्पष्ट रूप से कहा गया है कि यह प्रशंसनीय और पुण्य का कार्य है, और इनकार करने वाले का कड़ा खंडन किया गया है।
- मौलाना अली बिन अब्दुल्लाह लिखते हैं: "इसमें कोई संदेह नहीं करेगा सिवाय उस नवाचारी (बिदअती) के जो सज़ा के योग्य हो।" | अनुवाद: इसमें केवल वही संदेह करेगा जो सज़ा के योग्य बिदअती होगा। (नोट 1)
- मौलाना अली तहान लिखते हैं: "मौलिद शरीफ़ पढ़ना और उसमें खड़ा होना (क़ियाम) मुस्तहब (प्रशंसनीय) है। जो इसका इनकार करता है वह जिद्दी है और उसे अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के मर्तबे (दर्जे) का पता नहीं है।" (3) | अनुवाद: मौलूद शरीफ़ पढ़ना और उसमें क़ियाम करना मुस्तहब है और मुनकिर (इनकार करने वाला) हठधर्मी है जिसे रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की क़द्र मालूम नहीं। (नोट 2)
- मौलाना मुहम्मद बिन दाऊद बिन अब्दुर्रहमान लिखते हैं: "यह मुस्तहब है; इसे करने वाले को पुण्य मिलेगा और कोई नवाचारी ही इसका इनकार करेगा।" (4) | अनुवाद: मुस्तहब करने वाला सवाब पाएगा और मुनकिर बिदअती होगा।
- मौलाना मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह लिखते हैं: "मौलिद शरीफ़ पढ़ना और नबी अलैहिस्सलाम की विलादत (जन्म) के ज़िक्र के समय क़ियाम करना और प्रश्न में उल्लिखित सभी बातें मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ताज़ीम (सम्मान) के लिए अच्छी हैं। और हुज़ूर के सिवा ताज़ीम का हक़दार कौन है?" (5) | अनुवाद: मौलूद शरीफ़ पढ़ना और ज़िक्र-ए-विलादत-ए-नबी अलैहिस्सलाम के लिए वक़्त-ए-क़ियाम करना और जितनी बातें सवाल में मज़कूर (वर्णित) हैं, ये सब ताज़ीम-ए-मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के लिए हसन (अच्छी) हैं और हुज़ूर के सिवा ताज़ीम का मुस्तहिक़ (हक़दार) कौन है।
- मौलाना अहमद बिन ख़लील लिखते हैं: "यही सही और मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ताज़ीम के योग्य है। अतः शरीअत-ए-मुतह्हरा के हाकिम पर लाज़िम (अनिवार्य) है..." | अनुवाद: यही हक़ है और ताज़ीम-ए-मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के मुनासिब है। पस हाकिम-ए-शरीअत-ए-मुतह्हरा पर लाज़िम...

नोट 1: इनकार करने वाला सज़ा का हक़दार है। नोट 2: इनकार करने वाले को रिसालत (पैग़म्बरी) की क़द्र नहीं।

ان هذا من المستحسن المثاب علیه ورداً وارد الحسن علی منکره الخ۔ | صریح فرمائی کہ یہ مستحسن و کارِ ثواب ہے منکر کا خوب رد فرمایا۔ مولانا علی بن عبد اللہ لکھتے ہیں: لا یشک فیه الا مبتدع یلیق به التعزیر ۲۔ | اس میں شک وہی کرے گا جو بدعتی قابلِ سزا ہوگا۔ عہ۱ مولانا علی طحان لکھتے ہیں: قرائة المولد الشریف والقیام فیه مستحب ومن انکر ذلک فهو جحود لا یعرف مراتب الرسول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ ۳ | مولود شریف پڑھنا اور اس میں قیام کرنا مستحب ہے اور منکر ہٹ دھرم ہے جسے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی قدر معلوم نہیں۔ عہ۲ مولانا محمد بن داؤد بن عبد الرحمن لکھتے ہیں: مستحب یثاب فاعله ولا ینکره الا مبتدع۔ ۴ | مستحب کرنے والا ثواب پائے گا اور منکر بدعتی ہوگا۔ مولانا محمد بن عبد اللہ لکھتے ہیں: قرائة المولد الشریف والقیام عند ذکر ولادة النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و کل شیئ في السوال حسن بتعظیم المصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ومن یستحق التعظیم غیرہ۔ ۵ | مولود شریف پڑھنا اور ذکر ولادت نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام کے لئے وقت قیام کرنا اور جتنی باتیں سوال میں مذکور ہیں یہ سب تعظیم مصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لئے حسن ہیں اور حضور کے سوا تعظیم کا مستحق کون ہے۔ مولانا احمد بن خلیل لکھتے ہیں: هو الصواب اللائق بتعظیم المصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فعلی حاکم الشریعة | یہی حق ہے اور تعظیم مصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے مناسب۔ پس حاکمِ شریعہ مطہرہ پر لازم

عہ۱: منکر واجب التعزیر ہے۔ عہ۲ منکر کو رسالت کی قدر نہیں۔

Fatawa Razawiyya, Volume 26

Al-Mutahhara Zajr Man Ankara wa Ta'ziruhu[1] - Meaning, to rebuke and punish the denier. Note 1 Maulana Abdul Rahman bin Alwi Hadrami writes:

[Arabic Text]: استحسنوا القيام تعظيما له اذا جاء ذكر مولده صلى الله تعالى عليه وسلم وما صار تعظيما له صلى الله تعالى عليه وسلم فوجب علينا اداؤه والقيام به ولاينكر ما ذكرنا الامبتدع مخالف عن طريق اهل السنة والجماعة لا استماع واصغاء لكلامه وعلى حاكم الاسلام تعزيره ٢

[Translation]: The scholars have considered standing (Qiyam) at the time of the mention of the birth of the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) as commendable for his veneration. Whatever has been established as a means of venerating the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), its performance and observance have become obligatory upon us. No one will deny what we have mentioned except an innovator who opposes the path of the Ahl al-Sunnah wa'l-Jama'ah, whose speech is not worth listening to nor worthy of attention. And it is mandatory upon the ruler of Islam to punish him (Note 2).

In short, at present, there is a clear evidence of the commendability and desirability of this blessed standing from numerous books of fatwas, actions, and sayings of the leading scholars. Among these, the research and verification of more than a hundred (100) imams and scholars are evident and clear. In the treatise 'Ghayat al-Maram', fatwas of Indian scholars are printed, carrying more than fifty (50) seals and signatures. Now let the fair-minded person judge: is the consensus of such scholars from Makkah al-Mukarramah, Madinah al-Munawwarah, Jeddah, Hodeidah, Rum (Ottoman Empire), Syria, Egypt, Damietta, Yemen, Zabid, Basra, Hadramaut, Aleppo, Habash (Abyssinia), Barzinj, Bar'a, Kurdistan, Dagestan, Andalusia, and India not acceptable to people of intellect? Or, God forbid, will all these pillars of Shari'ah from hundreds of years ago until today be considered innovators and followers of a bad religion, and those who consider a misguided innovation as commendable and good? If you are not biased, let us suggest a plan: for a moment, free your heart from other thoughts, close your eyes, bow your head, and meditate in your heart as if all these hundreds of elders are alive at once and gathered together in a grand place according to their high ranks. The issue of standing (Qiyam) is presented before them, and all these pillars have said in one voice with a loud voice: 'Indeed, it is commendable. Who is the one who speaks ill of it? Let him come before us.' At that time, their...

Note 1: The denier deserves punishment. Note 2: The denier deserves punishment.

फतावा रज़विया, खंड 26

अल-मुतह्हरा ज़ज्र मन अनकरा व तअ़ज़ीरुहु[1] - यानी, मुनकिर (इनकार करने वाले) को झिड़कने और सज़ा देने के लिए। नोट 1 मौलाना अब्दुल रहमान बिन अलवी हज़रमी लिखते हैं:

[अरबी पाठ]: استحسنوا القيام تعظيما له اذا جاء ذكر مولده صلى الله تعالى عليه وسلم وما صار تعظيما له صلى الله تعالى عليه وسلم فوجب علينا اداؤه والقيام به ولاينكر ما ذكرنا الامبتدع مخالف عن طريق اهل السنة والجماعة لا استماع واصغاء لكلامه وعلى حاكم الاسلام تعزيره ٢

[अनुवाद]: विद्वानों ने पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के जन्म के उल्लेख के समय उनकी गरिमा के लिए खड़े होने (क़ियाम) को सराहनीय माना है। और जो चीज़ हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के सम्मान का साधन बन गई, उसका निर्वहन और पालन हम पर वाजिब (अनिवार्य) हो गया। हमारे द्वारा बताए गए इस तथ्य का इनकार केवल वही करेगा जो अहले सुन्नत वल जमात के मार्ग का विरोधी और बिदअती (नवाचारी) हो। उसकी बात न तो सुनने योग्य है और न ही ध्यान देने योग्य। और इस्लाम के शासक पर उसे दंडित करना (नोट 2) अनिवार्य है।

संक्षेप में, फिलहाल इस मुबारक क़ियाम (खड़े होने) की सराहना और वांछनीयता के स्पष्ट प्रमाण विद्वानों और इमामों की अनेक फतवा किताबों, कार्यों और कथनों से मौजूद हैं। इनमें सौ (100) से अधिक इमामों और विद्वानों का शोध और सत्यापन स्पष्ट है। 'ग़ायत अल-मराम' नामक ग्रंथ में भारतीय विद्वानों के फतवे छपे हैं, जिन पर पचास (50) से अधिक मुहरें और हस्ताक्षर हैं। अब न्यायप्रिय व्यक्ति न्याय करे: क्या मक्का मुकर्रमा, मदीना मुनव्वरा, जेद्दा, हुदैदा, रोम, शाम, मिस्र, दमियत, यमन, ज़बीद, बसरा, हज़रमौत, हलब, हबश, बरज़िंज, बरअ, कुर्द, दाग़िस्तान, अंदलुस और भारत के इतने विद्वानों की सहमति बुद्धिमानों के लिए स्वीकार्य नहीं होगी? या, ईश्वर न करे, शरीयत के ये सभी स्तंभ सैकड़ों वर्षों से आज तक बिदअती और कुमार्गी माने जाएंगे, और एक पथभ्रष्ट बिदअत को सराहनीय और अच्छा मानने वाले ठहरेंगे? यदि आप पक्षपाती नहीं हैं, तो हम एक उपाय बताते हैं: ज़रा अपने दिल को विचारों से मुक्त करें, आँखें बंद करें, गर्दन झुकाएं और दिल में इस तरह ध्यान (मुराक़बा) करें कि मानो ये सैकड़ों बड़े बुजुर्ग एक ही समय में जीवित मौजूद हैं और अपने-अपने उच्च पदों के साथ एक आलीशान स्थान पर एकत्रित हुए हैं। उनके सामने क़ियाम का मसला पेश किया गया है और उन सभी महानुभावों ने एक स्वर में बुलंद आवाज़ से कहा है: 'बेशक यह

मुस्तहब (सराहनीय) है, वह कौन है जो इसे बुरा कहता है, ज़रा हमारे सामने आए।' उस समय उनकी...

नोट 1: मुनकिर सज़ा का पात्र है। नोट 2: मुनकिर सज़ा का पात्र है।

1 2 पृष्ठ 613 में से 521

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

المطھرۃ زجر من انکر و تعزیرہ ۱- کہ منکر کو جھڑکنے اور سزا دے۔ ۱عہ مولانا عبدالرحمن بن علوی حضرمی لکھتے ہیں:

استحسنوا القیام تعظیما لہ اذا جاء ذکر مولدہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم وما صار تعظیما لہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فوجب علینا اداؤہ والقیام بہ ولاینکر ما ذکرنا الامبتدع مخالف عن طریق اھل السنۃ والجماعۃ لا استماع واصغاء لکلامہ وعلی حاکم الاسلام تعزیرہ ۲

علماء نے فتوٰی وقت ذکر ولادت نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حضور کی تعظیم کے لئے قیام مستحسن سمجھا اور جو چیز حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم ٹھہری تو اس کا ادا کرنا اور بجالانا ہم پر واجب ہو گیا اور اس کا انکار نہ کرے گا مگر بدعتی مخالف طریقہ اہلسنت و جماعت جس کی بات نہ سننے کے قابل نہ توجہ کے لائق، اور حاکم اسلام پر اس عہ ۲ کی تعزیر واجب ہے۔

بالجملہ سردست اس قدر کتب فتاوٰی وافعال واقوال علماء ائمہ سے اس قیام مبارک کے استحسان و استحباب کی سند صریح حاضر ہے جس میں سو ۱۰۰ سے زائد ائمہ و علماء کی تحقیق و تصدیق روشن و ظاہر اور رسالہ غایۃ المرام میں علمائے ہند کے فتوے چھپے ہیں پچاس ۵۰ سے زیادہ مہر و دستخط ہیں اب منصف انصاف کرے آیا اس قدر علماء مکہ معظمہ و مدینہ منورہ و جدہ و حدیدہ و روم و شام و مصر و دمیاط و یمن و زبید و بصرہ و حضرموت و حلب و حبش و برزنج و برع و کرد و داغستان و اندلس و ہند کا اتفاق قابل قبول ارباب عقول نہ ہوگا، یا معاذاللہ یہ عمائد شریعت صدہا سال سے آج تک سب کے سب مبتدع و بد مذہب، اور ایک بدعت ضلالت کے مستحب و

مستحسن ماننے والے ٹھہریں گے، تعصب نہ کیجئے تو ہم ایک تدبیر بتائیں ذرا اپنے دل کو خیالات سے واں سے رہائی دیجئے اور آنکھیں بند کر کے گردن جھکا کر یوں دل میں مراقبہ کیجئے کہ گویا یہ سیکڑوں اکابر سب کے سب ایک وقت میں زندہ موجود ہیں اور اپنے اپنے مراتب عالیہ کے ساتھ ایک مکان عالیشان میں جمع ہوئے ہیں اور ان کے حضور مسئلہ قیام پیش ہوا ہے اور ان سب عمائد نے ایک زبان ہو کر بلند آواز سے فرمایا ہے، بیشک مستحب ہے، وہ کون ہے جو اسے برا کہتا ہے، ذرا ہمارے سامنے آئے، اس وقت ان کی

عہ ۱: منکر واجب التعزیر ہے۔ عہ ۲: منکر واجب التعزیر ہے۔

Fatawa Razawiyyah Volume 26

Consider the majesty and grandeur, and look at each of the few opponents in India with a lamp, searching whether any of them can go into this magnificent assembly and open their mouth before them? And as for such:

When the lions depart from the meadow, The lame fox begins to boast of its hunting. 1

(When lions leave the forests and meadows, even a lame fox starts boasting about hunting. - T)

Anyone can say, "What were they? When do we follow them? How can their word be a proof?" Even if it's not that, assuming all these elders made an error or mistake in explaining the issue, they would not, God forbid, engage in lying and fabrication in narration and reporting. Now look at the above passages, see how many scholars of the Ahl-us-Sunnah wal-Jama'ah and scholars of the lands of Dar-ul-Islam have reported a consensus (ijma') on the desirability and excellence of this act. Is the consensus of the Ahl-us-Sunnah also fallen from the level of acceptance, and is there still a need for proof and evidence? Well, let that be too, and consider the opposition of a few Indians—who, finding the opportunity and occasion when there is no religious arrangement or system here and everyone has the freedom to say whatever comes to their mouth, have gone astray—as a detractor of consensus. Nevertheless, there is no doubt about the 'Great Mass' (Sawad-e-A'zam) on our side, and the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Follow the Great Mass (the majority), for whoever separates himself, separates himself into the Fire." 2 Follow the large group, for he who remained alone, went alone to Hell.

And he says:

"The wolf only eats the lone sheep." 3 The wolf only eats that goat which is far from the flock.

Do justice; the very presence of the most venerable Imam, the greatest researcher, our master Taqi al-Milla wa-ud-Din al-Subki, and the senior scholars, dignitaries, judges, and Sufi masters of Islam of that time, was a sufficient proof for Muslims.

---

1 2 Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Ilm, Dar al-Fikr, Beirut, 1/115-116. 3 Al-Sunan al-Kubra, Kitab al-Salah, Bab Fard al-Jama'ah... Dar Sader, Beirut, 3/52.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

शौकत और जलाल का विचार करें, और भारत के इन चंद विरोधियों में से एक-एक का चेहरा चिराग लेकर देखें कि क्या इनमें से कोई भी इस आलीशान महफ़िल में जाकर उनके सामने अपनी ज़ुबान खोल सकता है? और वैसे तो:

जब शेर चरागाह से चले जाते हैं, तो लंगड़ी लोमड़ी भी शिकार की डींगें मारने लगती है। 1

(जब जंगलों और चरागाहों से शेर चले जाते हैं, तो लंगड़ी लोमड़ी भी शिकार के बारे में डिंगें मारने लगती है। - त)

जिसे चाहे कह दीजिये कि वे क्या थे, हम उनकी कब मानते हैं, उनका कहना क्या दलील हो सकता है। यह भी न सही, मान लीजिये कि अगर इन सभी बड़ों से मसले के बयान में कोई गलती या चूक हो गई हो, तो वे रिवायत और नक़्ल करने में, माज़अल्लाह, झूठ और इफ़्तेरा (ग़लत बयानबाजी) तो नहीं करेंगे। अब ऊपर की इबारतें (अनुच्छेद) देखें कि अहल-ए-सुन्नत व जमाअत के कितने उलेमा और दार-अल-इस्लाम के शहरों के उलेमा ने इस काम के मुस्तहब (पसंदीदा) और नेक होने पर इज्मा (आम सहमति) नक़्ल किया है। क्या अहल-ए-सुन्नत का इज्मा भी स्वीकार्यता के स्तर से गिर गया है, और अभी भी दलील और सनद की ज़रूरत बाकी है? खैर, इसे भी जाने दें, और चंद हिंदुस्तानियों के विरोध को देखें, जो तब बहक उठे जब यहाँ किसी तरह का दीनी बंदोबस्त और निज़ाम (व्यवस्था) न रहा और हर किसी को मुँह में जो आए बकने का अधिकार मिला, उन्हें इज्मा में खलल डालने वाला समझें। बहरहाल, हमारी तरफ 'सवाद-ए-आज़म' (बड़े जनसमूह) में तो कोई संदेह नहीं है, और हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

"सवाद-ए-आज़म का अनुसरण करो, क्योंकि जो अलग हुआ, वह आग (जहन्नुम) में अलग हुआ।" 2 बड़े समूह का अनुसरण करो क्योंकि जो अकेला रहा, वह अकेला नर्क में गया।

और फ़रमाते हैं:

"भेड़िया उसी को खाता है जो अकेला (झुंड से दूर) हो।" 3 भेड़िया उसी बकरी को खाता है जो झुंड से दूर होती है।

इंसाफ कीजिये तो हज़रत इमाम-ए-अजल, मुहक़्क़िक़-ए-आज़म, सैय्यदना तक़ी उल-मिल्लत वद-दीन सुबकी और उस वक़्त के बड़े उलेमा, गणमान्य व्यक्तियों, काज़ियों और इस्लाम के बुज़ुर्गों का मौजूद होना ही मुसलमानों के लिए काफ़ी हुज्जत (दलील) था।

---

1 2 अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-इल्म, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 1/115-116. 3 अल-सुनन अल-कुबरा, किताब अस-सलाह, बाब फ़र्ज़ अल-जमाअत... दार सादिर, बेरूत, 3/52.

شوکت وجبروت کو خیال کیجئے اور مشتے چند مانعین ہندوستان میں ایک ایک کا منہ چراغ لے کر دیکھئے کہ ان میں سے کوئی بھی اس عالی شان مجمع میں جا کر ان کے حضور اپنی زبان کھول سکتا ہے اور یوں تو:

چوں شیراں برفتند از مرغزار زند روبہ لنگ لاف شکار 1

(جب جنگلات اور سبزہ زار سے شیر چلے جائیں تو لنگڑی لومڑی بھی شکار کی ڈینگیں مارنے لگتی ہے۔ت)

جسے چاہئے کہہ دیجئے کہ وہ کیا تھا ہم ان کی کب مانتے ہیں، ان کا قول کیا حجت ہو سکتا ہے، یہ بھی نہ سہی، بالفرض اگر ان سب اکابر سے بیان مسئلہ میں غلطی و خطا ہو جائے تو نقل و روایت میں تو معاذ اللہ کذب وافتراء نہ کریں گے، اب اوپر کی عبارتیں دیکھئے کہ کتنے علمائے اہلسنت و جماعت و علمائے بلاد دار الاسلام کا اس فعل کے استحباب واستحسان پر اجماع نقل کیا ہے، کیا اجماع اہلسنت بھی پایہ قبول سے ساقط، اور ہنوز دلیل و سند کی حاجت باقی ہے، اچھا یہ بھی جانے دو، اور چند ہندیوں کا خلاف کہ وہ بھی جب یہاں کسی طرح کا دینی بند وبست و نظام نہ رہا اور ہر ایک کو جو منہ پر آئے بک دینے کا اختیار ملا وقت و موقع پا کر بہک اٹھے ہیں، قادح اجماع جانو، تاہم ہماری طرف سواد اعظم میں تو شک نہیں، اور حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اتبعوا السواد الاعظم فانہ من شذ شذ فی النار- 2 بڑے گروہ کی پیروی کرو کہ جو اکیلا رہا اکیلا دوزخ میں گیا۔

اور فرماتے ہیں:

انما یاکل الذئب القاصیۃ- 3 بھیڑیا اسی بکری کو کھاتا ہے جو گلہ سے دور ہوتی ہے۔

انصاف کیجئے تو حضرت امام اجل محقق اعظم سید نا تقی الملۃ والدین سبکی اور اس وقت کے اکابر علماء و اعیان قضاۃ و مشائخ اسلام کا قیام ہی مسلمانوں کے لئے حجت کافیہ تھا

---

1 2 المستدرک للحاکم کتاب العلم دار الفکر بیروت ۱ / ۱۶-۱۱۵ 3 السنن الکبری کتاب الصلوۃ باب فرض الجماعۃ فی غیر الجمعہ علی الکفایۃ دار صادر بیروت ۳ / ۵۴

After which there was no need for further evidence, as the illustrious Allama Ali bin Burhan Halabi and Allama Anbari and other scholars have explicitly stated that this standing (Qiyam) has been established throughout the Muslim lands among the elite and common people for hundreds of years, and thousands of scholars and saints have agreed upon it. If even then it is not considered worthy of acceptance by your honors, then alas, a thousand pities that according to you, the scholars of the Ummah of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) are all—Allah forbid—innovators, misguided, and sinful, and only a few handfuls of Hindi (Indians) who have recently appeared in this country, for whom Islamic laws were not being practiced, are correct. "Indeed, we belong to Allah, and indeed to Him we shall return" [1] (We are the wealth of Allah, and we must return to Him—T [Translator's note]).

Note 1: This is a brief investigation of just one proof for the desirability of standing (Qiyam). Aside from this, there are numerous evidences, clear proofs, and overwhelming arguments from the Quran, Hadith, principles, and Sharia rules upon which it is based. Their details and the clarification and refutation of the objectors' doubts are in a magnificent and exquisite manner in the book "Izaqat al-Atham li Mani'i Amal al-Mawlid wa al-Qiyam" authored by the Proof of Islam, the Remnant of the Pious Predecessors, the Crown of Scholars, the Head of the Perfect Ones, my master and lord, my respected father, Hazrat Maulana Muhammad Naqi Ali Khan Sahib Qadri Barkati Ahmadi (may Allah Almighty sanctify his noble secret). To see such an incomparable and precise investigation is a joyous news. As for why standing (Qiyam) takes place at the time of the mention of the noble birth, its reason is very clear. Firstly, it has been a practice in Muslim lands for hundreds of years. Secondly, the Imams of the religion state that at the mention of the pure person of him for whom [Allah said] "were it not for you" (Peace and blessings of Allah be upon him), respect for his essence is required, and one form of respect is standing. This form [of respect] is performed at the arrival time of dignitaries. Thus, when the birth of the Master of the Worlds (Peace and blessings of Allah be upon him) is mentioned in the world, bringing his presence to mind, this form of respect alongside his mention is appropriate. And Allah Almighty knows best.

A subtle point: It is from the completeness of divine mercy upon our [Note 2] group, the Ahl-e-Sunnat wa Jama'at, that in this matter...

[1] Al-Quran Al-Karim 2/156 Note 1: Research on the mention of the noble birth. Note 2: The speech of a great Wahhabi, Mian Nazir Husain Dehlavi, and from it, the proof of Qiyam is loudly proclaimed.

जिसके बाद और किसी प्रमाण की आवश्यकता नहीं थी, जैसा कि महान अल्लामा अली बिन बुरहान हलबी और अल्लामा अनबारी तथा अन्य विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि यह कयाम (खड़ा होना) सदियों से तमाम इस्लामी देशों में खास और आम लोगों के बीच प्रचलित है और हज़ारों विद्वान और औलिया इस पर सहमत हैं। यदि इसके बाद भी आपके निकट यह स्वीकार करने योग्य नहीं है, तो अफ़सोस, हज़ार अफ़सोस कि आपके अनुसार उम्मत-ए-मुहम्मदिया (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के तमाम विद्वान—अल्लाह की पनाह—बिदअती, गुमराह और पापी ठहरे, और केवल कुछ गिने-चुने मुट्ठी भर हिंदी (भारतीय) जो हाल ही में इस देश में उभरे हैं, जिनके लिए इस्लामी कानून लागू नहीं हो रहे थे, वही सही हैं। "बेशक हम अल्लाह के हैं और बेशक हमें उसी की तरफ़ लौटना है" [1] (हम अल्लाह की संपत्ति हैं और हमें उसी के पास लौटना है—त).

नोट १: यह कयाम के मुस्तहब (पसंदीदा) होने पर केवल एक दलील की संक्षिप्त जांच है। इसके अलावा कुरान और हदीस, सिद्धांतों और शरीयत के नियमों से अनगिनत प्रमाण, स्पष्ट दलीलें और प्रबल तर्क हैं जिन पर यह आधारित है। उनका विवरण और आपत्ति करने वालों के संदेहों का स्पष्टीकरण और खंडन, हुज्जत-उल-इस्लाम, बकियत-उस-सल्फ़, ताज-उल-उलेमा, रास-उल-कुमला, मेरे स्वामी और मौला, मेरे आदरणीय पिता हज़रत मौलाना मुहम्मद नकी अली खान साहब कादरी बरकाती अहमदी (अल्लाह उनकी पवित्र कब्र को रोशन करे) के रिसाला (पुस्तिका) "इज़ाक़त अल-आसाम लि-मानी'ई अमल अल-मौलिद व अल-कयाम" में बेमिसाल बयान किया गया है। ऐसी अतुलनीय और सूक्ष्म जांच को देखना एक खुशखबरी है। जहाँ तक इस बात का सवाल है कि ज़िक्र-ए-विलादत (जन्म के ज़िक्र) के समय कयाम क्यों किया जाता है, तो इसकी वजह निहायत साफ़ है। अव्वल तो, यह सदियों से इस्लामी देशों में इसी तरह मामूल (प्रथा) है। दूसरे, दीन के इमाम फरमाते हैं कि उस पाक ज़ात (पवित्र हस्ती) के लिए जिनके लिए 'लौलाक' (अगर आप न होते) कहा गया (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), उनकी ज़ात-ए-अकदस का सम्मान आवश्यक है, और सम्मान का एक रूप कयाम भी है। और यह रूप प्रतिष्ठित व्यक्तियों के आगमन के समय अपनाया जाता है। तो जब संसार में सैय्यद-उल-आलमीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विलादत (जन्म) का ज़िक्र किया जाए और उनके तशरीफ़ लाने की याद ताज़ा की जाए, तो इस ज़िक्र के साथ यह ताज़ीम (सम्मान) उचित हुई। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

लतीफ़ा नज़ीफ़ा (सूक्ष्म बिंदु): हमारे [नोट २] फ़िरक़ा-ए-अहले सुन्नत व जमाअत पर रहमत-ए-इलाही की पराकाष्ठा है कि इस मसले में...

---

[1] अल-कुरान अल-करीम १५६/२ नोट १: तहकीकी ज़िक्र-ए-विलादत शरीफ़ा (पवित्र जन्म के ज़िक्र पर शोध)। नोट २: एक बड़े वहाबी मियां नज़ीर हुसैन देहलवी का कथन और उससे डंके की चोट पर कयाम का प्रमाण।

पृष्ठ ५२३ / ६१३

جس کے بعد اور سند کی احتیاج نہ تھی، جیسا کہ علامہ جلیل علی بن برہان حلبی و علامہ انباری و غیر ہما علماء نے تصریح فرمائی کہ ان ائمہ کے بعد یہ قیام تمام بلادِ دارالاسلام کے خواص و عوام میں صدہا سال سے شائع و ذائع ہے اور ہزار ہا علماء و اولیاء اس پر اتفاق و اجماع فرمائیں جب بھی آپ صاحبوں کے نزدیک لائقِ تسلیم نہ ہو، صد حیف ہزار افسوس کہ قرنہا قرن سے علمائے امتِ محمدیہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سب معاذاللہ بدعتی و گمراہ و خطاکار ٹھہریں اور سچے پکے سنی بنیں تو یہ چند ہندی جنہیں اس ملک میں احکامِ اسلام جاری نہ ہونے نے ڈھیلی باگ کردی "اِنَّا لِلّٰہِ وَ اِنَّا اِلَیْہِ رٰجِعُوْنَ" ۱ (ہم اللہ کے مال ہیں اور ہمیں اسی کی طرف پھرنا ہے۔ت)

فـ ۱ یہ مجمل تحقیق استحبابِ قیام پر صرف ایک دلیل کی، اس کے سوا دلائلِ متکاثرہ و حججِ باہرہ و براہینِ قاہرہ قرآن و حدیث و اصول و قواعدِ شرع سے اس پر قائم ہیں جن کی تفصیل و توضیح اور شبہاتِ مانعین کی تذلیل و تفضیح پر طرزِ بدیع و نہجِ صحیح حضرت حجۃ الاسلام بقیۃ السلف تاج العلماء راس الکملاء سیدی و مولائی خدمت والد ماجد حضرت مولانا محمد نقی علی خاں صاحب قادری برکاتی احمدی قدس اللہ تعالٰی سرہ الزکی نے رسالہ مستطابہ "اذاقۃ الآثام لمانعی عمل المولد و القیام" میں بمالامزید علیہ بیان فرمائی، جسے تحقیقِ عدیل و تدقیقِ بے مثیل دیکھنے کی تمنا ہو اسے مژدہ دیجئے کہ اس پاک مبارک رسالہ کے مائدہ فائدہ سے زلہ رباہو، رہا یہ کہ قیام ذکرِ ولادت شریف کے وقت کیوں ہے، اس کی وجہ نہایت روشن، اولاً صدہا سال سے علماء کرام و بلادِ دارالاسلام میں یونہی معمول، ثانیاً ائمہ دین تصریح فرماتے ہیں کہ ذکرِ پاک صاحبِ لولاک صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم مثلِ ذاتِ اقدس کے ہے اور صورِ تعظیم سے ایک صورت قیام بھی ہے اور یہ صورت وقتِ قدومِ معظم بجالائی جاتی ہے اور ذکرِ ولادتِ شریف حضور سید العالمین صلی

اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے عالمِ دنیا میں تشریف آوری کا ذکر ہے تو یہ تعظیم اسی ذکر کے ساتھ مناسب ہوئی، واللہ تعالٰی اعلم۔

لطیفہ نظیفہ : ہمارے فـ ۲ فرقہ اہلسنت و جماعت پر رحمت الہیہ کی تماہی سے ہے کہ اس مسئلہ...

---

۱ القرآن الکریم ۱۵۶/۲ ف ۱: تحقیقی ذکرِ ولادت شریفہ ف ۲: ایک بڑے وہابی میاں نذر حسین دہلوی کا کلام اور اس سے ڈنکے کی چوٹ ثبوتِ قیام۔

Fatawa Rizvia, Volume 26

I haven't left any room for deniers even in their own homes. They vocally call Qiyam (standing) a bid'ah (innovation) and impermissible. However, their leader, master, and the mujtahid of their sect, Mian Nazir Husain Dehlavi—who today is the chief and head of the Wahhabis of India and is entitled to the title 'Sheikh-ul-Kull fil-Kull' (The Sheikh of all in all) among them—about whom the bold orator of the Indian Wahhabi sect and the military officer of the land of civilization, Mian Bashiruddin Qanauji, wrote in his treatise prohibiting the gathering and standing, titled 'Ghayat al-Kalam':

The essence of researchers and the mainstay of traditionists, Maulana Sayyid Nazir Husain Shahjahanabadi, is among the saints and great scholars of this time... to the end of Indian myths. (T)	Among researchers, the most excellent, and among traditionists, the reliable Maulana Sayyid Nazir Husain Shahjahanabadi is from the saints and grand scholars of this time. Until the end of the superstitions. (T)

These gentlemen have unintentionally admitted the permissibility and desirability of standing. We have already proven above that the great Imam, the Scholar of the Ummah, the Dispeller of Grief, our master Taqi al-Milla wad-Din Subki, and his assembly stood upon hearing the praise and mention of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him). Even the Mullah Mujtahid of Delhi cannot deny this, as his own authoritative source, Allama Shami (may Allah have mercy on him), narrated this account in 'Subul al-Huda war-Rashad'. Now listen to what the 'brave Mujtahid' admits in one of his own signed and stamped fatwas, the original of which is with this humble one; he writes about that great Imam: 'There is a consensus of scholars on the ijtihad (legal reasoning) of Taqi al-Din Subki.' Imam Allama Mujtahid Ibn Hajar Makki writes in his praise:

Al-Imam al-majmu' 'ala jalalatihi wa ijtihadihi 2	The Imam whose majesty and ijtihad are agreed upon by consensus. (T)

This clearly proves that the mujtahid status of Imam Taqi al-Din is accepted by the mujtahids of these thirteen centuries. In the same fatwa, it is stated: when an Imam of sound ijtihad has done something, it is certain that his ijtihad led him to it, and ijtihad is undoubtedly a Sharia proof. Now what argument remains? Sharia proof is established for the permissibility of this standing. And listen, in the same fatwa, it says: just as the word of the four Imams cannot be misguidance, similarly, the path of any mujtahid cannot be bid'ah.

1 Ghayat al-Kalam, Bashiruddin al-Qanauji 2 Fatawa Hadithiyya, section regarding what occurred from Ibn Taymiyyah etc., Jamalia Press, Egypt, p. 85

फ़तावा रज़विया, जिल्द २६

मैंने बहुत से मुनकरीन (इनकार करने वालों) को उनके अपने घर में भी जगह नहीं छोड़ी। वे ज़बान के ज़ोर से क़ियाम (खड़े होने) को बिदअत और नाजायज़ कहते हैं, मगर उनके इमाम तो मौला व मुर्शिद और आक़ा मुजतहिद-उत-ताइफ़ा मियां नज़ीर हुसैन साहब देहलवी हैं, जो आज हिन्दुस्तान के वहाबियों के सर और सरदार हैं और उनके यहाँ 'शैख़ुल कुल फ़िल कुल' के ख़िताब के हक़दार हैं। उनके बारे में वहाबिया-ए-हिन्द के निडर वक्ता और सभ्यता के देश के सैन्य अधिकारी मियां बशीर उद्दीन साहब क़नूजी ने मज्लिस और क़ियाम की मनाही वाले अपने रिसाले 'ग़ायत-उल-कलाम' में लिखा है:

ज़ुब्दतुल मुहक़्क़िक़ीन व उम्दतुल मुहद्दिसीन व मौलाना सय्यद नज़ीर हुसैन शाहजहाँ आबादी इस ज़माने के औलिया और बड़े उलमा में से हैं... अल-हिन्दियान तक। (त)	मुहक़्क़िक़ीन में अफ़ज़ल और मुहद्दिसीन के मोतमिद मौलाना सय्यद नज़ीर हुसैन शाहजहाँ आबादी इस ज़माने के औलिया और बड़े उलमा में से हैं। खुराफ़ात के आख़िर तक। (त)

ये हज़रात अनजाने में क़ियाम के जवाज़ और मुस्तहब होने को तस्लीम कर चुके हैं। इमाम-ए-अजल्ल, आलिम-उल-उम्मा, काशिफ़-उल-ग़ुम्मा सैयदुना तक़ी उल-मिल्लत वद-दीन सुबकी और उनके साथ मौजूद लोगों का हुज़ूर मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नाअत और ज़िक्र सुनकर खड़े होना तो हम ऊपर साबित कर आए हैं, और इससे मुल्ला मुजतहिद देहलवी भी इनकार नहीं कर सकते क्योंकि इसी मसले में उनके मोतमिद अल्लामा शामी (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने भी 'सुबुल अल-हुदा वर-रशाद' में यह हिकायत नक़्ल की है। अब सुनिए कि मुजतहिद बहादुर अपने एक दस्तख़ती और मोहरबंद मुसद्दक़ा फ़तवे में—जिसकी असल कॉपी इस फ़क़ीर के पास मौजूद है—उन इमाम-ए-हुमाम के बारे में क्या तस्लीम करते हैं: 'तक़ी उद्दीन सुबकी के इज्तिहाद पर उलमा का इज्मा (आम सहमति) है।' इमाम अल्लामा मुजतहिद इब्न-ए-हजर मक्की उनकी तारीफ़ में लिखते हैं:

अल-इमाम अल-मज्मू' अला जलालातिही व इज्तिहादिही 2	वह इमाम जिनकी जलालत और इज्तिहाद पर इज्मा है। (त)

यहाँ से साफ़ साबित हुआ कि इमाम तक़ी उद्दीन का मुजतहिद होना इन तेरह सदियों के मुजतहिद को मक़बूल है। और इसी फ़तवे में है: जब एक इमाम-ए-सहीह-उल-इज्तिहाद ने कोई काम किया है, तो ज़रूर है कि उनका इज्तिहाद उसी तरफ़ ले गया, और इज्तिहाद बेशक हुज्जत-ए-शरईया (शरई

दलील) है। अब क्या बात रह गई कि इस क़ियाम के जवाज़ पर हुज्जत-ए-शरईया क़ायम है। और सुनिए इसी फ़तवे में है: जैसे अइम्मा-ए-अरबा (चार इमामों) का क़ौल ज़लालत (भटकाव) नहीं हो सकता, वैसे ही किसी मुजतहिद का मज़हब बिदअत नहीं हो सकता।

---

1 ग़ायत-उल-कलाम, बशीर उद्दीन अल-क़नूजी 2 फ़तावा हदीसिया, मतलत फ़ीमा जरा मिन इब्न तैमिया इल्ख़, मतबा जमालिया मिस्र, पृ. ८५

میں بہت منکرین کو اپنے گھر بھی جائے دست و پا زدن باقی نہیں وہ بزور زبان قیام کو بدعت و نا جائز کہے جاتے ہیں مگر ان کے امام تو مولٰی و مرشد و آقا مجتہد الطائفہ میاں نذیر حسین صاحب دہلوی کہ آج وہابیہ ہندوستان کے سر و سردار اور ان کے یہاں لقب شیخ الکل فی الکل کے سزاوار ہیں جن کی نسبت وہابیہ ہند کی ناک طائفہ بھر کے بڑے متکلم بیباک کشور تہذیب کے افسر فوجی میاں بشیر الدین صاحب قنوجی نے اپنے رسالہ ممانعت مجلس و قیام مسمٰی بہ غایۃ الکلام میں لکھا:

زبدۃ المحققین و عمدۃ المحدثین و مولانا سید نذیر حسین شاہجہاں آبادی از اولیائے عصر واکابر علمائے این زمان است الٰی آخرا الہند یان۔ (ت)

محققین میں افضل اور محدثین کے معتمد مولانا سید نذیر حسین شاہجہاں آبادی اس زمانے کے اولیاء واکابر علماء میں سے ہیں۔ خرافات کے آخر تک۔ (ت)

یہ حضرت من حیث لا یشعر جواز واستحباب قیام تسلیم فرماچکے ، امام اجل عالم الامہ کاشف الغمہ سید نا تقی الملۃ والدین سبکی اور ان کے حضار مجلس کا نعت و ذکر حضور مصطفٰی علیہ افضل التحیۃ والثناء سن کر قیام فرمانا تو ہم اوپر ثابت کر آئے اور اس سے ملا مجتہد دہلوی بھی انکار نہیں کر سکتے کہ خود اسی مسئلہ میں ان کے مستند علامہ شامی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نے بھی سبل الہدٰی والرشاد میں یہ حکایت نقل فرمائی اب سنئے کہ مجتہد بہادر اپنے ایک دستخطی مہری مصدقہ فتوٰی میں کہ فقیر کے پاس اصلی موجود ہے کیا کچھ تسلیم فرماتے ہیں ان امام ہمام کی نسبت لکھا ہے: تقی الدین سبکی کے اجتہاد پر علماء کا اجماع ہے۔ امام علامہ مجتہد ابن حجر مکی ان کی تعریف میں لکھتے ہیں:

الامام المجمع علی جلالتہ و اجتھادہ 2۔ وہ امام جن کی جلالت و اجتہاد پر اجماع ہے۔(ت)

یہاں سے صاف ثابت ہوا کہ امام تقی الدین کا مجتہد ہونا ان تیرہ صدی کے مجتہد کو مقبول ہے اور اسی فتوے میں ہے جب ایک امام صحیح الاجتہاد نے ایک کام تو کیا ضرور ہے کہ اس کا اجتہاد اس کی طرف مؤدی ہوا اور اجتہاد بیشک حجت شرعیہ ہے۔ اب کیا کلام رہا کہ اس قیام کے جواز پر حجت شرعیہ قائم ، اور سنئے اسی فتوٰی میں ہے جیسے ائمہ اربعہ کا قول ضلالت نہیں ہو سکتا ایسے ہی کسی مجتہد کا مذہب بدعت

---

1 غایۃ الکلام بشیر الدین القنوجی 2 فتاوی حدیثیہ مطلب فیما جری من ابن تیمیہ الخ مطبع جمالیہ مصر ص ۸۵

...cannot stand. Whoever says so is a wretched, self-innovating worshipper of rabbis and monks. Whether a Mujtahid is from the past or the present, they are a manifestor of God's command, not an inventor. Now it must be accepted that anyone who calls "Qiyam" (standing during Mawlid) an innovation (bid'ah) and misguidance is himself a wretched, innovating worshipper of rabbis and monks. Furthermore, all the subtleties on which he prided himself in such places—claiming that this Qiyam is a new occurrence and that hadiths condemn new things—the Mujtahid has closed this door too. In the same fatwa, it is stated that God created Mujtahids so that they could explain the ruling for any newly occurring event. Therefore, criticizing them is essentially criticizing the Quran and Hadith. Applying the hadith "Whoever innovates..." in such a context is firstly a lie and secondly [unclear reference]. For a more complete realization of truth and perfection in this matter, and for the destruction and nullification of the opponents' arguments, refer to this humble servant's treatise "Al-Sarim al-Ilahi 'ala 'Am'id al-Mashrab al-Wahi," which is intended as a refutation of the fatwa of Maulvi Nazir Hussain Dehlavi. There, by the grace of Allah, new divine blessings will be bestowed upon this most humble servant from eternity. Whatever is written will be confirmed by the acknowledgments and confessions of the leaders of the sect. And Allah is the Granter of success and the Helper, and there is no power nor might except with Allah, the Exalted, the Magnificent. (Translation: Only Allah is the giver of success and helper. There is no power to avoid sin nor strength to do good except with the success granted by the Exalted and Magnificent Worshipful One. -T)

Second Point: The explanation and detail of this point would lead to extreme prolixity and length; if even a part of it were mentioned, it would become an independent book. Nevertheless, our scholars of Arabia and non-Arabia (Ajam) have already completed this, leaving no stone unturned in establishing the truth and nullifying falsehood. Especially, the defender of Sunnahs and eradicator of fitnas, the Proof of Allah on Earth, the miracle of the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), my master, servant, and father—may Allah sanctify his soul and illuminate his grave—in the noble book "Usul al-Rashad li-Qam' Mabani al-Fasad," has set forth such original investigations and solid researches that, after them, by Allah's will, the truth is most clear and falsehood is left with nothing but a certain death without safety. Praise be to Allah, Lord of the worlds. Therefore, this humble servant suffices here with a few concise points by way of indication and hint. If these

are enough in the eye of justice, then well and good; otherwise, if Allah wills, this humble servant is ready for further detail and completion. And there is no power nor might except with Allah, the Exalted, the Magnificent. (Translation: And there is no power to avoid sin, nor strength to do good except with the success granted by the Exalted, Magnificent, and Powerful Worshipful One. -T)

Point A: The original state of things is permissibility (ibahat). That is, whatever's prohibition is not proven from the pure Shariah...

F: Point 1: The original state of things is permissibility.

फतावा रज़विया खंड 26

...नहीं ठहर सकता। जो ऐसा कहे, वह नीच, स्वयं बिदअती, अफ़राद और रहबान का पुजारी है। क्योंकि मुजतहिद चाहे पिछला हो या अगला, वह तो ईश्वर के हुक्म का प्रकटीकरण (मज़हर) है, न कि उसे बनाने वाला। अब तो मानना ही पड़ेगा कि जो व्यक्ति 'क़ियाम' को बिदअत और गुमराह कहे, वह स्वयं नीच, बिदअती और अफ़राद व रहबान का पुजारी है। और सुनिए, वे तमाम बारीकियां जिन पर वह इस भ्रम में गर्व करता था कि यह क़ियाम नया है और हदीस में नई चीज़ों (मुहद्सात) की निंदा आई है—मुजतहिद साहब ने यह दरवाज़ा भी बंद कर दिया है। इसी फ़तवे में है कि ईश्वर ने मुजतहिदों को इसीलिए बनाया है ताकि जो नई घटना घटे, उसका हुक्म बयान करें। तो उन पर कटाक्ष करना वास्तव में कुरान और हदीस पर कटाक्ष करना है। और ऐसी जगह "मन् अहदसा..." (जिसने नया काम किया...) वाली हदीस पढ़ना पहले तो झूठ है और दूसरा [अस्पष्ट संदर्भ]। इस विषय में सत्य की पूर्ण स्थापना और विरोधियों के तर्कों के उन्मूलन के लिए, इस फकीर (ईश्वर उसे क्षमा करे) के शोध-पत्र "अस-सारिम अल-इलाही अला अमाइद अल-मशरब अल-वाही" को देखें, जो मौलवी नज़ीर हुसैन देहलवी के फ़तवे के खंडन के रूप में लिखा जा रहा है। वहाँ, इंशाअल्लाह, ईश्वर की नई कृपा इस सबसे तुच्छ सेवक पर होगी। जो कुछ भी लिखा जाएगा, वह उस गुट के बड़े लोगों की स्वीकारोक्ति से सिद्ध होगा। और अल्लाह ही सफलता देने वाला और सहायक है। अल्लाह के सिवा न कोई शक्ति है और न कोई सामर्थ्य, जो महान और श्रेष्ठ है। (अनुवाद: अल्लाह ही तौफीक देने वाला और मदद करने वाला है। बुलंदी और अज़मत वाले माबूद की तौफीक के बिना न गुनाह से बचने की ताकत है और न ही नेकी करने की। -त)

दूसरा मुक़ाम: इस मुक़ाम की व्याख्या और विस्तार इतना लंबा हो जाएगा कि अगर इसका एक हिस्सा भी बयान किया जाए तो एक स्वतंत्र पुस्तक बन जाएगी। इसके बावजूद, हमारे अरब और अजम के विद्वानों ने ईश्वर की कृपा से इसे पूरा कर लिया है। सत्य की स्थापना और असत्य के उन्मूलन में कोई कसर नहीं छोड़ी गई है। विशेष रूप से सुन्नतों के रक्षक और फितनों को मिटाने वाले, ज़मीन पर अल्लाह की हुज्जत, रसूलों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के चमत्कार, मेरे आका, खादिम और वालिद साहिब (अल्लाह उनकी रूह को पवित्र करे और उनकी कब्र को रोशन करे) ने अपनी महान पुस्तक "उसूल अर-रशाद लि-क़म' मबानी अल-फ़साद" में वे अनोखे शोध और ठोस तहकीकातें बयान फ़रमाई हैं, जिनके बाद इंशाअल्लाह सत्य पूरी तरह स्पष्ट है और असत्य के लिए बिना सुरक्षा के निश्चित मौत के सिवा कुछ नहीं है। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो

तमाम जहानों का रब है। इसलिए यह फ़कीर यहाँ कुछ संक्षिप्त बिंदुओं पर केवल संकेत और इशारे के तौर पर ही बस करता है। यदि न्याय की दृष्टि में इतना ही पसंद आ जाए तो ठीक है, अन्यथा इंशाअल्लाह यह फ़कीर विस्तार और पूर्णता के लिए तैयार है। और अल्लाह के सिवा न कोई शक्ति है और न कोई सामर्थ्य, जो महान और श्रेष्ठ है। (अनुवाद: और नहीं है ताकत गुनाह से बचने की, और न ही नेकी करने की मगर बुलंदी, अज़मत और कुदरत वाले माबूद की तौफीक से। -त)

नुक्ता अलिफ़: वस्तुओं की मूल स्थिति अनुमेयता (इबाहत) है। अर्थात, जिस चीज़ की मनाही शरीयत-ए-मुतह्हरा से साबित नहीं...

फ़: नुक्ता 1: वस्तुओं की मूल स्थिति अनुमेयता है।

पृष्ठ 613 में से 525

نہیں ٹھہر سکتا، جو ایسا کہے وہ خبیث خود بدعتی احبار و رہبان پرست ہے کہ مجتہد چاہے اگلا ہو یا پچھلا وہ تو مظہر حکم خدا ہے، نہ مثبت۔ اب تو ماننا پڑے گا کہ جو شخص قیام کو بدعت و ضلالت کہے وہ خود خبیث بدعتی احبار و رہبان پرست ہے۔ اور سنئے تمام لطائف جو ایسی جگہ اس خبط پر ناز کرتا تھا کہ یہ قیام حادث ہے اور حدیث میں محدثات کی مذمت وارد۔ مجتہد صاحب نے یہ دروازہ بھی بند کردیا کہ اسی فتوے میں ہے خدا نے مجتہدوں کو اس لئے بنایا ہے کہ جو واقعہ تازہ پیدا ہو اس کا حکم بیان کریں تو اس کا اماموں پر طعنہ بعینہ قرآن وحدیث پر طعن ہے اور ایسی جگہ حدیث من احدث الخ پڑھنا اول تو جھوٹ دوسرے کتابہ محل الخ اس مقام کا زیادہ احقاق و کمال اور دلائل مانعین کا ازہاق و ابطال فقیر غفراللہ تعالٰی لہ کے رسالہ الصارم الالہی علی عمائد المشرب الواہی پر محمول کہ رَد فتواے مولوی نذیر حسین دہلوی میں زیر قصد تالیف ہے وہاں ان شاء اللہ العزیز فیض الہی نئے طور سے بندہ ازل ارزل کے لئے کار فرمائے عنایت ہوگا جو کچھ لکھا جائے گا محض اقرار و اعتراف عمائد فرقہ سے مثبت ہوگا، واللہ الموفق والمعین ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم (اللہ تعالٰی ہی توفیق دینے والا اور مدد کرنے والا ہے۔ بلندی و عظمت والے معبود کی توفیق کے بغیر نہ گناہ سے بچنے کی طاقت ہے اور نہ ہی نیکی کرنے کی ۔ت)

مقام دوم: اس مقام کی شرح و تفصیل مفضی نہایت اطناب و تطویل کہ اگر اس کا ایک حصہ بیان میں آئے تو کتاب مستقل ہو جائے معہذا ہمارے علمائے عرب و عجم بحمد اللہ اس سے فارغ ہو چکے کوئی دقیقہ احقاق حق و ابطال کا اٹھانہ رکھا علی الخصوص حضرت حامی سنن و ماحی الفتن حجۃ اللہ فی الارضین معجزہ سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حضرت سیدی خدمت

والدم روح اللہ روحہ و نور ضریحہ نے کتاب مستطاب اصول الرشاد لقمع مبانی الفساد میں وہ تحقیقات بدیعہ و تدقیقات منیعہ ارشاد فرمائیں جن کے بعد ان شاء اللہ تعالیٰ حق کے لئے نہیں مگر غایت انجلاء بیان باطل کو نصیب نہیں مگر بے موت بے امان، والحمد للہ رب العالمین، لہذا فقیر یہاں چند اجمالی نکتوں پر برسبیل اشارہ و ایماء اکتفا کرتا ہے اگر اسی قدر چشم انصاف میں پسند آیا فبہا ورنہ ان شاء اللہ تعالیٰ فقیر تفصیل و تکمیل کے لئے حاضر ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم (اور نہیں ہے طاقت گناہ سے بچنے کی، اور نہ ہی نیکی کرنے کی مگر بلندی ، عظمت اور قدرت والے معبود کی توفیق سے۔ت)

نکتہ الف: اصل اشیاء میں اباحت ہے یعنی جس چیز کی ممانعت شرع مطہرہ سے ثابت اور اس کی

ف: نکتہ ۱: اصل اشیاء میں اباحت ہے۔

Fatawa Razawiyya Volume 26

Only those things for which there is a clear divine proof of evil are forbidden and condemned. All other things remain permissible and allowed, whether their permissibility is explicitly mentioned in the Quran and Hadith or not mentioned at all. Therefore, anyone who declares an action as impermissible, haraam, or disliked is obligated to provide evidence for their claim. Those who say it is permissible and allowed do not need any evidence at all, for the absence of any divine proof of prohibition is sufficient proof of permissibility. It is narrated in Jami` at-Tirmidhi, Sunan Ibn Majah, and Mustadrak al-Hakim from Salman al-Farisi (may Allah be pleased with him) that the Master of the World (peace and blessings be upon him) says:

[Arabic Box 1] Arabic: Al-Halal ma ahalla Allahu fi kitabihi wal-haram ma harrama Allahu fi kitabihi wama sakata 'anhu fahuwa mimma 'afa 'anhu. Translation: Lawful is what Allah has made lawful in His Book, and unlawful is what Allah has made unlawful in His Book; and what He is silent about, He has pardoned. That is, there is no accountability for such actions.

It is stated in Mirqat:

[Arabic Box 2] Arabic: Fihi anna al-asla fi al-ashya' al-ibahah. Translation: From this Hadith, it is proven that the original state of all things is permissibility.

Sheikh states in the Sharh (commentary):

[Arabic Box 3] Arabic: Wa inna dalilun 'ala an al-asla fi al-ashya' al-ibahah. (T) Translation: This is proof of the fact that the original state in things is permissibility. (T)

In the book 'Nasr al-Hujjah', narrated from the Leader of the Believers, Umar al-Faruq (may Allah be pleased with him):

[Arabic Box 4] Arabic: Qala Allahu 'Azza wa Jalla khalaqakum wahuwa a'lamu bidu'fikum faba'atha ilaykum rasulan min anfusikum wa anzala 'alaykum kitaban wa hadda lakum... Translation: Verily, Allah Almighty created you and He knows your weakness, so He sent to you a Messenger from among yourselves, and He sent down a Book upon you and set limits for you...

---

1 Jami` at-Tirmidhi, Chapters on Clothing, Chapter on wearing furs, Amin Company Delhi 1/206; Sunan Ibn Majah, Chapters on Food, Chapter on eating cheese and

clarified butter, HM Saeed Company Karachi p. 249; Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Foods, Dar al-Fikr Beirut 4/115. 2 Mirqat al-Mafatih, Book of Foods, under Hadith 4228, Al-Maktaba al-Habibiyyah Quetta 8/57. 3 Ashi'at al-Lam'at, Book of Foods, Section Two, under Hadith 4228, Nooriyya Razawiyya Sukkur 3/502.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

बुराई पर स्पष्ट शरीयत का प्रमाण होने पर ही कोई चीज़ वर्जित और निंदनीय है, बाकी सभी चीजें जायज़ और मुबाह (अनुमत) रहेंगी, चाहे उनका जायज़ होना कुरान और हदीस में स्पष्ट रूप से वर्णित हो या उनका कोई ज़िक्र न आया हो। इसलिए जो व्यक्ति किसी कार्य को नाजायज़ और हराम या मकरूह कहे, उस पर अनिवार्य है कि वह अपने दावे पर प्रमाण प्रस्तुत करे। और जायज़ व मुबाह कहने वालों को बिल्कुल भी प्रमाण की आवश्यकता नहीं है, क्योंकि निषेध पर किसी शरीयत प्रमाण का न होना ही जायज़ होने का पर्याप्त प्रमाण है। जामी तिर्मिज़ी, सुनन इब्न माजा और मुस्तदरक हाकिम में सलमान फ़ारसी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि हुज़ूर सैयाद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[बॉक्स १] अरबी: अल-हलालु मा अहल्लाल्लाहु फ़ी किताबिही वल-हरामु मा हर्रमाल्लाहु फ़ी किताबिही वमा सक़ता अन्हु फ़हुवा मिम्मा अफ़ा अन्हु। अनुवाद: हलाल वह है जिसे अल्लाह ने अपनी किताब में हलाल किया और हराम वह है जिसे अल्लाह ने अपनी किताब में हराम फ़रमाया और जिसके बारे में कुछ ज़िक्र नहीं फ़रमाया, वह अल्लाह की तरफ़ से माफ़ है यानी उस काम पर कोई पकड़ नहीं है।

मिरक़ात में फरमाते हैं:

[बॉक्स २] अरबी: फ़ीहि अन्ना अल-असला फ़ी अल-अश्याइ अल-इबाहत। अनुवाद: इस हदीस से साबित हुआ कि असल (मूल) सब चीज़ों में मुबाह (अनुमत) होना है।

शेख़ शरह में फरमाते हैं:

[बॉक्स ३] अरबी: व इन्ना दलीलुन अला अन्ना अल-असला फ़ी अल-अश्याइ अल-इबाहत। (त) अनुवाद: यह दलील है इस बात पर कि चीज़ों में असल इबाहत (अनुमत होना) है। (त)

नस्र किताबुल हुज्जह में अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़ रज़ियल्लाहु अन्हु से वर्णित:

[बॉक्स ४] अरबी: क़ालाल्लाहु अज़्ज़ा व जल्ला ख़लक़कुम वहुवा आलम बिदुआफ़िकुम फ़बा-असा इलयकुम रसूलाम मिन अनफ़ुसिकुम व अंज़ला अलैकुम किताबंव व हद्दा लकुम... अनुवाद: बेशक अल्लाह अज़्ज़वजल ने तुम्हें पैदा किया और वह तुम्हारी कमज़ोरी जानता था, तो तुम में से एक रसूल भेजा, और तुम पर एक किताब उतारी और तुम्हारे लिए सीमाएं तय कीं...

१ जामी तिर्मिज़ी, अबवाबुल लिबास, बाबु मा जाआ फ़ी लुब्सिल फ़रा, अमीन कंपनी दिल्ली १/ २०६; सुनन इब्न माजा, अबवाबुल अतइमाह, बाबु अक्लिल जुबने वस सम्ने, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. २४९; अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताबुल अतइमाह, दारुल फ़िक्र बेरूत ४/ ११५। २ मिरक़ातुल मफ़ातीह, किताबुल अतइमाह, हदीस ४२२८ के तहत, अल-मकतबा अल-हबीबिया क्वेटा ८/ ५७। ३ अशीअतुल लम्आत, किताबुल अतइमाह, अल-फ़स्लुस सानी, हदीस ४२२८ के तहत, नूरिया रजविया सुक्कुर ३/ ५०२।

पृष्ठ ५२६ में से ६१३

برائی پر دلیل شرعی ناطق، صرف وہی ممنوع و مذموم ہے، باقی سب چیزیں جائز و مباح رہیں گی، خاص ان کا ذکر جواز قرآن و حدیث میں منصوص ہو یا ان کا کچھ ذکر نہ آیا ہو تو جو شخص جس فعل کو ناجائز و حرام یا مکروہ کہے اس پر واجب کہ اپنے دعوے پر دلیل قائم کرے اور جائز و مباح کہنے والوں کو ہر گز دلیل کی حاجت نہیں کہ ممانعت پر کوئی دلیل شرعی نہ ہونا ہی جواز کی دلیل کافی ہے۔ جامع ترمذی و سنن ابن ماجہ و مستدرک حاکم میں سلمان فارسی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[باکس ۱] عربی: الحلال ما أحل الله في كتابه والحرام ما حرّم الله في كتابه وما سكت عنه فهو مما عفا عنه۔[1] اردو: حلال وہ ہے جو خدا نے اپنی کتاب میں حلال کیا اور حرام وہ ہے جو خدا نے اپنی کتاب میں حرام فرمایا اور جس کا کچھ ذکر نہ فرمایا وہ اللہ کی طرف سے معاف ہے یعنی اس کے فعل پر کچھ مواخذہ نہیں۔

مرقاۃ میں فرماتے ہیں:

[باکس ۲] عربی: فيه ان الاصل في الاشياء الاباحة۔[2] اردو: اس حدیث سے ثابت ہوا کہ اصل سب چیزوں میں مباح ہونا ہے۔

شیخ شرح میں فرماتے ہیں:

[باکس ۳] عربی: و این دلیل است بر آنکه اصل در اشیاء اباحت است۔[3] (ت) اردو: یہ دلیل ہے اس بات پر کہ اشیاء میں اصل اباحت ہے۔ (ت)

نصر کتاب الحجۃ میں امیر المؤمنین عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی:

[باکس ۴] عربی: قال اللہ عزوجل خلقکم وھو اعلم بضعفکم فبعث الیکم رسولا من انفسکم و انزل علیکم کتابا و حد لکم اردو: بیشک اللہ عزوجل نے تمہیں پیدا کیا اور وہ تمہاری ناتوانی جانتا تھا تو تم میں تمہیں میں سے ایک رسول بھیجا، اور تم پر ایک کتاب اتاری اور اس

---

[1] جامع الترمذی ابواب اللباس باب ماجاء فی لبس الفراء امین کمپنی دہلی ۱/ ۲۰۶ ، سنن ابن ماجه ابواب الاطعمه باب اکل الجبن والسمن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۴۹ ، المستدرك للحاکم کتاب الاطعمہ دارالفکر بیروت ۴/ ۱۱۵ [2] مرقاۃ المفاتیح کتاب الاطعمه تحت حدیث ۴۲۲۸ المکتبہ الحبیبیہ کوئٹہ ۸/ ۵۷ [3] اشعة اللمعات کتاب الاطعمه الفصل الثانی تحت حدیث ۴۲۲۸ نوریہ رضویہ سکھر ۳/ ۵۰۲

Fatawa Rizvia, Volume 26

Arabic: [Allah] set limits for you, so do not transgress them; He ordained obligations for you, so follow them; He prohibited sacred things, so do not violate them; and He remained silent about things—not out of forgetfulness—so do not burden yourselves with them; He only left them as a mercy for you.[1]

Urdu: He has set some limits for you and commanded you not to exceed them; and made some things obligatory and commanded you to follow them; and declared some things forbidden and forbade you from their violation; and some things He left out—not having forgotten them—so do not create hardship in them, for He left them only as a mercy for you.

Imam Arif Billah Sayyidi Abdul Ghani Nabulsi states:

Arabic: Caution does not lie in forging a lie against Allah by establishing prohibition (Haram) or dislike (Karaha), both of which necessarily require proof; rather, caution lies in affirming permissibility (Ibaha), which is the original state.[2]

Urdu: It is no caution to forge a lie against God by calling something forbidden or disliked, for proof is required for prohibition and dislike; rather, caution lies in accepting permissibility, as that is the origin.

Maulana Ali Qari states in the treatise 'Iqtida bil-Mukhalif':

Arabic: It is well-known that the origin in every matter is soundness (validity); as for the claim of invalidity or dislike, it requires evidence from the Book (Quran), the Sunnah, or the consensus of the Ummah.[3]

Urdu: It is a certain fact that the origin in every matter is soundness, and accepting invalidity or dislike depends on establishing proof for it from the Quran, Hadith, or the consensus of the Ummah.

And for this purpose, many verses and Hadith provide proof, and its clarification is present in the discourse of the great Imams of the past and later generations. To the extent that in the certified Fatwa of Mian Nazeer Husain Dehlavi, with his seal and signature, it is written: "O unconscious, mindless one! Not calling something permissible by God and His Messenger is one thing, and calling it impermissible is another. Tell me, where you say it is impermissible, where have God and His Messenger said it is impermissible?"[4] etc. to the end, summarized.

---

[1] Kitab al-Hujjah [2] Radd al-Muhtar, citing al-Sulh bayn al-Ikhwan, Kitab al-Ashribah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/296 [3] Risalah al-Iqtida bil-Mukhalif [4] Fatawa Nazeer Husain Dehlavi

फ़तावा रिज़विया, जिल्द २६

अरबी: उसने [अल्लाह ने] तुम्हारे लिए सीमाएँ निर्धारित कीं, अतः उनका उल्लंघन न करो; उसने कर्तव्य निर्धारित किए, अतः उनका पालन करो; उसने कुछ चीज़ों को निषिद्ध किया, अतः उनका अनादर न करो; और उसने कुछ चीज़ों को छोड़ दिया—भूलवश नहीं—तो उनके बारे में स्वयं को कष्ट में न डालो। उसने उन्हें केवल तुम पर दया के रूप में छोड़ा है।[1]

उर्दू: उसने तुम्हारे लिए कुछ सीमाएँ बाँधीं और तुम्हें हुक्म दिया कि उनसे आगे न बढ़ो; और कुछ फ़र्ज़ किए और तुम्हें हुक्म दिया कि उनकी पैरवी करो; और कुछ चीज़ें हराम फरमाईं और तुम्हें उनकी बेहुर्मती से मना फरमाया; और कुछ चीज़ें उसने छोड़ दीं—भूलकर न छोड़ीं—उनमें तकल्लुफ न करो, क्योंकि उसने तुम पर रहमत ही के लिए उन्हें छोड़ा है।

इमाम आरिफ़ बिल्लाह सैय्यदी अब्दुल ग़नी नाबुलसी फ़रमाते हैं:

अरबी: हराम और मकरूह साबित करके अल्लाह पर झूठ गढ़ने में कोई सावधानी नहीं है, जिनके लिए प्रमाण आवश्यक है, बल्कि सावधानी अनुमेयता (इबाहत) कहने में है जो कि मूल स्थिति है।[2]

उर्दू: यह कुछ एहतियात नहीं है कि किसी चीज़ को हराम या मकरूह कह कर ख़ुदा पर इफ़्तरा (झूठ) करो कि हुरमत व कराहत के लिए दलील दरकार है बल्कि एहतियात इसमें है कि इबाहत मानी जाए कि असल वही है।

मौलाना अली क़ारी रिसाला 'इक़्तिदा बिल-मुखालिफ' में फ़रमाते हैं:

अरबी: यह ज्ञात है कि हर मामले में मूल स्थिति सुचिता (सेहत) है, और जहाँ तक फ़साद या कराहत की बात है, तो इसके लिए किताब (कुरान), सुन्नत या उम्मत की आम सहमति से दलील (प्रमाण) की ज़रूरत है।[3]

उर्दू: यकीनी बात है कि असल हर मसले में सेहत है और फ़साद या कराहत मानना यह मोहताज इसका है कि क़ुरान या हदीस या इजमा-ए-उम्मत से इस पर दलील क़ायम की जाए।

और इसके लिए बहुत सी आयतों और हदीसों से यह मक़सद साबित है और अकाबिर आइम्मा सलफ़-ओ-ख़लफ़ के कलाम में इसकी तशरीह (व्याख्या) मौजूद है, यहाँ तक कि मियां नज़ीर हुसैन देहलवी के मुसद्दक़ा मुहरी दस्तख़ती फतवे में है: "ओ मदहोश बे-अक़्ल, ख़ुदा और रसूल का जायज़

न कहना और बात है और नाजायज़ कहना और बात। यह बताओ कि तुम जो नाजायज़ कहते हो, ख़ुदा और रसूल ने नाजायज़ कहाँ कहा है"।[4] आदि संक्षेप में।

---

[1] किताब अल-हुज्जा [2] रद अल-मुह्तार बहवाला अल-सुल्ह बैन अल-इख़्वान किताब अल-अशरबा, दारुल अहया अल-तुरुस अल-अरबी, बेरुत 5/296 [3] रिसाला अल-इक़्तिदा बिल-मुखालिफ [4] फ़तावा नज़ीर हुसैन देहलवी

पृष्ठ ५२७ का ६१३

فیہ حدودا امرکم ان لاتعتدوھا وفرض فرائض امرکم ان تتبعوھا وحرم حرمات نھاکم ان تنتھوھا و ترك اشیاء لم یدعھا نسیئا فلاتکلفوھا و انما ترکھارحمۃ لکم۔[1]

میں تمہارے لئے کچھ حدیں باندھیں اور تمہیں حکم دیا کہ ان سے آگے نہ بڑھو اور کچھ فرض کئے اور تمہیں حکم دیا کہ ان کی پیروی کرو اور کچھ چیزیں حرام فرمائیں اور تمہیں ان کی بے حرمتی سے منع فرمایا اور کچھ چیزیں اس نے چھوڑ دیں کہ بھول کر نہ چھوڑیں ان میں تکلف نہ کرو اور اس نے تم پر رحمت ہی کے لئے انہیں چھوڑا ہے۔

امام عارف باللہ سیدی عبدالغنی نابلسی فرماتے ہیں:

لیس الاحتیاط فی الافتراء علی اللہ باثبات الحرمۃ والکراھۃ الذین لابد لھما من دلیل بل فی القول بالاباحۃ التي ھي الاصل۔[2]

یہ کچھ احتیاط نہیں ہے کہ کسی چیز کو حرام یا مکروہ کہہ کر خدا پر افتراء کرو کہ حرمت و کراہت کے لئے دلیل درکار ہے بلکہ احتیاط اس میں ہے کہ اباحت مانی جائے کہ اصل وہی ہے۔

مولانا علی قاری رسالہ اقتداء بالمخالف میں فرماتے ہیں:

من المعلوم ان الاصل فی کل مسئلۃ ھو الصحۃ واما القول بالفساد اوالکراھۃ فیحتاج الی حجۃ من الکتاب والسنۃ او اجماع الامۃ۔[3]

یقینی بات ہے کہ اصل ہر مسئلہ میں صحت ہے اور فساد یا کراہت ماننا یہ محتاج اس کا ہے کہ قرآن یا حدیث یا اجماع امت سے اس پر دلیل قائم کی جائے۔

اور اس کے لئے بہت آیات وحدیث سے یہ مطلب ثابت اور اکابر ائمہ سلف وخلف کے کلام میں اس کی تصریح موجود، یہاں تک کہ میاں نذیر حسین دہلوی کے فتوائے مصدقہ مہری دستخطی میں ہے

"اومد ہوش بے عقل، خدا اور رسول کا جائز نہ کہنا اور بات ہے اور ناجائز کہنا اور بات۔ یہ بتاؤ کہ تم جو ناجائز کہتے ہو خدا اور رسول نے ناجائز کہاں کہا ہے"۔[4] الخ اھ ملخصا۔

---

1 کتاب الحجۃ 2 ردالمختار بحوالہ الصلح بین الاخوان کتاب الاشربہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۹۶ 3 رسالہ الاقتداء بالمخالف 4 فتاوی نذیر حسین دہلوی

Therefore, for the permissibility of Mawlid gatherings, standing (Qiyam), and many other disputed matters, we have no need to establish any proof. The mere fact that their prohibition is not proven by Sharia is sufficient proof for us. Thus, to demand a document (sanad) from us is extreme ignorance and, according to the brave Mujtahid (rationalist), a departure from reason and sense. Yes, you who call them illegitimate and prohibited, you give proof of where God and His Messenger have called these things illegitimate. And you will not be able to provide proof, and by the will of Allah the Almighty, you will never be able to. So, confess that you have fabricated a lie against the pure Sharia.

"Indeed, those who invent falsehood against Allah will not succeed." 1 | Indeed, those who attribute lies to Allah Almighty will not prosper. (T)

Subhan Allah! Demanding the document from us instead.

Point 2 (F): Reasoning from generality (Umum) and absoluteness (Itlaq) has been common and widespread among scholars from the time of the noble Companions (Allah be pleased with them) until today. That is, when Sharia has praised a certain matter, then wherever, whenever, and however that matter occurs, it will always remain praised unless a specific prohibition for a particular form comes from Sharia. For example, the merit of the absolute remembrance (dhikr) of God is proven by the Quran and Hadith. Therefore, whenever and in whatever manner God is remembered, it will be better. It is not necessary to have proof for every single specific detail from Sharia. However, remembering God with the tongue while sitting in a toilet is prohibited because the evil of this specific form is proven by Sharia. In short, it is not necessary to prove the individual merit of specific forms of an absolute matter whose merit is known, because after all, those forms are part of that very absolute matter whose goodness has been established. Rather, considering any specific detail as bad requires proof. It is stated in 'Musallam al-Thubut':

"The argumentation of the predecessors and successors using generalities without any objection is common and widespread." 2 | Reasoning from generalities by early and later scholars is well-known and prevalent without any objection. (T)

In the same work:

"Acting upon the absolute necessitates absoluteness." 3 | Acting upon the absolute demands its absolute application. (T)

1 The Holy Quran 16/116 2 Musallam al-Thubut, Chapter Five, Issue of Generality, Sabigh Press, Ansari Delhi, p. 73 3 Musallam al-Thubut, Section on Absolute, what denotes a scattered individual, Sabigh Press, Ansari Delhi, p. 119 F: Point 2: An absolute command remains applicable in all its specific details.

अतः मिलाद की महफिल, क़ियाम और कई अन्य विवादित मामलों की अनुमेयता (जवाज़) पर हमें कोई दलील पेश करने की ज़रूरत नहीं है। शरीयत द्वारा मनाही का साबित न होना ही हमारे लिए दलील है। तो हमसे सनद (सबूत) मांगना भारी नादानी है और मुज्तहिद बहादुर के हुक्म के अनुसार अक़्ल और होश से विरक्ति है। हाँ, तुम जो इसे नाजायज़ और निषिद्ध कहते हो, तुम सुबूत दो कि ख़ुदा और रसूल ने इन चीज़ों को कहाँ नाजायज़ कहा है। और सुबूत न दे सको—और इंशाअल्लाह तआला तुम हरगिज़ नहीं दे सकोगे—तो इक़रार करो कि तुमने शरीअत-ए-मुतह्हरा पर इफ़्तरा (झूठ) बाँधा है।

"बेशक जो लोग अल्लाह पर झूठ गढ़ते हैं वे कामयाब नहीं होंगे।" १ | बेशक जो लोग अल्लाह तआला पर झूठ बाँधते हैं उनका भला नहीं होगा। (त)

सुब्हान अल्लाह! उल्टा हमसे ही सनद का मुतालबा।

नुक्ता २ फ़: उ़मूम (व्यापकता) और इ़तलाक़ (निरपेक्षता) से इस्तिदलाल (तर्क) करना सहाबा-ए-किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के ज़माने से आज तक उलमा के बीच प्रचलित और प्रसिद्ध है। यानी जब शरीयत ने किसी बात को 'महमुद' (प्रशंसनीय) ठहराया है, तो जहाँ, जिस वक़्त और जिस तरह वह बात वाक़े(घटित) होगी, वह हमेशा प्रशंसनीय रहेगी, जब तक कि किसी विशेष स्वरूप की मनाही विशेष रूप से शरीयत से न आ जाए। उदाहरण के तौर पर, अल्लाह के निरपेक्ष ज़िक्र (याद) की श्रेष्ठता क़ुरआन और हदीस से साबित है, तो जब कभी, कहीं भी और किसी भी तरह अल्लाह की याद की जाएगी, वह बेहतर ही होगी। हर-हर विशेषता का सुबूत शरीयत से होना ज़रूरी नहीं है, लेकिन शौचालय में बैठकर ज़बान से अल्लाह की याद करना वर्जित है क्योंकि इस विशेष स्वरूप की बुराई शरीयत से साबित है। सारांश यह कि जिस निरपेक्ष (मुलत़क़) बात की अच्छाई ज्ञात है, उसके विशेष स्वरूपों की अलग-अलग अच्छाई साबित करना आवश्यक नहीं है, क्योंकि वे स्वरूप उसी निरपेक्ष बात के ही तो हैं जिसकी भलाई स्थापित हो चुकी है, बल्कि किसी विशेषता को बुरा मानना दलील का मोहताज है। 'मुसल्लम अल-सुबूत' में है:

"शाअ व ज़ाअ इहतिजाजुहुम सलफ़न व ख़लफ़न बिल-उ़मूमाति मिन ग़ैरि नकीर।" २ | मुतक़दमीन और मुताअख़िरीन (पूर्वजों और परवर्तियों) का उ़मूमात (सामान्यताओं) से इस्तिदलाल करना बिना किसी इनकार के प्रसिद्ध और प्रचलित है। (त)

इसी में है:

"अल-अमलु बिल-मुलत़क़ि यक़्तज़िल-इत़लाक़।" ३ | मुलत़क़ पर अमल करना इत़लाक़ (निरपेक्षता) का तकाज़ा करता है। (त)

१ अल-क़ुरआन अल-करीम १६/११६ २ मुसल्लम अल-सुबूत, अध्याय पाँच, उ़मूम का मसअला, सबीग़ प्रेस, मुतबअ अन्सारी देहली, पृष्ठ ७३ ३ मुसल्लम अल-सुबूत, फ़स्ल मुलत़क़, मा दल्ला अला फ़र्दिम-मुन्तशिर, मुतबअ अन्सारी देहली, पृष्ठ ११९ फ़: नुक्ता २: मुलत़क़ हुक्म उसकी तमाम विशेषताओं में जारी रहता है।

پس مجلس میلاد و قیام و غیر ہا بہت امور متنازع فیہما کے جواز پر ہمیں کوئی دلیل قائم کرنے کی حاجت نہیں، شرع سے ممانعت نہ ثابت ہونا ہی ہمارے لئے دلیل ہے تو ہم سے سند مانگنا سخت نادانی اور بحکم مجتہد بہادر عقل و ہوش سے جدائی ہے، ہاں تم جو ناجائز و ممنوع کہتے ہو تم ثبوت دو کہ خدا و رسول نے ان چیزوں کو کہاں ناجائز کہا ہے اور ثبوت نہ دوان شاء اللہ تعالٰی ہرگز نہ دے سکو گے تو اقرار کرو کہ تم نے شرع مطہر پر افتراء کیا،

"اِنَّ الَّذِیْنَ یَفْتَرُوْنَ عَلَی اللّٰہِ الْکَذِبَ لَا یُفْلِحُوْنَ" 1 | بیشک جو لوگ اللہ تعالٰی پر جھوٹ باندھتے ہیں ان کا بھلا نہ ہوگا۔ (ت)

سبحان اللہ الٹاسند کا مطالبہ ہم سے۔

نکتہ ۲ ف: عموم و اطلاق سے استدلال زمانہ صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم سے آج تک علماء میں شائع و ذائع یعنی جب ایک بات کو شرع نے محمود فرمایا تو جہاں اور جس وقت اور جس طرح وہ بات واقع ہوگی ہمیشہ محمود رہے گی تا وقتیکہ کسی صورت خاصہ کی ممانعت خاص شرع سے نہ آجائے، مثلاً مطلق ذکر الٰہی کی خوبی قرآن و حدیث سے ثابت تو جب کبھی کہیں کسی طور پر خدا کی یاد کی جائے گی بہتر ہی ہوگی، ہر ہر خصوصیت کا ثبوت شرع سے ضرور نہیں مگر پاخانہ میں بیٹھ کر زبان سے یاد الٰہی کرنا ممنوع کہ اس خاص صورت کی برائی شرع سے ثابت، غرض جس مطلق کی خوبی معلوم اس کی خاص خاص صورتوں کی جدا جدا خوبی ثابت کرنا ضرور نہیں کہ آخر وہ صورتیں اسی مطلق کی تو ہیں جس کی بھلائی ثابت ہو چکی بلکہ کسی خصوصیت کی برائی ماننا یہ محتاج دلیل ہے۔ مسلم الثبوت میں ہے:

شاع و ذاع احتجاجهم سلفاً و خلفاً بالعمومات من غیر نکیر۔ 2 | متقدمین و متاخرین کا عمومات سے استدلال کرنا بغیر کسی انکار کے معروف اور رائج ہے (ت)

اسی میں ہے:

العمل بالمطلق یقتضي الاطلاق۔ 3 | مطلق پر عمل کرنا اطلاق کا تقاضا کرتا ہے (ت)

1 القرآن الکریم ۱۶ / ۱۱۶ 2 مسلم الثبوت الفصل الخامس مسئلۃ للعموم صبیغ مطبع انصاری دہلی ص ۷۳ 3 مسلم الثبوت فصل المطلق مادل علی فرد منتشر مطبع انصاری دہلی ۱۱۹ ف: نکتہ ۲: مطلق حکم اس کی تمام خصوصیتوں میں جاری رہتا ہے۔

Fatawa Rizvia Volume 26

In Tahrir al-Usul by Allama Ibn al-Humam and its commentary, it is stated:

[Boxed Text]: Working upon it means it applies to everything to which the absolute is applicable. (T)[1]

Even in Fatawa Musaddaqa Naziria itself it is stated: "When [a term] is left general and absolute, it will certainly remain upon its generality and absoluteness. Reasoning from generality and absoluteness has been prevalent without objection from the time of the Sahaba till today."[2] Now listen, the excellence of the remembrance of Allah is established absolutely by the Shariah.

[Boxed Text]: Allah Almighty said: "O you who believe! Remember Allah with much remembrance."[3]

And in the remembrance of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), rather in the remembrance of all Prophets and Saints (peace be upon them), there is the remembrance of Allah, because their remembrance is precisely because they are Allah's Prophets, they are Allah's friends. Furthermore, the remembrance of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in gatherings and assemblies happens in such a way that the Almighty Truth (Allah) blessed him with these ranks and bestowed this perfection upon him. Now, whether you consider it Na'at (praise of the Prophet), meaning our Master (peace and blessings of Allah be upon him) is someone whom the Holy Truth (Allah) gave such high degrees - at that time it will be from the category of the noble verses "And We raised high for you your renown" and "and some of them He raised in degrees"[4] (And there is someone who was raised in degrees above all - T). Or you may consider it Hamd (praise of Allah), meaning our Owner is such who blessed his beloved with these statuses - at that time it will be like the noble verse "Exalted is He who took His Servant by night"[5] (Glory be to Him who took His servant by night. T) and the noble verse "It is He who has sent His Messenger with guidance"[6] (He is the one who sent His Messenger with guidance. T). The Holy Truth (Allah) through His...

1. [Reference for the quote from Tahrir al-Usul]
2. Fatawa Nazir Hussain Dehlavi
3. Al-Quran al-Karim 33/41
4. Al-Quran al-Karim 2/253
5. Al-Quran al-Karim 17/1

6. Al-Quran al-Karim 9/33

Note: The remembrance of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is exactly the remembrance of Allah.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

तहरीर अल-उसूल अल्लामा इब्न अल-हुमाम और उसकी शरह में है:

[बॉक्स टेक्स्ट]: उस पर अमल करना यह है कि वह हर उस चीज़ में जारी हो जिस पर मुतलक़ (निरपेक्ष) सादिक़ आता है। (त)[1]

यहाँ तक कि खुद फ़तावा मुसद्दक़ा नज़ीरिया में है: "जब आम और मुतलक़ छोड़ा तो यक़ीनन अपने उमूम और इतलाक़ पर रहेगा। उमूम और इतलाक़ से इस्तदलाल (तर्क) सहाबा किराम के ज़माने से आज तक बिना किसी आपत्ति के प्रचलित है।"[2] अब सुनिए, अल्लाह के ज़िक्र की ख़ूबी शरीयत से मुतलक़न साबित है,

[बॉक्स टेक्स्ट]: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "अल्लाह को याद करो, बहुत याद करना।"[3]

और नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम बल्कि तमाम अंबिया और औलिया अलैहिमुस सलातु वस्सलाम की याद में खुदा की याद है क्योंकि उनकी याद इसीलिए है कि वे अल्लाह के नबी हैं, ये अल्लाह के वली हैं। इसके साथ ही नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की याद मजलिसों और महफ़िलों में यूँ ही होती है कि हज़रत हक़ तबारक व तआला ने उन्हें ये मरातब बख्शे, ये कमाल अता फ़रमाए। अब चाहे इसे नात समझ लो यानी हमारे आक़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ऐसे हैं जिन्हें हक़ सुब्हानहू व तआला ने ऐसे दर्जे दिए - उस वक़्त यह कलाम-ए-करीमा "और हमने आपके लिए आपका ज़िक्र बुलंद कर दिया" और "और उनमें से कुछ को दर्जों में बुलंद किया"[4] (और कोई वह है जिसको सब पर दर्जों बुलंद किया - त) की क़बील (श्रेणी) से होगा। चाहे हम्द समझ लो यानी हमारा मालिक ऐसा है जिसने अपने महबूब को ये रुतबे बख्शे - उस वक़्त यह कलाम-ए-करीमा "पाकी है उसे जो अपने बंदे को रातों-रात ले गया"[5] (त) और आयत-ए-करीमा "वही है जिसने अपने रसूल को हिदायत के साथ भेजा"[6] (त) के तौर पर हो जाएगा। हक़ सुब्हानहू व तआला अपने...

1. [तहरीर अल-उसूल के लिए संदर्भ]
2. फ़तावा नज़ीर हुसैन देहलवी
3. अल-क़ुरान अल-करीम 33/41
4. अल-क़ुरान अल-करीम 2/253
5. अल-क़ुरान अल-करीम 17/1

6. अल-क़ुरान अल-करीम 9/33

फ़: नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का ज़िक्र वास्तव में अल्लाह तआला का ज़िक्र है।

पेज 529 ऑफ़ 613

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

تحریر الاصول علامہ ابن الہمام اور اس کی شرح میں ہے:

العمل به ان یجری فی کل ما صدق علیه المطلق- 1 | اس پر عمل کرنا یہ ہے کہ وہ ہر اس چیز میں جاری ہو جس پر مطلق صادق آتا ہے (ت)

یہاں تک کہ خود فتاوائے مصدقہ نذیریہ میں ہے: "جب عام و مطلق چھوڑا تو یقیناً اپنے عموم و اطلاق پر رہے گا عموم و اطلاق سے استدلال برابر زمانہ صحابہ کرام سے آج تک بلا نکیر رائج ہے۔" 2 اب سنئے ذکر الہٰی کی خوبی شرع سے مطلقاً ثابت،

قال اللہ تعالی "اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا" 3ط- | اللہ تعالیٰ نے فرمایا: خدا کو یاد کرو بہت یاد کرنا۔

اور نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بلکہ تمام انبیاء و اولیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کی یاد میں خدا کی یاد ہے کہ ان کی یاد ہے تو اسی لئے کہ وہ اللہ کے نبی ہیں، یہ اللہ کے ولی ہیں، معہذا نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی یاد مجالس و محافل میں یونہی ہوتی ہے کہ حضرت حق تبارک وتعالیٰ نے انہیں یہ مراتب بخشے یہ کمال عطا فرمائے، اب چاہے اسے نعت سمجھ لو یعنی ہمارے آقا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ایسے جنہیں حق سبحانہ و تعالیٰ نے ایسے درجے دیئے اس وقت یہ کلام کریمہ "وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ" و "وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجٰتٍ" 4 (اور کوئی وہ ہے جس کو سب پر درجوں بلند کیا۔ ت) کی قبیل سے ہوگا، چاہے حمد سمجھ لو یعنی ہمارا مالک ایسا ہے جس نے اپنے محبوب کو یہ رتبے بخشے اس وقت یہ کلام کریمہ "سُبْحٰنَ الَّذِیْٓ اَسْرٰی بِعَبْدِہٖ" 5 (پاکی ہے اسے جو اپنے بندے کو راتوں رات لے گیا۔ ت) و آیۃ کریمہ "هُوَ الَّذِیْٓ اَرْسَلَ رَسُوْلَهٗ بِالْهُدٰی" 6 (وہ وہی ہے جس نے اپنے رسول کو ہدایت کے ساتھ بھیجا۔ ت) کے طور پر ہو جائے گا۔ حق سبحانہ و تعالیٰ اپنے

1 2 فتاوٰی نذیر حسین دہلوی 3 القرآن الکریم ۳۳/ ۴۱ 4 القرآن الکریم ۲/ ۲۵۳ 5 القرآن الکریم ۱۷/ ۱ 6 القرآن الکریم ۹/ ۳۳

ف: نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ذکر بعینہ اللہ تعالیٰ کا ذکر ہے۔

Fatawa Razawiyya, Volume 26

(Allah) says to the Holy Prophet (peace and blessings be upon him): "And We raised high for you your mention"[1] (And We have raised for you your remembrance). Imam Allama Qazi Iyad (may Allah have mercy on him) in 'Ash-Shifa' quotes the commentary of this noble verse from Sayyidi Ibn Ata (may his secret be sanctified) as follows:

| "I have made your mention a part of My mention, so whoever mentions you, has mentioned Me."[2] | That is, Allah Almighty says to His Beloved (peace and blessings be upon him): "I have made you a remembrance from My own remembrance, so whoever remembers you has remembered Me." |

In short, no Muslim can doubt that the remembrance of Mustafa (peace and blessings be upon him) is exactly the remembrance of God. Therefore, by the general command, whichever way he is remembered will remain beautiful and praiseworthy. For ceremonies like Mawlid and Salat after Adhan etc., no new proof is needed beyond the general absolute proof for a specific method. Indeed, anyone who claims these methods are prohibited must prove their specific prohibition. Similarly, we are absolutely commanded to narrate and express Allah's blessings.

| Allah Almighty said: "And as for the blessing of your Lord, proclaim [it]."[3] | (Allah Almighty said:) Proclaim well the blessing of your Lord. |

And the sacred birth of the Master of "Lawlaak" (peace and blessings be upon him) is the root of all blessings. Thus, we are commanded by a definitive text of the Quran to proclaim and express it well. And proclamation and expression happen best in a gathering. Therefore, it is necessary that as many people as possible should be gathered and the account of the blessed birth should be narrated to them; this is what is named a Majlis-e-Mawlid. Likewise, the honor and reverence of the Prophet (peace and blessings be upon him) is the faith of a Muslim, and its merit is absolutely proven from the Great Quran. Allah Almighty says:

| "Indeed, We have sent you as a witness and a bringer of good tidings and a warner, that you [people] may believe in Allah and His Messenger and honor him and respect him."[4] | O Prophet! We have sent you as a witness, a bearer of glad tidings, and a warner, so that, O people! you may believe in God and His Messenger and honor the Messenger. |

[1] Al-Quran Al-Karim 94/4 [2] Ash-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part 1, Chapter 1, Al-Matba'at ash-Sharakat as-Sahafiyya 1/15 [3] Al-Quran Al-Karim 93/11 [4] Al-Quran Al-Karim 48/8 and 9

फ़तावा रज़विया, खंड 26

नबी करीम (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) से (अल्लाह) फरमाता है: "और हमने तुम्हारे लिए तुम्हारा ज़िक्र बुलंद किया"[1] (और बुलंद किया हमने तुम्हारे लिए तुम्हारा ज़िक्र)। इमाम अल्लामा क़ाज़ी अयाज़ (अल्लाह उन पर रहम करे) 'शफ़ा शरीफ़' में इस आयत-ए-करीमा की तफ़सीर सैयदी इब्न अता (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) से इस तरह नक़ल फरमाते हैं:

| "मैंने तुम्हारे ज़िक्र को अपने ज़िक्र का हिस्सा बनाया, अतः जिसने तुम्हारा ज़िक्र किया, उसने मेरा ज़िक्र किया।"[2] | यानी हक़ तआला अपने हबीब (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से फरमाता है: मैंने तुम्हें अपनी याद में से एक याद किया, तो जो तुम्हारा ज़िक्र करे उसने मेरा ज़िक्र किया। |

संक्षेप में, कोई भी मुसलमान इसमें संदेह नहीं कर सकता कि मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की याद हूबहू खुदा की याद है। अतः सामान्य आदेश के अनुसार, जिस भी तरीके से उनकी याद की जाएगी वह सुंदर और प्रशंसनीय ही रहेगी। मीलाद की महफ़िल और अज़ान के बाद दरूद (सलात) आदि जैसे किसी विशेष तरीके के लिए पूर्ण प्रमाण (सबूत-ए-मुतलक़) के अलावा किसी नए प्रमाण की आवश्यकता नहीं होगी। हाँ, जो कोई इन तरीकों को मना कहता है, उसे उनकी विशेष मनाही (ममानत) साबित करनी चाहिए। इसी तरह, हमें अल्लाह की नेमतों के वर्णन और अभिव्यक्ति का पूर्णतः आदेश दिया गया है।

| अल्लाह तआला ने फरमाया: "और अपने रब की नेमत का खूब वर्णन करो।"[3] | (अल्लाह तआला ने फरमाया:) अपने रब की नेमत का खूब वर्णन करो। |

और हुज़ूर साहब-ए-लौलाक़ (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का पवित्र जन्म तमाम नेमतों की जड़ है, तो इसके खूब वर्णन और अभिव्यक्ति का निश्चित आदेश (नस-ए-क़तई) हमें कुरान से मिला है। और वर्णन तथा अभिव्यक्ति सभा में बेहतर ढंग से होगी, तो यह ज़रूरी है कि जहाँ तक हो सके लोग जमा किए जाएं और उन्हें मुबारक विलादत (जन्म) का ज़िक्र सुनाया जाए; इसी का नाम 'महफ़िल-ए-मीलाद' है। इसी प्रकार, नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का सम्मान और आदर मुसलमान का ईमान है और इसकी खूबी कुरान-ए-अज़ीम से पूर्णतः सिद्ध है। अल्लाह तआला फरमाता है:

| "बेशक हमने तुम्हें गवाह और खुशखबरी देने वाला और डर सुनाने वाला बनाकर भेजा, ताकि (ऐ लोगों) तुम अल्लाह और उसके रसूल पर ईमान लाओ और रसूल का सम्मान करो।"[4] | ऐ नबी! हमने

तुम्हें गवाह, खुशखबरी देने वाला और डर सुनाने वाला बनाकर भेजा है ताकि ऐ लोगों! तुम खुदा और रसूल पर ईमान लाओ और रसूल का सम्मान करो। |

[1] अल-कुरान अल-करीम 94/4 [2] अश्-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुकूक़ अल-मुस्तफ़ा, भाग 1, अध्याय 1, अल-मतबअत अश-शरकत अस-सहफ़िया 1/15 [3] अल-कुरान अल-करीम 93/11 [4] अल-कुरान अल-करीम 48/8 और 9

نبی کریم علیہ الصلوٰۃ والتسلیم سے فرماتا ہے: "وَ رَفَعْنَا لَکَ ذِکْرَکَؕ" 1 (اور بلند کیا ہم نے تمہارے لئے تمہارا ذکر)۔ امام علامہ قاضی عیاض رحمۃ اللہ تعالٰی شفا شریف میں اس آیت کریمہ کی تفسیر سیدی ابن عطاقدس سرہ العزیز سے یوں نقل فرماتے ہیں:

| جعلتک ذکرا من ذکری فمن ذکرک ذکرنی۔ 2 | یعنی حق تعالٰی اپنے حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے فرماتا ہے میں نے تمہیں اپنی یاد میں سے ایک یاد کیا تو جو تمہارا ذکر کرے اس نے میرا ذکر کیا۔ |

بالجملہ کوئی مسلمان اس میں شک نہیں کر سکتا کہ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی یاد بعینہ خدا کی یاد ہے پس بحکمِ اطلاق جس جس طریقہ سے ان کی یاد کی جائے گی حسن و محمود ہی رہے گی اور مجلسِ میلاد و صلواۃ بعد از اذان و غیر ہما کسی خاص طریقے کے لئے ثبوتِ مطلق کے سوا کسی نئے ثبوت کی ہرگز حاجت نہ ہوگی ہاں جو کوئی ان طرق کو ممنوع کہے وہ ان کی خاص ممانعت ثابت کرے، اسی طرح نعمتِ الٰہی کے بیان و اظہار کا ہمیں مطلقاً حکم دیا گیا،

| قال اللہ تعالی "وَ اَمَّا بِنِعْمَۃِ رَبِّکَ فَحَدِّثْ" 3 | (اللہ تعالٰی نے فرمایا:) اپنے رب کی نعمت خوب بیان کرو۔ |

اور ولادتِ اقدس حضور صاحبِ لولاک صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تمام نعمتوں کی اصل ہے تو اس کے خوب بیان و اظہار کا نص قطعی قرآن سے ہمیں حکم ہوا اور بیان و اظہارِ مجمع میں بخوبی ہو گا تو ضرور چاہئے کہ جس قدر ہو سکے لوگ جمع کئے جائیں اور انہیں ذکرِ ولادتِ باسعادت سنایا

جائے اسی کا نام مجلسِ میلاد ہے، علیٰ ہذا القیاس نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم و توقیر مسلمان کا ایمان ہے اور اس کی خوبی قرآنِ عظیم سے مطلقاً ثابت، قال اللہ تعالیٰ:

| "اِنَّآ اَرْسَلْنٰكَ شَاهِدًا وَّ مُبَشِّرًا وَّ نَذِيْرًا لِّتُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ وَ رَسُوْلِهٖ وَ تُعَزِّرُوْهُ وَ تُوَقِّرُوْهُ" 4 | اے نبی ! ہم نے تمہیں بھیجا گواہ اور خوشخبری دینے والا اور ڈر سنانے والا تا کہ اے لوگو ! تم خدا اور رسول پر ایمان لاؤ اور رسول کی تعظیم کرو۔ |

1 القرآن الکریم ۹۴/ ۴ 2 الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ الباب الاول الفصل الاول المطبعۃ الشرکۃ الصحافیہ ۱/ ۱۵ 3 القرآن الکریم ۹۳/ ۱۱ 4 القرآن الکریم ۴۸/ ۸ و ۹

Fatawa Razawiyya Volume 26

Allah Almighty said: "And whoever honors the symbols of Allah - indeed, it is from the piety of hearts." (1) (Allah Almighty said) Whoever honors the symbols of God, then indeed it is from the piety of the hearts.

He (Allah) said: "And whoever honors the sacred things of Allah - it is best for him in the sight of his Lord." (2) (Allah Almighty said) Whoever honors the sacred things of God, then this is better for him in the sight of his Lord.

Therefore, due to the general application of these verses, whatever way the veneration of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is performed, it will be considered good and praiseworthy, and specific proofs for particular methods will not be required. Yes, if the evil of a particular method is specifically proven by Sharia, then it will certainly be forbidden, such as prostrating to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) or taking his name instead of Takbir when slaughtering animals. This is why Allamah Ibn Hajar Makki states in Al-Jawhar al-Munazzam:

"Venerating the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with all types of veneration in which there is no association with Allah Almighty in His Divinity is a commendable matter for those whose eyes Allah has illuminated with light." (3) Meaning, the veneration of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with all types of veneration in which there is no sharing with Allah Almighty in Divinity is a commendable matter in every way for those whose eyes Allah has blessed with light.

So, this standing (Qiyam) at the time of mentioning the noble birth performed by the people of Islam, solely for the purpose of venerating and honoring the Master of all Creation (upon him be the best prayers and peace), will certainly be considered good and praiseworthy until the prohibiters provide specific proof for its evil from the Quran and Hadith. And where will they get that from? (T)

Note: From here it is proven that, let alone the successors (Tabi'in) and their successors (Taba' Tabi'in), the goodness of the gathering and standing is proven from the Great Quran itself. Praise be to Allah, Lord of the Worlds.

Point 3 F 2: We ask you, does considering an act permissible or forbidden depend on...

1. Al-Quran Al-Karim 22/32
2. Al-Quran Al-Karim 22/30
3. Al-Jawhar al-Munazzam, Introduction to the Etiquette of Travel, Chapter One, Al-Maktabah al-Qadiriyyah in Jamia Nizamia Lahore, p. 12 F 1: A refined method of venerating the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). F 2: Point 3: The strange stubbornness of the deniers.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "(1) "وَ مَنْ یُّعَظِّمْ شَعَآئِرَ اللّٰہِ فَاِنَّہَا مِنْ تَقْوَی الْقُلُوْبِ (अल्लाह तआला ने फ़रमाया) जो ख़ुदा के प्रतीकों (शआयर) का सम्मान करे तो वह वास्तव में दिलों की परहेज़गारी से है।

उसने फ़रमाया: "وَمَنْ یُّعَظِّمْ حُرُمٰتِ اللّٰہِ فَہُوَ خَیْرٌ لَّہٗ عِنْدَ رَبِّہٖ" (2) (अल्लाह तआला ने फ़रमाया) जो ख़ुदा की पवित्र चीज़ों (हुरमात) का सम्मान करे तो यह उसके लिए उसके रब के नज़दीक बेहतर है।

इसलिए, आयतों के सामान्य प्रयोग के कारण हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का सम्मान जिस भी तरीके से किया जाएगा, वह नेक और प्रशंसनीय रहेगा और विशेष तरीकों के लिए अलग से सबूत की आवश्यकता नहीं होगी। हाँ, यदि किसी विशेष तरीके की बुराई शरीयत से विशेष रूप से सिद्ध हो जाए, तो वह निश्चित रूप से निषिद्ध होगा, जैसे कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) को सजदा करना या जानवरों को ज़बह करते समय तकबीर के बजाय हुज़ूर का नाम लेना, इसीलिए अल्लामा इब्न हजर मक्की 'जौहर-ए-मुनज़्ज़म' में फ़रमाते हैं:

تعظیم النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بجمیع انواع التعظیم التی لیس فیہا مشارکۃ اللہ تعالیٰ فی الالوہیۃ امر مستحسن عند من نور اللہ ابصارھم (3) अर्थात, नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का सम्मान उन सभी प्रकार के सम्मानों के साथ जिनमें अल्लाह तआला के साथ ईश्वरीय सत्ता में साझेदारी न हो, हर तरह से प्रशंसनीय कार्य है उन लोगों के नज़दीक जिनकी आँखों को अल्लाह ने नूर प्रदान किया है।

अतः, अहले इस्लाम द्वारा पवित्र जन्म के ज़िक्र के समय किया जाने वाला यह खड़ा होना (क़ियाम), जो केवल हुज़ूर सैय्यदुल अनाम (अलैहि अफ़ज़लुस सलातु वसल्लम) के सम्मान और आदर की दृष्टि से किया जाता है, निश्चित रूप से नेक और प्रशंसनीय माना जाएगा जब तक कि रोकने वाले कुरान और हदीस से इस विशिष्ट रूप की बुराई का सबूत न दें। और यह उनके लिए कहाँ से होगा। (त)

चेतावनी: यहाँ से यह सिद्ध हुआ कि ताबिईन और तब-ताबिईन की तो बात ही क्या, स्वयं कुरान-ए-अज़ीम से महफ़िल और क़ियाम की अच्छाई सिद्ध है। अलहम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन। नुक्ता 3 F 2: हम पूछते हैं, आपके नज़दीक किसी कार्य की अनुमति या निषेध मानना उस पर निर्भर है...

1. अल-कुरान अल-करीम 22/32
2. अल-कुरान अल-करीम 22/30
3. अल-जौहर अल-मुनज़्ज़म, यात्रा के शिष्टाचार की प्रस्तावना, प्रथम अध्याय, अल-मकतबा अल-क़ादिरिया, जामिया निज़ामिया लाहौर, पृष्ठ 12 F 1: नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के सम्मान का एक उत्तम तरीका। F 2: नुक्ता 3: इनकार करने वालों की अजीब हठधर्मी।

पृष्ठ 531 / 613

وقال تعالٰی "وَ مَنْ یُّعَظِّمْ شَعَائِرَ اللّٰہِ فَاِنَّہَا مِنْ تَقْوَی الْقُلُوْبِ" 1 (اللہ تعالٰی نے فرمایا) جو خدا کے شعاروں کی تعظیم کرے تو وہ بیشک دلوں کی پرہیز گاری سے ہے۔ قال "وَ مَنْ یُّعَظِّمْ حُرُمٰتِ اللّٰہِ فَہُوَ خَیْرٌ لَّہٗ عِنْدَ رَبِّہٖ" 2 (اللہ تعالٰی نے فرمایا) جو تعظیم کرے خدا کی حرمتوں کی تو یہ بہتر ہے اس کے لئے اس کے رب کے یہاں۔

پس بوجہ اطلاقِ آیات حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم جس طریقے سے کی جائے گی حسن و محمود رہے گی اور خاص خاص طریقوں کے لئے ثبوت جداگانہ درکار نہ ہوگا۔ ہاں اگر کسی خاص طریقہ کی برائی بالتحصیص شرع سے ثابت ہو جائے گی تو وہ بیشک ممنوع ہو گا جیسے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو سجدہ کرنا یا جانوروں کو ذبح کرتے وقت بجائے تکبیر حضور کا نام لینا، اسی لئے علامہ ابن حجر مکی جو ہر منظم میں فرماتے ہیں:

تعظیم النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بجمیع انواع التعظیم التی لیس فیہا مشارکۃ اللہ تعالٰی فی الالوہیۃ امر مستحسن عند من نور اللہ ابصارھم 3 یعنی نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم تمام اقسام تعظیم کے ساتھ جن میں اللہ تعالٰی کے ساتھ الوہیت میں شریک کرنا نہ ہو ہر طرح امر مستحسن ہے ان کے نزدیک جن کی آنکھوں کو اللہ نے نور بخشا ہے۔

پس یہ قیام فلہ وقت ذکرِ ولادتِ شریفہ اہل اسلام محض بنظرِ تعظیم واکرام حضور سید الانام علیہ افضل الصلوۃ والسلام بجا لاتے ہیں بیشک حسن و محمود ٹھہرے گا تا وقتیکہ مانعین خاص اس صورت کی برائی کا قرآن و حدیث سے ثبوت نہ دیں والٰی لہم ذلک (اور یہ ان کے لئے کہاں سے ہوگا ۔ ت)

تنبیہ: یہاں سے ثابت ہوا کہ تابعین و تبع تابعین تو درکنار خود قرآنِ عظیم سے مجلس و قیام کی خوبی ثابت ہے۔ الحمدللہ رب العلمین۔ نکتہ ۳ ف ۲: ہم پوچھتے ہیں تمہارے نزدیک کسی فعل کے لئے رخصت یا ممانعت ماننا اس پر موقوف

1 القرآن الکریم ۲۲ / ۳۲ 2 القرآن الکریم ۲۲ / ۳۰ 3 الجوہر المنظم مقدمہ فی آداب السفر الفصل الاول المکتبۃ القادریۃ فی الجامعۃ النظامیہ لاہور ص ۱۲ ف ۱: نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم کا نفیس طریقہ۔ ف ۲: نکتہ ۳: منکروں کی عجیب ہٹ دھرمی۔

Fatawa Rizvia Volume 26

Whether it has been declared permissible or forbidden by name in the Quran and Hadith, or if there is no need for such specific mention, instead, being included under a general or absolute command or a general or absolute prohibition is sufficient. According to the first case, it becomes your obligation to show a prohibition from the Quran and Hadith specifically naming the assembly and standing in the assembly. According to the second case, why do you demand proof of specificity from us while you do not accept as permissible these actions which fall under the general categories of remembrance (dhikr), narration (tahdeeth), glorification (ta'zim), and veneration (tauqir)?

Point 4 (Note): The entire group of preventers is afflicted with this disease of making eras and times the legal arbitrator. Any new thing whose specific form is not mentioned in the Quran and Hadith, if it happened in such-and-such era, then it's not bad, but if it happens in such-and-such era, then it's misguidance and deviation. Whereas, legally and rationally, time has no authority over the laws of Sharia or over the commendation or condemnation of any action. A good deed, in whatever time it occurs, is good; and a bad deed, in whatever era it occurs, is bad. After all, the tribulations of Egypt, the tragedy of Karbala, the incident of Harrah, the innovations of the Kharijites, the abominations of the Rafidites, the filth of the Nawasib, the superstitions of the Mu'tazilites, and other heinous matters occurred during the time of the Companions and the Successors (Tabi'in), but refuge is with Allah, they cannot be deemed good for that reason. On the other hand, the establishment of madrasas, the writing of books, the codification of sciences, the litanies for beginners, the teaching of grammar and morphology (Nahw and Sarf), the methods of dhikr, and the forms of spiritual exercises (ashghal) of the saints of various orders (may their secrets be sanctified), and other such good matters became widespread after them, but refuge is with Allah, they cannot be declared as innovations (bid'ah) for that reason. This depends on the inherent goodness or badness of the act itself. Whatever work's goodness is proven explicitly or implicitly from the Quran and Hadith will undoubtedly be good regardless of where it occurs. And whatever work's badness is mentioned explicitly or implicitly will undoubtedly be considered abominable regardless of when it originated. The majority of research scholars, imams, and ulema have clarified this rule, even if the rejecters do not accept it out of sheer stubbornness. The statement of Imam Waliuddin Abu Zur'a al-Iraqi was mentioned earlier: "The emergence of something new is not a cause for dislike, for many

innovations are recommended, rather obligatory, as long as they are not accompanied by any Shariah-based corruption (mufsada)." Similarly, the saying of Imam, Allama, the guide of the nation, the sage of the community, our leader and master, the proof of truth and Islam, Muhammad Ghazali (may Allah be pleased with him), was also mentioned above: "Not being narrated from the Companions is not a reason for prohibition; the bad innovation is that which rejects a commanded Sunnah." And in 'Kimiya-e-Sa'adat' he states:

---

1 Ithbat al-Qiyam 2 Ihya-ul-Uloom, Kitab-us-Sama' wal-Wajd, Chapter 2, Station 3, Al-Mashhad Al-Husayni Press, Cairo, 2/305 F: Point 4: The folly of the rejecters is that they have made time the judge.

कि क़ुरान और हदीस में इसका नाम लेकर इसे जायज़ कहा गया हो या मना किया गया हो, या इसकी कोई ज़रूरत नहीं, बल्कि किसी आम या मुतलक़ हुक्म (मामूर बिही) या आम या मुतलक़ मनाही (मन्हीं अन्हु) के तहत शामिल होना काफ़ी है। पहली सूरत में, आप पर यह लाज़िम है कि ख़ास तौर पर 'मजलिस' और 'क़ियाम-ए-मजलिस' (सभा में खड़े होना) के नाम के साथ क़ुरान और हदीस से मनाही का सुबूत दिखाएँ। दूसरी सूरत में, क्या वजह है कि आप हमसे विशिष्टता (ख़ुसूसियत) का सुबूत माँगते हैं, जबकि आप इन कार्यों को ज़िक्र, तहदीस, ताज़ीम और तौक़ीर (सम्मान) के सामान्य आदेशों के तहत शामिल होने के बावजूद जायज़ नहीं मानते?

नुक़्ता 4 फ़: मना करने वालों का पूरा गिरोह इस बीमारी में गिरफ़्तार है कि उन्होंने युगों और समय को शरीयत का हाकिम बना लिया है। कोई भी नई बात जिसका ज़िक्र क़ुरान और हदीस में इस विशेष रूप में कहीं नहीं है, अगर वह फ़लाँ ज़माने में हो तो कुछ बुरा नहीं, और अगर फ़लाँ ज़माने में हो तो गुमराही है। हालाँकि, शरई और अक़्ली तौर पर ज़माना (समय) किसी भी तरह शरीयत के अहकाम या किसी अमल की अच्छाई या बुराई तय करने पर क़ाबू नहीं रखता। अच्छी बात किसी भी समय में हो, अच्छी है; और बुरा काम किसी भी दौर में हो, बुरा है। आख़िरकार, मिस्र का उपद्रव, कर्बला की घटना, हर्रह की त्रासदी, ख़ारजियों की बिदअतें, राफ़ज़ियों की घिनौनी बातें, नवासिब की गंदगियाँ, मोतज़िला की अंधविश्वास वाली बातें और अन्य घृणित मामले सहाबा और ताबेईन के ज़माने में ही हुए, लेकिन अल्लाह की पनाह, वे इस वजह से नेक नहीं ठहर सकते। और मदरसों की तामीर, किताबों का लेखन, उलूम (विषयों) का संकलन, शुरुआती लोगों के लिए वज़ीफ़े नह्व और सर्फ़ (व्याकरण) की शिक्षा, ज़िक्र के तरीक़े और सिलसिला-वार औलिया-ए-किराम के रूहानी अभ्यास (अशग़ाल) की सूरतें और अन्य नेक काम उनके बाद फैले, लेकिन अल्लाह की पनाह, उन्हें इस वजह से बिदअत (नवाचार) नहीं क़रार दिया जा सकता। इसका दारोमदार स्वयं कार्य की अच्छाई या बुराई पर है। जिस काम की अच्छाई स्पष्ट रूप से या इशारों में क़ुरान और हदीस से साबित हो, वह यक़ीनन अच्छा होगा चाहे वह कहीं भी हो। और जिस काम की बुराई स्पष्ट रूप से या संकेतों में आए, वह यक़ीनन बुरा ठहरेगा चाहे वह किसी भी समय में शुरू हुआ हो। ज़मूहूर मोहक़्क़िक़ीन (बहुसंख्यक शोधकर्ता) इमामों और उलेमाओं ने इस नियम को स्पष्ट किया है, भले ही इनकार करने वाले हठधर्मिता के कारण न मानें। इमाम वलीउद्दीन अबू ज़रआ इराक़ी का कथन पहले गुज़रा कि "किसी चीज़ का नया पैदा होना नापसंदगी का कारण नहीं है, क्योंकि बहुत सी बिदअतें मुस्तहब

(पसंदीदा) बल्कि वाजिब (अनिवार्य) होती हैं, बशर्ते कि उनके साथ कोई शरई बुराई (मफ़्सदा) न हो।" इसी तरह इमाम अल्लामा मुर्शिद-ए-मिल्लत हकीम-ए-उम्मत सैय्यदना व मौलाना हुज्जत-उल-हक़ वल-इस्लाम मुहम्मद ग़ज़ाली (रज़ियल्लाहु अन्हु) का इरशाद भी ऊपर ज़िक्र हुआ कि "सहाबा से नक़ल न होना मनाही का कारण नहीं है; बुरी तो वह बिदअत है जो किसी सुन्नत-ए-मामूर-बिहा (आदेशित सुन्नत) का रद्द करे।" और 'कीमिया-ए-सआदत' में फ़रमाते हैं:

---

1 इस्बातुल क़ियाम 2 इह्या-उल-उलूम, किताबुस-समा वल-वज्द, बाब 2, मक़ाम 3, मतबअ अल-मशहद अल-हुसैनी, क़ाहिरा 2/305 फ़: नुक़्ता 4: मुनकरीन (इनकार करने वालों) की हिमाक़त कि उन्होंने ज़माने को हाकिम बनाया है।

کہ قرآن و حدیث میں اس کا نام لے کر جائز کہا یا منع کیا ہو یا اس کی کچھ حاجت نہیں بلکہ کسی عام یا مطلق مامور بہ یا عام یا مطلق منہی عنہ کے تحت میں داخل ہونا کفایت کرتا ہے، بر تقدیر اول تم پر فرض ہوا کہ بالخصوص مجلس و قیام مجلس کے نام کے ساتھ قرآن و حدیث سے حکم ممانعت دکھاؤ، بر تقدیر ثانی کیا وجہ کہ ہم سے خصوصیت کا ثبوت مانگتے ہو اور بانکہ یہ افعال اطلاقاتِ ذکر و تحدیث و تعظیم و توقیر کے تحت میں داخل ہیں جائز نہیں مانتے۔

نکتہ ۴ ف: حضرات مانعین کا تمام طائفہ اس مرض میں گرفتار کہ قرون و زمان کو حاکمِ شرعی بنایا ہے جو نئی بات کہ قرآن و حدیث میں بایں ہیئت کذائی کہیں اس کا ذکر نہیں جب فلاں زمانے میں ہو تو کچھ بری نہیں اور فلاں زمانے میں ہو تو ضلالت و گمراہی، حالانکہ شرعاً و عقلاً کسی طرح زمانہ کو احکامِ شرع یا کسی فعل کی تحسین و تقبیح پر قابو نہیں، نیک بات کسی وقت میں ہو نیک ہے اور برا کام کسی زمانے میں ہو، برا ہے، آخر بلوائے مصر و واقعہ کربلا و حادثہ حرہ و بدعاتِ خوارج و شناعاتِ روافض و خباثاتِ نواصب و خرافاتِ معتزلہ و غیرہا امورِ شنیعہ زمانہ صحابہ و تابعین میں حادث ہوئے مگر معاذ اللہ اس وجہ سے وہ نیک نہیں ٹھہر سکتے اور بنائے مدارس و تصنیفِ کتب و تدوینِ علوم وردِ مبتدئین و تعلیم نحو و صرف و طریقِ اذکار و صورِ اشغالِ اولیائے سلاسل قدست اسرار ہم و غیرہا امورِ حسنہ ان کے بعد شائع ہوئے مگر عیاذاً باللہ اس وجہ سے بدعت نہیں قرار پاسکتے، اس کا مدار نفسِ فعل کے حسن و قبح پر ہے، جس کام کی خوبی صراحتہً یا اشارۃً قرآن و حدیث سے ثابت وہ بیشک حسن ہوگا چاہے کہیں واقع ہو اور جس کام کی برائی تصریحاً یا تلویحاً وارد وہ بیشک قبیح ٹھہرے گا خواہ کسی وقت میں حادث ہو جمہور محققین ائمہ و علما نے اس قاعدے کی تصریح فرمائی اگرچہ منکرین براہِ سینہ زوری نہ مانیں۔ امام ولی

الدین ابوزرعہ عراقی کا قول پہلے گزرا کہ " کسی چیز کا نو پیدا ہونا موجبِ کراہت نہیں کہ بہتری بدعتیں مستحب بلکہ واجب ہوتی ہیں جبکہ ان کے ساتھ کوئی مفسدہ شرعیہ نہ ہو"۔ اسی طرح امام علامہ مرشدِ ملت حکیمِ امت سید نا و مولانا حجۃ الحق والاسلام محمد غزالی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا ارشاد بھی اوپر مذکور کہ "صحابہ سے منقول نہ ہونا باعثِ ممانعت نہیں، بری تو وہ بدعت ہے جو کسی سنتِ مامور بہا کا رد کرے" اور کیمیائے سعادت میں ارشاد فرماتے ہیں:

---

۱ اثبات القیام ۲ احیاء العلوم کتاب السماع والوجد الباب الثانی المقام الثالث مطبع المشہد الحسینی قاہرہ ۲/ ۳۰۵ ف: نکتہ ۴: منکرین کی حماقت کہ انہوں نے زمانہ کو حکم بنایا ہے۔

Fatawa Razawiyya Volume 26

[Persian text]: Although all these matters are innovations and have not been narrated from the Companions and Successors (Sahaba and Tabi'in), it is not the case that every innovation is improper, as many innovations can be good. Therefore, a blameworthy innovation is that which is in opposition to the Sunnah (Prophetic tradition). [1] [Urdu text]: Although all these matters are newly emerged and have not been narrated from the Companions and Successors (may Allah be pleased with them), it is not so that every new thing is prohibited, because many new things are good. Thus, a blameworthy innovation is that which opposes the Sunnah of the Messenger. (T)

Imam Bayhaqi and other scholars narrate from Hazrat Imam Shafi'i (may Allah be pleased with him): [Arabic text]: Newly invented matters are of two types: One is what is invented in contradiction to the Book (Quran), the Sunnah, the narrations (Athar), or the consensus (Ijma); this is a misguiding innovation. The second is what is invented from good and there is no contradiction in it with any of these; this is not blameworthy. [2] [Urdu text]: Newly emerged matters are of two types. One is those which are introduced against the Quran, Hadith, narrations of the companions, or consensus; this is innovation and misguidance. The second is that good thing which is initiated and it does not contradict these things, then it is not bad.

Imam Allamah Ibn Hajar al-Asqalani states in Fath al-Bari, the commentary on Sahih al-Bukhari: [Arabic text]: If an innovation falls under what is considered commendable in the Sharia, then it is good. If it falls under what is considered abominable in the Sharia, then it is abominable. Otherwise, it is of the category of permissible (mubah). [3] [Urdu text]: If an innovation falls under something whose goodness is proven by Sharia, it is a good thing. And if it falls under something whose evil is proven by Sharia, it is bad. And that which does not fall under either is from the category of permissible (mubah).

Similarly, hundreds of leading scholars have clarified this. Now, regarding disputed matters like the assembly (for Mawlid) and standing (Qiyam) etc., your claim that they did not exist in the time of the Sahaba and Tabi'in and are therefore prohibited has become utterly void. Yes, they could be prohibited at that time if you provide sufficient proof that there is some religious evil specifically in these acts; otherwise, if...

1. Kimya-e-Sa'adat, Pillar 2, Principle 8, Chapter 2, Intisharat Ganjina Iran, pp. 88-89.
2. Al-Qawl al-Mufid by ash-Shawkani, Chapter on the invalidity of blind following (Taqlid), 1/78.
3. Fath al-Bari, Book of Tarawih, Chapter on the excellence of one who stands (in prayer) during Ramadan, Mustafa al-Babi Egypt, 5/156-157.

फतावा रज़विया खंड २६

[फारसी पाठ]: हालांकि ये सभी मामले नवाचार (बिदअत) हैं और सहाबा और ताबिईन से वर्णित नहीं हैं, लेकिन ऐसा नहीं है कि हर नवाचार अनुचित हो, क्योंकि कई नवाचार अच्छे भी होते हैं। इसलिए, निंदनीय नवाचार वह होगा जो सुन्नत के विपरीत हो। [1] [उर्दू पाठ]: ये सब मामले अगर चे नौ-पैदा (नए) हैं और सहाबा व ताबिईन रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से मन्कूल (वर्णित) नहीं हैं मगर ऐसा भी नहीं, हर नई बात ना-जायज़ हो क्योंकि बहुत सारी नई बातें अच्छी हैं, चुनांचे मज़मूम (निंदनीय) बिदअत वह होगी जो सुन्नत-ए-रसूल के मुखालिफ (विपरीत) हो। (त)

इमाम बैहक़ी और अन्य विद्वान हज़रत इमाम शाफ़ई रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत करते हैं: [अरबी पाठ]: नई बातें दो प्रकार की होती हैं: एक वह है जो किताब (कुरान), सुन्नत, आसार (कथन) या इज्मा (सहमति) के विरुद्ध निकाली जाए; यह बिदअत और गुमराही है। दूसरी वह अच्छी बात है जिसका आविष्कार किया जाए और उसमें इनमें से किसी का विरोध न हो, तो वह निंदनीय नहीं है। [2] [उर्दू पाठ]: नौ-पैदा बातें दो किस्म की हैं, एक वह हैं कि कुरान या अहादीस या आसार इज्मा के खिलाफ निकाली जाएं यह तो बिदअत व गुमराही है, दूसरे वह अच्छी बात कि एह्दास (नई) की जाए और उसमें इन चीज़ों का खिलाफ न हो तो वह बुरी नहीं।

इमाम अल्लामा इब्ने हजर असकलानी 'फ़तह अल-बारी' शरह सहीह बुखारी में फरमाते हैं: [अरबी पाठ]: यदि बिदअत ऐसी चीज़ के अंतर्गत आती है जिसकी अच्छाई शरीयत से सिद्ध है, तो वह अच्छी है। और यदि वह ऐसी चीज़ के अंतर्गत आती है जिसकी बुराई शरीयत से सिद्ध है, तो वह बुरी है। और जो दोनों में से किसी के अंतर्गत न आए, तो वह मुबाह (अनुमेय) की श्रेणी से है। [3] [उर्दू पाठ]: बिदअत अगर किसी ऐसी चीज़ के नीचे दाखिल हो जिसकी खूबी शरह से साबित है तो वह अच्छी बात है और अगर किसी ऐसी चीज़ के नीचे दाखिल हो जिसकी बुराई शरह से साबित है तो वह बुरी है और जो दोनों में से किसी के नीचे दाखिल न हो तो वह किस्म मुबाह से है।

इसी तरह सैकड़ों अकाबिर (बड़े विद्वानों) ने तसरीह (स्पष्टता) फरमाई। अब मजलिस व कयाम वगैरा उमूर मुतनाज़ा फीहा (विवादित मामलों) की निस्बत तुम्हारा यह कहना कि ज़माना सहाबा व ताबिईन में न थे लिहाज़ा ममनूअ (वर्जित) हैं महज़ बातिल हो गया, हाँ उस वक्त ममनूअ हो सकते हैं जब तुम काफी सुबूत दो कि खास इन अफआल (कार्यों) में शरअन कोई बुराई है वरना अगर...

1. कीमिया-ए-सआदत, रुकन दोयम, असल हशतम, बाब दोयम, इंतेशातात गंजीना ईरान, पृष्ठ 88-89।
2. अल-कौल अल-मुफीद लिश-शौकानी, बाब इब्ताल अल-तक़लीद 1/78।
3. फ़तह अल-बारी, किताब अत-तरावीह, बाब फ़ज़्ल मन क़ाम रमज़ान, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 5/156-157।

این ہمہ گرچہ بدعت ست و از صحابہ و تابعین نقل نہ کردہ اند لیکن نہ ہرچہ بدعت بود نہ شاید کہ بسیاری بدعت نیکو باشد پس بدعت مذموم آن بود کہ بر مخالفت سنت بود1۔ یہ سب امور اگر چہ نو پیدا ہیں اور صحابہ و تابعین رضی اللہ تعالٰی عنہم سے منقول نہیں ہیں مگر ایسا بھی نہیں، ہر نئی بات نا جائز ہو کیونکہ بہت ساری نئی باتیں اچھی ہیں، چنانچہ مذموم بدعت وہ ہوگی جو سنت رسول کے مخالف ہو۔(ت)

امام بیہقی وغیرہ علماء حضرت امام شافعی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کرتے ہیں: المحدثات من الامور ضربان احدہما احدث مما یخالف کتابًا اوسنّۃً اواثراً اواجماعًا فہذہ البدعۃ ضالّۃ والثانی ما احدث من الخیر ولا خلاف فیہ لواحد من ہذہ وھی غیر مذمومۃ_2 نو پیدا باتیں دو قسم کی ہیں، ایک وہ ہیں کہ قرآن یا احادیث یا آثار اجماع کے خلاف نکالی جائیں یہ تو بدعت و گمراہی ہے، دوسرے وہ اچھی بات کہ احداث کی جائے اور اس میں ان چیزوں کا خلاف نہ ہو تو وہ بری نہیں۔

امام علامہ ابن حجر عسقلانی فتح الباری شرح صحیح بخاری میں فرماتے ہیں: والبدعۃ ان کانت مماتندرج تحت مستحسن في الشرع فهي حسنة وان كانت مما تندرج تحت مستقبح في الشرع فهي مستقبحة والافهي من قسم المباح_3 بدعت اگر کسی ایسی چیز کے نیچے داخل ہو جس کی خوبی شرع سے ثابت ہے تو وہ اچھی بات ہے اور اگر کسی ایسی چیز کے نیچے داخل ہو جس کی برائی شرع سے ثابت ہے تو وہ بری ہے اور جو دونوں میں سے کسی کے نیچے داخل نہ ہو تو وہ قسم مباح سے ہے۔

اسی طرح صدہا اکابر نے تصریح فرمائی۔ اب مجلس و قیام و غیر ہما امور متنازع فیہا کی نسبت تمہارا یہ کہنا کہ زمانہ صحابہ و تابعین میں نہ تھے لہذا ممنوع ہیں محض باطل ہو گیا، ہاں اس وقت ممنوع ہوسکتے ہیں جب تم کافی ثبوت دو کہ خاص ان افعال میں شرعاً کوئی برائی ہے ورنہ اگر

---

1. کیمیائے سعادت رکن دوم اصل ہشتم باب دوم انتشارات گنجینہ ایران ص ۸۸-۸۹
2. القول المفید للشوکانی باب ابطال التقلید ۱/ ۷۸
3. فتح الباری کتاب التراویح باب فضل من قام رمضان مصطفی البابی مصر ۵/ ۱۵۶-۱۵۷

If they fall under something commendable, then they are praised. And even if, hypothetically, they do not fall under anything, they would still be praised as permissible acts, for an act done with a good intention becomes commendable according to Sharia, as stated in Al-Bahr al-Ra'iq and others. (As it is in Al-Bahr al-Ra'iq etc. - T). Thus, it is clearly proven how foolish and ignorant it was to demand a precedent for these actions from the time of the Companions, the Successors, and the Successors of the Successors. And all praise is for Allah Almighty. (T)

Point 5: A very authentic Hadith quoted by these gentlemen:

"The best of generations is my generation, then those who follow them, then those who follow them." - 1 "The best generation is mine, then those who follow them, then those who follow them." (T).

In this, by the grace of Allah, there isn't even a scent of what they intend. In the Hadith, it is only stated that my era is the best, then the second, then the third. After that, lying, treachery, indulgence, and a desire to give testimony whether wanted or not would become prevalent among people. How does this prove that whatever happens after those times, even if it falls under a Sharia principle or a general absolute command, would be considered heinous and blameworthy? Let the one who claims this proof explain which word of the Hadith means this. O dear friend! It is self-evidently false that there was absolutely no evil in the time of the Companions and Successors, nor was there absolutely no good after them. Yes, there is no doubt that most of the predecessors (Salaf) were God-fearing, pious, and abstinent. Later, trials and tribulations spread. But among whom? Among those who lacked knowledge and love for the elders. Otherwise, the scholars of religion in every class and every era have been a source and gathering of goodness. However, what happened was that in those times, knowledge was abundant and few were ignorant, and those who were ignorant were obedient to the scholars. Therefore, evil and corruption had little entry, for the firm religion is attached to the hem of knowledge. Afterwards, knowledge decreased, ignorance flourished, and the ignorant adopted rebellion and self-will. Consequently, fitnas (trials) arose. Now, look at this: for hundreds of years, religious scholars have been calling the 'majlis-e-qiyam' (standing in gathering) recommended and commendable. You do not accept their ruling. It is these disobediences that have turned this era into an era of evil. So, all these condemnations are directed towards the ignorant of the later times.

1 Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Testimonies, Amin Company Delhi 2/54 Note 5: Meaning of the Hadith 'The best of generations is my generation'.

फतावा रज़विया जिल्द 26

यदि वे किसी सराहनीय कार्य के अंतर्गत आते हैं, तो वे प्रशंसनीय हैं। और यदि मान लिया जाए कि वे किसी के अंतर्गत नहीं आते, तो वे जायज़ (मुबाह) होकर प्रशंसनीय ठहरेंगे, क्योंकि अच्छी नीयत से किया गया जायज़ कार्य शरीयत के अनुसार प्रशंसनीय होता है, जैसा कि अल-बहर अर-राइक आदि में है। (जैसा कि बहर-उर-रैक वगैरह में है। - त) तो यह स्पष्ट रूप से सिद्ध हो गया कि इन कार्यों का प्रमाण सहाबा, ताबेईन और तबा-ताबेईन के युग से मांगना कितनी बड़ी नादानी और अज्ञानता थी। और सभी प्रशंसा अल्लाह तआला के लिए है। (त)

नुकता 5: इन हज़रात की एक बहुत ही प्रामाणिक हदीस:

"खैरुल कुरुन क़र्नी सुम्मल्लज़ीना यलूनहुम सुम्मल्लज़ीना यलूनहुम" - 1 "सबसे बेहतर मेरा ज़माना है, फिर उनके बाद वालों का, फिर उनके बाद वालों का।" (त) है।

इसमें अल्लाह की कृपा से उनके मतलब की बू तक नहीं है। हदीस में तो केवल इतना ही फ़रमाया गया है कि मेरा ज़माना सबसे बेहतर है, फिर दूसरा, फिर तीसरा। उसके बाद झूठ, खयानत, ऐशो-आराम और चाहे-अनचाहे गवाही देने का शौक लोगों में आम हो जाएगा। इससे यह कब साबित हुआ कि उन ज़मानों के बाद जो कुछ भी नया होगा, भले ही वह किसी शरई सिद्धांत या सामान्य पूर्ण आदेश के तहत आता हो, घृणित और निंदनीय माना जाएगा? जो इसके प्रमाण का दावा करता है, वह बताए कि हदीस के किस शब्द का यह अर्थ है। ऐ अज़ीज़! यह तो प्रत्यक्ष रूप से गलत है कि सहाबा और ताबेईन के ज़माने में बुराई बिल्कुल नहीं थी और उनके बाद भलाई बिल्कुल नहीं रही। हाँ, इसमें कोई संदेह नहीं कि पूर्वजों (सलफ़) में अधिकांश लोग अल्लाह से डरने वाले, परहेज़गार और मुत्तकी थे। बाद में फ़ितने और फ़साद फैलते गए। लेकिन किन लोगों में? उन लोगों में जिन्हें बड़ों के ज्ञान और प्रेम का सौभाग्य प्राप्त नहीं था। अन्यथा, धर्म के विद्वान (उलेमा) हर वर्ग और हर ज़माने में भलाई का स्रोत और संगम रहे हैं। लेकिन हुआ यह कि उन ज़मानों में ज्ञान प्रचुर मात्रा में था, अज्ञानी कम थे, और जो अज्ञानी थे वे उलेमा के आज्ञाकारी थे। इसलिए बुराई और फ़साद को कम जगह मिली क्योंकि मज़बूत दीन इल्म के दामन से जुड़ा है। उसके बाद इल्म कम होता गया, अज्ञानता पनपी, और अज्ञानियों ने सरकशी और मनमानी अपनाई। परिणामतः फ़ितनों ने सिर उठाया। अब यहीं देख लीजिए कि सैकड़ों वर्षों से उलेमा-ए-दीन 'मज्लिस-ए-क़ियाम' को मुस्तहब (पसंदीदा) और सराहनीय कहते आ रहे हैं। आप लोग उनका आदेश नहीं मानते। इन्हीं नाफ़रमानियों ने इस ज़माने को बुराई

का ज़माना बना दिया। तो ये जितनी भी निंदाएं हैं, वे बाद के ज़माने के अज्ञानियों की ओर इशारा करती हैं।

1 जामी अल-तिर्मिज़ी, गवाहियों के अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली 2/54 नुकता 5: हदीस 'खैरुल कुरुन क़र्नी' का अर्थ।

पेज 534 का 613

کسی مستحسن کے نیچے داخل ہیں تو محمود، اور بالفرض کسی کے نیچے داخل نہ ہوئے تو مباح ہو کر محمود ٹھہریں گے کہ جو مباح بہ نیت نیک کیا جائے شرعاً محمود ہوتا ہے کما فی البحر الرائق وغیرہ (جیسا کہ بحرالرائق وغیرہ میں ہے۔ ت) کیوں کیسے کھلے طور پر ثابت ہوا کہ ان افعال کی سند زمانہ صحابہ و تابعین و تبع تابعین سے مانگنا کس قدر نادانی و جہالت تھا والحمدللہ (اور سب تعریفیں اللہ تعالی کے لئے ہیں۔ ت)

نکتہ ۵ ف: بڑی مستند ان حضرات کی حدیث:

خیرالقرون قرنی ثم الذین یلونھم ثم الذین یلونھم-1 سب سے بہتر میرا زمانہ ہے پھر اس کے بعد والوں کا پھر ان کے بعد والوں کا۔ (ت) ہے۔

اس میں بحمداللہ ان کے مطلب کی بو بھی نہیں، حدیث میں تو صرف اس قدر ارشاد ہوا کہ میرا زمانہ سب سے بہتر ہے پھر دوسرا پھر تیسرا، اس کے بعد جھوٹ اور خیانت اور تن پروری اور خواہی نخواہی گواہی دینے کا شوق لوگوں میں شائع ہو جائے گا، اس سے یہ کب ثابت ہوا کہ ان زمانوں کے بعد جو کچھ حادث ہوگا اگرچہ کسی اصل شرعی یا عام مطلق مامور بہ کے تحت میں داخل ہو شنیع و مذموم ٹھہرے گا، جو اس کے ثبوت کا دعوٰی رکھتا ہو بیان کرے کہ حدیث کے کون سے لفظ کا یہ مطلب ہے۔ اے عزیز! یہ تو بالبداہتہ باطل کہ زمانہ صحابہ و تابعین میں شر مطلقاً نہ تھا نہ ان کے بعد خیر مطلقاً رہی، ہاں اس قدر میں شک نہیں کہ سلف میں اکثر لوگ خداترس متقی پرہیز گار تھے بعد کو فتنے فساد پھیلتے گئے، پھر یہ کن میں، یہ انہیں لوگوں میں جو علم و محبت اکابر سے بہرہ نہیں رکھتے، ورنہ علمائے دین ہر طبقہ اور ہر زمانہ میں منبع و

مجمع خیر رہے ہیں مگر ہوا یہ کہ ان زمانوں میں علم بکثرت تھا کم لوگ جاہل رہتے تھے اور جو جاہل تھے وہ علماء کے فرمانبردار، اس لئے شر و فساد کو کم دخل ملتا کہ دین متین دامنِ علم سے وابستہ ہے اس کے بعد علم کم ہوتا گیا، جہل نے فروغ پایا، جاہلوں نے سرکشی و خود سری اختیار کی، لاجرم فتنوں نے سر اٹھایا، اب یہ یہیں نہ دیکھ لیجئے کہ صدہا سال سے علمائے دین مجلسِ قیام کو مستحب و مستحسن کہتے چلے آتے ہیں تم لوگ ان کا حکم نہیں مانتے، انہیں سرتابیوں نے اس زمانے کو زمانہ شر بنا دیا۔ تو یہ جس قدر مذمتیں ہیں اس زمانہ مابعد کے جہال کی طرف راجع

1 جامع الترمذی ابواب الشہادات امین کمپنی دہلی ۲/ ۵۴ ف: نکتہ ۵: حدیث خیرالقرون قرنی کا مطلب

Fatawa Razawiyya - Volume 26

Who argues from them? It is not our belief that whatever ignorant people of an era invent of their own accord should be considered absolutely praiseworthy. The discourse of the scholars is that whatever matter the elders of the Ummah consider desirable and commendable is undoubtedly so, regardless of when it occurs, for the scholars of religion are never sources or manifestations of evil. And all praise is due to Allah, the Lord of all worlds (And all praise is for Allah Almighty who is the sustainer of all the worlds. T). Note 6 F: If the praise of an era and the mention of decline after it in the Hadiths were to imply that the innovations of that era are good and the subsequent ones are evil, then one would have to refrain even from most of the Companions and the Successors (Tabi'in).

Arabic Text

Al-Hakim narrated and authenticated from Anas (may Allah be pleased with him), who said: The Banu Mustaliq sent me to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). They said, 'Ask the Messenger of Allah for us: to whom should we give our charities after you?' He said, 'To Abu Bakr.' They asked, 'What if something happens to Abu Bakr?' He said, 'To Umar.' They asked, 'What if something happens to Umar?' He said, 'To Uthman.' They asked, 'What if something happens to Uthman?' He replied, 'If something happens to Uthman, then woe to you, ruin forever,' summarized.

Urdu Translation

Imam Hakim narrated and authenticated that Hazrat Anas (may Allah be pleased with him) says: The Banu Mustaliq sent me to the court of the Master of both Worlds (peace and blessings of Allah be upon him) so that I may ask: To whom should we give the Zakat of our wealth after you? He said, 'To Abu Bakr.' I submitted: 'What if some incident happens to Abu Bakr (i.e., his passing)?' He said, 'To Umar.' I submitted: 'What if some incident happens to Umar?' He said, 'To Uthman.' I submitted: 'What if some incident shows its face to Uthman?' He said, 'If Uthman's incident also occurs, then there is ruin for you, always then ruin,' summarized.

Arabic Text	Urdu Translation
And Abu Nu’aym narrated in 'Al-Hilya' and Al-Tabarani from Sahl bin Abi Hathma (may Allah be pleased with him) in a long Hadith that he (PBUH) said: 'When the time of Abu Bakr comes to an end, and the time of Umar, and the time of Uthman, then if...'	(Abu Nuaym narrated in Al-Hilya and Tabarani from Sahl bin Abi Hathma (may Allah be pleased with him) in a long Hadith. T) The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: When Abu Bakr, Umar, and Uthman pass away, then if it is possible for you to die...

[1] Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab Ma’rifat al-Sahaba, Command of the Prophet (PBUH) to Abu Bakr to lead people in prayer, Dar al-Fikr, Beirut, 3/77. F: Note 6: A different discussion on the Hadith of the 'Best Generations'.

इनसे कौन दलील लेता है? हमारा यह अक़ीदा नहीं है कि किसी ज़माने के जाहिल जो बात चाहें अपनी तरफ़ से निकाल लें तो वह मुतलक़न (पूरी तरह) पसन्दीदा हो जाएगी। उलमा का कलाम यह है कि जिस काम को उम्मत के बुज़ुर्ग मुस्तहब और मुस्तहसन (अच्छा) समझें, वह यक़ीनन मुस्तहब और मुस्तहसन है, चाहे वह कभी भी हो, क्योंकि दीन के उलमा किसी भी समय बुराई का स्रोत और ज़रिया नहीं होते। और सब तारीफें अल्लाह रब्बुल आलमीन के लिए हैं (तर्जमा: और तमाम तारीफें अल्लाह तआला के लिए हैं जो तमाम जहानों का पालनहार है - त)। नुक्ता 6 फ़: अगर किसी ज़माने की तारीफ़ और उसके बाद के ज़माने के नुक्सान का हदीसों में ज़िक्र होना इस बात को लाज़मी क़रार दे कि उस ज़माने की नई बातें (मुहद्दिसात) अच्छी ठहरें और बाद वाली बुरी, तो फिर अक्सर सहाबा और ताबईन से भी हाथ उठाना पड़ेगा।

अरबी इबारत

इमाम हाकिम ने हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत और तस्दीक़ की कि उन्होंने कहा: मुझे बनी मुस्तलिक़ ने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरफ़ भेजा और कहा, हमारे लिए अल्लाह के रसूल से पूछें कि आपके बाद हम अपनी ज़कात किसे दें? फ़रमाया: अबू बक्र को। उन्होंने कहा: अगर अबू बक्र को कुछ हो जाए (यानी वफ़ात हो जाए)? फ़रमाया: उमर को। उन्होंने कहा: अगर उमर को कुछ हो जाए? फ़रमाया: उस्मान को। उन्होंने कहा: अगर उस्मान को कुछ हो जाए? फ़रमाया: अगर उस्मान की भी वफ़ात हो जाए तो तुम्हारे लिए हमेशा के लिए तबाही और बर्बादी है (संक्षेप में)।

और अबू नुऐम ने 'हिलया' में और तबरानी ने सहल बिन अबी हश्मा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक

उर्दू तर्जुमा

इमाम हाकिम ने रिवायत और तस्दीक़ की कि हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं: मुझे बनी मुस्तलिक़ ने हुज़ूर सरवरे दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में भेजा कि हुज़ूर से पूछूं कि आपके बाद हम अपने मालों की ज़कात किसे दें? फ़रमाया: अबू बक्र को। अर्ज़ किया: अगर अबू बक्र को कोई हादिसा पेश आए? फ़रमाया: उमर को। अर्ज़ किया: अगर उमर को कोई हादिसा पेश आए? फ़रमाया: उस्मान को। अर्ज़ किया: अगर उस्मान को कोई हादिसा मुँह दिखाए? फ़रमाया: अगर उस्मान का भी वाक़िआ (वफ़ात) हो जाए तो, फ़रमाया: तुम्हारे लिए खराबी हो, हमेशा फिर खराबी है (संक्षेप में)।

(अबू नुऐम ने 'हिलया' में और तबरानी ने सहल बिन अबी हश्मा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक लंबी

अरबी इबारत	उर्दू तर्जुमा
लंबी हदीस में रिवायत किया कि हुज़ूर (सल्ल.) ने फ़रमाया: जब अबू बक्र का वक़्त पूरा हो जाए और उमर का और उस्मान का, तो फिर...	हदीस में रिवायत किया। त) हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: जब इंतक़ाल करें अबू बक्र, उमर और उस्मान तो अगर तुझसे हो सके कि मर जाए...

[1] अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मारिफतुल सहाबा, हुज़ूर (सल्ल.) का हज़रत अबू बक्र को नमाज़ की इमामत का हुक्म देना, दारुल फिक्र, बैरूत 3/77। फ़: नुक्ता 6: हदीस 'खैरुल क़ुरून' (बेहतरीन ज़माने) की दूसरी तरह से बहस।

ہیں ان سے کون استدلال کرتا ہے، نہ ہمارا عقیدہ کہ جس زمانہ کے جاہل جو بات چاہیں اپنی طرف سے نکال لیں وہ مطلقاً محمود ہو جائے گی۔ کلام علماء میں ہے کہ جس امر کو یہ اکابر امت مستحب و مستحسن جانیں وہ بے شک مستحب و مستحسن ہے چاہے کبھی واقع ہو کہ علمائے دین کسی وقت میں مصدر و مظہر شر نہیں ہوتے ، والحمد للہ رب العلمین (اور سب تعریفیں اللہ تعالٰی کے لئے ہیں جو تمام جہانوں کا پروردگار ہے۔ت) نکتہ ۶ ف: اگر کسی زمانے کی تعریف اور اس کے مابعد کا نقصان احادیث میں مذکور ہونا اسی کو مستلزم ہو کہ اس زمانہ کے محدثات خیر ٹھہریں اور مابعد کے شر تو اکثر صحابہ و تابعین سے بھی ہاتھ اٹھار کھئے۔

متنِ عربی	**اردو ترجمہ**
اخرج الحاکم وصححه عن انس رضی الله تعالٰی عنہ قال بعثنی بنو المصطلق الی رسول الله صلی الله تعالٰی علیہ وسلم فقالوا سل لنا رسول الله صلی الله تعالٰی علیہ وسلم الی من ندفع صدقاتنا بعدك، فقال الی ابی بکر قال فان حدث بابي بکر حدث فالی من، فقال الی عمر قالوا فان حدث بعمر حدث، فقال الی عثمان قالوا فان حدث بعثمان حدث فقال ان حدث بعثمان حدث فتبالکم الدهرتباً اه ملخصاً۔	امام حاکم نے تخریج و تصحیح فرمائی کہ حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں مجھے بنی مصطلق نے حضور سرور دو عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی خدمت اقدس میں بھیجا کہ حضور سے پوچھوں حضور کے بعد ہم اپنے اموال کی زکوٰۃ کسے دیں، فرمایا ابوبکر کو، عرض کی اگر ابوبکر کو کوئی حادثہ پیش آئے، فرمایا عمر کو۔ عرض کی اگر عمر کو کوئی حادثہ پیش آئے، فرمایا عثمان کو۔ عرض کی اگر عثمان کو کوئی حادثہ منہ دکھائے فرمایا اگر عثمان کا بھی

متنِ عربی	اردو ترجمہ
	واقعہ ہو تو ، فرمایا خرابی ہو تمہارے لئے ہمیشہ پھر خرابی ہے اہ ملخصاً۔
واخرج ابو نعيم في الحلية والطبراني عن سهل بن ابي حثمة رضي الله تعالى عنه في حديث طويل قال صلى الله تعالى عليه وسلم اذا اتى على ابي بكر اجله وعمر اجله وعثمان اجله فان	(ابو نعیم نے حلیہ میں اور طبرانی نے سہل بن ابی حثمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ایک طویل حدیث میں تخریج فرمائی۔ت) حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: جب انتقال کریں ابوبکر و عمر و عثمان تو اگر تجھ سے ہو سکے کہ مر جائے

[1] المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ امر النبی صلی اللہ علیہ وسلم لابی بکر بامامۃ الناس فی الصلوۃ دار الفکر بیروت ۳ / ۷۷ ف: نکتہ ۶: حدیث خیر القرون کی دوسری طرح سے بحث۔

Fatawa Ridawiyya, Volume 26

- If you are able to die, then die. (1)
- Al-Tabarani narrated in 'Al-Kabir' from 'Ismah bin Malik (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Woe to you! When Umar dies, if you are able to die, then die." (2) Imam Jalaluddin [Suyuti] declared it 'Hasan' (fair), and there is a story in this Hadith.
- ...then you should die. (Tabarani extracted in Al-Kabir from 'Ismah bin Malik (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Woe to you, when Umar dies, if you can die, then die." (Imam Jalaluddin al-Suyuti (Allah's mercy be upon him) has declared it Hasan, and there is a narrative within this Hadith. - T)

Now, according to your approach, the blessed era of the three Caliphs (may Allah be pleased with them), or even just the era of the Shaykhayn (Abu Bakr and Umar, may Allah be pleased with them), should be considered 'Khair' (the best/good). Then whatever happened later, even though it was the essence of the true Rightly Guided Caliphate of our master and lord, the Leader of the Believers Ali al-Murtaza (may Allah honor his face), would—God forbid—be declared evil, foul, blameworthy, and a misguided innovation. May Allah protect us from such a bad understanding. And the irony is that you cannot even present the Hadith of 'Khair al-Qurun' (the best of generations) against these Hadiths, because the grandfather, teacher of the grandfather, and spiritual guide of your great Imam, Maulvi Ismail Dehlvi, namely Shah Waliullah Dehlvi, after considering these Hadiths and their likes, has explained an entirely different meaning for the Hadith 'Khair al-Qurun'. See what he has stated in 'Izalat al-Khafa'. After mentioning the Hadith 'Khair al-Qurun', he writes:

- The basis of this reasoning is on a correct interpretation to which most Hadiths bear witness: that the first 'Qarn' (era/generation) is from the time of the Prophet's Hijrah (peace and blessings of Allah be upon him) until the time of his passing. And the second 'Qarn' is from the beginning of the Caliphate of Hadrat Siddiq until the passing of Hadrat Faruq (may Allah be pleased with them both). And the third 'Qarn' is the 'Qarn' of Hadrat Uthman (may Allah be pleased with him)...
- The basis of this argument is a correct justification which is supported by most Hadiths: that the first generation is from the time of the Migration (Hijrah) of

the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) until the time of his passing. The second generation is from the beginning of the Caliphate of Hadrat Siddiq Akbar (may Allah be pleased with him) until the passing of Faruq al-A'zam (may Allah be pleased with him). And the third generation is of our Master...

- Izalat al-Khafa, with reference to Sahl bin Abi Hathmah, Chapter Five, First Objective, Suhail Academy Lahore, 1/122.
- Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 874, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 17/181. Page 536 of 613

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

- अगर तुम मर सको, तो मर जाओ। (1)
- अल-तबरानी ने 'अल-कबीर' में इस्मत बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "अफ़सोस तुम पर! जब उमर का इंतिक़ाल हो जाए, तो अगर तुम मर सको, तो मर जाओ।" (2) इमाम जलालुद्दीन [सुयूती] ने इसे 'हसन' (उत्तम) करार दिया है, और इस हदीस में एक वाक़या है।
- ...तो मर जाना। (तबरानी ने कबीर में इस्मत बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से तख़रीज की, फ़रमाया:) रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "तुझ पर अफ़सोस, जब उमर मर जाएं तो अगर मर सके तो मर जाना।" (इमाम जलालुद्दीन सुयूती अलैहिर्रहमा ने इसे हसन करार दिया, और इस हदीस में एक क़िस्सा है। - त)

अब तुम्हारे तरीक़े के मुताबिक़ चाहिए कि खुलफ़ा-ए-सलासा (तीनों ख़लीफ़ाओं) रज़ियल्लाहु अन्हुम का मुबारक ज़माना, बल्कि सिर्फ़ शैख़ैन (अबू बक्र और उमर) रज़ियल्लाहु अन्हुमा तक का ज़माना 'ख़ैर' (बेहतर) रहे। फिर जो कुछ बाद में पेश आया, चाहे वह ऐन ख़िलाफ़ते हक़्क़ा राशिदा सैय्यदना व मौलाना अमीरुल मोमिनीन अली अल-मुर्तज़ा करमल्लाहु वजहहू में हो, वह मआज़ल्लाह (अल्लाह की पनाह) सब बुरा, क़बीह, मज़मूम और बिदअते ज़लालत (गुमराहकुन नवाचार) क़रार पाए। अल्लाह ऐसी बुरी समझ से अपनी पनाह में रखे। और मज़ा ये है कि इन अहादीस के मुक़ाबले में हदीस 'ख़ैरुल क़ुरून' (बेहतरीन सदियां) भी नहीं ला सकते क्योंकि तुम्हारे इमाम अकबर मौलवी इस्माईल देहलवी साहब के दादा और दादा उस्ताद और पर-दादा पीर शाह वलीउल्लाह साहब देहलवी ने इन अहादीस और इनके मिसालों पर नज़र करके हदीस 'ख़ैरुल क़ुरून' के मानी ही कुछ और बता दिए हैं। देखिए 'इज़ालतुल ख़फ़ा' में क्या कुछ फ़रमाया है। हदीस 'ख़ैरुल क़ुरून' का ज़िक्र करके लिखते हैं:

- इस इस्तदलाल (तर्क) की बुनियाद एक सही तौजीह (व्याख्या) पर है जिस पर अक्सर अहादीस गवाह हैं: कि पहली सदी (क़र्न) हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की हिजरत के ज़माने से आपकी वफ़ात के ज़माने तक है। और दूसरी सदी हज़रत सिद्दीक़ की ख़िलाफ़त की इब्तिदा से हज़रत फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की वफ़ात तक है। और तीसरी सदी हज़रत उस्मान (रज़ियल्लाहु अन्हु) की सदी है...

- इस इस्तदलाल की बुनियाद एक सही तौजीह पर है जिस पर अक्सर अहादीस शाहिद हैं वह यह है कि क़र्न-ए-अव्वल (पहली सदी) हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की हिजरत के ज़माने से आपकी वफ़ात के ज़माने तक है। और क़र्न-ए-सानी (दूसरी सदी) हज़रत सिद्दीक़ अकबर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की इब्तिदा-ए-ख़िलाफ़त से वफ़ात-ए-फ़ारूक़-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु तक है, और क़र्न-ए-सालिस (तीसरी सदी) सैय्यदना...
- इज़ालतुल ख़फ़ा, बहवाला सहल बिन अबी हसमा, फ़स्ल पंचम, मक़सद अव्वल, सुहैल एकेडमी लाहौर, 1/122.
- अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 874, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया बेरुत, 17/181. पृष्ठ 536 / 613

استطعت ان تموت فمتّ ۔ ۱ اخرج الطبرانی فی الکبیر عن عصمة بن مالك رضی اللہ تعالٰی عنه قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم ویحک اذامات عمر فان استطعت ان تموت فمتّ ۲ ۔ حسنہ الامام جلال الدین وفی الحدیث قصة۔ تو مر جانا۔ (طبرانی نے کبیر میں عصمہ بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے تخریج فرمائی، فرمایا:) رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا تجھ پر افسوس جب عمر مر جائیں تو اگر مر سکے تو مر جانا۔ (امام جلال الدین سیوطی علیہ الرحمۃ نے اس کو حسن قرار دیا، اور اس حدیث میں ایک قصہ ہے۔ ت)

اب تمہارے طور پر چاہئے کہ زمانہ پاک حضرات خلفائے ثلاثہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم بلکہ صرف زمانہ شیخین رضی اللہ تعالیٰ عنہما تک خیر رہے، پھر جو کچھ حادث ہوا گرچہ عین خلافت حقہ راشدہ سیدنا و مولینا امیر المومنین علی المرتضیٰ کرم اللہ وجہہ میں وہ معاذ اللہ سب شر و فتیح و مذموم وبدعت ضلالت قرار پائے، خدا ایسی بری سمجھ سے اپنی پناہ میں رکھے، اور مزہ یہ ہے کہ ان احادیث کے مقابل حدیث خیر القرون بھی نہیں لا سکتے کہ تمہارے امام اکبر مولوی اسمعیل دہلوی صاحب کے دادا اور دادا استاد اور پر دادا پیر شاہ ولی اللہ صاحب دہلوی انہیں احادیث اور ان کے امثال پر نظر کر کے حدیث خیر القرون کے معنی ہی کچھ اور بتا گئے ہیں، دیکھئے ازالۃ الخفا میں کیا کچھ فرمایا ہے، حدیث خیر القرون ذکر کرکے لکھتے ہیں :

بنائے ایں استدلال بر توجیه صحیحی ست کہ اکثر احادیث شاہد آنست که قرن اول از زمانه هجرت آنحضرت ست صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم تازمانه وفات وی صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم وقرن ثانی از ابتدائے خلافت حضرت صدیق تاوفات حضرت فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہما و قرن ثالث قرن حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ اس استدلال کی بنیاد ایک صحیح توجیہ پر ہے جس پر اکثر احادیث

شاہد ہیں وہ یہ ہے کہ قرن اول حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ہجرت کے زمانے سے آپ کی وفات کے زمانے تک ہے، اور قرن ثانی حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی ابتدائے خلافت سے وفات فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ تک ہے، اور قرن ثالث سیدنا

۱ ازالۃ الخفا بحوالہ سہل بن ابی حثمہ فصل پنجم مقصد اول سہیل اکیڈمی لاہور ۱ / ۱۲۲ ۲ المعجم الکبیر حدیث ۸۷۴ المکتبۃ الفیصلیہ بیروت ۱۷ / ۱۸۱ صفحہ ۵۳۶ از ۶۱۳

[Persian Quote:] ...from him, and each Qarn (epoch/generation) was nearly twelve years. Linguistically, a Qarn refers to a group of people contemporary in age; subsequently, the term was applied to those contemporary in statehood and caliphate. When another caliph takes over, with different ministers, provincial governors, army commanders, soldiers, combatants, and subjects, the Qarn changes. (Ref 1)

[Urdu Translation/Explanation:] It refers to the era of the caliphate of Hazrat Usman Ghani (may Allah be pleased with him), and each Qarn is approximately twelve years. Linguistically, Qarn refers to a group of people close in age; then it began to be applied to a group associated in statehood and caliphate. When the caliph changes, and his ministers, governors, commanders, army, combatants, and citizens are different, then the Qarn changes. (T)

He writes elsewhere: [Persian Quote:] The first Qarn was the time of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) from the migration to his passing. The second Qarn was the era of the Shaikhain (Abu Bakr and Umar). The third Qarn was the era of Dhun-Noorayn (Usman). After that, differences emerged and tribulations appeared. (Ref 2)

[Urdu Translation/Explanation:] The first Qarn is the era from the migration of the Master of both worlds (peace and blessings of Allah be upon him) until his passing. The second Qarn is the era of the Shaikhain, i.e., Siddiq and Umar (may Allah be pleased with them both). The third Qarn is the era of our master Usman Dhun-Noorayn (may Allah be pleased with him). After that, differences arose and tribulations became manifest. (T)

In short, there is no doubt that this meaning is also clearly plausible in the Hadith, and given this plausibility, your argument certainly falls away—and all praise is due to Allah, Lord of the worlds.

Point 7: If praising an era in Hadith were to imply that its innovations are considered good, then observe this Hadith. Imam Tirmidhi narrated it with a fair (Hasan) chain from Hazrat Anas, and Imam Ahmad from Hazrat Ammar bin Yasir, and Ibn Hibban in his Sahih from Ammar bin Yasir and Salman Farsi (may Allah be pleased with them). Muhaqqiq Dehlvi, in Ash'atul Lam'aat (commentary on Mishkat), adjudged it

authentic due to its numerous chains of narration, that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic/Urdu Quote:] The likeness of my Ummah is like that of rain; it is not known [whether the beginning or the end is better]. My Ummah is like the rain, of which it is not known...

1. Izalat al-Khafa, Chapter Four, Suhail Academy Lahore 1/75
2. Izalat al-Khafa, Chapter Four, Suhail Academy Lahore 1/121 Note F: Point 7: Third response regarding the 'Hadith of the Qarn'.

[फारसी उद्धरण:] ...उनसे, और प्रत्येक 'क़र्न' (युग/पीढ़ी) लगभग बारह वर्ष का था। भाषाई रूप से, 'क़र्न' उन लोगों के समूह को संदर्भित करता है जो उम्र में समकालीन हों; बाद में, यह शब्द उन लोगों पर लागू होने लगा जो राज्य और खिलाफत में समकालीन हों। जब दूसरा खलीफा पद संभालता है, जिसके अलग मंत्री, प्रांतीय गवर्नर, सेनापति, सैनिक, योद्धा और प्रजा होती है, तो 'क़र्न' बदल जाता है। (संदर्भ 1)

[उर्दू अनुवाद/व्याख्या:] यह हज़रत उस्मान गनी (रज़ियल्लाहु अन्हु) के खिलाफत का काल है, और प्रत्येक 'क़र्न' लगभग बारह वर्ष का है। शब्दकोश में, 'क़र्न' उस कौम को कहते हैं जो उम्र में करीब-करीब हों, फिर इसका प्रयोग उस कौम पर होने लगा जो राज्य और खिलाफत में एक साथ हों। जब खलीफा दूसरा हो, उसके मंत्री और अमीर, सेनापति, सेना, योद्धा और नागरिक दूसरे हों, तो 'क़र्न' बदल जाता है। (त)

वह अन्यत्र लिखते हैं: [फारसी उद्धरण:] पहला 'क़र्न' हज़रत नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का समय था, हिजरत से वफ़ात तक। दूसरा 'क़र्न' शैखैन (अबू बक्र और उमर) का समय था। तीसरा 'क़र्न' ज़ुन-नूरैन (उस्मान) का समय था। उसके बाद मतभेद उभरे और फितने ज़ाहिर हुए। (संदर्भ 2)

[उर्दू अनुवाद/व्याख्या:] पहला 'क़र्न' सरकार-ए-दो-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हिजरत से विसाल (देहावसान) तक का समय है। दूसरा 'क़र्न' शैखैन यानी सिद्दीक़ और उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) का समय है। तीसरा 'क़र्न' सैय्यदना उस्मान ज़ुन-नूरैन (रज़ियल्लाहु अन्हु) का समय है। इसके बाद मतभेद पैदा हुए और फितने प्रकट हुए। (त)

संक्षेप में, इस बात में कोई संदेह नहीं है कि हदीस में यह अर्थ भी स्पष्ट रूप से संभव है, और इस संभावना के बाद आपका तर्क निश्चित रूप से समाप्त हो जाता है - और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो सारे जहाँ का रब है।

नुक्ता 7: यदि हदीस में किसी युग की प्रशंसा आने का अर्थ यह हो कि उसमें पैदा होने वाली नई बातें (बिदअत) श्रेष्ठ मानी जाएँ तो बिस्मिल्लाह, वह हदीस देखें जिसे इमाम तिर्मिज़ी ने हसन सनद के साथ हज़रत अनस से, और इमाम अहमद ने हज़रत अम्मार बिन यासिर से, और इब्न हिब्बान ने अपनी सहीह में अम्मार बिन यासिर और सलमान फ़ारसी (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया है।

मुहक्क़िक़ देहलवी ने 'अशअतुल लम्आत' (मिशकात की व्याख्या) में इसके अनेक सूत्रों के कारण इसकी प्रामाणिकता का निर्णय दिया कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी/उर्दू उद्धरण:] मेरी उम्मत की मिसाल बारिश की तरह है, जिसके बारे में नहीं पता [कि उसका आदि बेहतर है या अंत]... मेरी उम्मत की मिसाल ऐसी है जैसे बारिश कि...

1. इज़ालतुल खफ़ा, चौथा अध्याय, सुहैल अकादमी लाहौर 1/75
2. इज़ालतुल खफ़ा, चौथा अध्याय, सुहैल अकादमी लाहौर 1/121 नोट फ: नुक्ता 7: 'क़र्न' की हदीस का तीसरा उत्तर।

पृष्ठ 537 / 613

عنہ و ہر قرنے قریب بہ دوازدہ سال بودہ است قرن در لغت قومِ متقارنین فی السن بعد ازاں قومی را کہ در ریاست وخلافت مقترن باشند قرن گفتہ شد چون خلیفہ دیگر باشند و وزرائے حضور دیگر وامرائے امصار دیگر ورؤسائے جیوش دیگر وسپاہاں دیگر و حربیان دیگر و میان دیگر تفاوتِ قرون بہم می رسد-1

حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا زمانہ خلافت ہے اور ہر قرن تقریباً بارہ سال کا ہے۔ قرن لغت میں اس قوم کو کہتے ہیں جو عمر میں قریب قریب ہوں، پھر اس کا اطلاق اس قوم پر ہونے لگا جو ریاست و خلافت میں مقترن ہو۔ جب خلیفہ دوسرا ہو، اس کے وزراء وامراء، سپہ سالار، فوج، حربی اور ذمی دوسرے ہوں تو قرن بدل جاتا ہے۔ (ت)

دوسری جگہ لکھتے ہیں : قرن اول زمانِ آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بود از ہجرت تا وفات وقرن ثانی زمانِ شیخین وقرن ثالث زمانِ ذی النورین بعد ازاں اختلافہا پدید آمد و فتنہا ظاہر گردیدند -2

قرن اول سرکار دوعالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ہجرت سے وصال تک کا زمانہ ہے اور قرنِ ثانی شیخین یعنی صدیق وعمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کا زمانہ ہے اور قرنِ ثالث سیدنا عثمان ذوالنورین رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا زمانہ ہے اس کے بعد اختلافات نمودار ہوئے اور فتنے ظاہر ہوئے۔ (ت)

بالجملہ اس قدر میں تو شک نہیں کہ یہ معنی بھی حدیث میں صاف محتمل اور بعد احتمال کے تمہارا استدلال یقیناً ساقط - والحمد للہ رب العالمین۔

نکتہ ۷ ف: اگر کسی زمانہ کی تعریف حدیث میں آنا اسی کا موجب ہو کہ اس کے محدثات خیر قرار پائیں تو بسم اللہ وہ حدیث ملاحظہ ہو کہ امام ترمذی نے بسند حسن حضرت انس اور امام احمد نے حضرت عمار بن یاسر اور ابن حبان نے اپنی صحیح میں عمار بن یاسر و سلمان فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے روایت کی اور محقق دہلوی نے اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ میں بنظرِ کثرتِ طرق اس کی صحت پر حکم دیا کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

مثل امتی مثل المطر لا یدری میری امت کی کہادت ایسی ہے جیسے مینہ کہ

1 ازالۃ الخفاء فصل چہارم سہیل اکیڈمی لاہور ۱ / ۷۵ 2 ازالۃ الخفاء فصل چہارم سہیل اکیڈمی لاہور ۱ / ۱۲۱ ف: نکتہ ۷: حدیث قرن کا تیسرا جواب۔

Is its beginning better or its end? 1

One cannot say whether its first part is better or its last.

Sheikh Muhaqqiq writes in the commentary:

"It is an allusion to the goodness of the whole Ummah, just as rain is entirely good and beneficial." 2

This is an indication that the entire Ummah is good, just as all rain is beneficial and advantageous. (T)

Imam Muslim narrates in his Sahih from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him):

"A group of my Ummah will always remain established upon the command of Allah. Those who forsake them or oppose them will not harm them until the command of Allah comes while they are dominant over the people." 3

A group of my Ummah will always remain firm on the command of God; whoever abandons them or opposes them will not be able to harm them, until God's promise arrives while they are dominant over the people.

Shah Waliullah writes in Izalat-ul-Khafa:

"Do not think that in times of evil all people are evil and that Divine favors in the refinement of souls have become ineffective; rather, there are strange secrets here. (Verse) You have stated all the faults of wine; state its virtues as well. Do not deny wisdom just to please a few commoners. In every era, He has made a group a descent point for lights and blessings." 4

Do not think that all the people of bad times are evil and that Divine favors prove useless in refining their souls; rather, there are strange secrets in this place. You have described all the faults of wine, describe some of its goodness too. Do not completely deny wisdom to comfort the heart of a commoner. Divine power in every age makes a group of God's servants a center for lights and blessings. (T)

1. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Parables, 2/110 and Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas, Beirut, 3/123.
2. Ash'at al-Lam'at, Book of Virtues, Chapter on the Reward of this Ummah, Maktaba Nooria Rizvia, Sukkur, 4/537.

3. Sahih Muslim, Book of Leadership, Chapter on the saying of the Prophet (peace be upon him) 'A group of my Ummah will always...', Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/133.
4. Izalat al-Khafa, Fifth Section, Warnings, Supplement to the above purpose, Suhail Academy, Lahore, 1/145.

क्या उसका पहला हिस्सा बेहतर है या आख़िरी? 1

शेख मोहक़्क़िक शरह में लिखते हैं:

"किनाया अस्त अज़ बोदन हमा उम्मत खैर चुनांचे मटर हमा खैर व नाफे अस्त।" 2

नहीं कह सकते कि इसका अगला बेहतर है या पिछला।

यह पूरी उम्मत के नेक होने की तरफ़ इशारा है जैसे बारिश पूरी की पूरी भलाई और फ़ायदेमंद होती है। (त)

इमाम मुस्लिम अपनी सहीह में हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत करते हैं:

"ला तज़ालु ताइफ़तुन मिन उम्मती काइमतुम ब-अम्रिल्लाहि ला यज़ुर्रुहुम मन ख़ज़लहुम औ ख़ा-लफ़हुम हत्ता याती अम्रुल्लाहि वहुम ज़ाहिरूना अलन्-नास।" 3

मेरी उम्मत का एक गिरोह हमेशा खुदा के हुक्म पर कायम रहेगा, उन्हें नुकसान नहीं पहुँचाएगा जो उन्हें छोड़ेगा या उनका विरोध करेगा यहाँ तक कि खुदा का वादा आ जाएगा इस हाल में कि वे लोगों पर ग़ालिब (प्रभावी) होंगे।

शाह वलीउल्लाह 'इज़ालतुल ख़फ़ा' में लिखते हैं:

क्या उसका पहला हिस्सा बेहतर है या आख़िरी? 1

"गुमां मबर कि दर ज़माने शरूर हमा कस शरीरे बुंदह अन्द व इनायत हाए इलाही दर तहज़ीब नुफ़ूस बे-कार उफ़ताद बलकि इंजाह असरारे अजब स्त। शेर: ऐब मे जुमला बगुफ़्ती हुनरुश नीज़ बगो, नफ़ी हिकमत मकन अज़ बहरे दिले आमी चंद दर हर ज़माना ताइफ़ा रा महबते अनवार व बरकात साख़ता अन्द।" 4

नहीं कह सकते कि इसका अगला बेहतर है या पिछला।

यह गुमान मत कर कि बुरे ज़माने के सब लोग बुरे होते हैं और अल्लाह की इनायतें उनके नफ़्सों की सुधार में बेकार साबित होती हैं बल्कि इस स्थान पर अद्भुत रहस्य हैं। शराब के सभी दोष तो तुमने बयान कर दिए, उसकी कुछ अच्छाई भी बताओ। आम आदमी के दिल की तसल्ली के लिए हिकमत का पूरी तरह से इनकार न करो। कुदरत हर ज़माने में अल्लाह के बंदों के एक गिरोह को प्रकाश और बरकतों का केंद्र बनाती है। (त)

1. जामिअ' तिरमिज़ी, अबवाबुल अमसाल 2/110 और मुसनद अहमद बिन हंबल अन अनस, बेरुत 3/123।
2. अश'अतुल लम'आत, किताबुल मनाकिब वल फ़ज़ाइल, बाब सवाब हाज़िहिल उम्मह, मकतबा नूरिया रिज़विया सक्कर 4/537।
3. सहीह मुस्लिम, किताबुल इमारा, बाब कौलुहु सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ला तज़ालु ताइफ़तुन मिन उम्मती अलख, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/133।
4. इज़ालतुल ख़फ़ा, फ़स्ल पंजुम, तनबीहात, तम्मिह मक्सद बाला, सुहैल एकेडमी लाहौर 1/145।

اولہ خیر ام آخرہ۔ 1 **نہیں کہہ سکتے کہ اس کا اگلا بہتر ہے یا پچھلا۔**

شیخ محقق شرح میں لکھتے ہیں:

کنایہ است از بودن ہمہ اُمّت خیر چنانکہ مطر ہمہ خیر و نافع ست۔ 2

یہ تمام امت کے خیر ہونے کی طرف اشارہ ہے جیسا کہ بارش تمام کی تمام خیر اور فائدہ مند ہوتی ہے۔ (ت)

امام مسلم اپنی صحیح میں حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے راوی:

لاتزال طائفۃ من امتی قائمۃ بامر اللہ لا یضرھم من خذلھم او خالفھم حتی یاتی امر اللہ وھم ظاہرون علی الناس۔ 3

میری امت کا ایک گروہ ہمیشہ خدا کے حکم پر قائم رہے گا انہیں نقصان نہ پہنچائے گا جو انہیں چھوڑے گا یا ان کا خلاف کرے گا یہاں تک کہ خدا کا وعدہ آئے گا اس حال میں کہ وہ لوگوں پر غالب ہوں گے۔

شاہ ولی اللہ ازالۃ الخفاء میں لکھتے ہیں:

گماں مبر کہ در زمان شرورہمہ کس شریر بوندہ اند وعنایت ہائے الٰہی در تہذیب نفوس بیکار افتاد بلکہ اینجا اسرار عجیب ست ع عیب می جملہ بگفتی ہنرش نیز بگو نفی حکمت مکن از بہر دل عامی

یہ گمان مت کر کہ برے زمانے کے سب لوگ برے ہوتے ہیں اور عنایات الہی ان کی تہذیب نفوس میں بیکار ثابت ہوتی ہے بلکہ اس جگہ عجیب راز ہیں۔ شراب کے تمام عیوب تو تم نے بیان کر دیئے کچھ اس کی خوبی بھی بیان کرو۔ عامی کا دل رکھنے کے لئے حکمت کا

اولہ خیر ام آخرہ۔ 1 نہیں کہہ سکتے کہ اس کا اگلا بہتر ہے یا پچھلا۔

چند در ہر زمانہ طائفہ را مہبط انوار و بالکل انکار نہ کرو۔ قدرت ہر زمانے میں بندگان خدا کے برکات ساختہ اند۔ 4 ایک گروہ کو انوار و برکات کا مرکز بناتی ہے۔ (ت)

1 جامع الترمذی ابواب الامثال ۲/ ۱۱۰ و مسند احمد بن حنبل عن انس بیروت ۳/ ۱۲۳ 2 اشعة اللمعات کتاب المناقب و الفضائل باب ثواب هذه الامة مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۴/ ۵۳۷ 3 صحیح مسلم کتاب الامارة باب قولہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لاتزال طائفة من امتی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۳۳ 4 ازالة الخفاء فصل پنجم تنبیہات تتمہ مقصد بالا سہیل اکیڈمی لاہور ۱/ ۱۴۵

Fatawa Razawiya Volume 26

Tell me now, where did the specificity of those generations go, and why would those matters not be considered good which were spread among the later scholars and gnostics in light of general and absolute principles, and Praise be to Allah. Point 8: Observe the idioms and conversations of the noble companions (may Allah be pleased with them all); they themselves are clearly stating that the basis of goodness does not depend on something happening in our time. Look, many new things which were not present in the pure era of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) arose in their time, and they would call them bad and forbid them with extreme severity and denial. And many very fresh things occurred which they accepted as bid'ah (innovation) and muḥdathāt (newly invented matters) and performed them themselves and gave permission to the people, declaring them as good and virtuous. The Commander of the Faithful, Faruq al-A'zam (may Allah be pleased with him), says regarding the Tarawih prayer: "What an excellent bid'ah this is." (1) | What a good bid'ah it is. Our master Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) says regarding the Chasht prayer: "Indeed, it is a bid'ah, and what a wonderful bid'ah it is; and indeed, it is among the best things that people have newly introduced." (2) | Undoubtedly it is bid'ah and what a fine bid'ah it is; and indeed it is from among the better things that people have newly innovated. Our master Abu Umamah al-Bahili (may Allah be pleased with him) says: "You have newly introduced the standing (prayer) of Ramadan, so remain constant in it and do not abandon it." (3) | You people have started a new Ramadan standing prayer, so now that you have started it, continue it forever and never leave it. See, here the companions called these actions bid'ah and deemed them good (hasan). And when Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) heard a person performing Tathwib (a secondary call to prayer) in the mosque, he said to his servant: "Take us away from the presence of this innovator (mubtadi')." (4) | Let's get out from near this innovator.

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Sawm, section on one who stands in Ramadan, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/269. 2 Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 3563, Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut, 12/424. 3 Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 4367, 8/218 and Ad-Durr al-Manthur under verse 27/5/826. 4 Al-Musannaf li-'Abd al-Razzaq, chapter on Tathwib in Adhan and Iqamah, Al-Maktab al-Islami Beirut, 1/475. f: Point 8: The fourth answer to the Hadith of the generation.

फतावा रज़विया जिल्द 26

बताइए अब उन पीढ़ियों की विशिष्टता कहाँ गई, और वे कार्य क्यों अच्छे नहीं ठहरेंगे जो बाद के विद्वानों और सूफियों के बीच सामान्य और पूर्ण सिद्धांतों के आलोक में प्रचलित हुए, और अल्लाह की प्रशंसा हो। नुक्ता 8: सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) के मुहावरों और बातचीत को देखें, तो वे स्वयं स्पष्ट रूप से कह रहे हैं कि अच्छाई का आधार केवल हमारे समय में होने पर नहीं है। देखिए, कई नई बातें जो आका सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र युग में नहीं थीं, उनके समय में पैदा हुईं और वे उन्हें बुरा कहते और अत्यंत सख्ती और इनकार फरमाते। और कई बहुत ताज़ा बातें हुईं जिन्हें वे बिदअत और मोहदसात मानकर स्वयं करते और लोगों को अनुमति देते और उन्हें खैर और हुस्न (अच्छाई) बताते। अमीरुल मोमिनीन फारूक-ए-आजम (रज़ियल्लाहु अन्हु) तरावीह के संबंध में फरमाते हैं: नेमतुल बिदअतु हाज़ेही_1 | क्या अच्छी बिदअत है यह। सैय्यदना अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) चाश्त की नमाज़ के बारे में फरमाते हैं: इन्नहुमा बिदअतुन व नेमतुल बिदअतु व इन्नहा लेमन अहसने मा अहदसन नास_2 | बेशक वह बिदअत है और कितनी बेहतरीन बिदअत है; और बेशक वह उन बेहतरीन चीजों में से है जो लोगों ने नई निकाली हैं। सैय्यदना अबू उमामा बाहिली (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं: अहदसतुम कियामे रमज़ान फ-दूमु अलैहे वला तत्रुकुहु_3 | तुम लोगों ने रमज़ान का कयाम (तरावीह) नया निकाला है, तो अब जो निकाला है तो हमेशा करते रहो और इसे कभी न छोड़ना। देखो यहाँ सहाबा ने इन कार्यों को बिदअत कहकर हसन (अच्छा) कहा, और अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने मस्जिद में एक व्यक्ति को तश्वीब (नमाज़ के लिए अतिरिक्त पुकार) कहते सुनकर अपने गुलाम से फरमाया: उखरुज बिना मिन इंदे हाज़ल मुबतदे_4 | हमें इस बिदअती के पास से लेकर निकल चलो।

1 सहीह अल-बुखारी किताबुस सौम, रमज़ान में कयाम करने वाले का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/269 2 अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 3563 अल-मकतब अल-फैसलिया बैरूत 12/424 3 अल-मुअजम अल-औसत हदीस 4367 8/218 और अद्दुर्रुल मंसूर आयत 27/5/826 के तहत 4 अल-मुसन्नफ ले-अब्दुर रज्ज़ाक अज़ान और इकामत में तश्वीब का अध्याय, अल-मकतब अल-इस्लामी बैरूत 1/475 f: नुक्ता 8: 'क़रन' वाली हदीस का चौथा जवाब।

کہئے اب کدھر گئی ان قرون کی تخصیص، اور کیوں نہ خیر ٹھہریں گے وہ امور جو علماء وعرفائے مابعد میں بلحاظ اصول عموم واطلاق شائع ہوئے، والحمد للہ۔ نکتہ ۸ف: صحابہ کرام رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین کے محاورات ومکالمات دیکھئے تو وہ خود صاف صاف ارشاد فرما رہے ہیں کہ کچھ ہمارے زمانے میں ہونے پر مدار خیریت نہیں، دیکھئے بہت نئی باتیں کہ زمانہ پاک حضور سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم میں نہ تھیں ان کے زمانہ میں پیدا ہوئیں اور وہ انہیں برا کہتے اور نہایت تشدد وانکار فرماتے اور بہت تازہ باتیں حادث ہوئیں کہ ان کو بدعت ومحدثات مان کر خود کرتے اور لوگوں کو اجازت دیتے اور خیر وحسن بتاتے۔ امیر المؤمنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالی عنہ تراویح کی نسبت ارشاد فرماتے ہیں: نعمت البدعۃ ھذہ_1 | کیا اچھی بدعت ہے یہ۔ سیدنا عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالی عنہما نماز چاشت کی نسبت فرماتے ہیں: انھما بدعۃ و نعمت البدعۃ و انھا لمن احسن ما احدث الناس_2 | بے شک وہ بدعت ہے اور کیسی عمدہ بدعت ہے اور بیشک وہ ان بہتر چیزوں میں سے ہے جو لوگوں نے نئی نکالیں۔ سیدنا ابو امامہ باہلی رضی اللہ تعالی عنہ فرماتے ہیں: احدثتم قیام رمضان فدوموا علیہ ولا تترکوہ_3 | تم لوگوں نے قیام رمضان نیا نکالا تو اب جو نکالا ہے تو ہمیشہ کئے جاؤ اور اسے کبھی نہ چھوڑنا۔ دیکھو یہاں تو صحابہ نے ان افعال کو بدعت کہہ کر حسن کہا، اور انہیں عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالی عنہما نے مسجد میں ایک شخص کو تثویب کہتے سن کر اپنے غلام سے فرمایا: اخرج بنا من عند ھذا المبتدع_4 | نکل چل ہمارے ساتھ اس بدعتی کے پاس سے۔

1 صحیح البخاری کتاب الصوم فصل من قام رمضان قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۶۹ 2 المعجم الکبیر حدیث ۳۵۶۳ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱۲/ ۴۲۴ 3 المعجم الاوسط حدیث ۴۳۶۷ ۸/ ۲۱۸ و

الدر المنثور تحت الآية ٢٧/ ٥/ ٨٢٦ 4 المصنف لعبد الرزاق باب التثويب فى الاذان والاقامة المكتب الاسلامى بيروت ١/ ۴٧٥ ف: نكته ٨: حديث قرن كا چوتها جواب۔

Fatawa Razawiyyah Volume 26

Syedna Abdullah bin Mughaffal (may Allah be pleased with him) heard his son reciting 'Bismillah' aloud in prayer and said: "O my son, this is a newly invented thing; avoid innovations." [1]

These acts occurred during that time as well, and they were deemed blameworthy evil innovations (Bid'ah Sayyi'ah). This indicates that for them, the criterion was not whether something existed in their time or not, but rather they looked at the act itself. If it contained no Shariah prohibition, they would allow it; otherwise, they would forbid it. This exact method remained prevalent during the times of the Tabi'un and Taba' at-Tabi'un. They would forbid some newly invented things of their time and permit others. There must have been a standard for this prohibition and permission, and it was none other than the inherent goodness or badness of the act itself. Thus, by the consensus of the Sahaba, Tabi'un, and Taba' at-Tabi'un, the Shariah principle was established that what is good is good, even if it is new, and what is bad is bad, even if it is old. How can this principle change after them? Our Shariah, by the grace of Allah, is eternal; the rules that were in place from the beginning will remain until the Day of Judgment. God forbid, it is not the law of 'Zaid and Amr' (arbitrary human law) that changes every third year.

Note 9 (F): The objection that "the leaders of religion did not do this act, so how can we?" was already presented and rejected during the era of the Sahaba. By the command of the illustrious Hazrat Syedna Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him) and Syedna Farooq-e-Azam, and other companions, it was established that an act should be good in itself, even if the leaders of religion did not perform it.

In Sahih al-Bukhari, it is mentioned:

From Zaid bin Thabit (may Allah be pleased with him) who said: "Abu Bakr sent for me after the heavy casualties among the warriors (of the battle) of Yamama (where many Huffaz of the Quran were martyred). When I reached him, Umar bin Al-Khattab was sitting there..."

Zaid bin Thabit (may Allah be pleased with him) narrates that when many Sahaba who had memorized the Quran were martyred in the Battle of Yamama, Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him) sent for me. I presented myself.

[1] Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Prayer, Chapter on omitting the loud recitation of 'Amin', Company Delhi, 1/33.

F: Note 9: The fifth response to the 'Hadith of the Centuries' and the rejection of the claim 'How can you do what the leaders didn't do?'. Also, the consensus of the great Sahaba against Wahhabism in the era of Siddiq.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

सैय्यदना अब्दुल्लाह बिन मुग़फ़्फ़ल (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अपने साहबज़ादे को नमाज़ में बिस्मिल्लाह ज़ोर से पढ़ते सुना, तो फ़रमाया: "ऐ मेरे बेटे! यह नई बात है, नई बातों (बिदअत) से बचो।" [1]

ये कार्य उस समय में भी हुए थे, उन्होंने इन्हें बुरी बिदअत (बिदअत-ए-सय्यिया) माना। इससे पता चला कि उनके नज़दीक भी किसी चीज़ का होना या न होना केवल समय पर आधारित नहीं था, बल्कि वे स्वयं उस कार्य को देखते थे। यदि उसमें कोई शरई रुकावट न होती तो अनुमति देते, अन्यथा मना कर देते। यही तरीका ठीक उसी प्रकार ताबिईन और तब-ए-ताबिईन के ज़माने में प्रचलित रहा। वे अपने समय की कुछ नई चीज़ों को मना करते और कुछ को जायज़ रखते थे। इस मनाही और अनुमति के लिए कोई तो मापदंड रहा होगा, और वह कार्य की अपनी अच्छाई या बुराई के अलावा और कुछ नहीं था। अतः सहाबा, ताबिईन और तब-ए-ताबिईन की सहमति से यह शरई सिद्धांत तय पाया कि जो अच्छा है वह अच्छा है, चाहे वह नया हो, और जो बुरा है वह बुरा है, चाहे वह पुराना हो। फिर उनके बाद यह सिद्धांत कैसे बदल सकता है? हमारी शरीअत, अल्हम्दुलिल्लाह, शाश्वत है; जो नियम पहले थे, वे क़यामत तक रहेंगे। ईश्वर न करे, यह ज़ैद और अम्र का कानून (मानव निर्मित कानून) तो है नहीं कि हर तीसरे साल बदल जाए।

नुक्ता 9 (F): यह आपत्ति कि "दीन के पेशवाओं (अग्रणियों) ने तो यह कार्य किया ही नहीं, हम कैसे करें?" सहाबा के ज़माने में ही पेश होकर खारिज हो चुकी है। हज़रत सैय्यदना सिद्दीक़-ए-अकबर और सैय्यदना फ़ारूक़-ए-आज़म आदि सहाबा किराम के फ़रमान के अनुसार यह तय पा चुका है कि बात अपने आप में अच्छी होनी चाहिए, भले ही दीन के पेशवाओं ने उसे न किया हो।

सहीह बुखारी शरीफ़ में है:

हज़रत ज़ैद बिन साबित (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि उन्होंने कहा: "यममा की लड़ाई में कुरान के हाफ़िज़ सहाबा की शहादत के बाद अबू बक्र ने मुझे बुलवाया, तो उमर इब्न अल-खत्ताब उनके पास थे।"

हज़रत ज़ैद बिन साबित (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि जंग-ए-यममा में कुरान ले जाने वाले (हाफ़िज़) बहुत से सहाबा शहीद हुए, तो सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने मुझे बुलवाया, मैं हाज़िर हुआ।

[1] जामेअ तिर्मिज़ी, नमाज़ के अध्याय, 'आमीन' ज़ोर से न कहने के बारे में अध्याय, कंपनी दिल्ली, 1/33.

F: नुक्ता 9: सदियों की हदीस (हदीस-ए-कुरून) का पाँचवाँ उत्तर और इस दावे का खंडन कि "जो पेशवाओं ने नहीं किया, तुम कैसे करते हो?", और सिद्दीक़ के ज़माने में वहाबियत पर बड़े सहाबा की सहमति।

سیدنا عبداللہ بن مغفل رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اپنے صاحبزادے کو نماز میں بسم اللہ باآواز پڑھتے سنا، فرمایا: ای بنی محدث ایاک والحدث۔ ۱ اے میرے بیٹے! یہ نوپید بات ہے، بچ نئی باتوں سے۔ یہ فعل بھی اس زمانہ میں واقع ہوئے تھے انہیں بدعت سیئہ مذمومہ ٹھہرایا تو معلوم ہوا کہ ان کے نزدیک بھی اپنے زمانہ میں ہونے نہ ہونے پر مدار نہ تھا بلکہ نفس فعل کو دیکھتے اگر اس میں کوئی محذور شرعی نہ ہوتا اجازت دیتے ورنہ منع فرماتے اور یہی طریقہ بعینہ زمانہ تابعین و تبع تابعین میں رائج رہا ہے۔ اپنے زمانہ کی بعض نوپید چیزوں کو منع کرتے بعض کو جائز رکھتے اور اس منع و اجازت کے لئے آخر کوئی معیار تھا اور وہ نہ تھا مگر نفس فعل کی بھلائی، برائی، تو باتفاق صحابہ و تابعین و تبع تابعین قاعدہ شرعیہ وہ قرار پایا کہ حسن حسن ہے اگرچہ نیا ہو اور قبیح قبیح ہے اگرچہ پرانا ہو، پھر ان کے بعد یہ اصل کیوں کر بدل سکتی ہے، ہماری شرع بحمد اللہ ابدی ہے، جو قاعدے اس کے پہلے تھے قیامت تک رہیں گے، معاذ اللہ زید و عمرو کا قانون تو ہے ہی نہیں کہ تیسرے سال بدل جائے۔ نکتہ ۹ ف: یہ اعتراض کہ پیشوائے دین نے تو یہ فعل کیا ہی نہیں ہم کیونکر کریں زمانہ صحابہ میں پیش ہو کر رد ہو چکا اور بفرمان جلیل حضرت سیدنا صدیق اکبر رضی اللہ اللہ تعالٰی عنہ و سیدنا فاروق اعظم وغیرہما صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم قرار پا چکا کہ بات فی نفسہ اچھی ہونی چاہئے اگرچہ پیشوائے دین نے نہ کی ہو۔ صحیح بخاری شریف میں ہے: عن زید بن ثابت رضی اللہ تعالٰی عنہ قال ارسل الی ابوبکر مقتل اہل الیمامۃ فاذا عمر ابن الخطاب عندہ، حضرت زید بن ثابت رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی ہے کہ جنگِ یمامہ میں بہت صحابہ حاملانِ قرآن شہید ہوئے تو صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ نے مجھے بلوایا، میں حاضر ہوا

۱ جامع الترمذی ابواب الصلوۃ باب ماجاء فی ترک الجہر امین کمپنی دہلی ۱ / ۳۳ ف: نکتہ ۹:

حدیث قرون کا پانچواں جواب اور اس کارڈ کہ پیشواؤں نے نہ کیا تم کیسے کرتے ہو اور زمانہ صدیق میں وہابیت پر صحابہ کبار کا اتفاق۔

Fatawa Razawiyya Volume 26

Abu Bakr said: "Umar came to me and said, 'Casualties were heavy among the reciters of the Qur'an on the day of the Battle of Yamama, and I fear that more casualties will occur among the reciters in other battlefields, whereby a large part of the Qur'an may be lost. Therefore, I suggest that you order that the Qur'an be collected.' I said to Umar, 'How can you do something which the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not do?' Umar said, 'By Allah, this is a good thing.' Umar kept on urging me until Allah opened my chest for it, and I came to see what Umar had seen."

Zaid [ibn Thabit] said: Abu Bakr said [to me], "You are a wise young man and we do not suspect you of anything, and you used to write down the Divine Revelation for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). So, search for the Qur'an and collect it." By Allah, if they had ordered me to move one of the mountains, it would not have been heavier for me than this order to collect the Qur'an. I said to Abu Bakr, "How will you do that which the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not do?"

Page 541 of 613

अबू बक्र ने कहा: "उमर मेरे पास आए और उन्होंने कहा कि यमामा के युद्ध के दिन कुरान के कारी (हाफ़िज़ों) में भारी हताहत हुए थे, और मुझे डर है कि अन्य युद्ध क्षेत्रों में कारियों के बीच और भी हताहत होंगे, जिससे कुरान का एक बड़ा हिस्सा नष्ट हो सकता है। इसलिए, मेरा सुझाव है कि आप कुरान-ए-मजीद को एकत्र करने और एक स्थान पर लिखने का आदेश दें।" सिद्दीक़-ए-अकबर ने फरमाया, "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने तो यह काम किया ही नहीं, तुम इसे कैसे करोगे?" फ़ारूक़-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु ने फरमाया, "यद्यपि हुज़ूर अकदस सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने इसे नहीं किया, लेकिन खुदा की कसम यह काम तो नेक है।" सिद्दीक़-ए-अकबर फरमाते हैं, फिर उमर रज़ियल्लाहु अन्हु मुझसे इस मामले में चर्चा करते रहे, यहाँ तक कि अल्लाह ताला ने इस कार्य के लिए मेरा सीना खोल दिया और मेरी राय उमर रज़ियल्लाहु अन्हु की राय के अनुकूल हो गई।

ज़ैद बिन साबित ने कहा: अबू बक्र सिद्दीक़ रज़ियल्लाहु अन्हु ने फरमाया, "तुम एक बुद्धिमान युवक हो और हमें तुम पर कोई संदेह नहीं है, क्योंकि तुम जनाब रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की वही (प्रकाशना) लिखा करते थे। इसलिए कुरान को खोजो और उसे एकत्र करो।" अल्लाह की कसम! अगर उन्होंने मुझे पहाड़ों में से किसी एक को उठाने का आदेश दिया होता, तो वह मेरे लिए कुरान इकट्ठा करने के इस आदेश से अधिक भारी नहीं होता। मैंने कहा, "आप वह काम कैसे करेंगे जो..."

تو فرمایا حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ میرے پاس آئے ہیں اور انہوں نے کہا ہے کہ یمامہ میں بہت حفاظ قرآن شہید ہوئے اور میں ڈرتا ہوں کہ اگر حاملانِ قرآن تیزی سے شہید ہوتے گئے تو قرآن کا ایک بڑا حصہ ختم ہو جائے گا میری رائے یہ ہے کہ آپ قرآنِ مجید کے جمع کرنے اور ایک جگہ لکھنے کا حکم دیں، صدیق اکبر نے فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے تو یہ کام کیا ہی نہیں تم کیونکر کروگے۔ فاروقِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا اگرچہ حضور اقدس سرورِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے نہ کیا مگر خدا کی قسم کام تو خیر ہے۔ صدیقِ اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں پھر عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ مجھ سے اس معاملہ میں بحث کرتے رہے یہاں تک کہ خدا تعالیٰ نے میرا سینہ اس امر کے لئے کھول دیا اور میری رائے عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی رائے سے موافق ہو گئی۔

زید بن ثابت نے کہا ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا نوجوان مرد عاقل ہو ہم تمہیں متہم بھی نہیں کرتے ہیں کیونکہ تم جناب رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی وحی لکھا کرتے تھے پس قرآن تلاش کرو اور اس کو جمع کرو، اللہ کی قسم! اگر مجھے کسی پہاڑ کو اٹھانے کی تکلیف دیتے تو قرآن جمع کرنے سے جس کا انہوں نے مجھے حکم دیا تھا زیادہ بھاری نہ ہوتا، میں نے کہا وہ کام تم کیسے کروگے جو

Fatawa Razawiyya, Volume 26

[Boxed Text] (Arabic): "You are doing something that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not do." He said, "By Allah, it is a good thing." Abu Bakr continued to discuss it with me until Allah expanded my heart for that which He had expanded the heart of Abu Bakr and Umar. Then I started to trace the Quran and collect it. [Al-Hadith] (Urdu Translation): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not do it. Abu Bakr Siddique (may Allah be pleased with him) said, "By Allah, this is a good work." Abu Bakr Siddique kept discussing this with me until Allah expanded my heart for it, just as He had expanded the heart of Abu Bakr Siddique and Umar Farooq (may Allah be pleased with them both). Then I began to search for and compile the Quran. [Al-Hadith]

See, Zaid bin Thabit objected to Siddique-e-Akbar, and Siddique-e-Akbar objected to Farooq-e-Azam. These gentlemen did not reply that the prohibition of introducing new things was for a previous era, and since we are Sahaba (Companions), our era is from the 'Best of Eras' (Khayr al-Qurun). Instead, the reply given was that if the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not perform a task, but that task is inherently good, then how can it be prohibited? And upon this, the opinion of the Noble Companions became unanimous, and the Great Quran was compiled by consensus of the Sahaba. Now it is a matter of outrage that these people are seized by a whim and are reopening matters that were already settled among the Noble Companions.

Point 10 (F): Regarding the objection made against us that "Do you exceed the Sahaba, Tabi'un (Successors), and Atba' al-Tabi'un (Successors of the Successors) in love and veneration, that you perform what they did not do?" The irony is that this very objection, if applicable, would apply to the Atba' al-Tabi'un in relation to the Tabi'un, to the Tabi'un in relation to the Sahaba, and to the Sahaba in relation to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). For example, if an action was not performed by the Holy Prophet (peace and blessings be upon him), the Sahaba, or the Tabi'un, but originated in the time of the Atba' al-Tabi'un, you do not call it a 'bid'ah' (innovation). We say, if there were goodness in this work, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), the Sahaba, and the Tabi'un would have done it. Did the Atba' al-Tabi'un care more for the religion than them, that they would do what the others did not? Similarly, whatever originated in the time of the Tabi'un, it would be objected: if it were better, why didn't the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) and the Sahaba do it? Are the Tabi'un superior to

them? By the same logic, the new things that the Sahaba did would also be criticized just as you do.

---

1. Sahih al-Bukhari, Kitab Fada'il al-Qur'an, Bab Jam' al-Qur'an, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/745. F: Point 10: Refutation of the claim that "are you greater in love, etc., than the predecessors."

फतावा रज़विया, खंड 26

[बॉक्स में दिया गया पाठ] (अरबी): "तुम वह कर रहे हो जो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने नहीं किया।" उन्होंने कहा, "अल्लाह की कसम, यह बेहतर है।" अबू बक्र मुझसे बहस करते रहे यहाँ तक कि अल्लाह ने मेरे सीने को उसी चीज़ के लिए खोल दिया जिसके लिए उसने अबू बक्र और उमर के सीने को खोला था। फिर मैंने कुरान को खोजना और उसे इकट्ठा करना शुरू किया। [अल-हदीस] (उर्दू अनुवाद): अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने यह नहीं किया। अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फरमाया: अल्लाह की कसम, यह एक अच्छा काम है। अबू बक्र सिद्दीक़ मेरे साथ चर्चा करते रहे यहाँ तक कि अल्लाह ने इसके लिए मेरा सीना खोल दिया, जैसा कि उसने अबू बक्र सिद्दीक़ और उमर फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) का सीना खोला था। फिर मैंने कुरान की तलाश और उसे संकलित करना शुरू किया। [अल-हदीस]

देखिए, ज़ैद बिन साबित ने सिद्दीक़-ए-अकबर पर और सिद्दीक़-ए-अकबर ने फारूक-ए-आजम पर आपत्ति जताई, तो इन महापुरुषों ने यह उत्तर नहीं दिया कि नई बात निकालने की अनुमति न होना तो पिछले युग में होगा, हम सहाबा हैं और हमारा युग 'खैरुल कुरून' (सबसे अच्छा युग) है। बल्कि यही उत्तर दिया कि यदि हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कोई कार्य नहीं किया, लेकिन वह कार्य अपने आप में भलाई का है, तो वह कैसे वर्जित हो सकता है? और इसी पर सहाबा किराम की राय एक हो गई और कुरान-ए-अज़ीम सर्वसम्मति से सहाबा द्वारा संकलित किया गया। अब यह बड़े क्रोध की बात है कि इन लोगों को धुन सवार है और वे उन बातों को फिर से छेड़ रहे हैं जो सहाबा किराम के बीच पहले ही तय हो चुकी थीं।

नुक्ता 10 (फ़): हम पर जो आपत्ति की जाती है कि "क्या तुम सहाबा, ताबेईन और तब-ए-ताबेईन से प्रेम और सम्मान में अधिक हो कि जो कुछ उन्होंने नहीं किया वह तुम करते हो?" मजे की बात यह है कि यही आपत्ति, यदि लागू हो, तो तब-ए-ताबेईन पर ताबेईन के संबंध में, ताबेईन पर सहाबा के संबंध में और सहाबा पर अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के संबंध में लागू होगी। उदाहरण के लिए, जिस कार्य को हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), सहाबा और ताबेईन में से किसी ने नहीं किया और वह तब-ए-ताबेईन के युग में शुरू हुआ, तो तुम उसे 'बिदअत' (नवाचार) नहीं कहते। हम कहते हैं कि यदि इस कार्य में भलाई होती तो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), सहाबा और ताबेईन ही इसे करते। क्या तब-ए-ताबेईन दीन की अधिक परवाह करते थे कि उन्होंने वह किया जो दूसरों ने नहीं किया? इसी प्रकार ताबेईन के युग में जो कुछ उत्पन्न हुआ,

उस पर भी यही आपत्ति होगी कि यदि यह बेहतर होता तो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और सहाबा ने इसे क्यों नहीं किया? क्या ताबेईन उनसे श्रेष्ठ थे? इसी तर्क के आधार पर सहाबा द्वारा किए गए नए कार्यों को भी तुम्हारी तरह ही कहा जाएगा।

---

1. सहीह अल-बुखारी, किताब फ़ज़ाइल अल-कुरान, बाब जम' अल-कुरान, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/745। फ़: नुक्ता 10: इस बात का खंडन कि "क्या तुम पूर्वजों से प्रेम आदि में अधिक हो।"

[باکس میں متن] (عربی): تفعلون شیئاً لم یفعلہ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قال ھو واللہ خیر فلم یزل ابوبکر یراجعنی حتی شرح اللہ صدری للذی شرح لہ صدر ابی بکر وعمر فتبعت القرآن واجمعہ الحدیث۔ (اردو): رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے نہیں کیا۔ ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا اللہ کی قسم یہ اچھا کام ہے ، ابوبکر صدیق میرے ساتھ بحث کرتے رہے حتٰی کہ اللہ نے اس کے لئے میرا سینہ کھول دیا جس کے لئے ابوبکر صدیق اور عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہما کا سینہ کھولا تھا پھر میں نے قرآن تلاش کرنا اور جمع کرنا شروع کیا۔ الحدیث۔

دیکھو زید بن ثابت نے صدیق اکبر اور صدیق اکبر نے فاروق اعظم پر اعتراض کیا تو ان حضرات نے یہ جواب نہ دیا کہ یہ نئی بات نکالنے کی اجازت نہ ہونا تو پچھلے زمانہ میں ہو گا ہم صحابہ ہیں ہمارا زمانہ خیر القرون سے ہے، بلکہ یہی جواب دیا کہ اگر حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے کام نہ کیا پر وہ کام تو اپنی ذات میں بھلائی کا ہے پس کیونکر ممنوع ہو سکتا ہے۔ اور اسی پر صحابہ کرام کی رائے متفق ہوئی اور قرآن عظیم بالاتفاق حضرات صحابہ جمع ہوا۔ اب غضب کی بات ہے ان حضرات کو سودا اچھلے اور جو بات کہ صحابہ کرام میں طے ہو چکی پھر اکھیڑیں۔

نکتہ ۱۰ ف: جو اعتراض ہم پر کرتے ہیں کہ تم کیا صحابہ تابعین اور تبع تابعین سے محبت و تعظیم میں زیادہ ہو کہ جو کچھ انہوں نے نہ کیا تم کرتے ہوئے، لطف یہ ہے کہ بعینہ وہی اعتراض اگر قابل تقسیم ہو تو تبع تابعین پر باعتبار تابعین اور تابعین پر باعتبار صحابہ اور صحابہ پر باعتبار رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وارد مثلاً جس فعل کو حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و

صحابہ و تابعین کسی نے نہ کیا اور تبع تابعین کے زمانہ میں پیدا ہوا تو تم اسے بدعت نہیں کہتے، ہم کہتے ہیں اس کام میں بھلائی ہوتی تو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و صحابہ و تابعین ہی کرتے تبع تابعین کیا اس سے زیادہ دین کا اہتمام رکھتے ہیں جو انہوں نے نہ کیا یہ کریں گے اسی طرح تابعین کے زمانہ میں جو کچھ پیدا ہوا اس پر وارد ہوگا کہ بہتر ہوتا تو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و صحابہ کیوں نہ کرتے تابعین کچھ ان سے بڑھ کر ٹھہرے علیٰ ہذا القیاس جو نئی باتیں صحابہ نے کیں انہیں بھی تمہاری طرح کہا جائے گا۔

---

1. صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن باب جمع القرآن قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۴۵ ف: نکتہ ۱۰: اس کا رد کہ تم کیا اگلوں سے محبت وغیرہ میں زیادہ ہو۔

Fatawa-e-Razviya, Volume 26

Strive for asceticism, piety, truth, and purity, But do not increase upon [the teachings of] Mustafa (Peace Be Upon Him). (Note: T - Explanation: Strive for asceticism, piety, truth, and purity, but do not exceed the commands of Mustafa صلی اللہ علیہ وسلم).

Did the Messenger of Allah صلی اللہ علیہ وسلم not know their excellence, God forbid, or did the Companions have more focus towards good deeds? In short, these senseless people have said such things on the basis of which, God forbid, all the Companions and Successors (Tabi'in) are also declared innovators. But the reality is that 'not doing' is one thing and 'forbidding' is another. If the Messenger of Allah صلی اللہ علیہ وسلم did not do a task and did not forbid it either, then what prevents the Companions from not doing it? And if the Companions didn't do it, what stops the Successors? If they didn't do it, there is no blame on the followers (Tabi' al-Tabi'in), and if they didn't, there's no harm on us. It should just be that the act is not bad according to Sharia. It's a strange irony that the absolute non-performance by the Messenger of Allah صلی اللہ علیہ وسلم, the Companions, and the Successors was not considered an evidence [against the act], and the followers were given permission despite all of them not doing it. Yet, there is such 'excellence' in the followers that when they also don't do it, then the path is closed for the later generations. Is there any limit to this lack of sense? It would be better to adopt the creed of one of your own great Imams, Nawab Siddiq Hasan Khan, the husband of the ruler of Bhopal, to avoid many objections, for he boldly said, "Whatever the Messenger of Allah صلی اللہ علیہ وسلم did not do is all innovation and misguidance." Now whether the Companions do it or the Successors, anyone is an innovator, to the extent that due to the promotion of Tarawih, they even declared the Leader of the Faithful, Farooq al-Azam (Radi Allahu Anhu), as misguided, God forbid, and greatly pleased the foul soul of Abdullah bin Saba, the mentor of the enemies of religion. Indeed, we belong to Allah, and indeed to Him we shall return. (Truly we are Allah's property and to Him we are returning. - T)

While denying [the gatherings of] Majlis and Qiyam, see to what state things have reached; may Allah Almighty protect us from His wrath. Amen!

Point 1: Imam Allama Ahmed bin Muhammad Qastalani, the commentator of Sahih Bukhari, states in 'Al-Mawahib al-Ladunniyyah':

Arabic: الفعل يدل على الجواز وعدم الفعل لايدل على المنع -	**Doing an action indicates permissibility, and not doing it does not indicate prohibition.**

1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah F: Point 11: 'Not doing' is different, and 'forbidding' is different.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 26

ज़ुहद (तपस्या), तक़वा (धर्मपरायणता), सच्चाई और सफाई में कोशिश कर, लेकिन मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर मत बढ़ा। (त- व्याख्या: ज़ुहद, तक़वा, सच्चाई और सफ़ाई में कोशिश कर लेकिन मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के आदेशों से आगे मत बढ़।)

क्या अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को, माज़ल्लाह (ईश्वर न करे), उनकी खूबी मालूम नहीं थी या सहाबा का नेक कार्यों की ओर अधिक ध्यान था? संक्षेप में, इन बेसुध लोगों ने ऐसी बात कही है जिसके आधार पर, अल्लाह की पनाह, तमाम सहाबा और ताबेईन भी बिदअती (नयाचार करने वाले) ठहर जाते हैं। मगर असल बात यही है कि 'न करना' और बात है और 'मना करना' और चीज़। अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अगर एक काम नहीं किया और उसे मना भी नहीं फ़रमाया, तो सहाबा को कौन रोकने वाला है कि उसे न करें? और अगर सहाबा ने नहीं किया, तो ताबेईन को कौन रोकने वाला है? वे न करें तो तब-ए-ताबेईन पर कोई इल्ज़ाम नहीं, और वे न करें तो हम पर कोई आपत्ति नहीं। बस इतना होना चाहिए कि शरीयत की नज़र में वह काम बुरा न हो। यह अजीब बात है कि अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और सहाबा व ताबेईन का बिलकुल न करना तो दलील नहीं बना, और तब-ए-ताबेईन को उन सबके न करने के बावजूद इजाज़त मिल गई, मगर तब-ए-ताबेईन में वह 'खूबी' है कि जब वे भी न करें तो अब बाद वालों के लिए रास्ता बंद हो गया। इस नासमझी की भी कोई सीमा है? इससे बेहतर है कि आप अपने यहाँ के एक बड़े इमाम नवाब सिद्दीक़ हसन खाँ (भोपाल रियासत के पति) का ही मज़हब अपना लो तो बहुत से ऐतराज़ों से बच जाओगे, क्योंकि उन्होंने बेधड़क फ़रमाया: "जो कुछ अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने नहीं किया, वह सब बिदअत और गुमराही है।" अब चाहे सहाबा करें या ताबेईन, कोई भी हो, वह बिदअती है। यहाँ तक कि तरावीह को बढ़ावा देने के कारण अमीरुल मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) को, माज़ल्लाह, गुमराह ठहराया और दीन के दुश्मनों के पीर-ओ-मुर्शिद अब्दुल्ला बिन सबा की अपवित्र आत्मा को बहुत खुश किया। 'इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन' (बेशक हम अल्लाह के हैं और उसी की तरफ़ लौटने वाले हैं। - त)

मजलिस और क़याम का इनकार करते-करते बात कहाँ तक पहुँच गई, अल्लाह तआला अपने ग़ज़ब से महफ़ूज़ रखे। आमीन!

नुक्ता 1: इमाम अल्लामा अहमद बिन मुहम्मद क़स्तलानी, जो सहीह बुखारी के व्याख्याकार हैं, 'मवाहिब-ए-लदुन्निया' में फ़रमाते हैं:

अरबी: الفعل يدل على الجواز وعدم الفعل لايدل على المنع -

करने से तो जवाज़ (अनुमति) समझा जाता है और न करने से ममानत (मनाही) नहीं समझी जाती है।

1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया F: नुक्ता 11: 'न करना' और चीज़ है और 'मना करना' और चीज़।

पृष्ठ 543/613

بزہد و ورع کوش و صدق و صفا ولیکن میفزائے بر مصطفٰی (زہد، تقوٰی، سچائی اور صفائی میں کوشش کر لیکن مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر مت بڑھا-ت)

کیا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو معاذاللہ ان کی خوبی نہ معلوم ہوئی یا صحابہ کو افعال خیر کی طرف زیادہ توجہ تھی۔ غرض یہ بات ان مدہوشوں نے ایسی کہی جس کی بناء پر عیاذاً باللہ تمام صحابہ و تابعین بھی بدعتی ٹھہر جاتے ہیں مگر اصل وہی ہے کہ نہ کرنا اور بات ہے اور منع کرنا اور چیز۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اگر ایک کام نہ کیا اور اس کو منع بھی نہ فرمایا تو صحابہ کو کون مانع ہے کہ اسے نہ کریں اور صحابہ نہ کریں تو تابعین کو کون عائق، وہ نہ کریں تو تبع پر الزام نہیں، وہ نہ کریں تو ہم پر مضائقہ نہیں۔ بس اتنا ہونا چاہئے کہ شرع کے نزدیک وہ کام برا نہ ہو۔ عجب لطف ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور صحابہ و تابعین کا قطعاً نہ کرنا تو حجت نہ ہوا اور تبع کو باوجود ان سب کے نہ کرنے کے اجازت ملی مگر تبع میں وہ خوبی ہے کہ جب وہ بھی نہ کریں تو اب پچھلوں کے لئے راستہ بند ہو گیا اس بے عقلی کی کچھ بھی حد ہے اس سے تو اپنے یہاں کے ایک بڑے امام نواب صدیق حسن خاں شوہر ریاست بھوپال ہی کا مذہب اختیار کر لو تو بہت اعتراضوں سے بچو کہ انہوں نے بے دھڑک فرمایا "جو کچھ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے نہ کیا سب بدعت و گمراہی ہے"۔ اب چاہے صحابہ کریں خواہ تابعین کوئی ہو بدعتی ہے یہاں تک کہ بوجہ ترویج تراویح امیر المؤمنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کو معاذ اللہ گمراہ ٹھہرایا اور اعدائے دین کے پیرو مرشد عبداللہ بن سبا کی روح مقبوح کو بہت خوش کیا، اناللہ وانا الیہ راجعون (بے شک ہم اللہ تعالٰی کا مال ہیں اور اسی کی طرف لوٹنے والے ہیں۔ ت)

مجلس و قیام کا انکار کرتے کرتے کہاں تک نوبت پہنچی اللہ تعالیٰ اپنے غضب سے محفوظ رکھے۔ آمین !

نکتہ ا اف: امام علامہ احمد بن محمد قسطلانی شارح صحیح بخاری مواہب لدنیہ میں فرماتے ہیں:

الفعل یدل علی الجواز وعدم الفعل لایدل علی المنع . **کرنے سے تو جواز سمجھا جاتا ہے اور نہ کرنے سے ممانعت نہیں سمجھی جاتی ہے۔**

1. المواہب اللدنیہ ف: نکتہ اا: نہ کرنا اور ہے اور منع کرنا اور۔

Fatawa Razawiya, Volume 26

Shah Abdul Aziz Sahib states in 'Tuhfa Ithna Ashariyah': "Not doing something is one thing, and forbidding it is another." [Summarized] (T) It is your ignorance that you have taken the non-performance of an act as its prohibition.

Point 12 - F: The fault lies with the understanding of the listener, not the beloved here. The reality of the matter is that the Companions (Sahaba) and their Successors (Tabi'un) were so occupied with major and essential tasks such as: elevating the Word of Allah, safeguarding the purity of Islam, spreading the steadfast religion, suppressing the infidels, reforming lands and servants, extinguishing the fire of corruption, disseminating divine obligations and limits, reconciling people, protecting the foundations of faith, and preserving the traditions (Hadith), etc., that they could not give full attention even to great matters such as establishing rules and principles, elaborating on details and branches, authoring and compiling sciences, organizing proofs of truth, and refuting the doubts of the innovators, let alone these minor recommended matters. When, by the grace of Allah Almighty, the strength of their arms solidified the foundation of the divine religion and the roots of the 'Hanifi' nation took hold in the East and the West, the later Imams and scholars, finding a favorable time and situation, relied on the high courage of those who established the roots and on the grace of the True Gardener, and became occupied with important and significant tasks. Now, without the disturbance of cold winds and fear of poisonous storms, different kinds of watering began to take place. Sound thinking dug channels in the land of precise investigation. Flowing minds let forth streams of pure research. The eyes of scholars and saints became basins for these pure and blessed saplings. The breeze of the blessed breaths of the well-wishers of religion and the nation rained perfumes, until this garden of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) became green, fruitful, and flourishing, and its sweet-smelling flowers and beautiful leaves bestowed wonder and grace upon the eyes, palate, and mind. All praise be to Allah, the Lord of the worlds. Now, if an ignorant person objects, asking where these buds were when they bloomed, why these leaves that have now emerged were hidden before, why these thin branches that are now swaying are newly created, why these tiny buds that are now fragrant are fresh manifestations, and says that if there were any merit in them, why did the predecessors leave them – then every flower of this divine garden will laugh at his folly and say, "O ignorant one! The predecessors were concerned with establishing the roots. Had they found the leisure, they would have done all this." Finally, the

result of this stupidity will be that the foolish person will be deprived of the fruits and flowers of this garden.

---

1. Tuhfa Ithna Ashariyah, Chapter Ten, on the criticisms of the three caliphs, seventh criticism, Sohail Academy Lahore, p. 269. F: Point 12: The core issue and the reason why it wasn't present in the predecessors.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

शाह अब्दुल अज़ीज़ साहिब 'तुहफ़ा इस्ना अशरिया' में फ़रमाते हैं: "किसी काम को न करना एक बात है और उसे करने से मना करना दूसरी बात है।" [संक्षिप्त] (त) यह तुम्हारी अज्ञानता है कि तुमने किसी कार्य के न करने को उस कार्य की मनाही समझ लिया है।

बिंदु 12 - फ़: दोष शब्द समझने वाले का है, यहाँ माशूक का नहीं। सच्चाई यह है कि सहाबा और ताबिईन को अल्लाह के कलीमे को बुलंद करने, इस्लाम की सफेदी की रक्षा करने, दीन-ए-मतीन को फैलाने, काफिरों के कहर को खत्म करने, शहरों और बंदों के सुधार, फसाद की आग बुझाने, इलाही फर्ज़ों और सीमाओं के प्रसार, आपसी सुलह, ईमान के सिद्धांतों की सुरक्षा और हदीस की रिवायतों के संरक्षण जैसे महत्वपूर्ण और बुनियादी कार्यों से फुर्सत नहीं थी। इसलिए ये छोटी मुस्तहब बातें तो क्या, वे बड़े कार्यों जैसे नियमों और सिद्धांतों की स्थापना, विवरणों और शाखाओं का विस्तार, विज्ञान का लेखन और संकलन, सत्य के प्रमाणों का संगठन और बिदअत वालों के संदेहों के खंडन जैसे महान कार्यों की ओर भी पूर्ण ध्यान नहीं दे सके। जब अल्लाह तआला के फज़ल से उनकी बाहुबल ने ईश्वरीय धर्म की नींव को मजबूत कर दिया और पूर्व और पश्चिम में मिल्लत-ए-हनीफ़ा की जड़ें जम गईं, तब बाद के इमामों और विद्वानों ने अनुकूल परिस्थितियाँ पाकर जड़ें जमाने वालों के ऊँचे साहस और वास्तविक माली (अल्लाह) के फज़ल पर भरोसा करके महत्वपूर्ण कार्यों में लग गए। अब ठंडी हवाओं की परेशानी और जहरीली आंधियों के डर के बिना, अलग ही तरह की सिंचाई होने लगी। सही सोच ने सूक्ष्म जांच की जमीन में नहरें खोद दीं। बहते हुए दिमागों ने शोध के निर्मल जल की नदियाँ बहा दीं। विद्वानों और औलिया की आँखें इन पवित्र मुबारक पौधों के लिए थाले बनीं। दीन और मिल्लत के शुभचिंतकों की पवित्र सांसों की हवाओं ने सुगंध बरसाई, यहाँ तक कि मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का यह बाग हरा-भरा, फला-फूला और लहलहाने लगा। इसके खुशबूदार फूलों और सुंदर पत्तों ने आँखों, तालु और दिमाग पर अद्भुत एहसान किया। सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो दुनिया का रब है। अब अगर कोई अज्ञानी आपत्ति करे कि ये कलियाँ अब क्यों खिली हैं, पहले कहाँ थीं, ये पत्तियां जो अब निकली हैं पहले क्यों छिपी थीं, ये पतली टहनियाँ जो अब झूम रही हैं नई पैदा हुई हैं, ये छोटी कलियाँ जो अब महक रही हैं ताजा जलवा दिखा रही हैं, अगर इनमें कोई खूबी होती तो पूर्वज इन्हें क्यों छोड़ जाते – तो उसकी मूर्खता पर इस ईश्वरीय बाग का एक-एक फूल ठहाका लगाएगा कि, ऐ अज्ञानी! पूर्वजों को जड़ जमाने की फिक्र थी, अगर उन्हें फुर्सत

मिलती तो वे यह सब कुछ कर दिखाते। अंत में इस मूर्खता का परिणाम यही निकलेगा कि वह नादान इस बाग के फल-फूल से वंचित रह जाएगा।

---

1. तुहफ़ा इस्ना अशरिया, दसवां अध्याय, तीन खलीफाओं की आलोचनाओं पर, सातवीं आलोचना, सुहैल अकादमी लाहौर, पृ. 269। फ़: नुक्ता 12: मुख्य बात और पूर्वजों में न होने का कारण।

पृष्ठ 544/613

شاہ عبدالعزیز صاحب تحفہ اثناء عشریہ میں فرماتے ہیں: نہ کردن چیزے دیگرست و منع فرمودن چیزے دیگر ۱ھ ملخصا۔ | نہ کرنا اور چیز ہے اور منع کرنا اور چیز ہے ۱ھ ملخصا۔ (ت) تمہاری جہالت کہ تم نے کسی فعل کے نہ کرنے کو اس فعل سے ممانعت سمجھ رکھا ہے۔

نکتہ ۱۲ ف: سخن شناس نہ دلبر خطا اینجاست، حقیقت الامر یہ ہے کہ صحابہ و تابعین کو اعلاء کلمۃ اللہ وحفظ بیضاء اسلام و نشر دین متین و قتل قہر کافرین و اصلاح بلاد و عباد و اطفائے آتش فساد و اشاعت فرائض و حدود الہیہ و اصلاح ذات البین و محافظت اصول ایمان و حفظ روایت حدیث وغیرہا امور کلیہ مہمہ سے فرصت نہ تھی لہذا یہ امر جزئیہ مستحبہ تو کیا معنی بلکہ تاسیس قواعد و اصول و تفریح جزئیات وفروع و تصنیف و تدوین علوم و نظم دلائل حق ورد شبہات اہل بدعت وغیرہا امور عظیمہ کی طرف بھی توجہ کامل نہ فرما سکے۔ جب بفضل اللہ تعالٰی ان کے زور بازو نے دین الہی کی بنیاد مستحکم کردی اور مشارق و مغارب میں ملت حنیفہ کی جڑ جم گئی۔ اس وقت ائمہ و علمائے ما بعد نے تخت وبخت سازگار پا کر بیج و بن جمانے والوں کی ہمت بلند کے قدم اور باغبان حقیقی کے فضل پر تکیہ کرکے اہم فاہم کاموں میں مشغول ہوئے اب توبے خلش صر صر و اندیشہ سموم اور ہی آبیاریاں ہونے لگیں۔ فکر صائب نے زمین تدقیق میں نہریں کھو دیں۔ ذہن رواں نے زلال تحقیقی کی ندیاں بہائیں۔ علماء و اولیاء کی آنکھیں ان پاک مبارک نونہالوں کے لئے تھالے بنیں ہوا خواہان دین و ملت کی نسیم انفاس متبرکہ نے عطر باریاں فرمائیں یہاں تک کہ یہ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا باغ ہرا بھرا پھلا پھولا لہلہایا اور اس کے بھینے پھولوں سہانے پتوں نے چشم و کام و دماغ پر عجب ناز سے احسان فرمایا، الحمد للہ رب العالمین، اب اگر کوئی جاہل اعتراض کرے یہ کنجھیاں جواب پھوٹیں جب کہاں تھیں، یہ پتیاں جو اب نکلیں پہلے کیوں نہاں تھیں

یہ پتلی پتلی ڈالیاں جواب جھومتی ہیں نو پیدا ہیں یہ ننھی ننھی کلیاں جو اب مہکتی ہیں تازہ جلوہ نما ہیں اگر ان میں کوئی خوبی پاتے تو اگلے کیوں چھوڑ جاتے تو اس کی حماقت پر اس الہی باغ کا ایک ایک پھول قہقہہ لگائے گا کہ، او جاہل! اگلوں کو جڑ جمانے کی فکر تھی وہ فرصت پاتے تو یہ سب کچھ کر دکھاتے آخر اس سفاہت کا نتیجہ یہی نکلے گا کہ وہ نادان اس باغ کے پھل پھول سے محروم رہے۔

---

1. تحفہ اثناء عشریہ باب دہم در مطاعن خلفائے ثلثہ طعن ہفتم سہیل اکیڈمی لاہور ص ۲۶۹ ف: نکتہ ۱۲ اصل بات اور اگلے لوگوں میں نہ ہونے کی وجہ۔

...will remain deprived. Just think about it: a wise doctor's house caught fire. His small, innocent children were trapped inside. There was also property worth hundreds of thousands of rupees. That wise man did not think about the wealth at all; risking his own life, he brought the children out safely. Some foolish people were also watching this incident. Coincidentally, a fire also broke out at their place, where there was only wealth. They stood by watching and all the wealth was reduced to ashes. When someone objected, they said, "You are fools; we have seen the eyes of that wise doctor. When fire broke out at his house, did he take out the wealth that we should have?" But the fools did not understand that the determined doctor was so occupied with saving the children that he had no time to take out the wealth, not that he left it considering taking it out bad. May Allah not give anyone a perverted understanding. Amen!

Point 13 (F): We admit that everything that was not in the first three generations (Quroon-e-Salasa) is forbidden. Now let the preventers take stock of themselves. Starting these madrasas, collecting donations from people, ordering books for students from Naval Kishore Press by taking a ten percent commission, and making a regular commitment to preach specifically on Fridays after the Friday prayer, taking offerings (nazarana) wherever they go to preach, enjoying feasts, organizing gatherings and appointing judges for debates, getting books written and printed in refutation of opponents, preachers touring from city to city, getting certificates of Hadith scholarship after reading just two pages of Sahih books—where were these and thousands of other things, which are prevalent among the elders and youngsters of their group without any objection, present in the first three generations? And what to say of the leaders of the new sect who take two rupees as an offering to affix seals on rulings? The verdict of the Hazrat is in the hands of both the plaintiff and the defendant. If they go for Hajj, letters from Lucknow, Delhi, and Mumbai are a must. Perhaps these three things existed in the first three generations, or a pardon has been issued for you that you can do whatever you want and there will be no accountability for you? Or are these criticisms only for those things that are related to the veneration and love of the Leader of the Universe (Sallallahu 'alayhi wa sallam), while everything else is permissible like mother's milk? And there is no power nor might except with Allah, the Most High, the Most Supreme.

Point 14 (F): Worth memorizing. Alas! What upside-down times these are! In matters of veneration and respect, from the Pious Predecessors until today, the practice of

the leaders of religion has been that they did not look at the presence or absence of specific details but clearly...

F1: Point 13, true answer to the issue of generations, the obstinacy of the Wahhabis.
F2: Point 14, the rule regarding the veneration of the beloved ones of God is that you may invent as many new ways as you wish; all are good as long as there is no specific prohibition of a particular way in Sharia.

Page 545 of 613

फतावा रज़विया जिल्द 26

...वंचित रह जाएगा। ज़रा सोचिए: एक समझदार हकीम के घर में आग लग गई। उसके छोटे-छोटे मासूम बच्चे घर के अंदर फँस गए। वहाँ लाखों रुपये का माल-असबाब भी था। उस बुद्धिमान व्यक्ति ने माल की तरफ बिल्कुल ध्यान नहीं दिया; अपनी जान पर खेलकर बच्चों को सही-सलामत निकाल लिया। कुछ मूर्ख लोग भी यह घटना देख रहे थे। संयोग से उनके यहाँ भी आग लग गई, जहाँ केवल माल ही माल था। वे खड़े देखते रहे और सारा माल राख हो गया। जब किसी ने आपत्ति की, तो वे बोले, "तुम मूर्ख हो, हमने उस बुद्धिमान हकीम की आँखें देखी हैं। जब उसके घर में आग लगी थी, तो उसने कब माल निकाला था जो हम निकालते?" लेकिन वे मूर्ख यह नहीं समझे कि उस दृढ़-संकल्प हकीम को बच्चों को बचाने से फुरसत कहाँ थी कि माल निकालता, न कि उसने माल निकालना बुरा समझकर छोड़ा था। अल्लाह ताला किसी को उल्टी समझ न दे। आमीन!

नुकता 13 (फ़): हमने माना कि जो कुछ शुरुआती तीन पीढ़ियों (कुरून-ए-सलासा) में नहीं था, वह सब वर्जित है। अब ज़रा रोकने वाले हज़रात अपनी खबर लें। ये मदरसे जारी करना, लोगों से चंदा लेना, छात्रों के लिए नवल किशोर प्रेस से दस प्रतिशत कमीशन लेकर किताबें मँगवाना, और विशेष रूप से जुमे के दिन जुमे की नमाज़ के बाद उपदेश (वाअज़) का नियम बनाना, जहाँ उपदेश देने जाएँ वहाँ नज़राना लेना, दावतों का आनंद लेना, मुबाहसों (बहस) के लिए सभाएँ और पंच नियुक्त करना, विरोधियों के खंडन में किताबें लिखवाना और छपवाना, उपदेशकों का शहर-शहर दौरा करना, सहीह हदीस की किताबों के दो-दो पन्ने पढ़कर हदीस विद्वान (मुहद्दिस) होने की सनद (प्रमाणपत्र) लेना—ये और इनके अलावा हज़ारों बातें, जो उनके समूह के बड़े-छोटों में बिना किसी आपत्ति के प्रचलित हैं, शुरुआती तीन पीढ़ियों में कब थीं? और उन नए पंथ के अगुआओं की तो बात ही क्या है जो दो-दो रुपये नज़राना लेकर मसलों (फ़तवों) पर मुहर लगाते हैं? हज़रत का फ़तवा वादी और प्रतिवादी दोनों के हाथ में होता है। हज पर जाएँ तो लखनऊ, दिल्ली और मुंबई की चिट्ठियाँ ज़रूर साथ हों। शायद ये तीन बातें शुरुआती तीन पीढ़ियों में थीं, या तुम्हारे लिए माफ़ी का परवाना आ गया है कि जो चाहो करो, तुम पर कोई पकड़ नहीं होगी? या ये नुक्ताचीनी (आलोचना) सिर्फ उन्हीं बातों पर है जिनका संबंध सरकार-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सम्मान और प्रेम से है, बाकी सब हलाल और माँ के दूध की तरह जायज़ है? और अल्लाह के सिवा कोई ताकत और कुव्वत नहीं है, जो बहुत बुलंद और महान है।

नुकता 14 (फ़): याद रखने योग्य। अफ़सोस! कैसा उल्टा ज़माना है! सम्मान और अदब के मामलों में नेक पूर्वजों से लेकर आज तक दीन के इमामों का यही तरीका रहा है कि उन्होंने विशिष्टताओं के होने या न होने पर नज़र नहीं की, बल्कि स्पष्ट रूप से...

फ़1: नुकता 13, पीढ़ियों के मसले का सच्चा जवाब, वहाबियों की ज़िद। फ़2: नुकता 14, अल्लाह के महबूबों के सम्मान में नियम यह है कि जितने चाहो नए तरीके निकालो, सब अच्छे हैं जब तक कि शरीयत में किसी विशेष तरीके की मनाही न हो।

पृष्ठ 545 का 613

محروم رہے گا۔ بھلا غور کرنے کی بات ہے ایک حکیم فرزانہ کے گھر آگ لگی اس کے چھوٹے چھوٹے بچے بھولے بھالے اندر مکان کے گھر گئے اور لاکھوں روپوں کا مال واسباب بھی تھا اس دانشمند نے مال کی طرف مطلق خیال نہ کیا اپنی جان پر کھیل کر بچوں کو سلامت نکال لیا، یہ واقعہ چند بے خرد بھی دیکھ رہے تھے اتفاقاً ان کے یہاں بھی آگ لگی یہاں نرا مال ہی مال تھا۔ کھڑے ہوئے دیکھتے رہے اور سارا مال خاکستر ہو گیا۔ کسی نے اعتراض کیا تو بولے تم احمق ہو ہم اس حکیم دانشور کی آنکھیں دیکھے ہوئے ہیں اس کے گھر آگ لگی تھی تو اس نے مال کب نکالا تھا جو ہم نکالتے مگر بیوقوف اتنا نہ سمجھے کہ اس اولوالعزم حکیم کو بچوں کے بچانے سے فرصت کہاں تھی کہ مال نکالتا نہ یہ کہ اس نے مال نکالنا برا جان کر چھوڑا تھا۔ اللہ تعالٰی کسی کو اوندھی سمجھ نہ دے۔ آمین!

نکتہ ۱۳ ف: ہم نے مانا کہ جو کچھ قرونِ ثلاثہ میں نہ تھا سب منع ہے۔ اب ذرا حضرات مانعین اپنی خبر لیں۔ یہ مدرسے جاری کرنا اور لوگوں سے چندہ لینا اور طلباء کے لئے مطبع نولکشور سے فیصدی دس روپیہ کمیشن لے کر کتابیں منگوانا اور بہ تخصیص روزِ جمعہ بعدِ نماز جمعہ وعظ کا التزام کرنا، جہاں وعظ کہنے جائیں نذرانہ لینا، دعوتیں اڑانا، مناظروں کے لئے جلسے اور پنچ مقرر کرنا، مخالفین کی رد میں کتابیں لکھوانا چھپوانا، واعظوں کا شہر بشہر گشت لگانا، صحاح کے دودو ورق پڑھ کر محدثی کی سند لینا اور ان کے سوا ہزاروں باتیں کہ اکابر واصاغر طائفہ میں بلا نکیر رائج ہیں قرونِ ثلاثہ میں کب تھی اور ان پیشوایانِ فرقۂ جدیدہ کا توڑ کرہی کیا ہے جو دو دو روپے نذرانہ لے کر مسئلوں پر مہر ثبت کریں، مدعی مدعا علیہ دونوں کے ہاتھ میں حضرت کا فتوٰی، حج کو جائیں تو لکھنؤ، دہلی و بمبئی کی چٹھیاں ضرور ہوں، شاید یہ تین باتیں قرونِ ثلاثہ

میں تھیں یا تمہارے لئے پروانہ معافی آگیا ہے کہ جو چاہو کرو تم پر کچھ مواخذہ نہیں یا یہ نکتہ چینیاں انہی باتوں میں ہیں جنہیں تعظیم و محبت حضور سرورِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے علاقہ ہو باقی سب حلال وشیر مادر، ولا حول ولا قوۃ الاباللہ العلی العظیم۔

نکتہ ۱۴ (ف): واجب الحفظ افسوس! کیا الٹا زمانہ ہے اور امورِ تعظیم وادب میں سلف صالحین سے آج تک برابر ائمہ دین کا یہی داب رہا کہ ورود وعدمِ ورودِ خصوصیات پر نظر نہ کی بلکہ صریحاً

ف۱: نکتہ ۱۳ مسئلہ قرون کا سچا جواب وہابیہ کی ہٹ دھرمی۔ ف۲: نکتہ ۱۴ تعظیم محبوبانِ خدا میں قاعدہ یہ ہے کہ جس قدر چاہو نئے طریقے نکالو سب حسن ہیں جب تک کسی خاص طریقے کی شرع میں ممانعت نہ ہو۔

Fatawa Rizvia, Volume 26

Established a general rule:

[Table] Left column: Whatever is more conducive to etiquette (adab) and veneration (ijlal) is better. As clarified by the absolute researcher, the jurist of the soul, my master Kamal al-Milla wa al-Din Muhammad in 'Fath al-Qadir', and his student Sheikh Sindhi (may Allah have mercy on him) explained in 'Al-Mansik al-Mutawassit', and the eminent scholar Qari (may Allah have mercy on him) upheld it in 'Al-Maslak al-Muqtassit', and it is preferred in 'Alamgiriya' and others. Right column: That matter which has a greater part in the respect and veneration of the Prophet (peace be upon him) is better. (As Imam, the absolute researcher, the jurist of the soul, my master Kamal al-Milla wa al-Din Muhammad clearly stated in 'Fath al-Qadir', and his student Sheikh Sindhi (may Allah have mercy on him) explained in 'Al-Mansik al-Mutawassit', and the eminent scholar Qari (may Allah have mercy on him) upheld it and gave preference to it in 'Alamgiriya' etc.)

And the statement of Imam Ibn Hajar has passed that the veneration of the Prophet (peace be upon him) is better in every way as long as there is no partnership in the Divinity of Allah. Therefore, for those predecessors and successors, whichever Muslim showed respect to the Holy Presence (peace be upon him) in a new way, the scholars counted that innovation among his praises, not that, God forbid, he was considered a misguided innovator. This calamity has spread among these claimants of religion and etiquette that for every matter they ask, "When did so-and-so do it? When did so-and-so say it?" whereas they themselves say thousands of things that neither so-and-so did nor so-and-so said. But this is also strange that to decrease or erase the status of the Prophet (peace be upon him), they find an excuse and say with their tongues: "After God, you are the greatest; to put it briefly." (The summary is that after Allah Almighty, you possess the highest greatness.) And with various tricks, as much as possible, they continue to speak in terms of love and veneration. Finally, their chief leader has already clarified in 'Taqwiyat al-Iman' that the praise of the Prophet (peace be upon him) should be done like you do to each other, in fact, decrease many things from it. This is faith, this is religion, and the claim is, 'There is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Magnificent.' Anyway, the point is increasing, come to the purpose. Yes, if I were to encompass all those matters that occurred regarding manners and veneration and the scholars counted

those innovations among the praises of the originator, it would be a long register. Therefore, as I am sufficing with examples:

1. Fath al-Qadir, Kitab al-Hajj, miscellaneous issues, Maktabah Nooria Rizvia, Sukkur, 3/94.
2. Taqwiyat al-Iman, Chapter Five, Al-Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 42.

फतावा रिज़विया, खंड 26

एक सामान्य नियम स्थापित किया:

[तालिका] बायां कॉलम: जो कुछ भी शिष्टाचार (अदब) और सम्मान (इजलाल) में अधिक सहायक है, वह अच्छा है। जैसा कि पूर्ण शोधकर्ता, आत्म-विज्ञानी न्यायविद्, मेरे स्वामी कमाल अल-मिल्ला वद-दीन मुहम्मद ने 'फतह अल-क़दीर' में स्पष्ट किया है, और उनके शिष्य शेख सिंधी (अल्लाह उन पर दया करे) ने 'अल-मंसिक अल-मुतवस्सति' में विस्तार से बताया है, और प्रतिष्ठित विद्वान क़ारी (अल्लाह उन पर दया करे) ने 'अल-मसलक अल-मुक़्तस्सति' में इसे बनाए रखा है, और 'आलमगीरिया' आदि में इसे प्राथमिकता दी गई है। दायां कॉलम: जिस बात को नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अदब और ताज़ीम (सम्मान और श्रद्धा) में अधिक दखल हो, वह बेहतर है। (जैसा कि इमाम, निरपेक्ष शोधकर्ता, फकीह-ए-नफ्स, मेरे स्वामी कमाल अल-मिल्ला वद-दीन मुहम्मद ने 'फतह अल-क़दीर' में स्पष्ट किया है और उनके शिष्य शेख सिंधी (अल्लाह उन पर दया करे) ने 'मंसिक अल-मुतवस्सति' में स्पष्ट किया है और फाज़िल क़ारी (अल्लाह उन पर दया करे) ने इसे बरकरार रखा और 'आलमगीरिया' आदि में इसे प्राथमिकता दी है।)

और इमाम इब्न हजर का कथन गुजर चुका है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम हर तरह से बेहतर है जब तक कि अल्लाह की दिव्यता में शरीक न किया जाए। इसी कारण पूर्वजों और उत्तराधिकारियों में से जिस किसी मुसलमान ने पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का किसी नए तरीके से सम्मान किया, विद्वानों ने उस आविष्कार को उनकी प्रशंसाओं में गिना, न कि—अल्लाह न करे—उसे पथभ्रष्ट नवाचारी (बिदअती) ठहराया। यह विपदा इन धर्म और शिष्टाचार के दावेदारों में फैल गई है कि वे हर बात पर पूछते हैं कि फलां ने कब किया, फलां ने कब कहा, हालांकि वे खुद हजारों ऐसी बातें करते हैं जो न फलां ने कीं और न फलां ने। लेकिन यह भी एक विचित्र बात है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सम्मान को कम करने या मिटाने के लिए एक बहाना निकाल लेते हैं और ज़ुबान से कहते हैं: "खुदा के बाद आप ही महान हैं, संक्षेप में यही किस्सा है।" (किस्सा संक्षेप में यह है कि अल्लाह ताला के बाद आप सबसे अधिक महानता वाले हैं।) और विभिन्न युक्तियों से जहाँ तक संभव हो, प्रेम और ताज़ीम के विरुद्ध बात करते जाते हैं। अंत में उनके सबसे बड़े इमाम 'तक़वियतुल ईमान' में स्पष्ट कर चुके हैं कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की प्रशंसा वैसे ही करो जैसे आपस में एक-दूसरे की करते हो, बल्कि उसमें से भी कई चीज़ें घटा दो। यह ईमान है, यह दीन है और दावा है, 'ला हौला वला क़ुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम' (अल्लाह के सिवा कोई

शक्ति या सामर्थ्य नहीं है, जो सबसे उच्च और महान है)। खैर, बात बढ़ती जा रही है, असल बात पर आते हैं। हाँ, यदि मैं उन सभी मामलों का विस्तार करूँ जो शिष्टाचार और सम्मान के संबंध में नए हुए और विद्वानों ने उन नए कार्यों को प्रवर्तक की प्रशंसा में गिना, तो यह एक लंबा रजिस्टर होगा। इसलिए, चूँकि मैं उदाहरणों तक ही सीमित रह रहा हूँ:

1. फतह अल-क़दीर, किताबुल हज, फुटकर मुद्दे, मकतबा नूरिया रिज़विया, सुक्कुर, 3/94।
2. तक़वियतुल ईमान, पांचवां अध्याय, अल-अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 42।

पृष्ठ 546/613

قاعدہ کلیہ بنایا:

[جدول] بایاں کالم: کل ماکان ادخل فی الادب والاجلال کان حسنا۔ کما صرح بہ الامام المحقق علی الاطلاق فقیہ النفس سیدی کمال الملۃ والدین محمد فی فتح القدیر وتلمیذہ الشیخ رحمہ اللہ السندی فی المنسك المتوسط واقرہ الفاضل القاری فی المسلك المتقسط واثرہ فی العالمگیریۃ وغیرھا۔ دایاں کالم: جس بات کو نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ادب و تعظیم میں زیادہ دخل ہو وہ بہتر ہے (جیسا کہ امام، محقق علی الاطلاق، فقیہ النفس، میرے آقا، کمال الملۃ والدین محمد نے فتح القدیر میں تصریح فرمائی اور ان کے شاگرد شیخ سندھی علیہ الرحمہ نے منسک المتوسط میں وضاحت فرمائی اور فاضل قاری علیہ الرحمہ نے اس کو برقرار رکھا اور عالمگیریہ وغیرہ میں اس کو ترجیح دی ہے۔ ت)

اور امام ابن حجر کا قول گزرا کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم ہر طرح بہتر ہے جب تک کہ الوہیت اللہ میں شریک نہ ہو، اسی لئے سلفاء و خلفاء جس مسلمان نے کسی نئے طریقے سے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ادب کیا اس ایجاد کو علماء نے اس کے مدائح میں شمار کیا نہ یہ کہ معاذ اللہ بدعتی گمراہ ٹھہرایا یہ بلا انہی مدعیانِ دین و ادب میں پھیلی کہ ہر بات پر پوچھتے ہیں فلاں نے کب کیا، فلاں نے کب کہیں حالانکہ خود ہزاروں باتیں کرتے ہیں جو فلاں نے کیں نہ فلاں نے کیں مگر یہ بھی طرفہ کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے گھٹانے مٹانے کے لئے ایک حیلہ نکال کر زبان سے کہتے جائیں ع بعد از خدا بزرگ توئی قصہ مختصر (قصہ مختصر یہ کہ اللہ تعالٰی کے بعد سے زیادہ بزرگی والے آپ ہیں۔ ت) اور باطائف الحیل جہاں تک بن پڑے اور محبت و تعظیم میں کلام کرتے جائیں آخر ان کا امام اکبر تقویۃ الایمان میں تصریح کر

چکا کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعریف ایسے کرو جیسے آپس میں ایک دوسرے کی کرتے ہو بلکہ اس میں سے کئی کرو یہ ایمان ہے یہ دین ہے اور دعویٰ ہے ، لا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ خیر بات بڑھتی ہے مطلب پر آیئے ۔ ہاں تو اگر میں ان امور کا استیعاب کروں جو دربارہ آداب و تعظیم حادث ہوئے اور اس احداث کو علماء نے موجد کے مدائح سے گنا تو ایک دفتر طویل ہوتا ہے ، لہذا چونکہ مثالوں پر اقتصار کر رہا ہوں:

1 فتح القدیر کتاب الحج مسائل منثورہ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳/ ۹۴ 2 تقویۃ الایمان الفصل الخامس مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۴۲

صفحہ ۵۴۶ از ۶۱۳

Fatawa Razawiyyah Volume 26

Example 1: Sayyiduna Imam Malik, the founder of the school of thought and scholar of Madinah (may Allah be pleased with him), just like Sayyiduna Abdullah bin Amr and Abdullah bin Mughaffal (may Allah be pleased with them), was extremely meticulous in following the predecessors and the noble companions in their practices. This was a requirement of their faith and love, such that their conduct in etiquette and the reading of Hadith was established among scholars as being from the great virtues of Imam Malik and a proof of his ultimate respect and love. Imam Allama Qazi Iyad (may Allah have mercy on him) writes in 'Al-Shifa' Sharif:

Arabic Text

Mutarrif said: When people came to Malik, a slave girl would come out to them and say: The Shaykh says to you, do you want Hadith or legal issues? If they said legal issues, he would come out to them. And if they said Hadith, he would enter his washroom and bathe, apply perfume, wear new clothes, wear a shawl (Saj), wrap a turban, and place a cloak on his head. A platform (manassah) would be prepared for him, and he would come out and sit on it with humility. Incense would continuously be burned until he finished recounting the Hadith of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Others said: He would not sit on that platform except when narrating from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Ibn Uwais said: He was asked about the reason for this, and he replied: I love and revere the Hadith of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and I do

Urdu Translation

Mutarrif said: When people came to Malik bin Anas to acquire knowledge, a slave girl would come out and ask: The Shaykh says to you, have you come to learn Hadith or Fiqh and legal issues? If they replied: Fiqh and legal issues, then you would grace them with your presence. And if they said: Hadith, then first you would perform a bath, apply perfume, wear new clothes, wrap a Taylasan (shawl), tie a turban, and place a sheet over your blessed head. A throne, like a bridal throne, would be laid out for him. At that time, you would come out and sit on it with utmost humility. And as long as you narrated Hadith, incense sticks would be kept burning. And you would only sit on that throne when you had to narrate the Hadith of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). When the respected Imam was asked for the reason, he said: I love to show reverence for the Hadith of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and I do not narrate Hadith until I have performed

Arabic Text	Urdu Translation
not narrate it except while in a state of purity and settled firmly.	ablution and am seated with great tranquility and dignity.

1. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part 2, Chapter 3, Al-Matba'ah al-Sharikat al-Sahafiyyah, 2/38, 39.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

उदाहरण 1: सैयदुना इमाम मालिक, जो मज़हब के संस्थापक और मदीना के विद्वान थे (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो), सैयदुना अब्दुल्ला बिन अम्र और अब्दुल्ला बिन मुग़फ़्फ़ल (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) की तरह, पूर्वजों और महान साथियों के अनुसरण में बहुत ही सावधानी बरतते थे। यह उनके ईमान और प्रेम की मांग थी कि शिष्टाचार और हदीस पढ़ने में उनका आचरण विद्वानों के बीच इमाम मालिक के महान गुणों में से एक माना गया और उनके अंतिम सम्मान और प्रेम का प्रमाण बना। इमाम अल्लामा क़ाज़ी अयाज़ (अल्लाह उन पर रहम करे) 'शिफ़ा शरीफ़' में लिखते हैं:

अरबी पाठ

मुतर्रिफ़ ने कहा: जब लोग मालिक के पास आते, तो एक दासी उनके पास आती और कहती: शैख़ आपसे पूछते हैं, आप हदीस चाहते हैं या मसले-मसायल? अगर वे कहते मसले-मसायल, तो आप उनके पास आते। और अगर वे हदीस कहते, तो आप अपने स्नानगृह में जाते और स्नान करते, ख़ुशबू लगाते, नए कपड़े पहनते, सैज (एक प्रकार की चादर) पहनते, पगड़ी बाँधते और अपने सिर पर एक लबादा रखते। उनके लिए एक मंच (मनासा) तैयार किया जाता, और वह बाहर आते और विनम्रता के साथ उस पर बैठते। जब तक रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीस पूरी नहीं हो जाती, तब तक लोबान जलाया जाता रहता। दूसरों ने कहा: वे उस मंच पर केवल तभी बैठते थे जब रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से हदीस बयान करनी होती थी। इब्न उवैस ने कहा: उनसे इसका कारण पूछा गया, तो उन्होंने जवाब दिया: मुझे रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीस से प्रेम और उसकी

उर्दू अनुवाद

मुतर्रिफ़ ने कहा: जब लोग मालिक बिन अनस के पास ज्ञान प्राप्त करने आते, तो एक दासी आकर पूछती: शैख़ तुमसे कहते हैं, तुम हदीस सीखने आए हो या फ़िक़्ह और मसले-मसायल? अगर वे जवाब देते: फ़िक़्ह और मसले-मसायल, तो आप तशरीफ़ लाते। और अगर वे कहते: हदीस, तो पहले आप ग़ुस्ल (स्नान) करते, ख़ुशबू लगाते, नए कपड़े पहनते, तैलसान ओढ़ते, और इमामा (पगड़ी) बाँधते और अपने मुबारक सिर पर एक चादर रखते। उनके लिए एक तख़्त, जैसे दुल्हन का तख़्त होता है, बिछाया जाता। उस समय आप बाहर तशरीफ़ लाते और अत्यधिक विनय (ख़ुशू) के साथ उस पर बैठते। और जब तक हदीस बयान करते थे, अगरबत्ती जलाई जाती रहती। और आप उस तख़्त पर केवल उसी समय बैठते थे जब नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीस बयान करनी होती। जब हज़रत से इसका कारण पूछा गया, तो उन्होंने कहा: मुझे यह पसंद है कि मैं रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
महानता का सम्मान करना पसंद है, और मैं उसे तब तक बयान नहीं करता जब तक मैं शुद्धि की स्थिति में न होऊँ और दृढ़ता से न बैठूँ।	की हदीस का सम्मान करूँऔर मैं तब तक हदीस बयान नहीं करता जब तक वुज़ू न कर लूँ और पूरी शांति और गरिमा के साथ न बैठ जाऊँ।

1. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, भाग 2, अध्याय 3, अल-मतबा अल-शरिकात अल-सहाफ़िया, 2/38, 39।

مثال ۱: سیدنا امام مالک صاحب المذہب عالم المدینہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بانکہ مثل سیدنا عبداللہ بن عمرو عبداللہ بن مغفل رضی اللہ تعالیٰ عنہ اتباع سلف و صحابہ کرام کا احداث میں نہایت ہی اہتمام رکھتے تھے۔ اس پر ان کے ایمان و محبت کا تقاضا ہوا کہ ادب و حدیث خوانی میں وہ باتیں علماء کے نزدیک امام مالک کے فضائل جلیلہ سے ٹھہر اور ان کی غایت ادب و محبت پر دلیل قرار پایا۔ امام علامہ قاضی عیاض رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہ شفاء شریف میں لکھتے ہیں :

عربی متن	اردو ترجمہ
قال مطرف کان اذا اتی الناس مالکا	مطرف نے کہا جب لوگ مالک بن انس کے پاس علم
خرجت الیھم الجاریة فتقول لھم یقول لکم	حاصل کرنے آتے ایک کنیز آکر پوچھتی شیخ تم سے
الشیخ تریدون الحدیث او المسائل فان	فرماتے ہیں تم حدیث سیکھنے آئے ہو یا فقہ و مسائل؟ اگر
قالوا المسائل خرج الیھم، وان قالوا	انہوں نے جواب دیا فقہ و مسائل ، جب تو آپ تشریف
الحدیث دخل مغتسلہ واغتسل وتطیب	لاتے اور اگر کہا کہ حدیث، تو پہلے غسل فرماتے خوشبو
ولبس ثیابا جدا ولبس ساجہ وتعمم و	لگاتے نئے کپڑے پہنتے طلسان اوڑھتے اور عمامہ
وضع علی رأسہ ردائہ وتلقی لہ منصّة	باندھتے چادر سر مبارک پر رکھتے ان کے لئے ایک
فیخرج ویجلس علیھا وعلیہ الخشوع لا	تخت مثل تخت عروس بچھایا جاتا اس وقت باہر تشریف
یزال یبخر بالعود حتی یفرغ من حدیث	لاتے اور بنہایت خشوع اس پر جلوس فرماتے اور جب
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال غیرہ	تک حدیث بیان کرتے تھے اگر بتی سلگاتے اور اس تخت
ولم یکن یجلس علی تلك المنصّة الا اذا	پر اسی وقت بیٹھتے تھے جب نبی صلی اللہ علیہ تعالیٰ
حدث عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم	علیہ وسلم کی حدیث بیان کرنا ہوتی۔ حضرت سے اس کا

عربی متن	اردو ترجمہ
قال ابن اویس فقیل له الملك في ذلك فقال احب وان اعظم حدیث رسول الله صلی الله علیه وسلم ولا احدث به الا علی طهارة متمکنا -	سبب پوچھا، فرمایا میں دوست رکھتا ہوں کہ حدیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم کروں اور میں حدیث بیان نہیں کرتا جب تک وضو کر کے خوب سکون و وقار کے ساتھ نہ بیٹھوں۔

1 الشفاء بتعریف حقوق المصطفی القسم الثانی الباب الثالث المطبعة الشرکة الصحافیة ۲ / ۳۹، ۳۸

Fatawa Rizvia, Volume 26

Example 2: In the same [source]: [Arabic Text]: "Imam Malik (may Allah be pleased with him) would not ride a beast in Medina and would say, 'I feel ashamed before Allah Almighty to trample with the hoof of an animal the earth in which the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is present.'" -1 [Urdu Translation]: Imam Malik (may Allah be pleased with him) would not ride a mount in Medina Tayyibah and would say: "I feel ashamed before Allah Almighty that I should trample with an animal's hoof the ground where the Master of the Universe, may Allah's peace and blessings be upon him, is gracing with his presence."

Example 3: In the same [source]: [Arabic Text]: "Abu Abd al-Rahman al-Sulami narrated from Ahmad bin Fadlawiyyah the ascetic, who was among the warrior-archers, that he said: 'I have never touched the bow with my hand except in a state of purity since it reached me that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) held the bow in his hand.'" -2 [Urdu Translation]: Imam Abu Abd al-Rahman al-Sulami narrates from Ahmad bin Fadlawiyyah, the ascetic warrior and archer, that he said: "I have never touched a bow with my hand without wudu (ritual purity) since I heard that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) held the bow in his blessed hands."

Example 4: Imam Ibn al-Haj al-Maliki, who is among the authoritative scholars who forbid [innovations] and is extremely strict in prohibiting newly invented matters, says in 'Al-Madkhal': [Arabic Text]: "And the story of some of them has been previously mentioned, that he resided in Makkah for forty years and never urinated in the Haram, nor did he lie down. For such a person, residency (mujawarat) is recommended or rather should be commanded." -3 [Urdu Translation]: Some of the righteous people resided in Makkah al-Mu'azzamah for forty years and never urinated in the Haram, nor did they lie down. Ibn al-Haj says that for such a person, residency is recommended, or one might say, he should be commanded to reside there.

Example 5: In the same [source]:

1. Ash-Shifa, Part 2, Chapter 3, Section "On his veneration etc.", Al-Matba'ah ash-Sharika as-Sahafiya, 2/48.
2. Ash-Shifa, Part 2, Chapter 3, Section "On his veneration etc.", Al-Matba'ah ash-Sharika as-Sahafiya, 2/48.

3. Al-Madkhal, Section on mentioning some of what happens to the pilgrim during his Hajj, etc., Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 3/253.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २६

मिसाल २: इसी में है: [अरबी पाठ]: "इमाम मालिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) मदीना में सवारी पर सवार नहीं होते थे और फ़रमाते थे: 'मुझे अल्लाह तआला से शर्म आती है कि जिस मिट्टी में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मौजूद हैं, उसे जानवर के खुर से रोंदूँ।'" -१ [उर्दू अनुवाद]: इमाम मालिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) मदीना तैय्यबा में सवारी पर सवार नहीं होते थे और फ़रमाते थे कि मुझे अल्लाह तआला से शर्म आती है कि जिस ज़मीन में हुज़ूर सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जलवा फ़रमा हों, उसे जानवर के खुर से रोंदूँ।

मिसाल ३: इसी में है: [अरबी पाठ]: "अबू अब्दुर्रहमान अल-सलमी ने अहमद बिन फ़ज़लोविया ज़ाहिद से नक़ल किया है, जो कि योद्धा तीरंदाजों में से थे, कि उन्होंने कहा: 'जब से मुझे यह बात पहुँची है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कमान अपने हाथ में ली थी, मैंने कभी बिना पाकीज़गी के कमान को हाथ नहीं लगाया।'" -२ [उर्दू अनुवाद]: इमाम अबू अब्दुर्रहमान सलमी, अहमद बिन फ़ज़लोविया ज़ाहिद ग़ाज़ी तीरंदाज़ से नक़ल करते हैं कि मैंने कभी कमान बिना वज़ू हाथ से नहीं छुई, जब से सुना कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कमान अपने दस्ते अक़दस (पवित्र हाथ) में ली है।

मिसाल ४: इमाम इब्न अल-हाज अल-मालिकी, जो मना करने वाले प्रमाणित विद्वानों में से हैं और नई चीज़ों (बिदअत) को रोकने में बहुत सख़्त हैं, 'अल-मदख़ल' में फ़रमाते हैं: [अरबी पाठ]: "और उनमें से कुछ का वाक़या पहले गुज़र चुका है कि उन्होंने मक्का में चालीस साल तक मुजावरत (पड़ोस) की और हरम में कभी पेशाब नहीं किया और न ही लेटे। ऐसे शख़्स के लिए मुजावरत मुस्तहब है या यूँ कहें कि उसे मुजावरत का हुक्म दिया जाएगा।" -३ [उर्दू अनुवाद]: कुछ नेक लोग चालीस साल तक मक्का मुअज़्ज़मा के मुजाविर रहे और कभी हरम में पेशाब नहीं किया और न ही लेटे। इब्न अल-हाज कहते हैं कि ऐसे शख़्स को मुजावरत मुस्तहब है या यूँ कहें कि उसे मुजावरत का हुक्म दिया जाएगा।

मिसाल ५: इसी में है:

पाद टिप्पणियाँ (Footnotes): १. अल-शिफ़ा, भाग २, अध्याय ३, अनुभाग: "उनकी ताज़ीम के बयान में" आदि, अल-मतबा अल-शरीका अल-सहाफ़िया, २/४८। २. अल-शिफ़ा, भाग २, अध्याय ३, अनुभाग: "उनकी ताज़ीम के बयान में" आदि, अल-मतबा अल-शरीका अल-सहाफ़िया, २/४८। ३.

अल-मदख़ल, हज के दौरान हाजी के साथ होने वाली बातों के उल्लेख पर अनुभाग, आदि, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, ३/२५३।

पेज ५४८ ऑफ़ ६१३

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۶

مثال ۲: اسی میں ہے: کان مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ لایر کب بالمدینۃ دابۃ وکان یقول استحی من اللہ تعالٰی ان اطأتربۃ فیھا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بحافر دابۃ -1 | امام مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ مدینہ طیبہ میں سواری پر سوار نہ ہوتے اور فرماتے تھے مجھے شرم آتی ہے خدائے تعالیٰ سے کہ جس زمین میں حضور سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جلوہ فرما ہوں اسے جانور کے سُم سے روندوں۔

مثال ۳: اسی میں ہے: قد حکی ابوعبدالرحمٰن السلمی عن احمد بن فضلویۃ الزاھد وکان من الغزاۃ الرماۃ ان قال ما مسست القوس بیدی الاعلی طھارۃ منذ بلغنی ان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اخذ القوس بیدہ-2 | امام ابوعبدالرحمٰن سلمی احمد بن فضلویۃ زاہد غازی تیر انداز سے نقل کرتے ہیں کہ میں نے کبھی کمان بے وضو ہاتھ سے نہ چھوئی جب سے سنا کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے کمان دست اقدس میں لی ہے۔

مثال ۴: امام ابن حاج مالکی کہ مستندین مانعین سے ہیں اور احداث کی ممانعت میں نہایت تصلب رکھتے ہیں مدخل میں فرماتے ہیں: وتقدمت حکایۃ بعضھم انہ جاور بمکۃ اربعین سنۃ ولم یبل فی الحرم ولم یضطجع فمثل ھذا تستحب لہ المجاورۃ او یؤمر بھا۔ -3 | بعض صالحین چالیس برس مکہ معظمہ کے مجاور رہے اور کبھی حرم میں پیشاب نہ کیا اور نہ لیٹے۔ ابن الحاج کہتے ہیں ایسے شخص کو مجاورت مستحب یا یوں کہئے کہ اسے مجاورت کا حکم دیا جائے گا۔

مثال ۵: اسی میں ہے:

1 الشفاء القسم الثانى الباب الثالث فصل ومن توقير ه الخ المطبعة الشركة الصحافية ٢/ ٤٨ 2 الشفاء القسم الثانى الباب الثالث فصل ومن توقير ه الخ المطبعة الشركة الصحافية ٢/ ٤٨ 3 المدخل فصل فى ذكر بعض ما يعتور الحاج فى حجہ الخ دار الكتب العربى بيروت ٣/ ٢٥٣

Fatawa Rizvia Volume 26

[Arabic Text]: And some of them came to visit him, may Allah the Exalted bless him and grant him peace, but they did not enter the city. Instead, they visited from outside it out of respect, may Allah have mercy on him, for his Prophet, may Allah the Exalted bless him and grant him peace. It was said to him, "Will you not enter?" He replied, "Can someone like me enter the city of the Master of the two worlds, may Allah the Exalted bless him and grant him peace? I do not find myself capable of that," or as he said. [Urdu Translation]: Meaning, some righteous people came for the visit of the Prophet of Allah, may Allah bless him and grant him peace, but did not go into the city; rather, they visited from outside. This was the respect of that deceased person for his Prophet, may Allah bless him and grant him peace. Someone asked him, "Don't you go inside?" He said, "Should someone like me enter the city of the Master of the two worlds, may Allah bless him and grant him peace? I do not find such strength in myself."

Example 6: In the same [book] it is stated: [Arabic Text]: My master Abu Muhammad, may Allah have mercy on him, told me when he entered the Mosque of Medina, "I did not sit in the Mosque except in the sitting position of prayer," or words to this effect, "and I remained standing there until the caravan departed." [Urdu Translation]: Meaning, my master Abu Muhammad, may Allah have mercy on him, told me: When I entered the blessed Mosque of Medina, as long as I remained in the Noble Mosque, I did not sit except for the prayer posture (Qa'dah) and remained standing in the Presence until the caravan departed.

Example 7: Next to it, quoting from the same Imam: [Arabic Text]: "I did not go out to Baqi or anywhere else, and I did not visit anyone other than him, may Allah the Exalted bless him and grant him peace. It had occurred to my heart to go out to Baqi al-Gharqad, then I said: Where am I going? This is the door of Allah the Exalted, open for the questioners, the seekers, the broken-hearted, the distressed, the poor, and the needy, and..." [Urdu Translation]: Leaving the Presence, I neither went to Baqi nor anywhere else, nor did I visit anyone besides the Holy Presence, may Allah bless him and grant him peace. Once it came to my heart to go visit Baqi, then I said to myself, "Where will I go? This is the door of Allah, open for those who ask, those who seek, the broken-hearted, the helpless, and the needy, and there..."

1: Al-Madkhal, chapter regarding the discourse on visiting the Master of the first and the last, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 1/252. 2: Al-Madkhal, chapter regarding the

discourse on visiting the Master of the first and the last, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 1/259.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २६

[अरबी पाठ]: कुछ लोग नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ज़ियारत के लिए आए लेकिन शहर में दाखिल नहीं हुए, बल्कि अदब की वजह से शहर के बाहरी हिस्से से ही ज़ियारत की। अल्लाह उन पर रहमत करे। उनसे पूछा गया, "क्या आप अंदर नहीं जाएँगे?" उन्होंने कहा, "क्या मेरे जैसा व्यक्ति दो जहाँ के सरदार सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के शहर में दाखिल हो सकता है? मैं अपने आप में इसकी ताक़त नहीं पाता।" या जैसा उन्होंने कहा। [उर्दू अनुवाद]: यानी कुछ नेक लोग अल्लाह के नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ज़ियारत के लिए हाज़िर हुए तो शहर में नहीं गए बल्कि बाहर से ज़ियारत कर ली। यह उन साहब का अपने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के प्रति अदब था। किसी ने उनसे कहा कि अंदर क्यों नहीं चलते, तो उन्होंने कहा, "क्या मेरे जैसा शख्स दो जहाँ के सरदार सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के शहर में दाखिल हो? मैं अपने आप में इतनी हिम्मत नहीं पाता।"

उदाहरण ६: इसी में है: [अरबी पाठ]: मेरे आक़ा अबू मोहम्मद रहमतुल्लाही अलैहि ने मुझसे कहा कि जब वे मदीना की मस्जिद में दाखिल हुए, तो उन्होंने कहा: "मस्जिद में बैठने के दौरान मैं सिर्फ़ नमाज़ की हालत (क़ादा) में बैठा और बाक़ी समय खड़ा रहा जब तक कि क़ाफ़िला चला नहीं गया।" [उर्दू अनुवाद]: यानी मुझसे मेरे सरदार अबू मोहम्मद रहमतुल्लाही अलैहि ने फ़रमाया कि जब मैं मस्जिद-ए-मदीना तैयबा में दाखिल हुआ, जब तक रहा मस्जिद शरीफ़ में क़ादा-ए-नमाज़ के सिवा न बैठा और बराबर हुज़ूर में खड़ा रहा जब तक कि क़ाफ़िले ने कूच किया।

उदाहरण ७: इसके बाद उन्हीं इमाम से नक़्ल करते हैं: [अरबी पाठ]: "मैं न तो बक़ी गया और न ही कहीं और, और न ही हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के अलावा किसी और की ज़ियारत की। एक बार मेरे दिल में आया कि बक़ी-अल-ग़रक़द की ज़ियारत के लिए जाऊँ फिर मैंने कहा: कहाँ जाऊँगा? यह अल्लाह का दरवाज़ा है जो मांगने वालों, चाहने वालों, टूटे हुए दिलों वालों, लाचारों, गरीबों और मिसकीनों के लिए खुला है और..." [उर्दू अनुवाद]: मैं हुज़ूरी छोड़कर न बक़ी गया और न ही कहीं और गया, और न ही हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के सिवा किसी की ज़ियारत की। एक बार मेरे दिल में आया था कि बक़ी की ज़ियारत को जाऊँ फिर मैंने कहा कि कहाँ जाऊँगा? यह अल्लाह का दरवाज़ा है जो मांगने वालों, चाहने वालों, टूटे हुए दिलों वालों, लाचारों और गरीबों के लिए खुला है और वहाँ...

१: अल-मदखल, अव्वलीन और आख़िरीन के सरदार की ज़ियारत पर कलाम का अध्याय, दारुल किताब अल-अरबी बेरुत, १/२५२। २: अल-मदखल, अव्वलीन और आख़िरीन के सरदार की ज़ियारत पर कलाम का अध्याय, दारुल किताब अल-अरबी बेरुत, १/२५९।

पृष्ठ ५४९ / ६१३

وقد جاء بعضهم الی زیارته صلی اللہ تعالی علیه وسلم فلم یدخل المدینة بل زار من خارجها ادباً منه رحمه اللہ تعالی مع نبیه صلی اللہ تعالی علیه وسلم فقیل له الاتدخل؟ فقال امثلي یدخل بلاد سید الکونین صلی اللہ تعالی علیه وسلم لا اجد نفسي تقدر علی ذلك او کما قال۔ یعنی بعض صالحین زیارتِ نبی اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے لئے حاضر ہوئے تو شہر میں نہ گئے بلکہ باہر سے زیارت کرلی، اور یہ ادب تھا اس مرحوم کا اپنے نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے ساتھ، اس پر کسی نے کہا اندر نہیں چلتے، کہا کیا مجھ سا داخل ہو سید الکونین صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے شہر میں، میں اپنے میں اتنی قدرت نہیں پاتا ہوں۔

مثال ۶: اسی میں ہے: قال لی سید ابومحمد رحمہ اللہ تعالیٰ لما ان دخل مسجد المدینة ماجلست فی المسجد الابلجلوس فی الصلوة وکلاماً هذا معناه ومازلت واقفاً هناک حتی دخل الرکب۔ یعنی مجھ سے میرے سردار ابو محمد رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے فرمایا میں جب مسجد مدینہ طیبہ میں داخل ہوا جب تک رہا مسجد شریف میں قعدہ نماز کے سوا نہ بیٹھا اور برابر حضور میں کھڑا رہا جب تک قافلہ نے کوچ کیا۔

مثال ۷: اس کے متصل انہیں امام سے نقل کرتے ہیں: ولم اخرج الی بقیع ولا غیره ولم ازر غیره صلی اللہ تعالی علیه وسلم وکان قد خطر لي ان اخرج الی بقیع الغرقد فقلت الی این اذهب، هذا باب اللہ تعالی المفتوح للسائلین والطالبین والمنکسرین والمضطرین والفقراء والمساکین و میں حضوری چھوڑ کر نہ بقیع کو گیا نہ کہیں اور گیا نہ حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے سوا کسی کی زیارت کی، اور ایک دفعہ میرے دل میں آیا تھا کہ زیارتِ بقیع کو جاؤں پھر میں نے کہا کہاں جاؤں

گا یہ ہے اللہ کا دروازہ کھلا ہوا سائلوں اور مانگنے والوں اور دل شکستہ اور بے چاروں اور مسکینوں کے لئے اور وہاں

۱ المدخل فصل فی الکلام علی زیارة سید الاولین والآخرین دار الکتاب العربي بیروت ۱ / ۲۵۲ ۲ المدخل فصل فی الکلام علی زیارة سید الاولین والآخرین دار الکتاب العربي بیروت ۱ / ۲۵۹

Fatawa Rizvia - Volume 26

[Boxed Text] Arabic: "There is no one else to be intended like him. So whoever acts upon this will succeed and achieve what is desired and sought, or as he said." Urdu translation: "Who is there besides the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to be intended? He says, 'So whoever acts upon this will achieve victory and the desired goal and purpose will be attained.'" [End Boxed Text]

Now this humble servant of the Qadri order (may Allah Almighty forgive him) also concludes this fatwa with these blessed words: that whoever acts upon this will achieve victory and the desired goal and purpose will be attained, God willing. And he hopes by the grace of his Generous Lord, the Blessed and Exalted, that this fatwa will not only be a sufficient statement and a healing proof regarding the 'Qiyam' (standing), but by the power of Allah Almighty, it will become a guide containing a final verdict on most disputed issues. And there is no power or strength except with Allah, the Most High, the Supreme. And may the blessings of Allah be upon the best of His creation and the lamp of His horizon, our master and leader Muhammad, and upon his family and all his companions. Amen, Amen, Amen!

Written by His servant, the sinner, Ahmed Raza al-Barelwi (may he be forgiven). (Seal: Muhammadi Hanafi Sunni Qadri Abdul Mustafa Ahmed Raza Khan)

Transcripts of statements and seals of the scholars of Badaun and Rampur etc.

"That amazing answer is the correct one, there is no doubt or uncertainty in it. May Allah reward the respondent well, as he has brought the true research in what he answered." The servant Muhammad Gohar Ali (may he be forgiven). (Seal: Maulvi Gohar Ali 1299)

"Praise be to Allah, what our master the researcher and our meticulous teacher has answered - may his grace and shadow endure - is the truth, there is no falsehood, and the opposite is void without a doubt. And Allah Almighty knows best." Abdullah (may he be forgiven). (Seal: Abdullah 1299)

---

[1] Al-Madkhal, Chapter on Visiting the Master of the Ancients and Moderns, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 1/259.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 26

[बॉक्स का पाठ] अरबी: "उनके समान कोई और नहीं है जिसका इरादा किया जाए। अतः जो कोई इस पर अमल करेगा वह सफल होगा और वांछित और अभीष्ट प्राप्त करेगा, या जैसा उन्होंने कहा।" उर्दू अनुवाद: "हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के सिवा कौन है जिसका इरादा किया जाए? फ़रमाते हैं: पस जो कोई इस पर अमल करेगा वह ज़फ़र (सफलता) पाएगा और मुराद व मतलब हाथ आएगा।" [बॉक्स का अंत]

अब यह फ़क़ीर सरकार-ए-क़ादरिया (अल्लाह तआला उसे माफ़ करे) भी इस फ़तवे को उन्हीं मुबारक शब्दों पर ख़त्म करता है कि जो कोई इस पर अमल करेगा वह ज़फ़र पाएगा और मुराद व मतलब हाथ आएगा, इन शा अल्लाह तआला। और अपने रब्ब-ए-करीम तबारक व तआला के फ़ज़्ल से उम्मीद रखता है कि यह फ़तवा न सिर्फ़'क़ियाम' के बारे में ही बयान-ए-काफ़ी और बुर्हान-ए-शाफ़ी (पर्याप्त विवरण और संतोषजनक प्रमाण) हो, बल्कि अल्लाह तआला की शक्ति से अक्सर विवादित मसलों में क़ौल-ए-फ़ैसल (अंतिम निर्णय) पर आधारित हिदायत बन जाए। और अल्लाह के सिवा कोई ताक़त और क़ुव्वत नहीं है जो बुलंद और महान है। और अल्लाह तआला की रहमतें हों उसकी सर्वोत्तम सृष्टि और उसके क्षितिज के चिराग़, हमारे आक़ा और मौला मोहम्मद पर और उनकी आल और उनके तमाम सहाबा पर। आमीन, आमीन, आमीन!

इसे उनके गुनहगार बंदे अहमद रज़ा बरेलवी ने लिखा (अल्लाह उन्हें माफ़ करे)। (मोहर: मोहम्मदी हनफ़ी सुन्नी क़ादरी अब्दुल मुस्तफ़ा अहमद रज़ा ख़ान)

बदायूँ के फ़ुज़ला और रामपुर के उलेमा आदि के बयानों और मुहरों की नक़ल।

"वह अद्भुत उत्तर ही सही उत्तर है, इसमें कोई संदेह या अनिश्चितता नहीं है। अल्लाह जवाब देने वाले को अच्छा बदला दे, क्योंकि उन्होंने अपने उत्तर में सही शोध पेश किया है।" बंदा मोहम्मद गौहर अली (अल्लाह उन्हें माफ़ करे)। (मोहर: मौलवी गौहर अली 1299)

"तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं, हमारे आक़ा मुहक़्क़िक़ (शोधकर्ता) और हमारे सूक्ष्मदर्शी उस्ताद ने जो जवाब दिया है - उनका फ़ज़्ल और साया बना रहे - वही सच है, इसमें कोई झूठ नहीं है और इसके उलट बिना किसी शक के बातिल (अवैध) है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।" अब्दुल्लाह (अल्लाह उन्हें माफ़ करे)। (मोहर: अब्दुल्लाह 1299)

[1] अल-मदख़ल, अव्वलीन और आख़िरीन के सरदार की ज़ियारत के बयान का अध्याय, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, 1/259।

فتاوی رضویہ - جلد ۲۶

[باکس کا متن] عربی: لیس ثم من یقصد مثله فمن عمل علی هذا ظفر ونجح بالمأمول والمطلوب او کما قال ۱۔ اردو ترجمہ: حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سوا کون ہے جس کا قصد کیا جائے، فرماتے ہیں پس جو کوئی اس پر عمل کرے گا ظفر پائے گا اور مراد و مطلب ہاتھ آئے گا۔ [باکس کا اختتام]

اب فقیر سرکار قادریہ غفر اللہ تعالیٰ لہ بھی اس فتوے کو انہیں مبارک لفظوں پر ختم کرتا ہے کہ جو کوئی اس پر عمل کرے گا ظفر پائے گا اور مراد و مطلب ہاتھ آئے گا ان شاء اللہ تعالیٰ۔ اور اپنے رب کریم تبارک و تعالیٰ کے فضل سے امید رکھتا ہے کہ یہ فتوی نہ صرف قیام ہی میں بیان کافی و برہان شافی ہو بلکہ بحول اللہ تعالیٰ اکثر مسائل نزاعیہ میں قول فیصل پر مشتمل ہدایت ہو جائے۔ ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقہ و سراج افقہ سیدنا و مولانا محمد وآلہ وصحبہ اجمعین، آمین، آمین، آمین!

کتبہ عبدہ المذنب احمد رضا البریلوی عفی عنہ (مہر: محمدی حنفی سنی قادری عبدالمصطفے احمد رضا خاں)

نقل عبارات ومواہیر فضلائے بدایوں وعلمائے رامپور وغیر ہم

ذلك الجواب العجاب هو الصواب لاریب فیہ ولا ارتیاب فللہ در المجیب المثاب حیث اتی بالتحقیق الحق فیما اجاب۔ العبد محمد گوہر علی عفی عنہ (مہر: مولوی گوہر علی ۱۲۹۹)

الحمد للہ ما اجاب بہ مولینا المحقق واستاذنا المدقق دام فضلہ ومدظلہ فهو الحق فلا فریة وخلاف باطل بلا مریة واللہ تعالیٰ اعلم۔ عبد اللہ عفی عنہ (مہر: عبد اللہ عفی عنہ ۱۲۹۹)

۱ المدخل فصل فی الکلام علی زیارة سید الاولین والآخرین دار الکتاب العربي بیروت ۱/ ۲۵۹

صفحہ 550 از 613

Volume 26 Fatawa Rizvia

May Allah reward the responder, for he has benefited, purified, excelled, and annihilated the people of denial who deserve punishment. (Stamp: 1299 Muhammad Waris and Hussain Ahmadi)

The responder is correct and will be rewarded, and the answer is correct and sound. Written by the poor, humble, victorious servant, obedient to the Messenger of Allah, the Powerful, called Muhammad Abdul Muqtadir al-Uthmani al-Qadri al-Hanafi, may Allah Almighty forgive him by the station of His Noble Prophet, upon whom be the best prayers and peace. (Stamp: Abdul Muqtadir)

He who answered was correct. Written by the poor Abdul Qadir Ansari. (Stamp: Muhammad Abdul Qadir Muhib-e-Rasool Qadri)

The answer is correct. (Stamp: 1285 Imdad Hussain)

He who answered has indeed attained correctness. (Stamp: 1302 Hafiz Bakhsh Muhammad)

The answer is correct without any doubt. (Stamp: 1298 Abdul Razzaq bin Abdul Samad)

Yes, the answer has found verification for confirmation and correctness. By my life, the day is a firm handle for the seeker of guidance, through which one becomes independent of everything else. How could it not be so, when one who has even the slightest insight and reflection sees it as one of the wonders of the age, through which one is guided to the straight path and the even way? And for whom Allah has made a light of insight, adorned with justice and piety, it is for Ahmad Raza, the virtuous responder, who spent his effort for the truth, strove, gathered evidences, fulfilled his task, came with a pleasing investigation, and exhausted the matter until he stood against the people of misguidance, becoming a manifestation of the current proverb: "For every Pharaoh there is a Moses." Thus Allah establishes the truth and hurls it against falsehood, and behold, it perishes and vanishes. And whoever was blind in this paper, he...

खंड 26 फ़तावा रज़विया

अल्लाह उत्तर देने वाले को पुरस्कृत करे, क्योंकि उसने लाभ पहुँचाया, शुद्ध किया, उत्कृष्ट कार्य किया और दंड के पात्र इनकार करने वालों का विनाश किया। (मुहर: 1299 मुहम्मद वारिस और हुसैन अहमदी)

उत्तर देने वाला सही है और पुरस्कृत किया जाएगा, और उत्तर सही और दुरुस्त है। इसे गरीब, विनम्र, विजयी सेवक, अल्लाह के शक्तिशाली रसूल के आज्ञाकारी, जिन्हें मुहम्मद अब्दुल मुक्तदिर अल-उस्मानी अल-कादरी अल-हनफी कहा जाता है, ने लिखा है, अल्लाह सर्वशक्तिमान उन्हें अपने महान नबी के माध्यम से क्षमा करे, जिन पर सर्वोत्तम प्रार्थनाएँ और शांति हो। (मुहर: अब्दुल मुक्तदिर)

जिसने उत्तर दिया वह सही था। गरीब अब्दुल कादिर अंसारी द्वारा लिखित। (मुहर: मुहम्मद अब्दुल कादिर मुहिब-ए-रसूल कादरी)

उत्तर सही है। (मुहर: 1285 इमदाद हुसैन)

जिसने उत्तर दिया है उसने वास्तव में सत्यता प्राप्त की है। (मुहर: 1302 हाफ़िज़ बख्श मुहम्मद)

उत्तर बिना किसी संदेह के सही है। (मुहर: 1298 अब्दुल रज्जाक बिन अब्दुल समद)

हाँ, उत्तर को पुष्टि और सत्यता के लिए शोध प्राप्त हुआ है। मेरे जीवन की कसम, दिन मार्गदर्शन के साधक के लिए एक मजबूत सहारा है, जिसके माध्यम से व्यक्ति बाकी सब से स्वतंत्र हो जाता है। ऐसा क्यों न हो, जब जिसके पास थोड़ी सी भी अंतर्दृष्टि और विचार है, वह इसे युग के चमत्कारों में से एक के रूप में देखता है, जिसके माध्यम से उसे सीधे रास्ते और सही मार्ग पर ले जाया जाता है। और जिसके लिए अल्लाह ने अंतर्दृष्टि का प्रकाश बनाया है, जो न्याय और धर्मपरायणता से सुशोभित है, वह अहमद रज़ा है, वह गुणी उत्तरदाता, जिसने सत्य के लिए अपना प्रयास किया, संघर्ष किया, प्रमाण एकत्रित किए, अपना कार्य पूरा किया, एक संतोषजनक शोध के साथ आए, और विषय की पूरी जाँच की जब तक कि वह पथभ्रष्ट लोगों के सामने खड़ा न हो गया, और इस प्रचलित कहावत का उदाहरण बन गया: "हर फिरौन के लिए एक मूसा होता है।" इस प्रकार अल्लाह सत्य को स्थापित करता है और उसे असत्य पर दे मारता है, और देखो, वह मिट जाता है और गायब हो जाता है। और जो इस कागज़ में अंधा था, वह...

पृष्ठ 551 का 613

اللہ ہی کے لیے ہے کمال جواب دینے والے کا جو ثواب کا مستحق ہے، کیونکہ اس نے فائدہ پہنچایا، ستھرا کلام کیا، عمدہ تحقیق کی اور سزا کے مستحق منکرین کو مٹا دیا۔ (مہر: ۱۲۹۹ محمد وارث و حسین احمدی)

جواب دینے والا درست ہے اور اسے ثواب ملے گا اور جواب صحیح اور درست ہے۔ اسے اللہ کے قادر رسول کے مطیع، فتح پانے والے، فقیر حقیر نے لکھا ہے جس کا نام محمد عبدالمقتدر عثمانی قادری حنفی ہے، اللہ تعالیٰ اپنے نبی کریم کے صدقے اسے معاف فرمائے جن پر بہترین درود و سلام ہو۔ (مہر: عبدالمقتدر)

جس نے جواب دیا اس نے درست کام کیا۔ اسے فقیر عبد القادر انصاری نے تحریر کیا۔ (مہر: محمد عبد القادر محب رسول قادری)

جواب درست ہے۔ (مہر: ۱۲۸۵ امداد حسین)

جس نے جواب دیا یقیناً درست جواب دیا۔ (مہر: ۱۳۰۲ حافظ بخش محمد)

جواب بلا شک و شبہ صحیح ہے۔ (مہر: ۱۲۹۸ عبد الرزاق بن عبد الصمد)

ہاں! یہ ایسا جواب ہے جس نے تصدیق اور درستی کے لیے تحقیق پا لی ہے۔ میری زندگی کی قسم! یہ دن (کی روشنی) ہے رشد و ہدایت کے طالب کے لیے ایک مضبوط حلقہ، جس کے ذریعے وہ دوسروں سے بے نیاز ہو جاتا ہے۔ ایسا کیوں نہ ہو، جس کے پاس ذرا بھی بصیرت اور فکر ہے وہ اسے اس زمانے کے عجائبات میں سے ایک دیکھتا ہے جس کے ذریعے صراطِ مستقیم اور ہموار راستے کی ہدایت ملتی ہے۔ اور جس کے لیے اللہ نے بصیرت کی آنکھ کا نور بنایا ہے جو انصاف

اور تقویٰ کا سرمہ لگاتی ہے، تو وہ (جواب) احمد رضا کے لیے ہے، وہ فضیلت والے جواب دینے والے جنہوں نے حق کے لیے اپنی کوششیں صرف کیں، تگ و دو کی، دلائل جمع کیے اور حق پورا کیا، اور پسندیدہ تحقیق کے ساتھ آئے اور ایسی چھان بین کی کہ وہ گمراہوں کے مقابلے پر آگئے اور اس مشہور ضرب المثل کے مصداق بن گئے کہ "ہر فرعون کے لیے ایک موسیٰ ہوتا ہے"۔ اور اسی طرح اللہ حق کو ثابت کرتا ہے اور اسے باطل پر دے مارتا ہے تو وہ مٹ جاتا ہے اور گر جاتا ہے۔ اور جو اس کاغذ میں اندھا رہا تو وہ...

Fatawa Razawiyya Volume 26

...in the Hereafter, most exalted and most astray from the path, and your Lord knows best. - The servant Muhammad Salamatullah.

The servant Muhammad Salamatullah.

[Box 1] 1296 (AH). Muhammad Salamatullah, Father of Intelligence, Sirajuddin.

[Text Left] The answer is correct, and the one who answered has hit the mark. Written by His humble servant, Muhammad Shah, may he be forgiven. [Text Right] The answer is correct and the answerer is successful. Written by Muhammad Sultan Ahmad, may he be forgiven.

[Box Left] 1304 (AH). Muhammad Shah [Box Right] Sultan Ahmad

Treatise Establishing the Resurrection Against the One Who Criticizes Standing for the Prophet of Tihamah (peace be upon him). Ended.

Page 552 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

...आख़िरत में सबसे ऊँचा और रास्ते से सबसे ज़्यादा भटका हुआ, और तुम्हारा रब बेहतर जानता है - बंदा मोहम्मद सलामतुल्लाह।

बंदा मोहम्मद सलामतुल्लाह।

[बॉक्स 1] 1296 (हिजरी)। मोहम्मद सलामतुल्लाह अबुल ज़का सिराजुद्दीन।

[बायाँ टेक्स्ट] जवाब सही है और जवाब देने वाले ने दुरुस्त बात कही। इसे लिखा उसके आज़िज़ बंदे मुहम्मद शाह ने, जिसे माफ़ किया जाए। [दायाँ टेक्स्ट] जवाब सही है और जवाब देने वाला कामयाब है। इसे लिखा मोहम्मद सुल्तान अहमद ने, जिसे माफ़ किया जाए।

[बायाँ बॉक्स] 1304 (हिजरी)। मोहम्मद शाह [दायाँ बॉक्स] सुल्तान अहमद

रिसाला इकामते क़यामत अला त़ाएनिल क़ियाम लि-नबी-ए तिहामा (तिहामा के नबी ﷺ के लिए खड़े होने पर एतराज़ करने वाले पर क़यामत बरपा करना) ख़त्म हुआ।

पृष्ठ 613 में से 552

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

فی الآخرۃ اعلی واضل سبیلا وربکم اعلم ۔ العبد محمد سلامت اللہ۔

العبد محمد سلامت اللہ۔

[باکس ۱] ۱۲۹۶ محمد سلامت اللہ ابوالذکاء سراج الدین۔

[بائیں متن] صح الجواب واصاب من اجاب کتبہ عبدہ الاواہ محمد شاہ عفی عنہ۔ [دائیں متن] الجواب صحیح و المجیب نجیح کتبہ محمد سلطان احمد عفی عنہ۔

[بایاں باکس] ۱۳۰۴ محمد شاہ [دایاں باکس] سلطان احمد

رسالہ اقامۃ القیامۃ علی طاعن القیام لنبی تہامۃ ختم ہوا ۔

صفحہ 613 میں سے 552

Fatawa Razawiyya Volume 26

Question 266: From Bakpur Murghi Mahal, Masjid Hafiz Muhammad Jafar Sahib, sent by the Pesh Imam, 10 Ramadan 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is the standing (Qiyam) during Mawlid Sharif obligatory (Fard), necessary (Wajib), or a Sunnah? Amr says that standing during Mawlid Sharif should be with hands folded, while Zaid says it should be with hands at the sides. Please tell us whose statement is correct. The Answer: Standing with hands folded is better, just as is the command for presence at the Luminous Shrine (of the Prophet). It is stated in Fatawa Alamgiri: "He should stand as he stands in prayer."[1] [Standing as one stands in Salat] (T) Similarly, it is mentioned in reliable books such as Lubab, Sharh Lubab, Ikhtiyar Sharh Mukhtar, etc. Standing in the blessed gathering is recommended (Mustahab). If the gathering stands, it is a Sunnah. If omitting it leads to discord (fitna) or the accusation of Wahhabism, then it is mandatory (Wajib), as mentioned in Radd al-Muhtar regarding people standing for one another.[2] (As mentioned in Radd al-Muhtar regarding standing for the sake of some people. T) And Allah Almighty knows best.

Question 267: From Hasibwala, District Bijnor, Tehsil Dahanpur, sent by Manzoor, 11 Shawwal 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding the current prevailing Mawlid, which includes adornments and arrangements? What is its ruling in the noble Shariah? The Answer: Gathering Muslims together to recount the holy birth and lofty virtues of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him), celebrating the holy birth, and distributing food or sweets to those present is undoubtedly permissible and recommended (Mustahab). Permissible decoration is permissible in itself, and it is absolutely recommended with the intention of rejoicing over the noble birth and honoring the luminous remembrance. Allah Almighty says: "And as for the blessing of your Lord, proclaim it."[3] (And publicize the blessing of your Lord well. T)

[1] Fatawa Hindiyah, Kitab al-Manasik, Matlab Ziyarat al-Nabi (peace and blessings of Allah be upon him), Noorani Kutub Khana Peshawar, 1/265. [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, before the section on sale and at the end of the section on sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/266, 267. [3] Al-Quran al-Karim 93:11.

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

प्रश्न २६६: बाकपुर मुर्गी महल, मस्जिद हाफ़िज़ मुहम्मद जाफ़र साहब, पेश इमाम द्वारा प्रेषित, १० रमज़ानुल मुबारक १३३७ हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि मौलिद शरीफ़ के दौरान खड़े होना (क़ियाम) फ़र्ज़ है, वाजिब है या सुन्नत? अम्र कहता है कि मौलिद शरीफ़ के दौरान क़ियाम हाथ बाँधकर होना चाहिए और ज़ैद कहता है कि हाथ छोड़कर होना चाहिए। तो बताइए कि किसकी बात सही है? उत्तर: हाथ बाँधकर खड़ा होना बेहतर है, जैसा कि रौज़ा-ए-अनवर (पैग़म्बर की मज़ार) पर हाज़िरी के वक़्त का हुक्म है। 'फ़तावा आलमगीरी' में है: "वह वैसे ही खड़ा हो जैसे नमाज़ में खड़ा होता है।"[1] (त) इसी प्रकार 'लुबाब', 'शरह लुबाब', 'इख़्तियार शरह मुख़्तार' आदि विश्वसनीय किताबों में है। मुबारक़ महफ़िल में क़ियाम मुस्तहब (पसंदीदा) है। यदि महफ़िल खड़ी हो जाए तो सुन्नत है, और यदि इसे छोड़ने से फ़ितना (विवाद) पैदा हो या वहाबियत का इल्ज़ाम लगे तो वाजिब है, जैसा कि 'रद्दुल मुहतार' में लोगों के एक-दूसरे के लिए खड़े होने के बारे में उल्लेख है।[2] (जैसा कि 'रद्दुल मुहतार' में कुछ लोगों के लिए खड़े होने के बारे में है। त) अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

प्रश्न २६७: हसीबवाला, ज़िला बिजनौर, तहसील दहानपुर, मंज़ूर द्वारा प्रेषित, ११ शव्वाल १३४७ हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि आज-कल जो प्रचलित मिलाद सजावट और प्रबंध के साथ मनाया जाता है, उसके बारे में शरीअत का क्या हुक्म है? उत्तर: मुसलमानों को एकत्र करके हुज़ूर सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र जन्म और महान गुणों का वर्णन करना, पवित्र जन्म की खुशी मनाना और उपस्थित लोगों को भोजन या मिठाई बाँटना निस्संदेह जायज़ और मुस्तहब है। जायज़ सजावट अपने आप में जायज़ है, और पवित्र जन्म की खुशी और नूरानी ज़िक्र के सम्मान की नीयत से यह पूरी तरह मुस्तहब है। अल्लाह तआला फ़रमाता है: "और अपने रब की नेमत का खूब चर्चा करो।"[3] (त)

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताबुल मनासिक, मतलब ज़ियारत नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, १/२६५। [2] रद्दुल मुहतार, किताबुल हज्र वल इबाहत, दारे अहयाउत तुरास अल-अरबी बैरूत ५/२६६, २६७। [3] अल-क़ुरआनुल करीम ९३:११।

مسئلہ ۲۶۶: از باکپور مرغی محال مسجد حافظ محمد جعفر صاحب مرسلہ پیش امام صاحب ۱۰؍ رمضان المبارک ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ قیامِ مولود شریف فرض ہے یا واجب ہے یا سنت؟ عمرو کہتا ہے کہ قیامِ مولود شریف ہاتھ باندھ کر ہونا چاہئے اور زید کہتا ہے کہ ہاتھ چھوڑ کر ہونا چاہئے تو بتلائیے کہ کس کی بات سچ ہے؟ الجواب: ہاتھ باندھ کر کھڑے ہونا بہتر ہے جیسا حاضریِ روضہ انور کے وقت حکم ہے۔ فتاوی عالمگیریہ میں ہے: یَقِفُ کَمَا یَقِفُ فِي الصَّلٰوۃِ ۱ ایسے کھڑا ہو جیسے نماز میں کھڑا ہوتا ہے (ت) اسی طرح لباب وشرح لباب واختیار شرح مختار وغیرہا کتب معتبرہ میں ہے۔ قیامِ مجلسِ مبارک مستحب ہے اور مجلس کھڑی ہو تو سنت، اور ترک میں فتنہ، یا الزامِ وہابیت ہو تو واجب کما فی ردالمحتار فی قیامِ الناسِ بعضھم لبعض ۲ (جیسا کہ رد المحتار میں بعض لوگوں کے بعض کی خاطر کھڑے ہونے کے بارے میں ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۶۷: از حسیب والہ ضلع بجنور تحصیل دہانپور مرسلہ منظور ۱۱؍ شوال ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ آج کل جو میلاد مروّج ہے مع زیب وزینت واہتمام، اس کے متعلق شرع شریف میں کیا حکم ہے؟ الجواب: مسلمانوں کو جمع کرکے ولادتِ اقدس و فضائلِ علیہ حضورِ سرورِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سنانا، ولادتِ اقدس کی خوشی کرنی، اس میں حاضرین کو کھانا یا شیرینی تقسیم کرنی بلاشبہ جائز ومستحب ہے، اور جائز زینت فی نفسہ جائز، اور بہ نیتِ فرحت ولادتِ شریفہ و تعظیمِ ذکرِ انور قطعاً مستحب۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے: "وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ۳" (اور اپنے رب کی نعمت کا خوب چرچا کرو۔ ت)

١ فتاوىٰ ہندیۃ کتاب المناسک مطلب زیارۃ النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نورانی کتب خانہ پشاور ١/ ٢٦٥ ٢ رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ قبیل فی البیع وآخر فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ٥/ ٢٦٦، ٢٦٧ ٣ القرآن الکریم ١١/٩٣

Fatawa Razawiyya Volume 26

And He says: "And remind them of the days of Allah"[1] (and remind them of the days of Allah. T) and He says:

"Say: 'In the bounty of Allah and in His mercy—in that let them rejoice.'"[2]	Say: In the grace of Allah and His mercy, and in that they should rejoice. (T)

And He says:

"Say: 'Who has forbidden the adornment of Allah which He has produced for His servants and the good [things] of provision?'"[3] - And Allah Almighty knows best.	Say: Who has forbidden the adornment of Allah which He has brought forth for His servants and the pure provision. And Allah Almighty knows best (T)

[1] Al-Quran al-Karim 14/5 [2] Al-Quran al-Karim 10/58 [3] Al-Quran al-Karim 7/32

Page 554 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

और वह फ़रमाता है: "और उन्हें अल्लाह के दिन याद दिलाओ"[1] (और उन्हें अल्लाह के दिन याद दिलाओ। त) और फ़रमाता है:

"तुम फ़रमाओ अल्लाह ही के फ़ज़ल और उसकी रहमत, और इसी पर चाहिए कि ख़ुशी करें।"[2]

तुम फ़रमाओ अल्लाह ही के फ़ज़ल और उसकी रहमत, और इसी पर चाहिए कि ख़ुशी करें। (त) और फ़रमाता है:

"तुम फ़रमाओ किसने हराम की अल्लाह की वह ज़ीनत जो उसने अपने बंदों के लिए निकाली और पाक रिज़्क़।"[3] - वल्लाहु तआला आलम।

तुम फ़रमाओ किसने हराम की अल्लाह की वह ज़ीनत जो उसने अपने बंदों के लिए निकाली और पाक रिज़्क़। वल्लाहु तआला आलम (त)

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 14/5 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 10/58 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 7/32

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۶

اور فرماتا ہے: "وَّذَكِّرْهُمْ بِاَيّٰىمِ اللّٰهِ"1 (اور انہیں اللہ کے دن یاد دلاؤ۔ت) اور فرماتا ہے:

"قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَ بِرَحْمَتِهٖ فَبِذٰلِكَ تم فرماؤ اللہ ہی کے فضل اور اس کی رحمت، اور اسی پر چاہئے
فَلْيَفْرَحُوْا"2 کہ خوشی کریں۔ (ت)

اور فرماتا ہے:

"قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِيْنَةَ اللّٰهِ الَّتِيْٓ اَخْرَجَ لِعِبَادِهٖ وَ تم فرماؤ کس نے حرام کی اللہ کی وہ زینت جو اس نے
اپنے بندوں کے لئے نکالی اور پاک رزق۔ واللہ تعالٰی اعلم
الطَّيِّبٰتِ مِنَ الرِّزْقِ"3۔ واللہ تعالٰی اعلم۔
(ت)

1 القرآن الکریم ۱۴/۵ 2 القرآن الکریم ۱۰/۵۸ 3 القرآن الکریم ۷/۳۲

Volume 26 | Fatawa Rizvia

Sufism, Spiritual Path, and the Etiquette of Allegiance, Mastership, and Discipleship

Problem 268: (The question is missing)

The Answer:

"Neither are those matters in my thoughts, nor do I remember exactly what I had stated, but based on what I have observed now, three meanings came to mind even at first glance. It would not be surprising if these are the same points that occurred to me then, or perhaps they are different.

The poet is not from among the 'Arbab-e-Tamkeen' (Masters of Steadfastness) who remain firm and settled in one state; rather, he belongs to the 'Ashab-e-Talween' (Companions of Transformation), who experience various occurrences as required by different decrees. He refers to those diverse states of his.

'Mikhwaham' (I desire - translated) – it is evident that in love, the state of the 'People of Guidance' is such that they are bound by their desire, and their desire is simply to behold the Beloved and not to see the rival.

And 'Nami khwaham' (I do not desire - translated) originates from three different stations, each higher than the other."

जिल्द 26 | फतावा रज़विया

तसव्वुफ़ और तरीक़त और बैअत, पीरी व मुरीदी के आदाब

मसला 268: (सवाल मौजूद नहीं है)

जवाब:

"न तो वे बातें ध्यान में हैं और न ही यह याद है कि मैंने क्या बताया था, मगर इस वक़्त जो नज़र की, तो अब भी पहली नज़र में तीन ही मतलब ज़हन में आए। अजब नहीं कि ये वही मतलब हों जो उस वक़्त फ़िक्र में आए थे या अलग हों।

शायर 'अरबाब-ए-तमकीन' (दृढ़ता के स्वामी) में से नहीं है जो एक ही हाल पर स्थिर और जमे रहें, बल्कि 'असहाब-ए-तलवीन' (परिवर्तन के साथियों) में से है जिन पर विभिन्न हालात मुक़्तज़ी कज़ा-ओ-क़दर के तहत आते हैं, वह अपने उन विभिन्न अहवाल (स्थितियों) की तरफ़ इशारा करता है।

'मिख़्वाह्म' (मैं चाहता हूँ - तर्जुमा) तो ज़ाहिर है कि इश्क़ में 'अहल-ए-हिदायत' (हिदायत वालों) की यही हालत होती है कि वे अपनी ख़्वाहिश के पाबंद होते हैं और उनकी ख़्वाहिश यही होती है कि महबूब को देखें और रक़ीब को न देखें।

और 'नमी ख़्वाह्म' (मैं नहीं चाहता - तर्जुमा) तीन विभिन्न मक़ामात से पैदा होता है, जिनमें से एक दूसरे से आला (उच्च) है।"

تصوّف وطریقت وآداب بیعت وپیری ومریدی

مسئلہ ۲۶۸: (سوال مفقود ہے)

الجواب:

"نہ وہ باتیں "خیال میں ہیں نہ یہی یاد کہ میں نے کیا بتائے تھے مگر اس وقت جو نظر کی اب بھی بہ نگاہِ اولیں تین ہی مطلب ذہن میں آئے۔ عجب نہیں کہ یہ وہی مطالب ہوں جو اس وقت فکر میں آئے تھے یا غیر ہوں۔ شاعر "ارباب تمکین" سے نہیں جو ایک حال پر مستقیم و مستقر رہے بلکہ "اصحاب تلوین" میں سے ہے جن پر واردات مختلفہ مقتضی قضایائے مختلفہ وارد ہوتے ہیں وہ اپنے ان احوالِ گوناگوں کی طرف اشارہ کرتا ہے۔ "میخواہم" (میں خواہش کرتا ہوں۔ت) تو ظاہر ہے کہ عشق میں "اہل ہدایت" کی یہی حالت ہوتی ہے کہ وہ اپنی خواہش کے پابند ہوتے ہیں اور ان کی خواہش یہی کہ حبیب کو دیکھیں۔ اور رقیب کو نہ دیکھیں۔ اور "نمی خواھم" (میں خواہش نہیں کرتا۔ ت) تین مقامات مختلفہ سے ناشی ہے جن میں ایک دوسرے سے اعلیٰ ہیں۔"

First Station: The lowest station is the "fervour of love and jealousy," meaning the heart's desire is for the Beloved to manifest without the disturbance of a rival. However, "Beloved and rival" are inseparable due to the intensity of companionship; seeing one necessitates seeing the other, and not seeing one necessitates not seeing the other. Thus, when jealousy surges, one does not wish to see the Beloved because seeing him would not occur without seeing the rival, and seeing the rival is never acceptable. Conversely, when love surges, one does not wish to see the rival because not seeing him would necessitate not seeing the Beloved, and being deprived of the Beloved's vision is intolerable.

Second Station: The intermediate "station of the annihilation of one's will in the Beloved's will," meaning the heart's desire is still that the Beloved manifests without a rival, but the Beloved's will is the opposite: he wants me not to see him and to see the rival instead, so that I may be filled with rage and not achieve my desire. When the station of annihilation of will within the Beloved's will arrives, I set aside this desire of my heart.

My inclination is towards union, while his intent is for separation | I have abandoned my own path so that the Beloved's purpose may be fulfilled. (My inclination is toward union and his intent is for separation; I have abandoned my own goal so that the Friend's goal is achieved. T)

What do you seek from separation and union? Seek the Friend's pleasure | For it would be a pity to desire anything other than Him from Him. (What do you desire in separation and union? Seek the Friend's approval, because desiring something other than him from him would be lamentable. T)

Third Station: The "highest station of annihilation in the Beloved," where one's own self does not remain; how then could "others," additions, relations, and connections exist? The rival being an "other" is obvious, and even the thought of seeing the Beloved is a thought of "otherness," as vision requires three things: the seer, the seen, and the connection between them. In fact, knowing the Beloved is impossible without the concept of self, for the Beloved is the one who is loved. Love cannot do without its two boundaries: the lover and the beloved, and the relationship between them. When I am completely annihilated in the Beloved, who is there to perceive the rival, the Beloved, vision, or its absence? And from where would intention and desire arise? Necessarily, at that time, no desire for any of these remains.

O Allah! Grant us this station in Your pleasure and send blessings, peace, and benedictions upon Your chosen Beloved (Mustafa). O Allah! Bestow upon us this station in Your pleasure. And upon Your chosen Beloved, his family, and companions...

प्रथम मकाम: अदना (न्यूनतम) मकाम "जोजश-ए-इश्क़ और रश्क है", यानी दिल की ख्वाहिश तो यही है कि हबीब (महबूब) रक़ीब (प्रतिद्वंद्वी) की खलल के बिना ज़ाहिर हो, मगर "हबीब और रक़ीब" साथ की प्रगाढ़ता के कारण एक-दूसरे से अविभाज्य हैं कि एक का देखना दूसरे के देखने और एक का न देखना दूसरे के न देखने का कारण बनता है। इस पर गौर करते हुए, जब रश्क (ईर्ष्या) उफान पर होता है, तो वह हबीब को देखना नहीं चाहता क्योंकि उसकी दृष्टि रक़ीब की दृष्टि के बिना नहीं होगी, और रक़ीब को देखना कतई मंज़ूर नहीं। और जब इश्क़ जोश मारता है, तो वह रक़ीब को देखना नहीं चाहता क्योंकि रक़ीब को न देखना हबीब को न देखने का कारण बनेगा, और हबीब के दीदार से वंचित होना गवारा नहीं।

द्वितीय मकाम: औसत "महबूब की इच्छा में अपनी इच्छा के विलीन होने का मकाम", यानी दिल की ख्वाहिश तो वही है कि हबीब बिना रक़ीब के प्रकट हो, लेकिन हबीब का इरादा इसके विपरीत है; वह चाहता है कि मैं उसे न देखूँ और रक़ीब को देखूँ ताकि मैं क्रोधित रहूँ और अपनी मुराद न पा सकूँ। जब हबीब की इच्छा में अपनी इच्छा को मिटाने का मकाम आता है, तो मैं अपनी इस दिली ख्वाहिश को छोड़ देता हूँ।

मेरा झुकाव मिलन की ओर है और उसका इरादा वियोग का है | मैंने अपना काम छोड़ दिया ताकि दोस्त का काम पूरा हो जाए। (मेरा झुकाव मिलन की ओर है और उसका इरादा वियोग का है, मैंने अपना मकसद छोड़ दिया ताकि दोस्त का मकसद पूरा हो जाए। त)

वियोग और मिलन में तू क्या चाहता है? दोस्त की रज़ामंदी माँग | क्योंकि उससे उसके सिवा कुछ और माँगना अफसोसनाक होगा। (वियोग और मिलन में क्या चाहता है, दोस्त की रज़ामंदी माँग क्योंकि उससे उसके सिवा किसी और की चाह करना अफसोसनाक होगा। त)

तृतीय मकाम: "महबूब में फ़ना (विलीन) हो जाने का सर्वोच्च मकाम" जहाँ अपनी ही हस्ती बाकी न रहे; तो फिर गैर, अतिरिक्त चीजें, रिश्ते और नाते कहाँ से आएंगे। रक़ीब का 'गैर' होना स्पष्ट है, और महबूब को देखने का विचार भी 'दूसरेपन' का विचार है क्योंकि देखने के लिए तीन चीजों की आवश्यकता होती है: देखने वाला, देखी जाने वाली वस्तु और वह संबंध जो उन दोनों के बीच होता है। वास्तव में, हबीब को जानना भी स्वयं के विचार के बिना संभव नहीं है क्योंकि हबीब वह है जिससे प्रेम किया जाए। और प्रेम बिना दो किनारों - प्रेमी और प्रेमिका - और उनके बीच के संबंध के संभव नहीं।

जब मैं पूरी तरह महबूब में फ़ना हो जाऊँ तो रक़ीब, हबीब, देखना या न देखना कौन समझेगा, और इरादा व ख्वाहिश कहाँ से आएगी। अनिवार्य रूप से उस समय इनमें से किसी की भी कोई इच्छा नहीं रहती।

ऐ अल्लाह! हमें अपनी रज़ा में यह मकाम अता फरमा और अपने चुनिंदा मुस्तफ़ा पर दुरूद व सलाम और बरकतें भेज। ऐ अल्लाह! हमें अपनी रज़ा में यह मकाम अता फरमा। और अपने चुनिंदा महबूब, उनकी आल (संतान), असहाब (साथियों)...

مقامِ اوّل: ادنیٰ مقام "جوششِ عشق و رشک ہے" یعنی دل کی خواہش تو یہی ہے کہ حبیب بے خلشِ رقیب جلوہ گر ہو مگر "حبیب ورقیب" شدتِ مصاحبت سے متلازم ہیں کہ ایک کا دیکھنا دوسرے کے دیکھنے اور ایک کا نہ دیکھنا دوسرے کے نہ دیکھنے کو مستلزم ہے۔ نظر برآں جب رشک جوش کرتا ہے، حبیب کو دیکھنا نہیں چاہتا کہ اس کی رویت بے رویتِ رقیب نہ ہوگی۔ اور رویتِ رقیب ہرگز منظور نہیں، اور جب عشق جوش زن ہوتا ہے، رقیب کو دیکھنا نہیں چاہتا کہ اس کا نہ دیکھنا حبیب کے نہ دیکھنے کو مستلزم ہوگا۔ اور دیدارِ حبیب سے محرومی گوارا نہیں۔

مقامِ دوم: اوسط "مقامِ فنائے ارادہ در ارادہ محبوب" یعنی خواہشِ دل تو وہی کہ حبیب بے رقیب متجلی ہو، مگر حبیب کا ارادہ اس کا عکس ہے وہ چاہتا ہے کہ میں اسے نہ دیکھوں اور رقیب کو دیکھوں کہ غیظ پاؤں اور مراد نہ پاؤں۔ جب فنائے ارادہ فی ارادۃ الحبیب کا مقام وارد ہوتا ہے میں اپنی اس خواہش دلی سے درگزر کرتا ہوں۔

میلِ من سوئے وصال و قصدِ او سوئے فراق | ترکِ کام خود گرفتم تا برآید کامِ دوست (میری رغبت وصال کی طرف اور اس کا ارادہ فراق کا ہے، میں نے اپنا مقصد ترک کر دیا تاکہ دوست کا مقصد پورا ہو جائے۔ت)

مے فراق و وصل چہ خواہی رضائے دوست طلب | کہ حیف باشد از و غیر او تمنائے (فراق و وصل کیا چاہتا ہے دوست کی رضامندی طلب کر کیونکہ اس سے اس کے غیر کی تمنا کرنا افسوسناک ہوگا۔ت)

مقامِ سوم: "اعلیٰ مقام فناء فی المحبوب" کہ خود اپنی ذات ہی باقی نہ رہے غیر واضافات و نسبت وتعلقات کہاں سے آئیں۔ رقیب کا غیر ہونا ظاہر، اور رویتِ حبیب کا تصور بھی تصورِ غیر ہے کہ رویت تین چیزوں کو چاہتی ہے: رائی، مرئی، اور وہ تعلق کہ ان دونوں میں ہوتا ہے، بلکہ حبیب کو جاننا بھی بے تصورِ نفس ممکن نہیں کہ حبیب وہ جس سے محبت ہو۔ اور محبت کو ہر دو حاشیہ محب و محبوب واضافتِ بینہما سے چارہ نہیں۔ جب میں ہمہ تن فناء فی المحبوب ہوں تو رقیب، حبیب و رویت و عدم رویت کو کون سمجھے، اور ارادہ وخواست کدھر سے آئے۔ لاجرم اس وقت ان میں سے کچھ خواہش نہیں رہتی۔

اللھم ارزقنا ھذا المقام فی رضاك وصل وسلم وبارك علی مصطفاك اے اللہ! ہمیں اپنی رضا میں یہ مقام عطا فرما۔ اور اپنے منتخب محبوب، اس کی آل، اصحاب

Fatawa Rizvia, Volume 26

...and upon his family, his friends, and all who follow him. Amen. And Allah Almighty knows best, and may He send blessings, peace, and bounty upon every lover of his, Amen. Allah Almighty knows best and His knowledge is most complete and most perfect. (T)

His knowledge is most complete and most perfect.

Issue 269: From Tiraya, district Bareilly, requested by Imdad Hussain Sahib, 9 Muharram-ul-Haram 1329 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is the chain (silsila) of 'Madar Sahib' for performing 'Bay'at' valid or not? Did it exist or was it terminated? Is it permissible to be initiated (take Bay'at) into their family or not? Please write the complete reason for the naming of this chain. 'Bainu Tujaru' (Explain and be rewarded. T).

The Answer: Hazrat Shah Badi-ud-din Madar (may his secret be sanctified) is among the greatest of the eminent saints. However, for being a saint, it is not necessary that a chain of initiation (Bay'at) must also continue through him. Among thousands of noble companions (Sahaba) - may Allah Almighty be pleased with them all - only a few individuals had a chain of initiation; it did not continue from any other companion. Yet, whose sainthood (Wilayat) can reach the level of their sainthood? The chain of this family that has continued among the elders is purely for the sake of 'Tabarruk' (attaining blessings). It is like the chain of noble Hadith; beyond that, spiritual effusion (Afaza) was not جاری (instituted) through it, as Hazrat Sayyidina Mir Abdul Wahid Bilgrami (may his lofty secret be sanctified) stated in 'Sab'a Sanabil Sharif': "So, for one who has valid initiation in the established and agreed-upon chains, there is no harm if they also take a certificate of this chain from their mentors for the sake of blessing. But to rely solely on this, and especially to turn towards the sinful people who often bring disrepute to this chain under a false name, is void and prohibited." And Allah Almighty knows best.

Issue 770, 771: Muhammad Ja'far Khan, titled Arif Abu al-Hussaini Qadri, Mohalla Chaudhry, Badayun, 19 Safar 1328 AH. What do the scholars of religion and spiritual path (Tariqat) decree in this matter: For instance, Zaid took initiation (Bay'at) in the Qadri family and after some time, the spiritual guide (Pir) also granted him 'Khilafat' (deputyship). Then after a few days, he also clothed him in the 'Jāma-e-Tariqat' (the robe of the path), meaning he made him a 'Faqir'. However, his ancestors have been taking initiation from the elders of the Madari chain, and Zaid's father was also a

leader (sar-groh). Some people say that it is necessary for Zaid to become a seeker (Talib) of the Madari chain elders. The question is whether it is necessary for Zaid to be a seeker of his ancestors' chain or not? Secondly, what is the difference between a 'Talib' (seeker) and a 'Mureed' (disciple)?

The Answer: Firstly, it is absolutely not necessary to be a seeker from them. Rather, when the most superior of chains, the exalted chain...

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 26

...और उनके परिजनों, उनके मित्रों और उन सब पर जो उनका अनुसरण करते हैं। आमीन। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है, और अपने हर चाहने वाले पर दरूद, सलाम और बरकत नाज़िल फ़रमा, आमीन। अल्लाह तआला अच्छी तरह जानता है और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और सबसे मज़बूत है। (त)

उसका इल्म सबसे कामिल और सबसे मोहकम है।

मसला 269: तिरया, ज़िला बरेली से, मुस्तौ़ला (प्रार्थी) इमदाद हुसैन साहब, 9 मुहर्रम-उल-हराम 1329 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि 'मदार साहब' का बैअत (दीक्षा) करने का सिलसिला है या नहीं? क्या वह था या उसे समाप्त कर दिया गया? क्या उनके खानदान (वंश) में बैअत होना जायज़ है या नहीं? इस सिलसिले के नामकरण का पूरा कारण लिखें। 'बय्यिनू तूजरू' (स्पष्ट करें और पुण्य पायें। त)।

उत्तर: हज़रत शाह बदीउद्दीन मदार (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) महान औलिया-ए-किराम में से हैं। लेकिन वली होने के लिए यह ज़रूरी नहीं कि उनसे बैअत का सिलसिला भी जारी हो। हज़ारों सहाबा-ए-किराम (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) में से केवल कुछ ही सहाबा से बैअत का सिलसिला है, बाक़ी किसी सहाबा से नहीं। फिर किसकी विलायत (संतता) उनकी विलायत के दर्जे तक पहुँच सकती है। इस खानदान का जो सिलसिला बुज़ुर्गों में चला आ रहा है, वह केवल 'तबर्रुक' (बरकत) के लिए है। जैसे हदीस शरीफ़ का सिलसिला है, इसके अलावा इससे आध्यात्मिक फ़ैज़ (अनुग्रह) का प्रवाह नहीं हुआ, जैसा कि हज़रत सैय्यदना मीर अब्दुल वाहिद बिलग्रामी (अल्लाह उनके उच्च रहस्य को पवित्र रखे) ने 'सबअ् सनाबिल शरीफ़' में फ़रमाया: "तो जिस व्यक्ति की बैअत सही और मान्य सिलसिलों में हो, वह अपने मशाइख़ (गुरुओं) से बरकत के तौर पर इस सिलसिले की भी सनद ले ले तो कोई हर्ज नहीं। और केवल इसी पर निर्भर रहना, और विशेष रूप से उन गुनहगार लोगों की ओर रुख करना जो अक्सर इस सिलसिले का ग़लत इस्तेमाल करके इसे बदनाम करते हैं, बातिल (अमान्य) और वर्जित है।" और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 770, 771: मुहम्मद जाफ़र ख़ाँ, अल-मलक़ब बह आरिफ़ अबुल हुसैनी क़ादरी, मोहल्ला चौधरी, बदायूँ, 19 सफ़र 1328 हिजरी। इस मसले में दीन और तरीक़त के उलेमा क्या इरशाद फ़रमाते हैं कि उदाहरण के लिए ज़ैद ने का़दरिया खानदान में बैअत की और कुछ दिनों के बाद पीर

(गुरु) ने खिलाफ़त भी प्रदान की, फिर कुछ दिनों बाद 'जामा-ए-तरीक़त' भी पहनाया यानी फ़क़ीर बनाया, लेकिन उसके बुज़ुर्ग मदारिया खानदान से बैअत करते चले आए हैं और ज़ैद का बाप सर-गिरोह (प्रमुख) भी था। कुछ लोग कहते हैं कि ज़ैद को मदारिया खानदान का 'तालिब' (जिज्ञासु) होना ज़रूरी है। दरियाफ़्त तलब (पूछा गया सवाल) यह है कि क्या ज़ैद को अपने बुज़ुर्गों के खानदान का तालिब होने की ज़रूरत है या नहीं? दूसरा यह कि 'तालिब' और 'मुरीद' में क्या फ़र्क़ है?

उत्तर: अव्वल, उनसे तालिब होना हरगिज़ कुछ ज़रूरी नहीं, बल्कि जब सबसे अफ़ज़ल सिलसिला, सिलसिला-ए-आलिया...

पृष्ठ 613 का 557

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

والہ و اولیائہ و کل من والاہ آمین واللہ تعالی اعلم اور اپنے ہر محب پر درود و سلام و برکت نازل فرما، آمین۔ اللہ تعالی خوب جانتا ہے اور اس کا علم اتم واحکم ہے۔ (ت)

وعلمہ اتم واحکم۔

مسئلہ ۲۶۹: از تریا ضلع بریلی مسئولہ امداد حسین صاحب ۹ محرم الحرام ۱۳۲۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مدار صاحب کا سلسلہ بیعت کرنے کا ہے یا نہیں؟ تھا یا توڑ دیا گیا، کیا ان کے خاندان میں بیعت ہونا روا ہے یا نہیں؟ کل وجہ تسمیہ اس سلسلہ کی تحریر فرمائیے۔ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: حضرت شاہ بدیع الدین مدار قدس سرہ الشریف اکابر اولیائے عظام سے ہیں، مگر ولی ہونے کو یہ ضرور نہیں کہ اس سے سلسلہ بیعت بھی جاری ہو۔ ہزاروں صحابہ کرام رضی اللہ تعالی عنہم میں صرف چند صاحبوں سے سلسلہ بیعت ہے، باقی کسی صحابی سے نہیں۔ پھر ان کی ولایت کو کس کی ولایت پہنچ سکتی ہے۔ اس خاندان کا جو سلسلہ اکابر میں چلا آیا ہے وہ محض تبرک کے لئے ہے۔ جیسے حدیث شریف کا سلسلہ، باقی افاضہ کا اجراء اس سے نہ ہوا، جیسا کہ حضرت سید نامیر عبدالواحد بلگرامی قدس سرہ السامی نے سبع سنابل شریف میں فرمایا : تو جسے بیعت صحیحہ سلاسل نافذہ منفقہ میں ہو وہ اپنے مشائخ سے تبرگاً اس سلسلہ کی بھی سند لے لے تو حرج نہیں، اور اسی پر اکتفاء، اور خصوصاً اہل فسق جو اکثر اس سلسلہ کا غلط نام بدنام کرنے والے ہیں ان سے رجوع، یہ باطل اور ممنوع ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۷۷۰، ۷۷۱: محمد جعفر خاں الملقب بہ عارف ابوالحسینی قادری محلہ چودھری بدایوں ۱۹ صفر ۱۳۲۸ھ اس مسئلہ میں علمائے دین و طریقت کیا ارشاد فرماتے ہیں کہ مثلاً زید نے خاندانِ قادریہ میں بیعت کی اور چند روز کے بعد پیر نے خلافت بھی مرحمت فرمائی، پھر بعد چند روز کے جامہ طریقت بھی پہنایا یعنی فقیر بنایا، مگر اس کے بزرگ خاندان مداریہ سے بیعت کرتے چلے آئے ہیں اور نیز زید کا باپ سرگروہ بھی تھا۔ کچھ لوگ کہتے ہیں کہ زید کو خاندانِ مداریہ کا طالب ہونا ضروری ہے۔ دریافت طلب یہ ہے کہ زید کو اپنے بزرگوں کے خاندان کے طالب ہونے کی ضرورت ہے یا نہیں؟ دوم طالب اور مرید میں کیا فرق ہے؟

الجواب: اول، ان سے طالب ہونا ہر گز کچھ ضرور نہیں، بلکہ جب افضل السلاسل سلسلہ عالیہ،

Fatawa Razawiyya, Volume 26

If one has been honored with the pride of taking an oath of allegiance (bay'at) at the hand of a qualified Sheikh in a sound, connected, Qadiri, and pure lineage, then he should not turn his attention elsewhere or appear distracted at all. Second: A disciple (murid) is like a slave, and a seeker (talib) is one who, in the absence of the Sheikh out of necessity, or despite the Sheikh's presence for some benefit known to the Sheikh, or if the Sheikh allows the disciple to benefit from a non-Sheikh. Whatever he attains from him, he should consider it the grace of his own Sheikh; otherwise, one who turns to two doors never finds success. The noble saints state:

لا يفلح مريد بين شيخين[1]	**That disciple who is between two spiritual guides does not succeed. (t)**

Allah Almighty says:

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَّجُلًا فِيهِ" شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا ۚ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ"[2] . نسأل الله العفو والعافية۔ والله تعالىٰ اعلم۔	**Allah Almighty describes an example: a slave in whom several ill-natured masters are partners, and another who belongs solely to one master. Is the condition of both the same? All praise belongs to Allah, but most of them do not know. We ask Allah Almighty for forgiveness and well-being. And Allah Almighty knows best (t).**

Issue 772: From Camp Sadar Bazaar, Bareilly, submitted by Imam Ali Shah Sahib, 2nd Rabi-ul-Awwal 1331 AH To the honorable, served, and esteemed Molvi Sahib (may his shadow be prolonged), Peace be upon you, and the mercy and blessings of Allah. After offering respects and greetings, I submit the following request: A dispute has arisen in a certain place. A person from the Ghousia family (i.e., the family of Muhyiddin Abdul Qadir Jilani, may Allah be pleased with him) told members of the Madariya family that "our family is great, so you should take bay'at with us." They (the Madariya followers) replied, "Our family is not better than yours, and even if it is better, in the court of God, family lineage will not be questioned, but rather deeds will be questioned." The members of the Ghousia family presented evidence that regarding Hazrat Ghous-e-Pak, the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him...

---

[1] [2] Al-Quran Al-Karim 39/29

फ़तावा रज़विया, खंड 26

यदि किसी को एक सही, निरंतर, क़ादरी और पवित्र सिलसिले में योग्यता प्राप्त शेख के हाथ पर बैअत (निष्ठा की शपथ) करने का गौरव प्राप्त हो गया है, तो उसे दूसरी ओर बिल्कुल ध्यान नहीं देना चाहिए और न ही विचलित दिखना चाहिए। दूसरा: मुरीद (शिष्य) एक दास की तरह है, और तालिब (साधक) वह है जो शेख की अनुपस्थिति में आवश्यकतावश, या शेख की उपस्थिति में किसी ऐसी भलाई के कारण जिसे शेख जानता हो, या यदि मुरीद शेख के अलावा किसी अन्य से लाभ प्राप्त करे। उसे उससे जो कुछ भी प्राप्त हो, उसे अपने शेख का ही फ़ैज़ (कृपा) समझना चाहिए, अन्यथा दो द्वारों पर भटकने वाला कभी सफल नहीं होता। औलिया-ए-कराम (संत) फरमाते हैं:

لا يفلح مريد بين شيخين[1]	**जो मुरीद दो पीरों के बीच होता है, वह कामयाब नहीं होता। (त)**

अल्लाह अज़वजल फरमाता है:

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَّجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا ۚ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ"[2] . **نسأل الله العفو والعافية۔** **واللہ تعالیٰ اعلم۔**	**अल्लाह तआला एक उदाहरण बयान फरमाता है: एक गुलाम जिसमें कई बदमिज़ाज आक़ा शरीक हों, और एक जो सिर्फ एक मालिक का हो। क्या उन दोनों का हाल एक जैसा है? सब खूबियां अल्लाह के लिए हैं, बल्कि उनमें से अधिकांश नहीं जानते। हम अल्लाह तआला से माफ़ी और आफ़ियत का सवाल करते हैं। वल्लाह तआला आलम (त)।**

मसला 772: कैंप सदर बाज़ार, बरेली से, प्रेषक इमाम अली शाह साहब, 2 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1331 हिजरी माननीय और आदरणीय मौलवी साहब की सेवा में (अल्लाह उनकी छाया बनाए रखे), अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुह। शिष्टाचार और अभिवादन के बाद, मैं यह निवेदन करता हूँ कि एक स्थान पर ऐसा विवाद उत्पन्न हो गया है: गौसिया परिवार के एक व्यक्ति (यानी मुहीउद्दीन अब्दुल क़ादिर जिलानी रज़ियल्लाहु अन्हु के परिवार से) ने मदारिया परिवार के लोगों से कहा कि "हमारा खानदान बड़ा है, तुम लोग हमारे यहाँ बैअत हो जाओ।" उन्होंने (मदारिया वालों ने) जवाब दिया कि "हमारा खानदान तुम्हारे खानदान से बेहतर नहीं है, और अगर बेहतर भी हो तो खुदा

के यहाँ खानदान नहीं पूछा जाएगा बल्कि कर्म पूछे जाएंगे।" गौसिया परिवार वालों ने सबूत पेश किया कि हज़रत गौस-ए-पाक के बारे में रसूल-ए-मक़बूल सल्लल्लाहु अलैहि...

---

[1] [2] अल-क़ुरान अल-करीम 39/29

صحیحہ، متصلہ، قادریہ، طیبہ میں شیخ جامع شرائط کے ہاتھ پر فخر بیعت نصیب ہو چکا ہے تو اسے دوسری طرف اصلاً توجہ و پریشان نظر ہی نہ چاہئے۔ دوم: مرید غلام ہے، اور طالب وہ کہ غیبتِ شیخ میں بضرورت یا باوجو د شیخ کسی مصلحت سے، جسے شیخ جانتا ہے یا مرید شیخ غیر شیخ سے استفادہ کرے۔ اسے جو کچھ اس سے حاصل ہو وہ بھی فیضِ شیخ ہی جانے، ورنہ دو در کبھی فلاح نہیں پاتا۔ اولیائے کرام فرماتے ہیں:

لا یفلح مرید بین شیخین[1] جو مرید دو پیروں کے درمیان ہو وہ کامیاب نہیں ہوتا۔ (ت)

اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَّجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا ۚ الْحَمْدُ لِلّٰهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ"[2] . نسأل اللہ العفو والعافیۃ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

اللہ تعالٰی ایک مثال بیان فرماتا ہے، ایک غلام میں کئی بد خو آقاشریک ہوں اور ایک نرے ایک مولٰی کا۔ کیا ان دونوں کا حال ایک ساہے۔ سب خوبیاں اللہ کو ہیں بلکہ ان کے اکثر نہیں جانتے۔ ہم اللہ تعالٰی سے معافی اور عافیت کا سوال کرتے ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۷۷۲: از کیمپ صدر بازار بریلی مسئولہ امام علی شاہ صاحب ۲ ربیع الاول شریف ۱۳۳۱ھ

بخدمت شریف جناب مخدوم و مکرم بندہ مولوی صاحب مدظلہ العالی، السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ بعد ادائے آداب و تسلیمات کے عرض رسا ہوں، گزارش یہ ہے کہ ایک جگہ ایسا جھگڑا آپڑا ہوا ہے وہ یہ ہے کہ خاندان غوثیہ والے ایک صاحب یعنی خاندان محی الدین عبدالقادر جیلانی رضی اللہ تعالٰی عنہ کے صاحب نے مداریہ خاندان والوں سے کہا کہ ہمارا خاندان بڑا ہے، تم لوگ

ہمارے یہاں بیعت ہو۔ انہوں نے کہا یعنی مداریہ والوں نے جواب دیا کہ ہمارا خاندان تمہارے خاندان سے اچھا نہیں ہے، اور اچھا بھی ہے تو خدا کے یہاں خاندان نہ پوچھا جائے گا بلکہ عمل پوچھا جائے گا۔ خاندان غوثیہ والوں نے ثبوت پیش کیا کہ حضرت غوث پاک کے بارے میں جناب رسول مقبول صلی اللہ علیہ...

---

[1] [2] القرآن الکریم ۳۹ / ۲۹

Fatawa Razawiyya Volume 26

... (Peace and blessings be upon him) said: "My foot is on your neck, and your foot will be on the necks of all the saints of Allah." The Madaris inquired whether it was also on the neck of Hazrat Ali (may Allah ennoble his face), and on the necks of the Hasanayn (peace be upon them both), Khwaja Hasan (may Allah have mercy on him), Hazrat Khwaja Habib Ajmi, and Madar Sahab or not? The people of the Ghousiya family replied that the foot was on the neck of Madar Sahab. And those dignitaries who passed away before [Ghous-e-Azam], it was not on them. The people of the Madariya family replied: "Our Tayfuriya family is second, and your Tusiya family is seventh; our family came before yours." And the Madaris say that the status of Madar is higher than that of Ghous. It is requested with apologies for the trouble, what is the meaning of Madar? And what is the explanation of the Madariya rank? And among the people of these two families, who is on the truth and who is not? No other scholar but you can resolve this stage; rather, the situation has reached a point where it would not be surprising if both sides were ready for conflict. Maa Sha Allah, you are a practicing scholar and are certified by all the exalted families. Disunity among the people of knowledge is a cause of disgrace. And both families are firm on considering your word as truthful and say that whatever the Maulvi Sahab says will be acceptable to both of us. May Allah Almighty keep you safe and steadfast for us sinners forever. Due to your presence, all those in distress receive strength of all kinds. More would exceed the bounds of respect!

The Answer: For common people to debate in such matters causes severe harm. Lest disrespect occurs towards any side, then—refuge is sought in Allah—it leads to severe destruction and ruin, rather, there is a fear of the loss of faith due to its ill effects. Hazrat Shah Badi-ud-Din Madar (may Allah sanctify his secret) is certainly among the great saints, but there is no doubt that the rank of the radiant Presence, our Master Ghous-ul-Azam (may Allah be pleased with him), is very high and superior. The Ghous is the leader of all the saints of the world in his era. And from after our master Imam Hasan Askari (may Allah be pleased with him) until the arrival of our Master Imam Mahdi (may Allah be pleased with him), he is the Ghous of the entire world, the Ghous of all Ghousth, and the leader of all the saints of Allah, and his holy foot is on the necks of all of them. Imam Abul Hasan Ali bin Yusuf bin Jarir al-Lakhmi bin Shattanawfi (may Allah sanctify his secret) narrated two Hadiths in the blessed book 'Bahjat-ul-Asrar' with a continuous chain of transmission from two great contemporary saints of the Presence Ghous-e-Azam (may Allah be pleased with

him), Hazrat Sayyidi Ahmad ibn Abi Bakr al-Harimi and Hazrat Abu Umar Uthman ibn Sarifini (may Allah sanctify their secrets).

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

... (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया है कि मेरा क़दम तेरी गर्दन पर और तेरा क़दम कुल औलिया अल्लाह की गर्दन पर होगा। मदारियों ने प्राप्त किया कि हज़रत अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) की गर्दन पर भी और हज़रात हसनैन (अलैहिमुस्सलाम), ख़्वाजा हसन (रहमतुल्लाह अलैहि) की गर्दन पर भी और हज़रत ख़्वाजा हबीब अजमी और मदार साहब की गर्दन पर था या नहीं? खानदान-ए-ग़ौसिया वालों ने जवाब दिया कि मदार साहब की गर्दन पर क़दम था। और जो साहबान पहले गुज़र चुके हैं उन पर नहीं। खानदान-ए-मदारिया वालों ने जवाब दिया: हमारा ख़ानवादा-ए-तयफ़ूरिया दूसरा और तुम्हारा ख़ानवादा-ए-तूसीया सातवां है, हमारे खानदान से तुम्हारा खानदान बाद में हुआ। और मदारिया कहते हैं कि मदार का रुतबा ग़ौस से आला है। जनाब को तकलीफ़ देकर अर्ज़ है कि मदार के क्या मानी हैं? और जो दर्जा-ए-मदारिया है उसकी क्या तशरीह है? और इन दोनों खानदान वाले साहबान में कौन हक़ पर हैं और कौन से नहीं? सो आपके सिवा और कोई आलिम साहब इस मरहले को तय नहीं कर सकते बल्कि यहाँ तक नौबत हो गई कि हर दो जानिब से आमादा-ए-फ़साद पर हो जाएँ तो अजब नहीं। माशा अल्लाह आप आलिम-ए-बा-अमल हैं और जुमला खानदान-ए-आलिया से सनद याफ़्ता हैं। अहल-ए-इल्म में फ़साद होना मोजिब-ए-सबकी का है। और दोनों खानदान वाले जनाब के क़ौल को सादिक़ होने पर मज़बूत हैं और कहते हैं कि जो मौलवी साहब फ़रमाएंगे वो हम दोनों साहबान को मंज़ूर है। अल्लाह पाक जनाब को हम सियाह-कारों पर हमेशा सलामत और क़ायम रखे। हुज़ूर के होने से जुमला साहबान-ए-अहल-ए-आलाम को हर तरह की तक़वियत हासिल है। ज़्यादा हद-ए-अदब!

अल-जवाब: अवाम को ऐसे उमूर में बहस करना सख़्त मज़िरत का बाइस होता है। मुबादा किसी तरफ़ गुस्ताख़ी हो जाए तो—इयाज़म बिल्लाह—सख़्त तबाही व बर्बादी, बल्कि इसकी शामत से ज़वाल-ए-ईमान का अंदेशा है। हज़रत शाह बदीउद्दीन मदार (क़द्दसल्लाहु सिर्रहुल अज़ीज़) ज़रूर अकाबिर औलिया से हैं मगर इसमें शक नहीं कि हुज़ूर-ए-पुरनूर सैयदुना ग़ौसुल आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) का मर्तबा बहुत आला व अफ़ज़ल है। ग़ौस अपने दौर में तमाम औलिया-ए-आलम का सरदार होता है। और हमारे हुज़ूर इमाम हसन असकरी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के बाद से सैयदुना इमाम महदी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की तशरीफ़ आवरी तक तमाम आलम के ग़ौस और सब ग़ौसों के ग़ौस और सब औलिया अल्लाह के सरदार हैं और इन सब की गर्दन पर उनका क़दम-ए-पाक है। इमाम अबुल हसन अली बिन यूसुफ़ बिन जरीर लख़मी बिन शतनूफ़ी (क़द्दसल्लाहु

सिर्रहुल अज़ीज़) ने किताब-ए-मुस्ताब बहजतुल असरार शरीफ़ में ब-सनद-ए-मुसलसल दो अकाबिर औलिया अल्लाह मुआसरीन हुज़ूर ग़ौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) हज़रत सैयदी अहमद इब्न अबी बकर हरीमी व हज़रत अबू उमर व उस्मान इब्न सरीफ़ीनी (क़द्दसल्लाहु असरारहुमा) से दो हदीसें रिवायत फ़रमाईं।

पृष्ठ ५५९/६१३

علیہ وسلم نے فرمایا ہے کہ میرا قدم تیری گردن پر اور تیرا قدم کل اولیاء اللہ کی گردن پر ہوگا۔ مداریوں نے دریافت کیا کہ حضرت علی کرم اللہ وجہہ کی گردن پر بھی اور حضرات حسنین علیہما السلام خواجہ حسن کی گردن پر بھی رحمۃ اللہ علیہ و حضرت خواجہ حبیب عجمی اور مدار صاحب کی گردن پر تھا یا نہیں؟ خاندانِ غوثیہ والوں نے جواب دیا کہ مدار صاحب کی گردن پر قدم تھا۔ اور جو صاحبان پہلے گزر چکے ہیں ان پر نہیں خاندانِ مداریہ والوں نے جواب دیا: ہمارا خانوادہ طیفوریہ دوئم اور تمہارا خانوادہ طوسیہ ہفتم ہے، ہمارے خاندان سے تمہارا خاندان بعد میں ہوا۔ اور مداریہ کہتے ہیں کہ مدار کا رتبہ غوث سے اعلیٰ ہے۔ جناب کو تکلیف دے کر عرض ہے کہ مدار کے کیا معنی ہیں؟ اور جو درجہ مداریہ ہے اس کی کیا تشریح ہے؟ اور ان دونوں خاندان والے صاحبان میں کون حق پر ہیں اور کون سے نہیں؟ سو آپ کے اور کوئی عالم صاحب اس مرحلہ کو طے نہیں کر سکتے بلکہ یہاں تک نوبت ہو گئی ہر دو جانب سے آمادہ فساد پر ہو جائیں تو عجب نہیں۔ ماشاء اللہ آپ عالمِ باعمل ہیں اور جملہ خاندانِ عالیہ سے سند یافتہ ہیں۔ اہل علم میں فساد ہونا موجبِ سبکی کا ہے۔ اور دونوں خاندان والے جناب کے قول کو صادق ہونے پر مضبوط ہیں اور کہتے ہیں کہ جو مولوی صاحب فرمائیں گے وہ ہم دونوں صاحبان کو منظور ہے۔ اللہ پاک جناب کو ہم سیہ کاروں پر ہمیشہ سلامت اور قائم رکھے۔ حضور کے ہونے سے جملہ صاحبانِ اہل آلام کو ہر طرح کی تقویت حاصل ہے۔ زیادہ حد ادب!

الجواب: عوام کو ایسے امور میں بحث کرنا سخت مضرت کا باعث ہوتا ہے۔ مبادا کسی طرف گستاخی ہو جائے تو عیاذاً باللہ سخت تباہی و بربادی، بلکہ اس کی شامت سے زوالِ ایمان کا اندیشہ ہے، حضرت شاہ بدیع الدین مدار قدس اللہ سرہ العزیز ضرور اکابر اولیاء سے ہیں مگر اس میں

شک نہیں کہ حضور پر نور سیدنا غوث الاعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا مرتبہ بہت اعلیٰ و افضل ہے۔ غوث اپنے دَور میں تمام اولیائے عالم کا سردار ہوتا ہے۔ اور ہمارے حضور امام حسن عسکری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے بعد سے سیدنا امام مہدی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی تشریف آوری تک تمام عالم کے غوث اور سب غوثوں کے غوث اور سب اولیاء اللہ کے سردار ہیں اور ان سب کی گردن پر ان کا قدم پاک ہے۔ امام ابوالحسن علی بن یوسف بن جریر لخمی بن شطنوفی قدس سرہ العزیز نے کتاب مستطاب بہجۃ الاسرار شریف میں بسند مسلسل دواکابر اولیاء اللہ معاصرین حضور غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ حضرت سیدی احمد ابن ابی بکر حریمی و حضرت ابو عمر و عثمان ابن صریفینی قدس اللہ اسرارہما سے دو حدیثیں روایت فرمائیں۔

Fatawa Rizvia Volume 26

The chain of narration for the first one is: We were informed by Abu al-Ma'ali Salih ibn Ahmad ibn Ali al-Baghdadi al-Maliki in the year six hundred and seventy-one, he said: We were informed by Sheikh Abu al-Hasan al-Baghdadi, known as al-Khafaf, he said: We were informed by our Sheikh, Sheikh Abu al-Sa'ud Ahmad ibn Abi Bakr al-Harimi in the year five hundred and eighty. (1) And the second chain is: We were informed by Abu al-Ma'ali, he said: We were informed by Sheikh Abu Muhammad Abd al-Latif al-Baghdadi, known as al-Suraifini. (2) And the text of both these narrations is that both noble personages said:

[Arabic Quote]: By Allah, Allah Almighty has not manifested, nor will He manifest to existence, anyone like Sheikh Muhyiddin Abdul Qadir (may Allah be pleased with him). (3) [Meaning]: That is, by God, Allah Almighty has neither manifested nor will He manifest any saint like His Eminence Sayyiduna Ghaus al-Azam (may Allah be pleased with him) in the world.

Furthermore, the aforementioned Imam narrates in the said book from His Eminence Sidi Abu Muhammad bin Abd Basri (may Allah be pleased with him) that he heard His Eminence Sayyiduna Khidr (peace be upon him) say:

[Arabic Quote]: Allah Almighty has not brought any saint to a station except that Sheikh Abdul Qadir's station was higher than it; nor has Allah given any beloved a cup of His love except that Sheikh Abdul Qadir's cup was more pleasant; nor has Allah granted any close one a state (hal) except that Sheikh Abdul Qadir's state was grander. Allah Almighty has deposited in him a secret from His secrets through which he surpassed the majority of saints. And whoever has been or will be a saint of Allah until the Day of Judgment, they are all disciplined [by] Sheikh Abdul Qadir.

[Meaning]: That is, to whatever station Allah Almighty has elevated any saint, Sheikh Abdul Qadir's station is higher than it. And to whatever beloved He gave the cup of His love to drink, for Sheikh Abdul Qadir it was a more pleasant cup. And whatever state (hal) He granted to any close one, Sheikh Abdul Qadir's state is greater than it. Allah Almighty has kept in him such a secret from His secrets because of which he has precedence over the majority of saints. And all the saints of Allah that have been or will be until the Day of Resurrection, all are [from] Sheikh Abdul Qadir's...

---

1. Bahjat al-Asrar, Chapter mentioning sections from the speech regarding some of his marvelous states, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, p. 25

2. Bahjat al-Asrar, Chapter mentioning sections from the speech regarding some of his marvelous states, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, p. 25
3. Bahjat al-Asrar, Chapter mentioning sections from the speech regarding some of his marvelous states, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, p. 25

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

पहली की सनद यह है: हमें अबू अल-मआली सालेह इब्न अहमद इब्न अली अल-बगदादी अल-मालिकी ने सन् 671 में खबर दी, उन्होंने कहा: हमें शेख अबू अल-हसन अल-बगदादी ने खबर दी जो अल-खफ़ाफ़ के नाम से प्रसिद्ध थे, उन्होंने कहा: हमें हमारे शेख, शेख अबू अल-सऊद अहमद इब्न अबी बक्र अल-हरीमी ने सन् 580 में खबर दी। (1) और दूसरी सनद यह है: हमें अबू अल-मआली ने खबर दी, उन्होंने कहा: हमें शेख अबू मुहम्मद अब्दुल लतीफ़ अल-बगदादी ने खबर दी जो अल-सरीफ़िनी के नाम से प्रसिद्ध थे। (2) और इन दोनों हदीसों का मतन (पाठ) यह है कि इन दोनों बुज़ुर्गों ने फरमाया:

[अरबी उद्धरण]: अल्लाह की कसम, अल्लाह तआला ने वजूद (अस्तित्व) में शेख मुहीउद्दीन अब्दुल कादिर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) जैसा न तो कोई ज़ाहिर किया है और न ही ज़ाहिर करेगा। (3) [अर्थ]: यानी खुदा की कसम अल्लाह तआला ने हुज़ूर सैय्यदुना गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के समान न तो कोई वली आलम में ज़ाहिर किया है और न ज़ाहिर करेगा।

इसके अलावा, उक्त इमाम अपनी किताब में हज़रत सैय्यदी अबू मुहम्मद बिन अब्द बसरी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत करते हैं कि उन्होंने हज़रत सैय्यदुना ख़िज़्र (अलैहिस्सलाम) को फरमाते सुना:

[अरबी उद्धरण]: अल्लाह तआला ने जिस वली को भी किसी मकाम तक पहुँचाया, शेख अब्दुल कादिर का मकाम उससे आला था; और अल्लाह ने जिस महबूब को अपनी मोहब्बत का जाम पिलाया, शेख अब्दुल कादिर का जाम उससे अधिक सुखद था; और अल्लाह ने जिस मुकर्रब (निकटस्थ) को कोई हाल अता फरमाया, शेख अब्दुल कादिर का हाल उससे अधिक महान था। अल्लाह तआला ने अपने भेदों में से एक ऐसा राज़ उनमें रखा है जिसके कारण उन्होंने अधिकांश औलिया पर बढ़त हासिल की है। और कयामत तक अल्लाह के जितने भी वली हुए हैं या होंगे, वे सब शेख अब्दुल कादिर के[अनुशासित/शिष्य] हैं।

[अर्थ]: यानी अल्लाह तआला ने जिस वली को किसी मुकाम तक पहुँचाया, शेख अब्दुल कादिर का मुकाम उससे ऊँचा है, और जिस प्यारे को अपनी मोहब्बत का जाम पिलाया शेख अब्दुल कादिर के लिए उससे बढ़कर खुशगवार जाम है और जिस मुकर्रब को कोई हाल अता फरमाया शेख अब्दुल कादिर का हाल उससे महान है। अल्लाह तआला ने अपने भेदों से वह राज़ उनमें रखा है जिसके

कारण उनको तमाम औलिया पर सबकत (बढ़त) है। और अल्लाह तआला के जितने वली हो गए या होंगे कयामत तक सब शेख अब्दुल कादिर का...

---

1. बहजत अल-असरार, ज़िक्र फ़ुसूल मिन कलाम बिशययिन मिन अजाइब अहवालिहि इलख, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, पृ. 25
2. बहजत अल-असरार, ज़िक्र फ़ुसूल मिन कलाम बिशययिन मिन अजाइब अहवालिहि इलख, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, पृ. 25
3. बहजत अल-असरार, ज़िक्र फ़ुसूल मिन कलाम बिशययिन मिन अजाइब अहवालिहि इलख, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, पृ. 25

پہلی کی سند یہ ہے : اخبرنا ابو المعالی صالح ابن احمد بن علی البغدادی المالکی سنۃ احدی و سبعین وستمائۃ قال اخبرنا الشیخ ابو الحسن البغدادی المعروف بالخفاف قال اخبرنا شیخنا الشیخ ابو السعود احمد بن ابی بکرن الحریمی بہ سنۃ ثمانین و خمسائۃ۔ 1 اور دوسری سند یہ ہے : اخبرنا ابوالمعالی قال اخبرنا شیخ ابو محمد عبد اللطیف البغدادی المعروف بالصریفینی 2۔ اور ان دونوں حدیثوں کا متن یہ ہے کہ دونوں حضرات کرام نے فرمایا:

واللہ ما اظہر اللہ تعالیٰ ولا یظہر الی الوجود مثل الشیخ محی الدین عبدالقادر رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ 3 یعنی خدا کی قسم اللہ تعالیٰ نے حضور سیدنا غوث الاعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے مانند نہ کوئی ولی عالم میں ظاہر کیا نہ ظاہر کرے۔

نیز امام ممدوح کتاب موصوف میں حضرت سیدی ابو محمد بن عبد بصری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کرتے ہیں کہ انہوں نے حضرت سیدنا خضر علیہ السلام کو فرماتے سنا :

ما وصل اللہ تعالیٰ ولیاً الی مقام الا وکان الشیخ عبد القادر اعلاہ ولا سقی اللہ حبیباً کاساً من حبہ الا وکان الشیخ عبد القادر اھناہ، ولا وھب اللہ لمقرب حالاً الا کان الشیخ عبد القادر اجلہ، وقد اودعہ اللہ تعالیٰ سرّاً من اسرارہ سبق بہ جمہور الاولیاء وما اتخذ اللہ ولیاً کان او یکون الا و ھو متادّب یعنی اللہ تعالیٰ نے جس ولی کو کسی مقام تک پہنچایا شیخ عبد القادر کا مقام اس سے اعلیٰ ہے، اور جس پیارے کو اپنی محبت کا جام پلایا شیخ عبد القادر کے لئے اس سے بڑھ کر خوشگوار جام ہے اور جس مقرب کو کوئی حال عطا فرمایا شیخ عبد القادر کا حال اس سے اعظم ہے۔ اللہ تعالیٰ نے اپنے

اسرار سے وہ راز ان میں رکھا ہے جس کے سبب ان کو جمہور اولیاء پر سبقت ہے۔ اور اللہ تعالیٰ کے جتنے ولی ہو گئے یا ہوں گے قیامت تک سب شیخ عبد القادر کا

---

1 بہجۃ الاسرار ذکر فصول من کلام بشیئ من عجائب احوالہ الخ مصطفی البابی مصر ص ۲۵ 2 بہجۃ الاسرار ذکر فصول من کلام بشیئ من عجائب احوالہ الخ مصطفی البابی مصر ص ۲۵ 3 بہجۃ الاسرار ذکر فصول من کلام بشیئ من عجائب احوالہ الخ مصطفی البابی مصر ص ۲۵

Fatawa Razawiyya Volume 26

...with him until the Day of Resurrection. (1) They will show respect. These are the testimonies of Hazrat Khidr and the noble saints (Aulia-e-Kiram), peace be upon them. I swear by the kings of the ranks and sanctuaries that no saint has ever been or will be your equal. Saints who were before, or after, or will be, all hold respect for you in their hearts, O my master! (2) And Allah Almighty knows best, His knowledge is most firm.

Problem 273: From Kanpur, Old Vegetable Market neighborhood mosque adjacent to the square, sent by Abdul Rashid, 8 Shaban 1331 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: a dervish claims that God Almighty meets a disciple by manifesting in the form of the Pir (spiritual guide), and brings the book "Intibah" by Shah Waliullah Sahib as proof. The content of said book is as follows:

Hazrat Sultan-ul-Muwahhideen and Burhan-ul-Aashiqeen, the Proof of the Theologians, Sheikh Jalal al-Haq Makhdoom Maulana Qazi Khan Sahib Yusuf Nasai (may his secret be sanctified) used to say that the form of the Murshid (guide) that is seen outwardly is the contemplation (mushahada) of the Truth (God), Exalted and Sublime, without the veil of water and clay (the physical body), because "Allah created Adam in the image of the Merciful (Ar-Rahman), and whoever has seen me has certainly seen the Truth."

If you desire the manifestation of the Essence, look at the human form. Behold the Essence of the Truth clearly and smiling within it. (3) Most scholars oppose these mentioned statements; whatever is right according to the noble Sharia with valid evidence, explain it, and you will be rewarded.

[Right Column Translation]: The respected and noble master, king of the monotheists, proof of the lovers, argument of the theologians, Sheikh Jalal al-Haq Makhdoom Maulana Qazi Khan, master Yusuf Nasai (may his secret be sanctified) states: that the form of the Murshid which is seen outwardly is the contemplation of Allah, Exalted and Sublime. Without the veil of water and clay, because Allah Almighty created Adam in the form of the Merciful. "Whoever has seen me has indeed seen the Truth." "If you are a seeker of the manifestation of the Essence, look at the form of man. See the Essence of Truth clearly smiling in it." Most noble scholars are opposed to the aforementioned text. Whatever the truth is, explain it with valid legal (Shari'i) evidence, you will be rewarded. (T)

(1) Bahjat al-Asrar, Mention of Abu Muhammad al-Qasim bin Abd al-Basri, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 173. (2) Hadaiq-e-Bakhshish, third section, regarding the beauty of pride from the Qadiriyya leadership (may Allah be pleased with him), printed in Aram Bagh Karachi, part one, p. 6. (3) Al-Intibah fi Salasil Aulia Allah, Army Electric Press Delhi, p. 92 and 93. Page 561 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

...क़यामत के दिन तक उसके साथ। (1) वे अदब करेंगे। ये गवाहियाँ हज़रत ख़िज़र और हज़रात औलिया-ए-किराम की हैं, अलैह व अलैहिमुस सलातु वस-सलाम। कसम खाकर कहता हूँ सफों और हरमों के सुल्तानों की कि न कोई वली तेरे जैसा हुआ है और न होगा। जो वली पहले थे या बाद में हुए या होंगे, सब अपने दिलों में तेरा अदब रखते हैं ऐ मेरे आका! (2) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है, उसका इल्म सबसे मज़बूत है।

मसला 273: कानपुर, पुरानी सब्जी मंडी मोहल्ले की मस्जिद, चौक के पास से, मुर्सला अब्दुल रशीद, 8 शाबान 1331 हिजरी। उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक दरवेश कहता है कि ख़ुदावंद तआला पीर की शक्ल में मुतशक्किल (रूप धारण) होकर मुरीद से मुलाक़ात करता है और दलील के तौर पर शाह वलीउल्लाह साहब की किताब "इन्तिबाह" पेश करता है। किताब की इबारत यह है:

हज़रत सुल्तानुल मुवाहिद्दीन व बुरहानुल आशिक़ीन हुज्जतुल मुतकल्लिमीन शैख़ जलालुल हक़ मख़दूम मौलाना क़ाज़ी ख़ाँ साहब यूसुफ़ नाऱसही (क़ुद्दिसा सिर्रहुल अज़ीज़) फ़रमाते थे कि मुर्शिद की सूरत जो ज़ाहिरी तौर पर देखी जाती है, वह हक़ सुब्हानहू व तआला का मुशाहदा है, आब-ओ-गिल (मिट्टी और पानी यानी जिस्म) के पर्दे के बग़ैर, क्योंकि "अल्लाह ने आदम को रहमान की सूरत पर पैदा किया और जिसने मुझे देखा उसने बेशक हक़ को देखा।"

गर तजल्ली-ए-ज़ात ख़्वाही सूरत-ए-इंसाँ बबीं ज़ात-ए-हक़ रा आश्कारा अन्दर-ओ-ख़ंदाँ बबीं (3) अक्सर उलमा इन मज़कूरा इबारतों के मुख़ालिफ़ हैं। शरीअत-ए-मुतह्हरा की रोशनी में मोतबर दलील के साथ जो हक़ हो बयान फ़रमाएँ, अज्र पाएँगे।

[दाहिनी ओर के कॉलम का अनुवाद]: हज़रत गिरामी मर्तबत, मुवाहिदों के बादशाह, आशिक़ों की बुरहान, मुतकल्लिमीन की हुज्जत, शैख़ जलालुल हक़ मख़दूम मौलाना क़ाज़ी ख़ाँ, साहब यूसुफ़ नाऱसही (क़ुद्दिसा सिर्रहुल अज़ीज़) यूँ फ़रमाते हैं कि मुर्शिद की सूरत जो ज़ाहिरी तौर पर देखी जाती है वह हक़ सुब्हानहू व तआला का मुशाहदा है। आब-ओ-गिल के पर्दे के बग़ैर, क्योंकि अल्लाह तआला ने आदम को रहमान की सूरत पर पैदा फ़रमाया है, जिसने मुझे देखा बेशक उसने हक़ को देखा। "अगर तू तजल्ली-ए-ज़ात का ख़्वास्तगार है तो इंसान की सूरत देख। ज़ात-ए-हक़ को उसमें वाज़ेह

तौर पर हँसता हुआ देख।" अक्सर उलमा-ए-किराम मज़कूरा इबारत के मुख़ालिफ़ हैं, जो कुछ हक़ है मोतबर दलील-ए-शरई के साथ बयान फ़रमाएँ, अज्र दिये जाओगे। (त)

(1) बहजतुल असरार, ज़िक्र अबू मुहम्मद अल-क़ासिम बिन अब्दुल बसरी, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 173 (2) हदाइक़-ए-बख़्शिश, तीसरा हिस्सा, सरकार-ए-क़ादरियत के फ़ख़्र के हुस्न में (रज़ियल्लाहु अन्हु), म़तबूआ आराम बाग़ कराची, हिस्सा अव्वल, पृ. 6 (3) अल-इन्तिबाह फ़ी सलासिल औलिया अल्लाह, आर्मी बरक़ी प्रेस दिल्ली, पृ. 92 और 93 पृष्ठ 561 / 613

معه الی یوم القییمة۔ (1) ادب کریں گے۔ یہ شہادتیں ہیں حضرت خضر اور حضرات اولیاء کرام کی ، علیہ و علیہم الصلوۃ والسلام۔ بقسم کہتے ہیں شاہانِ صفین و حریم کہ ہوا ہے نہ ولی ہو کوئی ہمتا تیرا جو ولی قبل تھے یا بعد ہوئے یا ہوں گے سب ادب رکھتے ہیں دل میں مرے آقا تیرا (2) واللہ تعالٰی اعلم علمه احکم۔

مسئلہ ۲۷۳: از کانپور محلہ پرانی سبزی منڈی کی مسجد متصل چوک مرسلہ عبدالرشید ۸ شعبان ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کوئی درویش کہتا ہے کہ پیر کی شکل پر متشکل ہو کر خداوند تعالٰی مرید سے ملاقات کرتا ہے اور دلیل کتاب "انتباہ" شاہ ولی اللہ صاحب کی لاتا ہے۔ مضمون کتاب ہذا یہ ہے کہ :

حضرت سلطان الموحدین و برہان العاشقین حجۃ المتکلمین شیخ جلال الحق مخدوم مولانا قاضی خاں صاحب یوسف ناصحی قدس سرہ العزیز چنیں می فرمودن کہ صورت مرشد کہ ظاہر ا دیدہ می شود مشاہدہ حق سبحانہ و تعالٰی است بے پردہ آب و گل کہ ان اللہ خلق آدم علی صورۃ الرحمن ومن رآنی فقد رأی الحق۔

گر تجلی ذات خواہی صورت انساں ببیں ذاتِ حق را آشکارا اندر و خنداں ببیں (3) اکثر علماء دریں عباراتِ مذکورہ مخالف ہستند ، بادلیل معتبرہ عندالشرع شریفہ ہر چہ حق باشد - بینوا توجروا۔

[دائیں کالم کا متن]: حضرت گرامی مرتبت، موحدوں کے بادشاہ، عاشقوں کی برہان، متکلمین کی حجت، شیخ جلال الحق مخدوم مولانا قاضی خاں، صاحب یوسف ناصحی قدس سرہ العزیز یوں فرماتے ہیں کہ مرشد کی صورت جو ظاہری طور پر دیکھی جاتی ہے وہ حق سبحانہ و تعالٰی کا

مشاہدہ ہے۔ آب و گل کے پردہ کے بغیر، کیونکہ اللہ تعالیٰ نے آدم کو رحمن کی صورت پر پیدا فرمایا ہے جس نے مجھے دیکھا بیشک اس نے حق کو دیکھا۔ "اگر تو تجلی ذات کا خواستگار ہے تو انسان کی صورت دیکھ ذات حق کو اس میں واضح طور پر ہنستا ہوا دیکھ"۔ اکثر علمائے کرام عبارتِ مذکورہ کے مخالف ہیں، جو کچھ حق ہے معتبر دلیل شرعی کے ساتھ بیان فرمائیں، اجر دیئے جاؤگے۔ (ت)

(1) بھجۃ الاسرار ذکر ابو محمد القاسم بن عبدالبصری مصطفی البابی مصر ص ۱۷۳ (2) حدائق بخشش وصل سوم در حسنِ مفاخرت از سرکارِ قادریت رضی اللہ عنہ مطبوعہ آرام باغ کراچی حصہ اول ص ۶ (3) انتباہ فی سلاسل اولیاء اللہ آرمی برقی پریس دہلی ص ۹۲ و ۹۳ Page 561 of 613

Fatawa Razawiya - Volume 26

The Answer: The aforementioned statement is insolence and audacity, and drawing evidence from the text of 'Intibah' is a misunderstanding. The meaning of the text is that He did not fulfil it from him and his cause; the manifestations and appearances are of the Creator, Almighty and Majestic.

[Boxed Text]: "In the horizons and within yourselves, do you not see? - I did not see anything except that I saw Allah in it." (1) There are signs in the horizons and within yourselves, so do you not see? I do not look at anything except that I see Allah with it. (Trans)

The first, greatest, most glorious, most perfect, and most complete manifestation of the Essence is the sacred being of the Luminous Presence, the Master of all Creations, upon him be the best of prayers and the most perfect of greetings. All other worlds, according to their capacity, are a reflection of that original light through intermediaries. A Sheikh, in whom the light of the Luminous Presence, the Master of Messengers (Peace and blessings of Allah be upon him), shines with the attributes of guidance, instruction, and training, and whose spiritual realm (Malkut) is purer, more chosen, clearer, more radiant, and higher than the physical realm (Mulk), then observing through him is like observing through a clearer and more polished mirror. Otherwise, the Manifested One is transcendent and exalted above form and shaping. And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

Problem 274: From Sarnian, District Bareilly, dated 18 Shawwal 1331 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say about this matter: the questioner asks what is the right of the spiritual guide (Pir-o-Murshid) over the disciple's (Murid's) money and goods? How much should be given to the guide and how much should the disciple keep for his own expenses? Please write that which would relieve one from the guide's rights so that there is no accountability on the Day of Judgment. And if one goes against the spiritual guide and does not act upon what the disciple was commanded, what is the ruling for such a disciple and will there be accountability on the Day of Judgment? State and be rewarded.

The Answer: If the spiritual guide is an authentic guide, fulfilling all four conditions, he is a representative of the presence of the Master of Messengers (Peace and blessings of Allah be upon him). His rights are reflections of the rights of the Holy Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him), which fully...

Note: The whole of it (Al-Munjid) - Abdul Mannan Azmi.

Footnote 1: Al-Hadiqat al-Nadiyyah, Disdain for Shariah is disbelief, Maktaba Nooria Razavia, Faisalabad, 1/313.

फतावा रज़विया - जिल्द 26

उत्तर: उपरोक्त कथन गुस्ताखी और ढिठाई है, और 'इंतिबाह' के इबारत (पाठ) से इस पर तर्क देना गलतफहमी है। इबारत का अर्थ यह है कि उन्होंने उसे उससे और उसके मामले से पूरा नहीं किया; प्रदर्शन और प्रकटीकरण सृष्टिकर्ता अल्लाह अज़्ज़ा व जल्ला के हैं।

[कोश में पाठ]: "क्षितिज में और तुम्हारे अपने भीतर, क्या तुम देखते नहीं? - मैंने कोई चीज़ नहीं देखी मगर उसमें अल्लाह को देखा।" (1) क्षितिज में और स्वयं तुम्हारे भीतर निशानियाँ हैं, तो क्या तुम देखते नहीं? मैं किसी वस्तु को नहीं देखता मगर उसके साथ अल्लाह को देखता हूँ। (अनुवाद)

पहला, सबसे महान, सबसे शानदार, सबसे परिपूर्ण और सबसे पूर्ण प्रकटीकरण जो स्वयं का प्रकटीकरण है, वह संसार के स्वामी, प्रकाशमय उपस्थिति की पवित्र हस्ती है, उन पर सर्वोत्तम प्रार्थनाएं और पूर्ण सलाम हों। शेष सारा संसार अपनी योग्यता के अनुसार उस मूल प्रकाश का प्रतिबिंब है जो माध्यमों और मध्यस्थों के माध्यम से है। वह शेख जिसमें दूतों के स्वामी प्रकाशमय उपस्थिति (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नूर मार्गदर्शन, निर्देश और प्रशिक्षण के गुणों के साथ चमकता है, और जिसका रूहानी जगत (मलकूत) भौतिक जगत (मुल्क) से अधिक शुद्ध, अधिक चुना हुआ, अधिक स्पष्ट, अधिक उज्ज्वल और उच्च है, तो उसके माध्यम से अवलोकन एक अधिक स्वच्छ और पॉलिश किए हुए दर्पण के माध्यम से अवलोकन के समान है। अन्यथा, प्रकटीकरण वाला रूप और आकार लेने से पवित्र और उच्च है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

मसला 274: स्थान सरनियाँ जिला बरेली से, दिनांक 18 शव्वाल 1331 हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि पूछने वाला पूछता है कि मुरीद के पैसे और सामान में पीर-ओ-मुर्शिद का क्या हक है? मुरीद कितना मुर्शिद को दे और कितना अपने खर्च में लाए। वह बात लिखी जाए जिससे पीर के हक से छुटकारा मिल सके, ताकि कयामत के दिन जवाबदेही न हो। और यदि कोई पीर-ओ-मुर्शिद की अवज्ञा करे और जैसा मुरीद को हुक्म हुआ वैसा न करे, तो ऐसे मुरीद के लिए क्या हुक्म है और क्या कयामत के दिन जवाबदेही होगी? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

उत्तर: यदि पीर वास्तविक पीर हो, चारों शर्तों का समावेश करता हो, तो वह दूतों के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का प्रतिनिधि है। उसके अधिकार नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अधिकारों के प्रतिबिंब हैं जिसे पूरी तरह...

नोट: पूरा का पूरा (अल-मुन्जिद) - अब्दुल मन्नान आज़मी।

पाद टिप्पणी 1: अल-हदीकत अल-नदिय्याह, शरीयत का तिरस्कार कुफ्र है, मकतबा नूरिया रज़विया, फैसलाबाद, 1/313।

पेज 562/613

الجواب: قول مذکور گستاخی اور دیدہ دہنی ہے، اور عبارت انتباہ سے اس پر استدلال غلط فہمی، عبارت کا مطلب یہ ہے کہ لم یقضہ عنہ و قضیہ، مظاہر و مجالی حضرت خالق عزوجل جلالہ ہے۔

[جدول کا متن]: فی الأفاق وانفسکم افلا تبصرون - مارأیت شیئاً الا ورأیت اللہ فیہ - ۱ آفاق میں اور خود تم میں نشانیاں ہیں تو کیا تم دیکھتے نہیں، میں کسی شئی کو نہیں دیکھتا مگر اس کے ساتھ میں اللہ کو دیکھتا ہوں۔ (ت)

مظہر اول و اعظم واجل واتم واکمل کہ مظہر ذات ہے ذات اقدس حضور انور سید الکائنات علیہ افضل الصلوات واکمل التحیات ہے، باقی تمام عالم حسب استعداد اس پر تو اصلی کا پر تو بواسطہ ووسائط ہے۔ شیخ جس میں حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا نور بصفت ہدایت وارشاد و تربیت متجلی ہے اور عالم ملکوت عالم ملک سے از کی واصطفٰی واجلی و ابہی واعلٰی ہے، تو اس سے مشاہدہ ایک زیادہ صاف و مجلی آئینہ سے مشاہدہ ہے ورنہ متجلی شکل و تشکل سے منزہ و متعالی ہے۔ واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۷۴: از مقام موضع سر نیاں ضلع بریلی بتاریخ ۱۸ شوال ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ سائل دریافت کرتا ہے پیر و مرشد کا کیا حق ہے مرید کے روپیہ و اسباب میں کتنا مرشد کو دے اور کتنا مرید اپنے خرچ میں لائے۔ وہ بات تحریر فرمائی جائے جس سبب سے پیر کے حق سے چھوٹے، تاکہ قیامت میں مواخذہ نہ ہو، اور اگر پیر و مرشد کی عدولی کرے، اور جیسا کہ مرید کو حکم ہوا اس پر عمل نہ کرے، ایسے مرید کے لئے کیا حکم ہے اور قیامت میں مواخذہ ہوگا؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت)

الجواب: پیر واجبی پیر ہو، چاروں شرائط کا جامع ہو، وہ حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نائب ہے۔ اس کے حقوق حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے حقوق کے پرتو ہیں جس سے پورے طور پر---

عہ: کل کا کل (المنجد) عبد المنان اعظمی۔

۱ الحدیقة الندیة الاستخفاف بالشریعة کفر مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۳۱۳

Fatawa Rizvia, Volume 26

It is impossible to fulfill these obligations completely, but it is mandatory and necessary to strive throughout one's life to fulfill them to the best of one's ability. Whatever shortcomings remain on the part of the follower (Murid), Allah and His Messenger forgive them. The true spiritual guide (Pir), being their deputy, will also forgive, as this is in accordance with their mercy. The leaders of religion (A'immah) have clearly stated that the rights of the spiritual guide exceed the rights of the father. They have said that the father is the father of the physical body made of clay, while the spiritual guide is the father of the soul. They have also stated that it is not permissible for a disciple to do anything against the guide's will. Laughing in front of him is prohibited; sitting in his place in his absence is prohibited. Honoring his children is obligatory, even if they are in an unbecoming state. Respecting his clothes is obligatory; respecting his bedding is obligatory; respecting his doorstep is obligatory. One is not allowed to hide any of their state from him and should consider their life and property as his.

A spiritual guide should not cause financial distress to his disciples without a Sharia-based necessity. It is not permissible for disciples to withhold their wealth if they see him in need. In summary, the disciple should consider himself as his property and an unbought slave. As long as his commands are not clearly against the commands of God, they should be considered the commands of God and His Messenger. And success is only through Allah, and Allah knows best. (And success is only from Allah the Almighty, and Allah knows best. - Trans)

Problem 275: From village Nishth, District Amritsar, special post office near Attari Station. Submitted by: Syed Rashiduddin, known as Syed Muhammad Abdul Rashid Bareilly, 4th Rabi al-Awwal Sharif 1332 AH. What do the scholars of religion and the jurists of the firm Sharia say on this matter: is it permissible for a spiritual guide (Sheikh) who is authorized to grant initiation to take the oath of allegiance (bay'ah) from his own wife? And regarding the person who says that taking allegiance from one's married wife is not permissible, but rather considers it forbidden (haram) because the wife becomes like a daughter and the marriage does not remain but is annulled (faskh). He also argues that this act is not proven from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Nor did any of the Rightly Guided Caliphs do so, nor did any of the righteous predecessors take the oath of allegiance from their wives. So, is this person's statement correct or wrong and rejected? Explain through the Book (of Allah), you will be rewarded on the Day of Reckoning.

(Explain from the Book of Allah. You will receive a reward on the day of account. - Trans)

Page 563 of 613

इन दायित्वों को पूरी तरह से निभाना असंभव है, लेकिन यह अनिवार्य और आवश्यक है कि अपनी क्षमता की सीमा तक उन्हें पूरा करने के लिए जीवन भर प्रयासरत रहें। मुरीद (शिष्य) की ओर से जो भी कमी रह जाएगी, अल्लाह और उसके रसूल उसे क्षमा कर देंगे। सच्चा पीर (आध्यात्मिक गुरु), जो उनका प्रतिनिधि है, वह भी क्षमा कर देगा क्योंकि यह उनकी दया के साथ है। धर्म के इमामों ने स्पष्ट किया है कि मुर्शिद के अधिकार पिता के अधिकारों से अधिक हैं। उन्होंने कहा है कि पिता मिट्टी के शरीर का पिता है और पीर आत्मा का पिता है। उन्होंने यह भी कहा है कि मुरीद के लिए गुरु की इच्छा के विरुद्ध कोई कार्य करना जायज़ नहीं है। उनके सामने हँसना वर्जित है; उनकी अनुपस्थिति में उनके बैठने की जगह पर बैठना वर्जित है। उनकी संतान का सम्मान करना अनिवार्य है, चाहे वे अनुपयुक्त अवस्था में ही क्यों न हों। उनके कपड़ों का सम्मान करना अनिवार्य है; उनके बिस्तरों का सम्मान करना अनिवार्य है; उनकी चौखट का सम्मान करना अनिवार्य है। उनसे अपना कोई हाल छिपाने की अनुमति नहीं है, और मुरीद को अपनी जान और माल उन्हीं का समझना चाहिए।

पीर को बिना किसी शरीयत संबंधी आवश्यकता के मुरीदों को आर्थिक कष्ट नहीं देना चाहिए। मुरीदों के लिए यह जायज़ नहीं है कि यदि वे उन्हें ज़रूरत में देखें तो अपना धन उनसे बचाकर रखें। संक्षेप में, मुरीद को खुद को उनकी मिल्कियत और बिना दाम का गुलाम समझना चाहिए। जब तक उनके आदेश स्पष्ट रूप से खुदा के आदेश के खिलाफ न हों, उन्हें खुदा और रसूल का आदेश ही समझना चाहिए। सफलता अल्लाह की ओर से ही है, और अल्लाह बेहतर जानता है। (और तौफीक अल्लाह ताला की तरफ से ही है और अल्लाह खूब जानता है। - अनुवाद)

मसला 275: मौज़ा निष्ठ, जिला अमृतसर, डाकखाना खास, निकट स्टेशन अटारी से। प्रस्तुतकर्ता: सैय्यद रशीदुद्दीन उर्फ सैय्यद मोहम्मद अब्दुल रशीद बरेलवी, 4 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1332 हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि क्या इजाज़त प्राप्त शेख के लिए अपनी पत्नी को बैअत करना (शिष्य बनाना) जायज़ है या नहीं? और वह व्यक्ति जो कहता है कि अपनी विवाहिता पत्नी को बैअत करना जायज़ नहीं है, बल्कि उसे हराम बताता है, क्योंकि पत्नी बेटी बन जाती है और निकाह नहीं रहता बल्कि टूट (फ़स्ख़) जाता है। वह यह दलील भी देता है कि यह कार्य अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से साबित नहीं है। और न ही खुलफ़ा-ए-राशिदीन में से किसी ने ऐसा किया और न ही किसी नेक पूर्वज (सलफ़ सालेहीन) ने अपनी पत्नी को बैअत किया है। तो, इस व्यक्ति का यह कथन सही है या गलत और अस्वीकार्य? अल्लाह की

किताब से स्पष्ट करें, कयामत के दिन प्रतिफल पाएँगे। (अल्लाह की किताब से बयान करो। हिसाब वाले दिन अज्र पाओगे। - अनुवाद)

पेज 563 of 613

عہدہ برا ہونا محال ہے، مگر اتنا فرض ولازم ہے کہ اپنی حد قدرت تک ان کے ادا کرنے میں عمر بھر ساعی رہے۔ پیر کی جو تقصیر رہے گی اللہ ورسول معاف فرماتے ہیں پیر صادق کہ ان کا نائب ہے یہ بھی معاف کرے گا کہ یہ تو ان کی رحمت کے ساتھ ہے۔ ائمہ دین نے تصریح فرمائی ہے کہ مرشد کے حق باپ کے حق سے زائد ہیں۔ اور فرمایا ہے کہ باپ مٹی کے جسم کا باپ ہے اور پیر روح کا باپ ہے، اور فرمایا ہے کہ کوئی کام اس کے خلاف مرضی کرنا مرید کو جائز نہیں۔ اس کے سامنے ہنسنا منع ہے، اس کی غیبت میں اس کے بیٹھنے کی جگہ بیٹھنا منع ہے، اس کی اولاد کی تعظیم فرض ہے اگرچہ بے جاحال پر ہوں، اس کے کپڑوں کی تعظیم فرض ہے، اس کے بچھونے کی تعظیم فرض ہے، اس کی چوکھٹ کی تعظیم فرض ہے، اس سے اپنا کوئی حال چھپانے کی اجازت نہیں، زاپنے جان و مال کو اسی کا سمجھے۔

پیر کو نہ چاہئے کہ بلا ضرورت شرعی مریدوں کو مالی تکلیف دے، انہیں جائز نہیں کہ اگر اسے حاجت میں دیکھیں تو اس سے اپنا مال دریغ رکھیں۔ خلاصہ کلام یہ ہے کہ اپنے آپ کو اس کی ملک اور بندہ بے دام سمجھے، اس کے احکام کو جہاں تک بلا تاویل صریح خلاف حکم خدا نہ ہوں حکم خدا ور رسول جانے۔ وب اللہ التوفیق، واللہ تعالٰی اعلم (اور توفیق اللہ تعالی ہی کی طرف سے ہے اور اللہ خوب جانتا ہے۔ ت)

مسئلہ ۲۷۵: از موضع نیشٹھ ضلع امرتسر ڈاک خانہ خاص متصل اسٹیشن اٹاری مسئولہ سید رشید الدین صاحب عرف سید محمد عبدالرشید بریلوی ۴ ربیع الاول شریف ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ صاحب ارشاد مرفوع الاجازت شیخ کا اپنی زوجہ

کو بیعت کرنا جائز ہے یا نہیں؟ اور جو شخص کہے کہ اپنی منکوحہ کو بیعت کرنا جائز نہیں، بلکہ حرام بتاتا ہے، کیونکہ زوجہ بیٹی بن جاتی ہے اور نکاح نہیں رہتا بلکہ فسخ ہو جاتا ہے اور نیز یہ دلیل بھی بیان کرتا ہے کہ یہ فعل رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سے ثابت نہیں۔ اور نہ کسی نے خلفائے راشدین میں سے ایسا کیا اور نہ کسی سلف صالحین میں سے اپنی زوجہ کو بیعت کیا ہے۔ پس یہ قول اس شخص کا صحیح ہے یا غلط و مردود؟ بینوا بالکتاب توجروا یوم الحساب (کتاب اللہ سے بیان کرو۔ حساب والے دن اجر پاؤ گے۔ ت)

Fatawa Ridawiyya, Volume 26

Answer: It is permissible to make one's wife a disciple (mureed). The entire Ummah are disciples of the Prophets (peace be upon them), and then they marry from among them. A disciple is not literally an offspring; it is a spiritual relationship that not only a Pir (spiritual guide) but also a teacher of religious knowledge has with a student. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "I am to you like a father, teaching you."1 And the husband is commanded to teach religious matters to his wife. Allah Almighty says: "Save yourselves and your families from the Fire"2. And Allah knows best.

Problem 276: Questioned by Muhammad Taqi Sahib from Rander, district East Khandesh, at the house of Qazi Sahib, 2 Jumada al-Ula 1333 AH. Is there any difference between a miracle (Karamat) and spiritual beneficence (Faiz), or not?

Answer: A miracle (Karamat) is a supernatural act performed by a saint (Wali), whereas spiritual beneficence (Faiz) is the imparting of blessings and light onto another. If this imparting is supernatural, then it is both Faiz and Karamat. For instance, our master Ghaus al-Azam (may Allah be pleased with him) went to a Christian's house, woke him from sleep, and ordered him to recite the Kalimah (testimony of faith), which he did immediately. He then said: "The Qutb (spiritual pole) of such-and-all place has passed away; I have made you the Qutb." Similarly, once he made a Christian recite the Kalimah and immediately made him one of the Abdal (substitute saints). If it is according to the habitual way through training, spiritual exercises, and striving, then it is Faiz, not Karamat. And if it is supernatural but not the aforementioned imparting, like when His Eminence (may Allah be pleased with him) repeatedly brought the dead to life and the living to death, then it is Karamat, not Faiz. And Allah Almighty knows best.

1 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Taharah, Bab Karahiyat Istiqbal al-Qibla, etc., Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/3 2 Al-Quran Al-Karim, 66/6

फ़तावा रज़विया, जिल्द २६

जवाब: पत्नी को मुरीद बनाना जायज़ है। पूरी उम्मत नबियों (अलैहिमुस्सलाम) की मुरीद ही होती है, फिर वे उनमें से निकाह फ़रमाते हैं। मुरीद हकीकत में औलाद नहीं होता, यह एक दीनी ताल्लुक है जो न केवल पीर बल्कि दीन के उस्ताद को भी शागिर्द पर हासिल होता है। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "मैं तुम्हारे लिए पिता की तरह हूँ, तुम्हें तालीम देता हूँ।"1 और शौहर को हुक्म है कि वह अपनी बीवी को दीनी मसाइल की तालीम दे। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "अपने आप को और अपने अहल-ओ-अयाल (परिवार) को आग से बचाओ"2। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला २७६: मुस्तफ़ा (सवाल करने वाले) मुहम्मद तक़ी साहब, रान्देर, ज़िला पूर्वी खानदेश, क़ाज़ी साहब के मकान पर, २ जमाद-उल-ऊला १३३३ हिजरी। करामत और फ़ैज़ में कुछ फ़र्क़ है या नहीं?

जवाब: करामत वह ग़ैर-मामूली (अलौकिक) काम है जो किसी वली से ज़ाहिर हो, और फ़ैज़-ओ-बरकत और नूरानियत का दूसरे पर डालना फ़ैज़ कहलाता है। अगर यह फ़ैज़ डालना सामान्य आदतों के ख़िलाफ़ (चमत्कारिक) हो, तो वह फ़ैज़ भी है और करामत भी। जैसे हुज़ूर सैयदना गौस-ए-आजम (रज़ियल्लाहु अन्हु) एक ईसाई के घर तशरीफ़ ले गए, उसे नींद से जगाकर कलमा पढ़ने का हुक्म दिया, उसने फ़ौरन पढ़ लिया। फ़रमाया: फ़लां जगह का.कुत्ब मर गया है, हमने तुझे.कुत्ब बना दिया। इसी तरह एक बार एक ईसाई को कलमा पढ़ाकर उसी वक़्त अब्दाल (उच्च श्रेणी का वली) बना दिया। और अगर यह फ़ैज़ सामान्य तरीक़े से तरबियत, रियाज़त और मुजाहदे के ज़रिए हो, तो वह फ़ैज़ है, करामत नहीं। और अगर वह ग़ैर-मामूली काम हो लेकिन ऊपर बताया गया फ़ैज़ डालना न हो, जैसे हुज़ूर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने बार-बार मुर्दे को ज़िंदा और ज़िंदा को मुर्दा कर दिया, तो वह करामत है, फ़ैज़ नहीं। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

1 सुनन अबी दाऊद, किताब अत-तहारह, बाब कराहियत इस्तक़बाल अल-क़िब्ला, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 1/3 2 अल-क़ुरआन अल-करीम, 66/6

فتاوی رضویہ، جلد ۲۶

الجواب: زوجہ کو مرید کرنا جائز ہے، تمام امت انبیائے کرام علیہم الصلوۃ والسلام کی مرید ہی ہوتی ہے پھر وہ انہیں میں سے تزوج فرماتے ہیں۔ مرید حقیقۃً اولاد نہیں ہوتا، وہ ایک دینی علاقہ ہے جو صرف پیر بلکہ استاذ علم دین کو بھی شاگرد پر حاصل ہے۔ قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انما انا لکم بمنزلۃ الوالد اعلمکم۔1 رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا میں تمہارے لئے والد کی طرح ہوں تمہیں تعلیم دیتا ہوں۔ (ت) اور زوجہ کو مسائل دینی تعلیم کرنے کا زوج کو حکم ہے۔ قال تعالٰی "قوا انفسکم واہلیکم نارا"2۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا کہ خود اپنی ذاتوں کو اور اپنے اہل و عیال کو آگ سے بچاؤ۔ (ت)

مسئلہ ۲۷۶: مسئولہ محمد تقی صاحب از راندیر ضلع خاندیس شرقی برمکان قاضی صاحب ۲ جمادی الاولی ۱۳۳۳ھ کرامت اور فیض میں کچھ فرق ہے یا نہیں؟

الجواب: کرامت خرق عادت ہے کہ ولی سے صادر ہو، اور فیض و برکات اور نورانیت کا دوسرے پر القاء فرمانا ہے۔ یہ القاء اگر بر خلاف عادت ہو تو فیض بھی ہے اور کرامت بھی۔ جیسے حضور سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ نے ایک نصرانی کے گھر تشریف لے جا کر اسے سوتے سے جگا کر کلمہ پڑھنے کا حکم دیا اس نے فوراً پڑھ لیا۔ فرمایا: فلاں جگہ کا قطب مر گیا ہے ہم نے تجھے قطب کیا۔ نیز ایک بار ایک نصرانی کو کلمہ پڑھا کر اسی وقت ابدال میں سے کر دیا۔ اور اگر موافق عادت تربیت و ریاضات و مجاہدات سے ہو تو فیض ہے، کرامت نہیں۔ اور اگر خلاف عادت غیر القائے مذکور ہو جیسے حضور رضی اللہ تعالٰی عنہ نے بار بار مردے کو زندہ، زندہ کو مردہ فرما دیا۔ تو کرامت ہے فیض نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

1 سنن ابی داؤد کتاب الطہارۃ باب کراہیۃ استقبال القبلۃ الخ آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۳ 2 القرآن الکریم ۶/۶۶

صفحہ ۵۶۴ از ۶۱۳

Fatawa Razawiya Volume 26

Problem 777: From Shimla Mountain, Lakkar Bazar, Kothi Durli, sent by Abdul Rahim Khan, 18th Dhu al-Qi'dah 1332 AH. Respected and honored Ala Hazrat Maulana Maulvi Ahmad Raza Khan Sahib (may his glory increase), after the prescribed greeting of peace and humble respects, it is requested for your service: Zaid says that pledging allegiance in absentia (Bay'at-e-Ghaibana) is nothing, and Zaid is a follower of your excellency. Therefore, please be kind enough to write and adorn with your seal the Hadith from which Bay'at-e-Ghaibana is proven, so that Zaid may be satisfied. And if he is excused from being present, he may attain the honor of pledging allegiance in absentia from your Excellency. Please send the reply to this address: To be received by Abdul Rahim, Shimla Mountain, care of Imam of Jamia Masjid.

The Answer: "Indeed, those who pledge allegiance to you [O Muhammad] - they are actually pledging allegiance to Allah. The hand of Allah is over their hands."[1] - Those who pledge allegiance to you, they pledge allegiance to Allah; Allah's hand is over their hands. And He says: "Certainly was Allah pleased with the believers when they pledged allegiance to you [O Muhammad] under the tree."[2] - Indeed, Allah was pleased with the Muslims when they pledged allegiance to you under the tree.

In Sahih Bukhari Sharif, it is narrated from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) that when this pledge took place, the Commander of the Faithful Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) was absent. It took place at Hudaybiyyah and he had gone to Makkah. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) pointed to his right hand and said, "This is Uthman's hand," then struck it against his other blessed hand, taking the pledge on his behalf, and said, "This is the pledge of Uthman." The words of the Hadith are: "As for his absence from the Pledge of Ridwan, if there was anyone more honored in the heart of Makkah than Uthman bin Affan, he would have sent him in his place. So the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) sent Uthman. The Pledge of Ridwan occurred after Uthman had gone to Makkah. Then the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said of his right hand, 'This is the hand of Uthman,' and he struck his hand with it and said, 'This is [the pledge for Uthman].'"

[1] Holy Quran 10/48 [2] Holy Quran 18/48 Page 565 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

मसला 777: कोह शिमला लक्कड़ बाज़ार कोठी दुरली से, प्रेषक अब्दुल रहीम ख़ान, 18 ज़िल-क़ादा 1332 हिजरी। आदरणीय और सम्मानित आला हज़रत मौलाना मौलवी अहमद रज़ा ख़ान साहब (अल्लाह उनकी महिमा बढ़ाए), सुन्नत के अनुसार सलाम और विनम्र निवेदन के बाद सेवा में अर्ज़ है: ज़ैद कहता है कि अनुपस्थिति में निष्ठा की शपथ (बैअत-ए-ग़ायबाना) कुछ नहीं है, और ज़ैद आप हज़रत का मुरीद है। इसलिए, जिस हदीस शरीफ़ से बैअत-ए-ग़ायबाना साबित हो, उसे लिखकर और अपनी मुहर से सुशोभित करके आभारी बनाएं ताकि ज़ैद की तसल्ली हो जाए। और यदि वह उपस्थित होने से मजबूर है, तो वह आपसे अनुपस्थिति में बैअत का गौरव प्राप्त करे। इसका उत्तर इस पते पर भेजने की कृपा करें: अब्दुल रहीम को मिले, कोह शिमला, मारफ़त इमाम जामे मस्जिद।

उत्तर: "बेशक जो लोग आपसे बैअत करते हैं, वे वास्तव में अल्लाह से बैअत करते हैं। अल्लाह का हाथ उनके हाथों के ऊपर है।"[1] - वे जो आपसे बैअत करते हैं, वे अल्लाह से बैअत करते हैं; अल्लाह का हाथ उनके हाथों पर है। और फ़रमाता है: "बेशक अल्लाह मोमिनों से राज़ी हुआ जब वे पेड़ के नीचे आपसे बैअत कर रहे थे।"[2] - बेशक अल्लाह मुसलमानों से राज़ी हुआ जब वे पेड़ के नीचे आपसे बैअत करते हैं।

सहीह बुख़ारी शरीफ़ में अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि जब यह बैअत हुई, अमीरुल मोमिनीन उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) अनुपस्थित थे। यह बैअत हुदैबिया में हुई थी और वह मक्का मुअज़्ज़मा गए हुए थे। रसूले खुदा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने दाहिने हाथ को फ़रमाया, "यह उस्मान का हाथ है," फिर उसे अपने दूसरे मुबारक हाथ पर मारकर उनकी ओर से बैअत ली और फ़रमाया, "यह उस्मान की बैअत है।" हदीस के शब्द ये हैं: "जहाँ तक बैअत-ए-रिज़वान से उनकी अनुपस्थिति का सवाल है, यदि मक्का के केंद्र में उस्मान बिन अफ़ान से ज़्यादा कोई सम्मानित होता, तो वह उन्हें उनकी जगह भेजते। अतः रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उस्मान को भेजा। बैअत-ए-रिज़वान उस्मान के मक्का जाने के बाद हुई। तब रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने दाहिने हाथ के बारे में कहा, 'यह उस्मान का हाथ है,' और उन्होंने इससे अपने हाथ पर मारा और कहा, 'यह [उस्मान की बैअत] है।'"

[1] अल-क़ुरानुल करीम 10/48 [2] अल-क़ुरानुल करीम 18/48 पृष्ठ 613 में से 565

مسئلہ ۷۷۷: از کوہ شملہ لکڑ بازار کوٹھی دور لی مرسلہ عبدالرحیم خاں ۱۸ ذیقعدہ ۱۳۳۲ھ مخدوم و مکرم اعلیٰ حضرت مولانا مولوی احمد رضا خاں صاحب زاد مجدہ، سلام مسنون نیاز مندانہ کے بعد عرض خدمت ہے زید کہتا ہے بیعت غائبانہ کوئی شیئ نہیں، اور زید جناب والا کا معتقد ہے۔ لہٰذا بیعت غائبانہ جس حدیث شریف سے ثابت ہو جناب والا تحریر فرما کر اور مہر سے مزین فرما کر مشکور فرمائیں تاکہ زید کی تسلی کر دی جائے۔ اور وہ اگر حاضری سے معذور ہے تو آنحضرت سے غائبانہ بیعت کا شرف حاصل کرے۔ اس کا جواب اس پتہ پر روانہ فرمائیے۔ کوہ شملہ بمعرفت امام جامع مسجد عبدالرحیم کو ملے۔

الجواب: "اِنَّ الَّذِیْنَ یُبَایِعُوْنَكَ اِنَّمَا یُبَایِعُوْنَ اللّٰهَؕ یَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَیْدِیْهِمْ"[1] - وہ جو تم سے بیعت کرتے ہیں تو وہ اللہ سے بیعت کرتے ہیں اللہ کا ہاتھ ان کے ہاتھ پر ہے۔ اور فرماتا ہے: "لَقَدْ رَضِیَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِیْنَ اِذْ یُبَایِعُوْنَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ"[2] - بے شک اللہ راضی ہوا مسلمانوں سے جب وہ تم سے بیعت کرتے ہیں درخت کے نیچے۔

صحیح بخاری شریف میں عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے ہے جب یہ بیعت ہوئی ہے امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ غائب تھے، بیعت حدیبیہ میں ہوئی اور وہ مکہ معظمہ گئے ہوئے تھے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے داہنے ہاتھ کو فرمایا یہ عثمان کا ہاتھ ہے، پھر اسے اپنے دوسرے دست مبارک پر مار کر ان کی طرف سے بیعت فرمائی اور فرمایا یہ عثمان کی بیعت ہے، لفظ حدیث یہ ہیں: واما تغیبہ عن بیعت الرضوان فأنه لو کان احد اعز ببطن مکة من عثمان بن عفان لبعثه مکانه فبعث رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم عثمان وکانت بیعت

الرضوان بعد ماذهب عثمان الى مكة فقال رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم بيده اليمنى هذه يد عثمان فضرب بها على يده وقال هذه

[1] القرآن الكريم ١٠ / ٤٨ [2] القرآن الكريم ١٨ / ٤٨ Page 565 of 613

Fatawa Razawiyya, Volume 26

For Usman. And Allah Almighty knows best.

Problem 278, 279: From the village of Kachh Poda Khana Sagram Pur, Tehsil Bisuli, District Badaun. Queried by Ahmad Hussain, written on Monday, 15th Dhu al-Hijjah 1333 AH.

To the honorable source of grace, granter of grace, the generous of the era, Maulana Maulvi Ahmad Raza Khan Sahib, may his excellence continue. After greetings, it is humbly submitted in your service that:

(1) Is the tradition of Piri-Muridi (master-disciple relationship) established in the lineage of Hazrat "Shah Madar" Sahib, just as it is in other lineages? (2) The attendants at the Makhanpur shrine present themselves as belonging to the ancestral lineage of the successors of "Shah Madar" Sahib. Therefore, is it permissible to take allegiance (bay'ah) from them or not? Because in current times, allegiance is heard only for four lineages and not for others, and they also say that the disciples of Hazrat Shah Madar are greater than those of Hazrat Mahbub-e-Subhani Qutb-e-Rabbani Ghaus-ul-Azam. This matter requires verification, so please provide verification by way of kindness towards the poor and your humble servants.

The Answer:

His Eminence Syedna Ghaus-ul-Azam (may Allah be pleased with him) is the leader of the saints. To say that Hazrat Shah Badi-ud-din Madar (may his secret be sanctified) is superior to him is ignorance, rebellion, slander, and false accusation. For taking allegiance (bay'ah), it is necessary that the spiritual guide (pir) possesses four conditions:

(1) Sunni with correct beliefs. (2) Belonging to an established spiritual lineage (Silsila). (3) Not being an open sinner (fasiq-e-mu'allin). (4) Having enough religious knowledge to be able to derive rulings for his own needs from the books.

Where any of these conditions are missing, allegiance is not permissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 280: From Banaras Cantonment, Mohalla Detori, Thana Sakroor. Queried by Abdul Wahab, Tuesday, 20th Safar 1332 AH.

Making someone a disciple (murid) by force and taking allegiance from minors without the permission of their parents is impermissible.

[1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Maghazi, Chapter: The words of Allah Almighty "Those of you who turned back...", Qadimi Kutub Khana Karachi 2 / 582.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

उस्मान के लिए। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 278, 279: गाँव कच्छ पोडा खाना सग्राम पुर, तहसील बिसौली, जिला बदायूँ से। प्रार्थी अहमद हुसैन, लिखित सोमवार, 15 ज़ुल-हिज्जा 1333 हिजरी।

जनाब फ़ैज़ मआब, फ़ैज़ बख्श, फ़य्याज़े ज़माँ, मौलाना मौलवी अहमद रज़ा खाँ साहब, दाम अफ़ज़ालहु। सलाम के बाद हाथ जोड़कर अर्ज़ है कि:

(1) जैसे अन्य घरानों में पीरी-मुरीदी का सिलसिला जारी है, क्या वैसे ही जनाब हज़रत "शाह मदार" साहब का भी है या नहीं? (2) मकनपुर ज़ियारत के ख़ादिम स्वयं को "शाह मदार" साहब के खलीफाओं और उनके खानदान से बताते हैं। तो क्या उनसे बैअत होना जायज़ है या नहीं? क्योंकि आजकल चार ही खानदानों की बैअत सुनी जाती है और दूसरों की नहीं, और वे यह भी कहते हैं कि हज़रत शाह मदार साहब के मुरीद हज़रत महबूब-ए-सुब्हानी कुत्ब-ए-रब्बानी ग़ौस-उल-आज़म से बढ़कर हैं। यह बात तस्दीक (सत्यापन) चाहती है, इसलिए मेहरबानी करके गरीबों और बंदों पर नवाज़िश करते हुए हुक्म से आगाह फरमाएँ।

अल-जवाब (उत्तर):

हुज़ूर सैय्यदना ग़ौस-उल-आज़म (अलैहिर्रिज़वान) सैय्यदुल औलिया (वलियों के सरदार) हैं। हज़रत शाह बदीउद्दीन मदार (कुद्दिसा सिर्रुहु) को उनसे अफ़ज़ल कहना जहालत, सरकशी, झूठा इल्ज़ाम और बोहतान है। बैअत के लिए ज़रूरी है कि पीर में चार शर्तें हों:

(1) सुन्नी सही-उल-अकीदा (सही मान्यताओं वाला सुन्नी)। (2) साहब-ए-सिलसिला (एक प्रामाणिक सूफी सिलसिले से जुड़ा हो)। (3) गैर-फासिक़ मुअ़ल्लिन (खुल्लम-खुल्ला गुनाह न करने वाला)। (4) इतना दीनी इल्म रखता हो कि अपनी ज़रूरतों का हुक्म किताब से निकाल सके।

जहाँ इन शर्तों में से कोई भी शर्त कम हो, वहाँ बैअत जायज़ नहीं। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 280: बनारस छावनी, मोहल्ला डिटोरी, थाना सकरूर से। प्रार्थी अब्दुल वहाब, मंगलवार, 20 सफ़र 1332 हिजरी।

किसी को ज़बरदस्ती मुरीद बनाना और नाबालिगों को उनके माता-पिता की अनुमति के बिना बैअत करना नाजायज़ है।

[1] सहीह अल-बुखारी, किताब अल-मग़ाज़ी, बाब: अल्लाह तआला का कॉल "बेशक तुम में से जो लोग पीठ फेर गए...", कदीमी कुतुब खाना कराची 2 / 582।

لعثمان ۔ واللہ تعالی اعلم ۔ مسئلہ ۲۷۸، ۲۷۹: از موضع کچھ پودا کھانہ سگرام پور تحصیل بسولی ضلع بدایوں مسئولہ احمد حسین محرر روزد و شنبہ ۱۵ ذوالحجہ ۱۳۳۳ھ جناب فیض مآب ، فیض بخش ، فیاض زماں ، مولانا مولوی احمد رضا خاں صاحب دام افضالہ ، بعد سلام علیک دست بستہ کے عرض خدمت میں یہ ہے کہ : (۱) جیسا اور خاندانوں میں سلسلہ پیری مریدی جاری ہے اسی طرح سے جناب حضرت "شاہ مدار" صاحب کا ہے یا نہیں؟ (۲) خدام زیارت مکنپوری اپنے تئیں خاندان خلفاء وجدی "شاہ مدار" صاحب سے بتلاتے ہیں۔ لہٰذا ان سے بیعت ہونا جائز ہے یا نہیں؟ کیونکہ فی زمانہ چار ہی خاندان کی بیعت سنی اور خاندان کی نہیں سنی، اور نیز یہ بھی کہتے ہیں کہ مرید حضرت شاہ مدار صاحب مرید حضرت محبوب سبحانی قطب ربانی غوث الاعظم سے زیادہ ہیں، یہ امر تصدیق طلب ہے، لہٰذا تصدیقہ وہ کہ براہ غرباء پروری اور بندہ نوازی حکم سے اطلاع بخشی جائے۔

الجواب:

حضور سیدنا غوث الاعظم علیہ الرضوان سید الاولیاء ہیں، حضرت شاہ بدیع الدین مدار قدس سرہ السریر کو ان سے افضل کہنا جہل و طغیان و افتراء و بہتان ہے۔ بیعت کے لئے لازم ہے کہ پیر چار شرطوں کا جامع ہو: (۱) سنی صحیح العقیدہ (۲) صاحب سلسلہ (۳) غیر فاسق معلن (۴) اتنا علم دین رکھنے والا کہ اپنی ضروریات کا حکم کتاب سے نکال سکے۔ جہاں ان شرطوں میں سے کوئی شرط کم ہے بیعت جائز نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم مسئلہ ۲۸۰: از بنارس چھاؤنی محلہ ڈیٹوری تھانہ سکرو رسئولہ عبدالوہاب سہ شنبہ ۲۰ صفر ۱۳۳۲ھ کسی کو جبراً مرید کرنا اور نابالغوں کو بغیر ان کے والدین کی اجازت کے دست بیع کرنا ناجائز

[1] صحیح البخاری کتاب المغازی باب قول اللہ تعالی ان الذین تولوا منکم الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۵۸۲

Fatawa Rizvia Volume 26

...or not? Only.

Answer: Being a disciple (Murid) and coercion (Jabr) are mutually exclusive; they cannot coexist. Discipleship stems from the will of one's heart, not from someone else's compulsion. Such compulsion is practiced by those who wish to gain something from disciples or seek fame through a large number of followers. If a minor is immature, there is no meaning in making them a disciple without the guardian's permission. Yes, a suspension of will is possible, the acceptance of which would depend on their intellect and reaching puberty. If signs of guidance are found in someone and it is suspected that their life may not last until they reach the age of reason, and they have a need for a spiritual guide (Sheikh), and considering the current state of times:

Many a Satan exists in human form Therefore, one should not place their hand in every hand. (Many devils are in human forms, so one should not give their hand to everyone. - Translator)

Therefore, if one takes them in, and upon reaching the age of reason they accept it, the initiation (Bay'ah) will be completed. And if the person is rational and their inclination is observed, one can make them a disciple; permission from parents is not required. And Allah Almighty knows best.

Problem 281 & 282: From Calcutta, Bara Bazar, Sonapatti, Kanish Bhagat Ka Katra, 26 Jumada al-Ula 1340 AH. (1) A person is a disciple of a man. Previously, he knew nothing and had no knowledge. When Allah Almighty granted him some knowledge, he realized that his spiritual guide (Pir) is worse than him in actions and knows nothing except Urdu translation of the Quran. He reads the Quran only by looking at it and knows nothing else. He makes a living by begging for food and clothes and stays busy in worldly affairs day and night. Now, the person who became a disciple asks: "Would it be better if I become a disciple of someone else? What is your opinion?" And the person he is currently a disciple of is a descendant of the Prophet (Sayyid) by lineage. His lineage (Shajrah) is also included with this letter. (2) A person is, say, in Calcutta and wishes in his heart to become a disciple. However, the one he wants to become a disciple of is in another country. How then can he become a disciple?

Answer: (1) According to the clarification of the noble Imams, four conditions are mandatory in a spiritual guide (Pir):

1. Masnavi Ma'navi, Volume 1, p. 12 and Guldasta Masnavi Maarif Nomani, Lahore, p. 60.

फतावा रज़विया खंड २६

...है कि नहीं? केवल।

उत्तर: मुरीद (शिष्य) होना और जबर (ज़बरदस्ती) दोनों एक-दूसरे के विपरीत हैं; ये एक साथ नहीं हो सकते। मुरीदी अपने दिल की इच्छा (इरादत) से होती है, न कि किसी और की ज़बरदस्ती से। ऐसी ज़बरदस्ती वे करते हैं जिन्हें मुरीदों से कुछ हासिल करना होता है या मुरीदों की संख्या बढ़ाकर अपनी प्रसिद्धि चाहते हैं। यदि कोई नाबालिग नासमझ है, तो अभिभावक (वली) की अनुमति के बिना उसे मुरीद बनाने का कोई अर्थ नहीं है। हाँ, इच्छा का स्थगन संभव है, जिसकी स्वीकृति उसकी बुद्धि और परिपक्वता (ब्लूग) पर निर्भर होगी। यदि किसी में मार्गदर्शन के लक्षण पाए जाएँ और यह अनुमान हो कि शायद वह अपनी बुद्धि की आयु तक जीवित न रहे और उसे एक गुरु (शेख़) की आवश्यकता हो, और समय की स्थिति यह है कि:

ऐ बसा इब्लीस आदम रू-ए हस्त पस ब-हर दस्ते न बायद दाद दस्त (बहुत से शैतान इंसानी शक्लों में हैं, इसलिए हर किसी के हाथ में हाथ नहीं देना चाहिए। - अनुवादक)

इसलिए उसे अपना ले, और जब वह बुद्धि की आयु तक पहुँचकर उसे स्वीकार कर ले, तो दीक्षा (बैत) पूरी हो जाएगी। और यदि वह बुद्धिमान है और उसकी रुचि देखी जाए, तो उसे मुरीद बनाया जा सकता है, माता-पिता की अनुमति की आवश्यकता नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला (समस्या) २८१ और २८२: कलकत्ता, बड़ा बाज़ार, सोनापट्टी, कनीश भगत का कटरा, २६ जमादी-उल-उला १३४० हिजरी। (१) एक व्यक्ति एक आदमी का मुरीद है। पहले वह कुछ नहीं जानता था और ज्ञान (इल्म) भी कुछ नहीं था। जब अल्लाह तआला ने उसे कुछ इल्म बख्शा, तो वह देखता है कि जो पीर हमारा है, वह कर्मों में हमसे भी बुरा है और उसे उर्दू अनुवाद के अलावा कुरान शरीफ के बारे में कुछ नहीं पता। वह कुरान शरीफ भी केवल देख कर पढ़ता है और कुछ नहीं जानता। वह खाना-कपड़ा भी मांग कर चलाता है और दिन-रात दुनिया के कामों में लगा रहता है। अब वह व्यक्ति जो मुरीद हुआ है, उसका सवाल है कि क्या मैं किसी दूसरे का मुरीद हो जाऊं तो बेहतर है? आपकी क्या राय है? और जिससे वह पहले मुरीद है, वह खानदानी सैयद है। और इस पत्र के साथ उनका शजरा (वंशवृक्ष) भी भेजा गया है। (२) एक व्यक्ति मान लीजिए कलकत्ता में है और उसके दिल में है कि मैं मुरीद हो जाऊं तो अच्छा है। लेकिन वह जिससे मुरीद होना चाहता है, वह दूसरे देश में है। फिर वह किस तरह मुरीद हो सकता है?

उत्तर: (१) आदरणीय इमामों के स्पष्टीकरण के अनुसार, पीर में चार शर्तें अनिवार्य हैं:

1. मसनवी मानवी, खंड १, पृष्ठ १२ और गुलदस्ता मसनवी मारिफ नोमानिया, लाहौर, पृष्ठ ६०।

पृष्ठ ५६७/६१३

ہے کہ نہیں؟ فقط

الجواب: مرید اور جبر دونوں متبائن ہیں جمع نہیں ہوسکتے۔ مریدی اپنے دل کی ارادت سے ہے نہ کہ دوسرے کے جبر سے۔ ایسا جبر وہ کرتے ہیں جنہیں مریدوں سے کچھ تحصیل کرنا ہوتا ہے یا کثرتِ مریدین سے اپنی شہرت۔ نابالغ اگر نا سمجھ ہے تو بے اجازتِ ولی اسے مرید کرنے کے کوئی معنی نہیں۔ ہاں تعلیقِ ارادت ممکن ہے جس کا قبول اس کے عقل و بلوغ پر موقوف رہے گا۔ اگر کسی میں رشد کے آثار پائے اور گمان کرے کہ اس کے زمانۂ عقل تک شاید اپنی عمر وفانہ کرے اور اسے شیخ کی حاجت ہو۔ اور زمانہ کی حالت یہ ہے کہ

اے بسا ابلیس آدم روئے ہست پس بہر دستے نہ باید داد دست (بہت سے شیطان انسانی شکلوں میں ہیں لہذا ہر کسی کے ہاتھ میں ہاتھ نہیں دینا چاہئے۔ ت)

وللہذا اسے اپنا کرلے، اور وہ زمانۂ عقل تک پہنچ کر اسے قبول کرلے تو بیعت کی تکمیل ہوجائے گی اور اگر عاقل ہے اور اس کی رغبت دیکھے تو مرید کرسکتا ہے، اجازتِ والدین کی حاجت نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۸۱ و ۲۸۲: از کلکتہ بڑا بازار سونا پٹی کنیش بھگت کا کڑہ ۲۶ جمادی الاولٰی ۱۳۴۰ھ (۱) ایک شخص ایک آدمی سے مرید ہے، پہلے وہ کچھ نہیں جانتا تھا اور علم بھی کچھ نہیں جانتا تھا۔ اللہ تعالٰی نے اس کو کچھ علم بخشا تو وہ دیکھتا ہے کہ جو پیر ہمارا ہے وہ ہم سے بھی بدتر ہے افعال میں اور صرف اردو قرآن شریف کے سوا کچھ نہیں جانتا ہے۔ اور قرآن شریف بھی دیکھ کر پڑھتا ہے اور کچھ نہیں جانتا۔ اور کھانا کپڑا بھی مانگ کے چلاتا ہے اور رات دن دنیا کے کاموں

میں مشغول رہتا ہے۔ اب وہ شخص جو مرید ہوا ہے اس کا سوال ہے کہ میں دوسرے سے پھر مرید ہو جاؤں تو اچھا۔ تو آپ کی کیا رائے ہے؟ اور جس شخص سے پہلے مرید ہے وہ خاندانی سید ہے۔ اور اس خط کے شامل شجرہ بھی ان کا جاتا ہے۔ (۲) ایک شخص گویا کلکتہ میں ہے اور اس کے دل میں ہے کہ میں مرید ہو جاؤں تو اچھا۔ مگر وہ جس سے مرید ہونا چاہتا ہے وہ دوسرے ملک میں ہے، پھر وہ کس طرح سے مرید ہو سکتا ہے؟

الجواب: (۱) حسب تصریح ائمہ کرام پیر میں چار شرطیں لازم ہیں:

۱ مثنوی معنوی دفتر اول ص ۱۲ و گلدستہ مثنوی معارف نعمانیہ لاہور ص ۶۰

Fatawa Razawiyya Volume 26

First: Sunni Sahih-ul-Aqida (of correct beliefs). Second: Possesses sufficient knowledge of religion. Third: Does not commit any open transgression (sin). Fourth: His lineage/chain (Silsila) must be connected to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) through a correct link.

If any person lacks any of these four conditions and someone unknowingly gave their hand in his hand (took allegiance), and later it became apparent that he is of a bad sect, ignorant, a transgressor, or his chain is broken, then that Bay'ah (allegiance) is not valid. They should become a disciple (mureed) at another place where these four conditions are met.

(2) Bay'ah through correspondence is also possible. The seeker writes a request, the guide accepts it and informs the applicant of his acceptance, and also sends him the spiritual lineage (Shajrah); then he has become a disciple, because the essence of will (iradat) is an act of the heart. "And the pen is one of the two tongues." And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

Problem 283: Question by Maulana Syed Deedar Ali Sahib Alwari, late Shaban 1338 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say regarding a person who gives a fatwa stating that anyone who does not consider the exalted Qadiri family superior and higher than other families, and despite its superiority, seeks allegiance (Bay'ah) in other families, is astray (dhall), a misleader (mudhill), and from the progeny of the cursed Shaitan? What is the status of such a person and the one giving this fatwa? Explain and you will be rewarded.

The Answer: Undoubtedly, the holy Qadiri family is superior to all families because the luminous presence, our leader Ghaus-ul-A'zam (may Allah be pleased with him), is the best of saints, the leader of the mystics, the master of individuals, and the pole of guidance. But God forbid that other righteous and guided chains be considered false or that taking allegiance in them be considered impermissible and forbidden. Its example is exactly like the four schools of thought (Madhahib) of the people of truth. In our view, the refined Hanafi school is the best of schools, the clearest of schools, and most worthy of the truth. But God forbid that followers of the remaining three schools are, refuge with Allah, astray and misleaders. Saying such a thing is itself clear falsehood and excess. We seek refuge in Allah the Exalted. And Allah the Exalted knows best.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

प्रथम: सुन्नी सही-उल-अकीदा (सही विश्वास वाला)। द्वितीय: दीन (धर्म) का पर्याप्त ज्ञान रखता हो। तृतीय: कोई भी गुनाह खुल्लम-खुल्ला न करता हो। चतुर्थ: उसका सिलसिला (वंश/श्रृंखला) हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम तक सही जुड़ाव के साथ मिलता हो।

यदि किसी व्यक्ति में इन चारों में से कोई शर्त कम है और अनजाने में किसी ने उसके हाथ में हाथ दे दिया (बैअत कर ली), बाद में पता चला कि वह बद-मज़हब (गलत पंथ वाला), जाहिल (अज्ञानी), फासिक (पापी) या उसका सिलसिला टूटा हुआ है, तो वह बैअत सही नहीं है। उसे दूसरी जगह मुरीद होना चाहिए जहाँ ये चारों शर्तें मौजूद हों।

(2) पत्र-व्यवहार के माध्यम से भी बैअत संभव है। वह (मुरीद बनने वाला) उसे प्रार्थना पत्र लिखे, वह उसे स्वीकार करे और अपने स्वीकार करने की सूचना उस आवेदक को दे दे और उसके नाम का शजरा भी भेज दे, तो वह मुरीद हो गया, क्योंकि वास्तव में 'इरादत' (इच्छा) दिल का एक कार्य है। और "कलम दो जुबानों में से एक जुबान है।" और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

मसअला 283: मौलाना सैयद दीदार अली साहब अलवरी द्वारा पूछा गया प्रश्न, शाबान 1338 हिजरी के अंत में। दीन के विद्वान और शरीअत के मुफ्ती उस व्यक्ति के बारे में क्या कहते हैं जो ऐसा फतवा देता है कि जो कोई कादिरिया खानदान को अन्य खानदानों से अफज़ल (बेहतर) और आला (उच्च) न समझे, और इसकी श्रेष्ठता के बावजूद अन्य खानदानों में बैअत प्राप्त करे, वह गुमराह (धाल) है, दूसरों को गुमराह करने वाला (मुधिल) है और लानती शैतान की औलाद में से है। ऐसा कहने वाला और यह फतवा देने वाला कैसा है? बयान फरमाएं और सवाब (पुण्य) पाएं।

जवाब: निसंदेह पवित्र कादरी खानदान सभी खानदानों से अफज़ल है क्योंकि हुज़ूर पुर नूर सैयदुना गौसुल आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु तमाम औलिया में अफज़ल, आरिफों के इमाम, और हिदायत के ध्रुव हैं। लेकिन खुदा न करे कि अन्य सच्चे और हिदायत वाले सिलसिले बातिल (झूठे) हों या उनमें बैअत करना नाजायज़ और हराम हो। इसका उदाहरण ठीक वैसा ही है जैसे अहले हक के चार मज़हब (हनाफी, शाफई, मालिकी, हंबली) हैं। हमारे नज़दीक हनफी मज़हब सबसे अफज़ल, स्पष्ट और सत्य के सबसे करीब है, लेकिन खुदा न करे कि बाकी तीन मज़हबों के मानने वाले, अल्लाह की पनाह, गुमराह और गुमराह करने वाले हैं। ऐसा कहना स्वयं स्पष्ट झूठ और अतिशयोक्ति है। हम अल्लाह तआला की पनाह मांगते हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

اول: سنی صحیح العقیدہ۔ دوم: علم دین بقدر کافی رکھتا ہو۔ سوم: کوئی فسق علانیہ نہ کرتا ہو۔ چہارم: اس کا سلسلہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تک صحیح اتصال سے ملا ہو۔ اگر کسی شخص میں ان چاروں میں سے کوئی شرط کم ہے اور ناواقفی سے اس کے ہاتھ میں ہاتھ دے دیا بعد کو ظاہر ہوا کہ وہ بد مذہب یا جاہل یا فاسق یا منقطع السلسلہ ہے تو وہ بیعت صحیح نہیں ، اسے دوسری جگہ مرید ہونا چاہئے جہاں یہ چاروں شرطیں جمع ہوں۔ (۲) بیعت بذریعہ خط وکتابت بھی ممکن ہے ، یہ اسے درخواست لکھے وہ قبول کرے اور اپنے قبول کی اس درخواست دہندہ کو اطلاع دے اور اس کے نام کا شجرہ بھی بھیج دے ، مرید ہو گیا ، کہ اصل ارادت فعل قلب ہے۔ والقلم احد اللسانین ، واللہ سبحٰنہ وتعالٰی اعلم (قلم دو زبانوں میں سے ایک زبان ہے۔ اور اللہ سبحانہ وتعالٰی خوب جانتا ہے۔ ت) مسئلہ ۲۸۳: مسئلہ مولانا سید دیدار علی صاحب الوری اواخر شعبان ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین درباره ایسے شخص کے جو فتوٰی دے ایسا کہ جو کوئی خاندان عالیہ قادریہ کو اور خاندانوں سے افضل واعلٰی نہ جانے اور باوجود افضلیت کے پھر دوسرے خاندانوں میں بیعت حاصل کرے وہ ضال اور مضل اور ذریت شیطان لعین میں سے ہے۔ ایسا کہنے والا یہ فتوٰی دینے والا کیسا ہے؟ بینوا توجروا۔ الجواب: بلا شبہ خاندان اقدس قادری تمام خاندانوں سے افضل ہے کہ حضور پر نور سیدنا غوث الاعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ افضل الاولیاء وامام العرفاء وسید الافراد و قطب ارشاد ہیں۔ مگر حاشا للہ کہ دیگر سلاسل حقہ راشدہ باطل ہوں یا ان میں بیعت ناجائز و حرام ہو۔ اس کی نظیر بعینہ مذاہب اربعہ اہل حق ہیں۔ ہمارے نزدیک مذہب مہذب حنفی افضل المذاہب واوضح المذاہب واولٰہا بالحق ہے مگر حاشا کہ متبعانی

مذہب ثلثہ باقیہ عیاذاً باللہ ضال ومضل ہیں۔ ایسا کہنا خود صریح باطل وغلو ہے۔ والعیاذ باللہ تعالٰی ، واللہ تعالٰی اعلم (اللہ تعالٰی کی پناہ۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ ت)

صفحہ 568 کا 613

Fatawa Razawiyya Volume 26

Issue 284: From Kanpur, sent by Maulvi Asif Ali

Question: What do the scholars of the faith say about this issue: if a leaf or tree falls due to neglect of its glorification (tasbih), or an animal is slaughtered, is it proven that it engages in glorification after the punishment for neglect or not?

The Answer: The Lord, Mighty and Majestic, says: "The seven heavens and the earth and whatever is in them glorify Him. And there is not a thing but glorifies Him with His praise, but you do not understand their glorification." [1]

This is a general principle that encompasses all things in the universe, whether animate or inanimate. Purely physical bodies, with which not even a vegetative soul is associated, are constant in glorification as they are not outside the circle of "not a thing [but glorifies Him]." However, their glorification is neither heard nor understood without the station of sainthood (wilayat). And those bodies with which a human, angelic, jinn, animal, or vegetative soul is associated have two types of glorification: one is the glorification of the body, which is not under the control of that associated soul; it is its own inherent glorification within the generality of "not a thing [but glorifies Him]." The second is the glorification of the soul; this is intentional and voluntary, and in the Barzakh (intermediary realm), it is audible and understandable to every Muslim. In this intentional glorification, the punishment for neglect is given to animals and plants through slaughter and cutting. After that, when the animal dies or the plant dries up, it ceases. Therefore, the leaders of the faith have said not to pull fresh grass from graves, for "as long as it is fresh, it glorifies Allah, thereby comforting the deceased." [2] However, even after slaughter, cutting, death, and drying, the glorification which belonged to the essence of the body will not cease as long as an indivisible part of it remains, for "And there is not a thing but glorifies Him with His praise" [3] (and there is nothing that does not proclaim His purity while praising Him). This had no connection to the soul such that it would cease when the soul's connection ends. And Allah the Almighty knows best.

[1] The Holy Quran 17/44 [2] Radd al-Muhtar, Chapter on Funeral Prayers, Discussion on placing fresh [stalks] and such like myrtle on graves, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/606 [3] The Holy Quran 17/44

Page 569 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

मसला २८४: कानपुर से मौलवी आसिफ अली द्वारा प्रेषित।

सवाल: क्या फ़रमाते हैं दीन के उलेमा इस मसले में कि जो पत्ता या पेड़ तस्बीह (ईश्वर की महिमा) में गफ़लत (लापरवाही) की वजह से गिर जाता है या जानवर ज़बह कर दिया जाता है, तो क्या गफ़लत की सज़ा के बाद उसका तस्बीह में व्यस्त होना साबित है या नहीं?

जवाब: रब्बे अज़्ज़वजल फ़रमाता है: "सातों आसमान और ज़मीन और जो कोई उनमें है, उसकी तस्बीह करते हैं और कोई चीज़ ऐसी नहीं जो उसकी हम्द (प्रशंसा) के साथ उसकी तस्बीह न करती हो मगर तुम उनकी तस्बीह नहीं समझते।" [1]

यह सामान्य सिद्धांत ब्रह्मांड की सभी वस्तुओं पर लागू होता है, चाहे वे सजीव हों या निर्जीव। विशुद्ध भौतिक पिंड, जिनसे कोई वनस्पति आत्मा भी जुड़ी नहीं होती, निरंतर तस्बीह में रहते हैं क्योंकि वे "कोई चीज़ ऐसी नहीं" के दायरे से बाहर नहीं हैं। लेकिन उनकी तस्बीह विलायत (संतत्व) के पद के बिना न तो सुनाई देती है और न ही समझ में आती है। और वे शरीर जिनसे इंसानी, मलकूती (फ़रिश्ता), जिन्नी, हयवानी (पशु) या नबाती (वनस्पति) रूह (आत्मा) जुड़ी होती है, उनकी दो तस्बीहें होती हैं: एक शरीर की तस्बीह, जो उस जुड़ी हुई रूह के अधिकार में नहीं है; वह "कोई चीज़ ऐसी नहीं" की व्यापकता में उसकी अपनी व्यक्तिगत तस्बीह है। दूसरी रूह की तस्बीह; यह इरादतन और स्वैच्छिक है और बर्ज़ख में हर मुसलमान को सुनाई देती है और समझ आती है। इस इरादतन तस्बीह में गफ़लत की सज़ा पशुओं और वनस्पतियों को वध और काटने के माध्यम से दी जाती है। उसके बाद जब जानवर मर जाता है या वनस्पति सूख जाती है, तो यह (इरादतन तस्बीह) समाप्त हो जाती है। इसीलिए दीन के इमामों ने फ़रमाया कि कब्रों से हरी घास न उखाड़ें, क्योंकि "जब तक वह हरी रहती है, अल्लाह तआला की तस्बीह करती है, जिससे मृत व्यक्ति का दिल बहलता है।" [2] लेकिन वध, काटने, मृत्यु और सूखने के बाद भी वह तस्बीह जो शरीर के वजूद की थी, तब तक समाप्त नहीं होगी जब तक उसका एक अविभाज्य अंश शेष रहेगा, क्योंकि "और कोई चीज़ नहीं जो उसे सराहती हुई उसकी पाकी (शुद्धता) न बोले" [3]। इसका रूह से कोई संबंध नहीं था कि रूह का संबंध न रहने से यह समाप्त हो जाए। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

[1] अल-कुरान अल-करीम १७ / ४४ [2] रद अल-मुह्तार, जनाज़े की नमाज़ का अध्याय, कब्रों पर ताज़ा [टहनियाँ] और मेहंदी आदि रखने के विषय में, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत १ / ६०६ [3] अल-कुरान अल-करीम १७ / ४४

पृष्ठ ५६९/६१३

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

مسئلہ ۲۸۴: از کانپور مرسلہ مولوی آصف علی

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جو پتہ یا درخت بوجہ غفلت تسبیح گر جاتا ہے یا جانور ذبح کردیا جاتا ہے تو پھر بعد از سزائے غفلت اس کا تسبیح میں مشغول ہونا ثابت ہے یا نہیں؟

الجواب: رب عزوجل فرماتا ہے: "تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوٰتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيْهِنَّ وَ اِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ وَلٰكِنْ لَّا تَفْقَهُوْنَ تَسْبِیْحَهُمْ ط" [1] اس کی تسبیح کرتے ہیں آسمان اور زمین اور جو کوئی ان میں ہے اور کوئی چیز ایسی نہیں جو اس کی حمد کے ساتھ اس کی تسبیح نہ کرتی ہو مگر تم ان کی تسبیح نہیں سمجھتے۔

یہ کلیہ عامہ جمیع اشیائے عالم کو شامل ہے، ذی روح ہو یا بے روح۔ اجسام محضہ جن کے ساتھ کوئی روح نباتی بھی متعلق نہیں، کہ دائم التسبیح ہیں کہ "ان من شیئ" کے دائرے سے خارج نہیں۔ مگر ان کی تسبیح بے منصب ولایت نامسموع نہ مفہوم۔ اور وہ اجسام جن سے روح انسی یا ملکی یا جنی یا حیوانی یا نباتی متعلق ہے ان کی دو تسبیحیں ہیں: ایک تسبیح جسم، کہ اس روح متعلق کے اختیار میں نہیں وہ اسی "ان من شیئ" کے عموم میں اس کی اپنی ذاتی تسبیح ہے۔ دوسری تسبیح روح، یہ ارادی اختیاری ہے اور برزخ میں ہر مسلمان کو مسموع و مفہوم۔ اس تسبیح ارادی میں غفلت کی سزا حیوان و نبات کو قتل و قطع سے دی جاتی ہے۔ اور اس کے بعد جب جانور مر جائے یا نبات خشک ہو جائے منقطع ہو جاتی ہے ولہذا ائمہ دین نے فرمایا کہ تر گھاس مقابر سے نہ اکھیڑیں فانہ مادام رطباً یسبح اللہ فیؤنس المیت "کہ جب تک وہ تر ہے اللہ تعالیٰ کی تسبیح کرتی ہے تو میت کا دل بہلتا ہے۔" [2] مگر قتل و قطع و موت و یبس کے بعد بھی وہ تسبیح کہ نفس جسم کی

تھی جب تک اس کا ایک جز ولا یتجزی باقی رہے گا منقطع نہ ہوگی کہ "وَ اِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِہٖ" [3] (اور کوئی چیز نہیں جو اسے سراہتی ہوئی اس کی پاکی نہ بولے-ت) اسے روح سے تعلق نہ تھا کہ تعلق روح نہ رہنے سے منقطع ہو۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

[1] القرآن الکریم ۱۷ / ۴۴ [2] ردالمحتار باب صلاۃ الجنائز مطلب فی وضع الجدید ونحو الآس علی القبور دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۶۰۶ [3] القرآن الکریم ۱۷ / ۴۴

Fatawa Razawiyyah Volume 26

Problem 285: Sent by Abdus Sattar bin Ismail, City of Gondal, Kathiawar region. Sunday, 9 Sha'ban 1335 AH.

Is becoming a disciple (mureed) obligatory (wajib) or a Sunnah? Also, why do people become disciples? Why is a spiritual guide (murshid) necessary, and what benefits are gained from it?

Al-Jawab al-Malfooz (The Oral Response)

Becoming a disciple is a Sunnah, and its benefit is a continuous connection with the Master of the Universe, peace and blessings of Allah be upon him. See Tafseer-e-Azizi on the noble verse:

"The path of those upon whom You have bestowed favor." [1] | The path of those upon whom You have bestowed favor. (T)

Guidance towards this is found therein, to the extent that it has been said:

"He who has no Shaykh (spiritual guide), Satan is his Shaykh." [2] | He who has no peer (spiritual guide), his peer is Satan. (T)

If the association remains within a correct, continuous lineage along with soundness of belief, then those with insight see its blessings even now. Those who do not see them now will see its benefits during the throes of death, in the grave, and on the Day of Resurrection. And Allah knows best.

Problem 286: Asked by Abdul Aziz Ansari from Etawah. Saturday, 29 Sha'ban 1334 AH.

What do the scholars of religion and gnostics of certainty say about this matter: Zayd, the Shaykh of the time, did not make his son Amr his successor (khalifa) in matters of poverty (spiritual path) nor gave him permission to take disciples. After the death of his father Zayd, Amr, due to not receiving the robe of poverty and permission, obtained permission for successorship from one of Zayd's successors, Nasir. However, whenever he took a disciple, he did so in the name of his father Zayd and did not make it a practice to write the name of his authorizing spiritual guide (Peer-e-Ijazat) in the lineage chart (shajrah). Is this method of Amr permissible according to the books of the people of the spiritual path and the method of the great Mashaykh or not? Furthermore, Amr gave the robe to his son Khalid during his lifetime, which Khalid returned after some time saying, "I will not take it." Khalid never spoke about

renewing permission and successorship throughout Amr's life. However, Amr, during his final illness near death, gave his rosary, books, litanies, etc., to another person, Bakr, who was deserving of it, along with permission and successorship, and also entrusted his disciples to him. But he gave nothing to his son Khalid because of his being unworthy and having returned the robe. However, after Amr's death, Khalid by himself took his robe...

---

[1] Al-Quran Al-Kareem 1/7 [2] Awarif-ul-Ma'arif, Chapter 12, Matba-e-Husayni, p. 87 and Ar-Risalah al-Qushayriyyah, Chapter on advice for disciples, p. 181

फ़तावा रज़विया खंड 26

मसला 285: अब्दुल सत्तार बिन इस्माइल, गोंडल शहर, काठियावाड़ क्षेत्र द्वारा भेजा गया। रविवार, 9 शाबान 1335 हिजरी।

मुरीद होना वाजिब है या सुन्नत? साथ ही, लोग मुरीद क्यों होते हैं? मुर्शिद की ज़रूरत क्यों है और इससे क्या-क्या फ़ायदे हासिल होते हैं?

अल-जवाब अल-मलफूज़

मुरीद होना सुन्नत है और इसका फ़ायदा हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से निरंतर जुड़ाव है। तफ़सीर-ए-अज़ीज़ी देखें, आयत-ए-करीमा:

"सिरातल्लज़ीना अनअम्ता अलैहिम" [1] | उनका रास्ता जिन पर तूने इनाम किया। (त)

इसमें इसकी ओर हिदायत है, यहाँ तक कि फ़रमाया गया:

"मन ला शैख़ा लहू फ़शैख़ुहुश शैतान" [2] | जिसका कोई पीर नहीं, उसका पीर शैतान है। (त)

अगर अक़ीदे की दुरुस्ती के साथ सही मुतसिल सिलसिले में निस्बत बाक़ी रहे, तो देखने वाले इसके बरकात अभी देखते हैं। जिन्हें अभी नज़र नहीं आते, वे इसके फ़ायदे मौत के वक़्त, क़ब्र में और हश्र में देखेंगे। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला 286: अब्दुल अज़ीज़ अंसारी, इटावा द्वारा पूछा गया। शनिवार, 29 शाबान 1334 हिजरी।

दीन के उलेमा और यक़ीन वाले आरिफ़ इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद, जो वक़्त के शैख़ थे, उन्होंने अपने बेटे अम्र को फ़क़्र के मामलों में अपना ख़लीफ़ा नहीं बनाया और न ही मुरीद करने की इजाज़त दी। अपने वालिद ज़ैद के इंतक़ाल के बाद, अम्र ने फ़क़्र का ख़िरक़ा और इजाज़त न मिलने के कारण, उनके एक ख़लीफ़ा नसीर से ख़िलाफ़त की इजाज़त हासिल की। लेकिन जब भी किसी को मुरीद किया, तो अपने बाप ज़ैद के नाम से किया, अपने पीर-ए-इजाज़त का नाम शजरे में लिखना मामूल नहीं रखा। क्या अम्र का यह तरीक़ा अहल-ए-तरीक़त की किताबों और मशायख़-ए-इज़ाम के तरीक़े के मुताबिक़ जायज़ हुआ या नहीं? फिर अम्र ने अपनी ज़िंदगी में अपने बेटे ख़ालिद को ख़िरक़ा दिया जिसे ख़ालिद ने कुछ समय बाद यह कहकर वापस कर दिया कि मैं नहीं लूँगा, और न ही कभी ख़ालिद ने अम्र की पूरी ज़िंदगी इजाज़त और ख़िलाफ़त के नवीनीकरण के बारे में कोई ज़िक्र किया।

हाँ, अम्र ने अपनी वफ़ात की बीमारी में इंतक़ाल के क़रीब अपनी तस्बीह, किताबें और वज़ाइफ़ वग़ैरह एक दूसरे व्यक्ति बक्र को दे दी जो इसके योग्य था, साथ ही इजाज़त और ख़िलाफ़त भी दी और अपने मुरीदों को भी उसी के सुपुर्द किया। लेकिन अपने बेटे ख़ालिद को नाअहल होने और ख़िरक़ा वापस करने की वजह से कुछ नहीं दिया। लेकिन अम्र की वफ़ात के बाद ख़ालिद ने ख़ुद-ब-ख़ुद उसके ख़िरक़े को...

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 1/7 [2] अवारिफ़ुल मआरिफ़, अध्याय 12, मतबा-ए-हुसैनी, पृष्ठ 87 और अर-रिसालतुल क़ुशैरिया, मुरीदों के लिए वसीयत का अध्याय, पृष्ठ 181

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

مسئلہ ۲۸۵: مرسلہ عبدالستار بن اسمعیل شہر گونڈل علاقہ کاٹھیاواڑ یکشنبہ ۹ شعبان ۱۳۳۵ھ مرید ہونا واجب ہے یا سنت؟ نیز مرید کیوں ہوا کرتے ہیں؟ مرشد کی کیوں ضرورت ہے اور اس سے کیا کیا فوائد حاصل ہوتے ہیں؟

الجواب الملفوظ

مرید ہونا سنت ہے اور اس سے فائدہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے اتصال مسلسل۔ تفسیر عزیزی دیکھو آیہ کریمہ: "صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ" 1 | راستہ ان کا جن پر تو نے انعام کیا۔ (ت) میں اس کی طرف ہدایت ہے، یہاں تک فرمایا گیا: مَن لَّا شَیخَ لَہٗ فَشَیخُہُ الشَّیطَانُ۔ 2 | جس کا کوئی پیر نہیں اس کا پیر شیطان ہے۔ (ت) صحتِ عقیدت کے ساتھ سلسلہ صحیح متصل میں اگر انتساب باقی رہا تو نظر والے تو اس کے برکات ابھی دیکھتے ہیں جنہیں نظر نہیں وہ نزع میں قبر میں حشر میں اس کے فوائد دیکھیں گے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۸۶: مسئولہ عبدالعزیز انصاری از اٹاوہ شنبہ ۲۹ شعبان ۱۳۳۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و عرفائے اہلِ یقین اس مسئلہ میں کہ زید شیخ وقت نے اپنے بیٹے عمرو کو امورِ فقر میں اپنا خلیفہ نہیں کیا اور نہ اجازتِ مرید کرنے کی دی، عمرو نے بعد وفاتِ اپنے والد زید کے بوجہ نہ پانے خرقہ فقر و اجازت کے ان کے ایک خلیفہ نصیر سے اجازتِ خلافت حاصل کی تھی مگر جب کسی کو مرید کیا تو اپنے باپ زید کے نام سے کیا، اپنے پیرِ اجازت کا نام شجرہ لکھنا نہیں معمول رکھا۔ یہ طریقہ عمرو کا مطابق کتبِ اہلِ طریقت و طریقہ مشائخ عظام جائز ہوا یا نہیں؟ پھر عمرو نے اپنے بیٹے خالد کو اپنے حین حیات خرقہ دیا جس کو خالد نے کچھ عرصہ کے بعد یہ کہہ کر

واپس کیا کہ میں نہیں لوں گا، اور نہ کبھی خالد نے عمرو کی زندگی بھر تجدیدِ اجازت و خلافت کی بابت کچھ تذکرہ کیا البتہ عمرو نے اپنے مرضِ وصال میں قریبِ انتقال اپنی تسبیح و کتب و وظائف وغیرہ ایک دوسرے شخص بکر کو جو اس کا اہلِ تھا مع اجازت و خلافت دے دی اور اپنے مریدین کو بھی اسی کے سپرد کیا مگر اپنے بیٹے خالد کو بوجہ اس کے نااہل ہونے و خرقہ واپس کرنے کے کچھ نہیں دیا، لیکن بعد وفاتِ عمرو کے خالد نے خود بخود اس کے خرقہ کو

---

1 القرآن الکریم ۱/ ۷ 2 عوارف المعارف الباب الثانی عشرة مطبعة الحسینی ص ۸۷ والرسالة القشیریة باب الوصیة للمریدین ص ۱۸۱

Fatawa Razawiyya, Volume 26

...after wearing [the cloak], he started initiating disciples (mureeds) in his father's name and continued this practice. Was this action of Khalid correct according to the authoritative books of the people of Sufism (Tasawwuf)? The answer should be in accordance with the books and the people of the spiritual path (tariqat). Khalid, during his lifetime, gave his cloak to his son Nazir (which, according to the above writing, should have been impermissible). Now Nazir follows the practice of initiating his disciples in the names of his father Khalid and grandfather Amr, and their names are also written in the spiritual lineage (shajrah), even though both were unauthorized. Is this method of Nazir's permissible or impermissible? Since Amr did not have caliphate (khilafat) and permission (ijazat) from his father Zaid, should the actions and deeds of Amr, Khalid, and Nazir all be considered improper according to the spiritual path? It is hoped that after research from authoritative books, a detailed answer to these three matters will be provided. May Allah reward you.

The Written Answer In the situation inquired about, both Khalid and Nazir are purely on falsehood. Pledging allegiance (bai'at) at their hands is impermissible, and if done unknowingly, retracting it is mandatory. The saintly figure, Syedna Mir Abdul Wahid Bilgrami (may his secret be sanctified), states in the esteemed book 'Sab'a Sanabil Sharif':

Persian Text	**Urdu Translation**
O brother! Of spiritual mentorship (piri) and discipleship (muridi), only a trace and a name remain.	O brother! Only the custom and name of piri and muridi remain,
Know that this name and custom are also based on several conditions, without which piri and muridi are not valid at all. One of the primary conditions for piri is that the mentor must have a correct school of thought (maslak). The second condition is that the mentor should not be deficient or negligent in fulfilling the rights of Sharia. The third condition is that the mentor's beliefs (aqida) must be correct and in accordance with the path of	nothing more than this. Consider this name and custom also based on several conditions, without which piri and muridi are not valid at all. One of the first conditions for piri is that the mentor's school of thought (maslak) must be correct. The second condition is that the mentor should not be negligent or lazy in fulfilling the rights of Sharia. The third condition is that the mentor's beliefs (aqida) must be correct and in

Persian Text

the People of Sunnah and the Majority (Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah). Therefore, this formal piri and muridi are not correct at all without these three conditions. I explain these three conditions with a brief description. The first condition is that the mentor's school of thought (maslak) must be correct. A sincere disciple should investigate...

Urdu Translation

accordance with the school of thought of the Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah. Therefore, this formal piri and muridi are never correct without these three conditions. I explain these three conditions with a brief description. The first condition is that the mentor's school of thought (maslak) must be correct. A true disciple should investigate for a correct lineage.

फतावा रज़विया, जिल्द 26

...पहनकर अपने पिता के नाम से मुरीद करना शुरू कर दिया, और इसी पर अमल करते रहे। खालिद का यह कार्य सूफी संतों (अहल-ए-तसव्वुफ) की प्रामाणिक पुस्तकों के अनुसार सही था या नहीं? उत्तर शरीअत की पुस्तकों और सूफी संतों के अनुसार होना चाहिए। खालिद ने अपने जीवनकाल में अपना खिरका (सूफी चोगा) अपने बेटे नज़ीर को दे दिया (जो उपरोक्त लेखन के अनुसार नाजायज होना चाहिए था)। अब नज़ीर अपने मुरीदों को अपने पिता खालिद और दादा अम्र के नाम पर मुरीद करने का अभ्यास रखता है, और शजरा (वंशवृक्ष) में भी उन दोनों का नाम लिखा जाता है, जबकि दोनों अनधिकृत थे। क्या नज़ीर का यह तरीका जायज है या नाजायज? चूँकि अम्र को अपने पिता ज़ैद से खिलाफत और इजाजत नहीं थी, तो क्या अम्र, खालिद और नज़ीर इन सबका यह कार्य और व्यवहार शरीअत के मार्ग के अनुसार गलत होना चाहिए या नहीं? आशा है कि प्रामाणिक पुस्तकों से शोध करके इन तीनों मामलों का विस्तृत उत्तर प्रदान किया जाएगा। अल्लाह आपको इसका प्रतिफल दे।

लिखित उत्तर पूछी गई स्थिति में खालिद और नज़ीर दोनों पूरी तरह से असत्य पर हैं और उनके हाथ पर बैअत (निष्ठा की शपथ) करना नाजायज है, और यदि अनजाने में की गई हो तो उससे तौबा करना (पीछे हटना) अनिवार्य है। हज़रत सैयदना मीर अब्दुल वाहिद बिलग्रामी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) अपनी सम्मानित पुस्तक 'सब-ए-सनाबिल शरीफ' में फरमाते हैं:

फारसी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
ऐ बिरादर! अज़ पीरी व मुरीदी रसे वासे बेश नमांदह अस्त	हे भाई! पीरी और मुरीदी की केवल रस्म और नाम ही शेष रह गया है,
व आं रस्म व इस्म नीज़ मबनी बचंद शरायत मी दां के बे आं शरायत अस्लन पीरी व मुरीदी दुरुस्त नीस्त। अमा नखस्त अज़ शरायत पीरी यके आनस्त के पीर मसलक सहीह दाश्तह बाशद, दोयम अज़ शरायत पीरी आनस्त के पीर दर अदाय-ए-हक़-ए-शरीयत कासिर व मुतहावन नबाशद। सोयम	इससे ज़्यादा कुछ नहीं। इस नाम और रस्म को भी कुछ शर्तों पर आधारित समझ कि इन शर्तों के बिना पीरी और मुरीदी बिल्कुल भी सही नहीं है। पीरी की पहली शर्तों में से एक यह है कि पीर का मसलक (विचारधारा) सही हो। दूसरी शर्त यह है कि पीर शरीअत के अधिकारों को पूरा करने में कोताही और सुस्ती करने वाला न हो। तीसरी शर्त यह है कि पीर

फारसी पाठ

अज़ शरायत पीरी आनस्त के पीर रा अक़ायद दुरुस्त बुद मुवाफ़िक मज़हब सुन्नत व जमाअत पस ईं रसे के अज़ पीरी व मुरीदी मांदह अस्त बे ईं सह शरायत अस्लन दुरुस्त नीस्त व ईं हर सह शरायत रा बयान मुख़्तसर वाज़ेह कुनम अमा शर्त अव्वल के मसलक सहीह अस्त मुरीद सादिक रा तफ़हस

पृष्ठ 613 में से 571

उर्दू अनुवाद

का अक़ीदा (विश्वास) सही हो और अहल-ए-सुन्नत वल जमात के मज़हब के अनुसार हो। अतः यह रस्मी पीरी और मुरीदी इन तीन शर्तों के बिना बिल्कुल भी सही नहीं है। मैं इन तीनों शर्तों को संक्षिप्त विवरण के साथ स्पष्ट करता हूँ। पहली शर्त कि पीर का मसलक सही हो। सच्चे मुरीद को सही सिलसिले की जाँच-पड़ताल करनी चाहिए।

پہن کر اپنے والد کے نام سے مرید کرنا شروع کر دیا، اور اسی پر عامل رہے۔ یہ عمل خالد کا بلحاظ کتب معتبرہ اہل تصوف درست تھا یا نہیں جیسا کہ اس کا معمول تھا، موافق کتب مع اہل طریقت جواب ہونا چاہیے۔ خالد نے اپنے بیٹے نذیر کو اپنی زندگی میں اپنا خرقہ دیا (جو بمطابق تحریر بالا ناجائز ہونا چاہئے تھا) اب نذیر اپنے مریدین کو اپنے باپ خالد اور دادا عمرو کے نام سے مرید کرنے کا معمول رکھتا ہے اور شجرہ میں بھی انہیں دونوں کا نام لکھا جاتا ہے حالانکہ دونوں غیر مجاز تھے، آیا یہ طریقہ نذیر کا جائز ہے یا نا جائز جبکہ عمرو کو خلافت و اجازت اپنے باپ زید سے نہ تھی تو عمرو و خالد و نذیر ان سب کا یہ فعل و عمل بروئے طریقت ناروا ہونا چاہئے یا نہیں؟ امید کہ کتب معتبرہ سے تحقیق فرما کر ان تینوں امور کا جواب مفصل عنایت ہو۔ اللہ تعالیٰ آپ کو جزائے خیر دے۔

الجواب المکتوب صورت مستفسرہ میں خالد و نذیر دونوں محض باطل پر ہیں اور ان کے ہاتھ پر بیعت ناجائز، اور نادانستہ کی ہو تو اس سے رجوع واجب۔ حضرت قدسی منزلت سیدنا میر عبدالواحد صاحب بلگرامی قدس سرہ السامی کتاب مستطاب سبع سنابل شریف میں فرماتے ہیں:

فارسی متن	**اردو ترجمہ**
اے برادر! از پیری و مریدی رسے واسے بیش نماندہ است	اے بھائی! پیری و مریدی کی محض رسم اور نام باقی رہ گیا ہے،

و آں رسم و اسم نیز مبنی بچند شرائط می داں اس سے زائد کچھ نہیں، اس نام اور رسم کو بھی چند کہ بے آں شرائط اصلا پیری و مریدی درست شرائط پر مبنی سمجھ کہ ان شرائط کے بغیر پیری و

فارسی متن	اردو ترجمہ
نیست۔ اما نخست از شرائط پیری یکے آنست کہ پیر مسلک صحیح داشتہ باشد، دوم از شرائط پیری آنست کہ پیر در ادائے حق شریعت قاصر و متہاون نباشد۔ سوم از شرائط پیری آنست کہ پیر را عقائد درست بود موافق مذہب سنت و جماعت پس ایں رسے کہ از پیری و مریدی ماندہ است بے ایں سہ شرائط اصلاً درست نیست و ایں ہر سہ شرائط رابیان مختصر واضح کنم اما شرط اول کہ مسلک صحیح است مرید صادق را تفحص	مریدی بالکل درست نہیں۔ پیری کی اولین شرائط میں سے ایک یہ ہے کہ پیر کا مسلک صحیح ہو۔ دوسری شرط یہ ہے کہ پیر حقوق شرع کی ادائیگی میں کوتاہی اور سستی کرنے والا نہ ہو۔ تیسری شرط یہ ہے کہ پیر کا عقیدہ صحیح اور مذہب اہل سنت و جماعت کے مطابق ہو۔ چنانچہ یہ رسمی پیری و مریدی ان تین شرائط کے بغیر ہر گز درست نہیں۔ ان تینوں شرطوں کی مختصر بیان کے ساتھ وضاحت کرتا ہوں۔ پہلی شرط کہ پیر کا مسلک صحیح ہو۔ سچے مرید کو صحیح سلسلہ کی چھان بین کرنی چاہئے

Fatawa-e-Razvia Volume 26

[Left Column]

The lineage must be corrected as it has become confused and jumbled in most places. The first type is a dervish who, during his lifetime, due to negligence or other reasons, does not grant successorship (Khilafat) to his son and does not leave a will for the people stating that after him, his robe (Khirqa) should be put on his son and he should be seated in his place. However, the people of that location, on the third day, put the father's robe on the son and seat him in the father's place. They have no knowledge regarding the correctness or incorrectness of this act. A multitude of people becomes bound by his allegiance (Ba'iyat), and he becomes a Pir (spiritual guide) without his father's leave and permission. All of this is misguidance upon misguidance. For although the father's inherited robe becomes the son's property through inheritance, the condition for the validity of the allegiance is the father's leave and permission, not merely the father's robe. Poem by the author: O son, the condition for the validity of allegiance, In the spiritual path (Tariqat), is the permission of the predecessors. Do not strike a deceptive coin of base metal (brass); That path belongs to the bankrupt and unworthy.

The second type is that of the saintly predecessors who were Qutbs and Ghauths; their sons, without a valid chain of authority (Sanad) and without leave and permission, make people disciples (Murids) merely based on their ancestral lineage. And people believe that they have established a correct bond and repentance (Inabat) with the family of such and such Qutb or Ghauth.

[Right Column]

It is often mixed up in many places. One type is when a dervish (holy man), due to negligence or some other reason during his lifetime, does not grant successorship (Khilafat) to his son and does not leave a will for the people saying that after me, my robe (Khirqa) should be put on my son and he should be seated on my seat (Gaddi). However, the people of that area, on the third day after his passing, put the robe on the son and seat him on the father's seat, having no knowledge of whether this act is correct or incorrect. People become bound to his allegiance (Ba'iyat), and he becomes a Pir (spiritual guide) without his father's permission and leave. All this is misguidance upon misguidance because although the father's inherited robe becomes the son's property as inheritance, the condition for the validity of allegiance is the father's permission and authorization, not just obtaining the father's robe.

Poem: "O son! In the path of spiritualism (Tariqat), the condition for the validity of allegiance is the permission of the predecessors (Aslaf). Do not put a deceptive seal on a clay vessel, for this is the way of the counterfeit and the unworthy."

The second type is when the sons of the saintly predecessors, who were Ghauths and Qutbs, make people disciples (Murids) without a valid chain of authority (Sanad) and without leave and permission, based merely on their ancestral connection with the elders.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 26

[बायाँ कॉलम]

सिलसिले (वंशावली) को दुरुस्त किया जाना चाहिए क्योंकि अधिकांश स्थानों पर यह भ्रमित और अस्त-व्यस्त हो गया है। इसकी पहली किस्म यह है कि एक दरवेश, जो अपने जीवनकाल में लापरवाही या किसी अन्य कारण से अपने बेटे को खिलाफत (उत्तराधिकार) नहीं देता और लोगों को वसीयत भी नहीं करता कि मेरे बाद मेरा खिरका (चोगा) मेरे बेटे को पहनाया जाए और उसे मेरे स्थान पर बिठाया जाए। लेकिन उस स्थान के लोग तीसरे दिन पिता का खिरका पुत्र को पहनाते हैं और उसे पिता के स्थान पर बिठाते हैं। उन्हें इस कार्य की शुद्धता या अशुद्धता का कोई ज्ञान नहीं होता। बड़ी संख्या में लोग उसकी बैअत (निष्ठा की शपथ) के पाबंद हो जाते हैं, और वह पिता की अनुमति और आज्ञा के बिना पीर बन जाता है। यह सब सरासर पथभ्रष्टता (गुमराही) है। क्योंकि यद्यपि पिता का छोड़ा हुआ खिरका विरासत के कारण पुत्र की संपत्ति बन जाता है, लेकिन बैअत की वैधता की शर्त पिता की आज्ञा और अनुमति है, न कि केवल पिता का खिरका प्राप्त कर लेना। लेखक का कतआ: ऐ बेटे, बैअत की सत्यता की शर्त, तरीक़त (अध्यात्म) के मार्ग में पूर्वजों की अनुमति है। धोखे वाला खोटा सिक्का (पीतल का) मत चलाओ; वह मार्ग दिवालिया और अयोग्य लोगों का है।

दूसरी किस्म यह है कि पूर्वजों के औलिया, जो कुतुब और गौस थे, उनके बेटे बिना किसी सही सनद (प्रमाण) और बिना अनुमति व इजाजत के, मात्र वंशानुगत संबंध के कारण लोगों को मुरीद (शिष्य) बनाते हैं। और लोग समझते हैं कि हमने अमुक कुतुब या गौस के खानदान से सही संबंध और रुजूअ (इनाबत) कर लिया है।

[दाहिना कॉलम]

अक्सर जगहों पर यह आपस में मिल-जुल जाता है। इसकी एक किस्म यह है कि कोई दरवेश अपने जीवन में लापरवाही या किसी और कारण से अपने बेटे को खिलाफत नहीं देता और लोगों को वसीयत भी नहीं करता कि मेरे बाद मेरा खिरका मेरे बेटे को पहनाना और उसे मेरी गद्दी पर बिठाना। लेकिन उस इलाके के लोग वफात (निधन) के तीसरे दिन उसके बेटे को खिरका पहनाकर बाप की गद्दी पर बिठा देते हैं और इस काम के सही या गलत होने का उन्हें कोई इल्म (ज्ञान) नहीं होता। लोग उसकी बैअत के पाबंद हो जाते हैं और वह बाप की इजाजत और रुखसत के बिना पीर बन जाता है। यह सब सरासर गुमराही है, इसलिए कि हालांकि बाप का छोड़ा हुआ खिरका विरासत के तौर पर

बेटे की मिल्कियत (संपत्ति) होता है, मगर बैअत की सत्यता की शर्त बाप की इजाजत और रुखसत है, न कि महज बाप का खिरका हासिल कर लेना। कतआ: "ऐ बेटे! बैअत के सही होने की शर्त तरीकत में पूर्वजों (अस़लाफ़) की इजाजत है। धोखे के साथ मिट्टी के बर्तन पर मुहर मत लगाओ कि यह तरीका खोटे और नाअहल (अयोग्य) लोगों का है।"

दूसरी किस्म यह है कि औलिया-ए-अस़लाफ़ जो कि गौस और कुतुब थे, उनके बेटे सही सनद और उनकी रुखसत व इजाजत के बिना महज बुजुर्गों से निस्बते-फरज़ंदी (पुत्र होने के नाते) रखने की वजह से लोगों को मुरीद बनाते हैं।

पेज 572 / 613

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

[بایاں کالم]

سلسلہ درست باید کرد در اکثر جا ہا خلط و خبط گشتہ است نوع اول ازاں آنست درویشے کہ در حالت حیات بسبب غفلت و یا بہ سبب دیگر فرزند خود را خلافت نمی دھد و مر دمان را وصیت ہم نمی کند کہ بعد از من باید کہ خرقہ من فرزند مرا پوشانید و او را بجائے من بنشانند فاما مردمان آں مقام روز سوم خرقہ پدر پسر را می پوشانند و او را بجائے پدر می نشانند از صحت و غیر صحت ایں کار نمی دانند خلقے بہ بیعت اواسیری گردد و ادبے رخصت واجازت پدر پیر می شود ہمہ ضلالت در ضلالت است چہ اگرچہ خرقہ متروکہ پدر بسبب ارث ملک پسر شد ولیکن شرط صحت بیعت رخصت واجازت پدر است نہ مجرد خرقہ پدر مؤلف راست قطعہ۔ اے پسر شرط صحت بیعت در طریقت اجازت سلف است بد غل سکہ بہرہ مزن کال رہ کاسداں ناخلف است نوع دیگر آنست اولیاء اسلاف کہ قطب و غوث بودند فرزندان ایشاں بے صحت اسناد و بے رخصت و اجازت بمجرد نسبت فرزندی خلقے را مریدی کنند و خلق می دانند کہ ما بخانوادہ فلاں قطب و غوث پیوند درست کردیم وانابت۔

[دایاں کالم]

اکثر جگہ اس میں خلط ملط ہو جاتا ہے۔ اس کی ایک قسم یہ ہے کہ کوئی درویش اپنی زندگی میں غفلت یا کسی اور وجہ سے اپنے بیٹے کو خلافت نہیں دیتا اور لوگوں کو وصیت بھی نہیں کرتا کہ میرے بعد میرا خرقہ میرے بیٹے کو پہنانا اور اس کو میری گدی پر بٹھانا۔ لیکن اس علاقے کے لوگ وصال کے تیسرے روز اس کے بیٹے کو خرقہ پہنا کر باپ کی گدی پر بٹھا دیتے ہیں اور اس

کام کے صحیح یا غلط ہونے کا انہیں کوئی علم نہیں۔ لوگ اس کی بیعت کے پابند ہو جاتے ہیں اور وہ باپ کی اجازت و رخصت کے بغیر پیر بن جاتا ہے۔ یہ سب گمراہی در گمراہی ہے، اس لئے کہ اگرچہ باپ کا خرقہ متروکہ بطور میراث بیٹے کی ملکیت ہوتا ہے مگر صحت بیعت کی شرط باپ کی رخصت و اجازت ہے نہ کہ محض باپ کے خرقہ کا حاصل ہو جانا، قطعہ: "اے بیٹے! بیعت کے صحیح ہونے کی شرط طریقت میں اسلاف کی اجازت ہے۔ فریب کے ساتھ مٹی کے برتن پر مہر مت لگا کہ یہ طریقہ کھوٹے نااہلوں کا ہے۔"

دوسری قسم یہ ہے اولیائے اسلاف جو کہ غوث و قطب تھے ان کے بیٹے صحیح سند اور ان کی رخصت و اجازت کے بغیر محض بزرگوں سے نسبت فرزندی رکھنے کی وجہ سے لوگوں کو مرید بناتے ہیں۔

صفحہ ۵۷۲ از ۶۱۳

Fatawa Razawiyya, Volume 26

(Persian): "We brought it, and it is sheer misguidance."[1]	**People think they have established a connection with the family of a certain Ghaus and Qutb and have turned towards them. This is complete misguidance. (T)**

Hazrat Syedna Syed Shah Hamza (may his secret be sanctified) has described seven types of Khilafat (succession) in 'Fass al-Kalimat', some of which are accepted and some rejected. Among the rejected types, he stated:

(Persian): "The Sheikh passed away from this world and did not appoint anyone as a successor. The tribe and clan proposed a certain heir or disciple for his succession. This succession is not valid according to the Mashaikh, and they call this type of succession 'fabricated' (iftira'i)."[2]	**The Sheikh passed away from this world without appointing anyone as his successor. The community and tribe proposed some heir or disciple for his succession. According to the masters (Mashaikh), this succession is not correct. This type of succession is called 'fabricated succession' (Khilafat-e-Iftira'i). (T)**

As for Amr, although he may be authorized by Naseer and his succession would certainly be valid and he would have permission to make disciples, the point of contention is whether he also took an oath of allegiance (bay'ah) at the hand of his father, Zaid, or if he is only a disciple of Naseer. The second situation is very grave, and the occurrence of the original allegations in the first instance is also current. The lineage tree (Shajara) given to disciples commonly signifies the connection of the chain of authorization, and that is what is understood from it. Therefore, there was deception (tadlis) and concealment (talbis) in it. It was ungratefulness for the blessing of the Peer's authorization, it was deceiving the disciples, and it was a false claim of being authorized and permitted directly from the father's side. And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

(Arabic): "One who pretends to have been given something which he has not been given is like one who wears two garments of falsehood." Narrated by the two Sheikhs[3] from Asma, and Muslim from al-Siddiqa bint (Abi Bakr).

One who displays a blessing not received is like one who is dressed from head to toe in a garment of lies. (Imam Bukhari and Imam Muslim narrated it from Asma [and Aisha]).

[1] Sab'a Sanabil, second Sanbulah regarding Peer and Muridi, Maktaba Qadriah Nizamiah Lahore, pp. 39-40. [2] Fass al-Kalimat. [3] Sahih al-Bukhari, Book of Marriage, Chapter on 'The one who pretends to have been given something which he has not been given', etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/857; Sahih Muslim, Book of Dress and Adornment, Chapter on 'The prohibition of deception', etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/206.

फतावा रज़विया, जिल्द 26

(फारसी): "हम इसे लाए हैं, और यह पूरी तरह से गुमराह करने वाला है।"[1]

लोग समझते हैं कि हमने फलां गौस और कुतुब के खानदान के साथ रिश्ता कायम कर लिया है और उनकी तरफ रुजू कर लिया है। यह पूरी तरह से गुमराही है। (त)

हज़रत सैयदना सैयद शाह हमज़ा (अल्लाह उनकी पवित्रता को कायम रखे) ने 'फस अल-कलियात' में खिलाफत की सात किस्में बयान फरमाई हैं, जिनमें से कुछ मकबूल (स्वीकृत) हैं और कुछ मरदूद (अस्वीकृत)। अस्वीकृत किस्मों में से उन्होंने फरमाया:

(फारसी): "शेख इस दुनिया से चले गए और उन्होंने किसी को अपना उत्तराधिकारी नहीं बनाया। कौम और कबीले ने उनके उत्तराधिकार के लिए किसी वारिस या मुरीद का प्रस्ताव दिया। मशायख के नज़दीक यह खिलाफत जायज़ नहीं है और वे इस प्रकार की खिलाफत को 'इफ़्तिराई' (मनगढ़ंत) कहते हैं।"[2]

शेख ने इस जहान से इंतकाल फरमाया और किसी को अपना खलीफा नहीं बनाया। कौम और कबीले ने किसी वारिस या मुरीद को उसकी खिलाफत के लिए तजवीज कर दिया। मशायख के नज़दीक यह खिलाफत दुरुस्त नहीं। खिलाफत की इस किस्म को खिलाफत-ए-इफ्तिराई कहा जाता है। (त)

रहा अम्र, हालाँकि वह नसीर की तरफ से अधिकृत होकर उसकी खिलाफत यकीनन सही होगी और उसे मुरीद करने की इजाजत होगी, लेकिन मामला गौर करने का यह है कि क्या उसने अपने पिता जैद के हाथ पर भी बैअत की थी या वह मुरीद सिर्फ नसीर ही का है। दूसरी सूरत बहुत सख्त है, और मूल इल्जामों का पहला मामला भी मौजूदा वक्त का है। मुरीदों को जो शजरा दिया जाता है, उसमें इजाजत के सिलसिले का जुड़ा होना ही मशहूर है, और यही उससे समझा जाता है। तो इसमें धोखा (तदलीस) हुआ, झल (तल्बीस) हुआ, पीर की इजाजत की नेमत की नाशुकी हुई, मुरीदों को फरेब देना हुआ, और अपने पिता की ओर से बिना किसी मध्यस्थ के मजाज़ व माज़ून (अधिकृत) होने का प्रदर्शन हुआ। और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

(अरबी): "जो शख्स ऐसी चीज़ के मिलने का दिखावा करता है जो उसे नहीं दी गई, वह उस शख्स की तरह है जिसने झूठ के दो लिबास पहने हों।" (इसे बुखारी और मुस्लिम ने[3] अस्मा से और मुस्लिम ने सिद्दीका बिन्ते (अबी बक्र) से रिवायत किया है)।

नेमत न मिलने पर भी उसका प्रदर्शन करने वाला उसी तरह है जो सिर से पांव तक झूठ का जामा पहने हुए है। (इसे इमाम बुखारी व इमाम मुस्लिम ने अस्मा [और आयशा] से रिवायत किया है)।

[1] सबा सनाबिल, दूसरी सुंबुला पीरी और मुरीदी के बारे में, मकतबा कादरिया निजामिया लाहौर, पृ. 39-40। [2] फस अल-कलियात। [3] सही अल-बुखारी, निकाह की किताब, अध्याय 'जो ऐसी चीज़ के मिलने का दिखावा करे जो उसे नहीं दी गई', आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/857; सही मुस्लिम, पोशाक और श्रृंगार की किताब, अध्याय 'धोखाधड़ी की मनाही', आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/206।

آوردیم سر بسر گمراہی است۔[1] (ت)

لوگ سمجھتے ہیں کہ ہم نے فلاں غوث اور قطب کے خانوادہ کے ساتھ تعلق قائم کر لیا ہے اور ان کی طرف رجوع کر لیا ہے۔ یہ مکمل طور پر گمراہی ہے۔

حضرت سیدنا سید شاہ حمزہ قدس سرہ الکریم نے فص الکلمات شریف میں خلافت کی سات قسمیں بعض مقبول بعض مردود بیان فرمائیں از انجملہ اقسام مردودہ میں فرمایا:

شیخ ازیں عالم نقل کرد و کسے را خلیفہ نگرفت قوم و قبیلہ وارثے یا مریدے را بخلافت وے تجویز نمایند این خلافت نزدیک مشائخ روانہیت وایں نوع خلافت را افترائی گویند۔[2]

شیخ نے اس جہاں سے انتقال فرمایا اور کسی کو اپنا خلیفہ نہیں بنایا۔ قوم اور قبیلہ نے کسی وارث یا مرید کو اس کی خلافت کے لئے تجویز کر دیا، مشائخ کے نزدیک یہ خلافت درست نہیں۔ خلافت کی اس قسم کو خلافت افترائی کہا جاتا ہے(ت)

رہا عمر و اگرچہ نصیر کی جانب سے ماذون ہو کر اس کی خلافت ضرور صحیح اور اسے مرید کرنے کی اجازت ہو گی، مگر محلِ نظریہ ہے کہ اس نے اپنے والد زید کے ہاتھ پر بیعت بھی کی تھی یا مرید بھی نصیر ہی کا ہے، صورتِ ثانیہ بہت سخت ہے، اور اصل الزامات کا ورودِ اولٰی میں بھی نقد وقت ہے، شجرہ کہ مریدین کو دیا جاتا ہے اس میں اتصالِ سلسلہ اجازت ہی متعارف، اور یہی اس سے مفہوم ہے تو اس میں تدلیس ہوئی تلبیس ہوئی پیرا جازت کی نعمت کا کفران ہوا مریدین کو فریب دینا ہوا بلا واسطے جانب پدر سے اپنے مجاز و ماذون ہونے کا اظہار ہوا، اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

المتشبع بما لم یعط کلابس ثوبی زور۔ نعمتِ نایافتہ کا اظہار کرنے والا اسی طرح ہے جو سر

رواہ الشیخان[3] عن اسماء و مسلم عن سے پاؤں تک جھوٹ کا جامہ پہنے ہوئے ہے (اسے امام

الصدیقۃ بنتی بخاری و امام مسلم نے اسماء

[1] سبع سنابل سنبلہ دوم در بیان پیری و مریدی مکتبہ قادریہ نظامیہ لاہور ص ۴۰,۳۹ [2] فص الکلمات

[3] صحیح البخاری کتاب النکاح باب المتشبع بما لم یعط الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۵۷، صحیح مسلم کتاب اللباس والزینتہ باب النہی عن التزویر الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۰۶

Volume 26 Fatawa Razawiyya

As-Siddiq (may Allah be pleased with them). Reported from the daughter of Siddiq (may Allah be pleased with them), and Imam Muslim reported from Sayyidah Aisha Siddiqah, daughter of Siddiq al-Akbar (may Allah be pleased with them). (T)

Allah Almighty says: "They love to be praised for what they have not done, so think not that they are in safety from the punishment." [1] Those who desire praise for something they have not done, never consider them in a place of deliverance from punishment.

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "He who cheats us is not from us." [2] We ask Allah for forgiveness and well-being, and Allah knows best. The one who deceives is not of our group. We ask Allah for forgiveness and safety, and Allah knows best. (T)

Problem 287: From Farrukhabad, Shams-ud-Din Ahmed Saturday, 18 Shawwal 1334 AH In a situation where a perfect spiritual guide (Peer-e-Kamil) is not available, what should a seeker of God do? That is all. The Answer: Increase the abundance of Durood Sharif (invoking blessings upon the Prophet) until they are immersed in the color of Durood. And Allah Almighty knows best.

Problem 288: Sent by Abdul Karim, Kanpur city, Muhalla Bangam Ganj 15 Rabi' al-Awwal Sharif 1335 AH What do the scholars of the religion and the firm Sharia say regarding this issue: If a Muslim is not a disciple (mureed) of anyone in the path of spiritual knowledge (Marifat), will their spiritual guide (Peer) be Satan on the Day of Resurrection? Explain and you shall be rewarded. (T) The Answer: A Hadith is narrated:

[1] Al-Quran al-Kareem 3/188 [2] Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter: The Prophet's saying "He who cheats us is not from us", Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/70 Page 574 of 613

जिल्द 26 फतावा रज़विया

अस्-सिद्दीक़ (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो)। सिद्दीक़ की बेटी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से, और इमाम मुस्लिम ने सैयदा आइशा सिद्दीक़ा बिंत सिद्दीक़ अकबर (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत की है। (त)

अल्लाह अज्ज़-व-जल्द फरमाता है: "वे उस बात के लिए प्रशंसा पाना पसंद करते हैं जो उन्होंने नहीं की, तो उन्हें कभी भी अज़ाब से छुटकारा पाने की जगह न समझो।" [1] वे जो ऐसी बात से अपनी प्रशंसा चाहते हैं जो उन्होंने नहीं की, हरगिज़ उन्हें अज़ाब से छुटकारे की जगह ख़याल न करना।

रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "जिसने हमें धोखा दिया वह हममें से नहीं है।" [2] हम अल्लाह से माफी और सलामती का सवाल करते हैं, और अल्लाह बेहतर जानता है। धोखा देने वाला हमारे गिरोह से नहीं। हम अल्लाह तआला से माफ़ी और सलामती का सवाल करते हैं, और अल्लाह तआला ख़ूब जानता है। (त)

मसला 287: फर्रुखाबाद से शम्सुद्दीन अहमद शनिवार, 18 शव्वाल 1334 हिजरी जिस हालत में कि पीरे कामिल (पूर्ण मार्गदर्शक) मयस्सर न हो, तो खुदा के तलबगार को क्या करना चाहिए? फ़क़त। अल-जवाब (उत्तर): दुरूद शरीफ़ की कसरत करे यहाँ तक कि दुरूद के रंग में रंग जाए। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 288: मुर्सला अब्दुल करीम, कानपुर शहर, मोहल्ला बंगाम गंज 15 रबीउल अव्वल शरीफ़ 1335 हिजरी क्या फरमाते हैं उलेमा-ए-दीन शरा-ए-मतीन इस मसले में कि अगर कोई मुसलमान तरीक़ा-ए-मअरिफ़त में किसी का मुरीद न हो तो क्या हश्र में उसका पीर शैतान होगा? बय्यान फरमाइये अजर दिये जाओगे। (त) अल-जवाब (उत्तर): एक हदीस रिवायत की जाती है:

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 3/188 [2] सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब: नबी का कौल "जिसने हमें धोखा दिया वह हममें से नहीं", कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/70 पेज 574 ऑफ 613

الصدیق رضی اللہ تعالی عنہم۔ بنت صدیق رضی اللہ تعالی عنہم سے اور امام مسلم نے سیدہ عائشہ صدیقہ بنت صدیق اکبر سے روایت کیا رضی اللہ تعالی عنہم۔ ت)

اللہ عزوجل فرماتا ہے: "یُحِبُّونَ أَن یُحْمَدُوا بِمَا لَمْ یَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُم بِمَفَازَةٍ مِّنَ الْعَذَابِ" 1۸ وہ جو ایسی بات سے اپنی تعریف چاہتے ہیں جو انہوں نے نہ کی ہر گز انہیں عذاب سے چھٹکارے کی جگہ خیال نہ کرنا۔

رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں: من غشنا فلیس منا 2۸ نسأل اللہ العفو والعافیة، و اللہ تعالیٰ اعلم۔ دھوکا دینے والا ہمارے گروہ سے نہیں۔ ہم اللہ تعالی سے معافی اور سلامتی کا سوال کرتے ہیں، اور اللہ تعالی خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۸۷: از فرخ آباد شمس الدین احمد شنبہ ۱۸ شوال ۱۳۳۴ھ جس حالت میں کہ پیر کامل میسر نہ ہو تو طالب خدا کو کیا کرنا چاہئے؟ فقط الجواب: درود شریف کی کثرت کرے یہاں تک کہ درود کے رنگ میں رنگ جائے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۸۸: مرسلہ عبد الکریم شہر کانپور محلہ بنگام گنج ۱۵ ربیع الاول شریف ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین شرع متین اس مسئلہ میں کہ اگر کوئی مسلمان طریقہ معرفت میں کسی کا مرید نہ ہو تو کیا حشر میں اس کا پیر شیطان ہوگا؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت) الجواب: ایک حدیث روایت کی جاتی ہے:

1۸ القرآن الکریم ۳/ ۱۸۸ 2۸ صحیح مسلم کتاب الایمان باب قول النبی من غشنا فلیس منا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۷۰ Page 574 of 613

Volume 26, Fatawa Razawiya

"One who has no spiritual guide (sheikh), Satan is his guide." | One who does not have a Pir (spiritual mentor), Satan is his Pir.

Those who completely fit this description are people who do not believe in spiritual masters at all, such as the Rawafidh (Shiites), Wahhabis, and other non-conformists. For the honor and blessing of connection with the Beloved of the Lord of Majesty (peace and blessings be upon him), taking an oath of allegiance (bay'ah) at the hand of a spiritual master who fulfills the necessary conditions is an inherited Sunnah of Muslims. There are countless benefits and blessings in it for religion, this world, and the hereafter. In fact, it is among the glorious ways of "and seek the means (of approach) unto Him" (and seek a means towards Him. - T). And Allah knows best.

Issue 289 and 290: From Gadhwa district Palamu, sent by Hakim Muhammad Abdul Haq Sahib. (1) If a person becomes a disciple (mureed) of a Pir and before he could fully receive training in the spiritual path (tariqah), his Pir passed away. After the death of the first Pir, can that person become a disciple of another scholar who is perfect and certified in the knowledge of the Quran, Hadith, and Jurisprudence (Fiqh), and has received permission and caliphate (khilafat) from a perfect Pir to take disciples? Is it legally permissible and correct according to Sharia for him to become a disciple? (2) Is it necessary to be a Syed and a descendant of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) to be a Pir? Can a scholar from another nation (tribe/group) who is aware of the spiritual path and has received permission and caliphate from a Pir not be a Pir and capable of taking disciples? What is the research on this issue? A response with evidence is required. Explain and you will be rewarded. (Explain, O noble scholars! May Allah reward you on the Day of Resurrection. - T)

The Answer: (1) It is permissible; there is no prohibition from the Sharia as long as that scholar possesses all four conditions of being a Pir. If even one condition is lacking, then taking an oath of allegiance to him is not permissible. The most important and greatest condition is to be a Sunni with correct beliefs according to the beliefs of the scholars of the Two Holy Sanctuaries (Haramayn Sharifayn). The second condition is to have enough knowledge of Jurisprudence (Fiqh) that he knows all the matters pertaining to his needs and new needs...

1 Awarif al-Ma'arif, Chapter 12, Matba'at al-Mashhad al-Husayni, p. 87; and Al-Risala al-Qushayriyya, Chapter on Wills for Disciples, p. 181. 2 The Holy Quran 5:35. Page 575 of 613

खंड २६, फतावा रजविया

"जिसका कोई आध्यात्मिक गुरु (शेख़) नहीं, शैतान उसका गुरु है।" | जिसका कोई पीर नहीं, शैतान उसका पीर है।

इस वर्णन के पूरी तरह पात्र वे लोग हैं जो आध्यात्मिक गुरुओं (मशायख) के कायल ही नहीं हैं, जैसे रवाफ़िज़ (शिया), वहाबी और अन्य ग़ैर-मुक़ल्लिद। जलाल वाले महबूब (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) के साथ जुड़ाव के सम्मान और बरकत के लिए, आवश्यक शर्तों को पूरा करने वाले एक आध्यात्मिक गुरु के हाथ पर बैत (निष्ठा की शपथ) लेना मुसलमानों की एक विरासत में मिली सुन्नत है। इसमें धर्म, दुनिया और परलोक के लिए अनगिनत लाभ और बरकतें हैं। वास्तव में, यह "और उसकी ओर वसीला (साधन) तलाश करो" (और उसकी ओर वसीला ढूंढो। - ट) के गौरवशाली तरीकों में से एक है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला २८९ और २९०: गढ़वा जिला पलामू, प्रेषक हकीम मुहम्मद अब्दुल हक़ साहिब। (१) यदि कोई व्यक्ति किसी पीर का मुरीद (शिष्य) हुआ और इससे पहले कि वह आध्यात्मिक मार्ग (तरीक़त) की शिक्षा पूरी तरह से प्राप्त कर पाता, उसके पीर का निधन हो गया। पहले पीर की मृत्यु के बाद, क्या वह व्यक्ति किसी दूसरे विद्वान का मुरीद हो सकता है जो कुरान, हदीस और फ़िक़्ह (धर्मशास्त्र) के ज्ञान में पूर्ण और प्रमाणित हो, और जिसे एक पूर्ण पीर से मुरीद बनाने की अनुमति और ख़िलाफ़त (प्रतिनिधित्व) प्राप्त हो? क्या उसका मुरीद होना शरीयत के अनुसार जायज़ और सही होगा? (२) पीर होने के लिए सैयद और रसूल अल्लाह (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) की संतान होना ज़रूरी है? क्या दूसरी कौम का विद्वान जो तरीक़त से वाकिफ हो और जिसे पीर से इजाज़त और ख़िलाफ़त मिली हो, पीर होने और मुरीद बनाने के योग्य नहीं हो सकता? इस मसले पर क्या तहक़ीक़ (शोध) है? प्रमाण सहित उत्तर की आवश्यकता है। स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा। (हे सम्मानित विद्वानो! स्पष्ट कीजिए, अल्लाह आपको कयामत के दिन प्रतिफल दे। - ट)

उत्तर: (१) जायज़ है, इस पर शरीयत की ओर से कोई मनाही नहीं है बशर्ते वह विद्वान पीर होने की चारों शर्तों को पूरा करता हो। यदि एक भी शर्त कम है, तो उससे बैत करना जायज़ नहीं है। सबसे महत्वपूर्ण और महान शर्त यह है कि वह सुन्नी सही-अक़ीदा हो, जो हरमैन शरीफ़ैन के विद्वानों के अक़ीदे (विश्वासों) के अनुसार हो। दूसरी शर्त यह है कि उसे फ़िक़्ह का इतना ज्ञान हो कि वह अपनी ज़रूरतों और नई ज़रूरतों के सभी मसलों को जानता हो...

१ अवारिफ अल-मआरिफ, अध्याय १२, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी, पृष्ठ ८७; और अल-रिसाला अल-कुशायरिया, मुरीदों के लिए वसीयत का अध्याय, पृष्ठ १८१। २ अल-कुरान अल-करीम ५:३५। पृष्ठ ५७५/६१३

من لا شیخ لہ فشیخہ الشیطان ۔ ١ | جس کا کوئی پیر نہیں شیطان اس کا پیر ہے۔

اس کے پورے مصداق وہ لوگ ہیں کہ مشائخ کرام کے قائل ہی نہیں، جیسے روافض ووہابیہ وغیرہ مقلدین۔ اور شرف وبرکت اتصال بمحبوب ذوالجلال علیہ الصلوٰۃ والسلام کے لئے شیخ جامع شرائط کے ہاتھ پر بیعت سنت متوارثہ مسلمین ہے، اور اس میں بے شمار منافع وبرکت دین و دنیا و آخرت ہیں بلکہ وہ "وَ ابْتَغُوْٓا اِلَیْہِ الْوَسِیْلَۃَ" ٢ (اور اس کی طرف وسیلہ ڈھونڈو۔ت) کے طرق جلیلہ سے ہے۔ وھو تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ٢٨٩ و ٢٩٠: مقام گڈھوا ضلع پلامون مرسلہ حکیم محمد عبدالحق صاحب (١) جو شخص کسی پیر سے مرید ہوا ہو اور قبل اس کے کہ وہ طریقت کی تعلیم پورے طور سے پائے اس کے پیر نے انتقال کیا تو بعد مر جانے اول پیر کے وہ شخص کسی دوسرے عالم سے جو علم قرآن وحدیث وفقہ میں کامل و سند یافتہ ہو اور پیر کامل سے اس کو اجازت مرید کرنے کی اور خلافت حاصل ہو مرید ہو سکتا ہے یا نہیں؟ اور مرید ہونا اس کا شرعاً از روئے شریعت جائز و درست ہوگا یا نہیں؟ (٢) پیر ہونے کے لئے سید اور آل رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہونا ضرور ہے دوسری قوم کا عالم و طریقت سے واقف و پیر سے اجازت و خلافت پایا ہوا پیر ہونے اور مرید کرنے کے قابل نہیں ہو سکتا ہے یا کیا تحقیق اس مسئلہ کی ہے مع سند جواب درکار ہے۔
بینواتوجروا (بینوواایھا العلماء الکرام جزاکم اللہ یوم القیام (اے علماء کرام ! بیان فرمائیے اللہ تعالیٰ روز قیامت آپ کو جزا دے۔ت)

الجواب: (۱) جائز ہے، اس پر شرع سے کوئی ممانعت نہیں جبکہ وہ عالم چاروں شرائط پیری کا جامع ہو اگر ایک شرط بھی کم ہے تو اس سے بیعت جائز نہیں۔ سب سے اہم واعظم شرط مذہب کا سنی صحیح العقیدہ مطابق عقائد علماء حرمین شریفین ہونا۔ دوسری شرط فقہ کا اتنا علم کہ اپنی حاجت کے سب مسائل جانتا ہو اور حاجت جدید...

1 عوارف المعارف الباب الثانی عشرة مطبعة المشهد الحسين ص ۸۷ والرسالة القشيرية باب الوصية للمريدين ص ۱۸۱ 2 القرآن الكريم ۳۵/۵ Page 575 of 613

Fatawa Razawiyya, Volume 26

...if a situation arises, he should be able to derive its ruling from the Book. Without this, no matter how great a scholar of other sciences he may be, he is not a [true] scholar. The third condition: His lineage (chain) to the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) must be authentic and continuous. The fourth condition: He must not be a public committer of any major sin or persistent in any minor sin. With these conditions, one can become his disciple. However, this discipleship will be for seeking spiritual benefit (Istifaza), not for replacement (Isti'aza). That is, leaving one's peer to replace him with another. Whoever does this will be deprived from both sides, provided his first peer possessed all four conditions. If those conditions were not in him, then he was not worthy of being a peer in the first place; you yourself should seek allegiance (Bay'ah) at the hand of someone who meets all the conditions. (2) This is purely false; for being a peer, only those same four conditions are required. It is not necessary to be from the noble descendants (Sayyids). Yes, if along with those conditions he is also a Sayyid, then it is light upon light. However, making it a mandatory condition is to invalidate all the Sufi orders (Salasil Tariqat). In the lofty Qadri order, 'Silsila-tuz-Zahab', among the personalities between our Master Imam Ali Raza and our Master Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with them both), none are from the noble Sayyids. And in the lofty Chishti order, immediately after the Commander of the Faithful, Maula Ali (may Allah Almighty honor his face), is Imam Hasan Basri, who was neither a Sayyid, nor Quraishi, nor Arab. And the special beginning of the lofty Naqshbandi order is from our Master Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him). Similarly, the other orders, may Allah's pleasure be upon all our masters. And Allah knows best. Problem 291: From Etawah Kathiawar, sent by Syed Qasim Ali Qadri, dated 14th Zil-Hijjah 1335 AH. My respected and obeyed master, Maulana Maulvi Ahmad Raza Khan Sahab (may his shadow be extended). Peace be upon you and the mercy and blessings of Allah. I was a disciple in the Qadri family, but since the elders of the Naqshband order now come from Sirhind Sharif, people here are increasingly taking allegiance in the Naqshband family, and the lofty Qadri order is diminishing day by day. I too have been pressured by people to take allegiance in this family. I have been given all three Urdu volumes of the 'Maktubat' of Imam Rabbani (Mujaddid) Alf Thani. Having read them, I seek a summary from you: should one take allegiance in this family or not? And is there a consensus of the Ahl-us-Sunnah wal-Jama'ah on the 'Maktubat' and

other books of the Naqshbandi family or not? The Answer: According to us, the lofty Qadri family is the highest and most superior of all families, and... Page 576 of 613

फतावी रज़विया, जिल्द 26

...यदि कोई स्थिति उत्पन्न होती है, तो उसे किताब से उसका हुक्म निकालने में सक्षम होना चाहिए। इसके बिना, वह अन्य विज्ञानों का कितना ही बड़ा विद्वान क्यों न हो, वह [सच्चा] विद्वान नहीं है। तीसरी शर्त: उसका सिलसिला (श्रृंखला) पवित्र पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) तक सही और निरंतर होना चाहिए। चौथी शर्त: वह सार्वजनिक रूप से किसी बड़े पाप (कबीरा) का अपराधी न हो या किसी छोटे पाप (सगीरा) पर अडिग न हो। इन शर्तों के साथ, कोई उनका शिष्य (मुरीद) बन सकता है, लेकिन यह शिष्यता आध्यात्मिक लाभ प्राप्त करने (इस्तिफ़ाज़ा) के लिए होगी, न कि बदले (इस्तिआज़ा) के लिए। यानी, अपने पीर को छोड़कर उसके बदले किसी और को पीर बनाना; जो ऐसा करेगा वह दोनों पक्षों से वंचित रहेगा, बशर्ते कि उसका पहला पीर इन चारों शर्तों से युक्त था। और यदि उसमें वे शर्तें नहीं थीं, तो वह पीर बनने के योग्य ही नहीं था; आपको स्वयं किसी अन्य शर्त-पूर्ण व्यक्ति के हाथ पर बैअत (दीक्षा) लेनी चाहिए। (2) यह पूरी तरह से असत्य है; पीर होने के लिए उन्हीं चार शर्तों की आवश्यकता है। सादात (सैय्यद वंश) से होना अनिवार्य नहीं है। हाँ, यदि उन शर्तों के साथ वह सैय्यद भी है, तो यह 'नूर अल-नूर' (प्रकाश पर प्रकाश) है। बाकी, इसे एक अनिवार्य शर्त मानना सभी सूफी सिलसिलों (तरीकत) को अमान्य करना है। उच्च कादरी सिलसिले 'सिलसिला-तुज़-ज़हब' में, हमारे स्वामी इमाम अली रज़ा और हमारे स्वामी ग़ौस-ए-आज़म (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) के बीच जितने भी महानुभाव हैं, उनमें से कोई भी सादात-ए-कराम से नहीं हैं। और उच्च चिश्ती सिलसिले में, मोमिनों के सेनापति मौला अली (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मान दे) के ठीक बाद इमाम हसन बसरी हैं, जो न सैय्यद थे, न कुरैशी और न ही अरबी। और उच्च नक्शबंदी सिलसिले की विशेष शुरुआत ही हमारे स्वामी सिद्दीक़-ए-अकबर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से है। इसी प्रकार अन्य सिलसिले, अल्लाह हमारे सभी मशायख (गुरुओं) से प्रसन्न हो। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। मसाला 291: इटावा काठियावाड़ से, सैय्यद कासिम अली कादरी द्वारा भेजा गया, दिनांक 14 जिल हिज्जा 1335 हिजरी। मेरे सम्मानित और आज्ञाकारी स्वामी, मौलाना मौलवी अहमद रज़ा खान साहब (उनका साया बना रहे)। आप पर शांति हो और अल्लाह की दया और कृपा हो। मैं कादरी घराने में मुरीद था, लेकिन चूँकि अब सरहिंद शरीफ़ से नक्शबंद सिलसिले के बुजुर्ग यहाँ आते हैं, जिसके कारण यहाँ के लोग अब नक्शबंद घराने में बैअत होने लगे हैं और उच्च कादरी सिलसिला दिन-ब-दिन कम होता जा रहा है। मुझे भी लोगों ने मजबूर किया है कि मैं भी इसी घराने में बैअत करूँ। मुझे इमाम रब्बानी (मुजद्दिद) अल्फ़ थानी के'मकतूबत' के तीनों उर्दू खंड दिए गए हैं। उन्हें

पढ़कर मैं आपसे उनका सारांश मांगता हूँ कि क्या इस घराने में बैअत होना चाहिए या नहीं? और क्या नक्शबंदिया घराने के'मकतूबत' और अन्य पुस्तकों पर अहल-ए-सुन्नत वल-जमाअत की सहमति (इत्तेफाक) है या नहीं? अल-जवाब (उत्तर): हमारे निकट आलीशान कादरी घराना सभी घरानों से आला (उच्च) और अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) है और... पेज 576 का 613

پیش آئے تو اس کا حکم کتاب سے نکال سکے۔ بغیر اس کے اور فنون کا کتنا ہی بڑا عالم ہو عالم نہیں۔ تیسری شرط اس کا سلسلہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تک صحیح و متصل ہو۔ چوتھی شرط علانیہ کسی کبیرہ کا مرتکب یا کسی صغیرہ پر مصر نہ ہو۔ ان شرائط کے ساتھ اس سے ارادت کر سکتا ہے، مگر یہ ارادت ارادت استفاضہ ہوگی نہ کہ ارادت استعاضہ، یعنی پیر کو چھوڑ کر اس کے عوض پیر بنانا کہ جو ایسا کرے گا دونوں طرف سے محروم رہے گا بشرطیکہ اس کا پہلا پیر ان چاروں شرائط کا جامع تھا، اور اگر اس میں وہ شرطیں نہ تھیں تو وہ پیر بنانے کے قابل ہی نہ تھا آپ ہی کسی دوسرے جامع شرائط کے ہاتھ پر بیعت چاہئے۔ (۲) یہ محض باطل ہے، پیر ہونے کے لئے وہی چار شرطیں درکار ہیں، سادات کرام سے ہونا کچھ ضرور نہیں، ہاں ان شرطوں کے ساتھ سید بھی ہو تو نور علیٰ نور۔ باقی اسے شرط ضروری ٹھہرانا تمام سلاسل طریقت کا باطل کرنا ہے۔ سلسلہ عالیہ قادریہ سلسلہ الذہب میں سید نا امام علی رضا اور حضور سید نا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے درمیان جتنے حضرات ہیں کوئی سادات کرام سے نہیں اور سلسلہ عالیہ چشتیہ میں تو امیر المومنین مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم کے بعد ہی سے امام حسن بصری ہیں کہ نہ سید نہ قریشی نہ عربی، اور سلسلہ عالیہ نقشبندیہ کا خاص آغاز ہی حضور سید ناصدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے، اسی طرح دیگر سلاسل رضوان اللہ تعالیٰ علیٰ مشائخنا اجمعین۔ واللہ تعالیٰ اعلم مسئلہ ۲۹۱: از ایٹا کاٹھیاواڑ مرسلہ سید قاسم علی قادری مورخہ ۱۴ ذی الحجہ ۱۳۳۵ھ مخدومی و مطاعی بندہ قبلہ مولانا مولوی احمد رضا خاں صاحب مدظلہ۔ السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ میں قادریہ خاندان میں مرید تھا مگر چونکہ اب حضرات نقشبند کے بزرگ سرہند شریف سے یہاں آتے ہیں جس کی وجہ سے یہاں کے لوگ خاندان نقشبند

میں اب بیعت ہوتے جاتے ہیں اور سلسلہ عالیہ قادریہ روز بروز گھٹتا چلا ہے۔ مجھے بھی لوگوں نے مجبور کیا ہے کہ میں بھی بیعت اس خاندان میں کروں۔ مجھے مکتوبات امام ربانی الف ثانی کی اردو تینوں جلدیں دی گئی ہیں ان کو پڑھ کر میں ان کا خلاصہ آپ سے طلب کرتا ہوں کہ اس خاندان میں بیعت ہونا چاہئے یا نہیں؟ اور مکتوبات اور دیگر کتب خاندان نقشبندیہ پر اہل سنت والجماعت کا اتفاق ہے یا نہیں؟ الجواب: ہمارے نزدیک خاندان عالیشان قادری سب خاندانوں سے اعلیٰ و افضل ہے اور صفحہ 576 از 613

Fatawa Rizvia, Volume 26

Changing a spiritual guide (Shaikh) without a Shar'i necessity is not permissible. It is mentioned in the Hadith: 'Whoever is given provision in something should stick to it.'[1] (Whoever is blessed with sustenance in a thing, he should hold fast to it. - T)

Maktubat (letters) is like the books of other masters, and it has superiority over many books due to the detailed explanation of the beliefs of Ahl-e-Sunnat and the clarification of refined issues of Fiqh and Kalam. However, the saying of our master Imam Malik (may Allah be pleased with him) and other leaders of religion: 'Every word of a person can be accepted or rejected, etc.'[2] (Everyone is held by their word, etc. - T) applies to all books except the Great Quran. Neither Hidaya nor Durr-e-Mukhtar is exempt, nor are Futuhat, Maktubat, and Malfuzat. A more detailed explanation of this issue is in the Fatawa of the humble one (the author).

Question 292: From the city regiment, 63rd cantonment, asked by Muhammad Husain Saharanpuri, 20th Rabi-ul-Akhir 1336 AH. Bakr became the disciple (mureed) of a person at his master's command, and Bakr was not aware of all the conditions for becoming a mureed; he became a mureed only because of his master's order. Now Bakr is no longer an employee. Now Bakr wonders if he is a true mureed or excluded from the mureeds, because his heart does not incline towards the Pir. I want to make another Pir.

Answer: If the Pir is a Sunni of correct belief, a scholar, his lineage (silsila) is connected, and he is not a transgressor (fasiq), then the heart not inclining towards him is a satanic whisper. He should repent and correct his belief regarding him. And if the Pir lacks any of these four things, then he is not a Pir; he should take allegiance (bay'at) at the hand of another Pir who possesses these four qualities. And Allah Almighty knows best.

Question 293 & 294: Village Rajabpur, Post Office Tehsil Amroha, District Moradabad, Haji Shabbir Ali, 5th Jumada al-Akhirah 1336 AH. (1) Nowadays, some Pirs have started a practice of Pir-mureedi such that when a child is born, pills are given. By dissolving those pills and applying them to the child's lips on the sixth day, the child is said to have become a mureed. Is this Pir-mureedi...

[1] Shu'ab al-Iman, Hadith 4241, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 4/89 [2] Al-Yawaqit wa al-Jawahir, citing Imam Malik, Topic 49, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/478

फ़तावा रज़विया, जिल्द २६

बिना शरई ज़रूरत के पीर (शेख) बदलना जायज़ नहीं है। हदीस में इरशाद हुआ: 'मन रिज़िक़ फ़ी शैइन फ़ल-यल्ज़महु'[1]। जिसे किसी चीज़ में रिज़्क़ (बरकत) दिया जाए तो वह उसे थामे रखे। (त)

मक्तूबात (पत्र) अन्य बुज़ुर्गों की किताबों की तरह हैं और सुन्नत-वल-जमात के अक़ीदों के विस्तार और फ़िक़्ह व कलाम के बारीक मसलों के बयान के कारण कई किताबों पर श्रेष्ठता रखते हैं। अलबत्ता हमारे आका इमाम मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) और अन्य धर्मगुरुओं का इरशाद है: 'हर एक के कथन को लिया जा सकता है, आदि'[2] (हर एक अपने क़ौल से पकड़ा जाता है आदि। - त), यह क़ुरआन करीम के अलावा सभी किताबों पर लागू होता है। न इससे हिदाया, दुर्रे मुख्तार मुस्तस्ना (अपवाद) हैं, न फ़ुतुहात, मक्तूबात और मलफ़ूज़ात। इस मसले का अधिक विवरण फ़कीर (लेखक) के फ़तावा में है।

मसला २९२: शहर रेजिमेंट ६३ छावनी से, सायल मोहम्मद हुसैन सहारनपुरी, २० रबी-उल-आख़िर १३३६ हिजरी। बक्र अपने मालिक के कहने पर एक व्यक्ति का मुरीद हो गया, और न ही बक्र मुरीद होने की सभी शर्तों से वाकिफ था, बस मालिक के हुक्म से मुरीद हो गया। अब बक्र नौकर नहीं रहा है, अब बक्र का ख्याल है कि क्या मैं सच्चा मुरीद हूँ या मुरीदों से बाहर हूँ, क्योंकि पीर की तरफ दिल नहीं लगता, मैं चाहता हूँ कि किसी और को पीर बना लूँ।

जवाब: अगर पीर सुन्नी सही-उल-अक़ीदा आलिम है और उसका सिलसिला जुड़ा हुआ है और वह फासिक (पापी) नहीं है, तो उससे दिल न लगना शैतानी वसवसा (भ्रम) है। उसे तौबा करनी चाहिए और उसके प्रति अपना अक़ीदा दुरुस्त करना चाहिए। और अगर पीर में इन चार बातों में से कोई बात कम है, तो वह पीर नहीं है, उसे किसी ऐसे पीर के हाथ पर बैअत करनी चाहिए जिसमें ये चारों बातें मौजूद हों। वल्लाहु तआला आलम।

मसला २९३ व २९४: मौज़ा रजबपुर डाकखाना तहसील अमरोहा जिला मुरादाबाद, हाजी शब्बीर अली, ५ जमादी-उल-आख़िर १३३६ हिजरी। (१) आजकल कुछ पीरों ने पीर-मुरीदी का ऐसा तरीक़ा शुरू किया है कि जब बच्चा पैदा हो तो उसे गोलियाँ दी जाती हैं, उन गोलियों को छठी के दिन घोलकर बच्चे के होंठों पर लगा देने से बैअत हो गई। क्या यह पीर-मुरीदी...

१ शुअबुल ईमान, हदीस ४२१९, दारुल कुतुब इल्मिया बेरुत ४/८९ २ अल-यवाक़ीत वल-जवाहर, इमाम मालिक के हवाले से, बहस ४९, दार इहया-उत-तुरास अल-अरबी बेरुत २/४७८

पेज ५७७/६१३

تبدیلِ شیخ بلا ضرورت شرعیہ جائز نہیں۔ حدیث میں ارشاد ہوا: من رزق فی شیئ فلیلزمہ ۱۔ جسے کسی شئے میں رزق دیا جائے تو وہ اس کو لازم پکڑے ۔ (ت)

مکتوبات مثل اور کتب مشائخ کے ہے اور تفصیل عقائد اہلسنت و بیان مسائل نفیسہ فقہ و کلام کے سبب بہت کتب پر مزیت ہے البتہ سیدنا امام مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ وغیرہ ائمہ دین کا ارشاد کل مأخوذ من قولہ ۲ الخ (ہر ایک اپنے قول سے پکڑا جاتا ہے الخ۔ ت) سوائے قرآن عظیم سب کتب کو شامل ہے نہ اس سے ہدایہ، درمختار مستثنیٰ، نہ فتوحات و مکتوبات و ملفوظات۔ اس مسئلہ کی زیادہ تفصیل فتاویٰ فقیر میں ہے۔

مسئلہ ۲۹۲: از شہر رجمنٹ اکا کور ۶۳ چھاؤنی مسئولہ محمد حسین سہارنپوری ۲۰/ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ بکر آقا کے کہنے سے ایک شخص کا مرید ہوگیا، اور نہ بکر واقف تمام مرید ہونے کی شرطوں سے، صرف آقا کے حکم سے مرید ہوگیا۔ اب بکر ملازم بھی نہیں رہا ہے، اب بکر کا خیال ہے کہ میں مرید صادق ہوں یا مریدین سے خارج ہوں، کیونکہ پیر کی طرف دل رجوع نہیں کرتا میں چاہتا ہوں کوئی پیر اور کروں۔

الجواب: اگر پیر سنی صحیح العقیدہ عالم ہے اور اس کا سلسلہ متصل ہے اور فاسق نہیں تو اس سے دل رجوع نہ ہونا شیطانی وسوسہ ہے توبہ کرے اور اس کے ساتھ اپنا اعتقاد درست کرے، اور اگر پیر میں ان چاروں باتوں سے کوئی بات کم ہے تو وہ پیر نہیں، کوئی اور پیر کہ ان چاروں باتوں کا جامع ہو اس کے ہاتھ پر بیعت کرے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۹۳ و ۲۹۴: موضع رجب پور ڈاک خانہ تحصیل امروہہ ضلع مراد آباد حاجی شبیر علی ۵ جمادی الآخرہ ۱۳۳۶ھ (۱) کچھ پیروں نے آج کل پیر مریدی جاری کی ہے کہ جس وقت بچہ پیدا ہو اس کو گولیاں دی جاتی ہیں وہ گولیاں چھٹی کے دن گھول کر بچہ کے ہونٹوں سے لگا دینے سے بیعت ہوگیا۔ یہ پیر مریدی

۱ شعب الایمان حدیث ۴۲۴۱ دار الکتب العلمیہ بیروت ۴/ ۸۹ ۲ الیواقیت والجواہر بحوالہ الامام مالک المبحث التاسع والاربعون دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۴۷۸

Fatawa Razawiyya, Volume 26

...is it permissible or impermissible? Whatever order your presence issues will be acted upon. (2) It is heard from elders about Hazrat Shah Badi-ud-Din Shah Sahib of Makanpur, whose name is called 'Madar Sahib' in the villages, that piri-mureedi (spiritual mentorship) is not proper in their family. Furthermore, it has been heard that you did not appoint any deputy (Khalifa), and it is also heard that two servants used to stay in your service, whose names are: one named Ahsan, the other named Jaman Jati. Therefore, Ahsan flowed away as a river (nad) and Jaman Jati became initiated (bay'ah) with someone else. Therefore, the people of Makanpur who are 'Pir Ji' and conduct this piri-mureedi in your name, is this piri-mureedi permissible or impermissible? Whatever order your presence issues will be acted upon.

The Answer: (1) Even a one-day-old child can become a disciple (mureed) with the permission of his guardian, and the 'pills' (goliyaan) are baseless. And Allah Almighty knows best. (2) Flowing away etc. is baseless, but most people of this sect are against the Sharia (be-shara'), and to initiate (bay'ah) at the hand of someone who is against the Sharia, regardless of which sect they belong to, is impermissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 295, 296: From Gulmanar Post Office Mahi, District Faridpur, sent by Abdul Rahman Sahib, 21 Jumada al-Ula 1337 AH.

What do the scholars of religion say regarding these issues: (1) Zaid was initiated (bay'ah) into the reputable Naqshbandiya order and completed the stations (maqamat) with his Sheikh, but in some stations, a slight doubt remains and he does not receive caliphate (khilafat) and permission (ijazat). The Sheikh passed away. Now, for Zaid to remove this doubt and obtain permission and caliphate, is it permissible to take another spiritual guide (murshid) or should he be content with what he obtained from his Sheikh? If he tries to be content with that, can he progress and receive grace (faiz) and can he remove the remaining doubt or not? If it is permissible to take another spiritual guide, is it necessary for him to be from the Naqshbandiya order, or will someone from the other four orders be sufficient and adequate? Furthermore, if the Naqshbandiya Sheikhs currently available to Zaid are of a lower level in perfection and practices (ashghal) than Zaid's Sheikh, should he make them his spiritual guide, or the Sheikhs that Zaid cannot access due to long distance etc. being foreigners, even though...

फ़तावा रजविया, जिल्द 26

...जायज़ है या नाजायज़? जो कुछ हुज़ूर हुक्म सादिर फ़रमाएँ अमल किया जाए। (2) मकनपुर के जो हज़रत शाह बदीउद्दीन शाह साहब जिनका नाम देहात में मदार साहब कहते हैं सुना जाता है। बुज़ुर्गों से कि उनके घराने में पीर मुरीदी नादुरुस्त है, इसके अलावा यह सुना गया है कि कोई ख़लीफ़ा आपने नहीं किया है, और यह भी सुना है कि दो खादिम आपकी ख़िदमत में रहा करते थे जिनके नाम यह हैं, एक का नाम अहसन, दूसरे का नाम जमन जती। लिहाज़ा अहसन नदी होकर बह गया और जमन जती और किसी से बैअत हो गए, लिहाज़ा जो मकनपुर के पीर जी लोग हैं और यह पीर मुरीदी आपके नाम से करते हैं यह पीर मुरीदी जायज़ है या नाजायज़? जो कुछ हुक्म सादिर फ़रमाएँ अमल किया जाए।

जवाब: (1) एक दिन का बच्चा भी अपने वाली की इजाज़त से मुरीद हो सकता है, और गोलियाँ बेअस्ल हैं, वल्लाह तआला आलम। (2) बह जाना वगैरह बेअस्ल है मगर इस फ़िरके के लोग बेशराह अक्सर हैं, और बेशराह किसी फ़िरके का हो उसके हाथ पर बैअत नाजायज़ है। वल्लाह तआला आलम।

मसला 295, 296: अज़ गुलमानड़ डाक खाना माही जिला फ़रीदपुर मुरसला अब्दुर्रहमान साहब 21 जमादी उल ऊला 1337 हि.

क्या फ़रमाते हैं उलमाए दीन इन मसलों में कि: (1) ज़ैद तरीक़ा नक़्शबंदिया मोतबरा में बैअत हुआ और अपने शैख़ से मकामात पूरा किया मगर बाज़ मकाम में क़दरे शुबा रहती है और खिलाफ़त व इजाज़त न मिलती है, शैख़ साहब का इंतिक़ाल हो गया, अब ज़ैद के लिए इस शुबे को दूर करने और इजाज़त व खिलाफ़त हासिल करने के वास्ते दूसरे मुर्शिद पकड़ना जायज़ है या अपने शैख़ से जो हासिल हुई उसी पर इक्तिफ़ा करना चाहिए? अगर इसी पर इक्तिफ़ा करने की कोशिश की तो तरक़्क़ी व फ़ैज़ याब हो सकता है और शुबा बाक़ी मांदा दूर कर सकता है या नहीं? अगर दूसरे मुर्शिद पकड़ना जायज़ है तो उसे नक़्शबंदिया तरीक़ा का होना ज़रूरी है या दीगर चहार तरीक़ा में से जो हो काफ़ी व वाफ़ी होंगे? फिर इसी नक़्शबंदिया तरीक़ा की जो मशाइख़ ज़ैद को फ़िलहाल मयस्सर होते हैं अगर वो ज़ैद के शैख़ से कमालियत व अश्ग़ाल में कम दरजे के हैं उनको मुर्शिद बनाए या जो मशाइख़ ज़ैद को मुसाफ़त बईदा वगैरह गैर मुल्की होने के मयस्सर नहीं होते हैं हालांकि...

جائز ہے یا ناجائز؟ جو کچھ حضور حکم صادر فرمائیں عمل کیا جائے۔ (۲) مکن پور کے جو حضرت شاہ بدیع الدین شاہ صاحب جن کا کہ نام دیہات میں مدار صاحب کہتے ہیں سنا جاتا ہے۔ بزرگوں سے کہ ان کے گھرانے میں پیر امریدی ناد رست ہے، علاوہ اس کے سنا گیا ہے کہ کوئی خلیفہ آپ نے نہیں کیا ہے، اور یہ بھی سنا ہے کہ دو خادم آپ کی خدمت میں رہا کرتے تھے کہ جن کا نام یہ ہے، ایک کا نام احسن، دوسرے کا نام جمن جتی۔ لہٰذا احسن ندی ہو کر بہہ گیا اور جمن جتی اور کسی سے بیعت ہو گئے، لہٰذا جو مکن پور کے پیر جی لوگ ہیں اور یہ پیر امریدی آپ کے نام سے کرتے ہیں یہ پیر امریدی جائز ہے یا ناجائز؟ جو کچھ حکم صادر فرمائیں عمل کیا جائے۔ الجواب: (۱) ایک دن کا بچہ بھی اپنے والی کی اجازت سے مرید ہو سکتا ہے، اور گولیاں بے اصل ہیں، واللہ تعالیٰ اعلم (۲) بہہ جانا وغیرہ بے اصل ہے مگر اس فرقہ کے لوگ بے شرع اکثر ہیں، اور بے شرع کسی فرقے کا ہو اس کے ہاتھ پر بیعت ناجائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم مسئلہ ۲۹۶،۲۹۵: از گلما نڑ ڈاک خانہ ماہی ضلع فرید پور مرسلہ عبدالرحمن صاحب ۲۱ جمادی الاولی ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسئلوں میں کہ: (۱) زید طریقہ نقشبندیہ معتبرہ میں بیعت ہوا اور اپنے شیخ سے مقامات پورا کیا مگر بعض مقام میں قدرے شبہ رہتی ہے اور خلافت و اجازت نہ ملتی ہے، شیخ صاحب کا انتقال ہو گیا، اب زید کے لئے اس شبہ کو دور کرنے اور اجازت و خلافت حاصل کرنے کے واسطے دوسرے مرشد پکڑنا جائز ہے یا اپنے شیخ سے جو حاصل ہوئی اسی پر اکتفا کرنا چاہئے؟ اگر اسی پر اکتفاء کرنے کی کوشش کی تو ترقی و فیض یاب ہو سکتا ہے اور شبہ باقی ماندہ دور کر سکتا ہے یا نہیں؟ اگر دوسرے مرشد پکڑنا جائز ہے تو اسے نقشبندیہ طریقہ کا ہونا ضروری ہے یا دیگر چہار طریقہ میں سے جو ہو کافی و وافی ہوں

گے؟ پھر اسی نقشبندیہ طریقہ کی جو مشائخ زید کو فی الحال میسر ہوتے ہیں اگر وہ زید کے شیخ سے کمالیت و اشغال میں کم درجہ کے ہیں ان کو مرشد بنائے یا جو مشائخ زید کو مسافت بعیدہ وغیرہ غیر ملکی ہونے کے میسر نہیں ہوتے ہیں حالانکہ

Fatawa-e-Razviyah Volume 26

Whether all those (spiritual benefits) are more than or equal to what he gets from Zaid's Shaykh? Now, should Zaid fulfill his needs from those currently available to him, or should he remain in hope and expectation of those which are not available?

(2) If a person belonging to the Qadri order wants to take oath (Bai'at) from another Qadri, or a Naqshbandi from another Naqshbandi, or a Qadri from a Naqshbandi, or a Naqshbandi from a Qadri, and so on, whether the schools are the same or different, should they take a new oath or not? Will this be called a "new oath" (Bai'at-e-Jadeeda) or something else? Will the first Shaykh remain as he was, or both? And whose disciple will he be called? Answer and you shall be rewarded. (t)

The Answer: A person who has already taken the oath (Bai'at) at the hands of a Shaykh who fulfills all conditions should not seek to take the oath at the hands of another. The elders of the spiritual path say:

(Arabic Quote)	(Urdu Translation)
لا يفلح مريد بين شيخين-1	A disciple shared between two spiritual guides does not achieve success. (t)

Especially when progress has already begun through the first guide. It is stated in a Hadith:

(Arabic Quote)	(Urdu Translation)
من رزق في شيء فليلزمه-2	Whomever Allah grants sustenance in anything, he should hold fast to it. (t)

There is no harm in seeking spiritual benefit (Faiz) from another guide who fulfills all conditions, even if they belong to a different explicit order, provided that whatever benefit is received from them is also considered as coming from one's own primary Shaykh,

(Arabic Quote)	(Urdu Translation)
كما في سبع سنابل مباركة عن سلطان الاولياء امام الحق والدين رضي الله تعالى عنه-3	As narrated from Sultan al-Awliya Imam al-Haq wa al-Din (May Allah be pleased with him) in the Sab'a Sanabil Sharif. (t)

When the Shaykh is no longer present and his spiritual path (Suluk) remains incomplete, one should not attempt to complete it on their own, for this path alone...

1 2 Shu'ab al-Iman, Hadith 4241, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/89 3

फ़तवा-ए-रज़विया खंड 26

क्या वे सब ज़ैद के शेख से बढ़ कर हैं या बराबर हैं? तो अब ज़ैद को फिलहाल जो मयस्सर (उपलब्ध) हैं उनसे पूरा करना चाहिए या जो ग़ैर मयस्सर हैं उनकी तवक्को (उम्मीद) पर रहना चाहिए?

(२) यदि कोई क़ादरी व्यक्ति किसी दूसरे क़ादरी से, या नक्शबंदी किसी दूसरे नक्शबंदी से, या क़ादरी किसी नक्शबंदी से, या नक्शबंदी किसी क़ादरी से, इसी तरह चाहे वे एक ही सिलसिले के हों या अलग, बैअत (दीक्षा) लेना चाहे, तो क्या नए सिरे से बैअत होना चाहिए या नहीं? और क्या यह 'बैअत-ए-जदीदा' (नई दीक्षा) कहलाएगी या कुछ और? और पहले शेख वैसे ही बने रहेंगे या दोनों? और वह किसका मुरीद कहलाएगा? बयान फरमाइए, पुण्य मिलेगा। (त)

उत्तर: जो व्यक्ति किसी तमाम शर्तों को पूरा करने वाले (जामे' शरायत) शेख के हाथ पर बैअत हो चुका हो, उसे दूसरे के हाथ पर बैअत नहीं लेनी चाहिए। तरीक़त के बड़े बुजुर्ग फरमाते हैं:

(अरबी उद्धरण)	(उर्दू अनुवाद)
1-لایفلح مرید بین شیخین	जो मुरीद दो पीरों के बीच साझा हो, वह कामयाब नहीं होता। (त)

खास तौर पर जब उससे काम बनना शुरू हो चुका हो। हदीस में इरशाद हुआ है:

(अरबी उद्धरण)	(उर्दू अनुवाद)
من رزق فی شیئ فلیلزمہ-2	जिसे अल्लाह तआला किसी चीज़ में रिज़्क़ (अनुग्रह) दे, वह उसे लाज़िम (अनिवार्य रूप से) पकड़े। (त)

किसी दूसरे जामे' शरायत शेख से फ़ैज़ (आध्यात्मिक लाभ) प्राप्त करने में कोई हर्ज नहीं है, चाहे वे किसी भी प्रत्यक्ष सिलसिले (सिलसिला-ए-सरीहा) के हों, बशर्ते कि उनसे जो भी फ़ैज़ हासिल हो, उसे भी अपने ही शेख का फ़ैज़ माना जाए,

(अरबी उद्धरण)	(उर्दू अनुवाद)
کما فی سبع سنابل مبارکۃ عن سلطان الاولیاء امام الحق والدین رضی اللہ تعالیٰ عنہ-3	जैसा कि सब'अ सनाबिल शरीफ में सुल्तान अल-औलिया इमाम अल-हक़ वद-दीन (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से मरुवी है। (त)

जब शेख नहीं रहा और उसका सुलूक (आध्यात्मिक मार्ग) अधूरा रह गया, तो उसे खुद से पूरा करने की कोशिश नहीं करनी चाहिए क्योंकि यह रास्ता अकेले...

1 2 शु'बुल ईमान, हदीस 4241, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 2/89 3

पृष्ठ 579 का 613

وہ سب زید کے شیخ سے بڑھ کر ہے یا برابر ہے تو اب زید کو فی الحال میسر ہوتے ہیں ان سے پورا کرے یا جو غیر میسر ہیں ان کی توقع وامید پر رہے؟ (۲) قادری کوئی شخص دوسرے قادری سے یا نقشبندی دوسرے نقشبندی سے یا قادری نقشبندی سے یا نقشبندی قادری علٰی ہذاالبواقی خواہ علی الوفاق ہوئے یا علی الخلاف بیعت ہونے کو چاہے تو از سر نو بیعت ہونا چاہئے یا نہیں؟ اور یہ بیعتِ جدیدہ کہلائے گی یا کیا؟ اور شیخِ اول ہی بدستور رہیں گے یا دونوں؟ اور مرید کن کا کہلائے گا؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤ گے۔ت) الجواب: جو شخص کسی شیخِ جامع شرائط کے ہاتھ پر بیعت ہو چکا ہو تو دوسرے کے ہاتھ پر بیعت نہ چاہئے۔ اکابرِ طریقت فرماتے ہیں:

(عربی اقتباس) **(اردو ترجمہ)**

لایفلح مرید بین شیخین-1 جو مرید دو پیروں کے درمیان مشترک ہو وہ کامیاب نہیں ہوتا (ت)

خصوصاً جبکہ اس سے کشود کار بھی ہو چکا ہو، حدیث میں ارشاد ہوا:

(عربی اقتباس) **(اردو ترجمہ)**

من رزق فی شیئ فلیلزمہ-2 جسے اللہ تعالٰی کسی شیئ میں رزق دے وہ اس کو لازم پکڑے۔ (ت)

دوسرے جامع شرائط سے طلبِ فیض میں حرج نہیں اگر چہ وہ کسی سلسلۂ صریحہ کا ہو اور اس سے جو فیض حاصل ہوا اسے بھی اپنے شیخ ہی کا فیض جانے،

(عربی اقتباس) **(اردو ترجمہ)**

کما فی سبع سنابل مبارکۃ عن سلطان الاولیاء جیسا کہ سبع سنابل شریف میں سلطان الاولیاء امام امام الحق والدین رضی اللہ تعالٰی عنہ-3 الحق والدین رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی ہے۔ (ت)

شیخ جب نہ رہا اور اس کا سلوک ناقص ہوا اس کی تکمیل بطور خود نہ کرے کہ یہ راہ تنہا

---

1 2 شعب الایمان حدیث ۴۲۴۱ دارالکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۸۹ 3

...is not appropriate. As explained by Imam al-Qushayri in his blessed treatise and Imam al-Suhrawardi in 'Awarif al-Sharif, and we have also explained this in 'Fatawa Afriqa'. (Note: This is the translation of the Arabic text above it). (T) Rather, one should seek help from someone capable of completing the spiritual path, while keeping the proximity in mind as much as possible. If someone from the successors (Khalifas) of one's Sheikh is capable, they are preferable; otherwise, someone closest within the same lineage (Silsila). If none are found, then whoever is available. This is because divergent paths prolong the effort, and considering anyone superior to one's own authentic Sheikh in one's time is a lack of proper conduct (su-e-adab). And Allah Almighty knows best.

Problem 297: From Bans Bareilly, Qazi Tola, sent by Hakim Haji Syed Muhammad Noorullah Shah Sahib Ashrafi Jilani, Sajjada Nashin Fatehpur, 14 Rajab al-Murajab 1337 AH.

What is your opinion, O scholars established in knowledge, may Allah Almighty have mercy on you, regarding this issue: (O well-versed scholars! What is your decree regarding this matter?) If a disciple (Mureed) did not learn the Sufi methods, stages of remembrance (dhikr), and practices from their Sheikh, and that Sheikh passed away, or for valid reasons, learning from them became impossible. Then, is it better for this disciple to renew their allegiance (Bay'ah) of repentance with a second Sheikh and become a seeker, or is it appropriate to remain in this state without education? And why did the allegiance of the Rightly Guided Caliphs (Khulafa-e-Rashideen), may Allah Almighty be pleased with them all, take place at the time of their caliphate?

The Answer: One should become a seeker from another Sheikh but keep their devotion (iradat) towards the first Sheikh only, and consider whatever benefit (fayz) they receive to be granted through the first Sheikh. The great saints say that a person cannot have two fathers, a woman cannot have two husbands, and a disciple cannot have two Sheikhs. The allegiances (Bay'ahs) taken at the hands of the Rightly Guided Caliphs, may Allah be pleased with them, were for accepting them as Imam and obeying them, just as it is done at the hand of every new king. And Allah Almighty knows best.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २६

...उचित नहीं है। जैसा कि इमाम कुशैरी ने अपने धन्य ग्रंथ में और इमाम सुहरवर्दी ने 'अवारिफ़ अल-शरीफ़' में स्पष्ट किया है, और हमने इसे 'फ़तावा अफ़्रीक़ा' में भी स्पष्ट किया है। (त) बल्कि, किसी ऐसे व्यक्ति से सहायता लेनी चाहिए जो आध्यात्मिक पथ को पूरा करने में सक्षम हो, और यथासंभव निकटता का ध्यान रखना चाहिए। यदि अपने शेख के उत्तराधिकारियों (खलीफ़ाओं) में से कोई सक्षम हो, तो वे सबसे उपयुक्त हैं; अन्यथा, अपने सिलसिले (परंपरा) में सबसे निकटतम। यदि कोई न मिले, तो जो भी उपलब्ध हो। ऐसा इसलिए है क्योंकि अलग-अलग रास्ते प्रयास को लंबा कर देते हैं, और अपने समय में अपने स्वयं के प्रामाणिक शेख से किसी और को श्रेष्ठ समझना शिष्टाचार की कमी (सू-ए-अदब) है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

प्रश्न २९७: बांस बरेली, काज़ी टोला से, हकीम हाजी सैयद मुहम्मद नूरुल्लाह शाह साहिब अशरफी जिलानी, सज्जादा नशीन फतेहपुर द्वारा भेजा गया, १४ रजब अल-मुरजब १३३७ हिजरी।

ज्ञान में दृढ़ विद्वानों, अल्लाह तआला आप पर दया करे, इस मुद्दे पर आपकी क्या राय है: (हे सुशिक्षित विद्वानों! इस मामले में आपका क्या आदेश है?) यदि किसी शिष्य (मुरीद) को अपने शेख से सूफी तरीके, ज़िक्र के स्तर और अभ्यास आदि नहीं सीखने को मिले और उस शेख का निधन हो गया, या उचित कारणों से उनसे सीखना असंभव हो गया। तो, क्या इस शिष्य के लिए दूसरे शेख के साथ तौबा की बैअत (निष्ठा) को नवीनीकृत करना और साधक बनना बेहतर है, या बिना शिक्षा के इसी स्थिति में रहना उचित है? और खुल्फ़ा-ए-राशिदीन (पुण्य-प्रतापी खलीफ़ाओं), अल्लाह तआला उन सभी से प्रसन्न हो, की बैअत खिलाफत के समय किसलिए की गई थी?

उत्तर: दूसरे शेख से साधक बने, लेकिन अपनी निष्ठा (इरादत) पहले शेख की ओर ही रखे और जो कुछ भी लाभ (फ़ैज़) प्राप्त हो, उसे अपने पहले शेख का ही उपहार समझे। औलिया-ए-कराम फरमाते हैं कि एक व्यक्ति के दो पिता नहीं हो सकते, एक स्त्री के दो पति नहीं हो सकते, और एक शिष्य के दो शेख नहीं हो सकते। खुल्फ़ा-ए-राशिदीन, अल्लाह तआला उन सभी से प्रसन्न हो, के पवित्र हाथों पर बैअत उन्हें इमाम मानने और उनकी आज्ञा मानने के लिए थी, जैसे हर नए राजा के हाथ पर की जाती है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

पृष्ठ ५८० / ६१३

چلنے کی نہیں، کما افادہ الامام القشیری فی رسالۃ المبارکۃ والامام السہروردی فی العوارف الشریفۃ وبیناہ فی فتاوی افریقہ۔ جیسا کہ امام قشیری علیہ الرحمہ نے اپنے رسالہ مبارکہ اور امام سہروردی علیہ الرحمہ نے عوارف شریفہ میں اس کا افادہ فرمایا ہے۔ اور ہم نے اس کو فتاوٰی افریقہ میں بیان کیا ہے۔ (ت)

بلکہ کسی لائق تکمیل سے استمداد کرے اس میں حتی الامکان لحاظ قرب رکھے اپنے شیخ کے خلفاء میں سے کوئی اس قابل ہو تو وہ اولٰی ہے ورنہ اپنے سلسلے سے اقرب فالاقرب اور نہ ملے تو جو ملے یہ اس لئے کہ اختلاف راہ اطالت عمل کرنے اور اپنے زمانے میں اپنے حق میں اپنے شیخ صحیح المشیشہ سے کسی کو افضل جاننا سوء ادب ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۹۷: از بانس بریلی محلہ قاضی ٹولہ مرسلہ حکیم حاجی سید محمد نور اللہ شاہ صاحب اشرفی جیلانی سجادہ نشین فتحپور ۱۴ رجب المرجب ۱۳۳۷ھ

ما قولکم ایھا العلماء الراسخون رحمکم اللہ تعالٰی فی ھذہ المسئلۃ (اے علماء راسخین! اس مسئلہ کے بارے میں آپ کا کیا ارشاد ہے۔ ت) کہ جس مرید کو اپنے شیخ سے تعلیم طرق صوفیہ مراتب اذکار و اشغال وغیرہ نہ معلوم ہوئے اور وہ شیخ انتقال فرما گئے یا بوجوہات معقولہ ان سے تعلیم محال۔ پس اس مرید کو شیخ ثانی سے تجدید بیعت توبہ کر کے طالب ہونا اولٰی ہے یا کہ اسی حال پر بے تعلیم رہنا مناسب، اور خلفائے راشدین رضوان اللہ تعالٰی علیہم اجمعین کی بیعت پر خلافت کے وقت کس لئے صادر ہوئی۔

الجواب: دوسرے شیخ سے طالب ہو مگر اپنی ارادت شیخ اول ہی سے رکھے اور اس سے جو فیض حاصل ہو وہ اپنے ہی کی عطا جانے۔ اولیائے کرام فرماتے ہیں ایک شخص کے دو باپ نہیں ہو سکتے، ایک عورت کے دو شوہر نہیں ہو سکتے، ایک مرید کے دو شیخ نہیں ہو سکتے۔ خلفائے راشدین رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے دست اقدس پر بیعتیں ان کو امام ماننے اور ان کی اطاعت کرنے کی تھیں جیسے ہر جدید بادشاہ کے ہاتھ پر کی جاتی ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

Fatawa Razawiyya Volume 26

Question 298: From Rampur State, Gher Zubair Khan neighborhood, sent by Mirza Muhammad Farooq Baig Sahib, 10th Shaban al-Mu'azzam 1337 AH. Rights of a spiritual guide (Pir) for the purpose of correction and amendment: (1) He should believe that his objective will be achieved through this spiritual guide alone, and if he turns his attention elsewhere, he will be deprived of the spiritual guide's graces and blessings. (2) He should be obedient to the spiritual guide in every way and serve him with his life and wealth, because without love for the guide, nothing is gained, and this is the hallmark of love. (3) Whatever the spiritual guide says, fulfill it immediately, and do not follow his actions without permission, because sometimes he performs an action suited to his state and station which would be lethal poison for the disciple to perform. (4) Recite the litanies and invocations taught by the spiritual guide and abandon all other litanies, whether he started them on his own or someone else advised them. (5) In the presence of the spiritual guide, he should remain completely attentive towards him, to the extent that he should not even perform voluntary prayers or any litany except for obligatory and Sunnah prayers without his permission. (6) As far as possible, do not stand in a place where his shadow falls on the guide's shadow or on his clothes. (7) Do not step on his prayer mat. (8) Do not perform purification or ablution in the place where the guide performs his purification or ablution. (9) Do not use the spiritual guide's utensils. (10) Do not eat, drink water, or perform ablution in front of him; however, there is no harm after obtaining permission. (11) Do not speak to anyone in his presence, nor even pay attention to anyone else. (12) Do not stretch his feet in the direction where the spiritual guide sits, even if he is not present. (13) And do not even spit in that direction. (14) Do not object to whatever the spiritual guide says or does, because if something he says or does is not understood, one should remember the story of Hazrat Musa and Khidr (peace be upon them). (15) Do not desire miracles from one's spiritual guide.

फतावा रज़विया जिल्द २६

मसला २९८: रियासत रामपुर, मोहल्ला घेर ज़ुबैर खान से, प्रेषक मिर्जा मुहम्मद फारूक बेग साहब, १० शाबान अल-मुअज़्ज़म १३३७ हिजरी। सुधार और संशोधन के उद्देश्य से पीर के अधिकार: (१) यह विश्वास रखे कि मेरा उद्देश्य इसी मुर्शिद (आध्यात्मिक गुरु) से प्राप्त होगा और यदि वह दूसरी ओर ध्यान केंद्रित करेगा तो मुर्शिद के लाभ और आशीर्वाद से वंचित रहेगा। (२) हर तरह से मुर्शिद का आज्ञाकारी बने और जान-माल से उनकी सेवा करे क्योंकि पीर की मोहब्बत के बिना कुछ हासिल नहीं होता और मोहब्बत की पहचान यही है। (३) मुर्शिद जो कुछ कहे उसे तुरंत पूरा करे और उनकी अनुमति के बिना उनके कृत्यों का अनुकरण न करे क्योंकि कभी-कभी वे अपनी स्थिति और पद के अनुरूप कोई ऐसा कार्य करते हैं जो मुरीद (शिष्य) के लिए करना जानलेवा जहर के समान है। (४) जो वज़ीफ़ा (प्रार्थना) मुर्शिद सिखाए उसे पढ़े और बाकी तमाम वज़ीफ़े छोड़ दे, चाहे उसने अपनी मर्ज़ी से शुरू किए हों या किसी और ने बताए हों। (५) मुर्शिद की मौजूदगी में पूरी तरह उनकी तरफ ध्यान लगा कर रहना चाहिए यहाँ तक कि फ़र्ज़ और सुन्नत के अलावा कोई नफ़्ल नमाज़ या वज़ीफ़ा उनकी इजाज़त के बिना न पढ़े। (६) जहाँ तक संभव हो ऐसी जगह न खड़ा हो कि उसका साया मुर्शिद के साये पर या उनके कपड़ों पर पड़े। (७) उनके मुसल्ले (प्रार्थना चटाई) पर पैर न रखे। (८) उनकी तहारत (पवित्रता) या वज़ू की जगह तहारत या वज़ू न करे। (९) मुर्शिद के बर्तनों का उपयोग न करे। (१०) उनके सामने न खाना खाए, न पानी पिए और न ही वज़ू करे, हाँ इजाज़त के बाद कोई हर्ज़ नहीं। (११) उनके सामने किसी से बात न करे, बल्कि किसी और की तरफ ध्यान भी न दे। (१२) जिस जगह मुर्शिद बैठते हों उस तरफ पैर न फैलाए चाहे वे सामने न हों। (१३) और उस तरफ थूके भी नहीं। (१४) मुर्शिद जो कुछ कहे और करे उस पर ऐतराज न करे क्योंकि वे जो कुछ कहते या करते हैं अगर समझ में न आए तो हज़रत मूसा और ख़िज़्र (अलैहिमुस्सलाम) का वाकया याद करे। (१५) अपने मुर्शिद से करामात (चमत्कार) की इच्छा न रखे।

पृष्ठ ५८१ / ६१३

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

مسئلہ ۲۹۸: از ریاست رامپور محلہ گھیر زبیر خاں مرسلہ مرزا محمد فاروق بیگ صاحب ۱۰ شعبان المعظم ۱۳۳۷ھ حقوقِ پیر بغرض تصحیح و ترمیم: (۱) یہ اعتقاد کرے کہ میرا مطلب اسی مرشد سے حاصل ہوگا اور اگر دوسری طرف توجہ کرے گا تو مرشد کے فیوض و برکات سے محروم رہے گا۔ (۲) ہر طرح مرشد کا مطیع ہو اور جان و مال سے اس کی خدمت کرے کیونکہ بغیر محبت پیر کے کچھ نہیں ہوتا اور محبت کی پہچان یہی ہے۔ (۳) مرشد جو کچھ کہے اس کو فوراً بجائے لائے اور بغیر اجازت اس کے فعل کی اقتدا نہ کرے کیونکہ بعض اوقات وہ اپنے حال و مقام کے مناسب ایک کام کرتا ہے کہ مرید کو اس کا کرنا زہرِ قاتل ہے۔ (۴) جو ورد و وظیفہ مرشد تعلیم کرے اس کو پڑھے اور تمام وظیفے چھوڑ دے خواہ اس نے اپنی طرف سے پڑھنا شروع کیا ہو یا کسی دوسرے نے بتایا ہو۔ (۵) مرشد کی موجودگی میں ہمہ تن اسی کی طرف متوجہ رہنا چاہئے یہاں تک کہ سوائے فرض و سنت کے نماز نفل اور کوئی وظیفہ اس کی اجازت کے بغیر نہ پڑھے۔ (۶) حتی الامکان ایسی جگہ نہ کھڑا ہو کہ اس کا سایہ مرشد کے سایہ پر یا اس کے کپڑے پر پڑے۔ (۷) اس کے مصلے پر پیر نہ رکھے۔ (۸) اس کی طہارت یا وضو کی جگہ طہارت یا وضو نہ کرے۔ (۹) مرشد کے برتنوں کو استعمال میں نہ لائے۔ (۱۰) اس کے سامنے نہ کھانا کھائے نہ پانی پیئے اور نہ وضو کرے، ہاں اجازت کے بعد مضائقہ نہیں۔ (۱۱) اس کے روبرو کسی سے بات نہ کرے، بلکہ کسی کی طرف متوجہ بھی نہ ہو۔ (۱۲) جس جگہ مرشد بیٹھتا ہو اس طرف پیر نہ پھیلائے اگرچہ سامنے نہ ہو۔ (۱۳) اور اس طرف تھوکے بھی نہیں۔ (۱۴) جو کچھ مرشد کہے اور کرے اس پر اعتراض نہ کرے کیونکہ جو کچھ وہ کرتا ہے اور کہتا ہے اگر

کوئی بات سمجھ میں نہ آئے تو حضرت موسیٰ و خضر علیہما السلام کا قصہ یاد کرے۔ (۱۵) اپنے مرشد سے کرامت کی خواہش نہ کرے۔

(16) If any doubt arises in the heart, one should present it immediately. And if that doubt is not resolved, one should consider it a deficiency of one's own understanding. If no answer is given, one should realize that one was not worthy of the answer. (17) Whatever one sees in a dream should be presented to the Murshid (spiritual guide). And if its interpretation comes to mind, that should also be presented. (18) One should not separate from the Murshid without necessity and without permission. (19) One should not raise one's voice above the Murshid's voice, nor speak loudly to him. Speak briefly according to need and wait for the answer with great attentiveness. (20) And relate the Murshid's speech to others only to the extent they can understand. Do not mention things which one thinks people will not understand. (21) And do not reject the Murshid's words even if the truth is on the disciple's side; rather, believe that the Sheikh's mistake is better than my correct view. (22) And do not convey the greetings or messages of others to the Sheikh. (23) Whatever one's condition is, good or bad, one should present it to the Murshid, for the Murshid is a physician of the heart. After being informed, he will rectify it. Do not remain silent relying on the Murshid's intuitive perception (Kashf). (24) Do not be occupied with litanies (Wazifa) while sitting near him. If something must be read, it should be read sitting away from his sight. (25) Whatever spiritual bounty (Faiz) reaches him, he should consider it to be through the Murshid. Even if he sees in a dream or during meditation that it came from another elder, even then he should know that some subtle manifestation of the Murshid appeared in the form of that elder. (As stated in Irshad-e-Rahmani). Arif Rumi (May Allah have mercy on him) said:

When you have taken a Pir (spiritual guide), behold, be submissive. Walk like Moses under the command of Khidr. O sincere one, be patient with Khidr's work, so that Khidr does not say, "This is the parting." 1

When you have made someone your Pir, then beware, now bow your head in submission, just like Moses (peace be upon him).

1 Masnavi Ma'navi, Wasiyat kardan bar rasool khaddam Ali, Muassasa-e-Intisharat-e-Islami Lahore 1/311

(16) यदि दिल में कोई संदेह उत्पन्न हो, तो उसे तुरंत प्रस्तुत करें। और यदि वह संदेह दूर न हो, तो इसे अपनी समझ की कमी समझें। और यदि इसका कोई उत्तर न मिले, तो जान लें कि मैं उसके उत्तर के योग्य नहीं था। (17) सपने में जो कुछ भी देखे, उसे मुर्शिद (आध्यात्मिक मार्गदर्शक) को बताए। और यदि उसका अर्थ समझ में आए, तो उसे भी बताए। (18) बिना आवश्यकता और बिना अनुमति के मुर्शिद से अलग न हो। (19) मुर्शिद की आवाज़ पर अपनी आवाज़ बुलंद न करे और उनसे ऊँची आवाज़ में बात न करे। ज़रूरत के अनुसार संक्षेप में बात करे और अत्यंत ध्यान से उत्तर की प्रतीक्षा करे। (20) और मुर्शिद की बातों को दूसरों को केवल उतना ही बताए जितना लोग समझ सकें। और जिस बात के बारे में यह समझे कि लोग नहीं समझेंगे, उसे बयान न करे। (21) और मुर्शिद की बात को अस्वीकार न करे भले ही सत्य मुरीद (शिष्य) की ओर ही क्यों न हो, बल्कि यह विश्वास रखे कि शेख (मुर्शिद) की गलती मेरी सही बात से बेहतर है। (22) और किसी दूसरे का सलाम या संदेश शेख को न कहे। (23) जो कुछ भी उसकी स्थिति हो, अच्छी या बुरी, उसे मुर्शिद को बताए क्योंकि मुर्शिद दिल का हकीम है। सूचना मिलने के बाद वह उसमें सुधार करेगा। मुर्शिद के कशफ़ (अंतर्दृष्टि) पर भरोसा करके चुप न रहे। (24) उनके पास बैठकर वज़ीफ़ा (धार्मिक पाठ) में व्यस्त न हो। यदि कुछ पढ़ना ही हो, तो उनकी नज़र से छिपकर बैठकर पढ़े। (25) जो कुछ भी आध्यात्मिक लाभ (फ़ैज़) उसे प्राप्त हो, उसे मुर्शिद की कृपा समझे। भले ही वह सपने में या ध्यान (मुराक़बा) में देखे कि वह किसी दूसरे बुज़ुर्ग से प्राप्त हुआ है, तब भी यह जाने कि मुर्शिद का ही कोई सूक्ष्म रूप उस बुज़ुर्ग के रूप में प्रकट हुआ है। (जैसा कि इरशाद-ए-रहमानिया में उल्लेख है)। आरिफ़ रूमी (अल्लाह उन पर रहम करे) ने फ़रमाया:

जब तूने पीर बना लिया तो देख, समर्पित हो जा। मूसा की तरह ख़िज़्र के आदेश के अधीन चल। ऐ निष्कपट, ख़िज़्र के कार्य पर धैर्य रख, ताकि ख़िज़्र यह न कहें कि 'यह जुदाई है'। 1

जब तूने पीर बना लिया, तो सावधान! अब समर्पण का सिर झुका दे, मूसा अलैहिस्सलाम की तरह।

1 मसनवी मानवी, वसियत करदन बर रसूल खद्दाम अली, मुअस्ससा-ए-इंतिशारात-ए-इस्लामी लाहौर 1/311

(۱۶) اگر کوئی شبہ دل میں گزرے تو فوراً عرض کرے اور اگر وہ شبہ حل نہ ہوتا تو اپنے فہم کا نقصان سمجھے اور اگر اس کا کچھ جواب نہ دے تو جان لے کہ میں اس کے جواب کے لائق نہ تھا۔ (۱۷) خواب میں جو کچھ دیکھے وہ مرشد سے عرض کرے اور اگر اس کی تعبیر ذہن میں آئے تو اسے بھی عرض کر دے۔ (۱۸) بے ضرورت اور بے اذن مرشد سے علیحدہ نہ ہو۔ (۱۹) مرشد کی آواز پر اپنی آواز بلند نہ کرے اور با آواز اس سے بات نہ کرے اور بقدر ضرورت مختصر کلام کرے اور نہایت توجہ سے جواب کا منتظر رہے۔ (۲۰) اور مرشد کے کلام کو دوسرے سے اس قدر بیان کرے جس قدر لوگ سمجھ سکیں اور جس بات کو یہ سمجھے کہ لوگ نہ سمجھیں گے تو اسے بیان نہ کرے۔ (۲۱) اور مرشد کے کلام کو رد نہ کرے اگرچہ حق مرید ہی کی جانب ہو بلکہ اعتقاد کرے کہ شیخ کی خطا میرے صواب سے بہتر ہے۔ (۲۲) اور کسی دوسرے کا سلام و پیام شیخ سے نہ کہے۔ (۲۳) جو کچھ اس کا حال ہو برا یا بھلا اسے مرشد سے عرض کرے کیونکہ مرشد طبیب قلبی ہے اطلاع کے بعد اس کی اصلاح کرے گا مرشد کے کشف پر اعتماد کر کے سکوت نہ کرے۔ (۲۴) اس کے پاس بیٹھ کر وظیفہ میں مشغول نہ ہو اگر کچھ پڑھنا ہو تو اس کی نظر سے پوشیدہ بیٹھ کر پڑھے۔ (۲۵) جو کچھ فیض باطنی اسے پہنچے اسے مرشد کا طفیل سمجھے اگرچہ خواب میں یا مراقبہ میں دیکھے کہ دوسرے بزرگ سے پہنچا ہے تب بھی یہ جانے کہ مرشد کا کوئی لطیفہ اس بزرگ کی صورت میں ظاہر ہوا ہے (کذا فی ارشادِ رحمانی) قال العارف الرومی (عارف رومی علیہ الرحمہ نے فرمایا-ت) :-

چوں گرفتی پیر بین تسلیم شو --- ہوچو موسیٰ زیرِ حکم خضر رو صبر کن بر کار خضر اے بے نفاق --- تا نگوید خضر رو ہذا فراق 1

جب تو نے پیر بنا لیا تو خبردار اب سرِ تسلیم خم کر لے، موسیٰ علیہ السلام کی طرح

1 مثنوی معنوی وصیت کردن بر رسول خدام علی مؤسسۃ انتشارات اسلامی لاہور ا/ ۳۱۱

Fatawa Razawiya, Volume 26

Proceed under the command of Khidr (peace be upon him), O person free from hypocrisy, so that you remain patient with the actions of Prophet Khidr (peace be upon him), lest he says, "This is the parting between me and you." (T)

Said [Fariduddin] Attar (Sheikh Attar, may mercy be upon him, said. - T): (1) If you have the desire for this journey, O heart, take hold of the guide's hem and then come. (2) Be sincere in your devotion, O seeker, so that you may find the key to the treasure of gnosis. (3) Take hold of the guide's hem, O seeker of the path, and sacrifice whatever you have in his path. (4) Even if you walk the path of seeking for a hundred years, if there is no guide, what is the gain from that toil? (5) Whoever went on the path of love without a companion, his life passed away and he did not become aware of love. (6) Consider your spiritual master as an absolute authority, so that in the path of poverty (spirituality), you become a recognizer of Truth. (7) Whatever he commands, be obedient to the order; make the dust of his feet the collyrium for your eyes. (8) When the spiritual master speaks, be all ears; until he says "speak," remain silent. 1

(1) O heart! If you desire this journey, hold the hand of a guide, then proceed. (2) O disciple! Be truthful in your devotion, so that you may obtain the key to the treasure of spiritual knowledge. (3) O seeker of the path of Sufism! Hold the hem of a guide, and sacrifice everything you possess in his path. (4) If you travel the path of quest for a hundred years, without a guide, what is the use of such hardship! (5) Whoever walked the path of love without a companion, their life was spent without gaining awareness of love. (6) Consider your spiritual master as the absolute ruler, so that you may recognize Truth in the path of spirituality. (7) Be obedient to whatever the master commands, and make the dust of his feet the kohl for your eyes. (8) When the master speaks, listen with full attention; until he says "speak", remain silent. (Ref: T)

Page 583 of 613

फ़तावा रज़विया, जिल्द २६

ख़िज़्र अलैहिस्सलाम के हुक्म के मातहत चल ऐ निफ़ाक़ से पाक शख़्स, हज़रत ख़िज़्र अलैहिस्सलाम के काम पर सब्र कर ताकि ख़िज़्र अलैहिस्सलाम यह न फ़रमा दें कि यह मेरे और तुम्हारे दरमियान जुदाई है। (त)

क़ाल अल-अत्तार (शैख़ अत्तार अलैहिर्रहमा ने फ़रमाया। त): (१) गर हवाए ईं सफ़र दारी दिला, दामन-ए-रहबर बिगीर ओ पस बिया। (२) दर इरादत बाश सादिक़ ऐ मुरीद, ता बियाگنج نی-ए-इरफ़ाँ रा कलीद। (३) दामन-ए-रहबर बिगीर ऐ جو ہا راہ, हरचे दारी कुन निसार-ए-राह-ए-ओ। (४) गर रवी सद साल दर राह-ए-तलब, रहबर नबुद चे हासिल ज़ाँ ता'अब। (५) बे रफ़ीक़े हर के शुद दर राह-ए-इश्क़, उम्र बगुज़श्त ओ नशुद आगाही-ए-इश्क़। (६) पीर-ए-ख़ुद रा हाकिम-ए-मुतलक़ शिनास, ता ब-राह-ए-फ़क़्र गर्दी हक़ शिनास। (७) हरचे फ़रमायद मुती-ए-अम्र बाश, तूतियाए दीदा कुन अज़ ख़ाक-ए-पाश। (८) आँचे मी गोयद सुखन तू गोश बाश, ता न गोयद ओ बगो ख़ामोश बाश। १

(१) ऐ दिल! अगर तू इस सफ़र की ख़्वाहिश रखता है तो किसी रहनुमा का दामन पकड़, फिर आ। (२) ऐ मुरीद! इरादत (भक्ति) में सादिक़ (सच्चा) हो, ताकि तू मारिफ़त (ज्ञान) के ख़ज़ाने की चाबी पाए। (३) ऐ राह-ए-तरीक़त के मुतलाशी! किसी रहनुमा का दामन पकड़, जो कुछ तेरे पास है उसकी राह में कुर्बान कर दे। (४) अगर तू तलब की राह में सौ साल चलता रहे, रहनुमा अगर नहीं है तो इस मशक़्क़त का क्या फ़ायदा है! (५) किसी रफ़ीक़ (साथी) के बग़ैर जो کوئی इश्क़ के रास्ते पर चला उसकी उम्र गुज़र गई और वो इश्क़ से आगाह न हुआ। (६) अपने पीर को हाकिम-ए-मुतलक़ समझ, ताकि फ़क़्र की राह में तू हक़ को पहचानने वाला हो जाए। (७) जो कुछ पीर फ़रमाए उसके हुक्म की इताअत करने वाला हो जा, उसकी ख़ाک-ए-पा (पैरों की धूल) को आँखों का सुरमा बना। (८) पीर जो बात करे तो हमह तन गोश (پوری طرح ध्यान से सुनने वाला) हो जा, जब तक वो न कहे कि बोलो तो चुप रह। (त)

पेज 583 ऑफ़ 613

خضر علیہ السلام کے حکم کے ماتحت چل اے نفاق سے پاک شخص حضرت خضر علیہ السلام کے کام پر صبر کرتا کہ خضر علیہ السلام یہ نہ فرما دیں کہ جاہ یہ جدائی ہے۔ ت)

قال العطار (شیخ عطار علیہ الرحمہ نے فرمایا۔ ت)ن (۱) گر ہوائے ایں سفر داری دلا دامنِ رہبر بگیر و پس بیا (۲) در ارادت باش صادق اے مرید تا بیانی گنجِ عرفاں را کلید (۳) دامنِ رہبر بگیر اے راہ جو ہرچہ داری کن نثارِ راہ او (۴) گر روی صد سال در راہِ طلب راہبر نبود چہ حاصل زان تعب (۵) بے رفیقے ہر کہ شد در راہ عشق عمر بگذشت و نشد آگاہی عشق (۶) پیر خود را حاکمِ مطلق شناس تا براہِ فقر گردی حق شناس (۷) ہر چہ فرماید مطیعِ امر باش طوطیائے دیدہ کن از خاکِ پاش (۸) آنچہ میگوید سخن تو گوش باش تا نگوید او بگو خاموش باش 1

(۱) اے دل! اگر تو اس سفر کی خواہش رکھتا ہے تو کسی راہنما کا دامن پکڑ، پھر آ۔ (۲) اے مرید! ارادت میں صادق ہو، تاکہ تو معرفت کے خزانے کی چابی پائے۔ (۳) اے راہِ طریقت کے متلاشی! کسی راہنما کا دامن پکڑ، جو کچھ تیرے پاس ہے اس کی راہ میں قربان کردے۔ (۴) اگر تو طلب کی راہ میں سو سال چلتا رہے، راہنما اگر نہیں ہے تو اس مشقت کا کیا فائدہ ہے! (۵) کسی رفیق کے بغیر جو کوئی عشق کے راستے پر چلا اس کی عمر گزر گئی اور وہ عشق سے آگاہ نہ ہوا۔ (۶) اپنے پیر کو حاکمِ مطلق سمجھ، تاکہ فقر کی راہ میں تو حق کو پہچاننے والا ہو جائے۔ (۷) جو کچھ پیر فرمائے اس کے حکم کی اطاعت کرنے والا ہو جا، اس کی خاکِ پا کو آنکھوں کا سرمہ بنا۔ (۸) پیر جو بات کرے تو ہمہ تن گوش ہو جا، جب تک وہ نہ کہے کہ بولو تو چپ رہ۔ ت)

The Answer: All these rights are correct. Some of them are proven by the Great Quran, some by noble Hadiths, some by the words of scholars, and some by the instructions of saints. These are self-evident to those who understand the meaning of 'bay'at' (pledge of allegiance). Great elders have written even more etiquettes than these; none will act upon them except those with great divine grace. Regarding point number 17, confusing satanic dreams are exempt, as the Hadith has forbidden their mention. Point number 22 is for the common disciples who have not attained the position in the court of the Sheikh to represent the matters of others. Thus, if someone asks them to convey a greeting, they should excuse themselves by saying, 'I am not yet worthy of presenting someone else's word in the presence of the Sheikh.' And Allah Almighty knows best.

Question 299 & 300: From the Old City of Bareilly, Qazi Tola, sent by Hakim Haji Syed Muhammad Noorullah Shah Ashrafi Al-Jailani. What do the scholars of the religion say on this matter: (1) Is the permission of parents or husband, etc., a condition for becoming a disciple (bay'at)? (2) If one's spiritual guide (Murshid) has passed away or is present, but due to valid, factual reasons, receiving instruction from him is impossible, then for the purpose of learning the noble path, is it better to seek another Sheikh or to remain without knowledge?

The Answer: (1) If the Pir (spiritual guide) is a Sunni of correct belief, a scholar, not a transgressor (fasiq), and his spiritual lineage (silsila) is connected till the end; for taking the oath of allegiance (bay'at) at his hand, permission from parents or husband is not required. (2) Seeking knowledge is better than ignorance, but turning away from a correct Pir is not permissible. Whatever spiritual grace (faiz) one receives, consider it as the gift of the Sheikh himself. And Allah Almighty knows best.

Question 301 to 304: From the city of Ghazipur, sent by Ali Bakhsh, Registrar Clerk, 14 Shawwal 1337 AH. What do the scholars of religion say on these matters: (1) Can one take the oath of allegiance (bay'at) to a saintly person via a letter or not? (2) If a person has devotion towards a saintly person but due to distance cannot be present in the service of that saint, then how can that person become a disciple (mureed) of that saint, or is it not possible in any way? (3) Please state an invocation (wazifa) and grant permission for it, in which only 'Muhammad-ur-Rasoolullah Sallallahu Alayhi Wasallam' is to be recited, whether through the practices of the Qadri or Chishti orders, etc., or in any other way.

उत्तर: ये तमाम हक़ सही हैं, इनमें से कुछ अज़मत वाले क़ुरआन से, कुछ शरीफ़ हदीसों से, कुछ विद्वानों के शब्दों से और कुछ संतों के निर्देशों से साबित हैं। ये उन लोगों के लिए स्वयं स्पष्ट हैं जो 'बैअत' (निष्ठा की शपथ) का अर्थ समझते हैं। महान पूर्वजों ने इनसे भी अधिक शिष्टाचार लिखे हैं; उन पर कोई अमल नहीं करेगा सिवाय उनके जिन्हें बड़ी ईश्वरीय कृपा प्राप्त हो। बिंदु संख्या 17 के संबंध में, भ्रमित करने वाले शैतानी सपनों को छूट दी गई है, क्योंकि हदीस ने उनके उल्लेख से मना किया है। बिंदु संख्या 22 आम मुरीदों के लिए है, जिन्होंने शेख़ के दरबार में दूसरों के मामलों का प्रतिनिधित्व करने का पद प्राप्त नहीं किया है। इसलिए, यदि कोई उन्हें सलाम पहुँचाने के लिए कहता है, तो उन्हें यह कहकर क्षमा मांगनी चाहिए, 'मैं अभी शेख़ की उपस्थिति में किसी और की बात प्रस्तुत करने के योग्य नहीं हूँ।' और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 299 और 300: पुराने शहर बरेली, क़ाज़ी टोला से हकीम हाजी सैयद मुहम्मद नूरुल्लाह शाह अशरफ़ी अल-जैलानी द्वारा भेजा गया। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या कहते हैं कि: (1) बैअत होने में माता-पिता या पति आदि की अनुमति शर्त है या नहीं? (2) यदि किसी का आध्यात्मिक मार्गदर्शक (मुर्शिद) गुज़र गया हो या मौजूद हो, लेकिन उचित, तथ्यात्मक कारणों से उनसे शिक्षा प्राप्त करना असंभव हो, तो नेक रास्ते को सीखने के उद्देश्य से दूसरे शेख़ की तलाश करना बेहतर है या बिना ज्ञान के रहना?

उत्तर: (1) जो पीर सही अक़ीदे वाले सुन्नी हों, विद्वान हों, खुलेआम पाप न करने वाले (फ़ासिक़ न) हों और जिनका आध्यात्मिक सिलसिला अंत तक जुड़ा हो; उनके हाथ पर बैअत के लिए माता-पिता या पति की अनुमति की आवश्यकता नहीं है। (2) अज्ञानता से ज्ञान प्राप्त करना बेहतर है, लेकिन सही पीर से मुंह मोड़ना जायज़ नहीं है। जो भी आध्यात्मिक अनुग्रह (फ़ैज़) प्राप्त हो, उसे शेख़ की ही देन समझें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 301 से 304: ग़ाज़ीपुर शहर से अली बख़्श, रजिस्ट्रार क्लर्क द्वारा भेजा गया, 14 शव्वाल 1337 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इन मसलों में क्या कहते हैं कि: (1) क्या किसी बुज़ुर्ग से पत्र के माध्यम से बैअत की जा सकती है या नहीं? (2) यदि किसी व्यक्ति की किसी बुज़ुर्ग के प्रति आस्था हो लेकिन दूरी के कारण वह व्यक्ति उस बुज़ुर्ग की सेवा में उपस्थित न हो सके तो वह व्यक्ति उस बुज़ुर्ग का मुरीद कैसे बन सकता है, या क्या यह किसी भी तरह से संभव नहीं है? (3) कृपया एक ऐसा वज़ीफ़ा

बताएं और उसकी अनुमति दें जिसमें केवल 'मुहम्मदुर्रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम' पढ़ना हो, चाहे वह क़ादरी या चिश्ती सिलसिले के तरीक़े से हो, या किसी अन्य तरीक़े से।

पेज 584 का 613

الجواب: یہ تمام حقوق صحیح ہیں، ان میں بعض قرآن عظیم اور بعض احادیث شریفہ اور بعض کلمات علماء اور بعض ارشادات اولیاء سے ثابت ہیں اور اس پر خود واضح ہیں جو معنی بیعت سمجھا ہوا ہے، اکابر نے اس سے بھی زیادہ آداب لکھے ہیں، ان پر عمل نہ کریں گے مگر بڑی توفیق والے، اور نمبر ۱۷ سے شیطانی خواب پریشان مستثنٰی ہے کہ اسے بیان کرنے کو حدیث میں منع فرمایا گیا ہے۔ اور نمبر ۲۲ عوام مریدین کے لئے ہے جن کو بارگاہ شیخ میں بھی منصب عرض معروض دیگران حاصل نہ ہوا ہو سو اگر کوئی عرض سلام کے لئے کہے عذر کردے کہ میں حضور شیخ میں دوسرے کی بات عرض کرنے کے ابھی قابل نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۹۹ و ۳۰۰ : از شہر کہنہ بریلی قاضی ٹولہ مرسلہ حکیم حاجی سید محمد نوراللہ شاہ اشرفی الجیلانی کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ : (۱) بیعت ہونے میں والدین یا شوہر وغیرہ کی اجازت شرط ہے یا نہیں؟ (۲) اپنا مرشد انتقال کرگیا ہو یا موجود ہو مگر بوجوہات معقولہ واقعہ اس سے تعلیم محال ہو تو بغرض تعلیم طریقہ کرام دوسرے شیخ سے طالب ہونا اولٰی ہے یا بے علم رہنا بہتر ؟

الجواب: (۱) جو پیر سنی صحیح العقیدہ عالم غیر فاسق ہو اور اس کا سلسلہ آخر تک متصل ہو اس کے ہاتھ پر بیعت کے لئے والدین خواہ شوہر کسی کی اجازت کی حاجت نہیں۔ (۲) جہل سے طلب اولٰی ہے مگر پیر صحیح سے انحراف جائز نہیں، جو فیض ملے اسے شیخ ہی کی عطا جانے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۳۰۱ تا ۳۰۴ : از شہر غازی پور مرسلہ علی بخش محرر رجسٹری ۱۴ شوال ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں کہ : (۱) کسی بزرگ سے بذریعہ خط بیعت ہو سکتی ہے یا نہیں؟ (۲) اگر کسی شخص کو کسی بزرگ سے عقیدت ہو اور بوجہ دوری وہ شخص اس بزرگ کی خدمت میں حاضر نہ ہو سکے تو وہ شخص اس بزرگ سے کیسے مرید ہو سکتا ہے یا ہو ہی نہیں سکتا کسی طرح پر؟ (۳) ایک وظیفہ ایسا ارشاد فرمائیے اور اجازت دیجئے جس میں صرف محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پڑھنا ہو چاہے بطرق شغل قادریہ یا چشتیہ وغیرہ یا کسی اور طریقہ پر ہو۔

Fatawa Rizvia Volume 26

(4) Please write a short Darood Sharif (invocation of blessings upon the Prophet) and grant permission for it, which is non-dotted (ghair manqut), meaning it contains no letters with dots.

The Answer:

(1) Ba'it (pledge of allegiance) can be done via letter. (2) One can become a murid (disciple) via a messenger or letter. (3) For recitation (wazifa), the complete Kalima Tayyiba is more appropriate, but it is necessary to include Darood Sharif with it. That is, one should recite: 'La ilaha illallah Muhammadur Rasulullah sallallahu ta'ala 'alayhi wa sallam'. One can also recite just the second part with Darood. However, for a beginner or a seeker (talib) who needs purification, only the recitation and practice of the first part is prescribed, as it contains 'heat'. The second part is 'Karim' (noble/ kind), cool, and subtle, and the purification of heat is needed. Yes, when the heat from the first part exceeds limits, then for balance, it is advised to say 'Muhammadur Rasulullah sallallahu ta'ala 'alayhi wa sallam' once after, for example, every hundred repetitions of 'La ilaha illallah', so as to find tranquility. (4) What is the need for it? For example, that formula could be: 'Allahumma salli wa sallim li-rasulika Muhammadin wa alihi' (O Allah, send blessings and peace to Your Messenger Muhammad and his family). In this, the 'lam' is in the sense of 'ala' (upon). You may recite it, permission is granted.

Problem 305 to 307: From Aligarh, Mohalla Duika Parao, sent by Muhammad Nasiruddin Sahib, dated 22 Dhu al-Hijjah 1331 AH. What do the scholars of religion say regarding these matters: (1) Zaid says that performing Ba'it, which is commonly known today as 'Piri-Muridi', is not a Sunnah because there is no evidence for it in the Hadith Sharif. Amr says it is a Sunnah. (2) The mentioned Zaid, despite being present in the mosque at the time of congregation (Jama'at), prays separately without any Shar'i (legal/religious) reason, solely on the basis that he does not agree with Amr on the first issue; otherwise, there is no reason. (3) The mentioned Zaid avoids greeting (Salam) and speaking with his Imam, who is also his teacher. Instead of being grateful, he tells outsiders, 'What does he know? Let him compete with me.' The reason for this is also as mentioned. What is the Sharia ruling in all these cases? Explain with reference to the Book, and you will be rewarded by Allah from the ocean of rewards. (Tell us with reference to books so that you may be rewarded from Allah's ocean of rewards. - T)

फ़तावा रिज़विया जिल्द 26

(4) एक संक्षिप्त दरूद शरीफ़ ऐसा लिखें और उसकी अनुमति दें जो गैर-मनक़ूत हो, यानी जिसमें किसी अक्षर पर बिंदी (नुक़्ता) न हो।

उत्तर (अल-जवाब):

(1) पत्र के माध्यम से बैअत (निष्ठा की प्रतिज्ञा) हो सकती है। (2) दूत या पत्र के माध्यम से मुरीद (शिष्य) बना जा सकता है। (3) वज़ीफ़ा (जाप) के लिए पूरा कलिमा तैयबा अधिक उपयुक्त है, लेकिन इसके साथ दरूद शरीफ़ लाना ज़रूरी है, यानी इस तरह विर्द (पाठ) करे: 'ला इलाहा इल्लल्लाह मुहम्मदु र्रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम'। सिर्फ दूसरे भाग का दरूद के साथ भी विर्द किया जा सकता है। लेकिन शुरुआती (मुबतदी) या साधक (तालिब) जिसे शुद्धि (तस्फिया) की आवश्यकता है, उसे केवल पहले भाग का ज़िक्र और काम बताया जाता है क्योंकि इसमें 'गर्मी' (हरारत) है। दूसरा भाग 'करीम' (दयालु), ठंडा और सूक्ष्म है, और शुद्धिकरण के लिए गर्मी पहुँचाने की आवश्यकता होती है। हाँ, जब पहले भाग से गर्मी सीमा से अधिक हो जाए, तो संतुलन (तादील) के लिए बताया जाता है कि उदाहरण के लिए हर सौ बार 'ला इलाहा इल्लल्लाह' के बाद एक बार 'मुहम्मदु र्रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम' कह लें ताकि सुकून (तस्कीन) मिले। (4) इसकी क्या आवश्यकता है? उदाहरण के लिए वह शब्द (सीग़ा) यह हो सकता है: 'अल्लाहुम्मा सल्लि व सल्लिम लि-रसूलीका मुहम्मदिंव-व आलिही' (हे अल्लाह, अपने रसूल मुहम्मद और उनके परिवार पर दरूद व सलाम भेज)। इसमें 'लाम' का अर्थ 'अला' (पर) है। आप इसका विर्द करें, अनुमति है।

मसला 305 से 307: अलीगढ़, मोहल्ला दुयका पड़ाव से, मुहम्मद नसीरुद्दीन साहिब द्वारा भेजा गया, दिनांक 22 ज़ुल-हिज्जा 1331 हिजरी। दीन के विद्वान इन मसलों में क्या फ़रमाते हैं कि: (1) ज़ैद कहता है कि बैअत करना, जिसे आज के दौर में आम तौर पर 'पीरी-मुरीदी' के नाम से जाना जाता है, सुन्नत नहीं है क्योंकि हदीस शरीफ़ में इसका कोई प्रमाण नहीं है। और अम्र कहता है कि यह सुन्नत है। (2) उपर्युक्त ज़ैद मस्जिद में जमाअत (समूह प्रार्थना) के समय मौजूद होने के बावजूद, बिना किसी शरीअत (धार्मिक नियम) के कारण के जमाअत से अलग नमाज़ पढ़ता है, सिर्फ इस आधार पर कि पहले मसले में वह अम्र से सहमत नहीं है, अन्यथा कोई और कारण नहीं है। (3) उपर्युक्त ज़ैद अपने इमाम से, जो उसके उस्ताद (शिक्षक) भी हैं, सलाम और बातचीत करने से परहेज़ करता है। एहसान मानने के बजाय वह दूसरों से कहता है, 'वह क्या जाने, हमसे मुक़ाबला करा लो'। इसका कारण भी

वही है जो ऊपर बताया गया है। इन सभी स्थितियों में शरीअत का क्या हुक्म है? किताब के हवाले से स्पष्ट करें और अल्लाह तआला के सवाब के समुद्र से पुण्य पाएँ। (किताब के हवाले से बयान करें ताकि अल्लाह तआला के सवाब के समुद्र से आपको पुण्य मिले। - त)

पृष्ठ 613 में से 585

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

(۴) ایک مختصر درود شریف ایسا تحریر فرمائیے اور اس کی اجازت دیجئے کہ جو غیر منقوط ہو یعنی جس میں کسی حرف پر نقطہ نہ ہو۔

الجواب:

(۱) بذریعہ خط بیعت ہو سکتی ہے۔ (۲) بذریعہ قاصد یا خط مرید ہو سکتا ہے۔ (۳) وظیفہ کے لئے پورا کلمہ طیبہ مناسب تر ہے مگر اس کے ساتھ درود شریف لانا ضرور ہے یعنی یوں ورد کرے لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور صرف جز ثانی مع درود کا بھی ورد کر سکتا ہے مگر مبتدی یا طالب کہ محتاج تصفیہ ہے اسے صرف جز اول کا ذکر و شغل بتاتے ہیں کہ اس میں حرارت ہے اور دوسرا جز کریم ٹھنڈا لطیف اور تزکیہ گرمی پہنچانے کا محتاج، ہاں جب جز اول سے حرارت حد سے متجاوز ہو تو تعدیل کے لئے بتاتے ہیں کہ مثلاً ہر سو بار لا الہ الا اللہ کے بعد ایک بار محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کہہ لے کہ تسکین پائے۔ (۴) اس کی حاجت کیا ہے، وہ صیغہ مثلاً یہ ہو سکتا ہے اللّٰھم صلّ وسلّم لرسولک محمد وآلہ، اس میں لام بمعنی علیٰ ہے آپ اس کا ورد کریں اجازت ہے۔

مسئلہ ۳۰۵ تا ۳۰۷: از علی گڑھ محلہ دویکا پڑاؤ مرسلہ محمد نصیر الدین صاحب مورخہ ۲۲ ذوالحجہ ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں کہ : (۱) زید کہتا ہے کہ بیعت کرنا یعنی جو آج کل عرف میں پیری مریدی سے مشہور ہے سنت نہیں ہے کیونکہ حدیث شریف میں اس کا ثبوت نہیں ہے۔ اور عمرو کہتا ہے کہ سنت ہے۔ (۲) زید مذکور با وجود مسجد میں بروقت جماعت حاضر ہونے کے بلاوجہ شرعی جماعت سے علیحدہ نماز پڑھتا ہے محض اسی بنیاد پر کہ

مسئلہ اول میں عمرو کے ساتھ اتفاق نہیں ورنہ کوئی وجہ نہیں۔ (۳) زید مذکور اپنے پیش امام سے جو کہ استاد بھی ہیں سلام و کلام سے پرہیز کرتا ہے اور بجائے احسان ماننے کے غیروں سے کہتا ہے وہ کیا جانے ہم سے مقابلہ کرالو، اس کی وجہ بھی مذکور ہے ان سب صورتوں میں شرعاً کیا حکم ہے؟ بینوا بحوالۃ الکتاب و توجروا عنداللہ بحر الثواب (بحوالہ کتاب بیان فرمائیے اللہ تعالیٰ کے بحر ثواب سے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت)

Fatawa Razawiyya Volume 26

The Answer:

Allegiance (Bay'ah) is undoubtedly a beloved Sunnah. Its details are mentioned from the 'Awarif-ul-Ma'arif' of Imam-ul-Ajal Shaikh-ul-Shuyookh Shihab-ul-Haq wal-Deen Umar (may Allah be pleased with him) to 'Al-Qawl al-Jameel' by Shah Waliullah Dehlawi, and it has been the practice of the leading scholars and elders. And the Almighty Lord says:

"Indeed, those who pledge allegiance to you, [O Muhammad] - they are actually pledging allegiance to Allah." (1) | "Indeed, those who swear allegiance to you are in fact swearing allegiance to Allah. (T)"

And He says:

"The hand of Allah is over their hands." (2) | "The hand of Allah is over their hands. (T)"

And He says:

"Certainly was Allah pleased with the believers when they pledged allegiance to you, [O Muhammad], under the tree." (3) | "Without doubt, Allah was pleased with the believers when they were pledging allegiance to you under that tree. (T)"

And it is ignorance to consider allegiance exclusive to men; Allah the Almighty says:

"O Prophet, when the believing women come to you pledging to you that they will not associate anything with Allah, nor will they steal, nor will they commit adultery, nor will they kill their children, nor will they bring forth a slander they have invented between their arms and legs [i.e., regarding childbirth], nor will they disobey you in what is right - then accept their pledge and ask forgiveness for them from Allah. Indeed, Allah is Forgiving and Merciful." (4) | "O Prophet! When believing women come to you to take the oath of allegiance that they will not associate anything with Allah, nor will they steal, nor commit adultery, nor kill their children, nor will they bring a slander that they have fabricated between their hands and their feet (i.e., regarding the place of birth), nor will they disobey you in any good deed, then accept their allegiance and seek Allah's forgiveness for them. Indeed, Allah is Oft-Forgiving, Most Merciful. (T)"

(1) Al-Quran Al-Karim 10/48 (2) Al-Quran Al-Karim 10/48 (3) Al-Quran Al-Karim 18/48 (4) Al-Quran Al-Karim 12/60

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

उत्तर:

बैअत (निष्ठा की शपथ) निस्संदेह एक प्रिय सुन्नत है। इमाम-उल-अजल शैख-उल-शुयूख शिहाब-उल-हक़ वल-दीन उमर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) की 'अवारिफ़ शरीफ़' से लेकर शाह वलीउल्लाह देहलवी की 'अल-क़ौल अल-जमील' तक इसका विवरण मिलता है, और इमामों तथा वरिष्ठ विद्वानों ने इस पर अमल किया है। और रब्बे इज़्ज़त अज़्ज़ व जल्ल फ़रमाता है:

"बेशक जो लोग आपसे बैअत करते हैं, वे वास्तव में अल्लाह से ही बैअत करते हैं।" (1) | "बेशक वे जो तुम्हारी बैअत करते हैं वे तो अल्लाह ही की बैअत करते हैं। (त)"

और फ़रमाता है:

"अल्लाह का हाथ उनके हाथों पर है।" (2) | "उनके हाथों पर अल्लाह का हाथ है। (त)"

और फ़रमाता है:

"बेशक अल्लाह मोमिनों से प्रसन्न हुआ जब वे पेड़ के नीचे आपसे बैअत कर रहे थे।" (3) | "बेशक अल्लाह तआला राज़ी हुआ ईमान वालों से जब वे उस पेड़ के नीचे तुम्हारी बैअत करते थे। (त)"

और बैअत को केवल पुरुषों तक सीमित समझना अज्ञानता है, अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल फ़रमाता है:

"ऐ नबी! जब आपके पास मोमिन औरतें हाज़िर हों इस बात पर बैअत करने के लिए कि वे अल्लाह के साथ किसी को शरीक नहीं ठहराएंगी, और न चोरी करेंगी, और न बदकारी करेंगी, और न अपनी औलाद को क़त्ल करेंगी, और न वह बहतान (झूठा इल्ज़ाम) लाएंगी जिसे अपने हाथों और पैरों के बीच (यानी प्रसव के स्थान में) गढ़ लें, और किसी नेक बात में आपकी नाफ़रमानी नहीं करेंगी, तो उनसे बैअत ले लें और अल्लाह से उनके लिए मग़फ़िरत (क्षमा) मांगें। बेशक अल्लाह क्षमा करने वाला दयालु है।" (4) | "ऐ नबी! जब तुम्हारे हुज़ूर मुसलमान औरतें हाज़िर हों इस पर बैअत करने को कि अल्लाह का कुछ शरीक न ठहराएंगी और न चोरी करेंगी और न बदकारी और न अपनी औलाद को क़त्ल करेंगी और न वो बहतान लाएंगी जिसे अपने हाथों और पांव के दरम्यान यानी मौज़े विलादत में उठाएं और किसी नेक बात में तुम्हारी नाफ़ ़मानी नहीं करेंगी तो उनसे बैअत लो और अल्लाह से उनकी मग़फ़िरत चाहो बेशक अल्लाह बख़्शने वाला मेहरबान है। (त)"

(1) अल-क़ुरान अल-करीम 10/48 (2) अल-क़ुरान अल-करीम 10/48 (3) अल-क़ुरान अल-करीम 18/48 (4) अल-क़ुरान अल-करीम 12/60

पेज 586 का 613

فتاوی رضویہ جلد ۲۶

الجواب:

بیعت بیشک سنت محبوبہ ہے ، امام اجل شیخ الشیوخ شہاب الحق والدین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی عوارف شریف سے شاہ ولی اللہ دہلوی کی قول الجمیل تک اس کی تصریح اور ائمہ واکابر کا اس پر عمل ہے، اور رب العزت عزوجل فرماتا ہے:

"اِنَّ الَّذِیْنَ یُبَایِعُوْنَکَ اِنَّمَا یُبَایِعُوْنَ اللّٰہَ" (1) | بیشک وہ جو تمہاری بیعت کرتے ہیں وہ تو اللہ ہی کی بیعت کرتے ہیں۔ (ت)

اور فرماتا ہے:

"یَدُ اللّٰہِ فَوْقَ اَیْدِیْھِمْ" (2) | ان کے ہاتھوں پر اللہ کا ہاتھ ہے۔ (ت)

اور فرماتا ہے:

"لَقَدْ رَضِیَ اللّٰہُ عَنِ الْمُؤْمِنِیْنَ اِذْ یُبَایِعُوْنَکَ تَحْتَ الشَّجَرَۃِ" (3) | بے شک اللہ تعالیٰ راضی ہوا ایمان والوں سے جب وہ اس پیڑ کے نیچے تمہاری بیعت کرتے تھے۔ (ت)

اور بیعت کو خاص بمرد سمجھنا جہالت ہے ، اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"یٰٓاَیُّھَا النَّبِیُّ اِذَا جَآءَکَ الْمُؤْمِنٰتُ یُبَایِعْنَکَ عَلٰٓی اَنْ لَّا یُشْرِکْنَ بِاللّٰہِ شَیْـًٔا وَّ لَا یَسْرِقْنَ وَ لَا یَزْنِیْنَ وَ لَا یَقْتُلْنَ اَوْلَادَھُنَّ وَ لَا یَاْتِیْنَ بِبُھْتَانٍ یَّفْتَرِیْنَہٗ بَیْنَ اَیْدِیْھِنَّ وَ اَرْجُلِھِنَّ وَ لَا یَعْصِیْنَکَ فِیْ مَعْرُوْفٍ فَبَایِعْھُنَّ وَ اسْتَغْفِرْ لَھُنَّ اللّٰہَ ؕ اِنَّ اللّٰہَ غَفُوْرٌ رَّحِیْمٌ ﴿۱۲﴾" (4) | اے نبی! جب تمہارے حضور مسلمان عورتیں حاضر ہوں اس پر بیعت کرنے کو اللہ کا کچھ شریک نہ ٹھہرائیں گی اور نہ چوری کریں گی اور نہ بدکاری اور

نہ اپنی اولاد کو قتل کریں گی اور نہ وہ بہتان لائیں گی جسے اپنے ہاتھوں اور پاؤں کے درمیان یعنی موضع ولادت میں اٹھائیں اور کسی نیک بات میں تمہاری نافرمانی نہیں کریں گی تو ان سے بیعت لو اور اللہ سے ان کی مغفرت چاہو بیشک اللہ بخشنے والا مہربان ہے۔ (ت)

۱ القرآن الکریم ۱۰/۴۸ ۲ القرآن الکریم ۱۰/۴۸ ۳ القرآن الکریم ۱۸/۴۸ ۴ القرآن الکریم ۱۲/۶۰

Fatawa Rizvia, Volume 26

Zaid, due to abandoning the congregation, is a transgressor (fasiq), profligate (fajir), and his testimony is rejected (mardud-ush-shahadah), deserving of the punishment of hellfire. Zaid has committed another crime by ceasing to offer greetings and speak with a fellow Muslim without any Sharia-compliant reason, based on his own false thoughts. Furthermore, since the Imam is also his teacher, he has also been disobedient (aaq), and repentance from these heinous acts is obligatory for him. And Allah the Almighty knows best.

Problem 308: From Chanda district, Central Provinces, Nazul Sarwar Office, requested by Rahim Bakhsh Khan Muhammad Shahzad Khan, 23 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter? This humble one was pledged (ba'ait) to a person named Maulvi Waheed Sahib. For ten to twelve years, I served him consistently as much as possible and also brought people from my community into your pledge. When Maulvi Sahib's influence was well-established in our community, he started speaking ill of me. When I heard of this, I presented myself to him and said that if this old servant has committed any fault, then Your Honor should punish me; what is the wisdom in disgracing me among the common people without reason? Upon this, he took a false oath saying, "I have said nothing to anyone." Coincidentally, those people were also present at that time. Maulvi Sahib was very ashamed. I remained silent and let it pass, because in every way it would have been my own defamation, even though it was entirely Maulvi Sahib's mistake.

Secondly, you also married a woman from this settlement who was not a disciple and whose husband was missing (mafqud-ul-khabar). Because of this, all the people in the settlement became suspicious and held bad beliefs, to the point that they even stopped praying behind him. Since this humble servant had made him his spiritual guide (pir), I made great efforts and flattered the people of the settlement to settle the dispute. However, after a few days, you did not restrain your wedded lady from coming openly to the mosque without a veil, to the point that even the regular worshippers of the mosque spoke out. But the reply received was that she is a slave girl, so there is no harm. People said she is a girl from our Pathan community, how can she be a slave girl? In short, much evil was created. Neither the lady remains in purdah nor can Maulvi Sahib admonish her. In such a state, three children were also born, but the situation remains as it was on the first day. Now it has come to this, that new ruffians and scoundrels become disciples every day. The poor, regular performers of fasting and prayer, old servants, are openly being declared rejected.

Maulvi Sahib says that whoever rejects our command is rejected by God, the Messenger, and the spiritual guides (pirs), and our lady is like the Mothers of the Believers for the disciples. Every day new disputes and mischief are arising.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 26

ज़ैद, जमाअत छोड़ने के कारण फ़ासिक़, फ़ाजिर और मरदूद-उश-शहादा (जिसकी गवाही स्वीकार न हो) है और नरक की आग की सज़ा का हक़दार है। ज़ैद ने बिना किसी शरई कारण के अपने गलत ख्यालों के कारण एक मुसलमान से सलाम और बातचीत बंद करके दूसरा अपराध किया है। चूँकि इमाम उसका उस्ताद भी है, इसलिए वह आक़ (अवज्ञाकारी) भी हुआ, और उसे इन घिनौनी हरकतों से तौबा करना फ़र्ज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 308: जिला चाँदा, मध्य प्रांत, नज़ुल सरवर ऑफ़िस, प्रेषक: रहीम बख्श खाँ मुहम्मद शहज़ाद खाँ, 23 मुहर्रम 1339 हिजरी। इस विषय में धर्म के विद्वान क्या कहते हैं? यह दीन सेवक, मौलवी वहीद साहब नाम के एक व्यक्ति के हाथ पर बैत (दीक्षा) हुआ था। दस-बारह वर्षों तक मैंने यथासंभव उनकी निरंतर सेवा की और अपनी बिरादरी के लोगों को भी आपकी बैत में शामिल कराया। जब हमारी बिरादरी में मौलवी साहब का प्रभाव अच्छी तरह जम गया, तो मौलवी साहब मेरी बुराई करने लगे। जब मुझे इसकी खबर हुई, तो मैंने उनकी सेवा में हाज़िर होकर अर्ज़ किया कि यदि इस पुराने सेवक से कोई चूक हुई है, तो हुज़ूर मुझे सज़ा दें; आम लोगों में बिना कारण मुझे बदनाम करने में क्या हिकमत है? इस पर उन्होंने झूठी कसम खा ली कि "हमने किसी से कुछ नहीं कहा"। संयोग से वे लोग भी उस समय वहाँ मौजूद थे। मौलवी साहब बहुत शर्मिंदा हुए। मैं चुप रहा, समय बीत गया, क्योंकि हर तरह से मेरी अपनी ही बदनामी होती, भले ही गलती मौलवी साहब की ही क्यों न हो।

दूसरे, आपने इसी बस्ती की एक ऐसी महिला से निकाह कर लिया जो मुरीद भी नहीं थी और जिसका पति लापता (मफ़कूद-उल-ख़बर) था। इससे बस्ती के तमाम लोग सशंकित और गलत अक़ीदे वाले हो गए, यहाँ तक कि लोग उनके पीछे नमाज़ भी नहीं पढ़ते थे। चूँकि इस सेवक ने उन्हें अपना पीर बनाया था, इसलिए मैंने बहुत कोशिश की और बस्ती के लोगों की खुशामद करके इस फसाद को दूर कराया। लेकिन कुछ दिनों के बाद, आपने अपनी निकाह की हुई बेगम साहिबा को खुलेआम बिना पर्दे के मस्जिद में आने से नहीं रोका, यहाँ तक कि मस्जिद के पाबंद नमाज़ियों ने भी आवाज़ उठाई। मगर जवाब यह मिला कि वह दासी (लौंडी) है, इसमें कोई हर्ज नहीं है। लोगों ने कहा कि वह हमारी पठान बिरादरी की लड़की है, दासी कैसे हो सकती है? संक्षेप में, बहुत बुराई पैदा हो गई। न बेगम साहिबा पर्दे में रहती हैं और न मौलवी साहब उन्हें समझा सकते हैं। इस स्थिति में तीन बच्चे भी पैदा हो गए, लेकिन हालात अभी भी पहले दिन जैसे ही हैं। अब यह हाल हो गया है कि रोज़ नए-नए लफ़ंगे-लोफ़र मुरीद बन रहे हैं। ग़रीब, नमाज़-रोज़े के पाबंद पुराने खिदमतगारों को खुलेआम मरदूद

(तिरस्कृत) बनाया जा रहा है। मौलवी साहब कहते हैं कि हमारा हुक्म टालने वाला अल्लाह, रसूल और पीरों का मरदूद है, और हमारी बेगम मुरीदों के लिए 'उम्माहातुल मोमिनीन' (मोमिनों की माँ) की तरह हैं। हर रोज़ नए-नए झगड़े और फसाद खड़े होते रहते हैं।

पृष्ठ 613 का 587

زید بوجہ ترک جماعت فاسق فاجر مردود الشھادۃ مستوجب عذاب نار ہے۔ زید بلاوجہ شرعی اپنے باطل خیال کے باعث مسلمان سے ترک سلام وکلام کر کے دوسرے جرم کا مرتکب ہوا اور جبکہ امام اس کا استاد بھی ہے تو عاق بھی ہوا، اور اس پر ان حرکات شنیعہ سے توبہ فرض ہے۔ واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۳۰۸: از ضلع چاندہ ممالک متوسط نزول سرور آفس مسئولہ رحیم بخش خاں محمد شہزاد خاں ۲۳ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کمترین ایک مولوی وحید صاحب نامی کے ہاتھ پر بیعت ہوا تھا دس بارہ برس تک برابر خدمت کرتا رہا جہاں تک ہو سکتا اپنی برادری کے لوگوں کو بھی آپ کی بیعت میں داخل کرایا، جب مولوی صاحب کا رسوخ ہماری برادری میں اچھی طرح اثر پذیر ہو گیا تو مولوی صاحب لگے ہماری برائی کرنے، جب مجھے اس کی خبر ہوئی تو حاضر خدمت ہو کر عرض کیا کہ خاکسار خادم قدیم سے کچھ قصور ہوا ہے تو حضور مجھ کو سزا دیجئے عام لوگوں میں بلا سبب رسوا کرنا کیا مصلحت ہے، اس پر جھوٹی قسم کھا گئے کہ ہم نے کچھ کسی سے نہ کہا، اتفاق سے وہ لوگ بھی موجود تھے اس وقت مولوی صاحب بہت نادم ہوئے، میں خاموش ہو گیا، وقت گذشت کیا، کیونکہ ہر طرح سے اپنی برائی ہوتی تھی اگرچہ مولوی صاحب کی ہی غلطی کیوں نہ ہو۔

دوسرے آپ نے ایک شادی بھی اس بستی کی ایک ایسی عورت سے کر لی جو مرید بھی نہیں اور جس کا شوہر مفقود الخبر ہو گیا ہے، اس سے تمام بستی کے لوگ بد گمان وبد عقیدہ ہو گئے یہاں تک کہ نماز بھی ان کے پیچھے نہ پڑھتے تھے، تابعدار نے اپنا پیر بنا لیا تھا، اس لئے بہت ہی

کوشش وبستی کے لوگوں کی خوشامد کر کے فساد کو دفع کرایا مگر چند روز کے بعد آپ نے اپنی منکوحہ صاحبہ کو علانیہ مسجد میں بلاپردہ آنے پر کچھ روک ٹوک نہ کیا یہاں تک کہ مسجد کے پابند نمازی لوگوں نے بھی کہا مگر جواب یہ ملا کہ لونڈی ہے کوئی مضائقہ نہیں ہے۔ لوگوں نے کہا ہماری پٹھان برادری کی لڑکی ہے لونڈی کیسے ہو سکتی ہے۔ غرضیکہ بہت شر پیدا ہو گیا۔ نہ بی بی صاحبہ پردہ میں رہتی ہیں نہ مولوی صاحب تنبیہ کر سکتے ہیں۔ ایسی حالت میں تین بچے بھی ہو گئے مگر حالت ہنوز روز اول ہے اب یہ ہو گیا ہے کہ نئے نئے لچے لفنگے روز مرید ہوتے ہیں۔ غریب پابند صوم وصلاۃ کے قدیم خدمت گزار مردود علانیہ بنائے جاتے ہیں۔ مولوی صاحب کہتے ہیں کہ ہمارا امر رد دہ کیا ہوا خدا اور رسول اور پیروں کا مردود ہے ہماری بی بی امہات المومنین ہیں مریدوں کے لئے۔ ہر روز نئے نئے بگڑے فساد برپا ہوتے رہتے ہیں۔

Fatawa Rizvia Volume 26

Today one disciple was made acceptable, tomorrow another was rejected; all these things are obvious. Besides this, there are such conditions that the tongue does not tolerate expressing them. This humble person is in a strange state of anxiety. For the sake of God, for the sake of the Prophet, and for the sake of the elders of your spiritual path, show me a way of salvation: can I take an oath of allegiance (bay'at) to another master of Shariah and Tariqah in such a situation or not? And is the allegiance to such a person annulled or not?

The Answer:

Four conditions are mandatory in a spiritual guide (Pir): First: He must be a Sunni of correct belief, in accordance with the beliefs of the scholars of the Two Holy Sanctuaries. Second: He should possess enough knowledge to be able to extract the solutions to his necessary issues directly from the books himself. Third: He must not be an open transgressor (fasiq-e-mu'lin). Fourth: His lineage (spiritual chain) must be connected back to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

One in whom these four conditions are combined, taking the oath of allegiance at his hand is permissible. To object to the actions and words of such a Pir is strictly forbidden and a cause of being deprived of the blessings of both worlds. Whatever word of his seems contrary to one's own mind, it is obligatory to make a good interpretation (taweel), and if one cannot understand the interpretation, one should think that he must have some good intention which I have failed to understand. Now, look at your Pir; if any of these four conditions is missing, then the allegiance was invalid. You should take an oath of allegiance to a Pir who fulfills all the conditions. One form of the [third] condition is that if his wedded wife wears thin clothes through which the body or hair shine, or if any part of the hair, neck, wrist, or calf is visible, or if the clothes are so tight that they reveal the shape of the body, and she comes into a public gathering of men like that and the husband allows it, then he is a cuckold (dayyooth), an open transgressor, and not fit for spiritual leadership. And if it is not so and all four conditions are met, then objection is not permissible and turning away from his allegiance is forbidden. Regarding the oath he took, understand the interpretation as this: "We did not say anything ourselves to anyone, rather we were made to say it," just as our lady Kulthum bint Hazrat Khatoon-e-Jannat (may Allah be pleased with her) stated the virtues over the funeral of her husband, our leader Umar Farooq the Great (may Allah be pleased with him), which

her father, the Leader of the Believers Ali (may Allah noble his face), said: "By Allah, she did not speak, but she was made to speak." [1] By God, this...

---

[1] Tarikh al-Umam wal-Muluk by al-Tabari, section on the mourning and inheritance of Umar (may Allah be pleased with him), Dar al-Qalam Beirut 5/28

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

आज एक मुरीद को स्वीकार्य बनाया गया, कल दूसरे को खारिज कर दिया गया; ये सब बातें तो स्पष्ट हैं। इसके अलावा ऐसी परिस्थितियाँ हैं जिन्हें ज़बान बयान करना गवारा नहीं करती। यह खाकसार (विनीत व्यक्ति) अजीब परेशानी में है। खुदा के वास्ते, रसूल के वास्ते और अपने तरीक़त के बुजुर्गों के वास्ते मुझे निजात (मुक्ति) की कोई राह बताएँ क्या ऐसी स्थिति में मैं किसी दूसरे शरीयत और तरीक़त वाले के हाथ पर बैअत (दीक्षा) कर सकता हूँ या नहीं? और ऐसे व्यक्ति की बैअत रद्द (मंसूख़) है या नहीं?

उत्तर:

पीर (आध्यात्मिक मार्गदर्शक) में चार शर्तें अनिवार्य हैं: पहला: वह सही अक़ीदे (विश्वास) वाला सुन्नी हो, हरमैन शरीफ़ैन (मक्का और मदीना) के विद्वानों के अक़ीदे के अनुसार। दूसरा: उसके पास इतना ज्ञान हो कि वह अपनी ज़रूरत के मसले स्वयं किताब से निकाल सके। तीसरा: वह फ़ासिक़-ए-मुअ्लिन (खुल्लम-खुल्ला पाप करने वाला) न हो। चौथा: उसका सिलसिला (वंश परंपरा) नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम तक निरंतर जुड़ा हो।

जिसमें ये चारों शर्तें मौजूद हों, उसके हाथ पर बैअत करना जायज़ है। ऐसे पीर के कार्यों और कथनों पर आपत्ति करना सख्त हराम है और दोनों जहानों की बरकतों से वंचित होने का कारण है। उसकी जो बात अपने मन के विरुद्ध लगे, उसका अच्छा अर्थ (तावील) निकालना अनिवार्य है, और यदि समझ में न आए, तो यह समझना चाहिए कि उसकी कोई अच्छी मंशा होगी जो मेरी समझ में नहीं आई। अब आप अपने पीर को देखें; यदि इन चार शर्तों में से किसी भी शर्त की कमी है, तो बैअत नाजायज़ थी। आपको चाहिए कि किसी ऐसी पीर की बैअत करें जिसमें सभी शर्तें मौजूद हों। [तीसरी] शर्त का एक रूप यह है कि उसकी विवाहित पत्नी बारीक कपड़े पहनती हो जिससे शरीर या बाल चमकते हों, या बालों, गले, कलाई या पिंडली का कोई हिस्सा दिखाई देता हो, या कपड़े इतने चुस्त हों कि शरीर की बनावट दिखती हो, और वह इसी तरह खुलेआम पुरुषों की सभा में आती हो और पति इसे जायज़ समझे, तो वह दय्यूथ (बेशर्म), फ़ासिक़-ए-मुअ्लिन है और पीरी (आध्यात्मिक नेतृत्व) के योग्य नहीं है। और यदि ऐसा नहीं है और चारों शर्तें पूरी हैं, तो उस पर आपत्ति करना जायज़ नहीं है और उसकी बैअत से मुँह मोड़ना वर्जित है। उसने जो कसम खाई, उसकी तावील यह समझें कि "हमने खुद किसी से कुछ नहीं कहा बल्कि हमसे कहलवाया गया," जैसे कि हमारी सैय्यदना कुलथुम

बिन्त हज़रत खातूने जन्नत (रज़ियल्लाहु अन्हा) ने अपने पति सैय्यदना उमर फ़ारूक़े आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के जनाज़े पर जो उनके गुण बयान किए, उनके बारे में उनके पिता अमीरुल मोमिनीन अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) ने फ़रमाया: "अल्लाह की कसम, उन्होंने नहीं कहा बल्कि उनसे कहलवाया गया।" [1] खुदा की कसम यह...

---

[1] तारीख़ अल-उमम वल-मुलुक लित-तबरी, हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के शोक और विरासत के अध्याय से, दारुल क़लम बेरूत 5/28

آج ایک مرید کو مقبول بنایا کل دوسرے کو مردود کیا، یہ سب باتیں تو ظاہر ہیں، علاوہ اس کے ایسے حالات ہیں جن کا اظہار کرنا زبان گوارا نہیں کرتی۔ یہ خاکسار عجیب پریشانی میں ہے۔ خدا کے واسطے رسول کے واسطے اور اپنے طریقت کے بزرگوں کے واسطے مجھے کوئی راہِ نجات کی بتائیں، یہ کہ ایسی حالت میں کسی دوسرے صاحبِ شریعت و طریقت کے ہاتھ پر بیعت کر سکتا ہوں یا نہیں؟ اور ایسے شخص کی بیعت فسخ ہے یا نہیں؟

الجواب:

پیر میں چار شرطیں لازم ہیں: اول: سنی صحیح العقیدہ مطابق عقائدِ علماء حرمین شریفین ہو۔ دوسرے: اتنا علم رکھتا ہو کہ اپنی ضرورت کے مسائل کتاب سے خود نکال سکے۔ تیسرے: فاسقِ معلن نہ ہو۔ چوتھے: اس کا سلسلہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تک متصل ہو۔

جس میں یہ چاروں شرطیں جمع ہیں اس کے ہاتھ پر بیعت جائز ہے اور ایسے پیر کے افعال و اقوال پر اعتراض سخت حرام اور موجبِ محرومیِ برکاتِ دارین ہے، اس کی جو بات اپنے ذہن میں خلاف معلوم ہو واجب ہے کہ اچھی تاویل کرے اور تاویل میں سمجھ نہ آئے تو یہ سمجھے کہ اس کا کوئی عمدہ منشا ہوگا جو میری سمجھ میں نہ آیا، اب آپ اپنے پیر کو دیکھئے ان چار شرطوں میں سے اگر کسی شرط کی کمی ہے تو بیعت ناجائز ہوئی، آپ کو چاہئے کہ کسی پیرِ جامعِ شرائط پر بیعت کریں، کئی شرط کی ایک صورت یہ ہے کہ وہ اس کی منکوحہ باریک کپڑے پہنے جن سے بدن یا بال چمکتے ہوں، یا بالوں یا گلے یا کلائی یا پنڈلی کا کوئی حصہ ظاہر ہو یا کپڑے اتنے چست ہوں کہ بدن کی ہیأت بتاتے ہوں اور وہ یوں علانیہ مجمعِ مرداں میں آتی ہے اور شوہر جائز

رکھے تو دیوثِ فاسقِ معلن ہے قابلِ پیری نہیں، اور اگر ایسا نہیں اور چاروں شرطیں جمع ہیں تو اس پر اعتراض جائز نہیں اور اس کی بیعت سے روگردانی منع ہے، وہ قسم جو اس نے کھائی اس میں تاویل یہ سمجھے کہ ہم نے خود کسی سے کچھ نہ کہا بلکہ ہم سے کہلوایا گیا اس طرح حضرت سیدتنا کلثوم بنتِ حضرت خاتونِ جنت رضی اللہ تعالیٰ عنہا نے اپنے شوہر سیدنا عمر فاروقِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے جنازے پر جو فضائل ان کے بیان کئے ان کے باپ امیر المومنین علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم نے فرمایا: واللہ ما قالت ولکن قولت ۱ خدا کی قسم یہ

---

۱ تاریخ الامم والملوک للطبری من ندب عمر ورثاہ رضی اللہ عنہ دارالقلم بیروت ۵/ ۲۸

Fatawa Rizwia, Volume 26

They did not say these [words], rather they were made to say them. And his saying that 'my wife is like the Mothers of the Believers (Ummahat-ul-Momineen) for the disciples,' although highly reprehensible and improper, is not such that a ba'yah (pledge of allegiance) should be annulled when all four conditions are met. Allah Almighty knows best.

Issue 309: From the city, Mohalla Saudagaran, asked by Ehsan Ali, student at Madrasa Manzar-e-Islam, 18 Safar 1339 AH. What do the scholars of the religion say on this matter: Can a woman become a disciple (murid) without her husband's permission or not? If she has become one without permission, what is the ruling?

The Answer: She can. Allah Almighty knows best.

Issue 310: From Khandiya district, Rampur state, asked by Aziz Ahmed, 2 Jamadi al-Ula 1338 AH. What do the scholars of the religion say on this matter: Some people from Sambhal Makanpur perform ba'yah in such a way that they offer a cup to drink, and they do not give any kind of religious education to God's servants. These same people gathered in Khandiya village, Rampur state, and claimed that this was the method of ba'yah of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. A person from the Qadiriyya family was present there and said that four methods of ba'yah are religiously permissible: one via a dream, second from a grave, third by offering a cup to drink, and fourth from a person who is not authorized. Which of these two statements is correct? Explain and you shall be rewarded. (T)

The Answer: That person has slandered the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, by claiming that his method of ba'yah was offering a cup to drink. God forbid! Rather, it was placing hand upon hand, and this method remains among spiritual mentors to this day. Offering a cup to drink is found among bhang-drinkers and lawless people. Allah the Almighty says:

"Indeed, those who pledge allegiance to you, [O Muhammad] - they are actually pledging allegiance to Allah. The hand of Allah is over their hands." O Prophet! Indeed, those who are pledging allegiance to you, they only pledge allegiance to Allah. This hand of yours is not [merely] over their hands; the hand of Allah's power is over their hands.

It is known that the method of ba'yah was placing hand upon hand, not offering a cup to drink. Allah Almighty knows best.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २६

उन्होंने ये नहीं कहे बल्कि उनसे कहलवाए गए, और उसका ये कहना कि 'मुरीदों के लिए मेरी बीवी उम्महात-उल-मोमिनीन हैं' हालांकि सख़्त मायूब और नालायक है, मगर इस क़ाबिल नहीं कि चारों शर्तें होते हुए उसकी बैअत फ़स्ख़ की जाए। वल्लाह तआला आलम।

मसला ३०९: अज़ शहर मोहल्ला सौदागरां, मसऊला एहसान अली तालिब-ए-इल्म मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम, १८ सफ़र १३१९ हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि औरत बग़ैर इजाज़त शौहर के मुरीद हो सकती है या नहीं? अगर बग़ैर इजाज़त हो गई तो क्या हुक्म है?

अल-जवाब: हो सकती है। वल्लाह तआला आलम।

मसला ३१०: अज़ खंडिया जिला रियासत रामपुर, मसऊला अज़ीज़ अहमद, २ जमादी उल ऊला १३३८ हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि चंद लोग संभल मक़न पुर के इस तरह बैअत करते हैं कि प्याला पिलाते हैं और बंदगान-ए-ख़ुदा को किसी किस्म की तालीम नहीं करते। यही लोग मौज़अ खंडिया इलाक़ा रियासत रामपुर में जमा हुए और बयान किया कि तरीक़ा-ए-बैअत रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम यही है। एक साहब ख़ानदान-ए-क़ादरिया के वहां मौजूद थे उन्होंने कहा कि चार तरीक़ों से बैअत शरअन् जायज़ है: एक बज़रिए ख़्वाब के दूसरे क़ब्र से, तीसरे प्याला पिलाकर, चौथे उस शख़्स से जो साहिब-ए-इजाज़त न हो। इन दोनों बयानों में कौन सा सही है? बय्यिनू तूजरू (बयान फरमाइए अजर दिए जाओगे। त)

अल-जवाब: उस शख़्स ने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पर इफ़्तरा (झूठ) किया कि हुज़ूर का तरीक़ा-ए-बैअत प्याला पिलाना था, हाश लिल्लाह! बल्कि हाथ पर हाथ मारना, और यही तरीक़ा आज तक मशायख़ में है। प्याला पिलाना भंगड़ों और बेलगाम लोगों के यहाँ है, अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल फ़रमाता है:

"बेशक जो लोग आपसे बैअत करते हैं, वह अल्लाह ही से बैअत करते हैं। अल्लाह का हाथ उनके हाथों के ऊपर है।" ऐ नबी! ये जो तुमसे बैअत कर रहे हैं ये तो अल्लाह से बैअत करते हैं, ये तुम्हारा हाथ उनके हाथों पर नहीं अल्लाह का दस्त-ए-क़ुदरत उनके हाथों पर है।

मालूम हुआ कि तरीक़ा-ए-बैअत हाथ पर हाथ रखना था न कि प्याला पिलाना था। वल्लाह तआला आलम।

१ अल-क़ुरान अल-करीम ४८/१० पेज ५८९ ऑफ़ ६१३

انہوں نے نہ کہے بلکہ ان سے کہلوائے گئے، اور اس کا کہنا کہ مریدوں کے لئے میری بیوی امہات المومنین ہیں اگرچہ سخت معیوب و نالائق ہے مگر نہ اس قابل کہ چاروں شرطیں ہوتے ہوئے اس کی بیعت فسخ کی جائے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۳۰۹: از شہر محلہ سوداگراں مسئولہ احسان علی طالب علم مدرسہ منظر الاسلام ۱۸ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ عورت بغیر اجازت شوہر کے مرید ہو سکتی ہے یا نہیں؟ اگر بغیر اجازت ہوگئی تو کیا حکم ہے؟

الجواب: ہو سکتی ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۳۱۰: از کھنڈیا ضلع ریاست رامپور مسئولہ عزیز احمد ۲ جمادی الاولٰی ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ چند لوگ سنبھل مکن پور کے اس طرح بیعت کرتے ہیں کہ پیالہ پلاتے ہیں اور بندگان خدا کو کسی قسم کی تعلیم نہیں کرتے یہی لوگ موضع کھنڈیا علاقہ ریاست رامپور میں جمع ہوئے اور بیان کیا کہ طریقہ بیعت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یہی ہے۔ ایک صاحب خاندان قادریہ کے وہاں موجود تھے انہوں نے کہا کہ چار طریق سے بیعت شرعاً جائز ہے ایک بذریعہ خواب کے دوسرے قبر سے تیسرے پیالہ پلا کر چوتھے اس شخص سے جو صاحب اجازت نہ ہو۔ ان دونوں بیانوں میں کون سا صحیح ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤگے۔ ت)

الجواب: اس شخص نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر افتراء کیا کہ حضور کا طریقہ بیعت پیالہ پلانا تھا حاش للہ بلکہ ہاتھ پر ہاتھ مارنا، اور یہی طریقہ آج تک مشائخ میں ہے پیالہ پلانا بھنگڑوں بیقیدوں کے یہاں ہے، اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"اِنَّ الَّذِیْنَ یُبَایِعُوْنَکَ اِنَّمَا یُبَایِعُوْنَ اللّٰہَ ؕ یَدُ اللّٰہِ فَوْقَ اَیْدِیْهِمْ ۚ" اے نبی! یہ جو تم سے بیعت کر رہے ہیں یہ تو اللہ سے بیعت کرتے ہیں یہ تمہارا ہاتھ ان کے ہاتھوں پر نہیں اللہ کا دست قدرت ان کے ہاتھوں پر ہے۔

معلوم ہوا کہ طریقہ بیعت ہاتھ پر ہاتھ رکھنا تھا نہ کہ پیالہ پلانا تھا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

۱ القرآن الکریم ۴۸/۱۰ Page 589 of 613

Fatawa Rizvia Volume 26

Problem 311: From Madrasa Manzar-ul-Islam Bareilly, asked by Muhammad Sanaullah, student, 28 Jamadi al-Akhir 1339 AH. What do the scholars of religion say on this matter: Zaid is studying religious knowledge. His intention is that when he graduates, he will travel to places where great saints reside, meet them, and become a disciple (murid) of the one his heart testifies to. During his studies, some people from his hometown and elsewhere became disciples of a certain saint and insisted that Zaid should also become a disciple. After their insistence, Zaid also became a disciple. Has he legally (Shari'ah-wise) become a disciple or not?

The Answer: If after their insistence, devotion arose in his heart and he became a disciple intentionally, then he has become a disciple. If he took the oath of allegiance (bay'at) half-heartedly merely due to their insistence, then he did not become a disciple, because discipleship is a matter of the heart. And Allah Almighty knows best.

Problem 312: From Lahore, Masjid Begum Shahi, Toli Maulvi Ahmed Din Sahab, 9 Rajab 1339 AH. What do the scholars of religion say on this matter: Zaid says that reciting the spiritual lineage (Shajra-khwani) is a net of deception, and he quotes this passage from "Baharistan" by Maulana Jami:

[Persian Quote]: People asked Hazrat Sayyid Bahauddin Naqshband (Mercy of Allah be upon him), "Sir, what is your Shajra?" He replied, "No one reaches any station by reciting the Shajra. So, we recognize Allah the Almighty in His Oneness, and we believe in the Prophets and Saints, and we are not bound by any specific chain/order (silsila)."

[Urdu Translation of the Quote]: People asked Hazrat Sayyid Bahauddin Naqshband (Mercy of Allah be upon him), "Sir, what is your Shajra?" He replied, "No one reaches any station by reciting the Shajra. So, we accept Allah the Almighty as One without partners, and we believe in all the Prophets and Saints, and we are not bound by any specific chain/order." (T)

Is this saying correct or wrong? Explain and be rewarded (T).

The Answer: This statement is purely false and is an attack on thousands of noble saints. The passage quoted from "Baharistan" is fabricated. The word "Shajra-khwani" or "Shajra" is not found anywhere in it, and the entire text from "So, Allah the Almighty..." until the end is added on one's own; it is not in "Baharistan". A Shajra is a testimonial of a servant's connection to the Master of the World (Prophet

Muhammad), peace and blessings of Allah be upon him, just like the chains of narration for Hadith. Imam Abdullah bin Mubarak (Mercy of Allah be upon him), who is the leader of all saints, scholars, Hadith scholars, and jurists...

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

मसला ३११: मदरसा मंज़र-उल-इस्लाम बरेली से, मुस्तौ़ला (पूछने वाले) मोहम्मद सनाउल्लाह छात्र, २८ जमादी-उल-आख़िर १३३९ हिजरी। क्या फरमाते हैं दीन के उलेमा इस मसले में कि ज़ैद दीन का इल्म हासिल कर रहा है, उसका इरादा यह है कि जब मैं फारिग़-उत-तहसील (स्नातक) हो जाऊंगा, तो मैं जहाँ-जहाँ बुज़ुर्ग लोग हैं वहाँ जाकर उनसे मुलाकात करूँगा और जिससे दिल गवाही देगा उसी का मुरीद हो जाऊँगा। इल्म हासिल करने के ज़माने में कुछ वतन वाले और गैर-वतन वाले लोग एक बुज़ुर्ग के मुरीद हुए और ज़ैद से भी इसरार (ज़ोर) किया कि तुम भी मुरीद हो जाओ, इसरार के बाद ज़ैद भी मुरीद हो गया। क्या वह शरीयत के अनुसार मुरीद हुआ या नहीं?

अल-जवाब: अगर उनके इसरार के बाद उसके दिल में अक़ीदत (श्रद्धा) आ गई और उसने जानबूझकर मुरीद होने का इरादा किया, तो वह मुरीद हो गया। और अगर सिर्फ उनके इसरार की वजह से बिना दिल के बैअत (दीक्षा) की, तो मुरीद नहीं हुआ, क्योंकि मुरीद होना दिल का इरादा है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला ३१२: लाहौर मस्जिद बेगम शाही टोली से, मौलवी अहमद दीन साहब, ९ रजब १३३९ हिजरी। क्या फरमाते हैं दीन के उलेमा इस मसले में कि ज़ैद कहता है 'शजरा ख़्वानी' (वंशवृक्ष पढ़ना) छल का जाल है और इस पर मौलाना जामी के'बहारिस्ताँ' से यह इबारत (अनुच्छेद) पेश करता है:

[फारसी उद्धरण]: हज़रत सय्यद बहाउद्दीन नक़्शबंद (अल्लाह की रहमत उन पर हो) से लोगों ने पूछा कि ऐ हज़रत! आपका शजरा क्या है? फ़रमाया: शजरा पढ़ने से कोई किसी मकाम (स्थान) तक नहीं पहुँचा, बस हम अल्लाह अज़्ज़वजल को वहदहू ला-शरीक (एक और अद्वितीय) मानते हैं और तमाम अम्बिया (नबियों) और औलिया (संतों) पर ईमान लाते हैं, हम किसी सिलसिले के पाबंद नहीं हैं।

[उर्दू अनुवाद]: हज़रत सय्यद बहाउद्दीन नक़्शबंद (अल्लाह की रहमत उन पर हो) से लोगों ने पूछा कि ऐ हज़रत! आपका शजरा क्या है? फ़रमाया: शजरा पढ़ने से कोई किसी मकाम (स्थान) तक नहीं पहुँचा, बस हम अल्लाह अज़्ज़वजल को वहदहू ला-शरीक (एक और अद्वितीय) मानते हैं और तमाम अम्बिया (नबियों) और औलिया (संतों) पर ईमान लाते हैं, हम किसी सिलसिले के पाबंद नहीं हैं। (त)

यह कौल (कथन) सही है या गलत? बयान फरमाइए, सवाब मिलेगा। (त)

अल-जवाब: यह कौल सरासर बातिल (झूठा) है और इसमें हज़ारों औलिया-ए-कराम पर हमला है। 'बहारिस्ताँ' से जो इबारत नक़ल की गई है, वह बनावटी है। उसमें कहीं भी 'शजरा ख़्वानी' या 'शजरा' का लफ्ज़ नहीं है और "बस अल्लाह अज़्ज़वजल..." से लेकर आखिर तक की सारी इबारत अपनी तरफ से बढ़ाई हुई है, 'बहारिस्ताँ' में नहीं है। शजरा हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) तक बंदे के जुड़ने की सनद (प्रमाण) है, जैसे हदीस की सनदें होती हैं। इमाम अब्दुल्ला बिन मुबारक (अल्लाह की उन पर रहमत हो) जो तमाम औलिया, उलेमा, मुहद्दीसीन और फुक़हा के इमाम हैं...

पेज 590/613

مسئلہ ۳۱۱: از مدرسہ منظر الاسلام بریلی مسئولہ محمد ثناء اللہ طالب علم ۲۸ جمادی الآخر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید علم دین حاصل کر رہا ہے اس کا ارادہ یہ ہے کہ جب میں فارغ التحصیل ہو جاؤں گا تو میں جہاں جہاں بزرگ لوگ ہیں وہاں جا کر ان سے ملاقات کروں گا اور جس سے دل گواہی دے گا اس ہی سے مرید ہو جاؤں گا۔ علم کے حاصل کرنے کے زمانہ میں چند لوگ اہل وطن اور غیر وطن ایک بزرگ کے مرید ہوئے اور زید سے بھی اصرار کیا کہ تم بھی مرید ہو جاؤ، بعد اصرار کے زید بھی مرید ہو گیا، آیا شرعاً مرید ہوا یا نہیں ؟ الجواب : اگر ان کے اصرار کے بعد اس کے دل میں عقیدت آگئی اور بالقصد مرید ہوا مرید ہو گیا، اور صرف ان کے اصرار کے سبب بے دلی سے بیعت کی مرید نہ ہوا کہ ارادت قلب سے ہے، واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۳۱۲: از لاہور مسجد بیگم شاہی ٹولی مولوی احمد دین صاحب ۹ رجب ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کہتا ہے شجرہ خوانی دام تزویر ہے اور اس پر بہارستان مولانا جامی سے یہ عبارت نقل کرتا ہے: از حضرت سید بہاؤالدین صاحب نقشبند رحمۃ اللہ علیہ پرسیدند کہ حضرت شجرہ شما چیست، فرمودند کہ کسے از شجرہ خوانی بجائے نرسد، پس خدائے عزوجل را بیگانگی می شناسیم و بہ انبیاء و اولیاء ایمان آریم و مقید سلسلہ نیستیم۔ حضرت سید بہاؤ الدین نقشبند علیہ الرحمہ سے لوگوں نے پوچھا کہ اے حضرت! آپ کا شجرہ کیا ہے؟ فرمایا شجرہ پڑھنے سے کوئی کسی مقام تک نہیں پہنچا، پس ہم اللہ عزوجل کو وحدہ لاشریک مانتے ہیں اور تمام انبیاء اولیاء پر ایمان لاتے ہیں کسی سلسلہ کے مقید نہیں ہیں۔ (ت) یہ قول صحیح ہے یا غلط؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤ گے۔ت) الجواب : یہ قول محض باطل ہے اور اس میں ہزار ہا اولیائے کرام پر حملہ ہے اور بہارستان سے جو عبارت نقل کی، ساختہ ہے،

اس میں شجرہ خوانی یا شجرہ کا لفظ کہیں نہیں اور "پس خدائے عزوجل" سے اخیر تک ساری عبارت اپنی طرف سے بڑھائی ہوئی ہے بہارستان میں نہیں۔ شجرہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تک بندے کے اتصال کی سند ہے جس طرح حدیث کی اسنادیں، امام عبداللہ بن مبارک رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کہ اولیاء وعلماء و محدثین و فقہاء سب کے امام ہیں

Fatawa Razawiyya Volume 26

They say: | If it were not for the chain of transmission (Isnad), anyone would have said whatever they wanted regarding the religion. (T) | If it were not for the chain of transmission (Isnad), anyone would have said whatever they wanted regarding the religion. (T) | There are multiple benefits of reading the Shajarah (spiritual lineage): First, preserving the record of one's connection to the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. Second, the mention of the righteous, which is a cause for the descent of mercy. Third, sending rewards (Isal-e-Thawab) to one's masters of grace by name, which is a cause for their favor and attention from their court. Fourth, when one remains their mentioner in times of safety, they will be his helpers in times of distress. The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, says: | Recognize Allah in times of ease, He will recognize you in times of hardship. - Narrated by Abu al-Qasim bin Bishran in his Amali from Abu Huraira and others, and from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) with a good (hasan) chain. And Allah knows best. | Recognize Allah in times of ease, He will recognize you in times of hardship. Abu al-Qasim bin Bishran narrated this in 'Amali' from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him) and others from Hazrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) with a good chain. And Allah Almighty knows best. (T) |

Problem 313: From Aonla, Karah Pukhta neighborhood, Bangla street, Bareilly district, from Abdul Samad, 20 Ramadan 1339 AH. What do the scholars of Shariah and guides of the Path say regarding this issue: Zaid went through different states; sometimes he was inclined towards sin and debauchery, and sometimes he would become absorbed in the worship of God. Finally, after taking allegiance (Bay'ah) from several pirs, he performed various types of spiritual exercises (riyadat) and many acts of worship and spent periods of solitary retreat (chilla). Now he claims sainthood (wilayah) and says, "I am the Qutb-e-Irshad." Now he gives this reason for inclining towards sin and debauchery: "Previously I did it so that people would have bad thoughts about me and my sainthood would not be revealed; and now since Almighty God has commanded it, I am revealing my sainthood." And he also takes allegiance from people...

1 Sahih Muslim, Introduction of the book, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/12. 2 Kanz al-Ummal, Hadith 3221, Muassasat al-Risala, Beirut, 2/97.

वे फरमाते हैं: | यदि सनद (प्रमाण) न होता, तो जो कोई चाहता धर्म के बारे में कुछ भी कह देता। (त) | यदि सनद न होती तो जिसका जो दिल चाहता दीन में कह देता। (त) | शजरा (आध्यात्मिक वंशावली) पढ़ने के कई लाभ हैं: पहला, अल्लाह के रसूल, उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो, तक अपने जुड़ाव की सनद को सुरक्षित रखना। दूसरा, नेक लोगों का ज़िक्र, जो रहमत के अवतरण का कारण है। तीसरा, अपने कृपा के मालिकों (आकाओं) को नाम-दर-नाम सवाब पहुँचाना (ईसाल-ए-सवाब), जो उनके दरबार से कृपा दृष्टि का कारण है। चौथा, जब कोई खुशहाली के समय में उनका नाम लेने वाला रहेगा, तो वे मुसीबत के समय में उसके सहायक होंगे। अल्लाह के रसूल, उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो, फरमाते हैं: | खुशहाली में अल्लाह को पहचानो, वह मुसीबत में तुम पर कृपा दृष्टि फरमाएगा। - इसे अबुल कासिम बिन बिशरान ने 'अमाली' में हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से और उनके अलावा हज़रत इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से हसन सनद के साथ रिवायत किया। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। | तो खुशहाली में अल्लाह तआला को पहचान वह मुसीबत में तुझ पर नज़र-ए-करम फरमाएगा। इसको अबुल कासिम बिन बिशरान ने अमाली में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से और इसी के ग़ैर ने हज़रत इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से सनद-ए-हसन के साथ रिवायत किया। वल्लाहु तआला आलम (त) |

मसला 313: आँवला, मोहल्ला कड़ा पुख्ता, कूचा बंगला, ज़िला बरेली से, अब्दुल समद द्वारा प्रेषित, 20 रमज़ान 1339 हिजरी। शरीयत के विद्वान और तरीक़त के मार्गदर्शक इस मसले में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद की विभिन्न अवस्थाएँ रहीं, कभी वह फौहश और गुनाह की ओर झुकता था और कभी ईश्वर की इबादत में तल्लीन हो जाता था, अंततः उसने कई पीरों से बैअत होकर विभिन्न प्रकार की रियाज़तें और बहुत सी इबादतें कीं और चिल्ले (एकांत साधना) किए, अब वह विलायत (संत होने) का दावा करता है और कहता है, "मैं क़ुतुब-ए-इरशाद हूँ।" अब वह गुनाह और फौहश की ओर झुकने का यह कारण बताता है कि "पहले मैं इसलिए ऐसा करता था ताकि लोग मेरे बारे में बुरा सोचें और मेरी विलायत ज़ाहिर न हो; और अब चूंकि अल्लाह तआला ने हुक्म दिया है इसलिए अपनी विलायत ज़ाहिर कर रहा हूँ।" और वह लोगों से बैअत भी ले रहा है...

1 सहीह मुस्लिम, मुक़द्दमतुल किताब, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/12। 2 कंज़ुल उम्माल, हदीस 3221, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत, 2/97।

فرماتے ہیں: | لولا الاسناد لقال فی الدین من شاء ماشاء- 1 | اگر اسناد نہ ہوتا تو جس کا جو دل چاہتا دین میں کہہ دیتا۔ (ت) | شجرہ خوانی سے متعدد فوائد ہیں : اوّل رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تک اپنے اتصال کی سند کا حفظ۔ دوم صالحین کا ذکر کہ موجب نزولِ رحمت ہے۔ سوم نام بنام اپنے آقایان نعمت کو ایصالِ ثواب کہ ان کی بارگاہ سے موجب نظر عنایت ہے۔ چہارم جب یہ اوقات سلامت میں ان کا نام لیوا رہے گا وہ اوقات مصیبت میں اس کے دستگیر ہوں گے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: | تعرّف الی اللہ فی الرخاء یعرفک فی الشدۃ - رواہ ابو القاسم 2 بن بشران فی امالیہ عن ابی ہریرۃ وغیرہ عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم بسند حسن۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | تو خوشحالی میں اللہ تعالٰی کو پہچان وہ مصیبت میں تجھ پر نظر کرم فرمائے گا۔ اس کو ابوالقاسم بن بشران نے امالی میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اور اسی کے غیر نے حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے سند حسن کے ساتھ روایت کیا۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت) |

مسئلہ ۳۱۳: از آنولہ محلہ کڑہ پختہ کوچہ بنگلہ ضلع بریلی مسئولہ عبد الصمد ۲۰ رمضان ۱۳۳۹ھ

علمائے شریعت و ہادیانِ طریقت کیا فرماتے ہیں اس مسئلہ میں کہ زید کی مختلف حالتیں ہوئیں، کبھی فسق وفجور کی طرف مائل رہتا تھا اور کبھی عبادتِ الٰہی میں مستغرق ہو جاتا تھا، آخر میں وہ کئی پیروں سے بیعت ہو کر مختلف قسم کی ریاضتیں اور بہت سی عبادتیں کیں اور چلّے کئے، اب وہ ولایت کا مدعی ہے اور کہتا ہے میں قطبِ ارشاد ہوں، اب وہ فسق وفجور کی طرف مائل ہونے کی یہ وجہ بتاتا ہے کہ پہلے میں اس لئے کرتا تھا کہ لوگ مجھ پر بدگمان رہیں اور میری

ولایت ظاہر نہ ہو اور اب چونکہ خدائے تعالیٰ نے حکم دیا ہے اس لئے اپنی ولایت ظاہر کرتا ہوں۔ اور لوگوں سے بیعت بھی...

1 صحیح مسلم مقدمۃ الکتاب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲ 2 کنز العمال حدیث ۳۲۲۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۲/ ۹۷

Fatawa Razawiyya, Volume 26

...takes, although he has not received permission from any apparent Pir (spiritual guide), but he says that I have received permission from God through inspiration (ilham) and now referring to any human is illegitimate for me. Its signs are that there is a very powerful effect in his attention; a few days after taking the pledge (bay'at) to him, the subtlety of the heart becomes illuminated and Zikr (remembrance of God) starts. He also has an effect on the assembly, and upon taking the pledge to him, many strayed people become observant of fasting and prayer, and their hearts are filled with divine love and they wander like madmen. There is a lot of noise and clamor in his silent prayer, and sometimes ecstasy comes and they also dance. Is it permissible or not to take a pledge of allegiance from a person described with the above-mentioned qualities who is not authorized by any apparent Pir? Explain and you will be rewarded.

The Answer:

It is not permissible for such a person to take the pledge of allegiance, and taking the pledge at his hand is illegitimate.

O son! The condition for the validity of the pledge in Sufism is the permission of the predecessors. Do not strike a seal on an adulterated coin with deception, for that path is for counterfeiters and unworthy ones. 1

(O son! The condition for the pledge to be correct in the spiritual path is permission from the ancestors. Do not put a seal on an earthenware vessel with fraud, for this is the way of counterfeit, incapable people. - Trans.)

Hadrat Sayyidi Bayazid Bastami (may Allah be pleased with him) and other great elders (may their secrets be sanctified) state:

Whosoever has no Shaykh (spiritual guide), his Shaykh is Satan. 2 | One without a Pir, his Pir is Satan.

This apparent fervor and enthusiasm seen in people is not reliable; it can also be from Satan. A clear proof of this is making noise and clamor in prayer, and dancing; this is nothing but from Satan to invalidate the prayer. Such things have never been narrated from the Sahaba (Companions) or the great Awliya (Saints). Who could have more influence and blessing than them? But from the truthful ones (Sadiqin) comes blessing (barakat) and from the liars (Kadhibin) comes mere movement (harkat).

Allah the Almighty says, "And do not render your deeds void" 3 - do not invalidate your actions. And Allah the Almighty says, "And stand before Allah with devotion" 4 - in the presence of Allah.

---

1. Sab' Sanabil, second Sanbulah regarding Pir and Murid, Maktaba Qadriya Jamia Nizamia Lahore, p. 40.
2. Awarif al-Ma'arif, Chapter 12, Matba'a al-Mashhad al-Husayni, p. 87 and al-Risala al-Qushayriyya, Chapter on Advice for Murids, p. 181.
3. The Holy Qur'an, 47/33.
4. The Holy Qur'an, 2/238.

फ़तावा रज़विया, खंड 26

...लेता है जबकि उसे किसी ज़ाहिरी पीर से इजाज़त नहीं मिली है लेकिन वह कहता है कि ख़ुदा की तरफ़ से ज़रिये-ए-इलहाम मुझे इजाज़त मिली है और अब किसी बंदे की तरफ़ रुजू करना मेरे लिए नाजायज़ है, इसके आसार ये हैं कि उसकी तवज्जोह में बड़ा ज़बरदस्त असर है उससे बैअत करने के थोड़े दिनों बाद लतीफ़ा-ए-क़ल्ब रौशन होकर ज़िक्र जारी हो जाता है उसकी महफ़िल पर भी असर हो जाता है और उससे बैअत करने पर बहुत से गुमराह आदमी पाबंद-ए-सोम-ओ-सलात हो जाते हैं और उनके दिल में इश्क़-ए-इलाही भर जाता है और दीवानों की तरह फिरते हैं उसकी सिर्री नमाज़ में बहुत शोर-ओ-गुल होता है और कभी जज़्बा आता है रक़्स भी करते हैं, क्या मज़कूरा बाला सिफ़ात के साथ मौसूफ़ शख़्स से जो किसी ज़ाहिरी पीर से इजाज़त याफ़्ता न हो बैअत करना और उसे बैअत लेना जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएं सवाब पायें।

अल-जवाब:

ऐसे शख़्स को बैअत लेना जायज़ नहीं और उसके हाथ पर बैअत नाजायज़ है।

ऐ पिसर शर्त-ए-सेहत-ए-बैअत दर तरीक़त इजाज़त-ए-सलफ़ अस्त बद ग़ल सिक्का न बहरा मज़न काँ रह कासिदाने ना-ख़लफ़ अस्त 1

(ऐ बेटे! बैअत के सही होने की शर्त, तरीक़त में असलाफ़ (पूर्वजों) की इजाज़त है। फ़रेब के साथ मिट्टी के बर्तन पर मुहर मत लगा कि ये तरीक़ा खोटे ना-अहलों का है।-अनुवाद)

हज़रत सय्यदी बायज़ीद बुस्तामी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु व दीगर अकाबिर किराम क़द्सत असरारुहुम फ़रमाते हैं:

मन ला शैख़ लहू फ़-शैख़ुहुश-शैतान। 2 | बे-पीरे का पीर शैतान होता है।

ये जो ज़ाहिरी ज़ौक़-ओ-शौक़ लोगों में देखा जाता है क़ाबिल-ए-एतबार नहीं शैतान की तरफ़ से भी होता है और इस पर वाज़ेह दलील नमाज़ में शोर-ओ-गुल मचाना, और रक़्स करना ये नहीं मगर शैतान की तरफ़ से कि नमाज़ फ़ासिद करे, सहाबा किराम व अकाबिर औलिया-ए-इज़ाम से ऐसा कभी मनक़ूल न हुआ उनसे ज़्यादा तासीर व बरकत किसकी हो सकती है मगर सादिक़ीन से बरकत होती है और काज़िबीन से हरकत। अल्लाह तआला फ़रमाता है "3 "وَلَا تُبْطِلُوْا اَعْمَالَكُمْ अपने अमल बातिल न करो। और अल्लाह तआला फ़रमाता है "4 "وَقُوْمُوْا لِلّٰهِ قٰنِتِيْنَ अल्लाह के हुज़ूर।

1. सबअ सनाबिल, सुम्बुला दोम दर बयान-ए-पीरी ओ मुरीदी, मकतबा क़ादरिया जामिया निज़ामिया लाहौर, पृ. 40
2. अवारिफ़ुल मआरिफ़, अध्याय 12, मतबअ अल-मशहद अल-हुसैनी, पृ. 87 और अल-रिसाला अल-कुशायरिया, मुरीदों के लिए वसीयत का अध्याय, पृ. 181
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 47/33
4. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/238

لیتا ہے حالانکہ اس کو کسی ظاہری پیر سے اجازت نہیں ملی ہے لیکن وہ کہتا ہے کہ خدا کی طرف سے بذریعہ الہام مجھے اجازت ملی ہے اور اب کسی بندہ کی طرف رجوع کرنا میرے لئے ناجائز ہے، اس کے آثار یہ ہیں کہ اس کی توجہ میں بڑا زبردست اثر ہے اس سے بیعت کرنے کے تھوڑے دنوں بعد لطیفہ قلب روشن ہو کر ذکر جاری ہو جاتا ہے اس کا مجلس پر بھی اثر ہو جاتا ہے اور اس سے بیعت کرنے پر بہت سے گمراہ آدمی پابند صوم وصلوٰۃ ہو جاتے ہیں اور ان نغ دل میں عشق الٰہی بھر جاتا ہے اور دیوانہ وار پھرتے ہیں اس کی سری نماز میں بہت شور و غل ہوتا ہے اور کبھی جذبہ آتا ہے رقص بھی کرتے ہیں، کیامذکورہ بالا صفات کے ساتھ موصوف شخص سے جو کسی ظاہری پیر سے اجازت یافتہ نہ ہو بیعت کرنا اور اسے بیعت لینا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب:

ایسے شخص کو بیعت لینا جائز نہیں اور اس کے ہاتھ پر بیعت ناجائز ہے۔

اے پسر شرط صحت بیعت در طریقت اجازت سلف ست بد غل سکہ نہ بہرہ مزن کان رہ کا سدان نا خلف ست 1

(اے بیٹے! بیعت کے صحیح ہونے کی شرط، طریقت میں اسلاف کی اجازت ہے۔ فریب کے ساتھ مٹی کے برتن پر مہر مت لگا کہ یہ طریقہ کھوٹے نااہلوں کا ہے۔ت)

حضرت سیدی بایزید بسطامی رضی اللہ تعالیٰ عنہ و دیگر اکابر کرام قدست اسرارہم فرماتے ہیں:

من لا شیخ لہ فشیخہ الشیطان۔ 2 | بے پیرے کا پیر شیطان ہوتا ہے۔

یہ جو ظاہری ذوق و شوق لوگوں میں دیکھا جاتا ہے قابل اعتبار نہیں شیطان کی طرف سے بھی ہوتا ہے اور اس پر واضح دلیل نماز میں شور و غل مچانا، اور رقص کرنا یہ نہیں مگر شیطان کی طرف سے کہ نماز فاسد کرے، صحابہ کرام و اکابر اولیاء عظام سے ایسا کبھی منقول نہ ہوا ان سے زیادہ تاثیر و برکت کس کی ہو سکتی ہے مگر صادقین سے برکت ہوتی ہے اور کاذبین سے حرکت۔ قال اللہ تعالیٰ "وَلَا تُبْطِلُوْا اَعْمَالَكُمْ" 3 اپنے عمل باطل نہ کرو۔ وقال تعالیٰ "وَقُوْمُوْا لِلّٰهِ قٰنِتِيْنَ" 4 اللہ کے حضور

---

1 سبع سنابل سنبلہ دوم دربیان پیری و مریدی مکتبہ قادریہ جامعہ نظامیہ لاہور ص ۴۰ 2 عوارف المعارف الباب الثانی عشرة مطبعة المشهد الحسيني ص ۸۷ والرسالة القشيرية باب الوصية للمريدين ص ۱۸۱ 3 القرآن الکریم ۴۷/ ۳۳ 4 القرآن الکریم ۲/ ۲۳۸

Fatawa Razawiya, Volume 26

Stay with respect. Admitting that he used to commit sins and wickedness and giving the excuse that it was to hide his sainthood is an excuse worse than the sin itself. He tries to emulate the 'Malamati' saints (may Allah sanctify their secrets); they never abandon even a desirable (Mustahab) act, let alone committing sins and wickedness, God forbid.

He imagined that I also acted like him; how can that quarrelsome person see the difference? (T)

The deceptions of Satan are much harsher than this. Hazrat Sayyidi Abul Hasan Josaqi, the successor of Hazrat Sayyidi Ali bin Hiti, who received blessings from the court of Ghaus-ul-Azam (may Allah be pleased with him), had one of his disciples sit in spiritual retreat (I'tikaf). One night, the sound of bitter weeping came from the cell. He went to the door and asked about the situation. The disciple replied, 'The Night of Power (Lailat-ul-Qadr) is before me; the horizons are illuminated with light. The walls of the cell and the trees are fallen in prostration. I want to prostrate, but there is an iron rod in my chest that does not allow me to bend; I am crying over this.' He said, 'O son! This iron rod is that magic which I have cast into your heart; it does not let you bend. This is not the Night of Power, it is a trick of Satan.' Saying this, he spread both his blessed hands and slowly brought them closer together. As the hands closed, the light turned into darkness. When both hands met, a sound of wailing and crying came. He said, 'Now you will not abduct my disciples.' Saying this, he let go. That false miracle became void. His deceptions are even harsher than this, and we seek refuge in Allah Almighty. And his statement that 'Turning towards any human being is now unlawful for me,' if kept in its general apparent sense, is an explicit word of disbelief. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is also a servant of Allah, and independence from him can never be achieved by any sent prophet, let alone this or that person.

[Table Header] And we seek refuge in Allah Almighty from the whispers of Satan, and there is no power or strength except with Allah, the High, the Great. And Allah Almighty knows best. [Table Translation] Protection is sought from Allah Almighty against the whisperings of Satan; there is no power or strength without the guidance of the High and Great Deity, and Allah Almighty knows best. (T)

Problem 312: From Madrasa Manzar-e-Islam, Bareilly, asked by Maulvi Abdullah Bihari, 3 Shawwal 1339 AH. What do the scholars of the religion say about this matter: Zaid took an oath of allegiance (bay'ah) to a great saint in the Qadri family...

फतावा रज़विया, जिल्द 26

अदब से खड़े रहो। इस बात को स्वीकार करना कि वह पाप और अनाचार करता था और यह बहाना बनाना कि यह विलायत (संतता) को छिपाने के लिए था, गुनाह से भी बदतर बहाना है। वह मलामतिया संतों (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) की नकल करने की कोशिश करता है; वे कभी भी मुस्तहब (पसंदीदा कार्य) को भी नहीं छोड़ते, अल्लाह न करे कि वे पाप और अनाचार करें।

उसने गुमान किया कि मैंने भी उसी की तरह किया, वह झगड़ालू फर्क को कब देखता है। (त)

शैतान के धोखे इससे कहीं अधिक कठोर होते हैं। हज़रत सैयदी अबुल हसन जोसकी, जो हज़रत सैयदी अली बिन हीती के खलीफा थे और गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के दरबार से फैज़ प्राप्त थे, उन्होंने अपने एक मुरीद को एतिकाफ में बिठाया। एक रात हुजरे (कमरे) से फूट-फूट कर रोने की आवाज़ आई। वह दरवाज़े पर तशरीफ ले गए, हाल पूछा। मुरीद ने अर्ज़ किया, 'शब-ए-कद्र मेरे सामने है; क्षितिज नूर से रोशन हैं। हुजरे की दीवारें और पेड़ सजदे में गिरे हैं। मैं सजदा करना चाहता हूँ, लेकिन मेरे सीने में एक लोहे की सलाख है जो मुझे झुकने नहीं देती; मैं इसी पर रो रहा हूँ।' आपने फरमाया: 'ऐ बेटे! यह लोहे की सलाख वह जादू है जो मैंने तेरे सीने में डाल दिया है; वह तुझे झुकने नहीं देती। यह शब-ए-कद्र नहीं है, यह शैतान का तमाशा है।' यह कहकर आपने अपने दोनों मुबारक हाथ फैलाए और धीरे-धीरे उन्हें करीब लाते गए। जैसे-जैसे हाथ सिमटते गए, वह नूर अंधेरे में बदलता गया। जब दोनों हाथ मिल गए, तो रोने और चिल्लाने की आवाज़ आई। आपने फरमाया: 'अब तू मेरे मुरीदों को गुमराह नहीं करेगा।' यह कहकर छोड़ दिया। वह झूठा करिश्मा सब बेकार हो गया। उसके धोखे इससे भी कहीं अधिक कठोर हैं, हम अल्लाह तआला की पनाह मांगते हैं। और उसका वह वाक्य कि 'अब किसी बंदे की तरफ रुजू (रुझान) करना मेरे लिए नाजायज़ है', अगर इसे इसके सामान्य प्रकट अर्थ पर रखा जाए, तो यह कुफ्र (अधर्म) का स्पष्ट वाक्य है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) भी अल्लाह के बंदे हैं और उनसे किसी भी समय बेपरवाही किसी नबी या रसूल को भी नहीं हो सकती, फिर किसी और की तो बात ही क्या।

[सारणी शीर्षक] और हम शैतान के वसवसों से अल्लाह तआला की पनाह मांगते हैं, और अल्लाह जो बुलंद और अज़ीम है, उसकी तौफीक के बिना कोई शक्ति और ताकत नहीं है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। [सारणी अनुवाद] शैतान के वसवसों से अल्लाह तआला की पनाह; बुलंद और

अज़ीम माबूद (पूज्य) की तौफीक के बिना कोई शक्ति और ताकत नहीं है, और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

मसला 312: मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम, बरेली से, मौलवी अब्दुल्लाह बिहारी द्वारा पूछा गया, 3 शव्वाल 1339 हिजरी। दीन के उलमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद ने कादरी घराने के एक बुजुर्ग से बैअत (दीक्षा) ली...

ادب سے کھڑے رہو۔ اس کا اقرار کرنا کہ فسق وفجور کرتا تھا اور اس کا عذر بیان کرنا کہ اخفاء ولایت کے لئے تھا، عذر بدتر از گناہ ہے۔ حضرات ملامتیہ قدست اسرارہم کی ریس کرتا ہے، وہ کبھی مستحب بھی ترک نہیں کرتے معاذ اللہ فسق وفجور کیا معنی۔

او گمان بردہ کہ من مردم چو | او فرق را کہ بیند آن استیزہ جو (اس نے گمان کیا کہ میں نے بھی اس کی مثل کیا، وہ جنگجو فرق کو کب دیکھتا ہے۔ت)

شیطان کے دھوکے اس سے بہت زیادہ سخت ہوتے ہیں، حضرت سیدی ابوالحسن جو سقی خلیفہ حضرت سیدی علی بن ہیتی فیض یافتہ بارگاہ سرکار غوثیت رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اپنے ایک مرید کو اعتکاف میں بٹھایا ایک شب حجرہ سے زار زار رونے کی آواز آئی، دروازہ پر تشریف لے گئے، حال پوچھا، عرض کی شب قدر میرے پیش نظر ہے آفاق نور سے روشن ہیں درودیوار حجر و شجر سجدے میں گرے ہیں میں سجدہ کرنا چاہتا ہوں سینے میں ایک لوہے کی سلاخ ہے کہ جھکنے نہیں دیتی اس پر روتا ہوں۔ فرمایا: اے فرزند! یہ لوہے کی سلاخ وہ سحر ہے جو میں نے تیرے سینے میں القا کیا ہے وہ تجھے جھکنے نہیں دیتا یہ شب قدر نہیں شیطان کا شعبدہ ہے۔ یہ فرما کر دونوں دست مبارک پھیلائے اور آہستہ آہستہ انہیں قریب لاتے گئے جتنا ہاتھ سمٹتے وہ نور تاریکی سے مبدل ہوتا تھا جب دونوں ہاتھ مل گئے واویلا اور فریاد کی آواز آئی۔ فرمایا: اب تو میرے مریدوں کو اغوا نہ کرے گا۔ یہ فرما کر چھوڑ دیا۔ وہ جھوٹا کرشمہ سب باطل ہوگیا۔ اس کے دھوکے اس سے بھی سخت ہیں، والعیاذ باللہ تعالٰی۔ اور اس کا وہ کلمہ کہ "اب کسی بندہ کی طرف رجوع میرے لئے ناجائز ہے" اگر اپنے ظاہر عموم پر رکھا جائے تو صریح کلمہ کفر ہے۔ رسول

اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بھی بندے ہیں اور ان سے کسی وقت بے نیازی کسی نبی مرسل کو بھی نہیں ہو سکتی نہ کہ این و آں۔

والعیاذ باللہ تعالیٰ من وساوس الشیطان ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم ہ واللہ تعالیٰ اعلم۔ شیطان کے وسوسوں سے اللہ تعالیٰ کی پناہ، بلندی و عظمت والے معبود کی توفیق کے بغیر کوئی طاقت و قوت نہیں، اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۳۱۲: از مدرسہ منظر اسلام بریلی مسئولہ مولوی عبداللہ بہاری ۳ شوال ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید خاندان قادریہ میں ایک بزرگ سے بیعت ہوا

Fatawa-e-Razviyah Volume 26

Question: But that elder (spiritual guide) did not give any advice regarding the rulings of Sharia, and he passed away after a few days. Now, can Zaid take Bai'at (oath of allegiance) from another elder in the Qadriya family or not? Explain and be rewarded.

Answer: If that Peer (spiritual guide) fulfilled the comprehensive conditions of Bai'at, meaning he was a scholar (Alim), Sunni, of correct belief (Sahih al-Aqidah), with a continuous chain of succession (Muttasil as-Silsila), and not a flagrant sinner (Ghair Fasiq), then one should not take Bai'at on another's hand; however, one can receive spiritual benefit (faiz). And if any of these four conditions were missing, then Bai'at on his hand was not valid in the first place; take Bai'at from another who fulfills these conditions. And Allah Almighty knows best.

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawat-e-Islami Page 594 of 613

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 26

सवाल: लेकिन उन बुजुर्ग साहब ने शरीयत के अहकाम के बारे में कोई नसीहत नहीं की और कुछ ही दिनों के बाद उनका इंतकाल हो गया। अब क्या ज़ैद कादरिया खानदान में किसी दूसरे बुजुर्ग से बैअत हासिल कर सकता है या नहीं? बयान फरमाएं और अजर पाएं।

जवाब: अगर वह पीर बैअत की तमाम शर्तों को पूरा करते थे यानी आलिम, सुन्नी, सही अकीदा, मुत्तसिल अस-सिलसिला (निरंतर सिलसिला), और गैर-फासिक (खुला गुनहगार नहीं) थे, तो दूसरे के हाथ पर बैअत न करे, फैज़ (आध्यात्मिक लाभ) ले सकता है। और अगर इन चार शर्तों में से कोई भी शर्त कम थी, तो उनके हाथ पर बैअत जायज़ ही नहीं थी, किसी दूसरे से बैअत करे जो इन शर्तों को पूरा करता हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

www.dawateislami.net आई.टी. मज्लिस दावत-ए-इस्लामी पृष्ठ 594 का 613

لیکن ان بزرگ صاحب نے کچھ نصیحت احکام شرعیہ کی نہ کی اور چند ہی روز کے بعد ان کا انتقال ہو گیا اب زید خاندان قادریہ میں کسی دوسرے بزرگ سے بیعت حاصل کر سکتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر دیئے جاؤ گے۔ ت) الجواب: اگر وہ پیر جامع شرائط بیعت تھے یعنی عالم، سنی، صحیح العقیدہ، متصل السلسلہ، غیر فاسق، تو دوسرے کے ہاتھ پر بیعت نہ کرے فیض لے سکتا ہے۔ اور ان چار شرطوں میں سے کوئی شرط کم تھی تو اس کے ہاتھ پر بیعت جائز ہی نہ تھی، دوسرے سے بیعت کرے جو ان شرائط کا جامع ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

www.dawateislami.net آئی ٹی مجلس دعوت اسلامی صفحہ 594 از 613

Volume 26

Fatawa Razviya

Treatise Kashf-ul-Haqaiq wa Asrar-ud-Daqaiq 1308 AH (Revealing realities, secrets, and subtle matters)

Problem 315: From Baroda Bara Nawab Sahib, sent by Hazrat Nawab Syed Nur-ul-Hasan Khan Bahadur, 25 Shaban 1308 AH.

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Praise be to Allah, Lord of the worlds, and peace and blessings be upon the Master of the Messengers, Muhammad, and his family, his companions, the saints of his Ummah, and the scholars of his Millah, and upon us with all of them together.

Thereafter:

[Left Box (Persian)] This is the answer regarding verses of Sufism, according to the command that must be followed of the high-ranking and virtuous Hazrat Nawab Syed Nuruddin Hussain Khan Bahadur, the Grand Chief of Baroda, may Allah Almighty prolong their prosperity and double their glory. (Written) in common Urdu language and easily accessible meanings according to the beliefs.

[Right Box (Urdu)] This is the answer to some high-level verses related to Sufism. In accordance with his command, obedience to which is necessary, meaning the owner of high and great ranks and virtues, Respected Janab Syed Nuruddin Hussain Khan Bahadur, the Grand Chief of Baroda, may Allah Almighty keep his good fortune forever and double his greatness, (written) in common Urdu language so that the meanings are easily obtained, which is according to...

Page 595 of 613

जिल्द 26

फ़तावा रज़विया

रिसाला (लघु पुस्तिका) कश्फ़-उल-हक़ाइक व असरार-उद-दक़ाइक, 1308 हिजरी (सच्चाइयों, रहस्यों और सूक्ष्म बातों को प्रकट करना)

मसला 315: बड़ौदा बाड़ा नवाब साहब से, प्रेषित हज़रत नवाब सैयद नूर-उल-हसन खान बहादुर, 25 शाबान 1308 हिजरी।

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है, और सलात व सलाम हो रसूलों के सरदार मुहम्मद और उनकी आल, उनके सहाबा, उनकी उम्मत के औलिया और उनकी मिल्लत के उलमा पर, और उन सब के साथ हम पर भी।

अम्मा बाद (इसके बाद):

[बायां बॉक्स (फारसी)] तसव्वुफ़ (सूफ़ीवाद) के शेरों का यह उत्तर उस निर्देश के अनुसार है जिसका पालन करना अनिवार्य है, जो उच्च पदस्थ और महान गुणों वाले हज़रत नवाब सैयद नूरुद्दीन हुसैन खान बहादुर, बड़ौदा के रईस-ए-आज़म की ओर से है, अल्लाह तआला उनकी समृद्धि को निरंतर रखे और उनकी प्रतिष्ठा को दोगुना करे। आम उर्दू भाषा में और अकीदों (विश्वासों) के अनुसार सुलभ अर्थों में।

[दायां बॉक्स (उर्दू)] यह तसव्वुफ़ से संबंधित कुछ उच्च स्तरीय शेरों का उत्तर है। उनके निर्देशानुसार जिनका पालन करना आवश्यक है, यानी उच्च और महान श्रेणियों और गुणों के स्वामी आदरणीय जनाब सैयद नूरुद्दीन हुसैन खान बहादुर, बड़ौदा के रईस-ए-आज़म, अल्लाह तआला उनके सौभाग्य को सदा बनाए रखे और उनकी महानता को दोगुना कर दे, आम उर्दू भाषा में ताकि अर्थ आसानी से प्राप्त हो सकें, जो अनुकूल है...

पेज 595 / 613

جلد ۲۶

فتاویٰ رضویہ

رسالہ کشف حقائق واسرارودقائق ۱۳۰۸ھ (ظاہر کرنا حقیقتوں، رازوں اور باریک باتوں کو)

مسئلہ ۳۱۵: از بڑودہ باڑہ نواب صاحب مرسلہ حضرت نواب سید نورالحسن خان بہادر ۲۵ شعبان ۱۳۰۸ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط الحمد للہ رب العلمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین محمد والہ وصحبہ واولیاء امتہ وعلماء ملتہ وعلینا معھم اجمعین۔

امابعد

[بائیں کالم کی عبارت (فارسی)] این پاسخ بابت اشعار تصوف است حسب الارشاد لازم الانقیاد حضرت عظیم الدرجہ جناب صاحب والا مناقب نواب سید نورالدین حسین خان بہادر رئیس اعظم بڑودہ ادام اللہ تعالیٰ اقبالہم وضاعف اجلالہم۔ بزبانِ عام اردو و مطالب سہل الحصول مطابق عقائد

[دائیں کالم کی عبارت (اردو)] یہ جواب ہے تصوف سے متعلق کچھ بلند پایہ اشعار کا۔ ان کے ارشاد کے مطابق جس کی فرمانبرداری لازم ہے یعنی بلند و عظیم درجات و مناقب کے مالک محترم جناب سید نور الدین حسین خان بہادر رئیس اعظم بڑودہ ،اللہ تعالیٰ ان کی خوش بختی کو ہمیشہ رکھے اور ان کی بزرگی کو دوگنا کر دے، عام اردو زبان میں کہ مطالب آسانی سے حاصل ہوں ، جو مطابق ہے

Fatawa Ridawiyya, Volume 26

For the people of truth and those with understanding and intellect, on the 25th of Sha'ban al-Mu'azzam, the soul-brightening Monday, 1308 AH, in Bans Bareilly, India, this was written by the humble pen of the lowly, insignificant atom, Abdul Mustafa Ahmad Raza Muhammadi Sunni Barkati Aal-e-Rasooli (may Allah forgive him and fulfill his hopes). Despite a lack of resources and skill in the art, with the help of the inner light of the one who radiates light, the essence of the connected ones, the elite of the perfect ones, the ocean of Tariqah, the full moon of Truth, our master, lord, and teacher, Hazrat Syed Shah Abul Hussain Ahmad Noori, entitled Mian Sahib Qibla Marehrawi (may Allah perpetuate his spiritual and physical grace), it was composed in a single hour.

If it is accepted, what a great honor and distinction it is.

First Verse: Ask all the peers and masters my question: What is the nature of 'Jalal' (Majesty) and what is 'Jamal' (Beauty)? Answer: Allah (the Exalted) is both the Merciful and the Powerful. Mercy is an attribute of 'Jamal', and Wrath is an attribute of 'Jalal'. Bestowing various blessings upon friends, preparing Paradise and its goodness for them, and granting them the joy of His pleasure and vision is the manifestation of the attribute of 'Jamal'. Punishing enemies with various kinds of torment, preparing Hell and its hardships for them, and involving them in His anger and seclusion is the manifestation of the attribute of 'Jalal'. Furthermore, whatever blessings and miseries, comforts and calamities are in the world, they are due to the manifestation of these two attributes. Sometimes these attributes appear in the guise of one another. For example, sending trials to His beloveds in the world: "The people who face the most severe trials are the Prophets, then those most like them, then those most like them."1 Prophets faced the greatest hardships of all people, then those lower in rank, then those lower in rank. (T)

1 Kanzul Ummal, Hadith 6780 and 6783, Mu'assasatur Risalah, Beirut, 3 / 328 and 329. Page 596 of 613

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

सत्य के अनुयायियों और बुद्धि व विवेक रखने वालों के लिए, 25 शाबान अल-मुअज्जम, सोमवार 1308 हिजरी को भारत के बांस बरेली में, इस तुच्छ और नगण्य लेखक, अब्दुल मुस्तफा अहमद रज़ा मोहम्मदी सुन्नी बरकाती आले-रसूली (अल्लाह उन्हें क्षमा करे और उनकी उम्मीदें पूरी करे) की कलम से, संसाधनों की कमी और कौशल के अभाव के बावजूद, हज़रत सैयद शाह अबुल हुसैन अहमद नूरी, जिन्हें मियां साहब किबला मारहरावी के नाम से जाना जाता है (अल्लाह उनके आध्यात्मिक और भौतिक आशीर्वाद को हमेशा बनाए रखे), के आंतरिक प्रकाश की सहायता से केवल एक घंटे में लिखा गया।

यदि यह स्वीकार कर लिया जाए, तो यह कितनी सम्मान और प्रतिष्ठा की बात है।

पहला शेर: सभी पीरों और बुजुर्गों से मेरा सवाल पूछें: जलाल (महिमा) का रूप क्या है और जमाल (सौंदर्य) क्या है? उत्तर: अल्लाह (महान) दयालु भी है और शक्तिशाली भी। दया 'जमाल' की विशेषता है और क्रोध 'जलाल' की। दोस्तों को विभिन्न प्रकार की नियामतों (आशीर्वादों) से नवाजना, उनके लिए जन्नत और उसकी खूबियां तैयार करना और उन्हें अपनी रज़ा (प्रसन्नता) और दीदार से लाभान्वित करना 'जमाल' की शान का प्रदर्शन है। दुश्मनों को विभिन्न प्रकार के अज़ाब (दंड) की सजा देना, उनके लिए दोज़ख (नर्क) और उसकी कठिनाइयाँ तैयार करना और उन्हें अपने क्रोध और परदे में रखना 'जलाल' की शान का प्रदर्शन है। फिर दुनिया में जो कुछ भी नियामत और परेशानी, आराम और मुसीबत है, वह इन्हीं दोनों गुणों के प्रदर्शन से है। कभी-कभी ये गुण एक-दूसरे के वेश में प्रकट होते हैं। उदाहरण के लिए, दुनिया में अपने प्यारों के लिए बला (परीक्षण) भेजना जैसे कि: "अशद्दुन्नास बलाअन अल-अम्बिया सुम्मल अम्सल फल-अम्सल।"1 सभी लोगों में सबसे अधिक कठिनाइयाँ नबियों (पैगंबरों) पर आईं, फिर उनसे कम दर्जे वालों पर, फिर उनसे कम दर्जे वालों पर। (त)

1 कंजुल उम्माल, हदीस 6780 और 6783, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 3/328 और 329। पेज 596 का 613

اہل حق و مدارک افہام و عقول بتاریخ بست و پنجم شعبان المعظم روز جاں افروز دوشنبہ ۱۳۰۸ھ ہجریہ قدسیہ علی صاحبہا افضل الصلوٰۃ والتحیۃ در بانس بریلی ملک ہند بخامہ خام نگار فقیر ذلیل ذرہ بے مقدار عبدالمصطفٰی احمد رضا محمدی سنی برکاتی آل رسولی غفراللہ لہ وحقق املہ باوصف قلت بضاعت وجبل صناعت بامداد نورِ باطن حضور لامع النور سلالۃ الواصلین نقاوۃ الکاملین بحر طریقت بدر حقیقت حضرت سیدنا و مولانا و شیخنا حضرت سید شاہ ابوالحسین احمد نوری الملقب بمیاں صاحب قبلہ مارہروی ادام اللہ فیضہم المعنوی والصوری در ساعت واحدہ مکہ (ع)

گر قبول افتد زہے عز و شرف

اہلِ حق کے عقائد اور موافق ہے عقول وافہام کے۔ یہ جواب بانس بریلی ہندوستان میں، بروز پیر ۲۵ شعبان المعظم ۱۳۰۸ھ کو اس فقیر حقیر، ذرہ بے مقدار عبدالمصطفٰی احمد رضا محمدی سنی برکاتی، آل رسولی (اللہ اس کی مغفرت فرمائے اور اس کی امید برآری فرمائے) کے قلم سے پونجی کی قلت اور فن میں عدم مہارت کے باوجود صرف ایک گھنٹے میں معرض تحریر میں آیا۔ یہ ان کے نور باطن کی مدد سے ہوا جو روشن نور والے، واصلین کے خلاصہ، کاملین میں عمدہ، طریقت کے سمندر اور حقیقت کے چاند ہیں یعنی ہمارے سردار، ہمارے آقا، ہمارے شیخ حضرت سید شاہ ابوالحسین احمد نوری الملقب بہ میاں صاحب قبلہ مارہروی، اللہ تعالٰی ان کے معنوی اور صوری فیض کو ہمیشہ رکھے۔ اگر قبول ہو جائے تو کیا ہی عزت اور شرف ہے (ت)

شعر اول: سب پیر اور مشائخ میرا سوال بولو صورت جلال کیا ہے اور کیا جمال بولو الجواب: اللہ جل و علا رحیم بھی ہے اور قہار بھی ہے رحمت شانِ جمال ہے اور قہر شانِ جلال۔ دوستوں کو

انواعِ نعمت سے نوازنا ان کے لئے بہشت اور اس کی خوبیاں آراستہ فرمانا انہیں اپنی رضا و دیدار سے بہرہ مندی بخشنا تجلی شان جمال ہے۔ دشمنوں کو اقسامِ عذاب کی سزا دینا ان کے لئے دوزخ اور اس کی سختیاں مہیا فرمانا انہیں اپنے غضب و حجاب میں مبتلا کرنا تجلی شان جلال ہے۔ پھر دنیا میں جو کچھ نعمت و نقمت و راحت و آفت ہے انہیں دونوں شانوں کی تجلی سے ہے۔ کبھی یہ شانیں ایک دوسرے کے لباس میں جلوہ گر ہوتی ہیں۔ مثلاً دنیا میں اپنے محبوبوں کے لئے بلا بھیجنا کہ: اشد الناس بلاء الانبیاء ثم الامثل فالامثل۔1 تمام لوگوں سے بڑھ کر تکلیفیں نبیوں پر آئیں پھر ان سے کم درجہ والوں پر پھر ان سے کم درجہ والوں پر۔ (ت)

1 کنز العمال حدیث ۶۷۸۰ و ۶۷۸۳ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۳ / ۳۲۸ و ۳۲۹ Page 596 of 613

Fatawa Razawiyya - Volume 26

Apparently, it is the attribute of Majesty (Jalal), but in reality, it is the attribute of Beauty (Jamal), because of which they receive great blessings from Allah Almighty. Allah Almighty said:

[Table/Box Start] Left side (Arabic): "Do not think of it as bad for you; rather, it is better for you." 1 Right side (Urdu translation): Do not consider it bad for yourself, rather it is better for your right. [Table/Box End]

Giving the disbelievers abundance of wealth and worldly comforts is apparently the attribute of Beauty (Jamal), but in reality, it is the attribute of Majesty (Jalal), because of which they remain intoxicated in their negligence and misguidance and do not receive the guidance. Allah Almighty said:

[Table/Box Start] Left side (Arabic): "And let not those who disbelieve think that Our granting them respite is good for themselves. We only grant them respite so that they may increase in sin, and for them is a humiliating punishment." 2 Right side (Urdu translation): The disbeliever's thought that this respite we are giving them is somehow good for them; we give this respite only so that they may fall further into sin, and for them is the blow of humiliation. [Table/Box End]

From the effects of the manifestation of Beauty (Jamal) are pleasure, gentleness, comfort, peace, joy, and expansion. When this occurs on the heart of a gnostic ('arif), the heart opens up of its own accord, like fresh buds from a cool breeze or clusters of trees from spring rain. And from the effects of the manifestation of Majesty (Jalal) are wrath, heat, fear, and fatigue; when it descends, the heart involuntarily withers, rather the body begins to melt, and if it occurs beyond capacity, it annihilates. It was the effect of these two manifestations that one day during a sermon on the pulpit, the luminous Presence of our master Ghous-e-Azam, the Pole of the Universe (may Allah be pleased with him), was seen; his noble body shrank and became equal to a sparrow, and at the same time, it was also observed that his blessed body expanded and became like a tower. And it was seen that the Presence (may Allah be pleased with him) began to fall from the pulpit until the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) held him with his noble hand. This was that great manifestation which was impossible to bear without prophetic power; therefore, the Noble Presence (peace and blessings of Allah be upon him) helped through Mustafawi power and made it bearable. It is the effect of the same attribute of Majesty (Jalal) that occurred to a disciple of our master Ghous-e-Azam (peace and

blessings of Allah be upon his noble grandfather and upon him) behind the Presence in prayer, that during prostration...

1. Al-Quran al-Karim 24/11
2. Al-Quran al-Karim 3/178

फतावा रज़विया - जिल्द 26

जाहिरी तौर पर यह जलाल (महिमा) की शान है और हकीकत में जमाल (सौंदर्य) की शान, क्योंकि इसके कारण वे अल्लाह तआला की बड़ी-बड़ी नेमतें पाते हैं। अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

[बॉक्स प्रारंभ] बायां पक्ष (अरबी): "इसे अपने लिए बुरा न समझो बल्कि वह तुम्हारे हक में बेहतर है।" 1 दायां पक्ष (उर्दू अनुवाद): इसे अपने लिए बुरा न जानो बल्कि वह तुम्हारे हक में बेहतर है। [बॉक्स अंत]

काफ़िरों को धन की प्रचुरता और दुनिया की सुख-सुविधाएं देना जाहिरी तौर पर जमाल की शान है और वास्तव में जलाल की शान है, क्योंकि इसके कारण वे अपनी गफ़लत और गुमराही के नशे में डूबे रहते हैं और हिदायत की तौफीक नहीं पाते। अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

[बॉक्स प्रारंभ] बायां पक्ष (अरबी): "और जो लोग काफिर हैं, वे यह न समझें कि यह जो हम उन्हें ढील दे रहे हैं, यह उनके हक में बेहतर है। हम उन्हें ढील तो बस इसलिए दे रहे हैं कि वे और गुनाहों में बढ़ें, और उनके लिए ज़लील करने वाला अज़ाब है।" 2 दायां पक्ष (उर्दू अनुवाद): काफ़िर का ख्याल कि यह ढील जो हम उन्हें दे रहे हैं कुछ उनके लिए भली है, यह ढील तो हम इसलिए देते हैं कि वे और गुनाह में पड़ें और उनके लिए ज़िल्लत की मार है। [बॉक्स अंत]

तजल्ली-ए-जमाल के प्रभावों से आनंद, कोमलता, राहत, सुकून और हर्ष-उल्लास है। जब यह आरिफ (ज्ञानी) के दिल पर पड़ती है, तो दिल अपने आप ऐसे खिल जाता है जैसे ठंडी हवा से ताज़ी कलियां या बहार की बारिश से पेड़ों के झुरमुट। और तजल्ली-ए-जलाल के प्रभावों से क्रोध, गर्मी, भय और थकान है; जब इसका अवतरण होता है, तो दिल बेबस होकर मुरझा जाता है, बल्कि शरीर गलने लगता है, और अगर यह शक्ति से अधिक हो, तो मिटा देती है। इन्हीं दोनों तजल्लियों का प्रभाव था कि एक दिन प्रवचन के दौरान मिम्बर पर सैय्यदुना गौस-ए-आज़म कुत्बे आलम (रज़ियल्लाहु अन्हु) को देखा गया कि हुज़ूर का पवित्र शरीर सिमट कर एक चिड़िया के बराबर हो गया, और उसी समय यह भी देखा गया कि पवित्र शरीर फैल कर एक बुर्ज (मीनार) की तरह हो गया। और देखा गया कि हुज़ूर (रज़ियल्लाहु अन्हु) मिम्बर से गिरने लगे यहाँ तक कि सैय्यद-उल-मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने पवित्र हाथ के सहारे से रोक लिया। यह वह महान तजल्ली थी जिसे सहन करना नबवी शक्ति के बिना असंभव था, इसलिए हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुस्तफवी शक्ति से

मदद फरमाकर इसे सहन करवाया। इसी जलाल की शान का प्रभाव है जो सैय्यदुना गौस-ए-आज़म (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के एक मुरीद पर हुज़ूर के पीछे नमाज़ में हुआ कि सजदे में...

1. अल-कुरान अल-करीम 24/11
2. अल-कुरान अल-करीम 3/178

पृष्ठ 597/613

بظاہر شانِ جلال ہے اور حقیقتہً شانِ جمال کہ اس کے باعث وہ اللہ تعالیٰ کی بڑی بڑی نعمتیں پاتے ہیں، قال اللہ تعالیٰ:

[خانہ شروع] دائیں طرف (عربی): "لَا تَحْسَبُوْهُ شَرًّا لَّكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ" 1 بائیں طرف (اردو ترجمہ): اسے اپنے لئے برا نہ جانو بلکہ وہ تمہارے حق میں بہتر ہے۔ [خانہ ختم]

کفار کو کثرت مال وغیرہ دنیا کی راحتیں دینا بظاہر شانِ جمال ہے اور درحقیقت شانِ جلال ہے کہ اس کے سبب وہ اپنی غفلت و گمراہی کے نشے میں پڑے رہتے ہیں اور ہدایت کی توفیق نہیں پاتے۔ قال اللہ تعالیٰ:

[خانہ شروع] دائیں طرف (عربی): "وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا اَنَّمَا نُمْلِيْ لَهُمْ خَيْرٌ لِّاَنْفُسِهِمْ اِنَّمَا نُمْلِيْ لَهُمْ لِيَزْدَادُوْا اِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِيْنٌ" 2 بائیں طرف (اردو ترجمہ): کافر کا خیال کہ یہ ڈھیل جو ہم انہیں دے رہے ہیں کچھ ان کے لئے بھلی ہے یہ ڈھیل تو ہم اس لئے دیتے ہیں کہ وہ اور گناہ میں پڑیں اور ان کے لئے ذلت کی مار ہے۔ [خانہ ختم]

تجلی و جمال کے آثار سے لطف و نرمی و راحت و سکون و نشاط و انبساط ہے جب یہ قلبِ عارف پر واقع ہوتی ہے دل خود بخود ایسا کھل جاتا ہے جیسے ٹھنڈی نسیم سے تازی کلیاں یا بہار کے مینہ سے درختوں کی کنجھیاں، اور تجلی جلال کے آثار سے قہر و گرمی و خوف و تعب جب اس کا ورود ہوتا ہے قلب بے اختیار مرجھا جاتا ہے بلکہ بدن گھلنے لگتا ہے بلکہ اگر طاقت سے زیادہ واقع ہوتی ہے فنا کر دیتی ہے۔ انہیں دونوں تجلیوں کا اثر تھا کہ ایک روز وعظ میں برسرِ منبر حضور پر نور سیدنا غوث اعظم قطب عالم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو دیکھا گیا کہ حضور کا جسمِ

اقدس سمٹ کر ایک چڑیا کے برابر ہو گیا اور اسی وقت یہ بھی مشاہدہ ہوا کہ تنِ مبارک پھیل کر ایک بُرج کی مثل ہو گیا اور دیکھا گیا کہ حضور (رضی اللہ تعالیٰ عنہ) منبر سے گرنے لگے یہاں تک کہ حضور سید المرسلین صلی اللہ علیہ تعالیٰ علیہ وسلم نے دستِ اقدس کے سہارے روک لیا، یہ وہ عظیم تجلی تھی جس کا تحمل بے قوتِ نبوت نا ممکن تھا، لہٰذا حضور اقدس صلی اللہ علیہ تعالیٰ علیہ وسلم نے قوتِ مصطفویہ سے مدد فرما کر اس کا تحمل کرا دیا، اسی شانِ جلال کا اثر ہے جو حضور پر نور سیدنا غوثِ اعظم صلی اللہ علیہ تعالیٰ علیٰ جدہ الکریم وعلیہ وسلم کے ایک مرید پر حضور کے پیچھے نماز میں واقع ہوئی کہ سجدہ میں

1 القرآن الکریم ۲۴/ ۱۱ 2 القرآن الکریم ۳/ ۱۷۸

Fatawa Razawiyya Volume 26

As soon as [he] went, the body began to dissolve; flesh, skin, and bones were all annihilated, only a drop of water remained. Hazrat Ghausiyat (may Allah be pleased with him) picked it up in a piece of cotton after prayer and buried it, saying, "Subhan Allah! One manifestation contains the moment of Resurrection. It will annihilate these heavens, the earth, and everything between them. For this reason, the Exalted Creator will declare on that day: 'Whose is the kingdom today?'[1] Until yesterday, everyone said, 'This kingdom is mine, that kingdom is mine'; tell me today, whose is the sovereignty?" Then He Himself will reply: 'To Allah, the One, the Subduer.'[2] At that time, He will describe His attribute by the name 'Al-Qahhar' (the Subduer), for that manifestation will be of the glory of wrath. Sufficient for us is Allah.

Second Verse: How is the earthy body a captive of Divine Beauty? What is the glory of the Absolute? Tell me its example.

Answer: An external example of this should be understood as follows: just as the light of the sun is one in its essence, there is neither difference of forms in it, nor any difference in strength or weakness, nor distinct colors, nor multiple names. That same single light fell upon the moon of the first night and here it created this form that its name became 'Hilal' (crescent). Then every day a new form and more progress and strength continued, and on the fourteenth night, the form of 'Badr' (full moon) was created from that same light. Then weakness started occurring in it until it vanished. When that same single light falls on a polished mirror, what a flash it gives that the eye is dazzled and bewildered, and a reflection becomes prominent on the walls. If there is less clarity in the mirror, there is less light. In falling on the ground, that quality is not there by miles; in coal and other black, lusterless things, there is no effect other than a single manifestation. It is that one light which, when it shines in an elongated shape near the horizon from the east, they name it 'Subh-e-Awwal' (the first dawn). Then when it spreads, it is the same 'Subh-e-Sadiq' (the true dawn). Then when it brings redness, it is the same 'Shafaq' (twilight). When the day breaks, it is the same 'Dhoop' (sunlight). Similarly, after sunset, there are differences in its manifestation. So look, one manifestation of the sun and so many differences! And according to every condition, it has distinct names and distinct attributes. Despite all this, that light is one in its essence; there is no change in it. It did not become long at the time of the first dawn, nor wide at the time of the second dawn, nor did it wear red clothes at the time of twilight, nor yellow or white as the day rose, nor did it become a bow when shining on the crescent, nor circular when falling on

the full moon, nor did it gain strength when shining on the mirror, nor weakness when reaching the earth.

[1] Al-Quran Al-Karim 40/16 [2] Al-Quran Al-Karim 40/16

फ़तावा रज़विया, खंड 26

जैसे ही [वह] गए, शरीर घुलने लगा; मांस, त्वचा और हड्डियाँ सब नष्ट हो गईं, केवल पानी की एक बूंद रह गई। हज़रत ग़ौसियत (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने नमाज़ के बाद उसे रुई के एक टुकड़े में उठाकर दफ़ना दिया और फ़रमाया, "सुब्हान अल्लाह! एक ही तजल्ली (ईश्वरीय प्रकाश) में क़यामत का क्षण है। यह आकाश, पृथ्वी और उनके बीच जो कुछ भी है, सब नष्ट कर देगी। इसी कारण से बारी अज़-व-जल उस दिन फ़रमाएगा: 'आज किसकी बादशाही है?'[1] कल तक सब कहते थे, 'यह राज मेरा है, वह राज मेरा है'; आज बताओ बादशाही किसकी है?" फिर वह स्वयं फ़रमाएगा: 'अल्लाह के लिए, जो एक है, सब पर ग़ालिब (प्रभावी) है।'[2] उस समय वह 'अल-क़हहार' के नाम से अपना गुण बयान फ़रमाएगा, क्योंकि वह तजल्ली क़हर (क्रोध) की शान की होगी। और अल्लाह हमारे लिए काफ़ी है।

दूसरा शेर: खाकी बदन मुक़ैयद क्योंकर जमाल-ए-हक़ का / मुतलक़ की शान क्या है इसकी मिसाल बोलो।

उत्तर: इसकी एक बाहरी मिसाल इस प्रकार समझनी चाहिए कि जैसे सूर्य का प्रकाश अपनी ज़ात (अस्तित्व) में एक है, न उसमें रूपों का अंतर है, न शक्ति और कमज़ोरी का फ़र्क है, न अलग-अलग रंग हैं, न अनेक नाम हैं। वही एक प्रकाश पहली रात के चाँद पर पड़ा और यहाँ यह रूप पैदा किया कि उसका नाम 'हिलाल' (अर्धचंद्र) हो गया, फिर हर दिन नया रूप और अधिक प्रगति और शक्ति होती रही, चौदहवीं रात उसी प्रकाश से 'बद्र' (पूर्णिमा) का रूप पैदा हुआ, फिर उसमें कमज़ोरी आती गई यहाँ तक कि वह लुप्त हो गया। वही एक प्रकाश साफ़ आईने पर पड़े तो कैसी झलक देता है कि आँखें चौंधिया जाती हैं और दीवारों पर अक्स नुमायाँ होता है, और आईने की सफ़ाई में कमी है तो प्रकाश में कमी होती है। ज़मीन पर पड़ने में वह बात कोसों दूर तक नहीं होती; कोयले और अन्य काली, बिना चमक वाली चीज़ों में एक ज़ुहूर (प्रकटीकरण) के सिवा और कुछ असर नहीं होता। वही एक प्रकाश है कि जब पूर्व दिशा से क्षितिज के पास एक लंबी आकृति में चमकता है, तो उसका नाम 'सुब्ह-ए-अव्वल' रखते हैं। फिर जब वह फैलता है, तो वही 'सुब्ह-ए-सादिक़' होती है। फिर जब वह लाली लाता है, तो वही 'शफ़क़' (सांध्य प्रकाश) है। जब दिन निकल आता है, तो वही धूप है। इसी तरह सूर्यास्त के बाद उसके ज़ुहूर के अंतर हैं। तो देखो, सूरज की एक तजल्ली और इतने अंतर! और हर स्थिति के अनुसार उसके अलग नाम और अलग गुण हैं। इसके बावजूद वह प्रकाश अपनी ज़ात में एक है; उसमें कोई परिवर्तन नहीं है। न वह पहली सुबह के समय लंबा हुआ था, न दूसरी सुबह के समय चौड़ा, न उसने शाम के समय लाल कपड़े पहने, न दिन निकलते ही पीला या सफ़ेद हुआ, न

हिलाल पर चमकते समय कमान (धनुष) जैसा हुआ, न बद्र पर पड़ते समय गोलाकार, न आईने पर चमकते समय उसमें शक्ति आई और न ज़मीन पर आते समय कमज़ोरी।

1 अल-क़ुरान अल-करीम 40/16 2 अल-क़ुरान अल-करीम 40/16

पृष्ठ 598 का 613

جاتے ہی جسم گھلنے لگا گوشت پوست، استخواں سب فنا ہو گیا صرف ایک قطرہ آب باقی رہا۔ حضرت غوثیت رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے بعد نماز روئی کے پارہ میں اٹھا کر دفن کر دیا اور فرمایا سبحان اللہ ایک تجلی میں ساعت قیامت ہے یہ آسمان و زمین اور جو کچھ ان کے درمیان ہے سب کو فنا کر دے گی اسی لئے باری عزوجل اس دن یوں ارشاد فرمائے گا: "لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ"1 کل تک سب کہتے تھے یہ ملک میری ہے یہ ملک میرا ہے آج بتاؤ کس کی بادشاہی ہے۔ پھر خود ہی فرمائے گا "لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ"2 ایک اللہ قہر والے کی۔ اس وقت باسمِ قہار اپنا وصف بیان فرمائے گا کہ وہ تجلی شان قہر کی ہوگی، وحسبنا اللہ۔

شعر دوم: خاکی بدن مقید کیونکر جمال حق کا مطلق کی شان کیا ہے اس کی مثال بولو

الجواب: اس کی ایک ظاہری مثال یوں سمجھنی چاہئے کہ جیسے آفتاب کا نور اپنی ذات میں ایک ہے، نہ اس میں صورتوں کا اختلاف ہے نہ قوت و ضعف کا فرق ہے، نہ جدا جدا رنگ ہیں، نہ متعدد نام ہیں، وہی نورِ واحد پہلی شب کے چاند پر پڑا اور یہاں یہ صورت پیدا کی کہ اس کا نام ہلال ہوا، پھر ہر روز نئی صورت اور زیادہ ترقی و قوت ہوتی رہی، شبِ چہار دہم اسی نور سے بدر کی صورت پیدا ہوئی، پھر اس میں ضعف آتا گیا یہاں تک کہ فنا ہو گیا۔ وہی نورِ واحد آئینہِ مصفّا پر پڑے تو کیسی جھلک دیتا ہے کہ نگاہ خیرہ و حیران اور دیواروں پر عکس نمایاں ہوا، اور صفائی آئینہ میں کمی ہے تو نور میں کمی اور زمین پر پڑنے میں وہ بات کوسوں نہیں کولوں وغیرہ سیاہ بے تابش چیزوں میں ایک ظہور کے سوا اور کچھ اثر نہیں ہوتا، وہی ایک نور ہے کہ جب قریبِ افق جانبِ شرق سے طولانی شکل پر چمکتا ہے اس کا صبحِ اول نام رکھتے ہیں پھر جب پھیلتا ہے وہی صبحِ صادق ہوتی ہے پھر جب سرخی لاتا ہے وہی شفق ہے جب دن نکل آتا ہے وہی

دھوپ ہے یونہی بعد غروب اس کے ظہور کے تفاوت ہیں تو دیکھو ایک آفتاب کی تجلی اور اتنے اختلاف، اور ہر حالت کے اعتبار سے اس کے جدا نام ہیں اور جدا اوصاف، با ایں ہمہ وہ نور اپنی ذات میں ایک ہے، اس میں کوئی تغیر نہیں، نہ وہ صبحِ اول کے وقت طویل ہو گیا تھا نہ صبحِ ثانی کے وقت چوڑا، نہ شفق کے وقت اس نے لباسِ سرخ پہننا نہ دن نکلتے زرد یا سفید، نہ ہلال پر چمکتے وقت کمان ہو گیا تھا نہ بدر پر پڑتے بشکلِ دائرہ، نہ آئینہ پر چمکتے وقت قوت پائی تھی نہ زمین پر آتے ہوئے ضعف،

1 القرآن الکریم ۴۰/ ۱۶ 2 القرآن الکریم ۴۰/ ۱۶

Fatawa Rizvia Volume 26

However, all these differences are in the manifestation of changes, because of which so many interpretations and states of that single entity have arisen. Thus, this example should be understood for the Absolute Light of the Essence of the Creator, Almighty and Glorious, that He is the True One. Change and difference have no path at all around the pavilion of His honor. But from the multiplicity of manifestations, these various forms, countless names, and infinite effects are produced, which we call the 'world'. For outward understanding, this is a very deficient, useless, and incomplete example. "And for Allah is the highest attribute" 1 (and His glory is the highest. - T). It is beyond further description and beyond the reach of intellect. To whom He grants and to whom He provides sustenance (up to whom He will forgive and to whom He will give sustenance. - T).

Third Verse: How was He in concealment, how was He in secrecy? Then why has the soul become the quality of the heart, tell.

The Answer: That Pure Light is most manifest in its essence and is hidden due to its infinite manifestation; for the brighter the light, the less the eyes can function upon it. When the brilliance of the Light of Oneness is limitless, both the physical eye and the eye of the intellect are blind there. So, due to His perfect manifestation, He is in perfect concealment and inwardness. Then, in His manifestations and revelations, His manifestation is evident to the possessor of intellect. And from the multiple reflections of this same light, the soul, heart, etc., have received countless names, just as we have clearly shown in the example. The recognition of the heart and soul is not possible without the recognition of the Divine.

He who knows his self, knows his Lord, 2 He who has recognized his self	**He who has recognized his self, has recognized his Lord.**
his tongue. 3	He who recognized his self, his tongue became silent. (T)

To the unaware, it was only said: "Say, 'The soul is of the command of my Lord, and mankind have not been given of knowledge except a little.'" 4 - So say, the soul is a thing from the command of my Lord, and you have been given but little knowledge.

1 Al-Quran 16/60 2 Kashf al-Khafa Hadith 2530 Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 2/232 3 Kashf al-Khafa Hadith 2531 Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 2/232 4 Al-Quran al-Karim 17/85

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

लेकिन ये सभी मतभेद अभिव्यक्तियों के परिवर्तनों में हैं, जिनके कारण उस एक इकाई की इतनी व्याख्याएँ और इतनी स्थितियाँ हो गई हैं। अतः इस उदाहरण को अल्लाह तआला की ज़ात के परम प्रकाश (नूर-ए-मुतलक़) के लिए समझना चाहिए कि वह सच्चा एक है। परिवर्तन और मतभेद का उनकी प्रतिष्ठा के शामियाने के आसपास बिल्कुल भी गुजर नहीं है। लेकिन अभिव्यक्तियों की बहुलता से ये विभिन्न रूप, अनगिनत नाम और बेहिसाब प्रभाव उत्पन्न होते हैं जिन्हें हम 'आलम' (संसार) कहते हैं। बाहरी समझ के लिए यह एक बहुत ही अधूरा, व्यर्थ और अपूर्ण उदाहरण है। "और अल्लाह के लिए सबसे ऊँचा उदाहरण है" 1 (और उनकी शान सबसे ऊँची है। - त)। यह आगे के वर्णन से परे और बुद्धि के स्तर से ऊपर है। जिसे वह प्रदान करता है और जिसे वह जीविका देता है (यहाँ तक कि वह किसे क्षमा करेगा और किसे जीविका देगा। - त)।

तीसरा शेर: छिपे हुए में वह कैसे था, रहस्य में वह कैसा था? फिर रूह दिल की विशेषता क्यों बन गई है, बताओ।

उत्तर: वह पवित्र नूर अपनी ज़ात में अत्यंत प्रकट होने के कारण प्रकट है और अपनी अनंत प्रकटीकरण के कारण गुप्त है; क्योंकि नूर जितना अधिक चमकीला होगा, आँखें उस पर उतना ही कम काम करेंगी। जब एकता के नूर की चमक असीमित है, तो शारीरिक आँख और बुद्धि की आँख दोनों वहाँ अंधे हैं। इसलिए, अपने पूर्ण प्रकटीकरण के कारण, वह पूर्ण गुप्तता और आंतरिकता में है। फिर अपनी अभिव्यक्तियों और प्रकटन में उसका प्रकट होना बुद्धिमान पर स्पष्ट है। और इसी नूर के कई प्रतिबिम्बों ने रूह और दिल आदि अनगिनत नाम पाए हैं, जैसा कि हमने अभी उदाहरण में स्पष्ट किया है। दिल और रूह की पहचान ईश्वरीय पहचान के बिना नहीं होती।

जिसने अपने आप को पहचाना, उसने अपने रब को पहचाना, 2 जिसने अपने नफ़्स (स्वयं) को पहचाना उसकी ज़बान। 3

जिसने अपने नफ़्स को पहचाना उसने अपने रब को पहचाना।

जिसने अपने नफ़्स को पहचान लिया उसकी ज़बान बंद हो गई। (त)

अनजान लोगों से केवल इतना कहा गया: "कहो, 'रूह मेरे रब के हुक्म से है, और तुम्हें बहुत थोड़ा ज्ञान दिया गया है।'" 4 - तो कहो कि रूह मेरे रब के हुक्म से एक चीज़ है और तुम्हें थोड़ा ही ज्ञान मिला है।

1 अल-क़ुरान 16/60 2 कशफ़ अल-ख़फ़ा हदीस 2530 दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 2/232 3 कशफ़ अल-ख़फ़ा हदीस 2531 दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 2/232 4 अल-क़ुरान अल-करीम 17/85

पृष्ठ 599/613

مگر یہ سب اختلاف تغیر مظاہر میں ہیں جن کے باعث اس شے واحد کی اتنی تعبیریں اور اس قدر حالتیں ہو گئیں۔ پس یہ مثال نورِ مطلق ذات باری عزوجل کی سمجھنا چاہئے کہ واحد حقیقی ہے تغیر واختلاف کو اصلاً اس کے سراپردہ عزت کے گرد بار نہیں، پر مظاہر کے تعدد سے یہ مختلف صورتیں بے شمار نام بے حساب آثار پیدا ہیں جنہیں ہم عالم نام رکھتے ہیں یہ ظاہری تفہیم کے لئے ایک بہت ناقص و ناکارہ و ناتمام مثال ہے "وَلِلّٰہِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰی" 1 (اور ان کی شان سب سے بلند ہے۔ ت) اس سے زائد بیان سے باہر اور مرتبہ عقل سے وراء ہے۔ تا کرا بخشد وبکہ روزی دارند (یہاں تک کہ کس کو بخشیں گے اور کس کو روزی دیں گے۔ت)

شعر سوم: مخفی میں کیونکہ تھا وہ سری میں کس طرح تھا پھر روح کیوں ہوا ہے دل کا خصال بولو

الجواب : وہ نور پاک اپنی ذات میں نہایت ظہور پر ظاہر ہے اور اپنے بے نہایت ظہور کے سبب باطن کہ نور جس قدر تابندہ تر ہو گا نظر اس پر کام کم کرے گی، جب نورِ احدیت کی تابش غیر محدود ہے چشمِ جسم و چشمِ عقل دونوں وہاں نابینا ہیں تو وہ اپنے کمال ظہور کے سبب کمال خفا وبطون میں ہے پھر اپنے مظاہر و تجلیات میں تو اس کا ظہور ذی عقل پر ظاہر ہے اور اسی نور کے متعدد پرتووں نے روح و قلب وغیرہ وغیرہ بے حساب نام پائے ہیں جس طرح ہم ابھی مثال میں واضح کر آئے قلب و روح کی معرفت بے معرفت الٰہی نہیں ہوتی۔

من عرف نفسه فقد عرف ربّه، 2 من عرف نفسه كلّ	**جس نے اپنے نفس کو پہچانا اس نے اپنے رب کو پہچانا جس**
لسانه۔ 3	نے اپنے نفس کو پہچان لیا اس کی زبان بند ہوگئی۔ (ت)

ناواقفوں سے فقط اتنا ارشاد ہوا: "قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّیْ وَمَا اُوْتِیْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِیْلًا" 4 - تو فرما روح میرے رب کے امر سے ایک چیز ہے اور تمہیں علم نہ ملا مگر تھوڑا۔

1 القرآن ۱۶/ ۶۰ 2 کشف الخفاء حدیث ۲۵۳۰ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۲۳۲ 3 کشف الخفاء حدیث ۲۵۳۱ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۲۳۲ 4 القرآن الکریم ۱۷/ ۸۵

Fatawa Razawiyya Volume 26

There are two worlds: the World of Command (Alam-e-Amr) and the World of Creation (Alam-e-Khalq). "Unquestionably, His is the creation and the command; blessed is Allah, Lord of the worlds." (Quran 7:54) Listen! To Him alone belongs the creation and the command. Most blessed is Allah, the Lord of all the worlds. (T)

The World of Creation consists of things created from matter, such as humans, animals, plants, minerals, earth, heaven, etc., formed from sperm, seed, and elements. The World of Command is that which was created solely by the command 'Kun' (Be); for which there is no matter, such as angels, souls, the Throne, the Tablet, the Pen, Paradise, Hell, etc. Thus, He said the soul is something from the World of Command; intellect's share is only that much, beyond this its essence is known by the elders of the spiritual path. SubhanAllah! Man himself is the name of this soul, and yet he is so unsuccessful in knowing his own self.

Your body is alive because of the hidden soul - you are alive due to the soul and do not know the soul. (Your body is alive because of the hidden soul; you are alive because of the soul, and you do not know the soul. - T)

And 'Sirr', 'Khafi', 'Rooh', and 'Qalb' are the subtleties (Lataif) of the Naqshbandi masters, may their secrets be sanctified, in which the perception of the diverse tastes of divine manifestations is a matter of direct experience, not a matter of verbal description. By God, you will not know the taste of this wine until you drink it. (By God, you cannot recognize the taste of this wine until you taste it. - T)

Fourth Verse: Four elements emerged now, tell me from where Who dies in it, and to whom is the union, speak

The Answer: From the radiance of the Light of Oneness (Noor-e-Ahadiyat), the Light of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) was made, and from his radiance, the entire universe was manifested. First, water was created, then smoke rose from it, from which the sky was made, then a part of the water froze and became the earth. The Creator (Almighty) spread it and made it seven layers, then similarly made seven layers of the sky. Likewise, fire was made from water; it is possible that water received some kind of heat and became air, and the air became hot and turned into fire, or however the Lord (Glory be to Him and Exalted is He)

willed. In short, water is the matter of all creation. Imam Ahmad, Ibn Hibban, and Hakim reported...

1. The Holy Quran 7 / 54 Page 600 of 613

फ़तावा रज़विया जिल्द २६

संसार दो हैं: आलम-ए-अम्र (आदेश का संसार) और आलम-ए-ख़ल्क़ (सृष्टि का संसार), "सावधान! सृजन और आदेश उसी के लिए है; बरकत वाला है अल्लाह, सारे संसार का रब।" (क़ुरान ७:५४) सुन लो! उसी के हाथ में है पैदा करना और हुक्म देना। बड़ी बरकत वाला है रब सारे जहाँ का। (त)

आलम-ए-ख़ल्क़ वे चीज़ें हैं जो पदार्थ (मादा) से पैदा होती हैं जैसे इंसान, जानवर, पौधे, निर्जीव वस्तुएँ ज़मीन और आसमान आदि जो वीर्य, बीज और तत्वों से बने हैं। आलम-ए-अम्र वह है जो सिर्फ'कुन' (हो जा) के आदेश से बना, इसके लिए कोई पदार्थ नहीं है जैसे फ़रिश्ते, रूहें, अर्श, लौह, क़लम, जन्नत और जहन्नम आदि। तो फ़रमाया रूह आलम-ए-अम्र की एक चीज़ है, बुद्धि का हिस्सा बस इतना ही है, आगे इसकी हक़ीक़त रूहानियत के बड़े लोग जानते हैं, सुब्हान अल्लाह! आदमी खुद इसी रूह का नाम है और वह अपने ही नफ़्स को जानने में इस कदर नाकाम है।

तेरा बदन छुपी हुई रूह की वजह से ज़िंदा है - तू रूह के ज़रिए ज़िंदा है और रूह को नहीं जानता। (तेरा बदन छिपी हुई जान की वजह से ज़िंदा है, तू जान के कारण ज़िंदा है, और जान को नहीं जानता है। - त)

और 'सिर्र', 'ख़फ़ी', 'रूह' और 'क़ल्ब' नक़्शबंदिया हज़रात (उनके रहस्य पवित्र हों) के लतीफ़े(सूक्ष्म केंद्र) हैं जिनमें ईश्वरीय प्रकाशों के विविध स्वादों का अनुभव प्रत्यक्ष अनुभव की बात है, न कि बयान करने की। खुदा की कसम, तू इस शराब का मज़ा नहीं पहचान सकता जब तक इसे चख न ले। (अल्लाह की कसम तू इस शराब का मज़ा नहीं पहचान सकता जब तक इसे चख न ले। - त)

चौथा शेर: चार तत्व अब यूँ निकले, कहो कहाँ से मरता सो कौन इसमें, किसको वसाल बोलो

अल-जवाब: नूर-ए-अहदियत (एकेश्वरत्व के प्रकाश) के प्रतिबिंब से नूर-ए-मुहम्मदी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बना और उनके प्रतिबिंब से पूरा संसार प्रकट हुआ। सबसे पहले पानी पैदा हुआ, फिर उसमें से धुआँ उठा जिससे आसमान बना, फिर पानी का एक हिस्सा जमकर ज़मीन बन गया, जिसे सृष्टिकर्ता (अज़्ज़ व जल्ल) ने फैलाकर सात परतें बना दीं। फिर इसी तरह आसमान के सात तबक़े (परतें) बनाए। इसी तरह पानी से आग बनी, मुमकिन है कि पानी किसी प्रकार की गर्मी पाकर हवा

बना हो और हवा गर्म होकर आग, या जिस तरह मौला सुब्हानहू व तआला ने चाहा। संक्षेप में, पानी तमाम मखलूक़ (सृष्टि) का पदार्थ है। इमाम अहमद, इब्न हिब्बान और हाकिम...

1. अल-क़ुरान अल-करीम ७ / ५४ पेज ६०० ऑफ़ ६१३

عالم دو ہیں: عالم امر و عالم خلق، "اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ تَبٰرَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعٰلَمِیْنَ﴿۵۴﴾" سن لو اسی کے ہاتھ ہے پیدا کرنا اور حکم دینا۔ بڑی برکت والا ہے رب سارے جہان کا۔ (ت)

عالم خلق وہ چیزیں جو مادہ سے پیدا ہوتی ہیں جیسے انسان، حیوان، نباتات، جمادات، زمین و آسمان وغیرہ کہ نطفہ و تخم و عناصر سے بنے۔ عالم امر وہ جو صرف امر کن سے بنا، اس کے لئے کوئی مادہ نہیں جیسے ملائکہ وارواح و عرش ولوح و قلم و جنت و نار وغیرہ۔ تو فرمایا روح عالم امر سے ایک چیز ہے، عقل کا حصہ اسی قدر ہے، آگے اس کی ماہیت اکابر اہل باطن جانتے ہیں، سبحان اللہ! آدمی خود اسی روح کا نام ہے اور یہ اپنے ہی نفس کے جاننے میں اس قدر ناکام ہے۔

تنت زندہ بجاں جاں نہانی - تو از جاں زندہ و جاں را نہ دانی (تیرا بدن مخفی جان کی وجہ سے زندہ ہے، تو جان کے سبب زندہ ہے، اور جان کو نہیں جانتا ہے۔ ت)

اور سرّ و خفی و روح و قلب لطائف حضرات نقشبندیہ قدست اسرارہم سے ہیں جن میں تجلیات حق کے رنگارنگ ذوق کا ادراک کار عیاں ہے نہ کار بیان ع

ذوق ایں مے نہ شناسی بخدا تا نہ چشی (اللہ کی قسم تو اس شراب کا مزہ نہیں پہچان سکتا جب تک اسے چکھ نہ لے۔ ت)

شعر چہارم: اربع عناصر اب یوں نکلے کہو کہاں سے مرتا سو کون اس میں کس کو وصال بولو

الجواب: نورِ احدیت کے پرتو سے نورِ محمدی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بنا اور اس کے پرتو سے تمام عالم ظاہر ہوا، اول پانی پیدا ہوا، پھر اس میں دھواں اٹھا اس سے آسمان بنا، پھر پانی کا ایک حصہ منجمد ہو کر زمین ہو گیا اسے خالق عزوجل نے پھیلا کر سات پرت کر دیا پھر اسی طرح

آسمان کے سات طبقے کئے، یونہی پانی سے آگ بنی، ممکن ہے کہ پانی کسی قسم کی حرارت پاکر ہوا ہوا ہو اور ہوا گرم ہو کر آگ، یا جس طرح مولیٰ سبحانہ و تعالیٰ نے چاہا، غرض پانی مادہ تمام مخلوق کا ہے۔ امام احمد وابن حبان و حاکم کی

1. القرآن الکریم ۷ / ۵۴ Page 600 of 613

Fatawa Ridawiyyah Volume 26

It is narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him) in the Hadith that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Everything is created from water." Death is for the body, which means the separation of the soul from it. The soul did not exist before it was created, but once created, it does not perish; this is the creed of the Ahl al-Sunnah. Therefore, after death, hearing, sight, knowledge, understanding, and all other actions which were actually attributes of the soul, remain intact; in fact, they progress even more. Their example is like a bird imprisoned in a cage; its fluttering is limited to that cage. When you release it, see its flights. The humble author has proved this issue with great detail and breadth in his book "Hayat al-Amwat fi Bayan Sima' al-Amwat" by the grace of Allah Almighty. This soul, being a stranger from its original source, is imprisoned in the cage of the body by divine command for a fixed period. When the time comes, it will return to its origin: "O tranquil soul! Return to your Lord, well-pleased and pleasing [to Him]." (O soul at peace, return to your Lord in such a state that you are pleased with Him and He is pleased with you. - Translator). This is named 'Wasal' (Union).

Fifth Verse: First is the celestial soul, the second is named terrestrial One soul, with two attributes, why did it attain perfection? Tell me.

The Answer: There are two meanings to this verse: One is that the soul is abstract, meaning pure and sanctified from the body and all physical impurities; this is its celestial (Alawi) attribute. Then, the same soul falls in love with this body and becomes associated with it, and in worldly life, its habitual work depends on the tools of this body; this is its terrestrial (Sufli) attribute. However, only after coming down to this lowliness from that height does it reach its perfections. "We said: Go down from it, all of you" (We said, descend from Paradise. - Translator). For Adam (peace be upon him), this was the cause of thousands of blessings and good things. Secondly, in a human being, angelic, beastly, and satanic attributes are all gathered. If he acts upon the angelic attribute, he becomes better than the angels, and if he falls towards the other attributes, he becomes worse than beasts.

---

1 Kanz al-Ummal, Hadith 15210, Muassasat al-Risalah, Beirut, 6/156 2 The Holy Quran 89 / 27 & 28 3 The Holy Quran 2 / 38

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

हदीस में अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से है कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "हर चीज़ पानी से बनी है।" मौत बदन के लिए है जिसके मानी रूह का उससे जुदा हो जाना है। रूह पहले नहीं थी, जब बनी तो फिर उसके लिए फ़ना नहीं, यही अहले सुन्नत का मज़हब है। और इसीलिए मौत के बाद समाअ (सुनना) और बसर (देखना), इल्म और फ़हम वग़ैरह तमाम अफ़आल जो हकीकत में रूह के थे, बरक़रार रहते हैं बल्कि और ज़ियादा तरक्की पाते हैं, जिनकी मिसाल यूँ समझिए कि एक परिंदा पिंजरे में क़ैद है, उसकी पर-अफ़शानी इसी पिंजरे के लायक़ होगी, जब उसे निकाल दीजिए तो उसकी परवाज़ें देखिए। फ़कीर (लेखक) ने अपनी किताब "हयातुल अमवात फी बयान समाइल अमवात" में इस मसले को ब-हम्द-ए-ताला निहायत शरह व बस्त (विस्तार) से साबित किया है। यह रूह अपने असली मादन (स्रोत) से ग़रीबुल वतन (परदेसी) होकर ब-हुक्म-ए-इलाही एक मुद्दत-ए-मुअय्यन (निश्चित अवधि) तक पिंजरे-ए-बदन में क़ैद है। जब वक़्त आएगा तो अपनी असल की तरफ़ रुजू करेगी: "ऐ मुतमइन जान! अपने रब की तरफ़ वापस हो, इस हाल में कि तू उससे राज़ी और वह तुझसे राज़ी।" (ऐ इत्मीनान वाली जान! अपने रब की तरफ़ लौट आ इस तरह कि तू उससे राज़ी हो और वह तुझसे राज़ी। - अनुवाद)। इसका नाम 'वसाल' है।

पाँचवां शेर: अव्वल है रूहे अलवी दूसरी का नाम सुफ़्ली एक रूह दो सिफ़त क्यों पकड़ा कमाल बोलो

अल-जवाब: इस शेर के दो मानी हैं: एक यह कि रूह मुजर्रद है यानी जिस्म और जिस्म की सब आलाइशों (गंदगियों) से पाक व मुनज़्ज़ा है, यह सिफ़त इसकी 'अलवी' (उच्च) है। फिर वही रूह इस जिस्म पर आशिक़ और उससे मुतअल्लिक़ है और हयात-ए-दुनियावी में इसके आदी काम इस जिस्म के आलात (अंगों) पर मौकूफ़ हैं, यह सिफ़त इसकी 'सुफ़्ली' (निम्न) है, मगर इस बुलंदी से इस तन्ज़ुल (गिरावट) में आने के बाद ही वह अपने कमालात को पहुँचती है। "हमने फ़रमाया: तुम सब जन्नत से उतर जाओ।" (हमने कहा, तुम सब यहाँ से उतर जाओ। - अनुवाद)। यह हज़रत आदम (अलैहिस्सलाम) के लिए हज़ारों बरकात व खैरात का बाइस (कारण) हुआ। दूसरा यह कि इंसान में सिफ़त-ए-मलकूती (फ़रिश्तानुमा), सिफ़त-ए-बहमी (पशुवत) और सिफ़त-ए-शैतानी सब जमा हैं। अगर सिफ़त-ए-मलकूती पर अमल करे तो मलक (फ़रिश्ते) से बेहतर हो और अगर दूसरी सिफ़त की तरफ़ गिरे तो बहाइम (पशुओं) से बदतर हो।

1 कंज़ुल उम्माल हदीस 15210 मुअस्ससतुर रिसाला बैरुत 6/156 2 अल-क़ुरानुल करीम 89 / 27 व 28 3 अल-क़ुरानुल करीम 2 / 38

पृष्ठ 601 का 613

حدیث میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: کل شیئ خلق من الماء ہر چیز پانی سے بنی ہے۔ موت بدن کے لئے ہے جس کے معنی روح کا اس سے جدا ہو جانا۔ روح پہلے نہ تھی جب بنی تو پھر اس کے لئے فنا نہیں، یہی مذہب اہلسنت کا ہے۔ ولذا بعد مرگ سمع و بصر ، علم و فہم وغیرہ تمام افعال کہ حقیقتہ روح کے تھے برقرار رہتے ہیں بلکہ اور زیادہ ترقی پاتے ہیں، جن کی مثال یوں سمجھئے کہ ایک پرندہ قفس میں محبوس ہے اس کی پر افشانی اسی پنجرے کے لائق ہو گی جب اسے نکال دیجئے تو اس کی پروازیں دیکھئے۔ فقیر نے اپنی کتاب "حیات الاموات فی بیان سماع الاموات" میں اس مسئلہ کو بحمد اللہ تعالیٰ نہایت شرح وبسط سے ثابت کیا ہے یہ روح اپنے معدن اصلی سے غریب الوطن ہو کر قفس بدن میں بحکم الہی ایک مدت معین تک محبوس ہے جب وقت آئے گا اپنی اصل کی طرف رجوع کرے گی "یَا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِیَةً مَّرْضِیَّةً" (اے اطمینان والی جان اپنے رب کی طرف واپس ہو یوں کہ تو اس سے راضی وہ تجھ سے راضی۔ت) اس کا نام وصال ہے۔ت)

شعر پنجم: اول ہے روح علوی دوسری کا نام سفلی ایک روح دو صفت کیوں پکڑ اکمال بولو

الجواب: اس شعر کے دو معنی ہیں: ایک یہ روح مجرد ہے یعنی جسم اور جسم کی سب آلائشوں سے پاک ومنزہ، یہ صفت اس کی علوی ہے، پھر وہی روح اس جسم پر عاشق اور اس سے متعلق اور حیات دنیوی میں اس کی عادی کام اس جسم کے آلات پر موقوف، یہ صفت اس کی سفلی ہے مگر اس بلندی سے اس تنزل میں آنے کے بعد ہی وہ اپنے کمالات کو پہنچتی ہے "قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِیعًا" (ہم نے فرمایا تم جنت سے اتر جاؤ۔ت) آدم علیہ الصلوۃ والسلام کے لئے باعث ہزاراں برکات و خیرات ہوا۔ دوسرے یہ کہ انسان میں صفت ملکوتی و صفت بہیمی و صفت شیطانی سب

جمع ہیں، اگر صفت ملکوتی پر عمل کرے ملک سے بہتر ہو اور اگر دوسری صفت کی طرف گرے بہائم سے بدتر ہو۔

---

1 کنز العمال حدیث ۱۵۲۱۰ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۶ / ۱۵۶ 2 القرآن الکریم ۸۹ / ۲۷ و ۲۸ 3 القرآن الکریم ۲ / ۳۸

Volume 26 Fatawa Razawiya

It is mentioned in Hadith: Allah Almighty says: "My believing servant is dearer to Me than some of My angels."

And He said concerning the disbelievers: "They are like cattle, nay, even more astray."

And their perfection lies in the combination of these two attributes: when, despite obstacles where the bestial attribute calls them towards desires and the satanic attribute stops them from good deeds, they do not heed them and remain engaged in the worship and obedience of their Lord, then their servitude achieves a perfection that the worship of angels does not possess. For angels are engaged in worship without obstacles or hindrances, whereas this human, trapped in a thousand snares, performs servitude by avoiding them all.

Persian Couplet: If an angel were to see your true essence, It would prostrate at your doorstep again. (Meaning: If an angel saw your inner jewel, it would bow at your door. - Translator)

Sixth Verse: What is seen with earthly eyes is all perishable, Tell me, with what vision is that Light of the world seen?

Answer: It is obvious that these eyes are mortal, and the mortal cannot see the Eternal. Therefore, in this world, the vision of the Divine was not granted to any prophet or close one except the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him). Yes, the eye of the soul is eternal; we have just mentioned that for the soul, the saints observe that world-adorning beauty with the eye of the heart. And on the Day of Resurrection, those eyes will be granted which will never face death or annihilation; so on that day, Muslims will also be honored with the vision of Allah, the Blessed and Exalted, with their physical eyes. O Allah, grant us this. Ameen!

1. Ithaf us-Sadat al-Muttaqin, Kitab Asrar al-Sawm, Dar al-Fikr, Beirut, 4/193.
2. Al-Quran al-Karim, 7/179.

जिल्द 26 फ़तावा रज़विया

हदीस में आया है: अल्लाह तआला फरमाता है: "मेरा मोमिन बंदा मुझे अपने कुछ फ़रिश्तों से भी ज़्यादा प्यारा है।"

और कुफ़्फ़ार (अविश्वासियों) के बारे में फ़रमाया: "वे चौपायों (मवेशियों) की तरह हैं, बल्कि उनसे भी ज़्यादा गुमराह।"

उनका कमाल इन दो गुणों के मिलन में है: जब वे बाधाओं के बावजूद - जहाँ पाशविक गुण उन्हें वासनाओं की ओर बुलाता है और शैतानी गुण उन्हें नेक कार्यों से रोकता है - उनकी बात नहीं मानते और अपने रब की इबादत और आज्ञाकारिता में व्यस्त रहते हैं, तो उनकी बंदगी ने वह कमाल पाया जो फ़रिश्तों की इबादत को हासिल नहीं है। क्योंकि फ़रिश्ते बिना किसी बाधा और रुकावट के इबादत में व्यस्त हैं, जबकि यह इंसान हज़ारों जालों में फँसा हुआ इन सबसे बचकर बंदगी बजा लाता है।

फ़ारसी शेर: फ़रिश्ता गर्बे बीन्द जौहरे तू, दिगरा सजदा आरद बर दरे तू। (फ़रिश्ता अगर तुम्हारे जौहर (असली रूप) को देख ले, तो फिर तुम्हारे दर पर सजदा करे। - तर्जुमा)

छठा शेर: दिखता है जो कि खाकी आँखों से सब फ़ना है, दिखता है किस नज़र से वो जग उजाला बोलो।

उत्तर (अल-जवाब): ज़ाहिर है कि ये आँखें नाशवान हैं और नाशवान चीज़ शाश्वत को नहीं देख सकती। इसलिए, इस दुनिया में अल्लाह का दीदार हुज़ूर सरवरे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अलावा किसी नबी या मुकर्रब बंदे को नसीब नहीं हुआ। हाँ, रूह की आँख शाश्वत है; हमने अभी ज़िक्र किया है कि रूह के लिए औलिया-ए-किराम दिल की नज़र से उस जमाल-ए-जहाँ आरा (संसार को सजाने वाली सुंदरता) का मुशाहदा (अवलोकन) करते हैं। और कयामत के दिन वे आँखें मिलेंगी जिन्हें फिर कभी मौत और फ़ना नहीं आएगी; तो उस दिन मुसलमान अपनी जिस्मानी आँखों से भी अल्लाह तबारक व तआला के दीदार से मुशर्रफ (सम्मानित) होंगे। ऐ अल्लाह, हमें यह प्रदान कर। आमीन!

1. इत्तहाफ़ुस सादातुल मुत्तक़ीन, किताब असरारुल सौम, दारुल फ़िक्र, बेरूत, 4/193।
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, 7/179।

حدیث میں آیا ہے: قال اللہ تعالٰی عبدی المومن احب الیّ من بعض ملئکتی | اللہ تعالٰی فرماتا ہے میرا بندہ مومن مجھے اپنے بعض ملائکہ سے زیادہ پیارا ہے۔

اور کفار کے حق میں فرمایا: "اُولٰٓئِکَ کَالْاَنْعَامِ بَلْ ھُمْ اَضَلُّ" | وہ چوپایوں کی مانند ہیں بلکہ ان سے بھی زیادہ بہکے ہوئے۔

اور اس کا کمال انہیں دو صفت کے اجتماع سے کہ جب وہ باوجود موانع کہ صفت بہیمی اسے شہوات کی طرف بلاتی ہے اور صفت شیطانی خیرات سے روکتی ہے پھر ان کا کہنا نہ مانے اور اپنے رب کی عبادت و طاعت میں مصروف ہو تو اس کی بندگی نے وہ کمال پایا جو عبادت ملائکہ کو حاصل نہیں کہ ملائکہ بے مانع و بے مزاحم مصروف عبادت ہیں اور یہ ہزار جالوں میں پھنسا ہوا ان سب سے بچ کر بندگی بجالاتا ہے۔

فرشتہ گربہ بیند جوھر تو دگرہ سجدہ آرد بر در تو (فرشتہ اگر تیرے جوہر کو دیکھ لے تو پھر تیرے در پر سجدہ کرے۔ ت)

شعر ششم: دکھتا ہے جو کہ خاکی آنکھوں سے سب فنا ہے دکھتا ہے کس نظر سے وہ جگ اجال بولو

الجواب: ظاہر ہے یہ آنکھیں فانی ہیں اور فانی باقی کو نہیں دیکھ سکتا، لہٰذا دنیا میں دیدار الٰہی سوا حضرت سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے کسی نبی مقرب کو بھی نصیب نہ ہوا ہاں چشمِ روح باقی ہے ہم ابھی ذکر کر آئے کہ روح کے لئے تواولیاء نظرِ دل سے اُس جمالِ جہاں آرا کا مشاہدہ

کرتے ہیں اور روزِ حشر وہ آنکھیں ملیں گی جنہیں پھر کبھی موت و فنا نہیں تو اس دن چشمِ جسم سے بھی مسلمان دیدار الٰہی تبارک و تعالٰی سے مشرف ہوں گے۔ اللھم ارزقنا آمین!

1 اتحاف السادة المتقین کتاب اسرار الصوم دار الفکر بیروت ۴ / ۱۹۳ 2 القرآن الکریم ۷ / ۱۷۹

Fatawa Razawiyya Volume 26

Seventh Verse: Everything is filled with the Essence of Truth, but In which location does the crescent eyebrow meet, speak?

The Answer: The answer to this is what was narrated from our master Ismail (peace and blessings be upon him). He beseeched his Lord, the Almighty: "O God! Where should I seek You?" He replied: "Among those whose hearts are broken for My sake." A person came into the presence of Hazrat Sayyiduna Abu Yazid Bastami (may Allah be pleased with him) and saw him kneeling on his toes, looking towards the sky, and blood flowing from his eyes instead of tears. He asked, "Hazrat! What is this state?" He replied: "In one step, I went from here to the Throne (Arsh). I saw the Arsh with its mouth open like a thirsty wolf in search of the Lord Almighty. I shouted at the Arsh, 'What is this matter? They give us the sign "The Most Merciful established Himself on the Throne" (Ar-Rahman 'ala al-'Arsh istawa - The Most Merciful established Himself on the Throne according to His majesty). I came to you searching for the Most Merciful and found you in this state.' The Arsh replied, 'It is commanded to me: O Arsh! If anyone wants to find Us, seek Us in the heart of Abu Yazid.'" 2

Eighth Verse: All is body, Muhammad is existing, the Essence is Truth Managing the veil of Islam and disbelief, speak.

The Answer: It is proven from hadiths that Allah Almighty created the entire universe from the light (nur) of the Master of the Worlds (peace and blessings of Allah be upon him). Thus, the origin of everything is the embodiment of light, the luminous presence of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him). Therefore, at the level of creation, it is only him. The humble one (may Allah Almighty forgive him) has, by the grace of Allah Almighty, written many excellent verses on this refined subject in his Na'tiyah Qasidah Nuniyah. Here is his saying: *Khaliqu kullil wara Rabbuka la ghayruhu Nuruka kullul wara ghayruka lam, laysa, lan* 3 (The Creator of the entire universe is your Lord, not anyone else; your light is the entire universe, and besides you there is *lam, laysa, lan* (not, is not, will never be)). That is: *lam yujad wa laysa mawjudan wa lan yujada abadan* (i.e., it was not found anywhere, it is not present, and it will never exist forever). And at the level of existence, there is only the Almighty Truth, for true existence is exclusive to His pure Essence. Whatever meanings of *Wahdat al-Wujud* (Unity of Existence) the intellect can grasp, it is this: that the Existence is One.

1 Ithaf al-Sada al-Muttaqin, Book of Etiquettes of Brotherhood and Companionship, Chapter 3, Dar al-Fikr Beirut, 6/290. 2 Tadhkirat al-Awliya, Chapter 14, Mention of Bayazid Bastami (may Allah have mercy on him), Islamic Press Lahore, p. 100. 3 Basatin al-Ghufran, Qasidah Nuniyah in praise of the Master of Prophets, Rida al-Isha'at Lahore, p. 223.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

सातवां शेर: हर चीज़ ज़ात-ए-हक़ से मामूर है लेकिन मिलता है किस महल में अबरू-ए-हिलाल बोलो

अल-जवाब: इसका जवाब वह है जो सैय्यदुना इस्माइल अलैहिस्सलाम से मरवी हुआ, उन्होंने अपने रब अज़्ज़-ओ-जल्ल से अर्ज़ की: ऐ इलाही! मैं तुझे कहाँ तलाश करूँ? फ़रमाया: उन लोगों के पास जिनके दिल मेरे लिए टूटे हुए हैं। एक शख़्स हज़रत सैय्यदुना अबू यज़ीद बस्तामी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की ख़िदमत में हाज़िर हुआ, देखा पंजों के बल घुटने टेके आसमान की तरफ देख रहे हैं और आँखों से आँसुओं की जगह ख़ून रवाँ है, अर्ज़ की हज़रत! यह क्या हाल है? फ़रमाया: मैं एक क़दम में यहाँ से अर्श तक गया, अर्श को देखा कि रब अज़्ज़-ओ-जल्ल की तलब में प्यासे भेड़िये की तरह मुँह खोले हुए है। मैंने अर्श पर आवाज़ दी कि यह क्या माजरा है? हमें तो यह निशान देते हैं "रहमान अर्श पर मुस्तवी हुआ" (रहमान ने अर्श पर अपनी शान के मुताबिक़ इस्तवा फ़रमाया)। मैं रहमान की तलाश में तुझ तक आया और तेरा यह हाल पाया। अर्श ने जवाब दिया: मुझे इरशाद फ़रमाते हैं कि ऐ अर्श! अगर हमें ढूँढना चाहे तो बा यज़ीद के दिल में तलाश कर। 2

आठवां शेर: सब जिस्म है मुहम्मद मौजूद ज़ात-ए-हक़ है इस्लाम और कुफ़्र का पर्दा सँभाल बोलो

अल-जवाब: हदीसों से साबित है कि अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल ने तमाम आलम नूर-ए-हज़रत सैय्यदुल आलमीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से पैदा किया, तो असल हर चीज़ की नूर-ए-सरापा हुज़ूर पुरनूर सैय्यदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम है, पस मर्तबा-ए-ईजाद में बस वही वो हैं। फ़क़ीर (अल्लाह तआला उसे माफ़ करे) ने अपने नतिया क़सीदा नूनिया में अल्हम्दुलिल्लाह इस नफ़िस मज़मून में बहुत से उम्दा अशआर लिखे हैं, यहाँ उनका यह क़ौल है: खालिकु कुल्लिल वरा रब्बुका ला ग़ैरहू नूरुका कुल्लुल वरा ग़ैरुका लम, लैसा, लन 3 (कुल कायनात का ख़ालिक़ तेरा रब है न कि उसका ग़ैर, तेरा नूर ही कुल कायनात है और तेरे सिवा लम, लैसा, लन है)। यानी लम युजद व लैसा मौजूदन व लन युजदा अबदन (यानी कहीं नहीं पाया गया, न मौजूद है और न ही कभी होगा)। और मर्तबा-ए-वजूद में सिर्फ हक़ अज़्ज़-ओ-जल्ल है कि हस्ती-ए-हक़ीक़ी उसी की ज़ात-ए-पाक से ख़ास है। वहदतुल वजूद के जिस क़दर मानी अक़्ल में आ सकते हैं यही हैं कि वजूद-ए-वाहिद।

1 इत्ताफ़ुस सादातुल मुत्तक़ीन, किताब आदाबुल उख़ुव्वत वस सोहबत, बाब 3, दारुल फ़िक्र बैरुत 6/290 2 तज़किरतुल औलिया, बाब 14, ज़िक्र-ए-बायज़ीद बस्तामी रहमतुल्लाह अलैह, मतबा

इस्लामिया लाहौर, पृ. 100 3 बसातीनल ग़ुफ़रान, मनज़ूमा नूनिया फ़ी मदहि सैय्यदिल अंबिया, रज़ा उल इशाअत लाहौर, पृ. 223

شعر ہفتم: ہر چیز ذاتِ حق سے معمور ہے ولیکن ملتا ہے کس محل میں ابرو ہلال بولو

الجواب: اس کا جواب وہ ہے کہ سیدنا اسماعیل علیہ الصلوۃ والسلام سے مروی ہوا انہوں نے اپنے رب عزوجل سے عرض کی : الٰہی! میں تجھے کہاں تلاش کروں؟ فرمایا : عند المنكسرة قلوبهم لأجلي ان کے پاس جن کے دل میرے لئے ٹوٹے ہوئے ہیں۔ ایک شخص حضرت سید نا ابویزید بسطامی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی خدمت میں حاضر ہوا، دیکھا پنجوں کے بل گھٹنے ٹیکے آسمان کی طرف دیکھ رہے ہیں اور آنکھوں سے آنسوؤں کی جگہ خون رواں ہے، عرض کی حضرت! یہ کیا حال ہے؟ فرمایا : میں ایک قدم میں یہاں سے عرش تک گیا عرش کو دیکھا کہ رب عزوجل کی طلب میں پیاسے بھیڑیے کی طرح منہ کھولے ہوئے ہے بانگ بر عرش زدم کہ ایں چہ ماجرا است ہمیں نشان دیتے ہیں الرحمن علی العرش استوی (رحمن نے عرش پر اپنی شان کے مطابق استوا فرما یا۔) میں رحمن کی تلاش میں تجھ تک آیا تیرا یہ حال پایا، عرش نے جواب دیا : مجھے ارشاد کرتے ہیں کہ اے عرش! اگر ہمیں ڈھونڈنا چاہے تو با یزید کے دل میں تلاش کر۔ 2

شعر ہشتم: سب جسم ہے محمد موجود ذات حق ہے اسلام اور کفر کا پردہ سنبھال بولو

الجواب: حدیثوں سے ثابت ہے کہ اللہ عزوجل نے تمام عالم نورِ حضرت سید العالمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے پیدا کیا تو اصل ہر چیز کی نور سراپا حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے پس مرتبہ ایجاد میں بس وہی وہ ہیں۔ فقیر غفر اللہ تعالیٰ نے اپنے قصیدہ نونیہ نعتیہ میں بحمد اللہ تعالیٰ اس نفیس مضمون میں بہت ابیاتِ رائقہ لکھے ہیں، ھھنا قولہ خالق کل الوری ربك لا غیرہ نورك کل الوری غیرك لم، لیس، لن 3 (کل کائنات کا خالق تیرا رب ہے نہ کہ اس کا غیر،

تیرا نور ہی کل کائنات ہے اور تیرے سوا لم، لیس، لن ہےـت) ای لم یوجد ولیس موجوداً ولن یوجد ابداً (یعنی کہیں نہیں پایا گیا، نہ موجود ہے اور نہ ہی کبھی ہو گا ۔ت) اور مرتبہ وجود میں صرف حق عزوجل ہے کہ ہستی حقیقی اسی کی ذاتِ پاک سے خاص ہے وحدتِ وجود کے جس قدر معنی عقل میں آسکتے ہیں یہی ہیں کہ وجودِ واحد

1 اتحاف السادة المتقین کتاب آداب الاخوة والصحبة الباب الثالث دار الفکر بیروت ۶/ ۲۹۰ 2 تذکرة الاولیاء باب ۱۴ ذکر بایزید بسطامی رحمه الله مطبع اسلامیه لاہور ص ۱۰۰ 3 بساتین الغفران منظومه نونیه فی مدح سید الانبیاء رضاء الاشاعت لاہور ص ۲۲۳

Fatawa Rizvia, Volume 26

Only One Being exists, and everything else is a manifestation that possesses no inherent existence of its own. "Everything is perishing except His Face [His Essence]"[1] (Everything is mortal except His Essence. -T) And God forbid, this does not mean that 'I and you, Zaid and Amr, every object is God'. This is the claim of the pantheists (Ahl-e-Ittihad), who are a sect of disbelievers. The former statement is the creed of the monotheists (Ahl-e-Tawhid), who are the people of true Islam and faith. Maintaining this distinction between disbelief and Islam is crucial.

Verse Nine:

The point of knowledge is not contained in the Quran, Now call the meaning of the point of knowledge impossible.

The Answer: The 'point of knowledge'—that subtle matter which could not be understood—here refers to the Pure Essence of the Almighty Lord (Azzawajal), whose reality can never be grasped by understanding or imagination, nor contained in speech or discourse. Perceiving Him is impossible, and delving into Him is misguidance. We seek refuge in Allah, the Lord of Majesty. The Quran is the speech of Allah the Almighty and His attribute. An attribute resides in the Essence; the Essence cannot reside in an attribute.

No one knows where the destination of that Friend is, All that is known is that the sound of a bell is heard. (No one knows where the destination of that Friend is; all that is known is that a bell's chime is heard. - T)

And Allah, Glory be to Him and Exalted is He, knows best, and His knowledge is most complete and most perfect. And may the blessings of Allah Almighty be upon our Master and Leader Muhammad, and his family and companions. Ameen!

Treatise: Kashf al-Haqa'iq wa al-Asrar wa al-Daqaiq Ended I.T. Majlis of DawateIslami

[1] The Holy Quran 28/88

Page 604 of 613

फ़तावा रज़विया, खंड 26

केवल एक ही अस्तित्व (मोजूद) विद्यमान है, बाकी सब केवल उसके प्रतिबिंब हैं, जिनका अपने आप में अस्तित्व का कोई भाग नहीं है। "हर चीज़ नष्ट होने वाली है सिवाय उसकी ज़ात (अस्तित्व) के।"[1] (हर चीज़ फ़ानी है सिवाय उसकी ज़ात के। - त) और हरगिज़ इसका यह अर्थ नहीं है कि 'मैं और तुम, ज़ैद और अम्र, हर वस्तु ईश्वर है'। यह उन अद्वैतवादियों (अहल-ए-इत्तेहाद) का कथन है जो काफ़िरों का एक समूह है। जबकि पहली बात उन एकेश्वरवादियों (अहल-ए-तौहीद) का पंथ है जो सच्चे इस्लाम और ईमान वाले हैं। यही कुफ़्र (अधर्म) और इस्लाम के बीच के अंतर को समझना है।

नौवाँ शेर:

ज्ञान का वह सूक्ष्म बिंदु क़ुरआन में न समा सका, अब ज्ञान के उस बिंदु के अर्थ को असंभव कहो।

अल-जवाब (उत्तर): ज्ञान का वह सूक्ष्म बिंदु, जो समझ में नहीं आया, यहाँ उससे तात्पर्य ईश्वर (अल्लाह) की पवित्र ज़ात (अस्तित्व) है, जिसकी वास्तविकता न तो समझ और कल्पना में आ सकती है, न ही वाणी और शब्दों में समा सकती है। उसे पूर्णतः जान लेना असंभव है और उसमें गहराई से सोचना गुमराह होना है। प्रतापी अल्लाह की पनाह। क़ुरआन अल्लाह का कलाम (वाणी) और उसका गुण है। गुण अस्तित्व (ज़ात) में होता है, अस्तित्व गुण में नहीं समा सकता।

कोई नहीं जानता कि उस प्रिय (मित्र) की मंज़िल कहाँ है, बस इतना पता है कि एक घंटी की आवाज़ सुनाई देती है। (किसी को नहीं पता कि उस दोस्त की मंज़िल कहाँ है, बस इतना पता है कि किसी घंटी की आवाज़ आती है। - त)

और अल्लाह, वह पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और सबसे मज़बूत है। और अल्लाह तआला की दया हमारे आका और मौला मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनके परिवार तथा साथियों पर हो। आमीन!

रिसाला (लघु ग्रंथ): कश्फ-उल-हक़ाइक व अल-असरार व अद-दक़ाइक समाप्त हुआ दावत-ए-इस्लामी की आई.टी. मजलिस

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 88/28

पृष्ठ 604 का 613

فتاوی رضویہ، جلد ۲۶

موجود واحد باقی سب مظاہر ہیں کہ اپنی حد ذات میں اصلاً وجود ہستی سے بہرہ نہیں رکھتے "کُلُّ شَیْءٍ هَالِکٌ اِلَّا وَجْهَهٗ"1 (ہر چیز فانی ہے سوا اس کی ذات کے۔ ت) اور حاشا یہ معنی ہر گز نہیں کہ من و تو زید و عمرو ہر شے خدا ہے، یہ اہل اتحاد کا قول ہے جو ایک فرقہ کافروں کا ہے اور پہلی بات اہل توحید کا مذہب جو اہل اسلام و ایمان حقیقی ہیں۔ یہی کفر و اسلام کا پردہ سنبھالنا ہے۔

شعر نہم:

نکتہ نہیں علم کا قرآن میں سمایا معنی علم کے نکتہ کے اب محال بولو

الجواب: علم کا نکتہ وہ باریک بات سمجھ میں نہ آئی یہاں اس سے مراد ذات پاک باری عزوجل ہے کہ ہر گز اس کی کنہ نہ فہم تصور میں آ سکے نہ بیان و کلام میں سما سکے اور ادراک اس کا محال اور خوض اس میں ضلال، والعیاذ باللہ ذی الجلال، قرآن اللہ عزوجل کا کلام اور اس کی صفت ہے۔ صفت ذات میں ہوتی ہے ذات صفت میں نہیں آ سکتی۔

کس نہ دانست کہ منزل گہ آں یار کجاست ایں قدر ہست کہ بانگ جرسے می آید (کسی کو معلوم نہیں کہ اس دوست کی منزل گاہ کہاں ہے، بس اتنا جانتا ہے کہ کسی گھنٹی کی آواز آتی ہے۔ ت)

ھذا واللہ سبحنہ وتعالی اعلم وعلمہ اتم واحکم وصلی اللہ تعالیٰ علی سیدنا ومولانا محمد والہ وصحبہ وسلم۔ آمین!

رسالہ کشف حقائق و اسرار و دقائق ختم ہوا I.T. Majlis of DawateIslami

1 القرآن الکریم ۸۸/۲۸

Volume 26 Fatawa Razawiyya

Invocations, Supplications and Practices

Problem 316: From the owner of Ganj Gaya, requested by Chiragh Ali Sahib, 25 Rabi-ul-Awwal Sharif.

The question is: "Peace be upon you, O Khwaja Abdul Karim towards the East; Peace be upon you, O Khwaja Abdul Rahim towards the North; Peace be upon you, O Khwaja Abdul Rashid towards the South; Peace be upon you, O Khwaja Abdul Jalil towards the West." After this, recite the following:

"O Allah, You are the Eternal, the Everlasting, the One Who removes afflictions, You have always existed and will never cease to exist. Have mercy on me through Your mercy, O Most Merciful of the merciful. O Allah, forgive the nation of our master Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). O Allah, have mercy on the nation of our master Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him)."

Is it permissible to recite Durood Sharif afterwards in odd numbers? Imam Ghazali (may Allah have mercy on him) has also mentioned this in 'Ihya al-Ulum' and also in 'Kimiya-e-Sa'adat'.

The Answer: The mentioned prayer is permissible and contains many blessings. These four gentlemen are the 'Four Pillars' (Awtad al-Arba'a) in the four directions. These pure names do not belong to specific individuals but are for the offices/ranks. Just as every Ghaus is named Abdullah and the names of his two ministers are Abdul Malik and Abdur Rabb. Whoever is appointed to this post, whether he has a name outwardly, he will be given this name inwardly. And Allah Almighty knows best.

Page 605 of 613

जिल्द 26 फतावा रज़विया

औराद-ओ-वज़ाइफ़-ओ-अमलियात

मसाला 316: साहिब गंज गया की ओर से, चिराग अली साहिब द्वारा पूछा गया, 25 रबी-उल-अव्वल शरीफ।

सवाल यह है: "अस्सलाम अलैकुम या ख्वाजा अब्दुल करीम पूर्व की ओर; अस्सलाम अलैकुम या ख्वाजा अब्दुल रहीम उत्तर की ओर; अस्सलाम अलैकुम या ख्वाजा अब्दुल रशीद दक्षिण की ओर; अस्सलाम अलैकुम या ख्वाजा अब्दुल जलील पश्चिम की ओर।" इसके बाद यह पढ़ना:

"ऐ अल्लाह, तू अनादि है, शाश्वत है, रोगों को दूर करने वाला है, तू हमेशा से था और हमेशा रहेगा। अपनी दया से मुझ पर दया कर, ऐ दया करने वालों में सबसे दयालु। ऐ अल्लाह, हमारे आका मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की उम्मत को माफ कर दे। ऐ अल्लाह, हमारे आका मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की उम्मत पर दया कर।"

इसके बाद विषम संख्या (ताक़) में दुरूद शरीफ पढ़ना जायज़ है या नहीं? इसे इमाम गज़ाली (रहमतुल्लाह अलैह) ने 'एहया-उल-उलूम' में भी लिखा है और 'कीमिया-ए-सआदत' में भी।

जवाब: उल्लिखित दुआ जायज़ है और इसमें बहुत बरकतें हैं। ये चार महानुभाव चारों दिशाओं में 'औताद-ए-अरबा' (चार स्तंभ) हैं। ये पवित्र नाम व्यक्तियों के नहीं बल्कि उनके पद (ओहदा) के हैं। जिस तरह हर गौस का नाम अब्दुल्ला और उनके दो वज़ीरों के नाम अब्दुल मलिक और अब्दुर रब होते हैं। जो भी इस पद पर नियुक्त होगा, चाहे ज़ाहिर में उसका कोई भी नाम हो, बातिन में उसका यही नाम रखा जाएगा। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

पेज 605 का 613

جلد ۲۶ فتاویٰ رضویہ

اوراد و وظائف و عملیات

مسئلہ ۳۱۶: از صاحب گنج گیا مسئولہ چراغ علی صاحب ۲۵ ربیع الاول شریف

سوال یہ ہے: "السلام علیکم یا خواجہ عبدالکریم جانب مشرق، السلام علیک یا خواجہ عبدالرحیم جانب شمال، السلام علیک یا خواجہ عبدالرشید، جانب جنوب، السلام علیک یا خواجہ عبدالجلیل"۔

جانب مغرب بعدہ یہ پڑھنا:

اَللّٰھُمَّ اَنْتَ قَدِیْمٌ اَزَلِی تَنْزِیْلُ الْعِلَلِ وَلَمْ تَزَلْ وَلَا تَزَالُ اِرْحَمْنِیْ بِرَحْمَتِكَ یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ، اَللّٰھُمَّ اغْفِرْ لِاُمَّةِ سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ، اَللّٰھُمَّ اِرْحَمْ اُمَّةَ سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ۔

بعدہ پڑھنا درود شریف کا بعدِ طاق جائز ہے یا نہیں؟ اس کو امام غزالی رحمتہ اللہ علیہ نے احیاء العلوم میں بھی لکھا ہے اور نیز کیمیائے سعادت میں ہے۔

الجواب: دعائے مذکور جائز ہے اور اس میں بہت برکات ہیں۔ یہ چاروں حضرات جہاتِ اربعہ میں اوتادِ اربعہ ہیں۔ یہ اسمائے طیبہ ان کے اشخاص کے نہیں بلکہ عہدہ کے ہیں۔ جس طرح ہر غوث کا نام عبداللہ اور اس کے دونوں وزیروں کے نام عبدالملک اور عبد الرب ہیں۔ جو اس عہدہ پر مقرر ہوگا ظاہر میں کچھ نام رکھتا ہو یا باطن میں اس کا یہ نام رکھا جائے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

Fatawa Rizvia - Volume 26

Question 317: From Sehswan, Mohalla Mastoli Tola, sent by Parwarish Ali Sahib. What is the proven treatment for forgetfulness (Nisyan)?

Answer: To ward off forgetfulness, recite Surah Al-Inshirah 7 times every night before sleeping and blow on the chest, and in the morning blow 17 times on water and drink a small amount. Writing these letters 'اھ ظ م ف ش ذ' on a porcelain plate and making [the patient] drink [the water washed from it] is beneficial. For forty days, write on white porcelain with musk, saffron, and rose water, dissolve with fresh water, and drink. After Tasmiyah [Bismillah], recite: 'Fasahhil ya Ilahi kulla sa'bin bihurmati sayyidil abrar sahil ya Muhiyuddin ajib ya Jibra'il bihaqqi ya Baduh'. And peace.

Question 318: From Soron, District Etah. Allah Diya and Chando Manhar, Monday 13 Safar-ul-Muzaffar 1334 AH. Guide of the firm religion, spiritual mentor of the path of certainty, may his grace endure. After expressing necessary respects, this humble servant submits to your presence: these days I do not find enough leisure to attend your presence. Please tell me a method for Zikr-e-Qalbi (remembrance of the heart), I will attend your service immediately. And what is the noble name of Prophet Musa's (A.S) mother? Please write that for me. And a Hafiz came from 'Sarai Tareen', a comb merchant; he told me about a 'Hazirat' (conjuring spirits), if your honor gives permission, I shall put it into practice. It is mentioned in the second Ruku of Surah Rahman: 'Ya ma'shar al-jinn' (O assembly of jinn). Your honor, please reply very soon. And Khan Hamid-ud-Din Shah Sahib has given me an experimental practice for 'Hamzad' (companion spirit), which I have not done yet without your honor's permission.

Answer: Hazirat, which involves calling jinn with the intent of socialising and meeting with them, is not commendable. Hazrat Sheikh-e-Akbar (may his secret be sanctified) says: 'The minimum harm caused by meeting jinn is that a person becomes arrogant.' This is a huge harm, as the Glorious Quran states: 'Is not the abode of the arrogant in Hell?'[1] There are many methods of Zikr; keep reciting the Quran, Kalimah Tayyibah, and Durood Sharif in abundance. And the Zikrs that are in the form of 'Ashghal' (spiritual exercises) are best learned face-to-face. The noble name of the mother of our master Musa (peace be upon him) is 'Yuhazab'. And Allah Almighty knows best.

[1] Al-Quran al-Karim 39/70 Page 606 of 613

फ़तावा रज़विया - जिल्द 26

मसला 317: सहसवान, मोहल्ला मस्तोली टोला से, परवरिश अली साहब द्वारा भेजा गया। विस्मृति (निस्यान/भूलने की बीमारी) का सिद्ध इलाज क्या है?

अल-जवाब: विस्मृति दूर करने के लिए हर रात सोने से पहले 7 बार सूरह अल-इनशिराह पढ़कर सीने पर दम करें, और सुबह 17 बार पानी पर दम करके थोड़ा पिएं। एक चीनी की रकाबी पर ये अक्षर 'اھ ظ م ف ش ذ' लिखकर पिलाना लाभकारी है। और चालीस दिनों तक सफेद चीनी पर कस्तूरी, केसर और गुलाब जल से लिखें, ताजे पानी से घोलें और पिएं। तस्मिया (बिस्मिल्लाह) के बाद यह पढ़ें: 'फ़सहिल या इलाही कुल्ला साअ्बिन बिहुरमति सय्यिदिल अबरार सहिल या मुहीयुद्दीन अजीब या जिब्राईल बिहक्की या बदूह'। वसलाम।

मसला 318: सोरों, जिला एटा से। अल्लाह दिया और चंदू मनहार, सोमवार 13 सफर-उल-मुजफ्फर 1334 हिजरी। दीन-ए-मतीन के रहनुमा, यक़ीन की राह के मुर्शिद, अल्लाह उनका फ़ैज़ जारी रखे। ज़रूरी आदाब के बाद, यह गुनहगार बंदा आपकी खिदमत में अर्ज़ करता है: आजकल मुझे इतनी फुर्सत नहीं मिलती कि आपकी खिदमत में हाज़िर हो सकूं। आप मुझे 'ज़िक्र-ए-क़ल्बी' (दिल का ज़िक्र) बता दें, मैं फौरन खिदमत में हाज़िर हो जाऊंगा। और हज़रत मूसा (अलैहिस्सलाम) की वालिदा माजिदा का मुबारक नाम क्या है, वह मुझे लिखकर भेजें। और 'सराय तरीन' से एक हाफ़िज़ आए थे, कंघी बेचने वाले, उन्होंने मुझे एक 'हाज़िरात' (जिन्नों को बुलाना) बताया है। अगर आप इजाज़त दें तो मैं उसे अमल में लाऊं। सूरह रहमान के दूसरे रुकूअ में है: 'या माअ्शरल जिन्न' (ऐ जिन्नों की जमात)। हुज़ूर इसका जवाब जल्द दीजिएगा। और खान हमीदुद्दीन शाह साहब ने मुझे एक 'हमज़ाद' का आज़माया हुआ अमल दिया है, जो मैंने अभी तक आपकी इजाज़त के बिना नहीं किया है।

अल-जवाब: हाज़िरात, जिसमें जिन्नों को बुलाना और उनसे मेल-जोल का इरादा हो, पसंदिदा नहीं है। हज़रत शेख़-ए-अकबर (अल्लाह उनके राज़ को पाक करे) फ़रमाते हैं: 'जिन्नों से मिलने का कम से कम नुकसान यह है कि इंसान मुतकब्बिर (घमंडी) हो जाता है।' यह कितना बड़ा नुकसान है जिसे क़ुरान-ए-अज़ीम में फ़रमाया गया: 'क्या मुतकब्बिरों का ठिकाना जहन्नुम नहीं है?'[1] ज़िक्र के बहुत से तरीके हैं; क़ुरान की तिलावत, कलमा तय्यबा और दुरूद शरीफ़ की कसरत रखें। और जो ज़िक्र 'अशग़ाल' के तरीके पर हैं, वे रूबरू सीखने से बेहतर आते हैं। हमारे आका मूसा (अलैहिस्सलाम) की वालिदा माजिदा का मुबारक नाम 'यूहाज़ब' है। वल्लाहु तआला आलम।

[1] अल-कुरान अल-करीम 39/70 पृष्ठ 606/613

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۶

مسئلہ ۳۱۷: از سہسوان محلہ مستولی ٹولہ مرسلہ پرورش علی صاحب نسیان کا مجرب علاج کیا ہے؟

الجواب: دفع نسیان کے لئے ۷ بار سورہ الم نشرح ہر شب سوتے وقت پڑھ کر سینہ پر دم کرنا، اور صبح ۱۷ بار پانی پر دم کر کے قدرے پینا، اور چینی کی رکابی پر یہ حروف اھ ظ م ف ش ذ لکھ کر پلانا نافع ہے۔ اور چالیس روز سفید چینی پر مشک و زعفران و گلاب سے لکھ کر آبِ تازہ سے محو کر کے پیئیں۔ تسمیہ اس کے بعد فسھل یا الٰہی کل صعب بحرمۃ سید الابرار سھل یامحی الدین اجب یا جبرائیل بحق یا بدوح۔ والسلام۔

مسئلہ ۳۱۸: از مقام سوروں ضلع ایٹہ۔ اللہ دیا و چند و منہار روز دوشنبہ ۱۳ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ رہنمائے دین متین، مرشدِ راہِ یقین بندہ دام فیضہ۔ بعد اظہار لوازم کے یہ عاصی پر معاصی بندہ خاکسار حضور کی خدمت میں عرض کرتا ہے، آج کل مجھ کو اتنی فرصت نہیں ملتی کہ حضور کی خدمت میں حاضر ہوں۔ اور حضور مجھ کو ذکرِ قلبی بتلا دیجئے، آپ حضور لکھ دیں فوراً خدمت میں حاضر ہوں۔ اور حضرت موسیٰ علیہ السلام کی والدہ کا اسم شریف کیا ہے، وہ مجھ کو تحریر کریئے گا۔ اور ایک حافظ آئے تھے "سرائے ترین" سوداگر گنگھی والے، وہ مجھ کو ایک حاضرات بتلا گئے ہیں، حضور اجازت دیں تو عمل میں لاؤں۔ سورہ رحمٰن کے دوسرے رکوع میں ہے: یامعشر الجن، حضور اس کا جواب بہت جلد دیجئے گا اور خان حمید الدین شاہ صاحب مجھ کو ایک عملِ ہمزاد تجربہ کا دے گئے ہیں وہ اب تک بغیر اجازتِ حضور کے نہیں کیا۔

الجواب: حاضرات جن سے جنوں کو بلانا اور ان سے صحبت وملاقات مقصود ہو محمود نہیں۔ حضرت شیخ اکبر قدس سرہ فرماتے ہیں: "کم سے کم وہ ضرر کہ جن کی ملاقات سے ہوتا ہے یہ کہ آدمی متکبر ہو جاتا ہے"۔ یہ کتنا بڑا ضرر ہے جسے قرآنِ عظیم میں فرمایا: "کیا متکبروں کا ٹھکانہ جہنم نہیں"۔۱ ذکر کے طریقے کثیر ہیں، تلاوتِ قرآن و کلمہ طیبہ اور درود شریف کی کثرت رکھئے۔ اور جو اذکار بطریقہ اشغال ہیں وہ بالمشافہ سیکھنے سے خوب آتے ہیں۔ سیدنا موسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام کی والدہ ماجدہ کا اسم شریف "یوحاذب" ہے۔ وھو تعالیٰ اعلم۔

---

۱ القرآن الکریم ۳۹/ ۷۰ Page 606 of 613

Fatawa-e-Razvia Volume 26

Problem 319: (The question is not mentioned) Authorization Letter and Recitations, Litanies, and Practices In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger.

The humble servant (the author), may the Almighty Lord forgive him, has granted full, complete, correct, and successful general permission for all ancestral inscriptions (naqsh) and amulets (ta'weez) which reached me from my noble mentors (May Allah be pleased with them), or from His Excellency Sayyid Shah Abul Hussain Ahmad Noori Miyan Sahib Qibla of Marehra (May his secret be sanctified), or through the teachings of the great Imams, noble saints, and illustrious scholars of the past (May Allah's mercy be upon them all), or those I have innovated myself being authorized and permitted by the grace of the Almighty, or those I may innovate in the future, to my nephew, Hakim Ali Ahmad Khan (may he be preserved). May the Almighty Lord grant blessings through His grace. The condition is that he must not use them for any act contrary to Sharia himself, nor give or teach them to anyone who intends to do something contrary to Sharia.

For instance, women often desire the subjugation (taskheer) of their husbands so that the husband complies with their wishes and does exactly as they say; this is prohibited (haram). In Hadith, it has been termed as Shirk. Allah (Almighty and Majestic) has made the husband a ruler, not the ruled. Or they desire that he separates from his mother and sister, or gives nothing to them and gives everything to us; these are all rejected desires. In criminal cases, protection inscriptions (naqsh) should be given to Muslims. In civil and property cases, do not give them unless it is known that they are in the right, for assisting an oppressor is prohibited. An inscription or practice for the love and subjugation of a woman should not be given to anyone. Often there are corrupt intentions in this. Even if one truly seeks marriage, there is a clear fear of sin because creating love for a stranger in a woman's heart is like a deadly poison. It is possible that marriage might be delayed, or the woman's guardians might not agree, and if love has already developed between the two parties, the result would be bad. Similarly, even if he does not seek to subjugate the woman but the subjugation of her guardians so they marry her to him, and he is not her equal (kufu') - meaning he is so inferior that marrying her to him would cause disgrace or religious sin for the guardians - even then, never give it, as it causes harm to Muslims. Rather, it is better not to give it for this purpose at all. Marriage, especially in India, is a lifelong companionship and only Allah (Almighty

and Majestic) knows the outcome. It is possible that this relationship might be harmful to either party, so one should not become a cause for evil. Such people are always guided here to perform Sharia-compliant Istikhara and pray that...

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 26

मसला 319: (सवाल का उल्लेख नहीं है) इजाज़त नामा और औराद-ओ-वज़ाइफ़ और आमाल बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम। नहमदुहु व नुसल्ली अला रसूलीहिल करीम।

फ़क़ीर (लेखक), अल्लाह तआला उसे माफ़ फ़रमाए, ने उन तमाम ख़ानदानी नक़्श और तावीज़ों की आम, कामिल, सहीह और कामयाब इजाज़त अपने भतीजे हकीम अली अहमद ख़ान (सल्लमहु) को दी है, जो फ़क़ीर को अपने मशाइख़-ए-किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) या हज़रत जनाब सैय्यद शाह अबुल हुसैन अहमद नूरी मियां साहब क़िब्ला मारहरवी (क़ुद्दिस सिर्रुहुल अज़ीज़) से पहुंचे, या अइम्मा-ए-किराम, औलिया-ए-इज़ाम और पिछले उलेमा-ए-आलाम (रहमतुल्लाह अलैहिम अजमईन) के इरशादात के ज़रिए पहुंचे, या फ़क़ीर ने अल्लाह तआला के फ़ज़्ल से मजाज़ और माज़ून (अधिकृत) होकर ख़ुद ईजाद किए या आइंदा ईजाद करूँ। मौला तआला अपने करम से बरकत अता फ़रमाए। शर्त यह है कि वे इन्हें किसी भी शरीअत के ख़िलाफ़ काम के लिए न तो ख़ुद इस्तेमाल करें और न ही किसी ऐसे शख़्स को दें या बताएं जो शरीअत के ख़िलाफ़ कोई काम करना चाहता हो।

मिसाल के तौर पर, औरतें अक्सर शौहर की तस्ख़ीर (वश में करना) चाहती हैं ताकि शौहर उनके कहने में आ जाए और वही करे जो वे कहें; यह हराम है। हदीस में इसे शिर्क फ़रमाया गया है। अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल ने शौहर को हाकिम बनाया है न कि महकूम। या वे यह चाहती हैं कि वह अपनी माँ और बहन से अलग हो जाए या उन्हें कुछ न दे और सब हमें ही दे; ये सब मरदूद (तिरस्कृत) इच्छाएं हैं। फ़ौजदारी मुक़दमों में मुसलमानों को हिफ़ाज़त के नक़्श दिए जाएं। दीवानी और माल के मुक़दमों में जब तक यह मालूम न हो कि वे हक़ पर हैं, न दें, क्योंकि ज़ालिम की मदद करना हराम है। औरत की मुहब्बत और तस्ख़ीर के लिए नक़्श और अमल किसी को न दिया जाए, इसमें अक्सर फ़ासिद (ग़लत) मक़सद होते हैं। अगर वाक़ई निकाह ही का तालिब हो, तब भी इसमें गुनाह का स्पष्ट डर है क्योंकि किसी अजनबी की मुहब्बत औरत के दिल में पैदा होना ज़हर-ए-क़ातिल की तरह है। मुमकिन है कि निकाह में देरी हो जाए या औरत के वली (अभिभावक) न मानें, और मुहब्बत दोनों तरफ़ से पैदा हो चुकी हो तो उसका अंजाम बुरा होगा। इसी तरह अगर औरत की तस्ख़ीर न चाहे बल्कि औरत के वलियों की तस्ख़ीर चाहे कि वे उससे निकाह कर दें, और वह उनका कुफ़ू (बराबरी का) न हो - यानी इतना कमतर हो कि उससे निकाह करना वलियों के लिए बदनामी या शरई गुनाह का सबब हो - तब भी हरगिज़ न दें, क्योंकि यह मुसलमानों को नुक़सान पहुँचाना है। बल्कि बेहतर यह है कि इस मक़सद के लिए बिल्कुल दिया ही न जाए। निकाह, ख़ास तौर पर

हिन्दुस्तान में, उम्र भर का साथ होता है और अंजाम का इल्म सिर्फ़ अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल को है। मुमकिन है कि यह रिश्ता किसी भी पक्ष के लिए बुरा (शर) साबित हो, इसलिए बुराई का सबब नहीं बनना चाहिए। यहाँ ऐसे लोगों को हमेशा यही हिदायत दी जाती है कि शरई इस्तिख़ारा करें और दुआ करें कि...

पेज 607/613

مسئلہ ۳۱۹: (سوال مذکور نہیں) اجازت نامہ اور اوراد و وظائف و اعمال بسم اللہ الرحمن الرحیم ط نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم ط

فقیر غفر لہ المولیٰ القدیر نے جملہ نقوش و تعویذات خاندانی جو فقیر کو اپنے مشائخ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم یا حضرت جناب سید شاہ ابوالحسین احمد نوری میاں صاحب قبلہ مارہری قدس سرہ العزیز یا ارشادات ائمہ کرام و اولیائے عظام و علمائے اعلام سابقین رحمۃ اللہ علیہم اجمعین سے پہنچے یا فقیر نے بفضلہ تعالیٰ مجاز و ماذون ہو کر خود ایجاد کئے یا آئندہ ایجاد کروں ان سب کی اجازت عامہ تامہ صحیحہ نجیحہ اپنے خواہر زادہ برخوردار حکیم علی احمد خاں سلمہ کو دی۔ مولیٰ تعالیٰ اپنے کرم سے برکت فرمائے شرط یہ ہے کہ کسی کام خلافِ شرع کے لئے نہ خود استعمال کریں نہ کسی ایسے کو دیں یا بتائیں جو کوئی کام خلافِ شرع چاہتا ہو۔ جس طرح عورتیں اکثر تسخیر شوہر چاہتی ہیں کہ شوہر ہمارے کہنے میں ہو جائے جو ہم کہیں وہی کرے، یہ حرام ہے۔ حدیث میں اسے شرک فرمایا اللہ عزوجل نے شوہر کو حاکم بنایا نہ کہ محکوم۔ یا یہ چاہتی ہیں کہ اپنی ماں بہن سے جدا ہو جائے یا اُن کو کچھ نہ دے ہمیں کو دے، یہ سب مردود خواہشیں ہیں۔ مقدمات فوجداری میں مسلمانوں کو نقوشِ حفاظت دیئے جائیں۔ دیوانی و مال کے مقدمات میں جب تک معلوم نہ ہو کہ یہ حق پر ہے نہ دیں کہ ظالم کی اعانت حرام ہے۔ حب و تسخیر عورت کے لئے نقش و عمل کسی کو نہ دیا جائے اس میں اکثر مقاصدِ فاسد بھی ہوتے ہیں اگر فی الواقع نکاح ہی کا طالب ہو جب بھی صریح اندیشہ معصیت ہے کہ اجنبی کی محبت دلِ عورت میں پیدا ہونا سمِ قاتل ہے ممکن کہ نکاح میں تعویق ہو یا اولیائے زن نہ مانیں اور محبت طرفین سے پیدا ہو چکی تو اس کا نتیجہ برا ہو۔ یونہی اگر تسخیر زن نہ چاہے بلکہ اولیائے زن کی تسخیر کہ وہ اس سے نکاح کر

دیں اور یہ ان کا کفو نہ ہو یعنی ایسا کم ہو کہ اس سے ان کا نکاح اولیائے زن کے لئے باعثِ مطعونی یا معصیتِ شرعی ہو جب بھی ہرگز نہ دیں کہ یہ مسلمانوں کی مضرت رسانی ہے بلکہ بہتر یہ ہے کہ اس مقصد کے لئے مطلقاً دیا ہی نہ جائے نکاح خصوصاً ہندوستان میں عمر بھر کا ساتھ ہوتا ہے اور انجام کا علم اللہ عزوجل کو۔ ممکن کہ یہ رشتہ طرفین میں کسی کے لئے شر ہو تو شر کا سبب بننا چاہئے، یہاں ایسوں کو ہمیشہ یہی ہدایت کی جاتی ہے کہ استخارہ شرعی کریں اور دعا کہ

Fatawa Rizvia, Volume 26

May Allah Almighty do what is best. Neither should any action be taken to cause harm to any Muslim, nor should anyone be taught such a thing, even if they express how much they are oppressed and how oppressive and harmful the other person is. Yes, if it is proven by Shari'ah evidence that someone is generally harmful and oppressive, then a desire for harm against them is permissible only to the extent that they are legally entitled to according to Shari'ah; anything more than that is forbidden. And accurately assessing this, especially in one's own matters, is very difficult. Therefore, here, a shield was always kept in hand, and the sword was never brought into use; let this remain the practice. Amulets and spiritual works should be given to Muslims solely for the sake of Allah, without any greed for worldly gain, as has been the custom here until now, by the grace of Allah Almighty. If talismans are given to disbelievers, they should be in a hidden (mudhmar) form, not manifest (mazhar), and even then, only in matters that do not cause harm to any Muslim. There is no objection to taking a fee from them; rather, this is proven from the noble Companions (may Allah be pleased with them). If a disbeliever, especially an apostate such as a Qadiani, Nechari, Wahhabi, Rafidi, Chakralawi, or Ghair Muqallid, causes distress to Muslims through their writings or religious speeches, then a talisman for warding off calamity or even for curing a disease should not be given to them. And unless it is so, and there is no personal harm to any Muslim in this work, even then, it is better for apostates to remain afflicted with calamity. And if given, it must be in exchange for a fee, because there was no religious benefit in it anyway; if there is no worldly benefit either, then why do it at all? These twelve points are provided as samples; in short, Shari'ah interest should be kept in mind in every way. May Allah Almighty grant guidance. Ameen!

Problem 320: From Kilasapur, District Saharanpur, sent by Abdullah Sahib, Imam of Masjid Minharan, 8 Muharram-ul-Haram 1336 AH.

Query: I wish to perform the Zakat ritual of Surah Al-Waqi'ah, the method of which is written as follows: In the beginning of the lunar month, on the first Thursday after the Maghrib prayer, after reciting Durood Sharif at the beginning and end, recite the aforementioned Surah six times. Then, the next day, recite it five times, and continue reciting it five times daily until the next Thursday. On the second Thursday, after reciting the Surah five times along with Durood Sharif, offer the recitation of this week as a vow to God. Immediately after that, recite the Surah six times with Durood Sharif, and thereafter daily as before, recite it five times until the third Thursday.

Dedicate the reward of this week to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Then immediately start afresh and follow the above procedure until Thursday, dedicating the reward of this week as a gift to all the souls of the believers; the work is complete. Therefore, please grant me permission for this practice and correct any mistakes in it. Also, a person asked me about Surah Yasin, that in it, Allah Almighty...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 26

अल्लाह अज़्ज़वजल वह करे जो बेहतर हो। न तो किसी मुसलमान को नुकसान पहुँचाने का कोई काम किया जाए और न ही किसी को सिखाया जाए, चाहे वह अपनी कितनी ही मज़लूमियत और दूसरे का ज़ालिम और कष्टदायक होना ज़ाहिर करे। हाँ, अगर शरीअत के सुबूतों से साबित हो जाए कि वह आम तौर पर कष्टदायक और ज़ालिम है, तो उसके लिए उतने ही नुकसान की इच्छा जायज़ है जितना कि शरीअत ने उसे हक़दार ठहराया है; इससे ज़्यादा हराम है। और इसका सही पैमाने पर अंदाज़ा करना, खासकर अपने मामले में, बहुत मुश्किल होता है। इसलिए यहाँ हमेशा ढाल ही हाथ में रखी गई, तलवार काम में नहीं लाई गई; इसी पर अमल रहे। मुसलमानों को अल्लाह के वास्ते तावीज़ और आमाल दिए जाएँ सांसारिक लाभ का लालच न हो, जैसा कि अल्हम्दुलिल्लाह यहाँ का दस्तूर आज तक चला आ रहा है। अगर काफिरों को नक्श (तावीज़) दिए जाएँ तो वे गुप्त रूप (मुज़्मार) में हों, प्रकट (मज़हर) रूप में नहीं, और वे भी केवल उसी मामले में हों जिससे किसी मुसलमान का नुकसान न हो। उनसे मुआवज़ा (फीस) लेने में कोई हर्ज़ नहीं है, बल्कि यह सहाबा-ए-किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से साबित है। जो काफिर, विशेष रूप से मुर्तद (धर्मत्यागी) जैसे कादियानी, नेचरी, वहाबी, राफिज़ी, चक्रालवी, गैर मुकल्लिद, मुसलमानों को अपनी तहरीर (लिखावट) या मज़हबी तक़रीर से तकलीफ पहुँचाते हों, उन्हें बला (मुसीबत) टालने या यहाँ तक कि बीमारी दूर करने का भी नक्श न दिया जाए। और ऐसा न हो, और इस काम में किसी मुसलमान का कोई व्यक्तिगत नुकसान भी न हो, तब भी मुर्तदों का मुसीबत में ही मुब्तिला रहना बेहतर है। और अगर दें, तो ज़रूर मुआवज़े के बदले दें, क्योंकि इसमें दीनी नफ़ा तो था ही नहीं, अगर दुनियावी भी न हो तो आखिर किसलिए। ये बारह बातें नमूने के तौर पर हैं, संक्षेप में हर तरह से शरीअत की मस्कहत (भलाई) का ख्याल रहे। अल्लाह अज़्ज़वजल तौफीक दे। आमीन!

मसला 320: किलासपुर, जिला सहारनपुर से, प्रेषक अब्दुल्ला साहब, इमाम मस्जिद मिनहारान, 8 मुहर्रम-उल-हराम 1336 हिजरी।

प्रश्न: मैं सूरह वाक़िआ की ज़कात अदा करना चाहता हूँ जिसका तरीका इस प्रकार लिखा है: चाँद के शुरू में पहली जुमेरात (गुरुवार) को मग़रिब की नमाज़ के बाद, अव्वल-ओ-आख़िर दरूद शरीफ के साथ छह बार उक्त सूरह की तिलावत करे। फिर दूसरे दिन पाँच बार पढ़े, इसी तरह दूसरी जुमेरात आने तक पाँच बार पढ़ता रहे। दूसरी जुमेरात को सूरह शरीफ पाँच बार पढ़कर दरूद शरीफ के साथ इस हफ्ते की तिलावत अल्लाह की नज़्र (भेंट) करे। उसके फ़ौरन बाद फिर दरूद शरीफ के

साथ छह बार सूरह शरीफ की तिलावत करे और उसके बाद रोज़ाना पहले की तरह तीसरी जुमेरात आने तक पाँच बार पढ़े। इस हफ्ते का सवाब हज़रत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को बख्शे। और फिर फ़ौरन नए सिरे से शुरू करे और ऊपर वाली तरकीब जुमेरात तक करे, इस हफ्ते का सवाब तमाम मोमिनों की रूहों को हज़िया (उपहार) करे, अमल मुकम्मल हुआ। इसलिए हज़ूर मुझे इस अमल की इजाज़त दें और इसमें जो कुछ ग़लती हो तो सुधार फरमा दें। और एक शख्स ने मुझसे सवाल किया है कि सूरह यासीन में अल्लाह तआला...

पृष्ठ 608/613

اللہ عزوجل وہ کرے جو بہتر ہو۔ نہ خود کسی مسلمان کی ضرر رسانی کا کوئی عمل کیا جائے نہ کسی کو بتایا جائے اگرچہ وہ اپنی کتنی ہی مظلومی اور اس کاظالم و موذی ہونا ظاہر کرے، ہاں اگر ثبوت شرعی سے ثابت ہوجائے کہ وہ عام طور پر موذی و ظالم ہے تو اس کے لئے اسی قدر ضرر کی خواہش روا ہے جس قدر کا شرعاً اسے استحقاق ہے اس سے زیادہ حرام ہے اور اس کا صحیح معیار پر اندازہ خصوصاً اپنے معاملہ میں بہت دشوار ہوتا ہے لہذا ہمیشہ یہاں سپر ہی ہاتھ میں رکھی تلوار کام میں نہ لائی گئی، اسی پر عمل رہے۔ مسلمانوں کو لوجہ اللہ تعویذات و اعمال دیئے جائیں دنیوی نفع کی طمع نہ ہو جیسا آج تک بحمد اللہ تعالیٰ یہاں کا دستور ہے۔ کفار کو اگر نقوش دیئے جائیں تو مضمر، انہیں مظہر کی اجازت نہیں اور وہ بھی اس امر میں ہو جس سے کسی مسلمان کا نقصان نہ ہو اور ان سے معاوضہ لینے میں مضائقہ نہیں بلکہ صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے ثابت ہے۔ جو کافر خصوصاً مرتد جیسے قادیانی، نیچری، وہابی، رافضی، چکڑالوی، غیر مقلد مسلمان کو ایذا دیا کرتا ہو اگر چہ رسائل کی تحریر یا مذہبی تقریر سے اس پر سے دفع بلا خواہ رفع مرض کا بھی نقش نہ دیا جائے، اور ایسا نہ ہو اور اس کام میں کسی مسلمان کا ذاتی نقصان بھی نہ ہو جب بھی مرتدوں کا مبتلائے بلا ہی رہنا بھلا۔ اور اگر دیں تو ضرور بمقابلہ معاوضہ کہ اس میں دینی نفع تو تھا ہی نہیں دنیوی بھی نہ ہو تو آخر کس لئے۔ یہ بارہ ۱۲ باتیں بطور نمونہ ہیں، غرض ہر طرح مصلحت شرعیہ ملحوظ رہے اللہ عزوجل توفیق دے۔ آمین!

مسئلہ ۳۲۰: از کیلاسپور ضلع سہارنپور مرسلہ عبداللہ صاحب امام مسجد منہاران ۸ محرم الحرام ۱۳۳۶ھ

میں سورہ واقعہ کی زکوۃ ادا کرنا چاہتا ہوں جس کا طریقہ یوں لکھا ہے کہ شروع چاند میں جو پہلی جمعرات کے دن بعد نماز مغرب، اول آخر درود شریف کے بعد چھ مرتبہ سورہ مذکورہ کی تلاوت کرے اور پھر دوسرے روز پانچ بار پڑھے اسی طرح دوسری جمعرات آنے تک پانچ بار پڑھتا رہے دوسری جمعرات کو سورہ شریف پانچ بار پڑھ کر مع درود شریف کے اس ہفتہ کی تلاوت خدا کی نذر کر۔ اس کے بعد فوراً پھر مع درود شریف چھ بار سورہ شریف کی تلاوت کرے اور بعدہ روز مرہ بدستور تیسری جمعرات آنے تک پانچ بار پڑھے اس ہفتہ کا ثواب حضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو بخشے۔ اور پھر فوراً از سر نو شروع کرے اور ترکیب بالا جمعرات تک کرے اس ہفتہ کا ثواب جمیع ارواح مومنین کو ہدیہ، عمل تمام ہو۔ لہذا حضور باجازت اس عمل کی مجھے دیں اس میں جو کچھ غلطی ہو تو اصلاح فرمادیں، اور ایک شخص نے مجھ سے سوال کیا ہے کہ سورہ یسین میں اللہ تعالیٰ

Fatawa Rizwia Volume 26

...from the names, one name has been chosen, and that name is in the middle of Surah Yasin. It consists of five words and sixteen letters. Four letters are dotted, with dots above two letters and below two letters. Therefore, I searched extensively but could not find it; I hope you will solve this problem.

The Answer: To offer the reward (Sawab) of any deed as a 'Nazr' (vow/offering) to Allah Almighty is pure ignorance; He is the Absolutely Independent (Ghani-e-Mutlaq). Similarly, to say "granting reward" (Sawab bakhshna) to the Holy Prophet (peace and blessings be upon him), or to any prophet or saint, is disrespectful. "Granting" (Bakhshna) is from an elder to a younger; instead, say 'Nazr' or 'Hadya' (gift/offering). Offer the reward of the first week's recitation as 'Nazr' to the Holy Prophet (peace and blessings be upon him), the second week's reward as 'Nazr' to the rest of the prophets and saints, and the third week's reward as 'Hadya' to the souls of all believing men and women. Do it this way, I have given you permission. That is a complete verse of a blessed Surah; a full verse cannot be written on a card. Its beginning is S-L-M and the end is R-H-Y-M. This questioner counted 16 letters because he assumed there are four letters in 'Salam'; this is incorrect. In the Holy Quran, this word is written without the letter 'Alif', so there are only fifteen letters. There are four dotted letters in it: Q, N, B, Y. However, one should say the dot is above the 'Noon' as it is in its hollow. That is all.

Problem 321: From Chuhbar Kot, Barkhan, Balochistan province, sent by Qadir Bakhsh Sahib, 14th Rabi-ul-Awwal 1337 AH.

[Left column of the question table] A certain scholar says that regarding prayers like Dua Ganj-ul-Arsh, Dua-e-Akashah, and other Arabic and Persian invocations, and in the Hindi 'Noor Nama' which contains a detailed account of the birth of the Prophet (peace and blessings be upon him), the reward written is so great that reciting them yields reward equal to forty martyrs and pilgrimages (Hajj), etc. That scholar says that whatever reward is written is not attained, it is written incorrectly just to sell books and has no basis. Is the scholar's statement according to Sharia or against it? If the reward is as written, please...

[Right column of the question table] A scholar says that for reciting Dua Ganj-ul-Arsh, Dua-e-Akashah, and other Arabic and Persian prayers, and similarly the Hindi 'Noor Nama' which consists of a detailed account of the Milad of Mustafa (peace and blessings be upon him), the reward is written to be equal to forty martyrs and Hajj

and other good deeds. The said scholar says that this reward mentioned is not attained; it is written falsely just for the sale of books and has no origin. Is the statement of the scholar in accordance with the noble Sharia or opposed to it? If the reward...

फतावा रिज़विया जिल्द 26

...नामों में से एक नाम रखा गया है और वह नाम सूरह यासीन के बीच में है। इसमें पाँच शब्द और सोलह अक्षर हैं। चार अक्षर बिंदी वाले हैं, जिनमें से दो अक्षरों के ऊपर बिंदियाँ हैं और दो अक्षरों के नीचे। इसलिए मैंने बहुत खोज की लेकिन मुझे पता नहीं चला, आशा है कि आप इस समस्या का समाधान करेंगे।

उत्तर: किसी भी कार्य का पुण्य (सवाब) अल्लाह तआला को 'नज़्र' (अर्पण) करना कोरी अज्ञानता है; वह पूरी तरह स्वतंत्र (ग़नी-ए-मुतलक़) है। और हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) या किसी नबी या वली के लिए पुण्य 'बख्शना' (प्रदान करना) कहना अनादर है। 'बख्शना' बड़े की ओर से छोटे को होता है; इसके बजाय 'नज़्र' या 'हदियह' (भेंट) करना कहें। पहले सप्ताह के पाठ का पुण्य हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को 'नज़्र' करें, दूसरे सप्ताह का पुण्य बाकी नबियों और वलियों को 'नज़्र' करें, और तीसरे सप्ताह का पुण्य सभी ईमान वाले पुरुषों और महिलाओं की आत्माओं को 'हदियह' करें। इस तरह करें, मैंने आपको अनुमति दी है। वह एक धन्य सूरह की पूरी आयत है; कार्ड पर पूरी आयत नहीं लिखी जा सकती। इसकी शुरुआत स-ल-म और अंत र-ह-य-म है। इस पूछने वाले ने 16 अक्षर इसलिए बताए क्योंकि उसने 'सलाम' में चार अक्षर समझे; यह गलत है। पवित्र कुरान में यह शब्द 'अलिफ' के बिना है, इसलिए केवल पंद्रह अक्षर ही हैं। इसमें चार बिंदी वाले अक्षर हैं: क, न, ब, य। हालांकि, 'नून' के ऊपर बिंदी कहना चाहिए क्योंकि वह उसके बीच (जौफ़) में है। बस इतना ही।

मसला 321: चुहबर कोट, बारखान, प्रांत बलूचिस्तान से, प्रेषक कादिर बख्श साहब, 14 रबी-उल-अव्वल 1337 हिजरी।

[प्रश्न तालिका का बायां स्तंभ] एक मुल्ला कहता है कि दुआ गंज-उल-अर्श और दुआ-ए-अकाशा आदि अरबी और फारसी दुआओं में, और हिंदी 'नूर नामा' में जिसमें पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जन्म का विस्तृत उल्लेख है, इतना पुण्य लिखा है कि पढ़ने पर चालीस शहीदों और हज आदि नेक कार्यों के बराबर पुण्य प्राप्त होता है। वह मुल्ला कहता है कि जो भी पुण्य लिखा है वह प्राप्त नहीं होता, वह गलत लिखा गया है सिर्फ किताबें बेचने के लिए लिखा गया है और उसका कोई आधार नहीं है। क्या मुल्ला का कथन शरीयत के अनुसार है या इसके विरुद्ध? यदि पुण्य वैसा ही है जैसा लिखा है, तो कृपया...

[प्रश्न तालिका का दायां स्तंभ] एक मुल्ला कहता है कि दुआ गंज-उल-अर्श और दुआ-ए-अकाशा आदि अरबी और फारसी दुआओं पर, और इसी तरह हिंदी 'नूर नामा' जो मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मिलाद के विस्तृत उल्लेख पर आधारित है, को पढ़ने पर पुण्य इतना लिखा है कि चालीस शहीदों और हज आदि नेक कामों के बराबर पुण्य प्राप्त होता है। उक्त मुल्ला कहता है कि यह जो पुण्य लिखा हुआ है वह प्राप्त नहीं होता, यह गलत लिखा हुआ है सिर्फ किताबें बेचने के लिए लिखा गया है जिसकी कोई हकीकत नहीं है। क्या मुल्ला का कथन शरीयत के अनुसार है या इसके विरुद्ध? यदि पुण्य...

पृष्ठ 609/613

کے اسماء میں سے ایک اسم رکھا گیا ہے اور وہ اسم سورہ یسین کے وسط میں ہے اس کے پانچ کلمے اور سولہ حرف ہیں چار حرف منقوط ہیں اور دو حرفوں پر اوپر نقطے ہیں اور دو حرفوں کے نیچے ہیں لہٰذا میں نے بہت تلاش کیا لیکن مجھے پتہ نہ چلا، امید کہ آپ اس مشکل کو حل کریں۔

الجواب: کسی عمل کا ثواب مولٰی تعالٰی کی نذر کرنا محض جہالت ہے وہ غنی مطلق ہے اور حضور اقدس علیہ افضل الصلوٰۃ والسلام خواہ اور نبی یا ولی کو ثواب بخشنا کہنا بے ادبی ہے بخشنا بڑے کی طرف سے چھوٹے کو ہوتا ہے بلکہ نذر کرنا یا ہدیہ کرنا کہئے، پہلے ہفتہ کی تلاوت کا ثواب نذر حضور اقدس علیہ افضل الصلوٰۃ والسلام کرے، دوسرے کی تلاوت کا ثواب نذر باقی انبیاء واولیاء، تیسرے کا ثواب ہدیہ ارواح جملہ مومنین و مومنات کرے، اس طرح کیجئے میں نے آپ کو اجازت دی، وہ سورہ مبارکہ کی ایک پوری آیت ہے کارڈ میں آیت نہیں لکھی جاسکتی اس کا اول س ل م اور آخر رح ی م۔ اس سائل نے ۱۶ حرف یوں بتائے کہ سلام میں چار حرف سمجھے یہ غلط ہے مصحف کریم میں یہ لفظ بے الف ہے تو پندرہ ہی حرف ہیں اس میں چار حرف منقوط ہیں ق ن ب ی، مگر نون کے اوپر نقطہ کہنا چاہئے کہ وہ جوف میں ہے فقط

مسئلہ ۳۲۱: از چوہبر کوٹ بارکھان ملک بلوچستان مرسلہ قادر بخش صاحب ۱۴ ربیع الاول ۱۳۳۷ھ

[سوال کے جدول کا بایاں حصہ] یکے ملا میگوید کہ درد عا گنج العرش و در دعا عکاشہ وغیرہ ادعیات عربی وفارسی و در نور نامہ ہندی کہ در آن ذکر تولد آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم

بالتفصیل است ثواب چنداں نوشتہ است کہ چہل شہید وحج وغیرہ امورات ثواب حاصل آید کہ بخواند، آں ملا میگوید ہر چہ ثواب نوشتہ است آں حاصل نباشد و غلط نوشتند برائے فروختگی کتاب نوشتہ و ہیچ اصل نیست آیا گفتہ ملا بموجب شرع شریف است یا مخالف اگر ثواب ہمچناں ست کہ نوشتہ است براہ مہربانی

[سوال کے جدول کا دایاں حصہ] ایک ملا کہتا ہے کہ دعا گنج العرش اور دعا عکاشہ وغیرہ عربی وفارسی دعاؤں پر اور اسی طرح نور نامہ ہندی جو میلاد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے تفصیلی ذکر پر مشتمل ہے، کو پڑھنے پر ثواب اس قدر لکھا ہے کہ چالیس شہیدوں اور حج وغیرہ نیک امور کے برابر ثواب حاصل ہوتا ہے۔ ملا مذکور کہتا ہے یہ ثواب جو لکھا ہوا ہے حاصل نہیں ہوتا یہ غلط لکھا ہوا ہے صرف کتابیں فروخت کرنے کے لئے لکھا گیا ہے جس کی کوئی اصل نہیں ہے۔ کیا ملا کا قول شرع شریف کے مطابق ہے یا مخالف؟ اگر ثواب

صفحہ 609 کا 613

Fatawa Ridawiyya, Volume 26

Question: Please provide the reference and source of the book where it is written that there is so much reward (Thawab) for mentioning the birth of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), regardless of its status. Just as it is written, please write with reference and source of the book how much reward there is for celebrating the Milad of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him)? (T)

Answer: The Hindi poetic treatise known as 'Noor Nama' has baseless narrations. It is not permissible to read it, let alone earn reward from it. The documentary narrations mentioned in the prefaces of such publications regarding rewards and supplications are mostly baseless. Reward is in the hands of the Lord of Lords. Saying 'Subhan Allah' once fills the scales of deeds, and 'La ilaha illAllah' does not stop below the Throne. If even one of these words is accepted, its reward is nothing less than Paradise, and the reward bestowed by Allah Almighty is very pure and abundant. And Allah Almighty knows best.

Issue 322: From Bareilly, Madrasa Manzar-e-Islam Ahle Sunnat-o-Jamaat, asked by Maulana Hashmat Ali Sahib Lucknawi Ridawi, student of the Madrasa, 13 Jamadi al-Ula 1338 AH.

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. What is your opinion, O defenders of the bright, luminous Sunnahs, and O eradicators of dark, ugly innovations? May Allah Almighty help you with Rahmani support and aid you with Subhani victory in this matter regarding Ashraf Ali Thanwi, who uttered explicit disbelief (Kufr-e-Jali) in his book 'Hifz al-Iman'. By Allah, that book is (in reality) 'Habt al-Iman' (the destruction of faith). In it, Thanwi...

फ़तावा रज़विया, खंड 26

प्रश्न: उस पुस्तक का प्रमाण और संदर्भ प्रदान करें जिसमें यह लिखा है कि पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जन्म का उल्लेख करने के लिए इतना अधिक सवाब (पुण्य) है, चाहे उसकी स्थिति कुछ भी हो। जैसा कि लिखा गया है, कृपया पुस्तक के संदर्भ और स्रोत के साथ लिखें कि मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मिलाद मनाने के लिए कितना सवाब है? (टी)

उत्तर: हिंदी काव्य ग्रंथ जिसे 'नूर नामा' के नाम से जाना जाता है, उसकी कहानियाँ आधारहीन हैं। इसे पढ़ना जायज नहीं है, सवाब मिलना तो दूर की बात है। ऐसी प्रकाशनों की भूमिकाओं में सवाब और दुआओं के बारे में जो दस्तावेजी कहानियाँ लिखी गई हैं, वे अधिकतर आधारहीन हैं। सवाब तो ईश्वर (रब्बुल अरबाब) के हाथ में है। एक बार 'सुभान अल्लाह' कहने से कर्मों का तराजू भर जाता है, और 'ला इलाहा इल्लल्लाह' अर्श (स्वर्ग का सिंहासन) के नीचे नहीं रुकता। यदि इनमें से एक शब्द भी स्वीकार कर लिया जाए, तो उसका सवाब जन्नत के अलावा कुछ नहीं है, और अल्लाह सर्वशक्तिमान द्वारा दिया गया सवाब बहुत पवित्र और बहुत अधिक है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसाला 322: बरेली से, मदरसा मंज़रे-इस्लाम अहले सुन्नत-व-जमात, मौलवी हशमत अली साहिब लखनवी रज़वी, मदरसा के छात्र द्वारा पूछा गया, 13 जमादी उल-ऊला 1338 हिजरी।

अल्लाह के नाम से शुरू जो बहुत मेहरबान रहमत वाला है। आपका क्या इरशाद है ऐ रोशन चमकती सुन्नतों के समर्थकों, और ऐ अंधेरे घिनौने नवाचारों (बिदअत) को मिटाने वालों! इस मामले में कि अशरफ अली थानवी जिसने अपनी किताब 'हिफ्ज़ुल ईमान' में स्पष्ट कुफ्र (ईश्वर निंदा) की बात कही है। और अल्लाह की कसम वह किताब (वास्तव में) 'हब्तुल ईमान' (ईमान की बर्बादी) है। उसमें थानवी ने...

पेज 610/613

فتاوٰی رضویہ ، جلد ۲۶

سند وحوالہ کتاب کہ در ذکر تولد آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم چنداں ثواب ست تحریر فرمایند بلا حیثیت۔ ایسا ہی جیسا کہ لکھا ہوا ہے تو براہ مہربانی سند اور حوالہ کتاب کے ساتھ تحریر فرمائیں کہ میلادِ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ذکر کرنے پر اس قدر ثواب ہے؟ (ت)

الجواب: رسالہ منظومہ ہندیہ کہ بنام نور نامہ مشہور است روایتش بے اصل است خواندنش روانیست چہ جائے ثواب و برادعیہ در مطالع انچہ روایتہائے اسنادی نویسند اکثر بے اصل است و ثواب بدست رب الارباب، یکبار سبحان اللہ میزان را پر میکند و لا الہ الا اللہ پستر از عرش نمی ایستد، یک کلمہ ازینہا اگر مقبول شود جزائے او جز جنت نیست وثواب اللہ اطیب و اکثر۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ ہندی زبان میں لکھا ہوا رسالہ جو نور نامہ کے نام سے مشہور ہے، اس کی روایت بے اصل ہے اس کو پڑھنا جائز نہیں ہے، اس لئے کہ اس میں ثواب کی جگہ پر اور دعاؤں پر مطبوعوں میں جو اسنادی روایتیں لکھتے ہیں وہ اکثر بے اصل ہیں۔ اور ثواب تو اللہ تعالٰی کے دستِ قدرت میں ہے، ایک مرتبہ سبحان اللہ کہنا نیکیوں کے ترازو کو بھر دیتا ہے اور لا الہ الا اللہ کہنا عرش سے نیچے نہیں رکتا، ان میں سے اگر ایک کلمہ بھی قبول ہو جائے تو اس کا ثواب جنت کے ماسوا نہیں ہوتا اور اللہ تعالٰی کا عطا کردہ ثواب بہت پاکیزہ اور بہت زیادہ ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۲۲: از بریلی مدرسہ منظر الاسلام اہلسنت و جماعت مسئولہ مولوی حشمت علی صاحب لکھنوی رضوی متعلم مدرسہ ۱۳ جمادی الاولی ۱۳۳۸ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم ماقولکم یا حماۃ السنۃ السنیۃ البیضاء ویامحاۃ البدعۃ القبیحۃ الظلماء نصرکم اللہ تعالٰی بتائیدات الرحمانیۃ وایدکم بالنصر السبحانیۃ في ھذہ المسئلۃ ان اشرفعلی التھانوی الذی تفوّہ

بالکفر الجلی فی کتابہ حفظ الایمان اللہ کے نام سے شروع جو بہت مہربان رحمت والا ہے، آپ کا کیا ارشاد ہے اے روشن چمکدار سنتوں کے حامیو، اور اے تاریک قبیح بدعت کو مٹانے والو! اس مسئلہ میں کہ اشرفعلی تھانوی جس نے اپنی کتاب حفظ الایمان میں کفر صریح کا قول کیا ہے۔ اور اللہ کی قسم وہ کتاب (دراصل) حبط الایمان (ایمان کی بربادی) ہے۔ اس میں تھانوی نے

صفحہ 610/613

Fatawa Razawiyya Volume 26

[Table Header] [Left Column: Arabic/Scholarly Text] By Allah, who is he, the one whose faith is nullified? He has written a ritual for 'imsak' (delaying ejaculation) on page 109 of his book named 'Asar-e-Tibyani', Part 3, from 'A'mal-e-Qur'ani', printed at Barqi Press located in Delhi in 1335 AH. Its translation is: 'Another ritual for imsak: Write on a grapevine leaf and hang it on the left thigh: Abjad, Hawwaz, Hutti, Kaliman, Sa'fas, Qarshat, Thakhaz, Dazagh. (Then write Quranic verses:) "O earth, swallow your water! O sky, withhold!" and the water subsided and the matter was concluded. "Whenever they kindle a fire for war, Allah extinguishes it." O water descending from the loins of so-and-so son of so-and-so, stop by virtue of "There is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Most Great" [1].' Does this expose the Great Quran to insult, filth, humiliation, and contamination with impurities? And is this statement of his, mentioned in 'Hifz al-Iman', an act of disbelief (kufr), or misguidance, or is it nothing of the sort? Explain in detail, you will be rewarded by the Majestic King (Allah).

[Right Column: Urdu Translation] In his book 'Asar-e-Tibyani', Part 3, regarding 'A'mal-e-Qur'ani', a ritual for 'imsak' has been written, the title of which is 'Another ritual for imsak'. It says to write on a grapevine leaf and tie it on the left thigh: Abjad, Hawwaz, Hutti, Kaliman, Sa'fas, Qarshat, Thakhaz, Dazagh. And it was commanded: 'O earth, swallow your water! And O sky, stop!' and the water was dried up and the matter was finished. 'Whenever they kindle a fire for war, Allah extinguishes it.' O water descending from the loins of so-and-so son of so-and-so, stop because of 'La hawla wala quwwata illa billahil aliyyil azim'. Is there an insult to the Great Quran and an offer to involve it in filth in this? And is his mentioned statement in 'Hifz al-Iman' kufr or misguidance or nothing from among these? State with detail, you will be given a reward by the Majestic King. (T)

[Lower Section] Al-Jawab (The Answer): [Left Column: Arabic] The Great Imam, my master Muhammad Al-Busiri (may his secret be sanctified), said in his noble ode 'Al-Hamziyya' (titled 'Umm al-Qura') regarding Abu Jahl: [Right Column: Urdu] My master, the Great Imam Muhammad Al-Busiri (may his secret be sanctified), said in his noble ode 'Al-Hamziyya' (titled 'Umm al-Qura') regarding the cursed Abu Jahl:

[Footnote] 1. A'mal-e-Qur'ani, Part 3, Dar-ul-Isha'at Karachi, pages 116 & 117.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

[तालिका शीर्षक] [बायाँ कॉलम: अरबी/विद्वत्तापूर्ण पाठ] अल्लाह की कसम, वह कौन है जिसका ईमान ज़ाया हो गया? उसने अपनी पुस्तक 'आसार-ए-तिब्यानी' भाग 3, 'अमाल-ए-क़ुरानी' से, जो 1335 हिजरी में दिल्ली स्थित बरक़ी प्रेस में छपी थी, के पृष्ठ 109 पर 'इमसाक' (वीर्य रोकने) के लिए एक अमल लिखा है। उसका अनुवाद यह है: 'इमसाक के लिए एक और अमल: अंगूर के पत्ते पर लिखकर बाईं जांघ पर लटकाएँ अब्जद, हव्वज़, हुत्ती, कलिमन, सअफ़स, क़रशत, थख़ज़, दज़ग। (फिर क़ुरानी आयतें लिखें:) "ऐ ज़मीन! अपना पानी निगल ले, और ऐ आसमान! थम जा!" और पानी थम गया और काम पूरा हुआ। "जब कभी वे लड़ाई की आग भड़काते हैं, अल्लाह उसे बुझा देता है।" ऐ फ़लाँ बिन फ़लाँ की पीठ से उतरने वाले पानी, "ला हौल वला.क़ुव्वत इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम" के सदक़े रुक जा [1]। क्या इसमें क़ुरान-ए-अज़ीम की बेअदबी, गंदगी, अपमान और अशुद्धियों से दूषित होने की आशंका है? और 'हिफ़्ज़ुल ईमान' में उल्लेखित उसका यह कथन कुफ़्र है या गुमराही, या इनमें से कुछ भी नहीं? विस्तार से बताएँ, आपको प्रतापी सम्राट (अल्लाह) के यहाँ पुरस्कार मिलेगा।

[दायाँ कॉलम: उर्दू अनुवाद] अपनी पुस्तक 'आसार-ए-तिब्यानी' भाग 3, 'अमाल-ए-क़ुरानी' के हवाले से इमसाक के लिए एक अमल लिखा है जिसका शीर्षक है 'इमसाक के लिए एक और अमल'। अंगूर के पत्ते पर लिखकर बाईं जांघ पर बाँधें: अब्जद, हव्वज़, हुत्ती, कलिमन, सअफ़स, क़रशत, थख़ज़, दज़ग। और हुक्म दिया गया कि ऐ ज़मीन! अपना पानी निगल ले, और ऐ आसमान! थम जा, और पानी सुखा दिया गया और काम तमाम हुआ। जब कभी लड़ाई की आग भड़काते हैं अल्लाह उसे बुझा देता है। ऐ फ़लाँ बिन फ़लाँ की पुश्त से नाज़िल होने वाले पानी रुक जा ब-सबब 'ला हौल वला .क़ुव्वत इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम' के। क्या इसमें क़ुरान-ए-अज़ीम की तौहीन और उसे गंदगी में मलने की पेशकश है? और 'हिफ़्ज़ुल ईमान' में उसका ज़िक्र किया गया क़ौल कुफ़्र है या गुमराही या इनमें से कुछ नहीं। तफ़सील के साथ बयान करो जलालत वाले बादशाह के पास अज्र दिए जाओगे। (त)

[नीचे का खंड] अल-जवाब: [बायाँ कॉलम: अरबी] इमाम-ए-अजल मेरे आका मुहम्मद बुसीरी (क़ुद्दिसा सिर्रहु) ने अपने कसीदा-ए-करीमा हमज़िया 'उम्मुल कुरा' में अबू जहल के बारे में फ़रमाया: [दायाँ कॉलम: उर्दू] मेरे आका इमाम-ए-अजल मुहम्मद बुसीरी (क़ुद्दिसा सिर्रहु) ने अपने कसीदा-ए-करीमा हमज़िया 'उम्मुल कुरा' में अबू जहल लईन के बारे में फ़रमाया:

[फ़ुटनोट] 1. अमाल-ए-क़ुरानी हिस्सा सोम, दारुल इशाअत कराची, पृष्ठ 116 और 117।

[جدول کا عنوان] [بایاں کالم: عربی/ علمی متن] وما هو والله الاحبط الایمان قد کتب عملاً للامساك فی ص ۱۰۹ فی کتابه المسمی بأثار تبیانی الجزء الثالث من اعمال قرآنی المطبوع فی برقی پریس الواقع فی دهلی ۱۳۳۵ھ فقال ماترجته عمل آخر للامساك یکتب علی ورقة الکرم ویعلق علی الفخذ الایسر بأبجد هو ز حطی کلمن سعفص قرشت ثخذ ضظغ۔ ابلعی مائک ویسماء اقلعی وغیض الماء وقضی الامر کلما اوقدوا نارا للحرب اطفأها الله امسك ایها الماء النازل من صلب فلان بن فلانة بلا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم ۱۔ هل فیہ تعریض القرآن العظیم للاهانة وللانجاس والتوهین والتلوث بالارجاس وقوله هذا هل فیہ کفر ام ضلال ام لیس فیہ شییئ من هذه الاحوال۔ بینوا بالتفصیل توجروا عند الملك الجلیل۔

[دایاں کالم: اردو ترجمہ] اپنی کتاب آثار تبیانی جزء ثالث از اعمال قرآنی کے حوالے سے امساک کے لئے ایک عمل لکھا ہے جس کا عنوان یہ ہے ایک اور عمل واسطے امساک کے۔ انگور کے پتے پر لکھ کر بائیں ران پر باندھے ابجد، ہوز، حطی، کلمن، سعفص، قرشت، ثخذ، ضظغ۔ اور حکم فرمایا گیا کہ اے زمین! اپنا پانی نگل لے، اور اے آسمان! تھم جا، اور پانی خشک کر دیا گیا اور کام تمام ہوا۔ جب کبھی لڑائی کی آگ بھڑکاتے ہیں اللہ اسے بجھا دیتا ہے۔ اے فلاں بن فلانہ کی پشت سے نازل ہونے والے پانی رک جا بسبب 'لاحول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم' کے۔ کیا اس میں قرآن عظیم کی توہین اور اسے گندگی میں ملوث کرنے کی پیشکش ہے؟ اور حفظ الایمان میں اس کا قول مذکور کفر ہے یا گمراہی یا ان میں سے کچھ نہیں۔ تفصیل کے ساتھ بیان کرو جلالت والے بادشاہ کے پاس اجر دیئے جاؤ گے۔ (ت)

[نیچے والا حصہ] الجواب: [بایاں کالم: عربی] الامام الاجل سیدی محمد البوصیری قدس سرہ قال فی قصیدته الکریمة الهمزیة ام القری فی حق ابی جهل [دایاں کالم: اردو] میرے آقا امام اجل محمد بوصیری قدس سرہ نے اپنے قصیدہ کریمہ ہمزیہ 'ام القری' میں ابو جہل لعین کے بارے میں فرمایا:

[حاشیہ] ۱ اعمال قرآنی حصہ سوم دارالاشاعت کراچی ص ۱۱۶ و ۱۱۷

Fatawa Razawiya Volume 26

[Boxed text at the top left]: "Errors of such a person cannot be counted." - And Allah, Glorified and Exalted, knows best. (T) [Boxed text at the top right]: The Accursed (A) | On the like of which error is counted, and Allah, Glorified and Exalted, knows best. — (T)

Issue 323 & 324: From Old City, 16 Rajab 1335 AH, Baradari, asked by Mustafa Ali Khan. (1) If someone's anger increases, please provide an amulet (ta'wiz) or suggest something to recite for them. (2) Please suggest something to recite or provide an amulet to create love and harmony between parents, siblings, or husband and wife.

The Answer: (1) To dispel anger, one should recite 'La Hawla' (La hawla wala quwwata illa billah) abundantly. At the moment anger arises, focus your heart and recite 'La Hawla' three times. Drink three sips of cold water. If standing, sit down; if sitting, lie down; if lying down, do not get up. (2) For harmony among all family members, recite 'Ya Wadudu' 1001 times over Lahori salt after Friday prayer, with Salawat (Durud) 10 times at the beginning and end. From that moment on, do not place the salt container on the ground. Put that salt in the home's cooking pot for seven days; let everyone eat it. Almighty Allah will create harmony among everyone. Recite this every Friday for seven days.

Issue 325: From Madrasa Manzar-e-Islam, Bareilly, asked by Maulvi Abdullah Bihari, 3 Shawwal 1339 AH. What do the scholars of religion say about a person who cannot remember religious or worldly matters? What should they recite? Explain and be rewarded.

The Answer: Write 'Bismillah-ir-Rahman-ir-Rahim' (In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful) and the letters 'Alif, Ha, Ta, Meem, Fa, Sheen, Zal' (ا ھ ط م ف ش ذ) on a white china plate. Wash it with a little water, then recite 'Ya Hafiz' over it 998 times—or 400 or even 100 times if not possible—blow on the water and drink it. Do this daily, and...

---

1 Umm al-Qura fi Madh Khair al-Wara, Chapter 6, Hizb al-Qadiriyyah, Lahore, p. 16.

फ़तावा रज़विया जिल्द 26

[शीर्ष बाएँ बॉक्स में]: "ऐसे व्यक्ति की गलतियों को गिना नहीं जा सकता।" - और अल्लाह, महिमामय और उच्च, सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला 323 और 324: पुराने शहर से, 16 रजब 1335 हिजरी, बारादरी, मुस्तफ़ा अली ख़ान द्वारा पूछा गया। (1) यदि किसी व्यक्ति का गुस्सा बढ़ जाए, तो उसके लिए कोई तावीज़ दें और कुछ पढ़ने के लिए बताएं। (2) माता-पिता, भाई-बहन या पति-पत्नी के बीच प्यार और मेलजोल पैदा करने के लिए कुछ पढ़ने को बताएं या कोई तावीज़ दें।

उत्तर: (1) गुस्से को दूर करने के लिए 'ला हौला' (ला हौला वला.कुव्वता इल्ला बिल्लाह) की कसरत करें। जब गुस्सा आए, तो दिल की तरफ ध्यान लगाकर तीन बार 'ला हौला' पढ़ें। ठंडे पानी के तीन घूंट पिएं। यदि खड़े हों तो बैठ जाएं यदि बैठे हों तो लेट जाएं यदि लेटे हों तो उठें नहीं। (2) परिवार के सभी सदस्यों के बीच मेलजोल के लिए, जुमे (शुक्रवार) की नमाज़ के बाद लाहौरी नमक पर 1001 बार 'या वदूदू' पढ़ें, शुरू और अंत में 10-10 बार दरूद शरीफ पढ़ें। उस समय से नमक के बर्तन को ज़मीन पर न रखें। उस नमक को सात दिनों तक घर की हांडी (खाना पकाने के बर्तन) में डालें; सब उसे खाएं। अल्लाह तआला सब में मेलजोल पैदा कर देगा। हर जुमे को सात दिनों के लिए पढ़ लिया करें।

मसला 325: मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम, बरेली से, मौलवी अब्दुल्ला बिहारी द्वारा पूछा गया, 3 शव्वाल 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि जिसे दीनी या दुनियावी बात याद न रहती हो, वह क्या पढ़े? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: सफेद चीनी की तश्तरी पर 'बिस्मिल्लाह-हिर-रहमान-निर-रहीम' और अक्षर 'अलिफ़, हा, ता, मीम, फा, शीन, ज़ाल' (ا ھ ط م ف ش ذ) लिखें। इसे थोड़े से पानी से धो लें, फिर उस पर 998 बार —या संभव न हो तो 400 या 100 बार ही—'या हफीज़' पढ़कर दम करें और वह पानी पी लें। रोज़ाना ऐसा ही करें, और...

---

1 उम्म अल-कुरा फ़ी मदह खैर अल-वरा, अध्याय 6, हिज़ब अल-कादिरिया, लाहौर, पृष्ठ 16। पृष्ठ 612 का 613

اللعین ع | ماعلی مثلہ یُعدّ الخطاء 1 واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم۔ "اس جیسے کی خطائیں شمار نہیں کی جا سکتیں۔" - اور اللہ سبحنہ و تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۳۲۳ و ۳۲۴: از شہر کہنہ ۱۶ رجب ۱۳۳۵ھ بارہ دری مسئولہ مصطفی علی خاں (۱) کسی شخص کا غصہ بڑھ جائے تو اس کے لئے آپ کوئی تعویذ دیں اور کچھ پڑھنے کو بتائیں۔ (۲) ماں باپ میں یا بہن بھائی ہو یا میاں بیوی ہو محبت اور اتفاق پیدا ہو پڑھنے کو بتائیں یا کوئی تعویذ دیجئے۔

الجواب: (۱) دفع غصب کے لئے لاحول شریف کی کثرت کرے اور جس وقت غصہ آئے دل کی طرف متوجہ ہو کر تین بار لاحول پڑھے تین گھونٹ ٹھنڈا پانی پی لے، کھڑا ہے تو بیٹھ جائے، بیٹھا ہے تو لیٹ جائے، لیٹا ہو تو اٹھے نہیں۔ (۲) سب گھر والوں میں اتفاق کے لئے بعد نماز جمعہ لاہوری نمک پر ایک ہزار ایک ۱۰۰۱ بار یا ودود پڑھیں، اول آخر دس دس بار درود شریف، اور اس وقت سے اس نمک کا برتن زمین پر نہ رکھیں، وہ نمک سات دن گھر کی ہانڈی میں ڈالیں، سب کھائیں، مولی تعالٰی سب میں اتفاق پیدا کرے گا۔ ہر جمعہ کو سات دن کے لئے پڑھ لیا کریں۔

مسئلہ ۳۲۵: از مدرسہ منظر الاسلام بریلی مسئولہ مولوی عبد اللہ بہاری ۳ شوال ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جس شخص کو دینی یا دنیوی بات یاد نہ رہتی ہو وہ کیا پڑھے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: سپید چینی کی تشتری پر لکھے بسم اللہ الرحمن الرحیم ا ھ ط م ف ش ذ اور اسے ذرا سے پانی سے دھو کر اس پر ۹۹۸ بار، اور نہ ہوسکے تو ۴۰۰ یا ۱۰۰ ہی بار یا حفیظ پڑھ کر دم کرے اور وہ پانی پی لے۔ روز ایسا ہی کرے، اور

---

1 ام القری فی مدح خیر الوریٰ الفصل السادس حزب القادریة لاہور ص ۱۶ Page 612 of 613

Fatawa Razawiyya (Volume 26)

At bedtime, recite Surah Alam Nashrah seven times and blow on your chest. Also, slaughter a crane (Kulang) and, while it is still warm from the slaughter, remove its brain, recite 'Ya Hafizu' forty times over it, and eat it. And Allah Almighty knows best.

Note Volume 26 began with 'Kitab al-Fara'iz' (Book of Inheritance) and concluded with the first part of 'Kitab al-Shatta' (Book of Miscellaneous Matters), Insha'Allah. Volume 27 will begin with the second part of 'Kitab al-Shatta'.

Page 613 of 613

सोते समय 7 बार सूरह अलम नशरह शरीफ़ पढ़कर सीने पर दम कर लिया करे और कुलंग (एक प्रकार का पक्षी) ज़िब्ह करके ज़िब्ह की गर्मी में उसका मग़ज़ (मस्तिष्क) निकाल कर 40 बार उस पर 'या हफ़ीज़ु' दम करके खा ले। वल्लाहु तआला आलम।

नोट 26वीं जिल्द किताबुल फ़राइज़ से शुरू होकर किताबुश शत्ता के हिस्सा अव्वल (पहले भाग) पर मुकम्मल हुई, इन्शाअल्लाह। 27वीं जिल्द किताबुश शत्ता के हिस्सा दोम (दूसरे भाग) से शुरू होगी।

سوتے وقت ۷ بار سورہ الم نشرح شریف پڑھ کر سینے پر دم کر لیا کرے اور کلنگ ذبح کر کے ذبح کی گرمی میں اس کا مغز نکال کر ۴۰ بار اس پر یا حفیظ دم کر کے کھا لے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

نوٹ ۲۶ ویں جلد کتاب الفرائض سے شروع ہو کر کتاب الشتیٰ کے حصہ اول پر اختتام پذیر ہوئی، ان شاء اللہ العزیز ۲۷ ویں جلد کتاب الشتیٰ حصہ دوم سے شروع ہوگی۔